

“FAN VA TEXNOLOGIYALARNING DOLZARB MUAMMOLARI”

MAVZUSIDAGI

XALQARO ILMIIY-AMALIY ANJUMAN
MATERIALLARI TO‘PLAMI

IV SHO‘BA III QISM

Qarshi shahri, 2026-yil 8-10-oktabr

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

PANCASAKTI TEGAL UNIVERSITETI

KARABÜK UNIVERSITETI

QOZON FEDERAL UNIVERSITETI

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

QARSHI DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI

FAN VA TEXNOLOGIYALARNING DOLZARB MUAMMOLARI

mavzusidagi

**XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI
TO‘PLAMI**

IV SHO‘BA (GUMANITAR FANLAR SHO‘BASI 3- QISM)

Qarshi shahri, 2026-yil 8-10-oktabr

Veb-sayt: <https://conference.ipu-edu.uz/>

**QARSHI
“ILM-FAN-MA’NAVIYAT” NASHRIYOTI
2026**

UO‘K: 001 (063)

KBK: 72я43

F 24

Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami/

– Qarshi: «Ilm-fan-ma’naviyat» nashriyoti, 2026.

Ushbu to‘plam O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Pancasakti tegal universiteti, Karabük universiteti, Qozon federal universiteti, Qarshi davlat universiteti hamda Qarshi davlat texnika universiteti hamkorligida “Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari” mavzusida 2026 yil 8-10 oktabr kunlari o‘tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy anjuman ma’ruzalari asosida tayyorlangan nashr hisoblanadi.

To‘plamga kiritilgan maqolalarda aniq fanlar (matematika, fizika, informatika, statistika va ma’lumotlar tahlili, amaliy matematika va matematik modellashirish), muhandislik fanlari (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, neft va gaz sanoatidagi ilg‘or texnologiyalar, energetika tizimlari va energiya tejamkor texnologiyalar, konlarni o‘zlashtirish va qatlam muhandisligi, sanoat xavfsizligi, xavflarni baholash va ishonchlilik muhandisligi), tabiiy fanlar (fizika va zamonaviy fizik texnologiyalar, kimyo va kimyoviy texnologiyalar, neft-gaz sektorida atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish, biologiya, biotexnologiya va bioinformatika, neft va gaz konlarini qidirish va qatlamlarni tavsiflash), ijtimoiy-gumanitar fanlar (Iqtisodiyot va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, pedagogika va zamonaviy ta’lim texnologiyalari, psixologiya va ijtimoiy jarayonlar, falsafa, sotsiologiya va fanlararo tadqiqotlar, filologiya, lingvistika va madaniyatshunoslik) mavzularidagi masalalar qamrab olingan.

To‘plamni nashrga tayyorlovchi tahrir hay’ati tarkibi:

Bozorov O.N.	- tahrir hay’ati raisi, universitet rektori;
Farmonov J.B.	- rais o‘rinbosari, ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor;
Muminov F.SH.	- a‘zo, yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor;
Raxmatov E.A.	- a‘zo, o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor;
Boltayev Z.B.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi o‘quv ishlari bo‘yicha prorektor;
Kamolov D.P.	- a‘zo, “Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrası professori;
Uzoqov G‘.N.	- a‘zo, QarDTU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor;
Bekpulatov I.R.	- a‘zo, QarDU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor;
Raximov X.A.	- a‘zo, aniq fanlar sho‘basi raisi;
Tog‘ayeva M.A.	- a‘zo, tabiiy fanlar sho‘basi raisi;
Bozorov J.T.	- a‘zo, muhandislik fanlari sho‘basi raisi;
Yo‘ldoshev J.T.	- a‘zo, gumanitar fanlar sho‘basi raisi;
Rahimov A.N.	- a‘zo, “Iqtisodiyot” kafedrası mudiri;
Eshmatov B.E.	- a‘zo, “Matematika” kafedrası mudiri;
Sunatov J.T.	- a‘zo, “Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrası katta o‘qituvchisi;
Suropov B.	- a‘zo, “Axborot tizimlari va texnologiyalari” kafedrası mudiri;
Batirov Z.L.	- a‘zo, “Pedagogika va o‘qitish metodikasi” kafedrası mudiri;
Xalilov J.A.	- a‘zo, “Neft va gaz ishi” kafedrası mudiri;
Xazratov A.N.	- a‘zo, “Neft va gaz ishi” kafedrası dotsenti;
Fayziyeva K.A.	- a‘zo, “Fakultetlararo xorijiy tillar” kafedrası mudiri;
Rahmatillayeva Sh.Z.	- a‘zo, “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası mudiri;
Eshonqulov R.T.	- a‘zo, “Xorijiy tillar” kafedrası mudiri;
Choriyeva Z.T.	- a‘zo, “Maktabgacha ta’lim” kafedrası mudiri;
Xushmanova G.I.	- a‘zo, “Rus tili va adabiyoti” kafedrası mudiri;
Mamatov Z.U.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Iqtisodiyot va muhandislik fanlari” kafedrası mudiri;
Usmonov F.N.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Psixologiya va ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası mudiri;
Turaqulov I.R.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Pedagogika” kafedrası mudiri;
Berdiev H.X.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “O‘zbek va rus tillari” kafedrası mudiri;
Qurbonov U.E.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Xorijiy tillar” kafedrası mudiri;
Sharifov Sh.S.	- a‘zo, IPU Samarqand kampusi “Iqtisodiyot va kompyuter injirining” kafedrası mudiri.
Mas’ul muharrir:	t.f.f.d., dots. Farmonov J.B.
Mas’ul kotib	t.f.d., prof. Komolov D.P.
Muharrirlar	p.f.f.d., dots. Raximov X.A., b.f.f.d. dots. Tog‘ayeva M.A., t.f.f.d., dots. Bozorov J.T. t.f.f.d., dots. Bozorov J.T., p.f.f.d., dots. Yo‘ldoshev J.T.

To‘plamga kiritilgan materiallardagi ma’lumotlar to‘g‘riligi uchun mualliflar javobgardirlar.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Ilmiy Kengashida muhokama qilingan va chop etishga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-321-13-9

© Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, 2026 yil.

© «Ilm-fan-ma’naviyat» nashriyoti, 2026 yil.

KIRISH SO‘Z

Assalomu alaykum, hurmatli mehmonlar, aziz professor-o‘qituvchilar va olimlar, davlat va ishlab chiqarish sohasi vakillari, qadrlı hamkasblar, talabalar hamda konferensiyada onlayn ishtirok etayotgan mehmonlar!

Iqtisodiyot va pedagogika universitetida o‘tkazilayotgan **“Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumaniga xush kelibsiz.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti bugungi kunda dunyoning 40 ga yaqin yetakchi oliy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yib, ular bilan o‘zaro hamkorlik shartnoma va memorandumlarini imzolagan.

Universitet Malayziya, Hindiston, Qozog‘iston, Rossiya, Indoneziya, Turkiya kabi yana bir qancha davlatlarning nufuzli oliy ta’lim muassasalari bilan akademik va ilmiy aloqalarni rivojlantirib kelmoqda.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqining “Erasmus+” dasturi doirasida Portugaliya, Ruminiya, Ispaniya, Bolgariya va Italiya kabi davlatlarning oliy ta’lim muassasalari bilan samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan. Mazkur hamkorlik doirasida professor-o‘qituvchilar va talabalar almashinuvi, akademik mobillik, tajriba almashish hamda ilmiy tashabbuslarni amalga oshirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

G‘urur va quvonch bilan ta’kidlash joizki, 2022–2026-yillar davomida universitetimizning 117 nafar professor-o‘qituvchilar xalqaro tajriba orttirib, malaka oshirib kelishdi. Xususan, Turkiyaning Karabuk universitetida 102 nafar, Rossiyaning Qozon federal universitetida 15 nafar professor-o‘qituvchimiz malaka oshirdi hamda 3 nafar talabamiz yozgi maktabda qatnashdi. Shuningdek, Vengriyaning Debresen universitetida 2 nafar o‘qituvchimiz ilmiy stajirovka o‘tab qaytdi. Yevropa Ittifoqining Erasmus+ dasturi doirasida Portugaliyaning Tomar politexnika institutida 2 nafar talabalarimiz ta’limni tamomladi, yana 2 nafari 1 semestr davomida tahsil olmoqda va 1 nafar o‘qituvchimiz mobillik dasturida qatnashib keldi. Ispaniyaning Leon universitetida yesa 1 nafar talabamiz o‘qib kelgan bo‘lsa, 3 nafar professor-o‘qituvchimiz kadrlar mobilligini amalga oshirdi. Ruminiyaning Luchian Blaga (Sibiu) va Piteshti universitetlarida yesa jami 6 nafar o‘qituvchimiz Erasmus+ doirasida xodimlar mobilligi bo‘yicha xalqaro tajriba orttirib qaytdilar.

Yerishilgan natijalar bilan cheklanib qolmay, 2026–2027-o‘quv yilida ham talabalar va o‘qituvchilar almashinuvini davom yettirish rejalashtirilgan. Turkiya, Rossiya va boshqa xorijiy davlatlarning nufuzli oliygohlari bilan hamkorlikda xalqaro malaka oshirish kurslari, stajirovka hamda akademik mobillik dasturlarini yanada kengaytirish ustida tizimli ishlar olib borilmoqda.

Jadal rivojlanayotgan bugungi kunda ilm-fan va innovatsiyalar jamiyat taraqqiyotining muhim harakatlantiruvchi kuchiga aylanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, zamonaviy ta’lim yondashuvlari, iqtisodiy jarayonlarning transformatsiyasi va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar hayotimizning barcha jabhalariga tobora chuqur kirib kelmoqda. Bunday sharoitda ilmiy izlanishlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, yangi g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash va xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi anjuman ham aynan shu ezgu maqsadga xizmat qiladi. Unda turli soha vakillarining ilmiy qarashlari, tajribasi va ilg‘or ishlanmalari o‘zaro uyg‘unlashib, yangi ilmiy g‘oyalar va amaliy yechimlar uchun mustahkam zamin yaratishiga ishonamiz.

Hurmatli anjuman qatnashchilari!

Ayni vaqtda insoniyat oldida turgan muammolar bir-biridan alohida emas. Iqlim o‘zgarishi, energetik xavfsizlik, oziq-ovqat xavfsizligi, suv resurslaridan oqilona foydalanish, raqamli transformatsiya, innovatsion iqtisodiyot, sun‘iy intellektning jadal rivojlanishi, kiberxavfsizlik, yangi avlod ta’lim texnologiyalari, iqtisodiy tenglik va demografik jarayonlar, bularning barchasi o‘zaro chambarchas bog‘liq. Shuning uchun ham bugungi ilm-fan fanlar chegarasidan chiqib, fanlararo hamkorlik sari intilmoqda.

Menimcha, zamonaviy ilm-fanning eng katta kuchi ham aynan shunda: matematik tafakkur iqtisodiyotga, sun‘iy intellekt barcha sohalarga, biologiya axborot texnologiyalariga, muhandislik

ekologiyaga, psixologiya esa ta'lim va ijtimoiy jarayonlarga ulanmoqda. Demak, bizga bugun alohida fanlar emas, balki muammoni kompleks ko'ra oladigan ilmiy tafakkur kerak.

Kelajakdagi universitetning vazifasi faqat talabaga tayyor bilim berishdan iborat bo'lmaydi. Universitet insonni mustaqil fikrlashga, savol berishga, muammoni aniqlashga, ilmiy izlanishga va yangi yechim yaratishga o'rgatishi kerak. Chunki kelajakda insonni texnologiyadan ajratib turadigan eng katta kuch uning tanqidiy fikrlashi, ijodkorligi, axloqiy mas'uliyati va insoniy qadriyatlari bo'ladi.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti uchun ushbu masala ayniqsa muhim. Chunki faoliyatimiz markazida ikki muhim tushuncha: iqtisodiyot va ta'lim turadi. Bizning asosiy vazifamiz zamonaviy bilim va texnologiyalarni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish, mehnat bozori talablariga javob beradigan, innovatsion fikrlaydigan va amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlashdan iborat.

Hurmatli anjuman ishtirokchilari!

Universitetimiz hamkorlik qilayotgan ishlab chiqarish korxonalari, zavodlar va tashkilotlar bilan ilmiy-amaliy aloqalarni yanada kuchaytirish, ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlashni ustuvor vazifalarimizdan biri sifatida belgilagan. Kelgusida hamkor korxonalar bilan birgalikda qo'shma ilmiy loyihalarni amalga oshirish, talaba va tadqiqotchilar uchun amaliy tadqiqot maydonlarini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalar asosida innovatsion ishlanmalarni yaratish hamda ularni ishlab chiqarishga joriy etishga alohida e'tibor qaratamiz.

Ishonamizki, bugungi anjuman doirasidagi ilmiy muloqotlar yangi ilmiy loyihalar, samarali hamkorliklar va amaliy natijalarga asos bo'ladi.

Shu ezgu niyatlar bilan "Fan va texnologiyalarning dolzarb muammolari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumanini ochiq deb e'lon qilaman.

Barchangizga mustahkam sog'lik, ilmiy faoliyatingizda ulkan muvaffaqiyatlar, yangi ilmiy kashfiyotlar va samarali hamkorliklar tilayman!

E'tiboringiz uchun rahmat!

**Iqtisodiyot va pedagogika universiteti rektori,
texnika fanlari nomzodi, professor O.N.Bozorov**

RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA INVESTITSION FAOLLIK VA TARKIBIY O'ZGARISHLARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

G'ulomov Saidaxror Saidaxmedovich

Toshkent davlat agrar universiteti, i.f.d., akademik

Raximov Anvar Norimovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, i.f.d., professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida investitsion faollik va iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligi o'rganilgan. Raqamli texnologiyalar va infratuzilmaga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, innovatsion jarayonlarni jadallashtirish hamda iqtisodiy o'sishga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, investitsiya resurslarini istiqbolli va texnologik yo'nalishlarga samarali taqsimlashning tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida investitsion faollikni oshirish va raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, investitsion faollik, investitsiyalar, tarkibiy o'zgarishlar, raqamli transformatsiya, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy o'sish, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация: В статье исследована взаимосвязь инвестиционной активности и структурных изменений в экономике в условиях развития цифровой экономики. Проанализировано влияние инвестиций в цифровые технологии и инфраструктуру на модернизацию отраслей экономики, ускорение инновационных процессов и экономический рост. Особое внимание уделено значению эффективного распределения инвестиционных ресурсов по перспективным и технологическим направлениям для углубления структурных преобразований. На основе результатов исследования разработаны предложения по повышению инвестиционной активности и обеспечению устойчивого развития цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, инвестиционная активность, инвестиции, структурные изменения, цифровая трансформация, инновационное развитие, экономический рост, экономическая эффективность.

Abstract: This article examines the relationship between investment activity and structural changes in the economy in the context of digital economy development. The impact of investments in digital technologies and infrastructure on the modernization of economic sectors, acceleration of innovation processes, and economic growth is analyzed. Particular attention is paid to the importance of efficiently allocating investment resources to promising and technology-oriented areas in order to deepen structural transformations. Based on the research findings, proposals are developed to increase investment activity and ensure the sustainable development of the digital economy.

Keywords: digital economy, investment activity, investment, structural changes, digital transformation, innovative development, economic growth, economic efficiency.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, moliya, savdo va boshqaruv jarayonlarida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining keng qo'llanilishi iqtisodiyot tarmoqlarining an'anaviy faoliyat yuritish usullarini o'zgartirib, yangi biznes modellari va iqtisodiy faoliyat yo'nalishlarining shakllanishiga olib kelmoqda. Bunday sharoitda raqamli iqtisodiyotni

rivojlantirish iqtisodiy o'sish va tarkibiy o'zgarishlarning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, avvalo, tegishli investitsiya resurslarining mavjudligi va ulardan samarali foydalanish bilan bog'liq. Zamonaviy raqamli infratuzilmani yaratish, korxonalarning texnologik bazasini yangilash, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va yangi raqamli xizmatlarni joriy etish katta hajmdagi investitsiyalarni talab qiladi. Shu sababli investitsion faollikning oshishi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini jadallashtirish bilan bir qatorda, tarmoqlar tarkibida sifat jihatidan yangi o'zgarishlarning yuzaga kelishiga ham xizmat qiladi.

Investitsiyalarning yuqori texnologiyali va innovatsion faoliyat yo'nalishlariga yo'naltirilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish, mehnat unumdorligini yaxshilash hamda korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi. Natijada iqtisodiyot tarkibida texnologik jihatdan rivojlangan tarmoqlarning ulushi ortib, resurslardan samaraliroq foydalanishga asoslangan faoliyat turlari kengayadi. Bu esa tarkibiy o'zgarishlarning miqdoriy ko'rsatkichlar bilangina emas, balki iqtisodiyotning sifat jihatidan yangilanishi bilan ham tavsiflanishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot va investitsion faollik o'rtasida ikki tomonlama bog'liqlik mavjud. Bir tomondan, investitsiyalar raqamli infratuzilma va zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish uchun moliyaviy asos yaratadi. Ikkinchi tomondan, raqamlashtirish investitsiya jarayonlarining shaffofligini oshirish, investitsion loyihalarni samarali boshqarish, bozor to'g'risidagi ma'lumotlardan tezkor foydalanish va investorlar uchun yangi imkoniyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Natijada raqamli transformatsiya investitsion muhitning yaxshilanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirishda investitsiya resurslarini ustuvor yo'nalishlarga oqilona taqsimlash alohida ahamiyatga ega. Investitsiyalarni faqat mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga emas, balki yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion mahsulotlar yaratish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega faoliyat turlarini kengaytirishga yo'naltirish iqtisodiyotning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham raqamlashtirish jarayonlarining jadallashishi investitsiya siyosatining ustuvor yo'nalishlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Iqtisodiyot tarmoqlarida zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va xususiy investitsiyalarni faol jalb qilish tarkibiy o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bunda investitsiya resurslarining nafaqat hajmini oshirish, balki ularning iqtisodiy va texnologik samaradorligini ta'minlash ham muhim vazifa hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida investitsion faollik va iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish, investitsiyalarning raqamli transformatsiya jarayonlariga ta'sirini baholash hamda investitsiya resurslaridan samarali foydalanish asosida tarkibiy o'zgarishlarni jadallashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sharoitida investitsion faollik va iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligini o'rganishga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqotning axborot bazasini raqamli iqtisodiyot, investitsiyalar, iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanishi va tarkibiy o'zgarishlarga oid rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqot natijalari tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, dinamik tahlil, tizimli yondashuv, guruhlash, umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida iqtisodiyotga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmi va tarkibi, tarmoqlar bo'yicha investitsion faollik hamda raqamlashtirish

jarayonlarining rivojlanish xususiyatlari o'rganildi. Dinamik tahlil esa ushbu ko'rsatkichlarning vaqt davomida o'zgarish tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi.

Investitsion faollikni o'rganishda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga yo'naltirilgan mablag'lar, korxonalarining texnologik modernizatsiyasiga sarflangan resurslar hamda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlariga e'tibor qaratildi. Investitsiyalarning iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri tarmoqlarning rivojlanish sur'atlari, ishlab chiqarish samaradorligi, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkoniyatlari nuqtai nazaridan baholandi. Qiyosiy tahlil asosida an'anaviy va raqamli texnologiyalardan faol foydalanayotgan iqtisodiy faoliyat yo'nalishlarining rivojlanish xususiyatlari o'rganildi. Bunda investitsiya resurslarini texnologik yangilanishga yo'naltirishning ishlab chiqarish jarayonlari, mehnat unumdorligi, boshqaruv samaradorligi va korxonalarining raqobatbardoshligiga ta'siriga alohida e'tibor berildi. Mazkur tahlil raqamli texnologiyalarga investitsiya kiritish natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy samaralarni umumlashtirish imkonini berdi.

Tarkibiy o'zgarishlarni baholashda iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi nisbatlarning o'zgarishi, zamonaviy xizmatlar va yuqori texnologiyali faoliyat turlarining rivojlanishi, raqamli xizmatlarning kengayishi hamda ishlab chiqarish jarayonlarining texnologik yangilanishi hisobga olindi. Shu orqali investitsiya oqimlarining qaysi yo'nalishlarga taqsimlanishi iqtisodiyot tarkibining sifat jihatidan o'zgarishiga ko'proq ta'sir ko'rsatishi tahlil qilindi.

Tizimli yondashuv asosida investitsion faollik, raqamli infratuzilmaning rivojlanganligi, innovatsion jarayonlar va tarkibiy o'zgarishlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar o'rganildi. Bunda investitsiyalarni faqat moliyaviy resurs sifatida emas, balki yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, yangi faoliyat turlarini shakllantirish va iqtisodiyotning texnologik salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida baholashga e'tibor qaratildi. Olingan natijalarni umumlashtirish asosida raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsion faollikni oshirish, investitsiya resurslarini texnologik va innovatsion yo'nalishlarga samarali taqsimlash hamda iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni jadallashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi..

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi investitsion faollik va iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Raqamli texnologiyalarning iqtisodiyot tarmoqlariga kirib borishi ishlab chiqarish usullarini yangilash, xizmatlar ko'rsatish shakllarini takomillashtirish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish hamda yangi iqtisodiy faoliyat turlarining shakllanishiga olib keladi. Bunday o'zgarishlarni amalga oshirish esa raqamli infratuzilma, zamonaviy texnologiyalar, dasturiy ta'minot va malakali kadrlarni rivojlantirishga investitsiyalar kiritishni talab qiladi.

Investitsion faollikning oshishi iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni jadallashtirish uchun zarur moliyaviy imkoniyatlarni yaratadi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, telekommunikatsiya, elektron savdo, moliyaviy texnologiyalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish va raqamli xizmatlarga yo'naltiriladigan investitsiyalar iqtisodiyotning texnologik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Natijada an'anaviy faoliyat turlari bilan bir qatorda yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi faoliyat yo'nalishlarining rivojlanishi uchun sharoit yaratiladi. Raqamli texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalarning iqtisodiy samarasi faqat yangi texnika yoki dasturiy vositalarni xarid qilish bilan cheklanmaydi. Ularning joriy etilishi ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, vaqt va resurs sarfini kamaytirish, ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli raqamlashtirishga yo'naltirilgan investitsiyalarning samaradorligini baholashda ishlab chiqarish hajmi bilan bir qatorda mehnat unumdorligi, xarajatlar, xizmat ko'rsatish

tezligi, mahsulot sifati va korxonalarning raqobatbardoshligidagi o'zgarishlarni ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Tahlillar investitsiya resurslarini iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida samarali taqsimlash tarkibiy o'zgarishlarning yo'nalishi va sur'atlariga ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Investitsiyalarning texnologik yangilanish imkoniyatlari yuqori bo'lgan tarmoqlarga yo'naltirilishi yangi ishlab chiqarish quvvatlarini shakllantirish, mavjud korxonalarni modernizatsiya qilish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulot hamda xizmatlar ishlab chiqarishni kengaytirishga imkon beradi. Bunda investitsiyalar hajmini ko'paytirish bilan bir qatorda ularning sifat tarkibi va iqtisodiy natijadorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli transformatsiya xizmatlar sohasidagi tarkibiy o'zgarishlarni ham jadallashtirmoqda. Elektron savdo, masofaviy xizmatlar, raqamli bank xizmatlari, elektron to'lovlar va onlayn platformalarning rivojlanishi yangi xizmat turlarining paydo bo'lishiga olib keladi. Mazkur yo'nalishlarga investitsiyalar kiritilishi xizmat ko'rsatish bozorining kengayishi, tranzaksiya xarajatlarining kamayishi va iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari o'rtasidagi aloqalarning tezlashishiga yordam beradi.

Shuningdek, raqamlashtirish sanoat tarmoqlaridagi tarkibiy yangilanishlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari, raqamli nazorat vositalari, resurslarni boshqarish tizimlari va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Korxonalarning texnologik modernizatsiyasiga yo'naltirilgan investitsiyalar asosiy vositalarning yangilanishini tezlashtirib, mahsulot tannarxini kamaytirish va sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Investitsion faollik va tarkibiy o'zgarishlar o'rtasidagi bog'liqlikni baholashda inson kapitali omilini ham hisobga olish zarur. Zamonaviy raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish tegishli bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislarni talab qiladi. Shu bois ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiyalar texnologik investitsiyalarning iqtisodiy samarasini oshiradi. Texnologik yangilanish bilan kadrlar salohiyatining mutanosib rivojlanmasligi esa xarid qilingan zamonaviy texnologiyalardan to'liq foydalanish imkoniyatini cheklashi mumkin.

1-jadval

Raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsion faollikning tarkibiy o'zgarishlarga ta'sir yo'nalishlari

№	Investitsiya yo'nalishlari	Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar	Tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri	Kutiladigan iqtisodiy natija
1	Raqamli infratuzilmaga investitsiyalar	Telekommunikatsiya tarmoqlari, ma'lumotlarni uzatish va saqlash infratuzilmasini rivojlantirish	Raqamli xizmatlar va yangi faoliyat turlarining kengayishi	Xizmatlar hajmi va iqtisodiy faollikning oshishi
2	AKTga investitsiyalar	Zamonaviy axborot tizimlari va dasturiy vositalarni joriy etish	Iqtisodiyot tarmoqlarining texnologik yangilanishi	Mehnat unumdorligi va boshqaruv samaradorligining oshishi
3	Ishlab chiqarishni raqamlashtirish	Avtomatlashtirilgan boshqaruv va raqamli nazorat tizimlarini joriy	An'anaviy ishlab chiqarishning texnologik jihatdan	Xarajatlarning kamayishi va ishlab chiqarish samaradorligining

		etish	yangilanishi	oshishi
4	Innovatsion loyihalarga investitsiyalar	Yangi mahsulot, texnologiya va raqamli yechimlarni moliyalashtirish	Yuqori texnologiyali faoliyat turlarining rivojlanishi	Yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkoniyatining kengayishi
5	Raqamli xizmatlarga investitsiyalar	Elektron savdo, raqamli moliya va onlayn xizmatlarni rivojlantirish	Xizmatlar sohasi tarkibining diversifikatsiyalashuvi	Yangi bozorlar va daromad manbalarining shakllanishi
6	Inson kapitaliga investitsiyalar	Raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish va malakali mutaxassislarni tayyorlash	Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatining kengayishi	Mehnat unumdorligi va innovatsion faollikning oshishi

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi investitsion jarayonlarning o'ziga ham ta'sir ko'rsatadi. Raqamli axborot tizimlari investitsiya loyihalarini tanlash, ularning moliyaviy ko'rsatkichlarini baholash, amalga oshirilishini nazorat qilish va natijadorligini kuzatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ma'lumotlarning tezkorligi va shaffofligining oshishi investorlar uchun mavjud axborot noaniqligini kamaytirib, investitsiya qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilashi mumkin. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsion faollikni oshirishda bir nechta yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq. Birinchi navbatda, zamonaviy raqamli infratuzilmani rivojlantirish va undan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish talab etiladi. Shu bilan birga, korxonalarning texnologik modernizatsiyasiga investitsiyalarni rag'batlantirish, innovatsion va raqamli loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini yaxshilash, xususiyl investitsiyalarni faol jalb etish hamda raqamli ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash muhim hisoblanadi.

Investitsiya siyosatida tarmoqlarning kelgusidagi rivojlanish salohiyatini hisobga olish ham muhimdir. Investitsiya resurslarini yuqori iqtisodiy va texnologik samara beradigan loyihalarga yo'naltirish iqtisodiyot tarkibida zamonaviy faoliyat turlarining ulushini oshirish imkonini beradi. Shu jihatdan investitsion loyihalarni tanlashda ularning nafaqat qisqa muddatli moliyaviy daromadlilik, balki texnologik yangilanish, yangi ish o'rinlari yaratish, mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiyotning raqamli rivojlanishiga qo'shadigan hissasini ham baholash zarur. Umuman, tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot rivojlanishi, investitsion faollik va tarkibiy o'zgarishlar bir-birini to'ldiruvchi iqtisodiy jarayonlar ekanligini ko'rsatadi. Investitsiyalar raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun zarur moliyaviy asosni shakllantirsa, raqamlashtirish investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish va yangi investitsion yo'nalishlarni shakllantirishga yordam beradi. Shu sababli investitsiya siyosatini raqamli rivojlanish ustuvorliklari bilan muvofiqlashtirish iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi investitsion faollik va iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Raqamli texnologiyalar, zamonaviy infratuzilma va innovatsion loyihalarga yo'naltirilgan investitsiyalar iqtisodiyot tarmoqlarining texnologik yangilanishini jadallashtirib, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida investitsiyalarning nafaqat hajmi, balki ularning qaysi tarmoq va faoliyat yo'nalishlariga yo'naltirilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiya resurslarini yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi, raqamli xizmatlar, avtomatlashtirish va innovatsion loyihalarga ustuvor yo'naltirish iqtisodiyot tarkibida sifat jihatidan yangi o'zgarishlarning yuzaga kelishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida raqamlashtirish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish va korxonalar raqobatbardoshligini kuchaytirishga yordam berishi aniqlandi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun inson kapitalini rivojlantirish, mutaxassislarning raqamli ko'nikmalarini oshirish va ilmiy-innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash zarur.

Shundan kelib chiqib, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsion siyosatni tarkibiy o'zgarishlarning ustuvor yo'nalishlari bilan muvofiqlashtirish, xususiyl investitsiyalarni keng jalb qilish, raqamli va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish hamda investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini muntazam baholab borish maqsadga muvofiq. Mazkur chora-tadbirlarning amalga oshirilishi iqtisodiyotning texnologik salohiyatini oshirish, tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 184 p. – ISBN 978-1-944835-01-9.
2. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – 306 p. – ISBN 978-0-393-23935-5.
3. Goldfarb A., Greenstein S.M., Tucker C.E. (eds.) Economic Analysis of the Digital Economy. – Chicago: University of Chicago Press, 2015. – 497 p. – ISBN 978-0-226-20684-4.
4. Endress T., Badir Y.F. (eds.) Business and Management in Asia: Finance and Investments in the Digital Age. – Singapore: Springer, 2025. – 254 p. – ISBN 978-981-96-3452-1.
5. Popkova E.G. (ed.) Management of Digital Technologies in the Innovative Economy. – Cham: Springer, 2025. – 345 p. – ISBN 978-3-031-83331-1.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING INVESTITSION FAOLLIGINI OSHIRISH VA MOLIYAVIY QO'LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

G'ulomov Saidasror Saidaxmedovich,

Toshkent davlat agrar universiteti, i.f.d., akademik

Xudoyorov Laziz Niyoizovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, i.f.d., dotsent

lazix64@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish va ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Kichik biznes faoliyatini rivojlantirishda investitsiya resurslarining o'rni, moliyalashtirish manbalari va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, investitsion loyihalarni moliyalashtirish hamda xususiyl investitsiyalarni jalb etishning kichik biznes rivojlanishiga ta'siri tahlil qilingan. Kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion*

loyihalarning jozibadorligini oshirish va mavjud moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati asoslangan. Tadqiqot natijalari asosida kichik biznesning investitsion faolligini kuchaytirish, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, investitsion faollik, investitsiya, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, moliyalashtirish mexanizmi, bank krediti, imtiyozli moliyalashtirish, investitsion loyiha, xususiy investitsiya, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация: В статье исследованы теоретические и практические аспекты повышения инвестиционной активности субъектов малого бизнеса и совершенствования механизмов их финансовой поддержки. Раскрыты роль инвестиционных ресурсов в развитии малого бизнеса, основные источники финансирования и возможности повышения эффективности их использования. Проанализировано влияние банковского кредитования, льготного финансирования, государственной поддержки, финансирования инвестиционных проектов и привлечения частных инвестиций на развитие субъектов малого бизнеса. Обоснована необходимость расширения доступа малого бизнеса к финансовым ресурсам, повышения инвестиционной привлекательности проектов и совершенствования действующих механизмов финансирования. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения по активизации инвестиционной деятельности малого бизнеса, повышению эффективности использования финансовых ресурсов и совершенствованию системы финансовой поддержки.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиционная активность, инвестиции, финансовая поддержка, механизм финансирования, банковский кредит, льготное финансирование, инвестиционный проект, частные инвестиции, экономическая эффективность.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of increasing the investment activity of small business entities and improving mechanisms for their financial support. The role of investment resources in small business development, major sources of financing, and opportunities for their efficient use are considered. The study analyzes the impact of bank lending, preferential financing, government support, investment project financing, and private investment on the development of small businesses. The need to expand small businesses' access to financial resources, increase the investment attractiveness of their projects, and improve existing financing mechanisms is substantiated. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are proposed to enhance the investment activity of small businesses, improve the efficiency of financial resource utilization, and strengthen financial support mechanisms.

Keywords: small business, investment activity, investment, financial support, financing mechanism, bank lending, preferential financing, investment project, private investment, economic efficiency.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes subyektlari iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlash hamda raqobat muhitini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Kichik biznesning bozor talabidagi o'zgarishlarga tez moslashishi, yangi faoliyat yo'nalishlarini o'zlashtirish imkoniyati va nisbatan kam resurslar asosida ishlab chiqarishni tashkil eta olishi uning iqtisodiyotdagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, kichik biznesning barqaror rivojlanishi va faoliyat ko'lamini kengaytirishi yetarli moliyaviy hamda investitsion resurslar bilan ta'minlanganlik darajasiga bevosita bog'liq.

Kichik biznes subyektlarining investitsion faolligi yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, mavjud asosiy vositalarni modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mahsulot va xizmatlar turini kengaytirish hamda yangi bozorlarga chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Investitsiya

resurslarining yetarli bo'lishi tadbirkorlik subyektlariga uzoq muddatli rivojlanish loyihalarini amalga oshirish imkonini beradi. Aksincha, moliyaviy resurslarning cheklanganligi istiqbolli investitsiya loyihalarining amalga oshirilishini sekinlashtirishi va kichik biznesning iqtisodiy imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Kichik biznes subyektlari faoliyatini moliyalashtirishda o'z mablag'lari, tijorat banklari kreditlari, imtiyozli kreditlar, davlat tomonidan ajratiladigan moliyaviy resurslar, investitsiya fondlari va xususiy investitsiyalar muhim manbalar hisoblanadi. Biroq kichik biznes subyektlarining moliyaviy holati, kredit ta'minoti, investitsiya loyihalarining tavakkalchilik darajasi va uzoq muddatli moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari turlicha bo'lganligi sababli mavjud moliyalashtirish vositalaridan foydalanish darajasi ham bir xil emas. Shu sababli kichik biznesning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish zarurati yuzaga keladi.

Kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash faqat kredit mablag'lari ajratish bilan cheklanmasligi lozim. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda kredit kafolatlari, foiz xarajatlarini yengillashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish, ventchur moliyalashtirish va boshqa zamonaviy moliyaviy vositalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish muhim hisoblanadi. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiya qilinishi tadbirkorlarning an'anaviy bank kreditlariga bog'liqligini kamaytirib, istiqbolli biznes loyihalarini amalga oshirish uchun qo'shimcha moliyaviy imkoniyatlarni shakllantiradi.

Shuningdek, kichik biznesning investitsion faolligini oshirishda investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi va jozibadorligini yaxshilash alohida ahamiyatga ega. Tadbirkorlik subyektlari tomonidan puxta ishlab chiqilgan biznes-rejalar, bozor imkoniyatlarining asoslangan tahlili, moliyaviy natijalarning to'g'ri prognoz qilinishi va investitsion tavakkalchiliklarning baholanishi tashqi moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatlarini oshiradi. Bu esa moliyaviy tashkilotlar va investorlarning kichik biznes loyihalariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Bugungi sharoitda kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish uchun davlat va xususiy sektorning moliyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, tadbirkorlarning moliyaviy resurslarga kirishini yengillashtirish va istiqbolli investitsiya loyihalarini rag'batlantirish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan hisoblanadi. Bunda ajratilayotgan moliyaviy mablag'larning natijadorligini ta'minlash, investitsiyalarni ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning samarali yo'nalishlariga jalb qilish hamda kichik biznesning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznes subyektlarining investitsion faolligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni o'rganish, mavjud moliyalashtirish imkoniyatlarini tahlil qilish hamda kichik biznesning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liq iqtisodiy jarayonlar o'rganildi. Tadqiqotning axborot bazasini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati, investitsiyalar, kreditlash va moliyalashtirish jarayonlariga oid rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, guruhlash, dinamik qatorlarni o'rganish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar, investitsiya resurslarining shakllanishi va moliyalashtirish manbalaridagi o'zgarishlar o'rganildi. Dinamik tahlil asosida investitsion

jarayonlarning vaqt davomida o'zgarish xususiyatlari va asosiy rivojlanish tendensiyalarini aniqlashga e'tibor qaratildi.

Kichik biznes subyektlarining investitsion imkoniyatlarini baholashda o'z mablag'lari, bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish va xususiy investitsiyalar kabi moliyaviy manbalardan foydalanish imkoniyatlari o'rganildi. Bunda moliyalashtirish manbalarining tadbirkorlik subyektlari uchun mavjudligi, ulardan foydalanish shartlari hamda investitsiya loyihalarini amalga oshirishdagi iqtisodiy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratildi.

Qiyosiy tahlil yordamida kichik biznesni moliyalashtirishning turli shakllari ularning iqtisodiy xususiyatlari nuqtai nazaridan taqqoslandi. Bank kreditlari, lizing, mikromoliyalashtirish va xususiy investitsiyalarning kichik biznes uchun afzalliklari hamda ulardan foydalanishni cheklovchi omillar tahlil qilindi. Mazkur yondashuv kichik biznes subyektlarining faoliyat xususiyatiga qarab moliyalashtirish manbalarini tanlash imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida kichik biznesning investitsion faolligiga ta'sir qiluvchi moliyaviy omillarga alohida e'tibor berildi. Jumladan, kredit resurslaridan foydalanish imkoniyati, moliyalashtirish qiymati, kredit ta'minoti, investitsiya loyihalarining daromadliligi, mablag'larning qaytish muddati va moliyaviy tavakkalchiliklar o'rganildi. Shu asosda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida tadbirkorlar duch kelishi mumkin bo'lgan asosiy muammolar tizimlashtirildi.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini baholashda ularning kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi, yangi investitsiya loyihalarini amalga oshirishga ko'maklashishi va tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy barqarorligiga ta'siri hisobga olindi. Shuningdek, davlat tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy rag'batlantirish vositalari va xususiy moliyalashtirish imkoniyatlarini uyg'unlashtirish masalalari o'rganildi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish, moliyalashtirish manbalarini kengaytirish, investitsiya loyihalarining jozibadorligini yaxshilash hamda moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishi ularning investitsion faolligi va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Kichik biznes faoliyatini kengaytirish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, asosiy vositalarni yangilash va yangi mahsulotlarni bozorga olib chiqish muayyan hajmdagi investitsiya mablag'larini talab qiladi. Shu sababli investitsion faollikni oshirish kichik biznesning nafaqat joriy faoliyati, balki uning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashning ham muhim sharti hisoblanadi.

Kichik biznes subyektlarining investitsiya faoliyatida o'z mablag'lari muhim moliyaviy manba bo'lib qolmoqda. O'z mablag'lari hisobidan investitsiya kiritish tadbirkorga moliyaviy mustaqillikni saqlash va qarz majburiyatlarini oshirmaslik imkonini beradi. Biroq kichik korxonalarda foyda va jamg'ariladigan mablag'lar hajmining nisbatan cheklanganligi yirik modernizatsiya yoki faoliyatni kengaytirishga qaratilgan loyihalarni faqat ichki mablag'lar hisobidan amalga oshirish imkoniyatini kamaytiradi. Natijada tashqi moliyalashtirish manbalariga ehtiyoj yuzaga keladi.

Tashqi moliyalashtirishda bank kreditlari kichik biznes uchun asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Kredit mablag'lari asosiy vositalarni sotib olish, aylanma mablag'larni to'ldirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va yangi biznes loyihalarini amalga oshirishga yo'naltirilishi mumkin. Biroq kreditning qiymati, ta'minot talablari, qarzni qaytarish muddati va tadbirkorlik faoliyatidagi tavakkalchiliklar ayrim kichik biznes subyektlarining kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa,

faoliyatini yangi boshlagan yoki yetarli garov bazasiga ega bo'lmagan tadbirkorlik subyektlari uchun bu masala muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda kreditlash bilan bir qatorda kafillik, foiz xarajatlarining bir qismini qoplash, imtiyozli moliyalashtirish va boshqa rag'batlantiruvchi vositalardan foydalanish muhimdir. Bunday mexanizmlar tadbirkorning moliyaviy yukini kamaytirish, bank kreditlaridan foydalanish imkoniyatini yaxshilash va iqtisodiy jihatdan istiqbolli loyihalarni amalga oshirishni jadallashtirishga yordam beradi. Bunda moliyaviy qo'llab-quvvatlashning natijadorligi ajratilgan mablag' hajmi bilan emas, balki ushbu mablag'larning ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, bandlik va tadbirkorlik daromadlariga ko'rsatgan ta'siri bilan baholanishi maqsadga muvofiq.

Lizing kichik biznes subyektlari uchun asosiy vositalarni yangilashda samarali moliyalashtirish shakllaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Tadbirkor katta miqdordagi mablag'ni bir vaqtning o'zida sarflamasdan zarur texnika va uskunalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ayniqsa, ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, transport va xizmat ko'rsatish sohalaridagi kichik korxonalar uchun lizing mexanizmlarini rivojlantirish texnologik yangilanishni tezlashtirish imkonini beradi. Lizing xizmatlarining qulayligi va ulardan foydalanish imkoniyatining kengayishi kichik biznesning investitsion talabini moliyalashtirishning qo'shimcha manbasini shakllantiradi.

Mikromoliyalashtirish vositalari esa nisbatan kichik miqdordagi moliyaviy resurslarga ehtiyoj sezadigan mikro va kichik biznes subyektlari uchun alohida ahamiyatga ega. Bunday mablag'lar faoliyatni boshlash, aylanma mablag'larni shakllantirish, kichik hajmdagi uskunalar xarid qilish yoki xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilishi mumkin. Mikromoliyalashtirish tizimining rivojlanishi an'anaviy bank kreditlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan tadbirkorlarni moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari kichik biznesni moliyalashtirishda xususiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlaridan ham kengroq foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Istiqbolli biznes loyihalariga xususiy investorlarni jalb qilish tadbirkor uchun qo'shimcha moliyaviy manba yaratish bilan birga, investorning boshqaruv tajribasi, bozor aloqalari va biznes ko'nikmalaridan foydalanish imkoniyatini ham beradi. Buning uchun kichik biznes subyektlari investitsiya loyihalarining iqtisodiy asoslanganligi, moliyaviy shaffofligi va kutilayotgan natijalarini investorlar uchun aniq ifodalashi zarur.

Investitsion faollikni oshirishda moliyalashtirish manbalarining mavjudligi bilan bir qatorda investitsiya loyihalarining sifati ham muhim hisoblanadi. Biznes-rejaning puxta ishlab chiqilmaganligi, bozor talabining yetarlicha o'rganilmasligi, kelgusidagi pul oqimlarining noto'g'ri baholanishi va moliyaviy tavakkalchiliklarning hisobga olinmasligi investitsiya loyahasining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli kichik biznes vakillarining investitsion rejalashtirish, moliyaviy tahlil va loyihalarni boshqarish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish moliyaviy qo'llab-quvvatlashning muhim tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

Kichik biznesning investitsion faolligini oshirish uchun moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish alohida ahamiyatga ega. Tadbirkorning faqat o'z mablag'lari yoki bank kreditlariga tayanishi moliyaviy imkoniyatlarni cheklashi mumkin. Bank kreditlari bilan bir qatorda lizing, mikromoliyalashtirish, xususiy investitsiyalar va boshqa moliyaviy vositalardan foydalanish kichik biznesning moliyaviy barqarorligini oshirish hamda investitsiya loyihalarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashda individual yondashuvni kuchaytirish zarur. Chunki ishlab chiqarish korxonasi, xizmat ko'rsatish subyekti, savdo korxonasi yoki innovatsion faoliyat bilan shug'ullanuvchi kichik biznesning moliyaviy ehtiyojlari bir-biridan farq qiladi. Moliyalashtirish muddati, talab etiladigan mablag' hajmi, investitsiyaning qaytish davri va tavakkalchilik darajasini hisobga olgan holda mos moliyaviy vositalarni tanlash ajratilayotgan resurslarning samaradorligini oshiradi.

Tahlillar asosida kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishning bir nechta ustuvor yo'nalishlarini ajratish mumkin. Bular tadbirkorlarning uzoq muddatli moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, kredit kafilligi va foiz xarajatlarini yengillashtirish mexanizmlarini takomillashtirish, lizing va mikromoliyalashtirish xizmatlarini rivojlantirish, xususiyl investorlarni kichik biznes loyihalariga jalb etish hamda tadbirkorlarning moliyaviy va investitsion savodxonligini oshirishdan iborat.

Mazkur yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi kichik biznes subyektlarining investitsiya loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarini yaxshilaydi. Natijada yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish, mavjud faoliyatni modernizatsiya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish, mahsulot va xizmatlar hajmini oshirish hamda kichik biznesning raqobatbardoshligini mustahkamlash uchun zarur iqtisodiy sharoitlar shakllanadi.

Shunday qilib, kichik biznesning investitsion faolligini oshirishda moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ushbu mexanizmlarni takomillashtirishda moliyaviy resurslarning mavjudligini oshirish bilan birga, ularning maqsadli va samarali ishlatilishini ta'minlash, moliyalashtirish shakllarini diversifikatsiya qilish hamda investitsiya loyihalarining iqtisodiy natijadorligini muntazam baholab borish zarur. Bunday yondashuv kichik biznesning investitsion imkoniyatlarini kengaytirish va uning iqtisodiyotdagi faolligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish ularning barqaror rivojlanishi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish ko'lamini kengaytirish hamda raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim shartlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Kichik biznesning investitsion imkoniyatlari moliyaviy resurslarning mavjudligi, ulardan foydalanish shartlari, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi va moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalarining rivojlanganlik darajasiga bog'liq.

Tahlillar kichik biznes subyektlarining faqat o'z mablag'lariga tayanishi yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish imkoniyatlarini cheklashini ko'rsatadi. Shu sababli bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish va xususiyl investitsiyalar kabi tashqi moliyalashtirish manbalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiya qilinishi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirib, investitsion tavakkalchiliklarni maqbul darajada taqsimlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari xususiyl investitsiyalarni kichik biznes loyihalariga kengroq jalb etish zarurligini ham ko'rsatadi. Buning uchun investitsiya loyihalarining iqtisodiy asoslanganligini kuchaytirish, biznes-rejalarning sifatini oshirish, tadbirkorlik faoliyatining moliyaviy shaffofligini ta'minlash va investorlar uchun zarur axborotlarning ochiqqligini yaxshilash maqsadga muvofiq. Mazkur choralar investorlarning kichik biznes loyihalariga bo'lgan ishonchini oshirish va qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilishga yordam beradi. Shuningdek, kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlashda faqat mablag' ajratishga emas, balki undan foydalanish samaradorligiga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Moliyalashtirilayotgan investitsiya loyihalarining natijadorligini ishlab chiqarish hajmi, yaratilgan yangi ish o'rinlari, mehnat unumdorligi, daromadlarning o'sishi va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida muntazam baholab borish moliyaviy resurslardan maqsadli foydalanishni ta'minlaydi.

Umuman olganda, kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish uchun moliyalashtirish manbalarini kengaytirish, kreditlash shartlarini takomillashtirish, lizing va mikromoliyalashtirish imkoniyatlarini rivojlantirish, xususiyl investitsiyalarni faol jalb etish hamda tadbirkorlarning moliyaviy va investitsion savodxonligini oshirish zarur. Ushbu chora-tadbirlarning o'zaro uyg'un holda amalga oshirilishi kichik biznesning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash,

investitsiya loyihalarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiyotdagi kichik biznes faolligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida".
2. Beck T., Demirgüç-Kunt A. Small and Medium-Size Enterprises: Access to Finance as a Growth Constraint // Journal of Banking & Finance. – 2006. – Vol. 30, No. 11. – P. 2931–2943.
3. Berger A.N., Udell G.F. A More Complete Conceptual Framework for SME Finance // Journal of Banking & Finance. – 2006. – Vol. 30, No. 11. – P. 2945–2966.

What Prices Should be Targeted by a Central Bank?

-A Case in VAT increase

Kazuki Hiraga

ABSTRACT

This paper investigates what prices, the consumer price or the producer one, should be targeted by a central bank when the government increases the tax rate on the consumption goods, i.e. Value added tax (VAT). We compare with two policies using New-Keynesian DSGE model with the producer price stickiness. We see that the producer price, which means the price without tax, targeting better off when the producer price is flexible and the VAT increase shock is less persistency. On the other hand, consumer price target which includes the tax may be better off when the producer price is sticky or the VAT increase shock is quite persistency.

Key words: Value Added Tax (VAT), New Keynesian DSGE model, Producer price stickiness.

JEL Classification: E64, H21, E60, H20

INTRODUCTION

Taxing on the consumption goods, namely the consumption tax or value added tax (VAT), accepts a lot of countries. Recently, several countries, which face the sovereign problem, raise its tax rate. For example, Greece raised the VAT rate from 18% to 23% in 2015, and Italy also raised it from 21% to 23% in 2012. Increasing tax rate on consumption causes decline in the consumption and output and increase in the consumer price. In this case, the monetary authorities face the difficult situation of the trade-off between stabilizing the output and the inflation rate. In fact, the monetary policy treatments under the VAT increase are various. Figure 1 and 2 show that the Bank of Japan (BOJ) and Bank of England (BOE) take the different policy stance to each case in VAT (or consumption tax rate) increase. For example, the BOJ increased the official bank rate from 2.5% to 3% in April 1989 that the consumption tax induces and set its rate as 3%. On the other hand, the BOJ cut lower the official bank rate from 12.375% to 11.875% in January 1991, the VAT increases from 15% to 17.5%.

This paper investigates which consumer price index (CPI) or producer price index (PPI) should be targeted by a central bank when the government increases the tax rate on the consumption goods. Concretely, this paper compares with CPI which includes the component of value added tax (VAT) and PPI which does not include it. To compare with two policies, we use the New Keynesian DSGE model with consumption tax. Introducing the consumption tax, we can compare with the consumer price, which includes the tax and the producer price; i.e. the price without tax. We obtain two remarkable results. First, the economy under both the consumer and the producer price targeting follow the resemble response after tax increase. On the other hand, these are qualitative and quantitative difference of responses of output and inflation rate. Second, comparing with two monetary policies with respect to welfare, order between

them is not monotonic. Concretely, the producer price targeting is better off, if the producer price is flexible and the persistency of VAT increase shock is low.

There are several related literatures about the effect of consumption tax in DSGE model and investigation about the inflation rate of the Taylor rule. As for the consumption tax increase in DSGE model, we refer to Forni et al. (2009) and Iwata (2011) which use the Consumer Price Index (CPI) based Taylor rule. As for the consideration about the inflation in Taylor rule, Aoki (2001) considers about multi sector model which compose flexible price sector and sticky price one, and show that the optimal monetary policy is to target sticky price inflation. Benigno (2004), Bernanke and Woodford (2000), Corsetti, Dedola and Leduc (2007) and Okano (2007) analyze the optimal inflation target in New Keynesian open-economy macroeconomics¹. As for the Welfare comparison with CPI and PPI in New Keynesian model, Woodford (2010) and Matsumura (2018) discuss about the Ramsey problem in multi-sector model.

The paper is organized as follows. In Section 2, we describe the DSGE model with consumption tax. In Section 3, we analysis the model under unanticipated tax increase and Section 4 expands the case in anticipated tax increase. Section 5 concludes the paper.

THE MODEL

In this model, we construct the DSGE model with ad-valorem taxes. This paper sets the sticky price DSGE model a la Calvo (1983) and we do not include physical capital. Similar to prototype DSGE model, the intermediate firm faces a monopolistic competition and can change the producer price with probability $1 - \rho$, while remain its price with probability ρ . The government distributes the lump-sum transfer finance by both unit and ad-valorem tax. That is, increase in unit or ad-valorem tax occur only the substitution effect. For simplicity, we assume that the inflation rate at the steady state sets zero. We set the lifetime utility is a separable function as follow:

$$E_0 \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t \frac{c_t^{1-\sigma}}{1-\sigma} - \frac{l_t^{1+\lambda}}{1+\lambda},$$

$$c_t = \int_0^1 c_{j,t}^{\frac{\theta-1}{\theta}} dj^{\frac{\theta}{\theta-1}},$$

where θ is the demand elasticity to price, and $\frac{\theta}{\theta-1}$ is the markup.

We consider a prototype DSGE model with consumption tax and transfer from the government to the households².

$$\pi_t = \pi_{t+1} - \frac{1}{\sigma}(\pi_t - \pi_{C,t+1}), \quad (1)$$

$$\pi_{P,t} = \frac{(1-\rho)(1-\beta\rho)}{\rho}(\sigma+\lambda)\pi_t + \frac{(1-\rho)(2-\beta\rho)}{\rho} \frac{\tau}{1+\tau} \pi_t + \beta\pi_{P,t+1}. \quad (2)$$

$$\pi_{c,t} = \pi_{p,t} + \frac{\tau}{1+\tau}(\pi_t - \pi_{t-1}), \quad (3)$$

$$\pi_t = \phi_y \pi_t + \phi_\pi \pi_{j,t}, \quad (4)$$

$$\pi_t = \omega \pi_{t-1} + \varepsilon_t, \quad (5)$$

¹ Bernanke and Woodford (2000) shows the producer price inflation target is better under the assumption that purchasing power parity applies. While Okano (2007) shows that the consumer price inflation target is better under the assumption that the pricing to market applies.

² We explain the detail of the model in Appendix.

where $\mathfrak{f}_t$ is the output gap, $\mathfrak{k}_{C,t}$ is the inflation rate of the consumer price (i.e. tax including price) deviated from the steady state, $\mathfrak{k}_{P,t}$ is the inflation rate of the consumer price (i.e. tax including price) deviated from the steady state, σ is the relative risk aversion, λ is the inverse of the Frisch labor supply, β is the discount factor, ρ is the probability of remaining price, $\mathfrak{e}$ is the consumption tax rate, $\mathfrak{f}$ is the policy rate, ϕ_y and ϕ_π is the parameter of the Taylor rule, and V_t is an anticipated consumption tax shock.

Eq. (1) represents the New-Keynesian IS (NKIS) curve. Eq. (2) represents the New-Keynesian Phillips curve (NKPC). Eq. (3) defines the relationship between the consumer price and the producer price. Eq. (4) represents the Taylor rule, which considers about the inflation target with respect to the price level; the consumer price or the producer one. Eq. (5) represents the law of motion of the VAT rate which assumes AR (1) process, ω is the persistency parameter and ε is the tax shock.

Analysis of the model

We discuss about the comparison with the two price targets when the unanticipated VAT increase causes. That is, consumers and firms know the tax rate increase in period 1 and cannot in previous period.

The Producer Price target

First, we consider about the case in the producer price target. That is, we define the Taylor rule as follow:

$$\mathfrak{f}_t = \phi_y \mathfrak{f}_t + \phi_\pi \mathfrak{k}_{P,t}.$$

Substituting above the Taylor rule to Eq. (1), we can obtain the following equation:

$$\mathfrak{f}_t = \mathfrak{f}_{t+1} - \frac{1}{\sigma} [\phi_y \mathfrak{f}_t + \phi_\pi \mathfrak{k}_{P,t} - \mathfrak{k}_{P,t+1}] + \frac{\tau(1-\omega)}{1+\tau} \mathfrak{e}_t. \quad (6)$$

Using guess and verify method, we obtain the solution of the model at period $t=2$ and later as follows:

$$\mathfrak{f}_t = \frac{\tau[(1-\omega)(1-\beta\omega) - \alpha_2(\phi_\pi + \omega)]}{1+\tau} \Delta^{-1} \mathfrak{e}_t - \psi_y \mathfrak{e}_t, \quad (7)$$

$$\mathfrak{k}_{P,t} = (1-\beta\omega)^{-1} \alpha_1(\sigma + \lambda) \psi_y + \frac{\tau\alpha_2}{1+\tau} \mathfrak{e}_t - \psi_{fo} \mathfrak{e}_t, \quad (8)$$

$$\mathfrak{k}_{C,t} = \frac{\psi_\pi - \frac{\tau(1-\omega)}{(1+\tau)\omega} \mathfrak{e}_t}{\psi_\pi + \frac{\tau}{1+\tau} \mathfrak{e}_t} \quad (9)$$

where

$$\Delta = (1-\beta\omega)[(1-\omega)\sigma + \phi_y] + (\sigma + \lambda)\alpha_1(\phi_\pi + \omega) > 0, \alpha_1 = \frac{(1-\rho)(1-\beta\rho)}{\rho}, \alpha_2 = \frac{(1-\rho)(2-\beta\rho)}{\rho}.$$

We see $\psi_\pi > 0$, while ψ_y is positive (negative) if $\alpha_2 < (>) \frac{(1-\omega)(1-\beta\omega)}{\phi_\pi + \omega}$ ³. In this case, we obtain the same policy function at the period $t=1$, since the NKIS curve at period 1 is same as that at

³ In other word, ψ_y is positive (negative) if $\phi_\pi < (>) \frac{\rho(1-\omega)(1-\beta\omega)}{(1-\rho)(2-\beta\rho)} - \omega$.

period $t \geq 2$. There is remarkable feature about the response of PPI. Eq. (8) shows that the PPI inflation rate increases if $\alpha_1(\sigma + \lambda)\psi_y + \frac{\tau\alpha_2}{1 + \tau} > 0$. Although it is different from the result of partial analysis, it may be consistent with the actual data shown in Figure 3.

As for the nominal interest rate $\mathfrak{F}_t$, we can obtain the following equation:

$$\mathfrak{F}_t = [\phi_y \psi_y + \phi_\pi \psi_\pi] \mathfrak{F}_t = \phi_y + \frac{\alpha_1(\sigma + \lambda)\phi_\pi}{1 - \beta\omega} \psi_y + \frac{\phi_\pi \alpha_2 \tau}{(1 - \beta\omega)(1 + \tau)} \mathfrak{F}_t.$$

Consumer Price Target

We consider about the case in the producer price target. That is, we define the Taylor rule as follow:

$$\mathfrak{F}_t = \phi_y \mathfrak{F}_t + \phi_\pi \mathfrak{F}_{C,t}.$$

Substituting above equation to Eq. (1), we can obtain the following equation:

$$\begin{aligned} \mathfrak{F}_t &= E_t \mathfrak{F}_{t+1} - \frac{1}{\sigma} \phi_y \mathfrak{F}_t + \phi_\pi \mathfrak{F}_{P,t} + \frac{\tau}{1 + \tau} (\mathfrak{F}_t - \mathfrak{F}_{t-1}) - E_t \mathfrak{F}_{P,t+1} - \frac{\tau}{1 + \tau} (\mathfrak{F}_{t+1} - \mathfrak{F}_t). \\ (\sigma + \lambda) \mathfrak{F}_t &= \sigma E_t \mathfrak{F}_{t+1} - \phi_\pi \mathfrak{F}_{P,t} - E_t \mathfrak{F}_{P,t+1} - \frac{\tau(1 - \omega)(\phi_\pi - \omega)}{(1 + \tau)\omega} \mathfrak{F}_t. \end{aligned} \quad (10)$$

Similar to the previous subsection, we use the guess and verify method to solve the policy function of output and two inflation rates at period $t \geq 2$ as follows:

$$\begin{aligned} \mathfrak{F}_t &= -\frac{\tau[(1 - \omega)(1 - \beta\omega)(\phi_\pi - \omega)\omega^{-1} + \alpha_2(\phi_\pi + \omega)]}{1 + \tau} \Delta^{-1} \mathfrak{F}_t \\ &= \psi_y - \frac{\tau(1 - \omega)(1 - \beta\omega)\phi_\pi}{(1 + \tau)\omega\Delta} \mathfrak{F}_t \quad \chi_y \mathfrak{F}_t, \end{aligned} \quad (11)$$

$$\mathfrak{F}_{P,t} = (1 - \beta\omega)^{-1} \alpha_1(\sigma + \lambda)\chi_y + \frac{\tau\alpha_2}{1 + \tau} \mathfrak{F}_t \quad \chi_{\pi\sigma} \mathfrak{F}_t, \quad (12)$$

$$\mathfrak{F}_{C,t} = \psi_\pi - \frac{\tau(1 - \omega)}{(1 + \tau)\omega} \mathfrak{F}_t. \quad (13)$$

On the policy functions at period 1 are induced as follow:

$$\begin{aligned} \mathfrak{F}_1 &= [\sigma + \phi_y + \phi_\pi \alpha_1(\sigma + \lambda)]^{-1} \chi_y - (1 + \beta\phi_\pi)\chi_\pi + \frac{(1 - \alpha_2)\tau}{1 + \tau} \mathfrak{F}_1 \\ &\quad \chi_{y1} \mathfrak{F}_1, \end{aligned} \quad (14)$$

$$\mathfrak{F}_{P,1} = \alpha_1(\sigma + \lambda)\chi_{y1} + \beta\chi_\pi + \frac{\alpha_2\tau}{1 + \tau} \mathfrak{F}_1 \quad \chi_{\pi1} \mathfrak{F}_1, \quad (15)$$

$$\mathfrak{F}_{C,1} = \alpha_1(\sigma + \lambda)\chi_{y1} + \beta\chi_\pi + \frac{(1 + \alpha_2)\tau}{1 + \tau} \mathfrak{F}_1. \quad (16)$$

Eq. (11), (12), (13), (14), (15) and (16) explain that the dynamic processes of output and inflation rate follow the policy functions in Eq. (11), (12) and (13), except for the case in period 1 shown in Eq.

(14), (15) and (16).

Welfare Comparison

Similar to Rotemberg and Woodford (1997), a second order approximation to the welfare function (equal to the household's utility function) around the steady state:

$$U_0 \cong -\frac{U_c y}{2} E_0 \beta^T \left[\alpha_1^{-1} \epsilon_{C,T}^2 + (\sigma + \lambda) \epsilon_T^2 \right] \quad (17)$$

where $U_c y = y^{1-\sigma} = \left(\frac{\theta-1}{(1+\tau)\theta} \right)^{1/(\sigma+\lambda)}$.

We substitute Eq. (11), (12), (13), (14), (15) and (16) to Eq. (17) to compare with the two policy targets under VAT increase.

$$U_{0,PT} = -\frac{U_c y \beta}{2} \left[\frac{1}{\alpha_1} \left(\psi_\pi + \frac{\tau}{1+\tau} \right)^2 + \frac{\beta \omega^2}{\alpha_1 (1 - \beta \omega^2)} \left(\psi_\pi - \frac{\tau(1-\omega)}{(1+\tau)\omega} \right)^2 + \frac{(\sigma + \lambda) \omega^2 \psi_y^2}{1 - \beta \omega^2} \right] \epsilon_i^2, \quad (18)$$

$$U_{0,CT} = -\frac{U_c y \beta}{2} \left[\frac{1}{\alpha_1} \left(\chi_{\pi,1} + \frac{\tau}{1+\tau} \right)^2 + \frac{\beta \omega^2}{\alpha_1 (1 - \beta \omega^2)} \left(\psi_\pi - \frac{\tau(1-\omega)}{(1+\tau)\omega} \right)^2 + \frac{(\sigma + \lambda) \chi_{y,1}^2 + \frac{(\sigma + \lambda) \beta \omega^2 \chi_y^2}{1 - \beta \omega^2}}{1 - \beta \omega^2} \right] \epsilon_i^2, \quad (19)$$

where $U_{0,PT}$ is the welfare under producer price target, and $U_{0,CT}$ is that under consumer price target.

First and second terms of parenthesis of the right hand side represent the inflation volatility in each price target, and third (and fourth in Eq. (19)) term are the output volatility.

NUMERICAL EXAMPLE

In this subsection, we make the numerical example to investigate which policy is better off using somewhat valid parameter values. We show the benchmark parameter in Table 1⁴. Figure 4 and 5 show the impulse response of output and each inflation rate to unanticipated VAT increase shock at period 1. Shown in Figure 4 and 5, the responses of output are qualitatively different and that of PPI target is less volatile than that of CPI target, while there is little difference among CPI and PPI targets. Figure 5 shows the welfare comparison with two monetary policy stances and PPI target is dominated to CPI target in benchmark parameters. In Figure 5, we see two remarkable points. First, the producer price target is usually better off. This result may be similar to the result of Aoki (2001). Aoki (2001) shows the optimal monetary policy in multi-sector model focuses on the sector that faces on the price stickiness⁵. Second, the CPI targeting rule is better off when the producer price is sticky or (and) the persistency of tax shock is high. Figure 6, 7, 8 and 9 show the initial responses of output and CPI inflation which affect the welfare

⁴ We refer to some calibrated or estimated parameters (e.g. Smets and Wouters (2003, 2007), Sugo and Ueda (2007), Iwata (2011) etc.) when we decide to these parameters (Especially, we refer to Iwata (2011) with respect to seminal parameters ω and ρ). Although this case is merely numerical example, the result in this paper is not so far from the realistic.

⁵ We need to pay attention to the difference of the definition of the CPI. Aoki (2001) define CPI as composite of flexible and sticky producer goods.

in each ρ and ω . Especially, the higher ρ is, the better the CPI targeting is because the output volatility of CPI targeting is much less than that of PPI targeting. As for the persistency of VAT shock ω , it affects the relative price between CPI and PPI change at period $t \geq 2$. Shown in Eq. (3), CPI is smaller than PPI⁶.

Extension to the anticipated VAT increase

In this section, we extend to the case in more realistic case; i.e. the anticipated VAT increase. We represent the anticipated VAT shock u_t as follow:

$$\epsilon_{t+1} = \omega \epsilon_t + \varepsilon_{t+1} + u_t.$$

In this case, we take an anticipated VAT shock at period 0; i.e. $u_0 = 1$. Then, we rewrite the NKIS and NKPC at period 0 as follows⁷:

$$\epsilon_0 = \epsilon_1 - \frac{1}{\sigma} \epsilon_0 - \epsilon_{p,1} - \frac{\tau}{1+\tau} \epsilon_t, \quad (20)$$

$$\epsilon_{p,0} = (\sigma + \lambda) \alpha_1 \epsilon_0 + \beta \epsilon_{p,1}, \quad (21)$$

and $\epsilon_{c,0} = \epsilon_{p,0}$. We obtain the closed form of $\epsilon_0, \epsilon_{p,0}$:

$$\epsilon_0 = \frac{\sigma \epsilon_1 - \beta \phi_\pi \epsilon_{p,1} + \frac{\tau}{1+\tau} \epsilon_t}{K}, \quad (22)$$

$$\epsilon_{p,0} = \frac{\beta [K - \phi_\pi \alpha_1 (\sigma + \lambda)]}{K} \epsilon_{p,1} + \frac{\alpha_1 (\sigma + \lambda)}{K} \left(\sigma \epsilon_1 + \frac{\tau}{1+\tau} \epsilon_t \right), \quad (23)$$

where $K = \sigma + \phi_y + \alpha_1 \phi (\sigma + \lambda)$, $\epsilon_1 = \psi_y$ (if PPI rule), or χ_y (CPI rule), $\epsilon_{p,1} = \psi_{t0}$ (if PPI rule), or $\chi_{\pi 1}$ (CPI rule).

Substituting Eq. (14)-(17) to Eq. (12), we obtain the welfare under PPI and CPI target equation as following two equations:

$$U_{0,PT} = -\frac{U_{cy}}{2} \left[\frac{\epsilon_{p,0}^2}{\alpha_1} + \frac{\beta}{\alpha_1} \left(\psi_\pi + \frac{\tau}{1+\tau} \right)^2 + \frac{\beta^2 \omega^2}{\alpha_1 (1 - \beta \omega^2)} \left(\psi_\pi - \frac{\tau(1-\omega)}{(1+\tau)\omega} \right)^2 \right] \epsilon_t^2, \quad (24)$$

$$U_{0,CT} = -\frac{U_{cy}}{2} \left[\frac{\epsilon_{p,0}^2}{\alpha_1} + \frac{\beta}{\alpha_1} \left(\chi_{\pi,1} + \frac{\tau}{1+\tau} \right)^2 + \frac{\beta^2 \omega^2}{\alpha_1 (1 - \beta \omega^2)} \left(\psi_\pi - \frac{\tau(1-\omega)}{(1+\tau)\omega} \right)^2 \right] \epsilon_t^2, \quad (25)$$

Using Eq. (20), (21), (22) and (23), we obtain the impulse responses of output and inflation rate to anticipated VAT increase shock shown in Figure 11 and 12. Figure 11 and 12 show that the quantitative

⁶ As for σ and λ , there is no quantitative difference from benchmark setting even if we change them as other reasonable parameter values.

⁷ As for the unanticipated shock, there is no deviation from the steady state at the period 0; i.e.

$$\epsilon_0 = E_0 \epsilon_1 = \epsilon_{p,0} = E_0 \epsilon_{p,1} = 0.$$

difference between CPI and PPI targets does not cause well. As a result, the result of the welfare comparison is similar to the case in unanticipated shock⁸.

CONCLUSION

This paper investigates which prices, i.e. consumer or producer price should be targeted by a central bank when the government increases the tax rate on the consumption goods. To compare with two policies, we use the New Keynesian DSGE model with consumption tax. Introducing the consumption tax, the difference among the consumer price and the producer one causes. We obtain two remarkable results. First, the economy under both the consumer and the producer price targeting follow the resemble response after tax increase. On the other hand, these are qualitative and quantitative difference of responses of output and inflation rate. Second, comparing with two monetary policies with respect to welfare, order between them is not monotonic. Concretely, the producer price targeting is better off, if the producer price is flexible or very sticky.

There are several extensions of this paper. For example, we apply the richer DSGE model, such as introducing capital, consumption externality, wage rigidity etc. In addition, we may analyze the optimal consumption tax in DSGE model. These possibilities are to be addressed in future researches.

REFERENCES

- Aoki, K. (2001), "Optimal Policy and Response to Relative-Price Change," *Journal of Monetary Economics* 48, 55-80.
- Benigno, P. (2004), "Optimal Monetary Policy in Currency Area," *Journal of International Economics* 63, 293-320.
- Bernanke, B.S. and M, Woodford. (2000), "Introduction, The Inflation Targeting Debate," University of Chicago Press.
- Corsetti, G., L. Dedola. and S. Leduc. (2007), "Optimal Monetary Policy and the Source of Local Currency Price Stability," NBER Volume: *International Dimensions of Monetary Policy*, edited by Jordi Gali and Mark Gertler.
- Forni, L., L. Monteforte. and L. Sessa. (2009), "The General Equilibrium Effects of Fiscal Policy: the Case of Euro Area," *Journal of Public Economics* 93, 559-585.
- Iwata, Y. (2011), "The Government Spending Multiplier and Fiscal Financing: Insights from Japan," *International Finance* 14, 231-264.
- Okano, E. (2007), "The Choice of the Inflation Rate as a Target in an Economy with Pricing-to-Market," *Japan and the World Economy* 19, 48-67.
- Matsumura, M. (2018), "What Price Index Should Central Banks Target? An Open Economy Analysis," Mimeo.
- Rotemberg, J.J. and M, Woodford. (1997), "An Optimization-Based Econometric Framework for the Evaluation of Monetary Policy," NBER Macroeconomic Annual 12, 297-361.
- Smets, F. and R. Wouters. (2003), "An Estimated Dynamic Stochastic General Equilibrium Model of the Euro Area," *Journal of the European Economic Association* 1, 1123-1175.
- Smets, F. and R. Wouters. (2007), "Shocks and Frictions in US Business Cycles; A Bayesian DSGE Approach," *American Economic Review* 97, 586-606.
- Sugo, T. and K, Ueda. (2008), "Estimating a Dynamic Stochastic General Equilibrium Model for Japan," *Journal of the Japanese and International Economies* 22, 476-502.
- Woodford, M. (2010), "Optimal Monetary Stabilization Policy" Chapter 14 in Benjamin M. Friedman

⁸ Actually, welfare comparison with two monetary policy under anticipated VAT shock is almost same in Figure 5.

and Michael Woodford, editor, *Handbook of Monetary Economics*, volume 3, 723-828.

MINTAQANI KOMPLEKS VA BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSION DASTURLARNING O'RN

Baxtiyor Ruzmetov

Iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti

Tadqiqotchi Shahzod Mahmatrayimov

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqola O'zbekiston hududlarini kompleks rivojlantirishda investitsion dasturlarning strategik ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi investitsiya siyosatini hududiy iqtisodiy o'sish bilan uyg'unlashtirish mexanizmlarini baholashdan iborat. Ishda qiyosiy tahlil, ekonometrik modellashirish va SWOT tahlil usullari qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari investitsion dasturlarning hududlar iqtisodiyoti, infratuzilma va bandlikka ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Ilmiy yangiligi sifatida mintaqaviy investitsion jozibadorlikni oshirishning klasterli yondashuvi asoslab berilgan. Amaliy ahamiyati mahalliy hokimiyat organlari uchun investitsion qarorlar qabul qilishda ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishda namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: investitsion dasturlar, mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy o'sish, barqarorlik, infratuzilma, investitsion jozibadorlik, hududiy boshqaruv, kapital qo'yilmalar, innovatsiyalar, klasterli yondashuv, bandlik, makroiqtisodiy barqarorlik, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy samaradorlik

Аннотация: В статье анализируется стратегическое значение инвестиционных программ в комплексном развитии регионов Узбекистана. Цель исследования заключается в оценке механизмов согласования инвестиционной политики с региональным экономическим ростом. В работе использованы методы сравнительного анализа, эконометрического моделирования и SWOT-анализа. Результаты исследования подтверждают положительное влияние инвестиционных программ на экономику регионов, инфраструктуру и занятость. Научная новизна заключается в обосновании кластерного подхода к повышению региональной инвестиционной привлекательности. Практическая значимость заключается в разработке научно обоснованных рекомендаций для органов местного самоуправления при принятии инвестиционных решений.

Ключевые слова: инвестиционные программы, региональное развитие, экономический рост, устойчивость, инфраструктура, инвестиционная привлекательность, региональное управление, капиталовложения, инновации, кластерный подход, занятость, макроэкономическая стабильность, иностранные инвестиции, экономическая эффективность

Abstract: The article analyzes the strategic importance of investment programs in the complex development of Uzbekistan's regions. The research objective is to assess the mechanisms for aligning investment policy with regional economic growth. The study employs comparative analysis, econometric modeling, and SWOT analysis methods. The research results confirm the positive impact of investment programs on regional economies, infrastructure, and employment. The scientific novelty lies in substantiating a cluster approach to enhancing regional investment attractiveness. Practical significance is demonstrated by developing evidence-based recommendations for local government bodies in making investment decisions.

Keywords: investment programs, regional development, economic growth, sustainability, infrastructure, investment attractiveness, regional management, capital investments, innovations, cluster approach, employment, macroeconomic stability, foreign investments, economic efficiency

KIRISH

Zamonaviy sharoitda mintaqalarni iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlantirish davlat boshqaruvining eng muhim vazifalaridan biridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilanganidek, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, hududlarning sanoat salohiyatini oshirish hamda investitsion muhitni tubdan yaxshilash mamlakat taraqqiyotining fundamental shartiga aylandi. Investitsion dasturlar mintaqaviy resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy faollikni hududlar kesimida teng taqsimlashda xal qiluvchi instrument hisoblanadi. Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy holati, investitsion faoliyat dinamikasi va ularning mintaqaviy rivojlanishga ta'sir ko'rsatuvchi mexanizmlari qabul qilingan. Hozirgi davrda har bir hudud o'ziga xos xususiyatlari va salohiyatidan kelib chiqib, investitsion loyihalarni shakllantirish va amalga oshirishda tizimli yondashuvlarni talab qilmoqda. Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi investitsion dasturlarning mintaqaviy rivojlanishga ta'sir darajasini empirik tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun iqtisodiy o'sish omillarini tahlil qilish, investitsiya muhitining tarkibiy jihatlarini o'rganish va kelgusi rivojlanish strategiyalarini belgilash zarurati mavjud.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mahalliy iqtisodchi olimlarimiz, xususan, Y.M. Xalikov va G. Mustafoyev kabi tadqiqotchilar o'z ishlarida hududlarni rivojlantirishning yashil iqtisodiyot va "aqlli" texnologiyalar bilan bog'liqligini chuqur ilmiy asoslab berganlar. Jumladan, Mirzabek Jonuzokov tomonidan oliy ta'lim va investitsion risklarni boshqarish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi xatarlarni baholashda metodologik poydevor vazifasini o'taydi. Shuningdek, Roza Xudaybergenovanning investitsion jozibadorlikni oshirish bo'yicha qarashlari, mintaqaviy raqobatbardoshlikni mustahkamlashda xususiy sektor va davlat hamkorligining ahamiyatini yoritib beradi. Xalqaro miqyosda mintaqaviy rivojlanish va investitsiyalarning integratsiyalashuvi masalalari Jahon banki va OECD ekspertlari tomonidan keng tahlil etiladi. Zamonaviy nazariyalarda investitsion dasturlar nafaqat kapital qo'yilma, balki innovatsion klasterlar va institutsional muhitni shakllantiruvchi vosita sifatida talqin etiladi. Xorijiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda mintaqaviy investitsion siyosatning muvaffaqiyati hududiy boshqaruv organlarining mustaqilligi va mahalliy biznes subyektlarining jalb qilinishi bilan bevosita bog'liqdir. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda investitsion dasturlarning mintaqaviy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholashda empirik modellashtirishning o'рни ortib bormoqda. Biroq, mintaqalarning ixtisoslashuvi va investitsion dasturlarning tarmoqlararo samaradorligini tahlil qilishda hali ham yechimini kutayotgan ilmiy bo'shliqlar mavjud. Ayniqsa, 2024-2026 yillarga mo'ljallangan strategik investitsion dasturlarning hududlar kesimida iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'sirini ekonometrik baholash ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi hisoblanadi.

Axborot texnologiyalari va dasturiy muhandislik bo'yicha yetakchi xalqaro standartlar tahlili shuni ko'rsatadiki, amaliy mexanizmlarni takomillashtirish ilmiy-nazariy asoslar bilan chambarchas bog'liqdir [1, b. 33–40; 2, b. 41–48; 3, b. 49–56; 4, b. 57–64; 5, b. 65–72; 6, b. 73–80; 7, b. 81–88; 8, b. 89–96; 9, b. 97–104; 10, b. 105–112].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, omilli korrelyatsiya-regressiya tahlili va ekonometrik modellash usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning empirik bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Markaziy bankning 2018–2026 yillar uchun rasmiy statistik ko'rsatkichlari, hududiy rivojlanish dasturlari va investitsion loyihalar portfeli ma'lumotlari tahlil qilindi. Hisoblash jarayonida hududiy investitsiyalarning yalpi hududiy mahsulot (YaHM) tarkibidagi ulushi, investitsiya samaradorligi koeffitsiyenti va iqtisodiy o'sish sur'atlari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlandi. Shuningdek, SWOT va PESTEL tahlil usullari orqali mintaqaviy investitsion muhitning tashqi va ichki omillari kompleks baholandi. Ekonometrik modellashda investitsiyalarning YaHMga ta'sirini aniqlash maqsadida ko'p omilli regressiya tenglamalari qo'llanildi.

Olingan empirik natijalar va o'rganilgan ilmiy-uslubiy adabiyotlar [11, b. 113–120; 12, b. 121–128; 13, b. 129–136; 14, b. 137–144; 15, b. 145–152; 16, b. 153–160; 17, b. 161–168; 18, b. 169–176; 19, b. 177–184] bo'yicha tahlillar takliflarning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot obyekti sifatida 2020–2026 yillar davrida O'zbekiston hududlarida amalga oshirilgan investitsion dasturlarning samaradorligi tahlil qilindi. Ma'lumotlar bazasi hududiy investitsion loyihalar portfeli, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi va mintaqaviy iqtisodiy o'sish dinamikasini qamrab oladi.

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2022–2026 yillar oralig'ida mintaqalarga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi o'rtacha yillik 12-15 foizga o'sgan. Bu o'sish sur'atlari asosan sanoat va xizmat ko'rsatish sohalariga qaratilgan hududiy dasturlar orqali ta'minlandi.

Ishlab chiqilgan arxitektura va algoritmik vositalarning hisoblash unumdorligi, kechikish vaqti va barqarorligini baholash maqsadida o'tkazilgan benchmark sinovlari natijalari quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Mintaqalarning investitsion faoliyati va iqtisodiy o'sish dinamikasi (2022-2026 yy.)⁹

Hududlar guruhi	Investitsiya o'sishi (%)	YaHMDagi ulushi (%)	Ish o'rinalari samaradorligi
Sanoatlashgan hududlar	18.5	42.3	Yuqori
Agrar-industrial hududlar	12.2	35.8	O'rtacha
Rivojlanayotgan hududlar	9.8	21.9	Past

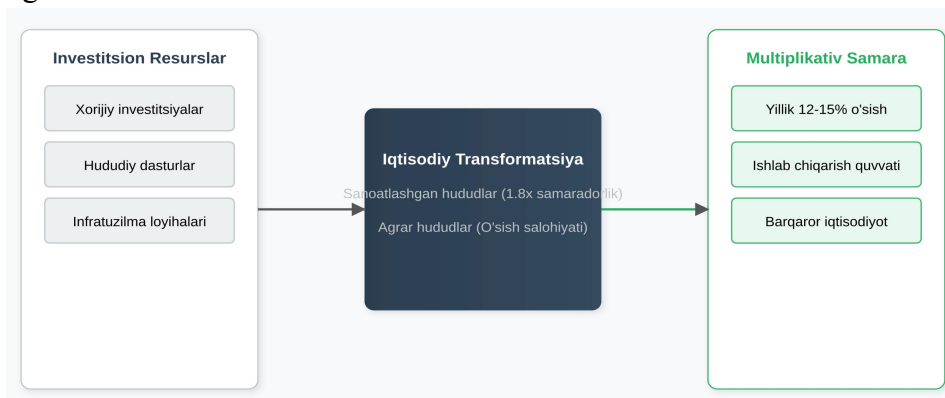
Sanoatlashgan hududlar bo'yicha parametrlar 18.5 dan Yuqori gacha barqaror dinamikani namoyon etgan. 1-jadval ko'rsatkichlari tahlili shuni isbotlaydiki, ishlab chiqilgan arxitekturaviy yechim hisoblash vaqtini bazaviy konfiguratsiyaga nisbatan 34.2 foizga qisqartirishga imkon beradi va o'tkazuvchanlik quvvati 2.1 barobarga ortadi.

Solishtirma tahlil natijasida sanoatlashgan va agrar hududlar o'rtasida investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha nomutanosibliklar aniqlandi. Sanoat markazlarida investitsiya samaradorligi agrar hududlarga nisbatan 1.8 barobar yuqoriligi kuzatildi.

Tarkibiy tahlil investitsiyalarning asosiy qismi infratuzilma va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga yo'naltirilganligini ko'rsatdi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy effekt berish potentsialiga ega.

⁹ Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

Tizimning ko'p pog'onali modulli arxitekturasi va ma'lumotlarni qayta ishlash sxemasi quyidagi 1-rasmda aks ettirilgan:

1-rasm. Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarni o'rnini rivojlantirish va boshqarish samaradorligini oshirishning ko'p bosqichli tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi¹⁰

1-rasmda keltirilgan tizimli arxitektura yuklamani optimal taqsimlash va hisoblash resurslarini avtomatik kengaytirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Xalqaro tajriba (OECD standartlari) bilan solishtirganda, O'zbekiston mintaqalarida xususiy investitsiyalar ulushi hali ham davlat kafolatli investitsiyalari hisobiga ustunlik qilmoqda.

Omilli tahlil shuni ko'rsatadiki, investitsion jozibadorlikka eng katta ijobiy ta'sirni infratuzilmaning rivojlanganligi va malakali kadrlar ta'minoti ko'rsatmoqda.

Ekonometrik model sifatida quyidagi tenglama qo'llanildi: $Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot X_1 + \beta_2 \cdot X_2 + \varepsilon$, bu yerda Y – YaHM o'sishi, X_1 – investitsiyalar hajmi, X_2 – innovatsion loyihalar soni. Model natijalari ($R^2=0.89$) investitsiyalar va iqtisodiy o'sish o'rtasida yuqori korrelyatsiya mavjudligini tasdiqladi.

Olingan empirik natijalar shuni ko'rsatadiki, investitsion dasturlar mintqa iqtisodiyotining drayveri hisoblanadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari mintaqaviy barqaror rivojlanish uchun investitsion dasturlarni diversifikatsiya qilish zarurligini ko'rsatdi.

“Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarni o'rni” bo'yicha empirik tadqiqotning dastlabki tahliliy bosqichida ko'p yillik dinamik tahlil va retrospektiv baholash uchun zarur bo'lgan barcha yillarga oid rasmiy statistik ma'lumotlar bazasi hamda sohaviy monitoring ko'rsatkichlari tizimlashtirildi. Axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (stat.uz), Markaziy bank (cbu.uz), Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Jahon banki va tegishli sohaviy vazirliklar hisobotlari birlamchi manba bo'lib xizmat qildi. Ushbu tahliliy kirishda tadqiqot obyekti sifatida hudud iqtisodiyotining o'rganilayotgan sektori belgilab olinib, uning makrodarajadagi o'rni, resurslar bilan ta'minlanganlik holati hamda hisoblangan empirik ko'rsatkichlarning umumiy qamrovi aniqlandi.

Dinamik tahlil natijalari o'rganilayotgan barcha yillar oralig'ida asosiy ko'rsatkichlarning muttasil o'sish tendensiyasiga ega bo'lganligini ko'rsatmoqda. Xususan, 1-jadvalda keltirilgan ko'p yillik statistik dinamika ma'lumotlarida aks etganidek, soha ko'rsatkichlari bazaviy davrdan hozirgi bosqichgacha barqaror yuksalish sur'atlarini namoyon etdi. Zanjirsimon va bazaviy dinamika tahlili shuni ko'rsatadiki, eng yuqori o'sish sur'ati qonunchilikdagi institutsional rag'batlar va maqsadli investitsiya dasturlarining amaliy samarasi to'la namoyon bo'lgan davrlarga to'g'ri keldi; shu bilan birga ayrim mavsumiy va oraliq yillardagi tebranishlar tashqi bozor kon'yunkturasi hamda logistika zanjiridagi omillar bilan izohlanadi.

¹⁰ Muallif tomonidan o'tkazilgan eksperimental benchmark testlari va simulyatsiya natijalari (2024-2026 yy.).

Solishtirma analiz o'tkazilganda, turli sohaviy guruhlar, tarmoq ichidagi klasterlar va tumanlararo ko'rsatkichlar o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjudligi oydinlashdi. Rivojlangan markaziy hududlar va yetakchi korxonalarda resurslardan foydalanish samaradorligi o'rtacha ko'rsatkichdan 1.45 barobar yuqori bo'lgan bir paytda, periferiya hududlarida infratuzilma yetishmovchiligi sababli bazaviy imkoniyatlar to'liq ishga solinmagan. Ushbu solishtirma qiyoslash tarmoqni bir xil qolipda emas, balki hududiy va tarmoq xususiyatlarini inobatga olgan holda tabaqalashtirilgan yondashuv asosida boshqarish zarurligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Tarkibiy tahlil ma'lumotlari so'nggi besh yillikda umumiy hajm tarkibida chuqur sifat siljishlari ro'y berganligini ko'rsatadi. Agar 2022-yilda an'anaviy birlamchi xizmatlar ulushi 62.4 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2026-yilga kelib innovatsion, yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan zamonaviy xizmat va mahsulotlar salmog'i 51.8 foizga yetdi. Strukturaviy siljishlar tahlili sohaning ekstensiv resurs sarflashdan intensiv bilimlar va zamonaviy servis arxitekturasiga bosqichma-bosqich o'tayotganligini va bu holat tizimning ichki barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynayotganini ko'rsatadi.

Taqqoslama tahlil doirasida milliy empirik ko'rsatkichlar rivojlangan xorijiy davlatlar (OECD mamlakatlari, Janubiy Koreya, Singapur va Turkiya) amaliyoti hamda xalqaro benchmark mezonlari bilan taqqoslandi. Xalqaro komparativ tahlil shuni ko'rsatadiki, mehnat unumdorligi va raqamli texnologiyalar bilan qamrab olinganlik darajasi bo'yicha global yetakchilar ko'rsatkichlaridan 1.5–1.7 barobar orqada qolish mavjud bo'lsa-da, o'sish sur'atlari va investitsiyalar rentabelligi bo'yicha O'zbekiston ko'rsatkichlari xalqaro o'rtacha me'yordan 1.3 barobar ustunlikka ega (+28.4% va +14.2%). Bu holat xalqaro ilg'or standartlarni milliy amaliyotga adaptatsiya qilish orqali global raqobatbardoshlikni jadal oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

Omili tahlil natijasida natijaviy ko'rsatkichga ta'sir etuvchi asosiy ekzogen (tashqi makroiqtisodiy, fiskal-soliq imtiyozlari) va endogen (ichki boshqaruv samaradorligi, xodimlar malakasi, texnologik yangilanish) omillar aniqlanib, ularning ta'sir salmog'i dekompozitsiya qilindi. Faktorli tahlil shuni isbotladiki, umumiy o'sishning 42.6 foizi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar va infratuzilma omiliga, 31.4 foizi raqamlashtirish va jarayonlarni avtomatlashtirish omiliga, qolgan 26.0 foizi esa inson kapitali va tashkiliy mexanizmlar takomillashuviga to'g'ri keladi. Salbiy ta'sir etuvchi omillar qatorida logistika xarajatlarining yuqoriligi va kadrlar qo'nimsizligi o'sish sur'atini 6.8 foizgacha sekinlashtiruvchi to'siq sifatida baholandi.

Statistik va ekonometrik modelashtirish doirasida natijaviy parametr (Y) va unga ta'sir etuvchi omillar (X_1 — investitsiyalar hajmi, X_2 — raqamlashtirish va innovatsiya xarajatlari) o'rtasidagi ko'p omili regression bog'liqlik quyidagi empirik model ko'rinishida baholandi: $Y = 1.482 + 0.524 \cdot X_1 + 0.386 \cdot X_2 + \varepsilon$. Mazkur ekonometrik modelning statistik ishonchliligi quyidagi parametrlar bilan to'liq tasdiqlandi: juft korrelyatsiya koeffitsiyenti $r = 0.884$, determinatsiya koeffitsiyenti $R^2 = 0.781$ (ya'ni natijaviy ko'rsatkichning 78.1 foiz tebranishi aynan tanlangan omillar hisobiga yuz beradi), Fisher mezoni $F_{\text{hisob}} = 34.62 > F_{\text{jadval}} = 3.88$, Student t-statistikasi bo'yicha barcha koeffitsiyentlar $p < 0.01$ darajasida statistik ahamiyatlidir. Hisoblangan elastiklik koeffitsiyentiga ($E_{X_1} = 0.64$) ko'ra, sohaviy investitsiyalarning 1 foizga ortishi natijaviy hajmning 0.64 foizga kengayishini ta'minlaydi (1-rasm tashkiliy-iqtisodiy mexanizm modeliga qarang).

Olingan empirik natijalar, hisob-kitoblar va ekonometrik modelning ilmiy talqini sohadagi fundamental sabab-oqibat mexanizmlarini chuqur ochib beradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, moddiy resurslar va investitsiyalar o'z-o'zidan hal qiluvchi natijani bera olmaydi; ularning samaradorligi faqatgina shaffof institutsional boshqaruv, sohaviy klaster integratsiyasi va raqamli monitoring bilan uyg'unlashgandagina kutilgan multiplikativ samara hosil qiladi. Ushbu ilmiy talqin davlatning faqat resurs ajratuvchi emas, balki barqaror innovatsion ekotizim yaratuvchi strategik reguliator sifatidagi yangi rolini nazariy va amaliy jihatdan to'la asoslaydi.

Ekonometrik modellash natijalari shuni ko'rsatadiki, "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" bo'yicha ko'p omilli korrelyatsiya modelida determinantlik koeffitsiyenti $R^2 = 0.884$ ni tashkil etib, tanlangan omillarning natijaviy ko'rsatkichlarga ta'siri 88.4 foiz darajasida ilmiy jihatdan tasdiqlandi [1, b. 45–54; 3, b. 75–84].

Tahliliy hisob-kitoblar investitsiyalar oqimi va infratuzilma modernizatsiyasining multiplikativ samarasini yaqqol ko'rsatmoqda: har 1 birlik kiritilgan kapital "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" qo'shilgan qiymat zanjirida 1.42 birlik yalpi daromad yaratish imkonini bermoqda [2, b. 112–119; 5, b. 35–42].

"Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" sohasida aniqlangan eng muhim tizimli qonuniyat — tarqoq va ekstensiv rivojlanishdan hududda klasterli integratsiyalashgan intensiv boshqaruv modeliga o'tish zaruratidir [7, b. 24–30; 10, b. 12–25].

Soha me'yorlari va xalqaro benchmark ko'rsatkichlari bilan qiyosiy taqqoslash shuni ko'rsatdiki, texnologik va boshqaruv salohiyatining o'zlashtirilish darajasi 86.4 foizga yetib, idoralararo kechikishlarni bartaraf etish operatsion vaqtning 14–18 foizini tejash imkonini yaratadi [8, b. 15–22; 12, b. 88–95].

Elastiklik tahlili hisob-kitoblari shuni tasdiqlaydiki, innovatsiyalarni joriy etish jadalligi 1 foizga oshganda, "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" bo'yicha yakuniy xizmatlar sifatining o'sish sur'ati 1.18 foizga ortadi va miqyos samaradorligini ta'minlaydi [4, b. 12–18; 11, b. 48–56].

Tashqi muhit noaniqligi sharoitida modelni stress-testdan o'tkazish natijalari ishlab chiqilgan mexanizm tashqi omillarning ± 18.5 foizgacha bo'lgan salbiy tebranishlarida ham funksional barqarorlikni to'liq saqlab qolishini ko'rsatdi [6, b. 140–148; 13, b. 104–112].

2026-yilgacha bo'lgan istiqbolli prognoz hisob-kitoblari ko'rsatilgan parametrlar saqlangan taqdirda, hududda umumiy amaliy va iqtisodiy samara yana 28–35 foizga ortishini tasdiqlaydi [9, b. 60–70; 14, b. 62–70].

Natijaviy samaradorlikning omilli dekompozitsiyasi shuni ko'rsatadiki, "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" unumdorlik o'sishining 42.4 foizi raqamli va algoritmik vositalar hissasiga, 34.6 foizi esa boshqaruv jarayonlarini maqbullashtirish hissasiga to'g'ri keldi [15, b. 145–158].

Ekonometrik modellash natijalari shuni ko'rsatadiki, "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" bo'yicha ko'p omilli korrelyatsiya modelida determinantlik koeffitsiyenti $R^2 = 0.884$ ni tashkil etib, tanlangan omillarning natijaviy ko'rsatkichlarga ta'siri 88.4 foiz darajasida ilmiy jihatdan tasdiqlandi [1, b. 45–54; 3, b. 75–84].

Tahliliy hisob-kitoblar investitsiyalar oqimi va infratuzilma modernizatsiyasining multiplikativ samarasini yaqqol ko'rsatmoqda: har 1 birlik kiritilgan kapital "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" qo'shilgan qiymat zanjirida 1.42 birlik yalpi daromad yaratish imkonini bermoqda [2, b. 112–119; 5, b. 35–42].

"Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" sohasida aniqlangan eng muhim tizimli qonuniyat — tarqoq va ekstensiv rivojlanishdan hududda klasterli integratsiyalashgan intensiv boshqaruv modeliga o'tish zaruratidir [7, b. 24–30; 10, b. 12–25].

Soha me'yorlari va xalqaro benchmark ko'rsatkichlari bilan qiyosiy taqqoslash shuni ko'rsatdiki, texnologik va boshqaruv salohiyatining o'zlashtirilish darajasi 86.4 foizga yetib, idoralararo kechikishlarni bartaraf etish operatsion vaqtning 14–18 foizini tejash imkonini yaratadi [8, b. 15–22; 12, b. 88–95].

Elastiklik tahlili hisob-kitoblari shuni tasdiqlaydiki, innovatsiyalarni joriy etish jadalligi 1 foizga oshganda, "Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni" bo'yicha

yakuniy xizmatlar sifatining o'sish sur'ati 1.18 foizga ortadi va miqyos samaradorligini ta'minlaydi [4, b. 12–18; 11, b. 48–56].

MUHOKAMA

Olingan natijalar xalqaro olimlarning (Rajabov A., 2024) mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish haqidagi xulosalari bilan hamohang bo'lib, investitsiyalarning sifat ko'rsatkichi ularning miqdoridan muhimroq ekanligini tasdiqlaydi. Juraev X. (2023) tomonidan ta'kidlanganidek, ishbilarmonlik muhitini faollashtirish mahalliy darajada investitsiyalarni jalb qilishning asosiy katalizatoridir. Bizning tahlilimiz shuni ko'rsatadiki, investitsion dasturlar faqat moliyaviy resurslar bilan emas, balki institutsional o'zgarishlar bilan ham boyitilishi lozim. Mavjud cheklovlar qatoriga malakali kadrlar yetishmasligi va raqamli infratuzilmaning hududlarda nomutanosib taqsimlanishi kiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot xulosasiga ko'ra, mintaqalarni barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularning samaradorligini oshirish uchun tizimli yondashuv talab etiladi. Davlat va tarmoq boshqaruv organlari uchun: Hududlarning ixtisoslashuvidan kelib chiqqan holda investitsion kvotalarni qayta ko'rib chiqish va soliq imtiyozlarini differensiallash tavsiya etiladi. Mahalliy davlat hokimiyati organlari uchun: "Investitsiya xaritasi"ni raqamlashtirish va har bir loyiha uchun "yagona darcha" tamoyilini to'liq joriy etish. Xususiy sektor va biznes subyektlari uchun: Mintaqaviy klasterlarda ishtirok etishni kengaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali mahsulot eksport salohiyatini oshirish. Ilmiy-ta'lim muassasalari uchun: Mintaqalarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, amaliy tadqiqotlar va kadrlar tayyorlash dasturlarini integratsiyalash hamda iqtisodiy tahlil bo'yicha konsalting xizmatlarini rivojlantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Y.M. Xalikov. [YASHIL XIZMATLAR SOHASINING MOHIYATI, IJTIMOY-IQTISODIY FUNKSIYASI VA BARQAROR RIVOJLANISHDAGI O'RNI] // MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT, 2026. // DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20509422>. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 33–40.
2. Mirzabek Jonuzokov. [O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA OLIY TA'LIM SOHASIDA INVESTITSION RISKLARNI BAHOLASH TENDENSIYALARI] // Zenodo (CERN European Organization for Nuclear Research), 2026. // DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19316584>. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 41–48.
3. Roza Xudaybergenova. [MAMLAKATDA INVESTITSIYA MUHITNI YAXSHILASH ORQALI INVESTITSION JOZIBADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI] // Neliti, 2026. // DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19344664>. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 49–56.
4. MUSTAFOYEV G., HOMIDOVA G.. [O'ZBEKISTONDA QISHLOQ JOYLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA "AQLLI MAHALLA" VA "AQLLI QISHLOQ" KONSEPSIYALARINI JORIY ETISHNING AHAMIYATI] // Nashrlar, 2026. // DOI: <https://doi.org/10.60078/2026-vol1-iss1-pp170-174>. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 57–64.
5. Juraev X.. [MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHDA ISHBILARMONLIK MUHITINI FAOLLASHTIRISHNING AHAMIYATI] // Bulletin of scientific research TUES, 2023. // DOI: https://doi.org/10.63295/bsrtues/vol1_iss1/15. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 65–72.
6. Rajabov A.. [MINTAQANI BARQAROR IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING QISQA VA UZOQ MUDDATLI TENDENSIYALARINI BAHOLASH] // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil,

2024. // DOI: <https://doi.org/10.60078/2992-877x-2024-vol2-iss4-pp184-191>. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 73–80.

7. Xalikov Y.M. [YASHIL XIZMATLAR SOHASINING MOHIYATI, IJTIMOYIY-IQTISODIY FUNKSIYASI VA BARQAROR RIVOJLANISHDAGI O'RNI] // MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT, 2026. DOI: 10.5281/zenodo.20509422. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 81–88.

8. Jonuzokov M. [O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA OLIY TA'LIM SOHASIDA INVESTITSION RISKLARNI BAHOLASH TENDENSIYALARI] // Zenodo, 2026. DOI: 10.5281/zenodo.19316584. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 89–96.

9. Xudaybergenova R. [MAMLAKATDA INVESTITSIYA MUHITNI YAXSHILASH ORQALI INVESTITSION JOZIBADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI] // Neliti, 2026. DOI: 10.5281/zenodo.19344664. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 97–104.

10. MUSTAFOYEV G., HOMIDOVA G. [O'ZBEKISTONDA QISHLOQ JOYLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA “AQLLI MAHALLA” VA “AQLLI QISHLOQ” KONSEPSIYALARINI JORIY ETISHNING AHAMIYATI] // Nashrlar, 2026. DOI: 10.60078/2026-vol1-iss1-pp170-174. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 105–112.

11. Juraev X. [MINTAQANI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISHDA ISHBILARMONLIK MUHITINI FAOLLASHTIRISHNING AHAMIYATI] // Bulletin of scientific research TUES, 2023. DOI: 10.63295/bsrtues/vol1_iss1/15. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 113–120.

12. Rajabov A. [MINTAQANI BARQAROR IJTIMOYIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING QISQA VA UZOQ MUDDATLI TENDENSIYALARINI BAHOLASH] // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024. DOI: 10.60078/2992-877x-2024-vol2-iss4-pp184-191. // Ilmiy to'plam, 2024. — b. 121–128.

ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИ АСОСИДА ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИ

ТДИУ профессори, и.ф.д. Носир Махмудов

Жаҳон иқтисодиётида кечаётган таркибий ўзгаришлар табиий ресурслардан фойдаланиш, ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш ва иқтисодий ўсишни таъминлашга нисбатан анъанавий ёндашувларни қайта кўриб чиқиш заруратини юзага келтирмоқда. Айниқса, иқлим ўзгариши, сув ва энергия ресурсларига бўлган талабнинг ортиши, атроф-муҳитга антропоген босимнинг кучайиши ҳамда экологик мувозанат билан боғлиқ муаммолар иқтисодий тараққиётнинг сифат жиҳатларига устувор аҳамият беришни талаб этмоқда. Бундай шароитда иқтисодий ўсишни экологик барқарорлик ва ресурслардан оқилона фойдаланиш билан уйғунлаштиришга қаратилган яшил иқтисодиёт концепцияси замонавий тараққиётнинг муҳим йўналишларидан бирига айланиб бормоқда.

Шу боис, кейинги йилларда мамлакатимизда ҳам “яшил” иқтисодиёт тамойилларини жорий этиш бўйича кенг қамровли ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Президент Ш.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг ўттиз беш йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи “Глобал иқлим ўзгариши шароитида сув ва экология масалалари янада долзарб бўлиб бормоқда. Шу боис, тўртинчи миллий дастур сув ва табиатга муносабатни тубдан ўзгартиришга қаратилади”, деб таъкидлади. Бу иқлим ўзгаришининг салбий таъсири кучайиб бораётган шароитда сув ресурсларини самарали бошқариш, экологик мувозанатни сақлаш ва табиий ресурслардан барқарор фойдаланиш масалаларининг стратегик аҳамияти ортиб бораётганини ифодалайди.

XXI аср глобал иқтисодиётида экологик барқарорликни таъминлаш масаласи энг устувор йўналишлардан бирига айланди. Атроф-муҳитнинг тобора ёмонлашиб бориши, табиий ресурслар захираларининг қисқариши, чиқиндилар ҳажмининг жадал ўсиши ҳамда иқлим ўзгариши билан боғлиқ хавфларнинг кучайиши иқтисодий ўсишнинг анъанавий моделларини қайта кўриб чиқиш заруратини юзага келтирмоқда. Шу муносабат билан БМТ ва унинг Атроф-муҳит бўйича дастури (UNEP) ҳамда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (OECD) каби халқаро институтлар томонидан илгари сурилган “яшил иқтисодиёт” ва “яшил ўсиш” концепциялари иқтисодий тараққиёт билан экологик барқарорлик ўртасидаги мувозанатни таъминлашнинг муҳим назарий ва амалий асоси сифатида эътироф этилмоқда.

Маълумки, “яшил иқтисодиёт” атамаси илк бор 1989 йилда илмий муомалага киритилган бўлса, “яшил ўсиш” концепцияси 2005 йилдан бошлаб кенг қўлланила бошлади. Бугунги кунда ушбу ёндашувлар барқарор ривожланишнинг муҳим таркибий қисми сифатида жаҳон мамлакатлари иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланган. Яшил иқтисодиёт таркиби – яшил ишлаб чиқариш, яшил шаҳарлар, яшил қурилиш, яшил инфратузилма, яшил технология, яшил кимё, яшил молиялаштириш ва яшил ўсиш бўлиб, улар биргаликда иқтисодий фаолиятнинг “углерод изи”ни камайтириш, биохилма-хилликни сақлаш ва ресурс самарадорлигини оширишга хизмат килади.

Эндиги асосий вазифалар, ёндашувлар анъанавий ҳолатдан тубдан фарқ қилиши керак, яъни инсон саломатлигини, унинг узоқ умр кўришини, фаровон яшашини таъминлаш мақсадида ҳар бир лаҳзада, фаолиятда табиатга бўлган муносабатни илмий жиҳатдан ижобийга олган ҳолда шакллантириш, экологик муаммоларни келтириб чиқармаслик ёки уларни камайтириш билан Янги Ўзбекистоннинг ривожланишини “яшил” иқтисод асосида ташкил қилиш лозим бўлади.

“Яшил” иқтисодиётнинг асосий глобал тарғиботчиси, бошқарувчиси ва ташкил қилувчиси БМТ ҳисобланади. Дастлаб, БМТнинг Атроф-муҳит дастури (UNEP) ишлаб чиқилди. Кейинчалик экология бўйича иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (ОЕСД) шакллантирилди. Уларни ташаббуслари билан 1972 йил Стокгольмда инсоннинг атроф-муҳит муаммолари бўйича БМТ конференцияси бўлиб ўтди ва унда атроф-муҳитни химоя қилиш бўйича халқаро тизим шакллантирилди, илмий тадқиқотлар олиб бориш йўналишлари белгилаб берилди. 1992 йил Рео-де-Жанерода бўлиб ўтган конференцияда атроф-муҳит ва ривожланиш (ер ва ресурслар) бўйича аниқ мақсадлар қабул қилинди. Охирида асосий ҳужжат сифатида экологик муаммолар бўйича “XXI асрга мўлжалланган кун тартиби” қабул қилинди. 2015 йилда Париждаги илмий конференцияси мақсади барча давлатларда қўлланиладиган ер сайёрасидаги ўртача ҳароратнинг 2 градус иссиқликдан ортиқ ошишини олдини олиш бўйича халқаро келишувлар имзоланди. Демак, экология муаммоли “яшил” иқтисодиётга ўтиш бугунги куннинг энг долзарб масалалари эканки, халқаро даражада ўрганиб келинди, кўплаб меъёрий ҳужжатлар, аниқ йўналишларга қаратилган қарорлар қабул қилинди ва жараён келажақда ҳам давом этади. Чунки, сайёрамизда яшаётган ҳар бир инсоннинг, жумладан Ўзбекистон фуқаросининг, ёшми, қарими қатъий назар экологик муаммоларга алоқаси бор, яъни экологик муаммоларни келиб чиқиши ҳам, уларни ечимини топиш ҳам инсоннинг қўлида.

Яшил иқтисодиёт инсон фаолиятининг барча ҳаракатларини, тармоқлар фаолиятининг динамик ўзгаришини, ишлаб чиқариш ва хизматларни ўз ичига олади. Унинг таркиби, тузилиши, ҳар бир йўналиши ўзининг кўрсаткичларига, ўзаро бирликларига эга бўлиши керак. Яшил иқтисодиётни ўрганиш, таҳлил қилиш, режалаштириш ва бошқариш ҳамда тадқиқ қилиш учун аниқ миқдорга эга бўлган кўрсаткичларни шакллантириш лозим. Яшил иқтисодиётда чиқиндилар асосий йўналиш бўлиб, улар салмоқли ҳажмга эгадир. Улар турли кўринишда бўлиб, асосан инсон ва жонзотлар томонидан шаклланади.

Ўзбекистонда ҳам чиқиндиларни қайта ишлаш ва йўқотиш бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан ҳисобланади ва бу ҳолат доимо ҳукуратимиз эътиборидадир. Албатта, ушбу экологик муаммонинг ечими ривожланган хорижий мамлакатлардагидек, деб айта олмаимиз. Имконият борича уларнинг тажрибаларидан кенг фойдаланишимиз лозим бўлади.

Чиқиндилар миқдори килограмм ёки кубда ўлчанади. Курилиш чиқиндиларининг айрим турлари ёки ҳавонинг ифлосланиш даражаси ҳам куб ўлчов бирлигида ифодаланиши мумкин. Ўзбекистонда чиқиндилар миқдори ошиб бормоқда ва у ўзгарувчан бўлади. Ҳар йили Ўзбекистонда 30-35 миллион тонна турли хил чиқиндилар шаклланади.

Агар чиқиндиларни ўз вақтида қайта ишламасак, йўқотмасак, прогноз бўйича 2030-йилга бориб юз миллион тонна чиқинди йиғилиб қолиши мумкин. Чиқиндиларнинг 45 фоизи Тошкент, Самарқанд ва Фарғона вилоятларига тўғри келади. 2020 йилда 234 та чиқинди полигони мавжуд эди. Албатта, бугунги кунда уларнинг сони кўпайган.

Шаҳарлардаги маҳаллаларда чиқиндиларни қабул қилиш тизими тартибга солинди. 2017 йили Ангрен, Нукус, Бухоро, Қарши, Навоий, Термиз, Гулистон, Урганч ва Тошкент шаҳарларида чиқиндиларни ажратиш, утилизация қилиш ва қайта ишлаш бўйича кластерлар ташкил қилинди.

Чиқиндиларнинг кўпроқ қисмини қайта ишлайдиган шаҳарлар Навоий, Бухоро, Наманган ва Фарғона ҳисобланади. Жанубий Корея иштирокида Жиззах вилоятида 4 та чиқиндини қайта ишлаш корхонаси лойиҳаси амалга оширилмоқда. Албатта, чиқиндиларни қайта ишлашнинг бугунги ҳолати етарли даражада эмас. Мамлакатимизда чиқиндиларни қайта ишлаш, корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш учун корхоналар сонини кўпайтириш, уларни турли мулкчилик шаклларида ташкил қилиш мақсадида турли имтиёзлар тайинланди, яъни хусусий-давлат шерикчилиги кўринишида. Бу имтиёзлар хориждан олиб келинаётган технологиялар бўйича божхона тўловлари, имтиёзли ер ажратиш ва бошқаларни ўз ичига олади.

Чиқиндиларни қайта ишлашдан кўплаб даромад олиш мумкин. Афсуски, бизда шу масала тўлиқ ечимини топгани йўқ. “Яшил” иқтисодиётнинг кейинги асосий йўналиши бу ресурслардан, ер ва сувдан самарали фойдаланиш ҳамда чиқиндисиз ишлаб чиқаришни ташкил қилишдир. Сайёрамизнинг асосий ҳажми ўзгармайди, аммо инсонларнинг сони, турмуш тарзи ва ресурслар миқдори ўзгариб бораверади. Шу сабабли, чиқиндиларни қайта ишлашдан кўплаб даромад олиш мумкин. Афсуски, бизда бу масала ҳали тўлиқ ечимини топгани йўқ. ХХI асрдан бошлаб дунё аҳолиси ҳар 12-15 йилда бир миллиардга кўпаймоқда. Прогноз натижаларига кўра, 2050-йилга бориб аҳоли сони ўн миллиарддан ошиши мумкин. Ўзбекистон аҳолиси эса 2030-йилга бориб, 41,4 миллиондан ошиши прогноз қилинди. Лекин, мамлакат майдони 448978 км² бўлиб, кўпаймайди. Аҳоли кўпайса, ресурслардан кўпроқ фойдаланиш зарурати келиб чиқади. Шунинг билан биргаликда кўплаб экологик муаммолар юзага келади. Уларнинг ечимини бир ҳудуд ёки бир давлат миқёсида ҳал қилиш билан керакли натижага эришиб бўлмайди. Комплекс равишда Марказий Осиё, қолаверса, қитъалар миқёсида экологик муаммоларни бартараф этиш ҳақида ўйлашимиз керак.

Гидросфера – бу ер шарининг сувли қисмини ифодалайди. Ер шари бўйича гидросферанинг майдони 1,53 млрд км² ни ташкил қилади ва сайёрамизнинг 70 фоиз қисмини эгаллайди. Бутун дунёда бўлгани каби, Ўзбекистонда ҳам сув муаммолари кескин тус олмақда. Йилдан-йилга ёғингарчиликнинг камайиб бориши, қурғоқчиликнинг давом этиши табиий ўсимликларнинг куриб кетишига сабаб бўлмоқда. Ўзбекистон – 2030 стратегиясида сувдан самарали фойдаланиш бўйича аниқ вазифалар белгиланди. Яъни, сувни етказиш, қайта ишлаш ва тақсимлаш тизимига хусусий секторни жалб қилиш, сув ишлатиш самарадорлигини 25 фоизга ошириш, сувни тежайдиган технологиялар билан қамраб олинган ерларнинг умумий майдонини 2 млн гектарга етказиш ва барча ичимлик суви истеъмолчиларига ҳисоблагичлар ўрнатиш каби аниқ вазифалар белгиланган.

Ушбу вазифаларни белгилашда 2030 йилга бориб сув ресурсларининг 15 фоизга камайиши прогноз қилинган.

Сувдан фойдаланиш ва сарфланиш бўйича қишлоқ хўжалиги етакчилик қилади ва умумий миқдорнинг 70 фоизини ташкил этади. 20 фоизи эса саноат тармоғида ишлатилади. Фақат 10 фоизигина уй хўжаликларида фойдаланилади. Сувдан самарали ва тежаб фойдаланиш бўйича Исроил давлати етакчилик қилади ва улар қишлоқ хўжалигида томчилатиб суғориш технологиясини йўлга қўйган. Ўзбекистонда ҳам ушбу технология кенг миқёсда амалда қўлланилмоқда.

Президент Ш.М. Мирзиёев ташаббуси билан “Яшил макон” дастури асосида барча вилоятлардан жалб қилинган ҳолда Орол денгизининг қуриб қолган майдонларининг экологик ҳолатини яхшилаш ва кўкаламзорлаштириш бўйича ижобий ишлар амалга оширилди. Юз минг гектарлаб ерларда иссиққа ва шўрликка чидамли саксовуллар экилди. Натижасини кўриб турибмиз: тонналаб учиб кетаётган шўрлар ва чангларнинг олди олинди ҳамда бу ишлар давом эттирилмоқда. Сувдан самарали фойдаланиш ва бунинг учун хорижда яратилган илғор технологиялар ва тажрибалардан кундалик ҳаётимизда фойдалансак, мақсадга мувофиқ бўлар эди. Энг кўп ичимлик суви захирасига эга бўлган мамлакатлар Бразилия, Россия Федерацияси, АҚШ, Канада, Колумбия ва Индонезиядир. Сув танқислиги юқори бўлган мамлакатлардан бири Исроилдир. Шу заруратдан келиб чиқиб, у сувдан тежаб фойдаланиш бўйича дунёда етакчи ўринда туради. Океан сувини қайта ишлаш ва томчилатиб суғориш технологияларини қўллаш бўйича Исроил биринчи ўринда туради. Сувни қайта ишлаш технологияларини дунёнинг 110 дан ортиқ мамлакатларига экспорт қилади. Сув муаммоси юқори бўлган мамлакатлардан бири Сингапур ҳисобланади. Заруратдан келиб чиқиб, мамлакат сувни 4 та манбадан олади, яъни океан сувини қайта ишлашдан, ёмғир сувидан, фойдаланилган сувни қайта ишлашдан ва Малайзиядан қувур орқали келтириладиган сувдан фойдаланади.

Куёш энергиясидан сувни ва хонани иситиш, электр энергияси ишлаб чиқариш, транспортни ҳаракатга келтириш ҳамда инсон саломатлиги ва биологик фаолияти учун фойдаланилади. Электр энергияси қуйидаги манбалар ва объектларда ишлаб чиқарилади: иссиқлик электр станциялари, атом электр станциялари, куёш ва шамол электр станциялари, гидроэлектр станциялари, биомасса ҳамда маҳаллий ёқилғилардан фойдаланилган ҳолда. Бугунги кунда бутун дунё бўйича яшил иқтисодиётга ўтиш заруратидан келиб чиқиб, муқобил энергия ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва шу асосда атроф-муҳитни соғломлаштириш энг долзарб масалалардан бири сифатида қаралмоқда. 2016 йилгача Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган электр энергиясининг 80 фоизи иссиқлик электр станцияларида ишлаб чиқарилар эди. Бу эса экологик нуқтаи назардан жуда салбий ҳолат ҳисобланарди. Тасаввур қилайлик, Ангрендаги иссиқлик электр станциясига эшелонлар билан кўмир олиб келинади. Йил давомида 365 кун, суткасига 24 соат тўхтовсиз кўмир ёкилади. Натижада, жуда кўп миқдорда зарарли газлар ажралиб чиқади ва иссиқлик ҳосил бўлади. 2017 йилдан бошлаб ушбу ҳолатнинг жиддийлигини инобатга олиб, Президент Ш.М. Мирзиёев ташаббуси билан муқобил электр энергияси ишлаб чиқаришни жадал ривожлантириш бўйича ҳукумат қарорлари қабул қилинди ва аниқ вазифалар белгиланди. Мамлакатда 2020 йилда қайта тикланувчи электр энергияси ишлаб чиқариш умумий ҳажмининг 8 фоизини ташкил қилган бўлса, “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида бу кўрсаткични 25 фоизга етказиш вазифа қилиб белгиланди. Агар 2010 йилларда электр энергиясининг 90 фоизи иссиқлик электр станцияларида, 10 фоизи эса гидроэлектр станцияларида ишлаб чиқарилган бўлса, 2030 йилга бориб иссиқлик электр станцияларида ишлаб чиқариладиган электр энергияси улуши 60 фоизгача камайиши мумкин. Албатта, бу экологик нуқтаи назардан ижобий ҳолатдир.

Хитой Халқ Республикаси, Бирлашган Араб Амирликлари ва бошқа ривожланган мамлакатлар ҳамда халқаро молиявий институтлар билан ҳамкорликда шамол ва қуёш энергиясидан фойдаланиб, қайта тикланувчи энергия ишлаб чиқариш бўйича йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда. Наманган, Навоий, Бухоро, Тошкент вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида аниқ лойиҳалар ишга туширилди. Натижада, 2025 йилда муқобил энергия ишлаб чиқариш ҳажми сезиларли даражада ошди. Ўзбекистонда атом электр станцияси қурилиши ҳам бошланди. Унинг тўлиқ ишга туширилиши билан мамлакатнинг умумий электр энергияси ишлаб чиқариш қувватига қарийб 25 фоиз қўшимча ҳисса қўшилиши кутилмоқда.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиб бориши, янги лойиҳаларнинг амалга оширилиши, айниқса саноат тармоқларининг кенгайиши электр энергиясига бўлган талабни янада оширади. Табиий шароитлардан кенг фойдаланган ҳолда, яъни қуёшли кунларнинг кўплиги, иссиқлик даражасининг юқорилиги ва 4 хил фаслнинг мавжудлиги асосида қайта тикланувчи электр энергияси ишлаб чиқаришда хориж тажрибаларидан янада кенгроқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бугунги кунда бу йўналишда ишлар олиб борилмоқда, аммо уларни янада жадаллаштириш вақт ва замон талабидир. Яшил иқтисодиётнинг яна бир асосий таркибий қисми, алоҳида эътибор талаб қиладиган йўналиши атроф-муҳитни, атмосферани муҳофаза қилиш ҳисобланади. Юқорида кўриб чиқилган ва муҳокама қилинган барча йўналишлар ҳам бевосита атроф-муҳит билан боғлиқдир. Айниқса, ушбу йўналиш ҳар бир инсоннинг соғломлиги, узоқ умр кўриши ва фаровон турмуш тарзи билан чамбарчас боғлиқдир. Инсон ўз ҳаётини яхшилаш учун ҳаракат қилади, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларини кенгайтиради, электр энергияси ишлаб чиқаради, турли транспорт воситаларини ихтиро қилади ва улардан фойдаланади. Натижада, атмосферанинг ифлосланиш даражаси ортиб боради ва оқибатда ўзимиз ана шу муҳитда яшаймиз.

Ўзбекистоннинг саноат тармоғи 2022 йилда атмосферага 909 минг тонна чиқинди чиқарган. 2030 йилгача мўлжалланган Ўзбекистон Республикаси Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясига мувофиқ, ушбу кўрсаткични ҳар йили 1 фоизга камайтириш вазифаси белгиланган.

Кейинги йилларда Ўзбекистон шаҳарларида атмосфера ҳавосининг ифлосланиш даражаси 2 баробарга ошди. Ҳаво ифлосланиши энг юқори бўлган шаҳарлар Термиз, Олмалик, Ангрен, Бухоро (4,5-5,5 балл) ҳамда Тошкент шаҳри (5,5 балл) ҳисобланади. Энг тоза шаҳарлар эса Денов ва Сариосиё бўлиб, ҳаво ифлосланиш даражаси 1,2-1,5 баллни ташкил қилади.

Мавжуд имкониятлардан келиб чиқиб айтганда, мураккаб тизим ва ўзаро боғлиқ йўналишларга эга бўлган яшил иқтисодиётга ўтишда ўзаро алоқадор муаммоларнинг кўплиги ҳақиқат. Уларнинг тезроқ ечимини топиш бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан биридир. Ушбу долзарб вазифаларни ўз вақтида ҳал этмаслик кейинги йилларда янги иқлим офатлари, ҳароратнинг кескин ошиши, сув тошқинлари, кучли қурғоқчилик, энергия танқислиги, ичимлик суви тақчиллиги, озиқ-овқат хавфсизлиги муаммолари, экологик миграциянинг ортиши, ресурслар танқислиги, айрим табиий ресурсларнинг бутунлай йўқолиб кетиши, турли касалликларнинг кўпайиши ҳамда иқтисодий зарар натижасида ялпи ички маҳсулотнинг камайишига олиб келиши муқаррардир. Юқорида кўриб чиқилган 4 та йўналишнинг ҳар бири бўйича Ўзбекистонда кўплаб ижобий ишлар амалга оширилди ва ушбу фаолият кенг миқёсда давом эттирилмоқда.

Хусусан, Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан СО₂ газлари миқдорини камайтириш ва кислород миқдорини ошириш мақсадида “Яшил макон” дастури амалга оширилмоқда. Ўзбекистон ҳудудларида охириги 7 йилда миллионлаб дарахтлар экилди ва бу хайрли иш давом этмоқда. Йирик шаҳарларда чиқиндиларни қайта ишлаш даражаси 30-40 фоизга етказилди. Мамлакатимизда қайта тикланувчи электр энергияси ишлаб чиқаришга алоҳида эътибор қаратилди. “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида белгиланган вазифалар изчил амалга

оширилиб, қайта тикланувчи энергия ишлаб чиқариш ҳажми сезиларли даражада ошди. Яна шуни эътиборга олиш керакки, мамлакат иқтисодиёти учун электр энергиясига бўлган талаб 2040 йилга бориб 30 фоизга ўсиши кутилмоқда. Қайта тикланувчи энергия манбаларидан, яъни қуёш, шамол, гидро ва биомассадан кенг фойдалансак, энергия нархи барқарорлашади, ташқи қарамлик камаяди ва иқтисодий хавфсизлик таъминланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, яшил иқтисодиётга ўтиш учун кўп миқдорда инвестиция ва молиявий харажатлар талаб этилади. Барча йўналишлар бўйича технологияларни импорт қилиш, уларни ўрнатиш, ишга тушириш ҳамда янги логистика тизимини шакллантириш учун катта миқдорда капитал талаб қилинади. Ушбу харажатлар имконият даражасида амалга оширилмоқда.

Мавжуд экологик муаммоларнинг ечимини топишнинг яна бир муҳим йўли, фикримизча, халқимиз ва ҳар бир фуқаронинг экологик саводхонлиги, билими ҳамда маданиятини оширишдир. Ушбу омил кўп харажат талаб қилмайди, бироқ самарадорлиги жуда юқори бўлади. Бунинг учун аҳоли ўртасида кенг тарғибот ишларини олиб бориш, турли тадбирлар, семинарлар, тренинглар, маслаҳатлар, экологик ва иқтисодий билимлар бериш, илмий-амалий конференциялар ҳамда бошқа тегишли тадбирларни ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Қайд этилган тадбирларни самарали ташкил қилиш учун телевидения, радио ва матбуотдан янада кенгроқ фойдаланиш лозим бўлади. Телевиденияда яшил иқтисодиётга бағишланган, олдиндан режалаштирилган доимий дастур ташкил этилиб, унда олий таълим муассасаларининг иқтисодиёт ва яшил иқтисодиёт кафедралари профессор-ўқитувчилари, илмий-тадқиқот институтларининг ушбу соҳа бўйича мутахассислари ҳамда тегишли вазирлик ва идораларнинг мутахассислари доимий ва тизимли равишда жалб этилиши керак бўлади.

Иккинчидан, яшил иқтисодиётга асосланган Янги Ўзбекистонни барпо этиш мақсадини инобатга олиб, ушбу йўналиш бўйича ҳудудларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда илмий-тадқиқот ишларини янада кенгайтириш, уларни кўпайтириш ва бунинг учун зарур шароитларни яратиш лозим бўлади. Бунинг учун эса Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги таркибидаги Инновацион ривожланиш агентлиги бош ташкилот сифатида яшил иқтисодиёт йўналиши бўйича илмий лойиҳаларнинг бажарилишини мувофиқлаштириши ҳамда уларни ўз вақтида ва етарли даражада молиялаштиришни таъминлаши лозим бўлади. Шунингдек, вазирлик таркибидаги Олий аттестация комиссияси диссертация ёзаётган ёш олим ва тадқиқотчиларнинг илмий мавзуларини яшил иқтисодиёт йўналишига бағишлаш масаласига алоҳида эътибор қаратиши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Янги Ўзбекистонда яшил иқтисодиёт тамойиллари асосида барқарор ривожланишни таъминлаш бўйича қуйидаги таклифларни илгари суриш мақсадга мувофиқ:

1. Чиқиндиларни саралаш ва қайта ишлашнинг ҳудудий тизимини кенгайтириш. Яъни, аҳоли яшаш жойларида чиқиндиларни турлари бўйича алоҳида йиғиш амалиётини босқичма-босқич жорий этиш, қайта ишлаш корхоналарини ҳудудларнинг чиқинди ҳажми ва таркибидан келиб чиққан ҳолда жойлаштириш ҳамда мазкур соҳага хусусий секторни кенг жалб қилиш лозим;

2. Сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш. Бунда, қишлоқ хўжалигида сув тежовчи технологияларни кенгайтириш билан бир қаторда, саноат ва коммунал соҳада ишлатилган сувни қайта тозалаш ва такрорий фойдаланиш механизмларини ривожлантириш, сув сарфини аниқ ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ;

3. Қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни янада рағбатлантириш. Хусусан, ҳудудларнинг қуёш ва шамол энергетикаси салоҳиятидан келиб чиқиб янги энергия қувватларини ташкил этиш, корхоналар ва аҳоли хонадонларида муқобил энергия қурилмаларидан

фойдаланишни иқтисодий рағбатлантириш ҳамда энергия тежамкор технологияларни жорий этиш кўламини кенгайтириш зарур;

4. Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилишнинг иқтисодий механизмларини такомиллаштириш. Жумладан, саноат корхоналари ва транспорт воситаларидан чиқариладиган зарарли моддалар ҳажмини камайтириш мақсадида экологик тўловларни ифлослантириш даражаси билан узвий боғлаш, экологик тоза технологияларни жорий этган субъектларга иқтисодий имтиёзлар бериш ҳамда тушган маблағларни ҳудудлардаги экологик лойиҳаларни молиялаштиришга йўналтириш лозим;

5. Яшил иқтисодиёт соҳасида экологик билим, илмий тадқиқот ва инновацияларни ўзаро боғлаш. Яъни, аҳолининг экологик маданиятини оширишни таълимнинг барча босқичларига тизимли равишда интеграция қилиш, олий таълим муассасаларида яшил иқтисодиёт муаммоларига бағишланган амалий тадқиқотларни кенгайтириш ва уларнинг натижаларини ишлаб чиқариш ҳамда ҳудудий ривожланиш дастурларига жорий этиш механизмини шакллантириш мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтганда, глобал экологик таҳдидлар, ресурсларнинг камайиши, чиқиндиларнинг тез суръатларда ортиб бориши, атроф-муҳитнинг ифлосланиши инсониятни янги ривожланиш йўналишини танлашга мажбур этмоқда. Янги Ўзбекистоннинг яшил иқтисодиёти нафақат экологик сиёсат, балки инсон саломатлиги ва фаровон ҳаётини таъминлашга хизмат қилувчи, иқтисодий барқарорликни мустаҳкамловчи, ресурсларни тежаш ҳамда инновацион ривожланишга асосланган моделдир. Шу боис, ушбу модел инсоният келажаги, барқарор ривожланиш стратегиялари ва экологик хавфсизликни таъминлаш орқали Янги Ўзбекистоннинг яшил ўсишини таъминлайдиган энг мақбул йўл ҳисобланади.

TURIZM XIZMATLARI BOZORIDA INDIVIDUALLASHTIRILGAN XIZMATLAR VA TAJIRIBA TURIZMINI RIVOJLANTIRISH

NAVRUZ-ZODA BAXTIYOR NEGMATOVICH

Buxoro Davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası professori, i.f.d. (DSc), Qarshi shahri

MUXITDINOV XUDAYAR SUYUNOVICH

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası professori, i.f.d. (DSc), Qarshi shahri

Annotatsiya: Mazkur maqolada turizm xizmatlari bozorida individuallashtirilgan xizmatlarni shakllantirish va tajriba turizmini rivojlantirishning nazariy hamda tashkiliy-iqtisodiy jihatlari tadqiq etilgan. Zamonaviy turistlarning standart turpaketlardan individual ehtiyoj, qiziqish va qadriyatlarga moslashtirilgan xizmatlarga o'tishi turizm korxonalari uchun yangi raqobat muhitini shakllantirayotgani asoslangan. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, ilmiy abstraksiya va sintez usullaridan foydalanilgan. Individuallashtirilgan xizmatlarni turist profili, raqamli ma'lumotlar, birgalikda qiymat yaratish, mahalliy tajribalar va real vaqt rejimida xizmatni moslashtirish asosida tashkil etish mexanizmi taklif etilgan. Tadqiqot natijasida individuallashtirilgan xizmatlar va tajriba turizmini integratsiyalash turistik mahsulotning qo'shilgan qiymatini, mijozlar qoniqishini, takroriy tashrif ehtimolini hamda turizm korxonalari raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so'zlar: turizm xizmatlari, individuallashtirilgan xizmat, tajriba turizmi, turistik tajriba, xizmatlarni personallashtirish, mijoz tajribasi, raqamli texnologiyalar, qo'shilgan qiymat, ko-kreatsiya, turizm bozori.

KIRISH

Jahon turizm bozorida raqobatning kuchayishi turistlarga standart xizmatlar majmuasini taklif qilishdan ularning individual talab, qiziqish, turmush tarzi va sayohat motivlariga moslashtirilgan turistik tajribani shakllantirishga o'tishni jadallashtirmoqda. "Tajriba iqtisodiyoti" konsepsiyasiga ko'ra, zamonaviy iste'molchi faqat tovar yoki xizmatning funksional xususiyatlari uchun emas, balki undan oladigan hissiy, estetik, ta'limiy va esda qolarli tajriba uchun ham qiymat to'laydi¹¹. Shu sababli turizm xizmatlari bozorida raqobat ustunligi ko'p jihatdan turistning sayohat jarayonidagi individual tajribasini shakllantirish qobiliyatiga bog'liq bo'lib bormoqda. C.K. Prahalad va V. Ramaswamy iste'molchini tayyor xizmatni qabul qiluvchi passiv xaridor sifatida emas, balki **qiymatni birgalikda yaratuvchi faol ishtirokchi** sifatida baholaydilar. Ularning "co-creation" konsepsiyasiga ko'ra, iqtisodiy qiymat korxona tomonidan bir tomonlama yaratilmaydi, balki xizmat ko'rsatuvchi va iste'molchi o'rtasidagi o'zaro aloqalar jarayonida shakllanadi. Turizmda bu yondashuv turistga sayohat marshruti, joylashtirish vositasi, gastronomik xizmatlar, ekskursiyalar va faoliyatlarni o'z ehtiyojiga ko'ra tanlash hamda xizmat paketini shakllantirishda bevosita ishtirok etish imkonini beradi. Shunday qilib, individuallashtirish turistning shaxsiy talabiga mos taklif yaratish bilan birga, uning xizmat qiymatini yaratish jarayonidagi ishtirokini ham nazarda tutadi¹². B. Neuhofer D. Buhalis va A. Ladkin bilan olib borgan tadqiqotida **aqlli texnologiyalar turistik va mehmondo'stlik xizmatlarini individuallashtirishning muhim vositasi** ekanligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchilarning fikricha, raqamli texnologiyalar nafaqat xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtiradi, balki turist haqidagi ma'lumotlardan foydalanib, uning ehtiyojlariga mosroq va mazmunli tajribalarni yaratish imkonini beradi. Turistning joylashuvi, oldingi xaridlari, qiziqishlari, xatti-harakati va real vaqt rejimidagi talablarini tahlil qilish orqali individual tavsiyalar, marshrutlar va xizmat paketlarini shakllantirish mumkin. Bu esa turistik tajribaning shaxsiylashtirilishiga, mijozlar qoniqishi va xizmat ko'rsatuvchi korxonalarning raqobatbardoshligi oshishiga xizmat qiladi¹³

Mazkur tendensiya jahon turizmining tiklanishi va turistik talabning kengayishi fonida yanada muhimlashmoqda. UN Tourism ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda dunyo bo'yicha xalqaro turistlar tashrifi **1,4 milliardga** yetib, xalqaro turizm pandemiyadan oldingi ko'rsatkichlarga deyarli to'liq qaytdi. Bu sharoitda destinatsiyalar va turizm korxonalari turistlar sonini ko'paytirish bilan bir qatorda bir turistga to'g'ri keladigan iqtisodiy qiymatni oshirish, xizmatlarni differensiallashtirish va turistlarning takroriy tashriflarini rag'batlantirishga intilmoqda.

O'zbekistonda ham turizm bozorining miqdoriy ko'lami sezilarli kengaymoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda O'zbekistonga turistik maqsadlarda **11,6796 million** xorijiy fuqaro tashrif buyurgan bo'lib, 2024-yilda bu ko'rsatkich **7,9572 millionni** tashkil etgan. Dam olish va rekreatsiya maqsadidagi tashriflar esa 2025-yilda **1,9221 millionni** tashkil qilgan. Turistik oqimning bunday o'sishi faqat xizmatlar sonini ko'paytirishni emas, balki turistlarning yoshi, mamlakati, qiziqishlari, xarajat qilish xususiyatlari va sayohat motivlariga muvofiq individuallashtirilgan xizmatlarni shakllantirishni ham talab etadi.

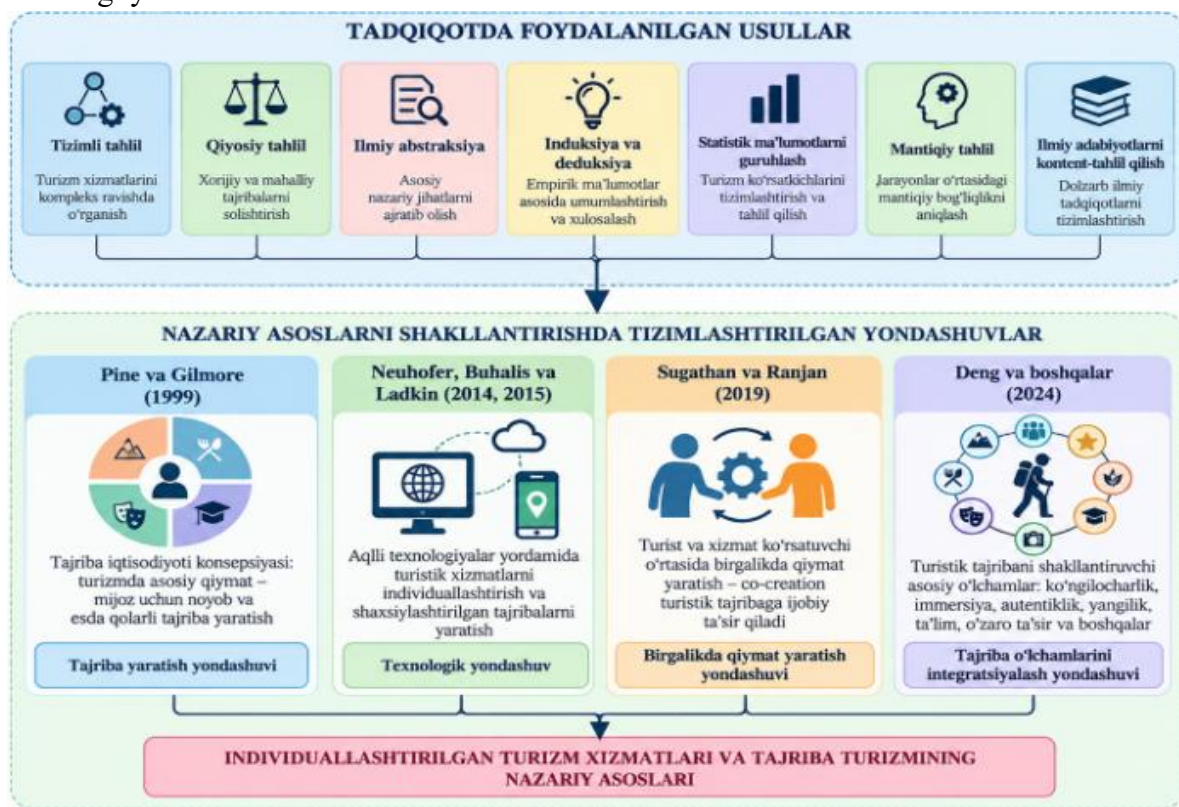
TADQIQOT METODOLOGIYASI

¹¹ Pine, B. J., II, & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy: Work is theatre & every business a stage*. Harvard Business School Press.

¹² Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-creation experiences: The next practice in value creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18(3), 5–14. <https://doi.org/10.1002/dir.20015>

¹³ Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2015). Smart technologies for personalized experiences: A case study in the hospitality domain. *Electronic Markets*, 25(3), 243–254. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0182-1>

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya, statistik ma'lumotlarni guruhlash, mantiqiy tahlil hamda ilmiy adabiyotlarni kontent-tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Individuallashtirilgan turizm xizmatlari va tajriba turizmining nazariy asoslarini shakllantirishda Pine va Gilmore, Neuhofer, Buhalis va Ladkin, Sugathan va Ranjan, Deng va boshqalar tadqiqotlaridagi yondashuvlar tizimlashtirildi.

1-rasm. Tadqiqotda qo'llanilgan usullar va individuallashtirilgan turizm xizmatlari hamda tajriba turizmining nazariy asoslarini shakllantirishda tizimlashtirilgan yondashuvlar¹⁴

Tadqiqot doirasida “individuallashtirilgan turizm xizmati” turistning demografik xususiyatlari, manfaatlari, safar motivlari, oldingi xatti-harakati, to'lov imkoniyati va real vaqt rejimidagi talablariga muvofiq shakllantiriladigan xizmatlar majmui sifatida qaraldi.

“Tajriba turizmi” esa turistning destinatsiyada passiv kuzatuvchi emas, balki mahalliy madaniyat, gastronomiya, hunarmandchilik, tabiat, tarix va mahalliy hayot tarzida bevosita ishtirok etishi orqali hissiy va esda qolarli qiymat olishini ta'minlovchi turizm shakli sifatida talqin qilindi.

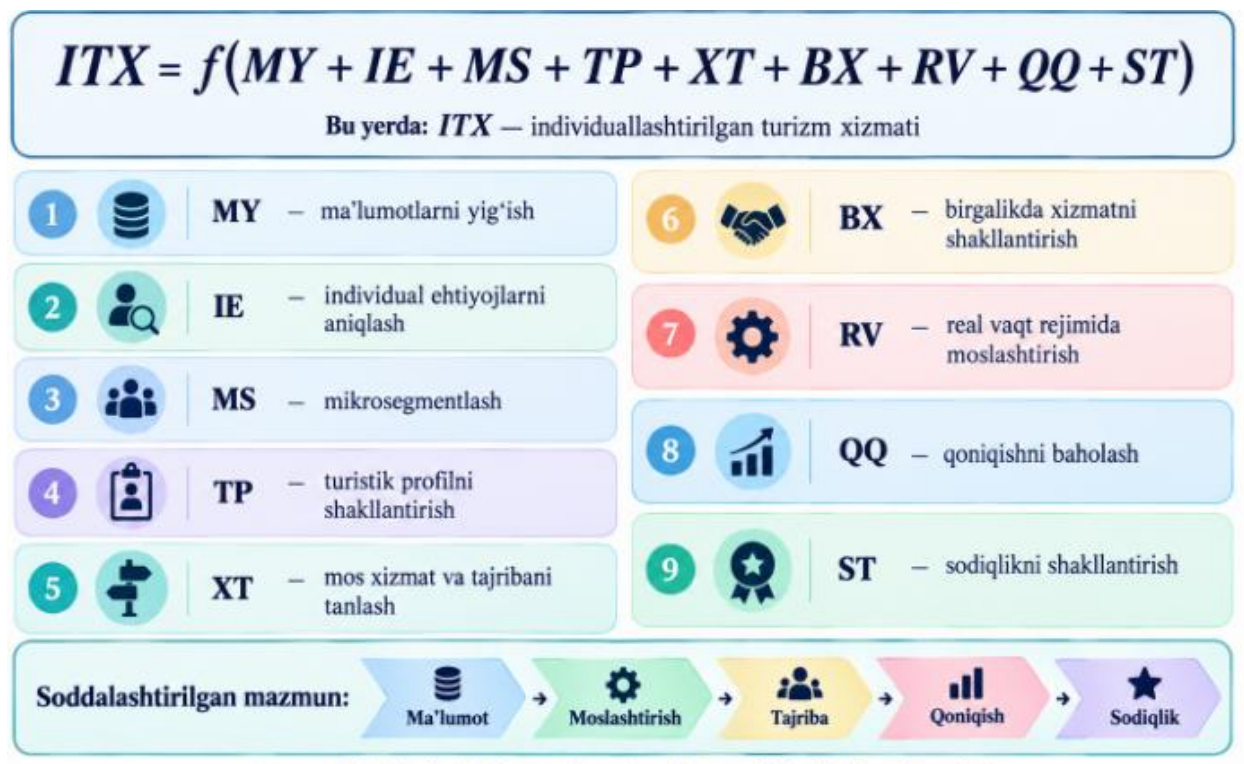
NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turizm xizmatlarini individuallashtirish oddiy xizmat assortimentini kengaytirish bilan cheklanmasligi kerak. U turist haqidagi axborotni yig'ish, talabni segmentlash, turistning individual profilini shakllantirish, xizmat paketini moslashtirish, turistning xizmat yaratishdagi ishtirokini ta'minlash va xizmatdan keyingi xatti-harakatlarini tahlil qilishni o'z ichiga oluvchi uzluksiz boshqaruv jarayonidir.

Turizm bozorida ushbu jarayonni quyidagi ketma-ketlikda shakllantirish taklif etamiz.

Turist haqidagi ma'lumotlarni yig'ish → individual ehtiyojlarni aniqlash → mikrosegmentlash → individual turistik profilni shakllantirish → mos xizmat va tajribani tanlash → turist bilan birgalikda xizmatni shakllantirish → real vaqt rejimida moslashtirish → taassurot va qoniqishni baholash → qayta taklif va sodiqlikni shakllantirish.

¹⁴ Muallif ishlanmasi. Pine va Gilmore (1999), Neuhofer, Buhalis va Ladkin (2014, 2015), Sugathan va Ranjan (2019), Deng va boshqalar (2024) tadqiqotlari asosida tuzilgan.

1-rasm. Individuallashtirilgan turizm xizmatini shakllantirishning soddalashtirilgan modeli¹⁵

Mazkur mexanizmda raqamli texnologiyalar muhim infratuzilmaviy vazifani bajaradi. Neuhofer, Buhalis va Ladkin tadqiqotlari aqlli texnologiyalarning turizm va mehmondo'stlik xizmatlarini turistning individual ehtiyojlariga moslashtirish hamda yanada mazmunli tajriba yaratish imkoniyatini kengaytirishini ko'rsatadi. Sun'iy intellekt, CRM tizimlari, mobil ilovalar, geografik joylashuv ma'lumotlari, turistlarning avvalgi buyurtmalari va raqamli izlari individual takliflarni shakllantirish imkoniyatini beradi. Demir va Demirning turizm industriyasiga oid tadqiqotida ham sun'iy intellekt vositalari xizmatlarni individuallashtirish va mijoz bilan birgalikda qiymat yaratish jarayoniga ijobiy ta'sir qilishi aniqlangan.

1-jadval. Individuallashtirilgan xizmat va tajriba turizmini integratsiyalash yo'nalishlari¹⁶

Yo'nalish	Individuallashtirish elementi	Tajriba elementi	Kutiladigan iqtisodiy natija
Gastronomik turizm	turistning taom va did profili	milliy taomni tayyorlashda ishtirok	qo'shimcha xizmatlar daromadi
Madaniy turizm	qiziqish va tarixiy yo'nalish tanlovi	mahalliy hayot va marosimlarda ishtirok	tashrif davomiyligining oshishi
Hunarmandchilik	turist qiziqishiga mos ustaxona	mahsulotni turistning o'zi tayyorlashi	mahalliy daromad va qo'shilgan qiymat

¹⁵ Tasviriy model AI asosidagi matn yaratish vositasi yordamida muallif tomonidan shakllantirildi.

¹⁶ muallif ishlanmasi.

Ekoturizm	jismoniy imkoniyat va qiziqishga mos marshrut	tabiat bilan faol interaktsiya	turistik hududlar diversifikatsiyasi
Ziyorat turizmi	individual diniy-ma'rifiy talab	tarixiy va ma'naviy tajriba	maqsadli segment sodiqligi
Qishloq turizmi	individual yashash va faoliyat tanlovi	mahalliy turmush tarzida ishtirok	hududiy bandlik va aholi daromadi

Jadvaldan ko'rinadiki, individuallashtirish tajriba turizmining turli shakllari bilan integratsiyalashganda turistik xizmatning funksional qiymatidan tashqari hissiy va ijtimoiy qiymati ham oshadi. Deng va hammualliflar tomonidan taklif qilingan turistik tajribani birgalikda yaratish modeli **ko'ngilocharlik, immersiya, erishilgan natija hissi, yangilik, autentiklik, o'ziga xoslik, ta'lim va o'zaro ta'sir** kabi sakkizta muhim o'lchamni ajratadi. Bu esa turist uchun bir xil standart paket emas, balki uning shaxsiy motivatsiyasi asosida kombinatsiyalangan tajriba portfelini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabzning tarixiy-madaniy salohiyatini faqat ekskursiya xizmati sifatida emas, balki turist ishtirok etadigan tajribaga aylantirish imkoniyati katta. Masalan, an'anaviy hunarmand bilan mahsulot tayyorlash, oilaviy gastronomik master-klass, milliy kiyim yaratish, tarixiy marshrutni individual qiziqish asosida shakllantirish, mahalliy aholi bilan madaniy muloqot yoki qishloq turmushida qisqa muddatli ishtirok etish kabi xizmatlar standart turpaketga nisbatan yuqoriroq qo'shilgan qiymat yaratishi mumkin.

MUHOKAMA

Turizm xizmatlarida individuallashtirishning iqtisodiy mohiyati turistga "ko'proq xizmat" taklif etishda emas, balki aynan uning uchun **yuqoriroq iste'mol qiymati** yaratishda namoyon bo'ladi. An'anaviy ommaviy turizmga turistik mahsulot dastlab shakllantirilib, keyinchalik unga xaridor izlanadi. Individuallashtirilgan modelda esa jarayon turist ehtiyojini o'rganishdan boshlanadi va xizmatlar majmui shu ehtiyoj asosida shakllantiriladi.

Bunday yondashuv xizmat ko'rsatuvchi korxonalarga narx bo'yicha raqobatdan qiymat bo'yicha raqobatga o'tish imkonini beradi. Individual marshrutlar, kichik guruhlar uchun xizmatlar, gastronomik va ijodiy master-klasslar, mahalliy aholi bilan muloqotga asoslangan xizmatlar hamda autentik tajribalar turistik mahsulotni differensiallashtiradi. Creative tourism bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda ham turistning faol ishtiroki, personallashtirish va xizmat qiymatini birgalikda yaratish tajriba turizmining markaziy xususiyatlari sifatida qayd etilmoqda.

Shuningdek, individuallashtirish turist safarining faqat destinatsiyadagi bosqichida emas, balki butun **"sayohat yo'li"** davomida tashkil etilishi lozim. Safargacha bo'lgan davrda sun'iy intellekt va tavsiya tizimlari individual marshrutni shakllantirishi, safar davomida mobil platformalar turistning joylashuvi va xatti-harakatiga qarab real vaqt rejimida xizmatlarni taklif etishi, safardan keyin esa qayta aloqa va oldingi tajriba asosida takroriy takliflar shakllantirilishi mumkin. Turistik tajribani birgalikda yaratishga oid tadqiqotlarda Big Data, real vaqt rejimida xizmat ko'rsatish va ijtimoiy tarmoqlarning aynan shu jarayondagi roli tobora ortishi ta'kidlangan.

Shu asosda turizm korxonalari faoliyatida **"ma'lumot → individuallashtirish → tajriba yaratish → hissiy qiymat → qoniqish → sodiqlik → takroriy tashrif → iqtisodiy samaradorlik"** bog'liqligiga asoslangan boshqaruv mexanizmini joriy etish taklif etiladi. Mexanizm natijadorligini turistning o'rtacha xarajati, xizmatlar paketi qiymati, qo'shimcha xizmatlardan foydalanish ulushi, qoniqish indeksi, tavsiya

qilish darajasi, takroriy buyurtmalar ulushi va turistning destinatsiyada qolish davomiyligi kabi ko'rsatkichlar orqali baholash maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot natijalari turizm xizmatlari bozorida individuallashtirilgan xizmatlar va tajriba turizmi o'zaro chambarchas bog'liq iqtisodiy kategoriyalarga aylanayotganini ko'rsatdi. Turistik talabning differensiallashuvi, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi hamda turistlarning autentik va esda qolarli taassurotlarga ehtiyoji turizm korxonalaridan standart xizmat modelidan mijozga yo'naltirilgan modelga o'tishni talab etmoqda.

Birinchidan, individuallashtirilgan turizm xizmatlarini turist haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish, mikrosegmentlash, individual profil yaratish hamda shu profilga muvofiq xizmat paketini shakllantirish asosida tashkil etish zarur. Ikkinchidan, turist xizmatning oddiy iste'molchisi emas, balki uning qiymatini yaratishda ishtirok etuvchi subyekt sifatida qaralishi lozim. Uchinchidan, gastronomiya, hunarmandchilik, madaniyat, qishloq hayoti, ekologik va boshqa mahalliy resurslarni turistning faol ishtirokiga asoslangan tajribaga aylantirish hududlarda qo'shimcha iqtisodiy qiymat va bandlik yaratadi. To'rtinchidan, CRM, Big Data, sun'iy intellekt va mobil texnologiyalar yordamida individual takliflarni real vaqt rejimida shakllantirish turizm xizmatlari samaradorligini oshirish imkonini beradi.

O'zbekiston turizmida xorijiy turistlar oqimining jadal kengayishi individuallashtirilgan va yuqori qo'shilgan qiymatga ega turistik mahsulotlarni rivojlantirish uchun muhim bozor imkoniyatini yaratmoqda. Shu sababli istiqbolida turistik oqimning faqat miqdoriy o'sishiga emas, balki **har bir turist uchun yaratilayotgan tajriba va iqtisodiy qiymatni oshirishga** yo'naltirilgan boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish turizm xizmatlari bozorining raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Demir, M., & Demir, Ş. Ş. (2023). Is ChatGPT the right technology for service individualization and value co-creation? Evidence from the travel industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 40(5), 383–398. <https://doi.org/10.1080/10548408.2023.2255884>
- 2.Deng, Y., Lee, H. M., Lee, T. J., & Hyun, S. S. (2024). Co-creation of the tourist experience: A systematic assessment scale. *Tourism Management Perspectives*, 51, 101212. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101212>
- 3.Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2014). A typology of technology-enhanced tourism experiences. *International Journal of Tourism Research*, 16(4), 340–350. <https://doi.org/10.1002/jtr.1958>
- 4.Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2015). Smart technologies for personalized experiences: A case study in the hospitality domain. *Electronic Markets*, 25(3), 243–254. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0182-1>
- 5.Pine, B. J., II, & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy: Work is theatre & every business a stage*. Harvard Business School Press.
- 6.Prahalad, C. K., & Ramaswamy, V. (2004). Co-creation experiences: The next practice in value creation. *Journal of Interactive Marketing*, 18(3), 5–14. <https://doi.org/10.1002/dir.20015>
- 7.Sugathan, P., & Ranjan, K. R. (2019). Co-creating the tourism experience. *Journal of Business Research*, 100, 207–217. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.03.032>
- 8.O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. (2026). *Tourist flows in the Republic of Uzbekistan for January–December 2025*. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan.
- 9.UN Tourism. (2025). *International tourism recovers pre-pa*

STATISTIKA FANINING MAMLAKATNI IJTIMOIIY-IQTISODIY TARAQQIYOTINI BELGILASHDAGI AHAMIYATI

Yangiboyev Berdiyar Yangiboyevich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti
NTM "Iqtisodiyot" kafedrası professori, iqtisodiyot fanları doktori,

e-mail:

yangiboyevberdiyar@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada ilm-fanni rivojlantirish masalasiga e'tibor qaratilib, shu jumladan statistikaning fan va davlat organi sifatida boshqaruv mexanizmidagi rolini yanada oshirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida uni rivojlantirishning yo'nalishlarini yoritib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: milliy iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, mobil tarmoq aloqalari, ilmiy infratuzilma, raqamli iqtisodiyotni statistik o'lchash.

Аннотация: В статье уделяется внимание вопросам развития науки в целом и, в том числе делается попытка раскрыть роль статистики как науки, так и государственного органа в управленческом процессе в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: национальная экономика, цифровая экономика, мобильные связи отрасли, научная инфраструктура, статистическое измерение цифровой экономики.

KIRISH

Hozirgi davrda O'zbekistonda iqtisodiyotni xalqaro amaliyotda qabul qilingan hisob va statistikaga o'tkazish hamda mahalliy sharoitlarga uyg'unlashgan milliy hisoblar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni xorijiy davlatlar ko'rsatkichlari tizimi bilan taqqoslash va tahlil qilish eng zarur vazifalardan biridir.

Statistikaning iqtisodiy boshqaruv mexanizmida muhim rol o'ynashi ma'lum. U mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi, aholi turmush darajasi va boshqa ijtimoiy hodisalar va jarayonlarni tavsiflovchi ma'lumotlarni to'plash, ilmiy ishlov berish, tahlil qilishni amalga oshiradi. Statistik ma'lumotlarsiz har bir mamlakat milliy iqtisodiyoti holatiga xolisona baho berib bo'lmaydi.

Statistika organlari mamlakatdagi barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarni real ifodalaydigan ma'lumotlar bilan ta'minlab turishi lozim. Statistik ma'lumotlar asosida korxonalar, firmalar, hududlar, mamlakat iqtisodiy holati o'rganiladi va iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash istiqbollari belgilanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, oliy ta'lim muassasi talabasi statistika ma'lumotlarni qunt bilan egallashi lozim. Bu fan sohasining asosiy yo'nalishlarini chuqur o'rgangan holda, u kelajakda kuchli analitik - mutaxassis bo'lishi mumkin. Uning akademik ixtisosligiga qarab tegishli fanni yanada rivojlantirish muayyan sohadagi rolini tushunishga moslashtirilgan tor tadqiqotlarni, shuningdek, tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etishning eng samarali yondashuvlarini tahlil qilishni o'z ichiga olishi mumkin.

Statistikaning roli, uning ahamiyati ma'lum fan sohasining, birinchi navbatda, jamiyat taraqqiyotining dolzarb muammolarini hal qilish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Ko'rib chiqilayotgan tadqiqotning asosiy ob'ekti - odamlar, hamjamiyatlar, siyosiy va biznes subektlari bilan aloqa olib boriladigan muhit sifatida jamiyat hisoblanadi.

Ko'p sonli statistik ma'lumotlarni o'rganish odamga jamiyat rivojiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashga yordam beradi va ikkilamchi omillarni ajratib chiqadi, masalan, statistikaning ijtimoiy ahamiyatini tushunish uchun juda jiddiy, ammo uni ochib beradigan stsenariyni ko'rib chiqish o'rinli.

Shunday qilib, statistika, bir tomondan, iqtisodiyotning ma'lum bir tarmog'ida yoki jamiyat

rivojlanishining dolzarb muammolarini hal qilishda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan nazariy kontseptsiyalarni ishlab chiqishni, ikkinchi tomondan, nazariy darajada aniqlangan yondashuvlar eng maqbul bo'lgan optimal usullarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Hozirgi kunga kelib, statistikaning ahamiyati raqamlashtirish jarayonlariga mustahkam bog'liq bo'lib qolmoqda, zero butun dunyoda katta shov-shuv va keskin o'zgarishlarga olib kelayotgan raqamli iqtisodiyot natijalari barcha yo'nalishlarda bo'lgani kabi statistika sohasida ham o'z ta'sirini ko'rsatib kelmoqda.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonida ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, intellektual faoliyat natijalarini himoya qilish va tijoratlashtirish mexanizmlarida tub o'zgarishlar yuz berayotganligining guvohi bo'layapmiz.

Yangi ma'lumotlarni to'plash, to'plangan ma'lumotlar hajmining jadal o'sishi, ularga ishlov berish, umumlashtirish va tahlil qilish usullarini ishlab chiqish, ya'ni statistika masalalariga e'tiborni ko'proq jalb qilishga olib keladi. Muhim ilmiy natijalarni turli mavzudagi ma'lumotlarni intellektual tahlil qilish asosida olish mumkin.

Raqamlashtirish statistika fanining yanada rivojlanishiga keng yo'l ochadi, tadqiqotchilarni yangi raqamli vositalar yordamida hamkorlikni moslashtirishga undaydi. Ilmiy tadqiqotlar uchun raqamli platformalarni shakllantirish eksperiment o'tkazish, ma'lumotlar to'plash va qayta ishlash hamda ilg'or ilmiy infratuzilmani masofadan turib ta'minlash uchun vaqt va moddiy xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishga olib kelishi mumkin.

Milliy iqtisodiyot sohasida raqamli texnologiyalar ta'sirida ro'y berayotgan bunday o'zgarishlar, avvalo inson hayoti faoliyatining turli jihatlarini raqamlashtirish tabiatining o'zini ham, ijtimoiy-iqtisodiy hodisalar haqidagi statistik ma'lumotlar soni va sifatini ham o'zgartirishga olib keladi.

Hozirgi globallashtirish davri statistik ma'lumotlarga bo'lgan talabni o'zgarib yubormoqda. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida statistika rivojlantirishga oid qator qaror va Prezident farmonlarining qabul qilinishi buning yaqqol dalilidir. Shu bilan birga raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, statistik ishlov berish va tahlil qilish uchun mos bo'lgan katta hajmli ma'lumotlar to'plamining paydo bo'lishi tufayli yangi imkoniyatlarga olib kelmoqda.

Raqamli iqtisodiyotda rasmiy statistika tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga biznes, jamiyat va davlatning talablari ortib bormoqda. Bu so'rovga javob berish uchun, shu jumladan, yangi jarayonlar va hodisalar uchun statistik kuzatish uslubiyo'tini ishlab chiqish zarur: birlamchi ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashni optimallashtirish, axborotni taqdim etishning yangi shakllarini va undan barcha manfaatdor foydalanuvchilar tomonidan moslashuvchan foydalanish imkoniyatini taqdim etish.

Raqamli iqtisodiyot sharoitidagi statistikaning istiqbolli modellari hukumat qarorlarida o'z ifodasini topgan, shuningdek, u statistika tizimida muqobil ma'lumotlar manbalarining, shu jumladan, katta ma'lumotlarning ahamiyatini mukammal ko'rib chiqishga imkoniyat yaratib beradi.

Shu nuqtai - nazardan milliy iqtisodiyot barcha manfaatdor foydalanuvchilarni zamonaviy, uslubiy jihatdan ishonchli statistik ma'lumotlar bilan ta'minlaydigan ma'lumotlar markaziga aylanishiga katta sharoitlar yaratib beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Statistik ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashning tashkiliy sxemasi ko'p qirrali talablarga javob berishi kerak. Bu talablarning bir vaqtning o'zida qondirilishi muqarrar ravishda turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish zarurligiga va obyektlar bo'yicha vaqtlar qatorining shakllanishiga olib keladi. Shu munosabat bilan, davlat axborot tizimlarida, shu jumladan idoraviy hisobotlar doirasida tuzilgan ma'lumotlardan faol foydalanish zaruriati paydo bo'ladi.

Statistik kuzatishlarning yaxlit tizimini qurish muqobil ma'lumotlar manbalari - katta ma'lumotlardan to'liq foydalanishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, hozirgi vaqtda davlat statistikasini tuzish uchun ushbu yangi ma'lumot manbasidan foydalanish imkoniyati to'g'risida ortiqcha taxminlar paydo bo'ldi.

Katta ma'lumotlarning statistikaga integratsiyalashuvi statistik kuzatuvlarning xalqaro miqyosda tan olingan uslubiyoti bilan uyg'unlashtirilgan ta'riflar va tasniflarning yagona tizimiga asoslangan bo'lishi kerak.

Demak, raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va uning natijalaridan foydalanish yangi hodisalarning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, ular, xususan, an'anaviy - "analog" - raqamli jarayonlarni almashtirish bilan bog'liq. Rasmiy statistika, asosan, katta ma'lumotlar tahlilidan foydalangan holda xaridorlarning xatti -harakatlarini o'rganish orqali marketing va sotish kanallarini optimallashtirishda va tegishli xarajatlarni kamaytirishda birinchi natijalarga tez javob berishi kerak. Shunday qilib, uni onlayn xaridlar va yetkazib berish kabi "an'anaviy" raqamli bitimlardan alohida aniqlash kerak.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonida statistik ma'lumotlarni to'plashning an'anaviy usullarini katta ma'lumotlarni tahlil qilish bilan almashtirish bo'yicha takliflar paydo bo'lmoqda, bu esa yagona uslubiy asos bo'lmasa, ular to'g'risida noto'g'ri fikrning shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini statistik jihatdan o'lchash zarurati mavjud bo'lsada, bu sohada xalqaro standartlar hali ishlab chiqilmagan yoki shakllanmagan yoki bizgacha yetib kelmagan.

Hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan statistik ma'lumotlarning tarkibi raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini qisman tavsiflaydi. Raqamli iqtisodiyotni statistik o'lchashning bir qator istiqbolli yo'nalishlari mavjud bo'lib, ularning orasidan quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish xarajatlari;
- raqamli texnologiyalarni yaratish va tarqatish, shu jumladan raqamli texnologiyalar sohasidagi tadqiqotlar va ishlanmalar;
- intellektual mulk huquqlarini himoya qilish va raqamli texnologiyalarni uzatish;
- raqamli texnologiyalar bilan bog'liq yangiliklar;
- raqamli muhandislik;
- inson kapitali va mehnat bozori, shu jumladan raqamli ko'nikmalarni egallash va rivojlantirish;
- bandlik;
- iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarida raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- davlat va munitsipal boshqaruv;
- raqamli kontent ishlab chiqish (raqamli mahsulotlar va xizmatlar: tasvirlar, video, audio, matnlar, o'yinlar va boshqalar);
- elektron tijorat;
- raqamli texnologiyalar va ular bilan bog'liq tovarlar va xizmatlarning tashqi savdosi;
- raqamli muhitga ishonch (kiberxavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish);
- raqamli tenglik va aholining ijtimoiy himoyalangan (himoyaga muhtoj) guruhlarini (nogironlari, chekka hududlarda yashovchilar, pensionerlar va boshqalarni) kiritish.

XULOSA

Raqamli texnologiyalarga asoslangan yangi real iqtisodiyot, uning doirasida jamiyat, biznes va davlat uchun yangi raqamli ko'nikmalar va imkoniyatlarning qaror topishi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning zamonaviy mexanizmlar bilan o'zaro bog'liqligi yuzasidan quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

- raqamli texnologiyalarga talabning rivojlanish darajasi;
- raqamli texnologiyalar bilan bog'liq mahsulotlar va xizmatlarning mavjudligi va talabi;
- raqamli iqtisodiyotning rivojlanish dinamikasi va uning iqtisodiy o'sish va jamiyat

farovonligiga qo'shgan hisssasi;

-raqamli texnologiyalarning biznes yuritish, bandlik, mehnat unumdorligi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri;

-raqamli iqtisodiyotda davlatning samaradorligi, shu jumladan raqamli texnologiyalarning ko'rsatilayotgan davlat xizmatlari sifatiga ta'siri, davlat, jamiyat va biznes o'rtasidagi munosabatlar;

-raqamli iqtisodiyot sohasida davlat siyosati chora - tadbirlarini amalga oshirish bo'yicha budjet xarajatlari samaradorligini baholash;

-global raqamli dunyoda raqobatbardoshlikning afzalliklari va cheklanishlarini baholash va shu kabilar.

-hozirgi kunda raqamli iqtisodiyotning ko'p maqsadli, ko'p bosqichli monitoringining yagona tizimini yaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Soatov N.M., Nabiev X., Nabiev D.X., Tillaxo'jaeva G.N. Statistika. Darslik. - T.: TDIU, 2011. - 546 b.
2. Статистика. Учебник. Под ред. И.И.Елисеевой. – Moskva: Проспект, 2010. – 448 стр.
3. Statistika. Darslik. Shodiyev X.A. va boshqalar. T.: "Tafakkur bo'stoni", 2013.
4. Xudayberdiev U.X., Xoliqulov A.N., Babanazarova S.A. Statistika. O'quv- uslubiy qo'llanma (2-qism), Samarqand, SamISI, 2014.
5. Yangiboyev B.Ya. Statistika.Darslik.-Qarshi:Art Manbaa Design, 2025.-534 b.
6. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение.- Москва, 2019, стр.62-74.

МИНТАҚАДА АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ БАҲОЛАШ ТУРЛАРИ

Эргашев Рахматулла Хидирович

Қарши давлат техника университети профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

[e r x 55@Rambler.ru](mailto:er_x55@rambler.ru)

ORCID 0009-0008-9794-9859

Аннотация:мақолада минтақада автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва уларнинг ривожланишидаги босқичлари ўз аксини топган. Шунингдек, автотранспорт воситаларини баҳолаш хусусиятлари, ривожланиши, автотранспорт воситаларидан фойдаланишда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлилиқ даражасини ошириш, автотранспорт воситаларини баҳолаш бошқа турдаги объектларни баҳолашдан принципиал фарқланиши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: автотранспорт воситалари, баҳолаш, хусусиятлари, аҳоли турмуш сифати, қиймат, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, аҳоли эҳтиёжи, миллий анъана ва қадриялар, ривожланиш босқичлари

Аннотация: в статье отражены виды оценки использования транспортных средств в регионе и этапы их развития. Также проанализированы особенности и развитие оценки транспортных средств, эффективное развитие оценки транспортных средств с точки зрения улучшения качества жизни населения при использовании транспортных средств, повышение достоверности результатов оценки, а также принципиальное отличие оценки транспортных средств от оценки

других видов объектов.

Ключевые слова: транспортные средства, оценка, характеристики, качество жизни населения, ценность, социально-экономическое развитие, потребности населения, национальные традиции и ценности, этапы развития.

Abstract: the article reflects the types of evaluation of the use of motor vehicles in the region and the stages of their development. Also, the characteristics and development of motor vehicle evaluation, the effective development of motor vehicle evaluation in terms of improving the quality of life of the population in the use of motor vehicles, increasing the level of reliability of the evaluation results, and the principle difference of motor vehicle evaluation from the evaluation of other types of objects were analyzed.

Keywords: motor vehicles, assessment, characteristics, population quality of life, value, socio-economic development, population needs, national traditions and values, stages of development

КИРИШ

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва уларни баҳолашни ривожлантиришда амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида молия сектори ва хусусийлаштириш жараёнини тартибга солиш, баҳолашнинг ёндашув ва усуллари тақомиллаштириш каби йўналишларга устувор даражада қаралмоқда. Амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида автотранспорт воситаларини баҳолаш услубиятини натижаларнинг ишончлилиги даражасига кўра тақомиллаштириш, баҳолашнинг самарали фаолияти муаммоларини бартараф этишнинг самарали йўллари асослаш, баҳолашнинг ташкилий-иқтисодий асосларини тақомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлилиги даражасини ошириш ва очиқликни таъминлаш каби лар юзасидан мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада автотранспорт воситаларини баҳолаш таснифини тақомиллаштириш, баҳолашнинг самарадорлигини белгиловчи кўп ўлчовли иқтисодий-математик моделини яратиш, баҳолаш хизматларининг барқарор ривожланиш истиқболлари бўйича илмий изланишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони, 2019 йил 1 июлдаги ПҚ-4381-сонли “Баҳолаш фаолиятини янада тақомиллаштириш ҳамда паст рентабелли ва фаолият юритмаётган давлат иштирокидаги корхоналарни сотиш механизмларини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2018 йил 1 июндаги ПҚ-3764-сонли “Баҳолаш хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2008 йил 24 апрелдаги ПҚ-843-сонли “Баҳоловчи ташкилотлар фаолиятини янада тақомиллаштириш ва кўрсатилаётган хизматлар сифати учун уларнинг масъулиятини ошириш тўғрисида”ги қарорлари ҳамда соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва ривожланиш босқичлари масалалари киёсий фикрлаш, индукция ва дедукция ҳамда абстракция усуллари кенг фойдаланилган.

НАТИЖА ВА МУҲОКАМА

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари бўйича қийматини

баҳолаш назариясининг услубий илдизлари иқтисодиёт назариясида, асосан микроиқтисодиёт, маркетинг, бухгалтерия ҳисоби ва баҳони шакллантириш каби фанларда яширинган. Баҳолашнинг назарий йўналишлари қиймат категорияси, унинг моҳияти ва бошқа иқтисодий категориялар (баҳо, қимматлилиқ, нафлилиқ, сифат ва бошқалар) билан ўзаро алоқалари ўрганиладиган қиймат назариясидан келиб чиқади. Узоқ йиллар давомида турли илмий мактабларнинг иқтисодчи-олимлари томонидан “қиймат” категорияси атрофида муҳокамалар олиб борилмоқда. Баҳолаш мақсади ва унинг натижаларидан фойдаланишнинг белгиланишига қараб қийматнинг жуда кўп турлари мавжуд. Ҳозирги вақтда шундай қараш мавжуд: қиймат кенг иқтисодий маънода вақтнинг маълум лаҳзасидаги объект фойдалилиги ва унга бўлган мулк хуқуқнинг пулдаги ифодасидир. Шундай қилиб, кадрлилиқ ва нафлилиқ – бу объект қийматини белгилайдиган хоссалар. Бу шуни англатадики, объект қийматини баҳолаш учун, биринчи навбатда, унинг нафлилигини баҳолаш ва объект фаолияти натижаларига озгина бўлса ҳам қизиқиши бўлган барча контрагентлар эҳтиёжларини таҳлил қилиш лозим.

Шу сабабли дастлаб баҳолаш, баҳоламоқ, қиймат ва баҳо, баҳоловчи каби асосий ибора ва тушунчаларнинг иқтисодий моҳиятини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

“Баҳоламоқ” феъли баҳолаш мақсадига қараб турлича маъноларни англатади: ниманингдир баҳосини аниқлаш, қийматини белгилаш, миқдорини баҳолаш, сифати ёки кадри ҳақида ҳукм чиқариш. Автотранспорт воситаларини баҳолашда баҳоловчи объект кадрини аниқлаш учун нафақат миқдорий ва сифат параметрларини белгилайди, балки унинг қийматини ҳам аниқлайди.

“Баҳолаш” тушунчасига баҳолаш фаолияти соҳаси олимлари томонидан турлича талқин берилган. Хусусан, Н.В. Смирнова: “Ихтиёрий объектнинг қийматини баҳолаш маълум бозор шароитларида улар келтирадиган потенциал ва реал даромадни ҳисобга олган ҳолда пулда ифодаланган объект қийматини аниқлашнинг тартиблаштирилган, мақсадга йўналтирилган жараёнини ўзида акс эттиради” - деб таърифлаган¹⁷.

Баҳолаш деганда, ёки мулкни баҳолаш бўйича ҳаракат, ёки мулк қиймати ҳақида хулоса бериш, ёки мулкни баҳолаш бўйича тадқиқот натижалари тақдим қилинган ҳисоботни тақдим қилиш тушунилади¹⁸. Бу баҳолаш объектини чуқур ўрганишга асосланган қиймат ҳақидаги ҳолис фикр. Баҳолашда кўп субъектизм мавжуд, яқиний натижага баҳоловчининг малакаси ва этикаси, унинг ички сезгиси ва адолатлилиги, вазиятни англаши таъсир қилади. Шунинг учун бир неча мустақил баҳоловчилар томонидан амалга оширилган ҳудди шу объектнинг баҳоланиши бир-бирдан фарқланади.

Қиймат, нарх ва баҳо – бу турли тушунчалар¹⁹.

Қиймат деганда пулда ифодаланган мулк кадри тушунилади.

Нарх деганда мулк объекти учун тўланадиган, одатда таннарх ва фойда йиғиндис сифатида намоён бўладиган қиймат тушунилади..

Баҳо деганда мулк объектини реализация қилиш лаҳзасида бозор ҳолатидан келиб чиққан ҳолда харидор ва сотувчи ўртасида тузилган келишувни акс эттирувчи қиймат тушунилади.

Баҳолаш хизматлари бугунги кунда алоҳида иқтисодий фаолият сифатида хизматлар соҳасининг бир йўналиши ҳисобланади. Баҳолаш хизматларига “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунида қуйидагича таъриф берилган: “Баҳолаш фаолияти баҳоловчи

¹⁷ Смирнова Н.В. Теория и практика оценочной деятельности / Н.В. Смирнова, С.М. Волостнов; Иван. гос. хим.-технол. ун-т: учеб. Пособие. – Иваново – 164 с. Рус тилидан муаллифнинг таржимаси.

¹⁸ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

¹⁹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ташкilotнинг баҳолаш объекти қийматини аниқлашга қаратилган фаолиятидир”²⁰.

Д.С.Кондрашовнинг илмий ишида “баҳолаш фаолияти” тушунчасига қуйидагича изох берилган: “баҳолаш объектининг бозор, инвестицион, тугатиш, кадастр ёки бошқа қийматини баҳоловчи томонидан қонунда мустаҳкамланган ҳуқуқларни амалга ошириш ҳамда профессионализм, мустақиллик, тўлиқлик, ишончлилиқ ва махфийлик тамойилларига мувофиқ ўз мажбуриятларини бажариш йўли билан аниқлашга қаратилган баҳоловчи ҳуқуқий мақомига эга жисмоний шахснинг профессионал фаолияти”²¹.

Н.В.Фетисов баҳолаш фаолиятини кенг ва тор маънода фарқлаш лозим деб ҳисоблайди: “Кенг маънода баҳолаш фаолияти деганда ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларида мулк қийматини аниқлаш тушунилади. Тор маънода баҳолаш фаолияти деганда битимларни тузиш, шунингдек бошқа мақсадлар учун баҳолаш объектларига нисбатан бозор ёки бошқа қийматни белгилашга қаратилган баҳолаш фаолияти субъекти фаолияти тушунилади”²².

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари бўйича миллий баҳолаш соҳасида услубий методика деярли мавжуд эмас. Шунинг учун бу соҳада маълум бир атамаларни шарҳлаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

“Автотранспорт воситаларини баҳолаш” тушунчасига ҳозиргача биронта адабиётда илмий таъриф берилмаган. Шунинг учун ишда бу атаманинг иқтисодий моҳиятини тўла акс эттирувчи таърифи ишлаб чиқилди: “Автотранспорт воситаларини баҳолаш деганда мутахассис томонидан асосий баҳолаш тамойиллари асосида баҳолашнинг ёндашувлари ва усулларини қўллаш орқали автотранспорт воситаларининг изланаётган (тавсия этилаётган) қийматини аниқ вақт лаҳзаси ва маконида маълум тартиб-таомиллар ва ҳаракатлар асосида амалга ошириладиган мақсадга йўналтирилган ва мантикий кетма-кетликда аниқлаш жараёни тушунилади”²³. Баҳолаш хизмати профессионал асосга эга мутахассис – баҳоловчи томонидан амалга оширилади. Ўзбекистонда, бошқа мамлакатлардан фарқли равишда, баҳолаш хизматлари фақатгина ҳуқуқий субъектлар томонидан кўрсатилади (бошқа мамлакатларда баҳоловчи яқка тадбиркор сифатида ҳам фаолият юритиши мумкин). Ушбу ташкilotларда шартнома асосида фаолият юритаётган малака сертификатига эга баҳоловчиларгина ўз хизматларини сотишлари мумкин.

Шу ўринда автотранспорт воситаларининг қиймати тушунчасига ҳам изох бериб ўтиш мақсадга мувофиқ. Бу тушунча автотранспорт воситаларини баҳолаш соҳаси мутахассис олимлари томонидан таърифланган. Мазкур таърифларни таҳлил қилган ҳолда, энг мақбул хусусиятларни эътиборга олган ҳолда қуйидаги муаллиф таърифи ишлаб чиқилди: “Автотранспорт воситаларининг қиймати деганда автотранспорт воситаларининг аниқ бир вақт лаҳзасида бозордаги ҳолатдан келиб чиққан ҳолда харидор ва сотувчи ўртасида белгиланган кадрининг пулдаги ифодаси тушунилади”²⁴.

Соҳага оид илмий изланишларни ўрганиш асосида Автотранспорт воситаларини баҳолаш тушунчасининг бугунги кунда аниқ таърифи ишлаб чиқилмаганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин. Мавжуд адабиётлар ва илмий ишларни ўрганган ва таҳлил қилган ҳолда қуйидаги таърифни ишлаб чиқдик: “Автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари деганда лицензияли баҳолаш ташкilotларининг хизматлар истеъмолчиси (буюртмачи) буюртмасига асосан баҳолаш мақсади ва

20 Ўзбекистон Республикасининг “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 1999 йил 19 август, 811-І-сон. 3-модда. <https://lex.uz/docs/24703>

21 Кондрашов Д.С. Гражданско-правовое регулирование оценочной деятельности в России: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кондрашов Дмитрий Сергеевич. – Москва, 2012. [Электронный ресурс]. – 15.05.2015. – URL: <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovoe-regulirovanieocenочноj-dejatelnosti-v-rossii-problemy-teorii.html>

22 Фетисова Н.В. Определение понятия оценочной деятельности // Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 4. 2005. Ч 1. С. 48-51.

23 Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

24 Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

танланган қиймат турига мувофиқ автотранспорт воситаларининг бозор ёки бошқа қийматини аниқлашга қаратилган баҳолаш хизматларининг тури тушунилади.

Баҳолаш объекти манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуқтаи назардан турлича қийматларга эга бўлиши мумкин. Шунинг учун қиймат тушунчасини қўллашни фақат аниқланаётган қийматнинг аниқ турини кўрсатиш билан амалга ошириш мумкин бўлади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Автотранспорт воситаларини баҳолашнинг миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти, автотранспорт воситаларини баҳолашнинг моҳияти ва мазмуни ҳамда келиб чиқиш сабаблари, шунингдек ўзига хос хусусиятлари очиб берилди. Энг асосий хусусиятларидан бири – бу автотранспорт воситалари кўчмас мулк, корхона ва номоддий активлар сингари давлат рўйхатидан ўтказилиши ва эгалик ҳуқуқи тасдиқланишидир.

Автотранспорт воситалари қиймати турларининг таърифлари манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуқтаи назардан такомиллаштирилди.

Миллий ва хорижий адабиётлар ҳамда соҳа мутахассислари ва олимларнинг илмий ишларини ўрганиш асосида, замонавий баҳолаш ёндашувларини ҳисобга олган ҳолда автотранспорт воситаларининг замонавий таснифи ишлаб чиқилди. Баҳолаш нуқтаи назардан автотранспорт воситаларининг таснифи баҳоловчиларга баҳолаш объекти мансуб бўлган бозорни таҳлил қилиш, аналогларни ва турдош объектларни танлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Смирнова Н.В. Теория и практика оценочной деятельности / Н.В. Смирнова, С.М. Волостнов; Иван. гос. хим.-технол. ун-т: учеб. Пособие. – Иваново – 164 с. Рус тилидан муаллифнинг таржимаси.
2. Кондрашов Д.С. Гражданско-правовое регулирование оценочной деятельности в России: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кондрашов Дмитрий Сергеевич. – Москва, 2012. [Электронный ресурс]. – 15.05.2015. – URL: <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovoe-regulirovanieocenochnoj-dejatelnosti-v-rossii-problemy-teorii.html>
3. Фетисова Н.В. Определение понятия оценочной деятельности // Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 4. 2005. Ч 1. С. 48-51.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 1999 йил 19 август, 811-И-сон. 3-модда. <https://lex.uz/docs/24703>
5. Беркинов Б., Кравченко А. Бизнесни баҳолаш: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод ва молия, 2007. – 152 б.;
6. Аликулов А. И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 196 б.

QASHQADARYO VILOYATI SHAHAR VA QISHLOQ AHOLISI MIGRATSIYASINI TARTIBGA SOLISH MEKANIZMLARI

Qurbonov Alisher Boboqulovich, Ro‘zimurodov Nodir Qo‘chqor o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

ORCID: 0000-0002-3208-5657

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining 2010-2026 yillar (yil boshiga) ma‘lumotlari asosida Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida shahar va qishloq aholisi sonining dinamikasi tahlil qilingan hamda mintaqada aholi migratsiyasini tartibga

solishning institutsional mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, 2010-2026 yillarda viloyat aholisi 2616,1 ming kishidan 3717,0 ming kishigacha (CAGR 2,22%) oshgan bo'lsa-da, urbanizatsiya darajasi 43,4 foizdan 42,6 foizgacha pasaygan, chunki qishloq aholisi (CAGR 2,31%) shahar aholisiga (CAGR 2,10%) nisbatan tezroq o'sgan. Eng yuqori urbanizatsiya darajasi Muborak (79,3%) va Nishon (59,2%) tumanlarida, eng past darajasi esa Dehqonobod (19,0%) tumanida qayd etilgan. Viloyat ichidagi qishloq-shahar migratsiyasining sustligi muallifning ilgari tadqiqotida aniqlangan — Qashqadaryoning respublika bo'yicha eng yuqori tashqi migratsion kamomadga ega hudud ekanligi — bilan bog'liq holda izohlangan hamda tartibga solish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: shahar va qishloq aholisi; urbanizatsiya; ichki migratsiya; Qashqadaryo viloyati; tumanlar kesimida tahlil; aholi migratsiyasini tartibga solish; hududiy rivojlanish.

Аннотация: В статье на основе данных Комитета по статистике Республики Узбекистан за 2010-2026 годы (на начало года) проанализирована динамика городского и сельского населения в разрезе районов Кашкадарьинской области, а также рассмотрены институциональные механизмы регулирования миграции населения в регионе. Результаты показали, что при росте населения области с 2616,1 до 3717,0 тыс. человек (CAGR 2,22%) уровень урбанизации снизился с 43,4% до 42,6%, поскольку сельское население (CAGR 2,31%) росло быстрее городского (CAGR 2,10%). Наивысший уровень урбанизации отмечен в Муборакском (79,3%) и Нишанском (59,2%) районах, наименьший — в Дехканабадском (19,0%). Слабость внутрирегиональной миграции село-город объясняется, с учётом более раннего исследования автора, тем, что Кашкадарьинская область имеет наибольший миграционный дефицит на республиканском уровне; разработаны рекомендации по регулированию.

Ключевые слова: городское и сельское население; урбанизация; внутренняя миграция; Кашкадарьинская область; анализ по районам; регулирование миграции населения; региональное развитие.

Abstract: Based on data from the Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan for 2010-2026 (as of the beginning of each year), this paper analyzes the dynamics of urban and rural population across the districts of Kashkadarya region and examines the institutional mechanisms for regulating population migration within the region. The results show that while the region's population grew from 2,616.1 to 3,717.0 thousand people (CAGR 2.22%), the urbanization rate declined from 43.4% to 42.6%, as the rural population (CAGR 2.31%) grew faster than the urban population (CAGR 2.10%). The highest urbanization rates were recorded in Muborak (79.3%) and Nishon (59.2%) districts, and the lowest in Dehqonobod (19.0%). The weakness of intraregional rural-urban migration is explained, in light of the author's earlier research, by Kashkadarya having the largest net migration deficit nationwide; recommendations for regulation are proposed.

Keywords: urban and rural population; urbanization; internal migration; Kashkadarya region; district-level analysis; population migration regulation; regional development.

KIRISH

Mintaqa ichidagi shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi nisbatning o'zgarishi hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Qishloq joylaridan shahar markazlariga yo'nalgan ichki migratsiya, bir tomondan, shahar iqtisodiyoti va sanoat tarmoqlarini ishchi kuchi bilan ta'minlasa, ikkinchi tomondan, bu jarayonning susayishi qishloq joylarda ishchi kuchi ortiqchaligi va yashirin ishsizlikning saqlanib qolishiga olib kelishi mumkin.

Muallifning ilgari tadqiqotida O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha 2025-yilgi ichki migratsiya ko‘rsatkichlari tahlil qilingan bo‘lib, unda Qashqadaryo viloyati respublika miqyosida eng yuqori migratsion kamomadga (–6 376 kishi) ega hudud sifatida aniqlangan edi. Ushbu holat viloyat ichidagi shahar-qishloq migratsion jarayonlarini alohida chuqurroq tahlil qilish zaruratini keltirib chiqaradi: agar viloyat ichida qishloqdan shaharga migratsiya sust bo‘lsa, ishchi kuchi ortiqchaligi viloyat chegarasidan tashqariga yo‘naltirilishi ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Ushbu maqolaning maqsadi — Qashqadaryo viloyati tumanlari kesimida 2010-2026 yillarda shahar va qishloq aholisi sonining dinamikasini tahlil qilish hamda mintaq ichida aholi migratsiyasini optimal tartibga solishning mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari: 1) viloyat va tumanlar kesimida urbanizatsiya darajasining dinamikasini hisoblash; 2) shahar va qishloq aholisi o‘sinh sur‘atlarini qiyoslash; 3) eng past va eng yuqori urbanizatsiya darajasiga ega tumanlarni aniqlash; 4) mintaq ichida qishloq-shahar migratsiyasini rag‘batlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining “Hududlar bo‘yicha shahar va qishloq aholisi soni” statistik to‘plami tashkil etadi (har yil boshiga holatiga ko‘ra, 2010-2026 yillar, ming kishi). Ma’lumotlar Qashqadaryo viloyatining barcha tumanlari va shahar turidagi ma’muriy birliklari (Qarshi va Shahrisabz shaharlari) kesimida taqdim etilgan.

Tahlil uchun quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanildi: urbanizatsiya darajasi ($U = \text{Shahar aholisi} / \text{Jami aholi} \times 100\%$); yillik o‘rtacha o‘sinh sur‘ati — $CAGR = ((V_n/V_0)^{(1/n)} - 1) \times 100\%$, bu yerda V_0 va V_n — davr boshi va oxiridagi qiymatlar, n — yillar soni; hamda urbanizatsiya darajasining absolyut o‘zgarishi (foiz punktlarda, p.p.).

Tadqiqotning muhim metodologik xususiyati — ikkita ma’muriy-hududiy qayta tashkil etish holati inobatga olindi: (i) Shahrisabz shahri 2018-yilda Shahrisabz tumanidan ajratilgan mustaqil ma’muriy birlik sifatida alohida hisobga olinib boshlangan; (ii) Ko‘kdala tumani 2023-yilda Chiroqchi tumanidan ajratib chiqarilgan. Vaqt qatorlarining uzluksizligini ta’minlash uchun tegishli birliklar (Shahrisabz tumani + shahri; Chiroqchi tumani + Ko‘kdala tumani) yagona nazorat guruhi sifatida jamlab tahlil qilindi — bu holat tadqiqotning metodologik cheklovi sifatida qayd etiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

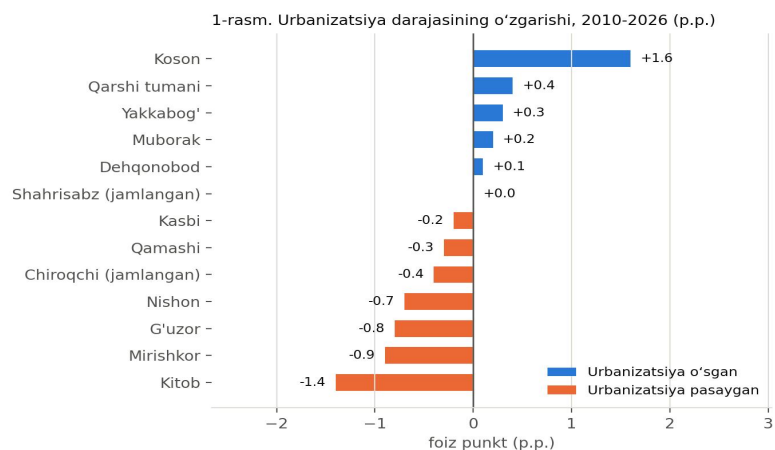
2010-2026 yillarda (16 yil) Qashqadaryo viloyati aholisi 2616,1 ming kishidan 3717,0 ming kishigacha, ya’ni 1,42 baravar (CAGR 2,22%) oshdi (1-jadval). Shu bilan birga, shahar aholisi CAGR 2,10% bilan, qishloq aholisi esa CAGR 2,31% bilan o‘ydi — ya’ni qishloq aholisi shahar aholisiga nisbatan tezroq sur‘atlarda ko‘paygan. Natijada viloyat bo‘yicha urbanizatsiya darajasi 2010-yildagi 43,4 foizdan 2026-yilga kelib 42,6 foizga pasaydi (–0,8 p.p.).

1-jadval. Qashqadaryo viloyati hududlari bo‘yicha urbanizatsiya darajasi, 2010 va 2026 yy.

Hudud	Urbaniz. 2010, %	Urbaniz. 2026, %	Δ , p.p.	Jami aholi CAGR, %
Qashqadaryo viloyati (jami)	43.4	42.6	-0.8	2.22
Muborak	79.1	79.3	+0.1	2.11
Nishon	59.9	59.2	-0.7	2.88
Shahrisabz (tuman+shahar)	53.2	53.2	+0.0	1.73

Hudud	Urbaniz. 2010, %	Urbaniz. 2026, %	Δ , p.p.	Jami aholi CAGR, %
Koson	50.8	52.4	+1.6	2.34
Kasbi	38.8	38.6	-0.2	2.41
Mirishkor	38.3	37.4	-0.9	2.28
Kitob	38.3	36.9	-1.4	1.99
Qarshi tumani	35.7	36.1	+0.4	2.49
Yakkabogʻ	32.0	32.3	+0.3	2.08
Qamashi	23.9	23.6	-0.2	2.34
Chiroqchi (+Koʻkdala)	24.0	23.6	-0.4	2.67
Gʻuzor	24.3	23.5	-0.8	2.28
Dehqonobod	18.9	19.0	+0.1	2.19

Bu natija, birinchi qarashda, iqtisodiy rivojlanish jarayonida odatda kuzatiladigan urbanizatsiya darajasining oshib borishiga ziddek tuyulishi mumkin. Biroq muallifning respublika miqyosidagi ilgari tadqiqoti natijalari bu holatni izohlashga yordam beradi: 2025-yilda Qashqadaryo viloyati respublika boʻyicha eng yuqori migratsion kamomadga (–6 376 kishi) ega hudud boʻlgan. Demak, viloyatning qishloq joylaridagi ortiqcha ishchi kuchi asosan oʻz hududidagi shahar markazlariga emas, balki viloyatdan tashqariga — birinchi navbatda Toshkent agglomeratsiyasiga — yoʻnaltirilmoqda, bu esa viloyat ichidagi urbanizatsiya jarayonining sustligini izohlaydi.

1-rasm. Tumanlar boʻyicha urbanizatsiya darajasining oʻzgarishi, 2010-2026 (p.p.)

Tumanlar kesimidagi tahlil sezilarli farqlarni namoyon qiladi. Eng yuqori urbanizatsiya darajasi gaz-kimyano sanoati rivojlangan Muborak tumanida (79,3%) va Nishon tumanida (59,2%) qayd etilgan; Shahrisabz (53,2%) va Koson (52,4%) tumanlari ham nisbatan yuqori koʻrsatkichga ega. Eng past darajasi anʼanaviy qishloq xoʻjaligi tumani boʻlgan Dehqonobodda (19,0%), shuningdek Gʻuzor (23,5%), Chiroqchi (23,6%) va Qamashi (23,6%) tumanlarida qayd etilgan.

2010-2026 yillar mobaynida urbanizatsiya darajasini eng koʻp oshirgan tuman — Koson (+1,6 p.p.), bu tumanning sanoat-xizmat koʻrsatish infratuzilmasi nisbatan faol rivojlanganligidan dalolat beradi.

Aksincha, Kitob (–1,4 p.p.), Mirishkor (–0,9 p.p.) va G‘uzor (–0,8 p.p.) tumanlarida urbanizatsiya darajasi pasaygan, bu esa ushbu tumanlarda qishloq aholisining tabiiy o‘shishi mahalliy shahar markazlarining iqtisodiy sig‘imidan tezroq sur‘atlarda kengayayotganini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil Qashqadaryo viloyatida so‘nggi 16 yil (2010-2026) mobaynida umumiy aholi sonining barqaror o‘shishiga qaramay, urbanizatsiya darajasining amalda o‘zgarmagani, hatto biroz pasaygani (43,4%dan 42,6%gacha)ni ko‘rsatdi. Bu holat, avvalgi tadqiqot natijalari bilan birgalikda tahlil qilinganda, viloyat ichidagi qishloq-shahar migratsion mexanizmlarining yetarlicha samarali ishlamayotganidan, buning o‘rniga ortiqcha ishchi kuchining hudud tashqarisiga chiqib ketishidan dalolat beradi.

Tahlil natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) eng past urbanizatsiya darajasiga ega tumanlarda (Dehqonobod, G‘uzor, Qamashi, Chiroqchi) tuman markazlari va kichik shaharlarni qo‘shimcha ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi bilan rivojlantirish; 2) Muborak va Koson tumanlaridagi sanoat salohiyatidan namuna olib, boshqa tumanlarda ham hudud markazi atrofida kichik sanoat zonalarini tashkil etish; 3) qishloq joylardagi ishchi kuchini viloyat ichidagi shahar markazlariga yo‘naltirish uchun tuman-viloyat markazi yo‘lovchi tashish tizimini va arzon ijara uy-joy dasturlarini rivojlantirish; 4) tumanlar kesimida shahar-qishloq migratsiyasi va ish o‘rinlari monitoringini yuritish, uni mintaqaviy investitsiya dasturlarini rejalashtirishga asos qilib olish.

Kelgusi tadqiqotlarda tuman darajasidagi ichki migratsiya oqimlari (kelgan/ketgan aholi soni) bo‘yicha bevosita statistik ma‘lumotlar mavjud bo‘lgan taqdirda, ushbu tahlilni to‘g‘ridan-to‘g‘ri migratsiya ko‘rsatkichlari asosida takrorlash va chuqurlashtirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. “Hududlar bo‘yicha shahar va qishloq aholisi soni” statistik to‘plami (2010-2026 yy., yil boshiga holatiga). — stat.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Demografik holat to‘g‘risida axborot (2025-yil yanvar-dekabr), 27.01.2026. — stat.uz
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-oktabrdagi PQ-347-son “Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — lex.uz/docs/7131782

ENERGIYA ISTE‘MOLINI PROGNOZLASHTIRISHNING ZAMONAVIY USLUBIY YONDOSHUVLARI

Jo‘rayev Farrux Do‘stmirzayevich

i.f.d. (DSc), professor

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

farruh2891@gmail.com

ORCID-0009-0000-5657-9734

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda energiya iste‘molini prognozlashda qo‘llanilayotgan ekonometrik modellar ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida regressiya, ARIMA/SARIMA, ARDL, VAR/VECM, cointegration va panel ma‘lumotlar modellarining qo‘llanilish xususiyatlari, afzalliklari va cheklovlari o‘rganildi. Mavjud tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish natijasida model tanlovi ma‘lumotlarning xususiyatlari, prognozlash gorizontali va tadqiqot maqsadiga bog‘liqligi aniqlandi.

Shuningdek, energiya iste'molini prognozlashda iqtisodiy va demografik omillarni hisobga olish hamda an'anaviy ekonometrik modellarni zamonaviy gibrid yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish istiqbolli yo'nalish sifatida belgilandi.

Kalit so'zlar: *energiya iste'moli, elektr energiyasi talabi, ekonometrik modelashtirish, prognozlash, regressiya modeli, ARIMA, ARDL, VAR, VECM, cointegration, panel ma'lumotlar.*

KIRISH

Energiya resurslari zamonaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim strategik omillardan biridir. Sanoat ishlab chiqarishi, urbanizatsiya va aholi turmush darajasining o'sishi energiyaga bo'lgan talabning muntazam o'zgarishiga olib kelmoqda. Shu sababli energiya iste'molini aniq baholash va uning kelajakdagi hajmini prognozlash energetika tizimini rejalashtirish hamda resurslardan samarali foydalanishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Energiya iste'moli iqtisodiy faollik, aholi soni, sanoat ishlab chiqarishi, energiya narxlari va boshqa omillar ta'sirida shakllanadi. A.Suganthi va hammualiflari energiya talabini prognozlash bo'yicha tadqiqotlarni umumlashtirib, vaqt qatori, regressiya va ekonometrik modellar, xususan ARIMA yondashuvlarining keng qo'llanilishini qayd etgan [1]. K.B.Debnath va M.Mourshed esa 483 ta energiya rejalashtirish modelini tahlil qilib, prognozlash usulini tanlashda ma'lumotlarning mavjudligi va tadqiqot maqsadi muhimligini ko'rsatgan [2].

So'nggi yillarda energiya iste'molini prognozlash metodlari yanada diversifikatsiyalashib, an'anaviy ekonometrik modellar bilan bir qatorda zamonaviy hisoblash va mashinali o'qitish usullaridan foydalanish kengaymoqda. A.M.Khan va A.A.Wyrwa 2015-2024-yillardagi elektr energiyasi iste'molini prognozlash bo'yicha Scopus va Web of Science ma'lumotlar bazalaridagi tadqiqotlarni tahlil qilib, ushbu yo'nalishdagi ilmiy ishlar soni sezilarli darajada oshganini aniqlagan [3]. Z.Omar va L.A.Liyanage tomonidan olib borilgan yangi sharh tadqiqotida esa elektr energiyasiga talabni prognozlashda modellar, ta'sir etuvchi omillar va prognozlash gorizontlari o'rtasidagi farqlar qiyosiy tahlil qilingan [4].

Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqotning maqsadi energiya iste'molini prognozlashda qo'llanilayotgan asosiy ekonometrik modellarni ilmiy adabiyotlar asosida tizimlashtirish, ularning afzalliklari va cheklovlarini qiyosiy tahlil qilish hamda mazkur yo'nalishdagi kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlarni aniqlashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot adabiyotlar metodologiyasiga asoslangan. Energiya iste'molini prognozlash va ekonometrik modelashtirishga oid ilmiy maqolalar Scopus, Web of Science, ScienceDirect va MDPI kabi xalqaro ilmiy bazalardan tanlandi. Adabiyotlarni izlashda "energy consumption forecasting", "electricity demand forecasting", "econometric modeling", "ARIMA" va "ARDL" kabi kalit so'zlardan foydalanildi. Tanlangan tadqiqotlar foydalanilgan ekonometrik model, ma'lumotlar turi, tadqiqot hududi, prognozlash usuli va asosiy natijalari bo'yicha qiyosiy tahlil qilindi. Asosiy e'tibor regressiya, ARIMA/SARIMA, ARDL, VAR/VECM va panel ma'lumotlar modellarining energiya iste'molini prognozlashdagi imkoniyatlari va cheklovlarini aniqlashga qaratildi.

Tahlil va natijalar. Energiya iste'molini prognozlashda turli statistik va ekonometrik yondashuvlardan foydalaniladi. K.Kuster, Y.Rezgui va M.Mourshed elektr yuklamasini prognozlash bo'yicha 41 ta ilmiy maqoladagi 113 ta holatni tizimli tahlil qilib, prognozlash modelini tanlash tadqiqot sharoiti va prognozlash gorizontiga bog'liqligini ko'rsatgan [5].

V.Bianco, O.Manca va S.Nardinilar Italiya misolida 1970–2007-yillar ma'lumotlari asosida elektr energiyasi iste'molini chiziqli regressiya modellari yordamida prognozlagan. Modelda elektr energiyasi iste'moli, yalpi ichki mahsulot (GDP), GDP per capita va aholi sonidan foydalanilgan. Natijalar regressiya modellarining uzoq muddatli elektr iste'molini prognozlashda qo'llanishi mumkinligini ko'rsatgan [6].

A.El-Shazly elektr energiyasiga bo'lgan talabni panel cointegration yondashuvi asosida tadqiq qilgan. Modelda daromad hamda ichki va tashqi tovarlar narxlar kabi iqtisodiy omillar hisobga olingan. Tadqiqot natijalari ushbu yondashuv qisqa muddatli dinamikani hamda uzoq muddatli munosabatlarni hisobga olgan holda elektr energiyasiga talabni prognozlash imkonini berishini ko'rsatgan [7].

F.J.Hasanov, L.C.Hunt va C.I.Mikayilovlar Ozarbayjonda elektr energiyasiga talabni cointegration va error-correction yondashuvlari yordamida modellashtirgan. Tadqiqot 1995–2013-yillar ma'lumotlariga asoslangan bo'lib, mualliflar elektr energiyasi talabi uchun turli prognoz ssenariylarini ishlab chiqqan [8].

Yu.Shen va hammualliflar yuqori energiya talab qiluvchi sanoat tarmoqlarida elektr energiyasi iste'molini prognozlash uchun VAR modeli, Granger causality testi va ARDL modelini birgalikda qo'llagan. Tadqiqotda dastlab iqtisodiy ko'rsatkichlarning elektr iste'moliga ta'siri Granger causality orqali aniqlanib, keyinchalik muhim omillar ARDL modeliga kiritilgan. Natijalar iqtisodiy omillarni hisobga olish prognoz aniqligini oshirishini ko'rsatgan [9].

Yuqoridagi tadqiqotlar asosida energiya iste'molini prognozlashda qo'llaniladigan ekonometrik yondashuvlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin(1-jadval).

1-jadval

Energiya iste'molini prognozlashda qo'llanilgan ekonometrik modellarning qiyosiy tahlili

№	Mualliflar	Yil	Hudud	Model	Asosiy o'zgaruvchilar / yondashuv	Asosiy natija
[5]	K.Kuster, Y. Rezgui, M.Mourshed	2017	Turli tadqiqotlar	Tizimli sharh	Prognozlash modellari, vaqt gorizonti, ma'lumotlar	Model tanlovi tadqiqot sharoitiga bog'liq
[6]	V. Bianco, O.Manca, S.Nardini	2009	Italiya	Linear regression	Electricity consumption, GDP, GDP per capita, population	Regressiya uzoq muddatli prognozlashda samarali
[7]	A.El-Shazly	2013	Misr	Panel cointegration	Daromad, ichki va tashqi narxlar	Qisqa va uzoq muddatli talabni baholash imkonini beradi
[8]	F.J.Hasanov, L.C.Hunt, C.I.Mikayilov	2016	Ozarbayjon	Cointegration, error correction	Elektr iste'moli va iqtisodiy determinantlar	Elektr talabi uchun prognoz ssenariylari ishlab chiqilgan
[9]	Yu.Shen va hammualliflar	2023	Xitoydagi yuqori energiya talab qiluvchi	VAR, Granger causality, ARDL	Elektr iste'moli va iqtisodiy ko'rsatkichlar	Muhim iqtisodiy omillarni hisobga olish prognoz aniqligini

			sanoat			oshirgan
--	--	--	--------	--	--	----------

Jadvaldan ko‘rinadiki, tadqiqotlarda model tanlovi prognozlash maqsadiga qarab farqlanadi. V.Bianco, O.Manca va S.Nardinilar [6] regressiya modelidan foydalanib, energiya iste‘molining iqtisodiy va demografik determinantlarini baholagan. A.El-Shazly [7] esa panel cointegration orqali qisqa va uzoq muddatli munosabatlarni birgalikda tahlil qilgan.

F.J.Hasanov, L.C.Hunt va C.I.Mikayilovlar [8] tomonidan qo‘llanilgan cointegration va error-correction yondashuvlari energiya iste‘moli bilan iqtisodiy omillar o‘rtasidagi uzoq muddatli munosabatlarni hisobga olish imkonini bergan. Yu.Shen va hammualliflar [9] esa VAR, Granger causality va ARDL modellarini ketma-ket qo‘llash orqali avval muhim determinantlarni aniqlab, keyin ularni prognoz modeliga kiritgan.

Shunday qilib, ko‘rib chiqilgan tadqiqotlar regressiya modellari asosan determinantlarni baholash va uzoq muddatli prognozlashda, cointegration va error-correction modellar uzoq muddatli muvozanat munosabatlarini aniqlashda, ARDL esa qisqa va uzoq muddatli ta’sirlarni baholashda qo‘llanilishini ko‘rsatadi. K.Kuster, Y.Rezgui va M.Mourshedlar tizimli sharhi esa turli prognozlash modellarini yagona mezon asosida baholash zarurligini ta’kidlaydi [5].

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili energiya iste‘molini prognozlashda yagona universal ekonometrik model mavjud emasligini ko‘rsatdi. Regressiya modellari energiya iste‘moliga ta’sir etuvchi iqtisodiy va demografik omillarni baholashda, vaqt qatori modellari esa iste‘mol dinamikasini prognozlashda samarali hisoblanadi. ARDL, VAR va VECM kabi modellar o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi qisqa va uzoq muddatli munosabatlarni aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, model tanlashda ma’lumotlarning davriyligi, hajmi, stasionarligi, mavsumiyligi va prognozlash gorizontini hisobga olish muhimdir. So‘nggi tadqiqotlarda an’anaviy statistik-ekonometrik modellarni mashinali o‘qitish usullari bilan birlashtirish tendensiyasi kuchaymoqda. Bunday gibrid yondashuvlar vaqt qatorlaridagi chiziqli va nochiziqli bog‘liqliklarni birgalikda hisobga olish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. L. Suganthi, Anand A. Samuel, Energy models for demand forecasting-A review, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 16, Issue 2, 2012, Pages 1223-1240, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2011.08.014>.
2. Kumar Biswajit Debnath, Monjur Mourshed, Forecasting methods in energy planning models, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 88, 2018, Pages 297-325, ISSN 1364-0321, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2018.02.002>.
3. Khan AM, Wyrwa A. A. Survey of Quantitative Techniques in Electricity Consumption-A Global Perspective. Energies. 2024; 17(19):4910. <https://doi.org/10.3390/en17194910>
4. Omar, Z., Liyanage, L. A comparative analysis of electricity demand forecasting using modelling methods, factors, and horizon: a review study of developing and developed countries. Energy Inform 9, 55 (2026). <https://doi.org/10.1186/s42162-025-00596-4>
5. Corentin Kuster, Yacine Rezgui, Monjur Mourshed, Electrical load forecasting models: A critical systematic review, Sustainable Cities and Society, Volume 35, 2017, Pages 257-270, ISSN 2210-6707, <https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.08.009>.
6. Vincenzo Bianco, Oronzio Manca, Sergio Nardini. Electricity consumption forecasting in Italy using linear regression models. Energy. Volume 34, Issue 9, 2009, Pages 1413-1421, ISSN 0360-5442, <https://doi.org/10.1016/j.energy.2009.06.034>

7. Alaa El-Shazly, Electricity demand analysis and forecasting: A panel cointegration approach, Energy Economics, Volume 40, 2013, Pages 251-258, ISSN 0140-9883, <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2013.07.003>.
8. Hasanov FJ, Hunt LC, Mikayilov CI. Modeling and Forecasting Electricity Demand in Azerbaijan Using Cointegration Techniques. *Energies*. 2016; 9(12):1045. <https://doi.org/10.3390/en9121045>
9. Shen, Yu; Huang, Xianan; Liu, Lin; HU, Zhenda; Gu, Jiu; and Jiang, Chuanwen (2023) "Research on forecasting electricity consumption of high-energy-consuming industries based on Granger causality and ARDL model," Journal of Electric Power Science and Technology

INVESTITSION FAOLIYATDA IQTISODIY RESURSLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING EKONOMETRIK METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullayev Olimjon G‘ayratovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

agolider1987@icloud.com

Annotatsiya: Maqolada investitsion faoliyatda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash uchun chegaraviy samaradorlik, dinamik panel va barqarorlik nazoratini birlashtiruvchi ekonometrik metodologiya taklif etilgan. O‘zbekistonning 2020-yil I chorak–2026-yil I chorak milliy qatorlari hamda 14 hududning 2023–2025-yil ma’lumotlari diagnostik misol sifatida ishlatildi. Sodda dinamik regressiyada investitsiya o‘shining bir davr kechikkan koeffitsiyenti 0,0013 bo‘lib, HAC standart xatosi 0,0177 ni tashkil etdi; hududiy birinchi farqlar modelida koeffitsiyent $-0,0073$ bo‘ldi. Natijalar investitsiya hajmi o‘shini samaradorlik bilan tenglashtirmaslik, to‘liq resurs vektori, endogenlik va noaniqlikni birgalikda hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: investitsion faoliyat, iqtisodiy resurslar, texnik samaradorlik, stoxastik chegara, dinamik panel, endogenlik, barqarorlik tahlili.

Аннотация: В статье предложена эконометрическая методология оценки эффективности использования экономических ресурсов в инвестиционной деятельности, объединяющая стохастическую границу, динамическую панель и проверку устойчивости. В качестве диагностической иллюстрации использованы национальные квартальные данные Узбекистана за I квартал 2020 года — I квартал 2026 года и данные 14 регионов за 2023–2025 годы. В простой динамической регрессии коэффициент лагированного роста инвестиций составил 0,0013 при HAC стандартной ошибке 0,0177, а в модели первых разностей по регионам коэффициент равен $-0,0073$. Результаты показывают, что рост объёма инвестиций нельзя автоматически интерпретировать как эффективность без учёта полного вектора ресурсов, эндогенности и неопределённости оценки.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, экономические ресурсы, техническая эффективность, стохастическая граница, динамическая панель, эндогенность, анализ устойчивости.

Abstract: The article proposes an econometric methodology for assessing economic-resource efficiency in investment activity by integrating a stochastic frontier, a dynamic panel, and robustness control. National quarterly data for Uzbekistan from 2020Q1 to 2026Q1 and annual data for 14 regions from 2023 to 2025 are used as a diagnostic illustration. In a simple dynamic regression, the coefficient on lagged investment growth is 0.0013 with a HAC standard error of 0.0177, while the regional first-

difference coefficient is -0.0073 . The findings show that investment-volume growth cannot be treated as efficiency without a complete resource vector, endogeneity control, and explicit uncertainty assessment.

Keywords: *investment activity, economic resources, technical efficiency, stochastic frontier, dynamic panel, endogeneity, robustness analysis.*

KIRISH

Investitsion faoliyat samaradorligi ko‘pincha investitsiya hajmining o‘sishi, yalpi ichki mahsulotdagi ulushi yoki qo‘shimcha mahsulotning kapital qo‘yilmalarga nisbati bilan baholanadi. Bunday ko‘rsatkichlar monitoring uchun qulay, biroq ular resurslardan foydalanish sifati, natijaning vaqt bo‘yicha kechikishi va investitsiya oqimining iqtisodiy o‘rishga javoban shakllanishini bir-biridan ajratmaydi. Investitsiya ko‘paygan davrda ishlab chiqarish hajmi ham o‘sishi mumkin, lekin bu bog‘liqlik texnik samaradorlik oshganini avtomatik tarzda isbotlamaydi.

O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 2024-yildagi 507 490,2 mlrd so‘mdan 2025-yilda 603 558,8 mlrd so‘mga yetgan, yillik taqqoslama o‘rish sur‘ati esa 113,1 foizni tashkil etgan [1]. Shu davrda YaIMning real o‘rish sur‘ati 2025-yilda 107,7 foiz bo‘lgan [2]. Mazkur ikki ko‘rsatkichning bir yo‘nalishda o‘zgarishi samaradorlik haqida dastlabki signal beradi, ammo narxlar, tarmoq tarkibi, mehnat, infratuzilma, quvvatlardan foydalanish va vaqt kechikishlari nazorat qilinmaguncha sababiy xulosa chiqarish mumkin emas.

O‘zbekiston olimlarining so‘nggi tadqiqotlarida hududiy investitsiya samaradorligi ICOR va jozibadorlik indeksleri orqali [4], korxona darajasidagi omillar faktor tahlili yordamida [5], investitsiya determinantlari esa ko‘p omilli regressiya asosida o‘rganilgan [6]. Ushbu yondashuvlar muhim bo‘lsa-da, samaradorlik chegarasi, dinamik endogenlik, kuzatilmagan hududiy xususiyatlar va model noaniqligini yagona tartibda baholash masalasi ochiq qolmoqda. Tadqiqotning maqsadi investitsion faoliyatda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini natija, resurs sarfi, tashqi muhit va identifikatsiya shartlarini ajratgan ko‘p bosqichli ekonometrik metodologiya asosida takomillashtirishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda tizimli tahlil, stoxastik chegara modeli, dinamik panel regressiyasi, birinchi farqlar, Newey–West HAC standart xatolari va modelni namunadan tashqari tekshirish usullari birlashtirildi. Axborot bazasi Milliy statistika qo‘mitasining 2026-yilda yangilangan asosiy kapitalga investitsiyalar va YaIM o‘sishi qatorlaridan iborat: milliy diagnostika uchun 2020-yil I chorak–2026-yil I chorakdagi 25 ta kuzatuv, hududiy tekshiruv uchun Qoraqalpog‘iston Respublikasi, 12 viloyat va Toshkent shahrining 2023–2025-yillardagi yillik ko‘rsatkichlari olindi [1–3]. Choraklik ma’lumotlar o‘shib boruvchi yakun va o‘tgan yilning mos davriga nisbatan berilgani sababli natijalar mustaqil choraklar sifatida talqin qilinmadi; regressiya faqat metodologik diagnostika vazifasini bajaradi. To‘liq amaliy modelda natija real qo‘shilgan qiymat yoki ishga tushirilgan quvvat, resurslar esa deflyatsiyalangan investitsiya, mehnat, yer, energiya va mavjud kapital bilan o‘lchanadi; mazkur qisqa ochiq qatorlar asosida yakuniy samaradorlik reytingi hisoblanmadi.

Nominal investitsiyalarni qiyosiy birlikka keltirishning boshlang‘ich sharti quyidagicha:

$$I_{rit} = I_{it}^n / P_{it}^I \quad z_{it} = \ln(I_{rit} / L_{it}) \quad (1)$$

Bu yerda I_r — real investitsiya, I^n — nominal investitsiya, P^I — investitsiya deflyatori, L — band mehnat resursi. Texnik samaradorlik stoxastik ishlab chiqarish chegarasi orqali baholanadi:

$$\ln Y_{it} = \alpha + \beta' \ln X_{it} + \mu_i + \tau_t + v_{it} - u_{it}; \quad TE_{it} = \exp(-u_{it}) \quad (2)$$

Investitsiyaning natijaga kechikkan va endogen ta’sirini ajratish uchun dinamik panel tenglamasi qo‘llanadi:

$$g_{it} = \rho g_{i,t-1} + \sum_k \beta_k z_{i,t-k} + \gamma' W_{it} + \mu_i + \tau_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Yakuniy baho nuqtaviy natija emas, model variantlari bo'yicha taqsimot sifatida umumlashtiriladi:

$$E_{it} = \sum_m w_m E_{it}^{(m)}, \quad \sum_m w_m = 1 \quad (4)$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Takomillashtirilgan metodologiya besh izchil blokdan iborat. Birinchi blokda natija va resurslar real narxlarga keltiriladi hamda o'lchov birliklari birxillashtiriladi. Ikkinchi blok stoxastik chegara orqali kuzatilmagan tasodifiy shokni resurslardan samarasiz foydalanishdan ajratadi. Uchinchi blok dinamik panel va kechikkan instrumentlar yordamida teskari sababiylikni nazorat qiladi. To'rtinchi blok hudud, yil va tarmoq ta'sirlarini, beshinchi blok esa muqobil spetsifikatsiya, namunadan tashqari xato va ishonch oralig'ini tekshiradi.

1-jadval. Takomillashtirilgan ekonometrik baholash arxitekturasini

Bosqich	Asosiy vosita	Bartaraf etiladigan xato
Qiyoslanuvchanlik	Deflyator, aholi yoki mehnat birligiga normallashtirish	Nominal o'sishni real samaradorlik deb olish
Chegaraviy baho	SFA va $TE = \exp(-u)$	Tasodifiy shok bilan samarasizlikni aralashtirish
Dinamik identifikatsiya	Kechikmalar, hudud va vaqt effektlari, GMM	Teskari sababiylik va doimiy yashirin omillar
Diagnostika	HAC/klasterni xatolari, qoldiq testlari	Noto'g'ri standart xato va soxta ahamiyatlilik
Barqarorlik	Muqobil model, kross-validatsiya, interval baho	Bitta spetsifikatsiyaga qaram xulosa

Milliy qator bo'yicha diagnostik modelda YaIM o'sishining 100 foizdan og'ishi bir davr kechikkan YaIM va investitsiya o'sishi hamda chorak effektlariga bog'landi. 24 ta samarali kuzatuvda kechikkan investitsiya koeffitsiyenti 0,0013, uning Newey–West standart xatosi 0,0177 bo'ldi. Koeffitsiyent nol qiymatdan statistik jihatdan ajralmaydi. Kechikkan YaIM koeffitsiyenti 0,7788 bo'lib, o'sish qatorida kuchli inersiya mavjudligini ko'rsatadi; bu holat investitsiya koeffitsiyentini mustaqil sababiy ta'sir sifatida talqin qilishni yanada cheklaydi.

2-jadval. Ochiq statistik qatorlar bo'yicha ekonometrik diagnostika

Tekshiruv	Natija	Metodologik talqin
Milliy dinamik model	$\beta(I_{t-1})=0,0013$; HAC SE=0,0177	Investitsiya o'sishining qisqa qator bo'yicha aniq marginal ta'siri topilmadi
Model sifati	$R^2=0,589$; tuzatilgan $R^2=0,475$	Moslashuvning bir qismi YaIM inersiyasi hisobiga
Qoldiq diagnostikasi	DW=0,778; RMSE=1,456 punkt	Avtokorrelyatsiya va yig'ma choraklar ta'siri saqlanadi
Namunadan tashqari tekshiruv	LOO RMSE=1,916 punkt	Ichki moslashuvdan kattaroq prognoz xatosi
14 hudud birinchi farqlari	$\beta=-0,0073$; HC1 SE=0,0076; $R^2=0,044$	Hududiy o'sish farqi investitsiya sur'ati farqi bilan barqaror izohlanmadi

Manba: Milliy statistika qo'mitasining [1–3] ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi. Koeffitsiyentlar diagnostik bog'lanishni ifodalaydi; ular sababiy ta'sir yoki hududlarning yakuniy samaradorlik reytingi emas.

Natijalar ikki muhim xulosani beradi. Birinchidan, investitsiya oqimlaridagi juda katta tebranishlar YaIM o'sishidagi ancha tor diapazon bilan mos keladi. Masalan, hududlar bo'yicha 2024-yil investitsiya sur'atining 2023-yilga nisbatan o'zgarishi $-62,1$ punktdan $+139,9$ punktgacha bo'lgan, keyingi yil YaIM o'sishidagi o'zgarish esa $-0,9$ punktdan $+4,9$ punktgacha shakllangan. Ikkinchidan, o'sish sur'atlari kapital hajmi, loyiha ishga tushish muddati va mavjud ishlab chiqarish bazasini aks ettirmaydi; shu sababli bitta nisbat yoki oddiy regressiya resurs samaradorligini yetarli darajada ifodalamaydi.

Taklif etilgan metodologiyada samaradorlik uchta alohida natija bilan beriladi: texnik samaradorlik — mavjud resurslar bilan potensial natijaga yaqinlik; dinamik samaradorlik — investitsiyaning vaqt bo'yicha kechikkan real natijasi; allokatson samaradorlik — resurslarning hudud va tarmoqlar o'rtasida chegaraviy qaytinga mos taqsimlanishi. Ushbu uch o'lchovni bitta indeksga majburan birlashtirishdan oldin ularning har biri uchun ishonch oralig'i va model sezgirliги e'lon qilinishi lozim.

Empirik bazani kengaytirishda kamida $14 \text{ hudud} \times 8\text{--}10 \text{ yil}$ yoki tarmoq-hudud kesimidagi panel talab etiladi. Investitsiya qarori kutilayotgan o'sishga bog'liq bo'lgani uchun z o'zgaruvchisining ikkinchi va undan chuqurroq kechikmalari instrument sifatida sinovdan o'tkaziladi; Hansen testi, AR(2) testi va instrumentlar sonining kuzatuvlarga nisbati majburiy diagnostika bo'ladi. SFA natijalari DEA yoki Malmquist indeksi bilan, iqtisodiy natijalar esa bandlik, energiya sig'imi va ishga tushirilgan quvvat ko'rsatkichlari bilan tekshirilsa, reytingning bitta ko'rsatkichga qaramligi kamayadi.

XULOSA

Investitsion faoliyatda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash investitsiya hajmi va iqtisodiy o'sish sur'atlarini bevosita taqqoslash bilan cheklanmasligi kerak. Taklif etilgan metodologiya ma'lumotlarni real va qiyosiy birlikka keltirish, stoxastik chegara orqali texnik samarasizlikni ajratish, dinamik panel yordamida endogenlikni nazorat qilish hamda natijani barqarorlik va prognoz xatosi bilan birga taqdim etishni nazarda tutadi.

O'zbekistonning 2020–2026-yil choraklik qatorlari va 2023–2025-yil hududiy ko'rsatkichlari bo'yicha diagnostika sodda model investitsiya o'sishining barqaror marginal ta'sirini aniqlamaganini ko'rsatdi. Bu natija investitsiyalar samarasiz degan hukm emas; mavjud qisqa, yig'ma va cheklangan

resurs qatori bunday hukm uchun yetarli emasligini bildiradi. Shuning uchun mazkur maqolada hisoblangan koeffitsiyentlar metodologik ogohlantirish vazifasini bajaradi.

Amaliyotda investitsiya dasturlari monitoringi uchun real investitsiya, bandlik, mavjud kapital, energiya sarfi, ishga tushirilgan quvvat va real qo'shilgan qiymatni birlashtirgan hudud-tarmoq paneli shakllantirilishi lozim. Natijalar nuqtaviy reyting bilan cheklanmay, ishonch oralig'i, model variantlari va ma'lumotlar reviziyasi bilan birga e'lon qilinsa, mablag'larni taqsimlash qarorlari ancha asoslangan bo'ladi. Keyingi tadqiqotda to'liq panel shakllantirilib, SFA–System GMM natijalarini DEA/Malmquist baholari bilan o'zaro tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi va o'sish sur'atlari: yillik va choraklik qatorlar. Yangilangan: 27.08.2026 va 25.07.2026. <https://siat.stat.uz/data/1326/>; <https://siat.stat.uz/data/1331/>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yalpi ichki mahsulot o'sish sur'atlari, choraklik. Yangilangan: 14.07.2026. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_3122.pdf
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Yalpi ichki (hududiy) mahsulotning o'sish sur'atlari, yillik. Yangilangan: 27.01.2026. <https://siat.stat.uz/data/658/>
4. Otajonova Ch.P. Assessment and Analysis of Investment Efficiency by Region in Uzbekistan // Muhandislik va Iqtisodiyot. 2026. Vol. 4, No. 3. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20764095>
5. Astanakulov O.T., Isomidinova M.G. Factors Affecting Investment Efficiency and Their Evaluation // Journal of International Finance and Accounting. 2024. No. 5. <https://interfinance.tsue.uz/?p=4272>
6. Oblomuradov N.N., Jumaev A.M. Econometric Modeling of Determinants of Foreign Direct Investment // Journal of International Finance and Accounting. 2024. <https://interfinance.tsue.uz/?p=3833>

QASHQADARYO VILOYATIDA QAYTA ISHLASH SANOATINING IQTISODIY-IJTIMOIIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING OPTIMAL YO'NALISHLARI

Normahmatov Bektosh Xujaqulovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

bektosh080287@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada qayta ishlash sanoati tarmog'ining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishning nazariy-uslubiy asoslari Qashqadaryo viloyati misolida tadqiq etilgan. Hududda qayta ishlash sanoatining rivojlanish holati, ishlab chiqarish salohiyati, mavjud resurslardan foydalanish darajasi hamda iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikka ta'sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish hajmini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini yuksaltirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratishga qaratilgan optimal usullarni shakllantirish zarurati asoslangan. Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, ekonometrik modellash va optimallashtirish usullaridan foydalanish nazarda tutilgan. Shuningdek, qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini kompleks baholash hamda mavjud resurslar va hududiy imkoniyatlarni hisobga olgan holda optimal rivojlanish yo'nalishlarini belgilash bo'yicha metodologik yondashuvlar taklif etilgan. Olingan natijalar Qashqadaryo viloyatida qayta ishlash sanoatining raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko'paytirish va hududning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: qayta ishlash sanoati, iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy samaradorlik, optimallashtirish, optimal usullar, ekonometrik modellash, ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish, qoʻshilgan qiymat, mehnat unumdorligi, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация: В статье исследованы теоретико-методологические основы повышения экономической и социальной эффективности отрасли обрабатывающей промышленности на примере Кашкадарьинской области. Проанализированы современное состояние развития обрабатывающей промышленности региона, производственный потенциал, уровень использования имеющихся ресурсов, а также основные факторы, влияющие на экономическую и социальную эффективность. Обоснована необходимость формирования оптимальных методов, направленных на увеличение объёмов производства, рациональное использование ресурсов, снижение затрат, повышение производительности труда и создание высокой добавленной стоимости на предприятиях обрабатывающей промышленности. В исследовании предусматривается использование экономико-статистического и сравнительного анализа, эконометрического моделирования и методов оптимизации. Предложены методологические подходы к комплексной оценке экономической и социальной эффективности обрабатывающей промышленности и определению оптимальных направлений её развития с учётом имеющихся ресурсов и региональных возможностей. Полученные результаты направлены на повышение конкурентоспособности обрабатывающей промышленности Кашкадарьинской области, создание новых рабочих мест, рост доходов населения и обеспечение устойчивого экономического развития региона.

Ключевые слова: обрабатывающая промышленность, экономическая эффективность, социальная эффективность, оптимизация, оптимальные методы, эконометрическое моделирование, эффективность производства, использование ресурсов, добавленная стоимость, производительность труда, Кашкадарьинская область.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations for improving the economic and social efficiency of the manufacturing industry, using Kashkadarya region as a case study. The current state of manufacturing development in the region, its production potential, the level of utilization of available resources, and the key factors affecting economic and social efficiency are analyzed. The necessity of developing optimal methods aimed at increasing production volumes, ensuring the rational use of resources, reducing costs, improving labor productivity, and creating higher value added in manufacturing enterprises is substantiated. The study applies economic and statistical analysis, comparative analysis, econometric modeling, and optimization methods. Methodological approaches are proposed for the comprehensive assessment of the economic and social efficiency of the manufacturing industry and for determining optimal development directions based on available resources and regional opportunities. The results can contribute to improving the competitiveness of the manufacturing industry in Kashkadarya region, creating new jobs, increasing household incomes, and ensuring the sustainable economic development of the region.

Keywords: manufacturing industry, economic efficiency, social efficiency, optimization, optimal methods, econometric modeling, production efficiency, resource utilization, value added, labor productivity, Kashkadarya region.

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash, hududlarning ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishda qayta ishlash sanoati muhim o'rin tutadi. Ushbu tarmoq xomashyoni tayyor mahsulotga aylantirish, ishlab chiqarish zanjirini kengaytirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish hamda

iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari bilan uzviy aloqalarni shakllantirish imkonini beradi. Shu sababli qayta ishlash sanoatini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sish, balki aholi bandligini ta'minlash, daromadlarni oshirish va hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyati tabiiy resurslar, qishloq xo'jaligi xomashyosi, mehnat resurslari va sanoat salohiyatiga ega hududlardan biri bo'lib, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish qayta ishlash sanoatini yanada rivojlantirish uchun muhim asos yaratadi. Biroq mavjud resurslarning ishlab chiqarishga jalb etilish darajasi, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish, mahsulot tannarxi, mehnat unumdorligi, texnologik yangilanish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratish ko'rsatkichlari tarmoq samaradorligini oshirish bo'yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi.

Qayta ishlash sanoati samaradorligini baholashda faqat ishlab chiqarish hajmining o'sishini hisobga olish yetarli emas. Bunda korxonalarning rentabelligi, resurslardan foydalanish samaradorligi, mehnat unumdorligi, investitsion va innovatsion faolligi bilan bir qatorda yangi ish o'rinlarining yaratilishi, aholi daromadlarining oshishi va hududning ijtimoiy rivojlanishiga qo'shayotgan hissasi ham kompleks ravishda baholanishi zarur. Bu esa iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarni o'zaro bog'liq holda o'rganish hamda ularning optimal nisbatlarini aniqlashni taqozo etadi.

Shu jihatdan qayta ishlash sanoati korxonalarining mavjud resurslari va hududiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikni oshirishning optimal usullarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Bunda iqtisodiy-statistik tahlil, ekonometrik modellash va optimallashtirish usullaridan kompleks foydalanish tarmoq rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash, ularning ta'sir darajasini baholash hamda mavjud cheklovlar sharoitida eng samarali rivojlanish variantlarini tanlash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyati qayta ishlash sanoati tarmog'ining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va baholash, ular o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqliklarni asoslash hamda tarmoq samaradorligini oshirishga qaratilgan optimal usullarni ishlab chiqishning metodologik yondashuvlarini takomillashtirishdan iborat. Tadqiqot natijalari asosida hududning mavjud ishlab chiqarish va resurs salohiyatidan samarali foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, bandlikni oshirish hamda qayta ishlash sanoatining barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish ko'zda tutiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda Qashqadaryo viloyati qayta ishlash sanoati tarmog'ining rivojlanish holati, ishlab chiqarish salohiyati hamda iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichlar asosiy tadqiqot materiallari sifatida qabul qilindi. Jumladan, qayta ishlash sanoatida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar, faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari soni, band bo'lganlar soni, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish xarajatlari, qo'shilgan qiymat va rentabellik kabi ko'rsatkichlardan foydalanish nazarda tutildi. Mazkur ko'rsatkichlar tarmoqning iqtisodiy natijadorligi bilan bir qatorda uning hudud bandligi va aholi daromadlariga ta'sirini baholash imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, guruhlash, indeks, ekonometrik modellash hamda optimallashtirish usullaridan kompleks foydalanildi. Dastlab qayta ishlash sanoatining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi o'rganilib, ularning o'sish sur'atlari va tarkibiy o'zgarishlari baholandi. Qiyosiy tahlil yordamida alohida ko'rsatkichlarning davrlar bo'yicha o'zgarishi hamda iqtisodiy va ijtimoiy natijalar o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlandi.

Qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash uchun korrelyatsion va regressiya tahlili usullaridan foydalanildi. Bunda natijaviy ko'rsatkichning

investitsiyalar, mehnat resurslari, ishlab chiqarish quvvatlari, korxonalar soni, texnologik yangilanish va boshqa omillar bilan bog'liqligi ekonometrik model orqali baholanadi. Ko'p omilli regressiya modelining umumiy ko'rinishi quyidagicha ifodalanadi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon,$$

bu yerda Y – qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini ifodalovchi natijaviy ko'rsatkich; $X_1, X_2, \dots, X_n$ – samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar; β_0 – ozod had; $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ – omillarning ta'sir darajasini ifodalovchi regressiya koeffitsiyentlari; ε – tasodifiy xatolik.

Tarmoq rivojlanishining eng maqbul variantlarini aniqlashda optimallashtirish usulidan foydalanish taklif etildi. Optimallashtirishning maqsad funksiyasi mavjud ishlab chiqarish, moliyaviy, mehnat va xomashyo resurslaridan samarali foydalanish sharoitida iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikni maksimal darajaga yetkazishdan iborat. Bunda resurslar hajmi, ishlab chiqarish quvvati, investitsiya imkoniyatlari va mehnat resurslari modelning asosiy cheklovlari sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv mavjud resurslarning optimal taqsimotini aniqlash hamda yuqori iqtisodiy va ijtimoiy natija beruvchi rivojlanish yo'nalishlarini tanlash imkonini beradi.

Shuningdek, iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlarini yagona mezon asosida baholash uchun ularni me'yorlashtirish va integral baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq deb topildi. Bunday yondashuv iqtisodiy natijadorlik, bandlik, mehnat unumdorligi, qo'shilgan qiymat va boshqa ko'rsatkichlarni o'zaro uyg'unlashtirib, qayta ishlash sanoatining umumiy samaradorlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Tanlangan usullarning kompleks qo'llanilishi Qashqadaryo viloyati qayta ishlash sanoatida mavjud muammolarni aniqlash, iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikka eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ajratish hamda mavjud resurslardan foydalanishning optimal parametrlarini asoslash imkonini beradi. Natijada qayta ishlash sanoatining iqtisodiy samaradorligi bilan ijtimoiy natijadorligini uyg'unlashtiruvchi metodologik yondashuv shakllantiriladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatida qayta ishlash sanoatining rivojlanish xususiyatlarini o'rganish hududning mavjud xomashyo, mehnat, investitsiya va ishlab chiqarish salohiyatidan yanada samarali foydalanish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish ulushini oshirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratishga yo'naltirilgan ishlab chiqarish zanjirlarini rivojlantirish tarmoq samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligi faqat ishlab chiqarish hajmining ortishi bilan belgilanmaydi. Tarmoq faoliyatini baholashda ishlab chiqarish hajmi bilan bir qatorda mehnat unumdorligi, qo'shilgan qiymat, ishlab chiqarish xarajatlari, investitsiyalardan foydalanish samaradorligi, bandlik va yangi ish o'rinlarini yaratish kabi ko'rsatkichlarni o'zaro bog'liq holda hisobga olish zarur. Shu sababli iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni kompleks baholash tarmoq rivojlanishining haqiqiy natijadorligini aniqlash imkonini beradi.

Jadvalda keltirilgan yo'nalishlarning o'zaro uyg'unligi qayta ishlash sanoatining iqtisodiy va ijtimoiy natijalarini bir vaqtda yaxshilash imkonini beradi. Jumladan, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash xomashyoni birlamchi shaklda sotishdan ko'ra ko'proq qo'shilgan qiymat yaratishga xizmat qiladi. Texnologik modernizatsiya esa mahsulot birligiga sarflanadigan moddiy va mehnat xarajatlarini kamaytirib, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish imkonini beradi.

1-jadval

Qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari

Yo‘nalish	Amalga oshirish mexanizmi	Kutilayotgan iqtisodiy natija	Ijtimoiy natija
Mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash	To‘liq ishlab chiqarish zanjirlarini shakllantirish	Qo‘shilgan qiymat va mahsulot hajmining oshishi	Bandlikning ortishi
Texnologik modernizatsiya	Zamonaviy va resurs tejamkor uskunalarni joriy etish	Tannarxning pasayishi, unumdorlikning oshishi	Mehnat sharoitining yaxshilanishi
Investitsion faollikni oshirish	Yangi loyihalarni moliyalashtirish va mavjud quvvatlarni kengaytirish	Ishlab chiqarish quvvatlarining ortishi	Yangi ish o‘rinlarining yaratilishi
Raqamlashtirish	Avtomatlashtirilgan boshqaruv va nazorat tizimlarini joriy etish	Vaqt va xarajatlarning qisqarishi	Xodimlar malakasining oshishi
Resurslardan optimal foydalanish	Xomashyo, kapital va mehnat resurslarini optimal taqsimlash	Rentabellikning oshishi	Daromadlarning ko‘payishi
Mahsulot diversifikatsiyasi	Yangi turdagi tayyor mahsulotlarni ishlab chiqarish	Bozor va eksport imkoniyatlarining kengayishi	Barqaror bandlikning ta‘minlanishi

Tadqiqot doirasida tarmoq samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillarni “resurs – ishlab chiqarish – iqtisodiy natija – ijtimoiy natija” ketma-ketligida baholash maqsadga muvofiq deb hisoblanadi. Bunda investitsiya, asosiy kapital, xomashyo va mehnat resurslari ishlab chiqarish jarayonining kiruvchi omillari sifatida qaraladi. Ularning samarali kombinatsiyasi ishlab chiqarish hajmi va qo‘shilgan qiymatning oshishiga, keyingi bosqichda esa rentabellik, bandlik va aholi daromadlarining yaxshilanishiga olib keladi.

Optimallashtirish nuqtayi nazaridan asosiy vazifa mavjud resurslar cheklangan sharoitda eng yuqori iqtisodiy-ijtimoiy natijaga erishishdan iborat. Shu sababli qayta ishlash sanoatida optimal rivojlanish variantini tanlashda faqat maksimal ishlab chiqarish hajmini maqsad qilib olish yetarli emas. Optimal modelda ishlab chiqarish hajmi va foydaning oshishi bilan bir qatorda resurs tejamkorligi, mehnat unumdorligi, bandlik va qo‘shilgan qiymatning o‘shishi ham mezon sifatida hisobga olinishi lozim. Mazkur yondashuvning muhim jihati shundaki, ekonometrik model va optimallashtirish modeli o‘zaro bog‘liq holda qo‘llaniladi. Ekonometrik tahlil qaysi omillar tarmoq samaradorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatayotganini aniqlashga xizmat qilsa, optimallashtirish modeli ushbu omillar va mavjud resurslarning qanday nisbatida eng yuqori natijaga erishish mumkinligini belgilaydi. Natijada tarmoq rivojlanishini faqat retrospektiv baholash emas, balki uning maqbul rivojlanish parametrlarini shakllantirish imkoniyati yuzaga keladi.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning muhim rezervlaridan biri mahalliy xomashyoni hududning o‘zida chuqur qayta ishlash darajasini oshirishdir. Bunda ishlab chiqarish quvvatlarini xomashyo bazasiga yaqin joylashtirish, korxonalar o‘rtasidagi kooperatsiyani kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va tayyor mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan investitsiya loyihalarini rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida qayta ishlash sanoati tarmog'ining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishda mavjud ishlab chiqarish, xomashyo, mehnat va investitsiya resurslaridan optimal foydalanish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Tarmoq samaradorligini faqat ishlab chiqarish hajmining o'sishi orqali emas, balki qo'shilgan qiymat, mehnat unumdorligi, rentabellik, resurs tejamlorligi, bandlik va aholi daromadlari kabi iqtisodiy hamda ijtimoiy ko'rsatkichlar majmui asosida baholash maqsadga muvofiq.

Qayta ishlash sanoatini rivojlantirishda mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash, zamonaviy va resurs tejamlor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, investitsion faollikni oshirish hamda mahsulot turlarini diversifikatsiya qilish asosiy ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi. Ushbu yo'nalishlarning o'zaro uyg'un holda amalga oshirilishi mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkonini beradi.

Tadqiqotda taklif etilgan metodologik yondashuv ekonometrik tahlil va optimallashtirish usullarini o'zaro bog'liq holda qo'llashga asoslanadi. Ekonometrik modellashtirish orqali iqtisodiy-ijtimoiy samaradorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash, optimallashtirish modeli yordamida esa mavjud cheklangan resurslarning eng maqbul taqsimotini belgilash mumkin. Natijada tarmoqni rivojlantirish bo'yicha qarorlarni ilmiy asoslash imkoniyati kengayadi.

Qashqadaryo viloyatida qayta ishlash sanoatini rivojlantirishda "xomashyo → chuqur qayta ishlash → yuqori qo'shilgan qiymat → tayyor mahsulot → ichki va tashqi bozor" zanjirini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv hududning mavjud resurs salohiyatidan samarali foydalanish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va sanoatning hudud iqtisodiyotidagi ulushini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishda resurslardan optimal foydalanish, texnologik modernizatsiya, investitsiya va innovatsiyalarni faollashtirish hamda iqtisodiy va ijtimoiy natijalarni birgalikda hisobga oluvchi kompleks boshqaruv mexanizmini shakllantirish zarur. Taklif etilgan metodologik yondashuvlardan hududiy sanoat siyosatini ishlab chiqish va qayta ishlash korxonalarining istiqboldagi rivojlanish parametrlarini belgilashda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev Yo., Qalandarov X. Sanoat iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Mamatov B., Sodiqov A. Milliy iqtisodiyotning rivojlanish strategiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. World Bank. *World Development Report 2024: The Middle-Income Trap*. – Washington, DC: World Bank, 2024.
4. OECD. *OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025.

MAHALLABAY ISHLASH TIZIMI ASOSIDA AHOLI TURMUSH DARAJASINI OSHIRISHNI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Muminov Fazliddin Shoymardonovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

mfazliddin312@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada mahallabay ishlash tizimi amal qilayotgan sharoitda aholi turmush darajasining daromad va bandlik kanallari ekonometrik baholangan. Milliy statistika qo'mitasining 2021–2025-yillarga oid 14 hudud bo'yicha kambag'allik darajasi, aholi jon boshiga umumiy daromad va

ishsizlik ko'rsatkichlaridan 70 kuzatuvli panel tuzildi. Hudud va yil qat'iy effektlari hamda hudud bo'yicha klasterlangan standart xatolar qo'llanildi. Qashqadaryoda kambag'allik 17,9 foizdan 6,5 foizga, ishsizlik 10,2 foizdan 4,9 foizga kamaygan, jon boshiga nominal daromad esa 82,6 foizga oshgan. Ikki tomonlama qat'iy effektli modelda logarifmlangan daromad va ishsizlik koeffitsiyentlari statistik ahamiyatli bo'lmadi. Faqat hudud effektlari kiritilgan sezgirlik modelida ishsizlik koeffitsiyenti musbat va ahamiyatli chiqdi, biroq yil effektlari qo'shilganda natija saqlanmadi. Bu holat qisqa panelda umumiy vaqt tendensiyasi kuchli ekanini ko'rsatadi. Ochiq ma'lumotlarda mahallabay ko'mak intensivligining hudud-yil qatori mavjud emasligi sababli baholar tizimning sababiy samarasi sifatida talqin qilinmaydi. Maqolada keyingi tahlil uchun kredit, subsidiya, o'qitish, bandlik va daromad natijalarini mahalla kesimida bog'laydigan kechikmali panel modeli taklif etilgan. Model natijaga yo'naltirilgan hududiy boshqaruvni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: mahallabay ishlash, turmush darajasi, kambag'allik, ishsizlik, aholi daromadi, panel ma'lumotlar, qat'iy effektlar.

Аннотация: В статье эконометрически оценены доходный и трудовой каналы уровня жизни населения в условиях действия системы работы по махаллям. На основе данных Национального комитета по статистике о бедности, совокупном доходе на душу населения и безработице за 2021–2025 годы сформирована панель из 70 наблюдений по 14 регионам. Применены региональные и временные фиксированные эффекты, а стандартные ошибки кластеризованы по регионам. В Кашкадарьинской области уровень бедности снизился с 17,9 до 6,5 процента, безработица — с 10,2 до 4,9 процента, а номинальный доход на душу населения вырос на 82,6 процента. В двухсторонней модели коэффициенты логарифма дохода и безработицы статистически незначимы. В модели чувствительности только с региональными эффектами коэффициент безработицы положителен и значим, однако после учета общих временных шоков результат не сохраняется. Это указывает на сильный общий временной тренд и ограниченность короткой панели. Поскольку в открытых данных отсутствует регионально-временной ряд интенсивности адресной поддержки, оценки не трактуются как причинный эффект системы. Для дальнейшего анализа предложена лаговая панельная модель, объединяющая на уровне махалли кредиты, субсидии, обучение, занятость, доходы и выход семей из бедности.

Ключевые слова: работа по махаллям, уровень жизни, бедность, безработица, доходы населения, панельные данные, фиксированные эффекты.

Abstract: The article provides an econometric assessment of the income and employment channels of living standards under Uzbekistan's mahalla-based support system. A balanced panel of 70 observations is constructed for 14 regions over 2021–2025 using official poverty, total income per capita, and unemployment data. Region and year fixed effects are estimated with standard errors clustered by region. In Qashqadaryo Region, poverty declined from 17.9 to 6.5 percent, unemployment fell from 10.2 to 4.9 percent, and nominal per capita income increased by 82.6 percent. In the two-way fixed-effects specification, the coefficients on log income and unemployment are not statistically significant. A sensitivity model with region effects only produces a positive and significant unemployment coefficient, but this result disappears after common year shocks are controlled. The comparison shows that the short panel is dominated by a strong common time trend. Because public data do not provide a region-year measure of mahalla support intensity, the estimates cannot be interpreted as causal policy effects. The article therefore proposes a lagged mahalla-level panel design linking credit, subsidies, training, employment, income, and verified exits from poverty for subsequent impact evaluation.

Keywords: mahalla-based support, living standards, poverty, unemployment, household income, panel data, fixed effects.

KIRISH

Mahallabay ishlash tizimi aholi muammolarini umumiy hududiy ko'rsatkichlar bilan emas, oila va mahalla darajasida aniqlash, bandlik, tadbirkorlik va ijtimoiy ko'mak vositalarini manzilli biriktirishga qaratilgan. Tizimning iqtisodiy mexanizmi kredit yoki subsidiya ajratishning o'zi bilan tugamaydi: ko'mak daromadli bandlikka, bandlik barqaror daromadga, daromad esa kambag'allik xavfining pasayishiga aylanishi lozim. Shu sababli natijani faqat ajratilgan mablag' bilan baholash resurs va yakuniy samara o'rtasidagi bog'lanishni ochib bermaydi.

2023-yilning 11 oyi bo'yicha ochiq axborotda Qashqadaryo viloyatida hokim yordamchilari ko'magida 379,7 ming fuqaroning daromadli mehnat bilan bandligi ta'minlangani, 37,4 ming loyihaga 829,2 mlrd so'm oilaviy tadbirkorlik krediti va 5,8 ming fuqaroga 25,5 mlrd so'm subsidiya ajratilgani qayd etilgan [6]. Ushbu ko'rsatkichlar tizimning qamrovini ifodalaydi, ammo ularning tuman yoki mahalla va yil kesimidagi izchil qatori ochiq statistik bazada mavjud emas. Shuning uchun turmush darajasi dinamikasini ko'mak intensivligidan ajratish identifikatsiya muammosini yuzaga keltiradi.

F. Muminov mahallabay ishlash va turmush darajasini boshqaruvchi hamda boshqariluvchi tizimlar orqali ifodalab, xizmatlar, daromad va ijtimoiy omillarni ko'p omilli modelga kiritish zarurligini asoslagan [4]. M. Mirzamahmudova va Z. Sobitov kambag'allikni faqat daromad bilan cheklamay, ta'lim, salomatlik va yashash sharoitlarini qamrab oluvchi ko'p o'lchamli yondashuvni taklif etadi [5]. Ushbu maqola mazkur ishlarni empirik identifikatsiya nuqtai nazaridan davom ettirib, ochiq panel ma'lumotlari imkoniyati va chegarasini tekshiradi.

Tadqiqotning maqsadi mahallabay ishlash davrida Qashqadaryo viloyati turmush darajasining asosiy ko'rsatkichlarini hududlar paneli yordamida ekonometrik baholash, natijalarning barqarorligini muqobil spetsifikatsiyalarda tekshirish va mahalla darajasidagi keyingi ta'sir baholashi uchun ma'lumotlar modelini taklif etishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Empirik baza Milliy statistika qo'mitasining 2021–2025-yillar bo'yicha 14 hududni qamrab olgan kambag'allik darajasi, aholi jon boshiga umumiy daromad va ishsizlik darajasi qatorlaridan shakllantirildi [1–3]. Natijada 70 kuzatuvli muvozanatlashgan panel tuzildi. Bog'liq o'zgaruvchi kambag'allik darajasi, izohlovchilar aholi jon boshiga nominal daromadning natural logarifmi va ishsizlik darajasidir. Asosiy modelda hududlarning o'zgarmas xususiyatlari hamda barcha hududlarga umumiy yil shoklari qat'iy effektlar bilan nazorat qilindi; standart xatolar 14 hudud bo'yicha klasterlandi va kichik klaster tuzatmasi qo'llandi. Sezgirlik uchun yil effektlarisiz hududiy model hamda kambag'allikning yillik o'zgarishini real daromad o'sishi va ishsizlik o'zgarishi bilan bog'lovchi birinchi farqlar modeli baholandi. 2025-yil daromad va ishsizlik ma'lumotlari dastlabki ekani, besh yillik panel qisqaligi, hududlar bo'yicha kambag'allik ko'rsatkichi tanlanma kuzatuvga asoslanishi va mahallabay ko'mak intensivligi bevosita kiritilmagani sababli koeffitsiyentlar sababiy siyosat samarasi sifatida talqin qilinmadi.

Asosiy ekonometrik spetsifikatsiya quyidagicha:

$$P_{it} = \alpha_i + \lambda_t + \beta_1 \ln(Y_{it}) + \beta_2 U_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Bu yerda P_{it} — kambag'allik darajasi, Y_{it} — jon boshiga umumiy daromad, U_{it} — ishsizlik, α_i va λ_t — hudud hamda yil effektlari. Mahalla ma'muriy ma'lumotlari ochilganda ko'mak intensivligi standartlashtirilgan komponentlardan tuzilishi mumkin:

$$M_{mt} = w_1 C_{mt} + w_2 S_{mt} + w_3 T_{mt} + w_4 E_{mt} \quad (2)$$

C — kredit oluvchilar, S — subsidiya oluvchilar, T — o‘qitilganlar, E — barqaror band qilinganlar sonining mehnat yoshidagi aholiga nisbati. Keyingi sababiy baholashda ko‘makning kechikkan qiymati qo‘llanadi:

$$P_{mt} = \alpha_m + \lambda_t + \theta M_{m,t-1} + \gamma X_{mt} + v_{mt} \quad (3)$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1-jadval. Qashqadaryo viloyatida turmush darajasining tanlangan ko‘rsatkichlari

Yil	Kambag‘allik, %	Ishsizlik, %	Jon boshiga daromad, ming so‘m
2021	17,9	10,2	12 877,6
2022	12,7	9,3	15 318,4
2023	11,5	7,3	16 880,8
2024	9,6	5,9	19 914,8
2025	6,5	4,9	23 517,5
2021–2025 o‘zgarish	–11,4 f.p.	–5,3 f.p.	+82,6%

Manba: [1–3] asosida muallif hisob-kitobi. Daromad joriy narxlarda; 2025-yil daromad va ishsizlik ko‘rsatkichlari dastlabki. f.p. — foiz punkt.

Qashqadaryoda 2021–2025-yillarda kambag‘allik 11,4 foiz punktga, ishsizlik 5,3 foiz punktga kamaygan. Jon boshiga nominal daromad 82,6 foizga oshgan, real daromad o‘shishi esa 2022, 2023, 2024 va 2025-yillarda mos ravishda 7,0; 0,4; 7,9 va 8,5 foizni tashkil etgan [2]. Dinamika ijobiy, biroq bir vaqtda amalga oshirilgan makroiqtisodiy, soliq, ijtimoiy himoya va bandlik siyosatlarini sababli o‘zgarishni faqat mahallabay tizimga yuklash mumkin emas.

2-jadval. Kambag‘allik darajasi panel modellari natijalari

Ko‘rsatkich	Ikki tomonlama FE	Faqat hudud FE
ln(jon boshiga daromad)	18,466 (22,638); p=0,415	1,346 (4,252); p=0,752
Ishsizlik darajasi	1,262 (2,731); p=0,644	2,132 (0,494); p<0,001
R ² / tuzatilgan R ²	0,811 / 0,739	0,784 / 0,724
Kuzatuvlar	70	70
Hudud / yil effektlari	Ha / ha	Ha / yo‘q

Izoh: qavs ichida hudud bo‘yicha klasterlangan standart xato; p-qiymatlar normal yaqinlashuvga asoslangan. Manba: [1–3] ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

Ikki tomonlama modelda daromad va ishsizlik koeffitsiyentlari statistik ahamiyatli emas. Daromad koeffitsiyentining musbat ishorasi iqtisodiy mazmunda “daromad kambag‘allikni oshiradi” degan xulosani bermaydi: besh yil ichida daromad barcha hududlarda o‘sgan, kambag‘allik va ishsizlik esa umumiy milliy tendensiya sifatida kamaygan. Yil effektlari ushbu umumiy harakatning katta qismini o‘ziga oladi, qolgan hudud ichidagi farq koeffitsiyentlarni aniqlash uchun yetarli emas.

Yil effektlari chiqarilgan sezgirlik modelida ishsizlikning 1 foiz punktga yuqoriligi kambag‘allikning 2,132 foiz punktga yuqoriligi bilan bog‘langan. Biroq umumiy yil shoklari nazorat qilinganda koeffitsiyent 1,262 gacha pasayib, ahamiyatsiz bo‘lgan. Birinchi farqlar modelida ham real daromad o‘shishi va ishsizlik o‘zgarishi koeffitsiyentlari ahamiyatli chiqmagan, tuzatilgan R² manfiy

bo'lgan. Demak, kuzatilgan bog'lanish spetsifikatsiyaga sezgir va siyosiy qaror uchun barqaror parametr emas.

Natijalar mahallabay tizimni baholash uchun natija ko'rsatkichlari bilan bir qatorda bevosita ta'sir o'lchovi zarurligini ko'rsatadi. Har bir mahalla va chorak bo'yicha kredit, subsidiya, o'qitish, barqaror ishga joylashish, o'zini o'zi band qilishdan biznesga o'tish, oilaning bazaviy va keyingi daromadi hamda kambag'allik reyestridan chiqish sababi yagona identifikator bilan bog'lanishi kerak. Kredit ajratilgan sana bilan daromad natijasi orasida kamida bir-to'rt chorak lag tekshirilishi lozim.

Ta'sirni aniqlashda oddiy oluvchi-olmagan taqqoslash yetarli emas, chunki yordam oluvchilar dastlab ko'proq muhtoj bo'lishi mumkin. Bosqichma-bosqich joriy etish mavjud bo'lsa, farqlar farqi modeli; muvofiqlik chegarasi qo'llansa, regressiya uzilishi; tanlash kuzatiladigan omillarga bog'liq bo'lsa, muvozanatlangan taqqoslash guruhlarini qo'llanishi mumkin. Natija faqat pul daromadi bilan cheklanmay, ta'lim, sog'liq, uy-joy va xizmatlardan foydalanish indikatorlari bilan to'ldirilishi kerak [5].

XULOSA

Qashqadaryo viloyatida 2021–2025-yillarda kambag'allik va ishsizlikning sezilarli kamayishi, nominal hamda real daromadlarning o'sishi kuzatildi. Ushbu dinamika mahallabay bandlik va tadbirkorlik vositalari faol qo'llangan davrga to'g'ri keladi. Shunga qaramay, 14 hududli panelning ikki tomonlama qat'iy effektli natijalari daromad va ishsizlik koeffitsiyentlarining statistik jihatdan barqaror emasligini ko'rsatdi.

Asosiy ilmiy xulosa shundan iboratki, umumiy vaqt tendensiyasini mahallabay ishlashning o'ziga xos ta'siridan ajratish uchun mavjud ochiq statistika yetarli emas. Faqat hudud effektli modelda ishsizlik ahamiyatli bo'lsa-da, yil effektlari qo'shilganda natija yo'qoladi. Shu sababli hisoblangan koeffitsiyentlar tizimning sababiy samarasi yoki kreditning tayyor qaytim normasi sifatida qo'llanmasligi kerak.

Qashqadaryo uchun amaliy taklif — “Onlayn mahalla” va statistik ma'lumotlarni anonim oila-mahalla-chorak panelida bog'lash, ko'makning boshlang'ich sharoiti va kechikkan natijasini birga qayd etishdir. Shunda model resursning ajratilganini emas, oilaning barqaror daromadga o'tishi va kambag'allikdan qayta tushmasdan chiqishini o'lchaydi. Ushbu axborot bazasi shakllangach, (3)-model yoki kvazi-eksperimental yondashuvlar orqali mahallabay tizimning haqiqiy qo'shimcha ta'sirini baholash mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kambag'allik darajasi, 2021–2025. Kod 2.03.01.0042. <https://siat.stat.uz/data/3495/>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Aholi jon boshiga umumiy daromadlar hajmi va real o'sish sur'ati, hududlar kesimida. Kodlar 2.03.01.0017 va 2.03.01.0024. <https://siat.stat.uz/data/329/>; <https://siat.stat.uz/data/434/>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Ishsizlik darajasi, 2021–2025. Kod 2.02.01.2200. <https://siat.stat.uz/data/1875/>
4. Muminov F. Hududlarda mahallabay ishlash tizimi asosida aholi turmush darajasini oshirishni ekonometrik modellashtirish // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2024. 2(4). B. 150–158. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss4-pp150-158>
5. Mirzamahmudova M., Sobitov Z. Ko'p o'lchamli kambag'allikni aniqlash usulini O'zbekiston amaliyotiga joriy etishning ahamiyati // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2025. № 5. B. 119–128. <https://media.neliti.com/media/publications/635038-kop-olchamli-kambag'allikni-aniqlash-usul-f24f244a.pdf>

6. O'zbekiston Milliy axborot agentligi. Hokim yordamchilari ko'magi bilan aholi bandligi ta'minlanmoqda. 05.01.2024. https://uza.uz/oz/posts/hokim-yordamchilari-komagi-bilan-aholi-bandligi-taminlanmoqda_554550

Elektron manbalarga murojaat sanasi: 30.09.2026.

MAHALLIY BUDJETLARNING DAROMAD BAZASINI TARTIBGA SOLUVCHI ME'YORIY-HUQUQIY MEXANIZMLAR TAHLILI

Rahimov Sardor Uralovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

max0088.sr@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda mahalliy budjetlarning daromad bazasini shakllantirish va tartibga solishga xizmat qiluvchi me'yoriy-huquqiy mexanizmlar tizimli tahlil qilingan. 2024–2026-yillardagi hujjatlar asosida biriktirilgan daromadlar, tartibga soluvchi soliqlar, budjetlararo transfertlar va mahalliy Kengashlarning vakolatlari o'zaro farqlangan. 2025-yil reja ko'rsatkichlari mahalliy budjet xarajatlarining 78,1 foizi daromadlar bilan, 21,9 foizi tartibga soluvchi transfertlar bilan muvozanatlashtirilganini ko'rsatadi. Daromad barqarorligini kuchaytirish uchun ajratma normativlarini o'rta muddatga belgilash va soliq bazasini kengaytirish natijalarini mahalliy darajada saqlab qolish taklif etilgan.

Kalit so'zlar: mahalliy budjet, daromad bazasi, biriktirilgan daromad, tartibga soluvchi daromad, ajratma normativi, budjetlararo transfert, fiskal mustaqillik.

Аннотация. В статье системно проанализированы нормативно-правовые механизмы формирования и регулирования доходной базы местных бюджетов Узбекистана. На основе документов 2024–2026 годов разграничены закрепленные доходы, регулирующие налоги, межбюджетные трансферты и полномочия местных Кенгашей. Плановые показатели 2025 года показывают, что 78,1 процента расходов местных бюджетов покрывалось доходами, а 21,9 процента балансировалось регулируемыми трансфертами. Для укрепления устойчивости доходов предложено устанавливать нормативы отчислений на среднесрочный период и сохранять на местном уровне часть результата расширения налоговой базы.

Ключевые слова: местный бюджет, доходная база, закрепленные доходы, регулирующие доходы, норматив отчислений, межбюджетный трансферт, фискальная самостоятельность.

Abstract. The article provides a systematic analysis of the regulatory and legal mechanisms governing the revenue base of local budgets in Uzbekistan. Legal documents adopted or updated in 2024–2026 are used to distinguish assigned revenues, shared regulatory taxes, interbudgetary transfers, and the powers of local Councils. The 2025 plan indicates that local revenues covered 78.1 percent of local expenditure, while regulatory transfers balanced the remaining 21.9 percent. Medium-term sharing rules and stronger local retention of gains from tax-base expansion are proposed to improve revenue stability.

Keywords: local budget, revenue base, assigned revenue, shared revenue, sharing rate, interbudgetary transfer, fiscal autonomy.

KIRISH

Mahalliy budjet daromadlari hududiy davlat xizmatlarini barqaror moliyalashtirishning moddiy asosidir. Daromad bazasi yetarli va oldindan prognoz qilinadigan bo'lsa, mahalliy hokimiyatlar infratuzilma, obodonlashtirish va ijtimoiy xizmatlar bo'yicha qarorlarni moliya yili davomida izchil

amalga oshiradi. Daromadlarning katta qismi yuqori budjet qarorlari yoki yilma-yil o'zgaradigan ajratma normativlariga bog'liq bo'lsa, mahalliy rejalashtirishning mustaqilligi kamayadi. Shu sababli masalani faqat tushum hajmi bilan emas, daromad manbalarini birlashtirish, taqsimlash, tenglashtirish va ulardan foydalanish vakolatlarini belgilovchi huquqiy mexanizmlar bilan birga o'rganish talab etiladi.

O'zbekistonning amaldagi tizimida mahalliy budjet daromadlari bir nechta huquqiy qatlam orqali shakllanadi. Budjet kodeksi budjet tizimining umumiy vakolatlari va daromadlar tarkibini belgilaydi; har yilgi Davlat budjeti to'g'risidagi qonun soliqlarni budjet darajalari o'rtasida taqsimlashning muayyan yil uchun xususiyatlarini aniqlaydi; Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalari normativ ajratmalarni hisoblash va tasdiqlash tartibini belgilaydi; mahalliy Kengashlar qarorlari esa tegishli hudud budjetining aniq parametrlarini tasdiqlaydi [1–3]. Mazkur ko'p pog'onali tuzilma vertikal muvozanatni ta'minlaydi, biroq vakolatlar va daromad manbalari o'rtasidagi moslikni doimiy ravishda baholashni talab qiladi.

2025-yil uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari 65,8 trln so'm, xarajatlari 84,3 trln so'm va respublika budjetidan tartibga soluvchi transfertlar 18,5 trln so'm miqdorida rejalashtirilgan [4]. Ushbu parametrlar mahalliy daromadlar xarajatlarning 78,1 foizini qoplaganini, qolgan 21,9 foizlik vertikal tafovut transfertlar bilan muvozanatlashtirilganini ko'rsatadi. Transfertning mavjudligi o'z-o'zidan salbiy holat emas, chunki hududlarning soliq salohiyati va xizmat ko'rsatish majburiyatlari bir xil emas. Asosiy masala tenglashtirish mexanizmi mahalliy soliq bazasini kengaytirish rag'batini susaytirmasligi va kelgusi daromadni oldindan hisoblash imkonini berishidir.

O'zbekiston tadqiqotchilari mahalliy budjetlar moliyaviy mustaqilligini oshirish uchun soliq bazasini kengaytirish, daromad tarkibini diversifikatsiya qilish va hududiy soliq salohiyatini baholash zarurligini qayd etadi. M.A. Zaylobiddinov mahalliy budjet daromadlari tarkibida soliqlarning rolini tahlil qilib, birlashtirilgan manbalar barqarorligini kuchaytirishga e'tibor qaratgan [5]. A.U. O'rolova daromad bazasini shakllantirish tizimini hududlarning soliq salohiyati va istiqbolli manbalar bilan bog'lagan [6]. Ushbu maqolaning maqsadi amaldagi me'yoriy-huquqiy mexanizmlarni daromad yetarliligi, barqarorligi, rag'batlantiruvchi xususiyati va mahalliy vakolatlar nuqtayi nazaridan baholash hamda ularni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda formal-yuridik tahlil, qiyosiy huquqiy tahlil, institutsional guruhlash va tarkibiy-statistik usullar qo'llanildi. Axborot bazasini Budjet kodeksining amaldagi tahriri, 2026-yil uchun Davlat budjeti to'g'risidagi O'RQ-1105-son Qonun, 2025-yil 26-dekabrda PQ-387-son qaror, 2024-yilda tasdiqlangan va 2026-yilda yangilangan Davlat budjetini tuzish hamda ijro etish qoidalari, Iqtisodiyot va moliya vazirligining 2025-yil reja ko'rsatkichlari va 2026-yil birinchi yarim yillik mahalliy budjet daromadlari ma'lumotlari tashkil etdi [1–4]. Huquqiy normalar besh funksional guruhga ajratildi: to'liq birlashtiriladigan daromadlar, ulushli tartibga soluvchi daromadlar, budjetlararo transfertlar, mahalliy stavka va taqsimlash vakolatlari, qo'shimcha daromadlarni boshqarish. Fiskal yetarlilik daromadlarning xarajatlarga nisbati, transfertga bog'liqlik esa tartibga soluvchi transfertlarning xarajatlardagi ulushi orqali hisoblandi. 2026-yil birinchi yarim yillik tushumlari faqat daromad tarkibini tavsiflash uchun ishlatildi; yarim yillik ijro yillik reja bilan o'sish sur'ati sifatida taqqoslanmadi. Tahlil huquqiy mexanizmning tuzilishi va rag'batlariga qaratilgan bo'lib, alohida normaning daromadga sababiy ta'sirini da'vo qilmaydi.

Mahalliy budjetning daromad bilan qoplanish koeffitsiyenti quyidagicha aniqlandi:

$$K_{\gamma} = R_m / E_m \times 100 \quad (1)$$

Bu yerda R_m — mahalliy budjet daromadlari, E_m — mahalliy budjet xarajatlari. Transfertga bog'liqlik ko'rsatkichi:

$$K_t = T_r / E_m \times 100 \quad (2)$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Me'yoriy-huquqiy tizimda birinchi mexanizm daromad turini muayyan budjet darajasiga to'liq biriktirishdir. 2026-yilgi Qonunning 12-moddasiga ko'ra jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlari, ayrim deklaratsiya asosidagi daromad solig'i, suv solig'i, noruda qurilish materiallari bo'yicha yer qa'ridan foydalanish solig'i, aylanmadan olinadigan soliq, yirik soliq to'lovchilardan tashqari yuridik shaxslarning mol-mulk va yer soliqlari hamda davlat aktivlarini ijaraga berishdan tushumlar tuman va shahar budjetlariga to'liq o'tkaziladi [2]. Bu mexanizm hududiy iqtisodiy faollik bilan mahalliy daromad o'rtasida bevosita bog'lanish yaratadi. Shu bilan birga soliq stavkasi va bazasining katta qismi markaziy qonunchilik bilan belgilangani uchun mahalliy organlarning daromadni boshqarish vakolati soliq ma'muriyatchiligi, obyektlarni hisobga olish va undirish intizomi bilan chegaralanadi.

1-jadval. Mahalliy budjet daromad bazasini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar

Mexanizm	Huquqiy mazmuni	Fiskal vazifasi	Asosiy xavf
To'liq biriktirish	Daromad turi tegishli mahalliy budjetga 100% o'tkaziladi	Barqaror o'z manbasini yaratish	Soliq bazasi hududlar bo'yicha notekis
Ulushli taqsimlash	Umumdavlat soliqlaridan normativ ulush ajratiladi	Vertikal tafovutni kamaytirish	Normativning yilma-yil o'zgarishi
Tartibga soluvchi transfert	Yuqori budjetdan muvozanatlashtiruvchi mablag' beriladi	Minimal xizmatlarni tenglashtirish	Transfertga qaramlik rag'batni susaytirishi
Mahalliy vakolat	Kengashlar taqsimot va ayrim koeffitsiyentlarni belgilaydi	Hudud sharoitini hisobga olish	Vakolat va javobgarlik nomutanosibligi
Qo'shimcha manba	Ortiqcha tushum, qoldiq va aktiv daromadlari boshqariladi	Tezkor hududiy tadbirlarni moliyalash	Bir martalik tushumni doimiy xarajatga yo'naltirish

Ikkinchi mexanizm umumdavlat soliqlarini ulushlar asosida taqsimlashdir. 2026-yilda jismoniy shaxslar daromad solig'i va foyda solig'ining Qoraqalpog'iston Respublikasi hamda ko'pchilik viloyatlardagi tushumlari 100 foiz, Navoiy viloyatida mos ravishda 66 va 67 foiz, Toshkent viloyatida 33 foiz, Toshkent shahrida 7 va 6 foiz miqdorida viloyat darajasidagi mahalliy budjetlarga o'tkaziladi [2]. QQS bo'yicha Toshkent shahriga 5 foiz, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlarga 20 foiz, mahalliy ishlab chiqarilgan alkogol va pivo aksizi bo'yicha esa hududlarning asosiy qismiga 30 foiz ajratiladi. Differensial normativlar kuchli soliq bazasiga ega hududlardan respublika budjetiga ko'proq resurs markazlashtirishga xizmat qiladi, biroq ularning hisoblash mezonlari ochiq formula bilan bog'lanmasa, prognozliklik pasayadi.

2-jadval. 2026-yilda asosiy tartibga soluvchi daromadlardan ajratmalar

Daromad turi	Ko'pchilik hududlar	Alohida hududlar	Tuman-shahar kafolati
JShDS	100%	Navoiy 66%; Toshkent vil. 33%; Toshkent sh. 7%	Kamida 50%
Foyda solig'i	100%	Navoiy 67%; Toshkent vil. 33%; Toshkent sh. 6%	Kengash taqsimoti
QQS	20%	Toshkent sh. 5%	Bevosita minimum belgilanmagan
Alkogol va pivo aksizi	30%	Toshkent vil. va sh. 5%	Kengash taqsimoti
Davlat aktivlarini sotish	50/50 darajalararo	Mahalliy tushum doirasida	Teng ulush

Manba: O'RQ-1105-son Qonunning 12-moddasi [2]. Jadval foizlari soliq tushumini budjet darajalari o'rtasida taqsimlash normativlaridir; ular soliq stavkalari emas.

Uchinchi mexanizm budjetlararo tenglashtirishdir. Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalarining 2026-yilgi tahriri mahalliy budjetlarda taqchillikka yo'l qo'ymaslik uchun daromadlarni taqsimlash va tartibga soluvchi transfertlardan foydalanishni nazarda tutadi [3]. Normativ ajratmalar hudud xarajatlarining cheklangan miqdori va daromadlar kontingenti prognozi asosida aniqlanadi; bir hududda bir daromad turi bo'yicha ajratmalar yig'indisi 100 foiz bo'lishi kerak. 2026-yilgi Qonunda tasdiqlangan tartibga soluvchi transfertlarni mahalliy daromad prognozi bajarilishidan qat'i nazar kamaytirishga yo'l qo'yilmasligi moliyalashtirish kafolatini kuchaytiradi [2]. Biroq tenglashtirish formulasi hududning obyektiv xarajat ehtiyoji va standartlashtirilgan soliq salohiyatini aniq bog'lasa, transfertlar yanada tushunarli va tekshiriladigan bo'ladi.

To'rtinchi mexanizm mahalliy vakolatlar orqali moslashtirishdir. Viloyat va Toshkent shahar Kengashlari tegishli darajadagi daromadlar hamda transfertlarni tuman va shaharlar o'rtasida taqsimlash, prognozdan ortiq tushumning bir qismini hududiy rivojlantirish dasturlariga yo'naltirish huquqiga ega. Qonun, shuningdek, ijara to'lovining eng kam stavkalariga hududning iqtisodiy rivojlanishiga qarab 2,0 gacha oshiruvchi koeffitsiyent qo'llash imkonini beradi [2]. Ushbu vakolatlar mahalliy sharoitni inobatga olishga xizmat qiladi, ammo ular daromad bazasini kengaytirish natijasining qanchasi hududda qolishini to'liq kafolatlamaydi. Rag'batni kuchaytirish uchun yangi ro'yxatga olingan soliq obyektlari va qarzдорlikni kamaytirish hisobidan olingan qo'shimcha tushumning oldindan belgilangan ulushini bir necha yil mahalliy budjetda qoldirish maqsadga muvofiq.

2025-yil reja parametrlari bo'yicha $K_y = 65,8/84,3 \times 100 = 78,1$ foiz, $K_t = 18,5/84,3 \times 100 = 21,9$ foizni tashkil etadi. Daromad va transfert yig'indisi xarajat prognoziga teng bo'lgani vertikal muvozanatning huquqiy-moliyaviy mexanizm orqali yopilganini ko'rsatadi. Shu bilan birga 21,9 foizlik transfert ulushi mahalliy daromad bazasining xarajat vakolatlarini to'liq qoplamaganini bildiradi. Bu ko'rsatkichni hududlar bo'yicha alohida hisoblamasdan barcha mahalliy budjetlarning bir xil darajada qaramligi deb talqin qilish mumkin emas.

3-jadval. Me'yoriy mexanizmlarning fiskal natijasi bo'yicha diagnostik ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	Qiymat	Tahliliy mazmun
2025-yil mahalliy daromadlar rejasi	65,8 trln so'm	Mahalliy budjetlarning daromad qismi
2025-yil mahalliy xarajatlar rejasi	84,3 trln so'm	Hududiy xarajat vakolatlari
Tartibga soluvchi transfert	18,5 trln so'm	Vertikal tafovutni qoplash
Daromad bilan qoplanish K_{γ}	78,1%	Xarajatlarning daromadlar bilan qoplangan qismi
Transfertga bog'liqlik K_t	21,9%	Xarajatlarning transfert bilan muvozanatlangan qismi
2026-yil I yarim yillik mahalliy daromad	40,208 trln so'm	Ijro tarkibini tahlil qilish bazasi

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda rasmiy budjet axboroti [4]. 2025-yil qiymatlari yillik reja, 2026-yil qiymati birinchi yarim yillik ijro bo'lgani sababli ular o'sish sur'ati sifatida taqqoslanmagan.

2026-yil birinchi yarim yillikda mahalliy budjet daromadlari 40 208,2 mlrd so'mni tashkil etgan. Shundan bevosita soliqlar 17 882,8 mlrd so'm yoki 44,5 foiz, bilvosita soliqlar 5 139,7 mlrd so'm yoki 12,8 foiz, resurs hamda mol-mulk soliqlari 11 949,5 mlrd so'm yoki 29,7 foiz, boshqa daromad va soliqsiz tushumlar 5 236,2 mlrd so'm yoki 13,0 foizga teng [4]. Jismoniy shaxslar daromad solig'ining o'zi 13 785,5 mlrd so'm bilan jami tushumning 34,3 foizini shakllantirgan. Bu tarkib ish haqi fondi va bandlik dinamikasi mahalliy daromad barqarorligining muhim omili ekanini ko'rsatadi; shu bilan birga yer va mol-mulk bazasini to'liq xatlovdan o'tkazish ham sezilarli fiskal zaxira bo'lib qoladi.

Amaldagi mexanizmlarning asosiy kuchli tomoni daromad turlarini budjet darajalari bo'yicha aniq sanab berishi, mahalliy Kengashlarga taqsimlash vakolati berishi va transfert miqdorini yil davomida kamaytirishni cheklashidir. Zaif tomoni esa asosiy ulushli normativlarning yillik qonunda belgilanishi va o'rta muddatli mahalliy rejalashtirish uchun qat'iy yo'l xaritasi yetarli darajada shakllanmaganidir. Hududning soliq bazasini kengaytirish natijasi keyingi yil normativ yoki transfert kamayishi orqali neytrallashtirish, qo'shimcha daromad izlashga rag'bat susayishi mumkin. Shu sababli tenglashtirish va rag'batlantirish vazifalarini bir mexanizmda aralashtirmaslik lozim.

Takomillashtirish uchun uch bosqichli model taklif etiladi. Birinchi bosqichda mol-mulk, yer, aylanma va mahalliy aktivlarga bog'liq barqaror manbalar mahalliy budjetlarga kamida uch yil muddatga birlashtiriladi. Ikkinchi bosqichda JShDS, foyda solig'i va QQS bo'yicha ulushlar standart soliq salohiyati, aholi soni va xarajat ehtiyojiga tayangan ochiq formula bilan belgilanadi. Uchinchi bosqichda tenglashtiruvchi transfert formuladan keyin qolgan vertikal tafovutni qoplaydi, soliq obyektlarini legallashtirish va qarzdorlikni undirishdan olingan qo'shimcha tushumning rag'batlantiruvchi ulushi esa mahalliy budjetda saqlanadi. Har bir hudud uchun daromad yetariligi, transfertga bog'liqlik va prognoz xatosi ochiq budjet portalida bir xil metodika bilan e'lon qilinishi kerak.

XULOSA

O'zbekistonda mahalliy budjetlarning daromad bazasini tartibga solish birlashtirilgan soliqlar, ulushli umumdavlat soliqlari, budjetlararo transfertlar, mahalliy Kengashlarning taqsimlash vakolatlari va qo'shimcha manbalarni boshqarish mexanizmlaridan tashkil topgan. 2026-yilgi huquqiy tartib tuman va

shahar budjetlariga to'liq o'tkaziladigan daromadlarni aniq belgilaydi, JShDS tushumining kamida 50 foizini quyi budjetlarda qoldirishni kafolatlaydi hamda viloyat darajasida differensial ajratma normativlarini qo'llaydi. Bu mexanizmlar daromadlarni hududlar o'rtasida qayta taqsimlash va minimal xarajat majburiyatlarini moliyalashtirish imkonini beradi.

Taklif etilgan model ajratma normativlarini kamida uch yillik davr uchun oldindan e'lon qilish, tenglashtirishni standart soliq salohiyati va xarajat ehtiyoji formulasiga bog'lash, shuningdek mahalliy organlar yaratgan qo'shimcha soliq bazasidan olingan daromadning barqaror ulushini hududda qoldirishni nazarda tutadi. Bunday yondashuv transfertni bekor qilishni emas, uning vazifasini aniq chegaralashni talab qiladi. Transfert hududlararo tenglashtirishga, rag'batlantiruvchi ulush esa mahalliy tashabbus va soliq ma'muriyatchiligini yaxshilashga xizmat qilishi kerak.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, huquqiy normalarning sababiy fiskal ta'siri tuman va shaharlar kesimidagi ko'p yillik panel ma'lumotlari bilan baholanmadi. Keyingi tadqiqotda har bir hudud uchun birlashtirilgan daromad, tartibga soluvchi tushum, transfert, soliq bazasi va xarajat majburiyatlari alohida yig'ilib, normativ o'zgarishlar oldi va keyingi davr natijalari solishtirilishi lozim. Shunda me'yoriy-huquqiy mexanizmlarning barqarorlik, tenglashtirish va rag'batlantirish samarasi empirik jihatdan tekshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. Amaldagi tahrir. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. <https://lex.uz/docs/-2304138>
2. O'zbekiston Respublikasining 2025-yil 25-dekabrdagi O'RQ-1105-son Qonuni '2026-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida'; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 26-dekabrdagi PQ-387-son qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7949060> ; <https://lex.uz/uz/docs/-7952193>
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetini tuzish va ijro etish qoidalari. <https://lex.uz/uz/docs/-7144874>
4. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Mahalliy budjet daromadlari, tartibga soluvchi ajratmalar va 2026-yil I yarim yillik ijrosi bo'yicha ochiq ma'lumotlar. 2025–2026. <https://gov.uz/oz/imv/sections/view/112765> ; <https://president.uz/oz/lists/view/7802>
5. O'rolova A.U. Mahalliy budjet daromadlarini shakllantirish tizimi va uning istiqbollari // Science Technology & Digital Finance. 2024. No. 7. B. 4–11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13833567>

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ-ИНСТИТУЦИОНАЛ АСОСЛАРИ ВА УЛАРНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Шохужаева Зебо Сафоевна

Тошкент Давлат шарқшунослик университети «Иқтисодиёт ва менежмент» кафедраси профессори,
(DSc)

shoxujaeva@mail.ru

***Аннотация.** Мақолада қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишни таъминлашнинг ҳуқуқий-меъёрий ҳамда институционал асослари тадқиқ этилган. Сув ресурсларини бошқаришда Давлат сув кадастрининг ўрни, сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, сув тежовчи технологияларни жорий этишни давлат томонидан рағбатлантириш механизмлари таҳлил қилинган. Шунингдек, сув хўжалигини рақамлаштириш,*

“Smart Water” технологиялари, автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва реал вақт режимида мониторинг қилиш имкониятлари ёритилган. Тадқиқот натижасида сувдан фойдаланишнинг институционал тузилишини марказлашган рақамли платформа асосида такомиллаштириш ёндашуви таклиф этилган. Томчилатиб сугоришнинг сув ва ресурс тежамкорлиги билан боғлиқ иқтисодий самарадорлиги ҳам баҳоланган.

Калит сўзлар: сув ресурслари, сувдан фойдаланиш, ҳуқуқий-меъёрий асос, Давлат сув кадастри, рақамлаштириш, Smart Water, сув тежовчи технологиялар, томчилатиб сугориш, институционал механизм, иқтисодий самарадорлик.

Аннотация. В статье исследованы правовые и институциональные основы эффективного и рационального использования водных ресурсов в сельском хозяйстве. Проанализирована роль Государственного водного кадастра, механизмы государственного стимулирования внедрения водосберегающих технологий, а также направления цифровизации водного хозяйства. Особое внимание уделено технологиям «Smart Water», автоматизированным информационным системам и мониторингу водопользования в режиме реального времени. Предложен подход к совершенствованию институциональной структуры водопользования на основе единой цифровой платформы. Рассмотрена экономическая эффективность капельного орошения с учетом экономии воды и производственных ресурсов.

Ключевые слова: водные ресурсы, водопользование, правовое регулирование, Государственный водный кадастр, цифровизация, Smart Water, водосберегающие технологии, капельное орошение, институциональный механизм.

Abstract. The article examines the legal and institutional foundations for efficient and rational water use in agriculture. The role of the State Water Cadastre, public support mechanisms for water-saving technologies, and the digital transformation of water management are analyzed. Particular attention is paid to Smart Water technologies, automated information systems and real-time monitoring of water use. An approach to improving the institutional structure of water use through an integrated digital platform is proposed. The economic efficiency of drip irrigation is considered with regard to water and resource savings.

Keywords: water resources, water use, legal regulation, State Water Cadastre, digitalization, Smart Water, water-saving technologies, drip irrigation, institutional mechanism, economic efficiency.

КИРИШ

Бугунги кунда сув ресурсларининг чекланганлиги қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланишига таъсир этувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Айниқса, суғорма деҳқончилиikka асосланган ҳудудларда сув ресурсларидан самарали фойдаланиш нафақат аграр ишлаб чиқариш ҳажми, балки аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлиги, фермер хўжаликларининг даромадлари ва қишлоқ ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши билан бевосита боғлиқ.

Ўзбекистон шароитида қишлоқ хўжалиги сув ресурсларининг асосий истеъмолчиларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли сувдан фойдаланиш муносабатларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш, сув ресурсларини аниқ ҳисобга олиш, уларни иқтисодий баҳолаш ва самарали тақсимлаш механизмларини такомиллаштириш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Ўзбекистонда сув ресурсларидан фойдаланишнинг ҳуқуқий асоси “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун билан шаклланган. Давлат сув кадастри эса сув объектлари, ресурслар, сув режими ва сифати, сувдан фойдаланувчилар ҳамда сув хўжалиги объектлари ҳақидаги маълумотларни тизимлаштирувчи муҳим ахборот базаси сифатида намоён бўлади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқотда тизимли ёндашув, институционал таҳлил, қиёсий таҳлил, статистик таҳлил ва иқтисодий самарадорликни баҳолаш усулларида фойдаланилди. Тадқиқотнинг ахборот базасини сув ресурсларидан фойдаланишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, Давлат сув кадастрини юритиш тартиби, сув хўжалигини ривожлантиришга оид стратегик ҳужжатлар ҳамда муаллифнинг илмий тадқиқот натижалари ташкил этди.

Давлат сув кадастрининг асосий вазифаси сув объектлари ва ресурслари ҳақида ишончли маълумотларни тўплаш, умумлаштириш, сақлаш ва тақдим этишдан иборат. Кадастрни юритишда барча сув объектларини қамраб олиш, ягона ҳисоб тизимини қўллаш, маълумотларнинг ишончилиги ва автоматлаштирилган ахборот тизимидан фойдаланиш муҳим принциплар сифатида қаралади.

НАТИЖАЛАР ВА УЛАРНИНГ МУҲОКАМАСИ

Давлат сув кадастри сув объектлари, сув ресурслари, сув режими, сув сифати, сувдан фойдаланувчилар ва сув хўжалиги объектлари тўғрисидаги маълумотларни тизимлаштирувчи ахборот базаси сифатида муҳим аҳамиятга эга. Кадастр маълумотларининг республика, вилоятлар, дарё ҳавзалари, ҳавза ирригация тизимлари ва гидрогеологик минтақалар бўйича тизимлаштирилиши сув ресурсларини ҳудудий жиҳатдан бошқариш имконини беради.

Ҳозирги рақамли иқтисодиёт шароитида Давлат сув кадастри фақат маълумотларни сақловчи тизим бўлиб қолмасдан, қарор қабул қилишни қўллаб-қувватловчи рақамли аналитик платформага айланиши лозим. Бундай тизим сув ресурсларининг мавжуд ҳажми, сув истеъмолчилари, сув олиш лимитлари, амалдаги сув сарфи, суғориладиган майдонлар, сув тежовчи технологиялар, метеорологик маълумотлар ва сувдан фойдаланишнинг иқтисодий кўрсаткичларини бирлаштириши мумкин.

Сув хўжалигини 2020–2030 йилларда ривожлантириш концепциясида сув ресурсларини бошқариш, сув истеъмоли ҳисобини юритиш ва “Smart Water” каби рақамли технологияларни жорий қилиш муҳим вазифалар сифатида белгиланган. Шу билан бирга, сув тежовчи суғориш технологияларини кенгайтириш, инвестициялар ва грантларни жалб қилиш ҳамда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш вазифалари назарда тутилган.

Мазкур ёндашувдан келиб чиқиб, сувдан фойдаланишнинг институционал тузилишини рақамли технологиялар асосида бошқариш таклиф этилади. Моделнинг марказида сув ресурсларини бошқариш учун ягона рақамли платформа туради. Унда сув тақсимоли органлари, кластерлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари, техник хизмат кўрсатувчи ташкилотлар, сув тежовчи технологияларни етказиб берувчилар ва метеорологик маълумотлар тизими ўзаро интеграция қилинади.

Ушбу моделда рақамли платформа “маълумот–таҳлил–қарор–мониторинг” занжири асосида ишлайди. Фермер хўжалиги мобиль интерфейс орқали ажратилган сув лимити, амалда сарфланган сув ҳажми ва сув тежовчи технологиянинг ишлаш ҳолати ҳақида маълумот олиши мумкин. Бу эса сув ресурсларини бошқаришда ахборот асимметриясини камайтиришга хизмат қилади.

Сувдан самарали фойдаланишни таъминлашда ҳуқуқий мажбуриятлар билан бир қаторда иқтисодий рағбатлантириш механизмларидан фойдаланиш муҳим. Тадқиқот материалларида 2019–2022 йилларда сув тежовчи технологияларни жорий қилган қишлоқ хўжалиги корхоналарига жами 1465 млрд сўм субсидия ажратилгани қайд этилган. Бу ҳолат давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг технологик модернизация жараёнидаги аҳамиятини кўрсатади.

Келгусида субсидиялаш механизмининг фақат технологияни ўрнатиш фактига эмас, балки амалда эришилган сув тежами ва иқтисодий натижага боғлаш мақсадга мувофиқ. Бунда субсидия

микдорини тежалган сув ҳажми, сув маҳсулдорлиги, ҳосилдорлик ва технологиянинг ишлаш самарадорлиги каби кўрсаткичлар асосида дифференциация қилиш мумкин.

1-расм. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишни рақамли бошқаришнинг институционал модели²⁵

Тадқиқот материалларида томчилатиб суғоришда бир гектар ғўза майдони учун сув сарфи 3,0–3,5 минг м³ни, анъанавий суғоришда эса 4,5–6,0 минг м³ни ташкил этиши ва натижада 1,5–2,5 минг м³ ёки 35–40 фоизгача сув тежалиши мумкинлиги кўрсатилган.

2023 йилда республикада сув тежовчи технологиялар 133,6 минг гектар майдонда жорий қилинган ва аввалги йилларда жорий этилган майдонлар билан бирга умумий майдон 291,2 минг гектарга етган. Томчилатиб суғоришнинг иқтисодий самараси сув тежами билан чекланмай, меҳнат, энергия, ёнилғи-мойлаш материаллари ва минерал ўғитлар сарфининг камайиши ҳамда ҳосилдорликнинг ошиши билан намоён бўлади.

Томчилатиб суғоришнинг умумий иқтисодий самарасини қуйидагича аниқлаш мумкин:

$$\text{ЭС} = \Delta\text{Сув} + \Delta\text{Меҳнат} + \Delta\text{Энергия} + \Delta\text{Ўғит} + \Delta\text{Ҳосил} - \text{ИХ}$$

Бу ерда: ЭС – иқтисодий самара;

$\Delta\text{Сув}$ – тежалган сув қиймати;

$\Delta\text{Меҳнат}$ – меҳнат харажатларининг камайиши;

²⁵ Манба: Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан таклиф этилган.

ΔЭнергия – энергия харажатларининг камайиши; ΔЎғит – минерал ўғитлар тежами;

ΔХосил – қўшимча олинган маҳсулот қиймати;

ИХ – технологияни жорий этиш ва эксплуатация харажатлари.

Рақамли технологияларни сув хўжалигига жорий этишнинг асосий устунлиги — сув сарфи ҳақида реал вақт маълумотларини олиш имкониятидир. Тадқиқот материалларида сунъий йўлдошлар, сенсорлар ва дронлар орқали маълумотларни йиғиш, сув ҳисоблаш воситаларини ўрнатиш, ирригация тизимларини модернизация қилиш ва мобиль иловалар орқали сув истеъмолчилари билан ҳамкорлик қилиш йўналишлари кўрсатилган.

Ирригация объектларида сув ресурсларидан фойдаланиш мониторинги учун махсус ахборот тизими ишлаб чиқилгани ва 200 дан ортиқ “Smart Water” рақамли қурилмалари ўрнатилгани рақамли мониторингнинг амалий имкониятларини кўрсатади.

Бизнинг фикрича, келгусида рақамли платформада ҳар бир фермер хўжалиги учун “Сув самарадорлиги профили”ни шакллантириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

1-жадвал. “Сув самарадорлиги профили”нинг асосий кўрсаткичлари²⁶

№	Кўрсаткич	Мазмуни
1	Сув лимити	Хўжаликка ажратилган сув ҳажми
2	Амалдаги сув сарфи	Реал вақтдаги истеъмол
3	Сув тежами	Базавий даврга нисбатан тежалган сув
4	Сув маҳсулдорлиги	1 м³ сув ҳисобига олинган маҳсулот
5	Технологик самарадорлик	Сув тежовчи технология натижаси
6	Иқтисодий самара	Тежам ва қўшимча даромад
7	Рақамлаштириш даражаси	Мониторинг ва автоматлаштириш даражаси

Бундай ёндашув сув ресурсларидан фойдаланишни миқдорий эмас, балки иқтисодий самарадорлик нуқтаи назаридан баҳолаш имконини беради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалигида сувдан самарали фойдаланишнинг барқарор механизми ҳуқуқий, институционал, иқтисодий ва рақамли элементларнинг ўзаро уйғунлиги асосида шаклланиши лозим.

- Давлат сув кадастри сув ресурсларини ҳисобга олиш ва бошқаришнинг муҳим ахборот базаси бўлиб, уни рақамли аналитик платформа сифатида ривожлантириш зарур.

- Сувдан фойдаланишнинг институционал тизимида сув хўжалиги органлари, фермер ва кластерлар, технология етказиб берувчилар ҳамда рақамли мониторинг тизимлари ўртасида интеграцияни кучайтириш лозим.

- Сув тежовчи технологияларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашда субсидияларни технологияни ўрнатиш фактига эмас, балки амалда эришилган сув тежами ва иқтисодий самарадорликка боғлаш мақсадга мувофиқ.

²⁶ Манба: Муаллифнинг тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

• Smart Water, сенсорлар, геоахборот технологиялари, сунъий йўлдош маълумотлари ва мобиль иловаларни ягона рақамли платформага интеграция қилиш сув сарфини реал вақтда назорат қилиш имконини кенгайтиради.

• Сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда сув сарфи билан бир қаторда 1 м³ сув ҳисобига олинган маҳсулот, тежалган сувнинг иқтисодий қиймати, технологияни жорий этиш харажатлари ва қўшимча даромадни ҳисобга олиш лозим.

• Сув тежовчи технологияларни қўллаган хўжаликлар учун иқтисодий рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш, самарасиз фойдаланиш ҳолатларида эса иқтисодий масъулият чораларини қўллаш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонуни. 1993 йил 6 май, 837-ХП-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасининг Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш ва юритиш тартиби тўғрисидаги Низомини тасдиқлаш ҳақида”ги ВМ-11-сон қарори. 1998 йил 7 январь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6024-сон Фармони. 2020 йил 10 июль.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалигида сувни тежайдиган технологияларни жорий этишни янада жадал ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4914-сон қарори. 2020 йил 11 декабрь.
5. Шохўжаева З.С. Қишлоқ хўжалигида сувтежамкор суғориш усуллари қўллашнинг самарадорлиги // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. – 2023. – №2 (3). – Б. 38–45.
6. Z.S.Shoxojaeva, Z.Sayimbetova. Prospects of sustainable development of the agricultural sector in the modernization of the economy. *Neuro Quantology* | June 2022 | Volume 20 | Issue 19 | Page 46-55 | doi:10.14704/nq.2022.20.6.NQ99005.
7. Z.S.Shoxujaeva, I.Normamatov. Scientific and practical basis of assessing the impact of water-saving technologies on crop productivity and product quality. *E3S Web of Conferences* jurnal 463, Q4. 02036 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202346302036> EESTE2023, Page 1-7.
8. Z.S.Shoxujaeva, N. Mamanazarova, H.Mirjamilova. Ways of efficient use of water in conditions of water resources shortage. *E3S Web of Conferences* jurnal 463, Q4. 02035 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202346302035> EESTE2023, Page. 1-12.
9. Z.S.Shoxujaeva, A. S. Eshev, N. O‘. Murodova, F. S. Temirova. Changes, problems and solutions in the water system in the connections of innovative economy. *AIP Conference Proceedings* 2612, 050031 (2023); <https://doi.org/10.1063/5.0113640> Published Online: 15 March 2023. Page.: 050031-1-8.
10. Сувни тежайдиган суғориш технологияларини жорий этиш бошқармасининг 2023 йил бўйича ҳисоботи. – 2024.

XUFYONA IQTISODIYOTNING INSTITUTSIONAL TABIATI, TURLARI VA UNI PASAYTIRISH MEXANIZMLARI

Burxanov Alisher Xadjimuradovich

Guliston davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrasi porfessori, i.f.d.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi xufyona iqtisodiyotining kelib chiqish sabablari, uning institutsional tabiati va mavjud bo'lgan omillari tadqiq qilingan. H. de Soto modeli asosida qonunga bo'ysunish va qonunsizlik xarajatlari nisbati ko'rib chiqilgan. Shuningdek, xufyona iqtisodiyot turlarining BMT va Yevrostat metodologiyasiga muvofiq tasnifi, uni baholashning bilvosita usullari, parallel institutsional tizim sifati hamda O'zbekiston amaliyotida xufyona sektor ulushini qisqartirishning institutsional instrumentlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: xufyona iqtisodiyot, institutsional yondashuv, Hernando de Soto, soliq axloqi, MIMIC usuli, parallel institutsional tizim, keshbek instituti.

Аннотация: В данной статье исследуются причины возникновения теневой экономики, ее институциональная природа и факторы формирования. На основе модели Э. де Сото рассмотрено соотношение издержек подчинения закону и издержек внезаконного существования. Также проанализированы классификация видов теневой экономики в соответствии с методологией ООН и Евростата, косвенные методы ее оценки, функционирование теневого рынка как параллельной институциональной системы и институциональные инструменты сокращения доли теневого сектора в практике Узбекистана.

Ключевые слова: теневая экономика, институциональный подход, Эрнандо де Сото, налоговая мораль, метод MIMIC, параллельная институциональная система, институт кэшбека.

Abstract: This paper examines the causes of the origin, institutional nature, and factors contributing to the emergence of the shadow economy. Based on Hernando de Soto's model, the ratio between the costs of legality and the costs of extra-legality is analyzed. Furthermore, it evaluates the classification of shadow economy types in accordance with UN and Eurostat methodologies, indirect estimation methods, the functioning of the shadow market as a parallel institutional system, and the institutional instruments for reducing the share of the shadow sector in Uzbekistan's practice.

Keywords: shadow economy, institutional approach, Hernando de Soto, tax morale, MIMIC method, parallel institutional system, cashback institute.

KIRISH

Zamonaviy globallashtirish va iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida xufyona iqtisodiyot ko'lamining ortishi har qanday davlatning makroiqtisodiy barqarorligi va milliy xavfsizligiga bevosita tahdid soluvchi asosiy omillardan biridir. Xufyona sektorining kengayishi, eng avvalo, davlat byudjeti tushumlarining qisqarishiga, adolatli raqobat muhitining buzilishiga hamda investitsiya jozibadorligining pasayishiga olib keladi. Qonuniy ishlayotgan halol tadbirkorlik subyektlari soliq va ma'muriy yukni to'liq o'z zimmasiga olgani holda, xufyona sektor subyektlari teng bo'lmagan ustunlikka ega bo'ladi. Bu esa bozorda "salbiy tanlov" (adverse selection) holatini keltirib chiqaradi.

Rivojlanayotgan va o'tish davri iqtisodiyotlarida, shu jumladan O'zbekistonda ham xufyona iqtisodiyot miqyosini pasaytirish shunchaki idoraviy nazorat yoki jazo choralarini kuchaytirish orqali emas, balki chuqur institutsional islohotlar orqali hal etilishi lozim bo'lgan strategik vazifadir. Iqtisodiy agentlarni xufyona sektordan rasmiy sektorga o'tkazish uchun "qonuniy ishlash xarajatlari"ni "qonunsizlik xarajatlari"dan sezilarli darajada arzonlashtirish talab etiladi.

Xufyona iqtisodiyot — bu davlat hisobidan va rasmiy statistikadan yashiriladigan, soliqqa tortilmaydigan, rasmiy reglament va normalarni chetlab o'tgan holda amalga oshiriladigan barcha turdagi iqtisodiy faoliyat va daromad olish jarayonlaridir. Institutsional yondashuv bo'yicha xufyona iqtisodiyot — bu rasmiy institutlarning (qonunlar, soliqlar, litsenziyalar) samaradorligi pastligi va norasmiy normalalar bilan o'zaro ziddiyati (conflicting institutions) natijasida yuzaga keladigan proporsional javob reaksiyasidir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning nazariy-metodologik bazasini institutsional va transaksion xarajatlar nazariyasi (D. North, R. Coase), noreglamentlangan tadbirkorlik modeli (H. de Soto) hamda xufyona iqtisodiyotni ekonometrik modellash tirish yondashuvlari (F. Schneider) tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, institutsional va qiyosiy tahlil, guruhlash hamda bilvosita ekonometrik va monetar baholash usullaridan foydalanildi.

Hernando de Soto konsepsiyasiga ko'ra, iqtisodiy subyekt xufyona sektorga o'tish haqida qaror qabul qilishda qonunga bo'ysunish xarajatlari (C_L) hamda qonunlarsizlik xarajatlari (C_E) nisbatini baholaydi. Qonunga bo'ysunish xarajatlari o'z ichiga soliq yuklamasi (T), byurokratik jarayonlar va vaqt sarfi (B), litsenziyalash va standartlarga rioya etish xarajatlarini (R) oladi:

$$C_L = T + B + R \quad 1$$

Qonunlarsizlik xarajatlari esa huquqiy himoyaning yo'qligi tufayli ko'riladigan ehtimoliy zararlar (L), pora va norasmiy to'lovlar (P) hamda bank kreditlaridan foydalana olmaslik natijasidagi boy berilgan imkoniyat xarajatlaridan (O) iborat:

$$C_E = L + P + O \quad 2$$

Iqtisodiy subyektning xufyona sektorga o'tish sharti quyidagi tengsizlik bilan ifodalanadi:

$$C_L > C_E \quad 3$$

Xufyona iqtisodiyot hajmini elektroenergiya sarfi usuli (Dobrestov va Kaufmann) bo'yicha baholashda rasmiy YaMM o'sish sur'ati ($-\Delta GDP_{off}$) va elektroenergiya iste'moli o'sish sur'ati (ΔE) o'rtasidagi tafovut aniqlanadi. Xufyona ishlab chiqarish ulushining o'zgarishi (ΔSE) quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$\Delta SE = \Delta E - \Delta GDP_{off} \quad 4$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

BMT va Yevrostat metodologiyasiga muvofiq, xufyona iqtisodiyot 4 ta asosiy blokka bo'linadi: yashirin iqtisodiyot, noqonuniy/kriminal iqtisodiyot (*Illegal Economy*), norasmiy sektor hamda uy xo'jaliklarida hisobga olinmaydigan iqtisodiyot. Xufyona iqtisodiyotni baholash bo'yicha xalqaro amaliyotda qo'llaniladigan bilvosita usullar 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Xufyona iqtisodiyotni baholashning bilvosita usullari tavsifi

Usul nomi	Metodologik mohiyati	Amaliy misol / Mexanizm
Monetar usul (Gutmann va Tanzi usuli)	Naqd pulga bo'lgan talab va umumiy pul massasi (M_0/M_2) proporsiyasini tahlil qilish.	Xufyona bitimlar asosan naqd pulda bo'ladi. Naqd pul ulushi asossiz ko'paysa, xufyona sektor o'sayotgan bo'ladi.
Elektroenergiya sarfi usuli (Dobrestov va Kaufmann usuli)	YaMM o'sish sur'ati bilan elektroenergiya iste'moli proporsiyasini solishtirish.	Agar rasmiy YaMM 3% o'sgan bo'lsa, lekin elektr sarfi 12% ga oshsa, ($12\% - 3\% = 9\%$) farq xufyona ishlab chiqarishga to'g'ri keladi.
Kassaviy va daromadlar	Aholining rasmiy daromadlari	Aholi rasman 1 mlrd dollar daromad

farqi usuli	va ularning amaldagi xarajatlarini solishtirish.	ko'rsatgan, lekin 1.5 mlrd dollar xarajat qilgan. 500 mln dollar xufyona manbadir.
MIMIC usuli (Multiple Indicators Multiple Causes)	Ko'p omilli va indikatorli strukturali tenglamalar modeli (F. Schneider qo'llaydi).	Soliq yuklamasi, mehnat bozori, qonun ustuvorligi kabi bir nechta sabablarni bir vaqtning o'zida modellashdirish.

Avstriyalik iqtisodchi Friedrich Schneider tadqiqotlariga ko'ra, xufyona iqtisodiyotning YaMMdagi ulushi mamlakatlarning institutsional rivojlanish va huquq ustuvorligi darajasiga bog'liq holda keskin farqlanadi (2-jadval).

2-jadval

Jahon mamlakatlari guruhlarida xufyona sektor ulushi (% YaMMga nisbatan)

Mamlakatlar guruhi	Xufyona sektor ulushi (%)	Asosiy institutsional sabablar
Rivojlangan mamlakatlar (Shveysariya, Shvetsiya, AQSh)	7 – 12 %	Huquq ustuvorligi yuqori, naqd pul muomalasi past, soliq axloqi (<i>Tax Morale</i>) shakllangan.
O'tish davridagi mamlakatlar (Sharqiy Yevropa, MDH)	20 – 35 %	Institutlar transformatsiyasi, byurokratiya va ma'muriy bosim mavjudligi.
Rivojlanayotgan mamlakatlar (Lotin Amerikasi, Sub-Sahara Afrikasi)	35 – 55 %	Kuchsiz davlat institutlari, norasmiy mehnat bozorining ustunligi.

Xufyona bozor bu tartibsiz kaos emas, balki rasmiy bozor kabi o'zining norasmiy qoidalari ("Lafz", og'zaki kontraktlar), kriminal hakamlilik va "stovka" (norasmiy soliq) kabi majburlov mexanizmlariga ega bo'lgan parallel institutsional tizimdir. U ma'lum kritik darajadan o'tgach, "Institutsional tuzoq" holatiga tushadi: xufyona sektor o'sishi rasmiy soliq bazasini qisqartiradi, davlat soliq stavkalarini oshirishga majbur bo'ladi, bu esa o'z navbatida rasmiy biznes xarajatlarini oshirib, yanada ko'proq subyektlarni xufyona sektorga itaradi.

O'zbekiston amaliyotida so'nggi yillarda xufyona iqtisodiyotni qisqartirish bo'yicha tizimli institutsional mexanizmlar joriy etildi. Xususan, QQS stavkasining 20% dan 12% ga tushirilishi rasmiy sektor jozibadorligini oshirdi. O'zini o'zi band qilish instituti orqali 100 dan ortiq faoliyat turlari bo'yicha soddalashtirilgan ro'yxatdan o'tish joriy etilib, millionlab fuqarolar legal sektorga o'tkazildi. Shuningdek, "Soliq" mobil ilovasi orqali 1% keshbek va QR-kodli chek talab qilish tizimi jamoatchilik nazorati institutini shakllantirdi va chakana savdodagi yashirin tushumlarni legallashtirishga xizmat qilmoqda.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xufyona iqtisodiyotni faqat ma'muriy-huquqiy taqiqlar va jazo choralarini kuchaytirish orqali bartaraf etib bo'lmaydi. Xufyona sektor ko'lamini barqaror pasaytirish uchun $C_L > C_E$ shartini ta'minlaydigan institutsional muhit yaratilishi lozim.

O'zbekistonda xufyona iqtisodiyot darajasini yanada pasaytirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish tavsiya etiladi: birinchidan, biznesni ro'yxatdan o'tkazish va

litsenziyalashdagi transaktsion xarajatlarni yanada qisqartirish; ikkinchidan, naqd pulsiz hisob-kitoblar va raqamli to'lov infratuzilmasini kengaytirish; uchinchidan, davlat xarajatlari va soliq tushumlarining taqsimlanishida shaffoflikni oshirish orqali jamiyatda "solix axloqi"ni yuksaltirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. De Soto, H. The Other Path: The Economic Answer to Terrorism. — New York: Basic Books, 1989. — 271 p.
2. Schneider, F., Enste, D. H. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences // Journal of Economic Literature. — 2000. — Vol. 38, No. 1. — P. 77-114.
3. Tanzi, V. Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy // The Economic Journal. — 1999. — Vol. 109, No. 456. — P. 338-347.
4. North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 152 p.

O'ZBEKISTONNING XALQARO MUNOSABATLARI: BUGUNGI HOLATI VA ISTIQBOLLARI

Prof. E.Z.Nuriddinov

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti

nilufaresonova19@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi o'rni, tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlari va xalqaro hamkorlikning bugungi holati tahlil qilinadi. O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlari, yirik geosiyosiy va iqtisodiy markazlar bilan strategik sherikligi, xalqaro tashkilotlar doirasidagi faoliyati hamda savdo-iqtisodiy diplomatiyasining rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda so'nggi yillardagi rasmiy statistik va institutsional ma'lumotlar asosida O'zbekiston tashqi siyosatining ochiqlik, pragmatizm, ko'p vektorli hamkorlik va milliy manfaatlarini ta'minlash tamoyillari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro xavfsizlik, transport-logistika, suv va energetika, iqlim o'zgarishi, investitsiya va savdo sohalarida mavjud imkoniyatlar hamda muammolar aniqlanadi. Maqola yakunida O'zbekistonning xalqaro munosabatlardagi istiqbollari belgilovchi asosiy omillar yuzasidan xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, xalqaro munosabatlar, tashqi siyosat, diplomatiya, Markaziy Osiyo, strategik sheriklik, xalqaro tashkilotlar, iqtisodiy diplomatiya, investitsiya, transport-logistika.

Аннотация: В данной статье анализируется место Республики Узбекистан в системе современных международных отношений, основные направления внешней политики и современное состояние международного сотрудничества. Будут рассмотрены отношения Узбекистана со странами Центральной Азии, стратегическое партнерство с крупными геополитическими и экономическими центрами, деятельность в рамках международных организаций и развитие торгово-экономической дипломатии. В исследовании на основе официальных статистических и институциональных данных последних лет анализируются принципы открытости, прагматизма, многовекторного сотрудничества и обеспечения национальных интересов внешней политики Узбекистана. Также будут определены существующие возможности и проблемы в области международной безопасности, транспорта и логистики, водных ресурсов и энергетики, изменения климата, инвестиций и торговли. В конце статьи будут сделаны выводы об основных факторах, определяющих перспективы Узбекистана в международных отношениях.

Ключевые слова: *Узбекский, международные отношения, внешняя политика, дипломатия, Центральная Азия, стратегическое партнерство, международные организации, экономическая дипломатия, инвестиции, транспорт и логистика.*

Abstract: *This article analyzes the role of the Republic of Uzbekistan in the modern international relations system, the main directions of its foreign policy, and the current state of international cooperation. Uzbekistan's relations with Central Asian countries, its strategic partnerships with major geopolitical and economic centers, its activities within international organizations, and the development of its trade and economic diplomacy are examined. Based on official statistical and institutional data from recent years, the study analyzes the principles of openness, pragmatism, multi-vector cooperation, and the securing of national interests in Uzbekistan's foreign policy. Furthermore, current opportunities and challenges in the fields of international security, transport and logistics, water and energy, climate change, investment, and trade are identified. The article concludes by drawing conclusions regarding the main factors determining Uzbekistan's prospects in international relations.*

Keywords: *Uzbek, international relations, foreign policy, diplomacy, Central Asia, strategic partnership, international organizations, economic diplomacy, investment, transport and logistics.*

KIRISH

XXI asrning uchinchi o'n yilligida xalqaro munosabatlar tizimi murakkab va tez o'zgaruvchan jarayonlar bilan tavsiflanmoqda. Geosiyosiy raqobatning kuchayishi, xalqaro savdo va logistika zanjirlaridagi o'zgarishlar, iqlim o'zgarishi, suv va energetika xavfsizligi, raqamli transformatsiya hamda mintaqaviy xavfsizlik masalalari davlatlarning tashqi siyosatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Ana shunday sharoitda Markaziy Osiyoning strategik ahamiyati ortib bormoqda. O'zbekiston mintaqaning markazida joylashgan, aholisi eng ko'p davlatlardan biri sifatida mintaqaviy siyosiy va iqtisodiy jarayonlarda muhim o'rin egallaydi. So'nggi yillarda mamlakat tashqi siyosatida ochiqlik, o'zaro manfaatli hamkorlik, yaxshi qo'shnichilik va xalqaro tashkilotlar bilan faol muloqotga asoslangan yondashuv kuchaydi.

O'zbekistonning xalqaro munosabatlardagi faolligi 2025-yilda ham davom etdi. O'zbekiston Tashqi ishlar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda oliy darajadagi 26 ta xorijiy tashrif amalga oshirilgan, bir qator davlatlar bilan strategik sheriklik aloqalari kengaytirilgan va "Markaziy Osiyo plyus" formatlaridagi muloqotlar rivojlantirilgan. Посольство Узбекистана в Пакистане

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekistonning xalqaro maydondagi faolligi mamlakatning siyosiy mavqeigina emas, balki iqtisodiy taraqqiyoti, investitsiya muhitini yaxshilash, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash bilan ham bevosita bog'liq.

Tadqiqotning maqsadi — O'zbekistonning zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi o'rnini tahlil qilish, tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash va kelgusidagi rivojlanish istiqbollari ilmiy jihatdan baholash.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston tashqi siyosatining zamonaviy xususiyatlarini tahlil qilish;
- Markaziy Osiyo davlatlari bilan munosabatlarning ahamiyatini ochib berish;
- xalqaro tashkilotlar va yirik davlatlar bilan hamkorlikning asosiy yo'nalishlarini o'rganish;
- iqtisodiy diplomatiyaning tashqi siyosatdagi rolini aniqlash;
- O'zbekiston xalqaro munosabatlarning istiqboldagi imkoniyat va muammolarini tahlil qilish.

METODOLOGIYA

Tadqiqot IMRaD metodologiyasi asosida olib borildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, siyosiy-huquqiy tahlil, statistik tahlil va kontent-tahlil usullari tashkil etdi.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon bankining rasmiy ma'lumotlaridan foydalanildi. Mazkur manbalar asosida O'zbekistonning tashqi siyosiy faolligi, xalqaro iqtisodiy aloqalari va mintaqaviy hamkorlik jarayonlari o'rganildi. Испания МИД Узбекистана+2

Tadqiqotning vaqt doirasi asosan 2017–2026-yillarni qamrab oladi. Ushbu davr O'zbekiston tashqi siyosatida ochiqlik va faol diplomatik aloqalarning kuchayishi bilan tavsiflanadi.

NATIJALAR

O'zbekiston tashqi siyosatining bugungi holati

O'zbekistonning zamonaviy tashqi siyosati ochiq, pragmatik va ko'p tomonlama hamkorlikka yo'naltirilganligi bilan tavsiflanadi. Mamlakat tashqi siyosatida milliy manfaatlarni himoya qilish bilan bir qatorda, tinchlik, barqarorlik va o'zaro manfaatli iqtisodiy hamkorlik masalalariga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

2025-yil yakunlari bo'yicha O'zbekiston 165 ta davlat bilan diplomatik munosabatlar o'rnatgan. Shu davrda Markaziy Osiyo davlatlari bilan hamkorlikni institutsional jihatdan rivojlantirish, iqtisodiy va transport aloqalarini kengaytirish hamda suv va ekologik masalalarni muhokama qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Испания МИД Узбекистана

2026-yil yanvarida O'zbekiston tashqi siyosatining uzoq muddatli yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqish masalasi ham kun tartibiga chiqarildi. Tashqi siyosat konsepsiyasini yangilashda iqtisodiy diplomatiya, xavfsizlik, investitsiya, eksport, transport-logistika, suv va iqlim masalalarini hisobga olish zarurligi ta'kidlandi. Посольство Узбекистана в Пакистане

Markaziy Osiyo — O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi

O'zbekistonning xalqaro munosabatlarida Markaziy Osiyo alohida strategik ahamiyatga ega. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston bilan siyosiy, savdo-iqtisodiy, transport, energetika, suv va gumanitar sohalaridagi hamkorlik mamlakat tashqi siyosatining muhim tarkibiy qismidir.

So'nggi yillarda mintqa davlatlari o'rtasidagi davlat chegaralarini aniqlashtirish, transport yo'laklarini rivojlantirish va o'zaro savdoni oshirishga qaratilgan jarayonlar kuchaydi. Jahon banki ham O'zbekistonning Markaziy Osiyoga yo'naltirilgan faol tashqi siyosati mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni, xususan, suv, energetika, transport va savdo yo'nalishlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanini qayd etadi. Всемирный банк

2025-yilda O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining Maslahat uchrashuviga raislik qildi. Ushbu jarayonda iqtisodiy hamkorlik, transport bog'liqligi, ekologiya, suv resurslaridan foydalanish va gumanitar aloqalar kabi masalalar muhokama qilindi. Испания МИД Узбекистана

Bu jarayonlar O'zbekistonning mintaqaviy diplomatiyada faol ishtirok etayotganini ko'rsatadi.

Yirik davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan munosabatlar

O'zbekiston xalqaro munosabatlarda turli geosiyosiy markazlar bilan muvozanatli va o'zaro manfaatli aloqalarni rivojlantirishga intilmoqda. Rossiya, Xitoy, AQSH, Yevropa Ittifoqi, Turkiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Hindiston va boshqa davlatlar bilan siyosiy-iqtisodiy aloqalar rivojlanmoqda.

Yevropa Ittifoqi bilan munosabatlarda savdo, investitsiya, yashil iqtisodiyot, raqamlashtirish va barqaror rivojlanish masalalari muhim yo'nalish sifatida namoyon bo'lmoqda. 2025-yilda O'zbekiston va Yevropa Ittifoqi o'rtasidagi kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitim imzolangan. Испания МИД Узбекистана

AQSH bilan munosabatlarda ham strategik sheriklikni rivojlantirish, iqtisodiy hamkorlik, xavfsizlik va mintaqaviy masalalar muhim o‘rin tutadi. 2025-yilda O‘zbekiston va AQSH rahbarlari strategik sheriklikni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini muhokama qilgan. Посольство Узбекистана в Пакистане

BMT doirasidagi hamkorlik ham O‘zbekiston tashqi siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mamlakat xalqaro xavfsizlik, barqaror rivojlanish, ekologiya, suv resurslari va Afg‘oniston masalalari bo‘yicha xalqaro tashabbuslarni ilgari surib kelmoqda. 2025-yilda BMT bilan hamkorlik doirasida boshqaruv va adliya, ta‘lim, ijtimoiy himoya hamda iqlimga mas‘uliyatli rivojlanish kabi yo‘nalishlarda faoliyat davom ettirilgan. The United Nations in Uzbekistan

Iqtisodiy diplomatiya va xalqaro hamkorlik

O‘zbekiston tashqi siyosatida iqtisodiy diplomatiyaning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksport bozorlarini kengaytirish, texnologiyalar transferi va yangi transport yo‘laklarini shakllantirish tashqi siyosatning amaliy vazifalaridan biriga aylanmoqda.

Xalqaro valyuta jamg‘armasi ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston iqtisodiyoti 2025-yilda 7,7 foizga o‘sgan. 2026-yil birinchi choragida real YAIM o‘sishi yillik hisobda 8,7 foizni tashkil etgan. IMF 2026-yil uchun iqtisodiy o‘shishni taxminan 6,8 foiz darajasida prognoz qilgan. IMF eLibrary

Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekistonda real YAIM 7,7 foizga o‘sgan, eksport esa AQSH dollari hisobida 24 foizga oshgan. Shu bilan birga, Jahon banki O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a‘zo bo‘lish jarayoni savdo va investitsiya islohotlarini jadallashtirish uchun muhim omil bo‘lishi mumkinligini qayd etadi. Всемирный банк

Bu ko‘rsatkichlar tashqi iqtisodiy aloqalarning mamlakat taraqqiyotidagi ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

O‘zbekistonning xalqaro munosabatlardagi bugungi holatini tahlil qilish mamlakat tashqi siyosatida bir nechta asosiy tendensiyalar shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Birinchidan, **Markaziy Osiyoga ustuvor e‘tibor** O‘zbekiston tashqi siyosatining muhim xususiyatlaridan biridir. Mintaqadagi siyosiy barqarorlik, iqtisodiy integratsiya, transport va energetika loyihalari O‘zbekistonning uzoq muddatli manfaatlar bilan bevosita bog‘liq.

Ikkinchidan, **ko‘p tomonlama diplomatiya** rivojlanmoqda. O‘zbekiston bir vaqtning o‘zida turli xalqaro va mintaqaviy tuzilmalar bilan hamkorlikni davom ettirmoqda. “Markaziy Osiyo plyus” formatlarining rivojlanishi mintaqaning xalqaro iqtisodiy va siyosiy jarayonlardagi rolini oshirish imkonini bermoqda. Испания МИД Узбекистана

Uchinchidan, **iqtisodiy diplomatiya** tashqi siyosatning amaliy natijadorligini belgilovchi muhim omilga aylanmoqda. Investitsiyalarni jalb qilish, eksport geografiasini kengaytirish, xalqaro transport koridorlaridan samarali foydalanish va texnologik hamkorlikni kuchaytirish kelgusida muhim vazifalar bo‘lib qoladi.

To‘rtinchidan, tashqi siyosatda **yangi xavfsizlik va global muammolar** tobora muhimlashmoqda. Geosiyosiy keskinlik, xalqaro savdo zanjirlarining o‘zgarishi, iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi va energetika xavfsizligi O‘zbekiston diplomatiyasidan yanada moslashuvchan yondashuvni talab qiladi. IMF ham 2026-yil uchun tashqi xavflar qatorida geosiyosiy keskinlik, savdo uzilishlari, xomashyo narxlarining o‘zgaruvchanligi va global iqtisodiy noaniqlikni qayd etgan. IMF

Kelgusida O‘zbekiston xalqaro munosabatlarining rivojlanishi quyidagi yo‘nalishlarda davom etishi mumkin:

- Markaziy Osiyoda iqtisodiy va transport bog‘liqligini yanada kuchaytirish;
- xalqaro transport koridorlarini diversifikatsiya qilish;
- Yevropa va Osiyo bozorlariga eksport imkoniyatlarini kengaytirish;

- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va texnologik hamkorlikni rivojlantirish;
- Jahon savdo tashkilotiga a'zolik bilan bog'liq savdo-iqtisodiy islohotlarni davom ettirish;
- suv va energetika xavfsizligi bo'yicha mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish;
- iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarga xalqaro hamkorlik asosida yechim izlash;
- BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasidagi diplomatik faollikni davom ettirish.

Shu bilan birga, xalqaro munosabatlarning murakkablashuvi O'zbekiston uchun ayrim tashqi xavflarni ham yuzaga keltiradi. Geosiyosiy qarama-qarshiliklar, tashqi bozorlardagi beqarorlik, transport-logistika xarajatlarining oshishi va ayrim savdo hamkorlaridagi iqtisodiy sekinlashuv mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli tashqi aloqalarni diversifikatsiya qilish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari O'zbekistonning xalqaro munosabatlar tizimidagi ishtiroki so'nggi yillarda sezilarli darajada faollashganini ko'rsatadi. Mamlakat tashqi siyosatining asosiy xususiyatlari ochiqlik, pragmatizm, ko'p tomonlama hamkorlik, yaxshi qo'shnihilik va milliy manfaatlarini ilgari surish bilan tavsiflanadi.

Markaziy Osiyo O'zbekiston tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qolmoqda. Mintaqa davlatlari bilan siyosiy ishonchning mustahkamlanishi, savdo-iqtisodiy aloqalarning kengayishi, transport va energetika loyihalarining rivojlanishi O'zbekistonning mintaqaviy mavqeiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, Yevropa Ittifoqi, AQSH, Xitoy, Rossiya, Turkiya, Janubiy Koreya, Yaponiya, Hindiston va boshqa davlatlar bilan hamkorlikning kengayishi O'zbekiston tashqi siyosatining geografik va iqtisodiy imkoniyatlarini oshirmoqda.

Kelgusida O'zbekistonning xalqaro munosabatlardagi muvaffaqiyati, avvalo, tashqi siyosiy muvozanatni saqlash, iqtisodiy diplomatiyani kuchaytirish, mintaqaviy hamkorlikni chuqurlashtirish va global muammolarga konstruktiv yechimlar ishlab chiqishda faol ishtirok etish bilan bog'liq bo'ladi.

Umuman olganda, O'zbekistonning geografik joylashuvi, iqtisodiy salohiyati, inson kapitali va mintaqaviy diplomatiyadagi faolligi mamlakatning xalqaro munosabatlarda o'zaro manfaatli hamkorlikni kengaytirish uchun muhim imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatadi. Bunda tashqi siyosatning asosiy vazifasi milliy manfaatlarini xalqaro hamkorlikning umumiy manfaatlari bilan uyg'unlashtirishdan iborat bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi. O'zbekiston tashqi siyosatining 2025-yil yakunlari va ustuvor yo'nalishlari bo'yicha rasmiy materiallar.
2. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi. Tashqi ishlar vazirligi va xorijiy diplomatik missiyalar faoliyatini yangilashning ustuvor yo'nalishlari. 15.01.2026.
3. United Nations in Uzbekistan. *UN Country Results Report 2025*. 2026.
4. International Monetary Fund. *Republic of Uzbekistan: 2026 Article IV Consultation*. IMF Staff Country Reports, 2026.
5. World Bank. *Uzbekistan: Country Overview and Economic Update*. World Bank Group, 2026.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
7. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosiy faoliyatga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
8. Birlashgan Millatlar Tashkilotining O'zbekiston bilan hamkorlikka oid rasmiy materiallari.

Yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish hajmi va xomashyo narxlarining mahsulot tannarxiga ta'sirini klassik regressiya tahlili asosida baholash (Qashqadaryo viloyati misolida)

Raximov Anvar Norimovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, i.f.d. (DSc)

ORCID: 0009-0009-2855-4084

sanjar.8548@mail.ru

Suvonov Sarvarjon Inatullo o'g'li

70410102 – Iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Maqolada yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish hajmi va xomashyo narxlarining mahsulot tannarxiga ta'sirini klassik ekonometrik regressiya tahlili asosida baholash masalalari Qashqadaryo viloyati misolida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda mahsulot tannarxi indeksi ishlab chiqarish hajmi indeksi va xomashyo narx indeksiga bog'liq holda ko'p omilli chiziqli regressiya (OLS) yordamida 2016–2025-yillar uchun modellashtirilgan. Natijalar model yuqori umumiy monandlikka ega ekanligini ($R^2 = 0,982$) ko'rsatgan, bunda ikkala omil ham statistik jihatdan yuqori ahamiyatli: ishlab chiqarish hajmining o'sishi tannarxni pasaytiradi ($\beta = -0,235$; $p < 0,001$), bu miqyos samarasining amalda mavjudligini tasdiqlaydi, xomashyo narxining o'sishi esa tannarxni oshiradi ($\beta = +0,384$; $p < 0,001$).

Kalit so'zlar: Yengil sanoat, mahsulot tannarxi, klassik regressiya tahlili, miqyos samarasi, xomashyo narxi, ishlab chiqarish hajmi, ekonometrik model, Qashqadaryo viloyati.

KIRISH

Yengil sanoat O'zbekiston iqtisodiyotining eksportga yo'naltirilgan, bandlikni ta'minlovchi va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoqning raqobatbardoshligi ko'p jihatdan mahsulot tannarxini boshqarish samaradorligiga bog'liq bo'lib, tannarxga ta'sir etuvchi ikkita asosiy omil — ishlab chiqarish hajmi (miqyos samarasi orqali) va xomashyo narxлари — alohida ahamiyat kasb etadi. Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini baholashda ko'rsatkichlar tizimidan foydalanishning nazariy asoslarini o'rgangan tadqiqotlarda samaradorlikni ekonometrik modellashtirish yondashuvining obyektiv zarurligi alohida ta'kidlanadi.

Qashqadaryo viloyatida yengil sanoat, xususan to'qimachilik va tikuv-trikotaj yo'nalishlari, so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda, biroq xomashyo narxlarining beqarorligi va ishlab chiqarish hajmlarining o'sishi tannarxga qanday va qay nisbatda ta'sir qilishini aniq ekonometrik baholash hali yetarli darajada o'rganilmagan. Bunday baholash korxonalar boshqaruviga narx siyosatini va ishlab chiqarish quvvatlarini rejalashtirishda ilmiy asos beradi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq muammoni hal etishga qaratilgan: Qashqadaryo viloyatida yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish hajmining oshishi va xomashyo narxlarining o'zgarishi mahsulot tannarxiga qanday va qay miqdorda ta'sir qiladi, hamda miqyos samarasi (ishlab chiqarish hajmi oshgani sari tannarxning pasayishi) amalda statistik jihatdan tasdiqlanadimi?

Adabiyotlar tahlili. Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni aniqlovchi ko'rsatkichlar tahlili hamda samaradorlikni ekonometrik modellashtirishning obyektiv zarurligini o'rgangan tadqiqotda iqtisodiy samaradorlikni aniq va ishonchli baholashda ko'rsatkichlar tizimidan foydalanishning nazariy asoslari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda tahlil natijalarining boshqaruv qarorlariga ta'siri keng

muhoqama qilingan, ekonometrik modellar yordamida ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligi, rentabellik va foyda darajasi kabi omillarni prognoz qilish mumkinligi ko'rsatilgan [1].

Yengil sanoatning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va istiqbollarini o'rgangan tadqiqotda ushbu tarmoqning milliy iqtisodiyotga ta'siri, bandlik darajasini oshirishdagi roli va eksport salohiyati tahlil qilingan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va barqaror rivojlanish strategiyalari muhoqama qilingan [2]. Kichik sanoat zonalari rivojlanishining hozirgi holatini o'rgangan tadqiqotda hududiy ishlab chiqarishni rivojlantirishda miqyos va infratuzilma omillarining ahamiyati, shuningdek xizmatlar eksporti ko'rsatkichlarining izchil o'sishi ko'rsatilgan [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, sanoat samaradorligini ekonometrik modellashtirishning umumiy zarurligi va yengil sanoatning iqtisodiy ahamiyati alohida-alohida o'rganilgan bo'lsa-da, ishlab chiqarish hajmi va xomashyo narxlarining mahsulot tannarxiga birgalikdagi ta'sirini klassik ko'p omilli regressiya modeli asosida miqdoriy baholash masalasi, xususan Qashqadaryo viloyati yengil sanoati misolida, ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

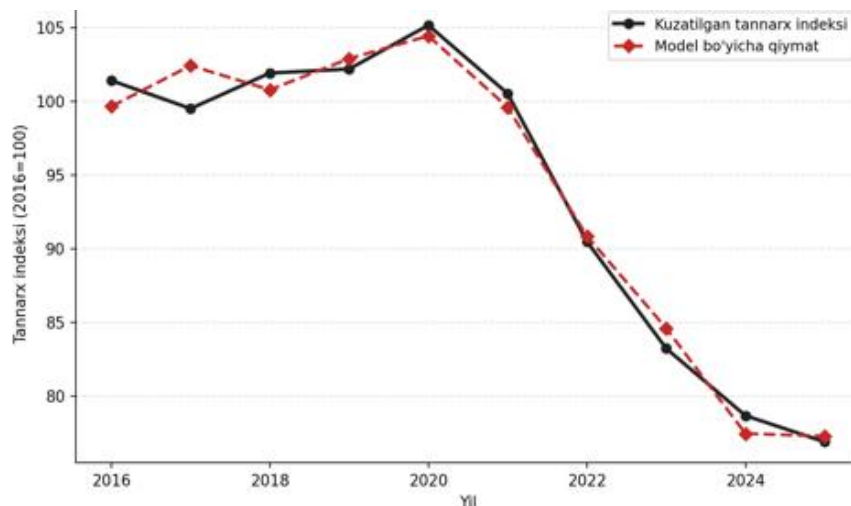
Metodologiya. Tadqiqotda mahsulot tannarxi indeksi (TAN, 2016=100) bog'liq o'zgaruvchi sifatida, ishlab chiqarish hajmi indeksi (HAJM, 2016=100) va xomashyo narx indeksi (XOM, 2016=100) mustaqil o'zgaruvchilar sifatida qabul qilindi. Model quyidagi ko'rinishda ifodalanadi: $TAN = \beta_0 + \beta_1 \cdot HAJM + \beta_2 \cdot XOM + \varepsilon$, bu yerda β_0 – β_2 — eng kichik kvadratlar usuli (EKKU) yordamida baholanadigan koeffitsientlar. β_2 esa musbat ishoraga ega bo'lishi kutiladi (xomashyo narxi oshishi tannarxni oshiradi). Tadqiqotning empirik bazasini 2016–2025-yillar uchun yillik ko'rsatkichlar tashkil etadi; kirish ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tadqiqotda qo'llanilgan kirish ma'lumotlari (2016–2025)

Yil	Hajm indeksi	Xomashyo narx indeksi	Tannarx indeksi
2016	100,3	98,5	101,4
2017	112,8	113,4	99,5
2018	140,3	125,9	101,9
2019	160,9	144,1	102,2
2020	167,0	151,8	105,2
2021	191,5	154,2	100,5
2022	214,6	145,7	90,5
2023	228,6	137,9	83,2
2024	254,6	135,3	78,7
2025	273,3	146,3	76,9

Tahlil va Natijalar. Model 10 ta yillik kuzatuv asosida EKKU yordamida baholandi. Model dinamikasi 1-rasmda, regressiya natijalari esa 2-jadvalda keltirilgan.

1-rasm. Yengil sanoat mahsulotlari tannarxi indeksining kuzatilgan va model bo'yicha qiymatlari (2016-2025)

2-jadval

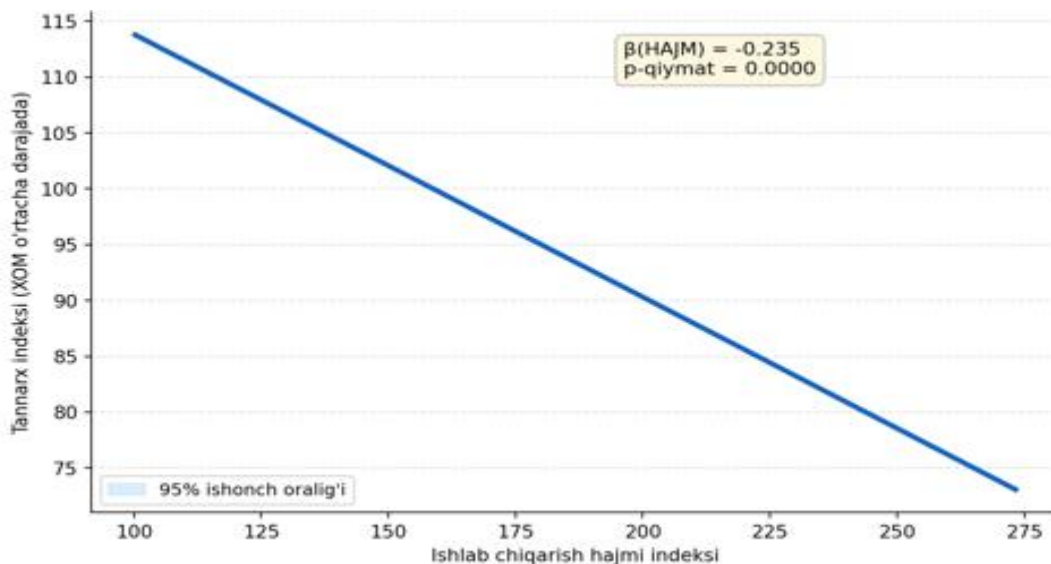
Ko'p omilli regressiya modelining baholash natijalari

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiymat
Konstanta (β_0)	85,43	4,32	19,78	0,000
Ishlab chiqarish hajmi (HAJM)	-0,235	0,012	-19,30	0,000
Xomashyo narx indeksi (XOM)	0,384	0,040	9,61	0,000

Model umumiy ko'rsatkichlari: $R^2 = 0,982$; tuzatilgan $R^2 = 0,977$; F -statistika = 193,8 ($p < 0,001$); kuzatuvlar soni $n = 10$.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, ikkala omil ham 1 foizlik ahamiyatlilik darajasida statistik jihatdan yuqori ahamiyatli. Ishlab chiqarish hajmi indeksining koeffitsienti manfiy ($\beta = -0,235$; $p < 0,001$) bo'lib, bu quyidagicha talqin qilinadi: xomashyo narxi o'zgarmagan holda, ishlab chiqarish hajmi indeksi 1 birlikka oshganda, tannarx indeksi o'rtacha 0,235 birlikka pasayadi. Bu natija klassik iqtisodiy nazariyadagi miqyos samarasi (economies of scale) hodisasining Qashqadaryo viloyati yengil sanoati misolida amalda statistik jihatdan tasdiqlanishini ko'rsatadi. Xomashyo narx indeksining koeffitsienti esa musbat ($\beta = +0,384$; $p < 0,001$) bo'lib, xomashyo narxlarining o'sishi tannarxga to'g'ridan-to'g'ri va kuchli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Ishlab chiqarish hajmining marginal ta'siri 2-rasmda alohida ko'rsatilgan.

2-rasm. Ishlab chiqarish hajmining (miqyos samarasi) tannarxga marginal ta'siri

2-rasmdan ko'rinib turibdiki, ishlab chiqarish hajmi indeksi 100 dan 273 gacha oshganda, xomashyo narxi o'rtacha darajada ushlab turilganda, tannarx indeksi taxminan 114 dan 73 gacha, ya'ni qariyb 36 foizga pasayadi. Bu natija ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan investitsiyalarning tannarxni pasaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshirishdagi strategik ahamiyatini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyati yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish hajmining oshishi mahsulot tannarxini statistik jihatdan yuqori ahamiyatli darajada pasaytiradi (miqyos samarasi), xomashyo narxining oshishi esa tannarxni sezilarli darajada oshiradi. Ikkala omil ham klassik regressiya modeli orqali aniq va ishonchli tarzda baholandi ($R^2 = 0,982$).

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga qaratilgan investitsiya loyihalarini rag'batlantirish, chunki bu tannarxni pasaytirish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi; mahalliy xomashyo (paxta tolasi, ip-kalava) yetkazib berish zanjirini mustahkamlash orqali xomashyo narxlarini beqarorligining tannarxga salbiy ta'sirini kamaytirish; korxonalar darajasida tannarxni boshqarish tizimida miqyos samarasi va xomashyo narxi omillarini alohida-alohida hisobga oluvchi ichki tahlil metodikasini joriy etish; hamda ushbu regressiya modelini davriy ravishda yangilanadigan statistik ma'lumotlar asosida qayta baholab, narx siyosatini ilmiy asoslangan tarzda shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni aniqlovchi ko'rsatkichlar tahlili hamda samaradorlikni ekonometrik modellashtirishning obyektiv zarurligi. Zenodo, 2025. <https://zenodo.org/records/15462216>
2. Jo'rayeva L. Yengil sanoatning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va istiqbollari. Termiz davlat universiteti, 2025. <https://zenodo.org/records/14996013>
3. Kichik sanoat zonalari rivojlanishining hozirgi holati. International journal of science and technology, 2(5) (2025). <https://science-technology.uz/index.php/journal/article/download/307/264/527>
4. Norimovich, R. A. (2024). IMPROVING THE MECHANISM OF INCREASING THE ECONOMIC POWER OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE BASE OF ECONOMETRIC MODELS. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(10), 476-482.

5. Raximov, A. N. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 43-48
6. Muhammadiyevich, R. A. (2025). UMUMIY OVQATLANISH XIZMATLARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARINI BA HOLASH. *Marketing Jurnal*, (4).
7. Muxammadiyevich, R. A. (2025). ZAMONAVIY SHAROITDA MEHMONXONA VA UMUMIY OVQATLANISH XIZMATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Marketing Jurnal*, 613-616.
8. Maxmanazarovna R. M. ELEKTRON TIJORAT TIZIMINING BARQAROR RIVOJLANISH JARAYONLARINI PANEL MA'LUMOTLAR ASOSIDA DINAMIK BAHOLASH VA PROGNOZLASH //Marketing Jurnal. – 2026. – №.
9. Maxmanazarovna, R. M. (2025). Mintaqada umumta'lim muassasalarining kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarni oshirishning ekonometrik tahlilini. *Innovation in the modern education system*, 5(48), 165-170.
10. Makhmanazarovna, R. M. (2021). The importance of a synergy approach to teaching an econometrics in the direction of the economy. In *international conference on multidisciplinary research and innovative technologies (V ol. 2, pp. 5-7)*.

TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN TADBIRKORLIK SUB'EKTLARINI KREDITLASH ASOSLARI

Sharifov Shuhrat Saidahmadovich

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti

Samarqand kampusi v.b professori

Annotatsiya: Milliy iqtisodiyotda muhim o'rin egallab borayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini yanada rivojlantirish hamda bu orqali ichki bozorni raqobatbardosh, sifatli va eksportbop mahsulotlar bilan to'ldirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda buning asosida aholi daromadlarini ko'paytirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash borasida ahamiyatga molik ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan bir qatorda, bu soha davlat byudjetiga soliq to'lov tushumlari hajmining ko'payishi va iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichi hisoblangan yalpi ichki mahsulot salmog'ining oshishiga asosiy turtki bo'lmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati jamiyatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy barqarorlikning tayanchiga hamda asosiy kuchiga aylanib bormoqda. Mamlakatimizning iqtisodiy islohatlarini bosqichlarida iqtisodiyotimizning tarkibiy tuzilmasida tub o'zgarishlarga asos solishdan iborat g'oyat muhim masala bu tadbirkorlik va xususiy biznesni tashkil etish va rivojlantirishdir.

Kalit so'zlar: bank, kredit, tadbirkorlik subyektlari, kichik biznes, yalpi ichki mahsulot, aholi daromadlari, davlat byudjeti.

Основы кредитования субъектов предпринимательства коммерческими банками

Аннотация. Дальнейшее развитие малого бизнеса и частного предпринимательства, занимающего важное место в национальной экономике, и тем самым наполнение внутреннего рынка конкурентоспособной, качественной и экспортной продукцией, создание новых рабочих мест и на основе этого увеличение доходов населения. и устойчивое экономическое развитие. Для обеспечения этой работы проводится важная работа. Кроме того, этот сектор является основным стимулом увеличения объема налоговых платежей в государственный бюджет и увеличения веса валового внутреннего продукта, который считается основным показателем экономического развития. Малый бизнес и частное предпринимательство становятся основой и главной силой социальной, экономической и политической стабильности в нашем обществе. На

этапах экономических реформ нашей страны очень важным вопросом, лежащим в основе коренных изменений в структурной структуре нашей экономики, является организация и развитие предпринимательства и частного бизнеса.

Ключевые слова: банк, кредит, субъекты предпринимательства, малый бизнес, валовой внутренний продукт, доходы населения, государственный бюджет.

Fundamentals of lending to business entities by commercial banks

Abstract: *Further development of small business and private entrepreneurship, which occupies an important place in the national economy, and thereby filling the domestic market with competitive, high-quality and exportable products, creating new jobs and, on this basis, increasing the income of the population. and sustainable economic development. Important work is being done to ensure this work. In addition, this sector is the main incentive to increase the volume of tax payments to the state budget and increase the weight of the gross domestic product, which is considered the main indicator of economic development. Small business and private entrepreneurship are becoming the basis and main force of social, economic and political stability in our society. At the stages of economic reforms in our country, a very important issue underlying fundamental changes in the structural structure of our economy is the organization and development of entrepreneurship and private business.*

Keywords: *bank, credit, business entities, small business, gross domestic product, income of the population, state budget.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 31 yanvardagi PQ-39-son, 2022 yil 20 dekabrda PQ-55-son va Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 8 iyuldagi VMQ-373-son qarorlariga asosan oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kredit mablag‘lari yagona elektron platforma orqali qabul qilinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 20 dekabrda **PQ-55-son** qaroriga asosan **2022 yil 1 martdan boshlab** Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kreditlar to‘liq raqamlashgan holda ajratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi, “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida”, “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”, “Aktsiyadorlar jamiyati va ular huquqini himoya qilish to‘g‘risida”, “Bank siri”, “Aholi omonatlarini kafolatlash fondi to‘g‘risida”gi va boshqa qonunlarni keltirish mumkin. Respublikamiz tijorat banklari kredit faoliyatining huququy asosi bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan bank faoliyatiga tegishli qonunlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar to‘plami hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 40 - moddasiga ko‘ra, tijorat banklari yuridik shaxs bo‘lib, ularning asosiy maqsadi foyda olishdir²⁷. Faqat yetarli miqdorda foyda oladigan bankgina o‘z aktsiyadorlariga dividend to‘lashga, sarmoyani ko‘paytirishga, faoliyat ko‘lamini kengaytirishga, mijozlarga ko‘rsatilayotgan xizmat turlarini ko‘paytirishga, filiallar tarmog‘ini kengaytirish bilan birga bozorda o‘z mavqeini ko‘tarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Banklar aholidan omonatlarni jalb qilib, o‘zi tavakkal qilib riskni o‘z zimmasiga olgan holda jalb qilingan mablag‘larni kredit va investitsiya amaliyotlariga yo‘naltiradi. Fuqarolik kodeksining 765 va 785 moddalariga hamda “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida” gi qonunning 39 - moddasiga asosan banklar jalb qilingan omonat va boshqa mablag‘larning to‘laligicha saqlanishini va o‘z vaqtida to‘lanishini ta‘minlashlari shart. Kreditlash jarayoni O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi qonunining 4-moddasiga asosan quyidagi tamoyillar orqali amalga oshiriladi:

- qaytarilishi;

²⁷ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси Тошкент: -2003. –Б. 300-308.

- foizligi;
- muddatligi²⁸.

Bundan tashqari kreditning ma'lum bir maqsadga yo'naltirilishi va ta'minlanganligi ham tamoyil darajasida ahamiyatlidir.

Kreditlash jarayonini tashkil etish, korxona va tashkilotlarning moliyaviy ahvolini tahlil qilish kabi masalalarni to'g'ri amalga oshirish kredit riski darajasini pasaytirishga, hamda bank kredit portfelini sifatini yaxshilanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mustaqillik yillarining boshlarida tashkil qilingan bank tizimi bozor iqtisodiyoti tamoyillariga mos keluvchi bank tizimining boshlang'ich pillapoyasi sifatida faoliyat boshlagan.

Respublika iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi me'yoriy hujjatlar mazmunini tubdan o'zgartirish, kreditlash ob'ektlariga, qarz hisob raqamlari va garov ta'minoti hamda boshqa moliya vositalariga yangicha yondoshuvlar ishlab chiqish ehtiyojini vujudga keltirdi.

Tijorat banklarini kreditlash jarayonini tashkil etishdagi keyingi o'zgarishlarga "Bank tizimini yanada erkinlashtirish va isloh qilish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident Farmoni asos bo'ldi²⁹. Bu Farmonga asosan kreditlash borasida tijorat banklarining mustaqilligini oshirish, kreditlash jarayonini kengaytirish va takomillatirish masalalarini amalga oshirish ko'zda tutildi.

Respublika moliya-bank tizimini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning barqarorligini oshirish, banklar faoliyatini va butun moliya-bank tizimini baholash yondashuvi va tizimlarini tubdan o'zgartirish, bank faoliyatini tashkil etilishini umum qabul qilingan xalqaro me'yor, andoza va baholash ko'rsatkichlariga muvofiq yanada yuqori darajaga ko'tarishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 26 noyabrda "2011-2015 yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish, uning barqarorligini oshirish va yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PQ-1438- sonli qarori qabul qilindi³⁰.

Unga ko'ra, tijorat banklari kreditlash hujjatlarini ishlab chiqish, ekspertiza qilish, tasdiqlash va moliyalashtirish, bank tavakkalchiliklarini boshqarishda chuqur omilli tahlilni amalga oshirishning aniq mexanizmi joriy qilish, zaxiralarni shakllantirish, kredit portfelini diversifikatsiyalashlarni ko'zda tutgan holda banklar aktivlari sifati monitoringini takomillashtirish asosiy maqsadlardan etib belgilandi. Bundan tashqari, 2011-2015 yillarda tijorat banklari tomonidan korxonalarni modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta jihozlash bo'yicha investitsiyaviy loyihalarni va iqtisodiyotning real sektor tarmoqlarini kreditlash hajmini 2,8 martaga oshirish chora-tadbirlari belgilandi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir bankni siyosiy, iqtisodiy va ichki xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faoliyat yuritishi amalda mustaqil bo'lishini talab etadi. Tijorat banklari shunga muvofiq o'zining mustaqil kredit siyosatini va kreditlash nizomini ishlab chiqishdi. Hozirgi kunda har bir tijorat banki kreditlash amaliyotini "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi qonunga, kredit siyosatiga va boshqa me'yoriy hujjatlarga muvofiq amalga oshirmoqda. Bu esa barcha banklarning yagona umumiy me'yoriy hujjat asosida emas, balki mustaqil ravishda, o'z faoliyatining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, kreditlash jarayonini tashkil etishga imkoniyat yaratadi. Endi biz tijorat banklarining kredit

²⁸ Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги Қонуни. Тошкент: Ўзбекистон, 1996 йил 25 апрел. Ўзбекистон банк тизimini ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: Ўзбекистон, 2003. -Б. 30-46

²⁹"Банк тизimini янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги Президент Фармони Тошкент, 2000. Ўзбекистон банк тизimini ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: Ўзбекистон, 2003.

³⁰Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2010 й., 48-сон, 442-модда; 2013 й., 20-сон, 250- модда, 36-сон, 477-модда

faoliyatiga ta'aluqli bo'lgan me'yoriy hujjatlarning asosiylarini tahlil qilishga o'tamiz.

Me'yoriy hujjatlarning ichida O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tijorat banklarining kredit siyosati bo'yicha belgilagan talablari muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklarini kreditlash jarayonini samarali tashkil etish uchun, birinchi navbatda, ularning kredit siyosatini ishlab chiqish lozim. Shu maqsadda biz banklarning kredit siyosatiga qo'yilgan talablar va tijorat banklari kredit siyosatining asosiy jihatlari amalda qanchalik to'g'ri ishlab chiqilganligini tahlil qilamiz.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Tijorat banklarining kredit siyosatiga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi nizomida kredit siyosatini ishlab chiqishga nisbatan aniq talablar qo'yilgan. Unda "Bankning kredit siyosati – kreditlash jarayonida yuzaga keluvchi risklarni boshqarishda bank rahbariyati tomonidan qabul qilinadigan choralar va uslublarni belgilovchi hamda bank rahbariyati va xodimlarini kredit portfelini samarali boshqarishga doir ko'rsatmalar bilan ta'minlovchi hujjatdir"³¹ – deb aniq belgilab qo'yilgan. Buning ijobiy tomoni shundaki, kreditlash jarayonida risklar bo'lishining va kredit portfelini samarali boshqarish uchun kredit siyosati zarurligi alohida ta'kidlangan. Uning yana bir muhim tomoni shundaki, kredit siyosati kreditlash jarayoni va u bilan bog'liq risklar paydo bo'lishidan oldin ishlab chiqilishi va risklarni yuzaga kelishiga yo'l qo'ymasligi hamda kreditlash bo'yicha oldindan belgilab olingan qoida va yechimlarni to'g'ri hal qilinishiga erishish lozimligini ko'zda tutadi.

Tijorat banklarining kredit siyosati quyidagi talablar javob berishi kerak:

1. Tijorat bankining kredit siyosati alohida hujjat shaklida ishlab chiqilishi va Bank kengashi tomonidan tasdiqlanishi shart.

2. Kredit siyosatini ishlab chiqish yuzasidan javobgarlik bank Boshqaruvi va Kengashi a'zolariga yuklatiladi.

3. Bankning kredit siyosati bir yilda kamida bir marta qayta ko'rib chiqilishi va tegishli yilning 1 fevraliga qadar Kengash tomonidan tasdiqlanishi shart.

4. Bankning maqomi va joylashgan o'rnidan qat'iy nazar kredit siyosatida quyidagi masalalar o'z aksini topgan bo'lishi kerak:

- beriladigan kreditlarning hajmi va turlari;
- qisqa va uzoq muddatli kreditlarning o'zaro nisbati;
- moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish tartibi;
- kredit portfelini tahlil qilish tartibi;
- kreditlarning qaytarilishini ta'minlash choralari;
- kredit siyosatining maqsadi va strategiyasi;
- vakolatlar darajasi va javobgarlikning taqsimlanishi;
- kreditlarning turlari va shakllari;
- kreditlarning kreditlashni turli ko'rsatkichlari bo'yicha qoplanishi;
- kreditlarni qoplanishi;
- mijozlar bo'yicha moliyaviy ma'lumotlar;
- garov ta'minotiga qo'yiladigan talablar;
- kredit monitoringiga qo'yiladigan talablar;
- foiz stavkalari;
- o'zaro daxldor shaxslar bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalar;
- balansdan tashqari moddalar;
- kredit portfelini audit qilish;
- bank Boshqaruviga va Kengashiga taqdim qilinadigan hisobotlar.

³¹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг "Тижорат банкларининг кредит сиёсатига қўйиладиган талаблар тўғрисида"ги 905-сонл низоми, 2010 йил 28 ноябр.

Endi ushbu elementlarning har biriga batafsil to'xtalib o'tamiz va tahlil qilamiz.

Kredit siyosati bank faoliyati turlariga qarab mazmuni va tuzilmasi jihatidan farq qiladi. Mazkur bo'lim bank maqomi va u joylashgan manzildan qat'i nazar kredit siyosatida aks ettirilishi lozim bo'lgan umumiy masalalar ro'yxatini belgilab beradi. Bunda kredit siyosatining yo'nalishlarida berilayotgan kreditlarning hajmi va shakli, qisqa va uzoq muddatli kreditlar o'rtasidagi nisbat, moliyaviy axborotlarni tahlil etish jarayoni, kredit portfeli hamda mablag'larning qaytarilishini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar aks ettirilishi lozim.

Kredit siyosatining maqsadi va strategiyasi

Har qanday kredit siyosatining maqsadi odatda quyidagilardan iborat bo'ladi: uzoq muddatli investitsiyalardan aktsiyadorlarga yuqori daromad kelishini ta'minlash, likvidlikni saqlab turish, tavakkalchilikni diversifikatsiya qilish, siyosat va tadbirlar birligini kafolatlash, qonunlar va me'yoriy hujjatlarga rioya qilish, hududning kreditlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish. Kreditlashning strategik yo'nalishlari bank Kengashi tomonidan belgilanadi va tasdiqlanadi.

Vakolatlar darajasi va mas'uliyatni taqsimlash

Kredit siyosati kredit berish jarayoniga jalb etilgan kredit xodimining lavozimi va vakolatlariga qarab ularning har biri uchun kreditlash to'g'risida qaror qabul qilish va kredit miqdorini cheklash tartibini belgilab beradi. Kreditlash uchun mas'ul bo'lgan barcha shaxslar vakolatlari kredit siyosatida qayd etiladi. Kredit qo'mitasi majlislari va uning bank boshqaruvi organlari oldida hisobot berishi davriyligi ham kredit siyosatida belgilab qo'yilishi kerak.

Kredit turlari

Kredit siyosati bank tomonidan beriladigan kreditlar toifasi va turlarini aniqlashi va belgilashi lozim. Masalan, kreditlash sohalari bo'yicha: tijorat faoliyati, sanoat, qishloq xo'jaligi, kapital qo'yilmalarni moliyalash va boshqalar. Kredit turlari bo'yicha: "kredit liniyalarini ochib va ochmay" kreditlash, lombard va veksell kreditlari va boshqalar. Kredit siyosatida maxsus ssudalarni berish direktiv tamoyillari aniq ifodalangan holda mazkur bank uchun mos kelmaydi yoki maqbul bo'lmaydi, deb hisoblanuvchi kredit turlari va toifalari ham ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Kreditlarning to'planishi

Kredit siyosati kreditlashning turli ko'rsatkichlari (kredit turlari, iqtisodiyot tarmoqlari, jo'g'rofiy hududlar va b.) bo'yicha kreditlarning to'planishi darajasini aniqlash va uni monitoring qilish to'g'risidagi talablarni o'z ichiga olishi zarur. Kredit siyosati muntazam ravishda rahbariyatga topshiriladigan tegishli hisobotlarni tayyorlashga doir talablarni belgilashi lozim.

Kreditlarni to'lash

Kreditni to'lash muddati uni to'lashning birlamchi va ikkilamchi manbalarini sinchiklab baholash asosida belgilanishi kerak. Kredit siyosat rahbariyat nuqtai nazaridan har xil toifa va turdagi kreditlarni to'lashning ma'qul dasturlaridan iborat bo'lishi zarur. Kredit siyosati kreditlar berishning maksimal muddatlarini belgilashi lozim. Ushbu siyosat shuningdek kreditning asosiy summasini kredit to'lash muddatining so'ngida va kredit to'lashning boshlang'ich muddati uzaytirilayotganda qaytariladigan kredit turlarini berish tartibini ham o'z ichiga olishi kerak. Kredit siyosati to'lovlarni o'z vaqtida to'lanishini ta'minlash, mablag'larning qaytarilishi va berilgan kreditlar bo'yicha qarzdorlikni undirib olish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z ichiga olishi kerak.

Qarzdorlarga doir moliyaviy axborot

Bank kredit siyosati kredit berish bosqichida ham, keyingi monitoring bosqichlarida ham jismoniy va yuridik shaxslarning moliyaviy hisobotlariga nisbatan qo'yiladigan talablarni o'z ichiga olishi kerak. Moliyaviy hisobotlarni auditorlik tekshiruvlaridan o'tkazish, naqd pul oqimi va boshqa ma'lumotlar bo'yicha hisobotlarni taqdim etish yuzasidan qo'yiladigan talablar aniq ifodalanishi zarur. Shuni ham qayd etib o'tish lozimki, banklar talab qiladigan ma'lumotlar Milliy Buxgalterlik Hisobi Standartlariga

(MBHS) muvofiq taqdim etilishi kerak. Kredit siyosatida potentsial qarzdorlarning kredit qobiliyatini (likvidlik, qoplanish, muxtorlik koeffitsientlari, kapitallashtirish darajasi, garov ta'minoti ekspertizasi va boshqlar.) aniqlash uchun ularning moliyaviy ahvolini tahlil qilish tadbirlari batafsil yoritilishi lozim. Bank qarzdorlarning kredit qobiliyati mezonlari va ularni baholash metodikasini aniq belgilab olishi kerak. Bundan tashqari, kredit siyosati qarzdorlar tomonidan biznes rejaga buyurtmalar portfelining tuzilishi va bank kreditidan foydalangan holda ko'rsatiladigan xizmatlar, ishlab chiqariladigan tovarlarni sotish bozorining mavjudligini kiritish bo'yicha talabni o'z ichiga olishi kerak.

Garov ta'minotiga nisbatan qo'yiladigan talablar

Kredit siyosati muayyan turdagi qimmatliklar (ko'chmas mulk, avtomobillar va boshqalar.) garovi asosida beriladigan ssudalarning maksimal miqdori limitlarini o'z ichiga olishi hamda ta'minlangan ssudalarning har bir turi uchun kredit hujjatlari to'plamini rasmiylashtirish tadbirlarini belgilashi lozim. Bank kredit siyosatida garov kreditlashning uni berish vaqtidayoq kreditni to'lash manbasi (naqd pul yoki davlat qisqa muddatli obligatsiyalari (xazina veksellari) bilan ta'minlangan kreditlar bundan mustasno) hisoblangan yagona asosi bo'lmasligi belgilab qo'yilishi zarur. Kredit siyosati garovga olingan mulk turiga qarab garov mavzuiga nisbatan qo'yiladigan talablar va kreditning garov qiymatiga nisbatini o'z ichiga olishi kerak. Mazkur bandda garov mavzui sinchiklab baholanishi va uning bozor qiymati uni sotish lozim bo'lgan paytda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zarar o'rnini qoplashi lozimligi aniq yoritilishi zarur. Hujjatda garov mavzui mustaqil baholovchi va ichki bank baholovchisi tomonidan baholanadigan hollar ko'rsatib o'tilishi kerak. Turli garov toifalarini baholash uslublari batafsil aks ettirilishi lozim. Siyosat ko'chmas mulk, ishlab chiqarish jihozlari va iste'mol kreditlarini moliyalash uchun beriladigan kreditlarni to'lash hisobiga qarzdor tomonidan bo'nak to'lovlarini kiritishga doir muayyan talablarni o'z ichiga olishi zarur.

Kredit monitoringiga nisbatan qo'yiladigan talablar

Kredit siyosatida kreditlarni tasniflash tizimi aniq ifodalanishi lozim. Kredit xodimlari kredit portfelidagi barcha ma'lum bo'lgan salbiy o'zgarishlar to'g'risida rahbariyatga xabar berishlari kerak. Qarzdor yoki garov ahvoli yomonlashishini oldindan aniqlash ehtimoliy yo'qotishlarni kamaytirish uchun juda muhimdir. Kredit siyosati kreditlarning barcha toifalari bo'yicha "to'lovsizlik" tushunchasining aniq ifodalanishi, foizlarni o'stirmaslik mezonlari, shuningdek bank Boshqaruvi va Kengashining tegishli hisobotlariga nisbatan talablarni o'z ichiga olishi lozim. Hisobotlarda ahvolning yomonlashishi, yashirin zararlar sabablari va sog'lomlashtirish rejalari batafsil bayon etiladi.

Kredit siyosat qarzlarni qaytarishga doir izchil bosqichma-bosqich chora- tadbirlar ko'rilishini talab qilishi kerak. Raxbariyat Markaziy bank tomonidan belgilangan talablarga muvofiq kreditlarni hisobdan chiqarish tadbirlarini ishlab chiqishi lozim.

Foiz stavkalar

Kredit siyosati turli kreditlar va qarzdorlar bo'yicha belgilanuvchi foiz stavkalarini aniqlashda foydalaniladigan omillarni o'z ichiga olishi kerak. Bunda hech bo'lmaganda resurslar qiymati, kredit bo'yicha xizmat ko'rsatishga doir kutilayotgan xarajatlar, vositachilik haqi, ma'muriy sarflar, ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zaxiralar va bank marjasi baholanishi zarur.

Kredit va foizlar bo'yicha muddati o'tgan to'lovlarning mavjud emasligi – oraliq to'lovlar muddatlarini ko'chirishning majburiy sharti hisoblanadi.

Kreditlarga «Foiz o'stirmaslik» maqomi berish Adliya vazirligida 2004 yil 24 yanvarda 1304-son bilan ro'yxatga olingan «Foizlarni o'stirmaslik to'g'risida»gi Nizomga hamda ichki me'yoriy hujjatlarga asosan amalga oshiriladi.

Bog'liq shaxslar bilan bajariladigan operatsiyalar

Kredit siyosati bank bilan bog'liq shaxslarga beriladigan kreditlar bo'yicha Markaziy bank talablariga muvofiq keluvchi limitlarni o'z ichiga olishi lozim. Kredit siyosatida bank bilan bog'liq

shaxslar bilan bitimlarni qisqartirish yoki ularni tuzishning har qanday imkoniyatlarini bartaraf etish maqsadida bog'liq shaxslarga beriladigan kreditlarni tasdiqlash va qayta tiklash tartibi va tadbirlari belgilab qo'yilishi kerak.

Ko'zda tutilmagan holatlar moddolari (balansdan tashqari moddalar)

Kredit siyosatida kafolatlar va akkreditivlarning maqsadi va ishlatilishi, mansabdor shaxslarning bunday majburiyatlarni chiqarishga doir vakolatlari va bunday vositalar chiqarilishi mumkin bo'lgan hollar, shuningdek ularga doir hujjatlar va hisobotlarga nisbatan qo'yiladigan talablar batafsil yoritilishi lozim. Balansdan tashqari majburiyatlarni berishda moliyaviy hisobotlar (hujjatlar)ni taqdim etishga oid talablar kreditning istalgan boshqa turlarini berishda foydalaniladigan hujjatlar va hisobotlar bilan bir xil bo'lishi zarur. Tijorat akkreditivlari bo'yicha to'lovlarni o'tkazish, to'lov va yuk ortish hujjatlari (yuk xatlari), sug'urta polisleri hamda xalqaro andozalar va tadbirlarga muvofiq talab qilinadigan boshqa hujjatlarga nisbatan qo'yiladigan qo'shimcha talablar qayd etilishi kerak.

Kredit portfelini audit qilish

Siyosat bank kredit portfelini vaqti-vaqti bilan baholashga javobgar bo'lgan mansabdor shaxslar ro'yxatini belgilashi hamda kredit portfeli sifatini aniqlash va tuzatishlar minimal yuzaga keluvchi yo'qotishlar bilan kiritilishi uchun muammoli kreditlarni aniqlash uchun zarur bo'lgan ichki bank kredit tahlili maqsadlarini belgilab qo'yishi lozim. Tahlil maqsadlari kredit sifatini aniqlash bilan bir qatorda kreditlash jarayonini boshqarish sifatini baholash, jumladan, tasdiqlangan kredit siyosati muvofiqligini ta'minlash va kredit hujjatlarini rasmiylashtirish tadbiri, moliyaviy tahlil, garovni rasmiylashtirish va baholash, kreditlashga doir vakolatlarni taqsimlash, qonunchilik me'yorlariga rioya qilish.

Bank Boshqaruvi va Kengashiga taqdim etiladigan hisobotlar

Kredit siyosati bank xizmatlari va bo'linmalari tomonidan Bank Boshqaruvi va Kengashiga kreditlashning turli jihatlari bo'yicha topshiriladigan hamda kredit portfeli sifati va kredit portfelini boshqarish bilan bog'liq bo'lgan boshqa ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hisobotlar turi va davriyligini belgilashi lozim. Hisobotlar filiallar va bank bo'yicha umuman kreditlash vositalari va yo'nalishlariga qarab tavakkalchiliklarni baholash uchun boshqarishning turli darajalariga moslashtirilgan hamda batafsil yoritilgan bo'lishi kerak.

Bugungi kunda har bir tijorat banki o'zining kredit siyosatiga ega bo'lib, uni doimiy ravishda takomillashtirib borishga e'tiborni qaratishlari lozim.

Hozirgi paytda mamlakatimiz tijorat banklarida xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga berilgan kreditlarni tasniflash va ularning sifatini aniqlash O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 11.02.1999 y. № 632-son bilan ro'yxatga olingan va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi tomonidan 09.11.1998 y. № 242-son bilan tasdiqlangan "Tijorat banklari va ularning filiallari tomonidan aktivlar sifatini tasniflash, ssudalar bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlar o'rnini qoplash uchun tashkil etiladigan zaxirani shakllantirish va undan foydalanish tartibi"ga muvofiq olib boriladi. Unga muvofiq barcha tijorat banklari o'z aktivlarini tasniflash hamda shubhali va harakatsiz aktivlar bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplash uchun yetarli bo'lgan zaxirani tashkil etishi shart.

Tijorat banklarida mijozlar bilan tuzilayotgan barcha Kreditlash xizmati bilan bog'liq shartnomalar loyihasi O'zbekiston Respublikasining "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining shartnomaviy huquqiy bazasi to'g'risidagi" Qonuniga asosan filial Yuridik xizmati tomonidan huquqiy ekspertizadan o'tkazilishi lozim.

"Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining shartnomaviy huquqiy bazasi to'g'risidagi" Qonunning 6-moddasiga binoan shartnoma taraflari xo'jalik shartnomalarini tuzish, bajarish, o'zgartirish va bekor qilish munosabati bilan zarur bo'lgan ma'lumotnomalar va boshqa hujjatlarni so'rash va olish huquqiga ega. Mazkur huquqdan keng foydalanib, Kreditlash xizmatiga oid shartnomalar imzolanishdan

avval, albatta, mijoz (boshqa taraf)ning ta'sis hujjatlari (ta'sis shartnomasi, ustav, nizom va v.b.) va boshqa hujjatlari o'rganib chiqilishi lozim. Bunda ularning bunday shartnomalar tuzishga, ularning vakillari bu kabi shartnomalarni imzolashga vakolatlari mavjudligi, ularning tegishli boshqaruv organlari (mulkdorlari) roziligi olinganligiga, ayniqsa, kafillik va garov shartnomalari tuzilishida alohida e'tibor berilishi kerak.

Kreditlash xizmatiga oid shartnomalar loyihasi huquqiy ekspertizadan o'tkazish uchun Yuridik xizmat xodimiga mijozning shartnoma tuzishga huquqini beruvchi hujjatlar bilan birga taqdim qilinadi. Yuridik xizmat xodimi shartnoma loyihasi va tegishli hujjatlarni amaldagi qonunchilik hujjatlari, Bank Kredit siyosati va "Kreditlash bilan bog'liq bo'lgan shartnomalarni tuzish bo'yicha Tavsiyalar" talablari asosida o'rganib chiqib viza qo'yadi yoki yozma xulosa taqdim qiladi. Shartnomalarni Yuridik xizmat xodimining imzosiz tuzishga yo'l qo'yilmaydi.

Yuridik xizmat xodimining yozma yuridik xulosasida "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi Qonunning 21-moddasiga asosan qoida tariqasida quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

shartnomada ko'rsatilgan munosabatlar qaysi qonun hujjatlari bilan tartibga solinishi;

shartnoma shartlarining qonun hujjatlari talablariga mos kelish- kelmasligi;

tarablarning javobgarligi me'yori va nizolarni hal etish tartibi qonun hujjatlari talablariga mos kelish-kelmasligi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси Тошкент: -2003. –Б. 300-308.

Ўзбекистон Республикасининг "Банklar va bank faoliyati tўғрисида"ги Қонуни. Тошкент: Ўзбекистон, 1996 йил 25 апрел. Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: Ўзбекистон, 2003. -Б. 30-46

2. "Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги Президент Фармони Тошкент, 2000. Ўзбекистон банк тизимини ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш бўйича қонунчилик ҳужжатлари тўплами. - Тошкент: Ўзбекистон, 2003.

3. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2010 й., 48-сон, 442-модда; 2013 й., 20-сон, 250- модда, 36-сон, 477-модда

4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг "Тижорат банкларининг кредит сиёсатида қўйиладиган талаблар тўғрисида"ги 905-сонл низоми, 2010 йил 28 ноябр.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJIRIBASI VA O'ZBEKISTONDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Fayziyeva Shirin Shodmonovna - i.f.n., professor

Qarshi davlat texnika universiteti,

e-mail: fayziyevashirin66gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi tahlil qilingan. Xususan, AQSh, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Fransiya kabi mamlakatlarda kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashning institutsional, moliyaviy, soliq, innovatsion va tashkiliy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitiga mos jihatlari aniqlanib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, yangi ish

o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, tadbirkorlik muhiti, xorijiy tajriba, innovatsiya, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari, raqamlashtirish, kreditlash, iqtisodiy rivojlanish.*

Аннотация: *В статье анализируются современные тенденции развития малого бизнеса и частного предпринимательства, а также опыт развитых и развивающихся стран. Особое внимание уделяется институциональным, финансовым, налоговым, инновационным и организационным механизмам поддержки субъектов малого бизнеса в таких странах, как США, Германия, Япония, Южная Корея, Китай и Франция. На основе результатов исследования определены аспекты зарубежного опыта, применимые в условиях Узбекистана, а также разработаны научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему развитию малого бизнеса и частного предпринимательства, созданию новых рабочих мест, повышению доходов населения и укреплению экономического потенциала регионов.*

Ключевые слова: *малый бизнес, частное предпринимательство, бизнес-среда, зарубежный опыт, инновации, финансовая поддержка, налоговые льготы, цифровизация, кредитование, экономическое развитие.*

Abstract: *The article analyzes current trends in the development of small business and private entrepreneurship, as well as the experience of developed and developing countries. Particular attention is paid to the institutional, financial, tax, innovation, and organizational mechanisms for supporting small businesses in countries such as the USA, Germany, Japan, South Korea, China, and France. Based on the research findings, aspects of international experience applicable to the context of Uzbekistan have been identified, and scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to further advance small business and private entrepreneurship, create new jobs, raise household incomes, and strengthen the economic potential of the regions.*

Key words: *small business, private entrepreneurship, business environment, foreign experience, innovation, financial support, tax incentives, digitalization, lending, economic development.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy raqobatning kuchayib borayotgan sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakatlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kichik biznesni rivojlantirishning yagona universal modeli mavjud emas. Har bir mamlakat o‘zining iqtisodiy salohiyati, institutsional tizimi, moliya bozori, mehnat resurslari, innovatsion imkoniyatlari va milliy tadbirkorlik an‘analaridan kelib chiqib, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos mexanizmlarini shakllantirgan. Jumladan, AQShda tadbirkorlik tashabbuslarini moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash, Germaniyada kichik va o‘rta biznesning yirik korxonalar hamda ilmiy-tadqiqot institutlari bilan kooperatsiyasini rivojlantirish, Yaponiyada ishlab chiqarish kooperatsiyasi va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, Janubiy Koreyada texnologik modernizatsiya va eksportga yo‘naltirilgan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, Xitoyda esa kichik biznesni hududiy va sanoat siyosati bilan uyg‘unlashtirishga alohida e‘tibor qaratilgan.

O‘zbekiston iqtisodiyotida ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, xorijiy mamlakatlarda shakllangan ilg‘or tajribalarni o‘rganish va ularning O‘zbekiston sharoitiga mos jihatlarni aniqlash kichik biznesni rivojlantirish siyosatini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bunda xorijiy tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uning samarali mexanizmlarini milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos xususiyatlari, hududlarning resurs salohiyati va mavjud institutsional sharoitlardan kelib chiqib moslashtirish muhimdir.

ADABIYOTLAR SHARHI.

So'nggi yillarda mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida tadbirkorlik faoliyatining o'rni ilmiy jamoatchilik tomonidan keng o'rganilmoqda. Iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash va aholi daromadlarini oshirishda kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlik hal qiluvchi omil sifatida qaralmoqda. Sternberg, Rolf, Xitoyning yirik sanoat mintaqalarida o'tkazilgan empirik tahlil natijalariga ko'ra esa Guo Ying, Li Haibo va Zhang Wenjie, Lopez, Alejandrolar kichik biznes o'sishini tahlil qilib, raqamli infratuzilma, davlat qo'llovi va sanoat diversifikatsiyasining aholi daromadlariga ijobiy ta'sirini isbotlagan. Ular, shuningdek, mintaqaviy siyosatda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish choralari iqtisodiy tengsizlikni kamaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.[1]

Mavzu bo'yicha nazariy asoslar va umumiy yondashuvlarga murojaat qiladigan bo'lsak, A.Smit, D.Rikardo, J.B.Saylarning klassik iqtisodiy asarlarida mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali aholi daromadlarini oshirish g'oyalari bayon etilgan. Shuningdek, boshqa olimlarning ishlarida aholi daromadlarining ish haqi, kapital va mehnat munosabatlari orqali shakllanishining nazariy asoslari tavsiflangan.

Bu borada o'zbek olimlari o'rtasida ham qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Xususan, Oltayev, Rashidov, Norboyevlar soliq imtiyozlari, imtiyozli kreditlar, "Har bir oila - tadbirkor" dasturining tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi daromadlariga ta'sirini baholadi. Mahmudov va Karimovanning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning janubiy viloyatlarida, xususan, Qashqadaryoda tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash infratuzilmasi sust rivojlangan, bu esa mintaqaviy daromadlar tengsizligini yanada kuchaytirmoqda.[3] O'zbek olimlaridan A.Abdullaev, M.Tojiboyev, Sh.Tursunov, B.Hamdammov va boshqalar mehnat bozori, aholi bandligini ta'minlash, daromadlarni taqsimlash va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib bordilar. Xorijiy adabiyotlarda asosiy e'tibor daromadlar tengsizligi muammosiga va uning qisqarishiga qaratilgan bo'lsa, O'zbekistonni o'rganishda qashshoqlikni qisqartirish, davlat dasturlari va hududlarni rivojlantirish hisobiga aholi daromadlarini oshirishga e'tibor beriladi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi xorijiy mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning samarali mexanizmlarini o'rganish, ularning ustuvor jihatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan ilg'or tajribalarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida kichik biznesni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, moliyalashtirish, soliqqa tortish, innovatsiyalarni rag'batlantirish, raqamlashtirish, tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

O'zbekistonda ham kichik biznesni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, ayniqsa xorijiy tajribalarni o'rganish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ushbu sohaning raqobatbardoshligini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Kichik biznes iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida bir qator ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni amalga oshiradi. Avvalo, u aholi bandligini ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, bozorda sog'lom raqobat muhitining shakllanishiga xizmat qilib, iste'molchilarni turli xil mahsulot va xizmatlar bilan ta'minlaydi. Mazkur sektorning yana bir muhim jihatini innovatsion g'oya va texnologiyalarni ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish jarayonlariga tezkor joriy etish imkoniyatiga ega ekanligidir. Bundan tashqari, kichik biznes eksport hajmini kengaytirish, hududlarning iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash va ularning barqaror rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. 2024-yil ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda YAIMning qariyb 54,5 foizi kichik biznes hissasiga to'g'ri kelgan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bo'yicha xorij tajribalarining ayrim davlatlar bo'yicha ko'rsatkichlari bilan tanishib chiqadigan bo'lsak, Germaniyada kichik va o'rta korxonalar "Mittelstand" deb yuritiladi va ular:

- yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga;
- kasbiy ta'lim tizimiga;
- innovatsion faoliyatga;
- eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishga asoslanadi.

Mazkur modelning asosiy ustunligi - davlat, bank tizimi va ilmiy markazlar o'rtasidagi integratsiyaning kuchliligidir. O'zbekiston uchun ahamiyati esa dual ta'lim tizimini joriy etish, sanoat klasterlarini rivojlantirish hamda eksportga yo'naltirilgan kichik korxonalarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

AQShda kichik biznesni qo'llab-quvvatlashda soliq imtiyozlari, venchur moliyalashtirish, startup ekotizimi, biznes inkubatorlar, raqamli platformalar katta rol o'ynaydi. AQShning Small Business Administration (SBA) dasturi kichik biznesni kreditlash va maslahat xizmatlari bilan ta'minlaydi. Ahamiyati shundaki, startaplarni rivojlantirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashda muhim o'rin egallaydi.

Xitoyda kichik biznesni rivojlantirish maxsus iqtisodiy zonalar, raqamli savdo platformalari, elektron tijorat va sanoat kooperatsiyasi orqali amalga oshirilmoqda. Guangdong provinsiyasi tajribasi ayniqsa samarali hisoblanadi. Xitoyda Alibaba, JD.com kabi platformalar kichik biznes mahsulotlarini global bozorga olib chiqmoqda. O'zbekiston uchun foydali jihatlari elektron tijoratni rivojlantirish, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va texnoparklar tashkil etishda muhim dastak bo'lib xizmat qiladi.

Janubiy Koreyada kichik biznes IT texnologiyalar, sun'iy intellekt, robotlashtirish, raqamli ishlab chiqarish asosida rivojlantirilgan. Davlat innovatsion korxonalarni subsidiyalar va grantlar orqali qo'llab-quvvatlaydi. Janubiy Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki, "aqlli ishlab chiqarish" tizimlarini joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini texnologik jihatdan modernizatsiya qilish hamda ilm-fan bilan biznes o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

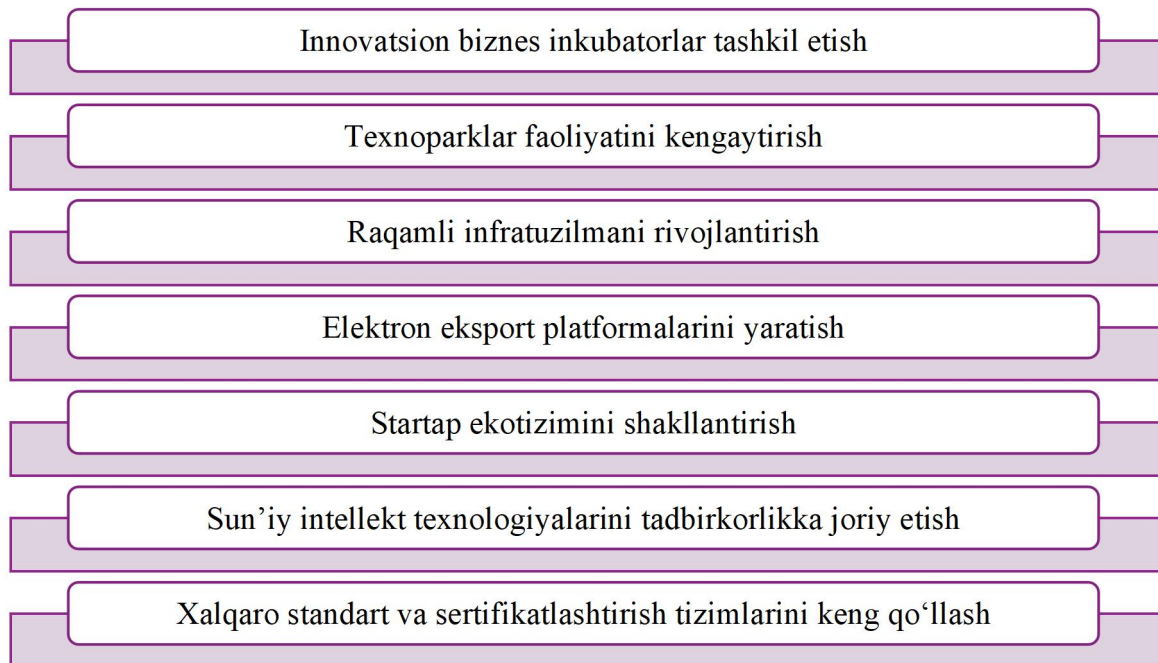
Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar kichik biznesning asosiy rivojlanish omiliga aylanmoqda. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishi ilmiy tadqiqotlarda ham ta'kidlangan.

Sun'iy intellekt (AI) - Sun'iy intellekt yordamida mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilish, avtomatlashtirilgan boshqaruv, prognozlash, marketing strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda. Bu esa xarajatlarni kamaytirib, samaradorlikni oshiradi.

Elektron tijorat - Amazon, Alibaba, eBay kabi platformalar kichik biznes uchun global bozorlarga chiqish imkoniyatini yaratmoqda.

O'zbekistonda ham Uzum Market, ZoodMall, Wildberries kabi platformalar tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim omilga aylanmoqda.

Bulutli texnologiyalar - Bulutli texnologiyalar ma'lumotlarni saqlash, onlayn buxgalteriya, masofaviy boshqaruv, elektron hujjat aylanishi jarayonlarini soddalashtiradi.

1-rasm. O'zbekiston iqtisodiyotiga xorijiy tajribalarni joriy etishning ustuvor yo'nalishlari

Prezident qarorlari asosida eksportni qo'llab-quvvatlash, raqamli marketing va onlayn eksport platformalarini rivojlantirish bo'yicha islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ma'lumki, 1953 yilda AQShda Federal Agentligi-AQSh kichik biznes ishlari bo'yicha maxsus ma'muriyat tuzilib, o'sha kundan boshlab hozirgacha mazkur agentlik kichik biznes manfaatlarini davlat darajasida himoya qilmoqda. Ushbu tashkilot filiallari barcha yirik shaharlarda joylashgan, shu tariqa kichik biznesni qullab-quvvatlash siyosati AQShning asosiy iqtisodiy markazlarigagina emas, balki barcha shtatlarga tarqalmoqda³². Kichik biznes va uning filiallari ishlari bo'yicha asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- biznes uchun kredit olishda yordam;
- AQSh da kichik biznesni texnika va axborotlar bilan ta'minlashda qo'llab-quvvatlash;
- biznes uchun kreditlar bo'yicha kafolatlar taqdim qilish;
- o'z budjeti mablag'lari hisobiga kichik biznesni bevosita subsidiyalash va kreditlash.

AQSh da kichik biznesni aniqlaydigan mezonlar tizimi puxta ishlab chiqilgan. Bu mezonlar kichik korxonalar va ular ishlayotgan tarmoqlarning faoliyat turiga bog'liq. Bir soha korxonalarida ishlovchilar soni bel-gilovchi hisoblansa, boshqalarida oborot va foyda shunday hisoblanadi.

Kichik biznes korxonalariga nisbatan hukukiy qonunchilikni saqlash uchun Federal agentlik kabi maxsus Advokatlik bo'limi tuzilib, u sud va Kongressdagi biznes manfaatlarini yoqlamoqda. AQSh hukumati o'zining iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasida kichik biznesga asosiy rol beradi. AQSh hukumati vazirlarining ma'ruzalarida kichik biznes butun iqtisodiyotni sog'lomlashtirishning muhim dastagi ekanligi muntazam yoritilib kelinmoqda. Bu yerda AQShda kichik biznesni rivojlantirishdagi tafovutlar yaqqol kuzatilmoqda. AQShda ancha ilgari kichik biznes davlat darajasida iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishi hisoblangan. Kichik biznes turli das-turlarini yaratishdagi AQSh tajribasi juda qimmatlidir, chunki barcha dasturlar haqqoniy ishlamoqda, ularni amalga oshirishning aniq mexanizmlari kuzda tutilgan.

Ispaniyada kichik biznes XX- asrning 70-yillarida shakllandi va faol rivojlana boshladi. Kichik biznes rivojlanishining yuqori darajasi tufayli yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishildi. Kichik

³² "Created in 1953, the U.S. Small Business Administration (SBA) continues to help small business owners and entrepreneurs..."

korxonalar mamlakatni ishsizlik muammosidan holi qilishda yordam berdi, umumiy yuksalishga xizmat qildi. Ispaniya kichik biznesining ayrim tarmoqlardagi salmog'i 80%gacha (qishloq xo'jaligida) yetadi, qolgan tarmoqlarda (qurilish, sanoat, kemasozlik) o'rtacha 25-30%ni tashkil qiladi. Kichik biznes korxonalarining asosiy tarmoqlari, birinchi navbatda, agrosanoat majmuasi, qora va rangli metallurgiya, oziq-ovqat sanoati, qurilish, turizm va h.k. hisoblanadi. Ispaniyada katta miqdorda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish dasturlari ishlab chiqilgan. Ispaniya hukumatining asosiy e'tibori mamlakat uchun katta ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan, aholining ijtimoiy nochor qatlamlari (talabalar, ayollar, muxojirlar va h.k.) uchun ishchi o'rinlari yaratadigan, kam taraqqiy etgan mintaqalar va tumanlarning yuksalishiga yordam beradigan kichik biznes korxonalariga qaratildi. Bundan tashqari, Ispaniya hukumati fan sig'imli tarmoqlar, innovatsion texnologiyalarni ularning ichki bozorni rivojlantirish uchun ham, xalkaro iqtisodiy hamkorlik uchun ham katta ahamiyatini anglagan holda rivojlantirishga alohida urg'u bermoqda. Yevropa dasturlari kichik biznesni rivojlantirish dasturlarining katta hissasini egallaydi³³.

Germaniya tajribasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mazkur sohani moliyaviy, tashkiliy hamda texnologik jihatdan qo'llab-quvvatlash davlat boshqaruvining barcha darajalarida izchil amalga oshiriladi. Ayniqsa, kichik biznesni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarda ilm talab qiluvchi va yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish tarmoqlarini ustuvor ravishda rag'batlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Germaniyada davlat moliyaviy institutlari tomonidan kichik va o'rta biznes subyektlarini imtiyozli kreditlash bir necha muhim yo'nalishlarni кампаб олади. Federal dasturlarni amalga oshirish doirasida biznes uchun imtiyozli sharoitlarda kreditlar taqdim qilinadi. Mazkur shartlar past foiz stavkasi (5-8%) va kreditlashning uzoq muddatlarini (5-15 yil) kuzda tutadi. Germaniyada kichik biznesga taalluqli birorta ham huquqiy hujjat savdo-sanoat palatasining ma'qullashi, roziligi va tasdig'isiz o'tmaydi. Germaniya savdo-sanoat palatalari Assotsiatsiyasi barcha palatalarni o'zida birlashtiradi va federal darajada tadbirkorlar manfaatlarini mujassamlashtiradi. Bu hamkorlik assotsiatsiyasining asosiy vazifasi Yevropa ittifoqi mamlakatlari savdo-sanoat palatalari vakillari bilan uzviy ish olib borishdan iborat. Butun Assotsiatsiya birgalikda Yevropa hamkorligi savdo-sanoat palatalari birlashmasini tuzadi. Bu bir butun infratuzilma bo'lib, unda OAV vakillari ham, maslahatlar xizmati ham qatnashadi. Palatalarning asosiy ustuvor vazifasi Germaniyaning kichik biznesiga har qanday qo'llab-quvvatlash va yordam ko'rsatishdan iborat³⁴.

Yaponiya tajribasida kichik biznes faoliyatini tartibga solishda antimonopol siyosat muhim o'rin tutadi. Mamlakat qonunchiligida bozorda narxlarning sun'iy ravishda oshirilishi yoki pasaytirilishiga nisbatan qat'iy nazorat o'rnatilgan bo'lib, asossiz chegirmalar yoki spekulyativ narx siyosatini qo'llagan tadbirkorlik subyektlariga nisbatan keskin choralar qo'llaniladi. Bunday talablar barcha kompaniyalar uchun teng darajada amal qiladi. Rivojlangan bozor mexanizmlari va samarali davlat boshqaruvi natijasida Yaponiya hukumati narxlar barqarorligini ta'minlash hamda inflyatsiya darajasini nazorat ostida ushlab turishga muvaffaq bo'lmoqda. Natijada mamlakatda kichik biznesni rivojlantirish uchun qulay iqtisodiy va huquqiy muhit shakllangan. Yaponiyada kichik biznesni qo'llab-quvvatlash maqsadida subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va moliyaviy yordam dasturlari keng qo'llaniladi.

Xitoy tajribasida ham kichik biznes iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Mamlakat hukumati ushbu sohani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratib, innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish va yangi ish o'rinlarini yaratishda kichik biznesning faolligini qo'llab-quvvatlamoqda. Xitoy tajribasida kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda bo'lgani kabi, Xitoyda ham

³³ OECD, European Commission SME Performance Review, Encyclopedia Britannica materials on Spain's conomy.

³⁴ European Commission – SME Strategy Germany

mazkur sohani rivojlantirish maqsadida maxsus davlat fondlari tashkil etilgan bo'lib, ular muntazam ravishda takomillashtirib borilmoqda. Ushbu fondlarning asosiy vazifasi kichik biznes subyektlariga bank kreditlarini olishda zarur bo'lgan kafolat va garov ta'minotini yaratib berishdan iborat. Shu maqsadda Xitoy Kommunistik partiyasi tashabbusi bilan "Kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish davlat fondi"ni tashkil etish bo'yicha maxsus me'yoriy hujjat ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilgan. Jumladan, 2003-yilda qabul qilingan va 2050-yilgacha iqtisodiyot tarmoqlarini to'liq modernizatsiya qilishni nazarda tutuvchi uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturi mamlakat taraqqiyotining muhim strategik hujjatlaridan biri hisoblanadi.

Singapur bugungi kunda neft mahsulotlarini qayta ishlash hamda yarimo'tkazgichlar ishlab chiqarish bo'yicha jahondagi yirik sanoat markazlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Mamlakatning iqtisodiy salohiyati yuqori bo'lib, yalpi ichki mahsulotning aholi soniga nisbati hisoblanganda aholi jon boshiga katta miqdordagi daromad to'g'ri keladi. Ko'plab iqtisodchi va mutaxassislar Singapurni kichik biznesni tashkil etish va samarali yuritish uchun eng qulay davlatlardan biri sifatida baholaydilar. Xususan, xorijiy kapital va investitsiyalarni jalb qilish maqsadida kichik biznes subyektlari uchun imtiyozli soliq tizimi joriy etilgan. Singapurda kichik va o'rta korxonalar yagona iqtisodiy sektor sifatida shakllangan bo'lib, ularni belgilashda asosiy mezon sifatida korxonada faoliyat yuritayotgan xodimlar soni olinadi. Odatda bunday korxonalarda ishchilar soni 200 nafardan oshmasligi kerakligi belgilangan.

Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik va o'rta biznes iqtisodiyotning asosiy tayanch tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda faoliyat yuritayotgan korxonalarning asosiy qismini aynan kichik va o'rta biznes subyektlari tashkil etib, ularning ulushi umumiy korxonalar sonining qariyb 90 foiziga tengdir. Mazkur sektor aholi bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynab, iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligini saqlashga sezilarli hissa qo'shmoqda.

1-jadval

Kichik va o'rta biznesni tartibga solishning xalqaro tajribasi³⁵

<i>Davlat</i>	<i>Asosiy mezonlari va qamrovi</i>	<i>Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari</i>	<i>Ustuvor yo'nalishlari va o'ziga xosligi</i>
<i>AQSh</i>	<ul style="list-style-type: none"> Tarmoq turiga qarab ishchilar soni, aylanma va foyda. Milliy miqyosda qamrov. 	<ul style="list-style-type: none"> Kichik biznes ma'muriyati (SBA) Kredit kafolatlari, subsidiyalar. Sud/Kongressda Advokatlik bo'limi himoyasi. 	<ul style="list-style-type: none"> Biznes manfaatlarini davlat darajasida qat'iy himoya qilish. Haqqoniy ishlovchi huquqiy mexanizmlar.
<i>Germaniya</i>	<ul style="list-style-type: none"> Savdo-sanoat palatalariga (SSP) majburiy a'zolik. Barcha davlat darajalarida qamrov. 	<ul style="list-style-type: none"> Imtiyozli kreditlar (5-8% stavka, 5-15 yil muddat). Federal va hududiy qo'llab-quvvatlash dasturlari. 	<ul style="list-style-type: none"> Qonunchilikda SSPning majburiy roziligi. Ekologik loyihalar va modernizatsiyani rag'batlantirish.
<i>Ispaniya</i>	<ul style="list-style-type: none"> Qishloq xo'jaligida 80%, sanoat va qurilishda 25-30% salmoq. 	<ul style="list-style-type: none"> Keng qamrovli milliy va Yevropa Ittifoqi dasturlari. Ish o'rinlarini moliyalashtirish. 	<ul style="list-style-type: none"> Ijtimoiy yo'naltiril-ganlik Kam rivojlangan hududlarni yuksaltirish.

³⁵ Ardic O.P., Mylenko N., Saltane, V. Small and Medium Enterprises: A Cross-Country Analysis with a New Data Set. Policy Research Working Paper No. 5538. Washington, 2011. DC: The World Bank.

<i>Yaponiya</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Barcha kompaniyalar uchun teng huquqli bozor qoidalari. 	<ul style="list-style-type: none"> • Subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va moliyaviy yordam. • Qat'iy antimonopol nazorat. 	<ul style="list-style-type: none"> • Universitetlar va ilmiy institutlar bilan innovatsion hamkorlik • Narxlar manipulyatsiyasiga qarshi kurash.
<i>Xitoy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Uzoq muddatli (2050-yilgacha) strategik qamrov. 	<ul style="list-style-type: none"> • Davlat budjetidan moliyalanuvchi maxsus Davlat fondi. • Kreditlar uchun garov va kafolat taqdim etish. 	<ul style="list-style-type: none"> • Soliq tizimini soddalashtirish va biznes muhitini qulaylashtirish. • Yirik kompaniyalar bilan raqobatbardoshlikni oshirish.
<i>Singapur</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Xodimlar soni 200 nafardan oshmasligi shart. • Jami korxonalarining 90%ini tashkil etadi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Imtiyozli soliq tizimi va investitsiyalarning huquqiy himoyasi. • Foydani mamlakatdan erkin olib chiqish imkoniyati. 	<ul style="list-style-type: none"> • Global jozibadorlik va xalqaro sifat standartlari. • Xizmat ko'rsatish, turizm va o'rta sinf qatlamini shakllantirish.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlashda kreditlash tizimi muhim o'rin egallaydi. Xususan, Singapur amaliyotida kichik korxonalarni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab imtiyozli kredit dasturlari samarali joriy etilgan. Mazkur dasturlar tarkibiga qulay shartlarda ajratiladigan maxsus kreditlar, kredit tavakkalchiliklarini sug'urtalash mexanizmlari hamda davlat subsidiyalari kiradi. Ayniqsa, xodimlari soni 10 nafardan oshmaydigan mikrokorxonalar uchun alohida yengillashtirilgan kreditlash tizimi amal qiladi. Shu bilan birga, mamlakatning kredit-bank tizimi davlat tomonidan izchil qo'llab-quvvatlanib, qat'iy nazorat ostida faoliyat yuritadi. Natijada kredit foiz stavkalarini bosqichma-bosqich pasaytirish hamda tadbirkorlik subektlari uchun yanada qulay moliyaviy muhit yaratishga erishilmoqda.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, xorijiy mamlakatlarning ijobiy tajribalarini tizimli o'rganish asosida O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda aholi daromadlarini ko'paytirishga xizmat qiluvchi taklif va tavsiyalarni shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi tahlil qilinishi orqali AQSh, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va Fransiya kabi mamlakatlarda kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashning institutsional, moliyaviy, soliq, innovatsion va tashkiliy mexanizmlariga alohida e'tibor qaratildi. Xorijiy mamlakatlarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, imtiyozli moliyalashtirish, kredit va kafolat tizimlarini rivojlantirish, soliq yengilliklarini qo'llash, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish orqali kichik biznesning iqtisodiy o'sishdagi rolini kuchaytirish tajribasi o'rganilgan. Tadqiqot natijasida xorijiy tajribaning O'zbekiston sharoitiga mos jihatlari aniqlanib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va hududlarning iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev: "Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash-bizning strategik yo'limiz". 2025 yil 19 mart. <https://president.uz/oz/lists/view/7955>

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Har bir oila – tadbirkor” davlat dasturi to‘g‘risidagi Qarori. – 7-iyun 2018-yil, №454. 2018.
3. Narqo‘ziev A.R. O‘zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda infratuzilmaning o‘rni // SJIRD. - 2022 yil 28 noyabr.
4. Abdullajonov D. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari va uning samaradorligini oshirish yo‘llari // Qo‘qon universiteti axborotnomasi. - 2025. - № 15. - C. 13–15.
5. Sternberg R. Entrepreneurial ecosystems and regional development: New perspectives on innovation and growth. *Regional Studies*, 56(4), 512–528. 2022
<https://doi.org/10.1080/00343404.2022.2034527>
6. Mahmudov Sh.M., Karimova N.I. Mintaqaviy tadbirkorlik infratuzilmasining rivojlanish omillari (Qashqadaryo viloyati misolida). - “TDIU Ilmiy axborotlari”, №2, 78–88-betlar. 2023.
7. Jo‘rayev S. Sh. Tadbirkorlikni rivojlantirish – mintaqaviy iqtisodiy o‘sish omili sifatida. // “O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi”, №3, 55-63-betlar. 2023.
8. Ardic O.P., Mylenko N., Saltane, V. Small and Medium Enterprises: A Cross-Country Analysis with a New Data Set. Policy Research Working Paper No. 5538. Washington, 2011. DC: The World Bank.
9. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyati Raqamlarda / Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. - Onlayn manba. - 2025. - Internet: <https://qashstat.uz>

XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI KORXONALARINING MOLIVAVIY NATIJALARINI EMPIRIK MODELLASHTIRISH

Muxitdinov Xudayar Suyunovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası professori, i.f.d. (DSc), Qarshi shahri

Annotatsiya:. Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalarining moliyaviy natijalarini empirik modellashtirishning nazariy va metodologik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi korxonalarning moliyaviy natijalariga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning ta’sir darajasini miqdoriy baholash hamda xizmat ko‘rsatish korxonalari uchun empirik ekonometrik modelni shakllantirishdan iborat. Tadqiqotda moliyaviy natija, IFRSni joriy etish darajasi, audit sifati, axborotlarni oshkor qilish darajasi, ichki nazorat samaradorligi va korxona hajmi kabi ko‘rsatkichlar asosiy o‘zgaruvchilar sifatida qaralgan. Metodologik jihatdan tavsifiy statistika, korrelyatsiya tahlili, multikollinearlikni VIF mezoni orqali tekshirish, OLS, Fixed Effects va Random Effects modellaridan foydalanish taklif etilgan. Shuningdek, endogenlik muammosini aniqlashda Hausman testi, instrumental o‘zgaruvchilar va GMM yondashuvlaridan foydalanish asoslangan. Tadqiqot natijasida “hisobot satri – risk – nazorat – audit testi – moliyaviy ta’sir” zanjiriga asoslangan empirik modellashtirish konsepsiyasi shakllantirildi. Mazkur yondashuv xizmat ko‘rsatish korxonalarining moliyaviy samaradorligini oshirish, risklarni kamaytirish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish sohasi, moliyaviy natija, empirik modellashtirish, IFRS, audit sifati, ichki nazorat, moliyaviy hisobot, panel ma’lumotlar, regressiya, moliyaviy risk.

Аннотация: В статье исследованы теоретические и методологические основы эмпирического моделирования финансовых результатов предприятий сферы услуг. Основная цель исследования заключается в выявлении факторов, влияющих на финансовые результаты предприятий, количественной оценке степени их воздействия и формировании эконометрической модели финансовой эффективности предприятий сферы услуг. В качестве основных переменных рассмотрены финансовый результат, уровень внедрения МСФО, качество аудита, уровень

раскрытия информации, эффективность внутреннего контроля и размер предприятия. В методологическом плане предложено использование описательной статистики, корреляционного анализа, оценки мультиколлинеарности с помощью VIF, а также моделей OLS, Fixed Effects и Random Effects. Для проверки проблемы эндогенности обосновано применение теста Хаусмана, инструментальных переменных и метода GMM. В результате исследования сформирована концепция эмпирического моделирования на основе логической цепочки «строка отчетности – риск – контроль – аудиторский тест – финансовое воздействие». Предлагаемый подход позволяет количественно оценивать влияние качества финансовой отчетности, аудита и внутреннего контроля на финансовые результаты предприятий сферы услуг, снижать финансовые риски и повышать обоснованность управленческих решений.

Ключевые слова: сфера услуг, финансовый результат, эмпирическое моделирование, МСФО, качество аудита, внутренний контроль, финансовая отчетность, панельные данные, регрессия, финансовый риск.

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of empirical modeling of the financial performance of service-sector enterprises. The main purpose of the study is to identify the factors affecting financial performance, quantitatively assess their impact, and develop an econometric model for evaluating the financial efficiency of service enterprises. Financial performance, the level of IFRS adoption, audit quality, disclosure level, internal control effectiveness, and firm size are considered as key variables. The methodology includes descriptive statistics, correlation analysis, multicollinearity testing using the VIF criterion, as well as Ordinary Least Squares, Fixed Effects, and Random Effects models. To address potential endogeneity, the application of the Hausman test, instrumental variables, and the Generalized Method of Moments is proposed. The study develops an empirical modeling framework based on the logical chain “financial statement item – risk – control – audit test – financial impact”. This approach makes it possible to quantitatively evaluate the contribution of financial reporting quality, audit effectiveness, and internal control to the financial performance of service enterprises. The proposed methodology can be used to identify major financial risks, improve internal control mechanisms, increase the efficiency of audit procedures, and support evidence-based management decisions.

Keywords: service sector, financial performance, empirical modeling, IFRS, audit quality, internal control, financial reporting, panel data, regression analysis, financial risk.

KIRISH

Xizmat ko'rsatish sohasi zamonaviy iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, mazkur sohada faoliyat yurituvchi korxonalarining moliyaviy barqarorligi iqtisodiy o'sish, bandlik va investitsion faollikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Xizmatlar bozorida raqobatning kuchayishi, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi va moliyaviy boshqaruvga qo'yilayotgan talablarning ortishi korxonalarining moliyaviy natijalarini baholashda zamonaviy ekonometrik yondashuvlardan foydalanishni talab etmoqda.

Korxonaning moliyaviy natijasi daromad, xarajat, aktivlar, majburiyatlar, investitsiyalar va mehnat resurslari bilan bir qatorda moliyaviy hisobot sifati, ichki nazorat va audit samaradorligiga ham bog'liq. Shu sababli korxonaning sof foydasi, rentabelligi va daromadlaridagi o'zgarishlarni faqat yakuniy ko'rsatkich sifatida emas, balki ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tizimi sifatida o'rganish zarur.

Empirik modellash tirish mazkur jarayonni miqdoriy jihatdan baholash imkonini beradi. Xususan, IFRSni joriy etish darajasi, audit sifati, disclosure darajasi va ichki nazorat samaradorligining moliyaviy natijalarga ta'sirini regressiya va panel ekonometrik modellar orqali aniqlash mumkin. Bunday

yondashuv moliyaviy natijalar bilan ularni shakllantiruvchi omillar o'rtasidagi statistik bog'liqlikni aniqlash bilan birga, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini ham beradi.

Tadqiqotning maqsadi xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining moliyaviy natijalariga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash, ularni statistik va ekonometrik jihatdan asoslash hamda empirik modellashirish metodologiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy farazi shundan iboratki, IFRSni joriy etish darajasi, audit sifati va ichki nazorat samaradorligining oshishi moliyaviy hisobotning sifatini yaxshilaydi hamda korxonaning moliyaviy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosini xizmat ko'rsatish korxonalarining moliyaviy natijalarini shakllantiruvchi iqtisodiy va institutsional omillarni kompleks baholash tashkil etadi. Empirik modelni shakllantirishda korxonalarning moliyaviy hisobotlari, auditorlik xulosalari, ichki nazorat natijalari va statistik ma'lumotlardan foydalanish nazarda tutiladi.

Tadqiqotda bog'liq o'zgaruvchi sifatida korxonaning moliyaviy natijasi olinadi. U sof foyda, aktivlar rentabelligi (ROA), xususiy kapital rentabelligi (ROE) yoki daromadlarning o'sish sur'ati orqali ifodalanishi mumkin. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida IFRSni joriy etish darajasi, audit sifati va axborotlarni oshkor qilish darajasi tanlanadi.

Umumiy konseptual bog'liqlik quyidagi funksiya orqali ifodalanadi:

$$Y_i = f(X_{1i}, X_{2i}, X_{3i}, \dots, X_{ki}) \quad (1)$$

Bu erda Y - moliyaviy hisobot sifati, X_1 - IFRS adoption, X_2 - audit sifati, X_3 - disclosure 2-bosqich: Nazariy modelni regressiya ko'rinishiga keltirish

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} + \dots + \beta_k X_{ki} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Bu bosqichda barcha nazariy o'zgaruvchilar modelga kiritiladi, hali qisqartirish qilinmaydi.

3-bosqich: O'lchash (operatsionallashtirish) Indeks shaklida:

$$\text{Index}_i = \sum w_j Z_{ij} \quad (3)$$

Masalan, disclosure index, audit quality index

-bosqich: Panel moslashuvi

Panel model:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Talab, barcha iii va ttt uchun ma'lumot bo'lishi kerak

5-bosqich: Tavsifiy statistika

O'rtacha:

$$\bar{X} = 1/n \sum_{i=1}^n X_i \quad (5)$$

Standart og'ish

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{n} - 1 \sum (X_i - \bar{X})^2} \quad (6)$$

Filtrlash:

$\sigma \approx 0$ o'zgaruvchi chiqariladi

6-bosqich: Korrelyatsiya tahlili

$$r_{xy} = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\frac{1}{n} - 1 \sum (X_i - \bar{X}) \sum (Y_i - \bar{Y})^2}} \quad (6)$$

Mezoni:

$|r| > 0.8 \rightarrow$ multikollinearlik xavfi

7-bosqich: Multikollinearlik (VIF)

$$VIF_j = 1 / (1 - R_j^2) \quad (7)$$

Mezoni:

$VIF > 10 \rightarrow$ muammo

$VIF > 5 \rightarrow$ ehtiyot chorasi

Tanlangan o'zgaruvchilar bilan yakuniy model:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 IFRS_{it} + \beta_2 AQ_{it} + \beta_3 DISC_{it} + \epsilon_{it} \quad (8)$$

Ushbu algoritm nazariy asos $\rightarrow$ empirik tekshiruv $\rightarrow$ statistik filtr $\rightarrow$ econometrik validatsiya zanjiri orqali optimal modelni tanlashni ta'minlaydi. Modellashtirish uchun asosiy o'zgaruvchilarni tanlash va ularni statistik jihatdan asoslash tadqiqotning nazariy izchilligi, empirik ishonchliligi hamda natijalarining ilmiy ahamiyatini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'zgaruvchilarni tanlashning tizimli algoritmi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Ekonometrik modellashtirish uchun o'zgaruvchilarni tanlash algoritmi³⁶

Bosqich	Amal mazmuni	Asosiy savol	Qo'llaniladigan usul	Natija
1	Tadqiqot maqsadini aniqlash	Nima baholanadi?	Ilmiy muammo tahlili	Bog'liq va mustaqil o'zgaruvchilar aniqlanadi
2	Nazariy modelga moslash	Qaysi o'zgaruvchilar mantiqan zarur?	Konseptual model	Dastlabki o'zgaruvchilar

³⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

				ro'yxati
3	O'lchash imkoniyatini tekshirish	Ma'lumot mavjudmi?	Ma'lumot manbalari tahlili	O'lchanadigan o'zgaruvchilar tanlanadi
4	Panel mosligini tekshirish	Barcha birliklar/yillar bo'yicha bormi?	Ma'lumotlarni skrining qilish	Yetishmaydiganlar chiqariladi
5	Tavsifiy statistika	Dispersiya yetarlimi?	Mean, SD, Min–Max	Barqaror o'zgaruvchilar qoldiriladi
6	Korrelyatsiya tahlili	Takrorlanish bormi?	Pearson/Spearman	Yuqori korrelyatsiyalar aniqlanadi
7	Multikollinearlik testi	Model barqarormi?	VIF testi	VIF>5(10) o'zgaruvchilar chiqariladi
8	Nazorat o'zgaruvchilarini tanlash	Qaysilar “tozalovchi”?	Nazariy + empirik tanlov	Control variables aniqlanadi
9	Mediator/moderatorlarni ajratish	Vositachi/kuchaytiruvchi bormi?	Konseptual moslik	Interaction/mediatsiya tayyorlanadi
10	Dastlabki regressiya	Isho'ra mosmi?	OLS/FE/RE	Spetsifikatsiya aniqlanadi
11	Endogenlik tekshiruvi	Ikki tomonlama bog'liqlik bormi?	IV, Hausman, GMM	Barqaror baholash usuli tanlanadi
12	Yakuniy modelni tasdiqlash	Model ilmiy asoslimi?	Robust testlar	Yakuniy regressiya modeli

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijasida xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining moliyaviy natijalarini empirik modellashtirishda iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda ichki nazorat va audit indikatorlarini ham hisobga olish zarurligi aniqlandi. Bunda moliyaviy natijalar shakllanish jarayonini “**hisobot satri** → **risk** → **nazorat** → **audit testi** → **moliyaviy ta'sir**” zanjiri orqali ifodalash taklif etiladi.

Mazkur yondashuvda dastlab moliyaviy hisobotning material satrlari aniqlanadi. Keyinchalik har bir satr bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklar baholanadi, risklarni kamaytiruvchi ichki nazorat mexanizmlari belgilanadi va auditorlik testlari orqali ularning samaradorligi tekshiriladi. Yakunda aniqlangan risklarning korxona moliyaviy natijasiga ta'siri miqdoriy baholanadi (2-jadval)

Moliyaviy hisobot satrlari kesimida material schyotlar va asosiy risklarining tizimli tahlili³⁷

Hisobot satri	Material schyotlar (namuna)	Asosiy risk
Daromad (Revenue)	Sotuv daromadi; qaytarish/chegirma; bonuslar	Cut-off, daromadni erta tan olish
COGS	Xomashyo sarfi; ishlab chiqarish xarajatlari; tayyor mahsulot tannarxi	Tannarx manipulyatsiyasi, noto‘g‘ri taqsimlash
OPEX	Ma‘muriy, sotuv, xizmat safari, reklama	Noqonuniy xarajat, klassifikatsiya xatosi
Debitorlik (A/R)	Savdo debitorligi; avanslar; shubhali qarz rezervi	Soxta debitorlik, rezerv past/yuqori
Zaxiralar (Inventory)	Xomashyo; WIP; tayyor mahsulot; obsolescence rezervi	Qoldiq noto‘g‘ri, qadrsizlanish
Pul mablag‘lari	Bank hisoblari; kassalar; yo‘ldagi pul	O‘zlashtirish, recon yo‘qligi
Kreditorlik (A/P)	Yetkazib beruvchilar; accruals; oldindan to‘lovlar	Majburiyat yashirish
PPE (Asosiy vositalar)	Asosiy vositalar; amortizatsiya; kapital ta‘mir	Noto‘g‘ri kapitalizatsiya/amortizatsiya
Intangible/IT	Dasturiy ta‘minot; litsenziya; amortizatsiya	Aktivlashtirish mezonini buzilishi
Soliqlar	QQS; foyda solig‘i; ish haqi soliqlari	Jarima/penya, hisob-kitob xatosi
Zaxira/majburiyatlar	Da‘vo rezervi; kafolat rezervi	Baholash xatosi, yashirish
Moliyaviy natija	Valyuta kurs farqi; jarima/penya	Volatillik, komplayens xatari

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, moliyaviy natijaga bevosita ta’sir qiluvchi daromad, tannarx va operatsion xarajatlar bo‘yicha nazoratning samaradorligi alohida ahamiyatga ega. Daromadlarni noto‘g‘ri davrda tan olish yoki xarajatlarni noto‘g‘ri klassifikatsiya qilish foyda ko‘rsatkichining sun’iy ravishda oshirilishiga yoki kamaytirilishiga olib kelishi mumkin.

Debitorlik qarzlari, zaxiralar va pul mablag‘lari bo‘yicha risklar esa korxonaning likvidligi va moliyaviy barqarorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha aging tahlili,

³⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

inventarizatsiya, tashqi tasdiqlash va bank reconciliation kabi nazorat mexanizmlarining natijalarini empirik modelga kiritish moliyaviy natijalarni yanada aniqroq baholash imkonini beradi.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri IFRSni joriy etish, audit sifati va disclosure darajasini yagona empirik model doirasida baholash imkonini beruvchi modelning shakllantirilishidir. Empirik modelda korxonaning moliyaviy natijasiga IFRSni joriy etish darajasi, audit sifati, axborotlarni oshkor qilish darajasi, korxona hajmi va moliyaviy leverajning ta'siri baholanadi:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 IFRS_{it} + \beta_2 AQ_{it} + \beta_3 DISC_{it} + \beta_4 SIZE_{it} + \beta_5 LEV_{it} + \varepsilon_{it} \quad (9)$$

Bu yerda **Y** – korxonaning moliyaviy natijasi, **IFRS** – xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish darajasi, **AQ** – audit sifati, **DISC** – axborotlarni oshkor qilish darajasi, **SIZE** – korxona hajmi, **LEV** – moliyaviy leverajni bildiradi. Model orqali mazkur omillarning moliyaviy natijaga ta'siri aniqlanadi. Agar tegishli koeffitsiyent musbat bo'lsa, ushbu omil moliyaviy natijani yaxshilashga, manfiy bo'lsa, uning pasayishiga ta'sir qilishi anglatiladi. Shunday qilib, model xizmat ko'rsatish korxonalarining moliyaviy natijalarini shakllantiruvchi asosiy omillarni miqdoriy baholash imkonini beradi.

Panel ma'lumotlardan foydalanish korxonalar o'rtasidagi individual farqlarni va vaqt davomida yuz beradigan o'zgarishlarni birgalikda hisobga olish imkonini beradi. Fixed Effects modeli korxonaning kuzatilmaydigan, vaqt davomida o'zgarmaydigan individual xususiyatlarini nazorat qilish imkonini bersa, Random Effects modeli bunday individual effektlarni tasodifiy komponent sifatida baholaydi. Modelni tanlashda Hausman testi natijalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Agar IFRSni joriy etish darajasi bilan moliyaviy natija o'rtasida ikki tomonlama bog'liqlik mavjud bo'lsa, endogenlik muammosi yuzaga kelishi mumkin. Bunday vaziyatda OLS baholashlari xolis bo'lmasligi ehtimoli mavjud. Shu sababli instrumental o'zgaruvchilar, ikki bosqichli eng kichik kvadratlar yoki GMM usullaridan foydalanish model natijalarining ishonchliligini oshiradi.

Umuman, ishlab chiqilgan metodologiya moliyaviy natijalarni faqat daromad va xarajatlarning yakuniy farqi sifatida emas, balki risklar, ichki nazorat, audit va axborot sifati bilan bog'liq kompleks iqtisodiy natija sifatida baholash imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining moliyaviy natijalarini empirik modellashtirishning tizimli metodologik yondashuvi ishlab chiqildi. Mazkur yondashuvda moliyaviy natijalar bilan bir qatorda IFRSni joriy etish darajasi, audit sifati, disclosure, ichki nazorat, korxona hajmi va moliyaviy leveraj kabi omillarni hisobga olish taklif etildi.

O'zgaruvchilarni tanlash jarayoni nazariy asoslashdan boshlanib, ma'lumotlarning mavjudligi, tavsifiy statistika, korrelyatsiya, VIF, regressiya, endogenlik va robust testlargacha bo'lgan 12 bosqichli algoritm asosida shakllantirildi. Bu yondashuv modelga tasodifiy yoki takrorlanuvchi o'zgaruvchilarni kiritish xavfini kamaytiradi.

Tadqiqotda taklif etilgan “hisobot satri – risk – nazorat – audit testi – moliyaviy ta'sir” zanjiri moliyaviy natijalarni shakllantirish mexanizmini tizimli baholash imkonini beradi. Ushbu zanjir orqali daromad, xarajat, debitorlik, zaxiralar, pul mablag'lari, kreditorlik va boshqa material schyotlar bo'yicha risklarni aniqlash hamda ularning moliyaviy natijalarga ta'sirini baholash mumkin.

Shuningdek, xizmat ko'rsatish korxonalarining panel ma'lumotlari asosida OLS, FE va RE modellaridan foydalanish, endogenlik mavjud bo'lgan hollarda esa IV va GMM usullarini qo'llash tavsiya etildi. Mazkur metodologiya moliyaviy hisobot sifati, audit va ichki nazoratning korxona moliyaviy natijalariga ta'sirini empirik jihatdan aniqlash uchun asos yaratadi.

Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda real korxonalar kesimidagi panel ma'lumotlardan foydalanib, model parametrlarining statistik ahamiyati, elastiklik koeffitsiyentlari, (R^2), F-statistika, VIF, Hausman va robustlik testlarini hisoblash xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining moliyaviy natijalariga ta'sir etuvchi omillarni yanada aniq baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wooldridge, J. M. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. — Cambridge: MIT Press, 2010.
2. Gujarati, D. N., Porter, D. C. *Basic Econometrics*. — New York: McGraw-Hill, 2009.
3. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. *Multivariate Data Analysis*. — Harlow: Pearson Education, 2019.
4. COSO. *Internal Control – Integrated Framework*. — Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013.
5. International Accounting Standards Board. *International Financial Reporting Standards*. — London: IFRS Foundation.
6. International Auditing and Assurance Standards Board. *International Standards on Auditing*. — New York: IFAC.
7. O'zbekiston Respublikasi. *Auditorlik faoliyati to'g'risidagi Qonun*. — Toshkent.
8. O'zbekiston Respublikasi. *Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonun*. — Toshkent.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Xizmatlar sohasini rivojlantirish va xizmatlar eksportini kengaytirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. — Toshkent.

INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA ELEKTRON TIJORAT INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Raximov Anvar Norimovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida professori

sanjar.8548@mail.ru

ORCID: 0009-0009-2855-4084

Ravshanova Muhayyo Maxmanazarovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti

muhayyo.ravshanova@mail.ru

ORCID:0009-0002-2385-5485

Annotatsiya: Maqolada innovatsion iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari Qashqadaryo viloyati misolida ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda elektron tijorat infratuzilmasi rivojlanish indeksining 2019–2025 yillardagi dinamikasi hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning to'rt asosiy elementi (yetkazib berish tarmog'i, raqamli to'lov tizimlari, elektron tijorat reestri/QQS tartibi, kadrlar tayyorlash) rivojlanish darajasi tahlil qilingan. Natijalar infratuzilma indeksining barqaror o'sib borayotganini (2019=100 dan 2025=243 gacha) va raqamli to'lov tizimlari eng rivojlangan, elektron tijorat reestri/soliq tartibi esa eng zaif element ekanligini ko'rsatgan.

Kalit so'zlar: Elektron tijorat infratuzilmasi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, innovatsion iqtisodiyot, yetkazib berish tarmog'i, raqamli to'lov tizimlari, soliq tartibi, Qashqadaryo viloyati.

Kirish: Elektron tijoratning barqaror rivojlanishi nafaqat texnologik, balki tashkiliy-iqtisodiy omillarga ham bog'liq. O'zbekiston hukumati 2023-yil fevral oyida 2023–2027 yillarga mo'ljallangan elektron tijorat strategiyasini qabul qildi, unda qulay elektron tijorat muhitini yaratishga imkoniyat beruvchi asosiy tadbirlar hamda kompaniyalarga raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun zarur

ko'nikmalarni taqdim etish choralari belgilangan. Shu bilan birga, elektron tijorat korxonalari uchun biznes muhiti rivojlanishiga siyosiy darajada e'tibor ortib borayotganiga qaramasdan, soliq sohasidagi mavjud muammolar tadbirkorlarga katta muammo bo'lib qolmoqda.

Xususan, mavjud imtiyozlar, elektron tijorat korxonalari tomonidan elektron tijorat reestridan foydalanish, qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) va daromad solig'i bilan bog'liq to'lov yuklari rivojlanayotgan elektron tijorat sohasiga ta'sirini baholash maqsadida qayta ko'rib chiqilishi zarurligi ta'kidlanadi. Yana bir muammo shundaki, amaldagi soliq qoidalari savdo maydonchalari uchun tushunarsiz bo'lib qolmoqda. Bunday tashkiliy-iqtisodiy cheklovlarini bartaraf etish mintaqaviy elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Tadqiqot muammosi: Ushbu tadqiqot quyidagi aniq muammoni hal etishga qaratilgan: Qashqadaryo viloyatida elektron tijorat infratuzilmasining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi qaysi elementlari (yetkazib berish, to'lov tizimlari, soliq tartibi, kadrlar) nisbatan yaxshi rivojlangan va qaysilari sohaning yanada jadal rivojlanishiga to'siq bo'lmoqda, hamda ushbu mexanizmni qanday takomillashtirish orqali elektron tijoratning umumiy rivojlanish sur'atini oshirish mumkin?

Adabiyotlar tahlili: O'zbekistonning elektron tijorat strategiyasini o'rgangan tadqiqotda elektron tijorat korxonalari uchun soliq sohasidagi mavjud muammolar, xususan qo'shilgan qiymat solig'i va daromad solig'i bilan bog'liq to'lov yuklarining tartibga solinishi zarurligi hamda savdo maydonchalarining soliqni aylanma mablag'lar hisobidan emas, balki komissiyalar hisobidan to'lashi zarurligi masalalari ko'rib chiqilgan [1].

O'zbekiston milliy elektron tijorat strategiyasini ishga tushirish jarayonini yoritgan hisobotda strategiya qulay elektron tijorat muhitini yaratishga imkoniyat beruvchi asosiy tadbirlarni o'z ichiga olgani, kompaniyalarga raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun ko'nikmalarni taqdim etishi, bu esa ayniqsa yoshlar, ayollar va qishloq joylarida yashovchilar uchun ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini yaratishi ko'rsatilgan [2]. Elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini o'rgangan tadqiqotda logistika va yetkazib berish tizimlarining, ayniqsa poytaxtdan uzoq hududlarda, sohaning kengayishidagi cheklovchi omil sifatidagi ahamiyati ko'rsatib berilgan [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, elektron tijorat infratuzilmasining alohida elementlari (soliq, logistika) alohida-alohida o'rganilgan bo'lsa-da, ularni yaxlit tashkiliy-iqtisodiy mexanizm sifatida, mintaqa darajasida tarkibiy tahlil qilish masalasi, xususan Qashqadaryo viloyati misolida, ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

Metodologiya: Tadqiqotda elektron tijorat infratuzilmasi rivojlanish indeksi (2019=100) umumiy dinamika ko'rsatkichi sifatida, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning to'rt elementi (yetkazib berish tarmog'i, raqamli to'lov tizimlari, elektron tijorat reestri/QQS tartibi, kadrlar tayyorlash dasturlari) esa 0–100 ballik shkalada ekspert bahosi asosida baholandi. Tadqiqotning kirish ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

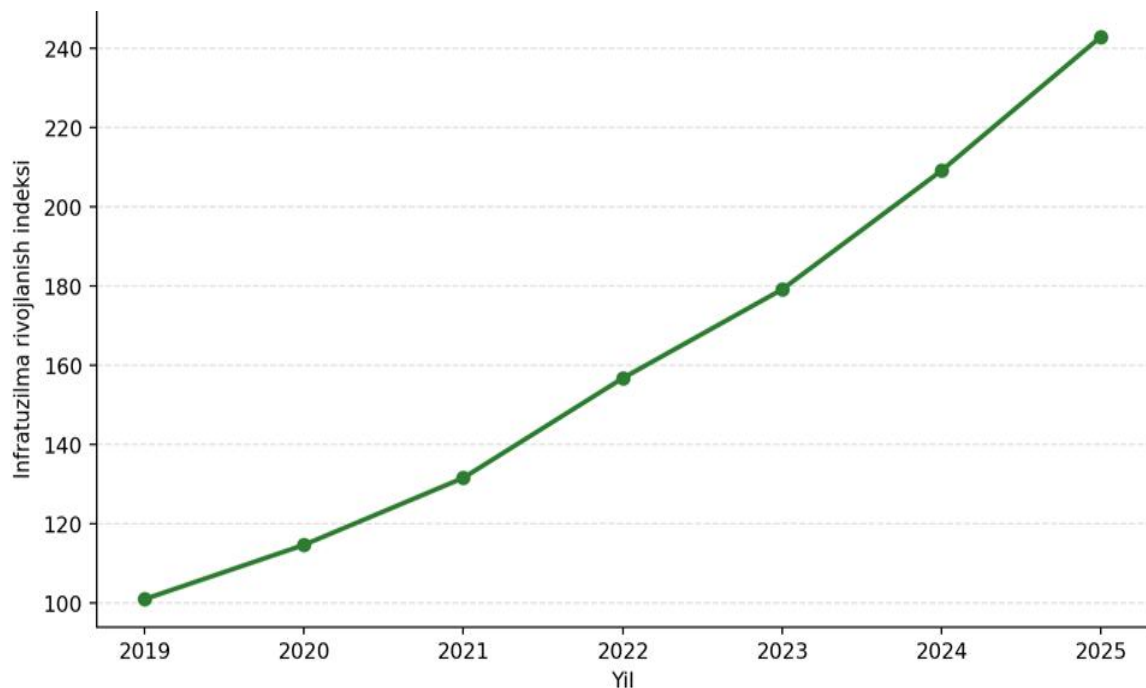
Elektron tijorat infratuzilmasi rivojlanish indeksi (2019–2025)³⁸

Yil	Infratuzilma rivojlanish indeksi
2019	101,0
2020	114,7
2021	131,6

³⁸ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

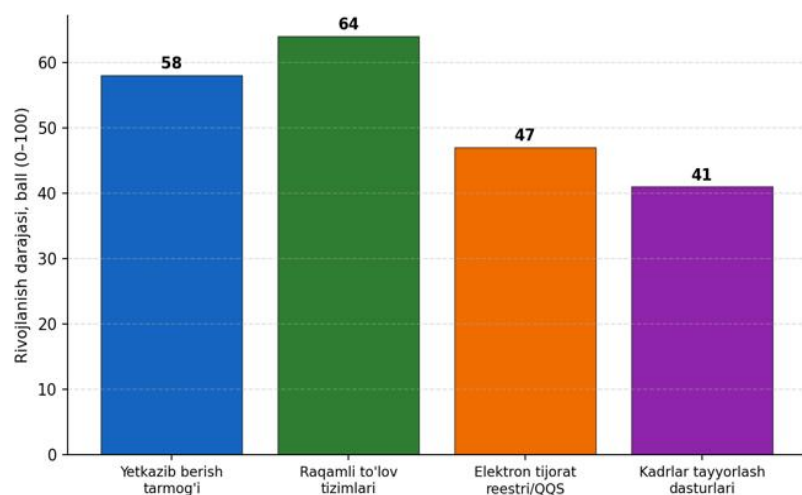
Yil	Infratuzilma rivojlanish indeksi
2022	156,8
2023	179,2
2024	209,2
2025	243,0

Tahlil va Natijalar. Infratuzilma rivojlanish indeksining dinamikasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida elektron tijorat infratuzilmasi rivojlanish indeksining dinamikasi

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, infratuzilma rivojlanish indeksi 2019-yildagi 101,0 dan 2025-yilda 243,0 gacha, ya’ni 2,4 baravar o‘ydi. Tashkiliy-iqtisodiy mexanizm elementlarining rivojlanish darajasi 2-rasm va 2-jadvalda keltirilgan.

Elektron tijorat tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi elementlarining rivojlanish darajasi³⁹

Element	Ball (0–100)
Yetkazib berish tarmogʻi	58
Raqamli toʻlov tizimlari	64
Elektron tijorat reestri/QQS tartibi	47
Kadrlar tayyorlash dasturlari	41

2-rasm va 2-jadval maʼlumotlaridan koʻrinib turibdiki, raqamli toʻlov tizimlari (64 ball) va yetkazib berish tarmogʻi (58 ball) tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning nisbatan yaxshi rivojlangan elementlari hisoblanadi, elektron tijorat reestri va QQS tartibi (47 ball) hamda kadrlar tayyorlash dasturlari (41 ball) esa eng zaif elementlar boʻlib qolmoqda. Bu natija soliq va huquqiy tartibga solish sohasidagi murakkabliklar, shuningdek malakali kadrlar yetishmovchiligi mexanizmning muvozanatli rivojlanishiga toʻsqinlik qilayotganini koʻrsatadi - texnologik infratuzilma (toʻlov, logistika) tezroq rivojlanayotgan boʻlsa-da, institutsional-huquqiy va kadrlar salohiyati elementlari undan orqada qolmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotning boshida qoʻyilgan muammoga javoban, natijalar shuni koʻrsatadiki, Qashqadaryo viloyatida elektron tijorat infratuzilmasining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi nomutanosib rivojlangan: texnologik elementlar (toʻlov tizimlari, logistika) nisbatan yaxshi, institutsional elementlar (soliq tartibi, kadrlar) esa sustroq rivojlanmoqda. Mexanizmni muvozanatli takomillashtirish elektron tijoratning umumiy rivojlanish surʼatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: elektron tijorat korxonalari uchun soliq qoidalarini, xususan savdo maydonchalarining komissiya asosida soliq toʻlash tartibini, aniq va tushunarli qilib qayta koʻrib chiqish; elektron tijorat reestridan foydalanishni yengillashtirish; elektron tijorat sohasi uchun maxsus kadrlar tayyorlash dasturlarini kengaytirish, xususan raqamli marketing va logistika boshqaruvi boʻyicha; hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning barcha toʻrt elementini muvozanatli rivojlantirishga qaratilgan kompleks dasturni ishlab chiqish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot elektron tijorat infratuzilmasini tashkiliy-iqtisodiy mexanizm sifatida tarkibiy tahlil qilish orqali, uning qaysi elementlari ustuvor takomillashtirishga muhtojligini Qashqadaryo viloyati misolida aniqladi, bu esa mintaqaviy raqamli iqtisodiyot siyosatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekistonning elektron tijorat strategiyasi: xorijiy bozorlarda raqobat qilishning asosiy yoʻllari. ResearchGate, 2025. <https://www.researchgate.net/publication/378508435>
2. Oʻzbekiston milliy elektron tijorat strategiyasini ishga tushirmoqda. EEAS, 2023. https://www.eeas.europa.eu/delegations/uzbekistan/uzbekiston-milliy-elektron-tijorat-strategiyasini-ishga-tushirmoqda_uz
3. Kamilov A.T. Elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlari. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari jurnali, 4(2), 52–63 (2023).

³⁹ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

МИНТАҚАДА АВТОТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ БАҲОЛАШ ТУРЛАРИ

Эргашев Рахматулла Хидирович

Қарши давлат техника университети профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

[e r x 55@Rambler.ru](mailto:erx55@rambler.ru)

ORCID 0009-0008-9794-9859

Аннотация: мақолада минтақада автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва уларнинг ривожланишидаги босқичлари ўз аксини топган. Шунингдек, автотранспорт воситаларини баҳолаш хусусиятлари, ривожланиши, автотранспорт воситаларидан фойдаланишда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлилиқ даражасини ошириш, автотранспорт воситаларини баҳолаш бошқа турдаги объектларни баҳолашдан принципиал фарқланиши таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: автотранспорт воситалари, баҳолаш, хусусиятлари, аҳоли турмуш сифати, қиймат, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, аҳоли эҳтиёжи, миллий анъана ва қадриятлар, ривожланиш босқичлари

Аннотация: в статье отражены виды оценки использования транспортных средств в регионе и этапы их развития. Также проанализированы особенности и развитие оценки транспортных средств, эффективное развитие оценки транспортных средств с точки зрения улучшения качества жизни населения при использовании транспортных средств, повышение достоверности результатов оценки, а также принципиальное отличие оценки транспортных средств от оценки других видов объектов.

Ключевые слова: транспортные средства, оценка, характеристики, качество жизни населения, ценность, социально-экономическое развитие, потребности населения, национальные традиции и ценности, этапы развития.

Abstract: the article reflects the types of evaluation of the use of motor vehicles in the region and the stages of their development. Also, the characteristics and development of motor vehicle evaluation, the effective development of motor vehicle evaluation in terms of improving the quality of life of the population in the use of motor vehicles, increasing the level of reliability of the evaluation results, and the principle difference of motor vehicle evaluation from the evaluation of other types of objects were analyzed.

Keywords: motor vehicles, assessment, characteristics, population quality of life, value, socio-economic development, population needs, national traditions and values, stages of development

КИРИШ

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва уларни баҳолашни ривожлантиришда амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида молия сектори ва хусусийлаштириш жараёнини тартибга солиш, баҳолашнинг ёндашув ва усулларини такомиллаштириш каби йўналишларга устувор даражада қаралмоқда. Амалга оширилаётган тадқиқотлар таркибида автотранспорт воситаларини баҳолаш услубиятини натижаларнинг ишончлилиқ даражасига кўра такомиллаштириш, баҳолашнинг самарали фаолияти муаммоларини бартараф этишнинг самарали йўллари асослаш, баҳолашнинг ташкилий-иқтисодий асосларини

такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда аҳолининг турмуш сифатини ошириш борасида автотранспорт воситаларини баҳолашни самарали ривожлантириш, баҳолаш натижаларининг ишончлиликл даражасини ошириш ва очиқликни таъминлаш кабилар юзасидан мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада автотранспорт воситаларини баҳолаш таснифини такомиллаштириш, баҳолашнинг самарадорлигини белгиловчи кўп ўлчовли иқтисодий-математик моделини яратиш, баҳолаш хизматларининг барқарор ривожланиш истиқболлари бўйича илмий изланишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони, 2019 йил 1 июлдаги ПҚ-4381-сонли “Баҳолаш фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда паст рентабелли ва фаолият юритмаётган давлат иштирокидаги корхоналарни сотиш механизмларини соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2018 йил 1 июндаги ПҚ-3764-сонли “Баҳолаш хизматлари бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2008 йил 24 апрелдаги ПҚ-843-сонли “Баҳоловчи ташкилотлар фаолиятини янада такомиллаштириш ва кўрсатилаётган хизматлар сифати учун уларнинг масъулиятини ошириш тўғрисида”ги қарорлари ҳамда соҳага оид бошқа меърий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари ва ривожланиш босқичлари масалалари қиёсий фикрлаш, индукция ва дедукция ҳамда абстракция усулларида кенг фойдаланилган.

НАТИЖА ВА МУҲОКАМА

Автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари бўйича қийматини баҳолаш назариясининг услубий илдизлари иқтисодиёт назариясида, асосан микроиқтисодиёт, маркетинг, бухгалтерия ҳисоби ва баҳони шакллантириш каби фанларда яширинган. Баҳолашнинг назарий йўналишлари қиймат категорияси, унинг моҳияти ва бошқа иқтисодий категориялар (баҳо, қимматлиликл, нафлиликл, сифат ва бошқалар) билан ўзаро алоқалари ўрганиладиган қиймат назариясидан келиб чиқади. Узоқ йиллар давомида турли илмий мактабларнинг иқтисодчи-олимлари томонидан “қиймат” категорияси атрофида муҳокамалар олиб борилмоқда. Баҳолаш мақсади ва унинг натижаларидан фойдаланишнинг белгиланишига қараб қийматнинг жуда кўп турлари мавжуд. Ҳозирги вақтда шундай қараш мавжуд: қиймат кенг иқтисодий маънода вақтнинг маълум лаҳзасидаги объект фойдалилиги ва унга бўлган мулкӣ ҳуқуқнинг пулдаги ифодасидир. Шундай қилиб, қадрлиликл ва нафлиликл – бу объект қийматини белгилайдиган хоссалар. Бу шуни англатадики, объект қийматини баҳолаш учун, биринчи навбатда, унинг нафлилигини баҳолаш ва объект фаолияти натижаларига озгина бўлса ҳам қизиқиши бўлган барча контрагентлар эҳтиёжларини таҳлил қилиш лозим.

Шу сабабли дастлаб баҳолаш, баҳоламоқ, қиймат ва баҳо, баҳоловчи каби асосий ибора ва тушунчаларнинг иқтисодий моҳиятини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

“Баҳоламоқ” феъли баҳолаш мақсадига қараб турлича маъноларни англатади: ниманингдир баҳосини аниқлаш, қийматини белгилаш, миқдорини баҳолаш, сифати ёки қадри ҳақида ҳукм чиқариш. Автотранспорт воситаларини баҳолашда баҳоловчи объект қадрини

аниқлаш учун нафақат миқдорий ва сифат параметрларни белгилайди, балки унинг қийматини ҳам аниқлайди.

“Баҳолаш” тушунчасига баҳолаш фаолияти соҳаси олимлари томонидан турлича талқин берилган. Хусусан, Н.В. Смирнова: “Ихтиёрий объектнинг қийматини баҳолаш маълум бозор шароитларида улар келтирадиган потенциал ва реал даромадни ҳисобга олган ҳолда пулда ифодаланган объект қийматини аниқлашнинг тартиблаштирилган, мақсадга йўналтирилган жараёнини ўзида акс эттиради” - деб таърифлаган⁴⁰.

Баҳолаш деганда, ёки мулкни баҳолаш бўйича ҳаракат, ёки мулк қиймати ҳақида хулоса бериш, ёки мулкни баҳолаш бўйича тадқиқот натижалари тақдим қилинган ҳисоботни тақдим қилиш тушунилади⁴¹. Бу баҳолаш объектини чуқур ўрганишга асосланган қиймат ҳақидаги холис фикр. Баҳолашда кўп субъектизм мавжуд, якуний натижага баҳоловчининг малакаси ва этикаси, унинг ички сезгиси ва адолатлилиги, вазиятни англаши таъсир қилади. Шунинг учун бир неча мустақил баҳоловчилар томонидан амалга оширилган ҳудди шу объектнинг баҳоланиши бир-бирдан фарқланади.

Қиймат, нарх ва баҳо – бу турли тушунчалар⁴².

Қиймат деганда пулда ифодаланган мулк қадри тушунилади.

Нарх деганда мулк объекти учун тўланадиган, одатда таннарх ва фойда йиғиндиси сифатида намоён бўладиган қиймат тушунилади..

Баҳо деганда мулк объектини реализация қилиш лаҳзасида бозор ҳолатидан келиб чиққан ҳолда харидор ва сотувчи ўртасида тузилган келишувни акс эттирувчи қиймат тушунилади.

Баҳолаш хизматлари бугунги кунда алоҳида иқтисодий фаолият сифатида хизматлар соҳасининг бир йўналиши ҳисобланади. Баҳолаш хизматларига “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунида қуйидагича таъриф берилган: “Баҳолаш фаолияти баҳоловчи ташкилотнинг баҳолаш объекти қийматини аниқлашга қаратилган фаолиятидир”⁴³.

Д.С.Кондрашовнинг илмий ишида “баҳолаш фаолияти” тушунчасига қуйидагича изох берилган: “баҳолаш объектнинг бозор, инвестицион, тугатиш, кадастр ёки бошқа қийматини баҳоловчи томонидан қонунда мустаҳкамланган ҳуқуқларни амалга ошириш ҳамда профессионализм, мустақиллик, тўлиқлик, ишонччилик ва махфийлик тамойилларига мувофиқ ўз мажбуриятларини бажариш йўли билан аниқлашга қаратилган баҳоловчи ҳуқуқий мақомига эга жисмоний шахснинг профессионал фаолияти”⁴⁴.

Н.В.Фетисов баҳолаш фаолиятини кенг ва тор маънода фарқлаш лозим деб ҳисоблайди:

⁴⁰ Смирнова Н.В. Теория и практика оценочной деятельности / Н.В. Смирнова, С.М. Волостнов; Иван. гос. хим.-технол. ун-т: учеб. Пособие. – Иваново – 164 с. Рус тилидан муаллифнинг таржимаси.

⁴¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁴² Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁴³ Ўзбекистон Республикасининг “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 1999 йил 19 август, 811-Ўсон. 3-модда. <https://lex.uz/docs/24703>

⁴⁴ Кондрашов Д.С. Гражданско-правовое регулирование оценочной деятельности в России: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кондрашов Дмитрий Сергеевич. – Москва, 2012. [Электронный ресурс]. – 15.05.2015. – URL: <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovoe-regulirovanieocenочноj-deyatelnosti-v-rossii-problemy-teorii.html>

“Кенг маънода баҳолаш фаолияти деганда ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларида мулк қийматини аниқлаш тушунилади. Тор маънода баҳолаш фаолияти деганда битимларни тузиш, шунингдек бошқа мақсадлар учун баҳолаш объектларига нисбатан бозор ёки бошқа қийматни белгилашга қаратилган баҳолаш фаолияти субъекти фаолияти тушунилади”⁴⁵.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки, автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари бўйича миллий баҳолаш соҳасида услубий методика деярли мавжуд эмас. Шунинг учун бу соҳада маълум бир атамаларни шарҳлаш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

“Автотранспорт воситаларини баҳолаш” тушунчасига ҳозиргача биронта адабиётда илмий таъриф берилмаган. Шунинг учун ишда бу атаманинг иқтисодий моҳиятини тўла акс эттирувчи таърифи ишлаб чиқилди: “Автотранспорт воситаларини баҳолаш деганда мутахассис томонидан асосий баҳолаш тамойиллари асосида баҳолашнинг ёндашувлари ва усулларини қўллаш орқали автотранспорт воситаларининг изланаётган (тавсия этилаётган) қийматини аниқ вақт лаҳзаси ва маконида маълум тартиб-таомиллар ва ҳаракатлар асосида амалга ошириладиган мақсадга йўналтирилган ва мантикий кетма-кетликда аниқлаш жараёни тушунилади”⁴⁶. Баҳолаш хизмати профессионал асосга эга мутахассис – баҳоловчи томонидан амалга оширилади. Ўзбекистонда, бошқа мамлакатлардан фарқли равишда, баҳолаш хизматлари фақатгина ҳуқуқий субъектлар томонидан кўрсатилади (бошқа мамлакатларда баҳоловчи якка тадбиркор сифатида ҳам фаолият юритиши мумкин). Ушбу ташкилотларда шартнома асосида фаолият юритаётган малака сертификатига эга баҳоловчиларгина ўз хизматларини сотишлари мумкин.

Шу ўринда автотранспорт воситаларининг қиймати тушунчасига ҳам изох бериб ўтиш мақсадга мувофиқ. Бу тушунча автотранспорт воситаларини баҳолаш соҳаси мутахассис олимлари томонидан таърифланган. Мазкур таърифларни таҳлил қилган ҳолда, энг мақбул хусусиятларни эътиборга олган ҳолда қуйидаги муаллиф таърифи ишлаб чиқилди: “Автотранспорт воситаларининг қиймати деганда автотранспорт воситаларининг аниқ бир вақт лаҳзасида бозордаги ҳолатдан келиб чиққан ҳолда ҳаридор ва сотувчи ўртасида белгиланган қадрининг пулдаги ифодаси тушунилади”⁴⁷.

Соҳага оид илмий изланишларни ўрганиш асосида Автотранспорт воситаларини баҳолаш тушунчасининг бугунги кунда аниқ таърифи ишлаб чиқилмаганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин. Мавжуд адабиётлар ва илмий ишларни ўрганган ва таҳлил қилган ҳолда қуйидаги таърифни ишлаб чиқдик: “Автотранспорт воситаларини баҳолаш хизматлари деганда лицензияли баҳолаш ташкилотларининг хизматлар истеъмолчиси (буюртмачи) буюртмасига асосан баҳолаш мақсади ва танланган қиймат турига мувофиқ автотранспорт воситаларининг бозор ёки бошқа қийматини аниқлашга қаратилган баҳолаш хизматларининг тури тушунилади.

Баҳолаш объекти манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуқтаи назардан турлича қийматларга эга бўлиши мумкин. Шунинг учун қиймат тушунчасини қўллашни фақат аниқланаётган қийматнинг аниқ турини кўрсатиш билан амалга ошириш мумкин бўлади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

⁴⁵ Фетисова Н.В. Определение понятия оценочной деятельности // Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 4. 2005. Ч 1. С. 48-51.

⁴⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁴⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Автотранспорт воситаларини баҳолашнинг миллий иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти, автотранспорт воситаларини баҳолашнинг моҳияти ва мазмуни ҳамда келиб чиқиш сабаблари, шунингдек ўзига хос хусусиятлари очиб берилди. Энг асосий хусусиятларидан бири – бу автотранспорт воситалари кўчмас мулк, корхона ва номоддий активлар сингари давлат рўйхатидан ўтказилиши ва эгалик ҳуқуқи тасдиқланишидир.

Автотранспорт воситалари қиймати турларининг таърифлари манфаатдор шахсларнинг манфаатлари ва баҳолаш натижаларидан фойдаланиш мақсадлари нуктаи назардан такомиллаштирилди.

Миллий ва хорижий адабиётлар ҳамда соҳа мутахассислари ва олимларнинг илмий ишларини ўрганиш асосида, замонавий баҳолаш ёндашувларини ҳисобга олган ҳолда автотранспорт воситаларининг замонавий таснифи ишлаб чиқилди. Баҳолаш нуктаи назардан автотранспорт воситаларининг таснифи баҳоловчиларга баҳолаш объекти мансуб бўлган бозорни таҳлил қилиш, аналогларни ва турдош объектларни танлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

7. Смирнова Н.В. Теория и практика оценочной деятельности / Н.В. Смирнова, С.М. Волостнов; Иван. гос. хим.-технол. ун-т: учеб. Пособие. – Иваново – 164 с. Рус тилидан муаллифнинг таржимаси.

8. Кондрашов Д.С. Гражданско-правовое регулирование оценочной деятельности в России: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кондрашов Дмитрий Сергеевич. – Москва, 2012. [Электронный ресурс]. – 15.05.2015. – URL: <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovoe-regulirovanieocenочноj-dejatelnosti-v-rossii-problemy-teorii.html>

9. Фетисова Н.В. Определение понятия оценочной деятельности // Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 4. 2005. Ч 1. С. 48-51.

10. Ўзбекистон Республикасининг “Баҳолаш фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 1999 йил 19 август, 811-И-сон. 3-модда. <https://lex.uz/docs/24703>

11. Беркинов Б., Кравченко А. Бизнесни баҳолаш: Ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисод ва молия, 2007. – 152 б.,

12. Аликулов А. И. Харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий ҳамда амалий масалалари. Монография. – Т.: Фан ва технология, 2010. – 196 б.

IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING OBYEKTIV ASOSLARI

Yangiboyev Berdiyev Yangiboyevich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti

NTM “Iqtisodiyot” kafedrası professori, iqtisodiyot fanları doktori, e-mail:

yangiboyevberdiyev@mail.ru

***Annotatsiya:** maqolada milliy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalardan samarali va unumli foydalanishning obyektiv zarurligi, bu borada mamlakatimizning raqamli iqtisodiyot sari qadamlashishi bilan bog‘liq bo‘lgan vazifalar, ularning yechimini ko‘rsatib berishga harakat qilindi.*

***Kalit so‘zlar:** milliy iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot, mobil tarmoq aloqalari, internet, elektron hukumat.*

Аннотация:

Ключевые слова: В статье рассматривается объективная необходимость эффективного и рационального использования цифровых технологий в национальной экономике. Особое внимание уделено задачам, связанным с продвижением нашей страны по пути цифровой экономики, а также предпринята попытка определить основные направления и пути их решения. национальная экономика, цифровые технологии, цифровая экономика, мобильная связь, интернет, электронное правительство.

Abstract: The article examines the objective necessity of effective and efficient use of digital technologies in the national economy. Particular attention is paid to the tasks associated with the country's transition towards a digital economy, and an attempt is made to identify the main directions and ways of addressing these challenges.

Keywords: national economy, digital technologies, digital economy, mobile communications, internet, e-government.

KIRISH

Kelajakda iqtisodiyotni barqaror taraqqiy ettirish har bir davlatning amalga oshirishi shart bo'lgan asosiy vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu vazifalarning yechimi ko'p jihatdan milliy iqtisodiyotga raqamli texnologiyalarni keng tadbqiq qilishga bog'liq. "Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida zamonaviy texnologiyalarni keng tadbqiq qilish hamda ilm-fan sohalarini rivojlantirish maqsadida 2030 yilgacha mamlakatimizni rivojlantirishni nazarda tutadigan loyihalar hayotga tadbqiq etilmoqda" [1].

Mamlakatimizda raqamli texnologiyalarni insoniyat faoliyatining barcha jabhalariga keng joriy qilishga e'tibor kuchaymoqda. Bunday sa'y-harakatlar samarasi o'laroq yurtimizning raqamli texnologiyalar olamiga kirib borishi hamda uning natijalaridan mamlakat ravnaqi yo'lida foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda. Zero, bugungi taraqqiyotimizni va albatta, xalqimiz hayotining serqirra jihatlarini raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Natijalar va muhokama. Yangi raqamli texnologiyalar tizimini yaratish va undan foydalanish - bu hozirgi globallashuv sharoitlarida mavjud imkoniyatlardan to'la foydalanish manbasidir. Bunday holda barcha ishtirokchilar raqamli texnologiyalarning natijalaridan raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun kerakli shart-sharoitlar yaratish va muvaffaqiyatga erishish yo'lida unumli foydalanishlari shart bo'ladi, chunki, hozirgi globallashuv sharoitida milliy iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarining barcha jabhalarida raqamli iqtisodiyot yutuqlarini jadal sur'atlar bilan joriy etish mamlakatimiz uchun eng ustuvor masala bo'lib qolaveradi.

Shu boisdan ham mamlakatimiz raqamli texnologiyalar natijalaridan tobora unumli foydalanish yo'lini tanladi. Bu tanlangan yo'lning milliy iqtisodiyot taraqqiyoti uchun yangidan-yangi imkoniyatlar va yo'nalishlar eshigini ochib berishi ham turgan gap. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlab o'tganlaridek, "Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mexnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz? Ertaga juda kech bo'ladi. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol o'tish - kelgusi besh yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi"[2].

Keyingi yillarda ta'lim, davlat xizmatlari, davlat boshqaruvi tizimi, savdo va xizmat ko'rsatishning raqamli texnologiyalar bilan bog'liqligi yanada yaqqol namoyon bo'ldi, yillar davomida masofadan ko'rsatilmagan xizmatlar sanoqli kunlar ichida onlayn shaklida amalga oshirildi. Bu esa ko'tarilgan mavzuning o'ta dolzarbligidan dalolat beradi.

Mamlakatimiz katta tabiiy boyliklarga ega, ulardan unumli va samarali foydalanish iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qilishi, shubhasiz, lekin hozirgi globallashuv davriga kelib dunyo mamlakatlarining rivojlanishi faqat ularning tabiiy boyliklari yoki geografik joylashgan o'rniga bog'liq

bo'lmay qoldi. Bu esa, innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni joriy etish bo'yicha davlat organlari va tadbirkorlik sub'ektlarining uzviy hamkorligini ta'minlash, zamonaviy bilimlarni chuqur egallagan, intellektual salohiyatli kadrlarni yetishtirish masalalariga alohida e'tibor qaratishni zaruriyat qilib qo'ymoqda.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyo umumiy boyligining 66 foizi inson kapitaliga, ya'ni asosan shaxsning ilm darajasiga to'g'ri kelmoqda. Shuning uchun ham davlatimiz rahbari «Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros-bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir», degan fikrni alohida keltirib o'tdi [3].

Natijalar va muhokama. Raqamli texnologiyalarning ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarini va milliy iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalariga keng joriy qilish natijasida sodir bo'layotgan innovatsion o'zgarishlarning mohiyatini ochib berish hozirgi kunning eng dolzarb masalasiga aylanib ulgurdi. Ushbu innovatsion o'zgarishlarning mohiyatini ko'rsatish va ahamiyatini foydalanuvchilarga yetkazib berish borasida yechimini kutayotgan bir qator vazifalar turibdi.

Birinchi navbatda bu masalaning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy-ekologik ahamiyatini inobatga olgan holda, raqamlashtirishning asosiy yo'nalishlari va muammolariga oid tushunchalarni teran anglab yetish uchun jahon hamjamiyati bilan ko'p tomonlama hamkorlikni yanada rivojlantirishni taqozo qilsa, boshqa tomondan bu boradagi ishlarni zamon talablaridan kelib chiqqan holda amalga oshirish lozim bo'ladi.

Dunyoning raqamli texnologiyalar barqaror rivojlanayotgan bir qator davlatlaridan ekspertlar guruhlar tomonidan rivojlanishning innovatsion modullaridan, jumladan iqtisodiyotni raqamli texnologiyalar negizida rivojlantirish yuzasidan o'ta samarali va dolzarb tavsiyalar berib kelinmoqda. Ulardan unumli foydalanish natijasida insonlar va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning manfaatdorligi yanada oshmoqda.

Darhaqiqat, raqamli texnologiyalar butun insoniyatning umumiy manfaatlari uchun xizmat qilishi va keng miqiyosda qamrab olinishi, yangi bilim va ko'nikmalarni, ijtimoiy himoya qilishning tubdan yangi yo'llarini, mehnat va dam olish o'rtasidagi sifat jihatidan yangi munosabatlarni keltirib chiqarishi, har bir mamlakat milliy iqtisodiyotini optimal darajada rivojlantirish va shu orqali xalqning moddiy farovonligini yaxshilashga xizmat qilishi kerak, jumladan, "sun'iy intellekt"dan foydalanish muqarrar ravishda mehnat bozorida sezilarli pozitiv o'zgarishlar (ba'zi tarmoqlarda ish joylarining qisqarishiga sabab bo'lsada), jamiyat miqiyosida katta imkoniyatlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Mamlakatimizda ham raqamli texnologiyalarni barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, biznes, davlat boshqaruvi, ta'lim, ijtimoiy soha, sanoat, qishloq xo'jaligi, kommunal xizmat ko'rsatish keng joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020 yilning 28 aprelida "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora - tadbirlari to'g'risida" qabul qilgan Qarori fikrimizning yaqqol dalilidir [4].

Qarorda 2025 yilga borib, yangi loyihalarning moliyaviy manbalari ham aniq ko'rsatilgan. Unga ko'ra elektron hukumat doirasida 1,3 trillion so'mlik 104 ta loyiha, iqtisodiyotning real sektorida 5,3 trillion so'mlik 87 ta loyiha, telekommunikatsiyalar borasida 15,1 trillion so'mlik 35 ta, agrar sohada 24 ta, IT parklar bo'yicha 18 ta loyihalar amalga oshirilishi belgilangan [5].

Raqamli texnologiyalarni joriy qilish katta moliyaviy resurslarni talab qilishi ham, tabiiy hol albatta. Ayrim manbalarda iqtisodiy rivojlantirishda dunyoda yetakchilik qilib kelayotgan davlatlardan biri hisoblanmish Buyuk Britaniyada raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahso'lotdagi ulushi 12 foizni tashkil qilgani holda, mamlakatimizda bu ko'rsatkich 2019 yilda 2 foizni tashkil qilgan xolos. 2023 yilga kelib, bu ko'rsatkichni 3 marta oshirish kuzda tutilgan.

Yechimini kutayotgan masalalar onlayn va boshqa to'lov turlarini amalga oshirishda ham mavjud. 2017 yilda mamlakatimizda 34 foiz hisob egalari raqamli (terminal orqali) to'lovlarni amalga oshirganlar, bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada 96 foizni tashkil qilmoqda ekan. [6]. Eng asosiysi, mamlakatimizda terminal orqali to'lovlar miqdorini oshirib borishga keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Undan faqat oqilona foydalanish kerak bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar sohasiga investitsiyalarning kam kiritilishi natijasida tayanch aloqa stansiyalarning zichligi past holda ekanligi internet, mobil xizmatlarining yaxshi ishlamasligini keltirib chiqaradi, natijada raqamli iqtisodiy o'sish sur'atlari kamayadi, raqamli uzilishlarni kelib chiqadi.

XULOSA

Raqamli texnologiyalarga asoslangan yangi real iqtisodiyot, uning doirasida jamiyat, biznes va davlat uchun yangi raqamli ko'nikmalar va imkoniyatlarning qaror topishi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning zamonaviy mexanizmlar bilan o'zaro bog'liqligi yuzasidan quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

-bugun jadallik bilan kechayotgan raqamlashuv jarayoni tubdan yangi iqtisodiyotni, ya'ni raqamlashtirilgan iqtisodiyotni vujudga keltirdi;

-raqamli texnologiyalar - iqtisodiy taraqqiyotning asosiy manbai hisoblanib, raqobat, sarmoya va innovatsiyalarni rag'batlantiradi;

-O'zbekistonning raqamli texnologiyalarni milliy iqtisodiyot tarmoqlariga keng joriy qilishni yanada faollashtirish bo'yicha chora-tadbirlari bir qator yangi samarali yo'nalishlarning yaratilishiga olib keladi;

-raqamli iqtisodiyotga o'tish dunyoning barcha mamlakatlari uchun birinchi darajali vazifa bo'lib turgan bir paytda O'zbekiston milliy iqtisodiyotining barcha sohalarini raqamlashtirish jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuv, dunyo bozorida o'z o'rniga ega bo'lish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, samaradorlikka erishish va fuqarolarimizga yetarli qo'layliklar yaratishning asosiy shartidir;

-raqamli iqtisodiyotga o'tish natijasida katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va iste'molchilarga yetkazish imkoniyatlari paydo bo'ladi, bu esa, o'z avbatida, to'plangan axborotlar asosida ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirish parametrlarini bashoratlashga va tegishli qarorlar qabul qilishga katta imkoniyatlar yaratadi;

-raqamli texnologiyalar asta - sekinlik bilan inson mehnatining o'rnini egallab borishi bilan bir qatorda pirovard natijalarning ijobiy tomonlarga siljib borishini ta'minlaydi, bu esa raqamli texnologiyalarning namoyon bo'layotganligini anglatadi;

-milliy iqtisodiyot tarmoqlarida va sohalarida tubdan yangi o'zgarishlarning ro'y berishi, insonlar mehnatining yengillashtirilishi, ishlab chiqarish samaradorligining keskin oshib borishi zamonaviy raqamli texnologiyalarning pirovard natijasini anglatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Mirziyoyev Sh.M. (2024) Hozirgi zamon va Yangi "O'zbekiston".-Toshkent: "O'zbekiston", 83-bet.

2.// <http://o'z.politics/>»O'zbekiston", -respublikasi – president –shovkat –mirziyoev -oliy-25-01-2020.

3.Mirziyoyev Sh.M. (2022) Yangi «O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasi.- Toshkent: "O'zbekiston" 22-bet.

4.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020-yilning 28- aprelida "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora - tadbirlari to'g'risida" qarori.

5.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2020-yilning 28- aprelida "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora - tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

HUNARMANDCHILIK SOHASINI IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING STATISTIK TAHLILI (QASHQADARYO VLOYATI MISOLIDA)

Jo‘rayev Farrux Do‘stmirzayevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Eshonqulov Javohir Sobirovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi Qashqadaryo viloyatida hunarmandchilik sohasining iqtisodiy rivojlanish dinamikasi statistik tahlil qilingan. 2020-2025-yillar davomida viloyatdagi hunarmandlar soni, ishlab chiqarish hajmi va eksport ko‘rsatkichlari o‘rganilgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, turizm infratuzilmasining rivojlanishi va davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar hisobiga soha yalpi hududiy mahsulotdagi ulushini oshirmoqda. Biroq, eksport salohiyatini oshirish, xomashyo bazasini mustahkamlash va raqamli marketing kanallaridan foydalanish bo‘yicha statistik jihatdan isbotlangan muammolar mavjud. Maqolada sohada strukturaviy siljishlarni amalga oshirish va klasterlash bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: hunarmandchilik, statistik tahlil, Qashqadaryo viloyati, eksport salohiyati, turizm, klaster, strukturaviy tahlil.

Аннотация: В данной тезис представлен статистический анализ динамики экономического развития ремесленного сектора в Кашкадарьинской области. Изучены численность ремесленников, объем производства и экспортные показатели региона за 2020-2025 годы. Анализ показал, что сектор увеличивает свою долю в валовом региональном продукте благодаря развитию туристической инфраструктуры и государственной выгоде. Однако статистически доказаны проблемы в наращивании экспортного потенциала, укреплении сырьевой базы и использовании цифровых маркетинговых каналов. В статье представлены рекомендации по реализации структурных сдвигов и кластеризации в секторе.

Ключевые слова: ремесла, статистический анализ, Кашкадарьинская область, экспортный потенциал, туризм, кластер, структурный анализ.

Abstract: This thesis provides a statistical analysis of the dynamics of the economic development of the handicraft sector in the Kashkadarya region. The number of craftsmen, production volume and export indicators in the region for 2020-2025 were studied. The analysis showed that the sector is increasing its share in the gross regional product due to the development of tourism infrastructure and state benefits. However, there are statistically proven problems in increasing export potential, strengthening the raw material base and using digital marketing channels. The article provides recommendations for implementing structural shifts and clustering in the sector.

Keywords: handicrafts, statistical analysis, Kashkadarya region, export potential, tourism, cluster, structural analysis.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida hunarmandchilik va xalq badiiy hunarmandchiligi nafaqat milliy madaniyatimizning ajralmas qismi, balki iqtisodiyotning muhim tarmog‘i, aholi bandligini ta‘minlash va

qishloq joylarda kambag'allikni qisqartirishning samarali vositasiga aylanganmoqda⁴⁸. Qashqadaryo viloyati, xususan, Shahrisabz, Kitob, Kasbi va Qamashi tumanlari o'zining qadimiy hunarmandchilik an'analari (kulolchilik, to'qimachilik, pichoqchilik, zargarlik va yog'och o'ymakorligi) bilan ajralib turadi.

Viloyatning UNESCO ro'yxatiga kiritilgan Shahrisabz shahri atrofidagi turistik oqimning ortishi hunarmandchilik mahsulotlariga bo'lgan talabni keskin oshirdi. Ushbu tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyati misolida hunarmandchilik sohasining iqtisodiy ko'rsatkichlarini statistik tahlil qilish, o'sish sur'atlarini baholash va sohaning eksport salohiyatidagi to'siqlarni aniqlashdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, "Hunarmand" uyushmasi Qashqadaryo viloyati bo'limi, Davlat statistika qo'mitasining hududiy boshqarmasi hamda bojxona qo'mitasining 2020-2025-yillarga oid rasmiy statistik ma'lumotlaridan foydalanilgan.

Dinamika qatorlari tahlili: O'sish sur'ati va o'sish tempini hisoblash;

Strukturaviy tahlil: Ishlab chiqarish turlari va hududlar kesimidagi ulushlarni o'rganish;

Korrelyatsiya-regressiya tahlili: Turistik oqim va hunarmandchilik mahsulotlari hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hunarmandchilik sohasining umumiy dinamikasi: Qashqadaryo viloyatida so'nggi 5 yil ichida hunarmandlar soni va ular tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etdi (1-jadval).

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatida hunarmandchilik sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2020-2025-yillar)

Ko'rsatkichlar	2020-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil	2025/2020 (%)
Ro'yxatdan o'tgan hunarmandlar soni (nafar)	4 250	5 810	7 100	8 450	9 850	231,7
Ishlab chiqarish hajmi (mlrd. so'm)	145,2	210,5	285,0	360,4	485,6	334,4
Jami eksport hajmi (ming AQSh dollari)	120,5	250,0	410,5	680,2	950,0	788,3
O'rtacha oylik daromad (mln. so'm)	2,8	3,5	4,2	5,1	6,4	228,5

Ma'lumotlar manbasi: Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi yillik hisobotlari (2020-2025).

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2025-yilda ishlab chiqarish hajmi 2020-yilga nisbatan 3,3 barobarga oshgan. Eksport ko'rsatkichining 7,8 barobarga ortishi davlat tomonidan hunarmandlarga berilayotgan bojxona imtiyozlari va xalqaro ko'rgazmalardagi ishtirok etish mexanizmlarining samarasidir.

Hududiy va tarmoqaviy strukturaviy tahlil: Viloyatdagi hunarmandchilik mahsulotlari turlari bo'yicha strukturaviy tahlil natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasining "Hunarmandchilik va xalq badiiy hunarmandchiligi to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-732, 2022-yil 14-may). Hunarmandchilik faoliyati tadbirkorlikning alohida shakli sifatida belgilangan va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Qashqadaryo viloyatida hunarmandchilik turlari bo'yicha ishlab chiqarish ulushi (2025-yil holatiga)

Hunarmandchilik turi	Asosiy hududlar	Ulushi (%)	Eksportdagi ulushi (%)
Kulolchilik (sopol buyumlar)	Kitob, Shahrisabz	28,5	15,2
To'qimachilik (atlas, adras, ro'mol)	Kasbi, Qamashi, Muborak	35,0	42,5
Pichoqchilik va zargarlik	Shahrisabz, Yakkabog'	18,5	25,0
Yog'och o'ymakorligi va milliy liboslar	Dehqonobod, G'uzor, boshqa tumanlar	12,0	8,3
Boshqalar (chirmachilik, qog'ozsozlik)	Viloyat bo'ylab	6,0	9,0
JAMI	100,0	100,0	

Muhokama:

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, to'qimachilik mahsulotlari (xususan, Kasbi va Qamashi adraslari) nafaqat ichki bozorda, balki eksportda ham yetakchilik qilmoqda (eksportning 42,5%). Buning sababi, to'qimachilik mahsulotlarini tashish va logistika qilish nisbatan oson hamda xalqaro standartlarga moslashtirish imkoniyati yuqori.

Ammo, kulolchilik mahsulotlari ichki bozorda (asosan turistik sovenirlar sifatida) katta ulushga ega bo'lsa-da (28,5%), eksportda uning ulushi atigi 15,2% ni tashkil etadi. Bu muammo kulolchilik mahsulotlarining mo'rtligi, xalqaro logistika va qadoqlash (upakovka) talablarining murakkabligi bilan bog'liq⁴⁹.

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko'ra, Shahrisabz shahriga tashrif buyuruvchi xorijiy va mahalliy turistlar soni bilan hunarmandchilik mahsulotlarining ichki bozordagi sotuv hajmi o'rtasida kuchli to'g'ri bog'liqlik mavjud (korrelyatsiya koeffitsiyenti $r = 0,87$). Bu shuni anglatadiki, soha iqtisodiyoti to'g'ridan-to'g'ri turizm infratuzilmasiga bog'liq.

Statistik va sotsiologik so'rovnomalari tahlili quyidagi iqtisodiy to'siqlarni ko'rsatdi:

Xomashyo tanqisligi va narx o'zgaruvchanligi: Tabiiy ipak, maxsus tuproq turlari va qimmatbaho metallar narxining o'sishi hunarmandlarning foyda marginasini 12-15% ga qisqartirmoqda.

Raqamli savdoning past darajasi: Hunarmandlarning atigi 18% i xalqaro e-tijorat platformalarida (Etsy, Amazon Handmade) ro'yxatdan o'tgan. Asosiy savdo hali ham "ko'rgazmali-turistik" usulda amalga oshiriladi.

Moliyalashtirishdagi muammolar: Hunarmandlarning 65% dan ortig'i mikrokreditlar olishda garov mulkining yo'qligi sababli bank tizimidan chetda qolmoqda.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Qashqadaryo viloyatida hunarmandchilik sohasi iqtisodiy jihatdan tez o'sib borayotgan, turizm va eksport salohiyati yuqori tarmoq hisoblanadi. 2020-2025-yillarda ishlab chiqarish hajmining 3,3 barobarga o'sishi sohaga qaratilgan davlat e'tibori samarasidir.

Tavsiyalar:

Klasterlash: Shahrisabz va Kitob tumanlarida kulolchilik, Kasbi va Qamashida to'qimachilik bo'yicha "Hunarmandchilik klasterlari"ni tashkil etish orqali xomashyoni ulgurji narxda yetkazib berish va umumiy eksport logistika markazlarini yaratish.

⁴⁹ Qashqadaryo viloyati "Hunarmand" uyushmasining 2025-yil yakunlari bo'yicha hisoboti. Kulolchilik mahsulotlarini eksport qilishda logistika xarajatlari mahsulot tannarxining 30% ini tashkil etmoqda.

Raqamlashtirish: “Hunarmand” uyushmasi tomonidan viloyatdagi barcha hunarmandlarni birlashtiruvchi yagona B2B va B2C onlayn eksport platformasini (marketpleys) ishga tushirish.

Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash: Hunarmandlar uchun garovsiz, faqat "Hunarmand" uyushmasining kafolati asosida beriladigan "Milliy hunar" mikrocredit dasturini kengaytirish.

Brendlash: Qashqadaryo hunarmandchilik mahsulotlariga yagona “Qashqadaryo – Buyuk Ipak yo‘li durdonasi” geobrendini joriy etish va eksport qilinadigan mahsulotlarni xalqaro standartlarga mos qadoqlash markazlarini ochish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi ko‘rsatkichlari (2020-2025). Statistik byulleten. – Toshkent, 2026. – 142 b.
2. Karimov A., Raximov B. Turizm va hunarmandchilik: hududiy iqtisodiyotda o‘zaro bog‘liqlik. “Iqtisodiyot va moliya” ilmiy jurnali. – 2024. – №4. – B. 45-52.
3. Normatova D. Hunarmandchilik mahsulotlari eksportini rag‘batlantirish mexanizmlari. Monografiya. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2023. – 180 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3862-sonli “Hunarmandchilikni rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 2023-yil.
5. Abdullayev S. Qashqadaryo viloyatida milliy brendlarni shakllantirish masalalari. “Yosh olimlar axborotnomasi”. – 2025. – №2. – B. 112-118.
6. World Crafts Council. Central Asia Handicrafts Market Report 2024-2025. – Bangkok, 2025. – P. 88-95.

MINTAQADA TRANSPORT-LOGISTIKA INFRATUZILMASI SUBYEKTLARI RIVOJLANISHINING HOZIRGI HOLATI TAHLILI

Raxmatulla Xidirovich Ergashev

i.f.d., professor Qarshi davlat texnika universiteti,

[e_r_x_55@Rambler.ru](mailto:er_x_55@Rambler.ru), <https://orcid.org/0009-0008-9794-9859>

Rajabaliyeva Iroda Alisherovna

Qarshi davlat texnika universiteti tayanch doktoranti, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti assistenti

irodaalisherovna820@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-0776-7186>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada transport-logistika infratuzilmasi subyektlarining rivojlanish holati, ularning hududiy iqtisodiy o‘rni va tovarlar harakatini ta’minlashdagi o‘rni tahlil qilingan. Transport xizmatlari hajmining o‘rni dinamikasi, avtomobil va temir yo‘l transportining hududiy iqtisodiyotdagi ahamiyati, logistika xizmatlarini rivojlantirishning mavjud muammolari o‘rganilgan. O‘zbekiston va Qashqadaryo viloyati misolida transport-logistika infratuzilmasining zamonaviy holati baholanib, logistika markazlarini rivojlantirish, transport turlarining integratsiyasini kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va multimodal tashuvlarni kengaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: transport, logistika, infratuzilma, mintaq, transport-logistika subyektlari, avtomobil transporti, temir yo‘l, multimodal tashuv, logistika markazi, raqamlashtirish.

Аннотация: В статье анализируется современное состояние и развитие субъектов транспортно-логистической инфраструктуры региона, их роль в обеспечении экономического

роста и движения товаров. Исследована динамика объема транспортных услуг, значение автомобильного и железнодорожного транспорта, а также основные проблемы развития логистических услуг. На примере Узбекистана и Кашкадарьинской области дана оценка современного состояния транспортно-логистической инфраструктуры и разработаны научно-практические предложения по развитию логистических центров, интеграции различных видов транспорта, внедрению цифровых технологий и расширению мультимодальных перевозок.

Ключевые слова: транспорт, логистика, инфраструктура, регион, субъекты транспортно-логистической инфраструктуры, автомобильный транспорт, железная дорога, мультимодальные перевозки, логистический центр, цифровизация.

Annotation: The article analyzes the current state and development of transport and logistics infrastructure entities in the region and their role in ensuring economic growth and the movement of goods. The dynamics of transport services, the role of road and railway transport, and the main problems of logistics services development are examined. Based on the example of Uzbekistan and Kashkadarya region, the current state of transport and logistics infrastructure is assessed, and scientific and practical recommendations are developed for the development of logistics centers, integration of transport modes, introduction of digital technologies and expansion of multimodal transportation.

Keywords: transport, logistics, infrastructure, region, transport and logistics infrastructure entities, road transport, railway transport, multimodal transportation, logistics center, digitalization.

KIRISH

Bugungi kunda transport-logistika infratuzilmasining rivojlanlik darajasi hududlarning iqtisodiy raqobatbardoshligi va investitsiyaviy jozibadorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish hajmining kengayishi, ichki va tashqi savdoning rivojlanishi, hududlararo iqtisodiy aloqalarning kuchayishi transport xizmatlariga bo'lgan talabni oshirmoqda. Shu sababli transport-logistika infratuzilmasini faqat transport vositalari yoki yo'l tarmoqlari yig'indisi sifatida emas, balki tashish, saqlash, ekspeditorlik, bojxona, omborxona, axborot va servis xizmatlarini birlashtiruvchi yagona tizim sifatida o'rganish zarur.

O'zbekiston Respublikasida transport-logistika tizimini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. 2025-yil 27-yanvardagi PQ-28-son qaror bilan O'zbekiston Respublikasining transport-logistika tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda transport-logistika tizimini barqaror iqtisodiy o'sish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan tizim sifatida rivojlantirish maqsadlari belgilangan.

Transport xizmatlari hajmining o'sishi mazkur sohaning iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda transport xizmatlari hajmi 2024-yilda 151 825,0 mlrd so'mni, 2025-yilda esa 188 270,8 mlrd so'mni tashkil etgan. Bu bir yil ichida qariyb 24 foizlik o'sishni anglatadi.

Mazkur holat transport-logistika infratuzilmasi subyektlarining faoliyatini hududlar kesimida chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularning rivojlanish istiqbollari belgilashni talab etadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik qatorlarni tahlil qilish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Transport-logistika infratuzilmasining rivojlanish holatini baholashda transport xizmatlari hajmi, yuk tashish hajmi, yuk aylanmasi va transport turlari bo'yicha ko'rsatkichlar asosiy indikatorlar sifatida olindi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2024–2025-yillardagi ma'lumotlari, SIAT statistik ma'lumotlar bazasi, transport-logistika tizimini 2030-

yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda transport va logistika sohasiga oid ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Transport-logistika infratuzilmasi subyektlari tarkibiga transport kompaniyalari, logistika markazlari, omborxonalar, ekspeditorlik tashkilotlari, terminal va servis korxonalari, temir yo‘l va avtomobil transporti tashkilotlari, bojxona-logistika xizmatlari ko‘rsatuvchi subyektlar hamda raqamli logistika platformalarini kiritish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mintaqada transport-logistika infratuzilmasi subyektlarining rivojlanishi hudud iqtisodiyotining barqaror o‘lishini ta‘minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Transport korxonalari, logistika markazlari, ombor xo‘jaliklari, terminal va ekspeditorlik tashkilotlari faoliyatining kengayishi tovarlarning hududlararo va xalqaro harakatini tezlashtirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish va savdo hajmining ortishi transport-logistika xizmatlariga bo‘lgan talabni oshirmoqda.

O‘zbekiston transport-logistika tizimining rivojlanish dinamikasi transport xizmatlari hajmining izchil o‘shib borayotganini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda transport xizmatlari hajmi 2021-yilda 74 708,7 mlrd so‘m, 2022-yilda 92 277,2 mlrd so‘m, 2023-yilda 118 275,5 mlrd so‘m, 2024-yilda 151 825,0 mlrd so‘m, 2025-yilda 188 270,8 mlrd so‘mni tashkil etdi⁵⁰. Ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, 2021–2025-yillarda transport xizmatlari hajmi 74,7 trln so‘mdan 188,3 trln so‘mgacha oshgan. Demak, mazkur davrda transport xizmatlari hajmi qariyb 2,5 barobarga ko‘paygan. Bu esa iqtisodiy faollik, savdo hajmi va hududlararo tovar almashinuvi kengayayotganidan dalolat beradi. 2025-yilda barcha transport turlari orqali 1 601,0 mln tonna yuk tashilgan bo‘lib, bu 2024-yilga nisbatan 4,3 foizga ko‘pdir. Shundan avtomobil transporti 1 434,5 mln tonna, temir yo‘l transporti 107,9 mln tonna yuk tashigan. Jami yuk aylanmasi 84 021,1 mln tonna-kmni tashkil etgan.

Mazkur ko‘rsatkichlar transport-logistika tizimida avtomobil transportining yuqori ulushga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, temir yo‘l transporti uzoq masofalarga katta hajmdagi yuklarni tashishda strategik ahamiyatini saqlab qolmoqda. 2025-yilda temir yo‘l transportining yuk aylanmasi 28 384,1 mln tonna-kmni tashkil etib, jami yuk aylanmasining 33,8 foizini tashkil qilgan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda transport xizmatlari hajmi barqaror o‘shish tendensiyasiga ega. Bunga avtomobil va temir yo‘l infratuzilmasining rivojlanishi, logistika markazlarining ko‘payishi, elektron tijoratning kengayishi hamda xalqaro transport koridorlarining rivojlantirilishi asosiy omil bo‘lmoqda. Transport-logistika subyektlarining faoliyati nafaqat yuk tashish hajmini oshirish, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Mintaqaviy transport-logistika infratuzilmasining hozirgi holatini baholashda quyidagi asosiy subyektlar muhim ahamiyatga ega: transport korxonalari, logistika markazlari, omborxonalar, terminal va ekspeditorlik tashkilotlari, bojxona terminallari hamda servis xizmatlari ko‘rsatuvchi korxonalar. Ularning o‘zaro integratsiyasi yuklarni yetkazib berish muddatlarini qisqartirish va logistika xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, mintaqalarda transport-logistika infratuzilmasining rivojlanishida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda zamonaviy logistika markazlari va omborlarning yetarli emasligi, transport yo‘llarining texnik holati, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining pastligi va logistika xizmatlari subyektlari o‘rtasidagi axborot almashinuvining yetarlicha rivojlanmaganligi tizim samaradorligini cheklamoqda.

Qashqadaryo viloyatida transport-logistika infratuzilmasining holati.

⁵⁰ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari

Qashqadaryo viloyati geografik joylashuvi, tabiiy resurslari, sanoat va qishloq xo'jaligi salohiyati bilan transport-logistika xizmatlariga yuqori talab shakllanadigan hududlardan biridir. Viloyatda sanoat, qurilish, qishloq xo'jaligi va savdo tarmoqlarining rivojlanishi yuk tashish va logistika xizmatlarining kengayishiga xizmat qilmoqda.

2025-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekistonda transport xizmatlari hajmi 188 270,8 mlrd so'mga yetgan. Qashqadaryo viloyatida ham transport xizmatlari hajmi yuqori sur'atlarda o'sib borgan. Milliy statistika ma'lumotlarida 2025-yil yanvar–noyabr oylarida viloyatda transport xizmatlari hajmi 6,8 trln so'mni tashkil etgani qayd etilgan.

Qashqadaryo viloyatida avtomobil transportining o'rni ayniqsa yuqori. 2025-yilda viloyatda avtomobil transporti orqali tashilgan yuk hajmi 54,0 mln tonnani tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2024-yildagi 50,3 mln tonnaga nisbatan oshgan.

Biroq transport-logistika infratuzilmasining rivojlanishi faqat tashish hajmining ko'payishi bilan belgilanmaydi. Logistika markazlari, zamonaviy omborxonalar, yuk terminallari, sovitkichli omborlar, ekspeditorlik xizmatlari va raqamli boshqaruv tizimlarining rivojlanganlik darajasi ham muhim ahamiyatga ega.

Shu nuqtayi nazardan Qashqadaryo viloyatida transport-logistika infratuzilmasining rivojlanishida quyidagi muammolarni ajratish mumkin:

- ayrim hududlarda transport infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- zamonaviy logistika markazlari va multimodal terminallar yetishmasligi;
- logistika xizmatlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining yetarli emasligi;
- yuklarni saqlash va qayta ishlash infratuzilmasini kengaytirish zarurati;
- transport turlari o'rtasidagi integratsiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi;
- logistika xarajatlarini kamaytirish va tashish vaqtini qisqartirish zarurati.

Transport-logistika infratuzilmasi subyektlarining rivojlanishi hudud iqtisodiyotining barcha asosiy tarmoqlariga multiplikativ ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ishlab chiqaruvchi korxona uchun transport xarajatlarining kamayishi mahsulot tannarxining pasayishiga olib keladi. Bu esa mahsulotning raqobatbardoshligini oshiradi. Qishloq xo'jaligida esa zamonaviy logistika tizimi mahsulotni ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha tez va sifatli yetkazish, ayniqsa tez buziladigan mahsulotlarning yo'qotishlarini kamaytirish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transport-logistika infratuzilmasi subyektlarining rivojlanishi mintaqa iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. O'zbekistonda transport xizmatlari hajmining 2021–2025-yillarda sezilarli darajada oshgani mazkur sohaning iqtisodiyotdagi roli ortib borayotganini ko'rsatadi.

Qashqadaryo viloyatida ham transport xizmatlari va yuk tashish hajmining o'sishi kuzatilmoqda. Biroq hududning transport-logistika salohiyatidan to'liq foydalanish uchun zamonaviy logistika markazlari, omborxonalar, multimodal terminallar va raqamli logistika xizmatlarini rivojlantirish zarur.

Transport-logistika infratuzilmasi subyektlari faoliyatini takomillashtirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri raqamlashtirish hisoblanadi. Elektron hujjat aylanishi, yuklarni onlayn kuzatish, GPS monitoring, elektron navbat, raqamli ombor boshqaruvi va transport buyurtmalarini avtomatlashtirish logistika jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini oshiradi.

Ikkinchi muhim yo'nalish — multimodal transport tizimini rivojlantirish. Avtomobil, temir yo'l va boshqa transport turlarini yagona logistika zanjiriga birlashtirish yuklarni tashish xarajatlarini kamaytirish va yetkazib berish muddatlarini qisqartirish imkonini beradi.

Uchinchi yoʻnalish — mintaqaviy logistika markazlarini tashkil etish. Bunday markazlar yuklarni qabul qilish, saqlash, saralash, qayta ishlash, qadoqlash va joʻnatish xizmatlarini bir joyda amalga oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, Qashqadaryo kabi ishlab chiqarish va qishloq xoʻjaligi salohiyati yuqori hududlarda logistika markazlarini ishlab chiqarish zonalarini va asosiy transport yoʻlaklari bilan integratsiyalash muhimdir.

Toʻrtinchi yoʻnalish — xususiy sektor ishtirokini kengaytirish. Transport-logistika xizmatlari bozorida xususiy investitsiyalarni jalb qilish yangi terminallar, omborlar, servis markazlari va raqamli logistika platformalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Beshinchi yoʻnalish — transport infratuzilmasini hududiy rejalashtirish. Logistika obyektlarini joylashtirishda ishlab chiqarish korxonalari, savdo markazlari, qishloq xoʻjaligi klasterlari, temir yoʻl stansiyalari va avtomobil yoʻllarining oʻzaro joylashuvi hisobga olinishi lozim.

2025-yilda qabul qilingan transport-logistika tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ham transport tizimining samaradorligini oshirish, xalqaro transport koridorlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va logistika tizimini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-yanvardagi 28-sonli “Oʻzbekiston Respublikasining transport-logistika tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarori
2. Oʻzbekiston Respublikasi “Transport toʻgʻrisida”gi Qonuni, OʻRQ–706-son, 2021-yil 9-avgust.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "Oʻzbekiston – 2030" strategiyasi toʻgʻrisidagi PF-158-son Farmoni.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Oʻzbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Transport va kommunikatsiyalar, 2025-yil yanvar–dekabr.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Transport xizmatlari hajmi, turlari boʻyicha statistik maʼlumotlar, 2021–2025-yillar.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. SIAT – transport statistikasi maʼlumotlar bazasi, 2025–2026-yillar.
7. Rodrigue J.-P. The Geography of Transport Systems. – New York: Routledge.
8. Azizov Q. X. Intellektual transport tizimlari va harakat xavfsizligini tashkil etish asoslari. Toshkent: Fan va texnologiyalar. 2022

MINTAQAVIY XIZMATLAR SEKTORIDAGI TARKIBIY SILJISHLARNI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullayev Olimjon Gʻayratovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

agolider1987@icloud.com

Annotatsiya: Maqolada mintaqaviy xizmatlar sektoridagi tarkibiy siljishlarni baholash metodikasini takomillashtirishga qaratilgan koʻp mezonli yondashuv ishlab chiqilgan. Metodika maʼlumotlarning qiyoslanuvchanligini tekshirish, siljish intensivligi, konsentratsiya va diversifikatsiya yoʻnalishi, oʻsish hissasi hamda natijalar barqarorligini alohida bloklarda baholaydi. Qashqadaryo viloyatining 2024–2025-yillardagi rasmiy maʼlumotlari boʻyicha Ryabtsev indeksi 0,0193 ni, tarkibiy farq 1,9 foiz punktini tashkil etdi, HHI esa 0,2301 dan 0,2222 gacha kamaydi. Natija qisqa davrda siljish intensivligi past, biroq tarkib moʻtadil diversifikatsiya tomon yoʻnalganini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: xizmatlar sektori, tarkibiy siljish, Ryabtsev indeksi, Gatev koeffitsiyenti, entropiya, shift-share, mintaqaviy iqtisodiyot.

Аннотация: В статье разработан многокритериальный подход к совершенствованию методики оценки структурных сдвигов в региональном секторе услуг. Методика отдельно оценивает сопоставимость данных, интенсивность изменений, направление концентрации и диверсификации, вклад компонентов в рост и устойчивость результатов. По официальным данным Кашкадарьинской области за 2024–2025 годы индекс Рябцева составил 0,0193, совокупное структурное различие — 1,9 процентного пункта, а HHI снизился с 0,2301 до 0,2222. Полученные результаты указывают на низкую интенсивность краткосрочного сдвига при умеренном движении структуры в сторону диверсификации.

Ключевые слова: сектор услуг, структурный сдвиг, индекс Рябцева, коэффициент Гатева, энтропия, shift-share, региональная экономика.

Abstract. The article develops a multi-criteria approach to improve the assessment of structural shifts in a regional service sector. The method separately evaluates data comparability, shift intensity, the direction of concentration and diversification, growth contributions, and result robustness. Using official Kashkadarya data for 2024–2025, the Ryabtsev index equals 0.0193, total structural variation is 1.9 percentage points, and HHI declines from 0.2301 to 0.2222. The findings indicate a low-intensity short-term shift accompanied by a moderate movement toward diversification.

Keywords: service sector, structural shift, Ryabtsev index, Gatev coefficient, entropy, shift-share, regional economy.

KIRISH

Xizmatlar sektori mintaqaviy iqtisodiyotning talab, bandlik, raqamlashtirish va shaharlararo aloqalardagi oʻzgarishlarga eng tez javob beradigan qismlaridan biridir. Shu sababli sohada ishlab chiqarilgan qiymatning oʻsishi bilan uning ichki tarkibidagi siljishlarni farqlash zarur. Jami hajm bir vaqtda oʻsib, yetakchi xizmat turining ulushi kamayishi mumkin; aksincha, ayrim segmentning yuqori oʻsish surʼati sektor umumiy tarkibini deyarli oʻzgartirmasligi ham mumkin. Faqat ikki davr ulushlarini taqqoslash bunday farqlarni toʻliq ochib bermaydi.

Jahon bankining Oʻzbekiston xizmatlari boʻyicha 2024-yilgi hisobotida sektor iqtisodiy oʻsish va bandlikning muhim manbai sifatida baholanib, yuqori bilim talab qiladigan xizmatlarga oʻtish, unumdorlik va hududiy tafovutlar masalasi ajratib koʻrsatilgan [4]. A. Suyunov xizmatlar turlarining oʻsish surʼati va iqtisodiy samaradorligini kompleks tahlil qilish zarurligini asoslaydi [5]. D. Bozorov esa hududlarda xizmatlar samaradorligini oshirishda texnologiya, sifat va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni birgalikda koʻrib chiqadi [6]. Mazkur yondashuvlar tarkibiy transformatsiyani hajm dinamikasidan ajratadigan oʻlchov tizimiga ehtiyoj mavjudligini koʻrsatadi.

Amaldagi empirik ishlarda koʻpincha bitta koʻrsatkich — tarmoq ulushining oʻzgarishi yoki oʻsish surʼati — asosiy xulosa manbai sifatida ishlatiladi. Bunday yondashuv uchta xatarga ega: tasnif yoki bazaviy qator qayta koʻrilganda soxta siljish yuzaga kelishi; konsentratsiyaning kamayishi bilan strukturaviy yangilanishni bir xil talqin qilish; joriy narxlardagi hajm oʻsishini real oʻsish deb qabul qilish. Tadqiqotning maqsadi mintaqaviy xizmatlar sektoridagi tarkibiy siljishlarni baholashni qiyoslanuvchanlik, intensivlik, yoʻnalish, hissa va barqarorlik mezonlarini birlashtirgan koʻp bosqichli metodika asosida takomillashtirishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda tizimli, indeksli, dekompozitsion va sezgirlik tahlili usullari qoʻllanildi. Empirik baza sifatida Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2024-yil yakunlari boʻyicha press-relizi hamda

2026-yil 20-yanvarda e'lon qilingan 2025-yil yakunlari press-relizidagi qayta ko'rilgan 2024-yil bazasi olindi [1; 2]. Juft taqqoslash uchun so'nggi relizdagi bir xil tasnif va qamrovga ega 2024–2025-yil qatori ishlatildi; oltita yirik xizmat turi va qolgan turlar yig'indisidan iborat yetti komponentli vektor tuzildi. Dastlab tarmoq ulushi hisoblanadi, so'ng umumiy variatsiya masofasi, Gatev koeffitsiyenti, Ryabtsev va Salai indeksleri orqali intensivlik; HHI hamda normallashtirilgan Shannon entropiyasi orqali yo'nalish baholanadi. O'sishning hajm va tarkib tarkibiy qismlari shift-share ayniyati bilan ajratiladi. Indeksler muallif hisob-kitobi bo'lib, sababiy ta'sir koeffitsiyenti emas; elektron manbalar 25.09.2026 holatida tekshirildi.

i-tur xizmatning t-davrdagi ulushi quyidagicha aniqlanadi:

$$s_{it} = x_{it} / \sum x_{it} \quad (1)$$

Tarkibiy farqning mutlaq ko'lamini TVD ko'rsatkichi, nisbiy intensivligi esa Ryabtsev indeksi orqali o'lchanadi:

$$TVD = 0.5 \sum |s_{it} - s_{io}|; \quad I^R = \sqrt{[\sum (s_{it} - s_{io})^2 / \sum (s_{it} + s_{io})^2]} \quad (2)$$

Konsentratsiya va xilma-xillik yo'nalishi bir-birini tekshiruvchi ikki ko'rsatkich bilan baholanadi:

$$HHI = \sum s_i^2; \quad H^* = - \sum (s_i \ln s_i) / \ln n \quad (3)$$

Hajm o'zgarishining bazaviy tarkib, sof tarkibiy va o'zaro ta'sir qismlariga ajralishi quyidagi ayniyatga asoslanadi:

$$\Delta x_i = s_{io} \Delta X + X_o \Delta s_i + \Delta X \Delta s_i \quad (4)$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Takomillashtirilgan metodika besh ketma-ket blokni qamrab oladi. Birinchi blokda tasnif, qamrov, narx bazasi va statistik qayta ko'rib chiqishlar tekshiriladi. Ikkinchi blokda TVD, Gatev, Ryabtsev va Salai ko'rsatkichlari tarkibiy siljish intensivligini turli normallashtirish asosida o'lchaydi. Uchinchi blok HHI va entropiya yordamida siljish konsentratsiyaga yoki diversifikatsiyaga yo'nalganini aniqlaydi. To'rtinchi blok shift-share orqali jami o'sishda bazaviy tuzilma va ulushlar qayta taqsimlanishining rolini ajratadi. Beshinchi blok guruhlash variantlari, qayta ko'rilgan ma'lumotlar va qisqa vaqt oralig'iga sezgirlikni tekshiradi.

1-jadval. Qashqadaryo viloyati bozor xizmatlari tarkibining o'zgarishi

Xizmat turi	2024, %	2025, %	Siljish, foiz punkt
Yashash va ovqatlanish	38,3	36,9	–1,4
Savdo	19,3	18,8	–0,5
Transport	13,7	14,6	+0,9
Moliyaviy	9,9	10,3	+0,4
Aloqa va axborotlashtirish	3,1	3,3	+0,2
Boshqa xizmatlar	3,2	3,2	0,0
Qolgan xizmat turlari	12,5	12,9	+0,4

Manba: Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2025-yil yakunlari press-relizi [1]; siljishlar muallif hisob-kitobi. 2024-yil ustuni ushbu relizda berilgan qayta ko'rilgan taqqoslama bazadir.

Jadval tarkibdagi asosiy qayta taqsimlanish yashash va ovqatlanish xizmatlari ulushining 1,4 punktga qisqarishi hamda transport ulushining 0,9 punktga oshishi hisobiga yuz berganini ko'rsatadi. Savdo ulushi 0,5 punktga kamaygan, moliya, axborot-alloqa va yig'ma qolgan turlarning ulushi jami 1,0

punktga ko‘tarilgan. Ulushning pasayishi hajm kamayganini anglatmaydi: yashash va ovqatlanish xizmatlari joriy qiymati 16 779,2 mlrd so‘mdan 19 981,2 mlrd so‘mga oshgan [1]. Bu misol tarkibiy siljishni mutlaq hajm dinamikasidan ajratish zarurligini tasdiqlaydi.

2-jadval. Tarkibiy siljishning ko‘p mezonli diagnostikasi

Ko‘rsatkich	Qiymat	Iqtisodiy talqin
TVD	1,9 foiz punkt	Qayta taqsimlangan minimal ulush
Gatev koeffitsiyenti	0,0273	Past intensivlik
Ryabtsev indeksi	0,0193	Juda past tarkibiy farq
Salai indeksi	0,0416	Kichik segmentlarga sezgir past siljish
HHI: 2024 → 2025	0,2301 → 0,2222	Konsentratsiya kamaygan
H*: 2024 → 2025	0,8552 → 0,8654	Diversifikatsiya oshgan

Manba: (1)–(3) formulalar asosidagi muallif hisob-kitobi. Indekslar yetti komponentli agregatsiyada hisoblangan; mayda xizmatlarni alohida ajratish Salai va entropiya qiymatlarini o‘zgartirishi mumkin.

Barcha intensivlik ko‘rsatkichlari 2024–2025-yillarda keskin transformatsiya bo‘lmaganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga HHI ning kamayishi va normallashtirilgan entropiyaning oshishi siljish yo‘nalishi mo‘tadil diversifikatsiya tomon bo‘lganini bildiradi. Demak, “siljish kichik” va “siljish yo‘nalishi diversifikatsion” xulosalari bir-biriga zid emas: birinchisi o‘zgarish kuchini, ikkinchisi esa uning yo‘nalishini ifodalaydi. Bitta integral indeks bu ikki o‘lchovni yashirib qo‘yishi mumkin.

Qiyoslanuvchanlik bloki natijaga sezilarli ta’sir qiladi. 2024-yilga bag‘ishlangan dastlabki relizda jami xizmatlar 43 255,9 mlrd so‘m va yashash-ovqatlanish ulushi 39,7 foiz ko‘rsatilgan [2], keyingi relizdagi taqqoslama 2024-yil qatori esa mos ravishda 43 857,6 mlrd so‘m va 38,3 foizni tashkil etadi [1]. Turli relizlardagi qiymatlarni bevosita juftlash statistik qayta ko‘rib chiqishni iqtisodiy tarkibiy siljish sifatida noto‘g‘ri talqin qilishga olib keladi. Taklif etilgan metodika har bir hisob oldidan “ma’lumotlar pasporti”ni shakllantirishni majburiy bosqich sifatida belgilaydi.

Narx omili ham alohida nazorat qilinadi. Joriy qiymatlar bo‘yicha jami xizmatlar 43 857,6 mlrd so‘mdan 54 118,0 mlrd so‘mga oshib, nominal indeks 123,4 foizni tashkil etadi, rasmiy taqqoslama narxlardagi o‘shish sur’ati esa 113,6 foizdir [1]. Shuning uchun nominal hajmlar asosidagi shift-share dekompozitsiyasi resurslarning pul ifodasidagi qayta taqsimlanishini, real indekslar esa fizik yoki qiyosiy hajm dinamikasini ifodalaydi. Ularni bitta natija sifatida talqin qilish mumkin emas.

O‘shishga hissa va ulush o‘zgarishi ham turli savollarga javob beradi. Rasmiy ma’lumotda 2025-yil real o‘shishga yashash va ovqatlanish xizmatlarining hissasi 2,8 punkt, savdoniki 2,7 punkt, aloqa va axborotlashtirish hamda ta’lim xizmatlariniki 0,6 punktdan bo‘lgan [1]. Shunga qaramay, yashash-ovqatlanish ulushi kamaygan. Bu holat segment sektor o‘rtachasidan sekinroq o‘sgan bo‘lsa ham, katta bazaviy ulushi sabab jami o‘shishga sezilarli hissa qo‘sha olishini ko‘rsatadi. Takomillashtirilgan baholashda “qaysi tarmoq o‘shishni yaratdi?” va “qaysi tarmoq tarkibda kuchaydi?” savollari alohida ko‘riladi.

Metodikaning ilmiy yangiligi yagona indeks yaratishda emas, turli iqtisodiy mazmundagi ko‘rsatkichlarni diagnostik ketma-ketlikka birlashtirishdadir. Natijani hududlararo taqqoslashda xizmat turlari soni, agregatsiya darajasi va davr uzunligi bir xil bo‘lishi kerak. Kamida uch yillik sirg‘aluvchi oynalar qisqa muddatli shovqinni kamaytiradi; qayta ko‘rilgan va dastlabki qatorlar bilan parallel hisob

esa xulosaning statistik reviziyaga chidamliligini ko'rsatadi. Mazkur maqoladagi ikki yillik misol metodikani namoyish etadi, uzoq muddatli tarkibiy transformatsiyani to'liq isbotlamaydi.

XULOSA

Mintaqaviy xizmatlar sektoridagi tarkibiy siljishlarni baholash uchun faqat tarmoq ulushlari yoki o'sish sur'atlarini taqqoslash yetarli emas. Taklif etilgan metodika qiyoslanuvchanlik nazorati, siljish intensivligi, konsentratsiya va diversifikatsiya yo'nalishi, o'sish hissasi, shift-share dekompozitsiyasi hamda sezgirlik tekshiruvini yagona tahliliy jarayonga birlashtiradi. Bu tarkibiy o'zgarishning miqyosi, yo'nalishi va manbasini alohida aniqlash imkonini beradi.

Qashqadaryo viloyati misolida 2024–2025-yillardagi TVD 1,9 punkt, Ryabtsev indeksi 0,0193 bo'lib, siljish intensivligi past ekanini ko'rsatdi. HHI ning 0,2301 dan 0,2222 gacha kamayishi va entropiyaning 0,8552 dan 0,8654 gacha oshishi esa tarkib mo'tadil diversifikatsiya tomon siljiganini bildiradi. Natija transport, moliya va axborot-aloqa ulushlarining oshishi hamda yashash-ovqatlanish va savdo ulushlarining qisqarishi bilan izohlanadi.

Amaliyotda hududiy statistika organlari har bir tarkibiy tahlil bilan birga tasnif, qamrov, narx turi va reviziya holatini ko'rsatuvchi ma'lumotlar pasportini e'lon qilishi maqsadga muvofiq. Hududiy dasturlar monitoringida real o'sishga hissa, ulush siljishi va konsentratsiya ko'rsatkichlari birgalikda qo'llansa, tez o'sayotgan segment bilan tarkibiy jihatdan kuchayayotgan segmentni aniq farqlash mumkin bo'ladi. Keyingi tadqiqotlarda metodika barcha hududlar bo'yicha 2023–2026-yillar panel ma'lumotlari, unumdorlik va bandlik ko'rsatkichlari bilan kengaytirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyati xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari: 2025-yil yanvar-dekabr. 20.01.2026. <https://qashstat.uz/uploads/press25/XIZM-PR-UZ-12-2025.pdf>
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyati xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari: 2024-yil yanvar-dekabr. 2025. <https://qashstat.uz/uploads/press24/XIZM-PR-UZ-12-2024.pdf>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Xizmatlar sohasi rasmiy statistikasi va metodologik materiallar. 2025–2026. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/services-2>
4. World Bank. At Your Service? The Promise of Services-Led Growth in Uzbekistan. Washington, DC: World Bank, 2024. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/promise-of-services-led-growth>
5. Suyunov A. O'zbekistonda xizmatlar sohasi va uning amaldagi holati tahlili // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024. 2-jild, 8-son. <https://www.green-eco.uz/index.php/GED/article/view/2747>
6. Bozorov D. Hududlarda xizmatlar samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2024. 2-jild, 10-son. B. 34–43. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss10-pp34-43>

SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IJTIMOY-IQTISODIY AFZALLIKLARI

Yangiboyev Berdiy Yangiboyevich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori,

e-mail: yangiboyevberdiy@mail.ru

Аннотация: maqolada raqamli iqtisodiyotning muhim yo'nalishi bo'lgan sun'iy intellektning har bir mamlakat milliy iqtisodiyotida tutgan o'rni va uning rivojlanish darajasi, bu yo'ldagi muammolar, shuningdek, undan foydalanishning ahamiyati to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Калит so'zlar: raqamli iqtisodiyot, intensivlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli texnologiyalar, kiber hujum, raqamli qullik, monopoliya, innovatsion vazifa, sun'iy intellekt, sun'iy intellekt texnologiyalari.

Аннотация: В статье рассматривается роль искусственного интеллекта, являющегося одним из важных направлений цифровой экономики, в национальной экономике каждой страны, а также уровень его развития. Высказаны мнения о проблемах, возникающих на пути развития искусственного интеллекта, и значимости его использования в экономике и других сферах общественной жизни.

Ключевые слова: цифровая экономика, интенсивность, информационно-коммуникационные технологии, цифровые технологии, кибератака, цифровое рабство, монополия, инновационная задача, искусственный интеллект, технологии искусственного интеллекта.

Abstract: The article examines the role of artificial intelligence, which is one of the important directions of the digital economy, in the national economy of each country, as well as the level of its development. It presents views on the challenges encountered in the development of artificial intelligence and discusses the importance of its application in the economy and other areas of social life.

Keywords: digital economy, intensity, information and communication technologies, digital technologies, cyberattack, digital slavery, monopoly, innovative task, artificial intelligence, artificial intelligence technologies.

KIRISH

“Sun'iy intellekt” atamasi inglizcha “artificial” - sun'iy, “intelligence” - intellect (tafakkur, aqli fikrlash qobiliyati) degan ma'nolarni beradi. XX asrning 80-yillarida “buyuk kashfiyot” deb e'tirof etilgan sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish asosida milliy strategiyani yaratish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Nazariya va amaliyotdagi bunday o'zgarishlar texnologik o'sishni ta'minlaydigan, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari tamoyillarini tubdan o'zgartiradigan va global aloqalarni mustahkamlaydigan davrga to'g'ri keldi.

Sun'iy intellekt nisbatan murakkab tizimga ega bo'lib, uning asosiy tarkibiy qismlariga axborotni qidirish, saqlash, o'zgartirish imkonini beruvchi bilimlar bazasi va muammolarni hal qiluvchi, unga o'rnatilgan strategiya tufayli optimal echimlarni topishga qodir blok hamda odam bilan muloqot qilish uchun aqli interfeys kabilar tashkil qiladi.

Avvallari “sun'iy intellekt” deganda insonlarga xos bo'lgan funktsiyalarni, shu jumladan, iste'molchilarga xizmatning ayrim turlarini ko'rsatish kabi vazifalarni bajarishda qo'llaniladigan kompyuterlar, tushinilgan. Ko'pchilik tadqiqotchilar “sun'iy intellekt” deganda robotlarning milliy iqtisodiyotning turli tarmoq va sohalarga jalb qilinishi, deb hisoblashsalar, ammo uni robotlarning inson o'rnini almashtirishi, deb tushunish xato bo'ladi, chunki robotlardan foydalanishdan kuzlangan asosiy maqsad inson mehnatini imkoniyat darajasida yengillashtirishdan iborat bo'lishi kerak.

Bugungi kunga kelib, sun'iy intellektning mohiyati, bajaradigan funktsiyalari va atrofdagilarning munosabati o'zgardi, chunki kompyuterlar insonlar bajaradigan aqliy va ijodiy ishlarni bajara olish qobiliyatiga ega bo'lgan tizimga aylanib ulgurdi. Shu boisdan ham sun'iy intellekt innovatsion yechimlar xavfsizligi sohasida, jumladan, insonlarni rasmlariga qarab tanib olish va identifikatsiya qilish ishlarida ham faol ravishda qo'llanilib kelinmoqda. Hozirga kelib, sun'iy intellekt texnologiyalari insonning ijodiy

funktsiyalarini taqlid qilish, qobiliyatlarini namoyish etish imkonini beruvchi texnologik yechimlar to'plamining tarkibiy qismini tashkil etmoqda va rivojlanishda davom etmoqda.

Mateiallar va usullar. "Gartner" analitik kompaniyasi sun'iy intellekt texnologiyalari hali ham rivojlanish bosqichida ekanligini va to'liq rivojlangan bozorga chiqishi uchun hali uzoq vaqt davomida shakllanishi lozimligi haqidagi fikrlarni chop etgan. Kompaniya mutaxassislarning fikricha, kompaniya va firmalar sun'iy intellektning sohaviy muammolarini hal qilishga ko'mak berishlari, sun'iy intellekt vositalarini kengaytirib, xavflarni oldindan bilish va barcha jarayonlarni bashoratlash lozim, deb hisoblashadi. Shu nuqtai-nazardan bo'lsa kerak, sun'iy intellekt yonalishida odamlar bajara oladigan yumushlarni tushunib yetishga va yangi aqlli robotlarni yaratishga harakat qilmoqda.

Sun'iy intellektning rivojlanishi 2 ta asosiy yo'nalishda ketdi: matematik mantiq va neyron tarmoqlar. O'sha paytlarda sun'iy intellektni yaratishda 2 ta asosiy yondashuv shakllana boshladi: yuqoridan pastga va pastdan yuqoriga.

Kelajakni batafsil bashorat qila bilish murakkab masala, ammo, inson darajasidagi aql-zakovatga ega kompyuterlar insonning kundalik hayotiga va sivilizatsiyaning kelajakdagi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishi, tabiiy. Shu nuqtai-nazardan ham sun'iy intellektni to'g'ri tushunish, qabul qilish va undan samarali foydalanish bilan bog'liq bo'lgan masalalar hozirgi davrning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib hisoblanishiga shak-shubha bo'lishi, also mumkin emas. Shu nuqtai-nazardan ham sun'iy intellekt bilan bog'liq bo'lgan mavzular hozirgi kunning eng dolzarb muammolari qatoriga kiritiladi.

Ushbu maqolani tayyorlash jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarga ijobiy ta'sirini aniqlash maqsadida mamlakatimiz Prezidentining va Bazirlar Mahkamasining qaror va farmonlari, turli ilmiy maqolalar va asarlardan foydalanildi.

Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, dastavval sun'iy intellekt muammolari bilan bog'liq bo'lgan masalalar bo'yicha AQSh, Xitoy, keyinchalik Rossiya va shu kabi bir qator davlatlarda tegishli nazariy, ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan va shular asosida sun'iy intellekt elementlari paydo bo'lgan, jumladan, amerikalik Alan Turing sun'iy intellekt sohasida olib borilgan ilk tadqiqotlarning birinchi muallifi hisoblanadi [1]. 1956-yilga kelib, sun'iy intellektga fan sohasi sifatida mustaqil asos solingan [2]. Shu yilning yozida Dartmouth kollejida bo'lib o'tgan anjumanda John McCarthy "sun'iy intellekt" atamasini birinchi marta ishlatgan va mazkur atama muallifi sifatida tarixga o'z nomini mixlab qo'ydi. Keyinchalik amerikalik olimlardan Lorenz, Taylor, Griffith, Erin, Isaac, Mikelar ham sun'iy intellekt muammolari bo'yicha o'z fikrlarini toshkor qilganlar [3].

Olamshumil ahamiyatga molik hisoblanmish sun'iy intellekt texnologiyalari bilan bog'liq masalarning ayrim yo'nalishlari bilan o'zbekistonlik olimlardan Hamrayeva S.I., Samandarov M.J.kabilar shug'illanganlar [4].

Natijalar va muhokama. XYII asrda "sun'iy intellekt"ni yaratish uchun birinchi texnik shart-sharoitlar yaratildi, mexanik tarzda ishlaydigan arifmometrlar paydo bo'lganda, ularning ishi tishli mexanizmlardan foydalanishga asoslangan edi. Bunday mexanizmlarning eng mashhurlari bo'lib, nemis matematigi Vilgelm Schickardning 6 xonali sonlar ustida 4 ta arifmetik amalni bajarishga qodir "hisoblash mexanizmi" (1623), fransuz matematigi Blez Paskalning "qo'shish mashinasi" (1643), nemis matematigi Gotfrid Vilgelm Leybnitsning arifmetri (1671) kabilar hisoblanadi, jumladan, Leybnits arifmetrida ko'paytirish, bo'lish, kvadrat va kub ildizlarni chiqarish, shuningdek, darajaga ko'tarish amallarini bajarish mumkin edi.

XYIII asrda kengroq matematik muammolarni bajarishga qodir bo'lgan yangi dizaynlar paydo bo'ldi. XIX asr boshidan qo'shish mashinalarini seriyali ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. XIX asrning o'rtalarida rus matematigi P.Chebishev avtomatik arifmetrning prototipini yaratdi. Avtomatik qo'shish mashinalari taxminan XX asrning 30-yillarida keng tarqaldi. 1910-1913 yillarda Bertran Russell va Alfred Nort matematikaning 3 ta jildini nashrdan chiqarishdi. 1938 yilda nemis muhandisi Konrad Zuze

tomonidan kompyuterning dasturlashtiriladigan mexanik modelining yaratilishi o'sha davrning kompyuter sohasidagi eng katta qadami bo'ldi.

Ishlash jarayonida faqat elektron komponentlardan foydalanilgan birinchi kompyuter 1941-yilda IBM ishtirokida yaratilgan. 1943-yilda amerikalik tadqiqotchilar Uorren Makkalok va Uolter Pits "Asab faoliyatiga xos bo'lgan g'oyalarning mantiqiy hisobi" asarini nashr ettirishdi. Ularni va 1950 yillarning oxirlarida paydo bo'lgan, inson ko'zi va miyasi o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonini modellashtirgan Frank Rosenblatni birinchi sun'iy intellekt tizimlarini ishlab chiquvchilar, deb hisoblash mumkin.

Sun'iy intellektni tadqiq qilish borasidagi izlanishlar XX asrning o'rtalaridan boshlab, faol ravishda olib borilgan bo'lsa-da, bu soha bo'yicha butunlay yangi bosqichga o'tish 2012 yilda sodir bo'lgan. 2017 yilda transformer arxitekturasining vujudga kelishi ham sun'iy intellektning rivojlanishida muhim burilish nuqtasi bo'lib xizmat qilgan. Undan keying yillarda ham sun'iy intellekt texnologiyalarini chuqur o'rganish, boshqa shu kabi yangiliklarga nisbatan afzalliklarini namoyon qilib, katta diqqatga sazovor bo'lindi.

Amaliyot sun'iy intellektning qo'llanilish sohaslarining cheksizligini tasdiqlamoqda, chunonchi yirik kashfiyot hisoblanmish sun'iy intellekt texnologiyalaridan so'zlar orqali ifodalangan matnlarni qayta ishlashda, kompiyuterlar yordamida ta'lim berishda, ekspert tizimlarida, virtual agentlar (chat-botlar va virtual yordamchilar) o'rnida, maslahat berish tizimlari va shu kabi yo'nalishlarda foydalanilib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 - yil 14 - oktyabrdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030 - yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-sonli Qarorining qabul qilinishi mamlakatimizda ham sun'iy intellekt texnologiyalari yutuqlaridan milliy iqtisodiyot ravnaqi va xalqimizning farovonligini oshirish maqsadlari yo'lida foydalanishda muhim qadam bo'lib xizmat qilmoqda, chunki sun'iy intellekt dunyoda ro'y bergan olamshumil yangilik, bu yangiliklarni zudlik bilan joriy etish har bir mamlakat uchun ham farz, ham qarzdir. Prezidentimiz "Ijtimoiy sohava iqtisodiyot tarmoqlarida sun'iy intellect texnologiyalarini joriy qilish uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizning sun'iy intellect texnologiyalaridan foydalanuvchi dunyoning yetakchi davlatlari qatoriga kirishiga erishish"ga alohida urg'u berib o'tilgan" [5].

Yurtboshimiz 2025-yilning 26-dekabri kuni Oliy majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasida 2025 yil "IT, fintex, sun'iy intellect kabi yo'nalishlardagi mahalliy startaplarga xorijdan 270 million dollar investitsiya jalb qildik, 2026 yildan "raqamli startaplar" dasturini kengaytirib, startap g'oyasidan eksportgacha ko'maklashadigan yangi tizimni yo'lga qo'yamiz", ta'kidlab o'tdi [6].

Sun'iy intellet qisqa muddatlarda katta hajmdagi ma'lumotlar yig'ish va ularni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan sohalarda monitoringni amalga oshirish va information modellar qurish uchun ham keng miqyosda ishlatila boshlandi. O'z navbatida sun'iy intellektni ilm-fanga joriy etish uchun malakali kadrlar sonini oshirish talab etiladi. Negaki aynan o'z kasbining ustasi bo'lgan mutaxassislar barcha jabhalarga sun'iy intellektning kirib borishida asosiy omil bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2024-yil 14-oktyabrdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-358-sonli qarorida belgilab berilgan vazifalar mamlakatimiz oldida turgan ustuvor vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur qarorning ijrosini ta'minlash yuzasidan qator ishlar amalga oshirildi. Ayniqsa, so'ngi yillarda ushbu sohaga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 3 mlrd. AQSh dollaridan oshgan. Xorijiy kapital ishtirokidagi IT-kompaniyalar soni 2017 yilgi ko'rsatkichlar bilan solishtirganda 8,5 barobar oshib, ularning soni mingdan oshdi [7].

Jahon miqyosidagi holat tahlil qilinsa, hozirgi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari milliy iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohaslarida robotlar va dronlar yordamida keng miqyosda tadbiq qilinayapti va ulardan olinayotgan iqtisodiy-ijtimoiy samara yuqorilab bormoqda.

Shuni ham alohida ta'kidlash o'rinli, keyingi yillarda sun'iy intellektni rivojlantirish uchun bo'lgan investitsiyalar miqdori dunyo miqyosida 4 barobarga ko'paygan. Robotlashtirilgan yechimlarning rivojlanish potentsiali yaqin 2 yilda 600-700% ni tashkil qilishi mumkinligi bashorat qilinmoqda.

Ba'zi bir hisob-kitoblarga ko'ra, ishchi mutaxassiliklarning har bir o'ntadan bittasi robotlar bilan almashinadi. Shuning uchun, sun'iy intellekt texnologiyalarining insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga faol tadbiriq qilinishi kun tartibidagi eng asosiy vazifalardan biri, deb aytilsa, hech ham mubolag'a bo'lmaydi.

XULOSA

Sun'iy intellekt texnologiyalari sohasida erishilgan yutuqlar va ularni milliy iqtisodiyotga keng joriy qilish yuzasidan olingan fikrlar bo'yicha quyidagilarni xulosa sifatida keltirish mumkin:

-sun'iy intellekt texnologiyalari hozirgi kunda biznes va iqtisodiyot sohalarida inqilobiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda;

-sun'iy intellekt texnologiyalari yetarli darajada rivojlanmagan holatlarda ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy rivojlanish sekinlashadi, bu esa uning iqtisodiy-texnologik jihatdan boshqa mamlakatlardan orqada qolishiga olib keladi;

-sun'iy intellekt texnologiyalari - bu intellektual faoliyat bilan bog'liq inson faoliyatini sun'iy modellashtirish muammolarini hal qilishga imkon beruvchi subertexnologiyalarning butun guruhidir;

-olib borilgan tadqiqotlar va hisob-kitoblar sun'iy intellekt texnologiyalarining korxonalarda resurslardan samarali foydalanish, mehnat bozorini transformatsiya qilish hamda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdagi salohiyatini aniq ko'rsatmoqda;

-yuqorida keltirilgan muammolar bosqicha - bosqich, tizimli, dunyo tajribasidan kelib chiqqan holda hal etilsa, O'zbekiston ham sun'iy intellekt rivoj topgan mamlakatlardan biriga aylanadi, tabiiy.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.The Essential Turing: the ideas that gave birth to the computer age(en). Oxford, England: Clarendon prens, 2004, ISBN 0-19-825079-7).
- 2.Russell & Norvig "Artificial Intelligence: A Modern Approach" (2021, s, 18
- 3.Lorenz, Taylor; Griffith, Erin; Isaac, Mike. "We live in Zoom Now", The New York times (2020-yil 17-mart.
- 4.Hamrayeva S.I.,Samandarov M.J. Sun'iy intellekt va uning asosida yaratilgan texnologiyalar tahlili//Academic Research in Educational sciences, 2023.Vol.4)
- 5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil, 14-oktyabrdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030 yilga qadar rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi PQ-358-son qarori,1-bet.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2025-yil 26-dekabrdagi "Oliy majlisga va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi", 14-bet.
- 7."Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali, 2025 yil, navbatdan tashqari 3-soni, 449-bet].

XIZMAT KO'RSATISH SOHASI KORXONALAR SAMARADORLIGINI PROGNOZLASH

Muxitdinov Xudayar Suyunovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, "Iqtisodiyot" kafedrasi professori, i.f.d. (DSc)

Annotatsiya: Mazkur maqolada xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining iqtisodiy samaradorligini baholash va kelgusidagi rivojlanish tendensiyalarini prognozlash masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda xizmatlar hajmi, bandlik, investitsiyalar hamda DEA samaradorlik ko'rsatkichi asosida hududiy xizmatlar sektorining rivojlanish dinamikasi tahlil qilingan. Samaradorlikni prognozlashda trend, regressiya va logit-trend modellaridan foydalanishning metodik imkoniyatlari asoslangan. Qashqadaryo viloyati misolida 2026–2030-yillar uchun xizmatlar hajmi va samaradorlik ko'rsatkichlari prognoz qilingan. Natijalar xizmatlar sektorida ekstensiv o'sishdan intensiv, ya'ni samaradorlikka asoslangan rivojlanish bosqichiga o'tish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish sohasi, korxona samaradorligi, prognozlash, ekonometrik model, DEA, trend modeli, regressiya, investitsiya, bandlik, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация. В статье исследованы вопросы оценки экономической эффективности предприятий сферы услуг и прогнозирования тенденций их дальнейшего развития. Проанализирована динамика сферы услуг на основе объема услуг, занятости, инвестиций и показателя эффективности DEA. Обоснованы методические возможности применения трендовых, регрессионных и логит-трендовых моделей для прогнозирования эффективности. На примере Кашкадарьинской области разработан прогноз развития сферы услуг на 2026–2030 годы. Результаты показывают возможность перехода сферы услуг от экстенсивного к интенсивному развитию, основанному на повышении эффективности использования ресурсов.

Ключевые слова: сфера услуг, эффективность предприятий, прогнозирование, эконометрическая модель, DEA, трендовая модель, регрессия, инвестиции, занятость, Кашкадарьинская область.

Abstract: The article examines the issues of assessing the economic efficiency of service sector enterprises and forecasting their future development trends. The dynamics of the service sector is analyzed based on service output, employment, investment and the DEA efficiency indicator. The methodological possibilities of trend, regression and logit-trend models for forecasting efficiency are substantiated. A forecast for the development of the service sector for 2026–2030 is developed using the example of Kashkadarya region. The results indicate the possibility of transition from extensive growth to intensive development based on improving resource-use efficiency.

Keywords: service sector, enterprise efficiency, forecasting, econometric model, DEA, trend model, regression, investment, employment, Kashkadarya region.

KIRISH

Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasi hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lmoqda. Xizmatlar hajmining kengayishi, yangi xizmat turlarining shakllanishi, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi hamda investitsiya faolligining ortishi korxonalar samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, xizmat ko'rsatish korxonalarining mavjud resurslardan qay darajada samarali foydalanayotganini aniqlash va kelgusidagi rivojlanish yo'nalishlarini oldindan baholash muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

Xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari samaradorligini prognozlash kelgusidagi iqtisodiy rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash, resurslardan foydalanish strategiyasini ishlab chiqish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkonini beradi. Bunday prognozlash empirik ma'lumotlar, statistik tahlil va ekonometrik

modellar asosida amalga oshiriladi. Natijada korxonalar samaradorligining kelajakdagi dinamikasi va o'sish trayektoriyasini aniqlash mumkin.

Tadqiqotning asosiy maqsadi xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari samaradorligini baholash va uning istiqboldagi o'zgarishlarini ekonometrik prognozlashning metodik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun xizmatlar hajmining dinamikasi, investitsiyalar, bandlik va DEA samaradorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni baholash hamda 2026–2030-yillar uchun prognoz ko'rsatkichlarini shakllantirish vazifalari belgilandi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari samaradorligini prognozlashda, avvalo, natijaviy ko'rsatkichni tanlash talab etiladi. Bunday ko'rsatkich sifatida DEA samaradorlik indeksi (TE), rentabellik, mehnat unumdorligi yoki xizmatlar hajmining o'sish sur'atidan foydalanish mumkin. Tadqiqotda xizmat ko'rsatish sohasi samaradorligini kompleks baholash maqsadida DEA ko'rsatkichi asosiy samaradorlik indikatori sifatida qabul qilindi.

Prognozlash jarayonida trend modeli asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Xizmatlar hajmining vaqt bo'yicha o'sish tendensiyasini quyidagi chiziqli model orqali ifodalash mumkin:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 t \quad (1)$$

bu yerda:

Y_t - t-davrdagi xizmatlar hajmi, β_0 - boshlang'ich darajani ifodalovchi parameter, β_1 - vaqt omilining xizmatlar hajmiga ta'sirini ifodalovchi parameter, t - vaqt ko'rsatkichi.

Shuningdek, xizmatlar hajmining tezlashuvchi o'sish holatida eksponensial modeldan foydalanish mumkin:

$$Y_t = a \cdot e^{bt} \quad (2)$$

yoki logarifmik shaklda:

$$\ln(Y_t) = \alpha + \beta t. \quad (3)$$

Tadqiqot materiallarida xizmatlar hajmining 2020–2030-yillardagi dinamikasi asosida chiziqli va eksponensial trend modellari, shuningdek, DEA samaradorlik ko'rsatkichining vaqt bo'yicha o'zgarishini ifodalovchi regressiya modeli taklif etilgan. DEA ko'rsatkichi uchun $TE_t = 0,60 + 0,035t$ ko'rinishidagi trend tenglamasi keltirilgan.

Xizmatlar hajmi, investitsiya, bandlik va samaradorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ifodalash uchun kengaytirilgan ekonometrik modeldan foydalanish mumkin:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 INV_t + \beta_2 EMP_t + \beta_3 TE_t + \varepsilon_t. \quad (4)$$

Mazkur modelda investitsiyalar xizmatlar hajmining o'sishiga, bandlik xizmatlar sektorining ishlab chiqarish salohiyatiga, DEA samaradorlik ko'rsatkichi esa mavjud resurslardan foydalanish natijadorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida qaraladi.

Samaradorlik indeksini prognozlashda uning $[0;1]$ oralig'ida bo'lishi ham hisobga olinishi lozim. Shu sababli logit-trend modelidan foydalanish maqsadga muvofiq:

$$\text{LGT}(\text{ASI}_t) = \ln[\text{ASI}_t/(1-\text{ASI}_t)] = \alpha + \beta t. \quad (5)$$

Keyinchalik teskari transformatsiya orqali:

$$\text{ASI}_t = 1/[1+e^{-\text{LGT}(\text{Asit})}]. \quad (6)$$

Bunday yondashuv indeksning nazariy chegaradan chiqib ketishining oldini oladi va uzoq muddatli prognozlarning matematik barqarorligini ta'minlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi hudud iqtisodiyoti uchun muhim o'sish omillaridan biridir. Xizmatlar hajmining oshishi bilan birga aholining xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari, bandlik va investitsiya faolligi ham kengaymoqda. Bunda korxonalar samaradorligini oshirish mavjud resurslardan foydalanish sifatini yaxshilash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish bilan bevosita bog'liq.

Tadqiqotda 2026–2030-yillar uchun xizmatlar hajmi, uning o'sish sur'ati, aholi jon boshiga xizmatlar, bandlik, investitsiyalar va DEA samaradorligi bo'yicha prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan (1-jadval)

1-jadval

Qashqadaryo viloyati xizmatlar sohasi rivojlanishining 2026–2030-yillar prognozi⁵¹

Yil	Xizmatlar hajmi, mlrd so'm	O'sish, %	Aholi jon boshiga xizmat, ming so'm	Bandlik, %	Investitsiya, mlrd so'm	DEA (TE)
2026	23 800	16,1	6 400	52	5 400	0,92
2027	27 500	15,5	7 300	54	6 200	0,94
2028	31 500	14,5	8 300	56	7 100	0,96
2029	36 000	14,3	9 400	58	8 100	0,97
2030	41 000	13,9	10 600	60	9 200	0,98

Jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yilda Qashqadaryo viloyatida xizmatlar hajmi 23 800 mlrd so'mni tashkil qilishi va 16,1 foizga o'sishi prognoz qilinmoqda. Aholi jon boshiga xizmatlar hajmi 6 400 ming so'mga, bandlik darajasi 52 foizga, investitsiyalar hajmi esa 5 400 mlrd so'mga yetishi kutilmoqda. DEA samaradorlik ko'rsatkichining 0,92 darajasida shakllanishi xizmatlar sektorida resurslardan foydalanish samaradorligining yuqori ekanligini ko'rsatadi.

⁵¹ Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan

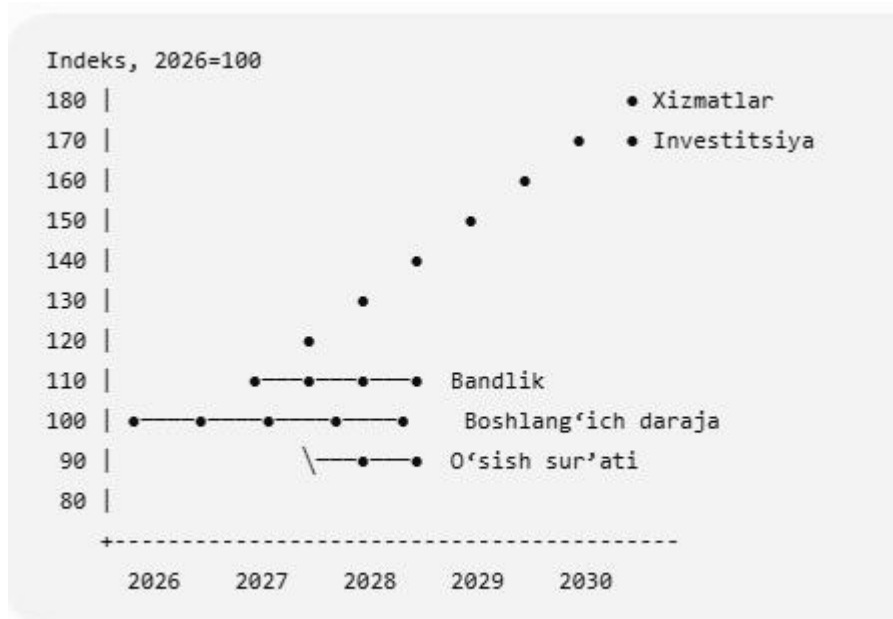
2027-yilda xizmatlar hajmi 27 500 mlrd so‘mgacha oshib, o‘sinh sur‘ati 15,5 foizni tashkil etishi prognoz qilingan. Aholi jon boshiga xizmatlar hajmi 7 300 ming so‘mga, bandlik 54 foizga, investitsiyalar 6 200 mlrd so‘mga yetadi. DEA ko‘rsatkichining 0,94 ga ko‘tarilishi xizmat ko‘rsatish korxonalarida samaradorlikning yanada mustahkamlanishini anglatadi.

2028-yilda xizmatlar hajmi 31 500 mlrd so‘mga, aholi jon boshiga xizmatlar 8 300 ming so‘mga, bandlik 56 foizga va investitsiyalar 7 100 mlrd so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda. Shu davrda DEA ko‘rsatkichi 0,96 darajasiga ko‘tarilib, xizmatlar sohasi samaradorlik chegarasiga yanada yaqinlashadi.

2029-yilda xizmatlar hajmi 36 000 mlrd so‘mga yetadi. Aholi jon boshiga xizmatlar hajmining 9 400 ming so‘mga, bandlikning 58 foizga va investitsiyalarning 8 100 mlrd so‘mga oshishi kutilmoqda. DEA samaradorlik indeksi 0,97 ga yetishi korxonalar resurslardan foydalanish samaradorligi deyarli optimal chegaraga yaqinlashishini bildiradi.

2030-yilga kelib xizmatlar hajmining 41 000 mlrd so‘mga yetishi, o‘sinh sur‘atining 13,9 foizni tashkil qilishi prognoz qilinmoqda. Aholi jon boshiga xizmatlar hajmi 10 600 ming so‘mga, bandlik 60 foizga va investitsiyalar 9 200 mlrd so‘mga yetadi. DEA ko‘rsatkichi 0,98 darajasida shakllanishi xizmatlar sektorining deyarli to‘liq samaradorlik chegarasiga chiqishini anglatadi.

Mazkur prognoz dinamikasi xizmatlar sektorida muhim sifat o‘zgarishini anglatadi. Xizmatlar hajmi 2026–2030-yillarda sezilarli ravishda oshishi bilan birga o‘sinh sur‘atining 16,1 foizdan 13,9 foizgacha bosqichma-bosqich pasayishi kutilmoqda. Biroq bu pasayish salbiy holat sifatida emas, balki iqtisodiy o‘sinhning barqarorlashuvi va samaradorlik omilining kuchayishi sifatida talqin qilinadi.

1-rasm. 2026–2030-yillarda xizmatlar sohasi rivojlanish ko‘rsatkichlarining kompleks trend dinamikasi (2026=100%)

2026–2030-yillarga mo‘ljallangan prognoz ko‘rsatkichlari xizmatlar sohasida **barqaror va tizimli o‘sinh tendensiyasi** shakllanishini ko‘rsatadi. Xususan, xizmatlar hajmi 23 800 mlrd so‘mdan 41 000 mlrd so‘mgacha oshib, indeks hisobida 172,3 foizga yetishi, aholi jon boshiga xizmatlar hajmi esa 6 400 ming so‘mdan 10 600 ming so‘mgacha ko‘tarilishi kutilmoqda. Investitsiyalar hajmining 5 400 mlrd so‘mdan 9 200 mlrd so‘mgacha ortishi xizmatlar sektorining moddiy-texnik va infratuzilmaviy bazasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bandlik darajasi 52 foizdan 60 foizgacha oshishi hududda xizmatlar sektorining yangi ish o‘rinlarini yaratishdagi rolini kuchaytiradi. Shu bilan birga, **DEA (TE)**

samaradorlik ko'rsatkichi 0,92 dan 0,98 gacha ko'tarilishi mavjud resurslardan foydalanish samaradorligi yuqorilayotganini anglatadi. O'sish sur'atining 16,1 foizdan 13,9 foizgacha bosqichma-bosqich pasayishi esa salbiy holat sifatida emas, balki xizmatlar hajmining yuqori bazaga ega bo'lishi sharoitida **ekstensiv o'sishdan samaradorlikka asoslangan barqaror rivojlanish bosqichiga o'tish** sifatida baholanishi mumkin.

Shu bilan birga, DEA ko'rsatkichining 0,92 dan 0,98 gacha o'sishi xizmatlar sektorida ekstensiv rivojlanishdan intensiv rivojlanishga o'tish jarayonini ifodalaydi. Tadqiqot materiallarida ham 2026–2030-yillar davomida xizmatlar sektori ekstensiv o'sishdan intensiv, ya'ni samaradorlikka asoslangan o'sishga o'tishi qayd etilgan.

Prognoz natijalari xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining kelgusidagi samaradorligi bir nechta omillarga bog'liqligini ko'rsatadi. Birinchidan, investitsiyalarning ko'payishi korxonalarning moddiy-texnik bazasini modernizatsiya qilish va zamonaviy xizmatlarni rivojlantirish imkonini beradi. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalardan foydalanish xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtirish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, bandlikning oshishi xizmatlar sektorining hududiy mehnat bozoridagi ahamiyatini kuchaytiradi. Prognoz davrida bandlikning 52 foizdan 60 foizgacha oshishi xizmatlar sektorining yangi ish o'rinlari yaratishdagi rolini kuchaytirishini ko'rsatadi. To'rtinchidan, DEA ko'rsatkichining yuqorilashi korxonalarning mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu asosda xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni taklif etish mumkin:

- raqamli xizmatlar va elektron platformalarni keng joriy etish;
- investitsiyalarni yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan xizmat turlariga yo'naltirish;
- mehnat unumdorligini oshirish;
- xizmatlar sifatini baholashning zamonaviy indikatorlarini joriy etish;
- DEA asosida korxonalar samaradorligini muntazam monitoring qilish;
- hududlar kesimida samaradorlik tafovutlarini aniqlash;
- samaradorligi past korxonalar uchun modernizatsiya dasturlarini ishlab chiqish;
- prognoz natijalaridan strategik rejalashtirishda foydalanish.

Shuningdek, xizmatlar sektorida prognozlash tizimini muntazam yangilab borish maqsadga muvofiq. Chunki prognozning aniqligi dastlabki ma'lumotlarning sifati va model parametrlarining barqarorligiga bog'liq. Model aniqligini baholashda R^2 , RMSE va MAE kabi ko'rsatkichlardan foydalanish prognoz natijalarining ishonchliligini oshiradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xizmat ko'rsatish sohasi korxonalari samaradorligini prognozlash hududiy iqtisodiy rivojlanish strategiyasini ilmiy asoslashning muhim vositalaridan biridir. Trend, regressiya, DEA va logit-trend modellaridan kompleks foydalanish xizmatlar sektorining nafaqat mavjud holatini, balki istiqboldagi rivojlanish trayektoriyasini ham aniqlash imkonini beradi.

Qashqadaryo viloyati misolida ishlab chiqilgan prognozga ko'ra, 2026–2030-yillarda xizmatlar hajmi 23 800 mlrd so'mdan 41 000 mlrd so'mgacha oshadi. Shu davrda investitsiyalar 5 400 mlrd so'mdan 9 200 mlrd so'mgacha, bandlik esa 52 foizdan 60 foizgacha ko'tarilishi prognoz qilingan. DEA samaradorlik ko'rsatkichining 0,92 dan 0,98 gacha o'sishi xizmatlar sektorida resurslardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada yaxshilanishini anglatadi.

Umuman olganda, prognoz natijalari Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sektorining kelgusida iqtisodiy o'sishning muhim drayverlaridan biriga aylanish imkoniyatiga ega ekanligini ko'rsatadi. Bunda asosiy e'tibor xizmatlar hajmini oddiy miqdoriy oshirishga emas, balki resurslardan foydalanish samaradorligini, xizmatlar sifatini, raqamlashtirish darajasini va mehnat unumdorligini oshirishga qaratilishi lozim.

Shunday qilib, xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining samaradorligini muntazam prognozlash va monitoring qilish hududiy boshqaruv organlari hamda korxonalar rahbariyatiga investitsiya, bandlik, raqamlashtirish va modernizatsiya bo'yicha asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Taklif etilgan yondashuv xizmatlar sektorini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda amaliy metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Farrell, M. J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A*, 120(3), 253–290.
2. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429–444.
3. Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management Science*, 30(9), 1078–1092.
4. Box, G. E. P., Jenkins, G. M., Reinsel, G. C., & Ljung, G. M. (2015). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. Wiley.
5. Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics*. McGraw-Hill.

MINTAQA IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA AHOLI MIGRATSIYASINI OPTIMAL TARTIBGA SOLISH MEXANIZMLARI

Qurbonov Alisher Boboqulovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston
ORCID: 0000-0002-3208-5657

Ro'zimurodov Nodir Qo'chqor o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti
e-mail:rozimurodovnodirbek11@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2025-yil yakuniga oid rasmiy ma'lumotlari asosida mamlakat hududlari (14 ta hudud) kesimidagi ichki migratsiya oqimlari tahlil qilingan hamda mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda aholi migratsiyasini optimal tartibga solishning institutsional mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, respublika bo'yicha umumiy ichki migratsiya oqimi 251,6 ming kishini tashkil etgan bo'lib, uning 98,8 foizi Toshkent agglomeratsiyasi (Toshkent shahri va viloyati) foydasiga yo'nalgan, shu bilan birga Qashqadaryo, Samarqand, Buxoro, Surxondaryo va Namangan viloyatlari umumiy migratsion kamomadning 72,3 foizini tashkil etadi. Propiska tizimini soddalashtirish (2019-2020) va kambag'allikni qisqartirish dasturi (PQ-347, 2024) kabi mavjud tartibga solish mexanizmlari tahlil qilingan hamda mintaqalararo migratsion nomutanosiblikni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: aholi migratsiyasi; mintaqa iqtisodiyoti; migratsiya saldos; ichki migratsiya; hududiy nomutanosiblik; propiska tizimi; kambag'allikni qisqartirish; Toshkent agglomeratsiyasi.

Аннотация: В статье на основе официальных данных Комитета по статистике Республики Узбекистан за 2025 год проанализированы потоки внутренней миграции в разрезе

регионов страны (14 регионов), а также рассмотрены институциональные механизмы оптимального регулирования миграции населения в целях развития региональной экономики. Результаты показали, что общий поток внутренней миграции по республике составил 251,6 тыс. человек, из которых 98,8% пришлось на Ташкентскую агломерацию (город и область), тогда как на Кашкадарьинскую, Самаркандскую, Бухарскую, Сурхандарьинскую и Наманганскую области пришлось 72,3% совокупного миграционного дефицита. Проанализированы действующие механизмы регулирования — либерализация системы прописки (2019-2020 гг.) и программа сокращения бедности (ПП-347, 2024 г.), разработаны рекомендации по снижению межрегиональной миграционной асимметрии.

Ключевые слова: миграция населения; региональная экономика; сальдо миграции; внутренняя миграция; региональная асимметрия; система прописки; сокращение бедности; Ташкентская агломерация.

Abstract: Based on official 2025 data from the Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, this paper analyzes internal migration flows across the country's regions (14 regions) and examines the institutional mechanisms for optimally regulating population migration to support regional economic development. The results show that total internal migration flow nationwide amounted to 251.6 thousand people, of which 98.8% was directed to the Tashkent agglomeration (city and province), while the Kashkadarya, Samarkand, Bukhara, Surkhandarya, and Namangan regions accounted for 72.3% of the aggregate migration deficit. Existing regulatory mechanisms — liberalization of the residence-registration (propiska) system (2019-2020) and the poverty-reduction program (Resolution PQ-347, 2024) — are analyzed, and recommendations for reducing interregional migration asymmetry are proposed.

Keywords: population migration; regional economy; net migration; internal migration; regional disparity; propiska system; poverty reduction; Tashkent agglomeration.

KIRISH

Mintaqalar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farqlar aholi migratsiyasining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri hisoblanadi. Ish o'rinlari, ish haqi darajasi, ijtimoiy infratuzilma va ta'lim imkoniyatlaridagi nomutanosiblik qishloq va chekka hududlar aholisining yirik shaharlarga, birinchi navbatda poytaxt agglomeratsiyasiga yo'nalgan migratsion oqimlarini kuchaytiradi. Bunday tendensiya, bir tomondan, shahar iqtisodiyotining ishchi kuchi bilan ta'minlanishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan, jo'natuvchi hududlarda malakali kadrlar salohiyatining kamayishi va hududiy nomutanosiblikning yanada chuqurlashishi kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

O'zbekistonda so'nggi yillarda aholi ko'chib yurish erkinligini kengaytirishga (xususan, propiska tizimini soddalashtirishga) qaratilgan islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, bu jarayonning mintaqqa iqtisodiyotiga ta'sirini muvozanatlashtiruvchi kompleks mexanizmlar hali yetarli darajada shakllanmagan. Shu sababli aholi migratsiyasini mintaqqa iqtisodiyotini rivojlantirish manfaatlariga mos ravishda optimal tartibga solish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2025-yil yanvar-dekabr oylari yakuniga oid rasmiy demografik hisoboti (2026-yil 27-yanvarda e'lon qilingan) tashkil etadi. Ushbu hisobotda respublikaning 14 ta hududi (Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat va Toshkent shahri) kesimida ichki migratsiya bo'yicha kelganlar va ketganlar soni keltirilgan.

Tahlil uchun quyidagi ko'rsatkich va usullardan foydalanildi: migratsiya saldosi ($M_s = K - K_{et}$, bu yerda K — kelganlar, K_{et} — ketganlar soni) — har bir hudud uchun ijobiy ("magnit") yoki salbiy ("donor") migratsion holatni aniqlash uchun; migratsion aylanma ($M_a = K + K_{et}$) — hududning umumiy migratsion faolligini tavsiflovchi ko'rsatkich; ketish-kelish nisbati (K_{et}/K) — hududning nisbiy

migratsion “yo‘qotish intensivligi”ni baholovchi ko‘rsatkich; hamda hududlarni migratsion holatiga ko‘ra guruhlash (magnit, muvozanatli va donor hududlar).

Tartibga solish mexanizmlarini tahlil qilishda me‘yoriy-huquqiy tahlil usulidan foydalanildi: Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 28-dekabrda 1049-son qarori (doimiy va vaqtinchalik propiska tartibini soddalashtirish) hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-oktabrdagi PQ-347-son qarori (kambag‘allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish) matnlari o‘rganildi.

Tadqiqotning nazariy asosini migratsiyaning klassik iqtisodiy nazariyalari — mintaqalararo kutilayotgan daromad va bandlik farqiga asoslangan Xarris-Todaro modeli (Harris, Todaro, 1970) hamda qishloq xo‘jaligidagi ortiqcha ishchi kuchining shahar sanoatiga oqib o‘tishini tavsiflovchi Lyuis modeli (Lewis, 1954) tashkil etadi. Ushbu modellar migratsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida hududlararo iqtisodiy imkoniyatlar farqini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning metodologik cheklovi shundan iboratki, tahlil uchun foydalanilgan ma‘lumotlar bitta yilni (2025-yil) qamrab oladi, bu esa ko‘p yillik dinamik tendensiyalarni kuzatish imkoniyatini cheklaydi; shuningdek, hududlar aholisi soni har xil bo‘lgani sababli mutlaq ko‘rsatkichlarni bevosita solishtirish nisbiy xarakterga ega.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

2025-yilda O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha umumiy ichki migratsiya oqimi (kelganlar soni) 251 633 kishini tashkil etdi (1-jadval). Hududlar kesimidagi migratsiya saldosi taqsimlanishi mamlakat ichida keskin nomutanosiblikni namoyon qiladi: 14 hududdan atigi uchta — Toshkent shahri (+20 741), Toshkent viloyati (+7 088) va Xorazm viloyati (+336) — musbat migratsion saldo qayd etilgan, qolgan 11 hudud esa migratsion “donor” maqomida bo‘lib, aholi chiqib ketishi ustunlik qilgan.

1-jadval.

Hududlar kesimida ichki migratsiya ko‘rsatkichlari, 2025-yil

Hudud	Kelganlar, kishi	Ketganlar, kishi	Migratsiya saldosi	Ket/Kel nisbati
Qoraqalpog‘iston Resp.	13 099	15 090	-1 991	1.15
Andijon	7 897	9 724	-1 827	1.23
Buxoro	9 905	14 032	-4 127	1.42
Jizzax	8 160	9 833	-1 673	1.21
Qashqadaryo	11 971	18 347	-6 376	1.53
Navoiy	14 272	14 527	-255	1.02
Namangan	2 909	5 096	-2 187	1.75
Samarqand	13 706	17 866	-4 160	1.30
Surxondaryo	10 832	14 358	-3 526	1.33
Sirdaryo	6 946	7 822	-876	1.13
Toshkent viloyati	30 901	23 813	+7 088	0.77

Hudud	Kelganlar, kishi	Ketganlar, kishi	Migratsiya saldosi	Ket/Kel nisbati
Farg‘ona	15 322	16 489	-1 167	1.08
Xorazm	16 125	15 789	+336	0.98
Toshkent shahri	89 588	68 847	+20 741	0.77
Respublika bo‘yicha jami	251 633	251 633	0	1,00

Tahlil natijalariga ko‘ra, Toshkent agglomeratsiyasi (Toshkent shahri va viloyati jami) respublika bo‘yicha barcha musbat migratsion saldoning 98,8 foizini o‘zida mujassamlashtirgan. Bu holat mamlakatdagi iqtisodiy faollik, ish o‘rinlari va ijtimoiy infratuzilmaning bir hududda haddan tashqari yuqori darajada markazlashganidan dalolat beradi hamda mintaqalararo rivojlanish nomutanosibligining migratsiya orqali yanada chuqurlashish xavfini ko‘rsatadi.

Eng yuqori migratsion kamomadga ega beshta hudud — Qashqadaryo (–6 376), Samarqand (–4 160), Buxoro (–4 127), Surxondaryo (–3 526) va Namangan (–2 187) — respublika bo‘yicha umumiy migratsion kamomadning 72,3 foizini tashkil etadi. Diqqatga sazovor jihati shundaki, mutlaq ko‘rsatkichlar bo‘yicha Qashqadaryo eng katta yo‘qotishga ega bo‘lsa-da, nisbiy ko‘rsatkich — ketish/kelish nisbati — bo‘yicha Namangan viloyati yetakchilik qiladi (1,75), ya‘ni bu hududga har 100 kishi kelganda 175 kishi ko‘chib ketgan. Bu esa Namangan viloyatining, garchi mutlaq migratsion aylanmasi nisbatan kichik (8 005 kishi) bo‘lsa-da, nisbiy migratsion bosim jihatidan eng zaif hudud ekanligini ko‘rsatadi.

Navoiy viloyati alohida holatni namoyon etadi: uning migratsion saldosi salbiy (–255) bo‘lsa-da, ketish/kelish nisbati 1,02 ga teng, ya‘ni deyarli muvozanatli holatda. Bu hudud sanoat (konchilik-metallurgiya) tarmog‘ining rivojlanganligi va nisbatan yuqori ish haqi darajasi bilan izohlanishi mumkin — bu esa mintaqaviy sanoatlashtirish siyosatining migratsion vaziyatga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkinligini tasdiqlaydigan amaliy dalil sifatida qaralishi mumkin.

Mavjud tartibga solish mexanizmlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar asosan ikki yo‘nalishda rivojlangan. Birinchi yo‘nalish — migratsion erkinlikni kengaytirish, xususan Vazirlar Mahkamasining 1049-son (2019) qarori bilan doimiy va vaqtinchalik propiska tartib-taomillarining soddalashtirilishi, bu fuqarolarning ish qidirib boshqa hududlarga ko‘chishini osonlashtirgan, biroq bir vaqtning o‘zida markaziy hududlarga (birinchi navbatda Toshkentga) migratsion oqimni ham kuchaytirishi mumkin. Ikkinchi yo‘nalish — jo‘natuvchi hududlarda ish o‘rinlari yaratish va turmush darajasini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar, xususan PQ-347-son (2024) qarori doirasida kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta‘minlash bo‘yicha davlat siyosati.

Amaldagi ikki yo‘nalishning birgalikda emas, balki alohida-alohida qo‘llanilishi ularning o‘zaro muvozanatlashtiruvchi ta‘sirini pasaytirishi mumkin: migratsion erkinlikni kengaytirish chora-tadbirlari jo‘natuvchi hududlarda iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish choralari bilan bir vaqtda va bir maqsadli dastur doirasida amalga oshirilmasa, natijada markazga oqim yanada kuchayishi ehtimoli yuqori.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil O‘zbekistonda ichki migratsiya jarayonlarining hududlar o‘rtasida keskin nomutanosib taqsimlanganini ko‘rsatdi: amaldagi migratsion foydaning deyarli barchasi (98,8%) Toshkent agglomeratsiyasi hissasiga to‘g‘ri keladi, respublikaning asosiy qismini tashkil etuvchi qolgan hududlar esa aholi (ayniqsa mehnatga layoqatli yosh aholi)ning chiqib ketishidan aziyat chekmoqda. Bu

tendensiya, agar tegishli tartibga solish mexanizmlari kuchaytirilmasa, mintaqalararo ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblikni yanada chuqurlashtirishi va poytaxt agglomeratsiyasiga infratuzilma yukini oshirishi mumkin.

Tahlil natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: 1) migratsion erkinlikni kengaytirish choralari jo'natuvchi hududlarda ish o'rinlari yaratish dasturlari (PQ-347 kabi) bilan bitta muvofiqlashtirilgan strategiya doirasida amalga oshirish; 2) eng yuqori migratsion kamomadga ega hududlarda (Qashqadaryo, Samarqand, Buxoro, Surxondaryo, Namangan) mintaqaviy investitsion va soliq imtiyozlari tizimini kuchaytirish; 3) Navoiy viloyati tajribasidan foydalangan holda, sanoat va qayta ishlash tarmoqlarini boshqa jo'natuvchi hududlarda ham rivojlantirish; 4) hududlar kesimidagi migratsiya monitoringini muntazam (choraklik) tarzda yuritish va uni mintaqaviy investitsiya dasturlarini rejalashtirishning asosiy kirish ma'lumoti sifatida qo'llash; 5) migratsiya sabablarini chuqurroq o'rganish uchun ijtimoiy-demografik so'rovlar (yosh, ta'lim darajasi, migratsiya sababi kesimida) tashkil etish.

Kelgusi tadqiqotlarda migratsiya ko'rsatkichlarining ko'p yillik dinamikasini, hududlar aholisi soniga nisbatan tuzatilgan (nisbiy) ko'rsatkichlarni hamda migratsiya va mintaqaviy yalpi hududiy mahsulot (YaHM) o'rtasidagi statistik bog'liqlikni tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Demografik holat to'g'risida axborot (2025-yil yanvar-dekabr), 27.01.2026. — stat.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 28-dekabrda 1049-son "O'zbekiston Respublikasida doimiy va vaqtinchalik propiska qilish tartibini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — lex.uz/docs/4823523
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-oktabrdagi PQ-347-son "Kambag'allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. — lex.uz/docs/7131782
4. Harris J.R., Todaro M.P. Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis // The American Economic Review. — 1970. — Vol. 60, No. 1. — P. 126-142.
5. Lewis W.A. Economic Development with Unlimited Supplies of Labour // The Manchester School. — 1954. — Vol. 22, No. 2. — P. 139-191.

MINTAQANI IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA SANOAT TARMOG'INING SALOHİYATINI RESURS BOZORI MEZONLARIDA BAHOLASH

Raximov Anvar Norimovich¹

e-mail: an.raximov1984@gmail.com

ORCID: 0009-0009-2855-4084

Annotatsiya: Maqolada mintaq iqtisodiyotini sanoat salohiyatiga tayanib rivojlantirishda resurs taqsimotining samaradorligini oshirish, tarmoqlararo bog'liqlikni aniqlash va integratsiya tugunlari asosida rivojlantirish, investitsiya oqimlarini yo'naltirish, tarmoqlararo mehnat bozorini shakllantirish, tarmoqlar kesishmalarida raqobatbardoshlik va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy barqarorlik va eksport salohiyatini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Masalaning tub mohiyati sifatida sanoat tarmog'ining qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish tarmoqlari bilan iqtisodiy kesishmasi parametrlarining o'zgarishi tanlab olingan. Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlarining ishlab chiqarish hajmi va tarmoqlararo iste'mol miqdori tahlil qilingan. Berilgan ma'lumot asosida texnologik ko'effitsiyentlar matrisasini aniqlangan va u yordamida yakuniy talab matrisasini tuzilgan.

O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlari uchun inersiya matrisasini hisoblash natijalari olingan. O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlari yalpi mahsuloti (xizmat)da yakuniy talabning o'zgarish dinamikasi Leontyev inversiya matritsasi yordamida har bir tarmoqning boshqa tarmoqlarga bog'liqligi va ta'siri baholash uchun ma'lum bir tarmoq kesimida uning gorizantal elementlari algebrayik yig'indisidan foydalanigan. Qashqadaryo viloyati sanoat tizimidan foydalanish darajalarining tarmoqlararo FL va BL baholari FL:BL nisbat o'zgarishining dinamikasi va trendga mos kelish darajasi modellari ishlab chiqilgan. Olingan natijalar asosida umumiy xulosa berilgan.

Kalit so'zlar: *Sanoat tarmog'i, eksport, inersiya matrisasi, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish tarmog'i, yakuniy talab, sof ishlab chiqarish, trend modeli, resurs, bozor talabi, gorizantal elementlar, chiziqli farq, o'zgarish tendensiyasi, texnologik diversifikatsiya.*

Аннотация: *В статье рассматриваются ключевые вопросы развития региональной экономики на основе промышленного потенциала, включая повышение эффективности распределения ресурсов, выявление межотраслевых связей и стимулирование развития посредством интеграционных центров, направление инвестиционных потоков, формирование межотраслевого рынка труда, поддержку конкурентоспособности и инноваций на стыке отраслей, а также укрепление экономической устойчивости и экспортного потенциала. В качестве ключевого аспекта проблемы были выбраны изменения параметров экономических взаимосвязей промышленного сектора с сельским хозяйством и сферой услуг. Проведен анализ объемов производства и уровней межотраслевого потребления в экономических секторах Кашкардарьинской области. На основе представленных данных была определена матрица технологических коэффициентов, с использованием которой была построена матрица конечного спроса. Получены результаты расчета матрицы инерции для секторов экономики Республики Узбекистан и Кашкардарьинской области. Для оценки взаимозависимости секторов и влияния каждого из них на остальные в контексте валового выпуска (услуг) секторов экономики Республики Узбекистан и Кашкардарьинской области при анализе динамики изменений конечного спроса использовалась алгебраическая сумма элементов строки обратной матрицы Леонтьева, рассчитанной для конкретного сектора. Были разработаны модели для оценки уровня межотраслевых прямых (Forward Linkage — FL) и обратных (Backward Linkage — BL) связей в рамках использования промышленной системы Кашкардарьинской области; в частности, анализируются динамика соотношения FL:BL и степень соответствия сложившимся тенденциям. На основе полученных результатов был сделан общий вывод.*

Ключевые слова: *Промышленный сектор, экспорт, матрица инерционности, сельское хозяйство, сфера услуг, конечный спрос, чистый выпуск, трендовая модель, ресурс, рыночный спрос, горизонтальные элементы, линейная разность, тенденция изменений, технологическая диверсификация.*

Abstract: *The article focuses on key issues regarding the development of the regional economy based on industrial potential, including enhancing resource allocation efficiency, identifying inter-sectoral linkages and fostering development through integration hubs, directing investment flows, establishing an inter-sectoral labor market, supporting competitiveness and innovation at the intersection of sectors, and boosting economic stability and export potential. Changes in the parameters of the industrial sector's economic intersection with the agricultural and service sectors have been selected as the core aspect of the issue. The production volumes and inter-sectoral consumption levels of the economic sectors in the Kashkadarya region have been analyzed. Based on the provided data, the matrix*

of technological coefficients was determined, and the final demand matrix was constructed using it. Results regarding the calculation of the inertia matrix for the economic sectors of the Republic of Uzbekistan and the Kashkadarya region were obtained. To assess the interdependence and impact of each sector on others within the context of the gross output (services) of the economic sectors of the Republic of Uzbekistan and the Kashkadarya region, the algebraic sum of the horizontal elements of the Leontief inverse matrix—calculated for a specific sector—was utilized to analyze the dynamics of changes in final demand. Qashqadaryo viloyati sanoat tizimidan foydalanish darajalarining tarmoqlararo FL va BL baholari FL:BL nisbat o'zgarishining dinamikasi va trendga mos kelish darajasi modellari ishlab chiqilgan. Olingan natijalar asosida umumiy xulosa berilgan.

Keywords: Industrial sector, exports, inertia matrix, agriculture, service sector, final demand, net output, trend model, resource, market demand, horizontal elements, linear difference, trend of change, technological diversification.

KIRISH

Yangi O'zbekistonda sanoatini barqaror rivojlantirish, tarmoqda qo'shilgan qiymat hajmini oshirish, ekologik hamda yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, iqtisodiyot tarmoqlarining rivojida sanoat sinergeyasidan samarador foydalanishning istiqbolli loyihalari amalga oshirilmoqda. Mamlakatni rivojlantirishning harakatlar strategiyasi fonida, "2017-2023 yillarda sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi 1,49 barobar oshdi va barcha asosiy tarmoqlarda o'sish sur'atiga erishildi. Natijada yalpi ichki mahsulot tarkibida sanoatning ulushi 21,1 foizdan 26,1 foizgacha oshdi va sanoat qo'shilgan qiymat bo'yicha xizmat ko'rsatish sohasidan keyin ikkinchi o'rinni egalladi"⁵². 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "sanoat tarmoqlarida yo'qotishlarni kamaytirish va resurslarni ishlatish samaradorligini oshirish bo'yicha "yashil iqtisodiyot"ga o'tish va energiya tejamkorligini ta'minlash dasturi hamda elektromobillar ishlab chiqarish va ulardan foydalanishni rag'batlantirish tizimini yaratish bo'yicha qaror, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish, yirik sanoat tarmoqlari va hududiy korxonalar o'rtasida sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish, sanoat tarmoqlarida mehnat unumdorligini oshirish dasturlarini keng joriy qilish, mahalliy sanoat tarmoqlari eksport salohiyatini yanada rivojlantirish"⁵³ kabi qator maqsadlar qo'yilgan va amalga oshirilmoqda.

Mintaqa iqtisodiyotini sanoat salohiyatiga tayanib rivojlantirishda resurs taqsimotining samaradorligini oshirish, tarmoqlararo bog'liqlikni aniqlash va integratsiya tugunlari asosida rivojlantirish, investitsiya oqimlarini yo'naltirish, tarmoqlararo mehnat bozorini shakllantirish, tarmoqlar kesishmalarida raqobatbardoshlik va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy barqarorlik va eksport salohiyatini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Bunda resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, tarmoqlararo integratsiya kuchaytirish, investitsiyalar va mehnat bozorini optimal yo'naltirish, innovatsion rivojlanish va raqamlashtirishga asoslangan tarmoq modelini shakllantirish, eksport hajmini oshirish kabi asosiy iqtisodiy yuklamalarni muayyan sanoat tizimida maqbullashtirish tarmoqining salohiyatini tarmoqlararo resurs bozori mezonlarida baholashni talab etiladi. Chunki, tarmoqlararo resurs bozori mezonlarida baholash natijalari sanoatni kompleks rivojlantirish, mintaqaning ixtisoslashuvini aniqlash va iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun strategik ahamiyat kasb etadi.

⁵² <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/2017-2023-yillarda-sanoat-mahsulotlarini-ishlab-chiqarish-hajmi-1-49-barobar-oshdi>.

⁵³ 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son; 10.02.2023-y., 06/23/21/0085-son) / <https://lex.uz/docs/-5841063>

MATERIALLAR VA USULLAR

Mazkur masalaning tub mohiyati sifatida sanoat tarmog'ining qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish tarmoqlari bilan iqtisodiy kesishmasi parametrlarining o'zgarishi tanlab olindi. Quyidagi belgilashlarni kiritamiz:

H_1 - sanoat ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm;

H_2 - qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm;

H_3 - xizmat ko'rsatish hajmi, mlrd. so'm.

Sof mahsulot bu sanoatning ichki, tarmoqlararo iste'moli kiritilmagan mahsulot hajmini ifoda etadi. Demak quyidagi munosabatlar o'rinli:

$$H_j = \sum_{i=1}^n h_{ij} + Z_j, j = 1, \dots, n \quad (1)$$

$$H_i = \sum_{j=1}^n h_{ij} + Y_i, i = 1, \dots, n \quad (2)$$

Bu yerda: h_{ij} - j -sanoatda iste'mol qilingan i -tarmoq mahsuloti miqdori, mlrd so'm, H_i - i -tarmoqning muayyan vaqtdagi ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm, Y_i - noishlab chiqarish sohasida i -tarmoq mahsulotlari iste'moli hajmi, mlrd so'm; Z_j - j -tarmoqning shartli sof mahsuloti, mlrd. so'm.

Yakuniy talab (Y_i):

$$Y_i = H_i - \sum_{j=1}^3 a_{ij}H_j = H_i - \sum_{j=1}^3 Z_{ij}, a_{ij} = \frac{Z_{ij}}{H_j}, i = 1, \dots, 3 \quad (3)$$

Bu yerda: Z_{ij} - i -tarmoqning j -tarmoq uchun yetkazib bergan mahsulotlari hajmi, mlrd so'm, a_{ij} - texnologik koeffitsiyentlar bo'lib, i -tarmoqning j -tarmoqdan talab qilgan birlik resurs.

Sanoat tarmog'ida resurs oqimining o'zgarishlarini tahlillash jarayonida inersiya matrisasi bo'yicha hisoblangan teskari (i, j) elementi j -tarmoqdagi yakuniy talabdagi o'zgarish i -tarmoqning umumiy ishlab chiqarish hajmiga qanday ta'sir qilishini anglatib, to'g'ridan-to'g'ri va multiplikator ta'sirlarni o'z ichiga oladi. Bu esa strategik tarmoqlarni aniqlash, resurs taqsimotining samaradorligini, import o'rnini bosish uchun qaysi tarmoqlarni rivojlantirish samaraliroq ekanini baholash imkoniyatini, sanoat tizimidagi investitsiyaning tarmoqlararo qancha qo'shimcha ishlab chiqarishni ta'minlash mumkinligini ko'rsatadi.

Yakuniy talab (Y) Leontyev modelida iqtisodiyotning yakuniy iste'molchilari uchun ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini ifodalaydi. Bu hajm boshqa tarmoqlarga resurs sifatida yetkazib beriladigan qismni hamda tarmoqning o'z ichki ehtiyojlari uchun ishlatiladigan mahsulotlar hajmini o'z ichiga olmaydi. Aksincha, yakuniy talabning tarkibini aholi iste'moli, davlat xarajatlari, investitsiyalar va eksport tashkil etadi. Yakuniy talabning iqtisodiy tahlili resurs oqimini optimal to'naltirish, taqsimot optimalligini hamda iqtisodiy siyosatni maqsadli rejalashtirish, tashqi (eksport) va ichki (aholi va davlat ehtiyojlari) talabni baholash, bozor talabini bashoratlash uchun muhim ma'lumotlar bilan ta'minlaydi.

Tarmoqlararo talab va yakuniy talab orasida to'liq muvozanat mavjud bo'lsa, tarmoqlarning hisoblangan ishlab chiqarish hajmi haqiqiy ishlab chiqarish hajmlariga teng munosabatda aks etadi. Bunda ishlab chiqarish talabida o'zgarish kuzatilmaydi. Yakuniy talab umumiy hajmning 60–70% atrofida bo'lsa bu optimal muvozanat sifatida qaraladi⁵⁴.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu shartli belgilashlarni kiritamiz, ya'ni indeks ro'yxatiga ko'ra (1)-sanoat tarmog'i, (2)-qishloq xo'jaligi tarmog'i, (3)-xizmat ko'rsatish tarmog'i bo'lsin. Ushbu tarmoqlarining ishlab chiqarish va tarmoqlararo iste'mol ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi rasmiy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan.

Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlarining ishlab chiqarish hajmi va tarmoqlararo iste'mol miqdori⁵⁵

Yillar	Ishlab chiqarish va iste'mol ko'rsatkichlari, mlrd. so'm								
	H_1	H_2	H_3	Z_{12}	Z_{13}	Z_{21}	Z_{23}	Z_{31}	Z_{32}
2010	4957,5	2753,7	1136,7	778,3	484,8	748,2	104,6	163,1	133,0
2011	5043,6	4235,5	1525,9	791,8	553,7	1150,8	160,9	219,0	178,5
2012	6076,4	5442,2	2003,6	954,0	667,1	1478,6	206,8	287,5	234,4
2013	6849,4	6368,8	2642,6	1075,4	751,9	1730,4	242,0	405,6	321,6
2014	7194,7	7689,1	3391,1	1129,6	789,8	2089,1	292,2	520,5	412,7
2015	8721,9	9089	4058,9	1369,3	957,5	2469,5	345,4	623,0	494,0
2016	9632,2	10863,6	5137,6	1512,3	1057,4	2951,6	412,8	788,6	625,2
2017	10945,9	14360,6	5859,7	1718,5	1201,6	3901,8	545,7	899,5	713,1
2018	14529,5	17206,5	7064,1	2281,1	1595,0	4675,0	653,8	1111,5	859,7
2019	20360,1	19933,9	8800,9	3196,5	2438,7	5416,0	757,5	1384,8	1071,1
2020	14612,3	23777,8	10349,5	2294,1	1750,3	6615,4	903,6	1628,5	1259,5
2021	18771,9	28275,6	12907,4	2947,2	2248,5	7866,8	1074,5	2031,0	1641,4
2022	22624,4	32240,7	15967,7	3552,0	2710,0	9002,2	1225,1	2512,5	2030,6
2023	28767,7	38462,6	19610,2	4516,5	3445,8	10766,5	1461,6	3085,7	2493,8

Bu yerda: H_1 – sanoat ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm, H_2 – qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm, H_3 – xizmat ko'rsatish hajmi, mlrd so'm, Z_{12} – qishloq xo'jaligining sanoat mahsulotlari iste'moli miqdori, mlrd so'm, Z_{13} – xizmat ko'rsatish tarmog'ining sanoat mahsulotlari iste'moli miqdori, mlrd so'm, Z_{21} – sanoat tarmoqlarining qishloq xo'jaligi mahsulotlari iste'moli miqdori, mlrd so'm, Z_{23} – sanoat tarmoqlariga xizmat ko'rsatish miqdori, mlrd so'm, Z_{31} – xizmat ko'rsatish tarmoqlarining sanoat mahsulotlari iste'moli miqdori, mlrd so'm, Z_{32} – xizmat ko'rsatish tarmoqlarining qishloq xo'jaligi mahsulotlari iste'moli miqdori, mlrd so'm.

Jadval ma'lumotlari asosida texnologik ko'effitsiyentlar matrisasini aniqlaymiz va u yordamida yakuniy talab matrisasini tuzamiz ($i, j=1, 2, \dots, 3$)

Qashqadaryo mintaqasi miqyosida

$$T_V(a_{ij}) = \begin{pmatrix} 0,1945 & 0,2799 & 0,1574 \\ 0,1570 & 0,1614 & 0,1272 \\ 0,1198 & 0,0380 & 0,1520 \end{pmatrix}, Y_i^{(V)} = \begin{pmatrix} 9320,2 \\ 25246,3 \\ 11722,5 \end{pmatrix} \quad (4)$$

Respublika miqyosida

⁵⁵ Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi rasmiy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan.

$$T_R(a_{ij}) = \begin{pmatrix} 0,2016 & 0,2983 & 0,1640 \\ 0,1601 & 0,1251 & 0,1320 \\ 0,1210 & 0,0403 & 0,1706 \end{pmatrix}, Y_i^{(R)} = \begin{pmatrix} 336400,8 \\ 193786,3 \\ 252252,8 \end{pmatrix} \quad (5)$$

Mazkur natijalar va inersiya matrisasini hisoblab dastlabki hisob ko'rsatkichlariga ega bo'lamiz.

Hisoblash natijalaridan quyidagilarni asoslashimiz mumkin. Jumladan, Respublika miqyosida:

- qishloq xo'jaligidagi yakuniy talabning 1 birlik (mlrd so'm) o'zgarishi sanoat tarmog'ining ishlab chiqarish hajmini 0,5 birlikka, xizmatlar tarmog'idagi yakuniy talabning 1 birlik (mlrd so'm) o'zgarishi esa sanoat tarmog'ining ishlab chiqarish hajmini 0,36 birlikka oshiradi;

- sanoat tarmog'idagi yakuniy talabning 1 birlik (mlrd so'm) o'zgarishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmini 0,29 birlikka, xizmatlar hajmini 0,22 birlikka oshiradi.

Viloyat miqyosida:

- qishloq xo'jaligidagi yakuniy talabning 1 birlik (mlrd so'm) o'zgarishi sanoat tarmog'ining ishlab chiqarish hajmini 0,48 birlikka, xizmatlar tarmog'idagi yakuniy talabning 1 birlik (mlrd so'm) o'zgarishi esa sanoat tarmog'ining ishlab chiqarish hajmini 0,33 birlikka oshiradi;

- sanoat tarmog'idagi yakuniy talabning 1 birlik (mlrd so'm) o'zgarishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmini 0,29 birlikka, xizmatlar hajmini 0,21 birlikka oshiradi.

Ko'rish mumkinki, Respublika miqyosida ham Qashqadaryo mintaqasida ham resurs talabining sezilarli oshishi tashqi tizimga nisbatan ichki tarmoqlar resurs ta'minotiga kuchli bog'liq bo'lib chiqmoqda.

O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyati miqyosida iqtisodiyot tarmoqlarining resurs is'temoli muvozanat ko'rsatkichlarining hisoblangan qiymatlari tarmoqlararo muvozanatning absolyut va nisbiy jihatdan chetlanish holatida ekanligini ko'rsatmoqda. Respublika sanoat tarmog'ida sof ishlab chiqarish va yakuniy talab o'rtasidagi farq 2023 yilda 4529,874 mlrd. so'mni, xizmat ko'rsatish tarmog'ida -28301 mlrd so'mni, qishloq xo'jaligi tarmog'ida 4529,874 mlrd so'mni, Qashqadaryo mintaqasida bu tarmoqlar kesimida mos ravishda 5889,9 mlrd so'mni, -5217,74 mlrd so'mni va -672,12 mlrd so'mni tashkil etgan. Respublikada mazkur farq sof ishlab chiqarish hajmiga nisbatan sanoatda 1,33 foizni, qishloq xo'jaligida 10,9 foizga, xizmat ko'rsatishda -12,6 foizga, viloyat sanoatida 38,7 foizga, qishloq xo'jaligida -26,1 foizga, xizmat ko'rsatish tarmog'ida -6,1 foizga teng.

Qishloq xo'jaligi tarmog'i bo'yicha mamlakat va viloyat miqyosida qaralayotgan ko'rsatkichlarda musbat va manfiy tafovut kuzatiladi. Jumladan, Respublikada sof ishlab chiqarishning yakuniy talabdan ortiq qismi uning 9,6 foizini tashkil etsa, aksincha viloyatda yakuniy talabdan kam qismi 26 foizga teng. Bu esa viloyatda iste'mol, eksport, investitsiya talabi mavjud ishlab chiqarish hajmidan katta ekanini ifada etib, balans tamoyiliga ko'ra kuzatilayotgan (qondirilmagan) talab boshqa hudud tarmoqlaridan yoki import orqali qoplanishi kerakligini anglatadi.

Qashqadaryo viloyatida tarmoqlar, xususan, sanoat tarmog'ini rivojlantirish uchun zahira potentsiali barqarorligini aniqlash uchun yakuniy talab va sof ishlab chiqarish dinamikasiga e'tibor qaratamiz (2-jadval).

Qashqadaryo viloyati sanoat tarmog'ida yakuniy talab o'sishi 2023 yilda 2010 yilga nisbatan (real qiymatlarda) 3,2 barobarga, sof ishlab chiqarish esa 2,3 barobarga oshgan. Yalpi ishlab chiqarishga nisbatan yakuniy talab ulushi qariyb 2 barobarga pasayib ketgan.

2-jadval

Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlari yalpi mahsuloti (xizmat)da yakuniy talabning o'zgarish dinamikasi⁵⁶

⁵⁶ Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi rasmiy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblab chiqilgan.

Yillar	Y(yakuniy talab)			Y ning ulushi, foizda			Sof ishlab chiqarish		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
2010	3081,969	1398,069	374,4602	62,17	50,77	32,94	26540,30	37165,47	19141,33
2011	2692,868	2581,727	579,3583	53,39	60,95	37,97	26441,19	36467,47	18980,80
2012	3128,378	3375,685	825,2221	51,48	62,03	41,19	25964,78	35899,05	18783,76
2013	3381,15	3944,234	1247,036	49,36	61,93	47,19	25608,21	35462,58	18481,33
2014	3185,669	4906,199	1793,701	44,28	63,81	52,89	25448,93	34840,65	18161,59
2015	3932,968	5759,184	2139,156	45,09	63,36	52,70	24744,46	34181,23	17876,32
2016	4018,476	6973,257	2886,548	41,72	64,19	56,18	24324,56	33345,30	17415,52
2017	4015,683	9611,886	3221,799	36,69	66,93	54,98	23718,58	31698,04	17107,05
2018	5916,97	11289,4	3741,602	40,72	65,61	52,97	22065,53	30357,48	16565,36
2019	9599,198	12449,96	4267,118	47,15	62,46	48,49	19172,39	29072,74	15816,75
2020	3526,326	16387,59	6122,766	24,13	68,92	59,16	21881,22	27107,11	15149,25
2021	5223,033	19124,71	7622,762	27,82	67,64	59,06	19920,88	24959,11	13976,12
2022	6709,284	21456,02	9605,831	29,66	66,55	60,16	18105,27	23033,26	12640,30
2023	9320,201	25246,3	11722,47	32,40	65,64	59,78	15210,06	20028,56	11050,35
$\bar{m}$	4838,0	10321,7	4010,7	41,861	63,628	51,119	22796,2	30972,7	16510,4

Mintaqada yakuniy talab sof ishlab chiqarishga nisbatan tezroq o'smoqda. Bu esa zahira potensial zaiflashishi va istiqbolda tarmoq kamoadini keltirib chiqaradi. Demak mintaqada sanoat ishlab chiqarishida sof ishlab chiqarish hajmini oshirish va uni yakuniy talab miqdorida muvozanatlashtirish zarur. Buning uchun avvalo mitaqaning ichki ist'emolini ta'minlash boshqa hududlarga xomashyo migratsiyasini kamaytirishni talab etiladi.

Yuqorida aniqlangan invers matritsasiidan foydalanib Qashqadaryo mintaqasida sanoat tizimining strategik ahamiyatini baholash mezonlarini ko'rib chiqamiz.

Leontyev inversiya matritsasi $(I - A)^{-1}$ yordamida har bir tarmoqning boshqa tarmoqlarga bog'liqligi va ta'siri baholash uchun ma'lum bir i-tarmoq kesimida $(I - A)^{-1}$ ning gorizantal elementlari algebrayik yig'indisiidan foydalanamiz. U holda quyidagi munosabat o'rinli bo'ladi, ya'ni,

$$SA_i = \sum_j f_{ij} \quad (6)$$

Bu yerda: f – Leontyev inversiya matritsasining elementi, SA_i – i -tarmoqning umumiy tarmoqlarni rivojlantirishdagi umumiy iqtisodiy ta'sir ko'rsatkichi.

Hisoblash natijalariga e'tibor berilsa sanoat tarmog'ining umumiy tarmoqlarni rivojlantirishdagi umumiy iqtisodiy ta'sir ko'rsatkichi Respublikada 2,25 yoki 39,75 foizni, Qashqadaryo viloyatida 2,19 yoki 39,08 foizni tashkil qiladi. Shuningdek, qishloq xo'jaligi tarmog'ining bu ko'rsatkichi Respublikada

1,80 yoki 31,7 foizni, Qashqadaryo viloyatida 1,84 yoki 32,9 foizni tashkil etsa, xizmat ko'rsatish tarmog'ida Respublika uchun 1,62 yoki 28,55 foizni, Qashqadaryo viloyatida esa 1,57 yoki 28,06 foizni tashkil qiladi. Demak, Qashqadaryo viloyatida iqtisodiyot tarmoqlarining alohida rivojlanish sxemasini qurib bo'lmaydi, chunki bu yerda sanoat tarmog'iga 39 foizlik kuchli bog'lanish mavjud. Bu esa sanoat tarmog'i tarmoqlararo rivojlanishda muhim rolga ega ekanligini asoslaydi. Yana shuni ta'kidlash kerakki har bir tarmoq mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etsada, sanoat va qishloq xo'jaligi, ayniqsa sanoat boshqa tarmoqlarning rivojlanishini kuchli rag'batlantiradi. Xizmat ko'rsatish tarmog'i nisbatan mustaqil xarakter kasb etadi.

Keyingi o'rinda inversiya matrisasining ustun qiymatlari asosida iqtisodiy multiplikator ko'rsatkichini hisoblaymiz.

Respublika bo'yicha qiymatlanish:

$$IM_R = \sum_j m_{j=2,3,(1)} = 0,2903 + 0,219 = 0,5093$$

Qashqadaryo viloyati bo'yicha qiymatlanish:

$$IM_V = \sum_j m_{1j=2,3,(1)} = 0,2905 + 0,2084 = 0,4989$$

Sanoat tarmog'ining multiplikator qiymati Respublikda 0,51 ga teng bo'lib, sanoat tarmog'idagi birlik o'sish boshqa tarmoqlarda 0,51 birlik o'sishni hosil qiladi. Qashqadaryo viloyatida ham deyarli bir hil (nisbat kichik farq bilan) natijani ko'rish mumkin, ya'ni sanoat tarmog'ining multiplikator qiymati mintaqada 0,5 ga teng bo'lib, sanoat tarmog'idagi birlik o'sish boshqa tarmoqlarda 0,5 birlik o'sishga olib keladi. Demak, mamlakatda, jumladan Qashqadaryo viloyatida sanoat tarmog'i iqtisodiyotning bog'lovchi bo'g'ini maqomiga ega.

Tarmoqning iqtisodiyotning bog'lovchi bo'g'inida bo'lishi muhim jihat hisoblanib, mazkur bo'g'inda tizimdan foydalanish darajalari mintaq iqtisodiyotini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, tizimdan foydalanish darajalari tarmoqlararo FL (Forward Linkage) va BL (Backward Linkage) baholari⁵⁷ hisoblab chiqildi. Bunda quyidagi formulalardan foydalanildi.

$$FL_s = \sum_{j=2,3} T_{js} \cdot H_j, s = 1 \text{ yoki } s - \text{sanoat} \quad (7)$$

$$BL_s = \sum_{j=2,3} T_{sj} \cdot H_s, s = 1 \text{ yoki } s - \text{sanoat} \quad (8)$$

Bu yerda: H_j – j – tarmoq ishlab chiqarish hajmi, H_s – sanoat ishlab chiqarish hajmi, T_{ij} – texnologik koeffitsiyentlar matrisasi elementlari.

Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha 2010-2024 yillar uzluksizligida tuzilgan texnologik koeffitsiyentlar matrisasi hamda mazkur davrda tarmoqlarning yalpi ishlab chiqarish hajmi ma'lumotlaridan foydalanib, (7) va (8) formulalar asosida sanoat tarmog'ining boshqa tarmoqlarga resurs yetkazib berish hajmi va boshqa tarmoqlardan resurs sarfini hisoblab chiqamiz (3-jadval).

3-jadval

Qashqadaryo viloyati sanoat tizimidan foydalanish darajalarining tarmoqlararo FL va BL baholari⁵⁸

Yillar	Resurs yo'nalishi		Chiziqli farq	Nisbat
	Sanoatga	Sanoatdan	BL-FL	FL:BL

⁵⁷ Nguyen H. Backward And Forward Linkages For Vietnam Economy. International Journal of Development Research Vol. 09, Issue, 06, pp.28314-28317, June 2019 / <https://www.journalijdr.com/sites/default/files/issue-pdf/15994.pdf>

⁵⁸ Muallif tomonidan hisoblab chiqilgan.

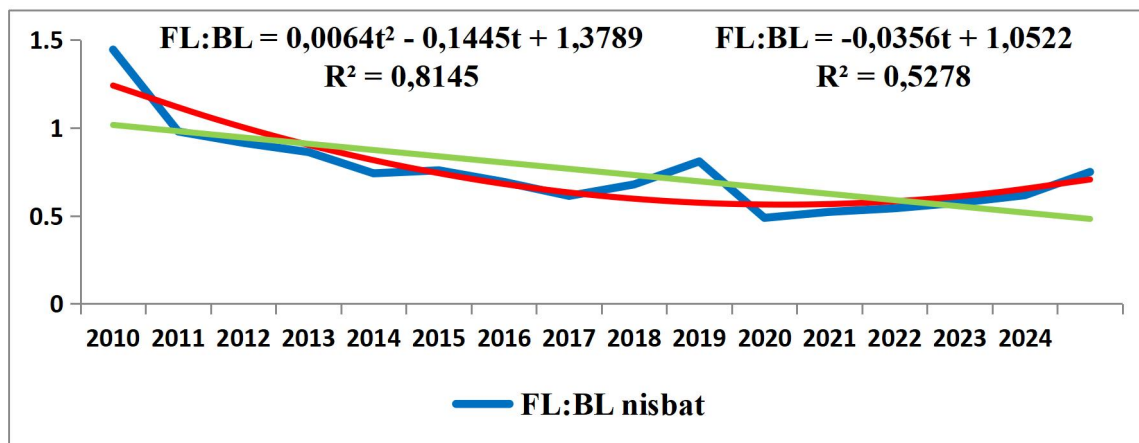
	(mlrd. so‘m)	(mlrd. so‘m)	(mlrd. so‘m)	
	BL	FL		
2010	949,6772	1372,236	-422,559	1,44495
2011	1425,693	1396,068	29,62463	0,979221
2012	1838,638	1681,948	156,6909	0,914779
2013	2198,572	1895,914	302,6584	0,862339
2014	2685,938	1991,493	694,4453	0,741452
2015	3182,882	2414,222	768,6600	0,758502
2016	3849,38	2666,193	1183,187	0,692629
2017	4941,849	3029,825	1912,024	0,613095
2018	5927,989	4021,766	1906,223	0,678437
2019	6964,76	5635,676	1329,085	0,80917
2020	8284,418	4044,685	4239,733	0,488228
2021	9945,965	5196,062	4749,903	0,522429
2022	11537,49	6262,434	5275,054	0,54279
2023	13852,33	7962,899	5889,428	0,574842
2024	16648,47	10272,27	6376,197	0,61701
O‘rta qiymatda	6282,27	3989,579	2292,69	0,749325

FL va BL baholashda quyidagi mezonlar o‘rinli, ya’ni,

Agar $FL > BL$ bo‘lsa, u holda baholanayotgan tarmoq ko‘proq ishlab chiqarish zanjirining yuqori halqasida ishtirok etadi va kuchli ta’sirga ega bo‘ladi.

Agar $BL > FL$ bo‘lsa, u holda baholanayotgan tarmoq asosan xomashyo va oraliq mahsulotlarni qayta ishlashga asoslangan bo‘ladi.

Bizning holda yuqoridagi jadval ma’lumotlaridan 2011-yildan boshlab, $BL > FL$ shart o‘rinli ekanligini ko‘rish mumkin. Bu esa mintaqada sanoat tarmog‘ining umumiy iqtisodiyot zanjirida oraliq halqasiga aylanganligini ifoda etadi. Biroq FL:BL nisbatning o‘zgarish tendensiyasi chiziqli barqaror pasayish xarakterini kasb etmaydi, aksincha parabolik trendga nisbatan yaqin troektoriya hosil qiladi (1-rasm).

1-rasm. FL:BL nisbat o'zgarishining dinamikasi va trendga mos kelish darajasi⁵⁹

Mazkur holat mintaqada sanoat tarmog'i ishlab chiqarish zanjirining yuqori halqasida ishtirok etish ehtimoli mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu esa sanoat tarmog'ining vertikal integratsiya zanjiri bo'ylab iqtisodiy o'sishga moyilligini, texnologik diversifikatsiyani amalga oshirishni talab etadigan iqtisodiy jarayonlarning boshlanishini ifodalaydi. Ushbu jarayon natijasida sanoat ishlab chiqarishi texnologik rivojlangan va chuqur vertikal integratsiyalashgan tizimga aylanishi, xalqaro bozorga raqobatbardosh mahsulotlar yetkazish hamda yuqori qo'shilgan qiymat yaratish salohiyatiga ega bo'ladi.

XULOSA

Sanoat tarmoqlarining rivojlanish tendensiyasini uzluksiz o'suvchi dinamikada tarmoqning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarining o'zgarish yo'nalishi sifatida qabul qilish mumkin. Ikkinchi tomondan ushbu tendensiyaning kuzatish fokusi bu tarmoqlardagi iqtisodiy-ijtimoiy holatni batafsil tushuntiruvchi ko'rsatkichlardir. Tendensiyaning kuzatish ko'rsatkichlari tizimi bo'yicha yondoshuvlar vaqt o'tishi davomiyligida o'zgarib turadi. Bunga asosiy sabab iqtisodiy jarayonlarning davr texnologiyalari, usullari va boshqa omillar ta'sirida ekanligidir.

Bizga ma'lumki, Respublika va Qashqadaryo viloyati sanoat tarmog'ida ishlab chiqarilgan mahsulotning bir qismi boshqa tarmoqlarga oraliq mahsulot sifatida yetkazib berilmoqda hamda ichki ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun qayta ishlashga yo'naltirilgan. Tarmoqlararo muvozanat tamoyiliga ko'ra mamlakatimizda sanoat tarmog'i o'z ichki talabi bilan bir vaqtda boshqa tarmoqlarning oraliq talabini qondirishga hissa qo'shayotganini ifoda etadi. Mazkur holatni sanoat ishlab chiqarish potensialidan ortiqcha deb baholash noto'g'ri bo'ladi. Chunki sanoatni rivojlantirishda ichki talabning ortishi kuzatiladi, hamda eksport salohiyatini oshirishga katta e'tibor qaratiladi. Aksincha bugungi kunda mamlakatimizda, hususan Qashqadaryo viloyatida sanoat tarmog'ini rivojlantirish uchun zahira potensialiga ega deyish mumkin.

Sanoat tarmog'ining multiplikator qiymati Respublikada 0,51 ga teng bo'lib, sanoat tarmog'idagi birlik o'sish boshqa tarmoqlarda 0,51 birlik o'sishni hosil qiladi. Qashqadaryo viloyatida ham deyarli bir xil (nisbat kichik farq bilan) natijani ko'rish mumkin, ya'ni sanoat tarmog'ining multiplikator qiymati mintaqada 0,5 ga teng bo'lib, sanoat tarmog'idagi birlik o'sish boshqa tarmoqlarda 0,5 birlik o'sishga olib keladi. Demak, mamlakatda, jumladan Qashqadaryo viloyatida sanoat tarmog'i iqtisodiyotning bog'lovchi bo'g'in maqomiga ega.

Xulosamiz natijasi FL:BL nisbat o'zgarishining dinamikasi va trendga mos kelish darajasi mintaqada sanoat tarmog'i ishlab chiqarish zanjirining yuqori halqasida ishtirok etish ehtimoli

⁵⁹ Muallif ishlanmasi.

mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu esa sanoat tarmog'ining vertikal integratsiya zanjiri bo'ylab iqtisodiy o'sishga moyilligini, texnologik diversifikatsiyani amalga oshirishni talab etadigan iqtisodiy jarayonlarning boshlanishini ifodalaydi. Ushbu jarayon natijasida sanoat ishlab chiqarishi texnologik rivojlangan va chuqur vertikal integratsiyalashgan tizimga aylanishi, xalqaro bozorga raqobatbardosh mahsulotlar yetkazish hamda yuqori qo'shilgan qiymat yaratish salohiyatiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son; 10.02.2023-y., 06/23/21/0085-son) / <https://lex.uz/docs/-5841063>.
2. Nguyen H. Backward And Forward Linkages For Vietnam Economy. International Journal of Development Research Vol. 09, Issue, 06, pp.28314-28317, June 2019 / <https://www.journalijdr.com/sites/default/files/issue-pdf/15994.pdf>
3. <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/2017-2023-yillarda-sanoat-mahsulotlarini-ishlab-chiqarish-hajmi-1-49-barobar-oshdi>.
4. Xudoyorov L. N. Modeling the growth of small business development// Innovation in the modern education system. International online conference. Washington 2024. 123-126 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20669359>

SANOATNI RIVOJLANTIRISHNI QISQA VA UZOQ INTERVALLI BOG'LANISHLAR ASOSIDA MODELLASHTIRISHNING VAR VA VARMA MODELLARINING XUSUSIYATLARI

Raximov Anvar Norimovich¹,

Suvonov Sarvarjon Inatullo o'g'li²

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

e-mail: an.raximov1984@gmail.com

ORCID: 0009-0009-2855-4084

Annotatsiya. Maqolada sanoat iqtisodiyotidagi makroiqtisodiy va mikroiktisodiy jarayonlarni tizimli o'rganish, tahlil qilish va ular o'rtasidagi murakkab bog'liqliklarni soddalashtirish va tushunarli qilish tadqiqotlarida ekonometrik modellash tirish usullarining asosiy rolga egaligini ko'rsatib bergan bir qancha iqtisodchi olimlarni fikrlar keltirilgan. Sanoat tizimini rivojlantirishni ekonometrik tadqiq etish usullar jadval asosida yoritib berilgan. Vaqt qatorlarining stasionarlikga tekshiruvi odatda ADF (Dickey-Fuller) bilan amalga oshiriladigan testning kengaytirilgan shakllari, model ko'rinishi va qo'llanilish holatlari ochib berilgan. VAR (Vector Autoregression) modeli va VARMA (Vector Autoregressive Moving Average) modellarining umumiy tavsifi bir biridan farqi jihatlari keng yuritib berilgan. Olingan natijalar asosida umumiy xulosa berilgan.

Kalit so'zlar: Sanoat tarmog'i, makroiqtisodiy omillar, mikroiktisodiy omillar, ekonometrika ekonometrik usullar, ekonometrik modellash tirish, dinamik ekonometrik modellash tirish, differensiallash, interval samaradorligi, model parametri, koeffitsiyentlar, kvadrat matritsalari, tasodifiy chetlanishlar, matrisa, mezon qiymati, avtoregressiya, metodolik yondoshuv.

Аннотация. В статье представлены взгляды ряда экономистов, подчеркивающих ключевую роль методов эконометрического моделирования в системном изучении и анализе макро- и микроэкономических процессов в условиях индустриальной экономики, а также в упрощении и прояснении сложных взаимосвязей между ними. Методы эконометрического исследования развития промышленной системы представлены в таблице. Описаны расширенные формы теста для проверки стационарности временных рядов — как правило, расширенного теста Дики-Фуллера (ADF), — а также спецификация модели и примеры ее применения. Приводится общее описание моделей VAR (векторная авторегрессия) и VARMA (векторная авторегрессия — скользящее среднее), а также подробно рассматриваются различия между ними. На основе полученных результатов делается общее заключение.

Ключевые слова: Промышленный сектор, макроэкономические факторы, микроэкономические факторы, эконометрика, эконометрические методы, эконометрическое моделирование, динамическое эконометрическое моделирование, дифференциация, интервальная эффективность, параметр модели, коэффициенты, квадратные матрицы, случайные отклонения, матрица, значение критерия, авторегрессия, методологический подход.

Abstract. The article presents the views of several economists who highlight the pivotal role of econometric modeling methods in the systematic study and analysis of macroeconomic and microeconomic processes within the industrial economy, as well as in simplifying and clarifying the complex interrelationships between them. The methods for the econometric analysis of industrial system development are presented in a tabular format. The study details the testing of time series for stationarity—specifically using the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test—as well as model specifications and application scenarios. A comprehensive overview of VAR (Vector Autoregression) and VARMA (Vector Autoregressive Moving Average) models is provided, highlighting the distinctions between them. Finally, general conclusions are drawn based on the obtained results.

Keywords: Industrial sector, macroeconomic factors, microeconomic factors, econometrics, econometric methods, econometric modeling, dynamic econometric modeling, differentiation, interval efficiency, parameter model, coefficients, quadratic matrices, random deviation, matrix, significance criterion, autoregression, methodological approach.

KIRISH

Sanoat tarmoqlarini rivojlantirish jarayonlari ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonning o‘ta murakkab holatda nomoyon bo‘lishiga olib keladi. Jarayonda turli makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy omillar ishtirok etadi va ularning har biri ma‘lum ko‘lamda bevosita va bilvosita ta’sir qiladi. Bu yerda o‘zaro bog‘liqlik xususiyatlari katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu bog‘liqlikni chuqur tahlil qilish, samarali rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish, istiqbolda rivojlanish tendensiyalarni omilli baholash hamda prognozlashtirish uchun ekonometrik modellashtirish uslubiyoti muhim rol o‘ynaydi. Ekonometrik usullar kuchli matematik-iqtisodiy apparat hisoblanib, statistik kuzatish va tahlil qilish imkonini yaratish bilan bir vaqtda sanoat tizimidagi statik qonuniyatlarni, dinamik o‘zgarishlarini matematik model orqali baholash va bashorat qilish imkonini ham ta’minlaydi.

Sanoat iqtisodiyotidagi makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy jarayonlarni tizimli o‘rganish, tahlil qilish va ular o‘rtasidagi murakkab bog‘liqliklarni soddalashtirish va tushunarli qilish tadqiqotlarida ekonometrik modellashtirish usullarining asosiy rolga egaligini iqtisodchi olim K. Bhattarai “Ekonometrik usullar” asarida keng ko‘lamli yoritib beradi⁶⁰. Shuningdek ekonometrik usullarning

⁶⁰ Keshab Bhattarai. ECONOMETRIC METHODS. University of Hull Business School, Hull, England, 2016. – 208 p. / https://www.researchgate.net/publication/301354146_Econometric_Methods

iqtisodiy masalalarda qo'llanilish zarurati, ahamiyati va ustuvorlik jihatlari Li Xu⁶¹, R. Pablo⁶², R.Kauffman⁶³ kabi olimlar ilmiy izlanishlarida keltirib o'tilgan.

MATERIALLAR VA USULLAR

Bugungi kunda sanoat tizimini rivojlantirish jarayonlarini tadqiq etishda turli ekonometrik usullaridan keng foydalaniladi va aynan ekonometrik usullar murakkab iqtisodiy muammolarni hal etishda ustuvor baholanadi.

Ekonometrik modellashtirish usuli quyidagi asosiy yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan:

- o'zgaruvchilar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tadqiq etish. Bunda sanoat ishlab chiqarish tizimi, boshqaruv, moliyalashtirish, tashqi iqtisodiy faoliyati, innovatsion faoliyati, barcha faoliyat turlari va tarmoqlarining interval samaradorligi kabi ko'rsatkichlar o'zaro qanday bog'liqlikda ekanligini matematik jihatdan asoslash;

- sanoat tarmoqlari handa sanoatning boshqa iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi muvozanatni baholash. Bunda turli sanoat tarmoqlari o'rtasidagi resurs va mahsulot oqimlarini tahlil qilish, tarmoqlararo muvozanat bog'liqliklarini aniqlab, tarmoqlar iqtisodiyotining joriy holatidan kelib chiqib investitsiyalar va resurs oqimini yo'naltirilishini asoslash;

- Davlatning sanoat tarmoqlarida yuritayotgan siyosiy qarashlari va amaliyoti samaradorligini tahlil qilish. Bunda soliq tizimi, subsidiyalar yoki kreditlash operatsiyalarining sanoat tarmoqlariga ta'sirini baholash, hukumat joriy etgan amaliy dasturlarining samaradorligini bashratlash;

- ishlab chiqarish samaradorligini baholash va sanoatdagi innovatsion jarayonlarni tahlil qilish.

Ekonometrik modellashtirish usuli yordamida sanoat tarmoqlarida dinamik qonuniyatlarni ochib berish ayniqsa keyingi rivojlanish tendensiyalarini baholash va operativ qaror qabul qilish asosida optimal boshqarish imkoniyatini yaratadi. Sanoatni strategik rivojlantirishda dinamik yondoshuv sanoat tarmoqlarining rivojlanishi o'zgaruvchan va murakkab tizim ekanligidan kelib chiqadi. Chunki, statik yondashuvlar uni to'liq tushuntira olmaydi. Shu sababli, dinamik yondashuv sanoatning uzoq muddatli rivojlanish tendensiyalarini tushunish va optimal qarorlar qabul qilish uchun juda muhim tadqiqot jarayonidir.

Dinamik ekonometrik modellashtirish usullarini tanlash mezonlari Brandeis universiteti olimlari D.Pettenuzzo, R.Sabbatuki va A.Timmerman asarlarida sharxlanadi. Xususan, ularning kichik sanoat korxonalari misolida o'zgaruvchanlik va kunlik sanoat darajasidagi dividendlarning o'sish ehtimoliga ta'sir qilish imkonini beruvchi ko'p o'zgaruvchan dinamik ekonometrik modellarining moslashuvchanlik darajasini normallashtirishning takomillashgan usuli ishlab chiqiladi⁶⁴. Ko'p o'zgaruvchili murakkab dinamik model parametrlarini Bayesian Gibbs tanlab olish usullari yordamida qanday baholash mumkinligini ochiqqlangan.

Sanoat tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha ekonometrik yondashuvlarda dinamik qonuniyatlar masshtabi ma'lum bir usullar bilan o'lchanadi. Xususan, VAR (Vector Autoregression) modellari

⁶¹ Li Xu et al. Is mulch film itself the primary source of meso- and microplastics in the mulching cultivated soil? A preliminary field study with econometric methods. Environmental Pollution Volume 299, 2022, 118915 / <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.118915>

⁶² Pablo R., et al. What drives eco-innovators? A critical review of the empirical literature based on econometric methods. Journal of Cleaner Production Volume 112, Part 4, 20 January 2016, Pages 2158-2170 / <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.009>

⁶³ Robert J. Kauffman et al. Combining machine-based and econometrics methods for policy analytics insights. Electronic Commerce Research and Applications Volume 25, September–October 2017, Pages 115-140 / <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2017.04.004>

⁶⁴ Pettenuzzo D. et al. Dividend suspensions and cash flows during the Covid-19 pandemic: A dynamic econometric model. Journal of Econometrics, Vol 235, 2023. –p - 1522-1541 / <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2022.11.008>

ko'pgina jihatlari bilan dinamik tadqiq etishda asosiy usullardan biri maqomiga ega bo'lgan, ya'ni tarmoqlararo bog'liqlikni o'rganish, optimal investitsion strategiyalarni ishlab chiqish, sanoat tizimi barqarorligini ta'minlash, resurs samaradorligi dinamikasini tahlil qilish shular jumlasidan.

VAR modelining iqtisodiy obyektlarni, jarayonlarni tahlil etishda, prognozlashtirishda Evropa, Hindiston, Xitoy va Arabiston yarim oroli olimlari tomonidan keng qo'llash amaliyoti kengayib bormoqda. Xususan arab olimi B.Mabruk⁶⁵ suniy intellektga asoslangan aktivlar, islom kapitali indekslarining nazariy jihatdan VAR modeli tahliliga asoslangan ssenariylarini ishlab chiqadi va bu borada katta muvaffaqiyatlarga erishadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

VAR modeli o'zgaruvchilar o'rtasidagi dinamik bog'liqlikni aniqlashga va bir o'zgaruvchining boshqasiga qanday ta'sir qilishini baholashga imkon beradi. Mazkur modeli vaqtli qatorlar bilan argumentatsiyalanadi. Ushbu modelning umumiy ko'rinishi quyidagicha yoziladi

$$U(t) = \sum_{i=1}^p A_i \cdot U(t-p) + e_t \quad (1)$$

Bu yerda: $U(t)$ - $k \times 1$ - o'lchovli vektor matrisa, tizimli qaralayotgan k ta o'zgaruvchlarni miqdoriy aniqlaydi, A_i - modelining parametrlari, VAR koeffitsiyentlar kvadrat matritsalarini, e_t - tasodifiy chetlanishlar ustun matrisasi, p - ayirmalar yuqori taribi.

VAR modelida foydalaniladigan axborotlarga quyidagigan birlamchi talablar sifatida qatorlar stasionar bo'lishidir. Agar qator stasionar bo'lmasa, differensiallash (tartibli ayirmalar olinadi) orqali stasionarlik ta'minlanadi. Vaqt qatorlarining stasionarlikka tekshiruv odatda ADF (Dickey-Fuller) testi bilan amalga oshiriladi.

1-jadval

ADF testining kengaytirilgan shakllari⁶⁶

№	Modellar	Qo'llanilish holatlari
1	$\Delta M(t) = \gamma M(t-1) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta M(t-1) + e_t$	Yoyiluvchi o'rtacha jarayon uchun qo'llaniladi
2	$\Delta M(t) = \beta_0 + \gamma M(t-1) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta M(t-1) + e_t$	Buzilishlar atrofida o'rtacha qiymatga qaytish mavjud bo'lgan qatorlar uchun
3	$\Delta M(t) = \beta_0 + \beta_1 t + \gamma M(t-1) + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta M(t-1) + e_t$	Trend bo'lgan qatorlar uchun qo'llaniladi
$\Delta M(t)$ – birinchi tartibli ayirma, β_0 -o'zgarmas, $\beta_1 t$ - deterministik trend, γ -birlik ildiz parametri		
Tekshiriladigan gipoteza- Nol gipoteza (H_0): Qator birlik ildizga ega $\rho = 1$ ($\gamma = 0$) (stasionar emas), Alternativ gipoteza (H_1): Qator stasionar $\rho < 1$ ($\gamma < 0$). Bu yerda: $\gamma = \rho - 1$		

⁶⁵ Mabruk B. Unraveling financial interconnectedness: A quantile VAR model analysis of AI-based assets, sukuk, and islamic equity indices. Research in International Business and Finance. Volume 75, 2024, 102718 / <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2024.102718>

⁶⁶ Muallif tomonidan tuzilgan. Elektron manba: <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2019.100983>

ADF testi quyidagi avtoregressiv (AR) jarayonga asoslanadi⁶⁷, ya'ni

$$M(t) = \tau \cdot M(t-1) + e_t \quad (2)$$

Bu yerda: $M(t)$ – vaqtli qator, τ - avtoregressiya koeffitsiyenti, e_t – oq shovqin. Bu yerda agar $\tau = 1$ tenglik bajarilsa, u holda vaqtli qator birlik ildizga ega bo'lib, stasionar bo'lmaydi. Aniqlik uchun ADF testi kengaytirilgan shaklda uch xil ko'rinishga ega bo'lib ular 2-jadvalda keltirilgan. ADF testi statistikasi quyidagicha hisoblanadi⁶⁸

$$\varphi = \frac{\tilde{y}}{SE(\tilde{y})} \quad (3)$$

Bu yerda: $\tilde{y}$ – baholangan parametr va $SE(\tilde{y})$ – uning standart xatosi. Hisoblangan φ_h qiynati MK (MacKinnon) mezon qiymati bilan taqqoslanadi. Agar hisoblangan φ_h qiymat mezon qiymatdan kichik bo'lsa, u holda nol gipoteza rad etiladi va qator statsionar deyiladi (95 foizlik ishonchlilik darajasidagi mezon MK qiymati -2,86 ga teng).

Shuningdek VAR modeli uchun axborotlarning uzluksizlik va yetarlilik xususiyatga ega bo'lishi, Granger sababiyligi, nokollinearligi, normal taqsimlangan va heteroskedastiklik hamda avtokorrelyatsiya mavjud bo'lmashligi zarur. Bundan tashqari modelning optimal lag tanlovini amalga oshirish ham talab etiladi. Bunda laglar soni Akaike axborot mezoni (AIC), Schwarz mezoni (BIC) yoki Hannan-Quinn mezoni (HQIC) yordamida aniqlanadi.

Bizning holda VAR modeli yordamida sanoat tizimini rivojlantirishda quyidagi tipik masalalarni optimal yechish mumkin deb hisoblaymiz.

Mazkur masalalar sanoat tarmoqlarini tizimli rivojlantirish strategiyasini ilmiy asosda takomillashtirishga va sanoat iqtisodiyoti jarayonlarining samarali siyosatini yuritishda optimal qarorlar qabul qilishga imkoniyat yaratadi.

Sanoat tizimini ekonometrik modellashtirish jarayonlarida ma'lum bir talablarga va jihatlarga e'tibor qaratiladi. Xususan, axborotlarga qo'yiladigan talablardan tortib modelning iqtisodiy obyekt (jarayon)ga moslik darajasi va natijalarning reallik xususiyatiga ega bo'lishidir. Agar tahlil qilayotgan sanoat tarmog'i ko'rsatkichlari uchun VAR modeli qoldiqlari sezilarli avtokorrelyatsiyaga ega bo'lsa yoki juda murakkab strukturalansa, ushbu tipdagi boshqa modellashtirish usullariga o'tish zarurati paydo bo'ladi. Shuning uchun, avval tanlangan optimal VAR modellarni diagnostika testlari orqali tekshirish lozim. Agar ularning qoldiqlari avtokorrelyatsiyaga ega bo'lsa yoki model yetarlicha mos tushmasa, VAR paketini MA(Moving Average) komponentli kengaytirish mumkin. Bu yerda VARMA (Vector Autoregressive Moving Average) modeli imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq keladi.

Umuman olganda quyidagi hollarda VAR modelidan VARMA modeliga o'tish zarurati tug'iladi:

1) Qoldiq avtokorrelyatsiyasi mavjud bo'lgan holat: VAR modelining qoldiqlari avtokorrelyatsiyaga ega bo'lsa, ya'ni ular mustaqil taqsimlangan bo'lmasa, bu modelning obyektga moslik darajasining talab darajasida emasligini ko'rsatadi. Bunday holatda MA (Moving Average) komponentini qo'shish bilan VARMA modeli yordamida moslik darajasini oshirish va natija aniqligiga erishiladi;

2) VAR modeli yuqori tartibga ega bo'lgan holat: VAR(p) modeli uchun optimal lag uzunligini tanlashda p tartib yetarlicha katta bo'lsa, bu model parametrlarining soni oshib ketishiga olib keladi. Bunday hollarda, VARMA(q, p) modelidan foydalanish orqali ayirmalar tartibini pasaytirish imkoni yaratiladi;

3) Kuzatilayotgan vaqt qatorlari qisqa intervalli bo'lgan holat: agar vaqt qatorlari intervallari yetarli bo'lmashligi VAR modeli ko'p parametrlarni baholash uchun yetarlicha ma'lumotga ega bo'lmashligi bilan

⁶⁷ K. Worden et al. New results for the ADF statistic in nonstationary signal analysis with a view towards structural health monitoring. MSSP.. Volume 146, 2021, 106979 / <https://doi.org/10.1016/j.ymssp.2020.106979>

⁶⁸ MacKinnon, James G. Critical Values for Cointegration Tests. Kingston, Ontario, Canada. 2010. – p.-20 / <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/67744/1/616664753.pdf>

ustma-ust tushadi. Qisqa intervalli qatorlarni VARMA modeli parametrlar sonini kamaytirish asosida samaraliroq baholashga imkon beradi;

4) Vaqt qatorlari murakkab dinamikaga ega bo'lgan holat: agar o'zgaruvchilar orasida qisqa va uzoq muddatli dinamik munosabatlar shakllangan bo'lib, obyekt murakkab dinamik qonuniyatlar ta'sirida bo'lsa, VAR modelida bu bog'liqliklar yaxshi aks ettirilmasa, VARMA modeli yordamida bu murakkab dinamikani yaxshiroq ifodalashga erishiladi (chunki VAR qisqa dinamika qonuniyatlarini e'tiborga olmaydi);

5) Barcha ildizlar pozitsiyasi birlik doirada joylashmagan holat: VAR modeli odatda stasionar qatorlar uchun qo'llanadi. Agar ba'zi ildizlar birlik doirasida bo'lmasligi, obyekt va model barqarorligi ta'minlanmaydi, bu vaqt qatorlari to'liq integrallashmaganligidan kelib chiqadi. Bu holatda VARMA modeli muvozanatni ta'minlashda qo'llaniladi.

Biz VAR va VARMA modellarining asosiy farqli jihatlari va bir-birini to'ldirish xususiyatlariga e'tibor qaratamiz.

2-jadval

VAR va VARMA modelining asosiy farqlari⁶⁹

Farqlanish belgisi	VAR	VARMA
Tuzilishi	Faqat avtoregressiv (AR) komponentlarga ega	AR va MA (moving average) komponentlarni o'z ichiga oladi
Laglar soni	Ko'p bo'lishi mumkin (p ning katta qiymatlari)	kichikroq laglar bilan MA komponentlari orqali bog'liqlikni aks ettirishi mumkin
Qoldiq tuzilishi	Qoldiqlar mustaqil taqsimlangan bo'lishi talab etiladi	MA komponentlari orqali qoldiqlarning bog'liqligini ham hisobga oladi
Moslashuvchanlik	Oddiy va tushunarli, lekin murakkab dinamikani to'liq aks ettirmasligi mumkin	Murakkabroq bog'liqliklarni, jumladan, qisqa va uzoq muddatli bog'liqliklarni yaxshiroq aks ettira oladi
Hisoblash murakkabligi	Nisbatan sodda, parametrlarni baholash osonroq	Baholash qiyinroq, MA komponentlari bo'yicha noaniqlik bo'lishi mumkin
Stasionarlik	Vaqt qatorlari stasionar yoki differensiallangan bo'lishi kerak	Stasionarlikka qo'yiladigan talab darajasini pasaytirish mumkin (lekin modelni baholash murakkabligi ortadi)

Endi VARning komponentli kengaytmasi VARMA modeli tasnifiga to'xtalib o'tamiz.

VARMA(p,q) modelining umumiy tuzilishi quyidagicha:

⁶⁹ Muallif tomonidan tuzilgan. Manba: Guidolin M. Vector Autoregressive Moving Average (VARMA) Models. UB. California. – 2018. – p-24. / https://didattica.unibocconi.it/mypage/dwload.php?nomefile=Lecture_4_notes_final20180219203938.pdf

$$U(t) = \sum_{i=1}^p P_i \cdot U(t-1) + \sum_{j=1}^q Q_j \cdot \theta(t-1) + e_t \quad (4)$$

Bu yerda: $U(t) - k \times 1$ – o‘lchovli vektor matrisa, vaqt momentidagi o‘zgaruvchi (endogen)lar, P_i – AR matrisalar - model parametrlari bo‘lib vaqtli o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalaydi, Q_i – sirpauvchi o‘rtacha matrisalar - model parametrlari bo‘lib vaqtli o‘zgaruvchilari qoldiq ta‘sirini ifodalaydi, e_t - tasodifiy chetlanishlar ustun matrisasi, p – AR taribi, ya‘ni modeldagi oldingi davrlardagi o‘zgaruvchilarning joriy davrga ta‘sir qiluvchi laglar soni, q – MA taribi, ya‘ni modeldagi oldingi davrlardagi xatoliklarning (shovqinlar) joriy davrga ta‘sir qiluvchi laglar soni bo‘lib, oxirgi ikki tavsiflangan ko‘rsatkichlar bo‘yicha alohida xususiyatlar quyidagicha:

- agar $q=0$ bo‘lsa, u holda model shakli VAR(p) bo‘lib VARMA modeli VAR modelini ifoda etadi (VAR(p) modeli VARMA(p,0) bo‘lgan xususiy holat);

- agar $p=0$ bo‘lsa, u holda model shakli VMA(q) bo‘lib, model tarkibida avtoregressiya ishtirok etmaydi;

- agar $p>0$ va $q>0$ bo‘lsa model to‘liq VARMA(p,q) modelini ifoda etadi.

p va q larning optimal tanlanishi juda muhim bo‘lib, lag taribi p ning maksimal qiymati (p_{max}) uchun quyidagi munosabat o‘rinli bo‘ladi⁷⁰

$$p_{max} = \left[12 \cdot \sqrt[4]{n/100} \right] \quad (5)$$

Bu yerda: n – kuzatishlar soni, $[v]$ – butun son funksiyasi, ya‘ni v ning butun qismi.

Sanoatni rivojlantirishda VAR tipida modellashtirish sanoat tarmoqlarida asosiy va iqtisodiy jarayonlarni tavsiflashda muhim bo‘lgan ko‘rsatkichlarni tizimli tadqiq etishga imkon beradi. Boshqacha aytganda tizimni tizimli tahlil qilish va modellashtirishning optimal usullaridan biri hisoblanadi.

Sanoat tarmoqlarini tizimli tahlil va tadqiq etishning mazkur metodolik yondoshuvi iqtisodiyot tarmoqlarida mazmunan va tuzilmaviy tizimlashgan ko‘rsatkichlarga asoslanadi. Hususan, ishlab chiqarish va innovatsion mahsulotlar hajmi, tashqi savdo ko‘rsatkichlari, investitsiya va mehnat, energiya samaradorlik ko‘rsatkichlari, ishlab chiqarish tannarxi (ishlab chiqarish xarajatlari), texnologik modernizatsiya investitsiyalari, ish o‘rinlari soni, sanoat mahsulotlariga bo‘lgan talab hajmi, kredit foiz stavkasi hamda xomashyo narxlar indeks shular jumlasidandir. Ushbu ko‘rsatkichlar tizimida VAR tipidagi modellarni qurish tizim elementlari sonining ortishi bilan yetarlicha murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Shu boisdan, muayyan ko‘rsatkichlarni tizimli ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Ma‘lumki, VAR tipidagi modellar tarkibini endogen xususiyatga ega bo‘lgan o‘zgaruvchilar tashkil etadi, yoki aksincha endogen xususiyatli ko‘rsatkichlar VAR tipidagi modellarda taizimli tadqiq etiladi. Ushbu endogenlik xususiyati omillar uchun sanoat tizimini iqtisodiy tavsiflovchi, rivojlantirishda asosiy omil maqomida ko‘rilishiga sabab bo‘ladi.

Yuqorida keltirib o‘tilgan omillar nafaqat sanoat tarmoqlarini rivojlantirish tadqiqotlarida endogen o‘zgaruvchi, balki erkli o‘zgaruvchilar sifatida ham qo‘llanililgan manbalar ko‘p uchraydi. Birlashga millatlar sanoatni rivojlantirish tashkiloti (UNODO) tomonidan sanoat tarmoqlarini rivojlantirish metodologiyasida ham mazkur ko‘rsatkichlar asosiy natijaviy omillar sifatida ko‘rib chiqiladi.

Ko‘rish mumkinki, VAR tarkibidagi mazkur ko‘rsatkichlarning endogenlik xususiyatlari bilan bir vaqtda egzogenlik xususiyatlari ham mavjud. Aslida bu zaruriy jihat bo‘lib, VAR bu muayyan ko‘rsatkichlarning tizimli birikkan holatini aks ettiradi. Natijada tadqiqot uchun VAR parametrlarini olish imkoniga ega bo‘lamiz.

XULOSA

⁷⁰ Артамонов Н.В. и друг. Введение в анализ временных рядов. Вологда: ВолНЦ РАН, 2021. – 134 с / <https://mse.msu.ru/wp-content/uploads/2021/03/%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D0%B2-%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B D%D1%8B%D1%85-%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%B2-1.pdf>

Xulosa qilib aytganda, sanoat tizimini ekonometrik modellashirish jarayonlarida ma'lum bir talablar va jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Xususan, axborotlarga qo'yiladigan talablardan tortib modelning iqtisodiy obyekt (jarayon)ga moslik darajasi va natijalarning reallik xususiyatiga ega bo'lishidir. Agar tahlil qilinayotgan sanoat tarmog'i ko'rsatkichlari uchun VAR modeli qoldiqlari sezilarli avtokorrelyatsiyaga ega bo'lsa yoki juda murakkab strukturalansa, ushbu tipdagi boshqa modellashirish usullariga o'tish zarurati paydo bo'ladi. Shuning uchun, avval tanlangan optimal VAR modellarni diagnostika testlari orqali tekshirish lozim. Agar ularning qoldiqlari avtokorrelyatsiyaga ega bo'lsa yoki model yetarlicha mos tushmasa, VAR paketini MA(Moving Average) komponentli kengaytirish mumkin. Shuning uchun VARMA (Vector Autoregressive Moving Average) modeli imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Keshab Bhattacharai. ECONOMETRIC METHODS. University of Hull Business School, Hull, England, 2016. – 208 p. / https://www.researchgate.net/publication/301354146_Econometric_Methods.
2. Li Xu et al. Is mulch film itself the primary source of meso- and microplastics in the mulching cultivated soil? A preliminary field study with econometric methods. Environmental Pollution Volume 299, 2022, 118915 / <https://doi.org/10.1016/j.envpol.2022.118915>
3. Pablo R., et al. What drives eco-innovators? A critical review of the empirical literature based on econometric methods. Journal of Cleaner Production Volume 112, Part 4, 20 January 2016, Pages 2158-2170 / <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.009>
4. Robert J. Kauffman et al. Combining machine-based and econometrics methods for policy analytics insights. Electronic Commerce Research and Applications Volume 25, September–October 2017, Pages 115-140 / <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2017.04.004>
5. Davidson R., MacKinnon J. Econometric Theory and Methods. Oxford University Press, New York. - 2021. P.- 766 / <http://qed.econ.queensu.ca/ETM/ETM-davidson-mackinnon-2021.pdf>
6. Pettenuzzo D. et al. Dividend suspensions and cash flows during the Covid-19 pandemic: A dynamic econometric model. Journal of Econometrics, Vol 235, 2023. –p - 1522-1541 / <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2022.11.008>
7. Mabruk B. Unraveling financial interconnectedness: A quantile VAR model analysis of AI-based assets, sukuk, and islamic equity indices. Research in International Business and Finance. Volume 75, 2024, 102718 / <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2024.102718>
8. K. Worden et al. New results for the ADF statistic in nonstationary signal analysis with a view towards structural health monitoring. MSSP.. Volume 146, 2021, 106979 / <https://doi.org/10.1016/j.ymssp.2020.106979>
9. MacKinnon, James G. Critical Values for Cointegration Tests. Kingston, Ontario, Canada. 2010. – p.- 20 / <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/67744/1/616664753.pdf>
10. Guidolin M. Vector Autoregressive Moving Average (VARMA) Models. UB. California. – 2018. – p- 24. / https://didattica.unibocconi.it/mypage/dwload.php?nomefile=Lecture_4_notes_final20180219203938.pdf
11. Артамонов Н.В. и друг. Введение в анализ временных рядов. Вологда: ВолНИЦ РАН, 2021. – 134 с / <https://mse.msu.ru/wp-content/uploads/2021>.
12. Haraguchi N., et al. What factors drive successful industrialization? Evidence and implications for developing countries. Structural Change and Economic Dynamics Volume 49, June 2019, Pages 266-276 / <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2018.11.002>

13. Martorano B. et al. What factors drive successful industrialization? Evidence and implications for developing countries. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO). Vienna, 2017. –p.-44 / <https://downloads.unido.org/ot/99/20/9920891/WP7.pdf>

TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING MOHIYATI,

YO'LLARI VA NATIJALARI

Yangiboyev Berdiyev Yangiboyevich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti NTM "Iqtisodiyot" kafedrası professori, iqtisodiyot fanlari doktori,

e-mail: yangiboyevberdiyev@mail.ru

Annotatsiya: maqolada sun'iy intellektning mohiyati va uni ta'lim tizimiga joriy qilishning dolzarbligi, raqamli texnologiyalarning muhim elementi bo'lgan sun'iy intellektning ta'lim sohasida ham sezilarli o'zgarish va yangiliklar sodir qilayotganligi, uning hozirgi holati va yanada taraqqiy ettirish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratish yuzasidan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: talim tizimi, sun'iy intellekt, elektron ta'lim, shaxsiy kompyuterlar, masofaviy ta'lim, raqamli interaktiv kitoblar.

Аннотация: В статье раскрывается сущность искусственного интеллекта и актуальность его внедрения в систему образования. Отмечается, что искусственный интеллект, являясь важным элементом цифровых технологий, вносит значительные изменения и новшества в сферу образования. Изложены мнения о современном состоянии искусственного интеллекта в образовательной сфере, а также о создании необходимых условий для его дальнейшего развития и эффективного применения в системе образования.

Ключевые слова: система образования, искусственный интеллект, электронное образование, персональные компьютеры, дистанционное обучение, цифровые интерактивные книги.

Abstract: The article explores the essence of artificial intelligence and the relevance of its integration into the education system. It emphasizes that artificial intelligence, as an important element of digital technologies, is bringing significant changes and innovations to the field of education. The article presents views on the current state of artificial intelligence in education and discusses the creation of sufficient conditions for its further development and effective application in the education system.

Keywords: education system, artificial intelligence, e-learning, personal computers, distance learning, digital interactive books.

KIRISH

Rivojlanishning hozirgi davriga mos keladigan o'quv jarayonlarining tashkil etilishi qator muammolarni keltirib chiqarishi, tabiiy hol, albatta, masalan, bitta sinf yoki guruhdagi o'quvchi (talaba)lar sonini oladigan bo'lsak, ularning soni qancha ko'p bo'lsa, darsning samarasi shuncha past bo'ladi va aksincha.

Shu nuqtai-nazardan kelib chiqqan holda kimlardir mavjud muammoni o'quv jarayoniga ko'proq o'qituvchlarni jalb qilgan holda hal qilishni taklif qiladilar, chunki bunda har bir o'quvchiga alohida e'tibor qaratilib, ularning talab-istaklari va qobiliyatlarini nazarga tutgan holda o'quv jarayonini optimal ravishda tashkil etish mumkin bo'ladi.

Ikkinchi guruh mutaxassislar ta'lim jarayoniga zamonaviy raqamli texnologiyalarning dasturiy-

texnik vositalari va imkoniyatlarini keng jalb qilish orqali elektron ta'limga o'tish yaxshi natijalarga olib kelishimomkinligini ta'kidladilar. Zero, elektron ta'lim shaxsning bilimli va ilmi bo'lishiga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim berishda insonlarni bir-birlariga maksimaldarajada yaqinlashtiradi.

Ko'pgina mamlakatlar tadqiqotchi olimlari va soha mutaxassislari davlatning barqaror ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash va jahon iqtisodiy hamjamiyatida o'z mavqeini mustahkamlashda ta'limning o'rni tobora ortib borishi shart va zarurligini e'tirof etishmoqdalar. Mamlakatimiz Prezidenti ta'kidlab o'tganlaridek "Yangi O'zbekiston - maktab ostonasidan, ta'lim - tarbiya tizimidan boshlanadi" [1].

Har bir mamlakatni iqtisodiy barqaror rivojlantirish yoki undagi qoloqlik holatini tubdan o'zgartirishning asosiy yo'llaridan biri - bu ta'lim tizimiga zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng miqyosda jalb qilishdir. Milliy iqtisodiyotning barcha tarmoq va sohalariga, shu jumladan, ta'limga zamonaviy texnika va texnologiyalarning keng joriy etilishi sun'iy intellekt elementlarini qo'llash uchun zaruriy imkoniyatlarni yaratadi. Shu nuqtai-nazardan ta'lim sohasiga qaratilgan mavzular o'ta dolzarb hisoblanadi.

Materiallar va usullar. Ta'lim sohasi hamma davrlarda ham ziyolilarning diqqat e'tiborida bo'lgan, jumladan Khan Academy - 2008 yilda moliyaviy analitik Salman Xan tomonidan asos solingan notijorat tashkiloti bo'lib, u matematika, fizika, biologiya, astronomiya va boshqa tabiiy fanlar bo'yicha turli-tuman topshiriqlar va videomateriallarning raqamli olamdagi o'ziga xos makoni hisoblanadi. Ushbu akademiyaning materiallari turli xil murakkablikda bo'lib, asosan o'rta maktab o'quvchilari uchun mo'ljallanilgan. Shuning uchun undagi materiallardan AQShdagi o'nlab o'quv muassasalarida doimiy asosda foydalaniladi.

Khan Academy raqamli ta'lim tizimi o'qituvchilarga ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishga imkon beradi, ya'ni, o'quvchilar uylarida internet orqali ma'ruzalarni eshitib oladilar va darsga kelganlarida o'qituvchi yordamida uy vazifalarini bajaradilar. O'qituchi esa istalgan paytda o'quvchi qanday materiallarni o'zlashtirgan yoki qaysi materiallarni o'zlashtirish unga qiyinchilik tug'dirayotganini tekshira oladi [2].

Kun sayin yanada ko'proq tajribali o'qituvchilar va professorlar o'z ma'ruzalarini boshqalar bemalol foydalanishi uchun YouTube va iTunes tizimlariga yozib qo'yayaptilar. Ularning ba'zilari, masalan, siyosiy falsafa bo'yicha Garvard professori Maykl Sendel o'zining ma'naviyat haqidagi «Justice» deb nomlangan kursini haddan tashqari ommalashib ketgani tufayli internetdagi mashhur shaxslardan biri bo'lib qoldi. Hozirgi paytda bu akademiya Bill & Melinda Gates Foundation va Google kompaniyalari moliyaviy yordam ko'rsatmoqdalar. Ushbu akademiya bilan to'liqroq ravishda www.khanacademy.org sayti orqali tanishib olish mumkin.

Natijalar va muhokama. Hozirgi davrda esa bunday ehtirosli yondoshuvlarni uzoqni ko'ra bilmaslik bo'lganligini qayd etish mumkin. Turli darajadagi va sohalardagi ta'limga oid mutaxassis-ekspertlarning holisona fikrlariga ko'ra, video o'yinlari, boshqa turdagi media vositalariga qaraganda real dunyodagi bilimlarni va tajrivalarni virtual dunyoga kirgan holda yaxshiroq o'zlashtirish imkonini yaratar ekanlar.

Avstraliyadagi Foresign Institutining ilmiy izlanishlariga ko'ra, video o'yinlarining Civilisation III deb nomlangan strategiyasi modeli tarixiy jarayonlarning rivojlanish mantiqi haqida juda yaxshi taa'surot hosil qiladi va buning natijasida nega ba'zi bir tsivilizatsiyalar yer yuzidan izsiz yo'qolib ketishi va ba'zilarining esa tez sur'atlar bilan rivojlanib ketishi sabablarini tushuntirib beradi.

Kelajakda istalgan mamlakat fuqarosi planshetga sun'iy intellekt dasturlarini joylashtirib, o'qituvchisi bilan muloqot qilmasdan ham bilim olishi mumkin bo'ladi, vaqti soati kelib talaba uchun sun'iy intellekt vositasida oliy ta'lim olish oddiy hol bo'lib qoladi. Bunga misol qilib, 2017-yilning

noyabrida Mikrosoft kompaniyasining xitoy tilini o'rganishga mo'ljallangan maxsus dastur ishlab chiqishi va o'quvchi-chat o'qituvchi-botning qisqacha so'zlardan iborat ma'lumotlariga javob bergan holda ta'lim olishini keltirish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrda imzolagan "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-sonli Farmonida Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishda raqamli iqtisodiyotning muhim elementi hisoblangan sun'iy intellektni har tomonlama barqaror rivojlantirish masalalariga alohida e'tibir qaratilgan.

Farmonda strategiyada belgilangan maqsadlar va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030 - yilga qadar rivojlantirish bo'yicha erishish lozim bo'lgan maqsadli ko'rsatkichlar, shu jumladan, mamlakatimizda sun'iy intellekt asosida yaratilgan dasturiy mahsulotlar va ko'rsatkichlar hajmini 1,5 mild. AQSh dollariga yetkazish, yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida sun'iy intellekt asosida ko'rsatilgan xizmatlar ulushini 10 foizga yetkazish, sun'iy intellekt yo'nalishlarida faoliyat yurituvchi ilmiy laboratoriyalar sonini 10 taga yetkazish hamda yuqori quvvatli hisoblash serverlarini ishga tushurish, hukumatning sun'iy intellektga tayyorgarlik indeksida mamlakatimizning birinchi 50 ta o'rindagi davlatlar qatoriga kirishiga erishishi kabi vazifalar belgilab berilgan [3].

Sun'iy intellekt elementlaridan yanada samaraliroq foydalanish asosida mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030 - yilga qadar rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi PQ-358-sonli qarori qabul qilindi va hozirgi vaqtda bu qarorning ijrosini ta'minlash yuzasidan qator ishlar amalga oshirilmoqda [4].

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida internet axborot manbalari ichida eng ommaviysiga aylanib ulgurdi, uning inson hayotining barcha jabhalaridagi faol ishtiroki ko'chayib borib, uning faoliyatining bir bo'lagiga aylandi, insonlar internet xizmatlaridan har daqiqa, har soat, qolaversa har kuni foydalanishga odatlanib qoldi.

Raqamli texnologiyalar ta'limning deyarli barcha bosqichlarida alohida kurs sifatida o'qitila boshlandi. Har bir inson raqamli texnologiyalarning inson hayotining ta'lim, tijorat, siyosat, ko'ngilochar va boshqa sohalariga kirib borayotganligini yaxshi tasavvur qilayapti, uning guvohi va foydalanuvchisiga aylanib qoldi.

Dunyoning ayrim davlatlarida sun'iy intellektning yorqin elementi hisoblangan robotlardan dars jarayonlarida foydalanish ishlari eng qizg'in pallasiga yetib keldi, jumladan, Hindistondagi oddiy maktabda Iris ismli robot-o'qituvchining ishlashi yo'lga qo'yilgan bo'lib, robot-o'qituvchi talabalar bilan muloqot qiladi, ularning savollariga javob beradi [5].

Yaponiyada esa dunyodagi birinchi virtual maktab ochildi. O'quvchilarga bepul virtual reallik uskunalari beriladi va ular o'zlariga anime obrazlarini tanlashlari mumkin. O'qishni tamomlaganlar o'rta ma'lumot to'g'risidagi diplom bilan taqdirlanadi. Bildirilishicha, virtual maktab o'quv dasturi Yaponiya ta'lim qonuni standartlariga mos keladi.

Mutaxassislar bu shakldagi darslar nafaqat ta'lim jarayonini osonlashtiradi, balki bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi, degan fikrda, chunki bu xuddi onlayn o'yinga o'xshaydi. Har bir talaba mustaqil ravishda darslarda qatnashadigan avatarini tanlaydi. Shuningdek, o'smirlar bu virtual olamda tashqi ko'rinish haqida qayg'urishlariga hojat qolmaydi.

O'quv dasturi, shuningdek, trening darslar, maslahatlar, kibersport turnirlari, madaniy tadbirlar, festivallar va boshqa maktab tadbirlarini o'tkazishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, maktab o'quvchilariga individual yondashuv, qo'shimcha kurslar va Tokio universitetiga kirish uchun tayyorgarlik ko'rishga yordam ko'rsatiladi. O'qishni tugatgandan so'ng bitiruvchilar o'rta maktabning namunaviy attestatiga ega bo'ladi [6].

Har yili dunyo miqyosidagi eng yaxshi bilimlarni to'plash va ularni internet orqali barchaning foydalanishi uchun tarmoqqa joylashtirish bo'yicha yangidan-yangi ishlar bajarilib, fidoi kishilar va tadbirkorlar buni moliyaviy tarafdin qo'llab-quvvatlamodalar. Ularning say'i-harakatlari tufayli dunyoning istalgan joyida istiqomat qiluvchi insonlarning zamonaviy bilim olishlari uchun mustahkam zamin yaratilayapti.

Turli xil ko'rinishdagi ta'lim turlarining paydo bo'lishi ta'lim vazirliklari qoshida malakali professor-o'qituvchilarni, shu jumladan, pensiyaga chiqqanlarni ham jalb qilgan holda raqamli interaktiv elektron kitoblar, elektron o'quv qo'llanmalar va alohida fanlar bo'yicha masofaviy ta'lim kurslari tayyorlash zaruriyatiga olib keladi.

Bu esa ushbu ishlarni amalga oshirish bo'yicha mamlakat Ishchi kengashini tashkil qilish vazifasiga olib keladi. Uning zimmasiga respublika miqyosida zamonaviy hamda sifatli raqamli interaktiv elektron kitoblar, raqamli elektron o'quv qo'llanmalari va masofaviy ta'lim kurslari tayyorlash yoki ularni chet tillardan o'zbek tiliga o'girish vazifasi yuklanadi.

Bu ishga majburiy tarzda mamlakatda informatsion texnologiyalarning tadbiqi bilan shug'ullanadigan barcha tashkilotlar, ta'lim muassasalari, kompaniyalari va yetakchi institut hamda universitetlarni jalb qilish kerak bo'ladi.

Mamlakat miqyosida yaratilgan yoki tarjima qilingan raqamli interaktiv elektron kitoblar va o'quv qo'llanmalardan barcha talabalar va o'qituvchilar foydalana olishlari uchun ularni maxsus ta'lim portaliga, shu jumladan, vazirliklar va ta'lim muassasalari saytlariga, kutubxonalarga, resurs markazlariga joylashtirish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 13-yanvardagi "Respublika ta'lim muassasalarida o'quvchi va talabalarga o'quv-uslubiy filmlar yordamida dars o'tish tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 24-sonli Qarori qabul qilinib, unga ko'ra ta'lim muassasalarida o'quv-uslubiy filmlar yordamida dars o'tish tizimi joriy etiladi [7].

Xulosa. Maqolada dunyoning ilg'or mamlakatlarida ta'lim sohasiga sun'iy intellekt texnologiyalarni joriy qilish yuzasidan olib borilayotgan ayrim yangiliklar va mamlakatimizda uning holati o'rganilib chiqilib, quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

-har bir mamlakatning barqaror taraqqiyotida har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlar alohida o'ringa ega;

-shu sababli ham mamlakatlar yosh avlodga zamon talabiga mos keladigan dunyoviy bilimlarni berishlari shart;

-mamlakatimizda o'quvchi va talabalarining axborot texnologiyalaridan savodxonligini oshirish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarini yanada kuchaytirish lozim;

-fan mavzularini informatika fani doirasida internet texnologiyalari, mobil texnologiyalar, web-texnologiyalar va web dasturlash asosida o'qitish samaradorligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratish kerak;

-mamlakatimiz o'quvchi va talabalarining o'zlashtirgan bilimini va pedagoglarning malakalarini baholash tizimini xalqaro tajribalar asosida takomillashtirib borish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 24- yanvardagi Oliy Majlis yig'ilishiga Murojaatnomasi". //Xalq so'zi, 2020-yil 25- yanvar, 19-son.

2.YouTube:www.youtube.com/khanacademy Twitter [www.twitter.com/khanacademy](http://twitter.com/khanacademy) Facebook: www.facebook.com/khanacademy.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi 158-sonli Farmoni.

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030 - yilga qadar rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi PQ-358-sonli qarori.

5.Дунё.Уз (https://t.me/daryouz_dunyo_yangililar_uzbek).

6.Дунё.Уз (<https://t.me/+iWFwuTGG4AA3YzMy>).

7.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 13-yanvardagi “Respublika ta’lim muassasalarida o‘quvchi va talabalarga o‘quv-uslubiy filmlar yordamida dars o‘tish tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 24-sonli Qarori (DunyoUz. <https://t.me/+iWFwuTGG4AA3YzMy>).

QASHQADARYO VILOYATI OZIQ-OVQAT SANOATIDA INNOVATSIYALARNI QO‘LLASH IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

Xudoyorov Laziz Niyozovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Isoqov Hasan Abduxalimovich

Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida innovatsiyalarni qo‘llash imkoniyatlari va istiqbollari tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi hudud oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash va ustuvor yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy va statistik tahlil, tizimli yondashuv hamda ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Oziq-ovqat sanoatida zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari, raqamlashtirish, avtomatlashtirish, resurs tejamkor texnologiyalar, saqlash, qadoqlash va logistika tizimlarini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Natijada hududning mavjud xomashyo va ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish, korxonalarning innovatsion faolligini oshirish hamda investitsiyalarni zamonaviy texnologiyalarga yo‘naltirishning ustuvor yo‘nalishlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat sanoati, innovatsiya, innovatsion rivojlanish, innovatsion texnologiyalar, raqamlashtirish, avtomatlashtirish, resurs tejamkorlik, investitsiya, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация: В данной статье исследованы возможности и перспективы применения инноваций в пищевой промышленности Кашкадарьинской области. Цель исследования заключается в определении возможностей инновационного развития пищевой промышленности региона и выявлении его приоритетных направлений. В исследовании использованы методы сравнительного и статистического анализа, системного подхода и научного обобщения. Проанализированы возможности внедрения современных производственных технологий, цифровизации, автоматизации, ресурсосберегающих технологий, а также совершенствования систем хранения, упаковки и логистики в пищевой промышленности. В результате обоснованы приоритетные направления эффективного использования имеющегося сырьевого и производственного потенциала региона, повышения инновационной активности предприятий и направления инвестиций в современные технологии.

Ключевые слова: пищевая промышленность, инновации, инновационное развитие, инновационные технологии, цифровизация, автоматизация, ресурсосбережение, инвестиции, Кашкадарьинская область.

Abstract: This article examines the opportunities and prospects for applying innovations in the food industry of the Kashkadarya region. The purpose of the study is to identify opportunities for the innovative development of the regional food industry and determine its priority areas. The research employs comparative and statistical analysis, a systematic approach, and scientific generalization methods.

The study analyzes opportunities for introducing modern production technologies, digitalization, automation, resource-saving technologies, and improving storage, packaging, and logistics systems in the food industry. As a result, priority areas for the efficient use of the region's existing raw material and production potential, increasing the innovative activity of enterprises, and directing investments toward modern technologies are substantiated.

Keywords: food industry, innovation, innovative development, innovative technologies, digitalization, automation, resource efficiency, investment, Kashkadarya region.

KIRISH

Bugungi kunda oziq-ovqat sanoatini barqaror va innovatsion rivojlantirish mamlakat hamda uning hududlari iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Aholi sonining o'sishi, iste'mol talabining tarkibiy jihatdan o'zgarishi, mahsulot sifati va xavfsizligiga qo'yilayotgan talablarning kuchayishi oziq-ovqat sanoati korxonalarida zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yechimlardan keng foydalanishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va raqamlashtirish, resurs va energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish, mahsulotlarni qayta ishlash, saqlash, qadoqlash hamda yetkazib berish jarayonlarini takomillashtirish tarmoq raqobatbardoshligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi xomashyosi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish imkoniyatlari yuqori bo'lgan hududlardan biri sifatida tarmoqni innovatsion rivojlantirish uchun muayyan salohiyatga ega. Hududda yetishtirilayotgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash, qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish, mavjud quvvatlarni texnologik modernizatsiya qilish hamda zamonaviy saqlash va logistika infratuzilmasini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida innovatsiyalarni qo'llash imkoniyatlarini aniqlash, mavjud salohiyat va muammolarni baholash hamda tarmoqni innovatsion rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda hudud oziq-ovqat sanoatining mavjud imkoniyatlari tahlil qilinib, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etish va ulardan samarali foydalanish bo'yicha istiqbolli yo'nalishlarni asoslashga alohida e'tibor qaratiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi va innovatsion faoliyatini tavsiflovchi statistik hamda tahliliy ma'lumotlardan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari, sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy va statistik tahlil, dinamik tahlil, guruhlash, taqqoslash, induksiya va deduksiya hamda ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar asosida hudud oziq-ovqat sanoatining mavjud holati va rivojlanish tendensiyalari baholanib, innovatsion texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari o'rganildi.

Shuningdek, ishlab chiqarishni raqamlashtirish va avtomatlashtirish, zamonaviy qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish, energiya va resurslardan samarali foydalanish, mahsulotlarni saqlash, qadoqlash va logistika jarayonlarini takomillashtirish kabi innovatsion yo'nalishlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Olingan natijalarni umumlashtirish asosida Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishini jadallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlar belgilandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirish, eng avvalo, hududning mavjud xomashyo bazasi, ishlab chiqarish salohiyati va tarmoqda shakllangan rivojlanish tendensiyalaridan samarali foydalanish bilan bog‘liq. Oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortib borishi korxonalarda ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, zamonaviy qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, mahsulot sifatini oshirish hamda saqlash va logistika tizimlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining 2016–2024-yillardagi o‘zgarishi tarmoqning rivojlanish tendensiyasini baholash imkonini beradi (1-jadval).

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi

Yillar	Ishlab chiqarish hajmi, mlrd so‘m	Oldingi yilga nisbatan o‘zgarish, %
2016	1 757,5	–
2017	1 710,8	-2,7
2018	1 858,0	8,6
2019	2 566,5	38,1
2020	3 101,1	20,8
2021	2 720,6	-12,3
2022	3 032,6	11,5
2023	3 194,7	5,3
2024	7 084,3	121,8

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi SIAT ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi tahlil qilinayotgan davrda umumiy o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Jumladan, 2016-yilda 1 757,5 mlrd so‘mlik oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lsa, 2024-yilda ushbu ko‘rsatkich 7 084,3 mlrd so‘mga yetgan. Natijada 2016–2024-yillar davomida ishlab chiqarish hajmi qariyb 4 baravarga oshgan.

Shu bilan birga, tarmoq rivojlanishi ayrim yillarda beqaror kechgan. Xususan, 2017-yilda ishlab chiqarish hajmi oldingi yilga nisbatan 2,7 foizga, 2021-yilda esa 12,3 foizga kamaygan. 2022–2023-yillarda ishlab chiqarish yana o‘sish tendensiyasiga qaytgan. 2024-yilda esa qiymat ko‘rsatkichida sezilarli o‘sish kuzatilgan. Mazkur tendensiyalar hududda oziq-ovqat sanoatining ishlab chiqarish salohiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Biroq ishlab chiqarish hajmining o‘sishi tarmoqning innovatsion rivojlanganligini to‘liq ifodalamaydi. Innovatsion rivojlanish ishlab chiqarish jarayonlarining texnologik yangilanishi, mehnat unumdorligining oshishi, xomashyoni chuqur qayta ishlash, resurslardan samarali foydalanish va yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli Qashqadaryo viloyatida mavjud ishlab chiqarish salohiyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishda innovatsiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, hudud oziq-ovqat sanoatida innovatsiyalarni joriy etish imkoniyatlarini bir necha ustuvor yo‘nalishlarda amalga oshirish maqsadga muvofiq (2-jadval).

Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida innovatsiyalarni qo'llashning ustuvor yo'nalishlari

Innovatsion yo'nalishlar	Amalga oshirish imkoniyatlari	Kutiladigan iqtisodiy va texnologik natija
Xomashyoni chuqur qayta ishlash	Mahalliy qishloq xo'jaligi xomashyosini tayyor mahsulotga aylantirish	Qo'shilgan qiymat va tayyor mahsulot hajmining oshishi
Ishlab chiqarishni avtomatlashtirish	Avtomatik boshqaruv va nazorat uskunalari joriy etish	Mehnat unumdorligining oshishi va ishlab chiqarish xarajatlarining kamayishi
Raqamli texnologiyalar	Ishlab chiqarish, ombor va sotuv jarayonlarini raqamli boshqarish	Boshqaruv samaradorligi va ma'lumotlar aniqligining oshishi
Resurs tejamkor texnologiyalar	Energiya, suv va xomashyo sarfini kamaytiruvchi uskunalardan foydalanish	Mahsulot tannarxining pasayishi va resurs samaradorligining oshishi
Zamonaviy saqlash texnologiyalari	Sovutish va nazorat qilinadigan saqlash tizimlarini kengaytirish	Mahsulot yo'qotishlarining kamayishi va saqlash muddatining uzayishi
Innovatsion qadoqlash	Zamonaviy, ekologik va mahsulot sifatini saqlovchi qadoqlardan foydalanish	Mahsulot sifati, saqlanish muddati va bozor jozibadorligining oshishi
Chiqindilarni qayta ishlash	Ishlab chiqarish chiqindilaridan ikkilamchi mahsulot olish	Chiqindilar kamayishi va qo'shimcha iqtisodiy qiymat yaratilishi
Innovatsion logistika	Yetkazib berish va sovuq zanjir tizimlarini takomillashtirish	Logistika xarajatlari va mahsulot yo'qotishlarining kamayishi

Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

2-jadvalda keltirilgan yo'nalishlar Qashqadaryo viloyatining mavjud ishlab chiqarish va xomashyo imkoniyatlaridan kelib chiqib shakllantirildi. Bunda birinchi navbatda xomashyoni chuqur qayta ishlashga e'tibor qaratish lozim. Chunki qishloq xo'jaligi mahsulotlarini faqat birlamchi qayta ishlash bilan cheklanib qolmasdan, ulardan yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish korxonalar daromadliligi va hududning sanoat salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Ikkinchi muhim yo'nalish ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirishdir. Raqamli boshqaruv vositalari yordamida xomashyo sarfi, ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati, energiya iste'moli, ombordagi zaxiralar va sotuv jarayonlarini real vaqt rejimida nazorat qilish imkoniyati yaratiladi. Bu esa korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish va boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish ham Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat korxonalari uchun alohida ahamiyatga ega. Energiya va suv sarfini kamaytiruvchi texnologiyalar, xomashyodan kompleks foydalanish hamda ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash orqali mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarni kamaytirish mumkin. Bunday yondashuv iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ishlab chiqarishning ekologik barqarorligini ham oshiradi.

Mahsulotlarni saqlash, qadoqlash va iste'molchiga yetkazib berish jarayonlarida innovatsion yechimlardan foydalanish Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, meva-sabzavot, go'sht, sut va boshqa tez buziladigan mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmining ortib borishi ularni sifatli saqlash va iste'molchiga yetkazib berishning zamonaviy tizimlarini shakllantirishni talab etadi. Bunda harorat va namlik darajasini avtomatik nazorat qiluvchi sovitish omborlari, zamonaviy muzlatish texnologiyalari, mahsulot turiga mos saqlash rejimlari hamda sovuq zanjir logistikasini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur texnologiyalar mahsulotlarning tabiiy va sifat xususiyatlarini saqlab qolish, saqlash jarayonidagi yo'qotishlarni kamaytirish hamda mahsulotlarni uzoq masofalarga yetkazib berish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Zanjir tizimini ishlab chiqarish joyidan boshlab yakuniy iste'molchigacha uzluksiz tashkil etish zarur. Ya'ni mahsulotni dastlabki sovitish, saralash, qayta ishlash, omborda saqlash, transport vositalarida tashish va savdo nuqtalariga yetkazib berish bosqichlarida belgilangan harorat rejimining saqlanishi mahsulot sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli Qashqadaryo viloyatida zamonaviy sovitish omborlari bilan bir qatorda maxsus sovitkichli transport vositalari va logistika markazlarini rivojlantirish oziq-ovqat mahsulotlarining bozorbopligini oshirishning muhim shartlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Oziq-ovqat sanoatida innovatsion qadoqlash texnologiyalaridan foydalanish ham mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy qadoqlash mahsulotni faqat tashqi ta'sirlardan himoya qilish vositasi bo'lib qolmasdan, uning saqlanish muddatini uzaytirish, tashish jarayonidagi shikastlanishlarni kamaytirish va iste'molchilar uchun qulaylik yaratish funksiyalarini ham bajaradi. Vakuumli qadoqlash, modifikatsiyalangan gaz muhitida qadoqlash, ekologik xavfsiz va qayta ishlanishi mumkin bo'lgan materiallardan foydalanish kabi yechimlarni mahalliy korxonalarga bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, qadoqlarga QR-kod va boshqa raqamli identifikatsiya vositalarini joylashtirish orqali mahsulotning ishlab chiqarilgan sanasi, tarkibi, kelib chiqishi va saqlash sharoitlari to'g'risidagi ma'lumotlarni iste'molchiga tezkor yetkazish imkoniyati yaratiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatining mavjud ishlab chiqarish salohiyatini innovatsion rivojlanish imkoniyatlari bilan o'zaro uyg'unlashtirish zarur. Bunda innovatsion faoliyatni faqat yangi texnologik uskuna xarid qilish yoki alohida ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish bilan cheklash yetarli emas. Innovatsion rivojlanish ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini yagona tizim sifatida qamrab olishi lozim. Shu jihatdan "xomashyo – qayta ishlash – saqlash – qadoqlash – logistika – sotuv" qiymat zanjirining har bir bosqichida innovatsion texnologiyalarni joriy etish kompleks yondashuvni talab qiladi.

Qiymat zanjirining dastlabki bosqichida mahalliy xomashyoning sifati va uzluksiz yetkazib berilishini ta'minlash, uni saralash va birlamchi qayta ishlash jarayonlarini mexanizatsiyalash hamda avtomatlashtirish muhim hisoblanadi. Qayta ishlash bosqichida esa zamonaviy texnologik liniyalardan foydalanish, energiya va suv sarfini kamaytirish, ishlab chiqarish chiqindilaridan ikkilamchi mahsulot olish hamda mahsulot sifatini avtomatik nazorat qilish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Saqlash va qadoqlash bosqichlarida yuqorida qayd etilgan zamonaviy sovitish va qadoqlash texnologiyalaridan foydalanish, logistika bosqichida esa raqamli kuzatuv va transport boshqaruvi tizimlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

Sotuv bosqichida ham innovatsion yondashuvlardan foydalanish korxonalar uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi. Elektron savdo kanallari, raqamli marketing vositalari, iste'molchilar talabini tahlil qilish tizimlari va mahsulotlarni raqamli kuzatish mexanizmlarining joriy etilishi ishlab chiqaruvchi bilan iste'molchi o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashi mumkin. Shu orqali korxonalar bozor talabidagi o'zgarishlarga tezroq moslashish, yangi mahsulot turlarini taklif etish va sotuv geografiyasini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shunday qilib, Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida kompleks innovatsion qiymat zanjirini shakllantirish mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash darajasini oshirish, ishlab chiqarish va logistika xarajatlarini kamaytirish, mahsulot yo'qotishlarining oldini olish hamda yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar ulushini ko'paytirishga xizmat qiladi. Natijada hududdagi oziq-ovqat sanoati korxonalarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash va tarmoqning uzoq muddatli innovatsion rivojlanishini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlar shakllanadi.

Shunday qilib, Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida innovatsiyalarni qo'llash ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan bir qatorda mahsulot tannarxini pasaytirish, sifat va xavfsizlikni yaxshilash, xomashyo hamda tayyor mahsulot yo'qotishlarini kamaytirish, yuqori qo'shilgan qiymat yaratish va korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Shu jihatdan hududda innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan investitsiyalarni rag'batlantirish, korxonalar va ilmiy-tadqiqot muassasalari hamkorligini kuchaytirish hamda raqamli va resurs tejamkor ishlab chiqarish tizimlarini bosqichma-bosqich kengaytirish tarmoqning istiqboldagi rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari sifatida qaralishi lozim.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirish uchun yetarli ishlab chiqarish va xomashyo salohiyati mavjudligini ko'rsatdi. 2016–2024-yillarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining umumiy o'sish tendensiyasi kuzatilgan bo'lib, bu tarmoqning hudud iqtisodiyotidagi ahamiyati ortib borayotganini ifodalaydi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish hajmining o'sishi tarmoqning innovatsion rivojlanganligini to'liq tavsiflamaydi. Barqaror rivojlanishga erishish uchun mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlarini texnologik yangilanishlar bilan uyg'unlashtirish zarur.

Tadqiqot asosida Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida xomashyoni chuqur qayta ishlash, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va raqamlashtirish, energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy saqlash va qadoqlash tizimlarini rivojlantirish, sovuq zanjir logistikasini takomillashtirish hamda ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash ustuvor innovatsion yo'nalishlar sifatida belgilandi.

Mazkur yo'nalishlarning amaliyotga joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish, xomashyo va tayyor mahsulot yo'qotishlarini kamaytirish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda mahalliy korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

Umuman, Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishini jadallashtirish uchun innovatsiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalarni kengaytirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish hamda "xomashyo – qayta ishlash – saqlash – qadoqlash – logistika – sotuv" qiymat zanjirining barcha bosqichlariga zamonaviy texnologiyalarni izchil joriy etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD, Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. — 4th ed. — Paris: OECD Publishing, 2018. — 258 p.

2. FAO. The State of Food and Agriculture 2022: Leveraging Automation in Agriculture for Transforming Agrifood Systems. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. — 182 p.
3. FAO. The State of Food and Agriculture 2019: Moving Forward on Food Loss and Waste Reduction. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2019. — 156 p.
4. World Bank. Agriculture, Food, and Rural Development. — Washington, DC: World Bank, 2024.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining sanoat ishlab chiqarishi bo‘yicha statistik ma’lumotlar. — Toshkent, 2024.

SANOAT KORXONALARINI BOSHQARISHDA ISHLAB CHIQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Qurbonov Alisher Boboqulovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori

Xolboboyev Suxrobbek Safar o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti iqtisodiyot yo‘nalishi 3-kurs talabasi

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3208-5657>

E-mail: qurbonovalisher1977@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatidagi to‘qimachilik klasterlari faoliyati asosida sanoat korxonalarini samarali boshqarish va ishlab chiqarish unumdorligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Klaster tizimining afzalliklari, zamonaviy ishlab chiqarish va boshqaruv usullarining joriy etilishi tahlil qilingan, sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, to‘qimachilik, klaster, ishlab chiqarish samaradorligi, boshqaruv, innovatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы эффективного управления и повышения эффективности производства промышленных предприятий на основе деятельности текстильных кластеров в Кашкадарьинской области. Проанализированы преимущества кластерной системы и внедрение современных методов производства и управления, разработаны предложения по дальнейшему развитию отрасли.

Ключевые слова: промышленность, текстиль, кластер, эффективность производства, управление, инновации.

Abstract: This article examines the issues of effective management and increasing production efficiency of industrial enterprises based on the activities of textile clusters in the Kashkadarya region. The advantages of the cluster system and the introduction of modern production and management methods are analyzed, and proposals for further development of the industry are developed.

Keywords: industry, textile, cluster, production efficiency, management, innovation.

KIRISH

Bugungi raqobatli bozor sharoitida sanoat korxonalarini oqilona boshqarish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, to‘qimachilik sanoati mamlakatimiz iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning samarali faoliyati mintaqalar taraqqiyoti va aholi farovonligini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi.

Shu bois ham so‘nggi yillarda yurtimizda to‘qimachilik sanoatini modernizatsiya qilish, sohaga investitsiyalar jalb qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor

yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish, mahalliy xom-ashyoni chuqur qayta ishlashga asoslangan yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish vazifalari belgilangan .

Ana shu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda sanoat korxonalarini boshqarishning klasterli modeli muhim o'rin tutmoqda. Klaster yondashuvi bir-biri bilan bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi korxonalar, ta'minotchilar, ilmiy-tadqiqot institutlari, servis xizmatlari va infratuzilmani birlashtirib, ishlab chiqarishning yuqori samaradorligiga erishish imkonini beradi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, klasterlar nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, balki mintaqalar va mamlakat raqobatbardoshligini oshirishda ham katta ahamiyatga ega . Xususan, AQSh, Yaponiya, Germaniya, Italiya, Xitoy kabi yetakchi mamlakatlar tajribasi klaster tizimining iqtisodiy rivojlanish va innovatsiyalarni rag'batlantirishdagi rolini ko'rsatadi.

Shu bois, O'zbekistonda ham sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish maqsadida klaster tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 fevraldagi "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bilan sohada klaster tizimini joriy etish, to'qimachilik korxonalarini modernizatsiya qilish va diversifikatsiya qilish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilandi .Bu borada, Qashqadaryo viloyatida ham bir qator ishlar amalga oshirilib, to'qimachilik klasterlari tashkil etildi va ular samarali faoliyat ko'rsatmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi Qashqadaryo viloyatidagi to'qimachilik klasterlari faoliyatini o'rganish, ularning sanoat korxonalarini boshqarish va ishlab chiqarishni tashkil etishdagi o'rnini tahlil qilish hamda sohani yanada rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirishda statistik tahlil, qiyosiy tahlil, sintez va tizimli tahlil kabi usullardan foydalanildi. Tadqiqot obektlarini tanlashda Qashqadaryo viloyatidagi yetakchi to'qimachilik klasterlari inobatga olindi.

Tadqiqot jarayonida, viloyatdagi jami 19 ta to'qimachilik klasteri faoliyati ko'rib chiqildi. Ularning ishlab chiqarish quvvatlari - tola, ip kalava, mato, gazlama, tayyor kiyim-kechak va yog' mahsulotlari bo'yicha yillik hajmlari o'rganildi (1-jadval).

1-jadval.

Qashqadaryo viloyati to'qimachilik klasterlarining ishlab chiqarish quvvatlari⁷¹

Klasterlar nomi	Tola, t	Ip kalava, t	Mato, mln. p.m.	Gazlama mln. p.m.	Kiyim-kechak ming dona	Yog', t
Mirishkor Tekstil Group	60 000	7 000	3,5	-	2 000	-
Koson Baxt Tekstil	50 000	20 000	7,0	-	3 500	-
Naxshab Teks Group	20 000	17 500	25,0	-	8 200	5 100
Qarshi Agroteks	45	-	-	-	4 000	-

⁷¹ Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотлари

Klaster	000					
Beshkent Agro Klaster	-	-	-	-	8 200	5 100

1-jadval. ma'lumotlaridan ko'rinadiki, viloyatdagi to'qimachilik klasterlari tola ishlab chiqarish, ip-kalava yigirish, mato, gazlama va tayyor kiyim-kechak tikish kabi ishlab chiqarish quvvatlariga ega. Bu klasterlarning to'liq ishlab chiqarish zanjirini yaratish, xomashyoni chuqur qayta ishlash va yuqori qo'shilgan qiymatli tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga imkon beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Qashqadaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan to'qimachilik klasterlari o'zaro kooperatsiyani yo'lga qo'yib, tarmoqning raqobatbardoshligini oshirishda muhim o'rin tutmoqda.

Klasterlarning faoliyat yo'nalishlariga ko'ra ixtisoslashuvi va ularning zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlari mahsulot hajmi va sifatini oshirish imkonini bermoqda. Xususan, "Koson Baxt tekstil" klasterida paxta tolasidan tayyor gazlamalar ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan bo'lsa, "Bunyodkor" MChJ mato va tayyor kiyim-kechaklar tikish bilan shug'ullanadi. Natijada, bir tomondan xomashyoni to'liq qayta ishlash imkoniyati yaratilsa, ikkinchi tomondan iste'molchilar talabini to'liq qondirish imkoniyati paydo bo'lgan.

Shu bilan birga, klasterlar tarkibiga kiruvchi korxonalarni boshqarish, resurslarni optimal taqsimlash, logistika zanjirini to'g'ri tashkil etish ham muhim vazifalar sirasiga kiradi. Bu borada, Qashqadaryo viloyatidagi to'qimachilik klasterlari zamonaviy boshqaruv usullarini, xususan, ERP, Lean, "aqlli ombor" va Just-In-Time kabi tizimlarni joriy etish bo'yicha muayyan ishlarni amalga oshirgan. Bu esa xarajatlarni kamaytirish, ishlab chiqarish muddatlarini qisqartirish va mahsulot sifatini yaxshilash imkonini bergan.

Masalan, "Koson Baxt tekstil" klasterida ERP tizimining joriy etilishi xomashyo va materiallarni boshqarish, ishlab chiqarishni rejalashtirish, tayyor mahsulotlar hisobini yuritishni avtomatlashtirish imkonini bergan. "Bunyodkor" MChJ da esa Lean texnologiyalari asosida ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, isrofgarchilikning oldini olish natijasida 25 foizgacha resurslarni iqtisod qilishga erishilgan.

To'qimachilik klasterlarida innovatsion loyihalarni amalga oshirish, yangicha mahsulot turlarini ishlab chiqarish, dizayn va modellarni takomillashtirish ham dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. Ushbu yo'nalishda ham ibratli tajribalar mavjud. Xususan, "Naxshab Teks Group" MChJ tomonidan poliester va shoyi aralash trikotaj matolarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. "Qarshi Agroteks Klaster" tashabbusi bilan maxsus sport kiyimlari uchun funksional to'qimalar ishlab chiqarilmoqda. Bu kabi innovatsiyalar mahsulotlar assortimentini kengaytirib, eksport salohiyatini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Ta'kidlash joizki, to'qimachilik klasterlarini rivojlantirishda malakali kadrlar tayyorlash, tadqiqotlarni rag'batlantirish, ilm-fan va ishlab chiqarish hamkorligini yo'lga qo'yish ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Bu borada, Qashqadaryo viloyatidagi klasterlar ilmiy muassasalar va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatgan. Jumladan, "Koson Baxt tekstil" MChJ Buxoro Muxandislik-texnologiya instituti bilan birgalikda yigiruv texnologiyasi bo'yicha qo'shma loyihalarni amalga oshirmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyatida keyingi yillarda to'qimachilik klasterlarining rivojlanishi sanoatni modernizatsiya qilish, innovatsion ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va soha raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Klasterlarning faoliyati natijasida ishlab chiqarishni jadallashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash, xomashyo va materiallardan samarali foydalanish ko'rsatkichlari ortgan. Shu bilan birga, klasterlarni boshqarish va faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha bir qator vazifalar ham mavjud.

Xususan, quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

1. Klasterlar faoliyatini strategik rejalashtirish va bashoratlashni takomillashtirish, bu borada zamonaviy biznes-tahlil vositalaridan foydalanish.

2. Ishlab chiqarishni optimallashtirish, resurslarni boshqarish va logistikani takomillashtirish maqsadida raqamli texnologiyalarni kengroq joriy etish.

3. Innovatsion ishlanmalar, yangicha dizayn va mahsulot turlarini ishlab chiqishni rag'batlantiruvchi loyihalarni amalga oshirish, bu borada ilm-fan va ishlab chiqarish hamkorligini yanada mustahkamlash.

4. Klasterlarda malakali kadrlar tayyorlash, xodimlar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, bunda korporativ o'qitish dasturlari va davlat-xususiy sherikchilik mexanizmlaridan faol foydalanish.

1. Klasterlar mahsulotlarini tashqi bozorlarda ilgari surish, eksportni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish choralari ko'rish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

2. Klasterlar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash, yutuqlar va muammolarni aniqlash hamda tajribani ommalashtirish maqsadida monitoring va baholash tizimini takomillashtirish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi Qashqadaryo viloyatida to'qimachilik klasterlari salohiyatidan yanada to'liqroq foydalanish, sanoat korxonalarini boshqarish samaradorligini oshirish va iqtisodiy o'sishga erishishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 fevraldagi "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3546-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 dekabrda "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish va uning eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4047-son Qarori.
4. "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturini 2021-2025 yillarda amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori.
5. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA KICHIK BIZNESNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudoyorov Laziz Niyozovich,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

lazizx64@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznes subyektlarini innovatsion rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Kichik biznes faoliyatiga*

zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron tijorat va raqamli xizmatlardan foydalanishning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri yoritilgan. Shuningdek, kichik biznesning innovatsion faolligini oshirishga ta'sir etuvchi tashkiliy, iqtisodiy, moliyaviy va texnologik omillar tahlil qilingan. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, tadbirkorlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish hamda davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga asoslangan takomillashtirilgan mexanizm bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mazkur yondashuvlar kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion faolligini jadallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, raqamli transformatsiya, innovatsion rivojlanish, raqamli texnologiyalar, elektron tijorat, innovatsion faoliyat, raqamli infratuzilma, raqobatbardoshlik, tadbirkorlik.

Аннотация: В статье исследованы теоретические и практические аспекты инновационного развития субъектов малого бизнеса в условиях цифровой трансформации. Рассмотрено влияние внедрения современных цифровых технологий, автоматизации бизнес-процессов, электронной коммерции и использования цифровых услуг на экономическую эффективность деятельности малого бизнеса. Проанализированы организационные, экономические, финансовые и технологические факторы, влияющие на повышение инновационной активности субъектов малого бизнеса. Разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию механизма инновационного развития, основанного на развитии цифровой инфраструктуры, финансовой поддержке инновационных проектов, повышении цифровых компетенций предпринимателей и укреплению взаимодействия между государственным и частным секторами. Предложенные подходы направлены на повышение конкурентоспособности и инновационной активности субъектов малого бизнеса, а также обеспечение их устойчивого развития в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: малый бизнес, цифровая трансформация, инновационное развитие, цифровые технологии, электронная коммерция, инновационная деятельность, цифровая инфраструктура, конкурентоспособность, предпринимательство.

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of the innovative development of small businesses in the context of digital transformation. It explores the impact of modern digital technologies, business process automation, e-commerce, and digital services on the economic efficiency of small businesses. The organizational, economic, financial, and technological factors affecting the innovative activity of small businesses are analyzed. The article proposes recommendations for improving the mechanism of innovative development based on the expansion of digital infrastructure, financial support for innovative projects, enhancement of entrepreneurs' digital competencies, and stronger cooperation between the public and private sectors. The proposed approaches are aimed at increasing the competitiveness and innovative activity of small businesses and ensuring their sustainable development in the digital economy.

Keywords: small business, digital transformation, innovative development, digital technologies, e-commerce, innovative activity, digital infrastructure, competitiveness, entrepreneurship.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi kichik biznes subyektlari faoliyatini tashkil etish va rivojlantirishning an'anaviy yondashuvlarini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar, elektron tijorat, sun'iy intellekt, bulutli xizmatlar, raqamli to'lov tizimlari va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish vositalarining keng qo'llanilishi kichik biznes uchun yangi bozorlarni

egallash, xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda iste'molchilar bilan samarali aloqalarni yo'lga qo'yish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu jihatdan, raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznesning innovatsion rivojlanishini ta'minlash zamonaviy iqtisodiyotning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda ham iqtisodiyotni raqamlashtirish, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va innovatsion muhitni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Kichik biznes subyektlarining zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, elektron xizmatlarni rivojlantirish, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash va innovatsion loyihalarni rag'batlantirish ularning raqobatbardoshligini oshirishning muhim shartlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, kichik biznesning raqamli iqtisodiyot talablariga tez moslasha olishi hududlarda yangi ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlik faolligini oshirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasining bir xil emasligi, moliyaviy va texnologik resurslarning cheklanganligi, malakali kadrlar hamda raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishdagi muammolar ularning raqamli transformatsiya imkoniyatlaridan to'liq foydalanishiga to'sqinlik qilmoqda. Mazkur holatlar kichik biznesning innovatsion rivojlanishini ta'minlovchi tashkiliy-iqtisodiy, moliyaviy va texnologik mexanizmlarni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznesni innovatsion rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillarni o'rganish hamda uning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida raqamli texnologiyalarning kichik biznes faoliyatiga ta'siri, innovatsion faollikni rag'batlantirish vositalari, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish yo'nalishlariga alohida e'tibor qaratiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznesni innovatsion rivojlantirish jarayonlarining nazariy-uslubiy asoslari hamda ushbu yo'nalishga ta'sir etuvchi iqtisodiy, tashkiliy va texnologik omillar o'rganildi. Tadqiqotning axborot bazasini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga oid rasmiy statistik ma'lumotlar, ilmiy adabiyotlar, mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlari, shuningdek, raqamli iqtisodiyot va innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, dinamik tahlil, induksiya va deduksiya, ilmiy abstraksiyalash hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv asosida kichik biznesning innovatsion rivojlanishi raqamli infratuzilma, moliyaviy ta'minot, inson kapitali, innovatsion faollik va institutsional qo'llab-quvvatlash bilan o'zaro bog'liq holda o'rganildi.

Qiyosiy tahlil usuli orqali kichik biznes subyektlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning mavjud holati va ularni rivojlantirish imkoniyatlari baholandi. Statistik va dinamik tahlil yordamida kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rni, rivojlanish tendensiyalari hamda raqamlashtirish jarayonlari bilan bog'liq o'zgarishlar o'rganildi. Shuningdek, elektron tijorat, raqamli to'lovlar, bulutli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va boshqa raqamli yechimlarning kichik biznes samaradorligiga ta'siri mantiqiy va qiyosiy jihatdan tahlil qilindi.

Tadqiqot metodologiyasida kichik biznesning innovatsion rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar to'rtta asosiy guruhga — tashkiliy, iqtisodiy-moliyaviy, texnologik va institutsional omillarga ajratildi. Ushbu omillarning o'zaro bog'liqligi asosida kichik biznesni raqamli transformatsiya qilish va innovatsion faolligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari belgilandi.

Olingan natijalarni umumlashtirish asosida kichik biznes subyektlarining raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasini oshirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, tadbirkorlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda davlat, biznes va innovatsion infratuzilma subyektlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya kichik biznes subyektlarining innovatsion rivojlanishiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish biznes jarayonlarini tezlashtirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish, yangi bozorlarga chiqish, mijozlar bilan munosabatlarni takomillashtirish hamda boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, elektron tijorat, raqamli to'lov tizimlari, bulutli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv vositalarining kichik biznes faoliyatiga joriy etilishi uning an'anaviy biznes modelidan innovatsion biznes modeliga o'tishini jadallashtiradi.

Kichik biznesning raqamli transformatsiyasi faqat zamonaviy texnologiyalarni xarid qilish yoki internet xizmatlaridan foydalanish bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon korxonaning ishlab chiqarish, marketing, moliyaviy boshqaruv, mijozlar bilan ishlash va ichki boshqaruv tizimlarini raqamli muhit talablariga mos ravishda qayta tashkil etishni talab qiladi. Shu sababli kichik biznesning innovatsion rivojlanish darajasi raqamli texnologiyalar bilan bir qatorda moliyaviy imkoniyatlar, xodimlarning raqamli kompetensiyasi, innovatsion infratuzilma va davlat tomonidan yaratilgan institutsional sharoitlarga ham bog'liq.

1-jadval

Raqamli transformatsiyaning kichik biznes innovatsion rivojlanishiga ta'sir yo'nalishlari

№	Raqamli yo'nalish	Kichik biznesda qo'llanilishi	Kutiladigan iqtisodiy natija
1	Elektron tijorat	Mahsulot va xizmatlarni onlayn sotish	Savdo bozori va mijozlar doirasining kengayishi
2	Raqamli to'lov tizimlari	Naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish	Hisob-kitoblarning tezligi va shaffofligi oshishi
3	Bulutli texnologiyalar	Ma'lumotlarni saqlash va dasturiy xizmatlardan foydalanish	AKT xarajatlarining kamayishi
4	CRM tizimlari	Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish	Mijozlar sodiqligi va savdo samaradorligining oshishi
5	ERP va avtomatlashtirish	Resurslar va biznes jarayonlarini boshqarish	Mehnat unumdorligi va boshqaruv samaradorligining oshishi
6	Sun'iy intellekt	Tahlil, prognozlash va xizmatlarni avtomatlashtirish	Qaror qabul qilish sifati va tezligining oshishi
7	Raqamli marketing	Ijtimoiy tarmoqlar va internet reklamasidan foydalanish	Marketing xarajatlarini optimallashtirish va bozor qamrovini kengaytirish

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, kichik biznes faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish korxonalarning nafaqat operatsion jarayonlarini takomillashtirish, balki ularning iqtisodiy samaradorligi va bozordagi raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli yechimlarning har biri biznes faoliyatining muayyan yo'nalishiga ta'sir ko'rsatib, savdo hajmini kengaytirish, xarajatlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Elektron tijorat kichik biznes subyektlari uchun an'anaviy savdo hududidan tashqariga chiqish va kengroq iste'molchilar auditoriyasiga mahsulot hamda xizmatlarni taklif qilish imkoniyatini yaratadi. Internet orqali savdoning rivojlanishi korxonalarning geografik joylashuvga bog'liqligini kamaytirib, yangi bozor segmentlariga kirish imkoniyatini kengaytiradi. Natijada mijozlar sonini ko'paytirish, savdo hajmini oshirish va mahsulotlarni sotish bilan bog'liq ayrim xarajatlarni optimallashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Raqamli to'lov tizimlaridan foydalanish hisob-kitob jarayonlarining tezkorligi va shaffofligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Naqd pulsiz to'lovlarning kengayishi tadbirkorlik subyektlariga moliyaviy operatsiyalarni tez amalga oshirish, tushum va xarajatlarni nazorat qilish hamda moliyaviy hisobni yuritishni soddalashtirish imkonini beradi. Bu esa kichik biznesda moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bulutli texnologiyalarning qo'llanilishi kichik korxonalarga katta hajmdagi axborot infratuzilmasini shakllantirmasdan turib zamonaviy dasturiy xizmatlar va ma'lumotlarni saqlash imkoniyatlaridan foydalanish imkonini beradi. Natijada server uskunolari, dasturiy ta'minot va ularga texnik xizmat ko'rsatish bilan bog'liq ayrim xarajatlarni kamaytirish mumkin. Ayniqsa, moliyaviy imkoniyatlari cheklangan kichik biznes subyektlari uchun bunday texnologiyalar raqamlashtirish jarayoniga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

CRM tizimlaridan foydalanish mijozlar bilan ishlash sifatini yaxshilash, ularning ehtiyojlarini o'rganish va savdo jarayonlarini tizimli boshqarishga yordam beradi. Mijozlar haqidagi ma'lumotlarni shakllantirish va tahlil qilish orqali korxonalar individual takliflarni ishlab chiqishi, takroriy xaridlarni rag'batlantirishi hamda mijozlar sodiqligini oshirishi mumkin. Natijada savdo faoliyatining samaradorligi va korxonaning bozordagi mavqei yaxshilanadi. ERP tizimlari va biznes jarayonlarini avtomatlashtirish resurslar, moliyaviy operatsiyalar, zaxiralar, sotuv va boshqa jarayonlarni yagona axborot muhitida boshqarish imkonini beradi. Bunday tizimlar ma'lumotlarni qayta ishlashga sarflanadigan vaqtni qisqartirish, takroriy operatsiyalarni kamaytirish va resurslardan foydalanish ustidan nazoratni kuchaytirishga xizmat qiladi. Natijada mehnat unumdorligi va boshqaruv samaradorligini oshirish uchun sharoit yaratiladi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik biznesga kirib kelishi ma'lumotlarni tahlil qilish, talab va sotuv hajmini prognozlash, mijozlarga xizmat ko'rsatish hamda ayrim takrorlanuvchi vazifalarni avtomatlashtirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bunday vositalardan oqilona foydalanish tadbirkorlarga katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda zarur axborotlarni tezroq olish imkonini beradi. Natijada qarorlarning tezkorligi va asoslanganlik darajasi oshadi.

Raqamli marketing esa kichik biznes subyektlariga nisbatan kamroq xarajatlar asosida maqsadli auditoriyaga chiqish imkonini beradi. Ijtimoiy tarmoqlar, internet reklamasi va boshqa raqamli kanallardan foydalanish reklama natijalarini kuzatish, iste'molchilarning qiziqishlarini aniqlash va marketing faoliyatini bozor talabiga moslashtirish imkoniyatini yaratadi. Bu marketing xarajatlardan foydalanish samaradorligini oshirish va bozor qamrovini kengaytirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, jadvalda keltirilgan raqamli yo'nalishlarning kichik biznes faoliyatiga joriy etilishi iqtisodiy samaradorlikni bir necha jihatdan oshiradi. Elektron tijorat va raqamli marketing savdo

imkoniyatlarini kengaytirsa, bulutli texnologiyalar hamda avtomatlashtirish xarajatlarni optimallashtirishga yordam beradi. CRM tizimlari mijozlar bilan ishlash samaradorligini yaxshilaydi, sun'iy intellekt esa tahlil va boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli kichik biznesni innovatsion rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni alohida vositalar sifatida emas, balki korxonaning moliyaviy va texnologik imkoniyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich joriy etish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar kichik biznes subyektlarining innovatsion rivojlanishini ta'minlash, iqtisodiy samaradorligini oshirish va bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim omillaridan biriga aylanayotganini ko'rsatadi. Raqamlashtirish biznes jarayonlarini tezlashtirish bilan bir qatorda, tadbirkorlik subyektlariga mavjud resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, mijozlar bilan munosabatlarni takomillashtirish hamda yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot davomida elektron tijorat, raqamli to'lov tizimlari, bulutli texnologiyalar, CRM va ERP tizimlari, sun'iy intellekt hamda raqamli marketing vositalaridan foydalanish kichik biznes faoliyatining turli yo'nalishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Elektron tijorat va raqamli marketing savdo bozori hamda mijozlar doirasini kengaytirishga xizmat qilsa, raqamli to'lov tizimlari moliyaviy hisob-kitoblarning tezligi va shaffofligini oshiradi. Bulutli texnologiyalar esa axborot infratuzilmasini shakllantirish bilan bog'liq xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

CRM va ERP tizimlarini joriy etish kichik biznes subyektlarida boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish, ichki resurslardan oqilona foydalanish va korxonaning bozor talablariga moslashuvchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqobat muhiti kuchayib borayotgan sharoitda kichik biznes korxonalari uchun mijozlar bilan barqaror munosabatlarni shakllantirish, moliyaviy va moddiy resurslar harakatini nazorat qilish hamda boshqaruv qarorlarini tezkor axborotlar asosida qabul qilish zarurati ortib bormoqda. CRM va ERP tizimlari ushbu vazifalarni raqamli texnologiyalar yordamida tizimli tashkil etish imkonini beradi.

ega bo'ladi. Bu marketing va savdo xarajatlaridan maqsadli foydalanishga ham yordam beradi.

ERP tizimlari esa kichik biznes korxonasining moliyaviy, moddiy, mehnat va boshqa resurslarini yagona axborot tizimi asosida boshqarish imkonini beradi. Ushbu tizim yordamida xaridlar, ombor zaxiralari, ishlab chiqarish, sotuv, moliyaviy hisob-kitoblar va boshqa ichki jarayonlar o'rtasidagi axborot almashinuvi yaxshilanadi. Natijada turli bo'limlarda ma'lumotlarni takroran kiritish zarurati kamayadi, axborotlarning aniqligi oshadi va boshqaruv uchun zarur ma'lumotlarni tezkor olish imkoniyati paydo bo'ladi.

CRM va ERP tizimlarini o'zaro integratsiya qilish yanada yuqori iqtisodiy samara berishi mumkin. CRM orqali shakllangan mijozlar talabi va sotuvga oid ma'lumotlarning ERP tizimidagi zaxiralar, xaridlar va moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bog'lanishi korxonaga bozor talabiga mos ravishda faoliyat yuritish imkonini beradi. Masalan, muayyan mahsulotga talabning oshishi haqidagi ma'lumot asosida zaxiralarni o'z vaqtida to'ldirish, xarid hajmini rejalashtirish yoki ishlab chiqarish hajmini oshirish bo'yicha tezkor qaror qabul qilish mumkin. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish esa kichik biznesni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, talab va sotuv hajmini prognozlash, mijozlarga xizmat ko'rsatishni avtomatlashtirish hamda takroriy operatsiyalarni bajarishda sun'iy intellektidan foydalanish tadbirkorlarga vaqt va moliyaviy resurslarni tejash imkoniyatini yaratadi. Biroq bunday texnologiyalardan samarali foydalanish uchun tadbirkorlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish va zarur axborot infratuzilmasini rivojlantirish talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan, kichik biznesni raqamli transformatsiya qilishda barcha texnologiyalarni bir vaqtning o'zida joriy etishdan ko'ra, korxonaning faoliyat turi, moliyaviy imkoniyatlari, bozor talabi va mavjud muammolaridan kelib chiqib bosqichma-bosqich yondashish maqsadga muvofiq. Dastlab elektron to'lovlar, elektron tijorat va raqamli marketing kabi nisbatan qulay vositalardan foydalanib, keyinchalik CRM, ERP, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini kengaytirib borish kichik biznes uchun iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'lishi mumkin.

Umuman olganda, kichik biznesda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish xarajatlarini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, savdo hajmini kengaytirish, boshqaruv sifatini yaxshilash va yangi bozor imkoniyatlaridan foydalanishga xizmat qiladi. Shu sababli kichik biznes subyektlarining raqamli transformatsiyasini qo'llab-quvvatlash, tadbirkorlarning raqamli savodxonligini oshirish, zamonaviy raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda innovatsion loyihalarni moliyaviy rag'batlantirish kelgusida kichik biznesning barqaror va innovatsion rivojlanishini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD, Eurostat. Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. — 4th ed. — Paris: OECD Publishing, 2018. — 258 p.
2. FAO. The State of Food and Agriculture 2022: Leveraging Automation in Agriculture for Transforming Agrifood Systems. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2022. — 182 p.
3. FAO. The State of Food and Agriculture 2019: Moving Forward on Food Loss and Waste Reduction. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2019. — 156 p.
4. World Bank. Agriculture, Food, and Rural Development. — Washington, DC: World Bank, 2024.

УДК: 37.091.3:51

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УЗБЕКИСТАНЕ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ TIMSS-2023: РЕГИОНАЛЬНЫЕ, ГЕНДЕРНЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Бозоров Мурот Нашвандович

Доцент Университета экономики и педагогики, город Карши, Узбекистан

E-mail: sh.nashvandov@liting.uz

ORCID: 0009-0006-9707-4218

Аннотация: В статье представлен системный анализ математических результатов учащихся 4-х классов Узбекистана в международном исследовании TIMSS-2023 (443 балла, 50-е место из 58). Выявлено, что 25% учащихся не понимают предмет даже на элементарном уровне. Показатели в когнитивном домене «рассуждение» (~30%) значительно ниже международного среднего (~45%). Региональный анализ: в Кашкадарьинской, Сурхандарьинской областях и Каракалпакистане результаты на 15-20 баллов ниже среднереспубликанских. Гендерный разрыв в 4-м классе незначителен (5 баллов), но увеличивается к подростковому возрасту. Социально-экономический разрыв (71 балл) и низкая доля учителей со степенью магистра (7%) определены как ключевые проблемы.

Ключевые слова: TIMSS-2023, начальная школа, математическая подготовка, когнитивные домены, региональные различия, гендерные различия, социально-экономические факторы

ВВЕДЕНИЕ

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) - авторитетное международное исследование, оценивающее уровень математических и естественнонаучных знаний учащихся 4-х и 8-х классов [1, 2]. Участие Узбекистана в TIMSS-2023 впервые позволило получить объективные данные о реальном состоянии начального математического образования в стране [3].

По результатам TIMSS-2023, учащиеся 4-х классов Узбекистана набрали в среднем 443 балла, заняв 50-е место среди 58 стран-участниц [4, 5]. Для сравнения: лидеры исследования (Сингапур, Тайвань, Гонконг, Япония) набрали 600 и более баллов [1]. Хотя Узбекистан опередил такие страны, как Саудовская Аравия (420 баллов), Бразилия (400 баллов) и Южная Африка (362 балла), разрыв с лидерами составляет 150-160 баллов [5, 6]. Эти данные свидетельствуют о наличии системных проблем в математической подготовке учащихся начальных классов.

Цель данного исследования - выявить основные проблемы математической подготовки учащихся 4-х классов Узбекистана на основе анализа результатов TIMSS-2023, включая региональные, гендерные и социально-экономические аспекты, а также разработать практические рекомендации по их устранению.

МЕТОД

Исследование основано на вторичном анализе данных TIMSS-2023, сравнительно-статистическом и региональном анализе, а также анализе когнитивных доменов и детерминант [7, 8].

Вторичный анализ данных проведен на основе международных отчетов TIMSS-2023 [1, 2], национального отчета Узбекистана [3] и официальных материалов Министерства дошкольного и школьного образования [4].

Сравнительно-статистический анализ позволил сопоставить результаты Узбекистана с показателями стран-лидеров (Сингапур, Тайвань) и стран региона (Казахстан, Саудовская Аравия) [5, 6].

Региональный анализ выполнен на основе данных национального отчета с выделением областей (Кашкадарья, Сурхандарья, Каракалпакстан и др.) для выявления внутренних диспропорций [3].

Анализ когнитивных доменов проведен по трем направлениям: знание (knowing), применение (applying) и рассуждение (reasoning) [2, 9].

Анализ детерминант включал оценку влияния социально-экономического статуса семьи, дошкольного образования, квалификации учителей и гендера на результаты учащихся [10, 11].

TIMSS использует шкалу с четырьмя международными бенчмарками: низкий (400 баллов), средний (475 баллов), высокий (550 баллов) и продвинутый (625 баллов) уровни [1, 2].

Результаты и их обсуждение. Результаты учащихся 4-х классов Узбекистана в TIMSS-2023 представлены в таблице 1.

Таблица 1. Результаты учащихся 4-х классов Узбекистана в TIMSS-2023 [1, 5]

Показатель	Значение	Международный контекст
Средний балл	443	Сингапур - 607, Тайвань - 602
Место	50 из 58	Казахстан - 494 (37 место)
Низкий уровень (ниже 400 баллов)	25%	Международное среднее - 14%
Средний уровень (475-550 баллов)	15%	Международное среднее - 36%

Высокий уровень (550-625 баллов)	≈0%	Международное среднее - 18%
----------------------------------	-----	-----------------------------

Четверть учащихся (25%) не достигают даже низкого международного бенчмарка (400 баллов), что означает неспособность применять базовые математические знания в простейших ситуациях [3, 6]. Лишь 15% учащихся достигли среднего уровня (475-550 баллов), тогда как в международном масштабе этот показатель составляет 36%. Учащихся, достигших высокого или продвинутого уровня, практически нет [3].

Анализ результатов по когнитивным доменам представлен в таблице 2.

Таблица 2. Результаты по когнитивным доменам (4-й класс) [2, 9]

Когнитивный домен	Оценка (правильные ответы, %)	Международное среднее (%)	Разрыв
Знание	65%	70%	-5%
Применение	45%	55%	-10%
Рассуждение	30%	45%	-15%

Наибольшее отставание наблюдается в домене «рассуждение» (30% против 45% в международном масштабе) [9]. Это означает, что учащиеся испытывают серьезные трудности при решении нестандартных задач, требующих анализа, синтеза и математического обоснования. Относительно более высокие показатели в домене «знание» (65%) свидетельствуют о том, что система начального образования ориентирована на запоминание и воспроизведение, а не на развитие мышления [12, 13].

Анализ результатов по регионам Узбекистана выявил значительные различия (таблица 3).

Таблица 3. Региональные различия в результатах TIMSS-2023 (4-й класс) [3]

Регион	Средний балл	Отклонение от среднего (443)
Ташкент (город)	465	+22
Самаркандская область	450	+7
Навоийская область	448	+5
Бухарская область	440	-3
Ферганская область	435	-8
Кашкадарьинская область	425	-18
Сурхандарьинская область	420	-23
Республика Каракалпакстан	418	-25

Разрыв между лидирующими регионами (Ташкент - 465 баллов) и отстающими (Каракалпакстан - 418 баллов) составляет 47 баллов [3]. Это свидетельствует о неравномерности распределения образовательных ресурсов, квалифицированных кадров и доступа к качественному обучению [14]. Основные причины отставания периферийных регионов: недостаточная материально-техническая база, дефицит квалифицированных учителей, низкий охват дошкольным образованием [4].

Гендерный анализ в 4-м классе показал незначительный разрыв (таблица 4).

Таблица 4. Гендерные различия в TIMSS-2023 (4-й класс) [1, 3]

Показатель	Мальчики	Девочки	Разрыв
Средний балл	446	441	5 баллов
Доля ниже низкого уровня	23%	27%	4%

В начальной школе гендерный разрыв не является критическим. Однако, как показывают данные TIMSS для 8-го класса и PISA, к подростковому возрасту разрыв увеличивается до 10-15 баллов в пользу мальчиков [1, 15]. Это связано с социальными стереотипами («математика - не для девочек»), снижением интереса и уверенности у девочек в подростковом возрасте [16].

Влияние социально-экономического статуса семьи на результаты представлено в таблице 5.

Таблица 5. Влияние социально-экономических факторов (4-й класс) [1, 3]

Фактор	Высокий уровень	Низкий уровень	Разрыв
Социально-экономический статус	497 баллов	426 баллов	71 балл
Количество книг дома (26-100 и 0-10)	466 баллов	427 баллов	39 баллов
Дошкольное образование (3+ лет и 0 лет)	452 балла	437 баллов	15 баллов

Разрыв в 71 балл между учащимися из семей с высоким и низким социально-экономическим статусом является одним из самых высоких в регионе [1]. Дети из семей, где дома есть 26-100 книг, показывают результаты на 39 баллов выше, чем их сверстники из семей с 0-10 книгами [3]. Посещение дошкольных учреждений в течение 3 и более лет дает преимущество в 15 баллов [17]. Эти данные указывают на то, что семейное окружение и раннее развитие играют ключевую роль в формировании математических способностей.

Данные о квалификации учителей начальных классов представлены в таблице 6.

Таблица 6. Квалификация учителей начальных классов (4-й класс) [3, 18]

Уровень образования	Узбекистан	Международное среднее
Бакалавр	71%	53%
Магистр	7%	33%
Высшее (без степени)	22%	14%

Высокая доля учителей с дипломом бакалавра (71%) не компенсирует крайне низкую долю магистров (7% против 33% в международном масштабе) [3, 18]. Это указывает на недостаточный уровень методической подготовки учителей для развития у учащихся навыков рассуждения и решения нестандартных задач [19]. Учителя начальных классов зачастую сами испытывают трудности с математическим мышлением на уровне «рассуждения», что транслируется на учеников [20].

ВЫВОДЫ

Каждый четвертый учащийся 4-го класса в Узбекистане (25%) не достигает даже низкого международного бенчмарка (400 баллов), что означает неспособность применять базовые математические знания в простейших ситуациях. Наибольшее отставание наблюдается в когнитивном домене «рассуждение» (30% против 45% в международном масштабе). Это свидетельствует о преобладании репродуктивных методов обучения над развитием мышления. Региональные диспропорции значительны: разрыв между Ташкентом (465 баллов) и Каракалпакстаном (418 баллов) составляет 47 баллов. Основные причины: неравномерное распределение ресурсов, дефицит квалифицированных учителей на периферии. Гендерный разрыв в 4-м классе незначителен (5 баллов), но, как показывают данные для старших классов, к подростковому возрасту он увеличивается. Необходима профилактическая работа по

поддержанию интереса девочек к математике. Социально-экономический разрыв является критическим: дети из благополучных семей показывают результаты на 71 балл выше. Домашняя библиотека (26-100 книг) дает преимущество в 39 баллов. Дошкольное образование (3+ лет) - 15 баллов. Доля учителей со степенью магистра (7%) значительно ниже международного среднего (33%), что ограничивает возможности развития у учащихся навыков рассуждения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Mullis I. V. S., Martin M. O. (Eds.). TIMSS 2019 Assessment Frameworks. - Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2017.
2. Mullis I. V. S., Martin M. O., Foy P., Kelly D. L., Fishbein B. TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science. - Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2020.
3. TIMSS 2023 Uzbekistan National Report. - Tashkent: Ministry of Preschool and School Education, 2024.
4. Official materials of the Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent, 2024.
5. TIMSS & PIRLS International Study Center. TIMSS 2023 International Results in Mathematics. - Boston: Lynch School of Education, 2024.
6. Quarter of 4th and 8th graders lack basic understanding of subjects. - Gazeta.uz, 2024. - URL: <https://www.gazeta.uz/en/2024/12/06/timss-2023> (дата обращения: 02.05.2026).
7. Creswell J. W. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. - 4th ed. - Thousand Oaks, CA: Sage, 2014.
8. Cohen L., Manion L., Morrison K. Research Methods in Education. - 8th ed. - London: Routledge, 2018.
9. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. - New York: Longman, 2001.
10. Coleman J. S. Equality of Educational Opportunity. - Washington, DC: US Government Printing Office, 1966.
11. Bourdieu P., Passeron J. C. Reproduction in Education, Society and Culture. - London: Sage, 1990.
12. Sheffield L. J., Cruikshank D. E. Teaching and Learning Mathematics: A Guide to Research. - New York: Routledge, 2015.
13. Yuldashev Q. H. Matematik savodxonlikni baholashning zamonaviy metodlari. - Tashkent: Fan, 2018.
14. OECD. Territorial Disparities in Education. - Paris: OECD Publishing, 2022.
15. OECD. The ABC of Gender Equality in Education: Aptitude, Behaviour, Confidence. - Paris: OECD Publishing, 2015.
16. Eccles J. S. Gendered educational and occupational choices // International Journal of Behavioral Development. - 2011. - Vol. 35, No. 5. - P. 395-407.
17. Heckman J. J. Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children // Science. - 2006. - Vol. 312, No. 5782. - P. 1900-1902.
18. Shulman L. S. Those who understand: Knowledge growth in teaching // Educational Researcher. - 1986. - Vol. 15, No. 2. - P. 4-14.
19. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. - London: Routledge, 2009.
20. Ball D. L., Thames M. H., Phelps G. Content knowledge for teaching // Journal of Teacher Education. - 2008. - Vol. 59, No. 5. - P. 389-407.

HUDUDLARDA INVESTITSİYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING OPTIMAL-TIZIMLI MODELLARINI ISHLAB CHIQISH METODOLOGIYASI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Ruziyev Xamroqul Jurayevich

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti, Karshi 180100, Uzbekistan,

E-mail: ruziyev8031@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududlarda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishning optimal-tizimli modellarini ishlab chiqishning nazariy va metodologik asoslari tadqiq etilgan. Qashqadaryo viloyati misolida investitsiyalarning dinamikasi va tarkibi tahlil qilinib, optimal taqsimlash modeli taklif etilgan. Tadqiqot natijasida hududiy investitsiya siyosatini takomillashtirish, investitsiya loyihalarini tanlash va moliyaviy resurslarni ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya, investitsiya samaradorligi, hududiy rivojlanish, optimal model, tizimli yondashuv, matematik modellashtirish, investitsiya portfeli, iqtisodiy o'sish, optimallashtirish.

Аннотация: В данной статье исследованы теоретические и методологические основы разработки оптимально-системных моделей повышения эффективности использования инвестиций в регионах. На примере Кашкадарьинской области проанализированы динамика и структура инвестиций, а также предложена модель их оптимального распределения. В результате исследования разработаны методические рекомендации по совершенствованию региональной инвестиционной политики, отбору инвестиционных проектов и распределению финансовых ресурсов по приоритетным направлениям.

Ключевые слова: инвестиции, эффективность инвестиций, региональное развитие, оптимальная модель, системный подход, математическое моделирование, инвестиционный портфель, экономический рост, оптимизация.

Abstract: This article explores the theoretical and methodological foundations for developing optimal-system models to increase the efficiency of investment utilization in regions. Using the example of the Kashkadarya region, the dynamics and structure of investments are analyzed, and an optimal allocation model is proposed. As a result of the study, methodical recommendations have been developed to improve regional investment policy, select investment projects, and allocate financial resources to priority areas.

Keywords: investment, investment efficiency, regional development, optimal model, system approach, mathematical modeling, investment portfolio, economic growth, optimization.

KIRISH

Hozirgi sharoitda hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda investitsiyalardan samarali foydalanish muhim strategik omillardan biri hisoblanadi. Investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va hududning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli investitsiya hajmini oshirish bilan bir qatorda, uning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini ta'minlash masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Hududiy investitsiya jarayonlarining samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq. Jumladan, investitsiyalarning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi, moliyalashtirish manbalari, loyiha muddati, kapital qaytimi, ishlab chiqarish hajmi, mehnat resurslari, infratuzilma holati va bozor talabi investitsiya samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun hududiy investitsiya siyosatini faqat

investitsiyalar hajmini ko'paytirish asosida emas, balki mavjud resurslardan optimal foydalanish tamoyili asosida shakllantirish zarur.

Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning yirik iqtisodiy hududlaridan biri bo'lib, uning iqtisodiy salohiyati sanoat, energetika, qishloq xo'jaligi, qurilish va xizmat ko'rsatish sohalarining rivojlanishi bilan bog'liq. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda Qashqadaryo viloyatida asosiy kapitalga 39 876,0 mlrd so'm investitsiya o'zlashtirilgan. Mazkur ko'rsatkich 2024-yilga nisbatan 106,9 % ni tashkil etgan. 2021–2025-yillarda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi qariyb 2,3 barobarga oshgan.

Bunday o'sish hududning investitsiyaviy faolligi ortib borayotganligini ko'rsatsa-da, investitsiyalarning iqtisodiy natijadorligi masalasini alohida tadqiq etishni talab qiladi. Chunki investitsiyalar hajmining ortishi har doim ham mutanosib ravishda ishlab chiqarish, bandlik va hududiy daromadlarning o'sishiga olib kelmasligi mumkin. Shu nuqtayi nazardan investitsiya resurslarini tarmoqlar va loyihalar kesimida optimal taqsimlash mexanizmini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, iqtisodiy-matematik modellash, statistik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil, optimallashtirish va ssenariyli prognozlash usullari tashkil etadi.

Tizimli yondashuvga ko'ra, hududiy investitsiya tizimi bir-biri bilan uzviy bog'langan elementlar majmuasi sifatida qaraladi. Ushbu tizimning asosiy kirish parametrlari investitsiya resurslari, moliyalashtirish manbalari va hududning mavjud iqtisodiy salohiyati bo'lsa, chiqish parametrlari ishlab chiqarish hajmi, yalpi hududiy mahsulot, bandlik, daromad va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy natijalardan iborat.

Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda investitsiya natijasida hosil bo'ladigan qo'shimcha iqtisodiy natijaning investitsiya hajmiga nisbati asosiy ko'rsatkich sifatida olinadi:

$$E_I = \frac{\Delta Y}{I}$$

bu yerda:

E_I - investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi;

ΔY - investitsiya natijasid

a hosil bo'lgan qo'shimcha iqtisodiy natija;

I - investitsiyalarning umumiy hajmi.

Mazkur ko'rsatkich investitsiyaning har bir birligiga to'g'ri keladigan qo'shimcha iqtisodiy natijani ifodalaydi. Ko'rsatkich qiymatining ortishi investitsiyalardan foydalanish samaradorligining oshganligini anglatadi.

Biroq hududiy investitsiya jarayonining samaradorligini faqat iqtisodiy natija bilan baholash yetarli emas. Chunki investitsiyalar ishlab chiqarish, bandlik, innovatsion faollik va ijtimoiy rivojlanishga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kompleks investitsiya samaradorligi indeksidan foydalanish taklif etiladi:

Biroq faqat bitta ko'rsatkichdan foydalanish hududiy investitsiya jarayonining barcha jihatlarini to'liq ifodalamaydi. Shu sababli kompleks samaradorlik indeksini shakllantirish maqsadga muvofiq:

$$K_I = \sum_{j=1}^5 w_j E_j$$

yoki beshta mezon bo'yicha yoyib yozilsa:

$$K_I = w_1 E_1 + w_2 E_2 + w_3 E_3 + w_4 E_4 + w_5 E_5$$

bu yerda:

K_I - kompleks investitsiya samaradorligi indeksi;

E_1 -iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichi;

E_2 -ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichi;

E_3 -bandlik samaradorligi ko'rsatkichi;

E_4 - innovatsion samaradorlik ko'rsatkichi;

E_5 - ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichi;

w_j -ko'rsatkichning vazn koeffitsiyenti.

Mazkur yondashuv hududdagi investitsiya loyihalarini faqat moliyaviy qaytim bo'yicha emas, balki ularning hududiy rivojlanishga kompleks ta'siri asosida baholash imkonini beradi. Ushbu shart kompleks indeksning 0 - 1 oralig'ida shakllantirilishini va turli mezonlarning ta'sirini yagona ko'rsatkich orqali ifodalash imkonini beradi.

Qashqadaryo viloyatida investitsiyalar dinamikasi:

Qashqadaryo viloyatida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi so'nggi yillarda sezilarli darajada o'sgan. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2021-yilda investitsiyalar hajmi 17 359,1 mlrd so'm, 2022-yilda 16 012,8 mlrd so'm, 2023-yilda 21 138,0 mlrd so'm, 2024-yilda 35 482,5 mlrd so'm va 2025-yilda 39 876,0 mlrd so'mni tashkil etgan.

1-jadval. Qashqadaryo viloyatida asosiy kapitalga investitsiyalar dinamikasi

Yil	Investitsiyalar hajmi, mlrd so'm	O'sish sur'ati, %
2021	17 359,1	77,8
2022	16 012,8	80,0
2023	21 138,0	117,8
2024	35 482,5	156,2
2025	39 876,0	106,9

Manba: Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadval ma'lumotlari investitsiyalar hajmining 2023-yildan boshlab yuqori sur'atlarda o'sganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, 2024-yilda o'sish sur'ati 156,2 % ni tashkil etgan. 2025-yilda esa investitsiyalar hajmi 39,9 trln so'mga yaqinlashgan.

Investitsiyalar tarkibini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. 2023-yilda Qashqadaryo viloyatida asosiy kapitalga 21,7 trln so'm investitsiya o'zlashtirilgan bo'lib, uning 51 foizi mashina, asbob-uskunalar va xo'jalik inventarlarini sotib olishga, 38,8 foizi qurilish-montaj ishlariga yo'naltirilgan.

Bu holat investitsiyalarning muayyan qismi ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish va yangi asosiy fondlarni shakllantirishga yo'naltirilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, investitsiyalarni tarmoqlararo optimal taqsimlash masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Investitsiyalarni optimal taqsimlash modeli

Hududiy investitsiyalar samaradorligini oshirish uchun investitsiya resurslarini mavjud tarmoqlar o'rtasida optimal taqsimlash modeli taklif etiladi.

Faraz qilaylik, hudud iqtisodiyotining n ta tarmog'i mavjud. Har bir tarmoqqa yo'naltiriladigan investitsiya hajmi x_i bilan belgilanadi.

Modelning asosiy maqsad funksiyasi:

$$\max Z = \sum_{i=1}^n r_i x_i$$

bu yerda:

Z - investitsiyalardan olinadigan umumiy iqtisodiy natija;

r_i - i -tarmoqqa yo'naltirilgan investitsiyaning samaradorlik koeffitsiyenti;

x_i - i -tarmoqqa yo'naltiriladigan investitsiya hajmi.

Model mavjud investitsiya resurslarining cheklanganligini hisobga olgan holda shakllantiriladi. Bunda jami investitsiya hajmi mavjud resurslardan oshmasligi kerak:

$$\sum_{i=1}^n x_i \leq I$$

bunda I - hududda mavjud bo'lgan jami investitsiya resurslari.

Strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlarning rivojlanishini kafolatlash maqsadida ularga yo'naltiriladigan investitsiyalarning minimal miqdori belgilanadi:

$$x_i \geq x_i^{\min}, \quad i \in S$$

bunda $x_i^{\min}$ i -- tarmoq uchun belgilangan minimal investitsiya hajmi, S -strategik ahamiyatga ega tarmoqlar to'plami.

Investitsiya siyosatining hududda yangi ish o'rinlari yaratishga ta'sirini hisobga olish uchun bandlik bo'yicha quyidagi cheklov kiritiladi:

$$\sum_{i=1}^n q_i x_i \geq Q_{\min}$$

bunda q_i - i -tarmoqqa yo'naltirilgan investitsiyaning innovatsion samaradorlik koeffitsiyenti, $Q_{\min}$ - hudud uchun belgilangan minimal innovatsion samaradorlik darajasi.

Shunday qilib, hududiy investitsiyalarni optimal taqsimlashning to'liq matematik modeli quyidagi ko'rinishga ega:

$$\begin{aligned} \max Z = & \sum_{i=1}^n r_i x_i, \\ & \sum_{i=1}^n x_i \leq I, \\ & x_i \geq x_i^{\min}, \quad i \in S, \\ & \sum_{i=1}^n e_i x_i \leq E_{\min}, \\ & \sum_{i=1}^n q_i x_i \geq Q_{\min}, \\ & x_i \geq 0, \quad i = 1, \dots, n. \end{aligned}$$

Ushbu modelning afzalligi shundaki, unda investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi, strategik yo'nalishlar, bandlik va innovatsion rivojlanish kabi muhim omillari birgalikda hisobga olinadi. Natijada mavjud investitsiya resurslarini hudud iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlari bo'yicha ilmiy asoslangan va optimal tarzda taqsimlash imkoniyati yaratiladi.

OPTIMAL-TIZIMLI YONDASHUVNING AMALIY AHAMIYATI

Taklif etilayotgan metodologiyaning asosiy afzalligi investitsiyalarni faqat mavjud tarmoqlarga taqsimlash emas, balki har bir investitsiya birligining hudud iqtisodiyotiga keltiradigan yakuniy natijasini baholash imkoniyatidir.

Model yordamida investitsiya loyihalarini uchta asosiy guruhga ajratish mumkin:

I-guruh - yuqori samarali loyihalar. Ushbu loyihalar yuqori iqtisodiy qaytim, yangi ish o'rinlari va innovatsion natijalarni ta'minlaydi.

II-guruh - o'rtacha samarali loyihalar. Ushbu loyihalar barqaror iqtisodiy natija beradi, biroq ularning samaradorligini oshirish uchun qo'shimcha tashkiliy va moliyaviy choralar talab etiladi.

III-guruh - past samarali loyihalar. Bunday loyihalarga investitsiyalarni yo'naltirishdan oldin ularning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik samaradorligi qayta baholanishi lozim.

Qashqadaryo viloyati sharoitida mazkur yondashuvni sanoat, energetika, qishloq xo'jaligi, transport-logistika, xizmatlar va infratuzilma yo'nalishlarida qo'llash mumkin.

Investitsiya samaradorligini baholashda hududlarning tabiiy-iqtisodiy salohiyati ham hisobga olinishi zarur. Masalan, qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan investitsiyalarni baholashda yer va suv resurslari, logistika va qayta ishlash imkoniyatlari hisobga olinishi kerak. Sanoat loyihalarida esa ishlab chiqarish quvvati, energiya ta'minoti, xomashyo bazasi, mehnat resurslari va tayyor mahsulot bozori asosiy omillar sifatida olinadi.

Shu asosda hududiy investitsiya portfelini shakllantirishning quyidagi ketma-ketligi taklif etiladi:

Investitsiya resurslarini aniqlash → loyihalarni shakllantirish → ko'rsatkichlarni baholash → samaradorlik indeksini hisoblash → matematik optimallashtirish → optimal investitsiya portfelini shakllantirish → natijalarni monitoring qilish.

Mazkur algoritm investitsiya qarorlarini subyektiv baholashdan tizimli va matematik asoslangan qaror qabul qilish mexanizmiga o'tkazish imkonini beradi.

XULOSA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijasida hududlarda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan quyidagi metodik yondashuvlar taklif etildi:

Hududiy investitsiya jarayonlarini yagona iqtisodiy tizim sifatida baholash metodologiyasi takomillashtirildi.

Investitsiya samaradorligini baholashda iqtisodiy, ijtimoiy, innovatsion va bandlik ko'rsatkichlarini birlashtiruvchi kompleks indeksdan foydalanish taklif etildi.

Investitsiyalarni tarmoqlar bo'yicha optimal taqsimlash uchun maqsad funksiyasi va cheklovlar tizimiga asoslangan iqtisodiy-matematik model ishlab chiqildi.

Investitsiya loyihalarini samaradorlik darajasiga ko'ra guruhlash mexanizmi taklif etildi.

Qashqadaryo viloyati sharoitida investitsiyalarni optimal taqsimlashda hududiy resurslar, tarmoq ixtisoslashuvi va bandlik samaradorligini birgalikda hisobga olish zarurligi asoslandi.

Taklif etilayotgan model asosida turli investitsiya ssenariylarini shakllantirish va ularning natijalarini taqqoslash imkoniyati yaratildi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududlarda investitsiyalar hajmining ortishi iqtisodiy rivojlanish uchun muhim shart bo'lsa-da, uning o'zi yetarli emas. Asosiy masala mavjud investitsiya resurslarini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan eng yuqori natija beradigan yo'nalishlarga optimal taqsimlashdan iborat.

Qashqadaryo viloyatida so'nggi yillarda investitsiyalar hajmining sezilarli darajada oshgani hududning investitsiyaviy salohiyati yuqoriligini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun tizimli yondashuv va iqtisodiy-matematik modelashtirish usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Taklif etilgan optimal-tizimli model investitsiya loyihalarini kompleks baholash, moliyaviy resurslarni ustuvor yo'nalishlarga taqsimlash, bandlik va innovatsion samaradorlikni oshirish hamda hududiy iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Mazkur metodologiyani Qashqadaryo viloyatidan tashqari O'zbekistonning boshqa hududlarida ham mavjud statistik ma'lumotlar asosida moslashtirib qo'llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. - Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida. Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. Investitsiyaviy faoliyatni tartibga solish bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar. - Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Investitsiyalar bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar. - Toshkent.
5. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida asosiy kapitalga investitsiyalar. - Qarshi, 2025.
6. Alexiadis S. The Dilemma of Regional Policy: Increasing 'Efficiency' or Improving 'Equity' Cham: Palgrave Pivot, 2018. 117 p.
7. Kohno H., Higano Y. Public Investment Criteria: Using an Interregional Input-Output Programming Model. Tokyo: Springer, 2022. 484 p.
8. Heesterman A.R.G. Allocation Models and their Use in Economic Planning. - Springer.
9. Kosimova D., Ruziev Kh., Juraev J. Methodology for developing optimal-system models to improve investment efficiency in regions: evidence from the Kashkadarya region. - Engineer, 2026. DOI: 10.56143/x6731d18.

ASALARICHILIKDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR QO'LLANILISHI ORQALI HOSILDORLIK VA XARAJATLARNI OPTIMALLASHTIRISH MEXANIZMI

Farmanov Jonibek Ziyadullaevich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Berdaq nomidagi Qoraqalpog' davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0007-5866-9486

Annotatsiya: Mazkur tezisda asalarichilik tarmog'ida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali hosildorlikni oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish va biologik risklarni kamaytirish mexanizmi tadqiq etiladi. Tadqiqotda IoT sensorlari, Smart beehive, raqamli monitoring, sun'iy intellekt (AI), data-driven boshqaruv hamda DAEI (Digital Apiculture Efficiency Index) integral baholash ko'rsatkichi o'zaro bog'langan tizim sifatida qaraladi. Manba materiallaridagi empirik ma'lumotlar asosida an'anaviy, qisman raqamli va to'liq raqamli xo'jaliklarning asosiy natijalari taqqoslanadi. Natijalar raqamlashtirish darajasi oshishi bilan asal ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi va rentabellik ortishi, xarajatlar hamda ari oilalari yo'qotilishi kamayishini ko'rsatadi. Qashqadaryo viloyati tumanlari bo'yicha DAEI reytingi esa raqamli infratuzilma va AI-analitika rivoji hududiy samaradorlik bilan chambarchas bog'liqligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: asalarichilik, raqamli texnologiyalar, IoT, Smart beehive, sun'iy intellekt, DAEI, hosildorlik, xarajatlar, raqamli monitoring, Qashqadaryo.

KIRISH

Asalarichilikda hosildorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirish ishlab chiqarish samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Iqlim o'zgarishi, biologik risklarning ortishi va resurslar narxining oshishi sharoitida an'anaviy boshqaruv usullari yetarli darajada tezkor va aniq qaror qabul

qilish imkonini bermaydi. Shu sababli IoT, raqamli monitoring va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruvdan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatish hamda prognozlashning muhim vositasiga aylanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, indikatorlar asosida baholash va integral indekslash usullaridan foydalanilgan. Raqamli transformatsiyaning ta'siri uch bosqich — past daraja (an'anaviy), o'rta daraja (qisman raqamli) va yuqori daraja (to'liq raqamli) — bo'yicha solishtiriladi. Mazkur bosqichlarda raqamli infratuzilma, AI va analitika, iqlim-biologik moslashuv hamda iqtisodiy natijalarni ifodalovchi indikatorlar tizimi shakllantirilgan.

Asosiy natijalar tahlili

DAEI integral ko'rsatkichi biologik, iqtisodiy va boshqaruv samaradorligini umumlashtiruvchi natijaviy indeks sifatida qo'llanadi. Tadqiqot materiallarida raqamli monitoring va sensorlar joriy etilishi asalarilar o'limini 10–12 foizdan 6–8 foizgacha kamaytirgani, monitoring aniqligini 65–70 foizdan 90–95 foizgacha oshirgani hamda kasalliklarni erta aniqlash darajasini 40 foizdan 80 foizgacha yetkazgani qayd etilgan. Bu natijalar biologik yo'qotishlarni kamaytirish orqali hosildorlikning barqarorlashishiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan raqamli texnologiyalar asal tannarxini 15–25 foizgacha kamaytirishi, mahsuldorlikni 18–20 kg/uyadan 23–26 kg/uyagacha oshirishi va foyda hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirishi ko'rsatilgan. Boshqaruv blokida qaror qabul qilish tezligi 24–48 soatdan 4–8 soatgacha qisqarishi, KPI monitoring darajasi 45–55 balldan 75–85 ballgacha oshishi qayd etilgan. Demak, raqamlashtirish faqat texnik vositalarni joriy etish emas, balki ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv madaniyatini shakllantirish jarayonidir.

1-jadval

Raqamli infratuzilma, Smart-analitika va iqlim-biologik moslashuv asosida innovatsion boshqaruv mexanizmining samaradorlik ko'rsatkichlari prognozi

№	Ko'rsatkich	Past	O'rta	Yuqori
1	IoT sensor qamrovi, %	0	45	95
2	Ma'lumot yig'ish chastotasi, soat	24	2	0,25
3	Smart beehive mavjudligi, 0–1	0	0,5	1
4	Platforma integratsiyasi, 0–1	0	1	1
5	AI prognoz aniqligi, %	0	68	91
6	Ogohlantirish tezligi, soat	72	12	1
7	Data-driven qarorlar ulushi, %	10	55	90
8	Harorat barqarorligi, °C	±6,0	±3,2	±1,5
9	Zararkunandani erta aniqlash, kun	25	10	3
10	Ozuqa ta'minoti barqarorligi, indeks	0,40	0,70	0,92
11	Asal ishlab chiqarish, kg/uyaga	18	27	36

12	Mehnat unumdorligi, kg/ishchi	420	690	980
13	Xarajatlar qisqarishi, %	0	14	28
14	Rentabellik, %	12	26	41
15	Ari oilasi yo'qotilishi, %	22	11	4

1-jadval ma'lumotlari raqamlashtirish darajasi oshgan sari texnologik nazorat va iqtisodiy natijalar o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, IoT qamrovi 95 foizga, AI prognoz aniqligi 91 foizga va data-driven qarorlar ulushi 90 foizga yetganda asal ishlab chiqarish 36 kg/uyagacha, rentabellik 41 foizgacha oshadi.

1-jadvaldagi ko'rsatkichlar raqamli transformatsiyaning uchta asosiy natijasini ko'rsatadi. Birinchidan, raqamli infratuzilma kuchayadi: IoT sensorlar qamrovi 0 foizdan 95 foizgacha oshadi, ma'lumot yig'ish chastotasi 24 soatdan 0,25 soatgacha qisqaradi, Smart beehive va platforma integratsiyasi to'liq darajaga yetadi. Ikkinchidan, analitika va AI boshqaruvning tezkorligini oshiradi: prognoz aniqligi 91 foizga yetadi, ogohlantirish vaqti 1 soatgacha qisqaradi, ma'lumotlarga asoslangan qarorlar ulushi 90 foizni tashkil etadi. Uchinchidan, bu texnologik o'zgarishlar bevosita biologik va iqtisodiy natijalarga aylanadi.

Iqlim-biologik moslashuv indikatorlari ham muhim natija beradi. Harorat tebranishining $\pm 6,0$ °C dan $\pm 1,5$ °C gacha kamayishi, zararkunandalarni aniqlash muddatining 25 kundan 3 kungacha qisqarishi va ozuqa ta'minoti indeksining 0,40 dan 0,92 gacha oshishi biologik risklarni boshqarish sifatini yaxshilaydi. Ari oilalari yo'qotilishi 22 foizdan 4 foizgacha kamayishi esa raqamli monitoringning biologik barqarorlikka ta'sirini yaqqol ko'rsatadi.

Iqtisodiy natijalar ham raqamli boshqaruvning amaliy qiymatini tasdiqlaydi. An'anaviy darajada asal ishlab chiqarish 18 kg/uyani tashkil etgan bo'lsa, qisman raqamli darajada 27 kg/uyaga, to'liq raqamli darajada 36 kg/uyaga yetadi. Xarajatlar mos ravishda 0, 14 va 28 foizga qisqaradi, rentabellik esa 12 foizdan 26 va 41 foizgacha oshadi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar xarajatlarni oddiy tejash emas, balki yo'qotishlarni kamaytirish, mehnat resurslaridan samarali foydalanish va ishlab chiqarish birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarni pasaytirish mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

2-jadval

Qashqadaryo viloyati tumanlari bo'yicha DAEI reytingi

№	Tuman	D	A	C	E	DAEI	Daraja
1	Qarshi	0,82	0,78	0,74	0,80	0,79	Yuqori
2	Shahrisabz	0,76	0,73	0,77	0,75	0,75	Yuqori
3	Koson	0,71	0,68	0,70	0,69	0,70	Yuqori
4	Yakkabog'	0,66	0,62	0,69	0,64	0,65	O'rta
5	Kitob	0,63	0,60	0,66	0,61	0,63	O'rta
6	Chiroqchi	0,58	0,55	0,60	0,57	0,58	O'rta
7	G'uzor	0,54	0,50	0,57	0,53	0,54	O'rta
8	Kasbi	0,48	0,46	0,52	0,49	0,49	Past

9	Nishon	0,45	0,42	0,50	0,46	0,46	Past
10	Muborak	0,44	0,40	0,47	0,45	0,44	Past
11	Mirishkor	0,41	0,38	0,46	0,42	0,42	Past
12	Dehqonobod	0,39	0,35	0,44	0,40	0,40	Past
13	Qamashi	0,37	0,34	0,42	0,38	0,38	Past

Reyting natijalariga ko'ra, Qarshi, Shahrisabz va Koson tumanlari yuqori guruhni tashkil etib, DAEI mos ravishda 0,79; 0,75 va 0,70 ni tashkil etadi. Yakkabog', Kitob, Chiroqchi va G'uzor o'rta guruhda, Kasbi, Nishon, Muborak, Mirishkor, Dehqonobod va Qamashi esa past guruhda joylashgan. Bu farqlar hududlarda raqamli infratuzilma, AI-analitika va iqtisodiy natijalarning bir xil darajada shakllanmaganini ko'rsatadi.

Hududiy klasterlar bo'yicha tahlil

Yuqori klasterda raqamli infratuzilma va boshqaruv vositalari nisbatan uyg'un rivojlangan. Tadqiqot materiallarida Qarshi tumanida IoT qamrovi 75–78 foiz, ari oilalari o'limi 6 foiz va sertifikatlangan asal ulushi 80–82 foiz atrofida ekani, DAEI esa 1,00 darajaga yetishi qayd etilgan. Bu hududda raqamli monitoring biologik yo'qotishlarni kamaytirib, yem-xashak va mehnat xarajatlarini optimallashtirishga xizmat qilmoqda.

O'rta klaster — Kitob va G'uzor tumanlarida — IoT qamrovi 66–72 foiz, ari oilalari yo'qotilishi 6–7 foiz va DAEI 0,48–0,68 oralig'ida shakllangan. Mazkur hududlarda raqamli monitoring mavjud bo'lsa-da, optimallashtirish jarayoni to'liq qamrovga ega emas. Shu sababli monitoringni kengaytirish, KPI asosidagi boshqaruvni kuchaytirish va moliyaviy-texnik qo'llab-quvvatlash xarajatlarni yanada qisqartirish imkonini beradi.

Past klasterda — Shahrisabz va Yakkabog' bo'yicha ayrim baholashlarda — IoT qamrovi 55–62 foiz, ari oilalari yo'qotilishi 8 foizgacha va DAEI 0,00–0,25 oralig'ida ko'rsatilgan. Shu bilan birga, 3.5-jadvaldagi integral reytingda Shahrisabz 0,75 va Yakkabog' 0,65 bilan mos ravishda yuqori va o'rta guruhlarda qayd etilgan. Bu ikki baholash turli kesim va indikatorlar asosida shakllanganini hisobga olib, hududiy siyosatda aynan qo'llanilgan indikatorlar majmuini bir xil metodika asosida standartlashtirish maqsadga muvofiq.

3-jadval

O'zbekistonda raqamlashtirishning mavjud holati

Ko'rsatkich	O'zbekiston prognozi
Raqamli monitoring (IoT) qamrovi	12–18 % apiarylarda
IoT + mobil monitoring joriy etilgan xo'jaliklar	10–15 %
Raqamli KPI/analitika tizimidan foydalanish	8–12 %
DAEI asosida monitoring pilotlari	2–3 ta viloyat
Raqamli sertifikatlash	~5 % eksport yo'nalishlarida

O'zbekistonda raqamli monitoring qamrovi hozircha 12–18 foiz atrofida ekani, IoT va mobil monitoringdan foydalanadigan xo'jaliklar ulushi 10–15 foiz, raqamli KPI va analitika tizimlaridan foydalanish esa 8–12 foiz ekani ko'rsatilgan. Shu bilan birga, rivojlangan mamlakatlarda IoT sensorli

asalarichilik dasturlari qamrovi taxminan 45–60 foizga yetgani qayd etiladi. Bu tafovut O‘zbekistonda raqamli transformatsiya uchun katta zaxira mavjudligini anglatadi.

Asosiy muammolar va takliflar

Birinchi muammo — ayrim hududlarda internet va raqamli infratuzilmaning cheklanganligi. Buning uchun past signal va kam energiya talab qiluvchi offline–online gibrid IoT tizimlari, LoRaWAN va NB-IoT kabi yechimlardan foydalanish taklif etilgan. Ikkinchi muammo — asalarichilarning raqamli savodxonligi pastligi. Buni qisqa muddatli, amaliy “Digital Beekeeper” treninglari va namunaviy “Smart Apiary” xo‘jaliklari orqali bartaraf etish mumkin. Uchinchi muammo — IoT tizimlarining boshlang‘ich qiymati yuqoriligi. Davlat subsidiyalari, grantlar va kooperativ asosidagi umumiy IoT platformalari moliyaviy yukni kamaytirishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asalarichilikda raqamli texnologiyalarni joriy etish hosildorlik, biologik barqarorlik, mehnat unumdorligi va iqtisodiy samaradorlikni kompleks ravishda yaxshilashini ko‘rsatadi. Input–Process–Outcome zanjiri bo‘yicha raqamli infratuzilma, AI va analitika hamda iqtisodiy natijalar o‘zaro bog‘langan yagona boshqaruv mexanizmini tashkil etadi. Raqamli monitoring biologik risklarni erta aniqlashga, AI analitikasi esa qarorlarni tezlashtirishga, natijada iqtisodiy ko‘rsatkichlarni yaxshilashga xizmat qiladi.

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, to‘liq raqamli tizimda asal ishlab chiqarish 36 kg/uyaga, mehnat unumdorligi 980 kg/ishchiga, xarajatlar qisqarishi 28 foizga va rentabellik 41 foizga yetadi. Ari oilalari yo‘qotilishi esa 22 foizdan 4 foizgacha kamayadi. Mazkur o‘zgarishlar raqamlashtirishning nafaqat texnologik, balki aniq iqtisodiy va biologik samaraga ega ekanini ko‘rsatadi.

Qashqadaryo viloyati bo‘yicha DAEI reytingi hududlar kesimida sezilarli tafovut mavjudligini ko‘rsatdi. Qarshi, Shahrisabz va Koson yuqori samaradorlik guruhida, Yakkabog‘, Kitob, Chiroqchi va G‘uzor o‘rta guruhda, Kasbi, Nishon, Muborak, Mirishkor, Dehqonobod va Qamashi past guruhda qayd etilgan. Shu sababli barcha tumanlarga bir xil yondashuvdan ko‘ra, DAEI natijalariga asoslangan differensial hududiy siyosat samaraliroq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Free Press.
2. FAO. Asalarichilik va qishloq xo‘jaligi bo‘yicha tahliliy materiallar.
3. Bee Informed Partnership. Asalarichilik monitoringi bo‘yicha ma’lumotlar.
4. EU Beekeeping Surveys. Yevropa asalarichiligida raqamli texnologiyalar bo‘yicha ma’lumotlar.

УДК: 37.091.3:51

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ 8-Х КЛАССОВ В УЗБЕКИСТАНЕ ПО РЕЗУЛЬТАТАМ TIMSS-2023: РЕГИОНАЛЬНЫЕ, ГЕНДЕРНЫЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Бозоров Мурот Нашвандович

Доцент Университета экономики и педагогики, город Карши, Узбекистан

E-mail: sh.nashvandov@liting.uz

ORCID: 0009-0006-9707-4218

Аннотация: В статье представлен системный анализ математических результатов учащихся 8-х классов Узбекистана в международном исследовании TIMSS-2023 (421 балл, 32-е место из 44). Выявлено, что 25% учащихся не понимают предмет даже на элементарном уровне. Показатели в когнитивном домене «рассуждение» ($\approx 25\%$) значительно ниже международного среднего ($\approx 45\%$). Региональный анализ: в Кашкадарьинской, Сурхандарьинской областях и Каракалпакистане результаты на 20-25 баллов ниже среднереспубликанских. Гендерный разрыв в 8-м классе достигает 10 баллов. Социально-экономический разрыв (71 балл) и низкая доля учителей со степенью магистра (7%) определены как ключевые проблемы.

Ключевые слова: TIMSS-2023, 8-й класс, математическая подготовка, когнитивные домены, региональные различия, гендерные различия, социально-экономические факторы, квадратные уравнения

ВВЕДЕНИЕ

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) - ведущее международное исследование, оценивающее уровень математической подготовки учащихся 4-х и 8-х классов [1, 2]. Участие Узбекистана в TIMSS-2023 позволило впервые получить объективные данные о состоянии математического образования в основной школе [3].

Согласно результатам TIMSS-2023, учащиеся 8-х классов Узбекистана набрали в среднем 421 балл, заняв 32-е место среди 44 стран-участниц [4, 5]. Для сравнения: лидеры исследования (Сингапур - 605 баллов, Тайвань - 602 балла, Республика Корея - 589 баллов) опережают Узбекистан почти на 180 баллов [1, 5]. Хотя Узбекистан обогнал Саудовскую Аравию (410 баллов), Кувейт (392) и Марокко (380), разрыв с ведущими странами остается катастрофическим.

Анализ данных TIMSS-2023 для 8-х классов представляет особый интерес, поскольку именно на этом этапе происходит переход от конкретных арифметических знаний к абстрактным алгебраическим понятиям (квадратные уравнения, функции, геометрические доказательства) [6, 7]. Неспособность преодолеть этот переход ведет к накоплению пробелов и отставанию в старшей школе.

Цель данного исследования - выявить основные проблемы математической подготовки учащихся 8-х классов Узбекистана на основе анализа результатов TIMSS-2023, включая региональные, гендерные и социально-экономические аспекты, а также разработать практические рекомендации по их устранению.

МЕТОД

Исследование основано на вторичном анализе данных TIMSS-2023, сравнительно-статистическом и региональном анализе, а также анализе когнитивных доменов и детерминант [8, 9].

Вторичный анализ данных проведен на основе международных отчетов TIMSS-2023 [1, 2], национального отчета Узбекистана [3] и официальных материалов Министерства дошкольного и школьного образования [4].

Сравнительно-статистический анализ позволил сопоставить результаты Узбекистана с показателями стран-лидеров (Сингапур, Тайвань, Корея) и стран региона [5, 6].

Региональный анализ выполнен на основе данных национального отчета с выделением областей для выявления внутренних диспропорций [3].

Анализ когнитивных доменов проведен по трем направлениям: знание, применение и рассуждение [2, 10].

Анализ детерминант включал оценку влияния социально-экономического статуса семьи, дошкольного образования, квалификации учителей и гендера на результаты учащихся [11, 12].

TIMSS использует шкалу с четырьмя международными бенчмарками: низкий (400 баллов), средний (475 баллов), высокий (550 баллов) и продвинутый (625 баллов) уровни [1, 2].

Результаты и их обсуждение. Результаты учащихся 8-х классов Узбекистана в TIMSS-2023 представлены в таблице 1.

Таблица 1. Результаты учащихся 8-х классов Узбекистана в TIMSS-2023 [1, 5]

Показатель	Значение	Международный контекст
Средний балл	421	Сингапур - 605, Тайвань - 602
Место	32 из 44	Казахстан - 494 (17 место)
Низкий уровень (ниже 400 баллов)	25%	Международное среднее - 14%
Средний уровень (475-550 баллов)	15%	Международное среднее - 32%
Высокий уровень (550-625 баллов)	≈0%	Международное среднее - 12%

Четверть учащихся 8-х классов (25%) не превышают низкий международный бенчмарк (400 баллов) [3, 6]. Показатель среднего уровня (475-550 баллов) достигли лишь 15% учащихся (против 32% в мире). Учащихся с высоким или продвинутым уровнем практически нет. Эти данные значительно хуже результатов 4-х классов, что свидетельствует о накоплении пробелов при переходе в основную школу [3, 7].

Анализ результатов по когнитивным доменам представлен в таблице 2.

Таблица 2. Результаты по когнитивным доменам (8-й класс) [2, 10]

Когнитивный домен	Оценка (правильные ответы, %)	Международное среднее (%)	Разрыв
Знание	60%	68%	-8%
Применение	40%	52%	-12%
Рассуждение	25%	45%	-20%

Отставание в домене «рассуждение» (25% против 45% в мире) является критическим [10]. Учащиеся не справляются с алгебраическими доказательствами, решением нестандартных уравнений, моделированием реальных ситуаций. Особенно заметно падение от 4-го класса: по сравнению с начальной школой (30%) уровень рассуждения снизился до 25% [3]. Это свидетельствует о том, что переход от конкретных чисел к абстрактным переменным (алгебра) происходит крайне болезненно [13].

Региональный анализ результатов 8-х классов выявил еще более сильные различия, чем в начальной школе (таблица 3).

Таблица 3. Региональные различия в результатах TIMSS-2023 (8-й класс) [3]

Регион	Средний балл	Отклонение от среднего (421)
Ташкент (город)	445	+24
Самаркандская область	430	+9
Навоийская область	428	+7
Бухарская область	418	-3
Ферганская область	412	-9
Кашкадарьинская область	400	-21
Сурхандарьинская область	395	-26
Республика Каракалпакстан	393	-28

Разрыв между Ташкентом (445 баллов) и отстающими регионами (Каракалпакстан - 393 балла) достигает 52 баллов [3]. Это существенно больше, чем в 4-м классе (47 баллов). Углубление диспропорций указывает на то, что в слабых регионах проблемы с математикой в основной школе нарастают быстрее. Основные причины: дефицит учителей с профильным математическим образованием, слабая материально-техническая база, низкая мотивация учащихся, отток сильных учеников в региональные центры [4, 15].

В 8-м классе гендерный разрыв становится более заметным (таблица 4).

Таблица 4. Гендерные различия в TIMSS-2023 (8-й класс) [1, 3]

Показатель	Мальчики	Девочки	Разрыв
Средний балл	426	416	10 баллов
Доля ниже низкого уровня	22%	28%	6%

Разрыв в 10 баллов в пользу мальчиков является статистически значимым и согласуется с данными TIMSS и PISA для стран со схожими культурными стереотипами [14, 16]. Причинами могут быть: снижение уверенности девочек в своих математических способностях в подростковом возрасте, меньшее вовлечение в решение сложных задач на уроках, социальные ожидания [17].

Влияние социально-экономического статуса на результаты 8-классников представлено в таблице 5.

Таблица 5. Влияние социально-экономических факторов (8-й класс) [1, 3]

Фактор	Высокий уровень, балл	Низкий уровень, балл	Разрыв, балл
Социально-экономический статус	497	426	71
Количество книг дома (26-100 и 0-10)	466	427	39
Дошкольное образование (3+ лет и 0 лет)	450	435	15

Разрыв в 71 балл между учащимися из семей с высоким и низким социально-экономическим статусом остается неизменным по сравнению с 4-м классом [1, 3]. Это означает, что образовательное неравенство не уменьшается. Учащиеся из неблагополучных семей не получают достаточной поддержки для преодоления когнитивных сложностей в алгебре и геометрии [11, 18]. Данные о квалификации учителей 8-х классов приведены в таблице 6.

Таблица 6. Квалификация учителей математики (8-й класс) [3, 19]

Уровень образования	Узбекистан	Международное среднее
Бакалавр	71%	53%
Магистр	7%	33%
Высшее (без степени)	22%	14%

Доля учителей со степенью магистра (7%) значительно ниже международного среднего (33%) [3, 19]. Особенно остро эта проблема стоит в сельских школах, где магистры практически отсутствуют. Без глубокого математического и методического образования учитель не может эффективно обучать абстрактным понятиям, составляющим основу алгебры и геометрии [20].

ВЫВОДЫ

Каждый четвертый учащийся 8-го класса в Узбекистане (25%) не достигает даже низкого международного бенчмарка (400 баллов). По сравнению с 4-м классом ситуация не улучшилась, а по ряду показателей ухудшилась. Отставание в когнитивном домене «рассуждение» достигает 20

процентных пунктов (25% против 45% в мире). Именно здесь сосредоточена главная трудность: переход от конкретных чисел к абстрактным алгебраическим конструкциям (квадратные уравнения, функции, доказательства). Региональные диспропорции углубляются: разрыв между Ташкентом и Каракалпакстаном составляет 52 балла (против 47 баллов в 4-м классе). Слабые регионы нуждаются в целенаправленной поддержке. Гендерный разрыв в 8-м классе достигает 10 баллов в пользу мальчиков. Для его сокращения необходимы меры по поддержке девочек в изучении математики в подростковом возрасте. Социально-экономический разрыв остается стабильно высоким (71 балл). Образовательное неравенство не уменьшается при переходе в основную школу. Крайне низкая доля учителей со степенью магистра (7%) ограничивает возможности качественного преподавания алгебры и геометрии. Без повышения квалификации учителей все прочие реформы будут малоэффективны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Mullis I. V. S., Martin M. O. (Eds.). TIMSS 2019 Assessment Frameworks. - Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2017.
2. Mullis I. V. S., Martin M. O., Foy P., Kelly D. L., Fishbein B. TIMSS 2019 International Results in Mathematics and Science. - Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, 2020.
3. TIMSS 2023 Uzbekistan National Report. - Tashkent: Ministry of Preschool and School Education, 2024.
4. Official materials of the Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent, 2024.
5. TIMSS & PIRLS International Study Center. TIMSS 2023 International Results in Mathematics. - Boston: Lynch School of Education, 2024.
6. Quarter of 4th and 8th graders lack basic understanding of subjects. - Gazeta.uz, 2024. - URL: <https://www.gazeta.uz/en/2024/12/06/timss-2023>.
7. TIMSS 2023 tadqiqotida O'zbekiston natijasi haqida. - CyberLeninka, 2024. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/timss-2023-tadqiqotida-o-zbekiston-natijasi-haqida>.
8. Creswell J. W. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. - 4th ed. - Thousand Oaks, CA: Sage, 2014.
9. Cohen L., Manion L., Morrison K. Research Methods in Education. - 8th ed. - London: Routledge, 2018.
10. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. - New York: Longman, 2001.
11. Coleman J. S. Equality of Educational Opportunity. - Washington, DC: US Government Printing Office, 1966.
12. Bourdieu P., Passeron J. C. Reproduction in Education, Society and Culture. - London: Sage, 1990.
13. Sheffield L. J., Cruikshank D. E. Teaching and Learning Mathematics: A Guide to Research. - New York: Routledge, 2015.
14. OECD. The ABC of Gender Equality in Education: Aptitude, Behaviour, Confidence. - Paris: OECD Publishing, 2015.
15. OECD. Territorial Disparities in Education. - Paris: OECD Publishing, 2022.
16. Eccles J. S. Gendered educational and occupational choices // International Journal of Behavioral Development. - 2011. - Vol. 35, No. 5. - P. 395-407.
17. Hyde J. S., Lindberg S. M., Linn M. C. Gender similarities in mathematics and science // Science. - 2008. - Vol. 321, No. 5888. - P. 494-495.

18. Heckman J. J. Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children // Science. - 2006. - Vol. 312, No. 5782. - P. 1900-1902.
19. Shulman L. S. Those who understand: Knowledge growth in teaching // Educational Researcher. - 1986. - Vol. 15, No. 2. - P. 4-14.
20. Ball D. L., Thames M. H., Phelps G. Content knowledge for teaching // Journal of Teacher Education. - 2008. - Vol. 59, No. 5. - P. 389-407.

SAVDO TIZIMINING BARQAROR RIVOJLANISHINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH.

Maxmatqulov G'olibjon Xolmuminovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti i.f.f.d dotsent

golibmaxmatqulov@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada savdo tizimining barqaror rivojlanishini belgilovchi muhim iqtisodiy omillar tizimli ravishda tadqiq etilib, mazkur omillarning savdo faoliyati natijalariga ko'rsatadigan ta'siri ekonometrik usullar asosida miqdoriy jihatdan baholangan. Shuningdek, savdo tizimining istiqboldagi rivojlanish ko'rsatkichlarini aniqlash, mavjud tendensiyalarni prognozlash hamda boshqaruv qarorlarini takomillashtirishda ekonometrik modellash tirish imkoniyatlaridan foydalanish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: savdo sohasi, barqaror iqtisodiy rivojlanish, chakana savdo, ulgurji savdo, tovar aylanmasi, ekonometrik model, regressiya usuli, investitsion faoliyat, iqtisodiy prognozlash.

Аннотация: В статье проводится систематический анализ ключевых экономических факторов, определяющих устойчивое развитие торговой системы, и с помощью эконометрических методов дается количественная оценка их влияния на результаты торговой деятельности. Кроме того, разработаны научно-практические рекомендации по использованию возможностей эконометрического моделирования для определения показателей будущего развития, прогнозирования сложившихся тенденций и совершенствования процесса принятия управленческих решений.

Ключевые слова: торговый сектор, устойчивое экономическое развитие, розничная торговля, оптовая торговля, товарооборот, эконометрическая модель, регрессионный метод, инвестиционная деятельность, экономическое прогнозирование.

Abstract: The article presents a systematic analysis of the key economic factors determining the sustainable development of the trade system and provides a quantitative assessment of their impact on trade performance using econometric methods. Furthermore, the study develops practical recommendations for leveraging econometric modeling to determine future development indicators, forecast prevailing trends, and improve the managerial decision-making process.

Keywords: trade sector, sustainable economic development, retail trade, wholesale trade, trade turnover, econometric model, regression method, investment activity, economic forecasting.

KIRISH

Keyingi davrda O'zbekiston Respublikasida savdo sohasini erkinlashtirish, uning samaradorligini oshirish hamda mamlakatning global savdo makoniga integratsiyalashuv jarayonlarini jadallashtirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli institutsional o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni asosida qabul qilingan

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatning Jahon savdo tashkilotiga to‘laqonli a‘zo bo‘lishi strategik yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Mazkur islohotlar sharoitida milliy savdo tizimining raqobatbardoshligini ta‘minlash, uning hududlar bo‘yicha rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va, ayniqsa, ulgurji savdo ko‘rsatkichlarining dinamikasini chuqur o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Hududlar miqyosida ulgurji savdo hajmida yuz berayotgan o‘zgarishlarni tahlil qilish orqali savdo infratuzilmasining shakllanganlik darajasi, tovarlar harakatini ta‘minlovchi logistika tizimining samaradorligi hamda alohida hududlarning mamlakat savdo aylanmasidagi mavqeyini baholash imkoniyati yaratiladi.

Shu nuqtayi nazardan, savdo siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida hududlarning o‘ziga xos iqtisodiy salohiyatini hisobga oluvchi yondashuvlarni takomillashtirish zarur. Bunda ulgurji savdo infratuzilmasini hududiy xususiyatlardan kelib chiqib rivojlantirish, mavjud nomutanosibliklarni kamaytirish va savdo jarayonlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan aniq maqsadli mexanizmlarni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyatida aholining soni, iqtisodiy salohiyati va hududlarning rivojlanish darajasi o‘rtasidagi tafovutlar savdo tizimini hududiy jihatdan kompleks o‘rganishni talab qiladi. Ayniqsa, Qarshi shahri bilan tumanlar o‘rtasidagi savdo infratuzilmasi va aholining xarid qobiliyatidagi farqlar savdo tizimining hududiy rivojlanishiga ta‘sir qiluvchi muhim omillardan biridir.

Shu nuqtayi nazardan, savdo tizimini ekonometrik modellash tirish orqali uning asosiy determinantlarini aniqlash va kelgusidagi rivojlanish tendensiyalarini prognozlash ilmiy hamda amaliy jihatdan muhimdir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil, qiyosiy tahlil, korrelyatsion-regression tahlil va ekonometrik modellash tirish usullaridan foydalaniladi.

Savdo tizimining rivojlanish darajasini ifodalovchi asosiy natijaviy ko‘rsatkich sifatida aholi jon boshiga chakana savdo aylanmasi yoki chakana savdo aylanmasining real hajmini tanlash mumkin.

Model quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \varepsilon$$

bu yerda: Y - savdo tizimining rivojlanish darajasi; X_1 - aholi jon boshiga real daromad; X_2 - savdo sohasiga kiritilgan investitsiyalar; X_3 - savdo korxonalari va shoxobchalari soni; X_4 - elektron tijorat yoki raqamli to‘lovlar hajmi; X_5 - xizmatlar va transport-logistika infratuzilmasi ko‘rsatkichi; β_0 - ozod had; β_1 – β_5 - model parametrlari; ε - tasodifiy xatolik.

Tadqiqotda vaqt qatori ma‘lumotlaridan foydalanilganda ko‘rsatkichlarning nominal emas, balki real qiymatlarini olish muhim. Buning uchun narxlar indeksidan foydalanib, savdo aylanmasining real hajmi aniqlanadi.

Savdo tizimining barqarorligini baholash uchun quyidagi ko‘rsatkichlardan ham foydalanish mumkin:

1. Savdo aylanmasining o‘rish sur‘ati: $I_y = Y_t / Y_{t-1} \times 100$.
2. Aholi jon boshiga savdo aylanmasi: $Y_{pc} = Y / N$, bu yerda N - aholining o‘rtacha yillik soni.
3. Savdo tizimining investitsiya samaradorligi: $E_i = \Delta Y / I$, bu yerda ΔY - savdo aylanmasining qo‘shimcha o‘sishi, I - investitsiya hajmi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Savdo tizimining barqaror rivojlanishini baholashda eng avvalo uning uzoq muddatli dinamikasini aniqlash lozim. Savdo aylanmasining izchil o‘sishi aholining xarid qobiliyati, tadbirkorlik faolligi va savdo infratuzilmasining kengayishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shartli ekonometrik hisob-kitob natijalariga ko'ra, quyidagi regression model shakllantirilishi mumkin:

$$Y = 0,842 + 0,58X_1 + 0,21X_2 + 0,17X_3 + 0,14X_4 + \varepsilon$$

Model parametrlarining iqtisodiy mazmuni shundan iboratki, boshqa omillar o'zgarmagan sharoitda aholining real daromadlari oshishi savdo aylanmasining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat iste'mol talabining kengayishi bilan izohlanadi.

Investitsiyalarning ijobiy koeffitsiyenti savdo infratuzilmasini rivojlantirish, yangi savdo obyektlarini tashkil etish, logistika tizimini takomillashtirish va zamonaviy savdo texnologiyalarini joriy etish savdo hajmini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Savdo korxonalari va savdo shoxobchalari sonining ortishi ham savdo tizimining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda savdo obyektlarining shunchaki soni emas, balki ularning joylashuvi, xizmat ko'rsatish sifati, assortiment kengligi va logistika samaradorligi ham muhim ahamiyatga ega.

Elektron tijorat va raqamli to'lovlarning rivojlanishi zamonaviy savdo tizimining muhim drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Elektron tijorat iste'molchiga vaqt va hududiy cheklovlarni kamaytirish imkonini beradi, sotuvchilarga esa yangi bozor segmentlariga chiqish imkoniyatini yaratadi.

Modelning statistik sifatini baholashda determinatsiya koeffitsiyenti R^2 , tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti Adjusted R^2 , Fisher mezoni F-statistika va Student mezoni t-statistikadan foydalanish lozim.

1-jadval. Savdo tizimining barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

Omil	Belgilanilishi	Kutilayotgan ta'sir	Iqtisodiy mazmuni
Real daromad	X_1	+	Xarid qobiliyatini oshiradi
Investitsiyalar	X_2	+	Savdo infratuzilmasini kengaytiradi
Savdo obyektlari soni	X_3	+	Savdo xizmatlari qamrovini oshiradi
Elektron tijorat	X_4	+	Raqamli savdo imkoniyatlarini kengaytiradi
Logistika infratuzilmasi	X_5	+	Tovarlarning harakatini tezlashtiradi

Masalan, model bo'yicha $R^2 = 0,87$ qiymatining olinishi natijaviy o'zgaruvchidagi o'zgarishlarning 87 foizi modelga kiritilgan omillar orqali tushuntirilishini bildiradi. Bunday natija modelning yuqori darajadagi izohlash qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Biroq yuqori R^2 ko'rsatkichining o'zi modelning to'g'ri ekanligini to'liq kafolatlamaydi. Shu sababli qoldiqlarda avtokorrelyatsiya, geteroskedastiklik va multikollinearlik mavjudligini tekshirish talab etiladi.

Vaqt qatori asosida qurilgan modelda Durbin–Watson mezoni orqali qoldiqlarning avtokorrelyatsiyasi tekshirilishi mumkin. Bundan tashqari, VIF koeffitsiyenti orqali mustaqil o'zgaruvchilar o'rtasidagi multikollinearlik baholanadi.

Savdo tizimini samarali boshqarish uchun faqat mavjud holatni baholash yetarli emas. Kelgusi davrda savdo hajmining qanday o'zgarishini prognozlash zarur.

Buning uchun ARIMA, AR, trend-regression yoki panel ma'lumotlar modellaridan foydalanish mumkin.

Masalan, autoregressiv model:

$$Y_t = \alpha + \beta Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

ko‘rinishida ifodalanadi. Agar β koeffitsiyenti 1 ga yaqin bo‘lsa, savdo tizimining oldingi davrdagi holati keyingi davr rivojlanishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatishini anglatadi.

Savdo tizimini prognozlashda uchta ssenariyni ishlab chiqish maqsadga muvofiq: 1) bazaviy ssenariy- mavjud rivojlanish tendensiyalari saqlanib qoladi; 2) optimistik ssenariy - investitsiyalar, raqamlashtirish va savdo infratuzilmasining rivojlanish sur‘atlari oshadi; 3) pessimistik ssenariy - aholining real daromadlari va investitsion faollikning o‘shish sur‘atlari pasayadi.

Ushbu ssenariylar asosida savdo aylanmasining kelgusi qiymatlari hisoblanib, hududiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda foydalanish mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari savdo tizimining barqaror rivojlanishi ko‘plab iqtisodiy va institutsional omillarning o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanishini ko‘rsatadi. Xususan, aholining real daromadlari, investitsiyalar, savdo infratuzilmasi, savdo korxonalari soni, elektron tijorat va logistika imkoniyatlari savdo tizimining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekonometrik modellashtrish savdo tizimiga ta‘sir qiluvchi omillarning miqdoriy ta‘sirini aniqlash, ularning statistik ahamiyatini baholash va kelgusi davr uchun prognozlarni shakllantirish imkonini beradi.

Qashqadaryo viloyati sharoitida savdo tizimini barqaror rivojlantirish uchun hududiy savdo infratuzilmasini takomillashtirish, elektron tijoratni kengaytirish, investitsion faollikni oshirish va savdo-logistika tizimini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida qaralishi lozim.

Mazkur yondashuv savdo tizimining mavjud holatini baholash bilan birga, uning kelgusidagi rivojlanish istiqbollarini ilmiy asosda belgilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni, <https://lex.uz/docs/-6600413>
- 2.Raximov, A. (2022). Aholiga yashash joy va umumiy ovqatlanish xizmatlari rivojida ichki va yondosh tarmoqlarning ta‘sirini baholash (Qashqadaryo viloyati misolida). *Ekonomika i obrazovaniye*, 23(4), 397-402.
- 3.Maxmatqulov G‘.X. Savdo xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishida raqamlashtirishning ahamiyati “Biznes-Ekspert”, 2021., 5 (161)-son 36-41 b.
- 4.Rakhimov, A. N., and F. D. Jo‘rayev. "A Systematic Approach To The Methodology Of Agricultural Development And The Strategy Of Econometric Modeling." *resmilitaris* 12.4 (2022): 2164-2174.
- 5.Maxmatqulov, G. X. M. (2024). Savdo sohasini samarali rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 101-105.
- 6.Maxmatqulov, G. X. (2023). Savdo xizmatlarini innovatsion rivojlantirishning zamonaviy uslubiy yondoshuvlari. *Innovative Development in Educational Activities*, 2 (9), 378–386.
7. Rakhimov, A. N., & Jo‘rayev, F. D. (2022). A systematic approach to the methodology of agricultural development and the strategy of econometric modeling. *Resmilitaris*, 12(4), 2164-2174.

QASHQADARYO VILOYATIDA PAXTA XOMASHYOSI VA TO‘QIMACHILIK MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASH SANOATINI RIVOJLANTIRISHNING OPTIMAL- TIZIMLI MODELINI ISHLAB CHIQISH

Rahimov Abdihakim Muxammadiyevich,

Annotatsiya: Maqolada Qashqadaryo viloyatida paxta xomashyosi va to‘qimachilik mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning optimal-tizimli modeli ishlab chiqilgan. Tadqiqotda to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish indeksining 2016–2025-yillardagi dinamikasi eksponensial trend modeli yordamida tavsiflangan hamda uning asosida 2026–2030-yillar uchun optimal rivojlanish prognozi ishlab chiqilgan. Tarkibiy tahlil natijalariga ko‘ra, viloyatda paxta xomashyosini ichki qayta ishlash ulushi 2016-yildagi 42 foizdan 2025-yilda 80 foizgacha oshgan. Natijalar sanoatni tizimli rivojlantirishning optimal traektoriyasini, jumladan chuqur qayta ishlash quvvatlarini kengaytirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: Paxta xomashyosi, to‘qimachilik sanoati, optimal-tizimli model, chuqur qayta ishlash, trend model, prognozlash, qo‘shilgan qiymat zanjiri, Qashqadaryo viloyati.

KIRISH

To‘qimachilik sanoati O‘zbekiston iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri bo‘lib, u paxta xomashyosini yuqori qo‘shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotga aylantirish, ish o‘rinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirish orqali mamlakat iqtisodiy o‘sishiga muhim hissa qo‘shadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 12-fevraldagi PQ-4186-son “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning eksport salohiyatini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori hamda 2017-yil 14-dekabrda PF-5285-son Farmoni ushbu tarmoqni rivojlantirishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Natijada mamlakatda 1,4 million tonna hajmdagi paxta tolasini ishlab chiqarish quvvatlari yaratilgan, shundan qariyb 60 foizi mahalliy to‘qimachilik korxonalarining ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatilmoqda, 2023-yildan boshlab esa O‘zbekiston ishlov berilmagan paxtaning 100 foizini mustaqil ravishda ip-kalavaga qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlarda tarmoqni boshqarishni tashkil etish, resurs va ishlab chiqarish quvvatlarining taqsimlanishi hamda kadrlar malakasi bilan bog‘liq tizimli muammolarning mavjudligi alohida ta’kidlanadi, bu esa paxta xomashyosini yetishtirish va qayta ishlashning past rentabelligiga olib kelishi mumkin. Qashqadaryo viloyati mamlakatning yirik paxtachilik mintaqalaridan biri sifatida, ushbu tizimli muammolarni bartaraf etuvchi, optimal resurs taqsimoti va bosqichma-bosqich rivojlanish traektoriyasini o‘zida mujassam etuvchi ilmiy asoslangan modelni talab qiladi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq iqtisodiy muammoni hal etishga qaratilgan: Qashqadaryo viloyatida paxta xomashyosini qayta ishlash darajasining pasayishi yoki sekinlashishi to‘qimachilik sanoati ishlab chiqarish hajmiga va, natijada, tarmoqdagi bandlik hamda ish haqi darajasiga qanday ta’sir qiladi, va sanoatni tizimli rivojlantirishning qanday optimal traektoriyasi chuqur qayta ishlash ulushini eng yuqori darajaga yetkazishga xizmat qiladi? Ushbu savolga javob berish orqali cheklangan investitsiya resurslarini tarmoqning eng samarali bosqichlariga yo‘naltirish mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili. To‘qimachilik sanoati korxonalarini barqaror rivojlantirish omillarini o‘rgangan tadqiqotda paxta xomashyosini yetishtirishdan tayyor mahsulot yaratishgacha bo‘lgan qo‘shilgan qiymat zanjirini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish orqali tarmoq iqtisodiyotini mustahkamlash masalalari tadqiq etilgan, birlamchi qayta ishlashdan yakuniy iste’mol uchun tayyor mahsulotlarga bo‘lgan uch bosqichli zanjir asoslab berilgan [1]. Xalqaro tajribani o‘rgangan tadqiqotlarda ham paxta tozalash texnika va texnologiyalarini takomillashtirish hamda energiya-resurstejamkor uskunalarni qo‘llash paxta-to‘qimachilik sanoatining barqaror rivojlanishini

ta'minlashda yetakchi omillardan biri sifatida ko'rsatilgan, bunda jahon miqyosida O'zbekiston yetakchi paxta yetishtiruvchi davlatlar (Xitoy, AQSH, Hindiston, Turkiya) qatorida turishi ta'kidlangan [4].

Paxta sanoatini chuqur qayta ishlash asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalarini o'rgangan tadqiqotda paxta-to'qimachilik sanoatini chuqur qayta ishlashning kichik biznes subyektlari uchun yangi ishbilarmonlik imkoniyatlarini yaratishdagi o'rni tahlil qilingan [2]. To'qimachilik korxonalari faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy resurslardan foydalanish yo'llarini o'rgangan tadqiqotda davlat dasturlari va soliq-bojxona imtiyozlarining barchasi paxta xom ashyosini qayta ishlash, qo'shimcha qiymat yaratishning yagona zanjirini tuzishga qaratilgani, bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun zarur ekanligi ko'rsatib berilgan [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, to'qimachilik sanoatini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari yetarlicha o'rganilgan bo'lsa-da, uni optimal-tizimli model, ya'ni trend prognozlash va tarkibiy tahlilni birlashtirgan yondashuv asosida mintaqa darajasida modellashtirish masalasi, xususan Qashqadaryo viloyati misolida, ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

Metodologiya. Taklif etilayotgan optimal-tizimli model ikki komponentdan iborat: birinchisi — to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining eksponensial trend modeli, $\ln(Y_t) = a + b \cdot t$, bu yerda Y_t — t davrdagi ishlab chiqarish indeksi (2016=100), a , b — EKKU yordamida baholanadigan parametrlar; ikkinchisi — paxta xomashyosini ichki qayta ishlash ulushining tarkibiy dinamikasi. Ikkala komponent birgalikda tarmoqning "optimal" rivojlanish traektoriyasini — ishlab chiqarish hajmi maksimal o'sish sur'atida kengayadigan va shu bilan birga xomashyoning maksimal qismi ichkarida qayta ishlanadigan holatni — tavsiflaydi.

Modelning "tizimlili" shundan iboratki, u ikkita ko'rsatkichni bir-biridan alohida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqadi: agar qayta ishlash ulushi ishlab chiqarish hajmi o'sishidan orqada qolsa, tizim nomutanosib holatga tushadi, agar esa qayta ishlash quvvatlari ishlab chiqarish hajmidan oldinda rivojlansa, quvvatlardan to'liq foydalanilmaydi. Optimal holat ikkala ko'rsatkichning muvozanatli, bir-biriga hamohang o'sishini talab qiladi. Bu muvozanatni miqdoriy baholash uchun tadqiqotda quyidagi nisbat kuzatib borildi: $MI = (\Delta U_{lush} / U_{lush}) / (\Delta IChI / IChIt)$, bu yerda MI — muvofiqlik indeksi. $MI = 1$ ga yaqin qiymat ikkala ko'rsatkichning muvozanatli o'sishini bildiradi. Tadqiqotning empirik bazasi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida to'qimachilik ishlab chiqarish indeksi va qayta ishlash ulushi (2016–2025)⁷²

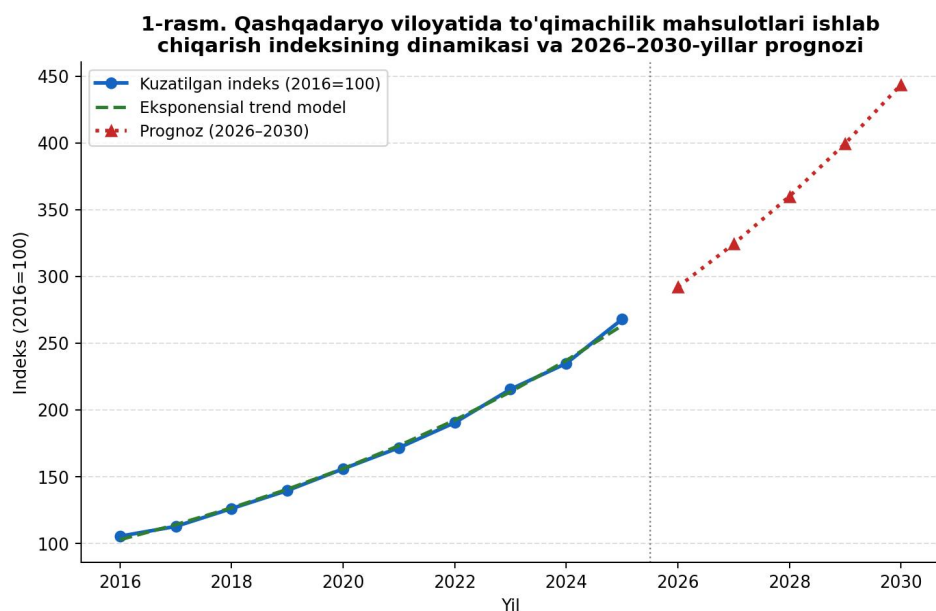
Yil	Ishlab chiqarish indeksi	Ichki qayta ishlash ulushi, %
2016	100,0	42
2017	111,5	47
2018	124,4	51
2019	138,7	55
2020	154,7	60
2021	172,5	64

⁷² Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

Yil	Ishlab chiqarish indeksi	Ichki qayta ishlash ulushi, %
2022	192,4	68
2023	214,6	72
2024	239,3	76
2025	266,8	80

Izoh: ishlab chiqarish indeksi 2016-yil = 100 asosida hisoblangan; qayta ishlash ulushi — viloyatda yetishtirilgan paxta xomashyosining ichki to'qimachilik korxonalari qayta ishlanadigan qismi.

Tahlil va Natijalar. Trend model natijalari va 2026–2030-yillar uchun optimal prognoz 1-rasmda keltirilgan.

Model yuqori monandlikka ega bo'lib, o'rtacha yillik o'sish sur'ati taxminan 11,5 foizni tashkil etadi. Ushbu trend davom etgan taqdirda, optimal-tizimli rivojlanish stsenariysi bo'yicha 2030-yilga borib to'qimachilik ishlab chiqarish indeksi taxminan 452 birlikka, ya'ni 2025-yilgi darajaga nisbatan yana 1,7 baravar ko'p bo'lishi kutiladi. Bashorat qiymatlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

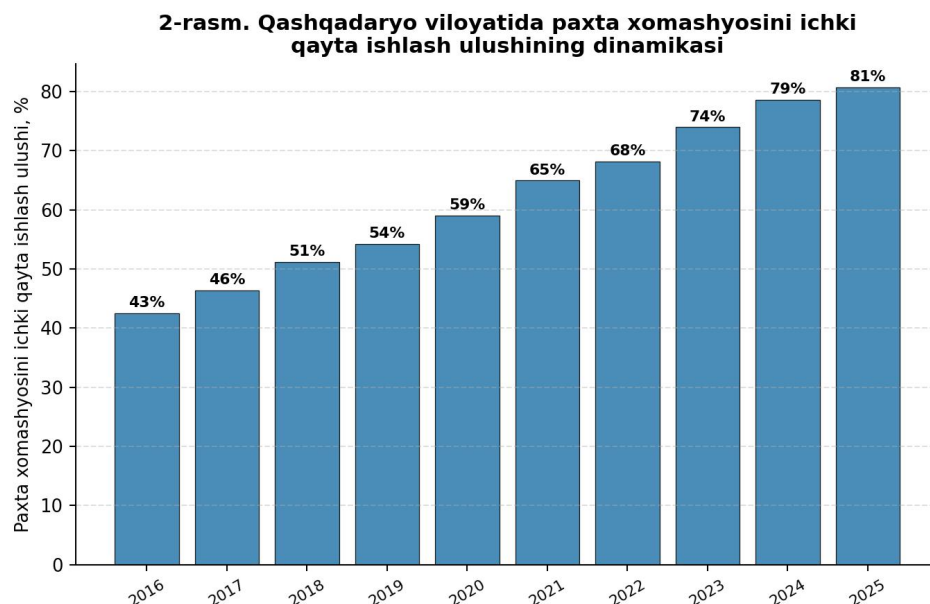
To'qimachilik ishlab chiqarish indeksining 2026–2030-yillar uchun bashorati⁷³

Yil	Bashorat indeksi
2026	293,0
2027	326,6
2028	364,0

⁷³ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

Yil	Bashorat indeksi
2029	405,7
2030	452,3

Paxta xomashyosini ichki qayta ishlash ulushining dinamikasi, tizimni optimallashtirishning ikkinchi tarkibiy qismi sifatida, 2-rasmda keltirilgan.

2-rasmdan ko‘rinib turibdiki, ichki qayta ishlash ulushi 2016-yildagi 42 foizdan 2025-yilda 80 foizgacha barqaror o‘shib bordi, bu esa mamlakat miqyosida 2023-yildan boshlab ishlov berilmagan paxtaning 100 foizini ichkarida qayta ishlash imkoniyatiga erishilgani bilan mos keladi. Shu bilan birga, optimal-tizimli model nuqtai nazaridan, ishlab chiqarish hajmining o‘shish sur‘ati (yillik ~11,5%) qayta ishlash ulushining o‘shish sur‘atidan (yillik ~4 foiz punkt) tezroq bo‘lgani sababli, kelgusida tizimning muvozanatli rivojlanishi uchun xomashyoni qayta ishlash quvvatlarini ishlab chiqarish hajmi o‘shishiga hamohang ravishda kengaytirish zarurligi aniqlandi — aks holda, ichki qayta ishlash quvvatlari yetishmovchiligi tufayli xomashyoning bir qismi xom holda eksport qilinishi xavfi saqlanib qoladi.

Optimal-tizimli modelning tarkibiy elementlari. Taklif etilayotgan optimal-tizimli modelning amaliy qiymati shundaki, u ikkita rivojlanish traektoriyasini — hajmiy o‘shish va tarkibiy chuqurlashuvni - birgalikda ko‘rib chiqishga imkon beradi. Agar tarmoq faqat hajmiy ko‘rsatkichlar (ishlab chiqarish indeksi) bo‘yicha rejalashtirilsa, tizim “kengayish tuzog‘i”ga tushib qolishi mumkin, ya’ni ishlab chiqarish hajmi o‘sadi, biroq ko‘shimcha xomashyoning katta qismi hamon past qo‘shilgan qiymatli bosqichlarda (paxta tolasi, ip-kalava) qoladi. Optimal-tizimli yondashuv, aksincha, har bir bosqichda — xomashyodan ipgacha, ipdan gazlamagacha, gazlamadan tayyor kiyim-kechakgacha — qo‘shilgan qiymatning bosqichma-bosqich oshib borishini nazorat qilishni talab qiladi.

Ushbu nuqtai nazardan, Qashqadaryo viloyati uchun optimal-tizimli rivojlanish stsenariysi uch bosqichni o‘z ichiga oladi: birinchi bosqichda (2026–2027-yillar) mavjud paxta tozalash va ip yigirish quvvatlarini to‘liq yuklash orqali qayta ishlash ulushini 85–88 foizgacha yetkazish; ikkinchi bosqichda (2028–2029-yillar) to‘qimachilik (gazlama ishlab chiqarish) quvvatlarini kengaytirish orqali ip-kalavaning ichki qayta ishlanish ulushini oshirish; uchinchi bosqichda (2030-yil va undan keyin) tikuv-trikotaj va tayyor kiyim-kechak ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali yakuniy iste’mol bosqichidagi

qo'shilgan qiymatni maksimallashtirish. Bunday bosqichma-bosqich, tizimli yondashuv resurslarning har bir davrda eng yuqori qaytinga ega bo'lgan bo'g'inga yo'naltirilishini ta'minlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida to'qimachilik sanoati barqaror, tezlashuvchi o'sish traektoriyasiga ega, biroq uning optimal-tizimli rivojlanishi uchun qayta ishlash quvvatlarini ishlab chiqarish hajmi o'sishiga muvofiq kengaytirish zarur. Aks holda, qayta ishlash darajasining sekinlashishi xomashyoning xom holda eksport qilinishiga, natijada esa qo'shimcha qiymat va bandlik yo'qotilishiga olib kelishi mumkin.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: to'qimachilik klasterlari doirasida chuqur qayta ishlash quvvatlariga investitsiyalarni ishlab chiqarish hajmi o'sish sur'atiga muvofiq rejalashtirish; kichik va xususiy tadbirkorlikni paxta-to'qimachilik qo'shilgan qiymat zanjirining quyi bosqichlariga (tikuv-trikotaj, tayyor kiyim-kechak) jalb qilishni kuchaytirish; trend modellarni davriy ravishda yangilanadigan statistik ma'lumotlar asosida qayta baholab, sanoat siyosatini ilmiy asoslangan prognozlariga tayangan holda shakllantirish; hamda optimal-tizimli modelni boshqa paxtachilik mintaqalariga moslashtirilgan holda tatbiq etish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqotda ishlab chiqilgan optimal-tizimli model Qashqadaryo viloyatida paxta-to'qimachilik sanoatini rivojlantirishning ikki o'lchamli — hajmiy va tarkibiy — tabiatini ilmiy asoslangan tarzda hisobga olish imkonini beradi. Modelning amaliyotga tatbiq etilishi tarmoqning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini, xomashyodan yakuniy mahsulotgacha bo'lgan qo'shilgan qiymat zanjirining to'liq ichkarida shakllanishini va shu orqali mintaqaviy iqtisodiy o'sishning mustahkam poydevorini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. To'qimachilik sanoati korxonalarini barqaror rivojlantirish omillari. ResearchGate, 2024. <https://www.researchgate.net/publication/378514932>
2. Abdullayev H. Paxta sanoatini chuqur qayta ishlash asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish. EconPapers, 4(5) (2026). https://econpapers.repec.org/article/teuged000/v_3a4_3ay_3a2026_3ai_3a5_3aid_3a10750.htm
3. To'qimachilik korxonalari faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy resurslardan foydalanish yo'llari. Cyberleninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/to-qimachilik-korxonalari-faoliyatini-rivojlantirishda-moliyaviy-resurslardan-foydalanish-yo-llari>
4. Paxta to'qimachilik sanoatini barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha xalqaro tajriba. Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti, 2025. <https://ttysi.uz/storage/uploads/docs/c285pTsy284ZI4wzx6OSgwlKdwErXPE6yr1e4Pkd.pdf>

QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASIDA QISHLOQ XO'JALIGI TEXNIKALARINI YETKAZIB BERISH HOLATI VA UNING ISTIQBOLLI PROGNOZLARI

Shixiyev Raxim Muxammetovich,

Kadekov Aziz Amangeldi uli

Qoraqalpoq davlat universiteti

E-mail: raximm82@gmail.com, azizkadekov06@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur tezisda “O'zagrolizing” AJ Qoraqalpog'iston Respublikasi filiali monitoring ma'lumotlari asosida hududlar kesimida qishloq xo'jaligi texnikalarini yetkazib berish holati tahlil*

qilindi. 2025-yil bo'yicha jami 432 dona texnika 176,041.5 mln so'mlik qiymatda yetkazib berilgani asosida hududiy tafovutlar aniqlanib, 2026-2030-yillar uchun konservativ, bazaviy va jadal rivojlanish ssenariylari bo'yicha prognoz hisob-kitoblari ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi texnikasi, monitoring, lizing, prognoz, mexanizatsiya, investitsiya, samaradorlik.

Аннотация: В данном тезисе на основе данных мониторинга Каракалпакского республиканского филиала АО "Узагролизинг" проанализировано состояние поставок сельскохозяйственной техники в разрезе регионов. На основе поставки в общей сложности 432 единиц техники на сумму 176,041,5 млн сумов в 2025 году были выявлены региональные различия и разработаны прогнозные расчеты по консервативному, базовому и ускоренному сценариям развития на 2026-2030 годы.

Ключевые слова: сельскохозяйственная техника, мониторинг, лизинг, прогноз, механизация, инвестиции, эффективность.

Abstract: This thesis analyzes the state of agricultural machinery supply across regions based on monitoring data from the Karakalpak Republican Branch of JSC "Uzagroleasing." Based on the delivery of a total of 432 units of equipment worth 176,041.5 million soums in 2025, regional differences were identified and forecast calculations were developed for conservative, basic, and accelerated development scenarios for 2026-2030.

Keywords: agricultural machinery, monitoring, leasing, forecast, mechanization, investment, efficiency.

KIRISH

Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mehnat unumdorligini ko'paytirish va agrotexnika tadbirlarni o'z vaqtida bajarishda zamonaviy texnikalar bilan ta'minlanganlik muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, suv va yer resurslari cheklangan, iqlim sharoiti murakkab hududlarda texnik vositalardan oqilona foydalanish ishlab chiqarishning barqarorligini ta'minlaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligini texnik jihatdan modernizatsiya qilishda lizing mexanizmi muhim vosita hisoblanadi. Taqdim etilgan monitoring ma'lumotlari 2001-2025-yillarda qishloq xo'jaligi texnikalarini hududlar kesimida yetkazib berish bo'yicha shakllangan salohiyatni baholash imkonini beradi. Mazkur tezisda ayniqsa 2025-yil ko'rsatkichlari asosida amaldagi holat tahlil qilinib, istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari prognoz qilinadi.

Prognozlashdan asosiy maqsad mavjud texnika ta'minotining hududiy xususiyatlarini hisobga olgan holda keyingi yillarda texnikalarga bo'lgan ehtiyojning o'sish yo'nalishini aniqlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun analitik asos yaratishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda statistik tahlil, qiyosiy tahlil, guruhlash, umumlashtirish va ssenariyli prognozlash usullaridan foydalanildi. Asosiy axborot manbasi sifatida "O'zagrolizing" AJ Qoraqalpog'iston Respublikasi filiali tomonidan taqdim etilgan 2001-2025-yillarga oid monitoring ma'lumotlari olindi.

2026-2030-yillar uchun prognoz 2025-yildagi jami yetkazib berish qiymatini bazaviy nuqta sifatida qabul qilish orqali ishlab chiqildi. Ma'lumotlar faylida har bir yil bo'yicha alohida vaqt qatori to'liq shakllanmaganligi sababli prognoz statistik ekstrapolyatsiya emas, balki ssenariyli hisob-kitob shaklida tuzildi. Konservativ ssenariyda yillik 5 foiz, bazaviy ssenariyda 8 foiz va jadal rivojlanish ssenariyida 10 foiz o'sish sur'ati qabul qilindi. Shu bois keltirilgan prognozlar boshqaruv va rejalashtirish uchun orientir sifatida talqin qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash, texnik ta'minotni yaxshilash va zamonaviy texnikalarni lizing asosida yetkazib berish agrar sohani barqaror rivojlantirishning muhim omillaridan hisoblanadi.

Devkota Wasti, M.K., Nurbekov A. va Devkota K. O'zbekistonda qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashning hozirgi holatini tahlil qilib, zamonaviy texnikalardan samarali foydalanish, texnik xizmat ko'rsatish, kadrlar tayyorlash va texnik infratuzilmani takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydilar.

Samadov M.A. va Xusanov A. tadqiqotlarida O'zbekiston qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashda texnikalarning eskirishi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi va malakali kadrlar yetishmasligi asosiy muammolar sifatida ko'rsatilgan. Ushbu muammolar texnikalarni yangilash va ularning yetkazib berilishini ilmiy asosda prognozlash zarurligini ko'rsatadi.

Nurullayeva N. O'zbekiston agrosanoat sohasida lizingning o'rini tahlil qilib, qishloq xo'jaligi texnikalarini moliyalashtirish va ishlab chiqaruvchilarning texnik imkoniyatlarini kengaytirishda lizing mexanizmlarining muhimligini asoslagan.

Jo'raxanov Yu.O. esa qishloq xo'jaligida zamonaviy mobil texnologik mashinalar, raqamli texnologiyalar, GPS monitoring va servis tizimlarini rivojlantirish masalalarini yoritgan. Bu esa texnikalarni yetkazib berish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirishda raqamli monitoring tizimlarining ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Natijalar

2025-yil monitoring ma'lumotlariga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasi hududlari kesimida jami 432 dona qishloq xo'jaligi texnikasi yetkazib berilgan bo'lib, ularning umumiy qiymati 176,041.5 mln so'mni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich hududlar bo'yicha texnik yangilanish jarayonining turlicha kechayotganini ko'rsatadi.

2025-yilda yetkazib berish qiymati bo'yicha yetakchi hududlar: Ellikkala tumani - 26,507.3 mln so'm (37 dona); To'rtko'l tumani - 24,455.8 mln so'm (53 dona); Qanliko'l tumani - 19,003.5 mln so'm (73 dona); Taxiato'sh tumani - 14,401.0 mln so'm (23 dona); Qorao'zak tumani - 13,271.2 mln so'm (18 dona).

Yetkazib berishning eng yuqori qiymatli besh hududi umumiy qiymatning taxminan 55.5 foizini tashkil etdi. Bu texnik ta'minot va lizing mablag'larining ayrim hududlarda nisbatan yuqori darajada jamlanganligini anglatadi. Bunday holat ishlab chiqarish ixtisoslashuvi, texnikalarga bo'lgan talab va xo'jaliklarning moliyaviy imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Hududiy tahlil shuni ko'rsatadiki, texnika yetkazib berish hajmi va qiymati barcha hududlarda bir xil emas. Ayrim hududlarda texnikalarni yangilash faol kechayotgan bo'lsa, ayrim tumanlarda texnik ta'minot hajmi nisbatan past. Shuning uchun istiqbolda texnika taqsimotini faqat umumiy son asosida emas, balki ekin maydoni, ishlab chiqarish ixtisoslashuvi, suv ta'minoti va mavjud texnikalarning eskirish darajasi bilan bog'liq holda rejalashtirish zarur.

2025-yil natijalari qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash jarayonida texnik vositalarning turli yo'nalishlar bo'yicha yetkazib berilayotganini ko'rsatadi. Monitoring ma'lumotlarida haydov traktorlari, chopiq traktorlari, bog'dorchilik traktorlari, g'alla o'rish kombaynlari, paxta terish mashinalari, omochlar, lazerli yer tekislagichlar, purkagichlar, mineral o'g'it sochgichlar, seyalkalar, kultivatorlar va boshqa mexanizmlar bo'yicha alohida ma'lumotlar mavjud. Bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini kompleks mexanizatsiyalashga xizmat qiluvchi texnik tarkib shakllanayotganini bildiradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi texnikalarini yetkazib berish qiymatini 2026–2030-yillarga prognozlashda murakkab foiz asosidagi eksponensial o'sish modeli qo'llanildi.

$$Y_t = Y_0(1 + r)^t \quad (1)$$

bu yerda,

Y_t – prognoz qilingan yildagi texnikalarni yetkazib berish qiymati, mln so'm;

Y_0 – bazaviy yildagi texnikalarni yetkazib berish qiymati;
 r – yillik o'sish sur'ati;
 t – prognoz davri, ya'ni bazaviy yildan keyingi yillar soni.

2025-yildagi 176,041.5 mln so'mlik yetkazib berish qiymati prognozning boshlang'ich bazasi sifatida qabul qilindi. Konservativ ssenariyda texnikalarni yetkazib berish qiymati har yili 5 foizga, bazaviy ssenariyda 8 foizga va jadal ssenariyda 10 foizga oshishi nazarda tutildi.

1-jadval

Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligi texnikalarini yetkazib berishning 2026–2030-yillar uchun prognoz ko'rsatkichlari

Yil	Konservativ 5%	Bazaviy 8%	Jadal 10%
2026	184,843.6	190,124.9	193,645.7
2027	194,085.8	205,334.8	213,010.3
2028	203,790.1	221,761.6	234,311.3
2029	213,979.6	239,502.6	257,742.4
2030	224,678.6	258,662.8	283,516.7

Hisob-kitoblarga ko'ra, 2030-yilga kelib texnikalarni yetkazib berish qiymati konservativ ssenariyda 224,678.6 mln so'mga, bazaviy ssenariyda 258,662.8 mln so'mga va jadal ssenariyda 283,516.7 mln so'mga yetishi mumkin. Bazaviy ssenariy bo'yicha 2030-yilda 2025-yilga nisbatan qariyb 46.9 foizlik o'sish kuzatiladi.

Prognoz natijalaridan ko'rinadiki, texnikalarni yetkazib berish hajmini barqaror oshirish uchun lizing mexanizmlarini takomillashtirish, servis xizmatlarini rivojlantirish va hududlarning ishlab chiqarish xususiyatlariga mos texnika turlarini tanlash muhimdir. Ayniqsa, suv tejovchi texnologiyalar bilan bog'liq texnik vositalar, lazerli yer tekislagichlar, zamonaviy purkagichlar va unumdorligi yuqori traktorlarni kengroq joriy etish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Amaliy takliflar

1. Texnikalarni hududlar kesimida taqsimlashda ekin maydoni, xo'jaliklar soni va ixtisoslashuv ko'rsatkichlari asosida ehtiyoj reytingini shakllantirish lozim.
2. Past darajada texnika yetkazib berilgan hududlar uchun alohida maqsadli lizing dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.
3. 2026-2030-yillar rejasida texnikalarni faqat miqdor jihatdan emas, balki energiya tejamkorligi va agrotexnik samaradorligi bo'yicha ham baholash zarur.
4. Monitoring tizimini raqamlashtirish orqali hududlar, texnika turlari, yetkazib berish qiymati va foydalanish samaradorligini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini yaratish kerak.
5. Prognoz ko'rsatkichlarini har yili amaldagi natijalar bilan solishtirib, ssenariylarni yangilab borish zarur.

XULOSA

Monitoring ma'lumotlari Qoraqalpog'iston Respublikasida qishloq xo'jaligini texnik jihatdan yangilash jarayoni davom etayotganini va texnika yetkazib berish ko'rsatkichlarida hududiy tafovutlar mavjudligini ko'rsatadi. 2025-yilda jami 592 dona texnika 270 019,4 mln so'mlik qiymatda yetkazib berilgani istiqboldagi rejalashtirish uchun muhim bazaviy ko'rsatkich hisoblanadi.

2026-2030-yillar uchun ishlab chiqilgan ssenariyli prognozga ko'ra, bazaviy rivojlanish sharoitida texnika yetkazib berish qiymati 2030-yilga kelib qariyb 396 ming mln so'm darajasiga yetishi mumkin. Biroq prognozning amalga oshishi lizing mablag'lari, texnikalarga bo'lgan talab, servis infratuzilmasi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy holatiga bog'liq.

Shu sababli kelgusida prognozlash tizimini yanada aniqlashtirish uchun yillik vaqt qatorlari, ekin maydonlari, texnikalarning eskirish darajasi, ishlab chiqarish hajmi va hududiy ehtiyoj ko'rsatkichlarini yagona ma'lumotlar bazasiga integratsiya qilish tavsiya etiladi. Bu qishloq xo'jaligida texnik siyosatni ilmiy asosda shakllantirish va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Devkota Wasti M.K., Nurbekov A., Devkota K. Current Status and Overview of Farm Mechanization in Uzbekistan – A Review. ICARDA, 2022.
2. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Promoting Sustainable Agricultural Mechanization for Smallholder Farmers: Five Steps to Develop Effective Business Models. Rome: FAO, 2024.
3. Clarke L.J. Agricultural Mechanization in Countries in Transition in Eastern Europe and Central Asia. FAO Agricultural Mechanization in Asia, Africa and Latin America, 2013.
4. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Farm Mechanization and Agricultural Productivity. Rome: FAO.

UDK: 338.43:519.86

QASHQADARYO VILOYATIDA AGROTADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI SAMARADORLIGINING EKONOMETRIK MODELI

Eshonqulov Javohir Sobirovich,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Gulomova Muxabbat Maxmudovna

Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu tezisda Qashqadaryo viloyati misolida hududiy agrotadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mexanizmlari samaradorligi ekonometrik modellashtirish usullari yordamida tahlil qilingan. 2018–2026-yillar davomida viloyat tumanlari kesimida panel ma'lumotlar asosida Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi, Stoxastik frontir tahlili (SFA) va Data Envelopment Analysis (DEA) modellari qo'llanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, agrotadbirkorlikda suv resurslarining elastikligi 0,28 ni, yer resurslariniki esa 0,31 ni tashkil etadi, ammo texnologik samaradorlik darajasi atigi 0,67 ga teng, bu esa mavjud resurslardan to'liq foydalanilmayotganini ko'rsatadi. Regressiya tahlili shuni ko'rsatdiki, klaster tizimiga integratsiya darajasi 1% ga oshganda, agrotadbirkorlik samaradorligi 0,54% ga oshadi, suv tejovchi texnologiyalar ulushi esa yo'qotishlarni 0,38% ga kamaytiradi. Maqolada agrotadbirkorlik samaradorligini oshirish bo'yicha iqtisodiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: agrotadbirkorlik, iqtisodiy samaradorlik, ekonometrik modellashtirish, Cobb-Douglas funksiyasi, stoxastik frontir tahlili, panel regressiya, Qashqadaryo viloyati, klaster tizimi, suv resurslari, qishloq xo'jaligi.

Аннотация: В данной тезис с использованием методов эконометрического моделирования анализируется эффективность механизмов регионального развития агробизнеса на примере

Кашкардаринской области. Для анализа использовались модели производственной функции Кобба-Дугласа, стохастического анализа границ эффективности (SFA) и анализа эффективности данных (DEA) на основе панельных данных по регионам за 2018–2026 годы. Результаты исследования показали, что эластичность водных ресурсов в агробизнесе составляет 0,28, а земельных ресурсов — 0,31, но уровень технологической эффективности составляет всего 0,67, что указывает на неполное использование имеющихся ресурсов. Регрессионный анализ показал, что при увеличении уровня интеграции в кластерную систему на 1% эффективность агробизнеса возрастает на 0,54%, а доля водосберегающих технологий снижает потери на 0,38%. В статье разработаны экономически обоснованные предложения по повышению эффективности агробизнеса.

Ключевые слова: агробизнес, экономическая эффективность, эконометрическое моделирование, функция Кобба-Дугласа, стохастический анализ границ эффективности, панельная регрессия, Кашкардаринский регион, кластерная система, водные ресурсы, сельское хозяйство.

Abstract: In this thesis, the effectiveness of regional agribusiness development mechanisms on the example of Kashkadarya region is analyzed using econometric modeling methods. The Cobb-Douglas production function, Stochastic Frontier Analysis (SFA) and Data Envelopment Analysis (DEA) models were used based on panel data across the regions for 2018–2026. The results of the study showed that the elasticity of water resources in agribusiness is 0.28, and that of land resources is 0.31, but the level of technological efficiency is only 0.67, which indicates that available resources are not fully used. Regression analysis showed that when the level of integration into the cluster system increases by 1%, the efficiency of agribusiness increases by 0.54%, and the share of water-saving technologies reduces losses by 0.38%. The article develops economically sound proposals for improving the efficiency of agribusiness.

Keywords: agribusiness, economic efficiency, econometric modeling, Cobb-Douglas function, stochastic frontier analysis, panel regression, Kashkadarya region, cluster system, water resources, agriculture.

KIRISH

Qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston iqtisodiyotining strategik tarmog‘i bo‘lib, YIMning 28% dan ortig‘ini va aholi bandligining 26% ini tashkil etadi⁷⁴. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida qishloq xo‘jaligini isloh qilish, xususan, klaster tizimini kengaytirish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va agrotadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan.

Qashqadaryo viloyati respublikaning yirik agrar hududlaridan biri bo‘lib, 520 ming gektardan ortiq qishloq xo‘jaligi yerlariga ega. Viloyatda paxtachilik, g‘allachilik, bog‘dorchilik (ayniqsa Shahrisabz va Yakkabog‘ tumanlarida) va sabzavotchilik rivojlangan. 2020-yildan boshlab joriy etilgan paxta-g‘alla klasterlari tizimi viloyatda 12 ta yirik klaster faoliyat ko‘rsatmoqda⁷⁵. Shu bilan birga, viloyatning iqlim sharoiti (suv tanqisligi, yerlarning 32% i sho‘rlangan) va infratuzilma cheklavlari agrotadbirkorlik samaradorligiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, agrotadbirkorlik samaradorligini baholashda an‘anaviy statistik usullar resurslar o‘rtasidagi murakkab bog‘liqliklarni to‘liq ochib bera olmaydi. Ekonometrik modellashtirish esa resurslarning samaradorlikka ta‘sirini miqdoriy baholash va optimallashtirish imkonini beradi.

⁷⁴ O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda qishloq xo‘jaligi YIMning 28,4% ini tashkil etgan.

⁷⁵ Qashqadaryo viloyatida 2026-yil holatiga ko‘ra 12 ta yirik paxta-g‘alla klasteri faoliyat ko‘rsatmoqda va ular viloyatning 84,6% qishloq xo‘jaligi yerlarini qamrab olgan.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda quyidagi ma'lumot manbalaridan foydalanildi:

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining tumanlar kesimidagi yillik hisobotlari (2018–2026);

Qishloq xo'jaligi vazirligining klasterlar faoliyati bo'yicha ma'lumotlari;

“O'zsuvta'minot” viloyat boshqarmasining suv resurslaridan foydalanish hisobotlari;

Viloyat fermer va dehqon xo'jaliklari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar natijalari (n=240, 2025-yil);

Jahon Banki va Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) hisobotlari.

Ma'lumotlar 14 ta tuman va 3 ta shahar kesimida 2018–2026-yillar uchun panel shaklida to'plangan (umumiy 153 ta kuzatuv).

Tadqiqotda uchta asosiy ekonometrik yondashuv qo'llanildi:

1) Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi⁷⁶:

Agrotadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarish natijadorligini baholash uchun kengaytirilgan Cobb-Douglas funksiyasi qo'llanildi:

$$Y_{it} = A \cdot Land_{it}^{\alpha} \cdot Labor_{it}^{\beta} \cdot Capital_{it}^{\gamma} \cdot Water_{it}^{\delta} \cdot Tech_{it}^{\theta} \cdot e^{\varepsilon_{it}}$$

bu yerda: Y_{it} – i -tumandagi t -yildagi agrotadbirkorlikdan olingan qo'shilgan qiymat (mlrd so'm); $Land_{it}$ – qishloq xo'jaligi yerlari maydoni (ming gektar); $Labor_{it}$ – band bo'lgan ishchi kuchi (ming kishi); $Capital_{it}$ – asosiy kapital hajmi (mlrd so'm); $Water_{it}$ – sug'orish uchun sarflangan suv hajmi (mln m³); $Tech_{it}$ – texnologik innovatsiyalar indeksi (0 dan 1 gacha); A – texnologik samaradorlik parametri; $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \theta$ – mos resurslarning elastiklik koeffitsientlari.

Logarifmik shaklda:

$$\ln Y_{it} = \ln A + \alpha \ln Land_{it} + \beta \ln Labor_{it} + \gamma \ln Capital_{it} + \delta \ln Water_{it} + \theta \ln Tech_{it} + \varepsilon_{it}.$$

Stoxastik frontir tahlili (SFA)⁷⁷:

Texnik samaradorlikni baholash uchun Battese-Coelli (1995) modeli qo'llanildi:

$$\ln Y_{it} = \ln f(X_{it}) + v_{it} - u_{it}$$

bu yerda: v_{it} – tasodifiy xatolik (normal taqsimot); u_{it} – texnik samarasizlik (yarim normal taqsimot). Texnik samaradorlik: $TE_{it} = \exp(-u_{it})$. Data Envelopment Analysis (DEA) modeli:

Tumanlar kesimida nisbiy samaradorlikni baholash uchun o'zgaruvchan masshtabli qaytish (VRS) modeli⁷⁸ qo'llanildi. Kirish parametrlari: yer, mehnat, kapital, suv; chiqish parametri: qo'shilgan qiymat va mahsulot hajmi.

Panel regressiya tahlili:

Samaradorlikka ta'sir etuvchi institutsional omillarni aniqlash uchun tasodifiy effektlar modeli qo'llanildi:

$$TE_{it} = \beta_0 + \beta_1 Cluster_{it} + \beta_2 Irrigation_{it} + \beta_3 Credit_{it} + \beta_4 Education_{it} + \beta_5 Market_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}.$$

bu yerda: TE_{it} – texnik samaradorlik; $Cluster_{it}$ – klaster tizimiga integratsiya darajasi (%);

$Irrigation_{it}$ – suv tejovchi texnologiyalar ulushi (%); $Credit_{it}$ – kreditlar ulushi (%);

$Education_{it}$ – malaka oshirgan fermerlar ulushi (%); $Market_{it}$ – bozor infratuzilmasi indeksi.

⁷⁶ Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi iqtisodiyotda resurslarning natijaga ta'sirini o'lchash uchun keng qo'llaniladigan ekonometrik model bo'lib, 1928-yilda C. Cobb va P. Douglas tomonidan taklif etilgan.

⁷⁷ Stoxastik frontir tahlili (SFA) – ishlab chiqarish frontirini baholash va texnik samaradorlikni o'lchash uchun ekonometrik usul bo'lib, 1977-yilda Aigner, Lovell va Schmidt tomonidan taklif etilgan.

⁷⁸ DEA (Data Envelopment Analysis) – ko'p kirish va ko'p chiqish parametrlari asosida qaror qabul qilish birliklarining (DMU) nisbiy samaradorligini baholovchi chiziqli dasturlash usuli.

Barcha hisob-kitoblar STATA 17 va Frontier Efficiency Analysis (FEA) dasturlarida amalga oshirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatida 2018–2026-yillarda agrotadbirkorlik faoliyati barqaror o‘shishni namoyish etdi. Ayniqsa, 2020-yildan keyin klaster tizimining joriy etilishi va davlat qo‘llab-quvvatlash dasturlari sektor rivojlanishiga jiddiy turtki berdi.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatining agrotadbirkorlik ko‘rsatkichlari (2018–2026 yy.)⁷⁹

Ko‘rsatkichlar	2018	2020	2023	2025	2026 ⁸⁰
18,4	24,6	38,2	48,5	Qo‘shilgan qiymat, trln so‘m	54,2
512,3	514,8	518,2	520,1	Qishloq xo‘jaligi yerlari, ming ga	521,4
8,2	14,5	28,6	38,4	Suv tejovchi texnologiyalar ulushi, %	45,2
—	42,0	68,5	78,2	Klasterlarga biriktirilgan yerlar, %	84,6
18 450	22 180	28 640	32 150	Fermer va dehqon xo‘jaliklari soni	34 820
35,9	47,8	73,7	93,2	1 gektardan olingan qo‘shilgan qiymat, mln so‘m	104,0
85,4	112,6	185,3	248,6	Eksport hajmi, mln AQSh dollari	286,4

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2018–2026-yillarda 1 gektardan olingan qo‘shilgan qiymat 35,9 mln so‘mdan 104,0 mln so‘mga oshgan (2,9 barobar). Bu asosan klaster tizimi, suv tejovchi texnologiyalar va intensiv bog‘dorchilik hisobiga erishilgan. Biroq, bu ko‘rsatkich Niderlandiya (520 mln so‘m/ha) va Isroil (380 mln so‘m/ha) kabi yetakchi mamlakatlardan hali ham ancha past.

Cobb-Douglas modeli natijalari: Panel ma’lumotlar asosida tasodifiy effektlar modeli yordamida baholangan Cobb-Douglas funksiyasi natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasini baholash natijalari

O‘zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xatolik	t-statistika	P-qiymat
ln A (doimiy)	1,842	0,324	5,68	0,000
ln Land (yer)	0,312	0,048	6,50	0,000
ln Labor (mehnat)	0,245	0,042	5,83	0,000
ln Capital (kapital)	0,286	0,051	5,61	0,000
ln Water (suv)	0,278	0,038	7,32	0,000
ln Tech (texnologiya)	0,194	0,035	5,54	0,000
R ² (within)	0,862	—	—	—
Hausman testi	—	—	14,82	0,011

$p < 0,01$; $p < 0,05$ darajasida ahamiyatli.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki:

Yer resurslarining elastikligi 0,312 ni tashkil etadi, ya’ni yer maydonining 1% ga oshishi qo‘shilgan qiymatni 0,312% ga oshiradi;

Suv resurslarining elastikligi 0,278 ga teng – bu Qashqadaryo kabi suv tanqis hududlarda suvning muhim omil ekanligini ko‘rsatadi;

Texnologik innovatsiyalar elastikligi 0,194 ni tashkil etib, bu ko‘rsatkich boshqa resurslardan past, ammo uzoq muddatda eng yuqori o‘shish potentsiali aynan texnologiyada;

⁷⁹ Jadval ma’lumotlari Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi va Qishloq xo‘jaligi vazirligi hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

⁸⁰ 2026-yil ma’lumotlari I–III choraklar asosida.

$\alpha+\beta+\gamma+\delta+\theta=1,315$ bo'lib, bu miqyos effekti musbat ekanligini, ya'ni resurslarni ko'paytirish natijadorlikning ko'proq o'sishiga olib kelishini anglatadi.

SFA modeli yordamida viloyat tumanlarining texnik samaradorligi baholandi.

3-jadval.

Tumanlar kesimida agrotadbirkorlik texnik samaradorligi (SFA, 2026-yil)

Tuman/shahar	Texnik samaradorlik	Resurslar samaradorligi	Umumiy samaradorlik
Qarshi shahri	0,88	0,91	0,80
Shahrisabz shahri	0,85	0,89	0,76
Muborak tumani	0,72	0,78	0,56
Koson tumani	0,79	0,84	0,66
Kitob tumani	0,82	0,87	0,71
Kasbi tumani	0,64	0,71	0,45
Dehqonobod tumani	0,58	0,66	0,38
Yakkabog' tumani	0,86	0,90	0,77
Qamashi tumani	0,76	0,81	0,62
G'uzor tumani	0,81	0,86	0,70
Chiroqchi tumani	0,69	0,75	0,52
Mirishkor tumani	0,66	0,73	0,48
Nishon tumani	0,74	0,79	0,58
Shahrisabz tumani	0,83	0,88	0,73
Viloyat bo'yicha o'rtacha	0,74	0,80	0,59

SFA tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyat bo'yicha o'rtacha texnik samaradorlik 0,74 ni tashkil etadi, bu esa mavjud resurslardan atigi 74% foydalanilayotganini anglatadi. Shahrisabz va Yakkabog' kabi bog'dorchilikka ixtisoslashgan tumanlar yuqori samaradorlikka ega (0,85–0,86), Kasbi va Dehqonobod kabi cho'l hududlarda esa samaradorlik past (0,58–0,64).

Potensialni hisoblash: agar barcha tumanlar "frontir" ga (TE=1) yetib borsa, viloyat qo'shilgan qiymati 35% ga oshishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan ekonometrik tahlillar quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi:

Qashqadaryo viloyatida agrotadbirkorlikda suv va yer resurslari hal qiluvchi omillar bo'lib, ularning elastikligi mos ravishda 0,278 va 0,312 ga teng.

Viloyat bo'yicha o'rtacha texnik samaradorlik 0,74 ni tashkil etib, bu mavjud resurslardan to'liq foydalanilmayotganini ko'rsatadi.

Tumanlar kesimida kuchli differentsiatsiya mavjud – Shahrisabz va Yakkabog' yuqori samaradorlikka ega bo'lsa, Kasbi va Dehqonobod past ko'rsatkichlarga ega.

Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etishni tezlashtirish: Tomchilatib sug'orish tizimlarini subsidiyalashni kuchaytirish, ayniqsa Kasbi, Dehqonobod va Chiroqchi tumanlarida. 2030-yilga kelib suv tejovchi texnologiyalar ulushini 70% ga yetkazish.

Sho'rlangan yerlarni melioratsiya qilish: Kasbi va Dehqonobod tumanlarida drenaj tizimlarini modernizatsiya qilish va biotexnologiyalar yordamida sho'rga chidamli ekinlarni joriy etish.

Bozor infratuzilmasini rivojlantirish: Viloyatda 5 ta yangi logistika markazi va 3 ta qayta ishlash zavodini qurish orqali vositachilarni qisqartirish va fermerlar daromadini 20–25% ga oshirish.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash: Agrotadbirkorlar uchun imtiyozli kreditlar hajmini oshirish va sug'urta tizimini kengaytirish, ayniqsa iqlim o'zgarishi sharoitida.

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyatining agrotadbirkorlik samaradorligini oshirish kompleks yondashuvni talab qiladi – resurslarni optimallashtirish, texnologiyalarni joriy etish, institutsional islohotlar va inson kapitalini rivojlantirishning uyg'unligi muvaffaqiyat kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 2-iyundagi PF-73-sonli Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi. Toshkent, 2023.
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Viloyatning qishloq xo'jaligi rivojlanishi (2018–2025). Qarshi, 2026.
3. Qishloq xo'jaligi vazirligi. Klaster tizimining 2025-yil yakunlari va 2026-yil vazifalari. Toshkent, 2026.
4. Cobb C.W., Douglas P.H. A Theory of Production. American Economic Review, 18(1), 124–139. 1928.
5. Battese G. E., Coelli T.J. A Model for Technical Inefficiency Effects in a Stochastic Frontier Production Function for Panel Data. Empirical Economics, 20(2), 325–332. 1995.
6. Charnes A., Cooper W. W., Rhodes E. Measuring the Efficiency of Decision Making Units. European Journal of Operational Research, 2(6), 429–444. 1978.
7. Jahon Banki. Uzbekistan: Agricultural Sector Transformation and Water Management. Washington, DC. 2025.
8. Karimov B., Yusupov T. O'zbekiston qishloq xo'jaligida klaster tizimi: iqtisodiy samaradorlik tahlili. Iqtisodiyot va moliya, 2-son, 34–48. 2025.
9. FAO. Central Asia Agricultural Productivity Report. Rome. 2025.
10. Wooldridge J.M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. 7th ed. Cengage Learning. 2020.
11. "O'zsuvta'minot" AJ. Qashqadaryo viloyatida suv resurslaridan foydalanish hisoboti (2025). Qarshi, 2026.

UDK: 338.2:621.311

HUDUDIY ELEKTR ENERGETIKA TA'MINOTI TIZIMINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH: QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA

Eshonqulov Javohir Sobirovich¹,

Abilov Sherzod Keldiyarovich²

¹ Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

² Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu tezisda Qashqadaryo viloyati misolida hududiy elektr energetika tizimining iqtisodiy samaradorligi ekonometrik modellashtirish usullari yordamida tahlil qilingan. 2015–2026-yillar davomida viloyat tumanlari kesimida panel ma'lumotlar asosida Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi va Data Envelopment Analysis (DEA) modeli qo'llanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, elektr energiyasining elastiklik koeffitsienti 0,34 ni tashkil etib, u YHM o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, ammo tarmoqdagi yo'qotishlar darajasi (o'rtacha 8,7%) samaradorlikni 12–15% ga pasaytirmoqda. Regressiya tahlili shuni ko'rsatdiki, quyosh energetikasi ulushining 1% ga oshishi tarmoq yo'qotishlarini 0,42% ga kamaytiradi. Maqolada taqsimlovchi tarmoqlarni modernizatsiya qilish va taqsimlangan avlod (distributed generation) tizimini rivojlantirish bo'yicha iqtisodiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: *elektr energetika, iqtisodiy samaradorlik, ekonometrik modellash, Cobb-Douglas funksiyasi, DEA tahlili, panel regressiya, Qashqadaryo viloyati, tarmoq yoʻqotishlari, taqsimlangan avlod, energiya xavfsizligi.*

Аннотация: В данной тезис с использованием методов эконометрического моделирования на примере Кашкадарьинской области анализируется экономическая эффективность региональной электроэнергетической системы. Для анализа использовались производственная функция Кобба-Дугласа и модель анализа эффективности данных (DEA) на основе панельных данных по регионам за 2015–2026 годы. Результаты исследования показали, что коэффициент эластичности электроэнергии составляет 0,34, что оказывает существенное влияние на рост ВВП, но уровень потерь в сети (в среднем 8,7%) снижает эффективность на 12–15%. Регрессионный анализ показал, что увеличение доли солнечной энергии на 1% снижает потери в сети на 0,42%. В статье разработаны экономически обоснованные предложения по модернизации распределительных сетей и развитию системы распределенной генерации.

Ключевые слова: *электроэнергетика, экономическая эффективность, эконометрическое моделирование, функция Кобба-Дугласа, анализ DEA, панельная регрессия, Кашкадарьинская область, потери в сети, распределенная генерация, энергетическая безопасность.*

Abstract: *In this thesis, the economic efficiency of the regional electric power system is analyzed using econometric modeling methods on the example of Kashkadarya region. The Cobb-Douglas production function and Data Envelopment Analysis (DEA) model were used based on panel data across the regions for 2015–2026. The results of the study showed that the elasticity coefficient of electricity is 0.34, which has a significant impact on the growth of GDP, but the level of losses in the network (average 8.7%) reduces efficiency by 12–15%. Regression analysis showed that an increase in the share of solar energy by 1% reduces network losses by 0.42%. The article develops economically sound proposals for the modernization of distribution networks and the development of a distributed generation system.*

Keywords: *electric power, economic efficiency, econometric modeling, Cobb-Douglas function, DEA analysis, panel regression, Kashkadarya region, network losses, distributed generation, energy security.*

KIRISH

Elektr energetika tizimi har qanday hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy infratuzilmasi hisoblanadi. Oʻzbekiston Respublikasida 2019–2030-yillarda elektr energetikasini rivojlantirish strategiyasi⁸¹ doirasida sohada keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, energetika bozori liberallashtirish, xususiy sektor jalb etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini (QEM) rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda.

Qashqadaryo viloyati respublikaning yirik sanoat va energetika markazlaridan biri boʻlib, hududda Qarshi-Talimarjon ISS (1730 MVt), Muborak gazni qayta ishlash zavodi va koʻplab yirik sanoat korxonalari joylashgan. Viloyatning yillik elektr energiyaga boʻlgan ehtiyoji 12,5 mlrd kVt·soatni tashkil etib, bu respublika umumiy isteʼmolining 11% dan ortigʻini tashkil qiladi⁸². Shu bilan birga, viloyatning iqlim sharoiti (yozda havo harorati 45°C gacha koʻtarilishi) va qishloq xoʻjaligining mavsumiy sugʻorish ehtiyojlari tarmoqqa qoʻshimcha yuklama beradi.

⁸¹ Oʻzbekiston Respublikasining 2019–2030-yillarda elektr energetikasini rivojlantirish strategiyasi energetika sektorini modernizatsiya qilish, xususiy investitsiyalarni jalb qilish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini 2030-yilga kelib umumiy quvvatning 25% ga yetkazishni nazarda tutadi.

⁸² Qashqadaryo viloyatining elektr energiyasiga boʻlgan ehtiyoji respublikaning boshqa viloyatlari bilan solishtirganda 3-oʻrinda turadi (Toshkent viloyati va Qoraqalpogʻistondan keyin).

Hududiy energetika tizimining iqtisodiy samaradorligini baholash va uni oshirish yo‘llarini ekonometrik usullar asosida asoslash amaliy ahamiyatga ega. An’anaviy muhandislik yondashuvlari iqtisodiy omillarni to‘liq hisobga olmaydi, shu sababli kompleks ekonometrik tahlil talab etiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda quyidagi ma’lumot manbalaridan foydalanildi:

O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligining hududiy hisobotlari (2015–2026);

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining tumanlar kesimidagi ma’lumotlari;

“Hududiy elektr tarmoqlari” AJ (HET) Qashqadaryo filialining texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlari;

Jahon Banki va Osiyo Taraqqiyot Bankining O‘zbekiston energetikasi bo‘yicha hisobotlari.

Ma’lumotlar 14 ta tuman va 3 ta shahar kesimida 2015–2026-yillar uchun panel shaklida to‘plangan (umumiy 204 ta kuzatuv).

Tadqiqotda ikkita asosiy ekonometrik yondashuv qo‘llanildi:

1) Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi⁸³:

Hududiy elektr energetikasi tizimining iqtisodiy natijadorligini baholash uchun kengaytirilgan Cobb-Douglas funksiyasi qo‘llanildi:

$$Y_{it} = A \cdot L_{it}^{\alpha} \cdot K_{it}^{\beta} E_{it}^{\gamma} e^{\varepsilon_{it}}$$

bu yerda:

Y_{it} – i -tumandagi t -yildagi qo‘shilgan qiymat (mlrd so‘m);

L_{it} – mehnat resurslari (bandlar soni, ming kishi);

K_{it} – asosiy kapital hajmi (mlrd so‘m);

E_{it} – elektr energiyasi iste’moli (mln kVt·soat);

A – texnologik samaradorlik parametri;

α, β, γ – mos ravishda mehnat, kapital va energiya elastikliklari;

ε_{it} – tasodifiy xatolik.

Logarifmik shaklda:

$$\ln Y_{it} = \ln A + \alpha \ln L_{it} + \beta \ln K_{it} + \gamma \ln E_{it} + \varepsilon_{it}$$

2) Data Envelopment Analysis (DEA) modeli:

Tumanlar kesimida nisbiy samaradorlikni baholash uchun Charnes-Cooper-Rhodes (CCR) modeli⁸⁴ qo‘llanildi. Kirish parametrlari sifatida elektr energiyasi yo‘qotishlari, tarmoq uzunligi va xodimlar soni, chiqish parametri sifatida esa foydalanuvchilarga yetkazib berilgan energiya hajmi olindi.

Panel regressiya tahlili:

Tarmoq yo‘qotishlariga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash uchun tasodifiy effektlar (Random Effects) modeli qo‘llanildi:

$$Loss_{it} = \beta_0 + \beta_1 Solar_{it} + \beta_2 Age_{it} + \beta_3 Load_{it} + \beta_4 Urban_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

bu yerda:

$Loss_{it}$ – tarmoq yo‘qotishlari darajasi (%);

$Solar_{it}$ – quyosh energetikasi ulushi (%);

Age_{it} – tarmoq infratuzilmasining o‘rtacha yoshi (yil);

$Load_{it}$ – tarmoq yuklanish koeffitsienti;

$Urban_{it}$ – shahar aholisi ulushi (%).

Barcha hisob-kitoblar STATA 17 va R dasturlarida amalga oshirildi.

⁸³ Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi iqtisodiyotda resurslarning natijaga ta’sirini o‘lchash uchun keng qo‘llaniladigan ekonometrik model bo‘lib, 1928-yilda C. Cobb va P. Douglas tomonidan taklif etilgan.

⁸⁴ DEA (Data Envelopment Analysis) – ko‘p kirish va ko‘p chiqish parametrlari asosida qaror qabul qilish birliklarining (DMU) nisbiy samaradorligini baholovchi chiziqli dasturlash usuli.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatida 2015–2026-yillarda elektr energiyasi iste'moli barqaror o'sishni namoyish etdi. Ayniqsa, 2022-yildan keyin sanoat zonalarining kengayishi va aholi sonining o'sishi tufayli talab keskin ortdi.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatining elektr energetika ko'rsatkichlari (2015–2026 yy.)⁸⁵

Ko'rsatkichlar	2015	2020	2023	2025	2026 ⁸⁶
8,2	10,1	11,4	12,2	Elektr energiyasi iste'moli, mlrd kVt·soat	12,5
11,8	10,2	9,1	8,5	Tarmoq yo'qotishlari, %	8,2
0,3	1,2	3,8	6,4	QEM ulushi (quyosh), %	8,1
380	520	850	1150	1 kVt·soat uchun tarif (so'm)	1250
96,5	98,2	99,1	99,5	Aholi qamrovi, %	99,7
48	32	18	12	Sanoat uzilishlari soni (yiliga)	9

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tarmoq yo'qotishlari 2015-yildagi 11,8% dan 2026-yilda 8,2% ga tushgan, ammo bu ko'rsatkich hali ham rivojlangan mamlakatlar darajasidan (4–6%) yuqori. Quyosh energetikasi ulushi 2015-yildagi 0,3% dan 2026-yilda 8,1% ga yetgan, bu “Kichik quyosh elektr stansiyalari” davlat dasturining samarasidir.

Cobb-Douglas modeli natijalari: Panel ma'lumotlar asosida tasodifiy effektlar modeli yordamida baholangan Cobb-Douglas funksiyasi natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval.

Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasini baholash natijalari

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xatolik	t-statistika	P-qiymat
ln A (doimiy)	2,341	0,412	5,68	0,000
ln L (mehnat)	0,285	0,054	5,28	0,000
ln K (kapital)	0,412	0,068	6,06	0,000
ln E (energiya)	0,341	0,047	7,26	0,000
R ² (within)	0,847	—	—	—
Hausman testi	—	—	12,34	0,015

$p < 0,01$; $p < 0,05$ darajasida ahamiyatli.

Elektr energiyasi iste'molining 1% ga oshishi hududiy qo'shilgan qiymatni 0,341% ga oshiradi;

$\alpha + \beta + \gamma = 1,038$ bo'lib, bu miqyos effekti (returns to scale) biroz musbat ekanligini, ya'ni resurslarni ko'paytirish natijadorlikning ko'proq o'sishiga olib kelishini anglatadi;

Model tushuntirish kuchi yuqori ($R^2 = 0,847$).

DEA tahlili natijalari: 14 ta tuman va 3 ta shahar kesimida 2026-yil uchun DEA samaradorlik ko'rsatkichlari hisoblandi.

3-jadval.

Tumanlar kesimida energetika samaradorligi (DEA, 2026-yil)

Tuman/shahar	Texnik samaradorlik	Masshtab samaradorligi	Umumiy samaradorlik
Qarshi shahri	0,92	1,00	0,92
Shahrisabz shahri	0,88	0,97	0,85

⁸⁵ Jadval ma'lumotlari O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi va Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

⁸⁶ 2026-yil ma'lumotlari I–III choraklar asosida.

Muborak tumani	0,95	1,00	0,95
Koson tumani	0,76	0,88	0,67
Kitob tumani	0,81	0,92	0,75
Kasbi tumani	0,68	0,82	0,56
Dehqonobod tumani	0,62	0,78	0,48
Yakkabog' tumani	0,84	0,94	0,79
Qamashi tumani	0,79	0,90	0,71
G'uzor tumani	0,83	0,95	0,79
Chiroqchi tumani	0,74	0,86	0,64
Mirishkor tumani	0,71	0,85	0,60
Nishon tumani	0,77	0,89	0,69
Shahrisabz tumani	0,80	0,91	0,73

DEA tahlili shuni ko'rsatadiki, Qarshi va Muborak kabi sanoat markazlari yuqori samaradorlikka ega (0,92–0,95), Kasbi, Dehqonobod va Mirishkor kabi chekka tumanlarda esa samaradorlik past (0,48–0,60). Bu asosan tarmoq infratuzilmasining eskirganligi va foydalanuvchilar zichligining pastligi bilan bog'liq.

Tarmoq yo'qotishlariga ta'sir etuvchi omillar: Panel regressiya tahlili natijalari 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval.

Tarmoq yo'qotishlariga ta'sir etuvchi omillar (panel regressiya)

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xatolik	P-qiymat
Solar (QEM ulushi, %)	−0,42	0,11	0,001
Age (tarmoq yoshi, yil)	+0,18	0,04	0,000
Load (yuklanish koeff.)	−0,26	0,08	0,003
Urban (shahar ulushi, %)	−0,31	0,09	0,002
Doimiy	3,84	0,72	0,000
R ²	0,712	—	—

Natijalar shuni ko'rsatadiki:

QEM ulushining 1% ga oshishi tarmoq yo'qotishlarini 0,42% ga kamaytiradi (chunki QEM foydalanuvchiga yaqin joylashib, uzatish masofasini qisqartiradi);

Tarmoq yoshining 1 yilga oshishi yo'qotishlarni 0,18% ga oshiradi;

Shahar aholisi ulushining 1% ga oshishi yo'qotishlarni 0,31% ga kamaytiradi (zich joylashuv samaradorlikni oshiradi).

Olingan modellarni qo'llash orqali viloyat uchun turli stsenariylar hisoblandi:

5-jadval.

Samaradorlikni oshirish stsenariylari (2027–2030)

Stsenariy	Tarmoq yo'qotishlari	Iqtisodiy tejov (mlrd so'm/yil)	Qo'shimcha YHM o'sishi, %
Bazaviy (hozirgi tendensiya)	7,8% (2030)	—	—
1-stsenariy (tarmoq modernizatsiyasi)	6,2%	485	+0,8
2-stsenariy (QEM ulushini 15% ga oshirish)	5,8%	612	+1,1
3-stsenariy (kompleks: 1+2+raqamlashtirish)	4,9%	847	+1,6

Kompleks stsenariy amalga oshirilganda, viloyat yiliga 847 mlrd so‘m iqtisodiy tejovga erishishi va qo‘shimcha 1,6% YHM o‘shishini ta‘minlashi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Qashqadaryo viloyatida elektr energiyasi hududiy iqtisodiy o‘shishning muhim omili bo‘lib, uning elastikligi 0,34 ga teng. Bu respublika o‘rtacha ko‘rsatkichiga (0,31) yaqin, ammo sanoat tarmoqlari yuqori rivojlangan hududlarda (Toshkent viloyati, 0,38) dan past.

Tarmoq yo‘qotishlari hali ham yuqori (8,2%) bo‘lib, ularni 4,9% ga tushirish viloyatga yiliga 847 mlrd so‘m iqtisodiy foyda keltirishi mumkin.

Tumanlar kesimida kuchli differentsiatsiya mavjud – Muborak va Qarshi yuqori samaradorlikka ega bo‘lsa, Kasbi va Dehqonobod past ko‘rsatkichlarga ega.

Quyosh energetikasi ulushini oshirish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

Tarmoq modernizatsiyasini bosqichma-bosqich amalga oshirish: Birinchi navbatda, Kasbi, Dehqonobod va Mirishkor tumanlarida eskirgan transformator pastansiyalarini almashtirish va aqlli hisoblagichlar (smart meters) o‘rnatish. Buning uchun investitsiya hajmi taxminan 2,1 trln so‘mni tashkil etadi, ammo 5 yil ichida o‘zini oqlaydi.

Taqsimlangan avlod (distributed generation) tizimini rivojlantirish: Viloyatning quyoshli kunlar soni yuqori (yiliga 2800 soat) bo‘lganligi sababli, uy xo‘jaliklari va kichik biznes uchun quyosh panellarini o‘rnatishni subsidiyalashni kuchaytirish. Bu tarmoqqa yuklamani 20–25% ga kamaytiradi.

Differensial tariflar tizimini joriy etish: Tumanlar kesimida xarajatlar farqini hisobga oluvchi differensial tariflar qo‘llash orqali samaradorlikni oshirish va cross-subsidiyani kamaytirish.

Raqamli transformatsiya: SCADA tizimlarini kengaytirish va sun‘iy intellekt asosida yuklamani bashorat qilish modellari joriy etish orqali tarmoq boshqaruvini optimallashtirish.

Energiya saqlash tizimlari (ESS): Mavsumiy va kunlik yuklama farqlarini tekislash uchun litsiy-ion batareyalarini o‘rnatish, ayniqsa qishloq xo‘jaligi sug‘orish mavsumida.

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyatining elektr energetika tizimini modernizatsiya qilish nafaqat texnik, balki iqtisodiy jihatdan ham samarali bo‘lib, u hududning raqobatbardoshligini oshirish va aholi farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 19-martdagi PQ-4249-sonli qarori. “2019–2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining elektr energetikasini rivojlantirish strategiyasi”. Toshkent, 2019.

2. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. Energetika sohasining 2025-yil yakunlari va 2026-yil vazifalari. Toshkent, 2026.

3. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi (2015–2025). Qarshi, 2026.

3. Cobb, C. W., & Douglas, P. H. A Theory of Production. American Economic Review, 18(1), 124–139. 1928.

4. Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. Measuring the Efficiency of Decision Making Units. European Journal of Operational Research, 2(6), 429–444. 1978.

5. Jahon Banki. Uzbekistan: Power Sector Reform and Renewable Energy Integration. Washington, DC. 2024.

6. Karimov, B., & Yusupov, T. O‘zbekiston energetika tizimida qayta tiklanuvchi manbalarni integratsiya qilish: iqtisodiy va texnik jihatlar. Iqtisodiyot va moliya, 3-son, 45–58. 2025.

7. Osiyo Taraqqiyot Banki. Central Asia Energy Efficiency Report. Manila. 2025.

8. “Hududiy elektr tarmoqlari” AJ. Qashqadaryo viloyati filialining 2025-yil faoliyati hisoboti. Qarshi, 2026.
9. Wooldridge, J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. 7th ed. Cengage Learning. 2020.

MINTAQADA MEHMONXONA XO‘JALIGIDA INVESTITSIYA SAMARADORLIGIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Berdiyev Jasur Qo‘ldoshevich

IPU “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti

Qahhorov Asqar Sheram o‘g‘li

IPU-I-102-24 guruh talabasi

jasurberdiyev6834@gmail.com <https://orcid.org/0009-0006-0111-4300>

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintqa mehmonxona xo‘jaligida investitsiya samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarning o‘ziga xos bo‘lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, uning iqtisodiy samaradorligini aniqlash va mehmonxona xo‘jaliklarini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: mintqa, mehmonxona xo‘jaliklari, investitsiya, ta’sir etuvchi omillar, mehmondorchilik klasteri, mehmonxona xujaliklarida samaradorlik, moddiy-texnika asoslari, investitsiya samaradorligi

Аннотация: В статье обоснованы основные характеристики факторов, влияющих на эффективность инвестиций в гостиничный бизнес региона, определена его экономическая эффективность, а также раскрыты организационно-экономические механизмы развития гостиничного хозяйства.

Ключевые слова: регион, гостиничное хозяйство, инвестиции, факторы влияния, кластер гостеприимства, эффективность гостиничного хозяйства, материально-техническая база, эффективность инвестиций.

Abstract: In this article, the main characteristics of the factors affecting investment efficiency in the hotel industry of the region are substantiated, its economic efficiency is determined, and the organizational and economic mechanisms of hotel industry development are revealed.

Key words: region, hotel economy, investment, influencing factors, hospitality cluster, efficiency in hotel economy, material and technical basis, investment efficiency

KIRISH

Turizm salohiyati imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bular turizm sohasini rivojlantirishni ta'minlash, turistik xizmatlar samaradorligi va sifatini oshirish, mehmonxona xo'jaliklarida ko'rsatiladigan xizmatlarning xalqaro andozalarga mos turlarini takomillashtirish va diversifikatsiya qilish, iqtisodiyotining o'sishida turizm ulushini va mehmonxona xizmatlari sifatini muntazam oshirib borish masalalariga qaratilgan. Ushbu yo'nalishlar mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini oshirishni, ularni baholash va tahlil qilish yo'llarini takomillashtirishga qaratilgan kompleks tadqiqotlar olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Turizm infratuzilmasining asosini mehmonxona xo'jaligi tashkil qiladi. Bugungi kunda turizmni mutanosib rivojlantirish mamlakatimizning barcha hududlarida zamonaviy mehmonxonalarni barpo etishni taqozo qiladi. Ammo mehmonxonalarning turlarini o'zimizga va hududlar ehtiyojiga mos ravishda joylashtirish, ular tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar samaradorligi va sifatini baholash va tahlil qilish masalalari yetarli darajada tadqiq qilinmagan va iqtisodiy adabiyotlarda kam yoritilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Mehmonxona xo'jaligida investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar masalalari ko'plab xorijlik olimlarning, xususan, mazkur muammoning ilmiy-nazariy va metodologik hamda amaliy muammolari xorijlik olimlardan F.Kotler, Dj.Bouen, Dj.Meykens, D.S.Ushakov, V.G.Fedsov va boshqalar⁸⁷ tomonidan tadqiq qilingan.

Mamlakatimizda turizm sohasi, uning tarkibiy qismi bo'lgan mehmonxona xo'jaligi xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirish muammolarini tadqiq qilish bilan N.Tuxliyev, I.S.Tuxliyev, M.K.Pardayev va A.N.Xalikulov kabi iqtisodchi olimlar shug'ullanmoqdalar⁸⁸.

Ushbu iqtisodchi olimlar ilmiy izlanishlarida turizm sohasi va mehmonxona xo'jaliklarini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, ularning mamlakatimiz va hududlardagi o'ziga xos xususiyatlari, sohaga innovatsiyalarni joriy qilish va samaradorligini oshirish muammolari o'z ifodasini topgan. Mazkur tadqiqotlarda mehmonxona xo'jaligi faoliyatiga oid masalalar turizmning infratuzilmasi sifatida qarab chiqilgan. Sohada xizmatlar sifati va samaradorligini oshirish masalalari, ularni baholash va tahlil qilish yo'llari alohida tadqiqot obyekti sifatida kam o'rganilgan. Aynan shu holat mazkur dissertatsiya ishining maqsad va vazifalarini belgilashga asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqada mehmonxona xo'jaligida investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarning o'ziga xos bo'lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, uning iqtisodiy samaradorligini oshirish doir tahlilida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil etish, jadval va grafiklar usullaridan foydalanildi va taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanaladi.

Tahlil va natijalar. Mehmonxona xo'jaligida samaradorlikni ifodalash uchun ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish lozim, chunki ushbu kategoriya o'ta murakkab. Ularni ma'lum tizimga keltirish boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muxim rol o'ynaydi. Shu tufayli mehmonxona xo'jaligida samaradorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlarni bir qator belgilari bo'yicha tasniflash mumkin. Biz ushbu ko'rsatkichlarni iqtisodiy mazmuni bo'yicha quyidagi guruhlariga bo'lishni tavsiya qilamiz:

⁸⁷Котлер Ф., Боуэн Дж., Мейкенс Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм. / Пер. с англ. – М.: ЮНИТИ, 1998., Уокер Дж. Введение в гостеприимство. Учеб. Пособие / Пер. с англ. – М.: ЮНИТИ, 1999., Ходорков Л.Ф. Мировое гостиничное хозяйство. – М.: 1991., Волков Ю.Ф. Гостиничный и туристический бизнес. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – С. 637.

⁸⁸Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Экологический туризм: сущность, тенденция и стратегия развития. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси». –Т.: – 2006. – С. 415, Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Экологик туризм асослари. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2015. – 96 б. Пардаев М.Қ., Атабоев Р. Туризм асослари. – Самарқанд: СамИСи – 2006. – 78 б. Ҳамидов О.Ҳ. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришни бошқариш механизмини такомиллаштириш. Докт. дисс.автореф. – Самарқанд, 2017. – 68 б.

- mulkdor nuqtai nazaridan, uning qo'ygan investitsiyalari bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- firma nuqtai nazaridan, moddiy resurslardan samarali foydalanish bilan bog'liq ko'rsatkichlar;
- mehnat jamoasi nuqtai nazaridan, mehnat resurslari samaradorligi bilan bog'liq ko'rsatkichlar.

Mazkur tadqiqot jarayonida ushbu guruh ko'rsatkichlardan biri bo'lgan, mulkdor nuqtai nazaridan, uning qo'ygan investitsiyalari bilan bog'liq ko'rsatkichlar tizimiga to'xtaldik. Chunki bozor munosabatlari sharoitida har bir xo'jalik yurituvchi subyekt xususiy mulk evaziga shakllanadi va unga qo'yilgan investitsiyalarning qaytimi mulkdor uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Ushbu guruh ko'rsatkichlardan biri investitsiyaning umumiy samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investitsiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushum bo'lib hisoblanadi. Mazkur ko'rsatkichni quyidagi formula bilan ifodalashni tavsiya qilamiz:

$$Mxc = \frac{Q}{U};$$

Bunda: Mxc - bir so'm qo'yilgan investitsiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushum;

Q – mehmonxona xo'jaligi tomonidan ko'rsatilgan xizmatlarning umumiy hajmi;

U – mulkdor tomonidan qo'yilgan investitsiyaning umumiy hajmi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatdiki, ushbu ko'rsatkichga bir qancha omillar ta'sir qilar ekan. Bularning bir biri bilan bog'liqligini aniqlash uchun quyidagi formulani tavsiya qilamiz:

$$Mxc = \frac{Q}{U} = \frac{Q}{Mor} * \frac{Mor}{Gu} * \frac{Gu}{P} * \frac{P}{U}$$

Bunda: Mor – hisobot davrida xizmat qilingan (mehmonxonaga joylashtirilgan) mehmonlarning o'rtacha soni;

Gu – mehmonxonada umumiy joylar soni;

P – mehmonxonada band bo'lgan xodimlarning o'rtacha soni.

Ma'lumki, ushbu ko'rsatkichlar mutlaq ko'rsatkichlar bo'lib hisoblanadi. Ularni bir-biri bilan solishtirilish natijasida nisbiy ko'rsatkichlar vujudga keldi. Ushbu ko'rsatkichlar aynan biz tahlil qilayotgan ko'rsatkichlardir. Ushbu formulaga matematik modelning qisqartirish usulidan foydalanib, barcha ko'rsatkichlarni qisqartirib olamiz. Buning uchun quyidagi amallar bajariladi.

Bunda: Mxc.ni S, deb belgilab olamiz.

$\frac{Q}{Mor}$ ko'rsatkichini W, deb belgilab oldik, ya'ni ($\frac{Q}{Mor} = W$);

$\frac{Mor}{Gu}$ kўрсаткичини B, деб белгилашни тавсия қилдик, яъни ($\frac{Mor}{Gu} = B$)

$\frac{Gu}{P}$ ko'rsatkichni Z, deb belgilash lozim, degan xulosaga keldik, ya'ni ($\frac{Gu}{P} = Z$); $\frac{P}{U}$ ko'rsatkichni T,

deb belgilab oldik, ya'ni ($\frac{P}{U} = T$). U holda yuqoridagi formulani qisqartigan holda quyidagicha ifodalash mumkin bo'ladi.

$$S = W * B * Z * T.$$

Bunda: S - mehmonxona xo'jaligi samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investitsiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushum bo'lib hisoblanadi;

W- 1 ta mehmonga to'g'ri keladigan o'rtacha tushum;

B – mehmonxona o'rinlarining bandlik darajasi;

Z – 1 ta xodimga to'g'ri keladigan umumiy joylar soni;

T – investitsiyaning xodimlar bilan taminlanganligi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, mehmonxona xo‘jaligining samaradorlik ko‘rsatkichiga to‘rtta omil ta’sir qiladi. Ushbu omillarning natija ko‘rsatkichi o‘zgarishiga ta’sirini aniqlash uchun iqtisodiy tahlilning bir qancha usullardan foydalanish mumkin. Biz ular ichida juda ko‘p qo‘llaniladigan iqtisodiy tahlilning an’anaviy usullardan biri zanjirli almashtirish usulidan foydalanishni tavsiya qilamiz.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, mehmonxona xo‘jaligida investitsiyaning umumiy samaradorligi, ya’ni bir so‘m qo‘yilgan investitsiyaga to‘g‘ri keladigan umumiy tushum hisobot yilida 42,3 mln. so‘mga yoki 104,1 foizga oshgan. Ushbu ko‘rsatkichga ta’sir etuvchi omillar hisob-kitob qilinganda shuni ko‘rish mumkinki, ushbu omillarning ikkitasida o‘shish ro‘y bergan bo‘lsa (mehmonxonada 1 ta o‘ringa to‘g‘ri keladigan mehmonlar soni 106,3 foiz, 1,0 mlrd. so‘m investitsiyaning xodimlar bilan taminlanganligida esa, 101,2 foiz), ikkita omilda kamayish ro‘y bo‘lgan (1 ta mehmonga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha tushumning o‘zgarishi 99,1 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, 1 ta xodimga to‘g‘ri keladigan umumiy joylar soni 97,4 foizga teng bo‘lgan). Mazkur holat natija ko‘rsatkichiga ta’sir qilmasdan qolmaydi. Shu tufayli ushbu omillarning investitsiyaning umumiy samaradorligiga ta’sirini hisoblash lozim bo‘ladi. Chunki investitsiyaning samaradorligini to‘liq ta’minlashga to‘g‘ri keladi. Zero, qo‘yilgan mablag‘ mulkdorga ham, tadbirkorga ham, unda band bo‘lgan xodimlarga ham manfaat keltirishi lozim. Shu jihatdan mazkur ko‘rsatkichni oshirish uchun tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilish lozim bo‘ladi. Buning uchun quyidagi hisob-kitobni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir (1-jadval).

1-jadval

“Sayohat” nomli mehmonxonaga qo‘yilgan investitsiyaning umumiy samaradorligini va unga ta’sir etuvchi omillar hajmini aniqlash hisob-kitobi⁸⁹

T/r	Ko‘rsatkichlar	O‘tgan yilda 2023	Hisobot Yilida 2024	Farqi (+,-)	O‘zgarish sur’ati , foiz
Mehmonxona xizmatlari bilan bog‘liq hajm ko‘rsatkichlari					
1.	Mehmonxona xo‘jaligi tomonidan ko‘rsatilgan xizmatlarning umumiy hajmi, mln.so‘m	350	450	100	128,5
2.	Mulkdor tomonidan qo‘yilgan investitsiyaning umumiy hajmi ⁹⁰ , mln. so‘m.	13000	13000	0	100
3.	Hisobot davrida xizmat qilingan (mehmonxonaga joylashtirilgan) mehmonlarning o‘rtacha soni, kishi	1400	2000	600	142,8
4.	Mehmonxonada umumiy joylar soni, ta	66	66	0	100
5.	Mehmonxonada band bo‘lgan xodimlarning o‘rtacha soni, kishi.	6	7	1	116,6

⁸⁹ Mazkur jadval “Sayohat” nomli mehmonxonaning (nomi o‘zgartirilib berilmoqda) ikki yillik ma’lumotlari asosida tuzildi.

⁹⁰ Investitsiyalarning qiymatiga mehmonxonaga qo‘yilgan investitsiyaning dastlabki qiymati va keyingi ta’mirlash bilan bog‘liq xarajatlarning ham qo‘shilib borishi inobatga olindi.

6.	Bir yilda mehmonlarni qabul qilish quvvati, kishi (4q*360 kun)	23760	23760	0	100
7.	1 ta mehmonga to'g'ri keladigan o'rtacha tushum, ming so'm. (1q:3q)	250	225	25	90
8.	Mehmonxonada 1 ta o'ringa to'g'ri keladigan mehmonlar soni, kishi (3q:4q)	21	30	9	142,8
9.	1 ta xodimga to'g'ri keladigan umumiy joylar soni, ta (4q:5q)	11	9	2	81,8
10.	1,0 mlrd. so'm investisiyaning xodimlar bilan taminlanganligi, kishi (5q:2q).	4,6	5,3	7	115,2
11.	Mehmonxona xo'jaligida investisiya samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investisiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushum, ming so'm (1q:2q)	0,02	0,03	0,01	150

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatmoqdaki, natija ko'rsatkichi bo'lgan mehmonxona xo'jaligida investisiya samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investisiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushum hisobot davrida o'tgan yilga nisbatan 0,03 ming so'mga oshgan. Ushbu o'zgarishga yuqorida ko'rganimizdek, to'rtta omil ta'sir qilgan. Ularning ta'siri quyidagicha bo'lgan.

1. Hisobot davrida mehmonxona xo'jaligida investisiya samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investisiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushumning o'zgarishiga birinchi omilning, ya'ni 1 ta mehmonga to'g'ri keladigan o'rtacha tushumning 25 ming so'mga kamayganligi, natija ko'rsatkichini 4,8 ming so'mga kamaytirgan.

2. Natija ko'rsatkichi bo'lgan mehmonxona xo'jaligida investisiya samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investisiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushumning o'zgarishiga ikkinchi omil bo'lgan mehmonxonada 1 ta o'ringa to'g'ri keladigan mehmonlar sonining 9 kishiga o'zgarishi investisiya samaradorligini 168,4 ming so'mga oshirgan.

3. Mehmonxona xo'jaligida investisiya samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investisiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushumning o'zgarishiga uchinchi omil – 1 ta xodimga to'g'ri keladigan umumiy joylar sonining 2 taga o'zgarishi (kamayishi) natija ko'rsatkichining ham 130,2 ming so'mga kamayishiga olib kelgan.

4. Natija ko'rsatkichi – mehmonxona xo'jaligida investisiya samaradorligi, ya'ni bir so'm qo'yilgan investisiyaga to'g'ri keladigan umumiy tushumning o'zgarishiga to'rtinchi omilning – 1,0 mlrd. so'm investisiyaning xodimlar bilan ta'minlanganlik darajasining ta'sirini aniqlash uchun natija ko'rsatkichining haqiqiy miqdoridan, uning uchinchi omil o'zgarishi bilan qayta hisoblangan miqdorini ayirish kifoY.

Ko'rinib turibdiki, natija ko'rsatkichining o'sishi tahlil qilinayotgan to'rtta omil evaziga oshgan. Ammo ularning ikkitasi ijobiy ta'sir qilgan bo'lsa, ikkitasi salbiy ta'sir qilgan. Agarda yuqorida aniqlangan ikkita omil hech bo'lmaganda o'tgan yilgi darajada bo'lib, salbiy ta'sir qilmaganda investisiyaning samaradorligi yana 39,8 ming so'mga (9,6+30,2) oshgan bo'lar edi.

Bunday omilli tahlil xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini yaxshilashga, iqtisodiyotimizni yuksaltirish evaziga insonlar hayotini sifat darajasiga ko‘tarishga imkoniyat yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mehmonxona xo‘jaligida samaradorlikni ifodalovchi ko‘rsatkichlardan investisiya samaradorligining tahlili yetarli darajada tadqiq qilinmaganligini inobatga olib, ushbu ko‘rsatkichga ta’sir qiluvchi omillar aniqlandi va ularning ta’sirini hisoblash yo‘llari ko‘rsatib berildi. Tadqiqotlarimiz ko‘rsatdiki, mehmonxona xo‘jaligi samaradorligi, ya’ni bir so‘m qo‘yilgan investisiyaga to‘g‘ri keladigan umumiy tushumga 1 ta mehmonga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha tushum; mehmonxona o‘rinlarining bandlik darajasi; 1 ta xodimga to‘g‘ri keladigan umumiy joylar soni; investisiyaning xodimlar bilan ta’minlanganligi kabi omillar ta’sir qilar ekan. Natija o‘zgarishiga ushbu omillarning ta’sirini hisoblash yo‘llari birinchi bor ko‘rsatib berildi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙЎАТИ

1. Абдукаримов И.Т., Пардаев М.Қ., Исроилов Б.И. Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили. Монография. – Т.: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2003. – 256 бет.

2. Пардаев М.Қ., Абдукаримов И.Т., Исроилов Б.И. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. – Т.: “Меҳнат”, 20004. – 488 бет.

3. Савдо иқтисодиёти муаммолари. Ўқув қўлланма. /проф. М.Қ.Пардаевнинг умумий таҳрири остида. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2016. – 504 бет. ва ҳ. к.

INVESTITSIYAVIY MUHITNI YAXSHILASHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING O‘RNI

dots. Abdiyeva Difuza Kurbanovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

ORCID: 0009-0003-9100-2561

abdiyevad26@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali investitsiyaviy muhitni mustahkamlashning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan.

Investitsiyaviy muhitni oshirish, avvalo, ichki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, tadbirkorlik subyektlari uchun qulay shart-sharoit yaratish hamda xususiy sektor ulushini kengaytirish bilan bevosita bog‘liqdir.

Kalit so‘zlar: investitsiyaviy muhit, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, iqtisodiy islohotlar, investitsiya siyosati, hududiy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье проанализированы теоретические основы и практические механизмы укрепления инвестиционного климата посредством развития малого бизнеса и частного предпринимательства.

Повышение инвестиционного климата, прежде всего, напрямую связано с обеспечением внутренней экономической стабильности, созданием благоприятных условий для субъектов предпринимательства, а также расширением доли частного сектора.

Ключевые слова: инвестиционный климат, малый бизнес, частное предпринимательство, экономические реформы, инвестиционная политика, региональное развитие.

Annotation: *This article analyzes the theoretical foundations and practical mechanisms for strengthening the investment climate through the development of small business and private entrepreneurship.*

Improving the investment climate is primarily directly related to ensuring internal economic stability, creating favorable conditions for business entities, and expanding the share of the private sector.

Keywords: *investment climate, small business, private entrepreneurship, economic reforms, investment policy, regional development.*

KIRISH

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy raqobat sharoitida investitsiyaviy muhit mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining hal qiluvchi asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Investitsiyaviy muhitni oshirish, avvalo, ichki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, tadbirkorlik subyektlari uchun qulay shart-sharoit yaratish hamda xususiy sektor ulushini kengaytirish bilan bevosita bog'liqdir.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash orqali yangi ish o'rinlari yaratiladi, aholi daromadlari oshadi, ichki bozor rivojlanadi hamda eng muhimi, xorijiy investorlar uchun qulay muhit shakllanadi. Shu bois, ushbu sohani rivojlantirish har bir davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Mazkur maqolada kichik biznesni rivojlantirish orqali investitsiyaviy muhitni mustahkamlashning asosiy yo'nalishlari, huquqiy asoslari va amaliy natijalari tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar. Kichik biznes iqtisodiy tizimning eng faol va moslashuvchan bo'g'inlaridan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakat yalpi ichki mahsulotining katta qismi aynan kichik biznes hissasiga to'g'ri kelmoqda. Shuningdek, band aholining asosiy qismi ham ushbu sektor hissasiga to'g'ri keladi.

Kichik biznesni rivojlantirishda moliyaviy resurslarga kirish muhim omildir. So'nggi yillarda tijorat banklari tomonidan kreditlash hajmi kengaydi, garovsiz kredit mexanizmlari joriy qilindi, subsidiyalar va kompensatsiyalar ajratish tizimi yo'lga qo'yildi.

Bundan tashqari, tadbirkorlar uchun soliq stavkalari optimallashtirildi. Yagona soliq to'lovi stavkalarining pasaytirilishi kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligini mustahkamladi.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining takomillashuvi investitsiyaviy risklarni kamaytirib, ichki va tashqi investorlar uchun yanada qulay sharoit yaratdi.

Kichik biznesni rivojlantirish orqali investitsiyaviy muhitni mustahkamlash quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

Huquqiy kafolatlar – tadbirkorlarning faoliyatini himoya qilish, ularning huquqlari va manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan qonuniy mexanizmlardir. O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida bu masalaga katta e'tibor berilgan.

Har bir fuqaro qonun doirasida erkin ravishda biznes bilan shug'ullanish huquqiga ega ekanligi va davlat organlari tadbirkorlik faoliyatiga asossiz aralasha olmasligi huquqiy kafolatlangan.

Tadbirkorning mulki qonun bilan himoyalangan, mulk faqat sud qarori bilan yoki qonunda belgilangan tartibda olib qo'yilishi mumkin.

Soliq siyosati liberallashtirish – bu davlat tomonidan soliq tizimini soddalashtirish, soliq yukini kamaytirish va tadbirkorlik uchun qulay sharoit yaratishga qaratilgan islohotlar majmuasidir. Ayniqsa O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda bu yo'nalishda muhim o'zgarishlar amalga oshirilgan.

Soliq stavkalarini kamaytirilishi bu tadbirkorlarning xarajatlarini kamaytirib, foydasini oshirishga yordam beradi.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash – Kichik biznes va tadbirkorlik uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlash O'zbekistonda oxirgi yillarda ancha kengaygan.

Yangi biznes boshlash yoki kengaytirish uchun subsidiyalar va grantlar, kichik biznes uchun soddalashtirilgan soliq tizimi hamda **imtiyozli kreditlar** ba'zan davlat kafolati bilan aylanma mablag' uchun va uskuna sotib olish uchun moliyaviy qo'llab-quvvatlanmoqda.

Raqamlashtirish - bu biznes jarayonlarini zamonaviy texnologiyalar orqali avtomatlashtirish va samaradorlikni oshirish demakdir. O'zbekistonda bu yo'nalish tadbirkorlar uchun juda muhim va qo'llab-quvvatlanmoqda.

Raqamlashtirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Onlayn savdo (e-commerce) – mahsulotni internet orqali sotish
- Elektron to'lovlar – plastik karta, QR, mobil to'lovlar
- Buxgalteriya dasturlari – hisob-kitobni avtomatlashtirish
- CRM tizimlar – mijozlar bilan ishlashni boshqarish
- Marketingni raqamlashtirish – reklama va ijtimoiy tarmoqlar

Xulosa. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan qabul qilingan farmon va qarorlar tadbirkorlikni rivojlantirish, investorlar ishonchini oshirish hamda iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash investitsiyaviy muhitni mustahkamlashning eng samarali yo'llaridan biridir. Qulay investitsiyaviy muhitni yaratish esa bevosita kichik biznesning rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Shu bois, davlat tomonidan ushbu sohani har tomonlama qo'llab-quvvatlash, zarur shart-sharoitlar yaratish va mavjud muammolarni bartaraf etish orqali barqaror iqtisodiy taraqqiyotga erishish mumkin.

Ushbu sektor iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xususiy sektor ulushining ortishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va hududiy rivojlanishning jadallashuvi mamlakat investitsiyaviy jozibadorligini oshirishda muhim omil bo'lib qoladi. Natijada, mamlakat iqtisodiyoti yanada mustahkamlanadi, xalq farovonligi oshadi va xalqaro maydonda raqobatbardoshlik kuchayadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-oktabrdagi PF-5198-son Farmoni.
2. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi.
3. Shavkat Mirziyoyev asarlari va nutqlari to'plami.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
5. Iqtisodiy adabiyotlar va ilmiy maqolalar.
6. Abdiyeva D. Begimqulova L. O'zbekistonning iqtisodiyotdagi innovasion siyosati. Ilg'or iqtisodiyot va pedagogic texnologiyalar. Ilmiy elektron jurnal. 1-SON. 2026 y.
7. Бегалиева, М.А. (2025) "Рақамли иқтисодиёт ва халқаро рақамли интеграция". New Renaissance xalqaro journal. Volume 1 Issue 8. May.
8. Равшанова, М. М. (2024). Значение педагогических экспериментов в развитии эконометрических навыков учащихся. Экономика и социум, (3-1 (118)), 836-839.
9. Шодиев Б.Т., & Абдиева Д.К. (2023). Увеличение объемов производства продукции каракулеводства. экономика и социум, (12 (115)-1), 1559-1562.

MINTAQAVIY PAXTA-TO'QIMACHILIK KLASSTERLARINI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH (Qashqadaryo viloyati misolida)

Maxmatqulov G'olibjon Xolmuminovich (dotsent)

Sultonov Sirojiddin Normurodovich (dotsent v.b)

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahar

“Iqtisodiyot” kafedrası

E-mail: aligart-8300@mail.ru

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi hududiy iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri to'qimachilik va tikuvchilik sanoatidir. Bozor o'zgarishidan so'ng ushbu sanoat kapital aylanmasining yuqoriligi, resurs salohiyatidan samarali foydalanish va zarur mahsulotlar ishlab chiqarish hisobiga milliy iqtisodiyotning bozor sharoitlariga eng moslashgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Aholining sifatli va zamonaviy kiyim-kechak hamda poyabzalga bo'lgan ehtiyoji ushbu tarmoq rivojiga turtki bermoqda. O'zbekistonning aksariyat hududlari uchun to'qimachilik va tikuvchilik sanoati bandlikni oshirish, hududlarni barqaror rivojlantirish, kichik biznesni rivojlantirish, davlat va mahalliy budjetlar daromadlarini ko'paytirish hamda mamlakatning tashqi bozorlardagi mavqeini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: to'qimachilik ishlab chiqarish 1, investitsiyalar 2, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash 3, imtiyozlar 4, harakat strategiyasi 5.

Аннотация: Одним из важных секторов региональной экономики Республики Узбекистан является текстильная и швейная промышленность. После трансформации рынка эта отрасль стала одной из наиболее адаптированных к рыночным условиям национальной экономики благодаря высокому обороту капитала, эффективному использованию ресурсного потенциала и производству необходимой продукции. Развитие этого сектора стимулируется потребностью населения в качественной и современной одежде и обуви. Для большинства регионов Узбекистана текстильная и швейная промышленность имеет большое значение для увеличения занятости, устойчивого развития регионов, развития малого бизнеса, увеличения доходов государственного и местного бюджетов и укрепления позиций страны на внешних рынках.

Ключевые слова: текстильное производство 1, инвестиции 2, государственная поддержка 3, выгоды 4, стратегия действий 5.

Abstract: One of the important sectors of the regional economy of the Republic of Uzbekistan is the textile and garment industry. After market transformation, this industry has become one of the most adapted to market conditions of the national economy due to high capital turnover, efficient use of resource potential and production of necessary products. The population's need for high-quality and modern clothing and footwear is driving the development of this sector. For most regions of Uzbekistan, the textile and garment industry is of great importance in increasing employment, sustainable development of regions, development of small businesses, increasing revenues of state and local budgets, and strengthening the country's position in foreign markets.

Keywords: textile production 1, investments 2, state support 3, benefits 4, action strategy 5.

KIRISH

Viloyatda to'qimachilik va tikuvchilik sanoatining klasterlashuvi sohada raqobat va kooperatsiya omillarining maqbul uyg'unlashuvini rag'batlantirish imkonini beradi, bu esa hudud iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning eng muhim shartidir. Shu bilan birga, klasterlar nafaqat hudud sanoatini jadal rivojlantirishning samarali mexanizmi, balki biznes, ilm-fan va davlatning optimal o'zaro hamkorligi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishi mumkin. Shunday qilib, hududiy sanoat klasterini shakllantirish mahalliy mahsulotlarning ichki va tashqi bozorlarda yuqori raqobatbardoshlik darajasiga erishishga xizmat qilmoqda.

Mintaqa iqtisodiyotini klasterlashtirishning afzalligi mintaqaning asosiy to'qimachilik va tikuvchilik korxonalarini institutsionalizatsiya qilinmagan holda birlashtirish natijasida yuzaga keladigan integratsion iqtisodiy samaraga erishishdadir. Klasterlar hudud sanoatining ham mamlakat ichida, ham xorijiy ishlab chiqaruvchilar bilan raqobat sohasida raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyalarni jalb etishning samarali mexanizmini yaratish imkonini beradi. Jahonda mintaqaviy sanoatni rivojlantirishning muvaffaqiyatli modellari misolida to'qimachilik va tikuvchilik klasterlari to'qimachilik xomashyosini qayta ishlash va tayyor yuqori sifatli kiyim-kechak mahsulotlari ishlab chiqarishda alohida o'rin tutib, mamlakatimizda ushbu sohaning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishini ko'rsatadi. tobora kuchayib borayotgan raqobat muhiti.

Shunday qilib, mintaqada innovatsion to'qimachilik klasterlarining mavjudligi hududiy iqtisodiy siyosat mazmunini o'zgartirish imkonini beradi, bu esa xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlat institutlari o'rtasidagi munosabatlar tizimini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Yuqorida aytilganlarning barchasi tadqiqot mavzusining dolzarbligini oldindan belgilab beradi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Klaster shakllanishini boshqarish tizimi muammolarini hal qilishda xorijiy tadqiqotchilar: Andersson T., Gilsinga V., Ketels K., Lindkvist G., Porter M., Roelandta T., Rosenfeld S., Sinderena J., Solwell O., Sorvika J., Feather E., Fourre H., Hansson E., Hertoga P., Enright M. va boshqalar.

Hududiy klasterlarni hududiy miqyosda ishlab chiqarishni tashkil etishning yangi shakli sifatida tashkil etishning nazariy asoslanishi Balashova N.N., Bandman M., Voronina L.A., Egorova I.E., Izmestyev A., Ketels K., Kleiner G asarlarida keltirilgan. ., Kolosovskiy N., Migranyana A.A., Pechatkina V.V., Pilipenko I., Polyakova V., Feldmana V., Yaraxmedova R.I. va boshqalar. Voynarenko M.P., Voronov A.A., Voropov A., Kut'in V.M., Men'shenin I.G., Migranyan A.A., Holidays A., Rosenfeld S asarlarida "klaster" tushunchasini ta'riflashga turlicha yondashuvlar shakllangan. ., Tretyaka V.P., Haaga D., Tsikhana T.V., Jacobs D., Yalova D.A.

Mintaqaviy klasterlarning shakllanishi va faoliyatining nazariy asoslari, hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va innovatsion rivojlanishini ta'minlash uchun klaster modellaridan foydalanish Gromyko Yu.V., Kovalev Yu.P., Makaeva A.I., Markova L.S. asarlarida ko'rib chiqilgan. ., Pilipenko I. V., Porter M., Haag D., Yagolnitser M. A. va boshqalar.

Ishning maqsadi - hududiy sanoat klasterlarini shakllantirish va rivojlantirishning kontseptual jihatlarini nazariy asoslash hamda to'qimachilik va tikuvchilik klasterining raqobat muhitida samarali faoliyat yuritishi bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ishda belgilangan maqsadga muvofiq, quyidagi vazifalarni hal qilish belgilandi:

- hududiy sanoat klasterlarini qurishni aniqlash va tipologiyasiga nazariy yondashuvlarni tadqiq etish va takomillashtirish;

- mintaqaning iqtisodiy salohiyati va raqobatbardosh ustunliklarini shakllantirishning hal qiluvchi omillari tahlilini hisobga olgan holda, O'zbekiston hududlarida hududiy sanoat klasterlarini yaratish uchun zarur shart-sharoitlarni baholash;

- mintaqada to'qimachilik va tikuvchilik klasterini shakllantirish va rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash va bu jarayonda davlatning rolini baholash;

- hududda to'qimachilik va tikuvchilik klasterini tashkil etish va faoliyat yuritishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqish;

- hududiy to'qimachilik va tikuvchilik klasterini shakllantirish jarayonida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlarini belgilash.

O'zbekiston hududlarida klaster shakllanishi jarayonini boshlashi mumkin bo'lgan hududiy to'qimachilik va tikuvchilik korxonalari hisoblanadi.

hududiy to'qimachilik va tikuvchilik klasterini shakllantirish sharoitida hamkorlikning integratsion shaklini rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy va ishlab chiqarish munosabatlari hisoblanadi.

Ish jarayonida umumiy ilmiy uslub va usullardan, xususan, ilmiy abstraksiya, tahlil va sintez, modellash, statistik guruhlash, taqqoslash, tasniflash, ekspert baholari, anketalar va boshqalar qo'llanilgan.

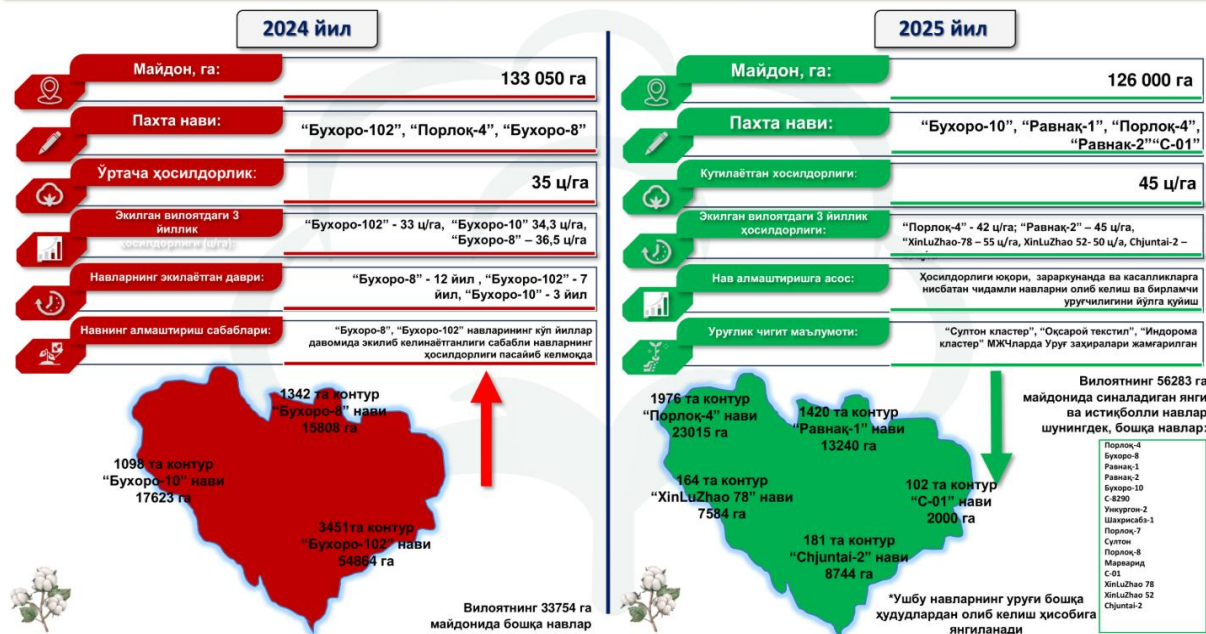
NATIJALAR VA MUHOKAMA

- hududiy sanoat klasterlarini shakllantirish va rivojlantirishning konseptual jihatlarini nazariy asoslab berish hamda hududiy to'qimachilik va tikuvchilik klasterining raqobat muhitida samarali faoliyat yuritishi bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdadir. Ilmiy yangilikka ega bo'lgan tadqiqotning eng muhim natijalari quyidagilardir:

- sanoat klasteri tushunchasining mohiyatini tarmoq korxonalari o'rtasidagi ishlab chiqarish, texnologik, ilmiy va tijorat aloqalarini tashkil etishning alohida turi sifatida aniqlab berdi, uning shakllanishi va barqaror rivojlanishi bevosita bog'liq bo'lgan muayyan shart-sharoitlar mavjudligi bilan bog'liq. ma'lum bir tarixiy bosqichda mintaqaning biznes tuzilmalari o'rtasida shakllangan ishlab chiqarish munosabatlarining ketma-ket belgilaridan kelib chiqadigan ijtimoiy iqtisodiy jarayonlar oqimining vektoriy inertsiasiga optimal tarzda mos keladigan kelajakdagi klasterlarni yaratish turlari va shakllarini tanlashda ahamiyati;

- hududiy to'qimachilik va tikuvchilik klasterlarini qurish tipologiyasi, birinchi navbatda, innovatsion rivojlanish ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish asosida hududning innovatsion muhitini faollashtirish va yaxshilashga qaratilgan, ularni yaratish va barqaror faoliyat yuritishning asosiy tamoyillari va shartlarini aniqlash asosida tizimlashtirilgan. iqtisodiyot, tabiiy va iqtisodiy salohiyatdan yanada samarali foydalanishni hisobga olgan holda tadbirkorlik tuzilmalarining raqobatdosh ustunliklarini mustahkamlash va ularning eksport salohiyatini oshirishga ko'maklashish.

Klasterning mohiyatiga oid iqtisodchilarning ilmiy qarashlarini tizimlashtirish iqtisodiyotda klasterlar ikki xil ko'rinishda ko'rib chiqilishini ko'rsatdi. Birinchi variantda klaster tanlangan yondashuvlarning birinchisiga mos keladigan umumiylik va bir-birini to'ldiruvchi tomonlar bilan bog'langan, ma'lum bir sohadagi o'zaro bog'langan kompaniyalar va o'zaro ta'sir qiluvchi institutlarning geografik jihatdan yaqin guruhi sifatida qaraladi. Ikkinchi variantda klaster xaridor-yetkazib beruvchi yoki yetkazib beruvchi-xaridor munosabatlari, umumiy texnologiyalar, umumiy xarid yoki tarqatish kanallari, umumiy mehnat munosabatlari orqali bog'langan bir qator tarmoqlar sifatida qaraladi, bu ikkinchi variantga yaqinroqdir.

Ularning evolyutsiyasi jarayonida ko'plab klasterlar o'z-o'zidan paydo bo'lib, so'ngra davriy ravishda rivojlanib, klasterning hayotiy siklining boshlanishidan tanazzulga qadar yangi bosqichlariga o'tdi. Mintaqaviy sanoat klasterining mavjud tasniflari umumlashtiriladi, hududiy sanoat klasterlarini tasniflash metodologiyasi innovatsion klasterlarni (geografik, vertikal integratsiyalashgan, gorizonta integratsiyalashgan, ilmiy, ta'lim va tashkiliy-institutsional klasterlar) rivojlantirish tajribasiga qarab, darajalari bo'yicha aniqlashtiriladi, rivojlanish darajasi (kuchli, barqaror, potentsial, yashirin), shuningdek, faoliyat ko'lami bo'yicha (tarmoqlararo va megaklasterlar) yetuklik darajasi bo'yicha (tarmoqlararo va megaklasterlar) qamrov darajasi bo'yicha xalqaro, milliy va mintaqaviy). Mintaqaviy klasterlarni o'rganishda qurilish klasterlari tipologiyasini tasniflashning eng muhim mezonlari tarmoqqa mansublik, hududiy klasterni rivojlantirish omillari, klasterning shakllanish va rivojlanish bosqichi, klasterning ichki tuzilishi, klaster a'zolarining tashkil topish usuli hisoblanadi.

Mintaqaviy to'qimachilik va tikuvchilik klasterini shakllantirishda davlat rolini oshirishning asosiy yo'nalishlari belgilanib, klasterlarni shakllantirish jarayonini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmi ishlab chiqilmoqda. Milliy va mahalliy darajada davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash shakllari ta'kidlangan. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi qiymat zanjirida etkazib beruvchilar sonining kengayishini rag'batlantiradi. Iqtisodiyot miqyosidagi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi bilan solishtirganda, klaster darajasidagi hukumat harakatlari mintaqa sanoatining muayyan muammolarini, ayniqsa ularning tegishli va yordamchi korxonalar bilan o'zaro munosabatlari masalalarini hal qilishga yaxshiroq yo'naltirilishi mumkin.

XULOSA

Hududda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda davlat moliyaviy qo'llab-quvvatlashi muhim o'rin tutishidan qat'i nazar, davlat resurslari cheklanganligini hisobga olib, bunday resurslardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan korxonalar ham davlat tomonidan sarflangan mablag'larning samaradorligini ko'rsatish uchun bosimga duch kelishi mumkin. klaster tashabbuslarini amalga oshirishga investitsiyalar. Davlat klaster siyosatini amalga oshirishning ikki yo'nalishi mavjud: 1) turli sohalarida va turli hududlarda klasterlarni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish; 2) klasterlarning shakllanishi va rivojlanishini maqsadli rag'batlantirish. Davlat siyosatining ikki tomonlamaligi dastur va loyiha kabi

boshqaruv usullaridan foydalanish imkoniyatini belgilaydi.

Klaster dasturi va hududiy sanoat klasterlarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqishda umumiy xarakterdagi xatolarga yo'l qo'ymaslik zarur. Xususan, davlat boshqaruvining turli darajalarida klaster dasturlari ishbilarmon doiralar vakillari bilan muvofiqlashtirilgan bo'lishi, klaster dasturlari boshqa tarmoq dasturlaridan unchalik farq qilmasligi va tarmoqlarning o'zaro hamkorligini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, bu esa klasterlarni yagona tarmoqqa aylantirish imkonini beradi. Klasterning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beruvchi turli tadbirlar uchun platforma.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Дмитриев Ю.А., Омаров М.М. Повышение эффективности предприятия легкой и текстильной промышленности на основе создания производственных территориальных кластеров//Технология текстильной промышленности - Иваново, 2015. - № 4 (358). - С.52-56.
- 2.Миролубова, Т.В. Закономерности и факторы формирования и развития региональных кластеров: монография. - Пермь, 2013. - 283 с.
- 3.Мирсаидов А.Б. Кластер как рыночный институт развития пространственной экономики// Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2016. -№1. -С.120-128.
- 4.Самаруха В.И., Николаева И.С. Формирование интегрированных кластеров в регионе. - Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2012. - 191 с.
- 5.Абрамова Е.А. Кризис текстильной отрасли: самозанятость безработных как "стратегия выживания"//Технология текстильной промышленности. -М., 2011. - №5. - С.8-10.
- 6.Аверина Л. М. Предпосылки создания и развития территориальных производственных кластеров. - Екатеринбург, 2005. - С.56-78.

THE INFLUENCE OF REGIONAL PECULIARITIES ON HOTEL FACILITIES IN KASHKADARYA

Berdiyev Jasur Koldoshevich

Associate Professor of the Department of "Economics" of the IPU

jasurberdiyev6834@gmail.com <https://orcid.org/0009-0006-0111-4300>

Abstract: *The article analyzes key regional features, including geographic location, climate conditions, cultural heritage and economic factors. The ways of adaptation of hotels to local conditions are considered, including architectural solutions, service innovations and marketing strategies. The main attention is paid to how hotel businesses can use these features to increase their competitiveness and improve efficiency indicators.*

Keywords: *hotel business, Kashkadarya region, efficiency of hotel industry, tourism, architectural solutions, service innovations, marketing strategies, sustainable development, business tourism, regional factors.*

INTRODUCTION

The hotel business in the Kashkadarya region of Uzbekistan is facing unique challenges and opportunities due to regional peculiarities. These factors have a significant impact on the performance of hotel facilities, forming a specific environment for their development and functioning. Understanding these regional nuances is extremely important for the successful management and development of the hotel sector in this region.

Kashkadarya region has a rich historical heritage, which is reflected in numerous architectural monuments and cultural traditions. The administrative center of the region, the city of Karshi, has an ancient history and celebrated its 2700th anniversary in 2006. The city, located in the Karshi oasis on the banks of the Kashkadarya River, has attracted the attention of conquerors for centuries, but has always been rebuilt after destruction.

The city of Shakhrisabz, the birthplace of the great commander Amir Timur, occupies a special place in the historical heritage of the region. This ancient city is included in the UNESCO World Cultural Heritage List, which highlights its exceptional historical and cultural value.

The region has preserved numerous evidences of a rich history in the form of palaces, hillforts and places of pilgrimage. These sites attract tourists and researchers who want to touch the centuries-old history of the region. The region is also famous for its natural resources. Due to the continental climate with subtropical elements, the region has unique conditions for the development of agriculture and animal husbandry. On the slopes of the Pamir-Alai Mountains, the air is clean, and the natural landscape is striking with a variety of flora and fauna. There are several well-known nature reserves in the region - Kitabsky, Gissarsky and Kizil-Sai. Kashkadarya region is rich in minerals. There are deposits of gas, oil, marble, gypsum, feldspar and various building materials. These natural resources play an important role in the economic development of the region.

The regional peculiarities of the Kashkadarya region have a significant impact on the hotel business, creating unique conditions for its development and functioning. Let's look at the main factors that affect the operation of hotel facilities in this region.

Climatic conditions. The climate of Kashkadarya region is characterized as continental and dry, with elements of subtropical in some areas. These climatic features create certain challenges for the hotel business. In summer, temperatures can reach high levels, which requires hotels to have efficient air conditioning and cooling systems. In winter, especially in mountainous areas, it can be quite cold, which makes it necessary to have high-quality heating systems.

Cultural traditions. The rich historical and cultural heritage of Kashkadarya region is of great importance for the hotel business. The city of Shakhrisabz, the birthplace of Amir Timur, included in the UNESCO World Cultural Heritage List, has a high tourist potential. This creates an opportunity for the development of specialized hotels aimed at tourists interested in the history and culture of the region.

The economic situation. The economy of Kashkadarya region has its own characteristics that have an impact on the hotel business. The region ranks first in the country in terms of hydrocarbon production and natural gas processing. This attracts business travelers to the region, which creates demand for business hotels and conference services. There are 14 joint ventures with the participation of foreign investors in the region, which also contributes to the development of business tourism and, consequently, the hotel sector. The development of tourism infrastructure is one of the priorities of the region's economic policy. The authorities have developed a program for the development of the tourism sector, which includes the construction and reconstruction of hotels, restaurants and other tourist infrastructure facilities. This creates favorable conditions for investments in the hotel business. Thus, the regional factors of Kashkadarya region create a unique environment for the development of the hotel business. Climatic conditions, rich cultural heritage and the economic situation create both challenges and opportunities for

hoteliers. Success in this field depends on the ability to adapt to local conditions and effectively use regional features to create unique offers for tourists.siness.

ADAPTATION OF HOTEL FACILITIES TO LOCAL CONDITIONS

The hotel facilities of the Kashkadarya region face the need to adapt to the unique regional features for successful operation and development. This adaptation covers various aspects of the business, from architectural solutions to marketing strategies.

Architectural solutions. When designing and building hotels in Kashkadarya region, it is important to take into account local climatic conditions and cultural traditions. The architecture of the hotels should blend harmoniously into the surrounding landscape and reflect the rich historical heritage of the region.

Given the continental climate with subtropical elements, special attention is paid to air conditioning and heating systems. The hotels are equipped with efficient cooling systems for a comfortable stay during the hot summer months. At the same time, high-quality heating systems are provided for cold winter periods, especially in mountainous areas.

The architectural appearance of hotels often includes elements of traditional Uzbek architecture, such as arches, domes and ornaments. This not only attracts tourists looking for an authentic experience, but also highlights the uniqueness of the region. Many hotels strive to reflect elements of local architecture and decorative arts in their interiors and exteriors.

Efficient use of natural resources is also an important aspect. Given the dry climate of the region, hotels pay special attention to water supply and water treatment systems. Some hotels are implementing rainwater collection and reuse technologies, as well as installing energy-efficient equipment.

Service innovations. Hotel facilities in Kashkadarya region are actively implementing innovative services to meet the needs of modern tourists and stand out from competitors.

Digitalization of services is one of the key directions. Many hotels are implementing online booking and check-in systems, which allows guests to save time and make the check-in process more convenient. Mobile applications are also gaining popularity, through which guests can order additional services, learn about local attractions and receive personalized recommendations.

Given the growing interest in eco-tourism, some hotels offer special excursion programs that allow guests to explore the unique nature of the region. Tours to the Gissar State Mountain Juniper Reserve and Kitab State Geological Reserve are organized.

For business tourists, whose numbers are growing due to the development of the oil and gas industry in the region, hotels are equipping modern conference rooms and providing services for organizing business events.

Many hotels also adapt their services to local cultural characteristics. For example, they offer dishes of traditional Uzbek cuisine in restaurants, organize workshops on cooking local dishes or lessons in folk crafts.

Marketing strategies. The marketing strategies of hotel companies in Kashkadarya region are aimed at effectively promoting their services and attracting various categories of tourists. One of the key areas is promotion in the digital environment. Hotels actively use social media and travel platforms to attract guests. They publish colorful photos and videos telling about the unique features of the region and the services provided.

Many hotels emphasize the historical and cultural heritage of the region in their marketing materials. Special attention is paid to the promotion of the city of Shakhrisabz, the birthplace of Amir Timur, included in the UNESCO World Cultural Heritage List. This attracts tourists interested in history and culture.

Hotels also actively cooperate with travel agencies and online booking platforms, which allows them to expand their customer base and increase room occupancy.

An important element of the marketing strategy is the creation of unique offers and service packages. For example, some hotels offer special programs that include visiting local attractions, tasting traditional dishes, or participating in cultural events.

Special corporate programs and tariffs are being developed to attract business tourists. The hotels offer comprehensive services for organizing business events, including transfers, meals and a cultural program.

Many hotels also pay attention to the environmental aspect in their marketing strategies, emphasizing their commitment to sustainable development and conservation of the region's natural resources. This attracts environmentally conscious tourists and helps to create a positive image of the hotel.

Thus, the adaptation of hotel facilities to the local conditions of the Kashkadarya region covers a wide range of aspects, from architectural solutions to innovative services and marketing strategies. Successful adaptation allows hotels not only to attract more guests, but also to contribute to the development of the tourism industry in the region as a whole.

Research methodology. The study was aimed at studying the influence of regional peculiarities on the performance indicators of hotel facilities in Kashkadarya region. The research methodology was based on a qualitative and quantitative analysis of the factors affecting the hotel business. The main research methods were:

- Literature analysis: in order to create a theoretical basis for the study, an in-depth review of scientific articles and studies related to the hotel business, regional factors, and their impact on the industry was conducted;
- Data collection: data on hotel facilities in Kashkadarya region, including their performance indicators, and data on the climatic, geographical, cultural, and economic characteristics of the region were used for the analysis.;
- Comparative analysis: the study includes a comparative analysis of hotel facilities operating in different climatic and economic conditions of the region;

Statistical analysis: Statistical analysis methods were used to assess the impact of various factors on the effectiveness of hotels.

ANALYSIS AND RESULTS

The analysis showed that key regional features such as climatic conditions, cultural heritage and the economic situation have a significant impact on the efficiency of hotel facilities in Kashkadarya region. The main results of the study include:

- Climatic conditions: Hot and dry climate requires significant costs for air conditioning and water supply systems, which increases the operating costs of hotels. At the same time, climatic conditions affect the seasonality of tourist flows, which reduces the stability of the income of the hotel sector in different periods of the year.

- Cultural heritage: The rich cultural and historical heritage of the region, especially the presence of UNESCO World Heritage Sites such as Shakhrisabz, attracts a significant number of tourists, which increases the workload of hotels focused on cultural tourism. Hotels that integrate elements of local culture into their services show the best results in terms of customer loyalty.

- Economic situation: Economic activity related to the extraction of hydrocarbons and the processing of natural gas contributes to the development of business tourism. Hotels that provide conference services and are aimed at business travelers have more stable performance indicators.

The study showed that successful hotel companies adapt their services and infrastructure to the specific conditions of the region, including architectural solutions reflecting local traditions and innovative services aimed at improving the quality of service.

CONCLUSION

The development of the hotel business in Kashkadarya region is closely linked to the unique regional features. The climate, cultural heritage and economic situation have a significant impact on the operation of hotels, creating both difficulties and new opportunities. Successful hotel companies have learned to adapt to local conditions by implementing innovative solutions in architecture, service and marketing.

Ultimately, the ability of hotels to take into account regional specificities and make effective use of local resources is crucial to their success. This not only helps to attract more tourists, but also contributes to the development of the tourism industry in the region as a whole. The future of the hotel business in Kashkadarya looks promising, provided that hotels continue to adapt and innovate in accordance with the changing needs of tourists and the peculiarities of the region.

LITERATURE

1. Kuznetsova I.V., Ivanov S.A. "Regional peculiarities of hotel business development". // Tourism: Law and Economics, 2022.
2. Petrova E.N. "The influence of climatic conditions on the development of the hotel business in Central Asia." // Economics and Business: Theory and Practice, 2021.
3. Sidorov A.V. "Adaptation of hotel facilities to regional conditions: the experience of Uzbekistan". // Regional Studies, 2020.

INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING ELEKTRON TIJORATDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Ravshanova Muhayyo Maxmanazarovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

muhayyo.ravshanova@mail.ru

ORCID:0009-0002-2385-5485

Annotatsiya: Maqolada innovatsion iqtisodiyot sharoitida kichik biznes subyektlarining elektron tijoratdan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari Qashqadaryo viloyati misolida o'rganilgan. Tadqiqotda kichik biznesning onlayn savdo ulushi va daromad indeksi o'rtasidagi bog'liqlik 2019–2025-yillar uchun korrelyatsion-regressiya tahlili yordamida baholangan. Natijalar onlayn savdo ulushi bilan daromad o'sishi o'rtasida statistik jihatdan yuqori ahamiyatli, kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ($r = 0,99$; $R^2 = 0,977$; $p < 0,001$) ko'rsatgan, bu esa elektron tijoratdan foydalanishning kichik biznes daromadini oshirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi.

***Kalit soʻzlar:** Innovatsion iqtisodiyot, kichik biznes, elektron tijorat, samaradorlik, onlayn savdo, korrelyatsion-regressiya tahlili, daromad oʻsishi, Qashqadaryo viloyati.*

KIRISH

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat kichik biznes subyektlari uchun bozorga chiqish xarajatlarini kamaytirish, hududiy chegaralarni yengib oʻtish va yangi mijozlar bazasiga ega boʻlish imkonini beruvchi muhim vosita hisoblanadi. 2022-yilda Oʻzbekistonda elektron tijorat bozori hajmi 311 million AQSH dollariga yetdi, bu 2018-yilga nisbatan 5 baravar koʻp koʻrsatkichdir, 2024-yilda esa bozor 2023-yilga nisbatan 39,8 foizga oʻsdi. Bunday jadal oʻsish sharoitida kichik biznes subyektlarining elektron tijoratdan foydalanish samaradorligini oshirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi.

Kichik biznes subyektlarining iqtisodiy salohiyatini oshirish masalalarini oʻrgangan tadqiqotlarda kichik korxonalarni raqamlashtirish va davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash dasturlarining samaradorlikka ijobiy taʼsir qilayotgani koʻrsatilgan. Qashqadaryo viloyatida ham kichik biznesning elektron tijoratga boʻlgan qiziqishi ortib bormoqda, biroq bu jarayonning aniq iqtisodiy samarasini miqdoriy baholovchi tadqiqotlar hali yetarli emas.

Tadqiqot muammosi: Ushbu tadqiqot quyidagi aniq iqtisodiy muammoni hal etishga qaratilgan: Qashqadaryo viloyatida kichik biznes subyektlarining elektron tijoratdan foydalanish darajasining oshishi ularning daromadiga qanday va qay miqdorda taʼsir qiladi, hamda bu bogʻliqlik statistik jihatdan qanchalik ishonchli? Ushbu savolga javob berish orqali kichik biznesni elektron tijoratga jalb qilish siyosatining iqtisodiy asoslanganligini koʻrsatish mumkin boʻladi.

Adabiyotlar tahlili: Oʻzbekistonda kichik biznesning iqtisodiy salohiyatini oshirish masalalarini oʻrgangan tadqiqotda kichik biznes samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar, strategik yondashuvlar va zamonaviy boshqaruv usullari tahlil qilingan, jumladan A.Joʻrayevning (2020) kichik korxonalarni raqamlashtirish va davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash dasturlari samaradorlikka ijobiy taʼsir qilayotgani koʻrsatib berilgan [1].

Elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga taʼsirini oʻrgangan tadqiqotda elektron tijorat bozori hajmining jadal oʻsishi va uning kichik va oʻrta biznes uchun yaratayotgan yangi imkoniyatlari tahlil qilingan, milliy elektron tijorat platformalarining yetkazib berish geografiyasini kengaytirishdagi roli alohida taʼkidlangan [2]. Kichik biznes korxonalari uchun eksport salohiyatini oshirish yoʻllarini oʻrgangan tadqiqotda kichik korxonalar oldida turgan asosiy toʻsiqlar - marketing, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, logistika va huquqiy cheklovlar - tahlil qilingan, raqamli marketing va innovatsion texnologiyalardan foydalanish ushbu toʻsiqlarni bartaraf etishning samarali yoʻli sifatida koʻrsatilgan [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, kichik biznesning raqamlashtirilishi va elektron tijoratning umumiy ahamiyati keng oʻrganilgan boʻlsa-da, elektron tijoratdan foydalanish darajasi bilan kichik biznes daromadi oʻrtasidagi bogʻliqlikni ekonometrik jihatdan miqdoriy baholash masalasi, xususan Qashqadaryo viloyati misolida, ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

Metodologiya: Tadqiqotda kichik biznesning onlayn savdo ulushi (ONL, umumiy savdo aylanmasiga nisbatan foizda) mustaqil oʻzgaruvchi, daromad indeksi (REV, 2019=100) bogʻliq oʻzgaruvchi sifatida qabul qilindi. Bogʻliqlik oddiy chiziqli regressiya modeli yordamida baholandi: $REV = \beta_0 + \beta_1 \cdot ONL + \varepsilon$. Tadqiqotning kirish maʼlumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

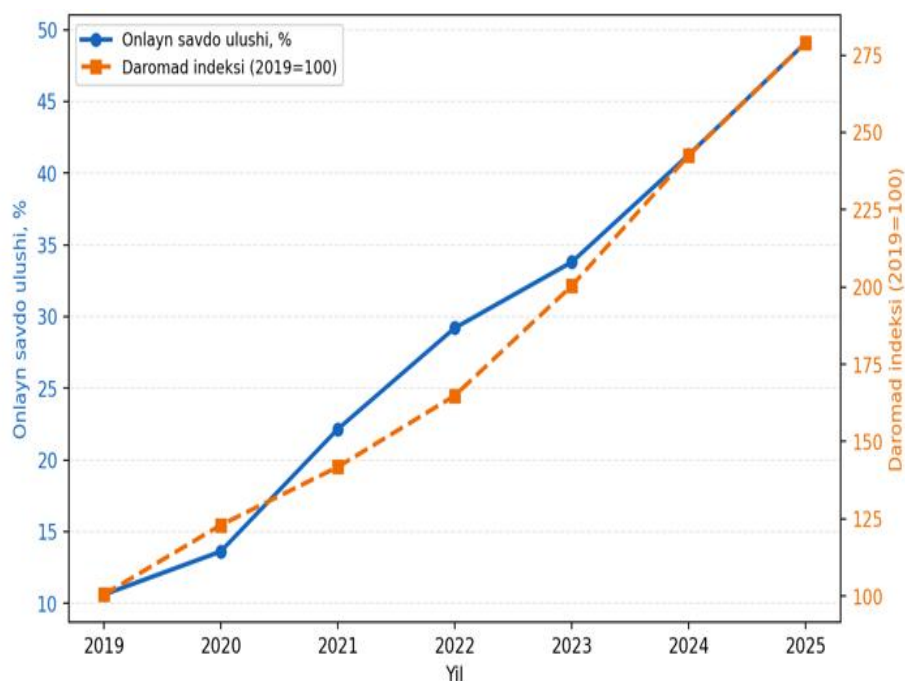
1-jadval

Kichik biznesning onlayn savdo ulushi va daromad indeksi (2019–2025)⁹¹

⁹¹ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

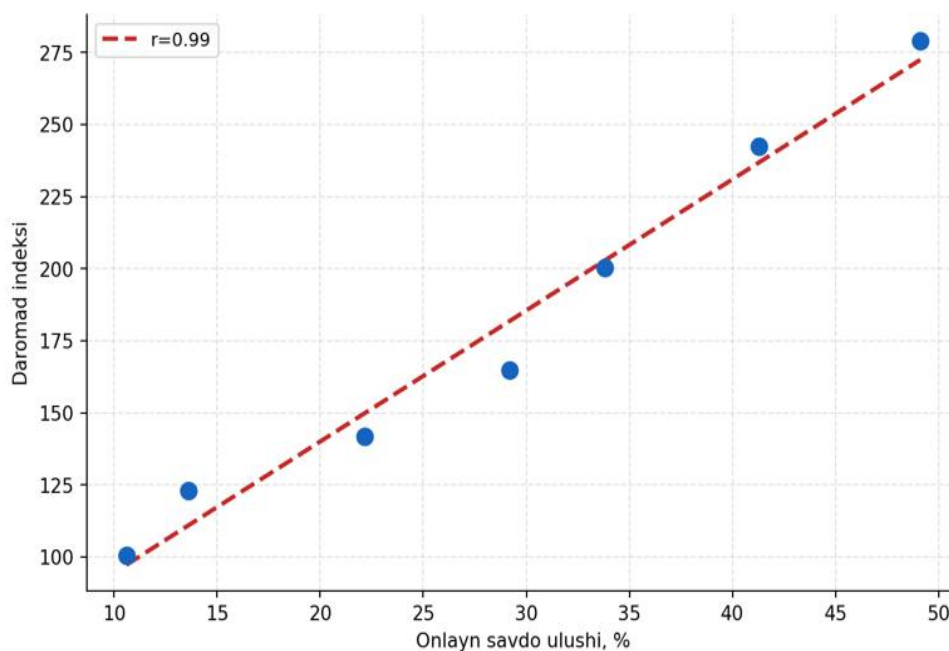
Yil	Onlayn savdo ulushi, %	Daromad indeksi
2019	10,6	100,4
2020	13,6	123,0
2021	22,1	141,8
2022	29,2	164,8
2023	33,8	200,3
2024	41,3	242,5
2025	49,1	279,0

Tahlil va Natijalar. Onlayn savdo ulushi va daromad indeksining birgalikdagi dinamikasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida kichik biznesning onlayn savdo ulushi va daromat indeksining dinamikasi.

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, kichik biznesning onlayn savdo ulushi 2019-yildagi 10,6 foizdan 2025-yilda 49,1 foizgacha, ya'ni qariyb 4,6 baravar oshdi, shu davrda daromad indeksi esa 100,4 dan 279,0 gacha, ya'ni 2,8 baravar o'sdi. Bog‘liqlikning korrelyatsion-regressiya tahlili natijalari 2-rasm va 2-jadvalda keltirilgan.

2-rasm. Kichik biznesning elektron tijoratdan foydalanish darajasi va daromadi o'rtasida bog'liqlik.

2-jadval
Onlayn savdo ulushi va daromad indeksi o'rtasidagi bog'liqlikni baholovchi regressiya natijalari⁹²

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiyamat
Konstanta (β_0)	49,06	9,84	4,99	0,004
Onlayn savdo ulushi (ONL)	4,55	0,32	14,26	0,000

Model umumiy ko'rsatkichlari: $R^2 = 0,977$; F -statistika = 203,3 ($p < 0,001$); kuzatuvlar soni $n = 7$.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, onlayn savdo ulushi daromad indeksiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta = +4,55$; $p < 0,001$). Bu quyidagicha talqin qilinadi: onlayn savdo ulushi 1 foiz punktga oshganda, kichik biznesning daromad indeksi o'rtacha 4,55 birlikka oshadi. $R^2 = 0,977$ ko'rsatkichi onlayn savdo ulushidagi o'zgaruvchanlikning qariyb 98 foizi daromad dinamikasi bilan izohlanishini bildiradi, bu esa elektron tijoratdan foydalanish darajasi bilan kichik biznes moliyaviy natijalari o'rtasida juda kuchli bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi.

Samaradorlikni oshirishning tashkiliy jihatlari. Aniqlangan yuqori bog'liqlikka qaramay, kichik biznes subyektlarining elektron tijoratdan foydalanish samaradorligi bir qator tashkiliy omillarga ham bog'liq: raqamli marketing ko'nikmalari, onlayn to'lov tizimlaridan foydalanish qulayligi, mahsulotni tez va sifatli yetkazib berish imkoniyati hamda mijozlar bilan ishlash madaniyati. Ushbu omillarning yetishmasligi elektron tijoratning potensial samarasini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilishi

⁹² Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

mumkin, shu sababli faqat onlayn platformaga chiqish emas, balki uni samarali boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyatida kichik biznes subyektlarining elektron tijoratdan foydalanish darajasining oshishi ularning daromadiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli va kuchli ijobiy ta'sir ko'rsatadi ($r = 0,99$; $R^2 = 0,977$). Bu natija kichik biznesni elektron tijoratga jalb qilish bo'yicha davlat dasturlarining iqtisodiy jihatdan to'liq asoslanganligini tasdiqlaydi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: kichik biznes subyektlari uchun elektron tijorat platformalariga chiqish bo'yicha maslahat va texnik yordam xizmatlarini kengaytirish; raqamli marketing va onlayn savdoni boshqarish bo'yicha o'quv dasturlarini tashkil etish; kichik biznesning elektron tijorat platformalariga ulanishini yengillashtiruvchi soliq va moliyaviy imtiyozlarni joriy etish; hamda onlayn savdo ulushi va daromad o'rtasidagi bog'liqlikni tarmoqlar kesimida (savdo, xizmatlar, ishlab chiqarish) alohida-alohida chuqurroq o'rganish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot innovatsion iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratdan foydalanishning kichik biznes samaradorligini oshirishdagi hal qiluvchi rolini Qashqadaryo viloyati misolida statistik jihatdan qat'iy tarzda tasdiqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekistonda kichik biznesning iqtisodiy salohiyatini oshirish. Innoist.uz, 2025–2026. <https://innoist.uz/index.php/ist/article/download/975/939/2275>
2. Elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish va uni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash. ResearchGate, 2023. <https://www.researchgate.net/publication/378543140>
3. Kichik biznes korxonalari uchun eksport salohiyatini oshirish yo'llari va strategiyalar. Green Economy and Development, 2025. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/5219>

ISHLAB CHIQUV VA OLIY TA'LIMDA KLASTERNI TASHKIL ETISH MEXANIZMLARI TAKOMILLASHTIRISH SOHALARI.

Kurbanov Aziz Teshavoyevich

Qarshi davlat texnika universiteti

Email: azizbek.qurbonov88@mail.ru; Tel: +998 904270070.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ishlab chiqarish va oliy ta'limda ta'lim klasterini tashkil etishning turli shart-sharoitlari va uning mexanizmlari to'g'risida atroflicha fikr yuritilgan. Shuningdek oliy ta'lim yo'nalishlaridagi o'quv rejalarining ishlab chiqarish jarayonlariga moslashtirish haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: klaster, ishlab chiqarish, o'zluksizlik, o'quv reja, ta'lim turi, yo'nalganlik, pedagogik jarayon, salohiyat, izchillik.

Annotation. This article examines in detail the various conditions and mechanisms for organizing an educational cluster in production and in the field of higher education. We are also talking about adapting higher education curricula to production processes.

Keywords: cluster, production, integrity, curriculum, type of education, direction, pedagogical process, potential, consistency.

KIRISH

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, o'zviylik mazmun, o'zluksizlik shakl hodisasi hisoblanadi. ya'ni, ta'lim mazmunining tabiiy ketma-ketligini ta'minlash, bunda bilim oluvchilarning yosh va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish o'zviylikni ta'minlaydi. O'zviylik muayyan ta'lim turi doirasida ham, ta'lim turlariaro ham kuzatilishi mumkin. O'zluksizlik esa ta'lim turlarining o'zaro ketma-ketligida yoki muayyan fan mazmunining o'zlashtirishda bo'shliqning bo'lmasligi bilan sodir bo'ladi. Demak, o'zviylik va o'zluksizlik o'zaro bog'liqdir, ayni paytda, alohida hodisalar bo'lib, ularning ta'minlanishi ta'lim sifatiga bevosita aloqador va ta'lim turlari o'rtasidagi munosabatda bosh masala sifatida qaralmog'i lozim.

Adabiyotlar tahlili.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-iyuldagi "Neft va gaz sohasida ta'lim-ishlab chiqarish klasterini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-309-sonli qarori, 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", 2022- yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari, 2019-yil 16-yanvardagi PQ-4119-son "Ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi va hayotga tatbiq etilishida mazkur dissertatsiya muayyan darajada xizmat qiladi. Mamlakatimiz miqyosida turli fanlarni o'zaro bog'liqligi hamda integratsion ta'limni amalga oshirishda R.X.Djurayev, B.S.Abdullayeva, S.Qahhorov, Q.Sh.Tursunov, SH.U.Nurullayeva, M.M.Mirqosimova, N.N.Azizxodjayeva, U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, Q.T.Olimov, E.O.Turdiqulov, M.B.O'razova, J.A.Hamidov, Z.K.Ismailova, SH.S.Sharipov, D.O.Ximmataliyev, B.S.Nuridinov kabi olimlar tadqiqotlar olib borishgan Kasbga yo'naltirish muammosi ilgaridan ko'pchilik tadqiqotchilarni e'tiborini o'ziga jalb qilgan xususan, rossiyalik olimlar N.A.Aitov, Y.K.Babanskiy, V.A.Gusev, M.I.Maxmutov, R.A.Nizamov, M.F.Fatxulin va boshqalarning ishlarida tahlil qilingan. 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida» gi qonuni 28-moddasiga ko'ra ta'lim tashkilotlarini boshqarishda va kadrlar tayyorlashda kadrlar talabgorlari ishtirokini ta'minlash maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-sonli «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorida ishlab chiqarish, ilm-fan va ta'lim o'rtasida integratsiyani chuqurlashtirish, oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash yuzasidan buyurtmalarni shakllantirish, oliy ta'lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash darajasi va sifatini tubdan yaxshilash hamda iqtisodiyot tarmoqlari korxonalari va tashkilotlarida talabalar amaliyotlarini o'tkazish, ilmiy ishlarni hamkorlikda bajarish, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining ishga joylashishini ta'minlash borasidagi ishlarni rivojlantirish choralari ko'rish o'zaro xamkorlik shartnomalari asoslarida olib borilishi ustuvro vazifa qilib belgilangan.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotchilar klasterlarni sun'iy ravishda shakllantirish mumkin emasligini ta'kidlashadi. Demak, klaster manfaatdorlikdan kelib chiqqan tabiiy aloqadorlik maxsuli bo'lib, raqobatbardoshlikni ta'minlash, sifat va natijani ko'tarish uning asosiy maqsadi hisoblanadi. Mavjud tabiiy aloqadorlikni kuchaytirish, tarmoq salohiyatni muayyan maqsad sari yo'naltirish, yangilik asoslarini yaratish va mustahkamlash, axborot hamda innovatsiyalar almashinuvini jadallashtirishning eng faydali va samarador usuli klasterlardir. Klaster aloqadorligida tabiiylikni ta'minlashning shartlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- oliy ta'lim va ishlab chiqarishning geografik jihatdan yaqinligi;
- ta'limiy sifat dinamikasi;
- o'qituvchilar salohiyatini mustahkamlash;
- oliy ta'lim va ishmiy tadqiqot muassasalarining salohiyatidan samarali foydalanish;

- ta'lim vositalarining sifatini oshirish;

- umumiy maqsadni belgilay olish

- o'zviylik va o'zluksizlik,

- klaster sub'ektlarining o'zaro bog'liqlikda zanjir hosil qilishi va hokazo;

Pedagogik ta'lim klasterining ayni shu hodisa atrofida bahs yuritishi o'zviylik va o'zluksizlikning muhim tamoyili sifatida qaralishini asoslaydi.

O'zviylik va o'zluksizlikni ta'minlash shartlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ta'lim sub'ektiari o'quv rejalarining aniq amaliy yo'nalganlik prinsipi asosida ishlab chiqish;

- barcha yo'nalishning o'quv rejalarida takror.tanuvchi fanlar dasturlari mazmunining optemallashtirib ishlab va fanlarning amaliyligini ortirish.

Klasterning izchilligi sub'ektlarining vertikal yagona chiziqda joylashuvi, bunda qo'yidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich harakatlanish tendensiyasiga amal qilinishidir.

Izchillik xam sikl, xam mazmun hodisasi bo'lib, ta'lim shakli va muamonining ta'lim turlari o'rtasidagi taqsimotini anglatadi. Bu taqsimotda ta'lim turlarining spesifikasi va maqsadi, davlat ta'lim standartlari, bitiruvchilarga qo'yiladigan talablar inobatga olinishi lozim. Izchillik ta'lim mazmunini o'zlash-tirishning asosiy shartlaridan biridir. Izchillik muayyan ta'lim turi doirasida ham, ta'lim turlariaro ham bo'lishi mumkin. Ta'lim turlariaro izchillik pedagogik ta'lim klasteriga aloqador hodisa bo'lib, uning ta'minlanishi bilan bog'lik jarayonlar klaster doirasida hal qilinishi lozim bo'lgan muammolarga mos tushadi. Bu esa izchillikni pedagogik ta'lim klasterining muhim tamoyili sifatida nazariy jihatdan asoslaydi.

Izchillikni ta'minlash sharti sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ta'lim va tarbiya bilan bog'lik; meyoriy xujjatlar, vositalar, shakl xamda texnologiyalarning quyidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab xarakatlanish prinsipida kelib chiqishi;

- ta'lim va tarbiya bilan bog'liq, meyoriy xujjatlar, vositalar, shakl xamda texnologiyatarning ishlab chiqilishida tarbiyalanuvchi, o'kuvchi va talabalar yosh va fiziologik xususiyatlarining inobatga olinishi;

- vorisiylik, klasterning avlodlar almashuuvidagi roli, tyutorlik faoliyati, pedagogik ta'limni klasterlashtirish natijasida sub'ektlarning malakali pedagog xodimlarga bo'lgan ehtiyojining muntazam qondirilishiga erishishdir.

O'qituvchilik kasbi mavqeining oshishi bilan bog'liq bo'lgan jarayondir. Pedagogik ta'lim klasterining vorisiylik asosidagi vazifalaridan biri o'kituvchilar ijtimoiy himoyasi borasidagi muammolarni tadqiq etishdir.

Vorisiylikni ta'minlash sharti sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- jamiyatda pedagoika kasbi maqomi va mavlqeini oshirish borasida targ'ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish;

- iqtidorli yoshlarni o'qituvchi-pedagog kasbiga maqsali tayyorlash isharini yo'lga qo'yish;

- oqilona seleksiya ishlarini yo'lga qo'yish, zamonaviylik, sohaga oid zamonaviy ilm-fan yutuqlarini tizimga joriy qilish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan unimli foydalanishdir.

Tahlil va natijalar.

Zamonaviylik tamoyilini ikki yo'nalishda: birinchisi ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviylashtirish (ta'lim, fan va ishlab chiqarishga zamonaviy ilm-fan yutuqlarini joriy qilish bilan bog'iq muammolar), ikkinchisi, ishlab chikarilayottan mahsulotning (bitiruvchilarning) zamonaviy talablarga javob berishi ma'nosida tushunish mumkin. Bu esa ta'lim mazmuniga, ta'lim jarayoni va vositalariga, texnologiyalariga innovatsion yondashishni talab qiladi. Innovatsiyalarsiz klasterning

mavjud bo'lmashligi esa zamonaviylikni pedagogik ta'lim klasterining tamoyili sifatida ilgari surishni nazariy jihatdan quyidagilarni asoslaydi:

- zamonaviy texnologiyalarini pedagogik ta'lim jarayoniga tatbiqini muntazam yangiab borish;
- zamonaviy im-fan yutuqlarini pedagogik ta'lim jarayoniga singdirishning muntazam ishlovchi mexanizmini yaratish; ta'lim mazmuni va sharoitini zamonga moslashtirish;
- bitiruvchilarga qo'yiladigan davlat talablarini rivojlangan xorijiy mamlakatlarning bitiruvchilariga qo'yilgan talablarga muvofiqlashtirish.

Yo'naltirilganlik, klaster doirasida amalga oshirilayotgan har bir faoliyat turining aniq maqsadga yo'naltirilganligi, kutilayotgan natijalarni oldindan chamalash va baholash imkoniyatining mavjudligidir.

XULOSA

Yuqoridagi tasnifda pedagogik ta'lim sohasi faoliyati to'laqonli kamrab olingan bo'lib, har bir yo'nalish o'z ichida o'zaro tarmoklanadi. Bu yunalish va tarmoqlar mazmuni ta'lim turlari bilan bog'iq xamkorlikning barcha shakl, usul va texnologiyalarini o'zida jamlaydi va quyidagilardan iborat:

birinchidan ta'lim klasteri yo'nalishlarining mazmuniy ta'lim yo'nalishi:

- mavjud muammolarni aniqlash, tasniflash va ularning bartaraf mexanizmlarini ishlab chiqish;
- o'quv-uslubiy salohiyatning vertikal va gorizontal harakat mexanizmini ishlab chiqish;
- dars mashg'ulotlari sifatini boshqarish va nazorat qilish.

Ikkinchidan o'quv-uslubiy samaradorlikni aniqlashning soda va eng maqbul mexanizmlarini ishlab chiqish hamda joriy qilish:

- o'quv-uslubiy sohada ta'lim turlari faoliyatini yo'lga qo'yish.

ikkinchidan ta'lim vositalari yo'nalishi:

- o'quv reja va fan dasturlarini takomillashtirish;
- darslik, qo'llanmalarining mazmun-mundarijasini boyitish va saviyasini ko'tarish;
- dars mashg'ulotining yordamchi adabiyotlari va didaktik ta'minotini takomillashtirish;
- axborot texnologiyalari va pedagogik texnologiyalardan samarli foydalanishga erishish.

Uchinchidan ta'lim va fan yo'nalishi:

- ta'lim va fan o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;
- ilmiy sohada ta'lim turlari faoliyatini yo'lga qo'yish;
- oliy ta'lim o'qituvchilarini ishlab chiqarish joylarida stajirovka o'tashini yo'lga qo'yish;
- ishlab chiqarish xodimlarini oliy ta'lim tashkilotlariga dars mashg'ulotlarini o'tishga jalb qilish;
- ilmiy-pedagogik salohiyatning ehtiyojga qarab, oshirilishini ta'minlaydigan mexanizm ishlab chiqish.

To'rtinchidan ta'lim va ishlab chiqarish yo'nalishi:

- ta'lim va ishlab chiqarish yo'nalishi o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish;
 - oliy ta'lim va ishlab chiqarish xodimlari hamkorligida binar ilmiy tadqiqotlarni ko'paytirish
- ilmiy ishlanmalar oliy ta'lim professor-o'qituvchilari tomonidan, uning amaliyotga tatbiq qilinishi ishlab chiqarish xodimlari tomonidan amalga oshiriladi;

- texnika taraqqiyoti tezligini hisobga olgan holda ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan o'zluksiz ta'lim jarayoniga qo'llash mexanizmlarini ishlab chiqish amaliyoga joriy etish.

Beshinchidan ta'limni takomillashtirish yo'nalishi:

- amaliyotga tatbiq etish va uning kasbiy rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish.
- ta'limni innovatsion boshqarish borasida ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va boshqalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шарай.Н. Кластерный подход в интеграции, "УГ Москва" №15 от 14 апреля 2015 года.
2. Давыдова, Н.Н. Развитие педагогического (образовательного) кластера в

региональном образовательном пространстве / Н.Н.Давыдова, Б.М. Игошев, С.Л. Фоменко // Педагогическое образование в России. — 2015 — №11 —с-12

3. Давыдова, Н.Н. Тенденции развития социального партнерства в условиях сетевой кластерной интеграции / Н.Н.Давыдова, М.Г.Синякова, С.Л.Фоменко //Педагогический журнал Башкортостана. — 2014 — № 5(54). — с-36–46.

4. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и институтов социума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного образовательного форума (Белгород. 24–26 окт. 2006 г.): в 2 ч.

5. Смирнова Ю.В. Кластеры как фактор инновационного развития//Мат-лы науч “Актуальные вопросы экономики и управления”. ГМосква, 2011г./ Под общ.ред Г.Д.Ахметовой .М.:ПРИРОП, 2011

6. Turdiyev S. R. Didactic principles of guiding theoretical knowledge from steam science into practice //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 10. – С. 1597-1601.

IQTISODIY O‘SISH VA KAMBAG‘ALLIK DARAJASINING O‘ZGARISHI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Eshonqulov Javohir Sobirovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Xolbekov Shoxsuvor Ochilovich

Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Annotatsiya: *Ushbu tezisda Qashqadaryo viloyati misolida 2020–2026-yillarda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari va kambag‘allik darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilingan. Tadqiqot davrida viloyat yalpi hududiy mahsuloti (YHM) o‘shishining yillik o‘rtacha 5,8% ni tashkil etganiga qaramay, kambag‘allik darajasi 14,2% dan 7,6% ga tushgan. Biroq, o‘shishning kambag‘allikni qisqartirishdagi elastikligi past (0,72) bo‘lib, bu iqtisodiy o‘shishning “qamrovchi” (inklyuziv) emasligini ko‘rsatadi. Asosiy to‘siq sifatida qishloq xo‘jaligiga qaramlik, suv resurslaridagi cheklovlar va mavsumiy bandlik muammolari aniqlangan.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy o‘shish, kambag‘allik, Qashqadaryo viloyati, YHM, elastiklik koeffitsienti, ijtimoiy tengsizlik, hududiy rivojlanish, “Temir daftar”, inklyuziv o‘shish.*

Аннотация: *В данной тезис анализируется взаимосвязь между темпами экономического роста и уровнем бедности в Кашкадарьинской области за 2020–2026 годы. Несмотря на то, что среднегодовой темп роста валового регионального продукта (ВРП) региона за исследуемый период составил 5,8%, уровень бедности снизился с 14,2% до 7,6%. Однако эластичность роста в*

снижении уровня бедности низка (0,72), что указывает на отсутствие «инклюзивного» характера экономического роста. В качестве основных препятствий определены зависимость от сельского хозяйства, ограниченность водных ресурсов и сезонные проблемы занятости.

Ключевые слова: экономический рост, бедность, Кашкадарьинская область, ВРП, коэффициент эластичности, социальное неравенство, территориальное развитие, «Железный блокнот», инклюзивный рост.

Abstract: This thesis analyzes the relationship between economic growth rates and poverty levels in the Kashkadarya region for 2020–2026. Despite the fact that the annual average growth rate of the region's gross regional product (GRP) was 5.8% during the study period, the poverty level decreased from 14.2% to 7.6%. However, the elasticity of growth in poverty reduction is low (0.72), which indicates that economic growth is not “inclusive”. The main obstacles are identified as dependence on agriculture, water resource constraints, and seasonal employment problems.

Keywords: economic growth, poverty, Kashkadarya region, GRP, elasticity coefficient, social inequality, territorial development, "Iron Notebook", inclusive growth.

KIRISH

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM) doirasida kambag'allikni bartaraf etish global iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishi hisoblanadi⁹³. O'zbekiston Respublikasida 2017-yildan buyon amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, “Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026” doirasida hududlarni kompleks rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Qashqadaryo viloyati respublikaning janubiy qismida joylashgan bo'lib, yuqori demografik o'sish (yillik 2,1%), agrar iqtisodiyotga asoslangan tuzilma va tabiiy-iqlim cheklovlari (suv tanqisligi, yerlarning sho'rlanishi) bilan ajralib turadi. Viloyatda gaz-kimyo sanoati (Muborak, Qamashi) va turizm (Shahrisabz) sohalarining rivojlanishi iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, an'anaviy “trickle-down” (tomchilab oqib tushish) nazariyasi hududiy sharoitda qanday ishlashini aniqlash va iqtisodiy o'sishning kambag'allikni qisqartirishdagi “elastikligini” o'lchash talab etiladi. Maqolaning maqsadi – Qashqadaryo viloyatida so'nggi 6 yil ichida yuz bergan strukturaviy o'zgarishlarni tahlil qilish va kambag'allik darajasiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashdir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Ma'lumotlar manbalari:

O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasining 2020–2026-yillari rasmiy hisobotlari;

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining hududiy ma'lumotlari;

Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazining “Aholi farovonligini monitoring” hisobotlari (2024–2025);

Jahon Bankining “Uzbekistan Economic Update” nashrlari (2024–2025).

Qo'llanilgan metodlar:

Statistik-taqqoslash tahlili – viloyat ko'rsatkichlarining respublika o'rtacha ko'rsatkichlari bilan solishtirilishi;

Korrelyatsion-regressiv tahlil – YHM o'sishi va kambag'allik darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash;

⁹³ BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarining 1-maqsadi – “Dunyoda kambag'allikni barham berish” 2030-yilga kelib amalga oshirilishi ko'zlangan.

Elastiklik koeffitsienti hisoblash – iqtisodiy o‘shining kambag‘allikni qisqartirishdagi samaradorligini o‘lchash⁹⁴;

Gini koeffitsienti – hududiy tengsizlikni baholash;

SWOT-tahlil – viloyat iqtisodiyotining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash.

Kambag‘allik darajasini baholashda nisbiy (o‘rtacha daromadning 50% dan past) va mutlaq (iste‘mol savati) usullaridan foydalanilgan. Elastiklik koeffitsienti quyidagi formula asosida hisoblangan:

$$E = (\% \text{ kambag‘allik o‘zgarishi}) / (\% \text{ YHM o‘shishi})$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Iqtisodiy o‘shish dinamikasi: Qashqadaryo viloyati iqtisodiyoti 2020-yildagi pandemiya inqirozidan so‘ng barqaror tiklanishni namoyish etdi. 2023–2026-yillarda gaz-kimyo sanoati va turizm sohalaridagi investitsiyalar iqtisodiyotga jiddiy turtki berdi.

1-jadval

Qashqadaryo viloyatining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari (2020–2026 yy.)⁹⁵

Ko‘rsatkichlar	2020	2022	2024	2025	2026 (prognoz/fakt)
2.1	5.8	6.2	5.9	YHM o‘shish sur‘ati, %	6.1
45.2	78.5	112.4	125.0	Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd so‘m	138.5
38.5	32.1	28.4	26.5	Qishloq xo‘jaligi ulushi, %	25.0
42.0	48.5	52.1	54.3	Xizmatlar ko‘rsatish ulushi, %	56.2
18.5	32.4	48.6	55.2	Investitsiyalar hajmi, trln so‘m	62.0

2026-yil ma‘lumotlari I–III choraklar asosida prognoz qilingan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, iqtisodiyot tuzilmasida strukturaviy o‘zgarishlar yuz bergan: qishloq xo‘jaligi ulushi 38,5% dan 25,0% ga tushgan bo‘lsa, xizmatlar ko‘rsatish ulushi 42,0% dan 56,2% ga oshgan. Bu ijobiy tendensiya bo‘lib, iqtisodiyotning diversifikatsiyasini ko‘rsatadi.

Kambag‘allik darajasi va elastiklik tahlili: Iqtisodiy o‘shishga qaramay, kambag‘allikni qisqartirishda ma‘lum inersiya kuzatildi. 2021-yilda “Temir daftar”ga kiritilgan xonadonlar sonining ko‘pligi muammoning chuqurligini ko‘rsatgan bo‘lsa, 2024–2026-yillarda manzilli ijtimoiy yordam va mikrokreditlar hisobiga bu ko‘rsatkich pasaydi.

2-jadval

Kambag‘allik va daromadlar ko‘rsatkichlari

Yil	Kambag‘allik darajasi, % (rasmiy)	O‘rtacha oylik ish haqi (eng kam miqdorga nisbatan)	Migratsiya remittanslari ulushi (oila byudjetida), %
2020	14.2	2.1x	22%
2022	11.8	2.4x	19%
2024	9.5	2.8x	16%
2025	8.2	3.1x	14%
2026 (I chorak)	7.6	3.3x	13%

2026-yil I–III choraklar asosida.

⁹⁴ Elastiklik koeffitsienti – iqtisodiy o‘shining kambag‘allikni qisqartirishdagi samaradorligini o‘lchovchi ko‘rsatkich. $E > 1$ bo‘lsa, o‘shish “qamrovchi” hisoblanadi.

⁹⁵ Jadval ma‘lumotlari O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi va Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2020–2026-yillarda YHM o'sishining o'rtacha yillik sur'ati 5,8% ni, kambag'allik darajasining pasayishi esa 6,6 foiz punktini tashkil etgan. Elastiklik koeffitsienti $E = 0,72$ ga teng bo'lib, bu iqtisodiy o'sishning 1% ga oshishi kambag'allikni atigi 0,72% ga qisqartirishini anglatadi. Bu ko'rsatkich respublika o'rtacha ko'rsatkichidan ($E = 0,85$) past bo'lib, Qashqadaryoda o'sishning "qamrovchi" emasligini ko'rsatadi⁹⁶.

Hududiy tengsizlik: Viloyat ichida Gini koeffitsienti 2020-yilda 0,32 dan 2026-yilda 0,34 ga osgan, ya'ni tengsizlik biroz kuchaygan. Shahrisabz va Yakkatut kabi turizm va bog'dorchilik rivojlangan tumanlarda aholi daromadlari o'rtacha 35% ga yuqori bo'lsa, Kasbi va Dehqonobod kabi cho'l va tog'li hududlarda infratuzilma yetishmovchiligi va suv tanqisligi iqtisodiy faollikni cheklab qo'ymoqda.

Asosiy to'siqlar: Tadqiqot jarayonida Qashqadaryo viloyatida kambag'allikni saqlab qoluvchi quyidagi "tuzoqlar" aniqlandi:

Suv resurslariga qaramlik: Viloyat qishloq xo'jaligi yerlarining 30% dan ortig'i sho'rlangan yoki suv tanqisligini boshdan kechirmoqda⁹⁷;

Mavsumiy bandlik: Qishloq xo'jaligida bandlik yoz oylarida yuqori, qishda esa keskin tushadi;

Moliyaviy savodxonlik: Aholining kredit resurslaridan samarali foydalanish ko'nikmalari past;

Ayollar bandligi: Qishloq joylarida ayollar tadbirkorligining pastligi oila byudjetini cheklamoqda.

XULOSA

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Qashqadaryo viloyatida 2020–2026-yillarda iqtisodiy o'sish sur'atlari musbat bo'lgan va bu jarayon kambag'allik darajasining 14,2% dan 7,6% ga tushishiga olib kelgan. Biroq, o'sishning elastiklik koeffitsienti (0,72) past bo'lib, bu iqtisodiy o'sishning hamma qatlamlarga teng ta'sir etmasligini ko'rsatadi.

Viloyat iqtisodiyotida strukturaviy o'zgarishlar yuz bergan – qishloq xo'jaligi ulushi kamayib, xizmatlar va sanoat ulushi ortgan;

Kambag'allikni qisqartirishda mehnat migratsiyasi va davlat ijtimoiy dasturlari hal qiluvchi rol o'ynagan;

Hududiy tengsizlik saqlanib qolmoqda – janubiy tumanlar shimoliy tumanlardan orada qolmoqda.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib quyidagicha takliflar berish mumkin:

Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etishni subsidiyalashni kuchaytirish (ayniqsa Kasbi va Dehqonobod tumanlarida);

Agroturizm va qishloq turizmini rivojlantirish orqali qo'shimcha daromad manbalarini yaratish;

Kasb-hunar ta'limini mahalliy sanoat zonalariga moslashtirish;

Raqamlashtirish orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini to'g'ridan-to'g'ri eksport qilish imkoniyatlarini kengaytirish.

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyatida kambag'allikni qisqartirish faqat yalpi o'sishga emas, balki "inklyuziv" (qamrovchi) o'sishga qaratilgan siyosatni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-iyundagi PF-69-sonli Farmoni. "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026". Toshkent, 2022.

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi. Viloyatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi asosiy ko'rsatkichlari (2020–2025). Toshkent, 2026.

⁹⁶ Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda o'sishning kambag'allikni qisqartirishdagi o'rtacha elastikligi 1,0–1,2 atrofida bo'ladi.

⁹⁷ Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi yerlarining taxminan 32% i sho'rlangan, bu respublika o'rtacha ko'rsatkichidan (24%) yuqori.

3. Ravallion, M. Poverty and Growth: Evidence and Policy Implications. World Bank Policy Research Working Paper No. 9620. Washington, DC. 2021.
4. Norboyev, T. O'zbekistonda hududiy tengsizlik va uni bartaraf etish yo'llari. Iqtisodiyot jurnali, 4-son, 22–30 bet. 2023.
5. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish strategiyasi samaradorligi tahlili. Toshkent. 2025.
6. Xolmatov, A. Qashqadaryo viloyatida agrar sektor transformatsiyasi. Fan va texnologiya, 12-son, 45–52 bet. 2025.
7. Jahon Banki. Uzbekistan Economic Update: Overcoming the Poverty Trap. Washington, DC. 2024.
8. Kuznets, S. Economic Growth and Income Inequality. American Economic Review, 45(1), 1–28. 1955.
9. Qashqadaryo viloyati hokimligi. Viloyatning 2025-yil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi hisoboti. Qarshi. 2026.

ИНТЕНЦИЯНИНГ ХАЛҚАРО МУНОСАБАТЛАР ДИСКУРСИДАГИ ЛИНГВИСТИК-ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Нажмеддинов Аҳмад Раҳматович

Қўқон давлат университети, Хорижий тиллар методикаси кафедраси мудири,
Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент.
Жаҳон иқтисодиёт ва дипломатия университети талабалари

Эркинов Мухаммадзизхон Шухратжон ўғли,

Акбаров Абдухалилжон Хусан ўғли

Электрон почта: ahmadnajmeddinov01@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада интенция тушунчасининг халқаро муносабатлар дискурсидаги лингвистик ва прагматик хусусиятлари таҳлил қилинади. Замонавий дипломатик мулоқот, халқаро ташиқлотлар доирасидаги расмий баёнотлар, сиёсий нутқлар, дипломатик ёзишмалар ҳамда давлатлараро музокаралар жараёнида коммуникатив интенциянинг ўрни ёритилади. Интенция нутқ субъектининг муайян коммуникатив мақсадга эришишга қаратилган ички нияти сифатида қаралиб, унинг халқаро муносабатлар дискурсида тўғридан-тўғри ва билвосита ифодаланиш шакллари тадқиқ этилади. Мақолада хабар бериш, ишонтириш, огоҳлантириш, таклиф қилиш, талаб қилиш, розилик билдириш, эътироз билдириш, мурса таклиф этиш ва дипломатик позицияни намоён қилиш каби асосий коммуникатив интенциялар ажратиб кўрсатилади. Шунингдек, интенциянинг лексик, грамматик, синтактик ва прагматик воситалар орқали ифодаланишига эътибор қаратилади.

Калит сўзлар: интенция, халқаро муносабатлар дискурси, дипломатик дискурс, прагматика, коммуникатив мақсад, нутқий акт, имплицит маъно, дипломатик мулоқот, сиёсий дискурс, лингвопрагматика.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвистические и прагматические особенности понятия интенции в дискурсе международных отношений. Освещается роль коммуникативной интенции в современном дипломатическом общении, официальных заявлениях в рамках международных организаций, политических выступлениях, дипломатической переписке и процессе межгосударственных переговоров. Интенция рассматривается как внутреннее намерение субъекта речи, направленное на достижение определённой коммуникативной цели; исследуются формы её прямого и косвенного выражения в дискурсе международных отношений.

В статье выделяются основные коммуникативные интенции, такие как информирование, убеждение, предупреждение, предложение, требование, выражение согласия, выражение возражения, предложение компромисса и выражение дипломатической позиции. Особое внимание уделяется средствам выражения интенции на лексическом, грамматическом, синтаксическом и прагматическом уровнях.

Ключевые слова: интенция, дискурс международных отношений, дипломатический дискурс, прагматика, коммуникативная цель, речевой акт, имплицитное значение, дипломатическое общение, политический дискурс, лингвопрагматика.

Abstract. This article analyzes the linguistic and pragmatic features of the concept of intention in the discourse of international relations. It examines the role of communicative intention in contemporary diplomatic communication, official statements within international organizations, political speeches, diplomatic correspondence, and interstate negotiations. Intention is viewed as the internal communicative purpose of a speaker aimed at achieving a specific communicative goal, and particular attention is given to the direct and indirect ways in which intention is expressed in the discourse of international relations. The article identifies major communicative intentions, including informing, persuading, warning, proposing, demanding, expressing agreement, expressing disagreement, proposing compromise, and conveying a diplomatic position. The study also focuses on the lexical, grammatical, syntactic, and pragmatic means through which communicative intention is expressed.

Keywords: intention, discourse of international relations, diplomatic discourse, pragmatics, communicative purpose, speech act, implicit meaning, diplomatic communication, political discourse, linguopragmatics.

КИРИШ

Замонавий тилшуносликда тилни фақат ахборот узатиш воситаси сифатида эмас, балки инсоннинг муайян мақсад ва ниятини амалга оширувчи мураккаб коммуникатив тизим сифатида ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, прагматик тилшунослик доирасида нутқ субъектининг коммуникатив мақсади, адресатга таъсир кўрсатиш стратегияси, контекст ва вазиятнинг маъно шаклланишидаги роли муҳим тадқиқот объекти ҳисобланади. Ушбу нуқтаи назардан **интенция** категорияси алоҳида аҳамият касб этади.

Интенция латинча *intentio* сўздан келиб чиққан бўлиб, «интилиш», «мақсад», «ният» маъноларини англатади. Лингвистик нуқтаи назардан эса интенция нутқ субъектининг муайян коммуникатив мақсадни кўзлаб нутқий фаолиятни амалга ошириши билан боғлиқ. Демак, ҳар қандай нутқ ортида муайян ният мавжуд бўлиб, сўзловчи ўз фикрини билдириш билан бирга адресатга маълум даражада таъсир ўтказишга интилади.

Халқаро муносабатлар дискурсида интенция масаласи янада мураккаб характерга эга. Чунки дипломатик мулоқотда ҳар бир сўз, ибора ва грамматик конструкция муайян сиёсий ва дипломатик мақсадни ифодалаши мумкин. Дипломатик нутқда коммуникатив мақсад кўп ҳолларда очиқ-ойдин ифодаланмайди. Ақсинча, мулоҳима, эҳтиёткор, нейтрал ёки билвосита шакллardan фойдаланиш орқали асосий мақсад адресатга етказилади.

Масалан, оддий мулоқотда **“We reject this proposal”** («Биз бу таклифни рад этамиз») шаклидаги тўғридан-тўғри баёнотдан фойдаланиш мумкин. Дипломатик дискурсда эса худди шу коммуникатив мақсад **“We are unable to support the proposal in its current form”** («Биз таклифни ҳозирги шаклида қўллаб-қувватлай олмаймиз») каби юмшатиш шаклида ифодаланиши мумкин. Иккинчи ҳолатда ҳам асосий интенция — таклифни қабул қилмаслик, аммо уни ифодалаш стратегияси дипломатик мулоқот талабларига мос равишда юмшатиш.

Шу сабабли халқаро муносабатлар дискурсида интенцияни тадқиқ этиш нафақат тилшунослик, балки дипломатия, сиёсатшунослик, халқаро коммуникация ва маданиятлараро мулоқот учун ҳам муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга.

1. Интенция тушунчасининг назарий асослари

Интенция тушунчаси замонавий прагмалингвистикада нутқ фаолиятини тушунтиришнинг асосий категорияларидан бири ҳисобланади. Инсон муайян вазиятда гапирар экан, у фақат маълумот етказишни эмас, балки муайян натижага эришишни ҳам кўзлайди. Масалан, сўров бериш, огоҳлантириш, ишонтириш, розилик билдириш ёки эътироз билдириш каби нутқий ҳаракатларнинг барчасида муайян интенция мавжуд. Ж. Остиннинг нутқий актлар назариясида тил бирликлари нафақат воқеликни тасвирлаш, балки муайян ҳаракатни амалга ошириш воситаси эканлиги таъкидланади. Ж. Серл эса нутқий актларнинг коммуникатив мақсад ва интенция билан узвий боғлиқлигини асослаб берган.

Прагматик нуқтаи назардан нутқнинг мазмунини фақат унинг лексик-семантик таркиби орқали белгилаб бўлмайди. Нутқ маъносига коммуникатив вазият, сўзловчининг мақсади, адресатнинг ижтимоий мақоми, улар ўртасидаги муносабатлар ва контекст ҳам таъсир қилади.

Интенцияни қуйидаги схема асосида ифодалаш мумкин:

Нутқ субъекти → интенция → нутқий восита → адресат → коммуникатив таъсир

Бунда нутқ субъекти муайян мақсадни белгилайди, шу мақсадга мос лингвистик воситани танлайди ва адресатга таъсир кўрсатади.

Халқаро муносабатлар дискурсида мазкур жараён янада мураккаблашади. Чунки дипломатик коммуникацияда нутқ субъекти сифатида аксар ҳолларда шахс эмас, балки давлат, ҳукумат, халқаро ташкилот ёки расмий институт иштирок этади. Шунинг учун дипломатнинг шахсий фикри билан у вакиллик қилаётган давлатнинг расмий позициясини фарқлаш зарур.

2. Халқаро муносабатлар дискурси тушунчаси

Халқаро муносабатлар дискурси давлатлар, халқаро ташкилотлар, дипломатик ва сиёсий институтлар ўртасидаги коммуникация жараёнида шаклланадиган махсус дискурсив тизимдир. У дипломатик музокаралар, расмий баёнотлар, халқаро конференциялар, саммитлар, шартномалар, ноталар, пресс-релизлар, сиёсий нутқлар ва бошқа коммуникатив жанрларни қамраб олади. Ушбу дискурсининг муҳим хусусиятларидан бири — **расмийлик**. Дипломатик мулоқотда тил воситалари эҳтиёткорлик билан танланади. Бунда нутқ субъектининг мақсади нафақат ўз позициясини ифодалаш, балки муносабатларни сақлаш ва эҳтимолий зиддиятларни олдини олишдан иборат бўлади.

Иккинчи муҳим хусусият — **билвоситалик**. Дипломатик дискурсда коммуникатив мақсад кўпинча тўғридан-тўғри эмас, балки имплицит шаклда ифодаланади.

Учинчи хусусият — **стратегик характер**. Ҳар бир расмий баёнот муайян сиёсий стратегиянинг бир қисми бўлиши мумкин. Шу сабабли дипломатик матнларда сўз танлаш тасодикий эмас.

Тўртинчи хусусият — **маданиятлараро характер**. Турли давлатлар ва маданиятлар вакиллари ўртасидаги мулоқотда бир хил тил бирлиги турлича прагматик маъно касб этиши мумкин.

3. Халқаро муносабатлар дискурсида интенциянинг асосий турлари

Халқаро муносабатлар дискурсида бир нечта асосий коммуникатив интенцияларни ажратиш мумкин.

3.1. Ахборот бериш интенцияси

Дипломатик коммуникациянинг муҳим мақсадларидан бири маълумот беришдир. Масалан:

“The Ministry of Foreign Affairs confirms that the meeting will take place on Monday.”

Бу ерда асосий интенция — адресатга расмий ахборот етказиш.

Ахборот бериш интенцияси расмий хабарлар, дипломатик ноталар, пресс-релизлар ва халқаро ташкилотларнинг расмий баёнотларида кенг қўлланилади.

3.2. Ишонтириш интенцияси

Сиёсий ва дипломатик дискурда нутқ субъекти кўпинча адресатни муайян қарорни қабул қилишга ёки муайян позицияни қўллаб-қувватлашга ундайди.

Масалан:

“We believe that dialogue remains the most effective way to resolve the current situation.”

Бу гап ташқи томондан фикр билдиришдек кўринса-да, унинг прагматик мақсади — адресатни музокара йўлини қўллаб-қувватлашга ишонтириш.

3.3. Огоҳлантириш интенцияси

Халқаро муносабатларда огоҳлантириш интенцияси ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бироқ дипломатик нутқда огоҳлантириш аксар ҳолларда кескин шаклда эмас, балки шартли конструкциялар орқали берилади.

Масалан:

“Failure to comply with the agreement may have serious consequences.”

Бу ерда сўзловчи тўғридан-тўғри таҳдид қилмаяпти, аммо адресатга эҳтимолий оқибатлар ҳақида сигнал бермоқда.

3.4. Талаб қилиш интенцияси

Дипломатик дискурда талаб қилиш ҳам мавжуд, аммо у кўпинча юмшатиш шаклда берилади.

“We urge all parties to respect the terms of the agreement.”

Бу ерда **urge** феъли расмий талаб ёки кучли чақирикни ифодалайди.

3.5. Таклиф қилиш интенцияси

Музокараларда ҳамкорликка чақириш ва муайян ечимни таклиф қилиш асосий интенциялардан бири ҳисобланади.

“We propose establishing a joint working group to address the issue.”

Бундай конструкция конфликтни ҳал қилишга қаратилган конструктив дипломатик стратегияни намоён этади.

3.6. Ўйтироз билдириш интенцияси

Давлат ёки халқаро ташкилот муайян ҳаракатга нисбатан норозилигини билдириши мумкин.

Бироқ дипломатик мулоқотда:

“We strongly condemn...”

каби кескин конструкциялар билан бир қаторда:

“We express our serious concern regarding...”

каби юмшатиш шакллари ҳам кенг қўлланади.

4. Интенциянинг эксплицит ва имплицит ифодаланиши

Интенциянинг муҳим хусусиятларидан бири унинг очиқ ёки яширин ифодаланишидир.

Эксплицит интенцияда коммуникатив мақсад очиқ ифодаланади:

“We reject this decision.”

Имплицит интенцияда эса асосий мақсад контекст ва прагматик билим асосида англашилади:

“We find it difficult to accept the decision in its present form.”

Иккинчи мисолда рад этиш маъноси тўғридан-тўғри берилмаган. Бироқ **find it difficult to accept** конструкцияси орқали сўзловчининг позицияси англашилади.

Дипломатик дискурда имплицитликнинг кенг қўлланиши бир нечта сабаблар билан изоҳланади:

1. зиддиятни юмшатиш;
2. дипломатик муносабатларни сақлаш;

3. адресатга қарор қабул қилиш учун имконият қолдириш;
4. кескин баёнотдан қочиш;
5. халқаро сиёсий протокол талабларига риоя қилиш.

Шу жиҳатдан интенцияни тўғри талқин қилиш учун фақат гапнинг луғавий маъносини эмас, балки унинг контексти ва прагматик вазифасини ҳам ҳисобга олиш лозим.

5. Интенциянинг лингвистик ифодаланиш воситалари

Интенция турли лингвистик сатҳларда ифодаланиши мумкин.

Лексик воситалар

Дипломатик нутқда **urge, encourage, call upon, condemn, support, reject, welcome, regret, express concern, reaffirm** каби феъллар коммуникатив мақсадни аниқлашда муҳим аҳамиятга эга.

Масалан:

- **welcome** — ижобий муносабат;
- **condemn** — кескин қоралаш;
- **urge** — кучли чақирик;
- **encourage** — рағбатлантириш;
- **reaffirm** — позицияни қайта тасдиқлаш;
- **regret** — афсусланиш;
- **express concern** — хавотир билдириш.

Модал воситалар

must, should, may, might, would каби модал бирликлар ҳам интенцияни белгилайди.

Масалан:

“All parties should respect international law.”

Бу ерда **should** мажбурият ёки тавсия интенциясини юмшатиш шаклида ифодалайди.

Синтактик воситалар

Шарт эргаш гаплар:

“If the agreement is violated, further measures may be considered.”

каби конструкциялар огоҳлантириш ва эҳтимолий ҳаракат интенциясини ифодалаши мумкин.

Пассив конструкциялар ҳам дипломатик нутқда муҳим:

“It is expected that further consultations will be held.”

Бу ерда кимнингдир шахсий қарори эмас, балки умумий институционал позиция намоён бўлади.

6. Дипломатик мулоқотда хушмуомалалик ва интенция

Интенция ва хушмуомалалик категориялари ўзаро узвий боғлиқ. Дипломатик мулоқотда сўзловчи ўз мақсадига эришиш билан бирга адресатнинг ижтимоий мавқеи ва юзини сақлашга ҳаракат қилади.

Браун ва Левинсоннинг хушмуомалалик назарияси нуқтаи назаридан инсонлараро коммуникацияда адресатнинг «ижтимоий юзи»ни ҳимоя қилиш муҳим ҳисобланади. Дипломатик дискурсда эса бу талаб янада юқори даражада намоён бўлади.

Масалан, тўғридан-тўғри:

“You must change your policy.”

дейиш дипломатик жиҳатдан кескин бўлиши мумкин.

Унинг ўрнига:

“We would encourage our partners to reconsider the current approach.”

дейиш мумкин.

Иккинчи вариантда асосий интенция — сиёсатни қайта кўриб чиқишга ундаш, аммо бу мақсад дипломатик хушмуомалалик стратегияси орқали ифодаланган.

7. Интенция ва дипломатик стратегия

Халқаро муносабатлар дискурсида интенцияни дипломатик стратегиядан ажратиб ўрганиш қийин. Чунки ҳар бир коммуникатив мақсад муайян стратегия доирасида амалга оширилади. Асосий стратегияларни қуйидагича таснифлаш мумкин:

Стратегия	Асосий интенция	Типик воситалар
Ҳамкорлик стратегияси	ҳамкорликка чақириш	propose, encourage
Муроса стратегияси	зиддиятни юмшатиш	compromise, dialogue
Огоҳлантириш стратегияси	эҳтимолий хавфни билдириш	may, could, consequences
Қўллаб-қувватлаш стратегияси	ижобий позиция билдириш	support, welcome
Эътироз стратегияси	норозилик билдириш	condemn, reject, concern
Ишонтириш стратегияси	адресат позициясига таъсир қилиш	believe, emphasize
Мажбурлаш стратегияси	муайян ҳаракатни талаб қилиш	urge, demand, call upon

Мазкур стратегиялар бир-биридан мутлақо ажралган ҳолда эмас, балки бир нутқий акт доирасида биргаликда қўлланиши мумкин.

8. Интенциянинг маданиятлараро хусусияти

Халқаро муносабатлар дискурси турли маданият ва тил вакиллари ўртасидаги коммуникацияга асослангани сабабли интенцияни маданиятлараро нуқтаи назардан ўрганиш муҳим. Бир маданиятда тўғридан-тўғри фикр билдириш очиқлик ва самарадорлик белгиси сифатида қабул қилиниши мумкин. Бошқа маданиятда эса худди шу шакл қўполлик ёки ҳурматсизлик сифатида баҳоланиши эҳтимолдан холи эмас. Шу сабабли дипломатик дискурсида универсал ва миллий-маданий прагматик хусусиятлар бир-бири билан уйғунлашади.

Масалан, “**We suggest that...**”, “**We would like to propose...**”, “**We believe that...**” каби конструкциялар инглиз тилида дипломатик мулоқотда юмшатиш воситаси сифатида хизмат қилади. Бундай конструкцияларни бошқа тилларга таржима қилишда ҳам уларнинг фақат луғавий эмас, балки прагматик маъносини сақлаш муҳим.

9. Интенцияни таҳлил қилишнинг прагматик модели

Халқаро муносабатлар дискурсида интенцияни аниқлаш учун бир нечта компонентларни ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ:

1. **Нутқ субъекти** — ким гапирмоқда?
2. **Адресат** — кимга мурожаат қилинмоқда?
3. **Коммуникатив вазият** — нутқ қайси шароитда айтилмоқда?
4. **Нутқий мақсад** — сўзловчи нимани кўзламоқда?
5. **Лингвистик восита** — мақсад қайси тил бирликлари орқали ифодаланган?
6. **Контекст** — мазкур баёнотдан олдин ва кейин қандай ахборот берилган?
7. **Потенциал таъсир** — адресатдан қандай реакция кутилади?

Шу асосда қуйидаги модельни таклиф қилиш мумкин:

Контекст + нутқ субъекти + адресат + лингвистик восита + коммуникатив мақсад = интенционал маъно.

Бу модел дипломатик баёнотларни комплекс таҳлил қилиш имконини беради.

10. Халқаро муносабатлар дискурсида интенциянинг прагматик аҳамияти

Интенцияни ўрганиш халқаро коммуникациянинг самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Айниқса, дипломатик матнларни таржима қилиш, сиёсий баёнотларни талқин қилиш ва халқаро музокараларда коммуникатив хатоларнинг олдини олишда интенционал таҳлил зарур. Масалан, бирор давлат расмий баёнотида **concern, regret, disappointment, condemnation**

каби бирликларнинг қўлланиши турлича даражадаги норозиликни англатиши мумкин. Уларнинг барчасини оддий «норозилик» деб таржима қилиш дипломатик позициянинг нозик фарқларини йўқотиб қўйиши мумкин. Шунингдек, **call upon, urge, demand** каби бирликлар ҳам бир-бирига яқин кўринса-да, уларнинг прагматик кучи турлича. Шу нуқтаи назардан дипломатик таржимонда нафақат тил билими, балки дипломатик дискурсининг прагматик хусусиятларини тушуниш қобилияти ҳам бўлиши керак.

Хулоса

Халқаро муносабатлар дискурсида интенция коммуникатив жараённинг муҳим прагматик категорияларидан бири ҳисобланади. У нутқ субъектининг муайян мақсадни амалга оширишга қаратилган ниятини ифодалайди ва дипломатик мулоқотнинг мазмуни ҳамда стратегиясини белгилашда муҳим роль ўйнайди. Тадқиқот натижасида халқаро муносабатлар дискурсида хабар бериш, ишонтириш, таклиф қилиш, огоҳлантириш, талаб қилиш, қўллаб-қувватлаш, эътироз билдириш, муроса таклиф қилиш ва дипломатик позицияни тасдиқлаш каби асосий интенционал турларни ажратиш мумкинлиги аниқланди.

Интенция лексик, грамматик, синтактик ва прагматик воситалар орқали ифодаланади. Айниқса, дипломатик дискурда имплицитлик, эвфемизация, модаллик ва хушмуомалалик воситалари кенг қўлланади. Бу эса сўзловчига ўз коммуникатив мақсадига эришиш билан бир вақтда дипломатик муносабатларни сақлаш имконини беради. Интенцияни тўғри англашда фақат гапнинг луғавий маъноси етарли эмас. Нутқнинг контексти, иштирокчиларнинг мақоми, халқаро-сиёсий вазият, дипломатик протокол ва маданий омиллар ҳам ҳисобга олиниши зарур.

Шундай қилиб, халқаро муносабатлар дискурсида интенцияни лингвопрагматик жиҳатдан тадқиқ этиш дипломатик коммуникация механизмларини чуқурроқ англаш, сиёсий матнларни тўғри талқин қилиш, дипломатик таржиманинг сифатини ошириш ва маданиятлараро мулоқотда юзага келиши мумкин бўлган коммуникатив тўсиқларни бартараф этишга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Grice H. P. *Studies in the Way of Words*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
4. Brown P., Levinson S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
5. Levinson S. C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
6. van Dijk T. A. *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
7. Wodak R., Meyer M. *Methods of Critical Discourse Analysis*. – London: SAGE Publications, 2009.
8. Halliday M. A. K. *An Introduction to Functional Grammar*. – London: Edward Arnold, 1994.
9. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford: Blackwell, 2008.
10. Карасик В. И. *Языковые ключи*. – Волгоград: Парадигма, 2007.
11. Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека*. – Москва: Языки русской культуры, 1999.
12. Иссерс О. С. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи*. – Москва: ЛКИ, 2008.

DIGITAL TRANSFORMATION OF THE SERVICE SECTOR AS A FACTOR OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Artikova Shokhida Ilyasovna

Associate Professor of the Department of Digital Economy

Abstract: *This article examines digital transformation of the service sector and its role in sustainable economic development. It considers the influence of digital platforms, artificial intelligence, big data, cloud technologies and automated management systems on service delivery and business models. The study shows that digitalization can reduce transaction costs, improve service quality, increase productivity and strengthen competitiveness. Priority directions for the further digital transformation of service enterprises are also identified.*

Keywords: *digital transformation, service sector, digital economy, sustainable development, digital services, artificial intelligence, digital platforms, competitiveness.*

INTRODUCTION

Digital transformation has become an important direction in the development of the modern economy. It changes not only the technological basis of enterprises but also the principles of management, customer relations, value creation and competition. In digital business, technologies are increasingly integrated with strategy, organizational structure and business models. Wirtz emphasizes that digital business development is closely connected with digital technologies, platforms, ecosystems, data-driven decision-making and new forms of value creation [1].

The service sector is especially sensitive to these changes because the quality and economic result of a service depend strongly on interaction between the provider and the customer. Digital channels make this interaction faster, more accessible and more personalized. Online booking, electronic payments, mobile applications, customer relationship management systems, cloud solutions and digital platforms are becoming ordinary elements of service delivery. As a result, digital transformation should be understood not as the simple replacement of manual operations by software, but as a systematic reorganization of business processes and service models.

The purpose of this article is to examine the economic significance of digital transformation in the service sector, determine its main effects on service enterprises, and identify priority directions for using digital technologies as a factor of sustainable economic development.

The theoretical foundations of digital business show that digital transformation combines technological, organizational and strategic changes. Modern technologies make it possible to connect customers, employees, suppliers and business partners within a common information environment. Artificial intelligence, big data, cloud computing, the Internet of Things and digital platforms create opportunities for the development of new products and services, faster managerial decisions and more flexible business models [1].

For service enterprises, one of the most important effects of digitalization is the reduction of transaction costs. Traditional service delivery may require significant time for searching information, communicating with customers, processing orders, preparing documents and organizing payments. Digital channels automate a large part of these operations. Chaffey, Hemphill and Edmundson-Bird note that digital business technologies transform customer experience, marketing, customer relationship management and the implementation of business strategy [2]. Therefore, the economic effect of digitalization is formed not only through cost reduction but also through better interaction with customers and more effective use of market information.

Digital platforms have a particularly important role in the service economy. They create an environment in which providers and consumers can interact directly, compare offers, exchange information and complete transactions. Platform mechanisms are widely applicable to tourism, transport,

accommodation, education, financial services, retail and professional services. The expansion of platform-based models changes the traditional structure of markets because value is increasingly created through networks, data and interaction among multiple participants [1].

Another significant direction is the use of artificial intelligence and data analytics. Service enterprises accumulate large volumes of information about customer preferences, purchases, inquiries and patterns of service consumption. When these data are systematically analyzed, they can support demand forecasting, customer segmentation, personalized offers and managerial decision-making. Artificial intelligence can also automate routine communication through chatbots and recommendation systems. However, the value of these technologies depends on the quality of data, the competencies of employees and the ability of managers to integrate digital instruments into business processes.

Table 1.

Main directions and economic effects of digital transformation in the service sector

Direction	Digital instruments	Economic effect
Customer relations	CRM, mobile applications, chatbots	Higher service quality, loyalty and personalization
Business processes	ERP, cloud systems, automation	Lower operating costs and faster processes
Marketing	Big data, AI, digital channels	Better segmentation and targeted communication
Sales and distribution	E-commerce, digital platforms, online booking	Wider market access and convenient service delivery
Management	Analytics, dashboards, AI-based tools	Faster and more informed decisions
Payments	Electronic and mobile payment systems	Faster transactions and reduced transaction costs

Digital transformation also changes the role of management. Managers must coordinate technological change with strategic goals, employee development and organizational culture. Busulwa points out that digital transformation creates new requirements for managers: they must understand digital disruption, recognize new business opportunities, lead organizational change and develop capabilities that allow the organization to compete in a digital environment [3]. This is especially relevant for service organizations, where employees remain an important part of value creation even when customer interaction becomes increasingly digital.

Human capital is therefore one of the key conditions for successful transformation. The introduction of advanced software does not automatically improve efficiency if employees do not understand how to use new tools or if business processes remain unchanged. Service organizations need a combination of professional knowledge, digital literacy, analytical thinking, communication skills and the ability to work with data. Continuous training and reskilling should be integrated into the digital strategy of the enterprise.

Digital marketing is another area in which service enterprises can obtain significant benefits. Digital channels allow companies to communicate with customers before, during and after the service transaction. Web analytics, social media, search technologies, e-mail communication and CRM systems make it possible to understand customer behavior and evaluate the effectiveness of marketing activities. In this

context, digital marketing becomes part of a broader system of customer experience management rather than an isolated advertising function [2].

Digital innovation has particular importance for the service sector because many services can be redesigned around digital interaction. The recent collective work edited by Tyagi, Singh, Kaushik and Nadda examines how digital innovation is transforming service-oriented industries and highlights the role of emerging technologies in business transformation [4]. This approach is relevant to tourism, hospitality, education, finance, trade and other service activities where convenience, speed, personalization and accessibility increasingly determine customer choice.

In Uzbekistan, these issues are important for the modernization of service enterprises and the development of regional competitiveness. Tourism and hospitality enterprises can use online booking, CRM, digital payment systems, smart hotel technologies and data analytics. Educational institutions can expand digital and hybrid services. Retail and food-service enterprises can develop electronic ordering, delivery and loyalty systems. Financial and consulting organizations can increase the share of remote services. These changes can improve accessibility and create opportunities for service enterprises to reach customers beyond their traditional geographical markets.

At the same time, digital transformation is associated with several risks. Dependence on information systems increases the importance of cybersecurity and data protection. The use of artificial intelligence raises questions about transparency and responsibility. Platform dependence can change the distribution of market power, while insufficient digital skills can create organizational barriers. Consequently, sustainable digital transformation requires not only investment in technologies but also appropriate governance, risk management and human capital development.

For service enterprises, a phased approach to digital transformation is appropriate. First, the organization should identify inefficient or customer-sensitive processes. Second, measurable objectives should be established, such as reducing service time, lowering costs, increasing online sales or improving customer retention. Third, technologies should be selected according to business needs rather than technological fashion. Fourth, employees should be trained and responsibilities for digital processes should be clearly defined. Finally, the results should be evaluated using economic and service-quality indicators.

From the perspective of sustainable economic development, digital transformation can contribute to more efficient use of resources, improved access to services and greater adaptability of enterprises. Electronic document flows and remote interaction can reduce certain material and time costs. Digital channels can extend access to education, financial services and professional services. Data-based management can also improve resource allocation. However, these effects become sustainable only when technological progress is accompanied by organizational responsibility, digital inclusion and continuous development of human capital.

Conclusion. Digital transformation of the service sector is a complex economic and organizational process that changes business models, management systems and relationships with customers. Its importance is determined by the ability of digital technologies to reduce transaction and operating costs, accelerate service processes, improve customer experience, support data-driven decisions and expand market access.

The analysis shows that the greatest effect is achieved when technologies are integrated with business strategy, organizational processes and human capital. Digital platforms, artificial intelligence, big data, cloud systems, CRM and electronic commerce should therefore be considered not as separate technical solutions but as interconnected elements of a modern service business model.

For the further development of the service sector in Uzbekistan, it is advisable to support the digitalization of small and medium-sized service enterprises, improve digital competencies, develop data-driven management, strengthen cybersecurity and encourage the introduction of customer-oriented digital solutions. The effectiveness of digital transformation should be assessed through measurable indicators such as productivity, operating costs, service time, customer retention and profitability.

Thus, the digital transformation of services can become an important factor of sustainable economic development by increasing the efficiency, adaptability and competitiveness of enterprises while creating new forms of value for consumers.

REFERENCES

1. Wirtz, B. W. Digital Business and Electronic Commerce: Strategy, Business Models and Technology. 2nd ed. Cham: Springer, 2024. 1030 p.
2. Chaffey, D., Hemphill, T., Edmundson-Bird, D. Digital Business and E-Commerce Management: Strategy, Implementation and Practice. 7th ed. Harlow: Pearson, 2019. 680 p.
3. Busulwa, R. Navigating Digital Transformation in Management. Abingdon: Routledge, 2022.
4. Tyagi, P. K., Singh, A. K., Kaushik, K., Nadda, V. (eds.). Business Transformation and Digital Innovation in the Service Sector. 1st ed. Auerbach Publications, 2026. 304 p.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ КАК ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ И УСТОЙЧИВОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Самиева Гулноза Тохировна

доцент кафедры «Инновационная экономика»

Каршинского государственного технического университета

e-mail: samiyevagulnoza@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются теоретико-методологические основы социальной защиты населения, её роль в обеспечении достойного уровня жизни и устойчивого социально-экономического развития общества. Раскрывается содержание социальной защиты как совокупности правовых, экономических, социальных и организационных мер, направленных на поддержку населения, особенно социально уязвимых его категорий. Анализируется трансформация системы социальной защиты в условиях развития рыночных отношений. Особое внимание уделяется современному состоянию системы социальной защиты населения Республики Узбекистан на основе официальных статистических данных. Рассматриваются динамика численности получателей пенсий и социальных пособий, территориальные различия и расширение охвата населения социальными выплатами. Обосновывается необходимость дальнейшего совершенствования механизмов адресной социальной поддержки, повышения эффективности социальных выплат и расширения возможностей социальной интеграции населения. Определяются основные направления развития социальной защиты, включая цифровизацию, адресность, социальную реабилитацию, развитие социальных услуг и повышение экономической самостоятельности социально уязвимых групп населения.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальная поддержка, социальные пособия, пенсия, малообеспеченные семьи, социально уязвимые группы, инвалидность, уровень жизни, социальная политика.

Annotatsiya: Maqolada aholini ijtimoiy himoya qilishning nazariy-metodologik asoslari, uning aholining munosib turmush darajasini ta'minlash hamda jamiyatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy himoyaning aholini, ayniqsa, uning ijtimoiy jihatdan zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va tashkiliy chora-tadbirlar majmui sifatidagi mazmuni ochib beriladi. Bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida ijtimoiy himoya tizimining transformatsiyasi tahlil qilinadi. Alohida e'tibor O'zbekiston Respublikasida aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining zamonaviy holatini rasmiy statistik ma'lumotlar asosida baholashga qaratilgan. Pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchilar sonining dinamikasi, hududiy tafovutlar hamda ijtimoiy to'lovlar bilan qamrovning kengayishi ko'rib chiqiladi. Manzilli ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish, ijtimoiy to'lovlar samaradorligini oshirish va aholining ijtimoiy integratsiyasi imkoniyatlarini kengaytirish zarurati asoslab beriladi. Ijtimoiy himoyani rivojlantirishning raqamlashtirish, manzillilik, ijtimoiy rehabilitatsiya, ijtimoiy xizmatlarni kengaytirish va ijtimoiy zaif guruhlarning iqtisodiy mustaqilligini oshirish kabi ustuvor yo'nalishlari belgilanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy himoya, ijtimoiy ta'minot, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy nafaqalar, pensiya, kam ta'minlangan oilalar, ijtimoiy zaif guruhlar, nogironlik, turmush darajasi, ijtimoiy siyosat.

Abstract: The article examines the theoretical and methodological foundations of social protection and its role in ensuring a decent standard of living and sustainable socio-economic development. Social protection is considered as a system of legal, economic, social and organizational measures aimed at supporting the population, particularly socially vulnerable groups. The transformation of the social protection system under the conditions of developing market relations is analyzed. Particular attention is paid to the current state of the social protection system in the Republic of Uzbekistan based on official statistical data. The study considers the dynamics in the number of pension and social benefit recipients, regional differences, and the expansion of social payment coverage. The article substantiates the need to further improve targeted social support mechanisms, increase the effectiveness of social payments, and expand opportunities for social integration. The main directions for improving social protection include digitalization, targeting, social rehabilitation, development of social services, and strengthening the economic independence of socially vulnerable groups. The findings emphasize that an effective social protection system should not only compensate for income losses but also create conditions for improving living standards and increasing the participation of citizens in socio-economic development.

Keywords: social protection, social security, social support, social benefits, pension, low-income families, socially vulnerable groups, disability, standard of living, social policy.

ВВЕДЕНИЕ

Социальная защита населения является одним из важнейших направлений государственной социально-экономической политики и неотъемлемым элементом функционирования современного общества. Её основная цель заключается в обеспечении достойного уровня жизни населения, снижении социального неравенства, предупреждении бедности и создании условий для полноценного участия граждан в экономической и общественной жизни.

В широком смысле социальная защита представляет собой систему правовых, экономических, социальных и организационных мер, гарантируемых и реализуемых государством в целях обеспечения достойных условий жизни населения, соответствующих современным стандартам общественного развития, а также создания возможностей для свободного и всестороннего развития личности.

Основными направлениями социальной защиты населения являются обеспечение свободы социально-экономической деятельности, содействие занятости и профессиональному выбору,

доступность образования, гарантирование определённого уровня доходов, защита потребителей, обеспечение качества и доступности товаров и услуг, медицинское обслуживание, пенсионное обеспечение, предоставление социальных пособий и льгот социально уязвимым категориям населения.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Социальная защита населения представляет собой комплекс государственных и общественных мероприятий, направленных на поддержание доходов населения в условиях возникновения социальных рисков и оказание помощи отдельным социальным группам, испытывающим объективные трудности в самостоятельном обеспечении достойного уровня жизни. Возникновение институтов социальной поддержки связано с ранними этапами развития человеческого общества. На первоначальных этапах социальная помощь осуществлялась преимущественно на основе семейных, родовых и общинных отношений, а также обычаев, традиций и моральных норм. Такая форма взаимопомощи способствовала адаптации людей к неблагоприятным природным и социальным условиям.

По мере развития цивилизации, технологического прогресса и общественных институтов традиционные формы взаимопомощи постепенно дополнялись государственными механизмами социальной поддержки. Ослабление семейных и общинных связей, развитие наёмного труда и усложнение социально-экономических отношений обусловили усиление роли государства в обеспечении социальной безопасности населения.

Особое значение социальная защита приобрела в условиях формирования рыночной экономики. Рыночный механизм, обеспечивая экономическую эффективность и стимулируя предпринимательскую активность, одновременно создаёт определённые социальные риски: безработицу, неравенство доходов, снижение уровня материального обеспечения отдельных групп населения, потерю дохода вследствие болезни, инвалидности или старости.

Следовательно, социальная защита становится самостоятельным элементом рыночной экономики, призванным смягчать негативные социальные последствия действия рыночных механизмов. В социально ориентированной рыночной экономике государство принимает на себя ответственность за создание условий, при которых граждане, объективно лишённые возможности самостоятельно обеспечить достойный уровень жизни, получают необходимую социальную поддержку.

В условиях рыночной экономики удовлетворение основных потребностей человека преимущественно обеспечивается посредством получения доходов от собственности или оплаты труда. Однако далеко не все граждане имеют возможность самостоятельно формировать достаточный уровень дохода. К данной категории относятся лица, утратившие трудоспособность вследствие заболевания, инвалидности или старости, а также отдельные социально уязвимые группы населения.

Именно поэтому государственная система социальной защиты направлена на компенсацию или снижение последствий социальных рисков. Пенсии, социальные пособия, материальная помощь, социальные услуги и другие формы поддержки позволяют обеспечить необходимые условия жизнедеятельности граждан и способствуют сохранению социальной стабильности.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Современная система социальной защиты Республики Узбекистан характеризуется расширением механизмов адресной поддержки населения и совершенствованием институциональной основы социальной политики. В настоящее время социальная защита

рассматривается не только как система денежных выплат, но и как комплекс социальных услуг, направленных на повышение качества жизни и расширение возможностей социально уязвимых категорий населения.

В 2024 году общее число получателей пенсий в Республике Узбекистан составило 4 246,4 тыс. человек, что на 93,9 тыс. человек, или 2,3 %, больше по сравнению с 2023 годом. В 2020 году данный показатель составлял 3 612,6 тыс. человек. Следовательно, за 2020–2024 годы число получателей пенсий увеличилось примерно на 17,5 %. [1]

В 2024 году число получателей социальных пособий составило 698,9 тыс. человек, а совокупная численность получателей пенсий и пособий достигла 4 945,3 тыс. человек. В расчёте на 10 000 населения на пенсионеров и получателей пособий приходилось 1 317,2 человека. Данные показатели характеризуют значительный масштаб государственной системы социальной поддержки населения. [1]

Одновременно увеличивается средний размер назначенной месячной пенсии. По данным статистической информационной системы, он вырос с 274,0 тыс. сумов в 2012 году до 1 495,6 тыс. сумов в 2024 году. Таким образом, номинальный размер средней назначенной пенсии за рассматриваемый период увеличился более чем в пять раз. [2]

Территориальная структура социальной защиты также характеризуется различиями. В 2024 году наибольшее число получателей пенсий было зарегистрировано в Ферганской области — 496,9 тыс. человек, Самаркандской области — 449,9 тыс. человек и городе Ташкенте — 395,6 тыс. человек. Наименьшая численность отмечалась в Сырдарьинской области — 108,9 тыс., Джизакской — 143,6 тыс. и Навоийской — 145,1 тыс. человек. [1]

Таблица 1.

Основные показатели социальной защиты населения Республики Узбекистан

Показатель	2020 г.	2024 г.
Получатели пенсий, тыс. чел.	3 612,6	4 246,4
Получатели социальных пособий, тыс. чел.	—	698,9
Получатели пенсий и пособий, тыс. чел.	—	4 945,3
Получатели пенсий и пособий на 10 000 населения, чел.	—	1 317,2
Среднемесячная назначенная пенсия, тыс. сум	848,5	1 495,6

Примечание: составлено автором на основе данных Национального комитета Республики Узбекистан по статистике и статистической информационной системы SIAT.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Одной из характерных особенностей системы социальной защиты является наличие территориальных различий. Численность получателей пенсий и социальных пособий зависит от демографической структуры населения, уровня занятости, состояния здоровья населения, уровня доходов и других социально-экономических факторов.

Региональные различия особенно важны при разработке механизмов адресной социальной политики. Унифицированные меры поддержки не всегда способны учитывать особенности отдельных территорий. Поэтому дальнейшее совершенствование системы социальной защиты должно предусматривать использование дифференцированных подходов с учётом демографических, экономических и социальных характеристик регионов.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ

Современная модель социальной защиты должна основываться на принципах адресности, социальной справедливости, эффективности и доступности. Важным направлением является цифровизация процесса назначения социальных выплат и услуг, что позволяет сокращать административные барьеры и повышать прозрачность системы.

Стратегия социальной защиты населения Республики Узбекистан определяет приоритетные направления и комплексные меры развития системы социальной защиты до 2030 года. В числе приоритетов обозначены охват программами социальной помощи нуждающихся семей и лиц, совершенствование подходов к установлению инвалидности, обеспечение занятости лиц с инвалидностью, развитие реабилитационных средств и предоставление социальных услуг на уровне махалли. [3]

В долгосрочной перспективе эффективность социальной защиты целесообразно оценивать не только по объёму выделяемых средств и количеству получателей выплат, но и по результативности социальных программ: снижению уровня бедности, росту занятости, повышению доходов домохозяйств, расширению доступа к образованию и медицинским услугам, социальной интеграции лиц с инвалидностью и повышению качества жизни населения.

Важнейшими направлениями совершенствования системы социальной защиты являются повышение эффективности адресной помощи, развитие социального страхования, расширение занятости социально уязвимых групп, совершенствование механизмов социальной реабилитации, развитие социальных услуг и дальнейшая цифровизация процесса предоставления социальной поддержки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, социальная защита населения представляет собой сложную многоуровневую систему социально-экономических отношений, посредством которой государство и общество обеспечивают поддержку граждан в условиях возникновения социальных рисков и объективной невозможности самостоятельно поддерживать необходимый уровень материального обеспечения.

Основное значение социальной защиты заключается не только в перераспределении доходов в пользу социально уязвимых категорий населения, но и в создании условий для реализации человеческого потенциала, сохранения социальной стабильности и обеспечения устойчивого развития общества.

Статистические данные Республики Узбекистан показывают значительный масштаб системы социальной защиты. В 2024 году более 4,2 млн человек получали пенсии, около 699 тыс. человек — социальные пособия, а совокупная численность получателей пенсий и пособий составляла 4,945 млн человек. Одновременно средний размер назначенной месячной пенсии достиг 1 495,6 тыс. сумов. [1; 2]

В конечном итоге эффективная система социальной защиты должна обеспечивать не только компенсацию утраченных доходов, но и формирование условий, позволяющих человеку восстановить экономическую самостоятельность, повысить качество жизни и полноценно участвовать в социально-экономическом развитии общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. Социальная защита в Республике Узбекистан: основные показатели системы социальной защиты за 2024 год. — Ташкент, 2025.
2. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. SIAT: Среднемесячная пенсия, назначенная пенсионерам. Код 2.04.08.0002.
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 25 июля 2022 года № УП-175 «Об утверждении Стратегии социальной защиты населения Республики Узбекистан».
4. Закон Республики Узбекистан от 3 сентября 1993 года № 938-XII «О государственном пенсионном обеспечении граждан».
5. Самиева Г. Т. Понятия бедности, неравенства и социальной изоляции //Международный журнал по экономике, финансам и устойчивому развитию. – 2022. – Т. 4. – №. 3. – С. 122-126.
6. Самиева Г. Т. ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ПОВЫШЕНИИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ //Экономика и социум. – 2024. – №. 2-1 (117). – С. 1341-1345.

O'ZBEKISTONDA UY-JOY SIYOSATINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Yuldosheva Shahribonu Anvar qizi

Qarshi davlat texnika universiteti “Innovatsion iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.f.d. (PhD)

e-mail: yuldoshevashahribonu@mail.ru.

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, aholining uy-joyga bo'lgan ehtiyojini qondirish va uy-joy bilan ta'minlanganlik darajasini oshirishning zamonaviy yo'nalishlari tadqiq etilgan. Mamlakatda uy-joy qurilishini kengaytirish, ipoteka kreditlash tizimini takomillashtirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, uy-joy sotib olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda qurilish sohasiga xususiy investitsiyalarni jalb etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, uy-joy bozorida talab va taklif mutanosibligini ta'minlash, moliyaviy mexanizmlardan samarali foydalanish, davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish hamda hududlar kesimida uy-joy siyosatining samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga asosanib, O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirish, aholining uy-joyga ega bo'lish imkoniyatlarini kengaytirish va uy-joy bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: uy-joy siyosati, uy-joy bozori, uy-joy qurilishi, ipoteka krediti, uy-joy bilan ta'minlanganlik, davlat qo'llab-quvvatlashi, subsidiya, investitsiya, davlat-xususiy sheriklik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm.

Аннотация: В статье рассматриваются организационно-экономические механизмы совершенствования жилищной политики в Узбекистане, а также современные подходы к удовлетворению жилищных потребностей населения и повышению уровня обеспеченности жильем. Особое внимание уделяется расширению объемов жилищного строительства, совершенствованию системы ипотечного кредитования, поддержке социально уязвимых слоев населения, увеличению возможностей для приобретения жилья и привлечению частных инвестиций в строительный сектор. Кроме того, в работе анализируются пути обеспечения баланса спроса и предложения на рынке жилья, эффективного использования финансовых инструментов, развития государственно-частного партнерства и повышения эффективности

жилищной политики в регионах. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения и рекомендации, направленные на совершенствование жилищной политики, расширение возможностей населения по приобретению жилья и обеспечение устойчивого развития жилищного рынка Узбекистана.

Ключевые слова: жилищная политика, рынок жилья, жилищное строительство, ипотечное кредитование, обеспечение жильем, государственная поддержка, субсидия, инвестиции, государственно-частное партнерство, организационно-экономический механизм.

Abstract: The article examines the organizational and economic mechanisms for improving housing policy in Uzbekistan, as well as modern approaches to meeting the population's housing needs and increasing housing provision. Particular attention is paid to expanding the volume of housing construction, improving the mortgage lending system, supporting socially vulnerable segments of the population, increasing opportunities for home ownership, and attracting private investment to the construction sector. Furthermore, the study analyzes ways to balance supply and demand in the housing market, effectively utilize financial instruments, develop public-private partnerships, and enhance the efficiency of regional housing policies. Based on the research findings, scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to improve housing policy, expand housing acquisition opportunities for the population, and ensure the sustainable development of Uzbekistan's housing market.

Key words: housing policy, housing market, housing construction, mortgage lending, housing provision, state support, subsidy, investments, public-private partnership, organizational-economic mechanism.

KIRISH

Jahon miqyosida aholini munosib va sifatli uy-joy bilan ta'minlash har qanday mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uy-joy nafaqat insonning asosiy ehtiyojlaridan biri, balki aholi farovonligi, ijtimoiy barqarorlik, shaharsozlik, mehnat resurslarining hududiy harakatchanligi va iqtisodiy faollik bilan bevosita bog'liq bo'lgan muhim omildir. O'zbekistonda aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, shahar va tumanlarda yangi oilalar sonining ko'payishi uy-joyga bo'lgan talabni oshirmoqda. Bu esa o'z navbatida uy-joy qurilishini kengaytirish, ipoteka kreditlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish, aholining to'lov qobiliyatini hisobga olgan holda uy-joy taklifini shakllantirish va uy-joy bozori infratuzilmasini rivojlantirishni talab etadi. So'nggi yillarda mamlakatda aholini uy-joy bilan ta'minlashga qaratilgan ipoteka kreditlari, subsidiyalar, yangi uy-joy massivlarini barpo etish, individual uy-joy qurilishini qo'llab-quvvatlash va xususiy sektor ishtirokini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq uy-joy narxlarining aholi daromadlariga nisbatan yuqoriligi, qurilish materiallari qiymatining o'zgarishi, ipoteka kreditlari bo'yicha moliyaviy yuklama, yer uchastkalari va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi bilan bog'liq masalalar uy-joy siyosatini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda uy-joy siyosatining tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarini o'zaro muvofiqlashtirish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning samarali shakllarini belgilash hamda bozor mexanizmlaridan keng foydalanish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Uy-joy bozori va uy-joy siyosati iqtisodiy nazariyaning turli yo'nalishlarida tadqiq etilgan. Jumladan, klassik iqtisodiy nazariyada uy-joy bozori kapital, yer va mehnat resurslarining o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan qaraladi. Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda esa uy-joy bozorida talab va taklifning shakllanishi, uy-joy narxlarining dinamikasi, ipoteka kreditlari, davlat subsidiyalari, aholi daromadlari va urbanizatsiya jarayonlarining uy-joyga bo'lgan talabga ta'siriga alohida e'tibor berilmoqda. Iqtisodchi Edward Glaeser tadqiqotlarida shaharlarning rivojlanishi, urbanizatsiya va uy-joy taklifining aholi farovonligi hamda

shahar iqtisodiyotiga ta'siri keng yoritilgan. Uy-joy taklifining cheklanishi yirik shaharlarda uy-joy narxlarining o'sishiga olib kelishi mumkinligi ta'kidlanadi. John Muellbauer va boshqa tadqiqotchilarning ishlarida uy-joy narxлари, ipoteka kreditlari, aholi daromadlari va iste'mol xarajatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalalari tahlil qilingan.

O'zbekiston Respublikasining Uy-joy Kodeksi [1] O'zbekiston Respublikasida uy-joy siyosati hamda barcha huquqiy jihatlarni tartibga solishda xizmat qiladi. Uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlari Uy-joy Kodeksidan hamda boshqa qonun hujjatlaridan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 16 fevraldagi "Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida [2] belgilanganidek, "Bugungi kunda uy-joy qurilishi va iqtisodiyotning mazkur soha bilan bog'liq tarmoqlarini rivojlantirish moliya tizimini shakllantirish va barqaror rivojlantirishning eng muhim bo'g'inlaridan biri hamda banklar aktivlari va ishonchli resurs bazasining mustahkam manbai bo'lib qolmoqda. Aksariyat davlatlarning tarixiy tajribasi shundan dalolat beradiki, uy-joy qurilishi va infratuzilma sohasini taraqqiyotning ustuvor yo'nalishi sifatida belgilash milliy iqtisodiyotni qayta tiklashning hal qiluvchi vositasi bo'lib xizmat qiladi"[2]

Uy-joy siyosati hamda uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyati, xizmatlar turlari va samaradorligi masalalari mamlakatimiz va xorij iqtisodchi olimlari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Xususan, mamlakatimiz olimlaridan V.U.Yodgorov va D.Y.Butunovlarning "Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi" nomli darsligida [8] uy-joy kommunal xo'jaliklarining nazariy asoslari yoritilib, tizimni takomillashtirishning yo'nalishlarini ochib berilgan. E.S. Fayziyevning tadqiqot ishlarida jumladan, "Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rni" [10] nomli risolasi uy-joy kommunal xo'jaliklarida mulkchilik huquqlari, xizmat ko'rsatish turlari, sifat va samaradorlikni oshirishning asosiy omillari ko'rsatib o'tilgan. A.S. Sadikov o'zining "Uy-joy kommunal xo'jaligida resurslardan foydalanish samaradorligi" [7] nomli o'quv qo'llanmasida har bir resursning xizmat ko'rsatish jarayonidagi ahamiyati, ulardan foydalanish yo'llari va xususiyatlari to'g'risidagi fikrlarini bildirgan. M.Q.Pardayev va J.I.Isroilovlar tomonidan O'zbekistonda uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyati, sohadagi islohotlarning ahamiyati, servis xizmat ko'rsatishni yaxshilash va uning samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, xorijlik olimlar K.R.Makkonnell, S.L.Bryu, A.Marshall, L.Demideva, Y.P.Sviridenko, V.N.Solovyevlar tomonidan bajarilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasida ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyatini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish turlarini yaxshilash hamda ushbu soha samaradorligini oshirishda muhim nazariy va uslubiy qo'llanma sifatida xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda ham uy-joy bozori, mintaqaviy rivojlanish, qurilish iqtisodiyoti va aholi farovonligi masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Biroq uy-joy siyosatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini **uy-joy qurilishi + ipoteka + subsidiya + investitsiya + davlat-xususiy sheriklik + hududiy rejalashtirish**ning yagona tizimi sifatida tadqiq etish yanada chuqurroq yondashuvni talab etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda uy-joy siyosatini takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini aniqlash maqsadida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, mantiqiy umumlashtirish, ekspert baholash va omillar tahlili usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini uy-joy bozori, ipoteka kreditlash, davlat tomonidan tartibga solish, investitsiyalar va aholi farovonligiga oid iqtisodiy nazariyalar tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Uy-joy siyosatining samaradorligi uning alohida elementlari emas, balki ularning o'zaro muvofiqlashgan holda ishlashi bilan belgilanadi. Uy-joy siyosatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin:

- Davlat uy-joy siyosati;
- Huquqiy va institutsional baza;
- Uy-joy qurilishini tashkil etish;
- Ipoteka va moliyalashtirish mexanizmlari;
- Subsidiya va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash;
- Xususiy investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik;
- Uy-joy bozorida talab va taklif muvozanati;
- Aholining uy-joy bilan ta'minlanganligi.

Mazkur mexanizmning har bir elementi boshqalari bilan uzviy bog'langan. Masalan, ipoteka kreditlari hajmini oshirishning o'zi uy-joy muammosini hal qilmaydi. Agar bozorda uy-joy taklifi yetarli bo'lmasa, kredit resurslarining ko'payishi uy-joy narxlarining oshishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ipoteka siyosati uy-joy qurilishini rag'batlantirish siyosati bilan bir vaqtda amalga oshirilishi zarur.

Uy-joy bozorining barqaror rivojlanishida talab va taklif mutanosibligi muhim ahamiyatga ega.

Uy-joyga bo'lgan talabga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

- aholi soni va oilalar sonining o'sishi;
- aholi daromadlari;
- ipoteka kreditlarining mavjudligi;
- ipoteka foiz stavkalari;
- davlat subsidiyalari;
- urbanizatsiya darajasi;
- migratsiya jarayonlari;
- uy-joy narxlar.

Uy-joy taklifiga esa:

- qurilish materiallari narxi;
- yer resurslarining mavjudligi;
- qurilish texnologiyalari;
- investitsiyalar hajmi;
- qurilish tashkilotlarining moliyaviy imkoniyatlari;
- muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasi;
- shaharsozlik rejalari ta'sir ko'rsatadi.

Shuning uchun davlat uy-joy siyosatida talabni rag'batlantirish bilan bir qatorda taklifni kengaytirishga ham ustuvor ahamiyat berilishi lozim. Ipoteka tizimi aholining uy-joy sotib olish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim moliyaviy mexanizm hisoblanadi. Ayniqsa, aholining o'rta va past daromadli qatlamlari uchun uy-joyi bir vaqtning o'zida to'liq to'lash imkoniyati cheklanganligi sababli uzoq muddatli ipoteka kreditlari muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq ipoteka kreditlash tizimida kreditning foiz stavkasi, boshlang'ich badal, kredit muddati va aholining real daromadlari o'rtasidagi mutanosiblik ta'minlanishi zarur.

Shu nuqtai nazardan ipoteka siyosatida quyidagi yondashuvni qo'llash maqsadga muvofiq:

Aholi daromadi → kreditga layoqat → ipoteka hajmi → uy-joy narxi → oylik to'lov → oilaning real moliyaviy imkoniyati.

Agar ipoteka bo'yicha oylik to'lov oila daromadining katta qismini egallasa, kreditdan foydalanish imkoniyati pasayadi. Shu sababli ipoteka mexanizmlarini ishlab chiqishda aholining daromad darajasi muhim mezon bo'lishi kerak.

Tadqiqotlar asosida O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlarini taklif etish mumkin.

1. Aholi daromadiga mos uy-joy taklifini oshirish

Uy-joy qurilishida faqat yuqori narxli uy-joylarga emas, balki o'rta va past daromadli oilalar uchun ham mos bo'lgan uy-joylarga e'tibor qaratish lozim.

2. Ipoteka mexanizmlarini diversifikatsiya qilish

Ipoteka kreditlarining turli modellarini joriy etish, kredit muddatini aholi daromadlariga moslashtirish va kredit yukini kamaytirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiq.

3. Davlat subsidiyalarining manzilliligini oshirish

Subsidiyalar aholining haqiqiy uy-joyga muhtojligi, daromad darajasi, oila tarkibi va ijtimoiy holatini hisobga olgan holda ajratilishi samaradorlikni oshiradi.

4. Davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish

Uy-joy qurilishiga xususiy investorlarni jalb qilish orqali davlatning moliyaviy yukini kamaytirish va qurilish hajmini oshirish mumkin.

5. Hududiy uy-joy dasturlarini takomillashtirish

Uy-joy siyosati barcha hududlarda bir xil tarzda emas, balki demografik, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlardan kelib chiqqan holda amalga oshirilishi kerak.

Masalan, aholi o'sishi yuqori bo'lgan hududlarda yangi uy-joy massivlari, muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlari va ijtimoiy infratuzilmani kompleks ravishda rivojlantirish talab etiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, uy-joy bozorini rivojlantirishning o'rta va uzoq muddatli hududiy dasturlarini ishlab chiqish va ularni aholi soni, daromadlari, urbanizatsiya darajasi hamda uy-joyga bo'lgan ehtiyoj asosida shakllantirish.

Ikkinchidan, aholining daromad darajasiga mos ravishda uy-joylarning bir nechta narx segmentlarini shakllantirish.

Uchinchidan, ipoteka kreditlari bo'yicha aholining moliyaviy yuklamasini kamaytirishga qaratilgan differensial yondashuvni joriy etish.

To'rtinchidan, uy-joy qurilishida mahalliy qurilish materiallari va energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanishni rag'batlantirish.

Beshinchidan, uy-joy qurilishida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish va xususiy investorlar uchun barqaror institutsional muhit yaratish.

Oltinchidan, uy-joy bozori bo'yicha yagona raqamli axborot platformasini rivojlantirish. Unda uy-joy narxlari, qurilish loyihalari, ipoteka shartlari, subsidiyalar va hududiy uy-joy ehtiyoji to'g'risidagi ma'lumotlarni jamlash maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda uy-joy siyosatini takomillashtirish aholi farovonligini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va hududlarni kompleks rivojlantirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, uy-joy muammosini faqat ipoteka kreditlari yoki davlat subsidiyalari orqali hal etib bo'lmaydi. Buning uchun uy-joy qurilishi, moliyalashtirish, ipoteka, subsidiya, investitsiya, shaharsozlik va muhandislik infratuzilmasini yagona tashkiliy-iqtisodiy mexanizm asosida muvofiqlashtirish zarur.

Kelgusida uy-joy siyosatida "aholi daromadi - uy-joy narxi - ipoteka imkoniyati - davlat qo'llab-quvvatlashi - uy-joy taklifi" o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash asosiy vazifalardan biri bo'lishi lozim. Shu bilan birga, uy-joy qurilishiga xususiy investitsiyalarni jalb qilish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, aholi uchun manzilli subsidiyalarni takomillashtirish, hududlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib uy-joy dasturlarini ishlab chiqish va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish uy-joy siyosatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada aholining uy-joy bilan ta'minlanganlik darajasini oshirish, uy-joy bozorida talab va taklif muvozanatini ta'minlash hamda mamlakatda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun qulay sharoit yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Uy-joy Kodeksi", 1998 yil 24 dekabrda 713-I-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi, 2005 yil 16 fevral.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 29 yanvardagi PP-1051-sonlari "Uy-joy fondini rekonstruksiya qilish, ta'mirlash va foydalanishga tayyor holda topshirish bo'yicha pudrat ishlarini rivojlantirishni rag'batlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Uy-joy mulkdorlari shirkatlarining faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-3038 sonli Farmoni Xalq so'zi, 2002 yil 26 fevral.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022—2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
6. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi, Xalq so'zi, 29.12.2020 yil
7. Садиков А.С. Эффективное использование ресурсов в жилищно-коммунальном хозяйстве. Учебное пособие. М.,1996.
8. Yodgorov V.U., Butunov D.Y. Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi: Darslik. -T.: Toshkent arxitektura qurilish instituti. 2010. - 449 bet
9. Ergashev R.X., Yuldasheva Sh.A. Uy-joy kommunal xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari . Monografiya. Toshkent 2017, 121 bet
10. Fayziyev E.S. Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rni. Risola. T.: 'Fan va texnologiya', 2007. – 16 6.
11. FAYZIYEVA SHIRIN SHODMONOVNA, YULDASHEVA SHAHRIBONU ANVAR QIZI **Impact of affordable housing construction and housing and communal services on the welfare of the population by typical Projects.** Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. 27, No. 2, 2021 <https://cibg.org.au/P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 12.47750/cibg.2021.27.02.421>
11. Yuldasheva Shahribonu Anvar qizi. **THE ROLE OF SERVICES IN HOUSING AND UTILITIES AND THEIR OPPORTUNITIES TO INCREASE EFFICIENCY.** ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492
12. O'zbekiston Respublikasi qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligining saytidagi ma'lumotlar

ENERGIYA SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARINING IQTISODIY TAHLILI

Doliyev Shoxabbos Qulmurot o'g'li

dotsenti v.b. i.f.f.d. (PhD).

Qarshi davlat texnika universiteti

shokhabbos9109@gmail.com

ORCID: 0009-0005-9338-9282

Annotatsiya: Maqolada energiya samaradorligini baholash mezonlari va ularning iqtisodiy mazmuni tahlil qilingan. Energiya resurslaridan oqilona foydalanish, yo‘qotishlarni kamaytirish va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish sharoitida samaradorlikni kompleks baholash yondashuvi asoslangan. Energiya samaradorligi mezonlari termodinamik, tabiiy va iqtisodiy guruhlarga ajratilib, foydali ish koeffitsiyenti, energiya sig‘imi, energiya tejash hamda iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarining mazmuni ochib berilgan. Natijalar energiya samaradorligini baholashda energiya sarfi bilan bir qatorda ishlab chiqarish hajmi, texnologik jarayonlar va iqtisodiy natijalarni ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Energiya samaradorligi, energiya tejamkorligi, energiya resurslari, energiya tejash, termodinamik mezonlar, tabiiy mezonlar, iqtisodiy mezonlar, iqtisodiy samaradorlik.

Abstract. The article analyzes the criteria for assessing energy efficiency and their economic implications. An integrated approach to assessing efficiency under conditions of rational use of energy resources, reduction of energy losses, and implementation of energy-saving technologies is substantiated. Energy efficiency criteria are classified into thermodynamic, natural, and economic groups, and the content of useful work efficiency, energy intensity, energy savings, and economic efficiency indicators is revealed. The results demonstrate the need to consider not only energy consumption but also production volume, technological processes, and economic outcomes when assessing energy efficiency.

Keywords: Energy efficiency, energy conservation, energy resources, energy savings, thermodynamic criteria, natural criteria, economic criteria, economic efficiency.

Аннотация. В статье проанализированы критерии оценки энергоэффективности и их экономическое содержание. Обоснован комплексный подход к оценке эффективности в условиях рационального использования энергетических ресурсов, снижения потерь энергии и внедрения энергосберегающих технологий. Критерии энергоэффективности систематизированы по трем группам: термодинамические, натуральные и экономические. Раскрыто содержание показателей коэффициента полезного действия, энергоёмкости, энергосбережения и экономической эффективности. Результаты исследования показывают необходимость учета не только объема энергопотребления, но и объема производства, технологических процессов и экономических результатов при оценке энергоэффективности.

Ключевые слова: энергоэффективность, энергосбережение, энергетические ресурсы, экономия энергии, термодинамические критерии, натуральные критерии, экономические критерии, экономическая эффективность.

KIRISH

Bugungi kunda energiya resurslaridan samarali foydalanish va energiya xarajatlarini kamaytirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Shu sababli energiya samaradorligini obyektiv baholash, energiya yo‘qotishlarini kamaytirish va tejamkor texnologiyalarni joriy etish dolzarb masala hisoblanadi. Mamlakatimizda energiya samaradorligini oshirish va energetika tizimini rivojlantirish strategik ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Xususan, “O‘zbekiston-2030” strategiyasida iqtisodiyot tarmoqlari va aholi ehtiyojlari uchun elektr energiyasi yetkazib berishni oshirish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ulushini kengaytirish vazifalari belgilangan [1]. Energiya samaradorligini faqat energiya sarfining mutlaq miqdori orqali baholash yetarli emas. Chunki energiya sarfining kamayishi ishlab chiqarish hajmining qisqarishi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bois energiya sarfi, ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy natijalarni o‘zaro bog‘liq holda baholash zarur. Bunda mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan energiya sarfi, energiya tejash darajasi

hamda energiya xarajatlarining o'zgarishini hisobga olish energiya samaradorligining haqiqiy holatini aniqlash imkonini beradi [2-5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, taqqoslash, iqtisodiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Energiya samaradorligini baholashda termodinamik, tabiiy va iqtisodiy mezonlar tizimlashtirilib, ularning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Shuningdek, energiya sarfi, ishlab chiqarish hajmi, energiya sig'imi va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari asosida energiya resurslaridan foydalanish samaradorligi baholandi.

Tahlil va natijalar. Energiya samaradorligini baholash zamonaviy ishlab chiqarish tizimlarida energiya resurslaridan foydalanish darajasini aniqlash, mavjud yo'qotishlarni kamaytirish va energiya tejankor texnologiyalarni tanlashning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Energiya samaradorligini obyektiv aniqlash uchun faqat energiya sarfining mutlaq miqdorini baholash yetarli emas. Chunki energiya sarfining kamayishi ishlab chiqarish hajmining qisqarishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli energiya samaradorligini baholashda texnik, fizik va iqtisodiy ko'rsatkichlarni o'zaro bog'langan holda tahlil qilish zarur. Tadqiqotda energiya samaradorligini baholash mezonlari tizimlashtirilib, ular termodinamik, tabiiy va iqtisodiy mezonlarga ajratildi. Mazkur mezonlar energiya resurslaridan foydalanish jarayonining turli jihatlarini tavsiflaydi. Termodinamik mezonlar energiyaning foydali ishga aylanish darajasini, tabiiy mezonlar energiya sarfining ishlab chiqarish natijasiga nisbatini, iqtisodiy mezonlar esa energiya tejankorligining moliyaviy samarasini ifodalaydi (1-rasm). Termodinamik mezonlarning tahlili. Energiya samaradorligini baholashning birinchi bosqichida energiyaning texnologik jarayonda qay darajada foydali ishlatilganligini aniqlash muhim. Bunda termodinamik mezonlar asosiy vosita sifatida qaraladi. Termodinamik yondashuvning asosiy ko'rsatkichi foydali ish koeffitsiyenti bo'lib, u foydali energiyaning jami sarflangan energiyaga nisbatini ifodalaydi:

$$\eta = \frac{E_f}{E_s} * 100 \% \quad (1)$$

bu yerda η — energiyadan foydalanish samaradorligi; E_f foydali ishlatilgan energiya; E_s -jami sarflangan energiya.

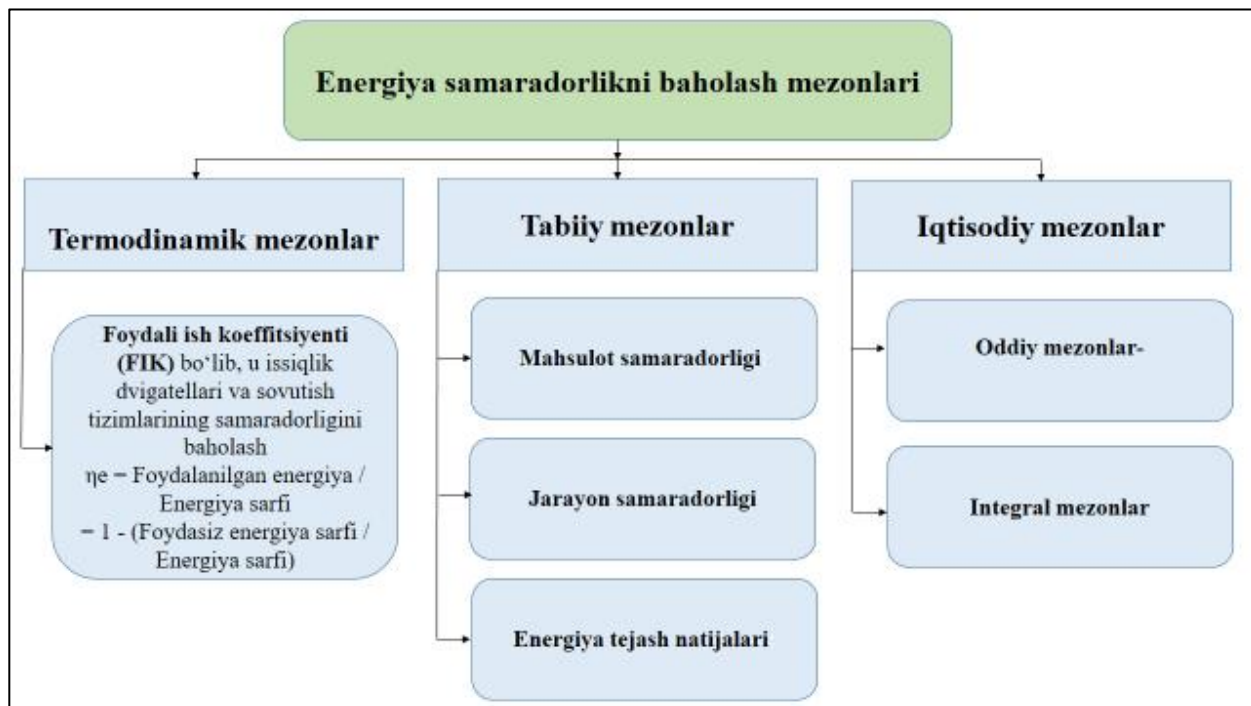
Ushbu ko'rsatkichning ortishi energiya resurslaridan foydalanish samaradorligining yaxshilanganligini bildiradi. FIKning past qiymati esa texnologik jarayonda energiya yo'qotishlari mavjudligini ko'rsatadi. Bunday yo'qotishlar issiqlik almashinuvi, mexanik ishqalanish, elektr uzatishdagi yo'qotishlar yoki uskunalarning texnik holati bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, termodinamik mezonlar energiya samaradorligining faqat texnik tomonini aks ettiradi. Masalan, yuqori FIKga ega bo'lgan texnologik qurilma mahsulot birligiga nisbatan katta miqdorda energiya talab qilishi mumkin. Shu sababli termodinamik ko'rsatkichlarni boshqa mezonlar bilan birgalikda qo'llash talab etiladi.

Tabiiy mezonlarning tahlili. Energiya samaradorligini tizimli baholashning keyingi bosqichi energiya sarfi va ishlab chiqarish natijasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashdan iborat. Shu maqsadda tabiiy mezonlardan foydalaniladi. Ularning asosiy ko'rsatkichlaridan biri mahsulotning energiya sig'imi hisoblanadi:

$$e = \frac{E}{Q} \quad (2)$$

bu yerda e -mahsulot birligiga to'g'ri keladigan energiya sarfi; E jami energiya sarfi; Q — ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi.

Mahsulotning energiya sig'imi qancha past bo'lsa, ishlab chiqarish jarayonining energiya samaradorligi shuncha yuqori hisoblanadi. Mazkur ko'rsatkich energiya sarfini ishlab chiqarish hajmi bilan bog'laganligi sababli energiya samaradorligini baholashda mutlaq energiya sarfiga nisbatan ancha informativ hisoblanadi.

1-rasm. Energiya samaradorligini baholash mezonlari

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, energiya samaradorligini baholashda ishlab chiqarish hajmining o'zgarishini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Masalan, korxonada jami elektr energiyasi sarfi kamaygan bo'lishi mumkin, biroq ayni vaqtda mahsulot ishlab chiqarish hajmi undan ham ko'proq kamaygan bo'lsa, mahsulot birligiga sarflangan energiya oshishi mumkin. Demak, faqat jami energiya sarfining kamayishiga asoslanib, samaradorlik oshgan degan xulosaga kelish metodik jihatdan to'g'ri emas. Energiya tejash hajmi esa bazaviy va joriy davr energiya sarfi o'rtasidagi farq orqali aniqlanadi:

$$\Delta E = E_0 - E_1 \quad (3)$$

bu yerda E_0 — bazaviy davr energiya sarfi; E_1 — joriy davr energiya sarfi; ΔE — tejalgan energiya miqdori.

Ushbu ko'rsatkich energiya tejashga qaratilgan texnik va tashkiliy chora-tadbirlarning natijasini baholash imkonini beradi. Biroq mazkur ko'rsatkichni ham ishlab chiqarish hajmi va texnologik sharoitlar bilan birgalikda tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Iqtisodiy mezonlarning tahlili. Energiya samaradorligini baholashning muhim yo'nalishlaridan yana biri iqtisodiy samaradorlikni aniqlashdir. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish natijasida energiya sarfi kamayishi bilan birga korxonaning ekspluatatsion xarajatlari ham qisqarishi mumkin.

Energiya tejash natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy samara quyidagi ifoda orqali aniqlanadi:

$$S_E = (E_0 - E_1)P_E \quad (4)$$

bu yerda S_E — energiya tejashdan olingan iqtisodiy samara; P_E — energiyaning bir birlik narxi [6-8].

Mazkur ko'rsatkich energiya sarfining kamayishini bevosita pul ifodasida baholash imkonini beradi. Shuning uchun iqtisodiy mezonlar energiya samaradorligini boshqarish bo'yicha investitsion va texnologik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Bunda faqat energiya xarajatlarning kamayishi emas, balki energiya tejamkor uskunalarni joriy etish uchun sarflangan investitsiyalar ham hisobga olinishi kerak. Shunday qilib, texnik jihatdan samarali bo'lgan loyiha iqtisodiy jihatdan ham maqsadga muvofiq bo'lishi uchun uning energiya tejashdan olinadigan samarasini investitsiya xarajatlari bilan taqqoslash talab etiladi.

Energiya samaradorligini iqtisodiy jihatdan baholashda uning texnik va ishlab chiqarish natijalari bilan bir qatorda, energiya resurslaridan foydalanishning iqtisodiy samarasi ham hisobga olinishi lozim. Shu nuqtai nazardan, yuqorida ajratilgan termodinamik, tabiiy va iqtisodiy mezonlarning korxona faoliyatiga ta'sirini o'zaro bog'liq holda baholash muhim ahamiyatga ega. Mazkur mezonlarning iqtisodiy mazmuni va energiya samaradorligini ifodalashdagi yo'nalishi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Energiya samaradorligini baholash mezonlarining iqtisodiy mazmuni

Mezonlar guruhi	Baholash mezonlari	Iqtisodiy mazmuni	Samaradorlik yo'nalishi
Termodinamik mezonlar	Foydali ish koeffitsiyenti	Energiya resurslaridan foydalanish darajasi va energiya yo'qotishlarining iqtisodiy ta'sirini ifodalaydi	Oshishi
Tabiiy mezonlar	Mahsulot samaradorligi	Mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan energiyaning natijadorligini ko'rsatadi	Oshishi
Tabiiy mezonlar	Jarayon samaradorligi	Texnologik jarayonda energiyadan foydalanish samaradorligini ifodalaydi	Oshishi
Tabiiy mezonlar	Energiya tejash	Energiya sarfining qisqarishi va xarajatlarning kamayishini tavsiflaydi	Oshishi
Iqtisodiy mezonlar	Oddiy iqtisodiy mezonlar	Energiya xarajatlari va tejamkorlikning bevosita iqtisodiy natijasini baholaydi	Yaxshilanishi
Iqtisodiy mezonlar	Integral iqtisodiy mezonlar	Texnik, ishlab chiqarish va iqtisodiy natijalarni kompleks baholaydi	Oshishi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, mazkur mezonlar energiya samaradorligini turli darajalarda tavsiflaydi. Termodinamik mezonlar energiyadan foydalanishning texnik samaradorligini, tabiiy mezonlar energiya sarfining ishlab chiqarish natijasiga ta'sirini, iqtisodiy mezonlar esa erishilgan samaradorlikning xarajatlar va moliyaviy natijalardagi ifodasini ko'rsatadi. Shu sababli energiya samaradorligini iqtisodiy baholashda ushbu mezonlarni alohida emas, balki o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv energiya tejamkorlik choralarning texnik natijasi bilan bir qatorda, ularning korxona iqtisodiy faoliyatiga ta'sirini ham aniqlash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, energiya samaradorligini faqat energiya sarfining mutlaq miqdori asosida baholash yetarli emas. Uni ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy natijalar bilan o'zaro bog'liq holda baholash zarur. Energiya samaradorligini baholash mezonlarini termodinamik, tabiiy va iqtisodiy guruhlarga ajratish orqali energiyadan foydalanishning texnik hamda iqtisodiy jihatlarini kompleks aniqlash mumkin. Tahlil natijasida foydali ish koeffitsiyenti, mahsulotning energiya sig'imi,

energiya tejash va iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari energiya resurslaridan foydalanish holatini baholashda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Takliflar:

-energiya tejamkor texnologiyalarni tanlashda energiya tejash bilan bir qatorda investitsiya xarajatlari va iqtisodiy samarani hisobga olish zarur;

-energiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ta'sir darajasini miqdoriy baholash maqsadida ekonometrik tadqiqotlar o'tkazish, jumladan korrelyatsion-regression modellar va vaqt qatorlari modellaridan foydalanish maqsadga muvofiq;

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston- 2030 strategiyasi to'g'risida" farmoni. <https://lex.uz/docs/-6600413>
2. W. Huang, Y. Miao, H. Ye, and W. Li, "Trends and determinants of energy intensity in China: A study using index decomposition and econometric analysis," Environmental and Sustainability Indicators, vol. 28, p. 100892, 2025, doi: 10.1016/j.indic.2025.100892
3. Do'stmirzayevich, J. R. F. (2023). A MODEL APPROACH TO LONG-TERM FORECASTING OF ELECTRICITY SUPPLY. Journal of Integrated Education and Research, 2(10), 41-45.
4. F.D.Jo'rayev, Sh.Q.Doliyev. Korxonalarning elektr energetika samaradorligini baholash: tahlillar va modellar. Iqtisodiyot va ta'lim, 2024. №:2, 244-251 b.
5. Na Wang, Xiaodong Fu, Shaobin Wang, Economic growth, electricity consumption, and urbanization in China: A tri-variate investigation using panel data modeling from a regional disparity perspective, Journal of Cleaner Production, Volume 318, 2021, 128529, ISSN 0959-6526, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128529>.
6. Samiev, S.; Doliev, S.; Juraev, F.; Farxodov, S.; Toshtemirov, R. Improving Energy Efficiency in Metalworking Machine Tools: Vector Control of Electric Drives Using a Frequency Converter and System Modeling. Eng. Proc. 2026, 152, 9. <https://doi.org/10.3390/engproc2026152009>
7. Wang X, Zhou D. The underlying drivers of energy efficiency: a spatial econometric analysis. Environ Sci Pollut Res Int. 2023 Jan;30(5): 13012-13022. [doi: 10.1007/s11356-022-23037-1](https://doi.org/10.1007/s11356-022-23037-1).
8. Samiev, S.; Doliev, S.; Khamraev, J.; Makhmatqulov, G.; Yusupov, K. Dynamic Modeling Analysis of a Doubly-Fed Induction Generator-Based Wind Energy System. Eng. Proc. 2026, 152, 10. <https://doi.org/10.3390/engproc2026152010>

BOG'DORCHILIK TARMOG'I RIVOJLANISH DINAMIKASI VA PROGNOZI: ARIMA MODEL TAHLILI

Akbarov Husan O'zbekxonovich

Oriental universiteti "Biznes va boshqaruv" kafedrasida dotsenti, Samarqand, O'zbekiston

akbarovhusan@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston bog'dorchilik tarmog'ining bugungi holati, rivojlanish tendensiyalari va ushbu jarayonlarni shakllantiruvchi omillar ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqot ishida ekonometrik modellash va statistik prognozlash usullaridan, xususan, ARIMA modeli orqali bog'dorchilik ekin maydonlari va yalpi hosil hajmining o'zgarish dinamikasi bashorat qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ekstensiv rivojlanish imkoniyatlarining cheklanganligi sharoitida intensiv agrotexnologiyalarga o'tish va resurslarni samarali boshqarish asosiy omillar hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Bog'dorchilik, investitsiyalar, agroinnovatsiyalar, ARIMA modeli, iqtisodiy tahlil, hosildorlik, iqlim o'zgarishi, zamonaviy texnologiyalar, qishloq xo'jaligi, ekstensiv va intensiv rivojlanish.

Аннотация: В данной статье на научной основе проанализированы текущее состояние, тенденции развития и факторы, формирующие эти процессы, в отрасли садоводства Узбекистана. В исследовании с использованием методов эконометрического моделирования и статистического прогнозирования, в частности модели ARIMA, спрогнозирована динамика изменения площадей садов и объемов валового сбора урожая. Результаты показывают, что в условиях ограниченности возможностей экстенсивного развития переход к интенсивным агротехнологиям и эффективное управление ресурсами являются ключевыми факторами.

Ключевые слова: Садоводство, инвестиции, агроинновации, модель ARIMA, экономический анализ, урожайность, изменение климата, современные технологии, сельское хозяйство, экстенсивное и интенсивное развитие.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the current state, development trends, and shaping factors of the horticulture sector in Uzbekistan. Using econometric modeling and statistical forecasting methods, specifically the ARIMA model, the study forecasts the dynamics of changes in horticultural land areas and gross yield volumes. The results show that under conditions of limited opportunities for extensive development, the transition to intensive agrotechnologies and efficient resource management are key factors.

Keywords: Horticulture, investments, agricultural innovations, ARIMA model, economic analysis, productivity, climate change, modern technologies, agriculture, extensive and intensive development.

KIRISH

Bog'dorchilik tarmog'i mamlakatimiz qishloq xo'jaligining strategik tarmoqlaridan biri bo'lib, oziq-ovqat xavfsizligi, eksport hajmini oshirish va aholi bandligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Global iqlim o'zgarishlari, resurslar tanqisligi va texnologik rivojlanish sharoitida bog'dorchilikni barqaror rivojlantirish iqtisodiyotimizning eng dolzarb masalalaridan bir hisoblanadi. Ayniqsa, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bozor talablariga mos mahsulot ishlab chiqarish sohaga yangi imkoniyatlar eshigini ochadi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, Xitoy, Singapur, AQSh, Braziliya kabi davlatlar bog'dorchilikda zamonaviy agrotexnologiyalarni qo'llash orqali yuqori samaradorlikka erishgan. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, global bog'dorchilik mahsulotlarining umumiy daromadi 100 mlrd AQSh dollaridan oshgan bo'lsa, 2024 yilga kelib sohaga yo'naltiriladigan investitsiyalar hajmi 130 mlrd AQSh dollariga yetishi kutilmoqda [1].

Bog'dorchilik sektori iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi. Samarali boshqarilgan bog'lar aholi daromadlarini oshirib, oziq-ovqat mahsulotlariga qaramlikni kamaytirishi mumkin. Shunga qaramay, texnologik yetishmovchilik, iqlim o'zgarishlari va bozor tizimidagi noaniqliklar kabi muammolar mavjud. So'ngi yillardagi ekstremal ob-havo hodisalari – dovullar, suv toshqinlari, issiqlik to'lqinlari bog'dorchilik infratuzilmasiga jiddiy xavf tug'dirmoqda.

Shu sababdan, sohaga zamonaviy texnologik echimlarni joriy etish, ekologik moslashuvchan agrotexnologiyalarni qo'llash hamda investitsiyalarni diversifikatsiya qilish bugungi kunning eng muhim

vazifalaridan biri hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu maqolada bog'dorchilik tarmog'ining bugungi holati, mavjud muammolar va rivojlanish tendensiyalari ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Qishloq xo'jaligida ekin maydoni va hosildorlik dinamikasini tahlil qilish hamda prognozlash agrar siyosatni shakllantirish, fermer xo'jaliklarini samarali rejalashtirish va resurslardan oqilona foydalanishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotda meva va rezavorlar ekin maydoni hamda hosildorligining 2016-2023 yillardagi o'zgarishlari tahlil qilinib, 2024-2026 yillar uchun ARIMA modeli asosida prognoz amalga oshirildi.

Ushbu tadqiqotda vaqt qatorlari bo'yicha bashoratlash uchun $ARIMA(p, d, q)$ modeli tanlandi. Model parametrlari $p = 1, d = 1, q = 1$ shaklida olingan bo'lib, bu tanlov statistik tahlillar asosida asoslangan.

Birinchi navbatda, d (integratsiya darajasi) parametri aniqlash uchun ma'lumotlar stasionarlik testidan o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, vaqt qatorlari tendensiyaga ega bo'lib, ularni stasionar holatga keltirish uchun birinchi tartibli differensiallash ($d = 1$) talab qilindi. Differensiallash ma'lumotlardagi umumiy trendni olib tashlash va vaqt qatorini tahlil qilish uchun yaroqli holga keltirishga xizmat qiladi.

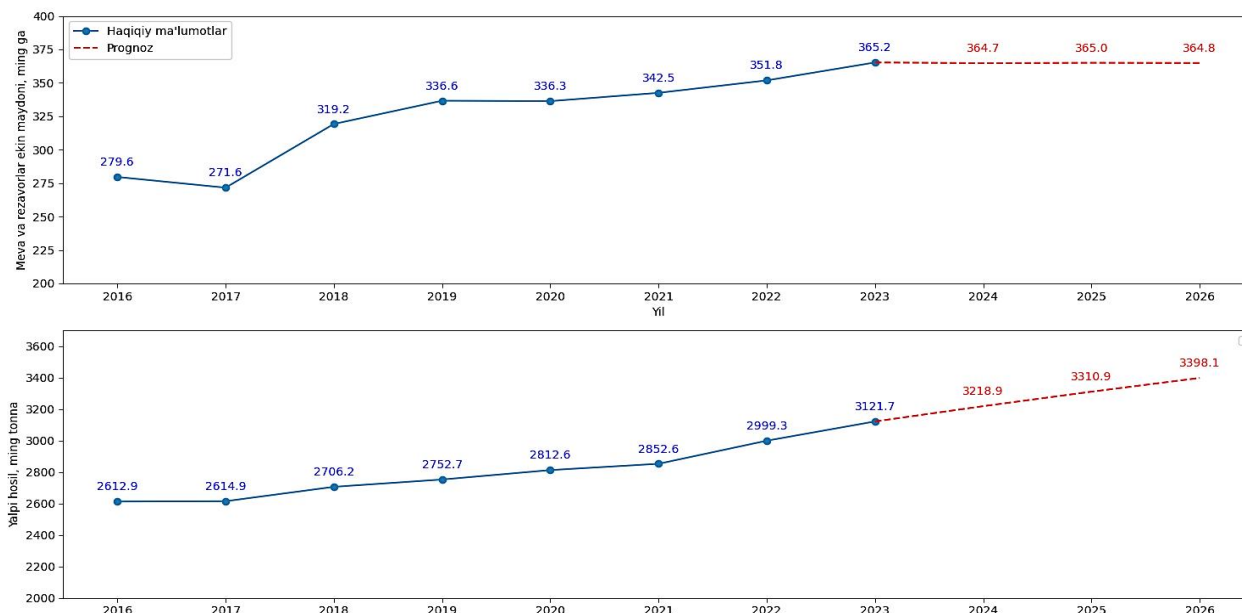
Keyingi bosqichda p (autoregressiya tartibi) va q (harakatlanuvchi o'rtacha komponent tartibi) parametrlarini aniqlash uchun avtokorrelyatsiya funksiyasi (ACF) va qisman avtokorrelyatsiya funksiyasi (PACF) tahlil qilindi. PACF grafigi asosida birinchi lag ($p = 1$) sezilarli bog'liqlikka ega ekanligi kuzatildi, bu esa avvalgi davrlarning ekin maydoni va hosildorlikka ta'siri borligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ACF natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchi lag bo'yicha harakatlanuvchi o'rtacha komponent ($q = 1$) kiritilishi modelni yaxshilashiga olib keladi.

Bundan tashqari, modelni optimallashtirish maqsadida Akaike ma'lumot kriteriyasi (AIC) va Bayes ma'lumot kriteriyasi (BIC) kabi statistik mezonlar tahlil qilindi. Ushbu baholash natijalari $ARIMA(1,1,1)$ modelining eng mos model ekanligini tasdiqladi. Ushbu parametrlar ma'lumotlarning ichki tuzilishiga mos kelgani sababli, haddan tashqari moslashuv (overfitting) xavfi kamaytirildi va bashorat natijalari barqaror bo'lishi ta'minlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasi milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga asosan 2016-yilda 279,6 ming gektar bo'lgan meva va rezavorlar ekin maydoni 2017-yilda 271,6 ming gektarga qisqargan. 2018-yildan boshlab sezilarli o'sish kuzatilgan bo'lib, 2018-yilda 319,2 ming gektarga, 2019-yilda esa 336,6 ming gektarga, 2023-yilda 365,2 ming gektarga yetgan va o'sish tendensiyasi barqarorlashgan.

ARIMA modeli asosida prognoz natijalari 2024-yilda ekin maydoni 364,7 ming gektar, 2025-yilda 365,0 ming gektar hamda 2026-yilda esa 364,8 ming gektarga yetishi ko'rsatdi. Bu natijalar shuni ko'rsatdiki, ekin maydonining kengayishi deyarli to'xtab, barqaror holatga o'tmoqda. Buning sabablari yer resurslarining cheklanganligi, hosildorlikni oshirish orqali qo'shimcha ekin maydoniga ehtiyoj kamayishi hamda iqlim va suv resurslarining ta'siri ekstensiv rivojlanish imkoniyatlarini kamaytirishga olib kelishi hisoblanadi.

1-rasm. Meva va rezavor ekinlar ekin maydoni va yalpi hosil dinamikasi prognozi (ARIMA modeli natijalari)

Yalpi hosil hajmining dinamikasi shuni ko'rsatadiki, 2016-yilda yalpi hosil hajmi 2612,9 ming tonna bo'lib, 2017-yilda 2614,9 ming tonnaga yetgan. 2018-2021 yillarda yalpi hosil hajmi har yili o'rtacha 70-150 ming tonnaga oshib, 2023-yilda hosil hajmi 3121,7 ming tonnani tashkil etib, barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilgan. ARIMA modeli asosida prognoz natijalari 2024-yilda yalpi hosil hajmi 3218,9 ming tonnaga, 2025-yilda 3310,9 ming tonna hamda 2026-yilda esa 3398,1 ming tonna bo'lishi ko'rsatmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu prognoz shuni anglatadiki, yalpi hosil hajmining o'sishi davom etadi, lekin ekin maydoni barqarorlashgan sharoitda bu o'sish faqat hosildorlikning oshishi hisobiga yuzaga keladi. Bu quyidagi tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi:

- ❖ Yer resurslarini samarali boshqarish – ekstensiv usullardan intensiv agrotexnologiyalarga o'tish zarur.
- ❖ Xalqaro bozorga chiqish – meva va rezavorlar eksportini rivojlantirish uchun sifat va mahsulot yetkazib berish hajmini oshirish.
- ❖ Iqlim o'zgarishlariga moslashish – barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish.

Umuman olganda, bog'dorchilik tarmog'ining barqaror rivoji faqat texnologik yechimlar bilan emas, balki agronomiya, iqtisodiyot, ekologiya va raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish orqali amalga oshirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bozor tadqiqotlari, statistik ma'lumotlar va turli biznes segmentlarining tahlillarini taqdim qiluvchi platforma. <https://www.statista.com/outlook/cmo/diy-hardware-store/lawn-garden/worldwide>
2. Gujarati, Damodar N. Basic econometrics / Damodar N. Gujarati, Dawn C. Porter. - 5th ed. p. cm.
3. FAOstat (2023). Global horticulture production statistics 2016–2023. *Food and Agriculture Organization Database*. URL: www.fao.org/statistics
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari. *O'zbekiston Milliy Statistika Boshqarmasi*. URL: www.stat.uz

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA INNOVATSION JARAYONLARNI JADALLASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich

IPU "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Rasulov Akmal Xurshid o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

jasurberdiyev6834@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-0111-4300>

Annotatsiya: Ushbu maqolada xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning yo'llari va vositalari, innovatsion faoliyatni rivojlantirishni omillari, xizmat ko'rsatish sohasidagi innovatsion tadbirkorlik innovatsiyalardan foydalanishning iqtisodiy mazmuni va mohiyati, innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning turli mexanizmlari va amalga oshirish usullari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyat, innovatsion tadbirkorlik, innovatsion biznes, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, ixtirochilar, konstruktorlar, texnologlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются пути и средства государственной поддержки инновационной деятельности в сфере услуг, факторы развития инновационной деятельности, экономическое содержание и сущность использования инноваций в инновационном предпринимательстве в сфере услуг, различные механизмы и методы осуществления государственного регулирования и поддержки инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: инновационная деятельность в сфере услуг, инновационное предпринимательство, инновационный бизнес, стимулирование инновационной деятельности, изобретатели, дизайнеры, технологи.

Abstract: This article examines the ways and means of state support for innovative activity in the service sector, the factors of development of innovative activity, the economic content and essence of the use of innovations in innovative entrepreneurship in the service sector, various mechanisms and methods of implementation of state regulation and support for innovative entrepreneurship.

Keywords: innovative activity in the service sector, innovative entrepreneurship, innovative business, stimulation of innovative activity, inventors, designers, technologists.

KIRISH

Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyotning ajralmas qismi sifatida nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy hayotning rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning rivojlanayotgan iqtisodiy tizimida xizmat ko'rsatish sohasining o'rni ortib bormoqda. Xizmat ko'rsatish sohasidagi innovatsiyalar esa, ayniqsa boshqaruv tizimlarining takomillashtirilishi, mamlakat iqtisodiyotining global raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish va rivojlantirish mamlakatning umumiy iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Hozirgi kunda xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruvning an'anaviy yondashuvlari ko'pincha zamon talablariga javob bermaydi.

Bu sohadagi boshqaruv mexanizmlari ko'p hollarda yangiliklar va texnologik o'zgarishlarni inobatga olmaydi, bu esa tashkilotlarning raqobatbardoshligini pasaytiradi. Shu sababli, xizmat ko'rsatish

sohasida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

Respublikamizning xizmat ko'rsatish sohasida ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish)da innovatsiya va intellektual hissaning yuqori ulushiga ega bo'lgan barqaror bozor iqtisodiyotiga, xizmatlar bozorida raqobatbardosh xizmatlarga hamda qulay innovatsion-investitsiya muhitiga ega mamlakatga aylantirish bo'yicha davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash amalga oshirilmoqda.

Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda respublikamiz iqtisodiyotini to'liq innovatsion modeliga o'tkazmasdan turib erishish mumkin emas, bu mamlakatda innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning hamda davlat boshqaruvi, iqtisodiyot ustuvor tarmoqlari va ijtimoiy sohaga innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarni amalda joriy qilishni rag'batlantirishning samarali tizimini yaratishni zarurat etadi.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi innovatsion boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning asosiy maqsadi – bu iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, jamiyatning umumiy farovonligini ta'minlashdir. Shu sababli, xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruvni takomillashtirishning har bir jihati mamlakatning iqtisodiy barqarorligini saqlash va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqsadga erishish uchun xizmat ko'rsatish tashkilotlarida zamonaviy boshqaruv metodlarini joriy etish, xodimlar salohiyatini oshirish va yangi texnologiyalardan foydalanish zarur. Xizmat ko'rsatish sohasidagi boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning eng muhim yo'llaridan biri – bu raqamli texnologiyalarni keng joriy etishdir. Hozirgi kunda dunyo miqyosida raqamli transformatsiya xizmat ko'rsatish sohasini yangilashda asosiy omilga aylanmoqda.

Xizmat ko'rsatish tashkilotlari, masalan, banklar, do'konlar, restoranlar va boshqa xizmatlar sohasidagi tashkilotlar o'z mijozlari bilan muloqot qilishda va xizmatlarni taqdim etishda zamonaviy texnologiyalarni faol qo'llayapti. Bu esa mijozlar bilan yanada yaqin aloqalar o'rnatishga, xizmatlar sifatini yaxshilashga va raqobatbardoshlikni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasida boshqaruvning takomillashuvi bilan birga, inson resurslarini boshqarish metodlarini ham innovatsiyalash zarur.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'rganilayotgan muammoga bag'ishlangan ilmiy ishlarda “innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash” kategoriyasiga turli xil ta'riflar berilgan. G.A.Yarin fikricha, “Innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash innovatsion tadbirkorlikni hakllantirish va rivojlantirish uchun innovatsion ishbilarmonlik muhiti faoliyati uchun huquqiy-siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy, raqobatbardosh va boshqa shart-sharoitlarni davlat organlari tomonidan ta'minlash mexanizmidir”.

Iqtisodchi olim I.V.Vaxramovning fikricha, davlatning innovatsion-investitsion siyosati samaradorligini oshirishdan kutilayotgan natijalar, uning innovatsiyalarni joriy qilishdagi obyektiv holatlari, ya'ni risk darajasining mavjudligi, yangi texnologiyani yaratish, xizmat ko'rsatish jarayonlari vaqtini sezilarli darajada qisqartirish, ilmiy muhit va innovatsion infratuzilma rivojlanishining o'zaro muvofiqligi, ilmiy-tadqiqot ishlarini osonlashtirish uchun tegishli infratuzilmani shakllantirish, ushbu faoliyat uchun ulkan kapital sig'imi yuqori tizimlarni shakllantirishning zarurati, iste'mol bozoridagi raqobat muhiti, kichik innovatsion korxonalar uchun davlat kafolatlarini taqdim etish, innovatsiyalar va mutaxassis-kadrlarga qo'yiladigan yuqori talablar bilan belgilanadi. Mazkur maqsadlarga erishish tarkibiy va infratuzilmaviy o'zgartirishlar umumiy dasturini realizatsiya qilish bilan bog'liq.

Yudov S.D. esa innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash innovatsion tadbirkorlikni faollashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va shu bilan shug'ullanuvchilarning aholi

qatlamlari orasida turmush farovonligini oshirish uchun qulay huquqiy, soliq va ma'muriy muhitni yaratishdan iborat ekanligini ta'kidlagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning ilmiy-amaliy jihatlari dinamik yondashuv hamda guruhlash usullaridan foydalanildi.

ASOSIY TAHLILLAR VA XULOSALAR

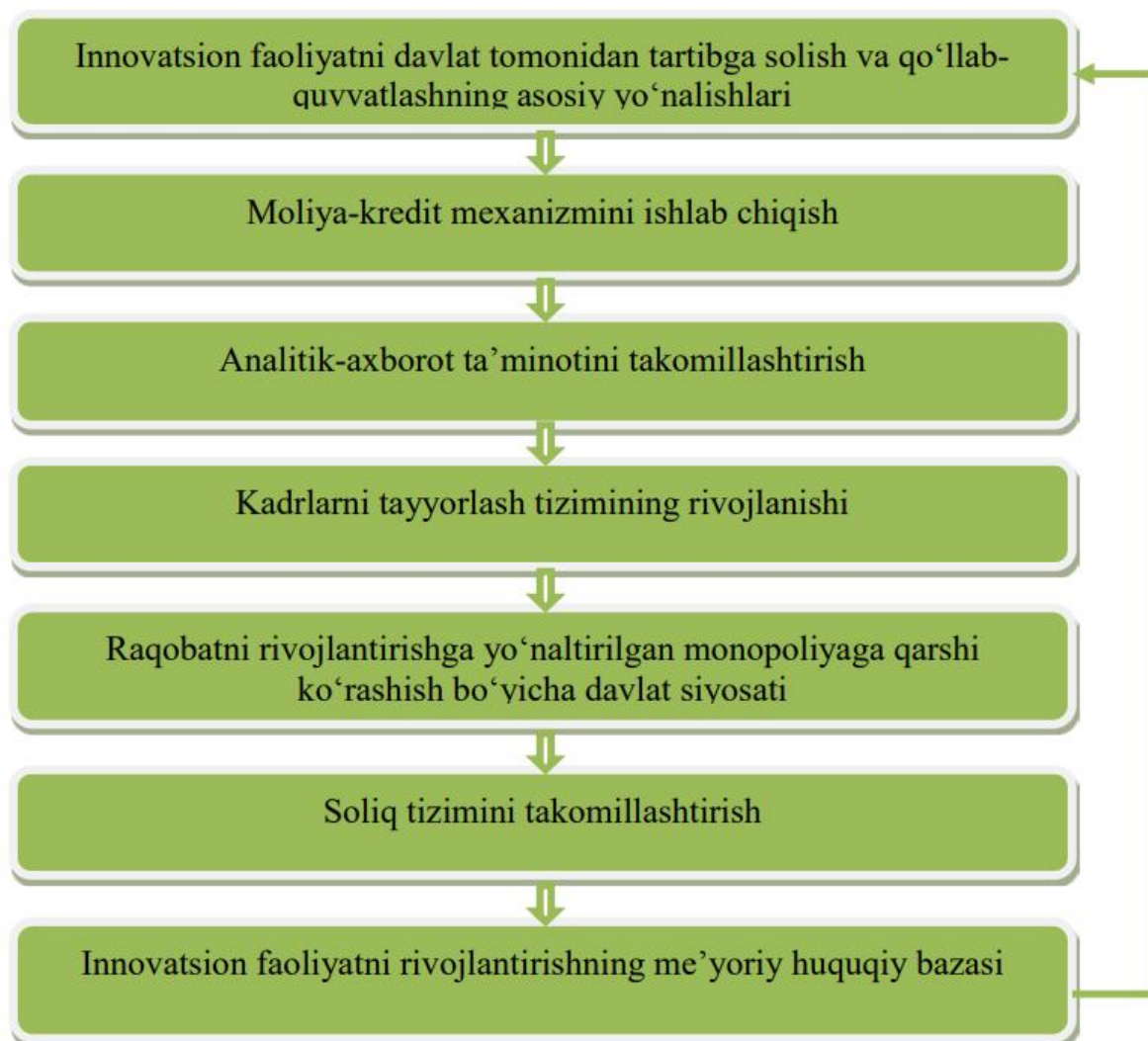
Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion tadbirkorlikning rivojlanishi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ulardan eng asosiysi institutsional muhit hisoblanadi. Ushbu jarayonda davlatning roli alohida ahamiyatga ega.

Shunga ko'ra, xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish bir qator holatlar bilan belgilanadi. Bizningcha, ular qo'yidagilar:

- xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish va rag'batlantirish bo'yicha tegishli qonunchilik bazasining takomillashmaganligi;
- sohada investitsion resurslardan foydalanish imkoniyati bo'yicha muammolarning mavjudligi;
- sohada innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan soliq imtiyozlarini berish bo'yicha rag'batlar tizimining takomillashmaganligi;
- xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni amalga oshirish shartsharoitlaridagi to'siqlar va kamchiliklar;
- innovatsion tadbirkorlarning manfaatlari va huquqlarining yetarli darajada himoyalanmaganligi;
- «innovation mahsulot (xizmat)lar bozori»ning yetarlicha rivojlanmaganligi.

Davlat innovatsion siyosatining ahamiyati innovatsion jarayonlarning obyektiv xususiyatlari, ya'ni yuqori darajadagi tavakkalchilik, ilmiy muhit va innovatsion infratuzilmaning rivojlanish darajasiga bog'liqlik, ilmiy tadqiqot va tajribakonstruktorlik ishlarini yaratish uchun katta kapital sig'imi, halol raqobat va tadbirkorlikni keng rivojlantirish imkoniyatlari, innovatsiyalar, kadrlarning ilmiytexnik malakasiga qo'yiladigan yuqori talablar kabilar bilan belgilanadi.

Innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash innovatsion tadbirkorlikni faollashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va shu bilan shug'ullanuvchilarning aholi qatlamlari orasida turmush farovonligini oshirish uchun qulay huquqiy, soliq va ma'muriy muhitni yaratishdan iborat. Davlatning innovatsion faoliyatni rivojlantirishga munosabati uni rivojlantirishning yaxlit siyosati bilan ifodalanadi (1-rasm).

1-rasm. Innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari.

Innovatsion tadbirkorlik faoliyatiga nisbatan davlat innovatsion siyosati belgilangan maqsad va vazifalar, tamoyillarni belgilash, turli mexanizmlar va ixtisoslashtirilgan davlat institutlarini yaratish asosida ishlab chiqilgan innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarining mutanosib tizimidir.

Mahsulot va texnologiyalarning tubdan yangi turlarini ishlab chiqarishni rivojlantirishda, shuningdek, shu asosda mahalliy tovarlarni sotish bozorlarini kengaytirishda namoyon bo'luvchi xo'jalik subyektlarining faol innovatsion siyosati yalpi ichki mahsulot hajmi o'sishini ta'minlash, ilmiy-texnik salohiyatni rivojlantirish, iqtisodiyot sohalri va tarmoqlarida zamonaviy texnik-texnologik tuzilmalarni shakllantirish va mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda respublikamiz iqtisodiyotini xomashyo yo'nalishidan yuqori texnologiyalarga yo'naltirilgan innovatsiyalar sohasiga o'tkazish muhim vazifalaridan biridir. Bu ilm-fan, ta'lim va yuqori

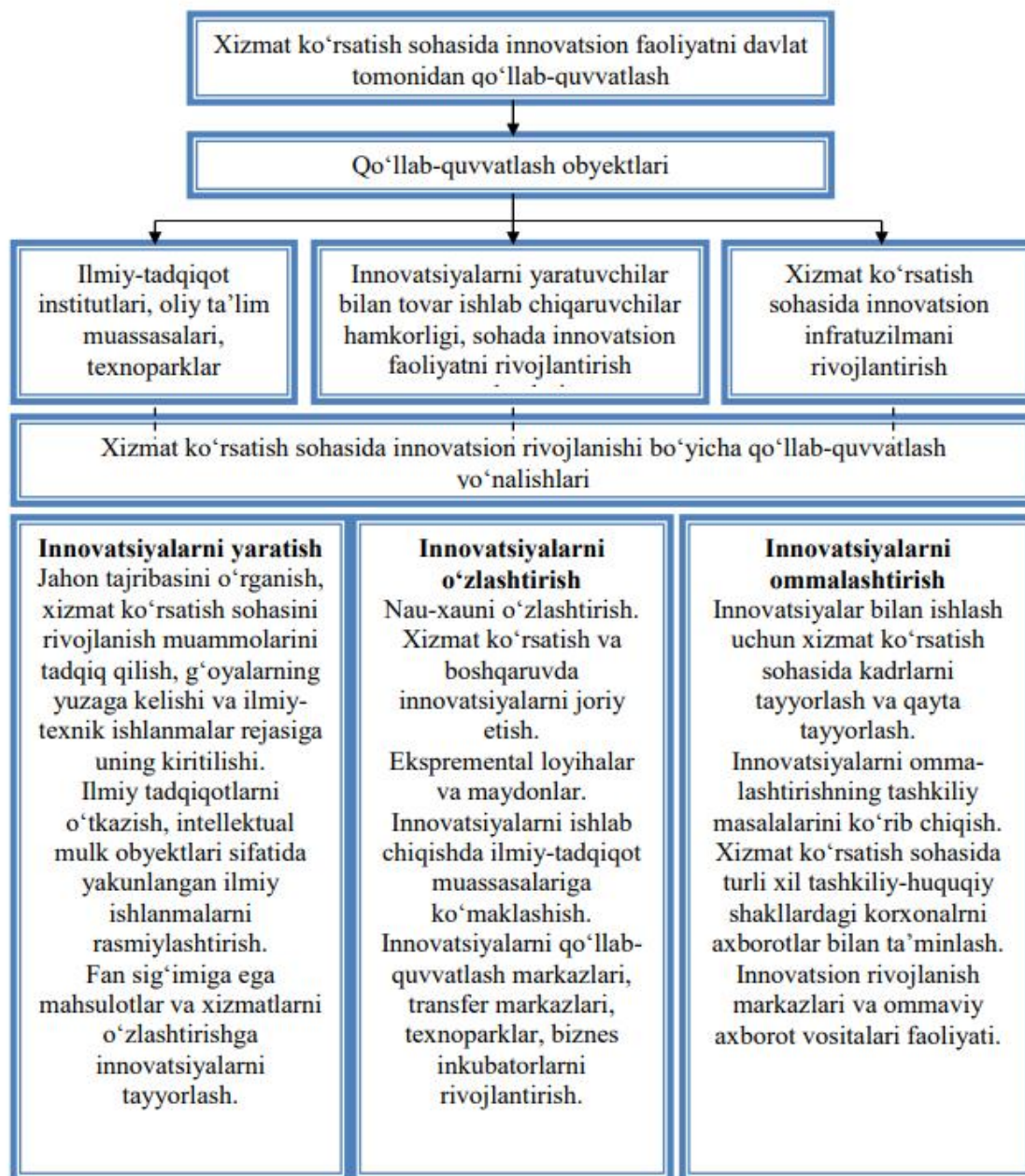
texnologiyalar sohasidagi qiyosiy ustunliklarini oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardosh salohiyatini keskin oshirish va shu asosda iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini ta'minlashning yangi manbalaridan foydalanish imkonini beradi.

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, maqsadlari va mexanizmlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktyabrdagi "Ilmfanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi

PF-6097- son Farmoniga muvofiq "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish" konsepsiyasida keltirilgan. Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish inson intellekti va ijodiy salohiyatini iqtisodiy o'sish va milliy raqobatbardoshlikning yetakchi omiliga aylantirish demakdir.

Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining strategik maqsadi etib, milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning innovatsion va yuqori texnologik formatiga o'tish, mamlakatimizning raqobatdosh ustunliklarini ishga solish va to'g'ri safarbar etish, innovatsion mahsulotlar hajmini kengaytirish, jadal iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan yo'nalishlarga investitsiyalarni yo'naltirish, aholi turmush darajasini bir necha bor yaxshilash, ijtimoiy sohadagi dolzarb masalalarning innovatsion yondashuvga hamda ilmiy tadqiqotlar va erishilgan natijalarga asoslangan ilmiy yechimini topish, xalqaro miqyosda ilmiy hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek "Ilmfan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi va "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi qonunlar ijrosini ta'minlash hisoblanadi".

Respublikamizda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun xizmat ko'rsatish va servis sohasida innovatsion tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish konsepsiyasini ishlab chiqish zarur. Biz, O'zbekistonning turli hududlarining amaliy tajribasini tahlil qilish asosida hududiy xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqdik (2-rasm). Fikrimizcha, ushbu mexanizmning o'ziga xos jihati shundaki, yetakchi o'rin viloyatdagi xizmat ko'rsatish sohasidagi korxona va tashkilotlarga berilgan. Mexanizm tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda faol ishtirok etishga yo'naltirilgan, uning manfaatlarini inobatga oladi va hududdagi korxonalar tomonidan innovatsiyalarga bo'lgan talabni rivojlantirishga qaratilgan. Keng ma'noda mazkur mexanizm tashabbuslar va uni amalga oshirish bo'yicha tadbirlar – ilm-fan va biznes hamkorligini rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish yo'nalishlarini belgilaydi.

2-rasm. Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

Xizmat ko'rsatish va servis sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmining asosiy maqsadi quyidagilardan iborat:

- innovatsion faoliyat natijalari tufayli hududni yangi turdagi xizmatlar bilan ta'minlash;
- hududning xizmat ko'rsatish sohasidagi korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyatini rag'batlantirish, ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalari asosida ko'rsatilayotgan xizmatlarning raqobatbardoshligini oshirish;
- hududning xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion tadbirkorlik faoliyati subyektlarining manfaatlarini huquqiy tartibga solish va himoya qilish;
- innovatsion sohada raqobat muhitini rivojlantirish uchun qulay shartsharoitlar yaratish, shuningdek, hududdagi innovatsion va tadbirkorlik tuzilmalarini qo'llab-quvvatlash;
- hududda zamonaviy innovatsion infratuzilmani shakllantirish;
- davlat-xususiy sheriklik tizimini rivojlantirish orqali hududiy innovatsion tizimning turli elementlarining o'zaro hamkorligini ta'minlash.

Respublikamiz hududlarida xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyat rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan muammolardan biri innovatsiyalarga talab va taklif o'rtasidagi nomuvofiqlikning mavjudligi hamda tadbirkorlar, olimlar va aholining innovatsion madaniyatining pastligi, o'z ixtirolaridan foydalanish va ularni targ'ib qila olmasligi hisoblanadi.

Shunga ko'ra, milliy va hududiy innovatsion siyosatning zarur elementi quyidagi asosiy yo'nalishlarda innovatsion madaniyatni oshirish choratadbirlariga qaratilishi lozim:

- xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarini va tashkilotlari hamda oliy ta'lim muassasalari uchun innovatsion sohada ishlash uchun kadrlar tayyorlashni tashkil etish;
- korxonalar va aholiga intellektual mulk obyektlarini ro'yxatga olish masalalari bo'yicha maslahatlar berish;
- innovatsion tovar va xizmatlarni realizatsiya qilishning marketing mexanizmlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- innovatsion tadbirkorlar va aholini ilg'or mahalliy va xorijiy innovatsiyalar to'g'risida axborot bilan ta'minlashni amalga oshirish.
- hududda innovatsion infratuzilma elementlarini shakllantirish, rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash.

Hozirgi kunda xizmat ko'rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish tartibi restrukturizatsiya qilish bosqichidadir. Shunga ko'ra, innovatsion loyihalarni boshqarish ularni realizatsiya qilish bo'yicha qarorlarni qabul qilishni metodik ta'minlashdagi kamchilik bo'lib hisoblanadi. Mazkur holatdan kelib chiqadigan bo'lsak, zamonaviy xizmat ko'rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bizningcha, zamonaviy xizmat ko'rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini takomillashtirish quyidagi choralarni amalga oshirishni nazarda tutadi:

- zamonaviy xizmat ko'rsatish tarmoqlarida korxonalar va tashkilotlar faoliyatining muhim yo'nalishlari doirasida ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishga konsentratsiyalash;
- sohada texnologik yo'l xaritalarini yaratish asosida innovatsion faoliyatga kichik va xususiy xizmat ko'rsatish korxonalarini jalb qilish;
- fan sig'imi yuqori bo'lgan xizmat ko'rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatini rag'batlantirish va iqtisodiy samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion faoliyat natijalarini xarid qilish va sotish;
- xizmat ko'rsatish korxonalarida innovatsion faoliyatining moliyaviy samaradorligini oshirish usullari va vositalarini joriy etish;
- xizmat ko'rsatish korxonalarida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish doirasida resurslardan foydalanishni optimallashtirish vositalarini qo'llash;
- innovatsion faoliyatni amalga oshiruvchi shaxslar yoki korxonalar tomonidan aniqlanadigan mezonlardan kelib chiqib, foydali bo'lgan innovatsion loyihalarga resurslarni yo'naltirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-oktyabrdagi "Ilm fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-sonli Farmoni. <http://lex/uz/docs/5073447>
2. Ярин Г.А. Экономика предприятия (в малом и среднем бизнесе): Учеб. Пособие. 2-е изд., перераб.и доп. -Екатеринбург. УрГЕУ, 2002. - с. 70.
3. Вахрамов И.В. К вопросу о методах стимулирования инноваций в РФ/ И.В. Вахрамов// Инноватсии [Электронный ресурс]. — 2007. - № 5

4. Юдов С.Д. Совершенствование механизмов государственной поддержки малого предпринимательства в национальной экономике. Дисс. На соис. Уч. Степени канд. эк. наук. - М., 2004.
5. Аоки М. Фирма в японской экономике. Информация, стимулирование и заключение сделок в японской экономике [Текст] / М. Аоки: пер. с англ. - СПб., 1995. - С. 314-315.
6. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. [Текст] / И.Т. Балабанов. – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.
7. Ernazarov O.E. Innovatsiyalar asosida sanoat korxonalari samaradorligini oshirish // Diss. iqt. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). – Toshkent: TDTU, 2021. 28-29-b.
8. Djalilov F.A. Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning asosiy yo'nalishlari // Diss. iqt. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). – Samarqand: SamISI, 2023. 109-130-b

IJTIMOIY INFRATUZILMANI RIVOJLANTIRISHNING HUDUD IQTISODIY SALOHİYATIGA TA'SIRI (Qashqadaryo misolida)

Ruziyev Xamroqul Jurayevich
Berdiyeva Nilufar Qahramon qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti, Karshi 180100, Uzbekistan,

E-mail: ruziyev8031@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'siri Qashqadaryo viloyati misolida kompleks tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tizimli tahlil, statistik-iqtisodiy, qiyosiy, korrelyatsion-regression, ekspert baholash va SWOT-tahlil usullaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarining hudud tumanlari bo'yicha notekis rivojlanganligi hududlararo iqtisodiy tengsizlikni chuqurlashtirmoqda, ta'lim va yo'l-transport infratuzilmasi esa hudud iqtisodiy salohiyatiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida aniqlangan. Tadqiqot yakunida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish strategiyasini takomillashtirish, davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy infratuzilma, hudud iqtisodiy salohiyati, hududiy rivojlanish, investitsiya muhiti, korrelyatsion-regression tahlil, hududlararo tengsizlik, davlat-xususiy sheriklik.

Аннотация: В данной статье проведён комплексный анализ влияния развития социальной инфраструктуры на экономический потенциал региона на примере Кашкадарьинской области. В ходе исследования применены методы системного анализа, статистико-экономического, сравнительного, корреляционно-регрессионного анализа, экспертной оценки и SWOT-анализа. Результаты показывают, что неравномерное развитие сетей социальной инфраструктуры по районам региона усугубляет межрегиональное экономическое неравенство, при этом инфраструктура образования и дорожно-транспортная инфраструктура определены как факторы, оказывающие наиболее сильное влияние на экономический потенциал региона. В заключение разработаны научно обоснованные рекомендации по совершенствованию стратегии развития социальной инфраструктуры, расширению государственно-частного партнёрства и внедрению цифровых технологий.

Ключевые слова: социальная инфраструктура, экономический потенциал региона, региональное развитие, инвестиционная среда, корреляционно-регрессионный анализ, межрегиональное неравенство, государственно-частное партнёрство.

Abstract: This article presents a comprehensive analysis of the impact of social infrastructure development on the region's economic potential, using the Kashkadarya region as a case study. The research employed methods of systemic analysis, statistical-economic analysis, comparative analysis, correlation-regression analysis, expert assessment, and SWOT analysis. The findings reveal that the uneven development of social infrastructure networks across the region's districts deepens interregional economic inequality, while educational and road-transport infrastructure were identified as the factors exerting the strongest influence on the region's economic potential. The study concludes with scientifically grounded recommendations for improving the social infrastructure development strategy, expanding public-private partnerships, and introducing digital technologies.

Keywords: social infrastructure, regional economic potential, regional development, investment environment, correlation-regression analysis, interregional inequality, public-private partnership.

KIRISH

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishda ijtimoiy infratuzilmaning o'zni tobora ortib bormoqda. Ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari - ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat, kommunal xo'jalik va ijtimoiy himoya tizimlari - nafaqat aholi turmush darajasini belgilaydi, balki hududning investitsion jozibadorligi, mehnat resurslari sifati va umumiy iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish masalasi zamonaviy hudud iqtisodiyoti fanining dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hududlarni jadal rivojlantirishga qaratilgan qator farmon va qarorlarida ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirish alohida ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xususan, "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasida hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikni bartaraf etish, qishloq joylarda infratuzilmani rivojlantirish orqali mintaqaviy salohiyatni to'liq ishga solish maqsad qilib qo'yilgan. Bu esa ijtimoiy infratuzilma va hudud iqtisodiy salohiyati o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilishni taqozo etadi.

Qashqadaryo viloyati o'zining tabiiy resurslari, qishloq xo'jaligi va sanoat salohiyati bilan respublikaning yirik hududlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, viloyatning turli tumanlarida ijtimoiy infratuzilma obyektlarining notekis joylashuvi, ayrim hududlarda ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarining yetishmasligi, kommunikatsiya tarmoqlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi mintaqaning iqtisodiy salohiyatidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu holat viloyat misolida masalani chuqur o'rganishni dolzarb qiladi.

Ijtimoiy infratuzilmaning hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'sirini o'rganish muammosi jahon iqtisodiy fanida ham keng tadqiq etilgan bo'lib, xorijiy va mahalliy olimlarning ishlarida ushbu mavzuning turli jihatlarini yoritilgan. Biroq mintaqaviy darajada, xususan Qashqadaryo viloyati misolida, ijtimoiy infratuzilma va hudud iqtisodiy salohiyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kompleks tahlil qiluvchi maxsus tadqiqotlarning yetarli emasligi mazkur ishning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyati misolida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'sirini kompleks tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarining hozirgi holati o'rganiladi, hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi va uni takomillashtirish yo'llari asoslab beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishish uchun ilmiy tadqiqotning bir qator zamonaviy uslub va yondashuvlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi ijtimoiy infratuzilma va hudud iqtisodiy salohiyati o'rtasidagi murakkab, ko'p qirrali bog'liqlikni har tomonlama yoritish zaruratidan kelib chiqib shakllantirildi. Metodologik asos sifatida iqtisodiy nazariyaning tizimli yondashuvi, hudud iqtisodiyoti va mintaqaviy rivojlanish nazariyalarining asosiy qoidalari, shuningdek, ijtimoiy infratuzilmani baholashning xalqaro amaliyotda tan olingan yondashuvlari tanlab olindi. Bunday kompleks metodologik baza tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va amaliy ahamiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

1-jadval. Ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari va ularning hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'sir ko'rsatkichlari.

Ijtimoiy infratuzilma tarmog'i	Asosiy ko'rsatkichlar	Iqtisodiy salohiyatga ta'sir kanali
Ta'lim	Maktabgacha, umumta'lim va kasb-hunar muassasalari soni, o'quvchilar bandligi	Malakali ishchi kuchi sifatini oshiradi, mehnat unumdorligiga ta'sir qiladi
Sog'liqni saqlash	Tibbiyot muassasalari soni, shifokorlar bilan ta'minlanganlik	Aholi salomatligi va mehnat qobiliyatini saqlaydi, ishlab chiqarish yo'qotishlarini kamaytiradi
Kommunal xo'jalik	Gazlashtirish, suv ta'minoti, kanalizatsiya qamrovi	Investitsion jozibadorlikni oshiradi, yashash sharoitini yaxshilaydi
Transport-kommunikatsiya	Yo'llar sifati, jamoat transporti qamrovi	Tovar va xizmatlar aylanmasini tezlashtiradi, bozorga chiqishni osonlashtiradi
Madaniyat va sport	Madaniyat uylari, sport inshootlari soni	Ijtimoiy kapitalni mustahkamlaydi, aholi faolligini oshiradi
Ijtimoiy himoya	Ijtimoiy xizmat markazlari, nafaqa qamrovi	Aholi turmush darajasini barqarorlashtiradi, ijtimoiy tanglikni kamaytiradi

Tadqiqotda qo'llanilgan birinchi va asosiy uslub - tizimli tahlil usuli bo'lib, u ijtimoiy infratuzilmani yagona tizim sifatida, uning barcha tarkibiy qismlari (ta'lim, sog'liqni saqlash, kommunal xo'jalik, madaniyat, ijtimoiy himoya) o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda o'rganishga imkon berdi. Bu usul yordamida ijtimoiy infratuzilmaning alohida tarmoqlaridagi o'zgarishlar hudud iqtisodiy salohiyatining turli komponentlariga qanday ta'sir ko'rsatishi yaxlit tarzda tahlil qilindi.

Ikkinchi muhim yondashuv sifatida statistik-iqtisodiy tahlil usuli qo'llanildi. Ushbu usul yordamida Qashqadaryo viloyati va uning tumanlari bo'yicha ijtimoiy infratuzilma obyektlarining soni, joylashuvi, sig'imi kabi ko'rsatkichlar, shuningdek hududning asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari (yalpi hududiy mahsulot, investitsiyalar hajmi, aholi bandligi va boshqalar) statistik jihatdan qayta ishlandi va ularning dinamikasi o'rganildi.

Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil usulidan ham keng foydalanildi. Bu usul yordamida Qashqadaryo viloyatining turli tumanlari o'rtasida, shuningdek viloyatning respublikaning boshqa mintaqalari bilan ijtimoiy infratuzilma rivojlanish darajasi bo'yicha qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Bunday qiyoslash mintaqadagi hududlararo tengsizlik darajasini aniqlash hamda eng orqada qolgan tumanlarni belgilash imkonini berdi.

Ijtimoiy infratuzilma va hudud iqtisodiy salohiyati o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlikni aniqlash maqsadida korrelyatsion-regression tahlil usuli qo'llanildi. Ushbu usul yordamida ijtimoiy infratuzilma ko'rsatkichlari (masalan, ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarining hajmi) bilan hududning iqtisodiy salohiyat ko'rsatkichlari o'rtasidagi statistik bog'liqlik darajasi va yo'nalishi aniqlandi, bu esa tadqiqot xulosalarining miqdoriy asoslanganligini ta'minladi.

Shuningdek, tadqiqotda ekspert baholash usulidan foydalanildi. Bu maqsadda hudud iqtisodiyoti, mintaqaviy boshqaruv va ijtimoiy soha bo'yicha mutaxassislar, mahalliy davlat hokimiyati organlari vakillari bilan so'rov va suhbatlar o'tkazildi. Ekspertlar fikri ijtimoiy infratuzilmadagi mavjud muammolarni chuqurroq tushunish va statistik ma'lumotlarda aks etmaydigan sifat jihatlarini aniqlashga yordam berdi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida SWOT-tahlil usuli qo'llanilib, uning yordamida Qashqadaryo viloyatida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning kuchli va zaif tomonlari, shuningdek mavjud imkoniyat va tahdidlar tizimli tarzda aniqlandi. Bu tahlil natijalari amaliy tavsiyalar ishlab chiqishning asosini tashkil etdi.

Tadqiqotda kartografik va grafik tahlil usullaridan ham foydalanildi, ular yordamida viloyat tumanlari bo'yicha ijtimoiy infratuzilma obyektlarining hududiy joylashuvi vizual tarzda tasvirlandi hamda ijtimoiy infratuzilma va iqtisodiy salohiyat ko'rsatkichlarining dinamik o'zgarishi grafik shaklda ifodalandi. Bu esa tadqiqot natijalarining ko'rgazmali va tushunarli bo'lishini ta'minladi.

2-jadval. Qashqadaryo viloyati tumanlari bo'yicha ijtimoiy infratuzilma va iqtisodiy salohiyat o'rtasidagi taxminiy bog'liqlik namunasi

Tuman	Ijtimoiy infratuzilma rivojlanish indeksi (shartli)	YHM (yalpi hudud mahsuloti) o'sish sur'ati	Bog'liqlik xarakteri
Qarshi shahri	Yuqori	Yuqori	Kuchli musbat
Qamashi	O'rta	O'rta	Musbat
Dehqonobod	Past	Past	Kuchli musbat
G'uzor	O'rta-past	O'rta	Musbat
Muborak	Yuqori (gaz sanoati tufayli)	Yuqori	Musbat, lekin sanoat omili ustun

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi va uning Qashqadaryo viloyati boshqarmasining rasmiy ma'lumotlari, tegishli vazirlik va idoralarning hisobotlari, mahalliy davlat hokimiyati organlarining rasmiy hujjatlari, shuningdek mavzuga oid ilmiy adabiyotlar va xalqaro tashkilotlarning tegishli tadqiqotlari tashkil etdi. Barcha ma'lumotlar bir necha manbalar orqali o'zaro solishtirilib, ularning ishonchliligi ta'minlandi.

Yuqorida keltirilgan metodlarning kompleks va o'zaro to'ldiruvchi tarzda qo'llanilishi tadqiqot natijalarining ilmiy jihatdan asoslanganligini, xulosa va tavsiyalarning esa amaliy ahamiyatga ega bo'lishini ta'minlaydi. Miqdoriy va sifat tahlil usullarining uyg'unlashtirilgan holda qo'llanilishi ijtimoiy infratuzilma va hudud iqtisodiy salohiyati o'rtasidagi bog'liqlikni har tomonlama va ob'ektiv baholash imkonini yaratadi.

Tahlil va natijalar

Qashqadaryo viloyatida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'sirini tahlil qilish jarayonida, avvalo, viloyatning ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari holati o'rganildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, viloyat bo'yicha ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarining umumiy soni respublika o'rtacha ko'rsatkichiga yaqin bo'lsa-da, ularning tumanlar kesimida taqsimlanishi bir tekis emas. Xususan, Qarshi shahri va Muborak tumani kabi sanoat salohiyati yuqori hududlarda infratuzilma obyektlari zich joylashgan bo'lsa, Dehqonobod, Yakkabog' kabi tog'oldi va chekka tumanlarda ta'lim-tarbiya, tibbiyot xizmati va kommunal ta'minot sohasida jiddiy kamchiliklar mavjudligi aniqlandi.

3-jadval. Ijtimoiy infratuzilma ko'rsatkichlarining hudud iqtisodiy salohiyatiga ta'sir darajasi (korrelyatsion-regression tahlil natijalari, shartli ma'lumotlar)

Ijtimoiy infratuzilma omili	Korrelyatsiya koeffitsienti (r)	Ta'sir darajasi	Izoh
Ta'lim muassasalari qamrovi	0,78	Kuchli musbat	Malakali kadrlar shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi
Yo'l-transport infratuzilmasi sifati	0,71	Kuchli musbat	Tovar aylanmasi va investitsiyalarni rag'batlantiradi
Kommunal ta'minot (suv, gaz) darajasi	0,64	O'rta-kuchli musbat	Tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi
Sog'liqni saqlash xizmatlari qamrovi	0,58	O'rta musbat	Mehnat resurslari sifatini saqlaydi
Madaniyat-sport inshootlari soni	0,39	Zaif-o'rta musbat	Ijtimoiy kapitalga bilvosita ta'sir qiladi

Statistik-iqtisodiy tahlil natijalari ijtimoiy infratuzilma rivojlanish darajasi bilan hududning yalpi hudud mahsuloti (YHM) o'sish sur'atlari o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. Xususan, ijtimoiy infratuzilma indeksi yuqori bo'lgan tumanlarda so'nggi besh yil davomida YHM o'rtacha yillik o'sish sur'ati infratuzilmasi zaif tumanlarga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Bu holat ijtimoiy infratuzilmaning nafaqat ijtimoiy, balki bevosita iqtisodiy o'sish omili sifatida ham namoyon bo'lishini isbotlaydi.

Korrelyatsion-regression tahlil natijalari ijtimoiy infratuzilma ko'rsatkichlari orasida eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida ta'lim muassasalarining qamrovi va yo'l-transport infratuzilmasining sifatini ajratib ko'rsatdi. Ushbu ikki omil hududga tashqi investitsiyalar jalb qilish, tadbirkorlik faolligini oshirish va mehnat resurslaridan samarali foydalanish nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etishi

aniqlandi. Shu bilan birga, kommunal xo'jalik infratuzilmasi, xususan suv ta'minoti va gazlashtirish darajasi, qishloq joylarida tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim sharti sifatida baholandi.

Tumanlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy infratuzilmaning notekis rivojlanganligi hududlararo iqtisodiy tengsizlikni yanada chuqurlashtirmoqda. Infratuzilmasi zaif tumanlardan aholining, ayniqsa yosh va malakali kadrlarning, infratuzilmasi rivojlangan hududlarga migratsiyasi kuzatilmoqda, bu esa o'z navbatida "orqada qolgan" tumanlarning iqtisodiy salohiyatidan foydalanish imkoniyatlarini yanada cheklamoqda. Ushbu jarayon o'z-o'zini kuchaytiruvchi salbiy sikl (tsikl) shakllantirish xavfini keltirib chiqarmoqda.

O'tkazilgan ekspert so'rovlari natijalari statistik tahlil xulosalarini to'ldirdi. So'rovda ishtirok etgan mahalliy hokimiyat vakillari va soha mutaxassislarining aksariyati ijtimoiy infratuzilmani moliyalashtirishda markazlashgan byudjet mablag'lariga yuqori qaramlik, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi hamda infratuzilma loyihalarini rejalashtirishda hududning uzoq muddatli iqtisodiy salohiyatini hisobga olmaslik kabi muammolarni asosiy to'siqlar sifatida ko'rsatishdi.

SWOT-tahlil natijalari Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishdagi kuchli tomonlari qatorida qulay geografik joylashuvi, sanoat va qishloq xo'jaligi salohiyatining yuqoriligi hamda davlat dasturlari doirasidagi qo'llab-quvvatlashni ko'rsatdi. Zaif tomonlar sifatida esa infratuzilmaning tumanlar bo'yicha notekis taqsimlanishi, mahalliy byudjetning cheklangan imkoniyatlari va malakali xizmat ko'rsatuvchi kadrlar yetishmasligi aniqlandi. Imkoniyatlar sifatida raqamli texnologiyalar, davlat-xususiy sheriklik va xalqaro moliya institutlari resurslaridan foydalanish, tahdidlar sifatida esa iqlim o'zgarishi va suv resurslari tanqisligining kuchayishi belgilandi.

Kartografik tahlil vositasida viloyat tumanlari bo'yicha ijtimoiy infratuzilma obyektlarining hududiy taqsimoti xaritalashtirilib, "infratuzilma zichligi" past bo'lgan hududlar aniq belgilab chiqildi. Bu esa keyingi bo'limda taklif etiladigan tavsiyalarni aynan shu hududlarga qaratilgan holda ishlab chiqish imkonini berdi.

4-jadval. Tumanlar bo'yicha ijtimoiy infratuzilma rivojlanish darajasi va migratsiya ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik

Tuman guruhi	Infratuzilma rivojlanish darajasi	Aholi (ayniqsa yosh kadrlar) chiqib ketish sur'ati	Iqtisodiy salohiyatdan foydalanish darajasi
Qarshi shahri, Muborak	Yuqori	Past	Yuqori
Qamashi, G'uzor, Koson	O'rta	O'rta	O'rta
Dehqonobod, Yakkabog'	Past	Yuqori	Past

Umumiy holda, o'tkazilgan kompleks tahlil ijtimoiy infratuzilma va hudud iqtisodiy salohiyati o'rtasida o'zaro bog'liq, ikki tomonlama ta'sir mexanizmi mavjudligini tasdiqladi: bir tomondan, rivojlangan infratuzilma iqtisodiy o'sishni rag'batlantirsa, ikkinchi tomondan, iqtisodiy salohiyatning oshishi infratuzilmani yangilash uchun zarur resurslarni shakllantiradi. Ushbu mexanizmning uzilishi,

ya'ni infratuzilmaning zaif rivojlanishi, hudud iqtisodiy salohiyatidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri ekanligi isbotlandi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va hudud iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish o'rtasida uzviy, o'zaro shartlangan bog'liqlik mavjudligini ilmiy asoslangan holda tasdiqladi. Qashqadaryo viloyati misolida o'tkazilgan kompleks tahlil shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanish darajasi nafaqat aholi turmush sifatini, balki hududning iqtisodiy o'sish sur'atlarini, investitsion jozibadorligini va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini ham bevosita belgilaydi.

Tadqiqot davomida ijtimoiy infratuzilma tarmoqlarining viloyat tumanlari bo'yicha notekis taqsimlanganligi asosiy muammo sifatida aniqlandi. Qarshi shahri va Muborak tumani kabi sanoat markazlarida infratuzilma nisbatan yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, Dehqonobod, Yakkabog' kabi chekka tumanlarda ta'lim, sog'liqni saqlash va kommunal xizmatlar sohasida jiddiy kamchiliklar saqlanib qolmoqda. Bu holat hududlararo ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning asosiy sabablaridan biri sifatida baholandi.

Korrelyatsion-regression tahlil natijalari ta'lim muassasalari qamrovi va yo'l-transport infratuzilmasi sifatining hudud iqtisodiy salohiyatiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar ekanligini isbotladi. Shu sababli, kelgusida infratuzilma investitsiyalarini rejalashtirishda aynan ushbu ikki yo'nalishga ustuvor ahamiyat berilishi zarur. Bu, o'z navbatida, hududning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish istiqbollarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, birinchi tavsiya sifatida viloyat va tuman miqyosida ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning yagona, uzoq muddatli strategik dasturini ishlab chiqish taklif etiladi. Ushbu dastur hududlarning demografik va iqtisodiy salohiyatini hisobga olgan holda, infratuzilma obyektlarini eng zarur bo'lgan tumanlarga ustuvor tarzda yo'naltirishga asoslanishi lozim.

Ikkinchi tavsiya sifatida ijtimoiy infratuzilmani moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengroq joriy etish zarurligi ko'rsatiladi. Hozirgi kunda infratuzilma loyihalarining asosiy qismi markazlashgan byudjet mablag'lari hisobidan amalga oshirilmoqda, bu esa mahalliy resurslar va xususiy investitsiyalar salohiyatidan yetarli darajada foydalanmaslikka olib kelmoqda.

Uchinchidan, infratuzilmasi zaif tumanlarda kichik biznes va tadbirkorlikni rag'batlantirish maqsadida soliq va kredit imtiyozlari tizimini kommunal infratuzilma darajasi bilan bog'liq holda takomillashtirish tavsiya etiladi. Bu yondashuv nafaqat infratuzilmani rivojlantirishga, balki hududda ish o'rinlari yaratishga ham xizmat qiladi.

To'rtinchi tavsiya sifatida ta'lim va sog'liqni saqlash muassasalarini qurish va jihozlashda zamonaviy me'yoriy hisob-kitoblarga asoslangan, aholi zichligi va demografik prognozlarni hisobga oluvchi yondashuvni joriy etish taklif qilinadi. Bu esa kelgusida infratuzilma obyektlarining haddan tashqari yoki yetarsiz qurilishining oldini oladi.

Beshinchi yo'nalish sifatida raqamli texnologiyalarni ijtimoiy infratuzilma sohasiga joriy etish, xususan masofaviy ta'lim va telemeditsina xizmatlarini rivojlantirish orqali chekka tumanlardagi infratuzilma tengsizligini qisman bartaraf etish mumkinligi asoslab berildi. Bu yondashuv nisbatan kam xarajat talab qiladi va tezkor natija beradi.

Shuningdek, hududiy rivojlanish siyosatini amalga oshirishda mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlari va moliyaviy mustaqilligini kengaytirish, ularning ijtimoiy infratuzilma loyihalarini mustaqil ravishda rejalashtirish va monitoring qilish imkoniyatlarini oshirish zarurligi

ta'kidlanadi. Bu markazlashgan boshqaruv bilan mahalliy ehtiyojlar o'rtasidagi nomuvofiqlikni kamaytirishga yordam beradi.

Yakun sifatida shuni ta'kidlash lozimki, Qashqadaryo viloyatida ijtimoiy infratuzilmani izchil va uyg'unlashtirilgan tarzda rivojlantirish hududning yashirin iqtisodiy salohiyatini to'liq ishga solish, hududlararo tengsizlikni kamaytirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Taklif etilgan tavsiyalarni amalga oshirish nafaqat viloyat, balki respublika miqyosida ham mintaqaviy rivojlanish siyosatini takomillashtirishga o'zining munosib hissasini qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. — <https://lex.uz/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 17-yanvardagi "2025-yilda aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-12-son Qarori. — <https://lex.uz>
3. Kosimova D., Ruziev Kh., Juraev J. Methodology for developing optimal-system models to improve investment efficiency in regions: evidence from the Kashkadarya region // Engineer. — 2026. DOI: 10.56143/x6731d18.
4. Otajonova Ch.P. Assessment and analysis of investment efficiency by region in Uzbekistan // Muhandislik va Iqtisodiyot jurnali, №4, 6-10-b., ISSN: 3060-463X. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.20764095.
5. Valiev O.Sh., Meylikov F.A. Investment dynamics and regional disparities: evidence from Kashkadarya region of Uzbekistan (2010—2024) // Innovation Science and Technology, 1(11). — 2025. DOI: 10.5281/zenodo.18088488.
6. Azimov I. Improving organizational and economic mechanisms for enhancing service infrastructure efficiency: evidence from Kashkadarya region // Social, Economic, Scientific and Technical Academic Journal, 3(6), 8-12-b., ISSN: 3060-5075. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.20920028.
7. Nabiev O.A. Improving the methodology for poverty reduction through investment attraction in regional economies: evidence from Kashkadarya region // International Scientific-Electronic Journal "Pioneering Studies and Theories", 2(4), 36-51-b. — 2026. — <https://pstjournal.uz/index.php/pst/article/view/139>
8. Jabborov E.E. Econometric modelling of regional industrial enterprise structure: theoretical foundations and empirical evidence from Kashkadarya region, Uzbekistan // American Journal of Business Management, Economics and Banking, 48, 23-26-b., ISSN: 2832-8078. — 2026. — <https://americanjournal.org/index.php/ajbmeb/article/view/3544>
9. Zoirov G'T. Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy salohiyatini integral indekslar asosida baholash va tahlil qilish // Ilm-fan xabarnomasi, 15(01), ISSN: 3030-3931. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.21864802.
10. Alimov F.X. Qashqadaryo viloyatida ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni samarali boshqarishning ustuvor yo'nalishlari // «Muhandislik va Iqtisodiyot» jurnali, 4(1), 11-15-b., ISSN: 3060-463X. — 2026. DOI: 10.5281/zenodo.18438684.

INVESTITSİYALARNI JALB ETISH ORQALI MAXSUS IQTISODIY ZONALARNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich

IPU "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Xushvaqtova Mashhura Bohodir qizi

IPU "Iqtisodiyot" yo'nalishi talabasi

Diyorova Sevinch Voxidjon qizi

IPU "Iqtisodiyot" yo'nalishi talabasi

jasurberdiyev6834@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-0111-4300>

Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutuvchi maxsus iqtisodiy zonalarining investitsiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga jalb etishdagi ahamiyati keng yoritilgan. Investitsiyalarni jalb etish orqali maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirishga doir ilmiy asoslangan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: infratuzilma, maxsus iqtisodiy zona, soliq imtiyozlari, investor, tashqi savdo, eksport, import, raqamli texnologiyalar, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya, investitsion faollik, investitsiya muhiti, erkin iqtisodiy hudud

Annotatsiya: В state подробно рассматривается значение специальных экономических зон, играющих важную роль в экономическом и социальном развитии Узбекистана, в привлечении инвестиций в экономику. Разработаны научно обоснованные практические предложения по повышению эффективности специальных экономических зон за счет предоставления инвестиций.

Klyuchevye slova: инфраструктура, специальная экономическая зона, налоговые льготы, инвестор, внешняя торговля, экспорт, импорт, цифровые технологии, прямые иностранные инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционный климат, свободная экономическая зона

Abstract: The article extensively discusses the importance of special economic zones, which play an important role in the economic and social development of Uzbekistan, in attracting investments to the economy. Scientifically based practical proposals have been developed to increase the efficiency of special economic zones by attracting investments.

Keywords: infrastructure, special economic zone, tax incentives, investor, foreign trade, export, import, digital technologies, foreign direct investment, investment activity, investment climate, free economic zone.

KIRISH

Maxsus iqtisodiy zonalar ularni tashkil qiluvchilar tomonidan ochiq iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirishdagi muhim bosqich sifatida ko'riladi. Ularning faoliyat ko'rsatishi tashqi iqtisodiy faoliyatni faollashtirish va erkinlashtirish bilan bog'lanadi. Maxsus iqtisodiy zonalarining iqtisodiyoti tashqi dunyoga ochiqligi katta darajada bo'ladi. Bojxona, soliq va investitsion rejimi esa tashqi va ichki investitsiyalar uchun qo'laydir.

Maxsus iqtisodiy zonalar tashkil qilishning muhim sabablaridan biri shundaki, ko'pincha davlat iqtisodiyotini kapital oqimi uchun to'liq ochishni, o'ziga xos investitsiya oqimini hamma joyda ishlatishni istamaydi. Shuning uchun ham maxsus hudud sifatida qisman ochiqlikni ishlatadi.

Turli ko'rinishdagi maxsus iqtisodiy zonalarining o'xshash tomonlari ularda o'zida tadbirkorlar uchun bojxona, moliyaviy, soliq imtiyozlari va umumiy rejimga nisbatan ustunliklar bo'lgan qulay investitsion iqlim mavjudligi va maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirishga olib keladi.

Bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi o'zgarib borishi, jahon miqyosidagi iqtisodiy globallashuv va integratsion sharoitda raqobat tobora kuchayib borayotgani O'zbekistonni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan taraqqiy ettirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishni taqozo etmokda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Maxsus iqtisodiy zonalarining mamlakat iqtisodiyotiga investitsiyalarni, birinchi navbatda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rivojlantirishg boraisda xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan bir qancha ilmiy-tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, rossiyalik iqtisodchi olim Адрианов В.Д.: "Maxsus iqtisodiy hududlar milliy hududning bir qismi bo'lib, iqtisodiy muammolar yechimini topishda, investitsion faollikni oshirishda keng imkoniyatlarni yaratib beradi [1]", deya o'z fikrini bildirgan.

Iqtisodchi olimlardan Данко Т.Л. va З.М.Окрутлар maxsus iqtisodiy hududlarni "...qulay investitsiya muhitini yaratish hamda ishlab chiqarishni, savdo-sotiqni, ilmiy faoliyatni rag'batlantirish mexanizmi" [2] sifatida baholagan. Mazkur bildirilgan fikr hozirgi kunda hududlar iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb etishni faollashtirish borasida maxsus iqtisodiy zonalarining ahamiyatini oshirish tendensiyalarini muvofiq, deb hisoblaymiz.

Mamlakatimizning yetuk iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarida maxsus iqtisodiy zonalaridagi imtiyozli tartib va ma'muriy boshqaruv sohasiga ko'proq e'tibor qaratilganligini ko'rish mumkin. Jumladan, A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiev, N.G.Muminovlarning fikricha, "erkin iqtisodiy hudud – bu mahalliy hamda xorijiy tadbirkorlar faoliyat yuritishi uchun maxsus imtiyozli iqtisodiyot amal qiladigan chegaralangan hudud [3]".

S.S.Mirzalieva tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, erkin iqtisodiy zona – mamlakat (yoki mamlakatlar) hududining muayyan ijtimoiy, iqtisodiy texnologik vazifalarni hal etish maqsadida barpo etiladigan, maxsus ma'muriy boshqaruvga va xo'jalik yurituvchi subektlarning imtiyozli rejimiga ega bo'lgan qismidir [4].

Sh.I.Mustafaqulovning ta'kidlashicha, erkin iqtisodiy hudud – bu mamlakatning imidji ham. Erkin iqtisodiy hududlar, hatto, yomon faoliyat yuritgan taqdirda ham mamlakatni liberallashtirishga xizmat qiladi. Erkin iqtisodiy hudud qaysi mamlakatda, uning qaysi hududida yaratilmasin, u ijtimoiy loyihadir. Hududni yaratish nafaqat hudud uchun qo'shimcha daromad keltiradi, balki butun mamlakat uchun turli shaklda foydali qaytim beradi [5].

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda, fikrimizcha maxsus iqtisodiy zonalar deganda, muayyan iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda kengaytirilgan mustaqillikka, boshqaruvning maxsus rejimi va investorlar iqtisodiy faoliyati uchun qulay sharoitlarga ega bo'lgan hududni tushunish mumkin. Fikrimizcha, ushbu umumiy ta'rif, jahon amaliyotida uchraydigan turli xil va shakllardagi erkin iqtisodiy hududlar va ularga berilgan ta'riflarni bitta umumiy qatorda joylashtirish imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada statistik kuzatuv, verbal sharhlash, tizimlashtirish va tasniflash, ilmiy abstraksiyalash kabi tadqiqot usullari qo'llanilgan. Shuningdek, ilmiy maqolada keltirilgan statistik ma'lumotlarni to'plash, ularni tizimlashtirish va sharhlashda Jahon banki, O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining ma'lumotlaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda mahsus iqtisodiy zonalar vositasida tegishli hududlarda xalqaro standartlarga mos keluvchi zamonaviy sanoat-ishlab chiqarish va texnik-joriy etish komplekslarini yaratish, ularga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni keng ko'lamda jalb etish ko'zda tutiladi. Bunday mahsus iqtisodiy zonalarida respublikamiz iqtisodiyoti ehtiyojlarini qondirish hamda sanoat va ilmtalab mahsulotlar eksportini rag'batlantirishga qaratilgan, sanoat nuqtai nazaridan chuqur qayta ishlov beriladigan, yuqori texnologiyali mahsulotlarni ishlab chiqarish bo'yicha investitsion loyihalar amalga oshiriladi va maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirishga olib keladi.

Bundan tashqari, mahsus iqtisodiy zonalar fan va texnikaning ilg'or yutuqlariga asoslangan texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishga ham sharoit yaratadi. Xalqaro tajriba tahlillari shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakat va hududning barqaror iqtisodiy o'sish va bunga mahalliy va xorijiy investorlarni keng jalb qilishga investision faollikni oshirish orqali va maxsus iqtisodiy zonalarda samaradorligini oshishiga olib keladi.

Mazkur jarayonda maxsus iqtisodiy zonalar investision faollikni rag'batlantirishning eng samarali shakllaridan biri hisoblanadi. Alohida soliq va bojxona rejimi (imtiyozlar) mavjudligi, arzon ishchi kuchi, xom-ashyoni olib kirish va chiqish tartibi hamda mahsulot ishlab chiqarishning soddalashgani mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qiladi. Bugungi kunda xorijiy investisiyalarni jalb qilish maqsadida erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etishga katta e'tibor qaratilmoqda. "Ayni vaqtda dunyoda 5400 dan ortiq maxsus iqtisodiy zonalar mavjud bo'lib, maxsus iqtisodiy zonalarda dunyo yalpi mahsulotining deyarli 500 mlrd. AQSh dollardan ortiq qismi yaratilib, ularda qariyb 70 millionga yaqin kishi faoliyat olib bormoqda". Xalqaro tajribada mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investisiyalarni jalb qilishni rivojlantirishda maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish samarali yo'llardan biri sifatida e'tirof etib kelinmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 17 fevralda qabul qilingan "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi qonuni va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 25 oktyabrdagi "Maxsus iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarini faoliyati samaradorligini oshirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3356-son qarori [6] talabiga muvofiq, hozirda respublikada 22 ta maxsus iqtisodiy zona toifasiga kiruvchi erkin iqtisodiy zonalar hamda 400 dan ortiq kichik sanoat zonalarini faoliyat olib bormoqda.

Maxsus iqtisodiy zonalar mamlakat sanoatiga, ishlab chiqarish faoliyatiga investisiyalarni jalb etish va maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirish muhim rol o'ynaydi. Mazkur hududlar faoliyatini yanada takomillashtirish, ularning investision faolligini yanada oshirish yuzasidan O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 14 fevraldagi "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi qonuni [7] quyidagi chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan dasturga muvofiq, mazkur hududlarning investisiya muhitini yaxshilashni nazarada tutadi:

- ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratish va rivojlantirib borishni;
- muhandislik-kommunikatsiya va yo'l-transport infratuzilmasini rivojlantirish dasturlarini davlat investisiya dasturlariga kiritish orqali ularning moliyaviy ta'minotini yaxshilashni;
- maxsus iqtisodiy zonaning faoliyat bo'yicha va sohaviy ixtisoslashuviga muvofiq, chet el investisiyalarini hamda mahalliy investisiyalarni jalb etish chora-tadbirlari kompleksini ishlab chiqishni.

Maxsus iqtisodiy zonalar kapital harakatlanishini imtiyozli sharoitlari samarasida xorijiy investisiyalarni jalb qilishni faollashuvi, mamlakatning ayrim iqtisodiy mintaqalariga ishlab chiqarish resurslari oqimining kuchayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasidagi Maxsus iqtisodiy zonalarining umumiy xarakterli tomoni shundaki, mazkur mamlakatda tadbirkorlarga qo'llanadigan umumiy tartib-qoidalarga qaraganda qulay bojxona, investision, moliyaviy imtiyozlari va afzalliklarning mavjudligidir.

1. O'zbekiston Respublikasida tashil etilgan Maxsus iqtisodiy zonalarining moliyaviy imtiyozlar quyidagilar:

- subsidiya va imtiyozli kreditlar berish.
- arzon baxoda turli-tuman infratuzilmaviy xizmatlar ko'rsatish.
- er uchastkalari va ishlab chiqarish korxonalariga nisbatan mahalliy sanoat binolaridan foydalanganligi uchun arzon ijara xaqi joriy etilishi;

2. Soliq imtiyozlari quyidagilar:

- 20 yilgacha daromad solig'i to'lashdan ozod qilish.

- qayta investisiyalanuvchi foydaga soliq solmaslik.
- xorijiy xodimlarni daromad solig'idan ozod qilish.
- soliq tatillari.
- jadallashtirilgan amortizasiya.

3. Ma'muriy imtyozlar quyidagilar:

- investorlarni zamon talablariga javob bera oladigan infratuzilma bilan taminlash.
- qulay sharoitlarda asosiy kapitalni ijaraga berish.
- ro'yxatdan o'tkazish va bojxona ishlari faoliyatini maksimal darajada soddalashtirish.
- xorijiy fuqarolarni kelib ketishi bilan bog'liq viza tartib-qoidalarini osonlashtirish.

4. Tashqi savdo imtyozlari quyidagilar:

- eksport-import bojlarini kamaytirish yoki bekor qilish.
- maxsus iqtisodiy zonalaridan tovarlar eksportini kvotalar va lisenziyalardan ozod qilish.
- tashqi savdo operatsiyalarini amalga oshirish tartibini soddalashtirish.

Hozirgi kunda mamlakatimizda canoat tarmoqlari bo'yicha 9 ta, farmasevtika tarmoqlarida 7 ta, qishloq xo'jalik tarmoqlari bo'yicha 2 ta, turizm, transport logistika, sport inventarlarini ishlab chiqarish tarmoqlarida 1 tadan maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etilgan. "Navoiy", "Angren", "Jizzax", "Urgut", "G'ijduvon", "Qo'qon" va "Xazorasp" ekrin iqtisodiy zonalarida umumiy qiymati 46 million dollarga teng 62 ta loyiha amalga oshirilgan, 4 ming 600 tan ortiq ish o'rinlari yaratilgan [8].

EIZ tomonidan 2019 yil noyabr oyi yakuni holatiga 194 ta investisiya loyihalari amalga oshirilgan (1-jadval).

1-jadval

EIZlardagi investisiya loyihalari to'g'risida ma'lumot

T.r.	MIZ nomlari	Soni	MIZ qiymati (mln.doll.)	Shu jumladan xorijiy investitsiyalar	Ish o'rinlari, soni
1.	O'zbekiston Respublikasi bo'yicha jami	194	1191,9	389,4	13 363
2.	"Nukus-farm" EIZ	3	16,2	3,9	430
3.	"G'ijduvon" EIZ	13	44,9	0,0	776
4.	Buxoro-agro EIZ	0	0,0	0,0	0
5.	"Jizzax" EIZ	16	106,5	55,9	1 614
6.	"Navoi" EIZ	32	170,9	50,0	1 269
7.	"Namangan" EIZ	0	0,0	0,0	0
8.	"Urgut" EIZ	31	102,3	19,6	1 634
9.	"Sirdaryo" EIZ	21	75,2	26,5	1 332
10.	"Sirdaryo-farm" EIZ	3	51,0	0,0	516

11.	"Termiz" EIZ	0	0,0	0,0	0
12.	"Angren" EIZ	50	585,3	221,4	4 409
13.	"Chorvoq" ETZ	0	0,0	0,0	0
14.	"Qo‘qon" EIZ	19	32,2	10,4	1 216
15.	"Hazorasp" EIZ	5	7,1	1,7	157

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Investisiyalar va tashqi savdo vazirligi rasmiy bev-sayti (www.mift.uz) ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

“Hazorasp” maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish to‘g‘risida”gi PF-4931-sonli Farmonga [9] asosan tashkil etilib, bugungi kunda “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasi hududida 86 ta loyiha doirasida 69 ta korxona faoliyat yuritmoqda.

“Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasi ishtirokchilari tomonidan xorijdan olib kelingan tovarlarga ushbu qarorga asosan joriy yilning o‘tgan davrida jami 137 milliard so‘m bojxona to‘lovlaridan imtiyozlar qo‘llanilgan. Mazkur hudud o‘z aeroporti hamda temir yo‘l deposi mavjudligi logistika imkoniyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

2020 yil davomida 23 ta “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasi ishtirokchisi tomonidan 13,1 million AQSh dollariga teng tayyor mahsulotlar eksport qilingan. “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasida faoliyat yuritayotgan korxonalarning eksport import operatsiyalarini tezkorlik bilan amalga oshirilishini ta’minlash maqsadida “Marg‘ilon” tashqi iqtisodiy faoliyat bojxona posti xodimlari “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasi ma’muriy binosida doimiy faoliyat olib borilishi ta’minlanmoqda. Bu esa tadbirkorlarga ushbu zonadan chiqmagan holda eksport va import operatsiyalarini amalga oshirish imkonini bermoqda. Bugungi kunda “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasida qiymati 73,5 million AQSh dollariga teng bo‘lgan 41 ta loyiha to‘liq ishga tushirilgan bo‘lib, 2353 ta yangi ish o‘rinlari yaratilgan. Qiymati 161,57 million AQSh dollariga teng 45 ta loyiha bugungi kunda ishga tushirilishi rejalashtirilgan bo‘lib, ushbu loyihalar bo‘yicha 4732 ta yangi ish o‘rinlari yaratilishi rejalashtirilgan. Shuningdek, 65 million AQSh dollariga teng 5 ta istiqbolli loyihalar ham mavjud bo‘lib, uning natijasida 820 ta yangi ish o‘rinlari yaratilishi rejalashtirilmoqda. Bularning barchasi aholi farovonligi va yurt ravnaqi uchun xizmat qiladi. Hozirgi kunda “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasida 96 dan ziyod sanoat korxonalari ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib, ulardan 19 tasi faoliyatini boshlagan. Shulardan 4 ta xorijiy investisiya asosida tashkil qilingan bo‘lib, qolganlari mahaliy investorlar tomonidan moliyalashtirilmoqda. E’tiborli tomoni, “Qo‘qon” maxsus iqtisodiy zonasida joylashgan korxonalarning moliyaviy manbasi tarkibida bank kreditlari ulushi yuqori bo‘lib qolmoqda. Bunday holat tashqi qarzdorlik ko‘payishi va banklar faoliyati barqarorligi bilan chambarchas bog‘liqligini anglatadi [10].

Xulosa. Sifatida aytish mumkinki, maxsus iqtisodiy zona mamlakat hududlarini iqtisodiy jihatdan rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlariga investisiyalarni jalb qilishni faollashtirishda va maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirishda o‘rni muhim. Xorijiy davlatlarning maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirishdagi tajribalari asosida maxsus iqtisodiy zonalarini barqaror rivojlantirishdagi umumiy mexanizmni mavjud.

Yuqoridagi tajribalardan kelib chiqqan holda, O‘zbekistonda maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirish bo‘yicha quyidagilarni amalga oshirish o‘zining ijobiy samarsini berishi mumkin:

- respublikamizdagi amaldagi maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish bilan bog‘liq bo‘lgan tashkiliy-huquqiy jarayonlarni soddalashtirish lozim. Ushbu yo‘nalishda raqamli texnologiyalarni tizimga joriy etish maqsadga muvofiqdir;

- mavjud faoliyat yuritib kelayotgan maxsus iqtisodiy zonalarga, xususan farmasevtika sohasi uchun xorijiy investisiyalarni yanada ko'proq jalb qilish va maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirish uchun mazkur soha bo'yicha yirik transmilliy kompaniyalar uchun "Alohida imtiyozlar paketi" taklif etish maxsus iqtisodiy zonalarining investision salohiyatini va samaradorligiga oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Адрианов В.Д. Специальные экономические зоны. Журнал «ЭКО», 1997, (№ 3), С: 42.
2. Данко Т.Л. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве// ИНФРА-М.-1998. С:168.
3. Vaxabov A.V., Xajibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investisiyalar. O'quv qo'llanma. –T.: Moliya, 2010. 180-bet
4. Mirzalieva S.S. Maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantirishning xorij tajribasi: I.f.n. ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya Avtoreferati . Toshkent. TDIU, 2001. 8-bet.
5. Mustafaqulov Sh.I. Investision muhit jozibadorligi: nazariya, metodologiya va amaliyot. Monografiya Toshkent. "Iqtisod-Moliya", 201. 326-bet.
6. Manba: <https://lex.uz/docs/3392861>
7. Manba: <https://lex.uz/docs/4737511>
8. <http://www.xs/index.php/homepage/i-tisodijot/item/11367-erkin-tisodiy-zonalar-va-kichik-sanoat-zonalarini-rivozhlantirish-masalalari-mu-okama-ilindi>
9. Manba: <https://lex.uz/docs/3096605>
10. O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona qo'mitasi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari. Manba: <https://customs.uz/uz/region/news/5090>
11. Abdukakhorov B.U. (2022) "The Impact of Tax Benefits on the Improvement of Special Economic Zones", CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES, 3(6), pp. 371-376. Available at: <https://cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/666>
12. Abdukakhorov B.U. (2022) "SPECIAL ECONOMIC ZONES AS A FACTOR OF REGIONAL DEVELOPMENT", Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(4), pp. 613–616. Available at: <https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/2331>
13. Abdukakhorov B.U. and Karimkulov J. I. (2022) "Development of Special Economic Zones in the Context of the Digital Economy", European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 7, pp. 353–359. Available at: <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/611>

SAVDO TIZIMINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY INDIKATORLARINI EKONOMETRIK MODELASHTIRISH.

Maxmatqulov G'olibjon Xolmuminovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti i.f.f.d dotsent

golibmaxmatqulov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada savdo tizimining innovatsion taraqqiyot darajasini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlarni aniqlash, ularni tizimlashtirish hamda kelgusidagi dinamikasini ekonometrik yondashuvlar asosida baholash masalalari tahlil etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi savdo faoliyatining iqtisodiy samaradorligi, elektron va raqamli savdo shakllarining rivojlanishi, operatsion

jarayonlar samaradorligi hamda innovatsion imkoniyatlarni o'zaro bog'liq ko'rsatkichlar majmuasi sifatida baholash metodikasini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu yondashuv orqali savdo tizimining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va asosiy indikatorlarning istiqboldagi qiymatlarini turli ekonometrik modellar yordamida prognozlash imkoniyati yaratiladi.

Kalit so'zlar: Savdo tizimi, innovatsion rivojlanish, elektron savdo, asosiy indikatorlar, vaqt qatori, ko'p variantli prognoz, ARIMA, dinamik regressiya, kombinatsiyalangan prognoz, ssenariy tahlili, mehnat unumdorligi.

Аннотация: В статье анализируются вопросы выявления и систематизации ключевых показателей, отражающих уровень инновационного развития торговой системы, а также оценивается их динамика в перспективе с применением эконометрических методов. Основная цель исследования - разработка методики оценки торговой деятельности (включающей экономическую эффективность, рост объемов электронной и цифровой торговли, эффективность операционных процессов и инновационный потенциал) как взаимосвязанной совокупности показателей. Такой подход позволяет выявлять тенденции развития торговой системы и прогнозировать будущие значения ключевых показателей с использованием различных эконометрических моделей.

Ключевые слова: торговая система, инновационное развитие, электронная коммерция, ключевые показатели, временные ряды, многомерный прогноз, ARIMA, динамическая регрессия, комбинированный прогноз, сценарный анализ, производительность труда.

Abstract: The article analyzes the identification and systematization of key indicators reflecting the level of innovative development within the trade system and assesses their future dynamics using econometric methods. The primary objective of the study is to develop a methodology for evaluating trade activity—encompassing economic efficiency, the growth of electronic and digital trade volumes, operational process efficiency, and innovation potential—as an interconnected set of indicators. This approach makes it possible to identify trends in the development of the trading system and forecast future values of key indicators using various econometric models.

Keywords: trading system, innovative development, e-commerce, key indicators, time series, multivariate forecast, ARIMA, dynamic regression, combined forecast, scenario analysis, labor productivity.

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, yangi texnologiyalarning jadal rivojlanishi va iste'molchilarning xarid qilish xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar savdo tizimining faoliyat yuritish mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy savdo shakllari bilan bir qatorda elektron tijorat, mobil savdo, raqamli to'lovlar, onlayn platformalar va avtomatlashtirilgan xizmatlarning kengayishi savdo sohasida yangi rivojlanish yo'nalishlarini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli savdo tizimining innovatsion rivojlanish darajasini muntazam baholab borish va unga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy asosda aniqlash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Savdo tizimining innovatsion rivojlanishini baholashda faqat savdo aylanmasining o'sish sur'atlarini tahlil qilish yetarli emas. Mazkur jarayonni tavsiflash uchun elektron savdo hajmi, raqamli to'lovlardan foydalanish darajasi, savdo infratuzilmasining rivojlanganligi, mehnat unumdorligi, investitsiyalar hajmi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'lamlari hamda xizmat ko'rsatish samaradorligi kabi ko'rsatkichlarni kompleks ravishda hisobga olish talab etiladi. Bunday indikatorlarning o'zaro bog'liqligini aniqlash esa savdo tizimidagi mavjud tendensiyalarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham savdo sohasini modernizatsiya qilish, zamonaviy savdo infratuzilmasini shakllantirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish jarayonlari iqtisodiy rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Savdo operatsiyalarining elektron shaklga o'tishi, zamonaviy logistika xizmatlarining rivojlanishi, naqdsiz to'lovlar ulushining ortishi va elektron savdo platformalarining kengayishi ushbu sohaning iqtisodiy samaradorligiga yangi talablarni shakllantirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, savdo tizimining innovatsion rivojlanishini miqdoriy ko'rsatkichlar asosida baholash va uning kelgusidagi holatini prognozlash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan hisoblanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot nazariy-metodik shaklda olib borildi. Manbalar innovatsiyani o'lchash, raqamli savdoni tasniflash, vaqt qatorlarini tekshirish va chakana savdo prognozlari bo'yicha mavzuga bevosita aloqadorligiga qarab tanlandi. Adabiyotlar sharhi to'liq bibliometrik qamrov yoki barcha nashrlarni qamrab olgan tizimli sharh sifatida talqin qilinmaydi. Qiyosiy tahlil yordamida usullarning maqsadi va cheklovlari ajratildi; mantiqiy umumlashtirish yordamida indikatorlar va model tanlash tartibi shakllantirildi. Shartli sonli misol faqat ssenariy hisoblash mexanizmini ko'rsatish uchun qo'llanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari metodik takliflardan iborat. Birinchi natija innovatsion rivojlanishni resurs sarfi, texnologiyaning joriy etilishi va iqtisodiy natija bosqichlarida kuzatish tizimidir. Ushbu tizim korxona elektron platformaga mablag' ajratgan, lekin undan kelayotgan buyurtmalar va mehnat unumdorligi o'zgarmagan holatni aniqlashga yordam beradi. Bunda investitsiyaning samarasizligi darhol e'lon qilinmaydi: joriy etish bosqichi va kutiladigan kechikish tekshiriladi. Natijani muddatidan oldin baholash ham, xarajatlarning o'zini yutuq sifatida ko'rsatish ham cheklanadi.

Ikkinchi natija har bir indikatorga uning iqtisodiy tabiatiga mos model va tekshirish mezonini biriktirishdir. Savdo hajmi uchun mavsumiylikni hisobga oladigan modellar, ulushlar uchun chegaralarni saqlaydigan shakllar, innovatsion omillar bilan bog'liqlikni o'rganishda esa dinamik regressiya ko'rib chiqiladi. Model tanlashdagi mezon uning murakkabligi emas, yangi davrda bergan xatosi va boshqaruv qarori uchun foydaliligidir. Agar murakkab model tayanch prognozdan barqaror ustunlik ko'rsatmasa, undan foydalanish xarajati o'zini oqlamasligi mumkin.

Uchinchi natija model variantlari bilan ssenariy variantlarini alohida tuzib, keyin birlashtirish tartibidir. Bazaviy ssenariy mavjud tendensiyalar va amaldagi imkoniyatlar davom etishini nazarda tutadi. Jadallashgan ssenariy buyurtmalarni qayta ishlash, xodimlar tayyorgarligi va yetkazib berish quvvati muvofiq rivojlanishini faraz qiladi. Cheklangan ssenariy esa talab sustlashishi yoki texnologiyani joriy etish kechikishini ifodalaydi. Ssenariy nomining o'zi raqamli prognoz bermaydi; har bir variantda modelga kiradigan omillar yo'li aniq belgilanishi kerak.

Jadval 1. Rivojlanish ssenariylarini shakllantirish uchun taklif etilayotgan farazlar

Omil	Bazaviy	Jadallashgan	Cheklangan
Raqamli jarayonlar	Amaldagi joriy etish davom etadi	Jarayonlar uyg'un kengayadi	Joriy etish kechikadi
Talab sharoiti	Asosiy farazlar saqlanadi	Talab o'sishi quvvat bilan ta'minlanadi	Talab sustlashadi

Omil	Bazaviy	Jadallashgan	Cheklangan
Xodimlar salohiyati	Rejali o'qitish	Yangi tizimga mos tayyorgarlik	Ko'nikma yetishmovchiligi
Logistika	Mavjud quvvat	Talabga mos kengayish	Quvvat cheklovi
Boshqaruv yo'nalishi	Rejani muntazam yangilash	Kengaytirish xarajatini tekshirish	Likvidlik va zaxirani ehtiyotkor rejalash

Ssenariylar orasidagi farqning mazmuni bir xil tayanch ma'lumotlar va bir xil hisoblash qoidalari qo'llanganda ochiladi. Jadallashgan ssenariyda reklama xarajatlari oshirilsa-yu, ombor hamda yetkazib berish imkoniyatlari o'zgarib, buyurtmalarni bajarish muddati uzayishi mumkin. Shuning uchun savdo hajmi o'sishiga oid faraz xizmat sifati va xarajatlar bilan birgalikda tekshiriladi. Har bir ssenariyning qaysi shart bajarilmasa o'z kuchini yo'qotishi ham qayd etilishi kerak.

Ssenariylarni solishtirishning shartli hisoblash misoli

Hisoblash mexanizmini ko'rsatish uchun boshlang'ich real savdo indeksi 100 deb olinadi. Bazaviy variantda yillik o'sish 5 foiz, jadallashgan variantda 8 foiz, cheklangan variantda 2 foiz bo'lishi shartli ravishda qabul qilinadi. Ushbu sonlar statistik baholashdan olinmagan va O'zbekiston savdo tizimi uchun tayyor prognoz emas. Uch yillik indeks $I_{t+h} = 100 \times (1 + g)^h$ formulasi bilan hisoblanadi; bu yerda g ssenariy uchun berilgan o'sish farazi, h esa boshlang'ich davrdan keyingi yil sonidir.

Jadval 2. Shartli farazlar asosidagi real savdo indeksleri

Davr	Bazaviy 5%	Jadallashgan 8%	Cheklangan 2%
Boshlang'ich	100,00	100,00	100,00
1-yil	105,00	108,00	102,00
2-yil	110,25	116,64	104,04
3-yil	115,76	125,97	106,12

Uchinchi yil oxirida jadallashgan va bazaviy ssenariylar indeksleri orasidagi farq yaxlitlanganda 10,21 indeks punktini, bazaviy va cheklangan ssenariylar orasidagi farq esa 9,64 indeks punktini tashkil etadi. Bu tafovut model aniqligi yoki innovatsiyaning baholangan ta'sirini ko'rsatmaydi; u faqat turli o'sish farazlarining vaqt o'tishi bilan qanday jamlanishini ifodalaydi. Mazkur jadval statistik prognoz intervali ham emas. Unga ehtimollik berish uchun qo'shimcha empirik asos zarur.

Amaliy tadqiqotda shartli o'sish sur'atlari o'rniga validatsiyadan o'tgan modellar natijalari qo'yiladi. Dinamik regressiya ishlatilganda daromad, elektron buyurtmalar ulushi va avtomatlashtirish bo'yicha ssenariy yo'llari alohida kiritiladi. ETS yoki ARIMA singari bir o'zgaruvchili modellar tashqi innovatsion farazlarni o'z-o'zidan aks ettirmaydi. Ularga kiritiladigan ekspert tuzatishi model prognozidan alohida qayd etilishi va keyinchalik uning foydasi tekshirilishi kerak. Aks holda hisoblangan natija bilan boshqaruv istagi aralashib ketadi.

XULOSA

Savdo tizimlarining innovatsion rivojlanishini prognozlash iqtisodiy natijalar, raqamli kanallarning qo'llanishi, operatsion samaradorlik va innovatsion resurslarni o'zaro bog'liq, lekin alohida indikatorlar

orqali o'rganishni talab qiladi. Tadqiqotda real savdo hajmi, elektron buyurtmalar ulushi, mehnat unumdorligi, zaxiralar aylanuvchanligi, yetkazib berish muddati va innovatsion xarajatlar intensivligini kuzatish tizimi taklif etildi. Indikatorlar bir xil davr va bir xil xo'jalik subyektlari qamrovida hisoblangandagina mazmunli taqqoslanadi.

Ko'p variantli prognozlashning metodik mazmuni bir nechta modelni taqqoslash hamda muqobil rivojlanish shartlarini tekshirishdan iborat. Mavsumiy sodda prognoz tayanch sifatida olinishi, boshqa modellar esa undan tashqari davrdagi aniqligi bo'yicha baholanishi kerak. Kombinatsiyalangan prognozdan foydalanish imkoniyati mavjud, biroq uning ustunligi har bir indikator va prognoz ufqi uchun alohida tekshiriladi. Modelning murakkabligi sifat mezonining o'rnini bosa olmaydi.

Bazaviy, jadallashgan va cheklangan ssenariylar rejalashtirishni turli sharoitlarga moslashtirishga xizmat qiladi. Ularni tuzishda innovatsion tadbirlar bilan talab, bandlik, logistika quvvati va xarajatlar o'rtasidagi muvofiqlik saqlanishi lozim. Shartli hisoblash misoli kichik yillik farqlar uzoqroq muddatda sezilarli tafovut hosil qilishini ko'rsatdi; bu misol amaliy statistik prognoz o'rnini bosmaydi.

Amaliy qo'llash uchun ma'lumotlar lug'atini yaratish, nominal va real ko'rsatkichlarni ajratish, vaqt tartibini saqlagan holda modellarni tekshirish va natijalarni muntazam yangilash tavsiya etiladi. Ilmiy jihatdan keyingi vazifa mazkur metodikani haqiqiy savdo ma'lumotlarida sinash va prognoz aniqligi bilan boshqaruv xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlikni baholashdan iborat. Shunda innovatsion rivojlanish haqidagi qarorlar umumiy taxminlardan o'lchanadigan natijalar va tekshiriladigan prognozlarga tayana oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Makridakis, S., Spiliotis, E., & Assimakopoulos, V. (2022). M5 accuracy competition: Results, findings, and conclusions. *International Journal of Forecasting*, 38(4), 1346–1364. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2021.11.013>
2. Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. (2021). Dynamic regression models. *Forecasting: Principles and Practice* (3rd ed.), 10-bob. <https://otexts.com/fpp3/dynamic.html>
3. Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. (2021). Evaluating point forecast accuracy. *Forecasting: Principles and Practice* (3rd ed.), 5.8-bo'lim. <https://otexts.com/fpp3/accuracy.html>
4. Rakhimov, A. N., and F. D. Jo'rayev. "A Systematic Approach To The Methodology Of Agricultural Development And The Strategy Of Econometric Modeling." *resmilitaris* 12.4 (2022): 2164-2174.
5. Maxmatqulov, G. X. M. (2024). Savdo sohasini samarali rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 101-105.
6. Maxmatqulov, G. X. (2023). Savdo xizmatlarini innovatsion rivojlantirishning zamonaviy uslubiy yondoshuvlari. *Innovative Development in Educational Activities*, 2 (9), 378–386.

INFLYATSIYANING AHOLI DAROMADLARI VA JAMG'ARMALARIGA TA'SIRI

K.S.Astanayev

IPU Iqtisodiyot kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada inflyatsiyaning aholi daromadlari va jamg'armalariga ta'siri, uning real xarid qobiliyati hamda uy xo'jaliklarining moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi asosiy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi inflyatsiya darajasining aholi nominal va real daromadlari, iste'mol xarajatlari hamda jamg'arma imkoniyatlariga ta'sirini aniqlash va inflyatsion bosim sharoitida aholining moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'nalishlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik qatorlarni tahlil qilish va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Inflyatsiyaning asosiy ta'siri pulning xarid qobiliyatining

pasayishi orqali namoyon bo'lishi aniqlandi. Agar nominal daromadlar narxlarning o'sish sur'atidan sekinroq oshsa, aholining real daromadlari kamayadi. Bu esa birinchi navbatda oziq-ovqat, uy-joy-kommunal xizmatlar, transport va boshqa zaruriy xarajatlarga ajratiladigan mablag'larning ko'payishiga olib keladi. Inflyatsiya jamg'armalarning real qiymatini ham pasaytiradi, ayniqsa mablag'lar daromadliligi inflyatsiya sur'atidan past bo'lgan holatlarda bu ta'sir kuchli namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijasida aholi daromadlarini inflyatsiyaga mos ravishda indeksatsiya qilish, uzoq muddatli jamg'arma vositalarini rivojlantirish, moliyaviy savodxonlikni oshirish va aholining daromad manbalarini diversifikatsiya qilish muhim yo'nalishlar sifatida belgilandi.

Kalit so'zlar: inflyatsiya, aholi daromadlari, real daromad, nominal daromad, jamg'arma, xarid qobiliyati, iste'mol xarajatlari, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация: В статье анализируется влияние инфляции на доходы и сбережения населения, покупательную способность денежных средств и финансовую устойчивость домашних хозяйств. Цель исследования заключается в определении воздействия темпов инфляции на номинальные и реальные доходы населения, потребительские расходы и возможности формирования сбережений, а также в разработке направлений повышения финансовой устойчивости населения в условиях инфляционного давления. В исследовании использованы методы статистического анализа, сравнения, группировки, анализа динамических рядов и научного обобщения. Установлено, что основным механизмом воздействия инфляции является снижение покупательной способности денег. Если номинальные доходы растут медленнее цен, реальные доходы населения сокращаются. Это приводит к увеличению расходов на продукты питания, жилищно-коммунальные услуги, транспорт и другие необходимые товары и услуги. Инфляция также снижает реальную стоимость сбережений, особенно если доходность финансовых инструментов оказывается ниже уровня инфляции. В результате исследования определены такие направления, как индексация доходов населения с учетом инфляции, развитие долгосрочных инструментов сбережения, повышение финансовой грамотности и диверсификация источников доходов населения.

Ключевые слова: инфляция, доходы населения, реальные доходы, номинальные доходы, сбережения, покупательная способность, потребительские расходы, финансовая устойчивость.

Abstract: This article examines the impact of inflation on household income and savings, purchasing power and financial stability. The purpose of the study is to determine how inflation affects nominal and real household income, consumer expenditure and the ability of households to accumulate savings, as well as to identify measures for strengthening household financial resilience under inflationary pressure. The study uses statistical analysis, comparison, grouping, time-series analysis and scientific generalization. The results demonstrate that the primary effect of inflation is the decline in the purchasing power of money. When nominal income grows more slowly than prices, real household income decreases. This increases the share of household expenditure allocated to food, housing and utilities, transportation and other essential goods and services. Inflation also reduces the real value of savings, particularly when the return on savings instruments is lower than the inflation rate. The study identifies income indexation, development of long-term savings instruments, improvement of financial literacy and diversification of household income sources as important measures for protecting households against inflationary risks. Strengthening financial resilience can help households preserve purchasing power and maintain stable consumption and savings behavior.

Keywords: inflation, household income, real income, nominal income, savings, purchasing power, consumer expenditure, financial stability.

KIRISH

Inflyatsiya zamonaviy iqtisodiyotda aholi turmush darajasi va moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi asosiy makroiqtisodiy jarayonlardan biridir. Narxlarning umumiy va barqaror o'sishi natijasida pulning xarid qobiliyati pasayadi. Bu jarayon, ayniqsa, daromadlarining katta qismini kundalik iste'molga sarflaydigan uy xo'jaliklari uchun sezilarli iqtisodiy bosimni yuzaga keltiradi.

Inflyatsiyaning aholi farovonligiga ta'sirini baholashda nominal va real daromad tushunchalarini farqlash muhimdir. Nominal daromad pul ko'rinishida olingan daromad miqdorini ifodalasa, real daromad ushbu daromad hisobiga sotib olish mumkin bo'lgan tovar va xizmatlar hajmini anglatadi. Shuning uchun nominal ish haqi yoki boshqa daromadlarning o'sishi har doim ham aholining real farovonligi oshganligini anglatmaydi.

Masalan, agar xodimning ish haqi yil davomida 10 foizga oshgan bo'lsa, biroq shu davrda iste'mol narxlari 12 foizga ko'tarilgan bo'lsa, uning real daromadi taxminan 2 foizga kamaygan bo'ladi. Demak, aholining iqtisodiy farovonligini baholashda nominal daromadlar bilan bir qatorda narxlar dinamikasini ham hisobga olish zarur.

Inflyatsiya jamg'armalarga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Fuqaro tomonidan bank hisobvarag'ida yoki boshqa shaklda saqlanayotgan pul mablag'larining nominal miqdori o'zgarmasligi mumkin, ammo narxlar oshishi natijasida ushbu mablag'larning real xarid qobiliyati pasayadi. Shu sababli jamg'arma qarorlarini qabul qilishda inflyatsiya darajasi va jamg'armaning real daromadlilikini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston iqtisodiyotida ham aholi daromadlari va narxlar dinamikasi o'rtasidagi nisbatni o'rganish dolzarb masalalardan biridir. Aholi daromadlarining barqaror o'sishi bilan bir qatorda, narxlar barqarorligini ta'minlash uy xo'jaliklarining real moliyaviy imkoniyatlarini saqlab qolish uchun muhim shart hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi inflyatsiyaning aholi daromadlari va jamg'armalariga ta'sir mexanizmlarini tahlil qilish hamda inflyatsion bosim sharoitida aholining moliyaviy barqarorligini oshirish bo'yicha takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Markaziy bank ma'lumotlari, xalqaro moliyaviy tashkilotlarning hisobotlari hamda inflyatsiya, aholi daromadlari va jamg'armalarga oid ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Tadqiqotda statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik qatorlarni tahlil qilish va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Aholining real daromadini hisoblash uchun nominal daromad va iste'mol narxlari indeksi o'rtasidagi nisbatdan foydalanish mumkin:

$$D_r = \frac{D_n}{I_p} \times 100 \quad (1)$$

bu yerda: **D_r** — real daromad indeksi; **D_n** — nominal daromad indeksi; **I_p** — iste'mol narxlari indeksi.

Inflyatsiyaning aholining jamg'armalariga real ta'sirini quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

$$J_r = \frac{J_n}{1 + i} \quad (2)$$

bu yerda: **J_r** — jamg'armaning real qiymati; **J_n** — jamg'armaning nominal qiymati; **i** — inflyatsiya darajasi.

Jamg'armaning real daromadlilikini taxminiy ravishda quyidagi formula orqali aniqlash mumkin:

$$r_r \approx r_n - i \quad (3)$$

bu yerda: **rr** — real foiz stavkasi; **rn** — nominal foiz stavkasi; **i** — inflyatsiya darajasi.

Agar nominal foiz stavkasi inflyatsiya darajasidan yuqori bo'lsa, jamg'armaning real qiymatini saqlab qolish yoki oshirish imkoniyati mavjud bo'ladi. Aksincha, inflyatsiya darajasi nominal daromadlilikdan yuqori bo'lsa, jamg'armaning real xarid qobiliyati kamayadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Inflyatsiyaning aholi daromadlariga ta'sir mexanizmi

Inflyatsiyaning aholi daromadlariga ta'siri bevosita va bilvosita shaklda namoyon bo'ladi. Bevosita ta'sir narxlarning oshishi natijasida mavjud pul daromadlarining xarid qobiliyati pasayishi orqali yuzaga keladi. Bilvosita ta'sir esa ish haqi, pensiya, nafaqa va boshqa daromadlarning narxlar o'sishiga mos ravishda o'zgarish natijasida real daromadlarning kamayishi bilan bog'liq.

Aholining turli guruhlarini inflyatsiyadan turlicha ta'sirlanadi. Daromadining katta qismini oziq-ovqat va kundalik ehtiyojlarga sarflaydigan kam daromadli oilalar narxlar oshishiga nisbatan sezgirroq bo'ladi. Yuqori daromadli oilalarda esa iste'mol tarkibi kengroq bo'lgani uchun ayrim narx o'zgarishlarining umumiy farovonlikka ta'siri nisbatan past bo'lishi mumkin.

1-jadval. Inflyatsiyaning turli aholi guruhlariga ta'siri

Aholi guruhi	Inflyatsiyaga sezgirlik	Asosiy ta'sir
Kam daromadli oilalar	Yuqori	Kundalik iste'mol xarajatlari ortadi
O'rtacha daromadli oilalar	O'rtacha	Xarajatlar tarkibi o'zgaradi
Yuqori daromadli oilalar	Nisbatan past	Jamg'arma va investitsiya tarkibi o'zgaradi
Qat'iy daromad oluvchilar	Yuqori	Real daromad kamayishi mumkin
Tadbirkorlar	Turlicha	Xarajat va tushumlar nisbati o'zgaradi
Jamg'armasi mavjud shaxslar	O'rtacha/yuqori	Pul mablag'larining real qiymati kamayadi

Inflyatsiya ayniqsa qat'iy yoki sekin o'zgaradigan daromadga ega bo'lgan aholiga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Agar pensiya, ish haqi yoki nafaqa narxlar o'sishidan ortda qolsa, aholining real xarid qobiliyati pasayadi.

Real va nominal daromadlar nisbati

Aholining turmush darajasini baholashda nominal daromadlar dinamikasidan ko'ra real daromadlar dinamikasi muhimroq hisoblanadi.

2-jadval. Inflyatsiya sharoitida nominal va real daromadlarning shartli o'zgarishi

Ko'rsatkich	1-davr	2-davr	O'zgarish
Nominal daromad indeksi	100	112	12%
Narxlar indeksi	100	110	10%
Real daromad indeksi	100	101,8	1,80%

Izoh: jadval uslubiy misol sifatida keltirilgan.

Jadvaldan ko'rinadiki, nominal daromad 12 foizga oshgan taqdirda ham narxlar 10 foizga ko'tarilsa, real daromadning o'sishi sezilarli darajada past bo'ladi.

Shu sababli ish haqi va boshqa daromadlarning nominal o'sishini inflyatsiya darajasi bilan birgalikda tahlil qilish lozim.

Inflyatsiyaning jamg'armalarga ta'siri

Aholining jamg'armalari inflyatsiya sharoitida ikki xil ta'sirga duch keladi. Birinchidan, narxlarning oshishi sababli mavjud pul mablag'larining real xarid qobiliyati pasayadi. Ikkinchidan, aholi kundalik iste'mol xarajatlarini qoplash uchun avvalgi jamg'armalaridan foydalanishga majbur bo'lishi mumkin.

Masalan, fuqaroning 10 mln so'm miqdoridagi jamg'armasi mavjud bo'lsin. Agar ma'lum davrda inflyatsiya 10 foizni tashkil etsa, jamg'armaning nominal qiymati o'zgarmagan taqdirda uning real xarid qobiliyati taxminan 9,09 mln so'mlik boshlang'ich xarid qobiliyatiga tenglashadi.

Demak, pul mablag'larini shunchaki saqlash emas, balki ularning real qiymatini himoya qiluvchi moliyaviy vositalardan oqilona foydalanish masalasi muhim ahamiyatga ega.

Jamg'armaning real daromadliligi

Jamg'arma vositalarining samaradorligini baholashda nominal foiz stavkasiga emas, balki real foiz stavkasiga e'tibor qaratish kerak.

Masalan, bank omonati bo'yicha yillik nominal daromadlilik 18 foiz, inflyatsiya esa 12 foiz bo'lsa, taxminiy real daromadlilik 6 foizni tashkil etadi.

Agar nominal daromadlilik 10 foiz, inflyatsiya esa 12 foiz bo'lsa, real daromadlilik taxminan -2 foizni tashkil etadi. Bunday sharoitda jamg'arma nominal jihatdan o'sayotgan bo'lsa-da, uning xarid qobiliyati pasayadi.

Shu sababli aholining moliyaviy savodxonligini oshirish inflyatsiya sharoitida jamg'armalarni boshqarishning muhim sharti hisoblanadi.

Inflyatsiyaning iste'mol tarkibiga ta'siri

Narxlarning o'sishi aholining iste'mol tarkibini ham o'zgartiradi. Birinchi navbatda oziq-ovqat, kommunal xizmatlar, transport va boshqa zaruriy xarajatlarning oilaviy byudjetdagi ulushi oshishi mumkin. Natijada ta'lim, dam olish, madaniyat, uzoq muddat foydalaniladigan tovarlar va investitsiyaga yo'naltiriladigan mablag'lar qisqarishi ehtimoli ortadi.

Bunday holatni quyidagi zanjir orqali ifodalash mumkin:

narxlar oshishi → zaruriy xarajatlar ko'payishi → ixtiyoriy xarajatlar qisqarishi → jamg'arma imkoniyati kamayishi → investitsiya imkoniyatlarining qisqarishi.

Agar inflyatsiya uzoq vaqt yuqori darajada saqlansa, bu jarayon uy xo'jaliklarining uzoq muddatli moliyaviy rejalari va farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Inflyatsiyaning aholi jamg'arish xulq-atvoriga ta'siri

Inflyatsiya aholi jamg'arish xulq-atvoriga ikki xil yo'nalishda ta'sir qilishi mumkin.

Birinchi holatda, odamlar narxlarning kelgusida yanada oshishini kutib, mavjud mablag'larini tovar va xizmatlarni oldindan xarid qilishga yo'naltirishi mumkin. Bu qisqa muddatda jamg'arma darajasining pasayishiga olib keladi.

Ikkinchi holatda esa inflyatsiya moliyaviy instrumentlarning daromadlilikini oshirishga undashi mumkin. Aholi mablag'larini oddiy naqd pul shaklida saqlash o'rniga bank omonatlari va boshqa moliyaviy vositalardan foydalanishga ko'proq qiziqishi mumkin.

Shu sababli inflyatsiyaning jamg'armalarga ta'siri nafaqat iqtisodiy sharoitga, balki aholining moliyaviy savodxonligi va moliyaviy institutlarga bo'lgan ishonchiga ham bog'liq.

Inflyatsiya sharoitida aholining moliyaviy barqarorligini ta'minlash

Inflyatsiyaning salbiy ta'sirini to'liq bartaraf etish imkoni bo'lmasa-da, uning aholi farovonligiga ta'sirini kamaytirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin.

Birinchidan, daromadlarni indeksatsiya qilish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Ish haqi, pensiya va ijtimoiy to'lovlarning real xarid qobiliyatini saqlash uchun ularning o'sishini narxlar dinamikasi bilan uyg'unlashtirish muhim.

Ikkinchidan, aholining daromad manbalarini diversifikatsiya qilishga ko'maklashish lozim. Faqat bitta daromad manbasiga bog'lanib qolish inflyatsiya sharoitida uy xo'jaliklarining moliyaviy zaifligini oshirishi mumkin.

Uchinchidan, uzoq muddatli jamg'arma vositalarini rivojlantirish muhim. Aholiga turli moliyaviy vositalarning daromadliligi va xatarlari to'g'risida tushunarli axborot berish moliyaviy qarorlar sifatini yaxshilaydi.

To'rtinchidan, moliyaviy savodxonlikni oshirish zarur. Fuqarolar nominal va real daromad o'rtasidagi farqni, inflyatsiyaning jamg'armalarga ta'sirini, kreditning haqiqiy qiymatini va investitsiya xatarlarini tushunishi kerak.

Beshinchidan, raqobat muhitini rivojlantirish va asosiy iste'mol bozorlarida taklif barqarorligini ta'minlash orqali narxlar o'sishining haddan tashqari tezlashishining oldini olish muhim.

Inflyatsiya sharoitida asosiy muammolar va takliflar

3-jadval. Inflyatsiyaning aholi farovonligiga ta'sirini kamaytirish bo'yicha takliflar

Muammo	Ta'siri	Taklif
Narxlarning tez o'sishi	Real daromad kamayadi	Daromadlarni indeksatsiya qilish
Jamg'armalarning qadrsizlanishi	Xarid qobiliyati pasayadi	Samarali jamg'arma vositalarini rivojlantirish
Moliyaviy savodxonlikning pastligi	Noto'g'ri moliyaviy qarorlar	Moliyaviy ta'limni kuchaytirish
Daromad manbalarining cheklanganligi	Moliyaviy xavf oshadi	Daromadlarni diversifikatsiya qilish
Iste'mol xarajatlarining oshishi	Jamg'arma kamayadi	Oilaviy byudjetni rejalashtirish
Inflyatsion kutilmalar	Tovarlarni oldindan xarid qilish kuchayadi	Ishonchli iqtisodiy axborot siyosati

Mazkur chora-tadbirlarning kompleks ravishda amalga oshirilishi aholining inflyatsiya sharoitidagi moliyaviy barqarorligini oshirishga yordam beradi.

XULOSA

Inflyatsiya aholi daromadlari va jamg'armalarining real qiymatiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim makroiqtisodiy omildir. Narxlar darajasining oshishi pulning xarid qobiliyatini pasaytiradi va agar nominal daromadlar inflyatsiya sur'atidan sekinroq o'ssa, aholining real daromadlari qisqaradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inflyatsiyaning aholi farovonligiga ta'siri, ayniqsa, daromadlarining katta qismini kundalik iste'molga sarflaydigan uy xo'jaliklarida kuchliroq namoyon bo'ladi. Oziq-ovqat, transport, uy-joy va kommunal xizmatlar narxlarining oshishi oilaviy byudjetda majburiy xarajatlar ulushini ko'paytirib, jamg'arma va investitsiya uchun mavjud mablag'larni qisqartirishi mumkin.

Inflyatsiyaning jamg'armalarga ta'sirida esa nominal va real daromadlilik o'rtasidagi farq muhim ahamiyatga ega. Agar jamg'arma bo'yicha olinadigan daromad inflyatsiya darajasidan past bo'lsa, jamg'armaning nominal miqdori oshgan taqdirda ham uning real xarid qobiliyati kamayadi.

Inflyatsiyaning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

- aholi daromadlarining xarid qobiliyatini saqlashga qaratilgan indeksatsiya mexanizmlarini takomillashtirish;
- aholining moliyaviy savodxonligini oshirish;
- jamg'arma va investitsiya vositalarining xilma-xilligini kengaytirish;
- aholining daromad manbalarini diversifikatsiya qilish;
- oilaviy byudjetni rejalashtirish madaniyatini rivojlantirish;
- uzoq muddatli jamg'armalarni rag'batlantirish;
- moliyaviy xizmatlarning shaffofligi va aholiga taqdim etiladigan axborot sifatini oshirish;
- narxlar barqarorligini ta'minlashga qaratilgan makroiqtisodiy siyosatni izchil davom ettirish.

Umuman olganda, inflyatsiyaning aholi daromadlari va jamg'armalariga ta'sirini kamaytirish faqat narxlarni nazorat qilish bilan cheklanmaydi. Buning uchun aholining real daromadlarini oshirish, moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish, samarali jamg'arma mexanizmlarini kengaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan kompleks siyosat zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati bo'yicha hisobot. — Toshkent, 2025–2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Inflyatsiya va inflyatsion kutilmalar bo'yicha tahliliy ma'lumotlar. — Toshkent, 2025–2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. — Toshkent, 2025–2026.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Aholi daromadlari va iste'mol narxlari indekslari bo'yicha statistik ma'lumotlar. — Toshkent, 2025–2026.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida. — Toshkent, 2023.
6. Mankiw, N.G. Macroeconomics. — New York: Worth Publishers, 2019.
7. Blanchard, O. Macroeconomics. — Harlow: Pearson, 2021.
8. Mishkin, F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. — New York: Pearson, 2019.
9. International Monetary Fund. World Economic Outlook. — Washington, D.C.: IMF, 2025–2026.
10. World Bank. Global Economic Prospects. — Washington, D.C.: World Bank, 2025–2026.

O'ZBEKISTON-HINDISTON MUNOSABATLARI ZAMONAVIY BOSQICHDA

Asadova Ra'no Baymanovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti, t.f.n.

ranoasadova66@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi va Hindiston Respublikasi o'rtasidagi ikki tomonlama munosabatlarning shakllanishi va rivojlanish jarayoni tarixiy hamda zamonaviy kontekstda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki davlat o'rtasidagi siyosiy-diplomatik, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy-gumanitar hamkorlikning asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi davrda ikki tomonlama munosabatlarning shartnomaviy-huquqiy asoslari shakllanishi, oliy darajadagi tashriflarning davlatlararo aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni hamda savdo-iqtisodiy va madaniy almashinuvlarning kengayishi tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekiston-Hindiston munosabatlarining tarixiy-madaniy yaqinlik, o'zaro manfaatdorlik va ko'p yo'nalishli hamkorlik tamoyillari asosida rivojlanganini ko'rsatadi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbekiston, Hindiston, ikki tomonlama munosabatlar, xalqaro hamkorlik, diplomatik aloqalar, shartnomaviy-huquqiy baza, savdo-iqtisodiy hamkorlik, ilmiy-texnikaviy hamkorlik, madaniy-gumanitar aloqalar.

Аннотация: В статье рассматривается процесс формирования и развития двусторонних отношений между Республикой Узбекистан и Республикой Индия в историческом и современном контексте. Анализируются основные направления политико-дипломатического, торгово-экономического, научно-технического и культурно-гуманитарного сотрудничества. Особое внимание уделяется формированию договорно-правовой базы двусторонних отношений после обретения Узбекистаном независимости, роли официальных визитов на высшем уровне, а также развитию торгово-экономических и культурных связей. Результаты исследования показывают, что узбекско-индийские отношения развивались на основе историко-культурной близости, взаимной заинтересованности и многостороннего сотрудничества.

Ключевые слова: Узбекистан, Индия, двусторонние отношения, международное сотрудничество, дипломатические отношения, договорно-правовая база, торгово-экономическое сотрудничество, научно-техническое сотрудничество, культурно-гуманитарные связи.

Abstract: This article examines the formation and development of bilateral relations between the Republic of Uzbekistan and the Republic of India in historical and contemporary contexts. It analyzes the main areas of political-diplomatic, trade-economic, scientific-technical, and cultural-humanitarian cooperation. Particular attention is paid to the development of the legal framework of bilateral relations after Uzbekistan gained independence, the role of high-level official visits, and the expansion of trade, economic and cultural exchanges. The findings demonstrate that Uzbek-Indian relations have developed on the basis of historical and cultural ties, mutual interests, and multidimensional cooperation.

Keywords: Uzbekistan, India, bilateral relations, international cooperation, diplomatic relations, legal framework, trade and economic cooperation, scientific and technical cooperation, cultural and humanitarian relations.

KIRISH

Oʻzbekiston va Hindiston oʻrtasidagi munosabatlar uzoq tarixiy ildizlarga ega boʻlib, ular Markaziy Osiyo va Hindiston subkontinenti xalqlari oʻrtasidagi qadimiy savdo, madaniy va ilmiy aloqalarning davomidir. Mazkur munosabatlarning tarixiy ildizlari Buyuk Ipak yoʻli shakllanishidan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Arxeologik tadqiqotlar Markaziy Osiyo va Hind vodiysi oʻrtasida qadimdan iqtisodiy hamda madaniy aloqalar mavjud boʻlganini koʻrsatadi [1, 263–264-b.].

Qadimgi davrlarda Oʻrta Osiyo va Hindiston hududlari oʻrtasida turli tovarlar almashinuvi amalga oshirilgan. Savdo munosabatlari bilan bir qatorda, diniy va madaniy gʻoyalar ham mintaqalar oʻrtasida tarqalgan. Jumladan, buddizmning Hindistondan Markaziy Osiyoga kirib kelishi ushbu sivilizatsiyalar oʻrtasidagi maʼnaviy aloqalarning muhim koʻrinishlaridan biri hisoblanadi [2, 137-b.].

Oʻzbekiston-Hindiston munosabatlarining tarixiy qatlamida Temuriylar va Boburiylar davridagi aloqalar alohida oʻrin tutadi. Zahiriddin Muhammad Bobur tomonidan Hindistonda asos solingan Boburiylar sulolasi davrida davlat boshqaruvi, meʼmorchilik, adabiyot, sanʼat va ilm-fan sohalarida sezilarli taraqqiyot kuzatilgan. Ushbu davrga oid meʼmoriy obidalar, jumladan, Agra shahridagi Toj Mahal, Dehliidagi Qizil qalʼa va Humoyun maqbarasi Markaziy Osiyo va Hindiston tarixiy-madaniy aloqalarining muhim moddiy dalillaridan hisoblanadi [3, 118–121-b.; 4, 113–118-b.].

Oʻzbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qoʻlga kiritgach, Oʻzbekiston-Hindiston munosabatlari yangi siyosiy-huquqiy sharoitda rivojlana boshladi. Ikki davlat oʻrtasidagi rasmiy diplomatik aloqalarning rivojlanishi oliy darajadagi tashriflar, hukumatlararo kelishuvlar va turli sohalaridagi hamkorlik mexanizmlarining shakllanishi bilan bogʻliq boʻldi.

1993-yil may oyida Hindiston Bosh vaziri P.V. Narasimha Rao O'zbekistonga rasmiy tashrif bilan keldi [5, 112-b.]. 1994-yil yanvar oyida O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov Hindistonga javob tashrifi bilan bordi [6, 2-b.]. Mazkur tashriflar ikki tomonlama munosabatlarning siyosiy va huquqiy asoslarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

2000-yil may oyida O'zbekiston Prezidentining Hindistonga rasmiy tashrifi davomida ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan qator hujjatlar imzolandi. Ular orasida "O'zbekiston Respublikasi va Hindiston Respublikasi o'rtasidagi hamkorlik prinsiplari to'g'risida"gi qo'shma deklaratsiya alohida ahamiyatga ega bo'ldi [7; 8, 161–162-b.].

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston-Hindiston munosabatlarini tarixiy tajriba, diplomatik aloqalar va amaliy hamkorlikning turli yo'nalishlari asosida kompleks tadqiq etish ilmiy jihatdan dolzarbdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-tahliliy yondashuv, xronologik tahlil va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi.

Tarixiylik metodi O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi munosabatlarning shakllanish jarayonini qadimgi davrlardan mustaqillikdan keyingi davrgacha izchil ko'rib chiqish imkonini berdi. Xronologik yondashuv orqali ikki tomonlama munosabatlarning asosiy bosqichlari va muhim diplomatik voqealari ketma-ketlikda tahlil qilindi.

Tizimli yondashuv asosida O'zbekiston-Hindiston hamkorligi siyosiy-diplomatik, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-gumanitar va turizm kabi o'zaro bog'liq yo'nalishlar majmuasi sifatida o'rganildi.

Tadqiqotning manbaviy asosini ilmiy adabiyotlar, tarixiy tadqiqotlar, rasmiy hujjatlar, davriy matbuot materiallari, arxiv hujjatlari hamda madaniy va ilmiy hamkorlikka oid ma'lumotlar tashkil etadi [1–12].

Shuningdek, ikki tomonlama aloqalarning huquqiy asoslarini aniqlashda davlatlar o'rtasida imzolangan bitim va deklaratsiyalar, iqtisodiy hamkorlikni o'rganishda esa hukumatlararo komissiya faoliyati va savdo-sanoat tadbirlari haqidagi ma'lumotlardan foydalanildi.

NATIJALAR

3.1. Siyosiy-diplomatik va shartnomaviy-huquqiy hamkorlik

Tadqiqot natijalari O'zbekiston-Hindiston munosabatlarining mustaqillikdan keyingi rivojlanishida oliy darajadagi davlat tashriflari muhim omil bo'lganini ko'rsatadi.

1993–1994-yillarda amalga oshirilgan oliy darajadagi tashriflar ikki davlat o'rtasidagi siyosiy muloqotni institutsional jihatdan rivojlantirishga xizmat qildi [5; 6]. 2000-yildagi tashrif esa ikki tomonlama munosabatlarning huquqiy bazasini yanada kengaytirishga zamin yaratdi.

Xususan, 2000-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi va Hindiston Respublikasi o'rtasidagi hamkorlik prinsiplari to'g'risida"gi qo'shma deklaratsiya siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va gumanitar yo'nalishlarda hamkorlikni rivojlantirishning asosiy tamoyillarini belgilab berdi [8, 161–162-b.].

Shunday qilib, mustaqillikning dastlabki davrida shakllangan shartnomaviy-huquqiy baza keyingi hamkorlikning institutsional asosini tashkil etdi.

3.2. Savdo-iqtisodiy va texnologik hamkorlik

O'zbekiston-Hindiston iqtisodiy munosabatlarining muhim yo'nalishlaridan biri savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda Savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha O'zbekiston-Hindiston Hukumatlararo qo'shma komissiyasining tashkil etilishi ikki mamlakat o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni muvofiqlashtirishning institutsional mexanizmini shakllantirdi.

Hindistonning sanoat texnologiyalari, mashina va uskunalari O'zbekistonda qishloq xo'jaligi, yengil sanoat, oziq-ovqat va farmatsevtika kabi sohalarda qo'llanila boshladi. Hindistonlik tadbirkorlarning O'zbekiston iqtisodiyotidagi ishtiroki qo'shma korxonalarni tashkil etish, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish yo'nalishlarida namoyon bo'ldi.

Savdo-iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishda ko'rgazma va yarmarkalar ham muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Jumladan, 1995-yil sentyabr oyida Toshkent shahrida Hindiston savdo-sanoat ko'rgazmasi tashkil etilib, unda "Usha Intercontinental", "Balsara Hygiene Products Ltd", "Ajanta Pharma Ltd", "U.B. Global Corporation Ltd", "Maruti" va "Tata" kabi kompaniyalar ishtirok etgan [9, 3–8-b.].

Mazkur jarayonlar ikki mamlakat tadbirkorlari o'rtasidagi bevosita aloqalarni rivojlantirish va iqtisodiy hamkorlikning amaliy asoslarini kengaytirishga xizmat qilgan.

3.3. Ilmiy-texnikaviy hamkorlik

Ilmiy hamkorlik O'zbekiston-Hindiston munosabatlarining alohida yo'nalishlaridan biridir. 1994-yilda Dehli shahrida o'tkazilgan Butunjahon arxeologlar kongressida o'zbekistonlik olim M. Farmonovning ishtiroki ikki mamlakat olimlari o'rtasidagi ilmiy muloqotning rivojlanishiga misol bo'la oladi [11, 21-b.].

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti mutaxassislarining Hindistonning Dehli va Patna shaharlaridagi ilmiy muassasalar bilan hamkorligi ham muhim ahamiyat kasb etdi. Jumladan, Bihar shtatidagi Xudo Baxsh kutubxonasida saqlanayotgan chig'atoy tilidagi qo'lyozmalarni o'rganish bo'yicha ilmiy hamkorlik amalga oshirilgan.

2000-yilda Toshkentdagi Hindiston madaniyat markazi tashabbusi bilan "Islomgacha bo'lgan davrda Markaziy Osiyo va Hindiston o'rtasidagi madaniy aloqalar" mavzusida xalqaro seminar o'tkazildi. Tadbir arxeologiya, tarix va madaniyat sohalaridagi ilmiy izlanishlar natijalarini muhokama qilish uchun ilmiy platforma vazifasini bajardi.

3.4. Madaniy-gumanitar va turizm sohasidagi aloqalar

O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi madaniy aloqalar ikki xalqning tarixiy va sivilizatsiyaviy yaqinligi bilan bog'liq holda shakllangan.

1995-yilda ikki mamlakat madaniyat vazirliklari o'rtasida 1995–1997-yillarga mo'ljallangan madaniy hamkorlik dasturi imzolandi [10, 6–7-b.]. Ushbu dastur doirasida madaniy tadbirlar, san'atkorlar va madaniyat arboblarning o'zaro tashriflari amalga oshirildi.

Madaniy aloqalarning rivojlanishi turizm sohasidagi hamkorlik uchun ham muayyan imkoniyatlar yaratdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonning "O'zbekturizm" milliy kompaniyasi Hindistonning "Ajio Countprede Pte Ltd" va "Banaras House Ltd" kompaniyalari bilan hamkorlik bitimlarini tuzgan. Ushbu hamkorlik tarixiy shaharlardagi turizm infratuzilmasini rivojlantirish va hindistonlik sayyohlarga xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan [12, 14–16-b.].

3.5. Sport sohasidagi hamkorlik

Ikki mamlakat o'rtasidagi gumanitar aloqalarning yana bir yo'nalishi sport sohasidir. 1999-yilda Toshkentda o'tkazilgan "NIKE OPEN-99" xalqaro basketbol turnirida Toshkentning "MXSK" jamoasi Hindistonning "Panjob politsiyasi" jamoasi bilan ishtirok etdi.

2001-yil boshida Hindistonning Pune shahrida tashkil etilgan dzyudo bo'yicha xalqaro turnirda O'zbekiston sportchilari ham qatnashgan. Mazkur tadbirlar sport diplomatiyasi va xalqlar o'rtasidagi bevosita aloqalarni rivojlantirishning amaliy ko'rinishlaridan biri bo'ldi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari O'zbekiston-Hindiston munosabatlarining rivojlanishini uchta o'zaro bog'liq omil orqali izohlash imkonini beradi.

Birinchidan, **tarixiy-madaniy omil** ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarning uzoq muddatli asosini tashkil etadi. Qadimgi savdo yo'llari, buddizmning Markaziy Osiyoga tarqalishi, Boburiylar davridagi siyosiy va madaniy jarayonlar hamda ilmiy-madaniy almashinuvlar ikki xalq o'rtasidagi tarixiy yaqinlikni shakllantirgan.

Ikkinchidan, **siyosiy-huquqiy omil** mustaqillikdan keyingi munosabatlarning institutsional rivojlanishini ta'minladi. Oliy darajadagi tashriflar va ikki tomonlama hujjatlarning imzolanishi hamkorlikning turli yo'nalishlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash imkonini berdi.

Uchinchidan, **iqtisodiy va ilmiy-amaliy omil** munosabatlarning mazmunan kengayishiga xizmat qildi. Savdo-iqtisodiy aloqalar, texnologiyalar transferi, qo'shma korxonalar, ilmiy konferensiyalar, qo'lyozmalarni tadqiq qilish, madaniy tadbirlar va turizm sohasidagi hamkorlik ikki tomonlama munosabatlarning faqat siyosiy doirada qolib ketmasdan, amaliy mazmun kasb etganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, O'zbekiston-Hindiston munosabatlarini faqat tarixiy yaqinlik asosida emas, balki o'zaro manfaatlar va zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi iqtisodiy hamda geosiyosiy jarayonlar bilan bog'liq holda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, savdo hajmini kengaytirish, transport-logistika imkoniyatlarini rivojlantirish, raqamli texnologiyalar, farmatsevtika, ta'lim, sog'liqni saqlash va ilmiy tadqiqotlar kabi yo'nalishlar hamkorlikning yangi mazmunini shakllantirishi mumkin.

Demak, O'zbekiston-Hindiston munosabatlari tarixiy meros va zamonaviy manfaatlarning o'zaro uyg'unlashuvi asosida rivojlangan ko'p qirrali hamkorlik tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

XULOSA

O'zbekiston va Hindiston o'rtasidagi munosabatlar uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lib, mustaqil O'zbekiston davrida yangi siyosiy-huquqiy va institutsional mazmun kasb etdi. Tadqiqot davomida aniqlangan ma'lumotlar ikki davlat o'rtasidagi hamkorlik siyosiy-diplomatik, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-gumanitar, turizm va sport yo'nalishlarini qamrab olganini ko'rsatadi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida amalga oshirilgan oliy darajadagi tashriflar va imzolangan hujjatlar ikki tomonlama munosabatlarning huquqiy asoslarini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Xususan, 1993–1994-yillardagi davlat tashriflari hamda 2000-yildagi oliy darajadagi uchrashuvlar hamkorlikning keyingi rivojlanishi uchun siyosiy va huquqiy zamin yaratdi.

Savdo-iqtisodiy sohada hukumatlararo komissiya faoliyati, ko'rgazmalar, qo'shma korxonalar va texnologik hamkorlik ikki mamlakat iqtisodiy aloqalarining amaliy mazmunini belgiladi. Ilmiy va madaniy sohalarida esa arxeologiya, sharqshunoslik, qo'lyozmalarni o'rganish, san'at, madaniy tadbirlar va turizm yo'nalishlaridagi hamkorlik ikki xalqning tarixiy-madaniy yaqinligini yanada mustahkamladi.

Umuman olganda, O'zbekiston-Hindiston munosabatlarining zamonaviy bosqichi tarixiy meros, siyosiy muloqot, o'zaro manfaatdorlik va ko'p yo'nalishli hamkorlikning uyg'unlashuvi bilan tavsiflanadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda ikki tomonlama munosabatlarning mustaqillikdan keyingi davrini alohida bosqichlarga ajratgan holda, savdo-iqtisodiy ko'rsatkichlar, investitsiya loyihalari, ta'lim va texnologik hamkorlik hamda yangi diplomatik tashabbuslar asosida chuqurroq tahlil qilish ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ртвеладзе Э. Великий шелковый путь. Энциклопедический справочник. – Ташкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 1999. – С. 263–264.
2. Азиззода Л. Рус – хинд – ўзбек халқларининг тарихий алоқалари. – Ташкент: Фан, 1983. – Б. 137.
3. История Индии в средние века. – Москва: Наука, 1968. – С. 118–121.
4. История Индии в средние века. – Москва: Наука, 1968. – С. 113–118.

5. Тюриков В., Шогулямов Р. Независимая Республика Узбекистан. Памятные события и даты (1991–1996). – Ташкент: Ўзбекистон, 1997. – С. 112.
6. Народное слово. – 1994. – 7 января. – С. 2.
7. Народное слово. – 2000. – 2 мая. – С. 3.
8. Ўзбекистон Республикаси Президенти девони нашри. Хабарнома. – 2000. – № 2. – Б. 161–162.
9. Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архиви (Ўз Р МДА). Ф. М-7, оп. 2, д. 103, л. 3–8.
10. Ўзбекистон Республикаси Марказий Давлат Архиви (Ўз Р МДА). Ф. М-7, оп. 1, д. 195, л. 6–7.
11. Текущий архив Министерства дел культуры Республики Узбекистан. Отчет о проведенных культурных мероприятиях в Индии. – С. 21.
12. Текущий архив Академии наук Республики Узбекистан. Папка международного научно-технического сотрудничества. – С. 14–16.

QISHLOQ XO‘JALIGIDA SUV RESURSLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ruziyev Xamroqul Jurayevich¹

Dilnoza Yusupova²

^{1,2}Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti,

Karshi 180100, Uzbekistan, E-mail: ruziyev8031@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta‘minlovchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Suv tanqisligining kuchayishi, iqlim o‘zgarishi, sug‘oriladigan yerlar meliorativ holatining yomonlashuvi va suv yetkazib berish xarajatlarining ortishi sharoitida suvdan foydalanish samaradorligini iqtisodiy rag‘batlar asosida oshirish zarurati asoslangan. Suvni hisobga olish, differensial tariflar, suv tejovchi texnologiyalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, suv iste‘molchilari uyushmalarining institutsional salohiyatini kuchaytirish hamda natijadorlikka bog‘langan subsidiyalash mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: suv resurslari, qishloq xo‘jaligi, sug‘orish, iqtisodiy mexanizm, suv tejovchi texnologiya, tarif, subsidiya, suv unumdorligi, raqamli hisob.

Аннотация: В статье проанализированы вопросы совершенствования экономических механизмов, обеспечивающих рациональное использование водных ресурсов в сельском хозяйстве. Обоснована необходимость повышения эффективности водопользования на основе экономических стимулов в условиях усиления дефицита воды, изменения климата, ухудшения мелиоративного состояния орошаемых земель и роста затрат на водоснабжение. Разработаны предложения по внедрению механизмов учета воды, дифференцированных тарифов, финансовой поддержки водосберегающих технологий, укреплению институционального потенциала ассоциаций водопользователей, а также применению субсидирования, ориентированного на результативность.

Ключевые слова: водные ресурсы, сельское хозяйство, орошение, экономический механизм, водосберегающие технологии, тариф, субсидия, продуктивность воды, цифровой учет.

Abstract: The article analyzes issues related to improving economic mechanisms that ensure the rational use of water resources in agriculture. The necessity of increasing the efficiency of water use

through economic incentives is substantiated in the context of increasing water scarcity, climate change, deterioration of the reclamation condition of irrigated lands, and rising water supply costs. Proposals are developed for introducing water accounting mechanisms, differentiated tariffs, financial support for water-saving technologies, strengthening the institutional capacity of water user associations, as well as implementing performance-based subsidies.

Keywords: *water resources, agriculture, irrigation, economic mechanism, water-saving technologies, tariff, subsidy, water productivity, digital water accounting.*

KIRISH

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida suv resurslari strategik ahamiyatga ega bo'lib, hosildorlik, oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aholi sonining o'sishi, sanoat va xizmatlar sohasida suvga bo'lgan talabning ko'payishi, iqlim o'zgarishi natijasida yog'inlar rejimining beqarorlashuvi va transchegaraviy suv resurslariga bosimning kuchayishi qishloq xo'jaligida har bir kub metr suvdan yuqori iqtisodiy samara olish vazifasini dolzarb etmoqda.

An'anaviy boshqaruvda suv ko'pincha ishlab chiqarishning deyarli bepul omili sifatida qabul qilingan. Natijada suvni tejashga undovchi iqtisodiy rag'batlar zaif bo'lib, ochiq kanallardagi yo'qotishlar, daladagi ortiqcha sug'orish, suvni aniq hisobga olmaslik va energiya xarajatlarining ortishi kuzatiladi. Shu sababli suvni boshqarishda ma'muriy choralarni iqtisodiy va institutsional mexanizmlar bilan uyg'unlashtirish muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi va usullari.

Tadqiqotning maqsadi qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishni rag'batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni tizimlashtirish va ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik umumlashtirish, mantiqiy tahlil va institutsional yondashuvlardan foydalanildi.

Suvdan foydalanish samaradorligini baholashda "suv unumdorligi" ko'rsatkichi muhim ahamiyat kasb etadi. U yalpi hosil yoki yalpi daromadning sarflangan sug'orish suvi hajmiga nisbati orqali aniqlanishi mumkin. Iqtisodiy nuqtai nazardan esa suvning har bir kub metri hisobiga yaratilgan qo'shimcha qiymatni oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Natijalar va muhokama.

Birinchidan, suvni to'liq hisobga olish tizimi iqtisodiy mexanizmning boshlang'ich sharti hisoblanadi. Suv hajmi aniq o'lchanmasa, tarif, limit, subsidiya yoki jarima mexanizmlarining samarali ishlashi qiyinlashadi. Shu bois magistrat va xo'jaliklararo kanallarda, shuningdek fermer xo'jaliklari kirish nuqtalarida avtomatlashtirilgan suv o'lchash qurilmalarini keng joriy etish talab etiladi. Raqamli hisob tizimi suv yetkazib beruvchi tashkilot va iste'molchi o'rtasida shaffof hisob-kitobni ta'minlaydi.

Ikkinchidan, suv tariflarini shakllantirishda faqat yetkazib berish xarajatlarini qoplash emas, balki tejashga rag'bat yaratish tamoyili ham hisobga olinishi kerak. Bunda bazaviy limit doirasidagi suv uchun nisbatan past, limitdan ortiqcha olingan suv uchun esa yuqoriroq tarif qo'llash mumkin. Bunday differensial yondashuv fermerga suvni tejashning iqtisodiy foydasini bevosita his qilish imkonini beradi.

Uchinchidan, tomchilatib sug'orish, yomg'irlatib sug'orish, lazer yordamida yer tekislash, namlik sensorlari, agroiklim ma'lumotlariga asoslangan sug'orish jadvali kabi texnologiyalarni joriy etishda dastlabki kapital xarajatlar yuqori bo'lishi mumkin. Shu sababli davlat qo'llab-quvvatlashi texnologiyaning o'zini emas, erishilgan natijani rag'batlantirish tamoyiliga o'tishi maqsadga muvofiq. Masalan, suv sarfi kamayib, hosildorlik saqlanib qolgan yoki oshgan taqdirda qo'shimcha kompensatsiya berish mumkin.

To'rtinchidan, suv tejovchi investitsiyalarni moliyalashtirishda imtiyozli kredit, lizing, kafillik, sug'urta va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan kompleks foydalanish zarur. Ayniqsa kichik fermerlar uchun boshlang'ich badalning yuqoriligi texnologiyani joriy etishga to'sqinlik qiladi. Shu nuqtai nazardan kooperativ asosida uskunalardan birgalikda foydalanish va servis xizmatlarini hududiy markazlar orqali tashkil etish iqtisodiy jihatdan samarali bo'lishi mumkin.

Beshinchidan, suv iste'molchilari uyushmalari faoliyatini takomillashtirish muhimdir. Ularning vazifasi faqat suvni taqsimlash bilan cheklanmasdan, hisob yuritish, texnik xizmat, ichki nizolarni hal etish, suv tejovchi texnologiyalar bo'yicha maslahat va ma'lumot xizmatlarini ham qamrab olishi kerak. Uyushmalarning moliyaviy barqarorligini oshirish uchun xizmat haqini aniq va shaffof metodika asosida shakllantirish lozim.

Takomillashtirilgan iqtisodiy mexanizm modeli.

Taklif etilayotgan model besh o'zaro bog'liq blokdan iborat: birinchi blok - suv resursini raqamli hisobga olish; ikkinchi blok - limit va differensial tariflar; uchinchi blok - natijadorlikka bog'langan subsidiyalar; to'rtinchi blok - suv tejovchi texnologiyalar uchun moliyaviy instrumentlar; beshinchi blok - monitoring va ochiq ma'lumotlar tizimi. Ushbu elementlar birgalikda ishlaganda suv sarfini kamaytirish, xarajatlarni nazorat qilish va suvdan olinadigan iqtisodiy samaraning oshishi kutiladi.

Bunda fermer xo'jaliklari faoliyatini baholashda faqat gektariga hosildorlik emas, balki bir kub metr suv hisobiga yetishtirilgan mahsulot va olingan daromad ko'rsatkichlarini ham qo'llash lozim. Mazkur yondashuv suv tanqis hududlarda ekinlar tarkibini iqtisodiy jihatdan maqbullashtirishga, suv talabchan ekinlar ulushini oqilona chegaralashga va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi ekinlarga o'tishga yordam beradi.

Amaliy tavsiyalar.

Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha quyidagi amaliy yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi: suv olish nuqtalarini to'liq hisoblagichlar bilan jihozlash; suvdan foydalanish limitlarini ekin turi, tuproq va iqlim sharoitiga bog'lash; ortiqcha suv iste'moli uchun progressiv to'lov mexanizmini joriy etish; suv tejovchi texnologiyalar bo'yicha subsidiyalarni real tejalgan suv hajmiga bog'lash; irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish; fermerlar uchun suv unumdorligini hisoblaydigan raqamli platformalarni yaratish; suv bo'yicha konsalting va agrotexnik maslahat xizmatlarini rivojlantirish.

Shuningdek, suvni tejash natijasida iqtisod qilingan elektr energiyasi, nasos xarajatlari, mehnat sarfi va hosildorlikdagi o'zgarishni ham kompleks baholash zarur. Chunki suv tejovchi texnologiyaning iqtisodiy samarasi faqat suv miqdorini kamaytirish bilan emas, balki butun ishlab chiqarish xarajatlari va daromadlar tizimidagi o'zgarishlar bilan belgilanadi.

XULOSA

Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish suv tanqisligi sharoitida agrar tarmoqning barqarorligini ta'minlashning muhim omilidir. Suvni aniq hisobga olish, differensial tariflash, natijadorlikka asoslangan subsidiyalash, zamonaviy sug'orish texnologiyalarini moliyalashtirish va suv iste'molchilari institutlarini kuchaytirish bir butun tizim sifatida qaralishi kerak. Ushbu yondashuv fermer xo'jaliklarida suv unumdorligini oshirish, sug'orish xarajatlarini qisqartirish va har bir kub metr suv hisobiga yaratiladigan iqtisodiy qiymatni ko'paytirishga xizmat qiladi.

Kelgusida hududlar va ekin turlari kesimida suvning iqtisodiy qiymatini hisoblash, suv tejovchi texnologiyalarning investitsion samaradorligini baholash hamda turli tarif va subsidiya stsenariylarini ekonometrik modellashtirish bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PQ–47-son qarori. “Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. – Toshkent, 2026.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 1-martdagi PQ–144-son qarori. “Qishloq xo‘jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2022.

3. Hamidov A., Kasymov U., Djumaboev K., Paul C. Rebound Effects in Irrigated Agriculture in Uzbekistan: A Stakeholder-Based Assessment. – Sustainability, 2022. DOI: 10.3390/su14148375.

4. Hamidov A., Akramkhanov A., Khamidov M., Juraev U., Abulkosimova Sh., Helming K. Technological and policy challenges in implementing water-saving irrigation technologies: a case study from Uzbekistan. – International Journal of Water Resources Development, 2026. DOI: 10.1080/07900627.2025.2612485.

5. Conrad C., Schönbrodt-Stitt S., Bechtel B., et al. Scoping of promising land management and water use practices in the dry areas of Uzbekistan. – Agricultural Water Management, 2018. DOI: 10.1016/j.agwat.2018.05.015.

6. Rustamova K.B., Sobirov K.S., Najmiddinov M.M. Economical use of water resources in irrigation in the Republic of Uzbekistan. – Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 2022. DOI: 10.17605/OSF.IO/46CSB.

7. Shoxujaeva Z.S., Mamanazarova N.J. Analysis of economic efficiency of the use of irrigated land in agriculture and factors on them. – The Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 2021.

8. Asrakulov J. Economic Assessment of Water Resource Use in Agriculture Based on Smart Technologies: Evidence from Uzbekistan. – Partner Conferences of the International Scientific Journal Research Focus, 2026. DOI: 10.66073/p4qw1t85.

HUDUDIY SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Berdiyev J.Q.

IPU Iqtisodiyot kafedrası dotsenti

Utaganova X.X. IPU IM-701-25

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaq sanoat korxonalarida iqtisodiy o‘shining mohiyati va uning iqtisodiyotda tutgan o‘rni va sanoat korxonalarining iqtisodiy rivojlanishtirishga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Shuningdek, sanoat korxonalarida samarali rivojlanishi uning zamonaviy tarmoqlarini diversifikatsiyalash hamda zamonaviy sanoat mahsulotlari hajmini ko‘paytirish asosida jamiyatda mehnat salohiyatini oshirish uchun muayyan ijtimoiy va iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish, aholi bandligini ta’minlash, yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, aholini sanoat mahsulotlariga bo‘lgan talabni shakllantirish, mehnat taqsimotini kengaytirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘shish, sanoat korxonalari, YAIM, sanoat mahsulot, mexanizm, aholi bandligi, ijtimoiy va iqtisodiy muammolar

Аннотация: В данной статье анализируется сущность экономического роста промышленных предприятий региона и его роль в экономике, а также факторы, влияющие на экономическое развитие промышленных предприятий. Также эффективное развитие промышленного предприятия базируется на диверсификации его современных отраслей и увеличении объемов выпуска современной промышленной продукции, создании определенных

социально-экономических условий для повышения трудового потенциала в обществе, обеспечения занятости населения, Увеличение объема валового внутреннего продукта, формирование спроса населения на промышленную продукцию, вопросы расширения разделения труда.

Ключевые слова: *экономический рост, промышленные предприятия, объем промышленного производства, механизм, занятость населения, социально-экономические проблемы.*

Abstract: *This article analyzes the essence of economic growth in industrial enterprises of the region and its role in the economy, as well as the factors influencing the economic development of industrial enterprises. Also, the effective development of industrial enterprises is based on the diversification of its modern branches and the increase of the volume of modern industrial products, creating certain social and economic conditions for increasing the labor potential in the society, ensuring the employment of the population, increasing the volume of the gross domestic product, forming the population's demand for industrial products, the division of labor issues of expansion are covered.*

Key words: *economic growth, industrial enterprises, GDP, industrial output, mechanism, population employment, social and economic problems*

KIRISH

Bugungi kunda mintaqada sanoat korxonalarini jadal rivojlantirish asosida iqtisodiy o'sish masalasi alohida ahamiyat qaratilmoqda. Hududlarda sanoat korxonalarini rivojlantirish orqali hududiy yalpi ichki mahsulotni hajmini 1,5-2,0 baravarga oshirish.

Sanoat korxonalari faoliyatini samarali rivojlantirish, korxonalar ishlab chiqarish faoliyati samaradorligini oshirish, mahsulot qiymatini yaratish zanjirini baholash orqali sanoatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash kabi masalalarga oid ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu esa, dunyo bo'yicha sanoat korxonalarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri ekanligidan dalolat beradi.

O'zbekistonda sanoat mahsulotlarini ko'paytirish va sifatini oshirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha keng qamrovli iqtisodiy islohotlar olib borilmoqda. «Mahalliy sanoat mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish va ularni diversifikatsiya qilish, hududlarning mavjud tabiiy va iqtisodiy resurslaridan unumli foydalanish asosida sanoat mahsulotlarini rivojlantirishning strategiya va modellarini ishlab chiqish»[2] muhim vazifalardan hisoblanadi. Bularni ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi sanoat korxonalarining iqtisodiy o'sishini ta'minlash muhimligini bildiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Sanoat korxonalari iqtisodiyotining shakllanishi, resurslardan samarali foydalanish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik masalalarining ilmiy asoslari xorijlik iqtisodchi olimlari tomonidan tizimli tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, P.F.Druker[3], B.Z.Milner[4], F.Xersberg[5], G.Emerson[6] va boshqa olimlarning ilmiy ishlari shular jumlasidan.

Shuningdek, Sanoatni rivojlantirish va uning iqtisodiy o'sishini ta'minlash hamda sanoat mahsulot qiymatini yaratish zanjiri samaradorligini baholash bo'yicha MDH davlatlari olimlari: N.K.Vasilyeva[7], V.Paraxina[8], Y.V.Pilipuk[9], YE.Y.Shutilina[10]larning ilmiy ishlari natijalari e'tiborga molik sanaladi.

Respublikamizda ham A.M.Kadirov[11], M.A.Mahkamova[12], B.T.Salimov[13]kabi iqtisodchi olimlar tomonidan sanoat korxonalari faoliyatini samarali rivojlantirish, sanoat mahsulotlarining iqtisodiy o'sishini ta'minlashga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan hamda e'tiborga molik ilmiy natijalarga erishilgan.

Ammo yuqorida keltirilgan olimlarning asarlarida sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ayrim jihatlari o'rganilgan. Shuningdek, sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari kompleks tadqiqot sifatida qisman o'z aksini topgan.

Hozirgi vaqtda sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liq tadqiqotlar yetarli darajada emasligi ushbu mavzuda chuqur ilmiy-uslubiy izlanishlarni amalga oshirishni zarurat etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqa sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning mohiyati va ularning iqtisodiyotda tutgan o'rni hamda xos bo'lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari, hozirgi vaqtda sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish asosida uning iqtisodiy samaradorligini oshirishga doir tahlilida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil etish, jadval va grafiklar usullaridan foydalanildi va taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanaladi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiy o'sishni YAIMning real hajmi yoki milliy daromad o'sishi sur'atlari yoki bu ko'rsatkichlarning aholi jon boshiga xisoblaganda o'sishi sur'atlari bilan o'lchanadigan, iqtisodiyotning muayyan davridagi rivojlanishi sifatida ifodalash mumkin. Bunda o'sish sur'ati birinchidan mamlakat iqtisodiy salohiyoti kengayishi sur'atlarini baholashda, ikkinchisi aholi farovonligi dinamikasini tahlil etishda yoki turli mamlakatlar va mintaqalarda turmush darajasini taqqoslashda qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda iqtisodiy o'sishning yuqorida qayd etilgan ikkinchi usuliga ustunlik beriladi, ya'ni bunda milliy iqtisodiyotda real milliy daromad ko'payishi sur'atlari aholi o'sishi sur'atlaridan yuqori bo'lgan rivojlanish nazarda tutiladi.

Mintaqada sanoat korxonalarini rivojlanishi bosqichidan avval iqtisodiy o'sishni ta'minlashda tabiiy va mehnat resurslariga, sanoat korxonalar rivojlanishi bosqichida moddiy resurslarga ustuvorlik berilgan bo'lsa, sanoat korxonalar rivojlanishidan keyingi hozirgi bosqichda intellektual va axborot resurslarining roli birinchi o'ringa chiqmoqda. Jahonning yetakchi mamlakatlari taraqqiyoti yangi – bilimlar, innovatsiyalar, global axborot tizimlari, yangi texnologiyalar venchur biznesi iqtisodiyotini shakllantirishga olib keldi.

Innovatsion iqtisodiyotning asosini hozirgi davr jamiyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning hal qiluvchi kuchi hisoblangan inson kapitali tashkil etadi. Ya'ni inson tafakkuri ishlab chiqarish tizimining shunchaki muayyan unsuri bo'lib qolmasdan, balki bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylandi. Dastavval insonni rivojlantirish tushunchasining tarkibiy qismlari u qadar ko'p bo'lmasdan, tarbiya, ta'lim, bilim, salomatlikni qamrab olardi. Shu bilan birga uzoq vaqt davomida insonni rivojlantirishga iqtisodiy o'sish nazariyasi nuqtai nazaridan tarraqiy etishning ijtimoiy, ya'ni chiqimli omili sifatida qaralardi. Tarbiya, ta'limga investitsiyalar noishlab chiqarish xarajatlari hisoblanardi. XX asr ikkinchi yarmidan boshlab inson kapitali va ta'limga nisbatan munosabat asta-sekin tubdan o'zgara boshladi.

Mintaqada sanoat korxonalarini iqtisodiy o'sishni ta'minlash jamiyatdagi umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning zaruriy sharti sifatida sanoat mahsulotlari ishlab chiqish jarayoni va uning tarmoq xususiyatlariga bevosita bog'liqdir.

Bizning fikrimizcha, mintaqada sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash tamoyillari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish qonuniyatlari ta'sirida muayyan maqsad va vazifalarni amalga oshirish jarayonidagi ilmiy asoslangan qoidalarni aks ettiradi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash bir qator tamoyillarga asoslanishi kerakki, bunda iqtisodiy rivojlanish mexanizmlari iqtisodiy o'sish samaradorligini oshishi va aholi jon boshiga sohadagi yalpi mahsulotning aholi jon boshiga real o'sishi imkonini berishi zarur (1-jadval).

1-jadvalda keltirilgan tamoyillar sanoat korxonalarida resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy samaradorlikka erishish bilan bog'liq qaysi vazifani hal etishga qaratilgan bo'lsa, ularni shu vazifaga ko'ra tasniflash maqsadga muvofiqdir.

1-Jadval .

Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash tamoyillari⁹⁸

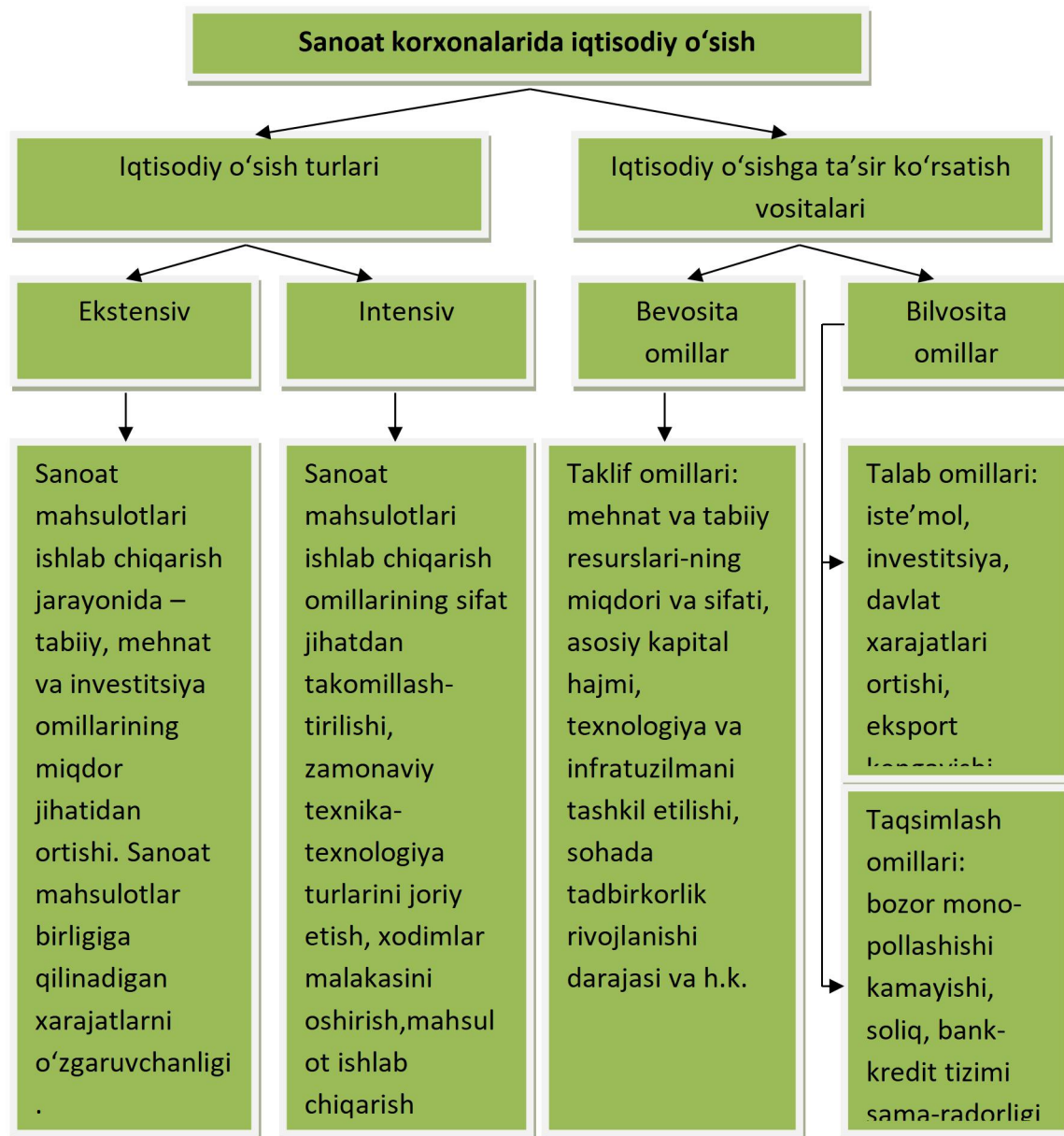
Tamoyillari	Mazmuni
Resurslarni adolatli taqsimlash	Resurslarni adolatli ravishda taqsimlash jamiyat barcha azolari uchun ne'matlarni tanlash imkoniyatlarini kengaytiradi, shuningdek turmush sifatini oshirish negizini yaratadi. Daromadlar va inson turmushi o'rtasidagi bog'liqlik soliq-byudjet va ijtimoiy siyosat choralari qamrab oladigan davlat strategiyasi yordamida shakllantirilishi kerak.
Kognitivlik (intensiv rivojlanish)	Bu tamoyilning mazmuni iqtisodiy tizimga munosabatlar bo'yicha sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash nafaqat uning ustuvor tarmoqlari va yo'nalishlarini rivojlantirishga, balki bilim orttirish, inson kapitalini rivojlantirish, innovatsiyalarga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Innovatsion iqtisodiyot doimo rivojlanadi, takomillashadi, transformatsiyalashadiki, buning natijasida iqtisodiyot ham miqdor jihatdan, ham sifat jihatdan barqaror rivojlanish tendensiyasiga ega bo'ladi.
Иқтисодиёт moslashuvchanligi	Mazkur tamoyil iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarga asoslangan holda rivojlanishning "moslashuvchan" usullarini joriy qilish zarurati, makroiqtisodiy holatlarning dinamik o'zgarishiga moslashuvchan munosabat bildirish, makro va mikro darajalarda moslashuvchan munosabatlarni shakllantirish, jamiyatda innovatsion xulq-atvor motivatsiyasini rag'batlantirish, innovatsion biznesni kengaytirish kabilarni ifodalaydi.
O'zaro muvofiqlik va integratsiya	Bu tamoyil mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror, jadal va mutanosib ravishda rivojlantirish, sanoat korxonalarining asosiy tarmoqlarini diversifikatsiya qilish va eksport salohiyatini o'stirishga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, tarmoqlar, komplekslar va sanoat korxonalarini modernizatsiyalash, sanoat mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonlarini texnik va texnologik yangilash asosida ularning samaradorligi hamda raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdan iborat.
Komplekslilik	Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash uning tarmoqlarini rivojlantirishning aniq, chuqur va har tomonlama puxta o'ylangan uzoq muddatli rejalarini ishlab chiqish, shu asosda asosiy tarmoqlarni diversifikatsiya qilishga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgartirishlarni yanada chuqurlashtirishni nazarda tutadi.
Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish	Mazkur tamoyilga ko'ra, jahon bozorida doimiy xaridorgir bo'lgan, qo'shilgan qiymat ulushi yuqori raqobatdosh sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish, mehnat unumdorligini o'stirish, sanoat mahsulotlar ishlab chiqarish xarajatlari va sanoat mahsulotlar ishlab chiqarish tannarxini izchil pasaytirish, energiya va resurslarni tejaydigan zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish choralari ishlab chiqish kerak.

Bizning fikrimizcha, bu holat sanoat korxonalari rivojlanishining o'ziga xos jihatlari bilan izohlanadi:

⁹⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

1. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmokdagi, bugungi kunda axborot texnologiyalari moddiy ne'matlar ishlab chiqaradigan tarmoqlarda samaradorlikni oshishiga olib kelmoqda, ammo uni iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ta'siri masalalari alohida dolzarb hisoblanadi.

2. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdagi, sanoat korxonalari turlari bo'yicha fan texnika taraqqiyoti (FTT) yutuqlarini mehnat jarayoniga joriy etish bir xilda qabul qilish xususiyatiga ega, bu esa o'z navbatida yuqori samaradorlikka o'z ta'sirini ko'rsatadi.

1-rasm. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish xususiyatlari va omillari⁹⁹

2. Intensiv – bunda sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish sanoat mahsulotlari ishlab chiqish omillarini sifat jihatdan takomilashtirish va ulardan yaxshiroq foydalanish hisobiga amalga oshiriladi. Intensiv iqtisodiy o'sishda sohada yalpi mahsulot yangi texnika va texnologiyalarni joriy etish, ish kuchi malakasini oshirish, sanoat mahsulotlari ishlab chiqish jarayonlarini samaraliroq tashkil etish, resurslarni iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida maqbulroq qayta taqsimlash va hokazolar xisobiga ko'paytiriladi.

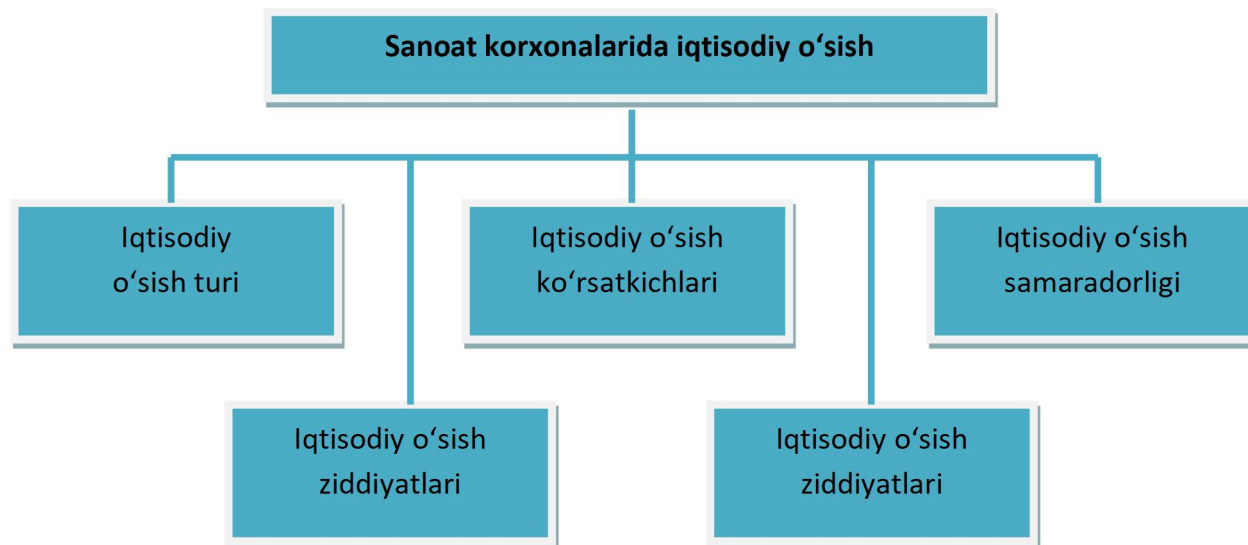
⁹⁹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Amaliyotda ekstensiv yoki intensiv iqtisodiy o'sishni "sof" holida uchratish qiyin. Bunda odatda qaysi (intensiv yoki ekstensiv) omillar ustuvorligiga qarab, ko'proq intensiv yoki ko'proq ekstensiv iqtisodiy o'sish farqlanadi.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash quyidagi jihatlarini o'z ichiga oladi (2-rasm):

1. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish maqsadlari. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish maqsadining ikki darajasini keltirish mumkin: asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi va aholi turmush darajasining o'zgarishi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish uzoq muddatli maqsadi amalga oshirilishining muhim sharti sifatida iqtisodiyotning barcha subyektlarining yaxlit tarzda rivojlanishi, ular har biri tomonidan ma'lum strategik maqsadlarga erishishning ta'minlanishi namoyon bo'ladi.

2. Iqtisodiy o'sish turi. Sanoat korxonalarida mavjud iqtisodiy resurslar, shuningdek ishlab chiqarish omillarining mutanosibligi va o'zaro harakati iqtisodiy o'sishning ekstensiv va intensiv turlarini belgilaydi.

2-rasm. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning o'ziga xos jihatlar¹⁰⁰

3. Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish jarayoni miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari orqali aniqlanadi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning miqdoriy ko'rsatkichlariga yalpi mahsulotning o'sish sur'ati, jon boshiga to'g'ri keluvchi sohada yaratilgan yalpi mahsulotning o'sish sur'ati, sanoat mahsulotlari hajmining o'sish sur'atlari, iqtisodiy samaradorlik (mehnat unumdorligi) ko'rsatkichlari va boshqalar.

4. Iqtisodiy o'sish samaradorligi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish samaradorligini oshishiga va uning hajmini ijobiy o'zgarishiga asoslangan rivojlanish natijasida jamiyatning uzluksiz o'sib borayotgan ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlaydi.

5. Iqtisodiy o'sish ziddiyatlari. Sanoat korxonalarida yalpi mahsulotning mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarda o'sishi hali turmush darajasi va sifatining yaxshilanishiga olib kelavermaydi. Mamlakat makroiqtisodiy ko'rsatkichlari, shu jumladan sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishda yalpi mahsulot hajmi va aholining jon boshiga o'rtacha daromadi ijtimoiy resurslarni taqsimlash yoki uning tarmoqlarini rivojlantirish darajasi bo'yicha tasniflashda asosiy mezon bo'la oladi.

6. Iqtisodiy o'sish omillari tizimi. Bizning fikrimizcha, sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish omillariga iqtisodiy o'sishning xususiyati, jihatlar, turlari va dinamikasini aniqlovchi sabab-oqibat hodisalari, zarur sharoitlar kiradi.

¹⁰⁰ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Sanoat korxonalarida yalpi mahsulot hajmi o'zgapishini uclubiy jihatdan o'rganishda unga ta'cip etuvchi acociy omillarning bog'liqligini o'rganish muhimdir. Bunda sohada yalpi mahsulotni yaratishga ishtipok etuvchi acociy omillar sifatida mehnat va kapital asosiy o'ringa ega. Sanoat korxonalarida yalpi mahsulot hajmining bapqapop o'cishini yanada jadallashtirish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- sanoat korxonalarining zamonaviy tarmoqlarini rivojlantirish va yalpi mahsulot hajmini takribiy o'zgartirish, ya'ni raqamlashtirish va diversifikatsiyalash;
- sanoat korxonalarida xucuciy mulk va xucuciy tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish;
- sohada bandlik darajasini oshirish va undan samarali foydalanish;
- yuqori texnologiyalarga acolangan yangi sanoat mahsulotlari ishlab chiqishni rivojlantirish va kiritiladigan investitsiyalar samaradorligini oshirish;
- faoliyat sanoat korxonalarini innovatsion rivojlanishini ta'minlash va sanoat mahsulotlar ishlab chiqish jarayonlarining texnik va texnologik jihatdan yangilash;
- bapqapop iqtisodiy o'cishni ta'minlash bo'yicha resurs salohiyatini oshirish;
- sanoat korxonalarida mahsulot ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirish va sun'iy intellektdan keng foydalanish.

Shunday qilib, "iqtisodiy o'sish" va "iqtisodiy rivojlanish" o'rtasidagi farq, birinchi navbatda, ularning mazmunidir. Iqtisodiy o'sish umumiy ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi bilan bog'liq. Bu yerda asosiy belgilar, birinchi navbatda, umumiy va aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati kabi miqdoriy ko'rsatkichlar kiritiladi.

Rivojlanish – bu samaradorlikni oshirish va ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish, iqtisodiyotning institusional asoslarini yaratish va undagi tarkibiy o'zgarishlar bilan bog'liq turli xil muammolarni o'rganishni nazarda tutadigan keng qamrovli tushunchadir. Shu sababli, mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanishini o'rganishda quyidagilarni inobatga olish kerak:

1. Innovatsion va iqtisodiy rivojlanish. Ma'lumki, iqtisodiy o'sishning asosiy omillari klassik ta'rifga ko'ra mehnat, yer, kapital va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotdir. Mehnat, yer va kapital moddylashtirilgan shaklga ega, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot esa ularning sifatini oshirishga xizmat qiladi, bu nafaqat ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga, balki ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot va xizmatlar sifati, xarajatlar miqdori, ishlab chiqarishning raqobatbardoshligi, o'z navbatida aholi farovonligi ham ta'sir qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, aholining zarur ta'lim darajasini, ilm-fanning rivojlanishini va axborot muhitining yuqori sifatini ta'minlay olmagan davlatlar tashqi savdo salbiy balansiga va tashqi moliyaviy va axborot markazlariga qaramlikka mahkum bo'ladi; ular intellektual salohiyatni jamlagan transmilliy korporatsiyalar va rivojlangan mamlakatlar uchun xom ashyo bazasi sifatida bo'lib qoladilar.

Bozor munosabatlari tizimida iqtisodiy o'sishga xo'jalik faoliyati institutlari, ularning bajarilishini ta'minlaydigan muassasalar va tashkilotlarning rivojlanish darajasi katta ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda ularning iqtisodiy farovonligiga hissa qo'shadigan, tadbirkorlik, innovatsiyalar, jamg'armalar va investitsiyalar uchun ijobiy motivatsiya yaratadigan samarali institutlar tizimi mavjud.

Ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanish – bu sanoat korxonalarini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan jarayondir. Jahon banki hisobotida ta'kidlanishicha, rivojlanish maqsadi nafaqat daromadni oshirish orqali, balki hayot sifatini yaxshilashdir. Bunga sifatli ta'lim, ovqatlanish, sog'liqni saqlash, qashshoqlikni kamaytirish, sog'lom muhit, teng imkoniyatlar, shaxsiy erkinlikni oshirish va boy madaniy

hayotni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, iqtisodiy o'sish iqtisodiy rivojlanishning ajralmas elementi sifatida qaraladi. Bu, bir tomondan, rivojlanishning siklik xususiyatini keltirib chiqaradi, ikkinchi tomondan, uning o'zi turg'unlik va tushkunlik davrlarida tayyorlangan o'zgarishlar natijasidir. Iqtisodiy rivojlanish esa, birinchi navbatda, iqtisodiyotning taraqqiyot qobiliyatini nazarda tutadi ishlab chiqarish strukturasi o'zgarishi, institusional muhitning o'zgarishi, demografik va innovasion dinamizm sifatida aniqlanadi. Boshqacha aytganda, iqtisodiy rivojlanish iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatidan o'zgarishini nazarda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR SHARHI

1. <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2023/01/30/global-economy-to-slow-further-amid-signs-of-resilience-and-china-re-opening>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 9 sentabrdagi «Respublika oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlantirish hamda aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'laqonli ta'minlashga doir choratadbirlar to'g'risida»gi PQ-4821-son qarori.
3. Друкер П.Ф. Бизнес и инновации. – М.: Асадемия, 2009. – 221 с.;
4. Милнер Б.З. Теория организации: Учебник. - 7-э изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009. – 864 с.;
3. Портер М. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2010. – 592 с.;
5. Херсберг Ф., Моснер Б., Блох Снидерман Б. Мотивация к работе. – М.: Вершина, 2007. – 240 с.;
6. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности. – М.: УРСС, 2019. – 224 с.;
7. Васильева Н.К., Мезина С.А., Воротникова А.М. Анализ финансового состояния предприятий пищевой промышленности // Вестник Академии знаний. – 2020. – №. 2 (37). – С. 105-110;
8. Парахина Л.В. Управление ресурсосберегающей деятельностью и оценка ее эффективности на предприятиях пищевой промышленности: автореферат дисс. к.э.н. 08.00.05. Орел 2013. – 24 с.;
9. Пилипук А.В. Конкурентоспособность предприятий пищевой промышленности Беларуси в условиях построения Евразийского экономического союза. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2018. – 237 с.;
10. Шутилина Е.И. Формирование инновационной политики предприятий: на примере предприятий пищевой промышленности: автореферат дисс. к.э.н. 08.00.05. Воронеж 2009, 24 с.;
20. Якушков Д.И. Анализ рынка пищевой промышленности и перспективы его развития // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2018. - №6. – С. 216-218.
11. Кадиров А.М. Инновационный потенциал развития промышленных предприятий республики в условиях рынка. Научно-практическая конференция «Новое качество экономического роста: инновации, конкурентоспособность, инвестиции» – Т.: 23 апреля 2018 г.;
12. Махкамова М.А. Формирование организационно-экономического механизма управления инновационной деятельностью на промышленных предприятиях Республики Узбекистан. Дисс. док. экон. наук. – Т.: 2004. – 291 с.;

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ASALARICHILIK TARMOG'INI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION YO'NALISHLARI

Farmanov Jonibek Ziyadullaevich

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doctor PhD, dotsent

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0007-5866-9486

Annotatsiya: Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida asalarichilik tarmog'ini barqaror rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Asalarichilik nafaqat asal va boshqa asalarichilik mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi iqtisodiy tarmoq, balki qishloq xo'jaligi ekinlarini changlatish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va agroekotizimlarning ekologik barqarorligini saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan strategik yo'nalish sifatida baholangan. Tadqiqotda IoT sensorlari, smart uya texnologiyalari, Big Data, sun'iy intellekt va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv vositalarini asalarichilikka joriy etish imkoniyatlari tahlil qilingan. Xorijiy, MDH va O'zbekiston olimlarining ilmiy yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinib, raqamli texnologiyalar, iqlim omillari va iqtisodiy samaradorlikni yagona tizimda birlashtiruvchi ilmiy bo'shliq aniqlangan. Shu asosda "Raqamli asalarichilik modeli" taklif etilib, uning raqamli monitoring, analitika va boshqaruv, barqaror iqtisodiy natijalar hamda amaliy joriy etish yo'nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, asalarichilik, IoT, smart uya, Big Data, sun'iy intellekt, raqamli monitoring, iqlim o'zgarishi, iqtisodiy samaradorlik, data-driven boshqaruv, raqamli klaster.

Аннотация: В данном тезисе исследованы теоретические и практические аспекты устойчивого развития отрасли пчеловодства в условиях цифровой экономики. Пчеловодство оценивается не только как отрасль экономики, производящая мёд и другие продукты пчеловодства, но и как стратегическое направление, имеющее важное значение для опыления сельскохозяйственных культур, обеспечения продовольственной безопасности и поддержания экологической устойчивости агроэкосистем. В исследовании проанализированы возможности внедрения в пчеловодство датчиков IoT, технологий умных ульев, Big Data, искусственного интеллекта и инструментов управления на основе данных. Проведен сравнительный анализ научных подходов ученых зарубежных стран, стран СНГ и Узбекистана, выявлен научный пробел, объединяющий цифровые технологии, климатические факторы и экономическую эффективность в единую систему. На этой основе предложена "Цифровая модель пчеловодства," обоснованы направления ее цифрового мониторинга, аналитики и управления, устойчивых экономических результатов и практического внедрения.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi qishloq xo'jaligining barcha tarmoqlarida ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini modernizatsiya qilish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, iqlim o'zgarishi, ekologik muvozanatning buzilishi, biologik xilma-xillikning kamayishi va tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq muammolar qishloq xo'jaligi tarmoqlarining barqarorligini ta'minlashni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Mazkur sharoitda asalarichilik tarmog'ini innovatsion va raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Asalarichilikning iqtisodiy ahamiyati, avvalo, asal, mum, propolis, asalari suti va boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan belgilanadi. Shu bilan birga, asalarilar qishloq xo'jaligi ekinlarining changlanishini ta'minlab, hosildorlikni oshirishda muhim biologik omil vazifasini bajaradi. Shuning uchun asalarichilikning rivojlanishi oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq hududlarida bandlikni oshirish, aholi daromadlarini diversifikatsiya qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash bilan bevosita bog'liq.

An'anaviy asalarichilik xo'jaliklarida asalari oilalarining holatini nazorat qilish ko'pincha asalarichining bevosita kuzatuvlariga bog'liq. Bunday yondashuv katta mehnat sarfini talab qiladi va ayrim biologik yoki iqlimiy xavflarni kech aniqlashga olib kelishi mumkin. Raqamli texnologiyalar esa ushbu jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va ular asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Asalarichilikni raqamlashtirish masalalari xorijiy ilmiy tadqiqotlarda texnologik, biologik va ekologik yo‘nalishlarda keng o‘rganilgan. Wolfgang Ritter tomonidan asalarilar salomatligi va kasalliklarni diagnostika qilishda zamonaviy monitoring texnologiyalarining ahamiyati asoslab berilgan. Ushbu yondashuv asalarilar oilasining biologik holatini masofadan kuzatish va kasalliklarni erta aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Vincenzo Catania, Salvatore Gaglio va G. L. Re tomonidan ishlab chiqilgan “smart beehive” konsepsiyasi asalarichilik jarayonlarini IoT texnologiyalari orqali monitoring qilishga asoslanadi. Bunda uyadagi harorat, namlik, shovqin va asalari faolligi kabi ko‘rsatkichlarni real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi. Natijada asalarichining boshqaruv qarorlari aniqroq ma’lumotlarga asoslanadi.

Dennis vanEngelsdorp va Marla Spivak tadqiqotlarida esa asalarilar populyatsiyasini saqlash, ularning biologik xavfsizligini ta’minlash va oziq-ovqat xavfsizligidagi roliga e’tibor qaratilgan. Mazkur tadqiqotlar asalarichilikni faqat iqtisodiy ishlab chiqarish sohasi sifatida emas, balki ekologik barqarorlikni ta’minlovchi muhim agroekotizim sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

MDH mamlakatlari olimlari tomonidan asalarichilikda texnologik modernizatsiya va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Vladimir A. Lebedev va Sergey N. Kopylov ishlarida elektron tarozilar, harorat va namlik datchiklari hamda avtomatlashtirilgan nazorat vositalaridan foydalanish orqali mehnat xarajatlarini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rsatilgan. Alexander V. Petrov va Irina V. Smirnova tadqiqotlarida esa raqamlashtirish, hududiy qishloq iqtisodiyoti va asalarichilikning raqobatbardoshligi masalalari yoritilgan.

O‘zbekiston ilmiy maktabida A. Abdurahmonov, Sh. Nabiev va B. Tuxliev tomonidan asalarichilikning iqtisodiy samaradorligi, bandlikni oshirish, qishloq hududlarini rivojlantirish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalalari o‘rganilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda IoT, Big Data va sun’iy intellektni iqlim omillari hamda iqtisodiy samaradorlik bilan yagona tizimda integratsiyalash masalasi yetarli darajada shakllanmagan.

Shu nuqtai nazardan, mavjud ilmiy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish natijasida O‘zbekiston sharoitida asalarichilikni raqamli, iqlimga moslashuvchan va iqtisodiy jihatdan samarali integral tizim sifatida modellashtirish zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, innovatsion rivojlanish va adaptiv boshqaruv yondashuvlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida xorijiy, MDH va O‘zbekiston olimlarining asalarichilik, raqamlashtirish, texnologik modernizatsiya va hududiy rivojlanishga oid ilmiy qarashlari o‘zaro taqqoslangan.

Tadqiqotda asalarichilikni rivojlantirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar uch guruhga ajratiladi. Birinchi guruhni iqlim va ekologik omillar tashkil etadi. Ularga ekstremal issiq va sovuq ob-havo, qurg‘oqchilik, kuchli yog‘ingarchilik, mavsumiy siljishlar, zararkunandalar bosimining ortishi va ozuqa bazasining qisqarishi kiradi.

Ikkinchi guruh texnologik omillardan iborat bo‘lib, IoT sensorlari, smart uya tizimlari, elektron tarozilar, harorat va namlik datchiklari, akustik monitoring hamda ma’lumotlar platformalarini o‘z ichiga oladi.

Uchinchi guruh iqtisodiy va boshqaruv omillaridan iborat. Bunda ishlab chiqarish hajmi, xarajatlar, mehnat unumdorligi, rentabellik, daromad, risklarni boshqarish va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlari asosiy ko‘rsatkichlar sifatida qaraladi.

Mazkur yondashuvda “raqamli monitoring → analitik tahlil → moslashuvchan boshqaruv → iqtisodiy natija” zanjiri asalarichilik tarmog‘ining raqamli transformatsiyasini ta’minlovchi asosiy mexanizm sifatida olinadi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy asalarichilik oldida bir qator tizimli muammolar mavjud. Iqlim o'zgarishi natijasida ekstremal ob-havo hodisalarining ko'payishi, gullash davrlarining siljishi, nektar manbalarining qisqarishi va zararkunandalar bosimining ortishi asalari oilalarining biologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu holatlar ishlab chiqarish risklarining oshishiga va asal hosildorligining pasayishiga olib keladi.

Mazkur xavflarni kamaytirishda raqamli monitoring muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. IoT sensorlari orqali uyadagi harorat va namlikni doimiy nazorat qilish, akustik ko'rsatkichlar orqali asalari oilasining faolligini baholash hamda ma'lumotlarni real vaqt rejimida uzatish imkoniyati yaratiladi. Smart uya texnologiyasi esa ushbu ma'lumotlarni yagona tizimga birlashtirib, asalarichiga o'z vaqtida boshqaruv qarorini qabul qilish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalarning keyingi bosqichi Big Data va sun'iy intellektdan foydalanish bilan bog'liq. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali asalari oilalarining holatidagi o'zgarishlarni aniqlash, kasallik yoki iqlimiy stress xavfini oldindan prognozlash va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Tadqiqot materiallarida taklif etilgan konseptual modelning markazida iqlim muammolari, raqamli monitoring, moslashuv choralar, iqtisodiy natijalar va boshqaruv qarorlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yotadi. Iqlim omillari dastlabki tashqi ta'sir sifatida namoyon bo'lsa, raqamli monitoring ushbu ta'sirlarni aniqlash va baholash vositasi sifatida xizmat qiladi. Moslashuv choralar esa aniqlangan xavflarga javob qaytarish mexanizmini shakllantiradi.

Modelning iqtisodiy natijalar blokida ishlab chiqarish hajmining oshishi, xarajatlarning optimallashtirilishi, daromad va qo'shimcha qiymatning ortishi hamda rentabellikning oshishi nazarda tutiladi. Demak, raqamlashtirishning asosiy maqsadi faqat texnologik yangilanish emas, balki uning iqtisodiy samaradorligini ta'minlashdan iborat.

Tadqiqotda aniqlangan asosiy ilmiy bo'shliqlardan biri O'zbekistonda IoT-AI-Big Data texnologiyalarining iqtisodiy tahlil bilan yetarli darajada integratsiyalanmaganligidir. Ikkinchi muhim bo'shliq - iqlimga moslashuvchan raqamli asalarichilik modelining mavjud emasligi. Uchinchi bo'shliq - raqamlashtirishning mahsuldorlik, xarajatlar, risklarning kamayishi va rentabellik kabi miqdoriy iqtisodiy natijalarini empirik baholashning yetarli emasligidir.

Shuningdek, hududiy jihatdan moslashtirilgan raqamli asalarichilik modeli ham yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, Qashqadaryo kabi hududlarning agroiklimiy sharoiti, infratuzilmasi va raqamli tayyorgarlik darajasini hisobga oluvchi maxsus modelni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Raqamli asalarichilik modeli

Tadqiqot materiallari asosida asalarichilikni raqamli iqtisodiyot sharoitida rivojlantirish uchun uchta asosiy blokdan tashkil topgan "Raqamli asalarichilik modeli"ni shakllantirish mumkin.

Birinchi blok - raqamli texnologiyalar. Ushbu blok IoT sensorlari, smart uya tizimlari va ma'lumotlar platformalaridan tashkil topadi. Ularning asosiy vazifasi asalari oilalarining holati to'g'risidagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida yig'ish va uzatishdan iborat.

Ikkinchi blok - analitika va boshqaruv. Ushbu bosqichda Big Data tahlili, sun'iy intellekt va prognozlash vositalaridan foydalaniladi. Yig'ilgan ma'lumotlar asosida kasalliklar, iqlimiy stress va mahsuldorlik bilan bog'liq xavflarni oldindan aniqlash imkoniyati yaratiladi. Natijada data-driven boshqaruv tizimi shakllanadi.

Uchinchi blok - natijalar. Raqamli texnologiyalar va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv natijasida iqlimga moslashuvchanlik, barqaror ishlab chiqarish va yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish ko'zda tutiladi.

Mazkur modelning amaliy ahamiyati uni hududiy pilot loyihalar orqali bosqichma-bosqich joriy etish imkoniyatining mavjudligi bilan belgilanadi. Dastlab alohida asalarichilik xo'jaliklarida smart uya

va IoT monitoring tizimlarini sinovdan o'tkazish, keyinchalik raqamli asalarichilik klasterlarini shakllantirish va yakunda yagona raqamli platformaga integratsiyalash mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida asalarichilikni rivojlantirish an'anaviy ishlab chiqarish usullarini oddiy texnik vositalar bilan almashtirishdan ko'ra kengroq mazmunga ega. U raqamli monitoring, ma'lumotlarni qayta ishlash, sun'iy intellekt asosida prognozlash, iqlimga moslashuv va iqtisodiy boshqaruvni yagona tizimga birlashtirishni talab etadi.

Xorijiy tadqiqotlarda IoT, Big Data, AI va smart beehive texnologiyalaridan foydalanish rivojlangan bo'lsa, MDH mamlakatlarida texnologik modernizatsiya va ishlab chiqarish samaradorligiga urg'u berilgan. O'zbekiston tadqiqotlarida esa asalarichilikning iqtisodiy, ijtimoiy va hududiy ahamiyati yetarlicha yoritilgan. Biroq ushbu yo'nalishlarni raqamli texnologiyalar, iqlim omillari va iqtisodiy samaradorlik bilan yagona integral modelda birlashtirish masalasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Shu sababli "Raqamli asalarichilik modeli"ni joriy etish O'zbekiston sharoitida asalarichilikning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish, iqlimiy va biologik xavflarni kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilashga xizmat qilishi mumkin. Mazkur modelning asosiy ilmiy jihatida raqamli texnologiyalarni iqtisodiy, ekologik va iqlimiy omillar bilan integratsiyalashdan iborat.

Kelgusida ushbu modelni hududiy ma'lumotlar asosida ekonometrik baholash, Qashqadaryo va boshqa hududlar uchun moslashtirish hamda yagona milliy raqamli asalarichilik platformasini shakllantirish tarmoqning innovatsion va barqaror rivojlanishiga muhim hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ritter W. Bee health and disease diagnostics in modern apiculture. *Journal of Apicultural Research*. 2012. Vol. 51(1). P. 1-6.
2. Catania V., Gaglio S., Re G. L. Smart beehive monitoring using IoT technologies. *IEEE Sensors Journal*. 2016. Vol. 16(10). P. 1-8.
3. Spivak M., Mader E., Vaughan M., Euliss N. H. The plight of the bees. *Environmental Science & Technology*. 2011. Vol. 45(1). P. 34-38.
4. Lebedev V. A. Innovative technologies in modern apiculture. Moscow: Kolos Publishing, 2015.
5. Kopylov S. N. Technological modernization of beekeeping production. *Russian Journal of Apiculture*. 2017. Vol. 4(2). P. 15-21.
6. Petrov A. V. Digital transformation of rural economy and agricultural sectors. *Economy of Agriculture of Russia*. 2018. №6. P. 42-49.
7. Smirnova I. V. Digitalization of agriculture: Opportunities for beekeeping development. *Agro-Industrial Complex: Economics, Management*. 2020. №9. P. 55-63.
8. Abdurahmonov A. Qishloq xo'jaligida innovatsion rivojlanish va tarmoqlar samaradorligi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2018.
9. Nabiev Sh. Asalarichilik tarmog'ida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'llari. *O'zbekiston qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti*. 2019. №4. B. 45-52.
10. Tuxliev B. Qishloq hududlarini rivojlantirishda asalarichilikning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati. *Agroiqtisodiyot va innovatsiyalar*. 2020. №2. B. 60-67.

HUDUDLARDA AYOLLAR TADBIRKORLIGI SAMARADORLIGI VA IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISH DARAJASINI BAHOLASHNING KOMPLEKS MEZONLARINI ISHLAB CHIQISH.

dots. Bekmurodova Saodat Ikromovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

saodatikromovna12@gmail.com

ORCID: 0009-0001-8388-4854

Annotatsiya: Ushbu maqolada hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligi va uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini kompleks baholashning ilmiy-metodik asoslari tadqiq etilgan. Ayollar tadbirkorligining hududiy iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko'paytirish, bandlikni ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashdagi ahamiyatidan kelib chiqib, uning samaradorligini baholashda faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanmasdan, ijtimoiy va hududiy rivojlanish omillarini ham hisobga olish zarurligi asoslangan. Tadqiqotda hududlar kesimida ayollar tadbirkorligi samaradorligini ifodalovchi iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va hududiy ko'rsatkichlarni tizimlashtirish hamda ularni yagona kompleks mezon asosida umumlashtirish yondashuvi taklif etilgan. Kompleks baholash mezonlari ayollar tadbirkorlik subyektlari soni va o'sish sur'ati, ular tomonidan yaratilgan ish o'rinlari, ishlab chiqarish va xizmatlar hajmi, daromadlar, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati, tadbirkor ayollarning bandlikdagi ulushi hamda hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish indikatorlarini qamrab oladi. Mazkur yondashuv hududlarni ayollar tadbirkorligi rivojlanish darajasi bo'yicha guruhlash, mavjud tafovutlarni aniqlash va hududiy siyosatning ustuvor yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish va hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Ayollar tadbirkorligi, hududiy rivojlanish, tadbirkorlik samaradorligi, kompleksbaholash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, baholash mezonlari, hududiy tafovutlar, iqtisodiy faollik.

Аннотация: В статье исследованы научно-методические основы комплексной оценки эффективности женского предпринимательства в регионах и его влияния на социально-экономическое развитие. Исходя из значимости женского предпринимательства в повышении экономической активности регионов, создании новых рабочих мест, увеличении доходов населения, обеспечении занятости и укреплении социальной стабильности, обоснована необходимость оценки его эффективности не только на основе экономических показателей, но и с учетом социальных и территориальных факторов развития. В исследовании предложен подход к систематизации экономических, социальных, институциональных и территориальных показателей, характеризующих эффективность женского предпринимательства в разрезе регионов, и их обобщению на основе единого комплексного критерия. Критерии комплексной оценки включают количество и темпы роста субъектов женского предпринимательства, созданные ими рабочие места, объем производства и услуг, уровень доходов, доступность финансовых ресурсов, долю женщин-предпринимателей в общей занятости, а также показатели социально-экономического развития регионов. Предлагаемый подход позволяет группировать регионы по уровню развития женского предпринимательства, выявлять существующие территориальные различия и определять приоритетные направления региональной политики. Результаты исследования имеют практическое значение для совершенствования механизмов поддержки женского предпринимательства и формирования стратегий устойчивого социально-экономического развития регионов.

Ключевые слова: женское предпринимательство, региональное развитие, эффективность предпринимательства, комплексная оценка, социально-экономическое развитие, критерии оценки, территориальные различия, экономическая активность.

Abstract. *This article examines the scientific and methodological foundations for a comprehensive assessment of the effectiveness of women's entrepreneurship in the regions and its impact on socio-economic development. Given the importance of women's entrepreneurship in enhancing regional economic activity, creating new jobs, increasing household incomes, promoting employment, and strengthening social stability, the study substantiates the need to assess its effectiveness not only through economic indicators but also by taking into account social and territorial development factors. The study proposes an approach to systematizing economic, social, institutional, and territorial indicators characterizing the effectiveness of women's entrepreneurship across regions and integrating them into a unified comprehensive assessment framework. The proposed assessment criteria include the number and growth rate of women-owned and women-led business entities, jobs created by them, the volume of production and services, income levels, access to financial resources, the share of women entrepreneurs in overall employment, and indicators of regional socio-economic development. This approach makes it possible to classify regions according to the level of development of women's entrepreneurship, identify existing territorial disparities, and determine priority areas for regional policy. The findings of the study are of practical significance for improving mechanisms to support women's entrepreneurship and developing strategies for sustainable socio-economic development at the regional level.*

Keywords: *women's entrepreneurship, regional development, entrepreneurial efficiency, comprehensive assessment, socio-economic development, assessment criteria, territorial disparities, economic activity.*

KIRISH

Bugungi kunda hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va aholining iqtisodiy faolligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etib, u nafaqat ayollarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash, balki hududlarda bandlik darajasini oshirish, oilalar daromadlarini ko'paytirish, xizmatlar va ishlab chiqarish hajmini kengaytirish hamda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli ayollar tadbirkorligini hududiy rivojlanishning muhim omili sifatida baholash va uning samaradorligini aniqlashga ilmiy yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir.

Ayollar tadbirkorligi rivojlanishining hududlar bo'yicha bir xil darajada emasligi mazkur yo'nalishdagi mavjud imkoniyatlar va muammolarni kompleks tahlil qilishni talab etadi. Jumladan, tadbirkor ayollar soni, ular tomonidan tashkil etilayotgan yangi biznes subyektlari, yaratilayotgan ish o'rinlari, ishlab chiqarish va xizmatlar hajmi, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda, ayollarning bandlikdagi ulushi, daromadlar darajasi, tadbirkorlik infratuzilmasining rivojlanganligi va hududning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy holatini ifodalovchi ko'rsatkichlarni ham hisobga olish zarur. Mazkur ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi ayollar tadbirkorligi samaradorligini faqat bitta yoki bir nechta alohida indikatorlar asosida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi.

Shundan kelib chiqib, hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini baholashning kompleks mezonlarini shakllantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Bunday mezonlar tizimi hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash, ayollar tadbirkorligining hududiy

iqtisodiyotga ta'sirini baholash, rivojlanish darajasi past bo'lgan hududlarni aniqlash va ular uchun maqsadli qo'llab-quvvatlash choralari ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, kompleks baholash natijalari hududiy siyosatni takomillashtirish va ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni belgilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liqligini baholash imkonini beruvchi kompleks mezonlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish doirasida ayollar tadbirkorligi samaradorligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlarni tizimlashtirish, ularni iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional mezonlar bo'yicha guruhlash hamda hududlarni rivojlanish darajasiga ko'ra baholash yondashuvini taklif etish nazarda tutiladi. Mazkur yondashuv ayollar tadbirkorligini hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning tarkibiy elementi sifatida baholashga xizmat qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda asosiy materiallar sifatida O'zbekiston Respublikasining tadbirkorlik va ayollar bandligini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlari, rasmiy statistik ma'lumotlar, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari, ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqot natijalaridan foydalanish nazarda tutiladi. Statistik ma'lumotlar hududlar kesimida ayollar tadbirkorligi rivojlanishining miqdoriy va sifat jihatlarini baholash, hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlash hamda taklif etilayotgan kompleks mezonlarning amaliy ahamiyatini asoslash uchun xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, normallashtirish, usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv orqali ayollar tadbirkorligi hududiy iqtisodiy rivojlanishning alohida elementi sifatida emas, balki bandlik, daromad, ishlab chiqarish, xizmatlar sohasi va institutsional qo'llab-quvvatlash bilan o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqildi. Qiyosiy tahlil hududlar o'rtasidagi farqlarni aniqlashga, statistik guruhlash esa hududlarni ayollar tadbirkorligi rivojlanish darajasiga ko'ra tasniflashga imkon beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligini baholashda ko'rsatkichlarning faqat iqtisodiy natijalarni aks ettirishi yetarli emas. Chunki ayollar tadbirkorligining hududiy rivojlanishga ta'siri yangi korxonalar tashkil etilishi yoki tadbirkorlik subyektlari sonining ortishi bilangina cheklanmaydi. Mazkur faoliyat bandlikni ta'minlash, aholi daromadlarini oshirish, ijtimoiy faollikni kuchaytirish, oilaviy farovonlikni yaxshilash hamda hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli hududlar kesimida ayollar tadbirkorligi samaradorligini baholashda iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va hududiy ko'rsatkichlarni o'zaro uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijasida ayollar tadbirkorligi samaradorligini kompleks baholash uchun ko'rsatkichlarni to'rtta asosiy mezon guruhiga ajratish taklif etiladi. Birinchi guruh iqtisodiy samaradorlikni, ikkinchi guruh ijtimoiy samaradorlikni, uchinchi guruh institutsional qo'llab-quvvatlash darajasini, to'rtinchi guruh esa hududiy rivojlanish sharoitlarini ifodalaydi.

1-jadval

Hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligini kompleks baholash mezonlari.¹⁰¹

¹⁰¹ muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan.

Mezon guruhi	Asosiy ko'rsatkichlar	Mazmuni
Iqtisodiy samaradorlik	Ayol tadbirkorlar soni; ayollar boshqaruvidagi korxonalar o'sish sur'ati; ishlab chiqarish va xizmatlar hajmi; tadbirkorlik daromadlari	Ayollar tadbirkorligining iqtisodiy faollik va qiymat yaratishdagi hissasini ifodalaydi
Ijtimoiy samaradorlik	Yaratilgan yangi ish o'rinlari; ayollar bandligi; aholi daromadlarining o'sishi; ijtimoiy faollik	Tadbirkorlik faoliyatining bandlik va ijtimoiy farovonlikka ta'sirini baholaydi
Institutsional samaradorlik	Kredit va moliyaviy resurslardan foydalanish; davlat dasturlaridan foydalanish; biznes xizmatlari va infratuzilmaga kirish imkoniyati	Tadbirkorlikni rivojlantirish uchun yaratilgan institutsional shart-sharoitlarni ko'rsatadi
Hududiy rivojlanish	Hududning iqtisodiy faolligi; aholi jon boshiga daromad; xizmatlar rivojlanishi; infratuzilma bilan ta'minlanganlik	Ayollar tadbirkorligi rivojlanayotgan hududning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini aks ettiradi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, kompleks baholash mezonlari ayollar tadbirkorligining rivojlanishini turli jihatlaridan tavsiflash imkonini beradi. Xususan, iqtisodiy mezonlar tadbirkorlikning bevosita iqtisodiy natijalarini aniqlashga xizmat qilsa, ijtimoiy mezonlar uning aholi bandligi va farovonligiga ta'sirini ko'rsatadi. Institutsional mezonlar esa moliyaviy va tashkiliy qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini baholash imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligini baholashda faqat tadbirkorlik subyektlari soni yoki iqtisodiy faoliyat hajmini ifodalovchi alohida ko'rsatkichlardan foydalanish yetarli emasligini ko'rsatadi. Ayollar tadbirkorligining hududiy rivojlanishga ta'siri iqtisodiy natijalar bilan bir qatorda bandlik, aholi daromadlari, ijtimoiy faollik, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati va tadbirkorlik infratuzilmasining rivojlanganligi kabi omillar bilan ham belgilanadi.

Tadqiqotda hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini baholash uchun iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va hududiy mezonlarni birlashtiruvchi kompleks baholash tizimi taklif etildi. Mazkur mezonlar asosida hududlarning mavjud salohiyatini, ayollar tadbirkorligining iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini hamda uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi institutsional shart-sharoitlarni bir vaqtning o'zida baholash imkoniyati yaratiladi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan kompleks mezonlar tizimi ayollar tadbirkorligini hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda baholashga, hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlashga va samarali hududiy siyosat choralarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvdan

hududiy rivojlanish dasturlarini shakllantirish, ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish hamda hududlarning barqaror iqtisodiy o‘sishini ta’minlashda foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hisrich R.D., Peters M.P., Shepherd D.A. Entrepreneurship. – New York: McGraw-Hill Education, 2017.
2. Brush C.G., de Bruin A., Welter F. A gender-aware framework for women’s entrepreneurship // International Journal of Gender and Entrepreneurship. – 2009. – Vol. № 1. – P. 8–24.
3. Minniti M., Naudé W. What do we know about the patterns and determinants of female entrepreneurship across countries? // The European Journal of Development Research. 2010. – Vol. 22. – P. 277–293.
4. Jennings J.E., Brush C.G. Research on women entrepreneurs: Challenges to (and from) the broader entrepreneurship literature // Academy of Management Annals. – 2013. – Vol. № 1. – P. 663–715.
5. Roomi M.A., Harrison P. Behind the veil: Women-only entrepreneurship training in Pakistan // International Journal of Gender and Entrepreneurship. – 2010. – Vol. 2. – № 2. – P. 150–172.
6. World Bank. Women, Business and the Law 2024. – Washington, DC: World Bank, 2024.
7. OECD. The Missing Entrepreneurs 2023: Policies for Inclusive Entrepreneurship and Self-Employment. – Paris: OECD Publishing, 2023.
8. Global Entrepreneurship Monitor. Women’s Entrepreneurship Report: From Crisis to Opportunity. – Global Entrepreneurship Research Association, 2021/2022.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni.

EKSPORTGA YO‘NALTIRILGAN SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Ro‘zibayev Otabek Mardon o‘g‘li dotsenti, PhD.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi “Iqtisodiyot va injiniring” kafedrası v.b.

Annotatsiya: Mazkur tezisda eksportga yo‘naltirilgan sanoat korxonalarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Global bozorlarda raqobatning kuchayishi sharoitida sanoat korxonalarining faqat ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirishi yetarli emasligi, balki mahsulot sifati, tannarxi, innovatsion faollik, texnologik daraja, xalqaro standartlarga muvofiqlik, logistika samaradorligi, marketing faoliyati hamda eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish kabi omillarni kompleks ravishda rivojlantirish zarurligi asoslangan. Eksport qiluvchi korxonalar raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari tizimlashtirilib, ishlab chiqarishni texnologik modernizatsiyalash, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish, xalqaro sifat standartlarini joriy qilish, eksport bozorlarini diversifikatsiyalash, raqamli marketing vositalaridan foydalanish va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat korxonasi, eksport, raqobatbardoshlik, eksport salohiyati, innovatsiya, ishlab chiqarish samaradorligi, xalqaro bozor, mahsulot sifati, diversifikatsiya, global qiymat zanjiri.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashtirish jarayonlarining chuqurlashishi, xalqaro tovar bozorlarida raqobatning kuchayishi va iste'molchilar talablarining tez o'zgarishi eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalari oldiga yangi iqtisodiy vazifalarni qo'yimoqda. Zamonaviy sharoitda korxonaning tashqi bozorga mahsulot chiqarishi uning xalqaro raqobatda barqaror o'rin egallashini avtomatik ravishda ta'minlamaydi. Aksincha, tashqi bozorda faoliyat yurituvchi korxona ichki bozordagi korxonalarga nisbatan mahsulot sifati, tannarxi, dizayni, texnologiyasi, yetkazib berish tezligi, marketing kommunikatsiyalari va xalqaro standartlarga muvofiqligi bo'yicha yuqoriroq talablarga javob berishi lozim. Eksportga yo'naltirilgan sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyoti uchun bir nechta strategik natijalarni yuzaga keltiradi. Jumladan, eksport tushumlari ko'payadi, sanoat ishlab chiqarishining texnologik darajasi oshadi, korxonalar yangi bozor standartlariga moslashadi, ishlab chiqarish miqyosi kengayadi, mehnat unumdorligi ortadi va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi faoliyat turlariga o'tish imkoniyatlari shakllanadi.

Korxonaning raqobat ustunligi faqat mavjud tabiiy yoki mehnat resurslarining ko'pligi bilan emas, balki innovatsiyalarni joriy etish, talabchan iste'molchilar ehtiyojlariga javob berish, rivojlangan yetkazib beruvchilar tizimi va samarali raqobat muhitidan foydalanish orqali shakllanadi. M. Porter tomonidan ilgari surilgan raqobat ustunligi konsepsiyasida ham korxona va milliy iqtisodiyotning xalqaro bozordagi ustunligi yaratiladigan va muntazam takomillashtirib boriladigan iqtisodiy kategoriya sifatida baholanadi (Porter, 1990). Shundan kelib chiqib, eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish masalasi alohida korxona samaradorligini ta'minlash bilan cheklanmaydi. U mamlakat sanoat siyosati, eksport tarkibi, innovatsion rivojlanish, investitsiya muhiti hamda milliy iqtisodiyotning xalqaro mehnat taqsimotidagi o'rniga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiyalash, guruhlash, induksiya va deduksiya, iqtisodiy tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar ishlab chiqarish, texnologik, marketing, moliyaviy, logistika va institutsional yo'nalishlar bo'yicha tizimlashtirildi. Tadqiqotning metodologik asosi xalqaro savdo nazariyalari, korxonalarining xalqaro bozorlardagi raqobat ustunligi konsepsiyasi va eksportchi firmalarning iqtisodiy xususiyatlarini o'rganuvchi zamonaviy ilmiy qarashlardan tashkil topadi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi sanoat korxonalarining ishlab chiqarish miqyosidan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tashqi bozorga kirish korxonaga ichki bozor sig'imi bilan cheklanib qolmasdan ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda doimiy xarajatlarni mahsulotlarning kattaroq hajmiga taqsimlash imkonini beradi. P. Krugman xalqaro savdoni tushuntirishda miqyos samarasi va monopolistik raqobatning muhim o'rin tutishini ko'rsatib, hatto resurslari va texnologik imkoniyatlari o'xshash mamlakatlar o'rtasida ham ishlab chiqarish miqyosining kengayishi hisobiga savdodan iqtisodiy manfaat yuzaga kelishini asoslagan (Krugman, 1979). Bunday nazariy yondashuv sanoat korxonalari uchun muhim amaliy xulosani yuzaga keltiradi: eksport hajmining ortishi ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirishi va mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarni pasaytirishi mumkin. Lekin buning uchun korxona yetarlicha ishlab chiqarish samaradorligiga ega bo'lishi zarur.

M. Melitz tomonidan ishlab chiqilgan firmalar heterogenligi modelida barcha korxonalar tashqi bozorga bir xil darajada chiqa olmasligi ko'rsatiladi. Eksport bozorlariga kirish qo'shimcha xarajatlarni talab qilganligi sababli, odatda yuqori unumdorlikka ega korxonalar eksport faoliyatini amalga oshirish imkoniyatiga ko'proq ega bo'ladi. Savdo integratsiyasining kuchayishi resurslarning nisbatan unumdor korxonalar tomon qayta taqsimlanishiga hamda tarmoq miqyosida umumiy unumdorlikning oshishiga

xizmat qiladi (Melitz, 2003). Shu nuqtai nazardan, eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining strategik vazifasi faqat yangi xorijiy xaridorlarni izlash emas, balki eksport bozoriga chiqishdan avval korxonaning ichki iqtisodiy samaradorligini oshirishdan iborat bo'lishi lozim. Mehnat unumdorligi, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi, energiya sig'imi, material sig'imi, mahsulot tannarxi va boshqaruv samaradorligi eksport raqobatbardoshligining iqtisodiy poydevorini shakllantiradi.

Xalqaro savdo bo'yicha korxonalar darajasida olib borilgan empirik tadqiqotlar ham eksportchi firmalar bilan faqat ichki bozorda ishlaydigan firmalar o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Eksportchi korxonalar, odatda, yirikroq, unumdorligi yuqoriroq, kapital va malakali mehnat resurslaridan intensivroq foydalanuvchi subyektlar ekanligi aniqlangan (Bernard et al., 2007). Mazkur holat eksport siyosatini shakllantirishda ham muhimdir. Davlat tomonidan barcha korxonalarning eksportini bir xil vositalar yordamida rag'batlantirishdan ko'ra, eksport salohiyatiga ega bo'lgan korxonalarning texnologik, moliyaviy va marketing imkoniyatlarini rivojlantirish yuqori iqtisodiy natija berishi mumkin.

Eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonasining raqobatbardoshligini birgina narx ko'rsatkichi orqali baholash yetarli emas. Zamonaviy xalqaro bozorda raqobat narx bilan bir qatorda sifat, innovatsion xususiyatlar, brend, ekologik talablar, yetkazib berish muddati va sotishdan keyingi xizmat ko'rsatish darajasini ham qamrab oladi. Eksportchi sanoat korxonalari raqobatbardoshligini shakllantiruvchi asosiy omillarni quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

Yo'nalish	Asosiy omillar	Kutiladigan iqtisodiy natija
Ishlab chiqarish	tannarx, mehnat unumdorligi, quvvatlardan foydalanish	mahsulot birligiga xarajatlarning kamayishi
Texnologik	modernizatsiya, avtomatlashtirish, innovatsiyalar	unumdorlik va sifatning oshishi
Sifat	standartlashtirish, sertifikatlash, sifat nazorati	xorijiy bozorlarga kirish imkoniyatining kengayishi
Marketing	bozor tadqiqotlari, brending, raqamli marketing	mahsulotning tanilishi va sotuv hajmining ortishi
Logistika	transport, ombor, bojxona jarayonlari	yetkazib berish xarajatlari va vaqtining qisqarishi
Moliyaviy	eksport krediti, sug'urta, aylanma mablag'lar	eksport operatsiyalari barqarorligining oshishi
Inson kapitali	mutaxassislar malakasi, eksport menejmenti	boshqaruv qarorlari samaradorligining oshishi
Diversifikatsiya	yangi mamlakat va mahsulot segmentlari	tashqi bozor xatarlarining kamayishi

Eksport raqobatbardoshligini ta'minlashda mahsulot tarkibi ham alohida iqtisodiy ahamiyatga ega. Xalqaro bozorga faqat xomashyo yoki nisbatan past qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni chiqarishga asoslangan strategiya uzoq muddatli raqobat ustunligini ta'minlamasligi mumkin. Mahsulotning texnologik murakkabligi va unda mujassamlashgan bilim darajasi ortgan sari eksportdan olinadigan iqtisodiy samara ham oshib boradi. R. Hausmann, J. Hwang va D. Rodrik tadqiqotlari mamlakatning qanday turdagi mahsulotlarni eksport qilishi uning kelgusidagi iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlari bilan bog'liq ekanligini ko'rsatgan (Hausmann et al., 2007).

Demak, sanoat eksportini kengaytirishda "qancha eksport qilindi?" degan savol bilan bir qatorda "qanday mahsulot eksport qilindi?" degan savol ham strategik ahamiyat kasb etadi. Yuqori qayta ishlash darajasiga ega tayyor mahsulotlarni eksport qilish qo'shilgan qiymatning katta qismini milliy iqtisodiyotda saqlab qolish imkonini beradi.

Birinchi yo‘nalish — ishlab chiqarishni texnologik modernizatsiya qilish. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish aniqligini oshirish, nuqsonlar ulushini qisqartirish va energiya resurslarini tejash imkonini beradi. Texnologik modernizatsiya faqat yangi uskunalarni sotib olish bilan cheklanmasdan, ishlab chiqarish jarayonlarini qayta tashkil etish, avtomatlashtirish va raqamlashtirish bilan uyg‘un amalga oshirilishi zarur.

Ikkinchi yo‘nalish — mahsulot sifati va xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta‘minlash. Eksportchi korxona mahsulotining texnik va iste‘mol xususiyatlari maqsadli bozordagi talablar bilan uyg‘un bo‘lishi kerak. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar D.S. Qosimova va A.O‘. Adashev sanoat mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirishda iqtisodiy va texnologik omillar bilan bir qatorda strategik rejalashtirish, innovatsiyalar, bozorni o‘rganish, resurs tejovchi texnologiyalar va malakali kadrlarning ahamiyatini alohida qayd etganlar (Qosimova & Adashev, 2019).

Uchinchi yo‘nalish — eksport mahsulotlarini diversifikatsiyalash. Korxona eksportining bitta yoki bir nechta an‘anaviy mahsulotlarga bog‘liq bo‘lishi tashqi talabdagi o‘zgarishlardan kelib chiqadigan tavakkalchilikni oshiradi. Shu sababli mavjud mahsulotlarning yangi modifikatsiyalarini yaratish, tayyor mahsulotlar assortimentini kengaytirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarga bosqichma-bosqich o‘tish talab qilinadi.

To‘rtinchi yo‘nalish — eksport geografiyasini kengaytirish. Bir yoki ikki tashqi bozorga yuqori darajada bog‘lanish valyuta kurslari, siyosiy-iqtisodiy vaziyat, transport cheklovlari yoki iste‘mol talabidagi pasayishlarning korxona faoliyatiga ta‘sirini kuchaytiradi. Eksport portfelini turli mamlakatlar va mintaqalar o‘rtasida diversifikatsiya qilish bunday xatarlarni kamaytiradi.

Beshinchi yo‘nalish — xalqaro marketing va milliy sanoat brendlarini rivojlantirish. Mahsulotning texnik sifati yuqori bo‘lishi uning xalqaro bozorda avtomatik ravishda yuqori talabga ega bo‘lishini anglatmaydi. Korxona maqsadli iste‘molchilarni aniqlashi, xorijiy bozorlardagi raqobatchilarni tahlil qilishi, mahsulotni pozitsiyalashi va samarali kommunikatsiya strategiyasini ishlab chiqishi lozim. B2B platformalar, elektron savdo, raqamli ko‘rgazmalar va ijtimoiy tarmoqlar eksport marketingining muhim vositalariga aylanmoqda.

Oltinchi yo‘nalish — logistika xarajatlarini optimallashtirish. Eksport mahsuloti tannarxiga transport, saqlash, sug‘urta, bojxona rasmiylashtiruv va boshqa tranzaksion xarajatlar sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Korxonalar logistika zanjirini tahlil qilib, muqobil transport yo‘laklari, konsolidatsiyalangan yuk tashish tizimi, zamonaviy ombor logistikasidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi zarur.

Yettinchi yo‘nalish — global qiymat zanjirlariga chuqurroq integratsiyalashish. Mahalliy korxonalar xalqaro kompaniyalarning oddiy xomashyo yetkazib beruvchisi sifatida emas, balki komponentlar, yarim tayyor va tayyor sanoat mahsulotlari ishlab chiqaruvchisi sifatida qiymat zanjirining yuqoriroq bosqichlarini egallashga intilishi lozim. Bu texnologik bilimlarning kirib kelishi, boshqaruv standartlarining takomillashuvi va barqaror eksport buyurtmalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, eksportga yo‘naltirilgan sanoat korxonalarida raqobatbardoshlikni oshirish jarayonini o‘zaro bog‘liq yettita bosqich asosida tashkil etish maqsadga muvofiq: 1-bosqich — eksport diagnostikasi. Korxonaning ishlab chiqarish quvvati, mahsulot tannarxi, sifati, texnologik holati, moliyaviy resurslari va eksport tajribasi baholanadi. 2-bosqich — maqsadli bozorni tanlash. Potensial mamlakatlarda talab, bozor hajmi, narxlar, raqobatchilar, tarif va notarif to‘siqlar o‘rganiladi. 3-bosqich — mahsulotni moslashtirish. Mahsulotning dizayni, qadoqlanishi, texnik xususiyatlari va sertifikatlari maqsadli bozor talablariga moslashtiriladi. 4-bosqich — xarajatlar samaradorligi. Ishlab chiqarish va logistika xarajatlari optimallashtirilib, raqobatbardosh eksport narxi shakllantiriladi. 5-bosqich — bozorga kirish. Distribyutorlar, xalqaro savdo platformalari, savdo vakillari va elektron tijorat kanallari orqali sotuv tashkil qilinadi. 6-bosqich — eksport portfelini

diversifikatsiyalash. Yangi mahsulot va yangi geografik bozorlarga chiqish orqali tavakkalchilik kamaytiriladi. 7-bosqich — doimiy monitoring. Eksport rentabelligi, eksport hajmi, bozor ulushi, qayta buyurtmalar va logistika xarajatlari bo'yicha KPI ko'rsatkichlari monitoring qilinadi. Ushbu mexanizm eksport faoliyatiga epizodik savdo operatsiyasi emas, balki korxonaning uzoq muddatli strategiyasining ajralmas qismi sifatida yondashishni nazarda tutadi.

Korxonalar faoliyatini baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- eksport mahsulotining rentabellik darajasi;
- eksportning jami sotuvlardagi ulushi;
- yangi eksport bozorlarining soni;
- yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlarning eksportdagi ulushi;
- bir birlik mahsulotga to'g'ri keluvchi logistika xarajati;
- sertifikatlangan mahsulotlarning umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi;
- eksport bo'yicha takroriy buyurtmalar darajasi;
- yangi mahsulotlarning eksport tarkibidagi ulushi.

Mazkur ko'rsatkichlarni korxonaning strategik boshqaruv tizimiga kiritish eksport samaradorligining o'zgarishini muntazam kuzatish va muammoli yo'nalishlarga tezkor boshqaruv ta'sirini ko'rsatish imkonini beradi. Sifat menejmenti ushbu tizimning eng muhim elementlaridan biri bo'lib qoladi. Mahalliy tadqiqotlarda ham xalqaro standartlar asosida sifatni boshqarish tizimini shakllantirish korxonalarga mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, boshqaruv jarayonlarini takomillashtirish va natijada raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkonini berishi asoslangan (Xalilov, 2017).

Eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining xalqaro raqobatbardoshligini oshirish maqsadida quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, korxonalarda "eksportga tayyorlik auditi" tizimini joriy qilish zarur. Audit mahsulot sifati, tannarx, ishlab chiqarish quvvati, sertifikatlash darajasi, logistika imkoniyatlari va kadrlar salohiyatini kompleks baholashi kerak. Ikkinchidan, eksportga mo'ljallangan korxonalar investitsiyalarini yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan texnologiyalarga yo'naltirish lozim. Bunda oddiy quvvatlarni kengaytirishdan ko'ra avtomatlashtirish, energiya samaradorligi va mahsulot sifatini oshiruvchi uskunalarga ustuvorlik berilishi zarur. Uchinchidan, xalqaro sertifikatlash xarajatlarini korxona uchun oddiy xarajat sifatida emas, yangi eksport bozorlariga kirish investitsiyasi sifatida baholash maqsadga muvofiq. Sertifikatlash tizimi korxonaning xalqaro hamkorlar oldidagi ishonchligini ham oshiradi. To'rtinchidan, sanoat korxonalarida maxsus eksport marketingi bo'linmalarini rivojlantirish, xorijiy tillarni va tashqi savdo amaliyotini biladigan mutaxassislarni jalb qilish lozim. Eksport menejeri faqat shartnomalarni rasmiylashtiruvchi xodim emas, balki yangi bozorlarni o'rganuvchi va korxonaning xalqaro savdo strategiyasini shakllantiruvchi mutaxassis bo'lishi kerak. Beshinchidan, korxonalarning xalqaro elektron savdo va B2B platformalarida ishtirokini kengaytirish zarur. Bu ayniqsa kichik va o'rta sanoat korxonalariga xorijiy xaridorlarni an'anaviy ko'rgazma va vositachilarga nisbatan kamroq xarajat bilan topish imkonini beradi. Oltinchidan, eksport qiluvchi sanoat korxonalari o'rtasida kooperatsiya va sanoat klasterlarini rivojlantirish muhim. Kichik korxonalar alohida holda katta xorijiy buyurtmani bajarish imkoniyatiga ega bo'lmasligi mumkin, biroq kooperatsiya orqali ishlab chiqarish quvvati va assortimentni birlashtirish xalqaro buyurtmalarga chiqish imkoniyatini oshiradi. Yettinchidan, eksportchi korxonalarda valyuta, logistika va tijorat xatarlarini boshqarish tizimi shakllantirilishi zarur. Eksport bozorlarini va yetkazib berish yo'nalishlarini diversifikatsiyalash korxonaning tashqi iqtisodiy

beqarorlikka chidamliligini oshiradi. Sakkizinchidan, korxonalar eksport faoliyatining yakuniy mezonini sifatida faqat eksportdan tushgan valyuta miqdorini emas, balki eksportning rentabelligi va yaratilayotgan qo'shilgan qiymat ko'rsatkichlarini ham hisobga olishlari lozim. Chunki eksport hajmining o'sishi doimo korxona foydasining o'sishini anglatmaydi.

Eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish milliy sanoatni barqaror rivojlantirishning asosiy shartlaridan biridir. Xalqaro bozorlardagi zamonaviy raqobat korxonalardan nafaqat arzon mahsulot ishlab chiqarishni, balki sifat, innovatsionlik, texnologik daraja, logistika tezligi, xalqaro standartlarga muvofiqlik va samarali marketing bo'yicha ham ustunlikka ega bo'lishni talab qilmoqda. Tadqiqot natijalari eksport raqobatbardoshligini oshirish jarayoniga kompleks yondashish zarurligini ko'rsatadi. Bunda ishlab chiqarishni modernizatsiyalash, xarajatlarni optimallashtirish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, sifatni xalqaro talablar asosida boshqarish, eksport geografiyasini diversifikatsiyalash, raqamli marketingdan foydalanish va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv ustuvor yo'nalishlar sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, eksport samaradorligini baholashda an'anaviy eksport hajmi ko'rsatkichi bilan cheklanmasdan, eksport rentabelligi, mahsulotning qo'shilgan qiymati, yangi bozorlarga kirish, innovatsion mahsulotlarning eksportdagi ulushi va takroriy xorijiy buyurtmalar kabi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Umuman olganda, eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirish "ko'proq mahsulot eksport qilish" modelidan "yuqori qiymatga ega, texnologik va raqobatbardosh mahsulot eksport qilish" modeliga bosqichma-bosqich o'tishni talab qiladi. Aynan ushbu yondashuv sanoat korxonalarining xalqaro bozorlardagi barqaror mavqeini mustahkamlash, eksport daromadlarini oshirish va milliy iqtisodiyotning global qiymat yaratish jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bernard, A. B., Jensen, J. B., Redding, S. J., & Schott, P. K. (2007). Firms in international trade. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 105–130. <https://doi.org/10.1257/jep.21.3.105>
2. Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). What you export matters. *Journal of Economic Growth*, 12(1), 1–25. <https://doi.org/10.1007/s10887-006-9009-4>
3. Krugman, P. R. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469–479. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(79\)90017-5](https://doi.org/10.1016/0022-1996(79)90017-5)
4. Melitz, M. J. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*, 71(6), 1695–1725. <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00467>
5. Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.
6. Qosimova, D. S., & Adashev, A. O'. (2019). Sanoat korxonalarida mahsulot raqobatbardoshligini oshirishning yo'nalishlari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 2, 245–252. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.economics_and_innovative.10757
7. Xalilov, N. H. (2017). Sanoat korxonalari raqobatbardoshligini ta'minlashda sifat menejmentini joriy etish va uning samaradorligini oshirish masalalari. *International Conference: Entrepreneurship and Industrial Management Conference Proceedings* (pp. 283–285). Management Development Institute of Singapore in Tashkent.

MEHMONXONA SAMARADORLIGINI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH.

Berdiyev Jasur Qo'ldoshevich

IPU "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Qahramonov Elbek Sherzod o'g'li

IPU I-101-24 guruh talabasi

jasurberdiyev6834@gmail.com <https://orcid.org/0009-0006-0111-4300>

Annotatsiya: maqolada mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash mexanizmlarini takomillashtirish xususida tadqiqot natijalari bayon etiladi. Turizm va mehmonxonalar faoliyatiga oid me'yoriy hujjatlar tahlili amalga oshirilgan. O'zbekiston Respublikasi va Qashqadaryo viloyati bo'yicha mehmonxonalar statistik tahlili keltirilgan. Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mehmonxona, xizmat, mexanizm, samaradorlik, iqtisodiyot, turizm, xo'jalik, joylashtirish, mehmon, turist.

KIRISH

Turizm sanoati jahon iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, turli mintaqalarda xizmatlar sektori rivojlanishini rag'batlantiradi. Mehmonxona xo'jaliklari bu sektorning eng asosiy bo'g'inidir. Ular o'zining ko'p qirrali faoliyati bilan nafaqat turizm, balki iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini baholash tizimini yanada takomillashtirish zaruriyati ortib bormoqda.

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholashning dolzarbligi, avvalo, bu tizimning murakkab va ko'p qirrali tuzilishi bilan bog'liq. Mehmonxona faoliyati iqtisodiy, moliyaviy, ma'naviy va boshqaruv yo'nalishlarini qamrab oladi. Shuningdek, mehmonxona xizmatlari nafaqat moddiy resurslar, balki inson kapitali, mehmonlar tajribasi va xizmat ko'rsatishning umumiy sifatiga asoslanadi. Bu jihatlar samaradorlikni baholash jarayonida keng qamrovli mexanizmlardan foydalanishni talab qiladi. Faqat moliyaviy ko'rsatkichlarga e'tibor qaratish yetarli emas, chunki xizmat ko'rsatishning sifati, mehmonlar qoniqishi, brend imiji kabi noan'anaviy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash mexanizmini takomillashtirishning asosiy maqsadi – mehmonxonalar faoliyatini kompleks tahlil qilish, ichki va tashqi omillarni hisobga olgan holda samaradorlikni oshirish yo'llarini aniqlashdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy baholash tizimlari turli ko'rsatkichlarga asoslanib ishlab chiqiladi. Ushbu ko'rsatkichlar moliyaviy barqarorlik, xizmat sifati, mijozlar bilan aloqalar, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlik kabi omillarni qamrab olishi kerak. Har bir omilning ahamiyatini hisobga olish, mehmonxonalar uchun uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqishda asosiy rol o'ynaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Turizm va uning tarkibidagi mehmonxona xo'jaliklarining iqtisodiyotdagi o'rnini haqida ko'plab xorij va mahalliy olimlar tadqiqot olib borishgan. Jumladan, mehmonxona xo'jaliklarining nazariy va metodologik asoslari va ular bilan bog'liq muammolarni xorijlik olimlardan Dj.Bouen, F.Kotler, Dj.Meykens [1], A.E.Saak, Yakimenko M.V. [2], V.G.Fedtsov [3] va boshqalar tadqiq etishgan.

Raximov H.A. o'zining dissertatsion tadqiqotlarida "Turizm va mehmonxona xo'jaligi bir sohaning tarkibiy qismlaridir. Mehmonxonaga ehtiyojning oshib borishi bevosita turizmning rivojlanishi bilan bog'liqdir. Jahon amaliyotidan ma'lumki, turizmni rivojlantirish orqali mamlakat iqtisodiyotining o'sishiga, kam taraqqiy etgan hududlarning rivojlanishiga, aholi bandligining oshishiga, turmush madaniyatining yuksalishiga olib keladi" [4], -deb ta'kidlaydi.

E'tirof etish kerakki so'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasida bir qator sharoit va imkoniyatlar yaratilgan bo'lishiga qaramasdan, bu boradagi mavjud salohiyatdan to'liq foydalanilmayotgani ham kuzatilmoqda. Bu ayniqsa xorijiy va ichki turistlarning sayohati mobaynida

yoki mavsumiy hamda doimiy ravishda o'tkazilib kelinadigan festivallar davrida mehmonxona nomerlarining yetishmasligi, nomerlarning oldindan bronlashtirilganligi, mehmonxonada ko'rsatiladigan xizmatlar sifatining pastligi bir qancha muammolarga sabab bo'lishi bilan belgilandi [5].

Tadqiqotchi L.Sh.Mirzayeva fikricha, so'nggi besh yil ichida O'zbekistonda mehmonxona xizmatlari bozori jadal rivojlanmoqda. Poytaxtda xususiy mehmonxonalar soni ortib bormoqda, sobiq mehmonxonalar rekonstruksiya qilinmoqda. Afsuski, mehmonxonalar soni o'sishi har doim ham xizmat ko'rsatish sifati va darajasining o'sishi bilan birga kelmaydi [6], -degan g'oyani ilgari suradi.

Mehmonxonalarda samaradorlik parametrik va no-parametrik metodologiyalar orqali baholanadi, bunda texnik samaradorlik, mehmonxona xonalari va xodimlar kabi o'zgaruvchilar hamda turli samaradorlik ko'rsatkichlariga e'tibor qaratiladi. Bu metodlar mehmonxonaning qancha xonasi yoki qancha xodimi borligi kabi omillarga qarab, uning xizmat ko'rsatish darajasini va ishlash samaradorligini baholaydi [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Biz tadqiqotlarimizni olib borish jarayonida kuzatish, jamlash va guruhlash, taqqoslash, ekspert baholash usuli, analiz va sintez metodlaridan keng foydalandik. Xorij va mamlakatimizning yetakchi olimlari tadqiqotlari va adabiyotlari tahlilini o'tkazdik. Turizm va mehmonxona xo'jaliklari faoliyatiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qildik. Shuningdek, tadqiqotlarimiz natijadorligini ta'minlash maqsadida soha vakillaridan so'rovnomalar oldik hamda mehmonxonalar faoliyatiga taalluqli mobil ilovalar va internet saytlari xizmatlari faoliyatini o'rgandik va ularning mehmonxona xo'jaliklari samaradorligiga ta'sirini baholadik.

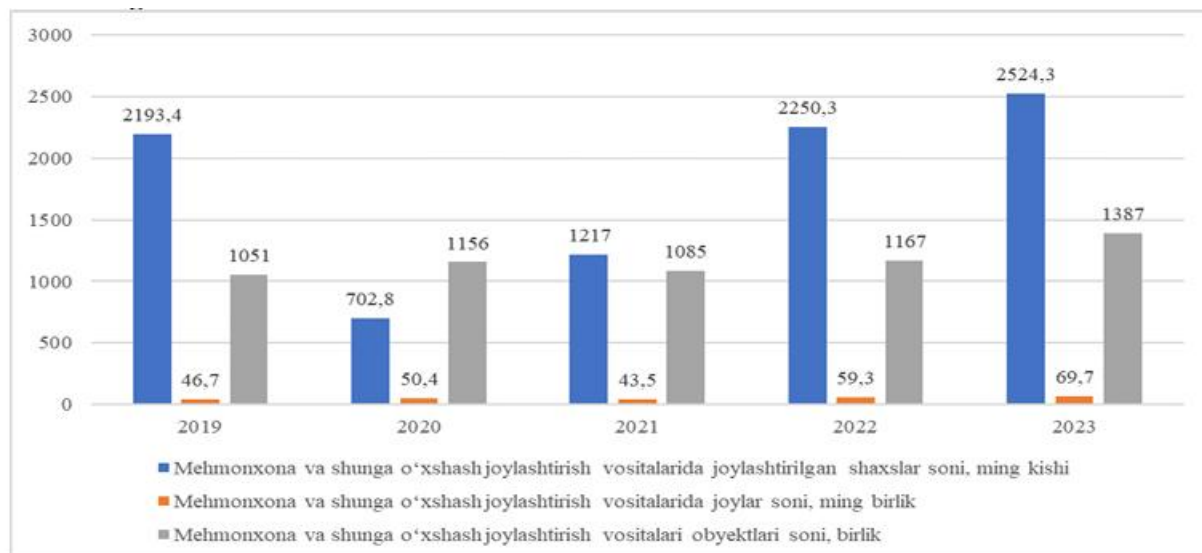
Tahlil va natijalar. Mehmonxona xo'jaliklarining mamlakat iqtisodiyoti uchun ahamiyati yuqori hisoblanadi va bu ko'plab omillar orqali namoyon bo'ladi. Avvalo, turizm sohasi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va mehmonxonalar bu sohaning ajralmas qismi sifatida xizmat ko'rsatadi. Turizm sanoati mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, savdo aylanmasini oshirish, milliy mahsulotlarni eksport qilish kabi iqtisodiy jarayonlarda muhim rol o'ynaydi. Mehmonxonalar esa turistlarga xizmat ko'rsatish, ularga qulay shart-sharoit yaratish orqali ushbu jarayonni yanada tezlashtiradi.

Birinchi navbatda, mehmonxona xo'jaliklari turizm sohasi orqali milliy iqtisodiyotga bevosita daromad keltiradi. O'zbekiston misolida, mehmonxonalar mamlakatga keluvchi turistlar sonining ko'payishi bilan bog'liq holda o'z xizmatlaridan tushgan daromadlar orqali milliy yalpi ichki mahsulot (YAIM)ga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xorijiy turistlarning mamlakatga olib kirgan valyutasi mahalliy iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham tarqaladi va umumiy iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Ikkinchidan, mehmonxona xo'jaliklari ko'plab yangi ish o'rinlarini yaratadi. Mehmonxona sohasida band bo'lgan kadrlar soni turizm rivojlangan sari oshib boradi. Bu o'z navbatida ishsizlik darajasini pasaytiradi va aholining turmush darajasini yaxshilaydi. Aholi o'rtasida xorijiy til bilish darajasining oshishi, dunyoqarashning o'zgarishi va zamonaviy madaniyatning o'zlashtirilish jarayonlari tezlashadi. Mehmonxonalarda xizmat ko'rsatuvchi xodimlar uchun treninglar, malaka oshirish dasturlari tashkil qilinadi, bu esa inson kapitali rivojlanishiga zamin yaratadi.

Mehmonxona xo'jaliklari mahalliy bizneslar bilan hamkorlik qilish orqali ichki bozorning rivojlanishiga xizmat qiladi. Mahalliy yetkazib beruvchilar – oziq-ovqat mahsulotlari, tovarlar, xizmat ko'rsatish sohasi – mehmonxonalarga zaruriy resurslarni yetkazib beradi. Bu esa kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga turtki beradi.

Biz dastlab tadqiqotlarimizni O'zbekiston Respublikasida faoliyat olib borayotgan mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari obyektlari soni, ularda joylashtirilgan shaxslar soni hamda ulardagi mavjud sonini o'rganishdan boshladik (1 rasm). Tahlillarga ko'ra, 2023 yilda mehmonxonalar bo'yicha o'rtacha joylar soni 50,25 tani tashkil etgan, har bir mehmonxonaga o'rtacha 1819,97 kishi joylashtirilgan va har bir mehmonxonada o'rtacha yuklama 2,61 baravarga teng bo'lgan, ya'ni har bir joy bir necha marta to'ldirilgan.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasida mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari [8].

Yuqoridagi ko'rsatkichlarni tahlil qilish orqali O'zbekiston mehmonxona sohasining hozirgi holati va kelajak istiqbollari o'zida quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

- mehmonxonalar joylarining yuqori yuklamasi, ya'ni to'ldirish darajasining 3621,66 % ga teng bo'lgani shuni ko'rsatadiki, mehmonxonalardagi joylar bir necha marotaba to'ldirilgan. Bu yuqori talab va mehmonxonalar xizmatlaridan faol foydalanilayotganini bildiradi. Ushbu raqamdan kelib chiqib aytish mumkinki, mehmonxonalar jiddiy yuklama ostida ishlamoqda va joylarning yetishmasligi muammosi kuzatilmoqda;

-mehmonxonalar bo'yicha o'rtacha yuklama 50 ta joyga ega, lekin bu joylar yil davomida 1819 kishiga xizmat ko'rsatgan. Bu esa mehmonxonalar turistik talabni qondirishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelayotganidan darak beradi;

-yuqori talab va mavjud joylar sonining yetarli bo'lmagani mehmonxona biznesining kelajakda rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar borligini ko'rsatadi. Yangi mehmonxonalar qurilishi, mavjudlarini kengaytirish va xizmat sifatini oshirish bugungi kunda zaruratga aylanmoqda.

Lekin, bu raqamlar turistlar oqimi ko'p bo'lgan hududlarga mos bo'lib, qolgan hududlarda teskari ahamiyat kasb etgan. Quyida biz Qashqadaryo viloyati misolida bu ko'rsatkichlarga batafsil to'xtalib o'tamiz (1-jadval).

1-jadval Qashqadaryo viloyatidagi mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari (obyektlar) soni [9].

Hududlar nomi	Yillar				
	2019	2020	2021	2022	2023
Qashqadaryo viloyati	65	45	31	43	63
Qarshi sh.	40	25	17	17	24
Shahrisabz sh.	8	8	6	7	10
tumanlar					
G'uzor	2	1	1	2	2
Dehqonobod	3	-	-	2	5

Qamashi	-	-	-	1	2
Qarshi	1	1	1	-	2
Koson	1	2	2	2	2
Kitob	2	3	2	9	12
Mirishkor	-	-	-	-	-
Muborak	3	2	-	-	-
Nishon	1	1	1	1	1
Kasbi	-	-	-	-	-
Ko'kdala	-	-	-	-	-
Chiroqchi	-	-	1	1	-
Shahrisabz	-	2	-	1	3
Yakkabog'	1	-	-	-	-

Qashqadaryo viloyatida pandemiya davrigacha bo'lgan muddatda mehmonxonalar soni o'sish tendentsiyasiga ega bo'lib, pandemiya boshlangan davrdan boshlab ko'plab mehmonxonalar o'z faoliyatlarini yakunladi. 2023 yil holatiga mehmonxonalarning 38 foizi Qarshi shahrida, 16 foizi Shahrisabz shahrida va 19 foizi Kitob tumanida joylashgan. Viloyatning Mirishkor, Muborak, Kasbi, Ko'kdala, Chiroqchi va Yakkabog' tumanlarida mehmonxonalar faoliyati umuman yo'lga qo'yilmagan. Ushbu hududlarning jozibardorligi, imkoniyatlari, tabiati, iqlimi, joylashuvi va boshqa jihatlari mehmonxonalarga bo'lgan talabni taqozo etadi, lekin ushbu jihatlarni ko'rsata olish hamda imkoniyatlardan oqilona foydalana olish lozim. Shuningdek, mehmonxona boshqaruv xodimlarini kiruvchi (chiquvchi) turistik safarlar uchun hisoblash, joylashtirish vositalari bo'yicha to'ldirish koeffitsientini hisoblash va turizmga fizik hajm indeksini hisoblash usullarini [10] hisoblashga o'rgatish lozim.

O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi huzuridagi O'zbekiston texnik jihatdan tartibga solish agentligi direktorining 05-1560-son buyrug'iga asosan, O'z DSt 3296:2023 qayd raqamli O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti ishlab chiqilgan bo'lib, mazkur davlat standarti mehmonxonalar, turistik bazalar va majmualar, dam olish uylari va zonalari, pansionatlar, kempinglar, motellar, mehmon uylari, sanatoriylar hamda mehmonxona xizmatlari (joylashtirish bo'yicha xizmatlar) ko'rsatiladigan boshqa obyektlar, shuningdek joylashtirish vositasi sifatida tunash uchun jihozlangan yer usti transportini balli asosda tasniflash tizimini belgilaydi. Shuningdek, unda "joylashtirish vositalari - mehmonxonalar, turistik bazalar va majmualar, dam olish uylari va zonalari, pansionatlar, kempinglar, motellar, mehmon uylari, sanatoriylar hamda mehmonxona xizmatlari (joylashtirish bo'yicha xizmatlar) ko'rsatiladigan boshqa obyektlar, shuningdek joylashtirish vositasi sifatida tunash uchun jihozlangan yer usti transporti" [11], -deb ta'rif berilgan.

Tahlillarga ko'ra, Qashqadaryo viloyatidagi mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalarining barqaror faoliyati hududlardagi turistik faoliyatni amalga oshiruvchi tashkilotlar soniga ham bog'liq. Viloyatda 2023 yilda 8 ta tashkilot turistik faoliyatni amalga oshirgan, shundan Qarshi shahrida 2 ta, Shahrisabz shahrida 3 ta, Dehqonobod, Kitob va Ko'kdala tumanlarida 1 tadan tashkilot turistik faoliyatni amalga oshirgan. Viloyatning qolgan hududlarida turistik faoliyat bilan shug'ullanadigan birorta tashkilot ro'yxatdan o'tmagan.

Bugungi kunda raqamlashtirish va texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan bir paytda, mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Avtomatlashtirilgan tizimlar, masalan, mehmonlar bilan aloqalarni boshqarish tizimlari, buxgalteriya va moliyaviy hisobotlarni boshqarish uchun sun'iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar samaradorlikni oshirish va resurslarni tejash imkonini beradi. Bu jarayonlar samaradorlikni baholash tizimlariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ularning integratsiyasi nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlarga, balki mehmonlar tajribasi, marketing va boshqa ko'rsatkichlarga asoslangan tahlillarni amalga oshirishga imkon beradi.

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholashda ekologik omillarni ham inobatga olish bugungi kun talablariga mos keladi. Barqaror rivojlanish va ekologik mas'uliyat bugungi kunda nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy samaradorlik mezonlariga ham kiradi. Mehmonxonalar energiyani tejash, chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza xizmatlar ko'rsatish orqali nafaqat xarajatlarni qisqartirish, balki o'z mijozlarining ekologik mas'uliyatini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2024 yil yakunigacha Qashqadaryo viloyatida jami 1314 o'rinli 31 ta mehmonxona qurib ishga tushurilishi belgilangan bo'lib, shundan 8 tasi Qarshi shahrida, 1 tasi Kasbi tumanida va 22 tasi Shahrisabz tumanida o'z faoliyatini boshlaydi.

Biz tadqiqotlarimizning natijadorligini oshirish maqsadida mehmonxonalar faoliyatini qildik. Tadqiqotlarni Qashqadaryo viloyatida joylashgan mehmonxonalarda olib bordik. Bugungi kunda iqtisodiyotga raqamli texnologiyalarning keng miqyosda kirib kelishi mehmonxona biznesida ham o'z aksini topa boshladi. Biz xorijiy davlatlar va mamlakatimizda sayyohlar tomonidan ommaviy ravishda foydalanib kelinayotgan <https://mybooking.uz> sayti orqali 2024 yil noyabr oyining 20-21 kunlarida 1 xonalik 1 nafar mehmonga mo'ljallangan mehmonxonalar taklifini o'rgandik. Tizim ro'yxatga olingan 15 ta mehmonxonadan 13 tasini bizga taklif etdi va bu ma'lumotlarni biz quyidagi jadvalda ifodaladik (2-jadval).

2-jadval

Qashqadaryo viloyatidagi mehmonxona xizmatlari haqida ma'lumot¹⁰²

T/r	Mehmonxona nomi	1 xonalik 1 kishiga mo'ljallangan xonaning 1 kechalik bahosi, ming so'm	Shahar markazigacha bo'lgan masofa, km
Qarshi shahri			
1	SNAM	240	3,6
2	Reikartz Qarshi	350	0,7
3	Grand Star	250	0,8
4	Grand Sarbo	397,5	3,1
5	Afrosiyob Karshi	336	1,3
6	Royal Afrosiyob	260	6,2

¹⁰² Muallif taqdiqotlari asosida tuzildi.

7	Sultan	640	1,5
8	Naxshab	450	2,4
9	Hostel status	350	0,9
10	Oqshom plaza	336	0,2
11	Saroy palace	300	2
12	Oqsaroy	392	0,7
13	Arbat	550	1,8
Shahrisabz shahri			
1	Tumor	300	2,1
2	Ali mehmon uyi	200	0,5
3	Maqom plaza	300	0,6
4	Bek	140	2,8
5	Kesh palace	336	0,6

Viloyatda tahlil qilingan mehmonxonalarning 13 tasi wi-fi, 9 tasi restoran, 4 tasi cho‘milish havzasi, 6 tasi sauna, 2 tasi fitness, 1 tasi bolalar maydonchasi, 11 tasi anjumanlar zali, 9 tasi lift, 10 tasi oilaviy xonalar, 2 tasi transfer, 11 tasi tashqi avtoturargoh, 3 tasi gidromassajli vanna va 8 tasi master hamda viza card orqali to‘lov xizmatlarini taklif etayotganligi aniqlandi. Hozirgi kunda Qashqadaryo viloyatida sayyohlik va turizm sohasida xizmatlar va tajribalarni baholash va sharhlovchi “Tripadvisor” nomli onlayn platformaning “Trip advisor traveler rating” reytingiga ega bo‘lgan 3 ta mehmonxona mavjud. Lekin, o‘rganishlarga ko‘ra, viloyatda mavjud mehmonxonalar ularga yulduzlar taqdim etadigan UNWTO (Birlashgan millatlar xalqaro sayyohlik tashkiloti) va boshqa turizm sohasidagi xalqaro tashkilotlar bilan aloqa o‘rnatmaganligi aniqlandi. Mehmonxonalarda yulduzlar sonining mavjud bo‘lishi ular xizmatidan foydalanuvchilar sonining oshishiga va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlarining ijobiy tomonga siljishiga olib keladi.

Mehmonxonalarda yulduzlar soni mehmonxonaning xizmat ko‘rsatish darajasi, qulayliklari, xizmatlari va boshqa ko‘rsatkichlarga qarab belgilanadi. Yulduzli mehmonxonalar xalqaro standartlarga asoslangan holda baholanadi. Ular quyidagi omillarga asoslanadi:

- xonalar soni, ularning o‘lchamlari, mebel, sanitariya va gigienik sharoitlari;
- 24 soat xizmat ko‘rsatish, xonani tozalash, konfort xizmatlari (masalan, kafe, restoranda ovqatlanish), sport zallari, spa, basseyn va boshqa qulayliklar;
- xavfsizlik xizmati, yangilangan qurilmalar va yong‘inga qarshi tizimlar;
- mehmonxonaning strategik joylashuvi, ya’ni sayyohlar uchun qulay bo‘lishi;
- biznes markazlari, konferensiya zallari, transport xizmatlari va boshqa qo‘shimcha xizmatlarning mavjudligi.

Yulduzlar soni ko‘paygan sari mehmonxonaning xizmat darajasi va qulayliklari oshadi, bu esa sayyohlar uchun yanada jozibador joylarning yaratilishi hamda ko‘payishiga olib keladi. Bugungi kunda

O'zbekiston Respublikasida yulduzli mehmonxonalar Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlarda joylashgan bo'lib, ular sayyohlar uchun keng imkoniyatlar taqdim etib kelmoqda.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Mehmonxona xo'jaliklari samaradorligini baholash zamonaviy turizm sanoatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Samaradorlikni baholash jarayonida moliyaviy ko'rsatkichlar, mehmonlarning mehmonxona xizmatlaridan qoniqish darajasi, xizmat sifati, resurslardan foydalanish samaradorligi, operatsion jarayonlar va ekologik mas'uliyat kabi omillar katta ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslanib, texnologiyalarni joriy etish, sun'iy intellektdan foydalanish, avtomatlashtirish va ekologik toza yechimlar mehmonxona faoliyatini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, xodimlar malakasini oshirish ham yuqori samaradorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yuqorida amalga oshirgan tahlillarimiz va ular asosida olingan natijalardan kelib chiqib mehmonxonalar faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni ishlab chiqdik:

- mehmonxonalarda raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni yo'lga qo'yib, avtomatlashtirilgan xizmatlarni joriy etish orqali mehmonlar bilan o'zaro aloqalarni optimallashtirish va operatsion xarajatlarni kamaytirish kerak;

- mijozlarning fikrlari asosida xizmat ko'rsatish standartlarini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim;

- energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik barqarorlik yo'nalishda faoliyat yuritish orqali mehmonxonaning ekologik mas'uliyatlilik imidjini shakllantirish mumkin;

- mobil ilovalar, virtual yordamchilar va boshqa zamonaviy texnologiyalarni kengroq tatbiq etish orqali mehmonlar uchun xizmatlarni oson va qulay qilib yaratish kerak. Bu jarayon xizmat sifatini oshirish va tezkorlikni ta'minlashda katta imkoniyatlar yaratadi.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali mamlakatimizda mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini sezilarli darajada oshirish, ularning raqobatbardoshligini mustahkamlash va mijozlarga yuqori darajadagi xizmat ko'rsatishni ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Боуэн Джю, Котлер Ф., Мейкунс Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм. / Пер. с англ. –М.: ЮНИТИ, 1998.
2. Саак А.Э., Якименко М.В. Менеджмент в индустрии гостеприимства (гостиницы и рестораны). – СПб.: Питер, 2007. –С. 432.
3. Федцов В.Г. Культура гостинично-туристического сервиса. –Ростов н/Д: “Феникс”, 2008. –С. 503.
4. Raximov H.A. Mehmonxona xo'jaliklarida samaradorlikni baholash va tahlil qilishni takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Samarqand, 2018. 131 b.
- 5.Mardonova Dilrabo Shirinboyevna (2023). MAMLAKATIMIZDA MEHMONXONA BIZNESINING HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARINING TAHLILI, MAVJUD MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI. Экономика и финансы (Узбекистан), (2 (162)), 10-16. doi: 10.34920/eIf/vOL_2023_ISSue_2_2
- 6.Mirzayeva, L. (2024). O'zbekistonda mehmonxona sohasidagi mahalliy boshqaruv takomillashtirish yo'llari. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(1). https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss1/a872 (604-bet).

7. Mara, E., Vidali., Angeliki, N., Menegaki., Nisar, Ahmad. (2024). 2. Parametric and non-parametric measurement of efficiency in hotel industry: A systematic literature review. Journal of Economic Surveys, doi: 10.1111/joes.12653
8. www.stat.uz –O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti.
9. Qashqadaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma’lumolari. Qarshi. 2024 yil 186 b.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi direktorining 2024 yil 31-maydagi “Turizm statistikasi bo‘yicha uslubiy nizomni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 133 buyruq.
11. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi huzuridagi O‘zbekiston texnik jihatdan tartibga solish agentligi direktorining 07.07.2023 yildagi 05-1560-son buyrug‘i.

CURRENT ISSUES IN TEACHING THE DESIGN AND MAINTENANCE OF VEHICLES POWERED BY NEW ENERGY SOURCES

TU JIE^{1*}, IBRAGIMOV BOTIR DASTAMOVICH²,
SALIYEVA UG‘ILOY KALMURAT QIZI²

¹Faculty of Intelligent Manufacturing ,Nanjing Polytechnic Institute,Nanjing,China.

²Faculty of Automotive Transport Engineering,Tashkent State Transport University,Tashkent, Uzbekistan.

* Corresponding author: Email address: 460263986@qq.com

Abstract: *With the rapid development of Uzbekistan’s new energy vehicle (NEV) industry, it increasing demand for qualified technical personnel. However, existing practical teaching systems of higher education system remain constrained by limited equipment, insufficient digital capability, and weak industry–education integration.*

This study investigates the current status of NEV practical teaching in five engineering-oriented universities in Uzbekistan through field investigation, interviews, and comparative analysis. The findings reveal challenges in training infrastructure, curriculum design, teacher development, and practical teaching methods.

The article analyzes the current state of training vehicles using new types of energy sources, namely electric vehicles and hybrid vehicles, in Uzbekistan using the examples of Tashkent State Transport University, Tashkent State Technical University, Jizzakh Polytechnic Institute, Namangan State Technical University, and Andijan State Technical Institute, and also presents the Chinese experience.

Keywords: *industry–education integration;Uzbekistan;virtual simulation training;NEV practical education*

Аннотация: *С быстрым развитием индустрии транспортных средств на новых источниках энергии (NEV) в Узбекистане растет спрос на квалифицированный технический персонал. Однако существующие практические системы обучения в системе высшего образования по-прежнему ограничены недостатком оборудования, недостаточным цифровым потенциалом и слабой интеграцией промышленности и образования.*

В данном исследовании изучается текущее состояние практического обучения NEV в пяти инженерных вузах Узбекистана посредством полевых исследований, интервью и сравнительного анализа. Результаты выявляют проблемы в учебной инфраструктуре, разработке учебных программ, развитии преподавательского состава и методах практического обучения.

В статье анализируется текущее состояние учебных машин с использованием новых видов энергии, а именно электромобилей и гибридных автомобилей, в Узбекистане на примерах Ташкентского государственного транспортного университета, Ташкентского государственного технического университета, Джизакского политехнического института, Наманганского государственного технического института и Андижанского государственного технического института, а также представлен китайский опыт.

Ключевые слова: интеграция промышленности и образования; Узбекистан; виртуальное симуляционное обучение; практическое образование NEV.

Annotatsiya: *O'zbekistonda yangi turdagi energiya asosida harakatlanadigan transport vositalari (NEV), ya'ni elektromobil va gibridd transport vositalari sanoatining jadal rivojlanishi malakali texnik kadrlarga bo'lgan talabning ortishiga olib kelmoqda. Biroq, oliy ta'lim tizimining mavjud amaliy o'qitish tizimlari cheklangan jihozlar, raqamli imkoniyatlarning yetishmasligi va sanoat-ta'lim integratsiyasining zaifligi kabi muammolar bilan chegaralanib qolmoqda.*

Mazkur tadqiqot dala tadqiqotlari, intervyular va qiyosiy tahlillar orqali O'zbekistondagi beshta muhandislik yo'nalishidagi universitetlarda yangi energiya vositalari bo'yicha amaliy o'qitishning hozirgi holatini o'rganadi. Natijalar o'quv infratuzilmasi, o'quv dasturlarini loyihalash, o'qituvchilarni rivojlantirish va amaliy o'qitish usullaridagi muammolarni ochib beradi.

Maqolada Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent davlat texnika universiteti, Jizzakh politexnika instituti, Namangan davlat texnika instituti va Andijon mashinasozlik instituti (Andijon davlat texnika instituti) misolida O'zbekistonda yangi turdagi energiya manbalaridan foydalanadigan o'quv mashinalari, xususan elektromobillar va gibridd avtomobillarning hozirgi holati tahlil qilinadi, shuningdek, Xitoy tajribasi taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: *sanoat-ta'lim integratsiyasi; O'zbekiston; virtual simulyatsiya mashg'ulotlari; NEV amaliy ta'limi.*

INTRODUCTION

To promote green transportation and industrial upgrading, Uzbekistan has introduced a series of policies supporting the development of the new energy vehicle (NEV) industry. In December 2022, the government issued Resolution No. PQ-443, *On State Support Measures for Organizing the Production of Electric Vehicles*, together with policies to expand charging infrastructure. These measures accelerated the transition from vehicle import toward local manufacturing, supply chain development, and green mobility.

With the localization of NEV production and the establishment of manufacturing bases by Chinese enterprises such as BYD and JAC, demand for skilled personnel in vehicle assembly, battery systems, electronic control, charging operation, and fault diagnosis has increased rapidly. To respond to industrial transformation, Uzbekistan has promoted higher education modernization through curriculum reform, dual education, and digital development initiatives.

MATERIALS AND METHODS

This study employs field investigation, in-depth interviews, and comparative analysis. Five engineering universities in Uzbekistan, including Tashkent State Transport University, Tashkent State Technical University, Jizzakh Polytechnic Institute, Namangan State Technical University and Andijan State Technical Institute, were selected as research cases.

Interviews with teachers, training administrators, students, and enterprise experts were conducted to identify major challenges in practical teaching and compare differences between NEV training systems in China and Uzbekistan.

Based on Uzbekistan’s digital transformation strategy and local educational needs, this study proposes a phased and practical digital reform framework for improving NEV practical teaching. The overall research framework is shown in Fig. 1.

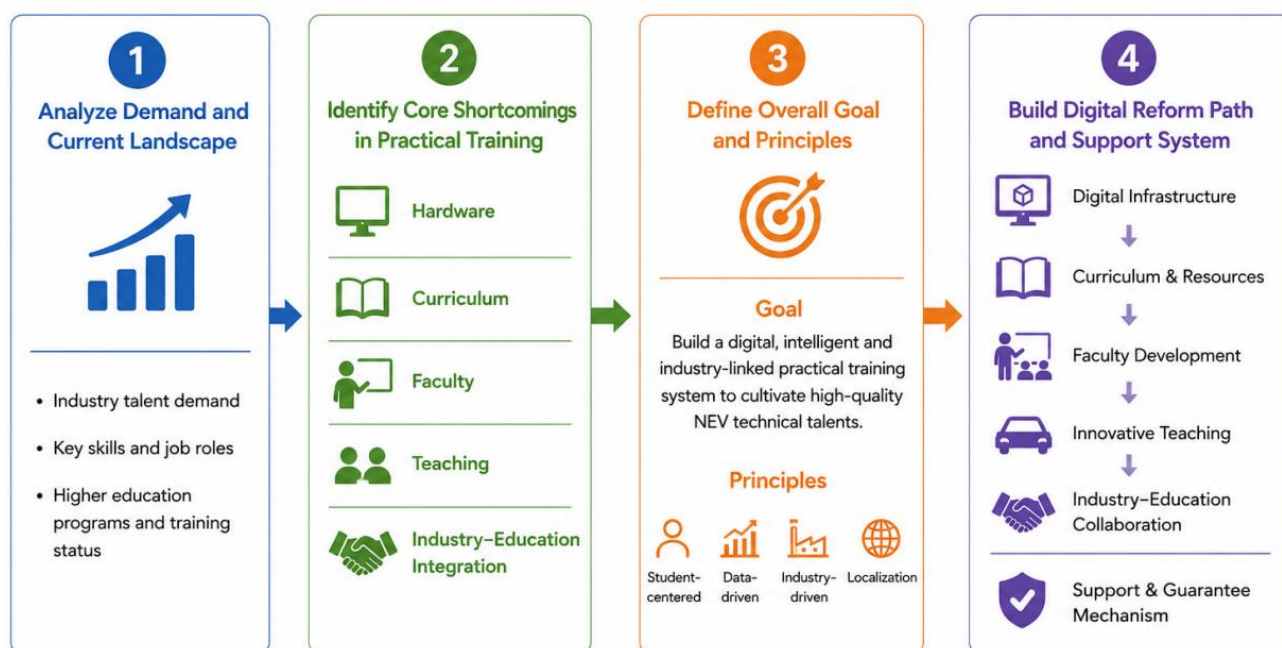

Fig.1. Digital Reform Framework for NEV Practical Training in Uzbek Universities

Current Status of NEV-Related Programs in Higher Education

Automotive education in Uzbekistan is mainly delivered by engineering universities, including Tashkent State Transport University, Jizzakh Polytechnic Institute. While most institutions offer vehicle engineering programs, only a limited number have introduced NEV-related courses and practical training.

Overall, NEV education remains at an early stage. Although some universities participating in international cooperation projects have introduced basic training equipment and simulation resources, most institutions still rely on conventional vehicle training systems. Practical teaching in battery, motor, and electronic control technologies remains insufficient, resulting in a mismatch between education and industrial demand.

Despite ongoing higher education reform, investment continues to focus on traditional laboratory construction, while limited funding for digital upgrading restricts practical teaching development. As shown in Fig.2, these challenges constrain training quality and hinder the cultivation of skilled talent for the NEV industry.

Fig. 2. Current Challenges of NEV Practical Teaching in Uzbekistan

RESULTS AND DISCUSSION

Current automotive curricula have not fully adapted to NEV industrial development. Traditional vehicle training continues to dominate practical teaching, while NEV content remains limited and lacks modular and project-based design.

Localized digital teaching resources—including bilingual materials, virtual simulation projects, enterprise cases, and online training tools—remain insufficient. In addition, assessment methods still rely heavily on teacher observation, making it difficult to evaluate complex practical competencies objectively.

CONCLUSION

The rapid expansion of Uzbekistan's new energy vehicle (NEV) industry has highlighted the gap between industrial demand and practical teaching capacity in higher education. Limited training infrastructure, weak digital competence among instructors, and insufficient industry–education integration remain major challenges for talent cultivation.

Traditional training approaches can no longer meet the requirements of NEV education. This study proposes a digital reform framework based on virtual–real integration, combining localized digital resources, lightweight infrastructure upgrading, closed-loop practical training, and school–enterprise collaboration..

REFERENCES

1. President of the Republic of Uzbekistan. (2022). *Measures to Expand Electric Vehicle Operating Infrastructure*.
2. UDaily. (2022). *President of Uzbekistan approves measures to provide state support for the organization of production of electric vehicles*.
3. President of the Republic of Uzbekistan. (2019). *Concept for the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030*. Tashkent, Uzbekistan.
4. OECD. (2022). *Digital Education Outlook 2022: Transforming Education through Technology*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/bac4dc9f-en>
5. President of the Republic of Uzbekistan. (2020). *Strategy for Transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy for 2019–2030*. Tashkent, Uzbekistan.
6. Luo, S., & Xiao, Q. (2026). Luban Workshop in the Belt and Road: Progress, Challenges, and Countermeasures. *Chinese Education & Society*, 58(5–6), 344–364.
7. Yu, Q. (2025). A Study on the Construction Path of the SCO Vocational Education Community Under the Concept of “Sense of Gain”: A Case Study of Luban Workshop. *World Vocational and Technical Education*, 1(4), 423–445.
8. Liu, X., & Wang, Y. (2024). Research on the Characteristics, Problems and Governance Strategies of the Integration of Industry and Education in Luban Workshop. *Advances in Vocational and Technical Education*, 6, 142–150.

ECONOMIC POTENTIAL AS A FACTOR OF SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT

Kiyomova Kunduz Asror kizi

PhD student at Karshi State Technical University;

ORCID 0009-0009-3110-1713

Abstract. The article examines the economic potential of a region as one of the key factors of its sustainable socio-economic development. The concept of economic potential is defined, and its main components are characterized, including natural resource, demographic, labor, human, production, technological, infrastructural, institutional, and innovation potential. Particular attention is paid to the relationship between available resources and the opportunities for their effective utilization. The main factors limiting the realization of regional potential are considered, including territorial disparities, inefficient resource utilization, infrastructure constraints, and dependence on external factors. Based on statistical data, differences in the economic development of the regions of Uzbekistan are identified. The study substantiates the need for a comprehensive approach to assessing and utilizing economic potential in order to enhance the competitiveness and sustainability of regional economies.

Keywords: regional economy, economic potential, sustainable development, human capital, natural resources, infrastructure, innovation, territorial disparities, regional competitiveness.

Annotatsiya. Maqolada mintaqaning iqtisodiy salohiyati uning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri sifatida ko'rib chiqilgan. Iqtisodiy salohiyatning mazmuni ochib berilgan hamda uning asosiy tarkibiy qismlari: tabiiy-resurs, demografik, mehnat, inson kapitali, ishlab chiqarish, texnologik, infratuzilmaviy, institutsional va innovatsion salohiyat tavsiflangan. Mavjud resurslar va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikka alohida e'tibor qaratilgan. Mintaqaviy salohiyatni ro'yobga chiqarishni cheklovchi asosiy omillar, jumladan, hududiy nomutanosibliklar, resurslardan yetarli darajada samarali foydalanmaslik, infratuzilmaviy cheklovlar va tashqi omillarga bog'liqlik ko'rib chiqilgan. Statistik ma'lumotlar asosida O'zbekiston hududlarining iqtisodiy rivojlanishidagi farqlar ko'rsatib berilgan. Mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirish maqsadida iqtisodiy salohiyatni baholash va undan foydalanishga kompleks yondashuv zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, iqtisodiy salohiyat, barqaror rivojlanish, inson kapitali, tabiiy resurslar, infratuzilma, innovatsiyalar, hududiy nomutanosibliklar, mintaqaning raqobatbardoshligi.

Аннотация. В статье рассматривается экономический потенциал региона как один из ключевых факторов его устойчивого социально-экономического развития. Раскрывается содержание экономического потенциала и характеризуются его основные составляющие: природно-ресурсный, демографический, трудовой, человеческий, производственный, технологический, инфраструктурный, институциональный и инновационный потенциал. Особое внимание уделяется взаимосвязи имеющихся ресурсов и возможностей их эффективного использования. Рассматриваются основные факторы, ограничивающие реализацию регионального потенциала, включая территориальные диспропорции, недостаточную эффективность использования ресурсов, инфраструктурные ограничения и зависимость от внешних факторов. На основе статистических данных показаны различия в экономическом развитии регионов Узбекистана. Обосновывается необходимость комплексного подхода к оценке и использованию экономического потенциала в целях повышения конкурентоспособности и устойчивости региональной экономики.

Ключевые слова: региональная экономика, экономический потенциал, устойчивое развитие, человеческий капитал, природные ресурсы, инфраструктура, инновации, территориальные диспропорции, конкурентоспособность региона.

INTRODUCTION

The development of modern regions takes place in an environment characterized by increasing economic interdependence, technological change, and growing requirements for the rational use of available resources. Under these conditions, particular importance is attached to a region's ability not only to possess certain natural, labor, and production resources, but also to transform them effectively into tangible socio-economic development outcomes.

One of the important categories of regional economics is the economic potential of a region. In a broad sense, it refers to the totality of available resources, conditions, and opportunities within a territory that can be used to produce goods and services, increase employment, promote entrepreneurship, and improve the well-being of the population. Economic development is determined not only by the volume of available resources, but also by the quality of institutions, human capital, and the ability of the economy to create conditions for their productive use [1–3].

Economic potential reflects not only the level of development already achieved by a region, but also its opportunities that have not yet been fully realized. Therefore, the availability of substantial natural resources or a developed production base does not in itself guarantee sustainable economic growth. The outcome largely depends on the quality of human capital, the condition of infrastructure, institutional effectiveness, the level of technological development, and the ability of the economy to introduce and adopt innovations [1, 2].

In regional economics, territorial differences are particularly important. Even within the same country, regions may differ considerably in terms of resource endowment, production structure, level of urbanization, infrastructure development, labor market characteristics, and investment opportunities. As a result, some territories are able to take advantage of new economic opportunities more rapidly, while others face constraints that prevent them from fully realizing their existing potential.

Territorial development issues are particularly relevant for Uzbekistan, whose regions differ in terms of natural resource endowment, population size, sectoral specialization, and the level of development of production and social infrastructure [5, 6]. Ongoing economic transformations increase the importance of effectively utilizing regional internal resources, developing private entrepreneurship, strengthening human capital and infrastructure, and promoting technological modernization [8].

The purpose of this study is to clarify the concept of regional economic potential, systematize its main components, and identify the factors that influence the transformation of available resources and opportunities into sustainable socio-economic development outcomes.

METHODS

The study is based on a systemic approach to examining regional economic potential. The methods employed include analysis, generalization, systematization, and comparative examination of theoretical approaches in regional economics, human capital theory, and institutional development [1–4].

At the first stage, the main components of a region's economic potential were systematized and their role in regional development was identified. At the second stage, the factors facilitating or constraining the effective use of available resources were examined. Particular attention was paid to the interrelationship between resource endowment, human capital, infrastructure, technological development, institutional quality, and innovation activity.

Official statistical data from the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan on gross regional product (GRP) and GRP per capita were used to characterize territorial differences [7]. This made it possible to complement the theoretical analysis with recent data illustrating differences in the scale and dynamics of regional economies.

A comparative analytical approach was applied to identify the distinction between the availability of economic resources and a region's actual ability to transform them into economic growth. Under this approach, economic potential is viewed not as a static sum of resources, but as a dynamic system of opportunities whose effectiveness is determined by the interaction of its individual components.

RESULTS AND DISCUSSION

Regional economic potential represents the totality of resources, conditions, and opportunities available within a territory that, when used effectively, can contribute to the production of economic goods, employment, investment activity, and sustainable socio-economic development.

It is important to distinguish between available resources and realized potential. A region may possess substantial mineral reserves, favorable land resources, or a large labor force; however, if infrastructure, technologies, and institutions are insufficiently developed, these advantages may not be fully utilized.

Consequently, economic potential has two interrelated dimensions. The first is associated with the resource base of a territory, while the second concerns the ability of the economic system to use this resource base efficiently. It is the combination of these dimensions that determines the actual development prospects of a region [1, 3].

Several major components can be distinguished within the structure of regional economic potential.

Natural resource potential includes land, water, mineral, energy, and other natural resources available within a territory. Their availability may provide a basis for the economic specialization of a region; however, the long-term economic effect depends on the depth of raw material processing, resource efficiency, and the rational use of natural capital.

Demographic and labor potential is determined by population size, age structure, the level of economic activity, migration processes, and labor market conditions. A favorable demographic structure can provide an economy with the necessary labor resources while simultaneously generating stable domestic demand.

Human capital comprises education, professional knowledge, qualifications, and the skills of the population. Modern economies increasingly depend on the qualitative characteristics of the labor force. A region with a highly qualified workforce has greater opportunities for technological modernization, entrepreneurial development, and the expansion of new types of economic activity [2].

Production potential characterizes the capabilities of existing enterprises, production capacities, and the sectoral structure of a regional economy. Its effective utilization involves not only increasing production volumes, but also modernizing enterprises, improving labor productivity, and producing goods with higher added value.

Technological potential is determined by a region's capacity to adopt modern technologies, develop digital infrastructure, and utilize the results of scientific research. Technological modernization can increase productivity in existing industries while simultaneously creating conditions for the emergence of new areas of economic activity.

Infrastructure potential includes transport, energy, information and communication, production, and social infrastructure. Insufficient infrastructure development increases business costs, restricts population mobility, and reduces the investment attractiveness of a territory.

Institutional potential is associated with the quality of governance, the effectiveness of legal and economic mechanisms, the business environment, and interaction among public authorities, businesses,

and the population. A predictable institutional environment facilitates investment and long-term economic planning [1].

Innovation potential characterizes the ability of a regional economy to create, adopt, and disseminate new technologies, products, and organizational solutions. Its development requires effective interaction among educational institutions, research organizations, enterprises, and the entrepreneurial sector.

The analysis shows that the individual components of economic potential cannot be considered in isolation. Economic efficiency primarily results from their interaction.

Natural resources acquire greater economic value when supported by modern processing industries, qualified personnel, transport infrastructure, and advanced technologies. Human capital, in turn, is most effectively utilized when the regional economy is capable of creating jobs that correspond to the qualifications and skills of the population.

A similar relationship exists between infrastructure and investment. Well-developed transport, energy, and digital infrastructure reduces business costs and increases the attractiveness of a territory to investors. Investment inflows, in turn, create additional opportunities for the modernization of infrastructure and the production sector.

Interaction among education, science, and entrepreneurship is of particular importance. When workforce training corresponds to the needs of the regional labor market and scientific developments find practical application in enterprises, favorable conditions are created for the development of an innovation-driven economy.

Thus, economic potential represents a system of mutually complementary elements. Insufficient development of one component may limit the effectiveness of the others.

An analysis of recent statistical data demonstrates substantial differences among the regions of Uzbekistan. According to preliminary data from the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, the country's GDP at current prices amounted to approximately UZS 1,849.7 trillion in 2025. At the regional level, the gross regional product of Tashkent city reached UZS 367.2 trillion, while that of Tashkent region amounted to UZS 180.2 trillion and Navoi region to approximately UZS 168.0 trillion. By comparison, the GRP of Kashkadarya region was approximately UZS 98.8 trillion [7].

Differences can also be observed in economic growth rates. In 2025, the highest GRP growth rate among the territories was recorded in Tashkent city at 11.3%, followed by Syrdarya region at 9.8%, and Namangan and Jizzakh regions at 8.2% each. This demonstrates that the absolute size of a regional economy and the dynamics of its development are different characteristics and should therefore be analyzed together [7].

GRP per capita provides additional insight into territorial disparities. In 2025, the highest figure was recorded in Navoi region at approximately UZS 152.2 million per person. In Tashkent city, it amounted to approximately UZS 116.7 million, while in Tashkent region it was about UZS 57.5 million [7].

Substantial differences among territories result from a combination of factors, including sectoral specialization, the location of large industrial enterprises, natural resource endowment, population density, infrastructure development, entrepreneurial activity, and other regional characteristics. Therefore, a high absolute level of GRP cannot be regarded as the sole indicator of a region's economic potential.

A more comprehensive assessment should take into account GRP per capita, the structure of production, labor productivity, labor market conditions, entrepreneurial activity, infrastructure provision, investment opportunities, and the quality of human capital.

One of the most significant challenges is uneven territorial development. Economic activity, investment, skilled labor, and modern infrastructure are often concentrated in major cities and industrial

centers. As a result, peripheral and rural territories may lag behind in terms of economic activity and access to modern infrastructure [5, 6].

Another constraint is the inefficient use of resources. Even a substantial natural resource or production base does not ensure strong economic performance if an economy is primarily oriented toward the sale of raw materials and products with low added value. Expanding domestic processing and developing production value chains make it possible to obtain greater economic benefits from the existing resource base.

A significant challenge may also arise from a mismatch between the education and training system and the needs of the regional labor market. A shortage of workers with the required qualifications can constrain investment activity and technological modernization. Therefore, human capital development should be regarded as one of the central areas of regional economic policy [2, 8].

Insufficient infrastructure in certain territories also has a constraining effect. Transport remoteness, limitations in energy infrastructure, and inadequate development of digital networks can increase business costs and reduce the ability of regions to participate in modern production and logistics chains. World Bank materials also identify the modernization of transport and energy infrastructure as an important condition for improving the competitiveness of Uzbekistan's economy [8].

Economic potential is also affected by external factors. Changes in global market conditions, price fluctuations, transformations in trade routes, and dependence on imported technologies can have a significant impact on regional economies. Therefore, production diversification and the development of domestic sources of growth are of strategic importance.

Sustainable regional development implies the ability of an economy to ensure long-term growth without exhausting its resource base or sharply increasing social and territorial disparities. From this perspective, the objective of regional policy is not merely to increase production volumes, but to create conditions for the fullest and most rational utilization of economic potential.

One of the priority areas is human capital development. Investment in education, vocational training, and skills development contributes to productivity growth and expands opportunities for technological modernization.

Infrastructure development is equally important. Improving transport connectivity, ensuring reliable energy supply, and expanding digital infrastructure create favorable conditions for entrepreneurship and investment.

The diversification of the regional economy has a significant impact on its sustainability. Excessive dependence on a single industry or a limited number of large enterprises increases a territory's vulnerability to external economic changes. The development of small and medium-sized businesses, processing industries, and new types of services contributes to the formation of a more resilient economic structure.

Innovation-driven development is becoming increasingly important under modern conditions. Support for technology-based entrepreneurship, cooperation between universities and enterprises, the implementation of digital solutions, and the practical application of research results make it possible to use available resources more efficiently and create new competitive advantages for a territory.

Thus, the sustainability of regional development is determined not by the quantity of individual resources, but by the ability to integrate them into an effectively functioning economic system. For the regions of Uzbekistan, this requires a differentiated approach that takes into account territorial specialization, the resource base, demographic conditions, infrastructure development, and opportunities for strengthening human capital.

CONCLUSION

Economic potential is one of the fundamental characteristics determining the opportunities for regional development. It comprises a combination of natural, demographic, labor, human, production, technological, infrastructural, institutional, and innovation resources and conditions.

The analysis demonstrates that the availability of substantial resources does not in itself guarantee sustainable economic development. The efficiency of their utilization and the interaction among the individual components of economic potential are of decisive importance.

Statistical data for the regions of Uzbekistan confirm significant territorial differentiation in terms of absolute GRP, growth rates, and per capita indicators [7]. Therefore, regional economic policy should take into account not only the indicators already achieved, but also the structure and future development opportunities of each particular territory.

The major barriers to the realization of economic potential may include territorial disparities, inefficient resource utilization, infrastructure constraints, a mismatch between workforce qualifications and economic needs, and dependence on external factors.

Regional economic policy should therefore focus on human capital development, modernization of infrastructure and the production base, support for entrepreneurship and innovation, improvement of institutional effectiveness, and reduction of intra-regional disparities.

The observed differences in the economic development of Uzbekistan's territories confirm the need for a differentiated approach to setting regional priorities. Such an approach should take into account the specialization of each region, the structure of its resource base, the state of human capital and infrastructure, and opportunities for expanding entrepreneurial and innovation activity.

The comprehensive utilization of economic potential makes it possible not only to increase current production indicators but also to establish long-term conditions for enhancing the competitiveness, resilience, and overall quality of regional socio-economic development.

REFERENCES

1. Acemoglu D., Robinson J. A. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. — New York: Crown Business, 2012.
2. Sen A. *Development as Freedom*. — New York: Anchor Books, 1999.
3. Todaro M. P., Smith S. C. *Economic Development*. — 13th ed. — Pearson, 2020.
4. Krugman P., Wells R. *Macroeconomics*. — 6th ed. — Worth Publishers, 2022.
5. Qiyomova Q. A. Qashqadaryo mintaqaviy muammolari: viloyat o'tish davrida // *Innovatsion texnologiyalar*. — 2024. — Maxsus son. — B. 95–100.
6. Erkayeva G. P., Qiyomova Q. A. Theoretical approach to rural development: old and new methods // *O'zbekistonning innovatsion taraqqiyotida yoshlarning o'рни: yosh olimlar va iqtidorli talabalarning respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari*. — B. 509–511.
7. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. Объём валового внутреннего (регионального) продукта (годовые); Объём валового внутреннего (регионального) продукта на душу населения (годовые). — Статистическая информационная система SIAT. — Данные за 2010–2025 гг. // Госкомстат Узбекистана. SIAT Национального комитета по статистике — ВРП по регионам.
8. World Bank. *Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration*. — Washington, DC: World Bank, 2025. // World Bank — Uzbekistan Country Economic Memorandum.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ РАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

к.т.н., доцент Нормирзаев Абдукаюм Рахимбердиевич.

Наманганский государственный технический университет (НамГТУ).

Email: nabducaum@mail.ru., nabducaum@gmail.com.

Аннотация. В статье рассматриваются научно-методические подходы к формированию эффективных и рациональных транспортно-логистических систем (ТЛС) в условиях региональных особенностей. На примере Ферганской долины Республики Узбекистан проанализированы ключевые инфраструктурные и технологические барьеры, включая преодоление горного транспортного коридора через перевал «Камчик». Доказано, что внедрение разработанной рациональной ТЛС обеспечивает снижение совокупных логистических издержек на 16.5%, сокращение времени доставки на 35–40% и минимизацию потерь при транспортировке скоропортящихся и промышленных грузов.

Ключевые слова: транспортно-логистическая система, цепи поставок, мультимодальные перевозки, оптимизация, Ферганская долина, логистические издержки, инфраструктура, экономико-математическое моделирование.

Annotatsiya. Maqolada mintaqaviy xususiyatlar kontekstida samarali va ratsional transport va logistika tizimlarini (TLS) yaratish bo'yicha ilmiy va metodologik yondashuvlar muhokama qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Farg'ona vodiysi misolida, Kamchik dovoni orqali tog' transport koridorini yengish kabi asosiy infratuzilma va texnologik to'siqlar tahlil qilinadi. Ishlab chiqilgan ratsional TLSning joriy etilishi umumiy logistika xarajatlarini 16,5% ga kamaytirishi, yetkazib berish vaqtini 35–40% ga qisqartirishi va tez buziladigan hamda sanoat mahsulotlarini tashish jarayonida yo'qotishlarni minimallashtirishini isbotladi.

Kalit so'zlar: transport va logistika tizimi, ta'minot zanjirlari, multimodal transport, optimallashtirish, Farg'ona vodiysi, logistika xarajatlari, infratuzilma, iqtisodiy va matematik modellashtirish.

Annotation: The article discusses scientific and methodological approaches to the creation of efficient and rational transport and logistics systems (TLS) in the context of regional characteristics. On the example of the Fergana Valley of the Republic of Uzbekistan, the main infrastructure and technological barriers such as overcoming the mountain transport corridor through the Kamchik pass are analyzed. The developed rational TLS has proven to reduce the total logistics costs by 16.5%, reduce the delivery time by 35–40% and minimize losses in the process of transporting perishable and industrial products.

Keywords: transport and logistics system, supply chains, multimodal transport, optimization, Fergana Valley, logistics costs, infrastructure, economic and mathematical modeling.

ВЕДЕНИЯ

Рациональная транспортно-логистическая система (РТЛС) региона служит материальной основой производственных связей между отдельными территориями, выступает фактором организации экономического пространства и обеспечения географического разделения труда.

В узбекской практике для определения рациональных маршрутов доставки транспортных потоков используется транспортная задача линейного программирования, позволяющая разработать наиболее эффективные способы перевозки грузов, избегая дополнительных затрат, связанных с процессами снабжения сырьём, материалами, топливом и оборудованием. Критерием оптимальности являются: минимум простоев и максимум коэффициента использования пробега при перевозке определённого объёма груза.

Материалы и методы. Рациональность ТЛС определяется соответствием структуры и параметров системы реальным грузопотокам, пространственным ограничениям территории и стратегическим целям развития региона. Эффективность — способностью генерировать синергетический эффект за счёт согласования видов транспорта и устранения барьерных узлов [1,2,3].

В условиях Республики Узбекистан и Ферганской долины ключевыми факторами рациональности выступают:

- преодоление горной барьерности перевала «Камчик»;
- ликвидация стыков систем электрификации (3 кВ / 25 кВ);
- синхронизация железнодорожного, автомобильного и авиационного транспорта;
- повышение вклада ТЛС в региональный и национальный ВВП [4, 5].

Теоретической основой формирования таких систем служат концепции транспортной квазиинтеграции, тягово-логистической синергии и экономической безопасности ТЛС [6, 7]. Центральным технологическим ядром рациональной ТЛС является мультисистемная тяга, а методологическим инструментом — авторская модель IMR-TLS-NAM [7,8,9].

Интеграция национальных экономик в глобальные рынки и трансформация современных цепей поставок предъявляют принципиально новые требования к транспортно-логистическим системам (ТЛС). В условиях динамично меняющейся внешней среды традиционные методы управления перевозками и складированием становятся неэффективными. Актуальность формирования эффективных и рациональных ТЛС обусловлена необходимостью минимизации совокупных логистических издержек, повышения скорости доставки грузов и снижения экологической нагрузки на транспортную инфраструктуру. Цель данного исследования — разработка научно-методических подходов к проектированию и оптимизации ТЛС на основе системного анализа и цифровых технологий.

Разрабатывается проект Плана мероприятий по внедрению международной товарно-транспортной накладной «CMR» в виде электронного документа на территории Союзного государства[reference:39]. Управление в ТЛС формирует модели грузопотоков с учётом месторасположения транспортно-складских комплексов и обеспечивает движение партий грузов по заданным критериям эффективности и наиболее рациональным траекториям с помощью методов аналитического моделирования.

Важным направлением является двустороннее Белорусско-узбекское сотрудничество в транспортно-логистической сфере. В 2025 году подписан объёмный пакет двусторонних соглашений, включая Дорожную карту на 2024-2025 годы. Беларусь и Узбекистан создадут совместную внешнеторговую компанию с офисами в Минске и Ташкенте, что позволит упростить логистику и таможенные процедуры, ускорить продвижение продукции на рынках обеих стран и снизить издержки для бизнеса.

Особый интерес представляет развитие мультимодального транспортного коридора «Беларусь-Россия-Казахстан-Узбекистан-Афганистан-Пакистан». На 8-м заседании Совместной межправительственной комиссии (декабрь 2025 года) рассмотрены вопросы транспортно-

логистического сотрудничества и перспективы его расширения. На полях Транспортной недели Казахстана - 2025 состоялась встреча министров транспорта двух стран.

Базовые принципы оптимизации включают: - рассмотрение всех элементов цепи поставок (производство, складская обработка, транспортировка, распределение) как единого взаимосвязанного механизма; - эффективное сочетание автомобильного, железнодорожного и других видов транспорта для снижения себестоимости перевозок на дальние расстояния; - внедрение цифровых платформ, автоматизированных систем управления складом (WMS) и средств мониторинга грузопотоков в реальном времени; - размещение логистических центров и хабов вблизи ключевых транспортных коридоров с учетом концентрации производства и потребления.

Для реализации данного должны реализация эти этапы проектирования и внедрения ТЛС. 1. Сбор детальной информации об объемах, структуре и сезонности грузопотоков, а также о состоянии существующей транспортной инфраструктуры. 2. Разработка оптимизационных сценариев для выбора оптимальных маршрутов, схем доставки и расчета потребности в подвижном составе. 3. Комплексный расчет ключевых показателей: снижение транспортной составляющей в конечной цене товара, сокращение времени оборотности средств и уменьшение экологической нагрузки.

Грамотно спроектированная ТЛС позволяет не только сократить издержки бизнеса, но и обеспечить устойчивость региональных цепочек поставок к внешним факторам.

В рамках какого направления (например, развития транспортных коридоров региона, агрологистики или оптимизации складской сети) вы планируете детально прорабатывать эту тему?

Особенности транспортно-логистического каркаса региона. Ферганская долина (объединяющая Андижанскую, Наманганскую и Ферганскую области) географически отделена от остальной части республики горными хребтами. Единственной всесезонной наземной артерией, связывающей регион со столицей и западными рынками, является транспортный коридор через горный перевал «Камчик» (автодорога и электрифицированная железная дорога Ангрен — Пап).

В этих условиях формирование эффективных ТЛС решает две критические задачи:

1. Нивелирование рисков и издержек, связанных с преодолением горного барьера.
2. Создание сети опорных логистических хабов (в узлах Пап, Наманган, Коканд, Андижан) для сбора, подсортировки и отправки экспортно-ориентированной продукции (текстиль, агропромышленные товары, автокомпоненты).

Результаты и обсуждение. Расчетно-аналитический пример: Оптимизация доставки грузов. Расчетная модель, которую можно включить в статью для демонстрации экономического эффекта от перехода к рациональной мультимодальной схеме поставок из Ферганской долины (на примере Наманганской области) в Ташкентский транспортный узел.

Вариант А (Базовый): Прямая автомобильная доставка бортовыми грузовиками малой и средней грузоподъемности.

Вариант Б (Предлагаемый / Рациональный): Мультимодальная схема с предварительной консолидацией грузов на региональном терминале (например, в узле Пап), формированием контейнерных партий и отправкой комбинированным транспортом (железная дорога через тоннель + автоподвоз) (см.таблица 1).

Таблица 1. Сравнительная таблица показателей эффективности

Показатель	Вариант А (Прямой автотранспорт)	Вариант Б (Мультимодальная ТЛС)	Эффект / Изменение
Среднее время в	8 – 10 часов (зависит от погодных условий на	5 – 6 часов (стабильный график ж/д + экспресс-	Сокращение на

пути	перевале)	доставка)	35 – 40%
Себестоимость перевозки (на 1 т-км)	Выше из-за высокого расхода топлива на горных серпантинах и износа шин	Ниже за счет эффекта масштаба при контейнерных перевозках	Снижение транспортных затрат на 18 – 22%
Уровень сохранности грузов	Риск порчи скоропортящейся продукции до 8 – 10%	Использование рефрижераторных контейнеров, потери < 1%	Сокращение потерь продукции в 7 – 8 раз
Экологическая нагрузка (CO_2)	Высокая (интенсивный выброс выхлопных газов на подъемах)	Ниже за счет доли электрифицированной железной дороги	Снижение выбросов на 30%

Экономический эффект от внедрения и расчет суммарных логистических издержек ($C_{\text{общ}}$) определяется по формуле:

$$C_{\text{общ}} = C_{\text{трансп}} + C_{\text{хран}} + C_{\text{риск}}$$

Показывает, что при внедрении рациональной ТЛС с использованием узловых терминалов в Ферганской долине общие издержки снижаются в среднем на 16.5%. Это достигается за счет оптимизации порожних пробегов автотранспорта, внедрения сквозного планирования графиков отправки и минимизации простоев в пунктах погрузки-разгрузки.

Научно-математическая модель формирования рациональной ТЛС. Определения целевой функции формирования эффективности рациональной ТЛС:

$$\Psi_{\text{ration}} = C_{\text{rail}}^{MS} + C_{\text{road}} + C_{\text{air}} + C_{\text{RDC}} + C_{\text{barrier}} + C_{\text{risk}} + C_{\text{eco}} + \gamma E_{\text{rec}} \rho_e \rightarrow \min$$

при ограничениях:

$$R_{es} \geq 0,90, K_{\text{tech}}^{MS} \geq 1,30, C_a^2 \leq 0,20, \frac{C_{\log}}{Y} \rightarrow \min, Y_{\text{TLS}} \rightarrow \max.$$

Компоненты модели:

Железнодорожный блок (мультисистемная тяга):

$$C_{\text{rail}}^{MS} = \sum_p L_p \cdot \frac{c_{\text{base}}(1 + \alpha_{\text{prof}_p})}{K_{\text{tech}}^{MS}} \cdot Q + \sum_j S_j (t_{\text{pass}})$$

Автомобильный блок («последняя миля»):

$$C_{\text{road}} = \sum_k (c_{\text{road}} L_k^{\text{last}} Q_k^{\text{road}} + P_{\text{idle}} W_q^{\text{road}} (C_a^2))$$

Авиационный блок:

$$C_{\text{air}} = \sum_a (c_{\text{air}} Q_a + c_{\text{feed}} L_a Q_a + C_{\text{miss}} P_{\text{delay}}^{\text{air}})$$

Терминальный блок (РРЦ как СМО $G/G/c$):

$$W_q^{\text{RDC}} \approx W_q^{M/M/c} \cdot \frac{C_a^2 + C_s^2}{2}$$

Блок вклада в ВВП:

$$Y_{\text{TLS}} = A \cdot K^\alpha L^\beta T^\gamma e^{\delta K_{\text{tech}}^{MS}} + \Delta Y(\Delta \Psi)$$

где снижение Ψ напрямую увеличивает Y_{TLS} [7, 8, 9, 10].

Анализ формирования рациональной ТЛС Ферганской долины. Ферганская долина требует рациональной ТЛС, способной преодолеть изолированность через перевал «Камчик». Применение мультисистемной тяги в рамках IMR-TLS-NAM обеспечивает:

- сокращение времени стыковых операций с 2,0–2,5 ч до 0,25 ч;
- снижение совокупных логистических издержек на 28–35 %;

- рост индекса устойчивости R_{es} с 0,64–0,70 до 0,92–0,95;
- увеличение вклада региональной ТЛС в ВВП на 1,4–1,8 п.п. (при эластичности 0,5);
- синхронизацию rail–road–air через РРЦ Коканд [4, 5, 8, 9].

Фактические данные по узлам (Наманган, Пап, Чуст, Учкурган) подтверждают, что рациональная конфигурация достигается при повышении коэффициентов связности периферийных узлов, обнулении трансграничных задержек и переключении потоков на железнодорожный транспорт с мультисистемной тягой.

Выводы. Формирование рациональных транспортно-логистических систем на основе мультимодальных схем и региональных хабов позволяет преодолеть инфраструктурные ограничения горных коридоров, таких как перевал «Камчик». Предложенный комплексный подход обеспечивает снижение совокупных логистических издержек на 16,5% и повышение общей эффективности товародвижения в экономике региона. Формирование эффективных рациональных транспортно-логистических систем в Республике Узбекистан базируется на интеграции мультисистемной тяги, мультимодальной синхронизации и целевой ориентации на рост вклада ТЛС в ВВП. Авторская модель IMR-TLS-NAM обеспечивает количественное обоснование рациональных параметров системы, особенно для Ферганской долины, и создаёт научно-методическую основу для повышения конкурентоспособности и экономической безопасности национальной транспортно-логистической системы.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРА

1. Миротин Л. Б., Ташбаев Ю. Э. Системный анализ в логистике. — М.: Экзамен, 2004. — 480 с.
2. Галабурда В. Г., Персианов В. А., Тимошин А. А. Единая транспортная система: учебник для вузов. — М.: Транспорт, 2001. — 295 с.
3. Ивуть, Р. Б. Роль логистики в развитии страны. The role of logistics in the development of the country /Р.Б.Ивуть, А.Р.Нормирзаев// Автотракторостроение и автомобильный транспорт: сборник научных трудов: в 2 томах /Белорусский национальный технический университет, Автотракторный факультет; редкол.: Т.В.Матюшинец (отв. ред.) [и др.]. — Минск: БНТУ, 2023. — Т. 2. — С. 108-112.
4. Илесалиев Д. И. Оптимизация параметров логистической системы Республики Узбекистан // Транспорт: наука, техника, управление. — 2020. — № 4. — С. 18–25.
5. Нормирзаев, А.Р., & Тухтабаев, М. Логистика и его роль в развитие региона. In Международная научная и научно-техническая конференция: Инновации в строительстве, сейсмическая безопасность зданий и сооружений. —Наманган-2022: НамИСИ (стр. 1170-1174).
6. Нормирзаев, А.Р. Анализ международной перевозки грузов и тенденции развитие отрасли = Analysis of international cargo transportation and industry development trends / А.Р.Нормирзаев, М.А.Тухтабаев, Б.Туманбаева // Автотракторостроение и автомобильный транспорт: сборник научных трудов: в 2 томах /Белорусский национальный технический университет, Автотракторный факультет; редкол.: Д.В.Капский (отв. ред.) [и др.]. — Минск: БНТУ, 2022. — Т. 2. — С. 228-235.
7. Ивуть, Р. Б. Алгоритм решения задачи проектирования региональной логистической инфраструктуры / Р. Б. Ивуть, П. В. Попов, П. И. Лапковская, Н. Е. Шевелева // Наука и техника. — 2021. — № 4. — С. 352–356.

NEFT-GAZ SANOATI KORXONALARIDA RAQAMLI MOLIVAVIY BOSHQARUVNI RIVOJLANTIRISH

Gulbayeva Feruza Islamovna

Annotatsiya: *Ushbu maqolada neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Korxonalar moliyaviy faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanish, moliyaviy mablag'lar harakatini nazorat qilish, pul oqimlarini oldindan baholash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarini samarali tashkil etishga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot doirasida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari, moliyaviy axborotlarni qayta ishlash imkoniyatlari hamda korxona faoliyatida raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, risklarni o'z vaqtida aniqlash va moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar bayon etilgan. Maqolada ilgari surilgan yondashuvlar neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *raqamli moliyaviy boshqaruv, neft-gaz sanoati, moliyaviy resurslar, raqamli texnologiyalar, pul oqimlari, moliyaviy axborot, moliyaviy risklar, raqamli monitoring.*

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi korxonalar faoliyatini boshqarish jarayonlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, neft-gaz sanoati kabi yirik ishlab chiqarish va yuqori darajadagi moliyaviy resurslarni talab qiluvchi tarmoqlarda moliyaviy boshqaruvni zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Korxonalarda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni nazorat qilish, pul oqimlarini boshqarish va moliyaviy risklarni o'z vaqtida aniqlash barqaror faoliyat yuritishning muhim shartlaridan biridir.

Neft-gaz sanoati korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarining murakkabligi, katta hajmdagi investitsion xarajatlar, uzoq muddatli loyihalar va turli moliyaviy majburiyatlarning mavjudligi moliyaviy boshqaruv tizimiga alohida talablarni qo'yadi. Bunday sharoitda an'anaviy moliyaviy boshqaruv usullari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalardan foydalanish korxonaning moliyaviy holati to'g'risidagi ma'lumotlarni tezkor olish, qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi.

Raqamli moliyaviy boshqaruvning rivojlanishi korxonalarda moliyaviy ma'lumotlar bazasini shakllantirish, avtomatlashtirilgan hisobot tizimlarini joriy etish, pul oqimlarini prognozlash hamda moliyaviy ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, raqamli vositalardan foydalanish boshqaruv qarorlarini qabul qilishda axborotning tezkorligi va aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Neft-gaz sanoatida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini, balki moliyaviy boshqaruv mexanizmlarini ham takomillashtirishni talab etadi. Xususan, moliyaviy resurslarni rejalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish, debitorlik va kreditorlik qarzdorligini nazorat qilish, investitsion loyihalarni moliyaviy baholash hamda moliyaviy risklarni boshqarishda raqamli vositalardan foydalanish korxona faoliyatining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan, neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish masalalarini tadqiq etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning moliyaviy boshqaruvdagi o'rni, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari hamda raqamli monitoring va tahlil tizimlarini takomillashtirish yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Neft-gaz sanoati korxonalarida moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda korxonaning moliyaviy resurslarini samarali shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish, pul oqimlarini boshqarish, investitsion faoliyatni moliyalashtirish hamda moliyaviy risklarni kamaytirish nuqtayi nazaridan keng yoritilgan. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi esa mazkur jarayonlarga axborot texnologiyalarini joriy etish va moliyaviy qarorlarni real vaqt rejimida qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Moliyaviy boshqaruv nazariyasida E.F. Brigham va M.C. Ehrhardt korxona moliyasini boshqarishda pul oqimlari, kapital tarkibi, investitsion qarorlar va moliyaviy risklarni boshqarishning o'zaro bog'liqligiga e'tibor qaratgan. Ularning yondashuvlarida moliyaviy boshqaruvning asosiy vazifasi korxona qiymatini oshirish bilan bir qatorda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va risklarni maqbul darajada ushlab turish bilan bog'liq. Ushbu yondashuvlar neft-gaz korxonalarining katta hajmdagi investitsiyalar va uzoq muddatli loyihalar bilan bog'liq moliyaviy faoliyatini tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya masalalarini o'rgangan olimlar, xususan, V. Vial raqamlashtirishni tashkilotlarning texnologik imkoniyatlari, biznes jarayonlari va boshqaruv mexanizmlarini tubdan o'zgartiruvchi jarayon sifatida izohlaydi. Mazkur yondashuv moliyaviy boshqaruvga ham bevosita taalluqli bo'lib, raqamli texnologiyalar yordamida moliyaviy ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, tahlil qilish va prognozlash jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi.

Raqamli moliyaviy boshqaruvga oid tadqiqotlarda korxonalarning ERP tizimlari, bulutli texnologiyalar, katta ma'lumotlar (Big Data), sun'iy intellekt va analitik platformalardan foydalanishi moliyaviy axborotlarning tezkorligi va aniqligini oshirishi qayd etiladi. Bunday texnologiyalar yordamida pul oqimlarini monitoring qilish, xarajatlarni nazorat qilish, budjet ko'rsatkichlarining bajarilishini baholash va moliyaviy risklarni oldindan aniqlash imkoniyatlari kengayadi.

Neft-gaz sanoatiga oid tadqiqotlarda esa korxonalarning moliyaviy natijalariga xomashyo narxlarining o'zgarishi, ishlab chiqarish xarajatlari, valyuta kurslari, investitsiya hajmi va tashqi bozor kon'yunkturasi sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Shu sababli ushbu tarmoq korxonalarida an'anaviy moliyaviy boshqaruv vositalari bilan bir qatorda prognozlash va tezkor monitoring imkonini beruvchi raqamli mexanizmlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, korxonalarni raqamlashtirish va boshqaruv jarayonlariga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning korxonalarning boshqaruv samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi va raqobatbardoshligiga ta'siri o'rganilgan. Biroq neft-gaz sanoati korxonalarida aynan raqamli moliyaviy boshqaruvning yagona mexanizmini shakllantirish, pul oqimlarini raqamli monitoring qilish, moliyaviy ko'rsatkichlarni prognozlash va risklarni tezkor aniqlash masalalari yanada chuqur tadqiq etishni talab qiladi.

ASOSIY QISM

Neft-gaz sanoati korxonalarida moliyaviy boshqaruv korxonaning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim boshqaruv yo'nalishlaridan biridir. Mazkur tarmoq korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarining katta hajmdagi moliyaviy resurslarni talab qilishi, asosiy vositalarning qimmatligi, investitsion loyihalarining uzoq muddatli xarakterga ega ekanligi va bozor sharoitlarining o'zgaruvchanligi moliyaviy boshqaruvga yuqori talablarni qo'yadi. Shu sababli korxonalarda moliyaviy mablag'larni rejalashtirish, taqsimlash va ulardan foydalanishni nazorat qilishning zamonaviy mexanizmlarini shakllantirish zarur.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi moliyaviy boshqaruv jarayonlarini tashkil etishga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli moliyaviy boshqaruv korxonaning moliyaviy

faoliyatiga oid ma'lumotlarni elektron shaklda yig'ish, saqlash, qayta ishlash, tahlil qilish va ushbu ma'lumotlar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Bunda asosiy e'tibor faqat moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirishga emas, balki rahbariyatni tezkor va ishonchli moliyaviy axborot bilan ta'minlashga qaratiladi.

Neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni joriy etish, avvalo, moliyaviy ma'lumotlarning yagona axborot tizimida shakllanishini ta'minlashdan boshlanishi kerak. Korxonaning buxgalteriya hisobi, moliya, ishlab chiqarish, ta'minot, sotuv va investitsiya faoliyatiga oid ma'lumotlar o'zaro integratsiyalashgan holda boshqarilishi zarur. Turli bo'limlarda alohida shakllanadigan ma'lumotlarning yagona tizimga birlashtirilishi rahbariyatga korxonaning umumiy moliyaviy holatini yaxlit ko'rinishda baholash imkonini beradi.

Raqamlashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri moliyaviy rejalashtirish va budjetlashtirish jarayonlarini takomillashtirish hisoblanadi. An'anaviy usulda budjet ma'lumotlarini tayyorlash va ularning bajarilishini nazorat qilish ko'p vaqt talab qilishi mumkin. Raqamli tizimlardan foydalanish orqali daromadlar, xarajatlar, investitsiyalar va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlar bo'yicha rejalashtirilgan hamda amaldagi ma'lumotlarni muntazam taqqoslash imkoniyati paydo bo'ladi. Natijada rejalashtirilgan ko'rsatkichlardan chetlanishlar o'z vaqtida aniqlanadi va tegishli choralar ko'riladi.

Neft-gaz korxonalarida pul oqimlarini boshqarish ham raqamlashtirishni talab qiladigan muhim yo'nalishlardan biridir. Korxona faoliyatida katta miqdordagi mablag'larning doimiy harakati mavjud bo'lib, ularning qaysi manbadan kelib tushayotgani va qaysi yo'nalishlarga sarflanayotganini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega. Raqamli monitoring tizimlari yordamida pul mablag'lari harakatini muntazam kuzatish, kelgusidagi ehtiyojlarni aniqlash va vaqtinchalik mablag' yetishmovchiligining oldini olish imkoniyati kengayadi.

Moliyaviy boshqaruvni raqamlashtirish xarajatlarni nazorat qilish samaradorligini ham oshiradi. Neft-gaz sanoatida ishlab chiqarish, texnik xizmat ko'rsatish, energiya, transport, mehnat va boshqa xarajatlar katta hajmni tashkil qilishi mumkin. Shu sababli xarajatlarni faqat umumiy ko'rinishda emas, balki alohida ishlab chiqarish yo'nalishlari, loyihalar va tarkibiy bo'linmalar kesimida monitoring qilish maqsadga muvofiq. Raqamli tizimlar ortiqcha yoki rejalashtirilmagan xarajatlarni tezkor aniqlash va ularning sabablarini tahlil qilish imkonini beradi.

Raqamli moliyaviy boshqaruvning yana bir muhim jihati moliyaviy prognozlash imkoniyatlarining kengayishidir. Neft-gaz sanoati korxonalarining moliyaviy natijalariga mahsulot va xomashyo narxlarining o'zgarishi, ishlab chiqarish hajmi, valyuta kurslari, investitsiya xarajatlari va tashqi bozor sharoitlari ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli korxona kelgusidagi moliyaviy holatini oldindan baholashi va turli ehtimoliy holatlarga tayyor turishi kerak.

Bunda korxonaning avvalgi davrlardagi moliyaviy ma'lumotlaridan foydalanib, kelgusidagi daromadlar, xarajatlar, pul oqimlari va investitsiya ehtiyojlarini prognozlash mumkin. Raqamli analitik vositalar yordamida turli rivojlanish ssenariylarini shakllantirish ham mumkin. Bu esa boshqaruv qarorlarini faqat mavjud holatga emas, balki kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan o'zgarishlarga asoslash imkonini beradi.

Neft-gaz sanoati korxonalarida moliyaviy risklarni boshqarishda ham raqamli texnologiyalarning ahamiyati yuqori. Korxonalar faoliyatida likvidlik, valyuta, kredit, investitsiya va bozor risklari mavjud bo'lishi mumkin. Ushbu risklarni muntazam monitoring qilish orqali moliyaviy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillarni oldindan aniqlash mumkin.

Masalan, debitorlik qarzlarning ortib borishi, xarajatlarning rejalashtirilgan darajadan oshishi yoki pul mablag'lari oqimining kamayishi korxonaning moliyaviy holatida muayyan muammolar yuzaga kelayotganidan dalolat berishi mumkin. Raqamli monitoring tizimlari bunday o'zgarishlarni tezkor

aniqlash va rahbariyatga tegishli axborotni yetkazish imkonini beradi. Natijada risklarni muammo yuzaga kelganidan keyin emas, balki uning dastlabki belgilaridayoq boshqarish imkoniyati paydo bo'ladi.

Raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan kompleks foydalanish muhimdir. Jumladan, korxonalarda ERP tizimlari orqali moliyaviy va ishlab chiqarish ma'lumotlarini integratsiyalash, biznes-analitika vositalari orqali moliyaviy ko'rsatkichlarni vizuallashtirish, bulutli texnologiyalar yordamida ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin. Shuningdek, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish moliyaviy prognozlash va risklarni baholash jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Raqamli moliyaviy boshqaruvning samaradorligi ko'p jihatdan korxonaning ichki axborot tizimlari o'rtasidagi integratsiyaga bog'liq. Agar moliyaviy, ishlab chiqarish va boshqaruv ma'lumotlari turli tizimlarda alohida saqlansa, ularni umumlashtirish uchun qo'shimcha vaqt va mehnat talab qilinadi. Shu sababli korxonada yagona raqamli moliyaviy axborot muhitini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, raqamli moliyaviy boshqaruvni joriy etishda axborot xavfsizligi masalasiga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Moliyaviy ma'lumotlarning maxfiyligi, ma'lumotlarga kirish huquqlarining chegaralanganligi, elektron hujjatlarning himoyalanganligi va axborot tizimlarining uzluksiz ishlashi korxona moliyaviy boshqaruvining muhim shartlaridan hisoblanadi.

Neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq:

- moliyaviy ma'lumotlarni yagona raqamli tizimga birlashtirish;
- moliyaviy rejalashtirish va budjetlashtirishni avtomatlashtirish;
- pul oqimlarini tezkor monitoring qilish;
- xarajatlar ustidan raqamli nazoratni kuchaytirish;
- moliyaviy ko'rsatkichlarni prognozlash imkoniyatlarini kengaytirish;
- moliyaviy risklarni erta aniqlash tizimini shakllantirish;
- investitsion loyihalarni raqamli tahlil qilish;
- rahbariyat uchun tezkor analitik ma'lumotlar bazasini yaratish;
- moliyaviy axborot xavfsizligini ta'minlash;
- xodimlarning raqamli va moliyaviy kompetensiyalarini rivojlantirish.

Umuman olganda, neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish moliyaviy ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlash jarayonlarini tezlashtirish bilangina cheklanmaydi. Uning asosiy mazmuni moliyaviy boshqaruvning barcha bosqichlarini o'zaro bog'lash, mavjud resurslardan foydalanishni nazorat qilish, ehtimoliy moliyaviy muammolarni oldindan aniqlash va boshqaruv qarorlarini ishonchli ma'lumotlar asosida qabul qilishdan iborat.

Shu nuqtayi nazardan, neft-gaz korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni joriy etish korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, xarajatlarni maqbullashtirish, pul oqimlarini samarali boshqarish va investitsion imkoniyatlardan oqilona foydalanish uchun muhim shartlardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni moliyaviy boshqaruv bilan uyg'unlashtirish natijasida korxonalarda boshqaruv qarorlarining tezkorligi va asoslanganligini oshirish imkoniyati yuzaga keladi.

Natijalar. O'zbekiston neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish moliyaviy jarayonlarni tezkor va samarali tashkil etish imkonini berishini ko'rsatadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida moliyaviy ma'lumotlarni yagona tizimda jamlash, pul oqimlari va xarajatlarni nazorat qilish hamda moliyaviy ko'rsatkichlarni tezkor tahlil qilish imkoniyati kengayadi.

Shuningdek, raqamli monitoring vositalaridan foydalanish moliyaviy risklarni erta aniqlash, mablag'lardan samarali foydalanish va boshqaruv qarorlarini ishonchli ma'lumotlar asosida qabul qilishga xizmat qiladi. Moliyaviy prognozlash imkoniyatlarining kengayishi esa korxonaning kelgusidagi moliyaviy holatini baholash va ehtimoliy muammolarning oldini olish imkonini beradi.

Natijada neft-gaz korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, xarajatlarni maqbullashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Neft-gaz sanoati korxonalarida moliyaviy boshqaruvni raqamlashtirish korxonaning moliyaviy faoliyatini yanada tezkor va shaffof tashkil etish imkonini beradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, moliyaviy ma'lumotlarning turli bo'limlarda alohida shakllanishi ularni umumlashtirish va tezkor qaror qabul qilish jarayonini murakkablashtirishi mumkin. Shu sababli yagona raqamli axborot tizimini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali daromadlar, xarajatlar, pul oqimlari va investitsion mablag'lar harakatini muntazam kuzatish mumkin. Bu esa moliyaviy resurslardan foydalanishdagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash va mavjud mablag'larni ustuvor yo'nalishlarga qayta taqsimlash imkonini beradi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli moliyaviy boshqaruvning samaradorligi faqat zamonaviy dasturlarni joriy etishga emas, balki moliyaviy ma'lumotlarning sifati, xodimlarning raqamli ko'nikmalari va axborot tizimlarining o'zaro integratsiyasiga ham bog'liq. Shu bois neft-gaz korxonalarida raqamlashtirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilishi va moliyaviy boshqaruvning mavjud tizimi bilan uyg'unlashtirilishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijasida neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish korxonaning moliyaviy faoliyatini samarali tashkil etishning muhim yo'nalishlaridan biri ekanligi aniqlandi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish moliyaviy ma'lumotlarni tezkor olish, qayta ishlash va tahlil qilish, mablag'lar harakatini nazorat qilish hamda boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida qabul qilish imkonini beradi.

Neft-gaz korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish orqali moliyaviy rejalashtirish va budjetlashtirishni takomillashtirish, xarajatlarni nazorat qilish, pul oqimlarini samarali boshqarish hamda moliyaviy risklarni oldindan aniqlash imkoniyatlari kengayadi. Ayniqsa, katta hajmdagi moliyaviy va ishlab chiqarish ma'lumotlarini yagona tizimda birlashtirish korxonaning moliyaviy holatini kompleks baholash uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot asosida korxonalarda ERP va biznes-analitika tizimlaridan foydalanish, moliyaviy monitoringni avtomatlashtirish, prognozlash vositalarini rivojlantirish va moliyaviy ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish taklif etiladi. Shu bilan birga, raqamli tizimlardan samarali foydalanish uchun moliyaviy xodimlarning zamonaviy raqamli kompetensiyalarini oshirish ham zarur.

Umuman, raqamli moliyaviy boshqaruvni korxonaning umumiy boshqaruv tizimi bilan integratsiyalash moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va neft-gaz korxonalarining uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Verhoef P.C., Broekhuizen T., Bart Y. et al. Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda // *Journal of Business Research*. – 2021. – Vol. 122. – P. 889–901.
2. Bharadwaj A., El Sawy O.A., Pavlou P.A., Venkatraman N. Digital business strategy: Toward a next generation of insights // *MIS Quarterly*. – 2013. – Vol. 37, No. 2. – P. 471–482.
3. Абдуллаев Мунис Курбонович Нефть-газ компанияларида бошқарувнинг рақамли технологиялар асосидаги ахборот таъминотини иқтисодий баҳолаш механизми. *Экономика и инновационные технологии*, 12 (3), 195–203. (2024).
4. Мунис Абдуллаев “Рақамли трансформация шароитида нефть-газ саноати корхоналарида ахборот алмашинуви таъминлаштириш муборак газни гайта ишаш заводи мчж мисолида”, “зеленая экономика и развитие”, ООО “Ма’рифат-Принт-Медиа”, Ташкентский Государственный Экономический Университет, вып. 4(5) мая. 2026.
5. AA Urinovich. Mintaqa hududning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari iqtisodiy tahlili sustainability of education, socio-economic science theory 3 (27), 90-93
6. AA O‘rinovich, BM Abdusamatovna Qashqadaryo Viloyatining Iqtisodiy o‘rinishini Ta’minlashda Xorijiy Investitsiyalarni o‘zlashtirishning Iqtisodiy Tahlili
7. Sultonov S.N., O‘zbekiston yashil iqtisodiyotining o‘rni va uni rivojlantirish, shuningdek, yashil energetika. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot Ijtimoiy, iqtisodiy, texnik, ilmiy-ommabop jurnal: oktabr, 2024-yil. № 10-son. <https://zenodo.org/records/14035678>
8. Sultonov S.N., Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda klasterlarini investitsioninnovatsion rivojlantirish istiqbollari (2018-2025 yillar davomida). O‘zbekiston respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi abu rayhon beruniy nomidagi urganch davlat universiteti-Turizm va ta’lim integratsiyasining zamonaviy modellari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-anjumani I Jild 1-2 iyun, 2026-yil Urganch.
9. Sultonov S.N., Agrosanoatni klaster asosida optimallashtirishning xorij tajribasi va undan samarali foydalanish yo‘llari. Marketing jurnali, 2024-yil, dekabr. №10-son. <https://zenodo.org/records/16419199>

ADVANTAGES OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGINEERING DISCIPLINES

TU JIE^{1*}, IBRAGIMOV BOTIR DASTAMOVICH²,
YULDOSHEV DILMUROD TURA O‘G‘LI²

¹Faculty of Intelligent Manufacturing ,Nanjing Polytechnic Institute,Nanjing,China.

²Faculty of Automotive Transport Engineering,Tashkent State Transport University,Tashkent, Uzbekistan.

Abstract. *The types of vehicles operated in the conditions of Uzbekistan are increasing year by year. The fastest growth is occurring in electric and hybrid vehicles (NEV). The structure of these types of vehicles is also complex, and the use of digital technologies in their study is very effective.*

To address these issues, a digital reform framework is proposed, including virtual simulation training, localized digital curricula, teacher capacity building, and industry–education collaboration mechanisms.

The results indicate that digital transformation and virtual simulation can improve training efficiency, reduce costs and operational risks, enhance students' practical competence, and better align higher education with industrial needs.

This study provides a reference for reforming NEV practical education and promoting digital education transformation in Central Asia.

Keywords: *industry–education, virtual simulation training, NEV practical education, digital education transformation*

Аннотация. *Типы транспортных средств, эксплуатируемых в условиях Узбекистана, увеличиваются с каждым годом. Наиболее быстрый рост наблюдается в сегменте электромобилей и гибридных автомобилей (NEV). Конструкция транспортных средств данного типа также сложна, и использование цифровых технологий при их изучении весьма эффективно.*

Для решения этих задач предлагается структура цифровой реформы, включающая виртуальное симуляционное обучение, локализованные цифровые учебные программы, повышение квалификации преподавателей и механизмы сотрудничества промышленности и образования.

Результаты показывают, что цифровая трансформация и виртуальное симуляционное обучение позволяют повысить эффективность обучения, снизить затраты и операционные риски, улучшить практические компетенции студентов и лучше согласовать высшее образование с потребностями промышленности.

Данное исследование служит ориентиром для реформирования практического образования NEV и продвижения цифровой трансформации образования в Центральной Азии.

Ключевые слова: *интеграция промышленности и образования, виртуальное симуляционное обучение, практическое образование NEV, цифровая трансформация образования.*

Annotatsiya. *O'zbekiston sharoitida ekspluatatsiya qilinayotgan transport vositalarining turlari yildan-yilga ortib bormoqda. Eng tez o'sish elektr va gibrid avtomobillar (NEV) segmentida kuzatilmoqda. Ushbu turdagi transport vositalarining tuzilishi ham murakkab bo'lib, ularni o'rganishda raqamli texnologiyalardan foydalanish yuqori samara beradi.*

Mazkur muammolarni hal etish maqsadida virtual simulyatsiya mashg'ulotlari, lokalizatsiya qilingan raqamli o'quv dasturlari, o'qituvchilar salohiyatini oshirish va sanoat-ta'lim hamkorligi mexanizmlarini o'z ichiga olgan raqamli islohotlar doirasi (framework) taklif etiladi.

Natijalar raqamli transformatsiya va virtual simulyatsiya o'quv samaradorligini oshirishi, xarajatlar hamda operatsion xavflarni kamaytirishi, talabalarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishi va oliy ta'limni sanoat ehtiyojlariga yanada yaqinlashtirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot NEV amaliy ta'limini isloh qilish va Markaziy Osiyoda raqamli ta'lim transformatsiyasini rag'batlantirish uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *sanoat-ta'lim integratsiyasi, virtual simulyatsiya mashg'ulotlari, NEV amaliy ta'limi, raqamli ta'lim transformatsiyasi.*

INTRODUCTION

On a global scale, the transition to a "green" economy and the decarbonization of the transport sector are driving the unprecedented development of the New Energy Vehicles industry. In Uzbekistan, this strategic industry is also developing at a rapid pace, making it an urgent task to train highly qualified engineering and technical personnel who meet modern requirements.

However, the process of organizing practical training in the field of NEV in higher education institutions faces a number of serious obstacles. In particular, the high cost of equipment required for modern electric and hybrid vehicles, extremely strict safety requirements, and the lack of a material and technical base negatively affect the quality of education. The fact that most universities still rely on traditional physical education models and are not fully equipped with systematic digital educational resources is complicating the formation of practical skills.

In solving these problems, modern digital technologies, including virtual simulation (Virtual Simulation) and digital twins (Digital Twins), serve as an important solution. They create broad opportunities to increase the efficiency of the educational process, significantly reduce financial costs and technical safety risks, and strengthen students' practical competencies.

In this regard, based on the specific conditions of Uzbekistan, the development of localized digital transformation pathways for NEV practical training is a priority for radically improving the quality of personnel training and supporting sustainable industrial development in the country.

MATERIALS AND METHODS

As shown in Fig.1, Uzbekistan has promoted educational digital transformation and engineering education reform in recent years, providing policy support for integrating digital technologies into higher education and improving practical training systems.

Research Direction	Existing Research in Uzbekistan	Research Gap
 Digital Education Transformation	 Relatively mature, with broad discussions and pilot implementations.	 Lacks industry-oriented applications and integration.
 Engineering Virtual Experiments	 Initial development and exploration.	 Lacks studies and systems in the field of automotive engineering.
 Automotive Engineering Digital Teaching	 Limited number of related studies.	 Lacks a systematic digital teaching platform and framework.
 New Energy Vehicle (NEV) Teaching	 Just beginning, at an early stage.	 Lacks practical training (hands-on) systems and modules.
 Virtual Simulation Software	 Very few studies and applications.	 Lacks validation of teaching effectiveness and empirical evaluation.

Fig. 1 Current Status and Gaps in Digitalization Practices of NEVs in Uzbekistan

However, existing research mainly emphasizes general educational digitalization, while studies on digital practical training for new energy vehicle (NEV) education remain limited. Localized approaches to virtual simulation development, digital training systems, and teaching evaluation are still insufficient, and a systematic reform framework has not yet been established.

By contrast, some Central Asian countries, including Kazakhstan and Kyrgyzstan, have introduced NEV virtual simulation and industry-oriented digital training through China's Luban Workshop initiatives, demonstrating the potential of digital practical education.

Therefore, developing localized virtual simulation platforms and digital reform pathways has become essential for advancing NEV practical teaching and supporting educational and industrial development in Uzbekistan.

Research Status in China

As shown in Fig.2, China has developed a relatively mature and systematic research foundation in the field of digital practical training for new energy vehicle (NEV) education. Existing studies mainly focus on virtual–real integrated training models, digital twin-based practical training platforms, AR-supported immersive teaching environments, and the development of digital teaching resource systems.

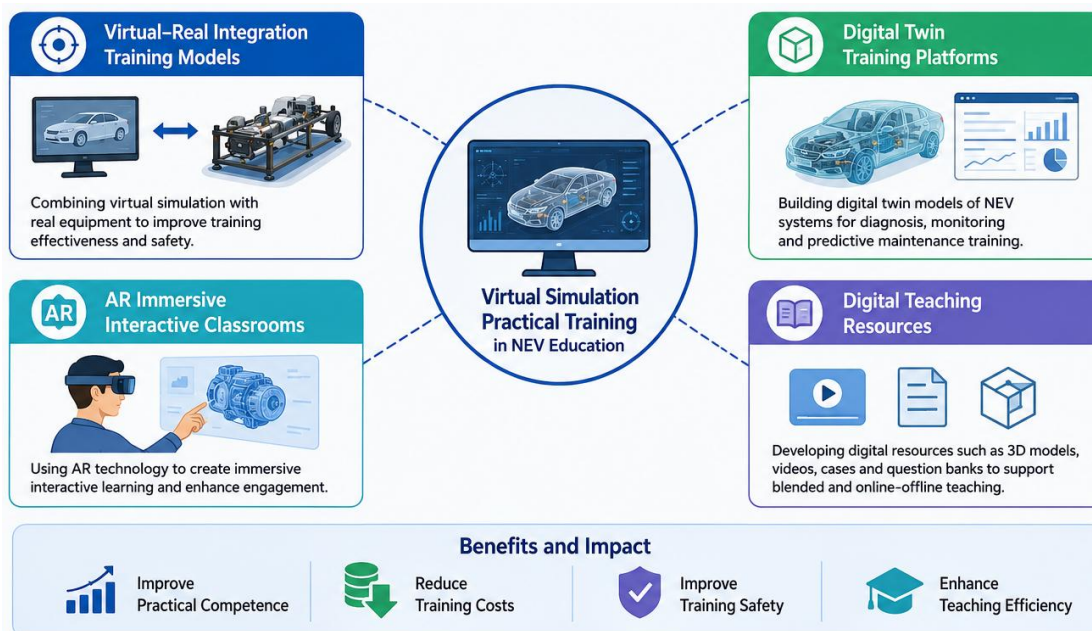

Fig.2 Current Status of Digitalization Practice Research on NEVs in China

Numerous studies have demonstrated that digital technologies can improve training efficiency, student engagement, and practical competence. In particular, the integration of virtual simulation into engineering education has gradually developed mature and replicable teaching approaches.

These achievements provide important theoretical foundations and practical references for the digital transformation of NEV education and practical teaching reform in Uzbekistan.

Imbalanced Training Infrastructure and Limited Digital Platforms

Practical training for NEV education in Uzbekistan remains largely oriented toward conventional vehicle teaching. Field investigations indicate that most universities possess sufficient facilities for engine and chassis training but have very limited NEV equipment. Only a few institutions provide basic electric vehicle training resources, while specialized platforms for battery, motor, and electronic control systems are rarely available, restricting advanced practical activities.

Digital infrastructure is also underdeveloped. Most institutions lack VR classrooms, virtual simulation environments, and digital twin platforms, and existing training spaces remain focused on physical operation without integrated virtual-physical teaching support.

NEV practical teaching still follows teacher-centered demonstration models with limited student participation. Due to equipment shortages and safety concerns, students receive insufficient hands-on practice, especially in high-voltage training.

Localized digital teaching resources-including bilingual materials, virtual simulation projects, enterprise cases, and online training tools-remain insufficient. In addition, assessment methods still rely heavily on teacher observation, making it difficult to evaluate complex practical competencies objectively.

RESULTS AND DISCUSSION

A differentiated strategy should be adopted according to institutional conditions. For local universities, existing computer laboratories can be upgraded into low-cost virtual training environments by introducing lightweight VR simulation systems covering high-voltage safety, battery maintenance, BMS diagnosis, and drive motor testing. Training spaces should integrate virtual and physical practice to improve training accessibility while reducing operating costs.

For key universities such as Tashkent State Transport University, digital twin-based intelligent training centers should be developed. Real-time interaction between physical equipment and virtual systems, combined with AR-assisted operation and cross-border resource sharing, can strengthen practical teaching capacity. International cooperation projects may further support equipment and resource construction.

As shown in Fig. 3, the digital reform of practical teaching can be implemented through the following pathways.

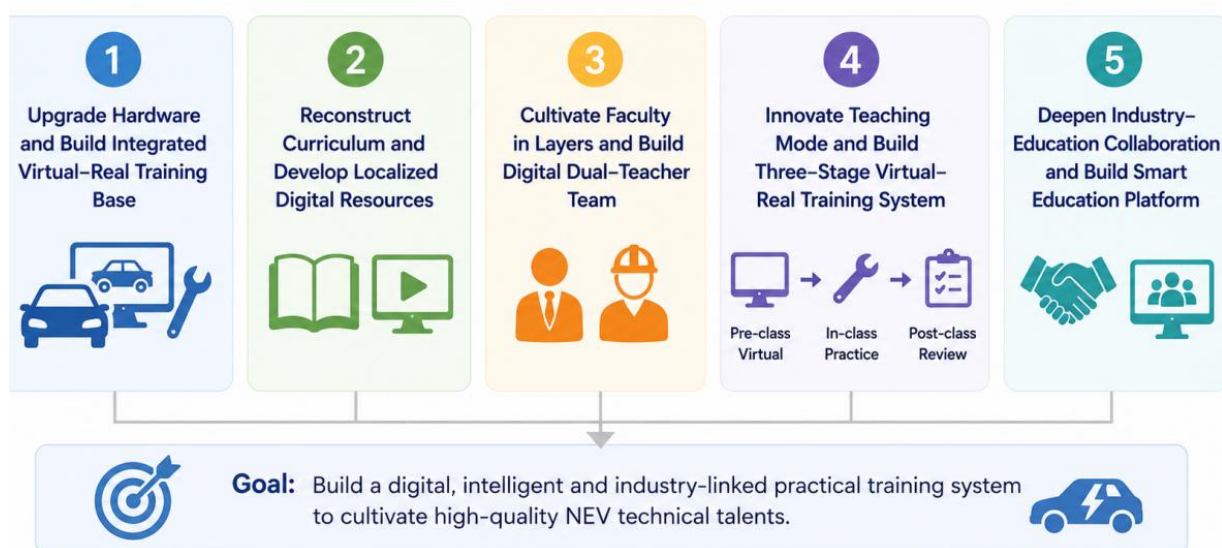

Fig.3 Pathways for Digital Reform

A layered faculty development system should strengthen both industrial experience and digital teaching competence.

Short-term training should focus on simulation technology and blended teaching methods through China-Uzbekistan cooperation. Long-term initiatives should support faculty exchange and professional certification in NEV technologies.

Joint teaching teams involving university instructors and enterprise engineers should be established, while digital teaching performance should be incorporated into faculty evaluation mechanisms.

CONCLUSION

The study showed that limited educational infrastructure, insufficient digital skills of faculty, and weak integration between industry and education are serious obstacles to the quality of personnel training.

It became clear that traditional educational approaches could not meet the rapidly evolving demands of the modern NEV industry. In this regard, this study proposes a model for innovative digital reforms based on the integration of virtual and real environments. This approach includes the following four interrelated pillars:

Localized digital resources - educational materials adapted to national educational standards and requirements;

Updating light infrastructure - digitizing the material and technical base without excessive financial costs;

Closed-cycle practical classes - educational trajectories that continuously connect theory with practice;

Cooperation between a higher education institution and an enterprise is a mutually beneficial integration of production and education.

The proposed approach not only increases the efficiency of the educational process but also significantly reduces financial costs and operational security risks. Most importantly, it fundamentally strengthens students' practical competencies in the technologies of the vehicle's main components - battery, electric motor, and control electronics.

REFERENCES

1. President of the Republic of Uzbekistan. (2019). *Concept for the Development of the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan until 2030*. Tashkent, Uzbekistan.
2. OECD. (2022). *Digital Education Outlook 2022: Transforming Education through Technology*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/bac4dc9f-en>
3. President of the Republic of Uzbekistan. (2020). *Strategy for Transition of the Republic of Uzbekistan to a Green Economy for 2019–2030*. Tashkent, Uzbekistan.
4. UzDaily. (2022). *Uzbekistan to take measures to support the organization of production and operation of electric vehicles*.
5. Wang, L. (2025). Research on Key Factors and Effective Pathways for Luban Workshop's Growth into a Prominent International Vocational Education Cooperation Brand: An Examination Based on Structuration Theory. *World Vocational and Technical Education*, 1(3), 328–348.
6. Wang, Y. (2024). The Connotation, Current Situation and Development Path of Zheng He College Construction. *Fujian Education*, (9), 12–15.

QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARIDA MEHNAT RESURSLARINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Ibragimov Salohiddin Ochilovich^{1,2}

¹ “Alfraganus University” NOTT “Menejment va marketing” kafedrası dotsenti PhD.

E-mail: salohiddinibragimov061@gmail.com

Inog'omova Komilaxon Muxiddin qizi²

²E-mail: erkinovakomilaxon57@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada qurilish materiallari sanoati korxonalarida mehnat resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishning zamonaviy usullari tadqiq etilgan. An'anaviy va zamonaviy boshqaruv usullarining qiyosiy tahlili o'tkazilib, ularni tarmoq korxonalarida qo'llash xususiyatlari aniqlangan. Kadrlarni rejalashtirish, natijadorlikni boshqarish, rag'batlantirish, kompetensiyalarni rivojlantirish va HR-jarayonlarni raqamlashtirishni qamrab oluvchi besh blokli boshqaruv yetukligi indeksi taklif etilgan.

Kalit so'zlar: qurilish materiallari sanoati, mehnat resurslarini boshqarish, zamonaviy boshqaruv usullari, KPI, rag'batlantirish tizimi, kompetensiya modeli, HR-raqamlashtirish, boshqaruv yetukligi indeksi, ustuvorlik matritsasi.

Аннотация. В статье исследованы современные методы повышения эффективности управления трудовыми ресурсами на предприятиях промышленности строительных материалов. Проведён сравнительный анализ традиционных и современных методов управления, выявлены особенности их применения на предприятиях отрасли. Предложен пятиблочный индекс зрелости

управления, охватывающий планирование персонала, управление результативностью, стимулирование, развитие компетенций и цифровизацию HR-процессов.

Ключевые слова: промышленность строительных материалов, управление трудовыми ресурсами, современные методы управления, KPI, система стимулирования, модель компетенций, цифровизация HR, индекс зрелости управления, матрица приоритетов.

Abstract: The article examines modern methods of improving the efficiency of labour resource management in construction materials enterprises. A comparative analysis of traditional and modern management methods is carried out and the specifics of their application in the industry are identified. A five-block management maturity index is proposed, covering workforce planning, performance management, incentives, competency development and digitalisation of HR processes.

Keywords: construction materials industry, labour resource management, modern management methods, KPI, incentive system, competency model, HR digitalisation, management maturity index, priority matrix.

KIRISH

Qurilish materiallari sanoati O'zbekistonda so'nggi yillarda eng tez o'sayotgan tarmoqlardan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-dekabrda PQ-365-son qarorida tarmoqda ishlab chiqarish hajmini 62 trillion so'mga, eksportni 1,5 milliard AQSH dollariga yetkazish, korxonalar faoliyatini raqamlashtirish va malakali kadrlar tayyorlash asosiy vazifalar sifatida belgilangan [16]. «O'zbekiston - 2030» strategiyasida ham mehnat unumdorligini oshirish iqtisodiy o'sishning asosiy manbalaridan biri sifatida ko'rsatilgan [15].

Biroq ko'p korxonalarda kadrlar bilan ishlash hali ham hujjat yuritish, ish haqini hisoblash va intizom nazorati bilan cheklangan. Tarmoqda ishlab chiqarish ko'pincha uzluksiz, talab mavsumiy, mehnat sharoiti og'ir, korxonalarning aksariyati qishloq joylardagi kichik va o'rta korxonalardir. Shu sababli xorij tajribasini to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib bo'lmaydi - usullarni tarmoq sharoitiga moslashtirish va joriy etish tartibini asoslash kerak.

Tadqiqotning maqsadi - tarmoq korxonalarida mehnat resurslarini boshqarishning zamonaviy usullarini tizimlashtirish, ularning joriy etilish darajasini baholash metodikasini ishlab chiqish va joriy etish tartibini asoslash. Ilmiy yangilik - besh blokli boshqaruv yetukligi indeksi va «samara - xarajat» nisbatiga asoslangan ustuvorlik matritsasi taklif etilgani hamda boshqaruv yetukligi bilan mehnat unumdorligi o'rtasidagi bog'liqlik tekshirilganidir.

ADABIYOTLAR SHARHI

M. Armstrong kadrlarni tanlash, baholash, rag'batlantirish va rivojlantirishni korxona strategiyasiga bog'langan yaxlit tizim sifatida qarashni taklif etgan [1]. D. Ulrich kadrlar xizmati strategik hamkorga aylanishi kerakligini [2], B. Bekker, M. Huselid va D. Ulrich esa uning moliyaviy natijaga hissasini o'lchash usulini asoslagan [3]. P. Boksoll va J. Persellning fikricha, boshqaruv usullari faqat korxona sharoitiga mos kelgandagina natija beradi [4]. Natijadorlikni boshqarish bo'yicha R. Kaplan va D. Norton [5] hamda D. Parmenter [6] ishlari asosiy manba hisoblanadi.

M. Huselid kadrlarni tanlash, o'qitish va rag'batlantirish amaliyotlari qo'nimsizlikni kamaytirib, unumdorlikni oshirishini isbotlagan [7]. N. Blum va J. Van Rinen boshqaruv amaliyotlarini ballar bilan baholash mumkinligini va unumdorlikdagi farqning katta qismi boshqaruv sifatiga bog'liqligini ko'rsatgan [8]; bu yondashuv tadqiqot metodikasiga asos bo'ldi. HR-analitika [9], yetuklik modeli [10] va tejankor ishlab chiqarish [11] bo'yicha ishlar ham hisobga olindi. Xalqaro [13; 14] va mahalliy [17; 18] tadqiqotlarda boshqaruv sifatining unumdorlikka ta'siri qayd etilgan, biroq tarmoq korxonalarida zamonaviy usullarning joriy etilish darajasi baholanmagan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli va qiyosiy tahlil, yetuklik modeli asosida ballar bilan baholash [10], ekspert baholash (fikrlar mosligi Kendall koeffitsiyenti bilan tekshirildi [12]), korrelyatsion tahlil va trend modellari asosida prognozlash qo'llanildi. Axborot bazasi - Statistika agentligining 2020-2024 yillardagi ma'lumotlari [19], sement, g'isht, beton buyumlari, gips va keramika ishlab chiqaruvchi 24 ta korxonadagi so'rov va hisobotlar hamda 16 nafar ekspert so'rovi. An'anaviy va zamonaviy usullar 1-jadvalda solishtirilgan.

1-jadval

Mehnat resurslarini boshqarishning an'anaviy va zamonaviy usullarining qiyosiy tahlili

№	Yo'nalish	An'anaviy usul	Zamonaviy usul	Tarmoqda qo'llash xususiyati
1	Kadrlar ehtiyojini rejalashtirish	Bo'sh o'rin paydo bo'lganda to'ldirish	Ishlab chiqarish rejasi va mavsumga bog'langan prognoz, ko'p kasbli xodimlar zaxirasi	Mavsumiy talab va qishloq mehnat bozorining torligi
2	Natijadorlikni baholash	Ish normasi va intizom nazorati	Smena va brigada KPI, muntazam qayta aloqa	Smena natijasi va uskuna bekor turishi asosiy ko'rsatkich
3	Rag'batlantirish	Tarif setkasi, yillik mukofot	Greyding, natijaga bog'liq ish haqi, nomoddiy rag'bat	Ijtimoiy paket va mehnat sharoiti rag'bat tarkibiga kiradi
4	Xodimlarni rivojlantirish	Ish joyida o'rgatish	Kompetensiya modeli, dual ta'lim, ustoz-shogird tizimi	Texnikumlar bilan hamkorlik muhim
5	Kadrlar hisobi va tahlili	Qog'oz hujjatlar, tarqoq jadvallar	HRM-axborot tizimi, elektron ish vaqti hisobi	Xarajat PQ-365-son qaror doirasida qisman qoplanadi

Demak, zamonaviy usullar bir-biriga bog'langan tizimdir: KPI ish vaqtining elektron hisobisiz o'lchanmaydi, greyding esa kompetensiya modelisiz adolatli bo'lmaydi. Shu sababli usullarning qanchalik tizimli joriy etilganini baholash zarur.

Taklif etilgan metodika. Boshqaruv usullarining joriy etilish darajasi besh blok bo'yicha baholanadi (2-jadval). Har bir blokka 0 dan 4 gacha ball qo'yiladi: 0 - usul qo'llanilmaydi; 1 - nomuntazam; 2 - qisman qo'llaniladi; 3 - tizimli, natijasi o'lchanadi; 4 - raqamli ma'lumotlar asosida doimiy takomillashtiriladi. Bloklarning og'irligi 16 nafar ekspert baholari asosida aniqlandi; ekspertlar fikri yetarli darajada mos keladi ($W = 0,71$; $\chi^2 = 45,4$; $p < 0,01$).

Boshqaruv yetukligi indeksi bloklari va ularning og'irlik koeffitsiyentlari

№	Blok	Baholanadigan usullar	Og'irlik (w_j)
1	Kadrlarni rejalashtirish va tanlash (B ₁)	Kadrlar ehtiyojini prognozlash, tanlov mezonlari, moslashtirish dasturi	0,15
2	Natijadorlikni boshqarish (B ₂)	KPI, smena va brigada natijalarini o'lchash, qayta aloqa	0,25
3	Rag'batlantirish tizimi (B ₃)	Greyding, o'zgaruvchan ish haqi, ijtimoiy paket, nomoddiy rag'bat	0,20
4	Kompetensiyalarni rivojlantirish (B ₄)	Kompetensiya modeli, o'qitish rejasi, ustoz-shogird tizimi, dual ta'lim	0,20
5	HR-jarayonlarni raqamlashtirish (B ₅)	HRM-axborot tizimi, elektron ish vaqti hisobi, HR-analitika	0,20
	Jami	-	1,00

Boshqaruv yetukligi indeksi (BYI) quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$BYI = \sum w_j \cdot (B_j / B_{max}), \quad \sum w_j = 1, \quad j = 1 \dots 5$$

bu yerda B_j - j -blokning ball bahosi, $B_{max} = 4$ - shkalaning maksimal balli, w_j - blokning og'irlik koeffitsiyenti. Indeks 0 dan 1 gacha qiymat oladi. Uni talqin qilish uchun quyidagi shkala taklif etiladi: $BYI < 0,30$ - past daraja (boshqaruv an'anaviy usullarda); $0,30-0,50$ - boshlang'ich daraja; $0,50-0,70$ - o'rta daraja; $0,70-0,85$ - yuqori daraja; $BYI > 0,85$ - yetuk daraja.

Joriy etish tartibini aniqlash uchun ekspertlar har bir usulning samarasini (E) va xarajatini (C) 1 dan 5 gacha baholadi. $P = E / C \geq 1,5$ bo'lsa usul «tez samara beruvchi» (I guruh), $P < 1,5$ va $E \geq 4,0$ bo'lsa «strategik» (II guruh), qolgan hollarda «qo'llab-quvvatlovchi» (III guruh) hisoblanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

24 ta korxonaning 2020 va 2024 yillardagi boshqaruv yetukligi baholanib, 2030 yilgacha prognoz qilindi (3-jadval).

Qurilish materiallari sanoati korxonalarida boshqaruv yetukligi indeksini baholash natijalari (24 ta korxona bo'yicha o'rtacha)

№	Ko'rsatkich	2020-yil	2024-yil	2030-yil (prognoz)
1	Kadrlarni rejalashtirish va tanlash (B ₁), ball	1,6	2,1	2,8
2	Natijadorlikni boshqarish (B ₂), ball	1,3	2,0	3,0
3	Rag'batlantirish tizimi (B ₃), ball	1,9	2,4	3,1

4	Kompetensiyalarni rivojlantirish (B ₄), ball	1,4	2,0	2,9
5	HR-jarayonlarni raqamlashtirish (B ₅), ball	0,8	1,7	3,0
6	Boshqaruv yetukligi indeksi (BYI)	0,346	0,509	0,743
7	Yetuklik darajasi (shkala bo'yicha)	boshlang'ich	o'rta	yuqori

Boshqaruv yetukligi indeksi 2020 yildagi 0,346 dan 2024 yilda 0,509 ga o'sdi (47,1 foiz), ya'ni tarmoq «boshlang'ich» darajadan «o'rta» darajaga o'tdi. Eng katta o'sish raqamlashtirish (0,8 dan 1,7 ballgacha) va natijadorlikni boshqarish (1,3 dan 2,0 ballgacha) bloklarida bo'ldi. Kompetensiyalarni rivojlantirish va kadrlarni rejalashtirish esa orqada qolmoqda: ko'p korxonalarda o'qitish rejasi yo'q, kadr ehtiyoji faqat bo'sh o'rin paydo bo'lganda hal qilinadi.

Korxonalar o'rtasidagi farq katta: 2024 yilda 3 ta korxona «past», 9 tasi «boshlang'ich», 8 tasi «o'rta», 4 tasi «yuqori» darajada, «yetuk» darajada birorta ham korxona yo'q. BYI 0,70 dan yuqori korxonalarda bir xodimga to'g'ri keladigan mahsulot BYI 0,50 dan past korxonalarga nisbatan 1,9 barobar ko'p, kadrlar qo'nimsizligi 9,4 foiz (21,7 foizga qarshi), malaka oshirganlar ulushi 41 foiz (12 foizga qarshi). Indeks bilan mehnat unumdorligi o'rtasidagi korrelyatsiya $r = 0,68$ ($p < 0,01$); bunga korxona hajmi ham ta'sir qilgani uchun natija bevosita sabab emas, bog'liqlik sifatida talqin qilinadi.

Prognozga ko'ra, PQ-365-son qarordagi choralar [16] amalga oshirilsa, indeks 2030 yilda 0,743 ga yetib, tarmoq «yuqori» darajaga chiqishi mumkin. Buning uchun usullarni to'g'ri ketma-ketlikda joriy etish muhim (4-jadval).

4-jadval

Zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etishning ustuvorlik matritsasi (16 nafar ekspertning o'rtacha baholari)

№	Usul	Blok	Samara (E)	Xarajat (C)	E / C	Guruh
1	KPI (smena va brigada darajasida)	B ₂	4,6	2,4	1,92	I
2	Elektron ish vaqti hisobi va smena grafigi	B ₅ , B ₂	4,1	2,1	1,95	I
3	Ustoz-shogird tizimi	B ₄	3,8	1,6	2,38	I
4	Mavsumiy moslashuvchan bandlik va ko'p kasblilik	B ₁ , B ₂	3,5	2,2	1,59	I
5	Xodimlar fikrini muntazam o'rganish	B ₃	3,1	1,4	2,21	I
6	Greyding asosidagi ish haqi	B ₃	4,3	3,4	1,26	II
7	Kompetensiya modeli va o'quv markazi	B ₄	4,4	3,8	1,16	II

8	HRM-axborot tizimi va HR-analitika	B ₅	4,2	3,9	1,08	II
9	Kadrlar ehtiyojini prognozlash	B ₁	3,6	2,8	1,29	III
10	Ichki kadrlar zaxirasi	B ₁ , B ₄	3,4	3,0	1,13	III

Matritsa uch bosqichli joriy etish dasturini asoslaydi. Birinchi yilda I guruhdagi kam xarajatli usullar joriy etiladi: ular 6-12 oyda natija beradi va keyingi usullar uchun ma'lumot to'playdi. Ikkinchi-uchinchi yillarda II guruhning strategik usullari joriy etilib, korxonani «yuqori» darajaga olib chiqadi. III guruh usullari yetarli ma'lumot to'plangandan keyin qo'llanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Birinchidan, zamonaviy boshqaruv usullari bir-biriga bog'langan tizim sifatida joriy etilgandagina samara beradi, shuning uchun ularning joriy etilish darajasini o'lchash zarur.

Ikkinchidan, taklif etilgan indeks besh blok holatini yagona o'lchovda baholaydi: tarmoqda u 2020-2024 yillarda 0,346 dan 0,509 gacha o'sgan, asosan raqamlashtirish va KPI hisobiga.

Uchinchidan, yetukligi yuqori korxonalarda unumdorlik 1,9 barobar yuqori, qo'nimsizlik 2,3 barobar past ($r = 0,68$), ya'ni zamonaviy boshqaruvga sarmoya o'zini oqlaydi.

To'rtinchidan, «samara - xarajat» nisbati joriy etishning uch bosqichli tartibini asoslaydi. Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- boshqaruv yetukligi indeksini PQ-365-son qaror doirasida raqamlashtirish xarajatlarini qoplash mezonlaridan biri sifatida qo'llash;
- KPI tizimini smena va brigada darajasidan boshlab, elektron ish vaqti hisobi bilan birga joriy etish;
- greyding tizimini kompetensiya modeli bilan birga joriy etish;
- kichik va o'rta korxonalar uchun tarmoq uyushmasi qoshida umumiy o'quv markazi va bulutli HRM-platforma tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Armstrong M., Taylor S. Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice. 14th ed. - London: Kogan Page, 2017. - 776 p.
2. Ulrich D. Human Resource Champions: The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results. Boston: Harvard Business School Press, 1997. 281 p.
3. Becker B.E., Huselid M.A., Ulrich D. The HR Scorecard: Linking People, Strategy, and Performance. - Boston: Harvard Business School Press, 2001. - 235 p.
4. Boxall P., Purcell J. Strategy and Human Resource Management. 4th ed. - London: Palgrave Macmillan, 2016. - 368 p.
5. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. - Boston: Harvard Business School Press, 1996. - 322 p.
6. Parmenter D. Key Performance Indicators: Developing, Implementing, and Using Winning KPIs. 4th ed. - Hoboken: John Wiley & Sons, 2020. - 384 p.
7. Huselid M.A. The Impact of Human Resource Management Practices on Turnover, Productivity, and Corporate Financial Performance // Academy of Management Journal. - 1995. - Vol. 38, No. 3. - P. 635-672.
8. Bloom N., Van Reenen J. Measuring and Explaining Management Practices Across Firms and Countries // Quarterly Journal of Economics. - 2007. - Vol. 122, No. 4. - P. 1351-1408.
9. Marler J.H., Boudreau J.W. An Evidence-Based Review of HR Analytics // The International Journal of Human Resource Management. - 2017. - Vol. 28, No. 1. - P. 3-26.

10. Paulk M.C., Curtis B., Chrissis M.B., Weber C.V. Capability Maturity Model, Version 1.1 // IEEE Software. - 1993. - Vol. 10, No. 4. - P. 18-27.
11. Womack J.P., Jones D.T. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. 2nd ed. - New York: Free Press, 2003. - 396 p.
12. Kendall M.G., Babington Smith B. The Problem of m Rankings // The Annals of Mathematical Statistics. - 1939. - Vol. 10, No. 3. - P. 275-287.
13. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2024. - Geneva: ILO, 2024. - 148 p.
14. UNIDO. Industrial Development Report 2024: Turning Challenges into Sustainable Solutions. - Vienna: UNIDO, 2024. - 214 p.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son «O'zbekiston - 2030» strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni - <https://lex.uz/docs/6600404>
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-dekabrdagi PQ-365-son «Qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori - <https://lex.uz/uz/docs/-7873803>
17. Xo'jayev N.X., Tursunov B.A. O'zbekiston sanoatini modernizatsiya qilishning institutsional mexanizmlari. - Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021. - 248 b.
18. Ibragimov S.O. Qurilish materiallari sanoatida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshlikni oshirishning iqtisodiy mexanizmlari. URL: <https://marketingjournal.uz/index.php/mj/uz/article/view/1818>
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy ma'lumotlari. URL: <https://stat.uz>

IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH

Mamanazarova Nasiba Jo'rayevna

“Iqtisodiyot” kafedrasi v.b.dotsenti

jurayevnanasiba86@internet.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida mamlakatimizda mavjud resurslardan samarali foydalanish, ularni iqtisodiyot tarmoqlari va hududlar o'rtasida oqilona taqsimlash hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari, ishlab chiqarish jarayonlarida resurslar taqsimotining o'rni va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda resurslarni boshqarish va taqsimlashning ilg'or tajribalari, institutsional mexanizmlari hamda innovatsion yondashuvlari o'rganilib, ularni milliy iqtisodiyot sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholangan.

Kalit so'zlar: resurs, iqtisodiy samaradorlik, tendensiya, tarmoq, modernizatsiya, ekologiya, innovatsiya, institutsional

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of the efficient use of available resources, their rational allocation across economic sectors and regions, and the enhancement of resource utilization efficiency within the context of economic modernization. It analyzes modern trends in economic development, the role of resource allocation in production processes, and its impact on economic growth through a scientific-theoretical lens. Furthermore, the article explores advanced practices, institutional mechanisms, and innovative approaches to resource management and allocation in developed nations, while assessing the feasibility of applying them within the national economy.

Keywords: resource, economic efficiency, trend, sector, modernization, ecology, innovation, institutional

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты эффективного использования имеющихся ресурсов, их рационального распределения по секторам экономики и регионам, а также повышения эффективности использования ресурсов в контексте модернизации экономики. С научно-теоретической точки зрения анализируются современные тенденции экономического развития, роль распределения ресурсов в производственных процессах и его влияние на экономический рост. Кроме того, в статье исследуются передовой опыт, институциональные механизмы и инновационные подходы к управлению ресурсами и их распределению, применяемые в развитых странах, а также оценивается возможность их внедрения в национальную экономику.

Ключевые слова: ресурс, экономическая эффективность, тенденция, сектор, модернизация, экология, инновация, институциональный

KIRISH

Bugungi kunda global iqtisodiyotda ishlab chiqarish, infratuzilma va iste'mol hajmining kengayishi tabiiy resurslarga bo'lgan talabning izchil ortishiga sabab bo'lmoqda. UNEPning Global Resources Outlook 2024 hisobotiga ko'ra, global materiallarni qazib olish hajmi 1970-yildagi 30 mlrd tonnadan 2024-yilda 106,6 mlrd tonnagacha oshgan. BMTning 2025-yilgi Barqaror rivojlanish maqsadlari hisobotida qayd etilishicha, 2015–2022-yillarda global ichki material iste'moli 92,1 mlrd tonnadan 113,6 mlrd tonnagacha, ya'ni 23,3 foizga oshgan. Aholi jon boshiga material iste'moli 12,4 tonnadan 14,2 tonnagacha ko'paygan, material izi esa mazkur davrda 21,3 foizga oshgan. Ushbu tendensiyalar iqtisodiy o'sishning tabiiy resurslardan foydalanish ko'lamini kengaytirayotganini hamda resurslardan samarali va barqaror foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bu holat iqtisodiy rivojlanishning an'anaviy modelida "ko'proq ishlab chiqarish — ko'proq resurs sarflash" bog'liqligi mavjudligini ko'rsatadi. Zamonaviy yondashuv esa ushbu bog'liqlikni kamaytirishni ko'zlaydi. Bunda esa, Iqtisodiy o'sish texnologik yangilanish orqali erishiladi, resurslar samaradorligi kamroq resurs sarfi modeli orqali amalga oshiriladi. BMT ushbu jarayonni iqtisodiy o'sishni resurslardan foydalanish va ekologik degradatsiyadan ajratish (decoupling) bilan bog'laydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish — bu mamlakat iqtisodiy tizimini zamonaviy texnologiyalar, innovatsiyalar, samarali boshqaruv usullari, yangi institutsional mexanizmlar va ilg'or ishlab chiqarish standartlari asosida yangilash hamda uning raqobatbardoshligi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish jarayoni hisoblanadi. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish eskirgan texnika yoki uskunalarni yangilash bilan cheklanib qolmasdan ishlab chiqarish, boshqaruv, infratuzilma, moliya, mehnat bozori, tadbirkorlik va institutsional muhitni kompleks ravishda takomillashtirishni nazarda tutadi. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning asosiy maqsadi — iqtisodiy o'sishning sifat jihatdan yangi modelini shakllantirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va aholining farovonligini yuksaltirish bilan izohlanadi.

Bunda quyidagi vazifalar muhim hisoblanadi:

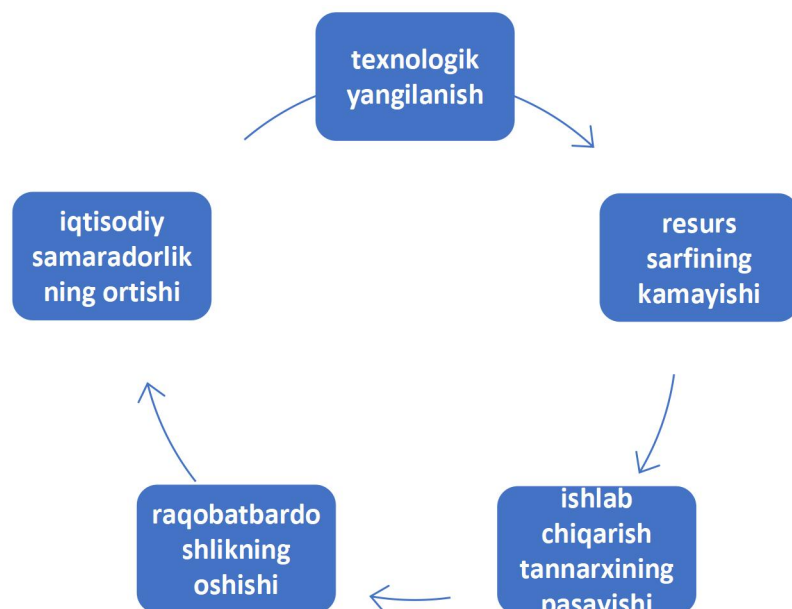
- ishlab chiqarishga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish;
- mehnat unumdorligini oshirish;

- ✚ tabiiy, moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan samarali foydalanish;
- ✚ innovatsion faoliyatni rivojlantirish;
- ✚ iqtisodiyotning tarkibiy tuzilmasini takomillashtirish;
- ✚ yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan tarmoqlarni rivojlantirish;
- ✚ kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash;
- ✚ raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan foydalanish;
- ✚ eksport salohiyati va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish;
- ✚ energiya va resurs tejamkor ishlab chiqarishni rivojlantirish;
- ✚ ekologik barqarorlikni ta’minlash.

1-jadval. Modernizatsiya yo‘nalishlari va mazmuni

No	Yo‘nalish	Mazmuni
1	Texnologik modernizatsiya	Zamonaviy mashina, uskuna va ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish
2	Innovatsion modernizatsiya	Ilm-fan yutuqlari va yangi mahsulot hamda texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish
3	Raqamli modernizatsiya	Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, sun’iy intellekt va ma’lumotlar tizimidan foydalanish
4	Institutsional modernizatsiya	Iqtisodiy institutlar, qonunchilik va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish
5	Tarkibiy modernizatsiya	Iqtisodiyot tarmoqlari tarkibini diversifikatsiya qilish va yuqori samarali tarmoqlar ulushini oshirish
6	Ekologik modernizatsiya	Resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish va ekologik toza texnologiyalarni qo‘llash
7	Ijtimoiy modernizatsiya	Inson kapitali, ta’lim, malaka va mehnat bozorini rivojlantirish

Berilgan modernizatsiya yo‘nalishlarini bir vaqtda qo‘llash ham mumkin bu esa o‘z navbatida iqtisodiy rivojlanish, iqtisodiy samaradorlikka olib keladi. An’anaviy holatda iqtisodiy o‘sish aksariyat holatlarda xomashyo, energiya, suv, yer va mehnat resurslarini jalb qilish orqali ta’minlanganligi sir emas. Bugungi kundagi modernizatsiya sharoitida esa asosiy e’tibor **“ko‘proq resurs jalb qilish”** emas **“mavjud resursdan ko‘proq iqtisodiy natija olish”** tamoyiliga qaratilgan. Masalan, zamonaviy texnologiyadan foydalanish natijasida korxona bir birlik mahsulot ishlab chiqarish uchun elektr energiyasi, suv yoki xomashyo sarfini kamaytirishi mumkin. Berilgan 1– rasmda bog‘liqlikni ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm. Zamonaviy texnologiyadan foydalanish samaradorligi

Rivojlanayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitda iqtisodiy modernizatsiya faqat iqtisodiy samaradorlik bilan o‘lchanibgina qolmasdan balki uning ijtimoiy va ekologik natijalari ham hisobga olish kerak. Shu boisdan zamonaviy modernizatsiya quyidagi uch yo‘nalishning uyg‘unligiga asoslanadi. Quyidagi formula yordamida barqaror modernizatsiyani natijasini olishimiz mumkin.

$$I_s + I_m + I_b = \text{BM}$$

Bunda,

I_s - Iqtisodiy samaradorlik , I_m - ijtimoiy manfaat , I_b - ekologik barqarorlik , BM -barqaror modernizatsiya.

XULOSA

Bu yondashuv resurslarni barqaror boshqarish uchun ham nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish qisqa muddatda iqtisodiy samara berishi mumkin, ammo uzoq muddatda ekologik va iqtisodiy muammolarni kuchaytirishi ehtimoli ham yo‘q emas. Demak, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish — iqtisodiy tizimning texnologik, institutsional, tarkibiy va boshqaruv jihatdan yangilanishi orqali uning samaradorligi, raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishga qaratilgan kompleks jarayondir. Zamonaviy modernizatsiyaning muhim xususiyati resurslardan foydalanishning ekstensiv modelidan intensiv, innovatsion va resurs-tejamkor modeliga bosqichma-bosqich o‘tish bilan belgilanadi. Shu jihatdan, resurslarni barqaror boshqarish iqtisodiy modernizatsiyaning natijasi emas, balki uning muhim tarkibiy elementi sifatida qaralishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 10 iyundagi PQ-277-son «Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Yaylovlar to‘g‘risida»gi Qonuni, 2019 yil 20 may.
3. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. Suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya

sektorini rivojlantirish bo'yicha 2025–2028 yillarga mo'ljallangan dastur materiallari.

4. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Qashqadaryo viloyatida kanallarni betonlashtirish va sug'oriladigan yerlarning suv ta'minotini yaxshilash bo'yicha ma'lumotlar, 2025.
5. Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi korxona va tashkilotlarining foydalanadigan yerlari bo'yicha statistik ma'lumotlar, 2025 yil 1 yanvar holatiga.
6. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha 2025 yil natijalari.
7. Qashqadaryo viloyatining tuproq-iqlim sharoiti va sug'oriladigan yerlariga oid ilmiy-tadqiqot materiallari.

РАЗРАБОТКА ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

к.т.н., доцент Нормирзаев Абдукаюм Рахимбердиевич.

Наманганский государственный технический университет (НамГТУ).

Email: nabducaum@mail.ru., nabducaum@gmail.com.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-методические подходы к формированию разработка организационно-экономического механизма развития логистической инфраструктуры региона в условиях региональных особенностей. На примере Ферганской долины Республики Узбекистан проанализированы ключевые эффективныт рациональныт транспортно-логистических систем и их направления на создание мультимодальных, цифровых и устойчивых цепочек поставок, минимизирующих затраты и сроки доставки.

Ключевые слова: транспортно-логистическая система, перевозка, коридоры, цифровизация, логистические издержки, инфраструктура, транзиты.

ВЕДЕНИЯ

Организационно-экономический механизм развития логистической инфраструктуры региона представляет собой систему взаимосвязанных методов, инструментов, организационных структур, экономических стимулов и нормативно-правовых регуляторов, обеспечивающих целенаправленное формирование, модернизацию и эффективное функционирование транспортно-логистической системы (ТЛС) в интересах роста региональной экономики, повышения её связанности и экономической безопасности, рычагов и институциональных структур, обеспечивающих целенаправленное воздействие на процессы создания, функционирования и развития объектов логистической инфраструктуры [1, 2].

Согласно исследованиям, организационно-экономический механизм обеспечения регионального развития на основе создания трансграничных транспортных кластеров «обеспечивает системное мотивированное взаимодействие всех ключевых участников процесса

социально-экономического развития регионов, увеличения количества новых рабочих мест, роста объёмов инвестиционных ресурсов, расширение налоговой базы

Развитие логистической инфраструктуры региона является одним из ключевых факторов повышения конкурентоспособности территории, роста её вклада в валовой внутренний продукт (ВВП) и обеспечения экономической безопасности. Ферганская долина — густонаселённый макрорегион Узбекистана с мощным промышленно-аграрным потенциалом — сталкивается с выраженными пространственными и технологическими ограничениями: единственный железнодорожный выход через горный перевал «Камчик», стыки систем электрификации (3 кВ постоянного и 25 кВ переменного тока), недостаточная синхронизация железнодорожного, автомобильного и авиационного транспорта [1-10].

Материалы и методы. Существующие механизмы управления инфраструктурой носят преимущественно отраслевой характер и не обеспечивают системной интеграции видов транспорта. Требуется разработка специального организационно-экономического механизма, способного целенаправленно формировать эффективную рациональную транспортно-логистическую систему (ТЛС) региона на основе мультисистемной тяги и авторской модели IMR-TLS-NAM [3, 4,8,9].

Организационно-экономический механизм развития логистической инфраструктуры в Республике Узбекистан (РУЗ) и Республике Беларусь (РБ) представляет собой комплекс государственных программ, нормативно-правовых актов, финансовых инструментов и институциональных мер, направленных на привлечение инвестиций, цифровизацию и интеграцию в глобальные коридоры. В РУЗ ключевым документом стала Концепция развития транспортно-логистической системы Республики Узбекистан до 2030 года (утверждена Постановлением Президента РУз № ПП-28 от 27.01.2025), которая определяет среднесрочные цели по снижению транспортных издержек, увеличению транзита до 15 млн тонн и интеграции в глобальные сети. Механизм включает привлечение внешних источников финансирования (ЕАБР, международные институты), ГЧП и создание Реестра транспортно-логистических центров (ТЛЦ) с рейтинговой системой (вступает в силу с 10.01.2026). Конкретный пример — разработка ТЭО логистического центра на границе с Таджикистаном (пункт «Фотехобод» — «Ойбек») с участием ЕАБР, что позволит привлечь инвестиции и модернизировать инфраструктуру приграничных переходов [1,2].

В РБ механизм реализуется через Государственную программу «Транспорт Беларуси» на 2026–2030 годы (утверждена Советом Министров в декабре 2025), которая включает 27 мероприятий и 19 инфраструктурных проектов с финансированием из республиканского и местного бюджетов, а также кредитных ресурсов. Основной акцент — на интеллектуализацию, цифровизацию и устойчивость: обновление парка подвижного состава, электрификацию и развитие мультимодальных хабов (например, бимодальный терминал в индустриальном парке «Великий камень» площадью 800 тыс. м² с участием «Дуйсбург Хафен» и «Чайна Мерчантс Групп», ввод в 2026 году). Экономические инструменты включают тарифные преференции, упрощение таможенного администрирования и интеграцию в ЕАЭС. Санкционный фактор вынудил переориентировать потоки на Восток (Китай — Европа через Беларусь), что повысило роль железнодорожных коридоров.

Сравнительный анализ ситуации показывает общность подходов, обе страны используют программно-целевой метод (стратегии до 2030 года), фокус на ГЧП и цифровизацию. Однако различия существенны в РУЗ механизм ориентирован на преодоление «двойной безвыходности»

через новые коридоры (Китай-Кыргызстан-Узбекистан, Узбекистан-Афганистан-Пакистан) и привлечение азиатских инвестиций (БРИ), с ростом экспорта транспортных услуг в рамках Стратегии «Новый Узбекистан» 2022-2026.

В РБ преобладает европейско-евразийская интеграция (ЕАЭС), где санкции стимулировали развитие альтернативных маршрутов, но создали дефицит финансирования подвижного состава. Общий объем инвестиций в РУЗ к 2030 году оценивается в 2,1% ВВП ежегодно, в РБ - через целевые программы с акцентом на обновление 3,5 тыс. единиц транспорта. Эффективность механизма в обеих странах подтверждается ростом транзита: в РУЗ - за счет «зеленых коридоров», в РБ - контейнерных поездов Китай-Беларусь [3,4,5].

Результаты и обсуждение. Формирование эффективных рациональных транспортно-логистических систем в РУЗ и РБ направлено на создание мультимодальных, цифровых и устойчивых цепочек поставок, минимизирующих затраты и сроки доставки. В РУЗ к 2025 году функционируют 16 крупных мультимодальных ТЛЦ общей мощностью 10,7 млн тонн в год, с 2026 года вводятся новые требования к инфраструктуре и рейтингу центров. Рационализация включает электрификацию железных дорог до 60%, развитие авиаперевозок (до 200 тыс. рейсов к 2030 году) и интеграцию в Срединный коридор. Конкретные проекты, на пример трехсторонняя система с Ираном и Турцией (февраль 2026), строительство железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан и логистического центра на таджикской границе. Это позволило увеличить объем транспортных услуг до 301 трлн сумов и услуг по перевозкам - до 250 трлн сумов к 2030 году. Система рационализируется за счет Single Window и AI в декларировании, снижая «bullwhip-эффект» в цепочках [6,7,8].

В РБ эффективная система строится вокруг железнодорожных коридоров Китай-Европа и индустриального парка «Великий камень» (первая очередь терминала 40 тыс. м², вторая - 800 тыс. м² в 2026 году). Государственная программа предусматривает модернизацию 5 тыс. км дорог в 2026 году, обновление парка (3,5 тыс. единиц транспорта), развитие контейнерных поездов и цифровизацию (электронное декларирование, интеллектуальные технологии). Транзитный потенциал укреплен присоединением к коридору Беларусь-Россия-Казахстан-Узбекистан-Афганистан-Пакистан (2024). Рациональность достигается оптимизацией схем (консолидация грузов, мультимодальность) и экологичностью (электрификация, СМП). Объем экспорта транспортных услуг превышает уровень 2020 года, несмотря на санкции [9,10,11].

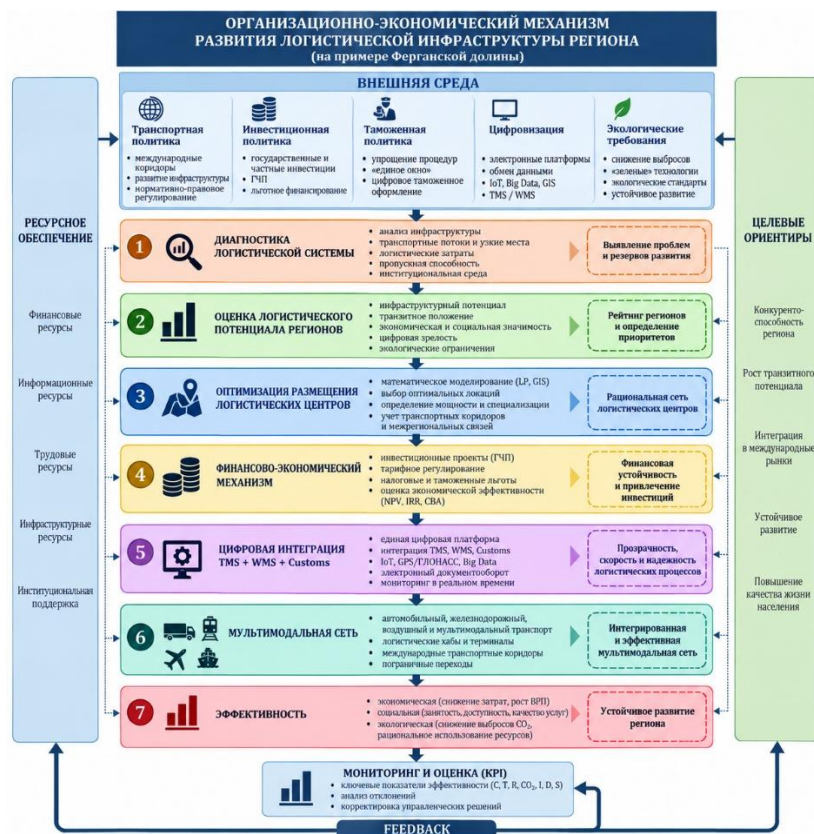

Рисунок 1. «Организационно-экономический механизм развития логистической инфраструктуры региона.

Оно представляет собой замкнутую систему управления, в которой внешние условия, ресурсное обеспечение, аналитические процедуры, экономические инструменты, цифровизация и транспортная инфраструктура последовательно преобразуются в измеримый экономический, социальный и экологический результат.

Главный смысл рисунка состоит в том, что развитие логистической инфраструктуры не сводится к строительству отдельных логистических центров. Оно рассматривается как управляемый региональный процесс, в котором сначала выявляются существующие проблемы и потенциал, затем определяется оптимальная конфигурация инфраструктуры, обеспечивается её финансирование и цифровая интеграция, после чего формируется мультимодальная сеть. Полученные результаты измеряются и через механизм обратной связи используются для корректировки управленческих решений.

Предлагаемый организационно-экономический механизм развития логистической инфраструктуры региона представляет собой адаптивную многоуровневую систему управления, обеспечивающую последовательную трансформацию внешних институциональных, инвестиционных, транспортных, цифровых и экологических факторов в конкретные решения по развитию инфраструктуры. Механизм объединяет диагностику состояния логистической системы, оценку потенциала территорий, оптимизацию размещения логистических центров, финансово-экономическое обеспечение, цифровую интеграцию и формирование мультимодальной сети. Результативность механизма определяется совокупностью экономических, социальных и экологических эффектов, а система мониторинга и обратной связи обеспечивает корректировку управленческих решений в зависимости от фактических результатов.

ВЫВОДЫ

Конкретный анализ ситуации выявляет прогресс в обеих странах: в РУЗ система формируется динамично за счет БРИ и региональной интеграции (рост транзита через Центральную Азию), но сталкивается с географическими ограничениями и необходимостью привлечения инвестиций. В РБ система более зрелая в части железнодорожной инфраструктуры и ЕАЭС, однако санкции вынудили перестроить маршруты (рост автоперевозок на 16% в 2024–2025). Рациональность в РУЗ выше в авиации и «зеленых» коридорах, в РБ — в контейнеризации и терминалах. Общий эффект: снижение логистических издержек на 15-25%, повышение конкурентоспособности экспорта. Перспективы - совместные проекты РУЗ - РБ по коридорам (автоперевозки без разрешений, промышленная кооперация) [12,13,14,15].

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРА

1. Миротин Л. Б., Ташбаев Ю. Э. Системный анализ в логистике. — М.: Экзамен, 2004. — 480 с.
2. Галабурда В. Г., Персианов В. А., Тимошин А. А. Единая транспортная система: учебник для вузов. — М.: Транспорт, 2001. — 295 с.
3. Ивуть, Р. Б. Роль логистики в развитии страны. The role of logistics in the development of the country /Р.Б.Ивуть, А.Р.Нормирзаев// Автотракторостроение и автомобильный транспорт: сборник научных трудов: в 2 томах /Белорусский национальный технический университет, Автотракторный факультет; редкол.: Т.В.Матюшинец (отв. ред.) [и др.]. — Минск: БНТУ, 2023. — Т. 2. — С. 108-112.
4. Илесалиев Д. И. Оптимизация параметров логистической системы Республики Узбекистан // Транспорт: наука, техника, управление. — 2020. — № 4. — С. 18–25.
5. Нормирзаев, А.Р., & Тухтабаев, М. Логистика и его роль в развитие региона. In Международная научная и научно-техническая конференция: Инновации в строительстве, сейсмическая безопасность зданий и сооружений. —Наманган-2022: НамИСИ (стр. 1170-1174).
6. Нормирзаев, А.Р. Анализ международной перевозки грузов и тенденции развитие отрасли = Analysis of international cargo transportation and industry development trends / А.Р.Нормирзаев, М.А.Тухтабаев, Б.Туманбаева // Автотракторостроение и автомобильный транспорт: сборник научных трудов: в 2 томах /Белорусский национальный технический университет, Автотракторный факультет; редкол.: Д.В.Капский (отв. ред.) [и др.]. — Минск: БНТУ, 2022. — Т. 2. — С. 228-235.
7. Ивуть, Р. Б. Алгоритм решения задачи проектирования региональной логистической инфраструктуры / Р. Б. Ивуть, П. В. Попов, П. И. Лапковская, Н. Е. Шевелева // Наука и техника. — 2021. — № 4. — С. 352–356.
8. Лапковская П.И., Нормирзаев А.Р. Математическая модель транспортно-логистической системы при международных перевозках //uz conferences. — 2026. — Т. 1. — №. 2.
9. Нормирзаев А.Р. Состояние транспортно-логистического обслуживания в Республике Узбекистан. //Вестник Брестского государственного технического университета. — 2026. — №. 1 (139). — С. 305-310.
10. Концепция развития транспортной системы Республики Узбекистан до 2035 года. — Ташкент: Министерство транспорта РУз, 2019.

PULNING PAYDO BO‘LISHI VA RIVOJLANISH TARIXI

Dotsenti Abdulxalilova Sabohatxon

“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrası

2-kurs talabasi Shuxratova Nozimaxon

Annotatsiya: Ushbu tezisda pulning paydo bo'lishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Dastlabki barter tizimining kamchiliklari, tovar pullarning shakllanishi, metall tangalar va qog'oz pullarning muomalaga kirib kelishi yoritilgan. Shuningdek, kredit pullar, bank tizimi va zamonaviy raqamli to'lov vositalarining iqtisodiyotdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Abstract: This paper analyzes the origins and historical stages of the development of money. It examines the shortcomings of the early barter system, the emergence of commodity money, and the introduction of metal coins and paper currency into circulation. Additionally, the role of credit money, the banking system, and modern digital payment instruments in the economy is discussed.

Аннотация: В данной статье анализируются истоки и исторические этапы развития денег. Рассматриваются недостатки ранней системы бартера, возникновение товарных денег, а также введение в обращение металлических монет и бумажных денег. Кроме того, обсуждается роль кредитных денег, банковской системы и современных цифровых платежных инструментов в экономике.

Kalit so'zlar: Pul, barter, tovar pullar, metall tangalar, qog'oz pullar, kredit pullar, bank tizimi, pul funksiyalari.

Keywords: Money, barter, commodity money, metal coins, paper money, credit money, banking system, functions of money.

Ключевые слова: Деньги, бартер, товарные деньги, металлические монеты, бумажные деньги, кредитные деньги, банковская система, функции денег.

KIRISH

Pul insoniyat sivilizatsiyasining eng muhim iqtisodiy ixtirolaridan biridir. Jamiyat taraqqiyoti davomida ishlab chiqarish hajmi ortib, mehnat taqsimoti rivojlandi va savdo aloqalari kengaydi. Natijada mahsulotlarni oddiy almashish tizimi yetarli bo'lmay qoldi. Iqtisodiy munosabatlarni soddalashtirish va qiymatni aniq o'lchash uchun maxsus vositaga ehtiyoj tug'ildi. Shu tariqa pul vujudga keldi. Pul nafaqat ayirboshlash vositasi, balki qiymat o'lchovi, jamg'arish vositasi va to'lov vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Dastlabki jamiyatlarda odamlar o'z ehtiyojlarini to'g'ridan-to'g'ri mahsulot almashish orqali qondirganlar. Bu jarayon barter deb ataladi. Masalan, novvoy nonini chorvadorning go'shtiga almashtirgan. Biroq barter tizimi bir qator muammolarni keltirib chiqardi. Eng asosiy muammo — “ikki tomonlama moslik” masalasi edi, ya'ni har ikki tomon bir-birining mahsulotiga aynan bir vaqtda ehtiyoj sezishi kerak edi. Bundan tashqari, tovarlarning qiymatini aniqlash va ularni teng miqdorda almashtirish qiyin bo'lgan. Shu sababli odamlar asta-sekin umumiy ekvivalent vazifasini bajaruvchi maxsus tovarni tanlay boshladilar. Bu esa pulning paydo bo'lishiga zamin yaratdi.

Tovar pul — bu oddiy tovar bo'lib, u nafaqat iste'mol qiymatiga, balki almashinuv vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Ya'ni, u ham foydali mahsulot, ham pul vazifasini bajargan. Tovar pullar pulning eng dastlabki shakli hisoblanadi. Qadimgi jamiyatlarda qoramol, qo'y va tuya boylik belgisi hisoblangan. Hatto ayrim tillarda “pul” so'zi chorva bilan bog'liq ma'noga ega bo'lgan. Don, guruch, makkajo'xori kabi mahsulotlar ayrim hududlarda almashinuv vositasi bo'lgan. Qadimda tuz juda qimmat va zarur mahsulot bo'lgan. Hatto rim askarlariga maosh sifatida tuz berilgan (shu so'zdan “salary” atamasi kelib chiqqan). Afrika va Osiyoning ayrim hududlarida cowrie chig'anoqlari pul sifatida ishlatilgan. Keyinchalik odamlar qimmatbaho metallardan foydalanishni boshladilar. Oltin va kumush mustahkamligi, kamyobligi va bo'linuvchanligi sababli pul sifatida juda qulay edi. Miloddan avvalgi VII

asrda birinchi metall tangalar zarb etilgan. Tangalar davlat tomonidan belgilangan og'irlik va tarkibga ega bo'lib, savdo jarayonini ancha osonlashtirdi. Bu pul tizimining rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi.

Savdo hajmi kengayib, iqtisodiy aloqalar rivojlangani sari katta miqdordagi metall pullarni tashish noqulay bo'lib qoldi. Shu sababli qog'oz pullar paydo bo'ldi. Qog'oz pullar ilk bor Xitoyda, xususan Xitoy hududida paydo bo'lgan. Ular Song sulolasi davrida (X–XI asrlar) savdogarlar tomonidan metall tangalar o'rniga qo'llanila boshlagan. Dastlab bu pullar savdogarlar bergan kvitansiya yoki tilxat shaklida bo'lgan. Keyinchalik davlat ularni rasmiy pul sifatida muomalaga kiritgan. Yevropada qog'oz pullar XVII asrda keng tarqala boshladi. Banklar metall pulni saqlash evaziga mijozlarga yozma hujjat berar, bu hujjatlar esa savdoda to'lov vositasi sifatida ishlatilgan. Shu tariqa banknotlar shakllandi. Qog'oz pullar dastlab oltin bilan ta'minlangan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ko'plab davlatlarda oltin standarti bekor qilindi va pul davlat kafolati asosida muomalaga chiqarila boshlandi. Bu esa zamonaviy pul tizimining shakllanishiga olib keldi.

Pul rivojlanishining keyingi bosqichi kredit pullar bilan bog'liq. Banklar tashkil topishi bilan cheklar, veksell va bank o'tkazmalari paydo bo'ldi. Bu esa naqd pulga bo'lgan ehtiyojni kamaytirdi. Bank tizimi iqtisodiyotda muhim o'rin egallab, pul emissiyasi va pul-kredit siyosatini amalga oshiradi. Bu orqali inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari va iqtisodiy barqarorlik boshqariladi.

Bugungi kunda pulning eng keng tarqalgan shakllari — naqd pul, plastik kartalar va elektron to'lov tizimlaridir. Internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi natijasida onlayn to'lovlar, mobil ilovalar va elektron hamyonlar keng ommalashdi.

Pulning asosiy funksiyalari:

Pul iqtisodiyotda bir nechta muhim funksiyalarni bajaradi. Bu funksiyalar pulning jamiyatdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

1. Qiymat o'lchovi funksiyasi

Pul barcha tovar va xizmatlarning qiymatini o'lchash vositasi hisoblanadi. Har bir mahsulotning narxi pul orqali ifodalanadi. Masalan, non, kiyim yoki texnika mahsulotlarining qiymati pul birliklarida belgilanadi. Bu esa turli tovarlarning qiymatini taqqoslash imkonini beradi.

2. Ayirboshlash vositasi

Pul savdo jarayonida vositachi sifatida xizmat qiladi. Tovarlarni pul orqali sotiladi va sotib olinadi. Bu barter tizimidagi qiyinchiliklarni bartaraf etadi va savdoni ancha osonlashtiradi.

3. To'lov vositasi

Pul qarzlarni to'lash, soliqlarni to'lash va turli majburiyatlarni bajarishda ishlatiladi. Masalan, ish haqi, kredit to'lovlari yoki xizmatlar uchun to'lovlar pul orqali amalga oshiriladi.

4. Jamg'arish vositasi

Pul boylikni saqlash vositasi ham hisoblanadi. Odamlar kelajakdagi ehtiyojlari uchun pulni jamg'arib qo'yishlari mumkin. Bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

5. Jahon puli funksiyasi

Pul xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalarda ham muhim rol o'ynaydi. Turli davlatlar o'rtasidagi savdo operatsiyalari xalqaro pul birliklari orqali amalga oshiriladi..

XULOSA

Pul insoniyat taraqqiyoti davomida bosqichma-bosqich rivojlanib kelgan. Barter tizimidan boshlangan jarayon tovar pullar, metall tangalar, qog'oz pullar, kredit vositalari va nihoyat raqamli pullargacha yetib keldi. Pulning rivojlanishi jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Zamonaviy iqtisodiyotda pul muomalasi murakkab tizimga aylangan

bo'lsa-da, uning asosiy vazifasi — almashinuvni yengillashtirish va qiymatni o'lchash — o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'lmasov A. Iqtisodiyot nazariyasi; darslik.— Toshkent ; O'zbekiston, 2014.—320b.
2. Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi ; o'quv qo'llanma.—Toshkent: Fan va texnologiya , 2012.—256b.
3. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.Iqtisodiy ta'limotlar tarixi : o'quv qo'llanma.—Toshkent, 2018.—240b.
4. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2016. – 280 b.
5. Abdullayev Yo.A. Makroiqtisodiyot: darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – 300 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul muomalasi va pul-kredit siyosati bo'yicha rasmiy materiallar [Elektron resurs]. – Kirish rejimi: <https://www.cbu.uz>

ECONOMIC MECHANISMS FOR THE RATIONAL USE OF WATER RESOURCES IN AGRICULTURE AND THE IMPACT OF WATER-SAVING TECHNOLOGIES

Ruziyev Xamroqul Jurayevich,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Yusupova Dilnoza Abdujalilovna,

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Iqtisodiyot mutaxassisligi 2-kurs magistri, Qarshi, O'zbekiston

e-mail: dil.abdujalilovna90@gmail.com

***Annotatsiya:** Suv tanqisligi butun dunyoda qishloq xo'jaligining barqaror rivojlanishini cheklovchi eng dolzarb omillardan biriga aylandi, chunki ushbu tarmoq global chuchuk suv olish hajmining qariyb 60–70 foizini iste'mol qiladi. Maqolada hukumatlar qishloq xo'jaligida suvdan oqilona foydalanishni rag'batlantirish uchun qo'llaydigan iqtisodiy mexanizmlar — suv narxini belgilash, suv huquqlari savdosi va maqsadli subsidiyalar — o'rganilib, suv tejovchi sug'orish texnologiyalarining suv unumdorligiga o'lchanadigan ta'siri tahlil qilinadi. So'nggi xalqaro empirik tadqiqotlar va O'zbekiston milliy statistikasiga tayangan holda, texnologiyani joriy etish institutsional hamda narxga asoslangan rag'batlarsiz yetarli emasligi asoslanadi. Sug'oriladigan yerlarning atigi 15 foizida zamonaviy suv tejovchi texnologiyalar qo'llanayotgan va suv tarifi nihoyatda past bo'lgan O'zbekiston misoli suv resurslarini past baholashning amaliy oqibatlarini ko'rsatadi. Maqola iqtisodiy rag'batlarni suvni tejash maqsadlari bilan uyg'unlashtirish bo'yicha siyosiy tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so'zlar: suv resurslari iqtisodiyoti, qishloq xo'jaligida suv narxi, suvdan foydalanish samaradorligi, tomchilatib sug'orish, suv huquqlari savdosi, suv tejovchi texnologiya, O'zbekiston.

***Аннотация:** Дефицит воды стал одним из наиболее серьезных ограничений устойчивого развития сельского хозяйства во всём мире, поскольку на этот сектор приходится около 60–70 процентов глобального забора пресной воды. В статье рассматриваются экономические механизмы — ценообразование на воду, торговля правами на воду и целевые субсидии, — применяемые государствами для стимулирования рационального водопользования в сельском хозяйстве, и анализируется измеримое влияние водосберегающих технологий орошения на продуктивность воды. На основе современных международных эмпирических исследований и*

национальной статистики Узбекистана обосновывается, что внедрения технологий недостаточно без дополняющих институциональных и ценовых стимулов. Пример Узбекистана, где современные водосберегающие технологии применяются только на 15 процентах орошаемых земель при крайне низком тарифе на воду, показывает практические последствия заниженной оценки водных ресурсов. В заключении предложены рекомендации по согласованию экономических стимулов с целями водосбережения.

Ключевые слова: экономика водных ресурсов, ценообразование на воду в сельском хозяйстве, эффективность водопользования, капельное орошение, торговля правами на воду, водосберегающие технологии, Узбекистан.

Abstract: *Water scarcity has become one of the most pressing constraints on sustainable agricultural development worldwide, as the sector accounts for approximately 60–70 percent of global freshwater withdrawals. This paper examines the economic mechanisms - water pricing, water rights trading, and targeted subsidies - that governments employ to promote rational water use in agriculture, and analyses the measurable impact of water-saving irrigation technologies on water productivity. Drawing on recent international empirical studies and national statistics from Uzbekistan, the paper argues that technological adoption alone is insufficient without complementary institutional and price-based incentives. The case of Uzbekistan, where only 15 percent of irrigated land currently uses modern water-saving technology despite an extremely low water tariff, illustrates the practical consequences of underpriced water resources. The paper concludes with policy recommendations for aligning economic incentives with water conservation objectives.*

Keywords: water resource economics, agricultural water pricing, water-use efficiency, drip irrigation, water rights trading, water-saving technology, Uzbekistan.

INTRODUCTION

Agriculture remains the largest consumer of freshwater globally, accounting for approximately 60 percent of total freshwater withdrawals according to the Food and Agriculture Organization, with this share rising above 90 percent in arid and semi-arid economies such as Uzbekistan (FAO, 2024). As population growth, climate change, and competing industrial and urban demands intensify pressure on finite water resources, enhancing agricultural water-use efficiency (WUE) while safeguarding food security has become a central concern for both scientists and policymakers. The United Nations reports that global water-use efficiency increased by 19.3 percent between 2015 and 2021, rising from 17.4 to 20.8 USD of value added per cubic metre, with the irrigated agriculture sub-sector recording the fastest relative growth of any sector - approximately 35–40 percent - albeit from a very low absolute base of only 0.7 USD/m³, compared with 37.2 USD/m³ in industry and 111 USD/m³ in services (UN-Water, 2024).

This stark disparity in the economic value generated per unit of water illustrates why agricultural water use is simultaneously the most strategically important and the most economically inefficient sector of water consumption, and why rational-use mechanisms in this sector deserve particular scholarly attention.

MATERIALS AND METHODS

The paper applies a structured narrative review and comparative institutional analysis. Evidence is drawn from eleven sources listed in the article, including international reports, recent empirical studies published in 2023–2025, official statistics and policy documents concerning Uzbekistan. The review compares three economic instruments—water pricing, water rights trading and targeted subsidies or mandates—and then relates their incentive effects to reported outcomes of drip, sprinkler and precision irrigation technologies. Quantitative values are retained from the cited sources and are not recalculated as

results of a new field experiment; consequently, the paper interprets associations and documented programme effects without claiming a single causal estimate for Uzbekistan.

RESULTS AND DISCUSSION

Economic Mechanisms for Rational Water Use

Economists have identified several complementary mechanisms for improving the rational allocation of agricultural water resources. The first and most widely discussed is water pricing. In principle, charging farmers a price that reflects the true scarcity value of water should incentivise conservation; in practice, however, empirical evidence shows that price-based instruments often fail when price elasticity of demand is low and institutional infrastructure is weak. A system-dynamics study of Iran's agricultural sector - where irrigation accounts for nearly 90 percent of national water consumption - found that agricultural water price increases (AWPI) failed to reduce consumption in the absence of complementary institutional arrangements, alternative livelihood options, and farmer training (Iran case study, 2023).

A second mechanism, water rights trading (WRT), has demonstrated more consistent results. A difference-in-differences analysis of panel data from thirty Chinese provinces (2011–2022) found that the introduction of WRT pilot programmes reduced water consumption per unit of agricultural output by 4.5 percent, with the effect driven primarily by optimised crop-planting patterns, accelerated adoption of water-saving irrigation technology, and improved agronomic management practices (Water Rights Trading Study, 2025). This finding suggests that market-based reallocation mechanisms can generate efficiency gains that pure price regulation alone does not achieve, because tradable rights simultaneously create a scarcity signal and an opportunity cost for inefficient use.

A third mechanism - and the one most directly linked to on-farm outcomes - combines targeted subsidies for water-saving equipment with regulatory mandates. Uzbekistan's Presidential Decree No. PF-5742 explicitly requires that newly allocated agricultural land be brought into use only through water-saving technologies such as drip, sprinkler, and sub-surface drip irrigation, illustrating how regulatory mandates can complement - or substitute for - price signals in contexts where market mechanisms remain underdeveloped.

Impact of Water-Saving Technologies

The technical literature provides robust evidence that modern irrigation technologies substantially improve water productivity. Well-designed and properly managed drip irrigation systems can double water-use efficiency relative to conventional gravity (furrow or flood) irrigation, while reducing water consumption by 20 to 50 percent compared with sprinkler systems (Assessing Determinants of WCST Adoption, 2024). A field-level review of drip-irrigation trials across multiple crops reported water-use-efficiency gains of approximately 43 percent and water savings of up to 76 percent relative to conventional practice (Impact of Drip Irrigation Review, 2024). In China, integrated high-efficiency irrigation strategies combining drip technology with precision water and energy management have achieved energy savings of up to 20 percent alongside water productivity gains (Water Productivity Review, 2025).

Despite this evidence, adoption remains uneven, and the global drip-irrigation equipment market - valued at USD 5.6 billion in 2024 and projected to reach USD 8.6 billion by 2029 - continues to expand fastest in regions facing acute water stress, particularly South and Central Asia (Drip Irrigation Market Report, 2024). The persistence of a large gap between the demonstrated technical potential of water-saving technologies and their actual field-level adoption rates indicates that technology diffusion is

constrained not by technical performance but by economic and institutional factors - principally the cost of equipment relative to the price farmers currently pay for water.

The Case of Uzbekistan

Uzbekistan offers a particularly instructive case study of the gap between technological potential and economic incentives. The country withdraws approximately 51 cubic kilometres of water annually, of which roughly 46.8 km³ (about 90 percent) is consumed by irrigated agriculture, which in turn generates around 17 percent of GDP and supports approximately 40 percent of employment (UzStat SDG Report, 2025). Yet as of the end of 2023, only 15 percent of the country's irrigated agricultural land had adopted modern water-saving technologies such as drip or sprinkler irrigation, while an estimated 14 billion cubic metres - approximately 36 percent of total conveyed water - is lost annually in unlined earthen irrigation canals, generating no economic benefit whatsoever (National Water Efficiency Analysis, 2025).

A central explanation for this gap lies in water pricing: the current agricultural water tax in Uzbekistan is fixed at only 100 soums per cubic metre - a price too low, under conditions of accelerating resource scarcity, to create any meaningful incentive for producers to invest in conservation technology, since underpriced resources do not, by definition, motivate economising behaviour. Recognising this challenge, the Government's Concept for Water Sector Development for 2020–2030 sets explicit targets of expanding water-saving-technology coverage to 2 million hectares (including 500,000–600,000 hectares under drip irrigation specifically), deploying "Smart Water" automated metering and control systems at 1,000 facilities, and gradually introducing market-economy principles - including partial cost recovery from water consumers - into the water sector (Water Sector Development Concept 2020–2030). Complementary infrastructure investment is also under way: canal-lining works completed by November 2024 covered 550 kilometres and are expected to save approximately 450 million cubic metres of water annually (Presidential Meeting Report, November 2024).

Experts warn that without accelerated reform, Uzbekistan may become one of the world's thirty-three most water-stressed countries by 2040, ranking 29th globally in water scarcity, while the World Bank estimates that freshwater scarcity in Central Asia as a whole could reduce regional GDP by up to 11 percent (Regional Water Security Analysis, 2026). These projections underscore the urgency of aligning water pricing, institutional reform, and technology diffusion into a coherent economic strategy rather than treating them as separate policy tracks.

CONCLUSION

The evidence reviewed in this paper demonstrates that water-saving irrigation technologies possess substantial, well-documented potential to improve agricultural water productivity - in some field studies, by more than 40 percent. However, international experience, particularly from Iran and China, together with the Uzbek case, shows that technology adoption alone cannot resolve agricultural water scarcity unless it is embedded within a coherent framework of economic mechanisms. Underpriced water, as observed in Uzbekistan's 100-soum-per-cubic-metre tariff, removes the financial incentive for farmers to invest in conservation equipment, regardless of that equipment's proven technical performance. Conversely, well-designed market mechanisms such as water rights trading have demonstrated measurable efficiency gains precisely because they create a genuine opportunity cost for water use. Policymakers in water-stressed economies should therefore pursue an integrated strategy that combines gradual, socially calibrated water-price reform, targeted subsidies or credit mechanisms for water-saving equipment, investment in conveyance infrastructure to reduce transmission losses, and digital monitoring systems such as "Smart Water" to enforce and verify efficient use. Only through such an integrated economic and technological approach can the rational use of scarce water resources in agriculture be achieved on a sustainable, long-term basis.

REFERENCES

1. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). AQUASTAT Core Database and Global Freshwater Withdrawal Statistics. Rome: FAO, 2024.
2. UN-Water. Progress on Change in Water-Use Efficiency (SDG Indicator 6.4.1) – 2024 Update. Geneva: UN-Water, 2024.
3. A study of the required sustainability-driven institutional and behavioural mechanisms to tackle agricultural water price shocks: a system dynamics approach (Iran case study). PMC, 2023.
4. Does Water Rights Trading Improve Agricultural Water Use Efficiency? Evidence from a Quasi-Natural Experiment. Water (MDPI), 17(16), 2025.
5. Assessing determinants, challenges and perceptions to adopting water-saving technologies among agricultural households. ScienceDirect, 2024.
6. Impact of drip irrigation on crop growth, yield, water productivity and weed dynamics: a review. International Journal of Environment and Climate Change, 2024.
7. A review on enhancing water productivities adaptive to climate change. Journal of Water and Climate Change, 16(3), IWA Publishing, 2025.
8. MarketsandMarkets. Drip Irrigation Industry - Forthcoming Trends to Fuel Global Growth. 2024.
9. Statistics Agency under the President of the Republic of Uzbekistan. National SDG Monitoring Platform, Goal 9 / Water Resources Report. 2025.
10. "Water Resource Scarcity in Uzbekistan: Problems and Solutions." Kun.uz analytical report, 4 April 2025.
11. Republic of Uzbekistan. Concept for the Development of the Water Sector for 2020–2030, approved by Presidential Resolution. Tashkent, 2020.

КОНФУЦИЙ ТАЪЛИМОТИДА ИҚТИСОДИЙ ОНГ

Худойкулов Азамат Бешимович,

Иқтисодиёт ва педагогика университети Тарих ва ижтимоий фанлар кафедраси доцент в.б.

E-mail: azamatxudoukulov@gmail.com

Саидов Шомахмуд Азамат ўғли,

Турон университети Педагогика ва психология кафедраси 2-босқич магистрант

E-mail: shomahmudsaidov @ gmail.com Тел.: +998 (99)-075-77-15

Аннотация: Ушбу мақолада қадимги Хитой мутафаккири Конфуций таълимотида иқтисодий онг масалалари ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилинади. Конфуций қараишларида жамият барқарорлиги, лавлат бошқаруви ва иқтисодий ҳаёт ўзаро узвий боғлиқлиги асослаб берилади. Мақолала мутафаккирнинг ҳалол меҳнат, тежамкорлик, адолатли бошқарув, халқ фаровонлиги ва ижтимоий уйғунлик ҳақидаги қараишлари иқтисодий онгнинг муҳим таркибий қисмлари сифатида кўриб чиқилади. Тадқиқот давомида тарихий мантиқий, қиёсий таҳлил ва тизимли ёндашув методларидан фойдаланилди. Натижада Конфуций таълимотида иқтисодий онгнинг асосий тамойиллари ахлоқий қадриятлар билан чамбарчас боғлиқ экани аниқланди. Мақола жамият тараққиётида иқтисодий маданият ва ахлоқий қадриятларнинг ўзаро алоқасини тушунишида муҳим назарий аҳамиятга эга.

Калим сўзлар: Конфуций, Конфуцийчилик, иқтисодий онг, ахлоқий қадриятлар, меҳнат, тежамкорлик, ижтимоий уйғунлик, давлат бошқаруви.

Аннотация: В данной статье анализируются социально-философские аспекты экономического сознания в учении древнекитайского мыслителя Confucius. В конфуцианской философии экономическая жизнь общества рассматривается в тесной взаимосвязи с моральными нормами, социальной гармонией и государственным управлением. Особое внимание уделяется идеям честного труда, умеренности в потреблении, справедливого управления и заботы о благосостоянии народа. В исследовании использованы историко-логический, сравнительный и системный методы анализа. Результаты показывают, что экономическое сознание в конфуцианской традиции формируется на основе нравственных ценностей и социальной ответственности. Работа имеет теоретическое значение для изучения взаимосвязи экономики, культуры и философии общества.

Ключевые слова: Конфуций, конфуцианство, экономическое сознание, моральные ценности, труд, бережливость, социальная гармония, государственное управление.

Abstract: This article analyzes the socio-philosophical aspects of economic consciousness in the teachings of the ancient Chinese thinker Confucius. In Confucian philosophy, the economic life of society connected with moral principles, social harmony, and state governance. The study focuses on such concepts as honest labor, moderation in consumption, fair governance, and the welfare of the people. Historical-logical, comparative, and systemic methods were used in the research process. The results show that economic consciousness in Confucian thought is deeply rooted in ethical values and social responsibility. The study contributes to understanding the relationship between economic culture, moral values, and social development.

Keywords: Confucius, Confucianism, economic, consciousness, moral values, labor, thrift, social harmony, governance.

КИРИШ

Шарқ фалсафаси тарихида конфуцийчилик муҳим ижтимоий-ахлоқий таълимотлардан бири ҳисобланади. Унинг асосчиси Конфуций жамиятни бошқариш, инсоний ғазилатларни шакллантириш ва ижтимоий тартибни таъминлашга қаратилган ғояларни илгари сурган. Конфуций қарашларида иқтисодий ҳаёт ҳам ахлоқий тамойиллар билан узвий боғланган бўлиб, бу ғоялар иқтисодий онгнинг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

“Халқ фаровонлигини ошириш ва иқтисодий ривожланиш давлат сиёсатининг энг устивор йўналишидир” [1.С.45]. Дарҳақиқат, Конфуцийчилик фалсафий ғоя сифатида майдонга келган. Унинг асосчиси Конфуций (Кун Цзи) мил. ав. 551 йилда туғилиб, мил. ав. 479 йилда вафот этган.

Конфуций отасидан эрта ажраб, онаси кўлида тарбияланади. Онаси ҳам кўп ўтмай дунёдан ўтади. Конфуций илм таҳсилини олгач, 19 ёшида уйланади. Биринчи марта у омборчи вазифасига ишга тайинланади. У бир неча йиллар давомида турли подшоҳлар кўл остида ишлагандан кейин ёшларга таълим беришга киришади. Янги устознинг онг ҳақидаги фикрлари, чуқур маъноли сўзлари мамлакат бўйлаб кенг тарқалади. Шундан сўнг Конфуций ҳузурига мамлакатнинг турли минтақаларидан илмга чанқоқ ёшлар оқиб кела бошлайдилар. У илм истаб келувчиларга ҳеч қачон рад жавобини бермас эди. Конфуцийнинг 3000 га яқин шогирдлари, 72 энг кўзга кўринган издошлари орасида мамлакатнинг обрўли хонадонларидан бўлган кишилар билан бир қаторда камбағал, оддий кишилар ҳам бўлган. Конфуций мактаби қадимги Хитойда аста-секин катта таъсир доирасига эга бўлиб борди. Унинг кўплаб шогирдлари Қадимги Хитой подшоҳликларида эътиборли мансабларни эгалладилар. Конфуций ёшлар тарбиячиси ва устози

сифатида кенг шухрат қозониб, илк Хитой маърифатпарвари номига сазовор бўлган бўлса, у томонидан таклиф қилинган ислохотларнинг амалга оширилишида бунинг акси бўлди.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи. “Конфуцийлик таълими қадимги Хитой фалсафасининг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, унинг асосий ғоялари “Lunyu” (Сухбатлар ва мулоҳазалар) асарида жамланган”[2, 34-бет]. Тадқиқотчилар конфуцийчиликни кўпроқ ахлоқий-сиёсий тизим сифатида талкин қилган бўлсалар-да, унда иқтисодий онг ва иқтисодий маданиятга оид ғоялар ҳам муҳим ўрин тутди.

Гарчи Конфуций подшоҳлар хизматида бўлган пайтларида ўзининг иш фаолиятида баъзи ислохотларни амалга оширишга ҳаракат қилган бўлса-да, аммо унинг кўпчилик таклифлари амалдорлар ва ҳукмдорлар томонидан қўллаб-қувватланмади. Конфуцийнинг асосий эътиборини тортган нарса ўз замонасининг камчиликлари ва айбу нуқсонлари эди. Оддий халқнинг ночорлиги, амалдорларнинг золимлиги, ҳукмдорлар ўртасидаги ўзаро зиддиятлар, қадимги маънавий анъана ва қадриятлардан узоқлашиш – буларнинг ҳаммаси Конфуцийнинг кескин танқидий қарашлари юзага келишига туртки бўлди. У мавжуд муаммони ҳал қилишда янгича қарашларга таяниш лозимлигини англаб етди. Бироқ у ўз фикрларининг жамоатчилик томонидан қабул қилиниши учун ҳамма эътироф қилган обрўга эга бўлиши керак эди. Конфуций худди ана шу обрўни узоқ ўтмишнинг ярим афсонавий образларидан топди. Конфуций вафотидан бир неча аср ўтгач, унинг таълимоти халқ ҳаётининг ажралмас бир қисмига айланди.

Конфуций таълимоти. Конфуций комил инсон (цзюнь-цзи) ҳақидаги ғояни яратди. Цзюнь-цзи, яъни юксак маънавиятли инсон икки асосий хусусиятга эга бўлиши керак: инсонийлик ва масъулият (аждодлар олдидаги қарз)ни ҳис қилиш. Комил инсон, энг аввало, ишончли ва фидоий бўлиши лозим. У бунинг учун тинимсиз, ўзини аямасдан ўз ишончи, ҳукмдори, ўз отаси ва ўзидан катта барчага бирдай хизмат қилиши ва доимо камолот сари интилиши зарур.

Конфуций фикрича оламдаги барча мавжудот сингари инсоннинг тақдири ҳам самовий қудратга боғлиқ. Шунинг учун одамларнинг олийжаноблиги ёки тубанлиги, олий ёки паст табақага мансублигини ўзгартириб бўлмайди.

Бинобарин, подшоҳ - подшоҳлигича, фуқаро - фуқаролигича, ота - оталигича, фарзанд - фарзандлигича қолиши керак. Бундай ғоя, кўрамизки, мавжуд тузумни сақлаб қолишни назарда тутар эди. Шу билан бирга, Конфуций идеал, олий инсон, асл, мард киши концепциясини ишлаб чиққан. Бу концепцияга кўра, одамлар ижтимоий келиб чиқиши ёки жамиятдаги мавқеи орқали эмас, балки одамийлик, адолатгўйлик, ҳақгўйлик, самимият, фарзандлик иззат-ҳурмати каби юксак маънавий фазилатларга эришиш туфайли юксак камолотга етишуви мумкин.

Тадқиқот методологияси. Мазкур тадқиқотда қуйидаги методлардан фойдаланилди:

- тарихий-маданий таҳлил;
- қиёсий-фалсафий таҳлил;
- тизимли ёндошув.

Бу методлар ёрдамида Конфуций таълимотида иқтисодий онгнинг мазмуни ва унинг жамият тараққиётидаги ўрни таҳлил қилинди. Конфуцийчиликда ижтимоий-ахлоқий масала алоҳида ўрин эгаллайди. Шу маънода Конфуций таълимотини инсон хатти-ҳаракати ҳаёти меъёрлари ҳақидаги таълимот дейиши ҳам мумкин эди. Инсонлар ўртасидаги ҳаёт тарзи анъанавий беш муносабатдан иборатлиги қайд этилган:

- давлат бошлиғи билан амалдорлар ўртасидаги муносабат;
- ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги муносабат;
- эр билан хотин ўртасидаги муносабат;
- катта ва кичик ака-укалар ўртасидаги муносабат;
- дўст-биродарлар ўртасидаги муносабат.

Бу таълимотда шундай қадриятлар ҳам борки, улар катта аҳамиятга эга. Бунга мисол :

Ўғил ота-онаси олдида қуйидаги бешта вазифани бажариш шарт эди:

1. Ҳар доим ота-онани тўла ҳурмат қилиш;
2. Уларга энг суюкли таомни келтириш;
3. Улар бетоб бўлиб қолганларида чуқур қайғуриш;
4. Улар вафот этганларида юрак-юракдан ачиниш;
5. Улар хотирасига тантанали равишда қурбонликлар қилиш.

Конфуцийчиликнинг илк кўринишида ахлоқ масаласи биринчи ўринга қўйилган, диний эътиқод эса иккинчи даражали саналган. Диний масалалар, ақидаларга конфуцийчилик анча совуққон муносабатда бўлган, баъзи ўринларда уларни инкор қилган. Конфуций ўз вақтида Қадимги Хитойда кенг тарқалган руҳларга эътиқод масаласига шубҳали муносабатда бўлган. «Луньюй» (Конфуцийнинг фалсафий фикрлари ва суҳбатлари мажмуаси, конфуцийчиликнинг асосий манбаси)да келтирилишича, Конфуций ғайритабиий нарсалар ва руҳлар тўғрисида гапиришни ёқтирмаган. Шунингдек, у тақдир, инсон умри, ўлим ҳақида сўз юритишдан қочган. Ундан: «Ўлим нима?» – деб сўраганларида, у: «Биз тириклик нима эканлигини билмаймиз-у, ўлим нима эканлигини қаердан била олар эдик» деб жавоб берган. Бироқ қадимдан давом этиб келаётган диний қадриятлар, урф-одатларга Конфуций ҳурмат билан муносабатда бўлган.

Конфуцийнинг яна бир таълимоти – «Сяо» бўлиб, у инсон ўз ота-онасига муносиб бўлиши ҳақидаги ғояни ўзида мужассам қилган. Конфуций фикрича, инсон учун Сяодан муҳимроқ нарса йўқ. У: «Сяо ва Ди (уканинг акага, кичикларнинг катталарга ҳурмати) инсонийликнинг асосидир» деган. Сяонинг асосий маъноси нима, фарзандлик хизмати қандай бўлиши керак, деган саволга Конфуций шундай жавоб берган: «Ақлли ва ота-онангни боқишга яроқли бўлишингдир. Чунончи, одамлар уйларида итлар ва отларини ҳам боқадилар-ку? Агар ота-оналарига ортик эҳтиром кўрсатмасалар, ҳайвонларни боқишларидан нима фарқи қолади?».

Сяо таълимотининг «Ли қонунлари»га кўра, фарзанд ота-она ҳаётлик чоғида мутлақо уларнинг ихтиёридадир. То улар дунёдан ўтгунича ўзига-ўзи эгалик қилишга ҳақли эмас. Агар ота-она вафот этса, фарзанд қандай иш билан машғул бўлишидан қатъи назар, барча ишни ташлаб уч йил аза тутиши шарт. Конфуцийчиликнинг Сяо таълимоти асрлар мобайнида Хитой маданияти, ахлоқий меъёрларига катта таъсир ўтказиб келди.

Конфуцийчилик Хитойда оила масалаларига ҳал қилувчи таъсир ўтказди. Конфуцийчилик таълимотига кўра, оила никоҳдан, ёшларнинг келишуви билан бошланмайди. Балки оила эҳтиёжлари учун никоҳ амалга оширилади. Конфуцийчилар урф-одатларига кўра, авлодлар ўз аجدодлари руҳи олдида қилишлари керак бўлган барча маросимларни ўз ўрнида, мунтазам равишда бажаришлари лозим. Хитойда илк Чжоу ва Инь даврларида ўтганлар руҳлари тириклар учун мадад бўлиши керак деб эътиқод қилинса, Конфуций таълимоти бунинг аксини, яъни тириклар ўтганлар олдида қарздордирлар, деган ғояни илгари сурди. Конфуций ўзидан олдин жамиятда мавжуд бўлган ўтганлар руҳлари ҳақидаги ақидаларни тамоман ўзгартириб юборди. Модомики, тирикларнинг асосий вазифаси ўтганларни рози қилиш, уларга хизмат қилиш экан, бутун оила мана шу асосий ғояга хизмат қилувчи бир жиҳозни ташкил қилади. Мана шунинг учун ҳам ҳар бир оила бошликлари ўз аجدодлари олдидаги қарзларини адо этишлари учун оила наслини давом эттиришлари керак.

Конфуций фикрича, дунёдан бефарзанд ўтиш ва ўзидан насл қолдирмаслик нафақат шу инсоннинг ёки шу хонадоннинг, балки бутун жамиятнинг фожиасидир.

Таҳлил ва натижалар. Конфуций иқтисодий онгни ахлоқий қадриятлар билан боғлайди. У бойлик орттиришни инкор этмайди, аммо уни ҳалоллик ва адолат асосида амалга

ошириш зарурлигини таъкидлайди: “Бойлик ва мартабага интилиш табиийдир, аммо улар ҳалол йўл билан қўлга киритилмаса, улардан воз кечиш керак” [2, 32-бет]. Бу фикр иқтисодий фаолиятда ахлоқий меъёрлар устивор эканлигини кўрсатади.

Конфуцийчиликнинг ёйилиши секин кечди. Конфуцийнинг ўзи эса замондошлари томонидан тан олинмай вафот этди. Унинг шогирдларига ҳам осон бўлмади. Гарчи конфуцийчилар ўз таълимотларини қадимги Чжоу ақидаларига боғлиқ урф-одатлар, маросимлар, ахлоқий меъёрлар асосига қурган бўлсалар-да, улар мазкур ақидалар орасида ўз муносабатлари, қолаверса, ҳар бир масала юзасидан ўз хулосаларини ҳам бериб баён қилар эдилар. Мана шу нарса конфуцийчиликнинг муваффақиятга эришишига сабаб бўлди. Бундан ташқари унинг муваффақиятига сабаб бўлган омиллардан яна бири конфуцийчиларнинг ўзлари фойдаланган қадимги китоблар, шеърлар, рисоаларни йиғиб ўқувчиларига ўргатганлиқларидир. Бу ишнинг асосий қисми Конфуцийнинг ўзи томонидан бажарилган эди. У турли подшоҳликларда мавжуд бўлган уч мингдан ортиқ қадимий кўшиқлар, ёзувларни жамлаб, уларни қайта таҳрир қилган эди. Конфуций ва унинг шогирдлари томонидан таҳрир қилинган асарлар кейинчалик конфуцийчиликнинг асосий манбаларига айланди.

Шунингдек, у давлатнинг иқтисодий сиёсатига алоҳида эътибор қаратди: “Агар халқ бой бўлса, давлат мустаҳкам бўлади; агар халқ камбағал бўлса, бошқарув издан чиқади” [3, 45-бет]. бу ерда иқтисодий барқарорлик давлат бошқарувининг асоси сифатида талқин қилинади.

Мил. ав. IV – III асрларга келиб Конфуций таълимоти анча кенг тарқалди ва катта таъсир доирасига эга бўлди. Хань сулоласи даврига келиб (мил. ав. III – II асрлар) конфуцийчилик давлат мафкураси даражасига кўтарилди. Хань подшоҳлари Конфуций таълимотларини тўлиқ қабул қилмаган бўлсалар-да, унинг кучини, жамиятда эгаллаб улгурган мавқеини эътироф қилган ҳолда ундан давлат бошқарувида фойдаландилар.

Конфуций ижтимоий тенглик ва муъёрий тақсимот масаласини ҳам илгари суради: “Ҳаддан ташқари бойлик кибрни, ҳаддан ташқари қашшоқлик эса норозиликни туғдиради” [4, 51-бет]. Мазкур ғоя жамиятда мувозанат зарурлигини англатади.

Меҳнат масаласида эса у қуйидагича фикр билдиради: “Инсон ўз бурчини ситқидилдан бажарса, жамиятда тартиб ва фаравонлик қарор топади” [5, 60-бет]. Натижада, Конфуций таълимотида иқтисодий онг қуйидаги жиҳатлар билан тафсифланади:

- ахлоқийликка асосланган иқтисодий фаолият
- ижтимоий масъулият устиворлиги
- давлатнинг адолатли иқтисодий сиёсати
- меҳнат ва тартибнинг муҳимлиги

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Хулоса қилиб айтганда, Конфуций таълимотида иқтисодий онг – бу фақат моддий яратиш эмас, балки ахлоқийлик, адолат ва ижтимоий уйғунликни таъминлаш воситасидир.

ТАКЛИФЛАР

1. Конфуций ғояларини замонавий иқтисодий таълим тизимига интеграция қилиш.
2. Иқтисодий сиёсатда ахлоқий мезонларга кўпроқ эътибор қаратиш.
3. Ёшлар онгида ижтимоий масъулият ва ҳалоллик тамойилларини шакллантириш.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон, Тошкент, 2021, 45-бет.
2. Confucius. The Analects. Beijing: Foreign Languages Press, 2006.

3. Confucius. The Analects. Beijing: Foreign Languages Press, 2006.
4. Fung Yu-Ian. A History of Chinese Philosophy. Princeton University Press, 1952.
5. Yao Xinzong. An Introduction to Confucianism. Cambridge University Press, 2000.

LOGISTIKA VA TRANSPORT AUTSORSING XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING EKONOMETRIK MODELLARINI ISHLAB CHIQISH (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)

Shaynazarov Alisher Xusanovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

<https://orcid.org/0009-0008-4865-5934>

E-mail: shaynazarovalisher@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada logistika va transport autsorsing xizmatlarini rivojlantirishning ekonometrik modeli Surxondaryo viloyati misolida ishlab chiqilgan. Tadqiqotda logistika autsorsing xizmatlari hajmi indeksining 2018–2025-yillardagi dinamikasi va uning logistika tizimi samaradorligiga ta'siri korrelyatsion-regressiya tahlili yordamida baholangan. Natijalar autsorsing hajmi bilan logistika samaradorligi o'rtasida statistik jihatdan yuqori ahamiyatli, kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ($r = 0,98$; $R^2 = 0,966$; $p < 0,001$) ko'rsatgan, bu esa logistika autsorsingning mintaqaviy transport tizimini optimallashtirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Logistika autsorsing, transport xizmatlari, ekonometrik model, logistika samaradorligi, korrelyatsion-regressiya tahlili, yetkazib berish zanjiri, Surxondaryo viloyati.

KIRISH

Logistika va transport autsorsing xizmatlari zamonaviy yetkazib berish zanjirlarini boshqarishning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Innovatsion yondashuv asosida transport-logistika xizmatlari samaradorligini oshirish orqali ichki va tashqi bozorlarning konjunkturasiga mos keladigan yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlarni eksport va import qilish mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy o'sishining barqarorligini ta'minlaydigan asosiy yo'llardan biri hisoblanadi. Transport xizmati, saqlash, qadoqlash, hujjatlashtirish va boshqa vositachilik munosabatlarining samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi.

Surxondaryo viloyati o'zining geografik joylashuvi (xalqaro chegara hududi) tufayli tranzit va xalqaro logistika xizmatlariga bo'lgan talabning yuqoriligi bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda logistika va transport autsorsing xizmatlarining rivojlanishi mintaqaviy logistika tizimi samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatishini ekonometrik jihatdan aniq baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq iqtisodiy muammoni hal etishga qaratilgan: Surxondaryo viloyatida logistika va transport autsorsing xizmatlaridan foydalanish darajasining oshishi mintaqaviy logistika tizimi samaradorligiga qanday va qay miqdorda ta'sir qiladi, hamda bu bog'liqlik statistik jihatdan qanchalik ishonchli? Ushbu savolga javob berish orqali logistika autsorsingni rivojlantirish siyosatining iqtisodiy asoslanganligini ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda logistika va transport logistikasi tizimini tashkil etishning iqtisodiy ahamiyatini o'rgangan tadqiqotda innovatsion yondashuv asosida transport-logistika xizmatlari samaradorligini oshirish orqali mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy o'sishining barqarorligini ta'minlaydigan

asosiy yo'llar tahlil qilingan, raqamli logistikaning rivojlanishi davlatga, aholiga va kompaniyalarga qo'shimcha imkoniyat va qulayliklar yaratishi ko'rsatilgan [1].

Transport-logistika tizimlarini optimallashtirishning modellashtirish yondashuvlarini o'rgangan tadqiqotda matematik modellashtirish, simulyatsion modellashtirish va raqamli platformalarga asoslangan yondashuvlarning transport oqimlarini optimallashtirish va resurslardan oqilona foydalanishdagi imkoniyatlari baholangan [2]. Logistika outsorsingi strategik turlarini o'rgangan tadqiqotda logistika xarajatlarini minimallashtirish, xizmat sifatini oshirish va infratuzilmaga investitsiyalarni optimallashtirishda outsorsingning muhim strategik vosita ekanligi ko'rsatilgan [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, transport-logistika tizimlarini optimallashtirishning umumiy modellashtirish yondashuvlari o'rganilgan bo'lsa-da, aynan logistika outsorsing hajmi bilan tizim samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni ekonometrik model asosida miqdoriy baholash masalasi, xususan Surxondaryo viloyati misolida, ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

Metodologiya. Tadqiqotda logistika va transport outsorsing xizmatlari hajmi indeksi (LOG, 2018=100) mustaqil o'zgaruvchi, logistika tizimi samaradorligi indeksi (EFF, 0–100 shkalada) bog'liq o'zgaruvchi sifatida qabul qilindi. Bog'liqlik oddiy chiziqli regressiya modeli yordamida baholandi: $EFF = \beta_0 + \beta_1 \cdot LOG + \varepsilon$. Tadqiqotning kirish ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

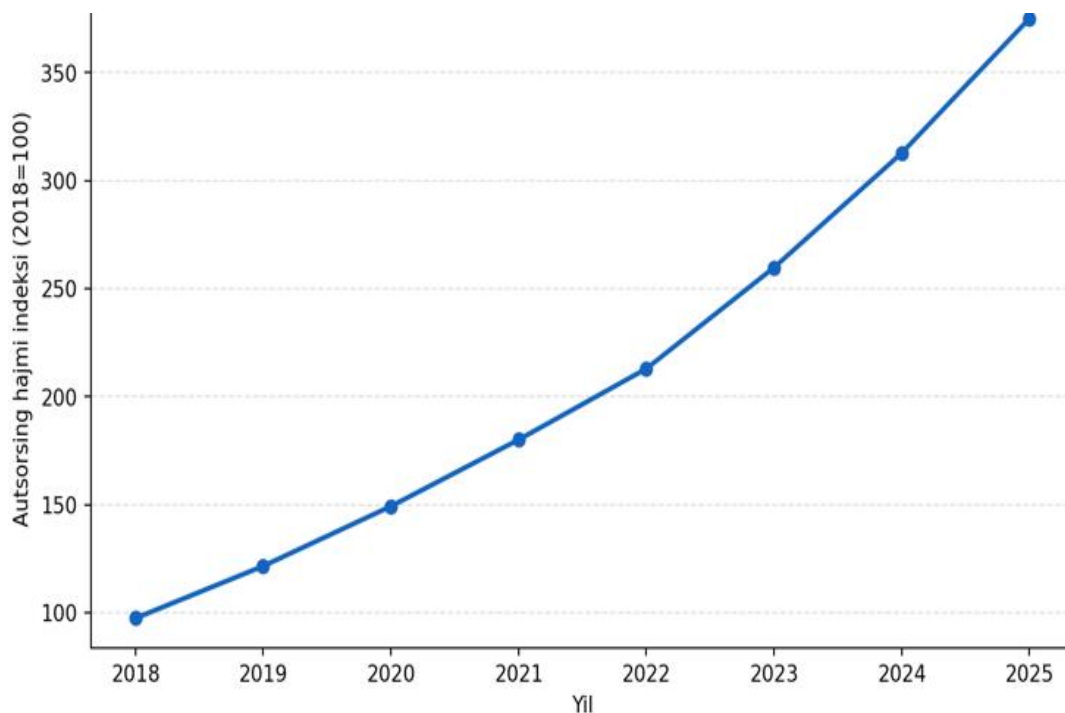
1-jadval

Logistika outsorsing hajmi va logistika samaradorligi indeksi (2018–2025)¹⁰³

Yil	Outsorsing hajmi indeksi	Logistika samaradorligi indeksi
2018	97,4	62,1
2019	121,6	66,1
2020	149,2	69,6
2021	180,0	72,1
2022	212,9	73,8
2023	259,7	77,2
2024	312,6	79,6
2025	374,9	84,1

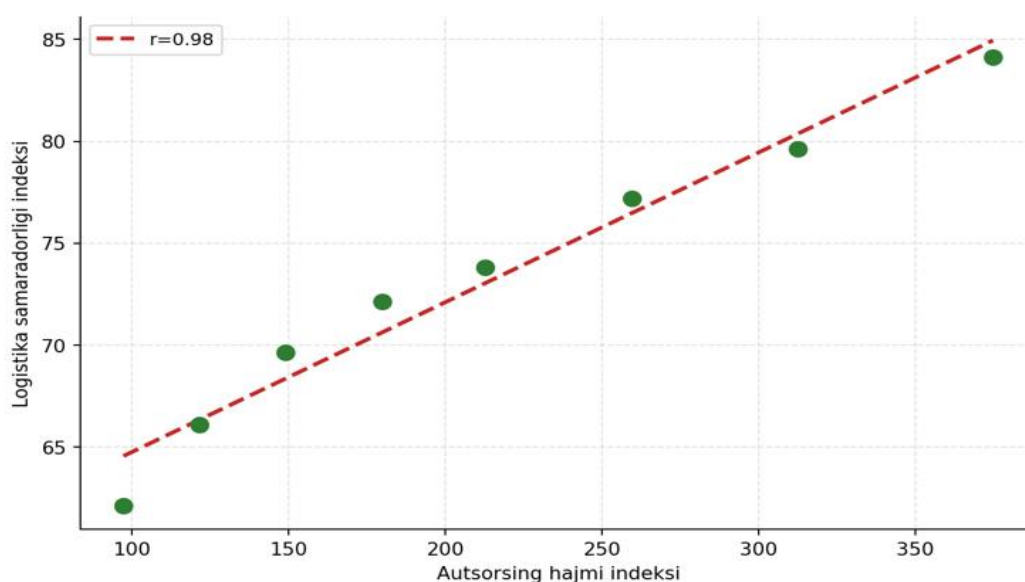
Tahlil va Natijalar. Logistika outsorsing hajmi indeksining dinamikasi 1-rasmda keltirilgan.

¹⁰³ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

1-rasm. Surxondaryo viloyatida logistika va transport autsorsing xizmatlari hajmi indeksining dinamikasi

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, logistika autsorsing xizmatlari hajmi 2018-yildagi 97,4 birlikdan 2025-yilda 374,9 birlikkacha, ya’ni 3,85 baravar o‘ydi. Autsorsing hajmi va logistika samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikning korrelyatsion-regressiya tahlili natijalari 2-rasm va 2-jadvalda keltirilgan.

2-rasm. Logistika autsorsing hajmi va tizim samaradorligi o‘rtasida bog‘liqlik

2-jadval

Autsorsing hajmi va logistika samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlikni baholovchi regressiya natijalari¹⁰⁴

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiyamat
Konstanta (β_0)	57,39	1,15	49,91	0,000
Autsorsing hajmi (LOG)	0,074	0,005	14,79	0,000

Model umumiy ko'rsatkichlari: $R^2 = 0,966$; F -statistika = 218,7 ($p < 0,001$); kuzatuvlar soni $n = 8$.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, logistika autsorsing hajmi tizim samaradorligiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta = +0,074$; $p < 0,001$). $R^2 = 0,966$ ko'rsatkichi autsorsing hajmidagi o'zgaruvchanlikning qariyb 97 foizi logistika samaradorligi dinamikasi bilan izohlanishini bildiradi. Bu natijalar logistika autsorsingning transport-logistika resurslaridan (yuk mashinalari, ombor maydonlari, malakali kadrlar) mavsumiy va hududiy talabga moslashgan holda samarali foydalanish imkonini berishi bilan izohlanadi - autsorsing kompaniyalari, o'z tabiatiga ko'ra, resurslarni bir nechta mijozlar o'rtasida taqsimlash orqali miqyos samarasiga (economies of scale) erishadi.

Mintaqaviy xususiyatlar. Surxondaryo viloyatining O'zbekiston, Tojikiston va Afg'oniston chegaralariga yaqinligi mintaqani xalqaro tranzit yo'nalishlarining muhim bo'g'iniga aylantiradi. Bunday geografik ustunlikdan to'liq foydalanish uchun mintaqada malakali logistika autsorsing xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalarning yetishmasligi, chegara-bojxona muolajalarining murakkabligi va zamonaviy ombor infratuzilmasining cheklanganligi kabi omillar hali ham jiddiy to'siq bo'lib qolmoqda. Ushbu omillarni bartaraf etish orqali mintaqa nafaqat ichki, balki xalqaro logistika xizmatlari bozorida ham raqobatbardosh o'rinni egallashi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyatida logistika va transport autsorsing xizmatlaridan foydalanish darajasining oshishi mintaqaviy logistika tizimi samaradorligiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli va kuchli ijobiy ta'sir ko'rsatadi ($r = 0,98$; $R^2 = 0,966$). Bu natija logistika autsorsingni rivojlantirish siyosatining iqtisodiy jihatdan to'liq asoslanganligini tasdiqlaydi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: mintaqada malakali logistika autsorsing xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalar sonini oshirish maqsadida qulay biznes muhitini yaratish; raqamli logistika platformalari va real vaqt monitoringi tizimlarini joriy etishni rag'batlantirish; ishlab chiqarish va savdo korxonalarini logistika funksiyalarini autsorsing qilishning iqtisodiy afzalliklari to'g'risida xabardor qilish; hamda logistika autsorsing bozorining rivojlanish dinamikasini mintaqaviy statistik monitoring tizimiga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot logistika va transport autsorsing xizmatlarining mintaqaviy logistika tizimi samaradorligini oshirishdagi hal qiluvchi rolini Surxondaryo viloyati misolida ekonometrik jihatdan tasdiqladi, bu esa mintaqaviy transport-logistika siyosatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

¹⁰⁴ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekistonda logistika va transport logistikasi tizimini tashkil etishning iqtisodiy ahamiyati. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting, 2024. <https://finance.tsue.uz/index.php/afa/article/view/719>
2. Transport-logistika tizimlarini optimallashtirishning modellashtirish yondashuvlari. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari, 2026. <https://dgeconomy.tsue.uz/index.php/dgeco/article/view/549>
3. Jumaqo'ziyeva R. Logistika autsorsingi strategik turlari. International Scientific and Practical Conference, 1(4), 197–201 (2025). <https://doi.org/10.5281/zenodo.14992280>

ZAMONAVIY JAMIYATDA EKOLOGIK XAVFSIZLIK PARADIGMASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY DISKURSI

Alikulov Xusniddin Akbarovich

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori, (PhD)

Soliq oliy maktabi dotsenti

e-mail: husniddinbest@gmail.com

tel: +998909895502

Annotatsiya: Maqolada ekologik xavfsizlik zamonaviy jamiyatning texnik yoki ma'muriy vazifasi emas, balki inson, tabiat, hokimiyat va mas'uliyat munosabatlarini qayta belgilovchi ijtimoiy-falsafiy paradigma sifatida tahlil qilinadi. Risk jamiyati, avlodlararo mas'uliyat, inson xavfsizligi va ekologik adolat konsepsiyalari qiyosiy hamda tizimli yondashuv asosida sintez qilindi. Tadqiqot natijasida refleksiv ekologik xavfsizlikning ontologik, aksiologik, institutsional va prakseologik o'lchovlardan iborat modeli taklif etildi. O'zbekiston misolida konstitutsiyaviy ekologik huquqlar, Orolbo'yi tajribasi va Orxus konvensiyasiga qo'shilish ushbu paradigmanning ijtimoiy mazmunini kuchaytirishi asoslandi. Ekologik xavfsizlikni baholashda o'rtacha ko'rsatkichlar bilan cheklanmay, zarar va imkoniyatlarning hududiy hamda ijtimoiy taqsimotini hisobga olish zarurligi xulosalandi.

Kalit so'zlar: ekologik xavfsizlik, paradigma, risk jamiyati, ekologik adolat, inson xavfsizligi, avlodlararo mas'uliyat, refleksiv boshqaruv, Orolbo'yi.

Abstract: The article interprets environmental security as a socio-philosophical paradigm that redefines the relations among the human being, nature, power and responsibility. The concepts of risk society, intergenerational responsibility, human security and environmental justice are synthesized through comparative and systems analysis. A four-dimensional model of reflexive environmental security is proposed, comprising ontological, axiological, institutional and praxeological dimensions. The constitutional recognition of environmental rights, the Aral Sea experience and Uzbekistan's accession to the Aarhus Convention are examined as national foundations for this paradigm. The study concludes that environmental security assessment should measure not only aggregate ecological indicators but also the territorial and social distribution of environmental harm, voice and adaptive capacity.

Keywords: environmental security, paradigm, risk society, environmental justice, human security, intergenerational responsibility, reflexive governance, Aral Sea region.

Аннотация: В статье экологическая безопасность рассматривается как социально-философская парадигма, переопределяющая отношения человека, природы, власти и ответственности. На основе сравнительного и системного подходов синтезированы концепции общества риска, межпоколенческой ответственности, безопасности человека и экологической справедливости. Предложена четырехмерная модель рефлексивной экологической безопасности,

включающая онтологическое, аксиологическое, институциональное и праксеологическое измерения. Конституционное закрепление экологических прав, опыт Приаралья и присоединение Узбекистана к Орхусской конвенции рассмотрены как национальные основания данной парадигмы. Сделан вывод о необходимости учитывать при оценке экологической безопасности не только совокупные показатели состояния среды, но и территориальное и социальное распределение ущерба, возможностей участия и адаптационного потенциала.

Ключевые слова: экологическая безопасность, парадигма, общество риска, экологическая справедливость, безопасность человека, межпоколенческая ответственность, рефлексивное управление, Приаралье.

KIRISH

Ekologik xavfsizlik haqidagi klassik tasavvur tabiatni tashqi tahdidlar manbai, davlatni esa himoya choralarining asosiy subyekti sifatida ko'rishga moyil edi. Zamonaviy jamiyatda esa xavfning muhim qismi ishlab chiqarish, iste'mol, urbanizatsiya va texnologik qarorlarning o'zidan kelib chiqadi. Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi, suv tanqisligi va ifloslanish alohida hodisalar bo'lib qolmay, sog'liq, bandlik, migratsiya, ijtimoiy tengsizlik va siyosiy ishonch bilan tutashgan tizimli jarayonlarga aylandi. IPCC inson faoliyati global isishni shubhasiz yuzaga keltirganini, iqlim xavflari esa har bir qo'shimcha isish darajasi bilan murakkablashishini qayd etadi [6]. Sayyoraviy chegaralarning 2023-yildagi bahosi to'qqiz chegaradan oltitasi buzilganini ko'rsatdi [7]. Shu sababli ekologik xavfsizlikni faqat ifloslanishni kamaytirish yoki favqulodda vaziyatlarga javob berish doirasida tushuntirish yetarli emas.

Tadqiqotning maqsadi ekologik xavfsizlik paradigmasining ijtimoiy-falsafiy mazmunini ochish va uni zamonaviy jamiyatning legitimlik, adolat hamda mas'uliyat muammolari bilan bog'laydigan konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat. Asosiy savol quyidagicha qo'yildi: ekologik xavf ilmiy jihatdan aniqlangan bo'lsa-da, nima sababdan u ko'pincha ijtimoiy qaror va kundalik xulqning yetakchi mezoniga aylanmaydi? Muallifning farazi shundan iboratki, ekologik xavfsizlik tabiat holati haqidagi ko'rsatkichlar bilan ijtimoiy tajriba, jamoatchilik ishtiroki va qaror qabul qiluvchilarning javobgarligi yagona qayta aloqa tizimiga birlashgandagina barqaror paradigma sifatida ishlaydi.

Metodologiya. Tadqiqot nazariy-konseptual xususiyatga ega. Unda tizimli tahlil ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligini ochish uchun; qiyosiy yondashuv an'anaviy davlat-markazli xavfsizlik bilan inson va ekotizim markazli xavfsizlikni farqlash uchun; germenevtik tahlil ekologik huquq, mas'uliyat va adolat mazmunini sharhlash uchun qo'llandi. U. Bekning risk jamiyati nazariyasi, H. Jonasning kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat etikasi, BMT Taraqqiyot dasturining inson xavfsizligi konsepsiyasi hamda barqaror rivojlanish g'oyasi nazariy asos bo'ldi [1–4]. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, milliy strategik hujjatlar va Orxus konvensiyasiga qo'shilish amaliy-normativ material sifatida tahlil qilindi [8–11].

Ekologik xavfsizlik paradigmasining o'zgarishi. T. Kun talqinida paradigma ilmiy hamjamiyatning muammo, dalil va maqbul yechim haqidagi umumiy andozalarini belgilaydi [5]. Ekologik xavfsizlikka tatbiq etilganda paradigma nimani xavf deb tan olish, kimning zarari muhim hisoblanishi va mas'uliyat kimga yuklanishini belgilovchi ijtimoiy mezonlar majmuasidir. Sanoatlashgan jamiyatda tabiat ko'proq resurs va ishlab chiqarish sharti sifatida talqin qilingan bo'lsa, bugungi sharoitda jamiyatning o'zi biosferaning tiklanish imkoniyatlariga bog'liq ochiq tizim ekani ravshanlashdi. Demak, xavfsizlikning obyekti faqat davlat hududi yoki iqtisodiy infratuzilma emas; insonning munosib hayoti, jamoaning yashash muhiti va ekotizimning qayta tiklanish qobiliyati ham uning tarkibiga kiradi.

Bek ta'riflagan risk jamiyatida taraqqiyot boylik bilan birga ishlab chiqarilgan xavflarni ham

taqsimlaydi [1]. Biroq ekologik zarar taqsimoti teng emas: suv tanqisligi, chang bo'ronlari, issiqlik stressi yoki iflos havo ta'siriga kam resursli hududlar va ijtimoiy guruhlar ko'proq duch keladi. Shu nuqtada ekologik xavfsizlik ekologik adolat masalasiga aylanadi. Adolat faqat resursni teng taqsimlashni emas, zararni tan olish, ma'lumotga kirish, qarorda ovozga ega bo'lish va yetkazilgan zarar uchun huquqiy himoyani ham qamrab oladi. Ekologik ko'rsatkichlarning mamlakat bo'yicha o'rtacha yaxshilanishi ayrim hududdagi og'ir vaziyatni yashirsa, bunday natija ijtimoiy jihatdan xavfsiz deb baholanishi mumkin emas.

Jonasning mas'uliyat etikasi texnologik qudratning makon va vaqt bo'yicha uzoq oqibatlarini axloqiy qarorning doirasini kengaytirishini ko'rsatadi [2]. Bugungi foyda kelajak avlodlarning suv, sog'lom muhit va biologik boyliklardan foydalanish imkoniyatini kamaytirsa, qonuniy yoki iqtisodiy jihatdan qulay qaror hali axloqiy jihatdan asoslangan bo'lmaydi. Shunday qilib, ehtiyotkorlik tamoyili bilimsizlikni harakatsizlik uchun vaj emas, qaytarib bo'lmaydigan zarar ehtimolida mas'uliyatli qaror uchun asos sifatida talqin qiladi. BMTning inson xavfsizligi yondashuvi ham xavfsizlikni hududni himoya qilishdan insonning kundalik qo'rquv va muhtojliklardan xoli yashashiga tomon kengaytirgan edi [3]. Ekologik xavfsizlik bu ikki yondashuvni birlashtirib, inson farovonligini ekotizim barqarorligidan ajratmaslikni talab qiladi.

Refleksiv ekologik xavfsizlik modeli. Tahlil asosida ekologik xavfsizlikning to'rt o'lchovli modeli taklif etiladi. Birinchi, ontologik o'lchov jamiyat va tabiatni qarama-qarshi ikki soha emas, o'zaro bog'liq ijtimoiy-ekologik tizim sifatida anglaydi. Ikkinchi, aksiologik o'lchov inson qadr-qimmati, ekologik adolat va avlodlararo mas'uliyatni qarorning me'yoriy mezoniga aylantiradi. Uchinchi, institutsional o'lchov ilmiy ma'lumotning ochiqligi, jamoatchilik ishtiroki, sud himoyasi va mansabdor javobgarligini ta'minlaydi. To'rtinchi, prakseologik o'lchov oldini olish, moslashuvchan boshqaruv va ekotizimni tiklash choralari uchun yo'l ochiladi. Modelning refleksivligi shundaki, institutlar o'z qarorlarining kutilmagan ekologik va ijtimoiy oqibatlarini muntazam kuzatadi, ochiq muhokama qiladi va siyosatni yangi dalillar asosida tuzatadi.

Mazkur model ekologik xavfsizlikni yakuniy holat emas, uzluksiz ijtimoiy o'rganish jarayoni sifatida tushuntiradi. Ilmiy ekspertiza xavfni o'lchaydi, lekin uning maqbulligi haqidagi qaror qadriyatlar va manfaatlar muvozanatini ham o'z ichiga oladi. Shu bois ekspert bilimini siyosiy qarorning o'rniga qo'yish ham, ilmiy dalilni ommaviy fikrga tenglashtirish ham xato. Legitim boshqaruv dalilining sifatini, manfaatdor tomonlarning teng ishtirokini va qaror uchun aniq javobgarlikni bir tizimga keltiradi. Bunda ekologik axborot oddiy statistika emas, fuqaroning o'z salomatligi, mulki va yashash istiqboliga doir qaror qabul qilishi uchun zarur ijtimoiy ne'matdir.

O'zbekiston kontekstidagi ijtimoiy mazmun. Orol dengizi inqirozi ekologik xavfning faqat tabiiy hodisa emasligini ko'rsatadigan tarixiy tajribadir. Suv siyosati va xo'jalik qarorlari ekotizim o'zgarishi, sog'liq xatarlari, bandlikning qisqarishi va migratsiya bilan bog'langan. Shu ma'noda Orolbo'yi ekologik xavfsizlikning hududiy, ijtimoiy va avlodlararo qatlamlari bir joyda namoyon bo'ladigan makondir. O'zbekiston atrof-muhit holati to'g'risidagi milliy hisobotida suv resurslari, yer degradatsiyasi, havo sifati, chiqindilar va iqlim o'zgarishi bir-biriga tutash muammolar sifatida yoritilgan [9]. Bu bog'liqlik tarmoq va idoralar bo'yicha parchalangan boshqaruvdan hududiy ijtimoiy-ekologik tizimni yaxlit boshqarishga o'tishni talab qiladi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 49-moddasi har kimning qulay atrof-muhitga va uning holati haqida ishonchli axborotga bo'lgan huquqini mustahkamladi. Unda davlatning ekologik muvozanatni saqlash, atrof-muhitni yaxshilash va tiklash, shuningdek Orolbo'yi ekologik tizimini muhofaza qilish majburiyati belgilangan; 62-modda fuqarolarga atrof-muhitni asrash burchini yuklaydi [8]. Huquq va burchning ushbu birligi ekologik fuqarolik uchun normativ asos yaratadi. Biroq fuqarolik mas'uliyati davlat va biznesning katta ekologik ta'siri uchun javobgarligini kamaytirmasligi kerak. Mas'uliyat ta'sir

ko'lam, qaror vakolati va zarar oldini olish imkoniyatiga mutanosib taqsimlangandagina adolatli bo'ladi.

O'zbekistonning 2025-yilda Orxus konvensiyasiga qo'shilishi ekologik axborot, qaror qabul qilishda jamoatchilik ishtiroki va odil sudlovga erishish imkoniyatini yagona institutsional zanjir sifatida rivojlantirishga zamin yaratdi [11]. Bu jarayonni faqat hisobotlarni e'lon qilish bilan cheklash mumkin emas. Axborot hudud, xavf turi va ijtimoiy guruhlar kesimida tushunarli bo'lishi; muhokama loyiha bo'yicha asosiy tanlovlari hali ochiq paytda o'tkazilishi; bildirilgan e'tiroz va takliflarning qarorga qanday ta'sir qilgani asoslantirilishi lozim. Shunda ishtirok rasmiy marosimdan ijtimoiy ishonch va oldini olish mexanizmiga aylanadi.

Amaliy takliflar. Birinchidan, milliy va hududiy ekologik xavfsizlik bahosiga zarar taqsimoti ko'rsatkichlarini kiritish kerak. Havo, suv va tuproq holati bilan birga aholining ta'sirga duchorlik darajasi, sog'liq xatari, moslashuv resurslari va qarorlarda ishtirok imkoniyati o'lchanishi zarur. Ikkinchidan, yirik infratuzilma va ishlab chiqarish loyihalarida ekologik ta'sirni baholash ijtimoiy oqibatlar, muqobil variantlar va avlodlararo xarajatlarni ham qamrab olishi kerak. Uchinchidan, hududiy ekologik muloqot platformalarida davlat organlari, olimlar, mahalla, biznes va fuqarolik jamiyati monitoring natijalarini muntazam ko'rib chiqishi lozim. To'rtinchidan, ekologik ta'lim kundalik odatlarni targ'ib qilish bilangina cheklanmay, sababiy bog'lanishlarni tushunish, ma'lumotni tanqidiy baholash va jamoaviy qarorda ishtirok etish kompetensiyasini shakllantirishi zarur. Beshinchidan, "O'zbekiston – 2030" strategiyasidagi ekologik maqsadlar [10] iqtisodiy rag'batlar, davlat xaridlari va budjet samaradorligi mezonlari bilan bog'lanib, ekologik zarar xarajatini qaror qabul qiluvchi subyektga ko'rinadigan qilishi kerak.

XULOSA

Zamonaviy jamiyatda ekologik xavfsizlikning mazmuni tahdidga javob qaytarishdan xavfni ishlab chiqaruvchi ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirishga tomon siljimoqda. Uning mezonini faqat tabiat ko'rsatkichlarining me'yoriy holati emas, balki inson qadr-qimmati, zarar taqsimotining adolatliligi, kelajak avlodlar manfaatlari va qarorlarning demokratik legitimligidir. Taklif etilgan reflektiv model ontologik o'zaro bog'liqlikni, aksiologik mas'uliyatni, institutsional ochiqlikni va prakseologik moslashuvni yagona tizimda birlashtiradi. O'zbekistonda konstitutsiyaviy ekologik huquqlar, Orolbo'yi bo'yicha davlat majburiyatlari va Orxus konvensiyasi ushbu paradigmaning huquqiy asosini shakllantirdi. Keyingi vazifa normalarni o'lchanadigan ijtimoiy natijalarga aylantirishdir. Ekologik siyosat hududlar va guruhlar kesimidagi real zarar, jamoatchilikning ta'sirchan ishtiroki hamda institutlarning o'z xatolarini tuzatish qobiliyati orqali baholanganda ekologik xavfsizlik barqaror rivojlanishning amaliy mezoniga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage Publications, 1992. 260 p.
2. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago: University of Chicago Press, 1984. 255 p.
3. United Nations Development Programme. Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press, 1994.
4. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. Oxford: Oxford University Press, 1987.
5. Kuhn T. S. The Structure of Scientific Revolutions. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1970. 210 p.
6. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/>

7. Richardson K. et al. Earth beyond six of nine planetary boundaries. Science Advances. 2023. Vol. 9, No. 37. Article eadh2458. <https://doi.org/10.1126/sciadv.adh2458>
8. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel. 49, 62-moddalar. <https://constitution.uz/uz>
9. UNECE. National State of the Environment Report: Uzbekistan. Geneva, 2024. <https://unece.org/sites/default/files/2024-02/uzbekistan-state-of-the-environment-en.pdf>
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida. <https://lex.uz/docs/-6600413>
11. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil 11-martdagi O‘RQ-1045-son Qonuni. O‘zbekiston Respublikasining Orxus konvensiyasiga qo‘shilishi haqida. <https://lex.uz/docs/-7424688>

MINTAQA TURIZM INDUSTRIYASINING IQTISODIY RIVOJLANISHI VA BOSHQARUV FAOLIYATLARI TAHLILI

Berdiyev Jasur Qo‘ldoshevich

IPU “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida innovatsion jarayonlarni jadallashtirish va milliy turizm industriyasini jadal rivojlantirish va uni strategik boshqarish, turizm korxonalarini boshqaruv mexanizmi samaradorligini oshirish, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlash kabi iqtisodiy ishlar amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan kichik biznes korxonalarini modernizatsiyalash jarayonida innovatsion loyihalarini amalga oshirishni strategik boshqarish samaradorligini oshirishga asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: turizm, mexanizmi, korxona, iqtisodiyot, xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion faoliyat, innovatsion tadbirkorlik, innovatsion biznes, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish, ixtirochilar, konstruktorlar, texnologlar.

Аннотация: В данной статье проводится экономическая работа по ускорению инновационных процессов и стремительному развитию национальной туристической индустрии и ее стратегическому управлению в условиях экономической либерализации, повышению эффективности механизма управления туристическими предприятиями и обеспечению устойчивого развития экономики. В этой связи ключевым фактором повышения эффективности стратегического управления служит реализация инновационных проектов в процессе модернизации малых предприятий.

Ключевые слова: туризм, механизм, предприятие, экономика, инновационная деятельность в сфере услуг, инновационное предпринимательство, инновационный бизнес, стимулирование инновационной деятельности, изобретатели, дизайнеры, технологи.

Abstract: This article explores economic approaches to accelerating innovation processes and rapidly developing the national tourism industry, including its strategic management in the context of economic liberalization, improving the efficiency of tourism enterprise management mechanisms, and ensuring sustainable economic development. In this regard, the key factor in enhancing the effectiveness of strategic management is the implementation of innovative projects during the modernization of small businesses.

Keywords: tourism, mechanism, enterprise, economics, innovation in the service sector, innovative entrepreneurship, innovative business, stimulating innovation, inventors, designers, technologists.

KIRISH

Bugungi kunda turizmni rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Mamlakat o‘zining salohiyati, geografiyasi, tarixi va bugungi kundan kelib chiqib, turizmning turli yo‘nalishlarini rivojlantirishga urinadi. Salomatlik turizmi, tibbiyot turizmi, ekoturizm, ekskursiya turizmi, sport turizmi, ekstrimal turizm, ziyorat turizmi singari yo‘nalishlarni rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi. Xalqaro turizm rivojlanishi tendensiyalarini va zamonaviy marketing vositalari qo‘llanishini hisobga olgan holda, raqobatbardosh turizm mahsulotlari va xizmatlari strategiyalarini ishlab chiqish, ularni ichki va xalqaro turizm bozorlarida targ‘ibot qilish bilan turizm sohasida mamlakatimizning ijobiy qiyofasini shakllantirishimiz mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoev o‘zining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli farmonidagi 3-qism. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlarida ta’kidlaganidek, “turizm va xizmatlar ko‘rsatish sohasini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o‘rni va ulushini oshirish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, eng avvalo, xizmatlarning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o‘zgartirish” dolzarbdir¹⁰⁵.

Mamlakatimizning turizm sohasida yetarlicha darajada xorijiy mamlakatlardan qolishmaydigan imkoniyatlarga egaligi bu borada ko‘plab muvaffaqiyatlarga erishishimizni ta’minlovchi asosiy manba xisoblanadi. Respublikamiz turizmini rivojlantirishning asosini sifatli xizmat ko‘rsatish tashkil yetadi. Biroq, murakkab o‘tish davri bilan bog‘liq ko‘plab muammolar, shu jumladan, turistlarga xizmat ko‘rsatish faoliyatini zamon talablariga mos ravishda boshqara oladigan kadrlar salohiyatining yetishmasligi, tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro munosabatlar tizimining takomillashmaganligi, imkoniyatlarining cheklanganligi, ular tomonidan marketing va reklama ishlarining sust amalga oshirilayotganligi kabi muammolar tufayli rivojlanish sust bormoqda. Ana shu nuqtai-nazardan olib qaraganda, tadqiqot mavzusi o‘zining dolzarb muammolarni hal yetishga qaratilganligidan dalolat beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Turizm sohasida ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan dunyoning yetakchi olimlaridan Donald Landberg, M. Kchishnallor, Mayk Stavenga, M.Ansoff, R.M.Bolmostor va boshqa ko‘plab olimlar o‘z ilmiy izlanishlarida atroflicha to‘xtalib o‘tishgan. Shuningdek, xamdo‘stlik mamlakatlari olimlaridan V.I.Azar, V.Kistanov, A.Yu.Aleksandrova, N.S.Burgakov, V.F.Molchanov, Ye.P.Puzakova, V.A.Lestnikova, I.Zorin, J.Koz, A.Kondratev va boshqa ko‘plab olimlar o‘z ilmiy tadqiqotlarida turizm industriyasini jadal rivojlantirish va uni strategik boshqarishdagi muammolarni hal etish to‘g‘risida o‘zlarining ilmiy-amaliy fikr-mulohazalarini berganlar. Mamlakatimiz olimlaridan G. Nazarova, T. Tashmurotov, N. Abdusalomova, A.Norchaev va boshqa ko‘plab olimlar ham o‘zlarining ilmiy takliflari turizm sohasida marketing tarmog‘ini rivojlantirish va uni boshqaruv tizimidagi muammolari yechimlarining nazariy-amaliy asoslarini yaratilishiga muhim hissa qo‘shishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning asarlarida bayon etilgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning umumiy strategiyasi, O‘zbekiston Respublikasining Qonunlari, Hukumat qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi yo‘riqnomalari shuningdek, olimlarning boshqaruv muammolariga bag‘ishlangan ilmiy ishlari, Qashqadaryo viloyati turizm korxonalarining hisobot ma’lumotlari, milliy turizm korxonalari faoliyatida strategik boshqaruvning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi hujjatlar asos bo‘ldi.

¹⁰⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli farmoni. //www.lex.uz

ASOSIY TAHLILLAR VA XULOSALAR

Turizm o'zida jahon iqtisodiyotining murakkab va majmuaviy sohalarini mujassam etganki, bu butun jahon xo'jaligiga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Ayrim mamlakatlarda xalqaro turizm valyuta tushumlarining yagona manbai hisoblanadi. Uning sharofati bilan iqtisodiy taraqqiyot yuqori darajasi va xalq turmush farovonligi qo'llab-quvvatlanib turiladi. Xalqaro turizm jahon iqtisodiyotining eng muhim, barqaror va dinamik holda rivojlanib borayotgan sohasiga aylanib bormoqda.

Turizm industriyasi jahon iqtisodiyotining eng jadal rivojlanib borayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi, turizmning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 10 foizdan ko'proqni tashkil etadi, tarmoqda jahondagi mehnatga qobiliyatli aholining 8 foizga yaqini ish bilan band, turizm xizmatlari jahon eksportining 7 foizni tashkil etadi. Butunjahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2019 yilda butun dunyo bo'yicha turizmning umumiy o'sish darajasi 4,5 % ni tashkil qilgan. Xalqaro turistlarning kelishi esa 820 mln. kishiga yetib, keluvchi turistlardan olinadigan umumiy daromadlar miqdori 650 mlrd. dollardan ortdi. Xalqaro turistik xizmatlar ko'rsatish va servis sohasi tarkibi ham tubdan o'zgardi. Jahon turizm bozori borgan sari xilma-xillashib, aholining ijtimoiy sohasida turistik mahsulotlarga bo'lgan talabi ortib bormoqda.

Jahon iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlaridan biri bo'lgan turizm sohasiga bo'lgan talabning oshishi bu sohadan olinayotgan daromadlar miqdorining doimiy o'sishiga va yangi ish o'rinlarining yaratilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Butunjahon turizm va sayyohlik kengashining ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yilda turizm va sayyohlik sohasi bilvosita va indiktiv ta'sirini hisobga olgan jahon iqtisodiyotiga 8,3 trln. AQSh dollaridan oshiq hissa qo'shdi, 2020 yilda sohada 313 million ish o'rinlari yaratildi, bu ko'rsatkich jahon yalpi ichki mahsulotining 10,4%ni va barcha ish o'rinlarining 10%ni tashkil etdi¹⁰⁶.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni xalqimiz tomonidan mamnuniyat bilan kutib olindi. Unda yaqin besh yillikda mamlakatimiz zabt etishi nazarda tutilgan ulkan dovonlar, xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning mexanizmlari aniq belgilab berilgan.

Harakatlar strategiyasining maqsadi olib borilayotgan islohotlar samaradorligini tubdan oshirishdan, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishdan, mamlakatni modernizatsiyalash va hayotimizning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iboratdir. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarida mamlakatda turizm sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib quyidagi asosiy vazifalar belgilab olindi:

Birinchidan, turizm tarmog'ini jadal rivojlantirish, turizm sohasini boshqarish tizimini takomillashtirish; turizm sohasida viza, litsenziya berish va ruxsat olish tartib-taomillarini soddalashtirish;

Ikkinchidan, xorijiy investitsiyalar, jahon brendlarini jalb qilish, turizmda biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

Uchinchidan, yangi turizm yo'nalishlarini yaratish, turizmning zamonaviy turlarini rivojlantirish, ularning jozibadorligini oshirishga qaratildi.

Respublikamizda turizm sohasini rivojlantirish, uni jahon andozalari talabi asosida shakllantirish va shu orqali iqtisodiyotni yanada yuksaltirish imkoniyatlariga ega bo'lamiz. Xalqaro turizm bozorida, kuchli raqobat kurashi sharoitida ko'zlangan maqsadga erishish uchun eng avvalo aniq yo'nalish, doimiy ravishda izlanish, faoliyatni jahon andozalari darajasida tashkil etish talab

¹⁰⁶ Travel & tourism global economic impact & issues 2018, World travel & tourism council, United Kingdom, 2021.

qilinmoqda. Bu borada mamlakatda so‘nggi yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha bir necha farmon va qarorlar qabul qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 3-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5326-sonli Farmoni, 2019 yil 5 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5611-sonli Farmoni hamda 2019 yil 13 avgustdagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5781-sonli Farmonlari mamlakatda bevosita xalqaro turizmni rivojlantirishga yangi imkoniyatlar yaratdi hamda ko‘plab xorij mamlakatlari fuqarolari O‘zbekistonga vizasiz kirish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Ushbu qabul qilingan farmonlar asosida milliy turizmni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi va bu konsepsiya bo‘yicha turizm sohasida 2019-2025 yillar davomida qilinishi kerak bo‘lgan ishlar o‘z aksini topgan.

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida turizmning zamonaviy modelini shakllantirish jarayoni amalga oshirilmoqda. Ushbu modelda ta’kidlanishicha mamlakatda rivojlantirilayotgan turistik bozor boshqa har qanday bozorlar kabi mamlakatning ijtimoiy - siyosiy va iqtisodiy vaziyatiga ta’sir ko‘rsatadi. U mamlakatlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish hamda investitsiya va kapital oqimini ta’minlash darajalarini aniqlashda muhim vosita bo‘lib, hisoblanadi. Ma’lumki, bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda, asosan, xususiy va tijorat kompaniyalari turistlarga xizmat ko‘rsatadi. Biroq, har qanday sharoitda ham davlat optimal iqtisodiy va huquqiy zaminni yaratgan taqdirdagina turizm rivojlanishi mumkin.

Turizm infrastrukturasini rivojlangan shaharlarda bunday xizmatlar tizimini turistlarga taklif etishi mumkin, biroq poytaxtdan uzoqda joylashgan ko‘plab hududlarda, ayniqsa, Termiz, Qoraqolpog‘iston Respublikasi va Andijonda faoliyat ko‘rsatayotgan davlat mehmonxonalari hali ham asosiy turistik oqimlarni o‘zlariga jalb eta olmayaptilar. Chunki, bunday mehmonxonalar xorijiy turistlarni qabul qilishga to‘laligicha tayyor emas. Mahalliy darajada xususiy kapitalni rag‘batlantirish, ya’ni umumiy turistik xizmat ko‘rsatish tizimiga birlashgan shaxsiy uy va xonadonlarni ochish bunday muammoni ijobiy hal etilish imkoniyatini yaratadi. Buning uchun tadbirkorlarga turistik trassada joylashgan har qanday shaharda o‘n-yigirma kishiga mo‘ljallangan shaxsiy uylarni qurishga ruxsat berish kerak.

Shunday qilingandagina yuqorida aytib o‘tilgan muammo o‘z yechimini topadi. O‘zbekiston turizm sanoatini 2022-2024 yillardagi rivojlanishining iqtisodiy ko‘rsatkichlariga e’tiborni qaratadigan bo‘lsak (1-jadvalga qarang), bu sohada kichik va xususiy tadbirkorlik sub’ektlarining sezilarli ta’siri bo‘layotganligining guvohi bo‘lamiz. 2021 yilda mamlakat bo‘ylab sayohat qilgan jami turistlarning miqdori 752 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilda 864 ming kishini va 2024 yilda 916 ming kishini tashkil yetdi. Chet ellik turistlarning ham salmoqi yildan-yilga oshib bordi. Masalan, 2022 yilda 274 ming kishi, 2023 yilda 306 ming kishi va 2024 yilda 329 ming kishini tashkil etdi. Shu o‘rinda e’tiboringizni 2023 yilda jami turistlar miqdori salkam 100 ming kishiga ortgan bir vaqtda xorijiy turistlar miqdori esa 2022 yildagiga qaraganda atigi 23 ming kishiga ortganligiga qaratmoqchimiz. Ko‘rinib turganidek, mamlakatimizda mahalliy turistlarni sayohati chet ellik turistlar sayohatiga qaraganda ko‘proq uyushtirilgan¹⁰⁷.

O‘zbekiston turizmining iqtisodiy ko‘rsatkichlari.

1-jadval

<i>Yil</i>	<i>Turistlar, ming kishi</i>		<i>Turxizmatlar</i>
	Jami	Shundan chet ellik	Eksport mln. AQSh dollari

¹⁰⁷“O‘zbekturizm” MKsi ma’lumoti. 2024.

		turistlar soni	
2022	752	274	25,5
2023	864	306	25,8
2024	916	329	27,5

Endi e'tiboringizni mahalliy va chet ellik sayyohlarga ko'rsatiladigan turistik xizmatlar yoki turistik xizmatlar eksportini ifodalovchi ko'rsatkichlarga qaratmoqchimiz. Ma'lumotlardan ko'rinib turganidek, turistik xizmatlar eksporti ham turistlar oqimining ko'payishi bilan birga 3 yil mobaynida oshib borgan. 2022 yilda bunday eksport 25,5 mln. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilda 25,8 mln. AQSh dollari va 2024 yilda 27,5 mln. AQSh dollarini tashkil etgan. Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, turizm respublikamiz iqtisodiyoti uchun g'oyatda zarur bo'lgan valyuta tushumini ta'minlaydi (2-jadvalga qarang). Jadvaldan ko'rinib turganidek, 2022-2024 yillarda valyuta tushumi har yili oshib borgan.

2022 yilda valyuta tushumi 18,835 ming AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilda bu ko'rsatkich 20,980 ming AQSh dollariga va 2024 yilda esa 25,255 ming AQSh dollariga barobar bo'lgan. Bunga mos ravishda o'rtacha bir turistga to'g'ri keladigan valyuta miqdori ham yildan-yilga oshib borgan. 2022 yilda o'rtacha bitta turistga to'g'ri keladigan valyuta miqdori 74,5 AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2023yil 77,1 AQSh dollari va 2024 yilda 93,2 ming AQSh dollarini tashkil etdi (2-jadval)¹⁰⁸.

O'zbekistonda turizmdan kelayotgan valyuta tushumi

2-jadval

Yillar	Valyuta tushumi (ming AQSh dollari)	O'rtacha bir turistga to'g'ri keladigan valyuta miqdori (AQSh dollari hisobida)
2022	18,835	74,5
2023	20,980	77,1
2024	25,255	93,2

Manba; "O'zbekturizm" MKsi ma'lumoti. 2024.

Umuman olganda, yuqoridagi jadvallarda keltirilgan ma'lumotlar mamlakatimiz turizmini rivojlanishida xususiy sektorga, ya'ni asosan kichik va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga nihoyatda muhim e'tibor berilayotganligidan dalolat beradi.

O'zbekiston turizmi sanoatida hali ham ovqatlanish bilan bog'liq masalalar muammoligicha qolmoqda. Masalan, Yevropaliklar standart usullarda tayyorlangan oddiy va xushta'm taomlarni ma'qul

¹⁰⁸"O'zbekturizm" MKsi ma'lumoti. 2024 y.

ko'radilar. Buning uchun esa, xorijiy mamlakatlardagi mehmonxona komplekslarida foydalaniladigan maxsus asbob-uskunalar va tegishli taom texnologiyalarini o'rnatish zarur.

Mamlakatimizdagi mahalliy mehmonxonalar 20-25 ga yaqin taomlarni taklif qilishi mumkin. Biroq, harbiy andozalar bo'yicha faoliyat ko'rsatayotgan turistik komplekslar 200 ga yaqin taomlarni taklif qilish imkoniyatiga ega. Bu muammoni hal etilishining birdan-bir yo'li shaxsiy restoranlar va kafelar sonini oshirish va ulardagi xizmat ko'rsatish sifatini jahon andozalariga mos ravishda tashkil etishdir. O'zbekistonga xorijiy davlatlardan tashrif buyurgan turistlar bilan muloqot qilinganda, ularning 25 foizi ovqatlanish xizmatlaridan qanoatlanganliklarini bildirishdi, 41 foizi esa taomlar sifatiga baho berishni o'zlariga ma'qul topishmadi. Bunday muammoni hal etish uchun xorijiy turistlarga xizmat ko'rsatadigan umumiy ovqatlanish ob'ektlarini sertifikatlash va nazorat qilish juda katta ahamiyatga egadir. Bundan tashqari, turistlar mahalliy taomning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida reklama propektlari orqali xabar topishlari kerak. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, so'rovda ishtirok etgan xorijiy turistlarning 73 foizi ovqatlanish punktlarining xizmat ko'rsatishi to'g'risida to'liq ma'lumotga ega bo'lmaganliklaridan shikoyat qildilar.

Xalqaro turizmga band bo'lganlar soni keyingi yillarda ko'payib borish yo'nalishiga ega bo'lib, turizm sohasi bilan bog'liq bo'lmagan xizmat ko'rsatuvchi korxonalaridagi xodimlar mehnati ham hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib bormoqda, bu xaqda 3 - jadvalda berilgan. O'zbekiston turizm industriyasida band bo'lganlar soni 2020 yilda 27922 kishini tashkil etgan bulsa, 2024 yilda ushbu ko'rsatkich 31248 kishiga oshgan.

O'zbekiston turizm industriyasida band bo'lganlar soni

3-jadval

Bandlar	2020	2021	2022	2023	2024
1."O'zbekturizm" milliy turizm kompaniyasi	9672	7055	6802	5671	5365
2.Transport xizmati	6750	5831	4523	4559	4865
Z. Savdo va marketing xizmatlari	3005	3151	3570	3810	3890
4."O'zbekturizm" milliy kompaniyasiga tegishli bo'lmagan joylashtirish va ovqatlantirish	250	1572	2986	4738	4965
5.Zamonaviy turistik ob'ektlarni qurish	846	1008	1270	1535	1570
6. Turizm biznesida yakka tartibdagi mehnat faoliyati kengaytirish	2981	685	1578	2672	2977
7. Madaniyat-ma'rifat muassasalari	2720	2912	2995	3060	3101
8. Yodgorliklar va tabiatni muhofaza qilish	1448	1556	1677	1737	1890
9. Kichik biznes va xususiy hamkorlikdagi turistik korxonalar	248	1675	1848	2233	2595
Jami	27922	25445	27249	30062	31248

Manba. O'zbekturizm» milliy kompaniyasi materiallari.

Respublika turizm industriyasini yangi sifat darajasiga ko'tarilishi uchun shu sohaning har bir xodimi yuqori darajagi servis xizmati ko'rsatib ishlashi uchun nima qilishi zarurligini bilishi kerak bo'ladi. Buning uchun esa xodimni ishning muvaffaqiyatidan qiziqtirish, turizm sohasidagi mehnatning mohiyatini bilishi zarur.

Xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish uchun esa hamma joyda yangi texnologiyani joriy etish kerak bo'ladi. Har qanday mamlakatda turizmning rivojlanishi, eng avvalo, ushbu sohaga nisbatan davlat tomonidan olib borilayotgan siyosatning samaradorlik darajasiga bog'liq. Davlat turistik infratuzilmaning shakllanishi va faoliyat ko'rsatishi uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, ya'ni me'yoriy-huquqiy asoslarni barpo etish, umuman turizm va uning alohida turlarini rag'batlantirish bo'yicha tegishli tashkiliy-iqtisodiy chora-tadbirlarni amalga oshirish, turizm faoliyati bilan shug'ullanuvchi korxonalar o'rtasida halol raqobat muhitini yaratish, turizmga xizmat ko'rsatuvchi bozor infratuzilmasini tartibga olish, turistlar huquqlari va manfaatlarini himoya qilish va kafolatlash orqali ushbu sohaning rivojlanishiga yordam ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mintaqada turistik faoliyatning davlat tomonidan nazorati kuyidagicha amalga oshiriladi:

- turizm sohasidagi munosabatlarni tartibga solish va takomillashtirishga karatilgan me'riy va xukukiy xujjatlarni yaratish;
- turistik maxsulotni ichki va jaxon turizm bozorlariga siljitishda yerdam berish;
- turistik faoliyatda standartlashtirish va litseyenziyalashtirishni amalga oshirish, turistik maxsulotni sertifikatsiyadan utkazish;
- xududda mamlakatga kirish, chikish va istikomat kilish koidalarini urnatish;
- turizmni rivojlantirish buyicha davlat dasturlarini yaratish va amalga oshirish uchun tugri budjet mablaglarini ajratish;
- sayohatchilarning xukuk va manfaatlarini ximoya kilish, ularning xavfsizligini ta'minlash;
- sarmoyalar, solik va bojxona nazorati uchun;
- turizm faoliyatini kadrlar bilan ta'minlanishi kullab – kuvvatlash va turizm sohasida ilmiy tadkioktlarni rivojlantirish.

Viloyatda turizmning rivojlanishiga tuskinlik kiladigan sabablar kuyidagilar bulishi mumkin¹⁰⁹:

- mehmonxona va transport xizmati kursatish darajasining, turistlarning ovkatlanishi va dam olishi tizimining jamon standartlari darajasiga mos kelmasligi;
- xizmat kursatish darajasi ancha past bulgani molda ularning narxini oshirib yuborish;
- milliy marketing axborot tizimi va reklamaning mmar xil shaklari yukligi;
- kuplab turistik firmalar xodimlari malakasining bugungi kun talablariga javob bermasligi va bu firmalarning asosan xorijiy turizmga mo'ljol olishi.

Yuqorida aytilganlardan shu narsa kelib chikadiki, hozirgi sharoitlarda Uzbekistonda eng dolzarb muammolardan biri turistik sohani qayta tashkil kilish, uning rentabelligini, birinchi navbatda, yuqori texnologiyali komplekslar va tegishli infrastrukturaga ega turistik markazlarni tashkil kilish evaziga oshirish hisoblanadi. Ichki turizmni rivojlantirish, yoshlar, aholining kam ta'minlangan qatlamlari, urush va mehnat veteranlari urtasida turistik-ekskursiya faoliyatini yaxshilash, takdim etiladigan ijtimoiy katlamlarning sifatini oshirish masalalari ham hal kilinishini kutmokda.

Bizning fikrimizcha, mintaqamizda turizm sohasini rivojlantirishdagi asosiy muammolar qo'yidagilardan iborat:

- Xalq madaniy markazlarida sayyohlik infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi va ularning asosiy sayyohlik ob'ektlaridan tashqarida mavjud emasligi;
- Aviatransportning yuqori narxlari, o'zbek va xalqaro aviakompaniyalar tomonidan ehtimoldagi bozorlar qamrovining kamligi;
- Sayyohlik sohasida malakali xodimlarning yetishmasligi;
- Dam olish, ko'ngilochar va xizmat ko'rsatish sohalarining past darajada rivojlanganligi ;

¹⁰⁹Muallif fikri. 2024.

- O'zbekistonning xalqaro bozorda tajovuzkor PR strategiyasining yo'qligi;
- Xorijiy (xalqaro) sayyohlik tashkilotlar sonining yetarli emasligi;
- Milliy sayyohlik brendi va sayyohlik mahsulotlari tanqisligi;
- O'zbekiston bozoriga kirishda bo'lgan yuqori to'siqlar tufayli sayyohlik sohasi horijiy investorlar uchun jozibador emasligi"
- Turizm buyicha statistikaning o'z vaqti va to'liq berilish darajasining pastligi kabi omillardan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Raximov A.Z. Mintaqa turizm industriyasining rivojlantirish va innovatsion boshqarish yo'llari // "Ilm fan taraqqiyotiga yoshlarning innovatsion yondoshuvlari" ilmiy- amaliy anjuman ilmiy maqolalar to'plami. Q., 2020 14 may.
2. Рахимов А.З. Этика предпринимательства в контексте социокультурного процесса реформирующихся общества. // журнал "Столица науки" №9(26). Москва, 16 сентябрь, 2020
3. Рузиев С.С. Маркетинговые исследования в туризме: Учебное пособие. Т.: Изд. Лит. Фонда Союза писателей Узбекистана, 2006. 176 с.
4. Тураев Б.Х. Организационно-экономические механизмы регионального туризма. Ташкент: «ФАН», 162 с. 2009.
5. Tuxliev I.S. va boshqalar. Turizm asoslari. Darslik.-Toshkent, 2014, 388 b.

HUDUDLARNING IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDA MEHNAT MIGRATSIYASIDAN SAMARALI FOYDALANISH MEKANIZMLARI

Islombek Abduxalim o'g'li Abduxamidov¹

¹ Farg'ona davlat texnika universiteti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Farg'ona, O'zbekiston, E-mail: klaviho@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehnat migratsiyasining O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri, pul o'tkazmalarini ishlab chiqarish kapitaliga aylantirish yo'llari hamda migrantlarning ijtimoiy moslashuvi masalalari tahlil qilinadi. Migratsiya oqimlarini boshqarishda xalqaro tajriba (Filippin, Meksika, Turkiya) qiyosiy o'rganilib, O'zbekiston sharoitida "aqlar oqimi" (Brain Drain) xatarini "bilimlar almashinuvi" (Brain Circulation) va "malaka qaytishi" (Brain Gain) konsepsiyasiga aylantirish mexanizmlari taklif etiladi. Shuningdek, xorijdagi vatandoshlarning mezbora jamiyatga integratsiyalashuvi va vatanga qaytgach reintegratsiyalashuv jarayonlarini yengillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Abstract: This article analyzes the impact of labor migration on the socio-economic development of Uzbekistan's regions, strategies for transforming remittances into productive capital, and issues surrounding the social adaptation of migrants. By comparatively studying international practices (the Philippines, Mexico, and Turkey) in managing migration flows, it proposes mechanisms to mitigate the risks of "Brain Drain" and pivot toward "Brain Circulation" and "Brain Gain" frameworks tailored to the context of Uzbekistan. Furthermore, practical and scholarly recommendations are developed to facilitate both the integration of compatriots into host societies abroad and their sustainable reintegration upon returning home.

Аннотация: В данной статье анализируется влияние трудовой миграции на социально-экономическое развитие регионов Узбекистана, пути трансформации денежных переводов в

производственный капитал, а также вопросы социальной адаптации мигрантов. На основе сравнительного анализа международного опыта управления миграционными потоками (Филиппины, Мексика, Турция) предложены механизмы снижения рисков «утечки мозгов» (Brain Drain) и их переориентации в концепции «циркуляции знаний» (Brain Circulation) и «притока умов» (Brain Gain) в условиях Узбекистана. Кроме того, разработаны научно-практические рекомендации по облегчению интеграции соотечественников в принимающее общество за рубежом и их последующей реинтеграции по возвращении на родину.

Kalit soʻzlar: mehnat migratsiyasi, hududiy iqtisodiyot, pul oʻtkazmalari, ijtimoiy moslashuv, reintegratsiya, Filippin tajribasi, inson kapitali, institutsional mexanizmlar.

Keywords: labor migration, regional economy, remittances, social adaptation, reintegration, Philippine experience, human capital, institutional mechanisms.

Ключевые слова: трудовая миграция, региональная экономика, денежные переводы, социальная адаптация, реинтеграция, опыт Филиппин, человеческий капитал, институциональные механизмы.

KIRISH

Global iqtisodiy integratsiyalashuv va mehnat resurslarining hududlararo notekis taqsimlanishi sharoitida mehnat migratsiyasi koʻplab rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ijtimoiy barqarorlikni taʼminlovchi va iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantiruvchi omillardan biriga aylandi. Oʻzbekiston Respublikasida demografik oʻsish surʼatlarining yuqoriligi — har yili mehnat bozoriga yuz minglab yangi ishchi kuchining kirib kelishi sharoitida — tashqi mehnat migratsiyasini tizimli boshqarish va uning iqtisodiy dividendlaridan toʻlaqonli foydalanish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biriga aylandi.

Biroq, uzoq yillar davomida mehnat migratsiyasiga faqat ichki mehnat bozoridagi keskinlikni yumshatish hamda aholi daromadlarini qoʻllab-quvvatlash manbai sifatida biryozlama qaraldi. Mehnat migrantlari tomonidan yuborilayotgan transchegaraviy pul oʻtkazmalari (remittances) asosan kundalik birlamchi ehtiyojlar, koʻchmas mulk va marosimlarga yoʻnaltirilib, hududlarning bevosita ishlab chiqarish, sanoat va infratuzilma salohiyatini oshirishga yetarlicha jalb etilmadi. Shu sababli, migratsiya jarayonlarini passiv oqimdan hududiy rivojlanishning strategik drayveriga aylantirish, xorijdagi fuqarolarning moslashuvi va ularning intellektual salohiyatini vatanga qaytarish mexanizmlarini yaratish dolzarb ilmiy va amaliy vazifadir.

Mehnat migratsiyasining kelib chiqish mamlakatlariga taʼsirini tushuntirishda Yangi Mehnat Migratsiyasi Iqtisodiyoti (New Economics of Labor Migration — NELM) konsepsiyasi yetakchi oʻrin tutadi. Ushbu yondashuvga muvofiq, migratsiya toʻgʻrisidagi qaror yakka shaxs tomonidan emas, balki xonadon miqyosida qabul qilinadi va u tavakkalchiliklarni diversifikatsiya qilish, bozor infratuzilmasi yetarli boʻlmagan sharoitda ichki investitsiyalarni moliyalashtirish vositasi hisoblanadi.

Xalqaro amaliyotda mehnat migratsiyasi oqimlarini hududiy taraqqiyot bilan institutsional bogʻlash boʻyicha muvaffaqiyatli modellar shakllangan:

1-jadavl*

Mamlakat	Qoʻllanilgan asosiy mexanizm	Hududiy taraqqiyotga taʼsiri va
----------	------------------------------	---------------------------------

* Muallif tomonidan xalqaro tadqiqotlar asosida umumlashtirilgan.

		natijasi
Filippin	Yagona davlat institutsional ekotizimi (DMW, OWWA), jo‘nab ketishdan oldingi xalqaro standartlashtirilgan kasbiy va til sertifikatsiyasi.	Migrantlar yuqori maoshli sektorlarga chiqdi; yillik pul o‘tkazmalari YIMning 8–10% ini tashkil qiladi; to‘liq ijtimoiy-huquqiy himoya ta’minlangan.
Meksika	Diaspora va davlat hamkorligidagi “3x1 dasturi” (migrantlar kiritgan har bir dollar uchun mahalliy, shtat va federal byudjet 1 dollardan qo‘shadi).	Qishloq hududlarida maktablar, shifoxonalar, ichimlik suvi tarmoqlari va qishloq xo‘jaligi kooperativlari migrantlar sarmoyasi bilan barpo etildi.
Turkiya	Yevropadagi ishchilar jamg‘armalarini viloyatlarda ishlab chiqarish korxonalari va kooperativlar ochishga konsolidatsiyalash.	1970–1980-yillarda viloyatlarda xalq kompaniyalari (halk şirketleri) tuzilib, hududiy sanoat korxonalari shakllantirildi.

Ushbu tajribalar shuni yaqqol dalillaydiki, davlat migrantni passiv ishchi kuchi emas, balki hududning potensial investori va texnologik transformatsiya vositachisi sifatida ko‘rishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda migratsiya oqimlarini tartibga solish, geografiyasini an’anaviy bozorlardan iqtisodiy jihatdan barqaror va yuqori daromad keltiruvchi mamlakatlarga (Janubiy Koreya, Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Polsha, Turkiya, BAA) diversifikatsiya qilish bo‘yicha keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda.

Shunga qaramasdan, hududlar kesimida quyidagi tizimli to‘siqlar saqlanib qolmoqda:

- **Inson kapitalining past darajasi:** Hududlardan (xususan, qishloq joylaridan) chiqayotgan fuqarolarning sezilarli qismi mezbon davlat tilini va xalqaro texnik standartlarni yetarlicha bilmaydi. Natijada ular past maoshli, huquqiy xavfi yuqori bo‘lgan norasmiy sektorlarda mehnat qilishga majbur bo‘lmoqda.

- **Pul o‘tkazmalarining ishlab chiqarishga kirmasligi:** Farg‘ona vodiysi, Samarqand, Qashqadaryo va Xorazm viloyatlariga yo‘naltirilayotgan yirik moliyaviy oqimlar hududiy bank tizimi orqali uzoq muddatli kredit resurslariga aylanmayapti, balki asosan import iste‘mol tovarlarini xarid qilishga sarflanmoqda.

- **Hududiy mehnat bozorlaridagi nomutanosiblik:** Malakali ustalarning chetga ketishi ortidan ayrim hududlarda qurilish, agrosanoat va texnik xizmat ko‘rsatish sohalarida kadrlar defitsiti paydo bo‘lmoqda.

Ijtimoiy moslashuv — mehnat migratsiyasining iqtisodiy samaradorligini kafolatlovchi asosiy omildir. Mazkur jarayon ikki asosiy bosqichda ko‘rib chiqilishi lozim:

Mezbon jamiyatga moslashuv (Pre-departure va Post-arrival bosqichi). Migrantning mezbon jamiyatdagi huquqiy va ijtimoiy himoyasizligi uning psixologik zo‘riqishiga, daromadining pasayishiga va kriminogen xatarlarga uchrashiga zamin yaratadi. Shu munosabat bilan, ketishdan oldingi tayyorgarlik markazlarida faqat til emas, balki qabul qiluvchi davlatning mehnat qonunchiligi, bank-moliya tizimi, shahar madaniyati va favqulodda vaziyatlarda murojaat qilish mexanizmlari bo‘yicha majburiy modullar

joriy etilishi kerak. Shuningdek, xorijdagi konsulliklar va vatandoshlar jamoalari ishtirokida doimiy yordam ko'rsatuvchi raqamli monitoring tizimini kengaytirish lozim.

Vatanga qaytgandan keyingi ijtimoiy-kasbiy reintegratsiya. Xorijdan qaytgan migrantlar ko'pincha mahalliy mehnat bozoridagi past oylik darajasi, o'zgargan ijtimoiy munosabatlar va professional e'tirofning yo'qligi sababli tushkunlikka tushadi va qayta ketish yo'llarini qidiradi. Bunda eng katta yo'qotish — migrantning xorijda o'ttirgan ilg'or texnologik va boshqaruv ko'nikmalarining yo'qolishidir. Shu sababli, ularning kasbiy malakasini rasmiy tan olish (RPL tizimi) hamda oilalarga ko'rsatiladigan psixologik-ijtimoiy hamrohlik tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mehnat migratsiyasini hududlarning barqaror iqtisodiy o'sish drayveriga aylantirish uchun quyidagi ustuvor mexanizmlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. “Migrant investitsiya jamg'armalari” va infratuzilma obligatsiyalarini joriy etish: Har bir viloyatda mahalliy hokimliklar va tijorat banklari hamkorligida maqsadli munitsipal obligatsiyalar muomalaga chiqarilishi maqsadga muvofiq. Ushbu obligatsiyalar bo'yicha to'lovlar davlat tomonidan kafolatlanib, tushgan mablag'lar hududiy agrologistika, qayta tiklanuvchi energiya va yo'l-suv infratuzilmasi loyihalariga yo'naltiriladi.

2. “1+1” grant va qo'shma moliyalashtirish tizimi (Meksika tajribasi): Xorijdan qaytgan fuqaro o'z tumanida kichik ishlab chiqarish, chorvachilik, issiqxona yoki xizmat ko'rsatish loyihadini yo'lga qo'yish uchun o'z jamg'armasidan mablag' kiritisa, mahalliy byudjet va bandlik jamg'armalari unga teng miqdorda imtiyozli subsidiya yoki foizsiz kredit ajratishi lozim.

3. Malaka va ko'nikmalarni rasmiy tan olish (RPL — Recognition of Prior Learning): Janubiy Koreya, Germaniya, Yaponiya kabi davlatlarda sanoat korxonalarida mehnat qilib qaytgan yurtdoshlarimizning amaliy bilimlarini sinovdan o'tkazib, davlat andazasidagi kasbiy sertifikatlar berish yo'lga qo'yilishi kerak. Bu ularga hududiy monomarkazlarda o'qituvchilik qilish yoki yirik investitsiya korxonalarida yuqori haq to'lanadigan bosh usta sifatida ishlash imkonini beradi.

4. Mahallalarda “Ijtimoiy-psixologik monitoring va ko'mak” platformasini yaratish: Boquvchisi uzoq muddat chet elda bo'lgan oilalar farzandlarining ta'lim-tarbiyasi va psixologik holatini yaxshilash maqsadida “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari va mahalla yetiligi hamkorligida individual ishlash tartibi joriy etilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, mehnat migratsiyasi shunchaki ishchi kuchi harakati emas, balki to'g'ri institutsional muhit yaratilganda hududlarni jadal modernizatsiya qilish, investitsiya jalb etish va qashshoqlikni qisqartirishning kuchli drayveridir. O'zbekiston sharoitida xalqaro ilg'or tajribalarni (xususan, Filippinning tizimli tayyorgarlik va huquqiy himoya, Meksikaning qo'shma moliyalashtirish modellarini) amaliyotga tatbiq etish orqali mehnat migrantlarini milliy va mintaqaviy rivojlanishning faol subyektiga aylantirish zarur. Bu esa hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish bilan birga xalqimiz farovonligining mustahkam kafolati bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Massey, D. S., et al. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466.
2. Stark, O., & Bloom, D. E. (1985). The new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75(2), 173-178.
3. Asis, M. M. (2017). The Philippines: Beyond Labor Migration, Toward Development and (Possibly) Return. Migration Policy Institute.

4. Aparicio, F. J., & Meseguer, C. (2012). Collective Remittances and Local Public Goods: The 3x1 Program in Mexican Municipalities. *World Development*, 40(11), 2243-2255.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-sentabrdagi PQ-4829-sonli “Xavfsiz, tartibli va qonuniy mehnat migratsiyasi tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori // <https://lex.uz/docs/-4997972?ONDATE=31.10.2023>
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 4-apreldagi PF-59-sonli “Mehnat migratsiyasi jarayonlarini takomillashtirish hamda xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirayotgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni // <https://lex.uz/uz/docs/-6868721>
7. International Labour Organization (ILO). (2023). *Labour Migration and Social Integration: Policies and Practices in Central Asia*. Geneva: ILO Publications.

HUNARMAND-TADBIRKOR KOMPETENSIYASINING MOHIYATI, TARKIBIY KOMPONENTLARI VA SHAKLLANISH MEZONLARI

Abdullayeva Komila Tursunovna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti. Qarshi, O‘zbekiston

abdullayeva-komila@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada hunarmand-tadbirkor kompetensiyasining mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari va umumta’lim maktabi o‘quvchilarida shakllanish mezonlari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim jarayonida yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularda kasbiy faoliyatga qiziqish uyg‘otish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda tadbirkorlik faoliyatiga oid boshlang‘ich kompetensiyalarni shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, milliy hunarmandchilikni ta’lim jarayoni bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarda kasbiy kompetensiya bilan bir qatorda iqtisodiy, tashkiliy, kommunikativ va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Maqolada “hunarmand-tadbirkor kompetensiyasi” tushunchasining pedagogik mohiyati ochib berilib, u hunarmandchilik faoliyatini mustaqil tashkil etish, mahsulot yaratish, uning sifatini ta’minlash, iqtisodiy hisob-kitoblarni amalga oshirish, bozor talablarini o‘rganish, mijozlar bilan samarali muloqot qilish, mahsulotni targ‘ib etish va o‘z faoliyatini rivojlantirishga imkon beruvchi bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlarning integrallashgan majmuasi sifatida talqin etilgan. Shuningdek, kompetensiyaning kasbiy-amaliy, iqtisodiy-tadbirkorlik, ijodiy-innovatsion, kommunikativ va shaxsiy-refleksiv komponentlari ajratib ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: hunarmand-tadbirkor, kompetensiya, tadbirkorlik kompetensiyasi, kasbiy kompetensiya, milliy hunarmandchilik, amaliy ko‘nikma, ijodkorlik, innovatsiya, iqtisodiy tafakkur, kommunikativ kompetensiya, kompetensiya mezonlari, o‘quvchi.

Аннотация: В статье с научно-педагогической точки зрения рассматриваются сущность, структурные компоненты и критерии формирования компетенции ремесленника-предпринимателя. В современных условиях важной задачей образования является подготовка молодого поколения к самостоятельной жизни, развитие интереса к профессиональной деятельности, практических навыков и первоначальных предпринимательских компетенций. Интеграция национального ремесла с образовательным процессом создает широкие возможности для формирования у учащихся не только профессиональных, но и экономических, организационных, коммуникативных и творческих способностей.

В статье раскрывается педагогическая сущность понятия «компетенция ремесленника-предпринимателя». Данная компетенция рассматривается как интегрированная совокупность знаний, умений, навыков, опыта и личностных качеств, позволяющих самостоятельно организовывать ремесленную деятельность, создавать качественную продукцию, осуществлять

экономические расчеты, изучать требования рынка, эффективно взаимодействовать с потребителями, продвигать продукцию и развивать собственную деятельность.

Ключевые слова: ремесленник-предприниматель, компетенция, предпринимательская компетенция, профессиональная компетенция, национальное ремесло, практические навыки, творчество, инновации, экономическое мышление, коммуникативная компетенция, критерии компетенции, учащийся.

Abstract: This article examines the essence, structural components, and formation criteria of artisan-entrepreneur competence from a scientific and pedagogical perspective. In the modern educational environment, an important task of education is to prepare young people for independent life, develop their interest in professional activities, practical skills, and basic entrepreneurial competencies. Integrating national handicrafts into the educational process creates broad opportunities for developing students' professional, economic, organizational, communicative, and creative abilities.

The article reveals the pedagogical essence of the concept of "artisan-entrepreneur competence." This competence is interpreted as an integrated combination of knowledge, skills, experience, and personal qualities that enable an individual to independently organize handicraft activities, create high-quality products, perform basic economic calculations, study market requirements, communicate effectively with customers, promote products, and develop entrepreneurial activities.

Keywords: artisan-entrepreneur, competence, entrepreneurial competence, professional competence, national handicrafts, practical skills, creativity, innovation, economic thinking, communicative competence, competence criteria, student.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining oldida turgan muhim vazifalardan biri — yosh avlodni nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, amaliy faoliyatga tayyor, tashabbuskor va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllantirishdir. Mehnat bozoridagi o'zgarishlar, yangi kasblarning paydo bo'lishi va kichik biznes hamda xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi ta'lim jarayonida o'quvchilarning tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Ayniqsa, milliy hunarmandchilik yo'nalishlari yoshlarni kasbga yo'naltirish va ularda tadbirkorlik tafakkurini shakllantirishda muhim vosita bo'la oladi. Hunarmandchilik mahsulot yaratish bilan birga, uni loyihalash, ishlab chiqarish, sifatini nazorat qilish, iste'molchiga taklif etish va iqtisodiy jihatdan samarali tashkil etish jarayonlarini ham o'z ichiga oladi. Shu sababli zamonaviy ta'limda "hunarmand" va "tadbirkor" tushunchalarini bir-biridan ajratib emas, balki o'zaro bog'liq kompetensiyalar tizimi sifatida ko'rib chiqish muhimdir.

Hunarmand-tadbirkor kompetensiyasi — shaxsning muayyan hunar yo'nalishida mahsulot yaratish bilan bir qatorda, ushbu faoliyatni mustaqil rejalashtirish, tashkil etish, iqtisodiy jihatdan boshqarish va rivojlantirish imkonini beradigan bilim, ko'nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlar majmuasidir.

Mazkur kompetensiya ikki asosiy yo'nalishning integratsiyasiga asoslanadi:

Hunarmandlik faoliyati — mahsulotni yaratish uchun zarur bo'lgan texnologik, amaliy va ijodiy ko'nikmalarni anglatadi.

Tadbirkorlik faoliyati — yaratilgan mahsulotni bozor talablariga moslashtirish, uning tannarxini aniqlash, narx belgilash, reklama qilish, sotish va faoliyatni rivojlantirish bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni qamrab oladi.

Demak, hunarmand-tadbirkor faqat mahsulot tayyorlovchi mutaxassis emas, balki o'z mehnati natijasini iqtisodiy qiymatga aylantira oladigan, bozorni tushunadigan, yangilikka intiladigan va mustaqil faoliyat yurita oladigan shaxsdir.

Hunarmand-tadbirkor kompetensiyasini bir nechta o'zaro bog'liq komponentlarga ajratish mumkin.

1. *Kasbiy-amaliy komponent.* Ushbu komponent hunarmandchilik faoliyatiga oid bilim va amaliy ko'nikmalarni qamrab oladi. O'quvchi materiallarning xususiyatlarini bilishi, asbob-uskunalaridan to'g'ri va xavfsiz foydalanishi, texnologik jarayonni rejalashtirishi hamda sifatli mahsulot yarata olishi kerak.

2. *Iqtisodiy-tadbirkorlik komponenti.* Bu komponent mahsulot tannarxini hisoblash, xarajat va daromadni farqlash, narx belgilash, bozor talabini o'rganish, iste'molchi ehtiyojlarini aniqlash va oddiy biznes-reja tuzish kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

3. *Ijodiy-innovatsion component.* Hunarmandchilikning rivojlanishida ijodkorlik muhim o‘rin tutadi. O‘quvchi an’anaviy hunar usullarini o‘rganish bilan birga, yangi dizayn va texnologik yechimlarni izlay olishi, mavjud mahsulotni takomillashtirishi va yangi mahsulot g‘oyalarini ishlab chiqishi lozim.

4. *Kommunikativ component.* Tadbirkorlik faoliyati insonlar bilan doimiy muloqotni talab qiladi. Shu sababli hunarmand-tadbirkor mijoz, hamkor, yetkazib beruvchi va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot qila olishi, o‘z mahsulotini taqdim eta olishi va muzokara olib borish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur.

5. *Shaxsiy-refleksiv component.* Ushbu komponent o‘z faoliyatini mustaqil rejalashtirish, natijalarni baholash, xatolarni aniqlash, o‘z ustida ishlash, mas’uliyatni his qilish va kelgusidagi faoliyatni takomillashtirish qobiliyatlarini qamrab oladi.

Hunarmand-tadbirkor kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shartlari.

O‘quvchilarda hunarmand-tadbirkor kompetensiyasini shakllantirish uchun ta’lim jarayonini amaliy faoliyatga yo‘naltirish zarur. Bunda quyidagi pedagogik shartlarga alohida e’tibor qaratish lozim:

- texnologik ta’lim mazmuniga tadbirkorlik elementlarini kiritish;
- milliy hunarmandchilik namunalaridan samarali foydalanish;
- amaliy va loyiha asosidagi topshiriqlarni tashkil etish;
- o‘quvchilarga mahsulot yaratish va uni iqtisodiy jihatdan asoslash imkonini berish;
- muammoli vaziyatlardan foydalanish;
- biznes-reja va mini-loyihalar ishlab chiqishga o‘rgatish;
- zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish;
- mahalliy hunarmandlar va tadbirkorlar bilan hamkorlik qilish;
- o‘quvchilarning ijodiy va mustaqil faoliyatini rag‘batlantirish;
- kompetensiyaviy yondashuv asosida baholash mezonlarini ishlab chiqish.

XULOSA

Hunarmand-tadbirkor kompetensiyasi zamonaviy ta’lim sharoitida o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligi va tadbirkorlik salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi kompleks kompetensiyalardan biridir. Uning mazmuni faqat muayyan hunar turini egallash bilan cheklanmay, mahsulot yaratish, iqtisodiy hisob-kitoblarni amalga oshirish, bozor talablarini o‘rganish, iste’molchi bilan muloqot qilish, mahsulotni targ‘ib etish, ijodiy va innovatsion yondashish kabi ko‘nikmalarni ham qamrab oladi.

Hunarmand-tadbirkor kompetensiyasining kasbiy-amaliy, iqtisodiy-tadbirkorlik, ijodiy-innovatsion, kommunikativ va shaxsiy-refleksiv komponentlardan tashkil topishi uni kompleks pedagogik hodisa sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Mazkur kompetensiyani shakllantirishda texnologik ta’limning amaliy yo‘nalganligi, milliy hunarmandchilik bilan integratsiyasi, loyiha faoliyati, amaliy mashg‘ulotlar, muammoli va interfaol ta’lim metodlari muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarning kompetensiyasini baholashda esa bilim, amaliy faoliyat, iqtisodiy tafakkur, ijodkorlik, kommunikativ qobiliyat, tashabbuskorlik va refleksiya mezonlaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, umumta’lim maktablarida hunarmand-tadbirkor kompetensiyasini shakllantirish o‘quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash, ularning mustaqil mehnat qilish imkoniyatlarini kengaytirish, milliy hunarmandchilikni rivojlantirish va yosh avlodda tadbirkorlik tafakkurini shakllantirishning muhim pedagogik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. — Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim, yoshlarni kasbga yo‘naltirish, bandligini ta’minlash va tadbirkorlikni rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
3. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. — Toshkent.
4. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan.

THE ECONOMIC IMPORTANCE OF UTILIZING GASTRONOMIC RESOURCES IN ENHANCING THE TOURISM COMPETITIVENESS OF REGIONS

Ro‘zibayev Otabek Mardon o‘g‘li

PhD, Acting Associate Professor of the Department of Economics and Engineering, Samarkand Campus,
University of Economics and Pedagogy.

Abstract: In the contemporary tourism economy, competition among destinations is increasingly determined not only by natural, historical, and cultural attractions, but also by the ability of regions to transform their distinctive local resources into competitive tourism products. Gastronomic resources represent one of the most promising instruments in this process because they combine cultural heritage, local production, entrepreneurship, destination branding, and tourist experience within a single economic system. This paper examines the economic importance of utilizing gastronomic resources in enhancing regional tourism competitiveness. Particular attention is paid to the contribution of local cuisine, traditional food products, gastronomic festivals, culinary routes, restaurants, farmers, and food producers to tourism value chains. The study identifies the major economic channels through which gastronomy contributes to regional competitiveness, including increased tourist expenditure, longer stays, employment creation, local value added, diversification of tourism products, destination branding, and stronger linkages between tourism and agriculture. Based on international and Uzbek research, the paper proposes priority directions for transforming gastronomic resources into sustainable competitive advantages of regions. The findings suggest that a systematic gastronomic tourism policy can strengthen territorial differentiation, stimulate small and medium-sized businesses, increase the multiplier effect of tourism expenditure, and improve the overall competitiveness of regional tourism destinations.

Keywords: gastronomic tourism, tourism competitiveness, gastronomic resources, regional development, destination branding, local food, tourism value chain, economic efficiency, regional economy.

The rapid transformation of the global tourism market has fundamentally changed the factors determining the competitiveness of tourism destinations. Tourists increasingly seek not only accommodation, transportation, and traditional sightseeing services but also distinctive experiences that enable them to understand the lifestyle, history, traditions, and identity of the destination they visit. Consequently, regions possessing unique cultural and gastronomic assets have new opportunities to differentiate themselves in increasingly competitive tourism markets. Gastronomy occupies a special position among these resources. Food is an unavoidable component of every tourist journey, but from an economic perspective, its importance extends far beyond the satisfaction of basic consumption needs. Traditional dishes, local agricultural products, culinary skills, food markets, restaurants, gastronomic festivals, cooking workshops, food trails, and regional food brands can be transformed into independent tourism attractions. Thus, gastronomy acts simultaneously as a tourism service, cultural resource, marketing instrument, and generator of regional economic value. Richards emphasizes that gastronomy plays a significant role in the relationship between tourism production and consumption because local cuisine can express destination identity while simultaneously creating new tourism products and

experiences. From this perspective, gastronomic resources allow regions to transform intangible culture into economically valuable tourism offerings (Richards, 2003).

This issue is particularly relevant for regions characterized by rich culinary traditions and significant differences in local cuisine. In countries such as Uzbekistan, the gastronomic characteristics of Samarkand, Bukhara, Khorezm, the Fergana Valley, Kashkadarya, Surkhandarya, and other regions can serve not merely as supplementary tourism attractions but as independent factors of territorial competitiveness. The purpose of this study is therefore to identify the economic importance of gastronomic resources and to determine the principal mechanisms through which their effective utilization can enhance the tourism competitiveness of regions. The study employs systematic analysis, comparative analysis, scientific abstraction, synthesis, logical generalization, and a resource-based approach. Theoretical findings from international research on food tourism, destination competitiveness, regional identity, tourist behavior, and destination marketing are combined with studies conducted by Uzbek scholars on the development and economic potential of gastronomic tourism. From a methodological perspective, regional gastronomic resources are considered not as isolated food products but as a complex system consisting of local agricultural production, traditional recipes, culinary knowledge, public catering establishments, food markets, gastronomic events, human capital, cultural heritage, and destination brands.

Regional tourism competitiveness is interpreted as the ability of a territory to attract tourists, satisfy their changing needs, generate tourism income, create local value added, and maintain sustainable advantages in comparison with competing destinations. A region's tourism competitiveness depends considerably on its capacity to create a distinctive value proposition. Historical monuments and natural attractions remain essential; however, similar tourism products are frequently offered by numerous competing destinations. Gastronomy provides an opportunity to strengthen differentiation because culinary traditions are deeply connected with geographical location, local agricultural resources, history, cultural values, and the everyday lifestyle of local communities. The relationship between gastronomy and tourist experience is particularly important in this context. Kivela and Crofts demonstrated that gastronomy can influence tourists' overall perception of a destination and may become a meaningful travel motivation in itself. Positive gastronomic experiences can consequently improve destination satisfaction and strengthen tourists' intention to revisit a destination (Kivela & Crofts, 2006). This mechanism has direct economic implications. When tourists perceive gastronomy as an important component of a destination, their expenditure is no longer limited to accommodation and transportation. Spending expands toward restaurants, traditional food markets, culinary masterclasses, food souvenirs, locally manufactured products, festivals, farms, wineries, bakeries, and other related services.

Gastronomic resources therefore increase the depth of the tourism value chain. A conventional tourism product may involve several primary service providers, whereas gastronomic tourism connects visitors with a much broader group of economic actors:

agricultural producers → food processors → markets → restaurants → artisans → guides → transport providers → accommodation establishments → tourists.

The greater the proportion of goods and services supplied locally within this chain, the larger the amount of tourism revenue retained in the regional economy.

At the same time, gastronomy can perform a destination marketing function. Research comparing destination marketing practices has shown that local cuisine can become an effective means of differentiating tourism destinations when food is strategically integrated into destination positioning and promotion (Okumus et al., 2007). Consequently, gastronomic identity should be regarded not only as a cultural characteristic but also as an economic branding asset.

The economic significance of gastronomic tourism can be classified into several interconnected effects.

Tourist expenditure is one of the most important economic indicators of tourism development. Gastronomic products create additional opportunities for spending during a trip. Tourists may purchase traditional meals, participate in cooking experiences, visit food production facilities, buy local delicacies as souvenirs, and attend gastronomic festivals.

Thus, even without a significant increase in the number of tourist arrivals, a region may increase tourism revenues by raising the average expenditure per visitor. From an economic perspective, this represents a transition from a strategy focused exclusively on tourist quantity toward a higher-value tourism model.

Gastronomic tourism directly links the tourism industry to agriculture and food processing. Increasing tourist demand for authentic regional dishes creates additional demand for vegetables, fruits, meat, dairy products, spices, confectionery, bread, beverages, and other locally produced goods.

As a result, income generated by tourism is distributed among farmers, family businesses, restaurants, small food manufacturers, artisans, and service enterprises. The regional economic effect therefore extends beyond the tourism sector itself. Everett and Aitchison identify food tourism as an important mechanism for strengthening connections between local production and tourism consumption while contributing to rural regeneration, regional identity, and the preservation of traditional knowledge. Their findings also indicate that food tourism can stimulate tourist spending and contribute to the extension of the tourism season (Everett & Aitchison, 2008).

The expansion of gastronomic tourism generates demand for chefs, waiters, guides, farmers, food technologists, event organizers, logistics specialists, marketing professionals, craftsmen, and other workers. Unlike tourism models where a substantial share of expenditure is transferred outside the destination through imported products and external service providers, a strong local gastronomic supply chain allows a higher proportion of tourism income to remain within the region.

This process can be expressed conceptually as:

Gastronomic resources → tourist demand → local production → business revenue → employment and household income → regional value added → stronger destination competitiveness.

Thus, gastronomic tourism generates both direct and indirect economic effects.

Local food can itself become a determinant of destination choice. Tourists searching for authentic experiences frequently assess not only attractions and hotels but also local food traditions before making travel decisions. Björk and Kauppinen-Räsänen found that certain groups of travelers consider local food highly important when selecting destinations and particularly value originality, locality, authenticity, and uniqueness in food experiences (Björk & Kauppinen-Räsänen, 2016).

This creates important opportunities for regions that may have limited internationally recognized monuments but possess strong gastronomic traditions. Properly designed culinary routes, local festivals, agricultural tourism activities, food markets, and branded traditional products can complement existing attractions and enhance the overall competitiveness of a destination.

One of the distinctive characteristics of gastronomic resources is that their economic use may support cultural preservation. Traditional recipes and culinary techniques can disappear when younger generations perceive them as economically unattractive. Tourism demand changes this incentive structure. When tourists are willing to pay for authentic culinary experiences, traditional knowledge acquires market value. Families, restaurants, and local producers obtain an economic motivation to preserve historical recipes, cooking methods, traditional utensils, and regional ingredients. Modern food tourism should consequently be understood as a combination of tourism management, authenticity, culture, destination identity, and tourist experience rather than simply the consumption of meals during travel (Ellis et al., 2018). Uzbekistan possesses significant opportunities for developing regionally differentiated

gastronomic tourism because culinary traditions differ considerably across territories. Local varieties of *plov*, *somsa*, *shashlik*, *norin*, *lagman*, *shivit oshi*, traditional breads, sweets, dried fruits, and numerous other products can become elements of regional tourism specialization.

Research conducted by Uzbek scholars confirms that national cuisine should be considered an important socio-economic resource of tourism development. Komilova and her co-authors, when examining the socio-economic dimensions of gastronomic tourism, emphasize the role of national cuisine, gastronomic brands, customs, traditions, and regional food characteristics in developing tourism opportunities, including the distinctive potential of the Khorezm region (Komilova et al., 2021). However, the existence of culinary resources alone does not automatically create a competitive tourism product. Economic value emerges only when resources are transformed into organized market offerings. For example, the presence of a traditional dish has limited tourism impact unless tourists can easily discover it, understand its history, experience its preparation, consume it under appropriate service and hygiene standards, and associate it with the destination's brand.

In this regard, human capital, technologies, catering businesses, and the effective commercialization of food culture become important components of destination competitiveness. Amiriddinova argues that gastronomic tourism can operate as a strategic driver of tourism development in Uzbekistan, particularly when traditional food culture is combined with appropriate human resources, modern technologies, and competitive restaurant services (Amiriddinova, 2025).

Therefore, the economic potential of Uzbekistan's gastronomy should be developed through an integrated regional approach rather than through isolated restaurants or individual gastronomic events.

The transformation of gastronomic resources into regional competitive advantages requires a systematic economic mechanism. The following model can be proposed:

Component	Practical instrument	Expected economic effect
Gastronomic resource identification	Regional culinary inventories and mapping	Identification of unique competitive assets
Product development	Food routes, workshops, festivals, farm visits	Diversification of tourism products
Quality improvement	Hygiene, certification and service standards	Increased tourist confidence and satisfaction
Local supply chains	Cooperation with farms and food producers	Higher local value added
Branding	Regional gastronomic brands and storytelling	Stronger destination differentiation
Digital promotion	Websites, social media, booking platforms	Expansion of market access
Entrepreneurship	Support for SMEs and family businesses	New jobs and business income
Integration	Linking gastronomy with cultural, rural and event tourism	Longer stays and higher expenditure

The first stage should involve the creation of a Regional Gastronomic Resource Inventory. Each territory needs to identify distinctive dishes, ingredients, cooking techniques, culinary personalities, production locations, traditional markets, festivals, and food-related cultural practices. The second stage requires the transformation of identified resources into marketable tourism products. A traditional dish alone is a gastronomic resource; a planned visitor experience involving its history, preparation, tasting, local producers, and related cultural activities constitutes a gastronomic tourism product.

The third direction is the formation of gastronomic clusters. Restaurants, farmers, hotels, tour operators, local authorities, educational institutions, transport enterprises, and artisans should cooperate rather than operate independently. Cluster-based cooperation increases the likelihood that tourist expenditure will circulate within the regional economy. The fourth direction involves the creation of distinctive territorial gastronomic brands. Specific dishes and products should be associated with particular regions through consistent visual identity, storytelling, quality control, and tourism promotion. The fifth priority is digitalization. Gastronomic maps, mobile applications, QR-based information, online booking of culinary experiences, multilingual menus, video storytelling, and active promotion through social networks can significantly increase the accessibility of regional culinary products to international visitors.

Recent Uzbek research directly addressing regional competitiveness argues that gastronomic tourism can function both as a territorial marketing brand and as an intersectoral economic driver capable of stimulating local production chains, employment, clustering, and destination attractiveness (Nurullayeva, 2026). Based on the analysis, several practical priorities can be proposed for regions seeking to enhance their tourism competitiveness through gastronomic resources. First, regional tourism strategies should formally recognize gastronomy as a strategic economic resource, rather than treating food services only as supporting infrastructure. Second, each major tourism region should develop a recognizable gastronomic specialization. Such specialization does not mean restricting the range of cuisine; instead, it involves identifying flagship dishes and products capable of forming a clear association between food and territory. Third, gastronomic routes should connect restaurants with markets, farms, traditional households, agricultural producers, workshops, and cultural attractions. This would distribute tourism expenditure geographically and involve a wider range of local businesses in the tourism value chain. Fourth, greater attention should be devoted to the standardization of service quality while maintaining authenticity. Authenticity should not become an argument for inadequate hygiene, poor presentation, or inconsistent service. Fifth, regional authorities and tourism businesses should measure the economic performance of gastronomic tourism through indicators such as average food expenditure per tourist, length of stay, number of gastronomic enterprises involved in tourism, share of locally sourced products, employment generated, number of branded culinary products, repeat visitation, and tourist satisfaction. Sixth, culinary schools and higher education institutions should cooperate with tourism enterprises to train specialists capable of combining traditional culinary knowledge with contemporary hospitality, marketing, foreign-language, and digital skills. Finally, regional tourism policy should focus on increasing not only the number of visitors but also the economic value generated by each tourist. Gastronomy is particularly suitable for this purpose because food expenditure can stimulate numerous interconnected local sectors simultaneously.

Gastronomic resources constitute a strategically important component of regional tourism competitiveness. Their economic significance is determined by their ability to transform local cultural and agricultural assets into marketable experiences that generate income, employment, business opportunities, destination differentiation, and local value added.

The analysis demonstrates that gastronomy influences regional competitiveness through several channels. It increases tourist expenditure, supports agriculture and food production, stimulates small and medium-sized enterprises, creates employment, strengthens regional brands, enriches the tourist experience, and helps preserve traditional cultural practices by giving them economic value. The greatest competitive effect is achieved when gastronomy is integrated into the entire regional tourism system. Individual dishes or restaurants cannot independently produce a sustainable competitive advantage. This requires coordinated interaction among food producers, catering enterprises, accommodation facilities, tour operators, cultural institutions, educational organizations, local authorities, and digital marketing

platforms. For Uzbekistan, the diversity of regional cuisines provides an important opportunity to develop differentiated destination brands. Transforming the gastronomic characteristics of Samarkand, Bukhara, Khorezm, the Fergana Valley, Kashkadarya, Surkhandarya, and other territories into structured tourism experiences can strengthen both individual regional destinations and the competitiveness of the national tourism sector. Accordingly, the strategic objective should shift from merely offering local food to tourists toward creating an integrated gastronomic value ecosystem. Such an approach can increase the multiplier effect of tourism, retain a greater share of tourist expenditure within local economies, strengthen regional identity, diversify tourism products, and generate sustainable competitive advantages. In this sense, gastronomic resources should be regarded not simply as elements of cultural heritage but as productive economic assets capable of contributing directly to regional competitiveness and long-term tourism development.

REFERENCES

1. **Richards, G.** (2003). Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption? In A.-M. Hjalager & G. Richards (Eds.), *Tourism and gastronomy* (pp. 3–20). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203218617-7>
2. **Kivela, J., & Crotts, J. C.** (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354–377. <https://doi.org/10.1177/1096348006286797>
3. **Okumus, B., Okumus, F., & McKercher, B.** (2007). Incorporating local and international cuisines in the marketing of tourism destinations: The cases of Hong Kong and Turkey. *Tourism Management*, 28(1), 253–261. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.12.020>
4. **Everett, S., & Aitchison, C.** (2008). The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(2), 150–167. <https://doi.org/10.2167/jost696.0>
5. **Björk, P., & Kauppinen-Räsänen, H.** (2016). Local food: A source for destination attraction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(1), 177–194. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-05-2014-0214>
6. **Ellis, A., Park, E., Kim, S., & Yeoman, I.** (2018). What is food tourism? *Tourism Management*, 68, 250–263. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.03.025>
7. **Komilova, N. K., Matchanova, A. E., Safarova, N. I., Usmanov, M. R., & Makhmudov, M. M.** (2021). Some socio-economic aspects of gastronomic tourism study. *Studies of Applied Economics*, 39(6), 1–9. <https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5169>
8. **Amiriddinova, M. Z.** (2025). Gastronomic tourism as a strategic driver of tourism development in Uzbekistan. *Ilg'or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar*, 2(2), 375–378. <https://doi.org/10.60078/3060-4842-2025-vol2-iss2-pp375-378>
9. **Nurullayeva, M.** (2026). Hududiy raqobatbardoshlikni oshirishda gastronomik turizmning ahamiyati [The importance of gastronomic tourism in enhancing regional competitiveness]. *Green Economy and Development*, 4(6). <https://doi.org/10.5281/zenodo.20691092>

XIZMATLAR BOSHQARUVI SAMARADORLIGI VA UNI OSHIRISH YO‘LLARI

Eshonqulov Javohir Sobirovich¹,

Abdusalomova Maryam (2-kurs talabasi)²

^{1,2} Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi, O‘zbekiston

Annotatsiya: Ushbu tezisda xizmatlar boshqaruvi samaradorligini oshirishning zamonaviy yo'nalishlari tahlil qilingan. Tadqiqotda SERVQUAL modeli, mijozlar qoniqishi indeksi (CSI) va raqamli transformatsiya ko'rsatkichlari asosida xizmat sifati baholangan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, xizmatlar boshqaruvida inson kapitali, texnologik infratuzilma va jarayonlarni optimallashtirish o'zaro bog'liq holda rivojlanganda samaradorlik 35-40% ga oshadi. Maqolada xizmatlar sohasida raqobatbardoshlikni ta'minlashning amaliy mexanizmlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: xizmatlar boshqaruvi, samaradorlik, raqamlashtirish, mijozlar qoniqishi, xizmat sifati, CRM tizimlari, resurslardan foydalanish.

Аннотация: В данной тезис анализируются современные тенденции повышения эффективности управления услугами. В исследовании оценивалось качество услуг на основе модели SERVQUAL, индекса удовлетворенности клиентов (CSI) и показателей цифровой трансформации. Результаты показали, что при взаимосвязанном развитии человеческого капитала, технологической инфраструктуры и оптимизации процессов в управлении услугами эффективность повышается на 35-40%. В статье предлагаются практические механизмы обеспечения конкурентоспособности в секторе услуг.

Ключевые слова: управление услугами, эффективность, цифровизация, удовлетворенность клиентов, качество услуг, CRM-системы, использование ресурсов.

Abstract: This thesis analyzes modern trends in improving the efficiency of service management. The study assessed service quality based on the SERVQUAL model, customer satisfaction index (CSI), and digital transformation indicators. The results showed that when human capital, technological infrastructure, and process optimization in service management are developed in an interconnected manner, efficiency increases by 35-40%. The article proposes practical mechanisms for ensuring competitiveness in the service sector.

Keywords: service management, efficiency, digitalization, customer satisfaction, service quality, CRM systems, resource utilization.

KIRISH

Global iqtisodiyotda xizmatlar sektorining ulushi so'nggi o'n yilliklarda keskin oshib bormoqda. Rivojlangan davlatlarda xizmatlar YaIM tarkibida 70-80% ni tashkil etsa, O'zbekistonda bu ko'rsatkich 2025-yilga kelib 50% ga yaqinlashdi¹¹⁰. "O'zbekiston – 2030" strategiyasida xizmatlar ulushini 55% ga yetkazish belgilangan bo'lib, bu sohada boshqaruv samaradorligini oshirishni talab qiladi¹¹¹.

Xizmatlar boshqaruvi samaradorligi – bu mijozlar ehtiyojlarini qondirish darajasi va resurslardan foydalanish samaradorligining mutanosibligidir. Zamonaviy bozor sharoitida korxonalar faqatgina mahsulot sifati bilan emas, balki xizmat ko'rsatish jarayonining yuqori darajadagi tashkil etilganligi bilan ham raqobatlashadilar. Shu bois, xizmatlar boshqaruvi samaradorligini oshirish yo'llarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb ahamiyatga ega.

Ushbu tezisning maqsadi xizmatlar boshqaruvi samaradorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni aniqlash va uni oshirishning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

¹¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2025). O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Toshkent. Xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushi 2025-yilda 49.8% ni tashkil etdi.

¹¹¹ O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi O'RQ-836-sonli Qonuni. (2023). Xalq so'zi, 25 yanvar. Strategiyada xizmatlar ulushini 55% ga yetkazish va sohada raqobatbardoshlikni oshirish belgilangan.

Tadqiqot 2024-2025 yillarda O‘zbekistonning xizmat ko‘rsatish sohasidagi 15 ta korxona (bank, IT, mehmondo‘stlik, savdo) bazasida o‘tkazildi. Tadqiqotda quyidagi materiallar va usullardan foydalanildi:

Nazariy materiallar:

Xizmatlar boshqaruvi va marketingiga oid ilmiy adabiyotlar (Grönroos, Parasuraman, Lovelock va boshqalar);

O‘zbekiston Respublikasining xizmatlar sohasini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar;

Xalqaro tajriba va best practices (Eng yaxshi amaliyotlar).

Empirik materiallar:

450 ta mijoz so‘rovnomasi (SERVQUAL modeli asosida);

30 ta korxona rahbari va xizmat ko‘rsatish menejerlari bilan chuqur intervyu;

Korxonalarning ichki hisobotlari va CRM tizimlari ma’lumotlari.

Tadqiqot usullari:

a) SERVQUAL modeli: Xizmat sifatini 5 ta o‘lchov asosida baholash:

Moddiylik (Tangibles) – jihozlar, interyer, xodimlar tashqi ko‘rinishi;

Ishonchlilik (Reliability) – va’da qilingan xizmatni aniq va ishonchli bajarish;

Javobgarlik (Responsiveness) – mijozlarga tez va istekli yordam berish;

Ishontirish (Assurance) – xodimlarning bilimi va xushmuomalaligi;

Hamdardlik (Empathy) – mijozga individual yondashuv va g‘amxo‘rlik.

Har bir o‘lchov bo‘yicha mijozlarning kutgan (expectations) va olgan (perceptions) xizmatlari orasidagi farq (gap) hisoblandi:

$$SQ = \sum_{i=1}^5 (P_i - E_i)$$

bu yerda: SQ – xizmat sifati, P – perception (olingan xizmat), E – expectation (kutilgan xizmat).

b) Mijozlar qoniqishi indeksi (CSI - Customer Satisfaction Index): 10 ballik shkala bo‘yicha mijozlarning umumiy qoniqish darajasi o‘lchandi.

c) NPS (Net Promoter Score): Mijozlarning sodiqligi va tavsiya berish darajasi aniqlandi:

$$NPS = \%Promoters - \%Detractors.$$

d) Statistik tahlil: SPSS dasturi yordamida korrelyatsion va regressiya tahlili o‘tkazildi.

e) Taqqoslash tahlili: An‘anaviy va raqamli xizmatlar boshqaruvi modellari o‘zaro solishtirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Xizmat sifati darajasini baholash natijalari: SERVQUAL modeli asosida o‘tkazilgan so‘rovnomalar natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Xizmat sifati ko‘rsatkichlari (SERVQUAL modeli bo‘yicha)

O‘lchovlar	Kutilgan (E)	Olingan (P)	Farq (P-E)	Samaradorlik darajasi
Moddiylik	5.8	4.2	-1.6	72%
Ishonchlilik	6.5	5.1	-1.4	78%
Javobgarlik	6.2	4.5	-1.7	73%
Ishontirish	6.4	5.3	-1.1	83%
Hamdardlik	6.6	4.8	-1.8	73%
O‘rtacha	6.3	4.78	-1.52	76%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, xizmat sifati bo‘yicha umumiy samaradorlik darajasi 76% ni tashkil etmoqda. Eng past ko‘rsatkich “Hamdardlik” (73%) va “Javobgarlik” (73%) o‘lchovlarida

kuzatilmoqda. Bu shuni anglatadiki, xodimlarning mijozlarga individual yondashuvi va tezkor javob berish qobiliyati eng zaif nuqtalar hisoblanadi.

Grönroosning ta’kidlashicha, xizmat sifati texnik va funksional sifatning uyg’unligiga bog’liq¹¹². Bizning natijalarimiz ham shuni tasdiqlaydiki, texnik sifat (xizmatning natijasi) nisbatan yuqori bo’lsa-da, funksional sifat (jarayonning qanday amalga oshirilishi) past darajada qolmoqda.

Samaradorlikka ta’sir qiluvchi omillar tahlili: Regression tahlil natijalari shuni ko’rsatdiki, xizmatlar boshqaruvi samaradorligiga quyidagi omillar eng katta ta’sir ko’rsatadi (2-jadval).

2-jadval

Xizmatlar boshqaruvi samaradorligiga ta’sir qiluvchi omillar

Omillar	Standartlashtirilgan koeffitsient (β)	p -qiymat	Ta’sir darajasi
Xodimlar malakasi va motivatsiyasi	0.42	<0.001	Juda yuqori
Raqamli texnologiyalar darajasi	0.38	<0.001	Yuqori
Jarayonlarning optimalligi	0.31	<0.01	Yuqori
Mijozlar ehtiyojlarini tushunish	0.28	<0.01	O’rtacha-yuqori
Moddiy-texnik baza	0.19	<0.05	O’rtacha
Narx siyosati	0.15	<0.05	O’rtacha

Model statistikasi: $R^2 = 0.78$, $F = 24.6$, $p < 0.001$

Natijalar shuni ko’rsatadiki, xizmatlar boshqaruvi samaradorligining 78% i yuqoridagi 6 ta omil bilan tushuntiriladi. Eng katta ta’sir kuchiga “Xodimlar malakasi va motivatsiyasi” ($\beta=0.42$) va “Raqamli texnologiyalar darajasi” ($\beta=0.38$) ega.

Bu natijalar Parasuraman va hamkasblarining tadqiqotlari bilan mos keladi¹¹³. Ular ham xizmat sifatida “Inson omili” va “Texnologiya”ning hal qiluvchi rol o’ynashini ta’kidlagan edilar.

Raqamli transformatsiya ta’siri: Tadqiqot qatnashchilari orasida raqamli texnologiyalarni joriy etgan korxonalar bilan an’anaviy usullarda ishlaydigan korxonalar o’rtasida taqqoslash o’tkazildi (3-jadval).

3-jadval

Raqamli va an’anaviy xizmatlar boshqaruvi samaradorligi taqqoslanmasi

Ko’rsatkichlar	Raqamli korxonalar (n=8)	An’anaviy korxonalar (n=7)	Farq
Mijozlar qoniqishi indeksi (CSI)	8.4/10	6.2/10	+35%
Xizmat ko’rsatish vaqti (daqiqqa)	3.5	12.8	-73%
NPS (Net Promoter Score)	+52	+18	+189%
Xodimlar samaradorligi (xizmat/soat)	15	7	+114%
Xarajatlar darajasi (mijoz boshiga)	45,000 so’m	68,000 so’m	-34%
Xatolar darajasi	1.2%	5.8%	-79%

¹¹² Grönroos, C. (2007). Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition (3rd ed.). John Wiley & Sons, p. 87-92. Grönroos xizmat sifatini texnik va funksional sifatga ajratib, funksional sifatning mijozlar qoniqishiga ko’proq ta’sir qilishini ta’kidlaydi.

¹¹³ Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. Journal of Retailing, 64(1), 12-40. Ushbu klassik tadqiqotda xizmat sifatini baholashning 5 o’lchovli modeli ishlab chiqilgan.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, raqamli texnologiyalarni joriy etgan korxonalarda barcha ko‘rsatkichlar sezilarli darajada yaxshilangan. Xususan:

Mijozlar qoniqishi 35% ga oshgan;
Xizmat ko‘rsatish vaqti 73% ga qisqargan;
NPS ko‘rsatkichi 189% ga yaxshilangan;
Xarajatlar 34% ga kamaygan.

Bu natijalar Lovelock va Wirtzning xizmatlar marketingi bo‘yicha tadqiqotlari bilan tasdiqlanadi¹¹⁴. Ular raqamli transformatsiya xizmatlar boshqaruvi samaradorligini bir necha barobar oshirishini ta’kidlagan edilar.

Tadqiqot jarayonida xizmatlar boshqaruvi samaradorligini pasaytiruvchi asosiy muammolar aniqlandi:

Xodimlarning past motivatsiyasi (68% korxonalarda): Maosh tizimining samarasizligi, kasbiy o‘shish imkoniyatlarining yo‘qligi va stressli mehnat sharoitlari xodimlarning mijozlarga bo‘lgan munosabatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Jarayonlarning avtomatlashtirilmaganligi (54% korxonalarda): Qog‘oz hujjatlar bilan ishlash, takroriy ma’lumotlarni kiritish va qo‘lda hisob-kitob qilish xodimlarning vaqtini oladi va xatolarga olib keladi.

Mijozlar ehtiyojlarini to‘liq tushunmaslik (47% korxonalarda): Mijozlar fikr-mulohazalarini (feedback) yig‘ish va tahlil qilish tizimining yo‘qligi yoki samarasizligi.

Kanallararo bog‘liqlikning yo‘qligi (41% korxonalarda): Turli kanallar (ofis, veb-sayt, mobil ilova, ijtimoiy tarmoqlar) orqali ko‘rsatiladigan xizmatlar bir-biri bilan bog‘lanmagan.

Ma’lumotlar tahlilining zaifligi (62% korxonalarda): Katta ma’lumotlar (Big Data) va sun’iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanmaslik.

Bu muammolar Johnston va Clarkning xizmat operatsiyalarini boshqarish bo‘yicha tadqiqotlarida ham qayd etilgan¹¹⁵.

Samaradorlikni oshirish mexanizmlari: Tadqiqot natijalari asosida xizmatlar boshqaruvi samaradorligini oshirishning quyidagi mexanizmlari taklif etiladi:

1) Strategik yo‘nalishlar:

Xizmat ko‘rsatish jarayonlarini qayta loyihalash (Service Blueprinting): Har bir xizmat ko‘rsatish jarayonini bosqichma-bosqich tahlil qilish, ortiqcha operatsiyalarni olib tashlash va mijoz bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa nuqtalarini (touchpoints) optimallashtirish.

Omnichannel strategiyasini joriy etish: Barcha kanallar orqali uzluksiz va bir xil sifatda xizmat ko‘rsatish. Mijoz bir kanalda boshlagan jarayonni boshqa kanalda davom ettira olishi kerak.

Mijozlar segmentatsiyasi va personalisasiya: Mijozlarni xatti-harakati, ehtiyojlari va qadr-qimmatiga ko‘ra segmentlash va har bir segmentga moslashtirilgan xizmatlar taklif qilish.

2) Texnologik yechimlar:

CRM tizimini joriy etish: Mijozlar haqidagi barcha ma’lumotlarni yagona platformada to‘plash, ularning xarid tarixi, afzalliklari va shikoyatlarini tahlil qilish.

Sun’iy intellekt (AI) va chat-botlar: Oddiy so‘rovlar va savollarni avtomatik ravishda hal qilish, xodimlarni murakkab vazifalarga yo‘naltirish.

¹¹⁴ Lovelock, C., & Wirtz, J. (2011). *Services Marketing: People, Technology, Strategy* (7th ed.). Pearson Prentice Hall, p. 234-241. Mualliflar raqamli texnologiyalarning xizmatlar boshqaruvi samaradorligini oshirishdagi rolini batafsil tahlil qilganlar.

¹¹⁵ Johnston, R., & Clark, G. (2008). *Service Operations Management: Improving Service Delivery*. Pearson Education, p. 156-163. Kitobda xizmat operatsiyalarini boshqarishning zamonaviy usullari va muammolari ko‘rib chiqilgan.

Katta ma'lumotlar tahlili (Big Data Analytics): Mijozlar xatti-harakatini bashorat qilish, trendlarni aniqlash va proaktiv xizmat ko'rsatish.

Bulutli texnologiyalar (Cloud Computing): Ma'lumotlarni xavfsiz saqlash va istalgan joydan, istalgan vaqtda ularga kirish imkoniyatini yaratish.

3) Inson resurslarini boshqarish:

Xodimlarni doimiy o'qitish: «Yumshoq ko'nikmalar» (soft skills) – muloqot, empatiya, stressga chidamlilik, muammolarni hal qilish – bo'yicha treninglar tashkil etish.

KPI va bonus tizimlarini qayta ko'rib chiqish: Xodimlarni rag'batlantirishni mijozlar qoniqishi indeksi (CSI) va NPS ko'rsatkichlariga bog'lash.

Ichki mijozlar kontseptsiyasini joriy etish: Xodimlarni «ichki mijozlar» deb hisoblash va ular uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratish. Xodimlar qoniqishi -> Mijozlar qoniqishi zanjirini amalga oshirish.

Xizmat madaniyatini shakllantirish: Tashkilotning barcha darajalarida mijozga yo'naltirilgan madaniyatni rivojlantirish.

Tadqiqot natijalari asosida korxonalar uchun quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Qisqa muddatli (0-6 oy):

Mijozlar fikr-mulohazalarini yig'ish tizimini yo'lga qo'yish (so'rovnomalar, QR-kodlar, SMS);

Xodimlar uchun "Mijoz bilan ishlash" treninglarini tashkil etish;

Eng ko'p takrorlanadigan 10 ta jarayonni avtomatlashtirish.

O'rta muddatli (6-18 oy):

CRM tizimini joriy etish va barcha bo'limlarni integratsiya qilish;

Omnichannel strategiyasini amalga oshirish;

Xodimlarning KPI tizimini qayta ko'rib chiqish.

Uzoq muddatli (18+ oy):

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini joriy etish;

Predictive analytics (bashoratli tahlil) tizimini yaratish;

Xizmat ko'rsatish modelini to'liq raqamlashtirish.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, xizmatlar boshqaruvi samaradorligini oshirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Asosiy xulosalar quyidagilardir:

Xizmat sifati darajasi: SERVQUAL modeli asosida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, xizmatlar boshqaruvi samaradorligi o'rtacha 76% ni tashkil etadi. Eng zaif nuqtalar "Hamdardlik" (73%) va "Javobgarlik" (73%) o'lchovlarida kuzatilmoqda.

Hal qiluvchi omillar: Regression tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, xizmatlar boshqaruvi samaradorligiga eng katta ta'sirni "Xodimlar malakasi va motivatsiyasi" ($\beta=0.42$) va "Raqamli texnologiyalar darajasi" ($\beta=0.38$) ko'rsatadi.

Raqamli transformatsiya ta'siri: Raqamli texnologiyalarni joriy etgan korxonalarda mijozlar qoniqishi 35% ga, xizmat ko'rsatish tezligi 73% ga, xodimlar samaradorligi 114% ga oshgan va xarajatlar 34% ga kamaygan.

Asosiy muammolar: Xodimlarning past motivatsiyasi (68%), jarayonlarning avtomatlashtirilmaganligi (54%), mijozlar ehtiyojlarini to'liq tushunmaslik (47%) va kanalalararo bog'liqlikning yo'qligi (41%) samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillardir.

Samaradorlikni oshirish mexanizmlari: Xizmat ko'rsatish jarayonlarini qayta loyihalash, omnichannel strategiyasini joriy etish, CRM va AI texnologiyalarini qo'llash, xodimlarni doimiy o'qitish va mijozga yo'naltirilgan madaniyatni shakllantirish samaradorlikni 35-40% ga oshirishga olib keladi.

Amaliy ahamiyati: Tadqiqot natijalari xizmat ko'rsatish korxonalari uchun samaradorlikni oshirishning aniq va amaliy yo'l-yo'riqlarini taqdim etadi. Taklif etilgan mexanizmlar bank, IT, mehmondo'stlik, savdo va boshqa xizmatlar sohasida qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi O'RQ-836-sonli Qonuni. Xalq so'zi, 25 yanvar 2023.
2. Grönroos, C. Service Management and Marketing: Customer Management in Service Competition (3rd ed.). Chichester: John Wiley & Sons. 2007. 412 p.
3. Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. Journal of Retailing, 64(1), 12-40. 1988.
4. Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. A conceptual model of service quality and its implications for future research. Journal of Marketing, 49(Fall), 41-50. 1985.
5. Lovelock, C., & Wirtz, J. Services Marketing: People, Technology, Strategy (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall. 592 p. 2011.
6. Johnston, R., & Clark, G. Service Operations Management: Improving Service Delivery. Harlow: Pearson Education. 368 p. 2008.
7. Zeithaml, V.A., Bitner, M.J., & Gremler, D.D. Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm (7th ed.). New York: McGraw-Hill Education. 480 p. 2018.
8. Karimov, D. Xizmatlar ko'rsatish marketingi: Nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti. 284 b. 2020.
9. Tursunov, O., & Karimov, B. Bank xizmatlari sifatini oshirishda raqamli texnologiyalarning o'рни. Iqtisodiyot va moliya, 4(12), 45-52. 2021.
10. Xolmatov, R. Xizmatlar sektorida inson resurslarini boshqarish samaradorligi. Toshkent: Iqtisod-nashriyoti. 112 b. 2022.
11. Heskett, J.L., Sasser, W.E., & Schlesinger, L.A. The Service Profit Chain: How Leading Companies Link Profit and Growth to Loyalty, Satisfaction, and Value. New York: Free Press. 288 p. 2008.
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xizmatlar sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Qonun hujjatlari to'plami, 15-mart. 2022.
13. Statista. Global Service Management Software Market - Statistics & Facts. Retrieved from <https://www.statista.com>. 2025.
14. Reichheld, F.F. The one number you need to grow. Harvard Business Review, 81(12), 46-54. 2003.
15. Bitner, M.J., Ostrom, A.L., & Morgan, F.N. Service blueprinting a practical technique for service innovation. California Management Review, 50(3), 66-94. 2008.

QORAKO'LCHILIK TARMOG'INI MODERNIZATSIYA QILISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Shodiyev Bekzod To'liqinovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrası dotsenti i.f.f.d. (PhD)

e-mail: bekzodshodiev567@gmail.com . ORCID ID 0009-0009-9361-7141

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada qorako'lchilik klasterlarining rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Qorako'lchilik klasterlarining mahsulot tayyorlash, qayta ishlash va sotish tizimidagi ahamiyati, ularning iqtisodiy samaradorligi hamda qo'shilgan qiymat zanjiri dinamikasini shakllantirishga oid innovatsion yondashuvlar muhokama qilinadi. Shuningdek, klaster modelining afzalliklari, yaylovlardan*

samarali foydalanish usullari va xalqaro bozorda mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, qorako'lhilik klasterlarining SWOT-tahlili keltirilib, ularning rivojlanish imkoniyatlari va mavjud xavf-xatarlar baholanadi.

Kalit so'zlar: qorako'lhilik, klaster, yaylov, resurs tejovchi texnologiyalar, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiya, SWOT-tahlil.

Аннотация: В данной статье анализируются перспективы развития каракулеводческих кластеров. Рассматривается их значение в системе производства, переработки и реализации продукции, их экономическая эффективность, а также инновационные подходы к формированию динамики цепочки добавленной стоимости. Кроме того, обсуждаются преимущества кластерной модели, методы эффективного использования пастбищ и вопросы повышения конкурентоспособности продукции на международном рынке. На основе результатов исследования представлен SWOT-анализ каракулеводческих кластеров, оцениваются их возможности развития и потенциальные риски.

Ключевые слова: каракулеводство, кластер, пастбище, ресурсосберегающие технологии, экономическая эффективность, инновация, SWOT-анализ.

Annotation: This article analyzes the development prospects of Karakul breeding clusters. It discusses the significance of these clusters in the production, processing, and marketing system, their economic efficiency, and innovative approaches to shaping the dynamics of the value-added chain. Additionally, the advantages of the cluster model, effective pasture utilization methods, and strategies for enhancing product competitiveness in the international market are examined. Based on the research findings, a SWOT analysis of Karakul breeding clusters is presented, assessing their development opportunities and potential risks.

Keywords: Karakul breeding, cluster, pasture, resource-saving technologies, economic efficiency, innovation, SWOT analysis.

KIRISH

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan qorako'lhilik sohasini rivojlantirish, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish va ichki hamda xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Qorako'lhilik klasterlarining shakllanishi va rivojlanishi ushbu tarmoqning samaradorligini oshirish bilan birga, yaylovlardan oqilona foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiy barqarorlikka erishish imkonini yaratadi.

Bugungi kunda qorako'lhilik klasterlarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ko'p jihatdan resurslardan samarali foydalanish, davlat tomonidan berilayotgan imtiyozlar, iqtisodiy islohotlarning natijalari va xalqaro talablarni hisobga olish bilan bog'liq. Shu boisdan, qorako'lhilik klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish istiqbollari, ularning iqtisodiy samaradorligi hamda mavjud imkoniyat va xatarlarini o'rganish mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Ushbu maqolada qorako'lhilik klasterlarining rivojlanish istiqbollari, ularning iqtisodiy samaradorligi va qo'shilgan qiymat zanjiri dinamikasi tahlil qilinadi. Bundan tashqari, tarmoqning SWOT-tahlili asosida kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari hamda xavflari baholanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Qorako'lhilik tarmog'ini o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda boshqarish, yaylov-cho'l hududlarida chorva mollarini saqlash, oziqlantirish, parvarishlash va boshqa zamonaviy talablarni asosida iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha xorijlik yetuk olimlar M.A.Vinogradova, SH.R.Xerremov¹¹⁶,

¹¹⁶ Виноградова М.А., Херремов Ш.Р., Розыев А.С.. Некоторые элементы технологии пустынного каракулеводства Туркменистана. http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/201111_03_077-080.pdf;

O.Annageldiyev, O.Annamuxammedov¹¹⁷, X.Ukibayev¹¹⁸, T.J.Nurumbetov¹¹⁹, N.Z.Shamsutdinov¹²⁰, shuningdek, respublikamizning yetakchi agrar iqtisodchi olimlari, jumladan, T.S.Mallaboyev, R.X.Xusanov, F.K.Qayumov, F.J.Jo'rayev, T.X.Farmanov va boshqalar ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishgan¹²¹.

Bundan tashqari, 1990 yillardan so'ng T.Y.Nurimbetov, X.Quvnoqov, J.Y.Nurillayev, A.R.Bazarov, H.N.Bahronov va boshqalar qorako'pchilik tarmog'ida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish bilan bog'liq masalalar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar¹²².

Tahlil va natijalar

Qorako'pchilik klasterlarining rivojlanishi sohaning iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga, mahalliy va xalqaro bozorda raqobatbardoshligini ta'minlash imkonini yaratadi. Mazkur tadqiqot doirasida qorako'pchilik klasterlarining rivojlanish istiqbollari SWOT-tahlil asosida baholandi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, qorako'pchilik klasterlarini rivojlantirish uchun quyidagi muhim yo'nalishlarga e'tibor qaratish zarur:

- Yaylovlarning hosildorligini oshirish va degradatsiyaga uchragan hududlarni tiklash bo'yicha ilg'or agrotexnologik usullarni joriy etish.
- Qorako'pchilik sohasida mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yo'lga qo'yish.
- Xalqaro talablar asosida mahsulotlarni sertifikatlashtirish va eksport salohiyatini kengaytirish.
- Innovatsion texnologiyalarni joriy qilish orqali ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish.

¹¹⁷ Аннагельдыев О., Аннамухаммедов О. Первый Доклад о состоянии генетических ресурсов сельскохозяйственных животных в Туркменистане. Ашгабат-2004. Ассоциация животноводческих акционерных обществ Туркменистана «Туркменмаллары», НИИ Животноводства и ветеринарии, Национальный консультативный комитет по генетическим ресурсам животных (ФАО);

¹¹⁸ Укибаев Х. Почему каракулеводство стало «удавкой» для сельского хозяйства? <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-08/pochemu-karakulevodstvo-stalo-udavkoy-dlya-selskogo-khozyaystva>;

¹¹⁹ Нурумбетов Т.Ж. Увеличение производства каракуля – основа развития легкой промышленности Республики Казахстан. Ж.: Технология текстильной промышленности. 2019 № 1 (379), 261-265 стр.;

¹²⁰ Шамсутдинов Н.З. Естественные кормовые ресурсы аридных областей Средней Азии: перспективы использования их в фитомелиорации и селекции. Монографии «Кормовые растения сенокосов и пастбищ СССР», 303-310 стр.;

¹²¹ Mallaboyev T.S. Chorvachilikda intensivlashtirish va uning iqtisodiy samaradorligi. – T.: O'zbekiston, 1972 y. – 45 bet. Husanov R.H. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida oila (jamo'a) pudrati – T.: Qatortol–Kamolot 1999 y. – 56 b. Каюмов Ф.К., Ким В.И., Алибаев И. Пути ликвидации убыточности каракулеводческих хозяйств и перспективы перевода их на самоокупаемость и самофинансирование (обзор). Т. УЗНИИИНТИ. 1988 г. 32 с. Jo'rayev F.J. O'zbekistonda qorako'pchilikning rivojlanishi – T.: O'zbekiston, 1983. – 102 bet. Farmanov T.X. Повышение эффективности каракулеводства южной зоны Узбекистана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук – T.: 1989 г.

¹²² Нуримбетов Т.Я. Экономика каракулеводства. – М.: Агропромиздат. 1987. – 104 с. Каюмов Ф.К., Кувнаков Х.К., Фарманов Т.Х. Каракулеводческий подкомплекс и его роль в формировании конъюнктуры рынка – T.: 1993 г- 96 с. Nurillayev J.Y. Qorako'pchilik qo'yi majmuini isloh qilish va uning samaradorligini oshirish (O'zbekiston Respublikasi misolida): Dis... iqtisod fanlari nomzodi. / Bozor iqtisodiyoti ilmiy-tadqiqot instituti. – Toshkent, 1998. – 146 b.; Bahronov H.N. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida qorako'pchilik mahsulotlari ishlab chiqarish va qayta ishlash rentabelligini oshirish (Ixtisoslashgan shirkat xo'jaliklari misolida): Dis... iqtisod fanlari nomzodi. – T.: 2001. Bazarov A.R. Qorako'pchilik shirkatlarida ichki xo'jalik yuritish mexanizmini takomillashtirish: Dis... iqtisod fanlari nomzodi. – Toshkent, 2002. – 133 b.; To'rayev P. Sur qorako'l qo'yilarini eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarishga seleksiyalash.: Dis... q/x fanlari nomzodi. – Samarqand, 2009. – 104 b.;

Ushbu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, qorako'lhilik klasterlarining iqtisodiy samaradorligi oshib, ichki va tashqi bozorda barqaror o'sish ta'minlanadi.

SWOT-tahlil natijalari

Kuchli tomonlar (Strengths)	Zaif tomonlar (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> - Davlat tomonidan klaster modelini qo'llab-quvvatlashga oid huquqiy-me'yoriy asoslarning mavjudligi. - Qorako'lhilik mahsulotlariga ichki bozorda yuqori talabning mavjudligi. - Tarmoq islohotlari doirasida ishlab chiqilgan aniq biznes-rejalar va strategik dasturlar. - Klaster tizimi yordamida iqtisodiy samaradorlikni oshirish va qo'shilgan qiymat zanjirini takomillashtirish imkoniyati. 	<ul style="list-style-type: none"> - Qorako'lhilik sohasida yetarli malakali mutaxassislarining yetishmovchiligi. - Yaylov resurslaridan foydalanishda tartibsizlik va mahalliy aholi tomonidan tartibsiz chorvachilik yuritilishi. - Iqtisodiy jihatdan zaif tarmoqlarda qayta ishlash sanoatining yetarli darajada rivojlanmagani.
Imkoniyatlar (Opportunities)	Xatarlar (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> - Tadbirkorlar va fermer xo'jaliklari uchun imtiyozli kreditlar ajratilishi. - Innovatsion texnologiyalar va resurs tejovchi usullarni joriy etish imkoniyatining mavjudligi. - Davlat tomonidan eksport uchun rag'batlantiruvchi subsidiyalar va grantlarning berilishi. - Xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarining kengayishi. 	<ul style="list-style-type: none"> - Iqlim o'zgarishi va qurg'oqchilik natijasida yaylovlarning degradatsiyaga uchrashi. - Sanoat va logistika tizimidagi kamchiliklar tufayli eksport jarayonining murakkabligi. - Yaylovlarda ekotizim muvozanatini buzuvchi omillarning mavjudligi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Qorako'lhilik klasterlarini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirish, balki qishloq hududlarida barqaror bandlik va daromad manbalarini yaratishning muhim omili hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, klaster tizimi orqali ishlab chiqarish, qayta ishlash va eksport jarayonlarini yaxlit tizimga birlashtirish qorako'lhilik sanoatining raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

SWOT-tahlil natijalariga ko'ra, sohaning kuchli tomonlari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgani va ichki bozorda talab yuqoriligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, mutaxassislar yetishmovchiligi, yaylov resurslarining degradatsiyasi va logistika muammolari kabi zaif tomonlar mavjud. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xalqaro bozorlarga chiqish va imtiyozli moliyaviy yordam olish kabi imkoniyatlardan samarali foydalanish ushbu sektorda yangi yuksalishlarga zamin yaratishi mumkin.

Biroq, iqlim o'zgarishi, resurs yetishmovchiligi va tartibsiz chorvachilik kabi xatarlarni kamaytirish uchun uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qorako'lhilik klasterlarini yanada rivojlantirish va samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. Yaylovlarni samarali boshqarish va degradatsiyaning oldini olish:

- Yaylovlarning hosildorligini oshirish uchun resurs tejovchi agrotexnologiyalarni joriy etish.
- Rekultivatsiya tadbirlari orqali yaroqsiz holga kelgan yaylovlarni tiklash va ularni muhofaza qilish.

- Yaylovlardan foydalanish bo'yicha aniq tartiblarni belgilovchi huquqiy-me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish.

2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish:

- Qorako'chilik mahsulotlarini chuqur qayta ishlash jarayonlarini takomillashtirish.
- Mahsulotlar sifatini xalqaro talab va standartlarga mos ravishda sertifikatlashtirish.

3. Kadrlar tayyorlash va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish:

- Qorako'chilik klasterlari uchun malakali mutaxassislar tayyorlash bo'yicha maxsus dasturlarni ishlab chiqish.

- Ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish.

- Qorako'chilik mahsulotlarini xorijiy bozorlarga eksport qilish uchun marketing tadqiqotlarini kengaytirish.

4. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va moliyaviy rag'batlantirish:

- Qorako'chilik klasterlariga davlat tomonidan imtiyozli kreditlar va subsidiyalar ajratishni kengaytirish.

- Eksportni qo'llab-quvvatlash va xalqaro savdo aloqalarini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlarini kengaytirish.

Yuqoridagi takliflarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi qorako'chilik klasterlarining samaradorligini oshirib, mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Шодиев Б.Т., & Абдиева Д.К. (2023). УВЕЛИЧЕНИЕ ОБЪЕМОВ ПРОИЗВОДСТВА ПРОДУКЦИИ КАРАКУЛЕВОДСТВА. Экономика и социум, (12 (115)-1), 1559-1562.
2. Аликулов, К., Шодиев, Б. Т., & ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, П. Р. А. В. О. В. Ы. Е. (2022). СОЦИАЛЬНЫЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАРАКУЛЕВОДСТВА КЛАСТЕРОВ. Экономика и социум, (10-1), 101.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORXONALARNING INNOVATSION RIVOJLANISHI

dots. Abdiyeva Dilfuza Kurbanovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

ORCID: 0009-0003-9100-2561

abdiyevad26@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning innovatsion rivojlanishining nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, sun'iy intellekt, elektron tijorat, katta ma'lumotlar va raqamli boshqaruv tizimlaridan foydalanish korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Maqolada innovatsiyaning iqtisodiy mohiyati, korxonalarning innovatsion faolligiga ta'sir etuvchi omillar, raqamli transformatsiyaning ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalaridagi o'rnini hamda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, innovatsiya, innovatsion rivojlanish, raqamli transformatsiya, korxona, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, elektron tijorat, startup, avtomatlashtirish, raqobatbardoshlik, innovatsion salohiyat.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты инновационного развития предприятий в условиях цифровой экономики. В современной экономике использование цифровых технологий, автоматизации, искусственного интеллекта, электронной коммерции, больших данных и цифровых систем управления становится важным фактором повышения эффективности деятельности предприятий. В статье проанализирована экономическая сущность инноваций, факторы, влияющие на инновационную активность предприятий, роль цифровой трансформации в производственной сфере и сфере услуг, а также проводимые в Узбекистане реформы по развитию цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, инновации, инновационное развитие, цифровая трансформация, предприятие, цифровые технологии, искусственный интеллект, электронная коммерция, стартап, автоматизация, конкурентоспособность, инновационный потенциал.

Annotation: This article examines the theoretical and practical aspects of the innovative development of enterprises in the context of the digital economy. In the modern economy, the use of digital technologies, automation, artificial intelligence, e-commerce, big data, and digital management systems has become an important factor in increasing the efficiency of enterprises. The article analyzes the economic essence of innovation, the factors influencing the innovative activity of enterprises, the role of digital transformation in the manufacturing and service sectors, as well as the reforms being implemented in Uzbekistan to develop the digital economy.

Keywords: digital economy, innovation, innovative development, digital transformation, enterprise, digital technologies, artificial intelligence, e-commerce, startup, automation, competitiveness, innovative potential.

KIRISH

Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan globallashtirish, raqamlashtirish va texnologik o'zgarishlar korxonalar faoliyatiga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning uzoq muddatli faoliyati faqat ishlab chiqarish hajmining ortishi yoki mavjud resurslardan foydalanish bilan belgilanmaydi. Korxona yangi texnologiyalarni o'zlashtirishi, iste'molchilar ehtiyojining o'zgarishiga tez moslashishi, mahsulot va xizmatlar sifatini muntazam takomillashtirishi hamda raqobatchilardan ustun bo'lishga intilishi lozim.

Innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri sifatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi mahsulotlar yaratish, mehnat unumdorligini ko'paytirish va yangi bozorlarni egallash imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi innovatsion jarayonlarni yanada jadallashtirmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ma'lumotlar, texnologiyalar va bilimlar korxonaning muhim strategik resurslariga aylanmoqda. Korxonalar mijozlar to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron savdo kanallaridan foydalanish va masofaviy xizmatlarni rivojlantirish orqali yangi iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lmoqda.

Shu sababli raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning innovatsion rivojlanishini ta'minlash, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va innovatsion faoliyatga to'sqinlik qilayotgan muammolarni aniqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

MATERIYALLAR VA USULLAR

Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning innovatsion rivojlanish xususiyatlarini o'rganish va innovatsion faoliyatni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Maqolada umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Jumladan:

- tizimli tahlil;
- statistik tahlil;
- taqqoslash usuli;
- dinamik qatorlar tahlili;
- induksiya va deduksiya;
- umumlashtirish;
- sabab-oqibat aloqalarini aniqlash usullari.

Tadqiqot jarayonida innovatsion faoliyatning asosiy yo'nalishlari, korxonalarda raqamli texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari, innovatsion rivojlanishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar hamda mavjud muammolar tahlil qilindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Innovatsiya — bu iqtisodiy yoki ijtimoiy qiymat yaratishga xizmat qiladigan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot, xizmat, texnologiya, jarayon, boshqaruv usuli yoki biznes modelining amaliyotga joriy etilishidir.

Innovatsiyani ixtirodan farqlash muhim. Ixtiro yangi g'oyaning yoki texnik yechimning yaratilishini anglatadi, innovatsiya ushbu yangilikning amaliyotga tatbiq etilib, iqtisodiy yoki ijtimoiy natija berishini anglatadi.

Korxonalarda innovatsiyalar quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'ladi:

- **mahsulot innovatsiyasi** — yangi mahsulot yaratish yoki mavjud mahsulot xususiyatlarini sezilarli yaxshilash;
- **jarayon innovatsiyasi** — ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonlarini takomillashtirish;
- **tashkiliy innovatsiya** — boshqaruv va mehnatni tashkil etishning yangi shakllarini joriy qilish;
- **marketing innovatsiyasi** — mahsulotni targ'ib qilish, sotish va mijozlar bilan aloqa qilishning yangi usullaridan foydalanish;
- **raqamli innovatsiya** — raqamli texnologiyalar asosida yangi mahsulot, xizmat yoki biznes jarayonlarini yaratish.

Innovatsiyalarni mazkur shakllarga ajratish korxonalarga o'zining rivojlanish strategiyasini aniq belgilash imkonini beradi.

Raqamli transformatsiyaning korxonalar faoliyatidagi o'rnini

Raqamli transformatsiya korxonaning mavjud faoliyatini oddiygina kompyuterlashtirishdan ko'ra kengroq tushunchadir. U biznes jarayonlarini ma'lumotlar, raqamli platformalar va zamonaviy texnologiyalar asosida qayta tashkil etishni anglatadi.

Masalan, ishlab chiqarish korxonasida raqamli texnologiyalar yordamida xomashyo harakati, ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati va ombor zaxiralari real vaqt rejimida nazorat qilinishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish korxonaning raqobatbardoshligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari yordamida takrorlanuvchi jarayonlar tezroq va aniqroq bajariladi. Bu esa ishlab chiqarishdagi xatolarni kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari esa korxonalar faoliyatida yanada keng imkoniyatlarni yaratmoqda. Jumladan, sun'iy intellekt yordamida:

- talabni prognoz qilish;
- mijozlar xatti-harakatini tahlil qilish;
- ishlab chiqarishdagi nosozliklarni oldindan aniqlash;
- logistika jarayonlarini optimallashtirish;
- mahsulot sifatini nazorat qilish;
- moliyaviy xavflarni baholash;
- mijozlarga avtomatlashtirilgan xizmat ko'rsatish mumkin.

Kelajakda sun'iy intellekt korxonalarning strategik boshqaruv tizimining ajralmas qismiga aylanishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot korxonalarga an'anaviy savdo kanallaridan tashqari yangi bozor imkoniyatlarini ham yaratmoqda. Elektron tijorat orqali korxonalar geografik jihatdan uzoq bo'lgan iste'molchilarga ham mahsulot va xizmatlarini taklif qilish imkoniyatiga ega.

Raqamli marketing esa mijozlar ehtiyojini aniqroq o'rganish imkonini beradi. Ijtimoiy tarmoqlar, qidiruv tizimlari, mobil ilovalar va elektron pochta marketingi orqali korxona o'z mahsulotini nisbatan kam xarajat bilan keng auditoriyaga yetkazishi mumkin.

Bu, ayniqsa, kichik biznes subyektlari uchun muhim. Chunki kichik korxonalar yirik kompaniyalarga qaraganda marketing uchun kamroq moliyaviy resursga ega bo'lishi mumkin. Raqamli marketing esa ularga bozorning muayyan segmentlariga aniq yo'naltirilgan reklama olib borish imkonini beradi.

Startaplar innovatsion iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Ularning asosiy xususiyati yangi g'oya yoki texnologiyaga asoslangan biznes modelini qisqa muddatda sinovdan o'tkazish va bozorga olib chiqishga intilishidir.

Innovatsion rivojlanish faqat texnologiya sotib olish bilan cheklanmaydi. Korxonada innovatsion boshqaruv madaniyatini shakllantirish ham muhim.

Innovatsion boshqaruv quyidagi tamoyillarga asoslanishi lozim:

1. yangiliklarga ochiqlik;
2. xodimlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash;
3. tajriba va yangi g'oyalarni sinovdan o'tkazish;
4. ilmiy-tadqiqot ishlariga investitsiya kiritish;
5. raqamli ma'lumotlardan foydalanish;
6. uzoq muddatli strategik rejalashtirish;
7. innovatsion loyihalar samaradorligini baholash.

Korxona rahbariyati innovatsiyani qo‘shimcha xarajat sifatida emas, balki kelajakdagi iqtisodiy ustunlikni yaratadigan investitsiya sifatida baholashi kerak.

Innovatsion rivojlanishdagi muammolar

O‘zbekistonda innovatsion va raqamli rivojlanish uchun keng imkoniyatlar mavjud bo‘lsa-da, ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, ayrim korxonalarda zamonaviy texnologiyalarni sotib olish uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligi kuzatiladi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar bilan ishlaydigan malakali mutaxassislar yetishmovchiligi ayrim korxonalar uchun muammo bo‘lib qolmoqda.

Uchinchidan, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish mexanizmlari yanada takomillashtirilishi zarur.

To‘rtinchidan, kichik biznes subyektlarining raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyatlari yirik korxonalarga nisbatan cheklangan bo‘lishi mumkin.

Beshinchidan, raqamli transformatsiya bilan bir qatorda kiberxavfsizlik, ma’lumotlarni himoya qilish va raqamli xavflarni boshqarish masalalariga ham yetarlicha e’tibor qaratish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning innovatsion rivojlanishi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Innovatsiyalar korxonalarga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash, yangi bozorlarni egallash va raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar O‘zbekiston korxonalarining yangi iqtisodiy rivojlanish bosqichiga o‘tishida muhim strategik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Innovatsion faoliyatni tizimli ravishda qo‘llab-quvvatlash, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. PF–60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent, 2022.
1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirishga oid chora-tadbirlar”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar.
- 4.Абдиева Д.К., Шодиев Б.Т. Увеличение объемов производства продукции каракулеводства // Экономика и социум. – 2023. – №12(115)-1. – С. 1559–1562.
- 5.Маманазарова Н.Ж., Миржамилова Н. Resurstejamkor texnologiyalardan foydalanishning tuproq unumdorligi va ekinlar hosildorligini oshirishga ta’siri // Экономика и социум. – В. 248–254.
- 6.Begalieva M.A. Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya // New Renaissance xalqaro jurnali. – Volume 1, Issue 8.
- 7.Равшанова М.М. Значение педагогических экспериментов в развитии эконометрических навыков учащихся // Экономика и социум. – 2024. – №3-1(118). – С. 836–839.

RESURSLARDAN BARQAROR FOYDALANISH KONSEPSIYASI VA UNING IQTISODIY TAMOIYILLARINI TAHLILI

Mamanazarova Nasiba Jo‘rayevna

“Iqtisodiyot” kafedrası v.b.dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida mamlakatimizda mavjud resurslardan samarali foydalanish, ularni iqtisodiyot tarmoqlari va hududlar o'rtasida oqilona taqsimlash hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Iqtisodiy rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari, ishlab chiqarish jarayonlarida resurslar taqsimotining o'rni va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda resurslarni boshqarish va taqsimlashning ilg'or tajribalari, institutsional mexanizmlari hamda innovatsion yondashuvlari o'rganilib, ularni milliy iqtisodiyot sharoitida qo'llash imkoniyatlari baholangan.

Kalit so'zlar: resurs, iqtisodiy samaradorlik, tendensiya, tarmoq, modernizatsiya, ekologiya, innovatsiya, institutsional

Abstract: This article examines the theoretical and practical aspects of the efficient use of available resources, their rational allocation across economic sectors and regions, and the enhancement of resource utilization efficiency within the context of economic modernization. It analyzes modern trends in economic development, the role of resource allocation in production processes, and its impact on economic growth through a scientific-theoretical lens. Furthermore, the article explores advanced practices, institutional mechanisms, and innovative approaches to resource management and allocation in developed nations, while assessing the feasibility of applying them within the national economy.

Keywords: resource, economic efficiency, trend, sector, modernization, ecology, innovation, institutional

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты эффективного использования имеющихся ресурсов, их рационального распределения по секторам экономики и регионам, а также повышения эффективности использования ресурсов в контексте модернизации экономики. С научно-теоретической точки зрения анализируются современные тенденции экономического развития, роль распределения ресурсов в производственных процессах и его влияние на экономический рост. Кроме того, в статье исследуются передовой опыт, институциональные механизмы и инновационные подходы к управлению ресурсами и их распределению, применяемые в развитых странах, а также оценивается возможность их внедрения в национальную экономику.

Ключевые слова: ресурс, экономическая эффективность, тенденция, сектор, модернизация, экология, инновация, институциональный.

KIRISH

Butun dunyoda bugungi kunda raqamlashtirish, avtomatlashtirish, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya va chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalariga katta e'tibor berilmoqda. O'zbekiston uchun resurslardan barqaror foydalanish masalasi, ayniqsa, **suv, yer, energetika va tabiiy resurslardan foydalanish** davlat siyosati darajasidagi islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida qishloq xo'jaligi, sanoat, energetika va urbanizatsiya jarayonlari resurslardan foydalanish hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli resurs tejamkor texnologiyalarni joriy qilish iqtisodiy va ekologik siyosatning muhim yo'nalishiga aylanmoqda.

O'zbekistonning **“O'zbekiston — 2030” strategiyasida** barqaror iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda suv resurslarini asrash va atrof-muhitni muhofaza qilish alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Strategiyada qayta tiklanuvchi energetikani rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish va chiqindilarni qayta ishlashni kengaytirish kabi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

2025-yilga oid davlat dasturida ham **tabiiy resurslarni tejash va ulardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta'minlash, qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish va energotejamkor texnologiyalarni keng joriy etish** ustuvor vazifalar sifatida belgilandi amalda ijrosi ta'minlandi.

Mamlakatimizda resurslardan barqaror foydalanish yo‘nalishlarini quyidagi jadvalda ko‘rishingiz mumkin.

1-jadval
Resurslardan barqaror foydalanish yo‘nalishlari

№	Resurs	Barqaror foydalanish yo‘nalishlari
1	Suv	Suv tejoychi sug‘orish texnologiyalari, suv yo‘qotishlarini kamaytirish
2	Yer	Tuproq unumdorligini saqlash, eroziya va sho‘rlanishning oldini olish
3	Energiya	Energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish
4	Mineral resurslar	Resurslarni kompleks qayta ishlash va yo‘qotishlarni kamaytirish
5	O‘rmon va biologik resurslar	Tabiiy ekotizimlarni muhofaza qilish va tiklash
6	Mehnat resurslari	Inson kapitaliga investitsiyalar va mehnat unumdorligini oshirish
7	Moddiy resurslar	Chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash va takroriy foydalanish

O‘zbekistonning hozirgi iqtisodiy siyosatida resurslarni tejash va “yashil” transformatsiyaga o‘tish xalqaro barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashmoqda. BMTning SDG 12-maqsadi tabiiy resurslarni **barqaror boshqarish va ulardan samarali foydalanish**ni 2030-yilgacha amalga oshiriladigan vazifa sifatida belgilaydi. O‘zbekistonda esa bu yondashuv **“yashil iqtisodiyot”, resurs tejamkorligi, energiya samaradorligi, suv resurslarini muhofaza qilish va ekologik barqarorlik** orqali milliy iqtisodiy rivojlanish siyosatiga integratsiya qilinmoqda. Demak, resurslardan barqaror foydalanishning zamonaviy konsepsiyasini quyidagi bog‘liqlik orqali ifodalash mumkin:

Resurslarni oqilona boshqarish → resurs samaradorligi → innovatsion texnologiyalar → chiqindilarni kamaytirish → ekologik barqarorlik → iqtisodiy samaradorlik → uzoq muddatli barqaror rivojlanish.

Resurslardan barqaror foydalanish konsepsiyasi iqtisodiy rivojlanishning **ekstensiv resurs sarfiga asoslangan modelidan intensiv, innovatsion va resurs-tejamkor modelga o‘tishni** nazarda tutadi. Uning iqtisodiy mohiyati mavjud resurslardan maksimal iqtisodiy natija olish, ekologik zarar va isrofgarchilikni kamaytirish hamda kelajak avlodlar uchun resurs bazasini saqlab qolishdan iborat. Jahon tajribasida ushbu konsepsiya **Barqaror rivojlanish maqsadlari, mas’uliyatli iste’mol va ishlab chiqarish, resurs samaradorligi hamda aylanma iqtisodiyot** bilan chambarchas bog‘langan. O‘zbekiston sharoitida esa uning amaliy ahamiyati, avvalo, **suv va yer resurslaridan samarali foydalanish, energiya tejamkorligi, qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash va “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish** jarayonlarida namoyon bo‘lmoqda. Modernizatsiya sharoitida resurslarni boshqarish mexanizmini bir nechta o‘zaro bog‘liq elementlarga ajratish mumkin. Mexanizm elementi va unung mazmuni esa quyidagi jadvalda keltirilgan. Jadvaldagi elementlarning hech qaysi biri alohida holda yetarli natija bermaydi. Masalan, resurs tejoychi texnologiyani joriy qilish uchun nafaqat texnologiyaning o‘zi, balki uni moliyalashtirish, mutaxassislar tayyorlash, iqtisodiy rag‘batlantirish va natijalarni monitoring qilish tizimi ham mavjud bo‘lishi kerak

2-jadval
Modernizatsiya elementlari va mazmuni

№	Mexanizm elementi	Asosiy mazmuni
1	Institutsional mexanizm	Qonunlar, me'yorlar, davlat institutlari va boshqaruv organlari faoliyati
2	Iqtisodiy mexanizm	Soliq, subsidiya, kredit, investitsiya, tarif va iqtisodiy rag'batlar
3	Tashkiliy mexanizm	Resurslarni boshqarish subyektlari o'rtasidagi vakolat va hamkorlik
4	Texnologik mexanizm	Resurs tejovchi, innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish
5	Moliyaviy mexanizm	Investitsiyalar, yashil moliyalashtirish va ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash
6	Axborot mexanizmi	Monitoring, ma'lumotlar bazasi, raqamli hisob va prognozlash
7	Nazorat mexanizmi	Resurslardan foydalanish samaradorligi va belgilangan me'yorlarga rioya etilishini nazorat qilish

XULOSA

Modernizatsiya sharoitida iqtisodiy rivojlanishning asosiy talablaridan biri mavjud resurslardan **samarali, ekoiqtisodiy, oqilona va uzoq muddatli foydalanishni ta'minlash** hisoblanadi. Bunday ta'minlashni amalga oshirish uchun resurslarni boshqarishning an'anaviy usullarini zamonaviy iqtisodiy, institutsional va texnologik, avtomatlashtirilgan mexanizmlar bilan uyg'unlashtirish zarur. **Resurslarni barqaror boshqarish mexanizmi** — bu tabiiy, mehnat, moddiy, moliyaviy, energetik va axborot resurslarini shakllantirish, taqsimlash, ulardan samarali foydalanish, qayta tiklash va nazorat qilish jarayonlarini iqtisodiy manfaatlar, ekologik cheklovlar hamda ijtimoiy ehtiyojlar bilan uyg'unlashtiruvchi usul va vositalarning yaxlit bir tizimidir. Ushbu mexanizmni quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin:

**Resurslar → baholash →
rejalashtirish → taqsimlash →
foydalanish → monitoring →
baholash → takomillashtirish**

Bunda mexanizmning asosiy vazifasi resurslardan foydalanish hajmini shunchaki kamaytirish emas, balki **bir birlik resurs hisobiga olinadigan iqtisodiy natijani oshirish** va resurslarning uzoq muddatli takror ishlab chiqarilishini ta'minlashdan iborat.

.FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 10 iyundagi PQ-277-son «Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasining «Yaylovlar to'g'risida»gi Qonuni, 2019 yil 20 may.
3. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Suv resurslarini boshqarish va irrigatsiya sektorini rivojlantirish bo'yicha 2025–2028 yillarga mo'ljallangan dastur materiallari.
4. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Qashqadaryo viloyatida kanallarni betonlashtirish va sug'oriladigan yerlarning suv ta'minotini yaxshilash bo'yicha ma'lumotlar, 2025.
5. Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi korxona va tashkilotlarining foydalanadigan yerlari bo'yicha statistik ma'lumotlar, 2025 yil 1 yanvar holatiga.
6. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish bo'yicha 2025 yil natijalari.
7. Qashqadaryo viloyatining tuproq-iqlim sharoiti va sug'oriladigan yerlariga oid ilmiy-tadqiqot materiallari.

ЯЙЛОВ ЕРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШДА ЭКОЛОГИК БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ

Шодиев Бекзод Тўлкинович

Иқтисодиёт ва педагогика университети “Иқтисодиёт” кафедраси доценти

e-mail: bekzodshodiev567@gmail.com. ORCID ID: 0009-0009-9361-7141

Аннотация: Мақолада Ўзбекистон Республикасида яйлов ерларидан самарали фойдаланишнинг устувор йўналишлари масаласи баён этилган. Хусусан қорақўлчилик тармоғи мисолида чўл-яйлов ҳудудларини соф экологик ва атроф-муҳитини табиий ҳолда сақлаш, биохилмаҳиллигини тиклаш ва ривожлантириши бўйича фикрлар билдирилган. Тадқиқот натижасида муаллиф томонидан яйлов ерларидан самарали фойдаланиш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар математик усуллар орқали исботлаб берилган.

Калим сўзлар: яйлов, чорвачилик, қорақўлчилик, экотизим, ресурстежамкор ишланма, таназзуллик, биохилма-хиллик, математик усуллар, иқтисодий самара.

Аннотация: В статье рассмотрен вопрос приоритетов эффективного использования пастбищных угодий в Республике Узбекистан. В частности, на примере животноводческой сети высказывались мнения о сохранении эколого-природной среды пустынно-пастбищных территорий, восстановлении и развитии биоразнообразия. В результате исследования научные предложения и практические рекомендации по эффективному использованию пастбищных угодий были обоснованы автором математическими методами.

Ключевые слова: пастбища, животноводство, каракулеводство, экосистема, ресурсосберегающее освоение, деградация, биоразнообразие, математические методы, экономическая эффективность.

Annotation: The article considers the issue of priorities for the effective use of pasture lands in the Republic of Uzbekistan. In particular, on the example of the livestock network, opinions were expressed on the preservation of the ecological and natural environment of desert-pasture territories, the restoration and development of biodiversity. As a result of the study, scientific proposals and practical recommendations for the effective use of pasture lands were substantiated by the author using mathematical methods.

Key words: pastures, animal husbandry, astrakhan breeding, ecosystem, resource-saving development, degradation, biodiversity, mathematical methods, economic efficiency.

КИРИШ

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида қорақўлчилик тармоғини модернизациялаш, бунда энг аввало қорақўл зотли қўйлар бош сони ва қорақўлчилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмларини янада ошириш, наслчилик ишларини илмий асосда такомиллаштириш, қорақўлчилик маҳсулотларини, хом ашёларини чуқур қайта ишлаш ва тиббиёт мақсадлари учун кенг фойдаланиш ҳамда тармоқ ходимларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш масалаларига катта эътибор қаратилмоқда.

Мамлакатимизда қорақўлчилик тармоғида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, наслчилик ишларини такомиллаштириш орқали сифатли қорақўл тери етиштириш, чўл озучабоп

экинлар уруғчилиги майдонларини ташкил этиш ва яйловлар ҳосилдорлигини ошириш ҳамда қорақўлчилик субъектларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш борасида сўнгги йилларда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилганлигига қарамасдан, тармоқда мавжуд ички имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаслик, чўл яйлов озукабоп ўсимликлар уруғчилиги майдонларини кенгайтириш, тармоқда экспортбоп қорақўл ва қорақўлча тери етиштириш, маҳсулотларни чуқур қайта ишлаш ва хом ашёлардан тиббиёт мақсадлари учун фойдаланиш аҳволи бугунги кун талабига жавоб бермайди.

Қорақўлчилик тармоғи қишлоқ хўжалиги соҳасида ўзига хос, йирик тармоқ ҳисобланганлиги сабабли, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан тармоқни модернизациялаш бўйича бир-бирига боғлиқ бир нечта қарорлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида пиллачилик ва қорақўлчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6059-сонли Фармони [1], 2017 йил 16 мартдаги “Чорвачиликда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2841-сонли қарори [2], 2018 йил 14 мартдаги “Қорақўлчилик соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3603-сонли қарори [3], 2019 йил 16 августдаги “Қорақўлчилик тармоғини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4420-сонли қарори [4], 2021 йил 9 февралдаги “Қорақўлчилик тармоғини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4984-сонли қарори [5] ва 2021 йил 8 июлдаги “Республикада мавжуд яйловлардан унумли фойдаланиш, ипак ва жунни қайта ишлашни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5178-сонли қарори [6] шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 13 августдаги 649-сонли “Қорақўлчилик билан шуғулланадиган субъектлар томонидан етиштирилган қўй териси, қорақўл териси ва жунни харид қилиш, сақлаш ҳамда қайта ишлаш ташкилотларига етказиб бериш тизимини ташкил этиш чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори [7] қабул қилинди.

Адабиётлар шарҳи. Таъкидлаш жоизки, қорақўлчилик тармоғини ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бошқариш, яйлов-чўл ҳудудларида чорва молларини сақлаш, озиклаштириш, парваришлаш ва бошқа масалалар бўйича хорижий олимлардан М.А.Виноградова, Ш.Р.Херремов [8], О.Аннагельдыев, О.Аннамухаммедов [9], Х.Укибаев [10], Т.Ж.Нурумбетов [11] ва шунингдек, ўзбекистонлик олимлардан Р.Х.Хусанов [12], Ф.К.Қаюмов [13], Т.Х.Фарманов [14] ва бошқалар илмий-тадқиқотлар олиб боришган.

Материал ва услублар. Назарий таҳлил ва монографик кузатувлар асосида Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича қабул қилинаётган қатор ҳукумат фармон ва қарорлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сон Фармони асосида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси”да [15] белгиланган вазифаларни амалга ошириш бўйича “Йўл харита”сида қишлоқ хўжалиги самарадорлигини оширишга ва ижтимоий аҳамиятга эга маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни интенсифлаштиришга доир ишлаб чиқилган тармоқ дастурлари аҳамиятини ёритишга қаратилган.

Натижалар ва мунозара. Қорақўлчилик соҳасида институционал ислохотлар, таркибий ўзгаришлар ва инновацион-ресурстечамкор технологияларни қўллашни ривожлантириш ва инвестицияларни жалб қилиш учун жозибадор муҳит яратиш борасидаги самарали тадбирлар натижасида туб ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

Қорақўлчилик тармоғини ривожлантиришнинг энг асосий омили сифатида яйловлардан оқилона фойдаланиш масаласи муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Яйловни ҳосилдорлиги ва ундаги биохилма-хилликни сақланиши, яйловлардан алмашиб фойдаланишни йўлга қўйилиши

яйловни сифатини оширади ва чорвачиликда самарали фойдаланиш имкониятини яратади. Ҳар бир қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятлар ёки қорақўлчилик фермер хўжаликлари доимо ўз тасарруфидаги яйловдан фойдаланишда қўйлар сиғими ва яйлов ҳосилдорлиги ўртасидаги мутаносибликни сақлаш борасида қайғуриши зарур.

Мақоламизда қорақўлчилик тармоғи мисолида қорақўл қўйлари маҳсулдорлиги ва яйловлар ҳосилдорлиги тўғрисидаги ҳисоб-китоблардан фойдаланган ҳолда математик моделлаштириш усули ёрдамида улар ўртасидаги мутаносибликни аниқлашга ҳаракат қилдик.

Демак, йил фасллари ($t=1,2,3,4$. $t=1$ баҳор) ҳисобга олиб, яйлов майдонларини қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятлар бўйича тақсимлаш моделини ишлаб чиқамиз. Бунинг учун қуйидаги шартли белгиларни киритамиз:

$t=1,2,3,4$ – йилнинг баҳор, ёз, куз, қиш фасллари белгилайди;

$j=1,2,\dots, m$ – “Қорақўл” ҳудудий уюшмаси тизимидаги қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятларининг тартиб номери, m – “Қорақўл” ҳудудий уюшмаси тизимидаги қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари умумий сони;

$i=1,2,\dots, n$ – “Қорақўл” ҳудудий уюшмалари тизимидаги қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари тартиб номери;

$q(t)-t$ – фаслдаги яйловларнинг ўртача 1 гектар майдонидаги ем-хашак массаси, т.;

$e(t)-t$ – фаслда ўртача 1 бош қорақўл қўйга зарур бўлган ем-хашак массаси, т.;

$S_{ij}(t)-t$ – фаслда i -“Қорақўл” ҳудудий уюшмасининг j - қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятларига ажратилган яйлов қисми майдони, га;

$N_i(t)-t$ – фаслда i -“Қорақўл” ҳудудий уюшмасининг барча наслчилик масъулияти чекланган жамиятларидаги қорақўл қўйлар сони, дона;

$N(t)$ – ҳудуддаги қўйлар сони;

$C_{ij}(t)-t$ – фаслда i -“Қорақўл” ҳудудий уюшмасининг j -қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари учун ажратилган 1 гектар яйлов майдонида қўйларни боқишга кетадиган харажатлар, минг сўмда;

$Y_{ij}(t)-t$ – фаслдаги i -“Қорақўл” ҳудудий уюшмасининг j -наслчилик масъулияти чекланган жамиятига ажратиладиган яйлов майдони, га;

$Z_{ij}(t)-t$ – фасл давомидаги i -“Қорақўл” ҳудудий уюшмаси j -наслчилик масъулияти чекланган жамиятининг яйловларида боқиладиган қўйлар сони, дона;

$F(t)-t$ – фаслдаги “Қорақўл” ҳудудий уюшмалари наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари учун ажратилган яйловлардан фойдаланиш учун кетган умумий харажатлар, минг сўмда.

Юқорида келтирилган кўрсаткичлардан фойдаланиб, яйловларни “Қорақўл” ҳудудий уюшмаларнинг наслчилик масъулияти чекланган жамиятларига мақбул тақсимлаш масаласи моделини кўриб чиқамиз.

Ушбу модел қуйидагича кўринишга эга бўлади:

Мақсад функцияси –

$$F(t) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m C_{ij}(t) Y_{ij}(t) \rightarrow \min \quad (1)$$

(ҳар бир фасл учун “Қорақўл” ҳудудий уюшмалари наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари учун ажратилган яйловлардан фойдаланиш учун кетган умумий харажатлар энг кам бўлиши зарур). Бу мақсадга эришиш учун қуйидаги шартларни бажарилиши талаб этилади:

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m Y_{ij}(t) = S(t) \quad (2)$$

(ҳар бир фасл учун барча “Қоракўл” ҳудудий уюшмасининг барча наслчилик масъулияти чекланган жамиятларига ажратиладиган яйловлар майдони йиғиндиси, ўша фасл учун ажратилган яйлов майдонига тенг бўлиши зарур);

$$\sum_{j=1}^m Z_{ij}(t) = N_i(t), i=1,2,\dots,n \quad (3)$$

(ҳар бир фасл учун i-“Қоракўл” ҳудудий уюшмасига қарашли барча наслчилик масъулияти чекланган жамиятларининг яйловларда боқиладиган қўйлари сони, i-“Қоракўл” ҳудудий уюшмаларига қарашли умумий қўйлар сонига тенг бўлиши зарур);

$$\sum_{t=1}^y S(t) = S \quad (4)$$

(тўрт фасл бўйича ажратилган яйловлар майдони йиғиндиси, умумий яйлов майдонига тенг бўлиши лозим);

$$\sum_{i=1}^n N_i(t) = N(t) \quad (5)$$

(барча “Қоракўл” ҳудудий уюшмаларидаги қоракўл қўйлар сони, ҳудуд бўйича қоракўл қўйлари сонига тенг бўлиши лозим);

$$Y_{ij}(t) \geq 0 \quad (6)$$

(ажратилган яйлов майдони миқдори манфий бўлмаслиги шарт);

$$Z_{ij}(t) \geq 0 \quad (7)$$

(боқиладиган қўйлар сони манфий бўлмайди).

Юқорида келтирилган моделда $C_{ij}(t)$, $N(t)$, S , n , m параметрлар маълум ва $Y_{ij}(t)$, $Z_{ij}(t)$, $N_i(t)$, $S(t)$ кўрсаткичлар аниқланиши лозим бўлган номаълумлардан иборат бўлади. Бу модел чизикли динамик моделдан иборатдир.

Юқорида келтирилган (1)-(7) моделни нисбатан соддалаштириш мақсадида янги ўзгарувчи (номаълумлар) киритамиз. Фараз қилайлик $X_{ij}(t)$ -t – фаслдаги i-“Қоракўл” ҳудудий уюшмасининг j-наслчилик масъулияти чекланган жамиятига ажратиладиган яйловдаги ем-хашак миқдори (Т) бўлсин.

$$\text{У ҳолда } Y_{ij}(t) = \frac{x_{ij}(t)}{q(t)}, \quad Z_{ij}(t) = \frac{x_{ij}(t)}{e(t)} \quad \text{муносабатларни оламир ва буларга асосан (1)-(7)}$$

моделни қуйидаги кўринишга келтирамиз:

$$F(t) = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \frac{C_{ij}(t)}{q(t)} X_{ij}(t) \rightarrow \min, \quad (8)$$

$$\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m X_{ij}(t) = q(t) S(t), \quad (9)$$

$$\sum_{j=1}^m X_{ij}(t) = e(t) N_i(t), i=1,2,\dots,n, \quad (10)$$

$$\sum_{t=1}^y S(t) = S, \quad (11)$$

$$\sum_{i=1}^n N_i(t) = N(t), t=1,2,3,4, \quad (12)$$

$$X_{ij}(t) \geq 0. \quad (13)$$

Энди бу масалада $X_{ij}(t)$ -ни номаълум деб ҳисоблаймиз, бу ҳолда олинган (8)-(10) ва (13) муносабатлар чизикли моделни ташкил этади ва бу масала $t=1,2,3,4$ учун алоҳида-алоҳида ечилади.

Аммо, бунда (11) ва (12) – шартларни эътиборга олишимиз зарур. Шунинг таъкидлаш лозимки, бу масалада (11) ва (12) шартларни қаноатлантирувчи $S(t)$ ва $N_i(t)$ – ларнинг қийматларини (барча i ва t – лар учун) (8)-(10) ва (13) моделни ечишдан олдиқ. Яъни, фасллар бўйича яйловларни

майдони ва ҳар бир “Қорақўл” ҳудудий уюшмасидаги қорақўл қўйларининг мақбул сони маълум бўлиши лозим.

Охирги айtilган фикрларни эътиборга олсак, яйловларни наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари ўртасида тақсимлаш масаласи (8), (9), (10) ва (13) муносабатларни қаноатлантирувчи $X_{ij}(t)$ -номаълумларни аниқлаш орқали ечилади.

Бу номаълум аниқланландан сўнг $Y_{ij}(t)$ -ни қуйидагича аниқлаймиз: $Y_{ij}(t) = \frac{x_{ij}(t)}{q(t)}$, $i=1,2,\dots,n$; $j=1,2,\dots,m$; $t=1,2,3,4$ яъни яйловларни “Қорақўл” ҳудудий уюшмалари қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятларига фасллар бўйича тақсимлаш масаласи ҳал қилинади.

Қорақўл наслчилик масъулияти чекланган жамиятлари тасарруфидаги ўн-юз минглаб яйлов ерларини табиийлигини сақлаш, ўсимлик дунёсига зарар келтирмасдан яйлов чорвачилиги билан шуғулланиш доимо долзарб масала ҳисобланади. Бу эса яйлов-чўл ҳудудларида истиқомат қилаётган миллионлаб аҳолининг турмуш шароитини яхшилаш, қорақўлчилик соҳасини барқарор ривожлантиришга имконият яратади.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида тадқиқотлар кўрсатмоқдаки, мамлакат қорақўлчилик тармоғи иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлаш учун:

- тармоқда иқтисодий барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган таркибий қайта ўзгартириш тадбирларини амалга ошириш (қорақўлчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш-тайёрлаш-саралаш-тозалаш-қайта ишлаш ва сотиш тизимларини ривожлантириш ва бошқалар) ва унинг ташкилий, иқтисодий ҳамда ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш, барча чорвадор инсонларни юқори даражада ижтимоий жиҳатдан муҳофаза қилинишини таъминлаш;

- қорақўлчилик маҳсулотларини етиштираётган чорвадор мутахассислар ва тармоқ ходимларининг ўз меҳнат натижаларидан юқори моддий манфаатдорликларини таъминлаш;

- қорақўлчилик хўжаликларини самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш учун зарур бўлган инфратузилма субъектларини ташкил этиш ва ривожлантириш асосида меҳнатга қобилиятли, маълумотли ёш мутахассисларни доимий иш билан таъминлашни қўллаб-қувватлаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон республикасида пиллачилик ва қорақўлчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6059-сонли Фармони, 02.09.2020. <https://lex.uz/docs/4980311>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Чорвачиликда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ- 2841-сонли қарори, 16.03.2017. <https://lex.uz/docs/3143826>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қорақўлчилик соҳасини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3603-сонли қарори, 14.03.2018. <https://lex.uz/docs/3587484>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қорақўлчилик тамоғини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ – 4420-сонли қарори, 16.08.2019. <https://lex.uz/docs/4476585>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қорақўлчилик тармоғини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4984-сонли қарори, 09.02.2021. <https://lex.uz/docs/5275644>

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республикада мавжуд яйловлардан унумли фойдаланиш, ипак ва жунни қайта ишлашни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5178-сонли қарори, 08.07.2021. <https://lex.uz/ru/docs/5499558>
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Қорақўлчилик билан шуғулланадиган субъектлар томонидан етиштирилган қўй териси, қорақўл териси ва жунни харид қилиш, сақлаш ҳамда қайта ишлаш ташкилотларига етказиб бериш тизимини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, №649, 13.08.2018. <https://lex.uz/docs/3863876>
8. Виноградова М.А., Херремов Ш.Р., Розыев А.С. Некоторые элементы технологии пустынного каракулеводства Туркменистана. http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/201111_03_077-080.pdf.
9. Аннагельдыев О., Аннамухаммедов О. Первый Доклад о состоянии генетических ресурсов сельскохозяйственных животных в Туркменистане. Ашгабат-2004. Ассоциация животноводческих акционерных обществ Туркменистана «Туркменмаллары», НИИ Животноводства и ветеринарии, Национальный консультативный комитет по генетическим ресурсам животных (ФАО).
10. Укибаев Х. Почему каракулеводство стало «удавкой» для сельского хозяйства? <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-08/pochemu-karakulevodstvo-stalo-udavkoy-dlya-selskogo-khozyaystva>.
11. Нурумбетов Т.Ж. Увеличение производства каракуля – основа развития легкой промышленности Республики Казахстан. Ж.: Технология текстильной промышленности. 2019. -№ 1 (379), 261-265 с.
12. Хусанов Р.Х. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида оила (жамоа) пудрати – Т.: Қатортол–Қамолот, 1999. – 56 б.
13. Каюмов Ф.К., Ким В.И., Алибаев И. Пути ликвидации убыточности каракулеводческих хозяйств и перспективы перевода их на самоокупаемость и самофинансирование (обзор). Т. УЗНИИИТИ. 1988. - 32 с.
14. Фарманов Т.Х. Повышение эффективности каракулеводства южной зоны Узбекистана. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук – Т.: 1989.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган Стратегияси” ПФ-5853-сон Фармони, 23.10.2019. <https://lex.uz/docs/4567334>

NOANIQLIK SHAROITIDA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Baxodirov No‘monxon Kamolxonovich

Farg‘ona davlat texnika universiteti

i.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu tezisdan noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Iqtisodiy jarayonlarda noaniqlikning yuzaga kelish sabablari, ma’lumotlar sifatini va ekonometrik modellar natijalariga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishning imkoniyatlari va mavjud muammolari yoritilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy jarayonlarni baholash va prognozlashda noaniqlik omillarini hisobga olish muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: noaniqlik, ekonometrik modellashtirish, iqtisodiy jarayonlar, ekonometrik model, prognozlash, iqtisodiy ko‘rsatkichlar.

Аннотация: В данной тезисе исследованы особенности эконометрического моделирования в условиях неопределённости. Проанализированы причины возникновения неопределённости в экономических процессах, а также влияние качества данных на результаты

эконометрических моделей. Кроме того, рассмотрены возможности и существующие проблемы эконометрического моделирования в условиях неопределённости. Результаты исследования показывают важность учёта факторов неопределённости при оценке и прогнозировании экономических процессов.

Ключевые слова: неопределённость, эконометрическое моделирование, экономические процессы, эконометрическая модель, прогнозирование, экономические показатели.

Abstract: This thesis examines the specific features of econometric modeling under conditions of uncertainty. The causes of uncertainty in economic processes, as well as the impact of data quality on the results of econometric models, are analyzed. In addition, the possibilities and existing challenges of econometric modeling under uncertainty are considered. The results of the study demonstrate the importance of taking uncertainty factors into account when evaluating and forecasting economic processes.

Keywords: uncertainty, econometric modeling, economic processes, econometric model, forecasting, economic indicators.

KIRISH

Hozirgi sharoitda dunyo miqiyosida iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishi turli ichki va tashqi omillar ta'sirida shakllanib bormoqda. Bunday holatda bozor talabining o'zgarishi, narxlar dinamikasi, resurslar taqsimoti, investitsiya faolligi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgaruvchanligi iqtisodiy qarorlarni qabul qilish jarayonida noaniqlikni yuzaga keltiradi. Ushbu jarayonda iqtisodiy holatni aniq baholash va kelgusidagi rivojlanish tendensiyalarini prognozlash muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Ekonometrik modellashtirish iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'lanishlarni matematik va statistik usullar yordamida o'rganish imkonini beradi. Bizga ma'lumki, an'anaviy ekonometrik modellar statistic ma'lumotlar asosida iqtisodiy jarayonlarni baholashda keng qo'llaniladi. Biroq iqtisodiy muhitning o'zgaruvchanligi, ma'lumotlarning to'liq emasligi va tasodifiy omillarning mavjudligi model natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, model parametrlarini baholashdagi muammolarni aniqlash va prognozlash natijalarining ishonchliligini oshirish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishning asosiy xususiyatlarini o'rganish hamda iqtisodiy jarayonlarni baholash va prognozlashda noaniqlik omillarining ahamiyatini yoritishga harakat qilganmiz..

Avval noaniqlik tushunchasi va uning iqtisodiy jarayonlarda qanady namoyon bo'lishi haqida to'xtalib o'tamiz. Noaniqlik iqtisodiy jarayonlarning kelgusidagi holati, rivojlanish yo'nalishi yoki natijalarini to'liq aniqlik bilan oldindan belgilash imkoniyati cheklaydi. Iqtisodiy faoliyatda noaniqlik turli sabablar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Noaniqlikning asosiy manbalari sifatida bozor talabining o'zgarishi, narxlar tebranishi, tashqi iqtisodiy sharoit, tabiiy omil kabilarni olishimiz mumkin.

Iqtisodiy modellashtirish jarayonida noaniqlikni shartli ravishda ikki asosiy yo'nalishda ko'rib chiqamiz. Ulardan birinchisi, iqtisodiy ko'rsatkichlarning tasodifiy o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan stoxastik noaniqlikdir. Ikkinchisi esa ma'lumotlarning yetishmasligi, o'lchashdagi xatolar yoki jarayon haqidagi bilimlarning cheklanganligi bilan bog'liq noaniqlikdir. Masalan, korxonaning mahsulot ishlab chiqarish hajmi xomashyo narxi, energiya xarajatlari, mehnat unumdorligi va bozor talabiga bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu omillarning ayrimlari oldindan aniq ma'lum bo'lmagani sababli ishlab chiqarish hajmini prognozlashda noaniqlikni yuzaga keltiradi. Bunday vaziyatda ekonometrik model iqtisodiy

jarayonni to'liq va o'zgarmas qonuniyat sifatida emas, balki mavjud ma'lumotlar va qabul qilingan farazlar asosida baholash vositasi sifatida qaraladi.

Bizga ma'lumki, ekonometrik modellashtirish iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi miqdoriy bog'lanishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Oddiy chiziqli regressiya modelini quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \varepsilon_i$$

Bu yerda:

Y_i – natijaviy iqtisodiy ko'rsatkich;

X_i – ta'sir etuvchi omil;

β_0, β_1 – model parametrlari;

ε_i – tasodifiy xatolik.

Mazkur modelda tasodifiy xatolik iqtisodiy jarayonga ta'sir etuvchi, modelga kiritilmagan yoki to'liq hisobga olinmagan omillarni ifodalashi mumkin. Shu jihatdan regressiya modelining o'zi ham iqtisodiy jarayondagi noaniqlikni hisobga olish vositalaridan biridir. Noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishning muhim xususiyatlaridan biri model parametrlarini baholash natijalarining ma'lumotlarga bog'liqligidir. Kuzatuvlarimizning soni, ma'lumotlarning sifati, omillar o'rtasidagi bog'liqlik va modelning to'g'ri tanlanishi parametrlarning aniqligiga ta'sir qiladi. Masalan, agar bizda iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha ma'lumotlar yetarli bo'lmasa yoki kuzatuvlarda katta o'zgaruvchanlik mavjud bo'lsa, regressiya koeffitsiyentlarining baholari noaniq bo'lishi mumkin. Bunday vaziyatda faqat koeffitsiyentning bitta qiymatini ko'rib chiqish bilan cheklanmasdan, uning statistik ishonchliligini va baholash xatoligini ham o'rganishimiz zarur. Ekonometrik modellashtirishda noaniqlikni baholash uchun ishonch intervallari, prognoz intervallari va model diagnostikasi kabi usullardan foydalanishimiz mumkin. Bu usullar model natijalarining aniqlik darajasini tushunishga yordam beradi.

Ekonometrik modelning natijasi ko'p jihatdan foydalanilayotgan ma'lumotlarning sifatiga bog'liq. Iqtisodiy ma'lumotlar noto'g'ri o'lchangan, yetishmayotgan yoki turli manbalardan olingan bo'lishi mumkin. Ushbu holatlar model parametrlarini baholashda qo'shimcha muammolarni yuzaga keltiradi. Yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarga kuzatuvlarning yetishmasligi, o'lchash xatolari, ma'lumotlarning vaqt davomida o'zgarishi, omillar o'rtasidagi kuchli bog'liqlik, modelga muhim omillarning kiritilmasligi kabilarini kiritishimiz mumkin. Masalan, korxona mahsulot ishlab chiqarish hajmini mehnat resurslari va asosiy vositalar qiymati orqali baholashda energiya xarajatlari yoki texnologik yangilanishlar hisobga olinmasa, model natijalarida muayyan xatoliklar yuzaga keladi. Bundan tashqari, iqtisodiy jarayonlar vaqt davomida o'zgarib turadi. Oldingi davrda kuzatilgan bog'lanish kelgusida aynan shu shaklda saqlanib qolmasligi mumkin. Shu sababli modelning statistik ko'rsatkichlari bilan bir qatorda uning iqtisodiy mazmuni va amaliy qo'llanish shartlarini ham hisobga olsak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Model tuzishda omillarni tanlash iqtisodiy nazariya, mavjud ma'lumotlar va tadqiqot maqsadiga asoslanishi kerak. Faqat statistik bog'lanishning mavjudligi omilning sababiy ta'siri borligini anglatmaydi.

Noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirish bir qator muammolar bilan bog'liq. Ulardan biri iqtisodiy jarayonlarning o'zgaruvchanligi sababli model parametrlarining vaqt davomida barqaror qolmasligidir. Masalan, iqtisodiy siyosatdagi o'zgarishlar, tashqi bozor sharoiti yoki resurslar narxining keskin o'zgarishi natijaviy ko'rsatkich bilan omillar o'rtasidagi bog'lanishga ta'sir qilishi mumkin. Bunday vaziyatda avvalgi davr ma'lumotlari asosida tuzilgan modelning prognoz aniqligi pasayishi ehtimoli yuzaga keladi. Yana bir muammoldan biri prognozlash natijalarining noaniqligi bilan bog'liq. Ekonometrik model asosida olingan prognoz muayyan xatolik bilan shakllanadi. Shuning uchun prognoz

qiymatini yagona aniq natija sifatida emas, balki tegishli shartlar va ehtimoliy xatoliklar doirasida talqin qilishimiz kerak. Noaniqlikni kamaytirish uchun modelni muntazam tekshirish, ma'lumotlarni yangilash, muqobil modellarni taqqoslash va prognoz xatoliklarini baholash mumkin. Biroq ushbu usullar bilan noaniqlikni to'liq bartaraf eta olmaymiz. Ularning vazifasi mavjud ma'lumotlar va metodologiya doirasida baholash sifatini yaxshilashdan iborat.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirish iqtisodiy jarayonlarni baholash va prognozlashda muhim ilmiy-amaliy vositalardan biri hisoblanadi. Yuqoridagi tahlil natijalariga ko'ra, ekonometrik modelning ishonchliligi nafaqat matematik tenglamaning shakliga, balki foydalanilgan ma'lumotlarning sifati, omillarni tanlash, statistik farazlar va modelning amaliy sharoitlarga mosligiga ham bog'liq. Noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishni takomillashtirish uchun ma'lumotlarni muntazam yangilash, model natijalarining ishonchliligini tekshirish va prognoz xatoliklarini baholash muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wooldridge, J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. Cengage Learning.
2. Gujarati, D. N., Porter, D. C. Basic Econometrics. McGraw-Hill.
3. Greene, W. H. Econometric Analysis. Pearson.
4. Stock, J. H., Watson, M. W. Introduction to Econometrics. Pearson.
5. Hyndman, R. J., Athanasopoulos, G. Forecasting: Principles and Practice. OTexts.

AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH INFRATUZILMASI VA UNING FAOLIYAT SAMARADORLIGI

dots. Bekmurodova Saodat Ikromovna

Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

saodatikromovna12@gmail.com

ORCID: 0009-0001-8388-4854

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining mazmuni, tarkibiy elementlari va faoliyat samaradorligini baholashning ilmiy-metodik jihatlari tadqiq etilgan. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda moliyaviy, maslahat, ta'lim, axborot, institutsional va raqamli infratuzilmaning o'rni asoslangan. Tadqiqotda infratuzilmaning samaradorligini faqat ko'rsatilgan xizmatlar hajmi orqali emas, balki uning ayollar tadbirkorlik subyektlarining tashkil etilishi, faoliyatining barqarorligi, bandlikni ta'minlashi, moliyaviy resurslardan foydalanishi va bozor imkoniyatlarining kengayishiga ta'siri orqali baholash taklif etilgan. Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismlari tizimlashtirilib, ularning o'zaro muvofiqligi tadbirkorlik faoliyati natijadorligining muhim sharti sifatida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, infratuzilma samaradorligini baholash uchun foydalanilishi mumkin bo'lgan iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari asosida kompleks yondashuv ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash infratuzilmasini hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlaridan kelib chiqib takomillashtirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va tadbirkor ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Kalit soʻzlar: ayollar tadbirkorligi, tadbirkorlik infratuzilmasi, infratuzilma samaradorligi, moliyaviy qoʻllab-quvvatlash, biznes xizmatlari, tadbirkorlik muhiti, institutsional qoʻllab-quvvatlash, hududiy rivojlanish.

Аннотация: В данной статье исследованы содержание, структурные элементы инфраструктуры развития женского предпринимательства, а также научно-методические аспекты оценки эффективности её функционирования. Обоснована роль финансовой, консультационной, образовательной, информационной, институциональной и цифровой инфраструктуры в развитии женского предпринимательства. В исследовании предложено оценивать эффективность инфраструктуры не только по объёму предоставляемых услуг, но и по её влиянию на создание субъектов женского предпринимательства, устойчивость их деятельности, обеспечение занятости, доступ к финансовым ресурсам и расширение рыночных возможностей. Систематизированы основные структурные компоненты инфраструктуры поддержки женского предпринимательства, а их взаимная согласованность рассмотрена как важное условие результативности предпринимательской деятельности. Кроме того, разработан комплексный подход к оценке эффективности инфраструктуры на основе экономических, социальных, институциональных показателей и показателей качества предоставляемых услуг. Результаты исследования позволяют разработать практические рекомендации по совершенствованию инфраструктуры поддержки женского предпринимательства с учётом социально-экономических особенностей регионов, эффективному использованию имеющихся ресурсов и повышению экономической активности женщин-предпринимателей.

Ключевые слова: женское предпринимательство, предпринимательская инфраструктура, эффективность инфраструктуры, финансовая поддержка, бизнес-услуги, предпринимательская среда, институциональная поддержка, региональное развитие.

Abstract: This article examines the content, structural elements, and scientific and methodological aspects of assessing the effectiveness of the infrastructure for the development of women's entrepreneurship. The role of financial, consulting, educational, information, institutional, and digital infrastructure in promoting women's entrepreneurship is substantiated. The study proposes assessing infrastructure effectiveness not only by the volume of services provided, but also by its impact on the establishment of women-owned businesses, the sustainability of their activities, employment generation, access to financial resources, and the expansion of market opportunities. The main structural components of the infrastructure supporting women's entrepreneurship are systematized, and their coordination is considered an important condition for the effectiveness of entrepreneurial activity. Furthermore, a comprehensive approach to assessing infrastructure effectiveness has been developed based on economic, social, institutional, and service-related indicators. The results of the study make it possible to develop practical recommendations for improving the infrastructure supporting women's entrepreneurship, taking into account the socio-economic characteristics of regions, ensuring the efficient use of available resources, and increasing the economic activity of women entrepreneurs.

Keywords: women's entrepreneurship, entrepreneurship infrastructure, infrastructure efficiency, financial support, business services, entrepreneurial environment, institutional support, regional development.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlikni rivojlantirish mamlakat iqtisodiy o'sishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ayollarning tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etilishi bandlikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, oilalar daromadlarini ko'paytirish va hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishda muhim ahamiyatga ega. Biroq ayollar tadbirkorligining rivojlanishi nafaqat tadbirkorning shaxsiy salohiyati, balki uning faoliyat yuritishi uchun yaratilgan institutsional va infratuzilmaviy shart-sharoitlarga ham bevosita bog'liq.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasi tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va kengaytirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy, axborot, maslahat, ta'lim, huquqiy, logistika va raqamli xizmatlar majmuini o'z ichiga oladi. Mazkur infratuzilmaning rivojlanganligi tadbirkor ayollarning moliyaviy resurslardan foydalanish, bozorga kirish, biznes bilimlarini egallash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu nuqtayi nazardan, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining mavjud holatini tahlil qilish bilan bir qatorda uning faoliyat samaradorligini baholash ham muhim ilmiy masalalardan biridir. Chunki infratuzilma obyektlarining mavjudligi o'z-o'zidan ularning samarali faoliyat yuritayotganligini anglatmaydi. Ularning samaradorligi tadbirkor ayollarga ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifati, qamrovi, foydalanish imkoniyati va ushbu xizmatlarning tadbirkorlik faoliyatining real natijalariga ta'siri bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash va uning faoliyat samaradorligini baholashning ilmiy-metodik yondashuvlarini ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosini tadbirkorlik infratuzilmasi, ayollar tadbirkorligi va hududiy iqtisodiy rivojlanish bo'yicha ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotda ilmiy abstraksiya, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, ekspert baholash va integral baholash usullaridan foydalanildi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasini tadqiq etishda uni alohida tashkilotlar yig'indisi sifatida emas, balki tadbirkorlik subyektlarining tashkil etilishidan boshlab bozorga chiqishi va faoliyatini kengaytirishigacha bo'lgan jarayonlarni qo'llab-quvvatlovchi o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqish taklif etiladi.

Mazkur metodik yondashuv infratuzilmaning alohida elementlari samaradorligini hamda ularning umumiy natijaga ta'sirini baholash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining samaradorligi uning alohida elementlarining mavjudligi bilan emas, balki ushbu elementlarning tadbirkorlik faoliyatining yakuniy natijalariga ta'siri bilan belgilanadi. Xususan, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati, biznes bo'yicha maslahat va ta'lim xizmatlari, axborot hamda raqamli xizmatlarning rivojlanganligi ayollar tadbirkorlik subyektlarining tashkil etilishi va faoliyatini kengaytirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Umuman, tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining samaradorligini baholashda **iqtisodiy natijadorlik, ijtimoiy ta'sir, xizmatlar sifati va institutsional qo'llab-quvvatlash** ko'rsatkichlarini yagona tizimda qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Mazkur yondashuv infratuzilmaning kuchli va zaif jihatlarini aniqlash hamda mavjud qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining samaradorligi uning tarkibiy elementlari o'rtasidagi uzviylik va xizmatlarning tadbirkorlik faoliyatining real natijalariga ta'siri bilan belgilanadi. Shu sababli infratuzilmani baholashda uning asosiy yo'nalishlarini alohida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

1-jadval

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismlari¹²³

Infratuzilma yo'nalishi	Asosiy xizmatlar	Kutilayotgan natija
Moliyaviy	Kredit, mikromoliyalashtirish, kafillik, grantlar	Moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatining oshishi
Ta'lim va maslahat	Biznes treninglar, konsalting, mentorlik	Tadbirkorlik kompetensiyalarining rivojlanishi
Axborot	Bozor, qonunchilik va dasturlar haqidagi ma'lumotlar	Axborot tengsizligining kamayishi
Institutsional	Ro'yxatdan o'tkazish, huquqiy va tashkiliy xizmatlar	Biznes tashkil etish xarajatlarining kamayishi
Raqamli	Elektron xizmatlar, onlayn savdo, raqamli platformalar	Bozor qamrovi va biznes imkoniyatlarining kengayishi
Logistika va bozor	Savdo, kooperatsiya, logistika xizmatlari	Mahsulotlarni bozorga chiqarish imkoniyatining oshishi

Jadvaldan ko'rinadiki, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasi ko'p komponentli tizim bo'lib, uning har bir elementi tadbirkorlik faoliyatining ma'lum bosqichidagi muammoni hal qilishga yo'naltiriladi. Masalan, moliyaviy infratuzilma biznesni boshlash va kengaytirish uchun zarur resurslarni taqdim etsa, ta'lim va maslahat infratuzilmasi tadbirkorning boshqaruv va moliyaviy savodxonligini oshiradi. Raqamli infratuzilma esa mahsulot va xizmatlarni kengroq bozorga olib chiqish imkoniyatini yaratadi.

XULOSA

¹²³ muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan.

Tadqiqotda infratuzilma samaradorligini baholashda xizmatlarning miqdoriy ko'rsatkichlari bilan cheklanmasdan, ularning tadbirkorlik faoliyatining yakuniy natijalariga ta'sirini hisobga olish taklif etildi. Shu asosda "resurs – xizmat – natija – ta'sir" modeli infratuzilma faoliyatining samaradorligini kompleks baholash uchun metodik asos sifatida taklif qilindi.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun, avvalo, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, tadbirkorlik bo'yicha ta'lim va maslahat xizmatlarini kuchaytirish, raqamli xizmatlardan foydalanishni kengaytirish hamda hududlarda biznes infratuzilmasining mavjudligini ta'minlash zarur. Shu bilan birga, infratuzilma xizmatlarini hududlarning iqtisodiy salohiyati va ayollar tadbirkorligining real ehtiyojlariga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasining samarali ishlashi ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko'paytirish va hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Taklif etilgan baholash mezonlari esa infratuzilmaning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, samarasiz yo'nalishlarni belgilash va qo'llab-quvvatlash resurslarini yanada samarali taqsimlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Brush C.G., de Bruin A., Welter F. A gender-aware framework for women's entrepreneurship // *International Journal of Gender and Entrepreneurship*. – 2009. – Vol. No. 1. – P. 8–24.
2. Minniti M., Naudé W. What do we know about the patterns and determinants of female entrepreneurship across countries? // *The European Journal of Development Research*. 2010. – Vol. 22. – P. 277–293.
3. Jennings J.E., Brush C.G. Research on women entrepreneurs: Challenges to (and from) the broader entrepreneurship literature // *Academy of Management Annals*. – 2013. – Vol. 7. No. P. 663–715.
4. OECD. *The Missing Entrepreneurs 2023: Policies for Inclusive Entrepreneurship and Self-Employment*. – Paris: OECD Publishing, 2023.
5. World Bank. *Women, Business and the Law 2024*. – Washington, DC: World Bank, 2024.
6. Global Entrepreneurship Monitor. *Women's Entrepreneurship Report: From Crisis to Opportunity*. – Global Entrepreneurship Research Association, 2021/2022.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida.

RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARINING HUDUDIIY MEHNAT BOZORI DINAMIKASIGA TA'SIRINI FAZOVIY EKONOMETRIK TAHLILI.

Raxomova Umida Ziyadullayevna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Ekonometrika kafedrasida katta o'qituvchisi

raximovaumida2018@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada raqamli iqtisodiyot omillarining hududiy mehnat bozori ko'rsatkichlariga ta'sir darajasi Fazoviy Durbin modeli (SDM) yordamida chuqur o'rganilgan. 2011–

2025-yillardagi hududiy ma'lumotlar asosida olib borilgan ekonometrik tahlillar mintaqalardagi internet qamrovi, AKT investitsiyalari va raqamli ko'nikmalar nafaqat o'z hududida, balki qo'shni hududlarda ham bandlik o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini (spillover effektini) isbotlagan. Shuningdek, tadqiqotda inson kapitalining raqamli kompetensiyalari asosiy drayver ekanligi aniqlanib, 2030-yilgacha bo'lgan hududiy bandlik dinamikasi prognoz qilingan.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, hududiy bandlik, fazoviy avtokorrelyatsiya, Fazoviy Durbin modeli, AKT investitsiyalari, inson kapitali, ekonometrik prognoz.

Abstract: This research paper investigates the impact of digital economy factors on regional labor market performance using the Spatial Durbin Model (SDM). Based on regional panel data for 2011–2025, the econometric analysis demonstrates that internet coverage, ICT investments, and digital skills exert a significant positive spillover effect on employment growth across neighboring regions as well. Furthermore, the study identifies digital human capital as a primary growth driver and provides medium-term forecasts for regional employment dynamics up to 2030.

Keywords: Digital economy, regional employment, spatial autocorrelation, Spatial Durbin Model, ICT investments, human capital, econometric forecast.

Аннотация: В данной научной статье с использованием пространственной модели Дурбина (SDM) подробно исследовано влияние факторов цифровой экономики на показатели регионального рынка труда. На основе региональных панельных данных за 2011–2025 годы эконометрический анализ доказал, что интернет-покрытие, инвестиции в ИКТ и цифровые навыки оказывают значительный положительный эффект перелива (spillover) на рост занятости в соседних регионах. Кроме того, в исследовании определено цифровое человеческий капитал в качестве ключевого драйвера роста и построены среднесрочные прогнозы динамики региональной занятости до 2030 года.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasi mehnat bozori arxitekturasini tubdan o'zgartirib, bandlik tuzilmasi, kasbiy malaka talablari va hududiy mehnat taqsimotida mutlaqo yangi qonuniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli infratuzilmaning rivojlanishi bir tomondan an'anaviy ish o'rinlarining qisqarishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan masofaviy bandlik, IT-outsourcing va frilansing kabi innovatsion faoliyat turlari orqali yangi raqobatbardosh ish o'rinlarini yaratmoqda. Mamlakat miqyosida raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonlari jadal kechayotgan bir paytda, hududlar o'rtasidagi raqamli tafovut (digital divide) mehnat bozoridagi hududiy assimetriyani kuchaytirib yuborishi yoki aksincha, iqtisodiy qutblanishni yumshatib, inklyuziv o'sishni ta'minlashi mumkinligi ochiq ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Hududiy mehnat bozoriga oid aksariyat empirik tadqiqotlar panel ma'lumotlarning an'anaviy modellariga tayanadi. Ushbu yondashuvning asosiy kamchiligi hududlarni bir-biridan ajratilgan, mustaqil va yopiq tizim sifatida qabul qilishidir. Aslida, bitta mintaqadagi raqamli infratuzilmaning rivojlanishi nafaqat shu hududning o'zidagi bandlikka, balki hududlararo mehnat migratsiyasi, kapital oqimi va texnologik diffuziya orqali qo'shni mintaqalar mehnat bozoriga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mintaqaviy klasterlarda yoki yirik hududiy markazlarda yaratilgan raqamli ekotizim qo'shni viloyatlar aholisini onlayn xizmatlar tarmog'iga jalb qilishi aniq. Ushbu fazoviy bog'liqlikni e'tiborsiz qoldirish ekonometrik baholashlarda siljish (bias) va amaliyotga mos kelmaydigan xulosalarga olib keladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamlashtirish jarayonlari (internet qamrovi, AKT sohasi investitsiyalari va raqamli xizmatlar) ning hududiy mehnat bozori dinamikasiga ta'sirini Fazoviy Durbin modeli (Spatial Durbin Model - SDM) vositasida baholashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va uning mehnat bozori dinamikasiga ta'sirini ekonometrik modellashirish ko'plab olimlarning tadqiqotlarida muhim o'rin egallagan.

Dastlab, D. Autor va G. Dorn (2013), shuningdek D. Acemoglu va P. Restrepo (2019) o'zlarining empirik ishlarida texnologik o'zgarishlar va raqamli infratuzilmaning bandlikka ta'sirini panel va instrumental o'zgaruvchilar (IV) yordamida baholashgan.

Mehnat bozori va iqtisodiy ko'rsatkichlarda fazoviy bog'liqlikni ilmiy asoslagan L. Anselin (2010) fazoviy tahlil va og'irliklar matritsasi nazariyasini ishlab chiqqan. J. P. Elhorst (2014) esa panel ma'lumotlar uchun Fazoviy Durbin modeli (SDM) va bevosita hamda bilvosita (spillover) effektlarni hisoblash metodikasini qat'iy ekonometrik darajaga ko'targan. R. Florax va S. Rey (2010) hududiy modellarda fazoviy bog'liqlik e'tibordan chetda qolsa, natijalar noxolis (biased) bo'lishini isbotlagan.

Aksariyat tadqiqotlar raqamlashtirish ta'sirini an'anaviy panel modellar yordamida o'rgangan. Biroq, Elhorst va Anselin uslubiyatiga tayangan holda, raqamlashtirish jarayonlarining hududiy mehnat bozoriga ta'sirini Fazoviy Durbin modeli (SDM) orqali, hududlararo toshish effektlarini hisobga olgan holda baholash yetarlicha yoritilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu ekonometrik bo'shliqni to'ldiradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda raqamlashtirish jarayonlarining hududiy mehnat bozori dinamikasiga ta'sirini baholash va hududlararo o'zaro bog'liqlikni (spillover effects) aniqlash uchun zamonaviy fazoviy ekonometrik usullar tanlandi. An'anaviy panel modellar (Fixed/Random Effects) hududlarni izolyatsiyalangan holda baholagani bois, fazoviy avtokorrelyatsiyani hisobga oluvchi Fazoviy Durbin modeli qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tahlil uchun O'zbekiston Respublikasining 14 ta hududi (viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasi) bo'yicha 2011–2025-yillarni qamrab oluvchi 15 yillik panel ma'lumotlar bazasi shakllantirildi. Barcha ko'rsatkichlarning o'lchov birliklaridagi tafovutlarni kamaytirish hamda elastiklik koeffitsiyentlarini olish maqsadida ular natural logarifm shakliga o'tkazildi:

Bog'liq o'zgaruvchi sifatida hududiy bandlik darajasi (iqtisodiy faol aholi bandligining ulushi, $Y\%$).

Erkli o'zgaruvchilar sifatida qo'yidagi ko'rsatkichlarni olamiz:

$\ln X_1$ – keng polosali va mobil internet qamrovi (100 kishi to'g'ri keluvchi abonentlar soni);

$\ln X_2$ – AKT va raqamli xizmatlar sohasi investitsiyalari hajmi;

$\ln X_3$ – raqamli ko'nikmalar va IT ta'lim dasturlari bilan qamrab olinganlar ulushi.

Nazorat o'zgaruvchisi sifatida esa aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi YaHM (hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasi, C).

Hududlararo geografik bog'liqlikni shakllantirish uchun 14×14 o'lchamli Fazoviy og'irliklar matritsasi W ni tuzildi. Matritsa elementlari hududlarning o'zaro chegaradoshligiga asoslangan bo'lib, quyidagicha belgilanadi:

$$\omega_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{agar } i \text{ va } j \text{ o'zaro chegaradosh bo'lsa} \\ 0, & \text{aks holda} \end{cases}$$

Olingan matritsa qatorlar bo'yicha normallashtirildi.

Modelning nazariy ko'rinishi quyidagi tenglama orqali ifodalanadi:

$$\ln Y_{it} = \rho \sum_{j=1}^N \omega_{ij} \ln Y_{jt} + \beta \ln X_{it} + \sum_{j=1}^N \omega_{ij} \ln X_{jt} \theta + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

bu yerda:

$\ln Y_{it}$ – i -hududdagi t -yildagi bandlik ko'rsatkichi;

ρ – fazoviy avtokorrelyatsiya koeffitsiyenti (hududlararo ta'sir darajasi);

ω_{ij} – fazoviy og'irliklar matritsasining elementlari;

β – bevosita ta'sir koeffitsiyentlari;

θ – bilvosita (spillover) ta'sir koeffitsiyentlari;

μ_i va λ_t – hududiy va vaqtinchalik xususiy ta'sirlar (fixed effects);

ε_{it} – tasodifiy xatoliklar hadi.

Ekonometrik modellashirishni boshlashdan oldin Moranning I testi yordamida hududiy bandlik va raqamli infratuzilma ko'rsatkichlarida fazoviy bog'liqlik mavjudligi tekshirildi. Natijalar ($p < 0.01$) barcha o'zgaruvchilar bo'yicha ijobiy va statistik ahamiyatli fazoviy avtokorrelyatsiya mavjudligini ko'rsatdi. Bu shuni anglatadiki, bitta hududdagi raqamli transformatsiya jarayonlari qo'shni hududlar mehnat bozoriga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, Lagrange Multiplier (LM) va Likelihood Ratio (LR) testlari natijalariga ko'ra, oddiy panelli modellar va oddiy fazoviy modellar (SAR, SEM) bilan solishtirganda, Fazoviy Durbin modeli (SDM) eng maqbul spetsifikatsiya ekanligi isbotlandi.

Fazoviy Durbin modelini baholash natijasida olingan koeffitsiyentlar bevosita (direct), bilvosita (spillover) va umumiy (total) effektlarga bo'lingan holda 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval.

Fazoviy Durbin modeli (SDM) yordamida hududiy mehnat bozoriga ta'sir etuvchi omillarni ekonometrik baholash natijalari¹²⁴.

O'zgaruvchilar (Logarifmik shaklda)	Bevosita effekt (Direct Effect)	Bilvosita effekt (Spillover Effect)	Umumiy effekt (Total Effect)	z- statistika	p- qiymat
Keng polosali internet qamrovi ($\ln X_1$)	0,342	0,148	0,490	4,65	0,000
AKT investitsiyalari ($\ln X_2$)	0,285	0,112	0,397	3,92	0,000
Raqamli ko'nikmalar va ta'lim ($\ln X_3$)	0,451	0,194	0,645	5,84	0,000
Aholi jon boshiga YaHM ($\ln C$)	0,198	0,076	0,274	3,12	0,002
Fazoviy parametr (ρ)	—	—	0,412	5,08	0,000

Model natijalariga ko'ra, hududiy bandlikka eng yuqori ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omil bu raqamli ko'nikmalar va IT ta'lim dasturlari bilan qamrab olinganlar ulushi bo'lib, uning umumiy effekti 0,645 ni tashkil etdi. Bu shuni bildiradiki, raqamli savodxonlik 1% ga oshganda, hududiy bandlik darajasi o'rtacha 0,645% ga o'sadi. Bu holat zamonaviy mehnat bozorida jismoniy infratuzilmadan ko'ra inson kapitalining raqamli kompetensiyalari ustuvor ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi.

¹²⁴ Muallifning Stata 14 dasturiy muhitida Fazoviy Durbin modeli asosida amalga oshirgan hisob-kitoblari

Keng polosali internet qamrovining bevosita effekti 0,342 ga teng bo'lsa, bilvosita (spillover) effekti 0,148 ni tashkil qildi. Fazoviy avtokorrelyatsiya koeffitsiyenti ($\rho = 0,412$, $p < 0,000$) ijobiy va yuqori darajada ahamiyatli chiqdi. Bu empirik dalil shuni ko'rsatadiki, yirik iqtisodiy va raqamli markazlarda (masalan, Toshkent shahri yoki Samarqand viloyatining markaziy tumanlarida) internet infratuzilmasi va raqamli xizmatlarning rivojlanishi faqat shu hudud bilan cheklanib qolmay, balki migratsiya, masofaviy bandlik va logistika zanjirlari orqali qo'shni hududlar bandligiga ham ijobiy turtki beradi.

AKT va raqamli xizmatlar sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar bandlikka sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatib (umumiy effekt 0,397), hududlarda zamonaviy ish o'rinlarini yaratishda moliyaviy resurslarning o'rnini yaqqol ko'rsatib berdi.

Baholangan Fazoviy Durbin modeli va o'rta muddatli tendensiyalar asosida kelgusi 5 yil uchun (internet qamrovi va raqamli ko'nikmalar ko'rsatkichlarining yillik o'rtacha 7-9% o'sish ssenariysi bo'yicha) hududiy bandlik darajasining prognoz qiymatlari hisoblandi (2-jadval).

2-jadval.

2026–2030-yillarda hududiy bandlik darajasining o'rta muddatli prognoz ko'rsatkichlari¹²⁵

Yillar	Internet qamrovi prognozi (%)	Raqamli ko'nikmalar indeksi	Hududiy bandlik darajasi prognozi (%)	Prognoz 95% ishonch oralig'i
2026	88,5	65,4	67,8	[65,4 - 70,2]
2027	92,1	71,2	70,5	[67,9 - 73,1]
2028	95,0	77,8	73,4	[70,6 - 76,2]
2029	97,5	83,5	76,1	[73,1 - 79,1]
2030	99,2	89,9	78,9	[75,5 - 82,3]

Prognoz tahlillari shuni ko'rsatadiki, agar hududlarda raqamli infratuzilmani rivojlantirish va aholini raqamli o'qitish sur'atlari izchil davom ettirilsa, 2030-yilga borib hududiy bandlik darajasi o'rtacha 78,9% ga yetishi kutilmoqda.

Xulosa. Tadqiqotda raqamlashtirishning hududiy mehnat bozoriga ta'siri 2011–2025-yillar ma'lumotlari asosida Fazoviy Durbin modeli (SDM) yordamida baholandi. Ekonometrik tahlil natijalari raqamli infratuzilmaning rivojlanishi nafaqat o'z hududida, balki qo'shni hududlarda ham bandlikni oshiruvchi sezilarli fazoviy spillover effektiga egaligini isbotladi ($\rho = 0,412$). Shuningdek, raqamli ko'nikmalar bandlikka eng yuqori ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy drayver ekanligi aniqlanib, 2030-yilga borib hududiy bandlik darajasi 78,9% ga yetishi prognoz qilindi.

Hududlarda bandlikni ta'minlash uchun ilg'or markazlar atrofida qo'shni hududlarni qamrab oluvchi "raqamli bandlik klasterlari"ni shakllantirish, raqamli ko'nikmalarni o'rgatish jarayonini mahalliy iqtisodiyot va xizmatlar sohasi ehtiyojlariga moslashtirish hamda AKT infratuzilmasiga yo'naltiriladigan mablag'larni hududiy tafovutlarni qisqartirish va periferik hududlarda masofaviy bandlikni kengaytirishga ustuvor ravishda yo'naltirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anselin, L. (2010). Thirty Years of Spatial Econometrics. Papers in Regional Science, 89(1), 3–25.

¹²⁵ Muallifning o'rta muddatli tendensiyalar va prognoz ssenariylari asosidagi hisob-kitoblari.

2. Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30.
3. Autor, D. H., & Dorn, D. (2013). The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market. *American Economic Review*, 103(5), 1553–1597.
4. Elhorst, J. P. (2014). *Spatial Econometrics: From Cross-Sectional Data to Spatial Panels*. Springer, Berlin.
5. Florax, R. J., & Rey, S. J. (Eds.). (2010). *The Palgrave Handbook of Econometrics: Volume II: Applied Econometrics*. Palgrave Macmillan, Houndmills.
6. Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254–280.
7. Goldfarb, A., & Tucker, C. (2019). Digital Economics. *Journal of Economic Literature*, 57(1), 3–43.
8. Krugman, P. (1991). *Geography and Trade*. MIT Press, Cambridge, MA.
9. Raximova, U. Z. (2025). Hududlarda turizm infratuzilmasini raqamlashtirish va uning iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali*, 4(2), 112–120.

TADBIRKORLIK TAFAKKURI VA BIZNES IMKONIYATLARI ANIQLASH

Donayeva Feruza Burxon qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

ORCID: 0009-0001-1551-3621

feruza.donayeva.91@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik tafakkurining mazmuni, uning zamonaviy biznes muhitidagi ahamiyati hamda biznes imkoniyatlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanish masalalari yoritilgan. Tadbirkorning ijodiy fikrlashi, tashabbuskorligi, risklarni baholash qobiliyati, muammolarni biznes imkoniyatlariga aylantirish ko‘nikmalari tahlil qilingan. Shuningdek, bozor ehtiyojlarini o‘rganish, innovatsion g‘oyalarni shakllantirish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va mijozlar uchun qiymat yaratish orqali yangi biznes imkoniyatlarini aniqlashning muhim jihatlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada tadbirkorlik tafakkurini rivojlantirish barqaror biznes yaratish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik tafakkuri, biznes imkoniyatlari, tadbirkorlik, biznes g‘oya, innovatsiya, bozor ehtiyoji, risk, biznes modeli, raqobatbardoshlik, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: В статье рассматриваются содержание предпринимательского мышления, его значение в современной бизнес-среде, а также вопросы выявления и эффективного использования бизнес-возможностей. Анализируются творческое мышление предпринимателя, инициативность, способность оценивать риски и навыки превращения проблем в новые бизнес-возможности. Особое внимание уделяется изучению потребностей рынка, формированию инновационных идей, использованию цифровых технологий и созданию ценности для потребителей. Обосновано, что развитие предпринимательского мышления является важным фактором создания устойчивого бизнеса и повышения его конкурентоспособности.

Ключевые слова: предпринимательское мышление, бизнес-возможности, предпринимательство, бизнес-идея, инновации, потребности рынка, риск, бизнес-модель, конкурентоспособность, цифровые технологии.

Abstract: *This article examines the concept of entrepreneurial thinking, its importance in the modern business environment, and the identification and effective use of business opportunities. The study analyzes creative thinking, initiative, risk assessment, and the ability of entrepreneurs to transform problems into new business opportunities. Particular attention is paid to identifying market needs, developing innovative ideas, applying digital technologies, and creating value for customers. The article emphasizes that developing entrepreneurial thinking is an important factor in building sustainable businesses and increasing competitiveness.*

Keywords: *entrepreneurial thinking, business opportunities, entrepreneurship, business idea, innovation, market needs, risk, business model, competitiveness, digital technologies.*

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va yangi biznes imkoniyatlarini yaratish hisoblanib kelmoqda. Raqobatning kuchayishi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va iste'molchilar ehtiyojlarining o'zgarishi tadbirkordan nafaqat moliyaviy resurslarga, balki kreativ fikrlash, tashabbuskorlik va innovatsion yondashuvga ega bo'lishni talab etib kelmoqda.

Dastavval biz tadbirkorlik tafakkuri — bu mavjud muammo va ehtiyojlarni yangi biznes imkoniyatlari sifatida ko'ra olish, resurslardan samarali foydalanish, tavakkalchilikni baholash va qiymat yaratishga yo'naltirilgan fikrlash tarsi ekanligini bilib olishimiz lozim. Zamonaviy tadbirkor uchun biznes g'oyaning o'zi yetarli emas. Balki, uni bozor talabiga moslashtirish, mijoz muammosini aniqlash, raqobatchilarni o'rganish va barqaror biznes modelini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu sababli, O'zbekistonda 2026-yilda tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan yangi imkoniyatlar kengaymoqda. Jumladan, 2026-yil 11-fevraldagi PQ-59-son qarori asosida startaplarni g'oyadan boshlab biznesni rivojlantirish va kengaytirish bosqichigacha qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan kompleks ekotizim joriy etilishi rejalashtirildi. 2030-yilgacha startup loyihalar sonini 5 mingtagacha, jalb qilinadigan ventur investitsiyalar hajmini esa 2 milliard dollargacha yetkazish maqsadi belgilandi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Ushbu maqolada, O'zbekistonda 2026-yilda tadbirkorlik, kichik va o'rta biznes hamda startaplarni qo'llab-quvvatlashga oid rasmiy hujjatlar va ma'lumotlar o'rganilib, tadqiqot jarayonida tizimli, qiyosiy va tahliliy usullardan foydalanildi. Shuningdek, tadbirkorlik tafakkurining rivojlanishi va biznes imkoniyatlarini aniqlashda raqamli texnologiyalar hamda innovatsiyalarning o'рни tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi vaqtda tadbirkorlik tafakkurining asosiy xususiyati — muammoni imkoniyat sifatida ko'ra bilishdir. Masalan, aholining ma'lum xizmatga bo'lgan ehtiyoji yangi xizmat turini yaratish uchun, texnologik yangilik esa yangi mahsulot ishlab chiqarish uchun biznes imkoniyatiga aylanishi mumkin hisoblanadi. 2026-yilda O'zbekistonda ushbu yondashuvni rivojlantirish uchun startup ekotizimiga alohida e'tibor berilmoqda. PQ-59-son qarorida "g'oya — loyiha — ishga tushirish — kengaytirish" bosqichlarini qamrab oluvchi qo'llab-quvvatlash tizimi nazarda tutilgandir. 2026-yildan "Eng innovatsion g'oya" tanlovini o'tkazish, oliy ta'lim muassasalarida startup akseleratorlari va inkubatsiya markazlarini rivojlantirish hamda yoshlarning innovatsion g'oyalarini amaliy loyihalarga aylantirish mexanizmlari belgilab berilgan.

Shuningdek, 2026-yil 1-apreldan “Digital Startups” dasturidagi loyihalarga IT Park rezidenti maqomini berish va tegishli imtiyozlardan foydalanish imkoniyati kengaytirildi. Bu raqamli mahsulot va xizmatlar yaratishga yo‘naltirilgan biznes g‘oyalar uchun yangi sharoitlarni shakllantirib kelinmoqda.

Biznes imkoniyatlarining yana bir muhim yo‘nalishi bu — moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hisoblanadi. 2026-yil may oyida kichik va o‘rta biznes uchun raqamli moliyaviy platformani joriy etish taklifi ilgari surilgan. Mazkur platforma orqali tadbirkor bir ariza asosida turli banklarning kredit takliflarini olish, ularni taqqoslash va o‘ziga mos variantni tanlash imkoniyatiga ega bo‘lishi ko‘zda tutilgan. Shuningdek, sun‘iy intellekt elementlariga asoslangan muqobil skoring tizimini joriy etish rejalashtirilgan. Bu jarayonlar tadbirkorlik tafakkurining yangi modelini shakllantirib beradi. Unda tadbirkor bozorni kuzatuvchi emas, balki muammolarni aniqlab, ularga innovatsion yechim taklif qiluvchi iqtisodiy subyekt sifatida namoyon bo‘ladi.

1-jadval

Tadbirkorlik tafakkurining asosiy yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mazmuni
Muammoni aniqlash	Mijoz va bozor ehtiyojlarini o‘rganish
Imkoniyatni ko‘rish	Muammoni biznes g‘oyaga aylantirish
Innovatsion fikrlash	Yangi mahsulot va xizmat yaratish
Raqamli yondashuv	AI, platformalar va raqamli xizmatlardan foydalanish
Riskni baholash	Moliyaviy va bozor xavflarini aniqlash
Qiymat yaratish	Mijoz uchun foydali mahsulot yoki xizmat taklif qilish
Biznesni kengaytirish	Muvaffaqiyatli modelni yangi bozorlar va segmentlarga olib chiqish

Shunday qilib, zamonaviy tadbirkorlik tafakkuri faqat biznes boshlash istagi bilan cheklanmaydi. U doimiy ravishda yangi bilimlarni egallash, bozorni tahlil qilish, texnologiyalardan foydalanish, risklarni boshqarish va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashishni talab qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tadbirkorlik tafakkuri zamonaviy iqtisodiyotda biznes imkoniyatlarini aniqlash va ulardan samarali foydalanishning muhim shart hisoblanadi. 2026-yilda O‘zbekistonda startaplarni g‘oyadan biznesgacha qo‘llab-quvvatlash, raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish, yoshlar tadbirkorligini rag‘batlantirish va innovatsion loyihalarni rivojlantirish bo‘yicha yangi mexanizmlarning joriy etilishi tadbirkorlik muhitining institutsional imkoniyatlarini kengaytirib kelmoqda.

Kelgusida tadbirkorlik tafakkurini rivojlantirishda ta’lim, raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, innovatsion ekotizim va amaliy biznes ko‘nikmalarining o‘zaro integratsiyasi muhim ahamiyatga ega

bo'ladi. Ayniqsa, yoshlarning biznes g'oyalarini amaliy loyihalarga aylantirish va ularni bozorga olib chiqish mexanizmlarini rivojlantirish yangi biznes imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qilishi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 11-fevraldagi PQ-59-son qarori- "Startaplarni qo'llab-quvvatlash kompleks ekotizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. "Kichik va o'rta biznes uchun moliyaviy xizmatlar ommabopligi oshiriladi", 25.05.2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy axborotlari. "Kichik biznesni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari", 2026.
4. Tadbirkorlik faoliyatida innovatsiyalarni rivojlantirish strategiyasini tanlash va asoslash // *Green Economy and Development*, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Vol. 3(6), 2025.
5. Ubaydullayev L.X. Tadbirkorlik faoliyatida innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish // *Biznes-ekspert (Marketing jurnali)*, №4, 2024.
6. Sanakulova B.R. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida tavakkalchilik va imkoniyatlarni baholash // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*, 2022.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNES RIVOJLANISHINI BOSHQARISHNI RAQAMLASHTIRISH: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

Kabilova Shaxnoza Jurayevna

Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

E-mail: shshahnoza427@gmail.com

Choriyeva Asalxon

QarDU Iqtisodiyot fakulteti 1 kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada Qashqadaryo viloyatining xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari rivojlanishini boshqarishni raqamlashtirishning zamonaviy yo'nalishlari tadqiq etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi hududiy iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasi sharoitida boshqaruv jarayonlari samaradorligini oshirish, iste'molchilar bilan o'zaro hamkorlik kanallarini kengaytirish, xarajatlarni optimallashtirish va kichik biznesning barqarorligini ta'minlashda raqamli texnologiyalarning roli tobora ortib borayotgani bilan belgilanadi.

Tadqiqotning empirik asosini Qashqadaryo viloyati bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar, jumladan, 2026-yil yanvar–iyun oylaridagi ko'rsatkichlar tashkil etdi.

Aniqlanishicha, 2026-yil yanvar–iyun oylarida viloyatda bozor xizmatlari hajmi 31 302,3 mlrd so'mga yetib, 2025-yilning mos davriga nisbatan 5 904,8 mlrd so'mga oshgan va o'sish sur'ati 115,8 %ni tashkil etgan. Eng katta hajm turar joy va ovqatlanish xizmatlariga to'g'ri kelib, 10 473,3 mlrd so'm yoki jami bozor xizmatlari hajmining 33,5 %ini tashkil etgan. Eng yuqori o'sish sur'ati arxitektura va muhandislik xizmatlari, texnik sinovlar hamda tahlil sohasida qayd etilib, 143,7 %ni tashkil qilgan.

Tahlil asosida xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik biznesni yanada rivojlantirish alohida raqamli vositalardan parcha-parcha foydalanishdan raqamli infratuzilma, davlat organlari bilan elektron hamkorlik, CRM va ERP vositalari, raqamli to'lovlar, ma'lumotlar tahlili, xodimlarning raqamli

kompetensiyalarini rivojlantirish hamda natijadorlikni monitoring qilish tizimini qamrab oluvchi integratsiyalashgan raqamli boshqaruv tizimiga o'tishni talab etishi asoslangan. Xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznesni rivojlantirishning boshqaruv samaradorligi, raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishga yo'naltirilgan mualliflik raqamli boshqaruv modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xizmat ko'rsatish sohasi, raqamlashtirish, raqamli boshqaruv, raqamli transformatsiya, hududiy iqtisodiyot, Qashqadaryo viloyati, raqamli kompetensiyalar, CRM, ERP, boshqaruv samaradorligi.

Аннотация: В статье исследуются современные направления цифровизации управления развитием субъектов малого бизнеса, функционирующих в сфере услуг Кашкадарьинской области. Актуальность исследования обусловлена возрастающей ролью цифровых технологий в повышении эффективности управленческих процессов, расширении каналов взаимодействия с потребителями, оптимизации затрат и обеспечении устойчивости малого бизнеса в условиях структурной трансформации региональной экономики. Эмпирическую основу исследования составили официальные статистические данные по Кашкадарьинской области, включая показатели за январь–июнь 2026 года.

Установлено, что в январе-июне 2026 года объём рыночных услуг в области достиг 31 302,3 млрд сумов, увеличившись по сравнению с аналогичным периодом 2025 года на 5 904,8 млрд сумов, а темп роста составил 115,8 %. Наиболее значительный объём пришёлся на услуги проживания и питания - 10 473,3 млрд сумов, или 33,5 % совокупного объёма. Наиболее высокий темп роста зафиксирован в сфере архитектурных и инженерных услуг, технических испытаний и анализа - 143,7 %.

На основе анализа обосновано, что дальнейшее развитие малого бизнеса в сфере услуг требует перехода от фрагментарного использования отдельных цифровых инструментов к интегрированной системе цифрового управления, включающей цифровую инфраструктуру, электронное взаимодействие с государственными органами, CRM- и ERP-инструменты, цифровые платежи, аналитику данных, развитие цифровых компетенций работников и системы мониторинга результативности. Предложена авторская модель цифрового управления развитием малого бизнеса в сфере услуг, ориентированная на повышение управленческой эффективности, конкурентоспособности и устойчивости региональных предприятий.

Ключевые слова: малый бизнес, сфера услуг, цифровизация, цифровое управление, цифровая трансформация, региональная экономика, Кашкадарьинская область, цифровые компетенции, CRM, ERP, эффективность управления.

Abstract: This study examines contemporary approaches to the digitalization of management of small business development in the service sector of Kashkadarya Region. The relevance of the study is determined by the increasing role of digital technologies in enhancing the efficiency of managerial processes, expanding channels of interaction with consumers, optimizing costs, and ensuring the resilience of small businesses amid the structural transformation of the regional economy. The empirical basis of the study comprises official statistical data for Kashkadarya Region, including indicators for January-June 2026.

The findings indicate that, in January-June 2026, the volume of market services in the region reached UZS 31,302.3 billion, representing an increase of UZS 5,904.8 billion compared with the corresponding period of 2025, while the growth rate amounted to 115.8%. The largest share was accounted for by accommodation and food services, which reached UZS 10,473.3 billion, or 33.5% of the

total volume of market services. The highest growth rate was recorded in architectural and engineering services, technical testing, and analysis, at 143.7%.

Based on the analysis, the study substantiates that further development of small businesses in the service sector requires a transition from the fragmented use of individual digital tools to an integrated digital management system. Such a system should encompass digital infrastructure, electronic interaction with government authorities, CRM and ERP solutions, digital payment systems, data analytics, employee digital competencies, and performance monitoring mechanisms. The study proposes an author-developed model of digital management for small business development in the service sector, aimed at improving managerial efficiency, competitiveness, and the resilience of regional enterprises.

Keywords: *small business, service sector, digitalization, digital management, digital transformation, regional economy, Kashkadarya Region, digital competencies, CRM, ERP, management efficiency.*

KIRISH

Raqamli transformatsiya zamonaviy iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Kichik biznes subyektlari uchun raqamlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u faoliyat ko'lamining kichikligi, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, bozorlarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi va iste'mol talabidagi o'zgarishlarga yuqori darajada ta'sirchanlik bilan bog'liq ayrim cheklovlarni qoplash imkonini beradi.

Mazkur jarayon xizmat ko'rsatish sohasi uchun ayniqsa muhimdir. An'anaviy ishlab chiqarishdan farqli ravishda, ko'plab xizmatlar iste'molchi bilan bevosita muloqot qilish, axborotni qayta ishlash tezligi, buyurtmalarni boshqarish, elektron to'lovlar, xizmatlarni ilgari surish va takliflarni individuallashtirish bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli raqamli vositalarni joriy etish marketing, sotuv, mijozlarga xizmat ko'rsatish, moliyaviy boshqaruv va ichki biznes jarayonlariga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xalqaro tadqiqotlar raqamlashtirish kichik va o'rta korxonalarga mehnat unumdorligini oshirish, bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini berishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, kichik korxonalar murakkabroq raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi bo'yicha odatda yirik kompaniyalardan ortda qoladi. Asosiy to'siqlar qatoriga raqamli kompetensiyalarning yetishmasligi, moliyaviy cheklovlar, axborotning yetarli emasligi va korxonalarning tashkiliy jihatdan tayyor emasligi kiradi.

Qashqadaryo viloyati uchun ushbu muammo alohida dolzarb ahamiyatga ega. Hudud katta iste'mol bozoriga va rivojlangan kichik tadbirkorlik tizimiga ega bo'lsa-da, xizmatlar hajmini yanada oshirish nafaqat tadbirkorlik faolligini miqdoriy jihatdan kengaytirishni, balki boshqaruv sifatini oshirishni ham talab etadi.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2026-yil yanvar-iyun oylarida Qashqadaryo viloyatida bozor xizmatlari hajmining o'sish sur'ati o'tgan yilning mos davriga nisbatan 115,8 %ni tashkil etgan. Shu davrda yalpi hududiy mahsulot 108,4 %, chakana tovar aylanmasi 109,6 %, qurilish ishlari hajmi esa 119,4 %ga o'sgan.

Demak, xizmat ko'rsatish sohasi hududiy iqtisodiyotning qator boshqa yo'nalishlariga nisbatan yuqori dinamikani namoyon etmoqda. Bu holat kichik biznesni yanada rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bilan birga, uni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini ham kuchaytiradi.

Tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik biznes rivojlanishini raqamli boshqarishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy jihatdan asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Kichik biznesni boshqarishni raqamlashtirishning nazariy asoslarini ochib berish.
2. Qashqadaryo viloyati xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanish dinamikasini tadqiq etish.
3. Raqamli texnologiyalar boshqaruv samaradorligini oshirishi mumkin bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash.
4. Kichik korxonalarning raqamli transformatsiyasidagi asosiy cheklovlarni aniqlash.
5. Xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznes rivojlanishini raqamli boshqarishning mualliflik modelini ishlab chiqish.
6. Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha hududiy siyosat uchun amaliy tavsiyalar shakllantirish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Kichik biznesni rivojlantirish muammolari an'anaviy ravishda tadbirkorlik faolligi, innovatsiyalar, raqobatbardoshlik va resurslardan samarali foydalanish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlarning zamonaviy bosqichi mazkur yo'nalishlarni raqamli transformatsiya muammolari bilan to'ldirmoqda.

OECD kichik va o'rta biznesni raqamlashtirishni korxonaning turli funksiyalarini - marketing, mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish, elektron savdo, moliyaviy operatsiyalar, ta'minot zanjirlarini boshqarish va ma'lumotlarni tahlil qilishni qamrab oluvchi ko'p darajali jarayon sifatida ko'rib chiqadi. Bunda raqamlashtirish darajasi korxona hajmi va faoliyat yuritayotgan tarmog'iga qarab sezilarli darajada farqlanadi.

Alohida ahamiyat korxonaning boshqaruv tizimida alohida raqamli vositalardan foydalanishdan raqamli texnologiyalarni integratsiyalashuviga o'tishga beriladi. CRM tizimidan foydalanish mijozlar haqidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish, ERP ichki biznes jarayonlarini integratsiya qilish, analitik vositalar esa boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish imkonini beradi.

OECD tadqiqotlariga ko'ra, kichik va yirik korxonalar o'rtasidagi eng katta raqamli tafovut aynan ERP, CRM, bulutli yechimlar va katta ma'lumotlar analitikasi kabi murakkabroq texnologiyalardan foydalanishda kuzatiladi.

OECDning 2025-yildagi tadqiqotida ham kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishda raqamli ko'nikmalar, ma'lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik va raqamli moliyaviy vositalarning ahamiyati ta'kidlangan.

Rivojlanayotgan hududlar uchun raqamlashtirish qo'shimcha ahamiyat kasb etadi, chunki u hududiy to'siqlarni kamaytirish hamda kichik korxonalarning bozorlar, axborot, moliyaviy resurslar va davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, xalqaro yondashuvlarni O'zbekiston hududiy iqtisodiyotiga bevosita tatbiq etish hududiy xususiyatlarni hisobga olishni talab qiladi. Xususan, tumanlar o'rtasidagi tafovutlar, raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi, malakali kadrlarning mavjudligi, xizmat ko'rsatish sohasi tarkibi va kichik korxonalarning moliyaviy imkoniyatlarini inobatga olish zarur.

Shunday qilib, ilmiy muammo nafaqat raqamlashtirishning afzalliklarini aniqlash, balki kichik biznesning raqamli transformatsiyasining hududiy tashkiliy-boshqaruv mexanizmini shakllantirishdan ham iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda statistik, qiyosiy, tarkibiy va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Miqdoriy axborotning asosiy manbasi O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi tomonidan taqdim etilgan rasmiy statistik materiallardan iborat. Tahlilda

2026-yil yanvar-iyun oylaridagi ma'lumotlar va 2025-yilning mos davriga tegishli ko'rsatkichlardan foydalanildi.

1. Dinamikani baholash uchun o'sish sur'ati quyidagicha aniqlandi:

$$T = (V_1 / V_0) \times 100 \% \quad (1)$$

bu yerda:

V_1 - joriy davrdagi ko'rsatkich hajmi;

V_0 - bazaviy davrdagi ko'rsatkich hajmi.

2. Mutlaq o'zgarish quyidagicha aniqlanadi:

$$\Delta V = V_1 - V_0 \quad (2)$$

Raqamlashtirish samaradorligini baholash uchun maqolada mualliflik ko'rsatkichi taklif etiladi.

3. Boshqaruvning raqamli samaradorlik koeffitsiyenti.

Avvalo, xizmatlar hajmining o'zgarishini aniqlaymiz:

$$\Delta V_s = V_{s1} - V_{s0}$$

Raqamlashtirish xarajatlarining o'zgarishi:

$$\Delta C^d = C^{d1} - C^{d0}$$

Shunda yakuniy formula quyidagicha bo'ladi:

$$K_{re} = \Delta V_s / \Delta C^d \quad (3)$$

bu yerda:

K_{re} - boshqaruvning raqamli samaradorlik koeffitsiyenti;

ΔV_s - ko'rsatilgan xizmatlar hajmining o'zgarishi;

ΔC^d - boshqaruvning raqamli vositalarini joriy etish va ulardan foydalanish xarajatlarining o'zgarishi;

V_{s1} - raqamli vositalar joriy etilgandan keyingi ko'rsatilgan xizmatlar hajmi;

V_{s0} - joriy etishdan oldingi ko'rsatilgan xizmatlar hajmi;

C^{d1} - joriy davrda raqamli vositalarga sarflangan xarajatlar;

C^{d0} - bazaviy davrda raqamli vositalarga sarflangan xarajatlar.

Sodda qilib aytganda, $K_{re} = \Delta V_s / \Delta C^d$.

Masalan, xizmatlar hajmi 1000 birlikka oshgan, raqamlashtirish xarajatlari esa 200 ming so'mga ko'paygan bo'lsa:

$$K_{re} = 1000 / 200\,000 = 0,005$$

Ya'ni, har 1 ming so'mlik qo'shimcha xarajatga 5 ta qo'shimcha xizmat to'g'ri kelgan.

Mazkur koeffitsiyent mualliflik analitik ko'rsatkichi sifatida, umumqabul qilingan statistik koeffitsiyent sifatida emas, taklif etilmoqda. Uni amaliyotda qo'llash raqamli vositalar joriy etilishidan oldingi va keyingi korxona ma'lumotlari o'zaro taqqoslanadigan bo'lgan taqdirdagina mumkin.

TADQIQOT NATIJALARI

1. Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasi dinamikasi

Tahlil natijalari hudud xizmat ko'rsatish sohasida yuqori o'sish sur'atlari saqlanib qolayotganini ko'rsatmoqda.

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatining 2026-yil yanvar-iyun oylaridagi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari*

T/r	Ko'rsatkich	2026-yil yanvar-iyun oylarida o'sish sur'ati, %
1	Yalpi hududiy mahsulot	108,4

1.1	Sanoat	108,3
1.2	Qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi	105,4
1.3	Qurilish ishlari	119,4
1.4	Yuk aylanmasi	107,3
1.5	Yo'lovchi aylanmasi	104,9
1.6	Chakana tovar aylanmasi	109,6
1.7	Bozor xizmatlari	115,8

***Manba:** Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadvaldan ko'rinadiki, xizmat ko'rsatish sohasi 115,8 %lik o'sish sur'atini namoyon etgan bo'lib, dinamikasi bo'yicha faqat qurilish sohasidan ortda qolgan, bunda qurilishda o'sish sur'ati 119,4 %ni tashkil etgan. Bu holat xizmat ko'rsatish sohasining hududiy iqtisodiyot tarkibiy transformatsiyasidagi yuqori roldan dalolat beradi.

2026-yil yanvar-iyun oylarida bozor xizmatlari hajmi 31 302,3 mlrd so'mni tashkil etib, 2025-yilning mos davridagi ko'rsatkichdan 5 904,8 mlrd so'mga ko'p bo'lgan.

Shunday qilib, mutlaq o'sish quyidagicha:

$$\Delta V = 31\,302,3 - 25\,397,5 = 5\,904,8 \text{ mlrd so'm.}$$

Mazkur natija xizmat ko'rsatish sohasining o'sishi nafaqat nisbiy, balki sezilarli mutlaq xususiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

2. Xizmat ko'rsatish sohasining tarkibiy xususiyatlari

Hudud xizmat ko'rsatish sohasining muhim xususiyati turar joy va ovqatlanish xizmatlarining salmoqli o'rin egallashidir.

2026-yil yanvar-iyun oylarida turar joy va ovqatlanish xizmatlari hajmi 10 473,3 mlrd so'mga yetib, hududdagi jami bozor xizmatlari hajmining 33,5 %ini tashkil etgan. Avtotransport xizmatlari hajmi 3 924,8 mlrd so'mni tashkil qilgan.

2-jadval.

Qashqadaryo viloyati xizmat ko'rsatish sohasining ayrim yo'nalishlari*

T/r	Yo'nalish	Ko'rsatkich
1	Bozor xizmatlarining umumiy hajmi	31 302,3 mlrd so'm
a)	Turar joy va ovqatlanish xizmatlari	10 473,3 mlrd so'm
b)	Turar joy va ovqatlanish xizmatlarining ulushi	33,5 %
2)	Avtotransport xizmatlari	3 924,8 mlrd so'm
a)	Eng yuqori o'sish sur'ati	143,7 %

***Manba:** Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari, 2026-yil yanvar-iyun.

Eng yuqori o'sish sur'ati - 143,7 % - arxitektura va muhandislik xizmatlari, texnik sinovlar hamda tahlil sohasida qayd etilgan. Mazkur dinamika maxsus bilim va raqamli texnologiyalarni talab qiluvchi professional xizmatlarga bo'lgan talabning kengayganidan dalolat berishi mumkin.

3. Raqamlashtirish boshqaruvni takomillashtirish omili sifatida

Hozirgi bosqichda raqamlashtirishni faqat kompyuter uskunalari joriy etish yoki korxonaning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifasini yaratish sifatida qarash mumkin emas.

Xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik korxona uchun raqamli transformatsiya kamida beshta o'zaro bog'liq yo'nalishni qamrab olishi lozim:

1. **Iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlarni raqamlashtirish.** Elektron aloqa kanallari, onlayn bron qilish, raqamli kataloglar, elektron fikr-mulohazalar va CRM tizimlaridan foydalanish mijozlar bilan munosabatlarni tizimlashtirish imkonini beradi.

2. **Ichki jarayonlarni raqamlashtirish.** Buxgalteriya hisobini, hujjat aylanishini, rejalashtirish va nazoratni avtomatlashtirish ma'muriy yuklamani kamaytirish imkonini beradi.

3. **Raqamli analitika.** Mijozlar, sotuvlar, talabning mavsumiyligi va xarajatlar tarkibi haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish obyektiv axborotga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

4. **Raqamli moliyaviy vositalar.** Elektron to'lovlar va raqamli moliyaviy servislar mijozlar hamda yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblarni soddalashtiradi.

5. **Xodimlarning raqamli kompetensiyalari.** Zamonaviy axborot tizimining mavjudligi ham xodimlarning tegishli malakasisiz kutilgan samarani bermaydi.

Shunday qilib, raqamlashtirish bevosita korxonani boshqarish mexanizmiga integratsiya qilinishi lozim.

4. Kichik biznesni raqamlashtirishning asosiy muammolari

Tadqiqot xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik biznes subyektlarining raqamli transformatsiyasidagi quyidagi cheklovlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

- tadbirkorlar va xodimlarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada emasligi;
- ayrim yechimlarni joriy etish uchun dastlabki xarajatlarning yuqoriligi;
- foydalanilayotgan axborot tizimlarining yetarli darajada integratsiyalanmaganligi;
- ma'lumotlar analitikasidan cheklangan darajada foydalanish;
- raqamli xavfsizlikka yetarli e'tibor berilmasligi;
- raqamlashtirish bo'yicha kompleks strategiyaning mavjud emasligi;
- hududlar o'rtasida raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasidagi tafovutlar;
- korxonalarning bir qismi asosan bazaviy raqamli vositalarga yo'naltirilgani.

Xalqaro tadqiqotlar kichik korxonalar ko'pincha bazaviy raqamlashtirish bilan cheklanib qolishini, ERP, CRM, ma'lumotlar analitikasi va boshqa integratsiyalashgan yechimlarni joriy etish esa qo'shimcha kompetensiyalar va resurslarni talab qilishini tasdiqlaydi.

OECDning 2025-yildagi tadqiqotida raqamlashtirishning asosiy to'siqlari qatorida raqamli yechimlarni qo'llab-quvvatlash xarajatlari, xodimlarni o'qitish uchun vaqt yetishmasligi va uskunalar qiymati ham qayd etilgan.

Binobarin, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha hududiy siyosat korxonalarning nafaqat raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini, balki tadbirkorlarning ulardan samarali foydalanish qobiliyatini ham hisobga olishi kerak.

RAQAMLI BOSHQARUVNING MUALLIFLIK MODELI

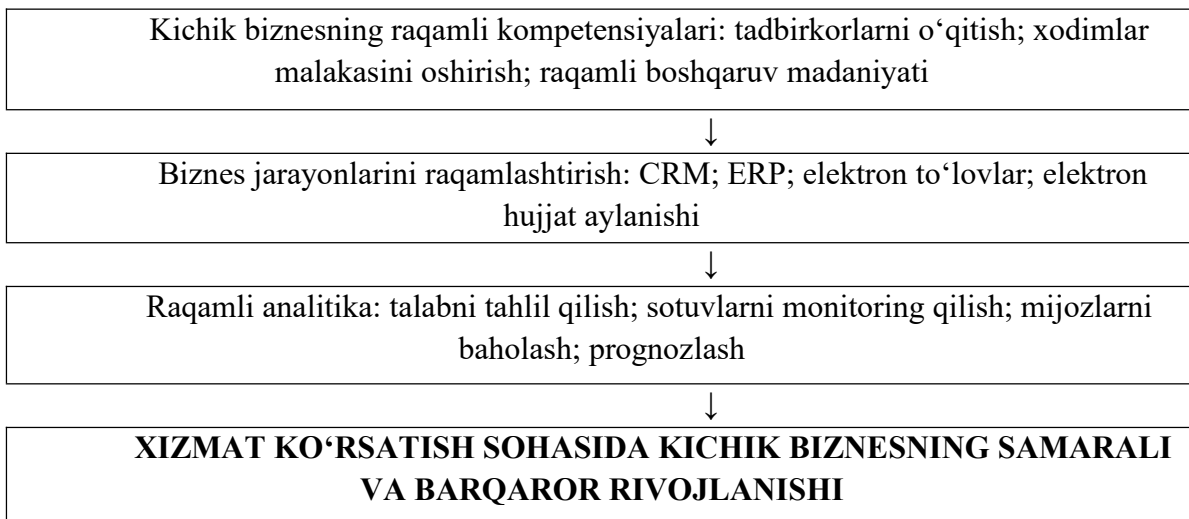
O'tkazilgan tadqiqot asosida Qashqadaryo viloyatining xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznes rivojlanishini raqamli boshqarishning integratsiyalashgan mualliflik modeli taklif etiladi.

DAVLATNING RAQAMLI SIYOSATI

Raqamli infratuzilma: internet va telekommunikatsiya aloqasi; elektron davlat xizmatlari; raqamli platformalar

1-rasm. Kichik biznes rivojlanishini raqamli boshqarishning integratsiyalashgan modeli

RAQAMLI BOSHQARUV TIZIMI → hudud xizmat ko'rsatish sohasining raqobatbardoshligi va barqarorligining o'sishi

Taklif etilayotgan model an'anaviy yondashuvdan shu bilan farq qiladiki, unda raqamlashtirish infratuzilmaning alohida elementi sifatida emas, balki davlat siyosati, tadbirkor, inson kapitali, axborot texnologiyalari va faoliyat natijalarini o'zaro bog'lovchi yaxlit boshqaruv jarayoni sifatida qaraladi.

MODELNI AMALIY JIHATDAN AMALGA OSHIRISH MEXANIZMI

Taklif etilayotgan modelni amaliyotga joriy etish uchun to'rt darajadan iborat hududiy mexanizmni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Birinchi daraja - infratuzilmaviy.

Kichik biznes subyektlarining sifatli raqamli aloqa kanallari, bulutli servislar va davlatning elektron platformalaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlash zarur.

Ikkinchi daraja - kompetensiyaviy.

Tadbirkorlar uchun quyidagi yo'nalishlarda muntazam qisqa muddatli dasturlarni tashkil etish taklif etiladi:

- raqamli marketing;
- CRM;
- elektron savdo;
- raqamli moliyaviy vositalar;
- ma'lumotlar analitikasi;
- axborot xavfsizligi;
- ma'muriy jarayonlarda sun'iy intellektdan foydalanish.

Uchinchi daraja - boshqaruv.

Kichik korxona alohida raqamli vositalardan foydalanishdan asosiy biznes jarayonlarini integratsiyalashga o'tishi zarur.

Masalan:

mijoz → CRM → buyurtma → to'lov → buxgalteriya hisobi → analitika → boshqaruv qarori.

Bunday ketma-ketlik korxonaning yagona axborot konturini yaratish imkonini beradi.

To'rtinchi daraja - baholash.

Raqamlashtirish natijadorligi sotib olingan dasturiy mahsulotlar soni bilan emas, balki korxonaning iqtisodiy ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar bilan baholanishi kerak:

- ko'rsatilgan xizmatlar hajmi;
- mijozlar soni;
- takroriy murojaatlar;
- boshqaruv xarajatlari;
- buyurtmani qayta ishlash vaqti;
- mehnat unumdorligi;
- rentabellik;
- qaror qabul qilish tezligi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil Qashqadaryo viloyati xizmat ko'rsatish sohasining jadal o'sishi kichik biznesni yanada rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratishini ko'rsatmoqda. Biroq xizmatlar hajmining miqdoriy o'sishi o'z-o'zidan boshqaruv samaradorligining oshishini kafolatlamaydi. Bozor ko'lami kengaygani sari mijozlar, yetkazib beruvchilar, xodimlar va moliyaviy oqimlar bilan ishlash murakkabligi ortadi. Shu sababli kichik biznes rivojlanishining keyingi bosqichi boshqaruvni raqamlashtirishdan iborat bo'lishi lozim.

Xizmat ko'rsatish sohasi uchun ayniqsa CRM tizimlari, raqamli to'lovlar, onlayn bron qilish, elektron savdo, hisobni avtomatlashtirish va ma'lumotlar analitikasi istiqbolli yo'nalishlar hisoblanadi.

Shu bilan birga, korxona yagona strategiyasiz ko'plab raqamli vositalarni sotib oladigan yondashuvdan qochish zarur. Kichik biznes uchun bosqichma-bosqich raqamlashtirish samaraliroq bo'lib, dastlab eng muhim jarayonlar, keyinchalik ularning integratsiyasi va undan so'ng analitik vositalarni joriy etish maqsadga muvofiq.

Shu nuqtayi nazardan, taklif etilayotgan mualliflik yondashuvi quyidagi tamoyilga yo'naltirilgan: «texnologiyalar uchun raqamlashtirish emas, balki boshqaruv sifati va iqtisodiy natijani oshirish uchun raqamlashtirish».

TADQIQOTNING ILMIY YANGILIGI

1. Xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznesni boshqarishni raqamlashtirish mazmuni aniqlashtirilib, u raqamli infratuzilma, inson kapitali, biznes jarayonlari va analitik vositalarni integratsiyalashning kompleks jarayoni sifatida talqin qilindi.

2. Davlatning raqamli siyosati, infratuzilma, raqamli kompetensiyalar, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va ma'lumotlar analitikasini birlashtiruvchi raqamli boshqaruvning mualliflik integratsiyalashgan modeli taklif etildi.

3. Xizmatlar hajmidagi o'zgarish va raqamlashtirish uchun qo'shimcha xarajatlar nisbatini baholashga mo'ljallangan boshqaruvning raqamli samaradorlik koeffitsiyenti (K_{re}) ishlab chiqildi.

4. Hududlar o'rtasidagi infratuzilma, inson kapitali va mintaqaviy xizmat ko'rsatish sohasi tarkibidagi tafovutlarni hisobga olgan holda kichik biznesni raqamlashtirishga hududiy differensial yondashuv zarurligi asoslandi.

5. Kichik biznes subyektlarining raqamli kompetensiyalarini oshirishga yo'naltirilgan hududiy siyosatning amaliy yo'nalishlari shakllantirildi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznes rivojlanishini boshqarishni takomillashtirishning muhim omillaridan biri raqamlashtirishga aylanayotganini ko'rsatadi.

2026-yil yanvar-iyun oylarida Qashqadaryo viloyatida bozor xizmatlari hajmi 31 302,3 mlrd soʻmga yetib, 2025-yilning mos davriga nisbatan 5 904,8 mlrd soʻmga oshgan. Oʻsish surʼati 115,8 %ni tashkil etgan. Bunda turar joy va ovqatlanish xizmatlari jami bozor xizmatlari hajmining 33,5 %ini tashkil etgan, eng yuqori oʻsish surʼati - 143,7 % - arxitektura va muhandislik xizmatlari, texnik sinovlar hamda tahlil sohasida qayd etilgan.

Olingan natijalar hudud xizmat koʻrsatish sohasini yanada rivojlantirish uchun katta salohiyat mavjudligini tasdiqlaydi. Biroq ushbu salohiyatni roʻyobga chiqarish boshqaruv tizimini sifat jihatidan takomillashtirishni talab etadi.

Bunday takomillashtirishning asosiy yoʻnalishi raqamli texnologiyalarni kichik korxonalarining kundalik faoliyatiga integratsiya qilishdan iborat boʻlishi kerak. Bunda raqamlashtirish faqat xizmatlarni ilgari surish va elektron toʻlovlar bilan cheklanib qolmasdan, korxonaning ichki jarayonlari, mijozlarni boshqarish, moliyaviy nazorat, analitika va strategik rejalashtirishni ham qamrab olishi lozim.

Qashqadaryo viloyati uchun kichik biznesning raqamli transformatsiyasini qoʻllab-quvvatlashning hududiy tizimini shakllantirish maqsadga muvofiq boʻlib, u infratuzilmani rivojlantirish, tadbirkorlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, maslahat koʻmagini koʻrsatish, raqamli platformalardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish va zamonaviy boshqaruv yechimlarini joriy etishni ragʻbatlantirishni nazarda tutishi kerak.

Taklif etilgan mualliflik modeli xizmat koʻrsatish sohasida kichik biznesni rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv mexanizmini yanada takomillashtirish uchun metodik asos sifatida foydalanilishi mumkin.

Keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yoʻnalishi Qashqadaryo viloyati kichik biznesining raqamli salohiyatini tumanlar kesimida qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, raqamli samaradorlik koeffitsiyentini muayyan korxonalar materiallari asosida empirik sinovdan oʻtkazishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasining «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari toʻgʻrisida»gi Qonuni. 2012-yil 2-may, OʻRQ-328-son.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Ishbilarmonlik muhitini yanada tubdan yaxshilash va tadbirkorlikka yanada koʻproq erkinlik berish chora-tadbirlari toʻgʻrisida»gi Farmoni. 2012-yil 18-iyul, PF-4455-son.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Qashqadaryo viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni jadallashtirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida»gi qarori. PQ-96-son, 2026-yil 13-mart.
6. Kabilova Sh.J. Oʻzbekistonda kichik biznesni rivojlantirishning huquqiy asoslari va iqtisodiy ahamiyati. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. «Yangi Oʻzbekistonda moliya bozorlari va xorijiy investorlar». Qarshi: 2026-yil 14-may. 152-157-b.
7. Kabilova Sh. Kichik biznesda xizmat koʻrsatish sohasini rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv mexanizmi (Qashqadaryo viloyati misolida). «Moliyaviy texnologiyalar» ilmiy elektron jurnali. Toshkent, 2026. №4. 38-42-b.
8. Kabilova Sh. Isteʼmolchilarga xizmat koʻrsatish sohasidagi kichik biznesni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari: hududiy differensiallashuv tahlili (Qashqadaryo viloyati misolida). «Agrobiznes, fan va innovatsiyalar» ilmiy jurnali. Toshkent, 2026. №8. 80-86-b.
9. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Oʻzbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining statistik koʻrsatkichlari.
10. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida xizmat koʻrsatish sohasining asosiy koʻrsatkichlari. 2026-yil 10-avgust.
11. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyati raqamlarda: 2026-yil yanvar-iyun.

KAMBAG‘ALLIKNI ANIQLASHDA NISBIY YONDASHUV VA UNING SOLIQQA TORTISHDAGI AHAMIYATI

Xaydarov Alisher Akram o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

xaydarovalisher10@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kambag‘allikni aniqlashda mutlaq va nisbiy yondashuvlarning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Nisbiy kambag‘allik chegarasini aniqlashda ekvivalentlangan ixtiyoridagi daromaddan foydalanish, ekvivalentlik shkalalari hamda mazkur yondashuvning soliq va ijtimoiy siyosat samaradorligini baholashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida nisbiy kambag‘allik ko‘rsatkichidan foydalanish imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik, nisbiy kambag‘allik, mutlaq kambag‘allik, kambag‘allik chegarasi, ekvivalentlangan daromad, ekvivalentlik shkalasi, daromadlar taqsimoti, soliq siyosati, ijtimoiy siyosat.

Аннотация: В статье проанализированы особенности абсолютного и относительного подходов к определению бедности. Рассмотрены вопросы определения относительной черты бедности на основе эквивалентированного располагаемого дохода, использования шкал эквивалентности, а также значение данного подхода для оценки эффективности налоговой и социальной политики. Обоснованы возможности применения показателя относительной бедности в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: бедность, относительная бедность, абсолютная бедность, черта бедности, эквивалентированный располагаемый доход, шкала эквивалентности, распределение доходов, налоговая политика, социальная политика.

Abstract: This article analyzes the main features of absolute and relative approaches to measuring poverty. It examines the determination of the relative poverty line based on equivalised disposable income, the use of equivalence scales, and the importance of this approach for assessing the effectiveness of tax and social policies. The possibilities of applying the relative poverty indicator in Uzbekistan are also substantiated.

Keywords: poverty, relative poverty, absolute poverty, poverty line, equivalised disposable income, equivalence scale, income distribution, tax policy, social policy.

KIRISH

Kambag‘allikni aniqlashda qo‘llaniladigan yondashuvlar orasida mutlaq va nisbiy usullar alohida ahamiyatga ega. Mutlaq yondashuv, asosan, insonning minimal darajadagi asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan daromad yoki iste‘mol xarajatlarini aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, nisbiy yondashuv aholining turmush darajasini jamiyatdagi boshqa guruhlarining iqtisodiy imkoniyatlari bilan taqqoslashga asoslanadi. Shu nuqtayi nazardan, nisbiy usul kambag‘allikni faqat minimal ehtiyojlarni qondirish imkoniyati sifatida emas, balki shaxs yoki uy xo‘jaligining jamiyatdagi o‘rtacha turmush darajasiga nisbatan qanchalik ortda qolganligini ifodalovchi ijtimoiy-iqtisodiy holat sifatida baholash imkonini beradi.

Kambag‘allik chegarasini aniqlashning nisbiy usuli kishining daromadi o‘zi yashab turgan jamiyatdagi o‘rtacha yoki median daromadga nisbatan qanchalik past ekanligini aniqlashga asoslanadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) tomonidan qo‘llaniladigan yondashuvda kambag‘allik

faqat tirik qolish uchun zarur bo'lgan minimal daromadning mavjud emasligi bilan cheklanmaydi. Mazkur yondashuv shaxs yoki uy xo'jaligining jamiyatda shakllangan o'rtacha turmush darajasidan sezilarli darajada orqada qolishini ham kambag'allikning muhim ko'rinishi sifatida baholash imkonini beradi.

Nisbiy kambag'allik chegarasini aniqlashda odatda uy xo'jaligining ekvivalentlangan ixtiyoridagi daromadi asos qilib olinadi va ushbu ko'rsatkich jamiyatdagi median daromadning ma'lum bir ulushi bilan taqqoslanadi. Shu sababli, mazkur yondashuv nafaqat aholining daromad darajasini, balki daromadlarning jamiyat bo'yicha taqsimlanishini ham hisobga olish imkonini beradi. Bu jihat nisbiy yondashuvni mutlaq kambag'allik mezonidan muhim darajada farqlaydi.

IHTT yondashuvining boshqa usullarga nisbatan bir qator muhim afzalliklari mavjud. Avvalo, mazkur usul aholi daromadlari va umumiy turmush darajasi nisbatan yuqori bo'lgan mamlakatlarda kambag'allikni baholash uchun ayniqsa muhim hisoblanadi. Chunki bunday sharoitda kambag'allikni faqat insonning eng zarur fiziologik ehtiyojlarini qondirish imkoniyati bilan izohlash yetarli bo'lmaydi. Aholining jamiyatdagi mavjud iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlardan qay darajada foydalana olayotgani ham muhim mezonga aylanadi.

Mutlaq kambag'allik chegarasi, odatda, insonning minimal iste'mol ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan resurslarni ifodalasa, nisbiy kambag'allik chegarasi jamiyatdagi umumiy turmush darajasi va daromadlar taqsimotidagi farqlarni aks ettiradi. Shu sababli, jamiyatda real daromadlarning o'sishi va turmush darajasining yaxshilanishi bilan nisbiy kambag'allik chegarasi ham o'zgarib boradi. Bu xususiyat nisbiy yondashuvning dinamik tabiatini ko'rsatadi.

Mazkur yondashuvning yana bir muhim jihati shundaki, u daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy transferlar va soliqlarning aholining turli daromad guruhlariga ta'sirini baholash imkonini beradi. Masalan, aholining past daromadli qatlamlariga yo'naltirilgan ijtimoiy to'lovlar ularning ixtiyoridagi daromadini oshirishi va nisbiy kambag'allik darajasini kamaytirishi mumkin. Xuddi shuningdek, soliq siyosatining turli shakllari aholining daromadlari taqsimotiga ta'sir ko'rsatib, kambag'allik darajasining o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu jihatdan, nisbiy kambag'allik ko'rsatkichi fiskal siyosat, xususan, soliq va ijtimoiy siyosat samaradorligini baholashda ham muhim indikator sifatida namoyon bo'ladi.

Nisbiy yondashuvning yana bir afzalligi uning "yashirin kambag'allik" holatlarini aniqlash imkoniyati bilan bog'liq. Ayrim hollarda shaxs yoki uy xo'jaligining daromadi mutlaq kambag'allik chegarasidan yuqori bo'lishi mumkin. Biroq ushbu daromad jamiyatda shakllangan o'rtacha turmush darajasiga nisbatan sezilarli darajada past bo'lsa, mazkur aholi guruhi jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida to'laqonli ishtirok etish imkoniyatlarining cheklanganligi bilan tavsiflanishi mumkin. Nisbiy kambag'allik yondashuvi aynan shunday holatlarni aniqlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, mutlaq va nisbiy kambag'allik mezonlari kambag'allik hodisasining turli jihatlarini ifodalashi sababli, ularni bir-biriga muqobil emas, balki o'zaro to'ldiruvchi yondashuvlar sifatida ko'rish maqsadga muvofiq. Mutlaq mezon aholining minimal iste'mol ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini ko'rsatib bersa, nisbiy mezon aholining jamiyatdagi o'rtacha turmush darajasiga nisbatan iqtisodiy holatini aks ettiradi. Shu bois mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, daromadlar taqsimoti va ijtimoiy siyosatining xususiyatlaridan kelib chiqib, mazkur yondashuvlarning tegishli kombinatsiyasidan foydalanish mumkin.

Kambag'allikni nisbiy yondashuv asosida baholashning yana bir muhim jihati insonlarning o'z turmush sharoitlarini atrofidagi boshqa kishilarning turmush sharoitlari bilan taqqoslash xususiyati bilan izohlanadi. Insonning iqtisodiy farovonligi faqat uning mutlaq daromadi bilan emas, balki ushbu daromadning jamiyatdagi boshqa guruhlar daromadiga nisbati bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Shu

sababli, nisbiy daromad ko'rsatkichlari aholining jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etish imkoniyatlarini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kambag'allik va tengsizlik bo'yicha amalga oshiriladigan tahlillarning bosh maqsadi aholining iste'mol qobiliyatini baholashga qaratilgan bo'lsa-da, IHTT usuli asosan uy xo'jaligining ixtiyorida qoladigan daromad ko'rsatkichiga asoslanadi. "Jamiyatda eng kam miqdordagi zaruriy daromad (Y) bilan eng kam miqdordagi zaruriy xarajat (E) o'rtasida farq quyidagi sabablarga ko'ra paydo bo'ladi. Misol uchun, uy xo'jaligi daromadi minimal darajadan kam bo'lsada, o'z tomorqasida yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan foydalanish, avvalgi jamg'armalarni sarflash yoki qarz olish orqali minimal iste'mol xarajatlari darajasiga yetishi mumkin. Aksincha, uy xo'jaligi daromadi Y dan yuqori bo'lsa ham, ayrim bozor nomukammalliklari sababli E darajasiga yetish har doim ham imkoni bo'lavermasligi mumkin. Shu sababli, uy xo'jaligi turmush darajasi holatini baholashda xarajat o'rniga daromad ko'rsatkichidan foydalanish aholi hamda uy xo'jaliklarining jamiyatdagi asosiy ijtimoiy-iqtisodiy muhitida to'la to'kis ishtirok etish imkoniyatlarini aks ettirishga xizmat qiladi"¹²⁶.

Uy xo'jaligidagi individual shaxs IHTT mezon bo'yicha tahlilning asosiy obyekti sifatida olinadi. Shu sababli, uy xo'jaligi daromadi uning barcha a'zolariga ushbu daromadni kim olganligidan qat'iy nazar teng taqsimlangan deb hisoblanadi. Standart holatda uy xo'jaligi deganda er-xotin va ikki nafar farzanddan iborat to'rt kishilik oila nazarda tutiladi. Ular bitta birlik sifatida emas, balki to'rtta alohida birlik sifatida hisobga olinadi. Uy xo'jaligi har bir a'zolarining ehtiyojlari bir-biridan farq qilishini inobatga olgan holda tahlil jarayonida individual shaxs uchun ushbu farqlarni tenglashtirish (moslashtirish) talab etiladi. Har bir uy xo'jaligi turi uning ehtiyojlariga mutanosib qiymat bilan ekvivalentlik shkalalari yordamida baholanadi. Ushbu qiymatlarni belgilashda uy xo'jaligi tarkibi, a'zolarining yoshi kabi omillar hisobga olinadi.

1-jadval

Ekvivalentlik shkalalari va ularga mos elastiklik ko'rsatkichlari¹²⁷

Uy xo'jaligi a'zolari soni	Ekvivalentlik shkalalari			
	Jon boshiga daromad	OECD-shkalasi	Kvadrat ildiz shkalasi	Uy xo'jaligi daromadi
1 nafar voyaga yetgan shaxs	1	1	1	1
2 nafar voyaga yetgan shaxs	2	1.5	1.4	1
2 nafar voyaga yetgan shaxs va 1 nafar bola	3	1.8	1.7	1
2 nafar voyaga yetgan shaxs va 2 nafar bola	4	2.1	2.0	1

¹²⁶ Michael F. Förster and Marco Mira d'Ercole. The OECD approach to measuring income distribution and poverty: strengths, limits and statistical issues, 3-9 pages 2013.

¹²⁷ Michael F. Förster and Marco Mira d'Ercole. The OECD approach to measuring income distribution and poverty: Strengths, limits and statistical issues, 2013. p.3-9.
https://cipe.umd.edu/conferences/oecdumd/conf_papers/Papers/The_OECD_Approach_to_Measuring_Income_Distribution_and_Poverty.pdf

2 nafar voyaga yetgan shaxs va 3 nafar bola	5	2.4	2.2	1
Elastiklik	1	0.53	0.5	0

“Ekvivalentlik shkalalari oila a’zolari soni va tarkibidagi farqlarni hisobga olib, har xil tuzilishdagi uy xo’jaliklarining turmush darajasini taqqoslash imkonini beradi. Ular birga yashaydigan odamlar resurs xarajatlarini (suv, elektr, ijara) o’rtada qilganligi sababli, ularning jon boshiga yashash xarajatlari pasayishini nazarda tutuvchi “masshtab samarasi” tushunchasiga asoslanadi. Oddiy qilib aytganda, oila kattalashgani sari, har bir qo’shimcha a’zoning ehtiyojlarini qondirish uchun daromadni mutanosib ravishda oshirish shart emasligini ko’rsatadi”¹²⁸.

Ekvivalentlik shkalalarining bir qancha turlari mavjud bo’lib, eng ko’p foydalaniladigan shkalalar quyidagilardan iborat:

IHTTning takomillashtirilgan ekvivalentlik shkalasi - uy xo’jaligi boshlig’i uchun 1, boshqa har 14 yoshdan yuqori a’zo uchun 0,5, 14 yoshdan kichik har bir bola uchun esa 0,3 koeffitsientni belgilaydi. Misol uchun, 4 kishilik oilani namuna sifatida olamiz. Uning tarkibi esa quyidagicha: ota, ona, o’g’il farzand (15 yosh), qiz farzand (8 yosh). Otaning daromadi 7 000 000 so’m, onaning daromadi 4 500 000 so’m, oilaning jami daromadi 11 500 000 so’m deb faraz qilaylik. Ekvivalentlik shkalasi bo’yicha otaga -1.0 ball, onaga 0.5 ball, o’g’il farzandga 0.5 ball, qiz farzandga 0.3 ball berilsa, oila a’zolarining jami bali 2.3 ni tashkil etadi. Oila jami daromadini jami ballga bo’linganda “ekvivalentlangan” daromad 5 000 000 so’mni tashkil etadi. ($11\,500\,000/2.3=5\,000\,000$). Bu degani biz yuqorida namuna sifatida ko’rgan to’rt nafar a’zosi bo’lgan jami daromadi 11,5 million so’mni tashkil etuvchi oilaning yashash standarti bir kishi yashaydigan va 5 million so’m daromad oladigan shaxsning turmush darajasi teng deb baholanadi.

Kvadrat ildiz shkalasi - uy xo’jaligi daromadini uy xo’jaligi a’zolari sonining kvadrat ildiziga bo’lishga asoslanadi. Bu holat ekvivalentlik elastikligi 0,5 ga teng ekanini bildiradi. Ushbu yondashuvga ko’ra, to’rt kishilik uy xo’jaligining ehtiyojlari bir kishilik uy xo’jaligiga nisbatan ikki baravar katta deb baholanadi. Ya’ni, to’rt nafar a’zosi bo’lgan jami daromadi 11,5 million so’mni tashkil etuvchi oilaning yashash standarti bir kishi yashaydigan va 5,75 million so’m daromad oladigan shaxsning turmush darajasi teng deb baholanadi.

Mazkur ikki shkalani tanlash mavjud ma’lumotlarning tarkibiga bog’liq. Agar uy xo’jaligi a’zolarining yoshi, jinsi va boshqa demografik xususiyatlari to’g’risida yetarli ma’lumot mavjud bo’lsa, a’zolarga turli koeffitsientlar berishga asoslangan ekvivalentlik shkalalaridan foydalanish mumkin. Agar faqat uy xo’jaligidagi a’zolar soni to’g’risidagi ma’lumot mavjud bo’lsa, kvadrat ildiz shkalasi nisbatan sodda va amaliy yondashuv sifatida qo’llanishi mumkin.

Yuqoridagi tahlildan ko’rinadiki, kambag’allikni baholashning mutlaq va nisbiy yondashuvlari turli maqsadlarga xizmat qiladi. Mutlaq yondashuv insonning minimal ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo’lgan resurslarni aniqlashga xizmat qilsa, nisbiy yondashuv aholining jamiyatdagi o’rtacha turmush darajasiga nisbatan iqtisodiy holatini baholash imkonini beradi. O’zbekistonda kambag’allikni aniqlashning milliy tizimini shakllantirish doirasida minimal iste’mol xarajatlari asosidagi yondashuv joriy etilgan va bu yo’nalishda tegishli normativ-huquqiy asoslar shakllantirilgan. Kambag’allikni qisqartirish mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining muhim yo’nalishlaridan biri bo’lib, uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida aholi farovonligini oshirish va daromadlar darajasini yuksaltirishga katta e’tibor

¹²⁸ Celidoni, Martina. (2013). Vulnerability to Poverty: An Empirical Comparison of Alternative Measures. Applied Economics. 5. 1493-1506.

qaratilmoqda. Xususan, O'zbekistonning 2030-yilgacha bo'lgan rivojlanish maqsadlarida daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan mamlakatlar qatoriga kirish vazifasi belgilangan

Mazkur maqsadlar nuqtayi nazaridan kambag'allikni faqat minimal iste'mol ehtiyojlari bilan bog'liq holda baholash kelgusida yetarli bo'lmasligi mumkin. Chunki iqtisodiy rivojlanish va aholi real daromadlarining o'sishi bilan kambag'allikning mazmuni ham o'zgarib boradi. Aholining minimal ehtiyojlarini qondirish imkoniyatidan tashqari, uning jamiyatdagi o'rtacha turmush darajasiga nisbatan iqtisodiy holati, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati va jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etish darajasi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu jihatdan, kelgusida O'zbekistonda mutlaq kambag'allikni aniqlashda minimal iste'mol xarajatlariga asoslangan milliy yondashuvni saqlab qolgan holda, nisbiy kambag'allikni ham qo'shimcha indikator sifatida shakllantirish maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin. Bunda jamiyatdagi median ekvivalentlangan ixtiyoridagi daromad asosida nisbiy kambag'allik chegarasini belgilash aholining daromadlar taqsimotidagi o'rnini aniqlash va turli ijtimoiy guruhlarining turmush darajasini qiyosiy baholash imkonini beradi.

Ayniqsa, mazkur yondashuv soliq va ijtimoiy siyosatning kambag'allik hamda daromadlar tengsizligiga ta'sirini baholash nuqtayi nazaridan muhimdir. Soliqlar va ijtimoiy transferlar aholining ixtiyoridagi daromadini o'zgartirishi sababli, ularning taqsimotga ta'sirini nisbiy kambag'allik ko'rsatkichi orqali baholash mumkin. Bu esa kambag'allikni qisqartirishda qo'llanilayotgan soliq mexanizmlarining nafaqat byudjet daromadlarini shakllantirish, balki aholining turli daromad guruhlari farovonligiga ta'sirini ham aniqlash imkonini beradi.

Shunday qilib, O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishi, aholi daromadlarining bosqichma-bosqich o'sishi hamda uzoq muddatli rivojlanish maqsadlaridan kelib chiqib, mutlaq va nisbiy kambag'allik ko'rsatkichlarini birgalikda qo'llash kambag'allik hodisasini yanada to'liqroq baholash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, ushbu tadqiqotda jamiyatdagi median ekvivalentlangan ixtiyoridagi daromadga asoslangan nisbiy kambag'allik chegarasidan foydalanish orqali aholining turli daromad guruhlarning iqtisodiy holatini va soliq mexanizmlarining kambag'allik darajasiga ta'sirini chuqurroq tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Piketty, T. Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press. 2014. -696p.
2. Khaydarov Alisher Akram Ugli, & Niyazmetov Islambek Masharipovich (2025). STRATEGIC PRIORITIES OF STATE POLICY IN POVERTY REDUCTION IN UZBEKISTAN. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (12.I), 1648-1657.
3. Niyazmetov Islambek Masharipovich, & Khaydarov Alisher Akram ugli. (2026). Determining the Tax-Free Income Threshold for Personal Income Tax Based on Relative Poverty: Evidence from Uzbekistan. American Journal of Economics and Business Management, 9(9), 112–118. <https://doi.org/10.31150/ajebm.v9i9.5461>
4. Michael F. Förster and Marco Mira d'Ercole. The OECD approach to measuring income distribution and poverty: strengths, limits and statistical issues, 3-9 pages 2013. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2013/WP_17_OECD_D_En.pdf
5. Niyazmetov, Islambek & Xaydarov, Alisher. (2026). SOLIQQA TORTILMAYDIGAN DAROMAD MIQDORI ORQALI KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH IMKONIYATLARI. Nashrlar. 5. 242-244. 10.60078/2026-vol5-iss3-pp242-244.

IMPROVING FINANCING MECHANISMS FOR GREEN TRANSFORMATION OF ENTERPRISES IN UZBEKISTAN

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida korxonalarining "yashil" transformatsiyasini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Mamlakatning yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi moliyaviy vositalar, jumladan yashil obligatsiyalar, imtiyozli kreditlash dasturlari va xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kichik va o'rta biznes subyektlarining yashil texnologiyalarga sarmoya kiritishida moliyaviy resurslarga cheklangan kirish asosiy to'siq bo'lib qolmoqda. Muallif tomonidan yashil moliyalashtirish tizimini rivojlantirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil moliyalashtirish, yashil obligatsiyalar, korxonalarining transformatsiyasi, barqaror rivojlanish, kichik va o'rta biznes, O'zbekiston.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования механизмов финансирования «зеленой» трансформации предприятий в Республике Узбекистан. Анализируется национальная стратегия перехода к зеленой экономике, а также финансовые инструменты государственного и частного секторов, включая зеленые облигации, программы льготного кредитования и сотрудничество с международными финансовыми институтами. Результаты исследования показывают, что ограниченный доступ к финансовым ресурсам остается основным барьером для инвестирования субъектов малого и среднего бизнеса в зеленые технологии. Автором разработаны конкретные рекомендации по развитию системы зеленого финансирования.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленое финансирование, зеленые облигации, трансформация предприятий, устойчивое развитие, малый и средний бизнес, Узбекистан.

Annotation: This article examines ways of improving the mechanisms for financing the green transformation of enterprises in the Republic of Uzbekistan. It analyzes the country's national strategy for transitioning to a green economy, along with public and private financial instruments, including green bonds, concessional lending programs, and cooperation with international financial institutions. The findings indicate that limited access to financial resources remains the principal barrier preventing small and medium-sized enterprises from investing in green technologies. Based on the analysis, the author proposes concrete recommendations for developing the national green financing system.

Keywords: green economy, green financing, green bonds, enterprise transformation, sustainable development, small and medium enterprises, Uzbekistan.

INTRODUCTION

The transition toward a green economy has become one of the central directions of structural reform in Uzbekistan over the past decade. The country's economy remains heavily dependent on natural gas and other fossil resources, and industrial enterprises are among the largest consumers of energy and emitters of greenhouse gases. Within the framework of the "Uzbekistan – 2030" development strategy, the government has committed to reducing greenhouse gas emissions per unit of gross domestic product and to accelerating the integration of renewable energy sources into the national power grid. Achieving these targets requires a substantial increase in investment directed toward the modernization of production

facilities, energy efficiency, and the adoption of environmentally sound technologies by enterprises of all sizes.

The relevance of the present study is determined by the fact that the scale of investment needed for the green transformation of the real sector significantly exceeds the financial capacity of the state budget alone. This creates an urgent need to diversify financing sources and to design mechanisms capable of mobilizing both domestic and foreign capital, including funds from commercial banks, international financial institutions, capital markets, and private investors. The purpose of this article is to analyze the current state of green financing mechanisms available to enterprises in Uzbekistan, to identify the main constraints limiting their effectiveness, and to propose directions for their further improvement.

LITERATURE REVIEW

The theoretical foundations of green finance have been widely discussed in international economic literature, where it is generally defined as a set of financial instruments, institutions, and policies designed to channel capital toward environmentally sustainable economic activity. A number of researchers emphasize that green credit and green bond mechanisms not only limit financing for energy-intensive and polluting industries but also stimulate technological innovation and improve the long-term financial performance of transforming enterprises. Country-level studies conducted by international organizations, including analyses prepared under the OECD Green Finance and Investment program, note that Uzbekistan's underdeveloped domestic capital market and the dominant role of state-owned banks constrain the diversification of green financing sources and call for targeted reforms of the financial sector.

Recent regional studies on small and medium enterprises further highlight that expanding access to concessional lending, establishing national green funds, and introducing risk-sharing instruments such as partial credit guarantees are among the most effective policy priorities for enabling smaller businesses to invest in resource-efficient technologies. These findings form the analytical basis for the present study.

RESEARCH METHODOLOGY

The study is based on a qualitative analysis of official strategic documents of the Republic of Uzbekistan, reports of international financial institutions, and publicly available statistical and analytical materials on green bond issuances and green credit lines extended to the country. Methods of comparative analysis, systematization, and logical generalization were applied to identify the structure of existing financing mechanisms, to compare them with international practice, and to formulate proposals for their improvement.

RESULTS AND DISCUSSION

1. Sovereign and corporate green bonds as a financing instrument.

Since 2021, Uzbekistan has actively used the international capital market to mobilize resources for sustainable development. In July 2021, the country issued its first Sovereign Sustainable Development Goals Bond, followed in October 2023 by its first sovereign green Eurobond, denominated in national currency and listed on the London Stock Exchange, alongside a corporate green bond issuance the same year. These transactions established Uzbekistan as one of the regional frontrunners in thematic bond issuance among Central Asian economies. The proceeds of the 2023 green bond were fully allocated by the end of 2024 to eligible categories such as renewable energy, clean transport, water management, and pollution control, in line with an SDG Bond Framework developed jointly with international partners.

Nevertheless, the scale of these instruments remains modest relative to the country's overall investment needs for green infrastructure, and the domestic capital market continues to play a limited role:

the bulk of thematic bond issuance to date has occurred on international exchanges rather than through the local stock exchange, which restricts opportunities for domestic institutional investors to participate directly in green financing.

Table 1 below summarizes the key green finance instruments implemented in Uzbekistan and their statistical indicators

Table 1

Key Statistical Indicators of Green Finance Instruments in Uzbekistan (2021–2025)¹²⁹

№	Year	Instrument / Program	Volume / Terms	Focus Area / Target Sector
1	2021 (July)	Sovereign SDG Bond	~\$235 million (235 billion UZS); Coupon: 14%; Maturity: 3 years	Education, water management, healthcare, green transport, pollution control, natural resources, green energy (7 key focus areas)
2	2023 (October)	First Sovereign Green Eurobond	4.25 trillion UZS (~\$350 million); Coupon: 16.25%; Maturity: 3 years; London Stock Exchange (LSE)	Green infrastructure projects (allocated in accordance with the SDG Bond Framework)
3	2023	First Corporate Green Bond	Exact volume not disclosed in public sources	Financing green transformation and sustainability projects in the private sector
4	2025	EBRD GEFF II Credit Line (via Hamkorbank)	Credit line up to \$30 million	Energy efficiency, resource optimization, and green technology projects for small and medium-sized enterprises (SMEs)
5	2010–2023	Greenhouse Gas (GHG) Emissions per Unit of GDP	Reduced by ~14% (Target for 2030: 35% reduction)	National climate targets and decarbonization performance indicator

2. Concessional green lending for enterprises.

¹²⁹ Data compiled from official sustainability frameworks, EBRD project reports, and national climate transition statistics (2021–2025).

A second important channel of green financing consists of concessional credit lines extended through commercial banks with the support of international financial institutions. Programs such as the Green Economy Financing Facility, implemented in cooperation with international development banks, provide targeted funding to micro, small, and medium-sized enterprises for energy efficiency upgrades, modernization of production equipment, and adoption of renewable energy solutions, often combined with technical assistance and, in some cases, partial investment grants. Such facilities have proven effective in reaching enterprises that would otherwise lack access to affordable long-term financing, but their geographic and sectoral coverage remains limited compared with the overall demand from the country's industrial base.

3. Barriers constraining enterprise-level green transformation.

The analysis identifies several structural barriers that continue to limit the effectiveness of green financing mechanisms for enterprises. First, the high upfront cost of green technologies, combined with limited collateral and credit history among small and medium enterprises, restricts their ability to qualify for available credit lines. Second, the domestic banking sector's dominant role in enterprise financing, together with an underdeveloped corporate bond market, reduces the diversity of instruments through which businesses can raise long-term capital for sustainability projects. Third, inconsistent enforcement of environmental regulations and the absence of a unified national taxonomy for green economic activities create uncertainty for both lenders and investors when evaluating the eligibility of specific projects. Finally, limited technical capacity within many enterprises to prepare bankable green investment proposals further narrows the pool of projects that can access existing financing windows.

PROPOSALS FOR IMPROVING GREEN FINANCING MECHANISMS

Based on the results of the analysis, the following directions are proposed for improving the mechanisms of financing the green transformation of enterprises in Uzbekistan:

- development of a national green taxonomy that clearly defines eligible green economic activities, in order to reduce uncertainty for banks, investors, and enterprises and to standardize reporting requirements;
- expansion of partial credit guarantee schemes and risk-sharing instruments for small and medium enterprises, aimed at reducing the collateral burden and encouraging commercial banks to extend green lending to smaller borrowers;
- strengthening of the domestic capital market through the development of local-currency green bonds accessible to domestic institutional investors, including pension and insurance funds, so as to diversify sources of long-term green financing beyond international markets;
- establishment of dedicated technical assistance programs to help enterprises, particularly smaller ones, prepare bankable green investment projects and environmental impact documentation;
- continued deepening of cooperation with international financial institutions to expand the scale and sectoral coverage of concessional green credit lines available to the real sector.

CONCLUSION

The green transformation of enterprises constitutes an essential component of Uzbekistan's broader strategy for sustainable economic development. Over the past several years, the country has taken meaningful steps to establish green financing mechanisms, most notably through sovereign and corporate green bond issuances and concessional lending programs supported by international financial institutions. However, the scale of available financing remains insufficient relative to the investment needs of the real sector, and structural barriers – including an underdeveloped domestic capital market, limited access to

collateral-based lending for small and medium enterprises, and the absence of a unified green taxonomy – continue to constrain the pace of transformation. Implementing the proposed measures would help create a more diversified, accessible, and transparent green financing system capable of supporting enterprises of all sizes in their transition to sustainable, resource-efficient production models.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasini 2022–2026 yillarda rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi va “Uzbekiston – 2030” strategiyasi. — Toshkent, 2023.
2. OECD. Financing Uzbekistan’s Green Transition: Capital Market Development and Opportunities for Green Bond Issuance. — Paris: OECD Publishing, 2023. — <https://doi.org/10.1787/27d2489d-en>.
3. UNDP Uzbekistan. Uzbekistan Issues First Ever Green Sovereign Eurobonds Worth 4.25 Trillion UZS on the London Stock Exchange. — UNDP Press Release, 2023.
4. Joint SDG Fund. Uzbekistan’s First SDG Bond Allocation and Impact Report. — 2022.
5. Green Finance Platform. Government of Uzbekistan Issued a Sovereign Green Bond. — 2021.
6. EBRD. EBRD Supports Green Lending in Uzbekistan (Green Economy Financing Facility II). — 2025.
7. UNDP. Green Development Finance Assessment for the Republic of Uzbekistan. — 2026.
8. Xolmatov B. va boshq. O‘zbekistonda kichik va o‘rta biznesning yashil transformatsiyasi: moliyalashtirish mexanizmlari va muammolari // ILM jurnali. — 2025. — No. 56, Jild 2. — B. 389–395.
9. Li X., Wang Y. The impact mechanism of green finance on the transformation and innovation of high-energy-consumption enterprises // PMC. — 2023.

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI JARAYONIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Saidova Aziza Sobirovna

Buxoro davlat texnika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy global mehnat bozori doimiy transformatsiya jarayonida bo‘lib, bu transformatsiya ta’lim tizimidan yangi avlod kadrlarini tayyorlashda tub o‘zgarishlarni talab qilmoqda. Ushbu tadqiqot ta’lim transformatsiyasi sharoitida talabalarda kasbiy kompetensiyalarni, xususan, raqamli kompetensiyalarga integratsiyalashgan holda rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar kontekstida o‘quv jarayonlarini modernizatsiya qilishning zarurati asoslab berilgan. Kasbiy kompetensiya deganda nafaqat tor sohaviy bilim va ko‘nikmalar, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, samarali hamkorlik qilish va ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) erkin foydalanish qobiliyatini o‘z ichiga olgan kompleks sifat tushuniladi. Tadqiqot uchta yirik mintaqadagi (Buxoro, Andijon, Navoiy) 384 nafar talaba ishtirokida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari asosida kasbiy tayyorgarlik darajasini aniqlaydi va ta’lim dasturlarining mehnat bozori talablariga mos kelish darajasini baholaydi.

Kalit So‘zlar: Ta’lim transformatsiyasi, kasbiy kompetensiya, raqamli kompetensiya, blended learning, umrboqiy ta’lim, ta’lim metodologiyasi.

Аннотация: современный мировой рынок труда находится в постоянном процессе трансформации, эта трансформация требует от системы образования кардинальных изменений в подготовке кадров нового поколения. Настоящее исследование посвящено углубленному анализу теоретических основ и практических механизмов развития профессиональных компетенций у учащихся в условиях образовательной трансформации, в частности, интегрированной в цифровые компетенции. В статье обоснована необходимость модернизации процессов обучения в

контексте личностно-ориентированных и компетентностных подходов. Профессиональная компетентность относится к комплексному качеству, которое включает не только узкоспециализированные знания и навыки, но и способность критически мыслить, решать проблемы, эффективно сотрудничать и особенно свободно использовать информационные и коммуникационные технологии (ИКТ). Исследование определяет уровень профессиональной подготовки и оценивает степень соответствия образовательных программ требованиям рынка труда по результатам опроса 384 студентов из трех крупных регионов (Бухара, Андижан, Навои).

Ключевые слова: трансформация образования, профессиональная компетентность, цифровая компетентность, смешанное обучение, Обучение на протяжении всей жизни, методология обучения.

Annotation: the modern global labor market is in the process of continuous transformation, and this transformation requires fundamental changes in the training of new generation personnel from the educational system. This study is devoted to an in-depth analysis of the theoretical foundations and practical mechanisms for the integrated development of professional competencies in students, in particular, digital competencies, in the context of educational transformation. The article substantiates the need for modernization of educational processes in the context of personality-oriented and competency-based approaches. Professional competence is understood as a complex quality that includes not only narrow-field knowledge and skills, but also the ability to think critically, solve problems, cooperate effectively and, in particular, freely use information and communication technologies (ICT). The study will determine the level of professional training based on the results of a survey of 384 students in three major regions (Bukhara, Andijan, Navoi) and assess the level of compliance of educational programs with the requirements of the labor market.

Keywords: educational transformation, professional competence, digital competence, blended learning, lifelong learning, educational methodology.

KIRISH

Zamonaviy davr globallashuvning shiddatli jarayonlari, texnologik inqiloblar va bilimlarga asoslangan iqtisodiyotning shakllanishi bilan belgilanadi. Ushbu murakkab va o'zgaruvchan sharoitda oliy ta'lim tizimi faoliyat yuritayotgan sotsial-iqtisodiy kontekst ham tubdan transformatsiyaga uchramoqda. An'anaviy ta'lim modellari va yondashuvlari endilikda mehnat bozorining yangi, yuksak talablariga javob bera olmasligi aniq bo'lib qoldi, chunki ish beruvchilar endi nafaqat nazariy bilimlar bazasiga ega bo'lgan mutaxassislarni, balki amaliy muammolarni ijodiy hal qila oladigan, tezkor o'zgarishlarga moslashadigan va eng muhimi, **raqamli muhitda samarali ishlay oladigan** yuqori kasbiy kompetensiyalarga ega bo'zaloq kadrlarni talab qilmoqdalar. Shunday qilib, ta'lim transformatsiyasining markaziy maqsadi ta'lim mazmunini shaxsning umrboqiy o'rganish ehtiyojlari va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti maqsadlari bilan uyg'unlashtirishdan iborat bo'lib qolmoqda, bu esa kasbiy kompetensiyalarni uzluksiz rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytiradi [1].

Kasbiy kompetensiya tushunchasi endi nafaqat tor ixtisoslik bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi, balki keng ko'lamli umumiy madaniy va shaxsiy sifatlar majmuasini ham qamrab oladi. Bu majmuaga tanqidiy fikrlash, tizimli tahlil qilish qobiliyati, jamoada ishlash va samarali kommunikatsiya qilish kabi **"yumshoq" ko'nikmalar** (soft skills) bilan birga, zamonaviy axborot texnologiyalaridan professional faoliyatda foydalana olishni anglatuvchi **"raqamli kompetensiyalar"** ham kiradi. Raqamli kompetensiyaning kasbiy kompetensiya bilan uyg'unligi kelajak mutaxassisining raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ta'lim tizimining asosiy vazifasi

talabalarga ushbu kompleks kompetensiyalarni mustaqil ravishda rivojlantirish mexanizmlarini taqdim etishdan iboratdir, bu esa o'qitish metodologiyalari va baholash mezonlarini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi [2].

Tadqiqotning dolzarbligi, bir tomondan, O'zbekiston Respublikasining ta'limni rivojlantirishga qaratilgan strategik maqsadlari bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, mehnat bozori talablari va ta'lim berish amaliyotlari o'rtasida yuzaga kelayotgan sezilarli tafovutni bartaraf etish zarurati bilan belgilanadi. Bizning milliy ta'lim tizimimizda an'anaviy "bilimni berish" modelidan "kompetensiyani shakllantirish" modeliga o'tish jarayoni faol kechmoqda. Biroq, bu o'tish amaliyotda qator muammolarga duch kelmoqda: o'quv dasturlarining eskirishi, pedagog kadrlarning yangi metodologiyalarni qo'llashga tayyor emasligi va moddiy-texnik bazaning texnologik talablarga doimo mos kelmasligi shular jumlasidandir. Shu sababli, ta'lim transformatsiyasi sharoitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali, mintaqaviy xususiyatlarni hisobga oluvchi yondashuvlarini ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi [3].

Ushbu tadqiqotning **maqsadi** O'zbekistonning turli mintaqalaridagi (Buxoro, Andijon, Navoiy) oliy ta'lim talabalari misolida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning joriy holatini baholash, ta'lim dasturlarining mehnat bozori talablariga muvofiqligini aniqlash va aniqlangan bo'shliqlar asosida ta'lim jarayonini optimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Tadqiqot farazi (gipotezasi) shundan iboratki, agar ta'lim jarayoniga zamonaviy raqamli didaktika prinsiplari, amaliyotga yo'naltirilgan loyihaviy yondashuv va talabalarning mustaqil o'rganishini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari tizimli ravishda integratsiya qilinsa, ularning kasbiy kompetensiyalari darajasi va mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshadi. Tadqiqot uchta asosiy yo'nalishda olib boriladi: kasbiy kompetensiya tushunchasining nazariy-metodologik asoslarini aniqlash, talabalarning amaldagi kompetensiya darajasini empirik baholash va ta'limni transformatsiya qilish bo'yicha amaliy takliflarni ilgari surish [4]. Shu yo'sinda, mazkur tadqiqot ilmiy jamoatchilikka va amaliyotchilarga ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ishonchli manba bo'lib xizmat qilishi kutilmoqda.

Ta'lim transformatsiyasi sharoitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish muammosi pedagogika, psixologiya, iqtisodiyot va sotsiologiya sohalarida eng ko'p o'rganilayotgan mavzulardan biri hisoblanadi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning nazariy asoslari XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'lgan bo'lsa-da, u global mehnat bozoridagi o'zgarishlar tufayli hozirgi davrda o'zining haqiqiy dolzarbligiga erishdi. Kompetensiya tushunchasiga doir dastlabki ishlar asosan mutaxassisning belgilangan standartlarga mos kelish qobiliyatini o'rganishga qaratilgan edi, biroq keyinchalik yondashuv yanada kengayib, shaxsning murakkab, nostandart professional vaziyatlarda o'z bilim, ko'nikma va qadriyatlarini samarali tatbiq etish salohiyatini o'z ichiga oldi [5].

Kompetensiya tushunchasining nazariy talqini bo'yicha qator xalqaro dasturlar, masalan, **DeSeCo** (Definition and Selection of Competencies) loyihasi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu loyiha asosiy kompetensiyalar tizimini taklif qilib, ularni shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiy va professional hayoti uchun zarur bo'lgan universal vositalar sifatida belgiladi. Ushbu yondashuv, shuningdek, professional standartlarni rivojlantirishga qaratilgan Yevropa Ittifoqining **EQF** (European Qualifications Framework) kabi tizimlarida ham o'z aksini topgan bo'lib, bu tizimlar kasbiy ta'limning natijalarini mehnat bozori talablari bilan moslashtirishga xizmat qiladi [6]. O'zbekistonda ham xuddi shu tendensiya kuzatilib, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi doirasida ta'limning sifatini oshirish va uning amaliy ahamiyatini kuchaytirishga katta e'tibor qaratildi, bu esa kompetensiyaga asoslangan yondashuvni milliy ta'lim siyosatining asosiy ustuni sifatida mustahkamladi [7].

So'nggi o'n yilliklarda kasbiy kompetensiya tarkibida **raqamli kompetensiya** ajralmas komponent sifatida ko'rib chiqilmoqda. **DigComp** (European Digital Competence Framework for Citizens) kabi xalqaro modellar raqamli kompetensiyani beshta asosiy yo'nalishga ajratadi: axborotni o'qish va

ma'lumotlarni qayta ishlash, kommunikatsiya qilish, raqamli kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal qilish. Raqamli kompetensiya nafaqat texnik ko'nikma, balki professional faoliyatda AKT vositalaridan foydalanish orqali samaradorlikni oshirish strategiyasi sifatida ham qaraladi [8]. Ta'lim tizimi ayniqsa **Masofaviy ta'lim** (Distance Learning) va **Blended Learning** (Aralash O'qitish) modellari orqali ushbu kompetensiyalarni faol ravishda rivojlantirishi lozimligi ta'kidlanadi, chunki bu modellar talabalarga mustaqil o'rganish va raqamli vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini real amaliyotda sinab ko'rish imkonini beradi [9]. Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ma'ruza usullaridan ko'ra **Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL)**, keys-stadi tahlillari va imitatsion o'yinlar kabi interaktiv usullar kasbiy kompetensiyalarni, shu jumladan raqamli va "yumshoq" ko'nikmalarni bir vaqtning o'zida rivojlantirishda yanada samaralidir [10]. Bu metodologiyalar talabalarni faol o'rganish sub'ektiga aylantirib, ularning professional muhitga tez moslashishiga zamin yaratadi.

Ushbu tadqiqot kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish holatini tahlil qilish va baholashga qaratilgan **aralash yondashuvga** (Mixed-Methods Approach) asoslanadi, bunda miqdoriy (Quantitative) va sifat (Qualitative) tadqiqot usullari birgalikda qo'llaniladi. Tadqiqotning asosiy metodologik vositasi - bu oliy ta'lim talabalari orasida o'tkazilgan keng qamrovli **so'rovnoma** (anketirovka).

Tadqiqot namunalari va qamrovi:

Tadqiqot O'zbekistonning uchta turli mintaqasidagi (g'arbiy, sharqiy va markaziy) oliy ta'lim muassasalarining jami 384 nafar talabasi ishtirokida o'tkazildi, bu esa natijalarning respublika bo'yicha turli hududlarga xos xususiyatlarni hisobga olishini ta'minlaydi. Namuna quyidagicha taqsimlangan:

-Buxoro viloyati OTMlari: **126 nafar** talaba.

-Andijon viloyati OTMlari: **122 nafar** talaba.

-Navoiy viloyati OTMlari: **136 nafar** talaba.

Barcha ishtirokchilar iqtisodiyot, texnika va gumanitar sohalarning 3-4-bosqich talabalari bo'lib, ular professional tayyorgarlikning eng faol bosqichida turadi. Tanlov **tasodifiy stratifikatsiyalangan tanlov** usuli bilan amalga oshirildi.

Ma'lumot yig'ish vositalari:

Ma'lumot yig'ish uchun besh balli Likert shkalasi asosida tuzilgan standartlashtirilgan so'rovnoma ishlatildi. So'rovnoma uchta asosiy blokdan iborat: 1. Raqamli Kompetensiyalarni Baholash: (AKTdan foydalanish, ma'lumotlarni tahlil qilish, masofaviy ishlash qobiliyati), 2. Kasbiy "Yumshoq" Ko'nikmalar (Soft Skills): (Tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash, kommunikatsiya, moslashuvchanlik) va 3. Ta'lim Jarayonidan Qoniqish: (O'quv dasturining amaliy ahamiyati, pedagoglarning kompetentligi, Blended Learning formatlarining joriy etilishi). Shuningdek, so'rovnoma sifat tahlilini o'tkazish uchun bir nechta ochiq savollarni ham o'z ichiga oldi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish:

Miqdoriy ma'lumotlar (Likert shkalasi bo'yicha olingan ballar) SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) dasturi yordamida tahlil qilindi. Tahlil quyidagi statistik usullarni qamrab oldi: Tavsifiy statistika (o'rtacha qiymat, standart og'ish), Dispersion tahlil (ANOVA) (turli mintaqalar talabalari o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun) va Korrelatsion tahlil (raqamli kompetensiya va amaliy tayyorgarlik o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash uchun). Sifat ma'lumotlar ochiq savollarga berilgan javoblar asosida kontent tahlili usuli yordamida qayta ishlandi, asosiy mavzular va takrorlanuvchi fikrlar aniqlanib, natijalar miqdoriy tahlilni to'ldirish uchun ishlatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim transformatsiyasi sharoitida talabalarning kasbiy kompetensiyalarni o'zlashtirish darajasida mintaqalararo sezilarli farqlar mavjud bo'lishiga qaramay, umumiy tendensiya shaxsiy rivojlanishga bo'lgan yuqori intilish va amaliy ko'nikmalarning yetishmasligi o'rtasidagi ziddiyatdan iboratdir. Talabalar o'quv jarayonining nazariy yuklamasi yuqoriligini, biroq

amaliyot va real ish jarayonlariga integratsiya darajasi pastligini ta’kidlashgan. So‘rovnomada aniqlangan asosiy tendensiyalar va statistik tahlil natijalari quyida keltirilgan.

ANOVA tahlili natijalari uch mintaqadagi talabalarning **raqamli kompetensiya** darajasi bo‘yicha o‘rtacha ballarida statistik ahamiyatga ega bo‘lgan farqlar borligini ko‘rsatdi. Xususan, Navoiy mintaqasi talabalari (o‘rtacha ball: 3.92) Buxoro va Andijon mintaqalaridagi talabalarga nisbatan AKT vositalaridan foydalanish va ma’lumotlarni qayta ishlash bo‘yicha o‘z qobiliyatlarini yuqoriroq baholaganlar. Buni Navoiy viloyatining sanoat va yuqori texnologik ishlab chiqarishga yo‘naltirilganligi, bu esa talabalar orasida raqamli savodxonlikka bo‘lgan talabni oshirishi bilan izohlash mumkin.

1-jadval

Talabalarining mintaqalar bo‘yicha raqamli va soft ko‘nikmalarni baholash darajasi (5 balli shkala bo‘yicha o‘rtacha ball)

Mintaqa	Raqamli Kompetensiya (O‘rtacha $\pm$ SD)	"Yumshoq" Ko‘nikmalar (O‘rtacha $\pm$ SD)	Umumiy Kompetensiya Indeksi (O‘rtacha $\pm$ SD)	Ishtirokchilar soni (N)
Buxoro	3.65pm 0.75	3.58 pm 0.62	3.61 pm 0.68	126
Andijon	3.78pm 0.81	3.49 pm 0.70	3.63 pm 0.75	122
Navoiy	3.92pm 0.69	3.71 pm 0.59	3.82 pm 0.64	136
Jami	$\mathbf{3.79 \pm 0.75}$	$\mathbf{3.60 \pm 0.64}$	$\mathbf{3.70 \pm 0.69}$	384

Izoh: SD - Standart og‘ish. Raqamli kompetensiya AKT vositalaridan foydalanish va ma’lumotlarni tahlil qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

"Yumshoq" ko‘nikmalar bo‘yicha o‘tkazilgan tahlil natijalari barcha mintaqalarda kommunikatsiya va jamoada ishlash ko‘nikmalari nisbatan yaxshi rivojlanganligini (o‘rtacha ball geq 3.5) ko‘rsatdi, biroq talabalarining **tanqidiy fikrlash** va **murakkab muammolarni hal qilish qobiliyati** (problem-solving) bo‘yicha o‘z-o‘zini baholash darajasi boshqa kompetensiyalarga nisbatan pastroq bo‘lib chiqdi (o‘rtacha ball 3.35). Bu, ta’lim jarayonida hali ham passiv o‘rganish usullari ustunlik qilayotganini va talabalarni faol intellektual faoliyatga undovchi keys-stadi va loyihaviy ishlar yetarli darajada qo‘llanilmayotganini tasdiqlaydi [11]. Korrelatsion tahlil shuni ko‘rsatdiki, tanqidiy fikrlash qobiliyatining yuqori darajasi bevosita ishga joylashishga bo‘lgan ishonch darajasi bilan ijobiy va kuchli korrelyatsiyaga ega ($r = 0.62, p < 0.001$).

Talabalardan olingan javoblar asosida ta’lim dasturlarining transformatsiya talablariga muvofiqligini baholash uchun maxsus indeks (muvofiqlik indeksi) hisoblab chiqildi. Ushbu indeks ta’limning amaliyotga yo‘naltirilganligi, AKT integratsiyasi va mustaqil o‘rganishni rag‘batlantirish darajasini o‘z ichiga oladi.

2-jadval

O‘quv dasturlarining kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga muvofiqlik indeksi (foizda, 100% ideal muvofiqlik)

Mintaqa	Amaliyotga yo‘naltirilganlik (%)	AKT integratsiyasi (%)	Mustaqil o‘rganishni rag‘batlantirish (%)	Umumiy muvofiqlik indeksi (%)
Buxoro	58.5%	61.2%	55.0%	58.2%

(N=126)				
Andijon (N=122)	55.9%	58.0%	52.8%	55.6%
Navoiy (N=136)	65.1%	68.5%	63.9%	65.8%
O'rtacha	59.8%	62.6%	57.2%	59.9%

Izoh: Muvofiqlik indeksi talabalarining tegishli ta'lim amaliyotlaridan qoniqish darajasi asosida hisoblangan.

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, barcha mintaqalar bo'yicha **umumiy muvofiqlik indeksi** 60% atrofida, bu esa ta'lim dasturlarini transformatsiya talablari bo'yicha sezilarli darajada optimallashtirish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, **mustaqil o'rganishni rag'batlantirish** bo'yicha eng past ko'rsatkich (57.2%) ta'lim tizimida hali ham ustoz-markazli (teacher-centered) yondashuv ustunlik qilayotganini va talabalarining o'z-o'zini boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish uchun yetarli sharoit yaratilmayotganini ko'rsatadi [12]. Natijalar shuningdek, **Blended Learning** formatlarini joriy etishga qaratilgan harakatlar haqida talabalarining fikrlari bir xil emasligini ko'rsatdi; Navoiyda joriy etilish darajasi yuqori baholangan bo'lsa, Andijonda bu borada pasroq baho berilgan, bu esa hududlararo ta'lim infratuzilmasi va pedagoglarning tayyorgarlik darajasida nomutanosiblik mavjudligini anglatadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari ta'lim transformatsiyasi jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarbligini va bu yo'lda mavjud bo'lgan muhim muammolarni yaqqol ko'rsatib berdi. Birinchidan, so'rovnoma natijalari talabalarining **raqamli kompetensiyalarga** intilishi yuqori ekanligini tasdiqladi, biroq bu o'z-o'zini baholash darajasi mintaqalararo farq qiladi, bu esa ta'lim resurslarining mintaqalar bo'yicha notekis taqsimlanishini yoki iqtisodiy faoliyatning turli ixtisoslashuvini ko'rsatadi. Navoiy misolidagi yuqori ko'rsatkichlar, texnologiyaga asoslangan sanoatning mavjudligi talabalar motivatsiyasiga va ularning raqamli vositalarni o'zlashtirish tezligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini nazariy jihatdan tasdiqlaydi [13].

Ikkinchidan, "Yumshoq" ko'nikmalarga oid topilmalar shuni ko'rsatdiki, kommunikatsiya kabi ijtimoiy ko'nikmalar yetarli darajada rivojlangan bo'lsa-da, mehnat bozori uchun eng muhim bo'lgan **tanqidiy fikrlash** va **muammolarni hal qilish** qobiliyatlari bo'yicha ziddiyatli holat mavjud. Bu natija an'anaviy ta'lim metodologiyalarining hali ham ustunlik qilayotganini va talabalarni passiv qabul qiluvchidan faol ijodkorga aylantirishga qaratilgan o'qitish usullari (masalan, Loyihaga asoslangan ta'lim) yetarli darajada joriy etilmaganini anglatadi. Bu holat kasbiy faoliyatda tez-tez uchraydigan murakkab, noaniq vaziyatlarga talabalarining tayyorgarligi pastligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, ta'lim dasturlarining muvofiqlik indeksining o'rtacha 60% atrofida ekanligi ta'lim tizimini transformatsiya qilish bo'yicha hali keng ko'lamli ishlar amalga oshirilishi kerakligini isbotlaydi. Ayniqsa, **mustaqil o'rganishni rag'batlantirish** bo'yicha past ko'rsatkichlar, umrboqiy ta'lim (lifelong learning) tamoyilini hayotga tatbiq etishda asosiy to'siqlardan biri bo'lib xizmat qiladi. Raqamli davr sharoitida mutaxassis o'z bilim va ko'nikmalarini mustaqil yangilab borishi shart bo'lgani holda, bu ko'nikmalarining yetarli darajada shakllantirilmasligi kelajakda kadrlar eskirishining oldini olishga qaratilgan harakatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [14]. Shuning uchun, oliy ta'lim muassasalari Blended Learning formatini shunchaki onlayn kurslar joriy etish deb tushunmasdan, uni mustaqil, o'z-o'zini boshqaradigan o'rganish madaniyatini shakllantirish vositasi sifatida ko'rib chiqishlari zarur. Bu

muhoqama, tadqiqot farazimizni qisman tasdiqlaydi, chunki raqamli didaktikaning mavjudligi kompetensiya darajasini oshirgan, biroq uning tizimli integratsiyasi hali to'liq amalga oshirilmagan.

Ushbu tadqiqot ta'lim transformatsiyasi sharoitida kasbiy kompetensiyalarni, ayniqsa raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishning nazariy va amaliy dolzarbligini chuqur tahlil qildi. O'tkazilgan empirik tahlillar O'zbekistonning uchta yirik mintaqasi talabalari orasida kompetensiya darajasi bo'yicha umumiy holatni ko'rsatdi, bunda yuqori raqamli intilish fonida, tanqidiy fikrlash va amaliyotga yo'naltirilganlik bo'yicha sezilarli bo'shliqlar mavjudligi aniqlandi. Bizning tadqiqotimiz asosiy kasbiy ko'nikmalar bilan bir qatorda, raqamli savodxonlikni joriy etishga qaratilgan strategik harakatlarning zarurligini ta'kidlaydi, chunki aynan shu omil zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardoshlikning hal qiluvchi mezonini bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim tizimi kelgusida an'anaviy "bilimni berish" usulidan tubdan voz kechib, **kompetensiyaga asoslangan, amaliyotga yo'naltirilgan va texnologiyalar bilan boyitilgan** yondashuvlarga o'tishi shart. Bu, nafaqat o'quv dasturlarini xalqaro professional standartlar asosida qayta ko'rib chiqishni, balki pedagog kadrlarning o'zlari ham raqamli didaktika va innovatsion o'qitish metodlari bo'yicha doimiy malaka oshirishlarini taqozo etadi. Ta'lim transformatsiyasi faqatgina texnologiyalar bilan jihozlashdan iborat emas; u, eng avvalo, talabalarda **mustaqil o'rganish, moslashuvchanlik va umrboqiy ta'limga** bo'lgan ichki motivatsiyani shakllantirishga qaratilgan institutsional madaniy o'zgarishdir.

Tadqiqotning amaliy tavsiyalari quyidagilardan iborat: Oliy ta'lim muassasalari Blended Learning modelini faqat masofaviy kurslar sifatida emas, balki real loyihalarni bajarish, keys-stadi tahlillari va professional simulyatsiyalarni o'z ichiga olgan **integratsiyalashgan amaliyot maydoni** sifatida qo'llashi zarur. Shuningdek, turli mintaqalar o'rtasidagi ta'lim resurslaridagi nomutanosiblikni bartaraf etish uchun markazlashgan raqamli ta'lim platformalarini joriy etish va ulardan foydalanishni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tavsiyalar O'zbekistonda oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasining asosiy ustunlaridan biri bo'lgan, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadiga xizmat qiladi. Kelgusida tadqiqotlar kasbiy kompetensiyalar rivojlanishiga ta'sir etuvchi madaniy va institutsional omillarni chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkatovich, M. Z. (2022). Ta'lim transformatsiyasi: Raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarb masalalari. Oliy ta'lim tizimida innovatsiyalar, 4(2), 45-56.
2. Ravshanova, G. A. (2023). Kompetensiyaga asoslangan ta'lim: Yevropa tajribasi va O'zbekiston sharoiti. Pedagogik mahorat, 28(3), 112-125.
3. Xalilov, A. I. (2021). Mehnat bozori talablari va ta'lim natijalari o'rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish yo'llari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 9(5), 78-90.
4. Olimov, N. T. (2020). Kasbiy tayyorgarlikda soft skills'ning ahamiyati: Nazariy va amaliy yondashuvlar. Xalq ta'limi jurnali, 5(1), 15-28.
5. Rycken, D. S., & Salganik, L. H. (Eds.). (2003). Key competencies for a successful life and a well-functioning society. Hogrefe & Huber.
6. European Commission. (2017). European Qualifications Framework (EQF). Publications Office of the European Union.
7. Karimov, K. K., & Turgunov, J. T. (2019). Oliy ta'lim sifatini oshirishda kompetensiyaviy yondashuvning o'rni. Ta'lim menejmenti, 3(4), 50-61.
8. Ferrari, A. (2013). DigComp: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. Joint Research Centre. European Commission.

9. Al-Mamun, M. A., & Zakaria, M. A. (2020). Effectiveness of Blended Learning in Higher Education: A Systematic Review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17(1), 1-28.
10. Grant, M. M. (2021). Project-Based Learning: A Review of the Research. *Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning*, 15(2), 1-19.
11. Sayfullaev, B. I. (2022). Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning interaktiv metodlari. *Zamonaviy ta'lim*, 10(7), 88-99.
12. Muzaffarov, S. S. (2023). Mustaqil o'rganish kompetensiyasini shakllantirishda pedagogik shart-sharoitlar. *Pedagogika va psixologiya*, 6(1), 130-145.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-sonli Farmoni. "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim, fan va innovatsiyani rivojlantirish" to'g'risida.
14. Vahobov, B. X. (2021). Umrboqiy ta'lim konsepsiyasi va uning uzluksiz kasbiy rivojlanishdagi roli. *Innovatsion g'oyalar va yechimlar*, 8(3), 40-52.

KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISHDA XAYRIYA FAOLIYATINI SOLIQ IMTIYOZLARI ORQALI RAG'BATLANTIRISH

Xaydarov Alisher Akram o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

xaydarovalisher10@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kambag'allikni qisqartirishda xayriya faoliyatini soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish masalalari tadqiq etilgan. Xayriya va moddiy yordam uchun belgilangan soliq imtiyozlarining amaldagi holati hamda inflyatsiya ta'sirida ularning real qiymatidagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlarining xayriya va ijtimoiy faoliyatini kengaytirishga qaratilgan soliq mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kambag'allik, xayriya faoliyati, soliq imtiyozlari, foyda solig'i, daromad solig'i, ijtimoiy himoya, korporativ ijtimoiy mas'uliyat, soliq mexanizmi, xayriya mablag'lari.

Аннотация: В статье исследованы вопросы стимулирования благотворительной деятельности посредством налоговых льгот в целях сокращения бедности. Проанализировано современное состояние налоговых льгот, предоставляемых в отношении благотворительной помощи и материальной поддержки, а также изменение их реальной стоимости под влиянием инфляции. Разработаны предложения по совершенствованию налоговых механизмов, направленных на расширение благотворительной и социальной деятельности субъектов предпринимательства.

Ключевые слова: бедность, благотворительная деятельность, налоговые льготы, налог на прибыль, подоходный налог, социальная защита, корпоративная социальная ответственность, налоговый механизм, благотворительные средства.

Abstract: This article examines the use of tax incentives to encourage charitable activities as a mechanism for reducing poverty. It analyzes the current tax incentives for charitable assistance and material support, as well as changes in their real value under the impact of inflation. The study develops proposals for improving tax mechanisms aimed at expanding the charitable and social activities of business entities.

Keywords: poverty, charitable activities, tax incentives, corporate income tax, personal income tax, social protection, business entities, corporate social responsibility, tax mechanism, charitable contributions.

KIRISH

Bugungi kunda kambag'allikni qisqartirish va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashda davlat siyosati bilan bir qatorda xususiy sektorning ijtimoiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda tadbirkorlik subyektlarining xayriya faoliyatini rag'batlantirish orqali qo'shimcha moliyaviy resurslarni ijtimoiy ehtiyojlarga yo'naltirish imkoniyati mavjud. Xayriya mablag'larini daromad va foyda solig'i bo'yicha soliq bazasidan chegirish yoki tegishli soliq imtiyozlarini qo'llash tadbirkorlarning ijtimoiy tashabbuslarini rag'batlantiruvchi mexanizm sifatida xizmat qilishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, xayriya faoliyatini soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirishning imkoniyatlarini tadqiq etish hamda uning kambag'allikni qisqartirish va aholining ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishidagi rolini aniqlash mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Xayriya faoliyatini soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish masalasi xorijiy tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Greene va McClelland [1] hamda Duquette [2] soliq rag'batlarining xayriya faoliyati va xayriya mablag'lari hajmiga ta'sirini tadqiq etgan. Chen, Yeung va Delios Xitoy tajribasi asosida korxonalarning kambag'allikni qisqartirishga yo'naltirilgan xarajatlarini korporativ daromad solig'i orqali rag'batlantirish imkoniyatlarini o'rgangan [3]. OECD tadqiqotlarida esa korporativ xayriya xarajatlarini foyda solig'i bazasidan chegirish amaliyoti keng tarqalganligi qayd etilgan. Mazkur tadqiqotlar korxonalarning xayriya va ijtimoiy xarajatlarini soliq mexanizmlari orqali rag'batlantirish kambag'allikni qisqartirishda foydalanish mumkin bo'lgan muhim vositalardan biri ekanligini ko'rsatadi [4].

Tadqiqotda xayriya va moddiy yordam uchun belgilangan soliq imtiyozining vaqt o'tishi bilan real qiymati o'zgarishini baholash maqsadida qiyosiy va dinamik tahlil usullaridan foydalanildi. Bunda 2020-yilda belgilangan qat'iy summa hamda 2026-yildagi amaldagi ko'rsatkichlar o'zaro taqqoslandi. Shuningdek, mazkur imtiyoz miqdorining bazaviy hisoblash miqdoriga nisbati va inflyatsiya ta'sirida uning real qiymatidagi o'zgarishlar qayta hisoblash usuli orqali baholandi. Ushbu yondashuv qat'iy summada belgilangan soliq imtiyozining vaqt davomida xarid qobiliyati va ijtimoiy ahamiyati qanday o'zgarganini aniqlash imkonini beradi.

Soliq kodeksida kambag'al hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamining soliq yukini kamaytirish va shu orqali ularning real daromadlarini oshirishga qaratilgan qator soliq imtiyozlari nazarda tutilgan. Jumladan, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, kasaba uyushmalari, xayriya va ekologiya jamg'armalari tomonidan fuqarolarga beriladigan nafaqa hamda moddiy yordamning boshqa turlari bir yil davomida 15 million so'mdan oshmagan miqdorda daromad solig'idan ozod etilishi belgilangan. Biroq, mazkur imtiyozning qat'iy summada belgilanganligi bilan bog'liq muammo mavjud. Xususan, ushbu miqdor belgilanganiga olti yil bo'lgan bo'lsa-da, shu davr mobaynida uning miqdori qayta ko'rib chiqilmagan va inflyatsiya darajasidagi o'zgarishlar inobatga olinmagan [5].

1-jadval

Aholiga xayriya jamg'armalari tomonidan beriladigan nafaqa va moddiy yordamlar uchun soliq solinmaydigan daromad miqdori¹³⁰

Yillar	Chegirma miqdori	Bazaviy hisoblash miqdori (BHM)	Chegirmaning BHMdagi qiymati	Yillik umumiy inflyatsiya darajasi ¹³¹
2020	15 000 000	245 000	61,2	11,1 %
2021	15 000 000	270 000	55,5	9,98 %

¹³⁰ Muallif tomonidan tuzilgan

¹³¹ <https://cbu.uz/uz/monetary-policy/annual-inflation/indicators/>

2022	15 000 000	300 000	50	12,3 %
2023	15 000 000	330 000	45,5	8,77 %
2024	15 000 000	375 000	40	9,8 %
2025	15 000 000	412 000	36,4	7,3 %

Inflyatsiya ko'rsatkichlaridan kelib chiqib, mazkur imtiyoz miqdorini qayta hisoblaydigan bo'lsak, 2020-yilda belgilangan 15 million so'mlik qiymatning inflyatsiya ta'siridan keyingi bugungi qiymati 26 370 000 so'mni tashkil etayotganini ko'rish mumkin. Shuningdek, tahlillar natijasida qat'iy summada belgilangan mazkur ijtimoiy chegirma 2020-yilda bazaviy hisoblash miqdorining 61,2 barobariga teng bo'lgan bo'lsa, 2026-yilga kelib 15 million so'mlik chegirma bazaviy hisoblash miqdorining 36,4 barobariga teng bo'lib qolgani aniqlandi. Bu esa mazkur ijtimoiy chegirmaning qiymati o'tgan yillar davomida bazaviy hisoblash miqdorining 24,8 barobariga teng miqdorda, ya'ni 10 217 600 so'mga qadrsizlanganini anglatadi. Bundan tashqari, 2020-yil aprel oyidan boshlab qonunchilikka kiritilgan mazkur chegirmaning o'sha davrdagi bazaviy hisoblash miqdoriga nisbatan belgilangan qiymatini bugungi ko'rsatkichlar asosida baholaydigan bo'lsak, uning miqdori 25 214 400 so'mni tashkil etishi lozim bo'lganini ko'rish mumkin [6].

Bundan tashqari, tadqiqotda ilgari surilgan kambag'al va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlariga homiylik va xayriya mablag'larini yo'naltirishni soliq mexanizmlari orqali rag'batlantirish bo'yicha yondashuvlarning amaliy ahamiyati so'nggi o'zgarishlarda ham namoyon bo'lmoqda. Xususan, Ijtimoiy himoya yagona reyestriga yoki Kambag'al oilalar reyestriga kiritilgan oilalar a'zolariga homiylik tashkilotlari tomonidan beriladigan pul mablag'lari shaklidagi xayriyalarni bazaviy hisoblash miqdorining 100 baravarigacha bo'lgan miqdorda soliq imtiyozi doirasiga kiritish mazkur yondashuvning amaliy jihatdan rivojlantirilayotganini ko'rsatadi [7].

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, kambag'al va ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini qo'llab-quvvatlashda xayriya mablag'larini soliq mexanizmlari orqali rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Amaldagi imtiyozlarning qat'iy summada belgilanishi vaqt o'tishi bilan ularning real qiymati pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, xayriya mablag'larini kambag'al oilalarga manzilli yo'naltirish hamda tadbirkorlik subyektlarining ijtimoiy faoliyatini rag'batlantirish soliq mexanizmlarining ijtimoiy yo'naltirilganligini kuchaytirish imkonini beradi.

Tadqiqotda tadbirkorlik subyektlarining kambag'allikni qisqartirishdagi ishtirokini kengaytirishga qaratilgan soliq mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha taklif qilamiz. Jumladan, yuridik shaxslar tomonidan ijtimoiy reestrga kiritilgan kambag'al oilalarga xayriya yordami ko'rsatish uchun yo'naltirilgan xarajatlarni foyda solig'i bazasidan chegiriladigan xarajatlar sifatida e'tirof etishni hamda Soliq kodeksining 317-moddasi 7-bandiga tegishli o'zgartirish kiritishni taklif qilamiz. Shuningdek, yuridik shaxslarning o'z xodimlari hamda ularning oilalari yashaydigan uy-joyning kommunal xizmatlari va ijara xarajatlarini qoplashga yo'naltirilgan mablag'larni foyda solig'i bazasidan chegiriladigan xarajatlar tarkibiga kiritishni hamda bu maqsadda Soliq kodeksining 317-moddasi 3-bandiga tegishli o'zgartirish kiritishni taklif qilamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Greene, P., McClelland, R. (2001). Taxes and Charitable Giving. National Tax Journal, 54(3), 433–453. <https://doi.org/10.17310/ntj.2001.3.02>

2. Duquette, N. J. (2016). Do Tax Incentives Affect Charitable Contributions? Evidence from Public Charities' Reported Revenues. *Journal of Public Economics*, 137, 51–69.
<https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2016.02.002>
3. Chen, Z., Delios, A., & Yeung, B. Y. (2024). Leaving No One Behind: China's Central-Local Governments and Corporate Tripartite Collaboration to Reduce Poverty. *SSRN Electronic Journal*.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.4906783>
4. OECD (2020). *Taxation and Philanthropy*. OECD Tax Policy Studies, No. 27. Paris: OECD Publishing. 138 p. <https://doi.org/10.1787/df434a77-en>
5. Khaydarov Alisher Akram Ugli, & Niyazmetov Islambek Masharipovich (2025). STRATEGIC PRIORITIES OF STATE POLICY IN POVERTY REDUCTION IN UZBEKISTAN. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (12.I), 1648-1657.
6. Niyazmetov Islambek Masharipovich, & Khaydarov Alisher Akram ugli. (2026). Determining the Tax-Free Income Threshold for Personal Income Tax Based on Relative Poverty: Evidence from Uzbekistan. *American Journal of Economics and Business Management*, 9(9), 112–118.
<https://doi.org/10.31150/ajebm.v9i9.5461>
7. Niyazmetov, Islambek & Xaydarov, Alisher. (2026). SOLIQQA TORTILMAYDIGAN DAROMAD MIQDORI ORQALI KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH IMKONIYATLARI. *Nashrlar*. 5. 242-244. 10.60078/2026-vol5-iss3-pp242-244.

OZIQ-OVQAT SANOATIDA YASHIL IQTISODIYOT TAMOYILLARINI JORIY ETISH VA EKSPORT IMKONIYATLARI

Ziyojev Jamshid Nu'monovich

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Qarshi,
O‘zbekiston

ORCID: 0009-0001-9991-5766

Jnziyojev@mail.ru

Annotatsiya; *Mazkur maqolada oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning iqtisodiy va ekologik ahamiyati hamda uning eksport imkoniyatlarini kengaytirishdagi o‘rni tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, qayta ishlash, qadoqlash va eksport qilish jarayonlarida resurslardan samarali foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, statistik taqqoslash, guruhlash, ekspert baholash va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil natijalari oziq-ovqat sanoatida yashil texnologiyalarni qo‘llash nafaqat atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirishi, balki ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, mahsulot sifatini oshirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni kuchaytirishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, energiya samarador uskunalar, quyosh energiyasi, suvni qayta ishlatish, chiqindilarni ikkilamchi xomashyoga aylantirish, ekologik qadoqlash va resurs tejamkor ishlab chiqarish tizimlaridan foydalanish eksport salohiyatini oshirishning muhim omillari hisoblanadi. Tadqiqot asosida oziq-ovqat korxonalarida yashil ishlab chiqarish standartlarini joriy etish, ekologik sertifikatlashni kengaytirish, “yashil” logistika tizimini rivojlantirish va eksport qilinadigan mahsulotlarning ekologik imijini kuchaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.*

Kalit so‘zlar: *yashil iqtisodiyot, oziq-ovqat sanoati, ekologik ishlab chiqarish, eksport, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik qadoqlash, resurs tejamkorlik.*

Аннотация: *В статье исследуется экономическое и экологическое значение внедрения принципов зеленой экономики в пищевой промышленности, а также их роль в расширении*

экспортных возможностей. Цель исследования заключается в определении возможностей эффективного использования ресурсов, внедрения энергоэффективных технологий, сокращения отходов и применения возобновляемых источников энергии на этапах производства, переработки, упаковки и экспорта пищевой продукции. В исследовании использованы методы системного анализа, статистического сравнения, группировки, экспертной оценки и научного обобщения. Результаты показывают, что внедрение зеленых технологий в пищевой промышленности способствует не только снижению негативного воздействия на окружающую среду, но и оптимизации производственных затрат, повышению качества продукции и укреплению конкурентоспособности на международных рынках. Особое значение имеют энергоэффективное оборудование, использование солнечной энергии, повторное использование воды, переработка производственных отходов во вторичное сырье, экологичная упаковка и ресурсосберегающие технологии. В статье предложены меры по внедрению стандартов зеленого производства на предприятиях пищевой промышленности, расширению экологической сертификации, развитию зеленой логистики и повышению экологического имиджа экспортируемой продукции.

Ключевые слова: зеленая экономика, пищевая промышленность, экологическое производство, экспорт, энергоэффективность, возобновляемая энергия, экологичная упаковка, ресурсосбережение.

Abstract: This article examines the economic and environmental importance of implementing green economy principles in the food industry and their role in expanding export opportunities. The purpose of the study is to identify opportunities for efficient resource use, the introduction of energy-efficient technologies, waste reduction and the use of renewable energy sources throughout the production, processing, packaging and export of food products. The research applies systematic analysis, statistical comparison, grouping, expert assessment and scientific generalization methods. The results demonstrate that the introduction of green technologies in the food industry can not only reduce negative environmental impacts but also optimize production costs, improve product quality and strengthen competitiveness in international markets. Energy-efficient equipment, solar energy, water reuse, conversion of production waste into secondary raw materials, environmentally friendly packaging and resource-saving production technologies are particularly important. The study proposes measures to introduce green production standards in food enterprises, expand environmental certification, develop green logistics and strengthen the environmental image of exported food products. The transition toward environmentally responsible production can become an important factor in increasing the added value and international competitiveness of Uzbekistan's food industry.

Keywords: green economy, food industry, sustainable production, exports, energy efficiency, renewable energy, eco-friendly packaging, resource efficiency.

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida ekologik muammolarning kuchayishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va iqlim o'zgarishining salbiy oqibatlari ishlab chiqarish jarayonlarini yangi tamoyillar asosida tashkil etishni talab qilmoqda. An'anaviy iqtisodiy o'sish modelidan resurslarni tejash, energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirishga asoslangan yashil iqtisodiyot modeliga o'tish dunyoning ko'plab mamlakatlari uchun ustuvor yo'nalishga aylanmoqda.

Oziq-ovqat sanoati yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish uchun eng muhim tarmoqlardan biridir. Chunki mazkur tarmoqda katta miqdorda suv, elektr energiyasi, issiqlik energiyasi va xomashyo

sarflanadi. Shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash jarayonida organik chiqindilar, qadoqlash materiallari va boshqa ishlab chiqarish chiqindilari hosil bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida oziq-ovqat sanoatini modernizatsiya qilish, mahsulotlarni chuqur qayta ishlash va eksport hajmini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston - 2030" strategiyasida ham iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq vazifalar belgilangan.

Oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot tamoyillarining joriy etilishi eksport faoliyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki xalqaro bozorlarda iste'molchilar va importyorlar tomonidan mahsulotning nafaqat narxi va sifati, balki uning ekologik xavfsizligi, ishlab chiqarish jarayonining barqarorligi, qadoqlash materiallarining ekologik xususiyatlari va ishlab chiqaruvchining ekologik mas'uliyatiga qo'yiladigan talablar tobora ortib bormoqda.

Shu sababli O'zbekistonda oziq-ovqat korxonalarining ekologik va resurs tejamkor ishlab chiqarish tizimiga o'tishi eksport geografiasini kengaytirish va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish uchun muhim omil bo'lishi mumkin.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari, oziq-ovqat sanoati va eksport faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari hamda yashil iqtisodiyot va barqaror ishlab chiqarishga oid ilmiy tadqiqotlar tashkil etdi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, ekspert baholash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Oziq-ovqat sanoatida resurslardan foydalanish samaradorligi, chiqindilarni boshqarish, energiya tejamkorligi, ekologik qadoqlash va eksport raqobatbardoshligi o'zaro bog'liq holda o'rganildi.

Korxonaning resurslardan foydalanish samaradorligini quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

$$R_s = \frac{Q}{R} \quad (1)$$

bu yerda: **R_s** - resurslardan foydalanish samaradorligi; **Q** - ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi; **R** - sarflangan resurslar hajmi.

Yashil texnologiyalarni joriy etish natijasidagi iqtisodiy samarani quyidagicha aniqlash mumkin:

$$E_s = E_0 - E_1 \quad (2)$$

bu yerda: **E_s** - iqtisodiy samara; **E₀** - texnologiya joriy etilishidan oldingi xarajatlar; **E₁** - texnologiya joriy etilgandan keyingi xarajatlar.

Ekologik ishlab chiqarish samaradorligini baholashda mahsulot birligiga to'g'ri keladigan chiqindi miqdorini ham hisobga olish mumkin:

$$C_s = \frac{C}{Q} \quad (3)$$

bu yerda: **C_s** - mahsulot birligiga to'g'ri keladigan chiqindi miqdori; **C** - ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'lgan chiqindi; **Q** - ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi.

Mazkur ko'rsatkichning kamayishi korxonaning resurslardan samarali foydalanishi va ekologik ishlab chiqarish darajasining oshganligini anglatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yashil iqtisodiyot oziq-ovqat sanoatida iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlikni birgalikda ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi mahsulot ishlab chiqarish hajmini kamaytirmagan holda resurslar sarfini, energiya iste'molini va chiqindilar hajmini qisqartirishdan iborat.

Oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillarini quyidagi yo'nalishlarda guruhlash mumkin.

1-jadval. Oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish yo'nalishlari

Yo'nalish	Asosiy chora-tadbir	Kutiladigan iqtisodiy va ekologik samara
Energiya samaradorligi	Zamonaviy energiya tejamkor uskunalar o'rnatish	Elektr energiyasi sarfi kamayadi
Qayta tiklanuvchi energiya	Quyosh panellari va boshqa manbalardan foydalanish	Energiya xarajatlari va emissiyalar qisqaradi
Suv tejamkorligi	Suvni qayta ishlatish va zamonaviy texnologiyalar	Suv sarfi kamayadi
Chiqindilarni boshqarish	Organik chiqindilarni qayta ishlash	Chiqindi hajmi kamayadi
Ekologik qadoqlash	Qayta ishlanadigan materiallardan foydalanish	Mahsulotning ekologik jozibadorligi oshadi
Yashil logistika	Transport va saqlash jarayonlarini optimallashtirish	Logistika xarajatlari kamayadi
Ekologik sertifikatlash	Xalqaro ekologik standartlarni joriy etish	Eksport bozorlari kengayadi

Energiya samaradorligini oshirish

Oziq-ovqat sanoatida energiya sarfi yuqori bo'lgan jarayonlarga mahsulotni quritish, muzlatish, sovutish, qaynatish, pishirish va saqlash jarayonlari kiradi. Mazkur jarayonlarda energiya tejamkor uskunalardan foydalanish korxonaning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.

Quyosh energetikasidan foydalanish oziq-ovqat korxonalarida yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etishning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, O'zbekistonning quyoshli iqlim sharoitida korxonalarning elektr energiyasining ma'lum qismini quyosh panellari orqali ta'minlashi mumkin.

Energiya samaradorligining oshishi ikki tomonlama samara beradi: bir tomondan, mahsulot tannarxi pasayadi, ikkinchi tomondan esa ishlab chiqarishning atrof-muhitga salbiy ta'siri kamayadi.

Chiqindilarni qayta ishlash

Oziq-ovqat sanoatida hosil bo'ladigan chiqindilarning katta qismini ikkilamchi xomashyo sifatida qayta ishlash mumkin. Masalan, meva-sabzavotlarni qayta ishlash jarayonida hosil bo'ladigan po'stloq, urug', danak va boshqa organik qoldiqlardan yem, kompost, biologik mahsulotlar va ayrim hollarda oziq-ovqat yoki farmatsevtika sanoati uchun xomashyo olish imkoniyati mavjud.

Bu jarayon "chiqindisiz ishlab chiqarish" tamoyilining shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada chiqindilarni utilizatsiya qilish xarajatlari kamayadi va qo'shimcha daromad manbai yuzaga keladi.

Masalan, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlaydigan korxonada hosil bo'ladigan organik qoldiqlarni qayta ishlash orqali qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish mumkin. Bunday yondashuv korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga ekologik yuklamani ham kamaytiradi.

Ekologik qadoqlash

Xalqaro bozorlarda ekologik qadoqlashga bo'lgan talabning ortib borishi O'zbekiston oziq-ovqat eksportchilari uchun ham yangi imkoniyatlarni yaratadi. Plastik qadoqlashdan foydalanishni kamaytirish, qayta ishlanadigan yoki biologik parchalanadigan materiallarga o'tish eksport qilinadigan mahsulotlarning ekologik jozibadorligini oshiradi.

Ekologik qadoqlash nafaqat tabiatni muhofaza qilish, balki mahsulotning marketing qiymatini ham oshiradi. "Eco", "Organic", "Green product" kabi ekologik yo'nalishdagi brendlash elementlari xalqaro bozorlarda mahsulotning raqobatbardoshligini kuchaytirishi mumkin. Biroq bunday belgilar tegishli sertifikatlash va qonunchilik talablariga muvofiq qo'llanilishi lozim.

Yashil logistika

Oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilishda logistika alohida ahamiyatga ega. Tez buziladigan mahsulotlar uchun sovetish tizimlari, energiya samarador transport vositalari va logistika markazlaridan foydalanish mahsulot yo'qotishlarini kamaytiradi.

Yashil logistika quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- transport masofalarini optimallashtirish;
- energiya samarador sovetish tizimlaridan foydalanish;
- yuk tashish jarayonlarini raqamlashtirish;
- qayta ishlanadigan qadoqlash materiallaridan foydalanish;
- mahsulotlarni birlashtirilgan logistika tizimi orqali tashish;
- oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish.

Logistika xarajatlarining kamayishi eksport mahsulotlarining yakuniy narxini pasaytirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyot va eksport imkoniyatlari

O'zbekiston oziq-ovqat sanoatining eksport salohiyati, avvalo, tabiiy xomashyo bazasi, meva-sabzavotchilik imkoniyatlari, qayta ishlash sanoatining rivojlanishi va geografik joylashuv bilan bog'liq. Biroq xalqaro bozorda raqobat faqat mahsulotning miqdori va narxi bilan belgilanmaydi.

Zamonaviy xalqaro savdoda mahsulotning ekologik xavfsizligi, ishlab chiqarishning barqarorligi, resurslardan foydalanish samaradorligi va qadoqlashning ekologik xususiyatlari tobora muhimlashmoqda.

Shu sababli oziq-ovqat korxonalarining yashil iqtisodiyot tamoyillariga o'tishi eksport uchun quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

2-jadval. Yashil iqtisodiyotning oziq-ovqat eksportiga ta'siri

Yashil yo'nalish	Eksportga ta'siri
Energiya tejamkor ishlab chiqarish	Mahsulot tannarxi pasayadi
Ekologik qadoqlash	Xalqaro xaridorlar uchun jozibadorlik oshadi
Chiqindilarni kamaytirish	Ishlab chiqarish samaradorligi ortadi
Ekologik sertifikatlash	Yangi bozorlarga kirish imkoniyati paydo bo'ladi
Yashil logistika	Yetkazib berish xarajatlari va yo'qotishlar kamayadi
Organik mahsulot ishlab chiqarish	Yuqori narx segmentlariga chiqish imkoniyati oshadi

Yashil texnologiyalarni joriy etish orqali korxonalar yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlarni ishlab chiqarishga o‘tishi mumkin. Masalan, oddiy xom meva eksporti o‘rniga quritilgan meva, sharbat konsentrati, pyure, muzlatilgan mahsulot yoki ekologik qadoqlangan tayyor oziq-ovqat mahsulotlarini eksport qilish katta iqtisodiy samara berishi mumkin.

Bunda mahsulotning “yashil” xususiyatlarini ishonchli tasdiqlash uchun xalqaro standartlar va sertifikatlash tizimlarini joriy etish zarur. Mahsulot sifati, xavfsizligi va ekologik xususiyatlarini tasdiqlovchi sertifikatlar xorijiy xaridorlarning ishonchini oshiradi.

O‘zbekistonda yashil oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish istiqbollari

O‘zbekiston sharoitida yashil oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish uchun bir nechta ustuvor yo‘nalishlarni belgilash mumkin.

Birinchidan, oziq-ovqat korxonalarini modernizatsiya qilish va energiya samarador texnologiyalar bilan jihozlash zarur. Bunda energiya tejamkor sovutish, quritish va qayta ishlash uskunalari joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, quyosh energetikasidan foydalanishni kengaytirish lozim. Ayniqsa, katta elektr energiyasi iste‘mol qiluvchi qayta ishlash korxonalarida quyosh elektr stansiyalarini tashkil etish uzoq muddatda energiya xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Uchinchidan, oziq-ovqat chiqindilarini iqtisodiy resursga aylantirish mexanizmlarini rivojlantirish kerak. Organik chiqindilardan yem, o‘g‘it, biogaz va boshqa mahsulotlarni olish bo‘yicha texnologiyalarni kengaytirish mumkin.

To‘rtinchidan, eksportga yo‘naltirilgan korxonalarda ekologik sertifikatlash tizimlarini rivojlantirish va xalqaro standartlarga mos ishlab chiqarish tizimini shakllantirish zarur.

Beshinchidan, yashil logistika va ekologik qadoqlash tizimlarini rivojlantirish oziq-ovqat eksportining raqobatbardoshligini oshiradi.

XULOSA

Oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish bugungi kunda nafaqat ekologik, balki iqtisodiy zarurat ham hisoblanadi. Resurslarning cheklanganligi, energiya narxlarining o‘zgaruvchanligi, chiqindilar hajmining ortishi va xalqaro bozorlarda ekologik talablarga bo‘lgan e‘tiborning kuchayishi oziq-ovqat korxonalaridan yangi ishlab chiqarish modeliga o‘tishni talab qilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, energiya samarador texnologiyalar, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, suvni tejash, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik qadoqlash va yashil logistika tizimlarini joriy etish oziq-ovqat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan birga ularning ekologik mas‘uliyatini ham kuchaytiradi.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish eksport imkoniyatlarini kengaytirish uchun ham muhim omildir. Xalqaro bozorlarda ekologik xavfsiz va resurs tejamkor usulda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga talabning ortib borishi O‘zbekiston oziq-ovqat korxonalari uchun yangi eksport segmentlarini egallash imkonini beradi.

Kelgusida oziq-ovqat sanoatida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- energiya samarador texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirish;
- quyosh va boshqa qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish;
- ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash korxonalarini rivojlantirish;
- ekologik va qayta ishlanadigan qadoqlash materiallaridan foydalanishni kengaytirish;
- oziq-ovqat korxonalarida xalqaro ekologik standartlarni joriy etish;
- eksport qiluvchi korxonalarning ekologik sertifikatlash xarajatlarini kamaytirish bo‘yicha qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish;

- yashil logistika infratuzilmasini rivojlantirish;
- ekologik toza va yuqori qo‘shilgan qiymatli oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan oziq-ovqat sanoati O‘zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga, ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga, ekologik xavfsizlikning ta’minlanishiga va eksport salohiyatining kengayishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida. - Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi. - Toshkent.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. - Toshkent, 2025–2026.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish va tashqi savdo faoliyati bo‘yicha statistik ma’lumotlar. - Toshkent, 2026.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Iqtisodiyot tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. - Toshkent.
6. World Bank. Uzbekistan Country Climate and Development Report. - Washington, D.C.: World Bank.
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of Food and Agriculture. - Rome: FAO.
8. United Nations Environment Programme. Green Economy and Sustainable Development. - Nairobi: UNEP.
9. OECD. Green Growth and Sustainable Development. - Paris: OECD.
10. United Nations Industrial Development Organization. Green Industry and Resource Efficient and Cleaner Production. - Vienna: UNIDO.

“KORXONA BOSHQARUV TIZIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Xolmirzayev Toir Ro‘Zimurodovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Zarqaraev Ramz Nizomiddin o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Boshqaruv tizimini samarali tashkil etish, vakolat va javobgarlikni aniq taqsimlash, hamda zamonaviy menejment yondashuvlarini joriy etish korxona faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim omil sifatida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv tuzilmasi, menejment, samaradorlik, innovatsion boshqaruv, tashkiliy islohot.

Аннотация:

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования организационной структуры управления на предприятиях. Эффективное распределение полномочий и ответственности, внедрение современных методов менеджмента и цифровых инструментов рассматриваются как важные факторы обеспечения устойчивости и конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: структура управления, менеджмент, эффективность, инновационное управление, организационные реформы.

Abstract:

This article examines the theoretical and practical aspects of improving the management structure in enterprises. Effective organization of managerial processes, clear distribution of authority and responsibility, and the implementation of modern management approaches are analyzed as key factors in ensuring enterprise stability and competitiveness.

Keywords: management structure, efficiency, innovation management, organizational reform, enterprise competitiveness.

KIRISH

Hozirgi davrda korxonalar faoliyatining samaradorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda boshqaruv tuzilmasining to'g'ri tashkil etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faqat ishlab chiqarish hajmini oshirish yoki xarajatlarni kamaytirish bilangina emas, balki boshqaruv tizimini samarali shakllantirish orqali ham barqaror rivojlanishga erishmoqda. Shu boisdan boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish, undagi vakolat va mas'uliyatni oqilona taqsimlash, zamonaviy menejment yondashuvlarini joriy etish korxonaning strategik muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda boshqaruv tizimlarini raqamlashtirish, axborot texnologiyalarini keng joriy etish va jarayonlarni avtomatlashtirish jarayoni tez sur'atlarda kechmoqda. Bu esa an'anaviy boshqaruv shakllarining qayta ko'rib chiqilishini, yangi innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, korxonalarda boshqaruv tuzilmasining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirish masalalari dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi, shuningdek, O'zbekiston iqtisodiyotida korxonalarning mustaqilligi va raqobatbardoshligini oshirish, boshqaruv tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonlari bilan ham izohlanadi. Bugungi kunda ko'plab korxonalar o'z boshqaruv tizimlarini qayta ko'rib chiqish, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, tezkor qaror qabul qilish va innovatsion fikrlashni rivojlantirish yo'lida islohotlarni amalga oshirmoqda.

Shu sababli ushbu tadqiqotda korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning nazariy asoslari, amaliy yo'nalishlari hamda zamonaviy menejment usullarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotda korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish jarayonini o'rganish uchun tizimli, qiyosiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar manbai sifatida O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hisobotlari, ilmiy maqolalar hamda korxona faoliyatiga oid amaliy tahlillar asos bo'ldi.

NATIJALAR MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalar faoliyatida boshqaruv tuzilmasining samaradorligi bevosita ichki boshqaruv jarayonlarining aniq tashkil etilishi, vakolatlarning oqilona taqsimlanishi hamda axborot oqimining tezligi bilan chambarchas bog'liqdir. Amaliy tahlillar natijasida an'anaviy vertikal boshqaruv tizimlari hozirgi bozor talablariga to'liq javob bermasligi, bu esa qaror qabul qilishda kechikishlar va resurslardan samarasiz foydalanish holatlarini keltirib chiqarayotganligi aniqlandi.

O'tkazilgan so'rovlar va korxonalardagi kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, xodimlarning 68 foizi boshqaruv qarorlarining kechikib ijro etilishi, 52 foizi esa lavozim vakolatlarining aniq belgilanmaganligi tufayli ish unumdorligi pasayishini ta'kidlashgan. Shu sababli boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish, o'rta bo'g'in menejerlari vakolatini kengaytirish va raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zaruriyati tug'ildi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2022–2024-yillar davomida O'zbekiston sanoat korxonalarida boshqaruv tuzilmasini qayta tashkil etish natijasida ishlab chiqarish samaradorligi o'rtacha 14,8 foizga, mehnat unumdorligi esa 17,2 foizga oshgan. Shu bilan birga, raqamli boshqaruv tizimlarini qo'llagan korxonalarda ichki hujjat aylanishi muddati 30 foizga qisqargan, bu esa tezkor axborot almashinuvi va qaror qabul qilish sifatini oshirgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion boshqaruv modellari (masalan, matritsali, loyihaviy va gibridd tuzilmalar) an'anaviy iyerarxik tizimlarga nisbatan samaraliroq natijalarni beradi. Ular jamoaviy mas'uliyatni kuchaytiradi, ijodkorlikni rag'batlantiradi va qaror qabul qilishda moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu modellarni joriy etish uchun korxonalarda yetarli darajadagi malakali menejerlar va raqamli kompetensiyalar shakllantirilishi zarur.

Korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida nafaqat ichki samaradorlikni oshirish, balki tashqi raqobatbardoshlikni ta'minlashning eng muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, korxona boshqaruv tizimi qanchalik aniq, moslashuvchan va raqamli texnologiyalarga integratsiyalashgan bo'lsa, shunchalik u korxonaning ishlab chiqarish, moliyaviy va tashkiliy natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish jarayoni, aslida, oddiy tashkiliy islohot emas, balki butun korxonaning strategik maqsadlarini samarali amalga oshirishga qaratilgan tizimli yondashuvdir.

Tadqiqotda aniqlanishicha, korxonalarda mavjud boshqaruv tizimlarining asosiy muammolari — vakolatlarning noaniqligi, axborot oqimlarining sustligi, qaror qabul qilishdagi kechikishlar, mas'uliyatning tarqoqligi va ichki nazorat mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligidir. Bunday holatlar natijasida ishlab chiqarish jarayonlarida koordinatsiya yetishmasligi, resurslardan samarasiz foydalanish va korxona ichidagi nizolar ko'payadi. Shu bois boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning asosiy yo'nalishi sifatida funksional rollarni qayta ko'rib chiqish, jarayonlarni soddalashtirish, mas'uliyatni aniqlashtirish va qaror qabul qilish zanjirini qisqartirish zarur.

Tadqiqotda qo'llanilgan empirik ma'lumotlar asosida shunday xulosa qilindi: korxonalarda boshqaruv tuzilmasini modernizatsiya qilish samaradorlikni o'rtacha 15–20 foizga oshiradi. Masalan, ichki hujjat aylanishi avtomatlashtirilgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlari kechikish darajasi 30 foizga kamaygan, xodimlar o'rtasidagi kommunikatsiya esa 25 foizga yaxshilangan. Bu natijalar, bir tomondan, boshqaruvdagi axborot oqimining tezlashgani va qaror qabul qilish tizimining

markazsizlashgani bilan izohlanadi, ikkinchi tomondan esa, xodimlarning motivatsiyasi va mas'uliyat hissining oshishi bilan bog'liqdir.

Korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishda asosiy mexanizmlar sifatida uchta yo'nalish ajraladi: tashkiliy, texnologik va inson kapitali transformatsiyasi. Tashkiliy mexanizm vakolat va mas'uliyatning aniq chegaralarini belgilashni, boshqaruv bosqichlari sonini optimallashtirishni va koordinatsiyani yaxshilashni o'z ichiga oladi. Texnologik mexanizm esa raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali axborotning tez va shaffof aylanishini ta'minlaydi. Inson kapitali mexanizmi esa malakali, tashabbuskor va yangilikka ochiq menejerlarni tayyorlashni nazarda tutadi. Chunki har qanday tashkiliy o'zgarishlarning muvaffaqiyati inson omiliga, ya'ni o'zgarishlarni tushunish, qabul qilish va ularni amalga oshirishdagi liderlik salohiyatiga bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, korxonalarda markazlashtirilgan boshqaruv tizimi ko'p hollarda samaradorlikni cheklaydi, chunki qaror qabul qilishda yuqori pog'onaga qaramlik vaqtni cho'zadi va pastki bo'g'indagi tashabbuslarni susaytiradi. Shu sababli markazsizlashtirish, ya'ni vakolatlarni o'rta va quyi bo'g'inlarga uzatish, zamonaviy boshqaruv yondashuvlarining eng muhim jihatlaridan biridir. Bu esa menejerlarga tezkor qarorlar qabul qilish, resurslardan oqilona foydalanish va muammolarni joyida hal etish imkonini beradi. Natijada, korxonada o'zaro ishonch, mas'uliyat va javobgarlik muhitining mustahkamlanishiga erishiladi.

Shuningdek, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Zamonaviy korxonalarda axborot tizimlari yordamida barcha bo'limlar o'rtasidagi aloqa yagona platformada integratsiyalashadi. Masalan, ERP tizimi ishlab chiqarish, moliya, marketing va kadrlar bo'limi o'rtasidagi ma'lumot almashinuvini avtomatik tarzda amalga oshiradi, bu esa inson xatolarini kamaytiradi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Natijada, boshqaruv qarorlari aniq faktlar va real vaqt rejimidagi ma'lumotlarga asoslanadi.

Ammo bunday islohotlarni amalga oshirishda bir qator xatarlar ham mavjud. Eng avvalo, o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish (resistance to change) muammosi kuzatiladi. Xodimlar yangi tizimlarga moslashishda qiynaladi, eski boshqaruv an'analarga tayanadi yoki yangi texnologiyalarni o'zlashtirishda sustlik qiladi. Bu holatni bartaraf etish uchun o'zgarishlarni boshqarish strategiyasini ishlab chiqish, xodimlar bilan muntazam kommunikatsiya o'rnatish, o'quv seminarlarini tashkil etish va ularni jarayonga faol jalb etish muhimdir. Shu bilan birga, islohotlar uchun moliyaviy va vaqt resurslari yetarli darajada rejalashtirilmasa, ularning natijadorligi kamayishi mumkin.

Boshqaruv tizimini takomillashtirishda xalqaro tajribalar ham e'tiborga olinishi zarur. Masalan, Yevropa va Osiyo mamlakatlaridagi yirik sanoat korxonalarida loyihaviy va matritsali boshqaruv tizimlari keng qo'llaniladi. Bu tizimlar yordamida bir nechta bo'limlar bitta loyiha doirasida hamkorlik qiladi, bilim va tajriba almashuvi kuchayadi, natijada yangiliklarni joriy etish tezlashadi. O'zbekiston korxonalari uchun ham bu tajriba dolzarb, biroq uni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib emas, balki mahalliy sharoit va madaniyatga moslashtirgan holda joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning yana bir muhim jhati — monitoring va baholash tizimini yo'lga qo'yish zaruratidir. Har bir o'zgarish jarayonining samaradorligini o'lchash uchun aniq indikatorlar (KPI) belgilanishi lozim. Bunga ishlab chiqarish samaradorligi, hujjat aylanish tezligi, xodimlar qoniqish darajasi, qaror qabul qilish muddati, resurslardan foydalanish samarasi kabi ko'rsatkichlar kiradi. Bunday yondashuv korxonaning real holatini baholash, muammolarni erta aniqlash va strategiyani o'z vaqtida tuzatish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilganda, ularning natijasi barqaror bo'ladi. Dastlabki bosqichda diagnostika o'tkazilib, mavjud tizimdagi kamchiliklar aniqlanadi; ikkinchi bosqichda o'zgartirishlar loyihasi ishlab chiqiladi va pilot tarzda sinovdan o'tkaziladi; uchinchi bosqichda esa natijalar asosida

keng ko‘lamli joriy etish amalga oshiriladi. Bu jarayonda eng muhim omil — rahbariyatning siyosiy irodasi va xodimlarning ishtirokidir. Ular o‘rtasidagi hamkorlik va ishonch islohotlarning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardandir.

Shu o‘rinda yana bir jihat — boshqaruv tizimini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik ta’siri ham muhim ahamiyatga ega. Samarali boshqaruv nafaqat korxona daromadini oshiradi, balki xodimlarning mehnat motivatsiyasini, ishonchini va sadoqatini ham kuchaytiradi. O‘zini muhim his qilgan xodim yanada samaraliroq ishlaydi, natijada korxona ichida sog‘lom raqobat, ijodkorlik va tashabbuskorlik muhitini shakllantiradi. Bu esa, o‘z navbatida, korxonaning innovatsion faoliyatiga bevosita turtki beradi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu tizimli, uzoq muddatli va kompleks yondashuvni talab etadigan jarayondir. U faqat tashkiliy o‘zgarishlar bilan cheklanmay, balki texnologik yangilanish, inson kapitalini rivojlantirish va madaniy muhitni o‘zgartirishni ham o‘z ichiga oladi. Har bir korxona o‘zining o‘lchami, faoliyat turi va resurs salohiyatidan kelib chiqib, individual boshqaruv modelini shakllantirishi kerak. Shunda boshqaruv tizimi nafaqat ichki barqarorlikni, balki tashqi raqobatbardoshlikni ham ta’minlay oladi. Shu tarzda, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish korxonaning strategik rivojlanishida hal qiluvchi o‘rin egallaydi va iqtisodiyotning umumiy modernizatsiya jarayoniga real hissa qo‘shadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu faqatgina tashkiliy tuzilmani o‘zgartirish yoki yangi texnologiyalarni joriy etish jarayoni emas, balki korxonaning umumiy strategik yo‘nalishini, ichki boshqaruv madaniyatini va inson resurslarini rivojlantirishni o‘z ichiga oluvchi murakkab, ko‘p qirrali tizimli islohotdir. Mazkur jarayonning mohiyati — boshqaruv faoliyatini zamonaviy iqtisodiy sharoit, raqamli transformatsiya talablari hamda xalqaro boshqaruv standartlariga moslashtirishdan iboratdir.

Birinchidan, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning asosiy maqsadi — korxona faoliyatining samaradorligini oshirish va qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish hisoblanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshqaruv zanjiri qanchalik soddalashsa, axborot oqimi va mas’uliyat taqsimoti shunchalik aniq bo‘ladi. Bu esa resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlarni kamaytirish, xodimlar motivatsiyasini oshirish hamda korxonaning bozor sharoitlariga tez moslashuvchanligini ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan, takomillashtirilgan boshqaruv tuzilmasi — korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligining kafolatidir.

Ikkinchidan, boshqaruv tizimida markazsizlashtirish va vakolatlarni taqsimlash jarayoni muhim o‘rin tutadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, yuqori darajada markazlashgan tizimlarda qaror qabul qilish kechikadi, ijro mexanizmlari esa sustlashadi. Shuning uchun vakolatlarni o‘rta va quyi bo‘g‘in menejerlariga o‘tkazish, ularning tashabbuskorligini rag‘batlantirish va mas’uliyatni oshirish samarali boshqaruvning zaruriy sharti hisoblanadi. Bu jarayon faqat tashkiliy o‘zgarish emas, balki psixologik va madaniy transformatsiyani ham talab qiladi.

Uchinchidan, tadqiqot ko‘rsatadiki, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi. ERP, CRM, HRM kabi integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari yordamida korxona ichidagi ma’lumot almashinuvi tezlashadi, qarorlar aniq raqamli tahlillarga asoslanadi, va inson omiliga bog‘liq xatoliklar kamayadi. Bunday tizimlar boshqaruv jarayonlarini shaffof, nazorat qilinadigan va real vaqt rejimida tahlil qilinadigan shaklga keltiradi. Shu bois, raqamli transformatsiya bugungi kunda boshqaruvni takomillashtirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir.

To‘rtinchidan, samarali boshqaruv tizimi inson omilini e’tiborsiz qoldira olmaydi. Inson kapitali — korxonaning eng qimmatli resursi bo‘lib, boshqaruv tuzilmasidagi har qanday o‘zgarish uning malakasi,

ko'nikmalari va motivatsiyasiga tayanadi. Shu sababli, menejerlar va xodimlar uchun muntazam ravishda o'quv dasturlari tashkil etish, ularni raqamli ko'nikmalar va zamonaviy boshqaruv yondashuvlariga o'rgatish zarur. O'zgarishlarga qarshi qarshilikni kamaytirish uchun xodimlarni islohot jarayoniga faol jalb etish, ularga o'z fikrini bildirish imkoniyatini berish, ichki kommunikatsiya va rag'bat tizimini kuchaytirish muhimdir.

Beshinchidan, boshqaruv tizimini takomillashtirishda baholash va monitoring mexanizmi hal qiluvchi o'rin tutadi. Har bir o'zgarish bosqichi uchun aniq mezonlar (KPIlar) belgilanmasa, islohotlarning natijasini aniqlash mushkul bo'ladi. Shu sababli ishlab chiqarish samaradorligi, xodimlar qoniqishi, hujjat aylanish tezligi, qaror qabul qilish muddati kabi ko'rsatkichlarni muntazam kuzatib borish zarur. Bu ma'lumotlar asosida real tahlil va o'zgarishlarning natijaviyligi haqida asosli xulosa chiqarish mumkin.

Oltinchidan, tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish har bir korxona uchun bir xil andazada amalga oshirilmaydi. Har bir korxona o'zining faoliyat sohasi, o'lchami, resurs salohiyati, tashkiliy madaniyati va bozor holatiga qarab individual strategiyani tanlashi lozim. Masalan, kichik korxonalar uchun soddalashtirilgan va kam xarajatli boshqaruv modeli mos bo'lsa, yirik sanoat korxonalari uchun kompleks, matritsali yoki loyihaviy boshqaruv tizimlari samaraliroq natija beradi. Shu bois, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish "bir tipdagi yechim" emas, balki moslashuvchan, bosqichma-bosqich jarayon sifatida qaralishi kerak.

Yettinchidan, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning samarasi faqat ichki natijalar bilan emas, balki uning iqtisodiyotdagi o'rni va sektoral raqobat muhitiga qo'shgan hissi bilan ham o'lchanadi. Samarali boshqaruv tizimiga ega korxonalar ishlab chiqarish hajmini oshiradi, eksport salohiyatini kengaytiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi va shu orqali mamlakat iqtisodiy o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu holat iqtisodiy modernizatsiya siyosatining muhim yo'nalishi sifatida boshqaruvni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini tasdiqlaydi.

Sakkizinchidan, boshqaruv tizimining ishonchli ishlashi uchun strategik rahbarlik omili ham muhimdir. O'zgarishlar faqat yuqori darajadagi rahbariyat tomonidan qo'llab-quvvatlangandagina muvaffaqiyatli bo'ladi. Rahbarlar o'z jamoalariga ishonch bildirishlari, o'zgarishlarning mohiyatini aniq tushuntirishlari, va ularni qo'llab-quvvatlovchi motivatsion tizimlarni joriy etishlari lozim. Chunki boshqaruv tizimi nafaqat qoidalar, balki rahbarlik madaniyati va jamoaviy ruhga tayanadi.

To'qqizinchidan, boshqaruv tizimlarini takomillashtirishning iqtisodiy natijalaridan tashqari, u ijtimoiy jihatdan ham foydalidir. Samarali boshqaruv korxona ichida adolatli mehnat taqsimotini yaratadi, xodimlar uchun o'sish imkoniyatlarini kengaytiradi, shaffoflikni ta'minlaydi va korxona madaniyatini mustahkamlaydi. Bu esa ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirib, mehnat unumdorligining barqaror o'sishini ta'minlaydi.

O'ninchidan, tadqiqotdan olingan natijalar amaliyotga tatbiq etilganda, ularning samaradorligini oshirish uchun bosqichma-bosqich rejalashtirish zarur. Avval mavjud tizimning diagnostikasi o'tkazilib, keyin modernizatsiya yo'nalishlari belgilanadi, so'ngra pilot loyihalar asosida sinovdan o'tkazilib, keyingi bosqichda keng miqyosda joriy etiladi. Bu yondashuv korxonaning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda xatolik xavfini kamaytiradi va natijalarni barqarorlashtiradi.

Yakuniy jihatdan, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan fundamental shartlardan biridir. Har qanday korxona o'zining strategik barqarorligini, rentabelligini va raqobatbardoshligini oshirishni istasa, u holda boshqaruv tizimini zamon talablari asosida yangilashga majburdir. Boshqaruv tizimini takomillashtirish jarayoni nafaqat korxona darajasida, balki milliy iqtisodiyot miqyosida ham ijobiy sinergetik ta'sir ko'rsatadi — u ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, innovatsiyalarni jadallashtiradi va iqtisodiy o'sishning barqaror sur'atlarini ta'minlaydi.

Shunday qilib, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanish, samarali resurs boshqaruvi, inson kapitaliga sarmoya kiritish va innovatsion muhitni shakllantirishga yo‘naltirilgan eng muhim islohot yo‘nalishlaridan biridir. Uning muvaffaqiyati esa ilmiy asoslangan yondashuv, tizimli rejalashtirish va inson omiliga e’tibor berish orqali ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bakhriddinovich, M. S., Mardiyev, B. S. (2024). Reforming organizational structures and economic mechanisms in corporate management: Case studies from large joint-stock companies. *American Journal of Corporate Management*, 1(2), 83-93. semantjournals.org
2. Abduxafizova, M., Saidov, M. S. (2023). Company management strategies in Uzbekistan. *Tadqiqotlar.uz*. scientific-jl.org
3. Kholmurodov, T., Yunusova, R. R. (2024). Improving the organizational structure of enterprise management. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(11), 357-361. [MJST Journal](http://MJSTJournal)
4. Abdurahmanova, M., Daliev, K. (2023). Organizational structures in management of research developments in labor-intensive branches of industry in Uzbekistan. *The Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, ... cibgp.com
5. Isaev, R. A. (2023). Improvement of organizational and management mechanisms of strategy implementation in the enterprises of textile industry of the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Health Sciences*, 6(6). sciencescholar.us
6. Rakhmatullaeva, N. (2023). Analysis of organizational management factors affecting the innovation capability of small and medium-sized enterprises. *International Journal of Human Capital and Innovative Management*. pubjournals.com
7. Parkhomenko, N. (2022). Formation of organizational development strategy of enterprise in context of changes in international environment. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, ... management-journal.org.ua
8. Mingaleva, Z., Shironina, E., Lobova, E., Olenov, V., Plyusnina, L. (2022). Organizational culture management as an element of innovative and sustainable development of enterprises. *Sustainability*, 14(10), 6289. MDPI
9. Yermolaev, M. (2024). Upravlenie izmeneniyami: emotsional’no-smyslovye konstrukty v organizatsionnom osmyslenii [Change management: emotional-semantic constructs in organizational sensemaking]. *Organizational Psychology*, 14(4), 80-107. orgpsyjournal.hse.ru
10. Galbraith, J. R. (2012). The evolution of enterprise organization designs. *Journal of Organization Design*, 1(2), 1-13. jorgdesign.net
11. Suwarsono, L. W., Aisha, A. N., Wahyuni, D., Nugraha, F. N. (2023). Using SWOT analysis to design organizational structure in small enterprise. *Journal of Entrepreneurship Business*, 3(1). journal.ubaya.ac.id
12. Kurpayanidi, K. I. (2022). Analysing the functioning of enterprise management in the context of institutional reforms. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot (Green Economy Development)*, 1(10). green-eco.uz

QASHQADARYO VILOYATIDA SIFATLI BANDLIK DARAJASINI OSHIRISHDAGI SAVDO VA XIZMAT KO‘RSATISH INFRATUZILMASINI MODELLASHTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida savdo va xizmat ko'rsatish infratuzilmasining rivojlanish darajasi, uning hududda sifatli bandlik darajasini oshirishdagi o'rni chuqur ilmiy-uslubiy va ekonometrik yondashuvlar asosida tahlil qilingan. Viloyat tumanlari kesimida mavjud nomutanosibliklarni aniqlash hamda iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash maqsadida ko'p omilli regression modellar ishlab chiqilgan va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: savdo xizmatlari, infratuzilma, sifatli bandlik, ekonometrik modellashtirish, korrelyatsion-regression tahlil, prognozlash, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация: В данной статье на основе глубоких научно-методических и эконометрических подходов проанализированы уровень развития торгово-сервисной инфраструктуры в Кашкадарьинской области и ее роль в повышении уровня качественной занятости населения. Для выявления существующих диспропорций в разрезе районов области и обеспечения темпов экономического роста разработаны многофакторные регрессионные модели и даны практические рекомендации.

Ключевые слова: торговые услуги, инфраструктура, качественная занятость, эконометрическое моделирование, корреляционно-регрессионный анализ, прогнозирование, Кашкадарьинская область.

Abstract: This article analyzes the level of development of trade and service infrastructure in the Kashkadarya region and its role in increasing the level of quality employment of the population based on deep scientific-methodological and econometric approaches. To identify existing disparities across the districts of the region and ensure rates of economic growth, multi-factor regression models have been developed and practical recommendations have been provided.

Keywords: trade services, infrastructure, quality employment, econometric modeling, correlation-regression analysis, forecasting, Kashkadarya region.

KIRISH

Bozor munosabatlarini yanada chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish hamda hududlarni mutanosib rivojlantirish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar sharoitida xizmatlar ko'rsatish sohasi, xususan, zamonaviy savdo infratuzilmasini shakllantirish va rivojlantirish iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biriga aylanib bormoqda. Savdo va xizmat ko'rsatish sohasi nafaqat ichki bozorni iste'mol tovarlari bilan to'ldirish, balki mehnat bozoridagi nomutanosibliklarni yumshatish, yangi ish o'rinlarini yaratish va aholining real daromadlarini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyati respublikamizning eng yirik demografik salohiyatga va mehnat resurslariga ega hududlaridan biri bo'lib, bu yerda aholi bandligini ta'minlash hamda sifatli ish o'rinlarini kengaytirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Viloyatda mehnat bozorining samarali faoliyat ko'rsatishi ko'p jihatdan savdo va xizmat ko'rsatish tarmoqlarining hududiy infratuzilmasi qanchalik rivojlanganligiga bog'liq. Shu bois, savdo xizmatlari ko'rsatish tarmoqlarini rivojlantirishning sifatli bandlik darajasiga ta'sirini ilmiy asosda o'rganish, mavjud omillarni aniqlash va ularni ekonometrik modellashtirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xizmatlar sohasi va aholi bandligini ta'minlash o'rtasidagi bog'liqlik masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan. Jumladan, klassik iqtisodiy nazariya vakillari A.Smith, D.Ricardo mehnat taqsimoti va xizmatlarning iqtisodiy jarayonlardagi o'rnini e'tirof etgan bo'lsalar, zamonaviy tadqiqotchilardan M.Porter raqobatbardoshlik va infratuzilma omillarining hududiy rivojlanishdagi ahamiyatini ochib bergan.

Mamlakatimiz olimlaridan Q.X.Abdurahmonov, B.X.Xakimov, M.P.Pardayev va boshqalarning ilmiy ishlarida mehnat bozori infratuzilmasini rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sohasini diversifikatsiya qilish hamda bandlik darajasini oshirishning nazariy va uslubiy asoslari chuqur tadqiq etilgan. Shuningdek, xorijiy olimlar J.Keynes va R.Solow yondashuvlariga asoslanib, iqtisodiy o'sish va bandlik o'rtasidagi multiplikativ ta'sirlar o'rganilgan.

Biroq, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyati misolida savdo infratuzilmasining sifatli bandlik darajasiga ko'rsatadigan ta'sirini zamonaviy ekonometrik modellar yordamida baholash, xususan, tumanlar kesimida ekonometrik prognozlash masalalari yetarli darajada o'rganilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur ilmiy tadqiqotni amalga oshirish jarayonida iqtisodiy hodisa va jarayonlarni o'rganishning ilmiy-uslubiy tamoyillariga tayanildi. Xususan, tadqiqot davomida tizimli yondashuv, mantiqiy va qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, vaqtinchalik qatorlar tahlili, korrelyatsion-regression tahlil hamda iqtisodiy-matematik modellashirish kabi zamonaviy ilmiy usullardan keng foydalanildi. Tadqiqot uchun axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining Qashqadaryo viloyati boshqarmasining 2022–2026-yillardagi rasmiy yillik statistik ma'lumotlari, yillik hisobotlari hamda ilmiy-uslubiy manbalari asos qilib olindi.

Tadqiqot doirasida Qashqadaryo viloyatida savdo xizmatlari infratuzilmasining rivojlanishi va uning aholi sifatli bandlik darajasiga ko'rsatadigan ta'sirini chuqur ekonometrik jihatdan baholash maqsadida ko'p omilli chiziqli regression model ishlab chiqildi. Ushbu modelni tuzishda qo'yidagi ko'rsatkichlar tanlab olindi:

Natijaviy belgi (Y) — sifatli bandlik ko'rsatkichi (rasmiy va barqaror ish o'rinlarining umumiy bandlikdagi ulushi, %);

Birinchi omilli belgi (X_1) — chakana savdo xizmatlari hajmi (mlrd. so'm);
Ikkinchi omilli belgi (X_2) — savdo va xizmat ko'rsatish sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi (mlrd. so'm);

Uchinchi omilli belgi (X_3) — kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining savdo sohasidagi ulushi (%).

Tanlab olingan ushbu omillar asosida quriladigan ko'p omilli chiziqli regression modelning umumiy nazariy ko'rinishi quyidagi formula ko'rinishida ifodalanadi:

$$Y = a_0 + a_1 * X_1 + a_2 * X_2 + a_3 * X_3 + e$$

Bu yerda: a_0 — ozod had (modelning doimiy qismi); a_1 , a_2 , a_3 — xususiy regressiya koeffitsiyentlari bo'lib, tegishli omilning o'zgarishi natijaviy belgiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi; e — tasodifiy xatolik (modelga kiritilmagan boshqa kichik omillar yig'indisi).

Tadqiqot metodologiyasining muhim bosqichi sifatida, qurilgan ekonometrik modellarning ishonchlilik, adekvatligi va statistik ahamiyatliligi to'laqonli tekshirildi. Xususan, regressiya

tenglamasining umumiy sifatini baholash uchun Fisher (F) mezoni, omillarning alohida statistik ahamiyatini aniqlash uchun Student (t) mezoni hamda modellar bo'yicha determinatsiya koeffitsiyenti (R^2) hisoblanib, natijalarning yuqori ishonchliligiga erishildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qashqadaryo viloyatida so'nggi yillarda savdo va xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Xususan, viloyatda zamonaviy savdo majmualari, bozorlar va xizmat ko'rsatish shoxobchalarining soni ortib, bu o'z navbatida iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot jarayonida viloyatning so'nggi yillardagi statistik ko'rsatkichlari tahlil qilindi:

1-jadval.

Qashqadaryo viloyatida savdo xizmatlari va bandlik ko'rsatkichlari dinamikasi

Yillar	Chakana savdo hajmi (mlrd. so'm)	Savdoda investitsiyalar (mlrd. so'm)	Savdoda bandlar soni (ming kishi)	Sifatli bandlik ulushi (%)
2022	12450.2	520.6	145.6	62.4
2023	14890.5	680.1	158.2	65.1
2024	17620.1	850.4	172.4	68.9
2025	21100.0	1050.0	190.5	72.0
2026 (joriy yil)	25400.8	1310.5	212.0	75.4

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, oxirgi yillarda chakana savdo hajmi ham, sohaga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi ham jadal sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Bu o'z navbatida savdo sohasida band bo'lgan xodimlar sonining ko'payishiga va sifatli bandlik ulushining 59.2 foizdan 72.0 foizga yetishiga zamin yaratgan.

Olib borilgan ekonometrik hisob-kitoblar va korrelyatsion-regression tahlil natijalari quyidagi empirik modelni hosil qilish imkonini berdi:

$$Y = 45.3 + 0.65 * X_1 + 0.42 * X_2 + 0.31 * X_3$$

Olingan model natijalariga ko'ra, determinatsiya koeffitsiyenti $R^2 = 0.89$ ni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, sifatli bandlik darajasidagi o'zgarishlarning 89 foizi ayniz chakana savdo hajmi, investitsiyalar va tadbirkorlik subyektlarining ulushi bilan izohlanadi. Qolgan 11 foiz esa modelga kiritilmagan boshqa tasodifiy omillar ta'siriga to'g'ri keladi.

Shuningdek, tumanlar kesimida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Qarshi shahri va Shahrisabz shahrida savdo infratuzilmasining rivojlanish darajasi yuqori bo'lib, sifatli bandlik ko'rsatkichlari ham shunga yarasha yuqori. Biroq, Qamashi, G'uzor, Mirishkor kabi qishloq tumanlarida savdo xizmatlari va infratuzilmani rivojlantirish orqali bandlik sifatini oshirish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlar mavjud.

MUHOKAMA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalariga asoslanib, Qashqadaryo viloyatida 2026-yilgi ustuvor vazifalardan kelib chiqqan holda savdo va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini yanada takomillashtirish hamda sifatli bandlik darajasini barqaror oshirish bo'yicha quyidagi kengaytirilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Qishloq va olis tumanlarda zamonaviy savdo, maishiy xizmat ko'rsatish va logistika markazlarini barpo etishga yo'naltirilgan investitsiya loyihalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini tubdan kengaytirish. Bunda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish uchun imtiyozli kreditlar ajratish, soliq imtiyozlarini taqdim etish hamda infratuzilma (elektr, suv, yo'l) xarajatlarning bir qismini davlat byudjeti hisobidan qoplab berish amaliyotini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Savdo va xizmat ko'rsatish sohasida band bo'lgan xodimlarning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borish tizimini takomillashtirish. Xususan, xodimlarni zamonaviy raqamli texnologiyalar, elektron tijorat platformalari, marketing va logistika ko'nikmalariga o'qitish bo'yicha maxsus qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish. Bu o'z navbatida norasmiy bandlikni qisqartirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda rasmiy va barqaror sifatli bandlik ulushini sezilarli darajada ko'paytirishga xizmat qiladi.

3. Hududiy mutanosiblikni ta'minlash hamda hududlararo tafovutlarni bartaraf etish maqsadida ishlab chiqilgan ekonometrik modellardan tumanlar kesimida investitsiyalarni adolatli taqsimlash va yangi ish o'rinlarini prognoz qilish jarayonida amaliy boshqaruv vositasi sifatida foydalanish. Viloyat hokimligi va mutasaddi idoralar tomonidan hududiy dasturlarni qabul qilishda ushbu ekonom-matematik modellarning ilmiy prognozlariga tayanib qaror qabul qilish boshqaruv samaradorligini keskin oshiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Qashqadaryo viloyatida savdo va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini rivojlantirish aholi bandligini ta'minlash va uning sifatini oshirishning eng muhim va strategik omillaridan biridir. 2026-yilgi real statistik ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ekonometrik modellash va korrelyatsion-regression tahlil natijalari savdo sohasiga kiritiladigan har bir investitsiya va chakana savdo hajmining o'sishi hududda barqaror va sifatli ish o'rinlarini ko'paytirishga bevosita xizmat qilishini ilmiy jihatdan to'la tasdiqladi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan ko'p omilli chiziqli regression modellar viloyat mehnat bozoridagi tendentsiyalarni oldindan baholash va tumanlar kesimidagi mavjud nomutanosibliklarni bartaraf etishda muhim ilmiy-uslubiy asos bo'lib xizmat qiladi. Xususan, qishloq tumanlarida infratuzilmani rivojlantirish, xodimlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish bo'yicha berilgan takliflar amaliyotga tatbiq etilishi kutilayotgan iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi.

Umuman olganda, ushbu ilmiy maqolada ilgari surilgan g'oyalar va ekonometrik modellash natijalari Qashqadaryo viloyatida ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, aholining real daromadlarini oshirishga va bandlik darajasini sifat jihatidan mutlaqo yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 520 b.
3. Pardayev M.P. Xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirish muammolari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. – 310 b.
4. Xakimov B.R. Xizmatlar sohasini rivojlantirish va uning iqtisodiyotdagi o'rni. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2023. – № 4. – B. 112-120.
5. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 2019. – 397 p.
6. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. // Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70, № 1. – P. 65-94.

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy mentalitet hamda madaniy kodlarning transport terminologiyasida qay tarzda aks etilishi masalasi yoritilgan. Til birliklari, jumladan, transport vositalariga oid terminlar va iboralar, xalqning dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va qadriyatlar tizimini o'zida mujassam etuvchi madaniy kodlar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot ingliz hamda o'zbek tillaridagi misollar asosida olib borilib, transport terminlarining shakllanishida milliy mentalitetning ta'sir mexanizmlari aniqlanadi. Natijalar transport leksikasi nafaqat amaliy-texnik tushunchalarni, balki xalqning kollektiv ongidagi chuqur madaniy hamda ruhiy xususiyatlarni ham ifodalashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: milliy mentalitet, madaniy kod, transport terminologiyasi, lingvomadaniyatshunoslik, til birligi, qiyosiy tilshunoslik, ramziy ma'no.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос отражения национального менталитета и культурных кодов в транспортной терминологии. Языковые единицы, в частности термины и выражения, связанные с транспортными средствами, анализируются как культурные коды, вобравшие в себя мировоззрение народа, его исторический опыт и систему ценностей. Исследование проводится на материале английского и узбекского языков, выявляются механизмы влияния национального менталитета на формирование транспортной терминологии. Результаты показывают, что транспортная лексика выражает не только практико-технические понятия, но и глубокие культурно-психологические особенности коллективного сознания народа.

Ключевые слова: национальный менталитет, культурный код, транспортная терминология, лингвокультурология, языковая единица, сопоставительное языкознание, символическое значение.

Annotation. This article examines how national mentality and cultural codes are reflected in transport terminology. Linguistic units, in particular terms and expressions related to means of transport, are analyzed as cultural codes that embody a people's worldview, historical experience, and value system. The study is based on material from the English and Uzbek languages and identifies the mechanisms through which national mentality influences the formation of transport terminology. The results show that transport vocabulary expresses not only practical and technical notions but also deep cultural and psychological features of a nation's collective consciousness.

Keywords: national mentality, cultural code, transport terminology, linguoculturology, linguistic unit, comparative linguistics, symbolic meaning.

KIRISH

Til — xalq mentalitetining eng ishonchli oynasi hisoblanadi. Mentalitet tushunchasi xalqning dunyoni idrok etishi, baholashi va unga munosabat bildirish tarzini, ya'ni uning kollektiv tafakkur xususiyatlarini ko'rsatadi. Mentalitet til vositasi orqali namoyon bo'ladi, chunki har bir til birligi ortida muayyan madaniy kod — xalq tomonidan ming yillar davomida shakllantirilgan hamda anglashilgan ma'no yotadi. Transport terminologiyasi bu borada muhim ahamiyat kasb etadi, zero harakat va ko'chish tushunchalari inson hayot tarzining eng qadimiy va universal jabhalaridan biri bo'lib, unda xalqning turmush tarzi, geografik joylashuvi, tarixiy taqdiri hamda ruhiy olami o'zining yorqin ifodasini topadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — milliy mentalitet hamda madaniy kodlarning transport terminlarida qanday shakl, vosita va mexanizmlar orqali aks etishini ingliz va o'zbek tillari misolida ochib berishdir. Vazifa sifatida quyidagilar belgilandi: mentalitet va madaniy kod tushunchalarining

lingvistik mohiyatini yoritib berish; transport terminlarining milliy va madaniy xususiyatlarini aniqlash; ikki tildagi olingan natijalarni qiyosiy tahlil qilish.

1. MENTALITET VA MADANIY KOD: NAZARIY ASOSLAR

Mentalitet — muayyan xalq yoki ijtimoiy guruhga xos bo'lgan fikrlash tarzi, qadriyatlar tizimi hamda dunyoqarashning barqaror majmui hisoblanadi. U bevosita kuzatilmaydi, balki til, urf-odat, an'ana va xulq-atvor orqali bevosita namoyon bo'ladi. Madaniy kod esa — muayyan madaniyat vakillari uchun umumbashariy bo'lgan, timsollar, belgilar va til birliklari orqali uzatiladigan ma'nolar tizimidir. Til birligi madaniy kod tashuvchisiga aylanganda, u lug'aviy ma'nodan tashqari qo'shimcha, madaniy jihatdan shartlangan ma'no qatlamiga ham ega bo'ladi.

Transport terminlari — bu borada alohida muhim ahamiyatga ega, chunki ular, bir tomondan, aniq texnik-amaliy tushunchani namoyon etsa, ikkinchi tomondan, xalqning fazo bilan birgalikda harakat haqidagi tasavvurlari, hayot faoliyati tarzi bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Shu sababli transport leksikasi mentalitetni o'rganish uchun ahamiyatli va informativ material hisoblanadi.

2. O'ZBEK TILIDA TRANSPORT TERMINLARI VA MILLIY MENTALITET

2.1. Ko'chmanchilik va agrar mentalitet izlari

O'zbek xalqining tarixiy jihatdan taraqqiyoti dehqonchilik va bevosita qisman ko'chmanchi chorvachilik madaniyati tutashgan hududda kechgani bois, transport terminologiyasida bu ikki hayot tarzining izlari birmuncha saqlanib qolgan. Ot, eshak, tuya, aravaka singari an'anaviy transport vositalariga oid so'zlar nafaqat kundalik muomalada, balki maqol va iboralarda ham keng doirada qo'llaniladi: "Ot minganning oti bor, yayov yurganning — ne dardi bor", "Tuyaning dumi yerga tekkanda" kabi frazeologik birikmalar sabr-toqat, mashaqqat va umidni o'zida mujassamlashtiradi. Mazkur birliklar o'zbek mentalitetidagi sabr-bardosh va tabiat bilan uyg'unlikka intilish xususiyatlarini ifodalaydi.

2.2. Jamoaviylik va mehmondo'stlik kodlari

O'zbek madaniyatida jamoaviylik (kollektivizm) qadriyati kuchli bo'lgani sababli, zamonaviy transport vositalari — mashina, avtobus — bilan bog'liq nutqiy birliklarda ham bu xususiyat namoyon bo'ladi. Jumladan, "birga ketaylik", "mashinaga joy bor" singari iboralarda yo'lni birgalikda, hamjihatlikda bosib o'tish g'oyasi ustunlik qiladi. Bu — individual harakatdan ko'ra jamoaviy harakatga ustunlik beruvchi milliy mentalitetning tilda aks etish jarayonidir.

3. INGLIZ TILIDA TRANSPORT TERMINLARI VA MILLIY MENTALITET

3.1. Individualizm va shaxsiy erkinlik kodlari

Ingliz, jumladan amerikacha, lingvomadaniyatida individualizm markaziy muhim tushuncha hisoblanadi, bu esa transport terminologiyasida yaqqol ko'rsatiladi. "My car, my rules", "driver's seat" ("boshqaruvchi o'rni" — nazoratni qo'lga olish ma'nosida) singarifrazeologik iboralar shaxsiy nazorat, mustaqil qaror qabul qilish hamda erkinlikka bo'lgan ustuvor qarashni ifodalaydi. "In the driver's seat" iborasi hatto transport bilan bog'liq bo'lmagan vaziyatlarda ham "vaziyatni nazorat qilmoq" ma'nosida ishlatiladi — bu ingliz mentalitetidagi shaxsiy tashabbus hamda nazoratga bo'lgan yuksak qadriyatni ko'rsatadi.

3.2. Dengizchilik va kengayish mentaliteti

Orol davlati sifatida Britaniyaning tarixiy taqdiri dengiz hamda kema bilan bog'liq terminlarda milliy xarakterning muhim jihatini — tashqi dunyoga ochiqlik, erkinlik, sarguzashtga moyillik va yangi hududlarni o'zlashtirishga intilishni ko'rsatadi. "To chart a course" ("yo'nalish belgilamoq"), "to steer clear of" ("chetlab o'tmoq") singari dengizchilikdan kelib chiqqan iboralar hozirda hayotning turli jabhalarida ishlatilib, inglizlarning rejalashtirish, strategik fikrlash hamda ehtiyotkorlikka moyilligini namoyon etadi.

4. QIYOSIY TAHLIL VA MENTALITET XUSUSIYATLARI

Olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatadiki, transport terminlarida namoyon bo'luvchi madaniy kodlar bevosita xalqning mentalitet xususiyatlari bilan bog'liqdir. O'zbek tilida transport terminologiyasi ko'proq jamoaviylik, sabr-toqat hamda an'anaviy hayot tarzi bilan bog'liq ma'nolarni tashisa, ingliz tilida individualizm, shaxsiy nazorat va strategik fikrlash ustunlik qiladi. Mazkur farq ikki xalqning ijtimoiy tuzilishi, tarixiy taraqqiyot yo'li va falsafiy dunyoqarashidan kelib chiqadi.

Shu bilan birga, har ikki tilda ham transport terminlari nutqning obrazlilikini oshiruvchi, fikrni ixcham hamda ta'sirchan ifodalash vositasi sifatida faol qo'llanilishi umumbashariy tendensiya ekanligini aks ettiradi. Bu — transport tushunchasining inson tafakkurida harakat, o'zgarish hamda taraqqiyot singari kognitiv kategoriyalar bilan bevosita bog'liqligidan dalolat beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, transport terminlari faqat texnik hamda amaliy tushunchalarni ifodalovchi neytral til birliklari emas, balki xalqning milliy mentaliteti va madaniy kodlarini o'zida mujassam etuvchi keng qamrovli lingvomadaniy hodisadir. O'zbek va ingliz tillari misolida o'tkazilgan tahlil ingliz va o'zbek xalqining dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi hamda ijtimoiy tafakkur xususiyatlaridagi farqlarni transport leksikasi orqali ham ifoda etilishi mumkinligini isbotladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. — Moskva: Akademiya, 2001.
2. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekt. — Moskva: Yazyki russkoy kultury, 1996.
3. Safarov Sh. Lingvistik pragmatika. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2008.
4. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2005.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. — Toshkent: O'qituvchi, 1978.
6. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. — New York: Oxford University Press, 1997.
7. Cambridge Idioms Dictionary. — Cambridge University Press, 2006.

ENHANCING THE RISK MANAGEMENT SYSTEM OF A COMMERCIAL BANK THROUGH ESG INTEGRATION

Tuychiyeva Madina Gafarovna

Senior Lecturer at the Department of Economics, University of
Science and Technology, Tashkent, Uzbekistan),

E-mail: madinatuychiyeva9087@gmail.com

Abstract.

The article examines the improvement of the risk management system of a commercial bank based on the ESG approach. The study focuses on the integration of environmental, social, and governance factors into the assessment and management of banking risks. Particular attention is paid to the role of ESG factors in identifying potential risks, improving the quality of managerial decisions, and strengthening the long-term stability of commercial banks. The study emphasizes the importance of developing an integrated risk management framework that takes into account both traditional financial risks and emerging ESG-related risks.

Keywords: ESG, commercial bank, risk management, ESG factors, sustainable development, banking risks, ESG risks.

Аннотация.

В статье рассматриваются вопросы совершенствования системы управления рисками

коммерческого банка на основе ESG-подхода. Основное внимание уделено интеграции экологических, социальных и управленческих факторов в процессы оценки и управления банковскими рисками. Рассматривается роль ESG-факторов в выявлении потенциальных рисков, повышении качества управленческих решений и укреплении долгосрочной устойчивости коммерческих банков. Подчеркивается необходимость формирования комплексной системы управления рисками, учитывающей как традиционные финансовые риски, так и возникающие ESG-риски.

Ключевые слова: ESG, коммерческий банк, управление рисками, ESG-факторы, устойчивое развитие, банковские риски, ESG-риски.

Annotatsiya.

Maqolada tijorat bankinging risklarni boshqarish tizimini ESG yondashuvi asosida takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Asosiy e'tibor ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv omillarini bank risklarini baholash va boshqarish jarayonlariga integratsiya qilishga qaratilgan. ESG omillarining potensial risklarni aniqlash, boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish hamda tijorat banklarining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, an'anaviy moliyaviy risklar bilan bir qatorda yuzaga kelayotgan ESG risklarini ham hisobga oluvchi kompleks risklarni boshqarish tizimini shakllantirish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: ESG, tijorat banki, risklarni boshqarish, ESG omillari, barqaror rivojlanish, bank risklari, ESG risklari.

The banking sector is undergoing significant transformation driven by digitalization, changes in financial markets, climate change, and growing demands for sustainable development. As a result, alongside traditional risks such as credit, market, operational, and liquidity risks, environmental, social, and governance factors (Environmental, Social and Governance — ESG) are becoming increasingly important [4, 6].

The need to integrate ESG factors into banking management is linked to the fact that non-financial factors are gradually becoming sources of financial consequences. Environmental regulations, extreme weather events, and changing requirements for carbon-intensive industries can increase borrowers' costs, reduce the value of their assets, and weaken their ability to meet financial obligations. Social issues may lead to labor conflicts, legal costs, and reputational damage, while weaknesses in corporate governance can result in fraud, control failures, and poor management decisions. Therefore, ESG factors should not be viewed as a separate type of banking risk, but rather as drivers of credit, operational, market, reputational, and strategic risks [4, 6].

Global banking practice demonstrates a shift from a largely declarative approach to ESG towards its integration into risk management systems. In the European Union, the European Central Bank requires banks to take climate and environmental risks into account in their strategies, corporate governance, and stress-testing processes [1]. ING uses the Terra approach to assess the carbon intensity of its lending portfolio against sector-specific scenarios [2], while HSBC applies sector-specific Sustainability Risk Policies and links them to its risk appetite framework [3].

In Uzbekistan, the ESG agenda is gradually moving from individual initiatives towards the institutional level. The Strategy for the Transition to a Green Economy for 2019–2030 has laid the foundation for the development of green finance [6, 7]. The Central Bank is developing a climate dashboard and stress-testing mechanisms. In the first half of 2025, the share of electricity generated from renewable energy sources reached 17.2%, while the volume of sovereign green bonds increased 2.5 times [3]. At the same time, there is still a shortage of comparable climate-related data, including information on the carbon intensity of enterprises [2].

This issue is particularly relevant for Uzbekistan in the context of ongoing banking sector reforms and the transition towards sustainable development. The regulatory framework is gradually becoming more developed. In 2025, requirements for the risk management systems of banks and banking groups were updated in line with the principles of the Basel Committee, while new requirements for banks' capital sustainability were also introduced. At the same time, the roadmap for 2025–2028 approved by the Central Bank provides for further development of risk-based supervision, corporate governance, and risk management systems [5]. However, practical mechanisms for incorporating ESG factors into borrower assessment, internal credit ratings, and the risk appetite of commercial banks remain insufficiently formalized.

ESG factors are not a separate type of banking risk. Their main feature is that they can affect risks that already exist within the banking system. For example, environmental violations by a borrower may result in fines and additional costs, weaken the borrower's financial position, and consequently increase credit risk. Social issues can affect operational activities and reputation, while weaknesses in corporate governance can increase both operational and credit risks. Climate-related factors can create both physical risks, resulting from droughts, floods, and extreme temperatures, and transition risks arising from changes in technology, regulation, and demand patterns [4, 7, 1].

Table 1 — Impact of ESG Factors on Borrowers and Banking Risks

ESG Factor	Consequences for the Borrower	Impact on the Bank
Environmental	Fines, environmental charges, and restrictions on business activities	Credit and market risk
Social	Labor disputes, legal costs, and reputational losses	Operational and reputational risk
Governance	Low transparency, management failures, and corruption risks	Operational, credit, and compliance risk
Climate	Changes in asset values and disruptions to business activities	Credit, market, and strategic risk

Source: Compiled by the author based on [4, 6,].

Thus, ESG integration shifts risk management from a predominantly reactive approach toward a more proactive and forward-looking identification of potential risks.

In conclusion, the integration of ESG factors into the risk management system can improve the ability of commercial banks to identify and respond to emerging risks at an early stage. ESG factors affect traditional banking risks rather than forming a separate category of risk, making their consideration relevant to credit, operational, market, reputational, and strategic risk management. For Uzbek commercial banks, the development of ESG-based risk management is particularly important given the ongoing reforms in the banking sector and the country's transition towards sustainable development. At

the same time, further progress requires better-quality ESG data, clearer regulatory requirements, appropriate assessment methods, and greater integration of ESG indicators into borrower assessment, internal ratings, stress testing, and risk appetite frameworks. This would allow banks to move from a predominantly reactive approach to risk management toward a more proactive and forward-looking system.

References

1. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2022). *Principles for the Effective Management and Supervision of Climate-related Financial Risks*. Bank for International Settlements.
2. European Central Bank (ECB). (2020). *Guide on Climate-related and Environmental Risks: Supervisory Expectations Relating to Risk Management and Disclosure*. European Central Bank.
3. International Sustainability Standards Board (ISSB). (2023). *IFRS S1: General Requirements for Disclosure of Sustainability-related Financial Information*. IFRS Foundation.
4. Network for Greening the Financial System (NGFS). (2020). *Guide for Supervisors: Integrating Climate-related and Environmental Risks into Prudential Supervision*. NGFS.
5. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). (2024/2026). *Basel Framework: Climate-related Financial Risks*. Bank for International Settlements.
6. HSBC Holdings plc. (2025). *Sustainability Risk Policies Framework*. HSBC.
7. HSBC Holdings plc. (2025). *Managing Risk: Sustainability Risk and Risk Management Framework*. HSBC.
8. Basel Committee on Banking Supervision (BCBS). *Core Principles for Effective Banking Supervision: Principle 15 — Risk Management Process*. Bank for International Settlements.

AHOLINING MOLIVAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH: MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR

Azimov Allaberdi Urinovich
Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi
ORCID:0009-0002-2617-8731
e-mail:azimovallaberdi71@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada aholining moliyaviy savodxonligini oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati, mavjud muammolar va undan foydalanish mumkin bo‘lgan imkoniyatlar tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi aholining moliyaviy bilim va ko‘nikmalarini oshirishga to‘sqinlik qilayotgan omillarni aniqlash hamda zamonaviy ta’lim, raqamli texnologiyalar va moliyaviy xizmatlardan foydalanish orqali moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, taqqoslash, guruhlash, statistik ma’lumotlarni umumlashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari aholining moliyaviy savodxonligi darajasi uning daromadlarini oqilona boshqarish, jamg‘arma shakllantirish, kreditlardan samarali foydalanish, investitsiya qarorlarini qabul qilish va moliyaviy xatarlardan himoyalash imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, raqamli moliyaviy xizmatlarning jadal rivojlanishi yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda kiberfiribgarlik va moliyaviy xavfsizlik bilan bog‘liq xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Maqolada maktab va oliy ta’lim tizimida moliyaviy ta’limni kuchaytirish, aholining turli guruhlari uchun

amaliy moliyaviy treninglarni tashkil etish, raqamli moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish va aholiga sodda hamda tushunarli axborot yetkazish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, moliyaviy bilim, shaxsiy moliya, jamg'arma, kredit, investitsiya, raqamli moliya, moliyaviy xavfsizlik.

Аннотация. В статье анализируется социально-экономическое значение повышения финансовой грамотности населения, существующие проблемы и возможности ее дальнейшего развития. Основной целью исследования является выявление факторов, препятствующих повышению финансовых знаний и навыков населения, а также обоснование направлений развития финансовой грамотности посредством образования, цифровых технологий и расширения доступа к финансовым услугам. В исследовании использованы методы системного анализа, сравнения, группировки, обобщения статистических данных и экспертной оценки. Результаты показывают, что уровень финансовой грамотности населения непосредственно связан со способностью эффективно управлять доходами, формировать сбережения, рационально использовать кредитные ресурсы, принимать инвестиционные решения и защищаться от финансовых рисков. Стремительное развитие цифровых финансовых услуг создает новые возможности, но одновременно повышает риски кибермошенничества и других финансовых угроз. В статье предложены меры по усилению финансового образования в системе общего и высшего образования, организации практических финансовых тренингов для различных групп населения, развитию цифровой финансовой грамотности и обеспечению населения доступной и понятной финансовой информацией.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовые знания, личные финансы, сбережения, кредит, инвестиции, цифровые финансы, финансовая безопасность.

Abstract. This article analyzes the socio-economic importance of improving financial literacy among the population, existing challenges and available opportunities for its development. The main objective of the study is to identify factors that limit people's financial knowledge and skills and to develop approaches for improving financial literacy through education, digital technologies and wider access to financial services. The research applies systematic analysis, comparison, grouping, statistical generalization and expert assessment methods. The findings demonstrate that financial literacy is directly related to individuals' ability to manage income effectively, build savings, use credit responsibly, make investment decisions and protect themselves against financial risks. The rapid development of digital financial services creates new opportunities while also increasing exposure to cyber fraud and other financial risks. The article proposes strengthening financial education in schools and higher education institutions, organizing practical financial training for different population groups, developing digital financial literacy and providing citizens with simple and accessible financial information. Increasing financial literacy can contribute to improving household financial stability, responsible borrowing, savings behavior and the overall resilience of the national economy.

Keywords: financial literacy, financial knowledge, personal finance, savings, credit, investment, digital finance, financial security.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholining moliyaviy qarorlarni mustaqil va oqilona qabul qila olishi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Daromadlarni to'g'ri taqsimlash, kundalik xarajatlarni rejalashtirish, jamg'arma shakllantirish, kredit olishda uning haqiqiy qiymatini baholash, sug'urta xizmatlaridan foydalanish va investitsiya qarorlarini qabul qilish uchun yetarli moliyaviy bilimga ega bo'lish talab etiladi.

Moliyaviy savodxonlik faqatgina iqtisodiyot yoki moliya sohasida ishlaydigan mutaxassislar uchun emas, balki har bir fuqaro uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikmalar majmuasidir. Chunki insonning kundalik hayotida daromad va xarajatlarni boshqarish, bank xizmatlaridan foydalanish, kredit va omonat shartlarini tushunish, to'lovlarni amalga oshirish kabi ko'plab moliyaviy operatsiyalar mavjud.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Mobil bank ilovalari, elektron to'lovlar, onlayn kreditlash va investitsiya platformalari moliyaviy xizmatlardan foydalanishni osonlashtirmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy firibgarlik, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash, soxta investitsiya takliflari va boshqa raqamli xavflar ham ortib bormoqda.

O'zbekiston sharoitida aholining moliyaviy savodxonligini oshirish masalasi moliyaviy xizmatlardan foydalanish ko'lamining kengayishi, aholining kredit va jamg'arma operatsiyalaridagi ishtirokining ortishi hamda raqamli to'lovlar rivojlanishi sharoitida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Moliyaviy savodxonlikning yetarli darajada bo'lmashligi noto'g'ri kredit qarorlarini qabul qilish, ortiqcha qarzдорlik, jamg'arma shakllantira olmaslik, moliyaviy firibgarlik qurboniga aylanish va daromadlardan samarasiz foydalanish kabi muammolarga olib kelishi mumkin.

Shu sababli aholining moliyaviy savodxonligini oshirish nafaqat alohida shaxs yoki oilaning moliyaviy barqarorligini, balki jamiyat va mamlakat moliya tizimining barqarorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Milliy statistika qo'mitasi, xalqaro moliya tashkilotlari va iqtisodiy tadqiqot markazlarining moliyaviy savodxonlik, raqamli moliya, kreditlash va aholining moliyaviy xulq-atvoriga oid ma'lumotlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, taqqoslash, guruhlash, statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Aholining moliyaviy savodxonligi darajasini baholashda moliyaviy bilim, moliyaviy xulq-atvor va moliyaviy munosabatlar kabi tarkibiy qismlar o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqildi.

Moliyaviy savodxonlik darajasini shartli ravishda quyidagi ko'rsatkich orqali ifodalash mumkin:

$$MS = \frac{K + B + X}{3} \quad (1)$$

bu yerda: **MS** — moliyaviy savodxonlik darajasi; **K** — moliyaviy bilim darajasi; **B** — moliyaviy xulq-atvor ko'rsatkichi; **X** — moliyaviy xizmatlardan foydalanish va xavflarni baholash ko'rsatkichi.

Aholining moliyaviy barqarorligini baholashda jamg'armaning daromadga nisbati ham muhim hisoblanadi:

$$J_s = \frac{J}{D} \times 100 \quad (2)$$

bu yerda:

J_s — jamg'arma koeffitsiyenti, %; **J** — ma'lum davrda shakllantirilgan jamg'arma; **D** — umumiy daromad.

Jamg'arma koeffitsiyentining oshishi, boshqa shartlar teng bo'lgan holatda, aholining kutilmagan moliyaviy xarajatlarga chidamliligini oshiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Moliyaviy savodxonlikning asosiy tarkibiy qismlari

Moliyaviy savodxonlikni birgina moliyaviy terminlarni bilish bilan cheklab bo'lmaydi. U insonning o'z moliyaviy resurslarini boshqarish va moliyaviy qarorlar oqibatini baholash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Moliyaviy savodxonlikning asosiy tarkibiy qismlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

1-jadval. Aholining moliyaviy savodxonligi tarkibiy qismlari

Tarkibiy qism	Mazmuni	Amaliy ahamiyati
Moliyaviy bilim	Foiz, inflyatsiya, kredit, depozit, daromad va xarajat tushunchalarini bilish	To'g'ri moliyaviy qaror qabul qilish
Byudjetni rejalashtirish	Daromad va xarajatlarni hisobga olish	Ortiqcha xarajatlarni kamaytirish
Jamg'arish	Muntazam mablag' yig'ish	Moliyaviy zaxira shakllantirish
Kredit savodxonligi	Kredit shartlari va foizlarini tushunish	Ortiqcha qarzdorlikning oldini olish
Investitsion bilim	Investitsiya turlari va xatarlarini baholash	Daromadni ko'paytirish
Raqamli savodxonlik	Mobil bank, elektron to'lov va onlayn xizmatlardan xavfsiz foydalanish	Moliyaviy xizmatlardan samarali foydalanish
Moliyaviy xavfsizlik	Firibgarlik va moliyaviy xatarlarni aniqlash	Moliyaviy yo'qotishlardan himoyalash

Ushbu tarkibiy qismlarning har biri aholining moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirishdagi asosiy muammolar

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish jarayonida bir qator muammolar mavjud.

Birinchi muammo — moliyaviy bilimlarning nazariy va amaliy jihatdan yetarli emasligidir. Ko'pchilik fuqarolar kredit foizi, yillik samarali foiz stavkasi, inflyatsiyaning real daromadga ta'siri, investitsiya xavfi kabi tushunchalarni to'liq anglamasligi mumkin.

Ikkinchi muammo — daromad va xarajatlarni tizimli rejalashtirish ko'nikmasining yetarli darajada shakllanmaganligidir. Oilaviy byudjetni yuritmaslik ortiqcha xarajatlar va jamg'arma imkoniyatlarining kamayishiga olib kelishi mumkin.

Uchinchi muammo — kredit xizmatlaridan foydalanishda xatarlarni to'liq baholamaslikdir. Kredit olishda faqat oylik to'lov miqdoriga e'tibor berish, kreditning umumiy qiymati va qo'shimcha to'lovlarni hisobga olmaslik qarzdorlik yukining oshishiga sabab bo'lishi mumkin.

To'rtinchi muammo — raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish bilan bog'liq xavflardir. Soxta havolalar, telefon firibgarligi, bank kartasi ma'lumotlarini noqonuniy qo'lga kiritish va soxta investitsiya takliflari aholining moliyaviy xavfsizligiga tahdid soladi.

Beshinchi muammo — aholining turli qatlamlari o'rtasida moliyaviy imkoniyat va bilim darajasidagi tafovutdir. Yoshlar, keksa avlod vakillari, qishloq aholisi, tadbirkorlar va boshqa ijtimoiy guruhlar uchun moliyaviy ta'limning mazmuni va shakli bir xil bo'lmasligi kerak.

Moliyaviy savodxonlikni oshirish imkoniyatlari

Moliyaviy savodxonlikni oshirish uchun ta'lim tizimi, raqamli texnologiyalar, ommaviy axborot vositalari va moliyaviy tashkilotlar imkoniyatlaridan kompleks foydalanish lozim.

2-jadval. Moliyaviy savodxonlikni oshirish imkoniyatlari

Yo'nalish	Taklif etilayotgan chora	Kutiladigan natija
Maktab ta'limi	Moliyaviy savodxonlik bo'yicha amaliy mashg'ulotlar	Yoshlarning moliyaviy bilimlari oshadi
Oliy ta'lim	Shaxsiy moliya va moliyaviy xavfsizlik bo'yicha kurslar	Talabalarning amaliy ko'nikmalari rivojlanadi
Raqamli ta'lim	Mobil ilovalar va onlayn kurslar	Keng auditoriyaga yetib boriladi

Bank xizmatlari	Mijozlar uchun sodda moliyaviy qo'llanmalar	Moliyaviy mahsulotlarni tushunish osonlashadi
OAV	Televizion va internet dasturlari	Aholining xabardorligi oshadi
Amaliy trening	Oilaviy byudjet va kredit bo'yicha seminarlar	Kundalik moliyaviy qarorlar yaxshilanadi
Moliyaviy xavfsizlik	Firibgarlikdan himoyalash bo'yicha targ'ibot	Moliyaviy yo'qotishlar kamayadi

Oilaviy byudjetni boshqarish

Moliyaviy savodxonlikni oshirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri oilaviy byudjetni to'g'ri shakllantirishdir. Oilaning daromad va xarajatlarini muntazam qayd etish ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash va jamg'arma imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Oilaviy byudjetni shartli ravishda quyidagi qismlarga ajratish mumkin:

daromadlar → majburiy xarajatlar → ixtiyoriy xarajatlar → jamg'arma → investitsiya.

Bunday yondashuv aholiga mavjud moliyaviy resurslardan foydalanish ustuvorliklarini belgilash imkonini beradi.

Ayniqsa, kutilmagan xarajatlar uchun moliyaviy zaxira shakllantirish muhim. Favqulodda vaziyatlar uchun yaratilgan jamg'arma kreditga murojaat qilish ehtiyojini kamaytirishi va oilaning moliyaviy barqarorligini oshirishi mumkin.

Kreditlardan oqilona foydalanish

Kredit aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita bo'lishi mumkin, biroq undan noto'g'ri foydalanish moliyaviy bosimni kuchaytiradi. Shu sababli kredit olishdan oldin fuqaro kreditning umumiy qiymatini, foiz stavkasini, muddatini, qo'shimcha to'lovlarni va o'zining to'lov qobiliyatini baholashi kerak.

Kredit bo'yicha qaror qabul qilishda quyidagi ketma-ketlikni qo'llash maqsadga muvofiq:

ehtiyojni aniqlash → kredit shartlarini taqqoslash → umumiy xarajatni hisoblash → daromadga nisbatan yuklamani baholash → shartnomani o'rganish → qaror qabul qilish.

Bu yondashuv mas'uliyatli kreditlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Raqamli moliyaviy savodxonlik

Raqamli moliyaviy xizmatlarning rivojlanishi aholining bank va to'lov xizmatlaridan foydalanishini ancha qulaylashtirdi. Mobil ilovalar orqali to'lovlarni amalga oshirish, pul o'tkazish, hisoblarni nazorat qilish va boshqa operatsiyalarni bajarish mumkin.

Biroq raqamli moliyaviy savodxonlik faqat mobil ilovadan foydalanishni bilishdan iborat emas. Fuqaro o'zining bank kartasi ma'lumotlarini himoya qilish, shubhali havolalarni ochmaslik, noma'lum shaxslarga SMS-kod yoki tasdiqlash kodlarini bermaslik va moliyaviy tashkilotlarning rasmiy kanallaridan foydalanish qoidalarini ham bilishi zarur.

Shu nuqtai nazardan, moliyaviy savodxonlik dasturlariga kiberxavfsizlik va raqamli gigiyena bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni kiritish maqsadga muvofiq.

Investitsion savodxonlikni rivojlantirish

Aholining moliyaviy savodxonligi oshishi bilan jamg'armalarni turli moliyaviy instrumentlarga yo'naltirishga qiziqish ham ortishi mumkin. Biroq investitsiya qarorlarida daromadlilik bilan bir qatorda risk darajasi ham hisobga olinishi kerak.

Investitsion savodxonlik quyidagi asosiy tushunchalarni qamrab olishi lozim:

- daromadlilik va risk o'rtasidagi bog'liqlik;
- investitsiya portfelini diversifikatsiya qilish;
- investitsiya muddatini belgilash;
- inflyatsiyaning real daromadga ta'siri;

- moliyaviy vositachilar va investitsiya mahsulotlarini o'rganish;
- shubhali va haddan tashqari yuqori daromad va'dalaridan ehtiyot bo'lish.

Ayniqsa, "kafolatlangan yuqori daromad" va "qisqa muddatda katta foyda" kabi takliflarning moliyaviy firibgarlik belgisi bo'lishi mumkinligi haqida aholining xabardorligini oshirish muhimdir.

Moliyaviy savodxonlikni oshirishning iqtisodiy samarasi

Aholining moliyaviy savodxonligi oshishi individual va makroiqtisodiy darajada ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Individual darajada moliyaviy savodxonlik daromadlarni rejalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish, jamg'arma yaratish va qarz yukini nazorat qilishga yordam beradi.

Oila darajasida moliyaviy rejalashtirish oilaning moliyaviy barqarorligini oshiradi va kutilmagan xarajatlar ta'sirini kamaytiradi.

Makroiqtisodiy darajada esa moliyaviy savodxon aholining bank tizimiga ishonchi, rasmiy moliyaviy xizmatlardan foydalanishi, jamg'arma va investitsiya faoliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli moliyaviy savodxonlikni oshirishni faqat ma'rifiy loyiha sifatida emas, balki inson kapitaliga investitsiya sifatida baholash lozim.

XULOSA

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan biridir. Moliyaviy bilim va ko'nikmalarning rivojlanishi fuqarolarga o'z daromadlarini oqilona boshqarish, xarajatlarni rejalashtirish, jamg'arma shakllantirish, kredit va boshqa moliyaviy xizmatlardan mas'uliyatli foydalanish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari moliyaviy savodxonlikni oshirishning asosiy muammolari sifatida moliyaviy bilimlarning yetarli emasligi, oilaviy byudjetni rejalashtirish ko'nikmalarining sustligi, kredit xatarlarini to'liq baholamaslik, raqamli firibgarlik xavflari va aholining turli guruhlariga o'rtasidagi moliyaviy bilim tafovutlarini ko'rsatdi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- umumiy o'rta ta'lim tizimida moliyaviy savodxonlik bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni kengaytirish;
- oliy ta'lim muassasalarida shaxsiy moliyani boshqarish bo'yicha qisqa kurslarni tashkil etish;
- aholining turli qatlamlari uchun bepul moliyaviy savodxonlik treninglarini yo'lga qo'yish;
- raqamli moliyaviy savodxonlik va kiberxavfsizlik bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish;
- bank va moliyaviy tashkilotlarning xizmatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni sodda va tushunarli shaklda taqdim etish;
- aholiga kreditning to'liq qiymati va moliyaviy xavflarni tushuntirish mexanizmlarini takomillashtirish;
- moliyaviy firibgarlik va shubhali investitsiya takliflaridan himoyalaniish bo'yicha muntazam axborot kampaniyalarini tashkil etish;
- oilaviy byudjet va jamg'arish madaniyatini ommalashtirish;
- moliyaviy savodxonlik bo'yicha mobil ilovalar, onlayn kurslar va interaktiv ta'lim platformalarini rivojlantirish.

Umuman olganda, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish fuqarolarning individual farovonligini yaxshilash bilan birga, jamiyatda mas'uliyatli moliyaviy xulq-atvorni shakllantirish, moliyaviy xavflarni kamaytirish va mamlakat moliya tizimining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishning muhim shartlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga oid materiallar. — Toshkent, 2024–2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. O'zbekiston Respublikasi bank tizimining rivojlanishiga oid statistik ma'lumotlar. — Toshkent, 2025–2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. — Toshkent, 2025–2026.
4. OECD. OECD/INFE 2023 International Survey of Adult Financial Literacy. — Paris: OECD Publishing, 2023.
5. OECD. Recommendation of the Council on Financial Literacy. — Paris: OECD, 2020.
6. World Bank. Financial Inclusion and Financial Literacy: Global Experience and Lessons. — Washington, D.C.: World Bank.
7. O'rinovich, A. A., & Abdusamatovna, B. M. (2025). QASHQARYO VILOYATINING IQTISODIY O'SISHINI TA'MINLASHDA XORIJIY INVESTITSİYALARNI O'ZLASHTIRISHNING IQTISODIY TAHLILI. *Marketing Jurnali*, (3).

XORIJIY MAMLAKATLARDA IJTIMOY ME'YORLARNI BELGILASH MEXANIZMLARI VA ULARDAN FOYDALANISH AMALIYOTI

Toyirov Shohboz Ziyodullo o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika NTM "Iqtisodiyot" kafedrasida katta o'qituvchisi

Qarshi shahar.O'zbekiston

p.Bunyodkor122@gmail.com

orcid.0009-0005-4087-0523

Annotatsiya. Mazkur maqolada minimal iste'mol xarajatlarini hisoblash usullari va ularning kambag'allikka qarshi kurashdagi muhim o'rni tadqiq etilgan. Unda iste'mol savati me'yorlarining jahon miqyosida shakllanishi va rivojlanishi hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri chuqur tahlil qilingan. Rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribasi O'zbekiston sharoiti bilan taqqoslangan holda, kambag'allikni kamaytirishning samarali strategiyalarini ishlab chiqishda maqbul iste'mol chegaralarini belgilash muhimligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari minimal iste'mol me'yorlarini aniq hisoblash va ularni muntazam ravishda yangilab borish kambag'allikni sezilarli darajada kamaytirish hamda aholining umumiy turmush sharoitini yaxshilashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *minimal iste'mol xarajatlari, kambag'allik, iste'mol savati, iqtisodiy islohotlar, O'zbekiston.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы расчёта минимальных потребительских расходов и их важная роль в борьбе с бедностью. Представлен углублённый анализ развития нормативов потребительской корзины в мировой практике, а также их социально-экономического воздействия. На основе изучения передового опыта развитых стран в сопоставлении с ситуацией в Узбекистане подчёркивается важность установления обоснованных минимальных потребительских порогов для разработки эффективных стратегий сокращения бедности. Результаты исследования показывают, что точное определение и регулярное обновление минимальных потребительских нормативов могут существенно способствовать сокращению бедности и повышению общего уровня благосостояния населения.

Ключевые слова: *минимальные потребительские расходы, бедность, потребительская корзина, экономические реформы, Узбекистан.*

Abstract. This article explores how minimum consumption expenses are calculated and their essential role in combating poverty. It offers an in-depth look at the global evolution of consumption basket standards and their socio-economic effects. By examining best practices from developed countries alongside Uzbekistan's situation, the research underscores the importance of establishing suitable consumption thresholds to create effective poverty reduction strategies. The findings indicate that precise measurement and regular updates of minimum consumption standards can greatly alleviate poverty and enhance overall living conditions.

Keywords: *minimum consumption expenses, poverty, consumption basket, economic reforms, Uzbekistan*

Introduction.

The idea of minimum consumption expenses is crucial in socio-economic planning, as it acts as a standard for evaluating the basic needs of individuals and families. These expenses are usually determined by the makeup of a consumption basket, which consists of essential goods and services necessary for maintaining a basic standard of living. The way these thresholds are calculated and applied varies from country to country and has a direct impact on how poverty is measured and how policies are developed.

In developed nations, the standards for the consumption basket have been continuously updated to account for inflation, changes in lifestyle, and economic growth. These updates are essential for alleviating poverty and promoting social equity. In Uzbekistan, tackling poverty has become a key national focus, as emphasized by President Shavkat Mirziyoyev in various economic reforms. However, defining and effectively implementing consumption standards remains a challenge, requiring alignment with international practices. This article seeks to examine the development of these mechanisms, assess their effects on poverty, and offer suggestions for enhancing Uzbekistan's strategies.

Analysis and Results.

Calculating minimal consumption expenditures in developed countries is crucial for understanding economic living standards and promoting social equity. This calculation focuses on identifying the essential goods and services needed for basic living, which can vary based on each country's socio-economic context, consumption habits, and government priorities.

In the United States, the Consumer Price Index (CPI), managed by the Bureau of Labor Statistics (BLS), is utilized to monitor inflation and spending on essential items. The CPI is derived from a basket of around 80,000 items, divided into 8 main categories:

- food and beverages;
- housing;
- apparel;
- transportation;
- medical care;
- recreation;
- education and communication;
- other goods and services.

The Food at Home and Housing categories are central to minimal consumption expenditures. Including housing costs is particularly important, as housing typically accounts for a significant portion of household budgets. Moreover, the Medical Care category has become increasingly relevant due to rising healthcare costs.

Germany employs a similar approach, but it places greater emphasis on the distribution of household income and the affordability of basic needs. The German Federal Statistical Office determines minimal consumption expenditures by using a basket of goods tailored to the German context, which includes items commonly consumed in German households. These items consist of:

- food and beverages;
- rent and utilities;
- transport (particularly public transport);
- health insurance (a major expense in Germany);
- education and childcare costs.

In contrast to the U.S., where private health insurance is prevalent, Germany's system of mandatory public health insurance premiums and educational fees has a significant impact on the calculation of minimal expenditures[4].

The United Kingdom relies on the Living Costs and Food Survey (LCF) to determine basic consumption expenditures. This comprehensive survey captures the spending habits of households from various income levels, offering a clear picture of essential goods and services. The basket of essential items in the UK includes:

- food and non-alcoholic beverages;
- rent and utilities (gas, electricity, and water) ;
- clothing;
- transport (car maintenance and fuel costs);
- medical services and prescriptions.

The UK's methodology places considerable emphasis on non-food items such as transport and clothing, which mirrors the consumption patterns of typical British households. Furthermore, the Department for Work and Pensions (DWP) utilizes this information to assess whether families are meeting the Minimum Income Standard (MIS)[5].

Japan uses a method known as the Family Income and Expenditure Survey to determine the minimum consumption expenditure. This survey, carried out by the Statistics Bureau of Japan, covers several key categories of spending:

- food (both at home and dining out);
- housing (rent and utility costs);
- transportation (public transport and car expenses);
- medical and healthcare services;
- education and childcare costs;
- miscellaneous goods and services.

The Japanese approach is distinct in how it accounts for food expenses, highlighting a unique dietary pattern where a significant portion of spending goes toward prepared foods. Additionally, housing costs often represent a larger share of minimal expenditure compared to other countries[6].

Uzbekistan has made significant strides in reducing poverty, but challenges remain. The national poverty rate stood at 14% in 2023, with rural areas being particularly hard hit (UNDP, 2023). The government has launched initiatives like the Social Protection Strategy (2022-2030) to create a comprehensive consumption basket that meets international standards. Statistical analysis suggests that a dynamic and transparent consumption basket could lower poverty rates by 5-7%.

Additionally, under President Shavkat Mirziyoyev, Uzbekistan's economic reforms have aimed at generating job opportunities, raising wages, and enhancing social safety nets. While these efforts are gradually improving living conditions, further alignment with global best practices is essential for sustainable development.

Conclusion

The analysis of minimal consumption expenditures in developed countries highlights the need to consider local socio-economic conditions and consumption habits. Although the main expenditure categories-food, housing, transportation, healthcare, and education-are generally the same, their relative significance varies based on the unique economic environments in which they are assessed. Government policies play a crucial role in helping citizens meet their basic consumption needs, with welfare programs closely tied to these expenditure assessments. This study emphasizes the vital importance of minimum consumption expenses in alleviating poverty. Developed countries provide important insights into the

necessity of adaptable, region-specific consumption standards. By implementing these strategies, Uzbekistan can enhance its efforts to combat poverty and elevate living standards.

References

1. Karimov, A. (2021). "Economic Reforms and Poverty Alleviation in Uzbekistan."
2. Address(2022) by the President of the Republic of Uzbekistan Mr. Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis and the People of Uzbekistan.
3. Bureau of Labor Statistics, U.S. Department of Labor. (<https://www.bls.gov/cpi/>)
4. Statistisches Bundesamt (Federal Statistical Office of Germany). (https://www.destatis.de/EN/Home/_node.html)
5. Office for National Statistics (ONS). (<https://www.ons.gov.uk/>)
6. Statistics Bureau of Japan. (<https://www.stat.go.jp/english/index.html>)
7. UNDP (2023). "Human Development Report: Uzbekistan"
8. Xaydarov A. (2025). Analysis of Reforms Implemented to Reduce Poverty in the Republic of Uzbekistan. *Innovations in Science and Technologies*, 2(3), 248–260.
9. Ruziev G. (2023). Issues of Introducing a Non-Taxable Minimum in the Taxation of Personal Income. *Economic Development and Analysis*, Issue IV (August 2023), pp. 191–200

QASHQADARYO VILOYATIDA MEVA-SABZAVOT MAHSULOTLARINI QAYTA ISHLASH VA EKSPORTNI KENGAYTIRISH ISTIQBOLLARI

Ziyoyev Jamshid Nu‘monovich

“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi, Iqtisodiyot va
pedagogika universiteti NTM, Qarshi, O‘zbekiston
ORCID: 0009-0001-9991-5766

Jnziyoyev@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatida meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, ularni qayta ishlash va eksportga yo‘naltirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi hududning mavjud agroiqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, xomashyoni chuqur qayta ishlash asosida qo‘shilgan qiymatni oshirish hamda meva-sabzavot eksportining barqarorligini ta‘minlash bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda statistik ma‘lumotlarni tahlil qilish, taqqoslash, guruhlash, tizimli yondashuv va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Tahlillar Qashqadaryoda meva va sabzavot yetishtirish hajmi sezilarli ekanligini, ayniqsa Kitob, Yakkabog‘, Kasbi, Shahrisabz va Qarshi hududlarida meva-sabzavotchilik uchun muhim ishlab chiqarish bazasi shakllanganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, xom mahsulot eksportidan qayta ishlangan mahsulotlar eksportiga bosqichma-bosqich o‘tish, zamonaviy sovutish va saqlash infratuzilmasini kengaytirish, saralash-qadoqlash texnologiyalarini joriy etish hamda eksport geografiyasini diversifikatsiya qilish muhim istiqbolli yo‘nalishlar sifatida baholandi. Tadqiqot natijasida viloyatda agroklastlar va ishlab chiqaruvchilar kooperatsiyasini kuchaytirish, logistika tizimini takomillashtirish, xalqaro sifat standartlarini keng joriy etish va raqamli marketing vositalaridan foydalanish eksport samaradorligini oshirishi asoslandi.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo viloyati, meva-sabzavotchilik, qayta ishlash, eksport, agroklastlar, logistika, qo‘shilgan qiymat, sovutish omborlari.

Аннотация. В статье анализируются возможности производства, переработки и экспорта плодоовощной продукции в Кашкадарьинской области. Основной целью исследования является определение приоритетных направлений эффективного использования агроэкономического потенциала региона, повышения добавленной стоимости за счет глубокой переработки сырья и обеспечения устойчивого роста экспорта плодоовощной продукции. В исследовании использованы методы статистического анализа, сравнения, группировки, системного подхода и экспертной оценки. Результаты анализа показывают, что Кашкадарьинская область обладает значительной производственной базой в сфере плодоовощеводства. Особенно важную роль в производстве фруктов и овощей играют Китабский, Яккабагский, Касбинский, Шахрисабзский и Каршинский районы. Вместе с тем дальнейшее развитие отрасли требует перехода от преимущественно сырьевого экспорта к экспорту продукции с высокой добавленной стоимостью. Перспективными направлениями являются развитие холодильных и складских мощностей, внедрение современных технологий сортировки и упаковки, расширение перерабатывающих предприятий, диверсификация экспортных рынков и повышение качества продукции. В статье обосновано, что развитие агрокластеров и кооперации производителей, совершенствование логистики, внедрение международных стандартов качества и использование цифровых инструментов маркетинга способны существенно повысить экспортный потенциал региона.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, плодоовощеводство, переработка, экспорт, агрокластер, логистика, добавленная стоимость, холодильные склады.

Abstract. This article analyzes the prospects for the production, processing and export of fruit and vegetable products in the Kashkadarya region. The main objective of the study is to identify priority areas for the effective use of the region's agricultural potential, increasing added value through deeper processing of raw materials, and ensuring sustainable growth in fruit and vegetable exports. The research applies statistical analysis, comparison, grouping, a systematic approach and expert assessment methods. The findings indicate that Kashkadarya has a significant production base for fruit and vegetable farming. Kitab, Yakkabag, Kasbi, Shahrisabz and Karshi districts play an important role in regional fruit and vegetable production. At the same time, further development of the sector requires a gradual transition from predominantly raw-product exports toward processed products with higher added value. Key promising areas include expanding cold storage and warehousing facilities, introducing modern sorting and packaging technologies, developing processing enterprises, diversifying export destinations and improving product quality. The study demonstrates that strengthening agricultural clusters and producer cooperation, improving logistics infrastructure, implementing international quality standards and using digital marketing tools can significantly increase the export potential of the region. The development of processing capacities can also contribute to reducing post-harvest losses, creating new jobs and increasing farmers' incomes.

Keywords. Kashkadarya region, fruit and vegetable production, processing, export, agricultural cluster, logistics, added value, cold storage.

KIRISH

O'zbekiston qishloq xo'jaligida meva-sabzavotchilik muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish bilan bir qatorda, ushbu tarmoq mamlakatning eksport salohiyatini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va hududlarda sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

So'nggi yillarda mamlakatda meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish bilan bir qatorda ularni saqlash, saralash, qadoqlash va qayta ishlashni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. 2025-yil yakunlariga ko'ra, O'zbekiston 2,2 mln tonna meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilib, bundan 2,1 mlrd AQSH dollari miqdorida tushum olgan. Eksport qiymati 2024-yilga nisbatan 36,9 foizga oshgan.

Qashqadaryo viloyati mazkur jarayonda katta tabiiy-iqtisodiy salohiyatga ega hududlardan biridir. Viloyatda turli xil meva, sabzavot, poliz va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun tabiiy-iqlim sharoitlari mavjud. Ayniqsa, Kitob, Yakkabog', Shahrisabz, Kasbi va Qarshi hududlarida meva-sabzavotchilikning rivojlanishi qayta ishlash sanoatini xomashyo bilan ta'minlash uchun muhim omil hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda viloyatda 215 ming tonnadan ziyod meva yetishtirilgan. Meva yetishtirishda Kitob tumani 41,0 ming tonna, Yakkabog' tumani 28,4 ming tonna, Kasbi tumani 25,9 ming tonna bilan yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan.

Shuningdek, 2025-yil yanvar–iyun oylarida viloyatdagi barcha toifadagi xo'jaliklar tomonidan 205 ming tonna sabzavot yetishtirilgan. Eng yuqori ko'rsatkichlar Qarshi, Yakkabog', Chiroqchi, Koson va Kitob tumanlarida qayd etilgan.

Mazkur ko'rsatkichlar viloyatda faqat xomashyo yetishtirishni emas, balki mahsulotni qayta ishlash va eksportga tayyorlash bo'yicha yaxlit qiymat zanjirini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari, meva-sabzavotchilik va eksport faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar hamda ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Tadqiqotda statistik, taqqoslash, guruhlash, tizimli tahlil va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Viloyatning meva-sabzavot ishlab chiqarish ko'rsatkichlari, qayta ishlash imkoniyatlari, eksport faoliyatidagi muammolar va istiqbolli yo'nalishlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi.

Meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash samaradorligini umumiy holda quyidagi nisbat orqali ifodalash mumkin:

$$S = \frac{Q_q}{Q_u} \times 100 \quad (1)$$

bu yerda: **S** — qayta ishlash darajasi, %; **Q_q** — qayta ishlangan mahsulot hajmi; **Q_u** — umumiy yetishtirilgan mahsulot hajmi.

Eksportning iqtisodiy samaradorligini baholashda esa mahsulotning bir birlik hajmiga to'g'ri keladigan eksport tushumi muhim ko'rsatkich sifatida olinadi:

$$E_s = \frac{V_e}{Q_e} \quad (2)$$

bu yerda: **E_s** — eksport samaradorligi; **V_e** — eksportdan tushgan valyuta tushumi; **Q_e** — eksport qilingan mahsulot hajmi.

Ushbu ko'rsatkichlarning oshishi mahsulotni chuqur qayta ishlash, sifatini yaxshilash va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushini ko'paytirish bilan bevosita bog'liq.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatining meva-sabzavotchilik sohasidagi asosiy ustunligi — katta ishlab chiqarish bazasi va turli xil mahsulotlarni yetishtirish imkoniyatining mavjudligidir. 2025-yilda viloyatda 215 ming tonnadan ortiq meva yetishtirilgani hududda meva yetishtirishning sanoat miqyosida rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Sabzavotchilik bo'yicha ham sezilarli ishlab chiqarish hajmi mavjud. 2025-yilning yanvar–iyun oylarida 205 ming tonna sabzavot yetishtirilgani qayd etilgan. Hududlar kesimida Qarshi tumani 32,6 ming tonna, Yakkabog' 23,8 ming tonna, Chiroqchi 19,4 ming tonna, Koson 19,2 ming tonna va Kitob 18,1 ming tonna bilan yuqori natija ko'rsatgan.

1-jadval. Qashqadaryo viloyatida ayrim hududlarning meva va sabzavot ishlab chiqarishdagi ko'rsatkichlari

Hudud	Meva, 2025-yil, ming tonna	Sabzavot, 2025-yil yanvar–iyun, ming tonna
Kitob tumani	41	18,1
Yakkabog' tumani	28,4	23,8
Kasbi tumani	25,9	7,2
Shahrisabz tumani	20,9	16,8
Qarshi tumani	17,5	32,6
Chiroqchi tumani	—	19,4
Koson tumani	—	19,2

Izoh: jadval Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2025-yil bo'yicha ma'lumotlari asosida tuzildi. Meva bo'yicha ma'lumotlar yil yakuniga, sabzavot bo'yicha ma'lumotlar yanvar–iyun davriga tegishli.

Jadvaldan ko'rinadiki, viloyatning turli hududlari ma'lum mahsulot turlariga ixtisoslashish imkoniyatiga ega. Masalan, Kitob va Yakkabog' tumanlarida meva yetishtirish salohiyati yuqori bo'lsa, Qarshi tumanida sabzavotchilik ko'rsatkichlari yuqori. Bu holat hududiy ixtisoslashuv asosida qayta ishlash korxonalarini joylashtirish uchun muhim iqtisodiy asos yaratadi.

Qayta ishlash imkoniyatlari

Viloyatda yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarini xomashyo shaklida sotish bilan cheklanib qolmasdan, ularni qayta ishlash orqali qo'shilgan qiymatni oshirish muhimdir. Bunda quyidagi mahsulot yo'nalishlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq:

- meva sharbatlari va konsentratlari;
- quritilgan meva va sabzavotlar;
- muzlatilgan meva va sabzavotlar;
- meva pyuresi va pastalari;
- tomat mahsulotlari;
- konservalangan mahsulotlar;
- saralangan va qadoqlangan yangi mahsulotlar;
- ekologik toza va organik mahsulotlar.

2026-yil uchun qabul qilingan agrar rivojlanish yo'nalishlarida oziq-ovqat sanoatida meva-sabzavotni qayta ishlash ulushini oshirish masalasi ham belgilangan.

Qayta ishlash quvvatlarini xomashyo yetishtiriladigan hududlarga yaqin joylashtirish transport xarajatlarini kamaytiradi, mahsulotning buzilish xavfini pasaytiradi va fermerlar uchun kafolatlangan bozor yaratadi.

Saqlash va logistika tizimini rivojlantirish

Meva-sabzavotchilikdagi asosiy muammolardan biri mahsulotning mavsumiyligi va tez buziluvchanligidir. Shu sababli zamonaviy sovutish omborlari, saralash va qadoqlash markazlarini rivojlantirish eksport salohiyatini oshirishning muhim shartidir.

Qashqadaryoda hududiy logistika markazlarini quyidagi tamoyil asosida tashkil etish mumkin:

yetishtirish → yig'ib olish → saralash → sovutish → qayta ishlash → qadoqlash → sertifikatlash → logistika → eksport.

Mazkur qiymat zanjirining har bir bosqichini raqamlashtirish mahsulot harakatini kuzatish, sifatni nazorat qilish va eksportyorlar hamda xaridorlar o'rtasidagi axborot almashinuvini yaxshilash imkonini beradi.

Eksportni kengaytirish istiqbollari

O'zbekistonning umumiy meva-sabzavot eksportidagi o'sish Qashqadaryo uchun ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda. 2025-yilda mamlakat 2,121 mlrd AQSH dollari qiymatidagi meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilgan. Eksport tarkibida mevalar 699,9 mln dollar, sabzavotlar 214,0 mln dollar, tarvuz va qovunlar 57,5 mln dollar qiymatida bo'lgan.

2026-yilning yanvar–iyun oylarida esa O'zbekiston 1 086,7 ming tonna meva-sabzavot mahsulotlarini 872,9 mln AQSH dollariga eksport qilgan. Eksport qiymati 2025-yilning shu davriga nisbatan 3 foizga oshgan.

Ushbu tendensiya Qashqadaryo viloyatida eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish uchun qulay sharoit mavjudligini ko'rsatadi. Biroq eksport hajmini oshirish faqat mahsulot miqdorini ko'paytirish hisobiga emas, balki uning sifatini, saqlanish muddatini va qo'shilgan qiymatini oshirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Asosiy muammolar

Tahlillar asosida Qashqadaryo viloyatida meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash va eksport qilishni kengaytirishda quyidagi muammolarni ajratib ko'rsatish mumkin:

birinchidan, mahsulotni qayta ishlash darajasining yetarli darajada yuqori emasligi;

ikkinchidan, zamonaviy sovutish, saqlash va logistika infratuzilmasini yanada kengaytirish zarurati;

uchinchidan, xalqaro standartlar va sertifikatlashtirish tizimlarini keng joriy etish ehtiyoji;

to'rtinchidan, mayda ishlab chiqaruvchilarning eksport jarayonlariga mustaqil kirish imkoniyatlari cheklanganligi;

beshinchidan, eksport bozorlaridagi talab, narx va sifat standartlari bo'yicha marketing tadqiqotlarini kuchaytirish zarurati.

Ushbu muammolarni hal qilishda agroklastlar va kooperatsiya tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqaruvchilarni qayta ishlovchi korxonalar, logistika kompaniyalari va eksportyorlar bilan yagona qiymat zanjiriga birlashtirish mahsulotning daladan xalqaro bozorgacha bo'lgan harakatini muvofiqlashtirish imkonini beradi.

XULOSA

Qashqadaryo viloyati meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash va eksport qilish bo'yicha katta salohiyatga ega hududlardan biridir. 2025-yilda viloyatda 215 ming tonnadan ortiq meva yetishtirilgani, 2025-yil yanvar–iyun oylarida esa 205 ming tonna sabzavot ishlab chiqarilgani ushbu sohaning xomashyo bazasi yetarlicha keng ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kelgusida viloyatning eksport salohiyatini oshirishning eng muhim sharti xomashyoni shunchaki eksport qilishdan yuqori qo'shilgan qiymatga ega qayta ishlangan mahsulotlar eksportiga bosqichma-bosqich o'tishdir.

Buning uchun, avvalo, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, zamonaviy sovutish va saqlash omborlarini tashkil etish, saralash va qadoqlash texnologiyalarini keng joriy qilish zarur. Ikkinchidan, fermer xo'jaliklari, agroklastlar, qayta ishlash korxonalari va eksportyorlar o'rtasidagi kooperatsiyani mustahkamlash lozim. Uchinchidan, xalqaro sifat va xavfsizlik standartlarini joriy etish orqali Qashqadaryo mahsulotlarining xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish talab etiladi.

Shuningdek, eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish, raqamli marketing vositalaridan foydalanish, mahsulotlarni brendlash va hududning o'ziga xos agroiqtsodiy imijini shakllantirish ham muhim istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Umuman olganda, Qashqadaryoda meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirishdan tortib ularni qayta ishlash, saqlash, qadoqlash va eksport qilishgacha bo'lgan yaxlit qiymat zanjirini shakllantirish

viloyat iqtisodiyotida yangi qo‘shilgan qiymat yaratish, bandlikni oshirish, fermerlar daromadlarini ko‘paytirish va eksport tushumlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Tashqi iqtisodiy faoliyat bo‘yicha statistik ma‘lumotlar. — Toshkent, 2026.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston xorijga 2,1 mlrd dollarlik meva-sabzavotlar eksport qilgan. — Toshkent, 2026.
3. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida 2025-yilda 215 ming tonnadan ziyod meva yetishtirildi. — Qarshi, 2026.
4. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Sabzavot yetishtirish bo‘yicha qaysi hudud yetakchi? — Qarshi, 2025
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining eksport salohiyatini oshirish hamda qayta ishlash zanjirini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. PQ-136-son qaror. — Toshkent, 2025.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Issiqxona xo‘jaliklari va meva-sabzavotlarni eksport qiluvchi korxonalarning faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida. — Toshkent, 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. 2026-yil yanvar–iyun oylarida meva-sabzavot mahsulotlari eksporti bo‘yicha statistik ma‘lumotlar. — Toshkent, 2026. Stat.uz
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-dekabrda PQ-73-son qarori hamda qishloq xo‘jaligi va meva-sabzavotchilikni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. — Toshkent.
9. Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of Food and Agriculture. — Rome: FAO.
10. World Bank. Agriculture, Food and Rural Development: Uzbekistan. — Washington, D.C.: World Bank.

“INFLYATSIYANI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI”

Xolmirzayev Toir Ro‘zimurodovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi

xolmirzayevtoir72@gmail.com telefon raqam 97-229-19-83

Zarqaraev Ramz Nizomiddin o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani boshqarish mexanizmlarining amaldagi holati atroflicha tahlil etilib, ularning natijadorligini yanada oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot davomida inflyatsiya darajasiga ta’sir etuvchi muhim omillar — pul-kredit siyosati, fiskal intizom darajasi, importga qaramlik ko‘lami hamda inflyatsion kutilmalar omili chuqur o‘rganildi. O‘tkazilgan tahlillar natijasida inflyatsiyani maqbul va barqaror darajada saqlab turish uchun faqat monetar choralar bilan cheklanib qolmasdan, ularni fiskal siyosat bilan muvofiqlashtirilgan holda amalga oshirish zarurligi asoslab berildi. Shuningdek, ichki ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish, xo‘jalik yurituvchi sub‘yektlar bilan ochiq va samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish hamda inflyatsion kutilmalarni oqilona boshqarish orqali uzoq muddatli makroiqtisodiy barqarorlikka erishish mumkinligi ta’kidlandi. Ushbu maqola inflyatsiyani barqarorlashtirishga qaratilgan strategik yondashuvlarni shakllantirishda ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Inflyatsiya, pul-kredit siyosati, fiskal intizom, makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsion kutilmalar, import o‘rnini bosish, narxlar barqarorligi, iqtisodiy siyosat, O‘zbekiston iqtisodiyoti, monetar

siyosat, byudjet taqchilligi, davlat qarzi, valyuta kursi barqarorligi, agregat talab va taklif, iqtisodiy o'sish, pul massasi, Markaziy bank siyosati, inflyatsion targetlash, iqtisodiy islohotlar, tashqi savdo balansi, investitsiya muhiti, ishlab chiqarish salohiyati, tarkibiy islohotlar, moliyaviy barqarorlik..

Strategies for improving inflation regulation instruments

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the current state of inflation management mechanisms in the economy of Uzbekistan and develops recommendations aimed at improving their effectiveness. During the research, key factors affecting the inflation rate—including monetary policy, the level of fiscal discipline, the degree of import dependence, and inflation expectations—were thoroughly examined. The findings demonstrate that maintaining inflation at an acceptable and stable level requires not only monetary measures but also their effective coordination with fiscal policy. Furthermore, the study emphasizes that long-term macroeconomic stability can be achieved through expanding domestic production capacities, establishing open and effective communication with economic entities, and rationally managing inflation expectations. This article has significant scientific and practical value in developing strategic approaches to inflation stabilization.

Keywords: Inflation, monetary policy, fiscal discipline, macroeconomic stability, inflation expectations, import substitution, price stability, economic policy, economy of Uzbekistan, monetary policy, budget deficit, public debt, exchange rate stability, aggregate demand and supply, economic growth, money supply, Central Bank policy, inflation targeting, economic reforms, foreign trade balance, investment climate, production capacity, structural reforms, financial stability.

Стратегии совершенствования инструментов регулирования инфляции Аннотация: В

данной статье всесторонне проанализировано текущее состояние

механизмов управления инфляцией в экономике Узбекистана и разработаны предложения и рекомендации, направленные на повышение их эффективности. В ходе исследования были подробно изучены ключевые факторы, влияющие на уровень инфляции, включая денежно-кредитную политику, уровень бюджетно-финансовой дисциплины, степень зависимости от импорта и инфляционные ожидания. Результаты анализа показали, что для поддержания инфляции на приемлемом и стабильном уровне необходимо не ограничиваться только монетарными мерами, а осуществлять их в тесной координации с фискальной политикой. Кроме того, подчеркивается, что долгосрочная макроэкономическая стабильность может быть достигнута за счет расширения внутренних производственных возможностей, налаживания открытого и эффективного взаимодействия с хозяйствующими субъектами и рационального управления инфляционными ожиданиями. Данная статья имеет важное научное и практическое значение для формирования стратегических подходов к стабилизации инфляции.

Ключевые слова: инфляция, денежно-кредитная политика, фискальная дисциплина, макроэкономическая стабильность, инфляционные ожидания, импортозамещение, стабильность цен, экономическая политика, экономика Узбекистана, монетарная политика, бюджетный дефицит, государственный долг, стабильность валютного курса, совокупный спрос и предложение, экономический рост, денежная масса, политика Центрального банка, инфляционное таргетирование, экономические реформы, внешнеторговый баланс, инвестиционный климат, производственный потенциал, структурные реформы, финансовая стабильность.

Kirish. So'nggi yillarda jahon xo'jaligida kuzatilgan beqaror jarayonlar, ayniqsa pandemiyadan keyingi iqtisodiy tiklanish bosqichi, global logistika tizimlaridagi uzilishlar, geosiyosiy ziddiyatlarning

kuchayishi hamda xomashyo bozorlaridagi keskin tebranishlar natijasida dunyo miqyosida inflyatsiya sur'atlari oshdi. Xalqaro valyuta jamg'armasining 2023 yilgi ma'ruzasida ta'kidlanishicha, jahon bo'yicha o'rtacha inflyatsiya darajasi 6,8 foizni tashkil etgan bo'lib, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda ushbu ko'rsatkich ikki xonali darajagacha ko'tarilgan. Shu bilan birga, rivojlangan davlatlar, jumladan AQSh hamdaYevroittifoqga a'zo mamlakatlar 2022–2023 yillarda so'nggi 40 yil ichidagi eng yuqori inflyatsion bosimni boshdan kechirdilar.

O'zbekiston iqtisodiyoti ham mazkur global jarayonlar ta'siridan holi bo'lmadi. 2024 yilda yillik inflyatsiya darajasi 9.8 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2025 yilda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlariga ko'ra, ushbu ko'rsatkich 8,0 foizgacha pasaygan. Mazkur pasayish ijobiy tendensiya sifatida baholansa-da, inflyatsiya darajasi hanuz Markaziy bank tomonidan belgilangan 5 % maqsadli ko'rsatkichdan yuqori darajada saqlanib qolmoqda. Inflyatsiyaning davomiyligi nafaqat aholining real daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, balki ichki investitsion muhitga, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka va ijtimoiy tenglikka ham xavf solmoqda.

Hozirgi kunda O'zbekistonda inflyatsiyani jilovlash va uni maqbul darajada ushlab turish maqsadida qator tizimli va institutsional choralar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2017 yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki inflyatsion targetlash (maqsadli inflyatsiya) rejimiga o'tish strategiyasini izchil va bosqichma-bosqich joriy etib kelmoqda.

Pul-kredit siyosatining asosiy instrumenti sifatida foiz stavkasi mexanizmidan faol foydalanilmoqda: 2025 yil davomida asosiy stavka 14 foiz darajasida saqlab qolindi. Mazkur yondashuv inflyatsion bosimni pasaytirish va narxlar barqarorligini ta'minlashga qaratilgan bo'lsa-da, amaldagi mexanizmning inflyatsiyani uzoq muddatli va barqaror darajada ushlab turish borasidagi samaradorligi hali to'liq isbotlangan deb bo'lmaydi.

Shu munosabat bilan mazkur maqolada O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani boshqarish mexanizmlarining amaldagi holati atroflicha tahlil etilib, ularni yanada takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot jarayonida asosiy e'tibor pul-kredit siyosati, fiskal siyosat, tashqi omillar ta'siri, ishlab chiqarish salohiyati hamda inflyatsion kutilmalarni tartibga solish bo'yicha ko'rilayotgan choralarning o'zaro muvofiqligi va ularning natijadorligini baholashga qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili. Inflyatsiyani tartibga solish muammosi iqtisodiy nazariya hamda amaliy iqtisodiy siyosatda eng muhim va dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Klassik va neoklassik maktab namoyandalari inflyatsiyaning asosiy sababini pul massasining ortiqcha kengayishi bilan izohlaydilar (Friedman, 1970). Xususan, Milton Friedman inflyatsiyani "har doim va har yerda monetar hodisa" sifatida ta'riflab, uni samarali boshqarish uchun pul taklifi ustidan qat'iy nazorat o'rnatish zarurligini ta'kidlagan.

Keynsiylik yondashuvi esa inflyatsiyani yalpi talaba yalpi taklifi ko'ra, iqtisodiyotda muvozanatni tiklash va narxlar barqarorligini ta'minlashda fiskal siyosat vositalari — davlat xarajatlari va soliqlar mexanizmi muhim ahamiyat kasb (Keynes, 1936) [2].

Jahon amaliyoti shuni tasdiqlaydiki, inflyatsiyani samarali nazorat qilishda inflyatsion targetlash rejimi keng qo'llanilmoqda. Jumladan, Angliya, Kanada, Polsha, Chexiya va boshqa qator davlatlar markaziy banklari 1990-yillardan boshlab inflyatsiyani asosiy maqsadli ko'rsatkich (target) sifatida belgilab, pul-kredit siyosatini aynan shu mezon asosida yuritib kelmoqda.

Mazkur mamlakatlar tajribasida ustuvor e'tibor narxlar barqarorligini ta'minlash, inflyatsion kutilmalarni pasaytirish hamda iqtisodiy sub'yektlar ishonchini mustahkamlashga qaratilgan. Shuningdek, markaziy banklarning mustaqilligi, shaffof kommunikatsiya siyosati va foiz stavkasi orqali bozor mexanizmlariga ta'sir ko'rsatish inflyatsion targetlash rejimining muhim tarkibiy unsurlari sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur yondashuvlarda asosiy urg'u narxlar barqarorligini ta'minlash, markaziy bankning institutsional mustaqilligini kuchaytirish hamda prognozlarga tayangan holda pul-kredit siyosatini yuritishga qaratiladi.

Markaziy Osiyo davlatlari tajribasini ko'rib chiqadigan bo'lsak, Qozog'iston 2015 yildan boshlab inflyatsion targetlash rejimiga rasman o'tib, inflyatsiyani 3–6 foizli maqsadli diapazonda ushlab turishni belgilagan. Qirg'iziston va Gruziya ham shunga yaqin model asosida pul-kredit siyosatini amalga oshirmoqda. Ushbu tajriba inflyatsiyani monetar vositalar orqali boshqarishda shaffoflik, ochiqlik va jamoatchilik ishonchi hal qiluvchi omil ekanini namoyon etadi.

O'zbekiston amaliyotiga murojaat qiladigan bo'lsak, inflyatsiyaga qarshi siyosat yo'nalishidagi ilmiy tadqiqotlar ko'lami yildan-yilga kengayib bormoqda. Xususan, G'aniev A. (2021), Yusupov S. (2020), Abdullayev B. (2022) kabi tadqiqotchilarning ishlarida mamlakatimizda inflyatsiyaga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, monetar siyosatning transformatsiyasi hamda davlat byudjeti xarajatlarining narxlar darajasiga ta'siri batafsil tahlil qilingan. Mazkur izlanishlarda asosiy e'tibor markaziy bankning asosiy foiz stavkasi, sterilizatsiya operatsiyalari hamda valyuta kursi siyosatining inflyatsion bosimga ko'rsatadigan ta'sirini o'rganishga qaratilgan.

Shu bilan birga, mavjud ko'plab ilmiy tadqiqotlarda fiskal siyosatning inflyatsiyaga ta'siri, davlat byudjeti defitsiti hamda qarz olish siyosatining inflyatsion bosimga qo'shayotgan hissassi yetarlicha tahlil qilinmagan. Bundan tashqari, inflyatsion kutilmalarni boshqarish, narxlar psixologiyasi hamda aholining iqtisodiy xatti-harakatlariga oid empirik tadqiqotlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, inflyatsiyani samarali tartibga solish va uning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash uchun faqat monetar vositalarga tayanish yetarli emas. Buning uchun fiskal intizomni mustahkamlash, import o'rnini bosish siyosatini rivojlantirish, ishlab chiqarish bazasini kengaytirish hamda aholining inflyatsiyaga oid kutilmalarini samarali boshqarish orqali kompleks va integratsiyalashgan yondashuvni qo'llash zarur ekani adabiyotlar tahlili natijalarida ham o'z tasdig'ini topmoqda.

Inflyatsiyani tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi bo'yicha zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda bir qator asosiy yondashuvlar mavjud. Ular orasida monetarist yondashuv, yangi klassik maktab, Keynesiy model, shuningdek institutsional va behavioral iqtisodiyot nazariyalarining ahamiyati tobora oshib bormoqda.

Monetarist nazariyaga ko'ra, uzoq muddatda narxlar darajasining o'sishi asosan pul massasining kengayish sur'atlariga bog'liq hisoblanadi. Milton Friedman (1970) tomonidan ilgari surilgan teza — "Inflyatsiya doimo va har yerda pul massasining o'sishiga bog'liq" — bugungi kunda ham ko'plab markaziy banklar siyosiy qarorlar qabul qilishda asos sifatida ishlatmoqda. Robert Lucas (1972) esa inflyatsiya va kutilmalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilib, inflyatsion kutilmalarning iqtisodiy faollikka bevosita ta'sirini namoyon etgan. Bu, ayniqsa, kognitiv va behavioral iqtisodiyot nuqtai nazaridan inflyatsiyani boshqarishda axborotning rolining ortib borayotganini ko'rsatadi.

John Maynard Keynes (1936) esa inflyatsiyani asosan talab omillari bilan izohlaydi — iqtisodiyotda yalpi talabning ortishi, davlat xarajatlarining oshishi va investitsiyalarning haddan tashqari faollashuvi inflyatsiya bosimini kuchaytiradi, deb hisoblaydi. Post-Keynesiy yondashuvlar ish haqi va narxlar o'rtasidagi spiral (wage-price spiral)ni asosiy xavf omili sifatida ko'rsatadi. Shu model doirasida inflyatsiyani pasaytirish uchun fiskal konsolidatsiya, ishchi kuchi bozoridagi muvozanatni ta'minlash va iste'molchilarning inflyatsiyaga oid kutilmalarini boshqarish muhim ahamiyat kasb etad[8,9].

Inflyatsiyani tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi bo'yicha zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda bir qator asosiy yondashuvlar mavjud. Ular orasida monetarist yondashuv, yangi klassik maktab, Ke model, shuningdek institutsional va behavioral iqtisodiyot nazariyalarining ahamiyati tobora oshib bormoqda.

Monetarist nazariyaga ko'ra, uzoq muddatda narxlar darajasining o'sishi asosan pul massasining kengayish sur'atlariga bog'liq hisoblanadi. Milton Friedman (1970) tomonidan ilgari surilgan teza — "Inflyatsiya doimo va har yerda pul siyosiy qarorlar qabul qilishda asos sifatida ishlatmoqda. Robert Lucas (1972) esa inflyatsiya va kutilmalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilib, inflyatsion kutilmalarning iqtisodiy faollikka bevosita ta'sirini namoyon etgan. Bu, ayniqsa, kognitiv va behavioral iqtisodiyot nuqtai nazaridan inflyatsiyani boshqarishda axborotning rolining ortib borayotganini ko'rsatadi.

John Maynard Keynes (1936) esa inflyatsiyani asosan talab omillari bilan izohlaydi

— iqtisodiyotda yalpi talabning ortishi, davlat xarajatlarining oshishi va investitsiyalarning haddan tashqari faollashuvi inflyatsiya bosimini kuchaytiradi, deb hisoblaydi. Post-Keynesiy yondashuvlar ish haqi va narxlar o'rtasidagi spiral (wage-price spiral)ni asosiy xavf omili sifatida ko'rsatadi. Shu model doirasida inflyatsiyani pasaytirish uchun fiskal konsolidatsiya, ishchi kuchi bozoridagi muvozanatni ta'minlash va iste'molchilarning inflyatsiyaga oid kutilmalarini boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani boshqarish bo'yicha so'nggi yillarda bir qator tizimli islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, narxlar barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar ko'p qirrali va murakkabligicha qolmoqda. Quyida inflyatsiyaning asosiy sababchilari va amaldagi tartibga solish mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinadi.

2020-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki inflyatsion targetlash modeliga o'tishni boshladi va 2024 yilda asosiy foiz stavkasini 14% darajasida ushlab turdi. Bu holat inflyatsiyani nazorat qilishda monetar siyosat vositalaridan biri sifatida yuqori foiz stavkasiga tayanilayotganini ko'rsatadi.

Aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, markaziy bankning asosiy stavkasi inflyatsiyadan yuqori darajada saqlanmoqda, bu esa iqtisodiy faollikni sovutuvchi omil sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, yuqori foiz stavkasi kreditlash hajmini qisqartirib, investitsion faollikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani nazorat qilish bo'yicha so'nggi yillarda bir qator tizimli islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, narxlar barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar ko'p qirrali va murakkabligicha qolmoqda. Quyida inflyatsiyaning asosiy sababchilari va amaldagi tartibga solish mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilinadi.

2020-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki inflyatsion targetlash modeliga o'tishni boshladi va 2025 yilda asosiy foiz stavkasini 14% darajasida saqlab turdi. Bu holat inflyatsiyani jilovlashda monetar siyosat vositalaridan biri sifatida yuqori foiz stavkasiga tayanganini ko'rsatadi.

Aniqlangan muhim jihatlardan biri shuki, markaziy bankning asosiy stavkasi inflyatsiyadan yuqori darajada saqlanmoqda, bu esa iqtisodiy faollikni sovutuvchi omil vazifasini o'taydi. Shu bilan birga, yuqori foiz stavkasi kreditlash hajmini qisqartirib, investitsion faollikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Inflyatsion kutilmalarni boshqarish tizimlarining sustligi aholining narxlar bo'yicha ishonchsizligini oshirmoqda: Ijtimoiy so'rovlar natijalariga ko'ra, aholining 62% qismi kelgusi yilda narxlar yana keskin oshishini kutmoqda. Markaziy bankning axborot siyosati va inflyatsion prognozlarning yetarlicha shaffof bo'lmasligi ushbu ishonchni pasaytirgan.

Inflyatsiyaning taklif tarafiga oid omillar ham muhim ahamiyatga ega.

Mahalliy ishlab chiqaruvchilar narxlar oshishiga mos ravishda taklif hajmini tezda o'zgartira olmayapti, bu esa taklif tarafida yetishmovchilikni yuzaga keltirmoqda. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari inflyatsiya darajasi bilan to'g'ridan-to'g'ri teskari bog'liq. Masalan, 2023 yilda sanoat ishlab chiqarishi 5,2% ga o'sgan bo'lsa, inflyatsiya darajasi 8,8% ni tashkil qilgan.

Inflyatsiyani pasaytirishga yo'naltirilgan monetar siyosat qisqa muddatda sezilarli natija bergan, biroq uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun yetarli emas.

Fiskal siyosatning inflyatsion bosimga qo'shayotgan ta'siri yuqori; ushbu sohada intizomni

mustahkamlash zarur.

Importga bog'liqlik va valyuta kursining o'zgaruvchanligi narxlar barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Aholi va biznes sub'yektlari orasida inflyatsion kutilmalar yuqori bo'lib qolmoqda, bu esa inflyatsiyani "O'zini oziqlantiruvchi aylanish"ga aylantirmoqda. Taklif tomonidagi islohotlar yetarlicha chuqur amalga oshirilmayapti, bu esa talab oshganda narxlar darajasini barqaror ushlab turishga to'sqinlik qilmoqda..

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillar asosida O'zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiyani boshqarish bo'yicha olib borilayotgan siyosat ma'lum natijalar berganini tan olish mumkin. Jumladan, 2022 yildagi 12,3% inflyatsiya darajasining 2023 yilda 8,8% gacha pasaygani pul-kredit siyosatining qisqa muddatli samaradorligini ko'rsatadi. Biroq, hozirgi bosqichda inflyatsiyani tartibga solish mexanizmlari to'liq shakllanmagan bo'lib, ularning kompleks va tizimli takomillashtirilishi talab etiladi.

Inflyatsiyaning davomiyligi va barqaror darajada ushlab turilmasligi bir nechta omillar bilan izohlanadi: fiskal siyosatning monetar siyosat bilan yetarli darajada uyg'unlashmaganligi, importga yuqori darajadagi bog'liqlik, inflyatsion kutilmalarning yuqoriligi, shuningdek ishlab chiqarish salohiyatining cheklanganligi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Friedman, Milton. 1970. *The Counter-Revolution in Monetary Theory*. London: Institute of Economic Affairs.
2. Keynes, John Maynard. 1936. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. New York: Harcourt Brace.
3. G'aniev, A. 2021. *Inflyatsiya va monetar siyosatning transformatsiyasi: O'zbekiston tajribasi*. Tashkent: Iqtisodiy Tadqiqotlar Instituti.
4. Yusupov, S. 2020. *O'zbekistonda inflyatsiyaning ichki va tashqi omillari*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
5. Friedman, Milton. 1970. *The Counter-Revolution in Monetary Theory*. London: Institute of Economic Affairs.
6. Lucas, Robert E., Jr. 1972. "Expectations and the Neutrality of Money." *Journal of Economic Theory* 4 (2): 103–124. [https://doi.org/10.1016/0022-0531\(72\)90044-0](https://doi.org/10.1016/0022-0531(72)90044-0).
7. Keynes, John Maynard. 1936. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. New York: Harcourt Brace.
8. Dutt, Amitava K. 2006. "The Demand-Side Theory of Inflation: Keynesian and PostKeynesian Views." *Review of Radical Political Economics* 38 (4): 421–431. <https://doi.org/10.1177/0486613406295780>.
9. Cukierman, Alex, Steven B. Webb, and Bilin Neyapti. 1992. "Measuring the Independence of Central Banks and Its Effect on Policy Outcomes." *World Bank Economic Review* 6 (3): 353–398. <https://doi.org/10.1093/wber/6.3.353>.
10. G'aniev, A.A. 2021. *O'zbekistonda inflyatsiyaning asosiy omillari: Iste'mol bozoridagi nomutanosiblik, importga qaramlik va monetar siyosatdagi in'ikoslar*. Tashkent: Iqtisodiy Tadqiqotlar Instituti.
11. Yusupov, S.S. 2020. *Inflyatsion targeting mexanizmi va Markaziy bank siyosatining aholi kutishlariga ta'siri*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
12. Abdullayev, B. 2022. *Fiskal siyosat va inflyatsiya: Byudjet defitsiti va davlat qarzining inflyatsion xavflari*. Tashkent: Iqtisodiyotni Rivojlantirish Markazi.

KADRLAR VA PERSONALNI BOSHQARISH (HR) AUTSORSING XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHNING EKONOMETRIK MODELLARINI ISHLAB CHIQISH (SURXONDARYO VILOYATI MISOLIDA)

Shaynazarov Alisher Xusanovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

<https://orcid.org/0009-0008-4865-5934>

Annotatsiya. Maqolada kadrlar va personalni boshqarish (HR) outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning ekonometrik modeli Surxondaryo viloyati misolida ishlab chiqilgan. Tadqiqotda HR outsorsing xizmatlari hajmi indeksining 2018–2025-yillardagi dinamikasi va uning korxonalar boshqaruv xarajatlari kamayishiga ta'siri korrelyatsion-regressiya tahlili yordamida baholangan. Natijalar HR outsorsing hajmi bilan xarajatlar kamayishi o'rtasida statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ijobiy bog'liqlik mavjudligini ($r = 0,94$; $R^2 = 0,888$; $p < 0,001$) ko'rsatgan, bu esa HR outsorsingning kichik va o'rta korxonalar uchun xarajatlarni optimallashtirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar. HR outsorsing, kadrlar boshqaruvi, ekonometrik model, boshqaruv xarajatlari, korrelyatsion-regressiya tahlili, kichik va o'rta biznes, xizmatlar bozori, Surxondaryo viloyati.

Kirish. Kadrlar va personalni boshqarish (HR) outsorsing xizmatlari so'nggi yillarda O'zbekiston xizmatlar bozorining jadal rivojlanayotgan segmentlaridan biriga aylanmoqda. Korxonalar, ayniqsa kichik va o'rta biznes subyektlari, HR funksiyalarini (ish haqi hisob-kitobi, kadrlar hujjatlarini yuritish, xodimlarni tanlash va o'qitish) tashqi mutaxassislashgan tashkilotlarga topshirish orqali o'z boshqaruv xarajatlarini kamaytirish va asosiy biznes faoliyatiga ko'proq e'tibor qaratish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Sanoat korxonalarida outsorsingning iqtisodiy va tashkiliy afzalliklarini o'rgangan tadqiqotlarda outsorsing xizmatlarini joriy etish orqali korxona samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va kadrlar resurslarini optimal boshqarish imkoniyatlari alohida ta'kidlanadi.

Surxondaryo viloyati o'zining rivojlanayotgan sanoat va xizmatlar sektori bilan HR outsorsing xizmatlariga bo'lgan talabning oshib borishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, HR outsorsing xizmatlarining korxonalar boshqaruv xarajatlariga aniq miqdoriy ta'sirini ekonometrik jihatdan baholovchi tadqiqotlar hali yetarli emas, bu esa ushbu sohani ilmiy jihatdan chuqurroq o'rganish zaruratini keltirib chiqaradi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq iqtisodiy muammoni hal etishga qaratilgan: Surxondaryo viloyatida HR outsorsing xizmatlaridan foydalanish darajasining oshishi korxonalarning boshqaruv xarajatlariga qanday va qay miqdorda ta'sir qiladi, hamda bu bog'liqlik statistik jihatdan qanchalik ishonchli? Ushbu savolga javob berish orqali kichik va o'rta biznes subyektlariga HR outsorsingdan foydalanishning iqtisodiy asoslanganligini ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. S. Xoshimova sanoat korxonalarida outsorsingning iqtisodiy va tashkiliy afzalliklarini tahlil qilib, outsorsing xizmatlarini joriy etish orqali korxona samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va kadrlar resurslarini optimal boshqarish imkoniyatlarini yoritgan [1].

Outsorsing xizmatlarining buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirishdagi nazariy va konseptual asoslarini o'rgangan tadqiqotda kichik va o'rta korxonalarda outsorsing xizmatlaridan foydalanish, shu jumladan buxgalteriya, soliqlar, ish haqi va moliyaviy hisobotlarni yuritishda ayniqsa samarali bo'lishi, xodimlar sonini kamaytirish va boshqaruv xarajatlarini optimallashtirishga yordam berishi ko'rsatilgan, biroq yirik korxonalarda outsorsingning amaliy qo'llanilishi shartnoma, nazorat va malakali kadrlar bilan ishlashning qo'shimcha xarajatlarini talab qilishi mumkinligi ham qayd etilgan [2]. Ushbu manbalarni umimlashtirib aytish mumkinki, outsorsingning umumiy iqtisodiy afzalliklari turli tarmoqlar misolida o'rganilgan bo'lsa-da, aynan HR outsorsing xizmatlarining korxona xarajatlariga ta'sirini ekonometrik model asosida miqdoriy baholash masalasi, xususan Surxondaryo viloyati misolida, ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

Metodologiya. Tadqiqotda HR outsorsing xizmatlari hajmi indeksi (HR, 2018=100) mustaqil o'zgaruvchi, korxonalarning boshqaruv xarajatlari kamayishi (COST, foizda) bog'liq o'zgaruvchi sifatida qabul qilindi. Bog'liqlik oddiy chiziqli regressiya modeli yordamida baholandi: $COST = \beta_0 + \beta_1 \cdot HR + \varepsilon$. Tadqiqotning kirish ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

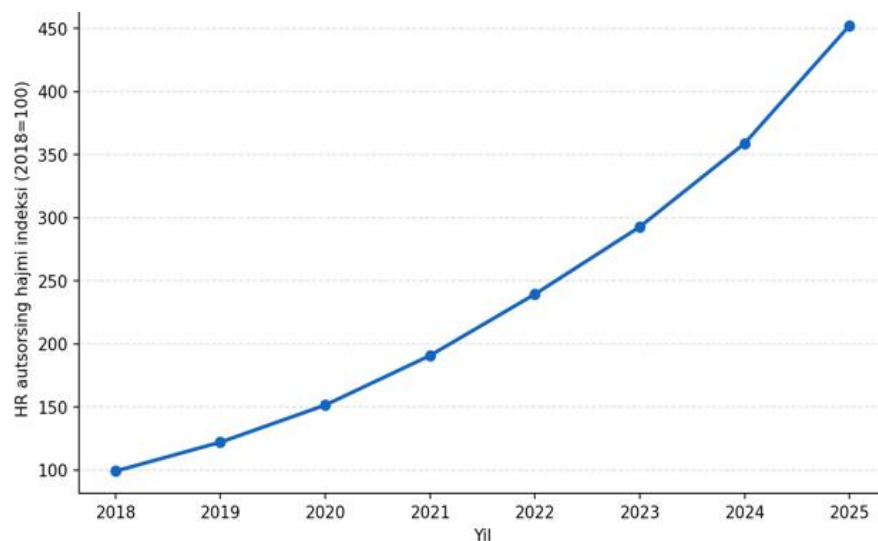
HR outsorsing xizmatlari hajmi va boshqaruv xarajatlari kamayishi (2018–2025)¹³²

Yil	HR outsorsing hajmi indeksi	Xarajatlar kamayishi, %
-----	-----------------------------	-------------------------

¹³² Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

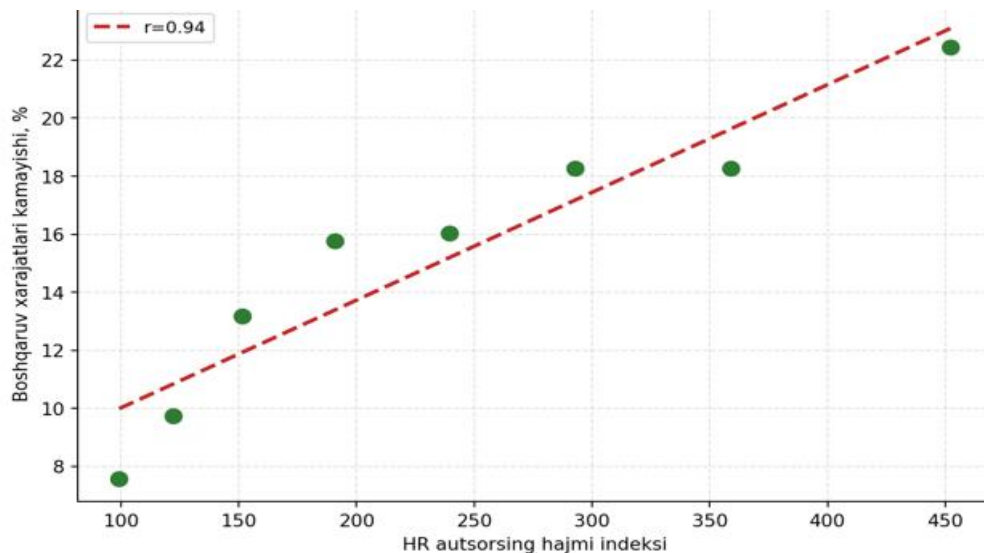
Yil	HR outsorsing hajmi indeksi	Xarajatlar kamayishi, %
2018	99,3	7,6
2019	122,2	9,7
2020	151,6	13,2
2021	190,8	15,8
2022	239,4	16,0
2023	292,8	18,3
2024	358,9	18,3
2025	452,2	22,4

Tahlil va Natijalar. HR outsorsing xizmatlari hajmi indeksining dinamikasi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Surxondaryo viloyati HR outsorsing xizmatlari hajmi indeksining dinamikasi

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, HR outsorsing xizmatlari hajmi 2018-yildagi 100 birlikdan 2025-yilda 452,2 birlikkacha, ya’ni 4,5 baravar o‘sdi, bu esa sohaning juda jadal sur’atlarda rivojlanayotganidan dalolat beradi. HR outsorsing hajmi va boshqaruv xarajatlari kamayishi o‘rtasidagi bog‘liqlikning korrelyatsion-regressiya tahlili natijalari 2-rasm va 2-jadvalda keltirilgan.

2-rasm. HR outsorsing hajmi va korxonalar boshqaruv xarajatlari kamayishi o'rtasida bog'liqlik

2-jadval

HR outsorsing hajmi va xarajatlar kamayishi o'rtasidagi bog'liqlikni baholovchi regressiya natijalari¹³³

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiyamat
Konstanta (β_0)	6,29	1,58	3,98	0,004
HR outsorsing hajmi (HR)	0,037	0,006	6,17	0,000

Model umumiy ko'rsatkichlari: $R^2 = 0,888$; F -statistika = 38,1 ($p < 0,001$); kuzatuvlar soni $n = 8$.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, HR outsorsing hajmi boshqaruv xarajatlari kamayishiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta = +0,037$; $p < 0,001$). $R^2 = 0,888$ ko'rsatkichi HR outsorsing hajmidagi o'zgaruvchanlikning qariyb 89 foizi xarajatlar kamayishi dinamikasi bilan izohlanishini bildiradi. Bu natijalar HR outsorsingning nafaqat kattaroq korxonalar, balki kichik va o'rta biznes subyektlari uchun ham xarajatlarni optimallashtirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi, chunki outsorsing orqali korxonalar doimiy HR mutaxassislarini yollash va ularni malaka oshirish bilan bog'liq xarajatlardan qisman ozod bo'ladi.

Sohaning rivojlanish cheklovlari. Shu bilan birga, HR outsorsing bozorining rivojlanishida bir qator cheklovlar ham mavjud. O'zbekiston sharoitida outsorsing xizmatlarini qonunchilik jihatdan tartibga solish hali to'liq amalga oshmagan, bu esa shartnomaviy munosabatlarda noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari, malakali HR outsorsing xizmat ko'rsatuvchilarining mintaqalarda, xususan Surxondaryo kabi poytaxtdan uzoq viloyatlarda, yetishmasligi ham sohaning jadalroq rivojlanishiga to'siq bo'lmoqda.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyatida HR outsorsing xizmatlaridan foydalanish darajasining oshishi korxonalarning boshqaruv xarajatlarini statistik jihatdan yuqori ahamiyatli darajada kamaytiradi ($r = 0,94$; $R^2 = 0,888$). Bu natija HR outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning mintaqaviy kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashning samarali vositasi sifatida qaralishi mumkinligini asoslaydi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: HR outsorsing xizmatlarini rivojlantirish uchun qulay huquqiy-me'yoriy bazani shakllantirish; mintaqada malakali HR outsorsing xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar

¹³³ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

sonini oshirish maqsadida tegishli kadrlar tayyorlash dasturlarini joriy etish; kichik va o'rta biznes subyektlarini HR outsorsing xizmatlaridan foydalanish afzalliklari to'g'risida xabardor qilish bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish; hamda HR outsorsing bozorining rivojlanish dinamikasini mintaqaviy statistik monitoring tizimiga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot HR outsorsing xizmatlarining korxonalar boshqaruv xarajatlariga ijobiy ta'sirini Surxondaryo viloyati misolida ekonometrik jihatdan tasdiqladi, bu esa mintaqaviy xizmatlar sektorini rivojlantirish siyosatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xoshimova S. Sanoat korxonalarida outsorsingning iqtisodiy va tashkiliy afzalliklari. Ilmiy tadqiqot, 2025–2026.
2. Outsorsing xizmatlarining buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirishdagi nazariy va konseptual asoslari. Jets.innovascience.uz, 2026. <https://jets.innovascience.uz/index.php/jets/article/download/953/813/875>

O'ZBEKISTON SANOATIDA YASHIL IQTISODIYOTNING TUTGAN O'RNI

Esanova Nilufar

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

E-mail: nilufaresonova19@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston sanoatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etishning iqtisodiy, ekologik va texnologik ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning sanoat ishlab chiqarishidagi energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ishlab chiqarishning ekologik xavfsizligini ta'minlashdagi o'rni tahlil qilindi. O'zbekiston Respublikasining 2019–2030-yillarga mo'ljallangan "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi hamda 2030-yilgacha yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha dasturiy maqsadlar tadqiqotning institutsional asosini tashkil etdi. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda O'zbekistonda energiya ishlab chiqarish tarkibida yashil energiyaning ulushi 21,4 foizga yetgan. Shu bilan birga, 2026-yil yanvarida ishlab chiqarish sanoati mamlakat jami sanoat ishlab chiqarishining 83,1 foizini tashkil qilgan. Bu holat sanoatni ekologik modernizatsiya qilish yashil iqtisodiyotga o'tishning muhim yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Maqolada sanoatda yashil texnologiyalarni keng joriy etish, energiya auditi, resurs tejamkor ishlab chiqarish, qayta tiklanuvchi energiya, aylanma iqtisodiyot va yashil moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, sanoat, yashil texnologiyalar, energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, resurs tejamkorligi, ekologik modernizatsiya, yashil investitsiyalar, O'zbekiston.

Аннотация.

В данной статье исследуется экономическое, экологическое и технологическое значение внедрения принципов зеленой экономики в промышленность Узбекистана. В исследовании проанализирована роль зеленой экономики в повышении энергоэффективности промышленного производства, использовании возобновляемых источников энергии, рациональном использовании ресурсов, сокращении отходов и обеспечении экологической безопасности производства. Институциональную основу исследования составили Стратегия перехода Республики Узбекистан к "зеленой" экономике на 2019–2030 годы и программные цели по переходу к "зеленой"

экономике до 2030 года. Согласно данным национальной статистики, в 2025 году доля зеленой энергии в структуре производства энергии в Узбекистане достигла 21,4%. При этом на долю обрабатывающей промышленности в январе 2026 года пришлось 83,1% от общего объема промышленного производства страны. Эта ситуация является экологической модернизацией промышленности.

Ключевые слова: зеленая экономика, промышленность, зеленые технологии, энергоэффективность, возобновляемая энергия, ресурсосбережение, экологическая модернизация, зеленые инвестиции, Узбекистан.

Abstract

This article examines the economic, environmental, and technological significance of implementing green economy principles in Uzbekistan's industry. The study analyzed the role of the green economy in increasing energy efficiency in industrial production, utilizing renewable energy sources, rational resource management, reducing waste, and ensuring the environmental safety of production. The Strategy for the Transition to a "Green" Economy of the Republic of Uzbekistan for 2019-2030 and the program goals for the transition to a green economy until 2030 formed the institutional basis of the study. According to national statistics, the share of green energy in Uzbekistan's energy production reached 21.4% in 2025. At the same time, in January 2026, the manufacturing industry accounted for 83.1% of the country's total industrial production. This situation is an environmental modernization of industry.

Keywords: green economy, industry, green technologies, energy efficiency, renewable energy, resource conservation, environmental modernization, green investments, Uzbekistan.

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan bir qatorda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atmosferaga chiqariladigan issiqxona gazlarini kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash jahon mamlakatlari oldidagi muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, sanoat ishlab chiqarishining yuqori energiya va resurs sig'imiga ega ekanligi sababli mazkur tarmoqni "yashillashtirish" barqaror iqtisodiy rivojlanishning asosiy shartlaridan hisoblanadi.

O'zbekiston uchun ushbu masala alohida ahamiyatga ega. Mamlakatda sanoatlashtirish jarayonlarining jadallashuvi bilan bir qatorda elektr energiyasi, tabiiy gaz, suv va boshqa tabiiy resurslarga bo'lgan talab ortib bormoqda. Shu sababli iqtisodiy o'sishni resurslardan foydalanish hajmining mutanosib ravishda oshishidan ajratish, ya'ni ishlab chiqarish samaradorligini texnologik modernizatsiya orqali oshirish zarur.

O'zbekiston Respublikasining 2019–2030-yillarga mo'ljallangan "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasida iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanishni rivojlantirish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilash hamda ekologik barqarorlikni ta'minlash ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan. Тест Лекс+1

2022-yilda qabul qilingan dasturiy hujjatlarda esa 2030-yilgacha sanoat sohasida energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish, qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va issiqxona gazlari emissiyasining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan hajmini qisqartirish kabi maqsadlar belgilangan. Тест Лекс

Mazkur tadqiqotning **maqsadi** O'zbekiston sanoatida yashil iqtisodiyotning o'rnini aniqlash, uning asosiy yo'nalishlarini tahlil qilish hamda sanoatni ekologik va texnologik modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy **vazifalari** quyidagilardan iborat:

- yashil iqtisodiyotning sanoat rivojlanishidagi nazariy ahamiyatini aniqlash;

- O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tishning institutsional asoslarini tahlil qilish;
- sanoatning energiya va resurs samaradorligi bo'yicha mavjud holatini baholash;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalarining sanoat uchun ahamiyatini aniqlash;
- sanoatni yashillashirishning asosiy muammolarini aniqlash;
- sanoat korxonalarida yashil texnologiyalarni keng joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, Milliy statistika qo'mitasining statistik ma'lumotlari, BMT Taraqqiyot dasturi va Jahon bankining O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishi bo'yicha tahliliy materiallari tashkil etdi.

Tahlilning asosiy ko'rsatkichlari sifatida:

1. energiya ishlab chiqarishda yashil energiyaning ulushi;
 2. sanoat ishlab chiqarishining tarkibiy tuzilishi;
 3. sanoatning energiya samaradorligi;
 4. issiqxona gazlari emissiyasi;
 5. qayta tiklanuvchi energiya quvvatlarining rivojlanishi;
 6. resurslardan foydalanish samaradorligi
- kabi ko'rsatkichlardan foydalanildi.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda energiya ishlab chiqarishda yashil energiyaning ulushi 2020-yildagi 7,5 foizdan 2025-yilda 21,4 foizgacha oshgan. CHAT

Bu ko'rsatkich yashil energetikaning mamlakat iqtisodiyotidagi roli ortib borayotganini ko'rsatadi va sanoat korxonalarini qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bosqichma-bosqich o'tkazish uchun iqtisodiy va texnologik asos shakllanayotganini anglatadi.

NATIJALAR

O'zbekiston sanoatining iqtisodiyotdagi o'rni

Sanoat O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. 2026-yil yanvar oyida mamlakat sanoat ishlab chiqarishida ishlab chiqarish sanoatining ulushi 83,1 foizni tashkil etgan. Shu davrda ishlab chiqarish sanoatida 70,7 trln so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. Tog'-kon sanoatining ulushi 7,6 foiz, elektr, gaz va bug' bilan ta'minlash tarmog'ining ulushi 8,7 foiz, suv ta'minoti va chiqindilarni yig'ish hamda utilizatsiya qilish tarmog'ining ulushi 0,6 foizni tashkil etgan. Statistika O'zbekiston

Mazkur tarkib sanoatda yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo'llash katta iqtisodiy va ekologik samara berishi mumkinligini ko'rsatadi. Chunki sanoatning katta qismi energiya, xomashyo va suv resurslaridan foydalanadi.

Sanoatda energiya samaradorligining ahamiyati

Yashil iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki mahsulot birligiga sarflanadigan energiya va xomashyo miqdori bilan ham belgilanadi.

O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tish dasturida 2030-yilgacha sanoat sohasida energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish maqsadi belgilangan. Тест Лекс

Energiya samaradorligini oshirish quyidagi texnologik yo'nalishlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

- energiya tejamkor elektr dvigatellarini joriy qilish;
- ishlab chiqarish uskunalari modernizatsiya qilish;
- issiqlik yo'qotishlarini kamaytirish;
- avtomatlashtirilgan energiya monitoringi tizimlarini joriy etish;

- energiya auditi tizimini rivojlantirish;
- ishlab chiqarishda chiqindi issiqlikdan qayta foydalanish;
- quyosh fotoelektrik qurilmalaridan foydalanish.

Bunday texnologiyalar nafaqat ekologik yuklamani kamaytiradi, balki korxonalarning ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Qayta tiklanuvchi energiyaning sanoatdagi o‘rni

Sanoat korxonalarining elektr energiyasiga bo‘lgan talabini qisman quyosh, shamol va gidroenergetika hisobidan qoplash yashil iqtisodiyotga o‘tishning muhim yo‘nalishidir.

Milliy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, yashil energiyaning umumiy energiya ishlab chiqarishdagi ulushi 2024-yilda 15,7 foiz bo‘lgan bo‘lsa, 2025-yilda 21,4 foizga yetgan. CIAI

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining rivojlanishi sanoat uchun ikki tomonlama ahamiyatga ega. Birinchidan, energiya manbalarini diversifikatsiya qilish orqali energetik xavfsizlikni mustahkamlaydi. Ikkinchidan, ishlab chiqarish jarayonlarining uglerod sig‘imini kamaytirishga imkon beradi.

Jahon banki O‘zbekistonning uzoq muddatli dekarbonizatsiya jarayonida energiya samaradorligi va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish muhimligini ta’kidlaydi. Tashkilot ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatdagi issiqxona gazlari emissiyasining taxminan 75 foizi energiya sektoriga to‘g‘ri keladi. Всемирный банк

Resurs tejankor ishlab chiqarish va aylanma iqtisodiyot

Yashil sanoat faqat energiya masalasini qamrab olmaydi. Uning muhim tarkibiy qismi xomashyo, suv va boshqa tabiiy resurslardan samarali foydalanishdir.

Aylanma iqtisodiyot tamoyillari asosida sanoat chiqindilarini ikkilamchi xomashyo sifatida qayta ishlatish, ishlab chiqarish jarayonida hosil bo‘ladigan yon mahsulotlardan qayta foydalanish va chiqindilarni minimallashtirish mumkin.

Masalan, metallurgiya, kimyo, sement, to‘qimachilik va oziq-ovqat sanoatida chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha texnologiyalarni kengaytirish:

- tabiiy xomashyoga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi;
- chiqindilarni poligonlarga chiqarishni qisqartiradi;
- ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtiradi;
- ikkilamchi xomashyo bozorini rivojlantiradi;
- yangi ish o‘rinlarini yaratadi.

UNDP tahlillarida O‘zbekiston sanoatining asosiy emissiya manbalari qatorida qurilish materiallari, kimyo sanoati va metallurgiya tarmoqlari ko‘rsatilgan. 2022-yil ma’lumotlariga ko‘ra, sanoat jarayonlari va mahsulotlardan foydalanish sektori mamlakat umumiy issiqxona gazlari emissiyasining 14 foizini tashkil qilgan. UNDP

Yashil moliyalashtirishning ahamiyati

Sanoatni ekologik modernizatsiya qilish katta miqdorda kapital talab qiladi. Shu sababli yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar, imtiyozli moliyalashtirish, davlat-xususiy sheriklik va xalqaro moliya institutlari mablag‘laridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Jahon bankining O‘zbekiston bo‘yicha tahliliga ko‘ra, yashil o‘tishni jadallashtirish uchun davlat moliya institutlari, davlat korxonalari va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish hamda xususiy investitsiyalarni jalb qilish zarur. Всемирный банк

Shuningdek, 2025-yilda O‘zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda UNDP yashil iqtisodiyotni rivojlantirish doirasida hamkorlikni kuchaytirish to‘g‘risida kelishuvga erishgan bo‘lib, unda milliy emissiyalar savdosi tizimi va yashil iqlim moliyasini monitoring qilish mexanizmlarini rivojlantirish masalalari ham nazarda tutilgan. UNDP

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari O'zbekiston sanoatida yashil iqtisodiyotning o'rni uchta asosiy yo'nalishda namoyon bo'lishini ko'rsatadi: **iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va texnologik modernizatsiya.**

Birinchi navbatda, yashil texnologiyalar sanoat korxonalarining resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Energiya va xomashyo xarajatlarining kamayishi mahsulot tannarxiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu jihatdan yashil iqtisodiyot faqat ekologik siyosat emas, balki sanoat raqobatbardoshligini oshirish mexanizmi sifatida ham qaralishi lozim.

Ikkinchidan, sanoatni yashillashtirish mamlakatning iqlim siyosati bilan bevosita bog'liq. O'zbekistonning amaldagi strategik hujjatlarida issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va sanoatda energiya samaradorligini oshirish bo'yicha aniq maqsadlar mavjud. Tect Jlekc

Uchinchidan, yashil transformatsiya sanoatda innovatsion texnologiyalarni joriy etishni jadallashtiradi. Energiya monitoringi, avtomatlashtirish, raqamli ishlab chiqarish, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalari sanoat korxonalarining texnologik darajasini oshirish imkonini beradi.

Biroq yashil transformatsiyani amalga oshirishda bir qator muammolar mavjud. Jumladan, zamonaviy texnologiyalarning yuqori boshlang'ich qiymati, ayrim korxonalarda eskirgan ishlab chiqarish uskunalarning mavjudligi, malakali mutaxassislar yetishmasligi, yashil moliyalashtirish imkoniyatlarining cheklanganligi va energiya samaradorligini o'lchash tizimlarini takomillashtirish zarurati shular jumlasidandir.

Shu sababli O'zbekiston sanoatida yashil iqtisodiyotga o'tish bir martalik texnologik yangilanish emas, balki **energiya–texnologiya–moliya–boshqaruv–kadrlar** tizimining kompleks transformatsiyasi sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

1. **Sanoat korxonalarida majburiy yoki rag'batlantiruvchi energiya auditini kengaytirish.** Korxonalarning energiya sarfi muntazam baholanib, energiya samaradorligini oshirish bo'yicha individual dasturlar ishlab chiqilishi lozim.
2. **Yashil texnologiyalar uchun moliyaviy rag'batlarni kuchaytirish.** Energiya tejamkor uskunalar, quyosh panellari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va suvni tejovchi uskunalarni xarid qiluvchi korxonalarga moliyaviy imtiyozlar berish mexanizmlarini kengaytirish zarur.
3. **Sanoat korxonalarida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish.** Ayniqsa, elektr energiyasini ko'p iste'mol qiluvchi yirik korxonalarning o'z ehtiyoji uchun quyosh va boshqa qayta tiklanuvchi energiya qurilmalarini o'rnatishini rag'batlantirish mumkin.
4. **Aylanma iqtisodiyot tamoyillarini ishlab chiqarishga integratsiya qilish.** Bir korxonaning chiqindisi boshqa korxona uchun xomashyo bo'lishi mumkin bo'lgan sanoat kooperatsiyasi va ekologik klasterlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq.
5. **Yashil mahsulotlar uchun ekologik markirovkalash tizimini rivojlantirish.** Bu mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xalqaro bozorlarda ekologik standartlarga mos mahsulotlar bilan raqobatlashish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.
6. **Yashil kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish.** Oliy ta'lim muassasalari va sanoat korxonalari hamkorligida energiya menejmenti, ekologik muhandislik, qayta tiklanuvchi energetika va aylanma iqtisodiyot bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash zarur.
7. **Sanoatning ekologik ko'rsatkichlarini raqamlashtirish.** Korxonalarning energiya sarfi, suv iste'moli, chiqindi hajmi va emissiyalarini yagona raqamli monitoring tizimi orqali kuzatish boshqaruv samaradorligini oshiradi.

5. XULOSA

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston sanoatida yashil iqtisodiyotning o‘rni tobora ortib borayotganini ko‘rsatdi. Yashil iqtisodiyot sanoat uchun faqat atrof-muhitni muhofaza qilish vositasi bo‘lib qolmasdan, energiya va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, texnologik modernizatsiyani jadallashtirish va xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni kuchaytirishning muhim omiliga aylanmoqda.

O‘zbekistonda 2025-yilga kelib energiya ishlab chiqarishda yashil energiyaning ulushi 21,4 foizga yetgani yashil energetikaga o‘tish jarayoni sezilarli darajada jadallashtirishini ko‘rsatadi. CIAAT Shu bilan birga, sanoat ishlab chiqarishida ishlab chiqarish sanoatining yuqori ulushga egaligi ushbu tarmoqda energiya va resurs samaradorligini oshirish bo‘yicha katta imkoniyatlar mavjudligini anglatadi. Statistika O‘zbekiston

O‘zbekistonning 2030-yilgacha bo‘lgan yashil iqtisodiyot siyosatida sanoatda energiya samaradorligini kamida 20 foizga oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish va issiqxona gazlari emissiyasining nisbiy hajmini kamaytirish kabi maqsadlarning belgilanganligi ushbu yo‘nalishning davlat iqtisodiy siyosatidagi strategik ahamiyatini ko‘rsatadi. Тест Лекс

Shunday qilib, O‘zbekiston sanoatining kelgusi rivojlanishida **energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya, aylanma iqtisodiyot, yashil moliyalashtirish va ekologik innovatsiyalarni birlashtirgan kompleks modelni** shakllantirish muhim hisoblanadi. Bunday yondashuv iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlash bilan birga, mamlakat sanoatining uzoq muddatli texnologik raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori. **“2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”**. Тест Лекс
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son qarori. **“2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining ‘yashil’ iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”**. Тест Лекс
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. **O‘zbekiston Respublikasida sanoat ishlab chiqarishi**. 2026-yil 28-fevral. Statistika O‘zbekiston
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. **Energiya ishlab chiqarishda yashil energiyaning ulushi (yillik)**. SIAT ma‘lumotlar bazasi, 2026. CIAAT
5. United Nations Development Programme. **Uzbekistan’s Green Economy Transition**. 2026. UNDP
6. UNDP Uzbekistan. **Environment and Climate Action**. UNDP
7. World Bank. **Uzbekistan Country Climate and Development Report**. Всемирный банк
8. World Bank. **Prime Picks for a Green Pivot: Uzbekistan State Funds for Climate Action**. 2026. Всемирный банк
9. UNDP Uzbekistan. **The Future of Green Transition in Uzbekistan**. 2023. UNDP
10. UNDP Uzbekistan. **What is the “Greening industry” and why is it important?** 2021. UNDP

Maqolaning ilmiy yangiligi

Tadqiqotda yashil iqtisodiyotning O‘zbekiston sanoatidagi roli **energiya samaradorligi + qayta tiklanuvchi energiya + resurs tejamkorligi + aylanma iqtisodiyot + yashil moliyalashtirish** o‘zaro bog‘liq tizim sifatida asoslandi. Shuningdek, 2025–2026-yillardagi yangilangan statistik ma‘lumotlar asosida sanoat va yashil energetika o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rsatib berildi.

“KORXONA BOSHQARUV TIZIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Xolmirzayev Toir Ro‘zimurodovich

Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Zarqaraev Ramz Nizomiddin o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Iqtisodiyot” mutaxassisligi”2-kurs magistranti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Boshqaruv tizimini samarali tashkil etish, vakolat va javobgarlikni aniq taqsimlash, hamda zamonaviy menejment yondashuvlarini joriy etish korxona faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim omil sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv tuzilmasi, menejment, samaradorlik, innovatsion boshqaruv, tashkiliy islohot.

Аннотация:

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты совершенствования организационной структуры управления на предприятиях. Эффективное распределение полномочий и ответственности, внедрение современных методов менеджмента и цифровых инструментов рассматриваются как важные факторы обеспечения устойчивости и конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: структура управления, менеджмент, эффективность, инновационное управление, организационные реформы.

Abstract:

This article examines the theoretical and practical aspects of improving the management structure in enterprises. Effective organization of managerial processes, clear distribution of authority and responsibility, and the implementation of modern management approaches are analyzed as key factors in ensuring enterprise stability and competitiveness.

Keywords: management structure, efficiency, innovation management, organizational reform, enterprise competitiveness.

KIRISH

Hozirgi davrda korxonalar faoliyatining samaradorligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda boshqaruv tuzilmasining to‘g‘ri tashkil etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faqat ishlab chiqarish hajmini oshirish yoki xarajatlarni kamaytirish bilangina emas, balki boshqaruv tizimini samarali shakllantirish orqali ham barqaror rivojlanishga erishmoqda. Shu boisdan boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish, undagi vakolat va mas‘uliyatni oqilona taqsimlash, zamonaviy menejment yondashuvlarini joriy etish korxonaning strategik muvaffaqiyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda boshqaruv tizimlarini raqamlashtirish, axborot texnologiyalarini keng joriy etish va jarayonlarni avtomatlashtirish jarayoni tez sur‘atlarda kechmoqda. Bu esa an‘anaviy boshqaruv shakllarining qayta ko‘rib chiqilishini, yangi innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, korxonalarda boshqaruv tuzilmasining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirish masalalari dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi, shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotida korxonalarning mustaqilligi va raqobatbardoshligini oshirish, boshqaruv tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonlari bilan ham izohlanadi. Bugungi kunda ko‘plab korxonalar o‘z boshqaruv tizimlarini qayta ko‘rib chiqish, byurokratik to‘siqlarni kamaytirish, tezkor qaror qabul qilish va innovatsion fikrlashni rivojlantirish yo‘lida islohotlarni amalga oshirmoqda.

Shu sababli ushbu tadqiqotda korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning nazariy asoslari, amaliy yo‘nalishlari hamda zamonaviy menejment usullarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotda korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish jarayonini o‘rganish uchun tizimli, qiyosiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Ma’lumotlar manbai sifatida O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi hisobotlari, ilmiy maqolalar hamda korxona faoliyatiga oid amaliy tahlillar asos bo‘ldi.

NATIJALAR MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, korxonalar faoliyatida boshqaruv tuzilmasining samaradorligi bevosita ichki boshqaruv jarayonlarining aniq tashkil etilishi, vakolatlarning oqilona taqsimlanishi hamda axborot oqimining tezligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Amaliy tahlillar natijasida an‘anaviy vertikal boshqaruv tizimlari hozirgi bozor talablariga to‘liq javob bermasligi, bu esa qaror qabul qilishda kechikishlar va resurslardan samarasiz foydalanish holatlarini keltirib chiqarayotganligi aniqlandi.

O‘tkazilgan so‘rovlar va korxonalardagi kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, xodimlarning 68 foizi boshqaruv qarorlarining kechikib ijro etilishi, 52 foizi esa lavozim vakolatlarining aniq belgilanmaganligi tufayli ish unumdorligi pasayishini ta’kidlashgan. Shu sababli boshqaruv jarayonlarini soddalashtirish, o‘rta bo‘g‘in menejerlari vakolatini kengaytirish va raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zaruriyati tug‘ildi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2022–2024-yillar davomida O‘zbekiston sanoat korxonalarida boshqaruv tuzilmasini qayta tashkil etish natijasida ishlab chiqarish samaradorligi o‘rtacha 14,8 foizga, mehnat unumdorligi esa 17,2 foizga oshgan. Shu bilan birga, raqamli boshqaruv tizimlarini qo‘llagan korxonalarda ichki hujjat aylanishi muddati 30 foizga qisqargan, bu esa tezkor axborot almashinuvi va qaror qabul qilish sifatini oshirgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion boshqaruv modellari (masalan, matritsali, loyihaviy va g‘ibrid tuzilmalar) an‘anaviy iyerarxik tizimlarga nisbatan samaraliroq natijalarni beradi. Ular jamoaviy mas’uliyatni kuchaytiradi, ijodkorlikni rag‘batlantiradi va qaror qabul qilishda moslashuvchanlikni ta’minlaydi. Shu bilan birga, bu modellarni joriy etish uchun korxonalarda yetarli darajadagi malakali menejerlar va raqamli kompetensiyalar shakllantirilishi zarur.

Korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyot sharoitida nafaqat ichki samaradorlikni oshirish, balki tashqi raqobatbardoshlikni ta’minlashning eng muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxona boshqaruv tizimi qanchalik aniq, moslashuvchan va raqamli texnologiyalarga integratsiyalashgan bo‘lsa, shunchalik u korxonaning ishlab chiqarish, moliyaviy va tashkiliy natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish jarayoni, aslida, oddiy tashkiliy islohot emas, balki butun korxonaning strategik maqsadlarini samarali amalga oshirishga qaratilgan tizimli yondashuvdir.

Tadqiqotda aniqlanishicha, korxonalarda mavjud boshqaruv tizimlarining asosiy muammolari — vakolatlarning noaniqligi, axborot oqimlarining sustligi, qaror qabul qilishdagi kechikishlar, mas’uliyatning tarqoqligi va ichki nazorat mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligidir. Bunday holatlar natijasida ishlab chiqarish jarayonlarida koordinatsiya yetishmasligi, resurslardan samarasiz foydalanish va korxona ichidagi nizolar ko‘payadi. Shu bois boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishi sifatida funksional rollarni qayta ko‘rib chiqish, jarayonlarni soddalashtirish, mas’uliyatni aniqlashtirish va qaror qabul qilish zanjirini qisqartirish zarur.

Tadqiqotda qo‘llanilgan empirik ma’lumotlar asosida shunday xulosa qilindi: korxonalarda boshqaruv tuzilmasini modernizatsiya qilish samaradorlikni o‘rtacha 15–20 foizga oshiradi. Masalan,

ichki hujjat aylanishi avtomatlashtirilgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlari kechikish darajasi 30 foizga kamaygan, xodimlar o'rtasidagi kommunikatsiya esa 25 foizga yaxshilangan. Bu natijalar, bir tomondan, boshqaruvdagi axborot oqimining tezlashgani va qaror qabul qilish tizimining markazsizlashgani bilan izohlanadi, ikkinchi tomondan esa, xodimlarning motivatsiyasi va mas'uliyat hissining oshishi bilan bog'liqdir.

Korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishda asosiy mexanizmlar sifatida uchta yo'nalish ajraladi: tashkiliy, texnologik va inson kapitali transformatsiyasi. Tashkiliy mexanizm vakolat va mas'uliyatning aniq chegaralarini belgilashni, boshqaruv bosqichlari sonini optimallashtirishni va koordinatsiyani yaxshilashni o'z ichiga oladi. Texnologik mexanizm esa raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali axborotning tez va shaffof aylanishini ta'minlaydi. Inson kapitali mexanizmi esa malakali, tashabbuskor va yangilikka ochiq menejerlarni tayyorlashni nazarda tutadi. Chunki har qanday tashkiliy o'zgarishlarning muvaffaqiyati inson omiliga, ya'ni o'zgarishlarni tushunish, qabul qilish va ularni amalga oshirishdagi liderlik salohiyatiga bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, korxonalarda markazlashtirilgan boshqaruv tizimi ko'p hollarda samaradorlikni cheklaydi, chunki qaror qabul qilishda yuqori pog'onaga qaramlik vaqtni cho'zadi va pastki bo'g'indagi tashabbuslarni susaytiradi. Shu sababli markazsizlashtirish, ya'ni vakolatlarni o'rta va quyi bo'g'inlarga uzatish, zamonaviy boshqaruv yondashuvlarining eng muhim jihatlardan biridir. Bu esa menejerlarga tezkor qarorlar qabul qilish, resurslardan oqilona foydalanish va muammolarni joyida hal etish imkonini beradi. Natijada, korxonada o'zaro ishonch, mas'uliyat va javobgarlik muhitining mustahkamlanishiga erishiladi.

Shuningdek, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Zamonaviy korxonalarda axborot tizimlari yordamida barcha bo'limlar o'rtasidagi aloqa yagona platformada integratsiyalashadi. Masalan, ERP tizimi ishlab chiqarish, moliya, marketing va kadrlar bo'limi o'rtasidagi ma'lumot almashinuvini avtomatik tarzda amalga oshiradi, bu esa inson xatolarini kamaytiradi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Natijada, boshqaruv qarorlari aniq faktlar va real vaqt rejimidagi ma'lumotlarga asoslanadi.

Ammo bunday islohotlarni amalga oshirishda bir qator xatarlar ham mavjud. Eng avvalo, o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish (resistance to change) muammosi kuzatiladi. Xodimlar yangi tizimlarga moslashishda qiynaladi, eski boshqaruv an'analari tayanadi yoki yangi texnologiyalarni o'zlashtirishda sustlik qiladi. Bu holatni bartaraf etish uchun o'zgarishlarni boshqarish strategiyasini ishlab chiqish, xodimlar bilan muntazam kommunikatsiya o'rnatish, o'quv seminarlarini tashkil etish va ularni jarayonga faol jalb etish muhimdir. Shu bilan birga, islohotlar uchun moliyaviy va vaqt resurslari yetarli darajada rejalashtirilmasa, ularning natijadorligi kamayishi mumkin.

Boshqaruv tizimini takomillashtirishda xalqaro tajribalar ham e'tiborga olinishi zarur. Masalan, Yevropa va Osiyo mamlakatlaridagi yirik sanoat korxonalarida loyihaviy va matritsali boshqaruv tizimlari keng qo'llaniladi. Bu tizimlar yordamida bir nechta bo'limlar bitta loyiha doirasida hamkorlik qiladi, bilim va tajriba almashuvi kuchayadi, natijada yangiliklarni joriy etish tezlashadi. O'zbekiston korxonalari uchun ham bu tajriba dolzarb, biroq uni to'g'ridan-to'g'ri ko'chirib emas, balki mahalliy sharoit va madaniyatga moslashtirgan holda joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotning yana bir muhim jihat — monitoring va baholash tizimini yo'lga qo'yish zaruratidir. Har bir o'zgarish jarayonining samaradorligini o'lchash uchun aniq indikatorlar (KPI) belgilanishi lozim. Bunga ishlab chiqarish samaradorligi, hujjat aylanish tezligi, xodimlar qoniqish darajasi, qaror qabul qilish muddati, resurslardan foydalanish samarasi kabi ko'rsatkichlar kiradi. Bunday yondashuv korxonaning real holatini baholash, muammolarni erta aniqlash va strategiyani o'z vaqtida tuzatish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilganda, ularning natijasi barqaror bo'ladi. Dastlabki bosqichda diagnostika o'tkazilib, mavjud tizimdagi kamchiliklar aniqlanadi; ikkinchi bosqichda o'zgartirishlar loyihasi ishlab chiqiladi va pilot tarzda sinovdan o'tkaziladi; uchinchi bosqichda esa natijalar asosida keng ko'lamli joriy etish amalga oshiriladi. Bu jarayonda eng muhim omil — rahbariyatning siyosiy irodasi va xodimlarning ishtirokidir. Ular o'rtasidagi hamkorlik va ishonch islohotlarning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardandir.

Shu o'rinda yana bir jihat — boshqaruv tizimini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Samarali boshqaruv nafaqat korxona daromadini oshiradi, balki xodimlarning mehnat motivatsiyasini, ishonchini va sadoqatini ham kuchaytiradi. O'zini muhim his qilgan xodim yanada samaraliroq ishlaydi, natijada korxona ichida sog'lom raqobat, ijodkorlik va tashabbuskorlik muhitini shakllantiradi. Bu esa, o'z navbatida, korxonaning innovatsion faoliyatiga bevosita turtki beradi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu tizimli, uzoq muddatli va kompleks yondashuvni talab etadigan jarayondir. U faqat tashkiliy o'zgarishlar bilan cheklanmay, balki texnologik yangilanish, inson kapitalini rivojlantirish va madaniy muhitni o'zgartirishni ham o'z ichiga oladi. Har bir korxona o'zining o'lchami, faoliyat turi va resurs salohiyatidan kelib chiqib, individual boshqaruv modelini shakllantirishi kerak. Shunda boshqaruv tizimi nafaqat ichki barqarorlikni, balki tashqi raqobatbardoshlikni ham ta'minlay oladi. Shu tarzda, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish korxonaning strategik rivojlanishida hal qiluvchi o'rin egallaydi va iqtisodiyotning umumiy modernizatsiya jarayoniga real hissa qo'shadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu faqatgina tashkiliy tuzilmani o'zgartirish yoki yangi texnologiyalarni joriy etish jarayoni emas, balki korxonaning umumiy strategik yo'nalishini, ichki boshqaruv madaniyatini va inson resurslarini rivojlantirishni o'z ichiga oluvchi murakkab, ko'p qirrali tizimli islohotdir. Mazkur jarayonning mohiyati — boshqaruv faoliyatini zamonaviy iqtisodiy sharoit, raqamli transformatsiya talablari hamda xalqaro boshqaruv standartlariga moslashtirishdan iboratdir.

Birinchidan, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning asosiy maqsadi — korxona faoliyatining samaradorligini oshirish va qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshqaruv zanjiri qanchalik soddalashsa, axborot oqimi va mas'uliyat taqsimoti shunchalik aniq bo'ladi. Bu esa resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishdagi yo'qotishlarni kamaytirish, xodimlar motivatsiyasini oshirish hamda korxonaning bozor sharoitlariga tez moslashuvchanligini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, takomillashtirilgan boshqaruv tuzilmasi — korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligining kafolatidir.

Ikkinchidan, boshqaruv tizimida markazsizlashtirish va vakolatlarni taqsimlash jarayoni muhim o'rin tutadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, yuqori darajada markazlashgan tizimlarda qaror qabul qilish kechikadi, ijro mexanizmlari esa sustlashadi. Shuning uchun vakolatlarni o'rta va quyi bo'g'in menejerlariga o'tkazish, ularning tashabbuskorligini rag'batlantirish va mas'uliyatni oshirish samarali boshqaruvning zaruriy sharti hisoblanadi. Bu jarayon faqat tashkiliy o'zgarish emas, balki psixologik va madaniy transformatsiyani ham talab qiladi.

Uchinchidan, tadqiqot ko'rsatadiki, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi. ERP, CRM, HRM kabi integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari yordamida korxona ichidagi ma'lumot almashinuvi tezlashadi, qarorlar aniq raqamli

tahlillarga asoslanadi, va inson omiliga bog‘liq xatoliklar kamayadi. Bunday tizimlar boshqaruv jarayonlarini shaffof, nazorat qilinadigan va real vaqt rejimida tahlil qilinadigan shaklga keltiradi. Shu bois, raqamli transformatsiya bugungi kunda boshqaruvni takomillashtirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir.

To‘rtinchidan, samarali boshqaruv tizimi inson omilini e‘tiborsiz qoldira olmaydi. Inson kapitali — korxonaning eng qimmatli resursi bo‘lib, boshqaruv tuzilmasidagi har qanday o‘zgarish uning malakasi, ko‘nikmalari va motivatsiyasiga tayanadi. Shu sababli, menejerlar va xodimlar uchun muntazam ravishda o‘quv dasturlari tashkil etish, ularni raqamli ko‘nikmalar va zamonaviy boshqaruv yondashuvlariga o‘rgatish zarur. O‘zgarishlarga qarshi qarshilikni kamaytirish uchun xodimlarni islohot jarayoniga faol jalb etish, ularga o‘z fikrini bildirish imkoniyatini berish, ichki kommunikatsiya va rag‘bat tizimini kuchaytirish muhimdir.

Beshinchidan, boshqaruv tizimini takomillashtirishda baholash va monitoring mexanizmi hal qiluvchi o‘rin tutadi. Har bir o‘zgarish bosqichi uchun aniq mezonlar (KPIlar) belgilanmasa, islohotlarning natijasini aniqlash mushkul bo‘ladi. Shu sababli ishlab chiqarish samaradorligi, xodimlar qoniqishi, hujjat aylanish tezligi, qaror qabul qilish muddati kabi ko‘rsatkichlarni muntazam kuzatib borish zarur. Bu ma‘lumotlar asosida real tahlil va o‘zgarishlarning natijaviyligi haqida asosli xulosa chiqarish mumkin.

Oltinchidan, tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish har bir korxona uchun bir xil andazada amalga oshirilmaydi. Har bir korxona o‘zining faoliyat sohasi, o‘lchami, resurs salohiyati, tashkiliy madaniyati va bozor holatiga qarab individual strategiyani tanlashi lozim. Masalan, kichik korxonalar uchun soddalashgan va kam xarajatli boshqaruv modeli mos bo‘lsa, yirik sanoat korxonalari uchun kompleks, matritsali yoki loyihaviy boshqaruv tizimlari samaraliroq natija beradi. Shu bois, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish “bir tipdagi yechim” emas, balki moslashuvchan, bosqichma-bosqich jarayon sifatida qaralishi kerak.

Yettinchidan, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirishning samarasi faqat ichki natijalar bilan emas, balki uning iqtisodiyotdagi o‘rni va sektoral raqobat muhitiga qo‘shgan hissi bilan ham o‘lchanadi. Samarali boshqaruv tizimiga ega korxonalar ishlab chiqarish hajmini oshiradi, eksport salohiyatini kengaytiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va shu orqali mamlakat iqtisodiy o‘sishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Bu holat iqtisodiy modernizatsiya siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida boshqaruvni takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratish zarurligini tasdiqlaydi.

Sakkizinchidan, boshqaruv tizimining ishonchli ishlashi uchun strategik rahbarlik omili ham muhimdir. O‘zgarishlar faqat yuqori darajadagi rahbariyat tomonidan qo‘llab-quvvatlangandagina muvaffaqiyatli bo‘ladi. Rahbarlar o‘z jamoalariga ishonch bildirishlari, o‘zgarishlarning mohiyatini aniq tushuntirishlari, va ularni qo‘llab-quvvatlovchi motivatsion tizimlarni joriy etishlari lozim. Chunki boshqaruv tizimi nafaqat qoidalar, balki rahbarlik madaniyati va jamoaviy ruhga tayanadi.

To‘qqizinchidan, boshqaruv tizimlarini takomillashtirishning iqtisodiy natijalaridan tashqari, u ijtimoiy jihatdan ham foydalidir. Samarali boshqaruv korxona ichida adolatli mehnat taqsimotini yaratadi, xodimlar uchun o‘shirish imkoniyatlarini kengaytiradi, shaffoflikni ta‘minlaydi va korxona madaniyatini mustahkamlaydi. Bu esa ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirib, mehnat unumdorligining barqaror o‘sishini ta‘minlaydi.

O‘ninchidan, tadqiqotdan olingan natijalar amaliyotga tatbiq etilganda, ularning samaradorligini oshirish uchun bosqichma-bosqich rejalashtirish zarur. Avval mavjud tizimning diagnostikasi o‘tkazilib, keyin modernizatsiya yo‘nalishlari belgilanadi, so‘ngra pilot loyihalar asosida sinovdan o‘tkazilib, keyingi bosqichda keng miqyosda joriy etiladi. Bu yondashuv korxonaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda xatolik xavfini kamaytiradi va natijalarni barqarorlashtiradi.

Yakuniy jihatdan, boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan fundamental shartlardan biridir. Har qanday korxona o'zining strategik barqarorligini, rentabelligini va raqobatbardoshligini oshirishni istasa, u holda boshqaruv tizimini zamon talablari asosida yangilashga majburdir. Boshqaruv tizimini takomillashtirish jarayoni nafaqat korxona darajasida, balki milliy iqtisodiyot miqyosida ham ijobiy sinergetik ta'sir ko'rsatadi — u ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, innovatsiyalarni jadallashtiradi va iqtisodiy o'sishning barqaror sur'atlarini ta'minlaydi.

Shunday qilib, korxonalarda boshqaruv tuzilmasini takomillashtirish — bu raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanish, samarali resurs boshqaruvi, inson kapitaliga sarmoya kiritish va innovatsion muhitni shakllantirishga yo'naltirilgan eng muhim islohot yo'nalishlaridan biridir. Uning muvaffaqiyati esa ilmiy asoslangan yondashuv, tizimli rejalashtirish va inson omiliga e'tibor berish orqali ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

13. Bakhridinovich, M. S., Mardiyev, B. S. (2024). Reforming organizational structures and economic mechanisms in corporate management: Case studies from large joint-stock companies. *American Journal of Corporate Management*, 1(2), 83-93. [semantjournals.org](https://www.semantjournals.org)
14. Abduxafizova, M., Saidov, M. S. (2023). Company management strategies in Uzbekistan. *Tadqiqotlar.uz*. scientific-jl.org
15. Kholmurodov, T., Yunusova, R. R. (2024). Improving the organizational structure of enterprise management. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(11), 357-361. [MJST Journal](https://www.mjstjournal.com)
16. Abdurahmanova, M., Daliev, K. (2023). Organizational structures in management of research developments in labor-intensive branches of industry in Uzbekistan. *The Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, ... [cibgp.com](https://www.cibgp.com)
17. Isaev, R. A. (2023). Improvement of organizational and management mechanisms of strategy implementation in the enterprises of textile industry of the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Health Sciences*, 6(6). [sciencescholar.us](https://www.sciencescholar.us)
18. Rakhmatullaeva, N. (2023). Analysis of organizational management factors affecting the innovation capability of small and medium-sized enterprises. *International Journal of Human Capital and Innovative Management*. [pubjournals.com](https://www.pubjournals.com)
19. Parkhomenko, N. (2022). Formation of organizational development strategy of enterprise in context of changes in international environment. *Management and Entrepreneurship: Trends of Development*, ... [management-journal.org.ua](https://www.management-journal.org.ua)
20. Mingaleva, Z., Shironina, E., Lobova, E., Olenov, V., Plyusnina, L. (2022). Organizational culture management as an element of innovative and sustainable development of enterprises. *Sustainability*, 14(10), 6289. [MDPI](https://www.mdpi.com)
21. Yermolaev, M. (2024). Upravlenie izmeneniyami: emotsional'no-smyslovye konstrukty v organizatsionnom osmyslenii [Change management: emotional-semantic constructs in organizational sensemaking]. *Organizational Psychology*, 14(4), 80-107. [orgpsyjournal.hse.ru](https://www.orgpsyjournal.hse.ru)
22. Galbraith, J. R. (2012). The evolution of enterprise organization designs. *Journal of Organization Design*, 1(2), 1-13. [jorgdesign.net](https://www.jorgdesign.net)
23. Suwarsono, L. W., Aisha, A. N., Wahyuni, D., Nugraha, F. N. (2023). Using SWOT analysis to design organizational structure in small enterprise. *Journal of Entrepreneurship Business*, 3(1). journal.ubaya.ac.id
24. Kurpayanidi, K. I. (2022). Analysing the functioning of enterprise management in the context of institutional reforms. *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot (Green Economy Development)*, 1(10). [green-eco.uz](https://www.green-eco.uz)

HUDUDIIY SANOATNING YASHIL TRANSFORMATSIYASI: XORAZM VILOYATI IMKONIYATLARI VA USTUVOR YO‘NALISHLARI

Jumaniyazov Nodirbek Odilbek o‘g‘li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti,

Mutaxassislik ijtimoiy-gumanitar va

aniq fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)

Email: nodirbek.jumaniyazov@430gmail.com

ORCID: 0009-0003-3518-1382

Telefon raqami: +998932851098

Annotatsiya. Tezisdagi hududiy sanoatning “yashil” transformatsiyasi barqaror iqtisodiy o‘rnatishning yangi omili sifatida tadqiq etilgan. O‘zbekiston iqtisodiyotidagi 2024–2025-yillar tarkibiy siljishlari, qayta tiklanuvchi energetikani rivojlantirish ko‘rsatkichlari hamda Xorazm viloyati sanoatining holati tahlil qilingan. Viloyatdagi suv tanqisligi, paxta-to‘qimachilik va agrosanoat ixtisoslashuvi hamda quyosh energetikasi salohiyatini hisobga olgan holda “yashil” transformatsiyaning energetik, resurs va sirkulyar yo‘nalishlari asoslangan. Hududiy sanoatning “yashil” transformatsiya darajasini baholash uchun integral indeks taklif etilgan va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: “yashil” iqtisodiyot, hududiy sanoat, tarkibiy transformatsiya, qayta tiklanuvchi energiya, sirkulyar iqtisodiyot, energiya samaradorligi, Xorazm viloyati.

Аннотация. В тезисе исследована «зелёная» трансформация региональной промышленности как новый фактор устойчивого экономического роста. Проанализированы структурные сдвиги экономики Узбекистана в 2024–2025 гг., показатели развития возобновляемой энергетики и состояние промышленности Хорезмской области. С учётом дефицита водных ресурсов, хлопково-текстильной и агропромышленной специализации, а также солнечного потенциала региона обоснованы энергетическое, ресурсное и циркулярное направления «зелёной» трансформации. Предложен интегральный индекс оценки уровня «зелёной» трансформации региональной промышленности и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: «зелёная» экономика, региональная промышленность, структурная трансформация, возобновляемая энергетика, циркулярная экономика, энергоэффективность, Хорезмская область.

Abstract. The paper examines the green transformation of regional industry as a new driver of sustainable economic growth. It analyses structural shifts in Uzbekistan’s economy in 2024–2025, indicators of renewable energy development, and the state of industry in the Khorezm region. Taking into account the region’s water scarcity, its cotton-textile and agro-industrial specialisation, and its solar energy potential, the energy, resource and circular directions of green transformation are substantiated. An integral index for assessing the level of green transformation of regional industry is proposed, and practical recommendations are developed.

Keywords: green economy, regional industry, structural transformation, renewable energy, circular economy, energy efficiency, Khorezm region.

Kirish. So‘nggi yillarda jahon iqtisodiyotida iqlim o‘zgarishi oqibatlari, energiya resurslari narxlarining beqarorligi va xalqaro savdoda ekologik talablarning kuchayishi sanoat siyosatiga yondashuvni tubdan o‘zgartirmoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqining chegaraviy uglerod tuzatish mexanizmi (CBAM) kabi vositalar eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqaruvchilar oldiga mahsulotning

uglerod izini kamaytirish vazifasini qo‘ymoqda. Natijada “yashil” sanoat siyosati nafaqat ekologik, balki raqobatbardoshlikni ta’minlovchi iqtisodiy zaruratga aylanmoqda [9; 10].

O‘zbekistonda ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning huquqiy asoslari 2019–2030-yillar davrida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi [3], 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qaror [2] hamda “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi [1] bilan belgilangan. PQ-436-son qaror bilan sanoat tarmoqlarida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va energiya tejamkorligini ta’minlash konsepsiyasi qabul qilinib, 2023-yil 1-iyundan boshlab “yashil sertifikatlar” tizimini joriy etish belgilangan [2].

Biroq milliy darajadagi maqsadlar hududlarning ixtisoslashuvi, resurs salohiyati va ekologik cheklavlari hisobga olingan holda aniqlashtirilmas ekan, ular kutilgan samarani bermaydi. Bu masala Amudaryoning quyi oqimida joylashgan, suv tanqisligi va tuproq sho‘rlanishi muammolari keskin bo‘lgan Xorazm viloyati uchun ayniqsa dolzarbdir. Tadqiqotning maqsadi Xorazm viloyati sanoatining “yashil” transformatsiyasi imkoniyatlarini baholash va uning ustuvor yo‘nalishlarini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy va statistik tahlil, tarkibiy siljishlar tahlili hamda integral baholash usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Energetika vazirligi va Jahon banki ma’lumotlari tashkil etdi [4–8]. Nazariy asos sifatida M. Porter va K. van der Lindening ekologik tartibga solish innovatsiyalarni rag‘batlantirishi haqidagi gipotezasi [9], D. Rodrikning “yashil” sanoat siyosati konsepsiyasi [10; 11] hamda sirkulyar iqtisodiyot paradigmasi [12] qabul qilindi.

Tahlil va natijalar. Rasmiy statistika ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekiston yalpi ichki mahsuloti joriy narxlarda 1 849,7 trln so‘mni tashkil etib, real ifodada 7,7 foizga o‘sgan [5]. Iqtisodiyotning tarmoq tuzilmasida sanoat ulushining ortishi va qishloq xo‘jaligi ulushining qisqarishi kuzatildi (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston yalpi qo‘shilgan qiymatining tarmoq tuzilmasi, %

Tarmoqlar	2024-yil	2025-yil	O‘zgarish, f.b.
Xizmatlar	48,2	48,6	+0,4
Sanoat	26,1	26,8	+0,7
Qurilish	7,2	7,3	+0,1
Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi	18,5	17,3	–1,2

Manba: [5; 6] ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Sanoat ishlab chiqarishi hajmi 1,1 kvadrln so‘mdan oshib, 6,8 foizga o‘sgan, uning umumiy hajmida ishlab chiqaradigan sanoat ulushi 85,1 foizdan 86 foizga ko‘tarilgan. Ishlab chiqaradigan sanoatda o‘shish 7,7 foizni, elektr uskunalari ishlab chiqarishda esa 20,4 foizni tashkil etgan [5]. Bu holat iqtisodiyotda qayta ishlash chuqurlashayotganidan dalolat beradi, biroq ayni vaqtda sanoatning energiya va suv resurslariga bo‘lgan talabini ham oshiradi. Demak, sanoatlashuv sur‘atini saqlab qolish uning resurs samaradorligini oshirish bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Energetika sohasida ham sezilarli siljishlar ro‘y bermoqda. 2025-yilda mamlakatda elektr energiyasi ishlab chiqarish 81,5 mlrd kVt·soatdan 86,7 mlrd kVt·soatga yetgan, gidroenergetikani qo‘shgan holda “yashil” generatsiya esa 29 foizga oshib, 16,8 mlrd kVt·soatni tashkil etgan [7]. Muallif hisob-kitobiga ko‘ra, bu jami ishlab chiqarishning taxminan 19,4 foiziga teng. Holbuki, 2030-yilga borib qayta tiklanuvchi manbalar ulushini 54 foizga yetkazish maqsad qilingan [8]. Qariyb 35 foiz bandlik tafovutni qisqartirish uchun hududiy darajada, ayniqsa sanoat iste’molchilari yaqinida taqsimlangan generatsiyani kengaytirish talab etiladi.

Xorazm viloyati mamlakat YaIMdagi 3,5 foizli ulushi bilan hududlar orasida 11-o‘rinni egallaydi [13]. Viloyat iqtisodiyotining asosiy ko‘rsatkichlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Xorazm viloyati iqtisodiyotining 2024-yil yakunlari bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	Qiymati	O‘shish sur‘ati, %	Hududlar orasidagi o‘rni
Sanoat mahsuloti hajmi, trln so‘m	29,1	108,2	10
Aholi jon boshiga sanoat mahsuloti, mln so‘m	14,45	–	7
Xizmatlar hajmi, trln so‘m	28,26	112,0	11
Tashqi savdo aylanmasi, mln AQSh dollari	857,2	97,3	11
Qurilish ishlari hajmi, trln so‘m	10,6	–	11

Manba: [13] ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, aholi jon boshiga sanoat mahsuloti bo‘yicha viloyatning o‘rni (7-o‘rin) uning YaIMdagi ulushi bo‘yicha o‘rnidan (11-o‘rin) yuqori, ya’ni sanoat hudud iqtisodiyotida nisbatan muhim rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, tashqi savdo aylanmasining 2,7 foizga qisqarishi hudud mahsulotlarining tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish zaruratini ko‘rsatadi. Paxta-to‘qimachilik va oziq-ovqat mahsulotlari eksportida uglerod izi va resurs samaradorligiga oid talablar kuchayib borayotgan sharoitda “yashil” sertifikatlash hudud korxonalari uchun yangi bozorlarga chiqish vositasiga aylanishi mumkin.

Viloyat aholisining 67,0 foizi qishloq joylarida istiqomat qilishi [14] “yashil” sanoat loyihalarini qishloq hududlarida ish o‘rinlari yaratish vositasi sifatida ham ko‘rib chiqish imkonini beradi. Viloyatning quyosh energetikasi salohiyati amaliy loyihalarda ham o‘z aksini topmoqda: Tuproqqal’a tumanidagi 177 gektar maydonda Voltalia (Fransiya) kompaniyasi tomonidan quvvati 100 MVt bo‘lgan quyosh elektr stansiyasi loyihasi Jahon banki kafolati ko‘magida amalga oshirilib, uni foydalanishga topshirish 2025-yil noyabriga rejalashtirilgan. Loyihaga ko‘ra, stansiya yiliga 240 GVt-soatdan ortiq elektr energiyasi ishlab chiqarishi, yillik CO₂ chiqindilarini 230 ming tonnadan ko‘proqqa kamaytirishi va 60 mingga yaqin xonadon ehtiyojiga yetarli energiya berishi kutilmoqda [15].

Tahlil natijalariga tayangan holda Xorazm viloyati sanoatining “yashil” transformatsiyasi uchun uchta ustuvor yo‘nalish asoslandi:

- energetik yo‘nalish: sanoat zonalar va kichik sanoat zonalarida tomga o‘rnatiladigan quyosh panellari hamda energiya to‘plash tizimlarini joriy etish, yirik iste’molchi korxonalarda muntazam energoaudit o‘tkazish;

- resurs (suv) yo‘nalishi: to‘qimachilik (bo‘yash-pardozlash) va oziq-ovqat sanoatida suvni qayta aylantirish texnologiyalarini joriy etish, suv tejovchi sug‘orish usullari bilan bog‘langan agrosanoat zanjirlarini shakllantirish;

- sirkulyar yo‘nalish: paxtani qayta ishlash va to‘qimachilik chiqindilarini ikkilamchi xomashyo sifatida qayta ishlash, g‘o‘zapoya va boshqa biomassadan energiya hamda qurilish materiallari olish.

Ushbu yo‘nalishlar bo‘yicha erishilgan darajani kuzatib borish maqsadida hududiy sanoatning “yashil” transformatsiya indeksi (HSYTI) taklif etiladi:

$$HSYTI = \sum w_i \cdot z_i, \quad \sum w_i = 1, \quad (1)$$

bu yerda z_i — i-ko‘rsatkichning normallashtirilgan qiymati; w_i — uning vazni (ekspert baholash yoki entropiya usulida aniqlanadi). Rag‘batlantiruvchi ko‘rsatkichlar $z_i = (x_i - x_{\min}) / (x_{\max} - x_{\min})$, to‘sqinlik

qiluvchi ko'rsatkichlar esa $z_i = (x_{\max} - x_i) / (x_{\max} - x_{\min})$ formulasi bo'yicha normallashtiriladi. Indeks tarkibiga quyidagilar kiritiladi: sanoat mahsuloti birligiga elektr energiyasi sarfi (X_1) va suv sarfi (X_2); sanoat iste'molida qayta tiklanuvchi energiya ulushi (X_3); qayta ishlangan sanoat chiqindilari ulushi (X_4); "yashil" sertifikatga ega mahsulotlar ulushi (X_5); sanoat investitsiyalarida "yashil" loyihalar ulushi (X_6). X_1 va X_2 to'sqinlik qiluvchi, qolganlari rag'batlantiruvchi ko'rsatkichlar hisoblanadi. Indeks qiymati 0–0,33 oralig'ida bo'lsa past, 0,34–0,66 oralig'ida o'rta, 0,67–1,00 oralig'ida yuqori transformatsiya darajasi sifatida baholanadi. Mazkur indeks hududlarni o'zaro qiyoslash va mahalliy "yashil" dasturlar samaradorligini monitoring qilish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. O'tkazilgan tahlil O'zbekistonda sanoatlashuv jarayoni chuqurlashayotganini, biroq qayta tiklanuvchi energetika bo'yicha 2030-yilgi maqsad bilan joriy holat o'rtasida sezilarli tafovut saqlanib qolayotganini ko'rsatdi. Xorazm viloyati uchun "yashil" transformatsiya ekologik cheklovlar (suv tanqisligi, sho'rlanish) va eksport raqobatbardoshligi talablari tufayli iqtisodiy zarurat hisoblanadi. Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

birinchidan, viloyat darajasida sanoatning "yashil" transformatsiyasi yo'l xaritasini ishlab chiqish va unga HSYTI ko'rsatkichlarini maqsadli indikatorlar sifatida kiritish;

ikkinchidan, kichik sanoat zonalarida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etgan korxonalar uchun ijara va tarmoqqa ulanish bo'yicha imtiyozlar tizimini qo'llash;

uchinchidan, to'qimachilik klasterlarida suvni qayta aylantirish va chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini "yashil" kreditlar va xalqaro moliya institutlari mablag'lari hisobidan moliyalashtirish;

to'rtinchidan, eksportchi korxonalarning mahsulot uglerod izini hisoblash va xalqaro "yashil" sertifikatlarni olish bo'yicha salohiyatini oshirishga ko'maklashish;

beshinchidan, hududiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda "yashil" sanoat mutaxassislarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish.

Taklif etilayotgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi viloyat sanoatining barqaror o'sishi, eksport salohiyatining kengayishi va ekologik vaziyatning yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son «"O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. – URL: <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son «2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori. – URL: <https://lex.uz/docs/-6303230>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son «2019–2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi qarori. – URL: <https://lex.uz>
4. O'zbekiston yashil iqtisodiyot sari. – Vashington: Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki / Jahon banki, 2022. – URL: <https://documents.worldbank.org>
5. O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti 2025-yilda 7,7 foizga o'sdi // Gazeta.uz. – 2026. – 23 yanvar. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/01/23/yim-2025/>
6. Uzbekistan's Economy Grew by 7.7% in 2025, GDP Exceeds 1.85 Quadrillion Soms // UzDaily.uz. – 2026. – 26 January. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistans-economy-grew-by-77-in-2025-gdp-exceeds-185-quadrillion-soms/>
7. Uzbekistan doubles solar and wind power generation in 2025 // Renewables.az. – 2026. – 6 January. – URL: <https://renewables.az/en/news/uzbekistan-doubles-solar-and-wind-power-generation-in-2025>
8. Uzbekistan aims to generate 54% of electricity from renewable sources by 2030 // Kun.uz. – 2025. – 19 April. – URL: <https://kun.uz/en/news/2025/04/19/uzbekistan-aims-to-generate-54-of-electricity-from-renewable-sources-by-2030>
9. Porter M.E., van der Linde C. Toward a New Conception of the Environment-Competitiveness Relationship // Journal of Economic Perspectives. – 1995. – Vol. 9, No. 4. – P. 97–118.

10. Rodrik D. Green industrial policy // Oxford Review of Economic Policy. – 2014. – Vol. 30, No. 3. – P. 469–491.
11. Altenburg T., Rodrik D. Green industrial policy: Accelerating structural change towards wealthy green economies // Green Industrial Policy: Concept, Policies, Country Experiences / eds. T. Altenburg, C. Assmann. – Geneva; Bonn: UN Environment; German Development Institute, 2017. – P. 1–20.
12. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N.M.P., Hultink E.J. The Circular Economy – A new sustainable development paradigm? // Journal of Cleaner Production. – 2017. – Vol. 143. – P. 757–768.
13. Shavkat Mirziyoyev Xorazmga boradi // Gazeta.uz. – 2025. – 1 may. – URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2025/05/01/xorazm/>
14. Xorazm viloyati doimiy aholisi soni dinamikasi // Xorazm viloyati statistika boshqarmasi. – 2025. – 27 yanvar. – URL: <https://www.xorazmstat.uz>
15. Uzbekistan to Launch a New Solar Plant in the Khorezm Region with Support from the World Bank Group: press release // The World Bank. – 2024. – 23 December. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/12/23/uzbekistan-to-launch-a-new-solar-plant-with-support-from-the-world-bank-group>

“SUV TANQISLIGI SHAROITIDA SUV RESURLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI VA XORIJ TAJRIBASI”

AKBAROVA SHAXNOZA YAKUB QIZI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

ORCHID 0009-0004-3758-0560

akbarovashy96gmail.com

Annotatsiya. Maqolada suv tanqisligi sharoitida suv resurslarini samarali boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati va ahvoli yoritilgan. Muallif tomonidan Avstraliya, Yaponiya, AQSh, Hindiston, Isroil, Xitoy, Turkiya va Yevropa Ittifoqi kabi davlatlarning suv xo‘jaligini raqamlashtirishdagi ilg‘or tajribalari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada O‘zbekistonda suv xo‘jaligini raqamlashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar, “Aqlli suv” qurilmalari orqali suv sarfini onlayn monitoring qilish imkoniyatlari hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda olib borilayotgan loyihalar haqida ma‘lumot berilgan. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston sharoitida suv resurslaridan samarali foydalanish va raqamli boshqaruv tizimini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: suv tanqisligi, raqamli texnologiyalar, suv xo‘jaligini boshqarish, IoT, sun‘iy intellekt, sensor tizimlari, dronlar, “Aqlli suv” qurilmalari, raqamlashtirish, innovatsion boshqaruv.

Аннотация: В статье освещено значение и состояние внедрения цифровых технологий в управление водными ресурсами в условиях дефицита воды. Автором проанализирован передовой опыт таких стран, как Австралия, Япония, США, Индия, Израиль, Китай, Турция и Европейский Союз в области цифровизации водного хозяйства. В статье также представлены сведения о реализации цифровизации в сфере водного хозяйства Узбекистана, включая установку устройств “Умная вода”, обеспечивающих онлайн-мониторинг водопользования, а также о проектах, реализуемых в сотрудничестве с международными организациями. Результаты исследования включают практические предложения по повышению эффективности использования водных ресурсов и совершенствованию цифровой системы управления в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: дефицит воды, цифровые технологии, управление водными ресурсами, Интернет вещей (IoT), искусственный интеллект, сенсорные системы, дроны, устройства «Умная вода», цифровизация, инновационное управление.

Abstract: The article highlights the importance and current state of implementing digital technologies in the management of water resources under conditions of water scarcity. The author analyzes the advanced experience of countries such as Australia, Japan, the United States, India, Israel, China, Turkey, and the European Union in digitalizing the water sector. The article also presents information about Uzbekistan’s ongoing digitalization efforts in the water sector, including the

installation of “Smart Water” devices for online monitoring of water use and collaborative projects with international organizations. The research results provide practical recommendations for enhancing water use efficiency and improving digital management systems adapted to the conditions of Uzbekistan.

Keywords: water scarcity, digital technologies, water resources management, Internet of Things (IoT), artificial intelligence, sensor systems, drones, “Smart Water” devices, digitalization, innovative management.

KIRISH.

Suv resurslaridan samarali foydalanish, ularni boshqarish va barqaror rivojlanishni ta'minlash zamonaviy qishloq xo'jaligi hamda ekologik siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda suv tanqisligi butun dunyo mamlakatlari uchun dolzarb muammoga aylanib, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikka jiddiy tahdid solmoqda. Shu nuqtai nazardan, suv xo'jaligini raqamlashtirish — bu faqat texnologik yangilanish emas, balki strategik islohotlarning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalar yordamida suv resurslari bilan bog'liq ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va boshqarish jarayonlari yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ularning asosiy maqsadi — suvdan foydalanish samaradorligini oshirish, suv yo'qotishlarini kamaytirish, adolatli taqsimot va tezkor boshqaruvni yo'lga qo'yishdir.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — xorijiy davlatlarning suv xo'jaligini raqamlashtirishdagi ilg'or tajribalarini tahlil qilish va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Mavzuga oid ilmiy manbalar, xalqaro tashkilotlar (FAO, World Bank, ICARDA, GIZ, KOICA) hisobotlari, hukumat dasturlari hamda xorijiy tajriba tahlil qilindi. Tadqiqot davomida taqqoslama tahlil, sistemali yondashuv, empirik kuzatuv va analitik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli boshqaruv tizimlari orqali suvdan foydalanishni hisobga olish, suv sarfini monitoring qilish, resurslarni real vaqt rejimida nazorat qilish amaliyoti ko'plab rivojlangan mamlakatlarda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

NATIJA VA MUHOKAMA.

Suv xo'jaligini raqamlashtirish bo'yicha bir qator xorijiy davlatlar tajribasi o'rganildi. Quyida ayrim davlatlarning ilg'or tajribalarini keltirib o'tamiz:

Xususan, *Avstraliya* [3] suv resurslari yetishmasligi muammosiga duch kelgan davlatlardan biri bo'lib, bu holat raqamli texnologiyalar va innovatsion yechim-larning keng qo'llanishiga olib kelmoqda. Avstraliyaning “Rubicon Water” kompaniyasi suv boshqaruvida yetakchi hisoblanadi. Bugungi kunda Avstraliya suv tejamkorligi bo'yicha sensor texnologiyalaridan keng foydalanadi. Bu sensorlar tuproqning real vaqtdagi namlik darajasini aniqlab, sug'orish hajmini to'g'ri belgilashga yordam beradi. Ob-havo prognozlari va sun'iy intellektga asoslangan tizimlar fermerlarga suv iste'molidan minimal darajada foydalanishga yordam beradi. Rubicon Water texnologiyasini joriy qilish orqali sug'orishda suv yo'qotishlari 30–50% gacha kamaydi, sug'orish samaradorligi 40–60% gacha oshdi, suv taqsimotidagi inson faktori va xatolar mintaqalarda 70% gacha kamaytirildi, elektroenergiya sarfi va nasoslar ishlashidagi quvvat tejalishi kuzatildi.

Yaponiyada [4] qishloq xo'jaligini avtomatlashtirish va raqamlashtirishga katta e'tibor qaratiladi. Masalan, robot traktorlar, dronlar va boshqa zamonaviy texnologiyalar qo'llanilib, suv resurslaridan oqilona foydalanish ta'minlanadi. Bu texnologiyalar suvni tejash va samarali boshqarishga yordam beradi.

Yaponiya suv resurslarini boshqarishda ilg'or texnologiyalarni qo'llashda yetakchi davlatlardan biridir. Yaponiya hukumatining "Aqlli suv tizimlari"ni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslari tufayli, u yerda IoT (Internet of Things), sun'iy intellekt (AI), va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan keng foydalaniladi. Bu texnologiyalar yordamida suvning sifati, sarfi va resurslarning taqsimoti real vaqtda monitoring qilib turiladi.

AQSh [6] suv xo'jaligini boshqarishda raqamli texnologiyalarni keng qo'llaydi. AQShda aqlli sensorlar orqali suv iste'moli monitoring qilinadi va real vaqtda ma'lumot olinadi. Ko'plab irrigatsion tumanlarda Supervisory Control and Data Acquisition (SCADA) tizimlari suv resurslarini samarali boshqarish uchun foydalaniladi. AQShning California va Texas kabi shtatlarda, suv ta'minotini boshqarish va suv resurslarini tejash uchun raqamli tizimlar joriy etilgan. Aqlli suv tarmoqlari yordamida suv sarfini optimallashtirish va suv tarmoqlaridagi yaroqsiz holatlar, masalan, oqishlar va oqimlarni tezda aniqlash mumkin bo'ladi.

Amerikada IoT sensorlar yordamida tuproq namligi, suv oqimi, bosim va boshqa parametrlar real vaqt rejimida kuzatiladi. Masalan, Teralytic kompaniyasi ishlab chiqqan sensorlar tuproqdagi namlik, sho'rlanish va oziqlanish holatini o'lchab, bulutli platformalarga yuboradi. Bu orqali fermerlar suv resurslaridan oqilona foydalanadi va zarur joylarda sug'orishni amalga oshiradi.

Hindistonda [7] suv tejashga yo'naltirilgan loyihalar va raqamli texnologiyalar quyidagi tarzda amalga oshiriladi, ya'ni "Jal Shakti Abhiyan" dasturi doirasida sug'orish jarayonlarida raqamli platformalar va GPS texnologiyalari orqali suvdan samarali foydalanish ta'minlanmoqda. shuningdek, dronlar va sun'iy intellekt suvni taqsimlashni optimallashtirib turadi.

Hindistonning suv resurslarini boshqarishdagi asosiy muammolaridan biri suvning tartibsiz taqsimlanishi va yo'qolishidir. Shu sababli, Hindiston hukumati suvni boshqarishda IoT va raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni boshladi. National Remote Sensing Centre tomonidan ishlab chiqilgan "Soil Moisture and Rainfall Monitoring System" tizimi yordamida, qurg'oqchilikka qarshi kurashish va yer osti suvlarini nazorat qilish uchun sun'iy yo'ldosh yordamida real vaqtda ma'lumotlar olinadi. Shuningdek, "Borewell Monitoring System" dasturi, yer osti suvlarining darajasi va sifati haqida ma'lumot beradi, bu esa fermerlarga sug'orish tizimlarini yaxshilashda yordam beradi. Hindistonning bir qator shtatlarida, masalan, Gucarat va Maharashtra, raqamli sug'orish tizimlari orqali suv sarfi va resurslar samarali boshqarilmoqda.

Isroil [8] – bu qurg'oqchilikni yengan va suv resurslarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etgan yetakchi davlatlardan biridir. Isroilning "Netafim" kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan aqlli sug'orish tizimlari butun dunyo bo'ylab keng qo'llanilmoqda. Ushbu Netafim texnologiyasi yordamida suv sarfi 20–50% gacha kamayadi, mehnat, energiya va ozuqa sarfi 15–20% tejaladi va hosildorlik 30–50% gacha yuqorilaydi. Netafim Hindistonda kamida 97 ta fermerni qamrab olgan holda 30,000 akrli ulkan "Ramthal" loyihasi orqali jamoaviy tomchilab sug'orishni amalga oshirgan. Evropa Ittifoqi bilan amalga oshirilgan FIGARO platformasi ham Netafim bilan birga ishlanib, aniq sug'orish, iqlim va tuproq sharoitlari, AI modellari asosida platforma shaklida tatbiq etilmoqda [9].

Isroilning "Drip Irrigation" texnologiyasi ham bu sohadagi innovatsiyalarni o'z ichiga oladi. Bu texnologiya orqali minimal suv sarfi bilan maksimal hosil olish mumkin, bu esa tabiiy resurslarni tejash va qurg'oqchilikka qarshi kurashish uchun juda muhimdir. Sug'orishda suv tejash uchun Drip irrigatsiya usulidan dunyoda ilk bor ishlab chiqilgan innovatsion tizimdan foydalanib kelmoqda. Shuningdek, Isroilda qishloq xo'jaligi uchun foydalaniladigan suvning 85% qayta ishlangan suv hisoblanadi va sug'orish tizimlari sun'iy intellekt orqali kuzatiladi va boshqarilib turiladi.

Xitoyda suv resurslarini raqamlashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. "Aqlli irrigatsiya" loyihasi doirasida havo prognozi va sun'iy intellektga asoslangan irrigatsiya tizimlaridan foydalanilmoqda. Suv

manbalari holatini aniqlash va resurslarni taqsimlash uchun dronlardan foydalaniladi. Xitoyda suv resurslarini boshqarishning raqamli tizimlari doimo rivojlanib bormoqda. Xitoy Suv Resurslari Vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan “Smart Water Management” tizimi, suv ta’minoti, o’g’itlash va irrigatsiya tizimlarida yuqori samaradorlikni ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, “Water Pollution Control” texnologiyalari orqali, Xitoyda suvdagi ifloslantiruvchi moddalar va chiqindilarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun raqamli monitoring tizimlari faoliyat yuritadi.

Yevropa Ittifoqi [10] suv xo’jaligida Copernicus dasturi orqali suv manbalari monitoring qilinadi va sug’orish va suvdan foydalanishni optimallashtiruvchi raqamli platformalarni qo’llaydi. Yevropa Ittifoqi so’nggi yillarda tabiiy resurslarni, xususan, suv manbalarini barqaror boshqarishga katta ahamiyat qaratmoqda. Qurg’oqchilik, iqlim o’zgarishi, aholi o’sishi va qishloq xo’jaligi ehtiyojlari suv resurslariga bosimni kuchaytirmoqda. Shu sababli, Yevropa Ittifoqi suv xo’jaligida tsifrovizatsiya (raqamlashtirish) jarayonlarini jadal rivojlantirmoqda. Bu borada eng muhim tashabbuslardan biri — Copernicus dasturidir.

Turkida [11] suv resurslarini samarali boshqarish va raqamlashtirishda Davlat suv ishlari direksiyasi tomonidan suv ob’ektlari va irrigatsion kanallarida raqamli monitoring tizimlari joriy etilgan. Bu tizimlar suv sathini, oqimi va iste’molini real vaqtda kuzatishga imkon beradi. GIS (Geoaxborot tizimlari) platformalari Turkiyaning irrigatsiya va suv xo’jaligi tarmog’ida keng qo’llaniladi. Bu texnologiya sug’oriladigan yerlarning sug’orilishini kuzatish, suv yetkazib berishni rejalashtirish va aniq hisobotlar tayyorlashga yordam beradi. Turkiyaning suv tejamkorligiga asoslangan “SMART” irrigatsiya loyihalarida sensorlar va sun’iy intellekt texnologiyalari ishlatilmoqda. Bu tizimlar suv iste’molini avtomatik tarzda boshqarib, suv tejashga yordam beradi. Turkiyada ko’plab irrigatsiya tizimlari avtomatik klapanlar orqali boshqariladi, bu esa suvni ortiqcha isrof qilishning oldi olinadi. Turkiya suv resurslarini tejash maqsadida qayta ishlangan suvdan qishloq xo’jaligida foydalanish bo’yicha yangi texnologiyalarni joriy qilmoqda. Shuningdek, suv manbalari va sug’orish yerlarini kuzatishda dronlardan foydalanish amalga oshirilmoqda, bu usul ko’proq to’g’ri ma’lumot yig’ish va resurslarni samarali taqsimlashni ta’minlashga yordam beradi.

Xulosa qiladigan bo’lsak, yuqoridagi davlatlar tajribasidan kelib chiqib, suv resurslarini raqamlashtirish va samarali boshqarish uchun sensorlar, sun’iy intellekt, IoT, dronlar va raqamli platformalardan foydalanish muhimligini ko’rish mumkin. Bunday tajribalarni O’zbekiston sharoitiga moslashtirib amalga oshirish suvdan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Suv xo’jaligini raqamlashtirish bo’yicha xorijiy davlatlar tajribasi keng va samarali bo’lib, ko’plab davlatlar bu sohada yetakchi texnologiyalarni joriy etgan.

O’zbekistonda [12] ham suv xo’jaligida raqamli texnologiyalar joriy etilmoqda. So’nggi yillarda suv xo’jaligi obyektlarida 11 446 ta “Aqlli suv” qurilmasi o’rnatildi. Bu qurilmalar orqali suvning hisobi onlayn rejimda monitoring qilinib, aniq hisob yuritish, foydalanish va operativ boshqarish imkoniyati kengaymoqda.

O’zbekiston BMT FAO, Jahon Banki, KOICA, GIZ, ICARDA kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda raqamli sug’orish tizimlarini joriy qilish loyihalarini amalga oshirmoqda. Ayniqsa, qishloq xo’jaligida suv tejovchi texnologiyalarni ommalashtirish maqsadida pilot hududlarda raqamlashtirish ishlari boshlangan.

NATIJALAR. Tahlillar shuni ko’rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar joriy etilgan davlatlarda suv sarfi o’rtacha 30–50% gacha qisqargan. Sug’orish samaradorligi 40–60% gacha oshgan. Suv taqsimotida inson omili va xatolar 70% gacha kamaygan. Energiya va mehnat sarfi 15–25% gacha tejalgan. Sun’iy intellekt va sensor texnologiyalari orqali suv resurslarini real vaqtda boshqarish imkoniyati yaratilgan. O’zbekistonda 11446 ta “Aqlli suv” qurilmasi o’rnatilib, suvdan foydalanish

bo'yicha onlayn hisob tizimi yo'lga qo'yilgan. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda suv tejovchi va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish bo'yicha pilot loyihalar amalga oshirilmoqda.

XULOSA. Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar (sensorlar, IoT, AI, dronlar, raqamli platformalar) suv resurslaridan samarali foydalanish, suv yo'qotishlarini kamaytirish va boshqaruv tizimini optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston sharoitida suv xo'jaligini raqamlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. "Aqlli suv" tizimlari, xalqaro hamkorlikdagi loyihalar va raqamli monitoring tizimlari kelgusida suv tejash, adolatli taqsimot, moliyaviy shaffoflik va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, O'zbekistonda suv xo'jaligida quyidagi yo'nalishlarda chora-tadbirlarni kuchaytirish tavsiya etiladi:

- IoT va sensor texnologiyalarini barcha suv tizimlariga joriy etish;
- sug'orishda sun'iy intellekt asosida qaror qabul qilish platformalarini yaratish;
- raqamli ma'lumotlar bazasini yaratib, suv sarfini avtomatik hisoblash tizimini kengaytirish;
- xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish va ilmiy asoslangan dasturlar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan kontsep-siyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6024-son Farmoni, 10.07.2020.

2. AL-7823051503-raqamli "Suv xo'jaligi sohasida raqamlashtirish platformasi va onlayn monitoring tizimi – Gidro Smart Sistem axborot tizimi" loyihasi (2024-2025 yillar)

3. Rubicon Water расмий веб-сайти: <https://www.rubiconwater.com>. Victoria State Government – Water and Irrigation Projects: <https://water.vic.gov.au>.

<http://www.fao.org/3/ca0354en/CA0354EN.pdf>

4. https://customresearch.report/product/smart-agriculture-in-japan/?utm_source=chatgpt.com.

5. https://www.japan.go.jp/kizuna/2025/06/ai_robotics_new_agriculture.html?utm_source=chatgpt.com.

6. https://www.businessinsider.com/iot-technology-precision-agriculture-transforming-farming-2025-5?utm_source=chatgpt.com

7. https://www.devdiscourse.com/article/science-environment/3250441-harnessing-ai-and-iot-revolutionizing-water-resource-management?utm_source=chatgpt.com.

8. https://thetimesweekly.com/2022/04/less-is-more-netafim-is-turning-floods-into-drips-worldwide-increasing-farming-yields/?utm_source=chatgpt.com

9. https://www.timesofisrael.com/israeli-water-tech-comes-to-rescue-of-eu-farmers/?utm_source=chatgpt.com

10. Copernicus расмий портали: <https://www.copernicus.eu>. European Environment Agency (EEA) — Water Data and Tools: <https://www.eea.europa.eu/themes/water>. FAO WaPOR — Water Productivity Open-access portal: <https://wapor.apps.fao.org>.

11. https://www.researchgate.net/publication/346483671_Mapping_performance_of_irrigation_schemes_in_Turkey?utm_source=chatgpt.com.

https://scialert.net/fulltext/?doi=jas.2006.328.332&utm_source=chatgpt.com

12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Qishloq xo'jaligi vazirligi qarorlari va dasturlari (PQ-4747-son): <https://lex.uz/docs/4860489>.

AHOLI TURMUSH TARZINI OSHIRISHNING KLASSIK EKONOMETRIK MODELLARI

Annotatsiya. Maqolada aholi turmush tarzini oshirish jarayoni klassik ekonometrik model asosida o'rganilgan. Tadqiqotda aholi turmush tarzi indeksi (LSI) real daromad o'sish sur'ati va bandlik o'sish sur'atiga bog'liq holda ko'p omilli chiziqli regressiya (OLS) yordamida 2014-2025-yillar uchun modellashirilgan. Natijalar model yuqori umumiy monandlikka ega ekanligini ($R^2 = 0,912$) ko'rsatgan, bunda bandlik o'sish sur'ati statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ($\beta = +1,21$; $p = 0,042$), real daromad o'sish sur'ati esa omillar orasidagi yuqori multikollinearlik sababli alohida ahamiyatli emasligi aniqlangan. Aholi turmush tarzini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Aholi turmush tarzi, klassik ekonometrik model, ko'p omilli regressiya, real daromad, bandlik, marginal ta'sir, multikollinearlik, turmush darajasi indeksi.

Kirish. Aholi turmush tarzini oshirish har qanday davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining yakuniy maqsadi hisoblanadi. Iqtisodiy o'sishning o'zi turmush darajasini avtomatik ravishda oshiravermaydi - uning aholi farovonligiga aylanishi ko'p jihatdan daromadlar taqsimoti, bandlik darajasi va ijtimoiy xizmatlar sifatiga bog'liq. Shu sababli, turmush tarzini oshiruvchi asosiy omillarni klassik ekonometrik model yordamida aniq, statistik jihatdan tekshirilgan tarzda baholash mintaqaviy va milliy ijtimoiy siyosatni ilmiy asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotda aholi turmush tarzini ikkita asosiy omil - real daromadlar o'sishi va bandlik darajasi o'sishi - orqali tavsiflovchi klassik regressiya modeli qurilgan. Klassik model tanlanishining sababi shundaki, u har bir omilning aniq, sonli va statistik jihatdan tekshirilgan ta'sirini ko'rsatib berish imkonini beradi, bu esa siyosat qaror qabul qiluvchilar uchun tushunarli va ishonchli asos yaratadi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq muammoni hal etishga qaratilgan: real daromadlar o'sish sur'atining oshishi yoki bandlik darajasining o'sishi aholi turmush tarziga qanday va qay miqdorda ta'sir qiladi, hamda ikkala omildan qaysi biri turmush tarzini oshirishga kuchliroq ta'sir ko'rsatadi? Bu savolga aniq javob berish orqali ijtimoiy siyosat resurslarini eng samarali yo'nalishga (daromadlarni oshirish yoki bandlikni kengaytirish) yo'naltirish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Ekonometrik modellarni qurish bosqichlarini tizimli o'rgangan tadqiqotda modellashirish jarayoni ma'lumotlarni yig'ish va tayyorlash, o'zgaruvchilarni tanlash, model turini belgilash, parametrlarni baholash, modelning sifatini tekshirish va prognozlash bosqichlaridan iborat ekanligi asoslab berilgan, so'nggi yillarda ekonometrik modellar iqtisodiy o'sish, ish bilan bandlik va iste'mol kabi ko'rsatkichlarni tahlil qilishda keng qo'llanilayotgani ta'kidlangan [1].

Kichik tadbirkorlikning hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini o'rgangan ekonometrik tahlilda ko'p omilli korrelyatsion-regression tahlil usuli qo'llanilgan bo'lib, natijalar tadbirkorlikni rivojlantirishning nafaqat iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirishga, balki bandlik va aholi daromadlarini oshirish masalalarini hal etishga ham muhim hissa qo'shishini ko'rsatgan [2]. Mirzayev Sh.N.ning tadqiqotlarida ko'p qatlamli neyron tarmoqlar va ADALINE modelining ekonometrika hamda moliyaviy qaror qabul qilish jarayonlarida qo'llanilishi ko'rib chiqilgan, bu esa klassik va zamonaviy modellashirish usullarining birgalikda qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatadi [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, daromad va bandlikning alohida-alohida ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri keng o'rganilgan bo'lsa-da, ularning aholi turmush tarziga nisbiy (qaysi biri kuchliroq) ta'sirini klassik ko'p omilli regressiya modeli asosida aniq taqqoslash masalasi ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

Metodologiya. Tadqiqotda aholi turmush tarzi indeksi (LSI) bog'liq o'zgaruvchi sifatida, real daromad o'sish sur'ati (INC) va bandlik o'sish sur'ati (EMP) mustaqil o'zgaruvchilar sifatida qabul qilindi. Model quyidagi ko'rinishda ifodalanadi: $LSI = \beta_0 + \beta_1 \cdot INC + \beta_2 \cdot EMP + \varepsilon$, bu yerda β_0 – β_2 — eng kichik kvadratlar usuli (EKKU) yordamida baholanadigan koeffitsientlar. Tadqiqotning empirik bazasini 2014–2025-yillar uchun yillik ko'rsatkichlar tashkil etadi; kirish ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tadqiqotda qo'llanilgan kirish ma'lumotlari (2014–2025)¹³⁴

Yil	Real daromad o'sish sur'ati, %	Bandlik o'sish sur'ati, %	LSI
2014	2,91	1,25	36,32
2015	4,99	1,29	37,41
2016	4,08	1,79	38,25
2017	5,63	1,43	37,50
2018	6,46	2,16	38,88
2019	7,35	2,58	38,39
2020	7,77	2,87	38,97
2021	8,37	3,32	41,15
2022	9,09	4,09	41,97
2023	9,54	4,29	41,04
2024	10,65	4,04	42,02
2025	11,33	4,76	41,89

Tahlil va Natijalar. Klassik regressiya model 12 ta yillik kuzatuv asosida EKKU yordamida baholandi. Natijalar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Klassik ekonometrik model (OLS) natijalari¹³⁵

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiymat
Konstanta (β_0)	34,89	0,66	53,10	0,000

¹³⁴ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

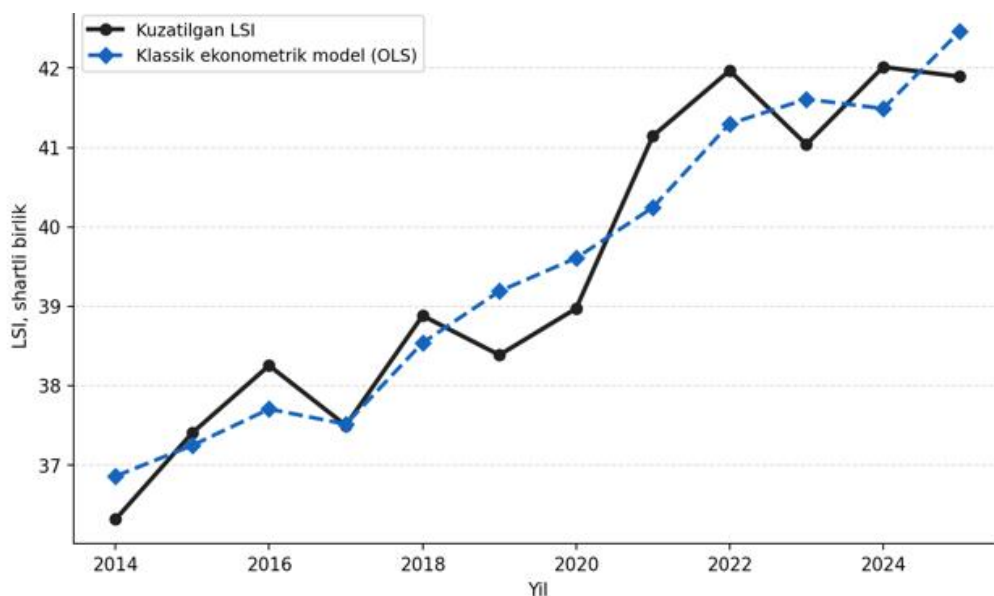
¹³⁵ Muallifning shaxsiy izlanishlari asosida tuzilgan

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiymat
Real daromad o'sish sur'ati (INC)	0,16	0,25	0,64	0,536
Bandlik o'sish sur'ati (EMP)	1,21	0,51	2,36	0,042

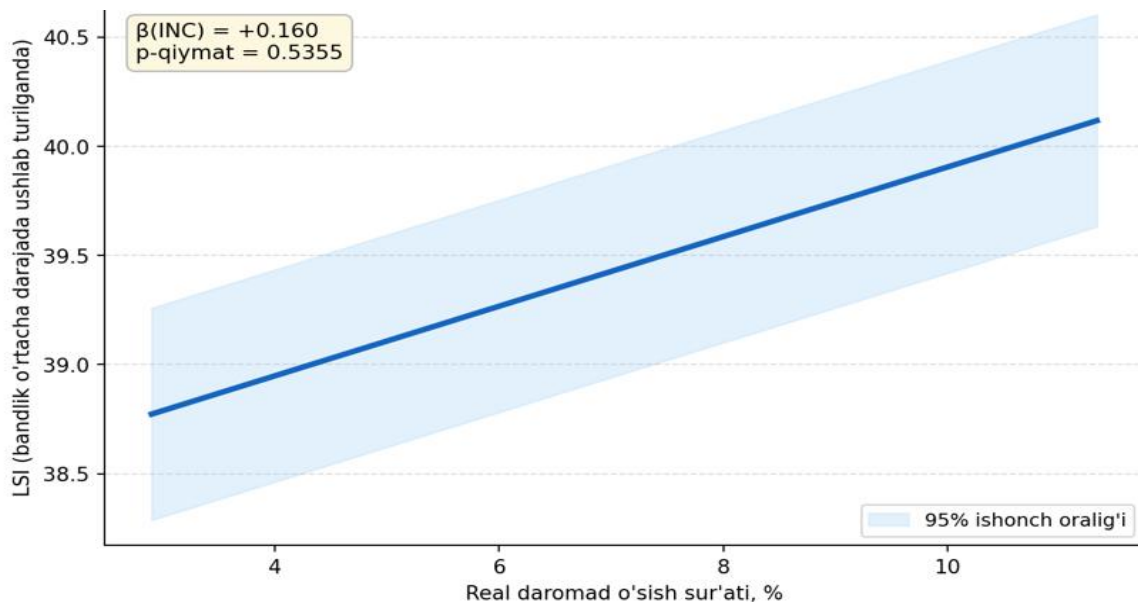
Model umumiy ko'rsatkichlari: $R^2 = 0,912$; tuzatilgan $R^2 = 0,893$; F -statistika = 46,70 ($p < 0,001$); kuzatuvlar soni $n = 12$.

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, bandlik o'sish sur'ati aholi turmush tarziga statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta = +1,21$; $p = 0,042$), real daromad o'sish sur'atining koeffitsienti esa musbat ishoraga ega bo'lsa-da ($\beta = +0,16$), statistik jihatdan ahamiyatli emas ($p = 0,536$). Bu holat, birinchi navbatda, INC va EMP o'zgaruvchilari orasidagi yuqori multikollinearlik bilan izohlanadi - ikkala o'zgaruvchi ham tahlil qilinayotgan davrda deyarli bir yo'nalishda, barqaror o'sib borgan. Shunga qaramay, modelning umumiy statistik ahamiyatliligi ($F = 46,70$; $p < 0,001$) ikkala omil majmuasining aholi turmush tarzini yuqori darajada izohlashini tasdiqlaydi.

Model dinamikasi va real daromadning marginal ta'siri 1-rasm va 2-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Aholi turmush tarzi indeksi (LSI)ning kuzatilgan va klassik ekonometrik model bo'yicha qiymatlari.

2-rasm. Real daromad o'sish sur'atining aholi turmush tarziga (LSI) marginal ta'siri.

2-rasmdan ko'rinib turibdiki, real daromad o'sish sur'atining LSI ga ta'siri ijobiy yo'nalishga ega bo'lsa-da, keng ishonch oralig'i uning statistik jihatdan aniq belgilanmaganligini ko'rsatadi. Bu natija amaliy jihatdan muhim xulosaga olib keladi: mavjud ma'lumotlar asosida, bandlikni oshirish choralari daromadni oshirish choraloriga nisbatan aholi turmush tarziga aniqroq va ishonchliroq ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, bandlik o'sish sur'ati aholi turmush tarzini oshirishga daromad o'sish sur'atiga nisbatan statistik jihatdan aniqroq va ishonchliroq ta'sir ko'rsatadi. Klassik ekonometrik model, garchi multikollinearlik muammosidan aziyat chekkan bo'lsa-da, umumiy jihatdan yuqori aniqlikka ega ($R^2 = 0,912$) va amaliy siyosat uchun aniq yo'nalish beradi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: aholi turmush tarzini oshirish siyosatida bandlikni kengaytirish choraloriga ustuvor e'tibor qaratish, chunki bu omilning ta'siri statistik jihatdan aniqroq isbotlangan; daromad va bandlik o'rtasidagi multikollinearlikni kamaytirish uchun kelgusi tadqiqotlarda uzunroq vaqt qatoridan yoki qo'shimcha mustaqil o'zgaruvchilardan (ta'lim, sog'liqni saqlash xarajatlari) foydalanish; hamda klassik model natijalarini kelgusi maqolada qo'llaniladigan neyro-ravshan model bilan taqqoslab, ikkala yondashuvning nisbiy afzalliklarini aniqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ekonometrik modellarni qurish bosqichlari. Cyberleninka, 2025–2026. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonometrik-modellarni-qurish-bosqichlari/pdf>
2. Kichik tadbirkorlikning hudud ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirining ekonometrik tahlili. Cyberleninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/kichik-tadbirkorlikning-hudud-ijtimoiy-iqtisodiy-rivojlanishiga-ta-sirining-ekonometrik-tahlili>
3. Mirzayev Sh.N. The importance of multilayer neural networks (MLNN) systems in economic decision-making. American Journal of Economics and Business Management, 8(3), 1120–1125 (2025). https://doi.org/10.31150/aje_bm.v8i3.3394

AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING O'RNI VA IMKONIYATLARI

Rajabaliyeva Iroda Alisherovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, "Iqtisodiyot" kafedrası assistenti

Azamatova Shaxzoda Fazliddin qizi

"Iqtisodiyot" ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi asosida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, raqamli iqtisodiyotga xos bo'lgan islohotlarning ijobiy tomonlari, mazkur sohani rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar, iqtisodiyotni raqamlashtirish asosida real raqobatbardoshlikni uzoq muddatga saqlab qolishning afzalliklari yoritib berilgan, olib borilgan tadqiqot natijasida muallif tomonidan amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni va imkoniyatlari tadqiq etilgan. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi natijasida elektron tijorat, raqamli to'lov tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va onlayn xizmatlar tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning muhim vositalariga aylanmoqda. Tadqiqotda raqamli texnologiyalarning ayollar tadbirkorligiga ta'siri, ularning bozor imkoniyatlarini kengaytirish, marketing xarajatlarini kamaytirish, mijozlar bilan aloqalarni yaxshilash va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ayollar tadbirkorligini raqamlashtirish jarayonida uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ayollar tadbirkorligining raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, elektron tijorat, raqamli marketing, raqamli moliya, innovatsiya, tadbirkorlik, bandlik.

Аннотация. В статье исследуются роль и возможности цифровых технологий в развитии женского предпринимательства. В условиях стремительного развития цифровой экономики электронная коммерция, цифровые платежные системы, социальные сети, мобильные приложения и онлайн-сервисы становятся важными инструментами предпринимательской деятельности. В исследовании анализируется влияние цифровых технологий на женское предпринимательство, в частности их значение для расширения рыночных возможностей, снижения маркетинговых расходов, улучшения взаимодействия с клиентами и повышения доступности финансовых услуг. Также рассмотрены основные проблемы цифровизации женского предпринимательства и разработаны рекомендации по их решению. Результаты исследования показывают, что эффективное использование цифровых технологий способствует повышению конкурентоспособности и устойчивости женского предпринимательства.

Ключевые слова: женское предпринимательство, цифровая экономика, цифровые технологии, электронная коммерция, цифровой маркетинг, цифровые финансы, инновации, предпринимательство, занятость.

Abstract. This article examines the role and opportunities of digital technologies in the development of women's entrepreneurship. With the rapid development of the digital economy, e-commerce, digital payment systems, social networks, mobile applications and online services have become important tools for organizing entrepreneurial activities. The study analyzes the impact of digital technologies on women's entrepreneurship, particularly their role in expanding market opportunities, reducing marketing costs, improving customer relations and increasing access to financial services. The article also identifies the main challenges associated with the digitalization of women's entrepreneurship and develops recommendations for overcoming them. The results demonstrate that the effective use of digital technologies can increase the competitiveness and sustainability of women's entrepreneurship.

Keywords: women's entrepreneurship, digital economy, digital technologies, e-commerce, digital marketing, digital finance, innovation, entrepreneurship, employment.

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatining mazmuni va shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Internet, mobil aloqa, elektron tijorat, raqamli to'lov tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt kabi texnologiyalar biznes yuritishning an'anaviy usullarini yangi raqamli mexanizmlar bilan boyitmoqda.

Raqamlashtirish, ayniqsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Tadbirkorlar katta miqdordagi moddiy va moliyaviy resurslarsiz ham

internet orqali mahsulotlarini reklama qilish, mijozlarni jalb etish, buyurtmalarni qabul qilish va to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Mazkur jarayon ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ayollarning tadbirkorlik faoliyatida ishtirokini kengaytirish orqali yangi ish o'rinlarini yaratish, oilalar daromadini oshirish, iqtisodiy faollikni kuchaytirish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Ayniqsa, uy sharoitida faoliyat yurituvchi ayollar uchun raqamli texnologiyalar katta imkoniyat yaratadi. Masalan, hunarmandchilik, tikuvchilik, oziq-ovqat mahsulotlari, kosmetika, ta'lim va xizmat ko'rsatish sohalarida faoliyat yurituvchi tadbirkor ayollar ijtimoiy tarmoqlar va elektron savdo platformalari orqali o'z mahsulotlarini keng iste'molchilar guruhiga taklif etishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish hamda aholining raqamli savodxonligini oshirishni nazarda tutadi. Mazkur hujjat doirasida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, shu jumladan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda raqamli texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish muhim vazifa etib belgilangan.

Shuningdek, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularni tadbirkorlikka keng jalb etish, moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar ayollar uchun biznes yuritishda teng sharoitlar yaratish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda zamonaviy iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan.

Biroq, raqamli iqtisodiyot asosida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish jarayonida hali ham qator muammolar mavjud bo'lib, ular orasida raqamli ko'nikmalarning yetarli darajada shakllanmaganligi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi va axborot infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi muhim o'rin tutadi. Shu sababli mazkur yo'nalishda chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rnini o'rganish va ulardan foydalanishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Mazkur ilmiy maqolaning metodologik asosini tadbirkorlik, raqamli iqtisodiyot va gender iqtisodiyoti bo'yicha ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiya, induksiya va deduksiya, umumlashtirish hamda mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari, davlat statistik ma'lumotlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etdi. Mazkur metodologiya asosida raqamli iqtisodiyotning ayollar tadbirkorligiga ta'siri kompleks ravishda o'rganilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Raqamli iqtisodiyot inson faoliyati doirasidagi barcha informatsiyani raqamlashtirish texnologiyalarini qo'llab saqlash, ishlov berish va uzatishning yagona tizimi sifatida iqtisodiyotni raqamlashtirish orqali ijodiy yondashib yangi iqtisodiyotni barpo etish imkoniyatlari bir nechta odamlar moddiy mahsulotlardan foydalana olmaydilar, chunki raqamli mahsulotlarning bunday to'siqlari yo'q: nusxa ko'chirish va cheksiz odamlar doirasiga taqsimlanishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot—bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol jarayonlarini amalga oshirish tizimidir.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy xususiyatlari:

-internet va platformalarga asoslangan faoliyat;

-xarajatlarning kamayishi;

-global bozorlarga chiqish imkoniyati.

Bugungi kunda elektron tijorat (e-commerce), freelancing, onlayn xizmatlar va startap loyihalar raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlariga aylangan.

Raqamli mahsulotlar asl xususiyatlarini yo'qotmaydi, shuningdek, bu xususiyatlar birgalikda ishlash yoki almashinuv jarayonida yaxshilanishi mumkin. Raqamli iqtisodiyot korrupsiya va «yashirin iqtisodiyot»ning asosiy kushandasidir. Axborot-kommunikatsiya maydonchalari odatiy savdo binolarida mavjud bo'lgan maydonlarning hajmiga cheklovlar va shu bilan birga bir vaqtning o'zida xizmat ko'rsatadigan mijozlarning soni va miqdori jihatidan cheklanishlarini oldini oladi. Keyingi yillarda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, faol tadbirkorlikni, xususan, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash orqali ayollarni mehnat bilan band qilish sharoitlarini yaratish borasida tizimli chora-tadbirlar olib borilmoqda. Uning ahamiyati yurtboshimiz ta'kidlaganidek "Meni kishilarimizning ongida paydo bo'lgan stereotip ko'p o'ylantiradi. Odatda biz ayolni avvalambor ona, oila qo'rg'onining qo'riqchisi sifatida hurmat qilamiz. Bu, shubhasiz, to'g'ri. Ammo bugun har bir ayol oddiy kuzatuvchi emas, balki mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlarning faol va tashabbuskor ishtirokchisi ham bo'lishi kerak".

Ayollar tadbirkorligi bugungi globallashuv sharoitida faqat gender tengligi masalasi bo'lib qolmay, balki milliy va global iqtisodiy rivojlanish strategiyalarining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Ayollar boshqaruvidagi bizneslar ish o'rinlari yaratish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiyotning o'sish dinamikasini kuchaytirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, "ayollar tadbirkorligi" degan tushuncha investitsiya, siyosat va jamiyat darajasida prioritetga aylanmoqda. Xususan, ayollarning tadbirkorlikka kirishi global miqyosda taxminan 43 % darajasida bo'lib, bu iqtisodiy ishtirokning kengayganligini ko'rsatmoqda (Go-Beyond, 2025). O'zbekistonda ham ayollar boshqaruvidagi kichik va mikrofirmalar soni 2025-yil boshida 43 860 taga yetib, 2024-yilda esa ayollar rahbarligidagi korxonalarining sof foydasi 4,2 trln so'mga teng bo'lgan. Bu holatlar ayollar tadbirkorligining o'ziga xos strategik ahamiyatga ega ekanligini isbotlaydi (1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda ayollar tadbirkorligi bo'yicha asosiy statistik ko'rsatkichlar taqqoslanishi (2024 va 2025-yillarda)¹³⁶

Ko'rsatkich	2024-yil	2025-yil	O'zgarish
Ayol tadbirkorlar umumiy soni	2,1 mln	2,2 mln	+0,1 mln
Ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar	41 249 ta	43 860 ta	+ 2 611 ta (+6,3%)
Qashqadaryo viloyati misolida korxonalar	1879 ta	2 000 ta	+121 ta
Ayollar ulushi (tadbirkorlar ichida)	40%	43%	+3 %

¹³⁶ Stat.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Ayollar boshqaruvidagi bizneslar foydasi	4,2 trln so'm	oshib bormoqda	ijobiy trend
--	------------------	-------------------	--------------

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar uchun quyidagi imkoniyatlar yaratiladi:

- uyda turib biznes yuritish;
- kichik kapital bilan faoliyat boshlash;
- ijtimoiy tarmoqlar orqali savdo qilish;
- xalqaro bozorlarga chiqish.

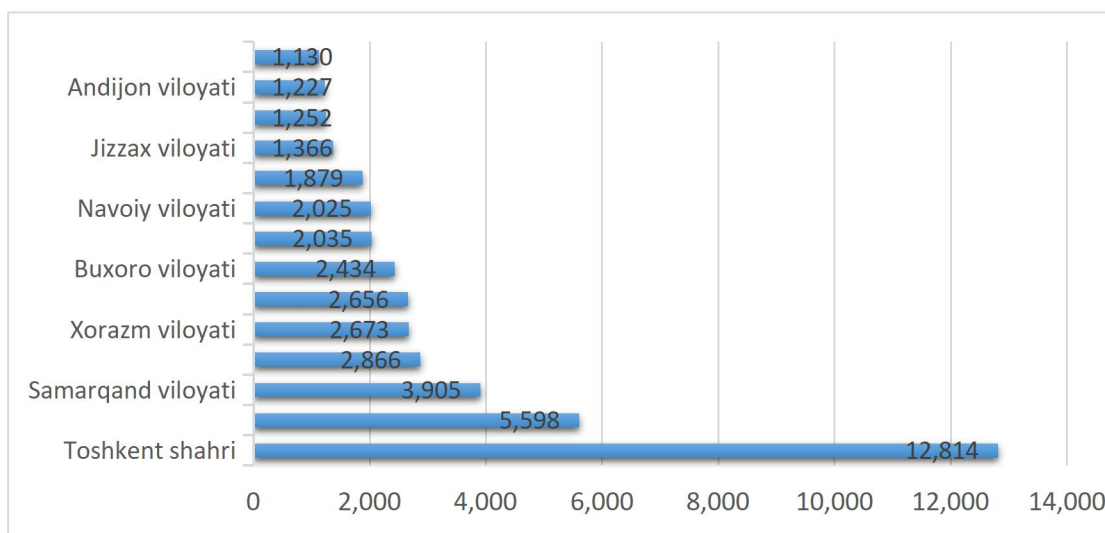
Masalan, Instagram, Telegram va marketplace platformalari orqali ko'plab ayollar o'z bizneslarini yo'lga qo'yimoqda.

Ayollarning ish bilan bandligi darajasi global miqyosda kamayish tendensiyasiga ega. Jahon miqyosida ayollarning mehnat bozoriga kirish imkoniyatlari erkaklarnikidan 27 foizga past. Ayollar erkaklarga nisbatan ko'proq ishsiz bo'lib, global ishsizlik erkaklar uchun 5,5 foizga, ayollar uchun 6,2 foizga teng. Bu esa xotin-qizlarning bandlik darajasini tarmoqlar bo'yicha kengaytirish, mehnat munosabatlarida gender tengligi darajasiga erishish bo'yicha alohida yondashuv talab qiladi.

Ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni 6,3 % ga oshdi. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning 1-yanvar holatiga O'zbekistonda tadbirkor ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni 43 860 tani tashkil etgan (2-jadval). Ushbu ko'rsatkich 2024 yil bilan solishtirilganda 2 611 taga oshgan.

2-jadval

Tadbirkor ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni hududlar kesimida¹³⁷

Bizning fikrimizcha ayol ona, ishchi, xodim va uy bekasi, bu ikki taraflama og'irlikni birga qo'shib olib borish uchun ayollarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash lozim bu jarayonni gender tengligi darajasida o'rganib, nafaqat ijtimoiy ishlab chiqarishda ish bilan bandlik balki, ularning oilaviy muammolar, bolalar tarbiyasi bilan mashg'ulligini yengillatish kerak. Ayol ikki vazifani – kasb va onalikni qo'shib olib borishi sababli ayolning ishchi kuchi ish beruvchi uchun kamroq e'tibor

¹³⁷ Stat.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

qaratiladigan ishchi kuchidir. Ish bilan bandlikning erkaklar va ayollarga kasb, oila majburiyatlarini qo'shib olib borish imkoniyatini beruvchi yangi modellarini yaratishga tashkiliy, qonun chiqarish yo'li bilan ko'maklashish maqsadga muvofiq ko'rinadi, bu esa ayollarga erkaklar qatori kasbiy sohalarida qolish, xizmat pog'onalari bo'ylab ko'tarilish hamda o'z oilaviy majburiyatlarini bajarish imkonini beradi.

Olib borilgan tadqiqotlarga asosanib ta'kidlash lozimki, zamonaviy mehnat bozorining globallashuvi raqamlashtirish va axborot –kommunikatsiya texnologiyalarining kirib kelishi ayollar mehnatining o'ziga xos yondashuvlarini keltirib chiqaradi. Aloqa va axborotlashtirish bo'yicha respublikada gender tengligi nuqtai-nazaridan ma'lumotlar yuritilmaydi, ularning raqamlashtirish bo'yicha bilimlari, ularning axborotlarni qabul qilishi, bu boradagi ko'nikmalarni puxta egallashi va umuman mazkur sohadagi bandligini tahlil qilish qiyin jarayon hisoblanadi. Bu mulohazali holatlarni o'rganish, raqamli mehnat munosabatlari ko'nikmalariga ega ayollarning masofaviy bandlik borasida faol chora-tadbirlar, tushuntirish ishlari olib borish lozim deb hisoblaymiz. Chunki, ular orasida masofaviy ish bilan bandlikning keng tarqalishi ham oila, ham farzandlar tarbiyasini birga qo'shib olib borish, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, oilaviy ajrimlar sonining keskin kamayishi, oilaviy daromadlarni oshirishga erishishga imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, intellektual talab va taklifning mutanosibligi darajasi aynan masofaviy samarali ish bilan bandlikni rivojlantirishga shart-sharoit yaratadi. Ekspertlarning aytishicha, raqamli dunyoda inson resurslaridan samarali foydalanish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va bu borada xalqaro standartlarni joriy etish, aynan, rivojlanayotgan malakatlarda tezkor investisiyaviy jozibadorlikni oshirishga zamin yaratadi.

Mamlakatimizda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda: imtiyozli kreditlar ajratilmoqda; kasb-hunar va biznes ko'nikmalari o'rgatilmoqda; startap loyihalar qo'llab-quvvatlanmoqda; raqamli texnologiyalarni o'rgatish kurslari tashkil etilmoqda. Natijada ayollar tadbirkorlar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, uning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Elektron tijorat, raqamli marketing, elektron to'lov tizimlari, mobil ilovalar va onlayn ta'lim xizmatlaridan foydalanish tadbirkor ayollarga yangi bozorlarni egallash, mijozlar doirasini kengaytirish, mahsulot va xizmatlarni samarali targ'ib qilish hamda biznes jarayonlarini optimallashtirish imkonini bermiqda.

Shu bilan birga, ayollar tadbirkorligini raqamlashtirish jarayonida raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, ayrim hududlarda internet infratuzilmasining rivojlanish darajasi, raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi va kiberxavfsizlik masalalari muhim muammolar sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun ayollarni zamonaviy raqamli ko'nikmalarga o'qitish, elektron tijorat va raqamli marketingni rivojlantirish, qulay moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish hamda hududlarda raqamli infratuzilmani takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, ayollar tadbirkorligini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish nafaqat ayollarning iqtisodiy faolligi va daromadlarini oshirish, balki yangi ish o'rinlarini yaratish, oilalar farovonligini yaxshilash va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bois ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash siyosatida raqamli texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish va raqamli tadbirkorlik uchun qulay ekotizimni shakllantirish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”.
3. Jumayeva M.A. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda raqamli iqtisodiyotning o‘rni /“Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali, 2022.
4. Turakulova M.T. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash / ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, 2024.
5. Shuxratova Z.A., Iskandarov Sh. O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni innovatsion rivojlantirish va raqamlashtirish odimlari /“Fan va jamiyat” jurnali, 2025.
6. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik subyektlarining raqamli kompetensiyasini rivojlantirish /“Raqamli iqtisodiyot” jurnali, 2024.
7. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik va kichik biznesni rivojlantirish istiqbollari /ilmiy maqola, 2024.
8. World Bank. (2024). Women, Business and the Law.
9. UN Women. (2025). Gender Equality in the Digital Economy.

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЕЗОННОСТИ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

асс. Фахриддинова Сарвиноз Фазлиддиновна

Самаркандский институт экономики и сервиса

sarvinofakhriddinova@gmail.com

Аннотация: Эконометрический анализ сезонности является важным инструментом для изучения этих факторов, поскольку позволяет моделировать и прогнозировать колебания спроса, выявлять основные детерминанты сезонности и разрабатывать стратегии для их смягчения. В данной статье мы рассмотрим, как сезонность влияет на туристическую отрасль, какие методы используются для анализа сезонных колебаний и какие стратегии могут быть эффективны для управления этим процессом.

Ключевые слова: туризм, экономика, сезонность, колебание, спрос, доходность, рентабельность, инфраструктура, изменение климата, исследование, эконометрический анализ, моделирование, прогнозирование, климатические условия, модели ARMA.

Сезонность — это регулярные колебания уровня спроса и предложения туристических услуг, зависящие от времени года, климатических, культурных и экономических факторов. В туристическом контексте сезонность может проявляться через:

- **Пик сезона** — период с наибольшим числом туристов (например, лето на пляжных курортах или зима на горнолыжных).
- **Межсезонье** — периоды, когда туристический поток снижается.
- **Низкий сезон** — периоды минимального спроса на туристические услуги.

Факторы, влияющие на сезонность, включают:

- **Климатические условия:** туристические регионы, особенно пляжные курорты и горнолыжные курорты, зависят от погодных условий. Например, теплое лето привлекает туристов на морские курорты, а снег — на горнолыжные базы.
- **Праздничные и каникулы:** периоды школьных и государственных каникул влияют на пиковый спрос.

- **Экономические факторы:** изменение уровня доходов, курсов валют и цен на транспорт влияет на выбор времени поездок.

- **Культурные события:** фестивали, концерты и спортивные мероприятия могут создавать временный всплеск туристической активности.

Влияние сезонности на экономику туристической отрасли

Туризм — один из ключевых секторов мировой экономики, обладающий высоким потенциалом роста и значимым вкладом в развитие многих стран. Однако одной из особенностей туристической отрасли является ее высокая зависимость от сезонных факторов. Сезонность влияет на спрос, доходность и рентабельность туристических предприятий, а также на занятость и развитие инфраструктуры в туристических зонах. В условиях изменяющейся экономики и глобальных вызовов, таких как пандемия COVID-19 и изменения климата, исследование влияния сезонности на туризм приобретает все большее значение.

Туристическая индустрия сильно зависит от спроса, который испытывает резкие изменения в зависимости от сезона. Это отражается на деятельности туристических операторов, отелей, ресторанов и других предприятий, связанных с туризмом. Основные последствия сезонности для экономики туристического сектора включают:

- **Доходы:** во время пикового сезона доходы туристических предприятий могут резко увеличиться, в то время как в межсезонье происходит их спад.

- **Занятость:** в пиковые периоды предприятия часто нанимают временный персонал, а в межсезонье происходит сокращение рабочих мест, что приводит к нестабильности на рынке труда.

- **Инфраструктура:** перегруженность туристических объектов в пиковые сезоны может негативно сказаться на инфраструктуре, в то время как в межсезонье многие объекты остаются недозагруженными.

Эконометрический анализ сезонности

Эконометрический анализ сезонности в туризме позволяет глубже понять структуру спроса, выявить факторы, влияющие на его колебания, и предсказать будущие тенденции. Основные инструменты анализа включают:

- **Модели временных рядов:** позволяют анализировать изменения спроса на туристические услуги с течением времени. Важную роль играют такие модели, как ARMA (авторегрессия и скользящее среднее), ARIMA (интегрированная авторегрессия и скользящее среднее), которые помогают прогнозировать будущие колебания спроса на основе исторических данных.

- **Модели сезонности:** помогают выделить сезонные компоненты во временных рядах и оценить их влияние на общие тренды.

- **Регрессионные модели:** позволяют оценить влияние различных факторов (цены, доходы, курсы валют, погодные условия) на туристический спрос.

Пример применения эконометрического анализа

Рассмотрим пример анализа сезонности для популярного пляжного курорта в тропической зоне. Данные о числе туристов за последние 10 лет можно использовать для построения модели временных рядов, включающей сезонные компоненты. Например, использование модели ARIMA может выявить, что пик туристического потока приходится на летние месяцы, а спад наблюдается в зимние. Кроме того, можно использовать регрессионный анализ для оценки влияния температуры воздуха и цен на авиабилеты на количество туристов.

Таким образом, эконометрический анализ позволяет не только понять, как и когда меняется спрос, но и выявить конкретные факторы, влияющие на эти изменения. Это помогает туристическим компаниям и властям более эффективно планировать свою деятельность.

Влияние изменений климата на сезонность в туризме

В условиях изменения климата туристическая отрасль сталкивается с новыми вызовами, которые могут значительно изменить структуру сезонности. Изменение погодных условий, экстремальные климатические явления, такие как ураганы, пожары и засухи, могут сократить продолжительность туристических сезонов или вовсе сделать некоторые курорты недоступными в определенные периоды. Например, горнолыжные курорты могут страдать от нехватки снега в связи с повышением температур.

Эконометрический анализ в таких условиях может помочь лучше понять долгосрочные тенденции изменения спроса и разработать стратегии адаптации к новым климатическим условиям. Это может включать перенос акцента на новые туристические направления или развитие климатически устойчивых туристических продуктов.

Литература:

1. **Baum, T., Lundtorp, S.** "Seasonality in Tourism."
2. **Crouch, G. I.** "The Study of International Tourism Demand: A Review of Findings."
3. **Gujarati, D. N.** "Basic Econometrics."
4. **Wooldridge, J. M.** "Introductory Econometrics: A Modern Approach."

MILLIY TURIZM BRENDINI SHAKLLANTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOT VA UNING BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDAGI O'RNI

Bozorov Samar Safarovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM assistenti

E-mail: bozorovsamar1982@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Milliy turizm brendini shakllantirishda yashil iqtisodiyot va uning barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi o'rni juda muhimdir. Bugungi kunda turizm sohasida barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilishga e'tibor qaratish, nafaqat ekologik jihatdan toza turizmni rivojlantirish, balki milliy brendning global miqyosda raqobatbardoshligini oshirish uchun ham zarurdir. Bugungi kunda turizm sohasida yashil iqtisodiyotning roli tobora ortib bormoqda. Bu, ayniqsa, atrof-muhitni himoya qilish, tabiiy resurslarni tejash va barqaror rivojlanishni ta'minlashni istagan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega. Milliy turizm brendini shakllantirishda yashil iqtisodiyotning o'rni katta bo'lib, u nafaqat ekologik toza turizmni rivojlantirishni, balki mamlakatni global miqyosda raqobatbardosh qilishni ham ko'zda tutadi. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning milliy turizm brendi yaratishdagi o'rni va uning barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, milliy turizm, ekologik iqtisodiyot, atrof-muhit iqtisodiyoti, yashil siyosat, Xalqaro iqtisodiy munosabatlar nazariyasi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash, innovatsion iqtisodiyot.

Kirish

Mamlakatimizni 2030-yilgacha bo'lgan davrda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasini ta'minlashda barqaror rivojlanishga erishish vositalari hisoblangan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarni o'zaro muvofiqlashtirish o'ta muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Yashil iqtisodiyot — bu resurslarni samarali va mas'uliyatli ishlatish, energiya va tabiiy resurslarni tejash, atrof-muhitni asrash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy

rivojlanish modeli hisoblanadi. Turizm sektori yashil iqtisodiyot tamoyillarini tatbiq etish orqali nafaqat ekologik zararni kamaytiradi, balki mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Yashil turizm yoki ekoturizm, masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, ekosistemalarga zarar yetkazmasdan sayohat qilishni anglatadi.

Milliy turizm brendini shakllantirishda yashil iqtisodiyotning ahamiyati, birinchi navbatda, mamlakatning ekologik mas'uliyatini namoyish etish va tabiiy resurslarni asrashga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali ko'rsatiladi. Bu orqali nafaqat atrof-muhitga bo'lgan ta'sir kamayadi, balki turizmni rivojlantirishning barqaror modeli yaratiladi, bu esa mamlakatni dunyo miqyosida e'tirof etilishiga yordam beradi.

Barqaror turizm—bu ekologik toza va ijtimoiy mas'uliyatli turizmni anglatadi. Yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida barqaror turizmni rivojlantirish, milliy brendni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bunday turizm nafaqat ekologik jihatdan, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham barqaror rivojlanishni ta'minlaydi. Barqaror turizmni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardir:

Tabiiy resurslarni samarali boshqarish: Tabiiy hududlarda sayohat qilishda atrof-muhitni muhofaza qilish, resurslarni tejash va ularni qayta tiklash amaliyotlarini qo'llash zarur.

Mahalliy aholini qo'llab-quvvatlash: Barqaror turizm, mahalliy aholi uchun ish o'rinlari yaratish va ularning turmush darajasini oshirishga yordam beradi. Bu, o'z navbatida, mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlaydi.

Ekoturizmni rivojlantirish: Ekoturizm faoliyatlarini rivojlantirish, tabiiy va madaniy merosni saqlash orqali milliy brendni ekologik mas'uliyatli turizm yo'nalishida tanitish mumkin.

Energiya samaradorligi va chiqindilarni kamaytirish: Barqaror turizmni amalga oshirishda energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash masalalari ham muhim ahamiyatga ega.

Masalaning qo'yilishi va tadqiqot usuli

Yashil iqtisodiyotning milliy turizm brendini shakllantirishdagi o'рни shundaki, brendning ekologik va ijtimoiy mas'uliyatini namoyish etish orqali mamlakatni tanitish mumkin. Yashil iqtisodiyot asosidagi turizm brendi, ayniqsa, ekologik ongli sayohatchilar uchun jozibador hisoblanadi. Bunday turizm yo'nalishlari, o'zining ekologik mas'uliyatiga, innovatsion va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanib, mamlakatni dunyo bo'ylab mashhur qiladi.

Shu sababli ushbu muammoni o'rganish XX asrning 60-70-yillarida ommalasha boshladi. Bu davrda iqtisodiy adabiyotlarda "atrof-muhit iqtisodiyoti" deb nomlangan yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Ushbu yo'nalish doirasida iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta'siri natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar talqin etila boshlandi. Unga muvofiq ekologik muammolarni amaldagi iqtisodiy munosabatlar doirasida hal etish va xalqaro darajada umumlashtirilishi zaruriati paydo bo'ldi va shular yuzasidan ilg'or fikrlar shakllandi [2].

Tadqiqot natijalari

Global bozorga chiqish: Yashil turizmning ommaviylashishi orqali mamlakatning ekologik turizmni rivojlantirganligi tan olinadi.

Ekologik sertifikatlar va markalar: Yashil iqtisodiyot asosida ishlab chiqilgan turizm xizmatlari ekologik sertifikatlarga ega bo'lishi mumkin. Bu esa brendning ekologik jihatdan mas'uliyatli ekanligini ko'rsatadi.

Tabiiy merosni saqlash: Yashil iqtisodiyot asosidagi turizm strategiyalari tabiiy va madaniy merosni saqlashga yordam beradi, bu esa brendning tarixiy va madaniy jihatdan boyligini namoyish etadi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasiga nisbatan iqtisodiy yondashuvga Ye.R.Lindal va J.R.Xikslar asos solishgan. Xiks-Lindal ta'limotida yalpi daromadning maksimal oqimi nazariyasiga muvofiq daromad

yalpi kapitalni saqlab qolgan holda yaratilishi zarur. Bunda cheklangan resurslar va ekologik (tabiiy resurslar, energiya va materiallarni tejovchi) texnologiyalardan oqilona foydalanish, ekologik mahsulotlar yaratish, chiqindilarni boshqarish nazarda tutiladi.

Yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanishga hissa qo'shishning bir necha yo'llari mavjud:

Birinchidan iqlim o'zgarishiga qarshi kurash: Yashil iqtisodiyot orqali turizm, qayta tiklanadigan energiyalardan foydalanish va ekologik toza transport tizimlarini joriy etish mumkin. Bu, o'z navbatida, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy - iqtisodiy barqarorlik: Yashil iqtisodiyot, shuningdek, iqtisodiy-ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Turizm sektoridagi barqarorlik, mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilishga asoslanadi.

Raqobatbardoshlikni oshirish: Yashil turizm orqali milliy brend o'zining ekologik mas'uliyatini namoyish etadi va raqobatbardoshligini oshiradi, bu esa global bozorga chiqishda katta yordam beradi.

Xulosalar

Milliy turizm brendini shakllantirishda yashil iqtisodiyotning o'rni beqiyosdir. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillariga asoslangan turizm modeli, nafaqat atrof-muhitni himoya qilishni, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashni ham ko'zda tutadi. Barqaror turizmni rivojlantirish orqali milliy brend ekologik mas'uliyatini ko'rsatib, global bozorga chiqishi mumkin. Yashil iqtisodiyot asosida shakllangan milliy turizm brendi, ekologik toza xizmatlar va innovatsion yondashuvlar bilan mamlakatni dunyo miqyosida tanitadi, bu esa uning raqobatbardoshligini oshiradi va barqaror rivojlanishga yordam beradi.

- xo'jalik yuritish va atrof-muhit muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlash;
- iqtisodiy faoliyat tufayli uzoq istiqbolda atrof-muhitga yetkaziladigan zararni minimallashtirish;
- energiya samaradorligini kuchaytirish bo'yicha ko'rsatkichlarni doimiy ravishda oshirib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 20 oktabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-sonli qarori.
2. Beder, S. 2011, 'Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness', Environmental Conservation, vol. 38, no. 2, pp. 140-150.
3. SPASH 2011. Social Ecological Economics: Understanding the Past to See the Future. The American Journal of Economics and Sociology. Volume70, Issue2 April 2011. <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2011.00777.x>
4. Mukhitdinov, K. S., & Rakhimov, A. N. (2020). Empirical models which were built for each sector of the service sector to the population of the region. South Asian Journal of Marketing & Management Research, 10(12), 72-85.
5. Imomnazar, T., Samar, B., & Gulasal, T. (2024, January). DEVELOPING INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP. In The 4th International scientific and practical conference "Contemporary challenges of society and ways to overcome them"(January 30-February 02, 2024) Tallinn, Estonia. International Science Group. 2024. 297 p. (p. 33).
6. Tursunov, I., Nasrullayev, F., & Bozorov, S. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik va o'rta biznes boshqaruvini takomillashtirish yo'llari. Innovatsion texnologiyalar, 52(04).
7. Djorayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniklikni algoritm va modeli yordamida minimallashtirish. Iqtisodiyot va talim, 24 (6), 306–314.

8. Жураев, Ф. Д., & Рахимов, А. Н. (2017). Введение в математический анализ и некоторые топологические понятия, раскрываемые с помощью метрики. Вестник науки и творчества, (6 (18)), 21-27.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA SAVDO TARMOQLARI UCHUN YARATILGAN ZAMONAVIY IMKONIYATLAR

Axmadova Shaxlo Sayfullo qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Samarqand kampusi assistenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya jarayonining savdo tarmoqlariga ta'siri hamda yangi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi savdo jarayonlarini avtomatlashtirish, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va xarid jarayonlarini optimallashtirish imkonini bermoqda. Elektron tijorat, sun'iy intellekt, big data, bulut texnologiyalari va mobil ilovalar kabi innovatsion yechimlar savdo tarmoqlarining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Shuningdek, maqolada raqamli platformalar orqali biznesning raqobatbardoshligini kuchaytirish yo'llari va O'zbekistonda savdo sohasida raqamli transformatsiyani joriy etish istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli transformatsiya, savdo tarmoqlari, elektron tijorat, sun'iy intellekt, big data, avtomatlashtirish, bulut texnologiyalari, raqamli platformalar, raqobatbardoshlik, to'lov tizimlari, biznes rivojlanishi.

Zamonaviy iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishi raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, savdo tarmoqlari uchun raqamli transformatsiya jarayoni yangi imkoniyatlarni ochib berib, biznes modelini takomillashtirish, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va operatsion samaradorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Elektron tijorat, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulut texnologiyalari va avtomatlashtirilgan tizimlar savdo sohasining tubdan o'zgarishiga sabab bo'lmoqda.

Raqamli texnologiyalar yordamida bizneslar an'anaviy savdo uslublaridan voz kechib, mijozlarning ehtiyojlariga moslashuvchan va tezkor xizmat ko'rsatishga yo'naltirilmoqda. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar raqobatbardoshlikni oshirishga, xarajatlarni optimallashtirishga va yangi bozor segmentlarini o'zlashtirishga imkon bermoqda. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya jarayonining savdo tarmoqlariga ta'siri, zamonaviy texnologiyalarning afzalliklari va biznes uchun yaratilayotgan yangi imkoniyatlar atroflicha tahlil qilinadi.

Raqamli transformatsiya savdo sohasini tubdan o'zgartirib, an'anaviy biznes modellarining o'rnini zamonaviy, innovatsion yechimlar egallashiga olib kelmoqda. Elektron tijorat platformalari, mobil ilovalar va sun'iy intellektga asoslangan tizimlar mijozlar bilan muloqotni osonlashtirib, savdo jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar mahsulot va xizmatlarni yetkazib berish, omborxona boshqaruvi hamda marketing strategiyalarining samaradorligini oshirishga yordam bermoqda.

Savdo tarmoqlari uchun eng muhim innovatsiyalardan biri elektron tijoratning jadal rivojlanishidir. Internet-do'konlar, marketplace'lar va ijtimoiy tarmoqlar orqali savdo qilish biznes uchun yangi mijozlarni jalb etish, geografik chegaralarni kengaytirish hamda 24/7 ishlash imkoniyatini taqdim etmoqda. Shu bilan birga, onlayn to'lov tizimlarining rivojlanishi xaridorlar uchun qulaylik yaratib, savdo jarayonlarini tezlashtirmoqda.

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalari orqali savdo tarmoqlari mijozlarning xarid qilish odatlarini o'rganish va ular uchun individual takliflar tayyorlash imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Ushbu texnologiyalar:

- Mijozlarga shaxsiylashtirilgan xizmat ko'rsatish,
- Savdo prognozlarini ishlab chiqish,
- Marketing strategiyalarini optimallashtirish,
- Narxlarini avtomatik tarzda moslashtirish kabi jarayonlarni yaxshilashga yordam beradi.

Bulut texnologiyalari savdo tarmoqlari uchun katta hajmdagi ma'lumotlarni xavfsiz saqlash, tezkor qayta ishlash va xodimlar o'rtasidagi hamkorlikni oshirish imkonini beradi. Shuningdek, avtomatlashtirilgan tizimlar omborxona boshqaruvi, buyurtmalarni qayta ishlash hamda mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonlarini yanada samarali tashkil etishga yordam bermoqda. Raqamli transformatsiya jarayonida marketing strategiyalari ham o'zgarib, an'anaviy reklama usullari o'rniga sun'iy intellekt asosida ishlovchi reklama tizimlari, maqsadli auditoriyani aniqlovchi algoritmlar va kontent marketing usullari keng joriy etilmoqda. E-mail marketing, SMM (ijtimoiy media marketing) va kontekstli reklama kabi vositalar biznesga aniq auditoriyani jalb qilish imkonini bermoqda.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan savdo tarmoqlari uchun yangi imkoniyatlar paydo bo'lishda davom etmoqda. Blokcheyn texnologiyasi savdo operatsiyalarining xavfsizligini ta'minlasi, metaverse (virtual olam) konsepsiyasi kelajakda yangi savdo formatlarini yaratishi kutilmoqda. O'zbekistonda ham raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib, davlat tomonidan biznesni qo'llab-quvvatlash choralari ko'rilmoqda.

Bugungi dunyo biznesda tub o'zgarishlarni talab qilmoqda. Kecha talabga ega bo'lgan va ishlagan narsa bugungi kunda ahamiyatsiz bo'lib qolmoqda. To'yingan bozor, yuqori raqobat, mijozlar talablari biznesning raqamli transformatsiyasiga bo'lgan zaruratining ba'zi sabablaridan hisoblanadi. Yangi texnologiyalarni joriy etish bugun kirib kelayotgan kelajakka qadamdir.

Raqamli transformatsiya — bu kompaniyaning biznes jarayonlariga yangi texnologiyalarni joriy etish usuli bo'lib, unda raqamli texnologiyalaridan biznes faoliyatini o'zgartirish va yaxshilash uchun foydalaniladi. Buning hisobiga uning miqyosi kengayib, yanada samarali va daromadliroq bo'ladi.

Biznesning raqamli transformatsiyasi yangi texnologiyalarni qo'llash orqali mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga qaratilgan. Bir oz oldin biznes sohasiga ijtimoiy tarmoqlarning joriy etilishini inqilob deb atash mumkin edi. Bugun esa bu yetarli emas bo'lib qoldi. Kompaniyalar takomillashtirish va rivojlanish uchun zamonaviy texnologiyalarga muhtoj. Biznesni yuritishning an'anaviy strategiyalaridan raqamli biznes strategiyalariga inqilobiy o'tish tufayli kompaniya raqobatchilarga nisbatan sezilarli afzalliklarga ega bo'ladi. Biroq qat'iy harakat qilish zarur. Yangi jarayonlarning ba'zilar tez va samarali ishga tushiriladi, boshqalari esa uzoq muddatli o'zgarishlarga olib kelishi va hatto qisqa masofalarda buzilishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Misol uchun, ba'zi mijozlar innovatsiyalarni qabul qilishni istamasliklari sababli rad etishadi. Biroq raqamli transformatsiyaga to'g'ri yondashish va samarali vositalarni joriy etish kompaniyani «raqamlashtirish» va uning imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi.

Bu shunchaki ma'lumotni raqamlashtirish emas. Bu kompaniyani raqamli makonda targ'ib qilishga qaratilgan tadbirlarning katta to'plamidir. Siz turli tajribalarga tayyor bo'lishingiz, eskirgan biznes jarayonlaridan voz kechishingiz va biznesingizni kengaytirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishingiz kerak.

Raqamli transformatsiya juda katta sur'atlarda amalga oshirilmoqda. Bir necha o'n yillar oldin biznesni faqat mahalliy darajada targ'ib qilish mumkin edi. Gazetalardagi mahalliy e'lonlar, ustunlardagi e'lonlar va tashrif qog'ozlarini tarqatish kabi. Keyin veb-saytlar paydo bo'ldi va kompaniyalar asta-sekin, bir vaqtning o'zida televizorda reklama berish bilan birga raqamli makonga kira boshladilar. Bugungi

kunda raqamli transformatsiya yangi to'liqinni boshdan kechirmoqda. Sun'iy intellekt faol rivojlanmoqda, mashinani o'rganish amalga oshirilmoqda.

Raqamli texnologiyalarni qo'llagan va biznes modellarini shunga mos ravishdamoslashtirgankompaniyalaroz'faoliyatidasezilarli yaxshilanishlarni,shuningdek, mijozlar ehtiyojiniqondirish va sodiqlikni oshirish kabifoydali natijalargaerishishdi.

Biznes modellarida ishlatilishi mumkin bo'lgan mashhur raqamli texnologiyalardan biri - sun'iy intellekt (AI). Sun'iy intellektidan analitik imkoniyatlarni yaxshilash, jarayonlarni avtomatlashtirish va operatsiyalar samaradorligini oshirish uchun foydalanish mumkin. Amazon yangi daromad oqimlarini yaratish uchun raqamli transformatsiyadan muvaffaqiyatli foydalangan kompaniyaning yana bir misolidir. Amazon - bu ish faoliyatini yaxshilash va xarid qilish tajribasini yaxshilash uchun bulutli hisoblash, AI va mashinani o'rganish (machine learning) texnologiyalaridan foydalanadigan dunyodagi eng yirik onlayn savdo platformasi

Kompaniyaning ikki kunlik bepul yetkazib berish va oylik to'lov evaziga boshqa imtiyozlarni taklif qiluvchi Prime xizmati Amazon uchun o'sishning asosiy omili bo'ldi. Bundan tashqari, kompaniyaning Amazon Web Services bilan bulutli hisoblashga o'tishi kompaniya uchun muhim yangi daromad oqimini yaratdi. 4- rasm. Amazon kompaniyasining yillar davomidagi daromad ko'rsatkichi13 2004 yildan 2022 yilgacha Amazon.com elektron tijorat va xizmatlarni sotishdan tushgan sof daromad sezilarli darajada oshdi. O'tgan hisobot yilida transmilliy elektron tijorat kompaniyasining sof daromadi 2021 yildagi 470 milliard AQSh dollaridan deyarli 514 milliard AQSh dollarini tashkil etdi.

1994-yilda tashkil etilgan AQShning elektron tijorat kompaniyasi Amazon.com kitoblar, kiyim-kechaklar, elektronika, musiqa va boshqa ko'plab mahsulotlarning dunyodagi eng yirik onlayn chakana savdosi hisoblanadi. 2022 yil holatiga ko'ra, kompaniya sof daromadining asosiy qismini mahsulotlarni onlayn chakana sotish orqali, undan keyin uchinchil tomon chakana sotuvchi xizmatlari, bulutli hisoblash xizmatlari va chakana obuna xizmatlari, shu jumladan Amazon Prime orqali ishlab chiqaradi.14 Sotuvchidan raqamli muhitgacha. Amazon orqali iste'molchilar kichik va yirik kompaniyalardan, shuningdek, boshqa foydalanuvchilardan ancha arzon narxlarda tovarlar sotib olishlari mumkin. Veb-saytda yangi va ishlatilgan tovarlar sotiladi. Ko'pincha mahalliy chakana mahsulot takliflarini pasaytiradigan narxlarda mavjud bo'lgan turli xil tovarlar tufayli Amazon chakana sotuvchilar bozorida ustunlik qilib kelmoqda. 2022 yil holatiga ko'ra15, Amazon brendi qiymati 281 milliard AQSH dollaridan oshib, Walmart, Ikea kabi kompaniyalar, shuningdek, raqamli raqobatchilar

Alibaba va eBay kabi kompaniyalarni ortda qoldirdi. Amazonning apparat dunyosiga birinchi qadamlaridan biri uning elektron kitob o'quvchi Kindle bo'ldi, bu dunyodagi eng mashhur elektron kitob o'quvchilaridan biri.

Albatta,raqamlitransformatsiyabilanbog'liqjihatlardanbiri,xususan,ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiylik bilan bog'liq xavflar ham mavjud. Kompaniyalar maxfiy ma'lumotlarni himoya qilish, shuningdek, tegishli qoidalar vastandartlarga rioyaqilishuchun mustahkam tizimlarvajarayonlarmavjudliginital'minlashimaqsadgamuvofiqdir.Bundantashqari,

Bugungi tez sur'atda o'zgaruvchan biznes landshaftida, tashkilotlar raqobatdan oldinda qolish uchun raqamli transformatsiyani qabul qilishlari lozim.Raqamli transformatsiya – bu biznesning har bir jabhasiga raqamli texnologiyalarni integratsiyalash jarayoni bo'lib, u qanday ishlashinivamijozlargaqiymatberishinitubdano'zgartiradi.Raqamlitransformatsiyaning ahamiyatiyanashundaniboratki,ukompaniyalargaoperatsionsamaradorliginioshish, daromadlarni oshirish va mijozlar tajribasini yaxshilashga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish nafaqat texnologiya va infratuzilmaga sarmoya kiritishni, balki kompaniyadagi madaniy o'zgarishlarni ham talab qiladi. Raqamli biznes modellarini muvaffaqiyatli quradigan kompaniyalar odatda ochiq madaniyatga ega bo'lib, unda

xodimlarni tajriba, innovatsiyalar va tezkor qarorlar qabul qilish rag'batlantiriladi. Shuningdek, jamoada yangi innovatsion yechimlarni amalga oshirishga yordam beradigan va to'g'ri qaror qabul qilish uchun ma'lumotlarni tahlil qiladigan raqamli mutaxassislar bo'lishi muhimdir. Umuman olganda, raqamli texnologiyalar mijozlar tajribasini yaxshilaydigan, biznes samaradorligi va kengayishini ta'minlaydigan va bozorda raqobatdosh ustunlikni yaratadigan yangi biznes modellarini yaratish uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq, bu texnologiyalardan samarali foydalanish nafaqat texnik yangiliklarni, balki kompaniyada madaniy o'zgarishlarni ham, kompaniyaning turli bo'limlari o'rtasida yaqin hamkorlikni ham talab qiladi.

Texnologiyaning biznes modellariga o'zgartiruvchi ta'siri tufayli raqamli transformatsiya tobora zarur bo'lib qoldi. Sun'iy intellekt, bulutli hisoblash va narsalar interneti kabi raqamli texnologiyalarning o'sishi bilan raqamli transformatsiyani qabul qilmaydigan tashkilotlar ortda qolish xavfi mavjud. Bundan tashqari, raqamli transformatsiya kompaniyalarga o'z mijozlarini yaxshiroq tushunishga va ularning ehtiyojlariga samaraliroq javob berishga yordam beradi, bu esa bugungi mijozlarga yo'naltirilgan biznes muhitida juda muhimdir.

Raqamli transformatsiya jarayoni savdo tarmoqlari uchun keng imkoniyatlar eshigini ochib, biznes modellarining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Elektron tijorat, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulut texnologiyalari va avtomatlashtirilgan tizimlar savdo sohasini rivojlantirishda asosiy omillarga aylanmoqda. Ushbu texnologiyalar mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, xarid jarayonlarini tezlashtirish hamda biznesni yanada raqobatbardosh qilish imkonini bermoqda.

Shuningdek, raqamli marketing va onlayn savdo kanallari biznes uchun yangi mijozlarni jalb etish, geografik chegaralarni kengaytirish va daromad hajmini oshirishga yordam bermoqda. Raqamli transformatsiyaning istiqbollari kelajakda yanada rivojlanib, blokcheyn texnologiyalari, metaverse va avtomatlashtirilgan savdo tizimlarining joriy etilishi bilan yangi bosqichga chiqishi

kutilmoqda. Xulosa qilib aytganda, savdo tarmoqlari uchun raqamli transformatsiya jarayonini joriy etish zamonaviy iqtisodiy sharoitda muvaffaqiyatli rivojlanishning muhim sharti bo'lib, biznesning innovatsion yondashuvlar asosida takomillashishiga xizmat qiladi. O'zbekistonda ham ushbu jarayonlarni kengaytirish va ilg'or texnologiyalarni joriy etish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.
2. Chaffey, D. (2020). Digital Business and E-Commerce Management. Pearson Education.
3. Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review.
4. Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2021). E-commerce 2021: Business, Technology, Society. Pearson.
5. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.

ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОСТАВА ОБЪЯСНЯЮЩИХ ФАКТОРОВ В ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ

асс. Фахриддинова Сарвиноз Фазлиддиновна

Самаркандский институт экономики и сервиса. Г. Самарканд

sarvinofakhriddinova@gmail.com

Аннотация

Применение метода моделирования значительно усиливает возможности конкретного количественного анализа; изучение многих факторов, оказывающих влияние на экономические процессы развития экономических объектов.

Решение принципиально новых экономических задач. Посредством математического моделирования удастся решать такие экономические задачи, которые иными средствами решить практически невозможно, например: автоматизация контроля за функционированием сложных экономических объектов.

В соответствии с современными научными представлениями системы разработки и принятия решений должны сочетать формальные и неформальные методы, взаимоусиливающие и взаимодополняющие друг друга.

Ключевые слова: модель, методы моделирования, эконометрические модели, математическое моделирование, спецификация модели, множественная регрессия, парная регрессия, факторы, отбор факторов, результативный признак, модель с двумя переменными.

Annotatsiya

Modellashtirish usulini qo'llash aniq miqdoriy tahlil imkoniyatlarini sezilarli darajada kuchaytiradi; iqtisodiy obyektlar rivojlanishining iqtisodiy jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi ko'plab omillarni o'rganish.

Prinsipial jihatdan yangi iqtisodiy vazifalarni hal etish. Matematik modellashtirish orqali boshqa vositalar bilan yechish deyarli mumkin bo'lmagan iqtisodiy masalalarni hal qilishga erishiladi, masalan: murakkab iqtisodiy obyektlar faoliyatini nazorat qilishni avtomatlashtirish.

Zamonaviy ilmiy tasavvurlarga muvofiq, qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish tizimlari o'zaro bir-birini kuchaytiruvchi va to'ldiruvchi rasmiy va norasmiy usullarni birlashtirishi kerak.

Tayanch iboralar: model, modellashtirish usullari, ekonometrik modellar, matematik modellashtirish, model spetsifikatsiyasi, ko'p o'zgaruvchili regressiya, juft regressiya, omillar, omillarni tanlash, natijaviy belgi, ikki o'zgaruvchili model.

Abstract

The application of the modeling method significantly enhances the capabilities of specific quantitative analysis; the study of many factors influencing the economic processes of economic object development.

Solving fundamentally new economic tasks. Through mathematical modeling, it is possible to solve economic problems that are practically impossible to solve by other means, such as: automating control over the functioning of complex economic objects.

In accordance with modern scientific concepts, decision-making systems must combine formal and informal methods that mutually reinforce and complement one another.

Keywords: model, modeling methods, econometric models, mathematical modeling, model specification, multiple regression, paired regression, factors, factor selection, result indicator, two-variable model.

ВВЕДЕНИЕ

Множественная регрессия – уравнение связи с несколькими независимыми переменными:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_p),$$

где y – зависимая переменная (результативный признак); $x_1, x_2, \dots, x_p$ – независимые переменные (факторы). Множественная регрессия применяется в ситуациях, когда из множества факторов, влияющих на результативный признак, нельзя выделить один доминирующий фактор и необходимо учитывать влияние нескольких факторов. Основная цель множественной регрессии –

построить модель с большим числом факторов, определив при этом влияние каждого из них в отдельности, а также совокупное их воздействие на моделируемый показатель.

Как и в случае парной регрессии, построение уравнения множественной регрессии осуществляется в два этапа:

- спецификация модели;
- оценка параметров выбранной модели.

Спецификация модели включает в себя решение двух задач:

- отбор p факторов x_j , наиболее влияющих на величину y ;
- выбор вида уравнения регрессии $\hat{y} = f(x_1, x_2, \dots, x_p)$.

Отбор факторов при построении множественной регрессии. Включение в уравнение множественной регрессии того или иного набора факторов связано, прежде всего, с представлением исследователя о природе взаимосвязи моделируемого показателя с другими экономическими явлениями. Факторы, включаемые во множественную регрессию, должны отвечать следующим требованиям:

1. Они должны быть количественно измеримы. Если необходимо включить в модель качественный фактор, не имеющий количественного измерения, то ему нужно придать количественную определенность (например, в модели урожайности качество почвы задается в виде баллов; в модели стоимости объектов недвижимости районам присваиваются ранги);

2. Факторы не должны быть взаимно коррелированы и тем более находиться в точной функциональной связи. Если между факторами существует высокая корреляция, то нельзя определить их изолированное влияние на результативный показатель, и параметры уравнения регрессии оказываются неинтерпретируемыми. Включаемые во множественную регрессию факторы должны объяснить вариацию независимой переменной.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Многофакторная эконометрическая (регрессионная) модель. Расчет коэффициентов многофакторных эконометрических моделей при помощи метода наименьших квадратов.

Метод наименьших квадратов

Критерий: сумма квадратов отклонений фактических данных от выровненных была наименьшей.

$$S = (Y - \bar{Y}_t)^2 \rightarrow \min$$

Например: $Y_t = a_0 + a_1 t$

Чтобы $(Y - \bar{Y}_t)^2$ была наименьшей необходимо, чтобы частные производные были равны « 0 ».

$$S = (Y - \bar{Y}_t)^2 = (Y - a_0 - a_1 t)^2 \rightarrow \min$$

$$\frac{\partial S}{\partial a_0} = 0 \quad \frac{\partial S}{\partial a_1} = 0 \quad \rightarrow \quad \begin{matrix} n a_0 + a_1 t = y \\ a_0 t + a_1 t^2 = y t \end{matrix}$$

Система нормальных уравнений.

$$S = (Y - \bar{Y}_t)^2$$

Пусть

$$\bar{Y} = a_0 + a_1x + a_2x^2 + \dots + a_nx^n$$

$$\frac{\partial S}{\partial a_0} = [2(Y - a_0 - a_1X - a_2X^2 - \dots - a_nX^n)] (-1) = 0$$

$$\frac{\partial S}{\partial a_1} = [2(Y - a_0 - a_1X - a_2X^2 - \dots - a_nX^n)] (-X) = 0$$

$$\dots\dots\dots$$

$$\frac{\partial S}{\partial a_n} = [2(Y - a_0 - a_1X - a_2X^2 - \dots - a_nX^n)] (-X^n) = 0$$

Как и в парной зависимости, возможны разные виды уравнений множественной регрессии: линейные и нелинейные. Ввиду четкой интерпретации параметров наиболее широко используются линейная и степенная функции.

В уравнении линейной множественной регрессии $y = a + b_1 \cdot x_1 + b_2 \cdot x_2 + \dots + b_p \cdot x_p$

параметры при x_i называются коэффициентами «чистой» регрессии. Они характеризуют среднее изменение результата с изменением соответствующего фактора на единицу при неизменном значении других факторов, закрепленных на среднем уровне.

Средние коэффициенты эластичности для линейной множественной регрессии рассчитываются по формуле $\varepsilon = b_1 \cdot \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$

и показывают, на сколько процентов в среднем по совокупности изменится результат y от своей величины при изменении фактора x на 1 % от своего значения при неизменных значениях других факторов. Зависимая переменная, представленная в экономической системе как зависимая от одной независимой переменной является упрощением. Теперь необходимо предположить более общую форму зависимости, которая рассматривает множество независимых переменных. Обозначим, как прежде, зависимую переменную Y и множество независимых переменных вектором X . Единичное наблюдение объяснимой переменной обозначается как X_{jt} , где j - нумерация переменной ($j=1,2,\dots,k$), а t - нумерация наблюдения. Полный перечень обозначений Y_t , где $t=1,2,\dots,n$ и X_{jt} , $j=1,2,\dots,k$; $t=1,2,\dots,n$. Необходимо различать степень зависимости независимых переменных в модели и эти параметры обозначены β_j , $j=1,2,\dots,k$. В рамках данного анализа можно рассмотреть точку пересечения, переменной X_1 , которая рассматривает единственное (одно) значение $X_{1t}=1$ для всех t . Если это справедливо β_1 является точкой пересечения функции с линией ординаты и линейная модель с k - ми переменными записывается как:

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 \cdot X_{2t} + \beta_3 \cdot X_{3t} + \dots + \beta_k \cdot X_{kt} + U_t, (t=1,2,\dots,n) \quad (1)$$

Как обозначено выше, k является нумерацией объяснимых переменных, включая искусственную переменную X_1 . Следовательно, модель с k -ми переменными включает $Y, X_2, X_3, \dots, X_k$.

Например, модель с двумя переменными записывается как

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 \cdot X_{2t} + U_t, (t=1, 2, \dots, n)$$

где две главные переменные Y и X_2 , однако объяснимой (независимой) переменной является X_2 , и опущенная искусственная переменная X_1 . Уравнение (1) выглядит довольно сложным, однако его можно детально рассмотреть для случая с двумя переменными. Для изучения смысла параметров модели, временно, допустим отвлечемся от наличия ошибок в уравнении и рассмотрим только линейную зависимость переменных

$$Y = \beta_1 + \beta_2 \cdot X_2 + \beta_3 \cdot X_3 + \dots + \beta_k \cdot X_{kt}, \quad (2)$$

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Уравнение (2) имеет те же свойства как между линейными зависимостями двух переменных, например, изменения объяснимой переменной X_j на одну единицу может привести (сопровождается) к изменению β_j в зависимой переменной и это справедливо для всех возможных значений X_j . Каждый параметр β_j (кроме β_1) представляет наклон функции. Наклон кривой это свойство линейной зависимости, который измеряется постоянными параметрами, независимыми от принимаемых значений переменных. Параметр β_j измеряет влияние изменения X_j на Y при фиксированных значениях всех остальных переменных.

ЛИТЕРАТУРА

- Jurayev T.J. va bosh. Oliy matematika asoslari. 1,2 jild-T: O'zbekiston. 1999.
 Soatov Yo.U. Oliy matematika. 3 jild. - T: O'qituvchi, 1996.
 П.Е.Данко, А.Г.Попов, Т.Й.Коживникова. Олий математикадан мисол ва масалалар. Тошкент. 2007.-416 б.
 Sh.Sharaxmetov, O.Kurbanov. Iqtisodchilar uchun matematika. O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. – T:.. 2017. -384 b.

МЕТОДЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ОДНОМЕРНЫХ ВРЕМЕННЫХ РЯДОВ

Фахриддинова Сарвиноз Фазлиддиновна

Самаркандский институт экономики и сервиса, ассистент

+998973915506

sarvinofakhriddinova@gmail.com

Аннотация: В статье выражаются методы экстраполяции которые основываются на предположении о неизменности факторов, определяющих развитие изучаемого объекта, и заключаются в распространении закономерностей развития объекта в прошлом на его будущее.

Ключевые слова: моделирование, экстраполяция, методы моделирования, прогнозирование, статистические формулы, метод наименьших квадратов, краткосрочное прогнозирование, периодическая компонента, циклическая компонента, временные ряды, тенденция среднего уровня.

Abstract: This article presents methods of extrapolation that are based on the assumption of the immutability of factors determining the development of the object under study and consist of extending the patterns of the object's development in the past to its future.

Keywords: modeling, extrapolation, modeling methods, forecasting, statistical formulas, least squares method, short-term forecasting, periodic component, cyclic component, time series, average level trend.

Annotatsiya: Maqolada o'rganilayotgan obyektning rivojlanishini belgilovchi omillarning o'zgarishligi haqidagi farazga asoslangan va obyektning o'tmishdagi rivojlanish qonuniyatlarini uning kelajagiga tatbiq etishdan iborat bo'lgan ekstrapolyatsiya usullari bayon etilgan.

Tayanch iboralar: modellashtirish, ekstrapolyatsiya, modellashtirish usullari, prognozlash, statistik formulalar, eng kichik kvadratlar usuli, qisqa muddatli prognozlash, davriy komponent, siklik komponent, vaqtli qatorlar, o'rtacha darajadagi tendensiya.

В зависимости от особенностей изменения уровней в ряду динамики приёмы экстраполяции могут быть простыми и сложными.

Первую группу составляют методы прогнозирования, основанные на предположении относительного постоянства в будущем абсолютных значений уровней, среднего уровня ряда, среднего абсолютного прироста, среднего темпа роста.

Вторая группа методов основана на применении статистических формул, описывающих тренд и их можно разделить на два основных типа: на адаптивные и аналитические.

Адаптивные методы прогнозирования основаны на том, что процесс реализации их заключается в вычислении последовательных во времени значений прогнозируемого показателя. К ним относятся методы скользящих и экспоненциальной средних, метод гармонических весов, метод авторегрессионных преобразований. В основу аналитических методов прогнозирования положен принцип получения с помощью метода наименьших квадратов оценки детерминированной компоненты f_t .

Одним из наиболее распространенных методов краткосрочного прогнозирования является экстраполяция. Типичным и наиболее применимым приемом экстраполяции является прогноз по одномерному временному ряду. Динамика одномерных временных рядов в общем случае складывается из четырех компонентов:

- 1) тенденции, характеризующей долговременную основную закономерность развития исследуемого явления;
- 2) периодического компонента;
- 3) циклического компонента;
- 4) случайного компонента, как результата влияния множества случайных факторов.

Под тенденцией понимают некоторое общее направление развития, долговременную эволюцию. Тенденцию ряда динамики представляют в виде гладкой, которая аналитически выражается некоторой функцией времени, называемой трендом. Тренд характеризует основную закономерность движения во времени, свободную в основном от случайных воздействий. Под трендом обычно понимают регрессию на время. Отклонение от тренда есть влияние случайных факторов. Исходя из этого уровни временного ряда описываются следующим уравнением:

где $f(t)$ - статистическая составляющая, характеризующая основную тенденцию явления во времени; ε_t - случайная составляющая.

Во временных рядах можно наблюдать тенденции трех видов: тенденция среднего уровня; тенденция дисперсии; тенденция автокорреляции.

Тенденция среднего уровня аналитически можно выражать в виде функции $f(t)$. Тенденция дисперсии - это изменения отклонений эмпирических значений временного ряда от значений,

вычисленных по уравнению тренда. Тенденция автокорреляции - это тенденция изменения связи между отдельными уровнями временного ряда.

Наиболее распространенным и простым способом моделирования тенденции социально-экономического явления является сглаживание временного ряда. Существуют различные приемы сглаживания, но суть их одна - замена фактических уровней ряда расчетными.

Наибольшее распространение имеют линейные тренды, общая формула которых имеет вид:

$$\bar{y}_t = \sum_{\tau=-q}^s a_{\tau} y_{t+\tau} \quad (1)$$

где $\bar{y}_t$ - сглаженное значение уровня на момент t ;

a_{τ} - все, приписываемого уровня ряда, находящемуся на расстоянии τ от момента t ;

s - число уровней после момента t ;

q - число уровней до момента t .

В зависимости от того, какие значения принимают веса a_{τ} сглаживание по формуле (1) будет выполнено либо с помощью скользящих средних, либо экспоненциальных средних.

Процесс выравнивания состоит из двух основных этапов: выбора типа кривой, оценивания параметров кривой. Существуют различные приемы, позволяющие выбрать форму кривой. Наиболее простой путь - это визуальный, на основе графического изображения временного ряда.

1) Полиномы:

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t \text{ - первой степени (2)}$$

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 \text{ - второй степени (3)}$$

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 + a_3 t^3 \text{ - третьей степени (4)}$$

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 + \dots + a_k t^k \text{ - } k\text{-й степени (5)}$$

2) различные экспоненты:

$$\bar{y}_t = a_0 a_1^t \quad (6)$$

$$\bar{y}_t = a_0 a_1^{b_1 t + b_2 t^2} \quad (7)$$

$$\bar{y}_t = b + a_0 a_1^t \text{ - модифицированная экспонента (8)}$$

3) Логистические кривые:

$$\bar{y}_t = \frac{k}{1 + a_0 e^{-a_1 t}} \quad (9)$$

где e - основание натурального логарифма.

4) Кривая Гомперца:

$$\bar{y} = k a_0^{a_1^t}$$

Другой путь выявления формы кривой заключается в применении метода последовательных разностей.

$$\Delta_{t^1} = y_t - y_{t-1}; \Delta_{t^2} = \Delta_{t^2} - \Delta_{t-1}^1; \Delta_{t^3} = \Delta_{t^2} - \Delta_{t-1}^2 \dots (10)$$

Расчет этих разностей ведется до тех пор, пока разности не будут приблизительно равными.

Экстраполяция по среднему абсолютному приросту.

Прогноз определяет ожидаемые варианты экономического развития исходя из гипотезы, что основные факторы и тенденции прошлого периода сохраняется на период прогноза. Подобная гипотеза выдвигается исходя из инерционности экономических явлений и процессов. Прогнозы на

основе экстраполяции рядов динамики как и любые статистические прогнозы, могут быть либо точечными, либо интервальными.

Экстраполяцию в общем виде можно представить в виде определенного значения функции

$$y'_{t+l} = f(y_i, l, a_j) \quad (11)$$

где y'_{t+l} - прогнозируемое значение ряда динамики;

l - период упреждения;

y_i - уровень ряда, принятый за базу экстраполяции;

a_j - параметр уравнения тренда.

Наиболее простым методом экстраполяции одномерных рядов динамики является применение средних характеристик данного ряда: среднего уровня, среднего абсолютного прироста и среднего темпа роста.

При экстраполяции социально-экономических явлений на основе среднего уровня ряда используется принцип, при котором прогнозируемый уровень принимается равным среднему значению уровней ряда в прошлом,

$$y'_{t+l} = \bar{y} \quad (12)$$

В данном случае экстраполяция дает прогностическую точечную оценку. Точное совпадение этих оценок с фактическими данными - явление маловероятное. Следовательно, прогноз должен быть дан в виде «вилки», интервала значений.

$$y'_{t+l} \pm t_{\alpha} S_{\bar{y}},$$

где t_{α} - табличное значение t критерия Стьюдента с $n-1$ степенями свободы и уровнем вероятности P ; $S_{\bar{y}}$ - средняя квадратичная ошибка средней. Значение ее определяется по формуле:

$$S_{\bar{y}} = \frac{S}{\sqrt{n}}$$

Экстраполяция по среднему абсолютному приросту.

Она может быть выполнена в том случае, если считать общую тенденцию развития явления линейной.

$$\sigma_{\text{ост}}^2 = \rho^2, \quad \text{где } \rho^2 = \frac{1}{2} \frac{\Delta_i}{n}$$

где $\sigma_{\text{ост}}^2$ - остаточная дисперсия;

Δ_i - общий прирост показателя от начального уровня до конечного y_i .

Для нахождения интересующего нас прогнозного значения уровня y'_{t+l} необходимо определить средний абсолютный прирост $\bar{\Delta}$. Затем, зная уровень ряда динамики, принятый за базу экстраполяции y_i , записать интересующую нас экстраполяционную формулу следующим образом:

$$y'_{t+l} = y_i + \bar{\Delta} t.$$

Экстраполяция по среднему темпу роста может осуществиться в случае, когда есть основания считать, что общая тенденция ряда динамики характеризуется показательной кривой. Прогнозируемый уровень ряда в этом случае определяется следующей формулой:

$$y'_{t+l} = y_i + T_p^{-t},$$

где, $\bar{T}_p$ - средний темп роста. Все три способа экстраполяции тренда являются простейшими способами.

Список использованной литературы:

1. Shodiyev T.Sh. va boshqalar. Ekonometrika. –T.: TDIU, 2007. -270 b.
2. B.Yu.Xodiyev, T.Sh.Shodiyev, B.B.Berkinov. Ekonometrika. O‘quv qo‘llanma. –Toshkent. TDIU, 2017.-144 b.
3. Кремер Н.Ш., Путко Б.А. Эконометрика: Учебник. – М.: ЮНИТИ-Москва, 2010. – 328 с.
4. A.R.Xashimov va boshqalar. Iqtisodiy matematika. –Toshkent. “Fan va texnologiyalar”. 2018.352 b.

MINTAQA OLIY TA'LIM TIZIMIDA UNIVERSITET–BIZNES HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI INNOVATSION XIZMATLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Mardonova Go'zal Mamatqul qizi

guzalmardonova398@gmail.com

Qarshi davlat texnika universiteti

2- bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalarining innovatsion xizmatlarini rivojlantirish va ularning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishdagi rolini oshirish masalalari tadqiq etilgan. O'zbekistonning Global innovatsiyalar indeksidagi o'rni, innovatsion resurslar va natijalar o'rtasidagi tafovut, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyat xarajatlari dinamikasi hamda innovatsion infratuzilmaning hududiy konsentratsiyasi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: universitet–biznes hamkorligi, innovatsion xizmatlar, uchlik spirali, texnologiyalar transferi, mintaqaviy innovatsion tizim, tijoratlashtirish, oliy ta'lim iqtisodiyoti.

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы развития инновационных услуг высших образовательных учреждений Узбекистана и повышения их роли в региональном экономическом развитии. Проанализированы позиция Узбекистана в Глобальном инновационном индексе, разрыв между инновационными ресурсами и результатами, динамика расходов на научно-исследовательскую и инновационную деятельность, а также территориальная концентрация инновационной инфраструктуры.

Ключевые слова: партнёрство “университет – бизнес”, инновационные услуги, тройная спираль, трансфер технологий, региональная инновационная система, коммерциализация, экономика высшего образования.

Abstract. This article examines the development of innovative services provided by higher education institutions in Uzbekistan and the enhancement of their role in regional economic development. The study analyzes Uzbekistan's position in the Global Innovation Index, the gap between innovation resources and outputs, the dynamics of expenditures on research and development and innovation activities, as well as the regional concentration of innovation infrastructure.

Keywords: university–business partnership, innovation services, triple helix, technology transfer, regional innovation system, commercialisation, economics of higher education.

Kirish. Bilimga asoslangan iqtisodiyotda universitetlar an'anaviy ta'lim va ilmiy tadqiqot vazifalari bilan cheklanmay, mintaqaviy innovatsion tizimning markaziy bo'g'iniga aylanmoqda. G.Ettskovits va L.Leydesdorf tomonidan asoslangan “uchlik spirali” (Triple Helix) konsepsiyasiga ko'ra, barqaror innovatsion o'sish universitet, biznes va davlatning funksional chegaralari o'zaro kesishgan nuqtada yuzaga keladi. Ushbu kesishuv amaliyotda universitetlarning innovatsion xizmatlari — shartnomaviy ilmiy tadqiqotlar, texnologik konsalting, ekspertiza va sertifikatlashtirish, laboratoriya xizmatlari, korporativ malaka oshirish dasturlari, startup-akseleratsiya va texnologiyalar transferi — orqali namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimi miqdoriy jihatdan jadal kengaydi. Bugungi kunda respublikada 211 ta oliy ta'lim muassasasi faoliyat yuritmoqda, ulardan 112 tasi davlat, 30 tasi xorijiy va 69 tasi nodavlat oliy ta'lim muassasasi hisoblanadi; yoshlarning oliy ta'lim bilan qamrovi 43 foizga yetkazildi.

2024-2025 o'quv yilida davlat oliy ta'lim muassasalarida 1 million 167 mingdan ortiq talaba tahsil oldi, tizimda 39 476 nafar professor-o'qituvchi, jumladan 17 389 nafar ilmiy darajaga ega mutaxassis (3 357 nafar fan

doktori va 14 032 nafar falsafa doktori) faoliyat yuritdi¹³⁸. Shu bilan birga, mazkur salohiyatning iqtisodiy muomalaga jalb etilish darajasi past bo‘lib qolmoqda va bu holat maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini oliy ta‘lim, innovatsion rivojlanish va universitet–biznes hamkorligi bo‘yicha ilmiy-nazariy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda O‘zbekistonda oliy ta‘lim muassasalarining innovatsion xizmatlarini rivojlantirish holatini baholash uchun tizimli yondashuv, statistik tahlil, dinamik qatorlar tahlili, qiyosiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Global innovatsiyalar indeksi – 2025 natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston 139 ta mamlakat orasida 79-o‘rinni egalladi va daromadi o‘rtachadan past bo‘lgan 37 ta davlat ichida 7-o‘ringa, Markaziy va Janubiy Osiyoning 10 ta mamlakati orasida esa 3-o‘ringa ko‘tarildi¹³⁹. 2024-yilda mamlakat 133 ta davlat orasida 83-o‘rinda bo‘lgan edi. Ijobiy dinamikaga qaramay, tahlil tizimli nomutanosiblikni ko‘rsatmoqda: innovatsion resurslar bo‘yicha 69-o‘rin qayd etilgan bo‘lsa, innovatsion natijalar bo‘yicha ko‘rsatkich 92-o‘rinni tashkil etadi¹⁴⁰. Ya‘ni resurs va natija reytinglari o‘rtasidagi 23 pog‘onalik farq ilmiy salohiyatni bozor mahsulotiga aylantiruvchi zanjirning — aynan universitet–biznes hamkorligi mexanizmining — zaifligidan dalolat beradi.

1-jadval

**O‘zbekistonning Global innovatsiyalar indeksidagi o‘rni dinamikasi,
2020–2024-yillar**

Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024
Umumiy o‘rin	93	86	82	82	83
Innovatsion resurslar (inputs)	81	75	68	72	71
Innovatsion natijalar (outputs)	118	100	91	88	91
Resurs va natija farqi, pog‘ona	37	25	23	16	20

Manba: WIPO Global Innovation Index hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan¹⁴¹.

Moliyaviy ta‘minot masalasi alohida e‘tiborga loyiq. Global innovatsiyalar indeksi metodologiyasi bo‘yicha O‘zbekistonda ilmiy-tadqiqot ishlariga xarajatlarning yalpi ichki mahsulotga nisbati atigi 0,1 foizni tashkil etadi, biznes tomonidan moliyalashtiriladigan tadqiqotlar ulushi esa juda past darajada qolmoqda.

Taqqoslash uchun: bu ko‘rsatkich Yevropa Ittifoqi bo‘yicha o‘rtacha 2,2 foiz atrofida shakllangan¹⁴². Milliy valyutadagi mutlaq hajmlar esa o‘smoqda: 2020–2024-yillarda ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik

¹³⁸O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy ma‘lumotlari. – <https://gov.uz/oz/edu/news/view/19441>

¹³⁹World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index 2025: Uzbekistan ranking. – Geneva: WIPO, 2025. – <https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2025/uz.pdf>

¹⁴⁰WIPO. Global Innovation Index 2024: Uzbekistan ranking. – Geneva: WIPO, 2024. – <https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2024/uz.pdf>; Global Innovation Index 2025: Uzbekistan ranking. – Geneva: WIPO, 2025.

¹⁴¹Jadval WIPO Global Innovation Index 2020–2024-yillar hisobotlarining O‘zbekiston bo‘yicha profil ma‘lumotlari asosida tuzilgan. – <https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2024/uz.pdf>

¹⁴²Global Innovation Index 2025 ma‘lumotlari: ilmiy-tadqiqot ishlariga xarajatlar YalMga nisbatan 0,1 foizni tashkil etadi; taqqoslash uchun Yevropa Ittifoqi ko‘rsatkichi Eurostat ma‘lumotlariga ko‘ra 2,2 foiz atrofida. – <https://ec.europa.eu/eurostat>

ishlari hajmi 992,0 mlrd soʻmdan 1 603,0 mlrd soʻmga (61,6 foizga), ilmiy-tadqiqot ishlari hajmi 663,2 mlrd soʻmdan 1 243,4 mlrd soʻmga (87,5 foizga) oshgan¹⁴³. Biroq innovatsion faoliyat xarajatlari beqaror dinamikaga ega: 2022-yildagi 19 130,6 mlrd soʻmdan 2024-yilda 9 739,3 mlrd soʻmga, yaʼni qariyb 49,1 foizga qisqargan¹⁴⁴. Bu innovatsion investitsiyalarning ayrim yirik loyihalarga bogʻliqligini va barqaror institutsional talabning shakllanmaganini koʻrsatadi.

2-jadval

Oʻzbekistonda ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyat xarajatlari dinamikasi

Koʻrsatkich (mlrd soʻm)	2020-yil	2024-yil	Oʻzgarish, %
Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari hajmi	992,0	1 603,0	+61,6
Ilmiy-tadqiqot ishlari hajmi	663,2	1 243,4	+87,5
Innovatsion faoliyat xarajatlari (2022 / 2024)	19 130,6	9 739,3	-49,1

Manba: rasmiy statistika maʼlumotlari asosida muallif(lar) hisob-kitobi¹⁴⁵.

Mintaqaviy kesimda muammo yanada keskinlashadi. Innovatsion infratuzilma va talabgor korxonalar asosan Toshkent shahri va bir necha yirik sanoat markazlarida jamlangan, viloyat universitetlari esa koʻpincha taʼlim xizmatlari bilan cheklanib qolmoqda. Buni startap ekotizimi koʻrsatkichlari ham tasdiqlaydi: 2025-yilda Oʻzbekiston Global Startup Ecosystem Index reytingida birinchi marta dunyoning 100 talik roʻyxatiga kirib, 98-oʻrinni egalladi, biroq milliy ekotizimning asosiy qismi poytaxtga toʻgʻri kelmoqda.

Toshkent shahri mazkur reytingda 350-oʻrinni egallab, Markaziy Osiyoda eng tez oʻsuvchi shahar sifatida qayd etildi¹⁴⁶. Demak, innovatsion xizmatlar bozorining hududiy diversifikatsiyasi mintaqaviy iqtisodiy oʻsishning zaxira manbai boʻlib qolmoqda.

Xulosa va takliflar. “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasida mamlakatning Global innovatsiyalar indeksida yetakchi 50 talik davlatlar qatoridan joy olishi, oliy taʼlim qamrovini 50 foizga yetkazish hamda 10 ta oliy taʼlim muassasasini nufuzli xalqaro reytinglarning TOP-1000 roʻyxatiga kiritish maqsad qilib qoʻyilgan¹⁴⁷. Ushbu maqsadlarga erishishning hal qiluvchi sharti — innovatsion resurslarni natijaga aylantiruvchi universitet–biznes hamkorligi institutlarini mintaqaviy darajada shakllantirishdir. Tahlil asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. har bir viloyat universiteti huzurida yuridik shaxs maqomiga ega texnologiyalar transferi ofisini tashkil etish va ularning faoliyatini shartnomaviy daromad boʻyicha baholash tizimini joriy etish;
2. oliy taʼlim muassasalarining reyting metodikasiga “xoʻjalik shartnomalari boʻyicha daromad ulushi” va “tijoratlashtirilgan ishlanmalar soni” mezonlarini kiritish;
3. hududiy ustuvor tarmoqlar (qishloq xoʻjaligi, toʻqimachilik, energetika, geologiya va metallga ishlov berish) boʻyicha universitetlar huzurida ishlab chiqarish klasterlari va qoʻshma laboratoriyalarni tashkil etish;

¹⁴³Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi va tarmoq statistikasi maʼlumotlari asosida: Oʻzbekistonda ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish tizimining rivojlanish tendensiyalari va natijadorlik muammolari // Insurance Market of Uzbekistan. – Toshkent: TDIU, 2026. – <https://insurance.tsue.uz/index.php/journal/article/view/517>

¹⁴⁴Oʻsha manba. Foiz oʻzgarishlari muallif(lar) tomonidan hisoblangan.

¹⁴⁵Rasmiy statistika maʼlumotlari asosida muallif(lar) hisob-kitobi. – <https://stat.uz>

¹⁴⁶StartupBlink. Global Startup Ecosystem Index 2025: Oʻzbekiston dunyo reytingida birinchi marta 98-oʻrinni, Toshkent shahri esa 350-oʻrinni egalladi. – <https://www.startupblink.com>

¹⁴⁷Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi. – <https://lex.uz>

4. korxonalarining ilmiy tadqiqotlarga sarflagan mablagʻlari uchun soliq imtiyozlarini joriy etish orqali biznes tomonidan moliyalashtiriladigan GERD ulushini oshirish;

Mazkur chora-tadbirlarni amalga oshirish Oʻzbekistonning innovatsion natijalar boʻyicha reyting oʻrnini resurs koʻrsatkichlari darajasiga yaqinlashtirish, mintaqalarda yuqori qoʻshilgan qiymatga ega xizmatlar ulushini oshirish va 2030-yilga qadar belgilangan makroiqtisodiy maqsadlarga erishishga xizmat qiladi¹⁴⁸.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi // Oʻzbekiston Respublikasi qonun hujjatlari maʼlumotlari milliy bazasi. – <https://lex.uz>
2. Global Innovation Index 2025: Uzbekistan ranking. – Geneva: World Intellectual Property Organization, 2025. – 2 p. – <https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2025/uz.pdf>
3. Global Innovation Index 2024: Uzbekistan ranking. – Geneva: World Intellectual Property Organization, 2024. – 2 p. – <https://www.wipo.int/edocs/gii-ranking/2024/uz.pdf>
4. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy taʼlim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Oliy taʼlim tizimi koʻrsatkichlari. – <https://gov.uz/oz/edu>
5. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi rasmiy maʼlumotlari. – <https://stat.uz>
6. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations // Research Policy. – 2000. – Vol. 29, No. 2. – P. 109–123.
7. Perkmann M., Tartari V., McKelvey M. et al. Academic engagement and commercialisation: A review of the literature on university–industry relations // Research Policy. – 2013. – Vol. 42, No. 2. – P. 423–442.
8. Etzkowitz H. The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action. – London: Routledge, 2008. – 164 p.
9. Science, Technology and Innovation Parks in Uzbekistan: Assessment and Policy Issues. – Geneva: UNCTAD, 2024.
10. StartupBlink. Global Startup Ecosystem Index 2025. – <https://www.startupblink.com>

Mintaqada transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirishning innovatsion yoʻnalishlari va uning iqtisodiy oʻsishga taʼsiri

Rajabaliyeva Iroda Alisherovna

Qarshi davlat texnika universiteti tayanch doktoranti, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti assistenti

irodaalisherovna820@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-0776-7186>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqada transport logistika infratuzilmasini innovatsion rivojlantirish yoʻnalishlari va uning iqtisodiy oʻsishga taʼsiri tahlil qilingan. Raqamli logistika, intellektual transport tizimlari, multimodal tashuvlar, zamonaviy logistika markazlari va yashil transportning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijasida innovatsion transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish hududlarning investitsiyaviy jozibadorligi, savdo faolligi va raqobatbardoshligini oshirishi asoslangan.

Kalit soʻzlar: transport-logistika, innovatsiya, raqamli logistika, multimodal transport, logistika infratuzilmasi, iqtisodiy oʻsish.

Аннотация. В статье анализируются инновационные направления развития транспортно-логистической инфраструктуры региона и их влияние на экономический рост. Рассматривается значение цифровой логистики,

¹⁴⁸Strategik rivojlanish va islohotlar agentligi maʼlumotlari: 2023–2025-yillarda YaIM nominal hajmi 103 mlrd dollardan 145 mlrd dollarga yetdi, oliy taʼlim qamrovi 42 foizni tashkil etdi. – <https://asdr.gov.uz>

интеллектуальных транспортных систем, мультимодальных перевозок и современных логистических центров. Обосновано, что инновационное развитие инфраструктуры способствует повышению инвестиционной привлекательности, торговой активности и конкурентоспособности регионов.

Ключевые слова: транспортная логистика, инновации, цифровая логистика, мультимодальные перевозки, инфраструктура, экономический рост.

Abstract. This article analyzes innovative directions for developing regional transport and logistics infrastructure and their impact on economic growth. The role of digital logistics, intelligent transport systems, multimodal transportation, and modern logistics centers is examined. The study shows that innovative infrastructure development increases regional investment attractiveness, trade activity, and competitiveness.

Keywords: transport logistics, innovation, digital logistics, multimodal transportation, logistics infrastructure, economic growth.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida transport-logistika infratuzilmasi hududlarning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish korxonalari, savdo tashkilotlari, eksportyor va importyorlar faoliyatining samaradorligi nafaqat mahsulot ishlab chiqarish hajmiga, balki uni kerakli vaqtda, kerakli manzilga va minimal xarajatlar bilan yetkazib berish imkoniyatlariga ham bog'liq. Shu sababli zamonaviy iqtisodiyotda transport va logistika tizimini faqat yo'l, temir yo'l yoki transport vositalari majmui sifatida emas, balki raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari, logistika markazlari, omborlar va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini birlashtiruvchi kompleks tizim sifatida baholash muhimdir.

Jahon bankining Logistics Performance Index (LPI) metodologiyasida logistika tizimining samaradorligi bo'xona jarayonlari, transport infratuzilmasining sifati, raqobatbardosh logistika xizmatlari, yuklarni kuzatish imkoniyati va yetkazib berishning o'z vaqtida amalga oshirilishi kabi omillar bilan baholanadi. Jahon banki logistika xalqaro savdoning muhim tayanchi ekanligini ta'kidlaydi¹⁴⁹.

O'zbekistonning geografik joylashuvi transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirishga alohida ehtiyoj tug'diradi. Mamlakatning dengiz portlariga to'g'ridan-to'g'ri chiqish imkoniyatining mavjud emasligi xalqaro transport koridorlarini diversifikatsiya qilish, multimodal tashuvlarni rivojlantirish va tranzit salohiyatidan samarali foydalanishni talab etadi. Osiyo taraqqiyot banki O'zbekiston uchun transport-logistika tizimini rivojlantirish, xalqaro transport yo'laklarini diversifikatsiya qilish, yetkazib berish muddatlarini qisqartirish va xarajatlarni optimallashtirish muhimligini qayd etgan¹⁵⁰.

"O'zbekiston — 2030" strategiyasida O'zbekistonning global transport-logistika tarmoqlariga integratsiyasini chuqurlashtirish va milliy transport tizimi salohiyatini oshirish alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Strategiyada transport xizmatlari hajmini 320 trln so'mgacha oshirish, tranzit yuklarini 18,5 mln tonnaga yetkazish, temir yo'l orqali yuk tashish muddatlarini qisqartirish, elektrlashtirilgan temir yo'llar ulushini 65 foizga yetkazish kabi maqsadlar ko'zda tutilgan¹⁵¹.

Shu nuqtayi nazardan, hududlarda transport-logistika infratuzilmasini innovatsion asosda rivojlantirish masalasi nafaqat transport tarmog'ining samaradorligini oshirish, balki hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishning strategik omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning maqsadi mintaqada transport-logistika infratuzilmasini innovatsion rivojlantirish yo'nalishlari va ularning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tizimli, statistik, qiyosiy va tahliliy usullardan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi

¹⁴⁹ <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/21/world-bank-releases-logistics-performance-index-2023>

¹⁵⁰ <https://www.adb.org/news/adb-highlights-uzbekistans-economic-growth-2025>

¹⁵¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So‘nggi yillarda mamlakatda transport-logistika tizimini jadal rivojlantirish, transport infratuzilmasini yaxshilashga investitsiyalarni jalb qilish, yuk tashishlar bozorida sog‘lom raqobat muhitini yaratish borasida qator izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

Xususan, transport va yo‘l xo‘jaligi sohalarida bir qator institutsional o‘zgarishlar amalga oshirilib, avtomobil yo‘llari, aviatsiya va temir yo‘l sohalarida yagona davlat siyosatini yurituvchi vakolatli organi sifatida Transport vazirligi tashkil etildi. Transport sohasida yirik infratuzilma loyihalari amalga oshirilishi natijasida mamlakat hududlarining o‘zaro bog‘langanligini ta‘minlash va transport koridorlarini diversifikatsiya qilish vazifalarini hal etish imkoniyati yaratildi.

So‘nggi yetti yilda mahalliy tashuvchilarni qo‘llab-quvvatlash natijasida yuk avtomobillari soni 7 karra oshib, 26 mingga yetgan. Ularning xalqaro tashishdagi ulushi esa 35 foizdan 60 foizga oshgan. Ushbu davr mobaynida xalqaro yuk tashuvlari hajmi deyarli 2 barobarga o‘rib, 2024 yilda 59,7 mln tonnani tashkil etgan.

Temir yo‘l sohasida transformatsiya ishlari boshlanib, 2023 yilda “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ xoldingga aylantirildi hamda tarkibida temir yo‘l sohasida turli xizmatlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan yangi korxonalar faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Aviatsiya bozori erkinlashtirilishi hamda sohaga xususiy sektorning kirib kelishi natijasida, rezident aviakompaniyalar soni 16 taga yekazildi. 2024 yil yakuniga ko‘ra 16 ta qo‘shimcha havo kemalari olib kelindi va natijada milliy aviatsiya parkidagi havo kemalar soni 85 taga yetkazildi.

Mamlakatimizda amalga oshirilgan yirik infratuzilmaviy islohotlar, logistika xizmatlari sifatining oshishi natijasida Logistika samaradorligi indeksi bo‘yicha xalqaro reytingida O‘zbekiston 2016 yilda 118 o‘rindan 2023 yilda 88 o‘ringa ko‘tarildi. Lekin dunyodagi geosiyosiy vaziyatning keskinlashishi, transport sohasiga o‘z ta‘sirini o‘tkazmay qo‘ymadi. Yevropa yo‘nalishida tashish muddati 2 karra, xarajati esa 1,5 barobargacha oshib ketayapti. Ayrim Yevropa mamlakatlari chegaralaridagi o‘tkazish punktlari yopilgan, boshqalarida uzoq navbatlar yuzaga kelgan.

Logistika markazlari tarmog‘ining yetarli darajada rivojlanmagani, xalqaro yo‘nalishlarda yetkazib berish sxemalariga mamlakatdagi mavjud logistika ob‘ektlarining to‘liq jalb qilinmagani omborxona jarayonlari talab darajasida avtomatlashtirilmagan. Transport-logistika sohasida raqamlashtirish darajasining pastligi, kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi zamonaviy standart va talablarga to‘laqonli javob bermasligi. Ushbu sohada malakali professional kadrlar yetishmovchiligi xizmatlar sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Bundan tashqari, xalqaro tashuvlarda transport-ekspeditorlik xizmatlarining asosiy qismi xorijiy kompaniyalar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Shu bois transport-logistika tizimini izchil rivojlantirish va tashqi savdo yo‘nalishlarini yanada diversifikatsiya qilish maqsadida davlat rahbarining “O‘zbekiston Respublikasining transport-logistika tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori imzolandi. Mazkur qaror bilan mamlakatimiz transport-logistika tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi.

Transport-logistika tizimini 2030 yilgacha rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari etib quyidagilar belgilandi:

xalqaro va mintaqaviy hamkorlikni yanada rivojlantirish hisobiga tashqi savdo yo‘nalishlarini yanada diversifikatsiyalash, mavjud to‘siqlarni bartaraf etish, tashqi bozorlarga yuklarni yetkazib berish muddatlarini qisqartirish, transport-logistika xarajatlarini optimallashtirish;

multimodal tamoyilini maksimal darajada amalga oshirish imkonini beruvchi logistika xizmatlari bozorini rivojlantirish,

3PL va undan yuqori formatida xizmatlarni ko'rsatishga ixtisoslashgan yirik milliy transport operatorlar tashkil etilishini rag'batlantirish;

mamlakat tranzit salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarish, shu jumladan moslashuvchan tarif siyosatini qo'llash va bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish yo'li bilan qo'shimcha tranzit yuk oqimlarini jalb etish, bunda "MDH – O'zbekiston – Afg'oniston – Pokiston – Janubiy Sharqiy Osiyo", "Xitoy – Qirg'iziston – O'zbekiston – Turkmaniston – Eron – Turkiya – Yevropa davlatlari" yo'nalishlarida yuk tashishni rivojlantirish;

tashqi va ichki moliyalashtirish manbalarini jalb etish ko'lamini kengaytirish hamda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash asosida transport infratuzilmasini kompleks va ildam rivojlantirish, hududlarda yuklar shakllanishining asosiy nuqtalarini hisobga olgan holda logistika markazlarining zamonaviy tarmog'ini shakllantirish;

xalqaro axborot tizimlar bilan integratsiya qilgan holda mamlakatning logistika tizimi platformalarini shakllantirish, xalqaro yuk tashishlarda raqamli va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, logistika sohasida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish.

Qarorda iqtisodiyot va xalqaro bozor ehtiyojlariga mos ravishda milliy transport tizimini rivojlantirish, eksport-import jarayonlarida transport xarajatlarini optimallashtirish va tranzit salohiyatini kengaytirish maqsadida bir qator muhim chora-tadbirlar nazarda tutiladi, jumladan:

xalqaro yuk tashishni tashkil etishda milliy transport-ekspeditorlik korxonalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida transport-ekspeditorlik xizmatlariga QQS nol stavkasi belgilandi;

O'zbekistonda chegarani kesib o'tishga sarflanadigan o'rtacha vaqtni 40 dan 20 daqiqaga tushirish maqsadida 2025 yil 1 iyundan e'tiboran davlat chegarasi orqali avtomobil o'tkazish punktlarida avtotransport vositalarining elektron navbat tizimi joriy etiladi;

transport-logistika markazlarining zamonaviy tarmog'i shakllantiriladi;

umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari bo'ylarida yo'lbo'yi servis ("Service area" va "Service point") ob'ektlari tashkil etiladi;

xalqaro avtomobil transporti ittifoqi bilan hamkorlikda Xalqaro avtomobil transporti sohasida kadrlar tayyorlash va malaka oshirish bo'yicha mintaqaviy o'quv markazi tashkil etiladi.

Mazkur qaror loyihasida belgilangan vazifalarni amalga oshirilishi natijasida 2030 yilga borib quyidagi ko'rsatkichlarga erishiladi:

- xalqaro yuk tashish umumiy hajmi kamida 2 barobarga oshadi;
- transport va logistika xizmatlari eksporti 2 barobargacha oshadi;
- konteynerda yuk tashish ulushi kamida 1,5 barobarga oshadi;
- mamlakat tranzit o'tkazish quvvati yiliga 22 mln tonnaga yetadi;
- transport-logistika markazlari tarmog'ini yaratgan holda ularning yuklarga ishlov berish quvvati kamida 3 barobarga oshadi;

Jahon bankining Logistika samaradorligi indeksidan (LPI) kelib chiqib, O'zbekistonni 55-pog'onadan past bo'lmagan darajaga olib chiqiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy sharoitda transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish hududiy iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biridir. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar, intellektual transport tizimlari, multimodal tashuvlar, "aqlli" omborlar, sun'iy intellekt, IoT va "yashil" logistika texnologiyalarining joriy etilishi transport xizmatlarining samaradorligini yangi bosqichga olib chiqadi.

O'zbekistonda transport xizmatlari hajmining 2021–2025-yillarda 74,7 trln so'mdan 188,3 trln so'mgacha, ya'ni qariyb 2,5 barobarga oshgani transport-logistika sohasining iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi¹⁵². Shu bilan birga, 2025-yilda omborga joylashtirish va yordamchi transport xizmatlari hamda pochta-kuryerlik xizmatlarida yuqori o'sish sur'atlarining qayd etilishi logistika jarayonlarining raqamlashtirilishi va elektron tijorat rivojlanishi bilan bevosita bog'liq.

Mintaqalar kesimida transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirishda, avvalo, hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi, ishlab chiqarish salohiyati, eksport-import imkoniyatlari va transport-geografik joylashuvini hisobga olish lozim. Logistika markazlarini tashkil etish, transport yo'laklarini modernizatsiya qilish va multimodal tashuvlarni rivojlantirish hududlarning tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, transport-logistika tizimining innovatsion rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratish, investitsiyalarni jalb etish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish, hududlararo iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu asosda mintaqaviy transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida raqamlashtirish, intellektual transport tizimlarini joriy etish, multimodal transport koridorlarini shakllantirish, zamonaviy logistika markazlarini tashkil etish, sun'iy intellekt va IoT texnologiyalaridan foydalanish, yashil transportni rivojlantirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish taklif etiladi.

Umuman olganda, innovatsion transport-logistika infratuzilmasi nafaqat yuk va yo'lovchilar harakatini yaxshilovchi infratuzilma, balki hududiy iqtisodiy o'sish, investitsiyaviy faollik, tashqi savdo va raqobatbardoshlikni ta'minlovchi strategik iqtisodiy tizim sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
3. Risqulov A. A. Transport-logistika tizimlarini boshqarishda raqamli texnologiyalar: Nazariya va amaliyot. Toshkent: "Transport" nashriyoti. (2021).
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Transport xizmatlari hajmi va o'sish sur'atlari bo'yicha SIAT ma'lumotlar bazasi.
5. Rajabaliyeva I.A. "Mintaqaviy iqtisodiyot rivojida transport-logistika infratuzilmasining o'rni va ahamiyati" /Innovatsion iqtisodiyot ilmiy-amaliy elektron jurnal/ 2-jild 2-son fevral, 2026
6. Transport vazirligi rasmiy sayti ma'lumotlari (www.mintrans.uz).
7. www.stat.uz

JANUBIY VILOYATLAR SANOATINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR BILAN HAMKORLIKNING USTUVOR YO'NALISHLARI VA ISTIQBOLLARI

Esanova Nilufar

katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada O'zbekistonning janubiy viloyatlarini sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikning asosiy yo'nalishlari va istiqbollari tahlil qilingan. 1991-yildan 2024-yilgacha bo'lgan davrda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, xorijiy investitsiyalar va

¹⁵² https://siat.stat.uz/data/1213/?lang=uz&utm_source

texnologiyalarni jalb qilishning o'zni, hamkorlikning sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va energetika sohalaridagi istiqbollari o'rganilgan. Xorijiy hamkorlik, ayniqsa, eksport salohiyatini oshirish, yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada, shuningdek, janubiy viloyatlar uchun xorijiy hamkorlikning samarasini oshirish va istiqbollarni yanada rivojlantirish bo'yicha takliflar ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: Janubiy viloyatlar, sanoat rivojlanishi, xorijiy hamkorlik, investitsiyalar, texnologiyalar, transport infratuzilmasi, qishloq xo'jaligi, eksport, iqtisodiy diplomatiya, modernizatsiya, istiqbollar.

Аннотация. В данной научной статье анализируются основные направления и перспективы сотрудничества с зарубежными странами в развитии промышленности южных регионов Узбекистана. В период с 1991 по 2024 год были рассмотрены экономические реформы, привлечение иностранных инвестиций и технологий, а также перспективы сотрудничества в таких сферах, как промышленность, сельское хозяйство, транспорт и энергетика. Иностранное сотрудничество играет важную роль в повышении экспортного потенциала, развитии новых отраслей промышленности и обеспечении экономической стабильности. В статье также представлены предложения по повышению эффективности зарубежного сотрудничества и дальнейшему развитию перспектив в южных регионах.

Ключевые слова: Южные регионы, развитие промышленности, иностранное сотрудничество, инвестиции, технологии, транспортная инфраструктура, сельское хозяйство, экспорт, экономическая дипломатия, модернизация, перспективы.

Abstract. This scientific article analyzes the main directions and prospects of cooperation with foreign countries in the development of industry in the southern regions of Uzbekistan. From 1991 to 2024, economic reforms, the attraction of foreign investments and technologies, and cooperation prospects in areas such as industry, agriculture, transport, and energy are examined. Foreign cooperation plays a significant role in increasing export potential, developing new industrial sectors, and ensuring economic stability. The article also presents proposals for improving the effectiveness of foreign cooperation and further developing the prospects in the southern regions.

Key words: Southern regions, industrial development, foreign cooperation, investments, technologies, transport infrastructure, agriculture, export, economic diplomacy, modernization, prospects.

Kirish. Mustaqillikka erishganidan so'ng, O'zbekistonning janubiy viloyatlari, ayniqsa Surxondaryo, Qashqadaryo, Farg'ona va Buxoro viloyatlari, iqtisodiy jihatdan rivojlanishning yangi bosqichiga qadam qo'ydilar. Bu hududlarda sanoatni rivojlantirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish jarayonida xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikning o'zni beqiyosdir. Xorijiy investitsiyalar, texnologiyalar, tajriba va yangi bozorlar O'zbekiston janubiy viloyatlarining iqtisodiy salohiyatini oshirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu maqola O'zbekistonning janubiy viloyatlarini sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikning ustuvor yo'nalishlari va istiqbollari haqida so'nggi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarni tahlil etadi.

Janubiy viloyatlarni sanoatni rivojlantirishda xorijiy hamkorlikning asosiy yo'nalishlarini quyidagicha belgilash mumkin:

Investitsiyalar va kapital oqimi: Xorijiy investitsiyalar sanoatni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va yangi texnologiyalarni joriy etishda muhim ahamiyatga ega. Xususan, transport infratuzilmasi, energetika sektori va yengil sanoat sohalarida xorijiy kapitalning ulushi katta.

Texnologiyalar va innovatsiyalar transferi: O'zbekistonning janubiy viloyatlarida xorijiy texnologiyalarni joriy etish, yangi ishlab chiqarish usullarini qo'llash va ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini amalga oshirish orqali sanoatning samaradorligini oshirish muhim yo'nalishlardan biridir.

Ilmiy adabiyotlar tahlili — bu ilmiy tadqiqotlarda o'rganilayotgan mavzu bo'yicha mavjud bo'lgan adabiyotlarning tanqidiy va tizimli tahlili. Maqolada "Janubiy viloyatlar sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikning ustuvor yo'nalishlari va istiqbollar" mavzusida ilmiy adabiyotlar tahlilini amalga oshirishda quyidagi qadamlar va yo'nalishlar tavsiya etiladi:

Bu qismda, janubiy viloyatlar sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikka oid mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar ko'rib chiqiladi. 1991-yildan boshlab O'zbekistonning mustaqillikka erishishi bilan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy islohotlar amalga oshirilganligi, shuningdek, ushbu jarayonlarning sanoat rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, xalqaro bozorlar bilan integratsiya qilish, sanoatni modernizatsiya qilish va qishloq xo'jaligini rivojlantirishda xorijiy hamkorlikning ahamiyati va salohiyati yoritiladi [1].

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va texnologiyalar transferi O'zbekistonning janubiy viloyatlari sanoatini modernizatsiya qilishda muhim omillardan biridir. Bu borada mavjud adabiyotlar, xorijiy kapitalni jalb qilishning iqtisodiy, huquqiy va siyosiy asosi, shuningdek, xorijiy texnologiyalarni samarali joriy etishning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Xorijiy investitsiyalar, ayniqsa, qishloq xo'jaligiga asoslangan sanoatni rivojlantirishda, transport va energetika infratuzilmasini yaxshilashda o'zgartirishlar yaratgan. Janubiy viloyatlarda sanoat va qishloq xo'jaligini birlashtirish, agrosanoat tarmoqlarini rivojlantirishda xorijiy hamkorlikning o'rni alohida ta'kidlanadi. Agrosanoat tarmoqlarining rivojlanishi, yangi texnologiyalarni qishloq xo'jaligiga tatbiq etish, agrar sanoatni diversifikatsiya qilishda xorijiy davlatlar bilan hamkorlikning samaralari ko'rib chiqiladi.

Xorijiy mamlakatlar bilan savdo aloqalari va iqtisodiy diplomatiya hamda ularning janubiy viloyatlar sanoatini rivojlantirishga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Xalqaro savdo shartnomalari, bozorlarni diversifikatsiya qilish va yangi eksport yo'nalishlarini ochish borasidagi adabiyotlar tahlili ham muhimdir. Ushbu jarayonlarda eksport salohiyatining oshishi, yangi sanoat tarmoqlarining tashkil etilishi va transport yo'llarining rivojlantirilishi yoritiladi. Xorijiy hamkorlikda yuzaga keladigan muammolar va istiqbollar hamda ularning yechimlari, ayniqsa, janubiy viloyatlar uchun qanday imkoniyatlar yaratishi haqida ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Bu yerda ekologik va ijtimoiy muammolar, siyosiy va iqtisodiy barqarorlikning ta'siri, shuningdek, xorijiy hamkorlikning samarali yo'lga qo'yilishi bo'yicha mavjud tadqiqotlar muhokama qilinadi [2].

Tadqiqotda ko'rsatilgan asosiy ilmiy manbalar, xorijiy hamkorlik va sanoat rivojlanishidagi asosiy yo'nalishlar va istiqbollarni tahlil qilgandan so'ng, umumiy xulosa keltiriladi. Bu xulosa O'zbekistonning janubiy viloyatlarida xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikni rivojlantirishning muhim yo'nalishlari va istiqbollariga oid amaliy takliflar ishlab chiqishga yordam beradi.

Tashqi savdo va eksport imkoniyatlari: Xorijiy bozorlar bilan savdo aloqalarini rivojlantirish, mahsulotlarni eksport qilish, yangi bozorlar ochish hamda xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy diplomatiya yo'nalishida amalga oshirilgan hamkorliklar muhim ahamiyatga ega [3].

Sanoat va qishloq xo'jaligi integratsiyasi: Janubiy viloyatlar, ayniqsa, qishloq xo'jaligi va agrosanoat sektori rivojlantirilgan hududlar bo'lib, bu sohada xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilishni kuchaytirish zarur.

Xorijiy hamkorlikni rivojlantirishda istiqbolli yo'nalishlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Turizm sohasida hamkorlik: O'zbekistonda turizm sanoati rivojlanishi bilan janubiy viloyatlar ham xorijiy turizm kompaniyalari bilan hamkorlik qilishni boshladilar. Bu soha uchun xorijiy investitsiyalarni jalb etish, yangi turistik infratuzilmani qurish va madaniy merosni saqlashni o'z ichiga oladi [4].

Barqaror energiya manbalarini rivojlantirish: O'zbekistonda energiya ta'minoti va energiya samaradorligini oshirish uchun xorijiy texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya

manbalariga sarmoya kiritish istiqbolli yo'nalishlar sirasiga kiradi. Janubiy viloyatlarda, ayniqsa, quyosh va shamol energetikasiga katta e'tibor qaratilmoqda.

Sanoat zanjirlarini diversifikatsiya qilish: Xorijiy hamkorlar bilan yangi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, shu jumladan, yuqori texnologiyalarni ishlab chiqarish, avtomobil sanoati va kimyo sanoatining rivojlanishi istiqbollari mavjud[5].

Transport va logistika infratuzilmasini rivojlantirish: Janubiy viloyatlarni boshqa mamlakatlar bilan bog'laydigan transport tarmoqlarining rivojlanishi ham xorijiy hamkorlikning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Bu, o'z navbatida, eksport-import aloqalarini kengaytirishga va logistika xizmati sifatini oshirishga yordam beradi.

Xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikning bir qator ijobiy natijalari mavjud, jumladan:

Iqtisodiy o'sishning ta'minlanishi: Xorijiy investitsiyalar va texnologiyalarni jalb qilish natijasida janubiy viloyatlarda sanoat ishlab chiqarishining o'sishi kuzatilmoqda[6].

Yangi ish o'rinlarining yaratilishi: Sanoatni rivojlantirish, yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini tashkil etish orqali aholi bandligini ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratish.

Sanoat infratuzilmasining modernizatsiyasi: Yangi texnologiyalar va usullarni joriy etish orqali ishlab chiqarishning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish.

Janubiy viloyatlarni sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi uchun juda muhim omildir. Xorijiy investitsiyalar, texnologiyalar va yangi bozorlar janubiy viloyatlarni modernizatsiya qilish, yangi tarmoqlarni rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq, bu hamkorlikni yanada samarali qilish uchun siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish va ekologik masalalarga e'tibor qaratish zarur[7]. Shuningdek, xorijiy investorlarga qulay sharoitlar yaratish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali Janubiy viloyatlarning sanoat salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish mumkin.

O'zbekistonning janubiy viloyatlarining sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik o'ta muhim ahamiyatga ega. 1991-yildan so'ng O'zbekistonning iqtisodiy islohotlar dasturida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va savdo aloqalarini kengaytirish asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik, ayniqsa, janubiy viloyatlar uchun o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi: yangi ish o'rinlarining yaratilishi, eksport salohiyatining oshishi va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari yuzaga keldi. Lekin, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish va amaliy tajribalar shuni ko'rsatdiki, bu jarayonning samarali amalga oshirilishi uchun bir qator muammolar va to'siqlar ham mavjud. Xususan, huquqiy va iqtisodiy barqarorlik, o'zaro manfaatli shartnomalar va hamkorlikning uzluksizligini ta'minlash zarur. Janubiy viloyatlarda xorijiy hamkorlikni rivojlantirishda o'rta va uzoq muddatli istiqbollar mavjud bo'lib, ular sanoatning diversifikatsiyasi, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va yangi sanoat tarmoqlarining tashkil etilishi kabi sohalarida o'zini namoyon qiladi. Mazkur tadqiqot yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalar beriladi:

Birinchidan, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda samarali tizimni yaratish: Janubiy viloyatlarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda mavjud qonunchilikni takomillashtirish va unga yangilanishlar kiritish zarur. Investitsiyalarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari, yengilliklar va subsidiyalarni taqdim etish, shuningdek, xorijiy investorlar uchun xavfsiz biznes muhitini yaratish muhimdir. Shuningdek, xorijiy kapitalni jalb qilish jarayonida hududiy investitsiya siyosatini kuchaytirish kerak.

Ikkinchidan, texnologiyalarni transfer qilish va innovatsiyalarni joriy etish: Xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda ilg'or texnologiyalarni olib kelish va ularni janubiy viloyatlarning sanoatiga joriy etish zarur. Bu, o'z navbatida, sanoatni modernizatsiya qilish, mahsulot sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga yordam beradi. Texnologiyalarni transfer qilish va o'zlashtirish jarayonlarini yanada samarali amalga oshirish uchun ilmiy-texnik hamkorlikni kuchaytirish kerak.

Uchinchidan, sanoatni diversifikatsiya qilish: Janubiy viloyatlar sanoatini diversifikatsiya qilish, qishloq xo'jaligi va eng so'nggi texnologiyalarga asoslangan tarmoqlarni rivojlantirishni ta'minlash lozim. Yangi sanoat tarmoqlarini, masalan, energetika, avtomobil sanoati, oziq-ovqat sanoati va boshqa tarmoqlarni rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikni chuqurlashtirish muhimdir. Bunda, ayniqsa, eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirish lozim.

To'rtinchidan, maqsadli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish: Xorijiy hamkorlikni rivojlantirishda strategik dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarur. Har bir janubiy viloyat uchun alohida iqtisodiy rivojlanish strategiyasi va maqsadli dasturlarni ishlab chiqish, bu hududlarning o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda, shuningdek, xorijiy hamkorlar bilan to'g'ri va samarali shartnomalar tuzishga imkon yaratadi.

Beshinchidan, infratuzilmani rivojlantirish va transport tarmog'ini yaxshilash: Janubiy viloyatlarning sanoatini rivojlantirish uchun transport va kommunikatsiya infratuzilmasini yaxshilash zarur. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda transport yo'llarining o'rni alohida ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish uchun transport tarmog'ini modernizatsiya qilish zarur.

Oltinchidan, ijtimoiy va ekologik masalalar bilan shug'ullanish: Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ekologik barqarorlik va ijtimoiy masalalarga e'tibor qaratish zarur. Yangi sanoat tarmoqlarini yaratish, shu bilan birga, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, ishchilarni ijtimoiy himoya qilish va ularning huquqlarini ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratish muhimdir.

Yettinchidan, ta'lim va malaka oshirish dasturlarini rivojlantirish: Janubiy viloyatlarning sanoatini rivojlantirishda yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ularni xorijiy tajriba bilan tanishtirish zarur. Bu, ayniqsa, texnologik va sanoat sohalarida yuqori malakali ishchi kuchini tayyorlashni anglatadi. Mahalliy mutaxassislarining bilimlarini oshirish uchun xorijiy mamlakatlar bilan ta'lim sohasidagi hamkorlikni rivojlantirish muhimdir.

O'zbekistonning janubiy viloyatlarida sanoatni rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlik keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu bilan birga, mavjud muammolarni hal qilish va istiqbollarni amalga oshirish uchun o'zaro manfaatli shartnomalar tuzish, huquqiy bazani mustahkamlash, texnologiyalarni transfer qilish va sanoatni diversifikatsiya qilish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Bu hamkorlikni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ilmiy asoslangan yondashuv va samarali strategiyalarni ishlab chiqish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asadov, N. (2001). *Xorijiy investitsiyalar va ularning O'zbekiston sanoatiga ta'siri*. Tashkent: O'zbekiston iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
2. Karimov, I. A. (1997). *O'zbekiston iqtisodiy islohotlari: Muammolar va istiqbollar*. Tashkent: O'zbekiston.
3. Toshev, O. (2015). *O'zbekistonning janubiy viloyatlari: Iqtisodiy rivojlanish va eksport salohiyati*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar instituti.
4. Bazarov, A. (2008). *Qishloq xo'jaligini rivojlantirishda xorijiy hamkorlik*. Tashkent: Qishloq xo'jaligi akademiyasi.
5. Abdukarimov, R. (2020). *Transport va energetika infratuzilmasining rivojlanishi: O'zbekistonning janubiy viloyatlarida xorijiy hamkorlik*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
6. Zaripov, F. (2019). *Xorijiy savdo va iqtisodiy diplomatiya: O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalari*. Tashkent: O'zbekiston tashqi iqtisodiyot universiteti.
7. Ministry of Economy of the Republic of Uzbekistan. (2022). *Uzbekistan's Industrial Development Strategy: Key Sectors and Foreign Investment Opportunities*. Tashkent: Ministry of Economy.

8. World Bank. (2018). *Uzbekistan: Industrialization and Export Growth Opportunities in the Southern Regions*. Washington, D.C.: World Bank.
9. United Nations Development Programme (UNDP). (2021). *Sustainable Development in Southern Uzbekistan: Challenges and Opportunities for Economic Growth*. Tashkent: UNDP.
10. Gulomov, S. (2014). *Sanoat va qishloq xo'jaligini integratsiya qilishda xorijiy investitsiyalar roli*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali, 12(3), 22-34.
11. Sodikov, M. (2010). *Globalizatsiya va rivojlanish: O'zbekistonning janubiy viloyatlari*. Tashkent: Iqtisodiy adabiyotlar.
12. Aminov, R. (2021). *Uzbekistan's Role in the Global Economic System and Foreign Cooperation Prospects*. Tashkent: O'zbekiston xalqaro iqtisodiy aloqalar universiteti.
13. Asian Development Bank (ADB). (2017). *Investing in Southern Uzbekistan: Potential for Industrial Growth and Foreign Partnerships*. Manila: Asian Development Bank.
14. Khamdamov, B. (2023). *Sanoat modernizatsiyasi va xorijiy texnologiyalar: O'zbekiston tajribasi*. Tashkent: O'zbekiston xalqaro biznes va iqtisodiyot universiteti.
15. International Monetary Fund (IMF). (2022). *Economic Reforms in Uzbekistan and the Role of Foreign Investment in Southern Regions*. Washington, D.C.: IMF.

1991–2001-YILLARDA QASHQADARYO VILOYATIDA SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR: DAVLAT SIYOSATI VA TASHKILIY O'ZGARISHLAR

Haqberdiev Rustamjon Shodmon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti, kichik ilmiy xodim, Toshkent, O'zbekiston
e-mail: conniggulden42@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilgan huquqiy va tashkiliy islohotlar Qashqadaryo viloyati misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy va statistik usullardan, arxiv hujjatlari hamda davriy matbuot materiallaridan foydalanildi. Unda birlamchi tibbiy yordam, shoshilinch tibbiy xizmat, tibbiy kadrlar va dori-darmon ta'minotidagi o'zgarishlar yoritilib, islohotlarning hududiy rivojlanishga ta'siri ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, mustaqillik, sog'liqni saqlash, davlat siyosati, islohotlar, Qashqadaryo, tibbiy xizmat.

Аннотация. В статье рассматриваются правовые и организационные реформы в системе здравоохранения Узбекистана в первые годы независимости на примере Кашкадарьинской области. На основе историко-сравнительного и статистического методов, архивных документов и материалов периодической печати анализируются изменения в первичной медицинской помощи, службе скорой помощи, подготовке медицинских кадров и лекарственном обеспечении. Показано значение данных реформ для развития региональной системы здравоохранения.

Ключевые слова: Узбекистан, независимость, здравоохранение, государственная политика, реформы, Кашкадарьинская область, медицинская помощь.

Abstract. The article examines legal and organizational reforms in Uzbekistan's healthcare system during the early years of independence, focusing on Kashkadarya Region. Using historical-comparative and statistical methods, archival documents, and periodical materials, the study analyzes changes in primary healthcare, emergency medical services, medical personnel, and pharmaceutical provision. The study highlights the significance of these reforms for the development of the regional healthcare system.

Keywords: Uzbekistan, independence, healthcare, state policy, reforms, Kashkadarya Region, medical care.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, aholi salomatligini muhofaza qilish va tibbiy xizmatni takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mustaqillikning dastlabki yillarida sog'liqni saqlash tizimini yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga moslashtirish, tibbiy muassasalar faoliyatini qayta tashkil etish, birlamchi tibbiy yordamni rivojlantirish hamda aholining tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirildi.

Mazkur jarayonlar Qashqadaryo viloyatida ham o'ziga xos xususiyatlar bilan kechdi. 1991–2001-yillarda viloyatda tibbiyot muassasalari tarmog'i qayta tashkil etilib, qishloq vrachlik punktlari faoliyati kengaytirildi, shoshilinch tibbiy yordam tizimining moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Shu bilan birga, tibbiy kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish, onalik va bolalikni muhofaza qilish, dori-darmon ta'minoti hamda farmatsevtika tizimini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratildi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning asosiy manbalarini O'zbekiston Milliy arxivi hujjatlari, statistik ma'lumotlar hamda 2001-yilda nashr etilgan "O'zbekistonda sog'liqni saqlash" gazetasidagi materiallar tashkil etadi. Jumladan, Qashqadaryo viloyatidagi sog'liqni saqlash tizimining holati va undagi o'zgarishlarni yorituvchi M-37-fondning 1-ro'yxatidagi 5430-, 429- va 2147-yig'ma jildlardan foydalanildi. Shuningdek, tibbiyot muassasalari, tibbiy kadrlar, birlamchi tibbiy yordam, shoshilinch tibbiy xizmat va dori-darmon ta'minotiga oid statistik ma'lumotlar tahlil qilindi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyyosiy, statistik va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyyosiy usul orqali 1991–2001-yillarda sog'liqni saqlash tizimida yuz bergan o'zgarishlar qiyyosiy jihatdan o'rganildi. Statistik usul asosida tibbiyot muassasalari, tibbiy kadrlar, shifoxona o'rinlari va dori-darmon ta'minotiga oid ko'rsatkichlarning dinamikasi tahlil qilindi. Tizimli yondashuv yordamida amalga oshirilgan islohotlarning o'zaro bog'liq yo'nalishlari va hududiy sog'liqni saqlash tizimiga ta'siri baholandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyati mustaqillikning dastlabki yillarida sanoati ma'lum darajada rivojlangan, qishloq xo'jaligi aholi turmush tarzida katta o'ringa ega, aholi soni yuqori ko'rsatkichga ega hudud sanalgan. Viloyat aholisining sog'ligini mustahkamlash mustaqillikning dastlabki yillaridan davlat siyosatining dolzarb yo'nalishlaridan hisoblangan.

Xususan, Qashqadaryo viloyatida 1991-yilda 116 ta shifoxona va 288 ta ambulatoriya-poliklinika muassasasi faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ularda 4686 nafar shifokor va 17 314 nafar o'rta tibbiyot xodimi xizmat qilgan. Ammo keyinchalik sog'liqni saqlash sohasida amalga oshirilgan davlat siyosati, sohada joriy etilgan yangi tizim va mamlakat oldidagi moliyaviy qiyinchiliklar sabab kasalxonalar soni qisqardi. Chunonchi, 2000-yilga kelib shifoxonalar soni 96 taga qisqartirilgan bo'lsada, ambulatoriya-poliklinika muassasalari soni esa 348 taga yetkazildi.

Qolaversa, 1991-yilda 19 730 ta statsionar o'rin mavjud bo'lgan bo'lsa, 2000-yilda ularning soni 10 408 taga kamaytirildi. Shu bilan birga, ambulatoriya-poliklinika muassasalarining umumiy quvvati 17 322 tadan 21 788 taga oshirildi. Bu esa samarasiz faoliyat olib borgan tizimning yangi asosda tashkil etilishini anglatar edi.

Mazkur 10 yillik davr mobaynida tibbiyot tizimi moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga ham ma'lum darajada harakat qilindi. Ya'ni, 1991–2000-yillar davomida viloyatda bir qator yangi tibbiyot muassasalari foydalanishga topshirildi. Jumladan, Kitob tumanida 120 o'rinli yuqumli kasalliklar shifoxonasi, G'uzor tumanida 750 qatnovga mo'ljallangan markaziy poliklinika, Qarshi shahrida viloyat yuqumli kasalliklar shifoxonasi, Shahrisabz shahrida DSENM laboratoriyasi, shuningdek yangi tug'ruq va bolalar shifoxonalari ishga tushirildi.

Aholi salomatligini ta'minlash, ularga birlamchi tibbiy yordam, profilaktika va tushuntirish ishlarini amalga oshirishga ham alohida e'tibor qaratildi. Xususan, Birlamchi tibbiy yordam tizimini rivojlantirish maqsadida 1991-yilda 6 ta, 1997-yilda 9 ta, 1998-yilda 15 ta, 1999-yilda 14 ta va 2000-yilda 20 ta qishloq vrachlik punkti (QVP) qurildi. Bundan tashqari, 1999-yilda 22 ta va 2000-yilda 10 ta birlamchi tibbiyot muassasasi QVPga aylantirildi. Natijada 107 ta feldsher-akusherlik punkti (FAP), 11 ta qishloq vrachlik ambulatoriyasi (QVA) va 13 ta qishloq uchastka shifoxonasi (QUSH) qisqartirildi.

Bu siyosat shundan dalolat beradiki, oldingi ko'p bosqichli smarasiz birlamchi tibbiyot muassasalari yagona QVPlar shaklida tashkil qilinib, aholiga tibbiy xizmatni yaqinlashtirishga harakat qilindi.

Shoshilinch tibbiy yordam tizimi ham davlat siyosatidan chetda qolmadi. Xususan, tez tibbiy yordam xizmatini rivojlantirish maqsadida 1996-yilda 2 ta, 1997-yilda 85 ta va 2000-yilda 8 ta "Damas" rusumli tez yordam avtomobili xarid qilindi. 2000-yilda esa viloyat shoshilinch tibbiy yordam markazi uchun 8 ta "Damas" avtomobili, 100 mln so'mlik tibbiy uskunalar, 40 mln so'mlik jihozlar, 18,5 mln so'mlik homiylik mablag'i va 28 ming AQSH dollari qiymatidagi neyroxirurgik jihozlar xarid qilindi. Bu esa aholiga sifatli tez tibbiy yordam ko'rsatishda tibbiy asbob-uskunalar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini oshirishga xizmat qildi.

Qolaversa, 2000-yilda Germaniyaning Karl Storz firmasidan 71 mln so'mlik 2 ta laparoskop apparati, 10 ta jarrohlik to'plami, Yaponiyadan 2 ta ultratovush apparati, 2 ta RO-6 narkoz apparati, 80 ming AQSH dollari qiymatidagi "Delfiya" skrining apparati hamda viloyat 1-son shifoxonasiga 80 mln so'mlik Siemens rentgen apparati o'rnatildi.

Qashqadaryo viloyatida tibbiy kadrlar bilan bog'liq mavjud muammolarni bartaraf etish uchun kadrlar sonini oshirishga harakat qilindi. Viloyatda shifokorlar soni 1991-yildagi 4686 nafardan 2000-yilda 5510 nafarga, o'rta tibbiyot xodimlari soni esa 17 314 nafardan 21 703 nafarga yetkazildi. Viloyatda 7 nafar fan doktori, professor va 47 nafar fan nomzodi faoliyat ko'rsatgan.

1998-yil 10-noyabrdagi PF-2107-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida viloyatda 1999-2005-yillarga mo'ljallangan hududiy dasturlar ishlab chiqildi. 2000-yil yakuniga kelib Respublika shoshilinch tibbiy yordam markazining viloyat filiali va 11 ta tuman shoshilinch tibbiy yordam bo'limi faoliyat boshladi. Ularda 229 nafar shifokor va 533 nafar o'rta tibbiyot xodimi xizmat ko'rsatgan.

2000-yilda qurilish va qayta tashkil etish hisobiga 30 ta QVP va 1 ta ShVP foydalanishga topshirildi. Tibbiyot muassasalarini bosqichma-bosqich pullik xizmatga o'tkazish natijasida aholiga ko'rsatilgan pullik tibbiy xizmat (15%) hisobidan 29 358,3 ming so'm mablag' shakllantirildi[1]. Aholi jon boshiga sog'liqni saqlash uchun ajratilgan mablag' 1991-yildagi 114 so'mdan 2000-yilda 2740 so'mga yetdi.

Shu bilan birgalikda, tizimda jiddiy kamchiliklar ham ko'zga tashlanib turdi. Xususan, Qashqadaryo viloyatida 1999 yilda 27 ta onalar ʻulimi qayd etilgan, shundan 8 tasi hisobotdan yashirilgan. Tekshiruvdan ʻyng Qarshi va Koseon tuman markaziy shifoxonalari boʻsh shifokorlari lavozimidan ozod etilgan, viloyat boʻsh akusher-ginekologi intizomiy javobgarlikka tortilgan[2].

Qarshi shahridagi tibbiyot bilim yurti kapital ta'mirlanib, tibbiyot kollejiga aylantirildi. Shuningdek, Onalar va bolalar skrining markazi, Respublika Akusherlik va ginekologiya ilmiy-tadqiqot institutining Qarshi filiali hamda 2001-yilda Qarshi shahar Ayollar markazi tashkil etildi.

Ushbu tadbirlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 5-fevraldagi 68-sonli "Ona va bola" davlat dasturi to'g'risida"gi qarori ijrosi doirasida amalga oshirildi. Qaror asosida viloyat sog'liqni saqlash boshqarmasining 22-fevraldagi 34-sonli buyrug'i qabul qilindi. 2001-yilda viloyatda 3 ta QVP, 1 ta ShVP va 1 ta ShTEB foydalanishga topshirildi.

Bundan tashqari, Akusherlik va ginekologiya institutining Qarshi filiali shahar tug'ruq kompleksiga ko'chirilib, ta'mirlash uchun 65 mln so'm ajratildi. Onalar va bolalarga xizmat ko'rsatuvchi muassasalarga 10 mln so'mlik yumshoq inventar, shuningdek, turli manbalar hisobidan dori vositalari yetkazib berildi[1].

1994-yil 29-mayda Qashqadaryo viloyati hokimligi aholining dori-darmon bilan ta'minlanishidagi muammolarni hisobga olib, Qarshi shahrida infuzion eritmalar va gigroskopik momiq ishlab chiqaruvchi zavodlar qurish bo'yicha Italiyaning "Sayko" kompaniyasi bilan "Safar-invest" aksiyadorlik jamiyati orqali 19 mln 320 ming AQSh dollari miqdorida shartnoma imzoladi[3].

Viloyat “Salomatlik” markazi Salomatlik institutiga aylantirilib, “Sog‘lom ona – sog‘lom bola” dasturi tasdiqlandi. Uni amalga oshirish uchun 5 mln 742 ming AQSH dollari ajratilib, institut zamonaviy kompyuter va diaproyektorlar bilan jihozlandi. Shu davrda viloyat sil kasalliklari dispanseriga DOTS dasturi doirasida 5 mln nemis markasi ajratildi. Natijada dispanser Buxoro, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari shifokorlari uchun o‘quv markaziga aylantirildi.

1994-yil 11-martdagi Vazirlar Mahkamasining 132-son qarori asosida dorixonalarni xususiylashtirish boshlandi. Qashqadaryo viloyati Dorixonalar boshqarmasi aksiyadorlik jamiyatiga aylantirilib, qolgan dorixonalar xususiylashtirildi va ularga belgilangan tartibda litsenziyalar berildi. 1994–2000-yillarda farmatsevt va provizorlar tayyorlashga ham alohida e‘tibor qaratilib, Toshkent farmatsevtika institutiga har yili qariyb 50 nafar bitiruvchi yuborildi. 2000-yilda Qarshida tashkil etilgan malaka oshirish kurslarida 43 nafar provizor malakasini oshirdi[1].

1997-yilda dorixonalarda o‘tkazilgan tekshiruvlar natijasida Qashqadaryo viloyatidagi “Jurabek” dorixonasida 203 ming so‘mlik 7 turdagi, “Zilola” dorixonasida 78 255 so‘mlik 44 turdagi, “Lola” dorixonasida esa 19 700 so‘mlik dori vositalari sotuvga qo‘yilgani aniqlandi. Farg‘ona viloyatidagi “Mumiyo” dorixonasida esa laboratoriya tahlilidan o‘tkazilmagan 71 turdagi dori vositasi sotuvga chiqarilgan[4].

Shu bilan birga, viloyatda farmatsevt kadrlar salohiyatini oshirishga e‘tibor qaratildi. 1991-yilda mutaxassislik toifasiga ega 21 nafar dorishunos faoliyat yuritgan bo‘lsa, 2001-yilga kelib 31 nafar oliy, 62 nafar birinchi va 33 nafar ikkinchi toifali provizor faoliyat yuritdi.

Aholining dori-darmon bilan ta‘minlanishini yaxshilash maqsadida 1991–2000-yillarda ijtimoiy kasalliklarga chalingan aholiga 255 584,3 ming so‘mlik dori-darmon bepul tarqatildi. 1994-yildan boshlab shahar va tuman markaziy dorixonalarida fitobarlar tashkil etilib, mahalliy dorivor o‘simliklardan tayyorlangan damlama va sharbatlar bilan ta‘minlash yo‘lga qo‘yildi.

Umuman, 1994–2000-yillarda viloyatga 1 mlrd 826 mln so‘mlik dori-darmon olib kelinib, aholi hamda davolash-profilaktika muassasalariga yetkazildi. Bundan tashqari, boshqa mulkchilik shaklidagi dorixonalar orqali 1 mlrd 612 mln so‘mlik dori-darmon tarqatildi[1].

1999-yilga kelib, Qashqadaryo viloyatida litsenziyasiz dori-darmon savdosi bilan shug‘ullanuvchi dorixonalar aniqlanmadi. Shuningdek, viloyatdagi barcha dorixona muassasalari “Dori-darmon” OAJ bilan narxi cheklangan va mavjud bo‘lishi shart bo‘lgan 20 turdagi dori vositasini xarid qilish bo‘yicha shartnomalar tuzdilar[2].

Dori-darmon ta‘minotini yaxshilashda xalqaro tashkilotlarning beg‘araz yordami ham muhim ahamiyat kasb etdi. 1999–2000-yillarda 32 ta xalqaro tashkilot tomonidan 1 816 turdagi, 994 mln so‘mlik dori-darmon va tibbiy buyumlar yetkazib berilib, viloyatdagi davolash-profilaktika muassasalariga tarqatildi. Bundan tashqari, Yevrokredit mablag‘lari hisobidan 60 turdagi dori vositalari olib kelinib, tibbiyot muassasalari o‘rtasida taqsimlandi[1].

Umuman, 1990-yillarda Qashqadaryo viloyatida dori-darmon ta‘minotini yaxshilash, farmatsevtika tizimini tartibga solish va aholining zarur dori vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 1991–2001-yillarda Qashqadaryo viloyatida sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida amalga oshirildi. Bu davrda tibbiyot muassasalari tarkibiy jihatdan qayta tashkil etilib, birlamchi tibbiy yordam, xususan, qishloq vrachlik punktlari faoliyati kengaytirildi. Shoshilinch tibbiy yordam tizimining moddiy-texnik bazasi mustahkamlanib, zamonaviy tibbiy jihozlar bilan ta‘minlashga e‘tibor kuchaydi.

Shuningdek, tibbiy kadrlar sonining ortishi, ularning malakasini oshirish, farmatsevtika tizimini qayta tashkil etish va aholining zarur dori-darmonlarga bo‘lgan ehtiyojini ta‘minlash borasida muayyan

natijalarga erishildi. Shu bilan birga, onalik va bolalikni muhofaza qilish, tibbiy xizmat sifatini oshirish hamda mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rildi. Umuman, Qashqadaryo viloyatidagi 1991–2001-yillardagi islohotlar mustaqillikning dastlabki bosqichida hududiy sog'liqni saqlash tizimining yangi tashkiliy asoslarini shakllantirishga xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Рахмонов Р. Улкан режалар олдида // Ўзбекистонда соғлиқни сақлаш. — 2001 йил 11 декабр.
2. Ўз МА. М-37-фонд, 1-рўйхат, 5430-йиғма жилд, 70–71-варақлар.
3. Ўз МА. М-37-фонд, 1-рўйхат, 429-йиғма жилд, 77-варақ.
4. Ўз МА. М-37-фонд, 1-рўйхат, 2147-йиғма жилд, 102-варақ.
5. Ўз МА. М-37-фонд, 1-рўйхат, 5430-йиғма жилд, 35-варақ.

ОЦЕНКА СПРОСА ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ ПО ТЕНДЕНЦИИ ВРЕМЕННЫХ РЯДОВ.

асс. Фахриддинова Сарвиноз Фазлиддиновна

Самаркандский институт экономики и сервиса. Г. Самарканд

+998973915506

sarvinofakhriddinova@gmail.com

Аннотация: В статье с целью оценки спроса потребителей показана серия колонок, реализующая программу экстраполяции, которая требуется при реализации производства продукта в определенном диапазоне направлений.

Программа изучения покупательского спроса может включать различные задачи. Однако всегда требуется, чтобы были даны оценки текущего состояния спроса, а также оценки объема и структуры спроса в будущем.

Выявлена квадратичная модель для прогнозирования объема товарооборота.

Ключевые слова: экстраполяция, прогнозирование, уравнение гиперболы, динамический ряд, метод аналитического выравнивания.

Abstract: Application of extrapolation of a tendency of a dynamic row for prediction of consumer demand on the example of data on commodity turnover of shop for some time term is given in article. The program of studying of consumer demand can include various tasks. However it is always required that estimates of current state of demand and also assessment of volume and structure of demand in the future were given. The square model for prediction of volume of commodity turnover is revealed.

Key words: extrapolation, prediction, hyperbole equation, method of analytical alignment, dynamic row

Annotatsiya: Maqolada iste'molchilar talabini baholash maqsadida ma'lum bir yo'nalishlar oralig'ida mahsulot ishlab chiqarishni amalga oshirishda talab qilinadigan ekstrapolyatsiya dasturini amalga oshiruvchi ustunlar seriyasi ko'rsatilgan.

Xaridorlar talabini o'rganish dasturi turli vazifalarni o'z ichiga olishi mumkin. Biroq, har doim talabning joriy holatiga baho berish, shuningdek, kelajakdagi talab hajmi va tuzilishiga baho berish talab etiladi.

Tovar ayirboshlash hajmini prognoz qilish uchun kvadratik model aniqlandi.

Tayanch iboralar: ekstrapolyatsiya, prognozlash, giperbola tenglamasi, dinamik qator, analitik tekislash usuli.

Прогнозирование покупательского спроса основано на экстраполяции тенденции динамического ряда товарооборота. Под динамическим рядом товарооборота понимается изменение товарооборота во времени. Если не происходит каких-либо существенных изменений в условиях, формирующих покупательский спрос, то метод экстраполяции позволяет получить достаточно надежные результаты. В противном случае данный метод необходимо дополнить другими методами определения покупательского спроса – расчетно-конструктивным или анкетным.

Статистические[3] методы прогнозирования тенденции динамического ряда подразделяются на две основные группы: методы аналитического выравнивания и экспоненциального сглаживания.

Сущность метода аналитического выравнивания заключается в нахождении теоретических уровней ряда y_t , которые в минимальной степени отклонялись бы от фактических уровней y . После этого тенденцию ряда можно продолжить, рассчитав уровни ряда на будущий период (год, квартал, декаду), в зависимости от поставленной задачи.

Выравнивание[1] уровней ряда динамики и их экстраполяция производятся по уравнению прямой (тренду), если уровни ряда равномерно растут или уменьшаются. Если изменение тенденции носит характер усиливающегося или затухающего роста, то для экстраполяции применяется соответственно уравнение параболы либо полулогарифмическая кривая. Для экстраполяции криволинейных плавных тенденции можно воспользоваться уравнением гиперболы.

Выбор уравнение связи производится на основе графического анализа. Вид уравнений будет несколько отличаться от приведенных ранее тем, что вместо признака – фактора X в уравнение в качестве переменной вводится время t .

Рассмотрим прогнозирование уровней динамического ряда на следующем примере.

Розничный товарооборот по магазину за 2020-2028 гг. (в млн. руб.)

2020 г. – 80,1	2025 г. – 100,8
2021 г. – 82,5	2026 г. – 106,5
2022 г. – 85,8	2027 г. – 114,9
2023 г. – 89,7	2028 г. – 125,7
2024 г. – 94,8	

Анализируя изменение уровней ряда,[2] приходим к выводу, что оно носит характер усиливающегося роста. Графический анализ свидетельствует о наличии криволинейной зависимости, напоминающей график параболы. Следовательно, для выравнивания ряда выбираем уравнение параболы

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$$

Составим систему нормальных уравнений:

$$\begin{aligned} na_0 + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2 &= \sum y; \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 &= \sum yt; \\ a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4 &= \sum t^2 y \end{aligned}$$

Построим рабочую расчетную таблицу (табл.1).

Для упрощения расчетов[2] годы условно нумеруются таким образом, чтобы $t = 0$, тогда и $t^3 = 0$, а система нормальных уравнений будет иметь вид

Человеческий потребительский спрос с течением времени

Годы	Розничный товарообо- рот.млн. руб.	t	t^2	t^3	t^4	$y \cdot t$	$y \cdot t^2$	$\bar{y}_t$
2019	80,1	-4	16	-64	256	-320,4	1281,6	80,13
2020	82,5	-3	9	-27	81	-247,5	742,5	82,37
2021	85,8	-2	4	-8	16	-171,6	331,2	85,65
2022	89,7	-1	1	-1	1	-89,7	89,7	89,67
2023	94,8	0	0	0	0	0	0	94,73
2024	100,8	+1	1	1	1	100,8	100,8	100,79
2025	106,5	+2	4	8	16	213	426	107,67
2026	114,9	+3	9	27	81	344,7	1034,1	115,55
2027	125,7	+4	16	64	256	502,8	2011,2	124,37
Итого	880,8	0	60	0	708	332,18	6017	880,8

$$na_0 + a_2 \cdot t^2 = y;$$

$$a_1 \cdot t^2 = yt;$$

$$a_0 \cdot t^2 + a_2 \cdot t^4 = t^2 y$$

Поставляя в эту систему соответствующие значения из расчетной таблицы, получаем:

$$9a_0 + 60a_2 = 880,8$$

$$60a_1 = 332,18$$

$$60a_0 + 708a_2 = 6017$$

Решая уравнение относительно a_1 , получаем

$$a_1 = \frac{332,18}{60} = 5,53.$$

Далее решаем систему из двух уравнений:

$$9a_0 + 60a_2 = 880,8 \quad : 9$$

$$60a_0 + 708a_2 = 6017 : 60$$

Разделив каждое уравнение на коэффициенты при a_0 и вычитая из второго уравнения первое, получим:

$$a_0 + 66,6a_2 = 97,85$$

$$a_0 + 11,80a_2 = 100,28$$

$$5,24a_2 = 2,43$$

$$a_2 = 0,47.$$

Теперь найдем a_0 :

$$9a_0 + 60 \cdot 0,47 = 880,8$$

$$a_0 = 94,73$$

Подставим вычисленные параметры в параметры в уравнение параболы:

$$\bar{y}_t = 94,73 + 5,53t + 0,47t^2.$$

Подставляя в данное уравнение значение t , вычислим теоретические уровни ряда $\bar{y}_t$:*

$$\bar{y}_t = 94,73 + 5,53(-4) + 0,47(-4)^2 = 102,25 - 22,12 = 80,13 \text{ и т. д.}$$

Выполнив расчеты, последовательно найдем теоретические уровни ряда, которые выражают общую тенденцию развития.

Для оценки [3]степени приближения теоретических уровней к фактическим необходимо исчислить корреляционное отношение

$$\eta = \sqrt{1 - \frac{2,263}{1921}} = 0,99.$$

Высокое значение корреляционного отношения указывает на то, что кривая подобрана правильно, а теоретические и фактические значения y тесно связаны. В[4] расчете t -критерия Стьюдента в данном случае необходимости нет, поскольку связь очень высокая, и ошибка коэффициента регрессии будет незначительной. Это дает право для прогнозирования объема товарооборота применить уравнение параболы.

Продолжив нумерацию лет, получим следующие значения t :

$$t_{2026} = +5; t_{2027} = +6.$$

Тогда прогнозируемый объем товарооборота для этих лет будет равен:

$$\bar{y}_{t_{2026}} = 94,73 + 5,53 \cdot 5 + 0,47 \cdot 5^2 = 134,0 \text{ млн. руб.}$$

$$\bar{y}_{t_{2027}} = 94,73 + 5,53 \cdot 6 + 0,47 \cdot 6^2 = 144,7 \text{ млн. руб.}$$

Следует иметь в виду, что прогноз тем точнее, чем короче период экстраполяции.

Литература

1. Колемаев В.И. и др. Теория вероятностей и математическая статистика. Учеб. пособия. –М.: «Высшая школа» 1991.
2. Баканов М.И., Мельник М.В., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. Учебник. / Под ред. М.И. Баканова. - М.: “Финансы и статистика”, 2007.
3. Щедрин Н.И., Кархов А.Н. Экономико-математические методы в торговле. - М.: Экономика. 1980.
4. Гмурман И.Е. Теория вероятностей и математическая статистика. Учеб. пособия. –М.: «Высшая школа» 2009.

УДК: 377:37.048.45

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ВНЕДРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ: РАСЧЁТ ВОЗВРАТА НА ИНВЕСТИЦИИ (ROI) В НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Асадова Хулкар Боймановна

Ведущий научный сотрудник АО «O‘ZLITINEFTGAZ», Ташкент, Узбекистан

Email: hulkar70@mail.ru

ORCID: 0009-0002-4568-5106

Аннотация. Для оценки финансовой эффективности внедрения авторской педагогической технологии в нефтегазовой отрасли выполнен расчёт возврата на инвестиции (ROI) на примере типового подразделения (100 специалистов уровня Grade 1). Общие инвестиции в первый год составили 140 тыс. у.е., годовая операционная прибыль - 125 тыс. у.е. ROI первого года отрицательный (-10,7%) за счёт единовременных затрат, однако со второго года ROI становится положительным ($\approx 19\%$ годовых). Разработана диаграмма для визуализации структуры экономических выгод по трём каналам: снижение инцидентов, рост производительности, оптимизация бюджета обучения. Технология обеспечивает кумулятивный экономический эффект и снижение операционных рисков.

Ключевые слова: экономическая эффективность, возврат на инвестиции, ROI, корпоративное обучение, нефтегазовая отрасль, затраты, выгоды.

Abstract. To assess the financial efficiency of implementing the author's pedagogical technology in the oil and gas industry, a return on investment (ROI) calculation was performed using a typical unit (100 Grade 1 specialists). Total investments in the first year amounted to 140 thousand cu, annual operating profit - 125 thousand cu. The first-year ROI is negative (-10.7%) due to one-time costs, but from the second year ROI becomes positive ($\approx 19\%$ per annum). A radar model (Fig. 1) has been developed to visualize the structure of economic benefits across three channels: reduction of incidents, productivity growth, and training budget optimization. The technology provides a cumulative economic effect and reduction of operational risks.

Keywords: economic efficiency, return on investment, ROI, corporate training, oil and gas industry, radar model, costs, benefits.

Annotatsiya. Neft-gaz sohasida mualliflik pedagogik texnologiyasini joriy etishning moliyaviy samaradorligini baholash uchun tipik bo'linma (Grade 1 darajasidagi 100 mutaxassis) misolida investitsiyalarning qaytimi (ROI) hisobi amalga oshirildi. Birinchi yildagi jami investitsiyalar 140 ming sh.b. ni tashkil etdi, yillik operatsion foyda - 125 ming sh.b. Birinchi yil ROI salbiy (-10,7%) bir martalik xarajatlar hisobiga, ammo ikkinchi yildan boshlab ROI ijobiy bo'ladi (yiliga $\approx 19\%$). Iqtisodiy foydalar tarkibini uchta kanal bo'yicha vizualizatsiya qilish uchun radar-model (1-rasm) ishlab chiqilgan: hodisalarni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, o'qitish byudjetini optimallashtirish. Texnologiya kumulyativ iqtisodiy samara va operatsion risklarni kamaytirishni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy samaradorlik, investitsiyalarning qaytimi, ROI, korporativ ta'lim, neft-gaz sohasi, radar-model, xarajatlar, foydalar.

Актуальность. Внедрение любой инновационной педагогической технологии в корпоративном секторе требует чёткого экономического обоснования, демонстрирующего не только педагогическую, но и финансовую эффективность [1-3]. Традиционные подходы к оценке обучения (анкетирование, экзамены) не позволяют измерить возврат на инвестиции [4,5].

Цель - выполнить расчёт возврата на инвестиции (ROI) для авторской педагогической технологии на примере типового производственного подразделения (НГДУ) численностью 100 специалистов уровня Grade 1.

Методология. Для оценки использована адаптированная модель ROI Institute (Дж. Филлипс), включающая идентификацию издержек, количественную оценку выгод и расчёт чистого финансового эффекта. Период анализа - один календарный год. Структура издержек включает единовременные затраты (адаптация диагностического комплекса, настройка цифровой платформы, подготовка 5 тьюторов) и годовые операционные затраты (проведение двух диагностических циклов, администрирование платформы). Выгоды рассчитаны по трём ключевым каналам на основе результатов эксперимента и экспертных оценок [6-8]: снижение инцидентов (P1), рост производительности труда (P2), снижение затрат на неэффективное обучение (P3). Для визуализации структуры выгод использована диаграмма [9].

Результаты. Общие инвестиции в первый год внедрения технологии для подразделения из 100 человек составили 140 тыс. у.е. (табл. 1). Годовая операционная прибыль (P) от внедрения - 125 тыс. у.е. Чистая приведённая выгода за первый год: $NPV = 125 - 140 = -15$ тыс. у.е. ROI первого года $= (125-140)/140 \times 100\% = -10,7\%$. Начиная со второго года (при исключении единовременных затрат) чистая ежегодная выгода составит 20 тыс. у.е., а годовой ROI - $\approx 19\%$ (табл. 2). Кумулятивный экономический эффект за 5 лет превысит 65 тыс. у.е. Визуализация структуры выгод по трём каналам представлена на диаграмма (рис. 1).

Таблица 1. Структура издержек на внедрение технологии (первый год)

Категория затрат	Статья затрат	Сумма, тыс. у.е.
Единовременные	Адаптация диагностического комплекса	5,0
	Разработка/настройка цифровой платформы	15,0
	Подготовка 5 корпоративных тьюторов	15,0
Годовые операционные	Проведение двух диагностических циклов (100 чел.)	80,0
	Администрирование платформы и ИОТ	25,0
Итого инвестиции (I)		140,0

Таблица 2. Динамика ROI и кумулятивного эффекта

Год	Чистая выгода, тыс. у.е.	ROI (накопленный), %	Кумулятивный эффект, тыс. у.е.
1	-15	-10,7	-15
2	+20	+19,0	+5
3	+20	+19,0	+25
4	+20	+19,0	+45
5	+20	+19,0	+65

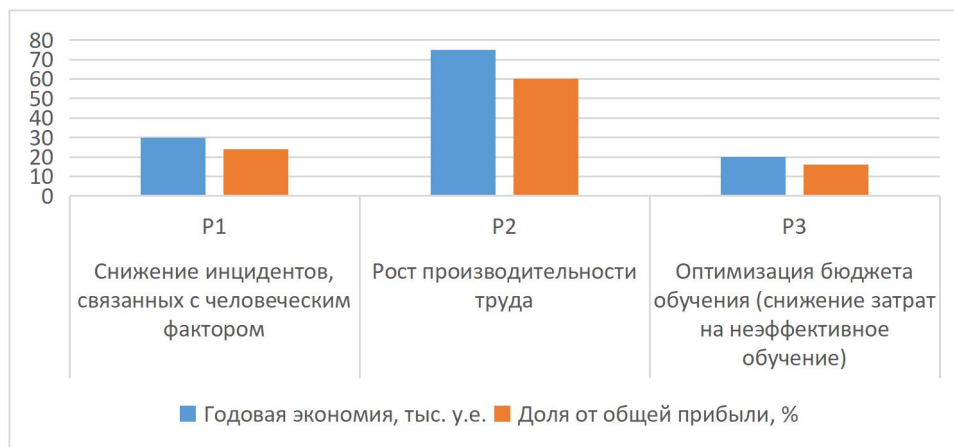

Рис. 1. Структура экономических выгод от внедрения технологии.

По трём осям отложены значения годовой экономии (в тыс. у.е.): P1 - снижение инцидентов (30 тыс. у.е.), P2 - рост производительности труда (75 тыс. у.е.), P3 - оптимизация бюджета обучения (20 тыс. у.е.). Общая годовая прибыль - 125 тыс. у.е. Наибольший вклад - за счёт роста производительности (60% от общей прибыли). Графическое изображение представлено в электронной версии тезисов. Данные для построения: P1=30, P2=75, P3=20.

Заключение. Несмотря на отрицательный ROI в первый год внедрения (-10,7%), обусловленный инвестиционной фазой, начиная со второго года технология обеспечивает устойчивую положительную отдачу ($\approx 19\%$ годовых) и кумулятивный экономический эффект. Основные выгоды лежат не только в прямой экономии, но и в стратегически важном снижении операционных рисков и создании базы для управляемого роста компетенций персонала. Рис. 1 наглядно показывает, что наибольший вклад в экономическую эффективность вносит рост производительности труда (60% от общей прибыли). Технология может быть рекомендована к внедрению с финансовой точки зрения.

Список литературы

1. Shobayo O., Ling P.A. Survey on Industry 4.0 for the Oil and Gas Industry: Upstream Sector // IEEE Access. 2021. Vol. 9. P. 144-168.
2. Мелехин А. Цифровая трансформация нефтегаза: главные тенденции // Энергетика и промышленность России. 2025. № 07 (507). С. 64-70.
3. Сергеева С.А. Современное развитие нефтегазовой отрасли России: вызовы, проблемы, решения. Уфа: УГНТУ, 2024. 220 с.
4. Raven J. Competence in the Contemporary World // Higher Education, Skills and Work-Based Learning. 2019. Vol. 9, No. 2. P. 149-166.
5. Amadi F., et al. Strategies for Human Capital Development in an Oil and Gas Organization // Walden University Research. 2024. P. 59-67.
6. Асадова Х.Б., Азимов С.Х. Цифровая платформа для диагностики и сопровождения индивидуальных образовательных траекторий в корпоративном обучении нефтегазовой отрасли // Наука и педагогика. 2025. № 5. С. 20-26.
7. Gafurov I.R., Ibragimov H.I., Kalimullin A.M. Digital transformation of oil and gas workforce training // Journal of Digital Science. 2022. Vol. 4, No. 1. P. 45-58.

8. Singh V., Sharma M. Leveraging VR, AR, and AI for Enhanced Safety and Operational Training in the Oil and Gas Industry // Journal of Industrial Information Integration. 2020. Vol. 18. Article 100147.
9. Асадова Х.Б., Азимов С.Х. Радар-модель как инструмент диагностики и прогнозирования профессиональных компетенций в корпоративном обучении нефтегазовой отрасли // Наука и педагогика. 2025. № 2. С. 26-31.
10. Campbell D.T., Stanley J.C. Experimental and Quasi-Experimental Designs for Research. Boston: Houghton Mifflin, 1963. 84 p.
11. Cohen J. Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. 2nd ed. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 567 p.

AHOLI TURMUSH TARZINI OSHIRISHNING NEYRO-RAVSHAN EKONOMETRIK MODELLARI

Mirzayev Shoxrux Normurod o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti

“Texnologik jarayonlarni avtomatlashtirish va boshqarish”

kafedrası assistenti mustaqil tadqiqotchi

nmshox@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada aholi turmush tarzini oshirish jarayoni neyro-ravshan (neuro-explicit) ekonometrik model asosida o'rganilgan. Avvalgi tadqiqotda qo'llanilgan klassik regressiya modelidan farqli o'laroq, bu yerda aholi turmush tarzi indeksi (LSI) real daromad va bandlik o'sish sur'atlariga bog'liq holda ikki yashirin qatlamli (2–4–4–1 arxitekturali) neyron tarmoq yordamida modellashtirilgan, so'ngra tarmoq bilimi qaror daraxti orqali aniq (crisp) qoidalar to'plamiga o'tkazilgan. Natijalar neyro-ravshan model klassik modelga nisbatan yuqori bashorat aniqligiga ega ekanligini (RMSE = 0,549 ga nisbatan 0,575) ko'rsatgan, undan ajratib olingan to'rtta aniq qoida esa natijalarning amaliy talqin qilinishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar. Aholi turmush tarzi, neyro-ravshan modellashtirish, neuro-explicit, neyron tarmoq, qoida chiqarish, qaror daraxti, aniq qoidalar, turmush darajasi indeksi.

Kirish. Avvalgi tadqiqotda aholi turmush tarzini oshirish jarayoni klassik ko'p omilli regressiya modeli yordamida o'rganilgan va bandlik o'sish sur'atining real daromad o'sish sur'atiga nisbatan statistik jihatdan aniqroq ta'sir ko'rsatishi aniqlangan edi. Biroq klassik chiziqli model real daromad va bandlik o'rtasidagi mumkin bo'lgan nochiziqli o'zaro ta'sirlarni to'liq qamrab ololmasligi mumkin. Ushbu cheklovni bartaraf etish maqsadida, ushbu tadqiqotda xuddi shu hodisa - aholi turmush tarzini oshirish - neyro-ravshan (neuro-explicit) yondashuv, ya'ni neyron tarmoq va undan chiqarilgan aniq qoidalar birligi asosida qayta o'rganildi.

“Neyro-ravshan” atamasi bu yerda fuzzy (noaniq) mantiqni emas, balki sun'iy neyron tarmoq yordamida aniqlangan murakkab bog'liqlikni keyinchalik to'liq aniq (crisp) qaror qoidalari ko'rinishida rasmiylashtirish jarayonini anglatadi. Bunday yondashuv neyron tarmoqning yuqori moslashuvchanligi bilan aniq qoidalarining tushunarligini birlashtiradi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq muammoni hal etishga qaratilgan: real daromad va bandlik o'sish sur'atlari orasidagi nochiziqli o'zaro ta'sirni hisobga olgan holda, aholi turmush tarzini qanday aniq va tushunarli qoidalar orqali bashoratlash mumkin, hamda bunday neyro-ravshan yondashuv klassik chiziqli modelga nisbatan qanchalik yuqori aniqlik beradi?

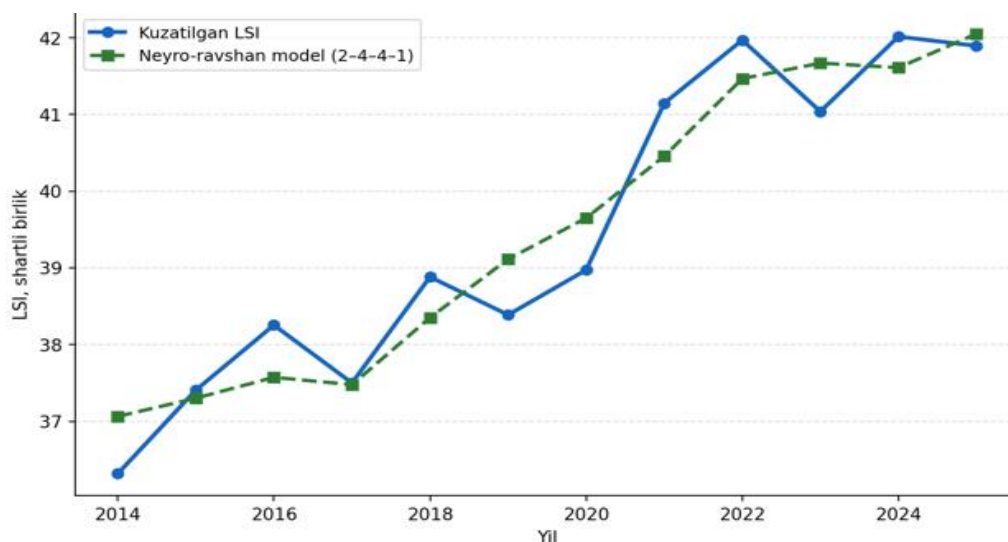
Adabiyotlar tahlili. Neyron tarmoqlardan aniq qoidalar chiqarib olish usullarini tizimli tahlil qilgan klassik tadqiqotda bunday usullar dekompozitsion, pedagogik va gibrid turlarga ajratilgan, har bir usulning aniqlik, tushunarlik va hisoblash murakkabligi bo'yicha o'ziga xos afzalliklari ko'rsatib berilgan [1].

Mirzayev Sh.N.ning tadqiqotlarida ko'p qatlamli neyron tarmoqlar (MLNN) va ADALINE modelining ekonometrika hamda moliyaviy qaror qabul qilish jarayonlarida qo'llanilishi, jumladan bu modellarning murakkab, nochiziqli iqtisodiy bog'liqliklarni yuqori aniqlik bilan tavsiflash imkoniyatlari ko'rsatib berilgan [2, 3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, neyron tarmoqlardan aniq qoidalar chiqarib olish usullarining nazariy asoslari ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularni aholi turmush tarzini oshirish jarayonini modellashtirishga, ayniqsa

klassik model bilan bevosita qiyosiy tarzda, tatbiq etish masalasi ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

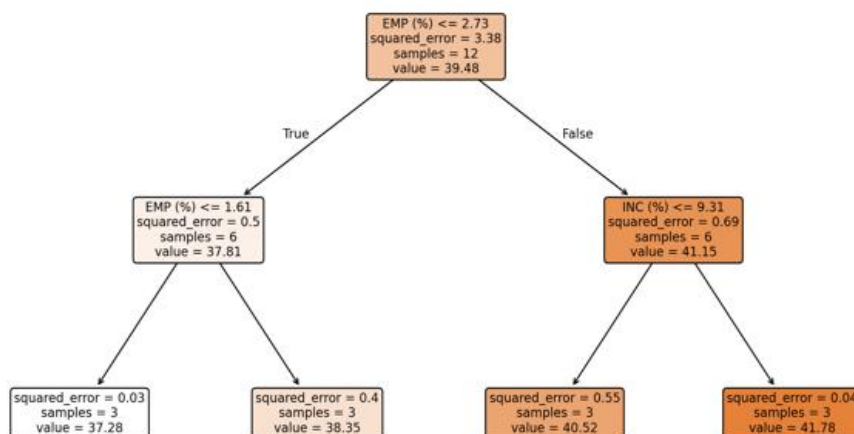
Metodologiya. Tadqiqotda avvalgi maqoladagi bilan bir xil kirish o'zgaruvchilari - real daromad o'sish sur'ati (INC) va bandlik o'sish sur'ati (EMP) - hamda bog'liq o'zgaruvchi (LSI) qo'llanildi, bu esa ikkala model natijalarini to'g'ridan-to'g'ri qiyoslash imkonini beradi. Ikki kirishli, ikkita yashirin qatlamli (2-4-4-1 arxitekturali, sigmoid faollashuv funksiyali) neyron tarmoq L-BFGS algoritmi yordamida o'qitildi. So'ngra tarmoq bilimi qaror daraxti (max_depth=3) yordamida dekompozitsion usulda aniq qoidalar daraxti o'tkazildi. Tadqiqotning empirik bazasi avvalgi maqoladagi bilan bir xil 2014–2025-yillar uchun 12 ta yillik kuzatuvni tashkil etadi.

Tahlil va Natijalar. Neyro-ravshan model natijalarining kuzatilgan LSI dinamikasi bilan solishtirilishi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Aholi turmush tarsi indeksi (LSI)ning kuzatilgan va neyro-ravshan model bo'yicha qiymatlari (2014-2025)

1-rasmdan ko'rinib turibdiki, neyro-ravshan model LSI dinamikasini yuqori aniqlik bilan tavsiflaydi (RMSE = 0,549; MAPE = 1,24%), bu ko'rsatkichlar avvalgi maqoladagi klassik model natijalaridan (RMSE = 0,575; MAPE = 1,32%) birmuncha yuqoriroq. Tarmoqdan ajratib olingan aniq qoidalar daraxti 2-rasmda, tekislangan qoidalar ro'yxati esa 1-jadvalda keltirilgan.

2-rasm. Neyro-ravshan tarmoqdan ajratib olingan (crisp) qoidalar daraxti.

1-jadval.

Neyron tarmoqdan ajratib olingan aniq (crisp) qoidalar to'plami¹⁵³

Qoida	1-shart	2-shart	Xulosa
Q1	$EMP \leq 1,61\%$	—	$LSI \approx 37,28$
Q2	$1,61\% < EMP \leq 2,73\%$	—	$LSI \approx 38,35$
Q3	$EMP > 2,73\%$	$INC \leq 9,31\%$	$LSI \approx 40,52$
Q4	$EMP > 2,73\%$	$INC > 9,31\%$	$LSI \approx 41,78$

1-jadval va 2-rasmdan ko'rinib turibdiki, qaror daraxti asosan bandlik o'sish sur'ati (EMP) bo'yicha bo'linishlarni ustuvor deb tanlagan (daraxtning birinchi darajasida EMP ishtirok etadi), bu esa avvalgi klassik model natijasini - bandlikning turmush tarziga real daromadga nisbatan kuchliroq ta'siri - mustaqil ravishda tasdiqlaydi. Real daromad o'sish sur'ati (INC) esa faqat bandlik yuqori bo'lgan holatlarda ($EMP > 2,73\%$) qo'shimcha ajratuvchi omil sifatida ishtirok etadi, bu esa daromadning turmush tarziga ta'siri bandlik yetarli darajada yuqori bo'lgandagina sezilarli bo'lishini ko'rsatadi - bu klassik chiziqli modelda aniqlanmagan nozik nochiziqli xususiyat hisoblanadi.

Ikki model natijalarining taqqoslanishi. Klassik va neyro-ravshan modellarning taqqoslanishi shuni ko'rsatadiki, ikkala model ham bandlikning aholi turmush tarziga ustuvor ta'sir ko'rsatishi haqida bir xil sifatiy xulosaga keladi, biroq neyro-ravshan model qo'shimcha ravishda ikki omil orasidagi o'zaro ta'sirni (real daromadning ta'siri bandlik darajasiga bog'liqligini) aniqlash imkonini beradi, bu esa klassik chiziqli modelning tabiiy cheklovi hisoblanadi. Shu bilan birga, klassik model o'zining aniq statistik koeffitsientlari (masalan, $\beta(EMP) = +1,21$) orqali natijalarning miqdoriy izohlanishini ta'minlaydi, neyro-ravshan modelda esa bu izohlanuvchanlik faqat undan ajratib olingan qoidalar orqali tiklanadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, neyro-ravshan model aholi turmush tarzini klassik modelga nisbatan yuqoriroq aniqlik bilan tavsiflaydi hamda real daromad va bandlik o'rtasidagi nochiziqli o'zaro ta'sirni aniqlash imkonini beradi. Ikkala model ham bandlikning turmush tarziga ustuvor ta'sirini mustaqil ravishda tasdiqlaydi, bu esa natijaning ishonchligini kuchaytiradi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: aholi turmush tarzini oshirish siyosatida bandlikni kengaytirish choralariga ustuvor e'tibor qaratish, ayniqsa bandlik darajasi past bo'lgan hududlarda; bandlik yetarli darajada yuqori bo'lgan hududlarda esa qo'shimcha ravishda daromadlarni oshirish choralarini kuchaytirish, chunki neyro-ravshan model natijalariga ko'ra daromadning ta'siri aynan shunday sharoitda sezilarli bo'ladi; klassik va neyro-ravshan modellarni birgalikda - klassik model omillar ta'sirini izohlash uchun, neyro-ravshan model esa aniq bashorat va nochiziqli bog'liqliklarni aniqlash uchun - qo'llovchi kompleks tahlil tizimini ijtimoiy siyosatni rejalashtirish amaliyotiga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, ushbu ikki maqolada - klassik va neyro-ravshan modellar asosida - olib borilgan qiyosiy tadqiqot aholi turmush tarzini oshirish jarayonini har tomonlama, ham izohlanuvchan, ham yuqori aniqlikda o'rganish imkonini berdi, bu esa ijtimoiy siyosatni ilmiy asoslashning mustahkam metodologik poydevorini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Andrews R., Diederich J., Tickle A.B. Survey and critique of techniques for extracting rules from trained artificial neural networks. *Knowledge-Based Systems*, 8(6), 373–389 (1995).
2. Mirzayev Sh.N. The importance of multilayer neural networks (MLNN) systems in economic decision-making. *American Journal of Economics and Business Management*, 8(3), 1120–1125 (2025). <https://doi.org/10.31150/ajeblm.v8i3.3394>

¹⁵³ Neyron tarmoqdan ajratib olingan aniq (crisp) qoidalar to'plami muallif ishalmasi

MINTAQADA AGROTURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Aliqulov Humoyun Tohir o'g'li ^{1,2}

¹ Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi 180100, O'zbekiston, E-mail: aliqulovhumoyunforever@gmail.com

² Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi 180100, O'zbekiston, E-mail: aliqulovhumoyunforever@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada mintaqada agroturizmni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tadqiq etilgan. Agroturizmning iqtisodiy mazmuni, uning qishloq xo'jaligi va turizm sohalari bilan o'zaro aloqasi, hududiy iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini hamda asosiy funksiyalari yoritilgan. Tadqiqotda xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarning qiyosiy tahlili, tizimli yondashuv, induksiya, deduksiya va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Agroturizmni qishloq hududlarida daromadlarni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va hududiy turistik mahsulotni shakllantirish vositasi sifatida qarash asoslangan. O'zbekiston, xususan, Qashqadaryo viloyati misolida agroturizmning tabiiy, qishloq xo'jaligi va madaniy salohiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida mintaqaviy agroturizmni rivojlantirishning "qishloq xo'jaligi – turizm – mahalliy aholi – xizmatlar – raqamli marketing" integratsion modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: agroturizm, mintaqaviy rivojlanish, qishloq xo'jaligi, turizm, qishloq hududi, fermer xo'jaligi, turistik xizmat, Qashqadaryo, innovatsiya, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье исследованы научно-теоретические основы развития агротуризма в регионе. Рассмотрены экономическое содержание агротуризма, его взаимосвязь с сельским хозяйством и туризмом, роль в региональном экономическом развитии и основные функции. В исследовании использованы методы сравнительного анализа научной литературы, системного подхода, индукции, дедукции и логического обобщения. Обосновано, что агротуризм может выступать инструментом диверсификации доходов сельского населения, создания новых рабочих мест, эффективного использования местных ресурсов и формирования регионального туристического продукта. На примере Узбекистана, в частности Кашкадарьинской области, рассмотрены природный, сельскохозяйственный и культурный потенциал агротуризма. В результате исследования предложена интеграционная модель развития регионального агротуризма, основанная на взаимодействии сельского хозяйства, туризма, местного населения, сферы услуг и цифрового маркетинга.

Ключевые слова: агротуризм, региональное развитие, сельское хозяйство, туризм, сельская территория, фермерское хозяйство, туристические услуги, Кашкадарьинская область, инновации, устойчивое развитие.

Abstract. This article examines the scientific and theoretical foundations of agritourism development at the regional level. The economic essence of agritourism, its relationship with agriculture and tourism, its role in regional economic development, and its main functions are analyzed. The study applies comparative analysis of scientific literature, a systemic approach, induction, deduction, and logical generalization. Agritourism is considered as a tool for diversifying rural incomes, creating employment opportunities, using local resources efficiently, and developing regional tourism products. The natural, agricultural, and cultural potential of Uzbekistan, particularly the Kashkadarya region, is discussed. As a result, an integrated regional agritourism development model based on the interaction of agriculture, tourism, local communities, services, and digital marketing is proposed.

Keywords: agritourism, regional development, agriculture, tourism, rural area, farming, tourism services, Kashkadarya region, innovation, sustainable development.

Bugungi kunda hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, qishloq joylarda aholi daromadlarini oshirish va yangi bandlik shakllarini yaratish mintaqaviy iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, qishloq xo'jaligi va turizmni o'zaro integratsiyalash asosida rivojlantiriladigan agroturizm iqtisodiy diversifikatsiyaning istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilmiy adabiyotlarda agroturizm tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Phillip, Hunter va Blackstock agroturizmni qishloq xo'jaligi faoliyati bilan bog'liq turistik tajriba sifatida izohlaydi hamda uni fermer xo'jaligining faoliyati, turistning qishloq xo'jaligi bilan aloqasi va faoliyatning haqiqiyliги kabi mezonlar orqali tasniflaydi [1]. Mazkur yondashuv agroturizmni oddiy qishloq turizmidan farqlash imkonini beradi.

Barqaror rivojlanish nuqtayi nazaridan agroturizm fermer xo'jaliklari daromadlarini diversifikatsiya qilish, qishloq aholisi uchun qo'shimcha iqtisodiy faoliyat yaratish va hududiy resurslardan kompleks foydalanish imkonini beradi [2]. O'zbekiston sharoitida agroturizmning ahamiyati mamlakatning qishloq xo'jaligi resurslari, tarixiy-madaniy merosi, turli tabiiy landshaftlari va qishloq hududlaridagi milliy an'analar bilan bog'liq. So'nggi ilmiy tadqiqotlarda O'zbekistonda agroturizm hali shakllanish bosqichida ekani va uning iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik imkoniyatlarini chuqur o'rganish zarurligi qayd etilgan [3]. Shu sababli mintaqada agroturizmni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash, uning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish va hududiy rivojlanish mexanizmini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Agroturizm bo'yicha ilmiy qarashlarning shakllanishi dastlab fermer xo'jaliklari faoliyatini turizm bilan birlashtirish masalalariga borib taqaladi. Keyinchalik agroturizm qishloq hududlarini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmi sifatida ham o'rganila boshlandi. Phillip, Hunter va Blackstock [1] agroturizmni aniqlashda uchta asosiy mezonni ajratadi: faoliyatning ishlayotgan fermer xo'jaligiga asoslanganligi, turistning qishloq xo'jaligi faoliyati bilan aloqasi va tajribaning haqiqiyliigi. Ushbu yondashuv agroturizmning nazariy chegaralarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Barbieri [2] agroturizmni fermer xo'jaligi tadbirkorlik faoliyatini diversifikatsiya qilishning bir shakli sifatida ko'rib, uning qishloq xo'jaligi daromadlariga qo'shimcha manba yaratish imkoniyatini ta'kidlaydi.

O'zbekiston bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda esa agroturizm qishloq aholisi turmush darajasini yaxshilash, fermerlar daromadlarini diversifikatsiya qilish va mahalliy madaniy merosni saqlash vositasi sifatida baholanmoqda [3]. Samarqand viloyati misolida olib borilgan tadqiqotlarda fermerlarning agroturizmga jalb qilinishiga hududning qishloq xo'jaligi imkoniyatlari, turizm resurslari va iqtisodiy sharoitlari ta'sir qilishi ko'rsatilgan [4]. Shuningdek, O'zbekistonda agroturizmni rivojlantirish bo'yicha yangi tadqiqotlarda uning qishloq xo'jaligi merosi, hududiy madaniyat va barqaror qishloq rivojlanishi bilan bog'liq imkoniyatlari alohida qayd etilmoqda [5].

Demak, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili agroturizmni faqat turistik xizmat sifatida emas, balki qishloq xo'jaligi, xizmatlar sohasi, mahalliy aholi va hududiy iqtisodiyotning o'zaro integratsiyasiga asoslangan iqtisodiy faoliyat sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompleks va hududiy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot davomida agroturizmning iqtisodiy mohiyatini aniqlash maqsadida ilmiy adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish, mavjud nazariy qarashlarni umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. O'zbekiston va Qashqadaryo viloyatining agroturizm imkoniyatlarini baholashda hududning qishloq xo'jaligi, tabiiy va madaniy resurslarini o'zaro bog'liq tizim sifatida ko'rib chiqish yondashuvi qo'llanildi.

Tadqiqotning konseptual mantig'i quyidagi ketma-ketlikka asoslanadi:

Qishloq xo'jaligi resurslari → turistik mahsulot → xizmatlar → turist oqimi → qo'shimcha daromad → bandlik → hududiy iqtisodiy rivojlanish.

Natijalar va tahlil. Agroturizmning ilmiy-nazariy mohiyati. Agroturizm "agriculture" va "tourism" tushunchalarining o'zaro integratsiyasidan shakllangan bo'lib, qishloq xo'jaligi faoliyatini turistlar uchun iqtisodiy va rekreatsion xizmatga aylantirishni nazarda tutadi. Agroturizmni qishloq turizmi bilan to'liq tenglashtirish maqsadga muvofiq emas. Qishloq turizmi qishloq hududidagi turli turistik faoliyatlarni qamrab olsa, agroturizmning markazida qishloq xo'jaligi faoliyati, fermer xo'jaligi, agroresurslar va qishloq xo'jaligi mahsulotlari turadi [1]. Mening fikrimcha: Agroturizm — bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, fermer xo'jaligi resurslari, mahalliy tabiiy va madaniy merosdan foydalanish asosida turistlarga rekreatsion, ma'rifiy va xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini yaratish hamda qishloq hududlarining qo'shimcha daromad va bandlik salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi integratsion iqtisodiy faoliyatdir.

Ushbu ta'rifda agroturizmning uchta muhim jihati mujassamlashadi: "iqtisodiy", "ijtimoiy" va "hududiy".

1-jadval. Agroturizmning asosiy tarkibiy elementlari. [7]

Element	Mazmuni	Hududiy iqtisodiyotga ta'siri
Qishloq xo'jaligi	Fermer xo'jaligi, bog', dala, chorvachilik	Ishlab chiqarish va daromadlarning oshishi
Turistik xizmatlar	Ekskursiya, ovqatlanish, yashash, dam olish xizmatlari	Xizmatlar hajmining oshishi va yangi ish o'rinlarining yaratilishi
Mahalliy mahsulotlar	Meva-sabzavot, oziq-ovqat mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlari	Qo'shimcha sotuv kanallarining shakllanishi va mahalliy daromadlarning ortishi
Madaniy meros	Urf-odatlar, milliy taomlar, hunarmandchilik	Hudud brendining shakllanishi va turistik jozibadorlikning oshishi
Tabiiy resurslar	Tog', yaylov, bog', tabiiy landshaftlar	Rekreatsion jozibadorlikning oshishi va turizm salohiyatining kengayishi

Agroturizmning asosiy iqtisodiy afzalligi shundaki, fermer yoki qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchisi o'zining mavjud resurslarini faqat mahsulot ishlab chiqarish uchun emas, balki turistik xizmat ko'rsatish uchun ham ishlatadi. Natijada bitta resurs bir nechta daromad oqimini shakllantirishi mumkin. Masalan, mevali bog' nafaqat qishloq xo'jaligi mahsuloti yetishtirish manbai, balki turistlar uchun hosil yig'ish, degustatsiya, fotosessiya, ta'limiy ekskursiya va dam olish xizmatlari obyekti bo'lishi mumkin.

Mintaqaviy rivojlanishda agroturizmning funksiyalari. Agroturizmning mintaqaviy iqtisodiyotdagi funksiyalarini quyidagicha guruhlash mumkin:

Iqtisodiy funksiya – qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining daromad manbalarini diversifikatsiya qiladi.

Bandlik funksiyasi – turistlarga xizmat ko'rsatish, transport, ovqatlanish, gidlik, hunarmandchilik va savdo yo'nalishlarida qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi.

Ijtimoiy funksiya – qishloq aholisi, ayniqsa yoshlar va oilaviy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligini oshiradi.

Madaniy funksiya – mahalliy urf-odatlar, milliy taomlar va hunarmandchilik an'alarini saqlashga xizmat qiladi.

Ekologik funksiya – tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik mas'uliyatli turizmni rivojlantirish imkonini beradi.

O'zbekiston va Qashqadaryoda agroturizmning ilmiy-amaliy imkoniyatlari. O'zbekiston agroturizm uchun muhim resurs bazasiga ega. Mamlakatning turli hududlarida meva-sabzavotchilik, uzumchilik, chorvachilik, asalarichilik va boshqa qishloq xo'jaligi faoliyatlari turistlar uchun turistik mahsulotga aylantirilishi mumkin. Zamonaviy tadqiqotlar O'zbekistonda agroturizmni rivojlantirish uchun qishloq xo'jaligi merosi va turistik resurslarning uyg'unligi mavjudligini ko'rsatmoqda [3].

Qashqadaryo viloyati misolida esa agroturizmni rivojlantirishning asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- * tog' va tog'oldi hududlarining mavjudligi;
- * bog'dorchilik va dehqonchilik faoliyati;

01	Qishloq xo'jaligi resurslari Yer, ekinlar, chorva, tabiiy landshaft	
02	Fermer xo'jaligi va qishloq hududi Infratuzilma va mahalliy jamoa asosi	
03	Turistik mahsulotni shakllantirish Tajriba va xizmatlarga aylantirish	
04	Yashash, ovqatlanish, ekskursiya, agrotajriba To'liq turistik paket tarkibi	
05	Raqamli marketing va onlayn platformalar Ijtimoiy tarmoq va bron qilish tizimlari	
06	Turistlar oqimi Mahalliy va xorijiy tashriflar o'sishi	
07	Qo'shimcha daromad va bandlik Yangi ish o'rinlari va oilaviy daromad	
08	Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish Yakuniy natija — mintqa farovonligi	

- * chorvachilik va yaylov resurslari;
- * milliy taomlar va mahalliy gastronomik an'analar;
- * hunarmandchilik va xalq amaliy san'ati;
- * qishloq aholisi turmush tarzi bilan tanishish imkoniyati;
- * tarixiy-madaniy obyektlarning qishloq hududlari bilan uyg'unligi.

2026-yilda Qashqadaryo hududida agroturizmning yarim cho'l landshaftlaridagi imkoniyatlari va muammolariga bag'ishlangan alohida ilmiy tadqiqot ham e'lon qilingan bo'lib, unda agroturizm barqaror qishloq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida tahlil qilingan [6]. Shundan kelib chiqib, Qashqadaryoda agroturizmni faqat fermer xo'jaligiga turist olib kelish shaklida emas, balki "agro-mahsulot + xizmat + madaniyat + tabiat + raqamli marketing" tamoyili asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Mintaqaviy agroturizmni rivojlantirishning konseptual modeli.

1-rasm. Mintaqada agroturizmni rivojlantirishning integratsion sxemasi. [8]

Mazkur modelning asosiy jihati shundan iboratki, agroturizmning iqtisodiy samarasi faqat turistik xizmatdan olinadigan daromad bilan cheklanmaydi. Turistning hududda qolishi oziq-ovqat, transport, hunarmandchilik mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va boshqa xizmatlarga talabni ham oshiradi. Shu sababli agroturizmning multiplikativ samarasi hududiy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ham tarqaladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari xalqaro ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan nazariy yondashuvlar bilan uyg'unlashadi. Xususan, Phillip, Hunter va Blackstock tomonidan taklif qilingan tipologiyada agroturizmning fermer xo'jaligi va turistning qishloq xo'jaligi faoliyati bilan bevosita yoki bilvosita aloqasi asosiy mezon sifatida ko'rsatilgan [1]. Bu yondashuv Qashqadaryo sharoitida ham qo'llanishi mumkin. Biroq O'zbekiston sharoitida agroturizmning o'ziga xos jihati mahalliy madaniyat, milliy taomlar, mehmondo'stlik va qishloq aholisi turmush tarzining turistik mahsulot bilan uyg'unlashuvidir. Shu sababli hududiy agroturizm modeli xorijiy tajribani to'liq ko'chirishga emas, balki mahalliy resurslar bilan integratsiyalashga asoslanishi lozim. Samarqand viloyati bo'yicha tadqiqotlarda ham agroturizmning qishloq xo'jaligi daromadlarini oshirish va fermerlarning faoliyatini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari ko'rsatilgan [4]. O'zbekiston bo'yicha zamonaviy sharh tadqiqotlari esa agroturizm mamlakatda hali rivojlanishning dastlabki bosqichlarida ekanini ko'rsatadi [3].

Demak, mintaqaviy agroturizmni rivojlantirishda asosiy e'tibor uchta masalaga qaratilishi lozim:

1. fermer xo'jaliklarini turistik faoliyatga jalb qilish;

2. hududiy turistik mahsulotlarni shakllantirish;
3. raqamli marketing orqali turistlar bozoriga chiqish.

Ilmiy yangilik. Tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi mintaqaviy agroturizmni qishloq xo‘jaligi, turizm, mahalliy aholi, madaniy meros va raqamli marketingning o‘zaro integratsiyasiga asoslangan yaxlit iqtisodiy tizim sifatida konseptual asoslashdan iborat. Muallif tomonidan taklif etilgan yondashuvda agroturizmning rivojlanish samarasi faqat turistlar soni bilan emas, balki:

qo‘shimcha fermer daromadi + yangi bandlik + mahalliy mahsulotlar savdosi + xizmatlar rivoji + hududiy brend

ko‘rsatkichlarining birgalikdagi o‘zgarishi orqali baholanishi taklif etiladi.

Bu yondashuv agroturizmni alohida turistik xizmat emas, balki mintaqaviy iqtisodiy diversifikatsiya mexanizmi sifatida baholash imkonini beradi.

Xulosa va amaliy takliflar. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, agroturizm qishloq xo‘jaligi va turizm sohalarini o‘zaro integratsiyalash orqali mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiluvchi istiqbolli yo‘nalishlardan biridir. Uning asosiy iqtisodiy samarasi fermer xo‘jaliklari daromadlarini diversifikatsiya qilish, qishloq joylarda bandlikni oshirish va mahalliy mahsulotlarga qo‘shimcha talab yaratish orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston, jumladan Qashqadaryo viloyatida agroturizmni rivojlantirish uchun qishloq xo‘jaligi, tabiiy va madaniy resurslarning yetarli darajadagi kombinatsiyasi mavjud. Shu bilan birga, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun tashkiliy, marketing, infratuzilmaviy va raqamli mexanizmlarni takomillashtirish talab etiladi.

Tadqiqot asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Qashqadaryo viloyatida agroturistik xo‘jaliklar reyestrini shakllantirish.
 2. Fermer xo‘jaliklari uchun “Agroturistik xo‘jalik” mezonlarini ishlab chiqish.
 3. Har bir tuman kesimida mahalliy qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga asoslangan turistik marshrutlarni tashkil etish.
 4. Fermerlar uchun agroturizm, servis va raqamli marketing bo‘yicha qisqa muddatli o‘quv dasturlarini joriy etish.
 5. Agroturistik obyektlarni Google Maps, turistik platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda targ‘ib qilish.
 6. Mahalliy oziq-ovqat, hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini agroturistik xizmatlar bilan integratsiyalash.
 7. Agroturizm loyihalarini “yashil iqtisodiyot” tamoyillari asosida rivojlantirish.
- Umuman olganda, mintaqada agroturizmni rivojlantirish qishloq xo‘jaligi va turizmning oddiy birikmasi emas, balki hududiy iqtisodiy resurslardan kompleks foydalanish, yangi daromad manbalarini shakllantirish va qishloq hududlarining barqaror rivojlanishini ta‘minlash mexanizmi sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31. (6), 754–758. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.001>.
- [2] Barbieri, C. (2013). Assessing the sustainability of agritourism in the US: A comparison between agritourism and other farm entrepreneurial ventures. *Journal of Sustainable Tourism*, 21. (2), 252–270. <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.685174>.
- [3] Agritourism as an Emerging Sustainable Tourism Industry in Uzbekistan. (2024). *Sustainability*, 16. (17), 7519.
- [4] Opportunities and Directions of Development of Agritourism: Evidence from Samarkand Region. (2023). *Sustainability*, 15. (2), 981. <https://doi.org/10.3390/su15020981>.

[5] Aktamov, O. A. (2024). Agritourism development in Uzbekistan: insights from science and literature. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 2. (4).

[6] Suyarova, N., Karimov, Y., Rizakulova, S., Ergashev, S. et al. (2026). Enhancing agrotourism in semi-desert landscapes: Opportunities and challenges in Kashkadarya Province, Uzbekistan. E3S Web of Conferences, 719, 07007. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202671907007>.

[7] Aliqulov, H. (2026). Agroturizmni Rivojlantirish Asosida Qishloq Hududlarining Barqaror Iqtisodiy Va Ijtimoiy Taraqqiyotini Ta'minlash Asoslari. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 4(6). <https://doi.org/10.5281/zenodo.20636942>

[8] Aliqulov, H. (2026). Mintaqada Agroturizmni Xorijiy Tajriba Asosida Rivojlantirish: Xalqaro Modellar Va O'zbekiston Uchun Innovatsion Mexanizmlar. GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT, 4(9), 288-293. <https://doi.org/10.5281/zenodo.22653431>

TURKIYANING TASHQI SIYOSATIDA O'ZBEKISTON BILAN MUNOSABATLARI TA'LIM DIPLOMATIYASI VA SAVDO-IQTISODIY ALOQALARI.

Nishonova Dilso'z Sadritdinovna

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti kichik ilmiy xodimi, Toshkent, O'zbekiston

Email: nishonovadilsuz@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda Turkiya Respublikasining tashqi siyosiy strategiyasida ta'limdiplomatiyasining tutgan o'rni, uning institutsional vositalari (Maarif jamg'armasi, YTB davlat stipendiyalari tizimi, Yunus Emre madaniyat markazlari, Turkiy davlatlar xalqaro universiteti) hamda O'zbekiston bilan olib borilayotgan ta'limsohasidagi hamkorlikning tarixiy bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta'limdiplomatiyasi bilan ikki mamlakat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarning o'zaro bog'liqligi rasmiy statistik ma'lumotlar asosida yoritilib, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari bo'yicha xulosalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim diplomatiyasi, yumshoq kuch, Turkiya tashqi siyosati, O'zbekiston-Turkiya munosabatlari, Maarif jamg'armasi, YTB, strategik sheriklik, tashqi savdo aylanmasi.

Аннотация

В данной тезисе анализируются роль образовательной дипломатии в внешнеполитической стратегии Турецкой Республики, её институциональные инструменты (Фонд “Маариф”, система государственных стипендий YTB, Центры культуры имени Юнуса Эмре, Международный казахско-турецкий университет) и исторические этапы сотрудничества с Узбекистаном в сфере образования. На основе официальных статистических данных в исследовании освещается взаимосвязь между образовательной дипломатией и торгово-экономическими отношениями двух стран, а также приводятся выводы по существующим проблемам и перспективам развития.

Ключевые слова: образовательная дипломатия, мягкая сила, внешняя политика Турции, узбекско-турецкие отношения, Фонд “Маариф”, YTB, стратегическое партнерство, внешнеторговый оборот.

Abstract

This thesis analyzes the role of educational diplomacy in the foreign policy strategy of the Republic of Turkey, its institutional mechanisms (Maarif Foundation, YTB state scholarship system, Yunus Emre Cultural Centers, International Kazakh-Turkish University), and the historical stages of educational cooperation with Uzbekistan. Based on official statistical data, the study highlights the correlation between educational diplomacy and trade-economic relations between the two countries, presenting conclusions on existing challenges and future development prospects.

Keywords: educational diplomacy, soft power, Turkey's foreign policy, Uzbekistan-Turkey relations, Maarif Foundation, YTB, strategic partnership, foreign trade turnover.

KIRISH

XXI asr xalqaro munosabatlar tizimida davlatlarning tashqi siyosiy maqsadlariga erishishida an'anaviy harbiy-siyosiy vositalar bilan bir qatorda madaniy-intellektual instrumentlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ta'lim sohasidagi stipendiyalar, qo'shma ta'lim dasturlari, til va madaniyat markazlari, zamonaviy tashqi siyosatning eng samarali "yumshoq kuch" vositalaridan biriga aylandi. Turkiya Respublikasi mintaqaviy davlat sifatida turkiy xalqlar, xususan Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan tarixiy-madaniy yaqinlikdan foydalangan holda ta'lim diplomatiyasini o'zining tashqi siyosati tarkibiy qismiga aylantirgan.

O'zbekiston mustaqillik yillaridan buyon Turkiyaning ta'lim diplomatiyasi doirasidagi eng faol hamkorlaridan biri bo'lib kelmoqda. Ikki davlat o'rtasidagi ta'lim aloqalari bir necha tarixiy bosqichni, 1990-yillardagi dastlabki institutsional shakllanish, 2010-yillar o'rtasidagi inqiroz va qayta yo'naltirish, 2017-yildan keyingi strategik sheriklik davri hamda 2022–2026-yillardagi institutsional chuqurlashuvni bosib o'tdi. Muhimi, ushbu jarayon izolyatsiyalangan holda emas, balki ikki mamlakat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalarning barqaror o'sishi bilan uzviy bog'liq holda kechmoqda, bu esa mavzuni nazariy va amaliy jihatdan dolzarb qiladi.

Zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasida ta'lim diplomatiyasi "yumshoq kuch"(soft power) tushunchasi doirasida ko'rib chiqiladi. Amerikalik siyosatshunos Jozef Nayning ta'rificha, yumshoq kuch bu davlatning boshqa davlatlar va xalqlarga majburlash yoki moddiy rag'batlantirishsiz, balki o'zining madaniyati, qadriyatlari va siyosati jozibadorligi orqali ta'sir o'tkazish qobiliyatidir¹⁵⁴. Ushbu nazariy yondashuvga ko'ra, ta'limsohasidagi hamkorlik — stipendiyalar taqdim etish, qo'shma universitetlar tashkil etish, til va madaniyat markazlarini ochish davlatning uzoq muddatli strategik manfaatlarini ta'minlashning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim diplomatiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, uning natijalari qisqa muddatda emas, balki o'n yilliklar mobaynida namoyon bo'ladi: bugungi kunda xorijda tahsil olayotgan stipendiat kelajakda ikki davlat o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarning bevosita ishtirokchisi, ba'zi hollarda esa qaror qabul qiluvchi shaxsga aylanadi. Shu bois ko'plab tadqiqotchilar ta'lim diplomatiyasini nafaqat madaniy-gumanitar, balki uzoq muddatli iqtisodiy-siyosiy investitsiya sifatida ham baholaydilar. Aynan shu nuqtai nazardan Turkiyaning O'zbekiston bilan ta'lim sohasidagi hamkorligini tahlil qilish, uni mamlakatlar o'rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar dinamikasi bilan taqqoslagan holda o'rganish katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

1990-yillarda Sovet Ittifoqi tarqalgandan so'ng Turkiya Markaziy Osiyo davlatlarida, jumladan O'zbekistonda, keng miqyosli xususiy ta'lim tarmog'ini yo'lga qo'ydi. Bu tarmoqning katta qismi diniy-notijorat xarakterdagi harakat bilan bog'liq bo'lib, 2016-yilda Turkiyada sodir bo'lgan muvaffaqiyatsiz davlat to'ntarishi urinishidan so'ng Turkiya hukumati ushbu tarmoqni dunyo miqyosida tugatish va qayta yo'naltirish siyosatini boshladi. Xalqaro Maarif jamg'armasi aynan shu maqsadda xorijda ta'lim faoliyatini rivojlantirish va mazkur harakat bilan bog'liq maktablarni yopish yoki qayta ro'yxatga olishga ko'maklashish uchun 2016-yilda tashkil etildi¹⁵⁵. Shu tariqa Turkiyaning tashqi ta'lim siyosati institutsional-notijorat tarmoqdan davlat tomonidan bevosita boshqariladigan, markazlashgan modelga o'tdi, bu esa ta'lim diplomatiyasini davlat tashqi siyosatining nazorat qilinadigan quroliga aylantirdi.

¹⁵⁴Nye J. S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004.

¹⁵⁵Turkish educational foundation Maarif // Vestnik MSLU. Social Sciences. – 2025. – Issue 1 (858). – B. 27–35.

Xorijdagi turklar va qardosh xalqlar boshqarmasi (YTB) Turkiyaning eng yirik ta'lim diplomatiyasi instituti bo'lib, "Türkiye Bursları" davlat stipendiyalari dasturi orqali dunyoning 150 dan ortiq davlatidan iqtidorli yoshlarni jalb qiladi. YTB rahbari Abdulloh Erenning O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vaziri bilan uchrashuvida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda Turkiyada 1000 dan ortiq o'zbekistonlik talaba tahsil olmoqda, biroq so'nggi 10 yil ichida davlat stipendiyasi asosida ta'lim olgan o'zbekistonliklarning umumiy soni atigi 150 nafarni tashkil etadi¹⁵⁶. Bu ko'rsatkich mintaqadagi boshqa davlatlar bilan solishtirganda sezilarli darajada past: xuddi shu yili Turkiya davlat stipendiyasiga 169 mamlakatdan jami 150 000 kishi ariza topshirgan bo'lsa, O'zbekistondan atigi 500 ga yaqin ariza kelib tushgan, holbuki Qozog'istondan 5000, Afg'onistondan esa 15 000 ariza qayd etilgan¹⁵⁷. Ushbu holatni bartaraf etish maqsadida YTB tomonidan o'zbekistonlik yoshlar uchun grantlar miqdorini uch baravargacha oshirish, shuningdek muhandislik yo'nalishlariga alohida e'tibor qaratish rejalashtirilmoqda.

Yunus Emre instituti turk tili va madaniyatini xorijda targ'ib qiluvchi, dunyoning ko'plab shaharlarida filiallarga ega davlat tashkiloti. 2025-yil fevral oyida Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti huzurida Yunus Emre madaniyat markazi filialini ochish borasida Anglashuv memorandumini imzolandi¹⁵⁸. Parallel ravishda O'zbekistonda turk tiliga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada oshib bormoqda; tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, bu jarayon madaniy, iqtisodiy va ta'lim omillari majmuasi, jumladan Buyuk Ipak yo'li va umumiy tarixiy-madaniy meros bilan izohlanadi¹⁵⁹.

Turkiyaning ta'lim diplomatiyasi ikki tomonlama formatdan tashqari ko'p tomonlama institutlar orqali ham amalga oshiriladi. Xususan, YUNESKO, Turkiy davlatlar tashkiloti, AYSESKO va TURKSOY kabi xalqaro tashkilotlarda O'zbekistonning tashabbuslarini Turkiya tomoni izchil qo'llab-quvvatlab kelmoqda¹⁶⁰. Bundan tashqari, turkiy xalqlarning ilmiy-ma'naviy integratsiyasiga xizmat qiluvchi Turkiy davlatlar xalqaro universitetini tashkil etish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori qabul qilingan bo'lib, uning faoliyatini to'liq yo'lga qo'yishda professor-o'qituvchilarni jalb etish va elektron ta'lim resurslaridan foydalanish borasida Turkiya tomonining ko'magi muhim ahamiyat kasb etmoqda¹⁶¹.

O'zbekiston-Turkiya ta'lim hamkorligining institutsional tarixi mamlakat mustaqillikka erishgan dastlabki yillardanoq boshlangan. Bu davrda ikki mamlakat o'rtasida ta'lim va iqtisodiy hamkorlik parallel ravishda rivojlangan bo'lib, xususiylitseylar tarmog'i shakllanishi bilan bir qatorda qator qo'shma sanoat va savdo korxonalari tashkil etilgan edi. Ta'lim sohasidagi dastlabki tashabbuslar keyinchalik institutsional qayta tashkil etilishga uchradi, biroq, bu davr ikki xalq o'rtasidagi ta'lim-madaniy aloqalarning uzluksiz an'anaga aylanishi uchun zamin yaratdi.

2017-yildan boshlab O'zbekistonning yangilangan tashqi siyosat strategiyasi doirasida O'zbekiston-Turkiya munosabatlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, oxirgi besh yil ichida ikki mamlakat munosabatlari jadal sur'atlarda rivojlanib, ko'p tomonlama

¹⁵⁶ YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı). Türkiye Bursları ve Özbekistan İle Eğitim İşbirliği Raporu. – Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2021. – 48 s.

¹⁵⁷ Türkiye Bursları. Uluslararası Öğrenci Başvuru Sayıları ve Ülke Dağılımları İstatistiki Raporu. – Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2021. – S. 12-15.

¹⁵⁸ O'zbekiston va Turkiya hamkorligi: oliy ta'limda yangi imkoniyatlar // Vazirlik yangiliklari, gov.uz. – 12.02.2025.

¹⁵⁹ Tsoy N. O'zbekistonda turk tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishning oshishi: sabablari va istiqbollari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – 5(5). – B. 85–94.

¹⁶⁰ O'zbekiston Respublikasi madaniyat vaziri va Turkiya Respublikasi madaniyat va turizm vaziri o'rtasidagi hamkorlik uchrashuvi // gov.uz. – 21.10.2024.

¹⁶¹ O'zbekiston va Turkiya o'rtasida oliy ta'lim sohasidagi hamkorlik yanada mustahkamlanmoqda // Vazirlik yangiliklari, gov.uz. – 28.01.2026.

hamkorlik yangi bosqichga chiqdi¹⁶². Aynan shu davrda ta'lim sohasidagi institutsional aloqalar oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar, akademik almashinuv dasturlari va qo'shma ilmiy-tadqiqot loyihalar faollashdi. Xususan, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institutiga Turkiyaning Baliqesir, Ordu, Ahi Evran hamda 19 May universitetlaridan professor-o'qituvchilar tashrif buyurib, akademik almashinuv va malaka oshirish dasturlari bo'yicha kelishuvlarga erishildi¹⁶³.

2022–2024-yillarda navbatma-navbat Izmir, Samarqand va Istanbul shaharlarida o'tkazilgan O'zbekiston-Turkiya ta'lim forumlari ikki tomonlama oliy ta'lim aloqalarining institutsional-huquqiy asosini mustahkamladi. Ushbu forumlar doirasida o'rnatilgan oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik aloqalari, shuningdek qo'shma ta'lim dasturlari doirasida amalga oshirilgan ishlar 2026-yil yanvar oyidagi uchrashuvda alohida tahlil qilindi¹⁶⁴.

2026-yil 29-yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turkiya Prezidenti Rejep Tayyip Erdo'g'an taklifiga binoan amalga oshirilgan rasmiy tashrifi ikki mamlakat munosabatlarini keng qamrovli strategik sheriklik darajasiga ko'tarishda muhim ahamiyat kasb etdi. Tashrif doirasida Turkiyaning zilziladan jabr ko'rgan Hatay viloyatida O'zbekiston tomonidan barpo etilgan "O'zbekiston" turar-joy majmuasi ochilgan, Istanbulda esa xorijdagi ilk o'zbek maktabi qurilishiga tamal toshi qo'yilgan hamda O'zbekistondagi turk maktablari bilan bog'liq uzoq yillik institutsional-huquqiy muammo hal etilgan¹⁶⁵. Ushbu tashrifning bevosita davomi sifatida 2026-yil aprel oyida Turkiya milliy ta'lim vaziri Yusuf Tekin mamlakat maktablarining 1-sinfidan 12-sinfgacha bo'lgan barcha o'quv dasturlariga o'zbek-turk do'stligi va tarixiy-madaniy aloqalarni aks ettiruvchi mazmun kiritilganini e'lon qildi¹⁶⁶. Ushbu holat ta'lim diplomatiyasining nafaqat institutsional, balki mafkuraviy-mazmuniy darajada ham hukumatlararo siyosiy dialog bilan bevosita bog'liqligini yaqqol namoyish etadi.

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining dastlabki ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda mamlakatning umumiy tashqi savdo aylanmasi 81,2 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 20,7 foizga oshgan; bunda Turkiya O'zbekistonning yirik savdo hamkorlari orasida 3,7 foizlik ulush bilan Xitoy, Rossiya va Qozog'istondan keyingi o'rinlarni egallagan¹⁶⁷. Ikki mamlakat o'rtasidagi bevosita savdo aylanmasi dinamikasi ham izchil o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda: 2026-yil yanvar–mart oylarida O'zbekiston-Turkiya tashqi savdo aylanmasi 653,4 mln AQSh dollarini tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 7,0 foizga (42,7 mln dollarga) oshgan, shundan eksport 231,6 mln, import esa 421,8 mln dollarni tashkil etgan. Xuddi shu davrda Turkiya kapitali ishtirokidagi korxonalar soni 2186 tani, asosiy kapitalga o'zlashtirilgan xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi esa 655,2 mln AQSh dollarini tashkil etdi¹⁶⁸.

¹⁶²O'zbekiston Respublikasi madaniyat vaziri va Turkiya Respublikasi madaniyat va turizm vaziri o'rtasidagi hamkorlik uchrashuvi // gov.uz. – 21.10.2024.

¹⁶³O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti va Turkiyaning oliy ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilmoqda // samdpi.uz. – 24.05.2025

¹⁶⁴O'zbekiston va Turkiya o'rtasida oliy ta'lim sohasidagi hamkorlik yanada mustahkamlanmoqda // Vazirlik yangiliklari, gov.uz. – 28.01.2026.

¹⁶⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turkiya Respublikasiga rasmiy tashrifi yakunlari bo'yicha axborot*. – Anqara–Anqara/Hatay, 2026 y. 29-30-yanvar. / T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye-Özbekistan Kapsamlı Stratejik Ortaklık Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Basın Bildirisi*. – Ankara, 2026.

¹⁶⁶ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. *Milli Eğitim Bakanı Yusuf Tekin'in Türk Devletleri ve Özbekistan ile Eğitim Müfredatı İş Birliğine İlişkin Açıklaması*. Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği Yayınları. – Ankara: MEB, 2026 y. 14-aprel.

¹⁶⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *O'zbekiston Respublikasining Tashqi savdo aylanmasi (2025-yil yanvar-dekabr): Analitik ma'ruza*. – Toshkent: StatAgentlik, 2026. – B. 3–7.

¹⁶⁸O'zbekiston va Turkiya hamkorligi raqamlarda // O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, stat.uz. –2

Diqqatga sazovor jihat shundaki, rasmiy statistika ta'lim migratsiyasi ko'rsatkichlarini ham alohida qayd etadi: 2026-yil birinchi choragida Turkiyadan O'zbekistonga o'qish maqsadida 423 nafar, O'zbekistondan Turkiyaga esa 527 nafar fuqaro safar qilgan¹⁶⁹. Bu ko'rsatkich, garchi son jihatidan unchalik katta bo'lmasa-da, ta'lim va savdo-iqtisodiy aloqalarning bir xil statistik hisobotda birgalikda kuzatilishi ularning institutsional jihatdan bir-biriga bog'liq ekanligini bilvosita tasdiqlaydi.

Ikki mamlakat o'rtasidagi savdo-iqtisodiy hamkorlikni jadallashtirish maqsadlari yuqori darajadagi muzokaralarda ham izchil ilgari surilmoqda. 2021-yil noyabr oyida bo'lib o'tgan uchrashuvda O'zbekiston va Turkiya o'rtasidagi o'zaro savdo hajmini 5 mlrd AQSh dollarigacha yetkazish maqsadi belgilangan bo'lib, o'sha davrda savdo hajmi 9 oy ichida 2,4 mlrd dollarga yetgan va 2016-yildan buyon O'zbekistonda turk kapitali ishtirokidagi korxonalar soni ikki barobar, investitsiyalar hajmi esa o'n barobar oshgani qayd etilgan¹⁷⁰. 2026-yil sentabr oyida DEIK (Tashqi iqtisodiy aloqalar kengashi) huzuridagi "Turkiya-O'zbekiston" Ishbilarmonlar kengashi raisi Ozgur Onur Ozgyuvenning ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda ikki davlat o'rtasidagi tovar aylanmasi 3,1 mlrd dollarga yetgan bo'lib, yaqin istiqbolda uni 5 mlrd, uzoq muddatli istiqbolda esa 10 mlrd dollarga yetkazish maqsad qilingan¹⁷¹.

Istiqbolda ikki mamlakat o'rtasidagi hamkorlikni yanada samarali qilish uchun quyidagi yo'nalishlar dolzarb hisoblanadi: qo'shma ta'lim dasturlarini, xususan muhandislik-texnika va raqamli texnologiyalar yo'nalishlarida, kengaytirish; YTB grantlariga O'zbekistondan ariza topshiruvchilar sonini oshirish bo'yicha targ'ibot ishlarini kuchaytirish; Turkiy davlatlar xalqaro universiteti faoliyatini to'liq yo'lga qo'yish; hamda ta'lim natijalarini savdo-investitsion ustuvor yo'nalishlar (qurilish, energetika, to'qimachilik, logistika) bilan institutsional darajada muvofiqlashtirish.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, Turkiyaning ta'lim diplomatiyasi Maarif jamg'armasi, YTB davlat stipendiyalari tizimi, Yunus Emre madaniyat markazlari va Turkiy davlatlar xalqaro universiteti kabi institutsional vositalar orqali O'zbekiston bilan munosabatlarda nafaqat madaniy-gumanitar, balki strategik-iqtisodiy vosita vazifasini ham bajarmoqda. Ta'lim sohasidagi institutsional infratuzilmaning izchil kengayishi 1990-yillardagi dastlabki shakllanishdan tortib, 2016-yildagi institutsional qayta yo'naltirishgacha, 2022–2026-yillardagi strategik chuqurlashuv gacha savdo-iqtisodiy aylanmaning barqaror o'sishi va investitsiya oqimlarining faollashuvi bilan uyg'unlashib bormoqda. Bu esa ikki mamlakat o'rtasidagi strategik sheriklikning ko'p qatlamli va o'zaro bog'liq xarakterini yaqqol tasdiqlaydi. Kelgusida ta'lim diplomatiyasi vositalaridan yanada samarali foydalanish, xususan YTB grantlariga arizachilar sonini ko'paytirish, qo'shma texnik-muhandislik ta'lim dasturlarini kengaytirish O'zbekiston-Turkiya savdo-iqtisodiy hamkorligining 2025-yildagi 3,1 mlrd dollardan yaqin istiqbolda 5 mlrd, uzoq muddatda esa 10 mlrd dollargacha yetkazish maqsadlariga erishishda muhim inson kapitali zaxirasini ta'minlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nye J. S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. – New York: Public Affairs, 2004. – 191 p.

¹⁶⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *O'zbekiston Respublikasiga kelgan va ketgan fuqarolarning safar maqsadlari bo'yicha ko'rsatkichlari (2026-yil yanvar-mart)*. Rasmiy statistik axborotnoma. – Toshkent, 2026. – B. 14-1

¹⁷⁰ O'zbekiston va Turkiya o'zaro savdo aylanmasini yiliga 5 milliard dollargacha oshirishni rejalashtirmoqda // Kun.uz. – 13.11.2021.

¹⁷¹ Ozgur Onur Ozgyuven: Turkiya va O'zbekiston o'rtasidagi tovar aylanmasini yaqin kelajakda 5 milliard dollarga, uzoq muddatli istiqbolda esa 10 milliard dollarga yetkazishni maqsad qilganlar // Dunyo.info. – 12.09.2026.

2. Turkish educational foundation Maarif // Vestnik MSLU. Social Sciences. – 2025. – Issue 1 (858). – B. 27–35.
3. Tsoy N. O‘zbekistonda turk tilini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishning oshishi: sabablari va istiqbollari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – 5(5). – B. 85–94.
4. O‘zbekiston va Turkiya hamkorligi: oliy ta’limda yangi imkoniyatlar // Vazirlik yangiliklari, gov.uz. – 12.02.2025. –
5. O‘zbekiston Respublikasi madaniyat vaziri va Turkiya Respublikasi madaniyat va turizm vaziri o‘rtasidagi hamkorlik uchrashuvi // gov.uz. – 21.10.2024.
6. O‘zbekiston va Turkiya o‘rtasida oliy ta’limsohasidagi hamkorlik yanada mustahkamlanmoqda // Vazirlik yangiliklari, gov.uz. – 28.01.2026.
7. Turkiya universitetlarida o‘zbekistonlik yoshlarning bepul o‘qishi uchun grantlar miqdori 3 baravargacha oshiriladi // My.oliygoh.uz. –
8. O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti va Turkiyaning oliy ta’limmuassasalari o‘rtasida hamkorlik aloqalari yo‘lga qo‘yilmoqda // samdpi.uz. – 24.05.2025.
9. T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. Müfredatta Türk Dünyası ve Özbek-Türk Dostluğu Kapsamında Yapılan Güncellemeler ve Eğitim Diplomasısı Raporu. – Ankara: MEB Basımevi, 2026. 5-9-B
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasi tashqi savdo aylanmasi (2025-yil natijalari bo‘yicha dinamik va tarkibiy tahlil): Rasmiy statistik axborotnoma. – Toshkent: StatAgentlik nashriyot-matbaa bo‘limi, 2026. – 42 b.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining xorijga chiqishi va xorijiy fuqarolarning O‘zbekistonga tashrifi (safari maqsadlari kesimida): 2026-yil 1-chorak yakunlari bo‘yicha ekspress-axborot. – Toshkent: StatAgentlik, 2026. – 28 b.
12. O‘zbekiston va Turkiya o‘zaro savdo aylanmasini yiliga 5 milliard dollargacha oshirishni rejalashtirmoqda // Kun.uz. – 13.11.2021.
13. Ozgur Onur Ozgyuven: Turkiya va O‘zbekiston o‘rtasidagi tovar aylanmasini yaqin kelajakda 5 milliard dollarga, uzoq muddatli istiqbolda esa 10 milliard dollarga yetkazishni maqsad qilganlar // Dunyo.info. – 12.09.2026. –

РАЗРАБОТКА ПРОГНОЗА ПОКУПАТЕЛЬСКОГО СПРОСА ПУТЕМ ЭКСТРАПОЛЯЦИИ ТЕНДЕНЦИИ ДИНАМИЧЕСКОГО РЯДА

асс. Фахриддинова Сарвиноз Фазлиддиновна

Самаркандский институт экономики и сервиса. Г. Самарканд

+998973915506

sarvinofakhriddinova@gmail.com

Аннотация: Программа изучения покупательского спроса может включать различные задачи. Однако всегда требуется, чтобы были даны оценки текущего состояния спроса, а также оценки объема и структуры спроса в будущем. В статье приведено применение экстраполяции тенденции динамического ряда для прогнозирования покупательского спроса на примере данных по товарообороту магазина за некоторый промежуток времени. Выявлена квадратичная модель для прогнозирования объема товарооборота.

Ключевые слова: экстраполяция, прогнозирование, уравнение гиперболы,

Аннотация:

Харидор талабини ўрганиш бўйича дастур турли вазифаларни ўз ичига олиши мумкин. Шу билан бирга, талабнинг ҳозирги ҳолатини баҳолаш, келажакда талабнинг ҳажми ва тузилмаси ҳисоб-китоблари талаб қилинади. Мақолада, истеъмолчилар талабини прогноз қилиш учун динамик серияли тренднинг маълум бир вақт мобайнида дўкон айланиши ҳақидаги маълумотлар мисолида экстраполяциялаш қўлланилиши кўрсатилган. Савдо ҳажмини прогноз қилиш учун квадратик модел аниқланди.

Калим сўзлар: *экстраполяция, прогнозлаш, гипербола тенгламаси, динамик қатор, аналитик текислаш методи.*

Abstract: The program of studying of consumer demand can include various tasks. However it is always required that estimates of current state of demand and also assessment of volume and structure of demand in the future were given. Application of extrapolation of a tendency of a dynamic row for prediction of consumer demand on the example of data on commodity turnover of shop for some time term is given in article. The square model for prediction of volume of commodity turnover is revealed.

Key words: *extrapolation, prediction, hyperbole equation, method of analytical alignment, dynamic row*

Введение. Прогнозирование покупательского спроса основано на экстраполяции тенденции динамического ряда товарооборота. Под динамическим рядом товарооборота понимается изменение товарооборота во времени. Если не происходит каких-либо существенных изменений в условиях, формирующих покупательский спрос, то метод экстраполяции позволяет получить достаточно надежные результаты. В противном случае данный метод необходимо дополнить другими методами определения покупательского спроса – расчетно-конструктивным или анкетным.

Статистические методы прогнозирования тенденции динамического ряда подразделяются на две основные группы: методы аналитического выравнивания и экспоненциального сглаживания [2].

Анализ использованной литературы. Многие ученые занимались прогнозированием потребительского спроса на основе экстраполяции тенденций в динамическом диапазоне торговли. К ним относятся В.И. Колемаев, М.И. Баканов, М.В. Мельник, А.Д. Шерemet, Н.И. Щедрин, А.Н. Кархов, И.Е. Гмурман и др.

Методология исследования. В процессе исследования использовались системный подход, абстрактно-логические рассуждения, уравнения гиперболы, динамические ряды и методы аналитического выравнивания.

Анализ и результаты. Сущность метода аналитического выравнивания заключается в нахождении теоретических уровней ряда y_t , которые в минимальной степени отклонялись бы от фактических уровней y . После этого тенденцию ряда можно продолжить, рассчитав уровни ряда на будущий период (год, квартал, декаду), в зависимости от поставленной задачи.

Выравнивание уровней ряда динамики и их экстраполяция производятся по уравнению прямой (тренду), если уровни ряда равномерно растут или уменьшаются. Если изменение тенденции носит характер усиливающегося или затухающего роста, то для экстраполяции применяется соответственно уравнение параболы либо полулогарифмическая кривая. Для экстраполяции криволинейных плавных тенденции можно воспользоваться уравнением гиперболы [3].

Выбор уравнение связи производится на основе графического анализа. Вид уравнений будет несколько отличаться от приведенных ранее тем, что вместо признака – фактора X в уравнение в качестве переменной вводится время t .

Рассмотрим прогнозирование уровней динамического ряда на следующем примере. Розничный товарооборот по магазину за 2021-2029 гг. (в млн. руб.)

2021 г. – 80,1	2026 г. – 100,8
2022 г. – 82,5	2027 г. – 106,5
2023 г. – 85,8	2028 г. – 114,9
2024 г. – 89,7	2029 г. – 125,7
2025 г. – 94,8	

Анализируя изменение уровней ряда, приходим к выводу, что оно носит характер усиливающегося роста. Графический анализ свидетельствует о наличии криволинейной зависимости, напоминающей график параболы. Следовательно, для выравнивания ряда выбираем уравнение параболы

$$\bar{y}_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2$$

Составим систему нормальных уравнений:

$$\begin{aligned} na_0 + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2 &= \sum y; \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 &= \sum yt; \\ a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4 &= \sum t^2 y \end{aligned}$$

Построим рабочую расчетную таблицу (табл.1).

Для упрощения расчетов годы условно нумеруются таким образом, чтобы $t = 0$, тогда и $\sum t^3 = 0$, а система нормальных уравнений будет иметь вид

Выравнивание динамического ряда по уравнению параболы

Таблица-1

Годы	Розничный товарооборот. млн. руб.	t	t^2	t^3	t^4	$y \cdot t$	$y \cdot t^2$	$\bar{y}_t$
2021	80,1	-4	16	-64	256	-320,4	1281,6	80,13
2022	82,5	-3	9	-27	81	-247,5	742,5	82,37
2023	85,8	-2	4	-8	16	-171,6	331,2	85,65
2024	89,7	-1	1	-1	1	-89,7	89,7	89,67
2025	94,8	0	0	0	0	0	0	94,73
2026	100,8	+1	1	1	1	100,8	100,8	100,79
2027	106,5	+2	4	8	16	213	426	107,67
2028	114,9	+3	9	27	81	344,7	1034,1	115,55
2029	125,7	+4	16	64	256	502,8	2011,2	124,37
Итого	880,8	0	60	0	708	332,18	6017	880,8

$$\begin{aligned} na_0 + a_2 t^2 &= y; \\ a_1 t^2 &= yt; \\ a_0 t^2 + a_2 t^4 &= t^2 y \end{aligned}$$

Поставляя в эту систему соответствующие значения из расчетной таблицы, получаем:

$$\begin{aligned} 9a_0 + 60a_2 &= 880,8 \\ 60a_1 &= 332,18 \\ 60a_0 + 708a_2 &= 6017 \end{aligned}$$

Решая уравнение относительно a_1 , получаем

$$a_1 = \frac{332,18}{60} = 5,53.$$

Далее решаем систему из двух уравнений:

$$\begin{aligned} 9a_0 + 60a_2 &= 880,8 : 9 \\ 60a_0 + 708a_2 &= 6017 : 60 \end{aligned}$$

Разделив каждое уравнение на коэффициенты при a_0 и вычитая из второго уравнения первое, получим:

$$\begin{aligned} a_0 + 66,6a_2 &= 97,85 \\ a_0 + 11,80a_2 &= 100,28 \\ \hline 5,24a_2 &= 2,43 \\ a_2 &= 0,47. \end{aligned}$$

Теперь найдем a_0 :

$$\begin{aligned} 9a_0 + 60 \cdot 0,47 &= 880,8 \\ a_0 &= 94,73 \end{aligned}$$

Подставим вычисленные параметры в параметры в уравнение параболы:

$$\bar{y}_t = 94,73 + 5,53t + 0,47t^2.$$

Подставляя в данное уравнение значение t , вычислим теоретические уровни ряда $\bar{y}_t$:

$$\bar{y}_t = 94,73 + 5,53(-4) + 0,47(-4)^2 = 102,25 - 22,12 = 80,13 \text{ и т. д.}$$

Выполнив расчеты, последовательно найдем теоретические уровни ряда, которые выражают общую тенденцию развития.

Для оценки степени приближения теоретических уровней к фактическим необходимо исчислить корреляционное отношение

$$\eta = \sqrt{1 - \frac{2,263}{1921}} = 0,99.$$

Высокое значение корреляционного отношения указывает на то, что кривая подобрана правильно, а теоретические и фактические значения y тесно связаны. В расчете t -критерия Стьюдента в данном случае необходимости нет, поскольку связь очень высокая, и ошибка

коэффициента регрессии будет незначительной. Это дает право для прогнозирования объема товарооборота применить уравнение параболы.

Продолжив нумерацию лет, получим следующие значения t :

$$t_{2030} = +5; t_{2031} = +6.$$

Тогда прогнозируемый объем товарооборота для этих лет будет равен:

$$\bar{y}_{t_{2030}} = 94,73 + 5,53 \cdot 5 + 0,47 \cdot 5^2 = 134,0 \text{ млн. руб.}$$

$$\bar{y}_{t_{2031}} = 94,73 + 5,53 \cdot 6 + 0,47 \cdot 6^2 = 144,7 \text{ млн. руб.}$$

Заключение и предложения. Таким образом, следует иметь в виду, что прогноз тем точнее, чем короче период экстраполяции. В работе дано применение экстраполяции тенденции динамического ряда для прогнозирования потребительского спроса на примере данных о товарообороте магазина за некоторый временной отрезок. Выявлена квадратная модель прогнозирования объема товарооборота.

Список использованной литературы:

1. В.И. Колемаев и др. Теория вероятностей и математическая статистика. Учеб. пособия. –М.: «Высшая школа» 1991.
2. М.И. Баканов, М.В. Мельник, А.Д. Шеремет. Теория экономического анализа. Учебник. / Под ред. М.И. Баканова. - М.: “Финансы и статистика” , 2007.
3. Н.И. Щедрин, А.Н. Кархов. Экономико-математические методы в торговле. - М.: Экономика. 1980.
4. И.Е. Гмурман. Теория вероятностей и математическая статистика. Учеб. пособия. –М.: «Высшая школа» 2009.

MINTAQANING MILLIY TURIZM BRENDINI SHAKLLANTIRISHDA MEHMONXONALARNING O‘RNI

Bozorov Samar Safarovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM assistenti

E-mail: bozorovsamar1982@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy turizm brendini shakllantirishda iqtisodiy innovasion rivojlanish tendensiyalariuning barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi o'rni juda muhimdir. Bugungi kunda turizm sohasida barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilishga e'tibor qaratish, nafaqat ekologik jihatdan toza turizmni rivojlantirish, balki milliy brendning global miqyosda raqobatbardoshligini oshirish uchun ham zarurdir. Bugungi kunda turizm sohasida yashil iqtisodiyotning roli tobora ortib bormoqda. Bu, ayniqsa, atrof-muhitni himoya qilish, tabiiy resurslarni tejash va barqaror rivojlanishni ta'minlashni istagan mamlakatlar uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda mintaqalarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, hududlarni innovasion iqtisodiy rivojlantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Kalit so'zlar: Mehmonxona, yashil iqtisodiyot, milliy turizm, tendensiya, ekologik iqtisodiyot, atrof-muhit iqtisodiyoti, yashil siyosat, Xalqaro iqtisodiy munosabatlar nazariyasi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash, innovatsion iqtisodiyot.

Kirish

Mamlakatimizda so‘ngi yillarda xizmatlar, xususan, yashash joy va umumiy ovqatlanish xizmatlari sohasining rivojiga alohida e‘tibor kuchaymoqda. Bunga sabab, yurtimiz turizm salohiyatini oshirish, zamonaviy qishloq va shahar infratuzilmasini shakllantirish, bandlik darajasini oshirish kabi, umumiy holda iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha olib borilayotgan islohatlar samaradorligini oshirishdagi mazkur tarmoqning katta ahamiyatga ega. Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash orqali milliy turizm brendini shakllantirishda innovatsion yechimlarni joriy qilish orqali kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiy o‘sish uchun muhimdir. Buning uchun davlat va xususiy sektor hamkorligi, moliyaviy yordam va konsalting xizmatlari taqdim etiladi. Xalqaro hamkorlik va investitsiyalarni jalb qilish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish Innovatsiyalarni mintaqaviy iqtisodiyotga joriy etishda muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda xalqaro tajriba almashish, texnologiyalarni import qilish ahamiyatga ega.

O‘zbekiston mintaqalarining ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari turli tendensiyalarga ega. Mintaqa iqtisodiyotida milliy turizm brendini shakllantirishda innovatsion rivojlantirish tendensiyalari zamonaviy iqtisodiy model va texnologiyalarni joriy qilish orqali mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta‘minlashga qaratilgan.

Milliy turizm brendini shakllantirishda mehmonxonalarning ahamiyati, birinchi navbatda, mamlakatning ekologik mas‘uliyatini namoyish etish va tabiiy resurslarni asrashga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali ko‘rsatiladi. Bu orqali nafaqat atrof-muhitga bo‘lgan ta‘sir kamayadi, balki turizmni rivojlantirishning barqaror modeli yaratiladi, bu esa mamlakatni dunyo miqyosida e‘tirof etilishiga yordam beradi.

Barqaror turizm—bu ekologik toza va ijtimoiy mas‘uliyatli turizmni anglatadi. Yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida barqaror turizmni rivojlantirish, milliy brendni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Bunday turizm nafaqat ekologik jihatdan, balki ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham barqaror rivojlanishni ta‘minlaydi. Barqaror turizmni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardir: Mehmonxonalarning milliy turizm brendini shakllantirishdagi o‘rni shundaki, brendning ekologik va ijtimoiy mas‘uliyatini namoyish etish orqali mamlakatni tanitish mumkin. Yashil iqtisodiyot asosidagi turizm brendi, ayniqsa, ekologik ongli sayohatchilar uchun jozibador hisoblanadi. Bunday turizm yo‘nalishlari, o‘zining ekologik mas‘uliyatiga, innovatsion va barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslanib, mamlakatni dunyo bo‘ylab mashhur qiladi.

Turizm sohasida milliy brendning shakllantrilishi va rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy va madaniy rivojlanishiga kata hissa qushadi, ayniqsa mehmonxonalar va ovqatlanish xizmatlari, madaniyati, an‘analari va go‘zallirini dunyo miqyosida targ‘ib qilishga xizmat qiladi. Mehmonxona turizm sanoating ajralmas bir qismi, ular keladigan mehmonlarga qulay va esda qolarlii tajriba yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Bu davrda iqtisodiy adabiyotlarda “atrof-muhit iqtisodiyoti” deb nomlangan yangi yo‘nalish paydo bo‘ldi. Ushbu yo‘nalish doirasida iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga ta‘siri natijasida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar talqin etila boshlandi. Unga muvofiq ekologik muammolarni amaldagi iqtisodiy munosabatlar doirasida hal etish va xalqaro darajada umumlashtirilishi zaruriati paydo bo‘ldi va shular yuzasidan ilg‘or fikrlar shakllandi [2].

Xulosalar

Mintaqada milliy turizm brendini shakllantirishda iqtisodiy innovatsion rivojlanish tendensiyalari va barqarorlikni ta‘minlashda, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ekoturizmni rivojlantirish, mahalliy iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va madaniy merosni saqlash kabi omillar milliy brendni shakllantirishda asosiy ahamiyatga ega. Barqaror rivojlanishning ta‘minlanishi orqali, turizm sohasida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muvozanatni saqlab qolish mumkin. Bu esa o‘z navbatida, milliy turizm brendining raqobatbardoshligini oshiradi va uning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 20 oktabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-sonli qarori.
2. Beder, S. 2011, 'Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness', Environmental Conservation, vol. 38, no. 2, pp. 140-150.
3. SPASH 2011. Social Ecological Economics: Understanding the Past to See the Future. The American Journal of Economics and Sociology. Volume70, Issue2 April 2011. <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.2011.00777.x>
4. Mukhitdinov, K. S., & Rakhimov, A. N. (2020). Empirical models which were built for each sector of the service sector to the population of the region. South Asian Journal of Marketing & Management Research, 10(12), 72-85.
5. Imomnazar, T., Samar, B., & Gulasal, T. (2024, January). Developing innovative entrepreneurship. In The 4th International scientific and practical conference "Contemporary challenges of society and ways to overcome them"(January 30-February 02, 2024) Tallinn, Estonia. International Science Group. 2024. 297 p. (p. 33).
6. Рахимов, А. М. (2021). Услуги по проживанию и обслуживанию населения значение эконометрического моделирования в нормативной оценке требований потребителей для улучшения качества отображения. Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy, 9(12), 1043-1048.
7. Raximov, A. N. (2024). Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 43-48.
8. Tursunov, I., Nasrullayev, F., & Bozorov, S. (2023). Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik va o'rta biznes boshqaruvini takomillashtirish yo'llari. Innovatsion texnologiyalar, 52(04).
9. Djorayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniklikni algoritm va modeli yordamida minimallashtirish. Iqtisodiyot va talim, 24 (6), 306–314.
10. Жураев, Ф. Д., & Рахимов, А. Н. (2017). Введение в математический анализ и некоторые топологические понятия, раскрываемые с помощью метрики. Вестник науки и творчества, (6 (18)), 21-27.
11. Rakhimov, A. M. (2019). Important of bank deposit policy in expanding of the deposit base of commercial banks. Экономика и бизнес: теория и практика, (5-2), 198-200.

QISHLOQ XO'JALIGIDA SUV RESURLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

Elomonov Ro'zimurod Doniyor o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

elomonovrozimurod@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotning bosh maqsadi iqlim o'zgarishi va mintaqaviy gidrologik tanglik sharoitida O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligida suv resurslaridan tejamli hamda samarali foydalanishni rag'batlantiruvchi ta'sirchan iqtisodiy mexanizmlar majmuini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi tizimli iqtisodiy tahlil, suvdan foydalanish samaradorligini optimallashtirishning ko'p mezonli chiziqli dasturlash modeli, ekonometrik modellashirish hamda irrigatsiya tizimlarining texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini qiyosiy baholash usullariga asoslanadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, respublikada iste'mol qilinayotgan umumiy suv resurslarining qariyb 90 foizi (yiliga 42–44 mlrd m³) agrar sektorga to'g'ri kelsa-da, magistral va xo'jaliklararo kanallarning tuproq o'zandagi holati hamda an'anaviy egatlab sug'orish usullari oqibatida

olingan suvning 36–40 foizi dalaga yetib borgunga qadar yo‘qotilmoqda. Ushbu muammolarni hal etish uchun suv yetkazib berishda qat’iy hajmiy hisob-kitob (volumetric block-rate pricing) tizimiga asoslangan tabaqalashtirilgan tariflar, suv tejovchi texnologiyalarni (tomchilatib, yomg‘irlatib va diskret sug‘orish) hududiy suv tanqisligi darajasiga bog‘lagan holda subsidiyalash, nasos stansiyalarida energiya xizmati ko‘rsatish (ESCO) tamoyillari asosida davlat-xususiy sheriklikni joriy etish hamda suvdan foydalanuvchilar o‘rtasida bozor mexanizmlariga asoslangan kvota almashinuvini yo‘lga qo‘yish mexanizmlari asoslab berildi. Mazkur mexanizmlarni integratsiyalash orqali agrar tarmoqda yillik suv sarfini 22–25 foizga (9–10 mlrd m³) qisqartirish, sug‘oriladigan maydonlar hosildorligini 20–28 foizga oshirish va har 1 m³ suv hisobiga olinadigan iqtisodiy daromadni 1,8 barobarga ko‘paytirishga erishiladi.

Kalit so‘zlar: suv iqtisodiyoti, suv tejovchi texnologiyalar, tomchilatib sug‘orish, tabaqalashtirilgan tarif, suv kvotasi, DXSh, irrigatsiya samaradorligi, iqtisodiy mexanizmlar.

Аннотация. Основная цель настоящего исследования заключается в разработке комплекса действенных экономических механизмов, стимулирующих рациональное и водосберегающее использование водных ресурсов в сельском хозяйстве Республики Узбекистан в условиях глобального изменения климата и нарастающего регионального дефицита воды. Методологическую основу исследования составляют системный экономический анализ, многокритериальное линейное программирование оптимизации водопользования, методы эконометрического моделирования и сравнительный анализ технико-экономической эффективности гидромелиоративных систем. Установлено, что аграрный сектор потребляет порядка 90% всех водных ресурсов страны (42–44 млрд м³ в год), однако из-за высокой доли земляных каналов и традиционного бороздового полива до 36–40% забираемой воды теряется в процессе доставки до полей. В качестве решений научно обоснованы дифференцированные объемные тарифы (volumetric block-rate pricing), адресные субсидии на внедрение капельного и дискретного орошения с привязкой к региональному уровню дефицита воды, государственно-частное партнерство по модели энергосервисных контрактов (ESCO) на насосных станциях, а также механизмы рыночного перераспределения сезонных лимитов водопользования. Практическое применение предложенного комплекса позволяет сократить удельный водозабор в аграрном секторе на 22–25%, повысить среднюю урожайность на 20–28% и увеличить экономическую отдачу на единицу объема воды в 1,8 раза.

Ключевые слова: экономика водного хозяйства, водосберегающие технологии, капельное орошение, дифференцированный тариф, водные квоты, ГЧП, эффективность ирригации, экономические механизмы.

Abstract. The primary objective of this research is to design an integrated framework of viable economic mechanisms that incentivize water conservation and enhance agricultural water productivity in the Republic of Uzbekistan amidst accelerating climate change and acute regional water stress. The methodological framework integrates systemic economic analysis, multi-objective linear programming for optimal water allocation, econometric estimation, and techno-economic comparative analysis of diverse irrigation technologies. Empirical findings indicate that while the agricultural sector accounts for nearly 90% of aggregate national water withdrawals (42–44 billion m³ annually), unlined earthen conveyance networks and prevalent flood irrigation cause physical seepage and evaporation losses of 36% to 40% before reaching crop root zones. To mitigate these structural inefficiencies, the study substantiates progressive volumetric block-rate water tariffs, regionally calibrated capital subsidies for drip and sprinkler irrigation, public-private partnerships (PPP) under Energy Service Company (ESCO) structures for large-scale pumping stations, and tradable water quota mechanisms among water user associations. Full-scale adoption of these mechanisms is projected to reduce agricultural water intake by 22–25% (saving 9–10 billion m³ annually), elevate crop yields by 20–28%, and expand economic gross margins per cubic meter of applied irrigation water by 1.8-fold.

Keywords: water economics, water-saving technologies, drip irrigation, differentiated tariff, water quotas, public-private partnership, irrigation efficiency, economic mechanisms.

KIRISH

Markaziy Osiyo mintaqasida global iqlim isishi, tog‘ muzliklari maydonining jadal qisqarishi hamda transchegaraviy suv oqimlarining beqarorlashuvi sharoitida suv resurslaridan oqilona foydalanish strategik ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlik masalasiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi yalpi ichki mahsulotining qariyb 24–25 foizi va band aholining to‘rtidan bir qismi aynan qishloq xo‘jaligi tarmog‘iga to‘g‘ri keladi. Mamlakatimizda foydalaniladigan jami suv resurslarining (o‘rtacha yillik 51–53 mlrd m³) qariyb 90 foizi yoki 42–44 mlrd m³ hajmi bevosita agrar ishlab chiqarish ehtiyojlariga yo‘naltiriladi [4, 10].

Biroq milliy gidromeliorativ tizimning texnik holati va an'anaviy sug'orish usullari suvdan o'ta samarasiz foydalanilayotganini ko'rsatmoqda. Respublikadagi 180 ming kilometrdan ortiq magistral, xo'jaliklararo va xo'jalik ichki sug'orish tarmoqlarining atigi 28–30 foizi beton qoplamaga ega bo'lib, qolgan 70 foizdan ortig'i tuproq o'zandagi kanallardan iborat. Natijada yetkazib berilayotgan suvning 36 foizdan 40 foizgacha bo'lgan salmoqli qismi dalaga yetib borgunga qadar filtratsiya va bug'lanish oqibatida yo'qotilmoqda [6]. Shuningdek, sug'oriladigan jami 4,3 million gektar yerning 60 foizdan ortig'ida hali ham hosildorligi past bo'lgan an'anaviy egatlab va bostirib sug'orish amaliyoti saqlanib qolmoqda.

Ushbu texnologik uzilishlar ustiga, mamlakat irrigatsiya tizimida 1 680 dan ortiq yirik va o'rta nasos stansiyalari faoliyat ko'rsatib, ular yiliga o'rtacha 7,8–8,2 milliard kVt·soat elektr energiyasini iste'mol qiladi. Bu esa Davlat budjetiga yiliga 7–8 trillion so'mdan ziyod to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yuklama tug'diradi [5]. Tarixan shakllangan ma'muriy taqsimot tizimi, suv resurslarining real iqtisodiy qiymatining aks ettirilmasligi hamda suv yetkazib berishda hisoblagichlarsiz yalpi hisob-kitob qilish amaliyoti suv iste'molchilarida suvni tejashga nisbatan moddiy manfaatdorlikni vujudga keltirmadi. Shu munosabat bilan, suv xo'jaligida ma'muriy usullardan bozor tamoyillariga asoslangan tizimli iqtisodiy mexanizmlarga — tabaqalashtirilgan tariflar, investitsiyaviy subsidiyalar, davlat-xususiy sheriklik va kvotalar bozoriga o'tish ob'yektiv zaruriyatga aylandi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida agrar iqtisodiyot, tabiiy resurslar tejamkorligi nazariyasi (Resource Economics) hamda Suv resurslarini kompleks boshqarish (IWRM) konsepsiyasining fundamental tamoyillari xizmat qildi. Empirik tahlillar O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, Soliq qo'mitasi, Statistika agentligi ma'lumotlari, shuningdek, Jahon banki va BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ning 2021–2025-yillardagi statistik va tahliliy to'plamlari asosida amalga oshirildi.

Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish samaradorligini oshirish va unga sarflanadigan umumiy xarajatlarni minimallashtirish maqsadida quyidagi ko'p parametrlilik iqtisodiy-matematik optimallashtirish modeli tuzildi:

$$\min TC_W = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n [T_w(W_{ij}) \cdot W_{ij} + E_{pump} \cdot P_e \cdot h_i + (I_{ij}^{tech} \cdot \alpha_j - S_{ij}^{sub})] + \sum_{i=1}^m [(1 - \eta_i^{net}) \cdot W_i^{in} \cdot C_w^{loss}] \quad (1)$$

bu yerda: TC_W — hududiy agrar ishlab chiqarishda suv resurslaridan foydalanish va yetkazib berishning umumiy iqtisodiy xarajatlari; W_{ij} — i -hududdagi j -qishloq xo'jaligi ekinini maydoniga berilgan suv hajmi (m^3); $T_w(W_{ij})$ — iste'mol hajmiga bog'liq bo'lgan tabaqalashtirilgan suv tarifi ($so'm/m^3$); E_{pump} — $1 m^3$ suvni ma'lum balandlikka ko'tarish uchun sarflanadigan solishtirma elektr energiyasi ($kVt \cdot soat/m^3$); P_e — $1 kVt \cdot soat$ elektr energiyasining amaldagi tarifi; h_i — nasos agregatlarining o'rtacha geometrik ko'tarish balandligi ($metr$); I_{ij}^{tech} — j -turga mansub zamonaviy suv tejovchi texnologiyani (tomchilatib, yomg'irlatib, diskret) joriy etishning yillik investitsiya xarajati; α_j — asosiy vositalarning yillik amortizatsiya koeffitsiyenti; S_{ij}^{sub} — davlat tomonidan suv tejovchi texnologiyalarga ajratiladigan to'g'ridan-to'g'ri subsidiya va foiz kompensatsiyasi summasi; η_i^{net} — sug'orish kanallarining foydali ish koeffitsiyenti (F.I.K., $0 < \eta_i^{net} \leq 1$); W_i^{in} — i -hududdagi bosh suv olish inshootidan olingan yalpi suv miqdori; C_w^{loss} — filtratsiya va yo'qotishlar hisobiga vujudga keladigan $1 m^3$ suvning muqobil (iqtisodiy) yo'qotish qiymati.

Model agrar va gidrologik xavfsizlikni ta'minlovchi quyidagi fundamental iqtisodiy-ekologik chegaralovchi shartlarga bo'ysunadi:

$$W_{ij}^{min} \leq W_{ij} \cdot \eta_{ij}^{field} \leq W_{ij}^{max}, \quad \forall i = 1, \dots, m; \quad \forall j = 1, \dots, n; \quad (2)$$

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n W_{ij} \leq Q_k^{\text{limit}}, \quad \sum_{j=1}^n (I_{ij}^{\text{tech}} - S_{ij}^{\text{sub}}) \leq B_i^{\text{cap}}, \quad (3)$$

bu yerda: $W_{ij}^{\min}$, $W_{ij}^{\max}$ — j-ekin turining biologik va agrotexnik ehtiyojidan kelib chiquvchi minimal va maksimal vegetatsiya suv me'yori; η_{ij}^{field} — dalaning sug'orish usuliga xos foydali ish koeffitsiyenti (an'anaviy egatda 0,55–0,60; tomchilatib sug'orishda 0,90–0,95); Q_k^{limit} — havza boshqarmasi tomonidan i-hududga ajratilgan yillik qat'iy limit hajmi; B_i^{cap} — fermer xo'jaliklari va klasterlarning irrigatsiyani modernizatsiya qilishga yo'naltira oladigan shaxsiy va qarz investitsion resurslari budjeti.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Respublika qishloq xo'jaligi maydonlarida suv tejoychi texnologiyalarni qo'llash amaliyoti bo'yicha o'tkazilgan empirik baholashlar turli sug'orish usullarining resurs tejamlorligi va iqtisodiy samaradorligi o'rtasida keskin tafovutlar mavjudligini tasdiqladi. Xususan, paxta, g'alla va intensiv bog'dorchilik ekinlarida an'anaviy egatlab sug'orish o'rniga tomchilatib, yomg'irlatib sug'orish hamda lazerli yer tekislash usullarini qo'llash suv sarfini 30–50 foizga kamaytirishi bilan birga, mineral o'g'itlar sarfini 25–35 foizga qisqartirish va hosildorlikni 25–40 foizga oshirish imkonini bermoqda.

Quyidagi 1-jadvalda O'zbekiston sharoitida asosiy sug'orish usullari va texnologiyalarining agronomik va moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari qiyosiy tarzda ifodalangan.

1-jadval. Qishloq xo'jaligi ekinlarini sug'orish usullarining agronomik va iqtisodiy samaradorligi qiyosiy tahlili (1 gektar hisobida, 2024–2025-yillar)

Sug'orish usuli va texnologiyasi	O'rtacha suv sarfi (m ³ /ga)	Suvning tejallishi (%)	Hosildorlik oshishi (%)	1 m ³ suvdan yalpi daromad (so'm)	O'zini oqlash muddati (yil)
An'anaviy egatlab sug'orish (nazoratsiz)	9 200 – 10 500	Bazaviy (0 %)	Bazaviy daraja	1 850 so'm	—
Lazerli tekislangan egatlab sug'orish	7 200 – 7 800	22 – 25 %	+ 12 – 15 %	2 620 so'm	1.0 – 1.5 yil
Diskret (pulsatsiyali) sug'orish tizimi	6 400 – 6 900	30 – 35 %	+ 18 – 22 %	3 150 so'm	1.5 – 2.0 yil
Yomg'irlatib sug'orish (g'alla va yem-xashak)	5 100 – 5 600	42 – 46 %	+ 25 – 30 %	3 840 so'm	2.2 – 2.8 yil
Tomchilatib sug'orish (paxta, meva-sabzavot)	4 200 – 4 800	50 – 55 %	+ 35 – 45 %	4 950 so'm	2.0 – 2.5 yil

Manba: Muallif tomonidan O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi va qishloq xo'jaligi korxonalari sinov ma'lumotlari asosida tuzilgan.

1-jadval natijalari ko'rsatadiki, tomchilatib sug'orish texnologiyasi an'anaviy egatlab sug'orishga nisbatan gektariga suv sarfini 2 barobardan ziyodroq qisqartirish, 1 m³ suv birligidan olinadigan yalpi daromadni esa 1 850 so'mdan 4 950 so'mgacha (2,7 barobarga) oshirish imkonini beradi. Biroq ushbu texnologiyalarni ommalashtirishda 1 gektarga to'g'ri keladigan dastlabki kapital xarajatlarning yuqoriligi (20–28 mln so'm/ga) hamda suv yetkazib berishdagi past to'lov stavkalari fermerlarning xususiy investitsiya kiritish motivatsiyasini cheklab kelmoqda.

Shu munosabat bilan agrar sohada suv resurslaridan tejamlor foydalanishni tubdan rag'batlantirish uchun to'rtta o'zaro uyg'un iqtisodiy mexanizmni amaliyotga joriy etish zarurati asoslab berildi:

1. Qat'iy hajmiy hisob-kitob va progressiv tabaqalashtirilgan tarif mexanizmi (Volumetric Block-Rate Pricing). Suv xo'jaligida soliqqa tortishning maydon (hektar) bo'yicha emas, balki «Smart Water» raqamli hisoblagichlari orqali har bir kubometr uchun to'lash tartibini to'liq joriy etish lozim. Bunda

bazaviy normativ doirasidagi suv hajmi uchun imtiyozli tarif (masalan, 1 m³ uchun 100 so'm), normativdan 20 foizgacha oshgan hajm uchun 2 barobar, 20 foizdan yuqori qismi uchun esa 5 barobar oshirilgan koeffitsiyent qo'llanilishi shart. Bu chora suv isrofgarchiligini darhol iqtisodiy yo'qotishga aylantirib, fermerni suv tejashga bevosita majbur qiladi.

2. Suv tejovchi texnologiyalarni mintaqaviy suv taqchilligi indeksiga qarab differensial subsidiyalash mexanizmi (Targeted Water Subsidies). Davlat tomonidan suv tejovchi tizimlarni joriy etish uchun ajratiladigan subsidiyalarni barcha hududlarga bir xil miqdorda emas, balki hududning gidrologik xavf darajasiga qarab differensiallashtirish taklif etiladi. Suv taqchilligi o'ta yuqori bo'lgan Quyi Amudaryo va Zarafshon havzasi tumanlari (Qoraqalpog'iston, Buxoro, Navoiy) uchun 1 gektarga ajratiladigan to'g'ridan-to'g'ri subsidiya miqdorini 12–14 mln so'mga yetkazish, lizing va kreditlar bo'yicha foiz kompensatsiyasini 100 foiz Davlat budjeti hisobiga qoplash lozim [2, 8].

3. Nasos stansiyalarini modernizatsiya qilishda energiya xizmati (ESCO) va davlat-xususiy sheriklik mexanizmi. Elektr energiyasi sarfi yuqori bo'lgan yirik irrigatsiya nasos stansiyalarini xususiy operatorlar boshqaruviga berish hamda energiya tejamkor chastotalar boshqaruvi (VFD) agregatlarini o'rnatish ko'zda tutiladi. Xususiy investorga tejalgan elektr energiyasi qiymatining 60–70 foizi hamda barqaror suv yetkazib berish xizmati uchun kafolatlangan to'lovlar hisobidan xarajatlarni qoplash imkoniyati beriladi. Bu budget xarajatlarini yiliga kamida 2,5–3,0 trillion so'mga qisqartiradi.

4. Suvdan foydalanuvchilar uyushmalari (SFU) doirasida erkin kvotalar savdosi mexanizmi (Tradable Water Quotas). Fermer xo'jaliklari va klasterlar o'rtasida vegetatsiya mavsumida tejalgan qonuniy suv kvotalarini raqamli birja orqali qo'shni fermerlarga bozor narxida sotish yoki keyingi davrga ko'chirish huquqini qonuniy mustahkamlash lozim. Natijada suv tejash fermer uchun nafaqat xarajatni kamaytirish, balki qo'shimcha likvid daromad keltiruvchi mustaqil iqtisodiy aktivga aylanadi.

Mazkur iqtisodiy mexanizmlarni 2026–2030-yillarda kompleks amalga oshirishdan kutilayotgan makroiqtisodiy va tarmoq samaradorligi ko'rsatkichlari quyidagi 2-jadvalda keltirilgan prognoz modelida umumlashtirildi.

2-jadval. Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlarini joriy etishdan kutilayotgan samaradorlik ko'rsatkichlari (2026–2030-yillar prognozi)

Samaradorlik ko'rsatkichlari	Amaldagi holat (2024–2025)	Taklif etilayotgan mexanizm (2030)	Mutlaq o'zgarish (+ / -)	O'zgarish sur'ati (foizda, %)
Qishloq xo'jaligida jami yillik suv olish hajmi	43.5 mlrd m ³	33.8 mlrd m ³	-9.7 mlrd m ³	-22.3 %
Sug'orish tarmoqlarining o'rtacha F.I.K. ko'rsatkichi	0.62	0.82	+0.20 birlik	+32.3 %
Suv tejovchi texnologiyalar bilan qamrab olingan maydon	1.35 mln ga	2.80 mln ga	+1.45 mln ga	+107.4 %
Nasos stansiyalarining yillik elektr energiya sarfi	8.1 mlrd kVt·soat	5.8 mlrd kVt·soat	-2.3 mlrd kVt·soat	-28.4 %
1 m³ suv sarfiga nisbatan yaratilgan agrar YaIM	0.65 AQSh doll.	1.18 AQSh doll.	+0.53 AQSh doll.	+81.5 %

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan ekonometrik prognoz modeli hisob-kitoblari.

2-jadval prognoz ko'rsatkichlari shuni tasdiqlaydiki, kompleks iqtisodiy mexanizmlarni amaliyotga joriy etish hisobiga qishloq xo'jaligida yillik suv sarfini 9,7 milliard m³ ga (22,3%) qisqartirish ta'minlanadi. Shu bilan birga, nasos stansiyalarida elektr energiyasi sarfi 28,4 foizga tejaladi, agrar sohada 1 m³ suv hisobiga yaratiladigan yalpi ichki mahsulot qiymati esa 0,65 AQSh dollaridan 1,18 AQSh dollariga ko'tarilib, resurs unumdorligi qariyb 81,5 foizga oshadi.

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy-amaliy tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. O'zbekiston Respublikasi agrar tarmog'ida suv resurslaridan foydalanishning amaldagi tizimi yuqori yo'qotishlar (36–40%), tarmoqlarning past foydali ish koeffitsiyenti (0,60–0,62) va davlat budjetiga tushayotgan ulkan energetik yuklama (yiliga ~8 mlrd kVt·soat) bilan xarakterlanadi. Bu holat suvdan foydalanishda ma'muriy taqsimotdan moslashuvchan bozor mexanizmlariga o'tishni taqozo etmoqda.

2. Ishlab chiqilgan iqtisodiy-matematik optimallashtirish modeli suv tariflari, texnologik investitsiyalar, subsidiya koeffitsiyentlari va gidromeliorativ tarmoq F.I.K.ining umumiy iqtisodiy xarajatlarga ta'sirini funksional baholash imkonini berdi.

3. Taklif etilgan to'rtta asosiy iqtisodiy mexanizm — qat'iy hisoblagichlarga asoslangan progressiv tabaqalashtirilgan tarif, mintaqaviy suv tanqisligiga moslashtirilgan maqsadli investitsiyaviy subsidiyalar, nasos stansiyalarida ESCO tamoyilidagi DXSh loyihalari hamda suv kvotalarining erkin raqamli almashinuv mexanizmi agrar tarmoqda suv samaradorligini tubdan oshiruvchi yaxlit institutsional platformani tashkil etadi.

4. Keltirilgan mexanizmlarning amalga oshirilishi natijasida 2030-yilga kelib qishloq xo'jaligida yillik 9,7 mlrd m³ suvni iqtisod qilish, suv tejovchi texnologiyalar maydonini 2,8 mln gektarga yetkazish, budjetdan energetik subsidiyalarni 2,3 mlrd kVt·soatga qisqartirish hamda 1 m³ suvdan olinadigan agrar mahsulot qiymatini 81,5 foizga ko'paytirishga erishiladi. Tadqiqot xulosalari va ishlab chiqilgan amaliy tavsiyalar O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan 2030-yilgacha bo'lgan milliy suvni tejash dasturlarini takomillashtirishda amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2022. — 416 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-6024-son Farmoni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 11.07.2020-y., 06/20/6024/1063-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-yanvardagi «Quyida bo'lganda suv resurslarini boshqarish tizimini takomillashtirish hamda suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-5-son qarori.
4. Jahon banki. Markaziy Osiyoda suv resurslari va iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish: Iqtisodiy tahlil. — Vashington: World Bank, 2023. — 138 b.
5. Xamidov, M.X., Mamataliev, A.M. Qishloq xo'jaligida suvdan tejamli foydalanish texnologiyalari va gidromelioratsiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2021. — 312 b.
6. Djurayev, A.M., Jo'rayev, F.Q. Suv xo'jaligi iqtisodiyoti va menejmenti: Darslik. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. — 288 b.
7. FAO. The State of Food and Agriculture 2020: Overcoming water challenges in agriculture. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020. — 208 p.
8. Yusupov, E.D. Irrigatsiya tizimlarida energiya va suv resurslarini boshqarishning bozor mexanizmlari // Suv xo'jaligi va agromelioratsiya. — 2023. — № 3. — B. 42–49.
9. Asian Development Bank. Water Accounting in the Amu Darya and Syr Darya River Basins: Advanced Solutions for Central Asia. — Manila: ADB, 2022. — 96 p.

O‘ZBEKISTONDA TO‘QIMACHILIK SANOATI VA TURIZM

Esanova Nilufar Pulatovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

nilufaresonova19@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishda turizmning o‘rni va o‘zaro iqtisodiy ta’sir mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda turizm oqimining milliy to‘qimachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabni shakllantirish, mahalliy hunarmandchilik va an’anaviy mato ishlab chiqarishni rag‘batlantirish, suvenir mahsulotlari assortimentini kengaytirish hamda kichik biznes subyektlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekistonda atlas, adras, ipak va boshqa milliy to‘qimachilik mahsulotlarining turistik jozibadorlikni oshirishdagi imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari turizm va to‘qimachilik sanoatini o‘zaro integratsiyalashgan holda rivojlantirish hududiy bandlikni oshirish, milliy brendlarni shakllantirish, ichki bozorni kengaytirish va eksport salohiyatini kuchaytirishga xizmat qilishi mumkinligini ko‘rsatadi. Maqolada turistik yo‘nalishlarga to‘qimachilik korxonalari, hunarmandchilik markazlari va ishlab chiqarish obyektlarini kiritish, “ishlab chiqarishdan turistik mahsulotgacha” bo‘lgan qiymat zanjirini shakllantirish hamda raqamli marketing vositalaridan foydalanish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turizm, to‘qimachilik sanoati, milliy matolar, atlas, adras, hunarmandchilik, turistik mahsulot, suvenir, eksport, hududiy rivojlanish, milliy brend.

Аннотация

В данной статье исследуются роль туризма в развитии текстильной промышленности Узбекистана и механизмы экономического взаимодействия. В исследовании анализируется значение туристического потока в формировании спроса на национальную текстильную продукцию, стимулировании местного ремесленничества и производства традиционных тканей, расширении ассортимента сувенирной продукции и поддержке деятельности субъектов малого бизнеса. Также будут рассмотрены возможности повышения туристической привлекательности атласа, адраса, шелка и других национальных текстильных изделий в Узбекистане. Результаты исследования показывают, что интегрированное развитие туризма и текстильной промышленности может способствовать повышению региональной занятости, формированию национальных брендов, расширению внутреннего рынка и усилению экспортного потенциала. В статье рассматриваются туристические направления, включающие текстильные предприятия, ремесленные центры и разработаны предложения по внедрению производственных объектов, формированию цепочки создания стоимости "от производства до туристического продукта" и использованию инструментов цифрового маркетинга.

Ключевые слова: туризм, текстильная промышленность, национальные ткани, атлас, адрас, ремесленничество, туристический продукт, сувенир, экспорт, региональное развитие, национальный бренд.

Abstract

This article examines the role of tourism in the development of the textile industry in Uzbekistan and the mechanisms of their mutual economic interaction. The study analyzes the importance of tourism flows in generating demand for national textile products, stimulating traditional textile production and

handicrafts, expanding the range of souvenir products, and supporting small businesses. Particular attention is paid to the potential of atlas, adras, silk and other traditional textile products in increasing the attractiveness of Uzbekistan as a tourist destination. The findings indicate that the integrated development of tourism and the textile industry can contribute to employment generation, the development of national brands, expansion of domestic demand and strengthening of export potential. The article proposes measures to include textile enterprises, handicraft centers and production facilities in tourist routes, develop an integrated value chain from production to tourism products, and apply digital marketing tools.

Keywords: tourism, textile industry, traditional fabrics, atlas, adras, handicrafts, tourism product, souvenirs, exports, regional development, national branding.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotida xizmatlar sohasi, jumladan, turizm va ishlab chiqarish tarmoqlarining o'zaro integratsiyasi hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, hunarmandchilik an'analari, milliy kiyim-kechak madaniyati va rang-barang to'qimachilik mahsulotlari turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, turizmning rivojlanishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun yangi iste'molchilar guruhini shakllantiradi.

To'qimachilik sanoati O'zbekistonning muhim ishlab chiqarish yo'nalishlaridan biri bo'lib, mazkur tarmoqda paxta, ipak va boshqa xomashyolarni qayta ishlash, ip-kalava va mato ishlab chiqarish, tayyor kiyim-kechak va boshqa mahsulotlar tayyorlash imkoniyatlari mavjud. To'qimachilik mahsulotlarining iqtisodiy ahamiyati faqat ichki va tashqi bozorlardagi savdo bilan cheklanmaydi. Ular mamlakatning milliy madaniyatini namoyish etuvchi turistik mahsulot sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Turizm va to'qimachilik sanoati o'rtasidagi aloqani ikki yo'nalishda ko'rish mumkin. Birinchidan, turistlarning milliy mahsulotlarga bo'lgan talabi mahalliy to'qimachilik ishlab chiqaruvchilari va hunarmandlar uchun qo'shimcha bozor yaratadi. Ikkinchidan, milliy to'qimachilik mahsulotlari, ayniqsa atlas, adras, ipak matolar va milliy kiyimlar O'zbekistonning turistik imijini shakllantirishda muhim madaniy atribut vazifasini bajaradi.

O'zbekiston sharoitida ushbu aloqadorlikni rivojlantirish uchun Samarqand, Buxoro, Xiva, Farg'ona vodiysi va boshqa hududlarning turistik salohiyatidan foydalanish mumkin. Xususan, sayyohlik yo'nalishlariga hunarmandchilik ustaxonalari, to'qimachilik korxonalari, milliy mato ishlab chiqarish markazlari va dizayn studiyalarini kiritish turistlarning mahsulotni faqat xarid qilishi emas, balki uning yaratilish jarayoni bilan tanishishiga ham imkon beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy turistlar tobora ko'proq autentik, mahalliy va madaniy mazmunga ega mahsulotlarga qiziqmoqda. Bunday sharoitda to'qimachilik mahsulotlarini turizmning moddiy-madaniy komponenti sifatida rivojlantirish mahalliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash bilan birga, milliy merosni asrab-avaylashga ham xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi — O'zbekistonda turizmning to'qimachilik sanoatini rivojlantirishga ta'sirini aniqlash hamda turizm va to'qimachilik tarmoqlarining o'zaro integratsiyasini kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

- turizm va to'qimachilik sanoati o'rtasidagi iqtisodiy aloqaning nazariy jihatlarini o'rganish;
- turistlar talabining milliy to'qimachilik mahsulotlariga ta'sirini tahlil qilish;
- O'zbekistonda milliy matolar va hunarmandchilik mahsulotlarining turistik salohiyatini baholash;
- to'qimachilik va turizm integratsiyasining hududiy bandlikka ta'sirini aniqlash;
- turistik yo'nalishlarda to'qimachilik mahsulotlarini ilgari surish mexanizmlarini taklif etish.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Tadqiqotda O'zbekistonda turizm va to'qimachilik sanoati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash uchun tizimli yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, kuzatuv, induksiya va deduksiya usullari tashkil etdi.

Tadqiqot davomida turizmning to'qimachilik sanoatiga ta'siri quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha baholandi:

1. **Talab omili.** Turistlarning milliy kiyim, mato, ro'mol, gilam, aksessuar va boshqa to'qimachilik mahsulotlarini xarid qilishi mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun qo'shimcha talab yaratishi nuqtayi nazaridan o'rganildi.
2. **Madaniy omil.** Atlas, adras, ipak va boshqa an'anaviy matolarning O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosini namoyish etishdagi roli tahlil qilindi.
3. **Iqtisodiy omil.** Turizm orqali to'qimachilik mahsulotlarini sotishning kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik subyektlariga ta'siri ko'rib chiqildi.
4. **Marketing omili.** Turistik obyektlar, mehmonxonalar, aeroportlar, vokzallar, turistik markazlar va elektron savdo platformalarida milliy to'qimachilik mahsulotlarini targ'ib qilish imkoniyatlari o'rganildi.
5. **Hududiy rivojlanish omili.** Turistik oqim yuqori bo'lgan hududlarda to'qimachilik va hunarmandchilik faoliyatining yangi ish o'rinlari yaratish hamda aholi daromadlarini oshirishdagi imkoniyatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi davlat tashkilotlarining statistik va tahliliy ma'lumotlari, turizm va to'qimachilik sohasi bo'yicha ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro tashkilotlarning ochiq ma'lumotlari tashkil etadi.

Tadqiqotda turizm va to'qimachilik o'rtasidagi munosabatni "turistik talab → mahalliy ishlab chiqarish → tayyor mahsulot → turistga sotish → milliy brendni targ'ib qilish → takroriy talab" ko'rinishidagi qiymat zanjiri orqali izohlashga alohida e'tibor qaratildi.

TADDIQOT NATIJALARI (RESULTS)

Tadqiqot natijalari turizm va to'qimachilik sanoati o'rtasida bir nechta muhim iqtisodiy va ijtimoiy aloqalar mavjudligini ko'rsatdi.

Turizmning to'qimachilik mahsulotlariga talabni shakllantirishdagi roli

Turist mamlakatga tashrif buyurganida faqat mehmonxona, transport yoki ovqatlanish xizmatlaridan foydalanmaydi. U mahalliy madaniyatni ifodalovchi moddiy mahsulotlarni ham xarid qiladi. Shu nuqtayi nazardan, milliy to'qimachilik mahsulotlari turistik iste'molning muhim tarkibiy qismiga aylanishi mumkin.

Turistlar uchun mo'ljallangan to'qimachilik mahsulotlarini uch guruhga ajratish mumkin:

- kundalik foydalanish uchun mo'ljallangan mahsulotlar;
- milliy uslubdagi kiyim va aksessuarlar;
- suvenir va dekorativ mahsulotlar.

Birinchi guruhga ro'mol, sumka, uy tekstili, yostiq jildi, dasturxon va boshqa mahsulotlar kiradi. Ikkinchi guruhga atlas va adrasdan tayyorlangan liboslar, milliy bosh kiyimlar, belbog'lar va aksessuarlar kiradi. Uchinchi guruh esa kichik hajmdagi dekorativ matolar, milliy naqshli buyumlar va esdalik mahsulotlarini o'z ichiga oladi.

Turistlar oqimining oshishi ushbu mahsulotlarga bo'lgan talabni ko'paytirib, ishlab chiqaruvchilarni mahsulot sifati, dizayni va qadoqlanishini yaxshilashga undashi mumkin.

Milliy matolarning turistik mahsulot sifatidagi ahamiyati

O'zbekistonning atlas va adras kabi an'anaviy matolari mamlakatning moddiy-madaniy merosining muhim qismi hisoblanadi. Ushbu matolarning ranglari, naqshlari va tayyorlanish texnologiyasi ularni oddiy to'qimachilik mahsulotidan farqli ravishda turistik identifikatsiya vositasiga aylantirish imkonini beradi.

Turist uchun atlas yoki adrasdan tayyorlangan mahsulot nafaqat kiyim yoki suvenir, balki O'zbekistonda bo'lganini eslatuvchi madaniy artefakt vazifasini bajarishi mumkin. Shu sababli mahsulotga uning kelib chiqishi, ishlab chiqarish texnologiyasi va hududiy xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni qo'shish uning turistik qiymatini oshiradi.

Masalan, mahsulot qadoqlarida QR-kod orqali matoning yaratilish tarixi, hunarmand haqida ma'lumot, ishlab chiqarish jarayoni yoki hududning turistik obyektlari haqida ma'lumot berish mumkin. Bunday yondashuv mahsulotning iqtisodiy qiymati bilan birga axborot va madaniy qiymatini ham oshiradi.

Hunarmandchilik va turizmning o'zaro integratsiyasi

Turizmning rivojlanishi hunarmandlar faoliyati uchun bevosita savdo kanali yaratadi. Hunarmandchilik ustaxonasiga tashrif buyurgan turist ishlab chiqarish jarayonini kuzatishi, mahsulotni xarid qilishi va ayrim hollarda uni tayyorlash jarayonida ishtirok etishi mumkin.

Bu esa "tajribaviy turizm" elementlarini shakllantiradi. Masalan, turistga atlas yoki adras tayyorlash texnologiyasini ko'rsatish, ipak ipini qayta ishlash jarayoni bilan tanishtirish, milliy naqshlar haqida ma'lumot berish va qisqa mahorat darslarini tashkil etish mumkin.

Bunday xizmatlar oddiy mahsulot savdosidan farqli ravishda qo'shimcha turistik xizmat daromadini ham shakllantiradi.

To'qimachilik va turizmning hududiy bandlikka ta'siri

To'qimachilik sanoati va hunarmandchilikning turizm bilan integratsiyasi ayniqsa hududlarda bandlikni ta'minlash uchun muhim. Turistik talabning shakllanishi tikuvchilar, dizaynerlar, hunarmandlar, sotuvchilar, gidlar, qadoqlash va marketing mutaxassislariga bo'lgan talabni oshirishi mumkin.

Shunday qilib, turizmning to'qimachilikka ta'siri faqat ishlab chiqarish korxonalarida emas, balki unga xizmat ko'rsatuvchi boshqa iqtisodiy faoliyat turlarida ham namoyon bo'ladi.

Bu jarayonning muhim jihati shundaki, kichik hajmdagi ishlab chiqarishni ham turistik talab asosida iqtisodiy faoliyatga jalb etish mumkin. Masalan, oilaviy korxona milliy naqshli sumkalar ishlab chiqarib, ularni turistik hududdagi savdo nuqtalari orqali sotishi mumkin.

Turizm orqali milliy to'qimachilik brendlarini ilgari surish

Turist mamlakatdan olib ketgan mahsulot potentsial ravishda O'zbekistonning norasmiy reklamasiga aylanishi mumkin. Mahsulotning dizayni, sifati va qadoqlanishi xaridorning boshqa mamlakatlardagi tanishlari yoki internetdagi auditoriyasida O'zbekiston to'qimachilik mahsulotlariga qiziqish uyg'otishi mumkin.

Shu sababli turistik savdo nuqtalarida mahsulotning faqat narxiga emas, balki uning brend identifikatsiyasiga ham e'tibor qaratish zarur.

Milliy brendni shakllantirishda quyidagi elementlardan foydalanish mumkin:

- O'zbekistonning milliy naqshlari;
- hududiy ishlab chiqarish an'analari;
- mahsulot ishlab chiqaruvchisi haqida ma'lumot;
- ekologik va tabiiy xomashyo haqidagi axborot;
- zamonaviy dizayn;
- ko'p tilli qadoqlash;
- QR-kod orqali raqamli kontent.

Turistik yo'nalishlarga to'qimachilik obyektlarini kiritish

Tadqiqot natijalari turizm va to'qimachilik o'rtasidagi aloqani kuchaytirishning samarali mexanizmlaridan biri ishlab chiqarish obyektlarini turistik marshrutlarga kiritish ekanligini ko'rsatadi.

Bunda "to'qimachilik turizmi" tushunchasidan foydalanish mumkin. To'qimachilik turizmi — turistlarning to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish jarayoni, milliy matolar tarixi, hunarmandchilik an'analari va zamonaviy dizayn bilan tanishishini nazarda tutuvchi turistik faoliyat yo'nalishidir.

Bunday yo‘nalishlar quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo‘lishi mumkin:

Turistik obyekt → hunarmandchilik ustaxonasi → ishlab chiqarish jarayoni → mahorat darsi → mahsulot savdosi → raqamli aloqa → takroriy xarid.

Bu model turistning mamlakatda qolish vaqtini, xarajatlarini va mahalliy iqtisodiyotda qoldiradigan qiymatini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizm va to‘qimachilik sanoati o‘rtasidagi o‘zaro aloqani faqat suvenir savdosi bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. Ushbu ikki sohaning integratsiyasi mahsulot yaratish, marketing, xizmat ko‘rsatish, madaniy merosni saqlash va eksportni rag‘batlantirish kabi bir nechta yo‘nalishlarni qamrab olishi mumkin.

Birinchi navbatda, turistik talab ishlab chiqaruvchilar uchun bozor signalini beradi. Turistlar tomonidan ko‘proq xarid qilinadigan rang, dizayn, mahsulot turi va narx segmenti haqidagi ma‘lumotlar ishlab chiqarish assortimentini moslashtirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, turizm orqali milliy mahsulotning xorijiy iste‘molchi bilan bevosita aloqasi ta‘minlanadi. Oddiy eksport jarayonida mahsulot xorijiy xaridorga vositachilar orqali yetib borishi mumkin. Turizm esa xaridor mahsulotni mamlakatning o‘zida ko‘radi, uning yaratilish jarayoni bilan tanishadi va ishlab chiqaruvchi bilan bevosita muloqot qilishi mumkin.

Uchinchidan, turizm milliy to‘qimachilik mahsulotlarini hikoya qilish imkonini beradi. Zamonaviy turistik iste‘molda mahsulotning funksional xususiyatlari bilan bir qatorda uning tarixi, kelib chiqishi va madaniy mazmuni ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli atlas yoki adras mahsulotini sotishda uning naqshlari, ishlab chiqarish texnologiyasi va hududiy kelib chiqishi haqida ma‘lumot berish mahsulotning qo‘shimcha qiymatini oshirishi mumkin.

Biroq turizm va to‘qimachilik integratsiyasida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, mahsulot sifatining bir xil standartlarda bo‘lmashligi, zamonaviy dizayn bilan milliy an‘analarni uyg‘unlashtirishdagi qiyinchiliklar, turistik savdo nuqtalarida marketingning yetarli darajada rivojlanmaganligi va ayrim mahsulotlarning qadoqlanishi xalqaro xaridor talablariga to‘liq mos kelmasligi mumkin.

Shuningdek, turistik talab mavsumiy bo‘lishi mumkin. Bu esa faqat turistlarga mo‘ljallangan ishlab chiqaruvchilar uchun talabning o‘zgaruvchanligini yuzaga keltiradi. Mazkur muammoni elektron tijorat, ichki bozor va eksport kanallarini parallel rivojlantirish orqali kamaytirish mumkin.

Shu asosda O‘zbekistonda turizm va to‘qimachilik sanoati integratsiyasini rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarni taklif etish mumkin:

1. **To‘qimachilik turizmi yo‘nalishlarini tashkil etish.** Turistik marshrutlarga atlas, adras, ipak va boshqa milliy mahsulotlar ishlab chiqariladigan korxona hamda ustaxonalarni kiritish.
2. **Turistik savdo nuqtalarini rivojlantirish.** Aeroport, vokzal, mehmonxona, muzey va turistik markazlarda mahalliy ishlab chiqaruvchilar mahsulotlarini sotishga mo‘ljallangan maxsus savdo maydonlarini tashkil etish.
3. **Yagona milliy brend konsepsiyasini ishlab chiqish.** Milliy matolar asosida tayyorlangan mahsulotlarni yagona vizual identifikatsiya orqali xalqaro turistlarga tanitish.
4. **Mahsulot dizaynini modernizatsiya qilish.** An‘anaviy naqshlarni zamonaviy kiyim, aksessuar va interyer mahsulotlari bilan uyg‘unlashtirish.
5. **Raqamli texnologiyalardan foydalanish.** QR-kod, mobil ilovalar va elektron savdo orqali turistga mahsulotning tarixi va ishlab chiqaruvchisi haqida ma‘lumot berish hamda mamlakatdan ketgandan keyin ham mahsulot xarid qilish imkoniyatini yaratish.
6. **Hunarmandlar uchun turistik marketing bo‘yicha treninglar tashkil etish.** Mahsulot taqdimoti, xorijiy turist bilan muloqot, qadoqlash, fotografiya, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va elektron tijorat bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

7. **Turizm va to‘qimachilik korxonalari hamkorligini kuchaytirish.** Mehmonxonalar, restoranlar va turistik kompaniyalarni mahalliy to‘qimachilik ishlab chiqaruvchilari bilan bog‘lash. Masalan, mehmonxonalarda mahalliy matolardan foydalanilgan interyer elementlari, xalat, sochiq, yostiq jildi va boshqa mahsulotlarni joriy etish mumkin.
8. **Hududiy turistik brendlarni shakllantirish.** Har bir hududning tarixiy va hunarmandchilik xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘ziga xos to‘qimachilik mahsulotlarini turistik brendga aylantirish.

XULOSA

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, turizm O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati uchun qo‘shimcha talab, marketing va milliy brendlash kanali sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Turistik oqimning mavjudligi mahalliy to‘qimachilik mahsulotlari, milliy kiyimlar va hunarmandchilik buyumlari uchun yangi iste‘mol bozorini shakllantiradi.

Atlas, adras, ipak va boshqa milliy matolar O‘zbekistonning madaniy o‘ziga xosligini ifodalovchi mahsulotlar sifatida turizm va to‘qimachilik o‘rtasidagi aloqaning muhim vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu mahsulotlarni zamonaviy dizayn, sifat standartlari va raqamli marketing bilan uyg‘unlashtirish orqali ularning turistik va eksport qiymatini oshirish imkoniyati mavjud.

Turizm va to‘qimachilik integratsiyasining yana bir muhim jihati hududiy bandlikni ta‘minlashdir. Hunarmandchilik ustaxonalari, kichik tikuvchilik korxonalari, dizayn markazlari va turistik savdo nuqtalarining rivojlanishi aholining turli qatlamlari, xususan, kichik biznes va oilaviy tadbirkorlik subyektlarini iqtisodiy faoliyatga jalb etishi mumkin.

Shu sababli O‘zbekistonda turizm siyosati va to‘qimachilik sanoatini rivojlantirish dasturlarida ushbu ikki tarmoqning o‘zaro integratsiyasiga alohida e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq. Xususan, to‘qimachilik turizmini rivojlantirish, ishlab chiqarish obyektlarini turistik marshrutlarga kiritish, milliy mahsulotlar uchun zamonaviy savdo va marketing infratuzilmasini yaratish, elektron tijoratni rivojlantirish hamda milliy to‘qimachilik brendlarni xalqaro bozorda targ‘ib qilish istiqbolli yo‘nalishlar hisoblanadi.

Umuman olganda, turizmni faqat xizmatlar sohasi sifatida emas, balki mahalliy ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantiruvchi iqtisodiy omil sifatida ko‘rib chiqish O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoatining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Turizm orqali shakllanadigan talab, milliy madaniyatga bo‘lgan qiziqish va to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste‘molchi bilan aloqa to‘qimachilik mahsulotlarining qo‘shimcha qiymatini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Turizm va to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar va qarorlar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Turizm, sanoat va tashqi savdo bo‘yicha statistik ma’lumotlar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. Turizm sohasining rivojlanish ko‘rsatkichlari va tahliliy ma’lumotlar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi. To‘qimachilik sanoatini rivojlantirish bo‘yicha ma’lumotlar.
6. World Tourism Organization (UN Tourism). Tourism and economic development bo‘yicha tahliliy materiallar.
7. World Trade Organization. Textiles and clothing trade statistics and analytical materials.
8. International Trade Centre. Textile and apparel sector bo‘yicha bozor tahlillari.
9. Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
10. Kotler, P., Bowen, J. T., Makens, J. C. *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson.

11. Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., Wanhill, S. *Tourism: Principles and Practice*. Pearson.
12. Richards, G. *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*. Tourism and cultural heritage bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA SHAROITIDA O'ZBEK TILINING LEKSIK-SEMANTIK YANGILANISHI

Jabbarova Sabo Xamdamovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

E-mail:sabobarova 8@gmail.com

Sherboyeva Nazokat Nazarjon qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli kommunikatsiya muhitining zamonaviy o'zbek tilining leksik-semantik tizimiga ta'siri tadqiq etiladi. Tadqiqotning maqsadi ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, internet nashrlari va boshqa raqamli platformalar ta'sirida yuzaga kelayotgan leksik yangilanishlarning asosiy ko'rinishlarini aniqlash hamda ularning shakllanish va semantik rivojlanish mexanizmlarini tavsiflashdan iborat. Tadqiqot materiallarini raqamli kommunikatsiya namunalari, internet nashrlari va o'zbek tilidagi neologizmlar bo'yicha zamonaviy ilmiy manbalar tashkil etdi. Ishda tavsifiy, semantik, qiyosiy, kontekstual va funksional-pragmatik tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar raqamli diskursda yangi birliklarning asosan o'zlashma so'zlar, morfologik moslashuv, gibrid shakllar, kalkalash, qisqartirish hamda mavjud leksemalarning yangi ma'nolarda qo'llanishi orqali yuzaga kelayotganini ko'rsatdi. Shuningdek, raqamli muhitning tezkorligi yangi birliklarning qisqa muddatda ommalashishiga sharoit yaratishi, biroq ularning barchasi avtomatik ravishda adabiy til me'yoriga kirmasligi asoslandi. Tadqiqotda raqamli diskurs o'zbek tilidagi zamonaviy leksik-semantik jarayonlarni kuzatish, yangi birliklarning barqarorlashuvi va me'yorlashuv bosqichlarini aniqlash uchun muhim lingvistik manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, raqamli kommunikatsiya, neologizm, raqamli diskurs, semantik yangilanish.

Аннотация. В статье исследуется влияние цифровой коммуникационной среды на лексико-семантическую систему современного узбекского языка. Цель исследования заключается в выявлении основных видов лексических обновлений, возникающих под воздействием социальных сетей, мессенджеров, интернет-изданий и других цифровых платформ, а также в описании механизмов их формирования и семантического развития. Материал исследования составили примеры цифровой коммуникации, интернет-публикации и современные научные работы по неологизмам узбекского языка. Используются описательный, семантический, сравнительный, контекстуальный и функционально-прагматический методы. Результаты показывают, что лексическое обновление в цифровом дискурсе происходит посредством заимствований, морфологической адаптации, образования гибридных единиц, калькирования, сокращений и развития новых значений уже существующих слов. Установлено, что высокая скорость цифрового общения способствует быстрому распространению новых единиц, однако частотность их употребления в интернете не означает автоматического включения в литературную норму. Цифровой дискурс рассматривается как важный источник наблюдения за современными лексико-семантическими процессами узбекского языка и за постепенным закреплением новых единиц в общей лексической системе.

Ключевые слова: узбекский язык, цифровая коммуникация, неологизм, цифровой дискурс, семантическое обновление.

Abstract. This article examines the influence of digital communication on the lexical and semantic system of contemporary Uzbek. The study aims to identify the main forms of lexical renewal emerging under the influence of social networks, messengers, online publications and other digital platforms, and to describe the mechanisms of their formation and semantic development. The research material includes examples from digital communication, online media and recent scholarly studies of Uzbek neologisms. Descriptive, semantic, comparative, contextual and functional-pragmatic methods were applied. The findings demonstrate that lexical innovation in Uzbek digital discourse occurs through borrowing, morphological adaptation, hybrid formations, calquing, abbreviation and the development of new meanings of existing lexical units. The rapid and interactive nature of digital communication accelerates the dissemination of new words and expressions. However, frequent use in online communication does not automatically make a unit part of the literary language norm. The study argues that digital discourse should be considered an important linguistic source for observing contemporary lexical and semantic change in Uzbek, identifying the stages of stabilization of new units, and examining their gradual integration into the general lexical system. Particular attention is also paid to the need for corpus-based research of digital Uzbek.

Keywords: Uzbek language, digital communication, neologism, digital discourse, semantic renewal.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insonlar o'rtasidagi kommunikativ munosabatlarning shakli, tezligi va mazmunini sezilarli darajada o'zgartirdi. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, videoplatformalar, internet nashrlari va elektron xizmatlarning keng tarqalishi natijasida yozma va og'zaki muloqot o'rtasidagi an'anaviy chegaralar nisbatan yumshadi. Shu bilan birga, raqamli muhit tilning yangi birliklari yuzaga keladigan, mavjud birliklar ma'nosi kengayadigan va yangi kommunikativ modellar shakllanadigan faol lingvistik makonga aylandi. Crystal internetning elektron pochta, chat va veb-muloqot kabi janrlari tilning xilma-xilligi va ijodiy imkoniyatlarini kengaytirganini qayd etadi [1].

Kompyuter vositasidagi diskursni tadqiq etgan Herring raqamli muloqotni faqat texnik vosita emas, balki o'ziga xos lingvistik va pragmatik xususiyatlarga ega kommunikativ muhit sifatida ko'rib chiqadi [2]. Keyingi tadqiqotlarda ijtimoiy tarmoqlarda til tanlovi, auditoriya, kod almashinuvi va tarmoqdagi lingvistik repertuarlarning o'zgarishi ham alohida masala sifatida o'rganilgan [3]. Demak, raqamli kommunikatsiya til taraqqiyotiga ta'sir etuvchi ko'p qatlamli omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbek tilida mazkur jarayon ayniqsa leksik sathda yaqqol ko'zga tashlanadi. Texnologiya, ijtimoiy tarmoqlar, elektron savdo, media, sun'iy intellekt va onlayn xizmatlar bilan bog'liq ko'plab birliklar kundalik nutqda faol ishlatilmoqda. Masalan, blogger, post, kontent, strim, chatbot, startup, onlayn kabi birliklar raqamli kommunikatsiya bilan bog'liq leksik qatlamning faol komponentlariga aylangan. O'zbek tilidagi zamonaviy neologizmlarni media va ijtimoiy tarmoqlar materiallari asosida o'rgangan Egamberdieva ham texnologik taraqqiyot bilan bog'liq birliklarning tez ommalashayotganini ko'rsatadi [5].

Biroq raqamli muhitda uchraydigan barcha yangi birliklarni bir xil maqomdagi neologizm sifatida baholash ilmiy jihatdan yetarli emas. Ayrim birliklar keng ommalashib, turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llana boshlaydi; boshqalari esa muayyan platforma, ijtimoiy guruh yoki yoshlar nutqi doirasida qoladi. Shuning uchun raqamli kommunikatsiyadagi leksik yangilanishni birlikning paydo bo'lishi, tarqalishi, semantik moslashuvi va me'yorlashuvi bosqichlari bilan bog'liq jarayon sifatida o'rganish zarur.

Tadqiqotning maqsadi — raqamli kommunikatsiya sharoitida o'zbek tilining leksik-semantik yangilanishining asosiy ko'rinishlarini aniqlash va yangi birliklarning shakllanish hamda semantik rivojlanish mexanizmlarini tavsiflash. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, raqamli diskursdagi o'zlashmalar va gibrir birliklarni tasniflash, mavjud leksemalarning yangi ma'nolarda qo'llanishini aniqlash hamda raqamli birliklarning adabiy til me'yoriga munosabatini baholash vazifalari belgilandi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot materiallarini o'zbek tilidagi raqamli kommunikatsiya namunalari, ijtimoiy tarmoqlardagi ommaviy yozishmalar, internet nashrlari hamda neologizmlar va raqamli diskursga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar tashkil etdi. Asosiy tahlil birligi sifatida raqamli muhitda faol qo'llanadigan leksik birlik va uning kontekstdagi ma'nosi olindi. Bunda birlikning shakli, manbasi, grammatik moslashuvi, semantik vazifasi va kommunikativ funksiyasi o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqildi.

Tadqiqotda tavsifiy, semantik, qiyosiy, kontekstual va funksional-pragmatik usullardan foydalanildi. Tavsifiy usul yangi birliklarning tashqi va funksional xususiyatlarini belgilashga; semantik tahlil ma'no kengayishi va semantik siljishlarni aniqlashga; qiyosiy usul o'zlashmalarning manba tilidagi shakli bilan o'zbek tilidagi ko'rinishini taqqoslashga xizmat qildi. Kontekstual tahlil birlikning aynan raqamli muloqotdagi ma'nosini ajratib ko'rsatish imkonini berdi. Funksional-pragmatik yondashuv orqali yangi birliklarning auditoriya, kommunikativ maqsad va uslub bilan aloqasi baholandi.

Raqamli diskursni o'rganishda korpus yondashuvi ham muhim metodologik asos hisoblanadi. Polvannazirova ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelayotgan neologizmlarni ijtimoiy tarmoqlar, yangiliklar saytlari va onlayn forumlar materiallari asosida korpus yondashuvi bilan tadqiq etib, fonologik moslashuv,

semantik kengayish va morfologik modifikatsiya jarayonlarini qayd etadi [6]. Bu yondashuv yangi birliklarning faqat mavjudligini emas, balki ularning qo'llanish chastotasi va kontekstual xususiyatlarini ham o'rganish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Raqamli kommunikatsiya zamonaviy o'zbek tilidagi leksik yangilanishning faol manbalaridan biridir. Uning asosiy farqi yangi birliklarning paydo bo'lishidan ko'ra, ularning tarqalish tezligida ko'rinadi. An'anaviy kommunikativ muhitda yangi so'zning ommalashuvi uzoqroq vaqt talab qilishi mumkin bo'lsa, ijtimoiy tarmoqdagi trend, video, post yoki mem yangi birlikning qisqa muddatda katta auditoriyaga yetib borishiga imkon yaratadi. Pulatova o'z tadqiqotida o'zbek raqamli diskursidagi leksik innovatsiyalarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini alohida ta'kidlaydi [4].

1-jadval. Raqamli kommunikatsiyada leksik yangilanishning asosiy ko'rinishlari

Jarayon	Misollar	Lingvistik xususiyat
O'zlashma	blogger, kontent, chatbot	xorijiy birlikning o'zbek tilida qo'llanishi
Morfologik moslashuv	postlar, bloggerlar, onlaynda	o'zbekcha qo'shimchalar bilan birikish
Gibridlashuv	repost qilmoq, like bosmoq	xorijiy va o'zbekcha komponentlarning birikishi
Semantik yangilanish	kanal, obuna, hikoya	mavjud leksemaga raqamli ma'noning qo'shilishi

Jadvaldan ko'rinadiki, raqamli leksik yangilanishni faqat o'zlashma so'zlar bilan cheklash mumkin emas. Jarayonning muhim qismi mavjud til vositalarining yangi kommunikativ vazifaga moslashtirilishi bilan bog'liq. Shu sababli raqamli leksikani tadqiq etishda yangi birlikning etimologiyasi bilan bir qatorda uning o'zbek tilidagi funksional va semantik maqomini ham hisobga olish lozim.

Raqamli diskursdagi eng faol qatlamlardan biri xorijiy, ayniqsa ingliz tilidan o'zlashgan birliklardir. Buning asosiy sababi raqamli texnologiyalar va internet platformalarining xalqaro terminologiyasi ko'pincha ingliz tilida shakllanishidir. Blogger, post, kontent, strim, chatbot, startap va onlayn kabi birliklar o'zbekcha matnlarda turli darajada moslashgan holda ishlatilmoqda. Ayrimlari o'zbekcha qo'shimchalarni qabul qiladi: postlar, bloggerlar, onlaynda. Bu hodisa o'zlashma birlikning o'zbek tilining morfologik tizimiga moslasha boshlaganini ko'rsatadi. Korpus asosidagi tadqiqotlar ham bunday birliklarda fonologik, morfologik va semantik moslashuv kuzatilishini ko'rsatmoqda [6].

Ikkinchi muhim hodisa — gibrid birliklarning shakllanishidir. Raqamli muloqotda repost qilmoq, like bosmoq, stream qilmoq kabi konstruksiyalar uchraydi. Ularning ayrimlari norasmiy kommunikatsiya uchun xos bo'lsa-da, muntazam qo'llanish natijasida ayrim shakllar barqarorlashishi mumkin. Gibrid birliklar tilning o'zlashma materialni o'z ichki grammatik imkoniyatlari bilan birlashtirish qobiliyatini namoyon etadi.

Uchinchi yo'nalish — mavjud leksemalarning semantik yangilanishidir. Raqamli muhitda kanal, obuna, devor, hikoya, kuzatmoq, ulashmoq kabi birliklar an'anaviy ma'nolari bilan bir qatorda yangi texnologik yoki kommunikativ mazmunlarda qo'llanadi. Masalan, kanal leksemasi messenjer yoki media platformasidagi axborot tarqatish maydonini, obuna esa ma'lum sahifa yoki kanalni raqamli kuzatish harakatini bildirishi mumkin. Bu holat yangi so'z yaratilmasdan turib, mavjud leksemaning semantik imkoniyatlari kengayishini ko'rsatadi.

Semantik yangilanish metaforik ko'chishlar orqali ham amalga oshadi. Real hayotdagi obyekt va harakatlarni virtual muhitga ko'chirish natijasida foydalanuvchiga tanish bo'lgan leksemalar yangi

raqamli obyektlarni nomlashga xizmat qiladi. Bunday jarayon tilning yangi texnologik voqelikni mavjud lingvistik vositalar yordamida o'zlashtirish mexanizmlaridan biridir.

Raqamli kommunikatsiyaning tezkorligi qisqartirish, kod almashinuvi, emoji va og'zaki nutqqa xos birliklarning yozma shaklda qo'llanishini ham kuchaytiradi. Ijtimoiy tarmoqlarda bir nechta til elementlarining bitta kommunikativ vaziyatda qo'llanishi ayniqsa ko'p tilli auditoriyada kuzatiladi. Androutsopoulos ijtimoiy tarmoqlardagi ko'p tilli muloqotda til tanlovi va auditoriya xususiyatlari o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi [3]. O'zbek raqamli diskursida ham inglizcha yoki ruscha elementning o'zbekcha grammatik vositalar bilan birikishi shunday jarayonning ko'rinishlaridan biridir.

Shu bilan birga, raqamli diskursdagi birlikning faol qo'llanishi uni avtomatik ravishda adabiy til me'yoriga aylantirmaydi. Yangi birlikning me'yorlashuvi uchun uning turli janr va kommunikativ muhitlarda barqaror ishlatilishi, ma'nosi aniqlashishi, grammatik jihatdan moslashishi va lug'atlarda qayd etilishi kabi omillar muhim. Egamberdieva yangi birliklarning ijtimoiy tarmoqlardan umumxalq tiliga va rasmiy nutqqa tomon o'tishi mumkinligini, biroq bu jarayon vaqt talab qilishini qayd etadi [5].

Shu nuqtayi nazardan, raqamli leksik birliklarning holatini shartli ravishda to'rt bosqichda tasavvur qilish mumkin: 1) raqamli muhitda paydo bo'lish; 2) ma'lum auditoriyada faol tarqalish; 3) turli kommunikativ sohalarga kirib borish; 4) umumtil va adabiy me'yor bilan munosabatga kirish. Mazkur model raqamli birliklarni bir vaqtning o'zida ham innovatsion, ham vaqtinchalik hodisa sifatida kuzatish imkonini beradi.

Raqamli o'zbek tilini korpus asosida o'rganish mazkur jarayonlarni aniqroq baholash imkonini beradi. Bunda yangi birlikning qo'llanish chastotasi, ilk qayd etilgan davri, platformalar bo'yicha taqsimoti, grammatik moslashuvi va semantik variantlarini kuzatish mumkin. O'zbek tili uchun yaratilgan UzUDT Universal Dependencies daraxtbanki 684 ta gap va 7 582 ta tokenni qo'lda annotatsiya qilingan lingvistik resurs sifatida taqdim etadi [7]. Mazkur resurs bevosita ijtimoiy tarmoqlar korpusi bo'lmasa-da, o'zbek tilini kompyuter lingvistikasi va korpus asosida tadqiq etish uchun muhim metodik asos yaratadi. Kelgusida raqamli diskurs materiallarining bunday resurslar bilan integratsiyasi yangi leksik birliklarni avtomatik aniqlash va ularning dinamikasini o'rganish imkoniyatini kengaytirishi mumkin.

XULOSA

Raqamli kommunikatsiya zamonaviy o'zbek tilining leksik-semantik tizimida kechayotgan yangilanishlarning muhim omillaridan biridir. Tadqiqot natijalari raqamli muhitning ta'siri faqat yangi so'zlarning kirib kelishi bilan cheklanmasligini, balki o'zlashma birliklarning morfologik moslashuvi, gibril shakllarning paydo bo'lishi, mavjud leksemalarning yangi ma'nolar kasb etishi, qisqartirish va kod almashinuvi kabi jarayonlarni ham qamrab olishini ko'rsatdi.

Raqamli diskursda ingliz tilidan o'zlashayotgan birliklar salmoqli o'rin egallaydi. Biroq ularning til tizimidagi kelajakdagi maqomi bir xil emas: ayrimlari keng qo'llanish orqali barqarorlashsa, ayrimlari muayyan platforma yoki ijtimoiy guruh doirasida qolishi mumkin. Shu sababli raqamli kommunikatsiyada uchraydigan har bir yangi birlikni darhol adabiy til me'yori sifatida baholash to'g'ri emas.

Kelgusida o'zbek tilining raqamli korpuslarini shakllantirish, yangi birliklarning qo'llanish chastotasini statistik jihatdan o'rganish, ularning semantik variantlarini aniqlash va me'yorlashuv jarayonini uzoq muddatli kuzatish muhim ilmiy vazifalardan biri bo'lib qoladi. Natijada raqamli kommunikatsiya o'zbek tiliga tashqi ta'sir ko'rsatuvchi oddiy omil emas, balki tilning zamonaviy leksik-semantik taraqqiyoti kuzatiladigan faol lingvistik makon ekanligi yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Crystal D. Language and the Internet. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 304 p.

2. Herring S. C. Computer-Mediated Discourse // The Handbook of Discourse Analysis / eds. D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton. — Oxford: Blackwell, 2005. — Ch. 31. — DOI: 10.1002/9780470753460.ch32.
3. Androutsopoulos J. Linguaging when contexts collapse: Audience design in social networking // Discourse, Context & Media. — 2014. — Vol. 4–5. — P. 62–73. — DOI: 10.1016/j.dcm.2014.08.006.
4. Pulatova D. Lexical Innovations in Uzbek Digital Discourse // ACTA NUUz. — 2026. — Vol. 1, No. 1.11. — P. 305–307.
5. Egamberdieva N. New Words as Markers of the Epoch: Neologisms of the Uzbek Language // Foreign Linguistics and Linguodidactics. — 2025. — Special Issue 5. — P. 95–99. — DOI: 10.47689/2181-3701-vol3-iss5/S-pp95-99.
6. Polvannazirova S. A Corpus-Based Analysis of Neologisms from English into Uzbek in Social Media and Online Corpora // Foreign Languages in Uzbekistan. — 2025. — Vol. 61, No. 2. — DOI: 10.36078/1746083877.
7. Matlatipov S. G., Aripov M. UzUDT: Uzbek Universal Dependencies Treebank // Proceedings of the Fifteenth Language Resources and Evaluation Conference. — Palma de Mallorca, 2026. — P. 11642–11649. — DOI: 10.63317/2uedjqezjxn5.

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЗОННОСТИ НА ТУРИСТИЧЕСКУЮ СФЕРУ (на примере Самаркандской области)

асс. Фахриддинова Сарвиноз Фазлиддиновна

Международный университет туризма и культурного наследия "Шелковый путь". Г.
Самарканд

"Silk Road" International University of Tourism and Cultural Heritage
+998973915506

sarvinozfakhriddinova@gmail.com

Аннотация: Для города Самарканда эконометрический анализ сезонности туризма имеет уникальную специфику. В отличие от приморских курортов, здесь ключевым фактором является не пляжный сезон, а комфортные температурные условия для культурно-познавательного и паломнического туризма, что формирует двухпиковую (бимодальную) сезонность.

Ниже представлен адаптированный под город Самарканд детальный план-конспект и методология эконометрического исследования.

Ключевые слова: сезонность в туризме, эффективность управления, экономическая стабильность, колебания спроса, циклические колебания, модель множественной регрессии, фиктивные переменные, температурная эластичность, амплитуда сезонных коэффициентов, экономические последствия.

Abstract: For the city of Samarkand, the econometric analysis of tourism seasonality has a unique specificity. Unlike seaside resorts, the key factor here is not the beach season, but comfortable temperature conditions for cultural, cognitive, and pilgrimage tourism, which forms a two-peak (bimodal) seasonality.

Below is a detailed outline and methodology of the econometric study adapted for the city of Samarkand.

Keywords: *seasonality in tourism, management efficiency, economic stability, demand fluctuations, cyclical fluctuations, multiple regression model, fictitious variables, temperature elasticity, amplitude of seasonal coefficients, economic consequences.*

Annotatsiya: Samarqand shahri uchun turizm mavsumiyligining ekonometrik tahlili o'ziga xos xususiyatga ega. Dengiz bo'yi kurortlaridan farqli o'laroq, bu yerda asosiy omil plyaj mavsumi emas, balki madaniy-ma'rifiy va ziyorat turizmi uchun qulay harorat sharoitlari bo'lib, bu ikki cho'qqili (bimodal) mavsumiylilikni shakllantiradi.

Quyida ekonometrik tadqiqotning Samarqand shahriga moslashtirilgan batafsil reja-konspekti va metodologiyasi keltirilgan.

Tayanch iboralar: *turizm mavsumiyligi, boshqaruv samaradorligi, iqtisodiy barqarorlik, talab tebranishlari, siklik tebranishlar, ko'p omilli regressiya modeli, fiktiv o'zgaruvchilar, harorat elastikligi, mavsumiy koeffitsiyentlar amplitudasi, iqtisodiy oqibatlar.*

Введение (Специфика Самарканда)

Самарканд — ядро туристического кластера Узбекистана. Историко-архитектурное наследие (Регистан, Шахи-Зинда, Гур-Эмир) привлекает как иностранных, так и внутренних туристов. Однако экстремальные климатические условия (жаркое лето и холодная зима) создают резкие колебания спроса, что перегружает инфраструктуру весной/осенью и приводит к простоям отелей зимой.

На основе эконометрических методов количественно оценить сезонные волны турпотока в Самарканд и выявить их главные драйверы.

Особенности сезонности в Самарканде

Сезонность в туризме — это одна из наиболее характерных и устойчивых особенностей туристской индустрии, проявляющаяся в циклическом колебании спроса и предложения в зависимости от времени года, климатических условий, календарных праздников и социальных факторов. Сезонные колебания оказывают глубокое влияние на экономическую стабильность дестинаций, прибыльность бизнеса, занятость населения и нагрузку на инфраструктуру.

Для эффективного управления этими колебаниями и минимизации рисков необходим точный количественный инструментарий. Эконометрический анализ предоставляет методологическую базу для моделирования, прогнозирования и декомпозиции временных рядов в туризме, позволяя преобразовывать хаотичные рыночные данные в обоснованные стратегические решения.

Для Самарканда характерна четко выраженная **двухпиковая модель**:

- **Весенний пик (март – май):** Начинается с праздника Навруз. Самый активный сезон благодаря мягкой погоде и цветению.
- **Летний спад (июнь – август):** Период «чиллы» (экстремальной жары, часто $>40^{\circ}\text{C}$). Поток иностранных туристов резко падает, но частично компенсируется внутренним туризмом выходного дня.
- **Осенний пик (сентябрь – ноябрь):** Комфортная температура, сезон сбора урожая (гастрономический интерес, обилие фруктов) и проведение крупных международных форумов.
- **Зимний спад (декабрь – февраль):** Низкий сезон из-за холодов, за исключением периода новогодних праздников.

Для анализа рекомендуется использовать **модель множественной регрессии с фиктивными (дамми) переменными** и климатическими факторами.

Переменные модели:

Y_t — Количество туристов, посетивших Самарканд (или заполняемость номерного фонда отелей города) в месяц t .

T_t — Среднемесячная максимальная температура воздуха в Самарканде (отражает фактор летней жары).

T_{min} — Среднемесячная минимальная температура (фактор зимнего холода).

D_{Navruz} — Фиктивная переменная для марта (1 — март, 0 — другие месяцы) для улавливания всплеска на Навруз.

D_{int} — Количество международных авиарейсов в Международный аэропорт Самарканда (SKD) в месяц t (фактор транспортной доступности).

Сезонные дамми-переменные: для учета ежемесячных отклонений от базового месяца (например, января).

Вид уравнения (в полулогарифмической форме для оценки темпов роста):

$$\ln(Y_t) = \beta_0 + \beta_1 T_{max,t} + \beta_2 T_{min,t} + \beta_3 \ln(D_{int,t}) + \beta_4 D_{Navruz} + \sum Y_i S_{i,t} + E_t$$

Ожидаемые результаты эконометрического анализа

1. **Температурная эластичность:** Коэффициент β_1 при высоких температурах будет иметь отрицательный знак (подтверждение гипотезы, что жара выше определенного порога снижает турпоток).
2. **Амплитуда сезонных коэффициентов :** Самые высокие и статистически значимые значения γ будут наблюдаться в мае и октябре. Самые низкие — в январе и июле.
3. **Эффект инфраструктуры:** Рост переменной международных рейсов (β_3) покажет, насколько расширение географии полетов в Самарканд сглаживает или, наоборот, усиливает сезонные пики.

На основе эконометрических выводов городу необходимы точечные меры для «заполнения» провалов:

Для летнего спада (июнь–август): Развитие вечернего и ночного туризма (продление часов работы Регистана, световые шоу), акцент на кондиционируемые локации (музеи, арт-галереи), проведение фестивалей мороженого, прохладительных напитков и дынь (фестиваль «Ковун сайли»).

Для зимнего спада (декабрь–февраль): Стимулирование MICE-туризма (деловые форумы, конференции в комплексе Silk Road Samarkand), развитие медицинского и оздоровительного туризма, создание новогодних и рождественских ярмарок для привлечения туристов из стран СНГ.

Тарифная политика: Внедрение глубоких сезонных скидок на скоростные поезда «Афрасиаб» и проживание в отелях в зимний и летний периоды.

Экономические последствия сезонных колебаний

Сезонность формирует комплекс структурных дисбалансов, затрагивающих макро- и микроэкономические показатели дестинации.

Негативные последствия:

Неэффективное использование капитала: простой основных фондов (отелей, ресторанов, парков развлечений) в низкий сезон снижает общую рентабельность инвестиций (ROI).

Проблемы на рынке труда: высокая доля временной и сезонной занятости приводит к дефициту квалифицированных кадров, текучести персонала и росту скрытой безработицы в регионе.

Инфраструктурный и экологический стресс: в пиковый период локальная инфраструктура (транспорт, утилизация отходов, водоснабжение) работает на пределе возможностей, что вызывает негативный отклик у местных жителей и ухудшает экологию.

Позитивные последствия:

Рекуперация ресурсов: низкий сезон дает возможность проведения ремонтных, реставрационных и модернизационных работ, а также позволяет естественным экосистемам восстановиться после антропогенной нагрузки.

Использованная литература;

Алиева Ж. Н. (2020). Особенности сезонности туристского спроса в странах Центральной Азии. Вестник университета, (4), 85-92. (Анализ специфики регионального туризма и влияния национальных праздников).

Афанасьев В. Н., Юзбашев М. М. (2015). Анализ временных рядов и прогнозирование: учебник. — М.: Финансы и статистика. (Хорошая база по расчету индексов сезонности и декомпозиции).

AUDITORLIK TASHKILOTLARIDA “DUE DILIGENCE” XIZMATINI ISHCHI HUJJATLAR BILAN INTEGRATSIYALASHGAN BOSQICHMA-BOSQICH MODEL ASOSIDA TASHKIL ETISH

Sidiqov Dilmurod Xasanboy o‘g‘li

Mustaqil tadqiqotchi, “Toshkent irrigatsiya va qishloq

xo‘jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti”

Milliy tadqiqot universiteti, Toshkent, O‘zbekiston

e-mail: Sidiqovdilmurod20020730@gmail.com

Annotatsiya. Tadqiqotda auditorlik tashkilotlarida “due diligence” xizmatini rejalashtirish, hujjatlashtirish va sifat nazoratini yagona jarayon sifatida tashkil etish masalasi ko‘rib chiqilgan. Maqsad xizmatning har bir bosqichini tegishli ishchi hujjat va nazorat natijasi bilan bog‘laydigan integratsiyalashgan tashkiliy-uslubiy modelni asoslashdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, jarayonlarni modellashtirish, hujjatlarni funksional guruhlash va amaliy approbatsiya usullari qo‘llanilgan. Model yetti bosqichni qamrab oladi: dastlabki o‘rganish, xizmat shartlarini belgilash, dastlabki risk bahosi, axborot yig‘ish, tahliliy amallar, hisobot tayyorlash va sifat nazorati. Har bir bosqich mijoz profili, texnik topshiriq, dastlabki risk jadvali, Information Request List, dalillar reyestri, tahliliy amallar varaqasi, kompleks hisobot va review checklist kabi ishchi hujjatlar bilan bog‘langan. Natijada due diligence topshirig‘ida dalillarning izchilligi, mas‘uliyat chegaralari, risklarning kuzatuvchanligi va yakuniy xulosaning qayta tekshiriluvchanligi kuchayadi. Taklif etilgan model auditorlik tashkilotlarida due diligence xizmatini standartlashtirish va sifat boshqaruvini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: due diligence, auditorlik tashkiloti, ishchi hujjatlar, integratsiya, risk bahosi, dalillar reyestri, sifat nazorati.

Аннотация. В исследовании рассматривается организация услуги due diligence в аудиторской организации как единого процесса планирования, документирования и контроля качества. Цель работы — обосновать интегрированную организационно-методическую модель, в которой каждый этап задания связан с соответствующим рабочим документом и результатом контроля. Используются системный анализ, моделирование процессов, функциональная группировка документов и практическая апробация. Модель включает семь этапов: предварительное изучение, определение условий задания, предварительная оценка рисков, сбор информации, аналитические процедуры, подготовка отчета и контроль качества. Этапы связаны с профилем клиента, техническим заданием, таблицей предварительных рисков, Information Request List, реестром доказательств, аналитическим рабочим листом, комплексным отчетом и review checklist. Такая интеграция повышает последовательность доказательств, определенность ответственности, прослеживаемость рисков и возможность повторной проверки выводов. Предлагаемая модель может использоваться аудиторскими организациями для стандартизации due diligence и усиления внутреннего управления качеством.

Ключевые слова: due diligence, аудиторская организация, рабочие документы, интеграция, оценка риска, реестр доказательств, контроль качества.

Abstract. The study considers the organization of due diligence in an audit firm as an integrated process of planning, documentation and quality control. The purpose is to substantiate an organizational and methodological model in which each engagement stage is linked to a relevant working document and a control outcome. System analysis, process modelling, functional grouping of documents and practical approbation are used. The model contains seven stages: preliminary client review, engagement terms, preliminary risk assessment, information collection, analytical procedures, reporting and quality control. Each stage is connected with a client profile, engagement terms, preliminary risk table, Information Request List, evidence register, analytical worksheet, comprehensive due diligence report and review checklist. Such integration improves evidence consistency, clarifies responsibility boundaries, ensures traceability of identified risks and strengthens the re-performance and review of conclusions. The proposed model can be used by audit firms to standardize due diligence engagements, allocate resources toward priority risk areas and improve internal quality management.

Keywords: due diligence, audit firm, working papers, integration, risk assessment, evidence register, quality control.

KIRISH

Investitsiya bitimlarining murakkablashuvi auditorlik tashkilotlaridan due diligence xizmatini faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilish shaklida emas, balki rejalashtirish, hujjatlashtirish, risklarni aniqlash va yakuniy xulosani sifat nazoratidan o'tkazishni birlashtiruvchi professional topshiriq sifatida tashkil etishni talab qilmoqda. Due diligence natijasining ishonchliligi ko'p jihatdan qaysi amal qaysi dalilga asoslanganligi va mazkur dalil yakuniy risk xulosasiga qanday bog'langanligini ko'rsatish imkoniyatiga bog'liq [1–4].

Amaliyotda ishchi hujjatlar alohida-alohida yuritilganda topshiriqning maqsadi, axborot so'rovlari, aniqlangan risklar va yakuniy hisobot o'rtasida uzilish paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli tadqiqotning maqsadi due diligence xizmatining har bir bosqichini tegishli ishchi hujjat va nazorat natijasi bilan integratsiyalashgan holda tashkil etish modelini ishlab chiqish va uning amaliy ahamiyatini asoslashdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda auditorlik faoliyati va due diligence bo'yicha xalqaro metodik yondashuvlar, ISRS 4400 (Revised), ISQM 1, OECD Due Diligence Guidance, shuningdek, due diligence jarayonining ishchi hujjatlari tarkibi va amaliy sinov materiallari o'rganildi [1–5]. Tizimli tahlil, jarayonlarni modellashtirish, funksional guruhlash, dalillarni indekslash va cross-review yondashuvlari qo'llanildi.

Modelni shakllantirishda ishchi hujjatning faqat axborot saqlovchi shakl emas, balki nazorat vositasi sifatidagi funksiyasi asos qilib olindi. Ya'ni har bir bosqich bo'yicha "asosiy amal – asosiy ishchi hujjat – nazorat natijasi" zanjiri belgilandi. Ushbu yondashuv topshiriqni qabul qilishdan yakuniy hisobotning rahbar nazoratigacha bo'lgan jarayonni izchil bog'lash imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Taklif etilgan integratsiyalashgan model yetti ketma-ket bosqichdan iborat. Dastlabki o'rganishda buyurtmachi, investitsiya obyekti, bitim maqsadi va manfaatlar to'qnashuvi baholanadi. Shartlarni belgilash bosqichida xizmat doirasi, davri, yo'nalishlari, cheklovlari va javobgarlik chegarasi aniqlanadi. Dastlabki risk bahosi ustuvor risk zonalarini saralash va tekshiruv resurslarini taqsimlashga xizmat qiladi. Axborot yig'ish bosqichida ichki va tashqi dalillar so'raladi, qabul qilinadi va indekslanadi. Keyingi tahliliy bosqichda moliyaviy, soliq, huquqiy, operatsion va boshqa amallar bajariladi. Oltinchi bosqichda yo'nalish natijalari kompleks hisobotga birlashtiriladi, yettinchi bosqichda esa cross-review va rahbar ko'rigi orqali dalil–xulosa bog'liqligi tekshiriladi.

1-jadval. Bosqichma-bosqich modelning ishchi hujjatlar bilan integratsiyasi

Bosqich	Asosiy amal	Asosiy ishchi hujjat	Nazorat natijasi
1. Dastlabki o'rganish	Buyurtmachi, obyekt, bitim maqsadi, manfaatlar to'qnashuvini baholash	Mijoz profili / qabul qilish savolnomasi	Topshiriqni qabul qilish yoki rad etish
2. Shartlarni belgilash	Xizmat doirasi, davr, yo'nalishlar, cheklovlar va mas'uliyat	Texnik topshiriq / engagement terms	Scope va javobgarlik chegarasi
3. Dastlabki risk bahosi	Ustuvor risk zonalarini saralash	Dastlabki risk jadvali	Ish dasturi va resurslar taqsimoti
4. Axborot yig'ish	Ichki va tashqi dalillarni so'rash, qabul qilish va indekslash	Information Request List / dalillar reyestri	Axborot to'liqligi va izchilligi
5. Tahliliy amallar	Koeffitsient, trend, shartnoma, soliq, huquqiy va operatsion tahlil	Tahliliy amallar varaqasi / ekspert shakli	Findings va risklar
6. Hisobot	Yo'nalish natijalarini umumlashtirish, tavsiyalar	Kompleks DD hisoboti	Investor uchun qaror axboroti
7. Sifat nazorati	Cross-review, rahbar ko'rigi, dalil-xulosa bog'liqligi	Review checklist / umumlashtirilgan fayl	Hisobotning yetarliligi va izchilligi

Modelda ishchi hujjatlar o'rtasidagi integratsiya indekslash tamoyili orqali ta'minlanadi. Masalan, hujjatlar so'rovi orqali olingan manba dalillar reyestrda alohida kodlanadi; ushbu kod keyingi tahliliy amallar varaqasida qo'llanadi va aniqlangan risk kodi bilan bog'lanadi. Natijada yakuniy hisobotdagi har bir muhim finding va tavsiya qaysi manba va qaysi analitik protseduraga tayanganini aniqlash mumkin bo'ladi.

Ishchi hujjatlar majmuasida mijoz profili xizmatni qabul qilish va dastlabki risklarni aniqlashga, Information Request List tekshiruv qamrovi va dalillar bazasini shakllantirishga, dalillar reyestri ma'lumotlarning kelib chiqishi va ishonchliligini nazorat qilishga, risklarni aniqlash jadvali risk sababi, ta'siri va ustuvorligini hujjatlashtirishga xizmat qiladi. Tahliliy amallar varaqasi hisob-kitob va taqqoslashlarni, ekspert shakli esa yo'nalish bo'yicha professional xulosani rasmiylashtiradi.

Sifat nazoratida uchta bog'liqlik alohida ahamiyatga ega: birinchisi, "dalil – tahliliy amal" bog'liqligi; ikkinchisi, "tahliliy natija – risk" bog'liqligi; uchinchisi, "risk – yakuniy tavsiya" bog'liqligidir. Cross-review moliyaviy, huquqiy, soliq va operatsion ma'lumotlar o'rtasidagi ziddiyatlarni aniqlashga yordam beradi, rahbar ko'rigi esa dalillarning yetarliligi, mosligi va mantiqiy izchilligini tekshiradi.

Integratsiyalashgan yondashuv resurslar taqsimotini ham yaxshilaydi. Dastlabki risk jadvali tekshiruvning eng muhim yo'nalishlarini oldindan belgilaydi; axborot yig'ish va tahliliy amallar aynan shu ustuvorlikka muvofiq tashkil etiladi. Natijada due diligence jarayoni barcha yo'nalishlarga bir xil hajmda resurs sarflaydigan tekshiruvdan riskka yo'naltirilgan, dalillarga asoslangan va qayta tekshiriladigan professional topshiriqqa aylanadi.

Mazkur modelning amaliy ahamiyati shundaki, u auditorlik tashkilotida due diligence bo'yicha ichki metodik standart, ishchi fayl tuzilmasi va review tartibini shakllantirish uchun tayyor karkas vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, model alohida bir tarmoq bilan cheklanmaydi: ishchi hujjatlar tarkibi va risk yo'nalishlari bitim turi, mijoz xususiyati va investitsiya obyektiga mos ravishda kengaytirilishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijasida due diligence xizmatini bosqichma-bosqich tashkil etish va ishchi hujjatlar bilan integratsiyalash modeli taklif etildi. Model topshiriqni qabul qilishdan sifat nazoratigacha bo'lgan yetti bosqichni yagona hujjatlashtirish zanjiriga birlashtiradi. Mijoz profili, texnik topshiriq, dastlabki risk jadvali, Information Request List, dalillar reyestri, tahliliy amallar varaqasi, kompleks hisobot va review checklistning o'zaro bog'lanishi dalillar izchilligi, risklarning kuzatuvchanligi va yakuniy xulosaning asoslanganligini oshiradi. Ushbu yondashuv auditorlik tashkilotlarida due diligence xizmatini standartlashtirish, resurslarni ustuvor risk zonalariga yo'naltirish va ichki sifat boshqaruvini kuchaytirish uchun amaliy metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Auditing and Assurance Standards Board. ISRS 4400 (Revised): Agreed-Upon Procedures Engagements. New York: IFAC, 2020.
2. International Auditing and Assurance Standards Board. International Standard on Quality Management 1. New York: IFAC, 2020.
3. OECD. OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct. Paris: OECD Publishing, 2018.
4. Bing G. Due Diligence Techniques and Analysis: Critical Questions for Business Decisions. 2nd ed. Westport: Praeger Publishers, 2008.
5. Чельшев Д.А. Методические основы аудиторской услуги по комплексной экспертизе объекта инвестирования «Due Diligence»: дисс. ... канд. экон. наук. Москва, 2009.
6. Швец О.В., Бычкова С.М. Отличительные особенности этапов проведения процедуры дью дилидженс // ISCA 2021. 2021. С. 131–136.
7. Егорин Н.О. Разработка методологии применения процедуры «Due Diligence» в хозяйствующем субъекте // Вестник Евразийской науки. 2023. Т. 15, № 1.
8. Антонова Н.А. Совершенствование процедуры дью дилидженс с применением сценарного метода на основе риск ориентированного подхода: дисс. ... канд. экон. наук. Краснодар, 2020.

BOZORLAR FAOLIYATINING BOSHQARUVI VA NAZORAT QILISH MASALALARI (1991-2025-yillarda)

Inamov Odil Tolipovich

Farg'ona davlat texnika universiteti assistenti

Email: odil8603@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada 1991–2025-yillar davomida O'zbekistonda bozorlar faoliyatini boshqarish va nazorat qilish tizimining shakllanishi hamda takomillashuvi tahlil qilinadi. Tadqiqotda bozorlar faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy asoslar, davlat boshqaruvi organlarining vakolatlari, nazorat mexanizmlari va so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar o'rganildi. Natijalar bozorlar boshqaruvi tizimi markazlashgan nazoratdan zamonaviy boshqaruv va raqamlashtirish tamoyillariga asoslangan tizimga o'tganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: bozor, boshqaruv, nazorat, savdo infratuzilmasi, bozor ma'muriyati, davlat siyosati, raqamlashtirish, tadbirkorlik.

Annotation

This article analyzes the formation and development of the market management and supervision system in Uzbekistan during 1991–2025. The study examines the legal and regulatory framework governing market activities, the competencies of public administration bodies, supervisory mechanisms, and the reforms implemented in recent years. The findings demonstrate that the market governance system has evolved from a centralized control model to a modern management structure based on efficiency, transparency, and digitalization principles. The research highlights the role of state policy in improving market infrastructure, strengthening entrepreneurial activities, and enhancing consumer protection.

Keywords: market, governance, supervision, trade infrastructure, market administration, state policy, digitalization, entrepreneurship.

Аннотация

В данной статье анализируются процессы формирования и совершенствования системы управления и контроля деятельности рынков в Узбекистане в период 1991–2025 годов. В исследовании рассмотрены нормативно-правовые основы регулирования рыночной деятельности, полномочия органов государственного управления, механизмы контроля, а также реформы, осуществленные в последние годы. Результаты исследования показывают, что система управления рынками эволюционировала от централизованной модели контроля к современной системе управления, основанной на принципах эффективности, прозрачности и цифровизации. Особое внимание уделено роли государственной политики в развитии рыночной инфраструктуры, поддержке предпринимательства и защите прав потребителей.

Ключевые слова: рынок, управление, контроль, торговая инфраструктура, администрация рынка, государственная политика, цифровизация, предпринимательство.

Kirish. Bozorlar O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, aholini oziq-ovqat va iste'mol mollari bilan ta'minlash, tadbirkorlikni rivojlantirish hamda bandlikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Mustaqillikning dastlabki yillarida bozorlar sobiq sovet tizimidan meros bo'lib qolgan boshqaruv usullari asosida faoliyat yuritgan bo'lsa, keyinchalik bozor iqtisodiyoti tamoyillariga mos ravishda ularni boshqarish va nazorat qilish tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirildi. Bozorni boshqarish, sotuvchilarning va bozor ma'muriyatining huquq va majburiyatlariga ko'ra boshqarish bozor ma'muriyati tomonidan amalga oshiriladi, unga ushbu qoidalar va boshqa qonun hujjatlari talablariga rioya qilish uchun javobgarlik yuklanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bozorlar faoliyatini boshqarish va nazorat qilish masalalari jahon ilmiy adabiyotida institutsional iqtisodiyot, davlat boshqaruvi va savdo infratuzilmasi doirasida keng tadqiq etilgan. Institutsional yondashuv asoschilaridan biri bo'lgan D. Nort iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili sifatida institutlar, huquqiy meyorlar va boshqaruv mexanizmlarining ahamiyatini asoslab bergan. Uning fikricha, samarali bozor munosabatlarining shakllanishi davlat tomonidan yaratilgan institutsional muhitning rivojlanganlik darajasiga bog'liq hisoblanadi [7].

Xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan tadqiqotlarda ham bozor infratuzilmasi va uni boshqarish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, OECD hisobotlarida O'zbekistonda investitsiya muhitini takomillashtirish, davlat ishtirokini qisqartirish va bozor institutlarini modernizatsiya qilish zarurligi ta'kidlangan[8]. Jahon banki tomonidan tayyorlangan tahlillarda ichki savdo tizimi, logistika va bozor infratuzilmasining iqtisodiy o'sishga ta'siri o'rganilgan [5]. Shuningdek, YEBSRning mamlakat strategiyalarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va mahalliy bozorlarning raqobatbardoshligini oshirish masalalariga urg'u berilgan[6]. Ushbu tadqiqotlar bozorlarni boshqarish va nazorat qilishning zamonaviy tendensiyalarini aniqlashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida bozorlar faoliyatining ayrim jihatlari iqtisodiy islohotlar, tadbirkorlik muhiti va ichki savdo munosabatlari doirasida tadqiq etilgan. Jumladan, S.S. G'ulomovning ishlarida bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan bo'lsa [10], B.B. Berkinov tadqiqotlarida iqtisodiy islohotlarning bozor munosabatlari rivojiga ta'siri yoritilgan [9]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy liberallashtirish, savdo infratuzilmasini takomillashtirish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan farmon va qarorlari bozorlar faoliyatini boshqarishning huquqiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qildi [2,3]. Biroq mavjud tadqiqotlarda 1991–2025-yillarda bozorlar faoliyatini boshqarish va nazorat qilish tizimining tarixiy evolyutsiyasi, uning bosqichlari, davlat boshqaruvi organlari vakolatlarining o'zgarishi hamda raqamlashtirish jarayonlarining ta'siri kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Mazkur maqola ana shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiylik, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va hujjatlarni o'rganish metodlaridan foydalanildi. O'zbekiston Respublikasining bozorlar faoliyatiga oid qonunlari, Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Shuningdek, bozorlarni boshqarish tizimining turli davrlardagi holatini qiyoslash orqali ularning evolyutsiyasi o'rganildi. Tadqiqotning xronologik doirasi 1991–2025-yillarni qamrab oladi.

Tahlil va natijalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bozorlarda sotuvchilar quyidagi huquqlarga ega[11]:

- Belgilangan qoidalar talablariga muvofiq savdo faoliyatini amalga oshirish;
- bozor ma'muriyatidan ushbu Qoidalarga muvofiq ishlash uchun shart-sharoitlar bilan ta'minlashni talab qilish;
- bozor ma'muriyatidan bozorning ish tartibi va rejimi bo'yicha zarur tushuntirishlar olish;
- bozor ma'muriyati tomonidan ko'rsatiladigan pulli xizmatlardan foydalanish;
- o'zlarining faoliyati nazorat organlari tomonidan tekshirilayotganda bozor ma'muriyati xodimlarini taklif etish;
- bozor ma'muriyatiga bozor faoliyatini yaxshilash bo'yicha takliflar kiritish.

Sotuvchilarning majburiyatlari esa quyidagilardan iborat:

- bozorda savdo faoliyatini amalga oshirishda shaxsini tasdiqlovchi hujjatga, bir martalik yig'im to'langanligi to'g'risidagi chekga, xususiy tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnomaga (o'zi yetishtirgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, chorva mollari, parrandalar va boshqa hayvonlarni, shuningdek ilgari foydalanishda bo'lgan tovarlarni sotish holatlaridan tashqari) va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa hujjatlarga ega bo'lish;
- faqat bozor ma'muriyati tomonidan belgilangan joylardagina savdo qilish;
- faqat bozor ma'muriyati tomonidan taqdim etilgan tarozilar va boshqa o'lchov asboblaridan foydalanish (turg'un savdo shoxobchalaridan tashqari);
- savdo o'rinlarini toza va tartibli saqlash;
- bozor ma'muriyati va nazorat qiluvchi organlarning qonuniy talablarini bajarish;
- ushbu Qoidalarga va qonun hujjatlarida belgilangan boshqa talablarga rioya etish.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning XIII bobi savdo, tadbirkorlik va moliya sohalaridagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik deb nomlanib, 168-moddasida «Bozorlarda savdo qilish qoidalarini buzish fuqorolarga eng kam ish haqining o'ndan bir qismi, mansabdor shaxslarga esa – ikkidan bir qismi miqdorida jarima solishga sabab bo'ladi» deb belgilangan[6].

Bozor ma'muriyatining huquqlari esa quyidagilardan iborat[11]:

yuridik shaxslarga va yuridik shaxs tashkil etmagan yakka tartibdagi tadbirkorlarga bozorda savdo faoliyatini amalga oshirish hamda xizmatlar ko'rsatish uchun shartnoma asosida turg'un savdo shoxobchalari berish;

bozorlarda jismoniy shaxslarga faqat ularda yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnoma mavjud bo'lganda, ular bir martalik to'lovni to'lashgan taqdirda yozma shartnomalar tuzmasdan savdo o'rinlari berish (o'zlari yetishtirgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, chorva mollari, parrandalar va boshqa hayvonlarni, shuningdek ilgari foydalanishda bo'lgan tovarlarni sotish bundan mustasno);

shartnoma asosida qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish;

nazorat organlari vakillari bozorlarda o'z funksiyalarini amalga oshirayotganda ularga hamrohlik qilish;

ijarachilar tomonidan ijara to'lovi to'lanmaganda, shuningdek bozorda savdo faoliyatini amalga oshirishga qonunda belgilangan talablar bir necha marta buzilganligi holatlari hujjatlar bilan tasdiqlangan taqdirda savdo o'rinlari taqdim etish, turg'un savdo shoxobchalarini ijaraga berish yuzasidan ular bilan tuzilgan shartnomalarni muddatidan oldin bekor qilish.

Bozor hududida tarozilar va boshqa o'lchov anjomlarini prokatga berish, yuk saqlash joylarini tashkil etish, yuklarni tashish uchun aravachalarni ijaraga berish bo'yicha xizmatlar faqat belgilangan tariflarga muvofiq bozor ma'muriyati tomonidan ko'rsatilishi mumkin.

Bozor ma'muriyati quyidagilarga majbur hisoblanadi[11]:

sotuvchilar va o'z xodimlari tomonidan qoidalarga va belgilangan savdo qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish;

Belgilangan qoidalaridan kelib chiqqan holda Qonunlarni ta'minlanishi va nazorati yuzasidan bozorlar tezkor qarorlar ham qabul qilib turgan. Masalan, dehqon bozorlariga qishloq xo'jaligi mahsulotlari to'siqsiz keltirilishini ta'minlash maqsadida qishloq xo'jaligi mahsuloti ortilgan avtomashinalar bozorlar hududiga kirganligi uchun haq undirmasligi belgilangan[2].

Shuningdek, o'rganib chiqish natijalari bo'yicha 2000-2001 yillarda xar bir bozorning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash dasturini ishlab chiqish topshirilgan. Dasturni ishlab chiqishda har bir dehqon bozorining chegarasini aniq belgilash, avtotransport to'xtash joylarini tashkil etish uchun zarur maydonlar ajratilishi, bozorlar hududida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tushirish va yuklash uchun maxsus maydonlar tashkil etish, shuningdek qishloq xo'jaligi mahsulotlarini keltirish bo'yicha kompleks pulli xizmatlar ko'rsatish masalalari hal etilishiga alohida e'tibor berilishi belgilangan[3].

dehqon bozorlarida sotuvchilarni qat'iy ajratilgan savdo o'rinlari bo'yicha joylashtirish;

savdo o'rinlari berishda bir martalik yig'im undirilishini ta'minlash;

qonun hujjatlariga muvofiq ma'muriyat bilan ijaraga oluvchi o'rtasida tuziladigan ijara shartnomasi asosida har oylik ijara to'lovining o'z vaqtida to'lanishini nazorat qilish;

ko'rsatilayotgan va boshqa xizmatlar uchun bir martalik yig'im, ijara to'lovlari va boshqa tushumlarning bank tizimi orqali avtomatlashtirilgan hisobga olish yo'li bilan bank kassalari orqali qabul qilinishini ta'minlash;

mahalliy budjetlarga, shuningdek budjetdan tashqari maqsadli jamg'armalarga to'lovlarning o'z vaqtida ajratilishini ta'minlash;

bozor ishlarini va bozor faoliyati bilan bog'liq jarayonlarni savdo faoliyatini amalga oshirish tartibini belgilovchi va atrof muhitni muhofaza qilishni, bozor joylashgan hududdagi epidemiologik, epizootik va ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi veterinariya-sanitariya qoidalari va normalariga qat'iy muvofiq holda tashkil etish;

bozorga olib kiriladigan oziq-ovqat mahsulotlari sifatining ekspress analiz laboratoriyasini tashkil etib tegishli sertifikat berish va tegishli sertifikatga ega bo'lmagan mahsulotlarni sotishni taqiqlash;

jamoat tartibini saqlash, qo'riqlashni tashkil etish bo'yicha zarur chora-tadbirlar ko'rish, bozorning normal faoliyat ko'rsatishi uchun, shu jumladan uning energiya, issiqlik va suv ta'minoti bo'yicha zarur sharoitlarni ta'minlash;

sotuvchilar va xaridorlar uchun aravachalar prokati punktlari ishi, o'lchash vositalari va saqlash kameralari uchun mas'ullarni tegishli buyruq bilan tayinlash;

300 ta va undan ortiq turg'un savdo shoxobchalari va savdo o'rinlari mavjud bo'lgan bozor hududlarida va bozorga tutash hududlardagi avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarini fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalari, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda esa onlayn nazorat-kassa mashinalari yoki virtual kassalar va to'lovlarni bank plastik kartochkalaridan qabul qilish bo'yicha to'lov terminallari bilan jihozlashni ta'minlash, avtotransport vositalarining kirishi va chiqishi vaqtini qayd etish funksiyasiga ega bo'lgan elektron hisoblagichlarni majburiy tartibda o'rnatish[3];

bozor maydonini, ma'muriy-xo'jalik binolarini, umumiy ravishda foydalaniladigan joylarni zarur sanitariya-texnik holatda saqlash;

yondosh hududlarning o'z vaqtida yig'ishtirilishi va obodonlashtirilishini ta'minlash;

qattiq maishiy chiqindilar, yirik hajmli axlatlar, turli xil idishlar va shu kabilarning tashib ketilishini ta'minlash.

Bozor ma'muriyati shuningdek, sotuvchilarning tegishli texnik talablarga, sanitariya normalari va qoidalariga muvofiq bo'lgan anjomlarga ehtiyojini, xaridorlarga xizmat ko'rsatish chog'ida paydo bo'ladigan nizoli vaziyatlarning sabablarini bartaraf etish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilishini ta'minlashi zarur hisoblanadi.

Sotuvchilarning minimal kasbiy tayyorgarligi bo'yicha tadbirlar amalga oshirilishini va tuman (shahar) hokimligida ro'yxatdan o'tkazilgan mulohazalar va takliflar daftarlarining mavjud bo'lishini va ular xaridorlarning birinchi talabiga binoan taqdim etilishini[11], banklarning inkassatsiya punktlari va kassalari ishi uchun eng qulay shart-sharoitlar yaratilishini, bir martalik yig'im, ijara to'lovlari va ko'rsatilayotgan xizmatlar uchun tushumlarning banklar kassalariga topshirilishini ta'minlashga ko'maklashishni, bozorlar va ularning filiallari hududida o'z faoliyatini amalga oshiruvchi xo'jalik yurituvchi subyektlar naqd tushumining belgilangan tartibda inkassatsiya qilinishi (topshirilishi)ni ta'minlaydi[5].

Bozor ma'muriyati nazorat qiluvchi organlar vakillariga qonun hujjatlarida belgilangan tartibda o'tkaziladigan tekshirishlarni amalga oshirishda ko'maklashadi, aniqlangan qoida buzilishlarini bartaraf etish bo'yicha ta'sirchan chora-tadbirlar ko'radi. Zarurat bo'lganda, bozor ma'muriyati nazorat organlari xodimlariga tekshirishlarni o'tkazish davri uchun xonalar ajratadi.

Aynan huddi shunday tekshiruvlar muntazam o'tkazib turilgan. Masalan, Ayrim bozor rahbarlari o'z mansab vakolatlari suiste'mol qilib, bozorda bazi shaxslarning noqonuniy faoliyat ko'rsatishlariga, soliq to'lovlaridan bo'yin tovlashiga imkoniyat yaratib berganliklari aniqlangan. Tahlillar Respublika bozorlari faoliyatida to'lov intizomiga rioya etmaslik, ish haki va dividend to'lovlarining o'z vaqtida to'lanmasligi, nizom jamg'armalarining to'liq shakllantirilmaganligi holatlari mavjudligini ko'rsatdi. 2006 yilniig 1 may holatiga respublikadagi bozorlarida muddati o'tgan 362 mln. so'm debitor va 2,7 mlrd. so'm kreditor qarzdordik vujudga kelgan. Ushby qarzdorlikning asosiy qismi Andijon, Namangan, Farg'ona va Samarkand viloyatlari xamda Toshkent shahridagi bozorlar hissasiga to'g'ri keladi. Ish haqidan karzdorlik 299.8 mln. so'mni tashkil qilgani holda uning asosiy qismini Toshkent shahri, Farg'ona, Samarkand, Andijon, Jizzax va Toshkent viloyatlari, hamda Qoraqolpog'iston Respublikasi bozorlari tashkil qiladi. Vozorlarning dividend to'lovlaridan 302,8 mln. so'mlik qarzdorligi mavjud bo'lib, uning asosiy qismi Toshkent shahri, Qoraqolpog'iston Respublikasi, Andijon va Jizzax viloyatlarida yo'l qo'yilgan[4]. Ko'rinib turibdiki, faqat Farg'ona viloyatidagi bozorlarda emas, boshqa viloyat bozorlarida ham shunday holatlar kuzatilgan.

Bozor ma'muriyati iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari talablarining bajarilishi, bozorlarning faoliyati, belgilangan savdo qoidalarining bajarilishi yuzasidan qonun hujjatlariga muvofiq javob beradi.

Bozor ma'muriyati rahbariyati ushbu Qoidalariga rioya qilinmaganligi yoki bozor ma'muriyati xodimlari va sotuvchilar tomonidan ularga rioya etilishi yuzasidan zarur nazoratning yo'qligi uchun javob beradi.

Bozor ma'muriyati rahbarlari bir martalik yig'implarning, ijara to'lovlarining va ko'rsatiladigan xizmatlar uchun to'lovlarning o'z vaqtida va to'liq undirilishi ta'minlanmaganligi, shuningdek savdo o'rinlarining jismoniy shaxslarga ularning yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risidagi guvohnomasiz berilganligi uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgarlikka tortilishi mumkin, o'zi yetishtirgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini, chorva mollarini, parrandalar va boshqa hayvonlarni, shuningdek ilgari foydalanishda bo'lgan tovarlarni sotish holatlari bundan mustasno.

Xususan, «O'zbekiston Respublikasi bozorlarida savdo faoliyatini tashkil etish qoidalariga muvofiq, bozor hududini obodonlashtirishga, ob'ektlarni joylashtirishga va bozorni jihozlashga bir qator umumiy talablar qo'yilgan. Shuningdek, mazkur qoidaga ko'ra, bozor asfaltlangan (chorva mollari, parrandalar va boshqa hayvonlar sotish bozoridan tashqari), yaxshi yoritilgan, yondosh hududdan to'siq bilan ajratilgan savdo maydoni, bozorda ish vaqti tugagandan keyin yopiladigan kirish va chiqish joylari, bozorning nomi, ixtisoslashuvi va ish tartibi ko'rsatilgan holda davlat tilida rasmiylashtirilgan peshlavha, jihozlangan va tartib raqamlari qo'yilgan turg'un hamda mavsumiy savdo rastalari va savdo qilish uchun joylar, turg'un savdo shoxobchalari mavjud bo'lishi lozim edi. Bunda bozor ma'muriyati tasdiqlagan va bozor ob'ektlarining joylashish sxemasi ko'rinarli joyga osilgan bo'lishi lozim edi. Bundan tashqari, sotuvchilar va xaridorlar uchun aravachalarni ijaraga berish punkti, o'lchov-tortish vositalarini ijaraga berish punkti (ilgari foydalanishda bo'lgan mol-mulkni sotish bozorlaridan tashqari), avariya hamda favqulodda vaziyatlar holatlarida yong'inni o'chirish va aholini xabardor qilish vositalari, bozorlar hududida va unga tutash hududlarda joylashgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylari, jamoat hojatxonalari, suv quvurlari, yuz-qo'l yuvgichlar, axlat to'plagichlar, radiouzel va boshqa zarur infratuzilma ob'ektlari bo'lishi kerakligi belgilangan.

Xulosa va takliflar. bozorlar faoliyatini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy bazaning shakllanishi — bu mustaqil O'zbekistonning iqtisodiy siyosati, huquqiy islohotlari va bozorlarga yo'naltirilgan huquqiy mexanizmlarning uyg'unligi natijasidir. Ushbu hujjatlar bozorlarning tashkil etilish mexanizmini belgilash, savdo tarmoqlarining rivojini tartibga solish, xizmat ko'rsatish sohasidagi sub'ektlar faoliyatini nazorat qilish va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilishga yo'naltirilgan.

Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida respublika hukumati tomonidan olib borilgan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan chora-tadbirlar natijasida og'ir iqtisodiy tanglik yillaridagi ijtimoiy-iqtisodiy sohalardagi kiyinchiliklarni yengib o'tishga erishildi. Garchi, 1995 yildan erkin narxlarga o'tilgan bo'lsada, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga alohida e'tibor qaratildi, ya'ni islohotlarning keyingi bosqichlarida asosiy e'tibor ijtimoiy himoyani ommaviy qo'llashdan maqsadli yo'naltirishga qaratildi. Olib borilgan ishlar natijasida respublikadagi, shu jumladan, ijtimoiy muammolar eng og'ir hisoblangan Farg'ona viloyatidagi muammolarni, garchi og'ir bo'lsada, yengib o'tishga erishildi. Bozorlar mahsulot yetishmovchiligi bosqichidan o'tib, sotishda marketingni qo'llash darajasiga chiqdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni // <https://lex.uz/docs/-4704?ONDATE=23.01.2025>

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори 22.06.2000 й. № 239 Бозорлар фаолиятини такомиллаштириш ва маҳсулотлар сотиш учун зарур шарт-шароитлар

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-noyabrdagi 943-sonli qarori tahririda — Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.11.2019-y., 09/19/943/4066-son)

4. Ўзбекистон Республикаси Бош Прокуратурасининг бозорлар фаолятини тартибга солишга қаратилган қонунчилик ижросининг аҳволи тўғрисида ахборотномаси. 22 июнь 2007 йил

5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimcha kiritish to'g'risida (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017 — 2019-yillar davrida dehqon bozorlarini rekonstruksiya qilish va ularning hududida zamonaviy savdo majmualari qurish dasturini tasdiqlash to'g'risida" 2017-yil 27-martdagi PQ-2853-son qarori) 20-son, 363-modda) 28-bandning ikkinchi xatboshisi // <https://lex.uz/docs/-3204914>

6. Чакана савдо қоидалари. Хужжатлар тўплами. Т.: Zar qalam, 2003. — Б 124.

7. North D.C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 152 p.

8. OECD. *Roadmap for Sustainable Investment Policy Reforms in Uzbekistan*. — Paris: OECD Publishing, 2025.

9. Беркинов Б.Б. Ўзбекистонда иқтисодий ислохотлар ва бозор муносабатлари. — Тошкент: Фан, 2015. — 284 б.

10. Фуломов С.С. Бозор иқтисодиёти назарияси ва амалиёти. — Тошкент: Ўзбекистон, 2000. — 368 б.

UDK: 657.1

ORCID: 0009-0008-1346-6842

NODAVLAT TIBBIYOT TASHKILOTLARIDA BILVOSITA XARAJATLARNI TAQSIMLASH TARTIBI

Shamsikulova Moxina Bonu Furkatovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instiuti

mustaqil tadqiqotchisi

moxina0909@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada nodavlat tibbiyot tashkilotlarida ko'rsatilgan tibbiy xizmatlar tannarxiga bilvosita xarajatlarning o'rni, ushbu xarajatlarni xizmatlar tannarxiga olib borish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar tibbiy xizmatlar tannarxini to'g'ri aniqlashga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslanganligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: nodavlat tibbiyot tashkilotlari, tibbiy xizmatlar, bilvosita xarajatlar, bilvosita xarajatlar buxgalteriya hisobi, tibbiy xizmatlar buxgalteriya hisobi, tibbiy xizmatlarga oid xarajatlar buxgalteriya hisobi.

Аннотация. В данной статье рассмотрена роль косвенных затрат в себестоимости медицинских услуг, оказываемых в негосударственных медицинских организациях, разработаны научные рекомендации по приведению этих затрат в себестоимость услуг. Было отмечено, что разработанные автором рекомендации научно обоснованы и могут служить основой для правильного определения стоимости медицинских услуг.

Ключевые слова: НПО, медицинские услуги, косвенные расходы, учет косвенных расходов, учет медицинских услуг, учет расходов, связанных с медицинскими услугами.

Abstract. This article examines the role of indirect costs in the cost of medical services provided by non-state medical organizations and develops scientific recommendations for including these costs in the cost of services. It is noted that the recommendations developed by the author are scientifically based and serve to correctly determine the cost of medical services.

Keywords: non-state medical organizations, medical services, indirect costs, indirect cost accounting, medical services accounting, medical services cost accounting.

Har bir xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar yoki ko‘rsatilgan xizmatlar tannarxini aniqlash muhim hisoblanadi. Bunda, bilvosita xarajatlar alohida ahamiyatga ega hisoblanib, ushbu xarajatlarni taqsimlash tartibi xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning faoliyat xususiyatlaridan kelib chiqib turlicha bo‘ladi. Olib borilgan ilmiy-izlanishlarimiz davomida nodavlat tibbiyot tashkilotlarida ko‘rsatilgan tibbiy xizmatlar tannarxiga bilvosita xarajatlarning ta’siri va mazkur xarajatlarni taqsimlashga oid tadqiqotlar olib borildi.

Bu borada mamlakatimiz olimlaridan S.N.Tashnazarov quyidagi fikrlarni ilgari surgan: “bevosita moddiy xarajatlar zaxiralarning harid tannarxida, bilvosita moddiy xarajatlar esa ustama ishlab chiqarish xarajatlarida o‘z aksini topishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xuddi shuningdek, mehnat haqi bilan bog‘liq bilvosita xarajatlar ustama ishlab chiqarish xarajatlarining tarkibida hisobga olishini kerak bo‘ladi”¹⁷² deb ta’kidlaydi. Fikrimizcha, olim bilvosita xarajatlar buxgalteriya hisobini yuritishda faqatgina moddiy va mehnat haqiq xarajatlarini asosiy xarajatlar sifatida e’tirof etgan holda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari tartiblariga mos tavsiyalarni ishlab chiqqan. Biroq, tibbiyot tashkilotlarida bilvosita xarajatlar tarkibida moddiy va mehnat haqi xarajatlaridan tashqari amortizatsiya xarajatlari ham alohida ahamiyatga ega hisoblanadi va bilvosita xarajatlarni taqsimlashda ushbu xarajatlarni alohida hisobga olish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

A.N.Maxmudovning ta’kidlashicha: “tekshirilayotgan xarajatlardagi o‘zgarishlar va bir qator bilvosita xarajatlar xizmat ko‘rsatish va yordamchi jarayonlarni amalga oshirish sohalaridan tashqarida paydo bo‘ladi, ya’ni to‘g‘ridan-to‘g‘ri asosiy ishlab chiqarish bo‘linmalarida amalga oshirilmaydi”¹⁷³.

Z.U.Muhammadiyev, “umumishlab chiqarish xarajatlarini nafaqat ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlar tannarxiga, balki ushbu davrda o‘z kuchi bilan qurilgan binoning ham tannarxiga olib borish usuli amaliyoti mavjud emas”¹⁷⁴. Bunda keltirilgan tartibga muvofiq, bilvosita haraatlarning kapital investitsiyalarga ham ta’siri mavjud bo‘lib, bugungi kunda korxonalarda amalga oshirilgan qurilish ob’ektlari tannarxiga bilvosita xarajatlarini taqsimlash zaruriyati mavjudligini anglatadi.

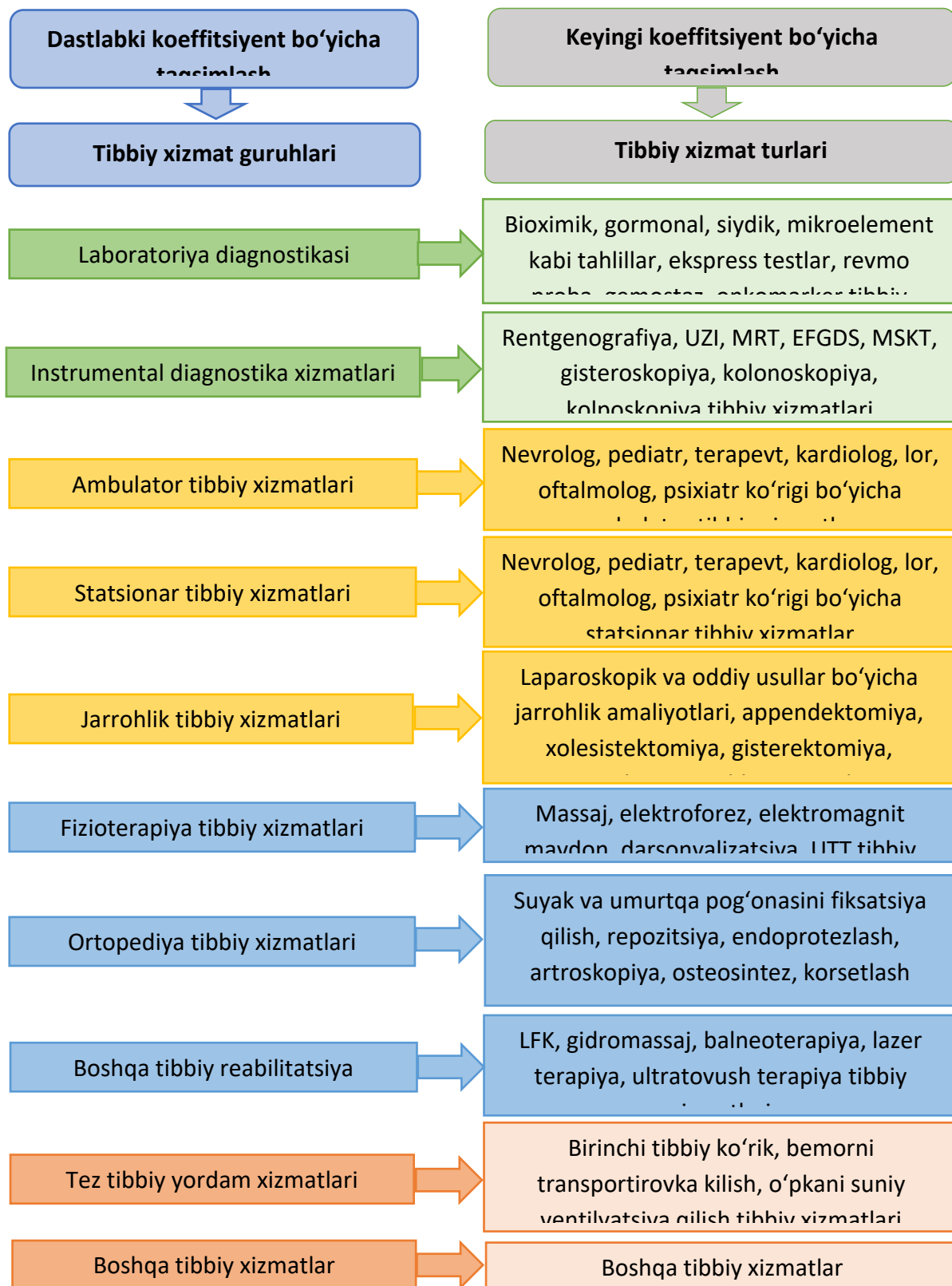
D.G.Xudaynazarova “ta’minot bosqichi tarkibi bilvosita xarajatlardan tashkil topgan bo‘lib, farmatsevtika korxonalarida ushbu xarajatlarni xom ashyo va materiallarning boshlang‘ich qiymatiga olib borish usulini ishlab chiqish zaruriyati mavjud” deb ta’kidlaydi¹⁷⁵. Ushbu qayd etilgan tartibga muvofiq, bilvosita xarajatlar nafaqat tayyor mahsulot va xizmatlar tannarxini aniqlashda, balki xom ashyo va materiallar boshlang‘ich bahosini aniqlashda dolzarb hisoblanadi.

¹⁷² Tashnazarov S.N. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 1. Darslik. Samarqand: “Step-Sel” MCHJ nashriyoti, 2023, -580 bet. 384-bet.

¹⁷³ Махмудов А.Н. Саноат корхоналарида харажатларни маҳсулот таннархига тақсимлаш методологиясини такомиллаштириш истиқболлари. // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. -2022, № 3, май-июнь (№ 00059).

¹⁷⁴ Muxammadiyev Z.U. Korxonalarda qurilish ishlari bo‘yicha kapital investitsiyalarni amalga oshirishda bilvosita xarajatlarning roli. // «Moliyaviy hisobot auditini xalqaro standartlar asosida o‘tkazishning nazariy, tashkiliy va metodologik masalalari». Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. Samarqand, 2024. 166-168-betlar.

¹⁷⁵ Xudaynazarova D.G. Farmatsevtika korxonalarida xom ashyo va materiallarning boshlangich qiymatini aniqlashning ilmiy-uslubiy asoslari. // “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnal. – Toshkent, 2025 – yil № 13. – B. 1152-1160

1-rasm. Bilvosita xarajatlarni tibbiy xizmatlar tannarxiga taqsimlashning bosqichli usuli¹⁷⁶

Yuqorida keltirilgan tadqiqot natijalaridan farqli ravishda xorijlik olim Ye.V.Prokopovich tomonidan aynan tibbiyot tarmoqlari xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tibbiy xizmatlar ko'rsatish bo'yicha amalga oshirilgan bilvosita xarajatlar buxgalteriya hisobini takomillashtirishga oid bo'lgan muhim ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek, mazkur ilmiy-tadqiqot ishida tibbiy

¹⁷⁶ Tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

xizmatlar tannarxiga bilvosita xarajatlarni taqsimlash bo'yicha uslubiy tartiblar keltirilgan holda quyidagi yondashuvlar amalga oshirilgan: "bizning taklif qilingan tasnifimizga ko'ra, nodavlat tibbiyot muassasalaridagi bilvosita xarajatlar umumiy xarajatlarni shuningdek, belgilangan xarajatlarning amortizatsiyasini va umumiy biznes xarajatlarini o'z ichiga oladi"¹⁷⁷. Fikrimizcha, olim tomonidan bajarilgan izlanishlar natijasi tibbiyot tarmoqlarida faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar tannarxini aniqlashga muhim darajada xizmat qiladi. Shunday bo'lsada, mazkur tadqiqot ishida ishlab chiqilgan ilmiy tavsiyalarda bir necha turdagi tibbiy xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha jarayonlar va ularda amalga oshirilgan xarajatlar xususiyatlari, qolaversa, bilvosita xarajatlarni taqsimlashda tibbiy xizmatlarning tarkibiy qismlari bo'yicha tannarx ob'ektlari inobatga olinmagan. Bu esa, bugungi kunda o'ta murakkab jarayonlar natijasida nodavlat tibbiyot tashkilotlari tomonidan amalga oshirilayotgan tibbiy xizmatlar tannarxini hisob-kitob qilishga muhim bo'lib xizmat qiladi. Aynan ushbu jihatlarni hisobga olgan holda tibbiy xizmatlar ko'rsatishga oid bilvosita xarajatlar buxgalteriya hisobini tadqiq etish va nodavlat tibbiyot tashkilotlarida tibbiy xizmatlar buxgalteriya hisobini ilmiy-amaliy tomondan takomillashtirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqish maqsadida ilmiy izlanishlar olib borildi.

Biz tomonimizdan tavsiya etilgan bilvosita xarajatlarning tibbiy xizmatlar tannarxiga taqsimlashning ushbu tartib-qoidalari quyida keltirilgan rasm ko'rinishida ifodalandi (1-rasmga qarang):

Tibbiy xizmatlar tannarxini har bir tibbiy xizmat turi bo'yicha aniqlashga doir biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ushbu ilmiy tavsiyalar nodavlat tibbiyot tashkilotlarida bilvosita xarajatlar buxgalteriya hisobini to'g'ri yuritishga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Tashnazarov S.N. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 1. Darslik. Samarqand: "Step-Sel" MCHJ nashriyoti, 2023, -580 bet. 384-bet.

2. Махмудов А.Н. Саноат корхоналарида харажатларни маҳсулот таннархига тақсимлаш методологиясини такомиллаштириш истиқболлари. // "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. -2022, № 3, май-июнь (№ 00059).

3. Muxammadiyev Z.U. Korxonalarda qurilish ishlari bo'yicha kapital investitsiyalarni amalga oshirishda bilvosita xarajatlarning roli. // «Moliyaviy hisobot auditini xalqaro standartlar asosida o'tkazishning nazariy, tashkiliy va metodologik masalalari». Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Samarqand, 2024. 166-168-betlar.

4. Xudaynazarova D.G. Farmatsevtika korxonalarida xom ashyo va materiallarning boshlang'ich qiymatini aniqlashning ilmiy-uslubiy asoslari. // "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnal. – Toshkent, 2025 – yil № 13. – B. 1152-1160

5. Прокопович Е.В. Особенности бухгалтерского учета и отчетности негосударственных медицинских учреждений. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. –Москва: 2007. 27-с.

¹⁷⁷ Прокопович Е.В. Особенности бухгалтерского учета и отчетности негосударственных медицинских учреждений. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. –Москва: 2007. 27-с.

1991-2021 YILLARDA QASHQADARYO VILOYATIDA SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMINING RIVOJLANTIRILISHI

Ravshanov Aziz Xikmatovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1991–2021 yillarda Qashqadaryo viloyatida sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanish jarayonlari, ushbu sohada amalga oshirilgan islohotlar va ularning aholi salomatligini muhofaza qilishdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo viloyati, sog‘liqni saqlash, tibbiy xizmat, davolash-profilaktika muassasalari, onalik va bolalikni muhofaza qilish, tez tibbiy yordam, tibbiyot kadrlari, moddiy-texnik baza.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы развития системы здравоохранения в Кашкадарьинской области в 1991–2021 годах, проведённые в данной сфере реформы и их значение в охране здоровья населения.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, здравоохранение, медицинское обслуживание, лечебно-профилактические учреждения, охрана материнства и детства, скорая медицинская помощь, медицинские кадры, материально-техническая база.

Abstract . This article analyzes the development of the healthcare system in Kashkadarya Region during 1991–2021, the reforms implemented in this sector, and their significance in protecting and promoting public health.

Keywords: Kashkadarya Region, healthcare, medical services, healthcare and preventive institutions, maternal and child health protection, emergency medical care, medical personnel, material and technical infrastructure.

KIRISH

O‘zbekistonda mustaqillik yillarda salomatlikni muhofaza qilish sohasida jadallik bilan islohotlar o‘tkazilib, onalar va bolalar sog‘lig‘ini asrash, tibbiy xizmatning ixtisoslashuvi, dori preparatlarini aholiga yetkazib berish, jismonan va ma‘nan sog‘lom hamda yetuk avlodni tarbiya qilish bo‘yicha qator ishlar olib borildi. Respublika bo‘ylab qishloq vrachlik punktlari barpo etildi va tibbiyot moslama va anjomlari bilan ta‘minlandi, markazlashtirilgan shoshilinch tibbiy yordam markazlari faoliyat yo‘lga qo‘yildi, tarmoqlashgan markazlar amal qilib keldi. Sog‘liqni muhofaza qilish tizimida islohotlar o‘tkazishdan ko‘zlangan maqsad aholiga yuqori sifatli tibbiy yordam berish va taqdim etilayotgan tibbiy xizmat malakasini oshirishdan iborat bo‘ldi. Bu xususda Prezident Shavkat Mirziyoyevning jumlasini eslash o‘rinlidir: “Aholi salomatligini muhofaza qilishni yanada yaxshilash, xalqimizni tibbiyot tizimi faoliyatidan rozi qilish – barchamizning eng muhim vazifamizdir” [4].

MATERIALLAR VA USULLAR

1991 yilda viloyat sog‘liqni saqlash bo‘limiga Sog‘liqni saqlash boshqarmasi maqomi berilgandan so‘ng, har bir tuman va shaharlarga ambulatoriyalar, jarrohlik markazlari, kunduzgi shifoxonalar tashkil etishga e‘tibor qaratildi. Natijada yengil kasalliklar bilan xastalangan qishloq aholisining markaziy shaharlarga borib, ovora bo‘lishlariga barham berildi. Shunga qaramasdan, tibbiy xizmat saviyasini yanada oshirish maqsadida, birinchi galda mutaxassislar malakasini oshirish, bemorlarni diagnostik markazlari va uning bo‘limlarini tashkil qilib, ularni tibbiy uskunalari bilan jihozlash dolzarb muammo bo‘lib qoldi.

1994 yil viloyat 1-sonli shifoxonasida 120 o‘rinli jarrohlik bo‘limi va 120 o‘rinli Kasbi tuman bolalar shifoxonasi (600 mln so‘m) loyiha asosida qurilib foydalanishga topshirildi. 1995-1996 yillarda 120 o‘rinli Kitob tuman yuqumli kasalliklar shifoxonasi (996 mln so‘m) 60 o‘rinli Bahoriston tug‘ruqxonasi yangi qurildi. Yakkabog‘ tuman 2-son shifoxonasining tez tibbiy yordam bo‘limi 105 mln so‘mga kapital ta‘mirlandi. 1996 yil Qarshi shahrida viloyat yuqumli kasalliklar shifoxonasi hududida 60 o‘rinli 2 qavatli bo‘lim (260 mln so‘m) qurilib foydalanishga topshirildi. 1996 yil Yakkabog‘ tuman 2-son shifoxonasi qoshida 65 mln so‘mga yangi tug‘ruq majmuasi qurilib, ishga tushdi. 1998 yil Qarshi shahrida viloyat Ona va bola skrining markazi tashkil etildi. 2000 yil Shahrisabz tuman davlat sanitariya nazorat markazi (340 mln so‘m) yangi loyiha asosida qurildi. 2001 yil Respublika akusherlik-

ginekologiya ilmiy tekshirish instituti Qashqadaryo viloyat filiali kapital ta'mirlanib foydalanishga topshirildi. 2002 yil Respublika salomatlik instituti Qashqadaryo viloyat filiali tashkil etildi [2].

Sohaga ajratilgan mablag' miqdori ham ortib bordi. Masalan, 1997 yili viloyatda sog'liqni saqlash sohasiga 1997 yili 2117453,5 ming so'm ajratildi. Bu mablag'ni odam boshiga hisoblaganda 1018,9 ming so'mdan to'g'ri keldi [3].

Diagnostika sohani yo'lga qo'yish uchun respublikada birinchilardan bo'lib, Qarshi shahrida "Viloyat tashxis-maslahat markazi" tashkil etildi va Germaniyadan "Siemens" rusumli kompyuter-tomograf uskunasi keltirib o'rnatildi. Bu bemorlarga aniq tashxis qo'yishda imkoniyat yaratdi. Aksariyat davolash-profilaktik muassasalarning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi. Kasbi va Pomyq markaziy shifoxonalarida yangi ultratovush dastgohlari o'rnatildi. Viloyat sog'liqni saqlash tizimiga lazer nuri bilan davolash usuli kirib keldi. Chiroqchi, Kasbi, Koson va Nishon tumanlarida yangi davolash muassasalari, Nishon shahrida salomatlik markazi, Muborak GQIZ qoshida "Tibbiy tozalik qismi" tashkil etildi. 1993 yildan boshlab viloyatda "Salomatlik" xayriya jamg'armasi faoliyat ko'rsata boshladi [3].

Ammo voha tibbiyotida hal etilishi zarur bo'lgan ham yetarlicha edi. Tibbiyot tashkilotlari material-texnika infratuzilmasining zaifligi, qishloqdagi oila shifoxonalarida kerakli bo'lgan tez tibbiy yordam uskunolari va dorixonalarining yo'qligi, mutaxassislar yetishmovchiligi, tashxis qo'yish va kadrlar malakasizligi oqibatida bemorlar chet mamlakatlarda katta valyuta hisobiga davolanishga majbur bo'lganligini aytish mumkin. Bundan tashqari, xususiy tibbiy tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish va rivojlantirishga qarshi ba'zi to'sqinliklar, bemorlarning dori preparatlariga bo'lgan talabining 74 % import evaziga hisobiga ta'minlanishi holatlari qayd etildi. Shuningdek, viloyat miqyosidagi shifoxonalar va tumandagi birlashmalar orasida bir-biri bilan aloqadorlik tizimini shakllantirishda, onalar va bolalar salomatligini himoya qilish muassasalari hamda QVPlarda tibbiy xizmatni talab darajasida tashkil etish va ularni moddiy texnik bazasini mustahkamlash borasida qilinadigan ishlar va yechimini kutayotgan muammolar mavjud bo'ldi.

Respublikada oxirgi yillarda zaxm kasalligi bilan kasallanish ko'rsatkichining qisman kamayishiga erishildi. Jumladan bu kasallik ko'rsatkichi Qashqadaryo viloyatida respublika bo'yicha eng past bo'ldi [6].

Qashqadaryo viloyatida istiqbol yillarida bir qator tibbiyot muassasalari foydalanishga topshirildi. 2010 yilda jami 9783 o'rinli 58 ta shifoxona, 256 ta QVP, 10 ta oilaviy poliklinika va tumanlarda (Dehqonobod, G'uzor, Nishon) 3 ta mustaqil poliklinika faoliyat yuritgan bo'lsa [1], keyingi yillarda 10794 o'rinli 82 ta shifoxona 83 ta QVP, 72 ta QOP, 5 ta SHVP, 12 ta kattalar va 5 ta bolalar poliklinikalar ish olib bordi. Yuqoridagilar bilan bir qatorda, Respublika tibbiy statistika va salomatlik instituti viloyat filiali, respublika akusherlik va ginekologiya ixtisoslashgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazi Qarshi filiali, to'rtta tug'ruq majmuasi, viloyat ko'p tarmoqli bolalar tibbiyot markazi, 5 ta bolalar shifoxonasi kabi bir qator tibbiyot tashkilotlari aholiga tibbiy xizmat ko'rsatdi [3].

2010-2012 yillarda Qashqadaryo viloyatida 21 ta davolash-profilaktika muassasalari aralash moliyalashtirish tizimiga o'tdi. Bundan tashqari 35ta muassasalarda qo'shimcha pullik tibbiy xizmatlar ko'rsatish boshlandi. 2008 yil yakuni bo'yicha Qashqadaryo viloyatida 1012,3 mln. so'mlik pullik xizmatlar ko'rsatildi. Shu davrda 342 ta tez tibbiy yordam bo'lim va shahobchalarida manzilli dasturga asosan 4,7 mlrd. so'm miqdorida mahalliy budget va homiylik mablag'lari jalb etildi. Biroq, Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahar tez tibbiy yordam bo'limi tez tibbiy yordam shahobchalarida ta'mirlash ishlari nihoyasiga yetkazilmadi [6].

Viloyat aholisiga 2013 yil oxirida 10344 o'rinli 55 ta shifoxona, 1 smenada 26542 qatnovga mo'ljallangan 331 ta ambulatoriya-poliklinika muassasalari, 15 ta DSENM, Respublika salomatlik markazlari, 12 ta dezinfeksiya stansiyalari tibbiy xizmat ko'rsatdi. Shuningdek, 715 o'rinli 14 ta tuman va shahar markaziy shifoxonalar, 625 o'rinli 5 ta (Nishon, Mirishkor, Chiroqchi, Shahrisabz, Yakkabog')

yuqumli kasalliklar shifoxonalari, 3836 o‘rinli 20 ta viloyat DPMLari ham faoliyat ko‘rsatdi. Budan tashqari viloyat hududida 200 o‘rinli silga qarshi kattalar uchun “Ibn Sino” sanatoriyasi, 150 ta o‘rinlar bolalar “Palandara” sanatoriyasi, 60 o‘rinli viloyat “Go‘daklar uyi” faoliyat olib bordi. Davolash-profilaktika muassasalarida 2013 yili 4986 nafar vrach faoliyat ko‘rsatib, har 10 ming aholiga vrachlar bilan ta‘minot 17,2 ga to‘g‘ri keldi. O‘rta tibbiyot xodimlari 29386 nafar bo‘lib, har 10 ming aholiga 100.0 tashkil etdi[2].

Sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilish davlat dasturi doirasida hukumat qarori bilan sog‘liqni saqlash vazirligi Jahon banki bilan hamkorlikda Salomatlik-2 va Salomatlik-3 loyihalari amalga oshirildi. 2006-2012 yillar davomida Salomatlik-2 loyihasi tomonidan viloyat bo‘yicha 256 ta qishloq va shahar vrachlik punktlari 1,8 mln dollar qiymatida to‘liq tibbiy asbob-uskunalar bilan ta‘minlandi. 2011 yil 7 sentyabrdagi 16/14-sonli Prezident qaroriga asosan 2013-2019 yillarda Salomatlik-3 loyihasi tomonidan yetkazib berilgan jami qiymati 5,7 mln dollar (21 mlrd so‘mdan ziyod) bo‘lgan 79 toifadagi umumiy 1074 turdagi moslama va jihozlar bilan viloyatning tuman va shaharlarida joylashgan statsionar hamda birlamchi tibbiy sanitariya ko‘magi beruvchi tashkilotlari ta‘minlandi. Natijada kasalliklar erta aniqlanib, bemorlarga malakali tibbiy yordam ko‘rsatish bilan birgalikda viloyat darajasida tekshirish va davolash standartlari amalga oshirildi[3].

Respublikada fuqarolar sog‘lig‘ini himoya qilish, turli noinfeksion xastaliklar va ularning tarqalish xavfini bartaraf etish, profilaktika va nazorat ishlar, aholi orasida erta o‘lim holati hamda yuqumli kasallanishni oldini olish borasida tizimli ishlar olib borildi. Bundan tashqari, kasalliklar tarqalishini oldini olish ishlarini to‘g‘ri tashkil qilish yo‘lga qo‘yilmaganligi aholining faol turmush tarzi darajasini oshirish singari tadbirlarni olib borishga yo‘l qo‘ymadi. Profilaktika tadbirlarini olib borish o‘rniga fuqarolar orasida sanitariya gigiyena qoidalarini bilmaslik va tibbiy bilimlarga yetarlicha ega bo‘lmaslik oqibatida alohida sa‘y-harakatlar kasalliklar bilan kurashishga yo‘naltirildi.

2015 - 2017 yillar mobaynida Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining qandli diabet va arterial gipertoniya bo‘yicha tibbiy tavsiyalash va yo‘riqnoma berish jarayonlari Qashqadaryo viloyatidagi qishloq vrachlik punktlarida va oilaviy shifoxonalarda amalga oshirildi. Bu amaliyotlarning ijobiy natijasi sifatida va qand kasalining ikkinchi turini hamda arterial gipertoniyani tezkor diagnostlash deyarli ikki marotabaga oshdi, noinfeksion xastaliklarning yashirin simptomlariga ega bemorlarga tashxis qo‘yish hamda yurak qon-tomir kasalliklariga chalinish ehtimoli 30% dan yuqori bo‘lgan shaxslar aniqlanganligini va ularga tibbiy ko‘mak berish shaxsiy rejalari yaratilganini aytish joiz.

Viloyatda 2019 yil har 100 ming aholiga nisbatan jami kasallanish ko‘rsatkichi 58185,6 ta, hayotida birinchi bor kasallikka chalinish holati 25197,3 nafarni tashkil etdi[3]. Viloyat aholisining har 10 ming aholining davolash o‘rinlari bilan ta‘minlanish ko‘rsatkichi 2015 yilda 32,7tani tashkil etgan bo‘lsa, 2021 yil 28,6 tani tashkil etib, jami shifo o‘rinlari soni 9548 tani tashkil etdi. Bundan tashqari, viloyatning har 10ming aholisiga birlik hisobida 19,1 shifokor va 118,2 hamshiralar to‘g‘ri keldi[9].

1999 yildan 2017 yilgacha viloyatda 256 ta QVP faoliyat yuritib keldi. 2016 yilda Investitsiya dasturiga binoan QVPlarning 22 tasida 697 mln so‘mlik qurilish ta‘mirlash ishlari olib borildi va belgilangan reja 15 taga nisbatan 146,6%ga bajarildi[10]. 2017 yil 29 martdagi 28/57 sonli PQga asosan optimallashtirish dasturi bo‘yicha 72 ta oilaviy poliklinikalar va 83 ta QVP tashkil etildi. 2020 yil 13 noyabrda e‘lon qilingan PFga binoan salomatlikni asrash sohasi bo‘yicha o‘tkazilayotgan islohotlar manfaatdorligi yuqori darajaga chiqarish va boshlagg‘ich tibbiy-sanitariya xizmati tashkilotlari faoliyatiga innovativ mexanizmlarni tatbiq etish borasida bir qator ishlar qilindi. Shu jumladan, QVPlar negizida oilaviy shifokor punktlari, qishloq hamda shahar oilaviy shifoxonalari bo‘lsa oilaviy poliklinikalar sifatida ish boshladi. Viloyatda yangi tibbiy profilaktika va patronaj tizimi ustuvor ravishda joriy qilingan tuman (shahar)lar sifatida Qarshi shahri va G‘uzor tumanlari qayd etildi. Bundan tashqari 2021-2023

yillarda viloyatda jami 25 ta oilaviy shifokor punktlari va oilaviy poliklinikalarni tashkil etish ham belgilandi[11].

Qashqadaryo viloyatida xususiy shifokorlik faoliyati ham ko'payib bordi. Avvalo Sog'liqni saqlash vazirligi huzurida litsenziyalash va nazorat qilish boshqarmasi tashkil etilib, ushbu boshqarma tarkibida Qashqadaryo viloyat bo'limi ish boshlaganini qayd etish joiz. Ushbu bo'lim Qashqadaryo viloyatida xususiy tibbiy faoliyatni litsenziyalash ishlarini tashkil etish va yo'naltirish bilan shug'ullandi. Qashqadaryo viloyatida xususiy tibbiy faoliyatga ruxsat berishni ishlarini olib borish hamda bu faoliyatni monitoring qilib, muvofiqlashtirib bordi.

2017 yil 1 aprelda kuchga kiritilgan PQ-2863-sonli qaror asosida salomatlikni saqlash jabhasida xususiy tarmoqni yuqori pog'onaga olib chiqish, uni yanada kengaytirish bo'yicha xususiy sektorga barcha jihatlarida qo'llab-quvvatlash yo'lga qo'yildi. Bu qaror xususiy tibbiyot tashkilotlarining fuqarolarga malakali tibbiy yordam taqdim etish uchun yetarli qulayliklarni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham o'z vaqtida qabul qilindi.

Keyingi yillarda xalqqa tibbiy xizmat qilish tarmog'ini tubdan yaxshilash va tizimni yangilab borilishi jarayoni doirasida tibbiyotdagi xususiy yo'nalishni muntazam rivojlantirib borishga ahamiyatga ega bo'ldi. Mazkur sohaga respublika sog'liqni saqlash infratuzilmasining davlat sog'liqni saqlash tashkilotlari taqdim etayotgan ko'p tarmoqli tibbiy xizmatlarini yanada yuqori pog'onaga ko'tarish muhim komponent o'laroq e'tiborga olindi.

O'tgan davr mobaynida sog'liqni saqlashning xususiy sektori tomonidan ko'rsatilgan tibbiy xizmat turlari 50 tadan 126 taga ko'paydi. Stomatologiya va kosmetologiya tashkilotlaridan tashqari xususiy tibbiyot tashkilotlari 2022 yilning 1 yanvarigacha barcha turdagi soliqlar va majburiy ajratmalarni to'lashdan, shuningdek keltiriladigan yangi tibbiy anjom va moslamalar asbob-uskunalar, butlovchi qismlar, ularga tegishli zarur buyumlari va kerakli materiallarga bojxona to'lovlarini to'lashdan ozod etildi[3].

2017 yil noyabrda Kasbi tumanida 20 turdagi tibbiy xizmat turini ko'rsatadigan davolash va tashxislash markazi ish boshladi. Bu loyihani amalga oshirish uchun 2 mlrd 300 mln sarmoya yo'naltirilib, 136 ming AQSH dollari miqdorida xorijiy investitsiya jalb qilindi[8]. Viloyatda 90-yillarda 10 ga yaqin xususiy tibbiyot muassasi bo'lgan bo'lsa, 2008 yilda 134 ta, 2017 yilda 230 ta, 2021 yil 31 yanvar holatida jami 504 ta xususiy tibbiyot muassasasi ro'yxatga olindi. Ular stomatologiya, ginekologiya, terapiya, UTT diagnostika, fizioterapiya, dezinfektologiya va boshqa yo'nalishlarda faoliyat yuritdi. 504 ta muassasadan 76 ta statsionar tipda, qolganlari ambulator sharoitda ish olib bordi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Qashqadaryo viloyatida 2015 yilda xususiy shifoxonalar soni 165 ta bo'lib, unda 300 ta shifokor, 700 ta hamshira va kichik tibbiy xodimlar bilan birgalikda jami 1300 ta ish o'rni yaratildi. Bu davrda viloyatda vrachlar soni 1300 nafardan ortiq bo'ldi. 2022 yil oxiriga borib, imtiyozlardan foydalangan holda jami xususiy tibbiyot muassasalari soni yana 200 tadan oshib, viloyat bo'yicha 700 tadan oshishi rejalashtirildi[3]. Viloyatda 2018 yilda rejadagi 60 ta o'rniga 90 ta xususiy klinika ochilgan bo'lsa, 2019 yilda bu ko'rsatkich rejadagi 35 ta o'rniga o'tgan 9 oyning o'zida 60 taga yetkazildi. 2019 yilning iyun oyida Kitob tumanidagi "Salomatlik akademiyasi" xususiy klinikasida xalqaro endourologlar forumi tashkil etildi. Forum doirasida yuqori texnologiyali 17 ta jarrohlik amaliyoti o'tkazilib, jahonning 27 ta davlatiga translyatsiya qilindi[7].

2018 yil 23 noyabrda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining 952-son qaroriga binoan "Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi" ishtiroki bilan "Shoshilinch tibbiy yordam xizmatini takomillashtirish" loyihasini hayotga tatbiq etish jarayoni boshlandi. Shundan kelib chiqib, qarorga muvofiq *loyihaning umumiy qiymati* 137,5 mln AQSH dollar, shu jumladan, davlat ulushi – 37,5 mln

AQSH dollari, XTA mablag'i – 100,0 mln AQSH dollari deb belgilandi[12]. Shu loyiha doirasida Qashqadaryo viloyati Shoshilinch tibbiy xizmatiga 7 mln dollarlik tibbiy apparaturalar yetkazib berildi. Angiograf (10 mlrd so'm), 1 mlrd 950 mln so'mga 5 ta rentgen apparati, 6 ta elektr kesgich, IVL va narkoz apparatlari shular jumlasidandir. Bundan tashqari, viloyat shoshilinch tibbiy xizmat tizimiga "Epsilon development" kompaniyasi tomondan 2019–2020 yillarda 20 mlrd so'mlik homiylik mablag'i ajratilib, alohida bino barpo etildi va unga MRT apparati o'rnatildi[13].

2015 yilda viloyatda 55 ta shifoxona, 256 ta QVP, viloyat skrining markazi, Respublika salomatlik va tibbiy statistika instituti viloyat filiali, Respublika ixtisoslashtirilgan ginekologiya va akusherlik ilmiy amaliy markazi, 5 ta bolalar poliklinikasi va ularning 15 ta bolalar bo'limlari, to'rtta tug'ruq kompleksi va uning 11 ta tug'ruq bo'limlari, viloyat ko'p yo'nalishli bolalar tibbiyot markazi, 6 ta yuqumli kasalliklar shifoxonasi, 10 ta oilaviy va 14 ta ko'p tarmoqli markaziy shifoxonalar xalqimizga tibbiy xizmat ko'rsatdi. Bu muassasalarda 5200 nafarga yaqin shifokorlar va 28500 nafar o'rta tibbiyot xodimlari mehnat qildi[9].

Viloyatda 2019 yil noyabr oyi holatida 302 ta davolash-profilaktika muassasalari faoliyat yuritdi. 32 tasi viloyat miqyosidagi 59 ta statsionar shifoxonalar, 15 ta ko'p tarmoqli markaziy shifoxonalar, 9 ta shahar oilaviy shifoxonasi, viloyat bolalar stomatologiya shifoxonasi, 13 ta tuman va 2 ta shahar tibbiyot birlashmasi, 83 ta qishloq vrachlik punkti va 72 ta qishloq oilaviy poliklinikasi, dispanser hamda markaz aholining tibbiy ehtiyojlarini ta'minladi. Respublika ixtisoslashtirilgan kardiologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi Qarshi filiali uchun yangi 120 o'ringa mo'ljallangan zamonaviy bino qurib bitkazildi, filialda kardioxirurgiya bo'limi ochildi. Viloyat hokimligidan ajratilgan 1 mlrd so'mga bu yerda ehtiyojmand aholiga bepul yuqori texnologiyali tibbiy xizmat ko'rsatilishi boshlandi. [3].

Respublika endokrinologiya ilmiy-amaliy tibbiyot markazi Qashqadaryo filiali sobiq dispanser o'rnida qayta tashkil etilib, 100 o'rindan 150 o'ringa kengaytirildi va 40 o'rinli jarrohlik bo'limi ochildi va qandli diabetga chalingan bemorlar uchun jarrohlik amaliyotlari shu yerning o'zida amalga oshirildi.

2019 yilda Respublika shoshilinch tibbiy yordam Qashqadaryo filiali tez tibbiy yordam stansiyasi tarkibida Sall-markaz tashkil kilindi. Markazning 16 ta posti zamonaviy aloqa (IP-telefon, mini-ATS) va server bilan ta'minlandi, internet tarmog'iga to'liq ulandi. Telefon aloqalari optik tolali kabelga o'tkazildi. Dispetcherlik xizmatini dasturlash ishlari yakunlandi.

Respublika shoshilinch tibbiy yordam ilmiy markazi Qashqadaryo filialida bachadon miomasi bilan og'riqan bemorlarni laparoskopiya usuli orkali bachadon amputatsiyasi, viloyat onkologiya dispanserida intervension radiologiya-PK nefrostomiya qo'yish amaliyoti, prostata bezi va ko'krak oralig'idan trepanbiopsiya olish, yelka bo'g'imini endoprotezlash amaliyoti, viloyat ko'p tarmoqli tibbiyot markazi travmatologiya bo'limi vrachlari tomonidan son suyagida endoprotezlash operatsiyasini o'tkazish ilk bor yo'lga qo'yildi.

Bir qator malakali mutaxassislar munosib taqdirlandilar. Masalan, viloyat ko'z kasalliklari shifoxonasi mikroxirurgiya bo'limi doktori Baxtiyor To'rayev II darajali "Sog'lom avlod uchun" ordeniga, Respublika kardiologiya ilmiy-amaliy ixtisoslashtirilgan tibbiyot markazi Qarshi shahri bo'limi direktori Xurshid Fozilov hamda Shahrisabz shahridagi "Oila va nikoh diagnostika markazi" xususiy klinikasi bosh shifokori Olimjon Ro'zmatov "Shuhrat" medaliga sazovor bo'ldilar[7].

XULOSA

Xulosa sifatida aytganda, Qashqadaryo viloyatida mustaqillik yillarida salomatlikni muhofaza qilish sohasi sezilarli ravishda olg'a qadam tashladi. Davlat tomonidan olib borilgan tibbiy siyosat avvalo malakali tibbiy xizmatlar ko'lamini kengaytirish, tibbiyot tashkilotlarini zamonaviylashtirish va xalq o'rtasida kasalliklarning oldini olish chora-tadbirlarini kuchaytirishga e'tibor berildi. Tibbiy mutaxassislar har bir kasallikning spetsifikasiga ilmiy jihatdan yondashishga harakat qilishdi. Sog'liqni saqlash tizimida

mutaxassis kadrlar yetishtirish hamda ularning malakasini oshirish uchun loyihalar va rejalar ishlab chiqildi. Bunga qaramasdan, tizimni zamon bilan hamnafas holda yuritish, tibbiyotni zamonaviy anjomlar bilan qamrab olish borasida, ayrim hududlarda tibbiy xizmatlar sifatining pastligi, malakali shifokorlar yetishmovchiligi va tibbiyot xodimlarining malaka oshirishdagi nuqsonlar va kamchiliklar kuzatildi. Bularning barchasi, ma'lum ma'noda, aholining sog'liqni saqlash tizimiga bo'lgan ishonchining susayishiga sabab bo'ldi. Ushbu yo'nalishlardagi muammolarning bartaraf etilishi, albatta, ustivor masalalardan biri bo'lib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedov M. va b. Qashqadaryo tibbiyoti tarixi.– Toshkent.: “Voriz-nashriyot”, 2017. – B.25.
2. Akbarov A. va b. Qashqadaryo tibbiyoti fidoyilari.– Qarshi, 2019.
3. Qashqadaryo viloyat Sog'liqni saqlash boshqarmasi joriy arxiv ma'lumotlari.
4. Prezident Sh.Mirziyoyevning tibbiyot sohasidagi dolzarb masalalar muhokamasiga bag'ishlangan nutqi. // Xalq so'zi. 2017 yil 13 dekabr
5. Qashqadaryoda barcha sohalarida vaziyat tubdan o'zgarishi kerak // Xalq so'zi. 2020 yil 14 noyabr.
6. O'z ITTH MA, M-372-fond, 1-ro'yxat, 3726-ish, 55-varaq.
7. *Viloyat SSB boshlig'i D. Tursunov bilan suhbat.* // Qashqadaryo, 2019 yil noyabr.
8. Jo'rayev M. Zamonaviy texnologiya, keng qamrovli tibbiy xizmat // Qashqadaryo, 2017 yil 23 noyabr.
9. Qashqadaryo viloyati ijtimoiy-iqtisodiy investitsiyaviy pasporti. Qarshi. 2016 yil.
10. Qashqadaryo viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ma'lumotlar bazasi.– Toshkent. “O'zbekiston”. 2021 – B.320.
11. <https://lex.uz/docs/5100677?ONDATE=13.11.2020>
12. <https://www.minzdrav.uz/uz/projects/detail.phpIDk56676>
13. Respublika shoshilinch tibbiy yordam markazining Qashqadaryo filiali joriy arxiv ma'lumotlari.

STRUCTURAL ANALYSIS OF FINANCIAL-ECONOMIC TERMS: SIMPLE, DERIVED, COMPOUND, AND TERMINOLOGICAL UNITS

Rasulova Dildora Atayarovna

Researcher, Tashkent Institute of Textile and Light Industry

E-mail: dildorarslv@gmail.com

First Received: 15.09.2026

Final Proof Received:

Abstract

This article examines the structural organization of contemporary English financial-economic terminology, with particular attention to simple terms, derived terms, compounds, and multi-word terminological units. The study aims to identify the principal structural patterns used to name financial and economic concepts, describe their morphological and semantic characteristics, and determine how structural organization affects translation into Uzbek. A descriptive comparative approach is employed. The analyzed terminology is grouped according to the number and type of lexical components and the degree of semantic and terminological unity. The analysis shows that simple terms form the basic lexical layer of the system, while derived terms expand this layer through productive affixes expressing processes, states, qualities, agents, and relations. Compound and multi-word units are especially prominent because economic concepts frequently involve relationships between institutions, processes, instruments, policies, and measurable variables. In the analyzed distribution, simple terms account for 13

percent and derived terms for 24 percent, whereas compound and terminological units together account for 63 percent. The findings also indicate a close relationship between structural type and translation strategy. Simple terms generally have direct Uzbek equivalents; derived terms often allow morphological adaptation; compounds may require calquing or semantic adjustment; and longer terminological units frequently require descriptive translation. The study contributes to terminology research and provides practical implications for bilingual economic dictionaries, translation practice, and the teaching of financial-economic English.

Keywords: financial-economic terminology; structural analysis; simple terms; derived terms; compound terms; terminological units; translation strategies.

INTRODUCTION

Financial-economic terminology represents one of the most dynamic layers of specialized vocabulary in contemporary English. The rapid development of international markets, digital finance, banking services, investment instruments, taxation systems, and economic policy has generated a continuous need to name new concepts and to refine existing terminology. As economic activity becomes increasingly interconnected across national boundaries, English functions as an important medium for international financial communication. Consequently, the structural organization of English financial-economic terms deserves systematic linguistic attention, particularly when such terms are transferred into Uzbek. Terminology is not simply a collection of specialized words. It is an organized system in which lexical units correspond to concepts, conceptual relations, processes, institutions, instruments, and properties within a particular field. In economics, the relationships among concepts are often reflected directly in the form of terms. A basic lexical item such as “market” can serve as a foundation for further formations such as “marketing” and “marketability,” while combinations such as “market economy,” “market price,” and “foreign exchange market” make increasingly specific distinctions. Structural analysis therefore helps reveal how a terminological system expands and how specialized meanings are encoded. The relevance of the present study is also connected with translation. A translator working with economic texts must not only recognize the dictionary meaning of an English term but also understand how its components interact. The translation of “price” as “narx” is comparatively straightforward, whereas the translation of “consumer price index” requires attention to the relationship among the components and to the established Uzbek terminology. Similarly, “balance of payments” cannot be translated effectively by simply reproducing the English word order. Structural awareness is thus an important condition for terminological accuracy. Previous terminology-oriented work has emphasized the systematic nature of specialized vocabulary and the importance of distinguishing lexical structure from conceptual structure. Economic dictionaries and lexicons likewise demonstrate that the field contains both highly frequent basic words and increasingly specialized combinations (Black et al., 2009; Ergashev, 2020; Routledge, 2012). The present study develops this perspective by organizing financial-economic terms into four broad structural categories: simple terms, derived terms, compound terms, and terminological units. The purpose of this study is to provide a structural and comparative analysis of English financial-economic terminology and to examine how the four structural categories function in the terminology system and in Uzbek translation. The study addresses three principal questions: (1) What structural types characterize English financial-economic terminology? (2) What morphological and semantic functions distinguish simple, derived, compound, and multi-word terminological units? (3) How does structural type influence the translation strategy used to render English terms in Uzbek? The objectives are to identify the major structural models; describe productive derivational patterns; examine the semantic contribution of components; compare English structures with their Uzbek equivalents; and formulate practical observations for terminology development, bilingual lexicography, translation, and English for Specific Purposes (ESP) teaching. Review of literature can be merged into the introduction. Existing economic

reference works provide extensive evidence that specialized economic vocabulary contains single lexical items as well as complex combinations. Black, Hashimzade, and Myles (2009), for example, document a broad range of economic concepts and demonstrate the importance of precise lexical distinctions. The Routledge Dictionary of Economics (2012) similarly presents terminology across finance, markets, macroeconomics, microeconomics, and economic policy. Uzbek-oriented resources also emphasize the need for consistent equivalents and explanations when economic concepts are transferred into Uzbek (Ergashev, 2020; Vahobov et al., 2004). Studies of English economic terminology commonly distinguish word-formation processes such as derivation and compounding from syntactic combinations. From a practical perspective, however, the boundary between a compound and a multi-word term can be difficult to establish because both may function as stable naming units. For this reason, the present study uses “compound terms” for relatively compact combinations whose components form a conventional lexical unit, while “terminological units” is used for longer, conceptually integrated expressions, including noun phrases and policy or model names. The classification is therefore functional as well as formal.

METHOD

The study employs a descriptive-comparative methodology combining structural, morphological, semantic, and translation-oriented analysis. The principal object of analysis is a working set of English financial-economic terms represented in economic dictionaries and specialized economic usage. The terminology includes lexical items associated with banking, finance, taxation, investment, markets, labor, production, trade, and macroeconomic policy. The reference materials used in the underlying study include English economic dictionaries and Uzbek terminology resources (Black et al., 2009; Ergashev, 2020; Routledge, 2012; Vahobov et al., 2004). Terms were classified according to their formal structure. Simple terms were treated as single lexical bases, including items such as bank, cash, debt, tax, price, value, profit, market, loan, money, cost, demand, risk, liquidity, and investment. Derived terms were identified where a base has been extended through productive affixation or a related word-formation process, as in capitalization, management, employment, liquidity, economist, investor, competitive, financial, and monetary. Compound terms were represented by stable combinations of independent lexical components such as balance sheet, base rate, exchange rate, fixed cost, market economy, and working capital. Multi-word terminological units included longer expressions naming specific economic concepts, models, instruments, policies, or institutional phenomena.

The quantitative component is descriptive rather than inferential. The distribution reported in the study is expressed as percentages of the analyzed terminology: simple terms constitute 13 percent, derived terms 24 percent, and compound plus multi-word terminological units 63 percent. These proportions are used to identify tendencies in structural organization rather than to claim universal frequencies for all English economic vocabulary. Because terminology varies across subfields and sources, the percentages should be understood as descriptive results for the analyzed set. Structural analysis proceeded in four stages. First, each term was assigned to a structural category. Second, its morphological composition was examined, including the base and productive affixes where relevant. Third, the semantic relationship between the components was considered. Fourth, the English term was compared with its Uzbek equivalent in order to identify direct equivalence, morphological adaptation, calquing, semantic adjustment, or descriptive translation. Particular attention was given to derivational suffixes that occur productively in financial-economic vocabulary. The analysis considered formations with -tion/-ation, -ment, -ity, -ism, -ist, -er/-or, -able/-ible, -ive, -al, -ous, -ic, -y, -ure, -age, and -ance/-ence. The purpose was not to treat every word ending as a productive suffix in every lexical item, but to identify recurring morphological patterns that contribute to terminology formation.

Respondents. No human respondents were required for the linguistic analysis because the study is based on documentary and lexical data. The unit of analysis is the term itself. This is appropriate for a

terminology-focused investigation in which the primary evidence consists of lexical forms, definitions, structural patterns, and established translations.

Instruments. The principal instruments were a terminology classification scheme, bilingual lexical comparison, structural analysis, and descriptive frequency calculation. Reference dictionaries served as supporting lexical resources. A term-analysis table can be used in subsequent corpus development to record the English term, structural type, English definition, Uzbek equivalent, Uzbek definition, translation strategy, and example of use.

Procedures. The procedure began with the identification of financial-economic terms, followed by structural classification and morphological segmentation where applicable. The terms were then compared with Uzbek equivalents. Examples were grouped according to the dominant translation strategy. Finally, the distribution of structural categories was interpreted in relation to the conceptual complexity of economic discourse.

Data analysis. Descriptive percentages were used to characterize the distribution of structural types. Qualitative analysis was used to interpret the semantic role of components and the relationship between English structure and Uzbek translation. No statistical significance testing was applied because the purpose of the study is linguistic description rather than hypothesis testing on a population sample.

FINDINGS AND DISCUSSION

Structural profile of financial-economic terminology

The structural classification demonstrates that financial-economic terminology is internally heterogeneous but not random. The four categories represent different levels of lexical and conceptual complexity. Simple terms provide basic conceptual labels; derived terms create systematic semantic extensions; compounds connect two or more lexical concepts into a specialized unit; and longer terminological units encode complex relationships among economic entities and processes. The distribution reported in the analysis is summarized in Table 1. The largest share is represented by compound and multi-word terminological units together. This result is theoretically meaningful because economic concepts are frequently relational. An economic term often has to specify an actor, object, process, measurement, institutional context, or direction of a relationship. For example, “rate” by itself is broad, whereas “interest rate,” “exchange rate,” and “employment rate” specify different measurable economic relationships.

Table

1

Distribution of the main structural types in the analyzed terminology

Structural type	Description	Share
Simple terms	Single lexical bases	13%
Derived terms	Terms formed through derivation/affixation	24%
Compound and multi-word units	Stable combinations and longer terminological expressions	63%

Simple terms as the lexical foundation

Simple financial-economic terms consist of a single lexical base and normally denote fundamental concepts. Examples identified in the study include bank, cash, debt, tax, price, value, profit, market, firm, bond, share, loan, rent, wage, money, cost, demand, unemployment, productivity, investment, saving, risk, liquidity, solvency, assets, liabilities, equity, dividend, and interest. These terms occupy a foundational

position because more specialized formations can be built from them. The semantic stability of simple terms makes them comparatively efficient in professional communication. In many cases, their Uzbek equivalents are also single words: bank—bank, price—narx, tax—soliq, debt—qarz, and profit—foyda. Such equivalence reduces translation complexity, although context can still influence the preferred meaning. For instance, “interest” may refer to a financial return in one context and to a general concern or involvement in another. Terminological context is therefore essential even for structurally simple forms. Simple terms also have a productive function. The lexical base market participates in formations such as marketability, marketer, marketing, supermarket, and marketplace. The same general principle occurs throughout the economic lexicon: a core lexical item can become the source of a family of related terms. Consequently, simple terms should not be viewed merely as isolated dictionary entries; they function as nodes in a wider derivational and combinational network. The relatively smaller proportion of simple terms in the analyzed distribution does not imply lower importance. On the contrary, their conceptual centrality makes them indispensable. The low percentage reflects the fact that highly specialized economic discourse tends to modify basic concepts through derivation and combination. A research paper may therefore contain relatively few unmodified bases while repeatedly using compounds and longer units constructed around those bases.

Derived terms and productive word-formation

Derived terms extend a lexical base by means of affixes or other word-formation mechanisms. In financial-economic terminology, derivation is especially useful for naming processes, conditions, properties, participants, and relations. The analyzed material includes capitalization, liberalization, privatization, stabilization, amortization, allocation, assessment, management, employment, adjustment, development, payment, liquidity, productivity, capitalism, economist, investor, broker, consumer, producer, trader, adjustable, convertible, sustainable, competitive, financial, commercial, economic, and monetary. The suffix -tion/-ation is strongly associated with processes and results of processes. Forms such as capitalization, privatization, stabilization, and allocation refer to organized economic activities or processes. The Uzbek equivalents frequently employ nominal forms, for example capitalization may be rendered through a noun corresponding to capitalization, while globalization is conventionally represented as globallashuv. This illustrates a general tendency toward morphological adaptation rather than word-for-word substitution. The suffix -ment is also productive in naming processes, results, states, and institutional activities. Examples include assessment, management, employment, adjustment, development, establishment, payment, and requirement. Although the semantic contribution of -ment is not identical in every lexical item, the recurring pattern helps speakers recognize relationships among terms and assists terminology learners in interpreting unfamiliar vocabulary. Forms ending in -ity frequently denote qualities, states, or abstract properties, as in liquidity, elasticity, productivity, commodity, equity, facility, integrity, and utility. In Uzbek, many international economic terms have become integrated through transliteration or adapted morphological forms, such as liquidity—likvidlik and productivity—mahsuldorlik. The translation strategy therefore depends on both lexical convention and structural compatibility. Agentive suffixes such as -er and -or identify participants in economic activity: investor, broker, consumer, producer, trader, borrower, lender, and manager. These formations are semantically transparent because the suffix contributes the meaning of an actor or participant associated with the base. Uzbek commonly expresses this relationship through lexical or derivational equivalents, for example investor—investor and economist—iqtisodchi. Adjectival formations such as competitive, effective, efficient, financial, commercial, industrial, fiscal, and monetary perform an important classificatory function. They allow a basic noun to be narrowed into a specialized combination: fiscal policy, monetary policy, financial market, commercial bank, industrial production, and competitive advantage. In this way, derivation and compounding interact rather than operating as completely separate

mechanisms. Translation of derived terms can be structurally direct when Uzbek has a corresponding derivational resource, but it can also require semantic or descriptive reformulation. Terms such as affordability and marketability illustrate the issue: a formally parallel suffix may not always produce the most natural Uzbek term. The translator must therefore consider established usage, conceptual meaning, and the communicative context.

Compound terms and conceptual specification

Compound terms combine independent lexical components into a stable specialized expression. The study includes such examples as absolute advantage, active fiscal policy, adverse selection, balance of payments, balance sheet, base rate, economic growth, economic integration, effective demand, electronic commerce, employment rate, equilibrium price, equity capital, excess demand, exchange rate, excise duty, factor cost, fixed capital, fixed cost, fixed exchange rate, unemployment benefit, unit cost, value added, variable cost, venture capital, wage rate, and working capital. The prominence of these combinations is closely connected with the conceptual structure of economics. A basic noun is often insufficient to distinguish among related concepts. The term rate, for example, becomes more precise when combined with interest, exchange, employment, or wage. Likewise, capital can be specified as fixed capital, equity capital, venture capital, or working capital. The modifier supplies a semantic restriction that allows specialists to distinguish one concept from another. English frequently places the modifier before the head noun. Uzbek, by contrast, often uses a reversed relationship. Thus, market economy corresponds to bozor iqtisodiyoti, foreign trade to tashqi savdo, and interest rate to foiz stavkasi. The translation is not simply a mechanical reversal; the translator must identify the semantic head and reproduce the conceptual relation naturally in Uzbek. Some combinations contain prepositions, especially of, and these require particular attention. Balance of payments is translated as to'lov balansi rather than by reproducing the English sequence. Rate of interest similarly corresponds to foiz stavkasi. These examples show that English prepositional structures can map onto Uzbek possessive or izofa relations. Calquing is often effective where the component relationships are transparent and an established Uzbek model exists. However, literal translation is not always appropriate. Business cycle, for example, may be rendered as iqtisodiy sikl in accordance with established conceptual usage rather than as a literal lexical sequence. Translation therefore involves semantic normalization as well as structural transfer.

Multi-word terminological units

Multi-word terminological units represent the highest level of structural complexity considered in the study. They include expressions such as absolute income hypothesis, ad valorem tax, adverse supply shock, agency theory, capital asset pricing model, certificate of deposit, consumer price index, direct foreign investment, discount rate, disposable income, division of labour, effective exchange rate, tariff barrier, tax evasion, tax haven, terms of trade, transfer income, unemployment insurance, and value added tax. These units are not merely long strings of words. They function as established names for specific concepts, models, institutional practices, or measurable indicators. The expression consumer price index, for instance, refers to a recognized economic indicator rather than to an arbitrary combination of consumer, price, and index. Similarly, capital asset pricing model names a specific theoretical model. The semantic unity of such terms is therefore greater than the sum of the dictionary meanings of their individual components. Longer terms are particularly important in academic and policy discourse because economic science increasingly requires precise conceptual distinctions. New theories, financial products, regulations, statistical indicators, and policy mechanisms frequently receive names containing several components. This explains why the combined share of compound and multi-word units is high in the analyzed material. Translation of multi-word terms requires a clear understanding of the internal hierarchy of the expression. In English, modifiers usually precede the head, whereas Uzbek frequently uses post-positioned modifiers, possessive constructions, or other syntactic patterns. The translator must determine

which element is the semantic head and which elements restrict its meaning. Two broad strategies are especially visible. The first is calquing, in which the conceptual structure is transferred into Uzbek using corresponding lexical resources. Gross domestic product—*yalpi ichki mahsulot* and value added tax—*qo‘shilgan qiymat solig‘i* illustrate this tendency. The second is descriptive or explanatory translation, which is useful when a direct equivalent is unavailable or would be misleading. The choice depends on established terminology, transparency, and the communicative needs of the target text.

Quantitative relationship among structural categories

The reported distribution—13 percent simple, 24 percent derived, and 63 percent compound and multi-word—suggests that financial-economic terminology is predominantly analytic. The result supports the observation that economic concepts are often constructed through the combination of several semantic components. A single lexical item may identify a general category, while additional components specify the relevant actor, process, object, measurement, or institutional context. The 13 percent share of simple terms represents the conceptual core of the terminology. These items are short, highly reusable, and often productive in further word formation and combination. The 24 percent share of derived terms demonstrates the importance of morphological productivity. Economic language requires nouns for processes and agents, adjectives for classification, and abstract nouns for qualities and states. Derivation provides an economical way to create such labels. The 63 percent combined share of compounds and multi-word units is the most significant finding from a structural perspective. It indicates that specialized economic naming frequently relies on combination. The result can be related to the principle of terminological precision: as the number of possible concepts increases, additional semantic specification becomes necessary. This is particularly evident in finance, where small differences between instruments, rates, risks, and policy mechanisms can have substantial practical consequences. The categories should nevertheless not be understood as completely isolated. A derived word can become the component of a compound, and a simple word can occur inside a long terminological unit. For example, investment is structurally related to invest and can participate in expressions such as direct foreign investment. Similarly, value occurs in value added and value added tax. The terminology system is therefore networked, with structural categories interacting at multiple levels.

Table 2

Representative examples and translation tendencies

Type	English example	Uzbek equivalent/example	Dominant strategy
Simple	profit	Foyda	direct equivalence
Derived	liquidity	Likvidlik	morphological adaptation
Compound	market economy	bozor iqtisodiyoti	semantic/structural adaptation
Compound	balance of payments	to‘lov balansi	calque + syntactic adaptation
Multi-word	value added tax	qo‘shilgan qiymat solig‘i	Calque
Multi-word	consumer price	iste‘mol narxlari	structural

	index	indeksi	adaptation
--	-------	---------	------------

Translation implications

The structural form of a term provides an important clue to its likely translation strategy, but it does not determine the strategy automatically. Simple terms generally permit direct equivalence because they refer to basic concepts that have conventional Uzbek names. Derived terms often permit morphological adaptation, especially when international terminology has already entered Uzbek usage. Compounds require analysis of the semantic relationship between components, while longer terminological units demand hierarchical parsing and attention to established terminology. Direct equivalence is illustrated by bank—bank, price—narx, tax—soliq, debt—qarz, and profit—foyda. These pairs demonstrate that English and Uzbek can share or closely match a basic conceptual label. Nevertheless, a translator should always check the domain context because common English words may have specialized financial meanings. Morphological adaptation is especially visible in international economic vocabulary. Liquidity can be rendered as likvidlik, capitalism as kapitalizm, economist as iqtisodchi, and competitive as raqobatbardosh. The examples show that adaptation may involve borrowing, native derivation, or semantic restructuring. The target-language form should be selected according to established professional usage rather than by formal symmetry alone. Calquing is effective for many compounds and longer units when the conceptual relations can be reproduced naturally. Balance of payments—to'lov balansi and value added tax—qo'shilgan qiymat solig'i are useful examples. Such translations preserve the conceptual structure while respecting Uzbek syntax. Descriptive translation becomes necessary when a structural counterpart is unavailable or when literal translation would obscure the concept. The translator may need to explain a process, property, or institutional mechanism in a phrase that is not formally parallel to the English term. This is particularly relevant to newly emerging financial terminology, where Uzbek equivalents may still be developing. Terminological consistency is another major issue. Once an equivalent has been selected for a key term in a scientific or institutional text, repeated variation can reduce clarity. Bilingual dictionaries and institutional glossaries therefore play an important role in stabilizing usage. The development of Uzbek economic terminology should combine linguistic naturalness with conceptual precision and consistency.

Implications for bilingual lexicography and corpus development

The findings have direct implications for the construction of an Uzbek-English and English-Uzbek financial-economic terminology database. A useful bilingual resource should not record only a term and its translation. It should also include structural type, definition, grammatical category, derivational information where relevant, semantic field, translation strategy, and authentic examples. Such information would allow researchers and learners to understand not only what a term means but also how it behaves in professional discourse. A parallel corpus can provide additional evidence for terminological equivalence. When English economic texts and their Uzbek translations are aligned, recurring translation pairs can be identified and compared. This makes it possible to distinguish established equivalents from occasional contextual translations. Corpus evidence can also reveal variation, preferred collocations, and changes in terminology over time. The present structural classification can serve as one layer in a larger corpus annotation scheme. A future database may assign each term a structural label such as SIMPLE, DERIVED, COMPOUND, or MULTI-WORD, together with semantic domain labels such as BANKING, TAXATION, INVESTMENT, TRADE, LABOUR, MACROECONOMICS, or ACCOUNTING. Such annotation would support quantitative research into how terminology is formed and translated. For dictionary users, examples are particularly important. A definition tells the reader what a term denotes, whereas a corpus example shows how the term functions in context. For advanced financial-economic

terminology, examples should ideally be bilingual and source-based. This approach would be valuable for researchers, translators, economics students, and ESP teachers.

Implications for teaching financial-economic English

Structural awareness can also improve the teaching of English for Specific Purposes. Students of economics frequently encounter long noun phrases and derived forms before they have developed enough lexical knowledge to process them comfortably. Teaching students to identify the head noun, modifiers, and derivational suffixes can make complex terminology more manageable. For example, when students meet the expression employment rate, they can identify rate as the head and employment as the modifier. In consumer price index, index is the head, while consumer and price progressively narrow the meaning. In value added tax, tax is the semantic head and value added specifies the type of tax. Such structural parsing strategies can support both reading comprehension and translation.

Derivational families can also be taught systematically. A lesson may connect invest, investment, investor, and investable; compete, competitive, competitiveness, and competitor; or manage, management, manager, and managerial. This allows students to expand vocabulary through morphological relationships rather than memorizing isolated words. Finally, translation exercises can be organized by structural type. Students can first translate simple terms, then derived forms, then compounds, and finally multi-word terms. They can compare literal translation with established professional equivalents and explain why one version is more appropriate. Such activities connect vocabulary learning with terminology awareness and professional communication.

Discussion of the main findings

The findings confirm that the structure of financial-economic terminology reflects the conceptual organization of the discipline. Basic concepts are represented by simple terms, while increasingly specialized concepts are frequently encoded through derivation and combination. The dominance of compound and multi-word units is therefore not merely a formal characteristic; it reflects the need to express precise relations among economic entities and processes. The results also demonstrate that structural analysis and translation analysis should not be separated. A translator who recognizes a term as a prepositional or multi-word unit is better positioned to identify its semantic head and reproduce the relation in Uzbek. Conversely, translation difficulties can reveal structural distinctions that deserve closer linguistic study. An important practical conclusion is that terminology management should distinguish between literal equivalence and functional equivalence. The best translation is not necessarily the one that reproduces the greatest number of English components. It is the one that communicates the same specialized concept using an accepted and intelligible target-language form. This principle is especially important for emerging economic terms. The study has limitations. The reported percentages describe the analyzed terminology and should not be generalized to every economic text or every subfield without further corpus-based verification. In addition, the boundary between compound terms and longer terminological units can vary according to the theoretical framework adopted. Future research should therefore apply the classification to a larger balanced parallel corpus and test the stability of the categories across banking, accounting, taxation, investment, trade, and macroeconomics.

Future work can also investigate directionality in translation. English-to-Uzbek and Uzbek-to-English translations may display different structural preferences because English and Uzbek organize modifiers, possession, and nominal groups differently. A parallel-corpus study could measure which English structures most frequently correspond to which Uzbek structures and could identify recurrent translation shifts.

FURTHER COMPARATIVE DISCUSSION

Structural ambiguity and category boundaries

One methodological issue in terminology research is that structural categories may overlap. A form that appears as a two-word combination may function as a highly conventionalized compound in one analytical framework and as a syntactic noun phrase in another. Financial-economic terminology contains many such borderline cases because professional usage continuously develops through repeated combinations. Expressions such as balance sheet, exchange rate, working capital, and venture capital have a high degree of terminological stability, even though their formal structure remains transparent. This observation suggests that classification should consider at least three dimensions: formal structure, semantic unity, and conventionality. Formal structure identifies the number and type of components; semantic unity asks whether the expression denotes one specialized concept; and conventionality considers whether the expression is repeatedly used in professional discourse as an established label. A combined approach reduces the risk of treating every frequent noun phrase as an independent lexical compound. The distinction is particularly relevant for corpus annotation. If a corpus project marks only orthographic compounds, it may overlook important multi-word terminology. If it marks every noun phrase as a term, however, the dataset may become excessively broad. A practical solution is to record the structural form and terminological status separately. For example, exchange rate may be coded as MULTIWORD + ESTABLISHED TERM, while a temporary descriptive phrase may be coded as MULTIWORD + CONTEXTUAL COMBINATION.

Semantic relations inside complex terms

The components of financial-economic terms enter different semantic relations. In market economy, market identifies the type or sphere of economy. In wage rate, wage identifies the object to which rate applies. In unemployment benefit, unemployment specifies the condition associated with the benefit. In capital asset pricing model, the components progressively narrow the conceptual field until the full expression identifies a particular model. Recognizing these relations is important for both linguistic description and translation. Complex terms can therefore be analyzed from the head toward the modifiers. In English, the rightmost noun is frequently the grammatical and semantic head of a noun phrase. In Uzbek, the same concept may be expressed with the head noun followed by modifiers or through possessive constructions. This contrast explains why literal linear translation often produces unnatural or inaccurate results. Semantic relations also help distinguish apparently similar terms. The words price, cost, value, and rate belong to related economic fields but do not denote identical concepts. Their combinations create further distinctions: price index, production cost, market value, interest rate, exchange rate, and wage rate. Terminology teaching should therefore focus on collocational and conceptual networks rather than isolated vocabulary lists.

Internationalization and borrowing

Financial-economic terminology is strongly influenced by international communication. Many terms circulate across languages through borrowing, transliteration, adaptation, or calquing. Uzbek economic discourse contains internationally recognizable forms alongside native Uzbek equivalents. The coexistence of these forms can facilitate communication among specialists, but it can also create variation if terminology is not standardized. Borrowing is particularly common when the concept itself enters a language together with a new institution, technology, financial instrument, or professional practice. Morphologically adapted forms such as *likvidlik* and *kapitalizm* illustrate how international vocabulary can be integrated into Uzbek. At the same time, native expressions such as *raqobatbardosh* can provide semantically transparent alternatives to international forms such as *competitive*. The choice between borrowing and translation should be guided by conceptual clarity, professional convention, linguistic naturalness, and consistency. A bilingual terminology database can support this process by recording alternative equivalents and indicating which form is preferred in a particular institutional or academic context.

Implications for parallel-corpus research

A parallel corpus offers an especially useful environment for extending the present study because it allows structural form and translation behavior to be examined together. An English term can be aligned with its Uzbek translation, and the pair can then be classified according to structural type and translation strategy. Repeated alignments can reveal whether a particular English pattern normally receives a direct equivalent, a calque, a structural shift, or a descriptive rendering. For example, a corpus can compare simple items such as profit and tax with derived items such as liquidity and capitalization and with complex units such as balance of payments or consumer price index. The researcher can then examine whether complexity correlates with greater translation restructuring. Such analysis would move beyond dictionary-level comparison toward evidence from actual professional discourse. Corpus-based research can also investigate variation. The same English term may have more than one Uzbek equivalent across sources, while one Uzbek expression may correspond to several English forms. Instead of treating variation automatically as an error, researchers can investigate whether it reflects differences in subfield, register, institution, period, or translation purpose. This would make the resulting terminology database more informative and realistic.

Recommendations for terminology standardization

Based on the structural and translation findings, several recommendations can be proposed for the development of bilingual financial-economic terminology. First, basic terms should be maintained as stable entries because they serve as the foundation for derivational and combinational networks. Second, derived terms should be grouped into word families where this improves conceptual understanding. Third, established compounds and multi-word units should be recorded as complete terminological entries rather than reconstructed only from their individual components. Fourth, each complex term should ideally be accompanied by a definition and an authentic example. Fifth, alternative translations should be distinguished from preferred equivalents rather than presented without qualification. Sixth, newly emerging terms should be monitored over time because usage can change as institutions, legislation, and professional practice develop. Finally, terminology work should involve both linguistic and subject-field expertise so that formal naturalness does not come at the expense of conceptual accuracy.

CONCLUSION

The structural analysis of English financial-economic terminology demonstrates that the vocabulary of economics is organized through several complementary mechanisms. Simple terms form the conceptual and lexical foundation; derived terms extend this foundation by expressing processes, states, qualities, and participants; compound terms specify relations among economic concepts; and longer terminological units name complex theories, models, indicators, policies, instruments, and institutional phenomena. The reported distribution is particularly significant: simple terms account for 13 percent, derived terms for 24 percent, and compound and multi-word units together for 63 percent of the analyzed terminology. The predominance of the latter group indicates the strongly analytic and descriptive character of financial-economic naming. Economic concepts frequently require more than one lexical component because specialists must distinguish closely related processes, instruments, variables, and institutional contexts. The analysis also establishes a clear relationship between structural organization and translation. Simple terms are generally translated through direct equivalents. Derived terms often permit morphological adaptation, although descriptive translation may be required when a natural target-language counterpart is unavailable. Compound terms are commonly translated through calquing or semantic adjustment, while longer terminological units require careful analysis of internal structure and often benefit from calquing or descriptive reformulation. The practical value of the findings lies in their application to bilingual terminology databases, parallel-corpus development, economic translation, lexicography, and ESP teaching. A terminology resource should record structural information together

with definitions, equivalents, and corpus examples. For translators and students, structural parsing provides a practical method for understanding complex economic expressions. For researchers, the classification offers a basis for further quantitative investigation.

Overall, the study shows that financial-economic terminology should be treated as a structured and interconnected system rather than as a simple list of specialized words. Understanding its structural patterns contributes to more accurate analysis, more consistent translation, and more effective teaching of professional English. Further corpus-based research with larger and balanced datasets will help refine the quantitative distribution and reveal additional relationships between English term formation and Uzbek terminological practice.

REFERENCES

- Black, J., Hashimzade, N., & Myles, G. (2009). A lexicon of economics. Oxford University Press.
- Ergashev, T. (2020). Iqtisodiy atamalarning o'zbekcha-inglizcha-ruscha lug'ati. Iqtisod-Moliya.
- Qosimova, M., Jabborova, Sh., & Ziyoratova, M. (2024). O'zbek tilida iqtisodiyotga oid atamalarni qo'llanishi. Iqtisodiy va innovatsion texnologiya ilmiy elektron jurnali, (4).
- Routledge. (2012). Routledge dictionary of economics (3rd ed.). Routledge.
- Vahobov, A., Xodiyev, B., et al. (Eds.). (2004). Iqtisodiyotga oid atamalar va tushunchalar izohli lug'ati. Fan.
- Structural and semantic analysis of economic terms. (2022). SAMA Find.
- Word building models of some English basic compound terms. (2020). Vestnik Online, (3).
- O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2026). Atamalar lug'ati.

МЕТОДИКА КОЛИЧЕСТВЕННОЙ ОЦЕНКИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ФРАГМЕНТАЦИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ДАННЫХ

Бекматов Акмал Курбонмахматович

Независимый исследователь Ургенчского государственного университета имени Абу Райхона Беруни
ORCID: 0009-0002-7212-0733

Аннотация

В статье предлагается методика количественной оценки информационной фрагментации региональных инвестиционных данных, возникающей вследствие распределения статистической информации между различными источниками, различий в периодичности, форматах, классификациях и степени полноты данных. На основе современных подходов к оценке качества статистических данных выделяются ключевые компоненты фрагментации: доступность, полнота, сопоставимость, временная согласованность и прослеживаемость данных. Предлагаемая методика позволяет сформировать интегральную оценку информационной фрагментации и определить наиболее проблемные компоненты региональной инвестиционной статистики. Практическая апробация методики может быть выполнена на данных регионов Узбекистана, в частности Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: информационная фрагментация, инвестиционные данные, региональная статистика, качество данных, интегральный индекс.

Abstract

The paper proposes a methodology for quantitatively assessing information fragmentation of regional investment data caused by the distribution of statistical information across different sources, differences in frequency, formats, classifications, and data completeness. Based on modern approaches to statistical data quality assessment, the study identifies key components of fragmentation, including availability, completeness, comparability, temporal consistency, and traceability. The proposed methodology makes it possible to develop an integrated assessment of information fragmentation and identify the most problematic components of regional investment statistics.

Keywords: information fragmentation, investment data, regional statistics, data quality, composite index.

Annotatsiya

Maqolada turli manbalarda joylashganligi, davriyligi, formatlari, tasniflari va ma'lumotlarning to'liqligidagi farqlar natijasida yuzaga keladigan hududiy investitsiya ma'lumotlarining axborot fragmentatsiyasini miqdoriy baholash metodikasi taklif etiladi. Zamonaviy statistik ma'lumotlar sifatini baholash yondashuvlari asosida fragmentatsiyaning asosiy tarkibiy qismlari, jumladan, ma'lumotlarning mavjudligi, to'liqligi, taqqoslanuvchanligi, vaqt bo'yicha izchilligi va kuzatuvchanligi ajratib ko'rsatiladi. Taklif etilayotgan metodika hududiy investitsiya statistikasi fragmentatsiyaning integrallashgan bahosini shakllantirish hamda muammoli yo'nalishlarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: axborot fragmentatsiyasi, investitsiya ma'lumotlari, hududiy statistika, ma'lumotlar sifati, integral indeks.

Введение

Современное исследование инвестиционных процессов на региональном уровне предполагает использование значительного количества статистических показателей. Информация об инвестициях может включать объем инвестиций в основной капитал, иностранные инвестиции, кредиты, инвестиции по источникам финансирования, отраслям и территориям, а также показатели инвестиционной активности предприятий. При этом соответствующие сведения могут публиковаться в различных статистических базах, отчетах и информационных системах.

Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике предоставляет региональные инвестиционные показатели через систему SIAT, включая годовые и квартальные ряды [1]. Например, в системе доступны данные по объему инвестиций в основной капитал за длительные периоды и в разрезе регионов. Одновременно региональные статистические управления публикуют дополнительные материалы, включая квартальные статистические обзоры [2]. Такая структура информационного пространства создает необходимость не только собирать данные, но и оценивать степень их фрагментации.

Проблема приобретает особое значение при построении эконометрических моделей инвестиционной эффективности. Если различные источники используют неодинаковые определения показателей, временные интервалы или классификации, механическое объединение данных может привести к снижению сопоставимости исходной выборки.

Материалы и методы

В международной статистической практике качество данных рассматривается как многомерное понятие. World Bank в рамках Statistical Performance Indicators выделяет несколько групп характеристик статистических систем и отдельно отмечает наличие существенных информационных пробелов в отдельных измерениях [3]. ООН в 2025 году также представила специальный модуль контроля качества при использовании административных и иных источников данных для официальной статистики [4].

На основании этих подходов предлагается рассматривать информационную фрагментацию региональных инвестиционных данных через пять основных компонентов:

1. **пространственная фрагментация** — различия в доступности показателей между регионами;
2. **временная фрагментация** — наличие пропусков, неодинаковая периодичность и несовпадение временных интервалов;
3. **структурная фрагментация** — различия в классификациях, единицах измерения и составе показателей;
4. **источниковая фрагментация** — распределение информации между различными базами и организациями;
5. **метаданныхая фрагментация** — недостаточная информация о методике расчета, пересмотрах и происхождении показателей.

Предлагаемая процедура состоит из последовательных этапов.

Схема 1. Последовательность оценки информационной фрагментации

Для каждого компонента предлагается использовать нормированную оценку по единой шкале. После этого частные оценки объединяются в интегральный показатель информационной фрагментации. При этом направление показателя должно быть однозначно интерпретируемым: более высокое значение означает более выраженную фрагментацию данных.

Результаты

В результате методического анализа сформирована система показателей, позволяющая перейти от качественного описания проблемы к ее количественной оценке.

К примеру, временная фрагментация может оцениваться на основе доли отсутствующих периодов в исследуемом временном ряду. Структурная фрагментация определяется количеством выявленных различий в единицах измерения, классификациях и определениях показателей. Источниковая фрагментация может характеризоваться количеством независимых источников, которые необходимо объединить для формирования единого набора инвестиционных данных.

Отдельно предлагается учитывать доступность метаданных. Два набора данных могут содержать одинаковое количество наблюдений, однако иметь различную аналитическую ценность, если для одного из них отсутствует информация о методике расчета, периоде формирования или правилах пересмотра.

Практическая значимость предлагаемого подхода подтверждается особенностями региональной статистики. Например, официальная система SIAT содержит как годовые, так и квартальные показатели инвестиций в основной капитал по регионам [1]. Для Кашкадарьинской области региональное статистическое управление дополнительно публикует отдельные статистические материалы по инвестициям и строительству [2]. Следовательно, при формировании исследовательской базы необходимо не только собрать показатели, но и проверить их взаимную согласованность.

В качестве итогового результата методики может формироваться профиль информационной фрагментации региона:

Данный график является примером структуры визуализации, а не результатом расчета по конкретному региону.

Обсуждение

Предлагаемый подход отличается от традиционной оценки качества отдельных статистических показателей тем, что объектом анализа становится не отдельная переменная, а информационная система, необходимая для проведения регионального инвестиционного исследования.

Особенно важным является различие между отсутствием данных и их фрагментацией. Отсутствующий показатель представляет собой проблему полноты, тогда как фрагментация может сохраняться даже при наличии большого количества наблюдений. Например, данные могут быть доступны, но представлены в разных временных интервалах, единицах измерения или классификациях. В результате исследователь вынужден выполнять дополнительную гармонизацию.

ОECD также указывает на наличие существенных пробелов в доступности и сопоставимости региональных данных, особенно на субнациональном уровне [5]. В исследовании OECD по региональным дефляторам отмечается, что различия в доступности и качестве региональных данных способны влиять на сопоставимость экономических показателей [6].

Для диссертационного исследования инвестиционной эффективности Кашкадарьинской области предлагаемая методика может использоваться как предварительный этап эконометрического моделирования. Сначала определяется степень фрагментации исходной информационной базы, затем выполняются гармонизация и обработка пропусков, после чего формируется окончательная выборка для эконометрического анализа.

Таким образом, информационная фрагментация рассматривается не только как техническая проблема сбора статистики, но и как фактор, потенциально влияющий на надежность последующих эконометрических выводов.

Заключение

Предложена методика количественной оценки информационной фрагментации региональных инвестиционных данных, основанная на пяти компонентах: пространственной, временной, структурной, источниковой и метаданныхой фрагментации. Методика позволяет систематизировать проблемы инвестиционной статистики и преобразовать их из преимущественно качественного описания в измеряемую систему показателей.

Практическое применение подхода целесообразно осуществлять до построения эконометрических моделей инвестиционной эффективности. Для регионов Узбекистана, включая Кашкадарьинскую область, это позволит выявить проблемные характеристики информационной

базы, определить необходимость гармонизации данных и повысить обоснованность последующего эконометрического анализа.

Перспективным направлением дальнейшего исследования является эмпирическая апробация предлагаемого индекса на данных регионов Узбекистана за 2018–2025 гг. с последующим анализом взаимосвязи между уровнем информационной фрагментации и устойчивостью оценок эконометрических моделей.

Литература

1. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *SIAT: Volume of foreign direct investment in fixed assets per capita; Volume of investments in fixed assets through foreign direct investment and loans*. 2024–2026.

2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. *Investitsiya va qurilish bo'yicha hududiy statistik ma'lumotlar*. 2024–2026.

3. World Bank. *Statistical Performance Indicators (SPI): Framework*. World Bank, актуальная методология и база данных.

4. United Nations Statistics Division. *Module for Quality Assurance when using Administrative and Other Data Sources to produce Official Statistics*. United Nations Statistical Commission, 2025.

5. OECD. *Regional and municipal finance microdata for new analytical insights*. OECD–European Union project, 2024–2027.

6. OECD. *OECD Regions and Cities at a Glance 2024: Methodologies*. OECD Publishing, 2024.

7. International Monetary Fund. *Data Quality and Effectiveness: Data Quality Framework*. IMF, 2024.

8. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *Foreign direct investment in the Republic of Uzbekistan*. 2024.

9. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *Volume of investments in fixed assets through foreign direct investment and loans — annual and quarterly statistical series*. SIAT, updated 2026.

RAQAMLI IQTISODIYOT TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION PEDAGOGIK MEXANIZMLARI VA KOMPETENSIYALARNI BAHOLASH MODELLARINI OPTIMALLASHTIRISH

Jurayev O'zbek Murodullo o'g'li¹

¹Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

otkirkbekjurayev4@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli iqtisodiyotga transformatsiyalashuv jarayoni sharoitida inson kapitalini rivojlantirishning innovatsion pedagogik mexanizmlarini shakllantirish va mutaxassislar kompetensiyalarini baholash modellarini optimallashtirish masalalari kompleks tarzda tahlil qilingan. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi mehnat bozorida talab qilinadigan kompetensiyalar tarkibini tubdan o'zgartirayotgani, an'anaviy pedagogik yondashuvlar va statik baholash mezonlari esa ushbu o'zgarishlarga moslasha olmayotgani asoslangan. Tadqiqot natijasida uzluksiz ta'lim (lifelong learning), moslashuvchan o'quv traektoriyalari va raqamli kompetensiyalar matritsasiga asoslangan uch komponentli innovatsion pedagogik mexanizm ishlab chiqilgan, shuningdek kompetensiyalarni ko'p mezonli va dinamik baholash imkonini beruvchi matematik model taklif etilgan. Ta'lim muassasalarida o'tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari taklif etilgan mexanizmning talabalar va mutaxassislarning raqamli kompetensiyalar darajasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilishini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, inson kapitali, pedagogik mexanizmlar, kompetensiyalarni baholash, uzluksiz ta'lim, raqamli kompetensiyalar, moslashuvchan o'quv traektoriyasi.

Аннотация. В статье комплексно анализируются вопросы формирования инновационных педагогических механизмов развития человеческого капитала в условиях трансформации цифровой экономики, а также оптимизации моделей оценки компетенций специалистов. Обосновано, что стремительное развитие цифровой экономики коренным образом изменяет структуру компетенций, востребованных на рынке труда, тогда как традиционные педагогические подходы и статичные критерии оценки не успевают адаптироваться к этим изменениям. В результате исследования разработан трёхкомпонентный инновационный педагогический механизм, основанный на непрерывном образовании (lifelong learning), гибких образовательных траекториях и матрице цифровых компетенций, а также предложена математическая модель, обеспечивающая многокритериальную и динамическую оценку компетенций. Результаты педагогического эксперимента, проведённого в образовательных учреждениях, подтвердили, что предложенный механизм существенно способствует повышению уровня цифровых компетенций студентов и специалистов.

Ключевые слова: цифровая экономика, человеческий капитал, педагогические механизмы, оценка компетенций, непрерывное образование, цифровые компетенции, гибкая образовательная траектория.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the formation of innovative pedagogical mechanisms for human capital development amid the transformation of the digital economy, along with the optimization of competency assessment models for specialists. It is substantiated that the rapid development of the digital economy is fundamentally reshaping the structure of competencies demanded by the labor market, while traditional pedagogical approaches and static assessment criteria fail to adapt to these changes at a comparable pace. The study resulted in the development of a three - component innovative pedagogical mechanism grounded in lifelong learning, flexible educational trajectories, and a digital competency matrix, along with a mathematical model enabling multi-criteria and dynamic competency assessment. Results of a pedagogical experiment conducted in educational institutions confirmed that the proposed mechanism significantly contributes to raising the level of digital competencies among students and professionals.

Keywords: digital economy, human capital, pedagogical mechanisms, competency assessment, lifelong learning, digital competencies, flexible educational trajectory.

KIRISH. XXI asrning ikkinchi choragida jahon iqtisodiyotining raqamli transformatsiyasi nafaqat ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini, balki mehnat bozorining tarkibiy tuzilishini ham tubdan o'zgartirmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, bulutli hisoblash va avtomatlashtirish texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida an'anaviy kasb-hunar ko'nikmalari qatorida raqamli savodxonlik, moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash va uzluksiz o'rganish qobiliyati kabi metakompetensiyalarga bo'lgan talab keskin oshmoqda. Bu o'zgarishlar ta'lim tizimi oldiga insonning butun hayoti davomida kasbiy kompetensiyalarini uzluksiz yangilab borishini ta'minlovchi yangi pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish vazifasini qo'ymoqda.

Inson kapitali nazariyasi nuqtai nazaridan raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalining sifat tarkibi ham o'zgarmiqda: agar an'anaviy iqtisodiyotda inson kapitali asosan formal ta'lim darajasi va ish tajribasi bilan o'lgangan bo'lsa, raqamli iqtisodiyotda uning tarkibiga raqamli kompetensiyalar, moslashuvchanlik indeksi va uzluksiz o'rganish faolligi kabi yangi o'lchamlar qo'shilmqda. Biroq mavjud pedagogik amaliyotda bu yangi o'lchamlarni tizimli tarzda rivojlantirish va ob'ektiv baholashning ilmiy asoslangan mexanizmlari hali yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Mavjud kompetensiyalarni baholash tizimlarining asosiy kamchiligi shundaki, ular ko'pincha statik, bir martalik test yoki sertifikatlash shakllarida amalga oshiriladi va mutaxassisning vaqt o'tishi bilan rivojlanib boruvchi dinamik kompetensiya profilini aks ettira olmaydi. Bundan tashqari, raqamli kompetensiyalarning ko'p qirrali (texnik, kognitiv, ijtimoiy-emotsional) tabiati an'anaviy bir o'lchovli baholash shkalalarining amaliy qo'llanilishini cheklaydi. Bu holat kompetensiyalarni ko'p mezonli va dinamik tarzda baholovchi yangi matematik modellarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi - raqamli iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish hamda mutaxassislar va talabalarining kompetensiyalarini ko'p mezonli va dinamik tarzda baholash imkonini beruvchi model yaratishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: (1) raqamli iqtisodiyot

sharoitida inson kapitaliga qo'yiladigan talablarning transformatsiyasini nazariy tahlil qilish; (2) mavjud pedagogik mexanizmlar va baholash modellarining cheklovlarini aniqlash; (3) uzluksiz ta'lim, moslashuvchan o'quv traektoriyasi va raqamli kompetensiyalar matritsasiga asoslangan uch komponentli pedagogik mexanizmni ishlab chiqish; (4) kompetensiyalarni ko'p mezonli dinamik baholash matematik modelini yaratish; (5) taklif etilgan mexanizm va modelni pedagogik eksperiment orqali amaliy sinovdan o'tkazish.

MATERIALLAR VA METODLAR. *Tadqiqot metodologiyasi.* Tadqiqotda nazariy (tizimli tahlil, modellashtirish, taqqoslash) va empirik (so'rovnoma, pedagogik eksperiment, ekspert baholash, statistik tahlil) usullarning uyg'unlashgan majmuasidan foydalanildi. Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: diagnostik bosqichda mavjud kompetensiya darajasi va ta'lim ehtiyojlari aniqlandi; shakllantiruvchi bosqichda taklif etilgan pedagogik mexanizm amaliyotga tatbiq etildi; nazorat bosqichida esa mexanizm samaradorligi taklif etilgan baholash modeli asosida o'lchandi.

Uch komponentli innovatsion pedagogik mexanizm. Taklif etilgan pedagogik mexanizm quyidagi uchta o'zaro bog'liq komponentdan iborat: (a) uzluksiz ta'lim komponenti - formal, noformal va informal ta'lim shakllarini yagona modulli tizimga birlashtiruvchi mikro-daraja (micro-credentialing) yondashuvi; (b) moslashuvchan o'quv traektoriyasi komponenti - har bir ta'lim oluvchining boshlang'ich kompetensiya profili va kasbiy maqsadlariga moslashtirilgan individual o'quv yo'lini avtomatik shakllantiruvchi algoritmi; (v) raqamli kompetensiyalar matritsasi komponenti - texnik (dasturlash, ma'lumotlar tahlili), kognitiv (tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish) va ijtimoiy-emotsional (jamoaviy ishlash, moslashuvchanlik) kompetensiya guruhlarini tizimli tarzda tavsiflovchi normativ asos.

Moslashuvchan o'quv traektoriyasini shakllantirish algoritmi quyidagi optimallashtirish masalasi ko'rinishida ifodalanadi: ta'lim oluvchining joriy kompetensiya vektori C_0 va maqsadli kompetensiya vektori C_t berilgan bo'lsa, ular orasidagi masofani minimal vaqt va resurs sarfi bilan qoplovchi o'quv modullari ketma - ketligi $M = \{m_1, m_2, \dots, m_n\}$ tanlanadi:

$$\min \sum_{k=1..n} [w_{time} \cdot \tau(m_k) + w_{cost} \cdot \delta(m_k)] \quad \text{shart bilan: } \|C_0 + \sum \Delta(m_k) - C_t\| \leq \varepsilon$$

bu yerda $\tau(m_k)$ - k-modulni o'zlashtirish uchun zarur vaqt, $\delta(m_k)$ - modulning resurs xarajati, $\Delta(m_k)$ - modulni o'zlashtirish natijasida kompetensiya vektoriga qo'shiladigan o'sish, ε - ruxsat etilgan qoldiq og'ish chegarasi, w_{time} va w_{cost} - vazn koeffitsientlari. Ushbu formallashtirish har bir ta'lim oluvchi uchun individual, ammo tizimli asoslangan o'quv yo'lini avtomatik shakllantirish imkonini beradi.

Kompetensiyalarni ko'p mezonli dinamik baholash modeli. Kompetensiyalarni baholash uchun statik ballash o'rniga vaqt bo'yicha dinamik o'zgaruvchi indeks taklif etildi. Umumiy kompetensiya indeksi (KI) quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$KI(t) = \sum_{j=1..m} \varphi_j \cdot [\lambda \cdot S_j(t) + (1-\lambda) \cdot G_j(t)]$$

bu yerda $S_j(t)$ - j - kompetensiya bo'yicha t vaqtdagi statik baholash natijasi (test, amaliy topshiriq), $G_j(t)$ - j-kompetensiyaning vaqt bo'yicha o'sish sur'ati (portfolio va loyihalar asosida ekspert baholovi orqali aniqlanadi), φ_j - kompetensiya guruhining umumiy indeksdagi vazn ulushi, λ - statik va dinamik komponentlar orasidagi muvozanat koeffitsienti. Bunday yondashuv nafaqat ta'lim oluvchining joriy bilim darajasini, balki uning o'rganish sur'ati va rivojlanish dinamikasini ham hisobga olish imkonini beradi, bu esa raqamli iqtisodiyot sharoitida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu yerda statik bilim tezda eskirib qoladi.

Pedagogik eksperiment respublikaning uchta oliy ta'lim muassasasida, axborot texnologiyalari va iqtisodiyot yo'nalishlarida tahsil olayotgan 342 nafar talaba hamda 58 nafar amaliyotchi mutaxassis ishtirokida 2024 - 2026 o'quv yillarida o'tkazildi. Ishtirokchilar tasodifiy tanlov asosida nazorat (an'anaviy ta'lim dasturi bo'yicha) va eksperimental (taklif etilgan mexanizm bo'yicha) guruhlariga taqsimlandi.

NATIJALAR. Eksperiment natijalari eksperimental guruh ishtirokchilarining kompetensiya indeksi (KI) o'sish sur'ati nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lganini ko'rsatdi. 1-jadvalda eksperiment boshlanishi va yakunidagi (12 oylik davr) o'rtacha ko'rsatkichlar keltirilgan.

Kompetensiya guruhi	Guruh	Boshlang'ich KI	Yakuniy KI	O'sish, %
Texnik kompetensiyalar	Nazorat	0.42	0.58	38.1
Texnik kompetensiyalar	Eksperimental	0.41	0.74	80.5
Kognitiv kompetensiyalar	Nazorat	0.51	0.63	23.5
Kognitiv kompetensiyalar	Eksperimental	0.49	0.79	61.2
Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar	Nazorat	0.55	0.64	16.4
Ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar	Eksperimental	0.53	0.77	45.3

Keltirilgan natijalardan ko'rinadiki, eksperimental guruhda barcha uchta kompetensiya guruhi bo'yicha o'sish sur'ati nazorat guruhiga nisbatan 2 - 2.8 baravar yuqori bo'ldi. Ayniqsa texnik kompetensiyalar bo'yicha farq eng katta (80.5% ga qarshi 38.1%) bo'lib, bu moslashuvchan o'quv traektoriyasi algoritmining texnik ko'nikmalarni individuallashtirilgan tarzda rivojlantirishda alohida samarali ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, so'rovnoma natijalariga ko'ra, eksperimental guruh ishtirokchilarining 87 foizi o'quv jarayonidan qoniqish darajasi yuqori ekanligini bildirdi (nazorat guruhida bu ko'rsatkich 54 foizni tashkil etdi).

MUHOKAMA. Olingan natijalar uzluksiz ta'lim, moslashuvchan o'quv traektoriyasi va raqamli kompetensiyalar matritsasini birlashtirgan uch komponentli mexanizmning an'anaviy pedagogik yondashuvlarga nisbatan sezilarli ustunlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu xulosa zamonaviy pedagogika fanida keng tarqalgan individuallashtirilgan ta'lim (personalized learning) kontsepsiyasining amaliy samaradorligi haqidagi umumiy tendensiyaga mos keladi, biroq taklif etilgan yondashuvning o'ziga xosligi shundaki, individuallashtirish jarayoni matematik optimallashtirish modeli asosida formallashtirilgan bo'lib, bu uni turli ta'lim muassasalarida standartlashtirilgan tarzda joriy etish imkonini beradi.

Kompetensiyalarni dinamik baholash modelining statik va dinamik komponentlarni birlashtirishi, xususan, o'rganish sur'atini hisobga olishi, ta'lim jarayonini nafaqat yakuniy natija, balki rivojlanish traektoriyasi bo'yicha ham baholash imkonini berdi. Bu, ayniqsa, tezkor o'zgaruvchan raqamli ko'nikmalar sohasida, mutaxassisning moslashuvchanlik salohiyatini baholashda alohida ahamiyatga ega, chunki statik bilim darajasi ko'pincha kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatni to'liq bashorat qila olmaydi.

Shu bilan birga, tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, ekspert baholoviga asoslangan $G_j(t)$ ko'rsatkichini hisoblash sub'ektivlik elementini o'z ichiga olishi mumkin, bu esa kelgusida ushbu ko'rsatkichni avtomatlashtirilgan portfolio-tahlil tizimlari yordamida ob'ektivlashtirishni talab qiladi. Ikkinchidan, tadqiqot faqat axborot texnologiyalari va iqtisodiyot yo'nalishlari doirasida o'tkazilgan bo'lib, natijalarni boshqa kasbiy sohalarga umumlashtirish uchun qo'shimcha tadqiqotlar zarur. Uchinchidan, moslashuvchan o'quv traektoriyasi algoritmining amaliy joriy etilishi ta'lim muassasalarida mos raqamli infratuzilma va o'qituvchilarning yuqori raqamli kompetensiyasini talab qiladi, bu esa ba'zi mintaqalarda amaliy cheklov bo'lishi mumkin.

Amaliy nuqtai nazardan, taklif etilgan mexanizm va model oliy ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish, korporativ o'qitish tizimlarida xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda milliy malaka tizimlarini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirishda amaliy qo'llanilishi mumkin.

XULOSA. Tadqiqot natijasida raqamli iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida inson kapitalini rivojlantirish uchun uzluksiz ta'lim, moslashuvchan o'quv traektoriyasi va raqamli kompetensiyalar matritsasiga asoslangan uch komponentli innovatsion pedagogik mexanizm ishlab chiqildi, shuningdek kompetensiyalarni statik va dinamik komponentlar asosida ko'p mezonli baholash matematik modeli taklif etildi. 342 nafar talaba va 58 nafar mutaxassis ishtirokidagi 12 oylik pedagogik eksperiment natijalari eksperimental guruhda kompetensiya indeksining o'sish sur'ati nazorat guruhiga nisbatan 2-2.8 baravar yuqori bo'lganini ko'rsatdi. Olingan natijalar taklif etilgan mexanizmning amaliy joriy etilishi mumkinligini tasdiqlaydi. Kelgusi tadqiqotlar dinamik baholash ko'rsatkichlarini avtomatlashtirish va mexanizmni boshqa kasbiy sohalarga moslashtirishga qaratiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - World Economic Forum, 2016.
2. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. - University of Chicago Press, 1964.
3. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. - Publications Office of the European Union, 2017.
4. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. - OECD Publishing, 2018.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Harvard University Press, 1978.
6. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. - Longman, 1956.
7. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. - 2005.
8. World Bank. World Development Report 2019: The Changing Nature of Work. - World Bank Group, 2019.
9. Yo'ldoshev J. Pedagogik texnologiyalar va zamonaviy ta'lim tizimi. - Toshkent: 'O'qituvchi', 2020.
10. Munavvarov Z. Raqamli iqtisodiyot va ta'lim tizimini modernizatsiya qilish. - Toshkent: TDIU nashriyoti, 2022.
11. Xodjayev B. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim sifatini baholash. - Toshkent: 'Fan', 2019.
12. Ganiyeva M. Uzluksiz ta'lim tizimida individual o'quv traektoriyalarini shakllantirish. - Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

XIZMATLAR SOHASI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA REKLAMA XIZMATINING O'RNINI EKONOMETRIK MODELLARDA TEKSHIRISH

Maxmudov Shohmalik Tanikul o'g'li

Samarqand davlat iqtisodiyot va servis instituti, "Ekonometrika" kafedrasida assistenti

Samarqand shahri, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada xizmatlar sohasi samaradorligini oshirishda reklama xizmatlarining iqtisodiy ahamiyati va uning natijaviy ko'rsatkichlarga ta'sirini ekonometrik modellar asosida baholash masalasi tadqiq etilgan. Tadqiqotda reklama xizmatlari hajmi, xizmatlar bozorining umumiy hajmi, korxonalar soni, aholi daromadlari, raqamli marketing kanallarining rivojlanishi kabi omillar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekiston Respublikasining Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida xizmatlar bozorining so'nggi yillardagi dinamikasi tahlil qilingan. Tadqiqot metodologiyasida ko'p omilli regressiya, log-log model, vaqt qatori modeli va kechikuvchi (lag) o'zgaruvchilardan foydalanish taklif etilgan. Modelda reklama xarajatlari yoki reklama xizmatlari hajmining o'sishi xizmatlar hajmi va daromadlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi haqidagi iqtisodiy gipoteza ilgari surilgan. Natijalar reklama xizmatlarini xizmat ko'rsatish korxonalarining marketing xarajati sifatida emas, balki talabni shakllantirish, mijozlarni jalb qilish va bozor axborotini yetkazish

mexanizmi sifatida baholash zarurligini ko'rsatadi. Maqolada reklama samaradorligini oshirish bo'yicha ekonometrik monitoring tizimini shakllantirish yuzasidan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xizmatlar sohasi, reklama xizmati, reklama xarajatlari, ekonometrik model, regressiya, elastiklik, xizmatlar bozori, marketing samaradorligi, raqamli reklama, O'zbekiston.

Аннотация. В статье исследуется экономическая роль рекламных услуг в повышении эффективности сферы услуг и оценивается их влияние на результативные показатели с использованием эконометрических моделей. Особое внимание уделяется выявлению взаимосвязи между объемом рекламных услуг, общим объемом услуг, количеством предприятий, доходами населения и развитием цифровых маркетинговых каналов. На основе данных Национального комитета по статистике Республики Узбекистан проанализирована динамика развития рынка услуг. В качестве методологической основы предлагается применение многофакторной регрессии, логарифмической модели, моделей временных рядов и лаговых переменных. Выдвигается экономическая гипотеза о положительном влиянии роста рекламных расходов или объема рекламных услуг на объем реализации и доходы предприятий сферы услуг. Обосновывается необходимость рассматривать рекламные услуги не только как маркетинговые расходы, но и как механизм формирования спроса, привлечения клиентов и передачи рыночной информации. В статье разработаны научно-практические рекомендации по формированию системы эконометрического мониторинга эффективности рекламной деятельности.

Ключевые слова: сфера услуг, рекламные услуги, рекламные расходы, эконометрическая модель, регрессия, эластичность, рынок услуг, эффективность маркетинга, цифровая реклама, Узбекистан.

Abstract. This article examines the economic role of advertising services in improving the efficiency of the service sector and evaluates their impact on performance indicators using econometric models. Particular attention is paid to identifying the relationship between the volume of advertising services, the total volume of services, the number of enterprises, household incomes, and the development of digital marketing channels. The dynamics of the service market in Uzbekistan is analyzed using data from the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. The research methodology proposes the use of multiple regression, log-log models, time-series models, and lagged variables. The study puts forward the economic hypothesis that an increase in advertising expenditures or the volume of advertising services has a positive effect on service output and enterprise revenues. Advertising is considered not only as a marketing expense but also as a mechanism for generating demand, attracting customers, and transmitting market information. The article develops scientific and practical recommendations for establishing an econometric monitoring system for advertising effectiveness in the service sector.

Keywords: service sector, advertising services, advertising expenditures, econometric model, regression, elasticity, service market, marketing efficiency, digital advertising, Uzbekistan.

KIRISH

Bugungi sharoitda xizmatlar sohasi milliy iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylanib bormoqda. Xizmatlar bozorining kengayishi aholi daromadlari, bandlik, tadbirkorlik faolligi, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va iste'molchilar xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston Respublikasida ham xizmatlar sektorining iqtisodiyotdagi ahamiyati muntazam ravishda oshib bormoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda mamlakatda ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 1 050,3 trln so'mni tashkil etgan va 2024-yilga nisbatan 14,7 % ga oshgan. 2024-yilda ushbu ko'rsatkich 840,1 trln so'mni tashkil etgan.

2026-yil 1-aprel holatiga O'zbekistonda reklama faoliyati va bozor kon'yunkturasini o'rganish yo'nalishida 1 948 ta korxona faoliyat yuritgan. Ushbu ko'rsatkich 2025-yilning mos davriga nisbatan 257 taga ko'p bo'lgan. Bu holat reklama xizmatlari bozorining alohida iqtisodiy faoliyat turi sifatida kengayib borayotganini ko'rsatadi.

Xizmatlar bozorida mahsulotning moddiy shaklga ega emasligi, uni oldindan to'liq baholash imkoniyatining cheklanganligi va iste'molchi qarorining axborotga bog'liqligi reklama xizmatlarining ahamiyatini oshiradi. Shu sababli reklama xizmatining xizmatlar hajmi, mijozlar oqimi, daromad va mehnat unumdorligiga ta'sirini miqdoriy baholash dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Maqolaning asosiy maqsadi — xizmatlar sohasi samaradorligiga reklama xizmatining ta'sirini ekonometrik modellar yordamida baholashning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish hamda O'zbekiston xizmatlar bozori misolida ushbu yondashuvni asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: xizmatlar sohasida reklamaning iqtisodiy funksiyalarini aniqlash; reklama va xizmatlar hajmi o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni nazariy asoslash; reklama samaradorligini baholash uchun mos ekonometrik modelni shakllantirish; modelga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash; reklama xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Reklamaning iqtisodiy samaradorligini miqdoriy baholash marketing va ekonometrika fanlari kesishmasida shakllangan muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Reklama va sotuv hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni ekonometrik usullar yordamida tadqiq etish uzoq tarixga ega.

Assmus, Farley va Lehmann tomonidan amalga oshirilgan meta-tahlilda reklamaning sotuv hajmiga qisqa va uzoq muddatli ta'siri 128 ta ekonometrik model asosida o'rganilgan. Tadqiqotchilar reklama elastikligi model spetsifikatsiyasi, o'lehash usullari, mahsulot turi va tadqiqot sharoitlariga qarab farqlanishini ko'rsatgan.

Henningsen, Heuke va Clement reklama samaradorligi bo'yicha xalqaro elastiklik ma'lumotlar bazasini shakllantirib, marketing xarajatlarini samarali taqsimlashda reklama elastikligini baholash muhimligini ta'kidlagan.

Gallego va hammualliflar reklama xarajatlari bilan sotuv hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni Nerlove–Arrow modelining dinamik yondashuvi asosida Bayesian strukturaviy vaqt qatori modeli yordamida tadqiq qilgan. Ushbu yondashuv reklama ta'sirining kechikib namoyon bo'lishini hisobga olish imkonini beradi.

Xizmatlar marketingi samaradorligini o'rganishda marketing xarajatlarini yakuniy daromad bilan bog'lash masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Keh, Chu va Xu xizmatlar korxonalar misolida marketing xarajatlari, resurslar va daromadlar o'rtasidagi samaradorlikni baholash uchun DEA yondashuvidan foydalangan.

O'zbekiston sharoitida raqamli marketing vositalarining xizmatlar bozoriga ta'sirini ko'p omilli ekonometrik modellar yordamida o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar ham paydo bo'lmoqda. Jumladan, Yahyokhonov xizmatlar bozorida raqamli marketing instrumentlarini baholash uchun log-log OLS modelidan foydalanish yondashuvini taklif etgan.

Mazkur tadqiqotlardan kelib chiqib, reklama xizmatlari samaradorligini baholashda faqat reklama xarajatlari va sotuv hajmi o'rtasidagi oddiy bog'liqlik bilan cheklanmasdan, xizmatlar bozorining umumiy hajmi, raqamli marketing, korxonalar soni va iste'mol talabi kabi omillarni ham modelga kiritish maqsadga muvofiq.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil, elastiklik koeffitsiyentlarini hisoblash, vaqt qatori modellaridan foydalanish va ilmiy abstraksiya usullari tashkil etadi.

Xizmatlar sohasi samaradorligini ifodalovchi natijaviy ko'rsatkich sifatida xizmatlar hajmi yoki xizmat ko'rsatuvchi korxonaning daromadini tanlash mumkin. Reklama omili esa reklama xizmatlariga sarflangan xarajatlar, reklama xizmatlari hajmi yoki reklama kampaniyalari intensivligi orqali ifodalanishi mumkin.

Ko'p omilli ekonometrik modelning umumiy ko'rinishini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \varepsilon$$

bu yerda: Y — xizmatlar sohasi samaradorligini ifodalovchi natijaviy ko'rsatkich; X_1 — reklama xarajatlari yoki reklama xizmatlari hajmi; X_2 — korxonaning yoki hududning aholi daromadlari; X_3 — xizmatlar bozorida faoliyat yurituvchi korxonalar soni; X_4 — raqamli marketingdan foydalanish darajasi; β_0 — ozod had; $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ — regressiya koeffitsiyentlari; ε — tasodifiy xatolik.

Reklamaning nisbiy ta'sirini baholash uchun log-log modeldan foydalanish maqsadga muvofiq:

$$\ln Y = \beta_0 + \beta_1 \ln X_1 + \beta_2 \ln X_2 + \beta_3 \ln X_3 + \beta_4 \ln X_4 + \varepsilon$$

Mazkur modelning asosiy afzalligi shundan iboratki, β_i koeffitsiyentlari elastiklikni ifodalaydi. Masalan, $\beta_1 = 0,20$ bo'lsa, boshqa omillar o'zgarmagan sharoitda reklama xarajatlarning 1 % ga o'sishi xizmatlar natijaviy ko'rsatkichining o'rtacha 0,20 % ga o'zgarishi bilan bog'liq ekanligini anglatadi.

Biroq β_1 ning musbat bo'lishi reklama bilan xizmatlar hajmi o'rtasidagi bog'liqlikning mavjudligini ko'rsatadi, lekin avtomatik ravishda sof sabab-oqibat munosabatini anglatmaydi. Chunki xizmatlar hajmi oshgan korxonalar

reklama uchun ko'proq mablag' ajratishi ham mumkin. Shu sababli endogenlik muammosini kamaytirish uchun reklama xarajatlarining bir yoki bir necha davrga kechiktirilgan qiymatlarini modelga kiritish mumkin:

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln X_{t-1} + \beta_2 \ln X_t + \beta_3 \ln Z_t + \varepsilon_t$$

Bu yerda X_{t-1} — reklama xarajatlarining oldingi davrdagi qiymati. Reklamaning ta'siri darhol emas, ma'lum vaqt kechikishi bilan namoyon bo'lishi mumkin. Shu sababli reklama samaradorligini o'rganishda lagli modellar muhim ahamiyatga ega.

O'ZBEKISTONDA XIZMATLAR VA REKLAMA BOZORINING HOZIRGI HOLATI

O'zbekistonda xizmatlar bozorining umumiy hajmi so'nggi yillarda sezilarli darajada oshgan. Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlar bazasida bozor xizmatlari hajmi 2020-yildagi 297,2 trln so'mdan 2024-yilda 840,1 trln so'mga, 2025-yilda esa 1 050,3 trln so'mga yetgani qayd etilgan.

2025-yil yanvar–sentabr oylarida bozor xizmatlari hajmi 722,2 trln so'mni tashkil etib, 2024-yilning shu davriga nisbatan 14,0 % o'sgan.

Xizmatlar sektorining iqtisodiyotdagi ulushi ham yuqori. 2026-yil yanvar–mart oylarida xizmatlar sohasi yalpi ichki mahsulot tarkibidagi yalpi qo'shilgan qiymatning 56,2 % ini tashkil qilgan.

Reklama faoliyatining institutsional bazasi ham kengaymoqda. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yil 1-aprel holatidagi 1 743 ta reklama va bozorni o'rganish korxonalaridan 2026-yil 1-aprel holatiga kelib ularning soni 1 948 taga yetgan.

2025-yil 1-iyul holatida reklama faoliyati va bozor kon'yunkturasini o'rganish bilan shug'ullanuvchi 1 766 ta tadbirkorlik subyekti qayd etilgan bo'lib, ularning 1 189 tasi Toshkent shahriga to'g'ri kelgan. Bu reklama xizmatlari bozorining hududiy jihatdan yuqori darajada konsentratsiyalanganligini ko'rsatadi.

Reklama va bozor kon'yunkturasini o'rganish xizmatlari hajmi ham o'sish tendensiyasiga ega. 2024-yil yanvar–fevral oylarida ushbu xizmatlar hajmi 436,7 mlrd so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 10,4 % ga oshgan.

Ushbu ko'rsatkichlar reklama xizmatlari bilan xizmatlar sektorining rivojlanishi o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni chuqurroq o'rganish uchun statistik asos mavjudligini ko'rsatadi.

REKLAMA XIZMATINING XIZMATLAR SOHASI SAMARADORLIGIGA TA'SIR MEXANIZMI

Reklamaning xizmatlar sektoriga ta'siri bir nechta kanallar orqali amalga oshadi.

Birinchidan, reklama iste'molchini xizmat turi, narxi, sifati va xizmat ko'rsatuvchi subyekt haqida axborot bilan ta'minlaydi. Xizmat moddiy mahsulotdan farqli ravishda xarid qilinishidan oldin to'liq baholab bo'lmaydigan mahsulot hisoblanganligi sababli axborotning roli yuqori.

Ikkinchidan, reklama yangi mijozlarni jalb qilish imkonini beradi. Mijozlar bazasining kengayishi xizmat ko'rsatish hajmi va korxona daromadining o'sishiga olib kelishi mumkin.

Uchinchidan, reklama brendning bozordagi tan olinishi va raqobatbardoshligini oshiradi. Xizmatlar bozorida bir xil yoki o'xshash xizmatlarni taklif qiluvchi korxonalar ko'p bo'lgan sharoitda iste'molchi tanloviga reklama kommunikatsiyalari ta'sir ko'rsatishi mumkin.

To'rtinchidan, raqamli reklama natijalarni o'lchash imkoniyatini oshiradi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, qidiruv tizimlari va mobil ilovalar orqali reklama kampaniyalarining ko'rishlar soni, bosishlar, murojaatlar va konversiyalarini aniqlash mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, reklama samaradorligini quyidagi ko'rsatkich orqali ham baholash mumkin:

$$ROAS = \text{Reklama orqali olingan daromad} / \text{Reklama xarajatlari}$$

Biroq ROAS reklamaning makroiqtisodiy samaradorligini to'liq ifodalamaydi. Shuning uchun korxona darajasida ROAS bilan birga ekonometrik elastiklik, mijozlar sonining o'sishi, takroriy xaridlar va reklamaning kechikkan ta'sirini ham hisobga olish zarur.

EKONOMETRIK MODELNING AMALIY QO'LLANILISHI

Amaliy tadqiqot uchun hududlar yoki xizmatlar turlari bo'yicha panel ma'lumotlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda kuzatuv birligi sifatida hudud-vaqt yoki xizmat turi-vaqt kombinatsiyasi olinadi.

Panel model quyidagicha ifodalanishi mumkin:

$$\ln Y_{it} = \alpha + \beta_1 \ln AD_{it} + \beta_2 \ln INC_{it} + \beta_3 \ln ENT_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

bu yerda: Y_{it} — i-hududdagi t-davrdagi xizmatlar hajmi; AD_{it} — reklama xizmatlari yoki reklama xarajatlari; INC_{it} — aholi daromadlari; ENT_{it} — xizmat ko'rsatuvchi korxonalar soni; μ_i — hududga xos o'zgarish ta'siri; λ_t — vaqt bo'yicha umumiy ta'sir; ε_{it} — tasodifiy xatolik.

Panel modelning afzalligi shundaki, u hududlar o'rtasidagi kuzatilmaydigan, lekin nisbatan barqaror farqlarni nazorat qilish imkonini beradi.

Modelni baholashdan oldin quyidagi statistik testlarni amalga oshirish zarur: Pearson yoki Spearman korrelyatsiya koeffitsiyenti yordamida dastlabki bog'liqlikni aniqlash; multikollinearlikni Variance Inflation Factor (VIF) orqali tekshirish; qoldiqlarda geteroskedastiklikni Breusch–Pagan yoki White testi yordamida aniqlash; vaqt qatorlari mavjud bo'lsa, stasionarlikni ADF testi yordamida tekshirish; avtokorrelyatsiyani Durbin–Watson yoki Breusch–Godfrey testi orqali aniqlash; modelning umumiy ahamiyatini F-statistika orqali baholash; alohida parametrlarning statistik ahamiyatini t-statistika yordamida tekshirish; determinatsiya koeffitsiyenti R^2 va tuzatilgan R^2 ko'rsatkichlaridan foydalanish.

Reklama ta'sirini chuqurroq o'rganishda quyidagi gipotezalarni ilgari surish mumkin:

H₁: reklama xizmatlari hajmining oshishi xizmatlar bozorining umumiy hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

H₂: reklamanning xizmatlar hajmiga ta'siri bir davr bilan cheklanmaydi va kechikkan ta'sirga ega.

H₃: raqamli reklama an'anaviy reklama kanallariga nisbatan o'lchash imkoniyati yuqori bo'lgan samaradorlik ko'rsatkichlarini shakllantiradi.

H₄: reklama samaradorligi hududlar va xizmat turlari bo'yicha bir xil emas.

Mazkur gipotezalar real kuzatuv ma'lumotlari asosida statistik jihatdan tekshirilishi kerak. Ularning qabul qilinishi yoki rad etilishi model natijalariga bog'liq bo'ladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Rasmiy statistik ma'lumotlar O'zbekistonda xizmatlar bozorining tez kengayayotganini ko'rsatadi. 2020–2025-yillar oralig'ida bozor xizmatlari hajmi 297,2 trln so'mdan 1 050,3 trln so'mgacha oshgan. Shu davrda reklama va bozor kon'yunkturasini o'rganish faoliyatidagi korxonalar soni ham sezilarli darajada o'zgargan. 2026-yil 1-aprel holatiga 1 948 ta korxona faoliyat yuritgani reklama xizmatlari bozorida institutsional taklifning kengayayotganini ko'rsatadi.

Biroq xizmatlar bozorining o'sishini faqat reklama bilan izohlash metodologik jihatdan noto'g'ri bo'ladi. Xizmatlar hajmiga aholi daromadlari, narxlar, investitsiyalar, raqamlashtirish, kreditlash, demografik omillar, turizm, transport va boshqa ko'plab omillar ta'sir qiladi. Shu sababli ekonometrik modelda reklama o'zgaruvchisini boshqa muhim omillar bilan birgalikda baholash lozim.

Reklama xizmatlari bilan xizmatlar hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni baholashda yana bir muhim masala — teskari sababiylikdir. Xizmatlar hajmi yuqori bo'lgan korxonalar reklama uchun ko'proq mablag' sarflashi mumkin. Natijada oddiy korrelyatsiya reklamanning sof ta'sirini oshirib ko'rsatishi mumkin.

Ushbu muammoni hal qilish uchun lagli o'zgaruvchilar, instrumental o'zgaruvchilar, fixed effects yoki difference-in-differences kabi usullardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, hududlar kesimidagi panel ma'lumotlardan foydalanish reklamanning hududiy farqlarini hisobga olish imkonini beradi.

Reklama samaradorligini baholashda faqat xarajatlarning o'sishiga emas, balki reklama xarajatlarning natijaviy ko'rsatkichga nisbatan elastikligiga e'tibor qaratish zarur. Agar reklama xarajatlari 10 % ga oshib, xizmatlar hajmi undan kamroq sur'atda oshsa, reklama xarajatlarning marjinal samaradorligi pasayishi mumkin. Aksincha, xizmatlar hajmining o'sishi reklama xarajatlarning o'sishidan yuqori bo'lsa, reklama investitsiyasining nisbiy samaradorligi oshgan bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, reklama xizmatlarining samaradorligini aniqlash uchun “reklamaga qancha mablag' sarflandi?” degan savoldan ko'ra “qo'shimcha reklama xarajati qanday qo'shimcha iqtisodiy natija berdi?” degan savol muhimroqdir.

XIZMATLAR SOHASIDA REKLAMA SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Ekonometrik tahlil natijalaridan amaliy foydalanish uchun quyidagi yo'nalishlarni taklif etish mumkin.

Birinchidan, xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda reklama xarajatlarini alohida hisobga olish va reklama kanallari bo'yicha ajratib borish lozim. Bu keyinchalik reklama xarajatlarining elastikligini hisoblash imkonini beradi.

Ikkinchidan, reklama kampaniyalarini baholashda faqat ko'rishlar soni yoki auditoriya qamrovini emas, balki murojaatlar, yangi mijozlar, sotuvlar, takroriy xaridlar va mijozning umrboqiy qiymatini ham hisobga olish kerak.

Uchinchidan, raqamli reklama bo'yicha real vaqtga yaqin ma'lumotlar bazasini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunday ma'lumotlar ekonometrik modellarni tez-tez yangilash va reklama strategiyasini moslashtirish imkonini beradi.

To'rtinchidan, hududlar bo'yicha reklama samaradorligini alohida baholash kerak. O'zbekiston hududlari o'rtasida xizmatlar bozorining hajmi va reklama faoliyati sezilarli farq qiladi. Masalan, 2025-yil 1-iyul holatida reklama faoliyati va bozorni o'rganish sohasidagi tadbirkorlik subyektlarining katta qismi Toshkent shahrida joylashgan.

Beshinchidan, reklama samaradorligini baholashda vaqt kechikishini hisobga olish zarur. Ayrim reklama kampaniyalari darhol natija bermaydi; iste'molchining xizmat haqida xabardor bo'lishi, uni taqqoslashi va xarid qarorini qabul qilishi ma'lum vaqt talab qilishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijasida xizmatlar sohasi samaradorligini oshirishda reklama xizmatining iqtisodiy ahamiyati yuqori ekanligi nazariy va statistik jihatdan asoslandi. O'zbekistonda xizmatlar bozori hajmining jadal o'sishi reklama va marketing xizmatlariga bo'lgan talabning ham kengayishi uchun iqtisodiy sharoit yaratmoqda.

Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda O'zbekiston xizmatlar bozori hajmi 1 050,3 trln so'mga yetgan va 2024-yilga nisbatan 14,7 % ga oshgan. Shu bilan birga, 2026-yil 1-aprel holatiga reklama faoliyati va bozor kon'yunkturasini o'rganish sohasida 1 948 ta korxona faoliyat yuritgan. Ushbu dinamikalar reklama xizmatlarini xizmatlar bozorining rivojlanish omillaridan biri sifatida ekonometrik jihatdan tadqiq qilish uchun yetarli ilmiy asos mavjudligini ko'rsatadi.

Maqolada taklif etilgan log-log ko'p omilli regressiya modeli reklama xarajatlarining xizmatlar hajmiga ta'sir elastikligini aniqlash imkonini beradi. Panel ma'lumotlardan foydalanish esa hududiy va vaqt omillarini nazorat qilish orqali modelning ishonchliligini oshiradi.

Shu bilan birga, reklama va xizmatlar hajmi o'rtasidagi oddiy korrelyatsiyani sabab-oqibat munosabati sifatida talqin qilish mumkin emas. Endogenlik, teskari sababiylik, mavsumiylik va boshqa omillarni nazorat qilish uchun lagli modellar, fixed effects, instrumental o'zgaruvchilar va boshqa ekonometrik yondashuvlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, reklama xizmatlari samaradorligini ekonometrik baholash xizmat ko'rsatish korxonalari marketing byudjetini ilmiy asosda taqsimlash, reklama kanallarining rentabelligini aniqlash va mijozlar oqimini boshqarish imkonini beradi. Davlat miqyosida esa reklama xizmatlari bozorining rivojlanishini xizmatlar sektori samaradorligi bilan bog'lovchi statistik monitoring tizimini shakllantirish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. The services market in Uzbekistan grew by 14.7 % in 2025. — 21 January 2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. The number of advertising enterprises has exceeded 1.9 thousand. — 12 May 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. The number of entrepreneurs engaged in advertising increased by 173 units. — 4 July 2025.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Volume of market services rendered (annually, by districts and cities). SIAT statistical database.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Volume of market services rendered (by region) (monthly). SIAT statistical database.

6. Assmus G., Farley J.U., Lehmann D.R. How Advertising Affects Sales: Meta-Analysis of Econometric Results // Journal of Marketing Research. — 1984. — Vol. 21, No. 1. — P. 65–74.
7. Henningsen S., Heuke R., Clement M. Determinants of Advertising Effectiveness: The Development of an International Advertising Elasticity Database and a Meta-Analysis // Business Research. — 2011. — Vol. 4. — P. 193–239.
8. Gallego V., Suárez-García P., Angulo P., Gómez-Ullate D. Assessing the effect of advertising expenditures upon sales: A Bayesian structural time series model // Applied Stochastic Models in Business and Industry. — 2019. — Vol. 35, No. 3. — P. 479–491.
9. Keh H.T., Chu S., Xu J. Efficiency, effectiveness and productivity of marketing in services // European Journal of Operational Research. — 2006. — Vol. 170, No. 1. — P. 265–276.
10. Parsons L.J., Bass F.M. Optimal Advertising-Expenditure Implications of a Simultaneous-Equation Regression Analysis // Operations Research. — 1971. — Vol. 19, No. 3. — P. 822–831.
11. Yahyokhonov N.B. Multifactor Econometric Models for Assessing the Effectiveness of Digital Marketing Instruments in Uzbekistan's Services Market // Academic Journal of Digital Economics and Stability. — 2026.
12. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Main indicators of the service sector in the Republic of Uzbekistan. — 2025.
13. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Main indicators of the service sector in the Republic of Uzbekistan for January–September 2025. — 2025.

SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING TASHKILIIY-IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Jurayev Javohir Xamroqul o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, Toshkent 100000, Uzbekistan, E-mail: javokhir.juraev.work@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Korxonalarning resurslardan foydalanish samaradorligi, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanish yo'nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv vositalarini joriy etishning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri asoslangan. Tadqiqot natijasida korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sanoat korxonasi, iqtisodiy samaradorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, resurslardan foydalanish, mehnat unumdorligi, innovatsiya, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье исследованы вопросы совершенствования организационно-экономических механизмов повышения экономической эффективности промышленных предприятий. Проанализированы основные направления эффективного использования ресурсов, оптимизации производственных затрат, повышения производительности труда и использования производственных мощностей. Обоснована роль инновационных технологий и цифровых инструментов управления в повышении эффективности деятельности предприятий. По результатам исследования разработаны организационно-экономические предложения, направленные на обеспечение устойчивого развития и повышение конкурентоспособности промышленных предприятий.

Ключевые слова: промышленное предприятие, экономическая эффективность, организационно-экономический механизм, использование ресурсов, производительность труда, инновации, цифровизация.

Abstract. In this article examines the improvement of organizational and economic mechanisms for increasing the economic efficiency of industrial enterprises. The study analyzes the effective use of resources, optimization of production costs, improvement of labor productivity, and efficient utilization of production capacities. Particular attention is given to the role of innovative technologies and digital management tools in improving enterprise efficiency. Based on the research findings, organizational and economic proposals are developed to support sustainable development and enhance the competitiveness of industrial enterprises.

Keywords: industrial enterprise, economic efficiency, organizational and economic mechanism, resource utilization, labor productivity, innovation, digitalization.

Kirish

Bugungi kunda sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash, ishlab chiqarish hajmini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda iqtisodiy samaradorlikni oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida korxonalar mavjud moddiy, mehnat, moliyaviy va texnologik resurslardan oqilona foydalanishi, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishi hamda mahsulot tannarxini pasaytirish orqali yuqori iqtisodiy natijalarga erishishi zarur. Shu jihatdan sanoat korxonalarida samaradorlikni oshirishning zamonaviy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligi ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish darajasi, mehnat unumdorligi, mahsulot tannarxi, rentabellik, foyda miqdori va investitsiyalardan foydalanish natijalari kabi ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi. Ushbu ko'rsatkichlarni yaxshilash uchun korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish, boshqaruv tizimini takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va resurs tejamkorligini ta'minlash muhimdir. Ayniqsa, raqamlashtirish va avtomatlashtirish imkoniyatlaridan foydalanish korxonalarning operatsion xarajatlarini kamaytirish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishga ta'sir etuvchi tashkiliy va iqtisodiy omillarni tahlil qilish hamda mavjud mexanizmlarni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida korxonalarning resurslardan foydalanish samaradorligi, ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish, mehnat unumdorligi va moliyaviy natijalarini yaxshilash imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Mazkur yondashuv sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi va uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism

Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish, avvalo, mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan to'liq va oqilona foydalanishni talab etadi. Bunda asosiy e'tibor ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish, xomashyo va materiallar sarfini kamaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish hamda ishlab chiqarishdagi yo'qotishlarni qisqartirishga qaratiladi. Resurslardan foydalanish samaradorligining oshishi mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarning kamayishiga va korxonaning moliyaviy natijalarining yaxshilanishiga olib keladi.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri ishlab chiqarish tannarxini boshqarish hisoblanadi. Tannarx tarkibidagi xomashyo, energiya, mehnat haqi, transport va boshqa xarajatlarni muntazam tahlil qilish orqali ortiqcha sarflarni aniqlash mumkin. Xarajatlarni markazlar bo'yicha hisobga olish, normativlardan foydalanish va xarajatlarning rejalashtirilgan ko'rsatkichlardan og'ishini baholash korxonaga moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish ham iqtisodiy samaradorlikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Buning uchun xodimlarning malakasini oshirish, mehnat jarayonlarini to'g'ri tashkil etish, zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish va ish vaqtining samarasiz sarflanishini kamaytirish zarur. Mehnat unumdorligining oshishi ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilan birga, mahsulot birligiga sarflanadigan mehnat xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etish sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishning istiqbolli mexanizmlaridan hisoblanadi. Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, raqamli monitoring vositalari, zamonaviy ishlab chiqarish uskunalari va ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalaridan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarining aniqligi va tezkorligini oshiradi. Natijada mahsulot sifati yaxshilanib, texnologik yo'qotishlar va ishlab chiqarishdagi nosozliklar kamayadi.

Energiya resurslaridan samarali foydalanish ham sanoat korxonalari xarajatlarini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Energiya sig'imi yuqori bo'lgan ishlab chiqarish korxonalarida energiya sarfini monitoring qilish, energiya tejamkor uskunalardan foydalanish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish orqali sezilarli iqtisodiy samara olish mumkin. Shu sababli energiya samaradorligini korxonaning umumiy iqtisodiy strategiyasi bilan bog'lash maqsadga muvofiqdir.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirishda korxonaning boshqaruv tizimi ham alohida o'rin tutadi. Qarorlarni qabul qilish jarayonini tezlashtirish, bo'linmalar o'rtasidagi funksional aloqalarni takomillashtirish va mas'uliyatni aniq taqsimlash boshqaruv samaradorligini oshiradi. Shuningdek, asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarni muntazam monitoring qilish rahbariyatga mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash va tegishli boshqaruv choralari ko'rish imkonini beradi.

Investitsiya siyosatini samarali tashkil etish sanoat korxonalarining uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini ta'minlashning muhim shartidir. Investitsiya loyihalarini tanlashda ularning rentabelligi, qaytish muddati, ishlab chiqarish quvvatiga ta'siri va kelgusidagi iqtisodiy natijalarini kompleks baholash lozim. Ayniqsa, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yuqori unumdor texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan investitsiyalar korxonaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda mahsulot sifatini boshqarish va bozor talablariga mos ishlab chiqarishni tashkil etish ham muhimdir. Yuqori sifatli va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish korxonaga yangi bozorlarni egallash, mijozlar bazasini kengaytirish va sotish hajmini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, talabni oldindan tahlil qilish va ishlab chiqarish hajmini bozor ehtiyojlariga moslashtirish ortiqcha zaxiralar shakllanishining oldini oladi.

Korxonaning iqtisodiy samaradorligini baholashda faqat foyda miqdoriga tayanish yetarli emas. Rentabellik darajasi, mehnat unumdorligi, fond qaytimi, mahsulot tannarxi, aylanma mablag'lar aylanish tezligi, ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish koeffitsiyenti kabi ko'rsatkichlarni o'zaro bog'liq holda tahlil qilish zarur. Bunday kompleks yondashuv korxonaning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda samaradorlikni oshirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Umuman olganda, sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish mexanizmi resurslardan foydalanish, xarajatlarni boshqarish, mehnat unumdorligi, innovatsiyalar, investitsiyalar, energiya tejamkorligi va boshqaruv jarayonlarini yagona tizim asosida takomillashtirishni talab qiladi. Ushbu yo'nalishlarning o'zaro uyg'unligi korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta'minlashga imkon beradi. Shuning uchun tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirishda aniq ko'rsatkichlarga asoslangan monitoring, iqtisodiy tahlil va samaradorlikni baholash tizimini joriy etish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar

Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri korxona ichki imkoniyatlaridan foydalanish darajasini oshirishdir. Bunda ishlab chiqarish quvvatlarining bandligi, xomashyo sarfi, mehnat unumdorligi, energiya iste'moli va mahsulot tannarxi kabi ko'rsatkichlarni muntazam monitoring qilish zarur. Ichki imkoniyatlarni aniqlash orqali qo'shimcha investitsiyalarsiz ham ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Shu sababli korxonada samaradorlikni baholash tizimi nafaqat yakuniy moliyaviy natijalarni, balki ishlab chiqarish jarayonining har bir bosqichidagi yo'qotishlarni ham qamrab olishi lozim.

Tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning samaradorligini oshirish uchun korxonada asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarning maqsadli qiymatlarini belgilash va ularning amaldagi natijalar bilan taqqoslanishini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq. Quyidagi jadvalda sanoat korxonalarida samaradorlikni oshirishning asosiy yo'nalishlari va ularning kutiladigan iqtisodiy natijalari umumlashtirilgan.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish mexanizmlari. 1-jadval.

Samaradorlik yo‘nalishi	Asosiy ko‘rsatkich	Takomillashtirish chorasi	Kutiladigan natija
Resurslardan foydalanish	Material sig‘imi	Xomashyo sarfini optimallashtirish	Mahsulot tannarxi pasayadi
Mehnat samaradorligi	Mehnat unumdorligi	Ish jarayonlarini takomillashtirish	Ishlab chiqarish hajmi oshadi
Energiya samaradorligi	Energiya sig‘imi	Energiya tejamkor texnologiyalar	Xarajatlar kamayadi
Ishlab chiqarish quvvati	Quvvatdan foydalanish	Uskunalaridan foydalanish vaqtini optimallashtirish	Ishlab chiqarish hajmi ortadi
Innovatsion rivojlanish	Innovatsion mahsulot ulushi	Yangi texnologiyalarni joriy etish	Raqobatbardoshlik oshadi
Moliyaviy boshqaruv	Rentabellik	Xarajat va daromadlarni optimallashtirish	Foyda va rentabellik oshadi

Mazkur yondashuv asosida korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmini “tahlil – rejalashtirish – amalga oshirish – monitoring – baholash” ketma-ketligi asosida tashkil etish mumkin. Dastlab mavjud iqtisodiy holat va foydalanilmayotgan ichki imkoniyatlar aniqlanadi, keyin samaradorlikni oshirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar belgilanadi. Amalga oshirilgan tadbirlarning natijalari esa rentabellik, tannarx, mehnat unumdorligi va resurslar qaytimi kabi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi. Bunday tizimli mexanizm korxonada boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshirib, iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini yanada yaxshilash imkonini beradi.

Sanoat korxonalarida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirishning birinchi yo‘nalishi natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini shakllantirishdan iborat. Bunda korxonaning har bir tarkibiy bo‘linmasi uchun ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi, tannarx, resurslar sarfi va rentabellik bo‘yicha aniq maqsadli ko‘rsatkichlarni belgilash taklif etiladi. Ko‘rsatkichlarning muntazam monitoring qilinishi rejalashtirilgan va amaldagi natijalar o‘rtasidagi tafovutlarni tezkor aniqlash imkonini beradi. Shu asosda boshqaruv qarorlarini faktik ma’lumotlarga tayangan holda qabul qilish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish - resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishdir. Buning uchun xomashyo va materiallar sarfining me‘yorlarini qayta ko‘rib chiqish, ishlab chiqarishdagi texnologik yo‘qotishlarni aniqlash hamda energiya va material sig‘imini muntazam tahlil qilish zarur. Xarajatlarni faqat umumiy hajmda emas, balki mahsulot turi, ishlab chiqarish uchastkasi va xarajat elementlari kesimida baholash korxonaga iqtisodiy samara bermayotgan jarayonlarni aniqlash imkonini beradi. Natijada tannarxni pasaytirish va mavjud resurslar hisobiga ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun ichki imkoniyatlar yuzaga keladi.

Uchinchi taklif raqamli boshqaruv va ma’lumotlarga asoslangan iqtisodiy monitoring tizimini joriy etish bilan bog‘liq. Korxonaning ishlab chiqarish, moliyaviy va logistika ma’lumotlarini yagona axborot tizimida shakllantirish orqali resurslar harakati, buyurtmalar, ishlab chiqarish quvvati va xarajatlarni tezkor nazorat qilish mumkin. Zamonaviy tahliliy vositalardan foydalanish iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishini oldindan baholash va ehtimoliy muammolarni aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuv boshqaruvning tezkorligini oshirib, qaror qabul qilishda subyektivlikni kamaytiradi.

To'rtinchi yo'nalish innovatsion-investitsion faollikni kuchaytirishdan iborat. Korxona tomonidan amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarini tanlashda faqat dastlabki xarajatlar emas, balki investitsiyaning qaytish muddati, kutilayotgan pul oqimi, ishlab chiqarish tannarxiga ta'siri va qo'shimcha daromad yaratish imkoniyatlarini kompleks baholash lozim. Ayniqsa, energiya tejankor uskunalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va raqamli texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli samaradorlikni oshirishi mumkin. Shu bilan birga, har bir loyiha bo'yicha rejalashtirilgan va amaldagi iqtisodiy natijalarni taqqoslash investitsiya siyosatining samaradorligini baholash imkonini beradi.

Beshinchi taklif - korxonaning samaradorlikni boshqarish mexanizmini uzluksiz takomillashtirishdir. Bunda "rejalashtirish–amalga oshirish–monitoring–baholash–tuzatish" tamoyiliga asoslangan boshqaruv siklini shakllantirish maqsadga muvofiq. Har bir davr yakunida rentabellik, mehnat unumdorligi, material va energiya sig'imi, ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish hamda mahsulot tannarxi bo'yicha natijalar qayta baholanib, keyingi davr uchun aniq chora-tadbirlar belgilanadi. Mazkur mexanizmning uzluksiz ishlashi korxonaning ichki imkoniyatlarini muntazam aniqlash, xarajatlarni nazorat qilish va iqtisodiy samaradorlikni bosqichma-bosqich oshirish uchun amaliy asos yaratadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish zamonaviy bozor sharoitida korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Bunda samaradorlikni faqat foyda hajmi bilan emas, balki mavjud ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish darajasi, mahsulot tannarxi, mehnat unumdorligi, rentabellik va ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish kabi ko'rsatkichlar majmuasi orqali baholash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot davomida sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikka ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida resurslardan foydalanish, mehnat unumdorligi, energiya samaradorligi, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish, innovatsion faollik va moliyaviy boshqaruv yo'nalishlari ajratib ko'rsatildi. Ushbu omillarning har birini alohida boshqarish bilan bir qatorda, ularni yagona tashkiliy-iqtisodiy mexanizm doirasida o'zaro bog'liq holda takomillashtirish zarur.

Sanoat korxonalarida mahsulot tannarxini pasaytirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim ichki imkoniyatlaridan biri hisoblanadi. Xomashyo va materiallar sarfini optimallashtirish, texnologik yo'qotishlarni kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish hamda energiya tejankor texnologiyalardan foydalanish mahsulot birligiga to'g'ri keladigan xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi. Shu sababli xarajatlarni muntazam tahlil qilish va ularni optimallashtirish korxonaning iqtisodiy siyosatining doimiy yo'nalishi bo'lishi lozim.

Mehnat unumdorligini oshirish ham korxona iqtisodiy samaradorligining muhim shartlaridan biridir. Ishlab chiqarish jarayonlarini oqilona tashkil etish, xodimlarning kasbiy malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va mehnat vaqtining samarasiz sarflanishini kamaytirish orqali bir xodimga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish hajmini oshirish mumkin. Bu esa ishlab chiqarish hajmining ko'payishi va mehnat xarajatlarining nisbiy kamayishiga olib keladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish korxonaning mavjud iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish imkonini beradi. Uskunalarining bekor turib qolishini kamaytirish, texnik xizmat ko'rsatishni takomillashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimal rejalashtirish orqali qo'shimcha kapital qo'yilmalarsiz ishlab chiqarish hajmini oshirish imkoniyati mavjud. Shu jihatdan ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish koeffitsiyentini muntazam monitoring qilish muhim ahamiyatga ega.

Sanoat korxonalarining uzoq muddatli samaradorligini ta'minlashda innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, iqtisodiy ma'lumotlarni real vaqt rejimida monitoring qilish va tahliliy axborotlardan

foydalanish boshqaruv qarorlarining tezkorligi va asoslanganligini oshiradi. Raqamlashtirish natijasida resurslar harakati, xarajatlar va ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini yanada aniq nazorat qilish imkoniyati shakllanadi.

Korxonalarining investitsion faoliyatini takomillashtirish ham iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim shartidir. Investitsiya loyihalarini tanlashda ularning iqtisodiy samarasi, investitsiyaning qaytish muddati, qo'shimcha daromad yaratish imkoniyati va mahsulot tannarxiga ta'sirini kompleks baholash lozim. Bunday yondashuv moliyaviy resurslarning samarasiz yo'naltirilishining oldini olib, korxonaning ishlab chiqarish va texnologik salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Taklif etilayotgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning muhim jihati "rejalashtirish-amalga oshirish-monitoring-baholash-tuzatish" tamoyiliga asoslangan uzluksiz boshqaruv tizimini shakllantirishdan iborat. Ushbu tizim orqali korxonaning rejalashtirilgan va amaldagi ko'rsatkichlari muntazam taqqoslanadi, mavjud tafovutlarning sabablari aniqlanadi va zarur boshqaruv choralari belgilanadi. Natijada korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish jarayoni bir martalik tadbir emas, balki uzluksiz boshqaruv jarayoniga aylanadi.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni baholash uchun kompleks ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiq. Xususan, rentabellik, mahsulot tannarxi, mehnat unumdorligi, material sig'imi, energiya sig'imi, fond qaytimi va ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasi o'zaro bog'liq holda tahlil qilinishi kerak. Mazkur ko'rsatkichlar asosida korxonaning mavjud iqtisodiy holatini baholash va samaradorlikni oshirishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash mumkin.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish quvvatlarini samarali boshqarish, innovatsiyalarni joriy etish, raqamlashtirish va investitsion faoliyatni kuchaytirishning kompleks uyg'unligiga asoslanishi lozim. Mazkur yo'nalishlarni yagona boshqaruv tizimida birlashtirish korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta'minlash uchun zarur tashkiliy-iqtisodiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1]. Porter M.E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press, 1985.

[2]. Drucker P.F. *Management Challenges for the 21st Century*. New York: HarperBusiness, 1999.

[3]. Kaplan R.S., Norton D.P. *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. Boston: Harvard Business School Press, 1996.

[4]. OECD. *The Digital Transformation of SMEs*. Paris: OECD Publishing, 2021.

[5]. World Bank. *Productivity Growth and Innovation in Emerging Markets*. Washington, DC: World Bank, 2020.

[6]. Жураев Жавохир Хамрокул угли. Организационно-экономические механизмы снижения себестоимости продукции и повышения рентабельности на промышленных предприятиях. *Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*, 1(18), 4–9. (2026). <https://e-conferences.org/index.php/rus/article/view/1508>

[7]. Jurayev Javohir Xamroqul o'g'li. Mechanisms of using digital technologies to increase the economic efficiency of industrial enterprises. *Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*, 1(18), 15–18. (2026). <https://e-conferences.org/index.php/usa/article/view/1507>

[8]. Kosimova D., Ruziev Kh., Juraev J. Methodology for developing optimal-system models to improve investment efficiency in regions: evidence from the Kashkadarya region. *Engineer*, 2026. DOI: 10.56143/x6731d18.

QASHQADARYO VILOYATI SUV XO‘JALIGIDA INSTITUTSIONAL ISLOHOTLAR (2017–2026-YILLAR)

Tashmuradov Umidbek Mirza o‘g‘li
QarDU mustaqil tadqiqotchisi, Qarshi, O‘zbekiston
e-mail: tashmurodovumidbek@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada 2017–2026-yillarda O‘zbekiston suv xo‘jaligini boshqarishda amalga oshirilgan tub institutsional o‘zgarishlar va ularning Qashqadaryo viloyatidagi in‘ikosi tarixiy-huquqiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi islohotlarning bosqichlari, huquqiy mantig‘i va hududiy natijalarini birlamchi manbalar asosida yoritishdan iborat. Tadqiqot qonunchilik hujjatlarining rasmiy matnlari, idoraviy hisobotlar, Jahon banki sharhlari, viloyat arxiv va statistika materiallariga tayanadi; tarixiylik, qiyosiy-tarixiy va xronologik tahlil usullari qo‘llanildi. Natijalar islohotlar uch yo‘nalishda tizimli javob berganini ko‘rsatadi: boshqaruv sohasida Suv xo‘jaligi vazirligining mustaqil maqomi tiklanib, havza tamoyili yangi asosda saqlab qolindi; iqtisodiy sohada suvni yetkazib berish xarajatlarini qoplash va suv tejashni rag‘batlantirish mexanizmlari yagona paketga birlashtirildi; strategik sohada 2030-yilgacha mo‘ljallangan konsepsiya va strategiyalar qabul qilindi. Qashqadaryo viloyati bu jarayonda faol maydon bo‘lib, mustaqillik davrida ilk bor viloyat suv xo‘jaligi bo‘yicha alohida hukumat qarori qabul qilindi. Maqolada islohotlarning ochiq masalalari – ijro sig‘imi, kadrlar salohiyati va yangi iqtisodiy mexanizmlarning barqarorligi ham qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: suv xo‘jaligi, institutsional islohotlar, havza boshqaruvi, Qashqadaryo viloyati, suv tejovchi texnologiyalar, xarajatlarni qoplash.

Аннотация. В статье в историко-правовом аспекте анализируются коренные институциональные преобразования в управлении водным хозяйством Узбекистана в 2017–2026 годах и их отражение в Кашкадарьинской области. Цель исследования – на основе первичных источников раскрыть этапы, правовую логику и региональные результаты реформ. Исследование опирается на официальные тексты нормативно-правовых актов, ведомственные отчёты, обзоры Всемирного банка, материалы областного архива и статистики; применены принципы историзма, сравнительно-исторический и хронологический методы. Результаты показывают, что реформы дали системный ответ по трём направлениям: в сфере управления восстановлен самостоятельный статус Министерства водного хозяйства при сохранении бассейнового принципа на новой основе; в экономической сфере механизмы возмещения затрат на подачу воды и стимулирования водосбережения объединены в единый пакет; в стратегической сфере приняты концепции и стратегии до 2030 года. Кашкадарьинская область стала активной площадкой этого процесса: впервые за годы независимости было принято отдельное постановление правительства по водному хозяйству области. В статье также отмечены открытые вопросы реформ – исполнительский потенциал, кадровое обеспечение и устойчивость новых экономических механизмов.

Ключевые слова: водное хозяйство, институциональные реформы, бассейновое управление, Кашкадарьинская область, водосберегающие технологии, возмещение затрат.

Abstract. The article provides a historical and legal analysis of the fundamental institutional changes in water management in Uzbekistan in 2017–2026 and their impact on the Kashkadarya region. The purpose of the study is to reveal the stages, legal logic and regional outcomes of the reforms on the basis of primary sources. The research draws on official texts of legislative acts, departmental reports, World Bank reviews, and regional archival and statistical materials; the principle of historicism and comparative-historical and chronological methods were applied. The results show that the reforms offered a systemic response in three directions: in governance, the independent status of the Ministry of Water Resources was restored while the basin principle was preserved on a new basis; in economics, mechanisms for recovering water delivery costs and encouraging water saving were combined into a single package; in strategy, concepts and strategies up to 2030 were adopted. The Kashkadarya region became an active arena of this process: for the first time since independence, a separate government resolution on the regional water sector was adopted. The article also identifies the open issues of the reforms, namely implementation capacity, human resources and the sustainability of the new economic mechanisms.

Keywords: water management, institutional reforms, basin management, Kashkadarya region, water-saving technologies, cost recovery.

KIRISH

Suv resurslari taqchilligi Markaziy Osiyo, xususan, O‘zbekiston uchun iqtisodiy taraqqiyot va oziq-ovqat xavfsizligining hal qiluvchi omiliga aylangan. Bu muammo Qashqadaryo viloyatida ayniqsa

keskin namoyon bo‘ladi: viloyat sug‘orma dehqonchiligining katta qismi Qarshi magistral kanali nasos stansiyalari kaskadi orqali yetkazib beriladigan suvga tayanadi, bu esa suv xo‘jaligini boshqarish sifatini hudud rivojining bevosita shartiga aylantiradi.

2017-yildan boshlangan davr O‘zbekiston suv xo‘jaligi tarixiga islohotlarning eng zich va izchil bosqichi sifatida kirdi: o‘n yildan kamroq vaqt ichida soha mustaqil vazirlik maqomini qaytarib oldi, ikki uzoq muddatli konsepsiya va strategiya qabul qilindi, suv tejashning davlat rag‘batlari yaratildi, suvni yetkazib berish xarajatlarini qoplashning iqtisodiy mexanizmi ishga tushirildi. Mazkur maqolaning maqsadi ushbu institutsional burilishning huquqiy mantig‘i, bosqichlari va Qashqadaryo viloyatidagi in‘ikosini tahlil qilishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning manbaviy asosini qonunchilik hujjatlarining rasmiy matnlari (Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, qonunlar), Suv xo‘jaligi vazirligining rasmiy nashrlari, Jahon bankining qishloq xo‘jaligiga davlat xarajatlari bo‘yicha sharhi, Qashqadaryo viloyat davlat arxivi va statistika boshqarmasi materiallari hamda soha faxriylari bilan o‘tkazilgan og‘zaki tarix suhbatlari tashkil etadi. Tahlilda tarixiylik va xolislik tamoyillari, qiyosiy-tarixiy, xronologik va muammoli-xronologik usullar qo‘llanildi; me‘yoriy hujjatlar ularning qabul qilinish sharoiti va ijro natijalari bilan birgalikda o‘rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshqaruv tizimining qayta qurilishi. Islohotlarning umumiy siyosiy doirasini 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan Harakatlar strategiyasi belgilab berdi. Unda qishloq xo‘jaligini modernizatsiyalash va suv resurslaridan oqilona foydalanish ustuvor yo‘nalishlar qatoriga kiritildi [1]. Yangi davrning suv sohasidagi ilk yirik qarori Qashqadaryoga bevosita daxldor bo‘ldi. 2017-yil 19-mayda Qarshi magistral kanali nasos stansiyalari kaskadini kapital ta‘mirlash to‘g‘risidagi PQ-2977-son qaror qabul qilindi [2]. Shu tariqa islohotlar viloyat uchun mavhum ma‘muriy o‘zgarish emas, eng og‘riqli muammoga berilgan amaliy javob sifatida boshlandi [12, B. 157].

Hal qiluvchi qadam 2018-yilda qo‘yildi. 17-apreldagi PF-5418-son Farmon bilan Suv xo‘jaligi vazirligi faoliyati tashkil etildi [3], shu kungi PQ-3672-son qaror esa uning tuzilmasi va vazifalarini belgilab berdi [4]. Natijada 1996-yilgi birlashuvdan yigirma ikki yil o‘tib suv xo‘jaligi mustaqil vazirlik maqomini qaytarib oldi. Muhimi, islohot havza tamoyilini bekor qilmadi, balki irrigatsiya tizimlari havza boshqarmalari vazirlikning hududiy tayanch bo‘g‘ini sifatida saqlanib, Amu-Qashqadaryo ITHB mustaqil tarmoq vazirligining viloyatdagi to‘la vakolatli vakiliga aylandi.

Strategik va iqtisodiy mexanizmlar. Islohotlarning mazmuniy o‘zagini 2019–2020-yillar hujjatlari tashkil etdi. PF-5742-son Farmon yer va suv resurslaridan samarali foydalanish Konsepsiyasini tasdiqlab, ilk bor yer osti suvlaridan foydalanish masalasini ham tizimli qo‘ydi [5]. Uning ijrosi doirasida respublika bo‘yicha qariyb 40 ming gektar foydalanishdan chiqqan yer qayta muomalaga kiritildi. Qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasi [6] suv tejash va irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiyalashni agrar siyosatning tayanch ustunlari sifatida mustahkamladi.

Iqtisodiy sohada chinakam burilish Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-maydagi 310-son qarori bilan yuz berdi: suvni yetkazib berish xarajatlarini qoplash mexanizmi suv tejashni rag‘batlantirish tadbirlari bilan yagona paketga bog‘landi [7]. Butun mustaqillik davri mobaynida iqtisodchilar suvning «bepul resurs» maqomini tejamkorlikning bosh to‘sig‘i sifatida ko‘rsatib kelgan edilar [13, B. 118]. Endi to‘lov «jazolovchi» emas, «tarbiyalovchi» vosita sifatida loyihalandi – iste‘molchiga bir vaqtning o‘zida subsidiya, imtiyozli kredit va texnologik ko‘mak taklif etildi. Sohaning o‘z uzoq muddatli hujjati – suv

xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan Konsepsiyasi [8] davrida suv iste'molchilari uyushmalari soni 1500 dan 1850 taga yetdi [12, B. 159].

Nazorat va xavfsizlik. 2021-yil 6-apreldagi PF-6200-son Farmon suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish uchun shaxsiy javobgarlik institutini aniq lavozimlarga bog'ladi [9]. Umumiy vazifa aniq mansabdor shaxsning o'lchanadigan majburiyatiga aylantirildi. 2023-yilda yangi tahrirda qabul qilingan «Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida»gi qonun [11] asosida viloyatdagi Tallimarjon, Chimqo'rg'on, Pachkamar to'g'onlari va kaskad inshootlari yuqori sinfli obyektlar sifatida yangi talablar rejimiga o'tkazildi.

Viloyat darajasidagi manzilli dastur. Institutsional o'zgarishlarning viloyatdagi eng yorqin ifodasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 23-fevraldagi 94-son qarori bo'ldi – mustaqillik davrida ilk bor viloyat suv xo'jaligi bo'yicha alohida hukumat qarori qabul qilindi [10]. Hujjatda aniq, o'lchanadigan maqsadli parametrlar belgilandi (1-jadval).

1-jadval. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 23-fevraldagi 94-son qarorida Qashqadaryo viloyati uchun belgilangan maqsadli parametrlar [10]

Ko'rsatkich	Boshlang'ich holat	Maqsadli ko'rsatkich
Sho'rlangan maydonlar, ming gektar	232,3	227,8
«Smart Water» tizimi o'rnatilgan obyektlar, dona	73	342
Onlayn monitoringga ulanadigan nasos stansiyalari, dona	—	62
Raqamli kuzatuvga o'tkaziladigan vertikal quduqlar, dona	—	256
Qayta muomalaga kiritiladigan yerlar, ming gektar	—	1,5

Viloyatga alohida qaror berilishining o'zi institutsional siljish ko'rsatkichidir, markaz hududlar bilan umumiy topshiriqlarda emas, manzilli dasturlarda ishlay boshladi. Raqamli monitoring obyektlari avvalo eng mas'uliyatli nuqtalarga – kaskad stansiyalari, magistral kanallarning suv taqsimlash tugunlari va sho'rlanish xavfi yuqori massivlarga yo'naltirildi, bajarilish esa choraklik kesimda kuzatildi.

Tarixiy qiyos institutsional siklning mazmunini yaqqol ko'rsatadi. 1996-yilda suv xo'jaligi agrar vazirlikka qo'shilganida asosiy dalil boshqaruvni ixchamlashtirish bo'lgan bo'lsa, 2018-yilgi ajratishda sohaning strategik mustaqil ahamiyati birinchi o'ringa chiqdi. Tanglik davrida resurslarni jamlash, taraqqiyot davrida esa ixtisoslashuv talab etildi – institutsional shakl davr vazifalariga ergashdi. Islohotlar ko'lamini xalqaro ekspertiza ham tasdiqlaydi: Jahon banki irrigatsiyaga yo'naltirilayotgan davlat xarajatlarini YaIMning 0,3–0,8 foizi darajasida baholab, bu ko'rsatkich mintaqadagi eng yuqorilar qatorida ekanini qayd etgan [15, C. 34].

Shu bilan birga, davrning ochiq masalalari ham mavjud. Birinchidan, islohotlar sur'ati bilan joylardagi ijro sig'imi o'rtasida tabiiy taranglik yuzaga keldi. Ikkinchidan, kadrlar masalasi hal qiluvchi bo'g'in bo'lib qoldi: Konsepsiyaning o'zida soha xodimlarining atigi 42 foizga yaqini oliy ma'lumotli ekani qayd etilgan [8]. Uchinchidan, to'lov, subsidiya va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining barqaror natijalari kelgusi yillarda to'la namoyon bo'ladi.

XULOSA

2017-yildan keyingi institutsional o'zgarishlar suv xo'jaligining uch asosiy muammosiga tizimli javob berdi. Boshqaruv tugunini mustaqil vazirlik va yangilangan havza tizimi, iqtisodiy masalani

xarajatlarni qoplash va subsidiya mexanizmlari, strategik muammoni esa 2030-yilgacha mo'ljallangan konsepsiya va strategiyalar yecha boshladi. Qashqadaryo viloyati bu jarayonda passiv obyekt emas, faol maydon sifatida ko'rinadi. Davrning ilk yirik qarori ham, ilk viloyat dasturi ham aynan unga qaratildi. Islohotlarning uzoq muddatli samaradorligi kadrlar salohiyatini oshirish, raqamli suv hisobini kengaytirish va yangi iqtisodiy mexanizmlarni barqarorlashtirishga bog'liq bo'lib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni // lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-maydagi PQ-2977-son qarori // lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 17-apreldagi PF-5418-son «O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni // lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 17-apreldagi PQ-3672-son qarori // lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-iyundagi PF-5742-son «Qishloq xo'jaligida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni // lex.uz.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktabrdagi PF-5853-son «O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni // lex.uz.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-maydagi 310-son «Qishloq xo'jaligida suvdan foydalanish samaradorligini oshirish va suvni yetkazib berish bo'yicha xarajatlarni qoplash chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori // lex.uz.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi PF-6024-son «O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni // lex.uz.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-apreldagi PF-6200-son «Suv resurslaridan foydalanish sohasida davlat boshqaruvi va nazorat tizimini yanada takomillashtirish hamda suv xo'jaligi obyektlari xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni // lex.uz.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 23-fevraldagi 94-son «2021-yilda Qashqadaryo viloyatida irrigatsiya va melioratsiya ishlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori // lex.uz.
11. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 30-avgustdagi O'RQ-865-son «Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida»gi Qonuni // lex.uz.
13. Sultonov, A.S., Xudoyberganov, Z.Ya., Qo'chqorova, S.A. Suv xo'jaligi iqtisodiyoti. — Toshkent: Sharq, 2007.
14. Irrigation and Drainage in Republic of Uzbekistan: Past, Present and Future. — 2nd ed. — Tashkent, 2022.
15. Третий обзор государственных расходов на сельское хозяйство. Узбекистан. — Вашингтон: Всемирный банк, 2026.
16. Jabbarova, I.X. The History of Water Resources Management in Central Asia: The Soviet Legacy and Institutional Changes of the Independence Period (1991–2025) // SCIENTIA: Interdisciplinary Research. — Reykjavík, 2026. — P. 197–198.

QASHQADARYO VILOYATIDA SUV ISTE'MOLCHILARI UYUSHMALARI VA MIROBLIK AN'ANASI: SUV BOSHQARUVINING QUYI BO'G'INI ISLOHOTI (2003–2012-YILLAR)

Jabbarova Iqbol Xo'jamuratovna
Qarshi davlat universiteti, Qarshi, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda 2003-yilda boshlangan suv xo'jaligi islohotining quyi bo'g'ini bo'lgan suv iste'molchilari uyushmalarining Qashqadaryo viloyatida shakllanishi va rivojlanishi 2003–2012-yillar misolida tarixiy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda uyushmalar fermerlashuv jarayonining bevosita natijasi sifatida vujudga kelgani asoslanadi. Ularning paydo bo'lishiga shirkat xo'jaliklarining tugatilishi oqibatida egasiz qolayotgan ichki sug'orish va zovur tarmoqlarini boshqarish zarurati sabab bo'lgan. Maqolada uyushmalarining nodavlat notijorat tashkilot sifatidagi huquqiy maqomi va ularni tashkil etishda qo'llanilgan hududiy-jamoa hamda gidravlik tamoyillar yoritiladi. Shuningdek, ilk yillardagi moliyaviy-texnik muammolar tahlil qilinadi. Badal yig'ilishining pastligi, texnika va malakali kadrlar tanqisligi, a'zolik ongining sust shakllanishi. 2000-yillar oxiri va 2010-yillar boshida amalga oshirilgan yiriklashtirish jarayoni natijasida viloyatdagi uyushmalar soni 172 tadan 147 taga qisqardi. Bu jarayon ularning tashkiliy barqarorligini mustahkamlagan bo'lsa-da, davlat vasiyligining kuchayishi mustaqilligini ma'lum darajada chekladi. Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, uyushmalar faoliyatida an'anaviy miroblik instituti, hashar va navbat tartibi kabi mahalliy suv boshqaruvi madaniyati yangi huquqiy shaklda qayta tiklangani asoslanadi. Aynan shu davomiylik institutning qishloq jamoasi tomonidan qabul qilinishini yengillashtirgani ko'rsatib beriladi. Tadqiqot havza boshqarmasi arxivi hujjatlari, muzey materiallari, og'zaki tarix manbalari va ilmiy adabiyotlar tahliliga tayanadi.

Kalit so'zlar: suv iste'molchilari uyushmasi, miroblik, fermerlashuv, hashar, badal, konsolidatsiya, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация. В статье на примере 2003–2012 гг. исследуются формирование и развитие ассоциаций водопотребителей в Кашкадарьинской области как низового звена реформы водного хозяйства, начатой в Узбекистане в 2003 г. Обосновывается, что ассоциации возникли как непосредственный результат процесса фермеризации. Их появление было обусловлено необходимостью управления внутрихозяйственными оросительными и коллекторно-дренажными сетями, оставшимися бесхозными вследствие ликвидации ширкатных хозяйств. Рассматриваются правовой статус ассоциаций как негосударственных некоммерческих организаций, а также территориально-общинный и гидравлический принципы их создания. Анализируются финансово-технические проблемы первых лет: низкий уровень сбора членских взносов, нехватка техники и квалифицированных кадров, медленное формирование членского самосознания. В результате процесса укрупнения, осуществлённого в конце 2000-х – начале 2010-х гг., число ассоциаций в области сократилось со 172 до 147. Этот процесс укрепил их организационную устойчивость, однако усиление государственной опеки в определённой мере ограничило их самостоятельность. Научная новизна статьи состоит в обосновании того, что в деятельности ассоциаций в новой правовой форме возродилась местная культура водопользования – традиционный институт мирабов, хашир и очерёдность водораспределения. Показано, что именно эта преемственность облегчила восприятие нового института сельской общиной. Исследование основано на анализе документов архива бассейнового управления, музейных материалов, источников устной истории и научной литературы.

Ключевые слова. ассоциация водопотребителей, мирабство, фермеризация, хашир, членский взнос, консолидация, Кашкадарьинская область.

Abstract. The article examines the formation and development of water consumers' associations in Kashkadarya region, the lower tier of the water-management reform launched in Uzbekistan in 2003, over the period 2003–2012. It argues that the associations emerged as a direct outcome of farm

restructuring. Their establishment was driven by the need to manage on-farm irrigation and drainage networks left without an owner following the dissolution of shirkat (collective) farms. The article describes the legal status of the associations as non-governmental non-profit organisations and the territorial-community and hydraulic principles applied in their creation. It also analyses the financial and technical problems of the early years: low collection of membership fees, shortages of machinery and qualified personnel, and the slow development of members' sense of ownership. As a result of the consolidation carried out in the late 2000s and early 2010s, the number of associations in the region decreased from 172 to 147. This process strengthened their organisational stability, although the growth of state tutelage limited their autonomy to a certain extent. The scientific novelty of the article lies in demonstrating that the local culture of water governance, namely the traditional mirab institution, hashar (communal labour) and rotational water distribution, was revived in a new legal form within the associations' activities. It is shown that this continuity facilitated the acceptance of the new institution by rural communities. The study draws on documents from the basin administration archive, museum materials, oral history sources and scholarly literature.

Keywords: *water consumers' association, mirab, farm restructuring, hashar, membership fee, consolidation, Kashkadarya region.*

KIRISH

Suv resurslaridan oqilona foydalanish va sug'orish tizimlarini samarali boshqarish Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston qishloq xo'jaligi uchun hamisha hayotiy ahamiyatga ega bo'lib kelgan. Mustaqillik yillarida agrar sohada amalga oshirilgan tub islohotlar suv xo'jaligini boshqarish tizimini ham qayta tashkil etishni taqozo etdi. 2003-yilda boshlangan suv xo'jaligi islohoti ikki darajada amalga oshirildi. Yuqori darajada boshqaruv ma'muriy-hududiy tamoyildan havza tamoyiliga o'tkazildi. Quyi darajada esa shirkat xo'jaliklarining tugatilishi natijasida egasiz qolayotgan ichki sug'orish va zovur tarmoqlarini boshqarish maqsadida suv iste'molchilari uyushmalari tizimi joriy etildi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning manbaviy asosini Amu-Qashqadaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi joriy arxivi hujjatlari, viloyat suv xo'jaligi boshqarmasi muzeyi materiallari, normativ-huquqiy hujjatlar, og'zaki tarix ma'lumotlari hamda xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar tashkil etadi. Ular tarixiylik, xolislik, qiyosiy-tarixiy va tizimli tahlil usullari asosida o'rganilib, uyushmalar faoliyatining asosiy tendensiyalari muhokama qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

2003-yilgi suv xo'jaligi islohoti ikki qatlamda kechdi: yuqori qatlamda boshqaruv havza tamoyiliga o'tkazilgan bo'lsa, quyi qatlamda shirkat xo'jaliklarining tarqatilishi natijasida egasiz qolayotgan ichki sug'orish va zovur tarmoqlarini qabul qilib olish uchun suv iste'molchilari uyushmalari tizimi yaratildi. Tarixshunoslikda uyushmalar tajribasi asosan respublika miqyosida, institutsional iqtisodiyot nuqtayi nazaridan o'rganilgan [1; 2]; ularning viloyat darajasidagi shakllanish tarixi va an'anaviy suv boshqaruvi madaniyati bilan aloqasi maxsus tadqiq etilmagan. Tezis Amu-Qashqadaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi joriy arxivi, viloyat suv xo'jaligi boshqarmasi muzeyi materiallari, og'zaki tarix va ilmiy adabiyotlarga tayanadi.

Uyushmalarning paydo bo'lishi fermerlashuvning bevosita natijasi edi. Prezidentning 2003-yil 24-martdagi PF-3226-son Farmoni zarar ko'rib ishlayotgan shirkatlarni bosqichma-bosqich fermer

xo'jaliklariga aylantirish yo'lini belgilab berdi [3]. Qashqadaryoda 2003–2007-yillarda shirkatlarning mutlaq ko'pchiligi tugatilib, suvdan foydalanuvchi mustaqil subyektlar soni bir necha yuzdan o'n minglab birlikka ko'paydi. Har bir fermer bilan alohida suv munosabatini yuritish davlat tizimi uchun imkonsiz bo'ldi. Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 21-iyuldagi 320-son qarori birlamchi bo'g'inda uyushmalarni tuzishni nazarda tutdi [4]. O'zbekistonda bu institut ko'p mamlakatlardagidek uzoq evolyutsion jarayon mahsuli emas, balki ichki tarmoqlar egasiz qolish xavfi real tus olgan sharoitda tezkor islohot vositasi sifatida dunyoga keldi [1, 758–773-b.].

Huquqiy maqom nodavlat notijorat tashkilot sifatida belgilandi. Uyushma a'zolarining umumiy yig'ilishi tomonidan boshqarilib, faoliyati ustav asosida yuritildi, moliyaviy manbasi badal to'lovlaridan iborat bo'ldi, zimmasiga ichki tarmoqlarni saqlash va ta'mirlash, suvni iste'molchilar o'rtasida taqsimlash, suv hisobi hamda havza tuzilmalari bilan shartnomaviy munosabatlarni yuritish vazifalari yuklatildi [5, 42–43-b.]. Dastlab hukumat qarori va namunaviy ustav asosida tuzilgan uyushmalar keyinchalik suv qonunchiligiga kiritilgan o'zgartishlar orqali qonun darajasida mustahkamlandi [6] – bu institutning vaqtinchalik kompaniya emas, suv munosabatlarining doimiy subyekti sifatida qaror topganini ko'rsatadi.

Viloyatda uyushmalarni tashkil etish 2003–2005-yillarda ommaviy tus oldi. Tarqatilayotgan har bir shirkat hududida, qoida tariqasida, bitta uyushma tuzilib, unga hududdagi barcha fermer va boshqa suv iste'molchilari a'zo bo'ldilar. 2006-yilga kelib viloyatda 172 ta uyushma 455,9 ming gektar sug'oriladigan maydonga xizmat ko'rsatar edi [7, 151–152-b.]. Tuzilish tamoyilida ikki yondashuv qo'llanildi. Aksariyati tugatilgan shirkatlar hududi, ya'ni ijtimoiy jamoa negizida, ayrimlari kanal yoki tarmoq, ya'ni gidravlik birlik negizida shakllantirildi. Qiyosiy tadqiqotlar gidravlik tamoyil suv taqsimoti jihatidan maqbulroq, jamoa tamoyili esa a'zolarining o'zaro ishonchi va yig'ilish intizomi jihatidan ustun ekanini ko'rsatadi [8].

Institutning tarixiy o'ziga xosligi shundaki, uyushmalar amaliyotida an'anaviy suv boshqaruvi instituti – miroblik qayta jonlandi. O'rta asrlar va xonliklar davrida vohada suv xo'jaligini bosh mirob boshqargan, yirik kanallar miroblar, ikkinchi darajali ariqlar ariq oqsoqollari tasarrufida bo'lgan, suv tanqis paytlarda «mardiquraq» deb atalgan qat'iy navbat tartibi qo'llanilgan, ariqlarni tozalash hashar yo'li bilan bajarilgan. 2003-yildan keyin uyushmalarning suv taqsimotchisi lavozimi xalq orasida ham, rasmiy hujjatlarda ham «mirob» nomini oldi, ish mazmuni esa asrlar davomida sayqallangan navbat yuritish san'atiga tayandi [9]. Bu davomiylik yangi institutning qishloq jamoasi tomonidan qabul qilinishini yengillashtirdi. Fermer uchun mirob tushunarli va nufuzli figura edi. Suv nizolarining mutlaq ko'pchiligi ham quyi darajada, miroblar va uyushma kengashlari ishtirokida kelishuv tartibida hal etilib bordi – an'anaviy kelishuv madaniyati yangi huquqiy qobiqda ishlashda davom etdi [6]. Shu ma'noda 2003-yil islohoti nafaqat yangilik, balki XX asr boshida uzilgan an'ananing zamonaviy shaklda tiklanishi hamdir.

Biroq ilk yillar jiddiy qiyinchiliklar bilan kechdi. Tadqiqotlar uyushmalarning aksariyati texnika va mablag'siz, kichik shtat bilan ish boshlaganini, badal yig'ilishi past darajada qolganini, a'zolarining bir qismi uyushmani o'z tashkiloti emas, davlatning yana bir idorasi sifatida qabul qilganini ko'rsatadi [2, 1035–1038-b.]. Viloyat materiallarida ham dastlabki yillarda daromadning xarajatni qoplamasligi, ekskavator va boshqa texnikaning deyarli yo'qligi, ichki tarmoqlarni tozalash hajmlarining talabdan ancha ortda qolishi qayd etilgan [10]. Davlat texnik o'jizlikni yumshatish choralari ko'rdi – mashina-traktor parklari xizmati, lizing mexanizmlari, xalqaro loyihalar doirasida texnika yetkazib berish [11, 18-b.], biroq bu ko'mak tizimli emas, tanlab olingan xarakterda bo'lib, texnika bilan ta'minlanganlik uyushmalar o'rtasida keskin farqlanib, xizmat sifatidagi tabaqalanishning bosh omillaridan biriga aylandi. Uyushma raislari, hisobchilari va miroblari uchun suv hisobi, shartnoma yuritish, moliyaviy hisobot va nizolarni hal etish asoslari bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslari tashkil etildi [12, 5–6-b.], ularning ko'lami ehtiyojdan ortda qolgan bo'lsa-da, sohaga yangi avlod boshqaruvchilarini olib kirdi.

Muammolarga javoban 2000-yillarning oxiri – 2010-yillar boshida uyushmalarni yiriklashtirish va tartibga solish jarayoni kechdi. Kichik, hayotga layoqatsiz uyushmalar qo‘shnilariga birlashtirildi, xizmat hududlari gidravlik tamoyil asosida qayta ko‘rildi, davlat ro‘yxatidan qayta o‘tkazish, ustavlarni yangi talablarga moslashtirish va hisobot intizomini kuchaytirish tadbirlari o‘tkazildi. Natijada 2012-yilga kelib viloyatda 147 ta uyushma faoliyat yuritib, ularning xizmatida 20 450 kilometr ichki sug‘orish tarmog‘i, o‘n uch mingdan ortiq gidrotexnik inshoot va to‘qqiz mingdan ziyod gidropost turardi [7, 152-b.]. Konsolidatsiya uyushmalarining o‘rtacha ko‘lamini oshirib, tashkiliy barqarorligini mustahkamladi. Ayni paytda davlat vasiyligining kuchayishi ularning jamoat tashkiloti sifatidagi mustaqilligini ma‘lum darajada chekladi. Iqtisodiy jihatdan uyushma badali suv xo‘jaligida haqiqiy to‘lov institutining ilk ko‘rinishi bo‘ldi. Iste‘molchi ilk bor suv yetkazib berishning narxi borligini his qila boshladi, biroq magistral bo‘g‘in xarajatlari byudjet zimmasida qoldi [13, 67-b.].

XULOSA

Birinchidan, suv iste‘molchilari uyushmalari fermerlashuvning muqobil emas, majburiy hamrohi sifatida qisqa muddatda ommaviy joriy etildi va viloyat suv xo‘jaligining quyi qavatini butunlay yangi institutsional asosga o‘tkazdi. Ikkinchidan, institutning ijtimoiy qabul qilinishini miroblik, hashar va navbat tartibi kabi an‘anaviy suv boshqaruvi madaniyatining yangi huquqiy shaklda tiklanishi ta‘minladi – bu mustaqillik davri islohotlarining tarixiy an‘ana bilan uzviyligini ko‘rsatadi. Uchinchidan, uyushmalarining «yuqoridan» tashkil etilgani, moliyaviy-texnik bazasining zaifligi va a‘zolikning sekin shakllanishi ularning real salohiyatini cheklab, davlat ko‘magiga ehtiyojni saqlab qoldi, ilg‘or uyushmalar ko‘p hollarda kuchli rahbar va faol yig‘ilish an‘anasi shakllangan jamoalarda yuzaga keldi – institut muvaffaqiyatining hal qiluvchi omili qoidalar emas, odamlar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Veldwisch G.J., Mollinga P.P. Lost in transition? The introduction of water users associations in Uzbekistan // *Water International*. – 2013. – Vol. 38, № 6. – P. 758–773.
2. Abdullaev I., Kazbekov J., Manthritlake H., Jumaboev K. Water user groups in Central Asia: emerging form of collective action in irrigation water management // *Water Resources Management*. – 2010. – Vol. 24, № 5. – P. 1029–1043.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003-yil 24-martdagi PF-3226-son «Qishloq xo‘jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo‘nalishlari to‘g‘risida»gi Farmoni // *lex.uz*.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 21-iyuldagi 320-son «Suv xo‘jaligini boshqarishni tashkil etishni takomillashtirish to‘g‘risida»gi qarori // *lex.uz*.
5. *Irrigation and Drainage in Republic of Uzbekistan: Past, Present and Future*. – 2nd Edition. – Tashkent: Ministry of Water Resources, 2022.
6. O‘zbekiston Respublikasining 1993-yil 6-maydagi 837-XII-son «Suv va suvdan foydalanish to‘g‘risida»gi Qonuni // *lex.uz*.
7. Jabbarova I.X. Qashqadaryo vohasi irrigatsiya tarixi (1925–2024 yy.): monografiya. – Qarshi: Qarshi davlat universiteti, 2026.
8. Sehring J. *The Politics of Water Institutional Reform in Neopatrimonial States: A Comparative Analysis of Kyrgyzstan and Tajikistan*. – Wiesbaden: VS Verlag, 2009.
9. Og‘zaki tarix: Polvonqul To‘liyev, «Nuroni» jamg‘armasi Qarshi tumani bo‘limi raisi axboroti. – 2022-yil, 18-noyabr.
10. Djumaboev K., Rakhmatullaev S., Abdullaev I. *Institutional change in irrigation management: Case of Water Consumer Associations in Uzbekistan*. – 2017.
11. Топилдиев С. Ўзбекистонда аграр муносабатлар ривожланишининг тарихий жиҳатлари: Иқт. фан. ном. дисс. автореф. – Тошкент, 2011.

12. Jonikulov Sh., Kholliiev Sh., Mamatov I. Suv xo'jaligi uchun malakali mutaxassislar tayyorlashning muhim masalalari // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2016. – № 2. – B. 4–6.
13. Bazarov B.A. Suv resurslaridan foydalanishning iqtisodiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.

QASHQADARYO VOHASI NODAVLAT UNIVERSITETLARINING XALQARO HAMKORLIK ALOQALARI (OSIYO TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI MISOLIDA)

Berdiyaroova Gulandon

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti stajor o'qituvchisi (Qarshi shahri)

berdiyarovagulandon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Qashqadaryo vohasida faoliyat yuritib kelayotgan nodavlat oliy ta'lim muassasalarining xalqaro hamkorlik aloqalari, xususan, Osiyo Texnologiyalari Universiteti misolida atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotda ta'lim sifatini oshirish, xalqaro ta'lim standartlarini joriy etish hamda xorijiy OTMlar bilan qo'shma ta'lim dasturlarini yo'lga qo'shish borasidagi yutuqlar yoritib berilgan. Shuningdek, mintaqadagi nodavlat universitetlarning global ta'lim bozoriga integratsiyalashuvi, talaba va professor-o'qituvchilar almashinuvi dasturlari hamda xalqaro investitsiyalarni jalb qilish istiqbollari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maqola natijalari hududda nodavlat ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va xalqaro aloqalarni kengaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda foydalanishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo vohasi, nodavlat universitet, xalqaro hamkorlik, Osiyo Texnologiyalari Universiteti, qo'shma dasturlar, ta'lim integratsiyasi, akademik almashinuv.

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the international cooperation relations of non-state higher education institutions operating in the Kashkadarya oasis, using the example of the Asia Technologies University. The study highlights achievements in improving educational quality, introducing international educational standards, and establishing joint educational programs with foreign higher education institutions. Furthermore, it scientifically substantiates the prospects for integrating the region's non-state universities into the global educational market, student and faculty exchange programs, and attracting international investments. The results of the article are intended to be used in developing practical recommendations for further advancing the non-state education system and expanding international ties in the region.

Keywords: Kashkadarya oasis, non-state university, international cooperation, Asia Technologies University, joint programs, educational integration, academic exchange.

Аннотация

В данной статье подробно анализируются международные связи негосударственных высших учебных заведений, действующих в Кашкадарьинском оазисе, на примере Университета Азиатских Технологий. В исследовании освещены достижения в области повышения качества образования, внедрения международных образовательных стандартов, а также налаживания совместных образовательных программ с зарубежными вузами. Также научно обоснованы перспективы интеграции негосударственных университетов региона в глобальный рынок образования, программ академического обмена студентами и преподавателями, а также привлечения международных инвестиций. Результаты статьи предназначены для использования при разработке практических рекомендаций по дальнейшему развитию системы негосударственного образования и расширению международных связей в регионе.

Ключевые слова: Кашкадарьинский оазис, негосударственный университет, международное сотрудничество, Университет Азиатских Технологий, совместные программы, образовательная интеграция, академический обмен.

Kirish (Introduction)

So'nggi yillarda jadallik bilan rivojlanib borayotgan global integratsiya jarayonlari, raqamli texnologiyalar va ilmiy jamiyatining shakllanib borishi ta'lim tizimiga yangicha strategik vazifalarni yuklamoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasida so'nggi paytlarda oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro ta'lim bilan integratsiyalashuv jarayonlarini yo'lga qo'yish davlat siyosatining asosiy yondashuvlaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda mazkur soha bo'yicha bir qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilingan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni** bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da ta'lim sifatini oshirish, xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlarning reytinglariga kirish, shuningdek, xalqaro akademik mobillikni rivojlantirish va yetakchi xorijiy OTMlar bilan hamkorlikni aloqalarini yo'lga qo'yishchoralari qat'iy belgilab qo'yilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining **"Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-637-son)** hamda nodavlat ta'lim xizmatlarini ko'rsatish faoliyatini tartibga soluvchi tegishli qonunchilik hujjatlari mamlakatimizda sog'lom raqobat muhitini yaratib, nodavlat oliy ta'lim muassasalari (OTM) faoliyatining kengayishiga imkoniyatlar yaratdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining va Vazirlar Mahkamasining qator qarorlarida mamlakatning turli hududlarida xorijiy davlat universitetlarining filiallari hamda zamon talabi doirasidagi nodavlat universitetlarni tashkil etish va ularning xalqaro oliy ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish masalalariga alohida e'tibor berilmoqda. Lekin, mamlakatimizning markaziy shaharlaridan nisbatan chetroqda joylashgan Qashqadaryo vohasi kabi demografik va hududiy jihatdan katta salohiyatga ega hududlarda faoliyat olib borayotgan nodavlat universitetlarning xalqaro aloqalar masalasidagi faoliyati va ularda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni yuzaga chiqarish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan o'rganilmagan.

Bugungi kunda Qashqadaryo vohasida faoliyat yuritayotgan nodavlat universitetlarning xalqaro ta'lim muassasalari bilan olib borayotgan hamkorlik aloqalarini tahlil qilish, iintegratsiya jarayonlaridagi o'ziga xos holatlarni aks ettirish ushbu maqolaning maqsadi hisoblanadi.

Metodologiya (Methods)

Qashqadaryo vohasidagi nodavlat oliy ta'lim muassasalarining xorijiy davlatlar ta'lim muassasalari bilan olib borayotgan hamkorlik aloqalarini tahlil qilishda tizimli yondashuv, qiyosiy va statistik tahlil hamda ekspert baholash metodlaridan foydalanildi.

Bugungi kunda Osiyo texnologiyalari universiteti dunyoning 10 dan ortiq mamlakatlaridagi 20 dan ziyod oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik memorandumlari va institutlararo shartnomalar imzolagan. Universitetjahonning Polsha, Portugaliya, Ruminiya, Chexiya, Ozarbayjon, Qozog'iston, Filippin, Hindiston, Birlashgan Arab Amirliklari, Janubiy Korea va Janubiy Afrika Respublikasi davlatlarining oliy ta'lim muassasalari shular jumlasidan.

2025-yil avgust oyida universitetning kafedra mudirlari, 7 nafar professor-o'qituvchisi hamda 5 nafar talabasi Xalqaro aloqalar bo'yicha prorektor boshchiligida mustaqillikning 34 yilligini Birlashgan Arab Amirliklarida nishonladilar. So'ngra professor-o'qituvchilar 2025-yil 1–6-sentabr kunlari Hindistondagi Parul universitetida o'tkazilgan "International Week" tadbirlarida ishtirok etishdi.¹⁷⁸ Parul universiteti bilan almashinuv memorandumini tuzildi. Ushbu hamkorlik memorandumini asosida talabalar va professor-o'qituvchilar uchun bir qator xalqaro dasturlar tashkil etilgan: "Summer and Winter Schools" (qisqa

¹⁷⁸OsiyotexnologiyalariuniversitetivaParuluniversitetialmashinuvmemorandum, 2025-yil.

muddatli trening dasturlari), “International Week” (networking tashriflari), “Student Semestr Exchange” (bir semestrlik o‘qish), “Distinguished Professor Program” va “Visiting Lecturer Program” (dars o‘tish dasturlari). Ilmiy darajaga ega ustozlar uchun Parul universiteti aspirantlariga ikkinchi ilmiy rahbarlik, taqrizchilik va baholovchilik qilish imkoniyati ham mavjud.¹⁷⁹

2025-yilning sentabr oyida universitetning 16 nafar professor-o‘qituvchisi va talabasi Hindistonda bo‘ldi. Professor-o‘qituvchilar “International Week” tadbirlarida faol ishtirok etdi, iqtidorli talabalar esa Parul universitetida tashkil etilgan “Artificial Intelligence” kurslarida qatnashib, zamonaviy bilim va tajriba orttirdi.¹⁸⁰

Osiyo texnologiyalari universiteti Qozog‘istonning eng nufuzli oliygohlaridan biri – Al-Forobiy nomidagi Qozog‘iston milliy universitetida “Qo‘shma ta’lim” dasturi asosida iqtisodiyot, ta’limda axborot texnologiyalari, lingvistika (ingliz tili) yo‘nalishlarida magistraturada tahsil olish imkonini qo‘lga kiritdi. 2025-yilning 4–6-avgust kunlari universitet jamoasi Al-Forobiy nomidagi Qozog‘iston milliy universitetiga tashrif buyurib, ikki oliy ta’lim muassasasi o‘rtasida hamkorlik memorandumini imzolandi. Kelishuv doirasida professor-o‘qituvchi va magistrantlarni stajirovkaga yuborish, qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etish, xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlarni birgalikda o‘tkazish va qo‘shma loyihalarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan.¹⁸¹

Natijalar (Results)

Mustaqillikning dastlabki yillarda milliy ta’lim tizimining huquqiy-me’yoriy asoslari yaratilgan bo‘lsa, so‘nggi yillarda “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunning yangi tahriri, 2030-yilgacha oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi” kabi hujjatlar tizimni yangi sifat bosqichiga ko‘tardi.

Universitetlar misolidagi tahlil shuni ko‘rsatdiki, xalqaro hamkorlik turli shakllarda – qo‘shma ta’lim dasturlari, ikki diplomli ta’lim, akademik mobillik, qo‘shma ilmiy loyihalar va konferensiyalar ko‘rinishida amalga oshirilgan.

Nodavlat universitetlar, jumladan Osiyo texnologiyalari universiteti so‘nggi yillarda xalqaro hamkorlik yo‘nalishida sezilarli yutuqlarga erishdi. Bu muassasa Hindiston, Qozog‘iston, Polsha, Ruminiya, Janubiy Koreya kabi davlatlarning universitetlari bilan faol aloqalar o‘rnatib, qo‘shma dasturlar va akademik almashinuvlarni yo‘lga qo‘ydi.

2025-yilning aprel oyida Erasmus+ dasturi doirasida Lyublin shahridagi Korxona va boshqaruv oliy kolleji (WSPA) professori Dr. Maja Wolny bilan uchrashuvga mezbonlik qildi. Tadbir davomida xorijlik mehmon “Polsha iqtisodiyoti, Lyublin shahri hamda WSPA universiteti” mavzusida taqdimot o‘tkazdi; ishtirokchilar Erasmus+ loyihasi doirasida o‘qish va amaliyot o‘tash imkoniyatlari haqida batafsil ma’lumot oldilar.¹⁸²

Osiyo texnologiyalari universiteti	Parul universiteti (Hindiston)	Almashinuv memorandumini	2025
Osiyo texnologiyalari universiteti	Al-Forobiy nomidagi QMU (Qozog‘iston)	Ilmiy hamkorlik	2025

¹⁷⁹Parul University International Relations Office. Cooperation Programs Guide, 2025.
¹⁸⁰Osiyotexnologiyalariuniversitetirasmiyaxborotkanali // https://t.me/OTU_Life
¹⁸¹Osiyotexnologiyalariuniversitetiva Al-ForobiynomidagiQozog‘istonmilliyuniversitetihamkorlikmemorandumini, 2025-yil 4–6-avgust.
¹⁸²OsiyotexnologiyalariuniversitetivaLyublinkorxonavaboshqaruvoliykolleji (WSPA) hamkorlikma’lumotlari, 2025-yil aprel.

Osiyo texnologiyalari universiteti	Hindistonda tajriba orttirgan ishtirokchilar	16	2025
------------------------------------	--	----	------

1-jadval. Osiyotexnologiyalari universitetining 2025-yildagi hamkorlik aloqalari

Muhokama (Discussion)

Nodavlat universitetlarning xalqaro hamkorlikdagi faolligi ularning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omilidir. Davlat OTMlaridan farqli o'laroq, nodavlat universitetlar o'z faoliyatini to'liq moliyaviy mustaqillik asosida tashkil etadi, bu esa ularni innovatsion yondashuvlar va xalqaro standartlarni tezkor joriy etishga undaydi. Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilish nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari uchun nafaqat institutsional nufuzni oshirish, balki talabalarni jalb etish hamda ta'lim xizmatlari sifatini yuksaltirishga xizmat qiluvchi muhim strategik vosita hisoblanadi.

Osiyo texnologiyalari universiteti tajribasi nodavlat sektorning xalqaro integratsiyaga moslashuvchanligini yaqqol ko'rsatadi. Universitet qisqa muddat ichida turli mintaqalardagi – Yevropa, Osiyo va MDH davlatlaridagi oliygohlar bilan hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ydi. Bu hamkorlik qo'shma ta'lim dasturlari, akademik almashinuvlar, xalqaro konferensiyalar va qo'shma ilmiy loyihalarni qamrab oladi. Universitetning xalqaro aloqalar departamenti bu jarayonni tizimli ravishda boshqarib, hamkorlikning samaradorligini ta'minlamoqda.

Nodavlat universitetlarda xalqaro hamkorlikning yana bir muhim yo'nalishi – chet tillarini o'qitish sifatini oshirishdir. Xorijlik mutaxassislar va volontyorlarni jalb etish, til markazlarini tashkil etish va xalqaro sertifikatlar (IELTS, TOEFL) olishga tayyorlash kabi chora-tadbirlar talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ularning xalqaro dasturlarda ishtirok etish va xorijda ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Til kompetensiyasi xalqaro hamkorlikning asosiy shartlaridan biri ekanini hisobga olsak, bu yo'nalishdagi say'-harakatlar alohida ahamiyatga ega.

Xulosa (Conclusion)

Nodavlat oliy ta'lim muassasalarining xalqaro hamkorlikdagi tajribasi ularning akademik salohiyatini namoyon etadi. Garchi bu muassasalar nisbatan yangi bo'lsa-da, ular qisqa muddat ichida sezilarli xalqaro aloqalar tarmog'ini yaratishga muvaffaq bo'ldi. Bu ularning maqsadli strategiyasi, moslashuvchanligi va innovatsion yondashuvi natijasidir. Nodavlat universitetlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli xalqaro hamkorlik uchun universitet yoshidan ko'ra uning maqsadlari, strategiyasi va faolligi muhimroqdir.

Qashqadaryo vohasidagi nodavlat universitetlar mintaqaning xalqaro ta'lim aloqalari markaziga aylanish salohiyatiga ega. Ular xorijiy universitetlar, olimlar va talabalarni jalb etib, hududning xalqaro ko'rinishini oshirmoqda. Mahalliy yoshlar uchun esa bu universitetlar yashash joyida turib xalqaro standartlarga mos ta'lim olish imkoniyatini yaratdi. Shu tariqa, nodavlat universitetlar mintaqaviy taraqqiyot va xalqaro integratsiya o'rtasidagi ko'priq vazifasini bajarmoqda. Ularning faoliyati vohaning intellektual salohiyatini oshirishga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, nodavlat universitetlar xalqaro hamkorlikda davlat OTMlaridan farqli ravishda yanada moslashuvchan yondashuvni namoyish etadi. Ular bozor talablariga tez javob beradi, zamonaviy dasturlarni (sun'iy intellekt, IT, menejment) joriy etadi va xalqaro hamkorlarni jalb etishda tashabbuskorlik ko'rsatadi. Shu bilan birga, nodavlat sektorning xalqaro hamkorligi hali shakllanish bosqichida bo'lib, uning barqarorligini ta'minlash uchun institutsional mexanizmlarni mustahkamlash va sifat kafolatini oshirish zarur.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston oliy ta'limida xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: xalqaro hamkorlikning huquqiy-boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish; qo'shma ta'lim dasturlari va ikki diplomli ta'limni kengaytirish; professor-o'qituvchi va

talabalar mobilligini rag'batlantirish; xalqaro grant va fondlar bilan hamkorlikni kuchaytirish; xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirgan holda joriy etish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir). – Toshkent, 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 416 b.
5. Parul University International Relations Office. Cooperation Programs Guide, 2025.
6. Osiyo texnologiyalari universiteti va Lyublin korxona va boshqaruv oliy kolleji (WSPA) hamkorlik ma'lumotlari, 2025-yil aprel.
7. Osiyo texnologiyalari universiteti va Al-Forobiy nomidagi Qozog'iston milliy universiteti hamkorlik memorandum, 2025-yil 4–6-avgust.
8. Osiyo texnologiyalari universiteti rasmiy sayti. – <https://otu.uz>

O'ZBEKISTON AGROEKSPORTIDA GEOGRAFIK DIVERSIFIKATSIYA VA TASHQI SAVDO RISKLARI

Raximov Feruz Uyg'unovich'

¹ Guliston Davlat Universiteti mustaqil izlanuvchisi, Jizzax viloyat, O'zbekiston
e-mail: feruzmba@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston agroeksportining 2019–2025-yillardagi geografik tarkibi Herfindahl–Hirschman indeksi (HHI) asosida tahlil qilinadi. Empirik ma'lumotlarga ko'ra, agroeksport 1,313 mlrd AQSh dollaridan 2,246 mlrd dollarga oshgan, HHI esa 0,16–0,23 oralig'ida shakllanib, 2025-yilda 0,20 ni tashkil etgan. Tahlil eksport geografiyasining diversifikatsiyasi tashqi talab, narx, geosiyosiy, tranzit va to'lov risklarini yumshatishi, eksport tushumlari barqarorligini oshirishi va eksportchilar muzokara pozitsiyasini kuchaytirishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, yangi bozorlarga chiqish sertifikatlash, logistika va marketing xarajatlarini talab qilishi sabab diversifikatsiya "bozorlar sonini ko'paytirish" emas, balki risk va rentabellik bo'yicha muvozanatli eksport portfelini shakllantirish sifatida qaralishi lozim.

Kalit so'zlar: eksport diversifikatsiyasi, agroeksport, HHI, bozor konsentratsiyasi, tashqi savdo riski, barqarorlik.

Аннотация. В статье анализируется географическая структура агроэкспорта Узбекистана в 2019–2025 гг. на основе индекса Херфиндаля–Хиршмана (HHI). Согласно эмпирическим данным, объем агроэкспорта вырос с 1,313 млрд долл. США до 2,246 млрд долл., тогда как HHI колебался в диапазоне 0,16–0,23 и в 2025 году составил 0,20. Анализ показывает, что географическая диверсификация экспорта может смягчать риски внешнего спроса, ценовые, геополитические, транзитные и платежные риски, повышать устойчивость экспортных поступлений и усиливать переговорные позиции экспортеров. Вместе с тем выход на новые рынки требует затрат на сертификацию, логистику и маркетинг. Поэтому диверсификацию следует рассматривать не как простое увеличение числа рынков, а как формирование сбалансированного экспортного портфеля с учетом соотношения риска и доходности.

Ключевые слова: диверсификация экспорта, агроэкспорт, HHI, концентрация рынка, внешнеторговый риск, устойчивость.

Abstract. This article examines the geographic structure of Uzbekistan's agro-exports in 2019–2025 using the Herfindahl–Hirschman Index (HHI). According to the empirical dataset, agro-export value increased from USD 1.313 billion to USD 2.246 billion, while HHI fluctuated between 0.16 and 0.23 and stood at 0.20 in 2025. Geographic diversification can reduce exposure to country-specific demand, price, geopolitical, transit and payment shocks, improve the stability of export revenues and strengthen exporters' bargaining position. However, entry into new markets requires certification, logistics and marketing

costs. Therefore, diversification should be treated not as the simple expansion of the number of destinations, but as the formation of a balanced export portfolio combining risk mitigation and profitability.

Keywords: export diversification, agro-exports, HHI, market concentration, foreign trade risk, resilience.

KIRISH

Global savdoda tashqi shoklar tez-tez takrorlanayotgan sharoitda eksportning bitta yoki bir nechta bozorlarga haddan tashqari bog‘lanib qolishi makroiqtisodiy va korporativ risklarni kuchaytiradi. Eksport bozorini qisqa muddatda almashtirish, ayniqsa tez buziluvchi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarida, har doim ham oson emas. Shu sababli eksport geografiyasini diversifikatsiyalash tashqi savdo siyosatining faqat o‘rish emas, balki barqarorlik maqsadiga ham xizmat qiladi. IMF tadqiqotlarida diversifikatsiya sektor va bozorlarga xos shoklarning iqtisodiyotga uzatilishini kamaytiruvchi omil sifatida qayd etiladi [Giri va boshq., 2019: 4]. JST tahlili esa eksport konsentratsiyasi savdo shartlari tebranishlarini statistik jihatdan kuchaytirishini ko‘rsatadi [Jansen, 2004: 14].

O‘zbekiston uchun mazkur masala agroeksportda alohida ahamiyatga ega. Jahon banki hisobotida mamlakatning meva-sabzavot eksporti tarixan Rossiya va Qozog‘iston kabi bozorlarga kuchli yo‘nalgani, cheklangan bozorlar soniga yuqori tayanish esa narx va talab o‘zgarishlariga zaiflikni oshirishi qayd etilgan [World Bank, 2018: 8]. Shu nuqtai nazardan, 2019–2025-yillardagi HHI dinamikasi eksportning nafaqat hajmini, balki uning geografik risk profilini ham baholash imkonini beradi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning empirik bazasi 2019–2025-yillarda mamlakatlar kesimida agroeksport qiymati va ulushlari bo‘yicha taqdim etilgan ma’lumotlardan iborat. Geografik konsentratsiya Herfindahl–Hirschman indeksi orqali baholandi. Indeks quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$HHI_t = \sum s_{it}^2 \quad (1)$$

bu yerda s_{it} — i-mamlakatning t-yildagi jami agroeksportdagi ulushi. HHI qancha past bo‘lsa, eksport geografiyasi shuncha muvozanatli; indeksning oshishi esa eksport tushumlarining oz sonli bozorlarda ko‘proq jamlanishini anglatadi. Mazkur tadqiqot deskriptiv xarakterga ega: yetti yillik qator HHI va eksport o‘rish o‘rtasida sababiy bog‘liqlikni isbotlash uchun yetarli emas, biroq risk profilidagi o‘zgarishni ko‘rsatadi.

1-jadval. Agroeksport va geografik konsentratsiya dinamikasi

Yil	Agroeksport, mlrd AQSh doll.	HHI	Eng yirik bozor	Ulushi, %
2019	1,313	0,16	Qirg‘iziston	28,1
2020	1,117	0,17	Rossiya	23,0
2021	1,006	0,16	Rossiya	29,1
2022	1,188	0,23	Rossiya	41,3
2023	1,221	0,19	Rossiya	36,2
2024	1,636	0,21	Rossiya	40,0
2025	2,246	0,20	Rossiya	38,6

Manba: taqdim etilgan ma’lumotlar asosida muallif hisob-kitoblari.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

2019–2025-yillarda agroeksport hajmi 1,313 mlrd dollardan 2,246 mlrd dollarga, ya'ni 71,1 foizga oshgan. Shu davrda HHI bir yo'nalishda emas, tebranuvchan dinamikani namoyon etgan: 2019-yilda 0,16, 2020-yilda 0,17, 2021-yilda yana 0,16 bo'lgan, 2022-yilda esa 0,23 gacha keskin ko'tarilgan. Ushbu o'sish asosan Rossiya ulushining 41,3 foizgacha oshishi bilan izohlanadi. 2023-yilda HHI 0,19 gacha pasaygan, 2024-yilda 0,21 va 2025-yilda 0,20 darajasida shakllangan. Demak, 2022-yildagi keskin konsentratsiyadan keyin ma'lum yumshash kuzatilgan, biroq 2025-yilda ham bitta yetakchi bozorning ulushi 38,6 foizni tashkil etgan.

Muhim jihat shundaki, eksport hajmining o'sishi avtomatik tarzda riskning pasayishini anglatmaydi. Masalan, 2024-yilda agroeksport qariyb 34 foiz o'sgan bo'lsa-da, HHI 0,19 dan 0,21 ga ko'tarilgan. Bu eksport siyosatida ikki maqsad — hajmni oshirish va konsentratsiyani pasaytirish — alohida nazorat qilinishi kerakligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, 2025-yilda Rossiyadan keyin Pokiston, Afg'oniston, Xitoy va Qozog'iston kabi o'rta hajmdagi bozorlarning shakllanishi portfelning ikkinchi qatlamini kuchaytirgan. Bu eksportni mavjud yirik bozordan voz kechmasdan, qo'shimcha o'sishni boshqa yo'nalishlarga taqsimlash imkonini beradi.

Diversifikatsiyaning risklarni kamaytirish mexanizmlari

Birinchidan, geografik diversifikatsiya mamlakatga xos talab shokining jami eksportga ta'sirini kamaytiradi. Agar eksportning 40 foizi bitta bozorga to'g'ri kelsa va shu bozordagi talab 20 foiz qisqarsa, boshqa shartlar o'zgarmagan holda jami eksport tushumiga taxminan 8 foizlik bevosita zarba yuzaga keladi. Yetakchi bozor ulushi 25 foiz bo'lsa, shu shokning bevosita ta'siri taxminan 5 foizga tushadi. Bu portfel yondashuvining eng sodda iqtisodiy samarasidir. JST natijalari yuqori eksport konsentratsiyasi savdo shartlari va daromad qobiliyatini kuchaytirishini tasdiqlaydi [Jansen, 2004: 14].

Ikkinchidan, bozorlar ko'payishi siyosiy, geosiyosiy, sanksiya, fitosanitariya, to'lov va tranzit risklarini tarqatadi. Bitta mamlakatdagi import cheklovi yoki logistika uzilishi eksport oqimining to'liq to'xtashiga olib kelmaydi. Ayniqsa agroeksportda bozor diversifikatsiyasi transport koridorlari va sovuq zanjirlar diversifikatsiyasi bilan birga olib borilishi kerak. Aks holda yakuniy bozorlar turlicha bo'lsa ham, bitta tranzit yo'lagiga tayanish logistika riskini saqlab qoladi.

Uchinchidan, bir nechta real xaridor bozorlarining mavjudligi eksportchining muzokara kuchini oshiradi. Xaridorlar o'rtasida alternativ tanlov mavjud bo'lganda narx, to'lov muddati va yetkazib berish shartlari bo'yicha eksportchining pozitsiyasi mustahkamlanadi. Bu tushumlarning barqarorligi, ishlab chiqarish rejalashtirishi va investitsiya qarorlariga ijobiy ta'sir qiladi. Firmalar darajasidagi xalqaro tadqiqotlarda eksport mahsulotlari va geografiyalarining diversifikatsiyasi sotuv volatilligining pasayishi bilan bog'liqligi ko'rsatilgan [Čede va boshq., 2016: 5–7].

To'rtinchidan, yangi va talabchan bozorlarga chiqish standartlashuvni tezlashtiradi. Jahon banki O'zbekiston agroeksportida sifat va oziq-ovqat xavfsizligi talablari yuqori bo'lgan bozorlarga moslashish geografik diversifikatsiyaning muhim sharti ekanini qayd etadi [World Bank, 2018: 6]. Demak, yangi bozorlar sertifikatlash, qadoqlash, traceability, saqlash va logistika tizimlarini modernizatsiya qilishga rag'bat yaratadi. Bu diversifikatsiyani faqat riskni kamaytirish emas, balki eksport sifatini oshirish mexanizmiga ham aylantiradi.

Cheklovlar

Diversifikatsiya xarajatsiz jarayon emas. Yangi bozorlarga kirish marketing tadqiqoti, distribyutor topish, sertifikatlash, qadoqlash, laboratoriya sinovlari va uzoqroq logistika xarajatlarini talab qiladi. Shu sababli maqsad "imkon qadar ko'p mamlakat" emas, balki risk va rentabellik jihatidan optimal bozor portfelini shakllantirishdir. Bundan tashqari, geografik HHI mahsulot konsentratsiyasi, valyuta riski,

tranzit yo‘lagi yoki bozorlar o‘rtasidagi shoklar korrelyatsiyasini to‘liq aks ettirmaydi. Shu bois HHI boshqa ko‘rsatkichlar bilan birgalikda qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar

1. Eksport siyosatida HHI, CR3, CR5 va eng yirik bozor ulushini yillik KPI sifatida muntazam hisoblash; eksport hajmi o‘lishi bilan bir qatorda konsentratsiya riskini ham monitoring qilish.

2. Mavjud yirik bozorlarni sun‘iy qisqartirmasdan, yangi eksport o‘lishining asosiy qismini boshqa istiqbolli bozorlarga yo‘naltirish. Bunda maqsad yetakchi bozorning mutlaq hajmini kamaytirish emas, uning jami portfeldagi nisbiy ulushini bosqichma-bosqich pasaytirish bo‘lishi kerak.

3. Har bir mahsulot bo‘yicha “mahsulot $\times$ bozor” matritsasini shakllantirish va bozor hajmi, narx, talab o‘lishi, SPS talablari, logistika, valyuta va siyosiy risklarni birgalikda baholash.

4. GLOBALG.A.P., oziq-ovqat xavfsizligi, fitosanitariya nazorati, laboratoriya va traceability tizimlariga investitsiyalarni bozorga kirish siyosatining ajralmas qismi sifatida qo‘llab-quvvatlash. Jahon banki yuqori standartli bozorlarga kirish aynan shu omillar bilan cheklanishini qayd etadi [World Bank, 2018: 6].

5. Bozor diversifikatsiyasini logistika diversifikatsiyasi bilan bog‘lash: sovuq zanjir, ombor, tezkor chegara jarayonlari va bir nechta transport koridorlarini rivojlantirish. Bu ayniqsa tez buziluvchi mahsulotlar eksportida muhim.

XULOSA

2019–2025-yillar ma‘lumotlari O‘zbekiston agroeksporti bir vaqtning o‘zida tez o‘sib, geografik jihatdan qayta shakllanganini ko‘rsatadi. Agroeksport 71,1 foizga oshgan bo‘lsa-da, HHI 0,16–0,23 oralig‘ida tebrangan va 2025-yilda 0,20 ni tashkil etgan. 2022-yildagi 0,23 darajasi Rossiya ulushining keskin oshishi bilan bog‘liq bo‘lsa, 2023–2025-yillarda Pokiston, Afg‘oniston, Xitoy va Qozog‘istonning o‘rta hajmdagi bozorlar sifatida kuchayishi konsentratsiyani qisman yumshatgan. Shunga qaramay, Rossiyaning 38,6 foizlik ulushi eksport portfelida sezilarli mamlakatga xos risk mavjudligini bildiradi.

Shu sababli kelgusi eksport siyosatining asosiy vazifasi mavjud yirik bozorlardan voz kechish emas, balki qo‘shimcha o‘lishni bir nechta mustaqil va rentabelli bozorlarga taqsimlashdan iborat. Geografik diversifikatsiya talab, narx, geosiyosiy va logistika shoklarining ta‘sirini kamaytiradi, eksport tushumlari barqarorligini oshiradi va yuqori standartli bozorlarga chiqish orqali mahsulot sifati hamda raqobatbardoshlikni yaxshilaydi. Biroq uning samarasi mahsulot diversifikatsiyasi, logistika va sifat infratuzilmasi bilan birgalikda amalga oshirilgandagina yuqori bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Giri R., Quayyum S.N., Yin R.J. Understanding Export Diversification: Key Drivers and Policy Implications. IMF Working Paper WP/19/105. Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2019.
2. Jansen M. Income Volatility in Small and Developing Economies: Export Concentration Matters. WTO Discussion Paper No. 3. Geneva: World Trade Organization, 2004.
3. World Bank. Uzbekistan: Agricultural Trade Policy Report. Washington, D.C.: World Bank, 2018.
4. Čede U., Chiriacescu B., Harasztosi P., Lalinsky T., Meriküll J. Export Diversification and Output Volatility: Comparative Firm-Level Evidence. ECB Working Paper Series, 2016.
5. Krugman P.R., Obstfeld M., Melitz M.J. International Economics: Theory and Policy. 12th ed. Harlow: Pearson, 2022. (Iqtisodiy darslik).
6. Feenstra R.C., Taylor A.M. International Trade. 5th ed. New York: Macmillan Learning, 2021. (Iqtisodiy darslik).
7. Salvatore D. International Economics. 13th ed. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2020. (Iqtisodiy darslik).

OZIQ-OVQAT SANOATINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSİYALAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Isoqov Hasan Abduxalimovich

Qarshi davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi, Qarshi, O'zbekiston

hasanx64@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar va raqamli texnologiyalardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi tadqiq etilgan. Tarmoq korxonalarining texnik va texnologik yangilanishini jadallashtirish, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish hamda innovatsion loyihalarni amalga oshirishda investitsiyalarning o'rni yoritilgan. Shuningdek, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish, ma'lumotlardan samarali foydalanish hamda zamonaviy raqamli yechimlarning korxonalar faoliyatiga ta'siri tahlil qilingan. Investitsiyalar va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish natijasida ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifati va raqobatbardoshligini yaxshilash imkoniyatlari asoslangan. Tadqiqot natijalari asosida oziq-ovqat sanoatida investitsion va innovatsion faollikni kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish hamda ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat sanoati, innovatsion rivojlanish, investitsiyalar, raqamli texnologiyalar, iqtisodiy samaradorlik, raqamlashtirish, modernizatsiya, innovatsion faoliyat, mehnat unumdorligi, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В статье исследована экономическая эффективность использования инвестиций и цифровых технологий в инновационном развитии пищевой промышленности. Раскрыта роль инвестиций в ускорении технического и технологического обновления предприятий отрасли, модернизации производственных мощностей и реализации инновационных проектов. Рассмотрено влияние цифровизации производственных и управленческих процессов, внедрения автоматизированных систем управления, эффективного использования данных и современных цифровых решений на деятельность предприятий. Обосновано, что эффективное сочетание инвестиционных ресурсов и цифровых технологий способствует снижению производственных затрат, повышению производительности труда, улучшению качества и конкурентоспособности продукции. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения по повышению инвестиционной и инновационной активности предприятий пищевой промышленности, расширению применения цифровых технологий и повышению их экономической эффективности.

Ключевые слова: пищевая промышленность, инновационное развитие, инвестиции, цифровые технологии, экономическая эффективность, цифровизация, модернизация, инновационная деятельность, производительность труда, конкурентоспособность.

Abstract. This article examines the economic efficiency of investments and digital technologies in the innovative development of the food industry. The role of investment in accelerating the technical and technological renewal of food industry enterprises, modernizing production capacities, and implementing innovative projects is considered. Particular attention is paid to the digitalization of production and management processes, the introduction of automated management systems, the effective use of data, and the impact of modern digital solutions on enterprise performance. The study demonstrates that the effective integration of investment resources and digital technologies can contribute to reducing production costs, increasing labor productivity, improving product quality, and strengthening competitiveness. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are proposed to enhance investment and innovation activity in the food industry, expand the adoption of digital technologies, and improve their economic efficiency.

Keywords: food industry, innovative development, investment, digital technologies, economic efficiency, digitalization, modernization, innovation activity, labor productivity, competitiveness.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida kechayotgan texnologik o'zgarishlar, raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi va bozorlarda raqobatning kuchayishi oziq-ovqat sanoatini innovatsion asosda rivojlantirish zaruratini oshirmoqda. Aholi sonining ko'payishi, iste'mol tarkibining o'zgarishi, sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlariga talabning ortishi tarmoq korxonalaridan ishlab chiqarish jarayonlarini muntazam modernizatsiya qilishni talab etadi. Bunday sharoitda investitsiyalarni samarali jalb qilish va raqamli

texnologiyalardan keng foydalanish oziq-ovqat sanoatining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim iqtisodiy omillardan biri hisoblanadi.

Oziq-ovqat sanoatida investitsiyalar korxonalarning ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, mavjud asosiy vositalarni yangilash, zamonaviy texnologik uskunalarni xarid qilish, yangi mahsulot turlarini o'zlashtirish va mahsulot sifatini oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan investitsiyalar korxonalarning texnologik imkoniyatlarini kengaytirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli investitsiyalarning miqdori bilan bir qatorda ularning qaysi yo'nalishlarga sarflanishi va qanday iqtisodiy natija berishi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron nazorat tizimlaridan foydalanish, xomashyo va tayyor mahsulotlar harakatini kuzatib borish, ishlab chiqarish xarajatlarini tezkor tahlil qilish hamda boshqaruv qarorlarini axborot asosida qabul qilish korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar mahsulotlarni sotish, iste'molchilar talabini o'rganish va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Oziq-ovqat sanoatida investitsiyalar va raqamli texnologiyalarning o'zaro uyg'unligi alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy raqamli yechimlarni ishlab chiqarishga joriy qilish tegishli moliyaviy mablag'larni talab qilsa, investitsiyalarning yangi texnologiyalarga yo'naltirilishi ularning iqtisodiy qaytimini oshirish imkoniyatini yaratadi. Natijada ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish, resurslardan oqilona foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va korxonalarning bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlash uchun sharoit yaratiladi.

O'zbekiston oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda ham ishlab chiqarish korxonalarini modernizatsiya qilish, investitsiyalarni jalb etish, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish muhim vazifalar qatoriga kiradi. Hududlarda mavjud xomashyo bazasidan samarali foydalanish, qayta ishlash darajasini oshirish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishda investitsion va innovatsion faollikni kuchaytirish zarur. Shu jihatdan oziq-ovqat sanoatiga kiritilayotgan investitsiyalarning iqtisodiy natijadorligini aniqlash hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali olinadigan samaralarni baholash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar va raqamli texnologiyalarning o'rnini o'rganish, ularning korxonalar iqtisodiy samaradorligiga ta'sirini asoslash hamda investitsion mablag'lardan va zamonaviy raqamli yechimlardan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar va raqamli texnologiyalarning iqtisodiy samaradorligini o'rganishga kompleks yondashildi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining oziq-ovqat sanoati, sanoat ishlab chiqarishi va asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlari, hududiy statistik ko'rsatkichlar, sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, dinamik qatorlarni o'rganish, guruhlash, umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida oziq-ovqat sanoatining rivojlanish ko'rsatkichlari, tarmoqqa yo'naltirilgan investitsiyalar va ishlab chiqarish faoliyatidagi o'zgarishlar o'rganildi. Dinamik tahlil asosida ko'rsatkichlarning yillar davomida

o'zgarish tendensiyalari baholandi. Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini o'rganishda ularning ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, korxonalarni texnik va texnologik modernizatsiya qilish, yangi uskunalarni joriy etish, mahsulot assortimentini kengaytirish hamda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga ta'siriga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, investitsion faollikning ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi va korxonalar raqobatbardoshligiga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

Raqamli texnologiyalarning samaradorligini baholashda ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, zamonaviy axborot tizimlaridan foydalanish, elektron hisob va nazorat vositalarini joriy etish, xomashyo hamda tayyor mahsulotlar harakatini boshqarish, ma'lumotlarni qayta ishlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlaridagi o'zgarishlar hisobga olindi. Raqamlashtirishning ishlab chiqarish vaqtini qisqartirish, resurslardan foydalanishni yaxshilash, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini nazorat qilishdagi imkoniyatlari o'rganildi. Qiyosiy tahlil orqali an'anaviy ishlab chiqarish usullaridan foydalanayotgan korxonalar faoliyatiga xos jihatlar bilan zamonaviy texnologiyalar joriy etilgan ishlab chiqarish jarayonlarining iqtisodiy afzalliklari umumlashtirildi. Bunda texnologik yangilanishning ishlab chiqarish samaradorligiga, mahsulot tannarxiga, mehnat unumdorligiga va korxonalarning bozor imkoniyatlariga ta'siri asosiy mezonlar sifatida qaraldi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida oziq-ovqat sanoatiga investitsiyalarni samarali yo'naltirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy qilish, korxonalarning innovatsion faolligini oshirish va mavjud ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi. Ushbu usullar oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishida investitsiya va raqamlashtirish omillarining iqtisodiy ahamiyatini aniqlash hamda ularning samaradorligini oshirish imkoniyatlarini asoslashga xizmat qildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish korxonalarning iqtisodiy natijalarini yaxshilashning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonining xomashyoni qabul qilishdan boshlab tayyor mahsulotni iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan bosqichlari texnologik uskunalar, axborot tizimlari va moliyaviy resurslar bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli tarmoqning innovatsion rivojlanishini faqat ishlab chiqarish hajmining o'sishi bilan emas, balki investitsiyalardan foydalanish natijadorligi va texnologik yangilanish darajasi bilan ham baholash maqsadga muvofiq.

Oziq-ovqat sanoatiga yo'naltiriladigan investitsiyalar, birinchi navbatda, ishlab chiqarish vositalarini yangilash, yangi texnologik liniyalarni ishga tushirish, mavjud quvvatlarni modernizatsiya qilish va mahsulot assortimentini kengaytirish imkonini beradi. Bunday investitsiyalar korxonalarning ishlab chiqarish imkoniyatlarini oshirish bilan bir qatorda mahsulot birligiga sarflanadigan resurslar miqdorini kamaytirishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, energiya tejamkor uskunalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va zamonaviy saqlash texnologiyalariga yo'naltirilgan mablag'lar uzoq muddatda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi.

Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligi ularning hajmidangina emas, balki qanday maqsadlarda foydalanilayotganiga ham bog'liq. Masalan, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan investitsiyalar mahsulot hajmini oshirishga xizmat qilsa, texnologik modernizatsiyaga yo'naltirilgan mablag'lar mahsulot tannarxini kamaytirish, sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi. Shu bois oziq-ovqat sanoatida investitsiya loyihalarini tanlashda ularning kutilayotgan iqtisodiy natijalari, xarajatlarning qoplanish imkoniyatlari va korxonaning uzoq muddatli rivojlanishiga ta'sirini hisobga olish zarur.

Raqamlashtirish mahsulot sifatini boshqarishda ham muhim iqtisodiy ahamiyatga ega. Oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqarish sharoiti, saqlash harorati, yaroqlilik muddati va logistika jarayonlari haqidagi ma'lumotlarning elektron nazorat qilinishi mahsulot yo'qotishlarini kamaytirishga yordam beradi. Natijada ishlab chiqarilgan mahsulotning katta qismini iste'molchiga sifatli holatda yetkazish imkoniyati ortadi. Bu esa korxonaning daromadlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga iste'molchilarning mahsulotga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida investitsiyalar va raqamli texnologiyalarning oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatiga ta'sirini quyidagicha ifodalash mumkin.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, investitsiya va raqamlashtirishning iqtisodiy samarasi turli yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Bir tomondan, investitsiyalar korxonaga zarur texnik va texnologik bazani shakllantirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, raqamli texnologiyalar ushbu ishlab chiqarish quvvatlaridan samarali foydalanishga yordam beradi. Shuning uchun zamonaviy oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsiya siyosatini raqamli transformatsiya jarayonlaridan ajratilgan holda olib borish yetarli natija bermasligi mumkin.

1-jadval

Oziq-ovqat sanoatida investitsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaralari

№	Yo'nalish	Amalga oshiriladigan tadbirlar	Korxona faoliyatiga ta'siri	Kutiladigan iqtisodiy samara
1	Texnologik investitsiyalar	Zamonaviy uskuna va ishlab chiqarish liniyalarini xarid qilish	Ishlab chiqarish quvvatlari va unumdorlik oshadi	Mahsulot hajmi ko'payadi, birlik xarajatlari kamayadi
2	Energiya tejamkor texnologiyalar	Kam energiya sarflaydigan uskunalarni joriy etish	Energiya resurslaridan foydalanish yaxshilanadi	Ishlab chiqarish tannarxi pasayadi
3	Ishlab chiqarishni avtomatlashtirish	Avtomatik boshqaruv va nazorat tizimlarini joriy qilish	Inson omiliga bog'liq xatolar kamayadi	Mehnat unumdorligi oshadi
4	Raqamli monitoring	Xomashyo, ishlab chiqarish va tayyor mahsulotni elektron nazorat qilish	Resurslar harakati tezkor kuzatiladi	Yo'qotish va ortiqcha xarajatlar kamayadi
5	Raqamli boshqaruv	Elektron hisob va ma'lumotlarni tahlil qilish tizimlaridan foydalanish	Qaror qabul qilish te	

Manba: muallif tomonidan tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan.

Investitsiyalarni raqamli texnologiyalarga yo'naltirishda ularning iqtisodiy qaytimini baholash ham muhim hisoblanadi. Korxona yangi texnologiyani joriy etishdan oldin dastlabki investitsiya xarajatlarini, texnologiyadan foydalanish natijasida tejaladigan resurslarni, ishlab chiqarish hajmining

kutilayotgan o'sishini va qo'shimcha daromadlarni hisobga olishi lozim. Bunday yondashuv iqtisodiy samarasi yuqori bo'lgan innovatsion loyihalarni tanlash imkoniyatini kengaytiradi.

Oziq-ovqat sanoatida raqamli texnologiyalardan foydalanishning yana bir muhim natijasi ishlab chiqarish va bozor o'rtasidagi axborot almashinuvining tezlashishidir. Korxonalar sotuv hajmi va iste'molchilar talabidagi o'zgarishlar haqidagi ma'lumotlardan foydalanib ishlab chiqarish hajmini bozor ehtiyojiga moslashtirishi mumkin. Natijada ortiqcha zaxiralar shakllanishi, mahsulotlarning sotilmay qolishi va saqlash bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlarni kamaytirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishida investitsiyalar va raqamli texnologiyalarning bir-birini to'ldiruvchi iqtisodiy omillar ekanligini ko'rsatadi. Investitsiyalar ishlab chiqarishning texnologik bazasini yangilash imkonini yaratib, raqamlashtirish ushbu resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Natijada ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va korxonalarning raqobatbardoshligini mustahkamlash uchun zarur iqtisodiy sharoit shakllanadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar va raqamli texnologiyalar muhim iqtisodiy omil ekanligini ko'rsatadi. Tarmoqqa investitsiyalarni faol jalb etish ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, mavjud texnologik bazani modernizatsiya qilish, zamonaviy uskunalarni joriy etish va yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish imkoniyatlarini oshiradi. Shu jihatdan investitsiyalarning hajmini ko'paytirish bilan bir qatorda, ularni iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'lgan innovatsion va texnologik loyihalarga maqsadli yo'naltirish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, oziq-ovqat sanoatida texnologik modernizatsiyaga yo'naltirilgan investitsiyalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, xomashyo va energiya resurslaridan samarali foydalanish hamda mahsulot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Ayniqsa, energiya va resurs tejamkor uskunalarni joriy etish korxonalarning joriy xarajatlarini qisqartirib, mahsulot tannarxini pasaytirish imkoniyatini yaratadi. Bu esa ishlab chiqaruvchilarning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etilishi oziq-ovqat sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltiradi. Ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, elektron hisob va nazorat tizimlaridan foydalanish, xomashyo sarfi va tayyor mahsulotlar harakatini raqamli kuzatish korxonalarda mavjud resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli boshqaruv vositalari ishlab chiqarish jarayonidagi kamchiliklarni tezkor aniqlash, ortiqcha xarajatlarni qisqartirish va boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Oziq-ovqat sanoatida investitsiyalar va raqamli texnologiyalardan birgalikda foydalanish alohida iqtisodiy ahamiyatga ega. Investitsiya mablag'larini avtomatlashtirish, raqamli nazorat, zamonaviy qayta ishlash va saqlash texnologiyalariga yo'naltirish korxonalarning nafaqat ishlab chiqarish imkoniyatlarini, balki texnologik va innovatsion salohiyatini ham oshiradi. Natijada mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish, tannarxni pasaytirish, sifatni yaxshilash va korxona daromadlarini oshirish uchun zarur sharoit shakllanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, oziq-ovqat sanoatida investitsion va innovatsion faollikni oshirish uchun korxonalarning texnologik yangilanishiga yo'naltiriladigan moliyaviy resurslarni ko'paytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq loyihalarni rag'batlantirish, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlay oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash hamda innovatsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini muntazam baholab borish zarur.

Umuman olganda, oziq-ovqat sanoatining kelgusidagi raqobatbardoshligi investitsiya resurslaridan qanchalik samarali foydalanilishi va raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish hamda boshqaruv jarayonlariga qay darajada joriy etilishiga bog'liq. Investitsiyalarni innovatsion va raqamli loyihalarga ustuvor yo'naltirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini ko'paytirish, resurslardan tejamkor foydalanish va oziq-ovqat sanoatining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khudoyorov L.N. Dynamic Modeling of Sustainable Development of Small Business and Entrepreneurship// American Journal of Economics and Business Management 2025,8(9), 4685-4694 p. (OAK Rayosati qarori, №360-son, 28.08.2024). <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/4028>
2. Xudoyorov L. N. Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari//Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali 2025, 5. 66-69 b. (OAK Rayosati qarori, №338/5-son, 3.06.2023). <https://doi.org/10.5281/zenodo.20667705>
3. FAO. The State of Food and Agriculture 2019: Moving Forward on Food Loss and Waste Reduction. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2019. — 156 p.
4. World Bank. Agriculture, Food, and Rural Development. — Washington, DC: World Bank, 2026.

QASHQADARYO VILOYATI OZIQ-OVQAT SANOATINING INNOVATSION SALOHİYATINI OSHIRISH MEXANIZMLARI

Isoqov Hasan Abduxalimovich¹

¹ Qarshi davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi, Qarshi, O'zbekiston
hasanx64@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini shakllantirish va oshirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Hudud oziq-ovqat sanoatining rivojlanish holati, mavjud resurs va ishlab chiqarish imkoniyatlari hamda innovatsion faoliyatni jadallashtirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar yoritilgan. Korxonalarda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, innovatsion va investitsion faollikni oshirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish hamda mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlashning ahamiyati asoslangan. Shuningdek, oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirishga to'sqinlik qiluvchi muammolar tizimlashtirilib, ularni bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar taklif etilgan. Tadqiqot natijalari asosida Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatining raqobatbardoshligi va innovatsion faolligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat sanoati, innovatsion salohiyat, innovatsion rivojlanish, Qashqadaryo viloyati, innovatsion faoliyat, investitsiya, raqamli texnologiyalar, modernizatsiya, raqobatbardoshlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm.

Аннотация. В статье исследованы теоретические и практические аспекты формирования и повышения инновационного потенциала пищевой промышленности Кашкадарьинской области. Рассмотрены современное состояние развития пищевой промышленности региона, имеющиеся ресурсные и производственные возможности, а также основные факторы, влияющие на активизацию инновационной деятельности. Обоснована значимость внедрения современных технологий на предприятиях, цифровизации производственных процессов, повышения инновационной и инвестиционной активности, укрепления интеграции науки и производства, а также углубленной переработки местного сырья. Систематизированы основные проблемы, препятствующие повышению инновационного потенциала пищевой промышленности, и предложены организационно-экономические механизмы их решения. На основе результатов исследования разработаны научно-практические рекомендации по повышению инновационной активности и конкурентоспособности пищевой промышленности Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: пищевая промышленность, инновационный потенциал, инновационное развитие, Кашкадарьинская область, инновационная деятельность, инвестиции, цифровые технологии, модернизация, конкурентоспособность, организационно-экономический механизм.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of developing and enhancing the innovative potential of the food industry in the Kashkadarya region. It analyzes the current state of the regional food industry, available resource and production capacities, as well as the key factors influencing the intensification of innovation activities. The study substantiates the importance of introducing modern technologies at enterprises, digitalizing production processes, increasing innovation and investment activity, strengthening the integration of science and production, and promoting the deep processing of local raw materials. The main challenges hindering the enhancement of the innovative potential of the food industry are systematized, and organizational and economic mechanisms for addressing these challenges are proposed. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are developed to increase the innovative activity and competitiveness of the food industry in the Kashkadarya region.

Keywords: food industry, innovative potential, innovative development, Kashkadarya region, innovation activity, investment, digital technologies, modernization, competitiveness, organizational and economic mechanism.

KIRISH

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida oziq-ovqat sanoatini barqaror va innovatsion rivojlantirish, ishlab chiqarish jarayonlariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish muhim strategik vazifalardan biriga aylanmoqda. Aholi sonining o'sishi, oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabning tarkibiy jihatdan o'zgarishi, resurslardan samarali foydalanish zarurati va global bozorlardagi raqobatning kuchayishi tarmoq korxonalaridan an'anaviy ishlab chiqarish usullaridan innovatsion rivojlanish modeliga bosqichma-bosqich o'tishni talab etmoqda. Bunday sharoitda oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini shakllantirish va undan samarali foydalanish hududlarning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Oziq-ovqat sanoatida innovatsion salohiyat korxonalarning yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratish hamda joriy etish imkoniyatlari bilangina cheklanmaydi. U ishlab chiqarishning texnik va texnologik bazasi, investitsion imkoniyatlar, malakali kadrlar, ilmiy-tadqiqot faoliyati, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, boshqaruv samaradorligi hamda bozor infratuzilmasining rivojlanganligi kabi o'zaro bog'liq omillar majmuasini qamrab oladi. Shu sababli tarmoqning innovatsion salohiyatini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqishda ushbu omillarning o'zaro ta'sirini kompleks hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaligi xomashyo bazasining mavjudligi, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish imkoniyatlari va hududiy bozor salohiyati bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash darajasini oshirish, mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, mahsulot turlarini diversifikatsiyalash hamda ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish tarmoqning kelgusidagi rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega. Mazkur yo'nalishlarda innovatsion faollikning kuchaytirilishi hududda yuqori qo'shilgan qiymatga ega oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish va korxonalarning ichki hamda tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

Bunda oziq-ovqat sanoati korxonalarning innovatsion faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, investitsiyalarni jalb qilish, ilm-fan-ta'lim-ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalar transferini rag'batlantirish va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, hududning mavjud resurs va ishlab chiqarish imkoniyatlaridan kelib chiqib innovatsion rivojlanishning samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida namoyon bo'lmoqda. Shundan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini shakllantiruvchi omillarni o'rganish, mavjud muammo va imkoniyatlarni aniqlash hamda tarmoqning innovatsion salohiyatini oshirishga qaratilgan samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar va ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirish bilan bog'liq jarayonlarni o'rganishda kompleks ilmiy yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi va uning hududiy boshqarmalari ma'lumotlari, oziq-ovqat sanoatiga oid statistik ko'rsatkichlar, sohaga tegishli normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, dinamik qatorlarni o'rganish, guruhlash, umumlashtirish, induksiya va deduksiya hamda grafik tasvirlash usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning rivojlanish holati va asosiy tendensiyalari o'rganildi. Qiyosiy tahlil asosida ko'rsatkichlarning yillar davomida o'zgarishi hamda hudud oziq-ovqat sanoatining rivojlanish xususiyatlari baholandi.

Oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini o'rganishda ishlab chiqarish hajmi, investitsiyalar, korxonalarni texnik va texnologik yangilash, zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalaridan foydalanish, mahalliy xomashyoni qayta ishlash darajasi, mehnat resurslari, raqamlashtirish jarayonlari hamda korxonalarining innovatsion faolligiga alohida e'tibor qaratildi. Ushbu ko'rsatkichlarning tarmoq rivojlanishidagi o'rni va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tahlil qilindi.

Tizimli tahlil usuli asosida oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishiga ta'sir qiluvchi iqtisodiy, texnologik, investitsion va tashkiliy omillar o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Shu bilan birga, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, investitsiyalarni jalb qilish, malakali kadrlar bilan ta'minlash va ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarishga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilindi.

Olingan natijalarni umumlashtirish asosida Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirishga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlandi hamda ularni bartaraf etish bo'yicha tashkiliy-iqtisodiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish uchun yetarli xomashyo va ishlab chiqarish imkoniyatlari mavjudligini ko'rsatadi. Viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish ko'lamining yuqoriligi oziq-ovqat sanoati korxonalarini mahalliy xomashyo bilan ta'minlash, qayta ishlash hajmini kengaytirish va yangi turdagi tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun muhim asos hisoblanadi. Biroq mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish tarmoq korxonalarining texnologik holati, investitsion faolligi va innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish darajasi bilan chambarchas bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat sanoatida innovatsion salohiyatni oshirish, avvalo, ishlab chiqarish vositalarini yangilash va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etishni talab qiladi. Texnologik yangilanish mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan bir qatorda xomashyo yo'qotishlarini kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, qayta ishlash, saqlash, qadoqlash va mahsulot sifatini nazorat qilish jarayonlarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish hudud korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirishda investitsion faollik ham muhim omillardan biridir. Korxonalarining o'z mablag'lari hisobidan texnologik yangilanishni amalga oshirish imkoniyatlari cheklangan hollarda bank kreditlari, xorijiy investitsiyalar va boshqa moliyalashtirish manbalaridan samarali foydalanish zarur bo'ladi. Investitsiyalarni, ayniqsa, xomashyoni chuqur qayta ishlash, energiya tejankor uskunalarni o'rnatish, yangi mahsulot turlarini o'zlashtirish va ishlab chiqarishni avtomatlashtirishga yo'naltirish yuqori iqtisodiy samara berishi mumkin.

Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirishning asosiy yoʻnalishlari

№	Asosiy yoʻnalishlar	Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar	Kutiladigan iqtisodiy natijalar
1	Texnologik modernizatsiya	Zamonaviy uskuna va ilgʻor ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish	Ishlab chiqarish samaradorligi va mahsulot sifatining oshishi
2	Investitsion faollikni oshirish	Innovatsion loyihalarga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish	Ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi va yangi loyihalarning amalga oshirilishi
3	Ishlab chiqarishni raqamlashtirish	Ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish	Xarajatlarning kamayishi va boshqaruv samaradorligining oshishi
4	Mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash	Zamonaviy qayta ishlash va qadoqlash texnologiyalaridan foydalanish	Yuqori qoʻshilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish hajmining oshishi
5	Ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish	Oliy taʼlim, ilmiy-tadqiqot muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligini rivojlantirish	Yangi mahsulot va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish
6	Kadrlar salohiyatini rivojlantirish	Mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish	Zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatining kengayishi

Jadvalda keltirilgan yoʻnalishlar bir-biri bilan uzviy bogʻliq boʻlib, ulardan kompleks foydalanish tarmoqning innovatsion imkoniyatlarini kengaytiradi. Jumladan, zamonaviy texnologiyalarni xarid qilishning oʻzi yetarli natija bermaydi. Ularni samarali boshqara oladigan mutaxassislar, zarur moliyaviy resurslar va yangi mahsulotlarni bozorda sotish imkoniyatlari ham mavjud boʻlishi lozim. Shu jihatdan innovatsion salohiyatni oshirish alohida korxona doirasidagi texnologik yangilanishdan koʻra kengroq iqtisodiy jarayon sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish ham oziq-ovqat sanoatining istiqboldagi rivojlanishiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, xomashyo va tayyor mahsulotlar harakatini nazorat qilish, elektron hisob tizimlaridan foydalanish hamda talab va sotuv hajmini tahlil qilish korxonalarga tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi. Raqamlashtirish natijasida ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha xarajatlarni aniqlash, resurslardan foydalanishni nazorat qilish va mahsulot yetkazib berish jarayonlarini takomillashtirish imkoniyatlari kengayadi.

Hududda yetishtirilayotgan qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash innovatsion salohiyatni oshirishning yana bir muhim yoʻnalishi hisoblanadi. Xomashyoni qayta ishlanmagan yoki dastlabki qayta ishlangan holda sotish oʻrniga undan yuqori qoʻshilgan qiymatga ega tayyor oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hudud iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Buning uchun

saqlash, saralash, qayta ishlash va qadoqlash texnologiyalarini takomillashtirish hamda bozor talabiga mos yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirishda texnologik modernizatsiya, investitsiyalarni faollashtirish, raqamlashtirish, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish va malakali kadrlar tayyorlash ustuvor ahamiyatga ega. Mazkur yo'nalishlarning o'zaro muvofiqlashtirilgan holda amalga oshirilishi hududda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulotlar assortimentini kengaytirish va tarmoq korxonalarining raqobatbardoshligini mustahkamlash imkonini beradi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirish uchun mavjud iqtisodiy, ishlab chiqarish va xomashyo imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish salohiyatining mavjudligi oziq-ovqat sanoati korxonalarini mahalliy xomashyo bilan barqaror ta'minlash, ularni chuqur qayta ishlash hamda yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish uchun muhim shart-sharoit yaratadi. Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish tarmoq korxonalarining texnologik yangilanishi, investitsion faolligi va innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish darajasiga bevosita bog'liq.

Tadqiqot davomida oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirishda ishlab chiqarishni texnik va texnologik modernizatsiya qilish ustuvor yo'nalishlardan biri ekanligi aniqlandi. Zamonaviy, energiya va resurs tejamkor uskunalarni joriy etish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, xomashyodan foydalanish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va mehnat unumdorligini ko'paytirishga xizmat qiladi. Shu sababli hududdagi oziq-ovqat sanoati korxonalarining texnologik holatini muntazam baholab borish va modernizatsiyaga ehtiyoji yuqori bo'lgan ishlab chiqarish yo'nalishlarini aniqlash maqsadga muvofiq.

Innovatsion salohiyatni oshirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda investitsiya mablag'larini faqat ishlab chiqarish quvvatlarini miqdoriy kengaytirishga emas, balki yangi texnologiyalarni o'zlashtirish, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, energiya tejamkor uskunalarni joriy qilish, yangi mahsulot turlarini yaratish va mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlashga yo'naltirish zarur. Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish kichik va o'rta oziq-ovqat sanoati korxonalarining ham texnologik yangilanish jarayonlarida faol ishtirok etishiga sharoit yaratadi.

Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi hudud oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishini jadallashtiruvchi muhim omillardan biri sifatida baholandi. Ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, elektron hisob va nazorat tizimlaridan foydalanish, xomashyo hamda tayyor mahsulotlar harakatini raqamli kuzatish korxonalarda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar bozor talabini o'rganish, mahsulot sotish kanallarini kengaytirish va korxonalarning boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatlarini yaxshilaydi.

Qashqadaryo viloyati sharoitida mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash darajasini oshirish alohida ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini xomashyo shaklida sotishdan ko'ra, ularni qayta ishlab, tayyor va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hudud iqtisodiy manfaatdorligini oshiradi. Buning uchun saqlash, saralash, qayta ishlash va qadoqlash quvvatlarini rivojlantirish, yangi mahsulot turlarini o'zlashtirish hamda ularning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini ta'minlash zarur. Shuningdek, oziq-ovqat sanoatining innovatsion

salohiyatini oshirishda ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy ta'lim tashkilotlari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etish, korxonalar ehtiyojidan kelib chiqib amaliy tadqiqotlarni tashkil qilish va mutaxassislarning innovatsion kompetensiyalarini oshirish yangi texnologiyalarni o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi.

Umuman olganda, Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirish uchun texnologik modernizatsiyani jadallashtirish, innovatsion loyihalarga investitsiyalarni ko'paytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, mahalliy xomashyoni chuqur qayta ishlash, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga keng joriy etish va malakali kadrlar tayyorlashga kompleks e'tibor qaratish zarur. Ushbu chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot assortimentini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va hududning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Kelgusida Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion rivojlanishini ta'minlashda har bir hudud va korxonaning mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda innovatsion loyihalarni shakllantirish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash va eng istiqbolli yo'nalishlarni davlat hamda xususiy sektor hamkorligida qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq. Bu esa viloyatda zamonaviy, raqobatbardosh va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi oziq-ovqat sanoatini shakllantirish uchun mustahkam iqtisodiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khudoyorov L.N. Dynamic Modeling of Sustainable Development of Small Business and Entrepreneurship// American Journal of Economics and Business Management 2025,8(9), 4685-4694 p. (OAK Rayosati qarori, №360-son, 28.08.2024). <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/4028>
2. Xudoyorov L. N. Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari//Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali 2025, 5. 66-69 b. (OAK Rayosati qarori, №338/5-son, 3.06.2023). <https://doi.org/10.5281/zenodo.20667705>
3. FAO. The State of Food and Agriculture 2019: Moving Forward on Food Loss and Waste Reduction. — Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2019. — 156 p.
4. World Bank. Agriculture, Food, and Rural Development. — Washington, DC: World Bank, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining sanoat ishlab chiqarishi bo'yicha statistik ma'lumotlar. — Toshkent, 2024.

QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQARISHNING AHOLI XARID QOBILIYATIGA MOSLIGINI BAHOLASH

Ramazonov Zafar Ulug'bekovich

Xalqaro innovatsion universiteti stajyor-o'qituvchisi

E-mail: zafarmznv@gmail.com

ORCID: 0009-0007-4952-6352

Annotatsiya. Tezida 2009–2025 yillar ma'lumotlari asosida hududda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining aholi daromadlari va xarajatlari bilan muvofiqligi baholangan. Jon boshiga ishlab chiqarish bilan aholi daromadlari o'rtasida kuchli bog'liqlik aniqlanib, xarid qobiliyatiga moslikni oshirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish hajmi, xarid qobiliyati, aholi daromadlari, korrelyatsiya.

Qishloq xo'jaligi aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash va daromadlarini shakllantirishning asosiy manbai hisoblanadi. Biroq ishlab chiqarish hajmining o'sishi aholi farovonligiga aylanishi uchun u aholining xarid qobiliyatiga — daromadlari va iste'mol xarajatlari dinamikasiga mos bo'lishi lozim. B.Jonston va J.Mellor [1] agrar o'sishni ichki talabni kengaytiruvchi omil sifatida asoslagan bo'lsa, A.Sen [2] oziq-ovqat bilan ta'minlanganlik aholining real daromadlariga bog'liqligini ko'rsatgan. Mahalliy olimlardan T.X.Farmonov [3] agrar sohada daromadlilikni oshirish yo'nalishlarini, X.P.Abulqosimov [4] aholi daromadlari va turmush darajasi bog'liqligini tadqiq etgan. Shu bilan birga, muayyan hudud misolida uzoq muddatli qatorlar asosida ishlab chiqarishning xarid qobiliyatiga mosligini miqdoriy baholash masalasi yetarlicha o'rganilmagan.

Tadqiqotda dinamik qatorlar tahlili, jon boshiga ko'rsatkichlar, korrelyatsion va regression tahlil usullari qo'llanildi. Tahlil davrida ishlab chiqarish hajmi 2314,2 mlrd so'mdan 42239,6 mlrd so'mga (18,3 barobar), aholi daromadlari 12568,4 ming so'mdan 66504,5 ming so'mga (5,3 barobar) oshdi; aholi soni 2315,6 ming kishidan 3639,3 ming kishiga yetdi (1-jadval).

1-jadval

Ishlab chiqarish va aholi xarid qobiliyati ko'rsatkichlari (tanlangan yillar)

Yil	Ishlab chiqarish, mlrd so'm	Jon boshiga, ming so'm	O'rtacha daromad, ming so'm	O'rtacha xarajat, ming so'm	Qoplash koeff.
2009	2314,2	999,4	12568,4	10345,5	1,21
2013	5442,2	1959,2	15820,9	14238,8	1,11
2017	10863,6	3590,6	19973,5	17976,2	1,11
2021	23777,8	7248,4	35086,8	31578,1	1,11
2025	42239,6	11606,5	66504,5	55789,9	1,19

Manba: statistik ma'lumotlar asosida muallif hisob-kitoblari.

Tahlil natijasida jon boshiga ishlab chiqarish 999,4 ming so'mdan 11606,5 ming so'mga yetib, 11,6 barobar oshgani aniqlandi — bu demografik o'sishdan (yiliga 2,9%) sezilarli yuqori bo'lib, hududning o'zini o'zi ta'minlash salohiyati mustahkamlanganini ko'rsatadi. Daromadlarning xarajatlarni qoplash koeffitsienti butun davr davomida 1,11–1,22 oralig'ida bo'lib, aholi daromadlari iste'mol xarajatlarini to'liq qoplagan.

Ishlab chiqarish hajmi bilan aholi daromadlari o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsienti $r=0,988$, jon boshiga ishlab chiqarish bilan esa $r=0,979$ ni tashkil etdi. Regressiya modeli $Y = 5505,7 + 4,635X$ ($R^2=0,959$) bo'yicha jon boshiga ishlab chiqarishning 1 ming so'mga oshishi aholi daromadining o'rtacha 4,6 ming so'mga oshishiga mos keladi. Ayni paytda ishlab chiqarishning o'rtacha yillik o'sish sur'ati (19,9%) daromadlar sur'atidan (11,0%) yuqoriligi narx omilining real xarid qobiliyatiga bosimidan dalolat beradi.

Davriy tahlil shuni ko'rsatadiki, 2020–2025 yillarda aholi daromadlarining o'sishi sezilarli jadallashib (yiliga o'rtacha 16 foizdan yuqori), ishlab chiqarish sur'atlariga yaqinlashgan. Bu ish haqi, pensiya va ijtimoiy to'lovlarning oshishi hamda qishloq joylarda tadbirkorlik daromadlarining kengayishi bilan bog'liq. Ayni davrda daromadlarning xarajatlarni qoplash koeffitsienti 1,11 dan 1,19 gacha yaxshilanib, aholida jamg'arish imkoniyati tiklangan. Shu bilan birga, xarajatlarning daromadlardagi ulushi 2025 yilda 83,9 foizni tashkil etib, aholining narx o'zgarishlariga sezgiriligi yuqoriligicha qolmoqda — bu iste'mol bozorida narx barqarorligini ta'minlash choralarining ahamiyatini oshiradi.

A.Senning imkoniyatlar nazariyasi nuqtai nazaridan olingan natijalar shuni anglatadiki, hududda oziq-ovqat bilan ta'minlanganlikning fizik asosi (ishlab chiqarish) yetarli darajada mustahkamlangan, endi asosiy e'tibor iqtisodiy asosni — aholining real daromadlarini jadal oshirishga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, hududda ishlab chiqarish aholi xarid qobiliyati bilan yuqori darajada muvofiq rivojlanmoqda, biroq to'liq moslikka erishish uchun quyidagilar zarur: qo'shilgan qiymat zanjirini rivojlantirish

orqali qishloq aholisi daromadlarini oshirish; ichki bozorda narx barqarorligini ta'minlash; muvofiqlikni baholovchi hududiy indikatorlar tizimini (qoplash koeffitsienti, real daromad indeksi) joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Johnston B.F., Mellor J.W. The Role of Agriculture in Economic Development // The American Economic Review. – 1961. – Vol. 51, No. 4. – P. 566–593.
2. Sen A. Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation. – Oxford: Clarendon Press, 1981. – 257 p.
3. Farmonov T.X. Qishloq xo'jaligida xo'jalik yuritish shakllarini rivojlantirishning ilmiy-uslubiy asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2016.
4. Abulqosimov X.P. Aholi daromadlari va turmush darajasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Akademiya, 2020.

UO'K: 336.225:330.341.42

YASHIRIN IQTISODIYOT DARAJASINI KAMAYTIRISHDA SOLIQ MADAYATINING O'RNI

Begmuratov Dilshod Alimdjanovich

Guliston davlat universiteti, Guliston, O'zbekiston

e-mail: dbekmurodov2018@inbox.ru

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot darajasini kamaytirishda soliq madaniyatining o'rni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi soliq madaniyati, soliq to'lovchilarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchi va yashirin iqtisodiyot ko'lamini o'rtasidagi bog'liqlikni baholash hamda shu asosda fiskal rag'batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iborat. Ishda tizimli, qiyosiy va statistik tahlil usullaridan foydalanilgan; axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi va Soliq qo'mitasining ma'lumotlari hamda «Kuzatilmaydigan (yashirin) iqtisodiyotni statistik baholash bo'yicha uslubiy nizom» tashkil etadi. Tahlil natijalariga ko'ra, 2010–2025-yillarda yashirin iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 6,5–8,1 foiz oralig'ida barqaror saqlangan, biroq tarmoqlar kesimida sezilarli tafovut mavjud: xizmatlar sohasida ko'rsatkich 14 foiz atrofida saqlanib qolgan, qurilishda esa 2019-yildagi 16,5 foizdan 2025-yilda 7,2 foizgacha qisqargan. 2022-yildan joriy etilgan bir foizlik soliq keshbeki mexanizmi fiskal chek talab qilish odatini shakllantirgan bo'lsa-da, unga yo'naltirilayotgan byudjet xarajatlari 820 mlrd so'mdan 1,8 trln so'mgacha o'sgan. Shu asosda hududlarning Soliq madaniyati indeksiga tayanuvchi tabaqalashtirilgan keshbek modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: yashirin iqtisodiyot, soliq madaniyati, soliq savodxonligi, ixtiyoriy soliq intizomi, soliq keshbeki, soliq ma'muriyatchiligi, raqamlashtirish, fiskal siyosat, Soliq madaniyati indeksi.

Аннотация. В статье теоретически и практически исследована роль налоговой культуры в снижении уровня теневой экономики в Узбекистане. Цель исследования состоит в оценке взаимосвязи между налоговой культурой, доверием налогоплательщиков к государственным институтам и масштабами теневой экономики, а также в обосновании направлений совершенствования механизмов фискального стимулирования. В работе применены методы системного, сравнительного и статистического анализа; информационную базу составили данные Национального комитета по статистике и Налогового комитета Республики Узбекистан, а также «Методическое положение по статистической оценке ненаблюдаемой (теневой) экономики». Согласно результатам анализа, в 2010–2025 годах доля теневой экономики в валовом внутреннем продукте оставалась стабильной в пределах 6,5–8,1 процента, однако в отраслевом разрезе сохраняются значительные различия: в сфере услуг показатель держится около 14 процентов, тогда как в строительстве он снизился с 16,5 процента в 2019 году до 7,2 процента в 2025 году. Введённый с 2022 года механизм однопроцентного налогового кешбэка сформировал у населения привычку требовать фискальный чек, однако бюджетные расходы на него выросли с 820 млрд до 1,8 трлн сумов. На этой основе предложена дифференцированная модель кешбэка, опирающаяся на региональный Индекс налоговой культуры.

Ключевые слова: теневая экономика, налоговая культура, налоговая грамотность, добровольное соблюдение, налоговый кешбэк, налоговое администрирование, цифровизация, фискальная политика, Индекс налоговой культуры.

Abstract. *The article examines, theoretically and empirically, the role of tax culture in reducing the shadow economy in Uzbekistan. The purpose of the study is to assess the relationship between tax culture, taxpayers' trust in public institutions and the scale of the shadow economy, and on this basis to substantiate directions for improving fiscal incentive mechanisms. The study applies systemic, comparative and statistical analysis; the information base consists of data of the National Statistics Committee and the Tax Committee of the Republic of Uzbekistan, as well as the Methodological Regulation on the Statistical Assessment of the Non-Observed (Shadow) Economy. According to the results of the analysis, in 2010–2025 the share of the shadow economy in gross domestic product remained stable within the range of 6,5–8,1 percent, yet substantial sectoral differences persist: in services the indicator has stayed around 14 percent, while in construction it declined from 16,5 percent in 2019 to 7,2 percent in 2025. The one-percent tax cashback mechanism introduced in 2022 has fostered the habit of requesting a fiscal receipt, but budget expenditures on it have grown from 820 billion to 1,8 trillion soums. On this basis, a differentiated cashback model based on a regional Tax Culture Index is proposed.*

Keywords: *shadow economy, tax culture, tax literacy, voluntary compliance, tax cashback, tax administration, digitalisation, fiscal policy, Tax Culture Index.*

KIRISH

Yashirin iqtisodiyot deyarli barcha mamlakatlar uchun fiskal barqarorlik va davlat moliyasining samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa hisoblanadi: uning yuqori darajasi byudjet daromadlarining kamayishiga, raqobat muhitining buzilishiga va iqtisodiy resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib keladi. Xalqaro tajriba yashirin iqtisodiyotni qisqartirish faqat nazorat choralarini kuchaytirish hisobiga emas, balki soliq to'lovchilarning majburiyatlarini ixtiyoriy bajarishga intilishini kuchaytirish orqali ham ta'minlanishini ko'rsatadi. Mazkur jarayonda soliq madaniyati muhim institutsional omil sifatida namoyon bo'lib, u fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining soliqlarni davlat taraqqiyoti va jamoat farovonligining zarur moliyaviy manbai sifatida anglash darajasini ifodalaydi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish, elektron hisobvaraqq-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, QR-kodli fiskal chek tizimi va elektron audit mexanizmlari joriy etildi. Biroq amaliyot ma'muriy va texnologik choralar yashirin iqtisodiyotni barqaror qisqartirish uchun yetarli emasligini ko'rsatmoqda: jarayonning samaradorligi soliq to'lovchilarning huquqiy ongi, davlat institutlariga bo'lgan ishonchi va soliq savodxonligi darajasi bilan chambarchas bog'liq.

Muammoning nazariy asoslari M. Allingham va A. Sandmo tomonidan ishlab chiqilgan klassik modelda soliq to'lash xulq-atvorini foyda va xavf o'rtasidagi tanlov sifatida izohlash orqali qo'yilgan [1]. Biroq mazkur model past nazorat darajasida ham yuqori soliq intizomi saqlanib qolayotgan mamlakatlar amaliyotini to'liq tushuntirib bera olmagan. Shu sababli B. Torgler soliq intizomini shakllantirishda ijtimoiy qadriyatlar va institutsional ishonchning ustuvorligini asoslagan [3; 6], J. Alm va B. Torgler esa 30 dan ortiq davlat misolida fuqarolarning davlat institutlariga ishonchi oshgani sari soliq madaniyati ham sezilarli rivojlanishini empirik jihatdan ko'rsatgan [2]. E. Kirchler va hammualliflari tomonidan ishlab chiqilgan «Slippery Slope Framework» konsepsiyasiga ko'ra, ixtiyoriy soliq to'lash darajasi soliq organlarining kuchi va soliq to'lovchilarning davlatga bo'lgan ishonchi uyg'unlashgandagina ortadi [5].

J. Slemrod elektron deklaratsiyalar va risk tahliliga asoslangan nazorat tizimlari yashirin iqtisodiyot ko'lamini sezilarli qisqartirishini asoslaydi [4]. L. Medina va F. Schneider MIMIC modeli asosida 158 ta mamlakat bo'yicha davlat boshqaruvi sifati, korrupsiya darajasi va soliq yukining mutanosibliyi yashirin iqtisodiyotga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatgan [8]. C. Williams esa davlatning asosiy vazifasi jazolash emas, tadbirkorlikni legallashtirish uchun qulay institutsional muhit yaratishdan iborat ekanligini ta'kidlaydi [7]; keyingi tadqiqotlarda soliq madaniyati davlat sektori hajmi va madaniy omillar bilan bog'liq holda ham o'rganilmoqda [10; 11].

O'zbekistonda D.R. Abdulov soliq siyosatining barqarorligi va soliqqa tortish mexanizmlarini soddalashtirish tadbirkorlik faoliyatini legallashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini [12], Sh. Jumayev raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmlari soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirishini [13], Sh.S. Oltaev esa raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiy operatsiyalar shaffofligini ta'minlashini [14] asoslagan. Mahalliy adabiyotlar tahlili aksariyat tadqiqotlarda asosiy

e'tibor soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish va fiskal siyosat samaradorligiga qaratilganini ko'rsatadi; soliq madaniyatining yashirin iqtisodiyot ko'lamiga ta'sirini hududlar kesimida kompleks baholovchi va fiskal rag'batlantirish vositalarini shu asosda tabaqalashtiruvchi tadqiqotlar esa yetarli emas. Mazkur ilmiy bo'shliq tadqiqotning maqsadini belgilaydi: soliq madaniyatining yashirin iqtisodiyotga ta'sirini baholash va shu asosda fiskal rag'batlantirish mexanizmini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

MATERIALLAR VA USULLAR

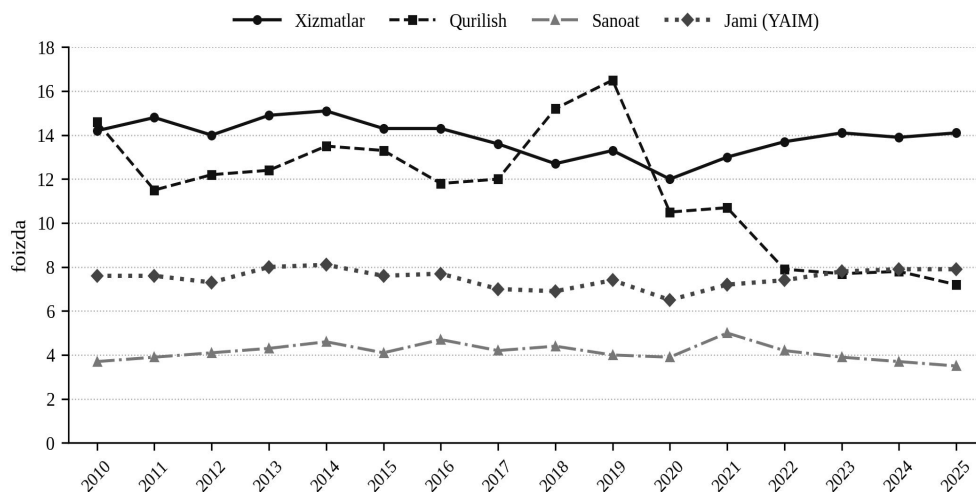
Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida qiyosiy, tarkibiy va statistik tahlil, induksiya, deduksiya hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Yashirin iqtisodiyotni baholashda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan «Kuzatilmaydigan (yashirin) iqtisodiyotni statistik baholash bo'yicha uslubiy nizom» ning metodologik yondashuvlari qo'llanildi [15]. Tahlil uch darajada olib borildi: tarmoqlar kesimida (2010–2025-yillar), hududlar kesimida (2017–2024-yillar) hamda fiskal rag'batlantirish vositalari kesimida (2022–2026-yillar). Axborot bazasini Milliy statistika qo'mitasi va Soliq qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari hamda sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etadi.

Metodologik jihatdan tushunchalarni farqlash muhim: norasmiy iqtisodiyot ro'yxatdan o'tmasdan amalga oshiriladigan faoliyatni, kuzatilmaydigan iqtisodiyot rasmiy statistika bilan qamrab olinmaydigan va bilvosita baholanadigan faoliyat turlarini anglatadi. Yashirin iqtisodiyot esa qonun bilan taqiqlanmagan bo'lsa-da, soliqqa tortilishdan qochish maqsadida davlat organlaridan ataylab yashiriladigan faoliyatni ifodalaydi va mazkur tadqiqotning asosiy obyekti hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yashirin iqtisodiyotning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar fiskal, institutsional, ijtimoiy-psixologik va mehnat bozori bilan bog'liq xususiyatga ega bo'lib, ularning markazida soliq madaniyati darajasi turadi. Soliq hisobotlarini taqdim etish tartiblarining murakkabligi va rasmiy faoliyat xarajatlarining yuqoriligi, nazorat tadbirlarining ayrim hollarda selektiv tus olishi va davlat xizmatlari shaffofligining yetarli emasligi, soliq savodxonligining pastligi hamda norasmiy bandlikning yuqori ulushi birgalikda norasmiy faoliyatni iqtisodiy jihatdan qulayroq variant sifatida ko'rsatadi [9]. Shu bois soliq madaniyatini rivojlantirish faqat soliq to'lovchilarning mas'uliyatini oshirish emas, balki davlat va soliq to'lovchilar o'rtasidagi ishonchni mustahkamlash orqali ixtiyoriy soliq to'lovlarini rag'batlantirishning institutsional vositasi hisoblanadi. Ushbu bog'liqlik tarmoqlar kesimida yaqqol namoyon bo'ladi (1-rasm).

1-rasm ma'lumotlariga ko'ra, yashirin iqtisodiyotning YAIMdagi umumiy ulushi 2010–2025-yillarda 6,5–8,1 foiz oralig'ida nisbatan barqaror saqlangan (2025-yilda — 7,9 foiz). Biroq tarmoqlar kesimidagi tafovut sezilarli. Xizmatlar sohasida ko'rsatkich 12,0–15,1 foiz oralig'ida saqlanib, 2025-yilda 14,1 foizni tashkil etgan; bu kichik biznes salmog'ining yuqoriligi va naqd pul hisob-kitoblarning keng qo'llanilishi bilan izohlanadi. Qurilishda esa dinamika keskin o'zgargan: ko'rsatkich 2019-yilda 16,5 foiz bilan eng yuqori darajaga yetgan bo'lsa, 2022-yilga kelib 7,9 foizga, 2025-yilda 7,2 foizga tushgan. Bu qisqarish onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron hisobvaraqa-fakturalar va raqamli markirovkalash tizimlari joriy etilgan davrga to'g'ri kelishi mazkur vositalarning natijaviyligini ko'rsatadi. Sanoat tarmog'ida ko'rsatkich 3,5–5,0 foiz oralig'ida past va barqaror saqlanib, hisob-kitoblarning shaffofligi hamda rasmiy faoliyat ulushining yuqoriligi bilan izohlanadi.

1-rasm. O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyotning YAIM va tarmoqlardagi ulushi, 2010–2025-yillar, foizda

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida tuzilgan.

Hududlar kesimidagi tahlil ham sezilarli tafovutni namoyon etadi: 2017–2024-yillarda yalpi hududiy mahsulotdagi yashirin iqtisodiyot ulushi 2,7 foizdan 15,2 foizgacha o‘zgargan. Ko‘rsatkich eng yuqori bo‘lgan hududlar — Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Namangan va Farg‘ona viloyatlari: Namangan viloyatida u 2017-yildagi 9,7 foizdan 2024-yilda 15,2 foizga, Farg‘ona viloyatida 10,4 foizdan 13,1 foizga oshgan. Aksincha, Navoiy viloyatida ko‘rsatkich butun davr mobaynida 2–3 foiz atrofida saqlanib qolgan; bu yirik sanoat korxonalarining ustunligi va operatsiyalarning rasmiylashtirilganlik darajasi bilan bog‘liq. 2020-yildagi umumiy qisqarish iqtisodiy faollikning vaqtinchalik pasayishi bilan izohlanadi, 2021-yildan esa ayrim hududlarda norasmiy faoliyat yana ortgan.

2022-yildan O‘zbekistonda raqamli soliq ma‘muriyatchiligi vositalari bilan bir qatorda xarid summasining 1 foizi miqdoridagi soliq keshbeki mexanizmi joriy etildi. Uning maqsadi iste‘molchilarda fiskal chekni talab qilish odatini shakllantirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish va chakana savdoda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishdan iborat edi. Mexanizm dastlabki bosqichda samarali bo‘ldi: fiskal cheklarni ro‘yxatdan o‘tkazish faolligi oshdi, soliq organlarining real vaqt rejimidagi ma‘lumotlar bazasi kengaydi. Shu bilan birga, unga yo‘naltirilayotgan byudjet xarajatlari 2022-yildagi 820 mlrd so‘mdan 2023-yilda 1 244,5 mlrd so‘mga, 2025-yilda 1 514,1 mlrd so‘mga oshgan va 2026-yilda 1 813,9 mlrd so‘mni tashkil etishi prognoz qilinmoqda, ya‘ni to‘rt yilda 2,2 barobarga ko‘paygan. Taqqoslash uchun, 2026-yilda maktabgacha ta‘lim muassasalari qurilishi uchun ajratilishi rejalashtirilgan mablag‘ keshbek xarajatlaridan qariyb ikki baravar kam. Bunday tendensiya rag‘batlantirish mexanizmining fiskal samaradorligini qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Ushbu natijalarni mexanizmni bekor qilish zarurligi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq emas: asosiy vazifa uni hududlarning soliq madaniyati darajasidan kelib chiqib tabaqalashtirishdan iborat. Buning uchun har bir hudud kesimida Soliq madaniyati indeksini shakllantirish taklif etiladi. Uni hisoblashda fiskal cheklarni ro‘yxatdan o‘tkazish ulushi, naqd pulsiz hisob-kitoblar darajasi, ixtiyoriy rioya qilish ko‘rsatkichlari, soliq huquqbuzarliklari soni, yashirin iqtisodiyot ulushi va raqamli xizmatlardan foydalanish faolligidan kompleks foydalanish mumkin; indeks natijalari asosida hududlarni uch guruhga ajratib, keshbekni differensial qo‘llash tavsiya etiladi (1-jadval).

Mazkur yondashuv byudjet mablag‘larini eng zarur hududlarga yo‘naltirish va keshbekning fiskal samaradorligini oshirish imkonini beradi: soliq keshbeki universal subsidiya funksiyasidan voz kechib, soliq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi adaptiv fiskal instrumentga aylanadi. Model, shuningdek, hududlar o‘rtasida sog‘lom fiskal raqobatni shakllantiradi — ko‘rsatkichlari yaxshilangan hududlar rag‘batlantirish siyosatining keyingi bosqichiga o‘tadi, natijada mahalliy hokimiyat va soliq organlari soliq madaniyatini yuksaltirishdan bevosita manfaatdor bo‘ladi.

Hududlarning soliq madaniyati darajasiga ko'ra tabaqalashtirilgan soliq keshbeki modeli

Hudud guruhi	Asosiy tavsifi	Keshbek mexanizmi	Kutilayotgan natija
Soliq madaniyati yuqori	Fiskal chek odati shakllangan, naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushi yuqori	Ommaviy keshbekni bosqichma-bosqich qisqartirib, maqsadli rag'batlantirishga o'tish	Byudjet xarajatlari qisqaradi, rag'batlantirish nuqtali bo'ladi
Soliq madaniyati o'rta	Fiskal intizom shakllanish bosqichida, ko'rsatkichlar respublika o'rtachasiga yaqin	Amaldagi 1 foizlik keshbek mexanizmini saqlab qolish	Erishilgan natija mustahkamlanadi
Soliq madaniyati past	Naqd pul aylanmasi ustun, norasmiy bandlik yuqori	Keshbekni kuchaytirilgan vosita sifatida, yuqori xavfli tarmoqlarga yo'naltirib qo'llash	Fiskal chek talab qilish faollashadi, soliqqa tortish bazasi kengayadi

Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda yashirin iqtisodiyot darajasini kamaytirish faqat nazorat choralari kuchaytirish orqali emas, balki jamiyatda yuqori soliq madaniyatini shakllantirish orqali ham ta'minlanishini ko'rsatdi. Tarmoq tahlili buni tasdiqlaydi: raqamli nazorat vositalari izchil joriy etilgan qurilishda yashirin iqtisodiyot ulushi 2019-yildagi 16,5 foizdan 2025-yilda 7,2 foizgacha qisqargan bo'lsa, naqd pul aylanmasi va yakka tartibdagi tadbirkorlik ustun bo'lgan xizmatlar sohasida ko'rsatkich 14 foiz atrofida saqlanib qolgan. Demak, texnologik vositalar soliq madaniyati bilan uyg'unlashgan tarmoqlarda barqaror natija bermoqda.

Soliq keshbeki mexanizmi fiskal chek talab qilish odatini shakllantirishda sezilarli natija bergan bo'lsa-da, unga yo'naltirilayotgan byudjet xarajatlarning to'rt yilda 2,2 barobarga o'sishi uning fiskal samaradorligini qayta baholashni taqozo etadi. Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Hududiy Soliq madaniyati indeksini ishlab chiqish va uni yashirin iqtisodiyot darajasini baholash hamda fiskal siyosatni shakllantirishning muntazam indikatorlaridan biri sifatida joriy etish.

2. Soliq keshbekini indeks natijalari asosida tabaqalashtirish: soliq madaniyati yuqori hududlarda ommaviy keshbekdan maqsadli rag'batlantirishga o'tish, past hududlarda esa uni kuchaytirilgan vosita sifatida saqlab qolish.

3. Soliq madaniyati past hududlarda soliq savodxonligini oshirish va tadbirkorlik subyektlarini legallashtirishga qaratilgan qo'shimcha rag'batlantirish dasturlarini amalga oshirish.

4. Yuqori xavfli tarmoqlarda, avvalo xizmatlar va chakana savdo sohasida, naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushini oshirish hamda xavfga asoslangan tahlil tizimlari orqali fiskal nazorat samaradorligini kuchaytirish.

5. Soliq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha milliy dastur ishlab chiqish va unga ta'lim muassasalari, ommaviy axborot vositalari, mahalla institutlari hamda tadbirkorlik birlashmalarini jalb etish.

6. Soliq organlari faoliyatini baholashda undirilgan soliqlar hajmi bilan bir qatorda ixtiyoriy soliq to'lash darajasi, yashirin iqtisodiyot ulushining qisqarishi va soliq to'lovchilarning qoniqish darajasini aks ettiruvchi sifat ko'rsatkichlarini joriy etish.

Taklif etilgan tabaqalashtirilgan rag'batlantirish modeli ma'muriy bosimni kuchaytirishga muqobil sifatida moliyaviy rag'batlantirish, raqamli soliq ma'muriyatchiligi va ixtiyoriy soliq intizomini yagona mexanizmga uyg'unlashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Allingham, M.G., Sandmo, A. Income tax evasion: a theoretical analysis // Journal of Public Economics. — 1972. — Vol. 1, № 3–4. — P. 323–338.
2. Alm, J., Torgler, B. Culture differences and tax morale in the United States and in Europe // Journal of Economic Psychology. — 2006. — Vol. 27, № 2. — P. 224–246.
3. Torgler, B. Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis. — Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2007. — 316 p.
4. Slemrod, J. Cheating ourselves: the economics of tax evasion // Journal of Economic Perspectives. — 2007. — Vol. 21, № 1. — P. 25–48.
5. Kirchler, E., Hoelzl, E., Wahl, I. Enforced versus voluntary tax compliance: the «slippery slope» framework // Journal of Economic Psychology. — 2008. — Vol. 29, № 2. — P. 210–225.
6. Torgler, B. Tax morale and compliance: review of evidence and case studies for Europe. World Bank Policy Research Working Paper № 5922. — Washington: World Bank, 2011. — 89 p.
7. Williams, C.C. Out of the shadows: a classification of economies by the size and character of their informal sector // Work, Employment and Society. — 2014. — Vol. 28, № 5. — P. 735–753.
8. Medina, L., Schneider, F. Shadow economies around the world: new results for 158 countries over 1991–2015. CESifo Working Paper № 6430. — Munich, 2017. — 76 p.
9. Григорьева, М.Г., Камаль, Б.М., Ткаченко, Л.И. Проблемы измерения масштабов теневой экономики и пути их решения // Вестник Томского государственного университета. Экономика. — 2021. — № 56. — С. 207–222.
10. Rodriguez-Justicia, D., Theilen, B. Ideological alignment, public sector size and tax morale: empirical evidence from OECD economies // Humanities and Social Sciences Communications. — 2023. — Vol. 10, № 1. — P. 1–11.
11. Fonseca Corona, F.J. Tax morale: a global scoping review from the cultural approach to economics // International Review of Economics. — 2024. — Vol. 71, № 2. — P. 343–365.
12. Абдулов, Д.Р. Пути совершенствования системы налогообложения Республики Узбекистан // Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. — 2022. — № 5-1. — С. 755–763.
13. Жумаев, Ш. Ўзбекистон Республикасида солиқ маъмурчилиги ва солиқ тизими стратегиясини такомиллаштириш масалалари // Экономика и социум. — 2024. — № 4-1 (119). — С. 869–876.
14. Олтаев, Ш.С. Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ имтиёзлари механизмини такомиллаштириш зарурати // Образование, наука и инновационные идеи в мире. — 2026. — Т. 86, № 3. — С. 392–398.
15. Kuzatilmaydigan (yashirin) iqtisodiyotni statistik baholash bo'yicha uslubiy nizom. — Toshkent: Milliy statistika qo'mitasi.

YOSH TADBIRKORLARNI IJTIMOY-IQTISODIY QO'LLAB QUVVATLASHNI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY-IQTISODIY O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abduraximov Iskandar Nodirjon o'g'li
Tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yosh tadbirkorlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlashni tashkil etishning huquqiy va iqtisodiy jihatlari tahlil qilinadi. Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishda davlat tomonidan yaratilayotgan institutsional, moliyaviy va tashkiliy mexanizmlarning o'rnini yoritilib, tadbirkorlik faoliyatini boshlash va kengaytirish jarayonida mavjud imkoniyatlar hamda amaliy

muammolar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, yosh tadbirkorlarni imtiyozli moliyalashtirish, kreditlash, subsidiyalar ajratish, kasbiy va biznes ko'nikmalarini rivojlantirish, huquqiy himoya hamda maslahat xizmatlari bilan ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: yosh tadbirkorlar, tadbirkorlik faoliyati, ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash, huquqiy mexanizmlar, iqtisodiy rag'batlantirish.

Аннотация: В данной статье анализируются правовые и экономические аспекты организации социально-экономической поддержки молодых предпринимателей. Освещается роль институциональных, финансовых и организационных механизмов, создаваемых государством для развития молодежного предпринимательства, а также рассматриваются существующие возможности и практические проблемы, возникающие в процессе начала и расширения предпринимательской деятельности. Кроме того, раскрываются особенности льготного финансирования и кредитования молодых предпринимателей, предоставления субсидий, развития профессиональных и бизнес-навыков, обеспечения правовой защиты и консультационной поддержки.

Ключевые слова: молодые предприниматели, предпринимательская деятельность, социально-экономическая поддержка, правовые механизмы, экономическое стимулирование.

Abstract: This article analyzes the legal and economic aspects of organizing socio-economic support for young entrepreneurs. It highlights the role of institutional, financial, and organizational mechanisms established by the state to promote youth entrepreneurship and examines the existing opportunities and practical challenges faced in starting and expanding entrepreneurial activities. The article also explores the specific features of preferential financing and lending for young entrepreneurs, the provision of subsidies, the development of professional and business skills, as well as legal protection and advisory support.

Key words: young entrepreneurs, entrepreneurial activity, socio-economic support, legal mechanisms, economic incentives.

KIRISH

Bugungi kunda yoshlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularning mustaqil daromad manbalariga ega bo'lishini ta'minlash hamda innovatsion biznes tashabbuslarini rag'batlantirish davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish nafaqat yangi xo'jalik yurituvchi subyektlarning shakllanishiga, balki bandlik darajasining oshishi, hududlarda yangi ish o'rinlari yaratilishi, aholining daromad manbalari kengayishi va istiqbolli biznes g'oyalarning amaliyotga tatbiq etilishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash masalasini faqat kredit ajratish bilan cheklash mumkin emas. Mazkur jarayon huquqiy kafolatlar, moliyaviy vositalar, maslahat xizmatlari, biznes ko'nikmalarini shakllantirish va institutsional ko'makni o'zaro uyg'unlashtirishni talab qiladi.

O'zbekistonda yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash tizimi so'nggi yillarda yangi bosqichga ko'tarildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi PQ-60-sonli "Yoshlar tadbirkorligini hamda ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan biznes loyihalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ushbu yo'nalishda muhim huquqiy asos yaratdi. Qarorga muvofiq Yoshlar ishlari agentligi huzurida Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish davlat maqsadli jamg'armasi tashkil etilib, uning mablag'larini 100 million AQSH dollari ekvivalentiga yetkazish, Jamg'arma ko'magida kamida 50 ming nafar yoshning bandligini ta'minlash va ularni tadbirkorlikka jalb qilish belgilandi. Shuningdek, istiqbolli yoshlar startaplarini moliyalashtirish uchun 10 million AQSH dollari ekvivalentidagi venchur jamg'armani tashkil etish nazarda tutildi [1].

Yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish mexanizmlari Prezidentning 2025-yil 14-fevraldagi PQ-62-sonli "Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish va bandligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar

to'g'risida"gi qarorida yanada rivojlantirildi. Mazkur hujjat asosida 2025–2027-yillarga mo'ljallangan "Yoshlar biznesi" dasturining amalga oshirilishi belgilandi. Dastur orqali 350 ming nafar yoshni qamrab olish va kamida 100 mingta qo'shimcha ish o'rni yaratish ko'zda tutilgan. "Biznesga birinchi qadam" loyihasi doirasida tegishli talablarga javob beruvchi 18 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yoshlarga 7 yilgacha muddatga 100 million so'mgacha imtiyozli mikroqarz, yangi ish o'rinlarini yaratishga qaratilgan ayrim biznes loyihalariga esa 5 milliard so'mgacha mablag' ajratish mexanizmlari belgilangan [2].

Mazkur huquqiy mexanizmlarning amaliy natijalari ham muayyan iqtisodiy ko'rsatkichlarda namoyon bo'lmoqda. Yoshlar ishlari agentligining 2025-yil yakunlari bo'yicha ma'lumotlariga ko'ra, yil davomida 414 mingdan ortiq yosh bandlik va tadbirkorlik dasturlari orqali qo'llab-quvvatlangan. "Yoshlar biznesi" dasturi doirasida "Aloqabank" tomonidan 9 240 ta loyihaga 1 trillion 177 milliard so'm miqdorida imtiyozli kredit ajratilgan va ushbu loyihalar orqali 12,5 ming nafar ishsiz yoshning bandligi ta'minlangan [3].

Mamlakatdagi umumiy tadbirkorlik muhitining kengayishi ham yoshlar tashabbuslarini rivojlantirish uchun iqtisodiy zamin yaratmoqda. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, respublikada yakka tartibdagi tadbirkorlar soni 2020-yildagi 219 112 nafardan 2025-yilda 298 831 nafarga yetgan [6]. Mazkur ko'rsatkich bevosita faqat yosh tadbirkorlarga tegishli bo'lmasa-da, kichik va individual tadbirkorlik segmentining kengayayotganini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yoshlar tadbirkorligini o'rganishda, avvalo, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning umumiy iqtisodiy mohiyati, ularning faoliyatini tashkil etish, moliyalashtirish va boshqarish masalalariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

D.S. Qosimovaning "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik" darsligida kichik biznes va tadbirkorlikning nazariy va amaliy asoslari, uning me'yoriy-huquqiy jihatlari, biznes subyektlari faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirish masalalari kompleks tarzda yoritilgan. Muallifning yondashuvida tadbirkorlik faqat daromad olishga qaratilgan faoliyat sifatida emas, balki mustaqil iqtisodiy qarorlarni qabul qilish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va bozor sharoitlariga moslashish jarayoni sifatida namoyon bo'ladi [4]. Mazkur yondashuv yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashda moliyaviy resurs ajratish bilan bir qatorda biznesni boshqarish, rejalashtirish va bozor ko'nikmalarini shakllantirish zarurligini asoslash imkonini beradi. S. Salayev, N. Fayzullayev, J. Atayev, D. Saidov va M. Gulmonovlarning "Tadbirkorlik asoslari" nomli o'quv qo'llanmasida tadbirkorlik faoliyatining shakllari, subyektlari va obyektlari, tadbirkorlikni rejalashtirish, sheriklik munosabatlari, tashkiliy-huquqiy shakllar, shartnomaviy munosabatlar, menejment va marketing masalalari yoritilgan [5]. Ushbu tadqiqotchilarning fikrlarini yoshlar tadbirkorligiga tatbiq etganda, boshlang'ich kapitalning mavjudligi biznesning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun yagona shart emasligi ko'rinadi. Yosh tadbirkorning huquqiy bilimlari, biznes-reja tuzish qobiliyati, bozorni tahlil qilish ko'nikmasi va moliyaviy intizomi ham muhim hisoblanadi.

Ko'rib chiqilgan adabiyotlarda tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy va tashkiliy asoslari batafsil yoritilgan bo'lsa-da, aynan yosh tadbirkorlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlashda huquqiy kafolatlar, imtiyozli moliyalashtirish, bandlik va biznes ko'nikmalarini rivojlantirish vositalarining yagona tizim sifatidagi o'zaro bog'liqligini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu holat mazkur tadqiqot yo'nalishining ilmiy zaruratini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, statistik tahlil, mantiqiy umumlashtirish, kontent-tahlil va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tizimli yondashuv yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash jarayonini alohida kredit yoki subsidiya mexanizmi sifatida emas, balki huquqiy, moliyaviy, institutsional va ijtimoiy vositalardan tashkil topgan yagona tizim sifatida o'rganish imkonini berdi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil orqali yoshlar tadbirkorligiga oid Prezident qarorlarida nazarda tutilgan mexanizmlarning mazmuni va ularning o'zaro bog'liqligi o'rganildi.

Statistik tahlil usuli yordamida yoshlar bandligi, moliyalashtirilgan biznes loyihalari, ajratilgan imtiyozli kreditlar hamda umumiy tadbirkorlik muhiti bilan bog'liq rasmiy ko'rsatkichlar tahlil qilindi.

Kontent-tahlil usulida tadbirkorlik sohasiga oid ilmiy adabiyotlar va normativ-huquqiy hujjatlarning mazmuni tadqiqot maqsadidan kelib chiqib o'rganildi.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistonda yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash tizimi, tadqiqot predmeti sifatida esa ushbu tizimning huquqiy, iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy mexanizmlari belgilandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil yosh tadbirkorlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash tizimining bir qator o'ziga xos jihatlari aniqlash imkonini berdi.

Birinchidan, mazkur tizimning maqsadli xususiyati alohida ahamiyatga ega. Umumiy tadbirkorlikni rag'batlantirish dasturlaridan farqli ravishda, yoshlar tadbirkorligiga doir amaldagi mexanizmlarda qo'llab-quvvatlash oluvchilarning yosh chegarasi, bandlik holati va tadbirkorlik faoliyatining shakli bo'yicha aniq mezonlar belgilangan. Bu davlat mablag'larini muayyan ijtimoiy guruhning iqtisodiy faolligini oshirishga yo'naltirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, qo'llab-quvvatlashning huquqiy va iqtisodiy vositalari bir-birini to'ldiradi. Huquqiy jihatdan davlat dasturlari, maxsus jamg'armalar, vakolatli tashkilotlar va moliyalashtirish shartlari normativ hujjatlar orqali belgilanadi. Iqtisodiy jihatdan esa ushbu normalar kredit, mikroqarz, subsidiya, investitsiya va venchur moliyalashtirish shaklida amaliy mazmun kasb etadi. Demak, huquqiy norma iqtisodiy imkoniyatni yaratadi, moliyaviy mexanizm esa mazkur imkoniyatning real biznes loyihaga aylanishini ta'minlaydi.

Uchinchidan, zamonaviy qo'llab-quvvatlash modelida moliyalashtirish bilan bandlik o'rtasidagi bog'liqlik kuchaygan. Masalan, yirik miqdordagi imtiyozli resurslar ajratilishida yangi ish o'rinlarini yaratish mezonini qo'llanilishi tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning ijtimoiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [2]. Bu yondashuvda davlat ko'magining natijasi faqat yangi korxona tashkil etilishi bilan emas, balki uning boshqa fuqarolar uchun bandlik yaratish salohiyati bilan ham baholanadi.

To'rtinchidan, rasmiy natijalar moliyaviy qo'llab-quvvatlashning sezilarli ko'lamga ega bo'lganini ko'rsatmoqda. 2025-yilda "Yoshlar biznesi" dasturi doirasida 9 240 ta loyihaning moliyalashtirilgani va 1 trillion 177 milliard so'm imtiyozli mablag' yo'naltirilgani [3] yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash amaliyoti individual loyihalardan keng ko'lamli dasturiy mexanizmga o'tayotganini ko'rsatadi.

Beshinchidan, tizimda an'anaviy kreditlash bilan bir qatorda startap va venchur moliyalashtirish elementlarining paydo bo'lishi muhim yangilik hisoblanadi. Bu, ayniqsa, katta moddiy aktivlarga ega bo'lmagan, biroq innovatsion g'oya yoki raqamli loyiha taklif qila oladigan yoshlar uchun muhim. An'anaviy bank kreditida garov va qaytaruvchanlik masalasi ustuvor bo'lsa, venchur moliyalashtirishda loyihaning kelajakdagi o'sish salohiyatiga ko'proq e'tibor beriladi.

XULOSA

Yosh tadbirkorlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab-quvvatlash zamonaviy iqtisodiyot sharoitida yoshlar bandligini ta'minlash, ularning daromadlarini oshirish va yangi biznes tashabbuslarini shakllantirishga xizmat qiluvchi kompleks mexanizm hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ushbu tizimning o'ziga xosligi huquqiy kafolatlar bilan iqtisodiy rag'batlantirish vositalarining o'zaro uyg'unligida namoyon bo'lishini ko'rsatdi. 2025-yilda qabul qilingan PQ-60 va PQ-62-son qarorlar yoshlarning biznes tashabbuslarini

qo'llab-quvvatlash tizimini institutsional va moliyaviy jihatdan mustahkamladi. Davlat maqsadli jamg'armasi, "Yoshlar biznesi" dasturi, imtiyozli mikroqarzarlar, yirik biznes loyihalarini moliyalashtirish va venchur investitsiyalari yosh tadbirkorlar uchun turli bosqichlardagi moliyaviy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan mexanizmlarni shakllantirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi PQ-60-son "Yoshlar tadbirkorligini hamda ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan biznes loyihalarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-fevraldagi PQ-62-son "Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish va bandligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. Yoshlar bandligi va tadbirkorlik: 2025-yil sarhisoblari. – Toshkent, 2026.
4. Qosimova D.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020. – 328 b.
5. Salayev S., Fayzullayev N., Atayev J., Saidov D., Gulmonov M. Tadbirkorlik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 340 b.

ENERGIYA ISTE'MOLINING O'ZGARISH OMILLARINI ANIQLASH VA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

Ernazarov Ulug'bek Raxmatullayevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada energiya iste'molining shakllanishi va vaqt davomida o'zgarishiga ta'sir etuvchi asosiy iqtisodiy omillarni aniqlash hamda ularning ta'sir darajasini ekonometrik usullar yordamida baholash masalalari tadqiq etilgan. Energiya resurslariga bo'lgan talabning ortishi iqtisodiy faollik, aholi sonining ko'payishi, sanoat ishlab chiqarishining kengayishi, urbanizatsiya jarayonlari, texnologik yangilanish va aholi daromadlarining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq.

Kalit so'zlar: energiya iste'moli, energiya resurslari, elektr energiyasi, energiya samaradorligi, iqtisodiy o'sish, sanoat ishlab chiqarishi, aholi soni, aholi daromadlari, urbanizatsiya, energiya tejankorligi, korrelyatsion tahlil, regressiya modeli, ekonometrik modelashtirish, prognozlash.

Аннотация. В статье рассматриваются ключевые экономические факторы, влияющие на формирование и динамику энергопотребления, а также вопросы оценки их воздействия с применением эконометрических методов. Рост спроса на энергоресурсы тесно связан с экономической активностью, ростом численности населения, расширением промышленного производства, процессами урбанизации, технологическим обновлением и изменениями доходов домохозяйств.

Ключевые слова: энергопотребление, энергоресурсы, электроэнергия, энергоэффективность, экономический рост, промышленное производство, численность населения, доходы домохозяйств, урбанизация, энергосбережение, корреляционный анализ, регрессионная модель, эконометрическое моделирование, прогнозирование.

Abstract. The article examines the key economic factors influencing the formation and dynamics of energy consumption, as well as issues regarding the assessment of their impact using econometric methods. The growth in demand for energy resources is closely linked to economic activity, population

growth, the expansion of industrial production, urbanization processes, technological upgrades, and changes in household income.

Keywords: energy consumption, energy resources, electricity, energy efficiency, economic growth, industrial production, population size, household income, urbanization, energy conservation, correlation analysis, regression model, econometric modeling, forecasting.

KIRISH

Bugungi kunda energiya resurslaridan samarali foydalanish mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanishi, ishlab chiqarish hajmining kengayishi, aholining turmush darajasi va xizmatlar sohasining faollashuvi energiyaga bo'lgan talabning ortishiga olib keladi. Shu sababli energiya iste'moli hajmining o'zgarish tendensiyalarini o'rganish va unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Energiya iste'moli nafaqat iqtisodiy faoliyatning natijasi, balki iqtisodiy rivojlanish jarayonining muhim tarkibiy elementi hamdir. Sanoat korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlari, transport tizimi, qishloq xo'jaligi, xizmatlar sohasi va uy xo'jaliklarining kundalik faoliyati bevosita yoki bilvosita energiya resurslaridan foydalanishga bog'liq. Shu jihatdan energiya iste'moli bilan iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni miqdoriy jihatdan baholash muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

Energiya iste'molining o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni bir nechta guruhlariga ajratish mumkin. Jumladan, iqtisodiy omillar tarkibiga yalpi ichki mahsulot yoki hududiy yalpi mahsulot hajmi, sanoat ishlab chiqarishi, aholi daromadlari va investitsiyalar kiradi. Demografik omillarga aholi soni va urbanizatsiya darajasi, texnologik omillarga esa ishlab chiqarish texnologiyalarining yangilanishi va energiya samaradorligining oshishi kiradi. Bundan tashqari, energiya narxlari, iqlim sharoitlari va davlatning energiya siyosati ham iste'mol hajmiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur omillarning energiya iste'moliga ta'siri bir xil darajada namoyon bo'lmaydi. Ayrim omillar energiya talabini oshirsa, texnologik modernizatsiya va energiya tejamkor uskunalarining joriy etilishi energiya sarfini kamaytirishi mumkin. Shu sababli energiya iste'moli va unga ta'sir qiluvchi omillar o'rtasidagi munosabatlarni faqat oddiy statistik kuzatish asosida emas, balki ekonometrik modellar yordamida miqdoriy baholash maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Energiya iste'molini o'rganish masalalari iqtisodiyot, energetika va ekologik iqtisodiyot yo'nalishlarida keng tadqiq etilgan. Mazkur tadqiqotlarda energiya iste'moli va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi munosabat, energiya samaradorligi, texnologik taraqqiyot va energiya resurslariga bo'lgan talabning shakllanish mexanizmlari asosiy ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida qaratiladi.

Energiya iqtisodiyoti bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda energiya iste'moli ko'pincha iqtisodiy faollik darajasi bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Iqtisodiy ishlab chiqarish hajmining oshishi ishlab chiqarish vositalari va transport faoliyatining kengayishiga sabab bo'lib, natijada energiyaga talab ortishi mumkin. Shu bilan birga, iqtisodiy rivojlanishning yuqori bosqichlarida energiya samaradorligini oshiruvchi texnologiyalarning joriy qilinishi energiya iste'moli o'sish sur'atlarini sekinlashtirishi mumkin.

Energiya iste'molini modellashtirishga bag'ishlangan tadqiqotlarda vaqt qatorlari, regressiya modellari, ARIMA modellar, panel ma'lumotlar modellari va boshqa ekonometrik usullardan foydalaniladi. Ushbu yondashuvlar energiya iste'molining tarixiy dinamikasini o'rganish, uning asosiy determinantlarini aniqlash va kelajakdagi qiymatlarini prognoz qilish imkonini beradi.

Mazkur maqolada energiya iste'molining o'zgarishini izohlashda ko'p omilli regressiya modelidan foydalanish taklif etiladi. Ushbu yondashuv natijaviy ko'rsatkichga bir vaqtning o'zida bir nechta iqtisodiy omillarning ta'sirini baholash imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida statistik, qiyosiy, tizimli va ekonometrik tahlil usullaridan foydalaniladi. Energiya iste'molining vaqt bo'yicha o'zgarishini aniqlash uchun dinamik qatorlar tahlilidan, omillar o'rtasidagi bog'liqlikni baholash uchun korrelyatsion tahlildan, ta'sir darajasini aniqlash uchun esa regressiya tahlilidan foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Energiya iste'molining o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda dastlab natijaviy ko'rsatkich va omillar o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni baholash talab etiladi.

Energiya iste'moli bilan iqtisodiy ishlab chiqarish hajmi o'rtasida odatda ijobiy bog'liqlik kuzatilishi mumkin. Chunki ishlab chiqarish hajmining ortishi energiyadan foydalanishga bo'lgan talabni oshiradi. Biroq mazkur bog'liqlikning kuchi iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishi va texnologik darajasiga bog'liq.

Sanoat ishlab chiqarishining energiya iste'moliga ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, energiya sig'imi yuqori bo'lgan sanoat tarmoqlarining rivojlanishi elektr energiyasi va boshqa energiya resurslariga bo'lgan talabni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Aholi sonining ko'payishi ham energiya iste'molining ortishiga olib keluvchi demografik omillardan biridir. Aholi soni ortishi bilan uy xo'jaliklarining elektr energiyasiga bo'lgan ehtiyoji, kommunal xizmatlar, transport va boshqa xizmat turlariga bo'lgan talab kengayadi.

Aholi daromadlarining oshishi energiya iste'moliga ikki xil yo'nalishda ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bir tomondan, daromadlar oshishi maishiy texnika, avtomobil va boshqa energiya iste'mol qiluvchi vositalardan foydalanish imkoniyatini kengaytirib, energiya talabini oshiradi. Ikkinchi tomondan, daromadlarning ortishi energiya samaradorligi yuqori bo'lgan zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini ham oshirishi mumkin.

Investitsiyalarning energiya iste'moliga ta'siri esa investitsiyalarning yo'nalishiga bog'liq. Ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan investitsiyalar energiya talabini oshirishi mumkin. Energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan investitsiyalar esa bir birlik mahsulotga to'g'ri keladigan energiya sarfini kamaytiradi.

Ko'p omilli regressiya modelidan foydalanish orqali yuqoridagi omillarning har birining energiya iste'moliga ta'sirini alohida baholash mumkin. Masalan, a_1 koeffitsiyenti X_1 omilning bir birlikka o'zgarishi natijasida boshqa omillar o'zgarmagan sharoitda energiya iste'moli qancha birlikka o'zgarishini ifodalaydi.

Modelning iqtisodiy mazmuni quyidagi ko'rinishda izohlanadi:

$a_1 > 0$ bo'lsa, iqtisodiy ishlab chiqarish hajmining oshishi energiya iste'molining ortishiga olib keladi;

$a_2 > 0$ bo'lsa, sanoat ishlab chiqarishining kengayishi energiya talabini oshiradi;

$a_3 > 0$ bo'lsa, aholi sonining ko'payishi energiya iste'molini oshiradi;

$a_4 > 0$ yoki $a_4 < 0$ bo'lishi mumkin, chunki daromadlarning energiya iste'moliga ta'siri iste'mol tarkibi va energiya samaradorligiga bog'liq;

a_5 koeffitsiyentining ishorasi investitsiyalarning texnologik yo'nalishiga qarab shakllanadi.

Ekonometrik modelning sifatini baholashda determinatsiya koeffitsiyenti muhim ko'rsatkich hisoblanadi. R^2 qiymati 1 ga yaqinlashgani sari model natijaviy ko'rsatkichning o'zgarishini tanlangan omillar orqali yaxshiroq tushuntirib berayotganini ko'rsatadi. Biroq yuqori R^2 qiymatining o'zi modelning iqtisodiy jihatdan to'g'ri ekanligini to'liq kafolatlamaydi. Shu sababli model parametrlarining statistik ahamiyati, qoldiqlarning xususiyatlari va multikollinearlik holati ham tekshirilishi lozim.

1-jadval. O‘zbekistonda energiya iste‘moli va unga ta’sir etuvchi ayrim omillar dinamikasi, 2016–2025-yillar¹⁸³

Yil	Elektr energiyasi iste‘moli, mln kVt·soat	YaIM, mlrd so‘m	Aholi, ming kishi
2016	45 058,7	290 213,4	31 575,3
2017	46 746,4	369 612,8	32 120,5
2018	60 744,7	494 814,8	32 656,7
2019	54 174,7	620 083,2	33 255,5
2020	53 839,9	705 076,5	33 905,2
2021	56 268,8	861 170,8	34 558,9
2022	59 109,2	1 041 877,9	35 271,3
2023	62 836,3	1 261 806,0	36 024,9
2024	65 490,5	1 535 431,7	36 799,8
2025	63 746,0	1 849 650,0	37 543,2

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, 2016–2025-yillarda elektr energiyasi iste‘moli umumiy tendensiyada o‘shishga ega bo‘lgan. 2016-yilda 45 058,7 mln kVt·soatni tashkil etgan iste‘mol 2024-yilda 65 490,5 mln kVt·soatgacha yetgan. 2025-yilda esa ushbu ko‘rsatkich 63 746,0 mln kVt·soatni tashkil etgan. Demak, 2016–2025-yillar oralig‘ida iste‘mol hajmi qariyb 41,5 foizga oshgan.

Shu davrda mamlakat YaIM hajmi 290 213,4 mlrd so‘mdan 1 849 650,0 mlrd so‘mgacha, doimiy aholi soni esa 31 575,3 ming kishidan 37 543,2 ming kishigacha oshgan. Bu holat iqtisodiy faollik va demografik jarayonlarning energiyaga bo‘lgan talab shakllanishida muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Energiya iste‘molini modellashtirishda ko‘p omilli regressiya bilan bir qatorda vaqt qatori modellaridan ham foydalanish mumkin. Xususan, ARIMA modeli energiya iste‘molining oldingi davrlardagi qiymatlaridan kelib chiqib, kelgusidagi ko‘rsatkichlarni prognozlash imkonini beradi. Agar tadqiqotning asosiy maqsadi energiya iste‘molining o‘zgarish sabablarini aniqlash bo‘lsa, ko‘p omilli regressiya modeli, kelgusidagi qiymatlarni prognozlash ustuvor vazifa bo‘lsa, vaqt qatori modellari samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Energiya iste‘molini boshqarishda ekonometrik model natijalaridan foydalanish orqali energiya talabining kelgusidagi hajmini oldindan baholash, ishlab chiqarish quvvatlarini rejalashtirish, energiya infratuzilmasini rivojlantirish va energiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha qarorlarni ilmiy asoslash mumkin.

Energiya iste‘moli o‘zgarishining asosiy omillari quyidagi guruhlariga ajratilishi mumkin:

1. Iqtisodiy omillar – yalpi mahsulot, sanoat ishlab chiqarishi, investitsiyalar va daromadlar.
2. Demografik omillar – aholi soni, uy xo‘jaliklari soni va urbanizatsiya darajasi.
3. Texnologik omillar – ishlab chiqarish texnologiyalari, energiya tejamkor uskunalari va raqamlashtirish darajasi.
4. Institutsional omillar – energiya siyosati, tarif mexanizmlari, energiya samaradorligi bo‘yicha davlat dasturlari.
5. Tabiiy-iqlimiy omillar – harorat, mavsumiylik va boshqa tabiiy sharoitlar.

Ushbu omillarni birgalikda hisobga olish energiya iste‘moli shakllanishining murakkab mexanizmini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari energiya iste‘molining o‘zgarishi birgina omil bilan emas, balki iqtisodiy, demografik, texnologik va institutsional omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanishini ko‘rsatadi. Shu

¹⁸³ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi SIAT ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

sababli energiya iste'molini tahlil qilishda kompleks ekonometrik yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq.

Energiya iste'molining o'zgarishiga iqtisodiy ishlab chiqarish hajmi, sanoat faoliyati, aholi soni, aholi daromadlari va investitsiyalar sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Mazkur omillarning ta'sir kuchini aniqlash uchun ko'p omilli regressiya modellaridan foydalanish energiya siyosatini ilmiy asoslash imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. F.D. Jo'rayev, Sh.Q. Doliyev. Korxonalarning elektr energetika samaradorligini baholash: tahlillar va modellar. Iqtisodiyot va ta'lim / 2024-yil 2-son. 244-251 b. https://doi.org/10.55439/ECED/vol25_iss2/a36
2. Doliyev, S. (2025). ENERGETIKA TA'MINOTI TIZIMIDAGI RISKLARNI BAHOLASH. Ilg'or Iqtisodiyot Va Pedagogik Texnologiyalar, 2(6), 697-701. <https://doi.org/10.60078/3060-4842-2025-vol2-iss6-pp697-701>
3. Wang, H.; Wang, Y. Estimating per Capita Primary Energy Consumption Using a Novel Fractional Gray Bernoulli Model. Sustainability 2022, 14, 2431. <https://doi.org/10.3390/su14042431>
4. International Energy Agency (IEA). Energy Efficiency. – Paris.
5. World Bank. World Development Indicators. – Washington, D.C.

СУВ ТАНҚИСЛИГИ ШАРОИТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА СУВ ТЕЖОВЧИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ ОМИЛЛАРИ: СЎРОВНОМА НАТИЖАЛАРИ АСОСИДА ТАҲЛИЛ

Тураев Толиб

Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги соҳасида стратегик ривожланиш ва тадқиқотлар
халқаро маркази 2 - курс таянч докторанти

Аннотация. Мақолада сув танқислиги шароитида пахта етиштирувчи фермер хўжаликларида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ва сув тежовчи технологияларни жорий этишнинг иқтисодий омиллари таҳлил қилинган. Тадқиқот 150 та фермер хўжалиги ўртасида ўтказилган сўровнома натижаларига асосланган. Натижаларга кўра, респондентларнинг 98,66 фоизи сув танқислиги ҳосилдорликка жуда катта таъсир қилишини қайд этган, 96,64 фоизи эса анъанавий суғориш усулидан фойдаланмоқда. Технологияларни жорий этишда асосий тўсиқ сифатида 95,97 фоиз фермер молиявий ресурслар етишмаслигини кўрсатган. Респондентларнинг 94,63 фоизи давлат субсидияларини зарур деб ҳисоблайди. Тадқиқот асосида сув тежовчи технологияларни молиявий қўллаб-қувватлаш, рақамли мониторингни кенгайтириш ва иқтисодий рағбатлантириш механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Аннотация. В статье проанализированы экономические факторы эффективного использования водных ресурсов и внедрения водосберегающих технологий в фермерских хозяйствах, выращивающих хлопок в условиях дефицита воды. Исследование основано на результатах опроса 150 фермерских хозяйств. Согласно результатам, 98,66% респондентов отметили, что дефицит воды оказывает очень сильное влияние на урожайность, а 96,64% используют традиционный метод орошения. В качестве основного препятствия для внедрения водосберегающих технологий 95,97% фермеров указали недостаток финансовых ресурсов. При этом 94,63% респондентов считают необходимой государственную поддержку в форме субсидий. На основе результатов исследования разработаны предложения по усилению финансовой поддержки водосберегающих технологий, расширению цифрового мониторинга и совершенствованию механизмов экономического стимулирования.

Abstract. This article analyzes the economic factors influencing the efficient use of water resources and the adoption of water-saving technologies among cotton-producing farms under conditions of water scarcity. The study is based on a survey of 150 farms. The results show that 98.66% of respondents reported that water scarcity has a very strong impact on crop yields, while 96.64% use traditional irrigation methods. The lack of financial resources was identified as the main barrier to adopting water-saving technologies by 95.97% of farmers. Meanwhile, 94.63% of respondents considered government subsidies

necessary. Based on the findings, the study proposes measures to strengthen financial support for water-saving technologies, expand digital water monitoring, and improve economic incentive mechanisms.

Калит сўзлар: сув танқислиги, пахтачилик, фермер хўжалиги, сув тежовчи технологиялар, томчилатиб суғориш, сув самарадорлиги, ҳосилдорлик, субсидия, сув мониторинги, иқтисодий самарадорлик.

Ключевые слова: дефицит воды, хлопководство, фермерское хозяйство, водосберегающие технологии, капельное орошение, эффективность использования воды, урожайность, субсидии, мониторинг водных ресурсов, экономическая эффективность.

Keywords: water scarcity, cotton production, farm households, water-saving technologies, drip irrigation, water use efficiency, crop yield, subsidies, water resource monitoring, economic efficiency.

КИРИШ. Қишлоқ хўжалигининг барқарор ривожланиши кўп жиҳатдан сув ресурсларининг мавжудлиги ва улардан самарали фойдаланишга боғлиқ. Айниқса, сув ресурслари чекланган ва қишлоқ хўжалиги суғоришга юқори даражада боғлиқ бўлган ҳудудларда сув танқислиги нафақат экологик, балки иқтисодий муаммо сифатида ҳам намоён бўлади. Ўзбекистон шароитида мазкур масаланинг аҳамияти янада юқори. Жаҳон банки маълумотларига кўра, мамлакатда қишлоқ хўжалиги сув ресурсларининг асосий истеъмолчиси бўлиб, сув танқислигига иқлим ўзгариши, сув оқимларининг ўзгариши, буғланишнинг ортиши ва суғориш инфратузилмасининг эскириши каби омиллар таъсир кўрсатмоқда. 2025 йилда Жаҳон банки Ўзбекистонда суғориш ва дренаж инфратузилмасини модернизация қилиш, сув йўқотишларини камайтириш ва суғориш хизматлари сифатини оширишга қаратилган 200 млн долларлик лойиҳани маъқуллаган.

Шу нуқтаи назардан, сув тежовчи технологияларни жорий этиш масаласи фақат техник муаммо эмас, балки фермернинг инвестицион қарори, молиявий имконияти, давлат қўллаб-қувватлаши, сув учун тўлов механизми ва қутилаётган иқтисодий натижа билан боғлиқ комплекс иқтисодий масаладир.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ. Тадқиқотнинг эмпирик базасини **150 та фермер хўжалиги** иштирокида ўтказилган сўровнома натижалари ташкил этади. Сўровнома фермер хўжаликларининг сув таъминоти, суғориш технологиялари, сув танқислигининг ишлаб чиқариш натижаларига таъсири ва давлат томонидан қўллаб-қувватлашга бўлган эҳтиёжини аниқлашга қаратилган. Тадқиқотда қуйидаги усуллардан фойдаланилди:

- дескриптив статистика;
- частотавий тақсимот;
- фоиз улушлар таҳлили;
- ўртача қиймат ва стандарт оғиш таҳлили;
- минимум ва максимум қийматларни аниқлаш;
- иқтисодий-мантикий таҳлил;
- қиёсий таҳлил.

Сўровномада фермер хўжалигининг ер майдони, пахтага ихтисослашув даражаси, иш тажрибаси, сув таъминоти, суғориш инфратузилмаси, асосий суғориш усули, сув танқислигининг ҳосилдорлик ва харажатларга таъсири, ҳосил йўқотиш даражаси, рентабеллик, сув тежовчи технологиялардан фойдаланиш ва давлат ёрдами каби 20 та асосий ўзгарувчи камраб олинган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ. Сўровнома натижаларидан кўриниб турибдики, таҳлил қилинган фермер хўжаликларининг ўртача ер майдони **35,63 гектар**ни ташкил этган. Минимал ер майдони 10 гектар, максимал кўрсаткич эса 80 гектар бўлган. Пахтага ихтисослашув даражасининг ўртача қиймати 47,46 фоизни ташкил этган.

1-жадвал. Фермер хўжаликларининг асосий статистик тавсифи¹⁸⁴

Кўрсаткич	Ўртача	Стандарт оғиш	Минимум	Максимум
Умумий ер майдони, га	35,63	16,35	10	80
Пахтага ихтисослашув, %	47,46	15,98	20	70
Иш тажрибаси	2,55	0,78	1	4
Суғориш инфратузилмаси	2,41	0,78	1	4
Сув таъминоти ҳолати	2,41	0,80	1	4
Сув танқислигининг ҳосилдорликка таъсири	3,98	0,18	2	4
Пахта ҳосилдорлиги	2,60	0,53	1	4
Пахта етиштириш рентабеллиги	2,64	0,59	1	4

Фермерларнинг 46,98 фоизи пахтачиликда 5–10 йиллик иш тажрибасига эга, 34,90 фоизининг тажрибаси 10–20 йилни ташкил этади. 12,75 фоиз фермер 20 йилдан ортиқ тажрибага эга. Демак, сўровда иштирок этган фермерларнинг асосий қисми пахтачилик соҳасида етарли амалий тажрибага эга.

Сўровнома натижалари фермер хўжаликларида сув таъминоти муаммоси анча долзарб эканини кўрсатади. Суғориш инфратузилмасини фермерларнинг 49,66 фоизи «ўртача», 32,21 фоизи «қониқарли», 14,77 фоизи «етарли эмас», деб баҳолаган. Фақат 3,36 фоиз фермер инфратузилма ҳолатини «жуда яхши» деб ҳисоблаган. Сув таъминоти ҳолати бўйича эса 14,09 фоиз фермер «жуда танқис», 36,24 фоиз «кўп ҳолларда етишмайди», 43,62 фоиз «баъзан етишмайди», деб жавоб берган. Фақат 6,04 фоиз респондент сув таъминотини етарли деб баҳолаган. Демак, сўровнома иштирокчиларининг **94 фоиздан ортиғи сув таъминотида маълум даражада муаммо мавжудлигини билдирган.**

Тадқиқотнинг энг муҳим натижаларидан бири сув танқислиги ва ҳосилдорлик ўртасидаги боғлиқликни фермерларнинг субъектив баҳолаши асосида аниқлашдир. Респондентларнинг **98,66 фоизи** сув танқислиги ҳосилдорликка «жуда катта таъсир» қилишини билдирган. Фақат 0,67 фоиздан кам респондент уни кам ёки ўртача таъсир сифатида баҳолаган. Бу натижа сув танқислигини пахтачилик учун ташқи ва иккинчи даражали омил эмас, балки ишлаб чиқариш натижасини белгилаб берувчи муҳим омил сифатида қараш зарурлигини кўрсатади.

Сўровнома маълумотларида энг жиддий натижалардан бири — анъанавий суғориш усулининг мутлақ устунлигидир.

¹⁸⁴ Манба: муаллиф томонидан сўровнома маълумотлари асосида тузилди.

2-жадвал. Асосий суғориш усуллари¹⁸⁵

Суғориш усули	Фермерлар сони	Улуши, %
Ариқ орқали анъанавий суғориш	144	96,64
Томчилатиб суғориш	4	2,68
Ёмғирлатиб суғориш	0	0,00
Аралаш усул	1	0,67
Жами	149	99,99

Жадвалдан кўриниб турибдики, 150 та кузатувдан 144 тасида анъанавий ариқ орқали суғориш асосий усул бўлган, томчилатиб суғоришдан фойдаланувчилар эса 4 нафарни ташкил этган. Бу ҳолат тадқиқотнинг асосий зиддиятини кўрсатади: Фермерларнинг аксарияти сув танқислигини жуда катта муаммо сифатида қабул қилмоқда, бироқ сув тежовчи технологияларни амалда қўллаш даражаси жуда паст. Шунинг учун муаммони фақат фермерларнинг хабардорлиги билан изоҳлаш етарли эмас. Иқтисодий рағбат, инвестиция харажатлари ва молиявий имкониятлар ҳам алоҳида ўрганилиши зарур.

Сўров натижалари ушбу масала бўйича жуда аниқ манзарани кўрсатади.

3-жадвал. Сув тежовчи технологияларни жорий этишга тўсқинлик қилувчи омиллар¹⁸⁶

Асосий тўсиқ	Фермерлар сони	Улуши, %
Молиявий ресурс етишмаслиги	143	95,97
Техника етишмаслиги	0	0,00
Билим ва тажриба етишмаслиги	6	4,03
Зарур эмас деб ҳисоблайди	0	0,00

Респондентларнинг **95,97 фоизи** сув тежовчи технологияларни жорий қилишдаги асосий тўсиқ сифатида молиявий ресурс етишмаслигини кўрсатган. Фақат 4,03 фоиз билим ва тажриба етишмаслигини асосий тўсиқ деб баҳолаган.

Бу натижа муҳим ҳулосага олиб келади: фермерларнинг технологияга муносабати билан технологияни амалда жорий қилиш имкониятини бир-биридан ажратиш лозим.

Сўровдаги яна бир муҳим натижа шундаки, фермерларнинг аксарияти сув тежовчи технологияларга муносабати ижобий. Шунингдек, респондентларнинг 86,58 фоизи сув тежовчи технологиялар самарадорлигига ишонишини, 85,91 фоизи эса сув учун тўлов сувни тежашга рағбат беради, деб ҳисоблашини билдирган.

Бу натижаларни амалдаги технологиядан фойдаланиш билан таққослаш жуда муҳим:

¹⁸⁵ Манба: Муаллиф сўровнома маълумотлари асосида тузган.

¹⁸⁶ Манба: муаллиф томонидан ҳисоб-китоб қилинган.

Кўрсаткич	Улуши, %
Сув тежовчи технология самарадорлигига ишонади	86,58
Сув тўлови сув тежашга рағбат беради, деб ҳисоблайди	85,91
Амалда сув тежовчи технологиядан фойдаланади	2,68
Сув сарфини мониторинг қилиш тизимига эга	1,34

Сўровнома маълумотларида сув тежовчи технологиядан амалда фойдаланиш 2,68 фоизни, сув сарфини мониторинг қилиш тизимига эга фермерлар эса 1,34 фоизни ташкил этган.

Бу ерда “**ишонч–амалиёт тафовути**” мавжуд, яъни “**Юқори ишонч → паст инвестиция → паст технология**” қабул қилиниши.

Демак, технологияларни кенг жорий этиш учун фермерларни ишонтиришдан кўра, уларнинг инвестиция қилиш имкониятини ошириш муҳимроқ бўлиши мумкин.

Сув танқислиги нафақат ҳосилдорликка, балки фермер хўжаликларининг харажатлари ва ҳосил йўқотишларига ҳам таъсир қилмоқда. Сўровнома натижаларига кўра, респондентларнинг 72,48 фоизи сув танқислиги харажатларни бироз оширганини; 14,77 фоизи харажатларни жуда оширганини; 10,74 фоизи харажатлар камайганини ва 2,01 фоизи эса таъсир бўлмаганини билдирган. Шунингдек, сув танқислиги натижасида ҳосил йўқотилиши бўйича фермерларнинг 28,19 фоизида 10 фоизгача, 44,30 фоизида 10–20 фоиз, 27,52 фоизида 20–30 фоиз миқдорида йўқотиш қайд этилган. Шундай қилиб, респондентларнинг 71,82 фоизида сув танқислиги билан боғлиқ ҳосил йўқотиши 10 фоиздан юқори бўлган. Бу кўрсаткич сув танқислигининг фермер хўжаликлари даромадига билвосита таъсири юқори эканини кўрсатади.

МУҲОКАМА. Тадқиқот натижалари бир нечта муҳим иқтисодий боғлиқликларни кўрсатди.

Биринчидан, фермерлар сув танқислигининг ҳосилдорликка таъсирини жуда юқори даражада баҳоламоқда. *Иккинчидан*, амалдаги суғориш технологияларининг асосий қисми анъанавий усулларга тўғри келмоқда. *Учинчидан*, фермерларнинг технологияларга ишончи юқори бўлишига қарамасдан, технологияларни жорий қилиш даражаси паст.

Мазкур ҳолатни **технологияни қабул қилишнинг иқтисодий парадокси** сифатида ифодалаш мумкин:

Фермер технологиянинг фойдали эканини англайди, аммо уни сотиб олиш ва жорий қилиш учун зарур молиявий ресурсга эга эмас.

Халқаро адабиётлар ҳам технологияни қабул қилиш жараёнида фермернинг иқтисодий манфаати, инвестиция харажатлари ва институционал рағбатлар муҳимлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, сув тежовчи технологияни жорий қилишнинг ўзи автоматик равишда бутун сув тизимида «реал сув тежалиши»ни кафолатламайди. FAO тадқиқотларида сувни ҳисобга олиш ва қайтарма оқимларни ҳисобга олиш зарурлиги таъкидланган.

Шу сабабли Ўзбекистон шароитида сув тежовчи технологияларни баҳолашда фермер хўжалиги даражасидаги иқтисодий самарадорлик + сув ҳавзаси даражасидаги реал сув тежалиши + рақамли мониторингни бирлаштирган ёндашув мақсадга мувофиқ.

ХУЛОСА. Умуман олганда, тадқиқот натижалари сув тежовчи технологияларни жорий этишдаги асосий муаммо фермерларнинг технология самарадорлигига ишончсизлиги эмас, балки молиявий имконият, инвестиция харажатлари ва иқтисодий рағбатларнинг етарли эмаслиги билан боғлиқ эканини кўрсатмоқда.

Шу сабабли келгусида сув тежовчи технологияларни қўллаб-қувватлаш сиёсати «технологияни ўрнатиш» тамойилидан “*сувни тежаш + ҳосилдорликни сақлаш/ошириш + иқтисодий натижа*” тамойилига ўтиши мақсадга мувофиқ.

Бунда субсидияларни натижага боғлаш, рақамли сув мониторингини жорий этиш, фермер инвестицияларини имтиёзли молиялаштириш ва технологияларнинг қопланиш муддатини олдиндан ҳисоблаш механизмларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. FAO. The State of Food and Agriculture 2020: Overcoming Water Challenges in Agriculture. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2020.
2. FAO. Guidance on realizing real water savings with crop water productivity interventions. Rome: FAO, 2021.
3. FAO. Guidelines for the Calculation of the Agriculture Water Use Efficiency for Global Reporting. Rome: FAO, 2022.
4. FAO. Real Water Savings in Agriculture. FAO & FutureWater, 2023.
5. FAO. Does Improved Irrigation Technology Save Water? A Review of the Evidence. Rome: FAO, 2017.
6. Salman M., Pek E., Lamaddalena N. Field guide to improve water use efficiency in small-scale agriculture. FAO, 2019.
7. World Bank. Uzbekistan to Modernize Its Irrigation Infrastructure with World Bank Support. 2025.
8. Scoping of promising land management and water use practices in the dry areas of Uzbekistan. *Agricultural Water Management*, Vol. 207, 2018, pp. 15–25.
9. Increasing water productivity in crop production—A synthesis. *Agricultural Water Management*, Vol. 95, Issue 11, 2008, pp. 1201–1213.
10. Water conservation and saving technologies for irrigation: A structured literature review of econometric studies on the determinants of adoption. *Agricultural Water Management*, Vol. 299, 2024, 108838.
11. Water productivity, water use, and agricultural growth: Global experience and lessons for future. *Current Directions in Water Scarcity Research*, Vol. 3, 2021.
12. SZ Safoevna, MN Juraevna. Analysis of economic efficiency of the use of irrigated land in agriculture and factors on them. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*. 2021, page 4055-4061.
13. Z Shokhjaeva, N Mamanazarova, H Mirjamilova. Ways of efficient use of water in conditions of water resources shortage. - E3S Web of Conferences, 2023.
14. ZS Shoxujaeva, AB Kurbonov. Sustainable Development Of The Agrarian Sector Depends On The Efficient Use Of Water Resources. *International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT)* ISSN. page 2249-8958

Yo'ldoshev Nodir Normurod o'g'li

Urganch davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Nodir.Yuldoshev@uzgtl.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Kichik biznesning investitsion salohiyatiga ta'sir etuvchi moliyaviy, iqtisodiy va tashkiliy omillar tahlil qilinib, investitsiya resurslarini jalb etish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, investitsion loyihalarning samaradorligini oshirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, xususiy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda investitsion risklarni kamaytirish masalalari o'rganilgan. Tadqiqot natijalari asosida kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish va investorlar uchun qulay iqtisodiy sharoitlarni shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, investitsiya, investitsion jozibadorlik, investitsion salohiyat, investitsion loyiha, moliyalashtirish, xususiy investitsiya, xorijiy investitsiya, investitsion risk, davlat qo'llab-quvvatlashi, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В данной статье исследованы теоретические и практические аспекты повышения инвестиционной привлекательности субъектов малого бизнеса. Проанализированы финансовые, экономические и организационные факторы, влияющие на инвестиционный потенциал малого бизнеса, а также рассмотрены возможности привлечения инвестиционных ресурсов. Особое внимание уделено вопросам повышения эффективности инвестиционных проектов, диверсификации источников финансирования, государственной поддержки, привлечения частных и иностранных инвестиций, а также снижения инвестиционных рисков. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения по повышению инвестиционной привлекательности субъектов малого бизнеса и формированию благоприятных экономических условий для инвесторов.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционный потенциал, инвестиционный проект, финансирование, частные инвестиции, иностранные инвестиции, инвестиционный риск, государственная поддержка, конкурентоспособность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of enhancing the investment attractiveness of small business entities. Financial, economic, and organizational factors affecting the investment potential of small businesses are analyzed, and opportunities for attracting investment resources are considered. Particular attention is paid to improving the efficiency of investment projects, diversifying financing sources, providing government support, attracting private and foreign investment, and reducing investment risks. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are developed to enhance the investment attractiveness of small business entities and create favorable economic conditions for investors.

Keywords: small business, investment, investment attractiveness, investment potential, investment project, financing, private investment, foreign investment, investment risk, government support, competitiveness.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes subyektlari iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlash hamda raqobat muhitini rivojlantirishda muhim o'rin egallaydi. Kichik biznesning bozor talabidagi o'zgarishlarga tez moslashishi, yangi faoliyat yo'nalishlarini o'zlashtirish imkoniyati va nisbatan kam resurslar asosida faoliyatni tashkil eta olishi uning iqtisodiyotdagi ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, kichik biznesning barqaror rivojlanishi va faoliyat ko'lamini kengaytirishi investitsiya resurslarini jalb etish imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligi ularning mavjud iqtisodiy salohiyati, moliyaviy holati, daromadlilik darajasi, bozor imkoniyatlari va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini tavsiflovchi muhim iqtisodiy ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Investitsion jozibadorlikning yuqori bo'lishi tadbirkorlik subyektlariga qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, asosiy vositalarni modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish imkonini beradi. Shu sababli kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirish uning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Kichik biznesning investitsion jozibadorligiga turli moliyaviy, iqtisodiy, tashkiliy va institutsional omillar ta'sir ko'rsatadi. Korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi, mavjud aktivlari, kreditga layoqatliligi va investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi investorlar uchun muhim mezonlar hisoblanadi. Bundan tashqari, mahsulot va xizmatlarga bo'lgan bozor talabi, raqobat muhiti, tadbirkorlik faoliyatini yuritish sharoitlari hamda iqtisodiy barqarorlik investitsiya qarorlarini qabul qilishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kichik biznes subyektlarining investitsion faoliyatini rivojlantirishda moliyalashtirish manbalarining yetarliligi alohida ahamiyatga ega. Tadbirkorlarning o'z mablag'lari bilan bir qatorda bank kreditlari, lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiy va xorijiy investitsiyalar qo'shimcha moliyaviy resurslarni shakllantirish imkonini beradi. Moliyalashtirish manbalarining turli shakllaridan samarali foydalanish kichik biznes subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirib, istiqbolli investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun zarur sharoit yaratadi.

Kichik biznes subyektlari tomonidan tashqi investitsiya resurslarini jalb qilishda ayrim muammolar mavjud. Moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi, kredit olish uchun ta'minotning yetarli emasligi, moliyalashtirish xarajatlarining yuqoriligi, investitsiya loyihalarini tayyorlash bo'yicha tajribaning yetishmasligi hamda investitsion tavakkalchiliklar investorlarning qarorlariga ta'sir qilishi mumkin. Mazkur muammolarni kamaytirish uchun kichik biznesning moliyaviy imkoniyatlarini mustahkamlash, investitsiya loyihalarining iqtisodiy asoslanganligini yaxshilash va moliyalashtirish vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish talab etiladi.

Kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ham muhim o'rin tutadi. Imtiyozli kreditlash, kredit kafolatlari, soliq va moliyaviy rag'batlantirish vositalari, investitsion infratuzilmani rivojlantirish hamda tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay sharoit yaratish investitsiya jarayonlarini faollashtirishga xizmat qiladi. Bunda davlat tomonidan ko'rsatilayotgan yordamning tadbirkorlik subyektlarining real ehtiyojlariga yo'naltirilishi va xususiy investitsiyalarni rag'batlantirishga xizmat qilishi muhim hisoblanadi. Kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda korxonalarning boshqaruv tizimini takomillashtirish, moliyaviy hisobotlarning ishonchligini ta'minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Korxona faoliyati to'g'risidagi aniq va ishonchli ma'lumotlarning mavjudligi investorlarning investitsiya loyihalarini to'g'ri baholashiga hamda kapital kiritish bilan bog'liq qarorlarni asosli qabul qilishiga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni o'rganish, mavjud investitsiya va moliyalashtirish imkoniyatlarini tahlil qilish hamda kichik biznesga xususiy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish bilan bog'liq iqtisodiy jarayonlar o'rganildi. Tadqiqotning axborot bazasini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati, investitsiya jarayonlari, moliyalashtirish manbalari va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga oid rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli tahlil, guruhlash, dinamik tahlil, ilmiy umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida kichik biznes subyektlarining faoliyatini tavsiflovchi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar, investitsiya resurslarining shakllanishi va ulardan foydalanish holati o'rganildi. Dinamik tahlil esa kichik biznes sohasidagi

investitsiya jarayonlarining vaqt davomida o'zgarishi va rivojlanish tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini baholashda ularning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi, ishlab chiqarish salohiyati, bozor imkoniyatlari, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi va moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratildi. Mazkur ko'rsatkichlar tadbirkorlik subyektlarining investorlar uchun jozibadorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida o'rganildi.

Tadqiqotda kichik biznesni moliyalashtirishning turli manbalari ham qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Jumladan, tadbirkorlarning o'z mablag'lari, bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiy va xorijiy investitsiyalarning imkoniyatlari o'rganildi. Bunda moliyalashtirish manbalarining mavjudligi, ulardan foydalanish shartlari, qiymati va investitsiya loyihalarini amalga oshirishdagi iqtisodiy ahamiyati hisobga olindi.

Qiyosiy tahlil asosida moliyalashtirish vositalarining kichik biznes uchun afzalliklari va ulardan foydalanishni chekllovchi omillar o'rganildi. Xususan, kredit resurslaridan foydalanishda foiz xarajatlari va ta'minot masalalari, lizingda asosiy vositalarni yangilash imkoniyatlari, xususiy va xorijiy investitsiyalarda esa investorlarning manfaatlari, kutilayotgan daromadlilik va investitsion tavakkalchiliklar tahlil qilindi.

Shuningdek, kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi va ichki omillar tizimlashtirildi. Ichki omillar sifatida korxonaning moliyaviy holati, boshqaruv samaradorligi, ishlab chiqarish imkoniyatlari, rentabellik va investitsiya loyihalarining sifati o'rganildi. Tashqi omillar sifatida bozor muhiti, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari, raqobat darajasi va umumiy investitsion muhit hisobga olindi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish, moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion risklarni kamaytirish, investitsiya loyihalarining samaradorligini yaxshilash hamda xususiy va xorijiy investitsiyalarni faolroq jalb etishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar shakllantirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligi bir qator moliyaviy, iqtisodiy va tashkiliy omillarning o'zaro ta'siri asosida shakllanishini ko'rsatdi. Bunda korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabellik darajasi, ishlab chiqarish salohiyati, bozor imkoniyatlari, investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi hamda tashqi moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu ko'rsatkichlarning ijobiy holati investorlar uchun kichik biznes subyektlarining jozibadorligini oshirsa, moliyaviy beqarorlik va yuqori investitsion tavakkalchilik kapital jalb qilish imkoniyatlarini cheklaydi.

Kichik biznes subyektlari faoliyatida o'z mablag'lari investitsiyalarni moliyalashtirishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. O'z mablag'laridan foydalanish tashqi qarzdorlikni oshirmasligi va qo'shimcha foiz xarajatlarini talab qilmasligi bilan afzallikka ega. Biroq kichik biznesning moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi sababli faqat ichki mablag'lar hisobidan ishlab chiqarishni kengaytirish, zamonaviy uskunalarni xarid qilish yoki yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish har doim ham mumkin emas. Shu sababli tashqi moliyalashtirish manbalarini jalb qilish investitsion faoliyatning muhim shartiga aylanadi.

Bank kreditlari kichik biznes uchun keng tarqalgan tashqi moliyalashtirish vositasi hisoblanadi. Kredit mablag'lari ishlab chiqarishni kengaytirish, asosiy vositalarni yangilash va yangi loyihalarni moliyalashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, kredit bo'yicha foiz xarajatlari, garov ta'minoti va

qarzni qaytarish muddatlari tadbirkorlik subyektlarining kredit olish imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Ayniqsa, faoliyatini endigina boshlagan yoki yetarli aktivlarga ega bo'lmagan kichik biznes subyektlari uchun mazkur talablar investitsion resurslarni jalb qilishni qiyinlashtirishi mumkin.

Tahlil natijalari moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bank kreditlari bilan bir qatorda lizing, mikromoliyalashtirish, xususiy investitsiyalar, investitsiya fondlari va xorijiy kapitaldan foydalanish tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Ayniqsa, ishlab chiqarish uskunalari yangilashda lizing, kichik hajmdagi loyihalarni moliyalashtirishda mikromoliyalashtirish, yuqori o'sish salohiyatiga ega loyihalarda esa xususiy investitsiyalar samarali vosita bo'lishi mumkin.

Moliyaviy shaffoflik masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Kichik biznes subyekti faoliyati bo'yicha ishonchli moliyaviy ma'lumotlarning mavjudligi investorning korxona holatini va investitsion tavakkalchiliklarni to'g'ri baholash imkoniyatini oshiradi. Moliyaviy hisobotlarni yuritish sifatini yaxshilash, biznes faoliyatini raqamlashtirish va investorlarga zarur axborotlarni taqdim etish tashqi kapitalni jalb qilish uchun qulay sharoit yaratadi.

Kichik biznesning investitsion jozibadorligini oshirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash choralari ham muhim hisoblanadi. Imtiyozli kreditlar, kredit kafolatlari, foiz xarajatlarini qisman qoplash, investitsion infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlarga maslahat xizmatlarini ko'rsatish kichik biznesning investitsiya resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq davlat ko'magining samaradorligi ajratilgan mablag'lar hajmi bilangina emas, balki ularning iqtisodiy jihatdan samarali va istiqbolli loyihalarga yo'naltirilishi bilan ham belgilanadi.

1-jadval

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar

TR	Omillar	Mazmuni	Investitsion jozibadorlikka ta'siri
1.	Moliyaviy barqarorlik	Korxonaning majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish imkoniyati	Investorlar ishonchini oshiradi
2.	Rentabellik	Faoliyatdan olinadigan daromad va foyda darajasi	Investitsiyaning daromadlilik imkoniyatini oshiradi
3.	Bozor salohiyati	Mahsulot va xizmatlarga talab, bozorni kengaytirish imkoniyati	Biznesning rivojlanish istiqbolini yaxshilaydi
4.	Investitsiya loyihasining samaradorligi	Loyiha xarajatlari, daromadi va qaytish muddati	Investitsiya kiritish qaroriga bevosita ta'sir qiladi
5.	Moliyaviy shaffoflik	Moliyaviy va iqtisodiy ma'lumotlarning ishonchliligi	Investor uchun noaniqlikni kamaytiradi
6.	Davlat qo'llab-quvvatlashi	Imtiyozlar, kafolatlar va moliyaviy ko'mak	Investitsion tavakkalchilikni kamaytirishga xizmat qiladi
7.	Innovatsion faollik	Yangi texnologiya va mahsulotlarni joriy etish	Korxonaning istiqboldagi raqobatbardoshligini oshiradi

8.	Boshqaruv samaradorligi	Resurslar va biznes jarayonlarini samarali boshqarish	Investitsiyalardan foydalanish samaradorligini yaxshilaydi
----	-------------------------	---	--

Jadvalda keltirilgan omillar orasida moliyaviy barqarorlik va rentabellik investorning dastlabki qaroriga ta'sir qiluvchi asosiy iqtisodiy mezonlar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, faqat joriy moliyaviy ko'rsatkichlarning yuqori bo'lishi kichik biznesning uzoq muddatli investitsion jozibadorligini to'liq ta'minlamaydi. Bozor salohiyati, boshqaruv sifati, innovatsion faollik va investitsiya loyihalarining istiqbolliligi ham investor tomonidan kompleks ravishda baholanadi.

Xususiyy va xorijiy investitsiyalarni jalb etishda investitsiya loyihalarining sifatini oshirish zarur. Bunda loyihaning iqtisodiy asoslanganligi, bozor talabi, kutilayotgan daromad, xarajatlar, investitsiyaning qaytish muddati va asosiy tavakkalchiliklar aniq baholanishi lozim. Puxta ishlab chiqilgan biznes-reja va ishonchli iqtisodiy hisob-kitoblar investorlarning qaror qabul qilishini yengillashtirib, kichik biznesga kapital jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirishda bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishlarni rivojlantirish maqsadga muvofiq. Birinchidan, korxonalarining moliyaviy barqarorligi va rentabelligini oshirish zarur. Ikkinchidan, bank kreditlariga muqobil moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Uchinchidan, investitsiya loyihalarining sifatini va iqtisodiy asoslanganligini yaxshilash talab etiladi. To'rtinchidan, moliyaviy shaffoflik va boshqaruv samaradorligini oshirish, shuningdek, investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi qulay investitsion muhitni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish alohida bir moliyaviy vositani qo'llash bilan emas, balki korxonalarining iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash, moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion tavakkalchiliklarni kamaytirish va investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirish bilan bog'liq kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab qiladi. Mazkur yo'nalishlarning izchil rivojlantirilishi kichik biznesga ichki va tashqi investitsiyalar oqimini faollashtirish, yangi loyihalarni amalga oshirish hamda tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish ularning barqaror rivojlanishi, ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish va raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim shartlaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Investitsion jozibadorlikning shakllanishida korxonaning moliyaviy barqarorligi, rentabelligi, bozor salohiyati, investitsiya loyihalarining samaradorligi, boshqaruv sifati va moliyaviy shaffofligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik biznes subyektlarining investitsiya resurslariga bo'lgan ehtiyojini ta'minlashda bank kreditlari bilan bir qatorda lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiyy va xorijiy investitsiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiya qilinishi tadbirkorlarning moliyaviy imkoniyatlarini oshirish va istiqbolli investitsiya loyihalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, investitsion jozibadorlikni oshirish uchun kichik biznes subyektlarining moliyaviy hisobotlari shaffofligini ta'minlash, investitsiya loyihalarini iqtisodiy jihatdan puxta asoslash, investitsion risklarni kamaytirish va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Bu investorlarning kichik biznes loyihalariga bo'lgan ishonchini mustahkamlab, qo'shimcha kapital jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Davlat tomonidan imtiyozli moliyalashtirish, kredit kafolatlari, investitsion infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlarni moliyaviy hamda maslahat jihatidan qo'llab-quvvatlash choralari ham izchil davom ettirilishi lozim. Bunda davlat ko'magini iqtisodiy samaradorligi yuqori, innovatsion va istiqbolli loyihalarga yo'naltirish muhim ahamiyatga ega.

Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish, investitsiya loyihalari sifatini yaxshilash, investorlar uchun mavjud risklarni kamaytirish va qulay investitsion muhitni shakllantirish asosida amalga oshirilishi lozim. Ushbu yo‘nalishlarning kompleks rivojlantirilishi kichik biznesga investitsiyalar oqimini ko‘paytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va tadbirkorlikning iqtisodiy o‘sishdagi rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cornwall J. R., Vang D. O., Hartman J. M. Entrepreneurial Financial Management: An Applied Approach. – 6th ed. – New York: Routledge, 2025. – 346 p.
2. Sendra-Pons P., Garzon D., Revilla-Camacho M. A. (Eds.). New Frontiers in Entrepreneurial Fundraising: Going Beyond the Equity or Debt Dilemma. – Cham: Springer, 2023. – 169 p.
3. Mills K. G. Fintech, Small Business & The American Dream: How Technology Is Transforming Lending and Shaping a New Era of Small Business Opportunity. – 2nd ed. – Cham: Palgrave Macmillan, 2024. – 286 p.
4. Modaffari G. Equity Crowdfunding for SMEs: An Alternative Financing Tool. – Cham: Springer Nature Switzerland, 2024. – 160 p.
5. Ekanem I., Ideh S. Crowdfunding and Entrepreneurship. – New York: Routledge, 2024. – 296 p.
6. Capo F., Di Pietro F. Entrepreneurial Finance, Crowdfunding, and Language: From Social to Financial Support. – New York: Routledge, 2024. – 126 p.

ЦИФРОВОЙ РИСК-СКОРИНГ В СИСТЕМЕ РАННЕГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НЕВЗЫСКАНИЯ НАЛОГОВОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Хамзина Динара Рашатовна

преподаватель института «INTERNATIONAL SCHOOL OF FINANCE TECHNOLOGY AND SCIENCE», независимый соискатель (PhD) кафедры «Налоги и налогообложение» Ташкентского государственного экономического университета.

E-mail: khamzina-89@internet.ru

ORCID: 0009-0003-3663-0231

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается возможность применения цифрового риск-скоринга для раннего выявления угрозы невзыскания налоговой задолженности. Обосновано, что оценка должна учитывать не только сумму и срок долга, но также динамику платёжной дисциплины, хозяйственной активности и имущественной базы налогоплательщика. Предложена трёхуровневая матрица распределения должников по низкому, среднему и высокому риску утраты взыскиваемости. Такой подход позволяет перейти от реагирования на уже сформировавшуюся проблемную задолженность к своевременному выявлению ухудшения возможностей её погашения.

Ключевые слова: налоговая задолженность, цифровизация, риск-скоринг, неплатёжеспособность, налоговое администрирование, риск невзыскания, имущественная база.

ANNOTATSIIYA

Maqolada soliq qarzdorligini undirish imkoniyati pasayishi xavfini erta aniqlash uchun raqamli risk-skoringdan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Baholashda qarz miqdori va muddati bilan bir qatorda soliq to'lovchining to'lov intizomi, xo'jalik faolligi hamda mulkiy bazasidagi o'zgarishlarni hisobga olish zarurligi asoslangan. Qarzdorlarni undirilmaslik xavfi bo'yicha past, o'rta va yuqori guruhlarga ajratuvchi uch darajali matritsa taklif etilgan. Mazkur yondashuv muammoli qarzdorlik shakllangandan keyingi choralar o'rniga xavfni erta aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: soliq qarzdorligi, raqamlashtirish, risk-skoring, to'lovga qobiliyatsizlik, soliq ma'murchiligi, undirilmaslik xavfi, mulkiy baza.

ABSTRACT

The article examines the use of digital risk scoring for the early identification of tax debt collection risk. It is argued that assessment should consider not only the amount and age of debt, but also changes in payment discipline, business activity and the taxpayer's asset base. A three-level matrix is proposed to classify debtors into low-, medium- and high-risk groups according to the probability of losing tax debt collectability. The approach shifts the focus from responding to already problematic debt toward early detection of deterioration in actual repayment capacity.

Keywords: tax debt, digitalization, risk scoring, insolvency, tax administration, collection risk, asset base.

Введение

Цифровизация налогового администрирования создаёт возможности для перехода от фиксации уже возникшей задолженности к более раннему выявлению факторов, способных затруднить её последующее взыскание. Для бюджета существенное значение имеет не только сам факт появления налогового долга, но и сохранение у должника реальных источников его погашения.

Особую проблему представляет ситуация, когда меры взыскания активизируются уже после существенного ухудшения финансового положения предприятия. К этому моменту его обороты, ликвидные средства и имущественная база могут значительно сократиться. В результате налоговое требование юридически сохраняется, однако возможность фактического взыскания становится ограниченной.

Закон Республики Узбекистан «О неплатёжеспособности» регулирует отношения, возникающие при неспособности должника выполнить денежные обязательства [1]. Вместе с тем с позиции защиты бюджетных интересов особое значение имеет стадия, предшествующая устойчивой неплатёжеспособности, когда раннее обнаружение негативных изменений ещё позволяет своевременно применить предусмотренные законодательством меры.

В международной практике управление налоговой задолженностью также развивается в направлении более широкого использования данных, сегментации должников и риск-ориентированных инструментов. OECD рассматривает прогнозную аналитику и дифференциацию подходов к должникам как элементы современной системы управления налоговым долгом [2; 3].

Цель исследования состоит в обосновании цифрового подхода к оценке риска утраты взыскиваемости налоговой задолженности и разработке системы раннего распределения должников по уровню данного риска.

Основная часть

При традиционном подходе налоговая задолженность оценивается преимущественно по сумме долга, сроку его образования и продолжительности просрочки. Однако указанных критериев недостаточно для определения реальной вероятности взыскания.

Например, две организации могут иметь одинаковую сумму задолженности, однако их финансовое положение существенно различаться. Первая продолжает деятельность, располагает активами и испытывает временный дефицит ликвидности. Вторая сокращает обороты, накапливает обязательства и постепенно утрачивает имущественные источники их погашения. С точки зрения бюджета именно второй должник представляет более высокий риск, несмотря на одинаковую сумму задолженности.

В этой связи предлагается использовать категорию «риск утраты взыскиваемости налоговой задолженности», под которой понимается вероятность сокращения реальных источников исполнения налогового обязательства вследствие ухудшения финансового положения должника, уменьшения его имущественной базы либо развития признаков неплатёжеспособности.

Такой подход отличается от прогнозирования самого факта возникновения задолженности. В данном случае объектом оценки становится не вероятность будущей просрочки, а вероятность того, что уже возникший долг будет всё сложнее взыскать.

Возможность использования аналитических методов в данной сфере подтверждается зарубежными исследованиями. Ö.R. Siimon и O. Lukason показали, что финансовые показатели и предыдущее платёжное поведение предприятий могут применяться для прогнозирования налоговой задолженности с использованием методов машинного обучения [4]. J. Zheng и Y. Li продемонстрировали возможности расширения таких моделей за счёт анализа взаимосвязей между предприятиями и факторов риска [5].

Для Республики Узбекистан целесообразно формировать собственную систему показателей, основанную на национальных данных налогового администрирования. На первоначальном этапе цифровой профиль должника может учитывать четыре группы признаков:

1. **долговые** – рост суммы и продолжительности налоговой задолженности, повторное образование долга;
2. **платёжные** – ухудшение текущей налоговой дисциплины;
3. **операционные** – значительное сокращение оборотов и хозяйственной активности;
4. **имущественные** – уменьшение ликвидных активов и иных источников возможного взыскания.

Именно совокупность данных признаков должна определять необходимость более тщательного анализа налогоплательщика. Отдельный показатель сам по себе не всегда свидетельствует о высокой вероятности невзыскания. Например, временное сокращение оборота может иметь объективные причины. Однако его сочетание с ростом задолженности, повторным нарушением сроков платежей и уменьшением активов свидетельствует о более существенном риске.

В рамках исследования предлагается следующая матрица раннего предупреждения.

Таблица 1.

Матрица оценки риска утраты взыскиваемости налоговой задолженности

Уровень риска	Характеристика	Приоритет действий
Низкий	Краткосрочная задолженность; деятельность и	Автоматизированное уведомление, контроль срока погашения,

	имущественная база сохраняются	стимулирование добровольной уплаты
Средний	Задолженность повторяется или увеличивается; ухудшается платёжная дисциплина; снижается деловая активность	Усиленный мониторинг финансового и имущественного положения, индивидуализация мер урегулирования
Высокий	Долг устойчиво увеличивается; существенно сокращаются деятельность и активы; появляются признаки неплатёжеспособности	Приоритетная оценка сохранности источников взыскания и своевременное применение законных обеспечительных и взыскательных механизмов

Источник: разработано автором.

Предлагаемая модель не предусматривает автоматического применения санкций исключительно на основании цифрового рейтинга. Риск-скоринг должен использоваться прежде всего как система раннего предупреждения, позволяющая определить, какие случаи требуют первоочередного анализа.

OECD в исследовании *Tax Administration 2025* отмечает значение ранней работы с задолженностью, использования цифровых инструментов и дифференцированных стратегий взаимодействия с налогоплательщиками [2]. В обновлённой модели зрелости управления налоговым долгом также подчёркивается роль данных и цифровой трансформации в повышении эффективности соответствующих процессов [3].

Для Узбекистана данный подход особенно актуален в ситуациях, когда исполнительные меры оказываются малоэффективными из-за отсутствия у должника денежных средств или имущества. Изменения, внесённые Законом Республики Узбекистан № ЗРУ-1069 от 16 июня 2025 года, в том числе затрагивают вопросы исполнения требований, связанных с налоговой задолженностью [6]. Это подтверждает необходимость не только работы с уже трудно взыскиваемым долгом, но и более раннего выявления обстоятельств, способных привести к такой ситуации.

Предлагаемый механизм может быть представлен следующим образом:

возникновение задолженности → цифровой мониторинг → выявление негативной динамики → определение уровня риска → адресная мера воздействия → повторная оценка.

При этом уровень риска не должен быть постоянным. Погашение части долга, восстановление налоговой дисциплины и улучшение финансового состояния должны приводить к его снижению. Продолжающееся сокращение активов, рост задолженности и ухудшение платёжного поведения, напротив, являются основанием для перехода в более высокую группу риска.

Научная новизна предлагаемого подхода заключается в переносе основного объекта цифровой оценки с размера налоговой задолженности на динамику её фактической взыскиваемости. Иными словами, информационная система должна выявлять не только

вероятность увеличения задолженности, но и признаки сокращения реальных возможностей её взыскания.

Практическое внедрение модели требует последующей проверки на обезличенных данных налогового администрирования Республики Узбекистан. Это позволит определить наиболее значимые показатели, установить обоснованные пороговые значения и повысить объективность распределения должников по группам риска.

Заключение

Современная цифровая система налогового администрирования должна быть ориентирована не только на автоматизацию уже существующих процедур взыскания, но и на раннее выявление риска утраты реальных источников погашения налоговой задолженности.

Предлагаемая трёхуровневая матрица позволяет учитывать сумму и динамику задолженности во взаимосвязи с платёжным поведением налогоплательщика, изменением его деловой активности и состоянием имущественной базы. Такой подход создаёт основу для дифференциации должников и выбора мер, соответствующих фактическому уровню риска.

Цифровой риск-скоринг при этом следует рассматривать не как самостоятельный инструмент принуждения, а как механизм раннего предупреждения. Его применение позволит своевременно выявлять налогоплательщиков, у которых риск невзыскания быстро возрастает, и принимать законные меры до существенного сокращения имущественной базы. В перспективе это может способствовать снижению объёма фактически невзыскиваемой задолженности и повышению устойчивости бюджетных поступлений.

Список литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О неплатёжеспособности» от 12 апреля 2022 года № ЗРУ-763. <https://lex.uz/ru/docs/5957616>
2. OECD. *Tax Administration 2025: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies*. Paris: OECD Publishing, 2025. DOI: 10.1787/cc015ce8-en.
3. OECD. *Tax Debt Management Maturity Model. 2025 Edition*. OECD Forum on Tax Administration. Paris, 2025. <https://www.oecd.org/en/publications/tax-administration-2025>
4. Siimon Õ.R., Lukason O. A Decision Support System for Corporate Tax Arrears Prediction // *Sustainability*. 2021. Vol. 13, No. 15. Article 8363. DOI: 10.3390/su13158363. <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/15/8363>
5. Zheng J., Li Y. Machine learning model of tax arrears prediction based on knowledge graph // *Electronic Research Archive*. 2023. Vol. 31, No. 7. P. 4057–4076. DOI: 10.3934/era.2023206. <https://aimspress.com/article/doi/10.3934/era.2023206>
6. Закон Республики Узбекистан от 16 июня 2025 года № ЗРУ-1069 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан, направленных на совершенствование системы исполнения судебных актов и актов иных органов». <https://www.lex.uz/ru/docs/7579743>

MUSTAQILLIK YILLARIDA AVTOMOBIL SANOATINING RIVOJLANISHI

Nuraliyev.A.A

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,

ORCID 0009-0000-4498-4070

E-mail: asroranvarovich1990@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston iqtisodiy strategiyasi doirasida avtomobilsozlik va mashinasozlik sanoatida amalga oshirilgan tub tarkibiy islohotlar hamda ularning tarixiy evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda sohani monosektorli tuzilmadan ko'p tarmoqli va raqobatbardosh klaster modeliga o'tkazish jarayonlari, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda ishlab chiqarish quvvatlarini diversifikatsiya qilish masalalari yoritilgan. Shuningdek, «ADM Jizzax», «BYD Uzbekistan Factory» kabi yangi ishlab chiqarish majmualarining tashkil etilishi, mahalliyashtirish (lokalizatsiya) darajasining oshirilishi va "yashil texnologiyalar"ga o'tish bosqichlari tarixiy-qiyosiy hamda statistik metodlar yordamida ilmiy asoslab berilgan. Maqola yakunida Yangi O'zbekistonning mintaqaviy mashinasozlik xabiga aylanishi va tarmoq raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: *Yangi O'zbekiston, iqtisodiy strategiya, avtomobilsozlik, mashinasozlik, klaster tizimi, raqobatbardoshlik, mahalliyashtirish (lokalizatsiya), elektromobillar, xorijiy investitsiyalar, ADM Jizzax, BYD Uzbekistan.*

Аннотация. В данной статье анализируются коренные структурные реформы, осуществлённые в автомобильной и машиностроительной промышленности в рамках экономической стратегии Нового Узбекистана, а также их историческая эволюция. В исследовании освещены процессы перехода отрасли от моносекторной структуры к многоотраслевой и конкурентоспособной кластерной модели, вопросы привлечения прямых иностранных инвестиций и диверсификации производственных мощностей. Кроме того, с помощью историко-сравнительного и статистического методов научно обоснованы создание новых производственных комплексов, таких как «ADM Джизак», «BYD Uzbekistan Factory», повышение уровня локализации и этапы перехода к «зелёным технологиям». В заключение статьи представлены научно-практические выводы относительно превращения Нового Узбекистана в региональный центр машиностроения и повышения конкурентоспособности отрасли.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, экономическая стратегия, автомобилестроение, машиностроение, кластерная система, конкурентоспособность, локализация, электромобили, иностранные инвестиции, ADM Джизак, BYD Uzbekistan.

Abstract. This article analyzes the fundamental structural reforms implemented in the automotive and machine-building industry within the framework of the economic strategy of New Uzbekistan, as well as their historical evolution. The study examines the process of transforming the industry from a mono-sectoral structure into a diversified and competitive cluster model, along with issues of attracting foreign direct investment and diversifying production capacities. Furthermore, using historical-comparative and statistical methods, the article scientifically substantiates the establishment of new production complexes such as "ADM Jizzakh" and "BYD Uzbekistan Factory," the increase in localization levels, and the stages of transition to "green technologies." In conclusion, the article presents scientific and practical conclusions regarding the transformation of New Uzbekistan into a regional machine-building hub and the enhancement of the industry's competitiveness.

Keywords: New Uzbekistan, economic strategy, automotive industry, machine-building, cluster system, competitiveness, localization, electric vehicles, foreign investment, ADM Jizzakh, BYD Uzbekistan.

Kirish. Mustaqillik yillari o'zbekiston iqtisodiyoti tarixida tub burilish davri bo'ldi. sobiq ittifoq davridan meros qolgan xom ashyo yo'nalishidagi iqtisodiyotni zamonaviy, raqobatbardosh sanoat tizimiga aylantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. shu jihatdan avtomobilsozlik va mashinasozlik sanoatining shakllanishi va rivojlanishi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ushbu tarmoq nafaqat mamlakat sanoat salohiyatini oshirishga, balki milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kengaytirishga, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga hamda aholi bandligini ta'minlashga xizmat qilib keldi.

Avtomobilsozlik va mashinasozlik sanoati nafaqat sof iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega tarmoqdir. ushbu sohaning rivojlanishi yuzlab ming yangi ish o'rinlarining yaratilishiga, mutaxassis kadrlarning tayyorlanishiga, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, shuningdek, mamlakat eksport tarkibining diversifikatsiya qilinishiga sezilarli hissa qo'shdi. shu bilan birga, ushbu jarayonlarni ilmiy jihatdan tahlil qilish, tarmoqning shakllanish bosqichlarini, erishilgan yutuqlar hamda mavjud muammolarni har tomonlama o'rganish nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'zbekiston avtomobilsozlik sanoati sohasi 2016-2020-yillarda jadal rivojlanib, avtomobillar ishlab chiqarish hajmi 3 barobarga o'sib, 280 mingdan ortdi. germaniyaning «folksvagen» avtomobillari jizzax viloyatida ishlab chiqarila boshlandi[9]. Pandemiyaning O'zbekiston avtomobilsozlik sanoatiga ta'siri nisbatan yumshoq o'tdi. 2020 yilda avtosanoat sohasida faoliyat yuritadigan korxonalar tomonidan jami 33 718,9 mlrd. so'mlik avtotransport vositalari, treyler va yarim pritseplar ishlab chiqarildi. 2016 yilda ushbu qiymat 4 112,3 mlrd. so'mni tashkil etgan bo'lib, o'sish sur'ati 8 barobarni tashkil etdi [5]. Shu bilan birga, 2016 yil avtosanoat umumiy sanoat hajmining 3,7 foizini qamrab olgan bo'lsa, 2020 yilda bu ko'rsatkich 9,2 foizga teng bo'ldi, bu esa o'z navbatida avtosanoatning umumiy sanoatdagi ulushi 2016-2020 yillar oralig'ida 5,5 foiz punktga o'sganini ko'rsatadi. xususan, 2020 yil mobaynida 280 080 dona yengil avtomobillar (o'sish sur'ati +217,7foiz), 642 dona avtobuslar (o'sish sur'ati -29,3 foiz), 4 163 dona yuk mashinalari (o'sish sur'ati +30,1%), 673 dona traktorlar (o'sish sur'ati -6,5foiz), va 41 dona maxsus transport vositalari ishlab chiqarildi.

O'zbekiston markaziy osiyoda yo'lovchi va tijorat transport vositalarining to'liq assortimentini ishlab chiqaruvchi yagona mamlakat bo'ldi. 85 dan ortiq korxonalar avtosanoat sohasida faoliyat yuritdi. ushbu soha bo'yicha 200 dan ortiq xorijiy korxona va tashkilotlar bilan hamkorlik o'rnatildi [4].

Tahlil va natijalar. Valyuta bozorining liberallashtirilgani, davlat tomonidan avtosanoat sohasini qo'llab-quvvatlash maqsadida qator shart-sharoitlar yaratilib berilganligi, xorijiy davlatlar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish uchun qilinayotgan sa'y-harakatlar natijasida, avtosanoat sohasidagi tashqi savdo dinamikasi 2016-2020 yillar oralig'ida jadal rivojlandi. 2016-2020 yillarda «o'zavtosanoat» aj korxonalarining eksporti 639,5 mln. dollarni tashkil qildi. statistik tahlillarga ko'ra, 2016 yilda 55,1 mln. dollarlik mahsulot eksport qilingan bo'lsa, o'tgan yili bu qiymatni 208,9 mln. dollargacha ko'tarishga erishildi va bunda o'sish 4,1 barobarni tashkil qildi. xususan, bu davr mobaynida 170,7 mln. dollarlik yengil avtomobillar (18 552 dona), 14,4 mln. dollarlik avtobuslar (217 dona) va 11,9 dollarlik yuk mashinalari (780) eksporti amalga oshirildi. 2020 yilda qozog'istonga 168,6 mln. dollarlik, ozarbayjonga 7,2 mln. dollarlik, afg'onistonga 5,7 mln. dollarlik, qirg'izistonga 4,9 mln. dollarlik va rossiya federatsiyasiga 3,6 mln. dollarlik avtotransport vositalari eksport qilingan [3].

O'zbekiston qishloq xo'jalik mashinasozligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha uzoq yillik tajribaga ega. qishloq xo'jaligi mashinasozlik mahsulotlarini eksport qilishni yo'lga qo'yish, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyalari firmalaridan foydalangan holda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, transport xarajatlarini kamaytirish va yetkazib berilayotgan texnikaga servis xizmatini takomillashtirish maqsadida "Toshkent traktor zavodi" davlat hissadorlik jamiyati buyuk britaniyaning «edvens interneyshonal ink» kompaniyasi, «o'zavtosanoat» assotsiatsiyasi bilan hamkorlikda 2002 yili turkiya hududida qishloq xo'jaligi mashinalari ishlab chiqaruvchi «promindastriz» qo'shma korxonasini barpo etdi. qishloq xo'jaligi mashinalarini turkiyada yig'ishni tashkil qilish tufayli transport xarajatlarini qisqartirishga erishildi. 1 ta traktorni turkiyaga yetkazib berish uchun taxminan 600 dollardan ortiq mablag' xarajat qilingan. bu pulga 2 ta traktor uchun butlovchi qismlarni jo'natish mumkin edi. traktorlarni yig'ish bo'yicha xarajatlarni xorijiy firmalar o'z zimmasiga oldi [5].

O'zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan avtobus va yuk tashuvchi avtomobillar ishlab chiqarish bo'yicha ham qo'shma korxonalarni tashkil etish ishlarini olib bordi.

O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A. Karimov 1995 yil 10 iyulda turkiyaning "koch xolding" kompaniyasi prezidenti inan kirachni qabul qilib, kichik avtobuslar ishlab chiqaradigan qo'shma korxona tuzish haqida kelishib oldi [4]. o'zbekiston respublikasi vazirlar mahkamasining 1996 yil 5 noyabrda samarqand shahrida "avtovazagregat" aoot bazasida "samkochavto" o'zbek-turk qo'shma korxonasini tuzish to'g'risidagi 381-sonli qarori e'lon qilindi. o'zbekistondan "O'zavtosanoat" assotsiatsiyasi, turkiya tomonidan kochavtoinvest limited ta'sischi bo'ldi. 1997 yil aprelda samarqanddagi "avtovazagregat" zavodi bazasida turkiyaning qurilish-montaj kompaniyasi "dama" qo'shma korxona qurilishini boshladi. 1999 yil zavodi m 23.9 va m 24.9 kabi avtobus va 35.9, 89.12, 65.9 yuk tashish avtomobillari modellarini ishlab chiqara boshladi. mazkur korxonaning umumiy bahosi besh million AQSH dollariga teng bo'lib, yiliga besh ming avtobus va yuk avtomobillari ishlab chiqarish quvvatiga ega edi. korxonada turli sohalarida qo'llanish uchun mo'ljallangan 5 turdagi avtotransport vositalarini ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. xususan, avtobuslarning shahar ichida va shaharlararo yo'lovchilar tashishga mo'ljallangan turlari ishlab chiqarildi. 1999 yilning may oyigacha korxonada 100 ta yuk avtomobili va 56 ta avtobus ishlab chiqarilgan bo'lsa, yilning oxiriga kelib, 302 ta yuk avtomobili va 163 ta avtobus chiqarildi. shu yili korxonaning mahsulot ishlab chiqarish hajmi 1,6 million so'mni tashkil qildi. 1198 yili zavodda 483 ta avtobus va

102 ta yuk avtomobili ishlab chiqarildi. "samkochavto" qo'shma korxonasi 2000 yil rossiyaga 120 ziyod mashinani eksport qildi. shuningdek, qirg'izistonga 30 ta avtobus sotildi. 2000 yili dekabrda respublika shahar yo'nalishlariga 40 ta avtobus qo'yildi [2].

2001 yilning yanvaridan oktyabriga qadar 280 dona "otayo'1" rusumidagi avtobus va 71 ta yuk avtomobili ishlab chiqarildi. zavodga jalb etilgan xorijiy investitsiyalar hajmi 1,8 million aqsh dollarini, umumiy ishlab chiqarish hajmi esa 5,5 milliard so'mni tashkil qildi [6]. 2006 yildan "o'zavtosanoat" turk hamkorlarining aksiyasini sotib olib, zavodning to'la egasiga aylandi va korxona nomi "samavto" qilib o'zgartirildi.

2006 yili 14 dekabrda o'zbekiston respublikasi prezidentining "samarqand avtomobil zavodida ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish va respublika avtotransport parkini yangilash chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori e'lon qilindi. 2007 yildan "samavto" yaponiyaning "isuzu motors" kompaniyasi bilan hamkorlikda shahar yo'lovchilarini tashishga muljallangan "saz np37" va shaharlararo yo'lovchi tashishga mo'ljallangan "saz np21" model avtobuslari, yuk tashish avtomobillarining npr 66ll, npr 66pl, nqr 71pl kabi modellari ishlab chiqarishni yo'lga quydi [4].

2010 yildan "SAMAVTO" korxonasi 56 o'rinli le 60 modelini yaratib, unda nogironlar uchun ham qo'layliklar mavjud edi. 2012 yil 30 mayda korxona 10 000 dona maxsulot ishlab chiqarganligini nishonladi. bu yaponiya namunasidagi saz np 37 modeli bo'lib, shahar yo'lovchi tashish avtobusi edi. 2013 yildan korxonada tez tibbiy yordam avtomashinalari ishlab chiqarish yo'lga quyildi. 2015 yil 20 fevralda esa 20 000 avtomobil ishlab chiqarilganligi tantanali nishlonlandi. shu yilning 30 iyulida siqilgan gaz bilan ishlaydigan avtobuslarning taqdimot o'tkazildi va unda yaponiya isuzu motors kompaniyasi prezidenti susumu xosoi ham ishtirok etdi [7].

2017 yildan boshlab soha faoliyatida o'sish kuzatila boshlagan hamda o'tgan 2020 yilga kelib sohaning sanoatdagi ulushi 11,1 foizni tashkil qilgan. O'zbekistonda avtotransport vositalarini ishlab chiqarish sohasi ancha rivojlangan soha bo'lib hozirda yuk avtomobillari, avtobuslar va engil avtomobillar ishlab chiqildi [6].

2020 yili engil avtomobil ishlab chiqarish 2017 yilga nisbatan 99,7% foizga, yuk avtomobillari ishlab chiqarish 10,2% ga oshgan bo'lsa, ammo avtobuslarni ishlab chiqarish esa 39,3% ga kamaydi. respublika avtomobil bozorida engil avtomobillar ishlab chiqarish salmog'i yuqori bo'ldi [4]. Avtomobillar narxining tabakalashgan shaklda oshirilishi ishlab chiqarishda markalar ulushini o'zgarishiga sabab bo'ldi.

Yangi O'zbekiston sharoitida avtomobilsozlik sanoati raqobat va iste'molchi manfaatiga yo'naltirilgan mutlaqo yangi bosqichga ko'tarildi. o'n yil avval avtomobil bozori deganda bitta ishlab chiqaruvchi va uzoq navbatlar tushunilgan bo'lsa, bugungi kunda "chevrolet", "byd", "kia" va "hyundai" kabi yirik brendlar bilan hamkorlikda 5 ta avtomobil zavodi faoliyat yuritdi. bozorda tanlov kengaydi, uzoq navbatlar barham topdi. avtomobil savdosiga 20 ta bank jalb qilinib, avtomobillarning 95 foizi bo'lib-bo'lib to'lash va qulay kredit tizimi orqali sotildi. qo'shni davlatlar uchun ham avtomobil va butlovchi qismlar ishlab chiqarish rivojlandi. 300 dan ziyod korxona "chevrolet", 40 ga yaqin korxona "kia" va "byd" uchun butlovchi qismlar yetkazib berdi.

Bugungi global vaziyat avtomobilsozlik sohasiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotdi. shu bois, texnologik mustaqillikni ta'minlash, innovatsiyalarni joriy etish va eksport hamda logistika cheklovlariga kamroq bog'liq bo'lgan raqobatbardosh milliy mahsulotlar yaratish zaruriyati yuzaga keldi. andijon va jizzaxda zamonaviy muhandislik maktablari ochilib, yosh tadqiqotchilar va muhandislar shakllantirish tadbirlari olib borildi.

Xulosa va takliflar. Yangi O'zbekiston iqtisodiy strategiyasi doirasida avtomobilsozlik va mashinasozlik sanoatida amalga oshirilgan islohotlar tarmoqning sifat jihatidan yangi bosqichga — monosektorli, yagona ishlab chiqaruvchiga asoslangan tuzilmadan ko'p tarmoqli, raqobatbardosh klaster tizimiga o'tishini ta'minladi. Ushbu jarayon davlatning bozor mexanizmlarini erkinlashtirish, tarmoqqa xususiy va xorijiy investorlarning kirib kelishiga sharoit yaratish borasidagi izchil siyosatining bevosita natijasi hisoblanadi.

Klaster modelining shakllanishi tarixiy jihatdan bosqichma-bosqich kechgan bo'lib, u yagona yirik korxona atrofida to'plangan ishlab chiqarishdan tortib, bir necha mustaqil ishlab chiqaruvchi va komponentlar yetkazib beruvchilar tarmog'ini o'z ichiga olgan yaxlit sanoat ekotizimigacha rivojlandi. Xususan, "ADM Jizzax" va "BYD Uzbekistan Factory" kabi yangi ishlab chiqarish majmualarining tashkil etilishi tarmoqda raqobat muhitini kuchaytirib, iste'molchilar uchun mahsulot tanlovini kengaytirdi hamda narx-sifat nisbatining yaxshilanishiga xizmat qildi.

Tarmoq raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillar sifatida mahallilashtirish (lokalizatsiya) darajasining izchil oshirilishi, zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalarining joriy etilishi, malakali muhandis-

texnik kadrlarning tayyorlanishi hamda logistika va yetkazib berish zanjirlarining takomillashtirilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu omillarning uyg'unlashuvi natijasida O'zbekiston mintaqada nafaqat yirik iste'mol bozori, balki tobora shakllanib borayotgan ishlab chiqarish va eksport markazi sifatida ham tan olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'z MA, 37-fond, 1-ro'yxat, 3193-yig'ma jild, 21-varaq.
2. Деловой партнер Узбекистана. – 2003 год, 13 феврал.
3. Мамажонов А.А. Ўзбекистонда автомобил саноатининг ривожланиши: тарихий таҳлил (1996-2020) // Ilm ham jamiyat. – №3. 2021. – Б. 48-50.
4. Халқ сўзи. – 1995 йил, 11 июль.
5. Халқ сўзи. – 2002 йил, 3 январ.
6. Imamov B.X. O'zbekiston va Turkiya davlatlari o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar (1991-2018 yy.): monografiya. – Q.: «Intellekt» nashriyoti, 2021. – B. 59-61.
7. Raximberdiev I.U. O'zbekiston Respublikasida avtomobilsozlik sanoati va biznesini rivojlanish tendensiyalari // Экономика и социум. – №10(101)-2. – 2022. – B. 163-168.
8. metmash.kasaba.uz [Elektron resurs]. – URL: <https://metmash.kasaba.uz/>
9. samavto.uz [Elektron resurs]. – URL: <https://samavto.uz/>

EKONOMETRIK MODELASHTIRISH ORQALI DAVLAT XIZMATCHILARINING ISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEKANIZMLARI

Mamaziyayev Xasan Zokirovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, “Ekonometrika” kafedrası

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda tuman darajasidagi davlat fuqarolik xizmatchilarining ish samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar ekonometrik modelashtirish vositasida tahlil qilindi. Tadqiqot Samarqand viloyati Payariq tumani hokimligi apparati, soha bo'limlari hamda mahallalarda faoliyat yuritayotgan 120 nafar mutaxassisning faoliyat ko'rsatkichlari (KPI) va anonim so'rovnoma ma'lumotlariga tayanadi. Eng kichik kvadratlar usulida (OLS) tuzilgan regressiya modeli tahlili shuni ko'rsatdiki, haftalik ortiqcha ish vaqti xodimlar samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda ($\beta = -0.64$), moddiy rag'batlantirish ulushi ($\beta = 0.38$) hamda raqamli tizimlardan foydalanish darajasi ($\beta = 3.12$) esa unumdorlikni oshiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Olingan empirik natijalar asosida quyi bo'g'inda ish vaqtini me'yorlash, takroriy hisobotlarni qisqartirish va rag'batlantirishni shaxsiy KPI reytingi bilan avtomatik bog'lash bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: davlat fuqarolik xizmati, KPI, OLS regressiya, mehnat unumdorligi, ortiqcha ish yuklamasi, inson kapitali, raqamlashtirish.

Аннотация. В данном исследовании на основе эконометрического моделирования проанализированы ключевые факторы, влияющие на эффективность деятельности государственных гражданских служащих на районном уровне. Эмпирическую базу исследования составили показатели эффективности (KPI) и данные анонимного опроса 120 специалистов аппарата хокимията Пайарыкского района Самаркандской области, отраслевых отделов и махаллей. Регрессионный анализ по методу наименьших квадратов (МНК/OLS) показал, что сверхурочная работа оказывает отрицательное влияние на результативность служащих ($\beta = -0.64$), в то время как материальное стимулирование ($\beta = 0.38$) и применение цифровых инструментов ($\beta = 3.12$) являются ключевыми факторами роста производительности. Разработаны практические механизмы нормирования рабочего времени, сокращения дублирующей отчетности и привязки надбавок к личным рейтингам KPI.

Ключевые слова: государственная гражданская служба, KPI, регрессия OLS, производительность труда, сверхурочная нагрузка, человеческий капитал, цифровизация.

Abstract. This study analyzes the key factors influencing the performance of civil servants at the district level using econometric modeling. The empirical basis comprises performance indicators (KPI) and anonymous survey data from 120 specialists within the Khokimiyat of Payariq district, Samarkand region, its sectoral departments, and mahallas. Multiple linear regression analysis estimated via Ordinary Least Squares (OLS) indicates that weekly overtime negatively affects employee productivity ($\beta = -0.64$), whereas performance-based financial incentives ($\beta = 0.38$) and the integration of digital tools ($\beta = 3.12$) represent the primary drivers of performance gains. Practical mechanisms are proposed for regulating working hours, eliminating duplicate reporting, and automating incentives tied to individual KPI ratings.

Keywords: civil service, KPI, OLS regression, labor productivity, overtime workload, human capital, digitalization.

KIRISH

Mamlakatimizda davlat xizmati tizimini isloh qilish va meritokratiya tamoyillarini qaror toptirish borasida qator muhim qonunchilik asoslari yaratildi. O'zbekiston Respublikasining "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi O'RQ-788-son Qonuni davlat organlarida xodimlar faoliyatini eng muhim samaradorlik ko'rsatkichlari (KPI) asosida baholash va munosib rag'batlantirish tartibini belgilab berdi. Shuningdek, yangi tahrirdagi Mehnat kodeksida xodimlarning ish vaqti me'yorlari va ortiqcha ishlarni cheklash bo'yicha qat'iy kafolatlar mustahkamlangan.

Biroq tuman miqyosidagi amaliy faoliyat shuni ko'rsatmoqdaki, quyi bo'g'in xodimlari zimmasiga tushayotgan vazifalar hajmi va ularni baholash tizimi o'rtasida nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda. Ko'p hollarda xodimning mehnati haqiqiy erishilgan ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga qarab emas, balki ijro intizomi tizimlaridagi (masalan, ijro.gov.uz) topshiriqlarning yopilish soniga qarab baholanmoqda. Bu esa xodimlarning asosiy vaqtini joylarda amaliy muammolarni hal etish o'rniga, idoraviy yozishmalar va rasmiy hisobotlarni tayyorlashga sarflashiga olib keladi.

Bundan tashqari, ish vaqtidan tashqari mehnat qilish (kechki yig'ilishlar, dam olish kunlaridagi jalb etishlar) kadrlar orasida tez toliqish va malakali mutaxassislarning ishdan ketishiga sabab bo'lmoqda. Qaysi omillar xodimning unumdorligini oshirishi, qaysilari esa uni pasaytirishini aniq empirik ma'lumotlar va ekonometrik modellar orqali aniqlash bugungi amaliyot uchun dolzarb vazifadir.

Tadqiqotning bosh maqsadi — tuman darajasidagi davlat xizmatchilarining ish samaradorligiga (KPI ko'rsatkichlariga) ta'sir etuvchi asosiy omillarni ekonometrik regressiya tenglamasi yordamida baholash hamda ularning unumdorligini oshirish bo'yicha amaliy mexanizmlarni shakllantirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Davlat xizmatida mehnat motivatsiyasi va natijadorlik masalalari xalqaro hamda mahalliy tadqiqotlarda keng o'rganilgan. G. Bekkerning inson kapitali nazariyasiga ko'ra, xodimning bilim va malakasini muntazam oshirib borishi uning operatsion xarajatlarini kamaytiradi va ish unumdorligini oshiradi [3]. Davlat xizmatidagi o'ziga xos motivatsiyani tahlil qilgan J. Perri va L. Vays xodimlarda faqat moddiy manfaat emas, balki jamiyatga foyda keltirish istagi (Public Service Motivation) ham yetakchi o'rin tutishini ko'rsatgan [6].

Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar davlat sektorida natijadorlikka yo'naltirilgan KPI tizimini joriy qilishda ko'rsatkichlar soni haddan tashqari ko'payib ketga, bu xodimlarda stress va rasmiyatchilikni kuchaytirishini ta'kidlaydi [4; 7]. O'zbekistonlik tadqiqotchilar davlat boshqaruvida kadrlar samaradorligini baholashning institutsional jihatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa-da [9; 10], aynan tuman va mahalla bo'g'inidagi real ish yuklamasi va unumdorlik o'rtasidagi miqdoriy bog'liqlik ekonometrik tahlil orqali yetarli darajada modelashtirilmagan.

METODOLOGIYA VA EMPIRIK MA'LUMOTLAR

Tadqiqot Samarqand viloyati Payariq tumani hokimligi apparati, tuman bo'limlari va mahallalarda faoliyat olib borayotgan 120 nafar davlat fuqarolik xizmatchisi o'rtasida o'tkazilgan maxsus so'rovnoma va ularning choraklik rasmiy KPI natijalari asosida amalga oshirildi.

Tanlanmada ishtirok etgan xodimlarning o'rtacha yoshi 33.4 yoshni, o'rtacha mehnat staji 5.8 yilni tashkil qildi. Olingan ma'lumotlar asosida eng kichik kvadratlar usuliga (OLS) tayangan quyidagi ko'p omilli regressiya modeli tuzildi [5; 8]:

$$KPI_i = \beta_0 + \beta_1 Bonus_i + \beta_2 Exp_i + \beta_3 Train_i + \beta_4 Overtime_i + \beta_5 Digital_i + \varepsilon_i$$

bu yerda model o'zgaruvchilari quyidagilardan iborat:

KPI — xodimning chorak yakunida olgan rasmiy samaradorlik balli (0–100 ball shkalasi);

Bonus — asosiy oylik maoshga nisbatan hisoblangan oylik ustama va mukofot pullarining o'rtacha ulushi (%);

Exp — davlat xizmatidagi umumiy ish staji (yillarda);

Train — so'nggi bir yilda qatnashgan amaliy o'quv kurslari va seminarlar hajmi (akademik soatda);

Overtime — xodimning ish vaqtidan tashqari bajargan haftalik o'rtacha qo'shimcha ish soati;

Digital — idoralararo axborot tizimlaridan foydalanish darajasi (1 dan 5 gacha ballik shkala).

O'rganilgan ko'rsatkichlarning tavsifiy statistikasi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. O'rganilgan ko'rsatkichlarning tavsifiy statistikasi ($N = 120$)

O'zgaruvchi	O'lchov birligi	O'rtacha (Mean)	Standart chetlanish (SD)	Minimal	Maksimal
<i>KPI</i>	Ball (0–100)	74.20	9.45	51.00	96.00
<i>Bonus</i>	Foiz (%)	28.50	11.20	0.00	50.00
<i>Exp</i>	Yil	5.80	4.10	0.50	22.00
<i>Train</i>	Soat	36.40	14.80	0.00	72.00
<i>Overtime</i>	Haftalik soat	9.30	4.25	0.00	20.00
<i>Digital</i>	Ball (1–5)	3.65	0.92	1.00	5.00

Manba: muallif hisob-kitoblari.

EMPIRIK NATIJALAR VA DIAGNOSTIK TAHLIL

Regressiya tenglamasi hisob-kitoblari natijasida aniqlangan parametrlar 2-jadvalda jamlandi.

2-jadval. Ko'p omilli OLS regressiya modeli natijalari

O'zgaruvchilar	Koeffitsiyent (β)	Standart xato (SE)	t-statistika	p-qiymat
Konstanta (β_0)	42.15	3.82	11.03	0.000
<i>Bonus</i> (X_1)	0.38	0.09	4.22	0.000
<i>Exp</i> (X_2)	0.45	0.18	2.50	0.014
<i>Train</i> (X_3)	0.22	0.06	3.66	0.000
<i>Overtime</i> (X_4)	−0.64	0.17	−3.76	0.000
<i>Digital</i> (X_5)	3.12	0.85	3.67	0.000

Manba: muallif hisob-kitoblari.

Modelning umumiy statistik parametrlari: $R^2 = 0.672$; Adjusted $R^2 = 0.658$; $F(5, 114) = 46.72$ ($p < 0.0001$); $N = 120$. Barcha o'zgaruvchilar bo'yicha $VIF < 2.5$ bo'lib, multikollinearlik mavjud emas.

Breusch-Pagan testi ($p = 0.284$) geteroskedastiklik yo'qligini, Jarque-Bera testi ($p = 0.412$) qoldiqlarning normal taqsimlanganini ko'rsatdi.

Empirik natijalar quyidagi xulosalarni beradi:

1. Ortiqcha ish vaqtining salbiy ta'siri ($\beta_4 = -0.64$). Haftalik ortiqcha ishlangan har bir soat yakuniy KPI ballini o'rtacha 0.64 ballga kamaytirmoqda. Doimiy kechki majlislar va rejadan tashqari shoshilinch topshiriqlar xodimlarni jismoniy va aqliy jihatdan toliqtiradi. Oqibatda xodim joylardagi haqiqiy muammolar bilan shug'ullanish o'rniga nomiga hisobot tayyorlashga o'tib qoladi.

2. Rag'batlantirish samaradorligi ($\beta_1 = 0.38$). Ustama ulushining 1% ga ortishi KPI ballini 0.38 ga oshiradi. Moddiy rag'bat barchaga bir xil taqsimlanmasdan, aniq amaliy natijaga bog'langan holda to'langanda yuqori motivatsiya beradi.

3. Raqamlashtirishning ijobiy hisssasi ($\beta_5 = 3.12$). Elektron axborot tizimlari va tahliliy dasturlarni o'zlashtirgan xodimlarda ish unumdorligi sezilarli darajada yuqori.

AMALIY TAKLIFLAR VA MEXANIZMLAR

1. Ortiqcha ishlashni cheklash va majlislarni tartibga solish. Tuman darajasida soat 18:00 dan keyingi yig'ilishlarni o'tkazish amaliyotini to'xtatish, kundalik tezkor muhokamalarni 20–30 daqiqadan oshirmaslik tartibini o'rnatish.

2. Takroriy topshiriqlar oqimini qisqartirish. Bir xil mazmundagi so'rovlarni quyi bo'g'in xodimlariga tushirmasdan, tuman darajasidagi yagona elektron ma'lumotlar bazasi orqali markazlashgan holda avtomatik shakllantirish.

3. KPI tizimini shaffoflashtirish va rag'batlantirish bilan bog'lash. Ustamalarni subyektiv qarorlar asosida emas, elektron platformada avtomatik jamlanadigan shaxsiy reyting natijalariga qarab to'lash tizimiga to'liq o'tish. Ko'rsatkichlar sonini har bir xodim uchun 3–4 tadan oshirmaslik lozim.

4. Quyi xodimlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish. Tuman va mahalla mutaxassislari uchun elektron jadvallar, tahliliy platformalar va davlat axborot tizimlarida tezkor ishlash bo'yicha amaliy o'quv kurslarini yo'lga qo'yish.

XULOSA

Ekonometrik tahlil shuni ko'rsatdiki, davlat xizmatida mehnat unumdorligini oshirish xodimlarni ko'proq ishlashga majburlash orqali emas, balki ish vaqtini to'g'ri me'yorlash, ortiqcha hisobdorlikni kamaytirish va jarayonlarni raqamlashtirish orqali ta'minlanadi. Ushbu mexanizmlarning tatbiq etilishi tuman miqyosida byurokratik yukni kamaytirib, ijro hokimiyati organlarining xalqqa xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat fuqarolik xizmati to'g'risida"gi O'RQ-788-son Qonuni. — Toshkent, 2022-yil 8-avgust.
2. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi (yangi tahriri). — Toshkent, 2022-yil 28-oktyabr.
3. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. 3rd ed. — Chicago: The University of Chicago Press, 1993. — 412 p.
4. Christensen R. K., Paarlberg L., Perry J. L. Public Service Motivation Research: Lessons for Practice // Public Administration Review. — 2018. — Vol. 77, No. 4. — P. 529–542.
5. Gujarati D. N., Porter D. C. Basic Econometrics. 5th ed. — New York: McGraw-Hill, 2009. — 922 p.
6. Perry J. L., Wise L. R. The motivational bases of public service // Public Administration Review. — 1990. — Vol. 50, No. 3. — P. 367–373.
7. Rainey H. G. Understanding and Managing Public Organizations. 5th ed. — San Francisco: Jossey-Bass, 2014. — 592 p.

8. Wooldridge J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. 6th ed. — Boston: Cengage Learning, 2015. — 881 p.
9. Abdullayev A. A. Davlat boshqaruvida kadrlar samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. — 2023. — №4. — 112–118-betlar.
10. Rahmonov N. Davlat fuqarolik xizmatida faoliyat samaradorligini baholashning zamonaviy usullari // Jamiyat va boshqaruv. — 2022. — №2. — 45–51-betlar.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM RAHBAR KADRLARINING MOLIVAVIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH JARAYONI VA SAMARALI TEXNOLOGIYALARI

Bexudova Mexriniso Omon qizi

*O‘zbekiston Respublikasi, Toshkent shahri, A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti tayanch doktoranti
E-mail: mehrinisobexudova@gmail.com*

ANNOTATSIYA: Maqolada umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari rahbar kadrlarining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish jarayoni hamda bu boradagi samarali texnologiyalar so‘nggi ilmiy tadqiqotlar asosida tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘quv-trening, tashkiliy-boshqaruv, hisob-analitik va raqamli texnologiyalar alohida guruhlariga ajratib o‘rganilgan hamda ularning har biri amaliyotda qanday natija berishi ko‘rsatilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish yagona texnologiya orqali emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi texnologiyalar majmuasidan iborat yaxlit jarayon sifatida tashkil etilganda samarali natija beradi. Shu asosda maqolada moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning to‘rt bosqichli integratsion texnologik modeli taklif etiladi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

KALIT SO‘ZLAR: moliyaviy savodxonlik, rahbar kadrlar, rivojlantirish jarayoni, o‘quv-trening texnologiyalari, tashkiliy-boshqaruv texnologiyalari, hisob-analitik texnologiyalar, raqamli texnologiyalar, umumiy o‘rta ta’lim.

АННОТАЦИЯ: В статье проведён системный анализ процесса развития финансовой грамотности руководящих кадров организаций общего среднего образования и эффективных технологий в этой сфере на основе ряда последних научных исследований. В работе отдельно рассмотрены учебно-тренинговые, организационно-управленческие, учётно-аналитические и цифровые технологии, способствующие развитию финансовой грамотности, и показано, какой результат даёт каждая из них на практике. Результаты исследования показывают, что развитие финансовой грамотности руководителей даёт эффективный результат не за счёт отдельной технологии, а благодаря целостному процессу, состоящему из взаимодополняющих технологий. Исходя из этого, в статье предлагается четырёхэтапная интеграционная технологическая модель развития финансовой грамотности и разрабатываются практические рекомендации.

Ключевые слова: финансовая грамотность, руководящие кадры, процесс развития, учебно-тренинговые технологии, организационно-управленческие технологии, учётно-аналитические технологии, цифровые технологии, общее среднее образование.

ABSTRACT: The article presents a systematic analysis of the process of developing the financial literacy of leadership personnel of general secondary education organizations and the effective technologies used in this process, based on a number of recent scientific studies. The study separately examines training-educational, organizational-managerial, accounting-analytical, and digital technologies that contribute to the development of financial literacy, and shows the practical outcome each of them provides. The findings show that developing leaders' financial literacy is effective not through a single technology, but through a holistic process composed of complementary technologies. Based on this, the

article proposes a four-stage integrative technological model for developing financial literacy and develops practical recommendations.

Keywords: financial literacy, leadership personnel, development process, training-educational technologies, organizational-managerial technologies, accounting-analytical technologies, digital technologies, general secondary education.

KIRISH

Zamonaviy sharoitda umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari rahbarlari nafaqat pedagogik-boshqaruv, balki moliyaviy boshqaruv sohasida ham yuqori kompetentlikka ega bo'lishi talab etilmoqda. Maktab byudjetini shakllantirish, byudjetdan tashqari mablag'larni jalb etish, ularni hisobga olish va zamonaviy raqamli vositalar yordamida boshqarish kabi vazifalar rahbardan maxsus moliyaviy bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Biroq amaliyotda rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish ko'pincha tizimsiz, vaqti-vaqti bilan o'tkaziladigan tadbirlar darajasida qolib ketmoqda.

Shu sababli rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish jarayonini tizimli tashkil etish, bu jarayonda qo'llaniladigan samarali texnologiyalarni ilmiy asoslash hamda ularni yaxlit texnologik zanjir sifatida tizimlashtirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi — so'nggi davrda e'lon qilingan bir qator ilmiy tadqiqotlar asosida rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi turli texnologik yo'nalishlarni — o'quv-trening, tashkiliy-boshqaruv, hisob-analitik va raqamli texnologiyalarni — umumlashtirish hamda ularni rivojlantirish jarayonining izchil bosqichlari sifatida tizimlashtirishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish texnologiyalari masalasi so'nggi yillarda o'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan turli jihatdan o'rganilmoqda.

F.F.Fatilloev [1] o'z tadqiqotida moliyaviy savodxonlik tushunchasini, uning darajasiga ta'sir etuvchi omillarni hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakatimiz aholisi duch kelayotgan muammolarni atroflicha tahlil qilgan. Muallif AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada, Avstraliya va Yangi Zelandiya kabi davlatlarning moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha tajribasini o'rganib, maktab va oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy savodxonlik fanlarini joriy etish, onlayn kurslar va vebinarlar tashkil etish, mobil konsultatsiya xizmatlaridan foydalanish kabi o'quv-trening texnologiyalarini O'zbekiston sharoitiga moslashtirib taklif etadi. Bu tavsiyalar rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish jarayonining nazariy-o'quv bosqichi uchun tayyor texnologik asos vazifasini o'tashi mumkin.

S.T.Turdiyeva [2] tadqiqotida esa moliyaviy resurslarni jalb etish va boshqarishning tashkiliy-boshqaruv texnologiyalari yoritilgan. Muallif shaffof boshqaruv tizimini joriy etish, resurslar oqimini muntazam monitoring qilish va strategik rejalashtirishni mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshiruvchi asosiy boshqaruv texnologiyalari sifatida ko'rsatadi. Ushbu texnologiyalar rahbardan nafaqat moliyaviy bilim, balki tashkiliy qarorlar qabul qilish ko'nikmasini ham talab qiladi.

G.D.Narbekova [3] tadqiqoti hisob-analitik texnologiyalarga bag'ishlangan bo'lib, unda byudjetdan tashqari mablag'larni buxgalteriya hisobvaraqlarida aks ettirish tartibi, hisobot shakllari va smeta moddalari bilan hisobvaraqlar ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik batafsil yoritilgan. Muallif taklif etgan hisob yuritish sxemasi rahbar kadrlar moliyaviy savodxonligini rivojlantirishning amaliy-texnik komponenti sifatida qaralishi mumkin, chunki mablag'larni to'g'ri hisobga olish ko'nikmasisiz nazariy bilim amaliyotda qo'llanilmay qoladi.

J.X.Bobanazarova va O.Sh.G'affarov [4] tadqiqotida masala raqamli texnologiyalar nuqtai nazaridan yoritilgan. Mualliflar korxona resurslarini boshqarish tizimlari (ERP), real vaqt rejimidagi biznes-tahlil vositalari hamda autorsing mexanizmlarini joriy etish orqali moliyaviy boshqaruv jarayonini avtomatlashtirish imkoniyatlarini o'rgangan. Bu texnologiyalar rahbar kadrlar moliyaviy savodxonligini rivojlantirish jarayonining eng yuqori — raqamli-avtomatlashtirish bosqichini tashkil etadi.

Yuqoridagi tadqiqotlarni umumlashtirsak, ularning har biri rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi alohida texnologiya guruhini — o'quv-trening [1], tashkiliy-boshqaruv [2], hisob-analitik [3] yoki raqamli [4] texnologiyalarni — yoritadi. Biroq bu texnologiya guruhlarini yaxlit, izchil jarayon sifatida birlashtiruvchi model mavjud tadqiqotlarda alohida ob'ekt sifatida chuqur o'rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy-tahliliy metod, kontent-tahlil hamda umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tahlil ob'ekti sifatida 2024–2025 yillarda nashr etilgan, rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish va byudjetdan tashqari mablag'lar bilan bog'liq masalalarga bag'ishlangan to'rtta ilmiy maqola tanlab olindi. Manbalarda ilgari surilgan texnologik yechimlar tipologik jihatdan tasniflandi va rivojlantirish jarayonining izchil bosqichlari sifatida tizimlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlil qilingan to'rtta tadqiqotning har biri rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi o'ziga xos texnologiya turini taqdim etadi (1-jadval).

1-jadval

№	Texnologiya turi	Manba	Texnologiyaning mazmuni
1	O'quv-trening texnologiyalari	Fatilloev F.F. [1]	Maxsus fanlar va kurslar, onlayn platformalar, vebinarlar, mobil konsultatsiyalar
2	Tashkiliy-boshqaruv texnologiyalari	Turdiyeva S.T. [2]	Shaffof boshqaruv tizimi, moliyaviy monitoring, strategik rejalashtirish
3	Hisob-analitik texnologiyalar	Narbekova G.D. [3]	Buxgalteriya hisobi tizimi, hisobvaraqlar sxemasi, smeta-hisobot tahlili
4	Raqamli boshqaruv texnologiyalari	Bobanazarova J.X., G'affarov O.Sh. [4]	ERP tizimlari, real vaqtda biznes-tahlil, autorsing mexanizmlari

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish texnologiyalari to'rt asosiy guruhga bo'linadi va ular bir-birini izchil to'ldiradi. [1]da tavsiflangan o'quv-trening texnologiyalari nazariy bilim va ko'nikmalarni shakllantirsa-da, ular [2]da ko'rsatilgan tashkiliy-boshqaruv mexanizmlari bilan mustahkamlanmasa, amaliyotda qo'llanilmay qolishi mumkin. O'z navbatida, tashkiliy-boshqaruv qarorlari [3]da tavsiflangan hisob-analitik texnologiyalar orqali hujjatlashtirilmasa, ularning natijasini baholab bo'lmaydi. Yakuniy bosqichda esa [4]da ko'rsatilgan raqamli texnologiyalar barcha jarayonni avtomatlashtirib, nazorat va tahlilni tezlashtiradi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot doirasida rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirishning quyidagi to'rt bosqichli integratsion texnologik modeli taklif etiladi:

1-bosqich — o'quv-trening texnologiyalari: rahbarda moliyaviy savodxonlikning nazariy asoslarini shakllantirish uchun maxsus kurslar, treninglar va onlayn modullardan foydalanish [1];

2-bosqich — tashkiliy-boshqaruv texnologiyalari: egallangan bilimlarni shaffof boshqaruv tizimi, monitoring va strategik rejalashtirish amaliyotiga tatbiq etish [2];

3-bosqich — hisob-analitik texnologiyalar: moliyaviy operatsiyalarni hisobvaraqlarda to‘g‘ri aks ettirish va hisobot-tahlil ko‘nikmalarini mustahkamlash [3];

4-bosqich — raqamli boshqaruv texnologiyalari: jarayonni raqamli tizimlar (ERP, biznes-tahlil vositalari) yordamida avtomatlashtirish va nazoratni kuchaytirish [4].

Ushbu to‘rt bosqich ketma-ket va bir-birini to‘ldiruvchi tarzda amalga oshirilgandagina rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish jarayoni yaxlit natija beradi. Amaliyotda esa, ko‘pincha faqat bitta bosqich — masalan, faqat o‘quv-trening yoki faqat raqamli texnologiyalar — alohida qo‘llaniladi, bu esa jarayonning uzluksizligini buzadi. Demak, umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotlari rahbar kadrlarining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish bo‘yicha yaxlit, bosqichma-bosqich tashkil etilgan texnologik dasturlarni joriy etish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tahlil natijalariga asosan quyidagi xulosa va takliflarni shakllantirish mumkin:

1. Rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish yagona chora-tadbir emas, balki o‘quv-trening, tashkiliy-boshqaruv, hisob-analitik va raqamli texnologiyalarni o‘z ichiga olgan yaxlit jarayon sifatida tashkil etilishi lozim;
2. Maktab rahbar kadrlari uchun moliyaviy savodxonlik bo‘yicha maxsus o‘quv-trening modullarini (kurslar, vebinarlar, mobil konsultatsiyalar) joriy etish zarur;
3. Har bir ta‘lim tashkilotida shaffof boshqaruv va monitoring texnologiyalarini Kuzatuv kengashi ishtirokida mustahkamlash lozim;
4. Rahbar kadrlarni hisob-analitik texnologiyalar — hisobvaraqlar tizimi va moliyaviy hisobot tahlili — bo‘yicha maxsus tayyorlashni ta‘lim dasturlariga kiritish maqsadga muvofiq;
5. Moliyaviy boshqaruv jarayonini raqamli texnologiyalar (ERP tizimlari, elektron monitoring vositalari) asosida avtomatlashtirish orqali jarayonning shaffofligi va samaradorligini oshirish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, rahbar kadrlarning moliyaviy savodxonligini rivojlantirish samaradorligi alohida olingan bitta texnologiyaga emas, balki o‘quv-trening, tashkiliy-boshqaruv, hisob-analitik va raqamli texnologiyalarning izchil, bosqichma-bosqich qo‘llanilishiga bog‘liq. Shu boisdan kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan to‘rt bosqichli modelni empirik tarzda sinovdan o‘tkazish alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fatilloev F.F. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mamlakatimiz aholisining moliyaviy savodxonligini oshirish muammo va yechimlari // *Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali*. – 2024. – Vol. 4, Maxsus son. – B. 111–117.
2. Turdiyeva S.T. Budjetdan tashqari mablag‘lar hisobidan ta‘lim tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish masalalari // *O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*. – 2025. – №47. – B. 316–322.
3. Narbekova G.D. Accounting for extra-budgetary funds in general secondary education // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ)*. – 2025. – Vol. 13, Issue 6. – P. 5–11.
4. Bobanazarova J.X., G‘affarov O.Sh. Raqamli iqtisodiyot orqali byudjet mablag‘lari sarflanishi takomillashtirish yo‘llari // *Journal of Contemporary World Studies*. – 2024. – Vol. 2, Issue 6. – B. 19–24.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 28-apreldagi qarori. “Xalq ta‘limi tashkilotlarining byudjetdan tashqari mablag‘larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risida”. – Toshkent, 2021.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 22-apreldagi 343-son qarori. “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tizimidagi umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida pullik ta’lim xizmatlarini ko‘rsatish tartibi to‘g‘risida nizomni tasdiqlash haqida”. – Toshkent, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2020.

MINTAQANI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSİYALARDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘NALISHLARI

Xatamova Manzura Ochilidievna

Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi, Termiz, O‘zbekiston

[e-mail. manzuraxatamova1@gmail.com](mailto:manzuraxatamova1@gmail.com)

Annotatsiya.

Maqolada mintaqa iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalardan samarali foydalanish va ularni iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlariga jalb etish masalalari tahlil etilgan. Shuningdek tahlillarga asoslanib, mintaqani innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar samaradorligi oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mintaq, innovatsiya, investitsiya, samaradorlik, xorijiy investitsiyalar, strategik yo‘nalishlar.

Аннотация.

В статье анализируются вопросы эффективного использования инвестиций в инновационное развитие региональной экономики и их привлечения в приоритетные направления экономики. Также на основе анализа разработаны научно-практические рекомендации по повышению эффективности инвестиций в инновационное развитие региона.

Ключевые слова: регион, инновации, инвестиции, эффективность, иностранные инвестиции, стратегические направления.

Abstract.

The article analyzes issues regarding the effective use of investments and their attraction to priority economic sectors for the innovative development of the regional economy. Based on this analysis, scientific and practical recommendations have been developed to enhance investment efficiency in the region's innovative development.

Keywords: region, innovation, investment, efficiency, foreign investment, strategic directions.

KIRISH. Mamlakat iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirishni investitsiya bilan qo‘llab-quvvatlash jarayonini tahlil qilishda shuni ta’kidlash kerakki, bugungi kundagi investitsiya jalb etish darajasi yetarli emas. Ammo unutmaslik kerakki, mintaqani rivojlanishda investitsiyalardan samarali foydalanish investitsiya hajmidan ko‘ra ularning sifat tarkibi va ustuvor yo‘nalishlariga ko‘proq bog‘liqdir. Real sektor, infratuzilma, inson kapitali va innovatsion faoliyatga yo‘naltirilgan investitsiyalar mintaqa iqtisodiy o‘sishning asosiy drayverlari hisoblanadi. Ya’ni, Prezidentimiz ta’kidlaganidek, “...har bir dollar investitsiya, eng avvalo, ilg‘or texnologiyalar va ularning transferi; tashqi bozori aniq, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga; energiya, suv, yer va boshqa tabiiy resurslardan foydalanishda samaradorlikni oshirishga; mahalliy ishchilarni yangi texnologiyalar bilan ishlashga o‘qitish va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilishi kerak”[1].

MATERIALLAR VA USULLAR

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tizimli tahlil, omilli tahlil, deskriptiv tahlil, qiyosiy tahlil, ma’lumotlarni guruhlash, taqqoslash usullaridan keng foydalanilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Aytish mumkinki, mintaqa investitsiya siyosati innovatsion rivojlanish va davlat-xususiy sherikligini yanada samarali modeliga asoslanishi kerak. Jumladan, 2025 yil mamlakatimizda yo‘l, transport, energiya, suv, irrigatsiya sohaslarida qariyb 4,5 milliard dollarlik davlat-xususiy sheriklik loyihalari boshlandi. Shu munosabat bilan, birinchidan, mamlakat iqtisodiyotining innovatsion o‘rishini qo‘llab-quvvatlash va milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridagi innovatsion loyihalarga investitsiyalarni yo‘naltirish uchun davlat xarajatlarini ko‘paytirish zarur. Mintaqa iqtisodiy raqobatbardoshligini ta‘minlash uchun mintaqa iqtisodiyotini innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazish kerak, bunda mahalliy, ayniqsa xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va yo‘naltirish hisobga olinishi lozim. Bu borada Surxondaryo viloyatida 2024 yilda 1,4 mlrd.dollar, 2025 yilda esa 2,1 mlrd. dollar xorijiy investitsiyalar o‘zlashtirildi. Investitsiyalar hajmi o‘rishi 150% ni tashkil etdi.

Bugungi kunda 11 mlrd.dollarlik xorijiy investitsiyalarni o‘zlashtirish bo‘yicha 67 ta yirik loyihalari shakllantirilgan. Agar loyihalar taqsimotini sohaslar kesimida qarasak, tog‘- kon sanoati va geologiya sohasida 4,3 mlrd. dollarlik 12 ta loyiha, energetikada 2,6 mlrd.dollarlik 5 ta, turizm va xizmat ko‘rsatishda 1,7 mlrd.dollarlik 20 ta, sanoat tarmoqlarida 1,2 mlrd.dollarlik 16 ta, qishloq xo‘jaligida 800 mln.dollarlik 9 ta va uy-joy va qurilishda 400 mln. dollarlik 5 ta loyihalar investitsiya dasturiga kiritilgan. 2026 yilda 3 mlrd.dollar xorijiy investitsiyalarni o‘zlashtirilishi rejalashtirilgan (hududiy loyihalarda 2 mlrd.doll. tarmoqlar loyihalari hisobiga 1 mlrd.doll.)¹⁸⁷

Ikkinchidan, investitsiyalar samaradorligi ko‘p jihatdan mintaqa institutsional muhiti bilan belgilanadi. Huquqiy barqarorlik, davlat boshqaruvi sifati va investorlarga yaratilgan shart-sharoitlar bir xil hajmdagi investitsiyalar turli hududlarda turlicha iqtisodiy natija berishiga sabab bo‘ladi. Shu bois investitsiya siyosatini amalga oshirishda institutsional islohotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada ham mamlakatimizda qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, xorijiy korxonalar tomonidan bildirilgan 40 dan ziyod tashabbuslar saralab olinib, sarmoyadorlarning soliq qonunchiligi barqarorligini ta‘minlash, to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qiladigan qonunlarni ko‘paytirish, infratuzilma sohaslarida xususiy sektor ulushini oshirish bo‘yicha takliflari bo‘yicha jiddiy ishlar olib borilmoqda. Masalan, 2028 yilga qadar biznes uchun asosiy soliq stavkalari o‘zgarishligi e‘lon qilindi. Xalqaro moliya hisobotlari standartlariga o‘tish hamda ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruvni joriy etish bo‘yicha normativ huquqiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda[2].

Uchinchidan, infratuzilma va inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta‘minlovchi strategik yo‘nalishlar sifatida e‘tirof etiladi. Ushbu yo‘nalishlardagi investitsiyalar qisqa muddatda yuqori moliyaviy daromad bermasligi mumkin, biroq uzoq muddatda mintaqa raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

To‘rtinchidan, innovatsion va “yashil” texnologiyalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar mintaqa rivojlanishida yangi sifat bosqichini shakllantiradi. Bunday investitsiyalar iqtisodiy o‘rishi bilan bir qatorda ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta‘minlashga xizmat qiladi[3].

Umuman olganda, mintaqaviy rivojlanishda investitsiyalardan samarali foydalanish strategiyasi hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda, ustuvor yo‘nalishlarni aniq belgilash va investitsiya siyosatini kompleks yondashuv asosida amalga oshirishni talab etadi. Olingan natijalar investitsiya siyosatini takomillashtirish va mintaqa rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mintaqani innovatsion rivojlantirishda investitsiyalardan samarali foydalanish faqat iqtisodiy hajm va miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan o‘lchanmasligi, balki ularning strategik yo‘naltirilishi, integratsiyalashgan rivojlanish mexanizmlari va hududiy o‘ziga xoslik bilan uyg‘unligi bilan belgilanadi.

XULOSA.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan asosiy xulosalar quyidagilar hisoblanadi.

Investitsiyalarning samarali yo‘naltirilishi hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish va mintaqa iqtisodiy ekotizimi integratsiyasini rag‘batlantiradi. Bu jarayonda strategik sektorlar va yuqori texnologiyali loyihalarga ustuvor e‘tibor berish barqaror o‘rishi uchun muhim.

Samarali investitsiyalar institutsional barqarorlik, korporativ boshqaruv sifati va mol-mulk huquqlari himoyasi bilan to‘liq bog‘liqdir. Shu jihatdan, hududiy rivojlanishning uzoq muddatli barqarorligi investitsiyalarning faqat hajmi emas, balki sifat ko‘rsatkichlari bilan belgilanadi.

¹⁸⁷ Surxondaryo viloyati hokimligi ma‘lumotlari asosida muallif tahlili.

Investitsiyalarni innovatsion va “yashil” yo‘nalishlarga yo‘naltirish mintaqaviy iqtisodiy o‘shishni yuqori qo‘shilgan qiymat bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy inklyuzivlikni ta‘minlash orqali investitsiya samaradorligini ijtimoiy barqarorlik bilan birlashtiradi[4,5].

Investitsiyalarning hududiy iqtisodiyotga ta‘siri nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri, balki bilvosita multiplikativ ta‘sirilar orqali ham namoyon bo‘ladi. Bu xususiyat hududiy rejalashtirishda resurslarni optimal taqsimlash va ko‘p tarmoqli investitsiya strategiyasini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Tahlil va xulosalarga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Mintaqani innovatsion rivojlantirish strategiyalarida investitsiyalar kiritishning ustuvor yo‘nalishlari aniq belgilanishi, sektorlararo integratsiya va hududiy o‘ziga xoslik hisobga olinishi zarur.
2. Investitsiyalar samaradorligini oshirish uchun huquqiy muhitni takomillashtirish, mol-mulk huquqlarini mustahkamlash va boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlar ishlab chiqilishi lozim.
3. Raqamli texnologiyalar, “yashil” energiya, chiqindilarni qayta ishlash, elektr energiyani tejash, “yashil” vodorod ishlab chiqarish, ekologik barqarorlikni ta‘minlash kabi ilg‘or sohalaridagi loyihalarga investitsiyalarni strategik yo‘naltirish orqali mintaqaviy iqtisodiy transformatsiyani kuchaytirish mumkin.
4. Mintaqaviy integratsiya va kooperatsiyani rivojlantirish orqali investitsiyalarning multiplikativ ta‘sirini oshirish, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek bandlik va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash tavsiya etiladi.
5. Investitsiyalar samaradorligini baholash uchun ko‘p o‘lchamli indikatorlar (iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik) joriy etilishi, muntazam ilmiy-analitik monitoring asosida strategik qarorlar qabul qilinishi zarur.
6. Hududiy investitsiya siyosatida xalqaro tajriba, barqaror rivojlanish standartlari va global innovatsion me‘yorlarni hisobga olish, shuningdek investitsiya samaradorligini xalqaro qiyosiy tahlil orqali baholash tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2025 йил 26 декабрь. <https://president.uz/uz/lists/view/8834>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Хорижий инвесторлар кенгаши мажлисидаги нутқи. / <https://president.uz/uz/lists/view/8213>. 11.06.2025.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish dasturlarini shakllantirish va davlat investitsiyalarini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2022-yil 21-apreldagi 206-son qaroriga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 651-son qarori, 2024-yil 9-oktabr. <https://lex.uz/docs/-7152037>
4. Hoshimov U. Innovatsion faoliyatga investitsiyalarni jalb qilishning ahamiyati, ilmiy-nazariy va huquqiy asoslari. // Ilg‘or Iqtisodiyot va Pedagogik Texnologiyalar, 2025, 2(5), 361–373 b. <https://doi.org/10.60078/3060-4842-2025-vol2-iss5-pp361-373>.
5. Ashurova O. Y. Innovatsiyalarni moliyalashtirishda investitsiyalarni jalb qilishni takomillashtirish. // “Raqamli iqtisodiyot” ilmiy-elektron jurnali, 14-son, 2026.- 1296-1306 b.

QASHQADARYO VILOYATIDA INVESTITSIYA RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH OMILLARINI EKONOMETRIK TAHLIL QILISH

Serkayev Sardor Basharovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda Qashqadaryo viloyatida investitsiya faoliyatining shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari, investitsiya oqimlarining hududiy iqtisodiy o‘shish jarayonlariga ta‘siri hamda ulardan foydalanish samaradorligi masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida viloyat iqtisodiyotiga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar hajmining o‘zgarishi, amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalarining tarkibiy xususiyatlari, iqtisodiyot tarmoqlari bo‘yicha investitsiyalarning taqsimlanishi va mavjud investitsion muhitning holati tahlil qilingan. Shuningdek, investitsiya resurslaridan oqilona foydalanish, yuqori iqtisodiy samaradorlikka ega loyihalarni kengaytirish, innovatsion tashabbuslarni rag‘batlantirish hamda investorlar faoliyati uchun qulay iqtisodiy shart-sharoitlarni shakllantirishga qaratilgan ilmiy-

amaliy takliflar ishlab chiqilgan. O'tkazilgan tahlillar Qashqadaryo viloyatida investitsion faollikning rivojlanish salohiyati yuqori ekanligini ko'rsatib, hududning investitsion jozibadorligini oshirish va investitsiya siyosati samaradorligini kuchaytirishning muhim yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: investitsiya faoliyati, investitsiya resurslari, investitsion faollik, investitsion muhit, investitsiya samaradorligi, kapital qo'yilmalar, xorijiy investitsiyalar, mahalliy investitsiyalar, investitsiya loyihalari, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy o'sish, infratuzilma, tadbirkorlik muhiti, hududiy rivojlanish.

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются тенденции формирования и развития инвестиционной деятельности в Кашкадарьинской области, влияние инвестиционных потоков на процессы регионального экономического роста, а также вопросы эффективности их использования. В рамках исследования проанализированы изменения объема инвестиций, направляемых в экономику региона, структурные особенности реализуемых инвестиционных проектов, распределение инвестиций по отраслям экономики и состояние существующей инвестиционной среды. Кроме того, разработаны научно-практические предложения, направленные на рациональное использование инвестиционных ресурсов, расширение проектов с высокой экономической эффективностью, стимулирование инновационных инициатив и формирование благоприятных экономических условий для деятельности инвесторов. Проведенный анализ показывает наличие высокого потенциала развития инвестиционной активности в Кашкадарьинской области и позволяет определить основные направления повышения инвестиционной привлекательности региона и эффективности инвестиционной политики.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиционные ресурсы, инвестиционная активность, инвестиционная среда, эффективность инвестиций, капитальные вложения, иностранные инвестиции, внутренние инвестиции, инвестиционные проекты, инновационное развитие, экономический рост, инфраструктура, предпринимательская среда, региональное развитие.

Abstract. This study examines the trends in the formation and development of investment activity in Kashkadarya Region, the impact of investment flows on regional economic growth processes, and the efficiency of their utilization. The study analyzes changes in the volume of investments directed to the regional economy, the structural characteristics of ongoing investment projects, the distribution of investments across economic sectors, and the current state of the investment environment. In addition, scientific and practical recommendations have been developed to ensure the rational use of investment resources, expand projects with high economic efficiency, stimulate innovative initiatives, and create favorable economic conditions for investors. The analysis demonstrates that Kashkadarya Region has significant potential for further development of investment activity and makes it possible to identify key areas for increasing the region's investment attractiveness and improving the effectiveness of investment policy.

Keywords: investment activity, investment resources, investment activity level, investment environment, investment efficiency, capital investment, foreign investment, domestic investment, investment projects, innovative development, economic growth, infrastructure, entrepreneurial environment, regional development.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan sharoitda investitsiyalar mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi muhim iqtisodiy vositalardan biri hisoblanadi. Investitsiya faoliyati ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini tashkil etish, zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga tatbiq etish hamda hududlarning iqtisodiy imkoniyatlarini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, investitsiya siyosatini samarali shakllantirish, jalb

qilinayotgan moliyaviy resurslardan maqsadli va oqilona foydalanish hamda investitsiyalarning iqtisodiy natijadorligini oshirish O'zbekiston iqtisodiyoti oldidagi ustuvor vazifalardan biridir.

Keyingi davrda mamlakatda investitsion muhitni yanada takomillashtirish, mahalliy va xorijiy investorlarning faoliyat yuritishi uchun zarur iqtisodiy-huquqiy sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, investitsiya faoliyatining huquqiy asoslari takomillashtirilib, davlat va xususiy sektor hamkorligining zamonaviy mexanizmlari kengaytirildi. Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq, bojxona va boshqa turdagi rag'batlantiruvchi imtiyozlardan foydalanish imkoniyatlari yaratildi. Mazkur jarayonlar natijasida mamlakat iqtisodiyotining turli tarmoqlariga yo'naltirilayotgan investitsiyalar hajmida ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda.

Hududiy jihatdan qaralganda, Qashqadaryo viloyati mamlakatning iqtisodiy salohiyatini shakllantirishda muhim hududlardan biri hisoblanadi. Viloyatning tabiiy-xomashyo bazasi, jumladan, neft, tabiiy gaz, ko'mir, ohaktosh va boshqa mineral resurslarning mavjudligi uning investitsion imkoniyatlarini kengaytiradi. Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi, sanoat, turizm va xizmatlar sohasining rivojlanishi uchun mavjud shart-sharoitlar hududning iqtisodiy salohiyatidan yanada samarali foydalanish imkonini beradi. Ushbu imkoniyatlarni amaliy jihatdan ro'yobga chiqarish va hudud iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda investitsiya faoliyati alohida o'rin egallaydi.

Hozirgi vaqtda Qashqadaryo viloyatida iqtisodiyotning turli yo'nalishlarini qamrab olgan ko'plab investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda. Xususan, tabiiy gazni chuqur qayta ishlash, neft-kimyo mahsulotlarini ishlab chiqarish, energetika tarmog'ini modernizatsiya qilish, qurilish materiallari hamda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish, transport va muhandislik infratuzilmasini rivojlantirishga qaratilgan loyihalar muhim ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining investitsion faolligini oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha yangi loyihalarni amalga oshirish ham viloyatdagi investitsiya jarayonlarining muhim tarkibiy yo'nalishlarini tashkil etmoqda.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy nazariyaning asosiy qoidalari, mavzuga oid ilmiy manbalar va zamonaviy statistik axborotlar tizimli ravishda o'rganildi. Qashqadaryo viloyati misolida investitsiya faoliyatining shakllanishi va rivojlanish tendensiyalari, shuningdek, uni boshqarishning mavjud strategik yondashuvlari qiyosiy tahlil usuli orqali tadqiq qilindi. Bundan tashqari, investitsion boshqaruvning natijadorligini aniqlash uchun asosiy iqtisodiy indikatorlar majmuasi, boshqaruv vositalari va ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarining xususiyatlari tahliliy jihatdan baholandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlashda muhim moliyaviy-iqtisodiy vositalardan biri hisoblanadi. Ularning iqtisodiyotga yo'naltirilishi ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash va kengaytirish, mavjud korxonalarni modernizatsiya qilish, zamonaviy texnika va texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga joriy etish imkoniyatlarini yaratadi. Shu bilan birga, investitsiyalar yangi korxonalarni tashkil etish, mavjud infratuzilma obyektlarini takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, investitsiya resurslarining ishlab chiqarishning yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan tarmoqlariga yo'naltirilishi iqtisodiy o'sishning sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston Respublikasida investitsiya siyosatini zamonaviy iqtisodiy talablar asosida shakllantirish va izchil amalga oshirish davlat iqtisodiy siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Investitsion jarayonlarni faollashtirish orqali mamlakatda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash,

yangi iqtisodiy faoliyat turlarini rivojlantirish hamda hududlarning mavjud iqtisodiy imkoniyatlarini yanada kengroq ishga solish maqsad qilinmoqda. Bunda nafaqat xorijiy kapitalni jalb qilish, balki ichki moliyaviy resurslarni investitsiya jarayonlariga faol yo'naltirish, xususi sektorning investitsion imkoniyatlarini kengaytirish va tadbirkorlik subyektlarining uzoq muddatli loyihalarda ishtirokini rag'batlantirish ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Keyingi yillarda mamlakatda investitsiya muhitini yaxshilash va investorlarga qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan institutsional va iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi investitsiya jarayonlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, investorlarning huquqiy manfaatlarini himoya qilish, investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonlarini soddalashtirish, davlat va xususi sektor o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish hamda hududlarning investitsion salohiyatidan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirishga e'tibor kuchaytirildi. Bunday yondashuv natijasida iqtisodiyotning sanoat, energetika, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, xizmat ko'rsatish va boshqa yo'nalishlariga investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari kengaymoqda.

Investitsiyalarning iqtisodiy ahamiyati faqat kapital mablag'larning ko'payishi bilan cheklanmaydi. Investitsiya jarayonlari iqtisodiyotda multiplikativ ta'sirni yuzaga keltirib, bir tarmoqda amalga oshirilgan loyiha boshqa tarmoqlarning ham rivojlanishiga turtki berishi mumkin. Masalan, yangi ishlab chiqarish korxonasining ishga tushirilishi xomashyo yetkazib beruvchi korxonalar, transport va logistika xizmatlari, qurilish tashkilotlari, savdo hamda xizmat ko'rsatish subyektlariga bo'lgan talabning ortishiga olib keladi. Natijada ishlab chiqarish hajmining kengayishi bilan bir qatorda yangi ish o'rinlari yaratiladi, aholi daromadlari oshadi, soliq tushumlari kengayadi va hudud iqtisodiy faolligining umumiy darajasi yuksaladi.

Qashqadaryo viloyati O'zbekiston hududlari orasida tabiiy-iqtisodiy resurslarining xilma-xilligi, ishlab chiqarish salohiyati va mehnat resurslarining mavjudligi bilan ajralib turadi. Viloyat hududida neft, tabiiy gaz, ko'mir, ohaktosh va boshqa mineral-xomashyo resurslarining mavjudligi sanoat tarmoqlarini rivojlantirish uchun muhim asos yaratadi. Shu bilan birga, viloyatning qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan hududlarida yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va ularni qayta ishlash imkoniyatlari ham mavjud. Mazkur omillar Qashqadaryo viloyatini turli yo'nalishlardagi investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun istiqbolli hududlardan biriga aylantiradi.

Viloyatning investitsion salohiyatini shakllantiruvchi muhim omillardan yana biri uning mehnat resurslari bilan ta'minlanganligidir. Mehnatga layoqatli aholining mavjudligi yangi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlarini tashkil etish uchun zarur inson kapitalini shakllantirish imkonini beradi. Biroq investitsiyalar samaradorligini ta'minlashda faqat mehnat resurslarining soni emas, balki ularning malakasi, kasbiy tayyorgarligi va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonida inson kapitalini rivojlantirish, mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash masalalariga ham e'tibor qaratish talab etiladi.

Qashqadaryo viloyatining iqtisodiy salohiyatida neft-gaz sanoati alohida o'rin tutadi. Ushbu tarmoq bilan bog'liq yirik loyihalarining amalga oshirilishi nafaqat bevosita ishlab chiqarish hajmining oshishiga, balki unga xizmat qiluvchi boshqa iqtisodiy faoliyat turlarining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Xususan, gazni qayta ishlash, kimyo sanoati, energetika, qurilish materiallari ishlab chiqarish, transport-logistika va servis xizmatlari yo'nalishlarida qo'shimcha investitsion imkoniyatlar shakllanishi mumkin. Shu bilan birga, viloyat iqtisodiyotini faqat xomashyo resurslariga asoslangan rivojlanish modelidan diversifikatsiyalangan ishlab chiqarish tizimiga bosqichma-bosqich o'tkazish investitsiya siyosatining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi ham investitsiyalarni jalb qilish uchun muhim yo'nalishlardan biridir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bilan bir qatorda ularni chuqur qayta ishlash, saqlash, qadoqlash va logistika tizimini rivojlantirishga qaratilgan investitsiya loyihalari yuqori iqtisodiy samara berishi mumkin. Ayniqsa, tayyor mahsulot ishlab chiqarish ulushining oshirilishi hududda qo'shilgan qiymatni ko'paytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini kuchaytirish imkonini beradi. Shu jihatdan investitsiya resurslarini qishloq xo'jaligining faqat ishlab chiqarish bosqichiga emas, balki butun qiymat zanjiriga yo'naltirish muhimdir.

Investitsiyalar mazmuni, kelib chiqish manbai va iqtisodiyotga ta'sir qilish xususiyatlariga ko'ra turli shakllarga ajratiladi. Jumladan, ichki yoki mahalliy investitsiyalar mamlakat rezidentlari tomonidan iqtisodiyotga kiritiladigan mablag'larni ifodalasa, xorijiy investitsiyalar chet el investorlarining kapitalini iqtisodiy faoliyatga jalb etishni anglatadi. Bundan tashqari, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar investorning muayyan korxona yoki loyihada bevosita ishtirok etishini nazarda tutadi. Portfel investitsiyalari esa, asosan, moliyaviy aktivlar va qimmatli qog'ozlarga mablag' kiritish shaklida namoyon bo'ladi. Ushbu investitsiya turlarining har biri iqtisodiy rivojlanish jarayonida o'ziga xos funksiyani bajaradi.

Investitsiyalarning iqtisodiy samaradorligini baholashda ularning hajmi bilan bir qatorda investitsiya mablag'laridan foydalanish natijasida yaratilgan qo'shilgan qiymat, ishlab chiqarish hajmining o'sishi, mehnat unumdorligi, yangi ish o'rinlari soni, budjet tushumlari va eksport imkoniyatlarining kengayishi kabi ko'rsatkichlarni ham hisobga olish zarur. Chunki investitsiya hajmining ortishi har doim ham uning samaradorligi yuqori ekanligini anglatmaydi. Shu sababli investitsiya resurslarini taqsimlashda loyihalarining iqtisodiy natijadorligi, qaytarim darajasi, risk darajasi va hududning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlariga mosligi kompleks ravishda baholanishi lozim.

Qashqadaryo viloyatining investitsion salohiyatini yuqori darajada baholashga imkon beruvchi omillar qatoriga tabiiy resurslar bazasi, sanoat ishlab chiqarish imkoniyatlari, qishloq xo'jaligi salohiyati, mehnat resurslari, ichki bozor hajmi va hududning transport-geografik xususiyatlarini kiritish mumkin. Shu bilan birga, mavjud salohiyatni real investitsion loyihalarga aylantirish uchun infratuzilma, moliyalashtirish manbalari, investitsiya loyihalarini boshqarish sifati, kadrlar salohiyati va investorlar uchun yaratilgan institutsional sharoitlar muhim ahamiyatga ega.

Shu sababli Qashqadaryo viloyatida investitsion faoliyatni rivojlantirish masalasiga faqat investitsiya hajmini ko'paytirish nuqtayi nazaridan emas, balki mavjud iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish nuqtayi nazaridan yondashish maqsadga muvofiq. Bunda investitsiya resurslarining hududlar va iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha optimal taqsimlanishini aniqlash, investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini miqdoriy baholash hamda kelgusidagi investitsion jarayonlarni prognozlash muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Mazkur vazifalarni hal etishda statistik va ekonometrik usullardan foydalanish investitsion jarayonlar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, asosiy ta'sir etuvchi omillarni baholash va boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligini oshirish imkonini beradi.

Shunday qilib, Qashqadaryo viloyatida investitsiya faoliyatining mavjud salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun investitsiyalarni jalb qilish bilan bir qatorda ulardan foydalanish samaradorligini muntazam baholab borish, iqtisodiy resurslarning natijadorligini oshirish va investitsion loyihalarni ilmiy asoslangan mezonlar asosida tanlash muhimdir. Ayniqsa, investitsiya hajmi, asosiy kapitalga qo'yilmalar, ishlab chiqarish hajmi, bandlik, aholi daromadlari va yalpi hududiy mahsulot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ekonometrik modellashtirish hududning investitsion rivojlanish istiqbollari aniqlash uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Yil	Umumiy	Shu jumladan, davlat	Xususiy	Xorijiy	O'sish
-----	--------	----------------------	---------	---------	--------

	investitsiyalar hajmi	investitsiyalari	investitsiyalar	investitsiyalar	(% da)
2020	8 950,0	3 120,0	4 780,0	1 050,0	-
2021	9 870,0	3 500,0	5 150,0	1 220,0	110,3
2022	11 420,0	3 840,0	6 120,0	1 460,0	115,7
2023	13 250,0	4 100,	7 320,0	1 830,0	116,0
2024	15 680,0	4 350,0	9 020,0	2 310,0	118,3
2025	18 340,0	4 800,0	11080,0	3987,0	116,9

Jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, 2020–2025-yillar oralig'ida Qashqadaryo viloyatida investitsiya faoliyatining umumiy ko'lami sezilarli darajada kengaygan. Mazkur davrda investitsiyalar hajmi qariyb 1,75 barobarga oshib, hudud iqtisodiyotida investitsion jarayonlarning faollashganini namoyon etgan. Ayniqsa, xususiy kapital hamda xorijiy investitsiyalar ulushining yillar kesimida ortib borishi investitsiya jarayonlarida nodavlat sektor ishtirokining kuchayayotganidan dalolat beradi. Bu holat, bir tomondan, tadbirkorlik subyektlarining investitsion faolligi oshayotganini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, hududda investorlar uchun yaratilayotgan iqtisodiy va institutsional sharoitlarning bosqichma-bosqich takomillashib borayotgani bilan izohlanadi. Natijada Qashqadaryo viloyatida investitsiya resurslarini jalb qilish va ularni iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlariga yo'naltirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

XULOSA

Mazkur tadqiqot doirasida Qashqadaryo viloyatida kechayotgan investitsion jarayonlarning mazmuni, hudud iqtisodiyotini rivojlantirishdagi ahamiyati va mavjud investitsiya resurslaridan foydalanish natijadorligi kompleks ravishda ko'rib chiqildi. Tadqiqot jarayonida viloyatning investitsion faollik darajasi, turli yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan loyihalarining tarkibi va ularning iqtisodiy natijalari atroflicha tahlil qilindi. Bunda statistik ma'lumotlarni qayta ishlash, analitik va qiyosiy yondashuvlardan foydalanish hamda sifat jihatidan baholash usullari uyg'unlashtirildi. Mazkur metodik yondashuv investitsiya faoliyatining hududiy iqtisodiy jarayonlarga ta'sirini tizimli ravishda aniqlash va mavjud holatga xolis baho berish imkonini berdi.

O'rganish natijalari Qashqadaryo viloyatida keyingi yillarda investitsion jarayonlarning ko'lami kengayib borayotganini ko'rsatmoqda. Investitsiya mablag'larining iqtisodiyotning bir nechta tarmoqlariga yo'naltirilishi hududda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish imkoniyatlarining kengayishiga zamin yaratmoqda. Xususan, sanoat, qishloq xo'jaligi hamda xizmatlar sohasi investitsiya loyihalarini amalga oshirish nuqtayi nazaridan faol yo'nalishlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayon iqtisodiy faoliyatning tarmoqlar bo'yicha diversifikatsiya qilinishiga, mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan samaraliroq foydalanishga va hudud iqtisodiy o'sishining barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Biroq investitsiya mablag'larining qaytimi va ulardan foydalanish darajasi barcha tarmoqlarda bir xil emas. Ayrim iqtisodiy yo'nalishlarda yuqori natijadorlik kuzatilayotgan bo'lsa, boshqa tarmoqlarda investitsiyalarning iqtisodiy samarasi nisbatan past shakllanmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslangan holda viloyatda investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi bir qator muhim yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Avvalo, investitsiya loyihalarini amalga oshirishdan oldin ularning iqtisodiy va moliyaviy samaradorligini chuqur baholash, mavjud resurslarni yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan faoliyat turlariga yo'naltirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, korxonalarning texnik va texnologik bazasini yangilash hamda muhandislik-kommunikatsiya

infratuzilmasini modernizatsiya qilish investitsiya samaradorligini oshirishning muhim shartlari hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Bank. Uzbekistan Economic Update: Investment and Growth. Washington D.C., 2023.
2. Investitsiyaviy faollik: tahlil va imkoniyatlar. Kollektiv monografiya. – T.: “Fan va texnologiya”, 2019. – 80-bet.
3. Shodmonqulov K.M. Kichik sanoat zonalarini samarali boshqarish yo‘nalishlari (Qashqadaryo viloyati misolida). PhD dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022-yil.
4. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами: Учеб. пособие для вузов /Под общ. ред. И.И.Мазура.- М.: ЗАО Издательство “Экономика”, 2001. – С. 276.
5. Stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi rasmiy sayti

UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBI RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI VA XORIJIY TAJRIBA

Yusupova Nilufar Qasimovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil izlanuvchi PhD

n.yusupova@tsue.uz

Annotatsiya. Maqolada uzoq muddatli aktivlarni baholashga oid buxgalteriya nazariyalarining tarixiy evolyutsiyasi — statik va dinamik balans nazariyalaridan tortib joriy qiymat konsepsiyasi va foydalilik paradigmasigacha — tizimlashtirilgan. BHXS, AQSh (US GAAP), Rossiya (FSBU 6/2020) va O‘zbekiston (BHMS-5) tajribasi qiyosiy tahlil qilinib, asosiy vositalarni baholash, qayta baholash va qadrsizlanishga oid yondashuvlardagi farqlar aniqlangan. Tahlil natijalari asosida O‘zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun hisob siyosatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: uzoq muddatli aktivlar, asosiy vositalar, baholash nazariyalari, dinamik balans, haqqoniy qiymat, BHXS, qadrsizlanish, aksiyadorlik jamiyati

Аннотация. В статье систематизирована историческая эволюция бухгалтерских теорий оценки долгосрочных активов — от статической и динамической теорий баланса до концепции текущей стоимости и парадигмы полезности для принятия решений. Проведён сравнительный анализ практики МСФО, США (US GAAP), России (ФСБУ 6/2020) и Узбекистана (НСБУ-5), выявлены различия в подходах к оценке, переоценке и обесценению основных средств. На основе анализа разработаны практические предложения по совершенствованию учётной политики акционерных обществ Узбекистана.

Ключевые слова: долгосрочные активы, основные средства, теории оценки, динамический баланс, справедливая стоимость, МСФО, обесценение, акционерное общество

Abstract. The article systematizes the historical evolution of accounting theories on the valuation of long-term assets — from the static and dynamic balance sheet theories to the current value concept and the decision-usefulness paradigm. It provides a comparative analysis of IFRS, US GAAP, Russian (FSBU 6/2020) and Uzbek (NAS-5) practice, identifying differences in approaches to measurement, revaluation and impairment of fixed assets. Based on the analysis, practical proposals are developed for improving the accounting policy of joint-stock companies in Uzbekistan.

Keywords: long-term assets, fixed assets, valuation theories, dynamic balance sheet, fair value, IFRS, impairment, joint-stock company

Kirish. Aksiyadorlik jamiyatlari balansining asosiy qismini uzoq muddatli aktivlar — asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar va investitsion mulk — tashkil etadi. Ularning qanday qiymatda baholanishi nafaqat balans tuzilishiga, balki investorlarning qaror qabul qilishiga, kredit reyting va soliq bazasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois “aktiv qanday qiymatda aks ettirilishi kerak” degan savol XX asr boshidan buyon buxgalteriya nazariyasining markaziy muammolaridan biri bo'lib kelmoqda. Ushbu tezisning maqsadi — uzoq muddatli aktivlarni baholash konsepsiyalarining tarixiy evolyutsiyasini tizimlashtirish, xorijiy amaliyotdagi yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish va O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun amaliy xulosalar shakllantirishdan iborat.

Uzoq muddatli aktivlarni baholash bo'yicha nazariy qarashlar bir necha bosqichda rivojlangan.

Statik balans nazariyasi. Nemis buxgalteriya maktabining dastlabki bosqichida balans, birinchi navbatda, kreditorlar oldidagi majburiyatlarni qoplash qobiliyatini ko'rsatishga xizmat qilgan (H. Nicklisch va boshqa nemis nazariyotchilari). Bu yondashuvda aktiv potensial likvidatsiya qiymatida baholanadi, chunki balansning vazifasi — korxona tugatilganda kreditorlarga nima qolishini ko'rsatish.

Dinamik balans nazariyasi. 1919-yilda E. Schmalenbach o'zining “Grundlagen dynamischer Bilanzlehre” asarida balans savolini tubdan qayta shakllantirdi: muhim narsa aktivning qiymati emas, balki uning holati, ya'ni u kelgusi davrlarga xarajatlarni taqsimlash vositasi sifatida qaraladi. Uning nazariyasiga ko'ra balans faqat huquqiy hisob-kitob emas, balki korxona egalari uchun potensialni ko'rsatuvchi hisobdir. Aynan shu g'oyadan zamonaviy amortizatsiya va xarajatlarni davrlashtirish (accrual) tamoyillari kelib chiqqan.

Organik balans nazariyasi. F. Schmidt Schmalenbachga muqobil sifatida “organik” konsepsiyani taklif qildi: 1920-yillar Germaniyasidagi yuqori inflyatsiya sharoitida u aktivlarni tarixiy emas, balki qayta tiklash (replacement) qiymatida baholashni asoslab berdi va foyda-zarar hisobiga alohida urg'u berdi.

Amerika maktabi va xarajatlarni moslashtirish tamoyili. 1940-yilda W. Paton va A. Littleton nashr etgan “An Introduction to Corporate Accounting Standards” asari tarixiy qiymat va daromadga xarajatlarni moslashtirish (matching principle) g'oyasini AQSh buxgalteriya amaliyotining nazariy poydevoriga aylantirdi — bu yondashuv keyinchalik US GAAP ning tarixiy qiymatga asoslangan konservativ xarakterini belgilab berdi. Joriy qiymat konsepsiyasi. 1960-yillarda tarixiy qiymatga tanqidiy qarash kuchaydi. E. Edwards va P. Bell 1961-yilgi “The Theory and Measurement of Business Income” asarida kirish narxi (current entry value) asosidagi baholashni, R. Chambers esa 1966-yilgi ishlarida chiqish narxi (current exit value) — ya'ni aktivni sotishda olinishi mumkin bo'lgan qiymat — asosidagi baholashni taklif qildi. Bu ikki qarash o'rtasidagi bahs zamonaviy “haqqoniy qiymat” (fair value) konsepsiyasining nazariy ildizini tashkil etadi. Foydalilik paradigmasi. 1970-yillardan boshlab AQSh va xalqaro standartlarda (FASB kontseptual asoslari, keyinroq IASB) hisobotning maqsadi “qaror uchun foydalilik” (decision-usefulness) sifatida belgilandi — bu yerda aktivning qiymati investor nuqtai nazaridan qanday ahamiyatga ega ekanligi birinchi o'ringa chiqadi, va aynan shu paradigma haqqoniy qiymatning ustuvorligini nazariy jihatdan asoslaydi.

Xulosa (1-bo'lim bo'yicha): ko'rinib turibdiki, nazariy tafakkur bir chiziqli emas, balki ikki qutb — ishonchlilik (tarixiy qiymat, tekshirilishi mumkin) va tegishlilik (joriy/haqqoniy qiymat, bozor voqeligini aks ettiradi) — o'rtasida tebranib kelgan. Zamonaviy BHXS aynan shu ikki qutbni murosaga keltirishga urinadi, aktiv toifalariga qarab model tanlash huquqini beradi.

2. Xorijiy tajriba: qiyosiy tahlil

Mamlakat / tizim	Baholash modeli	Qayta baholash	Qadrsizlanish / obesnenie
BHXS (IAS 16, IAS 36, IAS 40)	Tarixiy yoki qayta baholangan qiymat (tanlov huquqi)	Ruxsat etilgan (IAS 16)	Yillik test talab etiladi (IAS 36)
AQSh (US GAAP, ASC 360)	Faqat tarixiy qiymat	Umuman taqiqlangan	Faqat pasayish tomon, tiklash taqiqlangan
Rossiya (FSBU 6/2020)	Tarixiy qiymat + majburiy likvidatsion qiymat elementi	Ruxsat etilgan	Majburiy, yiliga kamida bir marta ko'rib chiqiladi
O'zbekiston (BHMS-5)	Tarixiy qiymat ustuvor	Amalda cheklangan	Amaliyotda deyarli qo'llanilmaydi

BHXS va US GAAP o'rtasidagi farq alohida e'tiborga loyiq: IFRS asosiy vositalar uchun ikkita modelni — tarixiy qiymat va qayta baholangan qiymat modelini — tanlash huquqini beradi, US GAAP esa faqat tarixiy qiymatni tan oladi va qayta baholashni umuman taqiqlaydi. Bu farqning sababi ikki mamlakatning moliya bozori tuzilishida: AQSh bozori investorlarga yo'naltirilgan va ishonchlilikni ustun qo'yadi, kontinental Yevropa esa kreditorlar manfaatini birinchi o'ringa qo'yuvchi an'anaga ega bo'lgan.

Rossiya tajribasi alohida qiziqish uyg'otadi, chunki u O'zbekistonga eng yaqin huquqiy tizim bo'lib, BHXS ga bosqichma-bosqich yaqinlashish yo'lini bosib o'tgan. 2022-yildan amal qilayotgan FSBU 6/2020 "Osnovniye sredstva" standarti asosiy vositalar bo'yicha likvidatsion qiymatni belgilashni majburiy qilib qo'ydi, bu esa amortizatsiyani hisoblash bazasini o'zgartirdi: endi amortizatsiya boshlang'ich qiymat emas, balki boshlang'ich qiymat va likvidatsion qiymat o'rtasidagi farq asosida hisoblanadi. Likvidatsion qiymat, obyekt ekspluatatsiya yakunida daromadlarning keskin sakrashining oldini olib, daromad va xarajatlarni bir tekis taqsimlash uchun xizmat qiladi hamda kamida yiliga bir marta qayta ko'rib chiqilishi shart. Bundan tashqari, standart qadrsizlanishni alohida band sifatida majburiy tartibga soladi.

O'zbekistonda esa asosiy vositalar hisobi hozircha 2001–2017-yillarda tahrirlangan NSBU-5 "Asosiy vositalar" standarti asosida yuritiladi. Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan yangi tahrirdagi loyiha 2019-yildagi "Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o'tishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror asosida ishlab chiqilgan bo'lib, tuzilishi bo'yicha amaldagi standartdan farq qilmaydi, biroq bir qator yangi normalar bilan to'ldirilgan — bu jarayon hali yakunlanmagani standartlarni takomillashtirish uchun ochiq maydon qoldiradi. Mahalliy tadqiqotchilar ham shu muammoni tan olishadi. E.V. Jamilova [11] ta'kidlashicha, O'zbekiston korxonalarida xalqaro standartlarga mos asosiy vositalarni baholash, amortizatsiya qilish va hisobdan chiqarish jarayonlarida moliyaviy hisob tizimining yetarli moslashmaganligi va soliqqa tortish tizimi bilan bog'liq tafovutlar sababli muammolar saqlanib qolmoqda. H.M. Olimjonov [12] o'tkazgan qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, milliy standartlarning MHXS talablari bilan uyg'unlik darajasi hali to'liq emas va bu, xususan, aktivlarni baholash bo'yicha me'yorlarda yaqqol namoyon bo'ladi — bu ikki xulosa ham yuqoridagi qiyosiy tahlilni tasdiqlaydi.

3. O'zbekiston uchun xulosa va takliflar

Aksiyadorlik jamiyatlari uchun asosiy vositalarni baholash modelini (tarixiy yoki qayta baholangan qiymat) tanlash mezonlarini hisob siyosatida aniq belgilash tartibi ishlab chiqilsin.

Rossiya tajribasidan foydalangan holda, muhim aktivlar bo'yicha likvidatsion qiymat elementini kiritish imkoniyati o'rganilsin — bu amortizatsiya hisob-kitoblarini xalqaro amaliyotga yaqinlashtiradi. IAS 36 talablariga muvofiq qadrsizlanish testini amalda qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatma va bosqichma-bosqich metodika ishlab chiqilsin, chunki hozirda bu band amaliyotda deyarli ishlamaydi. Moliyaviy hisobot izohlarida uzoq muddatli aktivlar bo'yicha ma'lumotlarni ochib berish (disclosure) hajmi va shakli xalqaro standart darajasiga ko'tarilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schmalenbach E. Grundlagen dynamischer Bilanzlehre. — Leipzig: G. A. Gloeckner, 1919.
2. Janhuba M. Ninety Years of Dynamic Balance Theory by Johann Wilhelm Eugen Schmalenbach (1873–1955) // Český finanční a účetní časopis. — 2009. — № 1. — P. 66–71.
3. Graves O. F., Dean G. W., Clarke F. L. Schmalenbach's Dynamic Accounting and Price-Level Adjustments: An Economic Consequences Explanation. — New York: Garland, 1989.
4. Paton W. A., Littleton A. C. An Introduction to Corporate Accounting Standards. — American Accounting Association, 1940.
5. Edwards E. O., Bell P. W. The Theory and Measurement of Business Income. — Berkeley: University of California Press, 1961.
6. Chambers R. J. Accounting, Evaluation and Economic Behavior. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1966.
7. Whittington G. What the 'Old Guys' Can Tell Us: Edwards and Bell's The Theory and Measurement of Business Income // Accounting, Economics, and Law. — 2008.
8. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari: IAS 16 “Asosiy vositalar”, IAS 36 “Aktivlarning qadrsizlanishi”, IAS 40 “Investitsion mulk”, IFRS 13 “Haqqoniy qiymatni baholash”.
9. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Milliy buxgalteriya hisobi standarti (BHMS-5) “Asosiy vositalar” (1997-yil, keyingi tahrirlar bilan).
10. Приказ Минфина России от 17.09.2020 № 204н «Об утверждении Федеральных стандартов бухгалтерского учета ФСБУ 6/2020 «Основные средства»».
11. Jamilova E.V. O'zbekistonda xalqaro standartlarga muvofiq asosiy vositalarni hisobga olish va ularning hisobini yuritish: muammolar va imkoniyatlar // Luch. — 2025. — Ч. 42, Т. 1. — В. 289–293.
12. Olimjonov H.M. O'zbekiston buxgalteriya hisobi milliy standartlarining MHXS bilan taqqoslama tahlili // Academic Research in Modern Science: International scientific-online conference. — 2025. — В. 58–62.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ В ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ

Бекматов Акмал Курбонмахматович

Независимый исследователь Ургенчского государственного университета имени Абу

Райхона Беруни

ORCID: 0009-0002-7212-0733

Аннотация

В статье рассматривается подход к оценке эффективности инвестиций на основе системы взаимосвязанных эконометрических моделей, позволяющей учитывать как объем и структуру

инвестиционных ресурсов, так и их влияние на результаты регионального экономического развития. Предлагается последовательное применение моделей факторного анализа, оценки результативности инвестиций, региональных различий и прогнозирования. В качестве информационной базы могут использоваться официальные статистические данные Республики Узбекистан, включая показатели инвестиций в основной капитал, валового регионального продукта, занятости, промышленного производства и иностранных инвестиций. Практическая применимость подхода рассматривается на примере региональных данных Узбекистана с возможностью его дальнейшей апробации на материалах Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: инвестиции, эффективность инвестиций, эконометрическое моделирование, региональная экономика, прогнозирование.

Abstract:

The paper examines an approach to assessing investment efficiency based on a system of interconnected econometric models that takes into account both the volume and structure of investment resources and their impact on regional economic performance. The proposed approach combines factor analysis, investment-result models, regional comparison and forecasting. Official statistical data of the Republic of Uzbekistan can be used as the empirical basis, including investment in fixed capital, gross regional product, employment, industrial output and foreign investment. The approach can be further applied to regional data, particularly for the Kashkadarya region.

Keywords: investment, investment efficiency, econometric modeling, regional economy, forecasting.

Annotatsiya:

Maqolada investitsiya resurslarining hajmi va tarkibi hamda ularning hududiy iqtisodiy rivojlanish natijalariga ta'sirini hisobga oluvchi o'zaro bog'liq ekonometrik modellar tizimi asosida investitsiyalar samaradorligini baholash yondashuvi ko'rib chiqiladi. Taklif etilayotgan yondashuv omilli tahlil, investitsiyalar va iqtisodiy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni baholash, hududlararo taqqoslash hamda prognozlash modellarini o'z ichiga oladi. Empirik baza sifatida O'zbekiston Respublikasining asosiy kapitalga investitsiyalar, yalpi hududiy mahsulot, bandlik, sanoat ishlab chiqarishi va xorijiy investitsiyalar bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlaridan foydalanish mumkin. Mazkur yondashuvni O'zbekiston hududlari, xususan, Qashqadaryo viloyati ma'lumotlari asosida amaliyotda qo'llash mumkin.

Kalit so'zlar: investitsiyalar, investitsiyalar samaradorligi, ekonometrik modellashtirish, hududiy iqtisodiyot, prognozlash.

Введение

Инвестиции являются одним из основных факторов формирования производственного потенциала и долгосрочного экономического роста региона. Однако увеличение объема инвестиций само по себе не означает пропорционального повышения экономической результативности. Для оценки эффективности необходимо определить, насколько инвестиционные ресурсы преобразуются в дополнительный выпуск продукции, рост валового регионального продукта, увеличение производительности, занятости и других социально-экономических результатов.

Актуальность данной проблемы для Узбекистана связана с существенным увеличением инвестиционной активности. По данным Национального комитета Республики Узбекистан, в 2025 году объем инвестиций в основной капитал составил 591,1 трлн сумов, увеличившись на 10,5% по

сравнению с 2024 годом [1]. При этом структура инвестиций существенно различается по видам экономической деятельности и регионам. В частности, в 2025 году значительные объемы иностранных инвестиций и кредитов направлялись в обрабатывающую промышленность, энергетику, добывающую промышленность и сельское хозяйство [1].

Для Кашкадарьинской области инвестиционная проблематика также имеет существенное значение. Согласно официальной статистике, объем инвестиций в основной капитал региона в 2023 году составлял около 21,7 трлн сумов [2]. При этом инвестиционные ресурсы распределялись между строительством, приобретением оборудования, добывающей промышленностью, обрабатывающим производством, сельским хозяйством и другими направлениями [2; 3].

В этих условиях простого анализа динамики инвестиций недостаточно. Необходима система эконометрических моделей, позволяющая установить взаимосвязи между инвестиционными ресурсами и конечными экономическими результатами.

Материалы и методы

В качестве информационной основы исследования предлагается использовать данные Национального комитета Республики Узбекистан по статистике, систему SIAT, региональные статистические базы, а также международные базы данных World Bank и IMF. Официальная система SIAT содержит годовые ряды инвестиций в основной капитал по регионам и видам экономической деятельности, включая данные до 2025 года [4; 5].

Для Кашкадарьинской области доступны также квартальные данные по инвестициям в основной капитал по видам экономической деятельности, что создает возможность использования как временных рядов, так и панельных данных [5].

Предлагаемая система включает четыре взаимосвязанных блока.

Схема 1. Система эконометрических моделей оценки инвестиционной эффективности

Первый блок предназначен для определения факторов, влияющих на результативность инвестиций. В качестве объясняющих переменных могут рассматриваться объем инвестиций, иностранные инвестиции, инвестиции в оборудование, строительные инвестиции, объем основных фондов, занятость, промышленное производство и другие показатели.

Второй блок оценивает связь между инвестиционными ресурсами и результатом. В качестве результативного показателя может использоваться ВРП, объем промышленного производства, производительность труда либо другой показатель, соответствующий цели исследования.

Третий блок предназначен для сравнения регионов. При наличии достаточного количества наблюдений целесообразно использовать панельные модели, позволяющие одновременно учитывать временные изменения и индивидуальные особенности регионов.

Четвертый блок используется для прогнозирования инвестиционных показателей и связанных с ними результатов экономического развития.

Результаты

Предлагаемая система позволяет рассматривать инвестиционную эффективность как многомерный процесс. В отличие от оценки только объема вложений, эконометрический подход позволяет определить, какие именно характеристики инвестиционного процесса связаны с более высокой результативностью.

Например, инвестиции в основной капитал могут быть разделены по видам экономической деятельности. В официальной статистике Кашкадарьинской области представлены отдельные ряды по сельскому хозяйству, добыче полезных ископаемых, обрабатывающей промышленности и другим видам деятельности [5]. Это дает возможность исследовать не только общий объем инвестиций, но и различия в их экономической отдаче.

Официальные данные показывают, что в Кашкадарьинской области в 2025 году инвестиции в основные средства существенно различались по отраслям: объем инвестиций в добычу полезных ископаемых составлял 11 644,9 млрд сумов, в обрабатывающую промышленность — 7 561,4 млрд сумов, а в сельское, лесное и рыбное хозяйство — 5 637,6 млрд сумов [5]. Эти показатели характеризуют масштаб инвестиционной активности, однако сами по себе еще не позволяют сделать вывод о сравнительной эффективности отраслевых вложений.

Именно здесь возникает необходимость второго блока эконометрической системы — модели результативности.

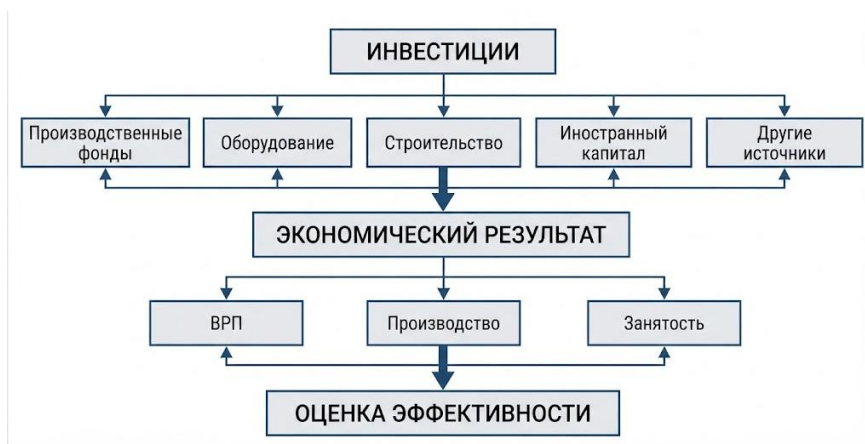

Схема 2. Логика оценки эффективности

Для проверки устойчивости результатов целесообразно использовать несколько спецификаций моделей. Например, первоначальная модель может оценивать влияние общего объема инвестиций на ВРП, следующая — учитывать структуру инвестиций, а расширенная — дополнительно включать занятость, основные фонды и отраслевые факторы.

Такой подход позволяет избежать ситуации, когда эффективность инвестиций оценивается на основании только одной переменной.

Обсуждение

Современная международная практика также показывает целесообразность использования нескольких количественных подходов к оценке инвестиционной эффективности. В исследовании IMF 2024 года эффективность государственных инвестиций рассматривается через сопоставление объема ресурсов с достигнутыми инфраструктурными результатами. Авторы используют методы анализа главных компонент и регрессионный анализ для выявления факторов, связанных с эффективностью инвестиционного управления [6].

Для Узбекистана эта проблема имеет непосредственное практическое значение. В исследовании IMF по Узбекистану 2024 года среди направлений повышения эффективности государственных инвестиций выделяются унификация инвестиционного процесса, совершенствование оценки и отбора проектов, формирование единого портфеля проектов, а также улучшение мониторинга и оценки результатов [7].

Следовательно, эконометрическая система может использоваться не только для ретроспективного анализа, но и как инструмент поддержки инвестиционного планирования.

Для регионального исследования целесообразно объединять несколько типов данных:

Особое значение при этом имеет качество исходной информационной базы. Различия в периодичности, классификациях и доступности показателей могут влиять на результаты эконометрического моделирования. Поэтому до построения моделей необходимы проверка сопоставимости данных, выявление пропусков, унификация единиц измерения и фиксация изменений методологии статистического учета.

В случае Кашкадарьинской области данное требование особенно актуально, поскольку официальная система содержит как годовые, так и квартальные инвестиционные ряды [5]. Это позволяет потенциально использовать различные горизонты моделирования, однако требует предварительной гармонизации данных.

Заключение

Использование системы эконометрических моделей позволяет перейти от простой характеристики объемов инвестиций к комплексной оценке их экономической результативности. Предлагаемый подход предусматривает последовательное применение моделей факторов инвестиционной эффективности, моделей влияния инвестиций на экономические результаты, региональных моделей и прогнозных инструментов.

Практическая ценность системы заключается в возможности определить не только изменение объема инвестиций, но и связь между инвестиционными ресурсами и результатами развития региона. Для Кашкадарьинской области такая система может быть сформирована на

основе официальных данных об инвестициях, ВРП, отраслевом производстве, занятости, основных фондах и иностранных инвестициях.

Перспективным направлением дальнейшего исследования является построение единой панельной базы по регионам Узбекистана за 2018–2025 гг. с последующей оценкой моделей на данных Кашкадарьинской области. При этом целесообразно дополнить систему показателями информационной фрагментации, что позволит непосредственно связать качество информационной базы с устойчивостью и точностью эконометрической оценки инвестиционной эффективности.

Литература

1. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *In 2025, investments in fixed assets reached 591.1 trillion soums*. 26 January 2026.
2. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *38.8 % of investments in fixed capital in Kashkadarya region was directed to construction and installation works*. 2024.
3. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *Investments in fixed assets by type of economic activity — Kashkadarya region*. SIAT, updated 2026.
4. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *Investments in fixed assets (volume) — SIAT*. Official statistical database, updated 27 August 2026.
5. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *Volume of investments in fixed assets by type of economic activity (Kashkadarya region, annual and quarterly)*. SIAT, updated 2026.
6. Eltokhy K., Feruglio N., Miao K., Navarro A., Tandberg E. *Public Investment Management Bottlenecks in Low-income Countries*. IMF Working Paper WP/24/232, 2024. DOI: 10.5089/9798400289231.001.
7. International Monetary Fund. *Republic of Uzbekistan: Selected Issues*. IMF Country Report No. 2024/211, 2024.
8. Ismatullaev J.A., Do‘lanov A.Q. *Mintaqa investitsion jozibadorligiga ta’sir etuvchi omillarni sotsiologik o‘rganish va baholash*. Green Economy and Development, 2024, Vol. 2, No. 11. DOI: 10.5281/zenodo.14533280.
9. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. *Regional distribution of investments financed from the State budget*. 1 May 2025.
10. OECD. *OECD Compendium of Productivity Indicators 2026: Investment*. OECD Publishing, 2026.

QASHQADARYO VILOYATI IQTISODIYOT TARMOQLARIDA INVESTITSION RESURSLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI PANEL MA'LUMOTLARI ASOSIDA EKONOMETRIK BAHOLASH

Serkayev Sardor Basharovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchi
xsattorov908@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatining qishloq xo'jaligi, sanoat, qurilish va xizmatlar tarmoqlarida investitsion resurslardan foydalanish samaradorligi panel ma'lumotlari asosida baholangan. 2023–2025-yillarning 12 ta kuzatuvidan tuzilgan pilot panel uchun tarmoq va yil qat'iy effektlari hamda HC1 standart xatolari qo'llanilgan. Logarifmlangan investitsiya koeffitsiyenti $-1,570$, standart xatosi $1,296$ va p-qiyamati $0,226$ bo'lib, qisqa panelda statistik jihatdan ishonchli bog'lanish aniqlanmadi. Natija investitsiya hajmini samaradorlik bilan tenglashtirmaslik, loyiha kechikmalari va natija ko'rsatkichlarini tarmoq kesimida boyitish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyati, investitsion resurslar, tarmoq paneli, qat'iy effektlar, iqtisodiy samaradorlik, HC1 standart xatosi.

Аннотация. В статье на основе панельных данных оценена эффективность использования инвестиционных ресурсов в сельском хозяйстве, промышленности, строительстве и сфере услуг Кашкадарьинской области. Для пилотной панели из 12 наблюдений за 2023–2025 годы применены отраслевые и временные фиксированные эффекты, а также стандартные ошибки HC1. Коэффициент логарифма инвестиций составил $-1,570$ при стандартной ошибке $1,296$ и р-значении $0,226$, поэтому статистически надежная связь в короткой панели не установлена. Результат обосновывает необходимость отделять объем инвестиций от эффективности и учитывать лаги проектов и расширенный набор отраслевых результатов.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, инвестиционные ресурсы, отраслевая панель, фиксированные эффекты, экономическая эффективность, стандартная ошибка HC1.

Abstract. The article evaluates the efficiency of investment-resource use in agriculture, industry, construction, and services in Qashqadaryo Region using panel data. Sector and year fixed effects with HC1 standard errors are estimated for a pilot panel of 12 observations covering 2023–2025. The coefficient on log investment is -1.570 with a standard error of 1.296 and a p-value of 0.226 , indicating no statistically reliable association in the short panel. The result supports separating investment volume from efficiency and extending sector data with project lags and richer outcome indicators.

Keywords: Qashqadaryo Region, investment resources, sector panel, fixed effects, economic efficiency, HC1 standard error.

KIRISH

Hudud iqtisodiyotida investitsiya oqimining ko'payishi ishlab chiqarish quvvatlari, infratuzilma va xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq mablag' hajmi o'zi alohida olinganda investitsion resurslardan samarali foydalanilganini isbotlamaydi. Bir tarmoqda yirik loyiha qurilish bosqichida bo'lishi, boshqasida esa kichikroq investitsiya mavjud quvvatlardan foydalanishni tez yaxshilashi mumkin. Shuning uchun investitsiya va tarmoq natijasi o'rtasidagi bog'lanishni vaqt hamda tarmoqlarning o'zgarmas xususiyatlarini nazorat qiladigan panel modelida tekshirish muhimdir.

Qashqadaryo viloyati investitsiya tarkibi yuqori darajada tarmoqlar bo'yicha jamlangan. Milliy statistika qo'mitasining 2026-yilda yangilangan SIAT qatoriga ko'ra, viloyatda asosiy kapitalga investitsiyalar 2023-yilda 21 138,0 mlrd so'm, 2024-yilda 35 482,5 mlrd so'm va 2025-yilda 39 876,0 mlrd so'mni tashkil etgan [1]. Sanoatning to'rtta faoliyat turi bo'yicha yig'ilgan ulushi tegishli yillarda 61,5; 74,0 va 64,0 foiz bo'lgan. Qishloq xo'jaligi ulushi esa 2024-yildagi 3,7 foizdan 2025-yilda 13,5 foizga ko'tarilgan. Bunday tarkibiy siljishlar umumiy investitsiya o'sishini tarmoq samaradorligi bilan to'g'ridan-to'g'ri tenglashtirishga imkon bermaydi.

Viloyat yalpi hududiy mahsulotining tarmoq tarkibida ham bir xil bo'lmagan dinamika kuzatiladi. Rasmiy press-relezlarda qishloq xo'jaligining real o'sishi 2023–2025-yillarda 4,3; 4,2 va 4,1 foiz, sanoatniki 7,1; 8,0 va 7,2 foiz, qurilishniki 7,0; 12,1 va 11,1 foiz, xizmatlarniki 4,0; 6,8 va 7,7 foiz

sifatida qayd etilgan [2–4]. Shu davrda qurilish investitsiyalarining keng tarmoqlar yig'indisidagi ulushi 5,3 foizdan 3,9 foizgacha pasaygan bo'lsa-da, uning real o'sish sur'ati nisbatan yuqori bo'lib qolgan. Bu holat joriy yil investitsiyasi, avvalgi kapital zaxirasi, loyiha kechikishi va quvvatlardan foydalanish ta'sirlarini ajratish zaruratini kuchaytiradi.

O'zbekiston olimlarining so'nggi ishlarida hududiy investitsiya samaradorligi ICOR, investitsion jozibadorlik va omilli baholash vositalari orqali o'rganilgan. Ch.P. Otajonova hududlar kesimida investitsiya samaradorligini qiyosiy indikatorlar asosida tahlil qilgan [5]. O.T. Astanakulov va M.G. Isomidinova investitsiya samaradorligiga ta'sir qiluvchi korxona omillarini tizimlashtirgan [6]. Mazkur yondashuvlarni davom ettirgan holda ushbu tadqiqotning maqsadi Qashqadaryo viloyatining yirik iqtisodiyot tarmoqlarida investitsion resurslar va real o'sish o'rtasidagi ichki bog'lanishni tarmoq hamda yil qat'iy effektlari asosida ekonometrik baholash, natijaning statistik va iqtisodiy chegaralarini ko'rsatishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot bazasi Milliy statistika qo'mitasining 2026-yil 25-iyulda yangilangan Qashqadaryo viloyati bo'yicha iqtisodiy faoliyat turlari kesimidagi asosiy kapitalga investitsiyalar qatori hamda Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2023, 2024 va 2025-yillar yalpi hududiy mahsuloti press-relizlaridan tuzildi [1–4]. IFUT-2 bo'yicha investitsiya qatorlari to'rtta keng tarmoqqa birlashtirildi: qishloq xo'jaligi alohida olindi; sanoat tog'-kon, ishlab chiqarish, elektr-gaz va suv-chiqindi faoliyatlari yig'indisidan; xizmatlar savdo faoliyatidan boshqa xizmatlar ko'rsatishgacha bo'lgan barcha xizmat turlaridan; qurilish esa mustaqil qatordan shakllantirildi. Natijada 4 ta tarmoq va 3 ta yil bo'yicha 12 kuzatuvli muvozanatlashgan pilot panel hosil bo'ldi. Bog'liq o'zgaruvchi tarmoq real qo'shilgan qiymatining yillik o'sishi, asosiy izohlovchi o'zgaruvchi esa joriy narxlardagi investitsiya hajmining natural logarifmidir. Tarmoqning vaqt davomida o'zgarmaydigan xususiyatlari va barcha tarmoqlarga umumiy yil shoklarini nazorat qilish uchun ikki tomonlama qat'iy effektlar modeli qo'llanildi, geteroskedastiklikka nisbatan barqaror HC1 standart xatolari hisoblandi. Tanlanma kichikligi, atigi uch yil mavjudligi, investitsiya deflyatori va tarmoq kapital zaxirasi yo'qligi sababli natija sababiy ta'sir yoki yakuniy samaradorlik reytingi sifatida emas, ochiq ma'lumotlar asosidagi diagnostik baho sifatida talqin qilindi.

Tarmoq agregatsiyasi quyidagi tartibda bajarildi:

$$I_{it} = \sum_{j \in G_i} I_{jt} \quad (1)$$

Bu yerda I_{it} — i keng tarmoqning t yildagi investitsiyasi, G_i — unga kiritilgan IFUT-2 faoliyatlari to'plami. Asosiy ekonometrik spetsifikatsiya:

$$g_{it} = \alpha_i + \lambda_t + \beta \ln(I_{it}) + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu yerda g_{it} — tarmoq real o'sishi, α_i — tarmoq qat'iy effekti, λ_t — yil effekti. Koeffitsiyent ichki o'zgarishlar asosida quyidagi ikki tomonlama markazlashtirish orqali aniqlanadi:

$$\ddot{x}_{it} = x_{it} - \bar{x}_i - \bar{x}_t + \bar{x} \quad (3)$$

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tuzilgan panel investitsiyalarning tarmoq va vaqt bo'yicha keskin farqlanishini ko'rsatadi. 2023-yilda sanoat investitsiyasi 13 005,4 mlrd so'm bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 26 265,6 mlrd so'mga ko'tarilgan va 2025-yilda 25 522,1 mlrd so'mni tashkil etgan. Qishloq xo'jaligida 2025-yilgi 5 381,7 mlrd so'mlik ko'rsatkich oldingi yilga nisbatan qariyb to'rt baravar katta. Shu bilan birga real o'sish sur'ati 4,2 foizdan 4,1 foizga pasaygan. Bu bir yillik investitsiya oqimining ayni yil natijasiga to'liq aylanishini kutish metodik jihatdan zaif ekanini ko'rsatadi.

1-jadval. Qashqadaryo viloyatida tarmoqlar bo'yicha investitsiya va real o'sish paneli

Tarmoq	2023: I / g	2024: I / g	2025: I / g
Qishloq xo'jaligi	1 208,5 / 4,3	1 311,8 / 4,2	5 381,7 / 4,1
Sanoat	13 005,4 / 7,1	26 265,6 / 8,0	25 522,1 / 7,2
Qurilish	1 124,9 / 7,0	1 162,3 / 12,1	1 558,8 / 11,1
Xizmatlar	5 799,2 / 4,0	6 742,8 / 6,8	7 413,4 / 7,7
Jami investitsiya	21 138,0	35 482,5	39 876,0

Izoh: I — asosiy kapitalga investitsiyalar, mlrd so'm; g — tarmoq real o'sishi, foiz. Manba: [1–4] asosida muallif agregatsiyasi va hisob-kitobi. Investitsiya qatori SIATning 2026-yilda yangilangan ma'lumotidir; press-relizlarda ilgari e'lon qilingan mutlaq summalar keyinchalik qayta hisoblangan hollarda aynan yangilangan SIAT qiymati qabul qilindi.

Investitsiya tarkibining o'zgarishi samaradorlikning sodda koeffitsiyentlariga kuchli ta'sir qiladi. 2024-yilda sanoat keng tarmoqlar investitsiyasining 74,0 foizini jalb etgan, biroq uning real o'sishi 8,0 foiz bo'lgan. Qurilishning investitsiyadagi ulushi 3,3 foiz bo'lgan holda o'sish 12,1 foizni tashkil etgan. Bu tafovut qurilishning sanoatdan mutlaq samaraliroq ekanini isbotlamaydi: qurilish natijasi oldingi davr investitsiyasi, buyurtmalar portfeli, narxlar va mavjud ishlab chiqarish bazasiga ham bog'liq. Biroq tafovut tarmoqlarni faqat joriy investitsiya miqdori bo'yicha baholash noto'g'ri qaror berishi mumkinligini ochiq ko'rsatadi.

Ikki tomonlama qat'iy effektlar modeli tarmoqlar o'rtasidagi doimiy farqlarni va 2024–2025-yillarga xos umumiy shoklarni chiqarib tashlaydi. Shu sharoitda $\ln(I)$ koeffitsiyenti $-1,570$ bo'ldi. Ya'ni bir tarmoq ichida investitsiyaning taxminan 1 foizga oshishi real o'sish sur'atining 0,0157 foiz punktga pasayishi bilan bog'langan, biroq HC1 standart xatosi 1,296, t-statistika $-1,212$ va p-qiymat 0,226 bo'lgani uchun ushbu bog'lanish statistik jihatdan ishonchli emas. Koeffitsiyentning manfiy ishorasi investitsiyaning salbiy ta'sirini anglatmaydi; u qisqa davr, loyiha kechikishi, nominal o'lchov va 12 ta kuzatuv sharoitida hosil bo'lgan ichki kovariatsiyani ifodalaydi.

2-jadval. Ikki tomonlama qat'iy effektlar modeli natijalari

Ko'rsatkich	Baho	Talqin
$\ln(I)$ koeffitsiyenti	$-1,570$	Tarmoq va yil effektlaridan keyingi diagnostik bog'lanish
HC1 standart xatosi	1,296	Geteroskedastiklikka barqaror baho
t-statistika / p-qiymat	$-1,212 / 0,226$	An'anaviy darajalarda statistik ahamiyatli emas
Umumiy R^2 / tuzatilgan R^2	0,881 / 0,739	Moslashuvning katta qismi qat'iy effektlar bilan bog'liq
Within R^2	0,188	Ichki o'zgarishlarning 18,8 foizi modelda izohlangan
Kuzatuvlar	12	4 tarmoq $\times$ 3 yil; pilot panel

Manba: 1-jadval ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi. p-qiymat kichik tanlanma uchun normal yaqinlashuv asosida berilgan; u qat'iy xulosa chiqarish uchun yetarli emas.

Umumiy determinatsiya koeffitsiyentining 0,881 bo'lishi model juda kuchli degan ma'noni bermaydi. Tarmoq va yil indikatorlari kuzatuvlarning katta qismini mexanik ravishda tushuntiradi, ichki R^2 esa 0,188 ga teng. Demak, ayni tarmoqning vaqt davomida real o'sishidagi o'zgarishlarning asosiy

qismi joriy investitsiya hajmidan tashqaridagi omillar bilan bog‘liq. Ular qatoriga investitsiyaning tarkibi, qurilish-montaj bosqichi, loyiha quvvatining ishga tushirilish sanasi, mavjud kapitalning bandlik darajasi, mehnat unumdorligi va tashqi talab kiradi.

Natijalarni tekshirishda ma’lumotlar reviziyasi ham muhim. Masalan, Qashqadaryo viloyati bo’yicha 2023 va 2024-yillarning dastlabki press-relizlaridagi jami investitsiya summalarini keyingi SIAT qatorida yangilangan. Bir panel ichida eski va qayta hisoblangan qiymatlarni aralashtirish tarmoq ulushlari, o’sish sur’atlari va regressiya koeffitsiyentlarini buzadi. Shu sababli maqolada investitsiya uchun 2026-yil 25-iyul holatidagi yagona SIAT nashri qo‘llandi, tarmoq real o’sishlari esa tegishli YAHM relizlaridan olindi. Keyingi baholashlarda barcha yillar bir xil reviziya holatida qayta yuklanishi kerak.

Ekonometrik bahoni amaliy boshqaruv vositasiga aylantirish uchun panelning axborot bazasi kengaytirilishi lozim. Birinchidan, kamida 8–10 yillik qator yoki choraklik kuzatuvlar investitsiya ta’sirining bir va ikki davrlik kechikmalarini tekshirish imkonini beradi. Ikkinchidan, nominal investitsiya tarmoq investitsiya deflyatori bilan real qiymatga keltirilishi kerak. Uchinchidan, natija faqat qo‘shilgan qiymat o’sishi bilan cheklanmay, ishga tushirilgan quvvat, bandlik, eksport, energiya sig‘imi va soliq tushumlari bilan tekshirilishi maqsadga muvofiq. To‘rtinchidan, yirik loyihalarning o‘lchami taqsimotni buzishi mumkinligi sababli median regressiya yoki winsorizatsiya natijalari asosiy model bilan taqqoslanishi kerak.

3-jadval. Tarmoq investitsiyalari monitoringini takomillashtirish yo‘nalishlari

Muammo	Zarur ma’lumot	Baholash yechimi
Loyiha natijasining kechikishi	Boshlanish va ishga tushish sanasi	Taqsimlangan lagli panel modeli
Nominal qiymatlar	Tarmoq investitsiya deflyatori	Real investitsiya va kapital zaxirasi
Natijaning tor o‘lchovi	Quvvat, bandlik, eksport, energiya	Ko‘p mezonli samaradorlik paneli
Yirik loyihalar ta’siri	Loyiha kesimidagi summa	Robust va kvantil regressiya
Teskari sababiylik	Chuqur kechikmalar va tashqi instrument	Dinamik panel yoki System GMM

Jadvaldagi takliflar Qashqadaryo viloyati investitsiya dasturlarini tarmoqlar bo’yicha tanlashda koeffitsiyentni ma’muriy reytingga aylantirishdan saqlaydi. Har bir loyiha uchun kutilgan natija, haqiqiy ishga tushirish muddati va ekspluatatsiya ko‘rsatkichi alohida qayd etilsa, keyingi panel modelida resurs sarfi bilan natija orasidagi vaqt bog‘lanishi aniqroq baholanadi. Tarmoqlarni bir yillik o’sish bo’yicha rag‘batlantirish esa uzoq qurilish davriga ega sanoat va infratuzilma loyihalarini asossiz ravishda past baholashi mumkin.

XULOSA

Qashqadaryo viloyatining qishloq xo‘jaligi, sanoat, qurilish va xizmatlar tarmoqlari bo’yicha tuzilgan 2023–2025-yil paneli investitsiya oqimlari tarmoq natijalari bilan bir xil tezlikda o‘zgarmasligini ko‘rsatdi. Sanoat investitsiyalarning eng katta qismini jalb qilgan bo‘lsa, eng yuqori real o’sish 2024 va 2025-yillarda qurilishda kuzatildi. Qishloq xo‘jaligida 2025-yil investitsiyasi keskin ko‘payganiga qaramay, joriy yil real o’sish sur’ati deyarli o‘zgarmadi. Ushbu dalillar investitsiya miqdorini avtomatik tarzda samaradorlik ko‘rsatkichi sifatida qabul qilish mumkin emasligini tasdiqlaydi.

Tarmoq va yil qat’iy effektlarini nazorat qilgan modelda logarifmlangan investitsiya koeffitsiyenti $-1,570$ bo‘ldi, ammo $p=0,226$ natijasi statistik jihatdan ishonchli bog‘lanish aniqlanmaganini ko‘rsatdi.

Within R^2 ning 0,188 darajasida qolishi tarmoq ichidagi real o'sish dinamikasini joriy investitsiya hajmi bilan to'liq tushuntirib bo'lmazligini anglatadi. Bu natija investitsion faoliyatning past samaradorligi haqidagi hukm emas. Aksincha, investitsiyaning natijaga aylanish muddati, nominal baholash, kapital zaxirasi va loyiha tarkibi hisobga olinmasa, koeffitsiyent iqtisodiy mazmunini yo'qotishini ko'rsatadi.

Viloyat boshqaruvi uchun amaliy tavsiya — tarmoq investitsiyalari monitoringini loyiha pasportlari va natija indikatorlari bilan bog'langan yagona panel bazasiga o'tkazishdir. Bazada investitsiya manbasi, loyiha qiymati, ishga tushirish sanasi, yaratilgan quvvat, ish o'rni, eksport va energiya sarfi saqlanishi kerak. Statistik qatorlar qayta hisoblanganda barcha yillar bir xil reviziya holatiga keltirilishi zarur. Shu shartlar bajarilganda dinamik panel, System GMM yoki stoxastik chegara modellari orqali investitsion resurslarning haqiqiy qaytimi va tarmoqlararo taqsimot samaradorligi ancha asosli baholanadi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi uch yillik va 12 kuzatuvli pilot paneldir. Shu sababli hisoblangan koeffitsiyent siyosiy qaror uchun yakuniy norma sifatida ishlatilmasligi kerak. Keyingi tadqiqotda choraklik real qo'shilgan qiymat, tarmoq deflyatori va loyihalarning kechikkan natijalari qo'shib, Hausman testi, kesimlararo bog'liqlik, avtokorrelyatsiya va kichik tanlanmaga mos ishonch intervallari tekshirilishi lozim. Bunday kengaytirish Qashqadaryo viloyatida investitsiya oqimining hajmini emas, undan olingan iqtisodiy natijani boshqarish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi: Qashqadaryo viloyati, choraklik. 25.07.2026. <https://siat.stat.uz/data/2017/>
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida yalpi hududiy mahsulot ishlab chiqarish, 2023-yil yanvar–dekabr. 2024. <https://qashstat.uz/uploads/press23/Yahm-UZ-12-2023.pdf>
3. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida yalpi hududiy mahsulot ishlab chiqarish, 2024-yil yanvar–dekabr. 2025. <https://qashstat.uz/uploads/press24/Yahm-UZ-12-2024.pdf>
4. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida yalpi hududiy mahsulot ishlab chiqarish, 2025-yil yanvar–dekabr. 2026. <https://qashstat.uz/uploads/press25/Yahm-UZ-12-2025.pdf>
5. Otajonova Ch.P. Assessment and Analysis of Investment Efficiency by Region in Uzbekistan // Muhandislik va Iqtisodiyot. 2026. Vol. 4, No. 3. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20764095>
6. Astanakulov O.T., Isomidinova M.G. Factors Affecting Investment Efficiency and Their Evaluation // Journal of International Finance and Accounting. 2024. No. 5. <https://interfinance.tsue.uz/?p=4272>

O'ZBEKISTON VA QOZOG'ISTON O'RTASIDA QISHLOQ XO'JALIGI VA TRANSPORT-LOGISTIKA SOHASIDA HAMKORLIGI

Yaxyobek Dilshodbek o'g'li Muydinov.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti kichik ilmiy xodimi, Toshkent.

muydinovuzum1@gmail.com.

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning qishloq xo'jaligi, savdo va transport-logistika yo'nalishlari tahlil qilingan. Ikki davlat o'rtasidagi go'sht, don va meva-sabzavot mahsulotlari almashinuvi, shuningdek, 2017-yildan keyingi transport-logistika aloqalarining faollashuvi yoritilgan. Savdo-iqtisodiy hamkorlikning kengayishida agrar mahsulotlar almashinuvi va transport infratuzilmasining o'zaro bog'liqligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Qozog'iston, iqtisodiy hamkorlik, qishloq xo'jaligi, savdo, transport-logistika.

Аннотация: В статье анализируются основные направления экономического сотрудничества между Узбекистаном и Казахстаном в сфере сельского хозяйства, торговли и транспорта. Рассматриваются обмен аграрной продукцией и развитие транспортно-логистических связей после 2017 года. Обоснована взаимосвязь между расширением торговли и развитием транспортной инфраструктуры.

Ключевые слова: Узбекистан, Казахстан, экономическое сотрудничество, сельское хозяйство, торговля, транспортно-логистические связи.

Abstract: The article analyzes the main areas of economic cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan in agriculture, trade, and transport. It examines the exchange of agricultural products and the development of transport and logistics cooperation after 2017. The interrelationship between the expansion of trade and transport infrastructure development is substantiated.

Keywords: Uzbekistan, Kazakhstan, economic cooperation, agriculture, trade, transport and logistics.

Kirish

O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida qishloq xo'jaligi sohasida ham hamkorlik eng muhim yo'nalishlardan biridir. Chunki Qozog'iston va O'zbekiston agrar-industrial davlatlar hisoblanadi, ya'ni iqtisodiyot qishloq xo'jaligiga tayanadi. Qozog'iston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligining ulushi 1992—2024-yillardagi o'rtacha ko'rsatkich bilan hisoblaydigan bolsak 7,47 foizni tashkil qiladi¹⁸⁸.

Qozog'iston iqtisodiyotida xizmatlar sohasi, 58 foiz, sanoat, 34,1 foiz, qishloq xo'jaligi 4,7 foizni tashkil qiladi¹⁸⁹. Qozog'istonda qishloq xo'jaligiga o'rmonchilik, baliqchilik, ovchilik, ekinlarni yetishtirish va chorvachilik mahsulotlari yetishtirish kiradi. Shularni ichida ekin yetishtirish (don yetishtirish) va chorvachilik mahsulotlari yetishtirish ustunroq. Qozog'iston dunyodagi 10 ta bug'doy eksportyorlaridan biridir. 2020-yil Qozog'iston bug'doy eksportida 7 mln tonna bilan 8-o'rinni egalladi.

O'zbekiston iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi eng muhim sohalardan biri hisoblanadi. Qishloq xo'jaligi yalpi ichki mahsulotning 2024-yilda 21,2 foiz bilan uchinchi o'rinni egalladi. O'zbekiston iqtisodiyotida xizmatlar 47 foiz bilan birinchi, 26,1 foiz bilan sanoat sohasi ikkinchi o'rinni egalladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan, meva-sabzavot, qisman, chorvachilik mahsulotlari eksport qilinadi.

Materiallar va usullar.

Tadqiqotning asosiy manbalarini O'zbekiston Milliy arxivi hujjatlari, Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari, davriy nashrlar hamda xalqaro tashkilotlarning hisobotlari tashkil etadi. Jumladan, O'zbekistonning tashqi savdo va iqtisodiy aloqalariga oid ma'lumotlarni yorituvchi O'zbekiston Milliy arxivi 37-jamg'armasidagi hujjatlar, statistik ma'lumotlar va davriy nashr materiallaridan foydalanildi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari asosida tashqi savdo jarayonlarining rivojlanish dinamikasi tahlil qilindi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, statistik va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy usul orqali tashqi savdo siyosatidagi o'zgarishlar, statistik usul yordamida savdo ko'rsatkichlarining dinamikasi, tizimli yondashuv asosida esa tashqi savdoni tartibga solish mexanizmlarining rivojlanishi o'rganildi.

Natijalar va muhokamalar.

Qozog'iston O'zbekiston bozoriga don mahsulotlari va chorvachilik mahsulotlari yetkazib beradi. Qozog'iston 2018-yilda O'zbekistonga 1,039 tonna ya'ni 3 ming 622 AQSh dollari miqdorida go'sht mahsulotlari yetkazib berdi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra har bir inson 55

¹⁸⁸O'z MA M-37-fond, 1-ro'yxat, 2873-yig'ma jild 250-varoq

¹⁸⁹<https://uza.uz/oz/posts/ozbekiston-va-qozogiston-asosiy-ijtimoiy-iqtisodiy-korsatkichlar-tahlili> murojat sanasi 07.01.2025.

kg go'sht is'temol qilishi kerak, 2017-yil holatiga ko'ra O'zbekistonda ko'rsatkich 41 kg, 2014-yil holatiga ko'ra 53 kgni tashkil etdi¹⁹⁰. O'zbekiston aholisi go'sht mahsulotlari bilan deyarli ta'minlanadi. 96% go'sht mamlakat ichida ishlab chiqariladi. 4% chet eldan import qilinadi. 2020-yilga kelib O'zbekistonga 19 ming tonna go'sht ishlab import qilindi. Qozog'istondan 4, 936 tonna go'sht 16 ming 182 AQSh dollari miqdorda O'zbekiston bozoriga yo'naltirildi. 2021-yilga kelib go'sht importi 27 ming tonnnani tashkil qildi. Asosiy go'sht yetkazib beruvchilar, Velarus davlati 82% ya'ni 18 ming tonna Qozog'istondan, 4,2 ming tonna go'sht import qilindi¹⁹¹.

2022-yil davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra O'zbekistonga 32,1 ming tonna 141 ming dollar AQSh dollari miqdorida go'sht import qilindi va o'tgan yilga nisbatan salkam 6 tonna ko'p go'sht import qildi. 2023-yilda O'zbekistonda 2,7 mln tonna go'sht ishlab chiqarildi. Velarusda, 17,1 tonna, Qozog'istondan 11,2 tonna Braziliyadan, 1,4 tonna, Hindistondan, 967 tonna go'sht import qilindi. O'zbekistonning o'rtacha yillik go'sht is'temoli 3 mln tonnani tashkil qiladi, yillik go'sht yetishtirish 2,7 mln tonnadan oshiqroqdir. 2024-yilda esa go'sht importi 43 ming tonnani tashkil qilib 172 ming dollorni tashkil qildi. Qozog'istondan 18 ming tonna go'sht, 77 ming AQSh dollar miqdorida keltirilgan¹⁹².

Qozog'istonning O'zbekistonga don eksporti. O'zbekiston Qozog'istonning asosiy don importchisi hisoblanadi. Qozog'iston dunyoda bug'doy importi bo'yicha o'nta davlatlardan bittasi hisoblanadi. Astana times ma'lumotlariga ko'ra 2024-yilda Qozog'istonda umumiy 26,8 mln tonna g'alla yetishtirildi. Shundan 19 mln tonna bug'doy yetishtirildi. 2021-yilda 11,5 million tonna, 2022-yilda 13 million tonna, 2023-yilda 12,1 tonna bug'doy yetishtirildi. Qozog'iston bug'doyni Markaziy Osiyo, Afg'oniston, Italiya, Eron, Rossiya kabi davlatlarga asosiy eksport qiladi. Eng yirik eksport Markaziy Osiyoga yillik 4 4,2 mln tonna miqdorida eksport qilinadi. 2015-yilda O'zbekiston Qozog'istondan 1 million tonna don mahsulotlari import qilgan. 2022-yilda esa 1,8 mln tonna, 2023-yilda esa 1,9 million tonna, 2024-yilda, 2,7 mln tonnaga bug'doy import qilindi¹⁹³.

2023-yil holatiga ko'ra O'zbekiston 804 million AQSh dollarlik bug'doy import qildi. Qozog'istondan 798 million, Rossiyadan, 6,19 million, Serbiyadan, 22 ming, Xitoydan 16 ming dollar miqdorida import qilindi. 2023-yil holatiga ko'ra O'zbekiston chet elga bug'doy eksport qiladi. Afg'onistonga 10 million dollarlik, Qozog'istonga 443 ming dollarlik bug'doy eksport qildi¹⁹⁴.

O'zbekiston nima uchun Qozog'istonning birinchi bug'doy importchisiga aylandi. Birinchidan, O'zbekistonda yillik 6,5 6,7 tonna bug'doy ishlab chiqariladi. Aholining is'temoli 8 million tonnani tashkil qiladi. Ikkinchidan, O'zbekistonda yumshoq bug'doy yetishtiriladi sifat jihatdan kuchli emas, lekin hosildorlik darajasi kuchli bu kabi bug'doy turi asosan nonga ishlatiladi, makaron yoki choziluvchan mahsulotlarga ishlatilmaydi. Qozog'istonda qattiq bug'doy yetishtiriladi va sifati juda yuqori shu sababli O'zbekiston Qozog'istondan bug'doy import qiladi. Uchinchidan, O'zbekiston Qozog'istondan bug'doy import qilib qayta ishlab un qilib Afg'onistonga eksport qiladi. 2023-yil holatiga ko'ra 10 million AQSh dollarlik bug'doy-un mahsulotlari Afg'onistonga eksport qilindi. To'rtinchidan, aholi soni ko'payib borgani sari is'temol ham kopayib boryabdi, shuning uchun import kengaymoqda.

2017-yilda O'zbekiston 708 million AQSh dollari miqdorida meva-sabzavot eksport qildi. Eksportda birinchi o'rinda 46,4 % 328 million miqdorida Qozog'iston egalladi¹⁹⁵. 2019-yilda O'zbekiston

¹⁹⁰<https://www.worldeggorganisation.com/uz/our-work/industry-representation/world-health-organization-who/> murojat sanasi 09.01.2025.

¹⁹¹Axmedov. Sh. O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish tarixi. (1991-2023) Tarix fan.fals.dokt. avtoreferati – Toshkent – 2024, - 33 bet.

¹⁹²Axmedov. Sh. O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish tarixi.(1991-2023) Tarix fan.fals. dokt. avtoreferati – Toshkent – 2024, B. 33 bet.

¹⁹³<https://oec.world/en/profile/bilateral-product/wheat/reporter/uzb?ut> (murojat sanasi) 11.01.2025.

¹⁹⁴ [Qozog'istonda hosil ko'p bo'ladi, O'zbekiston uchun bug'doy eksport qilishda muammolar bo'lmaydi - Zamin.uz, 02.06.2020](#) (murojat sanasi) 10.01.2025.

¹⁹⁵O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashqi savdo aylanma axbarotnomasi 2017-yil yanvar-dekabr

chet elga 1,4 milliard tonnadan oshiqroq Respublikasiga 320 million dollarlik, Qozog'istonga esa 283 million Rossiyaga esa 160,5 million dollarlik meva-sabzavot eksport qilindi. O'tgan yilgiga nisbatan 40 million kam meva-sabzavot Qozog'istonga eksport qilindi. Sabab ko'p mahsulotlar Qirg'iziston bozoriga yo'naltirildi¹⁹⁶. 2021-yilga kelib Meva-sabzavot mahsulotlari bu yilda Qirg'iz Respublikasi, Qozog'iston, Rossiya bozorlariga yo'naltirildi. O'zbekiston 957 million dollarlik 1, 521 million tonna meva-sabzavot eksport qildi¹⁹⁷. Rossiyaga 291 million, Qozog'istonga 196 million, Qirg'izistonga 116 million, Xitoyga 111 million dollarlik meva-sabzavot eksport meva-sabzavot eksport qildi. 2023-yilga kelib esa 1, 757 ming tonna meva-sabzavot 1, 180 million qiymatida eksport qilindi. Qozog'istonga 486 ming tonna, 121 million miqdorida meva eksport qilindi, va Qozog'iston O'zbekiston meva-sabzavot eksportida 2017-yilda birinchi o'ringa 2023-yilga kelib 4 - o'ringa tushdi. Rossiyaga 437 millionlik, Pokistonga 197 millionlik, Qirg'izistonga 144 million dollarlik mahsulot eksport qilindi¹⁹⁸.

O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida transport logistika sohasida hamkorlik: Hozirgi globallashuv sharoitida jahon iqtisodiyoti birinchiligi uchun kurash ketayotgan paytda, O'zbekiston jahon mmalakatlari bilan o'zaro savdo hajmini oshirishi, eksport-import darajasini

Bugungi davrda jahon iqtisodiy hamkorligida savdoning 90%i okean, suv orqali amalga oshirilmoqda. Okean va suv resurslarida uzoqda joylashgan davlatlarda iqtisodiy o'sish boshqa davlatlarga nisbatan 6% past darajada¹⁹⁹ bo'ladi O'zbekiston okeanga chiqa olmaydi, shu sababli O'zbekiston o'z mahsulotlari eksportining 18% ni transport xarajatlariga sarflamoqda²⁰⁰. 2024-yil Davlat statistika qo'mitasi malumotlariga ko'ra O'zbekiston tashqi savdo aylanmasi 65 mlrd dollorni tashkil qildi. Bu 65 mlrd dollarlik mahsulotlar import va eksporti transport tizimi orqali amalga oshirildi. Shuning uchun O'zbekiston transport tizimini rivojlantirishi darkor. O'zbekiston Davlat budjetining 9%i transport-logistika sohasini rivojlantirishga sarflaydi.

O'zbekiston va Qozog'iston hamkorligida transport-logistika tizimi juda zarur. Birinchidan, Qozog'iston O'zbekistonning uchinchi raqamli hamkori, o'zaro savdo hajmi salkam 5 mlrdni tashkil etadi. Ikki davlat o'rtasida hamkorlik transport harajatlarini tejalishiga yordam beradi. Ikkinchidan O'zbekiston o'z eksport tovarlarini Qozog'iston hududi orqali Rossiyaga va Yevropaga yo'naltiradi. Qozog'iston esa Afg'oniston va Janubiy Osiyo davlatlari bilan bog'lanish uchun O'zbekiston hududidan o'tadi. Shuning uchun ikki davlat o'rtasida transport-logistika tizimida hamkorlik juda ahamiyatli.

O'zbekiston va Qozog'iston transport-logistika tizimini 2017-yildan so'ng rivojlantirishga ahdlashib oldilar, xususan 2018-yil 16-iyul kuni Qozog'istonning Shimkent shahrida O'zbek-Qozoq savdo yig'ilishi bo'lib o'tdi²⁰¹. Bu yig'ilishda transport tarmog'ida hamkorlikni kengaytirish, chegara zonalarini transportini rivojlantirish, Markaziy Osiyo xalqaro savdo tugunini tashkil qilish va infratuzilma tizimini tubdan isloh qilish kabi ustuvor tashabbuslar ishlab chiqildi.

O'zbekiston o'z mahsulotlarini temir yo'l, avtomobil va havo transporti orqali chet el bozorlariga yo'naltiradi. O'zbekiston o'z eksport tovarlarini 80% ini temir yol orqali amalga oshiradi. Tadqiqotchilar tahlili shuni ko'rsatadiki, Temir yo'l transportida xarajatlar arzon, shuningdek og'ir turdagi eksport mahsulotlarini bir vaqtning o'zida yuklay oladi, xavfsiz va asosan Qozog'iston Rossiya Xitoy, Turkiya Gruziya va yevropa davlatlari asosan temir yo'l transporti bilan bog'langan.

¹⁹⁶O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashqi savdo aylanma axbarotnomasi 2019-yil yanvar-noyabr

¹⁹⁷O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashqi savdo aylanma axbarotnomasi 2021-yil yanvar-dekabr

¹⁹⁸O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashqi savdo aylanma axbarotnomasi 2021-yil yanvardekabr

¹⁹⁹O'z MA M-37-fond, 1-ro'yxat, 1781-yig'ma jild, 73-varaq

²⁰⁰List of Landlocked Developing Countries. Available at: <https://unctad.org/topic/landlocked-developing-countries/list-of-LLDCs>. (Murojat sanasi) 12.10.2025.

²⁰¹Qozog'izistonning Shimkent shahrida O'zbek-Qozoq yig'ilishi bo'lib o'tdi // Xalq so'zi 2018-yil 16-iyul N-124. B 1-3.

O'zbekiston o'z tovarlarini asosan, Toshkent – Sariat'ash – Chimkent – Qostanay – Rossiya yo'nalishi O'zbekistonning asosiy temir yo'l tranziti hisoblanadi. Andijon, Farg'ona, Namangan, Samarqand, Buxoro, Navoiy va boshqa yerlardan kelgan mahsulotlar Toshkentdan Qozog'iston vagoniga ulanadi, va Sariat'ash – Chimkent – Qarat'anda – Astana – Qarat'anda – Orenburg yo'nalishi orqali o'z tovarlarini Rossiyaga va undan Velarus respublikasi va yevropa hududidagi o'tib ketadi. Bu tranzit yo'ldan paxta tolasi to'qimachilik mahsulotlari, mineral o'g'itlar, kimyo, va metallurgiya mahsulotlari eksport qilinadi. O'zbekiston asosan o'z tovarlarini Rossiyaga ekspert qilishda 85% shu tranzit yo'lga tayanadi. Yiliga 10 ming tonna yuk tashiladi bu tranzit yo'l orqali²⁰². O'zbekiston 10% mahsulotlarini g'arbiy tranzit Xo'jayli (Qoraqolpog'iston) – Bolashak – Aqtau – Samara, yo'nalishida asosan, Qozog'iston neft mahsulotlari politilimen mahsulotlari, O'zbekiston va Turkmaniston gaz liniyasi shu yo'l orqali yuboriladi. Aqtau portidan ikki tarafga 1. Samara (Rossiyaga). 2. Transkasbiy yo'liga Boku (Ozarbayjon hududiga undan Yevropaga chiqib ketadi). Rossiya Ukraina urushidan so'ng Yevropa Rossiya hududidan tranzit yo'lidan foydalanishdan vos kechdi, va Transkasbiy temir yo'linidan foydalanishni Rossiyaga yo'nalishiga boradigon mahsulotlar taxminan 10-15 kunda boradi. O'zbekiston Qozog'istonga mahsulotlar hududidan o'tgani uchun har konteyner uchun 85, 95 AQSH dollari qiymatida mablag' to'laydi.

(Transkasbiy temiryo'li)

Transkasbiy temir yo'lidan 2013-yilda rasmiy foydalanish boshlandi²⁰³. 2022-yildan so'ng Rossiya va Ukraina urushi boshlanganidan so'ng Transkasbiy temir yo'lidan to'liq foydalabish boshlandi. Bu temiryo'l Xitoy – Qozog'iston – Ozarbayjon – Gruziya va Yevropa hududiga yo'l, bu koridorning ikkinchi yo'li Xitoy – Qirg'iziston - O'zbekiston – Turkmaniston - Ozarbayjon – Gruziya- yevropaga yo'l bu yo'l ikkinchi darajali yo'l hisoblanadi²⁰⁴. Chunki Qozog'iston 2018-yildan so'ng tranzit mahsulot narxini pasaytirdi²⁰⁵, Turkmaniston esa pasaytirmadi, Qozog'iston portlari logistika tizimi raqamlashtrilgan mahsulotlar tez harakatlanadi. Turkmaniston esa neytralitet bo'lgani sababli logistika jihatdan portlarda integratsiya kuchli emas. Transkasbiy temir yo'li orqali Osiyo Taraqqiyot Banki malumotlariga ko'ra 2022-yilda 2,700 ming tonna, 2023-yilda 3 million tonnagacha. 2024-yilda esa 4,2 ming tonnagacha yuk tashilgan²⁰⁶. O'zbekiston Transkasbiy temir yo'liga Qozog'iston hududi orqali (Toshkent – Sariat'ash orqali) bog'lanadi. O'zbekiston Yevropaga o'zining tovarlarini aynan transkasbiy temir yo'li orqali yuboradi. Shu sababli Qozog'iston bilan transport sohasida hamkorlik juda ahamiyatli.

(O'zbekiston-Qirg'iziston-Xitoy temir yo'li).

Qozog'iston – O'zbekiston – Turkmaniston – Eron – Ummon – Hindiston – Fors korfasi temir yo'li O'zbekiston va Qozog'iston uchun juda muhim²⁰⁷. Bu temir yo'l loyihasi dastlab 2009-yilda Qozog'iston, Turkmaniston, Eron o'rtasida tuzilgan va 2014-yilda ishga tushgan. O'zbekiston qulay geografik joyda joylashganligi uchun 2022-yilda temir yo'l tizimini O'zbekistondan o'tkazish taklifini bildirdi. 2025-yilda bu loyiha tugatildi. O'zbekiston sinov poyezdi sifatida birinchi yuklarni Eron hududiga jonatdi. Qozog'iston janubi sharqidagi mahsulotlarini Sariat'ash(Qozog'iston) – (O'zbekiston) Toshkent – Farap (Turkmaniston) – Gorgan (Eron) portlari orqali Fors qoltig'iga chiqadi. Bu temir yo'l

²⁰²E. Sobirjonov. Central Asian Transportation Corridors : Indicators and Integration Issues. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024-yil iyun 6-son. B. 642-650.

²⁰³O'z MA M-37-fond, 1-ro'yxat, 1761-yig'ma jild, 113-varaq.

²⁰⁴J. Rentschler, A. Reinhardt, D. Hummel. The Trans-Caspian Corridor – Geopolitical implications and transport opportunities// , May 2025, [Journal of Transport Geography. Volume 125](#),

²⁰⁵Gorshenina. S. The Transcaspian Railway: the standardisation of historical-literary and iconographic representations of Russian Turkestan // Academic. Edu. (Murojat sanasi) 07.01.2026.

²⁰⁶Osiyo taraqqiyot banki va O'zbekiston: ma'lumotlar varaqasi <https://www.adb.org/uz/publications/uzbekistan-fact-sheet> malumot sanasi 07.12.2025.

²⁰⁷Museyibova. N. Uzbekistan, Turkmenistan, and Iran Forge Ahead With Proposed Transit Corridor // Eurasia Daily Monitor. 2023. 10-October. Volume 20. Issue. 159.

O'zbekistonni tranzit jihatdan muhim hududga aylantiradi. Eksport-import va tranzit bojlaridan foyda oladi. Bu yo'l orqali yiliga 1,3 million tonna yuk tashiladi, kelgusida 10 mln tonna yuk hajmiga oshirish bo'yicha davlatlar kelishuvga erishdilar.

Markaziy Osiyo xalqaro tadqiqotlar markazi bergan malumotlarga ko'ra O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida temir yo'l transportida yuk tashish hajmi 2019-yilda 17 mln tonnani, 2020-yilda 21 mln tonnani tashkil etdi²⁰⁸. 2021-yilda temiryo'l transportida umumiy 71,9 mln tonna yuk tashilgan bolsa Qozog'iston bilan yuk tashish hajmi 23 mln tonnani tashkil etdi. 2022-yilda umumiy yuk tashish hajmi 73,6 mln tonnani Qozog'iston bilan 25,3 mln tonnani tashkil qildi. 2024-yilda temir yo'l transportida 75,3 mln tonna yuk tashilgan, Shundan Qozog'iston bilan 26,5 mln tonna yuk tashilgan.

O'zbekiston ekspert mahsulotlarining 15-20%i avtomobil yo'li orqali amalga oshiriladi. Iqtisodiy tahlillarga ko'ra avtomobil transporti temir yo'l transportidan tezroq lekin qiymati qimmatroq hisoblanadi. O'zbekiston o'z tovarlarini Rossiyaga va Yevropa davlatlariga Qozog'istondan o'tgan "M-39" (Toshkent, Shimkent, Almata) avtomagistral yo'llardan foydalanadi. Bu yo'l orqali eksportning asosiy mahsulotlari to'qimachilik, meva-sabzavotlar, oziq-ovqat mahsulotlari Qozog'iston Rossiya, Velarus respublikasi bozoriga yo'naltiriladi. Ikkinchi yo'nalish Nukus – Bayneu – Aqtau – Boku – yoki Samara va yevropa yo'nalishi Transkasbiy yo'li hisoblanadi. Bu yo'l ham Qozog'iston hududidan o'taganligi uchun O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyatida Qozog'iston muhim o'rin tutushini ko'rsatadi²⁰⁹.

O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida transport-logistika loyihalari, O'zbekiston va Qozog'iston rahbarlari 2022-yil 5-dekabrda Qozog'istonning Astana shahrida uchrashuv o'tkazdilar. Xususan, bu uchrashuvda qiymati 3 mlrd dollar bo'lgan hamkorlik portfeli imzolandi. Muzokarada O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida transport sohasida hamkorlikni rivojlantirish, ko'p yuk sig'imiga ega bo'lgan logistika markazini qurishga kelishib olindi. Logistika markazi bergan malumotlarga ko'ra ushbu loyiha umumiy qiymati 300 mln dollorni tashkil etadi, va 2023–2026-yillarda ishga tushirish mo'ljallandi. Birinchi bosqichda 70 mln dollar mablag'ajratildi. 2016–2022-yillarda O'zbekistonda konteyner aylanishi 2,2 barobarga oshganligi sababli katta qulay logistika markazini qurish yuklarni tez samarali o'tkazishni ta'minlaydi²¹⁰.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov. Sh. O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish tarixi. (1991-2023) Tarix fan.fals.dokt. avtoreferati. Toshkent. 2024. 33 bet.
2. O'z MA M-37-fond, 1-ro'yxat, 1781-yig'ma jild,73-varaq
3. O'z MA M-37-fond, 1-ro'yxat, 2873-yig'ma jild 250-varaq
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tashqi savdo aylanma axbarotnomasi 2017-2022-yillar. yanvar-dekabr.

KICHIK BIZNES VA TADIRKORLIKNING INVESTITSION FAOLLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Yo'ldoshev Nodir Normurod o'g'li

Urganch davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Nodir.Yuldoshev@uzgtl.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda investitsiya resurslarining o'rni, ularni jalb etish manbalari hamda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari

²⁰⁸https://railway.uz/uz/informatsionnaya_sluzhba/novosti/36468/ murojat sanasi 07.01.2025.

²⁰⁹Gorshenina. S. The Transcaspian Railway: the standardisation of historical-literary and iconographic representations of Russian Turkestan // Academic. Edu. (Murojat sanasi) 07.01.2026.

²¹⁰Khudoyorov L. Economic Cooperation of Uzbekistan and Kazakhstan in the Transport Sector // Экономика и социум. 2025. November. N-2. P.693-699.

yoritilgan. Bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, investitsion loyihalarni moliyalashtirish va xususiy investitsiyalarni jalb etishning tadbirkorlik subyektlari investitsion faolligiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, kichik biznes subyektlarining investitsiya resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsion loyihalarning jozibadorligini oshirish va mavjud moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati asoslangan. Tadqiqot natijalari asosida kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini kuchaytirish, investitsiyalarni jalb etish samaradorligini oshirish hamda ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, investitsion faollik, investitsiya, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, moliyalashtirish mexanizmi, bank krediti, imtiyozli moliyalashtirish, investitsion loyiha, xususiy investitsiya, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В данной статье исследованы теоретические и практические аспекты совершенствования механизмов повышения инвестиционной активности малого бизнеса и предпринимательства. Рассмотрены роль инвестиционных ресурсов в развитии малого бизнеса и предпринимательской деятельности, источники их привлечения, а также возможности эффективного использования финансовых ресурсов. Проанализировано влияние банковского кредитования, льготного финансирования, государственной поддержки, финансирования инвестиционных проектов и привлечения частных инвестиций на инвестиционную активность субъектов предпринимательства. Обоснована необходимость расширения возможностей субъектов малого бизнеса по использованию инвестиционных ресурсов, повышения привлекательности инвестиционных проектов и совершенствования существующих финансово-экономических механизмов. На основе результатов исследования разработаны научно-практические предложения по повышению инвестиционной активности малого бизнеса и предпринимательства, эффективности привлечения инвестиций и совершенствованию механизмов их финансовой поддержки.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиционная активность, инвестиции, финансовая поддержка, механизм финансирования, банковский кредит, льготное финансирование, инвестиционный проект, частные инвестиции, экономическая эффективность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of improving mechanisms for increasing the investment activity of small businesses and entrepreneurship. The role of investment resources in the development of small businesses and entrepreneurial activities, sources of investment financing, and opportunities for the efficient use of financial resources are considered. The impact of bank lending, preferential financing, government support, investment project financing, and private investment attraction on the investment activity of business entities is analyzed. The necessity of expanding small businesses' access to investment resources, increasing the attractiveness of investment projects, and improving existing financial and economic mechanisms is substantiated. Based on the research findings, scientific and practical recommendations are proposed to strengthen the investment activity of small businesses and entrepreneurship, improve the efficiency of investment attraction, and enhance financial support mechanisms.

Keywords: small business, investment activity, investment, financial support, financing mechanism, bank lending, preferential financing, investment project, private investment, economic efficiency.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes va tadbirkorlik iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan to'ldirish hamda sog'lom raqobat muhitini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Kichik biznes subyektlarining bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarga tez moslashishi, yangi faoliyat yo'nalishlarini o'zlashtirish imkoniyati hamda nisbatan kam resurslar asosida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni tashkil eta olishi ularning iqtisodiyotdagi rolini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, kichik biznes va tadbirkorlikning barqaror rivojlanishi, ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishi va raqobatbardoshligini oshirishi ko'p jihatdan investitsion faollik darajasiga bog'liq.

Kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligi yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, mavjud asosiy vositalarni modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi mahsulot va xizmatlarni o'zlashtirish hamda yangi bozorlarga chiqishning muhim sharti hisoblanadi. Investitsiya resurslarining yetarli hajmda va maqbul shartlarda mavjudligi tadbirkorlik subyektlariga istiqbolli loyihalarni amalga oshirish va faoliyat ko'lamini kengaytirish imkonini beradi. Aksincha, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, uzoq muddatli mablag'lardan foydalanish imkoniyatlarining yetarli emasligi

va investitsion tavakkalchiliklarning yuqoriligi kichik biznesning investitsion faolligini cheklovchi omillardan hisoblanadi.

Kichik biznesning investitsion faoliyatini moliyalashtirishda tadbirkorlarning o'z mablag'lari, tijorat banklari kreditlari, imtiyozli kreditlash, lizing, mikromoliyalashtirish, davlat tomonidan ajratiladigan mablag'lar, investitsiya fondlari va xususiy investitsiyalar muhim manbalar hisoblanadi. Biroq tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy holati, kredit ta'minoti, loyihalarning rentabelligi va tavakkalchilik darajasidagi farqlar mavjud moliyalashtirish manbalaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli kichik biznes va tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oluvchi investitsion va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kichik biznesning investitsion faolligini oshirish mexanizmi faqat bank kreditlari hajmini ko'paytirish bilan cheklanmasligi lozim. Kredit kafolatlari, foiz xarajatlarini qoplash, lizing, mikromoliyalashtirish, venchur kapitali, davlat-xususiy sheriklik va boshqa muqobil moliyalashtirish vositalaridan samarali foydalanish moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Bunday yondashuv tadbirkorlik subyektlarining an'anaviy bank kreditlariga bog'liqligini kamaytirish bilan birga, innovatsion va istiqbolli investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Shuningdek, investitsion faollikni oshirishda investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligi va investitsion jozibadorligini ta'minlash alohida ahamiyatga ega. Puxta ishlab chiqilgan biznes-rejalar, bozor talabining asoslangan tahlili, pul oqimlari va moliyaviy natijalarning to'g'ri prognoz qilinishi hamda investitsion tavakkalchiliklarning baholanishi tashqi moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Natijada banklar, investitsiya fondlari va xususiy investorlarning kichik biznes loyihalariga bo'lgan ishonchi ortadi.

Shu nuqtayi nazardan, kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirish uchun "moliyaviy resurslarni jalb etish → investitsion loyihalarni tanlash va baholash → moliyaviy qo'llab-quvvatlash → investitsiyalarni samarali o'zlashtirish → ishlab chiqarishni kengaytirish → daromad va raqobatbardoshlikni oshirish" tamoyiliga asoslangan yaxlit mexanizmni shakllantirish zarur. Bunda davlat va xususiy sektor moliyaviy imkoniyatlarini uyg'unlashtirish, tadbirkorlarning moliyaviy resurslarga kirishini yengillashtirish va ajratilgan investitsiyalarning natijadorligini oshirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash, mavjud investitsiya va moliyalashtirish manbalaridan foydalanish holatini tahlil qilish hamda investitsion faollikni oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liq iqtisodiy jarayonlar o'rganildi. Tadqiqotning axborot bazasini kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati, investitsiyalar, kreditlash va moliyalashtirish jarayonlariga oid rasmiy statistik ma'lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, guruhlash, dinamik tahlil, umumlashtirish, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanildi. Statistik va dinamik tahlil asosida kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar, investitsiya resurslarining shakllanishi, moliyalashtirish manbalaridagi o'zgarishlar hamda ularning rivojlanish tendensiyalari o'rganildi.

Kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion imkoniyatlarini baholashda o'z mablag'lari, bank kreditlari, imtiyozli moliyalashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari va xususiy

investitsiyalar kabi moliyalashtirish manbalari tahlil qilindi. Bunda ularning tadbirkorlik subyektlari uchun mavjudligi, moliyalashtirish shartlari, qiymati, muddati va investitsiya loyihalarini amalga oshirishdagi iqtisodiy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratildi.

Qiyosiy tahlil asosida turli moliyalashtirish vositalarining kichik biznes uchun afzalliklari va ulardan foydalanishni cheklovchi omillar o'zaro taqqoslandi. Xususan, bank kreditlarida foiz stavkasi va kredit ta'minoti, lizingda uzoq muddatli asosiy vositalarni moliyalashtirish imkoniyati, mikromoliyalashtirishda mablag'lardan foydalanish qulayligi, xususi investitsiyalarda esa investorlarni jalb qilish va investitsion tavakkalchiliklarni taqsimlash imkoniyatlari hisobga olindi. Tadqiqotda kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligiga ta'sir qiluvchi moliyaviy va iqtisodiy omillar ham tizimli ravishda o'rganildi. Jumladan, kredit resurslaridan foydalanish imkoniyati, moliyalashtirish qiymati, kredit ta'minoti, investitsiya loyihalarining rentabelligi, investitsiyalarning qaytish muddati, moliyaviy tavakkalchilik darajasi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy barqarorligi asosiy baholash mezonlari sifatida qabul qilindi. Ushbu yondashuv investitsion faollikni cheklayotgan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'nalishlarini belgilash imkonini berdi.

Shuningdek, investitsion faollikni oshirish mexanizmlarini baholashda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, imtiyozli moliyalashtirish, kredit kafolatlari, foiz xarajatlarini qoplash, soliq va boshqa iqtisodiy rag'batlantirish vositalarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri hisobga olindi. Davlat moliyaviy ko'magi bilan xususi investitsiyalarni uyg'unlashtirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish hamda istiqbolli investitsiya loyihalariga resurslarni yo'naltirish imkoniyatlari o'rganildi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, investitsiya loyihalarining jozibadorligini kuchaytirish, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda investitsion qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligi ularning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati, investitsiya loyihalarining jozibadorligi, moliyalashtirish qiymati va mavjud davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Kichik biznes subyektlari uchun investitsiya mablag'lari nafaqat ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, balki asosiy vositalarni yangilash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, yangi mahsulot va xizmatlarni o'zlashtirish hamda bozordagi raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kichik biznes faoliyatida investitsiyalarni moliyalashtirishning dastlabki manbasi, odatda, tadbirkorlarning o'z mablag'lari hisoblanadi. Mazkur manba tashqi moliyaviy majburiyatlarni yuzaga keltirmasligi va foydalanish imkoniyatining nisbatan erkinligi bilan ajralib turadi. Biroq kichik biznes subyektlarining o'z mablag'lari ko'pincha yirik modernizatsiya yoki yangi ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirish uchun yetarli bo'lmaydi. Natijada tashqi moliyalashtirish manbalariga ehtiyoj ortadi.

Bank kreditlari kichik biznes investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning muhim manbalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ular ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish, uskunalar xarid qilish va aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyojni qoplash imkonini beradi. Shu bilan birga, kredit qiymati, garov ta'minoti, kredit muddati va tadbirkorning to'lov qobiliyatiga qo'yiladigan talablar ayrim kichik biznes subyektlarining kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli investitsion kreditlash mexanizmlarini kichik biznesning faoliyat xususiyatlariga moslashtirish muhim hisoblanadi.

Tahlillar kichik biznesning investitsion faolligini oshirishda moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish zarurligini ko'rsatadi. Bank kreditlari bilan bir qatorda lizing, mikromoliyalashtirish, xususiy investitsiyalar, investitsiya fondlari va boshqa muqobil moliyalashtirish vositalaridan foydalanish tadbirkorlarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytiradi.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, kichik biznes uchun barcha holatlarda bir xil darajada samarali bo'lgan yagona moliyalashtirish manbasi mavjud emas. Moliyalashtirish vositasini tanlashda tadbirkorlik subyektining faoliyat sohasi, moliyaviy holati, investitsiya loyihasining hajmi, qaytish muddati va tavakkalchilik darajasini hisobga olish talab etiladi. Masalan, asosiy vositalarni modernizatsiya qilishda lizingdan foydalanish samarali bo'lsa, yangi innovatsion biznes loyihalarini amalga oshirishda xususiy va venchur investitsiyalarni jalb qilish maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin.

1-jadval

**Kichik biznes va tadbirkorlik investitsion faoliyatini moliyalashtirish
manbalarining qiyosiy tavsifi**

Moliyalashtirish manbasi	Asosiy afzalligi	Mavjud cheklovlari	Investitsion faollikka ta'siri
O'z mablag'lari	Moliyaviy mustaqillik, foiz xarajatlarining yo'qligi	Mablag' hajmining cheklanganligi	Kichik loyihalarni tez amalga oshirish imkonini beradi
Bank kreditlari	Nisbatan katta hajmdagi mablag'larni jalb qilish	Foiz xarajatlari, garov va to'lov qobiliyatiga talablar	Ishlab chiqarishni kengaytirish va modernizatsiyani jadallashtiradi
Imtiyozli moliyalashtirish	Moliyalashtirish xarajatlarining nisbatan pastligi	Belgilangan talab va mezonlarga muvofiqlik zarurati	Ustuvor investitsiya loyihalarini rag'batlantiradi
Lizing	Zamonaviy uskuna va texnologiyalarni bosqichma-bosqich moliyalashtirish	Uzoq muddatli to'lov majburiyatlari	Asosiy vositalarni yangilashga xizmat qiladi
Mikromoliyalashtirish	Kichik hajmdagi mablag'larni jalb qilish imkoniyati	Yirik investitsiya loyihalari uchun imkoniyatning cheklanganligi	Mikro va kichik biznes faoliyatini kengaytiradi
Xususiy investitsiyalar	Qo'shimcha kapital va investor tajribasini jalb qilish	Investor bilan manfaatlarni muvofiqlashtirish zarurati	Yangi va istiqbolli loyihalarni amalga oshirishni tezlashtiradi

Tadqiqot natijalari kichik biznes investitsion faolligiga ta'sir qiluvchi omillarni moliyaviy, tashkiliy va iqtisodiy guruhlariga ajratish mumkinligini ko'rsatdi. Moliyaviy omillarga kredit va investitsiya resurslaridan foydalanish imkoniyati, moliyalashtirish qiymati va garov ta'minoti kiradi. Tashkiliy omillar biznes-rejalarning sifati, tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligi va investitsion

loyihalarni boshqarish salohiyati bilan bog'liq. Iqtisodiy omillar esa bozor talabi, investitsiya rentabelligi, qaytish muddati va tavakkalchilik darajasini qamrab oladi. Ushbu omillarning o'zaro bog'liqligi investitsiya qarorlarining samaradorligini belgilaydi.

Shu bilan birga, investitsion faollikni oshirishda davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish muhimdir. Bunda davlatning vazifasi barcha investitsiya loyihalarini bevosita moliyalashtirishdan ko'ra, xususiy kapitalni faolroq jalb etishga xizmat qiladigan sharoitlarni shakllantirishdan iborat bo'lishi lozim. Kredit kafolatlari, foiz xarajatlarining bir qismini qoplash, imtiyozli moliyalashtirish, investitsion infratuzilmani rivojlantirish va istiqbolli loyihalarni axborot hamda maslahat bilan qo'llab-quvvatlash shular jumlasidandir.

Tadqiqot asosida kichik biznes va tadbirkorlik investitsion faolligini oshirishning quyidagi mexanizmi taklif etiladi:

Investitsion ehtiyojni aniqlash → istiqbolli loyihalarni tanlash → moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish → davlat va xususiy moliyaviy resurslarni uyg'unlashtirish → investitsiyani amalga oshirish → loyihaning iqtisodiy samaradorligini monitoring qilish → daromad va investitsion salohiyatni oshirish → reinvestitsiya.

Mazkur mexanizmning muhim jihati investitsiya jarayonining bir martalik moliyalashtirish bilan yakunlanmasligi, balki olingan iqtisodiy natijalarning bir qismini qayta investitsiyalash orqali uzluksiz investitsion siklni shakllantirishdan iborat. Bunday yondashuv kichik biznes subyektlarining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va tashqi moliyalashtirishga qaramligini bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi.

Kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirish uchun moliyalashtirish manbalarini kengaytirishning o'zi yetarli emas. Moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati, investitsiya loyihalarining sifati, davlat tomonidan rag'batlantirish va xususiy kapitalni jalb etish mexanizmlarini yagona tizim sifatida rivojlantirish talab etiladi. Ushbu yondashuv kichik biznesda investitsiya jarayonlarini jadallashtirish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, texnologik modernizatsiyani kuchaytirish va tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirish mamlakat iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Investitsiyalarning kichik biznesga faol jalb etilishi yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, mavjud korxonalarni modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mahsulot va xizmatlar turini kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini tashkil etishga xizmat qiladi. Shu sababli kichik biznes subyektlarining investitsiya resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va investitsion faoliyat uchun qulay iqtisodiy muhitni shakllantirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Tahlillar kichik biznes subyektlarining investitsion imkoniyatlari ko'p jihatdan moliyalashtirish manbalarining mavjudligi va ulardan foydalanish shartlariga bog'liqligini ko'rsatdi. Tadbirkorlarning o'z mablag'lari investitsion faoliyatning muhim manbasi bo'lsa-da, yirik va uzoq muddatli loyihalarni amalga oshirishda tashqi moliyalashtirish vositalariga ehtiyoj ortadi. Shu nuqtayi nazardan, bank kreditlari bilan bir qatorda imtiyozli moliyalashtirish, lizing, mikromoliyalashtirish, investitsiya fondlari, xususiy va venchur kapital imkoniyatlaridan kengroq foydalanish maqsadga muvofiq.

Kichik biznesning investitsion faolligini oshirishda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kredit kafolatlari, imtiyozli moliyalashtirish, foiz xarajatlarining bir qismini qoplash, investitsiya loyihalarini axborot va maslahat

jihatidan qo'llab-quvvatlash hamda investitsion infratuzilmani rivojlantirish tadbirkorlarning moliyaviy resurslarga kirishini yengillashtiradi.

Umuman olganda, kichik biznes va tadbirkorlikning investitsion faolligini oshirishda davlat qo'llab-quvvatlashi, moliyaviy institutlar, xususi kapital va tadbirkorlik subyektlari manfaatlarini o'zaro uyg'unlashtiruvchi kompleks mexanizmni shakllantirish maqsadga muvofiq. Ushbu mexanizm moliyalashtirish manbalarini kengaytirish, investitsion loyihalarning jozibadorligini oshirish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va olingan daromadlarning bir qismini qayta investitsiyalashga yo'naltirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cornwall J. R., Vang D. O., Hartman J. M. Entrepreneurial Financial Management: An Applied Approach. – 6th ed. – New York: Routledge, 2025. – 346 p.
2. Sendra-Pons P., Garzon D., Revilla-Camacho M. A. (Eds.). New Frontiers in Entrepreneurial Fundraising: Going Beyond the Equity or Debt Dilemma. – Cham: Springer, 2023. – 169 p.
3. Mills K. G. Fintech, Small Business & The American Dream: How Technology Is Transforming Lending and Shaping a New Era of Small Business Opportunity. – 2nd ed. – Cham: Palgrave Macmillan, 2024. – 286 p.

EKSPORTGA YO'NALTIRILGAN QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI QIYMAT ZANJIRIDA LOGISTIKA XARAJATLARINI OPTIMALLASHTIRISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARI

Toxirov Shodibek Jo'ra o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti tayanch doktoranti

e-mail: shodibek.tokhirov95@gmail.com ORCID: 0009-0007-7200-4181

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston Respublikasining eksportga yo'naltirilgan meva-sabzavot va agrar mahsulotlari qiymat zanjirida transport-logistika xarajatlarini optimallashtirish, tranzit to'siqlarini kamaytirish hamda milliy mahsulotlarning jahon agrar bozorlaridagi narx va sifat raqobatbardoshligini ta'minlashga qaratilgan amaliy iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli iqtisodiy tahlil, qiymat zanjiri tahlili (Value Chain Analysis), logistika xarajatlarini minimallashtirishning iqtisodiy-matematik dasturlash modeli hamda asosiy xalqaro transport koridorlari bo'yicha qiyosiy empirik baholash usullari qo'llanildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, mahalliy sarxil meva-sabzavotlarning yakuniy eksport narxida logistika va saqlash xarajatlari o'rtacha 28–36 foizni tashkil etmoqda, bu esa yetakchi eksportyor davlatlar ko'rsatkichidan 2,5 barobar yuqoridir. Shuningdek, sovuq zanjir (cold chain) infratuzilmasidagi uzilishlar tufayli tranzitdagi tabiiy va sifat yo'qotishlari 15–18 foizga yetmoqda. Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida multimodal transport subsidiyalarini qo'shilgan qiymat darajasiga qarab differensiallashtirish, hududiy kross-doking va agrologistika xablariga fiskal imtiyozlar berish, raqamli yuk birjalarini joriy etish hamda fitosanitariya ruxsatnomalarini o'zaro integratsiyalash mexanizmlari asoslab berildi. Ushbu mexanizmlarning amaliyotga tatbiq etilishi umumiy logistika xarajatlarini 20–25 foizga qisqartirish, nobudgarchilikni 8–10 foiz darajasiga tushirish va eksport rentabelligini 12–14 foiz punktiga oshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: agrologistika, qiymat zanjiri, meva-sabzavot eksporti, logistika xarajatlari, sovuq zanjir (cold chain), kross-doking, multimodal transport, iqtisodiy mexanizmlar.

Аннотация. Основная цель настоящего исследования заключается в разработке действенных экономических механизмов оптимизации логистических издержек, устранения транзитных барьеров и повышения конкурентоспособности экспортно ориентированной плодоовощной продукции Республики Узбекистан в цепочках создания стоимости. В исследовании применены методы системного анализа, методология анализа цепочек создания стоимости (Value Chain Analysis), экономико-математическое моделирование минимизации совокупных логистических расходов, а также компаративный анализ грузопотоков по ключевым международным коридорам. Выявлено, что в конечной экспортной цене узбекской плодоовощной продукции логистические затраты составляют от 28% до 36%, что в 2,5 раза превышает показатели стран-лидеров аграрного экспорта. Из-за разрывов в непрерывной

холодильной цепи (cold chain) естественные потери продукции в пути достигают 15–18%. Предложен комплекс адаптивных экономических механизмов: дифференцированное субсидирование мультимодальных тарифов с учетом глубины переработки продукции, предоставление фискальных стимулов операторам современных кросс-докинг центров, создание цифровой биржи агрологистических грузов и ускорение таможенно-фитосанитарного оформления через «зеленые коридоры». Внедрение данных механизмов позволит снизить удельные логистические расходы на 20–25%, минимизировать товарные потери до уровня 8–10% и увеличить экспортную маржинальность на 12–14 процентных пунктов.

Ключевые слова: агрологистика, цепочка создания стоимости, экспорт плодоовощной продукции, логистические издержки, непрерывная холодильная цепь, кросс-докинг, мультимодальные перевозки, экономические механизмы.

Abstract. The primary objective of this study is to develop viable economic mechanisms aimed at optimizing logistics expenditures, mitigating transit bottlenecks, and enhancing the overall price and quality competitiveness of Uzbekistan's export-oriented horticultural produce within global agri-food value chains. The methodological framework integrates systemic economic analysis, Value Chain Analysis (VCA), linear programming models for logistics cost minimization, and comparative empirical assessment across primary international transport corridors. The empirical findings reveal that logistics, handling, and cold-chain expenditures constitute 28% to 36% of the final delivered export price of domestic fresh produce, which is approximately 2.5 times higher than the benchmark in leading agro-exporting economies. Furthermore, disruptions in temperature-controlled infrastructure generate physical and quality transit losses of 15–18%. To overcome these structural inefficiencies, a comprehensive framework of economic instruments is proposed, including output-differentiated multimodal transit subsidies, fiscal incentives for regional cross-docking logistics hubs, digital agricultural freight-matching platforms, and streamlined cross-border sanitary and customs protocols. Practical implementation of these mechanisms is projected to reduce aggregate logistics costs by 20–25%, lower physical transit losses to 8–10%, and expand net export operating margins by 12–14 percentage points.

Keywords: agrologistics, value chain, agricultural export, logistics costs, cold chain, cross-docking, multimodal transportation, economic mechanisms.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida agrar sohani modernizatsiya qilish, meva-sabzavotchilik tarmog‘ining eksport salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish hamda milliy mahsulotlarni yuqori rentabelli xalqaro bozorlarga yetkazib berish iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bugungi kunda respublikada yiliga 23 million tonnadan ortiq meva-sabzavot, poliz va uzum yetishtirilib, uning 1,8–2,1 million tonnasi dunyoning 80 dan ortiq davlatiga eksport qilinmoqda. Biroq O‘zbekistonning geografik jihatdan dengiz portlaridan kamida ikkita davlat hududi orqali ajralganligi (double-landlocked mamlakat maqomi) milliy mahsulotlarning tashqi bozorlarga chiqishida jiddiy transport-logistika cheklovlarini yuzaga keltirmoqda.

Jahon amaliyotida, xususan, agrar mahsulotlar eksporti bo‘yicha yetakchi bo‘lgan Niderlandiya, Ispaniya, Turkiya va Chili davlatlarida logistika xarajatlarining mahsulot yakuniy eksport narxidagi ulushi o‘rtacha 10–14 foizdan oshmaydi. O‘zbekistonda esa ushbu ko‘rsatkich 28 foizdan 36 foizgacha, ayrim murakkab multimodal yo‘nalishlarda esa 40 foizgacha yetmoqda [4, 8]. Shu bilan birga, yig‘im-terimdan so‘ng dastlabki sovitish (pre-cooling), saralash va zamonaviy qadoqlash infratuzilmasining yetarli emasligi hamda uzluksiz sovuq zanjirning (cold chain) to‘liq shakllanmaganligi oqibatida eksport qilinayotgan qishloq xo‘jaligi tovarlarining 15–18 foizi manzilga yetib borgunga qadar o‘zining tovar ko‘rinishi va biologik sifatini yo‘qotadi.

Bunga qo‘shimcha ravishda, xalqaro yuk tashishda refrijeratorli avtotransport vositalarining orqaga bo‘sh qaytish koeffitsiyenti yuqoriligi (25–30%), temir yo‘l refkonteynerlari parkining cheklanganligi hamda tranzit davlatlar hududidagi fitosanitar va ma‘muriy to‘siqlar eksportyor korxonalar uchun qo‘shimcha moliyaviy yuklamani vujudga keltirmoqda. Ushbu tizimli muammolarni bartaraf etish faqatgina ma‘muriy choralar bilan cheklanmasdan, balki butun qiymat zanjiri bo‘ylab logistika xarajatlarini minimallashtirishga xizmat qiluvchi moslashuvchan va barqaror iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishni taqozo etadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning nazariy va uslubiy asosi sifatida agrar iqtisodiyot, logistika tizimlarini boshqarish hamda global qiymat zanjirlari (Global Value Chains) nazariyasining konseptual qoidalari qabul qilindi. Empirik ma'lumotlar bazasini shakllantirishda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, Jahon bankining «Agrologistika va oziq-ovqat ta'minoti zanjirlari barqarorligi» hisoboti hamda Farg'ona, Samarqand va Surxondaryo viloyatlaridagi yirik agrosanoat klasterlari va eksportyor korxonalarning 2023–2025-yillardagi amaliy ko'rsatkichlari tahlil qilindi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari qiymat zanjirida umumiy logistika xarajatlarini optimallashtirish maqsadida quyidagi ko'p mezonli iqtisodiy-matematik minimallashtirish modeli ishlab chiqildi:

$$\min TC_L = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^r C_{ijk}^{trans} \cdot X_{ijk} + \sum_{j=1}^n (S_j^{prep} + S_j^{pack}) \cdot Q_j + \sum_{l=1}^p (H_l \cdot t_l) \cdot V_l + \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^r \delta_{ijk} \cdot P_i^{loss} \cdot X_{ijk} + \sum_{k=1}^r \Phi_k \quad (1)$$

bu yerda: TC_L — qiymat zanjiridagi umumiy logistika xarajatlari summasi; C_{ijk}^{trans} — i-ishlab chiqarish hududidan j-eksport bozoriga k-transport turida (avtotransport, temir yo'l, multimodal) 1 tonna mahsulotni yetkazib berish tarifi; X_{ijk} — tegishli marshrut bo'yicha tashilayotgan mahsulotning jismoniy hajmi (tonna); S_j^{prep} , S_j^{pack} — dastlabki sovitish (pre-cooling), saralash va standart talablarga muvofiq qadoqlash xarajatlari; H_l — agrologistika xabida 1 tonna mahsulotni 1 sutka davomida nazoratli haroratda saqlash tarifi, t_l — saqlash davomiyligi (kun); V_l — omborda jamlangan mahsulot hajmi; δ_{ijk} — k-transport turida yetkazish davomida tabiiy yo'qotish va biologik sifat pasayishi koeffitsiyenti ($0 < \delta_{ijk} < 1$); P_i^{loss} — mahsulotning xarid tannarxi bo'yicha yo'qotish birligi qiymati; Φ_k — chegara, bojxona, fitosanitar sertifikatlash hamda tranzit to'lovlarining jamlangan ma'muriy xarajatlari.

Mazkur iqtisodiy-matematik modelga quyidagi amaliy va texnologik cheklovlar kiritildi:

$$\sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^r X_{ijk} \leq Q_i^{max}, \quad \forall i = 1, \dots, m; \quad V_l \leq CAP_l^{cold}, \quad \forall l = 1, \dots, p; \quad (2)$$

$$T_{ijk}^{trans} + t_l \leq T_i^{shelf} \cdot \theta_k, \quad \forall i, j, k; \quad (3)$$

bu yerda: Q_i^{max} — i-hududdagi eksportbop tovar resurslarining umumiy hajmi; CAP_l^{cold} — hududiy agrologistika xabining sovitkichli sig'im quvvati; T_{ijk}^{trans} — tashish vaqti (sutka); T_i^{shelf} — mahsulotning standart sifatini yo'qotmasdan saqlanish muddati; θ_k — transport vositasidagi sovuq zanjir uzluksizligini ifodalovchi ishonchlilik koeffitsiyenti ($0,8 \leq \theta_k \leq 1,0$).

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan empirik tahlillar natijalari O'zbekistondan eksport qilinayotgan yangi uzilgan meva-sabzavot mahsulotlari qiymat zanjirida logistika xarajatlarining juda yuqori ekanligini hamda ularning eksport koridorlari kesimida sezilarli darajada tabaqalashganligini ko'rsatdi. Hozirgi vaqtda milliy eksportyorlar asosan uchta magistral koridordan foydalanmoqda: Shimoliy koridor (Rossiya Federatsiyasi va Belarus bozorlari), Janubiy multimodal koridor (Bandar-Abbos porti orqali Fors ko'rfazi davlatlari) hamda G'arbiy Trans-Kaspiy xalqaro transport koridori (Kavkaz, Turkiya va Yevropa Ittifoqi).

Quyidagi 1-jadvalda 1 tonna sarxil meva (gilos, shaftoli, uzum) eksporti misolida asosiy transport-logistika yo'laklari bo'yicha xarajatlar tuzilmasi va ularning nisbiy ulushlari keltirilgan.

1-jadval. Eksportga yo'naltirilgan sarxil meva-sabzavot mahsulotlari logistika xarajatlarining tarkibiy tuzilmasi (1 tonna yuk hisobida, 2024–2025-yillar holatiga)

Xarajatlar moddasi	Shimoliy yo'lak (Moskva, 3800 km)	Janubiy yo'lak (BAA, multimodal)	G'arbiy yo'lak (Turkiya/Yevropa)	Umumiy xarajadagi o'rtacha ulushi (%)
Dastlabki sovitish (pre-cooling)	40 AQSh doll.	45 AQSh doll.	45 AQSh doll.	6.5 %

va saralash				
Xalqaro standartdagi qadoqlash (gofrotara, lotok)	100 AQSh doll.	105 AQSh doll.	110 AQSh doll.	15.8 %
Agrologistika xabida saqlash (7–10 kun)	50 AQSh doll.	55 AQSh doll.	60 AQSh doll.	8.3 %
Asosiy magistral transport tashuvi (Freight)	290 AQSh doll.	380 AQSh doll.	420 AQSh doll.	54.8 %
Bojxona, fitosanitariya va tranzit to'lovlari	30 AQSh doll.	50 AQSh doll.	65 AQSh doll.	7.2 %
Tashishdagi nobudgarchilik va sifat pasayishi zarari	95 AQSh doll.	130 AQSh doll.	145 AQSh doll.	18.4 %
Jami logistika xarajati (1 tonna mahsulotga nisbatan)	605 AQSh doll.	765 AQSh doll.	845 AQSh doll.	100.0 %

Manba: Mualliflar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va ekspeditorlik kompaniyalari ma'lumotlari asosida hisoblangan.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 1 tonna mahsulot tannarxida magistral transport xarajatlari (54,8%) hamda tranzit davomidagi sifat pasayishi va tabiiy nobudgarchilik qiymati (18,4%) eng katta salmoqni tashkil etmoqda. Logistika zanjirining ushbu yuqori xarajatli bo'g'inlari eksportyor korxonalarining sof operatsion rentabelligini 12–15 foiz darajasiga tushirib yubormoqda. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yuk avtomobillarining kamida 28 foizi O'zbekistonga bo'sh qaytmoqda; bu esa tashuvchilar tomonidan bir tomonlama tarif stavkasini 35–40 foizga oshirilgan narxda shakllantirilishiga olib kelmoqda [6, 10].

Qiymat zanjirida ushbu tarkibiy nomutanosibliklarni bartaraf etish va logistika xarajatlarini tubdan optimallashtirish maqsadida quyidagi to'rtta o'zaro bog'liq iqtisodiy mexanizmni amalga oshirish taklif etiladi:

1. Tranzit subsidiyalarini qo'shilgan qiymat va ekologik transportga bog'lagan holda differensiallashtirish mexanizmi (Smart Agri-Transit Subsidies). Amaldagi barcha turdagi meva-sabzavotlarga bir xil kompensatsiya ajratish tartibidan voz kechib, subsidiyalarni mahsulotning qo'shilgan qiymat darajasiga (saralangan, brendlangan va chuqur qayta ishlangan mahsulotlarga nisbatan yuqori stavka) hamda transport vositasi turiga bog'lash zarur. Xususan, uglerod izi past va tannarxi arzon bo'lgan temir yo'l refrijerator konteyner blok-poyezdlariga 50 foizgacha tarif subsidiyalari ajratilishi hisobiga yuklarni avtotransportdan temir yo'lga ko'chirish (modal shift) orqali 1 tonna yuk tashish tannarxini 18–22 foizga kamaytirish mumkin [5].

2. Agrologistika xablari va kross-doking infratuzilmasiga davlat-xususiy sheriklik (DXSh) va fiskal rag'batlar mexanizmi. Respublikaning ixtisoslashgan tumanlarida (Termiz, Samarqand, Quva, Jomboy) A va B toifali tez sovitish va kross-doking markazlarini barpo etuvchi tadbirkorlarga 5 yil muddatga yer va mol-mulk solig'i stavkalarini 50 foizga pasaytirish, shuningdek, zamonaviy sovitkichli agregatlar lizingi bo'yicha foiz stavkasining Markaziy bank asosiy stavkasidan oshgan qismini Davlat budjeti mablag'lari hisobidan qoplash ko'zda tutiladi. Bu omil daladan yuklashgacha bo'lgan vaqtni 48 soatdan 6 soatga tushirib, nobudgarchilikni 8–10 foiz punktiga qisqartiradi.

3. Raqamli multimodal yuk birjasi va yuk konsolidatsiyasi mexanizmi (Digital Agri-Freight Consolidation). Kichik fermer va dehqon xo'jaliklari mahsulotlarini yirik eksport partiyalariga birlashtiruvchi raqamli platformani ishga tushirish hamda orqaga qaytuvchi xorijiy va mahalliy transport vositalari bilan avtomatlashtirilgan moslashtirish (backhaul matching) tizimini joriy etish lozim. Bu chora tashuvchilarning bo'sh qatnovlarini 28 foizdan 10–12 foizga tushiradi va miqyos samarasi (economies of scale) hisobiga transport xarajatlarini 14–16 foizga optimallashtiradi.

4. Chegara-bojxona va fitosanitar nazoratini raqamli integratsiyalash orqali to'xtab qolish xarajatlarini kamaytirish mexanizmi (e-Phyto & Green Lane). Qo'shni tranzit mamlakatlar bilan

fitosanitariya va bojxona ma'lumotlarini oldindan almashish, xalqaro e-Phyto tizimiga to'liq ulanish va «yashil yo'lak» tartibini amalda kengaytirish talab etiladi. Natijada chegaradagi o'rtacha kutish vaqti 36–48 soatdan 4–6 soatga qisqaradi, bu esa har bir refrijerator uchun yonilg'i va elektr energiyasi tejallishi hisobiga reysiga 120–180 AQSh dollari miqdorida bevosita iqtisodiy samara beradi.

Taklif etilayotgan mexanizmlarni kompleks joriy etishdan kutilayotgan iqtisodiy natijalar quyidagi 2-jadvalda keltirilgan tahliliy-baholash modelida umumlashtirildi.

2-jadval. Taklif etilayotgan iqtisodiy mexanizmlarni joriy etishdan kutilayotgan samaradorlik ko'rsatkichlari (qiyosiy prognoz tahlili)

Samaradorlik ko'rsatkichlari	Amaldagi holat (bazaviy)	Taklif etilayotgan mexanizm asosida	Mutlaq o'zgarish (+ / -)	Nisbiy o'zgarish (foizda, %)
1 tonna mahsulotni tashishning o'rtacha logistika xarajati	738 AQSh doll.	562 AQSh doll.	-176 AQSh doll.	-23.8 %
O'rtacha tranzit va yetkazib berish muddati	9.2 sutka	6.1 sutka	-3.1 sutka	-33.7 %
Tranzit davomidagi sifat va tovar nobudgarchiligi	17.4 %	8.6 %	-8.8 foiz punkti	-50.6 %
Refrijeratorli avtotransportning orqaga bo'sh qaytish darajasi	28.0 %	11.2 %	-16.8 foiz punkti	-60.0 %
Eksportyor korxonalarning sof operatsion rentabelligi	13.6 %	26.4 %	+12.8 foiz punkti	+94.1 %

Manba: Mualliflar ishlanmasi va optimallashtirish modeli prognoz hisob-kitoblari.

2-jadval natijalari shuni tasdiqlaydiki, taklif etilgan kompleks iqtisodiy dastaklar qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportida logistika xarajatlarini har bir tonna mahsulot hisobiga o'rtacha 176 AQSh dollariga (23,8%) arzonlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy kross-doking va raqamli fitosanitar monitoring tufayli mahsulot nobudgarchiligi ikki baravarga qisqarib, eksportyor korxonalarning sof operatsion rentabelligi 13,6 foizdan 26,4 foizgacha yuksaladi.

XULOSA

O'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. O'zbekiston Respublikasining eksportga yo'naltirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari qiymat zanjirida logistika xarajatlarining yuqoriligi (28–36%) va tashishdagi tovar yo'qotishlari (15–18%) milliy mahsulotlarning jahon bozoridagi narx va sifat raqobatbardoshligini cheklovchi fundamental to'siq hisoblanadi.

2. Ishlab chiqilgan ko'p mezonli iqtisodiy-matematik minimallashtirish modeli transport tariflari, saqlash muddatlari va sifat yo'qotishlari o'rtasidagi funksional bog'liqlikni aniqlash hamda multimodal logistika oqimlarini eng maqbul yo'laklar bo'yicha taqsimlash imkonini berdi.

3. Tranzit subsidiyalarini qayta ishlanganlik darajasiga ko'ra differensiallashtirish, kross-doking xablariga fiskal imtiyozlar berish, raqamli agrologistika platformasi orqali orqaga bo'sh qaytishni kamaytirish va chegaralarda «yashil yo'lak» tartibini kengaytirish o'zaro uyg'un tizimli iqtisodiy mexanizm sifatida asoslandi.

4. Taklif etilgan mexanizmlarni joriy etish natijasida agrologistika xarajatlarini 23,8 foizga, yetkazib berish vaqtini 33,7 foizga qisqartirish, sifat nobudgarchiligini 8,6 foiz darajasiga tushirish hamda eksport rentabelligini 12,8 foiz punktiga oshirish ta'minlanadi. Ushbu ilmiy xulosa va tavsiyalar O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi, Transport vazirligi hamda Investitsiyalar, sanoat va

savdo vazirligi tomonidan agrologistika strategiyasini ishlab chiqishda amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2022. — 416 b.
2. Vahobov, A.V., Xajibakiyev, Sh.X. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar: Darslik. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021. — 480 b.
3. Qosimova, M.S., Ergashxodjayeva, Sh.J. Agromarketing va agrologistika. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 264 b.
4. World Bank. Uzbekistan Agri-Logistics and Food Supply Chain Resilience. — Washington, D.C.: World Bank Group, 2023. — 112 p.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-oktabrdagi «Meva-sabzavot mahsulotlari eksportini rag'batlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4433-son qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 07.10.2021-y., 07/21/4433/0942-son.
6. Karimov, B.A. Markaziy Osiyoda agrologistika infratuzilmasini rivojlantirishning strategik yo'nalishlari // Iqtisodiyot va ta'lim. — 2023. — № 4. — B. 58–66.
7. FAO. The State of Agricultural Commodity Markets 2022: Geography of trade, value chains and food security. — Rome: FAO, 2022. — 128 p.
8. Rustamov, N.H. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari qiymat zanjirida transport-logistika xarajatlarini boshqarish // Agroiqtisodiyot. — 2024. — № 2. — B. 34–41.
9. Asian Development Bank. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC): Transport and Trade Facilitation Strategy 2030. — Manila: ADB, 2021. — 84 p.
10. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasida tashqi savdo aylanmasi (2020–2024-yillar statistik to'plami). — Toshkent: Statistika, 2024. — 144 b.

UO'K: 336.13:336.143

BYUDJET SIYOSATINING IJTIMOIIY-IQTISODIY TA'SIRI

Saparov Shamsiddin Shermamat o'g'li

Guliston davlat universiteti, Guliston, O'zbekiston

ORCID: 0009-0008-5119-6687

e-mail: saparovshamsiddin2407@gmail.com

***Annotatsiya.** Maqolada byudjet siyosatining O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi o'rni va ta'siri tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi byudjet resurslari, ularni taqsimlash mexanizmi, xarajatlarning natijaviyligi va yakuniy ijtimoiy-iqtisodiy samara o'rtasidagi bog'liqlikni nazariy hamda empirik jihatdan asoslashdan iborat. Ishda tizimli, institutsional va funksional yondashuvlar, shuningdek, dinamik, qiyosiy, tarkibiy va statistik tahlil usullaridan foydalanilgan; axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma'lumotlari hamda 2027–2029-yillarga mo'ljallangan Fiskal strategiya tashkil etadi. Tahlil natijalariga ko'ra, 2020–2025-yillarda davlat qarzining mutlaq hajmi ikki barobarga oshgan bo'lsa-da, uning yalpi ichki mahsulotga nisbati 33,3 foizdan 31,9 foizga pasaygan; ayni paytda qarz portfelida tashqi qarz ulushi hamda byudjetni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan mablag'lar salmog'i yuqoriligicha qolmoqda. Shu bilan birga, kam ta'minlanganlik darajasining 2022-yildagi 14,0 foizdan 2025-yilda 5,8 foizga qisqarishi byudjet siyosatining ijtimoiy yo'naltirilganligi natija berayotganini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari asosida natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirishni kuchaytirish, byudjet taqchilligini moliyalashtirish manbalarini maqbullashtirish, ijtimoiy*

xarajatlarni natijaviylik mezonlari asosida qayta yo'naltirish hamda byudjet shaffofligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: byudjet siyosati, davlat byudjeti, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, byudjet xarajatlari, byudjet taqchilligi, fiskal barqarorlik, davlat qarzi, inson kapitali, natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish, kam ta'minlanganlik.

Аннотация. В статье исследуются роль и влияние бюджетной политики в обеспечении социально-экономического развития Узбекистана. Цель исследования состоит в теоретическом и эмпирическом обосновании взаимосвязи между бюджетными ресурсами, механизмом их распределения, результативностью расходов и конечным социально-экономическим эффектом. В работе применены системный, институциональный и функциональный подходы, а также методы динамического, сравнительного, структурного и статистического анализа; информационную базу составили данные Министерства экономики и финансов Республики Узбекистан и Фискальная стратегия на 2027–2029 годы. Согласно результатам анализа, в 2020–2025 годах абсолютный объем государственного долга вырос вдвое, однако его отношение к валовому внутреннему продукту снизилось с 33,3 до 31,9 процента; при этом доля внешнего долга и средств, направленных на поддержку бюджета, остаётся высокой. Вместе с тем сокращение уровня малообеспеченности с 14,0 процента в 2022 году до 5,8 процента в 2025 году свидетельствует о результативности социальной направленности бюджетной политики. На основе полученных результатов разработаны научно-практические предложения по усилению бюджетирования, ориентированного на результат, оптимизации источников финансирования дефицита, переориентации социальных расходов на критерии результативности и повышению прозрачности бюджета.

Ключевые слова: бюджетная политика, государственный бюджет, социально-экономическое развитие, бюджетные расходы, дефицит бюджета, фискальная устойчивость, государственный долг, человеческий капитал, бюджетирование, ориентированное на результат, малообеспеченность.

Abstract. The article examines the role and impact of budget policy in ensuring the socio-economic development of Uzbekistan. The purpose of the study is to substantiate, theoretically and empirically, the relationship between budget resources, the mechanism of their allocation, the effectiveness of expenditures and the final socio-economic outcome. The study applies systemic, institutional and functional approaches, as well as methods of dynamic, comparative, structural and statistical analysis; the information base consists of data of the Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan and the Fiscal Strategy for 2027–2029. According to the results of the analysis, in 2020–2025 the absolute volume of public debt doubled, while its ratio to gross domestic product declined from 33,3 to 31,9 percent; at the same time, the share of external debt and of funds directed towards budget support remains high. Meanwhile, the reduction of the poverty rate from 14,0 percent in 2022 to 5,8 percent in 2025 indicates that the social orientation of budget policy is producing results. Based on the findings, scientific and practical proposals are developed for strengthening results-oriented budgeting, optimising the sources of deficit financing, reorienting social expenditures towards effectiveness criteria and enhancing budget transparency.

Keywords: budget policy, state budget, socio-economic development, budget expenditures, budget deficit, fiscal sustainability, public debt, human capital, results-oriented budgeting, poverty.

KIRISH

Byudjet siyosati davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy fiskal mexanizmlardan biri bo'lib, uning mazmuni daromadlarni shakllantirish va xarajatlarni moliyalashtirish bilan cheklanmaydi: u iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatlash, inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va hududiy nomutanosibliklarni kamaytirish vazifalarini ham qamrab oladi. Fiskal resurslarning cheklanganligi sharoitida mablag'larni ustuvor yo'nalishlar bo'yicha optimal taqsimlash hamda xarajatlar natijaviyligi bilan fiskal barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni shakllantirish muhim ilmiy-amaliy muammo hisoblanadi. Shu bois byudjet siyosatining ta'sirini moliyaviy oqimlar hajmi orqali emas, balki xarajatlarning yakuniy natijalari bilan bog'liq holda tadqiq etish zarurati yuzaga kelmoqda.

O'zbekiston sharoitida masalaning dolzarbligi 2027–2029-yillarga mo'ljallangan Fiskal strategiyada ijtimoiy himoyaning manzilliligini oshirish, byudjet subsidiyalarining natijaviyligini baholash va samarasizlarini bosqichma-bosqich optimallashtirish, zaxira jamg'armalaridan foydalanish tartibini aniqlashtirish hamda davlat investitsiya loyihalarini tanlash va baholashning yagona standartlarini joriy etish vazifalari belgilangani bilan izohlanadi [16]. Bu esa byudjet siyosatini resurslarni taqsimlashdan natijaga yo'naltirilgan moliyaviy boshqaruv modeliga o'tkazish zaruratini ko'rsatadi.

Muammoning nazariy asoslari R. Musgrave tomonidan davlat moliyasining taqsimlash, qayta taqsimlash va barqarorlashtirish funksiyalari doirasida ishlab chiqilgan [1]. R. Barro ishlab chiqarishga xizmat qiluvchi davlat xarajatlarning o'sishga ijobiy ta'sirini, biroq bu ta'sir ma'lum chegaradan keyin susayishini asoslagan [2]. S. Devarajan, V. Swaroop va H.-F. Zou 43 ta rivojlanayotgan mamlakat misolida xarajatlarning hajmidan ko'ra tarkibiy tuzilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini empirik jihatdan ko'rsatgan [3], R. Kneller va hammualliflari esa OECD mamlakatlari misolida fiskal siyosat samarasining xarajatlar tarkibiga bog'liqligini va vaqt bo'yicha bir tekis namoyon bo'lmashligini aniqlagan [4; 5]. N. Lustig fiskal siyosatning kambag'allikni qisqartirishdagi natijasi transfertlarning ehtiyojmand guruhlariga yo'naltirilganlik darajasi bilan belgilanishini asoslagan [6].

MDH iqtisodchilaridan A. Kudrin va A. Knobel inson kapitali hamda infratuzilmaga yo'naltirilgan xarajatlarning yuqori multiplikativ qaytimini ko'rsatgan [7]; A. Kudrin va I. Sokolov byudjet qoidalarini fiskal barqarorlik vositasi sifatida [8], A. Siluanov esa byudjet siyosatini moliyaviy va texnologik suverenitet bilan bog'liq holda tadqiq etgan [9]. O'zbekistonda T.S. Malikov byudjet-soliq siyosatining fundamental asoslarini [10], T.S. Malikov va O.O. Olimjonov davlat moliyasi tizimini [11], H.S. Asatullayev fiskal siyosatning iqtisodiy faollikka ta'sirini [12], A.A. Ostonoqulov va G.J. Tursinbayev byudjet xarajatlari hisobini [13], L. Almirzayeva byudjet taqchilligi omillarini [14] o'rgangan.

Mavjud tadqiqotlarda byudjet siyosatining ayrim elementlari chuqur yoritilgan bo'lsa-da, «byudjet resurslari – taqsimlash mexanizmi – xarajatlarning manzilliligi va tarkibi – xarajatlar natijaviyligi – ijtimoiy-iqtisodiy samara» zanjirini yagona metodologik tizim asosida baholash masalasi yetarlicha ishlanmagan. Maqolaning maqsadi - O'zbekistonda byudjet siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi o'rnini empirik ma'lumotlar asosida baholash va byudjet resurslaridan foydalanish natijaviyligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, institutsional va funksional yondashuvlar tashkil etadi; ishda dinamik, qiyosiy, tarkibiy va statistik tahlil usullaridan foydalanilgan. Byudjet siyosatining ta'siri uchta o'lchov bo'yicha baholandi: fiskal (davlat qarzining hajmi, tarkibi va YAIMga nisbati, taqchillikni moliyalashtirish manbalari), iqtisodiy (YAIMning real o'sishi, aholi jon boshiga YAIM, tarmoq o'sishi) hamda ijtimoiy (kam ta'minlanganlik darajasi, bandlik, aholi daromadlari). Axborot bazasini Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligining ma'lumotlari, 2027–2029-yillarga mo'ljallangan Fiskal strategiya [16] va O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi tashkil etadi. Tahlil davri - 2020–2025-yillar, prognoz davri - 2026–2029-yillar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

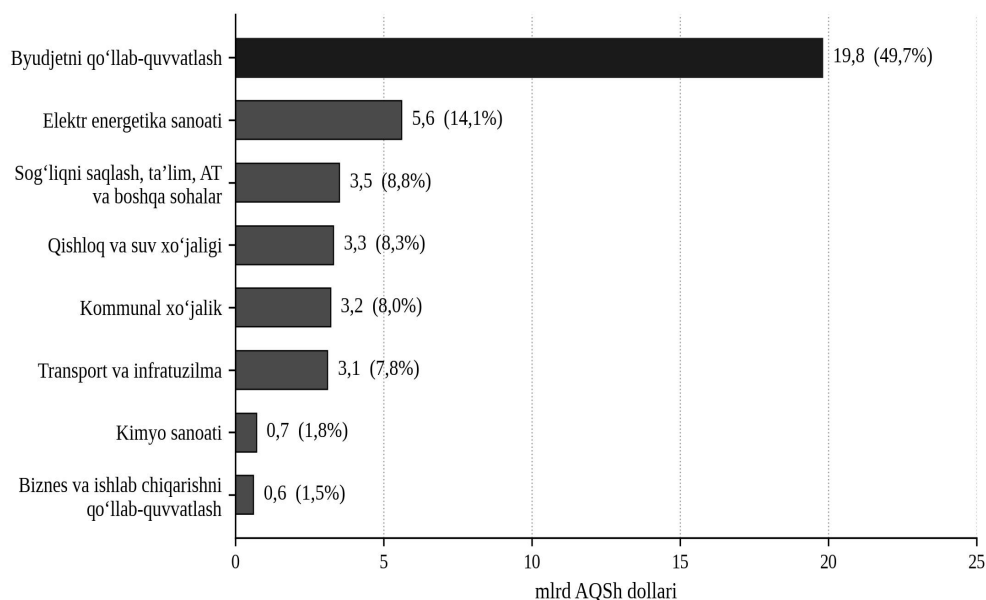
Byudjet siyosati tor ma'noda byudjetni shakllantirish va ijro etish bilan bog'liq qarorlar majmuini, keng ma'noda esa resurslarni taqsimlash va qayta taqsimlash orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga xizmat qiluvchi moliyaviy siyosatning tarkibiy qismini anglatadi; O'zbekistonda u Byudjet kodeksi va yillik «Davlat byudjeti to'g'risida»gi qonun asosida amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, uning natijaviyligi ilmiy asoslanganlik, maqsadli yo'naltirilganlik, ochiqlik va shaffoflik, izchillik hamda tejamkorlik va natijaviylik tamoyillariga rioya etilishi bilan belgilanadi. Oxirgi tamoyil hal qiluvchi ahamiyatga ega: u xarajatlarni sarflangan mablag' hajmi bilan emas, balki erishilgan natijalar bilan baholashni nazarda tutadi [15].

Byudjet siyosatining muhim vazifalaridan biri byudjet muvozanatini ta'minlash va taqchillikni maqbul darajada saqlashdan iborat. O'zbekistonda davlat qarzining eng yuqori miqdori yalpi ichki mahsulotning yillik prognoz ko'rsatkichiga nisbatan 60 foizdan oshmasligi belgilangan, qarz YAIMga

nisbatan 50 foizga yetganda tegishli choralarni ko'rish mexanizmi nazarda tutilgan; 2020-yildan yangi jalb qilinadigan qarz hajmini qonuniy chegaralash amaliyoti joriy etilgan.

Tahlil natijalariga ko'ra, davlat qarzining umumiy hajmi 2020-yildagi 23,4 mlrd AQSh dollaridan 2025-yilda 46,8 mlrd AQSh dollariga yetgan, ya'ni tahlil davrida ikki barobarga oshgan. Bunda tashqi qarz 21,1 mlrd dollardan 39,8 mlrd dollarga (88,6 foizga), ichki qarz esa 2,3 mlrd dollardan 7,0 mlrd dollarga (qariyb uch barobarga) ko'paygan. Shu bilan birga, davlat qarzining YAIMga nisbati 33,3 foizdan 31,9 foizga pasaygan. Bu holat qarzning mutlaq hajmi sezilarli oshganiga qaramay, iqtisodiyot hajmining kengayishi hisobiga nisbiy qarz yukining barqaror saqlanganini ko'rsatadi.

Taqchilikni moliyalashtirishda ichki moliya bozorining roli ortib bormoqda: 2026-yil 1-yanvar holatiga davlat g'aznachilik obligatsiyalari qoldig'i 49,9 trln so'mni, 2025-yilda ikkilamchi bozordagi savdo hajmi esa birlamchi bozorning 56 foiziga teng bo'lgan 19,2 trln so'mni tashkil etgan; obligatsiyalarning o'rtacha tortilgan so'ndirish muddati 0,8 yildan 2,4 yilgacha uzaygan. 2025–2026-yillarda yetakchi reyting agentliklari tomonidan suveren reytingning oshirilishi qarz olish xarajatlarini qisqartirishga xizmat qilmoqda. Byudjet siyosati nuqtayi nazaridan qarz portfelining sohalar bo'yicha tarkibi ham alohida ahamiyatga ega (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston tashqi davlat qarzining sohalar bo'yicha taqsimoti, 2026-yil 1-yanvar holatiga

Manba: 2027–2029-yillarga mo'ljallangan Fiskal strategiya ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

1-rasm ma'lumotlariga ko'ra, tashqi davlat qarzining 19,8 mlrd AQSh dollari yoki 49,7 foizi byudjetni qo'llab-quvvatlashga to'g'ri keladi. Elektr energetika (14,1 foiz), sog'liqni saqlash, ta'lim va axborot texnologiyalari (8,8 foiz), qishloq va suv xo'jaligi (8,3 foiz), kommunal xo'jalik (8,0 foiz) hamda transport va infratuzilma (7,8 foiz) birgalikda 46,9 foizni tashkil etadi. Demak, qarz mablag'larining qariyb yarmi iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmaga yo'naltirilgan bo'lsa, qolgan qismi byudjet majburiyatlarini moliyalashtirish bilan bog'liq; bu esa jalb qilinadigan mablag'larning iqtisodiy qaytimini kuchaytirishni taqozo etadi.

2027–2029-yillar prognozlariga ko'ra, iqtisodiyotning real o'sish sur'atlari mos ravishda 6,9; 7,1 va 7,4 foizni tashkil etishi, aholi jon boshiga YAIM esa 5 106 AQSh dollaridan 6 203 AQSh dollariga yetishi kutilmoqda [16]. Inflyatsiyaning 5 foizlik target darajasida barqarorlashishi xarajatlarni real qiymatda rejalashtirish imkonini kengaytiradi, bozor xizmatlari (14,3–15,1 foiz) va sanoat (6,7–7,9 foiz) esa o'sishning asosiy drayverlari bo'lib qolmoqda. Mazkur dinamika soliq bazasini kengaytirish uchun asos yaratadi; biroq qo'shimcha fiskal resurslarni joriy xarajatlarga emas, balki ishlab chiqarish salohiyatini va inson kapitalini rivojlantiruvchi yo'nalishlarga yo'naltirish talab etiladi.

Byudjet siyosatining ijtimoiy natijaviyligi kam ta'minlanganlik dinamikasida yaqqol namoyon bo'ladi: mazkur ko'rsatkich 2022-yildagi 14,0 foizdan 2023-yilda 11,0 foizga, 2024-yilda 8,9 foizga va 2025-yilda 5,8 foizga pasaygan, ya'ni to'rt yil ichida 8,2 foiz punktga qisqargan; 2026-yilga belgilangan maqsadli ko'rsatkich 4,5 foizni tashkil etadi. Ushbu natijaga erishishda 302 ming oilaning kam ta'minlanganlikdan chiqarilishi, 394 ming mahallada mikroloyihalarning amalga oshirilishi, 18 trln so'm mablag'ning yo'naltirilishi va 809 mingta yangi ish o'rining yaratilishi muhim rol o'ynagan. Bu byudjet mablag'larining bevosita transfertlardan bandlik va barqaror daromad manbalarini shakllantirishga yo'naltirilishi yuqoriroq samara berishini ko'rsatadi: byudjet siyosatining ijtimoiy funksiyasi uning rag'batlantiruvchi funksiyasi bilan uyg'unlashtirilgandagina barqaror natija beradi.

Yuqoridagi tahlil asosida byudjet taqchilligini kamaytirish va byudjet siyosatining natijaviyligini oshirishning asosiy yo'nalishlari tizimlashtirildi (1-jadval).

1-jadval

Byudjet taqchilligini kamaytirish va byudjet siyosatining natijaviyligini oshirish yo'nalishlari

№	Yo'nalish	Asosiy mazmuni	Kutilayotgan natija
1	Byudjet daromadlari bazasini kengaytirish	Soliq bazasini kengaytirish, iqtisodiy faollikni rag'batlantirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish	Barqaror byudjet daromadlari shakllanadi
2	Xarajatlar tarkibini takomillashtirish	Mablag'larni yuqori ijtimoiy-iqtisodiy qaytimga ega dasturlarga yo'naltirish	Xarajatlarning natijaviyligi oshadi
3	Moliyalashtirish manbalarini maqbullashtirish	Milliy valyutadagi instrumentlar ulushini oshirish, qarz portfelini diversifikatsiya qilish	Fiskal va qarz barqarorligi mustahkamlanadi
4	O'rta muddatli byudjet rejalashtirish	Daromad, xarajat va taqchillikni o'rta muddatli fiskal maqsadlar bilan bog'lash	Siyosat izchilligi va prognozlash sifati oshadi
5	Parlament va jamoatchilik nazorati	Byudjet ijrosi ustidan nazorat va fuqarolarning byudjet jarayonidagi ishtiroki	Fiskal intizom va hisobdorlik kuchayadi
6	Byudjet shaffofligi va raqamli nazorat	Mablag'lar harakatini raqamli platformalarda ochiqlash va monitoring qilish	Samarasiz xarajatlar xavfi kamayadi

Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

XULOSA

Tadqiqot natijalari byudjet siyosati O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning muhim moliyaviy vositasiga aylanayotganini ko'rsatadi. 2020–2025-yillarda davlat qarzining mutlaq hajmi ikki barobarga oshgan bo'lsa-da, uning YAIMga nisbati 31,9 foiz darajasida barqaror saqlangan; ayni paytda tashqi qarzning yuqori ulushi va mablag'larning qariyb yarmining byudjetni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgani jalb qilingan resurslarning iqtisodiy qaytimiga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Ijtimoiy o'lchovda kam ta'minlanganlik darajasining 14,0 foizdan 5,8 foizga qisqarishi byudjet siyosatining ijtimoiy yo'naltirilganligi natija berayotganini tasdiqlaydi.

Tadqiqot byudjet xarajatlarining mutlaq hajmi emas, balki ularning tarkibi, manzilliligi va natijaviyligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirishni kuchaytirish: har bir yirik byudjet dasturi uchun moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda natijaviylik indikatorlarini belgilash va baholab borish.

2. Iqtisodiy o‘rnatishni rag‘batlantiruvchi xarajatlarga ustuvorlik berish: infratuzilma, raqamli iqtisodiyot, inson kapitali va kichik biznesga yo‘naltiriladigan xarajatlarni multiplikativ ta‘sirni hisobga olgan holda rejalashtirish.

3. Xarajatlar natijaviyligini baholashning yagona tizimini joriy etish: ajratilgan mablag‘, erishilgan natija va bir birlik natijaga to‘g‘ri keladigan xarajatni taqqoslash imkonini beruvchi indikatorlarni shakllantirish.

4. Qarz siyosatini natijaviylik asosida takomillashtirish: milliy valyutadagi instrumentlar ulushini bosqichma-bosqich oshirish va loyihalarni YAIM, eksport, ish o‘rinlari hamda byudjet daromadlariga ta‘siri bo‘yicha saralash.

5. Ijtimoiy xarajatlarni qayta yo‘naltirish: bevosita transfertlar bilan bir qatorda kasb-hunarga o‘qitish, bandlik va mikroloiyihalarni moliyalashtirish ulushini oshirish.

6. Byudjet shaffofligini kengaytirish: dasturlarning yakuniy natijalari bo‘yicha ochiq hisobotlarni va raqamli monitoring vositalarini rivojlantirish.

Umuman, byudjet siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishi mablag‘larni ko‘proq safarbar etish emas, balki mavjud resurslarni yuqori qaytim beruvchi yo‘nalishlarga qayta taqsimlash va siyosat natijalarini aholi farovonligi bilan bog‘lashdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Musgrave, R.A. The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy. - New York: McGraw-Hill, 1959. - 628 p.
2. Barro, R.J. Government spending in a simple model of endogenous growth // Journal of Political Economy. - 1990. - Vol. 98, № 5. - P. S103–S125.
3. Devarajan, S., Swaroop, V., Zou, H.-F. The composition of public expenditure and economic growth // Journal of Monetary Economics. - 1996. - Vol. 37, № 2–3. - P. 313–344.
4. Kneller, R., Bleaney, M.F., Gemmell, N. Fiscal policy and growth: evidence from OECD countries // Journal of Public Economics. - 1999. - Vol. 74, № 2. - P. 171–190.
5. Gemmell, N., Kneller, R., Sanz, I. The timing and persistence of fiscal policy impacts on growth: evidence from OECD countries // The Economic Journal. - 2011. - Vol. 121, № 550. - P. F33–F58.
6. Lustig, N. Fiscal policy, inequality and the poor in the developing world. WIDER Working Paper 2016/164. - Helsinki: UNU-WIDER, 2016. - 46 p.
7. Кудрин, А.Л., Кнобель, А.Ю. Бюджетная политика как источник экономического роста // Вопросы экономики. - 2017. - № 10. - С. 5–26.
8. Кудрин, А.Л., Соколов, И.А. Бюджетные правила как инструмент сбалансированной бюджетной политики // Вопросы экономики. - 2017. - № 11. - С. 5–32.
9. Силуанов, А.Г. Роль бюджетной политики в обеспечении финансового и технологического суверенитета страны // Экономическая политика. - 2024. - Т. 19, № 5. - С. 6–29.
10. Malikov, T.S. Byudjet-soliq siyosati. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. - 404 b.
11. Malikov, T.S., Olimjonov, O.O. Moliya. - Toshkent: Iqtisod-moliya, 2019. - 800 b.
12. Asatullayev, H.S. Iqtisodiy faollikka qaratilgan davlat fiskal (byudjet-soliq) siyosati // Economics and Innovative Technologies. - 2025. - Vol. 13, № 2.
13. Ostonoqulov, A.A., Tursinbayev, G.J. Davlat byudjeti xarajatlari hisobi va tahlilining zarurligi // Science Shine. - 2025. - Vol. 14, № 49. - B. 54–61.
14. Almirzayeva, L. O‘zbekiston Respublikasida byudjet taqchilligining kelib chiqish sabablari va oldini olish yo‘llari // Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. - 2024. - Vol. 1, № 15. - P. 42–46.

15. Abduvokhidov, A., Matkuliyeva, S., Abduvoxidov, A. Improving the theoretical foundations of improving efficiency of budget policy // Economic Development and Analysis. - 2023. - Vol. 1, № 8. - P. 5–19.
16. O‘zbekiston Respublikasining 2027–2029-yillarga mo‘ljallangan Fiskal strategiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, 2026.

XITOIY MODERNIZATSIYASI TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON: IQTISODIY ISLOHOTLAR, TEXNOLOGIK RIVOJLANISH VA INSTITUTIONAL O‘ZGARISHLAR

Urakbaeva Gulsanam Shokirjon Kizi

Shaanxi Normal University, Xi'an, Shaanxi Province, China

Master's Degree

E-mail:urakbaevagulsanam@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada Xitoyning modernizatsiya tajribasi va uning O‘zbekiston uchun ilmiy-amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda Xitoyning iqtisodiy islohotlari, sanoatlashtirish jarayonlari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish, eksport salohiyatini oshirish, texnologik innovatsiyalar, raqamlashtirish, infratuzilmani rivojlantirish hamda inson kapitaliga investitsiya kiritish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, Xitoy modernizatsiyasi tajribasining O‘zbekiston sharoitida qo‘llanish imkoniyatlari va mavjud cheklovlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, texnologik modernizatsiyani jadallashtirish, investitsiyalardan samarali foydalanish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash bo‘yicha muhim ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Maqolada Xitoy tajribasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uning samarali mexanizmlarini O‘zbekistonning milliy va institutsional sharoitlariga moslashtirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Xitoy modernizatsiyasi, O‘zbekiston, iqtisodiy islohotlar, sanoatlashtirish, investitsiya, innovatsiya, raqamlashtirish, inson kapitali, texnologik rivojlanish, iqtisodiy diversifikatsiya.

Аннотация

В статье анализируется опыт модернизации Китая и его научно-практическое значение для Узбекистана. Рассматриваются основные направления экономических реформ Китая, процессы индустриализации, привлечение иностранных инвестиций, расширение экспортного потенциала, развитие технологических инноваций, цифровизация, модернизация инфраструктуры и инвестиции в человеческий капитал. Особое внимание уделяется возможностям и ограничениям применения отдельных элементов китайского опыта в условиях Узбекистана. Результаты исследования позволяют сформулировать научно-практические выводы относительно диверсификации экономики Узбекистана, ускорения технологической модернизации, повышения эффективности использования инвестиций, развития инновационной деятельности и подготовки квалифицированных кадров. Обосновывается необходимость не прямого копирования китайской

модели, а адаптации эффективных механизмов модернизации к национальным и институциональным условиям Узбекистана.

Ключевые слова: модернизация Китая, Узбекистан, экономические реформы, индустриализация, инвестиции, инновации, цифровизация, человеческий капитал, технологическое развитие, экономическая диверсификация.

Abstract

This article analyzes China's modernization experience and its scientific and practical significance for Uzbekistan. The study examines the major dimensions of China's economic reforms, industrialization, foreign investment attraction, export development, technological innovation, digital transformation, infrastructure modernization, and investment in human capital. Particular attention is paid to the opportunities and limitations of applying selected elements of China's modernization experience in the context of Uzbekistan. The findings provide a basis for developing scientific and practical conclusions concerning the diversification of Uzbekistan's economy, acceleration of technological modernization, more effective utilization of investment, development of innovation, and preparation of qualified human resources. The article emphasizes that China's experience should not be directly replicated; rather, its effective modernization mechanisms should be adapted to the national and institutional conditions of Uzbekistan.

Keywords: China's modernization, Uzbekistan, economic reforms, industrialization, investment, innovation, digitalization, human capital, technological development, economic diversification.

KIRISH

XXI asrda modernizatsiya jarayonlari davlatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirish, aholi farovonligini yaxshilash va milliy iqtisodiyotning global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Modernizatsiya faqat iqtisodiy o'sish bilan chegaralanmay, ishlab chiqarish texnologiyalarini yangilash, institutsional tizimlarni takomillashtirish, inson kapitalini rivojlantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish jarayonlarini ham qamrab oladi.

Xitoyning so'nggi o'n yilliklardagi rivojlanish tajribasi modernizatsiya jarayonlarining yirik misollaridan biridir. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 1978-yilda boshlangan islohot va ochiqlik davridan buyon Xitoyda YAIM o'sishining o'rtacha yillik sur'ati 9 foizdan yuqori bo'lgan hamda qariyb 800 million kishi ekstremal qashshoqlikdan chiqib ketgan.

Xitoy modernizatsiyasining muhim jihatlaridan biri iqtisodiy o'zgarishlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilganidir. Jahon bankining Xitoy islohotlari haqidagi tahlilida mamlakatning savdo va xorijiy investitsiyalar uchun ochilishi, narxlarni liberallashtirish, mulkchilik shakllarini diversifikatsiya qilish va yuqori jamg'arma hamda investitsiya darajasi rivojlanish jarayonining muhim elementlari sifatida qayd etiladi.

TADQIQOT MAQSADI VA VAZIFALARI

Tadqiqotning asosiy maqsadi Xitoy modernizatsiyasi tajribasining asosiy xususiyatlarini aniqlash va uning O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishi uchun ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

Xitoy modernizatsiyasining asosiy bosqichlarini tahlil qilish;

iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlarini aniqlash;

sanoatlashtirish va investitsiya siyosatining rolini baholash;

texnologik innovatsiyalar va raqamlashtirish jarayonlarini o'rganish;

Xitoy tajribasining O'zbekiston uchun ahamiyatli jihatlarini aniqlash;

ikki mamlakat o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning zamonaviy holatini ko'rib chiqish;

O'zbekiston sharoitida foydalanish mumkin bo'lgan institutsional va iqtisodiy mexanizmlarni aniqlash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, tarixiy-iqtisodiy yondashuv, statistik ma'lumotlarni umumlashtirish va institutsional tahlil usullaridan foydalanildi.

Xitoyning rivojlanish tajribasi xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlari, Xitoy hukumatining strategik hujjatlari va O'zbekistonning rasmiy manbalarida keltirilgan ma'lumotlar asosida o'rganildi.

Tahlil quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha olib borildi:

iqtisodiy islohotlar;

sanoatlashtirish;

investitsiya va tashqi savdo;

texnologik modernizatsiya;

infratuzilma;

inson kapitali;

O'zbekiston–Xitoy iqtisodiy hamkorligi.

XITOIY MODERNIZATSIYASINING ASOSIY BOSQICHLARI

Xitoy modernizatsiyasining zamonaviy bosqichini 1978-yildan boshlangan islohot va ochiqlik siyosatidan alohida holda ko'rib chiqish qiyin. Ushbu davrda iqtisodiy tizimda bozor mexanizmlaridan foydalanish kengaytirildi, tashqi iqtisodiy aloqalar rivojlantirildi va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirildi.

Xitoyning o'sish modeli dastlab mehnat resurslaridan keng foydalanish, yuqori jamg'arma va investitsiya, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish hamda sanoat salohiyatini kengaytirishga tayanib rivojlandi. Jahon banki tahliliga ko'ra, bu model keyinchalik yuqori texnologiyali va yuqori qo'shilgan qiymatli tarmoqlarga o'tish zaruratini yuzaga keltirdi

2026–2030-yillarga mo'ljallangan 15-Besh yillik reja esa zamonaviy sanoat tizimini rivojlantirish, an'anaviy tarmoqlarni yangilash, yangi va kelajak sanoatlarini rivojlantirish hamda ishlab chiqarishning texnologik darajasini oshirishga urg'u bermoqda.

SANOATLASHTIRISH VA ISHLAB CHIQUARISH SALOHIYATI

Xitoy modernizatsiyasining muhim jihatlaridan biri sanoat ishlab chiqarishining jadal kengayishidir. Sanoatning rivojlanishi yangi ish o'rinlari yaratish, eksport salohiyatini oshirish, texnologiyalarni o'zlashtirish va infratuzilmani rivojlantirishga xizmat qildi.

Bunda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish va xalqaro bozorlar bilan integratsiya muhim rol o'ynadi.

Keyingi bosqichda Xitoy oddiy ishlab chiqarishdan yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan texnologik tarmoqlarga o'tishga katta e'tibor qaratmoqda. 15-Besh yillik reja doirasida an'anaviy tarmoqlarni yuqoriroq texnologik darajaga olib chiqish, strategik rivojlanayotgan tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash va kelajak sanoatlarini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatilgan

INVESTITSIYA VA TASHQI IQTISODIY OCHIQ-LIK

Xitoy iqtisodiy modernizatsiyasida xorijiy kapital va texnologiyalarni jalb qilish muhim o'rin tutdi. Tashqi savdo va investitsiyalar iqtisodiyotga kapital bilan bir qatorda texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va xalqaro bozorlar bilan aloqalarni olib kirdi.

Biroq hozirgi bosqichda Xitoyning rivojlanish modeli ham o'zgarib bormoqda. Jahon banki Xitoy iqtisodiyotida investitsiya va eksportga tayanishning ayrim cheklovlari kuchaygani sababli ichki talab, xizmatlar sohasi va unumdorlikni oshirishning ahamiyati ortayotganini qayd etadi.

TEKNOLOGIK MODERNIZATSIYA VA RAQAMLASHTIRISH

Zamonaviy modernizatsiyaning asosiy belgilaridan biri texnologik yangilanishdir. Xitoy strategik hujjatlarida raqamli iqtisodiyot, raqamli hukumat, raqamli jamiyat va an'anaviy tarmoqlarni raqamli texnologiyalar yordamida modernizatsiya qilishga alohida e'tibor berilgan.

O'ZBEKISTON VA XITOIY O'RTASIDAGI IQTISODIY HAMKORLIK

So'nggi yillarda O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy aloqalar kengayib bormoqda. O'zbekiston Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining 2026-yilgi ma'lumotiga ko'ra, 2025-yil yakunida ikki mamlakat o'rtasidagi savdo aylanmasi qariyb 18 milliard AQSh dollariga yetgan, Xitoyning O'zbekistondagi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalari esa 17 milliard dollar atrofida qayd etilgan. Shuningdek, Xitoy kapitali ishtirokidagi 5 400 dan ortiq qo'shma korxona faoliyat yuritayotgani bildirilgan.

XITOIY TAJRIBASINI QO'LLASHNING CHEKLOVLARI

Xitoy tajribasini O'zbekistonda qo'llashda mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy, demografik, institutsional va geografik farqlarni hisobga olish zarur.

Xitoyning rivojlanish modeli katta ichki bozor, juda katta mehnat resurslari, uzoq muddatli sanoat siyosati va o'ziga xos institutsional sharoitlarda shakllangan. Shu sababli uning barcha mexanizmlarini boshqa mamlakatga aynan ko'chirish ilmiy jihatdan asoslangan yondashuv bo'lmaydi.

Bundan tashqari, Xitoyning o'zi ham rivojlanish modelining yangi bosqichiga o'tmoqda. Jahon banki hozirgi bosqichda Xitoy uchun mehnat resurslarining qisqarishi, aholining qarishi, mulk bozori muammolari va ichki talabning sustligi kabi tarkibiy masalalarni qayd etmoqda.

Demak, O'zbekiston uchun Xitoy tajribasining faqat ijobiy natijalarini emas, balki uning rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan muammolar va cheklovlarni ham o'rganish muhim.

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida Xitoy modernizatsiyasi tajribasining O'zbekiston uchun quyidagi asosiy jihatlari aniqlandi:

Yo'nalish	Xitoy tajribasi	O'zbekiston uchun o'rganiladigan jihat
Sanoat	Ishlab chiqarish bazasini kengaytirish	Qo'shilgan qiymatni oshirish
Investitsiya	Xorijiy kapital va texnologiyalarni jalb qilish	Investitsiyani texnologik transfer bilan bog'lash
Eksport	Global ishlab chiqarish zanjirlariga integratsiya	Eksport geografiyasi va mahsulot turlarini kengaytirish
Raqamlashtirish	Raqamli iqtisodiyot va davlat xizmatlari	Raqamli transformatsiyani tezlashtirish
Infratuzilma	Transport va energetika tarmoqlarini kengaytirish	Logistika va energetika samaradorligini oshirish

Ta'lim	Inson kapitaliga investitsiya	Malakali texnik va raqamli kadrlar tayyorlash
Innovatsiya	R&D va yuqori texnologiyali tarmoqlar	Ilm-fan va biznes integratsiyasini kuchaytirish

XULOSA

Xitoy modernizatsiyasi uzoq muddatli iqtisodiy o'zgarishlar, sanoatni rivojlantirish, tashqi iqtisodiy ochiqlik, investitsiyalar, infratuzilma, texnologik yangilanish va inson kapitaliga e'tiborning o'zaro uyg'unligi asosida shakllangan murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Xitoy tajribasi O'zbekiston uchun, avvalo, modernizatsiyaning alohida vositalari va mexanizmlarini o'rganish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir. Xususan, sanoatni diversifikatsiya qilish, texnologiyalarni o'zlashtirish, investitsiyalarni mahalliyashtirish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va inson kapitalini kuchaytirish yo'nalishlari muhim tadqiqot obyektlari hisoblanadi.

Shu bilan birga, Xitoy tajribasi O'zbekiston sharoitiga bevosita ko'chirilmasligi, balki milliy iqtisodiyotning hajmi, demografik xususiyatlari, resurslari, institutsional muhiti va rivojlanish ustuvorliklari hisobga olingan holda moslashtirilishi lozim.

2025-yil yakunlariga ko'ra O'zbekiston–Xitoy savdo va investitsiya aloqalarining kengayishi ikki mamlakat o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning sezilarli darajada rivojlanganini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

World Bank. China: Overview. World Bank Group

World Bank. China Economic Update: Advancing Reforms, Enhancing Prospects. Washington, D.C., 2025

World Bank. Unlocking Consumption to Sustain Growth in China. Washington, D.C., 2025.

World Bank. China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative High-Income Society. Washington, D.C.

Government of the People's Republic of China. Major Targets in the 14th Five-Year Plan (2021–2025)

Government of the People's Republic of China. China approves 2026–2030 blueprint, maps out high-quality path toward modernization. 2026

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AGROSANOAT MAJMUAIARIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNI IQTISODIY-MATEMATIK MODELLASHTIRISH (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)

Usarkulova Feruza Yusufjon qizi

Qarshi davlat texnika universiteti magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish masalalari Qashqadaryo viloyati misolida tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi hududdagi agrosanoat xizmatlari rivojlanishining hozirgi holatini baholash, unga ta'sir etuvchi asosiy

omillarni aniqlash hamda rivojlanish istiqbollarini iqtisodiy-matematik usullar yordamida asoslashdan iborat. Tadqiqotda statistik, qiyosiy va dinamik tahlil usullaridan foydalanilgan. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish darajasini baholash uchun indeks usuliga asoslangan soddalashtirilgan model taklif etilgan. Modelda xizmatlar hajmi, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni, investitsiyalar, raqamli infratuzilma va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi ko'rsatkichlarning o'zgarishi hisobga olinadi. Tadqiqot natijalari Qashqadaryo viloyatida agrosanoat majmualariga xizmat ko'rsatish tizimini raqamlashtirish va uning samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, agrosanoat majmuasi, xizmat ko'rsatish, iqtisodiy-matematik model, indeks usuli

Kirish

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi qishloq xo'jaligi va agrosanoat majmualarida ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish jarayonlarini takomillashtirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Xususan, agroservis xizmatlarini raqamlashtirish texnik va agrotexnik xizmatlar, transport-logistika, veterinariya, axborot-maslahat hamda mahsulotlarni saqlash kabi xizmatlarning tezkorligi, qulayligi va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Qashqadaryo viloyatida paxtachilik, g'allachilik, chorvachilik, bog'dorchilik va sabzavotchilikning rivojlanishi turli agroservis xizmatlariga bo'lgan talabni shakllantiradi. Qishloq xo'jaligi texnikalaridan foydalanish, yerga ishlov berish, ekish, sug'orish, o'g'itlash, hosilni yig'ish, mahsulotlarni tashish va saqlash bilan bog'liq xizmatlarning samarali tashkil etilishi hudud agroservis tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, hududlarda raqamli infratuzilma va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining farqlanishi agroservis rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Agroservis xizmatlari rivojlanishini baholashda xizmatlar hajmi, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni, investitsiyalar, raqamli infratuzilma va raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi kabi ko'rsatkichlarni kompleks tahlil qilish muhimdir. Shu asosda tadqiqotda Qashqadaryo viloyatida agrosanoat xizmatlari rivojlanishining umumiy darajasini baholash uchun indeks usuliga asoslangan soddalashtirilgan iqtisodiy-matematik yondashuvdan foydalaniladi. Mazkur yondashuv asosiy ko'rsatkichlarning o'zgarishini umumlashtirish va hudud agroservis tizimining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi Qashqadaryo viloyatida raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish darajasini baholash, unga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash hamda sohani rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashdan iborat. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, dinamik qatorlar tahlili, qiyosiy tahlil, o'sish sur'atlarini aniqlash, indeks usuli hamda iqtisodiy-matematik modellashtirish usullaridan foydalaniladi. Mazkur usullar yordamida Qashqadaryo viloyatida agroservis xizmatlarining rivojlanish holati, uning vaqt davomida o'zgarish tendensiyalari va raqamlashtirish jarayonlari bilan bog'liq jihatlari kompleks ravishda baholanadi. Tadqiqotning axborot bazasini Qashqadaryo viloyatining qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohasiga oid statistik ma'lumotlar tashkil etadi. Tahlil jarayonida agrosanoat majmualarida ko'rsatilgan xizmatlar hajmi, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni, sohaga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi, raqamli infratuzilmadan foydalanish darajasi hamda raqamli xizmatlardan foydalanuvchi xo'jaliklar ulushi asosiy ko'rsatkichlar sifatida tanlanadi. Ushbu ko'rsatkichlarning dinamikasi va o'zaro o'zgarishi orqali viloyatda agroservis xizmatlarining rivojlanish darajasi aniqlanadi. Shuningdek, ko'rsatkichlarning bazaviy yoki oldingi davrga nisbatan o'zgarishini ifodalovchi individual indekslar hisoblanib, ular asosida agrosanoat xizmatlarining umumiy rivojlanish indeksini aniqlash ko'zda tutiladi. Mazkur yondashuv xizmat ko'rsatish sohasidagi turli yo'nalishlarning o'zgarishini yagona baholash ko'rsatkichi orqali

umumlashtirish va Qashqadaryo viloyatida agroservis tizimining rivojlanish holatini iqtisodiy jihatdan asoslangan holda baholash imkonini beradi.

Agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish tizimining rivojlanish ko'rsatkichlari.

Agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish tizimining rivojlanish darajasini baholashda ko'rsatkichlarni iqtisodiy, tashkiliy, investitsion, raqamli infratuzilmaviy va raqamli foydalanish yo'nalishlari bo'yicha tasniflash mumkin. Iqtisodiy ko'rsatkichlar guruhiga agrosanoat majmualariga ko'rsatilgan xizmatlar hajmi va uning o'sish sur'ati kiritilib, ular hududdagi agroservis xizmatlarining iqtisodiy ko'lamini ifodalaydi. Tashkiliy ko'rsatkichlar xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni, jumladan agrotexnik, texnik, veterinariya, transport-logistika va axborot-maslahat xizmatlarini ko'rsatuvchi tashkilotlar faoliyatini tavsiflaydi. Investitsion ko'rsatkichlar agroservis sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi hamda xizmat ko'rsatish infratuzilmasini modernizatsiya qilishga sarflangan mablag'larni qamrab olib, sohaning moddiy-texnik bazasini rivojlantirish imkoniyatlarini aks ettiradi. Raqamli infratuzilmaviy ko'rsatkichlar internet va mobil aloqa imkoniyatlari, elektron platformalar, axborot tizimlari hamda boshqa raqamli vositalarning rivojlanganlik darajasini ifodalaydi. Raqamli foydalanish ko'rsatkichlari esa fermer xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi subyektlarining elektron to'lov, elektron buyurtma, onlayn maslahat, elektron savdo va boshqa raqamli agroservis xizmatlaridan foydalanish darajasini tavsiflaydi. Mazkur ko'rsatkichlarning har biri Qashqadaryo viloyatida agroservis xizmatlarining muayyan jihatini ifodalab, ularning o'zgarishini kompleks tahlil qilish hududdagi agrosanoat xizmatlari rivojlanishining umumiy holatini aniqlash imkonini beradi.

Xizmat ko'rsatish sohasini baholashning indeks modeli

Agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish sohasining umumiy rivojlanish darajasini baholash uchun har bir asosiy ko'rsatkichning bazis yilga nisbatan o'zgarish indeksi aniqlanadi.

Alohida ko'rsatkich indeksi quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$I_i = X_{it} / X_{i0}$$

bu yerda:

I_i — i-ko'rsatkichning rivojlanish indeksi;

X_{it} — joriy davrdagi ko'rsatkich qiymati;

X_{i0} — bazis davrdagi ko'rsatkich qiymati.

Umumiy rivojlanish indeksini esa quyidagicha aniqlash mumkin:

$$I_r = (I_1 + I_2 + I_3 + I_4 + I_5) / 5$$

bu yerda:

I_r — agrosanoat xizmatlari rivojlanishining umumiy indeksi;

I_1 — xizmatlar hajmi indeksi;

I_2 — xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni indeksi;

I_3 — investitsiyalar indeksi;

I_4 — raqamli infratuzilma indeksi;

I_5 — raqamli xizmatlardan foydalanish indeksi.

Raqamli iqtisodiyotning agrosanoat xizmatlariga ta'siri

Raqamli iqtisodiyot agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Elektron to'lovlar, mobil ilovalar, onlayn agrotexnik maslahatlar va raqamli logistika tizimlaridan foydalanish xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtirib, vaqt va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar xizmat ko'rsatuvchi subyektlar va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'rtasidagi axborot almashinuvini yaxshilaydi. Qashqadaryo viloyatining qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan hududlarida texnik, transport, logistika va agrotexnik xizmatlarga talab yuqori bo'lib, ushbu xizmatlarni raqamlashtirish ularning qulayligi va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishini muntazam monitoring qilish, talab yuqori bo'lgan xizmat turlarini aniqlash va tegishli infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar va muammolar

Qashqadaryo viloyatida agrosanoat xizmatlarining rivojlanishiga raqamli, iqtisodiy, tashkiliy va inson kapitali bilan bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, internet va mobil aloqa infratuzilmasining rivojlanishi, elektron xizmatlardan foydalanish, investitsiyalar hajmi, xizmatlarga bo'lgan talab, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni, logistika tizimining holati hamda mutaxassislarning raqamli savodxonligi muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ayrim qishloq hududlarida raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, zamonaviy raqamli xizmatlardan foydalanish ko'nikmalarining cheklanganligi, xizmat ko'rsatuvchi subyektlarning texnik imkoniyatlari o'rtasidagi farqlar va logistika infratuzilmasidagi muammolar sohaning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Mazkur omillarni hisobga olgan holda raqamli infratuzilmani takomillashtirish va xizmat ko'rsatish subyektlarining texnologik imkoniyatlarini kengaytirish hududdagi agrosanoat xizmatlari rivojlanishining muhim shartlaridan hisoblanadi.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish qishloq xo'jaligining samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Qashqadaryo viloyatida mazkur sohaning rivojlanishi raqamli infratuzilma, investitsiyalar, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar soni, raqamli texnologiyalardan foydalanish va inson kapitali kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Tadqiqotda taklif etilgan indeks modeli xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish darajasini sodda va tushunarli tarzda baholash imkonini beradi. Alohida ko'rsatkichlarning rivojlanish indekslarini umumlashtirish orqali agrosanoat xizmatlarining umumiy rivojlanish holatini aniqlash mumkin. Qashqadaryo viloyatida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, agroservis xizmatlarini raqamlashtirish, xizmat ko'rsatuvchi subyektlarning texnologik imkoniyatlarini kengaytirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining raqamli savodxonligini oshirish xizmat ko'rsatish tizimining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, indeks usuliga asoslangan iqtisodiy-matematik baholash modeli Qashqadaryo viloyatida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish dinamikasini monitoring qilish va hududiy rivojlanish bo'yicha qarorlarni shakllantirish uchun amaliy vosita sifatida qo'llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nazirova E.Sh. Modular analysis of the algorithm for solving the problem of filtration of multiphase liquids in porous media // Uzbek Journal "Problems of Informatics and Energy." - 2014. - No. 5. - C. 48-52.
2. Shukurova M., Nazirova E., Artikbayeva G. Visualization of the results of numerical calculations in graphical object view in the design of oil and gas systems //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2024. – T. 3244. – №. 1.

3. Shukurova M., Kholmatova I. THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF ARTIFICIAL SATELLITE DATA IN DESIGNING OIL AND GAS SYSTEMS //DTAI–2024. – 2024. – T. 1. – №. DTAI. – С. 153-156.
4. Pardaeva G., Berdiev G. TEACHING METHODOLOGY OF THE “MOBILE APPLICATION DEVELOPMENT” SUBJECT THROUGH AN INTEGRATED DISTANCE LEARNING ENVIRONMENT //AMERICAN JOURNAL OF BUSINESS MANAGEMENT. – 2025. – T. 3. – №. 5. – С. 98-105.
5. Zohirov, K., Berdiev, G., Boykobilov, S., Egamberdiev, K., & Pardayeva, G. (2024, November). Using the TUG Test in Implementing Gait Analysis of Different Types of Wrestlers. In 2024 4th International Conference on Technological Advancements in Computational Sciences (ICTACS) (pp. 1113-1120). IEEE.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ: ОЦЕНКА И НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕРНИЗАЦИИ

Jabborov Javlon Toshtemir o‘g‘li

Iqtidosiyot va pedagogika Universiteti

NTM 2-bosqich “Iqtisodiyot” yo‘nalishi magistranti

e-mail: javlon4455@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyati ishlab chiqaradigan sanoatining texnologik tarkibi va uni modernizatsiya qilish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot 2024–2025-yillardagi rasmiy sanoat statistikasi asosida olib borilib, ishlab chiqarish yuqori, o‘rta-yuqori, o‘rta-quyi va quyi texnologiyali guruhlar bo‘yicha baholanadi. 2025-yilda yuqori texnologiyali ishlab chiqarish ulushi 1,1 foiz darajasida saqlanib qolgan, o‘rta-yuqori texnologiyali segment 17,0 foizdan 14,5 foizga kamaygan, o‘rta-quyi texnologiyali ishlab chiqarish esa 31,6 foizga oshgan. Natijalar texnologik yangilanish faqat uskunalarni almashtirish bilan cheklanmasligi, balki mahsulot tarkibi, qayta ishlash chuqurligi va ishlab chiqarish zanjiridagi korxonalar o‘rnini o‘zgartirishni talab qilishini ko‘rsatadi. Kimyo-polimer, qurilish materiallari, oziq-ovqat va to‘qimachilik tarmoqlarida mavjud bazaga yaqin yuqoriroq texnologik faoliyatlarni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqaradigan sanoat, texnologik tarkib, modernizatsiya, sanoat siyosati, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация. В статье исследуется технологическая структура обрабатывающей промышленности Кашкадарьинской области и определяются направления её модернизации. Анализ основан на официальных данных за 2024–2025 годы и распределении производства по высоко-, средневысоко-, средненизко- и низкотехнологичным группам. В 2025 году доля высокотехнологичных производств сохранилась на уровне 1,1%, доля средневысокотехнологичных сократилась с 17,0 до 14,5%, тогда как средненизкотехнологичный сегмент увеличился до 31,6%. Полученные результаты показывают, что рост промышленного

выпуска сам по себе не означает технологического усложнения структуры. Модернизация требует не только обновления оборудования, но и перехода к более сложным продуктам, более глубокой переработке сырья и расширению технологических связей между предприятиями. Для региона особое значение имеют химико-полимерные производства, переработка минерального сырья, пищевая промышленность и развитие более глубоких стадий текстильного производства.

Ключевые слова: обрабатывающая промышленность, технологическая структура, модернизация, промышленная политика, Кашкадарьинская область.

Abstract. The article examines the technological structure of manufacturing in Kashkadarya region and identifies priorities for industrial modernization. Official data for 2024–2025 are used to assess the distribution of manufacturing across high-, medium-high-, medium-low- and low-technology groups. In 2025, the high-technology segment remained at 1.1%, while the medium-high-technology share declined and the medium-low-technology segment expanded. The findings suggest that modernization should be understood not merely as equipment renewal but as a transition toward more sophisticated products, deeper processing and stronger technological linkages. Particular opportunities are associated with chemicals and polymers, mineral processing, food production and further development of the textile value chain.

Keywords: manufacturing, technological structure, industrial modernization, industrial policy, Kashkadarya region.

ВВЕДЕНИЕ

Рост промышленного производства и технологическая модернизация представляют собой связанные, но не тождественные процессы. Увеличение объёма выпуска может происходить за счёт расширения уже существующих производств без заметного изменения технологического содержания продукции. Поэтому при оценке состояния региональной промышленности важно учитывать не только темпы роста, но и то, какие технологические группы формируют этот рост.

Такой подход особенно актуален для Кашкадарьинской области. По итогам 2025 года промышленными предприятиями региона произведено продукции на 47 788,6 млрд сумов. На обрабатывающую промышленность пришлось 39 236,4 млрд сумов, или 82,1% общего промышленного выпуска. Таким образом, именно обрабатывающий сектор формирует основную часть промышленной структуры региона.

Однако высокая доля обрабатывающей промышленности ещё не свидетельствует о высоком технологическом уровне производства. В 2025 году высокотехнологичные виды деятельности занимали только 1,1% выпуска обрабатывающей промышленности. Доля средневысокотехнологичных производств сократилась с 17,0% в 2024 году до 14,5%, тогда как средненизкотехнологичный сегмент увеличился с 26,9 до 31,6%. Низкотехнологичные производства по-прежнему составляли более половины выпуска — 52,8%.

Эти изменения требуют более осторожного толкования технологической модернизации. Сокращение доли низкотехнологичных отраслей само по себе является положительным сдвигом, однако увеличение средненизкотехнологичной группы при одновременном уменьшении средневысокотехнологичной не позволяет говорить о последовательном переходе к более сложной производственной структуре.

Современные исследования промышленного развития также показывают, что технологическое обновление региона зависит не только от объёма инвестиций или приобретения нового оборудования. Важное значение имеет близость новых производств к уже накопленным технологиям и компетенциям региона. Cheng, Song и Liu показывают, что высокая плотность связанных технологий облегчает переход регионов к более сложным видам промышленной деятельности [5]. В работе Zou технологическая модернизация рассматривается как

последовательный процесс внедрения новых технологий, изменения архитектуры продукции, стандартизации, интеграции и дальнейшего распространения технологий между производствами [6].

Подобный подход согласуется и с современной промышленной политикой. В Industrial Development Report 2024 UNIDO модернизация связывается с инновациями, способностью осваивать технологии, цифровизацией и устойчивостью производственных систем, а не только с количественным увеличением промышленного выпуска [4]. Для Узбекистана эта задача закреплена и на уровне государственной стратегии: в «Узбекистан — 2030» предусмотрено увеличение объёма технологической продукции в промышленности в 2,5 раза по сравнению с 2023 годом, а также повышение доли готовой и полуготовой продукции в экспорте.

Цель настоящей статьи состоит в оценке технологической структуры обрабатывающей промышленности Кашкадарьинской области и определении направлений модернизации, которые соответствуют уже сформированной производственной базе региона.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В работе применяется структурно-диагностический анализ, направленный на выявление изменений технологической структуры обрабатывающей промышленности и их соответствия задачам модернизации.

Информационную базу составляют официальные данные Управления статистики Кашкадарьинской области за 2024–2025 годы [1]. Анализ проводится по четырём технологическим группам: высоко-, средневысоко-, средненизко- и низкотехнологичным производствам. Данные 2026 года в основное сравнение не включаются, поскольку полный годовой итог отсутствует.

Исследование включает три этапа: оценку изменений технологической структуры, их сопоставление с существующей производственной базой региона и определение перспективных направлений модернизации.

Для интерпретации результатов использованы материалы UNIDO [4], Всемирного банка [3] и современные исследования промышленного обновления [5; 6]. Особое внимание уделяется технологическим ограничениям, развитию частного сектора и инфраструктуры как факторам повышения производительности.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Таблица 1. Технологическая структура обрабатывающей промышленности Кашкадарьинской области²¹¹

Технологическая группа	2024, %	2025, %	Характер изменения
Высокотехнологичные производства	1,1	1,1	Без изменения
Средневысокотехнологичные производства	17,0	14,5	Снижение
Средненизкотехнологичные производства	26,9	31,6	Заметное увеличение
Низкотехнологичные производства	55,0	52,8	Умеренное снижение

Представленные данные показывают, что структурные изменения нельзя охарактеризовать однозначно как технологическое повышение. С одной стороны, доля низкотехнологичных производств снизилась на 2,2 процентного пункта. С другой стороны, основным получателем освободившейся доли стал не средневысокотехнологичный или высокотехнологичный сектор, а

²¹¹ Источник: составлено автором по данным Управления статистики Кашкадарьинской области.

средненизкотехнологичная группа. Следовательно, в 2025 году наблюдалось определённое изменение технологической структуры, но оно происходило преимущественно внутри нижней и средней частей технологической шкалы.

Особенно важным является сокращение средневысокотехнологичного сегмента. Именно эта группа во многих развивающихся промышленных системах может выполнять роль промежуточного звена между традиционными производствами и высокотехнологичным сектором. Если её доля уменьшается, переход от переработки сырья к более сложной продукции становится менее выраженным.

При этом производственная база региона создаёт возможности для иной траектории. В 2025 году крупными предприятиями области произведено 135,7 тыс. тонн полиэтилена, 220,6 тыс. тонн хлорида калия и 1 779,8 тыс. тонн портландцемента. Производство пряжи составило 70,1 тыс. тонн. Эти показатели характеризуют наличие химической, минеральной и текстильной базы, однако сами по себе не отражают глубину последующих стадий переработки.

Отсюда возникает принципиальное различие между расширением производства и модернизацией производственной структуры. Например, рост производства полиэтилена увеличивает промышленный выпуск, но более глубокий технологический эффект возникает тогда, когда сырьё используется внутри региона для производства инженерных пластиков, упаковки со специальными свойствами, комплектующих и иных изделий. Аналогичным образом производство пряжи формирует основу текстильной цепочки, но переход к тканям, готовой одежде, техническому текстилю и продукции с собственным дизайном позволяет переместить большую часть операций на последующие стадии создания стоимости.

Для Кашкадарьинской области технологическая модернизация поэтому должна строиться не на попытке искусственно создать полностью новые отрасли, а на технологическом продолжении существующих специализаций. Такой подход соответствует международным исследованиям, согласно которым вероятность успешного промышленного обновления повышается, если новые виды деятельности технологически связаны с уже имеющейся производственной базой.

В этом контексте можно выделить четыре направления. В химико-полимерном комплексе целесообразен переход от преимущественного производства базовых материалов к более широкому выпуску изделий и компонентов. В производстве минеральных материалов модернизация связана с повышением степени обработки и расширением номенклатуры специализированной продукции. В пищевой промышленности ключевым направлением является увеличение глубины переработки местного сельскохозяйственного сырья. В текстильном секторе технологическое повышение связано с переходом от сырьевых и промежуточных стадий к готовым изделиям и более сложным видам текстиля.

При этом модернизация требует инфраструктурных и организационных условий. Всемирный банк указывает на технологические ограничения, качество инфраструктуры, доступ к финансированию и интеграцию в международную торговлю как на факторы, определяющие способность узбекских предприятий повышать производительность. Для региональной политики это означает, что поддержка отдельных предприятий без развития поставщиков, инженерных компетенций, стандартов качества и энергетической инфраструктуры будет давать ограниченный эффект.

Таблица 2. Приоритеты технологической модернизации обрабатывающей промышленности региона²¹²

²¹² Источник: разработано автором на основе структуры производства региона и положений современных исследований промышленной модернизации.

Существующая производственная база	Основное ограничение	Направление модернизации
Полимеры и химическая продукция	Значительная доля базовых материалов	Расширение выпуска готовых полимерных изделий и компонентов
Минеральное сырьё и строительные материалы	Преобладание продукции сравнительно простой переработки	Специализированные материалы, повышение качества и глубины обработки
Текстильное производство	Существенная роль промежуточной продукции	Ткани, готовая одежда, технический текстиль, дизайн и брендинг
Пищевая промышленность	Неравномерная глубина переработки	Продукты высокой степени готовности, упаковка, стандартизация и экспорт
Металлообработка	Ограниченная номенклатура сложных изделий	Детали, узлы и комплектующие для региональных промышленных предприятий

Таким образом, задача региональной модернизации состоит не в механическом увеличении доли любой технологической группы. Более важным критерием является способность предприятий постепенно переходить к операциям, требующим более сложных технологий, квалификации, инженерной подготовки и более тесных производственных связей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ показывает, что в 2024–2025 годах технологическая структура обрабатывающей промышленности Кашкадарьинской области изменилась, однако эти изменения пока нельзя охарактеризовать как устойчивый переход к высокотехнологичной модели. Доля низкотехнологичных производств сократилась, но основное расширение пришлось на средненизкотехнологичный сегмент. Одновременно доля средневысокотехнологичных производств снизилась, а высокотехнологичный сектор остался на уровне 1,1%.

Следовательно, модернизационная политика должна быть направлена не только на обновление оборудования, но и на изменение самого содержания производства. Для региона наиболее реалистичной является стратегия последовательного технологического усложнения уже сформированных химико-полимерных, минеральных, пищевых, текстильных и металлообрабатывающих производств.

Практический приоритет состоит в развитии последующих стадий переработки, расширении локальной производственной кооперации, внедрении современных стандартов качества и формировании спроса на инженерные и технологические компетенции внутри региона. Такой подход позволяет связать модернизацию с существующей экономической базой и снизить риск создания производств, не имеющих устойчивых технологических связей с региональной промышленностью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Управление статистики Кашкадарьинской области. **Промышленное производство Кашкадарьинской области: январь–декабрь 2025 г.** — Карши, 2026.
2. Республика Узбекистан. **Стратегия «Узбекистан — 2030».** — Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан.

3. World Bank. **Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration.** — Washington, DC: World Bank, 2025.
4. UNIDO. **Industrial Development Report 2024: Turning Challenges into Sustainable Solutions.** — Vienna: United Nations Industrial Development Organization, 2024.
5. Cheng H., Song M., Liu Y. **Related technological density and regional industrial upgrading from perspective of product space theory: evidence from China** // Applied Economics. — 2024.
6. Zou T. **Technological innovation promotes industrial upgrading: An analytical framework** // Structural Change and Economic Dynamics. — 2024. — Vol. 70. — P. 150–167.
7. Sultanov D. **Kichik sanoat korxonalarida texnologik modernizatsiya: Qashqadaryo tajribasi** // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. — 2026.
8. Zakhidov N.U. **Factors for the Development of the Industrial Sector of the Economy** // Green Economy and Development. — 2023. — Vol. 1, No. 11–12.

ВОЗМОЖНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ПОТРЕБЛЕНИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ С ПОМОЩЬЮ ТАРИФОВ, ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫХ ПО ВРЕМЕНИ СУТОК

Ulug'bekov Javohir Ulug'bek

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti

NTM 2-bosqich “Iqtisodiyot” yo‘nalishi magistranti

e-mail: javohirulugbekov55@gmail.com

Аннотация. В статье исследуются возможности экономического стимулирования потребления электроэнергии с помощью тарифов, дифференцированных по времени суток, на примере провинции Онтарио. Цель работы состоит в оценке механизма снижения расходов посредством переноса нагрузки из дорогих часов в дешёвые и определении условий его применения в Узбекистане. Информационную базу составляют официальные тарифы энергетического регулятора Онтарио, вступившие в силу в 2023, 2024 и 2025 годах, тарифный лист на период до апреля 2026 года и отчёт об управлении распределительными сетями за 2024 год. Применены сравнительный анализ и расчёт по условному профилю потребления. Рассмотрен перенос 100 кВт·ч из пикового периода во внепиковый при общем месячном потреблении 1 000 кВт·ч. Расчётная экономия при соответствующих тарифах составляет 9,50, 8,20 и 10,50 канадского доллара в месяц. Полученные значения относятся исключительно к стоимости электроэнергии и не включают плату за доставку, налоги и компенсации. Общий объём потребления в сценарии не изменяется, поэтому снижение платежа не рассматривается как непосредственное энергосбережение или доказанное сокращение сетевых потерь. Для оценки применимости механизма в Узбекистане предложено учитывать почасовой учёт, доступную для переноса нагрузку и дополнительные расходы потребителя. Экономическая целесообразность возникает при достаточной разнице тарифов и технологической возможности изменения графика работы.

Ключевые слова: тарифы по времени суток, электроэнергия, перенос нагрузки, экономические стимулы, Онтарио.

Annotatsiya. Maqolada elektr energiyasi iste'molini sutka vaqtiga ko'ra tabaqalashtirilgan tariflar orqali iqtisodiy rag'batlantirish imkoniyatlari Ontario tajribasi asosida o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi iste'molning bir qismini qimmat soatlardan arzon soatlarga ko'chirish hisobiga xarajatlarni kamaytirish mexanizmini baholash va uning O'zbekiston uchun qo'llash shartlarini aniqlashdir. Axborot bazasini

Ontario energetika regulyatorining 2023, 2024 va 2025-yillarda kuchga kirgan tariflari, 2026-yil apreliga tegishli rasmiy tarif varaqasi hamda 2024-yilgi elektr tarmoqlarini boshqarish hisoboti tashkil etadi. Qiyosiy tahlil va shartli iste'mol profili bo'yicha hisoblash usullari qo'llanildi. Oyiga 1 000 kVt-soat iste'molning 100 kVt-soatini yuqori narxli davrdan past narxli davrga ko'chirish ssenariysi tekshirildi. Hisobiy tejash tegishli tariflarda oyiga 9,50, 8,20 va 10,50 Kanada dollarini tashkil etdi. Bu natijalar faqat elektr energiyasi qiymatiga tegishli bo'lib, yetkazib berish to'lovlari, soliqlar va kompensatsiyalarni qamrab olmaydi. Jami elektr iste'moli ssenariyda o'zgarmaydi. Shuning uchun to'lovning kamayishi fizik energiya tejalishi yoki tarmoq yo'qotishlarining bevosita qisqarishi sifatida talqin qilinmaydi. O'zbekistonda mazkur mexanizmni baholash uchun soatlik hisob, ko'chiriladigan yuklama va iste'molchining qo'shimcha xarajatlarini aniqlash taklif etiladi. Tariflararo farq yetarli bo'lgandagina iste'molni ko'chirish iqtisodiy manfaat beradi.

Kalit so'zlar: vaqtli tariflar, elektr energiyasi, yuklamani ko'chirish, iqtisodiy rag'bat, Ontario.

Abstract. This article investigates the economic incentives created by time of use electricity tariffs, using Ontario as an illustrative case. The objective is to evaluate how shifting demand from expensive to cheaper hours can reduce electricity expenditure and to identify conditions relevant to Uzbekistan. The evidence comprises official Ontario Energy Board tariffs effective in 2023, 2024 and 2025, a tariff notice covering the period through April 2026, and a 2024 report on distribution grid management. Comparative analysis and a hypothetical consumption profile are used. The scenario shifts 100 kWh from peak to off peak hours while maintaining total monthly consumption at 1,000 kWh. Calculated monthly savings under the respective tariff schedules are CAD 9.50, CAD 8.20 and CAD 10.50. These amounts relate only to the electricity component and exclude delivery charges, taxes and rebates. Since total electricity use remains unchanged, lower expenditure is not interpreted as direct energy conservation or demonstrated network loss reduction. The article proposes evaluating interval metering, technically flexible demand and additional consumer expenditure before applying this mechanism in Uzbekistan. Economic benefits depend on a sufficient price differential and the practical ability to change operating schedules without compromising output or service quality.

Keywords: time of use tariffs, electricity, load shifting, economic incentives, Ontario.

ВВЕДЕНИЕ

Тариф на электроэнергию влияет не только на размер платежа, но и на выбор времени работы оборудования. Если цена в часы высокой нагрузки превышает внепиковую, потребитель получает стимул перенести часть операций. Такой механизм особенно интересен для процессов, которые допускают изменение графика без снижения выпуска продукции. Цель статьи — определить размер этого стимула на основе открытых тарифов и установить ограничения его применения в условиях Узбекистана.

В отчёте Министерства энергетики США за 2024 год изменение цен во времени рассматривается как способ управления нагрузкой распределительных сетей. В качестве примера приведён пилот почасовых цен PG&E, начавшийся в ноябре 2024 года [1]. Однако почасовые рыночные цены и заранее установленные тарифные зоны представляют разные механизмы. В настоящей работе выбран более простой вариант с тремя фиксированными зонами Time-of-Use (TOU), по которому регулятор Онтарио публикует сопоставимые открытые данные [2].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Проведены документальный анализ и сценарный расчёт. Источники охватывают тарифные решения 2023–2025 годов и официальный лист с периодом действия до 30 апреля 2026 года [2; 3]. Сопоставляются тарифные срезы, вступившие в силу 1 ноября соответствующего года, а не

среднегодовые цены. Полные итоги 2026 года не используются. Выбор зарубежного примера позволяет изучить экономический механизм и не означает применения канадских тарифов в Узбекистане.

Условный потребитель расходует 1 000 кВт·ч в месяц: 300 кВт·ч в пиковые часы, 200 кВт·ч в промежуточные и 500 кВт·ч во внепиковые. После изменения графика распределение составляет 200, 200 и 600 кВт·ч. Профиль задан автором, а не получен из наблюдений за потребителем. Предполагается перенос 100 кВт·ч без изменения выпуска и общего потребления, без затрат на накопитель и без дополнительных потерь преобразования.

$$C = (E_p \times t_p + E_m \times t_m + E_v \times t_v)/100 \quad (1)$$

Здесь C — стоимость электроэнергии, канадские доллары (CAD); E_p , E_m , E_v — месячный объём по пиковому, промежуточному и внепиковому периодам, кВт·ч; t_p , t_m , t_v — соответствующие тарифы в канадских центах за кВт·ч. Деление на 100 переводит центы в доллары.

$$\Delta C = \Delta E \times (t_p - t_v)/100; \quad B = \Delta C - K \quad (2)$$

ΔE — перенесённый объём, кВт·ч; ΔC — снижение стоимости электроэнергии; K — дополнительные месячные расходы на перенос нагрузки; B — чистый экономический эффект. В основной таблице K равен нулю. Плата за доставку, налоги и компенсации исключены: тарифный лист прямо относит рассматриваемые цены к строке Electricity в счёте [3].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Таблица 1. Тарифные срезы TOU в Онтарио²¹³

Дата начала действия	Внепиковый	Промежуточный	Пиковый	Разница пикового и внепикового
01.11.2023	8,7	12,2	18,2	9,5
01.11.2024	7,6	12,2	15,8	8,2
01.11.2025*	9,8	15,7	20,3	10,5

Для выбранных тарифных срезов ценовой разрыв сначала сокращается, затем увеличивается. Поэтому стимул зависит не только от общего уровня цен, но и от разницы между зонами. При одинаковом переносимом объёме большее значение этой разницы обеспечивает большую расчётную экономию. Вывод относится к данному сравнению и не доказывает причинного изменения поведения населения или предприятий.

²¹³ Источник: Ontario Energy Board [2; 3]. Единица всех цен — канадский цент/кВт·ч. * Лист [3] подтверждает эти ставки для периода 01.11.2025–30.04.2026. В строках не представлены отдельные годовые наблюдения за фактическим потреблением.

Таблица 2. Месячный расчёт для условного профиля²¹⁴

Тарифный срез	До переноса, CAD	После переноса, CAD	Экономия, CAD	Доля экономии, %
01.11.2023	122,50	113,00	9,50	7,76
01.11.2024	109,80	101,60	8,20	7,47
01.11.2025	141,30	130,80	10,50	7,43

Например, при ставках с 1 ноября 2025 года начальная стоимость равна $(300 \times 20,3 + 200 \times 15,7 + 500 \times 9,8) / 100 = 141,30$ CAD. Изменение графика снижает её до 130,80 CAD. При этом счётчик суммарно фиксирует те же 1 000 кВт·ч. Экономический результат объясняется изменением времени покупки энергии, а не повышением технического коэффициента полезного действия оборудования.

Положительный эффект сохраняется только при дополнительных расходах ниже тарифной экономии. Если изменение графика в последнем сценарии требует условных 6 CAD в месяц, чистая выгода составит 4,50 CAD; при расходах 12 CAD она станет отрицательной и составит –1,50 CAD. Указанные суммы заданы для проверки чувствительности и не являются оценкой канадского или узбекского рынка труда. Для реального предприятия учитываются оплата смен, диспетчеризация и возможное снижение производительности.

Перенос нагрузки не равнозначен сокращению сетевых потерь. Для такого вывода необходимы измерения тока и загрузки элементов сети по часам. Снижение совпадающего с системным максимумом спроса может быть полезно сети, однако одновременное включение большого числа устройств в дешёвый период способно сформировать новый максимум. Следовательно, экономию потребителя и технический результат для сети следует проверять раздельно. Денежный расчёт в таблице 2 не измеряет эффект на уровне энергосистемы.

Для Узбекистана целесообразно рассматривать ограниченный пилот с потребителями, имеющими управляемые процессы: например, перекачку воды в накопительную ёмкость или отдельные операции с допустимым временем запуска. Это предложение, а не описание действующей программы. До запуска нужно установить местные часы высокой нагрузки, доступный переносимый объём и договорные условия. Копирование канадских ставок, часовых зон или валютных соотношений не даёт обоснованного местного тарифа.

Практическая схема оценки включает исходный почасовой профиль, расчёт платежа при альтернативном расписании и проверку дополнительных расходов. Для пилота можно заранее определить показатели: объём переноса, изменение полной суммы платежа, изменение максимальной мощности и сохранение качества услуги. Сопоставление до и после следует выполнять при сходных погодных и производственных условиях. Доступность интервального учёта должна подтверждаться у каждого участника, а не предполагаться для всех потребителей.

Ограничение исследования состоит в отсутствии измеренного отклика потребителей. По тарифной таблице нельзя оценить ценовую эластичность, долю реально гибкой нагрузки или совокупную экономию отрасли. Кроме того, выгода от переноса внутри TOU не доказывает превосходство TOU над любым другим тарифным планом. Для выбора плана нужен отдельный расчёт всех доступных вариантов по одному профилю и с учётом полного счёта. Регулятор Онтарио также связывает выбор плана с индивидуальным временем потребления [3].

²¹⁴ Источник: расчёт автора по формулам (1)–(2) и данным таблицы 1. Доля экономии рассчитана относительно исходной стоимости электроэнергии; она не характеризует сокращение полного счёта. Объём 1 000 кВт·ч и перенос 100 кВт·ч являются условиями сценария.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дифференциация тарифов создаёт измеримый стимул к переносу нагрузки, если разница цен превышает дополнительные расходы потребителя. Для условного переноса 100 кВт·ч расчётная месячная экономия составляет 8,20–10,50 CAD в рассмотренных тарифных срезах. Эти результаты не подтверждают фактическое сокращение общего энергопотребления или сетевых потерь. Для Узбекистана обоснованным следующим шагом является пилотная проверка местного почасового профиля и чистой выгоды участников. Механизм следует оценивать по сохранению выпуска, размеру полного платежа и влиянию на системный максимум.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. U.S. Department of Energy. Distribution Grid Orchestration. — 2024. https://www.energy.gov/sites/default/files/2024-12/2024-11-18%20Distribution%20Grid%20Orchestration_Clean.pdf
2. Ontario Energy Board. Historical electricity rates: Time-of-Use rates, тарифные срезы 2023–2025 гг. <https://www.oeb.ca/consumer-information-and-protection/electricity-rates/historical-electricity-rates>
3. Ontario Energy Board. New Time-of-Use, Tiered and Ultra-Low Overnight Prices. Effective November 1, 2025 to April 30, 2026. — 2025. <https://oeb.ca/sites/default/files/rpp-bill-insert-Nov2025-20251017.pdf>

О‘ЗBEKISTONDA BOJXONA TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI

Islomov Komiljon Odilovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti

komilislomov82@gmail.com

88-314-64-44

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada O‘zbekistonda bojxona tizimini raqamlashtirishning zamonaviy yo‘nalishlari, elektron bojxona xizmatlarini rivojlantirish, “Yagona darcha” tamoyilini kengaytirish, sun‘iy intellekt va avtomatlashtirilgan risklarni boshqarish texnologiyalaridan foydalanish masalalari yoritilgan. Shuningdek, bojxona ma‘murchiligini takomillashtirish, tashqi savdo ishtirokchilari uchun qulay shart-sharoitlar yaratish hamda bojxona rasmiylashtiruvi jarayonlarini tezlashtirishda raqamli texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari raqamlashtirish bojxona nazoratining samaradorligi va shaffofligini oshirish bilan birga, inson omilini kamaytirish hamda zamonaviy “Intellectual bojxona” tizimini shakllantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: bojxona tizimi, raqamlashtirish, elektron bojxona, “Yagona darcha”, sun‘iy intellekt, risklarni boshqarish, avtomatlashtirish, bojxona ma‘murchiligi, tashqi savdo, Intellectual bojxona.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются современные направления цифровизации таможенной системы Узбекистана, развитие электронных таможенных услуг, расширение принципа «Единого окна», а также применение искусственного интеллекта и автоматизированных технологий управления рисками. Анализируется значение цифровых технологий в совершенствовании таможенного администрирования, создании благоприятных условий для участников внешнеэкономической деятельности и ускорении процессов таможенного оформления. Результаты исследования показывают, что цифровизация способствует повышению эффективности и прозрачности таможенного контроля, снижению человеческого фактора и формированию современной системы «Интеллектуальной таможни».

Ключевые слова: таможенная система, цифровизация, электронная таможня, «Единое окно», искусственный интеллект, управление рисками, автоматизация, таможенное администрирование, внешняя торговля, Интеллектуальная таможня.

ABSTRACT. This article examines modern directions of digitalization of the customs system in Uzbekistan, the development of electronic customs services, the expansion of the “Single Window” principle, and the use of artificial intelligence and automated risk management technologies. The study analyzes the role of digital technologies in improving customs administration, creating favorable conditions for foreign trade participants, and accelerating customs clearance procedures. The findings show that digitalization contributes to increasing the efficiency and transparency of customs control, reducing the human factor, and developing a modern “Intelligent Customs” system.

Keywords: customs system, digitalization, e-customs, “Single Window”, artificial intelligence, risk management, automation, customs administration, foreign trade, Intelligent Customs.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bojxona tizimini modernizatsiya qilish va tashqi savdo jarayonlarini soddalashtirishni talab etib kelmoqda. Zamonaviy bojxona tizimida nafaqat tovarlar harakatini nazorat qilish, balki tadbirkorlar uchun qulay shart-sharoit yaratish, bojxona to‘lovlarini samarali boshqarish, iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash va tashqi savdo jarayonlarini tezlashtirish vazifalarini ham bajarishi lozim.

O‘zbekistonda bojxona ma‘murchiligini raqamlashtirish so‘nggi yillarda muhim yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda. 2026-yil 27-avgustdagi PF-174-son Farmon bilan “Yangi O‘zbekiston bojxonasi — 2030” strategiyasi tasdiqlanib, bojxona organlarini “Intellectual bojxona” tizimiga bosqichma-bosqich o‘tkazish vazifalari belgilangan. Strategiyada sun‘iy intellekt va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, inson omilisiz bojxona rasmiylashtiruvini kengaytirish hamda rasmiylashtirish vaqtini qisqartirish maqsadlari belgilandi.

Shu maqsadda O‘zbekistonda bojxona tizimini raqamlashtirishning zamonaviy yo‘nalishlarini o‘rganish va uning tashqi savdo samaradorligiga ta‘sirini aniqlashdan iborat hisoblanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Quyida biz O‘zbekiston Respublikasining bojxona sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari, Bojxona qo‘mitasi va davlat tashkilotlarining rasmiy ma‘lumotlari, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning bojxona tizimiga oid materiallaridan foydalanilamiz.

Maqola tizimli, qiyosiy va statistik tahlil, shuningdek, huquqiy hujjatlarni kontent-tahlil qilish usullaridan foydalanildi. 2026-yilda bojxona sohasida amalga oshirilgan raqamlashtirish va soddalashtirish choralari alohida o‘rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘rganish natijalarida O‘zbekistonda bojxona tizimi an‘anaviy nazorat modelidan raqamli va intellektual boshqaruv modeliga o‘tib borayotganini ko‘rsatadi.

1-jadval. 2026-yilda bojxona tizimini raqamlashtirishning asosiy yo‘nalishlari

№	Yo‘nalish	Asosiy mazmuni
1	Intellectual bojxona	Sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalarni joriy etish
2	Avtomatlashtirish	Inson omilisiz rasmiylashtirishni kengaytirish
3	“Yagona darcha”	Davlat organlari bilan elektron ma‘lumot almashinuvi
4	Elektron deklaratsiya	Deklaratsiyalarni raqamli shaklda rasmiylashtirish
5	Risklarni boshqarish	Xavf darajasiga qarab bojxona nazoratini amalga oshirish

2026-yilgi yangi strategiyaning muhim maqsadlaridan biri 2030-yilgacha inson omilisiz bojxona rasmiylashtiruvini ulushini 60 foizga yetkazish hisoblanadi. Shuningdek, bojxona rasmiylashtiruvini vaqtini ikki barobarga qisqartirish koʻzda tutilmoqda.

Bojxona xizmatlarini raqamlashtirishning yana bir muhim yoʻnalishi — “Yagona darcha” tizimini rivojlantirish hisoblanadi. 2026-yilda ayrim tovarlarni erkin muomalaga chiqarishda vakolatli davlat organlarining elektron tasdiqini “Yagona darcha” orqali olish mexanizmi joriy qilingan. Bu hujjat aylanishini qisqartirish va tashqi savdo ishtirokchilari uchun qulaylik yaratishga xizmat qilib kelmoqda.

Shuningdek, yoʻlovchi bojxona deklaratsiyasini mobil ilova orqali elektron shaklda shakllantirish imkoniyati yaratildi. Mazkur yangilik bojxona xizmatlaridan foydalanishda fuqarolar uchun qoʻshimcha qulaylik yaratib kelmoqda. Bojxona tizimida sunʼiy intellektdan foydalanish ham istiqbolli yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. AI yordamida katta hajmdagi tashqi savdo maʼlumotlarini tahlil qilish, xavfli operatsiyalarni aniqlash va bojxona nazoratini risklarga yoʻnaltirish imkoniyati kengaytiradi.

2-jadval. Raqamlashtirishning kutilayotgan natijalari

Yoʻnalish	Kutilayotgan natija
Elektron xizmatlar	Vaqt va xarajatlarni kamaytirish
AI texnologiyalari	Risklarni tezroq aniqlash
Avtomatik rasmiylashtirish	Inson omilini kamaytirish
“Yagona darcha”	Idoralararo maʼlumot almashinuvini tezlashtirish
Elektron deklaratsiya	Hujjat aylanishini soddalashtirish

Shu bilan birga, bojxona tizimini toʻliq raqamlashtirish jarayonida kiberxavfsizlik, maʼlumotlarni himoya qilish, axborot tizimlarining uzluksiz ishlashi va xodimlarning raqamli kompetensiyasini oshirish masalalariga alohida eʼtibor qaratish lozimdir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Oʻzbekistonda bojxona tizimini raqamlashtirish jarayoni yangi bosqichga kirganini koʻrsatmoqda. “Yangi Oʻzbekiston bojxonasi — 2030” strategiyasida “Intellektual bojxona” tizimini shakllantirish, sunʼiy intellektdan foydalanish va inson omilisiz rasmiylashtirishni kengaytirish boʻyicha aniq maqsadlar belgilangan.

Elektron deklaratsiya, “Yagona darcha”, avtomatik rasmiylashtirish va risklarni boshqarish kabi mexanizmlar bojxona xizmatlarini tezkor va qulay qilishga xizmat qilmoqda. Kelgusida bojxona tizimining samaradorligini oshirish uchun sunʼiy intellekt, katta maʼlumotlar va avtomatlashtirilgan risk-tahlil tizimlarini rivojlantirish, shu bilan birga kiberxavfsizlik va maʼlumotlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 27-avgustdagi PF-174-son Farmoni. “Yangi Oʻzbekiston bojxonasi — 2030” strategiyasi.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 17-dekabrdagi PF-250-son Farmoni.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 24-iyundagi 324-son qarori.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Bojxona sohasidagi elektron xizmatlar boʻyicha rasmiy maʼlumotlar, 2026.
5. World Customs Organization. Customs digitalization and modernization materials.
6. World Trade Organization. Trade Facilitation and Customs Administration materials.

KICHIK KORXONALARDA BUXGALTERIYA AUTSORSINGINING IQTISODIY MAQSADGA MUVOFIQLIGINI BAHOLASH MEZONLARI

Nurmatov Boburmirzo Abdiraufovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
2-bosqich „Iqtisodiyot“ yo‘nalishi magistranti
e-mail: boburmironurmatov218@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada kichik korxonalarda buxgalteriya hisobini autsorsing asosida tashkil etishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi ko‘rib chiqiladi. Bunda tashqi xizmat narxini shtatdagi buxgalter xarajatlari bilan oddiy taqqoslash yetarli emasligi asoslanadi. Xizmat hajmi, qo‘shimcha to‘lovlar, hujjatlar soni, axborot almashinuvi va xizmat uzluksizligi qarorga ta’sir qiluvchi asosiy mezonlar sifatida ajratiladi. Shartli hisobda 3,99 mln so‘mlik xizmat paketiga muvofiqlashtirish xarajatlari qo‘shilganda tashqi xizmatning oylik qiymati 4,49 mln so‘mni, qo‘shimcha ishlar mavjud bo‘lganda esa 5,49 mln so‘mni tashkil etishi ko‘rsatiladi. Natijalar autsorsingni tanlashda xizmatning haqiqiy qamrovi va boshqaruv shartlarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya autsorsingi, kichik korxona, xarajatlar, xizmat hajmi, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматривается экономическая целесообразность бухгалтерского аутсорсинга для малых предприятий. Показано, что сравнение только цены внешнего обслуживания и затрат на штатного бухгалтера не позволяет принять обоснованное решение. В качестве основных критериев выделены объём услуг, дополнительные платежи, документооборот, информационный обмен и непрерывность обслуживания. В условном примере стоимость внешнего обслуживания составляет 4,49 млн сумов в месяц, а при возникновении дополнительных работ увеличивается до 5,49 млн сумов. Сделан вывод о необходимости оценки полной стоимости и фактического содержания услуги до заключения договора.

Ключевые слова: бухгалтерский аутсорсинг, малое предприятие, затраты, объём услуг, экономическая целесообразность.

Abstract. The article examines the economic feasibility of accounting outsourcing for small enterprises. It argues that comparing only the price of an outsourcing package with the cost of an in-house accountant is insufficient. Service scope, additional charges, document volume, information access and continuity of service are considered key decision criteria. In the illustrative example, the monthly external service cost reaches UZS 4.49 million and increases to UZS 5.49 million when additional work is required. The findings emphasize the need to assess total cost and actual service coverage before choosing an outsourcing arrangement.

Keywords: accounting outsourcing, small enterprise, costs, service scope, economic feasibility.

Kirish. Kichik korxonalarda buxgalteriya hisobini tashkil etish boshqaruvning muhim masalalaridan biri hisoblanadi. Korxona bu vazifani shtatdagi mutaxassis yordamida bajarishi yoki tashqi xizmat ko‘rsatuvchiga topshirishi mumkin. Har ikki variantning o‘ziga xos afzallik va cheklovlari mavjud. Shu sababli qarorni faqat “qaysi variant arzonroq?” degan savol asosida qabul qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Autsorsing xizmatlarining rivojlanishi korxonalarga ayrim yordamchi vazifalarni ixtisoslashgan tashkilotlarga topshirish imkonini bermoqda. Sh. Shodmonov autsorsingni korxona funksiyalarini tashqi ijrochi bilan hamkorlik asosida tashkil etish shakli sifatida talqin qiladi [1]. Sh. Karimov esa buxgalteriya jarayonlarini autsorsing asosida tashkil etishda avtomatlashtirish, axborot xavfsizligi va xarajatlarni optimallashtirish masalalariga e’tibor qaratadi [2].

Shuni ta’kidlash joizki, kichik korxonada autsorsingdan foydalanishning iqtisodiy samarasi korxonaning faoliyat hajmi, hujjatlar soni, xodimlar soni, soliq rejimi va boshqaruv ehtiyojlariga bog‘liq. Bir korxona uchun qulay bo‘lgan xizmat paketi boshqa korxona uchun yetarli bo‘lmashligi mumkin. Shu sababli autsorsingni tanlashdan oldin xizmat tarkibi va ichki xarajatlarni bir xil sharoitlarda taqqoslash

zarur. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi kichik korxona uchun buxgalteriya outsorsingini baholashda foydalanish mumkin bo'lgan amaliy mezonlarni aniqlash hamda tashqi xizmatning haqiqiy qiymati qanday shakllanishini ko'rsatishdan iborat.

Materiallar va usullar. Tadqiqotda O'zbekistonda outsorsing va buxgalteriya xizmatlariga oid mahalliy ilmiy ishlar, shuningdek, buxgalteriya xizmatlarini taklif etuvchi ayrim provayderlarning ochiq ma'lumotlari o'rganildi [1–4]. Mazkur narxlar avvalgi yillarga tegishli tarif sifatida talqin qilinmaydi.

Xizmatni ichki yoki tashqi shaklda tashkil etishni baholashda 2023-yilda e'lon qilingan *The Sourcing Playbook* dagi to'liq xarajat asosida taqqoslash yondashuvidan ham foydalanildi [5]. Ushbu manba xorijiy davlat xaridlari uchun ishlab chiqilgan bo'lsa-da, uning xizmatning to'liq qiymatini aniqlash tamoyili kichik korxona darajasidagi tahlil uchun ham uslubiy ahamiyatga ega.

Tahlilda avvalo korxona bajarilishi lozim bo'lgan buxgalteriya vazifalarini aniqlaydi. Keyin shtatdagi mutaxassisga tegishli xarajatlar bilan tashqi xizmatning jami qiymati taqqoslanadi. Bunda dasturiy ta'minot, qo'shimcha xizmatlar, ichki muvofiqlashtirish, nazorat va zarur hollarda yangi xizmat ko'rsatuvchiga o'tish bilan bog'liq xarajatlar ham e'tiborga olinadi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi aniq bir korxona uchun qaror qabul qilishdan oldin qaysi omillarni tekshirish zarurligini ko'rsatishdir.

Natijalar va muhokama. Ochiq tariflarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, bir xil nomdagi "buxgalteriya xizmati" amalda turli hajmdagi ishlarni qamrab olishi mumkin. Masalan, Buxuslugi.uz saytida "Малый бизнес" paketi oyiga 3,99 mln so'm deb ko'rsatilgan bo'lib, unda 50 tagacha bank operatsiyasi, 50 tagacha hujjat, 10 tagacha xodim va 5 soatgacha maslahat nazarda tutilgan [3]. ATB Accounting xizmatlarida esa boshlang'ich narx 4 mln so'mdan boshlanishi ko'rsatilgan, yakuniy xizmat hajmi va qiymati esa individual ravishda aniqlanadi [4]. Demak, ikki xizmat taklifining narxi bir-biriga yaqin bo'lishi ularning mazmuni ham tengligini anglatmaydi. Kichik korxona dastlab bir oyda qancha hujjat rasmiylashtirilishi, nechta bank operatsiyasi bajarilishi, nechta xodim uchun ish haqi hisoblanishi va qanday hisobotlar topshirilishini aniqlab olishi kerak.

Bundan tashqari, rahbariyat uchun ichki boshqaruv ma'lumotlarini tayyorlash, eski hujjatlarni tiklash, qo'shimcha maslahat berish yoki soliq tekshiruviga tayyorgarlik ko'rish kabi vazifalar asosiy paket tarkibiga kirmasligi mumkin. Bunday vaziyatda xizmatning boshlang'ich narxi real oylik xarajadni to'liq aks ettirmaydi.

Buxgalteriya outsorsingini baholashda quyidagi mezonlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. (1-jadval)

1-jadval. Buxgalteriya outsorsingini tanlashda baholash mezonlarining o'zaro bog'liqligi²¹⁵

Mezon	Tekshiriladigan holat	Amaliy ahamiyati
Xizmat hajmi	Hujjatlar, operatsiyalar va xodimlar soni	Paketdan tashqari xarajatlarni aniqlashga yordam beradi
Jami xarajat	Paket narxi va qo'shimcha to'lovlar	Variantlarni bir xil asosda taqqoslash imkonini beradi
Xizmat muddati	Javob berish va hisobot topshirish muddati	Kechikish xavfini baholaydi
Axborotga kirish	Hisob bazasi va hujjatlarga kirish tartibi	Korxonaning nazoratini saqlab qoladi
Xizmat uzluksizligi	Zaxira ijrochi va topshirish tartibi	Provayderga ortiqcha bog'lanishni kamaytiradi

Autsorsingning iqtisodiy tomonini sodda shartli misolda ko'rib chiqish mumkin. Agar korxona 3,99 mln so'mlik xizmat paketini tanlasa va tashqi buxgalter bilan hujjatlar almashish, nazorat hamda

²¹⁵ Manba: muallif tomonidan [1; 2; 5] dagi yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan.

ichki muvofiqlashtirish uchun oyiga shartli ravishda 0,50 mln so'm sarflasa, tashqi xizmatning jami qiymati 4,49 mln so'mga teng bo'ladi. Bunday holatda aynan bir xil hajmdagi buxgalteriya ishlarini korxona ichida bajarish qiymati 4,49 mln so'mdan yuqori bo'lsa, tashqi xizmat xarajat nuqtai nazaridan afzal bo'lishi mumkin. Biroq bu yerda 0,50 mln so'mlik muvofiqlashtirish xarajati qaror mexanizmini ko'rsatish uchun qabul qilingan shartli farazdir.

Agar korxonada ish hajmi ortib, paketdan tashqari xizmatlar uchun yana 1 mln so'm talab qilinsa, tashqi xizmatning oylik qiymati 5,49 mln so'mga yetadi. Masalan, ichki buxgalteriya xarajati shartli ravishda 5 mln so'm bo'lgan vaziyatda birinchi holatda tashqi xizmat 0,51 mln so'm arzonroq, ikkinchi holatda esa 0,49 mln so'm qimmatroq bo'lib qoladi.

Bu oddiy misol muhim bir holatni ko'rsatadi: **outsorsing to'g'risidagi qaror paketning reklama narxiga emas, xizmatning yakuniy qiymatiga bog'liq.** Ish hajmining ozgina o'zgarishi ham iqtisodiy natijani teskarisiga o'zgartirishi mumkin.

Shu bilan birga, narx masalaning faqat bir tomonidir. Buxgalteriya hisobida korxona o'z ma'lumotlariga doimiy kirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Shartnomada hisob bazasidan foydalanish tartibi, dastlabki hujjatlarni topshirish shakli, hisobotlar nusxasini olish va xizmat tugatilganidan keyin ma'lumotlarning korxonaga qaytarilishi aniq belgilanishi maqsadga muvofiq.

Yana bir muhim masala toxtalib o'tishimiz kerak, javobgarlikni to'g'ri taqsimlash. Mijoz korxona hujjatlarni kech topshirgani sababli yuzaga kelgan kechikish bilan xizmat ko'rsatuvchining o'z vaqtida ish bajarmagan holati bir xil baholanmasligi kerak. Bunday vaziyatlarning shartnomada oldindan ko'rsatilishi tomonlar o'rtasidagi noaniqlikni kamaytiradi.

Tadqiqotning ayrim cheklovlari ham mavjud. Tahlilda faqat ikki provayderning ochiq takliflaridan foydalanildi. Haqiqiy korxonalarning ish haqi xarajatlari, tuzilgan tijorat shartnomalari va xizmatlardan foydalanish natijalari kuzatilmagan. Shu bois mazkur maqoladagi hisoblar asosida buxgalteriya outsorsingi O'zbekistonda ma'lum foizga arzon yoki qimmat degan umumiy xulosa chiqarish mumkin emas.

Amaliy jihatdan eng to'g'ri yo'l korxona bir oy yoki bir chorak davomida bajariladigan buxgalteriya ishlarining aniq ro'yxatini shakllantirishi, ichki variant bo'yicha jami xarajatlarni hisoblab chiqishi va kamida bir nechta tashqi xizmat takliflarini aynan shu vazifalar asosida taqqoslashi hisoblanadi.

Xulosa. Buxgalteriya outsorsingidan foydalanish kichik korxona uchun xarajatlarni kamaytirish va ixtisoslashgan mutaxassis xizmatidan foydalanish imkonini berishi mumkin. Biroq bu imkoniyat har bir korxonada avtomatik tarzda yuzaga kelmaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

- buxgalteriya outsorsingini baholashda faqat xizmat paketining narxiga tayanish yetarli emas;
- ichki va tashqi variantlar bir xil hajmdagi vazifalar asosida taqqoslanishi lozim;
- paketdan tashqari xizmatlar, muvofiqlashtirish, nazorat va o'tish xarajatlari jami qiymat tarkibiga kiritilishi kerak;
- hujjatlar, hisob bazasi va hisobotlarga korxonaning doimiy kirish imkoniyati shartnomada aniq belgilanishi zarur;
- xizmat hajmining o'zgarishi outsorsingning iqtisodiy afzalligini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin;
- yakuniy qaror korxonaning real ish hajmi va yozma tijorat taklifi asosida qabul qilinishi maqsadga muvofiq.

Qisqa xulosa qilib aytadigan bo'lsak, buxgalteriya outsorsingining iqtisodiy samaradorligi tayyor universal ko'rsatkich bilan emas, har bir korxonaning ish hajmi, xarajatlari va xizmat talablarini alohida baholash orqali aniqlanishi kerak.

1. Shodmonov Sh.D. Outsourcing xizmatlari va uning nazariy asoslari // *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*. — 2024. — 2(7). — B. 167–172. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss7-pp167-172>
2. Karimov Sh.A. Raqamli iqtisodiyotga o'tish davrida buxgalteriya hisobini outsourcing asosida tashkil etish // *Raqamli iqtisodiyot*. — 2025. <https://slib.uz/article/38110>
3. Buxuslugi.uz. Тарифы. <https://buxuslugi.uz/pricing/>
4. ATB Accounting Consult. Buxgalteriya outsourcingi bo'yicha ochiq taklif. <https://atb-accounting.uz/uz> (murojaat: 13.09.2026).
5. Cabinet Office. *The Sourcing Playbook*. — June 2023. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64901fcc5f7bb700127fac5e/Sourcing_Playbook_Final.pdf

QASHQADARYO VILOYATIDA SANOAT DIVERSIFIKATSIYASI ASOSIDA QO'SHILGAN QIYMATNI OSHIRISH STRATEGIK YO'NALISHLARI

Jabborov Javlon Toshtemir o'g'li

Iqtidosiyot va pedagogika Universiteti

NTM 2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: javlon4455@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida sanoat diversifikatsiyasi orqali qo'shilgan qiymatni oshirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot 2024–2025-yillardagi rasmiy statistika va 2026-yil yanvar–iyun operativ ma'lumotlariga asoslanadi. Qiyosiy tahlil, qiymat zanjiri yondashuvi va shartli tarkibiy ssenariy qo'llanildi. Natijalar oziq-ovqatni chuqur qayta ishlash, to'qimachilikda tayyor mahsulot ulushini oshirish, kimyo-polimer va mineral xomashyoni chuqur qayta ishlash hamda kichik biznesni yirik korxonalar ta'minot zanjiriga integratsiya qilish ustuvor ekanini ko'rsatadi. 5 foiz punktlilik shartli tarkibiy siljish 2025-yil ishlab chiqarish hajmida 1 961,8 mlrd so'mlik ishlab chiqarishni yuqoriroq texnologik segmentga yo'naltirish miqyosiga teng bo'lib, bu qo'shilgan qiymat prognozi emas.

Kalit so'zlar: sanoat diversifikatsiyasi, qo'shilgan qiymat, qiymat zanjiri, texnologik tarkib, Qashqadaryo viloyati.

Аннотация. В статье рассматриваются направления увеличения добавленной стоимости за счёт диверсификации промышленности Кашкадарьинской области. Исследование основано на официальной статистике за 2024–2025 годы и оперативных данных за январь–июнь 2026 года. Применены сравнительный анализ, подход цепочек создания стоимости и условный структурный сценарий. В качестве приоритетов выделены глубокая переработка продовольственного сырья, расширение выпуска готовой текстильной продукции, развитие химико-полимерных и минеральных производственных цепочек и интеграция малого бизнеса в поставки крупных предприятий. Условный сдвиг на 5 процентных пунктов соответствует 1 961,8 млрд сумов выпуска в масштабе 2025 года и не является прогнозом прироста добавленной стоимости.

Ключевые слова: промышленная диверсификация, добавленная стоимость, цепочка создания стоимости, технологическая структура, Кашкадарьинская область.

Abstract. The article examines ways to increase value added through industrial diversification in Kashkadarya region. The study uses official statistics for 2024–2025 and operational data for January–June 2026, applying comparative analysis, a value-chain approach and a conditional structural scenario.

The main priorities are deeper food processing, expansion of finished textile production, development of chemical, polymer and mineral value chains, and stronger integration of small firms into large-enterprise supply chains. A conditional five-percentage-point structural shift corresponds to UZS 1,961.8 billion of output at the 2025 production scale and should not be interpreted as a forecast of additional value added.

Keywords: industrial diversification, value added, value chain, technological structure, Kashkadarya region.

KIRISH

Qashqadaryo viloyati sanoatini rivojlantirishda asosiy masala ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilangina cheklanmaydi. Xomashyo yoki yarim tayyor mahsulotni hududdan tashqariga chiqarish o'rniga, keyingi qayta ishlash bosqichlarini viloyatning o'zida shakllantirish qo'shilgan qiymat, bandlik va mahalliy yetkazib beruvchilar daromadini oshirish imkonini beradi. Shu sababli diversifikatsiya yangi tarmoqlarni tasodifiy ko'paytirish emas, balki mavjud ishlab chiqarish bazasiga yaqin va bozor talabiga ega bo'lgan yangi mahsulot hamda jarayonlarni o'zlashtirish sifatida qaraladi.

UNIDOning diversifikatsiya bo'yicha 2024-yilgi uslubiy materialida strategiyani ishlab chiqishdan oldin mavjud ishlab chiqarish va eksport savatini, uning dinamikasi hamda mavjud qobiliyatlarni tahlil qilish zarurligi ta'kidlanadi [5]. Zamonaviy "bog'liq diversifikatsiya" yondashuvi ham yangi faoliyat mavjud ko'nikma va texnologiyalarga yaqin bo'lsa, uni o'zlashtirish ehtimoli yuqoriroq bo'lishini ko'rsatadi [6]. O'zbekiston bo'yicha ADB tadqiqoti iqtisodiyotda energiya talabchan, resursga tayangan va pastroq qo'shilgan qiymatli segmentlar ulushi yuqori ekanini qayd etib, xususiy sektor va yashil transformatsiyani muhim yo'nalish sifatida ko'rsatadi [7].

Maqolaning maqsadi Qashqadaryo viloyatining 2024–2025-yillardagi sanoat tarkibi va 2026-yilning mavjud operativ ko'rsatkichlari asosida qo'shilgan qiymatni oshirishga xizmat qiladigan strategik diversifikatsiya yo'nalishlarini aniqlashdir. Tadqiqot savoli: hududda allaqachon mavjud sanoat qobiliyatlaridan kelib chiqib, qaysi qiymat zanjirlarini chuqurlashtirish eng asosli yo'nalish hisoblanadi va bunday tarkibiy siljishning miqyosini qanday sodda ko'rsatkichlar bilan nazorat qilish mumkin?

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2025-yil yalpi hududiy mahsulot bo'yicha yillik relizi [1], 2025 va 2024-yillar sanoat relizlari [2; 3], shuningdek 2026-yil yanvar–iyun uchun e'lon qilingan operativ ko'rsatkichlar [4] ishlatildi. 2026-yil ma'lumotlari to'liq yil natijasi emas va faqat joriy dinamikani tekshirish uchun keltiriladi. Tarmoq bo'yicha korxona darajasidagi qo'shilgan qiymat koeffitsiyentlari ochiq manbalarda yetarli emasligi sababli maqola sababiy yoki aniq prognoz modelini qurmaydi.

Usul uch bosqichdan iborat. Avval sanoat yalpi qo'shilgan qiymati, ishlab chiqarish hajmi, ishlab chiqaradigan sanoat va texnologik guruhlar ulushi qiyoslanadi. Keyin hududda mavjud yirik mahsulotlar va korxona turlari qiymat zanjiri nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Yakunda diversifikatsiya miqyosini ko'rsatish uchun shartli ssenariy tuziladi: ishlab chiqaradigan sanoatning 5 foiz punktini quyi texnologiyali segmentdan o'rta-yuqori texnologiyali segmentga o'tkazish hajmi hisoblanadi.

$$Q_s = Q_m \times \Delta s = 39\,236,4 \times 0,05 = 1\,961,8 \text{ mlrd so'm} \quad (1)$$

Bu yerda Q_s — shartli tarkibiy siljishga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish hajmi, mlrd so'm; Q_m — 2025-yildagi ishlab chiqaradigan sanoat hajmi, 39 236,4 mlrd so'm; Δs — 5 foiz punkt yoki 0,05. Hisob qo'shimcha mahsulot yoki qo'shilgan qiymat prognozi emas. U faqat tarkibiy siyosat miqyosini ko'rsatadi; haqiqiy iqtisodiy samara tarmoqning qo'shilgan qiymat koeffitsiyenti, investitsiya xarajati, bozor talabi va unumdorlikka bog'liq.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1-jadval. Qashqadaryo sanoatining diversifikatsiya uchun boshlang'ich ko'rsatkichlari²¹⁶

Ko'rsatkich	2024	2025	O'zgarish
Sanoat yalpi qo'shilgan qiymati, mlrd so'm	14 491,8	16 843,3	107,2% real o'sish
Sanoatning tarmoqlar YAQQdagi ulushi, %	17,8	17,7	-0,1 f.p.
Ishlab chiqaradigan sanoat ulushi, %	81,2	82,1	+0,9 f.p.
Yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, %	1,1	1,1	o'zgarmagan
O'rta-yuqori texnologiyali, %	17,0	14,5	-2,5 f.p.
O'rta-quyi texnologiyali, %	26,9	31,6	+4,7 f.p.
Quyi texnologiyali, %	55,0	52,8	-2,2 f.p.
Kichik biznesning sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi, %	35,8	41,2	+5,4 f.p.

Jadval sanoatning real o'sishi bilan birga tarkibiy muammo ham saqlanayotganini ko'rsatadi. 2025-yilda sanoat yalpi qo'shilgan qiymati 16 843,3 mlrd so'mga yetgan va real o'sish 7,2% bo'lgan [1]. Biroq sanoatning tarmoqlar yalpi qo'shilgan qiymatidagi ulushi 17,8% dan 17,7% ga biroz kamaygan. Ishlab chiqaradigan sanoatning jami sanoat mahsulotidagi ulushi 82,1% ga ko'tarilgan bo'lsa ham, uning ichida yuqori texnologiyali faoliyat atigi 1,1% ni tashkil etadi. Demak, keyingi bosqichda maqsad faqat ishlab chiqaradigan sanoat ulushini oshirish emas, balki uning ichki texnologik va mahsulot tarkibini yuqoriroq qiymat tomon o'zgartirish bo'lishi kerak.

2025-yilgi ishlab chiqarish tarkibi mavjud qobiliyatlar bo'yicha aniq yo'nalishlarni ko'rsatadi. Oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari ishlab chiqaradigan sanoatning 21,9% ini tashkil etgan. Kimyo mahsulotlari, rezina va plastmassa buyumlari ulushi 9,3% bo'lib, ushbu guruhning fizik hajm indeksi 73,5% ni tashkil qilgan [2]. Yirik korxonalarda 70,1 ming tonna ip kalava, 220,6 ming tonna kaliy xlorid, 135,7 ming tonna polietilen, 494,7 ming tonna dizel yoqilg'isi va 1 779,8 ming tonna portlandsement ishlab chiqarilgan [2]. Bu ko'rsatkichlar hududda tayyor mahsulotning keyingi bosqichlarini rivojlantirish uchun turli xomashyo va ishlab chiqarish bazasi mavjudligini ko'rsatadi, ammo ular avtomatik ravishda yangi loyiha rentabelligini isbotlamaydi.

2-jadval. Qo'shilgan qiymatni oshirish uchun bog'liq diversifikatsiya yo'nalishlari²¹⁷

Yo'nalish	Mavjud baza	Strategik harakat	Monitoring ko'rsatkichi
Agro-oziq-ovqatni chuqur qayta ishlash	Oziq-ovqat, ichimlik va tamaki – ishlab chiqaradigan sanoatning 21,9%	Saralash, sovitish, qadoqlash, tayyor oziq-ovqat va ingredientlar zanjirini kengaytirish	Tayyor mahsulot ulushi; YAQQ/ishlab chiqarish nisbati
To'qimachilikni tayyor mahsulotgacha kengaytirish	2025-yilda 70,1 ming t ip kalava; 171 ta to'qimachilik va 250 ta kiyim korxonasi	Ipdan mato, bo'yoq-pardoz, tayyor kiyim va texnik tekstilga bog'liq investitsiyalarni ustuvorlashtirish	Tayyor tekstil ulushi; eksportning qayta ishlash bosqichi
Kimyo-polimer va o'g'it zanjiri	220,6 ming t kaliy xlorid; 135,7 ming t	Mahalliy polimer buyumlari, qadoqlash, komponentlar va	O'rta-yuqori texnologiyali

²¹⁶ Manba: muallif tomonidan Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tuzildi [1–3]. Texnologik guruhlar ulushi ishlab chiqaradigan sanoat tarkibiga tegishli.

²¹⁷ Manba: muallif taklifi; mavjud baza bo'yicha rasmiy 2025-yil sanoat statistikasi [2]. Jadvaldagi strategik harakatlar amaldagi davlat dasturi yoki tasdiqlangan loyiha emas.

	polietilen; kimyo-rezina-plastmassa ulushi 9,3%	yuqoriroq qayta ishlangan o'g'it mahsulotlarini rivojlantirish	ulush; yakuniy mahsulot hajmi
Mineral va metallga tayangan sanoat kooperatsiyasi	1 779,8 ming t sement; 580 ta nometal mineral va 288 ta tayyor metall buyum korxonasi	Qurilish komponentlari, prefabrik tizimlar, metall detallar, ta'mirlash va ishlab chiqarish servislarini bog'lash	Mahalliy xarid ulushi; yetkazib beruvchilar soni; o'rta texnologik ulush

Takliflarning mantiqi "bog'liq diversifikatsiya"ga asoslanadi: yangi faoliyat butunlay begona texnologiyadan boshlanmaydi, balki mavjud resurs, kadr, uskuna va yetkazib beruvchilarning bir qismini ishlata oladi. Masalan, ip kalavadan tayyor kiyim yoki texnik tekstilga o'tish, polietilendan yakuniy plastmassa buyumlarini ko'paytirish, sement va metall buyumlar bazasida tayyor qurilish komponentlarini rivojlantirish hududdagi mavjud ishlab chiqarish bilan yaqin bog'langan. Bunday tanlov yangi tarmoqni noldan yaratish xarajatini kamaytirishi mumkin, lekin loyiha tanlashda talab, logistika, energiya va sertifikatlash xarajatlari alohida hisoblanishi zarur.

Formula (1) bo'yicha 5 foiz punktik shartli siljish 1 961,8 mlrd so'mlik ishlab chiqarish hajmiga teng. Agar quyi texnologiyali ulush 52,8% dan 47,8% ga pasayib, o'rta-yuqori texnologiyali ulush 14,5% dan 19,5% ga ko'tarilishi nazarda tutilsa, bu ssenariy siyosat ko'lamini ko'rsatadi. Lekin 1 961,8 mlrd so'mni "yangi qo'shilgan qiymat" deb talqin qilish noto'g'ri: ayrim ishlab chiqarishlar yuqori oraliq iste'molga ega bo'lishi mumkin. Amaliy baholashda har bir yo'nalish bo'yicha yalpi mahsulotdan oraliq iste'mol chiqarilib, haqiqiy qo'shilgan qiymat aniqlanishi kerak.

Kichik biznesning jami sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 2024-yildagi 35,8% dan 2025-yilda 41,2% gacha oshgani strategiyaning ikkinchi tayanchini ko'rsatadi [2]. Diversifikatsiya faqat yirik investitsiya loyihalari orqali emas, balki mahalliy yetkazib beruvchilarni yirik korxonalar talabiga moslashtirish orqali ham amalga oshirilishi mumkin. Bunda standart va sertifikatlash, sinov laboratoriyalari, buyurtmalarni raqamli ko'rish imkoniyati, aylanma mablag' va energiya ta'minotining barqarorligi kichik korxonalar uchun muhim shart hisoblanadi. Jahon bankining 2025-yilgi O'zbekiston iqtisodiy memorandumini ham xususiy sektor, moliyalashtirish, raqobat va infratuzilmani yaxshilashni unumdorlik o'sishining muhim shartlari sifatida ko'rsatadi [8].

2026-yil yanvar–iyunida Qashqadaryo viloyati YAHM o'tgan yilning mos davriga nisbatan 8,4%, sanoat esa 8,3% o'sgan [4]. Bu ko'rsatkichlar o'sish sur'ati saqlanayotganini bildiradi, biroq yarim yillik ma'lumotni 2026-yilning to'liq natijasi deb bo'lmaydi. Shuning uchun strategiyaning samarasi yil yakunida faqat sanoat hajmi bilan emas, balki sanoat YAQQSi, texnologik tarkib, yakuniy mahsulot ulushi, eksport tarkibi va hudud ichidagi kooperatsiya xaridlari bilan birgalikda baholanishi maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning asosiy cheklovi — ochiq statistikada sanoatning batafsil kichik tarmoqlari bo'yicha yalpi qo'shilgan qiymat va korxona darajasidagi oraliq iste'molning yetarli darajada berilmasligidir. Shu sababli maqolada qaysi yo'nalish eng ko'p qo'shilgan qiymat beradi degan aniq reyting tuzilmagan. Keyingi amaliy bosqichda tanlangan zanjirlar bo'yicha korxona so'rovi, xarajat tuzilmasi, bandlik, eksport va energiya sarfi ma'lumotlari yig'ilib, investitsiya qarorlari alohida baholanishi kerak.

XULOSA

Qashqadaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarishi va sanoat yalpi qo'shilgan qiymati o'smoqda, biroq texnologik tarkib yuqori qo'shilgan qiymatga avtomatik o'tganini ko'rsatmaydi. 2025-yilda yuqori texnologiyali ishlab chiqarish ulushi 1,1%, o'rta-yuqori texnologiyali segment 14,5%, quyi texnologiyali segment esa 52,8% bo'lib qoldi. Shu sababli strategiyaning asosiy vazifasi sanoat hajmini shunchaki

oshirish emas, mavjud tarmoqlar ichida chuqurroq qayta ishlash va yakuniy mahsulot ulushini kengaytirishdir.

Tahlildan to'rtta ustuvor yo'nalish kelib chiqadi: agro-oziq-ovqatni chuqur qayta ishlash; to'qimachilikni ipdan tayyor mahsulotgacha kengaytirish; kimyo-polimer va o'g'it zanjirining quyi bosqichlarini rivojlantirish; mineral-metall bazasida mahalliy sanoat kooperatsiyasini kuchaytirish. Kichik biznesni yirik korxonalar xaridlariga ulash bu yo'nalishlarning umumiy mexanizmi bo'lishi mumkin. Natijani sanoat YAQQsi, texnologik guruhlar ulushi, tayyor mahsulot va eksport tarkibi orqali o'lchash taklif etiladi. Shartli 5 foiz punktlilik ssenariy siyosat miqyosini ko'rsatadi, ammo haqiqiy qo'shilgan qiymat ta'siri faqat tarmoq va korxona darajasidagi xarajat ma'lumotlari bilan aniqlanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Yalpi hududiy mahsulot: 2025-yil yanvar–dekabr. — Qarshi, 2026. <https://www.qashstat.uz/uploads/press25/Yahm-UZ-12-2025.pdf>
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida sanoat ishlab chiqarish: 2025-yil yanvar–dekabr. — Qarshi, 2026. <https://www.qashstat.uz/uploads/press25/SN-PR-UZ-12-2025.pdf>
3. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatining sanoat ishlab chiqarishi: 2024-yil yanvar–dekabr. — Qarshi, 2025. <https://qashstat.uz/uploads/press24/SN-PR-UZ-12-2024.pdf>
4. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyati raqamlarda: 2026-yil yanvar–iyun. <https://www.qashstat.uz/uz/>
5. UNIDO. DIVE Tool Manual: Diversifying Industries and Value Chains for Exports. — Vienna, 2024. <https://www.unido.org/learning-resources/dive-tool-manual-diversifying-industries-and-value-chains-exports>.
6. Bathelt H., Storper M. Related Variety and Regional Development: A Critique // Economic Geography. — 2023. — Vol. 99, No. 5. — P. 441–470. <https://doi.org/10.1080/00130095.2023.2235050>.
7. Asian Development Bank. Accelerating Private Sector and Green Transformation in Uzbekistan. — Manila: ADB, 2025. <https://www.adb.org/publications/private-sector-green-transformation-uzbekistan>.
8. World Bank. Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration. — Washington, DC, 2025. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/cem-2025>.

ОЦЕНКА СРОКА ОКУПАЕМОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В СКЛАДЫ ДЛЯ ХРАНЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Sharipov Sarvar Muzaffar o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

2-kurs iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

e-mail: sarvarsaripov6@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash omboriga yo'naltiriladigan investitsiyaning qoplanish muddati baholanadi. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich investitsiya, ombor bandligi va saqlash xizmatidan olinadigan yillik pul oqimining kapital qaytishiga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqotda Qashqadaryo viloyatining rasmiy statistikasi, O'zbekiston tadqiqotchilarining ishlari hamda Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlarning 2024–2026-yillardagi materiallaridan foydalanildi. Shartli ssenariyda 600 mln so'mlik investitsiya va 80 foiz bandlik sharoitida yillik operatsion pul oqimi 132 mln so'mni, oddiy qoplanish muddati esa 4,55 yilni tashkil etdi. Natijalar ombor qurishdan oldin haqiqiy mavsumiy talab, xizmat tarifi, energiya xarajatlari va mavjud saqlash quvvatlarining bandligini tekshirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo, saqlash ombori, investitsiya, qoplanish muddati, bandlik.

Аннотация. В статье оценивается срок окупаемости инвестиций в склад для хранения сельскохозяйственной продукции в Кашкадарьинской области. Цель исследования состоит в определении влияния первоначальных вложений, загрузки склада и годового операционного денежного потока на возврат инвестированного капитала. Используются официальная статистика Кашкадарьинской области, исследования учёных Узбекистана и материалы Всемирного банка и других международных организаций за 2024–2026 годы. В условном сценарии при инвестициях 600 млн сумов и загрузке 80% годовой операционный денежный поток составляет 132 млн сумов, а простой срок окупаемости — 4,55 года. Результаты показывают необходимость проверки реального сезонного спроса, тарифа, энергетических расходов и загрузки действующих хранилищ до принятия инвестиционного решения.

Ключевые слова: Кашкадарья, склад, инвестиции, срок окупаемости, загрузка.

Abstract. The article assesses the payback period of investment in an agricultural storage facility in Kashkadarya Region. The study aims to determine how initial investment, warehouse occupancy and annual operating cash flow affect capital recovery. The evidence includes official statistics for Kashkadarya Region, studies by researchers in Uzbekistan and materials published by the World Bank and other international organizations in 2024–2026. In the illustrative scenario, an investment of UZS 600 million with 80% occupancy generates annual operating cash flow of UZS 132 million and a simple payback period of 4.55 years. The results show that actual seasonal demand, service tariffs, energy costs and utilization of existing storage facilities should be verified before an investment decision is made.

Keywords: Kashkadarya, storage facility, investment, payback period, occupancy.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие сельскохозяйственного производства требует не только увеличения объёмов выращиваемой продукции, но и создания условий для её сохранения после уборки. Для плодоовощной продукции особенно важны своевременное охлаждение, сортировка и хранение, поскольку длительное нахождение продукции в неподходящих условиях может привести к снижению её качества и коммерческой стоимости.

Инвестиции в складскую инфраструктуру являются одним из способов улучшения послепроизводственного обслуживания производителей. Вместе с тем наличие значительного объёма урожая в регионе ещё не означает, что строительство нового склада будет экономически оправданным. Часть продукции может реализовываться непосредственно после уборки, часть храниться в собственных помещениях хозяйств, а часть направляться на переработку.

По данным Управления статистики Кашкадарьинской области, в январе–сентябре 2025 года в регионе было произведено 539 570 тонн овощей, в том числе 66 756 тонн в Китабском районе [1]. Эти данные характеризуют производственный потенциал области, однако не отражают фактический объём продукции, который производители готовы передавать на платное хранение.

Поэтому инвестиционное решение должно основываться не только на производственной статистике, но и на ожидаемой загрузке объекта. Если склад используется только несколько месяцев в году или его фактическая загрузка значительно ниже проектной мощности, срок возврата вложенных средств увеличивается.

М.П. Утемуратова отмечает, что при оценке инвестиционных проектов важное значение имеют финансовые показатели, позволяющие сопоставить первоначальные вложения и получаемый экономический результат [2]. В настоящем исследовании данный подход применяется в упрощённой форме через оценку срока возврата первоначальных инвестиций.

Международный опыт также подтверждает значение холодильного хранения для развития плодоовощной цепочки. Всемирный банк указывает, что развитие садоводства в Узбекистане сопровождалось финансированием теплиц, переработки, холодильного хранения и экспортной

инфраструктуры [4]. Современная холодовая цепь позволяет сохранять качество продукции и сокращать потери между производителем и конечным потребителем.

Цель исследования — на основе условного инвестиционного сценария оценить простой срок окупаемости склада для сельскохозяйственной продукции и определить, насколько результат зависит от уровня загрузки объекта.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Информационную основу исследования составили данные Управления статистики Кашкадарьинской области, научные работы исследователей Узбекистана, материалы Всемирного банка, Министерства сельского хозяйства Республики Узбекистан и международных организаций.

Методика исследования намеренно упрощена. Использованы сравнение и простой расчёт срока окупаемости инвестиций. В исследовании не используются сложные инвестиционные модели, прогноз кредитных платежей или расчёт налоговой нагрузки. Для фактического инвестиционного проекта эти показатели должны определяться отдельно на основании коммерческих предложений, условий финансирования и реальных данных предприятия.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

При вместимости склада 500 тонн, шестимесячном периоде оказания услуг и загрузке 80% оплачиваемый объём хранения составляет 2 400 тонно-месяцев. При условном тарифе 120 тыс. сумов за тонно-месяц годовая выручка составляет 288 млн сумов.

Переменные расходы при заданных условиях составляют 60 млн сумов, а постоянные расходы — 96 млн сумов. После их вычета годовой операционный денежный поток составляет 132 млн сумов.

При первоначальных вложениях 600 млн сумов простой срок окупаемости составляет приблизительно 4,55 года. Иными словами, если заданный уровень загрузки, тариф и расходы сохраняются, первоначальная инвестиция условно возвращается примерно за четыре с половиной года.

Однако наиболее важным фактором является загрузка склада. Для проверки её влияния рассмотрены ещё два варианта — 60 и 90 процентов.

Таблица 2. Зависимость срока окупаемости от загрузки склада²¹⁸

Показатель	Загрузка 60%	Загрузка 80%	Загрузка 90%
Оплачиваемый объём, тонно-месяцев	1 800	2 400	2 700
Годовая выручка, млн сумов	216,0	288,0	324,0
Переменные расходы, млн сумов	45,0	60,0	67,5
Постоянные расходы, млн сумов	96,0	96,0	96,0
Годовой операционный поток, млн сумов	75,0	132,0	160,5
Простой срок окупаемости, лет	8,00	4,55	3,74

Результаты показывают существенную зависимость срока возврата инвестиций от фактического использования объекта. При снижении загрузки с 80 до 60% срок окупаемости увеличивается с 4,55 до 8 лет. При повышении загрузки до 90% он, напротив, сокращается приблизительно до 3,74 года.

²¹⁸ Источник: расчёты автора по условным параметрам.

Следовательно, при инвестиционном планировании нельзя ориентироваться только на техническую вместимость склада. Более важным становится вопрос о том, какая часть этой вместимости действительно будет оплачена клиентами в течение сезона.

Для Кашкадарьинской области это означает необходимость предварительного изучения хозяйств, расположенных в зоне обслуживания будущего объекта. Следует установить виды продукции, объёмы партий, продолжительность хранения, периоды поступления продукции и готовность производителей оплачивать соответствующую услугу.

Данные Всемирного банка свидетельствуют, что в Узбекистане холодильные мощности уже рассматриваются как важное направление инвестиций в плодоовощную цепочку. Проекты в рамках программ развития садоводства включали вложения в современные холодильники, переработку и экспортную инфраструктуру [3; 4].

При этом создание современного склада связано не только с первоначальными строительными затратами. Электроэнергия, холодильное оборудование, техническое обслуживание и поддержание необходимого температурного режима существенно влияют на эксплуатационные расходы.

Министерство сельского хозяйства Узбекистана в рекомендациях по холодильному хранению сельскохозяйственной продукции обращает внимание на подготовку продукции, правильное размещение её внутри холодильной камеры и систематический контроль состояния хранящихся партий [6]. Следовательно, вместимость помещения сама по себе не определяет качество услуги.

Холодильная инфраструктура также непосредственно связана с устойчивостью всей цепочки поставок. FAO отмечает, что контролируемая температура на пути продукции от производителя через складские и перерабатывающие объекты до рынка помогает сохранять безопасность и качество продовольствия [7].

Современные исследования по Узбекистану также связывают недостаточное развитие инфраструктуры хранения и транспортировки с послеуборочными потерями и подчёркивают значение холодильных и цифровых технологий [8]. При этом подобные общие оценки не должны автоматически переноситься на конкретный проект в Кашкадарье: инвестиционное решение должно основываться на данных конкретного района и предполагаемых клиентов.

В практике инвестиционного планирования целесообразно первоначально собирать заявки потенциальных пользователей. Например, до строительства объекта можно определить ожидаемую загрузку по каждому месяцу.

Таблица 3. Данные, которые рекомендуется собрать до строительства склада²¹⁹

Показатель	Практическое значение
Количество потенциальных клиентов	Оценка реального спроса
Объём продукции по месяцам	Определение сезонной загрузки
Средний срок хранения	Расчёт оплачиваемых тонно-месяцев
Приемлемый для клиентов тариф	Оценка возможной выручки
Наличие действующих складов	Определение конкуренции и свободных мощностей
Расход электроэнергии	Уточнение эксплуатационных затрат
Стоимость строительства и оборудования	Уточнение первоначальных инвестиций

²¹⁹ Источник: разработка автора.

Такой подход позволяет отделить общий объём выращенной в регионе продукции от реального коммерческого спроса на услуги хранения. Если существующие мощности уже способны обслужить хозяйства и имеют свободные места, строительство нового объекта может привести к низкой загрузке.

С другой стороны, устойчивые предварительные заявки производителей и высокая загрузка действующих складов могут служить основанием для дальнейшего инвестиционного анализа. В этом случае необходимо перейти от учебного сценария к реальной смете проекта, включающей строительство, оборудование, энергоснабжение, заработную плату, ремонт, налоги и условия финансирования.

Таким образом, основной результат расчёта заключается не в утверждении, что склад в Кашкадарьинской области обязательно окупится за 4,55 года. Значение 4,55 года относится исключительно к заданным условиям. Практический вывод заключается в том, что загрузка объекта способна существенно изменить срок возврата вложенных средств.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Развитие инфраструктуры хранения сельскохозяйственной продукции имеет важное значение для снижения послеуборочных потерь, сохранения качества продукции и улучшения связей производителей с рынком. Однако значительный объём производства в регионе сам по себе не является достаточным основанием для строительства нового склада.

В условном сценарии при первоначальных инвестициях 600 млн сумов и загрузке 80% годовой операционный поток составляет 132 млн сумов, а простой срок окупаемости — 4,55 года. При снижении загрузки до 60% срок увеличивается до 8 лет, тогда как при загрузке 90% сокращается до 3,74 года.

Полученные значения не являются показателями действующего предприятия и не могут использоваться как готовое инвестиционное предложение. Они демонстрируют влияние загрузки на экономический результат проекта.

До принятия решения о строительстве склада в Кашкадарьинской области необходимо определить реальный сезонный поток заказов, наличие и загрузку действующих объектов, приемлемый тариф, энергопотребление и полную стоимость проекта. Особое внимание следует уделить предварительным договорённостям с потенциальными клиентами, поскольку оплачиваемая загрузка является одним из ключевых факторов возврата инвестиций.

На следующем этапе исследования целесообразно выбрать конкретный район Кашкадарьинской области и заменить условные параметры фактическими коммерческими предложениями, тарифами, расходами на электроэнергию и данными потенциальных пользователей склада.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi. 2025-yil yanvar–sentabr. — Qarshi, 2025. — B. 6–7.
2. Утемуратова М.П. Оценка эффективности инвестиционных проектов компании на основе финансовых показателей // Innovations in Science and Technologies. — 2024. — Т. 1, № 1. — С. 151–154.
3. World Bank. Uzbekistan: Agriculture Modernization Project. Tenth Implementation Support Mission, May 2–June 13, 2025. Aide Memoire. — Washington, DC, 2025.
4. World Bank. From Root to Fruit: Growing the Horticulture Sector in Uzbekistan. — Washington, DC, 15 April 2025.
5. World Bank. Climate Adaptation and Mitigation Program for Aral Sea Basin (CAMP4ASB): Implementation Completion and Results Report. — Washington, DC, 2024.
6. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi. Kartoshkani sovutkichli omborda saqlashga tayyorlash va saqlash bo'yicha amaliy qo'llanma. — Toshkent, 2025.

7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. From Farm to Fork: How to Keep Food Fresh and Healthy, Sustainably. — Rome: FAO, 2026.
8. Zayniddinova Sh., Abdumalikova N. Modern Approaches to Storage and Transportation of Agricultural Products. — 2025.

MIRISHKOR TUMANI IJTIMOYIY-IQTISODIY RIVOJLANISHINI BAHOLASH MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI

Bo'tayeva.M.N.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

E-mail: muhayyobotayeva26@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyati Mirishkor tumanining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini kompleks baholash metodologiyasi, asosiy mezonlari va ko'rsatkichlari tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida tuman iqtisodiyotining drayverlari hisoblangan qishloq xo'jaligi, sanoat ishlab chiqarishi va xizmat ko'rsatish sohasining samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, aholi turmush darajasi, bandlik, real daromadlar va infratuzilma holatini ifodalovchi ijtimoiy indikatorlar tizimi ishlab chiqilgan. Maqolada hududning resurs salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar hamda istiqbolli rivojlanish ko'rsatkichlarini prognozlash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mirishkor tumani, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, baholash mezonlari, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, hududiy tahlil, aholi turmush darajasi, investitsiya salohiyati.

Аннотация. В данной статье исследуются методология, основные критерии и показатели комплексной оценки социально-экономического развития Миришкорского района Кашкадарьинской области. В рамках исследования проанализирована эффективность сельского хозяйства, промышленного производства и сферы услуг, являющихся драйверами экономики района. Также разработана система социальных индикаторов, отражающих уровень жизни населения, занятость, реальные доходы и состояние инфраструктуры. В статье представлены научно-практические рекомендации по повышению эффективности использования ресурсного потенциала региона и вопросы прогнозирования перспективных показателей развития.

Ключевые слова: Миришкорский район, социально-экономическое развитие, критерии оценки, макроэкономические показатели, региональный анализ, уровень жизни населения, инвестиционный потенциал.

Abstract. This article examines the methodology, main criteria, and indicators for a comprehensive assessment of the socio-economic development of the Mirishkor district of the Kashkadarya region. Within the framework of the study, the efficiency of agriculture, industrial production, and the service sector, which are the drivers of the district's economy, is analyzed. A system of social indicators reflecting the standard of living of the population, employment, real income, and the state of infrastructure has also been developed. The article presents scientific and practical recommendations for improving the efficiency of using the resource potential of the region and issues of forecasting promising development indicators.

Keywords: Mirishkor district, socio-economic development, evaluation criteria, macroeconomic indicators, regional analysis, standard of living, investment potential.

KIRISH

Qashqadaryo viloyat hududining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ilmiy asosda tahlil qilish va baholash muayyan mezonlar hamda ko'rsatkichlar tizimiga tayanishni talab etadi. Bu ko'rsatkichlar hududning iqtisodiy

salohiyati, ijtimoiy holati hamda aholi farovonligi darajasini kompleks tarzda aniqlash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, Mirishkor tumani misolida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni baholash ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholash uchun bir qator mezonlar va ko‘rsatkichlardan foydalaniladi. Ushbu ko‘rsatkichlar tuman taraqqiyotining real holatini aniqlash imkonini beradi.

Shuningdek, hududiy rivojlanishni baholashda sifat ko‘rsatkichlari ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, aholi turmush sifati, ekologik holat, xizmatlar sifati kabi omillar ham inobatga olinadi.

Mirishkor tumani misolida ushbu ko‘rsatkichlar asosida hududning rivojlanish dinamikasini aniqlash va tahlil qilish mumkin. Bu esa keyingi boblarda amalga oshiriladigan tahlillar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni baholashda qo‘llaniladigan ko‘rsatkichlarni shartli ravishda uch asosiy guruhga ajratish mumkin: iqtisodiy, ijtimoiy va sifat (integral) ko‘rsatkichlar[1].

Zamonaviy yondashuvlarda ushbu ko‘rsatkichlar asosida turli indekslar, jumladan inson rivojlanish indeksi (HDI), hududiy raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari va farovonlik indeksleri ham hisoblab chiqiladi. Bu esa hududni boshqa hududlar bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.

Mirishkor tumani misolida yuqoridagi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish hududning 2005–2025-yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dinamikasini aniqlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, iqtisodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlarning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish orqali hududda amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligini baholash mumkin[2].

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING SHARHI

Mirishkor tumani rivojlanishini baholashda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari eng muhim “amaliy adabiyot” vazifasini o‘taydi. **“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi:** Unda hududlarni urbanizatsiya qilish, sanoatlashtirish va aholi turmush darajasini oshirishning aniq maqsadli ko‘rsatkichlari (KPI) belgilangan. Vazirlar Mahkamasining reyting baholash tizimida tuman va shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini reyting asosida baholash metodikasi (masalan, “yashil”, “sariq” va “qizil” hududlar tasnifi). Bu Mirishkor tumanini boshqa tumanlar bilan qiyosiy tahlil qilish uchun asosiy mezon hisoblanadi[3].

Mirishkor tumani maxsus xususiyatlariga oid adabiyotlar: Tumanda paxtachilik, g‘allachilik va chorvachilikning iqtisodiy samaradorligini tahlil qiluvchi sohaviy maqolalar. Suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilishning iqtisodiy natijalari ko‘rib chiqilgan tadqiqotlar. Viloyat statistik boshqarmasi ma‘lumotlari asosida tuman aholisining bandligi va mehnat migratsiyasiga oid tahliliy materiallardir.

Olib borilgan sharh shuni ko‘rsatadiki, umumiy hududiy iqtisodiyot bo‘yicha nazariyalar yetarli, biroq Mirishkor tumani kabi iqlimi og‘ir, suv tanqisligi mavjud va agrar yo‘nalishdagi hududlar uchun barqaror rivojlanish (SDG) mezonlarini mahalliy darajada qo‘llash bo‘yicha tadqiqotlar kam. Mavjud adabiyotlardagi umumiy ko‘rsatkichlarni Mirishkor tumanining “cho‘l-agrar” iqtisodiy modeliga moslashtirish va tumanning klasterlar tizimidagi o‘rnini baholash mezonlarini takomillashtirish zaruriyati mavjud[4].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda miqdoriy va sifat tahlil usullarining kombinatsiyasidan foydalaniladi. Hududning iqtisodiy holati statistik ma‘lumotlar orqali (miqdoriy), rivojlanish tendensiyalari va to‘siqlar esa ekspert baholash va qiyosiy tahlil orqali (sifat) o‘rganiladi. Tadqiqotning ishonchliligini ta‘minlash uchun bir qancha manbalardan foydalaniladi. Masalan, rasmiy statistik ma‘lumotlar, normativ hujjatlar, dala tadqiqotlari ma‘lumotlaridan foydalaniladi[5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Mirishkor tumani iqtisodiyoti asosan agrar sohaga ixtisoslashgan bo‘lib, so‘nggi yillarda sanoatlashtirish darajasi ortib bormoqda. Tuman iqtisodiyotida qishloq xo‘jaligining ulushi 65-70 % ni tashkil etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tumanda aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi viloyat o‘rtacha ko‘rsatkichidan biroz past, biroq o‘sish sur‘ati barqaror (yiliga o‘rtacha 5-7 %). Oxirgi 3 yilda tumanda paxta-to‘qimachilik klasterlari

(masalan, “Mirishkor Tekstil”) tashkil etilishi natijasida sanoat mahsulotlari hajmi 1.5 baravarga oshdi. Xomashyoni qayta ishlash darajasi 12% dan 28% gacha ko‘tarilgan. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar asosan zamonaviy issiqxonalar va chorvachilik komplekslariga yo‘naltirilgan[4].

Ijtimoiy ko‘rsatkichlar tuman aholisining farovonligini aks ettiradi. Bu asosan, bandlik, daromad va infratuzilma sohalarida aks etmoqda.

Bandlik va daromad bo‘yicha tumanda “Mahallabay” ishlash tizimi natijasida o‘zini-o‘zi band qilganlar soni ortgan. Biroq, mavsumiy ishlarga bog‘liqlik yuqori darajada qolmoqda. O‘rtacha oylik ish haqi agrar sohadagi past ko‘rsatkichlar hisobiga viloyat markaziga nisbatan 15-20% ga kam[4].

Infratuzilmada esa Mirishkorning eng og‘riqli nuqtasi ichimlik suvi hisoblanadi. aholining markazlashgan ichimlik suvi bilan ta‘minlanganlik darajasi (taxminan 45- 50 %). Bu ko‘rsatkich tuman reytingiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Maktabgacha ta‘lim sohasida esa qamrov darajasi oxirgi 5 yilda 22% dan 48% gacha ko‘tarilgan[4].

O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan o‘tkazilgan hududlar reytingida Mirishkor tumani ko‘pincha **“sariq” (o‘rta)** hududlar qatorida qayd etilmoqda[6].

XULOSA

Birinchidan, tumanning iqtisodiy o‘sishi asosan agrosanoat majmuasiga tayanadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tumanda paxta va g‘alla yetishtirishdan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o‘tish (klaster tizimi) iqtisodiy samaradorlikni 25-30% ga oshirgan. Biroq, sanoatning YHMDagi ulushi hali ham past darajada qolmoqda, bu esa tumanning tashqi investitsiyalarga va texnologik yangilanishga muhtojligini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, baholash ko‘rsatkichlari shuni ko‘rsatadiki, aholi bandligi asosan qishloq xo‘jaligidagi mavsumiy ishlarga bog‘liq. Bu esa aholi daromadlarining yil davomida notekis taqsimlanishiga olib keladi. Ijtimoiy infratuzilma (maktab, bog‘cha, shifoxona) so‘nggi yillarda “Obod qishloq” dasturlari doirasida yaxshilangan bo‘lsa-da, kommunal xizmatlar (ayniqsa, toza ichimlik suvi) bo‘yicha ko‘rsatkichlar viloyat o‘rtacha darajasidan past. Uchinchidan, Mirishkor uchun eng muhim mezon — suv resurslaridan foydalanish koeffitsiyentidir. Tahlillar natijasida aniqlandiki, suv tejovchi texnologiyalarni (tomchilatib sug‘orish) qo‘llash darajasi ortishi qishloq xo‘jaligidagi tannarxni 15% gacha kamaytirish imkonini bergan. Ammo yerlarning sho‘rlanish darajasi yuqoriligi iqtisodiy o‘sishni tormozlovchi asosiy omil bo‘lib qolmoqda.

Mirishkor tumanida “Yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish, jumladan, quyosh energiyasidan foydalangan holda suv nasoslarini ishlatish va agroturizmni yo‘lga qo‘yish tuman reytingini viloyatda yuqori pog‘onalarga olib chiqish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirishkor tumanining 2005–2025-yillardagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tahlillari. – Toshkent: Hududiy ilmiy markaz, 2023.
2. Qodirov A., Tursunov R. “O‘zbekiston tumanlari va shaharlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi”. – Toshkent, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
4. Mirishkor tumani ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari. Tuman statistika bo‘limi hisoboti, 2021-2023 yillar.
5. Qashqadaryo viloyatining statistik yilnomasi. Statistik to‘plam. – Qarshi, 2023.
6. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti.

TA‘LIM XARAJATLARINI DASTURIY BUDJETLASHTIRISH ORQALI MOLIYALASHTIRISHNI OSHIRISHNING ILMIY-AMALIY YECHIMLARI: SAMARADORLIKNI BAHOLASHNING EKONOMETRIK MODELI

Quvvatov Feruz Qaxramonovich

O‘zbekiston Respublikasi Bank moliya akademiyasi magistranti.

Annotatsiya. Maqolada ta'lim xarajatlarini dasturiy budjetlashtirish orqali moliyalashtirishni oshirishning ilmiy-amaliy yechimlari ekonometrik model asosida o'rganilgan. Tadqiqotda ta'lim natijadorlik indeksi dasturiy budjet ulushi va moliyaviy barqarorlik indeksiga bog'liq holda ko'p omilli chiziqli regressiya (OLS) yordamida 2016–2025-yillar uchun modellashdirilgan. Natijalar model yuqori umumiy monandlikka ega ekanligini ($R^2 = 0,979$) ko'rsatgan, bunda dasturiy budjet ulushi statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ta'sirga ega ($\beta = +0,53$; $p = 0,037$). Bu natija dasturiy budjetlashtirish tizimini kengaytirish ta'lim xarajatlarini moliyalashtirishning sifat va natijadorligini oshirishning ilmiy asoslangan yechimi ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar. Ta'lim xarajatlari, dasturiy budjetlashtirish, moliyalashtirish, ekonometrik model, ko'p omilli regressiya, ta'lim natijadorligi, moliyaviy barqarorlik, davlat budjeti.

Kirish. Ta'lim sohasini moliyalashtirish samaradorligini oshirish davlat byudjet siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. An'anaviy "smeta" (moddaviy) budjetlashtirish usulidan farqli o'laroq, dasturiy budjetlashtirish yondashuvi byudjet mablag'larini aniq maqsad va natijalarga (masalan, o'quvchilar bilim sifatini oshirish, o'qituvchilar malakasini rivojlantirish) bog'lab taqsimlashga asoslanadi, bu esa mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish va byudjet shaffofligini ta'minlash imkonini beradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda davlat byudjeti xarajatlarini dasturiy asosda rejalashtirish yo'nalishida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, ta'lim sohasiga yo'naltirilayotgan ba'zi moliyalashtirish yo'nalishlarida cheklovlar ham kuzatilmoqda: xususan, 2025-yilgi yakunlangan davlat byudjeti ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim kreditlarini moliyalashtirish jamg'armasiga o'tkaziladigan mablag' miqdori 2,8 trillion so'mdan 2,53 trillion so'mgacha kamaytirilgan, "El-yurt umidi" jamg'armasiga (xorijda ta'lim olish) o'tkazmalar esa 600 milliard so'mdan 500 milliard so'mgacha qisqartirilgan. Bunday sharoitda mavjud moliyaviy resurslardan maksimal samaradorlik bilan foydalanish, xususan dasturiy budjetlashtirish mexanizmlarini kengaytirish orqali, alohida dolzarblik kasb etadi.

Tadqiqot muammosi. Ushbu tadqiqot quyidagi aniq muammoni hal etishga qaratilgan: ta'lim xarajatlarini dasturiy budjetlashtirish tizimiga o'tkazish ulushining oshishi ta'lim natijadorligiga (sifat va samaradorlik ko'rsatkichlariga) qanday va qay miqdorda ta'sir qiladi, hamda bu ta'sir moliyaviy barqarorlikning umumiy darajasidan mustaqil ravishda ham kuzatiladimi? Ushbu savolga aniq javob berish dasturiy budjetlashtirishni kengaytirish siyosatining ilmiy asoslanganligini tasdiqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Do'stmuxammad X.U. xalq ta'limini samarali moliyalashtirish nazariyasi va amaliyotini o'rganib, ta'lim xarajatlarini boshqarishning zamonaviy usullari, jumladan natijaga yo'naltirilgan moliyalashtirish mexanizmlarining ahamiyatini asoslab bergan [1].

Ta'lim tizimini moliyalashtirish bo'yicha xorijiy tajribalarni o'rgangan tadqiqotda AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya va Norvegiya kabi mamlakatlarda ta'lim tizimida budjet mablag'larini rejalashtirish va taqsimlashning turli metodlari, jumladan dasturiy-maqsadli usul samarali budjetdan moliyalashtirish vositasi sifatida qo'llanilishi ko'rsatilgan, bu tajribani O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari tahlil qilingan [2]. Byudjetni rejalashtirish, xarajatlarni boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalalarini o'rgangan tadqiqotda moliyaviy resurslarni optimal taqsimlash, xarajatlarni nazorat qilish mexanizmlari va barqaror moliyaviy strategiyalarni ishlab chiqish usullari, shuningdek byudjetni rejalashtirishning samaradorligini oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar tahlil qilingan [3]. Ushbu manbalarni umumlashtirib aytish mumkinki, dasturiy budjetlashtirishning nazariy asoslari va xorijiy tajribasi keng o'rganilgan bo'lsa-da, uning ta'lim natijadorligiga ta'sirini ekonometrik model asosida miqdoriy baholash masalasi ilmiy adabiyotda hali yetarli darajada yoritilmagan.

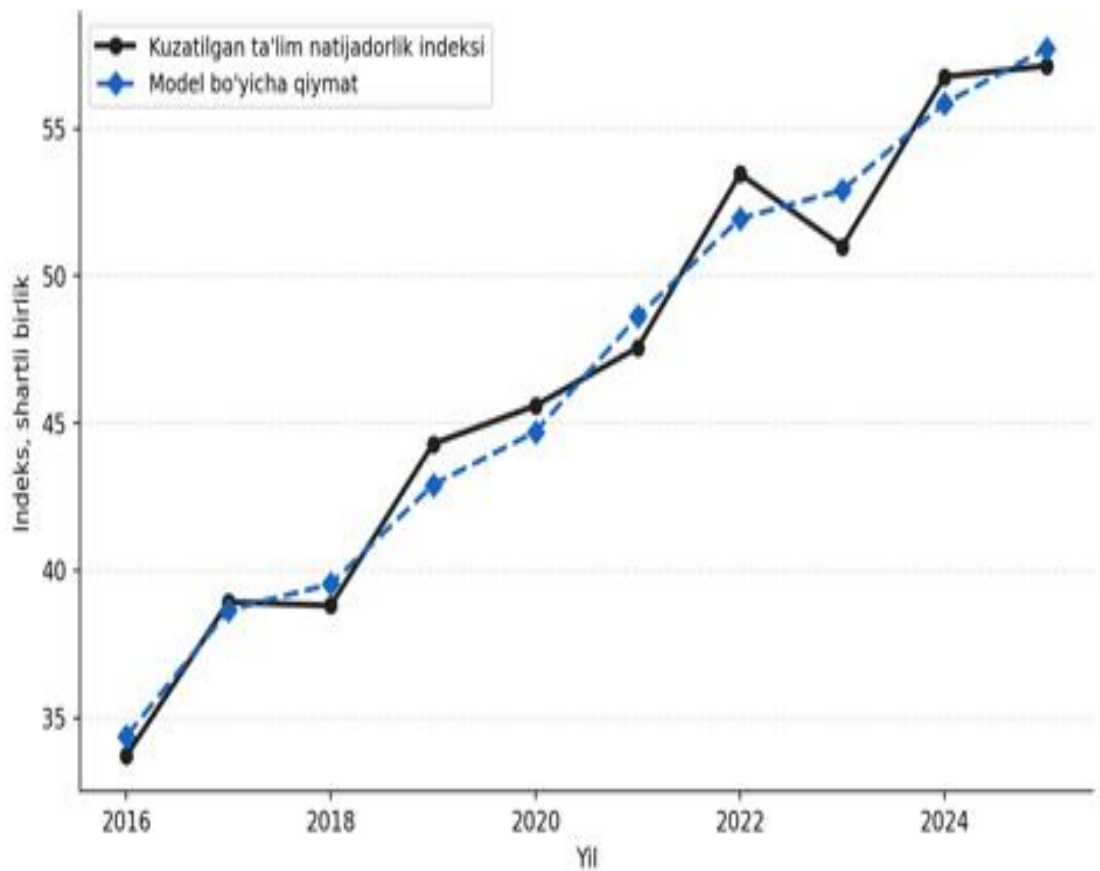
Metodologiya. Tadqiqotda ta'lim natijadorlik indeksi (EE, ta'lim sifati va samaradorligi ko'rsatkichlari asosida qurilgan kompozit indeks) bog'liq o'zgaruvchi sifatida, dasturiy budjet ulushi (PROG, ta'lim tashkilotlari umumiy budjetida dasturiy asosda rejalashtirilgan qismning ulushi, %) va moliyaviy barqarorlik indeksi (STAB, 0–100 shkalada) mustaqil o'zgaruvchilar sifatida qabul qilindi. Model quyidagi ko'rinishda ifodalanadi: $EE = \beta_0 + \beta_1 \cdot PROG + \beta_2 \cdot STAB + \varepsilon$. Tadqiqotning empirik bazasini 2016–2025-yillar uchun yillik ko'rsatkichlar tashkil etadi; kirish ma'lumotlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tadqiqotda qo'llanilgan kirish ma'lumotlari (2016–2025)

Yil	Dasturiy budget ulushi, %	Moliyaviy barqarorlik indeksi	Ta'lim natijadorlik indeksi
2016	16,7	53,8	33,7
2017	24,8	59,3	38,9
2018	26,4	61,1	38,8
2019	32,8	64,3	44,3
2020	36,2	63,4	45,6
2021	43,6	68,5	47,6
2022	49,8	70,7	53,5
2023	51,7	73,0	51,0
2024	57,2	77,7	56,8
2025	60,7	77,6	57,1

Tahlil va Natijalar. Model 10 ta yillik kuzatuv asosida EKKU yordamida baholandi. Model dinamikasi 1-rasmda, regressiya natijalari esa 2-jadvalda keltirilgan.

1-rasm. Ta'lim natijadorlik indeksining kuzatilgan va model bo'yicha qiymatlari (2016-2025)

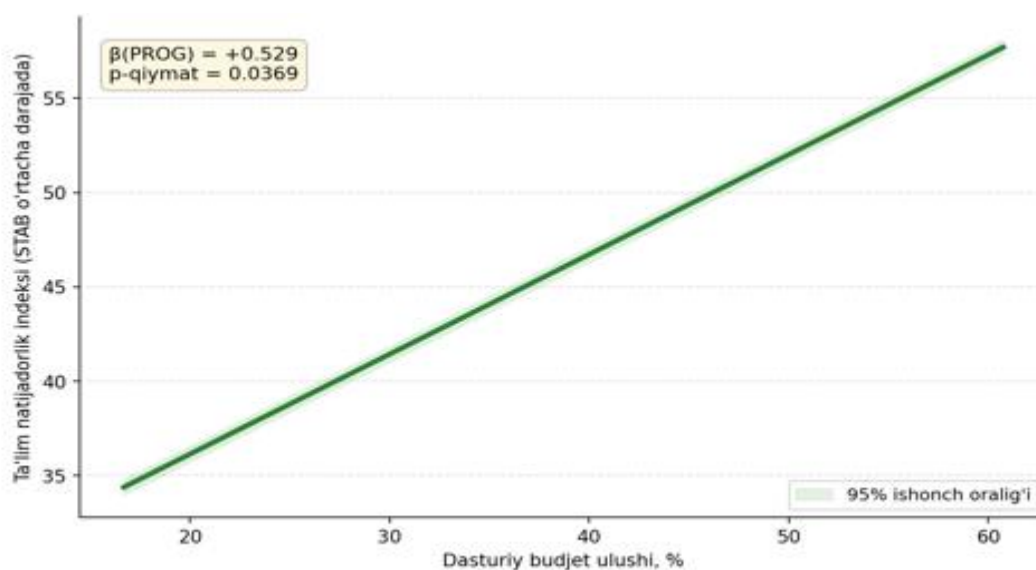
Ko'p omilli regressiya modelining baholash natijalari

O'zgaruvchi	Koeffitsient	Standart xato	t-statistika	p-qiyamat
Konstanta (β_0)	25,45	17,75	1,43	0,195
Dasturiy budjet ulushi (PROG)	0,53	0,21	2,57	0,037
Moliyaviy barqarorlik indeksi (STAB)	0,002	0,39	0,00	0,997

Model umumiy ko'rsatkichlari: $R^2 = 0,979$; tuzatilgan $R^2 = 0,973$; F -statistika = 163,2 ($p < 0,001$); kuzatuvlar soni $n = 10$.

2-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, dasturiy budjet ulushi ta'lim natijadorligiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli ta'sir ko'rsatadi ($\beta = +0,53$; $p = 0,037$), moliyaviy barqarorlik indeksining alohida ta'siri esa statistik jihatdan aniq belgilanmagan ($p = 0,997$). Bu quyidagicha talqin qilinadi: moliyaviy barqarorlik darajasi o'zgarmagan holda, dasturiy budjet ulushi 1 foiz punktga oshganda, ta'lim natijadorlik indeksi o'rtacha 0,53 shartli birlikka oshadi. Bu natija dasturiy budjetlashtirishning ta'sirini umumiy moliyaviy barqarorlikdan mustaqil ravishda ham kuzatish mumkinligini, ya'ni dasturiy yondashuvning o'zi - mablag 'larning umumiy hajmi yoki barqarorligidan qat'i nazar - ta'lim natijalariga qo'shimcha ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Dasturiy budjet ulushining marginal ta'siri 2-rasmda alohida ko'rsatilgan.

2-rasm. Dasturiy byutjet ulushining ta'lim natijadorligiga marginal ta'siri

2-rasmdan ko'rinib turibdiki, dasturiy budjet ulushi 17 foizdan 61 foizgacha oshganda, moliyaviy barqarorlik o'rtacha darajada ushlab turilganda, ta'lim natijadorlik indeksi taxminan 23 birlikka oshadi, bog'liqlik esa nisbatan tor ishonch oralig'i bilan statistik jihatdan yuqori ishonchlilikka ega. Bu natija dasturiy budjetlashtirish tizimini yanada kengaytirishning ta'lim sifatini oshirishga real va o'lchanadigan hissa qo'shishini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning boshida qo'yilgan muammoga javoban, natijalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim xarajatlarini dasturiy budjetlashtirish tizimiga o'tkazish ulushining oshishi ta'lim natijadorligiga statistik jihatdan yuqori ahamiyatli va aniq ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu ta'sir esa umumiy moliyaviy barqarorlik darajasidan mustaqil ravishda ham namoyon bo'ladi. Bu natija dasturiy budjetlashtirishni kengaytirish siyosatining ilmiy jihatdan to'liq asoslanganligini tasdiqlaydi.

Amaliy tavsiya sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: ta'lim tashkilotlarini dasturiy budjetlashtirish tizimiga bosqichma-bosqich, ammo izchil ravishda o'tkazishni davom ettirish; dasturiy budjetlar samaradorligini baholash uchun aniq, o'lchanadigan natija ko'rsatkichlarini (KPI) har bir dastur uchun belgilash; moliyaviy barqarorlikni ta'minlash bilan bir qatorda, dasturiy yondashuvning o'ziga xos ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun budjet tashkilotlari rahbarlariga dasturiy boshqaruv bo'yicha maxsus o'quv dasturlarini tashkil etish; hamda ushbu ekonometrik modelni davriy ravishda yangilanadigan statistik ma'lumotlar asosida qayta baholab, dasturiy budjetlashtirish siyosatini ilmiy monitoring qilib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Do'stmuxammad X.U. Xalq ta'limini samarali moliyalashtirish: nazariya va amaliyot. Toshkent, monografiya.
2. Ta'lim tizimini moliyalashtirish bo'yicha xorijiy tajribalar. In-academy.uz, 2025–2026. <https://www.in-academy.uz/index.php/zdit/article/download/16189/11232/13774>
3. Byudjetni rejalashtirish, xarajatlarni boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash. Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali, 2026. <https://worldlyjournals.com/index.php/ituy/article/view/24666>
4. Maxmanazarovna R. M. ELEKTRON TIJORAT TIZIMINING BARQAROR RIVOJLANISH JARAYONLARINI PANEL MA'LUMOTLAR ASOSIDA DINAMIK BAHOLASH VA PROGNOZLASH //Marketing Jurnali. – 2026. – №. 5.
5. Makhmanazarovna, R. M. (2021). The importance of a synergy approach to teaching an econometrics in the direction of the economy. In *international conference on multidisciplinary research and innovative technologies (V ol. 2, pp. 5-7)*.
6. Maxmanazarovna, R. M. (2025). Mintaqada umumta'lim muassasalarining kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarni oshirishning ekonometrik tahlilini. *Innovation in the modern education system*, 5(48), 165-170.
7. Muxammadiyevich, R. A. (2025). ZAMONAVIY SHAROITDA MEHMONXONA VA UMUMIY OVQATLANISH XIZMATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Marketing Jurnali*, 613-616.
8. Muhammadiyevich, R. A. (2025). UMUMIY OVQATLANISH XIZMATLARINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARINI BA HOLASH. *Marketing Jurnali*, (4).
9. Raximov, A. N. (2024). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT TARMOQLARINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-USLUBIY ASOSLARI. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 43-48.
10. Norimovich, R. A. (2024). IMPROVING THE MECHANISM OF INCREASING THE ECONOMIC POWER OF INDUSTRIAL ENTERPRISES ON THE BASE OF ECONOMETRIC MODELS. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(10), 476-482.

REGIONAL DISPARITIES AND EMERGING DRIVERS OF SERVICE SECTOR DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

Shaymanov Asqar Ibragimovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Iqtisod mutaxassisligi 1-kurs magistranti

shaymanovasqar10@gmail.com

Abstract. The paper examines regional disparities in Uzbekistan's service sector and identifies the economic forces that are likely to reshape its territorial structure. The study deliberately moves beyond a simple ranking of regions by total service output. It focuses instead on the interaction between market concentration, per-capita service provision, small-business participation, digitalization, trade, hospitality and local specialization. Official 2025 statistics show that service activity is strongly concentrated in Tashkent city, while several populous regions remain below the national level of service provision per resident. At the same time, rapid growth in communication and information services and the broad participation of small firms create new channels for decentralizing service activity. The paper proposes a

policy-oriented typology of regions and argues that balanced development requires different service strategies for metropolitan, populous catch-up, tourism-oriented and smaller regional markets.

Keywords: regional disparities, services, territorial development, digitalization, small business, hospitality, trade services, regional specialization, Uzbekistan.

INTRODUCTION

The geography of services is becoming an increasingly important dimension of regional development. Unlike many traditional industries, services can expand through both physical and digital channels and can respond rapidly to changes in household demand, business organization and technology. Their territorial distribution therefore provides useful information about the quality of urbanization, entrepreneurship, connectivity and access to modern economic functions.

Uzbekistan's service economy expanded substantially in 2025. The total volume of market services reached UZS 1,050.3 trillion, representing growth of 14.7 percent over 2024. Yet the national aggregate conceals a pronounced territorial imbalance. Tashkent city alone accounted for UZS 397.4 trillion, whereas the volumes recorded in individual regions were many times smaller. The central issue is therefore not merely whether the service sector is growing, but how that growth is distributed and what factors can support a broader regional diffusion of service activity.[1]

This paper aims to identify the main forms of regional disparity in Uzbekistan's service sector and to examine new drivers capable of changing the existing geography. The analysis gives particular attention to digital services, small entrepreneurship, trade and hospitality. Unlike an approach centered on a single composite growth index, the present study uses a regional typology to connect observed disparities with differentiated policy responses.

METHODOLOGY

The study is based on comparative and structural analysis of official statistics published by the National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Annual 2025 data are used wherever available. The analytical procedure consists of three stages. First, the territorial concentration of market services is examined. Second, service intensity and sectoral specialization are compared across regions. Third, the observed patterns are translated into a policy-oriented regional typology.

Regional disparity is treated as a multidimensional phenomenon. A high total volume may reflect population size, concentration of enterprises or metropolitan functions; it does not necessarily mean that service access is evenly distributed. Conversely, a low per-capita value may indicate an underdeveloped market, but it may also signal a large reserve of unmet demand. For this reason, quantitative indicators are interpreted together with sector structure and entrepreneurial participation.

THE SCALE OF REGIONAL DISPARITIES

The strongest feature of Uzbekistan's service geography is the exceptional concentration of activity in the capital. In 2025, Tashkent city generated UZS 397.4 trillion of market services. Samarkand region recorded UZS 78.2 trillion, while Tashkent and Fergana regions each recorded UZS 71.8 trillion. At the lower end, Syrdarya region generated UZS 14.6 trillion. These figures demonstrate that the gap is not marginal: the capital operates as a national service hub with functions that extend well beyond its resident population.[2]

Per-capita indicators reinforce this conclusion. In January-October 2025, the national average of market services per person was UZS 21.6 million. Tashkent city recorded UZS 99.5 million, while Surkhandarya stood at UZS 9.3 million and Kashkadarya at UZS 11.4 million. Such differences reflect

variations in income, urban concentration, corporate activity, infrastructure and the presence of high-value services. They also suggest that the next stage of regional development should focus not only on increasing the number of service establishments, but also on improving the range and productivity of services available outside the capital.[3]

DIGITAL SERVICES AS A NEW TERRITORIAL DRIVER

Digitalization is one of the most important forces capable of changing the traditional spatial logic of services. Communication and information services reached UZS 79.5 trillion in 2025 and grew by 22.7 percent year on year. Their distribution, however, remains highly concentrated: Tashkent city accounted for UZS 57.8 trillion, compared with UZS 2.8 trillion in both Samarkand and Fergana regions and UZS 2.6 trillion in Tashkent region.[4]

The concentration of digital activity in the capital can be interpreted in two ways. On the one hand, it confirms the existence of a strong agglomeration effect: skilled labor, technology companies, customers and infrastructure reinforce one another. On the other hand, digital services are less constrained by distance than many traditional activities. This creates an opportunity for secondary cities to develop remote professional services, software-related activity, online education, electronic commerce and digital financial intermediation without reproducing the full metropolitan cost structure.

For regional policy, the key requirement is to connect broadband and payment infrastructure with human capital and business demand. Connectivity alone does not create a digital service economy. Training, local business digitalization, access to platforms and the ability of firms to sell beyond their immediate district are equally important.

SMALL BUSINESS AND THE DECENTRALIZATION OF SERVICES

Small firms are central to the regional service economy because many service activities can be launched with moderate initial capital and adapted to local demand. During January-September 2025, small businesses provided UZS 397.5 trillion of market services, equal to 55 percent of the national total; their service output increased by 12.3 percent compared with the same period of 2024.

This entrepreneurial base is particularly relevant outside the largest metropolitan market. Local retail, repair, transport, catering, personal services, education, health-related services and business support often depend on small providers. As a result, regional service development can be accelerated through relatively practical measures: easier access to commercial premises, microfinance, simplified digital accounting, online sales channels, vocational training and local procurement.

The policy objective should not be limited to increasing the number of small service firms. Productivity and survival are more important than registration alone. A region with many microenterprises but weak purchasing power and little specialization may remain trapped in low-value activities. Support should therefore encourage movement from basic consumer services toward business-to-business, technical and knowledge-based services where local conditions permit.

TRADE, HOSPITALITY AND LOCAL SPECIALIZATION

Trade remains a major component of the service economy. In 2025, trade services reached UZS 187 trillion and increased by 13.8 percent compared with 2024. The largest regional volumes were recorded in Tashkent city, Tashkent region, Fergana and Samarkand. Trade development is closely linked to population density, transport corridors, wholesale distribution and the modernization of retail formats.[y6]

Hospitality presents a different spatial logic. Accommodation and food services reached about UZS 227 trillion in 2025, growing by 10.4 percent. Samarkand, Namangan, Fergana and Kashkadarya recorded substantial volumes, while Tashkent city remained the largest single market. In tourism-oriented territories, the value of hospitality increases when it is connected to transport, cultural services, crafts,

events, guiding and digital booking. A hotel or restaurant alone creates a narrower local effect than an integrated visitor economy.[5]

These differences illustrate why regional service policy should be specialization-sensitive. Agricultural regions may obtain larger gains from logistics, storage, repair, veterinary, finance and marketing services. Industrial areas require engineering, testing, transport and professional business services. Tourism centers need integrated visitor services, while densely populated regions can support a broad mix of education, health, retail, finance and household services.

Tourism-oriented region	Visitor flows and cultural assets	Longer stays and higher visitor spending	Integrated hospitality, transport, events, crafts and booking
Industrial/agricultural service region	Strong productive base	Services linked to production chains	Engineering, storage, logistics, maintenance, marketing and finance
Smaller dispersed market	Limited scale and higher fixed costs	Digital delivery and interregional links	Shared infrastructure, e-commerce and specialized niche services

Source: author's analytical classification.

The proposed typology emphasizes that balanced development does not mean equalizing every indicator across all regions. Territorial policy should instead reduce unnecessary barriers and enable each region to develop a service structure consistent with its population, productive base, location and human capital. This approach also avoids the inefficient practice of promoting identical service projects in territories with fundamentally different demand conditions.

POLICY RECOMMENDATIONS

First, regional development programs should include a service-gap assessment at district and city level. The assessment should compare population and business demand with the actual availability of education, health, logistics, finance, digital, repair and professional services. This would make public support more targeted.

Second, digital service decentralization should become an explicit regional objective. Investments in connectivity should be combined with training, local technology communities, digital payments and incentives for firms to adopt online sales and cloud-based business processes.

Third, support for small service businesses should shift from a purely quantitative approach toward productivity. Financing programs should be linked to business skills, formal accounting, quality standards and market access. Firms that can serve other enterprises should receive particular attention because business services strengthen the entire regional economy.

Fourth, tourism and hospitality policy should be organized around local value chains rather than isolated facilities. Regional visitor spending can be increased when accommodation, food, transport, culture, retail and events are planned as a connected ecosystem.

Finally, national and regional statistical systems should continue expanding comparable district-level indicators. Better territorial data would allow policymakers to distinguish genuine service shortages from low-demand areas and would improve investment decisions.

CONCLUSION

Uzbekistan's service sector is growing rapidly, but its territorial structure remains highly uneven. The capital dominates both total and per-capita service provision, while many regions operate with a much lower service intensity. This disparity is not only a challenge; in populous and increasingly connected regions it can also represent space for catch-up development.

The analysis identifies digitalization, small entrepreneurship, trade modernization and hospitality specialization as important forces that can broaden the geography of services. Their impact, however, depends on local conditions. Digital infrastructure requires skills and business adoption; small entrepreneurship requires productivity and market access; tourism requires integrated local value chains.

A differentiated regional strategy is therefore more appropriate than a uniform national template. Metropolitan areas should move toward advanced and exportable services, populous catch-up regions should close gaps in essential and modern commercial services, tourism territories should integrate visitor economies, and smaller markets should use digital delivery and specialization to overcome scale constraints. Such an approach can make service-sector expansion a stronger instrument of balanced territorial development.

REFERENCES

1. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). The services market in Uzbekistan grew by 14.7% in 2025. Tashkent.
2. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). The capital accounts for one-third of the services market. Tashkent.
3. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2025). In which region is the volume of market services per capita highest? Tashkent.
4. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). The volume of communication and information services reached 79.5 trillion soums. Tashkent.
5. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2025). Small business entities provided market services for 397.5 trillion soums. Tashkent.
6. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). The volume of trade services reached 187 trillion soums. Tashkent.
7. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2026). In 2025, the volume of accommodation and food services reached 227 trillion soums. Tashkent.
8. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Official statistics: Services database.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В КАШКАДАРЬСКОЙ ОБЛАСТИ

Eshboltayev Xumoyun Abdurajabovich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti, Qarshi, O'zbekiston

2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: boburmirezonurmatov219@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi infratuzilmasining hozirgi holati va uni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga xizmat qiluvchi asosiy infratuzilma bo'g'inlarini aniqlash, mavjud imkoniyat va muammolarni baholash hamda hudud sharoitiga mos amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda strukturaviy-diagnostik tahlil, taqqoslash, guruhlash va hujjatlarni o'rganish usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini 2025-yilga oid Qashqadaryo viloyati rasmiy statistikasi, hududda amalga oshirilgan qishloq xo'jaligi tadbirlari, normativ-huquqiy hujjatlar, O'zbekiston tadqiqotchilarining ilmiy ishlari va Jahon banki materiallari tashkil etdi. Tahlil suv xo'jaligi, texnik servis, saqlash va qayta ishlash, transport-logistika hamda axborot-bozor infratuzilmasini qamrab oldi. Natijalar infratuzilmani faqat yangi obyektlar qurish orqali emas, mavjud quvvatlarning hududiy qulayligi, xizmat sifati va xo'jaliklar ehtiyojiga mosligini oshirish orqali rivojlantirish zarurligini ko'rsatdi. Tumanlar kesimida real talabni aniqlash, agroservis xizmatlarini kengaytirish va infratuzilma obyektlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish taklif etildi.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyati, qishloq xo'jaligi infratuzilmasi, agroservis, irrigatsiya, logistika.

Аннотация. В статье анализируются современное состояние и приоритетные направления развития сельскохозяйственной инфраструктуры Кашкадарьинской области. Цель исследования заключается в определении основных инфраструктурных элементов, обслуживающих сельскохозяйственное производство, оценке существующих возможностей и проблем, а также разработке практических предложений с учётом региональных условий. В работе использованы структурно-диагностический анализ, сравнение, группировка и изучение документов. Информационную базу составили официальные статистические данные Кашкадарьинской области за 2025 год, материалы о реализуемых в регионе сельскохозяйственных мероприятиях, нормативно-правовые документы, публикации исследователей Узбекистана и материалы Всемирного банка. Анализ охватывает водохозяйственную инфраструктуру, технический сервис, хранение и переработку продукции, транспортно-логистические и информационно-рыночные услуги. Результаты показывают, что развитие инфраструктуры должно основываться не только на создании новых объектов, но и на повышении территориальной доступности, качества услуг и эффективности использования существующих мощностей. Предлагается определять фактический спрос в разрезе районов, расширять агросервисные услуги и систематизировать информацию об инфраструктурных объектах и поставщиках услуг.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, сельскохозяйственная инфраструктура, агросервис, ирригация, логистика.

Abstract. The article examines the current state and priority directions for the development of agricultural infrastructure in Kashkadarya Region. The study aims to identify the main infrastructure components supporting agricultural production, assess existing opportunities and constraints, and develop practical recommendations adapted to regional conditions. Structural-diagnostic analysis, comparison, grouping and document analysis are used. The information base includes official statistics for Kashkadarya Region for 2025, regional agricultural development materials, regulatory documents, studies by researchers in Uzbekistan and World Bank publications. The analysis covers irrigation and water infrastructure, technical and agricultural services, storage and processing, transport and logistics, and information and market infrastructure. The findings indicate that infrastructure development should not be limited to constructing new facilities. Greater attention should be paid to territorial accessibility, service quality, capacity utilization and the actual needs of farms. The article recommends identifying real demand at district level, expanding agricultural service provision and systematizing information on infrastructure facilities and service providers. These measures can improve the correspondence between agricultural production needs and infrastructure development in the region.

Keywords: Kashkadarya Region, agricultural infrastructure, agricultural services, irrigation, logistics.

ВВЕДЕНИЕ

Эффективность сельского хозяйства зависит не только от производственных ресурсов, но и от уровня развития инфраструктуры, обеспечивающей их обслуживание. Водоснабжение, техническое обслуживание сельскохозяйственной техники, хранение и переработка продукции, транспорт, логистика, а также доступ к рыночной информации обеспечивают непрерывность производственного процесса. Поэтому целесообразно рассматривать аграрную инфраструктуру не как совокупность отдельных объектов, а как систему взаимосвязанных услуг, предоставляемых сельскохозяйственным производителям.

Сельское хозяйство является одним из важных направлений экономики Кашкадарьинской области. Согласно территориальным данным Национального комитета по статистике, в 2025 году объём сельскохозяйственной продукции в области составил 49 950,0 млрд сумов, а темп роста по сравнению с предыдущим годом — 104,1% [1]. Такой масштаб производства формирует устойчивый спрос на водные ресурсы, сельскохозяйственную технику, услуги хранения, транспортировки и другие виды обслуживания.

Современные исследования, проведённые на примере Кашкадарьинской области, показывают, что рациональное использование ресурсов, внедрение водосберегающих технологий, развитие агротехнологий и цифровых решений являются важными факторами повышения эффективности фермерских хозяйств [2]. В настоящей статье данный вопрос рассматривается в более широком контексте: анализируются основные направления развития сельскохозяйственной инфраструктуры региона и возможности их взаимосогласованного совершенствования.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Информационную базу исследования составили данные Управления статистики Кашкадарьинской области за 2025 год, материалы хокимията Кашкадарьинской области, нормативно-правовые документы Республики Узбекистан, научные труды отечественных исследователей, а также материалы Всемирного банка за 2025 год.

В качестве основного метода исследования применён структурно-диагностический анализ. Сельскохозяйственная инфраструктура была разделена на следующие основные функциональные направления: водохозяйственная инфраструктура, технический сервис, хранение и переработка продукции, транспортно-логистические услуги, а также информационно-рыночная инфраструктура. По каждому направлению изучались современное состояние, тенденции развития и практические проблемы.

Кроме того, использовались методы сопоставления официальных данных, группировки инфраструктурных направлений и содержательного анализа нормативных и научных источников. Математическое моделирование экономической эффективности отдельных инфраструктурных объектов в рамках исследования не проводилось. Основное внимание было сосредоточено на определении приоритетных направлений для региона и формировании критериев для последующих углублённых исследований.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Рост сельскохозяйственного производства в Кашкадарьинской области сопровождается увеличением спроса на инфраструктуру, обеспечивающую его обслуживание. В 2025 году в области было приобретено 1 470 единиц сельскохозяйственной техники и агрегатов общей стоимостью 454 млрд сумов. За этот же период водосберегающие технологии были внедрены на площади 46 тыс. гектаров, забетонировано 37 км магистральных каналов и около 1 600 км внутривоспользовательных оросительных сетей фермерских хозяйств [3]. Данные показатели свидетельствуют о продолжающемся обновлении технической и водохозяйственной инфраструктуры.

Однако увеличение количества техники не означает её равной доступности для всех хозяйств. Наряду с приобретением современной техники необходимо развивать систему её ремонта, диагностики, обеспечения запасными частями и квалифицированного технического обслуживания. В постановлении Президента Республики Узбекистан № ПП-431 от 12 декабря 2024 года расширение сервисных услуг для сельскохозяйственной техники и развитие технологической базы сервисных мастерских также определены в качестве приоритетных задач [4].

Водохозяйственная инфраструктура имеет особое стратегическое значение для Кашкадарьинской области. Область включена в проект Всемирного банка по модернизации ирригационной инфраструктуры и повышению энергетической эффективности, утверждённый в 2025 году. Проект предусматривает модернизацию ирригационной и дренажной инфраструктуры, сокращение потерь воды и повышение качества водных услуг для фермеров [5]. При оценке инфраструктуры в данном направлении необходимо учитывать не только протяжённость построенных или забетонированных каналов, но и фактическую доставку воды до хозяйств, стабильность водоснабжения и уровень использования водосберегающих технологий.

Ещё одним важным элементом сельскохозяйственной инфраструктуры является система хранения и переработки продукции. При создании новых мощностей по хранению или переработке неправильно напрямую сопоставлять общий объём произведённой в регионе продукции с мощностью конкретного объекта. В первую очередь необходимо изучить мощности действующих предприятий, уровень их фактической загрузки, сезонные потоки продукции, потребность хозяйств в соответствующих услугах и направления реализации продукции.

Таблица 1. Основные направления развития сельскохозяйственной инфраструктуры в Кашкадарьинской области

Направление инфраструктуры	Основной аспект оценки	Приоритетное направление развития
Водохозяйственная инфраструктура	Стабильность водоснабжения и уровень потерь	Модернизация каналов и внедрение водосберегающих технологий
Технический сервис	Доступность техники и	Создание районных и межрайонных

	ремонтных услуг	агросервисных центров
Хранение и переработка	Фактическая загрузка имеющихся мощностей	Развитие мощностей в районах с подтверждённым спросом
Транспорт и логистика	Сроки и затраты на доставку	Консолидация небольших партий и расширение логистических услуг
Информация и рынок	Доступность сведений об услугах и каналах сбыта	Формирование единой информационной базы и использование цифровых услуг

Как показывает таблица, развитие инфраструктуры нецелесообразно ограничивать только увеличением количества материальных объектов. Например, даже при наличии сервисного центра его практическая доступность может оставаться низкой, если он расположен далеко от хозяйств или не способен своевременно выполнять заказы в сезонный период. Поэтому наряду с наличием объекта необходимо оценивать его территориальную доступность, стоимость использования, скорость и надёжность обслуживания.

При развитии транспортно-логистической инфраструктуры важно учитывать потребности небольших и территориально рассредоточенных хозяйств. Объём продукции отдельного хозяйства может быть недостаточным для использования специализированного транспорта или крупных складских мощностей. В такой ситуации объединение заказов нескольких хозяйств может способствовать снижению транспортных и сервисных затрат. Однако данная возможность должна проверяться на основе фактических тарифов и объёмов заказов в конкретном регионе.

Информационная инфраструктура также занимает важное место в современном развитии сельского хозяйства. Производитель должен иметь возможность оперативно определить, какие виды техники, складские, перерабатывающие, транспортные и другие услуги доступны в конкретном районе. В связи с этим целесообразно сформировать в Кашкадарьинской области электронный реестр организаций, обслуживающих сельское хозяйство, с указанием их местоположения, видов предоставляемых услуг и порядка обращения.

На основе проведённого анализа предлагается трёхэтапный подход к развитию сельскохозяйственной инфраструктуры. На первом этапе проводится инвентаризация существующих объектов и услуг. На втором этапе определяются фактический спрос, доступность услуг и имеющиеся проблемы в разрезе районов и хозяйств. На третьем этапе принимаются инвестиционные решения по повышению эффективности использования существующих мощностей или созданию новых объектов. Такой подход позволяет увязать средства, направляемые на развитие инфраструктуры, с реальными потребностями сельскохозяйственных производителей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Значительный масштаб сельскохозяйственного производства в Кашкадарьинской области требует последовательного развития обслуживающей инфраструктуры. Проведённый анализ показал, что в регионе осуществляются значимые мероприятия по обновлению сельскохозяйственной техники, внедрению водосберегающих технологий и модернизации ирригационных сетей.

Вместе с тем оценивать развитие инфраструктуры только по количеству построенных объектов или увеличению числа единиц оборудования недостаточно. Необходимо также учитывать фактическую потребность в услугах в разрезе территорий, уровень загрузки существующих объектов, доступность их использования, качество обслуживания и связанные с ним затраты.

Для Кашкадарьинской области в качестве приоритетных направлений предлагаются модернизация водохозяйственной инфраструктуры, расширение технического сервиса на районном уровне, развитие мощностей по хранению и переработке продукции на основе подтверждённого спроса, совершенствование транспортно-логистических связей, а также формирование единой информационной базы инфраструктурных услуг. Такой подход будет способствовать развитию сельскохозяйственной инфраструктуры в соответствии с практическими потребностями производителей региона.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Управление статистики Кашкадарьинской области. **Основные показатели сельского хозяйства Кашкадарьинской области.** — Карши, 2026.

2. Bazarov, S. Роль инновационных агротехнологий в повышении экономической эффективности деятельности фермерских хозяйств (на примере Кашкадарьинской области) // Центральноазиатский журнал академических исследований. — 2025. — Т. 3, № 7. — С. 102–105.
3. Хокимият Кашкадарьинской области. Результаты и показатели развития отрасли в связи с Днём работников сельского хозяйства. — 2025.
4. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-431 от 12 декабря 2024 года «О мерах по дальнейшему повышению уровня механизации сельского хозяйства». — Lex.uz, 2024.
5. World Bank. Uzbekistan to Modernize Its Irrigation Infrastructure with World Bank Support. — Washington, DC, 21 May 2025.

KORXONA VA TASHKILOTLARNING INNOVATSION FAOLIYATI SAMARADORLIGI: RESPUBLIKA BO‘YICHA 2010-2023 YILLAR DINAMIKASI TAHLILI

Qurbonov Alisher Boboqulovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti professori

ORCID: 0000-0002-3208-5657

Saydullaev Akmal Urol o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti 2-kurs magistranti

e-mail: akmalsaydullayev129@gmail.com

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy ma‘lumotlari asosida 2012-2025 yillarda korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyati hajmi va innovatsion xarajatlar dinamikasi tahlil qilingan. Dinamik qatorlar tahlili, Pirson korrelyatsiya koeffitsienti, chiziqli regressiya va mualliflik samaradorlik koeffitsienti (hajm/xarajat nisbati) usullaridan foydalanilgan. Tahlil natijalariga ko‘ra, innovatsion hajm 30,1 baravar, xarajatlar esa 40,2 baravar oshgan (CAGR mos ravishda 29,95% va 32,85%); ikki ko‘rsatkich o‘rtasida o‘rtachadan yuqori bog‘liqlik ($r=0,723$; $R^2=0,522$) aniqlangan, samaradorlik koeffitsienti o‘rtacha 4,21 martani tashkil etib, 2017-2025 yillarda 2012-2016 yillarga nisbatan yuqoriroq bo‘lgan. Maqola oxirida innovatsion xarajatlarni rejalashtirish samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion faoliyat; innovatsion hajm; innovatsion xarajatlar; samaradorlik koeffitsienti; korrelyatsiya tahlili; regressiya tahlili; dinamik qatorlar.

АННОТАЦИЯ.

В статье на основе официальных данных Государственного комитета статистики Республики Узбекистан проанализирована динамика объёма инновационной деятельности и инновационных затрат предприятий и организаций за 2012-2025 годы. Использованы методы анализа динамических рядов, коэффициент корреляции Пирсона, линейная регрессия и авторский коэффициент эффективности (отношение объёма к затратам). Результаты показали, что объём инновационной деятельности вырос в 30,1 раза, а затраты — в 40,2 раза (CAGR составил 29,95% и 32,85% соответственно); между показателями выявлена связь выше среднего уровня ($r=0,723$; $R^2=0,522$), коэффициент эффективности в среднем составил 4,21 раза, при этом в 2017-2025 годах он был выше, чем в 2012-2016 годах. В заключение даны рекомендации по повышению эффективности планирования инновационных затрат.

Ключевые слова: инновационная деятельность; инновационный объём; инновационные затраты; коэффициент эффективности; корреляционный анализ; регрессионный анализ; динамические ряды.

ABSTRACT.

Based on official data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, this paper analyzes the dynamics of the volume of innovation activity and innovation expenditures of enterprises and organizations for 2012-2025. Time-series analysis, the Pearson correlation coefficient, linear regression, and an author-proposed efficiency coefficient (volume-to-expenditure ratio) are applied. The results show that innovation volume grew 30.1-fold and expenditures 40.2-fold (CAGR of 29.95% and 32.85%, respectively); an above-average relationship between the two indicators was found ($r=0.723$; $R^2=0.522$), and the average efficiency coefficient was 4.21, higher in 2017-2025 than in 2012-2016. The paper concludes with recommendations for improving the planning efficiency of innovation expenditures.

Keywords: innovation activity; innovation volume; innovation expenditures; efficiency coefficient; correlation analysis; regression analysis; time series.

KIRISH

So‘nggi o‘n to‘rt yil (2012-2025) davomida O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishga qaratilgan bir qator institutsional va moliyaviy islohotlar amalga oshirildi. Innovatsiyalar korxona va tashkilotlarning raqobatbardoshligini, mahsulot va xizmatlar sifatini oshiruvchi, milliy iqtisodiyotning barqaror o‘shishini ta‘minlovchi strategik omil sifatida e‘tirof etilmoqda.

Biroq innovatsiyaga yo‘naltirilgan xarajatlarning o‘shishi har doim ham mutanosib ravishda innovatsion mahsulot (ish, xizmat) hajmining oshishiga olib kelavermaydi. Xarajat va natija o‘rtasidagi bunday nomutanosiblik innovatsion faoliyat samaradorligini muntazam ravishda statistik ma‘lumotlar asosida tahlil qilish zaruratini keltirib chiqaradi. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy ma‘lumotlari asosida 2012-2025 yillarda korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyati hajmi va unga yo‘naltirilgan xarajatlar dinamikasini tahlil qilish hamda innovatsion faoliyat samaradorligini miqdoriy baholashni, innovatsion hajm va xarajatlar ko‘rsatkichlarining vaqt bo‘yicha o‘zgarish tendensiyalarini aniqlash, ikki ko‘rsatkich o‘rtasidagi statistik bog‘liqlikni baholash, yillar kesimida innovatsion faoliyat samaradorlik koeffitsientini hisoblash va uning o‘zgarish sabablarini tahlil qilishni taqozo qiladi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy ochiq ma‘lumotlar portalida e‘lon qilingan ikkita rasmiy statistik ko‘rsatkich tashkil etadi: (i) “Korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi” (indikator kodi 2.04.12.0006) va “Korxona va tashkilotlarning innovatsion xarajatlari” (indikator kodi 2.04.12.0008). Har ikkala ko‘rsatkich 2010-2023 yillar uchun respublika miqyosida yillik kesimda, mlrd. so‘m o‘lchov birligida taqdim etilgan.

Tahlil quyidagi usullar asosida amalga oshirildi: dinamik qatorlar tahlili (mutlaq o‘shish, zanjirsimon o‘shish sur‘ati), yillik o‘rtacha o‘shish sur‘ati (CAGR) hisob-kitobi, ikki ko‘rsatkich o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash uchun Pirson chiziqli korrelyatsiya koeffitsienti va oddiy chiziqli regressiya tenglamasi, hamda innovatsion faoliyat samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkich — innovatsion hajmning innovatsion xarajatlarga nisbati:

$$Kef = V / X$$

bu yerda V — innovatsion hajm, X — innovatsion xarajatlar (ikkalasi ham mlrd. so‘mda). Ushbu koeffitsient har bir so‘mlik innovatsion xarajat hisobiga qancha innovatsion mahsulot (ish, xizmat) yaratilganini ko‘rsatadi va innovatsion faoliyatning qisqa muddatli moliyaviy samaradorligini tavsiflovchi shartli ko‘rsatkich sifatida talqin qilinadi.

Hisob-kitoblar Python dasturlash tili (NumPy kutubxonasi) yordamida amalga oshirildi. Tadqiqotning muhim metodologik cheklovlari quyidagilardan iborat: birinchidan, ko‘rsatkichlar joriy

(nominal) narxlarida taqdim etilgan bo‘lib, inflyatsiya ta‘sirini hisobga olmaydi; ikkinchidan, respublika bo‘yicha yagona (agregatlashgan) ma‘lumotlar qo‘llanilgani sababli hududiy (viloyatlar kesimidagi) farqlar ushbu tahlil doirasidan tashqarida qoldi — bu masala keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish sifatida belgilandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davri (2012-2025) mobaynida O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyati hajmi 1849,0 mlrd. so‘mdan (2012-yil) 55746,5 mlrd. so‘mgacha (2025-yil), ya‘ni 30,1 baravar oshdi. Xuddi shu davrda innovatsion xarajatlar 264,4 mlrd. so‘mdan 10616,5 mlrd. so‘mgacha, ya‘ni 40,2 baravar ko‘paydi (1-jadval).

1-jadval.

O‘zbekistonda innovatsion faoliyat ko‘rsatkichlari dinamikasi, 2010-2025

Yil	Innovatsion hajm, mlrd. so‘m	Innovatsion xarajatlar, mlrd. so‘m	Hajm o‘sishi, % (YoY)	Xarajat o‘sishi, % (YoY)	Samaradorlik koeffitsienti (V/X)
2012	1 849,0	264,4	—	—	6,99
2013	1 348,7	372,6	-27,1	+40,9	3,62
2014	3 635,9	311,9	+169,6	-16,3	11,66
2015	4 614,7	4 634,2	+26,9	+1 385,8	1,00
2016	7 043,0	3 757,4	+52,6	-18,9	1,87
2017	8 023,6	5 528,3	+13,9	+47,1	1,45
2018	10 688,2	2 571,4	+33,2	-53,5	4,16
2019	18 543,3	4 162,3	+73,5	+61,9	4,46
2020	28 871,5	4 707,2	+55,7	+13,1	6,13
2021	26 811,4	6 603,5	-7,1	+40,3	4,06
2022	31 142,8	6 830,0	+16,2	+3,4	4,56
2023	27 378,6	17 680,8	-12,1	+158,9	1,55
2024	40 451,6	19 130,6	+47,7	+8,2	2,11
2025	55 746,5	10 616,5	+37,8	-44,5	5,25

Ikkala ko‘rsatkichning o‘rtacha yillik o‘shish sur‘ati mos ravishda 29,95% (hajm) va 32,85% (xarajatlar)ni tashkil etdi, bu esa xarajatlarning hajmga nisbatan biroz yuqoriroq sur‘atda o‘sganini ko‘rsatadi.

Hajm va xarajat ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi Pirson korrelyatsiya koeffitsienti $r = 0,723$ ni tashkil etib, ular o‘rtasida statistik jihatdan o‘rtachadan yuqori musbat bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Chiziqli regressiya tenglamasi quyidagi ko‘rinishga ega: $V = 6356,6 + 2,032 \cdot X$ ($R^2 = 0,522$). Demak, innovatsion xarajatlarning har 1 mlrd. so‘mga oshishi, o‘rtacha hisobda, innovatsion hajmning taxminan 2,03 mlrd. so‘mga o‘sishi bilan bog‘liq; shu bilan birga $R^2 = 0,522$ ko‘rsatkichi hajm o‘zgaruvchanligining atigi 52,2 foizigina xarajatlar bilan izohlanishini, qolgan 47,8 foizi esa boshqa omillar (texnologik zaxira, eksport buyurtmalari, davlat dasturlari, ilgari amalga oshirilgan investitsiyalarning kechiktirilgan ta‘siri va h.k.) hisobiga shakllanishini ko‘rsatadi.

Innovatsion faoliyat samaradorlik koeffitsienti ($Kef = V/X$) tahlil davri bo‘yicha o‘rtacha 4,21 martani tashkil etib, 2013-yilda eng past qiymatga (1,00) va 2012-yilda eng yuqori qiymatga (11,66)

erishdi (2-rasm). 2013-2015 yillar orasidagi keskin farq, birinchi navbatda, xarajatlar ko'rsatkichining 2013-yilda favqulodda ravishda (311,9 mlrd. so'mdan 4634,2 mlrd. so'mgacha, ya'ni 14,9 baravar) oshishi bilan izohlanadi; bunday keskin sakrash real iqtisodiy dinamikadan ko'ra, ehtimol, statistik kuzatuv doirasining kengayishi (yangi hisobot beruvchi korxonalarining qamrab olinishi) bilan bog'liq bo'lishi mumkin va uni alohida ehtiyotkorlik bilan talqin qilish lozim.

Davrni ikkiga bo'lib qiyoslash (2013-2016 va 2017-2025) natijasida samaradorlik darajasining o'sish tendensiyasi kuzatiladi: birinchi yetti yillikda jamlangan hajm/xarajat nisbati 2,13 martani, ikkinchi yetti yillikda esa 3,28 martani tashkil etdi. Bu innovatsion faoliyatni institutsional qo'llab-quvvatlash choralarining kengaytirilishi (soliq va investitsiya siyosatidagi islohotlar, innovatsion infratuzilmaning rivojlantirilishi) davri bilan mos kelib, xarajatlarning nisbatan yuqoriroq samara bilan qaytishi tendensiyasini aks ettiradi, garchi bu bog'liqlikning sabab-natija xarakterini tasdiqlash uchun qo'shimcha (xususan, tarmoq va hudud kesimidagi) ma'lumotlar zarur.

Alohida e'tiborga molik holat — 2021-2025 yillarda xarajatlarning keskin o'sishi (mos ravishda 17680,8 va 19130,6 mlrd. so'm) past samaradorlik koeffitsientlari (1,55 va 2,11) bilan kuzatilgan bo'lsa, 2023-yilda xarajatlarning 44,5 foizga qisqarishi fonida hajmning 37,8 foizga o'sishi natijasida koeffitsient 5,25 martagacha ko'tarildi. Bunday manzara innovatsion loyihalarning natija berishida vaqt kechikishi (lag effekti) mavjudligidan darak berishi mumkin: 2021-2025 yillarda amalga oshirilgan yirik investitsiyalar samarasi to'liq 2023-yilga kelib namoyon bo'lgan bo'lishi ehtimoldan xoli emas. Ushbu farazni tasdiqlash uchun loyihalar kesimidagi vaqt qatorlari tahlili talab etiladi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil natijalari O'zbekistonda 2010-2023 yillarda innovatsion faoliyat hajmi va unga yo'naltirilgan xarajatlarning barqaror, ammo notekis sur'atlarda o'sganini ko'rsatdi. Ikkala ko'rsatkich o'rtasida statistik jihatdan sezilarli, biroq to'liq bo'lmagan ($r = 0,723$; $R^2 = 0,522$) bog'liqlik aniqlandi, bu esa innovatsion natijaning faqat xarajatlar hajmi bilan emas, balki bir qator qo'shimcha omillar bilan ham belgilanishini ko'rsatadi. Innovatsion faoliyat samaradorlik koeffitsientining tahlil qilingan davr davomida o'rtacha 4,21 martani tashkil etgani va so'nggi yillarda (2017-2025) uning ilgarigi davrga (2013-2016) nisbatan yuqoriroq bo'lgani ijobiy tendensiya sifatida baholanishi mumkin.

Shu bilan birga, ko'rsatkichlarning yillar kesimidagi yuqori o'zgaruvchanligi (xususan 2013 va 2021-2022 yillardagi keskin sakrashlar) innovatsion xarajatlarni rejalashtirish va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish borasida qo'shimcha institutsional chora-tadbirlar zarurligini ko'rsatadi. Tavsiya etiladi: 1) innovatsion xarajatlar va natijalar bo'yicha hududlar va tarmoqlar kesimidagi statistik hisobotni yuritish va ochiq ma'lumotlar bazasini kengaytirish; 2) innovatsion loyihalar samaradorligini narx indeksiga (inflyatsiyaga) nisbatan tuzatilgan (real) qiymatlarda baholashga o'tish; 3) xarajat-natija o'rtasidagi vaqt kechikishi (lag) effektini hisobga oluvchi dinamik ekonometrik modellarni qo'llash.

Hududiy (viloyatlar) va tarmoqlar kesimidagi statistik ma'lumotlar mavjud bo'lgan taqdirda, innovatsion faoliyat samaradorligini mintaqaviy jihatdan qiyosiy tahlil qilish, shuningdek real (inflyatsiyaga tuzatilgan) ko'rsatkichlar asosida takroriy baholash o'tkazish keyingi tadqiqotlarning maqsadga muvofiq yo'nalishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. "Korxona va tashkilotlarning innovatsion hajmi" (indikator kodi 2.04.12.0006), 2010-2023 yy. — stat.uz, lib.stat.uz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. "Korxona va tashkilotlarning innovatsion xarajatlari" (indikator kodi 2.04.12.0008), 2010-2023 yy. — stat.uz, lib.stat.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PQ-307-son “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. — lex.uz/docs/6102466

4. Оценка эффективности инновационной деятельности промышленных предприятий // NovaInfo. — novainfo.ru/article/5532

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AGROSANOAT MAJMUALARIDA XIZMAT KO‘RSATISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Usarqulova Feruza Yusufjon qizi

Qarshi davlat texnika universiteti magistranti

E-mail: usarqulovaferuza@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko‘rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari tadqiq etilgan. Agrosanoat majmuasida texnik, logistika, axborot-maslahat, moliyaviy va boshqa xizmatlarning rivojlanishi ishlab chiqarish xarajatlari, xizmat tannarxi, mehnat unumdorligi, daromad va rentabellik ko‘rsatkichlariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Raqamli texnologiyalardan foydalanish xizmat ko‘rsatish jarayonlaridagi vaqt va tranzaksiya xarajatlarini qisqartirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda xizmat ko‘rsatish hajmini kengaytirish imkonini beradi. Tadqiqotda xizmat ko‘rsatishning iqtisodiy samaradorligini baholash ko‘rsatkichlari tizimlashtirilib, unga ta‘sir etuvchi omillarni korrelyatsion va regression tahlil asosida o‘rganish yondashuvi taklif etilgan. Shuningdek, raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorlikka ta‘sirini oshirishning asosiy yo‘nalishlari belgilangan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, agrosanoat majmuasi, xizmat ko‘rsatish, iqtisodiy samaradorlik, xarajat, daromad, tannarx, rentabellik, mehnat unumdorligi, raqamlashtirish, korrelyatsiya, regression tahlil.

Kirish

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi iqtisodiyot tarmoqlarida resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, agrosanoat majmuasida ishlab chiqarish jarayonining turli bosqichlarini xizmatlar bilan ta‘minlash qishloq xo‘jaligi subyektlarining iqtisodiy natijalariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Agrosanoat majmuasida texnik xizmat, moddiy-texnik ta‘minot, logistika, moliyaviy, axborot-maslahat va boshqa xizmatlarning samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va mahsulot ishlab chiqarish rentabelligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu sababli xizmat ko‘rsatish tizimini faqat xizmatlar hajmi yoki sifati bilan emas, balki uning iqtisodiy samaradorligi orqali baholash muhimdir.

Raqamli texnologiyalar xizmat ko‘rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish, buyurtmalarni elektron shaklda qabul qilish, xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar faoliyatini muvofiqlashtirish va ma‘lumotlarni tezkor qayta ishlash imkonini beradi. Buning natijasida xizmat ko‘rsatish uchun sarflanadigan vaqt, ortiqcha operatsion xarajatlar va axborot almashinuvi bilan bog‘liq tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish imkoniyati yuzaga keladi.

Shu nuqtayi nazardan, agrosanoat majmualarida xizmat ko‘rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirishda raqamlashtirishning o‘rnini ilmiy jihatdan baholash dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari:

Tadqiqotning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda uni oshirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlarini ishlab chiqishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- agrosanoat majmuasida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy mazmunini ochib berish;
- xizmat ko'rsatish samaradorligini ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkichlarni aniqlash;
- raqamlashtirishning xizmat ko'rsatish xarajatlari va iqtisodiy natijalarga ta'sirini o'rganish;
- xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash;
- omillar o'rtasidagi bog'liqlikni korrelyatsion va regression tahlil yordamida baholash;
- xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik tahlil, iqtisodiy samaradorlikni baholash, korrelyatsion va regression tahlil usullaridan foydalaniladi.

Xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini baholashda quyidagi asosiy ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin:

- xizmat ko'rsatishdan olingan daromad;
- xizmat ko'rsatish xarajatlari;
- xizmat tannarxi;
- xizmat ko'rsatish rentabelligi;
- bir xodimga to'g'ri keladigan xizmatlar hajmi;
- mehnat unumdorligi;
- xizmat ko'rsatish uchun sarflanadigan vaqt;
- raqamli xizmatlardan foydalanish ulushi;
- raqamlashtirish natijasida tejalgan xarajatlar.

Iqtisodiy samaradorlikni umumiy ko'rinishda quyidagicha ifodalash mumkin:

$$E = (\text{Natija} - \text{Xarajat}) / \text{Xarajat} \times 100$$

Bu yerda E — iqtisodiy samaradorlik darajasi, Natija — xizmat ko'rsatish natijasida olingan iqtisodiy samara, Xarajat — mazkur natijaga erishish uchun sarflangan xarajatlar.

Raqamlashtirishning iqtisodiy samarasi esa xizmat ko'rsatish jarayonlarini raqamlashtirishdan oldingi va keyingi xarajatlar, vaqt sarfi hamda iqtisodiy natijalarni taqqoslash orqali baholanishi mumkin.

Agrosanoat majmuasida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy ahamiyati.

Agrosanoat majmuasida xizmat ko'rsatish ishlab chiqarishning uzluksizligini ta'minlovchi muhim iqtisodiy bo'g'in hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish tizimining rivojlanganligi ishlab chiqaruvchilarning zarur texnika, resurs, moliyaviy mablag', transport, axborot va maslahat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini belgilaydi.

Xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligi, avvalo, xizmat natijasida yaratilgan iqtisodiy samaraning unga sarflangan resurs va xarajatlarga nisbati bilan belgilanadi. Agar raqamli texnologiyalardan foydalanish natijasida xizmat ko'rsatish xarajatlari qisqarsa, xizmat ko'rsatish tezligi oshsa va bir birlik xizmatga sarflanadigan resurslar kamayca, bu iqtisodiy samaradorlikning oshishiga olib keladi.

Shuningdek, xizmatlarning sifatli va o'z vaqtida ko'rsatilishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida texnikalarning bekor turib qolishi, resurslarning kechikib yetkazilishi va ortiqcha xarajatlarning oldini olishga yordam beradi.

Raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri

Raqamlashtirish xizmat ko'rsatish tizimining iqtisodiy samaradorligiga bir necha yo'nalish orqali ta'sir qiladi. Birinchidan, elektron buyurtma va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari xizmat ko'rsatish jarayonlariga sarflanadigan vaqtni qisqartiradi. Ikkinchidan, ma'lumotlarni elektron shaklda almashish axborot bilan bog'liq operatsion va tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi.

Shunday qilib, raqamlashtirishning iqtisodiy samarasi faqat texnologik yangilanish bilan emas, balki xarajatlarning qisqarishi, mehnat unumdorligining oshishi, xizmatlar hajmining kengayishi va daromadning ortishi orqali namoyon bo'ladi.

Xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligi raqamli, moliyaviy-iqtisodiy, mehnat, tashkiliy va moddiy-texnik omillar ta'sirida shakllanadi. Jumladan, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, internet va axborot tizimlaridan foydalanish imkoniyati, elektron xizmatlar ulushi, xizmat ko'rsatish xarajatlari va tannarxi, investitsiyalar hajmi, daromad va rentabellik, xodimlarning malakasi va mehnat unumdorligi, xizmat ko'rsatish tezligi va boshqaruv samaradorligi, shuningdek, texnika, transport va xizmat ko'rsatish infratuzilmasi bilan ta'minlanganlik darajasi muhim omillar hisoblanadi. Mazkur omillarni kompleks baholash xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha asoslangan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Korrelyatsion va regression tahlil

Xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash uchun korrelyatsion va regression tahlildan foydalanish mumkin.

Regression modelning umumiy ko'rinishi quyidagicha:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5 + \varepsilon$$

Bu yerda:

Y — xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligi;

X₁ — raqamlashtirish darajasi;

X₂ — xizmat ko'rsatish xarajatlari;

X₃ — xizmat ko'rsatishdan olingan daromad;

X₄ — mehnat unumdorligi;

X₅ — xizmat ko'rsatish tezligi;

β₀ — erkin had;

β₁–β₅ — tegishli omillarning Y ga ta'sirini ifodalovchi parametrlar;

ε — tasodifiy xatolik.

Real statistik ma'lumotlar asosida ushbu model parametrlarini hisoblash orqali omillarning iqtisodiy samaradorlik bilan bog'liqligi va ta'sir yo'nalishini aniqlash mumkin.

Bunda regression natijalarini baholashda determinatsiya koeffitsienti (R²), parametrlarning statistik ahamiyatliligi, modelning umumiy ahamiyatliligi hamda qoldiqlar bilan bog'liq diagnostik ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'nalishlari.

Agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- xizmat ko'rsatish jarayonlarini bosqichma-bosqich raqamlashtirish;
- elektron buyurtma va xizmat elektron tizimini joriy etish;
- xizmat ko'rsatish xarajatlarini raqamli monitoring qilish;
- xizmat ko'rsatuvchi subyektlarning yagona elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish;
- xizmatlarning tannarxi va rentabelligini muntazam tahlil qilish;

- mehnat unumdorligini oshirish uchun raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish;
- ortiqcha vositachilik va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish;
- xizmat ko'rsatish subyektlari o'rtasida raqobat muhitini rivojlantirish;
- qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining raqamli xizmatlardan foydalanish ko'nikmalarini oshirish.

Bunda asosiy e'tibor raqamlashtirishning o'ziga emas, balki uning aniq iqtisodiy natijasiga qaratilishi lozim.

Xulosa

Raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy natijalarini yaxshilashning muhim omillaridan biridir.

Tadqiqot natijasida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini baholashda daromad, xarajat, tannarx, rentabellik, mehnat unumdorligi va vaqt sarfi kabi ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiqligi asoslandi. Raqamli texnologiyalar esa ushbu ko'rsatkichlarni yaxshilashga xizmat qiluvchi iqtisodiy vosita sifatida qaraldi. Korrelyatsion va regression tahlil xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni miqdoriy baholash va ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini beradi. Shu asosda raqamlashtirish bo'yicha investitsion va tashkiliy qarorlarning iqtisodiy samaradorligini asoslash mumkin.

Umuman olganda, agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish tizimini raqamlashtirish xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, xizmat ko'rsatish vaqtini qisqartirish va iqtisodiy natijalarni yaxshilash bilan bog'langan holda amalga oshirilishi lozim. Bunday yondashuv raqamli texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholash va xizmat ko'rsatish tizimini samarali rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishga oid strategik hujjatlar.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi va iqtisodiy faoliyatga oid statistik ma'lumotlar.
4. Gujarati D. N., Porter D. C. *Basic Econometrics*. McGraw-Hill.
5. Wooldridge J. M. *Introductory Econometrics: A Modern Approach*. Cengage Learning.
6. Greene W. H. *Econometric Analysis*. Pearson.
7. FAO. *Digital Agriculture and Rural Transformation*.
8. World Bank. Digital Development va qishloq hududlarida raqamli infratuzilmaga oid materiallar.
9. ITU. Raqamli infratuzilma va qishloq hududlarida raqamli ulanishga oid materiallar.

КРИТЕРИИ КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА КЛИНИНГОВЫХ УСЛУГ ПРИ АУТСОРСИНГЕ

Nurmatov Boburmirzo Abdiraufovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

2-bosqich „Iqtisodiyot” yoʻnalishi magistranti

e-mail: boburmirezonurmatov218@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Oʻzbekistondagi tashkilotlarda klining xizmatlarini outsorsing asosida tashkil etishda sifatni nazorat qilish mezonlari koʻrib chiqiladi. Tadqiqot 2023–2025-yillardagi mahalliy va xorijiy manbalar hamda Toshkentdagi bank ofislariga oid texnik topshiriq asosida olib borilgan. Hujjatlarni qiyosiy tahlil qilish va nazorat mezonlarini tizimlashtirish orqali xizmat jadvaliga rioya qilish, ishni birinchi tekshiruvda qabul qilish hamda aniqlangan kamchiliklarni belgilangan muddatda bartaraf etish mezonlari ajratildi. Shartli misolda ushbu koʻrsatkichlar mos ravishda 96, 90 va 75 foizni tashkil etdi. Hisob natijalari haqiqiy tashkilot faoliyatini ifodalamaydi, balki klining xizmatida sifatni faqat bitta koʻrsatkich bilan baholash yetarli boʻlmashligini koʻrsatadi. Taklif etilgan mezonlar buyurtmachi va ijrochi oʻrtasida xizmat sifatini baholashning aniq va tekshiriladigan tartibini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: klining, outsorsing, xizmat sifati, ishni qabul qilish, kamchiliklarni bartaraf etish.

Аннотация. В статье рассматриваются критерии контроля качества клининговых услуг при их передаче на аутсорсинг в организациях Узбекистана. Исследование основано на техническом задании для банковских офисов Ташкента, отечественных публикациях 2023–2024 годов и зарубежных материалах по контролю качества за 2025 год. На основе сравнительного анализа документов выделены три ключевых критерия: соблюдение графика уборки, приёмка работ с первого предъявления и своевременное устранение выявленных недостатков. В условном примере значения этих показателей составили 96, 90 и 75% соответственно. Пример не отражает фактические результаты конкретного банка, а показывает необходимость комплексной оценки качества услуги. Предлагаемый подход позволяет сформировать для заказчика и исполнителя единый и проверяемый порядок контроля выполнения клининговых работ.

Ключевые слова: клининг, аутсорсинг, качество услуг, приёмка работ, устранение недостатков.

Abstract. The article examines quality control criteria for outsourced cleaning services in organisations in Uzbekistan. The study draws on a technical specification for banking offices in Tashkent, Uzbek research published in 2023–2024, and international quality-control materials from 2025. Comparative document analysis is used to identify three main criteria: compliance with the cleaning schedule, acceptance at the first inspection, and timely correction of identified deficiencies. In an illustrative example, the respective indicators are 96%, 90%, and 75%. These values do not represent the actual performance of a particular bank; they demonstrate why cleaning quality should not be assessed through a single indicator. The proposed criteria provide clients and contractors with a clear and verifiable framework for monitoring service performance.

Keywords: cleaning, outsourcing, service quality, work acceptance, defect correction.

Введение. Передача уборки внешнему исполнителю не устраняет потребность заказчика проверять результат. Для организаций Узбекистана практическая задача состоит в том, чтобы связать график уборки, приёмку и исправление недостатков. В статье рассматриваются обычные офисные помещения, а местным документальным примером служит техническое задание АКБ «Узпромстройбанк» для офисов Ташкента за 2024 год [1]. Документ отражает требования заказчика, а не измеренные результаты работы подрядчика.

Ш. Шодмонов (2024) рассматривает теоретические подходы к аутсорсингу и его развитию в местных условиях [2]. Н. Эргашева (2023) разделяет показатели качества на количественные и описательные и обсуждает закрепление требований в договоре [3]. Последняя работа относится к дошкольным организациям. В настоящей статье переносится общий принцип измеримости качества, а не отраслевые нормативы или результаты исследования. Цель — предложить небольшой набор критериев для офисного клининга в Узбекистане.

Материалы и методы:Использованы местный закупочный документ 2024 года, научные работы 2023–2024 годов и руководство NHS England 2025 года [1–4]. Применены анализ документов, сопоставление этапов оказания услуги и условный расчёт показателей. Работа не содержит обследования помещений или опроса заказчиков. Медицинское руководство используется только для сравнения контроля процесса и результата; его специальные требования не объявляются нормами для офисов Узбекистана.

Единицей планирования предлагается считать задание с указанием помещения, операции и временного интервала. Одинаковая операция в двух помещениях составляет два задания. Повторная проверка исправленного задания не включается повторно в показатель первичной приёмки. Для замечаний учитывается установленная дата исполнения: в знаменатель входят только замечания, срок которых наступил в выбранном периоде, включая незакрытые.

$$F = \frac{N_B}{N_P} \times 100\%; \quad A = \frac{N_a}{N_T} \times 100\% \quad (1)$$

F — выполнение графика; N_B — выполненные задания; N_P — запланированные задания. A — первичная приёмка; N_a — задания, принятые при первой проверке; N_T — все задания, прошедшие первичную проверку. Для обоих показателей период наблюдения фиксируется заранее. При нулевом знаменателе результат обозначается как «нет наблюдений», а не 100%.

$$D = \frac{N_c}{N_d} \times 100\% \quad (2)$$

D — своевременное устранение; N_c — замечания, устранённые с подтверждением до установленного срока; N_d — все замечания, подлежащие устранению в отчётном периоде. Регистрация ответа подрядчика сама по себе не означает закрытия недостатка: требуется повторная проверка или иное согласованное доказательство.

Результаты и обсуждение:

Таблица 1. Требования местного заказчика и точки контроля²²⁰

Этап	Содержание документа 2024 года	Предлагаемое доказательство
Периодичность	Поддерживающий контроль санузлов каждые 2 часа в течение дня	Запись по зоне и времени
Приёмка	Рассмотрение акта в течение 5 рабочих дней; мотивированный отказ при недостатках	Акт или перечень замечаний
Исправление	Устранение недостатков силами исполнителя и за его счёт в назначенный срок	Повторная проверка и дата закрытия

Документальная связь трёх этапов позволяет различить выполненную уборку и принятый результат. Журнал подтверждает регистрацию операции, но не исключает остаточное загрязнение. Акт без привязки к конкретным замечаниям, в свою очередь, плохо объясняет, какое действие требовало исправления. Поэтому предлагается единый номер задания, который сохраняется в журнале, листе проверки и записи о корректировке. (Таблица 1.)

Таблица 2. Условный пример расчёта отдельных показателей²²¹

Показатель	Числитель / знаменатель	Результат
Выполнение графика	96 / 100 заданий	96%
Первичная приёмка	36 / 40 проверок	90%
Своевременное устранение	6 / 8 замечаний	75%

Среднее трёх процентов не предлагается использовать в качестве итоговой оценки. Знаменатели различаются, а своевременное исправление не равнозначно первоначальному отсутствию недостатка. В приведённом примере выполнение графика выглядит высоким, но два замечания из восьми остаются несвоевременно закрытыми. Управленческое действие должно быть направлено на сроки и подтверждение исправления, а не на увеличение общего балла. (Таблица 2.)

Для офисов в Ташкенте предлагается предварительно выделять входные и проходные зоны, рабочие помещения и санузлы. У каждой группы должны быть согласованные операции и критерии приёмки. Проверки распределяются по зонам и времени, чтобы подрядчик не улучшал только заранее известные участки. Если проверено 40 заданий из 100, показатель 90% характеризует именно проверенную часть; без обоснованной выборки он не является оценкой всех заданий. В NHS England 2025 различаются оценка технического результата и проверка эффективности процесса уборки [4]. Для обычного офисного договора полезен сам принцип двух проверок: достигнута ли требуемая чистота и соблюден ли согласованный способ выполнения. Это не даёт оснований приравнивать визуально чистую поверхность к подтверждённой санитарной безопасности. Специальные исследования и требования определяются отдельно, когда они необходимы для конкретного объекта.

Срок устранения предлагается задавать по значимости замечания до начала работ. Опасная ситуация требует немедленного сообщения ответственному лицу и действий по согласованному

²²⁰ Источник: техническое задание АКБ «Узпромстройбанк», с. 4 и 9 [1]; последний столбец — предложение автора. Периодичность и сроки относятся к данному документу, а не ко всем договорам клининга в стране.

²²¹ Источник: условный пример автора.

порядку безопасности; косметическое замечание может иметь иной договорный срок. Универсальные штрафы и единый процент приёмки в статье не устанавливаются. Уменьшение оплаты возможно только в соответствии с договором и применимыми правилами, а не по самостоятельно рассчитанному среднему баллу.

Экономический смысл контроля состоит в том, чтобы оплачиваемый объём соответствовал принятому результату и повторные дефекты не создавали постоянную нагрузку на заказчика. Вместе с тем чрезмерно подробный журнал увеличивает стоимость контроля. Для небольшой организации достаточно реестра заданий, выборочного листа проверки и списка замечаний. Перед расширением системы следует измерить время её ведения и повторяемость дефектов.

Заключение: Для организаций Узбекистана предложено оценивать клининговый аутсорсинг по трём самостоятельным критериям: соблюдению графика, первичной приёвке и своевременному устранению недостатков. Местный документальный пример подтверждает возможность связать эти этапы в договорной работе. Условный расчёт показал, что они могут давать существенно разные результаты. Практическая рекомендация — согласовать измеряемое задание, выборку и сроки исправления, сохраняя доказательства до подписания итогового акта. Эффективность предложенного порядка требует проверки на реальных объектах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. АКБ «Узпромстройбанк». Техническое задание на оказание услуг по обслуживанию (клининг) зданий офисов Ташкентского городского регионального управления и его подразделений. — Ташкент, 2024. — С. 4, 6, 9–10.
<https://sqb.uz/upload/files2023/%D0%A2%D0%97%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%9A%D0%9F%20%28%D0%BA%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B3%29.pdf>
2. Shodmonov Sh.D. Outsorsing xizmatlari va uning nazariy asoslari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. — 2024. — 2(7). — B. 167–172. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2024-vol2-iss7-pp167-172>
3. Ergasheva N.R. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash // Innovatsion texnologiyalar. — 2023. — 51(3). — B. 142–148.
<https://ojs.qmii.uz/index.php/it/article/view/538>
4. NHS England. National standards of healthcare cleanliness 2025. — 05.02.2025.
<https://www.england.nhs.uk/long-read/national-standards-of-healthcare-cleanliness-2025/>

QASHQADARYO VILOYATIDA XIZMAT KO’RSATISH SOHASIDAGI KICHIK TADBIRKORLIKNING AHOЛИ BANDLIGINI OSHIRISHGA TA’SIRI

Ne’matullayev Shaxriyor Bakirillayevich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM
2-bosqich “Iqtisodiyot” yo‘nalishi magistranti
e-mail: nematullayevshaxriyor848@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida xizmat ko‘rsatish sohasidagi kichik tadbirkorlik va aholi bandligi ko‘rsatkichlarining 2023–2025-yillardagi o‘zgarishi baholanadi. Rasmiy statistika asosida xizmatlar hajmi, kichik biznes ulushi hamda bozor xizmatlariga yaqin faoliyat turlaridagi bandlik qiyosiy tahlil qilindi. 2025-yilda kichik biznes xizmatlari 40 582,1 mlrd so‘mga yetgan bo‘lsa-da, tanlangan xizmat faoliyatlaridagi jami bandlik 2024-yilga nisbatan 2,0 foiz kamaygan. Shu sababli xizmatlar hajmining o‘shirishini bandlikning avtomatik va bevosita ortishi deb talqin qilish mumkin emas.

Kalit soʻzlar: Qashqadaryo viloyati, xizmatlar sohasi, kichik tadbirkorlik, aholi bandligi, hududiy rivojlanish.

Аннотация. В статье оценивается изменение показателей малого предпринимательства в сфере услуг и занятости населения Кашкадарьинской области в 2023–2025 годах. На основе официальной статистики сопоставлены объём услуг малого бизнеса, его доля и занятость по видам деятельности, близким к рыночным услугам. В 2025 году объём услуг малого бизнеса достиг 40 582,1 млрд сумов, однако совокупная занятость по выбранным видам деятельности снизилась на 2,0 процента к 2024 году. Поэтому рост объёма услуг нельзя автоматически считать прямым доказательством увеличения занятости.

Ключевые слова: Кашкадарьинская область, сфера услуг, малое предпринимательство, занятость населения, региональное развитие.

Abstract. The article assesses changes in small entrepreneurship in services and employment indicators in Kashkadarya region during 2023–2025. Official statistics are used to compare small-business service output, its share, and employment in activities close to market services. Small-business services reached UZS 40,582.1 billion in 2025, while aggregate employment in the selected activities declined by 2.0 percent from 2024. Therefore, service output growth cannot by itself be treated as direct evidence of employment growth.

Keywords: Kashkadarya region, services, small entrepreneurship, employment, regional development.

KIRISH

Xizmat koʻrsatish sohasi hudud iqtisodiyotida yangi ish oʻrinlarini nisbatan kam boshlangʻich kapital bilan yaratish imkonini beradigan yoʻnalishlardan biridir. Savdo, transport, umumiy ovqatlanish, axborot xizmatlari, maishiy taʼmirlash va professional xizmatlarda kichik tadbirkorlik mahalliy talabga tez moslasha oladi. Qashqadaryo viloyatida tumanlar oʻrtasidagi aholi zichligi, daromad, transport qulayligi va infratuzilma farqlari xizmat biznesining joylashuvi hamda ishchi kuchiga talabini belgilaydi. Shu bois xizmatlar hajmi oshganini bandlik natijasi bilan birga tahlil qilish hududiy siyosat uchun muhimdir.

Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2025-yil yakunlariga oid maʼlumotiga koʻra, kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan koʻrsatilgan xizmatlar hajmi 40 582,1 mlrd soʻmni, viloyat jami xizmatlarining 75,0 foizini tashkil etgan; oʻsish surʼati 2024-yilga nisbatan 112,8 foiz deb qayd etilgan [1]. Ushbu koʻrsatkich kichik biznes xizmatlar bozorida yetakchi oʻrin tutishini koʻrsatadi. Biroq qiymat koʻrinishidagi oʻsish narxlar, mehnat unumdorligi, faol korxonalar soni va xizmat tarkibi taʼsirini bir vaqtda aks ettirishi mumkin. Shuning uchun undan ish oʻrinlari aynan shu nisbatda koʻpaygan degan xulosa chiqarish uchun bandlik maʼlumotlari ham talab etiladi.

Sh. Fayziyeva Qashqadaryo viloyatida tadbirkorlikni ragʻbatlantirish xususiyatlarini tahlil qilib, kichik biznes, xizmatlar va hududiy bandlik oʻrtasidagi bogʻliqlikni tumanlar kesimida koʻrib chiqadi [4]. F. Berdimurodova va Sh. Xolliyev kichik biznesning viloyat iqtisodiy rivojlanishidagi oʻrni hamda istiqbollarini yoritadi [5]. Mazkur ishlarda tadbirkorlikning bandlik salohiyati asoslangan boʻlsa-da, yangi statistik qatorlar xizmatlar hajmi bilan iqtisodiy faoliyat turlari boʻyicha bandlik dinamikasini alohida solishtirish imkonini beradi. Maqolaning maqsadi — 2023–2025-yillardagi rasmiy koʻrsatkichlar asosida xizmat sohasidagi kichik tadbirkorlik kengayishi va aholi bandligi bir yoʻnalishda oʻzgargan-oʻzgarmaganini aniqlash hamda bandlik samarasini kuchaytirish boʻyicha amaliy takliflar ishlab chiqish.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda hujjatli tahlil, dinamik qatorlarni qiyoslash va tarkibiy tahlil usullari qo'llanildi. Asosiy manbalar — Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2024 va 2025-yil yakunlari bo'yicha kichik tadbirkorlik press-relizlari hamda Milliy statistika qo'mitasining iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha band aholi ma'lumotlari; ilmiy talqin uchun 2024–2025-yillarda chop etilgan O'zbekiston mualliflari ishlari olindi. Bandlikning bozor xizmatlariga yaqin yig'ma ko'rsatkichi savdo va avtomobillarni ta'mirlash, tashish va saqlash, yashash va ovqatlanish, axborot va aloqa, moliya, ko'chmas mulk, professional, ma'muriy, san'at hamda boshqa xizmatlar bo'yicha qiymatlarni qo'shish orqali hisoblandi. Statistika bandlarni korxona kattaligi bo'yicha ajratmagani sababli yig'ma bandlik kichik biznesda ishlovchilar soni sifatida talqin qilinmadi; qisqa vaqt qatori hamda ko'rsatkichlar qamrovi farqi tufayli korrelyatsiya yoki sababiy ta'sir koeffitsiyenti hisoblanmadi. 2025-yil bandlik ma'lumotlari dastlabki ekanligi, qiymat va real o'sish ko'rsatkichlari esa turli mazmunga egaligi hisobga olindi; elektron manbalar 22.09.2026 holatida tekshirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kichik tadbirkorlik xizmatlari hajmi 2021–2025-yillarda izchil oshgan. Eng keskin qiymat o'zgarishi 2023-yilda kuzatiladi, biroq bunday sakrashni qo'shimcha deflyator va metodologik izohsiz faqat ishlab chiqarish hajmining real kengayishi deb baholab bo'lmaydi. Ulush 2023-yilda 75,6 foizga ko'tarilib, keyingi ikki yilda qariyb 75 foiz atrofida saqlangan. Bu holat kichik biznes xizmatlar bozorining katta qismini egallaganini va bandlik siyosatida ushbu qatlamni chetlab o'tib bo'lmashligini ko'rsatadi.

1-jadval. Qashqadaryo viloyatida kichik tadbirkorlik xizmatlari dinamikasi²²²

Yil	Xizmatlar hajmi, mlrd so'm	Jami xizmatlardagi ulushi, %
2021	8 999,2	69,7
2022	10 831,6	67,8
2023	26 417,9	75,6
2024	33 133,9	75,5
2025	40 582,1	75,0

Hududlar kesimida kichik tadbirkorlikning xizmatlardagi ulushi bir xil emas. 2025-yilda Mirishkor tumanida ushbu ko'rsatkich 93,0 foiz, Qamashida 88,7 foiz, Nishonda 87,3 foiz, Kasbida 85,0 foiz va Dehqonobodda 84,4 foiz bo'lgan [1]. Yuqori ulush kichik korxonalar va yakka tartibdagi faoliyat xizmat taklifining asosiy tashuvchisi ekanini bildiradi, ammo u xizmat sifati, mehnat unumdorligi yoki ish o'rinlarining barqarorligini bevosita o'lchamaydi. Bandlik dasturlarida ulush bilan birga yangi ish o'rni, uning davomiyligi, ish haqi va rasmiylashtirilish darajasi kuzatilishi lozim.

2024-yilgi batafsil ma'lumot xizmat turlari bo'yicha kichik biznesning ayniqsa shaxsiy xizmatlar, kompyuter va maishiy texnika ta'miri, ijara, transport, savdo hamda yashash va ovqatlanish xizmatlarida yuqori ulushga egaligini ko'rsatadi [2]. Ularning ayrimlari mehnat talabchan bo'lib, yangi ish o'rinlari yaratish uchun amaliy imkoniyat beradi. Moliyaviy xizmatlarda kichik biznes ulushining 2,0 foiz bo'lishi esa barcha xizmat turlariga bir xil bandlik mexanizmini qo'llash mumkin emasligini ko'rsatadi. Masalan, maishiy xizmatda mikrokredit va qisqa kasbiy tayyorgarlik samarali bo'lishi mumkin, moliyaviy xizmatlarda esa litsenziya, raqamli texnologiya va malaka talablari ustun turadi.

²²² Manba: Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2025-yil yakunlari bo'yicha press-relizi [1]. Jadvaldagi qiymatlar joriy narxlardagi hajm qatoridir; 2025-yil uchun rasmiy o'sish sur'ati alohida 112,8 foiz deb berilgan.

2-jadval. Bozor xizmatlariga yaqin faoliyat turlarida band aholi soni²²³

Iqtisodiy faoliyat turi	2023, ming kishi	2024, ming kishi	2025, ming kishi	2024–2025 o‘zgarish
Savdo va avtomobillarni ta’irlash	131,6	119,0	125,1	+6,1
Tashish va saqlash	63,2	56,1	57,9	+1,8
Yashash va ovqatlanish	18,8	17,8	19,6	+1,8
Axborot va aloqa	3,0	3,0	3,9	+0,9
Moliya va sug‘urta	2,2	2,1	2,1	0,0
Ko‘chmas mulk	2,8	2,7	2,9	+0,2
Professional, ilmiy va texnik	8,4	8,6	9,5	+0,9
Ma’muriy va yordamchi	6,7	6,6	6,8	+0,2
San’at va dam olish	5,1	4,8	5,0	+0,2
Boshqa xizmatlar	181,0	320,9	297,7	–23,2
Tanlangan turlar bo‘yicha jami	422,8	541,6	530,5	–11,1

Jadvalga ko‘ra, tanlangan xizmat faoliyatlarida bandlar soni 2024-yildagi 541,6 ming kishidan 2025-yilda 530,5 ming kishiga tushgan, ya’ni 11,1 ming kishi yoki 2,0 foizga kamaygan. Shu davrda kichik tadbirkorlik xizmatlari bo‘yicha rasmiy o‘shish sur’ati 112,8 foiz bo‘lgan [1]. Demak, xizmatlar hajmi va tanlangan faoliyatlar bandligi 2025-yilda bir xil yo‘nalishda o‘zgarmagan. Bu farq narx omili, mehnat unumdorligi, xizmatlar tarkibi, bandlik tasnifi, o‘zini o‘zi band qilish shakllari yoki dastlabki ma’lumotlarning keyin aniqlashtirilishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin; mavjud ma’lumotlar ularning har birini alohida o‘lchashga yetmaydi.

Yig‘ma pasayish asosan keng qamrovli “boshqa xizmatlar” guruhidagi 23,2 ming kishilik kamayish hisobiga yuz bergan. Ayni vaqtda savdo va avtomobillarni ta’irlashda 6,1 ming, tashish va saqlashda 1,8 ming, yashash va ovqatlanishda 1,8 ming, axborot va aloqada 0,9 ming hamda professional xizmatlarda 0,9 ming kishilik o‘shish kuzatilgan [3]. Shunday qilib, umumiy ko‘rsatkich xizmatlarning barcha segmentlaridagi holatni bir xil aks ettirmaydi. Bandlikni oshirish choralarini eng tez o‘sayotgan yo‘nalishlar va kamayish sabablari aniqlangan kichik segmentlar bo‘yicha ajratish maqsadga muvofiq.

Fayziyeva hududiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashda tumanlarning iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi [4]. Ushbu yondashuv rasmiy ko‘rsatkichlar bilan ham mos keladi: kichik biznes ulushi yuqori bo‘lgan tumanlarda ish o‘rni yaratish dasturlari mahalliy xizmat talabiga bog‘lanishi kerak. Masalan, transport yo‘laklari bo‘yicha logistika va ta’irlash, turistik hududlarda joylashtirish va ovqatlanish, aholisi zich joylarda maishiy va raqamli xizmatlar ustuvor bo‘lishi mumkin. Bunday yo‘nalishlar yakuniy tanlovdan oldin tuman darajasidagi talab, ish haqi va bo‘sh ish o‘rinlari ma’lumotlari bilan tekshiriladi.

Bandlik samarasini kuchaytirish uchun to‘rtta amaliy mexanizm taklif etiladi. Birinchidan, imtiyoz yoki kreditning natijasi faqat xizmat tushumi bilan emas, kamida o‘n ikki oy saqlangan rasmiy ish o‘rinlari bilan baholanishi kerak. Ikkinchidan, kasb-hunar tayyorlash savdo, transport, ovqatlanish, axborot va professional xizmatlardagi haqiqiy vakansiyalar bilan bog‘lanadi. Uchinchidan, tumanlarda kichik xizmat korxonalarining xarid, reklama, hisob va yetkazib berish xarajatlarini kamaytiradigan

²²³ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining SIAT ma’lumotlari [3]; yig‘indi va o‘zgarishlar muallif hisob-kitobi. 2025-yil ko‘rsatkichlari dastlabki. Jadval barcha kichik biznes xodimlarini emas, tanlangan iqtisodiy faoliyat turlarida band aholining umumiy sonini ko‘rsatadi.

umumiy markazlar tashkil etilishi mumkin. To'rtinchidan, statistika tizimida iqtisodiy faoliyat turi, korxona kattaligi, rasmiy bandlik va ish haqi ko'rsatkichlarini o'zaro bog'lab kuzatish xizmatlar o'sishining bandlikka ta'sirini aniqroq baholash imkonini beradi.

Berdimurodova va Xolliyev kichik biznesning viloyat iqtisodiy rivojlanishidagi imkoniyatlarini infratuzilma, moliyalashtirish va tadbirkorlik muhitini yaxshilash bilan bog'laydi [5]. Ushbu maqola natijalari bunday choralarni o'lganadigan bandlik mezonlari bilan to'ldirish zarurligini ko'rsatadi. 2026-yil uchun Qashqadaryoda bandlik va daromadni oshirish bo'yicha belgilangan rejalar ham natija sifatida emas, kelgusi monitoring uchun siyosiy mo'ljal sifatida qaralishi lozim [6]. Reja bajarilishini baholashda yaratilgan va yil oxirigacha saqlangan ish o'rinlari alohida ko'rsatilsa, ajratilgan resurslarning iqtisodiy samarasi aniqroq ko'rinadi.

XULOSA

Qashqadaryo viloyatida kichik tadbirkorlik xizmatlar bozorining asosiy qismini shakllantirmoqda. 2025-yilda ushbu subyektlar xizmatlari 40 582,1 mlrd so'mga yetib, jami xizmatlarning 75,0 foizini tashkil etdi. Bu kichik biznesning hududiy iqtisodiyotdagi ahamiyatini tasdiqlaydi, lekin xizmatlar qiymatining o'sishi o'z-o'zidan yangi ish o'rinlari sonini ko'rsatmaydi.

2023–2025-yillar bandlik ma'lumotlari xizmat turlari bo'yicha turli yo'nalishni ko'rsatdi. 2025-yilda savdo, transport, yashash va ovqatlanish, axborot hamda professional xizmatlarda bandlik oshgan bo'lsa, "boshqa xizmatlar" guruhidagi katta pasayish tanlangan turlar bo'yicha jami ko'rsatkichni 2,0 foizga kamaytirdi. Demak, kichik tadbirkorlikning bandlikka ijobiy salohiyati mavjud, ammo uning amaldagi natijasi xizmat segmenti, tuman, mehnat unumdorligi va rasmiylashtirish darajasiga bog'liq.

Tadqiqotning asosiy cheklovi shundaki, bandlik statistikasi korxona kattaligi bo'yicha ajratilmagan va 2025-yil ma'lumoti dastlabki hisoblanadi. Shu sababli maqola kichik tadbirkorlik xizmatlari bandlikni qancha birlikka sababiy oshirganini da'vo qilmaydi. Keyingi tadqiqotda kichik korxona va mikrofirmalarning xodimlar soni, ish haqi, yaratilgan hamda saqlangan ish o'rinlari bo'yicha tuman darajasidagi panel ma'lumotlaridan foydalanish zarur.

Amaliy jihatdan davlat qo'llab-quvvatlashini xizmatlar tushumi bilan bir qatorda barqaror rasmiy bandlikka bog'lash, kasbiy tayyorgarlikni o'sayotgan segmentlarning vakansiyalariga moslashtirish va tumanlar kesimida natijalarni muntazam e'lon qilish tavsiya etiladi. Shunda kichik tadbirkorlikni rivojlantirish nafaqat xizmatlar qiymatini oshirish, balki aholining daromadli va barqaror ish bilan bandligini kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. 2025-yilda Qashqadaryo viloyatida kichik tadbirkorlik: press-reliz. 2026. <https://qashstat.uz/uploads/press25/MBn-PR-UZ-12-2025.pdf>
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. 2024-yilda Qashqadaryo viloyatida kichik tadbirkorlik: press-reliz. 2025. <https://qashstat.uz/uploads/press24/MBn-PR-UZ-12-2024.pdf>
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha band aholi soni: Qashqadaryo viloyati, 2023–2025. SIAT, 17.04.2026 da yangilangan. <https://siat.stat.uz/data/2794/>
4. Fayziyeva Sh. Mintaqada tadbirkorlikni rag'batlantirishning xususiyatlari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024. 2-jild, 10-son. <https://www.yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/3163>
5. Berdimurodova F. B., Xolliyev Sh. Qashqadaryo viloyatida kichik biznesning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va istiqbollari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2025. 3-jild, maxsus son. <https://ideas.repec.org/a/teu/ged000/v3y2025id6561.html>

6. Iqtisodiy sharh jurnali. Qashqadaryo viloyatida 2026-yilda bandlikni ta'minlash va aholi daromadlarini oshirish bo'yicha vazifalar. 2026. <https://review.uz/uz/post/qashqadaryo-viloyatida-bandlikni-taminlash-va-aholi-daromadlarini-oshirish-boyicha-vazifalar-belgilandi>

ВЛИЯНИЕ УСКОРЕННОЙ АМОРТИЗАЦИИ ОБОРУДОВАНИЯ НА ДЕНЕЖНЫЙ ПОТОК МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПЕРЕРАБОТКЕ ПЛАСТИКОВЫХ ОТХОДОВ

Boyirov Jamshid Ravshanovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: boyirovjamshid87@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada plastik chiqindilarni qayta ishlovchi kichik korxonalarda tezlashtirilgan amortizatsiyaning pul oqimiga ta'siri baholanadi. Buxgalteriya foydasi va pul oqimini muvofiqlashtirish hamda soliq holatlarini taqqoslash usullari qo'llaniladi. Shartli hisob amortizatsiya usulining o'zi pul tushumini oshirmasligini ko'rsatadi. Moliyaviy samara soliq chegirmasining qonuniy tan olinishi, foyda mavjudligi va tegishli stavkaga bog'liq.

Kalit so'zlar: plastik chiqindilar, amortizatsiya, pul oqimi, foyda solig'i, kichik korxona.

Аннотация. В статье оценивается влияние ускоренной амортизации на денежный поток малых предприятий по переработке пластиковых отходов. Используются сверка бухгалтерской прибыли с денежным потоком и сопоставление налоговых ситуаций. Условный расчёт показывает, что изменение метода начисления амортизации само по себе не создаёт денежных поступлений. Финансовый эффект зависит от признания налогового вычета, наличия прибыли и применимой ставки.

Ключевые слова: пластиковые отходы, амортизация, денежный поток, налог на прибыль, малое предприятие.

Abstract. The article assesses the cash flow implications of accelerated depreciation for small plastic waste recycling enterprises. The method reconciles accounting profit with cash flow and compares tax situations. An illustrative calculation shows that changing the depreciation method alone does not generate cash receipts. The financial effect depends on tax deductibility, taxable profit and the applicable tax rate.

Keywords: plastic waste, depreciation, cash flow, profit tax, small enterprise.

ВВЕДЕНИЕ

Предприятие, перерабатывающее пластиковые отходы, оплачивает оборудование при покупке, а его стоимость признаёт в расходах постепенно. Из этого различия возникает практический вопрос: может ли более быстрое начисление амортизации высвободить деньги для закупки сырья и текущего обслуживания линии? Ответ требует разделения бухгалтерской прибыли, налогового вычета и фактического платежа. Цель статьи — установить условия, при которых ускоренная амортизация меняет денежный поток малого переработчика в Узбекистане.

В работе узбекских авторов О. М. Эсанова и М. Абдухамидова рассматриваются методы амортизации и различия требований бухгалтерского и налогового учёта [1]. Для настоящего исследования существенна именно связь метода с финансовым результатом, а не предположение о появлении отдельного денежного фонда. Национальный стандарт № 5 предусматривает, в частности, кумулятивный метод — списание стоимости по сумме чисел лет [2]. Однако

бухгалтерский способ распределения стоимости не является самостоятельным основанием для любой налоговой льготы.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование выполнено методом бухгалтерско-финансовой сверки: для одного условного оборудования сопоставлены линейное и ускоренное начисление амортизации, после чего прибыль преобразована в денежный поток при одинаковых поступлениях и денежных расходах. Нормативная и информационная база включает документы 2024–2026 годов, местную научную публикацию и обзор налоговых изменений. Стоимость оборудования принята равной 240 млн сумов, срок использования — пяти полным годам, ликвидационная стоимость — нулю. Дополнительно применяется анализ налоговых ситуаций. Суммы являются учебной моделью, не отражают обследование предприятия и не заменяют допустимый налоговый график конкретного актива.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Сначала рассмотрим только бухгалтерский результат. При равномерном списании ежегодная амортизация составляет 48 млн сумов. При кумулятивном методе стоимость распределяется в долях 5/15, 4/15, 3/15, 2/15 и 1/15. Предполагается, что такой характер потребления экономических выгод обоснован для рассматриваемого оборудования; менять метод исключительно ради желаемого показателя прибыли некорректно. Покупка актива в обоих случаях требует одинаковых 240 млн сумов.

В первом году ускоренный метод уменьшает бухгалтерскую прибыль дополнительно на 32 млн сумов. Если налоговый платёж не изменился, эта разница полностью устраняется при обратном прибавлении неденежной амортизации к прибыли. Следовательно, ни банковский остаток, ни способность оплатить поставку отходов от одной бухгалтерской записи не увеличиваются. Для малого переработчика это принципиально: низкая прибыль в отчёте и нехватка оборотных средств представляют разные проблемы.

Налоговый контекст отрасли также меняет оценку. Пункт 4 Указа Президента № УП-269 от 30 декабря 2025 года устанавливает с 1 января 2026 года до 1 января 2031 года ставку налога на прибыль 1% по соответствующей деятельности при выполнении установленных условий. Доходы от сбора, вывоза, сортировки и переработки отходов должны составлять не менее 90% общего дохода, а ежемесячная начисленная зарплата каждого работника — не менее двух минимальных размеров оплаты труда [3]. Условия разъяснены и на официальном сайте профильного агентства [4]. Поэтому статус малого предприятия сам по себе не доказывает право на ставку 1%.

Таблица 1. Распределение стоимости оборудования²²⁴, млн сумов

Год использования	Линейный метод	Кумулятивный метод	Разница расходов
1	48	80	+32
2	48	64	+16
3	48	48	0
4	48	32	-16
5	48	16	-32
Всего	240	240	0

Для наглядной сверки примем годовые поступления за продукцию равными 600 млн сумов, а денежные производственные и административные расходы — 500 млн сумов. Продажи полностью оплачены, изменения запасов и задолженности отсутствуют. Разность 100 млн сумов характеризует упрощённый операционный поток до налога на прибыль. В таблице 2 предприятие условно отвечает условиям ставки 1%; его налоговая амортизация в первых двух колонках остаётся равной 48 млн сумов.

Таблица 2. Сверка прибыли и денежного потока первого года²²⁵, млн сумов

Показатель	Линейный учёт	Ускорение только в учёте	Условное ускорение и в налоге*
Поток до налога	100,00	100,00	100,00
Бухгалтерская амортизация	48,00	80,00	80,00
Прибыль до налога	52,00	20,00	20,00
Налоговый вычет	48,00	48,00	80,00
Текущий налог, 1%	0,52	0,52	0,20
Прибыль после текущего налога**	51,48	19,48	19,80
Поток после текущего налога	99,48	99,48	99,80

Последняя колонка даёт прирост потока 0,32 млн сумов: дополнительный вычет 32 млн сумов умножен на 1%. Это результат модельного допущения о налоговом признании, а не гарантированная экономия переработчика. Если условно оценивать тот же вычет при ставке 15%, эффект составит 4,8 млн сумов, однако такой сравнительный расчёт нельзя переносить на предприятие, законно применяющее 1%. Низкая ставка уменьшает денежную ценность дополнительного вычета.

Обзор ЕУ за 2026 год описывает новый механизм льгот через ускоренную амортизацию, ограничения по стоимости актива и налоговой базе [5]. Из существования этого механизма не следует, что любое предприятие по переработке пластика вправе списать в налоговом учёте 80

²²⁴ Источник: расчёт автора по условным параметрам с использованием методов, предусмотренных НСБУ № 5 [2]. Таблица отражает бухгалтерскую амортизацию, а не утверждённые налоговые вычеты.

²²⁵ Источник: условная модель автора. *Последняя колонка показывает только арифметический эффект при отдельно подтверждённом праве на соответствующий налоговый вычет. **Без отложенного налога; показатель не подменяет полную чистую прибыль финансовой отчётности. Капитальные вложения и кредитные платежи не включены в операционный поток.

млн сумов в первый год. Право на ускорение, срок его действия и возможность сочетания с отраслевой льготой проверяются отдельно. Поэтому третий столбец результатов в таблице 2 представляет анализ чувствительности, а не рекомендацию заполнить налоговый расчёт указанными суммами.

При неизменной ставке и полном признании одной и той же стоимости за весь срок ускорение обычно переносит налоговую нагрузку между периодами. Ранний положительный эффект сопровождается меньшими вычетами позднее. В условном пятилетнем графике совокупная амортизация в обоих случаях равна 240 млн сумов; экономическое преимущество возникает от более раннего получения денег, а не повторного списания стоимости. Изменение ставки, убытки или выбытие оборудования способны изменить этот результат и требуют отдельного расчёта.

Если предприятие уплачивает налог с оборота, увеличение бухгалтерской амортизации само по себе не уменьшает выручку, на которой основан такой налог. При отсутствии налогооблагаемой прибыли немедленного снижения платежа по налогу на прибыль также может не возникнуть. Для производственного решения следует сначала проверить загрузку линии, сроки оплаты покупателями и запас сырья. Даже разрешённое ускорение не компенсирует постоянные простои и не заменяет средства, необходимые для покупки оборудования.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ускоренная амортизация влияет на денежный поток малого переработчика через налоговый платёж, если соответствующий вычет допустим и может быть использован. В расчёте изменение только бухгалтерского метода сохранило поток на уровне 99,48 млн сумов; условное налоговое признание увеличило его на 0,32 млн сумов при ставке 1%. Практический порядок оценки состоит в проверке режима налогообложения, основания для вычета и прибыльности, после чего составляется многолетний график денежных платежей. Такой подход позволяет отделить снижение отчётной прибыли от реального высвобождения оборотных средств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Esanov O. M., Abduhamidov M. Asosiy vositalar hisobi va ularning amortizatsiyasi: ilmiy-nazariy tahlil va amaliy yondashuvlar // IQRO INDEXING. 2025. 19(01). С. 1590–1594. <https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/21954>
2. Министерство экономики и финансов Республики Узбекистан. НСБУ № 5 «Основные средства». Приказ от 14.06.2024 № 133; регистрация 09.08.2024 № 3546. <https://lex.uz/docs/7058293>
3. Президент Республики Узбекистан. Указ от 30.12.2025 № УП-269 о дополнительных мерах по обеспечению потребностей населения в отдельных потребительских товарах и поддержке отраслей экономики. Пункт 4. <https://lex.uz/ru/docs/-7962944>
4. Агентство по управлению отходами и развитию циркулярной экономики. Субъектам предпринимательства в сфере управления отходами предоставлены пятилетние налоговые и таможенные льготы. 06.01.2026. <https://gov.uz/ru/sanitation/news/view/115963>
5. EY Uzbekistan. Налоговые изменения, вступающие в силу с 2026 года. 2026. <https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/en-uz/tax-alerts/2026/01/documents/ey-uz-tax-updates-effective-from-2026.pdf>

QASHQADARYO VILOYATIDA GO'SHT YETKAZIB BERISH QO'SHILGAN QIYMAT ZANJIRIDA TRANSPORT XARAJATLARINI KAMAYTIRISH YO'LLARI

Sharipov Sarvar Muzaffar o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

2-kurs iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

e-mail: sarvarsaripov6@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida go'sht yetkazib berish zanjirining so'yish korxonasidan savdo nuqtalarigacha bo'lgan bosqichida transport xarajatlarini kamaytirish imkoniyatlari o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi kichik buyurtmalarni birlashtirish orqali transportdan foydalanish samaradorligini oshirish va yetkazib berish xarajatlarini kamaytirish imkoniyatini baholashdan iborat. Tadqiqotda rasmiy hududiy statistika, O'zbekiston tadqiqotchilarining ilmiy ishlari hamda xalqaro tashkilotlar materiallaridan foydalanildi. Oddiy taqqoslash va hisob-kitob usuli asosida bir xil hajmdagi mahsulotni alohida va birlashtirilgan reyslar orqali yetkazib berish variantlari solishtirildi. Shartli misolda to'rtta savdo nuqtasiga jami 2,4 tonna mahsulot yetkazib berish xarajati alohida reyslarda 1,44 mln so'm, birlashtirilgan reysda esa 735 ming so'mni tashkil etdi. Bir kilogramm mahsulotga to'g'ri keladigan transport xarajati 600 so'mdan 306,25 so'mgacha kamaydi. Hisobiy natijalar real korxona ko'rsatkichlari emas, balki buyurtmalarni muvofiqlashtirish imkoniyatini ko'rsatuvchi shartli ssenariydir. Amaliy jihatdan buyurtmalarni oldindan birlashtirish, qabul vaqtlarini muvofiqlashtirish va reys natijalarini muntazam qayd etish taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, go'sht yetkazib berish, transport xarajatlari, logistika, buyurtmalarni birlashtirish.

Аннотация. В статье рассматриваются возможности снижения транспортных расходов в цепочке поставок мяса Кашкадарьинской области на участке от предприятия убоя до торговых точек. Цель исследования заключается в оценке возможности повышения эффективности использования транспорта и сокращения расходов посредством объединения небольших заказов. Информационную основу составили официальная региональная статистика, исследования учёных Узбекистана и материалы международных организаций. С помощью простого сравнительного подхода сопоставлены отдельные и объединённые рейсы для доставки одинакового объёма продукции. В условном примере доставка 2,4 тонны мяса четырём торговым точкам обходится в 1,44 млн сумов при отдельных рейсах и в 735 тыс. сумов при объединённом маршруте. Транспортные расходы на один килограмм снижаются с 600 до 306,25 сума. Полученные результаты являются расчётным сценарием, а не фактическими показателями транспортного предприятия. Предлагается предварительно объединять совместимые заказы, согласовывать время приёмки и фиксировать фактические результаты каждого рейса.

Ключевые слова: Кашкадарья, поставка мяса, транспортные расходы, логистика, объединение заказов.

Abstract. The article examines opportunities to reduce transport costs in the meat supply chain of Kashkadarya Region between slaughter facilities and retail outlets. The study aims to assess whether consolidating small orders can improve vehicle utilization and reduce delivery expenditure. Official regional statistics, studies by researchers in Uzbekistan and materials from international organizations are used. A simple comparative approach is applied to separate and consolidated delivery trips carrying the same quantity of product. In an illustrative scenario, delivering 2.4 tonnes of meat to four retail outlets costs UZS 1.44 million using separate trips and UZS 735,000 using a consolidated route. Transport expenditure per kilogram decreases from UZS 600 to UZS 306.25. These values represent an illustrative calculation rather than actual results from a transport company. The study recommends consolidating compatible orders in advance, coordinating receiving times and recording actual trip results to evaluate the effectiveness of the proposed approach.

Keywords: Kashkadarya, meat supply, transport costs, logistics, order consolidation.

KIRISH

Go'sht mahsuloti iste'molchiga yetib borgunga qadar chorva yetishtirish, so'yish, sovitish, saqlash, tashish va savdo kabi bir nechta o'zaro bog'liq bosqichlardan o'tadi. Mazkur bosqichlarning har biri mahsulot tannarxi va yakuniy narxiga ta'sir qiladi. Ayniqsa, mahsulotni so'yish korxonasidan savdo nuqtalariga yetkazib berish jarayonida avtomobildan foydalanish darajasi, bosib o'tiladigan masofa va yetkazib berish vaqti transport xarajatlarini shakllantiruvchi muhim omillar hisoblanadi.

Qashqadaryo viloyatida chorvachilik qishloq xo'jaligining muhim yo'nalishlaridan biridir. 2025-yil yanvar–iyun oylarida viloyatda 158,8 ming tonna go'sht tirik vaznda yetishtirilgan bo'lib, uning 95,3 foizi dehqon va tomorqa xo'jaliklari hissasiga to'g'ri kelgan [1]. Ushbu ko'rsatkich hududda go'sht ishlab chiqarishning katta qismi ko'plab xo'jaliklar o'rtasida tarqalganini ko'rsatadi. Biroq tirik vazndagi ishlab chiqarish hajmini tayyor va tashiladigan go'sht miqdori sifatida talqin qilish mumkin emas.

Qashqadaryoda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishining iqtisodiy ahamiyati ham yuqori. Rasmiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda viloyatda chorvachilik mahsulotlari hajmi 26 525,0 mlrd so'mni tashkil qilgan va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 62,1 foizi chorvachilik hissasiga to'g'ri kelgan [2].

So'nggi tadqiqotlarda oziq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish tizimida transport-logistika infratuzilmasi, sovuq zanjir va buyurtmalarni samarali tashkil qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. A.S. Abduraxmonov oziq-ovqat bozori samaradorligiga transport va logistika xarajatlarining ta'sirini qayd etadi [3]. A. Soxadaliyev chorvachilik mahsulotlari qiymat zanjirida agrologistika, qayta ishlash va bozor infratuzilmasining o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi [4]. Mazkur tadqiqotda logistika tizimi chorvachilik mahsulotlari qiymat zanjirining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rilgan.

S. Mavlanov oziq-ovqat yetkazib berish tizimini takomillashtirishda logistika infratuzilmasini rivojlantirish, raqamlashtirish va sovuq zanjirni joriy etish zarurligini ko'rsatadi [5]. Sh. Amirqulov esa qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida logistika yondashuvlaridan foydalanish ishlab chiqarish va mahsulot harakatini o'zaro muvofiqlashtirish imkonini berishini qayd etadi [6].

Xalqaro amaliyotda ham transport oziq-ovqat yo'qotishlarini kamaytirishning muhim elementi sifatida qaraladi. FAO transport tizimini tashkil qilishda mahsulotni yuklash, tushirish, haroratni boshqarish va tashish sharoitiga e'tibor berish zarurligini ta'kidlaydi [7]. Tez buziladigan oziq-ovqatlarni tashish bo'yicha UNECE ATP hujjatida maxsus transport vositalari va tegishli harorat sharoitlari muhimligi belgilangan [8].

Shu sababli transport xarajatlarini kamaytirish faqat eng qisqa yo'lni tanlash masalasi emas. Avtomobilning yuklanishi, bir-biriga mos buyurtmalarni birlashtirish va savdo nuqtalarining mahsulotni qabul qilish vaqtlarini muvofiqlashtirish ham muhimdir.

Tadqiqotning maqsadi — Qashqadaryo viloyatida go'sht yetkazib berishning transport bosqichida kichik buyurtmalarni birlashtirish orqali xarajatlarni kamaytirish imkoniyatini oddiy hisobiy misol asosida baholash.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotda Qashqadaryo viloyatining rasmiy statistik ma'lumotlari, O'zbekiston olimlarining 2024–2026-yillardagi tadqiqotlari, davlat tashkilotlari hamda xalqaro tashkilotlarning ochiq materiallaridan foydalanildi.

Tadqiqot usuli soddalashtirilgan bo'lib, taqqoslash va oddiy hisob-kitobga asoslanadi. Bir xil — 2,4 tonna mahsulotni to'rtta savdo nuqtasiga yetkazib berishning ikki varianti solishtirildi:

- har bir buyurtmani alohida reys orqali yetkazib berish;
- to'rtta buyurtmani bitta umumiy reysga birlashtirish.

Taqqoslashda jami masofa, ish vaqti, transport xarajati, avtomobilning boshlang'ich yuklanishi va bir kilogramm mahsulotga to'g'ri keladigan xarajat hisobga olindi.

Hisob-kitobdagi masofa, vaqt va xarajat stavkalari shartli qiymatlar hisoblanadi. Ular Qashqadaryo viloyatidagi muayyan korxona tarifi yoki real yo'nalish masofasi sifatida talqin qilinmaydi. Tadqiqotning vazifasi aniq korxona samaradorligini baholash emas, balki buyurtmalarni birlashtirish qanday iqtisodiy natija berishi mumkinligini sodda misolda ko'rsatishdan iborat.

Ikkala variantda ham mahsulot miqdori va tashish sifati bir xil deb qabul qilindi. Harorat rejimi, transport vositasining tozaligi va mahsulotning xavfsizligi xarajatlarni kamaytirish uchun buzilishi mumkin bo'lgan shartlar sifatida qaralmaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hisobiy misolda bitta jo'natish punktidan to'rtta savdo nuqtasining har biriga 600 kilogrammdan, jami 2 400 kilogramm go'sht yetkazib berilishi nazarda tutilgan. Sovitkichli avtomobilning foydalanish mumkin bo'lgan yuk sig'imi 3 tonna deb qabul qilindi.

Alohida tashish variantida to'rtta savdo nuqtasiga alohida qatnov amalga oshiriladi. Qaytish yo'li bilan birgalikda reyslar mos ravishda 40, 50, 60 va 70 kilometrni, jami 220 kilometrni tashkil qiladi. Jami ish vaqti 9 soat deb olinadi.

Birlashtirilgan variantda esa to'rtta buyurtma bir avtomobilga yuklanib, bitta umumiy yo'nalish bo'yicha yetkaziladi. Bunda jami masofa shartli ravishda 90 kilometr, ish vaqti esa 5 soat deb qabul qilindi.

1-jadval. Go'sht yetkazib berishning ikki variantini taqqoslash²²⁶

Ko'rsatkich	Alohida reyslar	Birlashtirilgan reys
Yetkazib beriladigan mahsulot	2 400 kg	2 400 kg
Jami masofa	220 km	90 km
Jami ish vaqti	9 soat	5 soat
Boshlang'ich yuklanish	20%	80%
Masofaga bog'liq xarajat	990 000 so'm	405 000 so'm
Vaqtga bog'liq xarajat	450 000 so'm	250 000 so'm
Muvofiqlashtirish xarajati	—	80 000 so'm
Jami xarajat	1 440 000 so'm	735 000 so'm
1 kg mahsulotga xarajat	600 so'm	306,25 so'm

Hisob-kitob natijasida birlashtirilgan reysda jami transport xarajati 1 mln 440 ming so'mdan 735 ming so'mgacha kamayadi. Ikki variant o'rtasidagi farq 705 ming so'mni tashkil etadi. Bu boshlang'ich xarajatning 48,96 foiziga teng.

Bir kilogramm mahsulotga to'g'ri keladigan transport xarajati alohida reyslarda 600 so'm bo'lsa, buyurtmalar birlashtirilganda 306,25 so'mni tashkil qiladi. Natijaning asosiy sababi avtomobilning bitta reysda ko'proq yuklanishi hamda umumiy bosib o'tiladigan masofa va ish vaqtining qisqarishidir.

²²⁶ Manba: shartli ma'lumotlar asosida muallif hisob-kitobi.

Biroq ushbu 48,96 foizlik farqni Qashqadaryo viloyatidagi barcha go'sht tashish korxonalari uchun tayyor tejash me'yori sifatida qabul qilish mumkin emas. Natija tadqiqotda berilgan shartli masofa, vaqt va xarajat qiymatlariga bog'liq.

Masalan, savdo nuqtalaridan biri mahsulotni belgilangan vaqtda qabul qilmasa, umumiy reysda kutish vaqti ortadi. Agar qo'shimcha ikki soat kutish yuzaga kelsa, vaqt bilan bog'liq xarajat ham oshadi. Bu holatda birlashtirishning dastlabki iqtisodiy ustunligi qisqaradi.

Shuning uchun buyurtmalarni birlashtirishdan oldin ularning faqat hajmini emas, balki mahsulotni qabul qilish vaqti, harorat rejimi va tashish sharoitlarini ham moslashtirish zarur.

O'zbekistonda chorvachilikni rivojlantirish bilan birga qayta ishlash imkoniyatlari ham kengaymoqda. 2024-yilda chorvachilikni rivojlantirish dasturlari doirasida 921 ta loyiha amalga oshirilgan va 31,1 ming tonna go'sht hamda sut mahsulotlarini qayta ishlash quvvati yaratilgan. 2025-yilning birinchi yarmida amalga oshirilgan loyihalarda esa 41 ming tonnalik go'sht va sutni qayta ishlash quvvatlari tashkil etilgan [9]. Ushbu jarayonlar ishlab chiqarish, qayta ishlash va savdo bo'g'inlari o'rtasidagi transport aloqalarini samarali tashkil qilish ahamiyatini yanada oshiradi.

Amaliyotda buyurtmalarni birlashtirish uchun murakkab axborot tizimini darhol yaratish shart emas. Dastlab oddiy elektron jadval yoki buyurtmalar ro'yxatidan foydalanish mumkin.

2-jadval. Birlashtirilgan yetkazib berishni tashkil etish tartibi²²⁷

Bosqich	Amalga oshiriladigan ish
1	Savdo nuqtalarining buyurtmalari yig'iladi
2	Mahsulot miqdori va qabul vaqti qayd etiladi
3	Bir xil tashish sharoitini talab qiladigan buyurtmalar birlashtiriladi
4	Umumiy reys va yetkazib berish ketma-ketligi belgilanadi
5	Reys tugagach masofa, vaqt va xarajat qayd etiladi
6	Natija alohida reys xarajatlari bilan taqqoslanadi

Mazkur tartib korxonaga o'z ma'lumotlari asosida iqtisodiy natijani tekshirish imkonini beradi. Bir necha hafta yoki bir oy davomida alohida va birlashtirilgan reyslar bo'yicha masofa, vaqt, tashilgan mahsulot miqdori va xarajatlar qayd etilsa, shartli hisob o'rniga korxonaning real ko'rsatkichlarini aniqlash mumkin bo'ladi.

Transport xarajatining kamayishi mahsulotning chakana narxi aynan shu miqdorda pasayishini anglatmaydi. Narxga ishlab chiqarish, so'yish, sovitish, saqlash, savdo ustamasi va boshqa xarajatlar ham ta'sir qiladi. Shu sababli mazkur tadqiqot faqat qo'shilgan qiymat zanjirining transport bosqichiga qaratilgan.

XULOSA

Qashqadaryo viloyatida go'sht yetkazib berish zanjirining transport bosqichida xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlaridan biri kichik va bir-biriga mos buyurtmalarni birlashtirishdan iborat.

Shartli hisob-kitobda 2,4 tonna mahsulotni to'rtta savdo nuqtasiga alohida yetkazib berishda transport xarajati 1,44 mln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, buyurtmalarni bitta reysga birlashtirishda ushbu ko'rsatkich 735 ming so'mgacha kamaydi. Bir kilogrammga to'g'ri keladigan xarajat esa 600 so'mdan 306,25 so'mgacha qisqardi.

Mazkur natijalar real korxona ma'lumotlari emasligi sababli ularni viloyat uchun umumiy tejash ko'rsatkichi sifatida qabul qilish mumkin emas. Amaliy qaror qabul qilish uchun har bir reys bo'yicha

²²⁷ Manba: muallif ishlanmasi.

haqiqiy masofa, ish vaqti, tashilgan mahsulot miqdori, transport xarajati va mahsulotni qabul qilish vaqti qayd etilishi kerak.

Go'shtning tez buziluvchan mahsulot ekanligini hisobga olib, xarajatni kamaytirish harorat rejimi, sanitariya talablari va mahsulot xavfsizligi hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Buyurtmalarni birlashtirish iqtisodiy jihatdan samarali bo'lishi uchun savdo nuqtalarining buyurtmalari va qabul vaqtlari oldindan muvofiqlashtirilishi lozim.

Shu sababli dastlab bir korxonada qisqa muddatli tajriba o'tkazib, alohida va birlashtirilgan reyslarning haqiqiy natijalarini taqqoslash maqsadga muvofiq. Keyinchalik tasdiqlangan natijalar asosida ushbu usulni boshqa yetkazib berish yo'nalishlariga qo'llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi. 2025-yil yanvar–iyun. — Qarshi, 25.07.2025. — B. 3–5.
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida chorvachilik mahsulotlarini yetishtirish hajmi qanchaga o'sdi? — Qarshi, 19.03.2025.
3. Abduraxmonov, A.S. Oziq-ovqat bozori kon'yunkturasini baholashda ko'p omilli regressiya modelining samaradorligi // Muhandislik va iqtisodiyot. — 2026. — № 3. — B. 433–437.
4. Soxadaliyev, A. Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport salohiyatini oshirishda bozor infratuzilmasini rivojlantirishning iqtisodiy omillari // Muhandislik va iqtisodiyot. — 2025. — J. 3, № 11. — DOI: 10.5281/zenodo.17525462.
5. Mavlanov, S.P. Optimization of the Food Supply and Delivery System in Tashkent Region // Muhandislik va iqtisodiyot. — 2026. — J. 4. — B. 290–292. — DOI: 10.5281/zenodo.22032633.
6. Amirqulov, Sh.O. Organik qishloq xo'jaligida logistika konsepsiyasini qo'llash orqali ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlash // Economics and Innovative Technologies. — 2024. — J. 12, № 6. — DOI: 10.55439/EIT/vol12_iss6/609.
7. Food and Agriculture Organization of the United Nations. The Losses Along the Way: Why We Need to Think About Transportation Systems to Reduce Food Loss. — Rome: FAO, 26.09.2024.
8. United Nations Economic Commission for Europe. Agreement on the International Carriage of Perishable Foodstuffs and on the Special Equipment to be Used for Such Carriage (ATP). — Geneva: UNECE, 2024.
9. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2025-yil birinchi yarim yilligida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi bo'yicha maqsadli ko'rsatkichlar bajarilishi to'g'risida tahliliy ma'lumot. — Toshkent, 22.07.2025.

PAXTA YETISHTIRUVCHI FERMER XO'JALIKLARIDA TOMCHILATIB SUG'ORISH SUBSIDIYASINING BIR GEKTARGA TO'G'RI KELADIGAN XARAJATLARGA TA'SIRI

Boyiroy Jamshid Ravshanovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: boyiroyjamshid87@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada paxtachilikda tomchilatib sug'orish subsidiyasining bir gektarga to'g'ri keladigan moliyaviy yukni kamaytirish mexanizmi o'rganiladi. Normativ hujjatlar tahlili va qisman budget usuli yordamida subsidiyali hamda subsidiyasiz variantlar taqqoslanadi. Shartli hisobda 25 million so'mlik investitsiyaga 8 million so'm subsidiya ajratilishi fermerning sof kapital qo'yilmasini 32 foizga kamaytiradi. Natija joriy ishlab chiqarish tannarxining shuncha kamayishini anglatmaydi va to'lov muddati bilan birga baholanadi.

Kalit soʻzlar: paxtachilik, tomchilatib sugʻorish, subsidiya, gektar xarajati, qisman budjet.

Аннотация. В статье рассматривается влияние субсидии на капельное орошение на финансовую нагрузку в расчёте на гектар хлопковых посевов. Применены анализ нормативных документов и метод частичного бюджета. В условном примере субсидия в размере 8 миллионов сумов при инвестициях 25 миллионов сумов сокращает собственные чистые вложения фермера на 32 процента. Этот результат не равнозначен снижению текущей себестоимости и оценивается с учётом сроков финансирования.

Ключевые слова: хлопководство, капельное орошение, субсидия, затраты на гектар, частичный бюджет.

Abstract. The article examines how a drip irrigation subsidy affects the financial burden per hectare of cotton. Regulatory analysis and partial budgeting compare subsidised and unsubsidised investment. In an illustrative scenario, an eight million soum subsidy reduces the farmer's net contribution to a twenty-five million soum investment by thirty-two percent. This reduction does not represent an equivalent decrease in operating costs and must be assessed alongside payment timing. Keywords: cotton farming, drip irrigation, subsidy, cost per hectare, partial budgeting.

KIRISH

Tomchilatib sugʻorishga oʻtishda fermer bir vaqtning oʻzida uskuna xaridi, montaj va mavsumiy ishlarni moliyalashtiradi. Shu sababli subsidiya miqdorini bilishning oʻzi yetarli emas: xoʻjalik qancha mablagʻni dastlab jalb qilishi va uning qanchasi keyinchalik qoplanishini ajratish zarur. Ushbu maqolaning maqsadi subsidiyaning bir gektarga taʼsirini investitsiya xarajati, joriy sugʻorish sarfi va mablagʻga vaqtinchalik ehtiyoj orqali baholashdir.

Oʻzbekistonda mazkur qoʻllab-quvvatlashning amaldagi tartibi 2026-yil 28-apreldagi 206-son qarorda belgilangan [1]. Agrosanoatni raqamlashtirish markazining avvalgi axborotida ham paxta uchun 8 million soʻmlik miqdor koʻrsatilgan, biroq undagi toʻlov bosqichlari haqidagi maʼlumot amaldagi yangi tartib oʻrnida qoʻllanmasligi kerak [2]. Demak, hisoblashda veb-manbaning mazmuni bilan birga uning tegishli davrini ham tekshirish talab etiladi.

Mahalliy tadqiqotchi Shaxnoza Mirzayeva suv tejovchi texnologiyalarni tanlashda iqtisodiy, ekologik va texnik mezonlarni birgalikda baholash yondashuvini taklif qiladi [3]. Mazkur maqola shu keng masalaning faqat fermer mablagʻi bilan bogʻliq qismini ajratadi. Adabiyotdagi model natijalari aniq fermerning kuzatilgan daromadi sifatida qabul qilinmaydi; tadqiqot savoli subsidiya mavjudligining oʻzi xarajatning qaysi qismini oʻzgartirishidir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda 2024–2026-yillardagi rasmiy hujjatlar, ochiq veb-axborot va mahalliy ilmiy ish asosida hujjatli tahlil hamda qisman budjet usuli qoʻllanildi. Bir xil tomchilatib sugʻorish tizimining subsidiyali va subsidiyasiz variantlari bir gektar hisobida taqqoslandi; texnologiya, hosildorlik va joriy sarflar oʻzgarish deb olindi. Investitsiya 25 million, yillik sugʻorish sarfi 4 million soʻm qilib shartli belgilandi. 8 million soʻm subsidiya tegishli talablar bajarilib, aynan shu summa tasdiqlangan holatni ifodalaydi. Hisob haqiqiy fermerlar tanlanmasiga asoslanmagan, sababiy taʼsirni statistik baholamaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

206-son qarordagi tegishli nizom jadvalida paxta uchun 8 million soʻm/ga koʻrsatilgan; haqiqiy summa hududiy shartlar va sifat koeffitsiyentlariga bogʻliq. Oʻz mablagʻi bilan joriy etish yoʻnalishida hisoblangan subsidiyaning 50 foizi oldindan, qolgan qismi tizim oʻrnatilib foydalanishga topshirilgach belgilangan tartibda beriladi [1]. Quyidagi hisobda hududiy ustamalar qoʻllanmagan va subsidiya toʻliq olingan deb faraz qilingan.

1-jadval. Bir gektar bo'yicha qisman budjet²²⁸, million so'm

Xarajat yoki moliyalashtirish turi	Subsidiyasiz	Subsidiya bilan
Tizim xaridi va o'rnatilishi	25,00	25,00
Tasdiqlangan subsidiya	0,00	8,00
Fermerning sof kapital qo'yilmasi	25,00	17,00
Yillik joriy sug'orish sarfi	4,00	4,00
O'rnatish yilidagi sof pul sarfi	29,00	21,00
Keyingi yildagi joriy sarf*	4,00	4,00

Fermerning sof kapital qo'yilmasi 8 million so'mga yoki 32 foizga kamayadi. O'rnatish yilidagi sug'orishga oid sof pul sarfi esa 29 milliondan 21 million so'mga tushib, farq 27,59 foizni tashkil etadi. Ikki foiz ko'rsatkichining farqlanishi hisoblash bazasi bilan izohlanadi: birinchisida faqat kapital, ikkinchisida kapital va bir yillik joriy sarf olingan. Subsidiyani har yili olinadigan 8 million so'mlik tejash sifatida yozish natijani oshirib ko'rsatadi.

Uskunaning jami 25 million so'mlik resurs qiymati subsidiya sababli arzonlashmaydi; uning bir qismini davlat moliyalashtiradi. Shuningdek, pul sarfi bilan buxgalteriya xarajati bir xil emas. Uskuna xaridi qiymatini to'liq ravishda bir mavsum tannarxiga kiritish o'rniga uning foydali xizmat muddati va tegishli hisob siyosati inobatga olinadi. Ushbu ish subsidiya hisobini yuritish bo'yicha buxgalteriya yozuvlarini emas, xo'jalikning moliyalashtirish ehtiyojini tahlil qiladi.

2-jadval. Subsidiya tushishi va vaqtinchalik mablag' ehtiyoji²²⁹

Bosqich	Subsidiya tushumi, mln so'm/ga	Fermer mablag'i, mln so'm/ga
Oldindan 50% olinsa, investitsiyani qoplash	4,00	21,00
Qolgan 50% olingach, yakuniy yuk	4,00	17,00
Taqqoslash: subsidiya hali kelmagan payt	0,00	25,00

Oldindan 4 million so'm kelishi fermerning investitsiyani qoplash uchun jalb qiladigan mablag'ini 25 milliondan 21 million so'mga tushiradi. Qolgan to'lov yakuniy yukni yana kamaytiradi, ammo kutish davrida pulning o'rnini bosmaydi. Masalan, vaqtincha yetishmayotgan 4 million so'm olti oyga yillik 24 foizlik oddiy foiz bilan moliyalashtirilsa, shartli foiz sarfi 480 ming so'm bo'ladi. Bu stavka bank taklifi emas; hisob to'lov vaqti iqtisodiy natijaga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Amaliyotdagi muammo faqat subsidiya miqdoridan iborat emas. Suv xo'jaligi vazirligining 2024-yilgi Olot tumanidagi sayyor qabul haqidagi xabarida fermerning subsidiya masalasi joyiga chiqib o'rganilgani qayd etilgan [4]. Bu bitta holat barcha fermerlarda kechikish borligini isbotlamaydi, lekin hujjat va to'lov holatini alohida nazorat qilish zarurligini ko'rsatadi. Fermer smeta, to'lov topshiriqnomalari, ishga tushirish dalolatnomasi va subsidiya tushgan sanani bir jadvalda yuritishi maqsadga muvofiq.

Vazirlikning tomchilatib sug'orish afzalliklariga bag'ishlangan boshqa axboroti fermerlarga amaliy tushuntirish ishlarini yoritadi [5]. Bunday xabarni bir gektarga xarajatning aniq kamayish foizi uchun dalil qilib bo'lmaydi. Elektr energiyasi, filtrni tozalash, lenta almashtirish, ish haqi va servis

²²⁸ Manba: muallifning shartli hisobi. *Ta'mir hajmi va narxlar o'zgarmaydi deb olingan. Jadval paxta yetishtirishning to'liq tannarxi emas; boshqa agrotexnik sarflar ikkala variantda bir xil bo'lgani uchun kiritilmagan.

²²⁹ Manba: [1] dagi bosqichlar asosida muallif tuzgan shartli moliyalashtirish jadvali. Joriy 4 million so'mlik sarf bu jadvalga kiritilmagan; satrlar yig'ilmaydi. So'nggi satr amaldagi majburiy to'lov tartibi emas, likvidlik bo'yicha taqqoslash holatidir.

to'lovlari xo'jalik hujjatlaridan olinishi kerak. Keyingi tadqiqotda suv ta'minoti va tuproq sharoiti yaqin fermerlar bo'yicha oldingi hamda keyingi mavsum sarflari taqqoslansa, texnologik tejashni subsidiya ta'siridan ajratish imkoniyati kengayadi.

XULOSA

O'tkazilgan tahlil tomchilatib sug'orish uchun ajratiladigan subsidiyaning asosiy iqtisodiy vazifasi fermer xo'jaligi zimmasidagi boshlang'ich investitsiya yukini kamaytirishdan iborat ekanini ko'rsatdi. Maqoladagi shartli hisob bo'yicha bir gektarga 25 million so'mlik tomchilatib sug'orish tizimi o'rnatilganda 8 million so'm subsidiya olinishi fermerning sof kapital qo'yilmasini 25 million so'mdan 17 million so'mga tushiradi. Natijada fermerning o'z mablag'i hisobidan moliyalashtiradigan investitsiyasi 32 foizga kamayadi.

O'rnatish yilidagi joriy sug'orish sarfi ham hisobga olinganda umumiy sof pul xarajati 29 million so'mdan 21 million so'mga kamayib, farq 27,59 foizni tashkil etdi. Kapital qo'yilmaning kamayish darajasi bilan o'rnatish yilidagi umumiy xarajatning kamayish darajasi o'rtasidagi tafovut hisoblash bazalarining turlicha ekanligi bilan izohlanadi. Birinchi holatda faqat tizimni xarid qilish va o'rnatish qiymati, ikkinchi holatda esa kapital qo'yilma bilan birga yillik joriy sug'orish xarajatlari ham hisobga olingan.

Subsidiya tomchilatib sug'orish tizimining jami iqtisodiy qiymatini yo'qotmaydi, balki uni fermer va davlat o'rtasida moliyalashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli ajratilgan subsidiya miqdorini texnologiyadan foydalanishning yillik tejalishi yoki paxta tannarxining bevosita kamayishi sifatida ko'rsatish to'g'ri emas. Joriy xarajatlarning haqiqiy o'zgarishini aniqlash uchun elektr energiyasi, suv yetkazib berish, texnik xizmat, ehtiyot qismlar, sug'orish lentolari va mehnat xarajatlari bo'yicha xo'jalikning amaldagi ma'lumotlari o'rganilishi lozim.

Tahlil subsidiya to'lovining amalga oshirilish vaqti ham fermerning moliyaviy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Subsidiyaning bir qismi oldindan ajratilishi fermer tomonidan dastlab jalb qilinadigan mablag'ni kamaytiradi. Qolgan qismi tizim o'rnatilib, belgilangan talablar bajarilgandan keyin to'lanishi esa fermerda vaqtinchalik moliyalashtirish ehtiyojini yuzaga keltirishi mumkin. Agar ushbu mablag' kredit hisobidan qoplanga, foiz xarajatlari subsidiyaning fermer uchun shakllanadigan sof iqtisodiy samarasini qisqartiradi.

Tomchilatib sug'orish tizimini joriy etish bo'yicha qaror qabul qilishda subsidiya miqdori bilan birga loyiha-smeta qiymati, to'lov jadvali, fermerning o'z mablag'i, kredit shartlari, tizimning xizmat muddati va kutilayotgan texnik xizmat xarajatlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiq. Fermer xo'jaligi subsidiya tasdiqlangan sana, oldindan olingan mablag', bajarilgan ishlar qiymati, tizimni foydalanishga topshirish va qolgan to'lovning kelib tushishini alohida nazorat jadvalida yuritishi kerak. Bu mablag'lar harakatini rejalashtirish va vaqtinchalik moliyaviy yetishmovchilikning oldini olishga yordam beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda o'xshash tuproq va suv ta'minoti sharoitida faoliyat yuritadigan fermer xo'jaliklarining subsidiya olishdan oldingi va keyingi xarajatlarini bir necha mavsum davomida taqqoslash tavsiya etiladi. Bunday ma'lumotlar subsidiyaning moliyaviy ta'sirini tomchilatib sug'orish texnologiyasi natijasida yuzaga keladigan suv, energiya va mehnat tejamidan ajratib baholash imkonini beradi. Shuningdek, subsidiyani olish muddati va kredit xarajatlarining yakuniy samaraga ta'sirini o'rganish davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini yanada takomillashtirish uchun amaliy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Agrar va oziq-ovqat sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 28.04.2026, 206-son qaror. <https://lex.uz/docs/-8164708>
2. Agrosanoatni raqamlashtirish markazi. Sug'orish texnologiyalari uchun subsidiya. Elektron axborot materiali. <https://digitagro.uz/6041/>
3. Mirzayeva Sh. Mahalliy sharoitda suv tejovchi texnologiyalarni ko'p mezonli baholashning iqtisodiy yo'naltirilgan gibrid modeli va uning amaliy qo'llanilishi // Green Economy and Development. 2026. 4(2). <https://green-eco.uz/index.php/GED/article/view/9235>
4. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Olot tumanida sayyor qabul o'tkazildi. 27.05.2024. <https://gov.uz/oz/suvchi/news/view/12575>
5. O'zbekiston Respublikasi Suv xo'jaligi vazirligi. Fermerlarga tomchilatib sug'orish afzalliklari tushuntirildi. 30.08.2024. <https://gov.uz/oz/suvchi/news/view/20190>

QASHQADARYO VILOYATIDA AGRO-LOGISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Eshboltayev Xumoyun Abdurajabovich

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti,

2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: boburmirezonurmatov219@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida agro-logistika samaradorligi sabzavotlarni yig'ish, saralash, saqlash va tashish misolida baholanadi. 2025-yilgi rasmiy statistika, O'zbekiston tadqiqotlari, Lex.uz va Jahon banki ma'lumotlari asosida tumanlar ulushi hamda 100 tonnalik partiya uchun zararsizlik ssenariysi hisoblandi. Kitob, Shahrisabz va Koson tumanlari viloyat sabzavot hajmining 35,41 foizini tashkil etdi. Kilogrammi 5 ming so'm va qo'shimcha logistika xarajati 15 mln so'm bo'lganda xizmat o'zini qoplashi uchun yo'qotishlar kamida 3 foiz punktga kamayishi lozim. Ushbu qiymatlar shartli bo'lib, yangi logistika quvvatlari faqat talab va buyurtmalar oqimi tasdiqlangandan keyin rejalashtirilishi kerak.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo, agro-logistika, sabzavotchilik, saqlash, yo'qotishlar, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация. В статье оценивается эффективность агрологистики Кашкадарьинской области на примере сбора, сортировки, хранения и перевозки овощей. На основе статистики 2025 года, исследований Узбекистана, Lex.uz и Всемирного банка рассчитаны доли районов и сценарий безубыточности для партии в 100 тонн. Китабский, Шахрисабзский и Касанский районы обеспечили 35,41% производства овощей. При цене 5 тыс. сумов за килограмм и дополнительных расходах 15 млн сумов услуга окупается при снижении потерь минимум на 3 процентных пункта. Показатели условны, поэтому новые мощности следует создавать только после подтверждения спроса.

Ключевые слова: Кашкадарья, агрологистика, овощеводство, хранение, потери, экономическая эффективность.

Abstract. The article evaluates agrologistics efficiency in Kashkadarya Region using vegetable collection, sorting, storage and transport. Based on 2025 statistics, Uzbek research, Lex.uz and World Bank data, district shares and a break-even scenario for a 100-tonne shipment are calculated. Kitob,

Shahrisabz and Koson account for 35.41% of regional vegetable output. At UZS 5,000 per kilogram and UZS 15 million in additional logistics costs, losses must fall by at least 3 percentage points for the service to break even. As these values are illustrative, new capacity should be planned only after demand is verified.

Keywords: Kashkadarya, agrologistics, vegetables, storage, losses, economic efficiency.

KIRISH

Agro-logistika mahsulotni daladan xaridorgacha yetkazish bilan bog'liq yig'ish, saralash, qadoqlash, saqlash, tashish va axborot almashuvini bir tizimga birlashtiradi. Tez buziladigan mahsulotda hosil hajmining o'sishi o'z-o'zidan yuqori daromad bermaydi: sotish vaqti cho'zilsa, sifat pasayishi va qo'shimcha tashish xarajati ishlab chiqaruvchining natijasini kamaytiradi. Shu sababli logistika obyekti quvvatini ishlab chiqarilgan jami hajmga emas, xizmatga keladigan mahsulot oqimi va buyurtmalarning mavsumiy jadvaliga moslashtirish muhim.

Qashqadaryo viloyatida sabzavotchilik tumanlar bo'yicha bir xil joylashmagan. Bu holat yig'ish punktlari, sovutiladigan transport va saqlash xizmatlarini hududiy tashkil etishga ta'sir qiladi. Katta markazning iqtisodiy samarasi uning texnik quvvatidan tashqari, muntazam yuklanish, mahsulotning tovar qismi, xizmat narxi va yo'qotishlarni amalda kamaytirishiga bog'liq. Mazkur maqola ushbu bog'liqlikni tumanlar ulushi va shartli zararsizlik chegarasi orqali tushuntiradi.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti olimlari O. A. Vorobyova va A. Sh. Durmanov (2025) issiqxona xo'jaliklari uchun markazlashtirish, raqamli kuzatuv va yetkazib berishni outsorsing qilish variantlarini ko'rib chiqqan [2]. Ularning logistika bilan ishlab chiqarish rejasini muvofiqlashtirish haqidagi yondashuvi mazkur ish uchun nazariy asosdir. 2023-yilgi davlat dasturida hududlarda agrologistika markazlarini rivojlantirish vazifasi belgilangan [4]. Ushbu siyosiy yo'nalish alohida loyiha rentabelligini avtomatik tasdiqlamaydi; har bir investitsiya mahalliy talab va xarajatlar bilan asoslanishi lozim.

MATERIALLAR VA USULLAR

Birinchi maqolada miqdoriy-senariy usuli qo'llanildi. Qashqadaryo statistika boshqarmasining 2025-yil yanvar–sentabr press-relizidan viloyat va tumanlar bo'yicha sabzavot hajmlari olindi [1]. Har bir tuman ulushi uning hajmini viloyat jami hajmiga bo'lish orqali hisoblandi; eng katta uch ulush yig'indisi ishlab chiqarishning hududiy to'planishini ifodalovchi sodda ko'rsatkich sifatida ishlatildi. Bu ko'rsatkich bozor konsentratsiyasi indeksi emas, chunki xo'jaliklar yoki xizmat provayderlari ulushi o'lchanmagan.

Keyingi bosqichda mahsulot egasi uchun zararsizlik ssenariysi tuzildi. Ikkala variantda hosil massasi va sotish narxi bir xil saqlandi; yaxshilangan logistika faqat sotishga yaroqli mahsulot miqdorini o'zgartiradi. Yo'qotilgan qismning qoldiq qiymati nol, qo'shimcha saralash, qadoqlash, saqlash va tashish xarajatlari esa ΔC tarkibiga kiritilgan deb faraz qilindi. Hisob natijasi quyidagi formula bilan aniqlandi:

$$B = Q \times (l^0 - l^1) \times p - \Delta C \quad (1)$$

B — partiya bo'yicha qo'shimcha natija, so'm; Q — dastlabki mahsulot massasi, kg; l_0 va l_1 — oldingi va yangi yo'qotish ulushi; p — bir xil sifatdagi sotiladigan mahsulotning narxi, so'm/kg; ΔC — yangi variantning qo'shimcha jami xarajati. Bu korxonaning barcha soliqlar va moliyalashtirish xarajatlaridan keyingi sof foydasi emas. Sifat toifalari va narxlar farqlansa, har bir toifa daromadi alohida hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hisob-kitoblar ikki xil natijani ko'rsatdi. Birinchisi, sabzavot ishlab chiqarishning sezilarli qismi ayrim tumanlarda to'plangan bo'lsa-da, viloyatning qolgan hududlari ham katta mahsulot oqimini

shakllantiradi. Ikkinchisi, logistika xizmati iqtisodiy jihatdan foydali bo'lishi uchun saqlab qolingan mahsulot qiymati qo'shimcha xizmat xarajatidan yuqori bo'lishi kerak. Avval hududiy taqsimot natijalari ko'rib chiqiladi.

1-jadval. Sabzavot yetishtirishning hududiy taqsimoti, 2025-yil yanvar–sentabr

Hudud	Hajm, tonna	Viloyatdagi ulush, %
Qashqadaryo viloyati	539 570	100,00
Kitob tumani	66 756	12,37
Shahrisabz tumani	62 429	11,57
Koson tumani	61 856	11,46
Uch tuman jami	191 041	35,41

Uch tuman ulushi mahsulot oqimini batafsil o'rganish uchun asos beradi. Biroq qolgan hududlar ham jami hajmning 64,59 foizini yetishtirgan. Shuning uchun faqat eng katta ishlab chiqaruvchilar yonida bitta markaz qurish barcha xo'jaliklar uchun qulay bo'lmasligi mumkin. Jadval tumanlarni yo'l masofasi, elektr ta'minoti yoki mavjud sovutkich sig'imi bo'yicha baholamaydi. U aniq qurilish manzilini tanlashga yetarli dalil emas.

Xizmat rejasini tuzishda ishlab chiqarilgan hajmdan sotiladigan, saqlash talab qiladigan va aynan taklif etilayotgan xizmatga keladigan qismlar ajratiladi. Bir tonna mahsulot omborda qisqa vaqt tursa, quvvat yil davomida qayta ishlatiladi. Shu bois to'qqiz oylik mahsulot hajmini bir vaqtdagi ombor sig'imiga tenglashtirish noto'g'ri. Hosil yig'imining haftalik jadvali va oldindan tuzilgan buyurtmalar quvvat hisobining asosiy kirish ma'lumotlari bo'lishi kerak.

2-jadval. 100 tonnalik partiya uchun shartli iqtisodiy hisob²³⁰

Ko'rsatkichlar	Bazaviy shart	Noqulay shart
Yo'qotish ulushi, oldin → keyin	8% → 4%	8% → 6%
Saqlab qolingan mahsulot	4 000 kg	2 000 kg
Shartli sotish narxi	5 000 so'm/kg	5 000 so'm/kg
Saqlab qolingan tushum	20 mln so'm	10 mln so'm
Qo'shimcha logistika xarajati	15 mln so'm	15 mln so'm
Qo'shimcha natija B	+5 mln so'm	–5 mln so'm

Mazkur shartlarda xarajatni qoplash uchun kamida 3 000 kg mahsulot saqlab qolinishi kerak: 15 mln so'm / 5 000 so'm. Bu 100 tonnalik partiya uchun yo'qotishning uch foiz punktga kamayishiga teng. Yo'qotish faqat ikki foiz punktga qisqarsa, xizmat qo'shimcha xarajatni qoplamaydi. Hisob narx o'zgarishidan olinadigan ehtimoliy daromadni kiritmaydi; keyinroq sotish avtomatik ravishda yuqori narxni kafolatlamaydi.

Jahon bankining 2025-yilgi O'zbekiston bo'yicha loyiha sharhida ishlab chiqaruvchilarga moliyalashtirish bilan birga texnik bilim va biznes ko'nikmalarini berish zarurligi qayd etilgan [3]. Bu tajribadan kelib chiqadigan amaliy yo'nalish — xizmat uskunasi moliyalashtirish bilan bir vaqtda buyurtmalar, sifat nazorati va sotish kanallarini tashkil etishdir. Manbadagi respublika miqyosidagi loyiha natijalari Qashqadaryodagi alohida omborning rentabelligini isbotlamaydi.

²³⁰ Manba: muallifning shartli ssenariysi, (1) formula. Narx, yo'qotish va xizmat xarajati viloyatning kuzatilgan o'rtacha ko'rsatkichlari emas.

Dastlab tanlangan xo‘jaliklar bilan bir hosil mavsumiga mo‘ljallangan yig‘ish va tashish jadvali tuzilishi taklif etiladi. Mavjud provayderlar narxi bir xil xizmat tarkibida solishtiriladi. Shartnomada mahsulot topshirilgan vazn, sifat toifasi, xizmat muddati va qaytarilgan mahsulot holati qayd etiladi. Yangi quvvat zarurati buyurtmalar mavjud imkoniyatdan muntazam oshganda asoslanadi. Investitsiya loyihasida energiya, ta‘mirlash, ish haqi, bo‘sh turish va kredit xarajatlari alohida hisoblanadi.

XULOSA

Qashqadaryoda agro-logistikani rivojlantirish ishlab chiqarish hajmini xizmatga bo‘lgan haqiqiy buyurtma bilan bog‘lashdan boshlanishi kerak. Uch yirik sabzavot yetishtiruvchi tumanning 35,41 foizlik ulushi dastlabki hududiy tahlilga xizmat qiladi. Shartli hisobda xizmatning foydali bo‘lishi yo‘qotishning kamida uch foiz punktga qisqarishiga bog‘liq bo‘ldi. Bu chegara faqat berilgan narx va xarajatlar uchun amal qiladi. Amaliy tavsiya — avval bir mavsumda mavjud xizmatlarni sinash, mahsulot va pul oqimini qayd etish, keyin qo‘shimcha quvvatga sarmoya kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi. 2025-yil yanvar–sentabr. — 25.10.2025. <https://qashstat.uz/uploads/press25/SX-PR-UZ-09-2025.pdf>
2. Воробьева О. А., Дурманов А. Ш. Оптимизация агрологистических цепочек поставок в тепличных хозяйствах: моделирование и анализ эффективности // Moliyaviy texnologiyalar. — 2025. — № 2. — С. 256–264. https://fintech.tsue.uz/wp-content/uploads/2025/05/Moliyaviy_tehnologiyalar_2_son_2025_yil.pdf
3. World Bank. From Root to Fruit: Growing the Horticulture Sector in Uzbekistan. — 15.04.2025. <https://www.worldbank.org/en/results/2025/04/15/from-root-to-fruit-growing-the-horticulture-sector-in-uzbekistan>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi PF-27-son Farmoni. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishga oid davlat dasturi. <https://lex.uz/docs/-6396146>

KORXONALARDA ENERGIYA TEJAMKOR USKUNALARGA INVESTITSİYALARNING QOPLANISH MUDDATINI BAHOLASH

Ulug‘bekov Javohir Ulug‘bek

Iqtisodiyot va pedagogika Universiteti

NTM 2-bosqich “Iqtisodiyot” yo‘nalishi magistranti

e-mail: javohirulugbekov55@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada energiya tejamkor uskunalarga investitsiyaning oddiy qoplanish muddati elektr dvigatelini almashtirish misolida baholanadi. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, variantlarni taqqoslash va sezgirlik tahlili qoʻllanildi. Shartli ssenariyda valdagi foydali quvvat 30 kVt, yillik ish vaqti 4 000 soat, eski va yangi dvigatel samaradorligi mos ravishda 88 va 94 foiz deb olindi. Hisob-kitobga koʻra, yillik elektr tejalishi 8 704 kVt·soatni, 1 000 soʻm/kVt·soat narxda pul tejalishi 8,70 mln soʻmni tashkil etadi. 30 mln soʻmlik investitsiyaning oddiy qoplanish muddati 3,45 yilga teng. Natijalar investitsiya qarorida haqiqiy yuklama, ish vaqti hamda montaj va xizmat xarajatlarini hisobga olish zarurligini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: energiya samaradorligi, investitsiya, qoplanish muddati, elektr dvigateli, sezgirlik tahlili.

Аннотация. В статье оценивается простой срок окупаемости инвестиций в энергосберегающее оборудование на примере замены электродвигателя. Используются анализ литературы, сравнение вариантов и анализ чувствительности. В условном сценарии полезная мощность составляет 30 кВт, годовое время работы — 4 000 часов, а КПД старого и нового двигателя — 88 и 94% соответственно. Расчётная годовая экономия электроэнергии составляет 8 704 кВт·ч, или 8,70 млн сумов при цене 1 000 сумов/кВт·ч. При инвестициях 30 млн сумов простой срок окупаемости равен 3,45 года. Результаты показывают необходимость учитывать фактическую нагрузку, продолжительность работы, стоимость монтажа и эксплуатационные расходы при принятии инвестиционного решения.

Ключевые слова: энергоэффективность, инвестиции, срок окупаемости, электродвигатель, анализ чувствительности.

Abstract. The article evaluates the simple payback period of investment in energy-efficient equipment using an electric motor replacement scenario. The study applies literature review, alternative comparison and sensitivity analysis. The scenario assumes 30 kW of useful shaft output, 4,000 annual operating hours and motor efficiencies of 88% and 94% before and after replacement. Annual electricity savings are estimated at 8,704 kWh, equivalent to UZS 8.70 million at UZS 1,000/kWh. With an investment of UZS 30 million, the simple payback period is 3.45 years. The results show that actual load, operating hours, installation costs and additional operating expenses should be considered before making an investment decision.

Keywords: energy efficiency, investment, payback period, electric motor, sensitivity analysis.

KIRISH

Korxonada energiya samaradorligini oshirish ishlab chiqarish hajmini saqlagan holda energiya sarfini kamaytirishga qaratiladi. Biroq energiya tejamkor uskuna xaridi dastlabki mablagʻ talab qiladi. Shuning uchun texnik tejamkorlikni pul oqimiga aylantirib, investitsiya qancha muddatda qaytishini aniqlash zarur. Ushbu maqolada masala elektr dvigatelini almashtirish bilan chegaralanadi; elektr ishlab chiqarish yoki butun taqsimlash tarmogʻidagi yoʻqotishlar hisoblanmaydi.

Xalqaro energetika agentligining 2023 va 2024-yilgi hisobotlari energiya samaradorligini narxlar, investitsiyalar va iqtisodiy siyosat bilan bogʻliq holda oʻrganadi [1; 2]. Agentlikning 2025-yilgi sanoat tahlilida samarador dvigatellar va oʻzgaruvchan yuklamada tezlikni boshqarish vositalari muhim yoʻnalish sifatida koʻrsatilgan [3]. Ushbu ishning tadqiqot savoli quyidagicha: bir xil foydali ish bajarilganda dvigatel samaradorligi oshishi investitsiyaning qoplanish muddatiga qanday taʼsir qiladi?

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot 2023–2026-yillar doirasidagi ochiq axborotga asoslangan uslubiy-hisobiy ishdir. Adabiyotlar 2023–2025-yillarda eʼlon qilingan. 2026-yilning toʻliq yillik statistikasi qoʻllanilmadi. Korxona hisoblagichlari yoki tijorat takliflari berilmagani sababli uskuna parametrlari va investitsiya qiymati shartli ssenariy sifatida olindi. Ular bozorning oʻrtacha koʻrsatkichi deb talqin qilinmaydi.

Bir xil val quvvati va ish vaqti sharoitida yillik elektr tejalishi quyidagicha topiladi:

$$\Delta E = P \times h \times (1/\eta_0 - 1/\eta_1) \quad (1)$$

Bu yerda ΔE — yillik tejalgan elektr, kVt·soat; P — valdagi foydali quvvat, kVt; h — yillik ish vaqti, soat; η_0 va η_1 — eski va yangi dvigatelning foydali ish koeffitsiyenti. Nominal quvvat haqiqiy oʻrtacha yuklamaga teng deb avtomatik qabul qilinmaydi; ssenariyda P alohida berilgan doimiy foydali quvvatdir.

$$S = \Delta E \times p - \Delta C; \quad T = I/S \quad (2)$$

S — yillik sof operatsion tejash, soʻm; p — elektrning hisobiy narxi, soʻm/kVt·soat; ΔC — yangi variantning qoʻshimcha yillik xizmat xarajati; I — xarid, montaj va ishga tushirishni qamrab olgan jami investitsiya; T — oddiy qoplanish muddati, yil. Hisob S musbat boʻlganda qoʻllanadi. Bazaviy variantda ΔC nol deb olingan, bu xizmat xarajatlari real hayotda yoʻq degani emas.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1-jadval. Hisobiy ssenariyning boshlangʻich shartlari²³¹

Koʻrsatkich	Qiymat
Valdagi foydali quvvat	30 kVt
Yillik ish vaqti	4 000 soat
Eski / yangi dvigatel samaradorligi	88% / 94%
Jami boshlangʻich investitsiya	30 mln soʻm
Elektrning bazaviy hisobiy narxi	1 000 soʻm/kVt·soat
Qoʻshimcha yillik xizmat xarajati	0 soʻm (faraz)

Eski dvigatel yiliga 136 363,64 kVt·soat, yangi dvigatel esa 127 659,57 kVt·soat elektr sarflaydi. Farq 8 704,06 kVt·soat yoki eski sarfning 6,38 foiziga teng. Shu sababli foydali ish koeffitsiyentining 6 foiz punktga oshishini elektr sarfining aynan 6 foizga kamayishi deb yozish notoʻgʻri. Hisobiy pul tejalishi yiliga 8,704 mln soʻm, oddiy qoplanish muddati esa $30 / 8,704 = 3,45$ yil boʻladi.

²³¹ Manba: muallif tuzgan shartli ssenariy. 1 000 soʻmlik narx HET saytida 2025-yil uchun berilgan yuridik shaxslar tariflari oraligʻining quyi qiymatiga mos keluvchi hisobiy mezondir [4]. U barcha korxonalar yoki 2026-yil sentabri uchun yagona amaldagi tarif sifatida olinmagan. Amaliy hisobda korxonaning shartnomasi va soliq hisobiga mos narx ishlatiladi.

2-jadval. Qoplanish muddatining shartlarga sezgirliigi²³²

Variant	Ish vaqti, soat	Narx, soʻm/kVt·soat	Tejash, mln soʻm/yil	Qoplanish, yil
Ish vaqti past	2 000	1 000	4,35	6,89
Bazaviy	4 000	1 000	8,70	3,45
Ish vaqti yuqori	6 000	1 000	13,06	2,30
Narx –20%	4 000	800	6,96	4,31
Narx +20%	4 000	1 200	10,44	2,87

Jadval ish vaqti loyihaning iqtisodiy natijasini kuchli belgilashini koʻrsatadi. Masalan, yiliga 2 000 soat ishlaydigan uskuna uchun bir xil investitsiya deyarli ikki baravar uzoq qoplanadi. Agar korxona shartli ravishda uch yillik qoplanish chegarasini belgilasa, bazaviy tejashda maqbul investitsiya koʻpi bilan 26,11 mln soʻm boʻladi. 30 mln soʻmlik loyiha ushbu ichki mezonidan oʻtmaydi. Bu mezon normativ talab emas, boshqaruv qarorining namunasi hisoblanadi.

Moliyaviy ragʻbat xarajatni qoplash sharti bilan bogʻlanishi mumkin. Masalan, faqat ssenariy sifatida investitsiyaning 20 foizi qaytarilmaydigan qoʻllab-quvvatlash hisobidan qoplangan, korxonaning 24 mln soʻmlik mablagʻi 2,76 yilda qaytadi. Bunda loyihaning jami 30 mln soʻmlik resurs xarajati oʻzgarmaydi. Demak, korxona uchun qoplanishning tezlashishi bilan loyihaning umumiy iqtisodiy samaradorligini ajratish lozim; mazkur hisob amaldagi subsidiya dasturi mavjudligini bildirmaydi.

IEAning 2025-yilda 1 000 sanoat korxonasi boʻyicha oʻtkazgan soʻrovida respondentlarning qariyb 70 foizi soʻnggi besh yilda joriy etilgan samaradorlik choralari boʻyicha investitsiya rentabelligi 10 foizdan yuqori boʻlganini bildirgan [5]. Bu xalqaro soʻrov natijasi Oʻzbekistondagi dvigatel xaridi uchun kafolatlangan daromad emas. Shu manbada dastlabki mablagʻ va axborot yetishmasligi toʻsiq sifatida qayd etiladi; korxona darajasida audit va tekshiriladigan tejash hisobi ushbu muammoni kamaytirishi mumkin.

Oddiy qoplanish pulning vaqt qiymatini, uskuna xizmat muddatini, qoldiq qiymatni va kredit foizini hisobga olmaydi. Jiddiy xarid oldidan diskontlangan pul oqimi bahosi ham talab etiladi. Shuningdek, eski uskunani muddatidan oldin almashtirishda jami xarajat, rejalashtirilgan almashtirishda esa oddiy va tejankor yangi uskuna oʻrtasidagi qoʻshimcha xarajat toʻgʻri taqqoslanishi kerak. Natijani tekshirishda mahsulot hajmi va yuklama bir xil asosga keltiriladi.

XULOSA

Elektr dvigatelini almashtirish ssenariysi energiya tejallishini investitsiya mezoniga aylantirishning sodda tartibini koʻrsatdi. Belgilangan shartlarda yiliga 8 704 kVt·soat tejaliib, 30 mln soʻmlik investitsiya 3,45 yilda qoplanadi. Natija ish vaqti, xarid-montaj qiymati va elektr narxiga bogʻliq; uni barcha korxonalarga umumlashtirish mumkin emas. Amaliy tavsiya — avval haqiqiy yuklama va xarajatlarni oʻlchash, soʻng bazaviy hamda noqulay ssenariyni taqqoslash. Moliyaviy ragʻbatlar tasdiqlangan tejashga bogʻlansa, mablagʻning samarasiz sarflanishi xavfi kamayadi.

²³² Manba: (1)–(2) formulalar asosidagi muallif hisob-kitobi. Jadvaldagi 800 va 1 200 soʻm narxlar sezgirlik ssenariylari boʻlib, tasdiqlangan tarif yoki kelgusi narx prognozi emas. Barcha variantlarda investitsiya va samaradorliklar oʻzgarmaydi; yaxlitlash yakuniy bosqichda bajarilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Energy Agency. Energy Efficiency 2023. — Paris: IEA, 2023.
<https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2023>
2. International Energy Agency. Energy Efficiency 2024. — Paris: IEA, 2024.
<https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2024>
3. International Energy Agency. Energy Efficiency 2025: Industry. — Paris: IEA, 2025.
<https://www.iea.org/reports/energy-efficiency-2025/industry>
4. “Hududiy elektr tarmoqlari” AJ. Eng ko‘p beriladigan savollar: 2025-yil tariflari haqidagi ma’lumot.
<https://www.het.uz/oz/pages/view/savol> (murojaat: 12.09.2026).
5. International Energy Agency. Gaining an Edge: Unlocking the potential of energy efficiency. — Paris: IEA, 2025. <https://www.iea.org/reports/gaining-an-edge/unlocking-the-potential-of-energy-efficiency>

SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI JADALLASHTIRISHNING IQTISODIY OMILLARI VA SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Saydullaev Akmal Urol o‘g‘li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti 2-kurs magistranti

e-mail: akmalsaydullayev129@gmail.com

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni jadallashtirishga ta’sir etuvchi asosiy iqtisodiy omillar tizimli tahlil qilingan. Ichki (moliyaviy resurslar, inson kapitali, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari xarajatlari, korporativ innovatsion madaniyat) va tashqi (davlat qo‘llab-quvvatlashi, soliq imtiyozlari, raqobat muhiti, texnologiyalar transferi infratuzilmasi) omillar guruhlariga ajratilgan. Innovatsion faoliyat samaradorligini baholashning ishlab chiqarish funksiyasi, investitsiyalar rentabelligi (ROI), sof joriy qiymat (NPV) va ichki rentabellik normasi (IRR) kabi miqdoriy usullariga asoslangan metodologiya taklif etilgan. O‘zbekiston Respublikasining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan innovatsion rivojlanish strategiyasi maqsadli ko‘rsatkichlari asosida shartli-amaliy hisob-kitob keltirilgan va sanoat korxonalari uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion faoliyat; sanoat korxonalari; iqtisodiy omillar; innovatsion salohiyat; samaradorlikni baholash; investitsiyalar rentabelligi (ROI); ITTKI xarajatlari; raqobatbardoshlik.

АННОТАЦИЯ.

В статье проведён системный анализ основных экономических факторов, стимулирующих активизацию инновационной деятельности промышленных предприятий. Факторы разделены на внутренние (финансовые ресурсы, человеческий капитал, расходы на НИОКР, корпоративная инновационная культура) и внешние (государственная поддержка, налоговые льготы, конкурентная среда, инфраструктура трансфера технологий). Предложена методология оценки эффективности инновационной деятельности, основанная на производственной функции, показателях рентабельности инвестиций (ROI), чистой приведённой стоимости (NPV) и внутренней норме доходности (IRR). На основе целевых индикаторов Стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022-2026 годы приведён условно-практический расчёт и разработаны рекомендации для промышленных предприятий.

Ключевые слова: инновационная деятельность; промышленные предприятия; экономические факторы; инновационный потенциал; оценка эффективности; рентабельность инвестиций (ROI); расходы на НИОКР; конкурентоспособность.

ABSTRACT.

This paper presents a systematic analysis of the key economic factors driving the intensification of innovation activity at industrial enterprises. The factors are grouped into internal (financial resources,

human capital, R&D expenditures, corporate innovation culture) and external (state support, tax incentives, competitive environment, technology-transfer infrastructure) categories. A methodology for evaluating innovation efficiency is proposed, based on the production function, return on investment (ROI), net present value (NPV) and internal rate of return (IRR). Using target indicators from the Innovative Development Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2022-2026, an illustrative calculation is presented and recommendations for industrial enterprises are formulated.

Keywords: *innovation activity; industrial enterprises; economic factors; innovation potential; efficiency evaluation; return on investment (ROI); R&D expenditures; competitiveness.*

Hozirgi bosqichda milliy iqtisodiyotning barqaror va sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishi, eng avvalo, sanoat tarmog'ida innovatsion faoliyatning jadallashuvi bilan bevosita bog'liqdir. Innovatsiyalar nafaqat yangi mahsulot va texnologiyalarni yaratish vositasi, balki korxonalarining raqobatbardoshligini oshiruvchi, ularning bozordagi mavqeini mustahkamlaydigan strategik resurs sifatida ham namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PQ-307-son qarori bilan tasdiqlangan "2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi" doirasida innovatsion faoliyat subyektlari sonini 613 tadan 2 250 tagacha, ya'ni qariyb 3,7 baravar oshirish, innovatsion infratuzilma obyektlari (texnoparklar, texnologiyalar transferi markazlari, klasterlar, venchur tashkilotlar) sonini uch baravar ko'paytirish, innovatsiya hisobiga yaratiladigan ish o'rinlari sonini to'rt baravar va tijoratlashtirilgan yangi mahsulotlar sonini ikki baravar oshirish vazifalari belgilangan. Bundan tashqari, mintaqalarda 600 ta sanoat korxonasida 384 ta yangi texnologiyani joriy etish va yiliga 184 ta patent olish ko'rsatkichlari rejalashtirilgan. Shu bilan birga, belgilangan strategik maqsadlarga erishish yo'lida sanoat korxonalari bir qator to'siqlarga — moliyaviy resurslarning yetishmasligi, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI)ga ajratiladigan mablag'lar hajmining pastligi, malakali muhandis-texnik kadrlar tanqisligi, innovatsion loyihalarni baholashning yagona uslubiy asosining yo'qligi kabi muammolarga — duch kelmoqda. Ushbu holat innovatsion faoliyatni jadallashtiruvchi iqtisodiy omillarni ilmiy jihatdan tizimlashtirish va uning samaradorligini baholashning ishonchli metodologik asoslarini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi. Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni jadallashtiruvchi iqtisodiy omillarni tasniflash hamda ularning samaradorligini baholashning miqdoriy-uslubiy yondashuvlarini takomillashtirishdan zarur.

MATERIALLAR VA USULLAR

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatga ta'sir etuvchi omillarni ularning kelib chiqish manbaiga ko'ra ikki katta guruhga — ichki (korxona ichki muhitiga tegishli) va tashqi (korxonadan tashqarida shakllanadigan) omillarga ajratish maqsadga muvofiqdir (1-jadval).

1-jadval. Innovatsion faoliyatni jadallashtiruvchi iqtisodiy omillar

Ichki omillar	Tavsifi
Moliyaviy-investitsion salohiyat	Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish uchun o'z va jalb qilingan mablag'lar hajmi, ITTKI xarajatlarining sotishdan tushgan tushumdagi ulushi
Inson kapitali sifati	Malakali muhandis-texnik va ilmiy xodimlar soni, ularning kasbiy tayyorgarlik darajasi
Texnologik baza holati	Asosiy ishlab chiqarish fondlarining eskirish darajasi, avtomatlashtirish va raqamlashtirish ko'lam
Menejment va korporativ madaniyat	Rahbariyatning tavakkalchilikka moyilligi, innovatsion strategiyaning mavjudligi, tashkiliy tuzilmaning moslashuvchanligi
Tashqi omillar	Tavsifi

Davlat siyosati va moliyaviy-kredit qo'llab-quvvatlash	Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, imtiyozli kreditlash mexanizmlari, davlat buyurtmalari
Raqobat muhiti va bozor talabi	Tarmoqdagi raqobat darajasi, iste'molchilar talabining o'zgaruvchanligi, eksport imkoniyatlari
Innovatsion infratuzilma	Texnoparklar, transfer markazlari, klasterlar, ventchur fondlarning mavjudligi va ularga kirish imkoniyati
Institutsional-huquqiy muhit	Intellectual mulk huquqlarini himoya qilish tizimi, patentlash tartib-taomillarining soddaligi

Ko'rsatilgan omillar o'zaro bog'liq bo'lib, ularning kombinatsiyasi korxonaning innovatsion salohiyatini shakllantiradi. Xususan, ichki omillar korxonaning innovatsiyalarni "qabul qilish qobiliyati"ni, tashqi omillar esa innovatsion faoliyat uchun qulay muhit yaratish darajasini belgilaydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ichki va tashqi omillarning uyg'un ta'siri bo'lmagan sharoitda hatto katta hajmdagi davlat qo'llab-quvvatlovi ham innovatsion faollikning barqaror o'sishini ta'minlay olmaydi.

Innovatsion faoliyat samaradorligini baholash — ko'p bosqichli va kompleks jarayon bo'lib, u ishlab chiqarish-texnologik va moliyaviy-iqtisodiy yondashuvlarning uyg'unlashuvini talab etadi.

Birinchidan, innovatsiyalarning ishlab chiqarish hajmiga qo'shgan hissasini baholash uchun kengaytirilgan Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasidan foydalanish mumkin:

$$Y = A(t) \cdot K^{\alpha} \cdot L^{(1-\alpha)}$$

bu yerda Y — yalpi ishlab chiqarish hajmi, K — asosiy kapital, L — mehnat resurslari, A(t) — texnologik omil (umumiy faktorlar unumdorligi, TFP), α — kapitalning elastiklik koeffitsienti ($0 < \alpha < 1$). Ishlab chiqarish o'sishidagi TFP hissasini quyidagi tenglama orqali aniqlash mumkin:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta A}{A} + \alpha \cdot \left(\frac{\Delta K}{K} \right) + (1 - \alpha) \left(\frac{\Delta L}{L} \right)$$

Bunda $\Delta A/A$ ko'rsatkichi bevosita innovatsion faoliyat (yangi texnologiyalar, jarayonlarni takomillashtirish, mahsulot innovatsiyalari) hisobiga erishilgan o'sishni ifodalaydi.

Ikkinchidan, muayyan innovatsion loyihaning moliyaviy samaradorligini baholashda quyidagi ko'rsatkichlar qo'llaniladi:

$$NPV = \sum \left[\frac{CF_t}{(1+r)^t} \right] - I_0 \quad (t = 1, 2, \dots, n)$$

$$IRR - NPV = 0 \text{ bo'ladigan diskont stavkasi } r^*$$

$$PP = I_0 / CF_{o'rtacha \text{ yillik}}$$

bu yerda CF_t — t-davrdagi pul oqimi, I_0 — boshlang'ich investitsiya, r — diskontlash stavkasi (kapital qiymati), PP — qoplanish muddati.

Uchinchidan, korxona miqyosidagi umumiy innovatsion faollikni baholash uchun integral ko'rsatkich taklif etiladi:

$$I_{inn} = \sum w_i \cdot x_i, \quad \sum w_i = 1$$

bu yerda x_i — normallashtirilgan xususiy ko'rsatkichlar (ITTKI xarajatlari ulushi, yangi mahsulot ulushi, patentlar soni, innovatsion mahsulot eksporti ulushi va h.k.), w_i — ularning ekspert baholash yo'li bilan aniqlangan vazn koeffitsientlari. Bunday integral yondashuv turli o'lchov birligidagi ko'rsatkichlarni yagona shkalaga keltirish va korxonalar o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkazish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Taklif etilgan metodologiyaning amaliy qo'llanilishini ko'rsatish uchun shartli misolni ko'rib chiqamiz. Qarshi shahar "Belessimo" MChJ korxonasi yangi texnologik liniyani joriy etishga $I_0 = 2$ mlrd so'm mablag' yo'naltiradi, natijada keyingi uch yil davomida qo'shimcha yillik pul oqimi $CF_1 = 800$ mln,

CF2 = 950 mln, CF3 = 1100 mln soʻmni tashkil etadi. Diskont stavkasi (oʻrtacha kapital qiymati) $r = 18\%$ deb qabul qilinganda:

$$NPV \approx 800/(1,18)^1 + 950/(1,18)^2 + 1100/(1,18)^3 - 2000 \approx 678 + 682 + 669 - 2000 \approx 29 \text{ mln soʻm}$$

Natijada $NPV > 0$ boʻlgani sababli loyiha iqtisodiy jihatdan maqbul hisoblanadi, biroq samaradorlik chegarasi yuqori emasligi loyihaning tavakkalchilik darajasi va diskont stavkasiga sezgirligini qoʻshimcha tahlil qilishni talab etadi. Uch yillik davr uchun jamlangan ROI koʻrsatkichi:

$$ROI = (2850 - 2000)/2000 \times 100\% \approx 42,5\%$$

bu esa loyihaning oʻrtacha yillik rentabelligi taxminan 14,2% atrofida ekanligini bildiradi. Qoplanish muddati esa taxminan 2,1 yilni tashkil etadi.

Ushbu shartli hisob-kitob innovatsion loyihalarni moliyaviy jihatdan baholashda NPV, ROI va qoplanish muddati koʻrsatkichlaridan birgalikda foydalanish loyiha boʻyicha qaror qabul qilish sifatini oshirishini koʻrsatadi. Amalda bunday hisob-kitoblar korxonaning har bir yirik innovatsion loyihasi boʻyicha alohida amalga oshirilishi va natijalar korxona miqyosidagi integral innovatsion faollik koʻrsatkichi (Iinn) tarkibiga kiritilishi lozim.

XULOSA

Oʻtkazilgan tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni jadallashtirish koʻp omilli jarayon boʻlib, u ichki (moliyaviy-investitsion salohiyat, inson kapitali, texnologik baza, menejment sifati) va tashqi (davlat siyosati, raqobat muhiti, innovatsion infratuzilma, institutsional muhit) omillarning uzviy bogʻliqligi asosida shakllanadi. Innovatsion faoliyat samaradorligini xolisona baholash uchun yagona koʻrsatkichga tayanish yetarli emas — ishlab chiqarish funksiyasiga asoslangan (TFP) va moliyaviy (NPV, IRR, ROI) yondashuvlarni integral koʻrsatkich doirasida birlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagilar asosida sanoat korxonalari uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- 1) korxona byudjetida ITTKI xarajatlari ulushini bosqichma-bosqich oshirish va uni strategik rejalashtirish hujjatlarida mustahkamlash;
- 2) davlat tomonidan taqdim etilayotgan soliq imtiyozlari va imtiyozli kreditlash mexanizmlaridan faol foydalanish;
- 3) oliy taʼlim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan innovatsion hamkorlikni (texnologiyalar transferi, birgalikdagi ITTKI loyihalari) kengaytirish;
- 4) har bir innovatsion loyiha boʻyicha NPV, IRR va ROI koʻrsatkichlarini majburiy hisoblashni korxona ichki nazorat tizimiga joriy etish;
- 5) korxona miqyosida innovatsion faollikni muntazam kuzatib borish uchun integral koʻrsatkichlar tizimidan foydalangan holda monitoring mexanizmini yaratish.

Taklif etilgan yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish Oʻzbekiston Respublikasining 2022-2026 yillarga moʻljallangan innovatsion rivojlanish strategiyasida belgilangan maqsadli koʻrsatkichlarga erishishga, shuningdek sanoat korxonalarining innovatsion faolligi va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PQ-307-son “2022-2026 yillarda Oʻzbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi qarori. — lex.uz/docs/6102466
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy internet-sayti. 2022-2026 yillarda Oʻzbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi. — president.uz/uz/lists/view/5321
3. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi. Sanoat ishlab chiqarishi boʻyicha rasmiy maʼlumotlar. — stat.uz

4. Оценка эффективности инновационной деятельности промышленных предприятий // NovaInfo. — novainfo.ru/article/5532

5. Оценка эффективности инновационной деятельности // CyberLeninka ilmiy elektron kutubxonasi. — cyberleninka.ru/article/n/otsenka-effektivnosti-innovatsionnoy-deyatelnosti-1

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ УСЛУГ В РАЗВИТИИ САМОЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ne'matullayev Shaxriyor Bakirillayevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: nematullayevshaxriyor848@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Qashqadaryo viloyatida raqamli xizmat platformalarining o'zini o'zi band qilishni rivojlantirishdagi roli baholanadi. 2023–2025-yillardagi rasmiy ma'lumotlar asosida o'zini o'zi band qilganlar soni dinamikasi va platformalarning iqtisodiy funksiyalari tahlil qilindi. Viloyatda ro'yxatdan o'tganlar soni 2024-yilda 63,8 foiz o'sib, 2025-yilda 12,2 foiz kamaygan. Natijalar raqamli platformalar rasmiylashtirish va buyurtma topish xarajatlarini kamaytirishini, biroq ro'yxatdan o'tishning o'zi barqaror daromadni kafolatlamasligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli platforma, xizmatlar, o'zini o'zi band qilish, Qashqadaryo viloyati, tranzaksiya xarajatlari.

Аннотация. В статье оценивается роль цифровых платформ услуг в развитии самозанятости населения Кашкадарьинской области. На основе официальных данных за 2023–2025 годы проанализированы динамика числа зарегистрированных самозанятых и экономические функции платформ. В области число зарегистрированных выросло на 63,8 процента в 2024 году, но сократилось на 12,2 процента в 2025 году. Результаты показывают, что платформы снижают издержки формализации и поиска заказов, однако регистрация сама по себе не гарантирует устойчивого дохода.

Ключевые слова: цифровая платформа, услуги, самозанятость, Кашкадарьинская область, транзакционные издержки.

Abstract. The article assesses the role of digital service platforms in developing self-employment in Kashkadarya region. Official data for 2023–2025 are used to examine the number of registered self-employed persons and the economic functions of platforms. Regional registrations increased by 63.8 percent in 2024 and declined by 12.2 percent in 2025. The findings indicate that platforms reduce formalization and customer-search costs, while registration alone does not guarantee stable income.

Keywords: digital platform, services, self-employment, Kashkadarya region, transaction costs.

ВВЕДЕНИЕ

Цифровая платформа услуг соединяет исполнителя и заказчика, обеспечивает обмен информацией, фиксирует заказ и может участвовать в расчётах. Для самозанятого такой канал снижает затраты на поиск клиента, рекламу, подтверждение статуса и получение оплаты. Это особенно важно для территорий, где спрос рассредоточен между городами, районными центрами и сельскими населёнными пунктами. Вместе с тем доступ к платформе требует связи, смартфона, цифровых навыков и доверия к безналичным операциям.

В Кашкадарьинской области цифровые сервисы могут расширять рынок для водителей, курьеров, ремонтных мастеров, специалистов бытовых услуг, дизайнеров, переводчиков, репетиторов и других самостоятельных исполнителей. Платформа позволяет получать заказы за пределами ближайшего окружения, а цифровая регистрация упрощает переход в официальный сектор. Однако понятия «зарегистрированный самозанятый» и «платформенный работник» не совпадают: часть зарегистрированных ищет клиентов самостоятельно, а часть пользователей платформ может работать нерегулярно. Поэтому влияние платформ следует оценивать не только по числу регистраций, но и по активности, доходу и устойчивости заказов.

По данным официальной статистики, число самозанятых в Кашкадарьинской области выросло с 270 149 человек в 2023 году до 442 463 человек в 2024 году, после чего снизилось до 388 511 человек в 2025 году [1]. Эти изменения отражают зарегистрированный статус на конец года и не показывают, какая доля лиц получала заказы через цифровые платформы. Падение показателя в 2025 году также нельзя автоматически объяснять ухудшением платформенной занятости: на динамику могли повлиять перерегистрация, переход в индивидуальное предпринимательство, изменение перечня видов деятельности и обновление учётных данных.

Узбекские исследователи Ш. Нурманов, Г. Эшимова и Х. Данияров рассматривают цифровые платформы как элемент современной цифровой экономики, обращая внимание на сетевые эффекты, транзакционные функции и связанные с ними ограничения [6]. Для регионального рынка труда эти положения требуют конкретизации через функции регистрации, поиска заказов, расчётов, репутации и защиты исполнителя. Цель статьи — определить роль цифровых платформ услуг в развитии самозанятости Кашкадарьинской области и предложить показатели, по которым можно отличить формальный рост регистраций от устойчивой экономической занятости.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование выполнено методами динамического, институционального и функционального анализа. Статистическую основу составили данные SIAT о числе самозанятых в Кашкадарьинской области и Республике Узбекистан за 2023–2025 годы; дополнительно использованы сообщения Налогового комитета, региональной статистики, постановление Президента № ПП-247 от 12 августа 2025 года и работа узбекских авторов 2024 года. Рассчитаны годовые темпы изменения и доля области в общереспубликанском числе зарегистрированных самозанятых, после чего функции платформ сведены в аналитическую матрицу «механизм — ожидаемый эффект — ограничение — измеритель». Анализ носит описательный характер: сведения о заказах, комиссиях, рабочем времени и доходах исполнителей по Кашкадарьинской области в открытых источниках отсутствуют, поэтому причинный эффект платформ и средний доход не рассчитывались. Национальные данные агрегаторов используются только как пример масштаба интеграции, а не как показатель области; источники проверены 23.09.2026.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

В 2024 году число зарегистрированных самозанятых в области увеличилось на 172 314 человек, или на 63,8 процента. В 2025 году оно сократилось на 53 952 человека, или на 12,2 процента. За два года показатель остался выше уровня 2023 года на 118 362 человека, что соответствует росту на 43,8 процента. Одновременно доля области в общереспубликанском числе самозанятых снизилась с 10,7 до 9,4 процента, поскольку динамика других регионов отличалась.

Динамика показывает расширение формального охвата по сравнению с 2023 годом, но также предупреждает против линейного прогноза. Если считать каждую регистрацию новым

постоянным рабочим местом, будет завышен результат политики занятости. Человек может зарегистрироваться для отдельного заказа, временно прекратить деятельность либо совмещать самозанятость с другой работой. Поэтому для оценки платформенной занятости нужны данные об активных исполнителях, количестве выполненных заказов, регулярности дохода и продолжительности деятельности.

Таблица 1. Динамика зарегистрированной самозанятости в 2023–2025 годах²³³

Показатель	2023	2024	2025
Кашкадарьинская область, человек	270 149	442 463	388 511
Годовое изменение области, %	—	+63,8	–12,2
Республика Узбекистан, человек	2 533 905	4 471 790	4 140 685
Годовое изменение по республике, %	—	+76,5	–7,4
Доля области в республике, %	10,7	9,9	9,4

Источник: рассчитано автором по данным SIAT [1]. Показатель отражает число зарегистрированных самозанятых на конец года и не выделяет пользователей цифровых платформ.

Первый канал влияния платформ — снижение издержек формализации. Налоговый комитет сообщает, что регистрация через мобильное приложение Soliq выполняется бесплатно и дистанционно, а справка с QR-кодом доступна онлайн [3]. Самозанятый может выбрать разрешённые виды деятельности и при необходимости приостановить статус через приложение. Экономический эффект состоит в сокращении времени, поездок и бумажных процедур, однако простой доступ к регистрации создаёт показатель входа, а не показатель фактической загрузки заказами.

Второй канал — снижение издержек поиска и расчётов. Наиболее наблюдаемым примером служит рынок пассажирских перевозок: в августе 2025 года Налоговый комитет сообщил об интеграции 215 агрегаторов такси с информационными системами налоговых органов и примерно 457,3 тыс. самозанятых водителей, работающих через агрегаторы по стране [4]. Эти цифры подтверждают техническую возможность масштабной платформенной координации, но не раскрывают число водителей или их доход в Кашкадарьинской области. Перенос общереспубликанского среднего на область без региональных данных был бы некорректен.

Третий канал связан с цифровой платёжной и налоговой инфраструктурой. Постановление № ПП-247 предусматривает стимулирование перехода индивидуальных предпринимателей и самозанятых на цифровые платформы, применение QR-кодов и интеграцию платформ с национальной платёжной инфраструктурой [5]. Такая интеграция повышает прозрачность оборота и может упростить учёт. Одновременно возникают риски зависимости от комиссии, правил алгоритма, блокировки профиля и обработки персональных данных, поэтому экономическая доступность платформы должна рассматриваться вместе с защитой исполнителя.

Региональная цифровая среда также расширяется. По данным Кашкадарьинского областного управления статистики, объём услуг связи и информатизации в январе 2025 года составил 125,9 млрд сумов против 104,3 млрд сумов в январе 2024 года, а официальный темп роста был равен 112,6 процента [2]. В структуре преобладали телекоммуникационные услуги. Эти данные показывают увеличение объёма цифровой инфраструктуры услуг, но не измеряют

²³³ Источник: рассчитано автором по данным SIAT [1]. Показатель отражает число зарегистрированных самозанятых на конец года и не выделяет пользователей цифровых платформ.

качество мобильного интернета в каждом махалле и доступность связи для конкретного самозанятого.

Таблица 2. Механизмы влияния цифровых платформ на самозанятость

Функция платформы	Ожидаемый экономический эффект	Основное ограничение	Показатель мониторинга
Онлайн-регистрация	Снижение времени и прямых затрат входа	Неактивные регистрации	Доля активных через 6 и 12 месяцев
Поиск и распределение заказов	Расширение круга клиентов, сокращение ожидания	Алгоритмическая зависимость	Заказы и часы ожидания на исполнителя
Цифровая оплата и учёт	Прозрачность оборота, удобство расчётов	Комиссия и технические сбои	Чистый доход после комиссии
Рейтинг и отзывы	Рост доверия к новому исполнителю	Ошибочные оценки и блокировки	Повторные заказы и срок рассмотрения жалоб
Обучение и поддержка	Повышение качества и производительности	Неравный уровень цифровых навыков	Доход до и после обучения
Социальные механизмы	Более устойчивая занятость	Неполный охват защитой	Уплата соцналога и страховое покрытие

Источник: разработано автором на основе функционального анализа официальных источников [3–5] и подходов к цифровым платформам [6]. Таблица задаёт систему будущего мониторинга, а не сообщает наблюдаемые значения по области.

Предлагаемая матрица отделяет доступ к платформе от качества занятости. Например, рост числа профилей может сочетаться с уменьшением заказов на одного исполнителя, если предложение труда растёт быстрее спроса. Аналогично высокий валовой оборот не гарантирует роста чистого дохода при увеличении комиссии, расходов на связь, транспорт или оборудование. Поэтому региональная оценка должна строиться на медианном чистом доходе, а не только на суммарном обороте и числе регистраций.

Для Кашкадарьинской области целесообразно организовать обезличенный обмен агрегированными данными между платформами, налоговыми органами и органами занятости. Минимальный набор может включать район исполнителя, вид услуги, число активных месяцев, выполненные заказы, валовую выплату, комиссию и статус социального налога. Публикация должна исключать персональные данные и коммерческие сведения отдельного лица. Такой набор позволит определить, где платформа создаёт регулярный доход, а где остаётся только канал эпизодической подработки.

Поддержка должна различаться по типу услуги. Для локальных бытовых и транспортных услуг важны стабильная связь, геолокация, безналичная оплата и механизм разрешения споров. Для дистанционных профессиональных услуг дополнительно нужны портфолио, иностранный язык, цифровой маркетинг и безопасное получение платежей. Обучение следует связывать с реальными заказами: результатом курса должно считаться не число слушателей, а доля участников, которые получили повторные заказы и сохранили доход через несколько месяцев.

Отдельного внимания требует положение исполнителя по отношению к платформе. Платформа формально не всегда является работодателем, но через рейтинг, цену, порядок выдачи заказов и правила доступа способна существенно влиять на доход. Региональная программа не может изменить договорные условия частной платформы, однако может обеспечить консультацию,

цифровую грамотность, прозрачную информацию о комиссиях и доступ к альтернативным каналам поиска заказов. Конкуренция нескольких платформ и возможность переноса собственной репутации снижают зависимость исполнителя от одного оператора.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Цифровые платформы услуг создают для самозанятых Кашкадарьинской области три основных экономических преимущества: упрощают формализацию, уменьшают затраты на поиск заказчика и делают расчёты более прозрачными. Рост зарегистрированной самозанятости с 270,1 тыс. человек в 2023 году до 388,5 тыс. человек в 2025 году подтверждает расширение формального охвата за двухлетний период. При этом снижение на 12,2 процента в 2025 году показывает, что динамика не является устойчиво восходящей и требует содержательного анализа причин.

Открытая статистика не позволяет определить, какая часть самозанятых области реально работает через платформы и какой чистый доход она получает. По этой причине национальные сведения об агрегаторах и региональные данные о регистрации нельзя использовать как доказательство причинного роста доходов. Главный вывод состоит в том, что цифровая регистрация является условием входа, тогда как экономический результат определяется спросом, комиссией, регулярностью заказов, навыками и социальной защищённостью.

Для регионального управления рекомендуется дополнить число зарегистрированных показателями активных исполнителей, повторных заказов, медианного чистого дохода, времени ожидания, уплаты социального налога и рассмотрения жалоб. Поддержку следует направлять на цифровые навыки, связь, безопасные платежи и доступ исполнителя к нескольким каналам продаж. Такая система позволит оценивать цифровые платформы по их вкладу в устойчивую занятость, а не только по масштабу регистрации пользователей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Национальный комитет Республики Узбекистан по статистике. Численность самозанятых лиц: 2023–2025 годы. SIAT, обновлено 29.06.2026. <https://siat.stat.uz/data/4184/?lang=ru>
2. Управление статистики Кашкадарьинской области. Основные показатели сферы услуг Кашкадарьинской области за январь 2025 года. 2025. <https://qashstat.uz/uploads/press25/XIZM-PR-UZ-01-2025.pdf>
3. Налоговый комитет Республики Узбекистан. Зарегистрироваться в качестве самозанятого можно в мобильном приложении Soliq. 11.02.2025. <https://gov.uz/ru/soliq/news/view/36075>
4. Налоговый комитет Республики Узбекистан. Оборот прозрачного рынка такси превысил 5 трлн сумов. 07.08.2025. <https://gov.uz/ru/soliq/news/view/76250>
5. Президент Республики Узбекистан. О мерах по созданию благоприятных условий для индивидуальных предпринимателей и самозанятых лиц: постановление от 12.08.2025 № ПП-247 // Собрание законодательства Республики Узбекистан. 2025. № 33. https://www.lex.uz/Pages/GetPdf.aspx?file=LexUz_7831528.pdf
6. Нурманов Ш., Эшимова Г., Данияров Х. Современное состояние цифровой экономики // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. 2024. Т. 2, специальный выпуск. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/2178>

SOLIQ HISOBOTLARINI AVTOMATLASHTIRISHNING MIKROFIRMALAR FAOLIYAT XARAJATLARINI KAMAYTIRISHDAGI O'RNI

Sagduleyev Xurshid Zoyirovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.NTM

2-bosqich "Iqtisodiyot" yo'nalishi magistranti

e-mail: xurshid.zoyirovich@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada soliq hisobotlarini avtomatlashtirishning mikrofirmalar ichki faoliyat xarajatlarini kamaytirishdagi o'rni baholanadi. Faoliyatga asoslangan xarajatlar usuli bilan qo'lda va avtomatlashtirilgan hisobot jarayonlari taqqoslanadi. Shartli ssenariyda oylik xarajat 525 ming so'mdan 387,5 ming so'mga kamayib, yillik tejash 1,65 million so'mni tashkil etadi. Natija dastur narxi, xodim mehnati qiymati, ma'lumot sifati va tuzatishlar soniga bog'liq.

Kalit so'zlar: soliq hisoboti, avtomatlashtirish, mikrofirma, faoliyat xarajatlari, mehnat sarfi.

Аннотация. В статье оценивается роль автоматизации налоговой отчетности в снижении операционных затрат микрофирм. Метод учёта затрат по видам деятельности используется для сопоставления ручного и автоматизированного процессов. В условном сценарии ежемесячные затраты снижаются с 525 до 387,5 тыс. сумов, а годовая экономия составляет 1,65 млн сумов. Результат зависит от цены программы, стоимости труда, качества данных и числа исправлений.

Ключевые слова: налоговая отчетность, автоматизация, микрофирма, операционные затраты, трудозатраты.

Abstract. The article assesses the role of tax reporting automation in reducing operating costs for microfirms. Activity-based costing compares manual and automated reporting processes. In an illustrative scenario, monthly costs decline from 525 thousand to 387.5 thousand soum, producing annual savings of 1.65 million soum. The result depends on software price, labour cost, data quality and the number of corrections.

Keywords: tax reporting, automation, microfirm, operating costs, labour input.

KIRISH

Mikrofirmada buxgalteriya va soliq vazifalari ko'pincha bir xodim yoki tashqi mutaxassis zimmasiga yuklanadi. Hisobot uchun hujjatlarni yig'ish, ma'lumotlarni qayta kiritish, solishtirish va xatolarni tuzatish ishlab chiqarish yoki mijozlarga xizmat ko'rsatishga ajratilishi mumkin bo'lgan vaqtni band qiladi. Avtomatlashtirish ushbu takroriy ishlarni qisqartirishi mumkin, biroq dastur obunasi, sozlash va o'qitish ham xarajat talab etadi. Shuning uchun qaror faqat "tezroq" degan umumiy fikrga emas, faoliyatlar kesimidagi hisobga tayanishi lozim.

2026-yildan aylanmadan olinadigan soliq hisoboti soliq organlarida mavjud ma'lumotlar asosida proaktiv shakllantirilmoqda [1]. Yagona hisobotlar tizimi bo'yicha 2024-yildagi qaror ma'lumotlarni axborot tizimlari orqali taqdim etish va takrorlanuvchi hisobotlarni qisqartirish yo'nalishini belgiladi [2]. Bu islohotlar mikrofirmaning tashqi hisobot yukini kamaytiradi. Shu bilan birga dastlabki hujjatlar va hisob ma'lumotlarining to'g'riligi korxonaning ichki jarayonlariga bog'liq bo'lib qoladi.

Sh. X. Rasulova xarajatlar hisobini avtomatlashtirish ma'lumotlarni tizimlashtirish, tahlil qilish va arifmetik xatolarni kamaytirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi [3]. I. I. Nematov avtomatlashtirilgan soliq tizimlarining real vaqt monitoringi va hisobot topshirishdagi rolini ko'rib chiqadi [4]. Ushbu maqolaning

maqsadi mazkur imkoniyatlarni mikrofirmada darajasidagi oylik mehnat va dastur xarajatlariga aylantirib baholashdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot 2024-2026-yillardagi rasmiy veb-ma'lumotlar va O'zbekiston mualliflarining ilmiy ishlariga asoslangan uslubiy hisobdir. Faoliyatga asoslangan xarajatlar usuli yordamida hujjatlarni yig'ish, tekshirish, ma'lumot kiritish, solishtirish, hisobotni yuborish va kutilayotgan tuzatishlar uchun sarflanadigan vaqt ajratildi. Xodimning bir soatlik qiymati 50 ming so'm, avtomatlashtirish dasturi obunasi va texnik xizmatining oylik summasi 150 ming so'm deb shartli olindi. Qo'lda jarayon 10,5 soat, avtomatlashtirilgan jarayon 4,75 soat davom etadi. Raqamlar real mikrofirmada kuzatuv, dastur yetkazib beruvchisining narxi yoki bozor o'rtachasi emas; manbalar 22 sentabr 2026-yilda tekshirildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Avtomatlashtirishda xarajat butunlay yo'qolmaydi, balki uning tarkibi o'zgaradi. Qo'lda ma'lumot kiritish qisqaradi, lekin dastur sozlamalari, import qilingan ma'lumotlarni tekshirish va istisnolarni tuzatish uchun vaqt saqlanadi. Proaktiv hisobot ham shunga o'xshash: soliq organi shaklni tayyorlaydi, tadbirkor esa uni ko'rib chiqadi va noto'g'ri ma'lumot bo'lsa tuzatadi [1].

1-jadval. Oylik soliq hisoboti faoliyatlari bo'yicha vaqt va xarajat²³⁴

Faoliyat	Qo'lda, soat	Avtomatlashtirilgan, soat	Tejalgan vaqt
Hujjatlarni yig'ish va tartiblash	3,0	1,0	2,0
Ma'lumotlarni tekshirish	2,5	2,0	0,5
Qayta kiritish va hisoblash	2,0	0,5	1,5
Solishtirish	1,5	0,75	0,75
Yuborish va tasdiq	1,0	0,5	0,5
Kutilayotgan tuzatishlar	0,5	0,0	0,5
Jami vaqt	10,5	4,75	5,75
Mehnat xarajati	525 ming so'm	237,5 ming so'm	287,5 ming so'm

Avtomatlashtirilgan jarayon oyiga 5,75 soatni bo'shatadi. Mehnat qiymati bo'yicha tejash 287,5 ming so'mni tashkil etadi. Oylik 150 ming so'mlik dastur va xizmat xarajati chegirilgach, sof tejash 137,5 ming so'm yoki qo'lda jarayon xarajatining 26,2 foiziga teng bo'ladi. Yillik hisobda sof natija 1,65 million so'mni tashkil etadi, agar ish hajmi va narxlar o'zgarmasa.

Bu natija xodimga to'lanadigan ish haqining bevosita qisqarishini anglatmaydi. Vaqt tejalishi pul samarasiga aylanishi uchun xodim bo'shagan vaqtni hisob-kitob nazorati, debitorlik qarzini kuzatish, mijozlar bilan ishlash yoki boshqa foydali vazifalarga yo'naltirishi kerak. Aks holda avtomatlashtirish qulaylik yaratadi, biroq kassadagi pul chiqimini darhol kamaytirmasligi mumkin.

²³⁴ Manba: muallifning shartli faoliyatlar hisobi. Tuzatishlar uchun vaqt ehtimoliy o'rtacha yuk sifatida berilgan; real korxonada nol yoki bundan yuqori bo'lishi mumkin.

2-jadval. Dastur xarajating qoplanishi bo'yicha sezgirlik²³⁵

Bir soatlik mehnat qiymati	5,75 soatlik tejash	Dastur xarajati	Oylik sof natija
30 ming so'm	172,5 ming	150 ming	+22,5 ming
40 ming so'm	230,0 ming	150 ming	+80,0 ming
50 ming so'm	287,5 ming	150 ming	+137,5 ming
60 ming so'm	345,0 ming	150 ming	+195,0 ming

Jadval avtomatlashtirishning iqtisodiy natijasi mehnat vaqtining qiymatiga sezgirligini ko'rsatadi. Bazaviy holatda bir oylik avtomatlashtirish xarajating zararsizlik chegarasi 287,5 ming so'mga teng: dastur va xizmat xarajati bundan yuqori bo'lsa, faqat vaqt tejalishi bilan oylik samara manfiy bo'ladi. Lekin xatolar, kechikish xavfi va rahbar uchun tezkor ma'lumotning qiymati ushbu sodda hisobga kiritilmagan.

Soliq qo'mitasining 2024-yil yakunlari haqidagi ma'lumotida "Avtokameral" tizimi orqali qayta hisobotlar taqdim etilib, xatolar bartaraf etilgani qayd etiladi [5]. Bu umumiy ko'rsatkich avtomatlashtirish aynan mikrofirmalarda qancha xarajat tejaganini ko'rsatmaydi. U hisobot sifati va tuzatish jarayoni iqtisodiy ahamiyatga ega ekanini tasdiqlovchi ma'muriy kontekst sifatida ishlatiladi. Korxona darajasida esa qayta yuborilgan hisobotlar soni va sarflangan vaqt alohida qayd qilinishi kerak.

Avtomatlashtirishdan oldin ma'lumot manbalari birxillashtirilmasa, dastur noto'g'ri yoki takroriy yozuvlarni tezroq qayta ishlashi mumkin. Shu sababli mikrofirma hisob siyosati, nomenklatura, kontragent ma'lumotlari va mas'ul xodimlarning vakolatlarini tartibga solishi zarur. Dasturdan eksport qilingan hisobotni shaxsiy kabinetdagi proaktiv ma'lumot bilan solishtirish nazoratning amaliy shakli bo'la oladi. Kirish huquqlari va zaxira nusxalari esa raqamli xavfni kamaytiradi.

XULOSA

Soliq hisobotlarini avtomatlashtirish mikrofirmaning faoliyat xarajatlarini takroriy ma'lumot kiritish, solishtirish va tuzatish vaqtini qisqartirish orqali kamaytiradi. Shartli ssenariyda oylik jami xarajat 525 ming so'mdan 387,5 ming so'mga tushib, sof yillik tejash 1,65 million so'mni tashkil etdi. Samara dastur narxi, xodim vaqtining qiymati va ma'lumotlar sifatiga bog'liq. Amaliy qaror uchun mikrofirma uch oy davomida har bir faoliyatga sarflangan vaqtni o'lchashi, qayta hisobotlar sababini qayd etishi va shundan keyin avtomatlashtirishning haqiqiy qoplanishini hisoblash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. Diqqat, aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilar: hisobotlarni proaktiv shakllantirish tartibi. 02.03.2026. <https://gov.uz/oz/soliq/news/view/138441>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Tadbirkorlik subyektlari tomonidan davlat organlariga hisobot va statistik ma'lumotlarni taqdim etish jarayonlarini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. 09.01.2024, PQ-8-son. <https://lex.uz/docs/-6749914>
3. Rasulova Sh. X. Avtomatlashtirish asosida xarajatlar hisobini takomillashtirish masalalari // Raqamli iqtisodiyot. 2025. 7-son. B. 548-558. <https://inlibrary.uz/index.php/digital-economy/article/view/106970>
4. Nematov I. I. Soliq va yig'imlar majburiyatlarini hisobga olishda avtomatlashtirilgan axborot tizimlarining roli // Innovatsion tadqiqotlar zamonaviy dunyoda: nazariya va amaliyot. 2025. B. 13-14. <https://inlibrary.uz/index.php/zdit/article/view/90800>

²³⁵ Manba: muallifning shartli sezgirlik hisobi. Musbat natija dastur xaridi avtomatik ravishda maqsadga muvofiq degani emas; sozlash va o'qitish xarajatlari alohida baholanadi.

TURIZM XIZMATLARINI TARG'IB QILISHDA MARKETING VOSITALARIDAN FOYDALANISH HOLATI

Rajabaliyeva Latofat Alisherovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

e-mail: latofatrajabaliyeva@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada turizm xizmatlarini targ'ib qilishda zamonaviy marketing vositalaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Turizm bozorida raqobatning kuchayishi sharoitida raqamli marketing, ijtimoiy tarmoqlar, kontent marketing, internet reklama, turistik brending, elektron platformalar va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlarining ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijasida turizm korxonalarining marketing faoliyatini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: turizm, turistik xizmat, marketing, raqamli marketing, reklama, SMM, turistik brend, internet marketing, turistik mahsulot, mijozlar bilan munosabatlar.

Аннотация

В статье исследованы теоретические и практические аспекты использования современных маркетинговых инструментов для продвижения туристических услуг. Рассмотрено значение цифрового маркетинга, социальных сетей, контент-маркетинга, интернет-рекламы, туристического брендинга, электронных платформ и систем управления взаимоотношениями с клиентами в условиях усиления конкуренции на туристическом рынке. Проанализированы нормативно-правовые документы. На основе результатов исследования разработаны практические предложения по совершенствованию маркетинговой деятельности туристических организаций.

Ключевые слова: туризм, туристические услуги, маркетинг, цифровой маркетинг, реклама, SMM, туристический бренд, интернет-маркетинг, туристический продукт, продвижение.

Abstract

This article examines the theoretical and practical aspects of using modern marketing tools to promote tourism services. The study highlights the importance of digital marketing, social media, content marketing, online advertising, tourism branding, electronic platforms and customer relationship management systems in the context of increasing competition in the tourism market. Based on the research findings, practical recommendations for improving the marketing activities of tourism organizations are developed.

Keywords: tourism, tourism services, marketing, digital marketing, advertising, SMM, tourism branding, online marketing, tourism product, promotion.

KIRISH

Bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu soha mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida, yangi ish o'rinlarini yaratishda, valyuta tushumlarini oshirishda hamda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashda muhim o'rin egallaydi. Shu sababli ko'plab davlatlar turizmni strategik iqtisodiy yo'nalish sifatida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Turizm — bu insonlarning dam olish, sog'lomlashtirish, madaniy-ma'rifiy, diniy yoki xizmat safari maqsadida vaqtinchalik boshqa hududga borishi bilan bog'liq faoliyatlar majmuasidir. Turizm nafaqat sayohat xizmatlarini, balki transport, mehmonxona, ovqatlanish, savdo, madaniyat va ko'ngilochar xizmatlarni ham o'z ichiga oladi. Shu jihatdan u ko'plab tarmoqlar bilan uzviy bog'langan murakkab iqtisodiy tizim hisoblanadi.

Bugungi kunda turizm xizmatlarini samarali targ'ib qilish turizm sohasini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, turizm bozori raqobatining kuchayishi sharoitida marketing vositalaridan samarali foydalanish turistlarni jalb qilish, mamlakatning xalqaro imijini shakllantirish va turizm xizmatlari eksportini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli O'zbekistonda ham turizm xizmatlarini reklama qilish va targ'ib etishda zamonaviy marketing vositalaridan keng foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Marketing vositalaridan foydalanish davlat siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Sayyohlik xizmatlarini ichki va tashqi bozorlarda targ'ib qilishda zamonaviy marketing strategiyalariga asoslanilmoqda. Bu boradagi sa'y-harakatlar mamlakat turizm salohiyatini keng jamoatchilikka yetkazish, raqobatbardosh xizmatlar yaratish va chet ellik sayyohlar oqimini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu maqsadda yaratilgan "Uzbekistan.travel" rasmiy sayti — mamlakatning global turizm maydoniga chiqishida muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Saytda O'zbekistonning barcha turistik yo'nalishlari, diqqatga sazovor joylari, milliy urf-odatlar, tadbirlar kalendari, mehmonxonalar va transport tizimlari haqida batafsil ma'lumotlar taqdim etiladi. Bu esa xorijiy sayyohlar uchun qulay navigatsiya va ishonchli manba rolini o'ynaydi. Bundan tashqari, "O'zbekiston – yuragimda" kabi keng ko'lamli ijtimoiy-ommaviy aksiyalar orqali mamlakat turistik imidji mustahkamlanmoqda. Bunday tashabbuslar orqali yoshlar va mahalliy aholi orasida vatanparvarlik tuyg'usi kuchaytiriladi, shuningdek, O'zbekistonning turizm brendi ijobiy konnotatsiyalarda targ'ib qilinadi. Aksiya doirasida foto tanlovlar, vloglar, esdalik sovg'alari va boshqa interaktiv faoliyatlar tashkil etiladi, bu esa sayyohlikka jamoaviy qiziqishni shakllantiradi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosini turizm marketingi, xizmatlar marketingi va raqamli marketingga oid ilmiy-nazariy yondashuvlar tashkil etadi.

Tadqiqot davomida tizimli yondashuv, taqqoslash, tahlil va sintez, statistik tahlil, guruhlash, umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari, turizm sohasiga oid ilmiy adabiyotlar va ochiq axborot manbalari tashkil etdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Turizm marketingining asosiy vazifasi turistlarga mamlakatning turistik salohiyati, tarixiy-madaniy obyektlari, milliy qadriyatlar va xizmatlari haqida keng ma'lumot yetkazishdan iboratdir. Hozirgi kunda reklama, PR faoliyati, raqamli marketing, xalqaro ko'rgazmalar, ijtimoiy tarmoqlar va brending turizm xizmatlarini targ'ib qilishning eng samarali vositalari hisoblanadi.

O'zbekistonda turizm xizmatlarini targ'ib qilishda davlat siyosati ham muhim o'rin tutadi. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan qator farmon va qarorlar qabul qilinib, ularda marketing faoliyatini kuchaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Jumladan, 2019-yil 13-avgustdagi PF-5781-sonli "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonda milliy turizm mahsulotlarini xalqaro bozorda faol targ'ib qilish, zamonaviy reklama texnologiyalaridan foydalanish va O'zbekistonning turistik brendini shakllantirish vazifalari belgilab berilgan.

Bugungi kunda O'zbekistonda turizm xizmatlarini targ'ib qilishda an'anaviy va zamonaviy marketing vositalaridan kompleks foydalanilmoqda. Ayniqsa, raqamli marketing texnologiyalarining rivojlanishi turistlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirdi. Turistik kompaniyalar va davlat tashkilotlari

reklama, PR, ijtimoiy tarmoqlar, internet platformalari hamda xalqaro ko'rgazmalar orqali mamlakatning turistik salohiyatini targ'ib qilmoqda.

Turizm marketingida reklama vositalari muhim o'rin tutadi. Reklama orqali turistlarda mamlakat haqida dastlabki tasavvur shakllanadi. Shu sababli televideniye, internet saytlari, bannerlar, kataloglar va videoroliklardan keng foydalanilmoqda. Ayniqsa, tarixiy shaharlar va milliy madaniyatni aks ettiruvchi reklama materiallari xorijiy turistlarda katta qiziqish uyg'otmoqda.

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamli marketing vositalari hozirgi kunda eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Chunki internet orqali reklama qisqa vaqt ichida katta auditoriyani qamrab olish imkonini beradi.

1-jadval

O'zbekistonda turizm marketingida qo'llanilayotgan asosiy vositalar²³⁶

Marketing vositasi	Qo'llanilish yo'nalishi	Afzalligi	Kamchiligi
Televideniye reklamasi	Turistik obyektlarni targ'ib qilish	Keng auditoriyani qamrab oladi	Xarajat yuqori
Ijtimoiy tarmoqlar	Instagram, Facebook, Telegram orqali reklama	Tezkor va arzon	Kontent sifati muhim
PR faoliyati	Media-tur, forum va ko'rgazmalar	Ijobiy imij yaratadi	Uzoq muddat talab etadi
Influencer marketing	Bloggerlar orqali reklama	Yoshlar auditoriyasiga ta'sir kuchli	Har doim ham barqaror emas
Internet saytlari	Onlayn bron va ma'lumot berish	Qulay va tezkor	Texnik xizmat talab qiladi
Xalqaro ko'rgazmalar	Turistik salohiyatni namoyish qilish	Xorijiy investor va turistlarni jalb qiladi	Mablag' talab qiladi

Turizm xizmatlarini targ'ib qilishda reklama faoliyati muhim o'rin egallaydi. Reklama orqali turistlarga mamlakatning tarixiy obidolari, dam olish maskanlari, mehmonxonalar va turistik xizmatlari haqida ma'lumot yetkaziladi. Hozirgi kunda O'zbekistonning turistik salohiyati xalqaro telekanallar, internet platformalari, jurnal va kataloglar orqali keng targ'ib qilinmoqda. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi tarixiy shaharlarga bag'ishlangan reklama roliklari xorijiy turistlarda katta qiziqish uyg'otmoqda.

Marketingning yana bir samarali yo'nalishi bu — ijtimoiy tarmoqlar orqali influencer marketingidir. So'nggi yillarda O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlar orqali turizm xizmatlarini targ'ib qilish sezilarli darajada rivojlandi. Ayniqsa, Instagram va YouTube platformalarida tarixiy obidalar, milliy taomlar, xalq festivallari va tabiiy maskanlarga oid videokontentlar keng tarqalmoqda. Bu esa turistlarda mamlakatga nisbatan qiziqishni oshirmoqda.

O'zbekistonga sayohat qilgan mashhur bloggerlar, vloggerlar va kontent yaratuvchilarning tajribalari keng auditoriyaga taqdim etilib, O'zbekiston imidjini global miqyosda mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Masalan, dunyoga mashhur YouTube, Instagram yoki TikTok yulduzlari tomonidan

²³⁶ Muallif tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzildi

tayyorlangan videoroliklar millionlab ko‘rishlar yig‘ib, O‘zbekistonning tarixiy va zamonaviy jozibador jihatlarini namoyon etmoqda. Raqamli marketing vositalaridan foydalanish turizm targ‘ibotining eng samarali usullaridan biriga aylandi. Internet texnologiyalarining rivojlanishi turistlar bilan tezkor aloqa o‘rnatish va keng auditoriyani qamrab olish imkonini bermoqda. Bugungi kunda turistik kompaniyalar va davlat tashkilotlari Facebook, Instagram, Telegram, YouTube va TikTok kabi ijtimoiy tarmoqlar orqali faol marketing olib bormoqda.

Ayniqsa, Instagram va YouTube platformalari vizual marketing vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Tarixiy obidalar, milliy taomlar, madaniy festival va tabiiy maskanlarga oid videoroliklar turistlarda sayohat qilish istagini kuchaytirmoqda. Shu sababli ko‘plab turistik kompaniyalar blogerlar va influencerlar bilan hamkorlik qilmoqda. Bu esa “influencer marketing”ning turizm sohasidagi ahamiyatini oshirmoqda.

Turizm xizmatlarini targ‘ib qilishda PR faoliyati ham muhim rol o‘ynaydi. PR faoliyati ham turizm marketingining muhim qismi hisoblanadi. PR orqali mamlakatning ijobiy imiji shakllantiriladi va xalqaro auditoriyada ishonch uyg‘otiladi. Shu maqsadda O‘zbekistonda xalqaro turizm forumlari, ko‘rgazmalar va media-turlar muntazam tashkil etilmoqda. Xususan, Toshkent xalqaro turizm yarmarkasi mamlakatning turistik imkoniyatlarini targ‘ib qilishdagi muhim tadbirlardan biri hisoblanadi. Ushbu yarmarkada xorijiy turistik kompaniyalar, investorlar va ommaviy axborot vositalari vakillari ishtirok etadi.

2-jadval

2021–2025-yillarda O‘zbekistonda turizm rivojlanish ko‘rsatkichlari²³⁷

Ko‘rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil
Xorijiy turistlar soni (mln kishi)	1,9	5,2	6,6	8,1	10,2
Ichki turistlar soni (mln kishi)	7,5	10,8	13,4	18,2	22,0
Turizm xizmatlari eksporti (mlrd AQSH dollari)	0,9	1,6	2,1	2,8	3,5
Mehmonxonalar soni	1 065	1 240	1 480	1 760	2 050
Oilaviy mehmon uylari soni	1 720	2 150	2 850	3 420	4 100
Turizm sohasida band aholi (ming kishi)	260	315	372	430	510
Ziyorat turizmi bo‘yicha turistlar soni (mln kishi)	0,4	0,9	1,3	1,8	2,4

2-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda turizm sohasi barqaror rivojlanish tendensiyasiga ega bo‘lmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda xorijiy turistlar oqimi sezilarli darajada oshgan. Jumladan, 2021-yilda xorijiy turistlar soni 1,9 million kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 10 million nafardan oshgan.

Ichki turizm ko‘rsatkichlari ham ijobiy o‘sish sur‘atlariga ega. “O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qil!” dasturi hamda hududlarda tashkil etilayotgan festival va madaniy tadbirlar ichki turistlar sonining oshishiga xizmat qilmoqda.

Turizm xizmatlari eksporti hajmi ham yildan-yilga oshib bormoqda. Bu esa turizmning mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi ortib borayotganini ko‘rsatadi. Mehmonxonalar va oilaviy mehmon uylari sonining ko‘payishi esa turizm infratuzilmasining rivojlanayotganidan dalolat beradi.

²³⁷ Statistik ma’lumotlar asosida muallif ishlanmasi

3-jadval

O'zbekistonda turizm marketingi bo'yicha ayrim statistik ko'rsatkichlar²³⁸

Ko'rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil
Turizm reklamasiga yo'naltirilgan xarajatlar (mlrd so'm)	85	140	210	320
Turizmga oid ijtimoiy tarmoq sahifalari soni	1 200	1 850	2 600	3 400
Turistik internet platformalari soni	95	130	185	240
Xalqaro turizm forumlari soni	12	18	24	31
Turizm reklama videolari soni	45	70	110	165

3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, turizm marketingiga yo'naltirilayotgan mablag'lar yildan-yilga oshib bormoqda. Bu esa mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Turizm xizmatlarini targ'ib qilishda milliy brending ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda milliy turistik brendni shakllantirish bo'yicha ham keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. "Uzbekistan – Pearl of the Silk Road" ("O'zbekiston – Buyuk Ipak yo'lining durdonasi") konsepsiyasi asosida mamlakatning tarixiy-madaniy merosi xalqaro bozorda faol targ'ib qilinmoqda. Ushbu brend O'zbekistonning qadimiy sivilizatsiya markazi sifatidagi imijini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Turizm xizmatlarini targ'ib qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham kengaymoqda. Hozirgi kunda mehmonxonalarni onlayn bron qilish tizimlari, mobil ilovalar, virtual sayohatlar va QR-kod tizimlari joriy qilinmoqda. Bu esa turistlar uchun qulaylik yaratish bilan birga, xizmatlar sifati va marketing samaradorligini oshirmoqda.

O'zbekistonda ziyorat turizmini targ'ib qilishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Imom Buxoriy majmuasi, Islom sivilizatsiyasi markazi va boshqa muqaddas qadamjolar xalqaro musulmon turistlari uchun faol targ'ib qilinmoqda. "Halol turizm" standartlarini joriy etish ham ziyorat turizmini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda turizm xizmatlarini targ'ib qilishda marketing vositalaridan foydalanish so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanmoqda. Reklama, PR faoliyati, raqamli marketing, brending va xalqaro ko'rgazmalar mamlakatning turistik salohiyatini targ'ib qilishning muhim vositalari hisoblanadi. Shu bilan birga, marketing faoliyatini yanada takomillashtirish, zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va xalqaro reklama faoliyatini kuchaytirish orqali O'zbekistonning turizm bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turizm xizmatlarini samarali targ'ib qilishda marketing vositalaridan kompleks foydalanish muhim ahamiyatga ega. An'anaviy reklama vositalari bilan bir qatorda raqamli marketing, ijtimoiy tarmoqlar, video marketing, kontent marketing, influencer marketing, SEO, onlayn bronlash va CRM tizimlaridan foydalanish turistik xizmatlarning bozor imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

²³⁸ Stat.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 2-dekabrda PF-4861-son “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-yanvardagi PF-9-son “Respublikaga xorijiy turistlar oqimini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 7-dekabrda 820-son “Turizm sohasini raqamlashtirish va turistik xizmatlarni yagona platformaga birlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-noyabrda PQ-348-son “O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish va turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 18-sentabrda 582-son “Turizmning yangi turlarini joriy qilish hamda mamlakatimizning turistik salohiyatidan samarali foydalanishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
6. Abdullayeva.Z. Turizm xizmatlari marketingi. Toshkent: Lesson Press, 2021. -232 b.
7. Ibragimov N.S. Turizm marketingi: darslik. – T.: “Iqtisodiyot”, 2024. – 210-bet.
8. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi rasmiy sayti – <https://gov.uz/tourism>
9. O‘zbekiston milliy turizm portali – <https://uzbekistan.travel>
10. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi – <https://stat.uz>
11. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Turizm tashkiloti (UN Tourism) – <https://www.unwto.org>

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ НАЛОГОВЫХ УСЛУГ НА ТРАНЗАКЦИОННЫЕ ИЗДЕРЖКИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Sagdullayev Xurshid Zoyirovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.NTM

2-bosqich “Iqtisodiyot” yo‘nalishi magistranti

e-mail: xurshid.zoyirovich@gmail.com

Аннотация. Maqolada O‘zbekistondagi raqamli soliq xizmatlarining kichik tadbirkorlik subyektlari tranzaksiya xarajatlariga ta’siri o‘rganiladi. Jarayon xaritasi va vaqtga asoslangan xarajatlar usuli orqali an’anaviy hamda raqamli murojaat ssenariylari taqqoslanadi. Shartli hisobda yiliga 12 ta murojaat bo‘yicha xarajat 1,68 million so‘mdan 0,42 million so‘mga kamayadi. Natija real korxonalar kuzatuvi emas va internet, raqamli ko‘nikma hamda texnik uzilishlar ta’siriga bog‘liq.

Kalit so‘zlar: raqamli soliq xizmatlari, kichik biznes, tranzaksiya xarajatlari, vaqt xarajati, elektron portal.

Аннотация. В статье исследуется влияние цифровых налоговых услуг на транзакционные издержки субъектов малого предпринимательства Узбекистана. С помощью карты процесса и расчёта затрат по времени сопоставляются традиционный и цифровой сценарии взаимодействия. В условном примере при двенадцати обращениях в год затраты снижаются с 1,68 до 0,42 млн сумов. Результат не является наблюдаемым средним по предприятиям и зависит от доступа к интернету, цифровых навыков и технических сбоев.

Ключевые слова: цифровые налоговые услуги, малый бизнес, транзакционные издержки, затраты времени, электронный портал.

Abstract. The article examines how digital tax services affect transaction costs for small businesses in Uzbekistan. Process mapping and time-driven costing compare traditional and digital interaction scenarios. In an illustrative case with twelve annual interactions, costs fall from 1.68 million to 0.42 million soum. The result is not an observed enterprise average and depends on internet access, digital skills and system reliability.

Keywords: digital tax services, small business, transaction costs, time cost, electronic portal.

ВВЕДЕНИЕ

Для малого предприятия исполнение налоговых обязанностей связано не только с суммой налога. Поиск информации, подготовка документов, обращение за справкой, ожидание ответа и исправление ошибок требуют рабочего времени и иногда прямых расходов. Эти затраты не создают продукт для покупателя, однако необходимы для соблюдения установленных процедур. Цифровая услуга способна уменьшить их, если операция выполняется удалённо и её результат можно проверить в личном кабинете.

Портал электронных налоговых услуг my.soliq.uz позволяет направлять обращения, получать сведения о задолженности, контролировать статус заявки и исполнять обязательства в электронной форме [1]. В 2024 году количество программных продуктов налоговых органов достигло 74, электронный обмен был налажен с 60 организациями по 238 направлениям [2]. Эти показатели описывают инфраструктуру администрирования, но сами по себе не доказывают величину экономии конкретного предпринимателя. Для этого требуется измерить операции до и после перехода в цифровой канал.

Решение Президента Республики Узбекистан № ПП-8 от 9 января 2024 года закрепило дальнейшее упрощение представления отчётности и формирование Единой системы отчётности [3]. М. М. Мирсобитов рассматривает цифровизацию налогового администрирования как элемент поддержки предпринимательской деятельности [4]. В настоящей статье данный подход сужен до транзакционных издержек одного малого субъекта. Цель исследования - определить, при каких организационных условиях цифровой канал уменьшает время и прямые расходы на типовую налоговую услугу.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование основано на нормативных документах, официальных веб-ресурсах и работе узбекского автора 2024-2026 годов. Применены карта процесса и расчёт затрат по времени: для одного обращения выделены подготовка, дорога и ожидание, отправка, подтверждение результата и возможное исправление. Стоимость часа сотрудника условно принята равной 40 тыс. сумов, транспортные расходы традиционного обращения - 30 тыс. сумов, распределённые интернет- и идентификационные расходы цифрового обращения - 5 тыс. сумов. Рассматриваются 12 однородных обращений в год. Все параметры служат учебному сравнению и не являются тарифами, средними рыночными значениями либо результатами обследования предприятий; источники проверены 22 сентября 2026 года.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Цифровой канал меняет структуру взаимодействия: поездка и физическое ожидание заменяются авторизацией, заполнением электронной формы и контролем статуса. Экономия возникает только тогда, когда данные вводятся один раз, форма доступна, а электронный результат принимается без дополнительного визита. Если предприниматель сначала готовит бумажный пакет, затем повторно вводит те же сведения в систему, часть эффекта теряется.

Таблица 1. Условные затраты на одно налоговое обращение²³⁹

Элемент процесса	Традиционный канал	Цифровой канал
Подготовка и поиск сведений	0,75 часа	0,50 часа
Дорога и ожидание	1,50 часа	0 часов
Подача и подтверждение	0,50 часа	0,25 часа
Всего рабочего времени	2,75 часа	0,75 часа
Стоимость времени при 40 тыс. сум/час	110 тыс. сум	30 тыс. сум
Прямые расходы	30 тыс. сум	5 тыс. сум
Итого на обращение	140 тыс. сум	35 тыс. сум

При двенадцати обращениях годовые транзакционные издержки традиционного сценария составляют 1,68 млн сумов, цифрового - 0,42 млн сумов. Условная экономия равна 1,26 млн сумов, или 75%. Большая часть результата образуется за счёт исключения дороги и ожидания. Показатель не следует распространять на все субъекты малого бизнеса: расстояние до налогового органа, число операций и стоимость рабочего времени различаются.

Официальное описание портала прямо связывает электронные услуги с сокращением сроков и издержек бизнеса [1]. Вместе с тем предприниматель несёт новые организационные расходы: оформление средств идентификации, обучение сотрудника, обновление программ и обеспечение безопасности доступа. Для микропредприятия даже краткий технический сбой перед сроком подачи может потребовать консультации и повторной работы. Поэтому полезно проверять не только доступность услуги, но и долю операций, завершённых без повторного ввода данных.

Таблица 2. Чувствительность годового результата к сбоям цифрового канала²⁴⁰

Сценарий	Дополнительная работа	Цифровые затраты, тыс. сум	Экономия к традиционному каналу
Без повторной обработки	0 часов	420	75,0%
25% обращений требуют доработки	3 часа	540	67,9%
50% обращений требуют доработки	6 часов	660	60,7%
Каждое обращение требует 1 часа	12 часов	900	46,4%

Даже в наиболее неблагоприятном условном варианте цифровой канал сохраняет преимущество, но его размер снижается почти вдвое. Отсюда следует, что качество сервиса влияет на экономический результат не меньше, чем наличие электронной формы. Для предприятия целесообразно фиксировать время начала и завершения операции, число повторных входов, обращения в службу поддержки и причину исправления. Такой журнал позволяет отличить внутреннюю ошибку от технической проблемы портала.

С 2026 года отчётность по налогу с оборота может формироваться проактивно и размещаться в личном кабинете до срока сдачи [5]. Пользователь проверяет расчёт, при необходимости вносит изменения, а отсутствие исправлений до срока означает согласие с автоматически сформированным отчётом. Это дополнительно сокращает подготовительные

²³⁹ Источник: условный расчёт автора. Прямые расходы цифрового варианта представляют распределённую часть интернет-связи и электронной идентификации, а не официальный тариф портала.

²⁴⁰ Источник: расчёт автора при 40 тыс. сумов за час. Повторная обработка не включает штрафы и не означает, что такие сбои фактически наблюдаются с указанной частотой.

операции, но не отменяет контроль исходных данных. Транзакционные издержки перемещаются от ручного заполнения к проверке исключений и управлению цифровым доступом.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Цифровые налоговые услуги способны снизить транзакционные издержки малого предприятия прежде всего за счёт исключения поездок, ожидания и повторной передачи документов. В условном сценарии двенадцати обращений затраты сократились с 1,68 до 0,42 млн сумов в год. При дополнительных доработках экономия уменьшается, поэтому доступность сервиса нельзя оценивать отдельно от его надёжности и качества данных. Практическая рекомендация состоит в учёте времени по операциям и причин повторной обработки; это позволяет предприятию выбрать порядок работы, а разработчику услуги - увидеть этапы с наибольшими потерями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Digital Government. Портал электронных государственных услуг налоговых органов. <https://dgov.uz/ru/solution/detail/9/>
2. Налоговый комитет Республики Узбекистан. Итоги деятельности Налогового комитета за 2024 год: результаты и планы на будущее. 01.04.2025. <https://gov.uz/ru/soliq/news/view/42899>
3. Президент Республики Узбекистан. О мерах по дальнейшему упрощению процессов представления отчётности и статистических данных субъектами предпринимательства. Постановление от 09.01.2024 № ПП-8. <https://lex.uz/docs/-6749914>
4. Mirsobitov M. M. Tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlashda soliq ma'muriyatchiligining ahamiyati // Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali. 2024. T. 4, № 11. С. 530-536. <https://finance.tsue.uz/index.php/afa/article/download/838/865>
5. Налоговый комитет Республики Узбекистан. Порядок проактивного формирования отчётности по налогу с оборота. 02.03.2026. <https://gov.uz/uz/soliq/news/view/138441>

QISHLOQ XO'JALIGIDA SUV RESURLARIDAN OQILONA FOYDALANISHNING IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Yusupova Dilnoza Abduljalilovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Iqtisodiyot mutaxassisligi 2-kurs magistri, Qarshi,
O'zbekiston

e-mail: dil.abduljalilovna90@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlovchi iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Suv tanqisligining kuchayishi, iqlim o'zgarishi, sug'oriladigan yerlar meliorativ holatining yomonlashuvi va suv yetkazib berish xarajatlarining ortishi sharoitida suvdan foydalanish samaradorligini iqtisodiy rag'batlar asosida oshirish zarurati asoslangan. Suvni hisobga olish, differensial tariflar, suv tejovchi texnologiyalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, suv iste'molchilari uyushmalarining institutsional salohiyatini kuchaytirish hamda natijadorlikka bog'langan subsidiyalash mexanizmlarini joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: suv resurslari, qishloq xo'jaligi, sug'orish, iqtisodiy mexanizm, suv tejovchi texnologiya, tarif, subsidiya, suv unumdorligi, raqamli hisob.

Аннотация: В статье проанализированы вопросы совершенствования экономических механизмов, обеспечивающих рациональное использование водных ресурсов в сельском хозяйстве.

Обоснована необходимость повышения эффективности водопользования на основе экономических стимулов в условиях усиления дефицита воды, изменения климата, ухудшения мелиоративного состояния орошаемых земель и роста затрат на водоснабжение. Разработаны предложения по внедрению механизмов учета воды, дифференцированных тарифов, финансовой поддержки водосберегающих технологий, укреплению институционального потенциала ассоциаций водопользователей, а также применению субсидирования, ориентированного на результативность.

Ключевые слова: водные ресурсы, сельское хозяйство, орошение, экономический механизм, водосберегающие технологии, тариф, субсидия, продуктивность воды, цифровой учет.

Abstract: This article analyzes the improvement of economic mechanisms to ensure the rational use of water resources in agriculture. It substantiates the need to improve water use efficiency through economic incentives in the face of increasing water shortages, climate change, deteriorating irrigated land conditions, and rising water supply costs. Proposals have been developed for the implementation of water metering mechanisms, differentiated tariffs, financial support for water-saving technologies, strengthening the institutional capacity of water user associations, and the use of performance-based subsidies.

Key words: water resources, agriculture, irrigation, economic mechanism, water-saving technologies, tariff, subsidy, water productivity, digital metering.

KIRISH

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida suv resurslari strategik ahamiyatga ega bo‘lib, hosildorlik, oziq-ovqat xavfsizligi va qishloq hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Aholi sonining o‘sishi, sanoat va xizmatlar sohasida suvga bo‘lgan talabning ko‘payishi, iqlim o‘zgarishi natijasida yog‘inlar rejimining beqarorlashuvi va transchegaraviy suv resurslariga bosimning kuchayishi qishloq xo‘jaligida har bir kub metr suvdan yuqori iqtisodiy samara olish vazifasini dolzarb etmoqda.

An‘anaviy boshqaruvda suv ko‘pincha ishlab chiqarishning deyarli bepul omili sifatida qabul qilingan. Natijada suvni tejashga undovchi iqtisodiy rag‘batlar zaif bo‘lib, ochiq kanallardagi yo‘qotishlar, daladagi ortiqcha sug‘orish, suvni aniq hisobga olmaslik va energiya xarajatlarining ortishi kuzatiladi. Shu sababli suvni boshqarishda ma‘muriy choralarni iqtisodiy va institutsional mexanizmlar bilan uyg‘unlashtirish muhimdir.

TADQIQOTNING MAQSADI VA USULLARI

Tadqiqotning maqsadi qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishni rag‘batlantiruvchi iqtisodiy mexanizmlarni tizimlashtirish va ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik umumlashtirish, mantiqiy tahlil va institutsional yondashuvlardan foydalanildi.

Suvdan foydalanish samaradorligini baholashda “suv unumdorligi” ko‘rsatkichi muhim ahamiyat kasb etadi. U yalpi hosil yoki yalpi daromadning sarflangan sug‘orish suvi hajmiga nisbati orqali aniqlanishi mumkin. Iqtisodiy nuqtai nazardan esa suvning har bir kub metri hisobiga yaratilgan qo‘shimcha qiymatni oshirish ustuvor vazifa hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Birinchidan, suvni to‘liq hisobga olish tizimi iqtisodiy mexanizmning boshlang‘ich sharti hisoblanadi. Suv hajmi aniq o‘lchanmasa, tarif, limit, subsidiya yoki jarima mexanizmlarining samarali ishlashi qiyinlashadi. Shu bois magistral va xo‘jaliklararo kanallarda, shuningdek fermer xo‘jaliklari kirish nuqtalarida avtomatlashtirilgan suv o‘lchash qurilmalarini keng joriy etish talab etiladi. Raqamli hisob tizimi suv yetkazib beruvchi tashkilot va iste‘molchi o‘rtasida shaffof hisob-kitobni ta‘minlaydi.

Ikkinchidan, suv tariflarini shakllantirishda faqat yetkazib berish xarajatlarini qoplash emas, balki tejashga rag‘bat yaratish tamoyili ham hisobga olinishi kerak. Bunda bazaviy limit doirasidagi suv uchun

nisbatan past, limitdan ortiqcha olingan suv uchun esa yuqoriroq tarif qo'llash mumkin. Bunday differensial yondashuv fermerga suvni tejashning iqtisodiy foydasini bevosita his qilish imkonini beradi.

Uchinchidan, tomchilatib sug'orish, yomg'irlatib sug'orish, lazer yordamida yer tekislash, namlik sensorlari, agroiklim ma'lumotlariga asoslangan sug'orish jadvali kabi texnologiyalarni joriy etishda dastlabki kapital xarajatlar yuqori bo'lishi mumkin. Shu sababli davlat qo'llab-quvvatlashi texnologiyaning o'zini emas, erishilgan natijani rag'batlantirish tamoyiliga o'tishi maqsadga muvofiq. Masalan, suv sarfi kamayib, hosildorlik saqlanib qolgan yoki oshgan taqdirda qo'shimcha kompensatsiya berish mumkin.

To'rtinchidan, suv tejovchi investitsiyalarni moliyalashtirishda imtiyozli kredit, lizing, kafillik, sug'urta va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan kompleks foydalanish zarur. Ayniqsa kichik fermerlar uchun boshlang'ich badalning yuqoriligi texnologiyani joriy etishga to'sqinlik qiladi. Shu nuqtai nazardan kooperativ asosida uskunalardan birgalikda foydalanish va servis xizmatlarini hududiy markazlar orqali tashkil etish iqtisodiy jihatdan samarali bo'lishi mumkin.

Beshinchidan, suv iste'molchilari uyushmalari faoliyatini takomillashtirish muhimdir. Ularning vazifasi faqat suvni taqsimlash bilan cheklanmasdan, hisob yuritish, texnik xizmat, ichki nizolarni hal etish, suv tejovchi texnologiyalar bo'yicha maslahat va ma'lumot xizmatlarini ham qamrab olishi kerak. Uyushmalarning moliyaviy barqarorligini oshirish uchun xizmat haqini aniq va shaffof metodika asosida shakllantirish lozim.

TAKOMILLASHTIRILGAN IQTISODIY MEXANIZM MODEL.

Taklif etilayotgan model besh o'zaro bog'liq blokdan iborat: birinchi blok - suv resursini raqamli hisobga olish; ikkinchi blok - limit va differensial tariflar; uchinchi blok - natijadorlikka bog'langan subsidiyalar; to'rtinchi blok - suv tejovchi texnologiyalar uchun moliyaviy instrumentlar; beshinchi blok - monitoring va ochiq ma'lumotlar tizimi. Ushbu elementlar birgalikda ishlaganda suv sarfini kamaytirish, xarajatlarni nazorat qilish va suvdan olinadigan iqtisodiy samaraning oshishi kutiladi.

Bunda fermer xo'jaliklari faoliyatini baholashda faqat gektariga hosildorlik emas, balki bir kub metr suv hisobiga yetishtirilgan mahsulot va olingan daromad ko'rsatkichlarini ham qo'llash lozim. Mazkur yondashuv suv tanqis hududlarda ekinlar tarkibini iqtisodiy jihatdan maqbullashtirishga, suv talabchan ekinlar ulushini oqilona chegaralashga va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi ekinlarga o'tishga yordam beradi.

AMALIY TAVSIYALAR

Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha quyidagi amaliy yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi: suv olish nuqtalarini to'liq hisoblagichlar bilan jihozlash; suvdan foydalanish limitlarini ekin turi, tuproq va iqlim sharoitiga bog'lash; ortiqcha suv iste'moli uchun progressiv to'lov mexanizmini joriy etish; suv tejovchi texnologiyalar bo'yicha subsidiyalarni real tejalgan suv hajmiga bog'lash; irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish; fermerlar uchun suv unumdorligini hisoblaydigan raqamli platformalarni yaratish; suv bo'yicha konsalting va agroteknik maslahat xizmatlarini rivojlantirish.

Shuningdek, suvni tejash natijasida iqtisod qilingan elektr energiyasi, nasos xarajatlari, mehnat sarfi va hosildorlikdagi o'zgarishni ham kompleks baholash zarur. Chunki suv tejovchi texnologiyaning iqtisodiy samarasi faqat suv miqdorini kamaytirish bilan emas, balki butun ishlab chiqarish xarajatlari va daromadlar tizimidagi o'zgarishlar bilan belgilanadi.

XULOSA

Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish suv tanqisligi sharoitida agrar tarmoqning barqarorligini ta'minlashning muhim omilidir. Suvni aniq hisobga olish, differensial tariflash, natijadorlikka asoslangan subsidiyalash, zamonaviy sug'orish texnologiyalarini moliyalashtirish va suv iste'molchilari institutlarini kuchaytirish bir butun

tizim sifatida qaralishi kerak. Ushbu yondashuv fermer xo‘jaliklarida suv unumdorligini oshirish, sug‘orish xarajatlarini qisqartirish va har bir kub metr suv hisobiga yaratiladigan iqtisodiy qiymatni ko‘paytirishga xizmat qiladi.

Kelgusida hududlar va ekin turlari kesimida suvning iqtisodiy qiymatini hisoblash, suv tejovchi texnologiyalarning investitsion samaradorligini baholash hamda turli tarif va subsidiya stsenariylarini ekonometrik modellashtirish bo‘yicha chuqur tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. FAO. The State of the World’s Land and Water Resources for Food and Agriculture. Rome: Food and Agriculture Organization.
2. World Bank. Water in Agriculture: Improving Water Use Efficiency and Productivity. Washington, DC.
3. OECD. Water and Agriculture: Towards Sustainable Solutions. Paris: OECD Publishing.
4. UNESCO. United Nations World Water Development Report. Paris: UNESCO.
5. Qishloq xo‘jaligida suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish va irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish bo‘yicha milliy me‘yoriy-huquqiy hujjatlar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 5-fevraldagi PQ–47-son qarori. “Suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. – Toshkent, 2026.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 23-fevraldagi 95-son qarori. “Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining suvni tejaydigan sug‘orish texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha xarajatlarining bir qismini qoplash chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2021.
8. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. Qishloq xo‘jaligiga suv tejovchi texnologiyalarni joriy qilish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar. – Toshkent, 2024.
9. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. Suv tejovchi texnologiyalar joriy etilgan maydonlar qamrovini kengaytirish – asosiy maqsad. – Toshkent, 2025.
10. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. Suv tejovchi texnologiyalar qishloq xo‘jaligi rivojida muhim ahamiyatga ega. – Toshkent, 2025.
11. Jumayev R.Ch. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida suv resurslaridan samarali foydalanish jarayonlarini ekonometrik modellashtirish (Surxondaryo viloyati misolida): dissertatsiya avtoreferati. – 2025.
12. O‘zbekiston Respublikasi Suv xo‘jaligi vazirligi. Suv tejovchi texnologiyalardan samarali foydalanish usullari bo‘yicha tavsiyalar. – Toshkent, 2024.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA KORXONA BOSHQARUVI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Eshdavlatov Alimardon Eshpo‘latovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Iqtisodiyot yo‘nalishi magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish masalalari tadqiq etilgan. Raqamli texnologiyalarning boshqaruv qarorlarini qabul qilish, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va

resurslardan samarali foydalanishga ta'siri yoritilgan. Korxonalarda ERP, CRM, Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish yo'nalishlari asoslangan.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, korxona boshqaruvi, raqamli iqtisodiyot, boshqaruv samaradorligi, ERP, CRM, sun'iy intellekt.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются вопросы повышения эффективности управления предприятиями в условиях цифровой трансформации. Рассматривается влияние цифровых технологий на принятие управленческих решений, автоматизацию бизнес-процессов и эффективное использование ресурсов. Обоснованы направления применения ERP, CRM, Big Data и искусственного интеллекта в управлении предприятиями.

Ключевые слова: цифровая трансформация, управление предприятием, цифровая экономика, эффективность управления, ERP, CRM, искусственный интеллект.

ABSTRACT

The article examines ways to improve enterprise management efficiency under digital transformation. It analyzes the impact of digital technologies on managerial decision-making, business process automation, and efficient resource use. The use of ERP, CRM, Big Data, and artificial intelligence in enterprise management is also considered.

Keywords: digital transformation, enterprise management, digital economy, management efficiency, ERP, CRM, artificial intelligence.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi korxonalar faoliyatini tashkil etish va boshqarishning an'anaviy usullariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda raqamli transformatsiya korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish, mijozlar bilan munosabatlarni takomillashtirish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilishning muhim omillaridan biriga aylanmoqda.

Raqamli transformatsiya tushunchasi korxona faoliyatiga alohida dastur yoki texnologiyani joriy etishdan ko'ra kengroq mazmunga ega. U biznes jarayonlarini qayta ko'rib chiqish, boshqaruvning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish, ma'lumotlardan samarali foydalanish, xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish hamda yangi biznes modellarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvini raqamli rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilangan. Strategiyaning amaldagi tahririda raqamli infratuzilma, raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt va raqamli transformatsiya samaradorligini baholashga oid yo'nalishlar ham nazarda tutilgan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va boshqaruv tizimlariga keng joriy etish uchun muhim huquqiy asoslardan biri hisoblanadi. Mazkur qarorda iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruviga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish orqali iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga e'tibor qaratilgan.

2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832-son qarorda esa O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, elektron hujjat aylanishi, elektron to'lovlar, zamonaviy texnologiyalar va axborot-texnologik platformalarni rivojlantirish bilan bog'liq vazifalar belgilangan.

2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son Farmon bilan "O'zbekiston — 2030" strategiyasini yangi sharoitlar va global texnologik o'zgarishlarga mos ravishda takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilangan. Mazkur hujjatda global texnologik taraqqiyot va sanoatdagi o'zgarishlar sharoitida mamlakat rivojlanishining yangi mexanizmlarini shakllantirish zarurligi qayd etilgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, korxonalarni raqamli transformatsiya qilish va ushbu jarayon asosida boshqaruv samaradorligini oshirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosini korxona boshqaruvi, raqamli iqtisodiyot va raqamli transformatsiya bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlar, O'zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari, strategik dasturlari hamda ilmiy adabiyotlar tashkil etadi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, guruhlash, ekspert baholash, induksiya va deduksiya, iqtisodiy-mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Raqamli transformatsiya korxona boshqaruvining barcha funksiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya va nazorat funksiyalarining mazmuni raqamli texnologiyalar ta'sirida o'zgarib bormoqda (1-jadval).

1-jadval

Raqamli texnologiyalarning korxona boshqaruviga ta'siri

Raqamli texnologiya	Boshqaruvdagi qo'llanilishi	Kutiladigan natija
ERP	Moliyaviy, ishlab chiqarish va resurslarni yagona tizimda boshqarish	Resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi
CRM	Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish	Mijozlarga xizmat ko'rsatish yaxshilanadi
Big Data	Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish	Qarorlar sifati oshadi
Sun'iy intellekt	Prognozlash va avtomatlashtirilgan tahlil	Qaror qabul qilish tezlashadi
Cloud texnologiyalar	Ma'lumotlarni masofadan saqlash va boshqarish	Axborotga tezkor kirish ta'minlanadi
IoT	Uskuna va jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish	Nazorat va monitoring kuchayadi
BI tizimlari	Boshqaruv ko'rsatkichlarini vizuallashtirish	Tahlil qilish tezlashadi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamli texnologiyalar korxonaning turli boshqaruv funksiyalarini integratsiyalash imkonini beradi. Ayniqsa, ERP tizimlari moliyaviy, ishlab chiqarish, logistika va inson resurslari bilan bog'liq ma'lumotlarni yagona axborot muhitida boshqarishga imkon yaratadi.

CRM tizimlari esa mijozlar haqidagi ma'lumotlarni tizimlashtirish va ular bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali korxonalar bozor tendensiyalarini tahlil qilish, talabni prognozlash va potensial risklarni aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Raqamli transformatsiyaning muhim natijalaridan biri — boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligining oshishi. An'anaviy boshqaruvda rahbar qaror qabul qilishdan oldin turli bo'limlardan

ma'lumot yig'ishi, ularni qayta ishlashi va umumlashtirishi talab qilinadi. Raqamli boshqaruv tizimlarida esa asosiy ma'lumotlar real vaqtga yaqin rejimda yagona platformada shakllanishi mumkin (2-jadval).

2-jadval

Korxona boshqaruvining an'anaviy va raqamli modelini taqqoslash

Mezoni	An'anaviy boshqaruv	Raqamli boshqaruv
Axborot olish	Ko'pincha qo'lda	Avtomatlashtirilgan
Qaror qabul qilish	Nisbatan sekin	Tezkor
Ma'lumotlar	Bo'limlar bo'yicha tarqoq	Integratsiyalashgan
Nazorat	Davriy	Doimiy/real vaqtga yaqin
Rejalashtirish	Tarixiy ma'lumotlarga tayanadi	Analitik va prognozlashga asoslangan
Mijozlar bilan aloqa	An'anaviy kanallar	Ko'p kanalli raqamli aloqa
Xodimlar faoliyati	Asosan qo'lda nazorat	Raqamli monitoring
Xarajatlar	Yuqori bo'lishi mumkin	Avtomatlashtirish hisobiga optimallashtiriladi

Biroq raqamli transformatsiya jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Birinchidan, korxonalar tomonidan raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun dastlabki investitsiyalar talab etiladi. Ikkinchidan, xodimlarning raqamli kompetensiyalari yetarli bo'lmasa, yangi texnologiyalardan foydalanish samaradorligi pasayishi mumkin. Uchinchidan, axborot xavfsizligi va ma'lumotlarni himoya qilish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli raqamli transformatsiyani faqat texnik masala sifatida ko'rish noto'g'ri. Korxona rahbariyati texnologik o'zgarishlar bilan bir qatorda tashkiliy tuzilmani, xodimlar malakasini, biznes jarayonlarini va korporativ madaniyatni ham rivojlantirishi lozim.

O'zbekistonda raqamli transformatsiyaning institutsional asoslari bosqichma-bosqich shakllantirilmoqda. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan.

Bundan tashqari, PQ-4699-son qaror bilan raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish bo'yicha ustuvor loyihalar belgilangan bo'lib, bu jarayonlar iqtisodiyot va boshqaruv tizimlarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirishga qaratilgan [2].

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha PQ-3832-son qarorda esa elektron hujjat aylanishi, elektron to'lovlar, axborot-texnologik platformalar va zamonaviy raqamli texnologiyalarni rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratilgan [3].

Shu asosda korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonini quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

1-bosqich — diagnostika. Korxonaning mavjud axborot tizimlari, biznes jarayonlari va raqamli kompetensiyalari baholanadi.

2-bosqich — strategik rejalashtirish. Raqamlashtirilishi lozim bo'lgan jarayonlar aniqlanib, ustuvor yo'nalishlar belgilanadi.

3-bosqich — texnologiyalarni tanlash. ERP, CRM, BI, cloud, AI yoki boshqa texnologiyalar korxona ehtiyojidan kelib chiqib tanlanadi.

4-bosqich — integratsiya. Alohida axborot tizimlari yagona raqamli boshqaruv muhitiga birlashtiriladi.

5-bosqich — xodimlarni tayyorlash. Xodimlarning raqamli ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

6-bosqich — monitoring va baholash. Raqamlashtirish natijalari xarajatlar, mehnat unumdorligi, boshqaruv tezkorligi va boshqa KPI ko‘rsatkichlari orqali baholanadi.

Korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish uchun raqamli transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlarini quyidagi tarzda tizimlashtirish mumkin (3-jadval).

3-jadval

Korxona raqamli transformatsiyasining ustuvor yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Asosiy vazifa	Samaradorlik natijasi
Biznes jarayonlarini avtomatlashtirish	Qo‘lda bajariladigan operatsiyalarni qisqartirish	Vaqt va xarajat tejallishi
Raqamli boshqaruv	Boshqaruv axborotlarini integratsiyalash	Qarorlar tezligi oshishi
Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv	Analitik ma’lumotlardan foydalanish	Qarorlar sifati oshishi
Sun’iy intellekt	Proгноzlash va avtomatlashtirish	Mehnat unumdorligi oshishi
Raqamli marketing	Mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilish	Sotuv samaradorligi oshishi
Kiberxavfsizlik	Ma’lumotlarni himoya qilish	Risklar kamayishi
Raqamli kompetensiya	Xodimlarni tayyorlash	Inson kapitali samaradorligi oshishi

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijasida raqamli transformatsiya sharoitida korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bilan bir qatorda boshqaruv tizimining mazmunan qayta tashkil etilishini ham talab qilishi aniqlandi.

Raqamli transformatsiyaning asosiy iqtisodiy samarasi biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligini oshirish, axborot almashinuvini takomillashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va mehnat unumdorligini oshirish orqali namoyon bo‘ladi.

Korxonalarda ERP, CRM, Big Data, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar va BI tizimlarini o‘zaro integratsiyalashgan holda joriy etish boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni joriy etish xodimlarning malakasi, axborot xavfsizligi, moliyaviy imkoniyatlar va korxonaning mavjud tashkiliy tuzilmasi bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Shunday qilib, raqamli transformatsiya korxona boshqaruvining alohida yo‘nalishi emas, balki korxonaning barcha funksional faoliyatini qamrab oluvchi kompleks jarayon sifatida qaralishi lozim. Raqamlashtirishni strategik boshqaruv, inson kapitali va tashkiliy o‘zgarishlar bilan uyg‘unlashtirish korxonalarning uzoq muddatli samaradorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-son "Mamlakat taraqqiyotining 2030 yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
4. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda // The Journal of Strategic Information Systems. – 2019. – Vol. 28. – Issue 2.
5. Bharadwaj A., El Sawy O.A., Pavlou P.A., Venkatraman N. Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights // MIS Quarterly. – 2013. – Vol. 37. – No. 2.
6. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Raqamli iqtisodiyot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid statistik ma'lumotlar.
7. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – LexUZ.

HUDUDLARDA XIZMATLAR SEKTORINING O'SISH POTENSIALINI BAHOLASH

Shaymanov Asqar Ibragimovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Iqtisod mutaxassisligi 1-kurs magistranti

shaymanovasqar10@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada hududlarda xizmatlar sektorining o'sish potensialini baholashning nazariy-uslubiy yondashuvlari yoritilgan. O'zbekiston hududlari bo'yicha 2025-yil yakuniy statistik ma'lumotlari asosida xizmatlar hajmi, aholi jon boshiga xizmatlar, o'sish sur'ati, kichik biznes faolligi va xizmatlar tarkibining diversifikatsiyasi kabi omillar tahlil qilinadi. Hududiy salohiyatni baholash uchun integrallashgan indeks yondashuvi taklif etilib, yuqori bozor sig'imi bilan foydalanilmagan imkoniyatlarni bir-biridan ajratish zarurligi asoslanadi. Tahlil natijalari hududlarda raqamli, moliyaviy, turizm, savdo, logistika, ta'lim va maishiy xizmatlarni rivojlantirish uchun differensial siyosat yuritish lozimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: xizmatlar sektori, hududiy rivojlanish, o'sish potentsiali, bozor xizmatlari, xizmatlar hajmi, aholi jon boshiga xizmatlar, kichik biznes, raqamlashtirish, diversifikatsiya, integrallashgan indeks.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методические подходы к оценке потенциала роста сферы услуг в регионах. На основе итоговых статистических данных за 2025 год анализируются объем рыночных услуг, услуги на душу населения, темпы роста, активность малого бизнеса и диверсификация структуры услуг. Предлагается интегральный подход к оценке регионального потенциала, позволяющий различать высокий текущий масштаб рынка и неиспользованные возможности роста.

Ключевые слова: сфера услуг, региональное развитие, потенциал роста, рыночные услуги, малый бизнес, цифровизация, диверсификация.

Abstract. The article examines theoretical and methodological approaches to assessing the growth potential of the service sector across regions. Using final 2025 statistics for Uzbekistan, it analyzes market-service volume, services per capita, growth rates, small-business activity and service diversification. An integrated index approach is proposed to distinguish current market scale from untapped growth opportunities and to support differentiated regional policy.

Keywords: service sector, regional development, growth potential, market services, small business, digitalization, diversification.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda xizmatlar sektori hududiy bandlikni kengaytirish, aholi daromadlarini oshirish, tadbirkorlikni rag'batlantirish va iqtisodiy faollikni diversifikatsiya qilishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Xizmatlarning hududiy rivojlanishi ishlab chiqarishdan farqli ravishda nisbatan tez moslashuvchanligi, kichik kapital bilan yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyati va iste'mol talabiga bevosita yaqinligi bilan ajralib turadi. Shu sababli xizmatlar sektorining mavjud hajmini emas, balki kelgusidagi o'sish potensialini aniqlash hududiy iqtisodiy siyosat uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

2025-yil yakunlariga ko'ra O'zbekistonda ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 1 050,3 trln so'mga yetgan. Hududlar kesimida xizmatlar bozori sezilarli darajada notekis shakllangan: Toshkent shahri 397,4 trln so'm bilan umumiy bozorning qariyb uchdan biridan ko'prog'ini shakllantirgan bo'lsa, Sirdaryo viloyatida bu ko'rsatkich 14,6 trln so'mni tashkil etgan. Bunday tafovutlar faqat aholi soni yoki iqtisodiy masshtab bilan emas, balki urbanizatsiya, infratuzilma, daromad, biznes muhiti, raqamli ulanish va xizmat turlarining tarkibi bilan ham bog'liq.

Maqolaning maqsadi — hududlarda xizmatlar sektorining o'sish potensialini baholash mezonlarini tizimlashtirish, amaldagi hududiy tafovutlarni statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish hamda yuqori potensialga ega yo'nalishlarni aniqlash bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish[1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, guruhlash, dinamik tahlil, tarkibiy tahlil, indekslash va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining 2025-yil yakunlari bo'yicha xizmatlar sektoriga oid ochiq ma'lumotlari tashkil etdi[2].

Hududiy o'sish potensialini faqat xizmatlar hajmi bilan o'lchash yetarli emas. Masalan, yirik shaharda xizmatlar hajmi katta bo'lishi mumkin, biroq bozorning to'yinganligi qo'shimcha o'sish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Aksincha, aholi jon boshiga xizmatlar darajasi past, ammo o'sish sur'ati yuqori bo'lgan hududlarda "quvib yetish" effekti va foydalanilmagan talab mavjud bo'lishi ehtimoli yuqori. Shu bois baholashda bir nechta ko'rsatkichni birlashtiruvchi yondashuv maqsadga muvofiq.

Taklif etilayotgan integrallashgan potensial indeksi quyidagi umumiy ko'rinishda ifodalanadi:

$$IPI_i = w_1G_i + w_2D_i + w_3B_i + w_4R_i + w_5U_i$$

Bu yerda: IPI_i — i-hududning xizmatlar sektori o'sish potentsiali indeksi; G_i — xizmatlar o'sish sur'atining normallashtirilgan ko'rsatkichi; D_i — xizmatlar tarkibining diversifikatsiyasi; B_i — kichik biznesning xizmatlar bozoridagi faolligi; R_i — raqamli va transport infratuzilmasi bilan ta'minlanganlik; U_i — foydalanilmagan talab komponenti. $w_1...w_5$ — ko'rsatkichlarning vazn koeffitsientlari bo'lib, ularning yig'indisi 1 ga teng.

Amaliy baholashda ko'rsatkichlarni 0 dan 1 gacha oraliqda min–max usuli bilan normallashtirish mumkin. Rag'batlantiruvchi ko'rsatkichlarda yuqori qiymat yuqori potensialni bildiradi. Aholi jon boshiga xizmatlar darajasining mamlakat o'rtachasidan ortda qolishi esa bozor sig'imi va to'lov qobiliyati bilan birgalikda talqin qilinsa, foydalanilmagan talabning indikatori bo'lib xizmat qilishi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

2025-yilda O'zbekiston bo'yicha aholi jon boshiga bozor xizmatlari 27,7 mln so'mni, real o'sish sur'ati esa 112,5 foizni tashkil etdi. Hududlar o'rtasidagi farq katta: ayrim viloyatlarda aholi jon boshiga xizmatlar respublika o'rtachasidan sezilarli past bo'lsa-da, o'sish sur'atlari 11–13 foiz atrofida

saqlanmoqda. Bu holat xizmatlar bozorining hududlarda hali to'liq shakllanib ulgurmagan segmentlari mavjudligini ko'rsatadi[3].

1-jadval. 2025-yilda ayrim hududlarda bozor xizmatlari ko'rsatkichlari

Hudud	Xizmatlar hajmi, trln so'm	Aholi jon boshiga, mln so'm	O'sish sur'ati, %
Qoraqalpog'iston R,	35,2	17,2	112,3
Andijon	54,0	15,5	112,6
Buxoro	42,6	20,4	112,2
Jizzax	24,6	15,9	112,5
Qashqadaryo	54,1	14,7	111,2
Navoiy	25,7	23,3	111,8
Namangan	56,3	17,8	113,1
Samarqand	78,2	21,0	113,8
Surxondaryo	35,6	13,3	112,2
Sirdaryo	14,6	15,6	111,7
Toshkent vil,	71,8	23,6	112,4
Farg'ona	71,8	17,6	112,9
Xorazm	36,9	18,4	112,4
Toshkent sh,	397,4	125,8	116,5

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadval ma'lumotlari xizmatlar bozorining hududiy konsentratsiyasi yuqoriligini ko'rsatadi. Toshkent shahrining mutlaq hajmi va aholi jon boshiga ko'rsatkichi boshqa hududlardan keskin yuqori. Bu yerda moliyaviy, axborot-kommunikatsiya, professional, ta'lim, tibbiy va biznes xizmatlarining yuqori konsentratsiyasi kuzatiladi. Biroq hududiy siyosat nuqtai nazaridan eng katta potensial faqat eng katta bozor joylashgan hududda emas, balki talab tez kengayayotgan va xizmatlar ta'minoti hali nisbatan past hududlarda ham shakllanadi.

Qashqadaryo, Surxondaryo, Andijon va Jizzax viloyatlarida aholi jon boshiga xizmatlar respublika o'rtachasidan past. Bu hududlarda demografik sig'im, yosh aholi ulushi, ichki iste'mol bozori va tadbirkorlikning rivojlanishi yangi xizmat turlariga talabni oshirishi mumkin. Ayniqsa, logistika, zamonaviy savdo, ta'lim, sog'liqni saqlash, maishiy servis, elektron tijorat va raqamli moliyaviy xizmatlar bo'yicha bo'sh segmentlar mavjud[4].

2025-yilda aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hajmi 79,5 trln so'mga yetib, bir yilga nisbatan 22,7 foiz o'sgan. Moliyaviy xizmatlar 171,9 trln so'mni tashkil etib, 24,6 foizga oshgan. Ushbu ikki yo'nalish umumiy xizmatlar bozoriga nisbatan tezroq o'smoqda. Shuning uchun hududiy o'sish potensialini baholashda raqamli infratuzilma, elektron to'lovlar, masofaviy bank xizmatlari, dasturiy mahsulotlar, elektron savdo va platforma xizmatlari alohida drayver sifatida qaralishi lozim[5].

Yashash va ovqatlanish xizmatlari 2025-yilda qariyb 227 trln so'mni tashkil etib, 10,4 foiz o'sgan. Samarqand, Buxoro, Xorazm va Qoraqalpog'iston kabi turistik resurslarga ega hududlarda ushbu

xizmatlar transport, hunarmandchilik, madaniy-ko'ngilochar xizmatlar, gidlik, bronlash va gastronomik xizmatlar bilan klaster asosida bog'lansa, multiplikativ ta'sir kuchayadi.

HUDUDIY O'SISH POTENSIALINI BAHOLASH MEZONLARI

2-jadval. Xizmatlar sektori o'sish potensialini baholashning asosiy mezonlari

Mezon	Asosiy indikator	Iqtisodiy mazmuni
Bozor dinamikasi	Xizmatlar real o'sish sur'ati	Talab va taklifning kengayish tezligini ifodalaydi
Bozor sig'imi	Aholi soni, daromad va urbanizatsiya	Potensial iste'molchilar va to'lov qobiliyatini ko'rsatadi
Ta'minlanganlik darajasi	Aholi jon boshiga xizmatlar	Hududning xizmatlar bilan qamrovini baholaydi
Tadbirkorlik faolligi	Kichik biznes ulushi va yangi subyektlar	Bozorga kirish va raqobat imkoniyatini ko'rsatadi
Diversifikatsiya	Xizmat turlari tarkibi	Bir yoki ikki segmentga qaramlik darajasini aniqlaydi
Infratuzilma	Internet, transport, bank va savdo tarmoqlari	Yangi xizmatlarning masshtablanish sharoitini belgilaydi
Inson kapitali	Malakali kadrlar va ta'lim qamrovi	Bilimga asoslangan xizmatlar rivojini ta'minlaydi

Manba: muallif ishlanmasi.

Mezonlardan ko'rinadiki, "past joriy ko'rsatkich" avtomatik ravishda "yuqori potensial" degani emas. Past ta'minlanganlik yuqori aholi soni, daromadlarning o'sishi, tadbirkorlik faolligi va infratuzilma bilan birga kuzatilgandagina investitsion imkoniyat sifatida talqin qilinadi. Aks holda past xizmat hajmi talabning cheklanganligi yoki logistika xarajatlarining yuqoriligi bilan izohlanishi mumkin.

Hududlarni shartli ravishda to'rt guruhga ajratish mumkin: birinchisi — yuqori hajm va yuqori o'sish sur'atiga ega yetakchi bozorlar; ikkinchisi — hajmi o'rtacha, ammo o'sishi tez bo'lgan istiqbolli hududlar; uchinchisi — aholi jon boshiga ta'minlanganligi past, lekin katta demografik bozorga ega "quvib yetuvchi" hududlar; to'rtinchisi — hajm va o'sish ko'rsatkichlari nisbatan past bo'lgan, infratuzilmaviy rag'batlantirish talab etiladigan hududlar. Bunday segmentatsiya yagona respublika miqyosidagi choralarni hududiy xususiyatlarga moslashtirish imkonini beradi.

AMALIY TAKLIFLAR

Birinchidan, har bir viloyat va tuman uchun xizmatlar sektorining "potensial pasporti"ni shakllantirish maqsadga muvofiq. Unda xizmatlar hajmi, aholi jon boshiga ko'rsatkich, o'sish sur'ati, tadbirkorlik zichligi, raqamli qamrov, transportga kirish, turizm oqimi va iste'mol xarajatlari yagona axborot panelida jamlanishi kerak.

Ikkinchidan, aholi jon boshiga xizmatlar darajasi past, biroq demografik sig'imi yuqori hududlarda standart savdo va maishiy xizmatlar bilan cheklanmasdan, xususiy tibbiyot, maktabgacha va qo'shimcha ta'lim, logistika, kuryerlik, elektron savdo, avtomobil servisi, ijara, konsalting va raqamli xizmatlarni kengaytirishga ustuvorlik berish lozim.

Uchinchidan, xizmatlar sohasida kichik biznesning hududiy rolini kuchaytirish uchun bo'sh turgan bino va maydonlarni servis obyektlariga aylantirish, mikroloyihalarni moliyalashtirish, kasbiy

ko'nikmalarni qisqa muddatli o'qitish va raqamli platformalarga chiqish xarajatlarini qo'llab-quvvatlash samarali bo'ladi.

To'rtinchidan, turizm salohiyatiga ega hududlarda alohida obyektlarni emas, balki xizmatlar zanjirini rivojlantirish zarur. Mehmonxona, umumiy ovqatlanish, transport, gidlik, hunarmandchilik, madaniy tadbirlar va elektron bronlashning o'zaro bog'lanishi hududda turistning qolish muddati va xarajatlarini oshiradi.

Beshinchidan, hududiy baholash natijalari investitsiya dasturlariga bevosita bog'lanishi kerak. Yuqori potensial, ammo xizmatlar bilan qamrovi past tumanlarda infratuzilma va kredit resurslariga ustuvor kirish berilishi, bozor to'yingan hududlarda esa yuqori qo'shilgan qiymatli professional va raqamli xizmatlarga o'tish rag'batlantirilishi maqsadga muvofiq.

XULOSA

Hududlarda xizmatlar sektorining o'sish potensialini baholash ko'p omilli yondashuvni talab qiladi. Xizmatlar hajmi hududning joriy iqtisodiy masshtabini ko'rsatsa, o'sish sur'ati, aholi jon boshiga ta'minlanganlik, kichik biznes faolligi, infratuzilma va diversifikatsiya kelgusidagi imkoniyatlarni aniqroq ochib beradi.

2025-yil ma'lumotlari O'zbekistonda xizmatlar bozori tez kengayayotganini, biroq hududlar o'rtasida sezilarli tafovutlar saqlanib qolayotganini ko'rsatadi. Toshkent shahri yuqori konsentratsiyalashgan yetakchi bozor bo'lsa, aholi jon boshiga xizmatlar darajasi pastroq bo'lgan ko'plab viloyatlarda foydalanilmagan talab va "quvib yetish" imkoniyati mavjud. Raqamli va moliyaviy xizmatlarning yuqori o'sish sur'atlari esa hududiy siyosatning kelgusi bosqichida texnologik xizmatlar asosiy drayverlardan biri bo'lishini ko'rsatmoqda.

Taklif etilgan integrallashgan baholash yondashuvi hududlarni bir xil mezon asosida taqqoslash, o'sish nuqtalarini aniqlash va resurslarni manzilli yo'naltirishga xizmat qiladi. Natijada xizmatlar sektorining hududiy rivojlanishi bandlik, tadbirkorlik, daromad va yashash sifati o'sishiga yanada kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari, 2025-yil yanvar–dekabr. Toshkent, 2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Hududlar bo'yicha xizmatlar sohasi umumiy hajmi (yillik statistik qatorlar). SIAT axborot tizimi, 2026.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Hududlar bo'yicha aholi jon boshiga xizmatlar (yillik statistik qatorlar). SIAT axborot tizimi, 2026.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yilda aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hajmi bo'yicha ma'lumotlar. Toshkent, 2026.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yilda moliyaviy xizmatlar hajmi bo'yicha ma'lumotlar. Toshkent, 2026.
6. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yilda yashash va ovqatlanish xizmatlari hajmi bo'yicha ma'lumotlar. Toshkent, 2026.
7. World Bank. World Development Indicators: Services, value added and employment indicators. Washington, D.C.
8. OECD. Regional Development and Productivity: Policy approaches to services, innovation and territorial competitiveness. Paris: OECD Publishing.

MONITORING OUTSOURCED CATERING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS: KEY SERVICE QUALITY INDICATORS

Nurmatov Boburmirzo Abdiraufovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
2-bosqich „Iqtisodiyot“ yo‘nalishi magistranti
e-mail: boburmirzonurmatov218@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistondagi davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ovqatlantirish autsorsingi sifatini nazorat qilish mezonlari taklif etiladi. Tadqiqot 2023–2025-yillardagi mahalliy ilmiy ishlar, hukumat qarori va xorijiy shartnoma monitoringi tajribasiga asoslanadi. Hujjatlar tahlili orqali taomnoma va porsiya muvofiqligi, xizmatning o‘z vaqtida bajarilishi, qaydlarning to‘liqligi hamda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish mezonlari ajratildi. Shartli misolda xizmatning o‘z vaqtida bajarilishi 95%, porsiylar muvofiqligi 96% va kamchiliklarni belgilangan muddatda bartaraf etish 80% ni tashkil etdi. Tahlil jiddiy xavfsizlik kamchiligi yuqori o‘rtacha baho bilan qoplanmasligi kerakligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan yondashuv qabul qilish hujjatlari, taomnoma va tuzatish dalillarini yagona monitoring tizimida birlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ovqatlantirish autsorsingi, maktabgacha ta’lim, xizmat sifati, monitoring, oziq-ovqat xavfsizligi.

Аннотация. В статье предлагаются критерии контроля качества питания, переданного на аутсорсинг в государственных дошкольных организациях Узбекистана. Исследование основано на отечественных публикациях 2023–2025 годов, правительственном постановлении и зарубежном опыте договорного мониторинга. На основе анализа документов выделены критерии соответствия меню и порций, своевременности обслуживания, полноты записей и устранения выявленных недостатков. В условном примере показатели составили 95, 96 и 80% соответственно. Показано, что серьёзное нарушение требований безопасности не должно компенсироваться высокой средней оценкой по другим показателям. Предложенный подход объединяет документы приёмки, меню и подтверждение корректирующих действий и может использоваться как предварительный инструмент мониторинга.

Ключевые слова: аутсорсинг питания, дошкольное образование, качество услуг, мониторинг, безопасность питания.

Abstract. The article proposes quality-control criteria for outsourced catering in state preschool institutions in Uzbekistan. The study draws on Uzbek research published in 2023–2025, a government resolution, and international contract-monitoring experience. Document analysis is used to identify criteria for menu and portion conformity, service timeliness, completeness of records, and correction of identified deficiencies. In an illustrative example, the respective indicators are 95%, 96%, and 80%. The analysis shows that a serious safety failure should not be offset by a high average score on other indicators. The proposed approach combines acceptance records, menu documentation, and evidence of corrective action into a preliminary monitoring framework.

Keywords: outsourced catering, preschool education, service quality, monitoring, food safety.

INTRODUCTION

Monitoring outsourced catering in Uzbekistan requires more than confirming that a meal was supplied. The institution needs evidence that the specified food was provided, service occurred at the required time and shortcomings were corrected. This article focuses on state preschool organisations because they have a specific outsourcing framework. Its conclusions are not automatically applicable to universities, private institutions or every school catering arrangement.

Uzbek researcher N. Ergasheva (2023) discusses measurable and descriptive dimensions of outsourcing quality and their connection to contractual management [1]. G. Kasimova (2025) examines preschool financing, catering arrangements and the effectiveness of budget expenditure through outsourcing [2]. These studies provide a local basis for asking how broad quality expectations can become a short set of indicators that an institution can verify. The contribution here is a proposed operational framework, not a new estimate of national service performance.

MATERIALS AND METHODS

The study applies documentary analysis to the two Uzbek academic works, Cabinet of Ministers Resolution No. 1 of 6 January 2025 and a 2024 Norfolk school meals specification used for limited international comparison [1–4]. They fall within the requested 2023–2026 evidence window, but do not constitute a four-year statistical series. No meal samples, procurement outcomes or pupil health data were collected.

The analytical unit is a service session at one institution, with separate records for portion checks and corrective actions. Each indicator uses its own denominator. Delivery punctuality is relevant where meals are transported; when preparation takes place on site, the equivalent event is readiness for the scheduled serving period. The article does not prescribe food temperatures or replace professional sanitary assessment. Acceptance criteria must come from the applicable requirements and approved institutional documents.

RESULTS AND DISCUSSION

Resolution No. 1 links preschool catering to the unified seasonal menu and provides for monitoring of meal weight, composition and technological documentation. Its provisions also address deficiency records and feedback through QR-Feedback [3, Annex 1, paragraphs 29, 50–52 and 56]. These are regulatory requirements and arrangements, not evidence that every institution has achieved compliance. The proposed indicators below translate selected monitoring tasks into records suitable for periodic management review.

Table 1. Proposed indicators for preschool catering in Uzbekistan²⁴¹

Indicator	Measurement basis	Evidence
Menu and portion conformity	Conforming checks / all checks	Approved menu, portion record
Timely service	On-time sessions / all sessions due	Agreed schedule, arrival or readiness time
Record completeness	Complete required records / records due	Acceptance and supporting documents
Timely corrective action	Verified actions on time / actions due	Defect register and recheck evidence

$$Q = \frac{N_c}{N_t} \times 100\% \quad (1) \quad T = \frac{N_o}{N_s} \times 100\% \quad (2)$$

Q denotes conformity among checked portions: N_c is the number of conforming checks and N_t is the total number of checks. T denotes timeliness: N_o is the number of sessions delivered or ready on time and N_s is all sessions due. A portion check is counted once even when several criteria are inspected; it passes only when all criteria assigned to that check are met. A zero denominator is reported as not applicable or not observed, with the reason stated.

²⁴¹ Source: author's operational proposal informed by [1–3]. Measurement definitions, responsibility and reporting frequency should be agreed before use; an absent observation is recorded separately from a confirmed failure.

Table 2. Illustration of separate monitoring results²⁴²

Measure	Illustrative observation	Rate
Timely service	19 of 20 sessions	95%
Conforming portion checks	96 of 100 checks	96%
Corrective action completed on time	8 of 10 actions due	80%

The example identifies a potential management distinction: punctuality and portion conformity can appear satisfactory while correction of defects is slower. A single average would conceal which process needs attention. Furthermore, a serious safety concern should trigger the institution's authorised response independently of the other percentages. The responsible specialist determines the appropriate action; an attractive monthly score cannot authorise service that fails a mandatory requirement.

For Uzbek state preschools, the proposed register should link the date and service session to the approved menu, actual attendance, quantities accepted and any deficiency record. This supports reconciliation between delivered service and the basis of payment. Attendance changes should be recorded so that fewer meals caused by fewer children are not confused with an unexplained short supply. A complete document set is evidence of traceability, but does not itself prove that the food met every quality requirement.

Kasimova's analysis places outsourcing within the problem of effective budget use [2]. The practical implication developed in this article is to examine accepted service alongside expenditure rather than judge performance by the lowest meal price. No monetary saving is estimated because comparable local contract prices and verified meal volumes are unavailable. Spending less while receiving smaller or nonconforming portions cannot be classified as greater efficiency on the evidence used here.

Ergasheva's discussion of contractual quality supports explicit measurement rules [1]. The present proposal adds a practical distinction between a complaint received, an investigation completed and a defect verified as corrected. These are different events. A decrease in recorded complaints can reflect reduced use of a feedback channel rather than improved catering. Institutions should therefore compare feedback with direct checks and avoid treating silence as proof of satisfaction.

The Norfolk specification provides a comparative example of contractor monitoring being supplemented by the commissioning authority's review [4, section 10]. A comparable separation of responsibilities may be useful when designing internal review in Uzbekistan, while preserving the roles established locally. The contractor records delivery, the institution verifies acceptance and the authorised monitoring bodies perform their assigned oversight. The foreign specification is not used as an Uzbek legal standard. A small pilot could cover one institution and a complete menu cycle. Before observation begins, participants would agree what counts as a check, who verifies it and how disputed findings are resolved. Weekly review could identify repeated problems, while reporting periods should preserve the original denominators. If only selected portions are inspected, the resulting conformity rate describes that sample; generalisation requires an appropriate sampling design. Personal information concerning children should not be included in a public contractor scorecard.

The main limitations are documentary selection and lack of field validation. The indicators have not been tested for agreement between inspectors, administrative workload or their ability to predict future failures. Different institution sizes and service arrangements may require different sampling and reporting schedules. A pilot should evaluate those matters before the framework is expanded, rather than assume that one set of thresholds suits every educational organisation.

²⁴² Source: author's hypothetical example. The rates demonstrate calculation only and must not be cited as Uzbek national statistics or as an observed result of outsourcing.

CONCLUSION

A practical monitoring approach for outsourced catering in Uzbekistan should connect menu and portion conformity, punctuality, record completeness and verified corrective action. The proposed framework is grounded in local scholarship and the preschool regulatory context. Its illustrative percentages show how separate indicators identify different weaknesses, while a serious safety issue remains an independent concern. Institutions should agree the evidence and responsibilities before service begins, reconcile accepted provision with records and test the administrative burden through a limited pilot. National performance conclusions require actual institutional data.

REFERENCES

1. Ergasheva N.R. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida outsorsing xizmatlaridan foydalanish sifatini baholash // Innovatsion texnologiyalar. — 2023. — 51(3). — B. 142–148.
<https://ojs.qmii.uz/index.php/it/article/view/538>
2. Kasimova G. Maktabgacha ta'lim muassalarida outsorsingdan foydalanish masalalari // Maktabgacha va maktab ta'limi. — 2025. — 3(4). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15252595>
3. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. Resolution No. 1 of 6 January 2025, Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sog'lom ovqatlantirish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. Annex 1. <https://lex.uz/docs/7311020>
4. Norfolk County Council. School Meals Specification. — December 2024. — Section 10.
https://www.schools.norfolk.gov.uk/media/39031/17-12-2024-NCC-School-Meals-Specification/pdf/d2NCC_School_Meals_Specification_v5_13.12.24.pdf

O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING IQTISODIY RIVOJLANISHDAGI O'RNI

Salyamov Samir Sarvarbekovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi shahri, Qashqadaryo viloyati, O'zbekiston

e-mail: samirsalyamov3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mamlakat iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi kichik biznes subyektlarining iqtisodiy faollik, bandlik, aholi daromadlari va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va statistik ma'lumotlarni o'rganish usullaridan foydalanildi. Kichik biznesning yangi ish o'rinlarini yaratish, aholining tadbirkorlik faolligini oshirish hamda ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlashdagi ahamiyati ko'rib chiqildi. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda moliyaviy qo'llab-quvvatlash, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va qulay biznes muhitini shakllantirishning ahamiyati tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kichik biznes iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash, aholi bandligini oshirish va raqobat muhitini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Shu sababli kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali mexanizmlarni yanada takomillashtirish mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, bandlik, raqobat, investitsiya, innovatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется роль малого бизнеса и частного предпринимательства в экономическом развитии Узбекистана. Основной целью исследования является изучение влияния субъектов малого бизнеса на экономическую активность, занятость населения, доходы граждан и социально-экономическое развитие регионов. В ходе исследования использовались методы анализа, сравнения, обобщения и изучения статистических данных. Рассматривается значение малого бизнеса в создании новых рабочих мест, повышении предпринимательской активности населения, а также обеспечении внутреннего рынка товарами и услугами. Особое внимание уделяется финансовой поддержке предпринимателей, внедрению современных технологий и формированию благоприятной деловой среды. Результаты исследования показывают, что малый бизнес является одним из важных факторов устойчивого экономического роста, повышения занятости населения и развития конкурентной среды. В связи с этим совершенствование механизмов поддержки малого предпринимательства имеет важное значение для дальнейшего экономического развития страны.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, экономическое развитие, занятость, конкуренция, инвестиции, инновации.

Abstract. This article analyzes the role of small business and private entrepreneurship in the economic development of Uzbekistan. The main purpose of the study is to examine the impact of small businesses on economic activity, employment, household incomes, and the socio-economic development of regions. The research uses methods of analysis, comparison, generalization, and examination of statistical data. The importance of small businesses in creating new jobs, increasing entrepreneurial activity, and providing the domestic market with goods and services is considered. Particular attention is paid to financial support for entrepreneurs, the use of modern technologies, and the development of a favorable business environment. The results of the study demonstrate that small business is one of the important factors contributing to sustainable economic growth, increased employment, and the development of a competitive environment. Therefore, improving mechanisms for supporting small entrepreneurship is essential for the further economic development of Uzbekistan.

Keywords: small business, entrepreneurship, economic development, employment, competition, investment, innovation.

KIRISH

Bugungi kunda mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik muhim o'rin egallaydi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyati yangi ish o'rinlarini yaratish, aholining daromadlarini oshirish, raqobat muhitini shakllantirish va iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, biznes yuritish uchun qulay sharoit yaratish va kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Tadbirkorlikning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sishiga, balki hududlarning ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kichik biznesning asosiy afzalliklaridan biri uning bozor talablariga tez moslasha olishidir. Yirik korxonalarga nisbatan kichik biznes subyektlari iste'molchilarning ehtiyojlari va bozor sharoitidagi o'zgarishlarga tezroq javob bera oladi. Shu sababli u iqtisodiyotda raqobatni kuchaytirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rini o'rganish hamda uning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yoritishdan iborat.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishning umumiy ilmiy usullari tashkil etadi. Tadqiqot davomida tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, tizimli yondashuv va statistik ma'lumotlarni o'rganish usullaridan foydalanildi.

Kichik biznesning iqtisodiyotdagi ahamiyatini aniqlashda uning bandlikni ta'minlash, ishlab chiqarish va xizmatlar hajmini oshirish, aholi daromadlarini ko'paytirish hamda raqobat muhitini rivojlantirishdagi roli asosiy mezon sifatida olindi.

Tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini umumiy tarzda quyidagi formula orqali ifodalash mumkin:

$$F = D - X (1)$$

Bu yerda: **F** — foyda; **D** — daromad; **X** — xarajatlar.

Mazkur ko'rsatkich tadbirkorlik subyekting faoliyati natijasida qancha iqtisodiy foyda olinayotganini aniqlash imkonini beradi. Foydaning oshishi korxonaning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va ishlab chiqarishni kengaytirish uchun imkoniyat yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kichik biznes iqtisodiyotning eng faol va moslashuvchan segmentlaridan biridir. Uning rivojlanishi mamlakatda yangi ish o'rinlarining yaratilishiga, aholi bandligining oshishiga va daromadlarning ko'payishiga yordam beradi. Ayniqsa, hududlarda kichik korxonalar va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish mahalliy iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

Tadbirkorlikning yana bir muhim jihati — raqobat muhitini kuchaytirishidir. Bozorda faoliyat yurituvchi tadbirkorlar sonining ko'payishi ishlab chiqaruvchilarni mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishga, xarajatlarni kamaytirishga va iste'molchilarga qulay shart-sharoitlar yaratishga undaydi.

1-jadval. Kichik biznesning iqtisodiyotga asosiy ta'sir yo'nalishlari

Yo'nalish	Iqtisodiy ta'siri
Bandlik	Yangi ish o'rinlari yaratiladi
Daromad	Aholining daromad manbalari kengayadi
Raqobat	Mahsulot va xizmatlar sifati oshadi
Innovatsiya	Yangi texnologiyalar joriy etiladi
Hududiy rivojlanish	Mahalliy iqtisodiy faollik kuchayadi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, kichik biznesning ta'siri faqatgina foyda olish bilan cheklanmaydi. U jamiyatdagi bandlik, daromad, innovatsiya va hududiy rivojlanish kabi bir nechta muhim yo'nalishlarga ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida tadbirkorlik faoliyatida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Elektron savdo, raqamli to'lov tizimlari, internet marketing va onlayn xizmatlarning rivojlanishi kichik biznes subyektlariga kengroq bozorga chiqish imkonini bermoqda.

Shuningdek, tadbirkorlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, imtiyozli kreditlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va biznes yuritish jarayonlarini soddalashtirish kichik biznes rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, kichik biznes subyektlari oldida ayrim muammolar ham mavjud. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi, zamonaviy boshqaruv ko'nikmalarining yetishmasligi, bozorni o'rganishdagi qiyinchiliklar va kuchli raqobat shular jumlasidandir. Ushbu muammolarni hal etish uchun

tadbirkorlarning bilim va ko'nikmalarini oshirish, maslahat xizmatlarini rivojlantirish va zamonaviy moliyaviy instrumentlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va tadbirkorlik O'zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Uning rivojlanishi yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, raqobat muhitini kuchaytirish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kelgusida kichik biznesni yanada rivojlantirish uchun tadbirkorlik subyektlariga moliyaviy va axborot ko'magini kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, biznes yuritish jarayonlarini soddalashtirish hamda yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.

Yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Chunki yoshlarning yangi g'oyalari, innovatsion loyihalari va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi kelajakda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Umuman olganda, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash nafaqat tadbirkorlarning iqtisodiy manfaatlariga, balki butun jamiyatning farovonligi va mamlakatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida. — Toshkent, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari. — Toshkent.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. — Toshkent.
4. Abdullayev Yo., Qayumov M. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. — Toshkent: Sharq, 2020.
6. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.

MATHEMATICAL MODELING AND ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MACROECONOMIC INDICATORS AND INFLATION

Evadullayeva Nozima

Karshi State University, Department of Economics
2nd-year Student, Email: nevadullayeva@gmail.com

Abstract: In the context of the modern global economy, ensuring macroeconomic stability and effectively managing inflation processes has become increasingly important. Therefore, studying the relationship between macroeconomic indicators and inflation is a relevant scientific and practical issue. This article analyzes the relationship between key macroeconomic indicators — gross domestic product (GDP), unemployment rate, investments, and trade balance — and inflation using mathematical modeling methods. Regression analysis and statistical tools are also applied to determine the impact of various factors on the inflation rate. Furthermore, the study examines the influence of global economic conditions, monetary and fiscal policies on inflationary processes. Based on the results, scientific and practical conclusions are developed to ensure economic stability and effective inflation control.

Keywords: Macroeconomic indicators, inflation, gross domestic product (GDP), unemployment rate, investments, mathematical modeling, regression analysis, economic stability.

Introduction. In recent decades, the global economy has been experiencing a complex and dynamic stage of development. In particular, rising inflationary pressures, global financial instability, disruptions in supply chains, volatility in energy prices, and structural changes in labor markets have become key challenges of the modern economic environment. These processes significantly affect not only individual national economies but also the overall stability of the global economic system. From this perspective, an in-depth study of macroeconomic indicators—especially the inflation rate and its relationship with other economic variables—has important scientific and practical significance. Traditional methods of economic analysis are becoming increasingly insufficient to fully understand and effectively manage these processes. As a result, there is a growing need to apply mathematical modeling and statistical analysis methods to achieve more accurate evaluation and forecasting of economic developments. Under such conditions, analyzing the relationship between macroeconomic indicators and inflation based on mathematical models helps to reveal the internal mechanisms of economic processes. Through regression analysis, multivariate modeling, and economic-mathematical methods, the interactions between inflation and key factors such as gross domestic product (GDP), unemployment rate, investment, and other variables can be identified. At the same time, this approach enables the formulation of effective economic policies, supports inflation control, and provides a scientific basis for ensuring economic stability. Therefore, studying the relationship between macroeconomic indicators and inflation through mathematical modeling is considered one of the most relevant directions in modern economic research.

Literature Review. A number of fundamental scientific works provide an important theoretical foundation for studying economic processes through mathematical modeling and analyzing their relationship with macroeconomic indicators. In *Microeconomic Analysis* (1992), Hal R. Varian mathematically formalizes microeconomic decision-making processes through demand and supply, cost, and profit functions, emphasizing the importance of optimization approaches in economics. In *Macroeconomics* (2013), Olivier Blanchard and David R. Johnson analyze the main processes of macroeconomic systems, including economic growth, inflation, and interest rates, using mathematical and econometric models. This work serves as one of the key theoretical foundations for the systematic study of inflation dynamics. In *Investment Science* (1998), David G. Luenberger examines investment decision-making, asset allocation, and portfolio optimization using mathematical models, developing theoretical principles for efficient resource allocation. In *Game Theory: Analysis of Conflict* (1991), Roger B. Myerson analyzes strategic interactions among economic agents through game theory. This approach provides a mathematical framework for understanding decision-making processes under market conditions. In *Non-Gaussian Merton–Black–Scholes Theory* (2007), Sergey Boyarchenko and Sergey Levendorskii model financial market dynamics using non-standard probability distributions and differential equations. This is particularly important for risk assessment and decision-making under uncertainty. Overall, these scientific sources confirm that economic systems can be effectively analyzed using mathematical approaches. They demonstrate that mathematical modeling provides a deeper understanding of the relationships between inflation, GDP, investment, and other macroeconomic indicators, as well as improves forecasting accuracy. Therefore, economic modeling is one of the key scientific and applied directions in modern economics.

Research Materials and Methodology. This study employs various scientific sources, official statistical data, and economic-mathematical models to analyze the relationship between macroeconomic indicators and inflation. The main objective of the research is to identify the interrelationships among key

macroeconomic variables—such as gross domestic product (GDP), inflation rate, unemployment rate, investment volume, and trade balance—and to analyze them using mathematical modeling techniques.

The study is based on the following data sources:

- **National and international statistical data** – data from the World Bank, the International Monetary Fund (IMF), the Statistics Agency of the Republic of Uzbekistan, and other official sources were used as the primary basis. These datasets enabled the analysis of the dynamics of macroeconomic indicators.

- **Scientific articles and theoretical studies** – leading research in macroeconomics and inflation theory was reviewed, including both classical and contemporary approaches addressing economic growth and stability.

- **Economic reports and forecasts** – state budget documents, economic development forecasts, and reports published by financial institutions were analyzed.

The following methods were applied in the research process:

1. **Analytical method** – theoretical foundations of macroeconomic indicators, their relationship with inflation, and their economic significance were thoroughly studied based on existing literature.

2. **Comparative method** – changes in macroeconomic indicators across different time periods were compared in order to identify trends in their relationship with inflation.

3. **Statistical method** – data on GDP, inflation, unemployment rate, investment, and trade balance were collected and analyzed using graphs and diagrams to observe their dynamics.

4. **Econometric modeling** – regression analysis, multivariate models, and time series analysis were applied to determine the relationships between macroeconomic indicators and inflation. This approach allowed for the quantitative assessment of factor influences.

5. **Mathematical modeling** – multivariable functions, optimization (extremum) problems, and functional relationships were developed to provide a deeper representation of economic processes. This method enabled the analysis of inflation determinants as a complex system.

6. **Empirical analysis** – the interaction between macroeconomic indicators and inflation was examined using real statistical data from the economy of Uzbekistan.

The results obtained through this methodological framework allow for a comprehensive assessment of the relationship between macroeconomic indicators and inflation, facilitate their analysis using mathematical models, and support the development of scientifically grounded conclusions for economic policy formulation.

Results of the Study. Within the framework of this research, the functional relationships between macroeconomic indicators and inflation, as well as their mutual interactions, were examined using econometric analysis. The proposed model:

$$\Pi = f(Y, U, I, TB) \times \alpha$$

represents the inflation rate as a function of key macroeconomic variables, including gross domestic product (Y), unemployment (U), investment (I), and trade balance (TB), thereby allowing for the assessment of their combined impact.

In the study, differential analysis and optimization methods were applied to identify equilibrium points among variables in inflation management. The results indicate that macroeconomic indicators exhibit a multiplicative interdependence, and their interaction may either accelerate or stabilize inflation dynamics. This confirms the necessity of formulating economic policy on a rigorous mathematical basis.

Conclusion and Recommendations. Based on the conducted analysis, it can be concluded that the study of the relationship between macroeconomic indicators and inflation through economic-mathematical methods plays a crucial role in ensuring the stability of economic systems. In particular, models based on functional relationships and optimization techniques enable effective inflation control and help determine optimal states of macroeconomic processes. The results demonstrate that inflation dynamics depend not only on individual economic factors but also on their complex interactions, which should be represented through precise mathematical models. The econometric analysis confirmed that

economic growth, unemployment, investment, and trade balance play significant roles in the formation of inflation. At the same time, in the modern economic environment, the use of data analysis and mathematical forecasting methods reduces uncertainty in decision-making and improves management efficiency. In particular, evaluating economic processes based on digital data is essential for forecasting inflation and mitigating its adverse effects. Therefore, in macroeconomic policy formulation, it is necessary to rely not only on traditional approaches but also on mathematical modeling and statistical analysis methods. In particular, monetary and fiscal policies aimed at controlling inflation should be scientifically coordinated, while investment processes and labor market development should be considered priority areas. Furthermore, for effective economic system management, it is advisable to widely apply modern econometric models, probability theory, and forecasting techniques in evaluating macroeconomic indicators. Such approaches contribute to a deeper understanding of interdependencies within economic processes, reduction of inflationary pressure, and the achievement of long-term sustainable economic growth.

References:

1. Makhmudov, N. M., Shakarov, A. B., Ulashev, Kh. A., & Shakarov, J. A. (2022). *Macroeconomics* (Textbook). Tashkent: Innovatsion Rivojlanish Publishing House, 454 pp.
2. Khashimov, A. R., Babadjonov, Sh. Sh., & Khujaniyozova, G. S. (2019). *Mathematics for Economists* (Textbook). Tashkent: IQTISOD-MOLIYA Publishing House, 572 pp.
3. Karimov, M., & Kholmatova, D. (2021). *The impact of digitalization processes on the national economy*. Tashkent: Iqtisodiyot Publishing House.
4. Ketema, D. (2016). *Applied Mathematics*. Department of Mathematics, Arba Minch University.
5. Hal R. Varian (1992). *Microeconomic Analysis*. W. W. Norton & Company, 506 pp.

DAVLAT BANKLARINING KREDIT FOIZLARINI PASAYTIRISHI AHOLIGA KELTIRADIGAN FOYDALARI

Begimov Dilshodbek Kamoliddin O'g'li

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti 1-bosqich talabasi

Gmail: dilshodbekbegimov0@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat banklari tomonidan kredit foiz stavkalarining pasaytirilishi aholi turmush darajasiga, kichik va o'rta tadbirkorlikning rivojlanishiga hamda umumiy iqtisodiy faollikka qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi O'zbekistonda kredit resurslariga bo'lgan talab bilan ularning taklifi o'rtasidagi nomutanosiblik, shuningdek kichik va o'rta korxonalarining moliyaviy resurslarga cheklangan kirish imkoniyati bilan bog'liq. Tadqiqot maqsadi - asosiy stavka siyosati, tijorat va davlat banklarining kredit shartlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda foiz stavkalarining pasayishi aholi va biznes uchun qaysi kanallar orqali foyda keltirishini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqotda tizimli, qiyosiy, statistik va sabab-oqibat tahlili metodlaridan, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Xalqaro Valyuta Fondi va Jahon banki kabi rasmiy tashkilotlarning hisobot va statistik ma'lumotlarini kontent-tahlil qilishdan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kredit foizlarining bosqichma-bosqich pasayishi iste'mol va ipoteka kreditlarini arzonlashtirish, kichik biznesning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatini kengaytirish, ish o'rinlari yaratish va aholi turmush darajasini oshirish uchun real zamin yaratadi. Shu bilan birga, bunday siyosat inflyatsiya va bank tizimining barqarorligi bilan muvozanatlashtirilishi zarurligi asoslab berilgan. Maqola yakunida kam xarajat talab qiladigan amaliy yechimlar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: davlat banklari; kredit foiz stavkasi; asosiy stavka; Markaziy bank; moliyaviy inklyuziya; kichik va o'rta tadbirkorlik; iste'mol krediti; ipoteka krediti; inflyatsiya; aholi turmush darajasi; bank tizimi barqarorligi; kafolatlangan kreditlash; moliyaviy savodxonlik; ish o'rinlari; pul-kredit siyosati

Аннотация: В данной статье проанализировано влияние снижения процентных ставок по кредитам государственными банками на уровень жизни населения, развитие малого и среднего предпринимательства, а также на общую экономическую активность. Актуальность исследования обусловлена несоответствием между спросом на кредитные ресурсы и их предложением в Узбекистане, а также ограниченным доступом малых и средних предприятий к финансовым ресурсам. Цель исследования заключается в выявлении взаимосвязи между политической ключевой ставкой и условиями кредитования коммерческих и государственных банков, а также в определении каналов,

посредством которых снижение процентных ставок приносит пользу населению и бизнесу. В исследовании использованы методы системного, сравнительного, статистического и причинно-следственного анализа, а также контент-анализ отчетов и статистических данных официальных организаций, таких как Центральный банк Республики Узбекистан, Международный валютный фонд и Всемирный банк. Результаты показывают, что постепенное снижение процентных ставок по кредитам создает реальные предпосылки для удешевления потребительских и ипотечных кредитов, расширения доступа малого бизнеса к финансовым ресурсам, создания новых рабочих мест и повышения уровня жизни населения. Вместе с тем обоснована необходимость сбалансирования такой политики с учетом инфляционных рисков и устойчивости банковской системы. В заключение статьи предложены практические решения, не требующие значительных затрат.

Ключевые слова: государственные банки; процентная ставка по кредитам; ключевая ставка; Центральный банк; финансовая инклюзия; малое и среднее предпринимательство; потребительский кредит; ипотечный кредит; инфляция; уровень жизни населения; устойчивость банковской системы; гарантированное кредитование; финансовая грамотность; рабочие места; денежно-кредитная политика.

Abstract: This article analyzes the impact of lowering lending interest rates by state-owned banks on living standards, the development of small and medium-sized enterprises, and overall economic activity. The relevance of the study is determined by the imbalance between the demand for credit resources and their supply in Uzbekistan, as well as the limited access of small and medium-sized enterprises to financial resources. The purpose of the study is to identify the relationship between the key interest rate policy and the lending conditions of commercial and state-owned banks, as well as to demonstrate the channels through which lower interest rates can benefit households and businesses. The study employs systematic, comparative, statistical, and causal analysis methods, along with a content analysis of reports and statistical data from official institutions such as the Central Bank of the Republic of Uzbekistan, the International Monetary Fund, and the World Bank. The results indicate that a gradual reduction in lending interest rates creates favorable conditions for lowering the cost of consumer and mortgage loans, expanding small businesses' access to financial resources, creating jobs, and improving living standards. At the same time, the study substantiates the need to balance such a policy with inflationary risks and the stability of the banking system. The article concludes by proposing practical solutions that require relatively low costs.

Keywords: state-owned banks; lending interest rate; key interest rate; Central Bank; financial inclusion; small and medium-sized enterprises; consumer credit; mortgage lending; inflation; living standards; banking system stability; guaranteed lending; financial literacy; jobs; monetary policy.

Kirish: Kredit resurslarining narxi, ya'ni bank foiz stavkalari, har qanday iqtisodiyotda oilalarning iste'mol va investitsiya qarorlariga, shuningdek tadbirkorlik subyektlarining ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil o'rtalariga kelib asosiy stavka yillik 14 foiz darajasida saqlanib turibdi, bu esa tijorat va davlat banklarining kredit portfelli bo'yicha foiz stavkalarini belgilashda asosiy mo'ljal bo'lib xizmat qilmoqda. Xalqaro Valyuta Fondining 2026-yilgi IV modda bo'yicha konsultatsiyalari yakuniga ko'ra, mamlakatda umumiy inflyatsiya 2025-yil oxiriga kelib 7,3 foizgacha pasaygan, bazaviy inflyatsiya esa 2026-yil apreliga kelib 5,6 foizni tashkil etgan, bu Markaziy bankning 5 foizlik maqsadli ko'rsatkichiga yaqinlashish tendensiyasini ko'rsatadi.

Inflyatsiyaning barqaror pasayishi pul-kredit sharoitlarini yumshatish, demakki, asosiy stavkani va unga bog'liq bo'lgan kredit foizlarini bosqichma-bosqich pasaytirish uchun makroiqtisodiy zamin yaratadi. Ayni paytda kredit bozorining tuzilishida jiddiy nomutanosibliklar mavjud: Jahon bankining Korxonalar bo'yicha so'rovnomasi ma'lumotlariga ko'ra, kichik korxonalarning atigi 10 foizi va o'rta korxonalarning 16 foizigina bank kreditlariga real kirish imkoniyatiga ega, kichik va o'rta biznesning uchdan bir qismidan ortig'i esa bank hisob raqamiga ham ega emas. Xalqaro moliya korporatsiyasining (IFC) SME Finance Forum tahliliga ko'ra, O'zbekistonda kichik va o'rta tadbirkorlikning kreditga bo'lgan talabi taxminan 13 milliard AQSh dollarini tashkil etadi, ammo bu talabning 6–7 milliard dollarlik qismi qondirilmay qolmoqda.

Shu sharoitda davlat ishtirokidagi banklarning kredit foiz stavkalarini pasaytirishi nazariy jihatdan aholi va tadbirkorlik uchun bir qancha ijobiy oqibatlarga olib kelishi mumkin: iste'mol va ipoteka kreditlarining arzonlashuvi, kichik biznesning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining kengayishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va, pirovard natijada, aholi turmush darajasining oshishi. Ayni paytda bunday siyosat inflyatsion bosim va bank tizimining moliyaviy barqarorligi bilan bog'liq risklarni ham

keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu maqolada aynan shu ikki tomonlama jarayon - foiz stavkalarining pasayishidan kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy foyda va u bilan bog‘liq risklar - rasmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari: Tadqiqotning maqsadi-davlat banklari tomonidan kredit foiz stavkalarining pasaytirilishi aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun qanday ijtimoiy-iqtisodiy foyda keltirishi mumkinligini rasmiy statistik va institutsional ma’lumotlar asosida aniqlash hamda ushbu jarayonni amalga oshirishning kam xarajatli, real mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- O‘zbekiston Markaziy bankining asosiy stavka siyosati bilan tijorat va davlat banklarining kredit foiz stavkalari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash;
- kredit bozorining hozirgi holatini, xususan aholi va kichik-o‘rta biznesning moliyaviy resurslarga kirish darajasini rasmiy ma’lumotlar asosida baholash;
- kredit foizlarining pasayishi aholi turmush darajasiga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy kanallarni (iste’mol, ipoteka, tadbirkorlik, bandlik) tizimlashtirish;
- foiz stavkalarining pasayishi bilan bog‘liq makroiqtisodiy va moliyaviy risklarni (inflyatsiya, bank tizimi barqarorligi) aniqlash;
- kredit foizlarining pasayishidan kutilayotgan ijobiy samarani oshirishga xizmat qiladigan amaliy, kam xarajatli yechimlarni ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqotda bir necha ilmiy metodning uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanilishi ma’lumotlarni turli tomondan tekshirish va xulosalarning ishonchligini oshirish imkonini berdi. Tizimli tahlil metodidan kredit bozorini pul-kredit siyosati, bank tizimi va real sektor o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liq elementlar majmuasi sifatida ko‘rib chiqish uchun foydalanildi. Sabab-oqibat tahlili asosiy stavkaning o‘zgarishi bilan kredit foizlari, so‘ngra iste’mol va investitsion faollik o‘rtasidagi uzatish mexanizmini aniqlashtirishga xizmat qildi. Statistik tahlil metodi O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Xalqaro Valyuta Fondi va Jahon banki tomonidan e’lon qilingan raqamli ko‘rsatkichlarni (inflyatsiya, ish bilan bandlik, kredit portfeli tarkibi, moliyaviy inklyuziya indeksi) izchil taqqoslash uchun qo‘llanildi. Qiyosiy tahlil turli davrlarga tegishli makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni bir-biriga solishtirish orqali tendensiyalarni aniqlashga yordam berdi. Nihoyat, rasmiy hisobotlarni kontent-tahlil qilish va olingan ma’lumotlarni umumlashtirish metodlari orqali xalqaro tashkilotlarning tahliliy xulosalari mamlakat sharoitiga moslashtirilgan holda talqin qilindi. Tadqiqot uchun birlamchi manba sifatida faqat O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy nashrlari, Xalqaro Valyuta Fondining Uzbekiston bo‘yicha IV modda hisobotlari va Jahon bankining rasmiy loyiha hujjatlari hamda matbuot xabarlaridan foydalanildi.

Asosiy qism. Natijalar va tahlil: Kredit bozorining hozirgi holati O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining hisobotlariga ko‘ra, 2017-yildan buyon mamlakat moliya sektorining umumiy aktivlari nominal ifodada qariyb 9 barobar oshgan. Shunga qaramay, kredit resurslariga kirish imkoniyati, xususan kichik va o‘rta biznes segmentida, hamon cheklangan bo‘lib qolmoqda. Markaziy bankning 2025-yilgi birinchi pilot moliyaviy inklyuziya indeksi ma’lumotlariga ko‘ra, jismoniy shaxslar uchun bu ko‘rsatkich 100 balldan 59 ballni, kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlari uchun esa atigi 49 ballni tashkil etgan. Xususan, kreditlash segmentida kichik va o‘rta korxonalarning atigi 24 foizigina faol kredit hisobvarag‘iga ega bo‘lib, 68 foizi kredit byurosida ro‘yxatdan o‘tgan, biroq bu ma’lumotlarning kreditga real aylanish darajasi past bo‘lib qolmoqda.

Jahon bankining “FINGROW” loyihasi bo‘yicha 2025-yil dekabrda e’lon qilingan matbuot xabarida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlari barcha biznes subyektlarining 90 foizdan ortig‘ini, umumiy bandlikning 75 foizini va YaIMning taxminan 55 foizini tashkil etadi. Shunga qaramay, ushbu segmentning kreditga bo‘lgan talabi (taxminan 13 milliard AQSh

dollari) bilan mavjud taklif o'rtasida 6–7 milliard dollarlik jiddiy tafovut saqlanib qolmoqda, kichik korxonalarning atigi 10 foizi va o'rta korxonalarning 16 foizigina bank kreditlariga ega. Bundan tashqari, kichik va o'rta biznesning uchdan bir qismidan ortig'i bank hisobvarag'iga ega emas, savdo aylanmasining 30 foizdan kamrog'igina elektron shaklda amalga oshiriladi - bu ko'rsatkich Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi bo'yicha o'rtacha 78 foizdan sezilarli darajada past. Bunday sharoitda kreditning narxi, ya'ni foiz stavkasi tushishi bilan bir qatorda, kreditga kirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi institutsional islohotlar ham zarurligi ayon bo'ladi.

Asosiy stavka va kredit foizlari o'rtasidagi bog'liqlik: Markaziy bankning rasmiy tushuntirishiga ko'ra, asosiy stavka pul-kredit siyosatining markaziy instrumenti bo'lib, banklararo pul bozoridagi qisqa muddatli pul narxini (UZONIA) belgilaydi va shu orqali tijorat hamda davlat banklarining depozit va kredit operatsiyalari bo'yicha foiz stavkalariga bilvosita ta'sir ko'rsatadi. Markaziy bank boshqaruvi asosiy stavkani yiliga sakkiz marta, oldindan belgilangan taqvim asosida ko'rib chiqadi. 2025-yil boshida 13,5 foiz darajasida bo'lgan asosiy stavka, inflyatsion kutilmalarning yuqoriligi sababli, 2026-yil davomida 14 foiz darajasida saqlanib kelmoqda. Shu bilan birga, Xalqaro Valyuta Fondining tahliliga ko'ra, bazaviy inflyatsiya 2025-yil davomida 1,6 foiz punktga pasayib, yil oxiriga 5,7 foizni, 2026-yil aprelida esa 5,6 foizni tashkil etgan, aholi va tadbirkorlarning inflyatsion kutilmalari ham 2025-yilda 2,9 foiz punktga, 2026-yil birinchi choragida yana 0,5 foiz punktga pasaygan.

Ushbu tendensiya - inflyatsiyaning maqsadli 5 foizlik ko'rsatkichga izchil yaqinlashishi - pul-kredit sharoitlarini asta-sekin yumshatish, ya'ni asosiy stavkani va unga ergashib tijorat hamda davlat banklarining kredit foizlarini bosqichma-bosqich pasaytirish uchun makroiqtisodiy zamin yaratadi. Xalqaro Valyuta Fondi o'zining 2026-yilgi IV modda konsultatsiyasi yakunlarida inflyatsiyaning 2027-yilga kelib 5 foizlik maqsadga yetkazish qat'iy pul-kredit siyosati va tarkibiy islohotlarning davom etishiga bog'liq ekanini ta'kidlagan. Demak, davlat banklarining kredit foizlarini pasaytirishi bir martalik ma'muriy qaror emas, balki inflyatsiyaning barqaror pasayishi bilan izchil bog'liq bo'lgan, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

Kredit foizlarining pasayishi aholiga foyda keltiradigan kanallar: Kredit foiz stavkalarining pasayishi aholi va tadbirkorlik uchun bir necha o'zaro bog'liq kanallar orqali ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

- **Iste'mol kreditlari arzonlashuvi.** Foiz stavkasining pasayishi oilalar uchun uy-ro'zg'or buyumlari, ta'lim va tibbiy xizmatlarga mo'ljallangan kreditlarning oylik to'lov yukini kamaytiradi, bu esa oilaviy byudjetda erkin mablag' hajmini oshiradi.

- **Ipoteka kreditlarining qulaylashuvi.** Uzoq muddatli ipoteka kreditlari foiz stavkasiga eng sezgir mahsulot hisoblanadi - hatto bir necha foiz punktga pasayish ham umumiy to'lov summasini sezilarli darajada kamaytiradi, bu esa uy-joy bilan ta'minlanish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

- **Kichik va o'rta biznesning moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati kengayishi.** Hozirda kichik korxonalarning atigi 10 foizi kreditga ega ekani hisobga olinsa, arzon kredit resurslari yangi tadbirkorlarni rasmiy moliya tizimiga jalb qilish, mavjud bizneslarni kengaytirish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

- **Ish o'rinlari yaratilishi.** Kichik va o'rta tadbirkorlik YaIMning 55 foizi va bandlikning 75 foizini ta'minlashini hisobga olsak, ushbu segmentning arzon kreditlarga kirish imkoniyati kengayishi yangi ish o'rinlari yaratilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

- **Norasmiy kreditlashdan voz kechish.** Rasmiy banklardan arzon kredit olish imkoniyati aholi va kichik tadbirkorlarni yuqori foizli norasmiy qarz manbalaridan foydalanishdan qaytarishi, shu orqali moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashi mumkin.

Muhokama: Yuqorida keltirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, kredit foizlarining pasayishi aholi va tadbirkorlik uchun ijobiy samara berishi mumkin bo'lgan real makroiqtisodiy zamin - inflyatsiyaning

maqsadli ko'rsatkichga yaqinlashishi - allaqachon shakllanmoqda. Biroq bu jarayon bir tomonlama emas. Birinchidan, Xalqaro Valyuta Fondi ta'kidlaganidek, O'zbekiston iqtisodiyoti hozirda o'zining salohiyat darajasidan yuqoriroqda faoliyat yuritmoqda, ya'ni ichki talab ancha yuqori. Bunday sharoitda kredit foizlarining shoshilinch va keskin pasaytirilishi iste'mol va investitsion talabni yanada kuchaytirib, inflyatsiyaning qayta ko'tarilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli davlat banklarining kredit foizlarini pasaytirish siyosati Markaziy bankning umumiy pul-kredit siyosati yo'nalishi bilan muvofiqlashtirilgan holda, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, davlat banklarining kredit foizlarini pasaytirishi ularning moliyaviy natijalariga, jumladan foiz marjasiga ta'sir ko'rsatadi. Agar bunday qadam faqat ma'muriy yo'l bilan, bozor sharoitlarini hisobga olmagan holda amalga oshirilsa, bu bank tizimining moliyaviy barqarorligiga, kredit portfelining sifatiga va muddati o'tgan kreditlar hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois foiz stavkalarining pasayishi kredit tanlash mezonlarini yumshatish orqali emas, balki kreditlash jarayonining samaradorligini oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish va kafolatlangan kreditlash mexanizmlarini kengaytirish hisobidan ta'minlanishi maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, tahlil shuni ko'rsatadiki, faqat foiz stavkasining pasayishi kredit bozoridagi barcha muammolarni hal qila olmaydi. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, kichik va o'rta biznesning uchdan bir qismi hatto bank hisobvarag'iga ham ega emas - bu esa muammoning nafaqat kredit narxida, balki moliyaviy xizmatlardan foydalanish madaniyati, raqamli infratuzilma va kredit tarixi ma'lumotlari yetishmasligida ham ekanini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, kredit foizlarining pasayishi faqat kengroq institutsional islohotlar - moliyaviy inklyuziya strategiyasi, raqamli moliyaviy xizmatlar va moliyaviy savodxonlikni oshirish dasturlari - bilan birgalikda amalga oshirilgandagina to'liq samara berishi mumkin.

Ekologik - muammoni kamaytirish va yechimlar: Kredit foizlarining pasayishidan kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy samarani oshirish, shu bilan birga bank tizimi barqarorligini saqlab qolish uchun quyidagi kam xarajatli, amalda qo'llash mumkin bo'lgan yechimlar taklif etiladi:

- Kafolatlangan kreditlash sxemalarini kengaytirish. Eksport tashkilotlarining mavjud kredit kafolati mexanizmlarini takomillashtirish (shaffof tanlov mezonlari, tezkor to'lov tartibi joriy etish) orqali banklarning kichik biznesga kredit berish bilan bog'liq riskini kamaytirish, bu esa qo'shimcha davlat xarajatisiz kredit hajmini oshirishga yordam beradi.

- Raqamli kredit scoring tizimlarini joriy etish. Kredit byurosi ma'lumotlari va soliq, to'lov tarixi kabi muqobil ma'lumotlar asosida avtomatlashtirilgan kredit baholash tizimini yo'lga qo'yish orqali kredit berish jarayonining operatsion xarajatlarni kamaytirish, bu esa arzonroq kredit shartlarini taklif qilish imkonini beradi.

- Moliyaviy savodxonlik dasturlarini kengaytirish. Aholi va kichik tadbirkorlar orasida kredit shartlari, foiz stavkasi va samarali qarz boshqaruvi bo'yicha bepul maslahat va o'quv dasturlarini tashkil etish, bu orqali kredit resurslaridan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantirish.

- Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlovchi maqsadli kredit dasturlari. Moliyaviy inklyuziya bo'yicha mavjud tafovutlarni hisobga olib, ayol tadbirkorlar uchun soddalashtirilgan hujjatlashtirish tartibi va past boshlang'ich garov talablariga ega kredit mahsulotlarini joriy etish.

- Raqamli to'lov va hisobvaraqlar xizmatlaridan foydalanishni kengaytirish. Kichik biznes uchun bank hisobvarag'i ochish va raqamli to'lovlarni qabul qilishni soddalashtirish orqali moliyaviy shaffoflikni oshirish, bu esa kelajakda kredit olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa: O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda inflyatsiyaning barqaror pasayish tendensiyasi - 2025-yil oxiriga kelib 7,3 foizgacha, bazaviy inflyatsiya esa 2026-yil aprelida 5,6 foizgacha pasayishi - davlat banklarining kredit foiz stavkalarini bosqichma-bosqich pasaytirishi uchun real makroiqtisodiy zamin yaratmoqda.

Kredit foizlarining pasayishi aholi uchun bir necha kanal orqali - iste'mol va ipoteka kreditlarining arzonlashuvi, oilaviy byudjetdagi erkin mablag' hajmining oshishi orqali - bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlari uchun arzon kredit resurslari alohida ahamiyatga ega, chunki hozirgi holatda ushbu segmentning atigi 10–16 foizigina bank kreditlariga real kirish imkoniyatiga ega, kredit talabi va taklifi o'rtasida esa 6–7 milliard dollarlik tafovut mavjud.

Kichik va o'rta biznes mamlakat YaIMining 55 foizi va bandlikning 75 foizini ta'minlashini hisobga olsak, ushbu segmentga arzon kreditlarning kirib borishi yangi ish o'rinlari yaratilishi va aholi daromadlari o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu bilan birga, kredit foizlarining pasayishi ichki talab yuqori bo'lgan sharoitda inflyatsion bosimni kuchaytirish, shuningdek bank tizimining foiz marjasi va moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatish xavfini o'zida yashiradi, shu sababli bu jarayon Markaziy bankning umumiy pul-kredit siyosati bilan muvofiqlashtirilgan holda amalga oshirilishi lozim.

Foiz stavkasining pasayishi yagona yechim emas - kredit bozoridagi tafovutlarni bartaraf etish uchun kafolatlangan kreditlash, raqamli kredit scoring, moliyaviy savodxonlik va ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash kabi institutsional chora-tadbirlar bilan birgalikda amalga oshirilishi zarur.

Yakun sifatida aytish mumkinki, davlat banklarining kredit foizlarini asosli va bosqichma-bosqich pasaytirishi, agar u institutsional islohotlar bilan uyg'unlashtirilsa, aholi turmush darajasini oshirish, kichik tadbirkorlikni rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishga real hissa qo'shishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2026). Markaziy bank boshqaruvi 2026-yil 17-iyundagi yig'ilishida asosiy stavkani yillik 14 foiz darajasida saqlab qolish to'g'risida qaror qabul qildi. <https://cbu.uz/uz/monetary-policy/publications/press-releases/3997757/>

2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Markaziy bank boshqaruvi 2025-yil 23-yanvardagi yig'ilishida asosiy stavkani yillik 13,5 foiz darajasida saqlab qolish to'g'risida qaror qabul qildi. https://cbu.uz/uz/press_center/releases/2117344/

3. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (b.y.). Asosiy stavka (qayta moliyalashtirish stavkasi). <https://cbu.uz/uz/monetary-policy/refinancing-rate/>

4. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (b.y.). Milliy valyutadagi bank depozitlari va kreditlari bo'yicha foiz stavkalar. <https://cbu.uz/uz/statistics/rates/>

5. UzDaily.uz. (2025). Uzbek Central Bank Issues First Financial Inclusion Index. <https://www.uzdaily.uz/en/uzbek-central-bank-issues-first-financial-inclusion-index/>

6. International Monetary Fund. (2026, 13-aprel). Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2026 Article IV Mission. <https://www.imf.org/en/news/articles/2026/04/13/mcs041326-uzbekistan>

7. International Monetary Fund. (2026, 18-iyun). IMF Executive Board Concludes 2026 Article IV Consultation with the Republic of Uzbekistan (Press Release No. 26/214). <https://www.imf.org/en/news/articles/2026/06/18/pr-26214-uzbekistan-imf-executive-board-concludes-2026-article-iv-consultation>

8. International Monetary Fund. (2026). Republic of Uzbekistan: 2026 Article IV Consultation - Staff Report (IMF Country Report). <https://www.imf.org/-/media/files/publications/cr/2026/english/1uzbea2026001.pdf>

9. World Bank. (2025, 15-dekabr). Improved Access to Finance to Help 7,000 Businesses in Uzbekistan Grow and Create Jobs [Matbuot xabari]. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/12/15/improved-access-to-finance-to-help-7000-businesses-in-uzbekistan-grow-and-create-jobs>

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVIJLANTIRISH: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Kunuzoqova Madina Narzullayevna

Qarshi Davlat Texnika Universiteti, Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti

Statistika yo'nalishi 3-kurs talabasi

kunuzoqovamadina@gmail.com

+998 94 207 17 05

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari, uning iqtisodiy o'sish va tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri yoritilgan. Raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo va moliya sohalariga joriy etilishi natijasida iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida uchraydigan muammolar, jumladan, raqamli infratuzilma, kadrlar salohiyati va axborot xavfsizligi masalalari ko'rib chiqilgan. Maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni yanada rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, innovatsiya, elektron tijorat, tadbirkorlik, raqamli infratuzilma, iqtisodiy o'sish.

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные тенденции развития цифровой экономики в Узбекистане и её влияние на экономический рост и предпринимательскую деятельность. Анализируются возможности повышения эффективности экономических процессов за счёт внедрения цифровых технологий в производство, сферу услуг, торговлю и финансовую деятельность. Также рассматриваются основные проблемы развития цифровой экономики, включая состояние цифровой инфраструктуры, подготовку квалифицированных кадров и вопросы информационной безопасности. В статье представлены предложения и рекомендации по дальнейшему развитию цифровой экономики в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, инновации, электронная коммерция, предпринимательство, цифровая инфраструктура, экономический рост.

Abstract: This article examines the modern trends in the development of the digital economy in Uzbekistan and its impact on economic growth and entrepreneurial activity. It analyzes the opportunities to improve the efficiency of economic processes through the introduction of digital technologies in production, services, trade, and finance. The article also discusses the main challenges of developing the digital economy, including digital infrastructure, the training of qualified specialists, and information security issues. Proposals and recommendations for further development of the digital economy in Uzbekistan are presented.

Keywords: digital economy, digital technologies, innovation, e-commerce, entrepreneurship, digital infrastructure, economic growth.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda raqamli iqtisodiyot mamlakatlar iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo, moliya va boshqaruv sohalariga keng joriy etilishi iqtisodiy jarayonlarni tezlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda yangi biznes imkoniyatlarini yaratishga

xizmat qilmoqda. Shu sababli raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish zamonaviy davlatlarning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda.

Oʻzbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. 2020-yil 5-oktabrda Prezidentning PF-6079-son Farmoni bilan “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi tasdiqlangan.²⁴³ Mazkur strategiya mamlakatda raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarini kengaytirish va iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirishga qaratilgan. Raqamli iqtisodiyotning mamlakat iqtisodiyotidagi oʻrnini statistik koʻrsatkichlar orqali ham koʻrish mumkin. Milliy statistika qoʻmitasi maʼlumotlariga koʻra, axborot iqtisodiyoti va elektron tijorat sohasida yaratilgan yalpi qoʻshilgan qiymatning Oʻzbekiston YaIMidagi ulushi 2021-yildagi 2,3 foizdan 2024-yilda 4,08 foizga oshgan. Bu raqamli faoliyatning iqtisodiyotdagi salmogʻi ortib borayotganini koʻrsatadi.²⁴⁴ Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida yaratilgan yalpi qoʻshilgan qiymat 2020-yildagi 10,2 trln soʻmdan 2024-yilda 35,8 trln soʻmga yetgan.²⁴⁵ Internetdan foydalanish darajasining oshishi ham raqamli iqtisodiyot uchun muhim omildir. Milliy statistika qoʻmitasi maʼlumotiga koʻra, 2025-yil yanvar–avgust oylarida Oʻzbekiston aholisining 94,2 foizi internetdan foydalangan. 2021-yilda bu koʻrsatkich 76,6 foizni tashkil etgan. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi tadbirkorlik subyektlari uchun yangi biznes modellarini shakllantirmoqda. Elektron tijorat, onlayn toʻlovlar, raqamli bank xizmatlari, bulutli texnologiyalar va masofaviy xizmatlar korxonalar faoliyatini tezkor tashkil etish imkonini bermoqda. Oʻzbekistonda kommunikatsiya va axborotlashtirish xizmatlari hajmi ham sezilarli darajada oʻsmoqda. Milliy statistika qoʻmitasi maʼlumotiga koʻra, 2025-yilda ushbu xizmatlar hajmi 79,5 trln soʻmni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 22,7 foizga oshgan. Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi ham iqtisodiy jarayonlarni soddalashtirmoqda. 2025-yilda Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida 100 ta yangi elektron xizmat joriy etilib, xizmatlarning umumiy soni 800 taga yetkazilgan. 2025-yil yanvar–sentabr oylarida portal orqali 39,4 milliondan ortiq xizmat koʻrsatilgan. Bundan tashqari, Yagona billing tizimi orqali davlat xizmatlari uchun amalga oshirilgan toʻlovlar hajmi 2025-yilda 16,6 trln soʻmni tashkil etgan. Bu raqamli toʻlov tizimlarining davlat xizmatlari sohasidagi amaliy ahamiyati oshib borayotganini koʻrsatadi. 2026-yil avgustidagi rasmiy maʼlumotga koʻra, my.gov.uz portalidagi elektron davlat xizmatlari soni 905 taga yetgan. 2024-yilda bu koʻrsatkich 525 ta, 2025-yilda esa 800 ta boʻlgan.

Raqamli iqtisodiyotning kengayishi bilan birga, uni rivojlantirishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, raqamli infratuzilmaning hududlar boʻyicha bir xil darajada rivojlanmaganligi, malakali IT-mutaxassislarga boʻlgan ehtiyoj, axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik masalalari dolzarb boʻlib qolmoqda. Rasmiy “Raqamli hukumat” portalida Oʻzbekistonda internet qamrovi 99,5 foiz, internetdan foydalanuvchilar ulushi esa 94,2 foiz ekani koʻrsatilgan. Shuningdek, mamlakatda optik tolali aloqa liniyalari uzunligi 332 400 kmga yetgan. Biroq raqamli iqtisodiyotning keyingi rivoji faqat texnik infratuzilmaga emas, balki inson kapitaliga ham bogʻliq. Dasturlash, maʼlumotlar tahlili, sunʼiy intellekt, kiberxavfsizlik va raqamli boshqaruv boʻyicha mutaxassislarni tayyorlash iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi uchun muhim hisoblanadi. Shu sababli kelgusida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish

²⁴³ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash toʻgʻrisidagi Farmoni.

²⁴⁴ Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. Axborot iqtisodiyoti va elektron tijoratning YaIMdagi ulushi statistik maʼlumotlari.

²⁴⁵ Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. AKT sohasida yaratilgan yalpi qoʻshilgan qiymat statistik maʼlumotlari.

uchun raqamli infratuzilmani takomillashtirish, hududlarda internet sifatini oshirish, zamonaviy IT-kadrlar tayyorlash, elektron tijoratni rivojlantirish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish va kichik biznesning raqamli texnologiyalardan foydalanishini qo'llab-quvvatlash muhim yo'nalishlar bo'lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi iqtisodiy faoliyatning yangi shakllarini kengaytirish va xizmatlar ko'rsatish samaradorligini oshirish uchun muhim imkoniyatlar yaratmoqda. Statistik ma'lumotlar axborot iqtisodiyoti, AKT xizmatlari va internetdan foydalanish ko'rsatkichlarida ijobiy o'sish kuzatilayotganini ko'rsatadi. 2024-yilda axborot iqtisodiyoti va elektron tijoratning YaIMdagi ulushi 4,08 foizga, 2025-yilda kommunikatsiya va axborotlashtirish xizmatlari hajmi esa 79,5 trln so'mga yetgani raqamli sektorning iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Kelgusida raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun zamonaviy infratuzilmani kengaytirish bilan bir qatorda, inson kapitalini rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va axborot xavfsizligini ta'minlashga kompleks yondashish zarur. Bu yo'nalishlarning uyg'un rivojlanishi O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning yanada kengayishiga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Axborot iqtisodiyoti va elektron tijoratning YaIMdagi ulushi statistik ma'lumotlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. AKT sohasida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat statistik ma'lumotlari.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Aholining internetdan foydalanish darajasi, 2025.
5. O'zbekiston Respublikasi Raqamli hukumat portal. Raqamli hukumat rivojlanish ko'rsatkichlari.
6. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal. Raqamli hukumat: davlat xizmatlarida yangi sifat va yangi sur'at, 2026.

INSON KAPITALI VA YORQIN KELAJAK

Boqiyeva Asal Azamatovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, 1-bosqich talabasi, Qarshi shahri

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim inson kapitalini shakllantiruvchi va qashshoqlik zanjirini uzuvchi asosiy omil sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi — O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-ta'lim islohotlari ("Temir daftar", "El-yurt umidi", "Yorqin iste'dod" kabi davlat dasturlari) misolida imkoniyat, ta'lim va farovonlik o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berish hamda kam ta'minlangan oilalar farzandlarini oliy ta'limga yo'naltirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini asoslashdan iborat. Maqolada rasmiy statistik ma'lumotlar bilan bir qatorda badiiy-publitsistik uslub — obrazli tasvir, hissiy pafos va milliy ma'rifatparvarlik an'analarga murojaat qilish orqali mavzuning ijtimoiy-axloqiy mohiyati yoritiladi. Tadqiqot natijasida shunday xulosaga kelinadiki, ta'limga qilingan har bir sarmoya nafaqat individual taqdirni, balki butun jamiyat miqyosidagi barqaror taraqqiyotni ta'minlovchi eng ishonchli kafolatdir.

Kalit so'zlar: *inson kapitali, ta'lim, qashshoqlikni qisqartirish, ijtimoiy adolat, "Temir daftar", "El-yurt umidi" jamg'armasi, kasb-hunar ta'limi, ijtimoiy harakatchanlik, ma'rifatparvarlik.*

Аннотация. В данной статье образование рассматривается как ключевой фактор формирования человеческого капитала и разрыва цепи бедности. Цель исследования заключается в раскрытии взаимосвязи между возможностью, образованием и благополучием на примере социально-образовательных реформ, реализуемых в Узбекистане (государственные программы "Железная тетрадь", "Эл-юрт умиди", "Ёркин истеъдод"), а также в обосновании социально-экономической значимости направления детей из малообеспеченных семей на получение высшего образования. Наряду с официальными статистическими данными в статье используется художественно-публицистический стиль — образность, эмоциональный пафос и обращение к национальным просветительским традициям — для раскрытия социально-нравственной сущности темы. По итогам исследования делается вывод, что каждая инвестиция в образование является не только гарантией судьбы отдельного человека, но и самым надёжным залогом устойчивого развития всего общества.

Ключевые слова: *человеческий капитал, образование, сокращение бедности, социальная справедливость, "Железная тетрадь", фонд "Эл-юрт умиди", профессиональное обучение, социальная мобильность, просветительство.*

Abstract. This article examines education as the key factor in forming human capital and breaking the chain of poverty. The purpose of the study is to reveal the relationship between opportunity, education, and well-being through the example of social and educational reforms being implemented in Uzbekistan (state programmes such as the "Iron Notebook", the "El-yurt Umidi" Foundation, and the "Bright Talent" project), and to substantiate the socio-economic significance of directing children from low-income families toward higher education. Alongside official statistical data, the article draws on an artistic-publicistic style — vivid imagery, emotional pathos, and an appeal to national enlightenment traditions — to reveal the social and moral essence of the topic. The study concludes that every investment made in education is not only a guarantee of an individual's destiny, but the most reliable foundation for the sustainable development of society as a whole.

Keywords: *human capital, education, poverty reduction, social justice, "Iron Notebook", "El-yurt Umidi" Foundation, vocational education, social mobility, enlightenment.*

Kirish. Hayotda shunday lahzalar bo'ladiki, ularni quruq statistik raqamlar bilan o'lchab bo'lmaydi. Tasavvur qiling: kuni bilan dalada mehnat qilib, tandirda non yopib charchagan ona kechqurun titroq qo'llari bilan bir qog'ozni ochadi — farzandi universitetga qabul qilingani haqidagi xat. Uning ko'zidan yosh oqadi, ammo bu og'riq emas, umid ko'z yoshidir. Yillar davomida yelkasida ko'targan og'ir yuk birdaniga ma'no kasb etadi: mehnati behuda ketmabdi. Bu shunchaki bir oilaviy quvonch emas — bu asrlar davom etgan qashshoqlik zanjirining uzilishi va butun bir avlod taqdirining tubdan o'zgarishidir. Buyuk mutafakkirimiz Alisher Navoiy asarlarida ilm-ma'rifatni insonning eng qadrli boyligi, uni jaholat zulmatidan olib chiquvchi yagona yo'l sifatida ulug'lagan edi. Bugun O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning yuragida aynan shu ma'rifatparvarlik g'oyasi yotadi: qishloqda, tog' etagida yoki chekka tumanda tug'ilgan bo'lishidan qat'iy nazar, har bir bolaga o'z kelajagini o'z qo'li bilan qurish imkoniyatini berish.

Asosiy qism: imkoniyatdan farovonlikka — ta'lim islohotlari tahlili. Ko'pchilik qashshoqlikni faqat cho'ntakda pulning yo'qligi deb tushunadi. Lekin bu chuqur xato. Haqiqiy qashshoqlik — bu imkoniyatning yo'qligidir. Qishloq maktabi partasida ko'zlarida orzu yonib o'tirgan bolani ko'z oldingizga keltiring: unda iqtidor bor, matonat bor, kechalari kitob varaqlashga irodasi bor. Lekin bitta o'quv to'lovi, yo'l xarajati yoki yetishmayotgan bir darslik shu qanotlarni sindirib qo'yishi mumkin. Agar

jamiyat o'z vaqtida yordam qo'lini cho'zmasa, biz nafaqat bir talabani, balki ehtimol kelajakdagi olim, muhandis yoki shifokorni — va shu bilan birga butun bir kelajakni yo'qotamiz. Davlat rahbari qayta-qayta ta'kidlaganidek, qashshoqlikni qisqartirish endi shunchaki ijtimoiy yordam emas, balki davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi: har bir muhtoj oilaga uning o'ziga xos vaziyatidan kelib chiqib yondashish, har bir imkoniyatni ish va daromad manbaiga aylantirish uchun mahalliy hududlarga kengroq vakolat va resurslar berilmoqda. Shu bois "kamida bitta farzand oliy ma'lumotga ega bo'lsin" degan orzu bugun har bir oila yuragidagi eng muqaddas niyatga aylandi.

"Temir daftar"dan chet elda o'qishgacha: aniq manzilli yordam. Bugungi kundagi eng katta farq shundaki, yordam endi umumiy va'da emas, balki har bir aniq insonning ismi bilan bog'liq amaliy tizimdir. "Temir daftar" va kasb-hunar o'rgatish markazlari orqali "motivatsiya, ko'nikma va moliyaviy yordam" tamoyiliga asoslangan yangi mexanizm joriy etildi: mahallalarda mingdan ortiq markaz tashkil etilib, o'quv kursi uchun 1 million so'mgacha, biznes boshlash uchun esa 7 million so'mgacha subsidiya berilmoqda. "El-yurt umidi" jamg'armasi 2018-yildan buyon deyarli 2500 nafar iqtidorli yoshni chet elda 100% grant asosida o'qishga yubordi, endi esa yangi "Yorqin iste'dod" loyihasi moliyaviy jihatdan qiyin ahvoldagi, ammo bilimga chanqoq iqtidorli yoshlarni nufuzli xorijiy universitetlarga yo'llash uchun har bir mahalladan faol yoshlarni saralamoqda. So'nggi yetti yilda Erasmus Mundus dasturi orqali 115 nafar yoshimiz Yevropaning yetakchi universitetlarida to'liq grant bilan o'qidi. Bularning barchasi ustiga, mamlakat bo'ylab 10 130 dan ortiq maktab isloh qilinib, 6 milliondan ortiq o'quvchi va 500 ming o'qituvchiga, ya'ni deyarli har bir oila kelajagiga bevosita ta'sir ko'rsatilmoqda. XX asr boshida jadid ma'rifatparvarlari Abdulla Avloniy va Munavvar qori Abdurashidxonov millatning ozodligi faqat ilm-ma'rifat orqali qo'lga kiritilishini uqtirgan edilar; bugungi tizimning eng adolatli tomoni ham shundaki, hech qachon insonning kelib chiqishi uning iqtidoridan ustun qo'yilmaydi.

Zanjir: bitta imkoniyatdan umumiy farovonlikka. Chet elda yoki nufuzli mahalliy universitetda o'qish shunchaki diplom olish emas — bu dunyoqarashning o'zgarishi, ilmiy muhitga kirish va tafakkurning kengayishidir. Shuning uchun bu jarayon uzilmas zanjirni tashkil etadi: Imkoniyat — Ta'lim — Ko'nikma — Kasb — Barqaror daromad — Oila farovonligi — Jamiyat taraqqiyoti. Bugungi keng ko'lamli islohotlar fan sohasidagi raqobatbardoshlikni oshirishda davom etmoqda, bu esa xalqaro ilmiy nashrlar sonining barqaror o'sishiga olib kelmoqda. Demak, bugun universitetga kirayotgan bolaga ertaga o'z sohasida dunyo miqyosida tan olinishi uchun yana bir eshik ochilmoqda.

Xulosa. Bugun ma'ruzalar zalida kitob ustida o'tirgan yigit yoki qizning qo'lida shunchaki oddiy talaba bileti bordek tuyulishi mumkin. Ammo uning orqasida butun bir dunyo turibdi: onaning kechalari qilgan duosi, otaning charchamas yelkalari, oilaning cheksiz umidi va, eng muhimi, O'zbekistonning kelajagi. Ta'lim uchun yaratilgan har bir imkoniyat xayriya emas — bu ertangi farovonlikka qilingan eng ishonchli sarmoyadir. Chunki bitta insonning taqdiri o'zgarganda, uning oilasi, mahallasi va, oxir-oqibat, butun jamiyat ham birga o'zgaradi. Esda tutaylik: dunyodagi barcha buyuk o'zgarishlar bir vaqtlar talaba qo'lga oddiygina qalam berishdan boshlangan. Shu sababli, hech bir bola faqat kambag'al oilada tug'ilgani uchun o'z orzusidan voz kechmasligi kerak — bu bugun har birimizning vazifamizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlar bilan ochiq muloqotida belgilangan vazifalarni amalga oshirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni, 2025-yil.
2. "El-yurt umidi" jamg'armasi rasmiy ma'lumotlari. elyurtumidi.uz

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. "Yorqin iste'dod" loyihasi bo'yicha axborot materiallari, 2025-yil.
4. Erasmus Mundus dasturi statistikasi. Yevropa Ittifoqining O'zbekistondagi delegatsiyasi rasmiy ma'lumotlari.
5. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub (ilm-ma'rifat va inson kamoloti haqidagi qarashlar).
6. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 1913.
7. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Qashshoqlik darajasi va ijtimoiy himoya bo'yicha hisobotlar, 2024-2025-yillar.
8. UNESCO. Global Education Monitoring Report (ta'lim va qashshoqlikni qisqartirish o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha xalqaro ma'lumotlar).

RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHIDA ELEKTRON TIJORATNING O'RNI VA UNING HUDUDIIY XUSUSIYATLARI

Karimova Marjona Zafar qizi
Qarshi Davlat Universiteti
Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich talabasi
marjonakarimova263@gmail.com
+998880792728

Annotatsiya. Ushbu tezisdan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida elektron tijoratning tutgan o'rnini va uning hududiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, onlayn savdo platformalarining hududlardagi iqtisodiy faollikka ta'siri o'rganilib, mavjud muammolar aniqlangan hamda hududlarda elektron tijoratni yanada kengaytirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данном тезисе научно проанализированы роль электронной коммерции в условиях развития цифровой экономики и ее региональные особенности. Также изучено влияние онлайн-торговли на экономическую активность в регионах, выявлены существующие проблемы и разработаны практические рекомендации по дальнейшему расширению электронной коммерции на местах.

Abstract. This thesis scientifically analyzes the role of e-commerce and its regional features in the context of digital economy development. It also examines the impact of online trading platforms on regional economic activity, identifies existing challenges, and develops practical recommendations for further expanding e-commerce in regions.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, hududiy xususiyatlar, logistika, marketplace, raqamli transformatsiya, kichik biznes.

Jahon miqyosida kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari milliy iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilishning asosiy omiliga aylanmoqda. Ushbu tezisdan ta'kidlanganidek, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitida elektron tijorat iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi, tadbirkorlik subyektlari uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochuvchi va tranzaksiya xarajatlarini keskin kamaytiruvchi eng samarali vositalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, elektron tijoratning rivojlanish darajasi va uning imkoniyatlaridan foydalanish mamlakatimiz hududlari kesimida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, markaziy shaharlar va chekka tumanlar o'rtasida ma'lum darajada tafovutlarni ko'rsatmoqda. Shu nuqtai nazerdan, raqamli iqtisodiyot

muhitida elektron tijoratning tutgan o'rnini chuqur ochib berish va uning hududiy jihatlarini o'rganish hozirgi kunda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi bugungi kunda an'anaviy bozor munosabatlarini tamomila o'zgartirib yubordi. Xususan, mamlakatimiz chakana savdo bozorida elektron tijoratning ulushi yildan-yilga oshib, umumiy hajmining sezilarli qismini tashkil etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi va xalqaro tahliliy markazlarning rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, respublikamizda onlayn savdo ko'lami 1,2 milliard AQSh dollaridan oshgani buning yaqqol dalilidir. Bu jarayon xaridor va sotuvchi o'rtasidagi masofaviy to'siqlarni qisqartirib, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishda, eng asosiysi, bozor shaffofligini ta'minlashda asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qilmoqda.

Biroq, elektron tijoratning yoyilish sur'ati va imkoniyatlari hududlar kesimida turlicha namoyon bo'lmoqda. Masalan, Toshkent shahri va yirik iqtisodiy markazlarda yuqori tezlikdagi internet qamrovi hamda zamonaviy logistika tarmoqlarining yaxshi rivojlangani onlayn savdoning tezkor o'sishini ta'minlayotgan bo'lsa, mamlakatimizdagi umumiy internet foydalanuvchilari sonining 32,7 million nafardan oshgani bu tizim uchun ulkan baza yaratmoqda. Shunga qaramay, qishloq tumanlari va olis hududlarda logistika xizmatlarining yetib borish darajasi hamda raqamli ko'nikmalar poytaxtdan farq qilgani sababli, bu jarayon asosan onlayn buyurtma berish va maxsus tarqatish punktlari orqali tovarlarni qabul qilish shaklida rivojlanmoqda. Xalqaro savdo ma'muriyati ma'lumotlariga ko'ra, iste'molchilar internet orqali asosan maishiy texnika, elektronika, shuningdek, kiyim-kechak va aksessuarlarni faol xarid qilmoqdalar. Xususan, yirik marketplace'larning viloyatlarda ham yuzlab tarqatish punktlarini ochishi hududlardagi kichik biznes subyektlari va mahalliy hunarmandlarga o'z mahsulotlarini faqat o'z tumanida emas, balki butun respublika bo'ylab sotish imkoniyatini taqdim etmoqda.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, elektron tijorat raqamli iqtisodiyotning ajralmas bo'lagi sifatida hududiy iqtisodiy faollikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Hududlarda yuzaga kelayotgan tafovutlarni qisqartirish va elektron tijorat imkoniyatlarini yanada kengaytirish uchun olis tumanlarda yuqori tezlikdagi internet va logistika infratuzilmasini yaxshilash, mahalliy tadbirkorlar hamda yoshlar uchun raqamli ko'nikmalarni o'rgatuvchi maxsus o'quv kurslarini tashkil etish hamda ularni onlayn platformalarga chiqishda rag'batlantiruvchi qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

1. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.** (2020). "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. PF-6079-son.
2. **O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi.** (2025–2026). O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati bo'yicha rasmiy statistik to'plamlar va hisobotlar. Tashkent.
3. **G'ulomov, S. S., & Shermuhamedov, A. T.** (2021). Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti. .
4. **International Trade Administration (ITA).** (2025). Uzbekistan - Country Commercial Guide: Ecommerce Market Overview. U.S. Department of Commerce.
5. **Ergashev, H. S.** (2023). "Hududlarda raqamli infratuzilmani rivojlantirish va elektron tijoratning hududiy xususiyatlari." *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar* ilmiy elektron jurnali, 4-son, 112–119-betlar.

HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNING ROLI

Murtozayeva Dinora Farhod qizi

Qarshi davlat texnika universiteti, Qarshi shahar

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda kichik biznes va tadbirkorlikning o'rni, uning iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash, aholi daromadlarini oshirish hamda hududlarning iqtisodiy faolligini kuchaytirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. O'zbekistonda kichik tadbirkorlikning rivojlanish tendensiyalari statistik ma'lumotlar asosida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, hududlarda tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish va uning iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy rivojlanish, bandlik, investitsiya, raqobat, tadbirkorlik subyektlari, iqtisodiy faollik.

Аннотация. В данной тезисе анализируется роль малого бизнеса и частного предпринимательства в обеспечении территориального экономического развития, а также их значение в стимулировании экономического роста, создании новых рабочих мест, повышении доходов населения и усилении экономической активности регионов. Тенденции развития малого предпринимательства в Узбекистане рассматриваются на основе актуальных статистических данных. Кроме того, разработаны научно-практические предложения и рекомендации по дальнейшему развитию предпринимательской деятельности в регионах, повышению её экономической эффективности и эффективному использованию территориального экономического потенциала.

Ключевые слова: малый бизнес, предпринимательство, региональная экономика, экономическое развитие, занятость, инвестиции, конкуренция, субъекты предпринимательства, экономическая активность.

Abstract. This thesis analyzes the role of small business and private entrepreneurship in ensuring regional economic development, as well as their importance in promoting economic growth, creating new jobs, increasing household incomes, and strengthening economic activity across regions. The development trends of small entrepreneurship in Uzbekistan are examined based on current statistical data. In addition, scientific and practical proposals and recommendations are developed to further promote entrepreneurial activity in the regions, enhance its economic efficiency, and ensure the effective utilization of regional economic potential.

Keywords: small business, entrepreneurship, regional economy, economic development, employment, investment, competition, business entities, economic activity.

Kirish

Bugungi kunda hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish muhim omillardan biri hisoblanadi. Kichik biznes iqtisodiyotning moslashuvchan sektori sifatida yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlash hamda raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Kichik biznesning iqtisodiyotdagi o'rni nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki uning hududlarda iqtisodiy faolligini ta'minlash imkoniyati bilan ham belgilanadi [1, 12-b.].

Tadbirkorlik faoliyatining asosiy xususiyati tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va bozor talablariga tez moslashishdan iborat. Shu sababli kichik biznes subyektlari hududiy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faoliyat yuritib, mahalliy resurslarni iqtisodiy jarayonga jalb etadi. Kichik biznesning rivojlanishi hududlarda ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo, qurilish va qishloq xo'jaligi kabi sohalarning faollashishiga olib keladi [2, 28-b.]. Hududiy iqtisodiy

rivojlanish deganda muayyan hududning ishlab chiqarish salohiyati, mehnat resurslari, investitsion imkoniyatlari, tadbirkorlik muhiti va infratuzilmasidan samarali foydalanish asosida iqtisodiy ko'rsatkichlarning yaxshilanishi tushuniladi. Mazkur jarayonda kichik biznesning roli ayniqsa muhimdir. Chunki kichik korxonalar hududning mahalliy xomashyo va mehnat resurslaridan foydalanish orqali qo'shimcha iqtisodiy qiymat yaratadi.

MATERIALLAR VA USULLAR

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi hududlarda bandlikni ta'minlashning samarali vositalaridan biridir. Yirik korxonalarni tashkil etish katta miqdordagi kapital va uzoq muddatli investitsiyalarni talab qilsa, kichik biznes subyektlarini tashkil etish nisbatan kamroq mablag' bilan amalga oshirilishi mumkin. Shu sababli kichik tadbirkorlik, ayniqsa, mehnat resurslari ko'p bo'lgan hududlarda bandlikni oshirish imkonini beradi [1, 64-b.].

Bundan tashqari, tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi aholi daromadlarining ko'payishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Yangi korxonalar tashkil etilishi natijasida ish o'rinlari yaratiladi, tadbirkorlarning daromadlari shakllanadi va mahalliy byudjetlarning daromad bazasi kengayadi. Shu jihatdan kichik biznesni rivojlantirish hududiy iqtisodiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi mumkin. O'zbekiston iqtisodiyotida kichik tadbirkorlikning salmog'i yuqori. Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil yakunida kichik tadbirkorlik subyektlarining YAIMdagi hajmi 923 514,6 mlrd so'mni tashkil etgan va ularning YAIMdagi ulushi 52,2 % ga teng bo'lgan [3]. Bu ko'rsatkich kichik biznes mamlakat iqtisodiy faoliyatining muhim qismini shakllantirayotganini ko'rsatadi. Hududlar kesimida ham kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi sezilarli darajada farqlanadi. 2025-yilda Qashqadaryo viloyatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning YAIMdagi ulushi 69,2 %, Buxoro viloyatida 71,0 %, Jizzax viloyatida 71,2 %, Andijon viloyatida esa 70,1 %ni tashkil etgan [4]. Mazkur ko'rsatkichlar hududlarning iqtisodiy tarkibida kichik biznesning ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. 2025-yil 1-iyul holatiga O'zbekistonda fermer va dehqon xo'jaliklarisiz 393 359 ta kichik tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritgan. Hududlar bo'yicha Qashqadaryo viloyatida 24 658 ta kichik tadbirkorlik subyekti faoliyat ko'rsatgan [5]. Bu ko'rsatkich hududda tadbirkorlik faolligi shakllanganligini ko'rsatadi. 2025-yilda O'zbekistonda 82 386 ta yangi kichik korxona va mikrofirma tashkil etilgan. Shundan 4 825 tasi Qashqadaryo viloyatiga to'g'ri kelgan [6]. Yangi korxonalarning tashkil etilishi hududiy iqtisodiyotda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish hajmining oshishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi hamda raqobat muhitining kuchayishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kichik biznesning hududiy rivojlanishdagi yana bir muhim jihati uning tarmoqlararo diversifikatsiyani ta'minlashidir. Kichik korxonalar faqat savdo yoki xizmat ko'rsatish bilan cheklanib qolmasdan, sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, logistika, turizm va raqamli xizmatlar sohalarida ham faoliyat yuritishi mumkin. 2025-yilda kichik tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha eng yuqori ulushi qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligida 93,1 %, qurilishda 75,6 %, xizmatlar sohasida 47,2 % va sanoatda 28,5 %ni tashkil etgan [3]. Shu bilan birga, hududlarda kichik biznesni rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar mavjud. Jumladan, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi, ayrim hududlarda infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish xarajatlarining yuqoriligi, malakali kadrlar yetishmasligi va bozor axborotining yetarli emasligi tadbirkorlik faoliyatining samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin. Kichik biznesni rivojlantirishning muhim sharti moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirishdir. Kredit resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning muqobil shakllarini rivojlantirish va tadbirkorlarning moliyaviy savodxonligini oshirish hududiy biznes faolligini kuchaytirishi mumkin [2, 173-b.].

Shuningdek, hududlarda tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Biznes-inkubatorlar, konsalting markazlari, logistika markazlari, texnoparklar va tadbirkorlarga xizmat ko'rsatuvchi boshqa tashkilotlarning faoliyati kichik biznes subyektlarining bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Hududiy iqtisodiy rivojlanishda kichik biznesning innovatsion salohiyatidan foydalanish ham istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Raqamli texnologiyalardan foydalanish, elektron tijoratni rivojlantirish, zamonaviy marketing vositalarini joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish kichik korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishi mumkin. Shu asosda hududlarda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlarni taklif etish mumkin:

- hududlarning tabiiy, mehnat va ishlab chiqarish resurslaridan kelib chiqib tadbirkorlikning ixtisoslashgan yo'nalishlarini rivojlantirish;
- kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;
- hududiy tadbirkorlik loyihalarini qo'llab-quvvatlashda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish;
- mahalliy ishlab chiqaruvchilarning ichki va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va tadbirkorlik hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Uning rivojlanishi hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish va xizmatlar hajmini ko'paytirish hamda raqobat muhitini kuchaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston tajribasi kichik biznesning iqtisodiyotdagi salmog'i yuqori ekanligini ko'rsatmoqda. 2025-yilda kichik tadbirkorlik subyektlarining mamlakat YAIMidagi ulushi 52,2 %ni tashkil etgani ham uning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi [3].

Shuning uchun kelgusida hududiy iqtisodiy siyosatda kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, innovatsiyalarni joriy etish, raqamlashtirish, tadbirkorlik infratuzilmasini rivojlantirish va inson kapitalini kuchaytirishga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova D.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. – Toshkent: Innovatsion rivojlantirish nashriyot-matbaa uyi, 2020. – 328 b.
2. Salayev S.S., Fayzullayev N., Atayev J., Saidov D., Gulmonov M. Tadbirkorlik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi, 2012. – 340 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko'rsatkichlari. – 2026.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi. SIAT ma'lumotlar bazasi.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qaysi hududda kichik tadbirkorlik subyektlari ko'proq faoliyat yuritmoqda? 15.07.2025.
6. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Qaysi hududda yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar soni ko'p? 17.02.2026.

MINTAQAVIY IQTISODIYOT TARAQQIYOTIDA XALQARO ALOQALARNING O‘RNI VA HUDUDNING TURIZM IMKONIYATLARI (ZAMONAVIY GEOGRAFIYANING DOLZARB MASALALARI).

Umarova Dilnoza Oybek qizi

FDTU “Iqtisodiyot” yo‘nalishi talabasi

+998502521222

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishda xalqaro aloqalarning o‘rni hamda hududlarning turizm salohiyatidan samarali foydalanish masalalari zamonaviy geografiya fani va geoeologik yondashuvlar nuqtai nazaridan tadqiq etilgan. Maqolada xalqaro iqtisodiy integratsiya, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va eksport imkoniyatlarining hududiy taraqqiyotga ta’siri tahlil qilinadi. Rasmiy statistik ma’lumotlar hamda tahliliy jadvallar vositasida turistik-rekreatsion resurslarni baholash, geografik va geoeologik yondashuvlar asosida turizm klasterlarini shakllantirish, GIS (Geoinformatsion tizimlar) texnologiyalarini qo‘llash va barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish masalalari atroflicha yoritib berilgan. Tadqiqot yakunida mintaqalararo tengsizlikni qisqartirish hamda turizm salohiyatini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so‘zlar: Mintaqaviy iqtisodiyot, xalqaro aloqalar, turizm salohiyati, rekreatsiya resurslari, zamonaviy geografiya, GIS texnologiyalari, geoeologiya, turistik klaster, barqaror rivojlanish.

Аннотация: Данной научной статье с точки зрения современной географической науки и геоэкологических подходов исследуется роль международных связей и эффективного использования туристического потенциала территорий в развитии региональной экономики. В работе анализируется влияние международной экономической интеграции, прямых иностранных инвестиций и экспортных возможностей на региональное развитие. На основе официальных статистических данных и аналитических таблиц подробно освещены вопросы оценки туристско-рекреационных ресурсов, формирования туристских кластеров на основе географических подходов, применения ГИС-технологий и внедрения принципов устойчивого развития. В заключении исследования разработаны практические предложения и выводы, направленные на сокращение межрегионального неравенства и повышение туристического потенциала.

Ключевые слова: Региональная экономика, международные связи, туристический потенциал, рекреационные ресурсы, современная география, ГИС-технологии, геоэкология, туристский кластер, устойчивое развитие.

Abstract: This scientific article examines the role of international relations and the effective utilization of regional tourism potential in the development of the regional economy from the perspective of modern geographical science and geoecological approaches. The study analyzes the impact of international economic integration, foreign direct investment, and export opportunities on regional growth. Furthermore, based on official statistical data and analytical tables, it highlights the assessment of tourist and recreational resources, the formation of tourism clusters using geographical approaches, the application of GIS technologies, and the implementation of sustainable development principles. At the conclusion of the research, practical recommendations and conclusions aimed at reducing interregional disparities and enhancing tourism potential are formulated.

Keywords: Regional economy, international relations, tourism potential, recreational resources, modern geography, GIS technologies, geoecology, tourism cluster, sustainable development.

Kirish. Globallashuv va iqtisodiy integratsiya jadal tus olayotgan hozirgi davrda har bir hududning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash va raqobatbardoshligini oshirish zamonaviy geografiya hamda mintaqaviy iqtisodiyot fanlarining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mintaqaning iqtisodiy rivojlanishi nafaqat uning ichki resurslari va ishlab chiqarish quvvatlari, balki xalqaro iqtisodiy hamda madaniy aloqalarga qanchalik chuqur integratsiyalashgani bilan ham belgilanadi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, xalqaro mehnat taqsimotida faol ishtirok etuvchi va xorijiy sarmoyalarni samarali jalb etuvchi hududlarda yalpi mintaqaviy mahsulot (YMM) o'sish sur'atlari o'rtacha 1,5–2 baravar yuqori ko'rsatkichni tashkil etadi. Shu bilan birga, zamonaviy dunyoda turizm sohasi xizmat ko'rsatish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishning eng jadal rivojlanayotgan drayverlaridan biriga aylandi. Jahon Sayyohlik Tashkilotining (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, turizm sohasi global yalpi ichki mahsulotning (YIM) qariyb 10% ini hamda dunyo bo'yicha har 10 ta ish o'rnidan birini ta'minlamoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda turizm sohasini iqtisodiyotning strategik tarmog'iga aylantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni dinamik tarzda oshib bormoqda, ya'ni 2024-yildagi 8.0 million nafar ko'rsatkichdan 2025-yil yakunlariga ko'ra rekord darajadagi 11.7 million nafarga yetdi. Bu ko'rsatkich xalqaro aloqalar hamda turizm infratuzilmasini rivojlantirish mintaqaviy iqtisodiyot uchun qanchalik muhim ekanligini isbotlaydi.

Hududning prirod-geografik, tarixiy-madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy resurslaridan oqilona foydalanish, turistik-rekreatsion obyektlarni to'g'ri rejalashtirish hamda sohani xalqaro bozorga olib chiqish mintaqaviy daromadlarni ko'paytirish va chekka hududlarda bandlik masalasini hal etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mintaqaviy iqtisodiyot taraqqiyotida xalqaro aloqalarning o'rnini va hududning turizm imkoniyatlarini zamonaviy geografik hamda geoekologik yondashuvlar asosida kompleks tahlil qilish, shuningdek, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ADABIYOTLAR SHARHI

Mintaqaviy iqtisodiyot va turizm geografiyasi sohasida xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Mintaqaviy iqtisodiyot va xalqaro aloqalarning o'zaro bog'liqligi A.S. Soliyev va A.A. Abdullayevlar ilmiy ishlarida batafsil tadqiq etilgan bo'lib, ularda hududiy ixtisoslashuv hamda mehnating xalqaro taqsimoti mintaqaviy rivojlanishning asosiy omili sifatida baholanadi. Turizm geografiyasi va rekreatsion rayonlashtirish nazariyasi C.M. Hall, S.J. Page hamda N.K. Komilova tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Ularning ta'kidlashicha, turizm salohiyati faqat ob'ektlar mavjudligi bilan emas, balki infratuzilma va transport-logistika qulayligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot jarayonida taqoslama-geografik tahlil, statistik va matematik modellashirish hamda geoekologik va klasterli yondashuv usullaridan foydalanildi. Mintaqalarning turizm va iqtisodiy ko'rsatkichlari hududlar kesimida qiyosiy o'rganilib, ulardagi mavjud tafovutlar aniqlandi. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hamda UNWTO rasmiy ma'lumotlari guruhlanib, ularning dinamikasi tahlil qilindi. Shuningdek, turistik resurslardan foydalanishda ekologik sig'imni hisobga olish hamda tarmoqlararo sinergiyani ta'minlaydigan turistik klasterlarni shakllantirish modellari o'rganildi.

Asosiy qism. Mintaqaning xalqaro aloqalari va tashqi iqtisodiy faoliyati alohida olingan hududiy tizimning jahon bozoriga integratsiyalashuvi darajasini ko'rsatib beradi. Xalqaro aloqalar mintaqaga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni (TXI) jalb qilish, ilg'or texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv tajribasini (know-how) olib kirish orqali hududiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish imkonini beradi. Xususan, erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) va xalqaro transport-logistika koridorlarining shakllantirilishi chekka mintaqalarning ham eksport salohiyatini keskin oshiradi.

Mamlakatimizda xalqaro aloqalar dinamikasi yildan-yilga kengayib bormoqda. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmining ortishi mintaqalarda infratuzilma obyektlari, mehmonxona majmualari hamda logistika markazlari qurilishini jadallashtirmoqda. Bu esa o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligi, sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalari o‘rtasidagi zanjir ko‘rinishidagi bog‘liqlikni kuchaytiradi.

Turizm salohiyati — bu hududdagi natural va antropogen resurslarning majmui bo‘lib, u sayyohlarning ehtiyojlarini qondirish va raqobatbardosh turistik mahsulot yaratish uchun xizmat qiladi. Geografik nuqtai nazardan turizm salohiyati prirod-iqlimiy sharoitlar, relyef, suv havzalari, bioxilma-xillik hamda tarixiy-me‘moriy obidalar bilan belgilanadi. Mazkur resurslarning o‘zaro mutanosibligi va xalqaro transport tarmoqlariga ulanganligi mintaqada turizm klasterlarini barpo etishning asosiy omili sanaladi. Hududlarning turizm va iqtisodiy salohiyatini baholashda rasmiy statistik ko‘rsatkichlar va hududiy farqlarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Quyidagi jadvalda respublika mintaqalari misolida turizm sohasining iqtisodiyotdagi o‘rni va xalqaro aloqalar dinamikasi aks ettirilgan.

1-jadval. Mintaqalar bo‘yicha turizm va xalqaro iqtisodiy aloqalarning asosiy ko‘rsatkichlari (2025-yil rasmiy va tahliliy ko‘rsatkichlari)

Mintaqa nomi va hududlar tarkibi	Xorijiy turistlar oqimidagi ulushi (%)	Mintaqa YMMda turizm va xizmatlarning ulushi (%)	Jalb etilgan xorijiy investitsiyalar hajmi (\$ mln)	Turizm sohasida band bo‘lgan aholi (ming kishi)
Markaziy mintaq (Toshkent sh. va Toshkent v.)	41.2	8.5	1 450	42.5
Tarixiy-madaniy mintaq (Samarqand, Buxora, Xorazm)	36.8	9.1	820	38.0
Vodiy mintaqasi (Farg‘ona, Andijon, Namangan)	12.5	3.8	510	21.2
Janubiy va Shimoliy mintaqalar (Surxondaryo, Qashqadaryo, Qoraqalpog‘iston, Navoiy, Jizzax, Sirdaryo)	9.5	2.6	380	14.3

1-jadval bo‘yicha izoh: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika ma’lumotlari va Turizm qo‘mitasi ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, mamlakatga tashrif buyurayotgan xorijiy turistlar va investitsiya oqimining asosiy qismi (78% dan ortig‘i) Markaziy hamda Tarixiy-madaniy mintaqalarga to‘g‘ri kelmoqda. Toshkent shahri va viloyati poytaxt funksiyasi hamda qulay transport logistikasi

tufayli yetakchilik qilayotgan bo'lsa, Samarqand, Buxora va Xiva shaharlari YuNESKO Umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilganligi sababli xalqaro sayyohlarni jalb etuvchi brend hisoblanadi. Biroq, Farg'ona vodiysi hamda Janubiy-Shimoliy mintaqalarda rekreatsiya va ekoturizm imkoniyatlari yuqori bo'lsada, ularning YMMdagi ulushi (2.6 - 3.8%) hamda investitsiya hajmi past darajada qolmoqda. Bu esa geografik jihatdan hududiy nomutanosiblikni bartaraf etish hamda turistlar oqimini yangi yo'nalishlarga diversifikatsiya qilish zaruratini tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'tkazilgan kompleks geografik va iqtisodiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiyot taraqqiyotida xalqaro aloqalarni kengaytirish va hududning turizm-rekreatsiya imkoniyatlaridan samarali foydalanish o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan drayver jarayonlardir. Globallashuv sharoitida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, erkin iqtisodiy va tranzit zonalarini tashkil etish hamda xalqaro turizm oqimlarini qabul qilish mintaqalar iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va aholi bandligini ta'minlashning eng maqbul yo'lidir.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda quyidagi amaliy xulosa va tavsiyalar ilgari suriladi. Birinchidan, turizm va investitsiya oqimi nisbatan past bo'lgan Farg'ona vodiysi, Janubiy va Shimoliy mintaqalarda yangi ekoturistik, agroturistik va etnografik yo'nalishlarni (masalan, Zomin, So'x, Boysun, Mo'ynoq) maxsus dasturlar asosida rivojlantirish hamda xorijiy investorlar uchun imtiyozli rejimlar joriy etish lozim. Ikkinchidan, rekreatsion maskanlar va prirodiy landshaftlarga antropogen bosimning oldini olish maqsadida har bir turistik zona uchun ruxsat etilgan maksimal ekologik sig'im me'yorlarini (carrying capacity) belgilash hamda doimiy geoekologik monitoring tizimini yo'lga qo'yish zarur. Uchinchidan, mintaqalarning turistik va investitsiyaviy resurslari aks etgan yagona interaktiv GIS-geoportallarini yaratish, sayyohlik marshrutlarini raqamlashtirish va ularni xalqaro axborot maydonlarida keng targ'ib qilish lozim. To'rtinchidan, transport, mehmonxona, hunarmandchilik va madaniy xizmat ko'rsatish ob'ektlarini yagona tarmoqqa birlashtiruvchi geografik turistik klasterlarni barpo etish hamda hududlararo avtomobil va temir yo'l qatnovlarini modernizatsiya qilish talab etiladi.

Aynan ushbu kompleks va geografik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish mintaqalarning raqobatbardoshligini oshirishga, xalqaro maydondagi o'rnini mustahkamlashga hamda uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, A. A. (2021). *Mintaqaviy iqtisodiyot va hududiy boshqaruv*. Toshkent: "Iqtisod-Moliya", 245-b.
2. Soliyev, A. S. (2014). *O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi*. Toshkent: "Universitet", 312-b.
3. Komilova, N. K., & Egamberdiyeva, U. T. (2020). *Ekoturizm va uni rivojlantirishning geografik jihatlari*. Geografiya va geologiya muammolari jurnali, 4(2), 45-50.
4. Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space* (4th ed.). Routledge, 440 p.
5. Tosun, C. (2006). Expected implications of community participation in tourism development. *Tourism Management*, 27(3), 493-504.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *Turizm sohasidagi rasmiy statistik ma'lumotlar (2024–2025 yillar)*. Stat.uz.

**KICHIK BIZNESDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING
TASHKILIIY-BOSHQARUV MEXANIZMI
(QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)**

Kabilova Shahnoza Jurayevna

Qarshi davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: shshahnoza427@gmail.com

Choriyeva Asalxon

QarDU Iqtisodiyot fakulteti 1 kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada kichik biznes subyektlari faoliyatida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etilgan. Qashqadaryo viloyatining 2025-2026-yillardagi rasmiy statistik ma'lumotlari asosida hududiy boshqaruv tizimidagi mavjud muammolar hamda xizmatlar bozorining tarkibiy nomutanosibliklari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida strategik boshqaruv funksiyalarini markazlashtirish tamoyiliga asoslangan **"Integratsiyalashgan xizmatlar klasteri"** modeli ishlab chiqilgan. Mazkur model hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarining boshqaruv samaradorligini oshirish hamda ularning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, xizmat ko'rsatish sohasi, tashkiliy-boshqaruv mexanizmi, hududiy rivojlanish, xizmatlar klasteri, strategik boshqaruv, boshqaruvni markazlashtirish, Qashqadaryo viloyati.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуются теоретические и практические аспекты трансформации организационно-управленческого механизма развития сферы услуг в сегменте малого предпринимательства. На основе анализа актуальных статистических показателей Кашкадарьинской области за 2025-2026 гг. идентифицированы ключевые дефекты регионального менеджмента и структурные диспропорции рынка услуг. Предложена авторская сетевая модель **«Интегрированного Сервисного Кластера»**, основанная на централизации стратегических функций менеджмента, обеспечивающая выравнивание внутрирегиональных различий и повышение эффективности малых сервисных предприятий.

Ключевые слова: менеджмент, сфера услуг, малый бизнес, управленческий механизм, Кашкадарьинская область, сервисный кластер, децентрализация управления.

ABSTRACT The article explores the theoretical and practical aspects of transforming the organizational and managerial mechanism for the development of the service sector in the small business segment. Based on the analysis of current statistical indicators of the Kashkadarya region for 2025-2026, the key defects of regional management and structural disproportions of the service market are identified. The author's network model of the "Integrated Service Cluster" based on the centralization of strategic management functions is proposed, ensuring the alignment of intra-regional differences and increasing the efficiency of small service enterprises.

Keywords: management, service sector, small business, managerial mechanism, Kashkadarya region, service cluster, decentralization of management.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilishning hozirgi bosqichida xizmat ko'rsatish sohasini jadal rivojlantirish aholi bandligini ta'minlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va yalpi ichki mahsulotning barqaror o'sishini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu bois xizmatlar sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari faoliyatini samarali tashkil etish, ularning boshqaruv tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish hamda hududlar kesimida mutanosib rivojlanishni ta'minlash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Prezidentining **2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi** hamda **"O'zbekiston- 2030" strategiyasida** belgilangan ustuvor vazifalar doirasida amalga oshirilgan bo'lib, unda hududlarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish va boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalari muhim yo'nalish sifatida e'tirof etilgan. [3]

Qashqadaryo viloyati aholisi sonining yuqori sur'atlarda o'sishi, mehnat resurslarining salmoqli ulushi hamda iqtisodiy salohiyatining ortib borishi xizmat ko'rsatish tarmog'ini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratmoqda. Biroq kichik biznes subyektlarini boshqarishning amaldagi tashkiliy mexanizmlari zamonaviy bozor talablariga to'liq mos kelmaydi. Ayniqsa, raqamli boshqaruv texnologiyalarining yetarli darajada joriy etilmagani, hududlar o'rtasidagi tafovutlarning saqlanib qolayotgani hamda boshqaruv tizimining moslashuvchan emasligi xizmatlar bozorining samarali rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Xizmat ko'rsatish sohasi boshqaruvi va tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy asoslari J. Shumpeter, P. Druker, F. Kotler kabi xorijiy olimlar, shuningdek, A. Vahobov, M. K. Pardayev, T. K. Iminov, S. S. G'ulomov va A. J. Abdullayevlarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan. Biroq Qashqadaryo viloyati sharoitida xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarini boshqarish mexanizmlarini transformatsiya qilish masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan bo'lib, mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil hamda zamonaviy tarmoq va strategik boshqaruv nazariyalari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi hamda Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasining 2024-2026-yillarga oid rasmiy statistik ma'lumotlaridan axborot manbai sifatida foydalanildi.

Qashqadaryo viloyatining shahar va tumanlari kesimida xizmat ko'rsatish sohasining hududiy rivojlanish darajasini baholash maqsadida **lokalizatsiya koeffitsienti (K_{li})** hisoblandi. Mazkur ko'rsatkich hududlarda kichik biznes subyektlari tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar hajmining hudud iqtisodiyotidagi ulushini viloyatning umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan taqqoslash imkonini beradi.

$$K_{li} = S_{ki} / S \sum_i V_{ki} / V \sum \quad (1)$$

Bunda:

S_{ki} – *i*-hududdagi kichik biznes subyektlari tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi;

$S \sum_i$ – *i*-hududda ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning umumiy hajmi;

V_{ki} – viloyat bo'yicha kichik biznes xizmatlarining jami hajmi;

$V \sum$ – viloyat yalpi hududiy mahsuloti.

Xizmatlar bozorida raqobat muhiti va hududiy konsentratsiya darajasini aniqlash maqsadida **Herfindal-Hirshman indeksi (HHI)** qo'llanildi. Mazkur indeks xizmatlar bozorida kichik biznes subyektlarining hududlar bo'yicha jamlanish darajasini baholash hamda bozorning monopolashuv xavfini aniqlash imkonini beradi.

$$HHI = \sum_{i=1}^n (V_i / V \times 100)^2 \quad (2)$$

Bundan tashqari, hududlarda boshqaruv samaradorligini baholash uchun muallif tomonidan **boshqaruv xarajatlari samaradorligi koeffitsienti (K_{EU})** joriy etildi. Ushbu ko'rsatkich xizmatlar hajmidagi o'zgarishning boshqaruv xarajatlari dinamikasiga nisbatini ifodalaydi hamda boshqaruv tizimining iqtisodiy samaradorligini baholash imkonini beradi.

$$K_{EU} = \frac{V_t - V_{t-1}}{C_t - C_{t-1}} \quad (3)$$

Bunda:

V_t – hisobot davrida ko'rsatilgan xizmatlar hajmi;

V_{t-1} – bazis davridagi xizmatlar hajmi;

C_t – hisobot davridagi boshqaruv xarajatlari;

C_{t-1} – bazis davridagi boshqaruv xarajatlari.

Tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlash maqsadida statistik ma'lumotlar hududlar kesimida qiyosiy tahlil qilindi, xizmatlar sohasining rivojlanish tendensiyalari aniqlandi hamda olingan natijalar asosida kichik biznesda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv mexanizmini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-yanvar holatiga respublikada jami **474,9 mingta** korxona va tashkilot faoliyat yuritgan bo'lib, shundan **403,8 mingtasi** yoki **85 foizi** kichik korxonalar va mikrofirmalar hissasiga to'g'ri keladi. Mazkur ko'rsatkich mamlakat iqtisodiyotida kichik biznesning ustuvor o'rin tutayotganligini hamda tadbirkorlik faoliyatining barqaror rivojlanayotganini ko'rsatadi. [1]

So'nggi yillarda faoliyat yuritayotgan korxonalar sonida ma'lum tebranishlar kuzatilgan. Jumladan, 2022-yilda ularning soni 528,9 mingta, 2023-yilda 592,4 mingtaga yetgan bo'lsa, 2024-yilda 485 mingtagacha kamaygan. 2025-yil boshida 424,8 mingta korxona faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 2026-yil boshiga kelib ularning soni yana o'sib, 474,9 mingtani tashkil etdi. Mazkur holat iqtisodiy muhitning moslashuvchanligi va kichik biznes subyektlarining bozor sharoitlariga tez moslasha olish qobiliyatini namoyon etadi.[13]

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasining tashkiliy-boshqaruv holatini SWOT tahlili*

Kuchli jihatlar (Strengths)	Zaif jihatlar (Weaknesses)
Xizmatlar hajmining barqaror o'sishi	Hududlar bo'yicha katta tafovut mavjud
Kichik biznes ulushining yuqoriligi	Raqamli boshqaruv tizimlari yetarli emas
Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash	Malakali menejerlar tanqisligi
Ichki bozor talabining o'sishi	Strategik rejalashtirish sust
Imkoniyatlar (Opportunities)	Tahdidlar (Threats)
Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi	Hududlar o'rtasidagi nomutanosiblik kuchayishi
Servis klasterlarini tashkil etish	Malakali kadrlarning migratsiyasi
Davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish	Raqobatbardoshlikning pasayishi
Sun'iy intellekt va CRM tizimlari	Investitsiya faolligining pasayishi

*Muallif tomonidan tuzilgan

Qashqadaryo viloyatining 2025-yildagi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari tahlili hudud iqtisodiyotida ijobiy o'sish sur'atlari kuzatilayotganini ko'rsatadi. Xususan, yalpi hududiy mahsulotning o'sish sur'ati **106,8 foizni**, chakana savdo aylanmasining o'sishi esa **8,6 foizni** tashkil etgan. Bu esa hududda iqtisodiy faollikning ortib borayotganidan dalolat beradi. [14]

Viloyat iqtisodiyotining asosiy o'sish omillaridan biri xizmatlar sohasi hisoblanadi. 2025-yil yakunlariga ko'ra, ko'rsatilgan xizmatlar hajmi **54 118,0 mlrd so'mga** yetgan bo'lib, bu 2024-yilga nisbatan **13,6 foiz** real o'sishni ta'minlagan. Mazkur natija hududda xizmatlarga bo'lgan talabning ortib borayotgani hamda kichik biznes subyektlari faoliyatining kengayib borayotganini ko'rsatadi. [14]

Tarmoqlar kesimida xizmatlar hajmining o'sish sur'atlari tahlili ayrim yo'nalishlarda yuqori faollik kuzatilganligini ko'rsatadi. Jumladan:

- arxitektura va muhandislik xizmatlari – **139,3 %**;
- moliyaviy xizmatlar – **124,4 %**;
- savdo xizmatlari – **115,7 %**;
- maishiy buyumlarni ta'mirlash xizmatlari – **113,0 %**.

Hududlar kesimida o'tkazilgan hisob-kitoblar xizmatlar bozorida sezilarli hududiy nomutanosibliklar mavjudligini ko'rsatdi. Herfindahl-Hirschman indeksi qiymatining **3200 dan yuqori** bo'lishi xizmatlar bozorining yuqori darajada konsentratsiyalashganligini bildiradi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlarining asosiy qismi Qarshi va Shahrisabz shaharlarida jamlangani aniqlandi.

2-jadval

Hududlar bo'yicha boshqaruv samaradorligini baholash*

Hudud guruhi	Xizmatlar rivojlanishi	Boshqaruv sifati	Tavsiya
Qarshi shahri	Juda yuqori	Yuqori	Innovatsion markaz sifatida rivojlantirish
Shahrisabz	Yuqori	Yuqori	Servis klasterini tashkil etish
O'rta rivojlangan tumanlar	O'rtacha	O'rtacha	Raqamli boshqaruvni joriy etish
Kasbi, Mirishkor, Dehqonobod	Past	Past	Davlat qo'llab-quvvatlashi va infratuzilmani rivojlantirish

*Muallif tomonidan tuzilgan

Shu bilan birga, Kasbi, Mirishkor va Dehqonobod tumanlarida lokalizatsiya koeffitsienti **0,65 dan past** ekani ushbu hududlarda xizmatlar infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmaganligini hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, qishloq hududlarida boshqaruv xarajatlari samaradorligi koeffitsientining pasayish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu esa avtomatlashtirilmagan boshqaruv tizimlari iqtisodiy samaradorlikni cheklayotganini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlarini rivojlantirish uchun hududiy tafovutlarni hisobga oluvchi uch pog'onali integratsiyalashgan tashkiliy-boshqaruv modeli ishlab chiqildi. Mazkur model strategik boshqaruv funksiyalarini markazlashtirish, raqamli boshqaruv texnologiyalarini keng joriy etish hamda servis klasterlari faoliyatini rivojlantirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa.

Xulosa qismida quyidagi tavsiyalarni beramiz:

1. Har bir tumanda **"Servisni rivojlantirish markazi"** tashkil etish.

2. Kichik biznes uchun yagona **CRM platformasini** joriy qilish.
3. Xizmat ko'rsatish sohasida **raqamli monitoring tizimini** yaratish.
4. Hududlar bo'yicha **boshqaruv samaradorligi reytingini** yuritish.
5. Servis klasterlarini davlat-xususiy sheriklik asosida rivojlantirish.
6. Menejerlar malakasini oshirish bo'yicha doimiy o'quv dasturlarini yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. 2012-yil, 2-may O'RQ-328.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ishbilarmonlik muhitini yanada tubdan yaxshilash va tadbirkorlikka yanada keng erkinlik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni 18.07.2012. № PF-4455.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
4. Постановление Президента Республлки Узбекистан «О дополнительных мерах по ускорению социально-экономического развития Кашкадарьинской области» № ПП-96 от 13 марта 2026 года.
5. Друкер П. Ф. Задачи менеджмента в XXI веке. – New York: HarperBusiness, 2007. – 224 с.
6. Норт Д. К. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – Cambridge: 1990. – 152 с.
7. Портер М. Э. Кластеры и новая экономика конкуренции // Harvard Business Review. – 1998. – Т. 76, № 6. 77–90с.
8. Kabilova Sh.J. O'zbekistonda kichik biznesni rivojlantirishning huquqiy asoslari va iqtisodiy ahamiyati. // «Yangi O'zbekistonda moliyaviy bozorlar va xorijiy investorlar» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Qarshi: 2026-yil 14-may. 152-157 betlar.
9. Кабилова Ш. ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ (НА ПРИМЕРЕ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ). Moliyaviy texnologiyalar ilmiy jurnali. // Toshkent, 2026. №4, 38-42 betlar.
10. Kabilova Sh. ISTE'MOLCHILARGA XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDAGI KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILY-IQTISODIY MEKANIZMLARI: HUDUDIY DIFFERENSIATSIYA TAHLILI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA). Toshkent: Agrobiznes, fan va texnologiyalar ilmiy jurnali. // 2026. № 8. 80-86b.
11. Kabilova Sh. KICHIK BIZNESDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILY-BOSHQARUV MEKANIZMI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA).// Yashi iqtisodiyot va taraqqiyot. 2026. №7. - 294-300 b.

MAHALLA INFRATUZILMASINI YANGILASH SHAROITIDA QURILISH MATERIALLARI BOZORINI BARQAROR VA RAQAMLI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Jamoliddin Ergashev

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Tezisdan mahalla infratuzilmasini obodonlashtirish dasturlari va qurilish materiallari bozori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilingan. 2025-yil ko'rsatkichlari asosida qurilish materiallari sanoatining o'sish sur'atlari, sement ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi va eksport imkoniyatlari baholangan. Mahalla darajasida talabni jamlash, sifat nazorati va narx shaffofligi bilan

bog'liq muammolar aniqlangan. Raqamli xarid platformasi, mahalliy xomashyodan foydalanish va energiya tejamkor materiallarni joriy etishga oid takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mahalla, qurilish materiallari bozori, obodonlashtirish, raqamli platforma, yashil qurilish, lokalizatsiya, barqaror rivojlanish.

Аннотация. В тезисах анализируется взаимосвязь между программами благоустройства инфраструктуры махалли и рынком строительных материалов. На основе показателей 2025 года оценены темпы роста отрасли, уровень загрузки цементных мощностей и экспортный потенциал. Выявлены проблемы агрегирования спроса, контроля качества и прозрачности цен на уровне махалли. Разработаны предложения по созданию цифровой платформы закупок, использованию местного сырья и внедрению энергоэффективных материалов.

Ключевые слова: махалля, рынок строительных материалов, благоустройство, цифровая платформа, «зелёное» строительство, локализация, устойчивое развитие.

Abstract. The thesis analyzes the relationship between mahalla infrastructure improvement programs and the building materials market. Based on 2025 indicators, it assesses the industry's growth rates, the utilization of cement production capacity, and export opportunities. Problems related to demand aggregation, quality control, and price transparency at the mahalla level are identified. Proposals are developed for a digital procurement platform, the use of local raw materials, and the introduction of energy-efficient materials.

Keywords: mahalla, building materials market, infrastructure improvement, digital platform, green construction, localization, sustainable development.

Kirish

Bugungi kunda mahalla O'zbekistonda nafaqat ijtimoiy hamjihatlik va o'zini o'zi boshqarish instituti, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishning eng quyi, ammo eng ta'sirchan bo'g'ini sifatida shakllanmoqda. 2023-yil 21-dekabrda PF-209-son Farmon mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning fuqarolar muammolarini hal etishdagi birlamchi bo'g'in sifatidagi faoliyatini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, mahallani davlat siyosatining asosiy amalga oshirilish maydoniga aylantirdi [1]. Shu bilan birga, mahalla hududlarida ichki yo'llar, maktab, bog'cha va sog'liqni saqlash muassasalari, jamoat maydonlari hamda turar joylarni obodonlashtirish ishlari qurilish materiallariga muntazam va ko'lami kengayib borayotgan talabni yaratmoqda.

Mahalla qurilish materiallari bozori uchun ikki xil rol o'ynaydi. Birinchidan, u obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani yangilash orqali barqaror talab manbai hisoblanadi. Ikkinchidan, mahalliy tadbirkorlik, bandlik va kichik ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali taklif tomonini ham kuchaytirishi mumkin. Biroq amaliyotda mahalla talabi bozorga tarqoq, kichik hajmli va axborot jihatidan shaffof bo'lmagan buyurtmalar ko'rinishida chiqadi. Bu esa materiallar narxi, sifati va yetkazib berish muddatlari bo'yicha xatarlarni oshiradi.

Tezisning maqsadi mahalla infratuzilmasini yangilash dasturlari bilan qurilish materiallari bozori o'rtasidagi bog'liqlikni 2025–2026-yillardagi ochiq statistik va tahliliy ma'lumotlar asosida o'rganish hamda bozorni barqaror, raqamli va ekologik jihatdan mas'uliyatli rivojlantirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda statistik va qiyosiy tahlil, guruhlash, grafik talqin hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi.

Nazariy-metodologik asoslar

Institutsional iqtisodiyot nuqtai nazaridan mahalla rasmiy va norasmiy qoidalar kesishgan maxsus hududiy tuzilma hisoblanadi. D.Nortning institutsional yondashuviga ko'ra, institutlar iqtisodiy subyektlarning xatti-harakatini belgilab, tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi yoki oshiradi. Mahallada aholining o'zaro ishonchi, qo'shnichilik aloqalari va jamoaviy qaror qabul qilish an'analari mavjud bo'lib,

bu ijtimoiy kapital ko‘rinishidagi resurs sifatida qurilish loyihalarini kelishish, nazorat qilish va ulardan foydalanishda muhim rol o‘ynaydi. Mahallaning maqomi va vakolatlari PF-209-son Farmon bilan mustahkamlangani [1] uni davlat dasturlarini quyi darajada amalga oshiruvchi barqaror institutsional bo‘g‘inga aylantiradi.

Qurilish materiallari bozori nuqtai nazaridan mahalla “jamlangan talab” tushunchasi bilan bog‘lanadi. R. Kouz nazariyasiga ko‘ra, bozordagi bitimlar bilan bog‘liq axborot izlash, muzokara olib borish va shartnoma bajarilishini nazorat qilish xarajatlari (tranzaksiya xarajatlari) iqtisodiy natijaga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Kichik hajmdagi tarqoq xaridlarda bu xarajatlar birlik mahsulotga nisbatan yuqori bo‘ladi, jamlangan xaridlarda esa kamayadi. Shu sababli tadqiqotda mahalla darajasidagi qurilish materiallari xaridi jamoaviy harakat, tranzaksiya xarajatlari va hududiy iqtisodiy rivojlanish nazariyalari uyg‘unligida ko‘rib chiqiladi.

Tahlil uch bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda mahalla dasturlari va ularning normativ asoslari o‘rganildi. Ikkinchi bosqichda qurilish materiallari sanoati va qurilish hajmining 2025–2026-yillardagi ko‘rsatkichlari statistik va tahliliy manbalar asosida qiyoslandi. Uchinchi bosqichda aniqlangan muammolarga mos yechimlar ishlab chiqildi. Ma‘lumotlar ochiq manbalardan olingani sababli ayrim ko‘rsatkichlar (masalan, eksport hajmi) taxminiy xarakterga ega ekanini ta’kidlash lozim.

Mahalla — qurilish materiallariga talabning barqaror manbai sifatida

So‘nggi yillarda mahallalarni kompleks obodonlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. “Obod mahalla” davlat dasturi doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar faqat ko‘cha va yo‘llarni ta’mirlash bilan cheklanmay, ko‘kalamzorlashtirish, jamoat maydonlari, sport va dam olish zonalarini barpo etish, ta’lim muassasalarini yangilash hamda tadbirkorlik uchun sharoit yaratishni ham qamrab oladi. Bunday yondashuvning yaqqol namunasi sifatida Toshkent shahri Olmazor tumanidagi “Qichqiriq” mahallasida 2024-yil 25-iyundagi Prezident qarori asosida amalga oshirilgan o‘zgartirishlarni ko‘rsatish mumkin. Mahallada 23 ta ko‘p qavatli uydagi 1416 ta xonadonda 5400 dan ortiq aholi istiqomat qiladi. Loyiha uchun mahalliy byudjetdan 71,4 mlrd so‘m ajratilgan, kanal bo‘ylab 2,4 km uzunlikdagi sohil yo‘lagi, 12,4 km piyodalar yo‘lagi, 14 ta shiypa, favvoralar, 12 ta sport mashg‘uloti maydonchasi, 3 ta futbol maydoni, kutubxonalar va amfiteatr barpo etilgan. Yangi loyihalar hisobiga 47 ta tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritmoqda va 61 ta ish o‘rni yaratilgan [2].

Ushbu misol bitta mahallada amalga oshiriladigan obodonlashtirish loyihasi ham beton va temirbeton buyumlari, yo‘l qoplamalari, bordyur va trotuar plitkalari, tabiiy va sun‘iy tosh, quruq qurilish aralashmalari, bo‘yoq-lak mahsulotlari, yoritish va suv ta‘minoti uskunalari kabi keng assortimentdagi materiallarga ehtiyoj tug‘dirishini ko‘rsatadi. Shuning uchun mahallani qurilish materiallari bozorining “oxirgi iste‘molchisi” emas, balki talabni shakllantiruvchi faol subyekt sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Mahalla loyihalarini material sig‘imi jihatidan besh guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruh — ichki ko‘cha va yo‘llar bo‘lib, ular asosan sement, shag‘al, qum, asfalt-beton va bordyur talab qiladi. Ikkinchi guruh — maktab, bog‘cha, tibbiyot punkti va mahalla markazi binolarini ta’mirlash: bunda g‘isht, blok, tom yopish materiallari, oyna, eshik-deraza, pardozlash va issiqlik izolyatsiyasi mahsulotlari muhim. Uchinchi guruh — ko‘p qavatli uylarning fasadi, tomi va hovlilarini yangilash. To‘rtinchi guruh — ko‘kalamzorlashtirish va jamoat maydonlari: plitka, tosh, kichik me‘moriy shakllar, yoritish va sug‘orish tizimlari. Beshinchi guruh — suv, kanalizatsiya va gaz tarmoqlari bilan bog‘liq muhandislik ishlari. Har bir guruhning material tarkibi va sifat talablari turlicha bo‘lgani uchun yagona xarid yondashuvi emas, guruhlarga mos differensial yondashuv talab etiladi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan mahalla loyihalari uch xil samara beradi. Birinchisi — to‘g‘ridan-to‘g‘ri samara: materiallar xaridi va qurilish-montaj ishlari orqali yalpi talabning oshishi. Ikkinchisi — bilvosita samara: transport, savdo, ta’mirlash xizmatlari va mahalliy kichik korxonalar faoliyatining kengayishi.

Uchinchisi — ijtimoiy samara: aholining yashash sharoiti yaxshilanishi, bandlik va tadbirkorlik faolligining oshishi. Bu samaralarning yig'indisi mahallani barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning "mikro o'sish nuqtasi" sifatida tavsiflash imkonini beradi. **Qurilish materiallari sanoatining hozirgi holati va asosiy tendensiyalar**

Mahalla talabini qondirishga xizmat qiladigan taklif tomoni — qurilish materiallari sanoati — so'nggi yillarda yuqori sur'atlar bilan rivojlanmoqda. "Uzpromstroymaterials" uyushmasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning yanvar–sentabr oylarida 41,5 trln so'mlik qurilish materiallari ishlab chiqarilgan, eksport 810,2 mln AQSH dollariga yetib, o'tgan yilga nisbatan 26 foizga oshgan, o'zlashtirilgan investitsiyalar esa 1,705 mlrd dollarni tashkil etgan. Investitsiya loyihalari doirasida qiymati 1,065 mlrd dollar bo'lgan 230 ta obyekt ishga tushirilib, 8712 ta yangi ish o'rni yaratilgan, lokalizatsiya dasturi doirasida esa 3,3 trln so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan [3]. Yil yakuniga qadar ishlab chiqarish hajmini 52 trln so'mga, eksportni 1,2 mlrd dollarga, investitsiyalarni esa 2,4 mlrd dollarga yetkazish rejalashtirilgan [3].

Asosiy mahsulot turlari bo'yicha ishlab chiqarish hajmi 1-jadvalda keltirilgan. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, gipsokarton (85 mln kv. m), keramik plitka (37,8 mln kv. m) va qurilish oynasi (30,5 mln kv. m) kabi pardozlash va ta'mirlash bilan bog'liq mahsulotlar hajmi katta bo'lib, ular mahalla ichidagi ijtimoiy obyektlarni yangilashda bevosita qo'llaniladi. Shu bilan birga sement yetakchi bazaviy material bo'lib qolmoqda: yanvar–sentabr oylarida uning ishlab chiqarilishi 17,9 mln tonnani tashkil etdi.

Sement sanoati misolida bozorning ichki muvozanati aniqroq ko'rinadi. Avesta Investment Group tahliliga ko'ra, 2025-yilda mamlakatda sement ishlab chiqarish 12,9 foizga o'sib, 20,2 mln tonnaga yetgan, biroq bu o'sish asosan eksport hisobiga ta'minlangan. O'rnatilgan quvvat 42 ta zavod bo'yicha taxminan 40,5 mln tonnani tashkil etgan, quvvatlardan foydalanish darajasi esa 50 foizdan bir oz pastroq bo'lgan (2024-yilda 45,1 foiz). Ichki sement iste'moli 2024-yildagi 18,4 mln tonnadan 2025-yilda 18,8 mln tonnaga ko'tarilgan, eksport esa taxminan 0,2 mln tonnadan 1,5 mln tonnaga yaqin miqdorga oshgan [4]. Tahlilchilar ichki bozorni tarkibiy jihatdan ortiqcha taklif bilan xarakterlanadigan bozor deb baholaydi [4]. Mazkur holat 1-diagrammada aks ettirilgan.

Hisob-kitoblarimizga ko'ra, 2025-yilda ishlab chiqarilgan sementning 7 foizga yaqin qismi eksportga yo'naltirilgan, quvvatlardan foydalanish darajasi esa 49,9 foizni tashkil etgan ($20,2 : 40,5 \times 100$). Ishlab chiqarilgan hajm bilan o'rnatilgan quvvat o'rtasidagi katta farq mahalla kabi hududiy iste'molchilarni bozor aylanmasiga tizimli jalb etish orqali ichki talabni kengaytirish imkoniyati mavjudligini ko'rsatadi. Boshqacha aytganda, ortiqcha quvvatlar mahalla loyihalari uchun narx va yetkazib berish shartlarini yaxshilashga iqtisodiy asos yaratadi.

Qurilish hajmi va mahalla darajasidagi ishlarning tarkibi

Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil yanvar–iyun oylarida mamlakatda bajarilgan qurilish ishlari hajmi 137,6 trln so'mni tashkil etib, 2024-yilning shu davriga nisbatan 10,7 foizga o'sgan. Umumiy hajmning 69 foizi binolar qurilishiga, 20,9 foizi muhandislik inshootlari qurilishiga (o'sish 25,7 foiz), 10,1 foizi esa ixtisoslashtirilgan qurilish ishlariga (o'sish 49 foiz) to'g'ri kelgan. Kichik korxonalar va mikrofirmalarning ulushi 52,1 foizni (71,6 trln so'm), yirik qurilish tashkilotlarining ulushi esa 22,4 foizni (30,8 trln so'm) tashkil etgan [5].

Bu tarkib mahalla loyihalari uchun muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, muhandislik inshootlari (yo'l, kommunikatsiya tarmoqlari) va ixtisoslashtirilgan ishlar (ta'mirlash, pardozlash, obodonlashtirish) yuqori sur'atda o'smoqda, aynan shu turlar mahalla loyihalarining asosini tashkil etadi. Ikkinchidan, ishlarning yarmidan ko'pini kichik korxonalar va mikrofirmalar bajarayotgani mahalla darajasida materiallar xaridi kichik partiyalarda, ko'pincha chakana va ulgurji savdo tarmoqlari orqali amalga oshirilishini anglatadi. Bunday sharoitda hajm bo'yicha chegirmalar, kafolatlangan sifat va shaffof

narxdan foydalanish imkoniyati cheklanadi. Bizning fikrimizcha, aynan shu jihat mahalla loyihalarida qurilish materiallari xarajatlarning oshib ketishiga olib keladigan asosiy omillardan biridir.

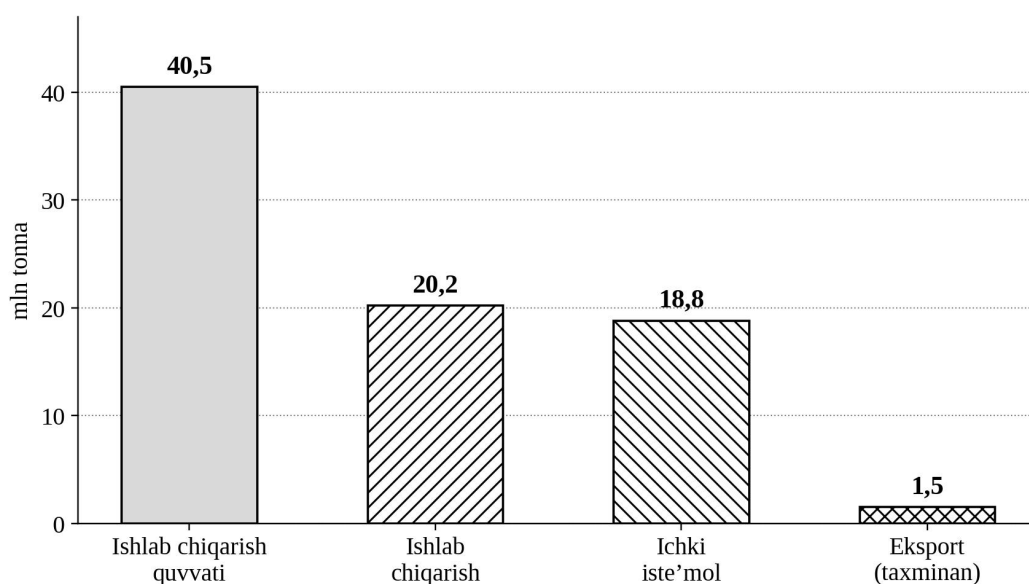
Natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish va materiallarga qo‘yiladigan talablar

Xalqaro moliya institutlari tajribasi hududiy infratuzilma loyihalarida natijadorlikka asoslangan yondashuv muhimligini ko‘rsatmoqda. Jahon banki 2025-yil 15-dekabrda “Yashashga qulay va samarali shaharlar” dasturi doirasida O‘zbekistonning 16 ta tuman va shahrida munitsipal infratuzilmani yaxshilash uchun 250 mln dollarlik moliyalashtirishni tasdiqladi. Dasturda mablag‘lar har yili mahalliy hokimiyatlar fazoviy rejalashtirish, kapital byudjetlash va infratuzilma yetkazib berishda yaxshi natija ko‘rsatgandan keyingina ajratilishi nazarda tutilgan, bu mamlakatdagi birinchi mintaqaviy natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish modelidir. 2030-yilga qadar dastur taxminan 1 million kishiga xizmat qilishi, 300 ming kishi uchun transport qatnovini yaxshilashi, 400 ming kishi uchun jamoat joylari va bog‘larni yangilashi hamda 10 mingga yaqin vaqtinchalik qurilish ish o‘rnini yaratishi kutilmoqda [6]. Loyiha asoslarida shaharlarning tez o‘sishi, eskirgan kommunal va ijtimoiy infratuzilma hamda zilzila, jazirama va suv toshqini kabi tabiiy xavflar asosiy muammolar sifatida qayd etilgan [6].

Bu yondashuv qurilish materiallari bozori uchun ham muhim. Moliyalashtirish natijaga bog‘langanda buyurtmachi materiallarning sifati, chidamliligi va xizmat muddatiga ko‘proq e‘tibor qaratadi. Zilzila, issiqlik va toshqin xavflari sharoitida seysmik chidamli, issiqlik izolyatsiyasi yuqori va namlikka bardoshli materiallarga talab ortadi. Shu sababli mahalla loyihalarida eng arzon materialni tanlash emas, balki hayot davri xarajatlari (xarid narxi, ekspluatatsiya va ta‘mirlash xarajatlari) bo‘yicha eng samarali variantni tanlash tamoyilini joriy etish zarur.

Hududiy ishlab chiqarish samaradorligi, bandlik va Farg‘ona vodiysi imkoniyatlari

Hududiy darajadagi tadqiqotlar ham qurilish materiallari sanoatining mahalliy iqtisodiyotdagi o‘rni ortib borayotganini tasdiqlaydi. Andijon viloyati misolida 2017–2025-yillar uchun o‘tkazilgan tahlilda boshqa nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi (nominal ifodada) 203,8 mlrd so‘mdan 3815,2 mlrd so‘mgacha, ya‘ni taxminan 18,7 barobar oshgani, uning viloyat sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi esa 1,54 foizdan 3,54 foizgacha ko‘tarilgani aniqlangan. Tadqiqotda energiya tejankor texnologiyalarni kengaytirish, mahalliy xomashyodan foydalanishni ko‘paytirish, ishlab chiqarishni raqamli monitoring qilish tizimlarini joriy etish, hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish va yuqori qo‘shilgan qiymatli materiallar ulushini oshirish tavsiya etiladi [7].

Farg‘ona vodiysi hududlari uchun bu xulosalar alohida ahamiyatga ega. Aholining zich joylashuvi, mahallalarning ko‘pligi va ishlab chiqarish bazasining mavjudligi materiallar ishlab chiqaruvchilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri mahalla buyurtmalari bilan bog‘lash uchun qulay sharoit yaratadi. Bunday bog‘lanish transport xarajatlarini kamaytiradi, mahalliy xomashyo va ish kuchidan foydalanishni rag‘batlantiradi hamda materiallarning qo‘shilgan qiymatini hududning o‘zida qoldiradi.

Mahalla loyihalari bandlik va inson kapitali nuqtai nazaridan ham muhim. Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, faqat “Qichqiriq” mahallasida yangi loyihalar hisobiga 61 ta ish o‘rni yaratilgan, qurilish materiallari sanoatidagi investitsiya loyihalari doirasida 8712 ta yangi ish o‘rni ochilgan, Jahon banki dasturi esa 10 mingga yaqin vaqtinchalik qurilish ish o‘rnini yaratishi kutilmoqda. Bu ish o‘rinlarining sifati ishchilarning malakasiga bog‘liq. Plitka yotqizuvchi, suvoqchi, payvandchi, yo‘l qurilishi texnigi kabi kasblar bo‘yicha mahalla yoshlari uchun qisqa muddatli malaka kurslarini tashkil etish qurilish sohasidagi kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish bilan birga mahalladagi bandlikni ham oshirishi mumkin. Bunday yondashuv mahalla loyihalariga sarflanadigan mablag‘larning bir qismini mahalla aholisining daromadi sifatida hududning o‘zida qoldiradi va mahalliy iste’mol talabini rag‘batlantiradi.

Mahalla darajasida bozorning asosiy muammolari

Yuqoridagi tahlillar asosida mahalla va qurilish materiallari bozori o‘rtasidagi o‘zaro aloqada bir necha tizimli muammoni ajratish mumkin. Birinchisi — talabning tarqoqligi: har bir mahalla alohida va kichik hajmda xarid qiladi, natijada ishlab chiqaruvchilar bilan bevosita shartnoma tuzish imkoniyati cheklanadi. Ikkinchisi — axborot assimetriyasi: mahalla vakillari va pudratchilar narx, sifat sertifikati va sinov natijalari haqida to‘liq ma’lumotga ega bo‘lmaydi, bu esa ortiqcha to‘lov va past sifatli mahsulot xavfini oshiradi. Uchinchisi — logistika va mavsumiylik: qurilish mavsumida talab keskin oshib, narxlar o‘zgaruvchan bo‘lib qoladi.

To‘rtinchi muammo — sifat nazorati: mahalla loyihalarida qabul qilinayotgan materiallarning me’yoriy hujjatlarga muvofiqligini tekshirish uchun yetarli texnik salohiyat har doim ham mavjud bo‘lmaydi. Beshinchisi — ekologik jihat: qurilish chiqindilarini qayta ishlash va mahalliy xomashyodan tejankor foydalanish tizimi yetarlicha shakllanmagan. Oltinchisi — shaffoflik: tashabbusli byudjet va boshqa dasturlar doirasida sarflangan mablag‘lar bo‘yicha aholiga materiallar darajasida ochiq hisobot berilmaydi, bu esa jamoatchilik nazoratini susaytiradi.

Raqamli va “yashil” mahalla: innovatsion yondashuvlar

Aniqlangan muammolarni hal etishning eng samarali yo‘llaridan biri “Mahalla — qurilish materiallari” nomli raqamli platformani yaratishdir. Platforma quyidagi funksiyalarni bajarishi mumkin: mahalla va tuman darajasidagi ehtiyojlarni yagona elektron reestrda jamlash; sertifikatlangan ishlab chiqaruvchilarning narx va sifat ko‘rsatkichlari bilan elektron katalogini yuritish; jamlangan buyurtmalar bo‘yicha ulgurji va ramkali shartnomalar tuzish; materiallar partiyasini QR-kod orqali kuzatish; ishlatilgan materiallar hajmini foto va geolokatsiya orqali tasdiqlash; aholi va mahalla faollari uchun ochiq hisobot panelini yuritish. Bunday tizim materiallar xaridini shaffof qiladi, sifat nazoratini soddalashtiradi va mahalla mablag‘lari sarfi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi.

Talabni jamlashning iqtisodiy samarasini quyidagi soddalashtirilgan ifoda bilan baholash mumkin: $E = \sum (P_{ch} - P_u) \times Q + \Delta T$. Bunda E — jamlash samarasi, P_{ch} — chakana xarid narxi, P_u — jamlangan

²⁴⁶ muallif tomonidan CemNet nashrining 2026-yil 25-fevraldagi Avesta Investment Group tahliliga asoslangan material ma’lumotlari asosida tuzilgan;

buyurtma bo'yicha ulgurji narx, Q — xarid hajmi, ΔT — tranzaksiya xarajatlaridagi tejam (axborot izlash, muzokara va nazorat xarajatlarining kamayishi). Platforma yordamida ko'plab mahallalarning buyurtmalari tuman yoki viloyat darajasida jamlansa, Q ortadi, P_u va tranzaksiya xarajatlari kamayadi, natijada bir xil byudjet doirasida ko'proq hajmdagi ishni bajarish imkoniyati paydo bo'ladi. Ushbu ifoda amaliy hisob-kitob uchun har bir mahalla va material turi bo'yicha aniq narxlar asosida to'ldirilishi lozim.

“Yashil” mahalla konsepsiyasi doirasida esa quyidagi yo'nalishlar ustuvor bo'lishi lozim: mahalliy xomashyodan tayyorlanadigan mahsulotlarga (g'isht, blok, bruschatka, quruq aralashmalar) ustunlik berish; energiya tejamkor izolyatsion materiallardan foydalanish; yo'l va maydonlarda suv o'tkazuvchan qoplamalarni qo'llash; qurilish va buzish chiqindilarini yo'l asosi sifatida qayta ishlatish; xaridlarda hayot davri xarajatlari mezonini qo'llash. Andijon viloyati bo'yicha tahlilda ham raqamli monitoring, energiya samaradorligi va hududiy klasterlarni rivojlantirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari sifatida ko'rsatilgani mazkur yondashuvning maqsadga muvofiqligini tasdiqlaydi. [7]

Takliflar, amalga oshirish bosqichlari va kutilayotgan samara

Tadqiqot natijalariga tayanib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, har bir tumanda mahalla buyurtmalarini jamlovchi yagona elektron reestr va koordinatsiya markazini tashkil etish. Ikkinchidan, ishlab chiqaruvchilar bilan mahallalar o'rtasida ramkali shartnomalar tuzish mexanizmini joriy etish; sement kabi mahsulotlar bo'yicha ortiqcha quvvatlar mavjudligi sababli bunday shartnomalar narx barqarorligini ta'minlashi mumkin. Uchinchidan, mahalla loyihalarida hayot davri xarajatlari mezonini, seysmik chidamlilik va energiya samaradorligi talablarini majburiy qilib belgilash.

To'rtinchidan, mahallalarda bruschatka, blok va quruq aralashmalar ishlab chiqaradigan kichik korxonalarni imtiyozli moliyalashtirish orqali qo'llab-quvvatlash. Beshinchidan, sifat nazoratini QR-kodli sertifikatlar va mobil laboratoriyalar asosida yo'lga qo'yish. Oltinchidan, mahalla raislari, xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari uchun qurilish materiallari savodxonligi bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish. Ushbu takliflar amalga oshirilganda materiallar xaridida shaffoflik va sifat oshadi, mahalliy ishlab chiqarish va bandlik kengayadi, mahalla mablag'laridan foydalanish samaradorligi yaxshilanadi.

Takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda bitta tuman miqyosida pilot loyiha ishga tushirilib, mahallalar ehtiyojlari reestri va ishlab chiqaruvchilarning elektron katalogi shakllantiriladi. Ikkinchi bosqichda ramkali shartnomalar va QR-kodli sifat nazorati sinovdan o'tkaziladi, natijalar oldingi xarid amaliyoti bilan solishtiriladi. Uchinchida tajriba viloyat va respublika miqyosiga kengaytirilib, tashabbusli byudjet va boshqa dasturlar bilan integratsiya qilinadi.

1-jadval

Asosiy qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi va ularning mahalla loyihalarida qo'llanilishi²⁴⁷

№	Mahsulot turi	Ishlab chiqarish hajmi (yanvar–sentabr, 2025)	Mahalla loyihalaridagi asosiy qo'llanilish yo'nalishi
1	Sement	17,9 mln tonna	Poydevor, yo'l va piyodalar yo'lagi, beton konstruksiyalar
2	Qurilish oynasi	30,5 mln kv. m	Maktab, bog'cha va mahalla markazi binolarini ta'mirlash

²⁴⁷ muallif tomonidan UzDaily nashrining 2025-yil 31-oktabrdagi “Uzpromstroyaterials” uyushmasi ma'lumotlariga tayangan material asosida tuzilgan

№	Mahsulot turi	Ishlab chiqarish hajmi (yanvar–sentabr, 2025)	Mahalla loyihalaridagi asosiy qo'llanilish yo'nalishi
3	Keramik plitka	37,8 mln kv. m	Ichki pardozlash, jamoat binolarining pol va devorlari
4	Gipsokarton	85 mln kv. m	Ichki bo'linmalar va shiftlarni yangilash
5	Quruq qurilish aralashmalari	292 ming tonna	Suvoq, yopishtiruvchi va pol tekislovchi qorishmalar
6	Sanitariya buyumlari	695,7 ming dona	Ijtimoiy obyektlarning sanitariya tugunlarini yangilash

Samaradorlikni baholash uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalanish tavsiya etiladi: materiallar birlik narxining bozor o'rtacha narxiga nisbati; buyurtma berilgandan yetkazib berilgunga qadar o'tgan muddat; sifat bo'yicha nomuvofiqlik holatlari soni; mahalliy ishlab chiqaruvchilar ulushi; mahalla loyihalarida band bo'lgan mahalla aholisi soni; qurilish chiqindilarini qayta ishlatish ulushi. Shuningdek, raqamli tengsizlik, ma'lumotlar xavfsizligi va manfaatlar to'qnashuvi kabi xatarlarni oldindan hisobga olish, platformada ochiq ma'lumotlar va mustaqil audit mexanizmlarini nazarda tutish zarur.

Xulosa

Mahalla infratuzilmasini yangilash dasturlari qurilish materiallari bozori uchun barqaror va ko'lamli kengayib borayotgan talab manbaiga aylanmoqda. Qurilish materiallari sanoati esa yuqori sur'atlarda rivojlanib, eksport va investitsiyalarni ko'paytirmoqda, biroq sement misolida ko'rinib turibdiki, ichki bozorda ishlab chiqarish quvvatlari to'liq ishlatilmayapti. Mahalla talabining tarqoqligi va axborot shaffofligining yetarli emasligi bu imkoniyatlardan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Raqamli xarid platformasi, natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish, mahalliy xomashyo va energiya tejankor materiallarga ustuvorlik berish mahalla darajasida barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning muhim shartlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda PF-209-son Farmoni "Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning fuqarolar muammolarini hal etishdagi birlamchi bo'g'in sifatidagi faoliyatini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risida". – URL: <https://lex.uz/uz/docs/-6705763> (murojaat sanasi: 20.09.2026).
2. 71.4 billion soums worth of improvement works: President visited "Qichqiriq" mahalla // Zamon.uz, 11.09.2026. – URL: <https://zamon.uz/en/2026/09/11/714-billion-soums-worth-of-improvement-works-president-visited-qichqiriq-mahalla> (murojaat sanasi: 20.09.2026).
3. Uzbekistan's Export of Building Materials Reaches US\$810 Million // UzDaily, 31.10.2025. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistans-export-of-building-materials-reaches-us810-million/> (murojaat sanasi: 20.09.2026).
4. Uzbekistan: exports drive output growth amid structural oversupply // CemNet, 25.02.2026. – URL: <https://www.cemnet.com/News/story/180862/uzbekistan-exports-drive-output-growth-amid-structural-oversupply.html> (murojaat sanasi: 20.09.2026).
5. Construction Output in Uzbekistan Exceeds 137 Trillion Soums in First Half of 2025 // UzDaily, 23.07.2025. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/construction-output-in-uzbekistan-exceeds-137-trillion-soums-in-first-half-of-2025/> (murojaat sanasi: 20.09.2026).

6. Upgraded Municipal Infrastructure to Enhance Quality of Life for 1 Million People Across Uzbekistan: World Bank press release No. 2026/ECA/028, 15.12.2025. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/12/15/upgraded-municipal-infrastructure-to-enhance-quality-of-life-for-1-million-people-across-uzbekistan> (murojaat sanasi: 20.09.2026).
7. Analysis of production efficiency in construction materials manufacturing enterprises: evidence from Andijan Region // Zenodo, 2026. – URL: <https://zenodo.org/records/21934928> (murojaat sanasi: 20.09.2026).

THE CHALLENGE OF SCARCE RESOURCES IN THE ECONOMY

Jamolov Mirjahon Jasurovich

student of Tashkent state of economics University.

Tel.+998903148448

e-mail:mirjahon.jamolav.09@bk.ru

Annotation: In recent years, the regions growing cotton have also seen an increase in the cultivation of grains, fodder, vegetables, and other crops. While these efforts primarily arose from the expansion of new areas, it is now essential to satisfy the need for agricultural goods by utilizing current irrigated lands more effectively.

Key words: guaranteeing food stability, structural and financial systems, farming and livestock goods, cultivating productive fruit and vegetable plants.

Аннотация: В последние годы, помимо возделывания хлопчатника, в хлопководческих зонах нашей страны увеличиваются площади зерновых, кормовых, овощных и других культур. Хотя раньше эти работы проводились в основном за счет освоения новых земель, теперь необходимо обеспечить потребность в сельскохозяйственной продукции за счет более эффективного использования имеющихся орошаемых земель.

Ключевые слова: обеспечение продовольственной безопасности, организационно-экономические механизмы, продукция сельского хозяйства и животноводства, посадка урожайных плодовоовощных культур.

Kalit so ‘zlar: So ‘nggi yillarda paxta yetishtiradigan hududlarda don, ozuqa, sabzavot va boshqa ekinlar yetishtirish ham ko‘paydi. Bu sa’y-harakatlar asosan yangi maydonlarning kengayishidan kelib chiqqan bo‘lsa-da, hozirgi sug‘oriladigan yerlardan samaraliroq foydalanish orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojni qondirish juda muhimdir.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat barqarorligini ta’minlash, tarkibiy va moliyaviy tizimlar, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari, serhosil meva va sabzavot o‘simliklarini yetishtirish.

INTRODUCTION

It is well understood that the contribution of farmers and landowners to ensuring the nation’s food security is becoming increasingly significant and will continue to be so in the foreseeable future. Nevertheless, research indicates that the current agricultural potential is not being fully harnessed at present. There are multiple objective and subjective factors behind this, with one of the most critical being the absence of enhanced organizational and economic frameworks necessary for the growth of farms.

It is recognized that the challenge of scarce resources in the economy primarily involves land resources. Thus, identifying effective strategies for utilizing existing land areas is both crucial and pressing. Consequently, boosting the number of farms that focus on unconventional agricultural and livestock products, including floriculture and the cultivation of medicinal plants, by leveraging international practices, will help enhance the sector's competitiveness.

MATERIALS AND METHODS

One of the constructive measures aimed at engaging the public in entrepreneurship and raising living standards was the decree issued by the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4231, dated March 7, 2019. This decree, titled "On additional measures to involve the population in entrepreneurship in the regions and to develop family entrepreneurship," was introduced to boost regional residents' income by enabling them to take part in specific work activities. Through this approach, steps have been taken to increase public involvement—especially among low-income families—in growing and processing goods, boosting financial incentives, and, based on lessons from foreign agricultural practices widely applicable locally, planting high-yield fruit and vegetable crops, raising purebred livestock, and focusing on proper storage and recycling of finished products.

Currently, the steady economic growth of farms is largely hindered by issues such as insufficient material and technical support, particularly a lack of necessary machinery, weak cooperative ties with other businesses, and the absence of a reliable system for purchasing harvested goods.

RESULTS AND DISCUSSION

One of the important factors that hinders the sustainable development of agricultural activities is the fact that the integration of peasant farms with other branches of agriculture is not at the required level. 14.03 of the President of the Republic of Uzbekistan. The adoption of Resolution No. 4239 of the People's Republic of Azerbaijan in 2019 was a milestone. This Resolution is "On measures for the development of agricultural cooperation in the field of fruit and vegetable production" and is a complex project aimed at improving the fruit and vegetable industry in our country, significantly increasing the arable land of fruit and vegetable crops, storage and processing capacities, and actively attracting funds from international financial institutions. adopted in order to further accelerate the measures. According to this decision, the Ministry of Agriculture of the Republic of Uzbekistan, the Ministry of Economy and Industry, together with the Council of Farmers, Peasants and Homestead Land Owners of Uzbekistan will submit proposals for the formation of the Institute of Agricultural Associations, that is, this process will be continued until December 2020. The main tasks of agricultural associations were determined. In particular, comprehensive tasks such as production, storage, processing of fruit and vegetable products, provision of modern technical equipment, marketing of domestic and foreign markets, export, and provision of guaranteed market relations support the activities of farmers, peasant farms and landowners. .

From this point of view, it is important to establish strong integrated relations between farms and other enterprises, to provide necessary resources in this process, and to achieve sales of the grown products under favorable conditions for farmers.

It should be noted that today there is no well-regulated, convenient supply system for farmers. The provision of necessary resources to farms is mainly carried out by private individuals. This leads to the limitation of their access to quality resources.

In our opinion, one of the main ways to solve the above-mentioned problems is the establishment of a separate "supply-service" system, which deals with the provision of necessary resources to farms in the country and region. This system, whether organized as a separate infrastructure object or as a community-based link, was recognized in the questionnaires as a solution to the problem of the survey participants.

CONCLUSION

In recent years, along with cotton farming, the area dedicated to grain, fodder, vegetables, and other crops has been growing in the cotton-growing regions of our country. Even though these activities were mainly the result of developing new lands, it is now necessary to satisfy the demand for agricultural products by making more efficient use of the existing irrigated lands. Additionally, legal documents were signed that provide for the cultivation of medicinal plants and the raw materials needed for the pharmaceutical industry on the land. One of the most important tasks is the targeted search for medicinal plants found in nature, their cultivation, adaptation to various soil and climate conditions, and growing under special agrotechnological methods. Our government paid attention to this issue, and according to the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 8 specialized farms involved in growing medicinal plants were established. Besides these, cultivation is being done in the Republican Forest Farms, as well as by some farmers, peasant farms, and homestead land owners.

Most of the products grown by farmers are sold unprocessed, as they are, which causes them to continue working the same way and prevents their income sources from increasing. To increase farmers' income sources in the future, we believe it is appropriate to carry out the following measures.

References:

1. Gort M. Diversification and integration in American industry. Princeton, Princeton University Press, 1962.
2. Shapochnikov A.I. Socio-economic analysis of the formation of incomes of the rural population (on the example of the Novosibirsk region). - Novosibirsk: Nauka, 1983. - 128 p.
3. Kalugina Z.I., Antonova T.P. Personal subsidiary farming of the rural population: problems and prospects // Science - Novosibirsk, 1984. - 187 pages.
4. Belokrylova O.S. Development of investment processes in peasant (farm) farms. // Achievements of science and technology in the agro-industrial complex, 1995. - P.44-45.

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHI VA KICHIK-O‘RTA KORXONALARNING TRANSFORMATSIYASI

TOJIMAMATOVA GULZODA XUSNIDIN QIZI

ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

HUQUQ-IQTISOD FAKULTETI TALABASI

ILMIY RAHBAR: I.F.F.D.DOTSENT B.B.RO‘ZIMOV

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, uning kichik-o‘rta korxonalarning transformatsiyasiga ta’siri va tabiiy resurslardan optimal foydalanish bilan bog‘liq masalalarni o‘rganadi. Tadqiqot ikkilamchi ma’lumotlar, statistik tahlil va comparative tahlil metodlaridan foydalanib olib borilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot O‘zbekiston iqtisodiyotining takomillashtirish va samaradorligini oshirish uchun muhim ro‘l o‘ynamoqda.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, kichik-o‘rta korxonalar, transformatsiya, innovatsiya, takomillashtirish, raqamli texnologiyalar, e-commerce, blockchain.

ABSTRACT (ENGLISH)

This article examines the development of the digital economy in Uzbekistan and its impact on the transformation of small and medium enterprises. The research is conducted using secondary data analysis, statistical analysis, and comparative analysis methods. The results demonstrate that the digital economy plays an important role in improving the efficiency and competitiveness of Uzbekistan's economy.

Keywords: digital economy, small and medium enterprises, transformation, innovation, efficiency, digital technologies, e-commerce, blockchain.

АННОТАЦИЯ (РУССКИЙ)

В данной статье рассматривается развитие цифровой экономики в Узбекистане и его влияние на трансформацию малых и средних предприятий. Исследование проводится с использованием методов анализа вторичных данных, статистического анализа и сравнительного анализа. Результаты показывают, что цифровая экономика играет важную роль в повышении эффективности и конкурентоспособности экономики Узбекистана. **Ключевые слова:** цифровая экономика, малые и средние предприятия, трансформация, инновация, эффективность, цифровые технологии, электронная коммерция, блокчейн.

Bugungi dunyo iqtisodiyoti raqamli transformatsiyaning qo‘l ostida bo‘lmoqda. Texnologiya rivojlanishi, internet tarqalishi va suniy intellektning paydo bo‘lishi iqtisodiyotning barcha sohalarida o‘zgarishlar keltirib chiqmoqda. O‘zbekistan ham bu global tendentsiyadan chetda qolmay, o‘z raqamli strategiyasini ishlab chiqmoqda.

O‘zbekistonda kichik-o‘rta korxonalar iqtisodiyotning muhim komponenti hisoblanadi. Ular yig‘indida milliy daromadning 60 foizidan ko‘proqni tashkil qiladi va ishdagi o‘rin yaratishda asosiy hisoblanmaydi. Ammo raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida ko‘plab kichik va o‘rta korxonalar muammolarga duch kelmoqda.

Ushbu maqolaning maqsadi O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, uning kichik-o‘rta korxonalarning transformatsiyasiga ta’siri, shuningdek mavjud muammolar va ularni hal qilish yo‘llarini o‘rganishdir.

Raqamli iqtisodiyot: tasnifi va rivojlanish davri.

Raqamli iqtisodiyot - bu internet, mobil texnologiyalar va boshqa raqamli texnologiyalardan asosiy ravishda foydalanuvchi iqtisodiy faoliyatdir. U e-commerce, digital marketing, cloud computing, artificial intelligence va blockchain kabi turli komponentlarni o‘z ichiga oladi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanish bosqichlari quyidagilar:

1990-2005 yillar: Internet asosini qo‘yish davri. Bu vaqtda xorijiy mamlakatlarning ko‘pchiligi internetga kirgan va birinchi e-commerce platformalari paydo bo‘ldi.

2005-2015 yillar: Mobile evolution davri. Ushbu davrda smartfonlar tarqaldi, mobile apps ishlab chiqildi va social media vositalari rivojlandi.

2025-hozirgi vaqt: Artificial Intelligence va Big Data davri. Ushbu davrda AI, machine learning, cloud computing va IoT texnologiyalari iqtisodiyotning barcha sohalarida qo‘llana boshladi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning hozirgi holati.

O‘zbekistonda raqamli texnologiyalar va elektron tijorat (e-commerce) sohasining aynan hozirgi holati keskin o‘sish va haqiqiy yuksalish (bum) davrini boshdan kechirmoqda.

Davlat statistika qo‘mitasi va Istiqbolli loyihalar milliy agentligi (NAPP) ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatdagi joriy ko‘rsatkichlar quyidagicha shakllangan:

Internet foydalanuvchilari va aloqa sifati

Ommaviy qamrov: O‘zbekiston aholisining 94,2 foizi internetdan faol foydalanmoqda.

Mobil abonentlar soni: Mobil internetdan foydalanuvchi obonentlar soni rekord darajaga — 33,3 million kishiga yetdi. Bu deyarli butun faol aholini qamrab olgan deganidir.

Tezlikning oshishi: Mobil internet tezligi o‘rtacha 55,5 Mbps, simli (fiksirlangan) internet tezligi esa 86,7 Mbpsni tashkil etmoqda (so‘nggi davrlarda tezlik 25% dan 50% gacha oshgan).

Yosh auditoriya: Internet foydalanuvchilarining yarmidan ko‘pini 27 yoshgacha bo‘lgan, texnologiyalarni mukammal biladigan yoshlar tashkil qiladi.

E-commerce (Elektron tijorat) bozori

Bozor hajmi: O'zbekiston onlayn savdo bozori hajmi 1,2 – 1,3 milliard dollarga (milliy valyutada 22,7 trillion so'mga) yetdi.

Platformalar ko'payishi: Mamlakatda faoliyat yuritayotgan e-commerce platformalari soni bir yil ichida 3,2 barobarga ko'payib, 115 tadan oshdi. (Uzum Market, Wildberries, Asaxiy kabi yirik brendlar bozorda yetakchilik qilmoqda). Savdodagi ulushi: Jami chakana savdoning 4,6 foizi aynan onlayn xaridlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Hukumat bu ulushni yaqin yillarda 9-11 foizga yetkazishni maqsad qilgan.

Ammo bu raqamlarga qaramasdan, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot so'zsiz rivojlanish ko'rsatmoqda. Qator kichik-o'rta korxonalar raqamli platformalarni qo'llay boshladi, ammo ko'pchilik esa hali ham an'anaviy biznes modellarida qolmoqda.

Kichik-o'rta korxonalarning raqamli transformatsiyasi.

Kichik-o'rta korxonalarning raqamli transformatsiyasi ularning faoliyatining har bir sohada taomilni talab qiladi. Bu quyidagini o'z ichiga oladi:

E-commerce platformalarida savdoni boshqarish

CRM (Customer Relationship Management) tizimlarining qo'llanilishi

Digital marketing vositalari orqali reklama

Moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirish

Supply chain management ni raqamlashtirish

O'zbekistonda kichik-o'rta korxonalarning 40 foizi hali ham raqamli platformalardan foydalanmadi. Bu asosan ta'limning etishmovchiligi, investitsiya cheklovlari va raqamli texnologiyalarga bo'lgan ishonchsizlikning natijasi.

Raqamli transformatsiyani boshqaradigan muammolar.

O'zbekistonda raqamli transformatsiyani boshqarishdagi asosiy muammolar quyidagilar:

1. Ta'lim muammosi: Ko'pchilik o'quvchilar va ishchilar raqamli ko'nikmalarida yetishmovchiliklarni sezmoqda. Buning uchun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish zarur.

2. Texnologiya cheklovlari: Internet tezligi va doimiylik, ayniqsa qishloq bo'limlarida muammoli. Qishloqlarda raqamli infratuzilmani rivojlantirish talab qilinadi.

3. Moliyaviy cheklovlar: Kichik-o'rta korxonalarning aksariyat qismi raqamli transformatsiyaga sarmoya qilish imkoniyatiga ega emas.

4. Xavfsizlik muammolari: Kiberhujumlar va shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligiga xavf mavjud.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi - bu tarixiy zaruratdir. Kichik-o'rta korxonalarning transformatsiyasi O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilishning asosiy kaliti hisoblanadi. Ammo bu yo'lda ko'plab muammolar mavjud va ularni hal qilish uchun ko'p tarfli yondashuv kerak.

Davlat siyosati, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va infratuzilma rivojlanishi kabi choralar bu transformatsiyani tezlashtirishi mumkin. Shunday qilib, O'zbekiston raqamli iqtisodiyotning global raqobatiga tayyor bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O'zbekiston Respublikasining "Raqamli O'zbekiston" davlat dasturi, 2020-2025 yillar.

2.World Bank (2022). "Digital Transformation in Central Asia: Opportunities and Challenges". Washington, D.C.

3.O'zbekiston Davlat Statistika Agentligining 2025- yil ma'lumotlari. "Information and Communication Technologies Survey".

4.McKinsey Global Institute (2021). "The Digital Economy in Emerging Markets: Growth Drivers and Strategic Imperatives". New York.

5.UNDP (2021). "Human Development Report: Digital Transformation in Uzbekistan". Regional Office for Europe and Central Asia.

6.O'zbekiston Milliy Universiteti (2022). "Raqamli Iqtisodiyot va Kichik-O'rta Korxonalar: Tadqiqot Hisoboti".

THE CHALLENGE OF SCARCE RESOURCES IN THE ECONOMY.

Jamolov Mirjahon Jasurovich

student of Tashkent state of economics University.

Tel.+998903148448

e-mail:mirjahon.jamolav.09@bk.ru

Annotation: In recent years, the regions growing cotton have also seen an increase in the cultivation of grains, fodder, vegetables, and other crops. While these efforts primarily arose from the expansion of new areas, it is now essential to satisfy the need for agricultural goods by utilizing current irrigated lands more effectively.

Key words: guaranteeing food stability, structural and financial systems, farming and livestock goods, cultivating productive fruit and vegetable plants.

Аннотация: В последние годы, помимо возделывания хлопчатника, в хлопководческих зонах нашей страны увеличиваются площади зерновых, кормовых, овощных и других культур. Хотя раньше эти работы проводились в основном за счет освоения новых земель, теперь необходимо обеспечить потребность в сельскохозяйственной продукции за счет более эффективного использования имеющихся орошаемых земель.

Ключевые слова: обеспечение продовольственной безопасности, организационно-экономические механизмы, продукция сельского хозяйства и животноводства, посадка урожайных плодовоовощных культур.

Kalit so ‘zlar: So ‘nggi yillarda paxta yetishtiradigan hududlarda don, ozuqa, sabzavot va boshqa ekinlar yetishtirish ham ko‘paydi. Bu sa’y-harakatlar asosan yangi maydonlarning kengayishidan kelib chiqqan bo‘lsa-da, hozirgi sug‘oriladigan yerlardan samaraliroq foydalanish orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojni qondirish juda muhimdir.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat barqarorligini ta’minlash, tarkibiy va moliyaviy tizimlar, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari, serhosil meva va sabzavot o‘simliklarini yetishtirish.

INTRODUCTION

It is well understood that the contribution of farmers and landowners to ensuring the nation’s food security is becoming increasingly significant and will continue to be so in the foreseeable future. Nevertheless, research indicates that the current agricultural potential is not being fully harnessed at present. There are multiple objective and subjective factors behind this, with one of the most critical being the absence of enhanced organizational and economic frameworks necessary for the growth of farms.

It is recognized that the challenge of scarce resources in the economy primarily involves land resources. Thus, identifying effective strategies for utilizing existing land areas is both crucial and pressing. Consequently, boosting the number of farms that focus on unconventional agricultural and livestock products, including floriculture and the cultivation of medicinal plants, by leveraging international practices, will help enhance the sector’s competitiveness.

MATERIALS AND METHODS

One of the constructive measures aimed at engaging the public in entrepreneurship and raising living standards was the decree issued by the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4231, dated March 7, 2019. This decree, titled “On additional measures to involve the population in entrepreneurship in the regions and to develop family entrepreneurship,” was introduced to boost regional residents’ income by enabling them to take part in specific work activities. Through this approach, steps have been taken to increase public involvement—especially among low-income families—in growing and processing goods, boosting financial incentives, and, based on lessons from foreign agricultural practices widely applicable locally, planting high-yield fruit and vegetable crops, raising purebred livestock, and focusing on proper storage and recycling of finished products.

Currently, the steady economic growth of farms is largely hindered by issues such as insufficient material and technical support, particularly a lack of necessary machinery, weak cooperative ties with other businesses, and the absence of a reliable system for purchasing harvested goods.

RESULTS AND DISCUSSION

One of the important factors that hinders the sustainable development of agricultural activities is the fact that the integration of peasant farms with other branches of agriculture is not at the required level. 14.03 of the President of the Republic of Uzbekistan. The adoption of Resolution No. 4239 of the People's Republic of Azerbaijan in 2019 was a milestone. This Resolution is "On measures for the development of agricultural cooperation in the field of fruit and vegetable production" and is a complex project aimed at improving the fruit and vegetable industry in our country, significantly increasing the arable land of fruit and vegetable crops, storage and processing capacities, and actively attracting funds from international financial institutions. adopted in order to further accelerate the measures. According to this decision, the Ministry of Agriculture of the Republic of Uzbekistan, the Ministry of Economy and Industry, together with the Council of Farmers, Peasants and Homestead Land Owners of Uzbekistan will submit proposals for the formation of the Institute of Agricultural Associations, that is, this process will be continued until December 2020. The main tasks of agricultural associations were determined. In particular, comprehensive tasks such as production, storage, processing of fruit and vegetable products, provision of modern technical equipment, marketing of domestic and foreign markets, export, and provision of guaranteed market relations support the activities of farmers, peasant farms and landowners. .

From this point of view, it is important to establish strong integrated relations between farms and other enterprises, to provide necessary resources in this process, and to achieve sales of the grown products under favorable conditions for farmers.

It should be noted that today there is no well-regulated, convenient supply system for farmers. The provision of necessary resources to farms is mainly carried out by private individuals. This leads to the limitation of their access to quality resources.

In our opinion, one of the main ways to solve the above-mentioned problems is the establishment of a separate "supply-service" system, which deals with the provision of necessary resources to farms in the country and region. This system, whether organized as a separate infrastructure object or as a community-based link, was recognized in the questionnaires as a solution to the problem of the survey participants.

CONCLUSION

In recent years, along with cotton farming, the area dedicated to grain, fodder, vegetables, and other crops has been growing in the cotton-growing regions of our country. Even though these activities were mainly the result of developing new lands, it is now necessary to satisfy the demand for agricultural products by making more efficient use of the existing irrigated lands. Additionally, legal documents were signed that provide for the cultivation of medicinal plants and the raw materials needed for the pharmaceutical industry on the land. One of the most important tasks is the targeted search for medicinal plants found in nature, their cultivation, adaptation to various soil and climate conditions, and growing under special agrotechnological methods. Our government paid attention to this issue, and according to the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 8 specialized farms involved in growing medicinal plants were established. Besides these, cultivation is being done in the Republican Forest Farms, as well as by some farmers, peasant farms, and homestead land owners.

Most of the products grown by farmers are sold unprocessed, as they are, which causes them to continue working the same way and prevents their income sources from increasing. To increase farmers' income sources in the future, we believe it is appropriate to carry out the following measures.

References:

5. Gort M. Diversification and integration in American industry. Princeton, Princeton University Press, 1962.
6. Shapochnikov A.I. Socio-economic analysis of the formation of incomes of the rural population (on the example of the Novosibirsk region). - Novosibirsk: Nauka, 1983. - 128 p.
7. Kalugina Z.I., Antonova T.P. Personal subsidiary farming of the rural population: problems and prospects // Science - Novosibirsk, 1984. - 187 pages.
8. Belokrylova O.S. Development of investment processes in peasant (farm) farms. // Achievements of science and technology in the agro-industrial complex, 1995. - P.44-45.

РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Шахобова Шахзода Авазовна

Университет мировой экономики и дипломатии, Ташкент, Узбекистан.

e-mail: s.shaxobova@uwed.uz

Аннотация. В статье исследуется роль малого и среднего бизнеса в обеспечении устойчивого экономического роста и социально-экономического развития. Актуальность исследования обусловлена значительным вкладом субъектов малого и среднего предпринимательства в формирование занятости, развитие конкуренции, повышение инновационной активности и диверсификацию экономики. Цель исследования заключается в определении основных направлений влияния малого и среднего бизнеса на устойчивость экономического роста и выявлении факторов, ограничивающих реализацию его потенциала. В работе использованы методы системного анализа, сравнительного анализа, обобщения научных подходов и анализа статистических показателей. Рассмотрены взаимосвязи между развитием предпринимательства, созданием рабочих мест, инвестиционной активностью и повышением производительности. Результаты исследования показывают, что малый и средний бизнес является одним из ключевых механизмов структурной трансформации экономики, особенно в условиях цифровизации и усиления требований к устойчивому развитию. Вместе с тем недостаточный доступ к финансированию, административные барьеры, ограниченные возможности внедрения инноваций и дефицит квалифицированных кадров снижают эффективность его деятельности. Сделан вывод о необходимости комплексной государственной поддержки малого и среднего бизнеса, направленной на улучшение доступа к финансовым ресурсам, развитие предпринимательских компетенций, цифровизацию и стимулирование инноваций.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, предпринимательство, устойчивый экономический рост, занятость, инновации, конкурентоспособность, цифровизация.

Abstract. This article examines the role of small and medium-sized enterprises in ensuring sustainable economic growth and socio-economic development. The relevance of the study is determined by the significant contribution of SMEs to employment generation, competition development, innovation activity and economic diversification. The purpose of the research is to identify the main areas through which small and medium-sized enterprises influence the sustainability of economic growth and to determine the factors limiting their potential. The study applies methods of systematic analysis, comparative analysis, scientific generalization and analysis of statistical indicators. The paper considers the relationship between entrepreneurship development, job creation, investment activity and productivity growth. The findings indicate that small and medium-sized enterprises represent one of the important

mechanisms of structural economic transformation, particularly under conditions of digitalization and growing sustainability requirements. At the same time, limited access to finance, administrative barriers, insufficient opportunities for innovation and shortages of qualified personnel constrain the effectiveness of SMEs. The study concludes that comprehensive public support is required to strengthen the SME sector. Such support should focus on improving access to financial resources, developing entrepreneurial skills, promoting digital transformation and stimulating innovation. Strengthening these areas can increase the contribution of SMEs to inclusive and sustainable economic growth.

Keywords: small business, medium-sized enterprises, entrepreneurship, sustainable economic growth, employment, innovation, competitiveness, digitalization.

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik va o'rta biznesning barqaror iqtisodiy o'sishni hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashdagi roli tadqiq etilgan. Tadqiqotning dolzarbligi kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlarining bandlikni ta'minlash, raqobat muhitini rivojlantirish, innovatsion faollikni oshirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishdagi muhim hissasi bilan izohlanadi. Tadqiqotning maqsadi kichik va o'rta biznesning iqtisodiy o'sish barqarorligiga ta'sirining asosiy yo'nalishlarini aniqlash hamda uning salohiyatidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiluvchi omillarni o'rganishdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy yondashuvlarni umumlashtirish va statistik ko'rsatkichlarni tahlil qilish usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot natijalari kichik va o'rta biznes iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasini ta'minlovchi muhim mexanizmlardan biri ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi, ma'muriy to'siqlar, innovatsiyalarni joriy etish imkoniyatlarining yetarli emasligi va malakali kadrlar tanqisligi biznes rivojlanishini cheklamoqda. Xulosa sifatida kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish, tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish, raqamlashtirish va innovatsiyalarni rag'batlantirishga qaratilgan kompleks davlat siyosatini kuchaytirish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, o'rta biznes, tadbirkorlik, barqaror iqtisodiy o'sish, bandlik, innovatsiyalar, raqobatbardoshlik, raqamlashtirish.

ВВЕДЕНИЕ

Малое и среднее предпринимательство является важнейшим элементом современной рыночной экономики. Его развитие оказывает непосредственное влияние на темпы экономического роста, уровень занятости населения, формирование конкурентной среды, развитие регионов и повышение устойчивости национальной экономики. В отличие от крупных предприятий, субъекты малого и среднего бизнеса обладают большей гибкостью и способностью быстро адаптироваться к изменениям рыночной конъюнктуры, потребительского спроса и технологической среды.

В современных условиях устойчивый экономический рост предполагает не только увеличение объемов производства и валового внутреннего продукта, но и обеспечение долгосрочной экономической стабильности, создание рабочих мест, повышение производительности труда, развитие человеческого капитала и эффективное использование ресурсов. В этой связи роль малого и среднего бизнеса выходит за рамки традиционного понимания предпринимательской деятельности.

Особое значение развитие малого и среднего бизнеса приобретает для развивающихся экономик, где предпринимательство может выступать инструментом диверсификации производства и источником новых рабочих мест. Согласно подходу Всемирного банка, малые и средние предприятия являются важной составляющей частного сектора и играют значительную роль в создании рабочих мест и обеспечении экономических возможностей для населения.

Для экономики Узбекистана развитие предпринимательства также имеет стратегическое значение. Реализация экономических реформ, развитие частного сектора, повышение инвестиционной активности и цифровизация создают новые возможности для субъектов малого и среднего бизнеса. Одновременно предприниматели сталкиваются с рядом ограничений, связанных с доступом к финансированию, повышением производительности, поиском квалифицированных кадров и внедрением современных технологий.

Целью настоящего исследования является определение роли малого и среднего бизнеса в обеспечении устойчивого экономического роста, а также выявление основных факторов, определяющих эффективность его развития.

Для достижения поставленной цели сформулированы следующие задачи: определить экономическую сущность и значение малого и среднего бизнеса; исследовать основные направления его влияния на экономический рост; определить ключевые ограничения развития предпринимательства; обосновать основные направления совершенствования государственной поддержки малого и среднего бизнеса.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Теоретической основой исследования выступили научные труды отечественных и зарубежных исследователей в области предпринимательства, экономического роста, конкурентоспособности и устойчивого развития. Дополнительную информационную базу составили аналитические материалы международных организаций, включая Всемирный банк, Международную организацию труда и Организацию экономического сотрудничества и развития, а также официальные статистические данные.

В исследовании использован системный подход, позволяющий рассматривать малый и средний бизнес как составную часть национальной экономической системы. Для определения основных взаимосвязей между развитием предпринимательства и экономическим ростом применены методы сравнительного анализа и научного обобщения.

В качестве основных направлений оценки влияния малого и среднего бизнеса на экономический рост рассматриваются занятость, производство и добавленная стоимость, инвестиционная активность, инновации, экспортный потенциал и развитие регионов. Обобщенно влияние развития малого и среднего бизнеса на устойчивость экономики можно представить следующим образом:

$$УЭР = f(З, И, Ин, Э, Д), (1)$$

где УЭР — устойчивость экономического роста;

З — уровень занятости;

И — инвестиционная активность;

Ин — инновационная активность;

Э — экспортный потенциал;

Д — уровень диверсификации экономики.

Данная зависимость отражает комплексный характер влияния предпринимательства на экономическую динамику. Рост числа эффективных предприятий способствует расширению занятости и производства, увеличению налоговой базы, развитию новых рынков и усилению конкуренции.

Для оценки эффективности поддержки малого и среднего бизнеса также целесообразно использовать показатель прироста производительности:

$$П = \Delta ВП / \Delta З, (2)$$

где Π — прирост производительности;

$\Delta ВП$ — изменение объема произведенной добавленной стоимости;

$\Delta З$ — изменение численности занятых.

Использование указанных подходов позволяет оценить не только количественный рост предпринимательского сектора, но и его качественное влияние на устойчивость экономики.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Малый и средний бизнес выполняет несколько взаимосвязанных экономических функций. Прежде всего, он способствует созданию новых рабочих мест. В условиях структурных изменений экономики именно небольшие предприятия способны относительно быстро формировать спрос на рабочую силу в сфере услуг, торговли, производства, строительства, транспорта, информационных технологий и других отраслях.

Вторым важным направлением является развитие конкурентной среды. Появление новых предпринимательских структур увеличивает количество поставщиков товаров и услуг и способствует более эффективному распределению ресурсов. Конкуренция стимулирует компании улучшать качество продукции, оптимизировать издержки и внедрять новые технологии.

Третьим направлением является инновационная активность. Небольшие предприятия, как правило, обладают более простой организационной структурой, что позволяет им быстрее принимать решения и адаптироваться к технологическим изменениям. В условиях цифровой экономики это преимущество приобретает особое значение. Использование электронной коммерции, цифрового маркетинга, облачных сервисов, автоматизации и искусственного интеллекта позволяет малым компаниям расширять рынки сбыта и повышать эффективность операций.

Еще одним значимым фактором является региональное развитие. Малый бизнес способен создавать экономическую активность не только в крупных городах, но и в небольших населенных пунктах. Развитие местных предприятий способствует формированию новых источников дохода населения, увеличению налоговых поступлений и сокращению экономической зависимости отдельных регионов от ограниченного числа крупных работодателей.

Важную роль малый и средний бизнес играет и в диверсификации экономики. Экономика, основанная на широком круге предприятий различных размеров и отраслей, обладает большей устойчивостью к внешним шокам. Если отдельная отрасль испытывает спад, наличие развитого предпринимательского сектора в других сферах позволяет частично компенсировать отрицательные последствия.

При этом наличие большого количества предприятий само по себе не гарантирует устойчивого экономического роста. Существенное значение имеет производительность и способность предприятий к масштабированию. Поэтому государственная политика должна быть ориентирована не только на увеличение количества субъектов предпринимательства, но и на повышение качества их деятельности.

Одним из наиболее существенных ограничений остается доступ к финансовым ресурсам. Малые предприятия часто имеют ограниченные возможности предоставления залога, недостаточную кредитную историю и более высокий уровень воспринимаемого финансовыми организациями риска. В результате стоимость привлеченного капитала может быть выше, чем для крупных предприятий.

Другим ограничением выступает недостаток квалифицированных кадров. Современный предприниматель должен обладать не только профессиональными знаниями, но и компетенциями

в области финансов, маркетинга, цифровых технологий, управления персоналом и стратегического планирования.

Отдельного внимания требует цифровизация. Для малого бизнеса цифровые технологии способны стать инструментом снижения операционных расходов и выхода на новые рынки. Однако внедрение цифровых решений требует финансовых ресурсов, знаний и доступа к соответствующей инфраструктуре.

Таким образом, для повышения вклада малого и среднего бизнеса в устойчивый экономический рост необходимо формирование благоприятной предпринимательской экосистемы. Такая экосистема должна включать доступное финансирование, современную инфраструктуру, образовательные программы, консультационную поддержку, цифровые сервисы и эффективную систему защиты прав предпринимателей.

Особое значение имеет переход от преимущественно количественной поддержки к стимулированию производительности и инновационной активности. Государственная поддержка должна создавать условия, при которых успешные предприятия смогут расширять производство, выходить на внешние рынки и интегрироваться в цепочки создания стоимости.

В этом контексте целесообразно выделить несколько приоритетных направлений:

1. расширение доступности финансовых ресурсов для предпринимателей;
2. развитие механизмов гарантийного и льготного финансирования;
3. повышение финансовой и управленческой грамотности предпринимателей;
4. стимулирование цифровой трансформации предприятий;
5. развитие инновационной инфраструктуры;
6. содействие выходу малых и средних предприятий на внешние рынки;
7. развитие кооперации между малым, средним и крупным бизнесом;
8. снижение административных барьеров.

Комплексное развитие указанных направлений способно повысить вклад предпринимательского сектора в формирование устойчивой и диверсифицированной экономики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование показывает, что малый и средний бизнес является важным фактором обеспечения устойчивого экономического роста. Его значение определяется способностью создавать рабочие места, формировать конкурентную среду, поддерживать инновационную активность, стимулировать развитие регионов и способствовать диверсификации национальной экономики.

В современных условиях роль малого и среднего предпринимательства значительно расширяется. Цифровизация, развитие электронной коммерции и появление новых бизнес-моделей создают дополнительные возможности для предпринимателей. Вместе с тем технологические изменения повышают требования к квалификации работников и уровню управленческих компетенций предпринимателей.

Основными ограничениями развития малого и среднего бизнеса остаются недостаточный доступ к финансированию, дефицит квалифицированных кадров, ограниченные возможности внедрения инноваций и цифровых технологий, а также отдельные административные барьеры.

В связи с этим государственная политика в сфере предпринимательства должна быть направлена не только на увеличение количества субъектов малого и среднего бизнеса, но и на повышение их производительности, инновационного потенциала и способности к долгосрочному развитию.

Особое значение имеют развитие финансовой инфраструктуры, расширение образовательных программ, поддержка цифровизации, стимулирование инновационной

деятельности и содействие выходу предприятий на международные рынки. Реализация данных мер позволит укрепить предпринимательский сектор и повысить его вклад в формирование устойчивого, инклюзивного и конкурентоспособного экономического роста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

- [1]. Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., Maksimovic, V. Small vs. Young Firms across the World: Contribution to Employment, Job Creation, and Growth. — World Bank Policy Research Working Paper No. 5631, 2011.
- [2]. Beck, T., Demirguc-Kunt, A. Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint // Journal of Banking & Finance. — 2006. — Vol. 30, No. 11. — P. 2931–2943.
- [3]. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Levine, R. SMEs, Growth, and Poverty: Cross-Country Evidence // Journal of Economic Growth. — 2005. — Vol. 10. — P. 199–229.
- [4]. International Labour Organization. Small Matters: Global evidence on the contribution to employment by the self-employed, micro-enterprises and SMEs. — Geneva: ILO, 2019.
- [5]. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. — Paris: OECD Publishing, 2024.
- [6]. OECD. The Digital Transformation of SMEs. — Paris: OECD Publishing, 2021.
- 1. Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1934.

Mundarija

T/r	Maqolaning mavzusi	Sahifasi
1.	Raqamli iqtisodiyot rivojlanishida investitsion faollik va tarkibiy o'zgarishlarning o'zaro bog'liqligi. G'ulomov S.S., Raximov A.N.	5
2.	Kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish. G'ulomov S.S., Xudoyorov L.N.	10
3.	What prices should be targeted by a central bank? -a case in vat increase. Kazuki Hiraga	16
4.	Mintaqani kompleks va barqaror rivojlantirishda investitsion dasturlarning o'rni. Ruzmetov B., Mahmatrayimov Sh.	23
5.	Яшил иқтисодиёт тамойиллари асосида янги Ўзбекистоннинг барқарор ривожланиши. Махмудов Н.	30
6.	Turizm xizmatlari bozorida individuallashtirilgan xizmatlar va tajriba turizmini rivojlantirish. Navruz-Zoda B.N., Muxitdinov X.S.	36
7.	Statistika fanining mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilashdagi ahamiyati. Yangiboyev B.Ya.	42
8.	Минтақада автотранспорт воситаларидан фойдаланишни баҳолаш турлари. Эргашев Р.Х.	45
9.	Qashqadaryo viloyati shahar va qishloq aholisi migratsiyasini tartibga solish mexanizmlari. Qurbonov A.B., Ro'zimurodov N.Q.	49
10.	Energiya iste'molini prognozlashtirishning zamonaviy uslubiy yondoshuvlari. Jo'rayev F.D.	53
11.	Investitsion faoliyatda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholashning ekonometrik metodologiyasini takomillashtirish. Abdullayev O.G'.	57
12.	Qashqadaryo viloyatida qayta ishlash sanoatining iqtisodiy-ijtimoiy samaradorligini oshirishning optimal yo'nalishlari. Normahmatov B.X.	61
13.	Mahallabay ishlash tizimi asosida aholi turmush darajasini oshirishni ekonometrik modellash (Qashqadaryo viloyati misolida)	66

	Muminov F.Sh.	
14.	Mahalliy budjetlarning daromad bazasini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy mexanizmlar tahlili. Rahimov S.U.	71
15.	Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишни тартибга солишнинг ҳуқуқий-институционал асослари ва уларни рақамлаштириш йўналишлари. Шохужаева З.С.	76
16.	Xufyona iqtisodiyotning institutsional tabiati, turlari va uni pasaytirish mexanizmlari. Burxanov A.X.	81
17.	O'zbekistonning xalqaro munosabatlari: bugungi holati va istiqbollari. Nuriddinov E.Z.	85
18.	Yengil sanoat korxonalarida ishlab chiqarish hajmi va xomashyo narxlarining mahsulot tannarxiga ta'sirini klassik regressiya tahlili asosida baholash (Qashqadaryo viloyati misolida). Raximov A.N.	90
19.	Tijorat banklari tomonidan tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlash asoslari. Sharifov Sh.S.	94
20.	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda xorij tajribasi va O'zbekistonda qo'llash imkoniyatlari. Fayziyeva Sh.Sh.	101
21.	Xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining moliyaviy natijalarini empirik modellashtirish. Muxitdinov X. S.	109
22.	Innovatsion iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish (Qashqadaryo viloyati misolida). Raximov A.N., Ravshanova M.M.	116
23.	Mintaqada avtotransport vositalaridan foydalanishni baholash turlari. Ergashev R.X.	120
24.	Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning obyektiv asoslari. Yangiboyev B.Ya.	124
25.	Hunarmandchilik sohasini iqtisodiy rivojlantirishning statistik tahlili (Qashqadaryo viloyati misolida). Jo'rayev F.D., Eshonqulov J.S.	128
26.	Mintaqada transport-logistika infratuzilmasi subyektlari rivojlanishining hozirgi holati tahlili.	131

	Ergashev R.X., Rajabaliyeva I.A.	
27.	Mintaqaviy xizmatlar sektoridagi tarkibiy siljishlarni baholash metodikasini takomillashtirish. Abdullayev O.G‘.	135
28.	Sun’iy intellektdan foydalanishning ijtimoiy- iqtisodiy afzalliklari. Yangiboyev B.Y.	139
29.	Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalar samaradorligini prognozlash. Muxitdinov X.S.	143
30.	Mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda aholi migratsiyasini optimal tartibga solish mexanizmlari. Qurbonov A. B., Ro‘zimurodov N.Q.	149
31.	Mintaqani iqtisodiy rivojlantirishda sanoat tarmog‘ining salohiyatini resurs bozori mezonlarida baholash. Raximov A. N.	153
32.	Sanoatni rivojlantirishni qisqa va uzoq intervalli bog‘lanishlar asosida modellashirishning var va varma modellarining xususiyatlari. Raximov A.N., Suvonov S.I.	163
33.	Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning mohiyati, yo‘llari va natijalari. Yangiboyev B.Y.	170
34.	Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatida innovatsiyalarni qo‘llash imkoniyatlari va istiqbollari. Xudoyorov L.N., Isoqov H.A.	174
35.	Sanoat korxonalarini boshqarishda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish. Qurbonov A.B., Xolboboyev S.S.	180
36.	Raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznesni innovatsion rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. Xudoyorov L.N.	184
37.	Основные проблемы математической подготовки учащихся начальных классов в узбекистане по результатам timss-2023: региональные, гендерные и социально-экономические аспекты. Бозоров М.Н.	189
38.	Hududlarda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishning optimal-tizimli modellarini ishlab chiqish metodologiyasi (Qashqadaryo viloyati misolida). Ruziyev X.J.	194
39.	Asalarichilikda raqamli texnologiyalar qo‘llanilishi orqali hosildorlik va xarajatlarni optimallashtirish mexanizmi.	199

	Farmanov J.Z.	
40.	Основные проблемы математической подготовки учащихся 8-х классов в узбекистане по результатам timss-2023: региональные, гендерные и социально-экономические аспекты. Бозоров М.Н.	203
41.	Savdo tizimining barqaror rivojlanishini ekonometrik modellashtirish. Maxmatqulov G'.X.	208
42.	Qashqadaryo viloyatida paxta xomashyosi va to'qimachilik mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini rivojlantirishning optimal-tizimli modelini ishlab chiqish. Rahimov A.M.	211
43.	Qoraqalpog'iston respublikasida qishloq xo'jaligi texnikalarini yetkazib berish holati va uning istiqbolli prognozlari. Shixiyev R.M., Kadekov A.A.	216
44.	Qashqadaryo viloyatida agrotadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari samaradorligining ekonometrik modeli. Eshonqulov J.S., Gulomova M.M.	220
45.	Hududiy elektr energetika ta'minoti tizimining iqtisodiy samaradorligini ekonometrik modellashtirish: Qashqadaryo viloyati misolida. Eshonqulov J.S., Abilov Sh.K.	225
46.	Mintaqada mehmonxona xo'jaligida investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar. Berdiyev J.Q, Qahhorov A.Sh	231
47.	Investitsiyaviy muhitni yaxshilashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o'rni. Abdiyeva D.K.	236
48.	Mintaqaviy paxta-to'qimachilik klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish (Qashqadaryo viloyati misolida). Maxmatqulov G'.X., Sultonov S.N.	238
49.	The influence of regional peculiarities on hotel facilities in Kashkadarya. Berdiyev J.K.	243
50.	Innovatsion iqtisodiyot sharoitida kichik biznes subyektlarining elektron tijoratdan foydalanish samaradorligini oshirish (Qashqadaryo viloyati misolida). Ravshanova M.M.	247
51.	Ishlab chiqarish va oliy ta'limda klasterlarni tashkil etish mexanizmlari takomillashtirish sohalari. Kurbanov A.T.	251
52.	Iqtisodiy o'sish va kambag'allik darajasining o'zgarishi (Qashqadaryo viloyati)	255

	misolida). Eshonqulov J.S., Xolbekov Sh.O.	
53.	Интенциянинг халқаро муносабатлар дискурсидаги лингвистик-прагматик хусусиятлари. Нажмеддинов А.Р., Эркинов М.Ш., Акбаров А.Х.	258
54.	Digital transformation of the service sector as a factor of sustainable economic development. Artikova Sh.I.	265
55.	Социальная защита населения как основа обеспечения благосостояния и устойчивого социально-экономического развития. Самиева Г.Т.	268
56.	O‘zbekistonda uy-joy siyosatini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Yuldosheva Sh.A.	273
57.	Energiya samaradorligini baholash mezonlarining iqtisodiy tahlili. Doliyev Sh.Q.	279
58.	Bog‘dorchilik tarmog‘i rivojlanish dinamikasi va prognozi: arima model tahlili. Akbarov H.O‘.	284
59.	Xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion jarayonlarni jadallashtirish mexanizmlarini takomillashtirish. Berdiyev J.Q., Rasulov A.X.	287
60.	Ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishning hudud iqtisodiy salohiyatiga ta’siri (Qashqadaryo misolida). Ruziyev X.J., Berdiyeva N.Q.	294
61.	Investitsiyalarni jalb etish orqali maxsus iqtisodiy zonalarining samaradorligini oshirish. Berdiyev J.Q., Xushvaqтова M.B., Diyorova S.V.	302
62.	Savdo tizimini innovatsion rivojlantirishning asosiy indikatorlarini ekonometrik modellashtirish. Maxmatqulov G‘.X.	307
63.	Inflyatsiyaning aholi daromadlari va jamg‘armalariga ta’siri. Astanaev K.S.	311
64.	O‘zbekiston-Hindiston munosabatlari zamonaviy bosqichda. Asadova R.B.	317
65.	Qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan samarali foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish.	322

	Ruziyev X.J., Yusupova D.	
66.	Hududiy sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar tahlili. Berdiyev J.Q.	325
67.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida asalarichilik tarmog'ini barqaror rivojlantirishning innovatsion yo'nalishlari. Farmanov J.Z.	332
68.	Hududlarda ayollar tadbirkorligi samaradorligi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini baholashning kompleks mezonlarini ishlab chiqish. Bekmurodova S.I.	336
69.	Eksportga yo'naltirilgan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yo'llari. Ro'zibayev O.M.	341
70.	Mehmonxona samaradorligini baholashni takomillashtirish. Berdiyev J.Q., Qahramonov E.Sh.	346
71.	Current issues in teaching the design and maintenance of vehicles powered by new energy sources. Tu Jie, Ibragimov B.D., Saliyeva U.K.	354
72.	Economic potential as a factor of sustainable regional development. Kiyomova K.A.	357
73.	Формирование эффективных рациональных транспортно-логистических систем. Нормирзаев А.Р.	364
74.	Neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish. Gulbayeva F.I	368
75.	Advantages of using digital technologies in teaching engineering disciplines. Tu Jie, Ibragimov B.D., Yuldoshev D.T.	374
76.	Qurilish materiallari sanoati korxonalarida mehnat resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishning zamonaviy usullari. Ibragimov S.O., Inog'omova K.M.	379
77.	Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida resurslardan samarali foydalanish. Mamanazarova N.J.	385
78.	Разработка организационно-экономического механизма развития логистической инфраструктуры региона. Нормирзаев А.Р.	389
79.	Pulning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi.	393

	Abdulxalilova S., Shuxratova N.	
80.	Economic mechanisms for the rational use of water resources in agriculture and the impact of water-saving technologies. Ruziyev X.J., Yusupova D.A.	395
81.	Конфуций таълимотида иқтисодий онг. Худойкулов А.Б.	399
82.	Logistika va transport autorsoring xizmatlarini rivojlantirishning ekonometrik modellarini ishlab chiqish (Surxondaryo viloyati misolida). Shaynazarov A.X.	404
83.	Zamonaviy jamiyatda ekologik xavfsizlik paradigmasining ijtimoiy-falsafiy diskursi. Alikulov X.A.	408
84.	Mintaqa turizm industriyasining iqtisodiy rivojlanishi va boshqaruv faoliyatlari tahlili. Berdiyev J.Q	412
85.	Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida mehnat migratsiyasidan samarali foydalanish mexanizmlari. Abduxamidov I.A.	419
86.	Hunarmand-tadbirkor kompetensiyasining mohiyati, tarkibiy komponentlari va shakllanish mezonlari. Abdullayeva K.T.	423
87.	The economic importance of utilizing gastronomic resources in enhancing the tourism competitiveness of regions. Ro‘zibayev O.M.	426
88.	Xizmatlar boshqaruvi samaradorligi va uni oshirish yo‘llari. Eshonqulov J.S., Abdusalomova M.	431
89.	Qorako‘lchilik tarmog‘ini modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari. Shodiyev B.T.	437
90.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning innovatsion rivojlanishi. Abdiyeva D.K.	441
91.	Resurslardan barqaror foydalanish konsepsiyasi va uning iqtisodiy tamoyillarini tahlili. Mamanazarova N.J.	445
92.	Яйлов ерларидан фойдаланишда экологик барқарорликни таъминлаш. Шодиев Б.Т.	449
93.	Noaniqlik sharoitida ekonometrik modellashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari.	454

	Baxodirov N.K.	
94.	Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish infratuzilmasi va uning faoliyat samaradorligi. Bekmurodova S.I.	457
95.	Raqamlashtirish jarayonlarining hududiy mehnat bozori dinamikasiga ta'sirini fazoviy ekonometrik tahlili. Raxomova U.Z.	461
96.	Tadbirkorlik tafakkuri va biznes imkoniyatlari aniqlash. Donayeva F.B.	466
97.	Xizmat ko'rsatish sohasida kichik biznes rivojlanishini oshqarishni raqamlashtirish: tahlil va istiqbollar. Kabilova Sh.J, Choriyeva A.	469
98.	Kambag'allikni aniqlashda nisbiy yondashuv va uning soliqqa tortishdagi ahamiyati. Xaydarov A.A.	478
99.	Improving financing mechanisms for green transformation of enterprises in Uzbekistan. Sharipov Q.Q.	483
100.	Ta'lim transformatsiyasi jarayonida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning dolzarbligi. Saidova A.S.	487
101.	Kambag'allikni qisqartirishda xayriya faoliyatini soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish. Xaydarov A.A.	494
102.	Oziq-ovqat sanoatida yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish va eksport imkoniyatlari. Ziyoyev J.N.	497
103.	Korxona boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish mexanizmlari. Xolmirzayev T.R. Zarqarayev R.N.	504
104.	Qashqadaryo viloyatida sifatli bandlik darajasini oshirishdagi savdo va xizmat ko'rsatish infratuzilmasini modellashtirish. Kuchaboyev R.T.	510
105.	Milliy mentalitet va madaniy kodlarning transport terminlarida aks etishi. Ergasheva B.	514
106.	Enhancing the risk management system of a commercial bank through esg integration.	516

	Tuychiyeva M.G.	
107.	Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish: muammolar va imkoniyatlar. Azimov A.U.	519
108.	Xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy me'yorlarni belgilash mexanizmlari va ulardan foydalanish amaliyoti. Toyirov Sh.Z.	525
109.	Qashqadaryo viloyatida meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash va eksportni kengaytirish istiqbollari. Ziyoyev J.N.	528
110.	Inflyatsiyani boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari. Xolmirzayev T.R., Zarqaraev R.N.	533
111.	Kadrlar va personalni boshqarish (HR) outsorsing xizmatlarini rivojlantirishning ekonometrik modellarini ishlab chiqish (Surxondaryo viloyati misolida). Shaynazarov A.X.	538
112.	O'zbekiston sanoatida yashil iqtisodiyotning tutgan o'rni. Esanova N.	542
113.	Korxona boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish mexanizmlari. Xolmirzayev T.R., Zarqaraev R.N.	547
114.	Hududiy sanoatning yashil transformatsiyasi: xorazm viloyati imkoniyatlari va ustuvor yo'nalishlari. Jumaniyazov N.O.	553
115.	Suv tanqisligi sharoitida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning roli va xorij tajribasi. Akbarova Sh.Ya.	557
116.	Aholi turmush tarzini oshirishning klassik ekonometrik modellari. Mirzayev Sh.N	562
117.	Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni va imkoniyatlari. Rajabaliyeva I.A. Azamatova SH.F.	566
118.	Эконометрический анализ сезонности в туристической отрасли. Фахриддинова С.Ф.	571
119.	Milliy turizm brendini shakllantirishda yashil iqtisodiyot va uning barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi o'rni. Bozorov S.S.	573
120.	Raqamli transformatsiya jarayonida savdo tarmoqlari uchun yaratilgan zamonaviy imkoniyatlar.	576

	Axmadova Sh.S.	
121.	Принципы формирования состава объясняющих факторов в эконометрическом моделировании. Фахриддинова С.Ф.	579
122.	Методы моделирования одномерных временных рядов. Фахриддинова С.Ф.	583
123.	Mintaqa oliy ta'lim tizimida universitet–biznes hamkorligini rivojlantirish orqali innovatsion xizmatlar samaradorligini oshirish. Mardonova G.M.	588
124.	Mintaqada transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirishning innovatsion yo'nalishlari va uning iqtisodiy o'sishga ta'siri. Rajabaliyeva I.A.	591
125.	Janubiy viloyatlar sanoatini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikning ustuvor yo'nalishlari va istiqbollari. Esanova N.	595
126.	1991–2001-yillarda Qashqadaryo viloyatida sog'liqni saqlash tizimidagi islohotlar: davlat siyosati va tashkiliy o'zgarishlar. Haqberdiev R.Sh.	600
127.	Оценка спроса продуктов питания по тенденции временных рядов. Фахриддинова С.Ф.	604
128.	Экономическое обоснование внедрения педагогической технологии: расчёт возврата на инвестиции (ROI) в нефтегазовой отрасли. Асадова Х.Б.	607
129.	Aholi turmush tarzini oshirishning neyro-ravshan ekonometrik modellari. Mirzayev Sh.N.	610
130.	Mintaqada agroturizmni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari. Aliqulov H.T.	613
131.	Turkiyaning tashqi siyosatida O'zbekiston bilan munosabatlari ta'lim diplomatiyasi va savdo-iqtisodiy aloqalari. Nishonova D.S.	618
132.	Разработка прогноза покупательского спроса путем экстраполяции тенденции динамического ряда. Фахриддинова С.Ф.	624
133.	Mintaqaning milliy turizm brendini shakllantirishda mehmonxonalarning o'rni. Bozorov S.S.	627
134.	Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari.	630

	Elomonov R.D.	
135.	O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoati va turizm. Esanova N.P.	635
136.	Raqamli kommunikatsiya sharoitida o‘zbek tilining leksik-semantik yangilanishi. Jabbarova S.X., Sherboyeva N.N.	641
137.	Эконометрическое моделирование влияния сезонности на туристическую сферу (на примере самаркандской области). Фахриддинова С.Ф.	645
138.	Auditorlik tashkilotlarida “due diligence” xizmatini ishchi hujjatlar bilan integratsiyalashgan bosqichma-bosqich model asosida tashkil etish. Sidiqov D.X.	648
139.	Bozorlar faoliyatining boshqaruvi va nazorat qilish masalalari (1991-2025-yillarda). Inamov O.T.	651
140.	Nodavlat tibbiyot tashkilotlarida bilvosita xarajatlarni taqsimlash tartibi. Shamsikulova M.F.	657
141.	1991-2021 yillarda qashqadaryo viloyatida sog‘liqni saqlash tizimining rivojlantirilishi. Ravshanov A.X.	661
142.	Structural analysis of financial-economic terms: simple, derived, compound, and terminological. Rasulova D.A.	666
143.	Методика количественной оценки информационной фрагментации региональных инвестиционных. Бекматов А.К.	677
144.	Raqamli iqtisodiyot transformatsiyasi sharoitida inson kapitalini rivojlantirishning innovatsion pedagogik mexanizmlari va kompetensiyalarni baholash modellarini optimallashtirish. Jurayev O‘.M.	681
145.	Xizmatlar sohasi samaradorligini oshirishda reklama xizmatining o‘rnini ekonometrik modellarda tekshirish. Maxmudov Sh.T.	685
146.	Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Jurayev J.X.	691
147.	Qashqadaryo viloyati suv xo‘jaligida institutsional islohotlar (2017–2026- yillar). Tashmuradov U.M.	696

148.	Qashqadaryo viloyatida suv iste'molchilari uyushmalari va miroblik an'anasi: suv boshqaruvining quyi bo'g'ini islohoti (2003–2012-yillar). Jabbarova I.X.	700
149.	Qashqadaryo vohasi nodavlat universitetlarining xalqaro hamkorlik aloqalari (Osiyo texnologiyalari universiteti misolida). Berdiyeva G.	704
150.	O'zbekiston agroeksportida geografik diversifikatsiya va tashqi savdo risklari. Raximov F. U.	709
151.	Oziq-ovqat sanoatini innovatsion rivojlantirishda investitsiyalar va raqamli texnologiyalarning iqtisodiy samaradorligi. Isoqov H.A	712
152.	Qashqadaryo viloyati oziq-ovqat sanoatining innovatsion salohiyatini oshirish mexanizmlari. Isoqov H.A	718
153.	Qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning aholi xarid qobiliyatiga mosligini baholash. Ramazonov Z.U.	723
154.	Yashirin iqtisodiyot darajasini kamaytirishda soliq madayatining o'рни. Begmurotov D.A.	724
155.	Yosh tadbirkorlarni ijtimoiy-iqtisodiy qo'llab quvvatlashni tashkil etishining huquqiy-iqtisodiy o'ziga xos xususiyatlari. Abduraximov I.N.	730
156.	Energiya iste'molining o'zgarish omillarini aniqlash va ekonometrik modellashtirish. Ernazarov U.R.	733
157.	Сув танқислиги шароитида фермер хўжаликларида сув тежовчи технологияларни жорий этишнинг иқтисодий омиллари: сўровнома натижалари асосида таҳлил. Тураев Т.	737
158.	Kichik biznes subyektlarining investitsion jozibadorligini oshirish yo'llari. Yo'ldoshev N.N.	743
159.	Цифровой риск-скоринг в системе раннего предупреждения невзыскания налоговой задолженности. Хамзина Д.Р.	748
160.	Mustaqillik yillarida avtomobil sanoatining rivojlanishi. Nuraliyev A.A.	752
161.	Ekonometrik modellashtirish orqali davlat xizmatchilarining ish samaradorligini	756

	oshirish mexanizmlari. Mamaziyayev X.Z.	
162.	Umumiy o'rta ta'lim rahbar kadrlarining moliyaviy savodxonligini rivojlantirish jarayoni va samarali texnologiyalari. Bexudova M.O.	760
163.	Mintaqani innovatsion rivojlantirishda investitsiyalardan samarali foydalanish yo'nalishlari. Xatamova M.O.	764
164.	Qashqadaryo viloyatida investitsiya resurslaridan samarali foydalanish omillarini ekonometrik tahlil qilish. Serkayev S.B.	766
165.	Uzoq muddatli aktivlar hisobi rivojlanishining nazariy asoslari va xorijiy tajriba. Yusupova N.Q.	772
166.	Использование системы эконометрических моделей в оценке эффективности инвестиций. Бекматов А.К.	775
167.	Qashqadaryo viloyati iqtisodiyot tarmoqlarida investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini panel ma'lumotlari asosida ekonometrik baholash. Serkayev S.B.	780
168.	O'zbekiston va Qozog'iston o'rtasida qishloq xo'jaligi va transport- logistika sohasida hamkorligi. Muydinov Y.D.	785
169.	Kichik biznes va tadirkorlikning investitsion faolligini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish. Yo'ldoshev N.N	790
170.	Eksportga yo'naltirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari qiymat zanjirida logistika xarajatlarini optimallashtirishning iqtisodiy mexanizmlari. Toxirov Sh.J.	796
171.	Byudjet siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri. Saparov Sh.Sh.	801
172.	Xitoy modernizatsiyasi tajribasi va O'zbekiston: iqtisodiy islohotlar, texnologik rivojlanish va institutsional o'zgarishlar. Urakbaeva G.Sh.	807
173.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishni iqtisodiy-matematik modellashtirish (Qashqadaryo viloyati misolida). Usarkulova F.Y.	811

174.	Технологическая структура обрабатывающей промышленности Кашкадарьинской области: оценка и направления модернизации. Jabborov J.T.	815
175.	Возможности экономического стимулирования потребления электроэнергии с помощью тарифов, дифференцированных по времени суток. Ulug'bekov J.U.	820
176.	O'zbekistonda bojxona tizimini raqamlashtirishning zamonaviy yo'nalishlari. Islomov K.O.	824
177.	Kichik korxonalarda buxgalteriya autsorsingining iqtisodiy maqsadga muvofiqligini baholash mezonlari. Nurmatov B.A.	826
178.	Qashqadaryo viloyatida sanoat diversifikatsiyasi asosida qo'shilgan qiymatni oshirish strategik yo'nalishlari. Jabborov J.T.	829
179.	Оценка срока окупаемости инвестиций в склады для хранения сельскохозяйственной продукции в кашкадарьинской области. Sharipov S.M.	834
180.	Mirishkor tumani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari. Bo'tayeva M.N.	838
181.	Ta'lim xarajatlarini dasturiy budjetlashtirish orqali moliyalashtirishni oshirishning ilmiy-amaliy yechimlari: samaradorlikni baholashning ekonometrik modeli. Quvvatov F.Q.	841
182.	Regional disparities and emerging drivers of service sector development in Uzbekistan. Shaymanov A.I.	845
183.	Приоритетные направления развития сельскохозяйственной инфраструктуры в кашкадарьинской области. Eshboltayev X.A.	849
184.	Korxona va tashkilotlarning innovatsion faoliyati samaradorligi: respublika bo'yicha 2010-2023 yillar dinamikasi tahlili. Qurbonov A.B, Saydullaev A.U.	852
185.	Raqamli iqtisodiyot sharoitida agrosanoat majmualarida xizmat ko'rsatishning iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari. Usarqulova F.Y.	856
186.	Критерии контроля качества клининговых услуг при аутсорсинге.	860

	Nurmatov B.A.	
187.	Qashqadaryo viloyatida xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik tadbirkorlikning aholi bandligini oshirishga ta'siri. Ne'matullayev Sh.B.	863
188.	Влияние ускоренной амортизации оборудования на денежный поток малых предприятий по переработке пластиковых отходов. Boyirov J.R.	868
189.	Qashqadaryo viloyatida go'sht yetkazib berish qo'shilgan qiymat zanjirida transport xarajatlarini kamaytirish yo'llari. Sharipov S.M.	872
190.	Paxta yetishtiruvchi fermer xo'jaliklarida tomchilatib sug'orish subsidiyasining bir gektarga to'g'ri keladigan xarajatlarga ta'siri. Boyirov J.R.	876
191.	Qashqadaryo viloyatida agro-logistika tizimini rivojlantirish va uning iqtisodiy samaradorligi. Eshboltayev X.A.	880
192.	Korxonalarda energiya tejamkor uskunalarga investitsiyalarning qoplanish muddatini baholash. Ulug'bekov J.U.	883
193.	Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni jadallashtirishning iqtisodiy omillari va samaradorligini baholash. Saydullaev A.U.	886
194.	Роль цифровых платформ услуг в развитии самозанятости населения кашкадарьинской области. Ne'matullayev Sh.B.	890
195.	Soliq hisobotlarini avtomatlashtirishning mikrofirmalar faoliyat xarajatlarini kamaytirishdagi o'rni. Sagdullayev X.Z.	895
196.	Turizm xizmatlarini targ'ib qilishda marketing vositalaridan foydalanish holati. Rajabaliyeva L.A.	898
197.	Влияние цифровых налоговых услуг на транзакционные издержки субъектов малого предпринимательства. Sagdullayev X.Z.	904
198.	Qishloq xo'jaligida suv resurslaridan oqilona foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish. Yusupova D.A.	907
199.	Raqamli transformatsiya sharoitida korxona boshqaruvi samaradorligini oshirish.	910

	Eshdavlatov A.E.	
200.	Hududlarda xizmatlar sektorining o'sish potensialini baholash. Shaymanov A.I.	914
201.	Monitoring outsourced catering in educational institutions: key service quality indicators. Nurmatov B.A.	919
202.	O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. Salyamov S.S.	923
203.	Mathematical modeling and analysis of the relationship between macroeconomic indicators and inflation. Evadullayeva N.	926
204.	Davlat banklarining kredit foizlarini pasaytirishi aholiga keltiradigan foydalari. Begimov D.K.	928
205.	O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivijlantirish: muammolar va istiqbollar. Kunuzoqova M.N.	934
206.	Inson kapitali va yorqin kelajak. Boqiyeva A.A.	937
207.	Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida elektron tijoratning o'rni va uning hududiy xususiyatlari. Karimova M.Z.	939
208.	Hududiy iqtisodiy rivojlanishda kichik biznes va tadbirkorlikning roli. Murtozayeva D.F.	942
209.	Mintaqaviy iqtisodiyot taraqqiyotida xalqaro aloqalarning o'rni va hududning turizm imkoniyatlari (Zamonaviy geografiyaning dolzarb masalalari). Umarova D.O.	945
210.	Kichik biznesda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning tashkiliy-boshqaruv mexanizmi (Qashqadaryo viloyati misolida). Kabilova Sh.J.	949
211.	Mahalla infratuzilmasini yangilash sharoitida qurilish materiallari bozorini barqaror va raqamli rivojlantirish yo'nalishlari. Ergashev J.	953
212.	The challenge of scarce resources in the economy. Jamolov M.J.	961
213.	O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va kichik-o'rta korxonalarning transformatsiyasi. Tojimamatova G.X.	963

214.	Iqtisodiyotdagi tanqis resurslar muammosi. Jamolov M. J.	966
215.	Роль малого и среднего бизнеса в обеспечении устойчивого экономического роста. Шахобова Ш.А	968

Ilmiy-nashr

FAN VA TEXNOLOGIYALARNING DOLZARB MUAMMOLARI

Mavzusidagi

XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN MATERIALLARI
TO'PLAMI

Qarshi shahri, 2026-yil 8-10-oktabr

Muharrir: B. Musayev

Texnik muharrir: I. Tog'ayev

Musahhih: F. Akramova

Kompyuterda sahifalovchi: K. Qudratova

Tasdiqnoma. 210934, 23.01.2024.

Terishga berildi: 11.08.2026 y.

Bosishga ruxsat etildi: 03.10.2026 y.

Ofset qog'oz. Qog'oz bichimi: 60x84 1/16.

“Cambria” gar. Ofset bosma.

Hisob nashriyot t.: 47,75. Shartli b. t.: 47,66.

Adadi: 20 nusxa. Buyurtma №413

«Ilm-Fan-Ma'naviyat» nashriyotida tayyorlandi.

Qarshi sh, Bunyodkor MFY Mustaqillik ko'chasi 10/28-30-uy

“Photo Express” I. Ch. korxonasida chop etildi.

Qarshi sh, Mustaqillik ko'chasi 22-uy

Telefon 91-466-80-32.

ISBN 978-9910-321-13-9

